ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XIX

1982

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

P-124

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte), CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU I. CAPROȘU, C. CIHODARU, IULIU CIUBOTARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN, ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, L. ȘIMANSCHI, DAN TEODOR, D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

I. CAPROȘU (redactor șef), **L. ȘIMANSCHI** (redactor șef adjunct), **L. BOICU, D. ȘANDRU**
ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", str. Karl Marx nr. 15, Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA
DE ŞTIINŢE SOCIALE
ŞI POLITICE A REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ŞI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
1391

Tom XIX, 1982

SUMAR

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" la 40 de ani. Realizări şi perspective I

AL. ZUB, Contribuţii ieşene la istoria culturii naţionale (1940—1980) . . . 1

GH. PLATON, Contribuţii fundamentale în istoria social-economică şi politică a României (epoca modernă) 25

ECATERINA NEGRUŢI, Cercetări privind evoluţia demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea 35

•

RAZVAN THEODORESCU, Artă şi politică în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea 43

DUMITRU VITCU, „Latinii de la Dunăre". Presa americană despre români la sfîrşitul secolului al XIX-lea 51

EM. BOLD, DUMITRU D. RUSU, Contribuţii la studiul legislaţiei muncii în România modernă şi contemporană 69

ION AGRIGOROAIEI, Consideraţii privind locul perioadei interbelice în istoria României 81

•

DUMITRU STANCIU, The Germans in the Romanian Proverbs 95

RENATE MÖHLENKAMP (Münster), „Ex Czeretensi civitate": Randnotizen zu einem in Vergessenheit geratenen Dokument 105

D. CIUREA, Sur les particularités de la renaissance nationale roumaine . . . 131

ALBERT P. VAN GOUDOEVER (Utrecht), C. Dobrogeanu-Gherea and Romanian Neutrality in 1914 135

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, SORIN PÂRVU, The Romanian National Mission in the United States of America (1917—1918). Some Contributions . 141

•

L. BOICU, Emigraţia polonă şi ţările române în vremea revoluţiei din 1848—1849 (II) 153

•

D. CIUREA, Ştefan cel Mare — marele european 177

LEON ŞIMANSCHI, O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451 183

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P 124

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN ANDREESCU, Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova şi Genova 201
GH. BUZATU, VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Coordonate ale diplomaţiei titulesciene 219
ION AGRIGOROAIEI, Nicolae Titulescu şi relaţiile României cu marile puteri . 239
VIRGIL CATARGIU, Condiţia umană şi idealul etic în concepţia lui Vasile Pârvan 249

•

DAN GH. TEODOR, Cîteva precizări cu privire la perioada secolelor VIII—X e.n. pe teritoriul României 255
SERGIU IOSIPESCU, Drumuri comerciale în Europa centrală şi sud-estică şi însemnătatea lor politică (secolele XIV—XVI) 265
VALERIU VELIMAN, Cîteva consideraţii privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea 285
I. TODERAŞCU, Transilvania şi Liga Creştină. O relatare necunoscută din 1597 . 303
CONST. A. STOIDE, Note despre Grigore Ureche 317
PAUL CERNOVODEANU, Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658—1659) şi la familia sa (I) 333
ADRIAN MACOVEI, Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 şi 1862 (I) 353
GABRIEL BĂDĂRĂU, Organizarea şi conţinutul învăţămîntului public din Moldova între anii 1832 şi 1848 (III) 375
GH. I. FLORESCU, N. Iorga. Începuturile activităţii parlamentare (1907—1911) (II) 395
I. SAIZU, Opţiuni interbelice pentru raţionalizarea industriei româneşti . . . 407
D. ŞANDRU, Capitalul străin în agricultura României în anii crizei economice . 431
GHEORGHE TANASĂ, Economia Moldovei în anul 1944 şi sprijinirea războiului antihitlerist 447

•

ŞTEFAN LEMNY, Instrumentarul cercetării istorice din ţara noastră. Scurt istoric . 461
VASILE LICA, Preocupări istorice la „Analele Brăilei" (1929—1940) 479
ZENOVIA LATEŞ, Personalitate şi istorie la A. D. Xenopol 485
ALEXANDRU ANDRONIC, Contribuţia lui Ilie Minea la cunoaşterea vechilor letopiseţe moldoveneşti 495
ŞTEFAN S. GOROVEI, Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii . . 499

•

ALEXANDRU I. GONŢA, Mărfuri şi negustori moldoveni în Transilvania în secolele XIV—XV 525
ION I. SOLCANU, Biserica din Bălineşti : datarea construcţiei şi a picturii interioare 531
NECULAI GR. CIUBOTARU, Un sat dispărut : Comăneşti pe Rebricea . . . 539
ION BITOLEANU, Unele date despre comunităţile negustoreşti din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane 541
ILIE CORFUS, Asediul cetăţii Neamţului din 1691. Sfîrşitul unei legende . . 549
MARIA DOGARU, Sigilii ale unor instituţii sanitare din Modova 553
PAUL MIHAIL, Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845) . . . 557
EMIL PĂUNESCU, Dimitrie Gusti şi cooperarea intelectuală internaţională . . 565
D. ŞANDRU, Materiale privitoare la România în *Rockefeller Archives Center* . 575

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTE

GION IONESCU, Un document de la Petru Rareș 583
ION DEJAN, O scrisoare a lui Alexandru Lăpușneanu către raguzani . . . 587
TH. HOLBAN, Noi documente românești din arhive polone și franceze (II) . . 591
MIHAI VĂTAVU, Trei documente din secolele XVIII—XIX 597
ION T. SION, Alte documente tecucene 601

DISCUȚII

C. CIHODARU, Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna și Roșcani 625

STUDII DOCUMENTARE

GH. I. FLORESCU, Cu privire la editarea discursurilor parlamentare ale lui N. Iorga 637
MISCELLANEA 653
ADDENDA ET CORRIGENDA 657

RECENZII
ISTORIA ROMÂNIEI

NICOLAE BOCȘAN, NICOLAE EDROIU, ADRIAN A. RUSU, POMPILIU TEODOR, *Ghidul studentului în istorie. Istoria României (L. Boicu)* . 687
SILVIU SANIE, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.) (Silvia Teodor)* 689
PETRE ALEXANDRESCU, *Natura lui Zamolxis, potrivit relatării lui Herodot (Vasile Lica)* 692
DAN GH. TEODOR, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n. (Virgil Mihăilescu-Bîrliba)* 695
MARIA HOLBAN, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV (Sergiu Iosipescu)* 696
TONK SÁNDOR, *Erdélyiek egyetem járása a közepkorban (Széll Erzsébet)* . . . 699
N. IORGA, *Istoria românilor prin călători (D. Agache)* 701
Moldova în epoca feudalismului, volumul II. *Documente slavo-moldovenești din veacurile XV—XVI (Nistor Ciocan)* 704
CORINA POPA, *Bălinești (Ion I. Solcanu)* 706
ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU, *O domnie umanistă în Moldova — Despot Vodă (Gh. Pungă)* 707
COSTEA MARINOIU, *Istoria cărții vîlcene. Sec. XVII—XVIII (Paul Păltănea)* 710
VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român (Gh. Platon)* 711
DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA", *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, *Corespondență diplomatică franceză (1856—1859) (Gh. Platon)* 715
George Barit și contemporanii săi, vol. V *(Gabriel Bădărău)* 718
Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență (Paul Păltănea) . . 721
OCTAVIAN GOGA, *Pagini publicistice (Gh. I. Florescu)* 724

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GH. BUZATU, *România şi trusturile petroliere internaţionale pînă la 1929 (D. Şandru)* 727
FLOREA NEDELCU, *De la restauraţie la dictatura regală. Din viaţa politică a României. 1930—1938 (Gh. I. Florescu)* 729
GIULIANO CAROLI, *I rapporti italo-romeni nel 1940 : la visita di Antonescu a Roma (Gh. I. Florescu)* 731

ISTORIE UNIVERSALA

La philosophie des sciences sociales (de 1860 à nos jours) (M. Sărmăşanu) 737
Confruntări ideologice contemporane (Gabriel Bădărău) 738
GHEORGHE MUŞU, *Lumini din depărtări. Civilizaţii prehelenice şi microasiatice (Eugen Agrigoroaiei)* 740
G. KUENY, J. YOYOTTE, *Grenoble. Musée des Beaux-Arts. Collection égyptienne (Miron Cihó)* 741
GOTTFRIED SCHRAMM, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr. (Ion Ioniţă)* 743
CHARLES-ANDRÉ JULIEN, *Histoire de l'Afrique du Nord (Aurel Filimon)* 749
Antičnaja Tira i srednevekovyi Belgorod. Sbornik naučnyh trudov (Virgil Mihăilescu-Bîrliba) 751
ALEXANDER RUTTKAY, *Stredoveké umelecké remeslo (Stela Cheptea)* 754
FRANZ BABINGER, *Mehmet the Conqueror and his Time (M. Guboglu)* 756
Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapî (Anca Radu, Sergiu Iosipescu) 759

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNIEI

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, *Bibliographia Historica Romaniae*, V, 1974—1979 *(Ştefan S. Gorovei)* 765
ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ŞI FOLCLOR AL UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" IAŞI. *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900 (Ştefan S. Gorovei)* 765
IANCU BRAUNŞTEIN, *Catalogul cărţilor vechi româneşti. 1643—1830 (Ştefan Lemny)* 766
MARTIN BODINGER, *Catalogul cărţilor rare şi preţioase, vol. IV, Secolul XVIII Ştefan Lemny)* 766
GEORGETA RĂDUICĂ şi NICOLIN RĂDUICĂ, *Calendare şi almanahuri româneşti. 1731—1918. Dicţionar bibliografic (Ştefan Lemny)* 767
NIKOS GAIDAGIS, *Catalogul cărţilor greceşti de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" — Iaşi*, vol. III (Secolul al XIX-lea), Partea I (1801—1820) *(Ştefan Lemny)* 767
HENRI ZALIS ş.a., *Romantismul în literatura română. Cercetare bibliografică* Al. *Zub)* 768
VLADIMIR WERTSMAN, *The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Sources (D. Şandru)* 768

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Codicele voroneţian (Al. Zub) 769
DOSOFTEI, *Dumnezăiasca Liturghie, 1679 (I. Toderaşcu)* 769
NICOLAE STOICA DE HAŢEG, *Mehadier Chronik (Al. Zub)* 770
NICOLAE STOICA DE HAŢEG, *Cronica Banatului (Ştefan Lemny)* 770
SAMUIL MICU, GHEORGHE ŞINCAI, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae (Ştefan Lemny)* 771
Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului, I—II *(Gabriel Bădărău)* . . 772
ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania,* volumul XI (1356—1360) *(Ştefan S. Gorovei)* 773
COSTIN FENEŞAN, *Documente medievale bănăţene (1440—1653) (I. Toderaşcu)* . 773
Lupta pentru unitate naţională a ţărilor române (1590—1630). Documente externe (I. Toderaşcu) 774
Mărturii ale trecutului. Album de documente *(Ştefan Lemny)* 775
AUREL RĂDUŢIU, LADISLAU GYÉMÁNT, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania, tipărite în limba română. 1701—1847 (Ştefan Lemny)* . 776
Scrieri literare inedite (1820—1850) (Al. Zub) 776
V. ALECSANDRI, *Opere, VIII. Corespondenţă. 1834—1860 (Al. Zub)* 777
C. A. ROSETTI, *Corespondenţă (Al. Zub)* 778
Corespondenţa lui George Moroianu (1891—1920), vol. I *(Al. Zub)* 778
Liviu Rebreanu la lumina lămpii (Al. Zub) 779
Scrisori către Camil Petrescu, vol. I *(Al. Zub)* 779
Scrisori către Ovidiu Densuşianu, vol. II *(Al. Zub)* 779
E. LOVINESCU, *Scrisori şi documente (Al. Zub)* 780
BAZIL GRUIA, *Blaga inedit — efigii documentare,* I—II *(Al. Zub)* 780
N. IORGA, *Le place des Roumains dans l'histoire universelle (Ştefan S. Gorovei)* . . 780
DINU C. GIURESCU, *Istoria ilustrată a Românilor (Gh. Buzatu)* 781
MIRCEA PĂCURARIU, *Istoria bisericii ortodoxe române,* vol. I—II *(Al. Zub)* . . 781
ION ROTARU, *Literatura română veche (Al. Zub)* 782
MARIAN POPA, *Geschichte der rumänischen Literatur (Al. Zub)* 782
G. MIHAILA, *Studii de lingvistică şi filologie (Al. Zub)* 783
DAN ZAMFIRESCU, *Contribuţii la istoria literaturii române vechi (Al. Zub)* . . 783
ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Dascăli de cuget şi simţire românească (Ştefan S. Gorovei)* 784
Îndrumător bisericesc, I—II *(Al. Zub)* 784
GEO ŞERBAN, *Ispita istoriei. Investigaţii, precizări, demersuri metodologice (Al. Zub)* 784
M. T. BULIMAR, *Tradiţie şi inovaţie în cultură (Al. Zub)* 785
GABRIEL LIICEANU, *Încercare în politropia omului şi a culturii (Al. Zub)* . . . 785
ANGELA BOTEZ, ş.a. (coord.), *Epistemologia ştiinţelor sociale (Al. Zub)* . . . 785
MIHNEA GHEORGHIU, *Social and political sciences in Romania. An outline history (Al. Zub)* 786
ŞTEFAN BĂLAN, EMIL CONDURACHI, *Moments in the history of romanian science and technology (Al. Zub)* 786
Von Honterus zu Oberth. Bedeutende Siebenbürgisch-deutsche Naturwissenschaftler, Techniker und Mediziner (Al. Zub) 786
I. M. ŞTEFAN, EDMOND NICOLAU, *Scurtă istorie a creaţiei ştiinţifice şi tehnice româneşti (Al. Zub)* 787

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Proceedings of the 16th International Congress of the History of Science, I—IV (*Al. Zub*) 787
SERGIU AL.-GEORGE, *Arhaic şi universal (Al. Zub)* 787
CONSTANTIN BUZDUGAN, *Itinerare arheologice moldovene (C. Iordăchiţă)* . . 788
FLORIAN DUDAŞ, *Zărandul: chipuri şi fapte din trecut (Al. Zub)* 789
ŞTEFAN C. CIUDIN, *Monografia comunei Tăcuta (Elena Luca)* 789
THOMAS NÄGLER, *Aşezarea saşilor în Transilvania. Studii (Al. Zub)* 790
PAUL NIEDERMAIER, *Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jahrundert (Al. Zub)* 790
NOWAK DIETER, *Chronik des Lyzeums für Mathematik-Physik Nr. 1 Sibiu (1380—1980) (Sorin Chiţanu)* 790
GHEORGHE I. CANTACUZINO, *Cetăţi medievale din Ţara Românească (sec. XIII—XVI) (Ştefan S. Gorovei)* 791
SERGIU IOSIPESCU, *Invazii otomane în ţinuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV—XVI) (Ştefan S. Gorovei)* 791
AL. ARTIMON, *Citeva consideraţii istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăţ (judeţul Suceava) (Ştefan S. Gorovei)* . . 792
NICOLAE CONSTANTINESCU, *Mircea cel Bătrîn (Georgeta Ignat)* 792
VIRGIL CIOCILTAN, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea (Ştefan S. Gorovei)* 793
MIHAI MAXIM, *Les relations des Pays Roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits (Ştefan S. Gorovei)* 793
MIHNEA BERINDEI, GILLES VEINSTEIN, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman. 1570 (Ştefan S. Gorovei)* 794
OLGA CICANCI, *Companiile greceşti din Transilvania şi comerţul european în anii 1636—1746 (Viorel Irimia)* 795
DAN HORIA MAZILU, *Varlaam şi Ioasaf. Istoria unei cărţi (Ştefan Lemny)* . . . 796
ŞTEFAN IONESCU, *Epoca brîncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală (G. Bădărău)* 796
ALEXANDRU DUŢU, *European intellectual movements and modernization of romanian culture (Al. Zub)* 798
DENIS DELETANT, *Romanian Society in the Danubian Principalities in the early 19th Century (Al. Zub)* 798
NECULAI N. MAFTEI, CONSTANTIN GH. RADU, *Fii ai comunei Dăneşti (Elena Luca)* 799
HARALD HEPPNER, *Josef von Hammer in Iaşi. 1806—1807 (Sergiu Iosipescu)* . . 799
MARIA DOGARU, *Un armorial românesc din 1813. Spiţa de neam a familiei Balş dotată cu steme (Ştefan S. Gorovei)* 801
GH. PLATON, V. CRISTIAN, *Istoria modernă a României. Compendiu (Al. Zub)* . 802
NESTOR VORNICESCU, *Descătuşarea 1821 (Al. Zub)* 802
DUMITRU MAZILU, *Independenţa naţională. Gîndire şi acţiune românească (Mihai Vătavu)* 802
MARIA DOGARU, *Aspiraţia poporului român spre unitate şi independenţă oglindită în simbol. Album heraldic (Constantin Burac)* 803
[D. IVĂNESCU], *Filiala Arhivelor Statului Iaşi, judeţul Iaşi (D. Agache)* . . . 804
Acad. GHEORGHE MIHOC, *Academia Republicii Socialiste România. Scurt istoric (Ştefan S. Gorovei)* 805
TRAIAN IONESCU-NIŞCOV, *Relaţii social-culturale româno-române (epoca modernă) (Al. Zub)* 805

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

KEITH HITCHINS, *Die Rumänen*, în *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, Bd. III : *Die Völker des Reiches (Al. Zub)* 806
CORNEL I. SCAFEŞ, VLADIMIR ZODIAN, *Barbu Ştirbei (1849—1856) (Al. Zub)* 806
MARIA ITU, *Forme instituţionalizate de educaţie populară în România. 1859—1918 (Al. Zub)* 806
CONSTANTIN BOTEZ, IOAN SAIZU, *Letea. Un secol de istorie (Al. Zub)* . . 806
EMIL RACILĂ, *Contribuţii privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial. 1916—1918 (Al. Zub)* 807
IOAN SILVIU NISTOR, *Contribuţii mureşene la Marea Unire din 1918 (Al. Zub)* . 807
IOAN SAIZU, *Politica economică a României între 1922 şi 1928 (Gh. Buzatu)* . . 807
MARIN C. STĂNESCU, *Mişcarea muncitorească din România în anii 1924—1928 (I. Saizu)* 808
L. KALUSTIAN, *Simple note (Gh. I. Florescu)* 809
S. CUTIŞTEANU, GH. I. IONIŢĂ, *Electoratul din România în anii interbelici (L. Eşanu)* 810
L. GHELERTER, *Scrieri social-politice (L. Eşanu)* 810
I. D. ŞTEFĂNESCU, *Arta veche a Banatului. Arhitectura, picturile murale, icoanele (Al. Zub)* 811
ION STRATAN, VASILE MUNTEAN, *Monumente istorice bisericeşti din Lugoj (Al. Zub)* 812
MARIUS PORUMB, *Pictura românească din Transilvania I. (sec. XIV—XVII). Die rumänische Malerei in Siebenbürgen I. (14—17 Jahrhundert) (Ion I. Solcanu)* 812
GHEORGHE DAVID, DOINA NĂGLER, *Breviarul Brukenthal (Ştefan S. Gorovei)* 813
GRIGORE G. TOCILESCU, CHRISTEA N. ŢAPU, *Materialuri folcloristice* II—III *(Al. Zub)* 813
Legende populare româneşti, I *(Al. Zub)* 814
EUGEN AGRIGOROAIEI, *Ţara neuitatelor constelaţii. Folclor arhaic românesc (Al. Zub)* 814
TACHE PAPAHAGI, *Grai, folklor, etnografie (Al. Zub)* 815
AL. I. AMZULESCU, *Cîntecul epic eroic. Tipologie şi corpus de texte poetice (Al. Zub)* 815
NICOLAE ROŞIANU, *Eseuri despre folclor (Al. Zub)* 816
Aesthesis carpato-dunărean (Al. Zub) 816
VALENTINA MARIN CURTICEANU, *Originile conştiinţei critice în cultura română (Al. Zub)* 816
PAUL CORNEA, *Regula jocului. Versantul colectiv al literaturii : concepte, convenţii, modele (Al. Zub)* 817
MIRCEA POPA, VALENTIN TAŞCU, *Istoria presei literare româneşti din Transilvania de la începuturi pînă în 1918 (Al. Zub)* 818
GHEORGHE ASACHI, *Opere*, II *(Al. Zub)* 818
ALESANDRU PAPIU ILARIAN, *Antologie (Al. Zub)* 818
DIM. PĂCURARIU, *Scriitori şi direcţii literare (Al. Zub)* 819
TITU MAIORESCU, *Scrieri din tinereţe (1858—1862) (Al. Zub)* 819
AL. ODOBESCU, *Note de călătorie (Al. Zub)* 819
IOAN SLAVICI, *Opere*, X *(Al. Zub)* 820
GEORGE CIPĂIANU, *Vicenţiu Babeş (1821—1907) (Al. Zub)* 820
PAVEL FLOREA, *Contribuţii de istorie literară (1867—1885) (Al. Zub)* . . . 820

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

M. EMINESCU, *Fragmentarium (Al. Zub)* 821
N. IORGA, *Eminescu (Al. Zub)* 821
EUGEN TODORAN, *M. Eminescu — epopeea română (Al. Zub)* 822
MIHAI DINU GHEORGHIU, *Ibrăileanu. Romanul criticului (Ştefan Lemny)* . . 822
Z. ORNEA, *Comentarii (Al. Zub)* 823
DAN ZAMFIRESCU, *N. Iorga. Etape către o monografie (Al. Zub)* 823
VALERIU RAPEANU, *Cultură şi istorie, II (N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu) (Ştefan S. Gorovei)* 823
VASILE PÂRVAN, *Scrieri (I. Saizu)* 824
MIRCEA POPA, *Octavian Goga între colectivitate şi solitudine (Al. Zub)* . . . 824
MIRCEA MARTIN, *G. Călinescu şi „complexele" literaturii române (Al. Zub)* . . 825
ION BĂLU, *Viaţa lui G. Călinescu (Al. Zub)* 825
HENRI H. STAHL, *Amintiri şi gînduri..., (Mihai Vătavu)* 826

ISTORIE UNIVERSALĂ

PIERRE CHAUNU, *Histoire et imagination. La transition (Al. Zub)* 829
Geschichte (Al. Zub) 829
Subiekt der Geschichte. Theorien geselschaftlicher Veränderung (Al. Zub) . . . 831
GEORG G. IGGERS, *Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft, ein internationaler Vergleich (Al. Zub)* 831
Konjunktur, Krise, Gesellschaft. Wirtschaftliche Wechsellagen und soziale Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert (Al. Zub) : 832
SIMION GHIŢA, *Orizonturi filozofice în evoluţia ştiinţei moderne (Al. Zub)* . . . 832
Teorie rozvoje vědy (Theory of Science Development) (Al. Zub) 833
Einführung in den Strukturalismus (Sorin Chiţanu) 833
Seminar: Geschichte und Theorie. Umrisse einer Historik (S. Chiţanu) . . . 834
Seminar: Philosophische Hermeneutik (Sorin Chiţanu) 834
T. W. ADORNO u.a., *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie (Al. Zub)* 835
ERICH FROMM, *Haben oder sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft (Al. Zub)* 835
Lexikon der Deutschen Geschichte. Personen. Ereignise. Institutionen von der Zeitwende bis zum Ausgang des 2. Weltkrieges (Al. Zub) 836
HERBERT JANKUHN, HARTMUT BOOKKMANN, WILHELM TREUE, *Deutsche Geschichte in Bildern von der Urzeit bis zur Gegenwart (Al. Zub)* . . 836
JOCHEN RICHTER (ed.), *Wissenschaft und Technik-Humanismus und Fortschritt. Beiträge der DDR—Delegation zum XVI. Internationalen Kongress für Geschichte der Wissenschaften (Al. Zub)* 836
Science and technology: humanism and progress. Soviet studien of the history of science I—II *(Al. Zub)* 836
Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, Bd. IV *(Al. Zub)* . . . 837
Bibliographie internationale d'histoire militaire, Tome 1, Séléction *1974—1976*; Tome 2, Séléction *1975—1977 (Gh. Buzatu)* 837
MIRCEA ELIADE, *History of religions and "popular cultures" (Al. Zub)* . . . 838
MIRCEA ELIADE, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, I *(Al. Zub)* 838
MICHAEL GRANT, *Klassiker der antiken Geschichtsschreibung (Al. Zub)* . . . 839

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIODOR DIN SICILIA, *Biblioteca istorică (Al. Zub)* 839
IOAN PETRU CULIANU, *Iter in silvis. Saggi scelti sulla gnosi e altri studi*, vol. I *(Al. Zub)* 839
V. ZAMOROVSKY, *La început a fost Sumerul (Miron Cihó)* 840
E. VARGA, *Egyiptomi kiálitás. Vezetö (Miron Cihó)* 840
N. A. ONAIKO, *Arhaiceskij Torik antičnij gorod na severo-vostoke Ponta (Silvia Teodor)* 841
A. A. MASLENIKOV, *Naselenie Bosporskov gosudartstvo v VI—II vv. do n. s. (Silvia Teodor)* 842
LIANA LUPAŞ, ZOE PETRE, *Commentaire aux „Sept contre Thèbes" d'Eschyle (Al. Zub)* 842
D. M. PIPPIDI, *Variații pe teme clasice (Al. Zub)* 843
LEO SIEVERS, *Deutsche und Russen. Tausend Jahre gemeinsame Geschichte (Al. Zub)* 844
Die Juden als Minderheit in der Geschichte (Al. Zub) 844
STELIAN BREZEANU, *O istorie a Imperiului bizantin (I. Toderaşcu)* 845
M. SAVICI, *Istorija na bălgarskija narod (L. Şimanschi)* 846
WILHELM NYSSEN, *Romanik — hohe Welt des Menschen (Al. Zub)* 846
NICOARA BELDICEANU, IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *Biens des Amiroutzès d'après un registre ottoman de 1487 (Ştefan S. Gorovei)* . . . 847
VIORICA GUY MARICA, *Pictura germană între Gotic şi Renaştere (Ion I. Solcanu)* 847
HARALD HEPPNER, *Den lange Türkenkrieg (1593—1606). Ein Wendepunkt im habsburgisch-osmanischen Gegensatz (Veniamin Ciobanu)* 848
La Pologne et la Hongrie aux XVI-e—XVIII-e siècles. Textes du Colloque polono-hongrois de Budapest *(Ştefan Lemny)* 848
ROMUL MUNTEANU, *Clasicism şi baroc în cultura europeană din secolul al XVII-lea (Ştefan Lemny)* 849
MIKES KELEMEN, *Scrisori din Turcia (Ştefan Lemny)* 850
ROMUL MUNTEANU, *Cultura europeană în epoca luminilor*, I—II *(Ştefan Lemny)* 851
PAUL HAZARD, *Gîndirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing (Ştefan Lemny)* 852
ION ZAMFIRESCU, *Teatrul european în secolul luminilor (Ştefan Lemny)* . . . 853
JOËL SAUGNIEUX, *Les jansénistes et le renouveau de la prédication dans l'Espagne de la seconde moitié du XVIII-e siècle (Ştefan Lemny)* . . . 853
AUGUSTIN COCHIN, *L'esprit du jacobinisme. Une interprétation sociologique de la Révolution française (Al. Zub)* 854
N. I. POPA, *Studii de literatură comparată (Al. Zub)* 854
HELMUT REINALTER, *Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie (Al. Zub)* 854
HELMUT BERDING/HANS-PETER ULLMANN (Hrsg.), *Deutschland zwischen Revolution und Restauration (Al. Zub)* 855
BERND FAULENBACH, *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus (Al. Zub)* 855
C. I. GULIAN, *Hegel (Al. Zub)* 856
STEPHEN A. KIPPUR, *Jules Michelet. A study of mind sensibility (Al. Zub)* . . 856
Centenaire des Jeux de la latinité 1878—1978. La latinité hier, aujourd'hui, demain (Al. Zub) 857

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

WALTER M. BACON, Jr., *Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations. 1931—1932 (Gh. Buzatu)* 857
WALTER M. BACON, Jr., *Nicolae Titulescu and romanian foreign policy. 1933—1934 (Gh. Buzatu)* 857
SEBASTIAN HAFFNER, *Un certain Adolf Hitler (Gh. Buzatu)* 858
MARIN BADEA, *Germani împotriva lui Hitler (Gh. I. Florescu)* 860
N. Z. LUPU, *Mari crize ale vieții internaționale interbelice. Războiul italo-etiopian, 1935—1936 (Gh. Buzatu)* 861
ALAN S. MILWARD, *The Reichsmark Bloc and the International Economy*, în *The "Führer State": Myth and Reality. Studies on the Structure and Politics of the Third Reich (Gh. Buzatu)* 861
A. J. P. TAYLOR, *The Origins of the Second World War (Gh. Buzatu)* . . . 862
H. R. TREVOR-ROPER (ed.), *Hitler's War Directives, 1939—1945 (Gh. Buzatu)* . . 863
H . R. TREVOR-POPER, *The Last Days of Hitler (Gh. Buzatu)* 864
COMMISSION INTERNATIONALE D'HISTOIRE MILITAIRE, *Acta*, No. 5 *(Gh. I. Florescu)* 864
PHILIPPE ARIÈS, *Un historien du dimanche (Al. Zub)* 865

REVISTA REVISTELOR
PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Acta Moldaviae Meridionalis". Anuarul Muzeului județean Vaslui, II, 1980 *(Ștefan S. Gorovei)* 867
„Analele Universității București" istorie, XXX, 1981 *(Al. Zub)* 868
„Anuarul de folclor", I, Cluj-Napoca, 1980 *(Ștefan S. Gorovei)* 868
„Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", XXII, 1980 *(Al Zub)* . 868
„Arhivele Olteniei", s.n., I, Craiova, 1981 *(Al. Zub)* 869
„Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXX—LXXIV (1976—1980), nr. 124—128, București, 1981 *(Ștefan S. Gorovei)* 869
„Carpica", XII, Bacău, 1981 *(Ștefan S. Gorovei)* 870
„Cercetări istorice" XI (serie nouă), Iași, 1980 *(Ștefan S. Gorovei)* 870
„Crisia", X, Oradea, 1980 *(Al. Zub)* 871
„Ethnologica", nr. 1, 2/1978, nr. 1, 2/1979 *(Eugen Agrigoroaiei)* 872
„Ethnologica", 1981 *(Al. Zub)* 875
„Forschungen zur Volks-und Landeskunde", Sibiu, Bd. 24, Nr. 1, 1981 *(Al. Zub)* . 875
ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe filosofice, literatură și artă*, s. IV, t. II, 1979—1980 *(Al. Zub)* . . 875
„Revista de istorie", nr. 1—12/34, 1981 *(Aurel Filimon)* 876
„Revue des Études Sud-Est Européennes", Bucarest, 1981, 1—4 *(Al. Zub)* . . 882
„Revue Roumaine", Bucarest, XXXV, 1981, 6—7 *(Al. Zub)* 883
„Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, Cluj-Napoca, XXVI, 1981 *(Al. Zub)* 883
„Studii și comunicări", Focșani, II, 1979; III, 1980 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . 884
„Synthesis", București, VIII, 1981 *(Al. Zub)* 884

PERIODICE STRĂINE

„Annales. Économie. Sociétés. Civilisations", Paris, XXXVI, 1981, 1—4 *(Al. Zub)* . 885
„Annales de démographie historique", Paris, 1980 *(Ecaterina Negruți)* . . . 885
„Canadian-American Slavic Studies/Revue Canadienne-Américaine d'Études Slaves", Arizona State University, XIV, 1980, 3 *(Al. Zub)* 887

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Osteuropa". Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens, Stuttgart, 30 Jg., Heft 8—9, 1980 *(Al. Zub)* 887
„Revue d'Histoire moderne et contemporaine", Paris, t. XXVIII, 1981 *(Al. Zub)* . 888
„Rumanian Studies". An international annual of the humanities and social sciences, Illinois, IV, 1976—1979 *(Al. Zub)* 888
„The Slavonic and East European Review", University of London, vol. 58, nr. 1—4, 1980; vol. 59, nr. 1—4, 1981 *(Ştefan Lemny)* 889
„Social Research". An international quarterly of the social sciences, New York, XLVII, 1980, 3 *(Al. Zub)* 889
„Südost-Forschungen", München, Bd. XXXVIII, 1979 *(Al. Zub)* 890
„Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", Köln/Wien, IV. Folge, 4. Jg., 1981, 1—2 *(Al. Zub)* 890

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Simpozionul de arheologie organizat de Fundaţia „Alexander von Humboldt" *(Ion Ioniţă)* 891
Simpozionul româno-vest-german de istorie şi arheologie *Geto-dacii în context european (Ion Ioniţă)* 892
Seminarul internaţional *Criza, destinderii şi perspective ale cooperării în Europa (Gh. I. Florescu)* 894
Al III-lea Colocviu româno-englez de istorie *(Ştefan Lemny)* 895
Al III-lea Simpozion internaţional de tracologie *(Mircea Petrescu-Dîmboviţa)* . . 897
Călătorie de documentare ştiinţifică în Marea Britanie *(Valeriu Florin Dobrinescu)* . 902
Călătorie de documentare ştiinţifică în U.R.S.S. *(Al. Zub)* 907
Călătorie de documentare ştiinţifică în R. F. Germania *(Victor Spinei)* . . . 908
Călătorie de documentare ştiinţifică în R. F. Germania *(Al. Zub)* 912
Activitatea Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi în anul 1981 *(Steluţa Mărieş)* 913
Profesorul C. Cihodaru la 75 de ani *(Ştefan S. Gorovei)* 921
Profesorul Mihail Guboglu la 70 de ani *(Anca Radu)* 923
Dumitru Tudor *(Virgil Mihăilescu-Bîrliba)* 925

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XIX, 1982

SOMMAIRE

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, L'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" à 40 ans. Réalisations et perspectives I
AL. ZUB, Contributions jassiotes à l'histoire de la culture nationale (1940—1980) . 1
GH. PLATON, Contributions fondamentales à l'histoire sociale, économique et politique de la Roumanie (l'époque moderne) 25
ECATERINA NEGRUȚI, Recherches sur l'évolution démographique de la Moldavie au XIX-e siècle 35

*

RĂZVAN THEODORESCU, Art et politique en Moldavie pendant la première moitié du XVII-e siècle 43
DUMITRU VITCU, „Les Latins du Danube". La presse américaine sur les Roumains à la fin du XIX-e siècle 51
EM. BOLD, DUMITRU D. RUSU, Contributions à l'étude de la législation du travail dans la Roumanie moderne et contemporaine 69
ION AGRIGOROAIEI, Sur la place de l'entre-deux-guerres dans l'histoire de la Roumanie 81

*

DUMITRU STANCIU, The Germans in the Romanian Proverbs 95
RENATE MÖHLENKAMP (Münster), „Ex Czeretensi civitate" : Randnotizen zu einem in Vergessenheit geratenen Dokument 105
D. CIUREA, Sur les particularités de la renaissance nationale roumaine . . . 131
ALBERT P. VAN GOUDOEVER (Utrecht), C. Dobrogeanu-Gherea and Romanian Neutrality in 1914 135
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, SORIN PÂRVU, The Romanian National Mission in the United States of America (1917—1918). Some Contributions . 141

*

L. BOICU, L'émigration polonaise et les Principautés Roumaines pendant la révolution de 1848—1849 (II) 153

*

D. CIUREA, Etienne le Grand — le grand européen 177
LEON ȘIMANSCHI, Une épreuve de l'enfance d'Etienne le Grand : Reuseni, le 15 octobre 1451 183

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN ANDREESCU, A propos de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Gênes 201
GH. BUZATU, VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Coordonnées de la diplomatie de N. Titulescu 219
ION AGRIGOROAIEI, Nicolae Titulescu et les relations de la Roumanie avec les grandes puissances 239
VIRGIL CATARGIU, La condition humaine et l'idéal éthique dans la conception de Vasile Pârvan 249

*

DAN GH. TEODOR, Quelques précisions concernant les VIII—XI-e siècles de notre ère sur le territoire de la Roumanie 255
SERGIU IOSIPESCU, Voies commerciales dans l'Europe Centrale et Sud-Orientale et leur importance politique (XIV-e—XVI-e siècles) 265
VALERIU VELIMAN, Quelques considérations concernant le kharatch payé par la Moldavie au milieu du XVI-e siècle 285
I. TODERAŞCU, La Transylvanie et la Ligue Chrétienne. Une relation inconnue de 1597 303
CONST. A. STOIDE, Notes sur Grégoire Ureche 317
PAUL CERNOVODEANU, Informations concernant Gheorghe Ghica, prince de Moldavie (1658—1659) et sa famille (I) 333
ADRIAN MACOVEI, L'organisation administrative-territorielle de la Moldavie en 1832—1862 (I) 353
GABRIEL BĂDĂRĂU, L'organisation de l'enseignement public en Moldavie de 1832 à 1848 (III) 375
GH. I. FLORESCU, Les débuts de Nicolae Iorga à la Chambre des Députés (1907—1911) (II) 395
I. SAIZU, Options pour la rationalisation de l'industrie roumaine entre les deux guerres mondiales 407
D. ŞANDRU, Le capital étranger dans l'agriculture de la Roumanie pendant les années de la crise économique 431
GHEORGHE TANASĂ, L'économie de la Moldavie en 1944 et l'appui accordé à la guerre anti hitlérienne 447

*

ŞTEFAN LEMNY, Les instruments de la recherche historique de notre pays. Bref historique 461
VASILE LICA, Préoccupations historiques aux „Annales de Brăila" (1929—1940) . 479
ZENOVIA LATEŞ, Personnalité et histoire chez A. D. Xenopol 485
ALEXANDRU ANDRONIC, La contribution de Ilie Minea à la recherche des anciennes chroniques moldaves 495
ŞTEFAN S. GOROVEI, P. P. Panaitescu — coordonnées d'une évolution 499

*

ALEXANDRU I. GONŢA, Marchandises et marchands moldaves en Transylvanie aux XIV—XV-e siècles 525
ION I. SOLCANU, L'église de Bălineşti : datation de la construction et de la peinture intérieure 531
NECULAI GR. CIUBOTARU, Un village disparu : Comăneşti sur Rebricea . . . 539
ION BITOLEANU, Certaines données sur les communautés marchandes de la Dobroudja pendant la domination ottomane 541
ILIE CORFUS, Le siège de la citadelle de Neamţ en 1691. La fin d'une légende . 549
MARIA DOGARU, Sceaux des institutions sanitaires de Moldavie 553
PAUL MIHAIL, Le catalogue de la bibliothèque de Constantin Tufescu (1845) . 557
EMIL PĂUNESCU, Dimitrie Gusti et la coopération intellectuelle internationale . 565
D. ŞANDRU, Matériaux concernant la Roumanie dans *Rockefeller Archives Center* 575

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTS

GION IONESCU, Un document de Petru Rareș 583
ION DEJAN, Une lettre d'Alexandre Lăpușneanu aux Ragusains 587
TH. HOLBAN, Nouveaux documents roumains des archives polonaises et françaises (II) 591
MIHAI VATAVU, Trois documents des XVIII—XIX-e siècles 597
ION T. SION, D'autres documents de Tecuci 601

DISCUSSIONS

C. CIHODARU, A propos de la localisation de certains événements de l'histoire de la Moldavie : Hindău, Direptate, Crăciuna et Roșcani 625

ETUDES DOCUMENTAIRES

GH. I. FLORESCU, A propos de la réedition des discours parlementaires de N. Iorga 637
MISCELLANEA 653
ADDENDA ET CORRIGENDA 677

COMPTES-RENDUS
HISTOIRE DE LA ROUMANIE

NICOLAE BOCȘAN, NICOLAE EDROIU, ADRIAN A. RUSU, POMPILIU TEODOR, *Le guide de l'étudiant en histoire. L'histoire de la Roumanie (L. Boicu)* 687
SILVIU SANIE, *La civilisation romaine à l'est des Carpates et la romanité sur le territoire de la Moldavie (II-e siècle av. n.e. — III-e siècle n.e.) (Silvia Teodor)* 689
PETRE ALEXANDRESCU, *La nature de Zalmoxis, selon la relation d'Hérodote (Vasile Lica)* 692
DAN GH. TEODOR, *La romanité carpato-danubienne et la Byzance aux V—XI-e siècles (Virgil Mihăilescu-Bîrliba)* 695
MARIA HOLBAN, *De la chronique des relations roumaines-hongroises aux XIII—XIV-e siècles (Sergiu Iosipescu)* 696
TONK SANDOR, *Universitaires transylvains du Moyen Âge (Széll Erzsébet)* . . 699
N. IORGA, *Histoire des Roumains par les voyageurs (D. Agache)* 701
La Moldavie à l'époque féodale, t. II. *Documents slavo-moldaves, XV—XVI-e siècles (Nistor Ciocan)* 704
CORINA POPA, *Bălinești (Ion I. Solcanu)* 706
ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU, *Un règne humaniste en Moldavie — le prince Despot (Gh. Pungă)* 707
COSTEA MARINOIU, *L'histoire du livre au pays de Vîlcea. XVII—XVIII-e siècles (Paul Păltănea)* 710
VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Prémisses économiques de la formation de l'État national unitaire roumain (Gh. Platon)* 711
DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES DE L'ÉTAT, INSTITUT D'HISTOIRE „N. IORGA", *Documents concernant l'Union des Principautés*, t. VI, *Correspondance diplomatique française (1856—1859) (Gh. Platon)* . 715
Georges Barit et ses contemporains, t. V *(Gabriel Bădărău)* 718
Al. I. Cuza et C. Negri. Correspondance (Paul Păltănea) 721
OCTAVIAN GOGA, *Pages journalistiques (Gh. I. Florescu)* 724
GH. BUZATU, *La Roumanie et les trusts pétroliers internationaux jusqu'en 1929 (D. Șandru)* 727
FLOREA NEDELCU, *De la Restauration à la dictature royale. De la vie politique de la Roumanie. 1930—1938 (Gh. I. Florescu)* 729
GIULIANO CAROLI, *I rapporti italo-romeni nel 1940 : la visita di Antonescu a Roma (Gh. I. Florescu)* 731

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La philosophie des sciences sociales (de 1860 à nos jours) (M. Sărmăşanu) . . 737
Confrontations idéologiques contemporaines (Gabriel Bădărău) 738
GHEORGHE MUŞU, *Lumières lointaines. Civilisations préhelléniques et microasiatiques (Eugen Agrigoroaiei)* 740
G. KUENY, J. YOYOTTE, *Grenoble. Musée des Beaux-Arts. Collection égyptienne (Miron Cihó)* 741
GOTTFRIED SCHRAMM, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr. (Ion Ioniţă)* 743
CHARLES-ANDRÉ JULIEN, *Histoire de l'Afrique du Nord (Aurel Filimon)* . . 749
Antičnaja Tira i srednevekovyj Belgorod. Sbornik naučnyh trudov (Virgil Mihăilescu-Bîrliba) 751
ALEXANDER RUTTKAY, *Stredoveké umelecké remeslo (Stela Cheptea)* . . . 754
FRANZ BABINGER, ***Mehmet the Conqueror and his Time (M. Guboglu)*** . . . 756
Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi (Anca Radu, Sergiu Iosipescu) 759

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CLUJ-NAPOCA, *Bibliographia Historica Romaniae*, V, 1974—1979 *(Ştefan S. Gorovei)* 765
ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, INSTITUT DE LINGUISTIQUE, D'HISTOIRE LITTÉRAIRE ET DE FOLKLORE DE L'UNIVERSITÉ „AL. I. CUZA" DE JASSY, *Le dictionnaire de la littérature roumaine depuis les origines jusqu'en 1900 (Ştefan S. Gorovei)* 765
IANCU BRAUNSTEIN, *Le catalogue des vieux livres roumains (1643—1830) (Ştefan Lemny* 766
MARTIN BODINGER, *Le catalogue des livres rares et précieux*, t. IV, *XVIIIe siècle (Ştefan Lemny)* 766
GEORGETA RĂDUICĂ et NICOLIN RĂDUICĂ, *Calendriers et almanachs roumains. 1731—1918. Dictionnaire bibliographique (Ştefan Lemny)* 767
NIKOS GAIDAGIS, *Le catalogue des livres grecs de la Bibliothèque Centrale Universitaire „M. Eminescu" de Jassy*, t. III *(XIXe siècle)*, I-ère partie (1801—1820) *(Ştefan Lemny)* 767
HENRI ZALIS et autres, *Le romantisme dans la littérature roumaine. Recherche bibliographique (Al. Zub)* 768
VLADIMIR WERTSMAN, *The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Sources (D. Şandru)* 768
Le Codex de Voroneţ (Al. Zub) 769
DOSOFTEI, *La Messe divine, 1679 (I. Toderaşcu)* 769
NICOLAE STOICA DE HAŢEG, *Mehadier Chronik (Al. Zub)* 770
NICOLAE STOICA DE HAŢEG, *La chronique de Banat (Ştefan Lemny)* . . . 770
SAMUIL MICU, GHEORGHE ŞINCAI, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae (Ştefan Lemny)* 771
Documents concernant l'histoire de la Métropolie de Banat, t. I—II *(Gabriel Bădărău)* 772
ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CLUJ-NAPOCA, ***Documenta Romaniae Historica, C.*** *Transilvania*, t. XI (1356—1360) *(Ştefan S. Gorovei)* 773

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COSTIN FENEȘAN, *Documents médiévaux de Banat (1440—1653) (I. Toderașcu)* . 773
La lutte pour l'unité nationale des pays roumains (1590—1630). Documents externes (I. Toderașcu) 774
Témoignages du passé. Album de documents *(Ștefan Lemny)* 775
AUREL RĂDUȚIU, LADISLAU GYÉMÁNT, *Le répertoire des actes officiels concernant la Transylvanie, imprimés en roumain. 1701—1847 (Ștefan Lemny)* 776
Ecrits littéraires inédits (1820—1850) (Al. Zub) 776
V. ALECSANDRI, *Oeuvres, t. VIII. Correspondance. 1834—1860 (Al. Zub)* . . 777
C. A. ROSETTI, *Correspondance (Al. Zub)* 778
La correspondance de George Moroianu (1891—1920), t. I *(Al. Zub)* 778
Liviu Rebreanu à la lumière de la lampe (Al. Zub) 779
Lettres à Camil Petrescu, t. I *(Al. Zub)* 779
Lettres à Ovidiu Densușianu, t. II *(Al. Zub)* 779
E. LOVINESCU, *Lettres et documents (Al. Zub)* 780
BAZIL GRUIA, *Blaga inédit — effigies documentaires,* t. I—II *(Al. Zub)* . . . 780
N. IORGA, *La place des Roumains dans l'histoire universelle (Ștefan S. Gorovei)* . . 780
DINU C. GIURESCU, *L'histoire illustrée des Roumains (Gh. Buzatu)* 781
MIRCEA PĂCURARIU, *L'histoire de l'église orthodoxe roumaine,* t. I—II *(Al. Zub)* 781
ION ROTARU, *La littérature roumaine ancienne (Al. Zub)* 782
MARIAN POPA, *Geschichte der rumänischen Literatur (Al. Zub)* 782
G. MIHĂILĂ, *Études de linguistique et de philologie (Al. Zub)* 783
DAN ZAMFIRESCU, *Contributions à l'histoire de la littérature roumaine ancienne (Al. Zub)* 783
ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Maîtres roumains à penser et à sentir (Ștefan S. Gorovei)* . 784
Guide ecclésiastique, t. I—II *(Al. Zub)* 784
GEO ȘERBAN, *La tentation de l'histoire. Investigations, précisions, démarches méthodologiques (Al. Zub)* 784
M. T. BULIMAR, *Tradition et innovation dans la culture (Al. Zub)* 785
GABRIEL LIICEANU, *Essai dans la polytropie de l'homme et de la culture (Al. Zub)* 785
ANGELA BOTEZ et autres (coord.), *L'épistémologie des sciences sociales (Al. Zub)* 785
MIHNEA GHEORGHIU, *Social and Political Sciences in Romania. An Outline History (Al. Zub)* 786
ȘTEFAN BĂLAN, EMIL CONDURACHI, *Moments in the History of Romanian Science and Technology (Al. Zub)* 786
Von Honterus zu Oberth. Bedeutende siebenbürgisch-deutsche Naturwissenschaftler, Techniker und Mediziner (Al. Zub) 786
I. M. ȘTEFAN, EDMOND NICOLAU, *Brève histoire de la création scientifique et technique roumaine (Al. Zub)* 787
Proceedings of the 16th International Congress of the History of Science, t. I—IV *(Al. Zub)* 787
SERGIU AL.-GEORGE, *Archaïque et universel (Al. Zub)* 787
CONSTANTIN BUZDUGAN, *Itinéraires archéologiques moldaves (C. Iordăchiță)* . 788
FLORIAN DUDAȘ, *Zărand : visages et faits du passée (Al. Zub)* 789
ȘTEFAN C. CIUDIN, *La monographie de la commune de Tăcuta (Elena Luca)* . . 789
THOMAS NÄGLER, *L'établissement des Saxons en Transylvanie. Études (Al. Zub)* . 790
PAUL NIEDERMAIER, *Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert (Al. Zub)* 790
NOWAK DIETER, *Chronik des Lyzeums für Mathematik-Physik Nr. 1 Sibiu (1380—1980) (Sorin Chițanu)* 790
GH. I. CANTACUZINO, *Cités médiévales de la Valachie (XIII—XVIe siècles) (Ștefan S. Gorovei)* 791

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SERGIU IOSIPESCU, *Invasions ottomanes dans les régions carpato-danubiennes-pontiques (XIV—XVIe siècles) (Ştefan S. Gorovei)* 791
AL. ARTIMON, *Quelques considérations historiques-archéologiques sur l'église du XIVe siècle découverte à Volovăţ (département de Suceava) (Ştefan S. Gorovei)* 792
NICOLAE CONSTANTINESCU, *Mircea l'Ancien (Georgeta Ignat)* 792
VIRGIL CIOCILTAN, *Kilia pendant le premier quart du XVe siècle (Ştefan S. Gorovei)* 793
MIHAI MAXIM, *Les relations des Pays Roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits (Ştefan S. Gorovei)* 793
MIHNEA BERINDEI, GILLES VEINSTEIN, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, 1570 (Ştefan S. Gorovei)* 794
OLGA CICANCI, *Les compagnies grecques de Transylvanie et le commerce européen entre 1636 et 1746 (Viorel Irimia)* 795
DAN HORIA MAZILU, *Varlaam et Ioasaf. Histoire d'un livre (Ştefan Lemny)* . 796
ŞTEFAN IONESCU, *L'époque de Brîncoveanu. Dimensions politiques. Finalité culturelle (G. Bădărău)* 796
ALEXANDRU DUŢU, *European intellectual movements and modernization of romanian culture (Al. Zub)* 798
DENIS DELETANT, *Romanian Society in the Danubian Principalities in the early 19th Century (Al. Zub)* 798
NECULAI N. MAFTEI, CONSTANTIN GH. RADU, *Fils de la commune de Dăneşti (Elena Luca)* 799
HARALD HEPPNER, *Iosef von Hammer in Iaşi, 1806—1807 (Sergiu Iosipescu)* . . 799
MARIA DOGARU, *Un armorial roumain de 1813. L'arbre généalogique de la famille Balş doté d'armoiries (Ştefan S. Gorovei)* 801
GH. PLATON, V. CRISTIAN, *L'histoire moderne de la Roumanie. Compendium (Al. Zub)* 802
NESTOR VORNICESCU, *L'affranchissement 1821 (Al. Zub)* 802
DUMITRU MAZILU, *L'indépendance nationale. Pensée et action roumaines (Mihai Vătavu)* 802
MARIA DOGARU, *L'aspiration du peuple roumain à l'unité et à l'indépendance reflétée dans le symbole. Album héraldique (Constantin Burac)* . . 803
[D. IVĂNESCU], *La filiale des Archives de l'Etat de Iassy (D. Agache)* . . . 804
Acad. GHEORGHE MIHOC, *L'Académie de la République Socialiste de Roumanie. Bref historique (Ştefan S. Gorovei)* 805
TRAIAN IONESCU-NIŞCOV, *Relations sociales-culturelles tchéques-roumaines (époque moderne) (Al. Zub)* 805
KEITH HITCHINS, *Die Rumänen*, dans *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, Bd. III : *Die Völker des Reiches (Al. Zub)* 806
CORNEL I. SCAFEŞ, VLADIMIR ZODIAN, *Barbu Ştirbei (1849—1856) (Al. Zub)* 806
MARIA ITU, *Formes institutionnalisées d'éducation populaire en Roumanie. 1859—1918 (Al. Zub)* 806
CONSTANTIN BOTEZ, IOAN SAIZU, *Letea. Un siècle d'histoire (Al. Zub)* . . 806
EMIL RĂCILĂ, *Contributions relatives à la lutte des Roumains pour la défense de la Patrie pendant la première guerre mondiale. 1916—1918 (Al. Zub)* 807
IOAN SILVIU NISTOR, *Contributions de la région de Mureş à la Grande Union de 1918 (Al. Zub)* 807
IOAN SAIZU, *La politique économique de la Roumanie entre 1922 et 1928 (Gh. Buzatu)* 807
MARIN C. STĂNESCU, *Le mouvement ouvrier en Roumanie entre 1924 et 1928 (I. Saizu)* 808
L. KALUSTIAN, *Simples notes (Gh. I. Florescu)* 809

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S. CUTIŞTEANU, GH. I. IONIŢĂ, *L'électorat de Roumanie pendant l'entre-deux-guerres (L. Eşanu)* 810
L. GHELERTER, *Études sociales-politiques (L. Eşanu)* 810
I. D. ŞTEFĂNESCU, *L'art ancien de Banat. Architecture, peintures murales, icônes (Al. Zub)* 811
ION STRATAN, VASILE MUNTEAN, *Monuments historiques religieux de Lugoj (Al. Zub)* 812
MARIUS PORUMB, *La peinture roumaine de Transylvanie I (XIV—XVIIe siècles). Die rumänische Malerei in Siebenbürgen I. (14—17 Jahrhundert) (Ion I. Solcanu)* 812
GHEORGHE DAVID, DOINA NĂGLER, *Le bréviaire Brukenthal (Ştefan S. Gorovei)* 813
GRIGORE G. TOCILESCU, CHRISTEA N. ŢAPU, *Matériaux folkloriques, t. II—III (Al. Zub)* 813
Légendes populaires roumaines, t. I *(Al. Zub)* 814
EUGEN AGRIGOROAIEI, *Le pays des constellations inoubliables. Folklore archaïque roumain (Al. Zub)* 814
TACHE PAPAHAGI, *Langue, folklore, ethnographie (Al. Zub)* 815
AL. I. AMZULESCU, *La chanson épique héroïque. Typologie et corpus de textes poétiques (Al. Zub)* 815
NICOLAE ROŞIANU, *Essais sur le folklore (Al. Zub)* 816
Aesthesis carpato-danubienne (Al. Zub) 816
VALENTINA MARIN CURTICEANU, *Les origines de la conscience critique dans la culture roumaine (Al. Zub)* 816
PAUL CORNEA, *La règle du jeu. Le versant collectif de la littérature : concepts, conventions, modèles (Al. Zub)* 817
MIRCEA POPA, VALENTIN TAŞCU, *L'histoire de la presse littéraire roumaine de Transylvanie depuis les origines jusqu'en 1918 (Al. Zub)* . . 818
GHEORGHE ASACHI, *Oeuvres*, t. II *(Al. Zub)* 818
ALESANDRU PAPIU ILARIAN, *Anthologie (Al. Zub)* 818
DIM. PĂCURARIU, *Ecrivains et directions littéraires (Al. Zub)* 819
TITU MAIORESCU, *Ecrits de jeunesse (1858—1862) (Al. Zub)* 819
AL. ODOBESCU, *Notes de voyage (Al. Zub)* 819
IOAN SLĂVICI, *Oeuvres*, t. X *(Al. Zub)* 820
GEORGE CIPĂIANU, *Vicenţiu Babeş (1821—1907) (Al. Zub)* 820
PAVEL FLOREA, *Contributions d'histoire littéraire (1867—1885) (Al. Zub)* . . . 820
M. EMINESCU, *Fragmentarium (Al. Zub)* 821
N. IORGA, *Eminescu (Al. Zub)* 821
EUGEN TODORAN, *M. Eminescu — l'épopée roumaine (Al. Zub)* 822
MIHAI DINU GHEORGHIU, *Ibrăileanu. Le roman du critique (Ştefan Lemny)* . . 822
Z. ORNEA, *Commentaires (Al. Zub)* 823
DAN ZAMFIRESCU, *N. Iorga. Etapes vers une monographie (Al. Zub)* 823
VALERIU RĂPEANU, *Culture et histoire, II (N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu) (Ştefan S. Gorovei)* 823
VASILE PÂRVAN, *Ecrits (I. Saizu)* 824
MIRCEA POPA, *Octavian Goga entre collectivité et solitude (Al. Zub)* 824
MIRCEA MARTIN, *G. Călinescu et les "complexes" de la littérature roumaine (Al. Zub)* 825
ION BĂLU, *La vie de G. Călinescu (Al. Zub)* 825
HENRI H. STAHL, *Souvenirs et pensées... (Mihai Vătavu)* 826

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PIERRE CHAUNU, *Histoire et imagination. La transition (Al. Zub)* 829
Geschichte (Al. Zub) 829
Subiekt der Geschichte. Theorien gesellschaftlicher Veränderung (Al. Zub) . . . 831
GEORG G. IGGERS, *Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft, ein internationaler Vergleich (Al. Zub)* 831
Konjunktur, Krise, Gesellschaft. Wirtschaftliche Wechsellagen und soziale Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert (Al. Zub) 832
SIMION GHIȚĂ, *Horizons philosophiques dans l'évolution de la science moderne (Al. Zub)* 832
Teorie rozvoje vědy (Theory of Science Development) (Al. Zub) 833
Einführung in den Strukturalismus (Sorin Chițanu) 833
Seminar: Geschichte und Theorie. Umrisse einer Historik (Sorin Chițanu) . . . 834
Seminar: Philosophische Hermeneutik (Sorin Chițanu) 834
T. W. ADORNO u.a., *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie (Al. Zub)* . 835
ERICH FROMM, *Haben oder sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft (Al. Zub)* 835
Lexikon der deutschen Geschichte. Personen. Ereignise. Institutionen von der Zeitwende bis zum Ausgang des 2. Weltkrieges (Al. Zub) 836
HERBERT JANKUHN, HARTMUT BOOKKMANN, WILHELM TREUE, *Deutsche Geschichte in Bildern von der Urzeit bis zur Gegenwart (Al. Zub)* . . 836
JOCHEN RICHTER (ed.), *Wissenschaft und Technik-Humanismus und Fortschritt. Beiträge der DDR-Delegation zum XVI. Internationalen Kongress für Geschichte der Wissenschaften (Al. Zub)* 836
Science and technology: humanism and progress. Soviet studien of the history of science, I—II *(Al. Zub)* 836
Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, Bd. IV *(Al. Zub)* 837
Bibliographie internationale d'histoire militaire, Tome 1, Séléction 1974—1976; Tome 2, Séléction 1975—1977 *(Gh. Buzatu)* 837
MIRCEA ELIADE, *History of religions and "popular cultures" (Al. Zub)* . . . 838
MIRCEA ELIADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, I *(Al. Zub)* . . 838
MICHAEL GRANT, *Klassiker der antiken Geschichtsschreibung (Al. Zub)* . . . 839
DIODOR DE SICILE, *La bibliothèque historique (Al. Zub)* 839
IOAN PETRU CULIANU, *Iter in silvis. Saggi scelti sulla gnosi e altri studi*, t. I *(Al. Zub)* 839
V. ZAMOROVSKY, *Au début ce fut le Sumer (Miron Cihó)* 840
E. VARGA, *Egyiptomi kiálitás. Vezetö (Miron Cihó)* 840
N. A. ONAIKO, *Arhaičeskij Torik antičnij gorod na severo-vostoke Ponta (Silvia Teodor)* 841
A. A. MASLENIKOV, *Naselenie Bosporskov gosudarstvo v VI—II vv. do n.e. (Silvia Teodor)* 842
LIANA LUPAȘ, ZOE PETRE, *Commentaire aux „Sept contre Thèbes" d'Eschyle (Al. Zub)* 842
D. M. PIPPIDI, *Variations sur des thèmes classiques (Al. Zub)* 843
LEO SIEVERS, *Deutsche und Russen. Tausend Jahre gemeinsame Geschichte (Al. Zub)* 844
Die Juden als Minderheit in der Geschichte (Al. Zub) 844
STELIAN BREZEANU, *Une histoire de l'Empire byzantin (I. Toderașcu)* . . . 845
M. SAVICI, *Istorija na bălgarskija narod (L. Șimanschi)* 846
WILHELM NYSSEN, *Romanik — hohe Welt des Menschen (Al. Zub)* 846

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOARĂ BELDICEANU, IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *Biens des Amiroutzès d'après un registre ottoman de 1487 (Ştefan S. Gorovei)* 847
VIORICA GUY MARICA, *La peinture allemande entre le Gothique et la Renaissance (Ion I. Solcanu)* 847
HARALD HEPPNER, *Der lange Türkenkrieg (1593—1606). Ein Wendepunkt im habsburgisch-osmanischen Gegensatz (Veniamin Ciobanu)* 848
La Pologne et la Hongrie aux XVIe—XVIIIe siècles. Textes du *Colloque polono-hongrois de Budapest (Ştefan Lemny)* 848
ROMUL MUNTEANU, *Classicisme et baroque dans la culture européenne du XVIIe siècle, I-ère partie (Ştefan Lemny)* 849
MIKES KELEMEN, *Lettres de Turquie (Ştefan Lemny)* 850
ROMUL MUNTEANU, *La culture européenne à l'époque des Lumières*, t. I—II *(Ştefan Lemny)* 851
PAUL HAZARD, *La pensée européene au XVIIIe siècle. De Montesquieu à Lessing (Ştefan Lemny)* 852
ION ZAMFIRESCU, *Le theâtre européen à l'époque des Lumières (Ştefan Lemny)* . 853
JOËL SAUGNIEUX, *Les jansénistes et le renouveau de la prédication dans l'Espagne de la seconde moitié du XVIIIe siècle (Ştefan Lemny)* 853
AUGUSTIN COCHIN, *L'esprit du jacobinisme. Une interprétation sociologique de la Révolution française (Al. Zub)* 854
N. I. POPA, *Etudes de littérature comparée (Al. Zub)* 854
HELMUT REINALTER, *Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie (Al. Zub)* 854
HELMUT BERDING/HANS-PETER ULLMANN (Hrsg), *Deutschland zwischen Revolution und Restauration (Al. Zub)* 855
BERND FAULENBACH, *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus (Al. Zub)* 855
C. I. GALIAN, *Hegel (Al Zub)* 856
STEPHEN A. KIPPUR, *Jules Michelet. A study of mind and sensibility (Al. Zub)* . 856
Centenaire des Jeux de la latinité 1878—1978. La latinité hier, aujourd'hui, demain (Al. Zub) 857
WALTER M. BACON, *Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations. 1931—1932 (Gh. Buzatu)* 857
WALTER M. BACON, Jr., *Nicolae Titulescu and romanian foreign policy. 1933—1934 (Gh. Buzatu)* 857
SEBASTIAN HAFFNER, *Un certain Adolf Hitler (Gh Buzatu)* 858
MARIN BADEA, *Allemands contre Hitler (Gh. I. Florescu)* 860
N. Z. LUPU, *Grandes crises de la vie internationale de l'entre-deux-guerres. La guerre italo-éthiopienne 1935—1936 (Gh. Buzatu)* 861
ALAN S. MILWARD, *The Reichsmark Bloc and the International Economy*, in *The „Führer State" : Myth and Reality. Studies on the Structure and Politics of the Third Reich (Gh. Buzatu)* 861
A. J. P. TAYLOR, *The Origins of the Second World War (Gh. Buzatu)* . . . 862
H. R. TREVOR-ROPER (ed.), *Hitler's War Directives, 1939—1945 (Gh. Buzatu)* . 863
H. R. TREVOR-ROPER, *The Last Days of Hitler (Gh. Buzatu)* 864
COMMISSION INTERNATIONALE D'HISTOIRE MILITAIRE, *Acta*, No. 5 *(Gh. I. Florescu)* 864
PHILIPPE ARIÈS, *Un historien du dimanche (Al. Zub)* 865

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVUE DES REVUES
PÉRIODIQUES ROUMAINS

„Acta Moldaviae Meridionalis". Annuaire du Musée du département de Vaslui, II, 1980 *(Ştefan S. Gorovei)* 867
„Annales de l'Université de Bucarest", histoire, XXX, 1981 *(Al. Zub)* 868
„Annuaire de folclore", I, Cluj-Napoca, 1980 *(Ştefan S. Gorovei)* 868
„Annuaire de l'Institut d'histoire et d'archéologie Cluj-Napoca", XXII, 1930 *(Al. Zub)* 868
„Archives d'Olténie", n.s., I, Craiova, 1981 *(Al. Zub)* 869
„Bulletin de la Société Numismatique Roumaine", années LXX—LXXIV (1976—1980), n-os 124—128, Bucarest, 1981 *(Ştefan S. Gorovei)* 869
„Carpica", XII, Bacău, 1981 *(Ştefan S. Gorovei)* 870
„Cercetări istorice" (Recherches historiques), XI, n.s., Iaşi, 1980 *(Ştefan S. Gorovei)* 870
„Crisia", X, Oradea, 1980 *(Al. Zub)* 871
„Ethnologica", 1—2/1978, 1—2/1979 *(Eugen Agrigoroaiei)* 872
„Ethnologica", 1981 *(Al. Zub)* 875
„Forschungen zur Volks-und Landeskunde", Sibiu, Bd. 24, No. 1. 1981 *(Al. Zub)* . 875
ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Les Mémoires de la section de sciences philosophiques, littérature et art*, IVe série, t. II, 1979—1980 *(Al. Zub)* 875
„Revista de istorie" (Revue d'histoire), n-os 1—12/34, 1981 *(Aurel Filimon)* . . . 876
„Revue des Études Sud-Est Européennes", Bucarest, 1981, 1—4 *(Al. Zub)* 882
„Revue Roumaine", Bucarest, XXXV, 1981, 6—7 *(Al. Zub)* 883
„Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Historia, Cluj-Napoca, XXVI, 1981 *(Al. Zub)* . 883
„Studii şi comunicări" (Études et communications), Focşani, II, 1979 ; III, 1980 *(Ştefan S. Gorovei)* 884
„Synthesis", Bucarest, VIII, 1981 *(Al. Zub)* 884

PÉRIODIQUES ÉTRANGERS

„Annales. Economie. Sociétés. Civilisations", Paris, XXXVI, 1981, 1—4 *(Al. Zub)* . 885
„Annales de démographie historique", Paris, 1980 *(Ecaterina Negruţi)* 885
„Canadian-American Slavic Studies/Revue Canadienne-Américaine d'Études Slaves", Arizona State University, XIV, 1980, 3 *(Al. Zub)* 887
„Osteuropa". Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens, Stuttgart, 30 Jg., Heft 8—9, 1980 *(Al. Zub)* 887
„Revue d'Histoire moderne et contemporaine", Paris, t. XXVIII, 1981 *(Al. Zub)* . . 888
„Roumanian Studies". An international annual of the humanities and social sciences, Illinois, IV, 1976—1979 *(Al. Zub)* 888
„The Slavonic and East European Review", University of London, vol. 58, n-os 1—4, 1980 ; vol. 59, n-os 1—4, 1981 *(Ştefan Lemny)* 889
„Social Research". An international quarterly of the social sciences, New York, XLVII, 1980, 3 *(Al. Zub)* 889
„Südost-Forschungen", München, Bd. XXXVIII, 1979 *(Al. Zub)* 890
„Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", Köln/Wien, IV. Folge, 4 Jg., 1981, 1—2 *(Al. Zub)* 890

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le symposium d'archéologie organisé par la fondation „Alexander von Humboldt" *(Ion Ioniţă)* 891
Le symposium roumain-ouest-allemand d'histoire et d'archéologie *Les géto-daces dans le contexte européen (Ion Ioniţă)* 892

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La séminaire international *La crise de la détente et les perspectives de la coopération en Europe (Gh. I. Florescu)* 894
Le IIIe Colloque roumain-anglais d'histoire *(Ştefan Lemny)* 895
Le IIIe Symposium international de thracologie *(M. Petrescu-Dîmboviţa)* . . . 897
Voyage pour études scientifiques en Grande-Bretagne *(Valeriu Florin Dobrinescu)* . . 902
Voyage pour études scientifiques en U.R.S.S. *(Al. Zub)* 907
Voyage pour études scientifiques en République Fédérale d'Allemagne *(Victor Spinei)* 908
Voyage pour études scientifiques en République Fédérale d'Allemagne *(Al. Zub)* . . 912
L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" de Iassy en 1981 *(Steluţa Mărieş)* 913
Le professeur C. Cihodaru à l'âge de 75 ans *(Ştefan S. Gorovei)* 921
Le professeur Mihail Guboglu à l'âge de 70 ans *(Anca Raau)* 923
Dumitru Tudor *(Virgil Mihăilescu-Bîrliba)* 925

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTITUTUL DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL" LA 40 DE ANI. REALIZĂRI ŞI PERSPECTIVE*

În centrul universitar și academic Iași, studiile istorice, de veche și recunoscută tradiție, au fost ilustrate pînă la cel de al doilea război mondial de nume prestigioase ale istoriografiei române și universale, dintre care reținem pe Miron Costin, Dimitrie Catemir, Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol, N. Iorga, care și-a început activitatea istoriografică la Iași, Ion Ursu, O. Tafrali, Ilie Minea, Gheorghe I. Brătianu, A. Oțetea, Gheorghe Ghibănescu, Mihai Costăchescu, Alexandru Boldur ș.a. Este suficient să amintim că la Iași, la 24 noiembrie 1843, Mihail Kogălniceanu a inaugurat, la Academia Mihăileană, cursul de istorie națională, că tot aici, între 1888 și 1893, s-a tipărit de către A. D. Xenopol prima sinteză științifică de istoria românilor, că Ilie Minea a elaborat lucrări de referință privitoare la contextul internațional al istoriei românești, că Gheorghe I. Brătianu a scris temeinice lucrări de istorie universală, privind îndeosebi istoria economică și socială a Bizanțului și istoria comerțului italian cu regiunile Mării Negre, iar Andrei Oțetea, aplicînd materialismul istoric, a elaborat una dintre cele mai apreciate sinteze consacrate Renașterii și Reformei. O atenție deosebită s-a acordat, natural, tipăririi izvoarelor istoriei României și aceasta începînd cu Letopisețele editate de M. Kogălniceanu și continuîndu-se cu publicarea de documente, în deosebi medievale, de către Teodor Codrescu, Gh. Ghibănescu, Sever Zotta și mai ales M. Costăchescu.

De cea mai mare însemnătate pentru dezvoltarea istoriografiei moderne la Iași, și nu numai aici, a fost înființarea în 1860 a Universității, prima

---

* Prezenta sinteză, expusă la 20 februarie 1981, cu prilejul deschiderii Sesiunii omagiale de comunicări, prilejuită de împlinirea a 40 ani de existență a Institutului, a fost întocmită pe baza datelor transmise de cercetătorii Dan Gh. Teodor, Leon Șimanschi, Leonid Boicu, Alexandru Zub și Gh. Buzatu, cărora le aducem și pe această cale cele mai bune mulțumiri. În textul de față s-au trecut în note numai titlurile lucrărilor monografice apărute în 1981, ulterior Sesiunii omagiale din februarie al acestui an, precum și ale celor imprimate peste hotare. Acestea, ca și toate celelalte în legătură cu textul prezent, vor fi incluse în volumul IV al Suplimentului Anuarului, rezervat bibliografiei istoriografiei ieșene (coordonator Al. Zub).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din țară, în cadrul căreia s-au format generații de profesori, dintre care s-au recrutat viitorii mari istorici ai noștri. De asemenea, crearea Arhivelor Statului din Moldova în 1832, la un an după cele din București, cu care s-au reunit în 1862, a favorizat o intensă activitate de investigație istorică și de editare a izvoarelor istoriei Moldovei.

La fel, înființarea în 1916 a Muzeului de antichități, ca un laborator al catedrei de arheologie și istorie veche a Universității din Iași, a contribuit la desfășurarea unei activități de cercetare arheologică și de îmbogățire a colecțiilor.

La acestea se adaugă activitatea istoriografică încurajată de Societatea „Junimea", precum și de Societatea științifică și literară din Iași, sub egida cărora au apărut publicațiile binecunoscute „Convorbiri literare" și „Arhiva", în paginile cărora s-au tipărit numeroase și valoroase studii de istorie.

Totodată, funcționarea bibliotecilor de seminar și apariția unor publicații periodice de specialitate, dintre care unele cu existență îndelungată, ca „Arhiva" lui A. D. Xenopol, „Cercetările istorice" ale lui Ilie Minea, devenite ulterior, sub direcția lui Alexandru Boldur, „Studii și cercetări de istorie" și „Arta și arheologia" a lui O. Tafrali, ca să nu citățm decît pe cele mai importante, toate au ajutat și în același timp au ilustrat progresul cercetărilor istorice din acest centru universitar.

Toți acești factori, precum și necesitatea îmbinării activității didactice cu cea științifică, au constituit terenul propice pentru ca profesorul Ilie Minea să propună în mai multe rînduri în cursul anului 1940 în Consiliul profesoral al Facultății de litere și filozofie transformarea Seminarului de istoria românilor, al cărui director era, în Institutul de istoria românilor „A. D. Xenopol". Această transformare a fost admisă de Consiliul profesoral, iar decanul facultății s-a adresat în mai multe rînduri, în 1940 și 1941, Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor, cu rugămintea de a se aproba propunerea respectivă, intervenindu-se în acest sens și de către Senatul Universității. În consecință, Ministerul prin adresa 36 752/18 februarie 1941 a aprobat transformarea Seminarului prof. Ilie Minea în Institut de istoria românilor „A. D. Xenopol", pendinte de Facultatea de litere și filozofie a Universității ieșene. După doi ani, în urma eforturilor personale ale prof. Al. Boldur, ca succesor al prof. Ilie Minea, s-a reușit să se obțină funcționarea Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol", ca unitate distinctă de cercetare, care, potrivit intențiilor ctitorului, urma să fie „mereu activ în realizarea misiunii lui istorice naționale în răsăritul statului român".

În felul acesta, centrul științific Iași era înzestrat cu o instituție de cercetare istorică, ca și celelalte două mari centre universitare, din București și Cluj, unde institute de istorie națională și universală, precum și de studii bizantine, funcționau mai de multă vreme.

În cele de față vom examina, pe scurt, evoluția studiilor de istorie și arheologie, de la înființarea Institutului și pînă astăzi, respectiv din perioada 1941—1981.

De-a lungul acestei perioade distingem, în funcție de criteriile științifice și de organizare ale cercetării istorice ieșene, următoarele trei etape:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. Etapa de constituire și afirmare în cadrul Universității ieșene (1941—1948), corespunzătoare anilor dificili ai războiului și ai primilor ani postbelici.

II. Etapa de reorganizare și de impunere a Institutului în cadrul Filialei Iași a Academiei R.S.R. (1949—1970), corespunzătoare marilor transformări traversate de învățămîntul și cercetarea științifică, în procesul de construire a societății socialiste. Etapa respectivă a fost profund marcată de declarația C.C. a P.C.R. din aprilie 1964 și prin rezoluțiile Congresului al IX-lea al P.C.R., în ceea ce privește dezvoltarea studiilor istorice românești prin faptul că în centrul preocupărilor istoriografice trebuie să stea aflarea și afirmarea adevărului istoric.

III. Etapa de consolidare și de afirmare pe un plan superior a potențialului științific al Institutului (1970—1981), corespunzătoare îndrumării și coordonării tematice de către Academia de Științe Sociale și Politice, și din 1975 în colaborare cu Ministerul Educației și Învățămîntului, potrivit planurilor cincinale de cercetare integrată în domeniul științelor sociale și politice.

In cele ce urmează ne propunem să scoatem în evidență, pentru fiecare din aceste etape, principalele realizări științifice și semnificația lor istoriografică.

I. *Etapa 1941—1948*

Astfel, în ceea ce privește prima etapă, menționăm că pentru început (1941—1943), activitatea Institutului, desfășurată nemijlocit sub conducerea și autoritatea științifică a prof. Ilie Minea, s-a concretizat în vol. XVII din Cercetări istorice, *apărut postum, în care sînt reunite studii de istorie medie românească și modernă universală, datorate în special lui N. Corivan, D. Ciurea și Gr. Scorpan, precum și un amplu raport asupra cercetărilor de la Cetatea Neamțului din perioada 1939—1942, semnat de I. Minea, N. Grigoraș și ing. Gh. Cojoc. Paralel cu acest volum au mai apărut în 1941 și 1942, sub egida Institutului de Istoria Românilor „A. D. Xenopol", trei* Buletine, *conținînd unele din comunicările susținute la ședințele periodice ale Institutului cu teme acoperind în deosebi istoria medie și modernă a României. De menționat că la aceste ședințe de comunicări au fost antrenați și istorici din afara Institutului din Iași, București și de la Universitatea din Cluj — Sibiu, precum și unii lingviști, filologi și juriști ieșeni.*

Tot în acești ani, în ciuda condițiilor grele ale războiului, s-a inițiat și o serie intitulată Publicațiile Institutului de istoria Românilor „A. D. Xenopol", *în care a apărut în 1942 lucrarea lui N. Grigoraș cu privire la dregătorii tîrgurilor moldovenești și atribuțiunile lor pînă la Regulamentul Organic.*

Activitatea Institutului, după decesul prof. Ilie Minea, a fost continuată într-un cadru nou, acela creat prin Decretul-lege 333 din 25 mai 1943, prin care Institutul de Istoria Românilor „A. D. Xenopol" căpăta denumirea de Institutul de Istorie națională „A. D. Xenopol" de pe lîngă Universitatea din Iași, dar bucurîndu-se de „persoană juridică de drept public" și funcționînd „sub autoritatea tutelară a Ministerului Culturii Naționale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și al Cultelor". Noul director al Institutului a devenit prof. Al. Boldur, în calitate de titular al catedrei de istoria românilor de la Universitatea din Iași, fiind secondat, cu începere din 1945, de un director adjunct, N. Corivan, conferențiar la aceeași Universitate. În urma acestei transformări personalul științific și administrativ al Institutului, cu sediul tot la Universitate, a fost sporit de la 4 la 6, dintre care 3 cercetători, respectiv un șef de lucrări și doi asistenți. Institutul în noua sa formă și-a îmbogățit biblioteca, aceasta mai cu seamă prin donația făcută de prof. Ilie Minea, cca. 4 000 cărți de istorie.

Sub raport științific, perioada anilor 1943—1948 se caracterizează printr-un număr mai mare de comunicări și publicații și un început de relații științifice cu institutele similare din U.R.S.S., Franța, Polonia și din alte țări.

La ședințele de comunicări, pe lîngă membrii Institutului, au fost antrenați, în măsură mult mai mare ca anterior, specialiștii în domeniul științelor umaniste din Iași și celelalte centre științifice ale țării.

Cele mai multe dintre comunicări au fost incluse în „Studii și cercetări istorice", care a continuat seria „Cercetări istorice" și devenise totodată revista Institutului, sub redacția prof. Al. Boldur, din care între 1943 și 1947 au apărut trei volume, respectiv XVIII, XIX și XX, cu rezumate în limbi străine și cu o rubrică nouă de recenzii și viață științifică.

Prin această publicație s-au făcut cunoscute rezultatele mai importante ale cercetării istorice ieșene privitoare la istoria medie și modernă a României. În această privință, s-au examinat politica externă a lui Ștefan cel Mare, viața și personalitatea logofătului Mihu, peripețiile unor pretendenți la tronul Moldovei (Ștefan Mâzgă ș.a.), aspecte din activitatea lui I. C. Brătianu și din evoluția vechiului drept românesc. Nu au lipsit nici studiile de istorie universală, stăruindu-se asupra campaniei de la Prut din 1711 a lui Petru cel Mare, precum și asupra unor aspecte privind istoria Poloniei și relațiile franco-italiene la mijlocul secolului trecut. O atenție specială s-a acordat de prof. Al. Boldur studierii evoluției istoriografiei românești în cei 25 de ani ce au succedat sfîrșitului primului război mondial, evidențiindu-se necesitatea folosirii metodei comparative în cercetarea istorică. Fenomenul istoriografic a stat și în atenția prof. N. Corivan, care s-a preocupat de epoca și personalitatea lui Tudor Vladimirescu în viziunea marilor noștri istorici.

Ca o ilustrare a extinderii colaborării Institutului cu specialiștii din Iași și restul țării o reprezintă faptul că în revistă s-au tipărit și studii datorate prof. G. Zane, Paul Nicorescu, Dan Simonescu, C. Angelescu, A. Sacerdoțeanu, V. Motogna, I. Lupaș, Ioachim Crăciun, Teodor Holban, Ștefan Pascu ș.a.

Extinderea activității de cercetare științifică din această perioadă se reflectă și în cărțile incluse în cele două serii Biblioteca Institutului și Publicațiile Institutului, cărți cu teme privitoare la rolul și locul românilor în răsăritul Europei (Al. Boldur), frămîntările politice din Moldova în perioada 1432—1457 și implicațiile lor externe (N. Grigoraș), la care se adaugă și volume de documente medievale moldovenești (M. Costăchescu, Paul Mihail ș.a.). Trebuie subliniat că, paralel cu aceste volume, în aceeași pe-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioadă, istoriografia ieșeană s-a impus prin cîteva lucrări monografice de referință privind Renașterea și Reforma și mișcarea lui Tudor Vladimirescu (A. Oțetea), precum și Moldova în timpul domniei lui Mihai Sturza (D. Ciurea).

Realizările obținute în această etapă, cu toate dificultățile inerente războiului și consecințelor sale, atestă că firul cercetărilor istorice nu a fost întrerupt la Iași și aceasta a constituit premisa etapei următoare, corespunzătoare cercetărilor în cadrul secției de istorie a Institutului de istorie și filologie, creat în 1949, ca o unitate de cercetare a Filialei din Iași a Academiei Române.

II. *Etapa 1949—1970*

După reforma învățămîntului și a Academiei Române din 1948, s-au creat institute de cercetare, cu activitate colectivă planificată, orientată spre abordarea, în lumina concepției materialismului dialectic și istoric, a temelor majore ale istoriei României în deosebi.

În acest context cercetarea specialiștilor în istorie de la Institutul de istorie și filologie și apoi de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, de sub conducerea prof. Valerian Popovici pînă în 1967 și apoi a prof. M. Petrescu-Dîmbovița, s-a desfășurat pentru început în cadrul sectoarelor de istorie medie și modernă ale secției de istorie a Institutului, acestora adăugîndu-li-se un sector de istorie veche și arheologie în 1953, unul de istorie contemporană în 1958, precum și un colectiv de istorie universală în 1967. Totodată, secția de istorie a coordonat și activitatea fostului Muzeu de antichități, devenit în 1957 Muzeul de istorie a Moldovei prin creșterea colecțiilor, în urma intensificării, într-un ritm necunoscut pînă acum, al săpăturilor arheologice, precum și a mutării muzeului din 1954 în Palatul Culturii. De pe urma acestor transformări a rezultat și o nouă organizare internă cu două secții, una de istorie veche și arheologie și alta de istorie, care, prin desprinderea lor de secția de filologie în 1964, s-au constituit în Institutul de istorie și arheologie, recăpătînd din 1965 numele lui A. D. Xenopol. La rîndul ei, în 1968, secția de istorie veche și arheologie s-a despărțit de Muzeul de istorie a Moldovei, care a trecut sub egida Complexului muzeistic Iași.

Aceasta a fost perioada, cînd, datorită sprijinului eficient acordat Institului de conducerea Filialei din Iași a Academiei Române (academicienii Radu Cernătescu, Octav Mayer, Vasile Mârza și Cristofor Simionescu), s-a asigurat o bază materială corespunzătoare și ceea ce este cel mai important, pe planul evoluției ulterioare a instituției noastre, s-au încadrat cei mai mulți și valoroși cercetători, care, lucrînd sub îndrumarea directă a foștilor lor profesori de la Universitate, în calitatea acestora de membrii ai Institutului și de responsabili de sectoare, s-au format cercetători și continuă astăzi, alături de profesorii lor în viață, o activitate științifică meritorie spre prestigiul Institutului și al cercetării istorice românești.

Personalul științific al Institutului, care a crescut de la 7 în 1949 la 36 în 1969, și-a putut desfășura activitatea, în condițiile dotării Institutului cu două localuri corespunzătoare extinderii continue a fondului de carte din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țară și străinătate (prin achiziții, comenzi sau schimburi), asigurării deplasărilor de documentare îndeosebi în țară și cu începere din 1956 și în străinătate, precum și a înlesnirii valorificării rezultatelor investigațiilor, aceasta în primul rînd prin editarea revistei „Studii și cercetări științifice", continuată din 1964 cu un „Anuar", la care se adaugă din 1961 publicația neperiodică „Arheologia Moldovei", singura, după publicațiile de specialitate din București, cu conținut numai arheologic. Totodată, cercetătorii au beneficiat de fondurile necesare pentru săpături arheologice, uneori de mare amploare, precum și de punerea la dispoziție a unor mijloace de documentare.

În ansamblu, condițiile existente au permis reunirea tuturor forțelor științifice, de la Institut, Facultate, Arhive și Muzeu, în jurul Institutului, devenit un veritabil nucleu al cercetării istorice ieșene și care, prin activitatea desfășurată de tinerii cercetători și îndrumătorii lor, pe direcții bine conturate, permițînd specializarea ulterior a celor dintîi, se află practic la baza a ceea ce a devenit astăzi Institutul nostru, parte componentă a istoriografiei românești.

Înainte de a prezenta principalele realizări din diversele domenii ale istoriei, se impune să menționăm participarea a șapte dintre colaboratorii Institutului la realizarea primei ediții a tratatului Istoria României (volumele I—IV), precum și prezența cu comunicări și intervenții la prestigioase manifestări științifice internaționale, în primul rînd, cu începere din 1960, la Congresele internaționale de științe istorice de la Stockholm și Viena și din 1962 de pre- și protoistorie de la Roma și Praga.

În cele ce urmează ne propunem să scoatem în evidență principalele realizări, pe domenii de specialitate, ale etapei respective.

Astfel, referitor la cercetările din domeniul istoriei vechi și arheologiei, în noile condiții, a fost posibilă extinderea lor la un nivel nemaiîntîlnit pînă acum, în deosebi în ceea ce privește investigațiile de teren pe teritoriul Moldovei, care, cu unele excepții (Cucuteni, Izvoare, Traian, Poiana și Suceava), a fost puțin sau deloc explorat în trecut.

Intensificarea cercetărilor arheologice și coordonarea lor de către Institutul de istorie și filozofie din București și apoi îndeosebi de Institutul de arheologie din București, potrivit unui plan tematic central bine orientat, a avut ca rezultat creșterea prestigiului arheologiei românești, la care au contribuit cu devotament și entuziasm și tinerii arheologi ieșeni, formați sub îndrumarea directă a conducătorului lor, fost elev și apoi colaborator apropiat al mult regretatului profesor Ioan Nestor, unul din marii creatori ai școlii moderne de arheologie românească.

Pentru prima dată în această etapă s-au întreprins ample cercetări arheologice, care au acoperit întreg teritoriul Moldovei și toate perioadele, din paleolitic și pînă în Evul Mediu inclusiv. La aceste cercetări, pe parcursul desfășurării lor, au participat și colaboratorii muzeelor din Moldova, în cea mai mare parte formați la Iași, precum și unele cadre din domeniile auxiliare arheologiei, ca geomorfologi, antropologi, paleozoologi și etnografi.

Cercetările de teren au început de cele mai multe ori prin recunoașteri metodice, pe unități și subunități geografice, în colaborare cu geografi, pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum și cu cadre didactice și muzeografi, care la rîndul lor au dus mai departe investigațiile de acest fel, în care, prin rezultatele obținute și valorificarea lor în lucrări tipărite, cercetătorii ieșeni au o recunoscută prioritate.

În funcție de problematica majoră, s-au efectuat numeroase sondaje și săpături metodice, dintre care unele de o deosebită amploare au fost adevărate șantiere-școli de formare a tinerilor arheologi de la Iași și din restul Moldovei, ca de exemplu Trușești, Cucuteni și Bicaz, ca să nu citățm decît pe cele mai importante. La acestea se adaugă șantierele mai mari, dintre care menționăm pe acelea din zona Prutului mijlociu, Bicaz, Stoicani, Foltești, Bogdănești și Cîndești pentru istoria străveche, Stîncești, Cotnari, Cocorăni, Botoșana, Dumbrava și Piatra Neamț — Bîtca Doamnei pentru perioada geto-dacică, Barboși pentru epoca romană și coabitarea cu dacii; Văleni, Letcani, Băiceni, Botoșana, Spinoasa, Dodești, Hlincea și Fundul Herții pentru problema continuității, a romanizării și a populațiilor migratorii, precum și Iași, Hlincea, Baia, Bîrlad și Hîrlău pentru feudalismul timpuriu și dezvoltat, punîndu-se accentul în deosebi pe cercetarea începuturilor și evoluției satelor, orașelor și curților domnești. În ceea ce privește arheologia epocii medievale, un rol deosebit de important pentru formarea specialiștilor ieșeni ai acestei epoci l-a avut participarea la săpăturile arheologice de la Suceava, adevărat șantier-școală al arheologiei feudale românești, de sub conducerea prof. I. Nestor.

Investigarea pe teren a fost completată cu documentări la muzeele, institutele și unele șantiere arheologice din țară și în măsura posibilităților și de peste hotare, respectiv în principalele localități din U.R.S.S., Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria, Iugoslavia și Republica Democrată Germană, precum și din Italia, Suedia, Austria, Turcia, Republica Federală a Germaniei, Danemarca, Franța și Spania. Unul din colaboratori a participat și la șantierul de săpături arheologice din 1956 de la Lukașevka din R.S.S. Moldovenească (A. C. Florescu), iar altul a efectuat un stagiu de documentare de aproximativ trei luni în Bulgaria (D. Gh. Teodor). Pe lîngă aceștia, un altul (I. Ioniță), beneficiind de bursa Humboldt, s-a specializat în domeniul epocii migrațiilor în Republica Federală Germania.

Prin cercetările întreprinse de colaboratorii Institutului, pe teren și în muzee, s-au obținut numeroase date noi și importante, tipărite în „Arheologia Moldovei", din care în această etapă au apărut primele șase volume (1961—1969), precum și în reviste de specialitate din țară și de peste hotare, ca și în Actele unor mari Congrese internaționale de specialitate (Hamburg, Stockholm, Roma și Praga).

La punerea în valoare a rezultatelor cercetărilor a contribuit în largă măsură și faptul, că în cadrul Institutului s-a asigurat funcționarea unor laboratoare de restaurat, desen și fotografiat.

Dintre rezultatele mai importante menționăm pe acelea, care au contribuit la lămurirea unor probleme privitoare la originea, evoluția și conținutul unor aspecte culturale din domeniul comunei primitive (Criș, Cucuteni, Stoicani — Aldeni, Foltești, Bogdănești, Monteoru, Noua), depozitele de bronzuri, cu privire specială la Moldova, cetățile geto-dacice (Stîncești, Cotnari, Moșna, Piatra Neamț — Bîtca Doamnei), castrum-*ul și* castellum-*ul roman de la Barboși, culturile din mileniul I e.n. (Sîntana de Mu-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reș, Costișa — Botoșana și Dridu), civilizația feudală timpurile și dezvoltată de la est de Carpați. Tot în acest cadru se înscriu și lucrările privind unele probleme de epigrafie greacă, latină și palmiriană, precum și de numismatică, istoria artei medievale și de izvoare literare feudale, prin care s-au adus contribuții la cunoașterea istoriei vechi și medii, în deosebi a Moldovei. La fel, prezintă un deosebit interes și contribuțiile specialiștilor din domeniul științelor naturii la lămurirea unor aspecte privind mai ales structura antropologică a populației și fauna din istoria străveche și perioada de formare a poporului român.

Materialele rezultate din cercetările de teren au permis arheologilor ieșeni să îmbogățească colecțiile fostului Muzeu de antichități, care, din 1954, prin mutarea lui într-un local corespunzător în Palatul Culturii, a devenit nucleul unui nou și modern muzeu de istorie a Moldovei, înzestrat cu unul din cele mai moderne depozite din țară, care a funcționat cu secțiile de istorie veche și medie între 1957 și 1968, cînd, în condițiile din cadrul Complexului muzeistic Iași, s-a dezvoltat și completat muzeistic, cu noi secții, pînă în epoca contemporană inclusiv. Muzeul acesta, pe lîngă rolul de educare a maselor prin expoziția permanentă, constituia de fapt secția de istorie veche și arheologie a Institutului, acordînd asistență științifică și muzeistică tuturor muzeelor din Moldova.

Considerînd în ansamblu realizările arheologice din această etapă, de consolidare și de afirmare a arheologiei ieșene, se poate sublinia locul important pe care l-a ocupat în cadrul arheologiei românești din vremea respectivă atît prin amploarea investigațiilor, cît și prin contribuțiile aduse la clarificarea unor probleme majore ale istoriei vechi și medii ale Moldovei în special și ale României în general.

Activitatea meritorie a arheologilor ieșeni a fost recunoscută pe plan intern prin atribuirea Premiului de Stat în 1951 și 1954 pentru participarea la săpăturile de la Hăbășești și colaborarea la întocmirea monografiei acestei stațiuni a culturii Cucuteni, prima cercetată în întregime în țara noastră, precum și pe plan extern prin cooptarea unora din ei, din partea României, în Consiliile Permanente ale Uniunilor internaționale de pre- și protoistorie (M. Petrescu-Dîmbovița) și de arheologie slavă (D. Gh. Teodor) sau ca membri titulari ai Institutului de pre- și protoistorie italian din Florența (M. Petrescu-Dîmbovița).

În ceea ce privește studierea istoriei medievale, în etapa respectivă se pot distinge două preocupări majore, privind reconsiderarea istoriei statului și societății medievale moldovenești.

Cea dintîi preocupare, continuînd o veche și valoroasă tradiție, a constat în editarea în intervalul 1951—1957 de către un harnic colectiv de medieviști (M. Costăchescu, Ion Radu Mircea, C. Cihodaru, N. Grigoraș, D. Ciurea, Dalila Aramă și D. Constantinescu) a 11 volume de documente românești și slavone din colecția Documente privind istoria României, Seria A. Moldova, cuprinzînd perioada 1384—1625, precum și în adunarea unui bogat material de aceeași natură pentru anii 1625—1652.

În ciuda metodei pe alocuri deficitară de publicare, colecția a pus la dispoziție medieviștilor un material documentar extrem de bogat și în cea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai mare parte inedit, care a înlesnit în mod substanţial elaborarea unor temeinice studii de specialitate. Pe de altă parte, îmbunătăţirile aduse ulterior principiilor de editare a documentelor, pe plan naţional, a făcut posibilă elaborarea, din anul 1962, a trei volume din noua colecţie Documenta Romaniae Historica, Seria A. Moldova, *de către un colectiv de tineri medievişti sub conducerea prof. C. Cihodaru, volume care au fost publicate cu începere din anul 1970.*

Cea de-a doua preocupare majoră, decurgînd din adunarea unei informaţii documentare deosebit de consistente a volumelor de documente menţionate, precum şi din cercetările de arheologie medievală, s-a concretizat în conceperea unui plan de studiere metodică a principalelor aspecte ale istoriei medievale moldoveneşti. În această privinţă, se degajă contribuţiile aduse la aprofundarea şi reconsiderarea formelor de proprietate existente în orînduirea feudală, la cunoaşterea structurii şi îndeosebi a luptei de clasă din Moldova, precum şi a instituţiilor şi organizării statului feudal moldovenesc. Pe lîngă preocupările în aceste domenii, dintre care unele au fost abordate acum pentru prima dată în istoriografia română de pe poziţia materialismului dialectic şi istoric, medieviştii ieşeni au continuat studierea şi unor probleme de istorie economică şi politică a Moldovei, punînd accentul asupra unor aspecte economice sau perioade istorice deosebit de semnificative, cum au fost constituirea statului feudal sau domnia lui Ştefan cel Mare. Paralel cu aceste studii, în ultimii ani ai acestei etape medievistii ieşeni au continuat să acorde atenţie unor aspecte din istoricul monumente lor de artă medievală, precum şi unor probleme de istoria artei medievale, ca de exemplu elementele laice, începîndu-se să se reia în acest fel tradiţia cercetărilor mai vechi ale profesorilor Orest Tafrali şi P. Constantinescu-Iaşi.

Nu pot fi omise din această sumară retrospectivă rezultatele obţinute în prelucrarea critică a izvoarelor documentare sau narative moldoveneşti, concretizate în studii de diplomatică latină, de datare şi stabilire a autenticităţii unor documente, precum şi de restabilire a unor informaţii analistice din cronicile slavone.

În acest fel, în noile condiţii, cercetarea istoriei medievale moldoveneşti, continuînd tradiţia înaintaşilor, a înregistrat noi realizări, în editarea izvoarelor şi prin studii de istorie medievală, care stau la baza cercetărilor din acest domeniu din etapa următoare.

În domeniul istoriei moderne, *sub îndrumarea profesorilor D. Berlescu, Valerian Popovici şi Constantin C. Angelescu, accentul a căzut pe studiul epocii de destrămare a feudalismului şi de ascensiune a capitalismului în Moldova, pentru ca treptat preocupările să se extindă în timp şi spaţiu, îmbrăţişînd întreg teritoriul românesc şi toată epoca modernă. Un rol important în iniţierea şi metodologia cercetărilor, în perfecţionarea membrilor tinerei ai sectorului, l-a avut prof. D. Berlescu, care, cu devotament şi abnegaţie, s-a dedicat acestei nobile misiuni.*

Dezvoltînd un început relativ timid din anii anteriori, cercetătorii în acest domeniu au trecut la explorarea metodică a arhivelor cu deosebire din Iaşi. Investigaţiile au fost apoi prelungite şi în unele arhive din străinătate (Moscova, Leningrad, Cracovia, Varşovia, Merseburg, Leipzig şi Viena), ob-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ținîndu-se, prin grija prof. Val. Popovici, microfilme după documentele foarte valoroase, provenind de la Ministerul Afacerilor Externe din Moscova, precum și din Biblioteca Czartoryski din Cracovia.

Scopul acestor investigații a constat în completarea documentării privitoare la istoria economică, social-politică și administrativă a Moldovei, apoi a Principatelor Române în epoca modernă. Rezultatul cercetărilor s-a concretizat în publicarea unui mare număr de studii privitoare la istoria social-economică, politică și administrativă. O primă sinteză cu privire la economia Moldovei în anii 1848—1864 a apărut în 1964, fiind distinsă cu Premiul Nicolae Bălcescu al Academiei (autori premiați C. Angelescu, L. Boicu și E. Negruți). Volumul respectiv, operă colectivă, a fost alcătuit pe baza unei bogate documentații, în cea mai mare parte inedită, privitoare la agricultură, industrie, comerț, credit-transport ș.a.

Aceste preocupări au continuat și au fost dezvoltate în anii următori, îmbrățișînd diferite aspecte ale istoriei moderne, ca de exemplu istoria politică, a administrației și demografie istorică. În felul acesta au fost elaborate lucrări monografice, doar parțial publicate, privind Banca Națională a Moldovei, Comisia Centrală de la Focșani, Administrația Centrală a Moldovei, breslele de slujitori din Moldova în perioada 1749—1832 și politica agrară a României între 1907 și 1921, nefiind exclusă speranța de a vedea publicate integral aceste lucrări.

Concomitent cu preocupările de interpretare a istoriei, a fost continuată și aceea de editare a izvoarelor istoriei moderne. Astfel, în colaborare cu Institutul „N. Iorga", s-a publicat în 1966 volumul II consacrat relațiilor agrare din Moldova în secolul al XVIII-lea (V. Mihordea, Ioana Constantinescu și Corneliu Istrati). De asemenea, a fost încheiată elaborarea altor două volume de documente consacrate relațiilor agrare între 1800 și 1831 și frămîntărilor țărănești din Moldova între 1848 și 1858, care nu au fost tipărite pînă acum. De asemenea, nu a văzut lumina tiparului nici ediția critică a Regulamentului Organic moldovenesc, întocmită în cadrul sectorului, care ar fi prima ediție a textului complet al acestui Regulament, întrucît edițiile oficiale nu au reprodus unele capitole din el.

Această activitate a istoricilor moderniști a continuat o tradiție ilustrată la Iași de mari istorici, adăugîndu-i însă noutatea în informare și interpretare.

Cercetarea științifică a epocii ce a urmat Marii Uniri de la 1 decembrie 1918 a fost inaugurată o dată cu constituirea sectorului de istorie contemporană în 1958, sub conducerea prof. Janeta Benditer, care s-a preocupat apoi de îndrumarea tinerilor cercetători în acest domeniu.

De la început preocupările membrilor acestui sector s-au îndreptat cu predilecție spre investigarea aprofundată a unor importante fonduri arhivistice, acoperind istoria generală a țării între 1918 și 1945, fonduri aflate la Președinția Consiliului de Miniștri, fosta Casă Regală, Arhiva Palatului, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe și Arhiva Centrală a C.C. al P.C.R. În același timp, pentru istoria Moldovei au fost investigate fondurile corespunzătoare ale Arhivelor Statului din Iași și din alte județe. Pentru studierea locului și rolului României în cadrul Micii Înțelegeri s-au efectuat în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioada respectivă şi investigaţii în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe din Praga, unele din rezultate fiind valorificate în studii tipărite în revistele de specialitate din ţară.

De asemenea, s-a cercetat presa interbelică, investigîndu-se peste 1 000 de publicaţii dintre anii 1917 şi 1944, pentru a se urmări ecoul Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie în ţara noastră, rezultatele acestei investigaţii fiind concretizate într-un volum publicat în 1967, în colaborare cu specialişti din Bucureşti, Cluj-Napoca şi Tîrgu Mureş, cu prilejul semicentenarului Marii Revoluţii din Octombrie.

S-a creat astfel baza documentară necesară tratării unor probleme şi perioade distincte ale României contemporane, pentru început impunîndu-se perioada stabilizării relative 1922—1928 şi problema relaţiilor externe ale României. De precizat că investigarea aprofundată a deceniului al treilea a condus apoi la tratarea de sine stătătoare a unor probleme majore, precum evoluţia economică şi politică[1]*, pregătirea şi aplicarea reformei agrare din 1921, locul problemei petrolului în evoluţia politicii economice a României şi a raporturilor României cu Marile Puteri şi cu trusturile internaţionale*[2]*. Totodată, s-a început studierea relaţiilor externe ale României, din ajunul şi din timpul celui de al doilea război mondial, precum şi a situaţiei social-economice din acea vreme. Nu a fost neglijat nici fenomenul istoriografic, privind îndeosebi epoca celui de al doilea război mondial şi activitatea unor mari istorici români şi străini (A. D. Xenopol, N. Iorga, Pierre Renouvin ş.a.). Rezultatele tuturor acestor cercetări au fost valorificate cu promptitudine în studii tipărite în revistele de specialitate.*

La acestea se adaugă şi lucrările de istorie locală, dintre care se disting monografiile fabricilor Letea (D. Berlescu, C. Botez şi I. Saizu) şi Buhuşi (aceiaşi autori).

Această activitate a contemporaniştilor ieşeni, consacrată cu precădere României interbelice, s-a impus prin spiritul ştiinţific în care s-au studiat faptele şi fenomenele trecutului recent, preocuparea majoră constînd în interpretarea trecutului pe baza examenului critic al documentelor interne şi externe.

Cu începere din 1967, o dată cu constituirea colectivului de istorie universală, *s-a reluat o tradiţie mai veche, ilustrată la Iaşi de nume prestigioase, ca acelea ale lui Gheorghe I. Brătianu, A. Oţetea şi Ilie Minea. Iaşul, în etapa 1949—1970, fiind lipsit de posibilităţi de stagii de specializare mai îndelungate în străinătate, cum se efectuau anterior pe lîngă şcolile române de la Roma şi Paris, nu putea să se angajeze în studierea unor probleme de istorie universală pură. Aceasta explică de ce tematica de cercetare a colectivului nou creat a fost orientată spre studiul istoriei relaţiilor internaţionale ale României. În această direcţie, noul şi tînărul colectiv a beneficiat de experienţa existentă, de îndrumările profesorilor N. Corivan, D. Berlescu şi D. Ciurea.*

În acest context s-au pus bazele orientării tematice spre studiul raporturilor româno-otomane, investigate anterior la Iaşi de prof. Fr. Babinger,

[1] Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922 şi 1928*, Bucureşti, 1981.
[2] Gh. Buzatu, *România şi trusturile petroliere internaţionale pînă la 1929*, Iaşi, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în timpul cît a funcționat aici, și M. Guboglu, precum și al raporturilor româno-polone, româno-franceze și româno-austriece, față de care s-a manifestat și în trecut interes la Iași. Acum, pentru început s-a făcut documentare în țară și într-o oarecare măsură și în străinătate (Moscova, Leningrad, Cracovia, Varșovia și Viena), adunîndu-se material documentar inedit pentru elaborarea lucrărilor care vor fi publicate după 1970.

III. *Etapa 1970—1980*

Această etapă a fost inaugurată de crearea Academiei de Științe Sociale și Politice, care la începutul anului 1970 a preluat coordonarea științifică a planurilor cincinale și anuale de cercetare ale institutelor în domeniul științelor sociale, inclusiv ale Institutului nostru, care, din punct de vedere administrativ, a depins pînă în 1975 de Filiala din Iași a Academiei R.S.R., din partea căreia s-a bucurat și acum de același sprijin eficient.

În cadrul procesului de integrare a cercetării științifice cu practica social-politică și învățămîntul, din 1975 și pînă astăzi activitatea științifică a fost îndrumată și coordonată de Academia de Științe Sociale și Politice, în colaborare cu Ministerul Educației și Învățămîntului, ea desfășurîndu-se de atunci pentru cercetători pe bază de contracte încheiate de Academia de Științe Sociale și Politice. Institutul, integrat Facultății de istorie și filosofie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași, a primit un sprijin efectiv și consecvent, sub multiple raporturi (științific, administrativ, deplasări, publicații și probleme de personal), din partea conducerii Universității (rector Mihai Todosia).

În această etapă, Institutul, cu 36 de cercetători astăzi, a funcționat mai departe pînă în 1975 cu două secții, una de istorie veche și arheologie și alta de istorie medie, modernă și contemporană, inclusiv un colectiv de istorie universală și apoi de la această dată și pînă recent cu sectoare de istorie veche și arheologie, istorie medie, istorie modernă și contemporană și un colectiv de istorie universală. În cadrul sectoarelor, cu începere din acest an s-au constituit colective, pe direcții fundamentale, corespunzătoare preocupărilor cercetătorilor ieșeni.

În ceea ce privește personalul științific, în cea mai mare parte este constituit din cercetători cu vechime, din care două treimi sînt doctori în științe istorice. Numărul cercetătorilor, neafectat de restrîngerea de activitate din 1975, nu s-a modificat față de deceniul precedent, ceea ce nu înseamnă că nu au existat mișcări în acest domeniu, survenite mai ales prin pensionări și, ceea ce este demn de relevat, că prin sprijinul conducerii Facultății (conf. dr. V. Cristian) a devenit posibilă trecerea la Universitate, pe bază de concurs, a patru cercetători, în locul lor fiind încadrați, tot prin concurs, unii dintre cei mai valoroși absolvenți ai ultimilor serii.

Acest deceniu, corespunzător afirmării științifice a cercetătorilor, se caracterizează printr-o producție științifică superioară, sub raport calitativ și cantitativ, concretizată prin numeroase studii, precum și îndeosebi 70 volume, dintre care 11 distinse cu premiile Academiei R.S.R.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un rol mai mare, ca în etapa anterioară, l-au avut acum dezbaterile științifice pe diferite teme majore ale istoriei României, la care au participat uneori și specialiști din București, Cluj-Napoca și din alte localități. La acestea se adaugă sesiunile, cu participare de peste hotare, organizate la Iași, în colaborare cu arheologii și istoricii Institutului.

Din punct de vedere științific, de mare importanță a fost colaborarea arheologilor și istoricilor ieșeni la unele lucrări de interes național, ca tratatele Istoria României, Istoria Universală *și* Istoria mișcărilor de eliberare națională și antiimperialiste, *ca și la* Compendiul Istoria României *destinat străinătății. De asemenea, o mențiune aparte merită și publicarea în 1980 a primului volum din lucrarea monografică* Istoria orașului Iași, *întocmită de cadrele didactice ale Facultății de istorie și filozofie din Iași (redactori responsabili C. Cihodaru și Gh. Platon).*

Publicațiile Institutului, „Anuarul" și „Arheologia Moldovei", s-au imprimat în continuare pînă la tomurile XVII („Anuarul") și IX („Arheologia Moldovei"), contribuind în mod eficace la procurarea, prin schimb, a lucrărilor de specialitate din țară și de peste hotare. De menționat, că, din 1979, s-a reușit ca „Anuarul" să fie însoțit și de un supliment (vol. I — C. Istrati, Condica visteriei Moldovei din 1816, *Iași, 1979; vol. II — D. Șandru,* Populația rurală a României în perioada interbelică, *Iași, 1980, iar vol. III, conținînd bibliografia celui de al doilea război mondial și România, se află sub tipar*[3]*), secretarul de redacție, pentru activitatea laborioasă și competentă desfășurată, devenind în 1980 redactor șef (I. Caprosu).*

Totodată, trebuie să evidențiem că membrii Institutului în acest deceniu, pentru aprofundarea problemelor științifice din planul de cercetare, au beneficiat de fonduri substanțiale pentru cercetări arheologice, precum și într-o măsură mai largă, în comparație cu etapa anterioară, pentru deplasări peste hotare în scop de specializare, documentare și prezență la manifestări științifice internaționale, în primul rînd din partea Academiei de Științe Sociale și Politice, precum și a Universității. În ceea ce privește manifestările științifice internaționale, menționăm participările la marile Congrese internaționale de istorie de la Moscova (1970) și București (1980), de pre- și protoistorie de la Belgrad (1971) și Nisa (1976), de arheologie slavă de la Bratislava (1975) și Sofia (1980), de tracologie de la Sofia (1972), București (1976) și Viena (1980), precum și la alte simpozioane și colocvii internaționale din țară și de peste hotare, la care istoricii și arheologii ieșeni au susținut rapoarte, comunicări și intervenții.

Rezultatele cercetărilor din această etapă le vom urmări în continuare, pe epoci, ca și în cazul etapelor precedente.

Astfel, în domeniul istoriei vechi și arheologiei, *s-au efectuat în continuare săpături arheologice în unele din obiectivele menționate pentru etapa anterioară, precum și în altele noi, punîndu-se accentul pe investigarea unor perioade mai puțin cunoscute sau pentru obținerea unor noi date privitoare la istoria veche și medie a Moldovei.*

---

[3] Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie.* Iași, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Și în această etapă s-au continuat, pe o treaptă superioară, recunoașterile arheologice metodice în județele Botoșani și Iași, în colaborare cu Institutul de arheologie din București și muzeele din județele respective, valorificarea rezultatelor înscriindu-se în acțiunea de interes național de tipărire a Repertoriului Arheologic.

În ceea ce privește săpăturile arheologice, a fost acordată de Institut atenția cuvenită paleoliticului din zona Prutului mijlociu, prin cercetările de amploare de la Mitoc, ale căror rezultate mai importante au fost valorificate recent într-o teză de doctorat.

În funcție de temele din planul de cercetări au fost executate, deseori în colaborare cu muzeele de istorie din Moldova, numeroase sondaje și săpături de o mai mică sau mai mare amploare, în obiective deja cercetate sau în altele noi, privitoare în deosebi la istoria străveche (Folteşti, Cîndești, Fitionești), perioada geto-dacică (Cotnari, Lozna, Huși, Botoșana, Dumbrava), perioada formării poporului român (Văleni, Miorcani, Iași—Nicolina, Leţcani, Dodești, Botoșana, Lozna—Străteni), începuturile feudalismului (Fundu Herții, Dersca, Dodești, Bîrlălești, Hudum și Bîrlad) și feudalismul dezvoltat, respectiv pentru orașe și curți domnești (Baia, Iași, Hîrlău, Vaslui) și sate (Băiceni, Hlincea, Negoești și Borniș). Dintre aceste săpături o mențiune specială o merită acelea din cetățuia geto-dacică de la Cotnari, constituind, prin conservarea la fața locului a unora din fortificațiile descoperite, un adevărat exemplu în arheologia românească.

Concomitent cu activitatea de teren, la care au participat și studenți pentru practică, arheologii ieșeni au întreprins o documentare fructuoasă la institutele, muzeele și unele șantiere arheologice din cele mai importante localități din țară și, într-o anumită măsură, și de peste hotare, respectiv din Republica Democrată Germană, U.R.S.S., Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria, Iugoslavia și China, precum și din Republica Federală a Germaniei, Franța, Suedia, Austria și Italia. Unul din colaboratori a participat și la campania de săpături arheologice din 1972 de la Kamid-el-Loz din Liban (I. Ioniță), iar un altul, beneficiind de o bursă DAAD, s-a documentat, pentru o perioadă mai îndelungată, în Republica Federală a Germaniei pentru unele probleme ale arheologiei medievale (V. Spinei). De asemenea, prin acord bilateral dintre Universitățile din Iași și Chișinău, a fost posibilă efectuarea unei deplasări pentru documentare la Chișinău și în alte localități din R.S.S. Moldovenească (Silvia Teodor).

Rezultatele acestor investigații, dintre care unele deosebit de importante privitoare la cultura Cucuteni, epoca bronzului, civilizația geto-dacică, perioada formării poporului român, precum și Evul mediu timpuriu și dezvoltat, au fost valorificate prin articole și studii de sinteză din „Arheologia Moldovei" (tomurile VII—IX), în revistele de specialitate din țară, precum și de peste hotare (Franța, Austria, R.F.G., Italia, Olanda, Cehoslovacia, Ungaria, U.R.S.S. și Iugoslavia), în publicația de caracter internațional Inventaria Archaeologica *(patru fascicole), în volumele Congreselor internați-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

onale de arheologie și istorie (Belgrad, Nisa, San Francisco, Berlin și Bratislava) și în cele ale altor manifestări științifice de specialitate (Salzburg, Verona, Freiburg, Roma și Nitra). Paralel cu studiile de arheologie au fost abordate și unele probleme de epigrafie latină, numismatică romană și medievală, precum și din domeniile paleoantropologiei și paleozoologiei, acestea din urmă scrise de specialiști în directă legătură cu unele studii de arheologie.

În afară de studii, în această etapă, s-au tipărit și nouă lucrări monografice, dintre care șase în țară (București și Iași) și trei peste hotare (Saarbrücken, München și Oxford)[4]*. În aceste lucrări s-au tratat așezările din Moldova din paleolitic și pînă în sec. al XVIII-lea (Nicolae Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia), repertoriul arheologic al jud. Botoșani (Alexandru Păunescu, P. Șadulschi și V. Chirica), depozitele și secerile de bronz din România (M. Petrescu-Dîmbovița), istoria Daciei preromane (același autor), circulația monetară romană la dacii răsăriteni în prima jumătate a mileniului I e.n. (V. Mihăilescu-Bîrliba), necropola culturii Sîntana de Mureș Cerneahov de la Independența (I. Ioniță), teritoriile est carpatice în sec. V—XI și versiunea în limba engleză (D. Gh. Teodor) și primul volum din monografia orașului medieval Baia (Eugenia Neamțu, V. Neamțu și Stela Cheptea),*

În afară de aceste volume, în perioada respectivă au mai fost elaborate 12 lucrări monografice privitoare la paleoliticul de la Mitoc (V. Chirica), așezarea și necropola de la Cîndești (M. Florescu), așezările fortificate geto-dacice (A. C. Florescu), civilizația geto-dacică la est de Carpați în sec. V—II î.e.n. (S. Teodor), cultele orientale în Dacia[5] *și romanizarea la est de Carpați în sec. II—IV e.n.*[6] *(S. Sanie), Moldova în epoca romană (secolele II—IV e.n.) (I. Ioniță), așezarea întărită din sec. VIII—X de la Fundu Herții (M. Petrescu-Dîmbovița și D. Gh. Teodor), așezările de la Dodești din sec. VI—XI e.n. și așezarea daco-romană de la Botoșana (D. Gh. Teodor), Moldova în secolele XI—XIV*[7] *(V. Spinei), vol. II al monografiei Baia (E. Neamțu, V. Neamțu și Stela Cheptea, romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI (D. Gh. Teodor)*[8]*.*

Rezultă deci că în ultimii zece ani arheologia ieșeană a făcut un salt apreciabil calitativ și cantitativ, concretizat în valoroase studii și monografii, care au facilitat o mai bună cunoaștere a istoriei vechi și medii a Moldovei în special și a României în general, consolidînd în acest fel în țară și peste

---

[4] Ion Ioniță, *Das Gräberfeld von Independența. Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs, Beigaben und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov — Sîntana de Mureș Kultur*, în colecția *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde*, Band 10, Bonn, 1971; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung — und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, în colecția *Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung XVIII. Band 1, München, 1978; Dan Gh. Teodor, *The East Carpathian Area of Romania in the V—XI Centuries A.D.*, în colecția *British Archaeological Reports*, International Series 81, Oxford, 1980.

[5] Silviu Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană. 1, Cultele siriene și palmiriene*, București, 1981.

[6] Idem, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (secolul II î.e.n. — III e.n.)*, Iași, 1981.

[7] Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1981.

[8] Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—VI e.n.*, Iași, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hotare prestigiul arheologiei ieșene. În această privință menționăm că trei dintre lucrările arheologilor ieșeni privitoare la depozitele de bronzuri din România (M. Petrescu-Dîmbovița), teritoriile est-carpatice în veacurile V—XI e.n. (D. Gh. Teodor), precum și colaborarea la Repertoriul Arheologic al județului Botoșani (V. Chirica), au fost distinse cu Premiul Academiei „V. Pârvan" pe anii 1976, 1977 și 1978, ca și faptul că unul din arheologii ieșeni a devenit cu începere din 1978 membru corespondent al Institutului arheologic german (M. Petrescu-Dîmbovița).

În domeniul istoriei Evului Mediu s-a continuat în ultimii zece ani activitatea de editare a documentelor medievale moldovenești și de studiere a unor aspecte și momente esențiale din istoria statului feudal moldovenesc.

Astfel, ca urmare a efortului susținut de colectivul de editare a documentelor, împreună cu cadre didactice de la Facultate, s-a reușit să fie publicate cinci volume de documente din seria A. Moldova a colecției Documenta Romaniae Historica referitoare la perioadele 1384—1504 și 1632—1634 (C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, Nistor Ciocan, D. Agachi și Georgeta Ignat), dintre care primul volum al seriei pentru perioada 1384—1448 (C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanchi) a fost distins cu Premiul Nicolae Bălcescu al Academiei R.S.R. din anul 1975. În aceeași etapă au mai fost pregătite pentru tipar încă trei volume, în continuarea acelora deja apărute, la care se pot adăuga alte patru aflate în lucru, la unul din ele participînd și studenți, sub îndrumarea specialiștilor. Noile volume de documente, spre deosebire de cele ale colecției Documente privind istoria României, se remarcă printr-o metodologie superioară de prelucrare și publicare a materialului documentar, precum și prin aplicarea unor principii științifice conforme cerințelor istoriografice contemporane.

Desigur că pentru realizarea unor astfel de volume, exhaustive prin caracterul lor, au fost necesare investigații arhivistice nu numai în țară, ci și în străinătate, respectiv în arhivele din U.R.S.S. (Moscova, Leningrad, Kiev și Chișinău), Polonia (Varșovia, Poznan și Cracovia) și Bulgaria (Sofia). În același timp, s-a impus necesitatea alcătuirii a două repertorii de documente pentru perioadele 1527—1625 și 1634—1653, absolut indispensabile ca instrumente de lucru pentru pregătirea în continuare în mod eficient a volumelor colecției.

Paralel cu activitatea de editare a documentelor, în această etapă s-au tipărit și valoroase studii în Anuar și alte publicații de specialitate din țară, privitoare îndeosebi la viața economică și organizarea financiară, rolul boierimii moldovenești în secolele XIV—XVI și viața politică internă, aprofundîndu-se perioada de constituire și consolidare a statului feudal moldovenesc, precum și aceea de afirmare internațională a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi. Mai mult decît în perioada anterioară, s-a acordat atenție și unor probleme de diplomatică latină și slavonă, activității cancelariei de stat, relațiilor externe ale Moldovei în secolele XIV—XVI, precum și unor probleme mult dezbătute în medievistica românească, cum este aceea a fărîmițării feudale și a centralizării puterii de stat.

Tot în această etapă s-au tipărit șase volume de medieviști ieșeni, dintre care două referitoare la instituțiile centrale și locale ale puterii de stat și la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primul secol de existenţă al statului feudal moldovean (N. Grigoraş), un altul despre monumentele istorice ale oraşului Iaşi (Dan Bădărău şi I. Caproşu), un volum de scrieri P. P. Panaitescu (îngrijit de Ştefan Gorovei), un studiu monografic relativ la tehnica producţiei cerealiere în Moldova şi Ţara Românească (V. Neamţu, Premiul Academiei „N. Bălcescu", 1975), precum şi o lucrare monografică Petru Rareş (realizată în colaborare cu istoricii din Bucureşti), aceasta din urmă distinsă cu Premiul „N. Bălcescu" al Academiei R.S.R. din anul 1978 (pentru L. Şimanschi, redactor coordonator, Ştefan Gorovei şi C. Rezachevici de la Institutul de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti). La acestea, se pot adăuga două lucrări privitoare la întemeierea Moldovei şi la familia domnească a Muşatinilor, destinate informării unui public mai larg (autor Ştefan Gorovei), o colaborare (N. Grigoraş) la primul volum din tratatul Istoria dreptului românesc, *premiat de Academia R.S.R. în 1980, o altă lucrare privitoare la domnia lui Alexandru cel Bun predată tiparului (C. Cihodaru), precum şi alte patru monografii aflate în curs de definitivare.*

Insumînd realizările obţinute de medieviştii ieşeni în cel de al IV-lea deceniu de existenţă a Institutului, se poate aprecia că activitatea ştiinţifică desfăşurată a fost marcată, atît în ceea ce priveşte adunarea şi critica izvoarelor documentare, cît şi tipărirea de studii şi lucrări monografice, printr-un substanţial progres, ceea ce constituie o garanţie pentru extinderea şi aprofundarea în perioada următoare a studiilor de medievistică la Iaşi.

In ceea ce priveşte istoria modernă, *au continuat preocupările din perioada anterioară, punîndu-se mai mult accent pe investigarea izvoarelor, istoria politică, demografie, istoria culturii şi istoriografia întregii epoci a României moderne.*

In acest scop, s-au intensificat investigaţiile nu numai în arhivele din ţară, ci şi de peste hotare, în U.R.S.S. (Moscova, Leningrad şi Kiev), R.D.G. (Berlin, Potsdam, Merseburg, Halle, Leipzig, Dresden şi Jena), R.F.G. (Sigmaringen si Freiburg i.Br.), Franţa (Paris şi Lyon) şi Statele Unite ale Americii (Washington D.C.), unii cercetători beneficiind de perioade mai îndelungate pentru specializare şi documentare, prin acord bilateral în Franţa (Ec. Negruţi), în R.F.G. prin bursele Humboldt (Al. Zub) şi D.A.A.D. (L. Boicu) şi în Statele Unite ale Americii prin bursa Fulbright (D. Vitcu).

Progresele făcute în documentare şi perfecţionare a cercetătorilor au contribuit la un spor important calitativ şi cantitativ al studiilor şi volumelor apărute.

Studiile realizate, privind nu numai istoria Moldovei, ci şi a întregului teritoriu românesc, au fost tipărite cu precădere în „Anuarul" Institutului şi în unele publicaţii din ţară, precum şi în număr mai mare ca în trecut şi peste hotare (R.F.G., Olanda, Grecia, Austria, R.D.G.).

Una din trăsăturile cele mai caracteristice ale acestei etape în domeniul istoriei moderne o constituie cele 15 volume tipărite, ceea ce reprezintă în mod evident un salt mare înainte în comparaţie cu etapa precedentă, în care s-au publicat doar două volume.

Volumele tipărite au ca tematică domnia lui Grigore Ghica (L. Boicu), diplomaţii Unirii (D. Vitcu), lupta diplomatică pentru independenţă (N. Corivan), activitatea istoriografică a lui M. Kogălniceanu, viaţa şi opera lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vasile Pârvan, istoriografia postpașoptistă[9] *și implicațiile istoriografice ale Junimii (toate de Al. Zub). La acestea se adaugă șase volume de izvoare și instrumente de lucru, dintre care trei din domeniul bio-bibliografiilor, consacrate lui M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol și V. Pârvan (toate trei de Al. Zub), volumul II din Scrieri istorice ale lui M. Kogălniceanu și un volum de corespondență și acte ale lui V. Pârvan (ambele de Al. Zub), precum și un altul de Scrieri, V. Pârvan, editat de Al. Zub)* [10].

De asemenea, s-au mai publicat două volume de culegeri de studii privitoare la A. D. Xenopol (redactor L. Boicu și Al. Zub) și Cuza Vodă (L. Boicu, Gh. Platon și Al. Zub), un volum consacrat luptei pentru independență de-a lungul veacurilor (redactori responsabili Dan Berindei, L. Boicu și Gh. Platon), precum și două broșuri în limbi străine destinate străinătății, consacrate luptei pentru unitate și independență a românilor (L. Boicu și Gh. Platon) și lui M. Kogălniceanu (Al. Zub).

În afară de acestea, au mai fost încheiate și alte cinci lucrări monografice, predate spre tipărire, privitoare la Condica Vistieriei din 1803 (Corn. Istrati), Moldova și Țara Românească de la unificarea economică la Unirea politică din 1859 (A. Macovei), supușii străini din Moldova dintre 1781—1862 (Stela Mărieș), salinele din Moldova (D. Vitcu) și structura demografică a orașelor și tîrgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Ec. Negruți), iar alte șapte sînt în curs de definitivare pentru tipărire, dintre care reținatenția cele trei volume ale corespondenței lui Gr. Al. Ghica (pregătite de Iuliu Ciubotaru și A. Macovei), care reprezintă o replică la cele două volume de corespondență ale lui Barbu Știrbei, editate de N. Iorga.

Această bogată activitate, la care o contribuție substanțială, sub raport calitativ și cantitativ au adus-o istoricii L. Boicu și Al. Zub, se completează cu aceea desfășurată de moderniștii de la Facultate, în frunte cu prof. Gh. Platon, autorul unor sinteze remarcabile din domeniul istoriei social-economice a anului revoluționar 1848 și a Unirii.

Considerînd întreaga activitate desfășurată de istoricii moderniști la Iași în ultimul deceniu, se poate aprecia că s-au adus contribuții esențiale, durabile, menite să consolideze prestigiul istoriografiei ieșene în acest domeniu pe plan național și internațional. Sub raport tematic și cel al pregătirii cadrelor de cercetare, studierea istoriei moderne are la Iași cele mai frumoase perspective de dezvoltare, la care sigur că va putea contribui și valorificarea prin tipar a lucrărilor definitivate, dar rămase din păcate pînă în prezent nepublicate.

O intensă activitate a fost și în domeniul istoriei contemporane, *în care s-au efectuat multiple și valoroase cercetări privind în primul rînd evoluția istorică a României după 1918 și, în ultima vreme, ceea ce este îmbucurător, și unele aspecte ale istoriei universale.*

În acest cadru, s-au amplificat investigațiile în arhivele interne, îndeosebi pentru problemele satului interbelic, în care scop au fost cercetate arhivele centrale si toate arhivele județene. De asemenea, pentru studiul relațiilor externe ale României contemporane, precum și pentru epoca celui de al doilea

[9] Al. Zub, *A scrie și a face istorie (Istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, 1981.
[10] Vasile Pârvan, *Scrieri*, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

război mondial, s-au efectuat în număr mai mare investigaţii în arhivele Ministerului Afacerilor Externe pentru problema relaţiilor internaţionale ale României cu Anglia, Franţa, Germania şi Statele Unite ale Americii. Totodată, datorită înţelegerii şi sprijinului conducerii Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice (preşedinte Mihnea Gheorghiu) şi a Secţiei de istorie şi arheologie a acestei Academii (preşedinte Şt. Ştefănescu), s-au amplificat cercetările în bibliotecile şi arhivele din Cehoslovacia (Praga, Brno, Bratislava), Polonia (Varşovia), Iugoslavia (Belgrad), U.R.S.S. (Moscova, Leningrad şi Kiev) şi pentru prima dată în Anglia (Londra, Oxford şi Cambridge) şi în Statele Unite ale Americii (Washington D.C., New York City, Stanford-Palo Alto), în aceste două din urmă ţări fiind trimişi pînă în prezent, pe cîte 3 luni, 3 cercetători, prin schimb bilateral în Anglia (Val. Dobrinescu) şi prin burse I.R.E.X. în Statele Unite ale Americii (I. Ciupercă şi Gh. Buzatu), iar al patrulea urmează să plece în curînd, cu aceeiaşi bursă, în Statele Unite ale Americii (D. Şandru).

Sporul şi valoarea informaţiilor au permis elaborarea unor studii serioase de istorie contemporană a României, tipărite în Anuar *şi în alte publicaţii din ţară şi străinătate (Cehoslovacia şi Italia), privind cu precădere aspectele mai importante ale situaţiei economico-sociale pînă în 1947, evoluţia vieţii politice şi a partidelor politice, demografia satului românesc în perioada interbelică, preocupări de modernizarea societăţii româneşti, mişcarea muncitorească şi socialistă la Iaşi, precum şi pregătirea şi declanşarea insurecţiei din august 1944, căreia i s-a consacrat un amplu studiu.*

În alte lucrări s-a insistat asupra politicii externe şi relaţiilor internaţionale ale României cu Marile Puteri după 1918, precum şi asupra unor aspecte de istorie universală contemporană, privind mai ales Conferinţa de pace de la Paris din 1919—1920 şi epoca celui de al doilea război mondial.

Pe un plan superior, în comparaţie cu etapa anterioară, unele cercetări s-au concretizat în cărţi, tratînd reforma agrară din 1921 (D. Şandru, a cărui lucrare a fost distinsă cu Premiul Nicolae Bălcescu al Academiei R.S.R. din anul 1975), viaţa politică din România în perioada 1922—1928 (M. Rusănescu şi I. Saizu, cărora în 1979 li s-a conferit Premiul „Ştefan Gheorghiu al Academiei R.S.R.), istoria transporturilor feroviare în România (C. Botez, D. Urmă şi I. Saizu), momentele semnificative a acelui de al doilea război mondial (Gh. Buzatu), precum şi o bibliografie adnotată referitoare la locul şi rolul României în acest război (Gh. Buzatu şi Gh. Florescu), aflată sub tipar.

La acestea se adaugă două culegeri de studii consacrate activităţii şi operei lui Ion Ionescu de la Brad (coordonatori C. Sandu-Ville şi I. Saizu) şi N. Iorga (coordonatori N. Grigoraş şi Gh. Buzatu), un volum de istorie locală privind lupta maselor din judeţul Bacău în epocile modernă şi contemporană (C. Botez, L. Eşanu şi I. Saizu), precum şi un altul relativ la războiul secret între anii 1939 şi 1945, destinat unui public mai larg (Gh. Buzatu). O altă lucrare monografică privitoare la creditul agricol român între 1918 şi 1939 este predată tiparului (D. Şandru).

Această laborioasă activitate de valorificare prin cărţi a rezultatelor cercetărilor contemporaniştilor de la Institut este întregită prin lucrările monografice tipărite în această etapă de profesorii Aurel Loghin, Em. Bold şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. Agrigoroaiei de la facultate, precum și de Aurel Karetchi și L. Eșanu de la sectorul de istorie a Partidului.

În ansamblu, avîndu-se în vedere eforturile și rezultatele obținute în ultimul deceniu, se poate aprecia că saltul înregistrat în studiul epocii contemporane la Iași, în comparație cu deceniul precedent, situează pe specialiștii ieșeni ai domeniului în rîndurile cercetătorilor consacrați, fapt care contribuie la întărirea prestigiului științific al Institutului și este, în același timp, promițător de noi contribuții pentru cunoașterea cît mai veridică a întregii epoci contemporane.

O activitate meritorie s-a desfășurat și în cadrul colectivului de istorie universală, *deși acesta este compus numai din trei cercetători. Pentru acest mic colectiv, anii de la înființare (1967) pînă în 1970 au constituit perioada de acumulare, sub raportul informării și al pregătirii de specialitate. Această perioadă de acumulare s-a prelungit și în etapa respectivă.*

În acest scop, s-au efectuat investigații documentare în bibliotecile și arhivele din țară și străinătate, respectiv din U.R.S.S. (Moscova), Polonia (Varșovia, Cracovia, Lublin și Wroclaw) și Turcia (Istanbul și Ankara), Austria (Viena) și Franța (Paris). Unele din aceste deplasări de mai lungă durată (pînă la 3 luni) s-au efectuat în Polonia prin schimb bilateral din partea Academiei de Științe Sociale și Politice și în Franța în același mod prin Universitatea din Iași (Ven. Ciobanu), precum și în Turcia prin burse acordate de Asociația internațională de studii sud-est europene (Gemil Tahsin).

Pe baza informațiilor adunate și a pregătirii membrilor colectivului, două au fost direcțiile principale ale cercetării :

1. Studierea istoriei relațiilor bilaterale, în care accentul principal a fost pus pe istoria raporturilor româno-polone, româno-otomane și româno-ruse, pentru care istoricii respectivi și-au însușit sau perfecționat și cunoașterea limbilor polonă, rusă și turcă, efectuînd și stagii de documentare și perfecționare în țările menționate ;

2. Studierea locului și rolului Țărilor Române în istoria raporturilor internaționale.

În privința raporturilor bilaterale s-au publicat în „Anuar" și în alte reviste din țară și străinătate (U.R.S.S., Polonia și Ungaria) studii relative la raporturile româno-franceze, româno-austriece, româno-prusiene, româno-otomane, româno-polone și româno-ruse.

Totodată au fost tipărite și două monografii privitoare la Austria și Principatele Române în epoca războiului Crimeii (L. Boicu) și raporturile româno-polone în anii 1699—1848 (Ven. Ciobanu).

De asemenea, în ceea ce privește locul si rolul Țărilor Române în istoria raporturilor internaționale s-au publicat studii în țară, precum și un număr de șase monografii relativ la geneza chestiunii române ca problemă internațională și diplomația europeană și cauza română (ambele de L. Boicu), Țările Române în contextul politicii internaționale în perioada 1631—1672 (Gemil Tahsin), rolul Iașilor în viața politică din estul continentului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (Ven. Ciobanu) și România în istoria relațiilor internaționale între 1699—1939 (redactori L. Boicu, V. Cristian și Gh. Platon), ultima lucrare fiind rodul colaborării cu specialiști de la Facultatea de istorie și filozofie. Tot aici este locul să amintim și apariția valoroasei lucrări de sin-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teză, prima de acest fel din ţara noastră, avînd ca obiect istoriografia generală (V. Cristian).

Din realizările menţionate ale tînărului şi harnicului colectiv de istorie universală se poate trage concluzia că la Iaşi a fost reluată o tradiţie mai veche, deocamdată, în funcţie de posibilităţile de documentare, preocupările axîndu-se în domeniul relaţiilor internaţionale ale României, în care raporturilor cu ţările vecine, în primul rînd cu Polonia şi Rusia, li s-a acordat o atenţie particulară. Din păcate, studiile de turcologie şi cele consacrate raporturilor româno-otomane au fost sistate, ca urmare a transferării la Bucureşti a cercetătorului Gemil Tahsin.

•

• •

Aceasta a fost, în linii generale, activitatea de cercetare ştiinţifică desfăşurată în cele patru decenii de către membrii Institutului. Din prezentarea ei pe etape, s-au putut desprinde principalele realizări din fiecare din ele, care, apreciate în ansamblu, constituie o dovadă elocventă pentru procesul de devenire a Institutului, care se bucură astăzi, între centrele similare din ţară, de o bună consideraţie.

Cercetătorii s-au străduit şi realizat, după o necesară perioadă de acumulare, în ultimul deceniu mai cu seamă, valoroase lucrări monografice, apreciate favorabil de specialiştii români şi străini, fapt ce a îngăduit înscrierea lor în circuitul larg ştiinţific, întărind astfel prestigiul Institutului.

Aceasta ne întăreşte convingerea, că în deceniul ce ne mai desparte de semicentenarul Institutului, membrii săi, beneficiind şi de condiţii corespunzătoare, se vor strădui să răspundă la un nivel superior calitativ imperativelor actuale ale istoriografiei româneşti, în funcţie şi de concluziile desprinse din desfăşurarea lucrărilor celui de al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice din 1980 de la Bucureşti.

În această privinţă, un accent deosebit trebuie pus în continuare pe întocmirea instrumentelor de lucru (repertorii arheologice, volume de documente, bibliografii, bio-bibliografii), precum şi pe aspectele tot mai complexe ale metodologiei cercetătorilor, respectiv pe modernizarea investigaţiilor arheologice şi istorice. Tot astfel, în raport cu progresele înregistrate în domeniul ştiinţelor sociale, vor trebui intensificate cercetările cu caracter interdisciplinar pentru a se răspunde cît mai concludent problemelor fundamentale ale trecutului.

Pe lîngă aceste comandamente de ordin general, considerăm că în cadrul Institutului, în perspectivă, trebuie avute în vedere, pe domenii, şi anumite deziderate, corespunzătoare procesului lăuntric de progres.

Astfel, în ceea ce priveşte istoria veche şi arheologia, *va trebui continuată activitatea de investigaţii pe teren, după un plan temeinic orientat, pentru a răspunde mai eficient problemelor insuficient studiate sau neelucidate. Totodată, se impune pe de o parte modernizarea acestor cercetări, printr-o colaborare mai strînsă cu specialiştii din domeniile ştiinţelor naturii şi tehnice, iar pe de alta intensificarea cercetărilor cu caracter interdisciplinar (lingvistică, etnologie, antropologie, paleofaună, ş.a.), îndeosebi în scopul unei mai bune lămuriri a problemelor de etnogeneză.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referitor la valorificarea rezultatelor obținute prin săpături arheologice, se impune în primul rînd intensificarea publicării rapoartelor ample de săpături și a unor monografii, introducîndu-se pe această cale în circuitul științific național și internațional numeroase și importante date.

În al doilea rînd, este indicat să se continue elaborarea unor lucrări monografice pentru diferite culturi arheologice și perioade, pentru a se reliefa stadiul cercetărilor cu privire la aceste obiective.

În fine, în al treilea rînd este necesar să se pună, în continuare, un accent mai mare pe elaborarea unor lucrări de sinteză în domeniul istoriei vechi și arheologiei, vizînd nu numai Moldova, ci întregul teritoriu al țării.

În domeniul istoriei medievale, *sarcina primordială constă în continuarea publicării colecției de interes național* Documenta Romaniae Historica, *cu un colectiv sporit și cu posibilități de documentare mai mari, în special în arhivele străine. Fără acordarea unei atenții sporite acestor necesități de interes științific general și fundamental, pe de o parte realizarea colecției — apreciată pentru Moldova la circa 100 volume, din care, cu mijloacele existente, nu au apărut în 15 ani decît șase — ar dura timp de cîteva generații, iar pe de alta volumele colecției respective nu ar fi complete.*

Paralel cu aceasta și ca o consecință a adunării unui volum mare de informații documentare și arheologice, urmează să se realizeze tema privitoare la societatea feudală din Moldova, care va prilejui studierea pe multiple planuri a vieții medievale din această provincie istorică.

În ceea ce privește istoria modernă, *majoritatea specialiștilor vor continua cercetările în direcțiile deja abordate, și, după părerea noastră, bine stabilite, privitoare la istoria social-economică, demografie istorică și istoric politică, fără să lipsească preocuparea de valorificare a materialelor deja elaborate.*

La rîndul lui, colectivul nou creat de istoria culturii și istoriografiei, *care începe să funcționeze din acest an, va cerceta evoluția mentalităților în societatea românească în secolele XVIII și XIX și dezvoltarea istoriografiei românești interbelice. Pentru realizarea obiectivelor mai sus menționate, la nivelul cerințelor actuale și de perspectivă, este necesară lărgirea ariei de investigație în arhivele și bibliotecile străine și dezvoltarea contactelor cu specialiștii din domeniul respectiv.*

În ceea ce privește istoria contemporană, *se vor continua și adînci problemele de istorie social-economică și politică, deja investigate, la care se impune însă o atenție sporită pentru prelungirea investigațiilor, pe cît posibil, pînă în zilele noastre. Un domeniu nou, care va trebui să fie abordat, este acela al științei și culturii în epoca contemporană, continuîndu-și, în acest fel, preocupările pentru perioadele anterioare.*

În sfîrșit, în domeniul istoriei universale, *se vor adînci și lărgi preocupările relativ la istoria relațiilor bilaterale și a locului și rolului Țărilor Române în evoluția raporturilor internaționale. În această privință, studierea raporturilor româno-polone va trebui să se încheie cu o lucrare de sinteză în mai multe volume, care să pornească de la originea acestor relații și să ajungă pînă în epoca contemporană. De asemenea, vor fi continuate într-o largă perspectivă studiile adîncite ale raporturilor româno-austriece și româno-germane de-a lungul veacurilor. În domeniul istoriei universale contemporane,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se impune, în urma intensificării investigațiilor în arhivele din străinătate, valorificarea materialelor adunate. În această privință, cel dintîi obiectiv constă în publicarea documentelor privitoare la activitatea diplomatică a lui N. Titulescu. Tot pe baza documentelor străine, precum și a unei bogate bibliografii, va trebui să se realizeze și o lucrare monografică privitoare la România în relațiile internaționale în perioada 1938—1947, precum și o cronologie a celui de al doilea război mondial și România. O preocupare esențială în acest domeniu, ca dealtfel și pentru celelalte epoci, rămîne în continuare realizarea unei încadrări veridice și armonioase a istoriei României în istoria universală, la nivel superior.

Continuînd aceste preocupări, începute în perioada precedentă, se creează condițiile pentru abordarea unor teme de istorie universală medie, modernă și contemporană, mai precis în sfera comparativismului istoric, în zonele est și sud-est europene. Se înțelege de la sine că pentru a se putea realiza asemenea lucrări în domeniul istoriei universale, se impune ridicarea la un nivel superior a investigațiilor de documentare în străinătate pe termene mai lungi și perfecționarea specializării cercetătorilor. De asemenea, nu se poate înțelege progresul studiilor istoriei universale la Iași, fără o colaborare strînsă, așa cum deja există, între cercetătorii colectivului și cadrele didactice de la Facultatea de istorie și filozofie.

După părerea noastră, împlinirea acestor obiective, ca și a altora, va fi în măsură să contribuie la consolidarea locului ocupat de cercetările istorice și arheologice de la Institut în cadrul istoriografiei române contemporane.

Prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița,
directorul Institutului de Istorie și Arheologie
„A. D. Xenopol" — Iași

Articolele care urmează (p. 1—94) au constituit comunicări prezentate la sesiunea aniversativă a Institutului, din 20—21 februarie 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII IEȘENE LA ISTORIA CULTURII NAȚIONALE (1940—1980)

DE

AL. ZUB

Utilizarea ambiguă a conceptului de cultură în diverse lucrări impune o explicație cu privire la sensul pe care îl vom atribui noi înșine în cele ce urmează. Între definițiile extreme, una reducînd istoria culturii la valoarea de compartiment autonom, izolat, al vieții sociale, alta „topind" cultura în ansamblul social-politic pînă la a-i aboli fizionomia proprie, o interpretare de mijloc ni s-a părut legitimă ; ea îi menține statutul tradițional, de latură studiabilă a complexului sociopolitic, fără să o izoleze însă de contextul celorlalte laturi. Pe lîngă creația științifică și de artă, vom avea deci în vedere și cadrul instituțional, iar creația însăși urmează a fi tratată ca un complex organic, evolutiv. În linii mari, desigur, căci într-o împrejurare ca aceasta se dorește mai curînd tabloul decît analiza, care nu s-ar putea face decît fragmentar, pe direcții de activitate, cronologic sau pe autori. Tabloul oricît de sumar, va trebui să cuprindă preocupări legate de instituțiile de cultură, istoria învățămîntului, istoria științelor, istoria artelor, cu alte cuvinte cadrul instituțional al creației și istoriografiile de ramură, așa cum de altminteri a și fost sistematizat domeniul în *Bibliografia istorică a României*[2].

Ce revelează această bibliografie, cînd e vorba de istoricii ieșeni din ultimele decenii ? Volumele I, IV și V, care acoperă selectiv perioada 1944—1979, indică eforturi considerabile de a menține prestigiul cultural al urbei îndată după război, o scădere bruscă de tonus în anii imediat următori, care coincid cu marile mutații în structurile economice și social-politice, în fine reorganizarea treptată a activității de cercetare științifică sub egida Academiei, mai ales după 1953, și în cele din urmă (1970) de către Academia de Științe Sociale și Politice.

Sînt repere aproximative, menite doar să releve că o bună parte a interstițiului de care ne ocupăm a fost prea puțin disponibil pentru studiul adîncit și metodic. Explicația, abia dacă mai trebuie spus, stă în concurența

[1] Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 11.
[2] *Bibliografia istorică a României*, I (1944—1969), București, 1970, p. 291—340 ; IV (1969—1974), 1975, p. 345—441 ; V (1974—1979), 1980, p. 314—390.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai multor factori. Este vorba mai întîi de împrejurările de ordin general din timpul războiului şi din anii succesivi, cînd structurile înseşi ale societăţii au fost supuse unui rapid proces de înnoire. *Inter arma silent musae.* Concomitent, vechiul fenomen de „roire" a inteligenţiei din Iaşi a cunoscut o dramatică accelerare. Marilor plecaţi din perioada interbelică (D. Gusti, I. Andrieşescu, I. Petrovici, M. Ralea etc.)[3] le-au urmat alţii (G. Călinescu, Dan Bădărău, I. Iordan, N. Bagdasar, etc.), diminuînd sensibil resursele creatoare ale urbei. Din domeniul istoriei şi al disciplinelor conexe au părăsit vechea metropolă moldavă, cu sau fără voie, G. I. Brătianu, Em. Condurachi, P. Constantinescu-Iaşi, G. Zane, A. Oţetea, C. Balmuş, R. Vulpe, Val. Bulgaru, Dan Simonescu, H. Mihăescu, D. Tudor, Val. A. Georgescu ş.a.m.d., iar plecarea lor s-a răsfrînt negativ asupra vieţii cultural-ştiinţifice din localitate. Dacă mai adăugăm că în acelaşi timp au plecat, prin forţa destinului, *ad patres* I. Minea, S. Zotta, O. Botez, P. Nicorescu, I. Bărbulescu ş.a., bilanţul pierderilor devine şi mai elocvent. În plus, istoriografia însăşi traversa de la un timp o etapă de criză. Războiul şi anii imediat următori n-au făcut decît să o adîncească.

Încercînd, în 1946, ca director al Institutului ieşean de istorie, să schiţeze o privire de ansamblu asupra istoriografiei române din ultimul sfert de secol, Alexandru Boldur n-a putut ocoli cuvîntul : „Ştiinţa istorică română se află în stare de criză"[4]. Însăşi polemica dintre „vechea" şi „noua" şcoală, care marcase deceniul anterior, îi apărea ca semn al unei crize, caracterizată prin lipsă de orizont, diminuţie a spiritului critic, provincialism, factologie. Lipsea mai ales acea „atitudine istorică" de care vorbise V. Pârvan, adică „o concepţie asupra evoluţiei româneşti în general"[5]. *Şcoala nouă* nu se înfiripase încă, ea rămînea un deziderat realizabil pe temeiuri comparatiste[6], şi nu încape îndoială că severul critic ar fi vrut să o creeze el însuşi în jurul Institutului de la Iaşi.

Curînd însă Institutul avea să fie complet restructurat, în cadrul noii Academii, iar planul lui Al. Boldur de »regenerare a ştiinţei istorice româneşti" redus la neant. Important ni se pare totuşi semnalul de alarmă tras de acesta cu privire la criza istoriografiei, criză ce trebuie privită, desigur, într-un context mai larg. Din perspectiva noii ideologii care avea să orienteze domeniul, Gh. Agavriloaie se întreba tot atunci, într-o conferinţă, „dacă există sau nu o criză a culturii româneşti"[7]. Istoriografia era, în tot cazul marcată de marile mutaţii produse de război şi de greutăţile inerente unei perioade postbelice atît de profund afectate.

O primenire ideologică era de aşteptat şi ea se simte deja în opţiunile tematice ale revistelor de istorie. Un anume interes pentru materialismul dialectic şi istoric existase la Iaşi, chiar mai înainte. A. Oţetea făcuse din el o profesiune de metodă[8], ca şi P. Constantinescu-Iaşi, care îl aplica încă la

[2] Vezi ancheta întreprinsă în „Iaşul", buletin al Cercului ieşenilor din Bucureşti, nr. 5/1937

[4] Alexandru V. Boldur, *Ştiinţa istorică română*, Iaşi, 1946, p. 1.

[5] *Ibid.*, p. 17—18.

[6] *Ibid.*, p. 48, 90—91.

[7] „Lupta Moldovei", Iaşi, III, nr. 198 (17 febr. 1947), p. 4.

[8] A. Oţetea, *Concepţia materialistă a istoriei ca metodă de cercetare şi expunere*, Iaşi, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1925 periodizării istoriei românilor [9]. Difuziunea progresivă a textelor marxiste după război a influențat, firește, gîndirea istorică. A. Boldur recomanda *Un veac de frămîntări sociale* (1946) de Lucreţiu Pătrăşcanu pentru metoda marxistă pe care o folosise autorul, dar şi „pentru că ştiinţa istoriei româneşti se află într-o criză acută şi tot ce tinde la revizuirea concepţiilor ei trebuie să fie socotit binevenit". Totuşi, el formula rezerve faţă de absolutizarea factorului economic, recomandînd consensul istoriografic tradiţional, care valoriza întregul complex de factori [10]. Era un avertisment contra simplificărilor de care istoriografia n-a ştiut să se ferească, nici ea, în anii următori. „De ce să nu recunoaştem cinstit — se întreba A. Boldur — că ştiinţa istoriei românilor are imperioasă nevoie de a-şi revizui şi concepţiile în general şi temele ce se impun atenţiei istoricilor şi mai ales metoda?" [11]. În acest spirit prezenta lucrarea lui Const. Titel Petrescu, *Socialismul în România* (1946), în care vedea un pas înainte faţă de lucrările mai vechi ale lui I. C. Atanasiu şi Const. Graur [12]. Sentimentul de criză va fi fost alimentat de dispariţia intempestivă şi tragică a lui N. Iorga, în anul cînd sociologia românească pierdea un gînditor de talia lui P. Andrei. Altminteri, istoriografia noastră dispunea de cîteva nuclee puternice, iar noile publicaţii („Arhiva genealogică", „Hrisovul", „Scriptum" etc.) indicau o tendinţă de profesionalism mai riguros, de la care se putea aştepta o adîncire a cunoaşterii.

Nucleul de la Iaşi promitea o dezvoltare a direcţiei imprimate de Ilie Minea, care însemna, în acelaşi timp, continuarea tradiţiei xenopoliene în domeniul istoriei culturii. Revista „Cercetări istorice", faţă de care noul director adopta, indirect, o poziţie critică, nu fusese deloc refractară faţă de acest domeniu, Ilie Minea însuşi fiind unul din promotorii săi cei mai activi. Volumele *Despre Dimitrie Cantemir* (1926) şi *Din istoria culturii româneşti* (1935), alături de lecţiile inaugurale din *Paralipomena* (1939) şi de numeroase alte studii, relevă o amplă deschidere tematică, interes pentru absoluta precizie a faptelor şi pentru chestiunile de metodă. Cercetarea amănunţită a trecutului se îmbina astfel, după exemplul lui Xenopol, dar fără anvergura acestuia, cu sinteza ideilor generale [13]. Ultimul volum din „Cercetări istorice" (XVII, 1943) pregătit de I. Minea, dar care avea să apară postum, e la fel de semnificativ prin spaţiul generos acordat unor chestiuni de istoria culturii (Gr. Scorpan, L. Predescu), el însuşi abordînd sub unghi istorico-cultural probleme din trecutul Cetăţii Neamţului. Buletinul „Comunicări", din care a scos cîteva fascicule, e la fel de caracteristic pentru această orientare. T.-G. Bulat scria acolo despre opera lui Petru Movilă [14], A. Oţetea despre *Geneza „Istoriei" lui Kogălniceanu*, text devenit fără în-

[9] P. Constantinescu, *Caracterizarea şi împărţirea istoriei românilor. O nouă concepţie*, în „Arhiva", 1925, nr 3—4, p. 222—237.

[10] *SCI*, Iaşi, XIX, 1946, p. 198—199.

[11] *Ibidem*, p. 202.

[12] *Ibidem*, p. 205—207.

[13] cf. A. D. Xenopol, *Lecţiunea de deschidere a cursului de istoria românilor*, în *CvL*, XVII, 1883, nr. 8, p. 300—306.

[14] T. G. Bulat, *Petru Movilă, prinţ de Moldova, apărător al ortodoxismului*, în „Comunicări", Iaşi, nr. 1, 1941, p. 9—14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doială clasic în istoriografia noastră [15], N. Grigoraș despre figura unificatorului de la 1600 în cronica lui Miron Costin [16], iar Dan Simonescu despre *Originea unor teme iconografice românești* [17]. Schimbînd titulatura vechii reviste a lui I. Minea în „Studii și cercetări istorice", noul director dedica primul volum întemeietorului, reunind cîteva articole menite să-i evidențieze opera [18]. Spiritul publicației rămînea însă același, poate încă mai deschis către problemele de istoria culturii, după cum se observă din cele trei volume care au apărut pînă în 1947. Un spectru larg de preocupări, de la plastica neolitică (A. Nițu) și columna traiană (P. Nicorescu) la așezăminte medievale de cultură (Dan Simonescu, N. Grigoraș), de la cartea și presa românească din secolul trecut (T. Balan, P. Mihail) la teoria istorică a lui Xenopol (I. Zamfirescu), de la biografia lui D. Cantemir (C. G. Bedreag) și B. P. Hasdeu (T. Sauciuc-Săveanu, A. Sacerdoțeanu, A. Boldur) la o scriere necunoscută a lui I. Ghica (G. Zane) [19], se definește din sumarele acestor volume, în care accentul se deplasează sensibil spre istoria culturii. Note despre Cantemir, Kogălniceanu, Xenopol [20] stau alături de contribuții istorico-culturale dintre cele mai variate, în care istoriografiile de ramură (literatură, drept) se împletesc cu preocuparea de a asigura cercetării istorice o direcție nouă.

Sensul acestei orientări rezultă din privirea pe care A. Boldur o arunca asupra colaborării ruso-române în domeniul științei istorice [21], din analiza aceluiași aplicată la jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor pentru istoria noastră [22], ca și din unele articole despre activitatea lui D. Cantemir în ultima perioadă [23], raporturile literare româno-ruse [24], reflexul istoriografic al unor momente revoluționare [25] etc. El rezultă mai cu seamă din studiul bilanțier [26] despre istoriografia noastră în ultimul sfert de secol, studiu în care A. Boldur enunța nevoia regenerării acestei științe, în sensul unui interes sporit pentru chestiunile social-economice și de istoria dreptului, pentru latura teoretică și de metodă a disciplinei, pentru asigurarea calității cercetării. Ieșirea din criză impunea „o revizuire a concepțiilor noastre istorice, puse în slujba adevărului", conchidea A. Boldur [27], însă nu lui îi va fi dat să orchestreze, cum spera, această revizuire, iar adevărul avea să sufere și mai mult, prin selecție tematică arbitrară și abuz interpretativ, în perioada ce a urmat.

Istoria culturii a suferit desigur cel mai mult în domeniul VI, *grație* deformărilor polemice, dogmatismului, cultului personalității și altor tare

---

[15] A Oțetea, *Geneza „Istoriei" lui Kogălniceanu*, ibid., 3, 1942, p. 8—14.
[16] *Ibid.*, p. 15—26.
[17] *Ibid.*, p. 43—53.
[18] *SCI*, XVIII, 1943, p. 5—32, 465—480.
[19] *Ibid.*, p. 78—83, 104—118, 127—135, 168—181, 197—206, 297—312, 389—391, 420—440, 441—446, 490—492.
[20] *Ibid.*, XIX 1946, p. 9—17, 33—40, 118—122 (D. Simonescu, S. Porcescu, T. Balan).
[21] *Ibid.*, p. 3—8.
[22] *Ibid.*, p. 87—100.
[23] *Ibid.*, p. 9—17 (Dan Simonescu).
[24] *Ibid.*, p. 101—117 (Sanda Diaconescu).
[25] *Ibid.*, XX, 1947, p. 96—113 (N. Corivan), 322—323 (A. Boldur).
[26] Alexandru Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 de ani*, în *SCI*, XX, 1947, p. 1—95 (și extras : Iași, 1946, 95 p.).
[27] *Ibid.*, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specifice acelui moment istoric. Abandonul vechilor rezultate ale cercetării, abhorarea, cu epitete infamante, a celor mai de seamă istorici din trecut, interpretarea simplistă a materialismului istoric au dus la un declin brusc al istoriografiei. Nimic mai elocvent decît o paralelă între ultimele tomuri din „Studii și cercetări istorice", la care ne-am referit, și primele volume din noua publicație, scoasă sub egida Academiei reorganizate, „Studii și cercetări științifice". O singură vocabulă schimbată în titlu, dar cîtă deosebire în privința fondului ! Nu mai era vorba de o revistă de profil, nici de redactori conștienți de propriile slăbiciuni, ci de un „magazin" menit să deservească toate disciplinele și mai ales să le aducă pe toate la un dezolant numitor comun. Lectura acelor texte, azi, poate descumpăni pe un cititor neavizat. În numele luptei contra idealismului se profesa o critică denigrantă, vizînd mai toate valorile consacrate, iar aceasta a adus mari deservicii istoriografiei. Izolată de propriile-i tradiții, nutrită artificial din izvoare străine, ea n-a putut recupera decît parțial și anevoie pierderile. Democratismul unor istorici ca Bălcescu sau Kogălniceanu, istorici care au jucat și un rol politic de seamă în secolul XIX, era o cale de reconciliere și ea a fost utilizată din plin. Este și cazul cronicarilor, a căror demofilie justifica aparent interpretări mai oneste. Dar și în cazul unor cercetări serioase, genuflexiunea ideologică părea indispensabilă, dacă nu la începutul expunerii, atunci la finele ei. Studiul lui Gr. Scorpan despre *Reflectarea poziției de clasă a* boierimii în stilul cronicii lui Grigore Ureche (1950)[28] e grăitor din acest punct de vedere. Nu era, în adevăr, excesiv să se pună pe seama amintitului cronicar intenția de a seduce toate categoriile sociale, în sensul unei ideologii de clasă boierești, contaminată de experiența lui polonă ? Clasa dominantă nefiind unitară, sub unghi cultural, Ureche ar fi găsit pentru fiecare categorie mijloace de persuasiune, apelînd succesiv la cazuistica iezuită și la tonul sfătos, bătrînesc, iar pentru cler la interpretări teologice. Insinuarea, ironia, invectiva, aluzia, toate mijloacele ar fi fost puse la contribuție în cadrul aceleiași morfologii, aceleiași sintaxe, aceluiași vocabular. Cronica lui Ureche ilustra deci „genialele observații făcute de I. V. Stalin" cu privire la limba comună, unică, a unei societăți, indiferent de poziția de clasă a membrilor săi. Cronicarul era astfel un simplu pretext pentru ilustrarea unei teze.

Am citat un autor dintre cei mai serioși, tocmai pentru a sugera dificultatea abordării de teme istorico-culturale în acel „deceniu fierbinte", la care critica literară se referă azi cu mult mai detașat decît o face istoriografia. Se înțelege astfel și de ce istoricii s-au eschivat în genere să antameze subiecte din domeniul culturii. Cele mai multe inițiative pe acest tărîm vin din afara specialității. J. Livescu se ocupa de *Rolul societăților științifice din Moldova în dezvoltarea științei din țara noastră*[29] spre a conchide, la limita pamfletului politic, că „reacțiunea burghezo-moșierească a căutat să înăbușe tot ce în acest centru reprezenta cultura, știința, progresul, pentru ca prin propagarea urii, ignoranței, a crimei, să poată să prelungească măcar cu un ceas agonia unei orînduiri condamnată la moarte inevitabilă de legile isto-

[28] În *SCIȘI*, I, 1950, 2 p. 390—428.
[29] *Ibid.*, p. 426—450.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riei" [30]. Unele contribuţii apar semnate de N. I. Popa, care se ocupă de *Şcoala din Moldova ca instrument de difuzare a ştiinţei (1829—1848)* [31], de Al. Dima, care studia *Periodicele moldoveneşti din prima jumătate a secolului XIX ca organe de răspîndire a ştiinţei*, apoi preocupările de critică şi teorie literară la Hasdeu [32]. Alte investigaţii (Lucia Popp, Despina Ursu, Al. Teodorescu) se referă la revistele de orientare progresistă „Dacia literară" şi „România literară" [33]. Paşoptismul e supralicitat pe tărîm literar din perspectiva unei istoriografii sociologizante, iar junimismul blamat ca o expresie a înstrăinării cosmopolite şi antidemocratice. „Ţapul ispăşitor" asupra căruia se revarsă cele mai grave acuzaţii, ca reprezentant al regimului burghezo-moşieresc, e Titu Maiorescu, criticul care condamnase „beţia de cuvinte", pretinzînd şi în ce priveşte istoria respectul absolut al adevărului. În aceste condiţii, istoricii nu s-au apropiat de tărîmul culturii decît timid şi abordînd teme mai puţin delicate, mai ales de prin 1956, cînd încep a dispune de o fasciculă autonomă, chiar dacă în redacţia ei nu se afla momentan niciun istoric. Se prezintă „Courrier de Moldavie" (1790), întîiul periodic apărut la noi, cu menirea de a informa trupele ruse de sub comanda lui Potemkin (Gh. Haupt) [34], şi se evocă împrejurările în care a fost elaborată legiuirea Caragea (Const. C. Angelescu) [35]. Noile ediţii de cronici scoase de P. P. Panaitescu şi I. Iordan sînt comentate în coloanele revistei [36]. Preocupări mai vechi despre Miron Costin sînt reactivate acum de N. Grigoraş [37], în timp ce Paul Mihail reia iniţiativa publicării unor scrisori xenopoliene [38].

Sînt preocupări personale, îndeobşte aleatorii, de vreme ce planurile Institutului n-au cuprins mult timp nici o temă de istoria culturii, decît în sensul larg pe care îl au în vedere arheologii. S-au făcut astfel studii relative la plastica cucuteniană, la izvoarele bizantine de interes românesc, la cultura epocii lui Ştefan cel Mare etc. [39]. Au fost cercetate chestiuni de istoria învăţămîntului şi a unor aşezăminte de cultură, iar în această cercetare s-au angajat cu folos nu numai istorici dar şi filosofi, pedagogi, economişti, preoţi, medici, jurişti. Lăsînd la o parte istoricul Universităţii din Iaşi, publicat în două volume, cu ocazia centenarului, istoric pentru care s-au făcut serioase cercetări sub îndrumarea profesorului D. Berlescu [40], este vorba îndeobşte fie de sinteze aleatorii [41], fie de contribuţii ieşite din hazardul arhivalic. Ultima

[30] *Ibid.*, p. 446.
[31] *Ibid.*, V, 1954, 3—4, p. 529—564.
[32] *Ibid.*, VI, 1955, 1—2, p. 77—94.
[33] *Ibid.*, p. 63—70, 95—107.
[34] *Ibid.*, s. istorie, VII, 1956, 1, p. 133—138.
[35] *Ibid.*, p. 139—154.
[36] *Ibid.*, p. 163—169 (N. Corivan), X, 1959, 1—2, p. 220—224 (N. Grigoraş), XI, 1960, 1, p. 145—150 (idem).
[37] *Ibid.*, VII, 1956, 2, p. 175—192.
[38] *Ibid.*, p. 203—209.
[39] *AIIAI*, II, 1965, p. 261—280; XIII, 1976, p 1—52; XVI, 1979, p. 151—154.
[40] *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi. 1860—1960*, vol. I—II, sub redacţia lui D. Berlescu, Bucureşti, 1960, 332 + 393 p.
[41] *Universitatea „Al. I. Cuza". 1860—1960*, de Const. Cihodaru, Const. Ciopraga şi I. Davidsohn, Bucureşti, 1960, 148 p.; *Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi*, de Aurel Loghin, Maria Platon şi Gheorghe Platon, Bucureşti, 1971, 148 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

categorie este și cea mai bogată, reunind pagini răzlețe din istoria așezămintelor școlare. I. Minea avusese el însuși asemenea preocupări [42], continuînd o tradiție mai veche, care duce la A. D. Xenopol și C. Erbiceanu. Știri asupra dezvoltării învățămîntului în Moldova au comunicat explorînd arhivele, Const. Turcu, Const. A. Stoide, Gh. Ungureanu, Al. Andronic [43], iar în sinteza de la centenarul Universității C. Cihodaru, V. Popovici, D. Berlescu, J. Benditer, I. Grămadă [44]. Date noi și precizări dintre cele mai utile privind începuturile învățămîntului istoric și activitatea unor personalități pe acest tărîm a adus, pe bază de arhivă, de presă și de examen al textelor, V. Cristian [45]. Aspecte din istoria Universității ieșene a evocat A. Macovei [46], în timp ce Val. Dobrinescu a urmărit diverse probleme din istoria contemporană a studențimii noastre [47], iar Gh. Buzatu și Georgeta Ignat au pus în lumină unele aspecte privitoare la învățămîntul primar din Moldova în anii marei crize interbelice [48]. Preocupări mai ample în ce privește dezvoltarea învățămîntului românesc în epoca modernă a avut în ulima vreme Gabriel Bădărău, care a pregătit și o teză de doctorat pe această temă, ceea ce dă speranța unor aprofundări viitoare [49]. S-ar putea cita, desigur, și alte contri-

---

[42] I. Minea, L. T Boga, *Despre cel mai vechi document în legătură cu școala de la Trei Ierarhi*, în *CI*, X—XII, 1934—1936, 2, p. 208—216.

[43] Const. Turcu, *Dania lui M. Kogălniceanu pentru înființarea unei „catedre" de științe comerciale în orașul Focșani*, în *AR*, X, 1945—1946, p. 83—33 ; *Despre schitul Brătești „din codrul Pașcanilor" însemnat centru cultural școlar din secolul XVIII*, în *MMS*, 7—91, XLV, 1969, p. 628—634 etc. ; Const. A. Stoide, *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile din Iași în secolul XVIII*, în vol. *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, sub. red. Const. C. Giurescu, București, 1970, p. 86—114 ; Al Andronic și Gh. Ungureanu, *Învățămîntul agricol în Moldova în prima jumătate a sec. XIX*, în *SCȘI*, istorie, IX, 1958, 1—2, p. 99—124 ; Al. Andronic și I. Antohi, *Gh. Asachi și unele probleme referitoare la introducerea învățămîntului practic în Moldova*, în *RA*, III, 1960, nr. 1, p. 194—203 ; Al. Andronic și Vl. Gheorghiu, *Știri noi în legătură cu învățămîntul agricol de la Academia Mihăileană*, în „Carpica", IV, 1971, p. 357—361 ; A. Loghin, *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene*, în *CI*, III, 1972, p. 269—280 ; I. Saizu și Al Tacu, *Aspecte ale dezvoltării învățămîntului în regiunea Iași în anii regimului de democrație populară*, în *SCȘI*, istorie, XI, 1960, 1, p. 113—126 ; *Al. I. Cuza, ctitor al Universității din Iași*, în *Cuza Vodă — in memoriam*, Iași, 1973, p. 466—477 ; idem, *A. D. Xenopol. Cronica unui rectorat*, în *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, București, 1972, p. 327—336.

[44] *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, I—II, București, 1960.

[45] V. Cristian, *Cursul de istorie națională al lui M. Kogălniceanu*, în *AIIAI*, IX, 1972, p 261—276 ; *Al. I. Cuza față de problemele învățămîntului și culturii naționale*, în *Cuza Vodă, in memoriam*, 1973, p. 445—465 ; *Ioan Maiorescu, profesor de istorie la Iași*, în *CI*, VIII, 1977, p. 311—324 ; *Începuturile învățămîntului istoric în Principate*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 475—488.

[46] Adrian Macovei, *Unele aspecte din istoria Universității ieșene (1918—1919)*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 359—369.

[47] Val. Dobrinescu, *Contribuții la cunoașterea situației studențimii ieșene în perioada 1 sept. 1939—6 sept. 1940*, în „Carpica", VI, 1973—1974, p. 197—204 ; *Din problematica presei progresiste studențești apărută la Iași în perioada interbelică*, în *CI*, V, 1974, p. 229—236.

[48] Gh. Buzatu, Georgeta Ignat, *Unele aspecte privind situația învățămîntului primar în Moldova în anii crizei economice din 1929—1933*, în *AIIAI*, II, 1965, p. 39—62.

[49] G. Bădărău, *Organizarea și conținutul învățămîntului public din Moldova între anii 1832 și 1848*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 345—362

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

buţii prezentînd interes pentru istoria şcolii [50], unele din afara Institutului, însă nu mai puţin semnificative pentru interesul constant al cercetării în acest domeniu [51]. Contribuţii de seamă provin chiar din domeniile învecinate. Ar fi destul să le amintim pe acelea subscrise de Ştefan Bîrsănescu [52], M. Avădănii [53], I. Străchinaru [54], N. C. Enescu [55], Stela Iancu [56], pentru a ilustra aportul pedagogilor. Alte contribuţii vin din sfera economiei politice [57], a dreptului [58], a muzeografiei [59], a agronomiei [60], a filologiei [61] etc.

---

[50] Al. Zub, *M. Kogălniceanu şi rolul şcolii în construcţia României moderne*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. Ştefan Pascu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 517—526.

[51] I. E. Naghiu, *Rescriptul imperial din 19 noiembrie 1836 despre liceul din Beiuş*, în *RA*, 2/VII, 1946—1947, p. 387—389; Leon Eşanu, *Şcoala socialistă de la Iaşi şi ecoul ei în epocă*, în vol. *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.*, Bucureşti, 1971, p. 232—240; Emil Diaconescu, *Cînd s-a înfiinţat Academia Mihăileană?*, „Cronica", Iaşi, X, 1975, nr 41, p. 6; Paul Păltănea, *Contribuţii la istoria învăţămîntului din Galaţi în perioada 1832—1848*, în *CI*, VIII, 1977, p. 295—310.

[52] Şt. Bârsănescu, *Pedagogia agricolă*, Iaşi, 1946; *Schola latina de la Cotnari*, Bucureşti, 1957; *Academia domnească din Iaşi, 1714—1821*, Bucureşti, 1962; *Şcoala greco-slavo-românească de la mănăstirea Putna*, în „Revista de pedagogie", XV, 1966, 6, p. 20—31; *Şcoala de grămătici din ţările române de la finele sec. XIV şi din veacul XV*, în *ASUI*, s. filoz., econ. jur., XIII, 1967, p. 61—67; *Academia Domnească a lui Alexandru cel Bun — legendă sau realitate?*, în „Revista învăţămîntului superior", X, 1968, 9, p. 89—98; *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971; *La pensée pédagogique du siècle des Lumières...*, în *Symposium, l'époque phanariote*, Thessaloniki, 1974, p. 57—60; *Dimitrie Cantemir et la pédagogie*, în „Noesis", III, 1975, p. 179—186; *Gheorghe Lazăr et son idéologie philosophique et pédagogique*, ibid., p 335—338, etc.

[53] M. Avădănii, *Din trecutul şcolii pedagogice din Iaşi*, în „Revista de pedagogie", IV, 1955, 3, p. 49—67; *Aşezămîntul şcolar de la Trei Ierarhi din Iaşi, prima instituţie cu elemente de învăţămînt superior din Moldova*, în *MMS*, 5—6/XLVII, 1971, p. 361—374; 9—12/XLVIII, 1972, p. 775—788; *Academia domnească, treaptă nouă în dezvoltarea învăţăturilor înalte în Moldova în sec. XVIII*, în *MMS*, 7—8/LII, 1976, p. 478—493.

[54] I. Străchinaru, *Dezvoltarea învăţămîntului în Principatele Unite oglindită în opera lui Anastasie Fătu*, în „Revista de pedagogie", 12/XVIII, 1969, p. 88—92.

[55] N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizator al şcolilor naţionale din Moldova*, Bucureşti, 1962; *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, Bucureşti, 1970; *Veniamin Costachi, ctitor şi îndrumător al şcolilor naţionale din Moldova*, în 1—2/*MMS*, XLIII, 1967, p. 32—48; *Ştefan vel-dascăl de la Putna*, în *MMS*, XLV; *Politica şcolară în polemica A. D. Xenopol — Spiru Haret*, în *A. D. Xenopol, Studii...*, 1972, p. 337—344, etc.

[56] Stela Iancu, *Preocupări pedagogice la A. D. Xenopol*, în vol. *A. D. Xenopol. Studii...*, 1972, p. 317—326.

[57] M. Todoşia, N. Stoica, *Începuturile învăţămîntului economic în Iaşi*, în *ASUI*, ist-filol., VI, 1960, 2, p. 261—275.

[58] Val. Al. Georgescu, *Dezvoltarea învăţămîntului juridic în Principatele Române în perioada Unirii*, în „Studii şi cercetări juridice", IV, 1959, 2, p. 522—542.

[59] M. Croitoru, *Congresele studenţeşti şi mişcarea pentru desăvîrşirea unităţii de stat*, în *CI*, II, 1971, p. 191—196; Maria Huminic-Teclean, *Istoria patriei în şcoala românească din anii domniei lui Al. I. Cuza*, în *CI*., II, 1971, p. 183—190; D. V. Marin şi Iulia D. Marin, *Despre evoluţia învăţămîntului vasluian pînă la 1859*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 603—608.

[60] *Cincizeci de ani de învăţămînt agronomic superior în Iaşi, 1908—1958*, Iaşi, 1959, 151 p.; D. M. Teodoru, *Aspecte inedite privind începuturile învăţămîntului superior agricol la Iaşi*, în „Cercetări agronomice în Moldova", II, 1969, 3, p. 149—151; *Din istoricul şcolilor agricole din Moldova*, ibid., III, 1970, 3, p. 147—152; *Despre şcolile de agricultură de odinioară din Moldova*, ibid., IV, 1971, 3, p. 127—129; *Vechi monografii agricole în Moldova*, ibid., V, 1972, 2 p. 149—150.

[61] N. I. Popa, *Şcoala din Moldova ca instrument de difuzare a ştiinţei (1829—1848)*, în *SCŞI*, istorie, V, 1954, 3—4, p. 529—564; Ilie Popa, *D. P. Gobdela, ultimul profesor de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Consensual, se cuvin amintite apoi preocupările privind evoluția diverselor științe, preocupări din care istoria culturii își trage o parte din substanță. Împrejurarea că Institutul a avut mai mulți membri și colaboratori cu studii juridice n-a rămas fără consecințe. Al. Boldur atrăsese luarea-aminte mai demult asupra nevoii de a se studia serios istoria dreptului, pentru a se lămuri astfel mai bine structurile social-politice. O tradiție, pe această linie, exista încă din secolul trecut, cînd Xenopol, istoric și jurist în același timp, aprecia că o disciplină complinește pe cealaltă, orice istoric trebuind să fie, după observația lui J. Ortolan, și jurisconsult [62]. I. Tanoviceanu, D. Alexandresco, I. Peretz, Șt. Berechet, cunoscuți profesori de drept la Universitatea din Iași, au fost și istorici ai vechilor noastre instituții [63]. Gh. Ungureanu, Const. C. Angelescu, Al. Andronic au făcut și studii juridice, continuînd tradiția îmbinării istoriei cu dreptul, tradiție ce se continuă pînă la tînărul nostru coleg G. Bădărău. În „Cercetări istorice" și în publicațiile ce i-au urmat se întîlnesc destule studii de drept canonic (Const. P. Secelea) [64], vechiul drept românesc (Val. Georgescu) și drept constituțional (C. C. Angelescu) [65], alături de studii asupra vieții și operei unor juriști din trecut, unele publicate în afara Institutului [66].

Din seria de studii relative la evoluția gîndirii economice prezintă interes pentru istoria culturii cele privitoare la mari personalități ca N. Șuțu, I. Ghica, I. Ionescu de la Brad, A. D. Xenopol, N. Iorga ș.a., a căror viziune implică o comlexă problematică [67].

---

matematici al Academiei grecești, în *SCȘI*, matematică, IX, 1958, 2, p. 223—230; M. Frunză, *Cele dintîi cursuri de literatură română la Universitatea din Iași (1860—1900)*, în *AȘUI*, ist.-filol., VIII, 1962, p. 97—128; Florea Pavel, *Probleme de învățămînt în revista „Convorbiri literare"*, în CVL, 1974, 10, p. 12—13; I. D. Lăudat, *Pagini din istoria învățămîntului românesc*, în „Forum", XVIII, 1976, 10, p. 61—66; *Două personalități ale veacului nostru: Spiru Haret, îndrumătorul școlii românești și Vasile Pârvan sau cultul muncii*, Iaș, 1976, 85 p.; *Etape în dezvoltarea învățămîntului din Moldova în paralel cu dezvoltarea Bibliotecii Centrale Universitare*, în vol. *Bibliotecile de învățămînt superior în anii construirii socialismului*, Iași, 1978, p. 21—35; M. Bordeianu, *O pagină de istoria învățămîntului românesc*, în „Cronica", XI, 1976, 45, p. 8; *Date noi privitoare la istoria învățămîntului românesc*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 327—332; *Învățămîntul românesc în date*, Iaș, 1979 (împreună cu Petru Vladcovschi).

[62] I. E. Toroțiu, *Studii și documente literare*, II, București, 1932, p. 10.

[63] cf. N. Țatomir ș.a., *Dezvoltarea științelor juridice*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, II, 1960, p. 304—320.

[64] *CI*, I/II—III, 1926—1927, p. 3—43; V—VII, 1929—1931, p. 80—86.

[65] Const. C. Angelescu, *Despre două manuscrise ale Regulamentului organic* în *SCȘI*, istorie, VII, 1956, 2, p. 111—134; *Despre manuscrisul original al Regulamentului organic*, ibic., VIII, 1957, 1, p. 121—136; *Știri noi despre ediția franceză a Regulamentului organic*, ibic., VIII, 1957, 2, p. 350—351.

[66] Șt. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, Iași, 1933; Gh. Ungureanu, *Jurisconsultul Damaschin T. Bojinca*, Iași, 1930; *Învățămîntul juridic la Academia Mihăileană*, Iaș, 1936; *Istoria avocaturii în Moldova*, I, Iași, 1938; Val. Al. Georgescu, *Contribuții la studiul culturii juridice române în sec. XVIII*, în *AIIAI*, III, 1966, p. 213—222.

[67] D. Rusu, *Tradiții progresiste în gîndirea economică din Moldova în sec. XIX*, în „Buletinul Inst. Polit. Iași", VI, 1960, 3—4, p. 453—464; *Tradiții în cultura economică românească*, în *AȘUI*, filoz. econ. jur., XIV, 1968, p. 95—101; *Cultura economică românească de-a lungul veacurilor*, în „Forum", XVII, 1975, 2, p. 62—67; *Contribuții la cunoașterea ideilor progresiste din opera economică a lui Ion Ionescu de la Brad*, în *AȘUI*, filoz. econ. jur., XIII, 1967, p. 141—150 (împreună cu C. Nicolicioiu); *Ion Ionescu de la Brad economist și patriot*, ibid., XIV, 1968, p. XV—XXXVII; N. Bagdasar, I. Lăzărescu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În bună vecinătate cu acestea se află studiile asupra gîndirii social-politice, şi ele necesare cînd e vorba de fixarea unui cadru genetic explicativ pentru fenomenele de cultură. Paşoptismul, mişcarea socialistă şi curentele progresiste din secolul XX au format obiectul unor cercetări de pe urma cărora istoria culturii a tras un profit mai mic decît se aştepta, graţie simplificărilor ideologice şi de metodă la care aceste cercetări au fost supuse adesea. Studiile despre S. Bărnuţiu, I. Heliade Rădulescu, A. D. Xenopol, N. Iorga, problemele culturii în perioada interbeblică, întreprinse de savanţi de largă reputaţie ca N. Bagdasar sau de cercetători mai tineri ca V. Cristian sau Elena Puha, trebuie avute în vedere şi sub unghi istorico-cultural [68].

Să amintim, în fine, că oamenii de ştiinţă pozitivă ca Al. Myller, Vasile Râşcanu, Cristofor Simionescu, Florica Câmpan ş.a. s-au ocupat, ocazional şi de dimensiunea diacronică a disciplinelor respective, aducînd contribuţii la istoria chimiei, matematicilor, medicinei ş.a.m.d. [69], contribuţii ce completează tabloul preocupărilor istoriografice şi sprijină o cunoaştere mai profundă a culturii noastre în evoluţia ei.

Importante sînt, desigur, în această perspectivă, studiile de istoria limbii, începînd cu primele texte şi încheind cu monumentala sinteză a profe-

---

Preocupări de economie politică la „Propăşirea", în *SCŞI*, VII, 1965, 2, p. 65—100 ; M. Todosia, *Caracterul antinaţional al teoriilor economice fasciste despre rolul economic al României*, în „Probleme economice", XIX, 1966, 6, p. 80—93 ; *Realităţi şi problematică în gîndirea economică românească din perioada interbelică*, în *AŞUI*, econ., XIX, 1973, p. 1—18 ; *N. Şuţu şi economia politică a epocii sale*, în vol. *Economistul Nicolae Şuţu*, Bucureşti, 1974, p. 11—20 ; *Doctrine economice contemporane*, Iaşi, 1978 ; M. Nechita, *Gîndirea progresistă şi revoluţionară a lui C. A. Rosetti*, în „Probl. econ." XIX, 1966, 5, p. 77—84 ; *Probleme de politică economică şi economie politică în opera lui I. Ionescu de la Brad*, ibid., XXI, 1968, 6, p. 46—55 ; N. Stoica, *Gîndirea economică a socialiştilor români*, Iaşi, 1975 ; I. Burduja, *Primele „note de curs" privind ştiinţa financiară din România concepute în 1859 de Ion Ionescu de la Brad*, în *AŞUI*, econ., XVIII, 1972, p. 179—188 ; Petre Mâlcomete, *Consideraţii cu privire la abordarea problemelor economice în opera lui N. Iorga*, în *CI*, IV, 1973, p. 231—252 ; Maria Ponta, *Aspecte ale gîndirii şi sistemelor cooperatiste din România în perioada interbelică*, în *AŞUI*, econ., XIX, 1973, p. 303—306. Etc.

[68] N. Bagdasar, *Concepţia social politică a lui Simion Bărnuţiu*, în *SCŞI*, şt. soc., VI, 1955, 3—4, p. 241—262 ; Georgeta Tudoran, *Atitudinea lui N. Iorga faţă de răscoalele ţărăneşti din 1907*, *AIIAI*, III, 1966, p. 223—230 ; V. Cristian, *Ioan Heliade Rădulescu şi ideile sale despre revoluţie*, în *AIIAI*, ist.-filol., IX, 1963, p. 15—35 ; Elena Puha, *Cultură-civilizaţie. Problemele dezvoltării culturii româneşti în lucrările unor gînditori din perioada interbelică*, în *AŞUI*, filoz. econ. jur., XIV, 1968, p. 43—51 ; Natalia Simion, *Geneza doctrinei social politice a ţărănismului*, în *AŞUI*, filoz, XIX, 1973, p. 121—133 ; *Observaţii asupra unor aspecte ale doctrinei neoliberaliste privind dezvoltarea României în perioada interbelică*, ibid., XXII, 1976, p. 83—85 ; *Confruntări între principalele concepţii social-politice burgheze din perioada interbelică...*, în *CI*, VII, 1976, p. 211—224 ; *Consideraţii cu privire la primatul ţărănimii în concepţia teoreticienilor „statului ţărănesc"*, în *AŞUI*, istorie, XXII, 1976, p. 95—104.

[69] Al. Myller, *Două comemorări*, în *SCŞI*, I, 1950, 2, p. XLVII—LXI ; Paul Pruteanu, *Contribuţii la istoricul spitalelor din Moldova*, Bucureşti 1957, Cristofor Simionescu şi Magda Petrovanu, *Figuri de chimişti români*, Bucureşti, 1964 ; V. Râşcanu, *Viaţa lui Ştefan Stîncă*, Bucureşti, 1965 ; Const. A. Stoide, *Date în legătură cu medicina şi medicii din Moldova în a doua jumătate a sec. XVII*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 257—259 ; *The „Gh. Asachi" Polytechnic Institute Iassy*, Iassy, 1977 ; C. Gh Marinescu, N. Stratone, *Contribuţiile unor medici ieşeni la promovarea gîndirii democratice şi progresiste în perioada interbelică*, în „Revista medico-chirurgicală", Iaşi, LXXXIII, 1979, 2, p. 341—344. Etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sorului Gh. Ivănescu: *Istoria limbii române* [70], dar cel mai strîns legate de o viziune diacronică a culturii noastre sînt contribuțiile de istorie a literaturii, de la cele inserate în „Cercetări istorice" de Gr. Scorpan [71] la începutul etapei pînă la studiile cele mai recente din „Anuar de lingvistică și istorie literară", din „Analele științifice ale Universității" sau cele scoase de Editura Junimea, la care se adaugă contribuții tipărite în alte periodice și chiar în alte centre de cultură. I. Minea însuși a avut asemenea interese înfățișînd, de pildă, într-o expunere la Institut, ipostaza de poet a istoricului Manolache Drăghici [72], iar una din primele comunicări făcute de C. Cihodaru în 1947 se referea la influențele balcanice în folclorul românesc [73]. O anume predilecție pentru literatura populară, pentru scriitorii minori și pentru curentele literare „progresiste" trebuie pusă în legătură, desigur, cu acele comandamente de care vorbeam mai sus și din care au rezultat destule interpretări sociologizante și simpliste. Minorii își au desigur importanța lor, căci o cultură nu se compune numai din vîrfuri. Ceea ce supără e ostentația apelului la minori și la probleme secundare, mai cu seamă într-o etapă de revizuire a tuturor valorilor.

Deceniile VII și VIII au adus însă o importantă deplasare de accent în ce privește opțiunile tematice, iar aceasta a favorizat deopotrivă studiul analitic și sinteza. De la monografia *Al. Russo* de Al. Dima (1957) la aceea dedicată de M. Drăgan lui *B. P. Hasdeu* (1972), de la studiul lui I. D. Lăudat despre *Dimitrie Cantemir* (1973) la cel despre *Cantemir în cartea ieroglifelor* (1978) de Elvira Sorohan, de la monografia *Daciei literare* (1974) întocmită de Maria Platon la studiul de istorie și sociologie literară despre *Apariția scriitorului în cultura românească* (1976) subscris de L. Volovici

---

[70] Lucia Pop, *Probleme lingvistice la „Convorbiri literare"*, în *SCȘI*, șt. soc., VI, 1955, 3—4, p. 263—298; Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în *AȘUI*, ist.-filol., II, 1957, 1—2, p. 97—141; Gavril Istrate, *Originea limbii române literare*, în *AȘUI*, ist.-filol., VI, 1962, 2, p. 67—78; *Limita de Vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române*, în *ALILI*, XX, 1969, p. 5—18; Șt. Giosu, *Elementul popular în opera lui D. Cantemir*, în *AȘUI*, lingv., XVI, 1970, p. 67—91; A. Vraciu, *Precizări în legătură cu elementul autohton din limba română*, în *LR*, XIX, 1970, 2, p. 101—116; N. A. Ursu, *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Sincai*, în *LR*, 1971, 3, p. 259—272; G. Istrate, *Un moment important în istoria limbii române literare; Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, în *MMS*, XLVIII, 1972, 9—12, p. 749—774; Șt. Dumistrăcel, *Rolul limbii române (...) în concepția lui A. D. Xenopol*, în *A. D. Xenopol. Studii, 1972*, p. 367—380; C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973; G. Istrate, *D. Cantemir și problemele limbii*, în *LR*, XXIII, 1974, 1, p. 3—12; G. Ivănescu, *Rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea terminologiei filozofice românești*, în vol. *300 de ani de la nașterea lui D. Cantemir*, București, 1974, p. 125—132; *Activitatea lingvistică a lui V. Bogrea*, în *ALIL*, XXV, 1976, p. 177—185; V. Arvinte, *Numele etnic român și crearea denumirii statului național România*, I—II, în „Cronica", XI, 1976, 22, p. 1, 3; 27, p. 4—5; *Român, românesc, România. Studiu filologic*, în *CvL*, 1976, 5, p. 2—3; 6, p. 5, 10; P. Zugun, *Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, Iași, 1977; Al. Andriescu, *Limba presei românești în secolul XIX*, Iași, 1979; Ilie Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de Nord*, Iași, 1980; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.

[71] Gr. Scorpan, *Locul „Cazaniei" lui Varlaam în vechea literatură omiletică din sec. XVI—XVII*, în *CI*, XIII—XIV, 1940, p. 545—596.

[72] I. Minea, *Un poet necunoscut: Manolache Drăghici*, comunicare la 9 dec. 1942 (cf. *SCI*, XVIII, 1943, p. 498).

[73] *SCI*, XX, 1947, p. 343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și de la acesta la studiile lui Dan Mănucă asupra literaturii „Junimii“ [74] și la acelea despre marii noștri critici sau despre Eminescu publicate de Mihai Drăgan [75], se definește o întreagă direcție de cercetare. La capătul ei se situează — operă monumentală, de erudiție, de dăruire și de generoasă înțelegere a muncii de echipă — *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, elaborat de specialiști de la Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor (1979) [76]. Să amintim apoi, lăsînd la o parte numeroasele contribuții istorico-literare risipite în diverse periodice și în afara lor [77], sinteza lui Const. Ciopraga, *Personalitatea literaturii române* (1974), care în versiune franceză și engleză a devenit accesibilă și specialiștilor din afară.

O mențiune aparte în acest tabolu, care nu poate fi decît sumar și aproximativ, i se cuvine — deși încă manuscrisă în bună măsură — operei lui Petru Caraman, constituită la interferența dintre filologie, istorie și etnologie, operă ce ne oferă una dintre cele mai complexe viziuni asupra fenomenului românesc, definind o personalitate marcantă a culturii noastre [78].

În ceea ce privește istoria artelor, relativ bine reprezentată la Iași în perioada interbelică prin studiile lui O. Tafrali și îndeosebi prin publicația acestuia „Arta și arheologia“ (1937—1938), după război ea a cunoscut un sensibil declin, fiind abordată mai ales sub specia, arheologiei [79], apoi sub

---

[74] Dan Mănucă, *Scriitori junimiști*, Iași, 1971 ; *Critica literară junimistă*, Iași, 1975 ; *Argumente de istorie literară*, Iași, 1978.

[75] Mihai Drăgan, *G. Ibrăileanu*, București, 1971 ; *Reacții critice*, Iași, 1974, *Lecturi posibile*, Iași, 1978.

[76] *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, coordonat de Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Dan Mănucă, Al. Teodorescu, Leon Volovici, Remus Zăstroiu, București, 1979, 973 p.

[77] Maria Frunză, *Un scriitor moldovean de la 1848 ; Dimitrie Ralet*, în *SCȘI*, filol., XII, 1961, 2, p. 171—202 ; Const. Turcu, *Literatura bisericească în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *MMS*, 7—8/XLII, 1966, p. 550—556 ; I. D. Lăudat, *N. Iorga istoric al literaturii române*, în *Nicolae Iorga, omul și opera*, Iași, 1971, p. 97—120 ; M. Bordeianu, *Dosoftei deschizător de drumuri în lirica românească*, în *CI*, V, 1974, p. 153—160 ; D. Vacariu, *Dosoftei la a 350-a aniversare*, ibid., p. 147—152 ; Al Teodorescu, *Vasile Bogrea, istoric și publicist*, în *AIIL*, XXV, 1976, p. 187—195 ; Georgeta Loghin, *Fabula în literatura română*, Iași, 1976 ; *La fable en prose oeuvre-témoin dans le processus de l'évolution de la mentalité et de la formation du goût à la fin du XVIII-e et au debut du XIX-e siècle*, în *RESEE*, XVII, 1979, 3, p. 623—633 ; Al. Husar, *Întoarcerea la literatură*, Iași, 1979.

[78] Petru Caraman, *Magia ca sursă de inspirație pentru poezia cultă*, în *Elogiu folclorului românesc*, București, 1969, p. 376—401 ; *Funcția nuptială a unei balade românești de origine sîrbă*, în *RSAS*, Pancevo, 1974, p. 125—156 ; *L'ethnographe Cantemir et le folklore du Proche-Orient*, în „Dacoromania“, Freiburg/München, 2, 1974, p. 313—341 ; 3, 1975—1976, p. 237—270 ; *Fantaisie et réalité dans les poèmes épiques populaires du Sud-est Européen*, ibid., 4, 1977—1978, p. 229—256.

[79] A. Nițu, *Originea orientală și sensul religios al motivului antropomorf cucutenian de la Petreni (Basarabia)*, în *SCI*, XVIII, 1943, p. 197—206 ; *Semnificația motivului pictural în formă de „casă“ de la Turdaș (Transilvania)*, în „Apulum“, II, 1943—1945, 12 p. (extras) ; *Piciorul divin în plastica neolitică carpato-dunăreană*, comunicare la Institut, 6.III. 1947 (*SCI*, XX, 1947, p 343) ; *Vase antropomorfe ale ceramicii Stoicani-Aldeni din sudul Moldovei*, în *CI*, II, 1971, p. 77—102 ; *Reprezentarea păsării în decorul pictat al ceramicii cucuteniene din Moldova*, ibid., VI, 1975, p. 45—54 ; *Teme plastice ornitomorfe și zoomorfe pe ceramica cucuteniană din Moldova*, ibid., VII, 1976, p. 49—56 ; *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo (Horodiștea-Folteștî)*, ibid., VIII, 1977, p. 145—212 ; Eugenia Neamțu, *Ceramica decorativă polono-lituaniană de la curtea domnească din Iași*, în *SCIV*, XXI, 1970, 4, p. 697—703 ; *Contribuții la cu-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceea a valorificării monumentelor istorice din punct de vedere arhitectural ori plastic [80] și în cele din urmă a personalității unor artiști sau așezăminte de artă [81].

Istoria scrisului și a cărții a profitat în același răstimp de explorări fructuoase, îmbogățind cultura națională cu noi date care atestă unitatea de suflet și de aspirații a românilor de pretutindeni. Manuscrise, vechi tipărituri, note marginale, difuziunea cărții, soarta unor biblioteci — sînt teme abordate frecvent [82], dar ca și altele deja amintite, ele țin mai mult de oferta

noașterea motivelor ceramicii ornamentale medievale moldovenești, ibid., XXV, 1974, 2, p. 369—313. Etc.

[80] Irineu Crăciunaș, *Vechea pictură bisericească din Moldova (veacurile XV—XVIII)*, în 9—10/*MMS*, XLI, 1965, p. 468—502; *Bisericile cu pictură exterioară din Moldova*, ibid., 7—9/XLV, 1969, p. 406—444; *Pictura bisericii de la mănăstirea Cetățuia*, ibid., 7—8/XLVIII, 1972, p. 498—524; *Temele iconografice reprezentate în pictura exterioară din Moldova*, ibid., 9—12/XLVII, 1971, 9—12, p. 631—644; XLVIII, 5—6, 1972, p. 297—340; Rodica Ciocan-Ivănescu, *Factorul oriental în componența barocului românesc de secol XVII—XVIII*, în „Valachica", 1976, p. 263—269; Ion I. Solcanu, *Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale*, în *CI*, VI, 1975, p. 83—100; *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 35—55.

[81] Const. A. Stoide, *Știri despre cîțiva zugravi moldoveni din sec. XVII și XVIII*, în *MMS*, 7—8/XXXV, 1959, p. 421—431; Dan Bădărău, *Fost-a Enache din Constantinopol arhitectul bisericii Trei Ierarhi din Iași?*, ibid., 5—6/XLII, 1966, p. 293—301; Geta Pascal, *Din istoricul Pinacotecii ieșene: contribuția lui Ștefan Dumitrescu*, în *CI*, VII, 1976, p. 225—234; Maria Paradaiser, *Gheorghe Panaiteanu-Bardasare...*, ibid., p. 165—174; *Anii de ucenicie ai lui Gheorghe Panaiteanu-Bardasare*, ibid, VIII, 1977, p. 565—570, Valerian L. Ciofu, *Iconografia lui Dimitrie Cantemir în artele secolelor XVII—XIX*, ibid., IX—X, 1978—1979, p. 327—348; Ilie Grămadă, *Teatrul Național „Vasile Alecsandri" Iași*, București, 1967; Claudiu Paradais, *Muzeul de artă din Iași*, București, 1974; N. Barbu, *Teatrul Național „Vasile Alecsandri" Iași*, Iași, 1974; Constantin Gîlea ș.a., *De la Unirea Principatelor la războiul pentru independența de stat a României*, Iași, 1977; Mircea Mancaș, *Trecut și prezent în teatrul românesc*, București, 1979.

[82] Șt. Bujoreanu, *Note de pe cărțile bisericești de la biserica Țuțcani-Mănăstire*, în *CI*, XIII—XVI, 1940, p. 305—413; I. Minea, *Din istoria scrisului românesc*, ibid., p. 710—714; P. Mihail, *Manuscris ieșean din 1784 în Basarabia*, în *SCI*, XVIII, 1943, p. 389—391; Petru Rezuș, *Vechea tipografie din Rădăuți*, în *MMS*, 5—6/XXXV, 1959, p. 298—303; I. Lăudat, *Activitatea lui Coresi într-o nouă lumină*, în *AȘUI*, șt., soc., IX, 1963, p. 191—194; I. Kara, *Din activitatea editorială a lui Gh. Asachi*, în *MMS*, 3—4/XLIV, 1968, p. 229—231; *O ediție necunoscută a „manualului" lui Epictet tipărită la Brașov în 1542*, în „Studia bibliologica", III, 1969, p. 545—550; C. A. Stoide și C. Turcu, *O carte de largă circulație din primele decenii ale secolului XIX și rolul ei în unitatea culturală a românilor*, în „Apulum", VII, 1969, p. 109—130; D. Vacariu, *O tipăritură de mare valoare documentară*, în *MMS*, 1—2/XLVI, 1970, p. 75—79; *Zbuciumata istorie a unei vechi tipărituri*, în „Cronica", V, 1970, 4, p. 11; C. A. Stoide, *Legături culturale dintre Moldova și Transilvania, date noi*, în *RITL*, 1/XIX, 1970, p. 11—21; V. Cristian, *O traducere necunoscută a lui Eutropius (1841)*, în *AȘUI*, istorie, XVII, 1971, 1, p. 97—100; Epifanie Norocel, *O psaltire românească la Muzeul istoric din Moscova*, în *MMS*, 7—8/XLVII, 1971, p. 508—509; Nestor Vornicescu-Severineanul, *Scrieri bizantino-ecleziastice în țările române*, în *MO*, 7—8/XXIII, 1971, p. 479—493; M. Bordeianu, *Psaltirea românească de la Iași*, în *MMS*, 11—12/XLIX, 1973, p. 764—781; P. Mihail și Zamfira Mihail, *Un manuscris din 1814 al „Predicilor" Antim Ivireanu*, în „Manuscriptum", IV, 1973, 2, p. 170—173; Paul Mihail, *Un manuscris muscelean din sec. XVIII*, în *CL*, IV, 1973, p. 411—416; D. Ciurea și M. Bordeianu, *Un manuscris inedit*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 273—276; Nicos Gaidagis, *Însemnări privitoare la istoria românilor de pe cărți vechi*, ibid., p. 217—236; Scarlat Porcescu, *Cazania lui Varlaam (1643) în evoluția scrisului și tiparului românesc*, în *Tîrgoviște, cetate a culturii românești*, I, București, 1974, p. 195—199; I. Kara, *Cîteva manuscrise rare în biblioteci moldovenești*, ibid., p. 257—260; *Manuscrise și cărți rare în colecția Bibliotecii „Gh. Asachi". Catalog*, Iași, 1974; P. Mihail, *Arhieraticonul român de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întîmplătoare a arhivelor decît de un program riguros de studii. O cercetare mai sistematică, întreprinsă de-a lungul anilor de Const. A. Stoide și Const. Turcu, a circulației cărții se află, pe cît știm, în manuscris. Contribuții remarcabile în ce privește paternitatea și circulația unor texte a adus îndeosebi N. A. Ursu, a cărui monografie despre *Formarea terminologiei științifice românești* (1962) constituie, pe un plan înrudit, una din cele mai serioase cercetări cu implicații istorico-culturale. Din aceeași perspectivă se cer explicate și analizele de text întreprinse de Leon Șimanschi pe primele noastre documente, reînvigorînd o disciplină critică din care pot rezulta clarificări importante nu numai în ce privește începuturile scrisului românesc, dar și instituțiile care i-au înlesnit izbînda [83].

Un capitol din cele mai substanțiale îl constituie, în cadrul în care ne interesează aici, istoria presei. Au reținut atenția, cu folos, primele periodice românești [84], făcîndu-se nu numai precizări date [85], dar și analize tematice de un real interes, precum acelea subscrise de Maria Platon cu privire la „Dacia literară" [86] și de V. Cristian în perspectivă istoriografică [87]. Informații noi au fost puse în lumină despre periodicele „România literară" (1852), „Săptămîna" (1853—1854), „Bucovina" (1850), „Dunărea" (1846—1850), „Aduna-

---

la 1705 copiat de Axinte Uricariul, în *BOR*, 11—12/XCII, 1974, 11—12, p. 1403—1413 ; V. Cristian, *Editarea și difuzarea cărții românești de istorie (1821—1848)*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 57—74 ; P. Mihail, *Manuscrise românești din biblioteca Mitropoliei Moldovei*, în *MMS*, 1—2/LI, 1975, p. 133—164 ; 1—2/LII, 1976, p. 120—146 ; G. Istrate, *cînd a apărut prima ediție românească a „Alexandriei"*, în *ALIL*, XXV, 1976, p. 197—203 ; C. D. Lăudat, *Contribuția tipografiei din Rîmnicul Vîlcea la promovarea cărții în veacul XVIII*, în *MO*, 5—6/XXVIII, 1976, p. 360—369 ; Cornelia Magda Istrate, *Un evanghеliar manuscris de la jumătatea secolului XVIII*, în *MMS*, 3—4/LIV, 1978, p. 377—381 ; G. Istrate, *Album moldovalah (o publicație patruzecioptistă necunoscută)*, în „Steaua", XXIX, 1978, 3, p. 19—20 ; P. Mihail, Zamfira Mihail, *Geneza manuscrisului românesc „Desideria", sec. XVIII...*, în *MO*, 1—3/XXXI, 1979, p. 113—136.

[83] L. Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432—1447*, în *AIIAI*, VII, 1970, p. 59—81 ; *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, ibid., IX, 1972, p. 107—131 ; X, 1973, p. 123—149 (împreună cu G. Ignat) ; *Mențiuni de acte moldovenești de la sfîrșitul secolului XIV*, în *CL*, IV, 1973, p. 151—160 ; *„Roșcani" — o problemă de critică a textelor*, ibid., XV, 1978, p. 39—58 ; *Confruntări ideologice*, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 271—291.

[84] Gh. Haupt, *Courrier de Moldavie (1790)*, în *SCȘI*, șt. soc., VII, 1956, 1, p. 133—137 ; C. A. Stoide, *Din legăturile lui Zaharia Caracalechi cu Iașii (1817—1934)*, în „Studia bibliologica", III, 1969, p. 303—332 ; Gh. Ungureanu, *O raritate bibliografică*, în „Cronica", X, 1975, 14, p. 9.

[85] Maria Platon, *Cînd a apărut „Dacia literară"*, în „Cronica", V, 1970, 12, p. 8 ; Al. Andriescu, *Începuturile presei literare în Moldova : „Alăuta românească"*, în vol. *Alăuta românească*, ed. facs, București, 1970, p. 5—14 ; M Bordeianu, *Cînd a apărut „Arhiva românească" ?*, în „Cronica", XI, 1976, 14, p. 8 ; *Contribuții la bibliografia publicațiilor periodice românești : „Le glaneur moldo-valaque"*, în *Rdt*, 4/XXXII, 1979, p. 717—720.

[86] Maria Platon, *„Dacia literară" și problemele sociale, politice și culturale ale epocii*, în *AȘUI*, lit. XVII, 1971, p. 37—44 ; XIX, 1973, p. 13—24; *Studii introductive la Dacia literară*, ed. III, București, 1972, p. I—LXII ; *Dacia literară. Destinul unei reviste, viața unei epoci literare*. Iași, 1974, 348 p.

[87] V. Cristian, *Primul proiect al unei reviste românești de istorie*, în *CI*, III, 1972, p. 165—173 ; *Contribuția primelor periodice la cunoașterea trecutului național ; exemplul „Albinei românești"*, în „Memoria antiquitatis", I, 1969, p. 241—252 ; *Contribuția primelor noastre periodice la cunoașterea istoriei naționale*, în vol. *Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași la a cincizecea aniversare a P.C.R.*, Iași, 1971, p. 135—168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea națională" (1869), „Cugetul țării" (1877—1881), „Steaua Dunării" (1882), „Convorbiri literare" etc. [88]. Ținuta ideologică a „Contemporanului", mesajul democratic al „Tribunei" ieșene (1918) și al altor reviste, contribuția presei la lupta contra fascismului au preocupat de asemeni pe unii cercetători [89]. Din păcate, rolul unor publicații a fost supraestimat *pro domo*, pierzîndu-se din vedere datoria istoricului de a stabili raporturi juste între fapte și nu mai puțin de a fixa coordonatele reale în care a putut să evolueze o publicație sau alta.

Importante energii s-au dedicat programului de restituție a unor autori sau opere din trecut, folosindu-se, în ultimul deceniu, mai ales bunele oficii ale Editurii „Junimea". Colecția „Eminesciana" numără deja 24 de titluri, iar diverse volume au readus în actualitate scrieri din patrimoniul istoriografic (I. Neculce, M. Costin, C. Gane etc.), literar (D. D. Pătrășcanu, Otilia Cazimir, Matilda Cugler-Poni, Radu Rosetti ș.a.) și critic (G. Ibrăileanu, O. Botez etc.), alături de selecțiuni tematice ca aceea despre *Unirea Principatelor în literatură* (1978) sau unele menite să actualizeze începuturile „Convorbirilor literare" [90]. La alte edituri au fost scoase volume din opera lui *Dosoftei* (N. A. Ursu), *C. Negruzzi* (L. Leonte), *M. Kogălniceanu* (Al. Zub), *S. Pușcariu* (Ilie Dan), *Gib Mihăescu* (Al. Andriescu), *P. P. Panaitescu* (Șt. S. Gorovei). Istoricii s-au asociat deci și ei efortului editorial restitutiv iar în acest cadru o mențiune specială se cuvine *Cronicii lui Ion Neculce* copiată de Ioasaf Luca și pusă în circulație recent de Paul Mihail și Zamfira Mihail (1980), ca și publicării de către Const. A. Stoide a cronicii lui M. Costin (1976).

---

[88] Const. Turcu, *Un fragment din numărul unic al revistelor „România literară" de la 1852*, în *ALIL*, XX, 1969, p. 219—221 ; Const. C. Angelescu, *Din istoria presei române (1853—1854)*, cf. *SCȘI*, istorie, VIII, 1957, 2, p. 379 ; T. Balan, *Domnul Moldovei Grigore Ghica și ziarul „Bucovina" (1850)*, în *SCI*, XVIII, 1943, p. 168—181 ; A. Macovei, *Știri referitoare la primul ziar comercial moldovenesc — „Dunărea"*, în „Danubius", II—III, 1969, p. 111—120 ; Al. Zub, *Scrieri necunoscute ale lui M. Kogălniceanu din 1869 (colaborarea la „Adunarea națională")*, în *AIIAI*, IV, 1967, p. 171—180 ; *M. Kogălniceanu, „Cugetul țării" și „Steaua României" (1877—1881)*, în „Studia bibliologica", III, 1969, p. 637—647 ; *O publicație necunoscută : noua serie a ziarului „Steaua Dunării", inițiată de M. Kogălniceanu (1882)*, în *ALIL*, XXI, 1970, p. 115—126 ; Pavel Florea, *Studiu introductiv la Convorbiri literare*, I, Iași, 1973.

[89] Ernest Stere, *Materialismul în paginile „Contemporanului"*, în *AȘUI*, filoz., XV, 1969, p. 55—64 ; Gavril Horja, *Contribuția revistei „Contemporanul" la răspîndirea concepții marxiste în România*, Iași, 1972, 272 p. ; I. D. Lăudat, *Problema manualelor didactice la „Contemporanul", (1881—1891)*, în „Revista pedagogică", XX, 1971, 10, p. 101—105; Ion Agrigoroaiei, *Tradițiile democratice ale presei ieșene : ziarul „Tribuna" (1918)*, în *CI*, VII, 1976, p. 175—184 ; I. Hagiu ș.a., *Aspecte ale contribuției presei comuniste și democratice ieșene în lupta împotriva fascismului, pentru apărarea independenței și suveranității naționale*, în *AȘUI*, filoz., econ. jur., XIII, 1967, p. 1—12 ; A. Karetchi și C. Cloșcă, *Publicații antifasciste ieșene*, Iași, 1969, 211 p. ; M. Sărmășanu, Ionel Hagiu, *Conceptele de patrie și patriotism în presa progresistă (1930—1940)*, în *AȘUI*, filoz., XVI, 1970, p. 39—45 ; L. Eșanu, *Din istoria publicisticii muncitorești în România*, în *CI*, II, 1971, 1, p. 74—78 ; D. Ivănescu, *Presa comunistă*, în „Cronica", VI, 1971, 33, p 11 ; M. Sărmășanu, *Promovarea de către P.C.R. a spiritului democratic în presa progresistă (1929—1940)*, în *Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași la a cincizecea aniversare a P.C.R.*, Iași, 1971, p. 237—243 ; *Contribuția presei progresiste la promovarea umanismului în cultura românească (1929—1940)*, în *AȘUI*, filoz., XXIII, 1977, p. 11—16.

[90] *Cartea „Convorbirilor literare"*, îngrijită de Pavel Florea, I—III, Iași, 1974, 1978, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Memorialistica s-a îmbogățit în același timp cu o serie de volume, începînd cu *Amintiri de la „Viața românească"* de M. Sevastos (1956—1966) și încheind cu *Miercurile de la „Însemnări ieșene"* evocate de Traian Gheorghiu. Între aceste limite, notă aparte face, prin insolitul formulei, *Cronica de la Arbore a lui Toader Hrib* (1971), care e mărturia frustă a unui țăran din epoca noastră despre lumea satului său și a experienței sale de viață. Seria de *Amintiri despre...* i-a cuprins pînă acum pe M. Sadoveanu, T. Maiorescu, G. Ibrăileanu, G. Călinescu, N. Iorga, conturînd astfel mai exact figurile unor mari creatori [91]. Se adaugă la acestea mărturiile de viață transmise de D. Botez, V. Râșcanu, G. Lesnea, Anny Braesky, Aurel Leon ș. a. [92].

Publicarea de scrisori, acte și documente din diverse arhive, mai ales locale, a făcut să sporească sensibil șansele cercetărilor de istorie culturală. S-au tipărit astfel volume de documente *Din viața lui Ion Creangă* (1940) de G. Ungureanu ; un altul de *Documente* (1973) de la diverși scriitori, îngrijite de același, în colaborare cu Virginia Isac și D. Ivănescu. Ultimul a scos la iveală și un prețios volum de acte și scrisori de la *Al. I. Cuza* (1973), în timp ce un grup de istorici literari (Gr. Botez, M. Bordeianu ș.a.) au editat *Scrisori către G. Ibrăileanu* (I—III, 1966—1973). Fondurile Muzeului de literatură au oferit materiale pentru alte două volume de documente, scoase de I. Arhip și D. Vacariu [93]. S-au publicat, de asemenea, scrisori și acte pârvaniene [94]. Numeroase documente de caracter literar și istorico-cultural au apărut mereu de-a lungul anilor, în revistele locale și de aiurea.

În aceeași ordine de idei, se cuvin amintite îndrumătoarele de arhive, bibliografiile tematice și de personalități, indicii de reviste etc., care s-au tipărit din inițiativa unor instituții (Arhivele Statului Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", Biblioteca Municipală „Gh. Asachi", Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol") sau din inițiativă privată, oferind cercetării importante puncte de sprijin. Prea numeroase pentru a fi evocate aici, prea inegale ca să fie puse în discuție într-un cadru ca acesta, să amintim dintre ele e.g. biobibliografiile unor mari personalități ca M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, V. Pârvan, L. Blaga ș.a., alături de dicționarul de personalități întocmit de Ionel Maftei, de cronologia învățămîntului românesc [95], de cataloagele de fonduri bibliotecărești și de indicii unor publicații de prestigiu, precum „Arhiva", „Viața românească", „Adevărul literar și artistic", „Însemnări ieșene" etc. [96].

---

[91] *Amintiri despre Sadoveanu*, Iași, 1973 ; *Amintiri despre Titu Maiorescu*, Iași, 1973 ; *Amintiri despre G. Ibrăileanu*, I—II, Iași, 1974, 1976 ; *Amintiri despre George Călinescu*, Iași, 1979 ; *Amintiri despre Iorga*, Iași, 1980.

[92] Demostene Botez, *Memorii*, I—II, București, 1970—1973 ; V Râșcanu, *Călător prin două secole*, București, 1977 ; Anny Braesky, *Cu grimonul pe oglindă*, Iași, 1978 ; Aurel Leon, *Umbre*, I—IV, Iași, 1971—1979 ; Gr. Ilisei, *Cu George Lesnea prin veac*, București, 1972.

[93] *Junimea și junimiștii*, publ. de I. Arhip și D. Vacariu, Iași, 1973 ; *Din cronica unui veac*, Iași, 1978.

[94] *Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, ed. de Al. Zub, București, 1973.

[95] M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *Învățămîntul românesc în date*, Iași, 1979.

[96] Al. Zub, *M. Kogălniceanu, biobibliografie*, București, 1971 ; *A. D. Xenopol, biobibliografie*, București, 1973 ; *V. Pârvan, biobibliografie*, București, 1975 ; N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu"*, I—II, Iași,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește istoria istoriografiei, este de observat că ea a fost mereu în atenția celor mai de seamă istorici și că în perioada la care ne referim, în bună parte nefavorabilă cercetării obiecvtive, aspectul diacronic al disciplinei a continuat să-i preocupe totuși pe istorici. Minea însuși, am mai spus-o, a început prin a se ocupa de istoriografia moldavă, pentru a stărui apoi asupra a numeroase probleme din evoluția domeniului. Detalii biografice, analize de operă, încercări de sinteză abundă în paginile „Cercetărilor istorice" și ele se referă la mai toate epocile și personalitățile istoriografiei noastre, de la pomelnice și cronici slavone pînă la N. Iorga. Lămuriri prețioase s-au adus cu privire la Gr. Ureche, Miron Costin, Stoica Ludescu, D. Cantemir, Mihai Cantacuzino ș.a.[97]. Se poate vorbi chiar de o anume predilecție pentru aspecte culturale, predilecție vizibilă la mulți dintre colaboratorii revistei. George Pascu, D. Găzdaru, M. Berza, Gh. Duzinchevici, M. Costăchescu, V. Lungu, L. Predescu, Gr. Scorpan, N. Grigoraș sînt nume binecunoscute pe acest tărîm[98].

Succesorul lui Minea la conducerea Institutului și a revistei a manifestat același interes pentru evoluția istoriografiei, îndeosebi pentru faza ei inițială. El a început prin a evoca activitatea predecesorului, punîndu-i în lumină interesul pentru cercetarea de amănunt, metoda riguroasă, respectul pentru adevăr, obiectivitatea desăvîrșită, fără să-i ignore totuși efortul de a fixa,

---

1974—1975 ; Martin Bodingher, *Catalogul cărților rare și prețioase*, I—II, Iași, 1973—1975 ; *„Arhiva", (1889—1940)*, indice de Georgeta Oniscu, Iași, 1974 ; „Viața românească", indice de L. Gavrilescu ș.a., I—II, Iași, 1956—1966 ; Ionel Maftei, *Personalități ale științei, culturii și artei românești*, I, Iași, 1968 ; *Personalități ieșene*, I—III, Iași, 1972, 1975, 1978.

[97] Ilie Minea, *O versiune a cronicii lui Stoica Ludescu*, în *CI*, I, 1925, 1, p. 2—7 ; *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, ibid., p. 190—368 ; *Histoire de Charles XII intr-o traducere românească din 1792*, ibid., p. 403 ; *O emendațiune la textul cronicii lui Ureche în prelucrarea lui Simion Dascălul*, ibid., p. 403—404 ; *Un izvor bizantin al lui Ureche despre soborul de la Florența*, ibid., p. 406—414 ; *Marino Sanudo Bătrînul despre noi*, ibid., p. 404—405 ; *Cînd a scris Miron Costin „Chronika ziem moldawskich y multanskich"*, ibid., p. 414—416 ; *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926 ; *Concepția lui Dimitrie Cantemir în domeniul filosofiei istoriei*, ibid., II—III, 1926—1927, 1, p. 267—268 ; *Influența costiniană în opera banului Mihai Cantacuzino*, ibid., p. 261—262 ; *Pomelnicul de la Mănăstirea Bistrița*, ibid., V—VII, 1929—1931, p. 344—348 ; VIII—IX, 1932—1933, 1, p. 33—88 ; *Opera istorică a d-lui Nicolae Iorga, de I. Nistor*, ibid., p. 305 ; *Adevăr și neadevăr relativ la istoria românilor*, ibid., nr. 2, p. 3—28 ; *Din istoria culturii românești*, I, Iași, 1935 ; *Schița celui dintîi curs universitar de istoria românilor, ținut la București*, ibid., XIII—XVI, 1940, p. 173—177 ; *Nevoia unei opere de istorie generală românească în 1860*, ibid., p 178—179 ; *Despre cîteva știri din poemul lui Stavrinos*, ibid., XIII—XVI, 1940, p. 682—686 ; *Dimitrie Cantemir și Saadi Efendi*, comunicare la Institut (21 nov. 1942), cf. *SCI*, XVIII, 1943, p. 498.

[98] George Pascu, *Mihail Cantacuzino*, în *CI*, I, 1925, 1, p. 66—78 ; D. Găzdaru, *O reațiune italiană contimporană despre sfîrșitul lui Velicico și Miron Costin*, ibid., V—VII, 1929—1931, p. 375—377 ; Cornelia Șerbu-Lavronschi, *Idei politice în Letopisețul lui Miron Costin*, ibid., IV, 1928, 2, p. 64—75 ; M. Berza, *Matei al Mirelor și cronica cantacuzinească*, ibid., IV, 1928, 2, p. 117—125 ; Gh. Duzinchevici, *Propaganda cistercită printre români. In legătură cu cronica lui Albricus „Trium-Fontium"*, ibid., p. 126—138 ; M. Costăchescu, *Despre neamul de boieri moldoveni Ureche*, ibid., 1, p. 37—47 ; V. Lungu, *Cînd și-a scris Ureche cronica*, ibid., XII—XVI, 1940, p. 719—720 ; L. Predescu, *Dragoș Eustratie Logofătul*, ibid., p. 424—452 ; XVII, 1943, p. 121—140 ; Gr. Scorpan, *Adaosurile lui Neculce la cronica anonimă*, comunicare la Institut, (24 iunie 1947), cf. *SCI*, XX, 1947, p. 344 ; *A. Sacerdoțeanu, „Împămîntenirea" lui Hașdeu*, în *SCI*, XVIII, 1943, p. 127—135 ; N. Corivan, *Tudor Vladimirescu și istoricii români*, ibid., XX, 1947, p. 96—113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai ales în lecţiile inaugurale, linii largi, judecăţi de ansamblu, ceea ce-i asigură un loc de cinste în galeria istoricilor noştri [99]. Lăsînd la o parte cîteva contribuţii istorico-culturale mai mărunte [100], să notăm consensual elogiul la adresa lui Ioan C. Filitti, pe care îl întemeia pe rigoarea cercetărilor întreprinse şi pe metoda comparată [101]. Demersul său cel mai de seamă în această direcţie rămîne însă acel bilanţ istoriografic din 1946, la care ne-am mai referit [102]. Ca să definească starea de criză în care se afla ştiinţa istorică, Al. Boldur a încercat să o situeze în perspectiva unei evoluţii mai îndelungate, decelîndu-i simptomele mult mai înainte şi făcînd din marea polemică a „noii şcoli" un moment caracteristic pentru această evoluţie. Obiectiv, eclectic, autorul manifestă totuşi predilecţie pentru comparatism, stăruind pe larg asupra acestei metode şi recomandîndu-l pe H. Pirenne ca un exemplu demn de urmat, căci numai prin comparatism istoria ar putea deveni în adevăr ştiinţă, eliberîndu-se de „idolii sentimentelor". Concluzia ? „A sosit timpul să vină o primenire serioasă în sînul ştiinţei istorice româneşti, o înviorare şi o revizuire atentă de poziţii concepţionale şi de preocupări metodologice" [103]. Îndemn semnificativ, mai ales dacă îl raportăm la momentul în care directorul Institutului de istorie naţională din Iaşi îl formula şi la preocupările mai vechi de înnoire manifestate, în acelaşi centru, de P. Constantinescu-Iaşi, A. Oţetea ş.a. [104] Ultimul pledase răspicat pentru materialismul istoric ca metodă de interpretare şi definise istoria în acest spirit, atunci cînd scria despre Bălcescu şi Kogălniceanu [105] sau cînd se întreba, pentru un public mai larg, *Ce e istoria ?* În lipsa unui consens unanim, A. Oţetea recapitula definiţiile cele mai semnificative pentru devenirea istoriei ca ştiinţă, spre a se opri apoi la şcoala materialistă, care „a lărgit considerabil orizontul cercetărilor şi a adîncit toate problemele istorice" [106].

Preocupări de istoriografie, mai accidentale însă, întîlnim şi la alţi colaboratori ai revistei. Emil Diaconescu a examinat opera ştiinţifică a fondatorului [107], la care s-au oprit apoi, sub un unghi sau altul, N. Grigoraş, I. Ma-

---

[99] Al. Boldur, *Ilie Minea. Figura fostului director al Institutului de istoria românilor „A. D. Xenopol"*, ibid., XVIII, 1943, p. 5—7 ; *Locul lui Ilie Minea în istoriografia românească*, ibid., p. 465—468.

[100] Idem, *Formarea spirituală a lui B. P. Hasdeu*, comunicare, apud ibid., XVIII, 1943, p. 499 ; *O calomnie la adresa lui B. P. Hasdeu*, ibid., p. 490—492 ; *Jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor de informaţie pentru istoria românilor*, ibid., XIX, 1946, p. 87—100 ; *Unele îndreptări şi completări la discursul de recepţie la Academia Română a d-lui C. Ionescu-Mihăeşti*, ibid., XX, 1947, p. 313—314.

[101] Idem, *Ioan C. Filitti, istoric (1879—1945)*, ibid., p. 320—321.

[102] Idem, *Ştiinţa istorică română în ultimii 25 ani*, ibid., p. 1—95.

[103] *Ibidem*, p. 90.

[104] P. Constantinescu-Iaşi, *Caracterizarea şi împărţirea istoriei românilor. O nouă concepţie*, Iaşi, 1926 (extras din „Arhiva", 1925, 3—4, p. 222—237) ; A. Oţetea, *Concepţia materialistă a istoriei ca metodă de cercetare şi expunere*, în „Însemnări ieşene", III, 1938, vol. VII, p. 105—117 ; Ambele reproduse de P. Teodor în vol. *Din gîndirea materialist-istorică românească (1921—1944)*, Bucureşti, 1972, p. 53—73, 98—113.

[105] A. Oţetea, *Kogălniceanu istoric*, în „Preocupări literare", VI, 1941, 9, p. 357—365 ; *Nicolae Bălcescu*, în *RFR*, XIII, 1946, 1, p. 100—108.

[106] Idem, *Ce e istoria ?*, în „Ethos", II, 1946, 1—2, p. 7—11.

[107] Em. Diaconescu, *Opera ştiinţifică a profesorului Ilie Minea*, în *SCI*, XVII, 1943, p. 8—24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rinescu, Dan Simonescu [108]. Pe temeiul altor investigații, N. Grigoraș avea să adauge mai tîrziu pagini despre Miron Costin, D. Cantemir, A. D. Xenopol, N. Iorga [109], personalități la care s-a referit, sintetic, și D. Ciurea, preocupat îndeosebi să le asigure un cadru de referință european [110]. Precizări și rectificări de interes istoriografic a făcut, de-a lungul anilor, pornind de la o bună cunoaștere a presei, dar indiferent la valoarea ideilor, Const. C. Angelescu [111]. În polemică cu I. Minea [112], colaborator la „Arhiva" și la „Revista critică", Const. A. Stoide s-a apropiat mai tîrziu de grupul „Cercetărilor istorice" [113], dar avea să aducă în timp contribuții importante la cunoașterea izvoarelor narative, îndeosebi a *Cronicii anonime* și a cronicii lui Nicolae Costin [114], apoi în legătură cu M. Kogălniceanu și Teodor Codrescu [115]. Din perspectiva istoriei ecleziastice, pr. Sc. Porcescu a pus în lumină figuri de arhierei, care prin forța împrejurărilor au jucat un rol și în istoriografie, de pildă Melchisedec, a cărui colaborare cu M. Kogălniceanu se cunoaște [116]. Scrisori și acte din trecutul nostru cultural, însoțite de utile comentarii, au publicat apoi pr. Paul Mihail, I. E. Naghiu, Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Gh. Buzatu, V. Cristian ș.a., de cele mai multe ori ocazional [117].

---

[108] N. Grigoraș, *Profesorul Ilie Minea. Amintiri*, ibid., p. 24—32 ; *Publicațiile profesorului Ilie Minea*, ibid., p. 469—480 ; I. Marinescu, *I. Minea profesor*, comunicare la Institut (11 febr. 1944), (ibid., XIX, 1946), p. 243 ; Dan Simonescu, *Contribuția lui I. Minea la studiul literaturii și culturii române vechi*, comunicare la Institut, 26 febr. 1944 *(ibid.)*.

[109] N. Grigoraș, *Trei documente inedite despre Miron Costin*, în *AIIAI*, VI, 1969, p. 237—240 ; *A. D. Xenopol*, în *MMS*, 1—2/XLVI, 1970, p. 62—66 ; *La o sută de ani de la nașterea lui N. Iorga*, ibid., 5—6/XLVII, 1971, p. 326—333 ; *Evul mediu românesc în opera istorică a lui A. D. Xenopol*, în *A. D. Xenopol. Studii...*, 1972, p. 61—74 ; *Originea, unitatea și continuitatea poporului român în opera istorică a lui D. Cantemir*, în MMS, 9—10/XLIX, 1973, p. 609—617.

[110] D. Ciurea, *Rumuni w historiografii polskich humanistow*, în PAN. oddział w Krakowie, „Sprawozdania", XII, 1968, p. 452—454 ; *A. D. Xenopol istoric*, în *AIIAI*, VII, 1970, p. 301—306 ; *N. Iorga și problemele cercetării istorice*, ibid., VIII, 1971, p. 375—378 ; *Romanitatea și continuitatea în literatura istorică din secolele XVIII—XIX*, ibid., IX, 1972, p. 185—190 ; *Cîteva sublinieri privind opera și concepția istorică a lui Dimitrie Cantemir*, ibid., X, 1973, p. 429—434 ; *Un manuscris iluminist inedit*, ibid., XI, 1974, p. 273—276 (împreună cu M. Bordeianu).

[111] Const. C. Angelescu, *Rectificări și completări la o bibliografie recentă a operei lui M. Kogălniceanu*, în *SCȘI*, istorie, VIII, 1957, 1, p. 189—220 ; Vezi și ibid., p. 266—268 ; nr. 2, p. 360—364 ; în *AIIAI*, XII, 1975, p. 193—204 ; IX, 1958, 1—2, p. 191—194 ; 195—198 ; X, 1959, 1—2, p. 232—234 ; *Scrieri și discursuri uitate ale lui Mihail Kogălniceanu*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 193—204. Asupra lui A. D. Xenopol, vezi și *CI*, VIII, 1977, p. 375—594.

[112] *CI*, VIII—IX (1932—1933), 2, p. 216 sqq ; X—XII, 1934—1936, 1, p. 425—427 ; „Arhiva", XLI, 1934, p. 190—191.

[113] *SCI*, XX, 1947, p. 324—325.

[114] Const. Stoide, *Cronica anonimă și autorul ei*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 267—280 ; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...*, ed. îngrijită de Const. A. Stoide, Iași, 1976.

[115] Idem, *Contribuția studiului „Esquisse sur l'histoire des Cigains" al lui M. Kogălniceanu la teza de doctorat a olandezului F. R. Spengler din 1839*, în *AR*, X, 1945—1946, p. 55—70 ; *Teodor Codrescu și legăturile lui cu Brașovul*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 361—378.

[116] Pr. S. Porcescu, *Cinci scrisori trimise de M. Kogălniceanu episcopului Melchisedec*, în *SCI*, XIX, 1946, p. 33—40 ; *Episcopul Melchisedec*, în *MMS*, XVIII, 1972, 5—6, p. 380—402, etc.

[117] Paul Mihail, *Scrisori de la A. D. Xenopol*, în *SCȘI*, VII, 1956, 2, p. 203—209 ; *Geneza studiului întocmit de Episcopul Melchisedec despre Grigore Țamblac*, în *MMS*, 7—9/XLV, 1969, p. 505—510, etc. ; Iosif E. Naghiu, *Contribuții la viața și opera lui Titu Maio-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Centenarul Universității a prilejuit și un excurs asupra dezvoltării istoriografiei ieșene, întemeiat pe investigații destul de întinse, mai ales în ce privește epoca modernă. Volumul II din lucrarea tipărită atunci oferă elemente de orientare și pentru istoria istoriografiei [118]. Dintre colaboratorii acestuia, D. Berlescu și J. Benditer aveau să se intereseze mai apoi de activitatea lui A. D. Xenopol, iar M. Petrescu-Dîmbovița de aportul lui V. Pârvan la istoria străveche a spațiului danubio-carpatin[119].

O anume tradiție în ce privește studiul gîndirii istorice exista încă pe vremea lui I. Minea și ea a stimulat desigur cercetările ulterioare, la Institut, consacrate parțial istoricului patronim [120]. A. D. Xenopol e în adevăr, „marele strămoș" la care se raportează fiece nouă generație de istorici, ca la un termen obligatoriu de referință. Sesiunea de comunicări ce i-a fost dedicată la semicentenarul morții, în 1970, și volumul de studii publicat mai apoi atestă solidaritatea cîtorva generații în raport cu opera xenopoliană, readusă în zona de interes a actualității de cei ce l-au cunoscut direct (I. Petrovici, Șt. Bârsănescu) și de cei ce s-au apropiat de marele istoric doar prin intermediul operei. Să amintim, din seria celor din urmă, pe N. Grigoraș, I. Toderașcu, L. Boicu, V. Cristian, ultimul fiind preocupat sistematic, de-a lungul anilor, de evoluția istoriografiei noastre moderne și de o justă încadrare a

---

rescu, în *CI*, VIII, 1977, p. 509—516 ; *Trei scrisori inedite ale lui Ioan Bogdan*, în „Philologica", Craiova, II, 1972, p. 193—197. Contribuții istoriografice mai mărunte, dar de un interes netăgăduit, completează tabloul din perspectiva disciplinelor conexe : V. Nechita, *Dimitrie Cantemir și începuturile gîndirii economice românești*, în „Era socialistă", LIII, 1973, 15, p. 41—43 ; Epifanie Norocel, *Creștinismul la români după D. Cantemir*, în *MMS*, 9—10/XLIX, 1973, p. 618—625 ; Sc. Porcescu, *Osemintele lui D. Cantemir la Iași*, ibid., p. 626—636 ; M. Bodinger, *Un voltairian moldovean de la sfîrșitul secolului XVIII*, în „Rev. de filoz.", XXIII, 1976, 3, p. 317—329 ; N. Vornicescu, *M. Kogălniceanu la Rîșca în 1844*, în *MMS*, 3—4/XLIV, 1968, p. 174—184 ; I. Vîntu, *M. Kogălniceanu. Aspecte ale activității și concepției politico-juridice*, în „Studii și cercetări juridice", IV, 1959, 2, p. 407—458 ; Sc. Porcescu, *O scrisoare necunoscută a lui M. Kogălniceanu*, în *RA*, IV, 1961, 2, p. 179—182 ; Maria Dvoracek, *Despre unele studii ale lui A. D. Xenopol privind vechile noastre așezăminte*, în *AȘUI*, filoz. econ. jur., XIV, 1968, p. 145—152 ; V. Nechita, *A. D. Xenopol despre necesitatea dezvoltării învățămîntului românesc în raport cu cerințele societății*, în „Rev. înv. sup.", VIII, 1968, 8, p. 70—76 ; *Idei progresiste în opera lui A. D. Xenopol*, în *SAI*, XII, 1968, P. 47—66 ; A. Gheorghiu, *Din ctitoriile lui Nicolae Iorga (Biblioteca populară din Tătărași)*, în *CI*, II, 1971, p. 253—258 ; Mircea Iosa, *N. Iorga și evenimentele anilor 1914—1918*, în „Studii", XXIV, 1971, p. 29—38 ; P. Mâlcomete, *Problema agrară la începutul secolului XX în opera lui N. Iorga*, în *CI*, II, 1971, p. 241—252 ; *N. Iorga și istoria comerțului intern al țărilor române*, ibid., III, 1972, p. 195—206.

[118] *Contribuții la dezvoltarea Universității Al. I. Cuza din Iași*, II, București, 1960, p. 194—216.

[119] D. Berlescu, *A. D. Xenopol, cronica unui rectorat*, loc. cit. ; J. Benditer, *A. D. Xenopol în anii studenției*, în *AIIAI*, III, 1966, p. 39—64 ; *A. D. Xenopol représentant de la science roumaine au delà des frontières*, în *Rev. roum. d'hist.*, VIII, 1969, 2, p. 297—311 (colab. cu M. Jemna) ; *A. D. Xenopol*, în *AȘUI*, istorie, XVI, 1970, 1, p. 1—5 ; *Istorie și contemporaneitate în opera lui A. D. Xenopol*, în *A. D. Xenopol, studii...*, 1972, p. 391—400 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Istoria străveche a spațiului carpato-dunărean în opera lui V. Pârvan*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 453—462.

[120] I. Zamfirescu, *„Teoria istoriei". Pe marginea cărții lui A. D. Xenopol*, în *SCI*, XVIII, 1943, p. 441—446 ; Cicerone Iordăchescu, *Filosofia istoriei a lui A. D. Xenopol*, comunicare la Institut, 1 febr. 1944, *ibid.*, XIX, 1946, p. 243 ; *Filosofia istoriei la Hegel*, comunicare la Institut, 10 martie 1946, *ibid.*, XX, 1947, p. 342 ; Ernest Stere, *A. D. Xenopol, filozof al istoriei*, în *A. D. Xenopol, studii*, 1972, p. 123—128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ei în istoriografia generală, precum rezultă mai ales din volumul tipărit acum doi ani, în care istoricii români au fost integrați firesc în curentele generale de idei și puși în legitimă relație cu istoricii de pretutindeni [121]. Lui V. Cristian îi datorăm, de asemenea, importante studii asupra istoriografiei pașoptiste și a unor momente din dezvoltarea ulterioară a domeniului [122].

De evoluția gîndirii istorice românești s-a ocupat și semnatarul acestor rînduri, oprindu-se asupra unor personalități de anvergură, de la Cantemir și Kogălniceanu pînă la Iorga și Eliade, cu explorări parțiale sau de ansamblu în diverse momente ale istoriografiei : perioada pașoptistă, Junimea, școala critică [123].

Aceste explorări țin îndeobște seama și de rezultatele la care s-a ajuns în materiile conexe, istoria fiind precum se știe, o disciplină prin excelență

---

[121] V. Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979.

[122] Idem, *Ioan Heliade Rădulescu și istoria universală*, în *AȘUI*, ist. filol., XII, 1966, p. 63—84 ; *L'idéologie de l'année révolutionnaire 1848 et la diffusion des connaissances historiques*, în *NEH*, IV, 1970, p. 185—195 ; *Contribuția lui N. Iorga la încadrarea istoriei românilor în istoria universală*, în *N. Iorga, omul și opera*, Iași, 1971, p. 39—62 ; *Premisele și trăsăturile istoriografiei pașoptiste*, în *CI*, II, 1971, p. 173—181 ; *N. Iorga și tradițiile istoriografiei românești*, în *AȘUI, istorie*, XVII, 1971, 2, p. 137—145 ; *Cursul de istorie națională al lui M. Kogălniceanu*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 261—276 ; *Preocupări de istorie universală în opera lui A. D. Xenopol*, în *A. D. Xenopol, studii...*, 1972, p. 99—112 ; *Primul proiect al unei reviste românești de istorie*, în *CI*, III, 1972, p. 165—174 ; *Considerații asupra istoriografiei moderne a României*, în *AȘUI*, istorie, XX, 1974, 2, p. 85—94 ; *Editarea și difuzarea cărții românești de istorie*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 57—74 ; *Contribuția lui Gh. Asachi la dezvoltarea istoriografiei noastre*, în *AȘUI*, istorie, XXII, 1976, p. 79—94 ; *Ioan Maiorescu profesor de istorie la Iași*, în *CI*, VIII, 1977, p. 311—324 ; *Premisele interne ale istoriografiei pașoptiste*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 173—190. Etc.

[123] Al. Zub, *M. Kogălniceanu, biobibliografie*, București, 1971, LXXXII+654 p. ; *A. D. Xenopol, biobibliografie*, București, 1973, 694 p. ; *M. Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, 852 p. ; *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974, 492 p. ; *Vasile Pârvan, biobibliografie*, București, 1975, LXXXIV+402 p. ; *Junimea, implicații istoriografice*, Iași, 1976, 384 p. ; *M. Kogălniceanu un fondator de la Roumanie moderne*, București, 1978, 106 p. ; *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981. Amintim dintre studiile mai mărunte : *La conception historique d' A. D. Xenopol*, în *BRH*, 4/IX, 1970, p. 727—744 ; *La conception de N. Iorga sur le contenu et la forme dans la manière d'écrire l'histoire*, ibid., X, 1971, 4, p. 611—621 ; *Nicolae Iorga (note epistolare)* în vol. *Nicolae Iorga omul și opera*, 1971, p. 179—197 ; *N. Iorga și editarea izvoarelor istorice în cadrul Academiei Române*, în *RA*, 3/XLVIII, 1971, 367—373 ; *Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă*, în „Carpica", IV, 1971, p. 375—413 ; *A. D. Xenopol — orizont bibliografic și documentalist* în *A. D. Xenopol, studii...*, 1972, p. 21—34 ; *A. D. Xenopol peste hotare*, ibid., p. 429—443 (semnat Al. Constantin) ; *Despre începuturile „Societății științifice și literare din Iași"*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 277—285 ; *Memorialistica lui A. D. Xenopol*, în *ALIL*, XXIII, 1972, p. 121—136 ; *Sur la causalité historique dans l'oeuvre de Démètre Cantemir*, în „Dacoromania", II, 1974, p. 172—183 ; *Ioan Slavici. Note istoriografice*, în *RdI*, 1/XXVIII, 1975, p. 1725—1733 ; *Ioan Sbrera și Academia Română*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 119—132 ; *L'historiographie roumaine au service de la lutte pour l'indépendance*, în *RRH*, 2/XVI, 1977, p. 259—277 ; *Constantin C. Giurescu und der Ursprung seiner Synthese der rumänischen Geschichte*, în *SOF*, XXXVIII, 1979, p. 191—205 ; *Constantin C. Giurescu : perspectivă istoriografică*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 491—500 ; *Sur la modernité de l'historiographie roumaine au XVIII-e siècle*, în *RESEE*, XVIII, 1980, 2, p. 345—355 ; *Viziune și desfășurare istorică la Eminescu*, în „Rev. de ist.", XXXIII, 1980, 6, p. 1099—1117 ; *A. D. Xenopol and the new „serial history"*, în *BR'H*, XIX, 1980, 2—3, p. 509—517 ; *Descriptivism și „istorie filosofică" în cultura română (1848—1866)*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 229—241 ; *Early-Enlightenment and causality in Dimitrie Cantemir*, în *Enlightenment and Roumanian Society*, ed. by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1980, p. 169—180 ; *Sensul duratei istorice la Eminescu*, în *Caietele Mihai Eminescu*, V, 1980, p. 9—18, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cumulardă, al cărei contur nu se poate trasa decît provizoriu şi numai prin colaborarea tuturor ştiinţelor despre om.

Un interes aparte a suscitat în ultimii ani, opera lui N. Iorga, personalitate de unică amploare, căreia i-a fost dedicat, cu ocazia centenarului din 1971, un volum de studii [124] scos de N. Grigoraş şi Gh. Buzatu, volum la elaborarea căruia au luat parte şi alţi cercetători, explorînd, sub unghiuri diferite, vasta operă a cărturarului. De atunci s-a revenit mereu, şi nu doar ocazional, la această operă, al cărei studiu e încă atît de departe de a fi încheiat. Cel mai asiduu în acest efort recuperator pare a fi fost Gh. Buzatu, căruia îi datorăm o serie de studii menite să-l raporteze pe marele savant la problemele şi protagoniştii epocii [125]. V. Cristian, L. Boicu, D. Ivănescu ş.a., au adăugat noi contribuţii, participînd astfel la o configurare mai deplină a celei mai prodigioase personalităţi din spaţiul nostru de cultură [126]. Din perspectiva filosofiei, Virgil Catargiu a pus în lumină aspecte importante din evoluţia gîndirii istorice româneşti, preocupat îndeosebi de cugetarea pârvaniană [126a]. Sinteza însă se lasă aşteptată, ca de altminteri în multe alte direcţii ale domeniului. Cîştigul e adesea numai de ordin documentar, orizontul filosofic al demersurilor, indispensabil, se află în deficit. O anume lipsă de cutezanţă, caracteristică primelor decenii postbelice, îşi prelungeşte efectele paralizante pînă la noi. Documentarismul împănat cu fraze patriotice e formula cea mai la îndemînă. Predilecţia pentru aspectele social-economice ale istoriei pare a fi nutrit o timiditate excesivă în domeniul istoriei culturii. Se uită, în definitiv, că orice istorie bine concepută este pînă la urmă o istorie *culturală*, căci structurile social-economice nu interesează în sine, ci numai în măsura în care ele participă la explicarea mutaţiilor de ordin sufletesc şi ideatic, aşadar suprastructural. Citîndu-l pe Cournot, Ilie Minea făcea, acum o jumătate de secol, o profesie de credinţă cu valoare perenă : „istoria nu e

---

[124] *Nicolae Iorga, omul şi opera*, Iaşi, 1971, 219 p.

[125] Gh. Buzatu, N. Iorga, în „Iaşul literar", XVI, 1965, 11, p. 53—56 ; *N. Iorga şi N. Titulescu*, în „Cronica", I, 1966, 6, p. 3 ; *N. Iorga şi O. Goga*, ibid., 19, p. 2, 11 ; *N. Iorga şi răscoala ţăranilor din 1907*, în *AIIAI*, IV, 1967, p. 5—30 ; *N. Iorga apărător al drepturilor şi intereselor popoarelor ameninţate de cotropirea hitleristă*, în *Studii şi articole de istorie*, X, 1967, p. 183—194 ; *Mărturii noi despre un concurs universitar la Iaşi din anul 1894*, în *CI*, I, 1970, p. 349—356 ; *N. Iorga — o sută de ani de la naştere*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. XIII—XXV ; *Nicolae Iorga*, în *CI*, II, 1971, p. 231—240 ; *N. Iorga apărător al popoarelor ameninţate de cotropirea hitleristă*, în *N. Iorga, omul şi opera*, 1971, p. 199—212 (colab. cu D. Şandru) ; *N. Iorga în conştiinţa umanităţii*, în „Cronica", VI, 1971, 23, p. 1, 12 ; *Pagini inedite din corespondenţa literară primită de N. Iorga*, în *ALILI*, XXII, 1971, p. 185—195 ; *Activitatea lui N. Iorga pentru desăvîrşirea unităţii de stat*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 81—106 ; *N. Iorga istoric militant*, în „Cronica", XI, 1976, 36, p. 3, 6 ; *Din activitatea lui N. Iorga pentru unirea Transilvaniei cu România*, în „Ziridava", VII, 1977, p. 187—198 ; *L'activité de N. Iorga pour le parachèvement de l'unité politique de la Roumanie*, în *BRH*, XVII, 1978, 4, p. 671—690 ; *N. Iorga cărturarul şi patriotul*, în „Cronica", XV, 1980, 48, p. 1, 2.

[126] V. Cristian, *Contribuţia lui N. Iorga la încadrarea istoriei în istoria universală*, în *vol. cit.*, p. 39—62 ; L. Boicu, *N. Iorga, istoric al relaţiilor internaţionale ale României în epoca modernă*, ibid, p. 63—80 ; D. Ivănescu, *N. Iorga, cercetător şi preţuitor al arhivelor*, ibid., p. 161—178.

[126a] Virgil Catargiu, *Cunoaşterea istorică, obiectul şi sensul istoriei la V. Pârvan*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 475—484 ; *Filosofia istoriei la Dimitrie Cantemir*, ibid., XIV, 1977, p 157—172 ; *Ontologia istoriei la Vasile Pârvan*, ibid., XVII, 1980, p. 559—568.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nici o scenă goală, unde se profilează umbre, nici un teatru unde fumegă tămîia rezervată zeilor" [127]. Scena — pentru a relua metafora — e ocupată de indivizi, indivizii alcătuiesc popoare și viața lor trebuie înțeleasă în toate determinările deceabile. Economicul și socialul nu acoperă, desigur, sfera întreagă a acestor determinări și a recunoaște istoriei datoria de a restitui întreaga complexitate a vieții trecute este elementar. O asemenea restituție nu se poate aștepta numai de la isoria factologică, lucru de care Ilie Minea, care a cultivat el însuși evenimențialul, era perfect convins atunci cînd încerca să privească panoramic un episod, o epocă, o personalitate sau cînd recomanda aprofundarea acelorași probleme de către generații succesive. „De aceea — conchidea el — și după opere clasice după personalități mari în istoriografie, aceeași reconstrucție istorică a trebuit să fie *reluată*, *revizuită*, *adaosă* sau *remaniată*" [128]. Am subliniat anume termenii, fiindcă ei recomandă un comportament istoriografic. Oricît de mari ar fi înfăptuirile unei epoci, oricît de impresionante figurile reprezentative, ele se cuvin a fi supuse unui examen critic neîntrerupt, pentru a îndepărta scoriile subiectivității, estimările nefundate, falsele ipoteze pe care s-au putut clădi explicații ș.a.m.d. Coloritul specific al istoriografiei variază nu numai de la o epocă la alta, dar și de la un critic la altul, fie aceștia și contemporani. Dacă însă istoria evenimențială depinde mai ales de izvoarele oferite de epocă, sinteza ține mai mult de orizontul ei de cultură. Important este ca interpretarea să nu se îndepărteze de fapte, ca filosofia istoriei să nu înceteze a fi totuși *istorie*, cum observa Edwin Seligman [129], la opinia căruia Minea făcea apel spre a-și susține apelul la respect pentru fapte. Oricum s-ar concepe istoria, datoria fiecărei generații e să îndrepte, să adauge, să înalțe apoi propriul ei edificiu, potrivit cu viziunea proprie asupra lumii [130]. În plus, istoricii români au trebuit să respingă mereu afirmațiile răuvoitoare ale celor interesați să conteste continuitatea poporului nostru pe teritoriul vechii Dacii. De unde și sensul militant prin excelență al istoriografiei române, care a avut întotdeauna și o misiune „diplomatică". Ureche și-ar fi scris cronica mai întîi latinește, ca să-l rectifice pe Bielski și ca să poată fi citit de istoricii poloni, demonstra Minea, subliniind sensul eminamente polemic al istoriografiei noastre [131]. Situația nu s-a schimbat de atunci prea mult. Militantismul a rămas o constantă, dar istoricii nu pot fi convingători decît restituind mai întîi riguros *documentele* și valorificîndu-le apoi cu bun simț. De unde îndatorirea de a publica *materialele* înainte de orice, astfel ca pe temeiul lor să se poată restitui apoi durata națională. Sînt laturi complementare ale domeniului, aceleași pe vremea lui Xenopol, a lui Minea sau a noastră. Amîndouă stau în atenția istoriografiei ieșene. Din prima au rezultat deja importante volume de documente, inseriate sau nu ; din cealaltă studii monografice și încercări de sinteză, asupra cărora, însă nu ne putem opri aici. Vom spune numai că latura sintezei a cîștigat teren în ultimul deceniu și că bilanțul fluctuant al istoriogra-

[127] Cournot, *Les principes mathématiques de la théorie des richesses*, 1938, Apud I. Minea, *Adevăr și neadevăr relativ la istoria românilor*, în *CI*, 2/VIII—IX, 1932—1933, p. 3
[128] Ilie Minea, *Adevăr și neadevăr...*, in *CI*, 2/VIII—IX, 1932—1933, p. 3—4.
[129] Edwin Seligman, *The economic interpretation of history*, New York, 1902.
[130] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 4—5.
[131] *Ibid.*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiei postbelice atestă, pentru anii din urmă, o tendință sănătoasă de a îmbrățișa perioade mai largi și chiar de înnoire metodologică. Un nucleu de istoria culturii este pe cale de a se închega [132], alături de un altul care se ocupă de metodele moderne de anchetă [133]. În măsura în care ele vor fi bine îndrumate și vor dispune de echipamentul necesar, se pot aștepta roade îmbucurătoare în direcția unei deplasări mai ferme de accent de la istoria evenimențială, narativă, spre istoria problematizată. Pe această cale, istoria culturii (în sensul larg, la care ne-am referit) va putea contribui mai eficient la definirea noastră ca popor, ca entitate creatoare.

[132] Șt. Lemny, în cadrul acestui colectiv, își îndreaptă eforturile spre secolul XVIII, pentru studiul căruia își prepară deocamdată instrumentele de lucru, într-o perspectivă ce cuprinde chestiuni de istoria cărții, ideilor și mentalităților.

[133] Unele preocupări mai vechi se cuvin semnalate: Gh. Buzatu, *Cu privire la utilizarea mașinilor electronice de calcul în cercetarea istoriei*, în *AIIAI*, III, 1966, p. 189—194; *Conferința anglo-română „Matematica în arheologie și științe istorie*, ibid., VIII, 1971, p. 552—553.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII FUNDAMENTALE ÎN ISTORIA SOCIAL-ECONOMICĂ ȘI POLITICĂ A ROMÂNIEI (EPOCA MODERNĂ)

DE

GH. PLATON

Sărbătorirea la care participăm reprezintă un eveniment deosebit, credem noi, nu numai prin faptul că marchează, cu exactitate, locul Institutului de istorie din Iași în perimetrul cultural și științific al Iașului contemporan și al României de astăzi, ci, în egală măsură, pentru că subliniază ideea de continuitate a unor nobile și generoase tradiții pe care Moldova și Iașul le-au cultivat, cu grijă și respect, adăugîndu-le și sporind patrimoniul spiritual național. Aceasta deoarece, deliberat sau nu, modalitățile practice de expresie dar, mai cu seamă, *spiritul* care a dominat orientarea și cercetările s-au resimțit de forța acestei tradiții care și-a pus pecetea asupra realizărilor, conferindu-le acea notă distinctă, care, în cazul nostru, particularizează *școala istorică de la Iași*.

Constatarea nu este convențională și nici de inspirație livrescă ; este generată de perspectiva ce ne-o conferă scrutarea propriei noastre experiențe. Mai mult, poate, decît în cazul celorlalte sectoare, ea este valabilă, credem, mai cu seamă, în cazul *istoriei moderne*. În dezvoltarea acestei ramuri, s-au desprins realizări care au conturat personalități ce s-au afirmat, cu prestigiu. Între toți slujitorii acestei epoci a istoriei românești există, însă, o *comuniune spirituală*, datorată, în parte, firesc este, și solidarității create între acei care desțelenesc și lucrează la fertilizarea aceluiași ogor ; dincolo de aceasta, însă, ea se regăsește în *orientarea*, *profilul* și *spiritul* creației științifice, în *nota comună* ce se distinge în multe din realizările de valoare, individuale, și care a fost dobîndită și asimilată în studiile făcute la aceeași *Alma mater* sau în colectivele de lucru în care specialiștii s-au format și au activat.

Nu putem vorbi, deci, de realizările demne de reținut din domeniul istoriei moderne înainte de a aminti *împrejurările* în care au fost puse bazele cercetării în această direcție, *orientările* care i-au fost imprimate, *spiritul* care le-au călăuzit.

1. Firește, începutul cercetării în domeniul istoriei moderne este mai vechi și preocupările în acest sens s-au materializat în unele lucrări de cer-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valoare [1]. Ele au fost, însă, mai mult, legate de anumite preferinţe individuale şi mai puţin de o particularizare cu caracter constant şi de un efort dirijat. Aceasta, dealtfel, nici nu era cu putinţă în condiţiile imediate care au urmat războiului, în care se desfăşura viaţa universitară şi activitatea Institutului de istorie.

Noua formulă de organizare, adoptată în raport cu modificarea structurii Academiei române, a îngăduit, odată cu sporirea numărului de cercetători, o detaşare a specialiştilor, o diferenţiere a cercetărilor, o adîncire a acestora. Istoria modernă a devenit obiectul de studiu al unui *colectiv* în cuprinsul căruia, alături de specialişti consacraţi, au fost antrenaţi, treptat, tineri absolvenţi ai Facultăţii de istorie care au alcătuit, curînd, nucleul de bază al viitorului *sector*. Deşi separat de Universitate, Institutul de istorie nou constituit, în structurile sale interne, nu numai că şi-a menţinut legătura cu *Alma mater*; le-a întărit, chiar, prin fuziunea înlesnită de oameni, de spiritul care, mereu, i-a călăuzit pe aceştia în cercetarea istorică.

2. Desigur, *orientarea* cercetării nu a fost stabilită arbitrar, ci în acord direct cu sarcinile generale impuse ştiinţei noastre istorice. În conformitate cu acestea, din considerente care aparţin perioadei istorice pe care am străbătut-o, accentul a fost pus pe studierea istoriei economice şi a celei sociale, chemate să ofere răspunsuri unora din problemele fundamentale, de natură să, întregească conturul şi profilul istoriei naţionale. Este inutil să stăruim, aici, asupra consecinţelor acestei deplasări masive a cercetării istorice pe tărîmul realităţilor economice şi a relaţiilor sociale. Acestea au fost multiple şi de o importanţă pe care perspectiva timpului nostru ne îngăduie s-o stabilim, cu exactitate. Ne vom referi, doar, concret, la *orientarea* în acest sens a cercetărilor de istorie modernă la Iaşi, pentru a putea sublinia, apoi, utilitatea şi valoarea realizărilor.

Este de prisos să explicăm de ce — şi în cazul istoriei moderne — efortul principal, organizat, a fost concentrat spre cunoaşterea istoriei Moldovei. Istoria părţii trebuia să slujească la conturarea deplină a istoriei întregului, la descifrarea legăturilor care au unit această parte din trupul ţării cu inima pămîntului românesc. În acest sens, stabilirea orientării, a direcţiilor de cercetare a istoriei moderne a avut o importanţă capitală.

Nu întîmplător, desigur, încă de la începutul existenţei sale, colectivului de istorie modernă i s-a rezervat drept domeniu de cercetare perioada de destrămare a feudalismului, de început a relaţiilor capitaliste, cuprinzînd, aproximativ, un secol din istoria ţării (1750—1850). Drept teme de studiu, au fost abordate chestiunile esenţiale ale perioadei: *Problema agrară*, cu multiplele sale aspecte şi implicaţii economice şi sociale, *Comerţul şi meşteşugurile*, *Evoluţia demografică* (pe baza lucrărilor statistice). Proiectul a fost ambiţios, cu neputinţă de a fi realizat cu forţele existente şi cu lipsa de experienţă a începutului de drum. Dealtfel, aşa cum se ştie, nici una din temele mari enunţate mai sus nu a putut să fie finalizată integral. Nu

[1] Printre acestea, amintim doar, lucrările lui D. Ciurea, *Domnia lui Mihai Sturdza*, Iaşi, 1946, şi cea a lui A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările române. 1821—1822*, Bucureşti, 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost și, practic, nici nu puteau fi alcătuite lucrări complete, cu caracter monografic, care să acopere problemele în toată întinderea și complexitatea lor. Dar — o putem spune, astăzi, cu toată răspunderea —, cîștigul înregistrat în direcția cunoașterii, a aprofundării teoretice, într-un domeniu cheie al istoriei noastre — asupra unei perioade istorice în care s-a format piața națională, s-a constituit națiunea, s-a cristalizat conștiința națională — a fost *considerabil*. Tot ceea ce s-a realizat la Iași în domeniul istoriei moderne a pornit de aici, de la aceste începuturi. Mulți dintre tovarășii începutului de drum au luat aici primul contact cu problemele fundamentale ale istoriei moderne, și-au detașat și definit sectorul de cercetare și s-au individualizat pornind de la experiența acumulată aici, pe care au transmis-o celor care s-au adăugat, în timp. Mai mult, poate, decît în cazul celorlalte sectoare, *cadrul inițial* a asigurat o continuitate și o stabilitate care, în pofida tuturor obstacolelor, sînt prezente și astăzi și-și găsesc expresie nu numai în conținutul și orientarea preocupărilor inidividuale, ci și într-o mai profundă comuniune spirituală. Este, aceasta, o problemă care merită să fie discutată și dezvoltată în cuprinsul unei cercetări viitoare mai largi.

3. Această *comuniune* pe care o constatăm și astăzi, pe care cei mai mulți dintre noi o prețuiesc și o cultivă, nu ar fi fost posibilă fără un anumit *spirit* pe care aceasta s-a clădit, care a condiționat-o. Este vorba, firește, în primul rînd, de spiritul științific, al respectului pentru document, pentru adevărul cuprins în acesta, pentru stabilirea observațiilor și formularea judecăților în acord cu realitățile, cu mentalitatea și logica vremii. Dacă respectul pentru adevărul cuvîntului scris este comun, în general, în studiul istoriei și l-am adoptat cu toții odată cu îmbrățișarea profesiunii, metoda de investigație și orizontul acesteia se consolidează și se lărgesc prin practică, *se capătă*, însă, *obligatoriu*, prin *îndrumare* și *orientarea* studiului și a cercetării. Și pentru că, în legătură cu aceasta, trebuie să subliniem rolul colectivului de istorie modernă, nu putem să nu amintim, aici, cu pioasă recunoștință, rolul, de excepție, pe care l-a avut profesorul D. Berlescu, atît în conducerea acestuia, cît mai cu seamă, în formarea, orientarea și disciplinarea celor care se aflau la începutul drumului, săvîrșindu-și perioada de ucenicie.

Temele aflate în discuție, care abordau problematica complexă a unei perioade de trecere de la o orînduire la alta, erau numeroase, dar și generoase, totodată. Pentru a le distinge și separa, pentru a le include apoi, din nou, în contextul istoric, a stabili toate conexiunile și implicațiile, erau necesare cunoștințe bogate și un deosebit simț al istoriei. Totodată, era nevoie de răbdare, de infinita răbdare de a asculta și judeca, de a îndruma fără să bruschezi opinii, să lezezi personalități. Profesorul Berlescu poseda aceste calități pe care și le etala, cu generozitate, fără ostentație, cu calm și căldură, la ședințele săptămînale ale colectivului, în cursul cărora *știrile* și *informațiile*, adunate în cursul unei săptămîni, din dosarele arhivelor sau din bibliografie, erau cîntărite, apreciate, fixate în contextul lor firesc. Era notată mereu distanța parcursă, apropierea de esența problemelor în discuție, erau fixate limitele în care trebuia continuată cercetarea. Observați-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ilor, concluziilor și îndrumărilor conducătorului li se adăugau, mereu, construcțiile savante ale unora din membrii marcanți ai colectivului. Aceștia, adeseori, pornind de la faptele, mărunte, uneori, ale documentelor, ajutați de o vastă cultură, cu logică și rigoare, reconstituiau procese sau fenomene istorice. Chiar dacă reconstituirea nu putea fi mereu în acord cu realitatea, creația era, întotdeauna, fascinantă, captiva și stimula.

Am stăruit asupra acestor fapte — fără a avea senzația de a ne fi abătut de la obiectul principal al intervenției noastre — nu numai pentru a împlini o datorie de recunoștință, ci, totodată, pentru a sublinia împrejurările în care, după părerea noastră, au fost puse bazele și imprimate direcțiile de dezvoltare ale unei *școli*, ale cărei trăsături fundamentale pot fi cu ușurință, regăsite în activitatea ulterioară, la catedrele universitare sau la Institut și care pot fi apreciate astăzi, cu prilejul aniversării la care participăm, atît în *producția științifică*, bogată și variată, cît și în pregătirea și orientarea studenților care și-au desăvîrșit studiile la Facultatea de istorie a Universității din Iași.

Așa cum se poate constata, deci, despărțite ca urmare a noii organizări, cele două instituții nu și-au întrerupt legăturile ; dimpotrivă ; le-au consolidat în cuprinsul unei activități comune de cercetare în cursul căreia și-au creat deprinderile științifice, și-au profilat orizontul și și-au definit personalitatea cercetătorii științifici și slujitorii Catedrei ; în cîștigurile dobîndite de istorie, ca urmare a activității lor, nu se poate face distincție. *Integrarea*, bazată pe comuniunea la care ne-am referit pînă acum și care, pe treapta superioară de dezvoltare pe care ne găsim, reia vechea formulă organizatorică, este și va rămîne durabilă dincolo de fricțiunile create de avatarurile unei administrații din care birocrația nu poate fi total înlăturată.

II. Dacă problemele luate în studiu de colectivul de istorie modernă la începutul de drum, așa cum s-a notat mai sus, nu au fost finalizate integral, *direcțiile de cercetare au fost păstrate*. Un însemnat număr de cercetători și-au înscris activitatea în sensul acestor direcții ; realizările, o putem afirma, fără nici un fel de emfază, sînt remarcabile. Studiile perioadei de destrămare a feudalismului, la Iași, a înregistrat succese care au fertilizat activ ogorul istoriei naționale.

În primul rînd, a fost cercetat, organizat și valorificat, în parte, un imens material de arhivă, care, în acești ani, a intrat definitiv în circuitul științific. Numeroase volume, demult alcătuite, așteaptă încă să fie încredințate tiparului. În cuprinsul *direcției principale*, privind *dezvoltarea economică și socială*, în afara *volumelor de documente* referitoare la *relațiile agrare* sau la *frămîntările țărănești* [2], a fost studiată, temeinic, organizarea, orientarea și liniile de dezvoltare ale gospodăriei moșierești în Moldova, la

[2] *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, sub redacția lui V. Mihordea, I. Constantinescu și C. Istrate, București, 1966 ; Iuliu Ciubotaru și Corneliu Istrate, *Documente cu privire la relațiile agrare din Moldova între anii 1800 și 1831* (manuscris) ; A. Macovei și D. Vitcu, *Frămîntări țărănești în Moldova între 1848—1858. Documente* (manuscris).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea [3], precum și evoluția rezervei feudale [4]. În prelungirea preocupărilor, a fost analizată, în cuprinsul unor importante studii de sinteză, *Dezvoltarea economiei Moldovei de la 1848—1864* [5]. Separat, a fost studiată *Agricultura Moldovei de la 1848 pînă la reforma agrară din 1864* (studiu alcătuit de E. Negruți) care dezvoltă capitolul corespunzător din monografia al cărei titlu l-am notat mai sus [6].

Pe linia reliefării unor aspecte majore ale dezvoltării economice se situează și lucrările *Salinele Moldovei între anii 1832—1862* (D. Vitcu) *și Unificarea vamală dintre Moldova și Țara Românească. Contribuții la cunoașterea procesului de constituire a pieței naționale românești* (A. Macovei), elaborate ca teze de doctorat și care așteaptă să vadă lumina tiparului. Numeroase alte studii, referitoare la procesul complex de dezvoltare a economiei, au adus contribuții importante care s-au înscris, demult, ca bunuri cîștigate în cuprinsul istoriografiei noastre de astăzi [7].

Pe aceeași direcție, în *Studierea relațiilor agrare* și a *frămîntărilor țărănești*, au fost înregistrate, în egală măsură, realizări importante. În afara culegerilor de documente, la care ne-am referit mai sus, în cuprinsul unor ample lucrări prezentate ca teze de doctorat, au fost analizate special, *Relațiile dintre țărani și stăpînii moșiilor în regiunea de munte a Moldovei în perioada de destrămare a feudalismului și de început a relațiilor capitaliste* (C. Istrate) [8], precum și *situația și lupta maselor populare din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848* (Gh. Platon). De asemenea,

---

[3] În cadrul colectivului de la Institutul de istorie, C. Istrate s-a ocupat de sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de primele decenii ale secolului al XIX-lea și a elaborat interesante studii (cf. *Despre gospodăria moșierească în regiunea de munte a Moldovei la mijlocul secolului al XIXlea*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 245—260, și *Aspecte ale agriculturii într-o gospodărie boierească din Moldova la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în „Cercetări agronomice în Moldova", martie, 1972, p. 245—260). În legătură cu aceleași probleme, Gh. Platon a alcătuit monografia *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, 1973.

[4] Gh. Platon, *Evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea la reforma din 1864*, în *SAI*, V, 1963, p. 201—242.

[5] Editura Academiei R.S.R., București, 1963.

[6] Lucrarea a fost elaborată de Ecaterina Negruți.

[7] A se vedea, printre acestea, C. Turcu, *Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova (sec. XIX)*, în *SCȘI*, istorie, 2/8, 1957, p. 307—318, Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în *SMIMd*, I, 1957, p 247—248; Leonid Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, în *SCȘI*, istorie, 1/11, 1960, p. 127—137; *Știri noi despre industria de postav din Moldova la jumătatea veacului al XIX-lea*, în „Studii", 2/13, 1960, p. 207—219, I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XIX-lea*, în „Danubius", 1—2 (1969), p. 95—110. Vezi și *AIIAI*, IX, 1972, p. 205—220, Gh. Platon, *Informații noi privind începuturile exploatării miniere în Moldova*, în *AȘUI*, istorie, t. XVI, 1970, fasc. 2, p. 157—169; D. Vitcu, *Exploatarea sării în Moldova pînă la 1828*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 7—31.

[8] Capitole din lucrarea lui C. Istrate au fost publicate în diverse reviste de specialitate. În același sens, Gh. Platon, *Despre exploatarea țăranilor în regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului organic*, în *RA*, 2/III, 1960, p. 177—192. În legătură cu cea de-a doua problemă, în diverse publicații de specialitate („Analele științifice ale Universității", „Studii și articole de istorie", „Revista arhivelor" ș.a.), Gh. Platon a publicat numeroase lucrări cu privire la *Situația și lupta maselor, strămutarea sau fuga peste hotare a locuitorilor, mișcările țărănești* ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

separat, au fost analizate cauzele, implicațiile și amploarea fenomenului social al *Izgonirii țăranilor*[9], *conținutul așezămintelor domnești* de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea[10]. Numeroase alte studii speciale au înregistrat aspecte importante în direcția analizei relațiilor agrare și a frămîntărilor sociale[11]. Preocupările au fost extinse, în măsură egală, și asupra altor sectoare cu scopul de a completa tabloul general al dezvoltării economice și sociale în perioada de destrămare a feudalismului. Astfel, a fost abordat procesul de dezvoltare a pieței interne[12], studiate și înregistrate mijloacele de comunicație și de transport[13] în Moldova, au fost urmărite limitele în care s-a circumscris procesul de creștere a industriei manufacturiere și de fabrică[14], analizată geneza revoluției de la 1848, situația revoluționară din Moldova (Gh. Platon).

Cercetările din domeniul *demografiei istorice*, de timpuriu întreprinse, așa cum am constatat, au înregistrat, la Iași, succese notabile, care s-au bucurat de o unanimă prețuire. Orientarea spre acest important domeniu a fost motivată, firește și de existența unui prețios material documentar statistic, în Arhivele din Iași ; ea nu poate fi apreciată și înțeleasă, însă, în afara preocupărilor generale și a obiectivelor urmărite în cadrul colectivului de istorie modernă al Institutului, de unde a pornit impulsul, în care au fost discutate perspectivele cercetărilor și utilitatea acestora.

De la abordări parțiale sau limitate, care au îngăduit includerea în circuitul științific a unor importante concluzii de ordin istoric[15], la prelu-

---

[9] Gh. Platon, *Izgonirea țăranilor răzvrătitori de pe moșii. Contribuții la cunoașterea frămîntărilor țărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AȘUI*, Monografii, 1, 1960.

[10] Iuliu Ciubotaru, *Așezămintele agrare moldovenești (1766—1832)*, în *AIIAI*, V (1968), p. 87—120.

[11] Ecaterina Negruți, *Luptele țăranilor de pe domeniul Ghica-Comănești în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în SMIMd*, I, p. 71—107 ; Valerian Popovici, *Cauzele mișcărilor țărănești din Moldova oglindite în rapoartele comisiilor de anchetă din anii 1831—1833*, în *SCȘI*, șt. soc., 1954, 5, nr. 3—4, p 439—487 ; *Date noi cu privire la organizarea și reprimarea răscoalelor țărănești din Moldova din anul 1831*, în *SCȘI*, istorie, 1956, 7, fasc. 1, p. 107—130 ; Gh. Platon, *Cu privire la pribegirea locuitorilor din Moldova în anul 1834*, în *AȘUI*, ist.-fil., 1958, 4, p. 49—60 (vezi și lucrările amintite), C. Istrati, *Lupta țăranilor dorneni împotriva stăpînirii boierești*, în *AIIAI*, XIX, 1972, p. 191—203 ; Gh. Ungureanu, *Rufetul ocnelor și revolta șaragăilor, 1843*, în *SMIMd*, I, p. 109—138.

[12] Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieței interne în Moldova în preajma Regulamentului organic*, în *AȘUI*, ist.-fil., 1959, 5, p. 19—47.

[13] L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AIIAI*, II, 1965, p. 93—116 ; *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse în anii 1828—1834*, în *SCȘI*, istorie, 1/12, 1961, p. 105—116 ; *Căile terestre de comunicație în Moldova între 1834—1848 (I—II)*, în *AIIAI*, IV, 1967 și V 1968, și *Dezvoltarea economică a Moldovei. 1848—1864*, p. 429 și urm.

[14] L. Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, *loc. cit.*

[15] L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii", an. VI, nr. 2, 1963 ; Gh. Platon *Populația orașului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AȘUI*, istorie, t. XI, 1965, p. 43—68 ; *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", III, 1970, p. 5—32 ; *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, în vol. Populație și societate, *Studii de demografie istorică*, vol. I, sub redacția lui Șt. Pascu, Cluj, 1972, p. 259—343 ; Ecaterina Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

crarea și publicarea integrală a datelor unora dintre catagrafii sau condici ale Vistieriei (Condica Vistieriei din 1816 a fost publicată recent, ca supliment al Anuarului Institutului pe anul 1980) [16], s-a ajuns la alcătuirea de studii și monografii largi, de mare valoare teoretică și practică. În categoria acestora se situează lucrarea privind *Structura demografică a orașelor și tîrgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (elaborată de Ec. Negruți) [17].

În rîndul contribuțiilor de ținută ale istoriografiei ieșene, rezultat al aceleiași *direcții* de cercetare, urmărită în cadrul Institutului de istorie, se înscriu, neîndoielnic, cele referitoare la revoluția din 1848. Cercetările speciale, îndelungate, consacrate realităților economice, sociale, demografice sau politice din Moldova au îndepărtat confuzia cu privire la desfășurarea și sensul evenimentelor din această parte a *Țării*, au subliniat și au impus realitatea *revoluției din Moldova, început și parte componentă a revoluției române de la 1848* [18].

Printre realizările care, deși nu dau expresie direcțiilor indicate mai sus, se înscriu în cuprinsul aceleiași perioade ca reprezentînd domenii utile de cercetare complementară, întregitoare, amintim lucrarea, prezentată ca teză de doctorat, referitoare la *Supușii străini din Moldova între anii 1781—1860* [19] (Steluța Mărieș) precum și lucrarea privind *Organizarea breslelor de slujitori în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la Regula-*

---

prima jumătate a secolului al XIX-lea, în *AIIAI*, XII, 1975; *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în vol. *Populație și societate*, vol. I, p. 239—258. A se vedea și Gh. Platon, *Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, în vol. *Populație și societate*, vol. II, Cluj, 1977, p. 298—351, volum multigrafiat.

[16] Această muncă, de mare concentrare și migală, este înfăptuită de C. Istrate care a prelucrat și pregătit pentru tipar și *Condica liuzilor* din 1803 și Catagrafia din 1820.

[17] Aceleiași cercetătoare îi datorăm studiul *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (în manuscris).

[18] Am consacrat studierii revoluției de la 1848 un însemnat număr de lucrări, cuprinse într-un tot unitar în teza de doctorat intitulată *Situația și lupta maselor din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848*. În cele din urmă, cercetările au impus *ideea existenței revoluției din Moldova* restabilind dimensiunile reale ale acestui important fenomen național românesc. A se vedea, în acest sens, Gh. Platon, *Revoluția de la 1848 în Moldova*, în „Era socialistă", 8, 1973; *Revoluția de la 1848 din Moldova parte integrantă a revoluției românești*, în *AȘUI*, istorie, t. XIX, 1973, fasc. 2, p. 199—206; *Masele în revoluția română de la 1848*, în vol. *Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974, p. 97—130; *Revoluția de la 1848 în Moldova. Locul său în cuprinsul general al revoluției românești*, în *AȘUI*, istorie, t. XXIV, 1978, p. 7—32 (și „Carpica", X, 1978, p. 7—19); *Despre începutul revoluției române de la 1848. Pentru o analiză într-o perspectivă mai largă*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 440—454.

[19] Părți din lucrare au fost publicate în diferite reviste de specialitate. Vezi *Proprietatea imobiliară a supușilor străini din Moldova în perioada preregulamentară*, în *RdI*, 11/28, 1975, p. 1 671—1 694; *Supușii străini din orașul Iași după catagrafia din anul 1828*, în *AIIAI*, VI, 1968, p 182—202. A se vedea și *La statistique de 1824—1825 des sujets étrangers en Moldavie et sa importance démographique*, în „O Eranistis", Atena, 1978—1979, 15, 1979, p. 131—153, și *Supușii străini din Moldova în statisticile preregulamentare* în *Populație și societate*, vol. II, p. 297—350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentul organic (prezentată, tot ca teză de doctorat, de Ec. Negruți" [20]. De asemenea, se cuvine să fie amintită și definitivarea — nefructificată, încă, din păcate — a unei ediții critice, bilingve, a Regulamentului organic.

În afara înfăptuirilor directe, pe linia impusului și orientărilor inițiale, pe care le-am pomenit mai sus, se înscriu și alte realizări de seamă care aparțin membrilor Institutului și în care se distinge același înalt spirit și orizont științific care a călăuzit și în care s-a realizat cercetarea istoriei moderne la Iași. În rîndul acestora, un loc aparte îl ocupă masivul și valorosul volum consacrat Istoricului Kogălniceanu [21], precedat și pregătit de o erudită și exemplară biobibliografie [22], cărora le-au urmat, ieșite din pana aceluiași istoric, două excelente demersuri istoriografice, de aleasă factură, consacrate lui Vasile Pîrvan și Junimei [23].

Nu putem încheia succinta noastră trecere în revistă fără a ne opri — acceptînd, chiar, riscul de a repeta sau de a anticipa anumite fapte — asupra altor remarcabile realizări aparținînd laturii politice a istoriei moderne, a căror adeziune la spiritul înalt și generos care a călăuzit cercetarea în cuprinsul acestui domeniu reprezintă o confirmare deplină a observațiilor formulate pe parcursul intervenției noastre. Reprezentative, în acest sens, sînt lucrările care se circumscriu în perioada Unirii și care, prin conținutul și valoarea lor, aparțin, în egală măsură, istoriei generale, universale : *Austria și Principatele Române (1853—1856)* (București, 1971), *Geneza „chestiunii române" ca problemă internațională* (Iași, 1975) și *Diplomația europeană și triumful cauzei Unirii* (Iași, 1979) ale lui L. Boicu, *Diplomații Unirii*, de D. Vitcu, precum și acele, publicate sau nepublicate, încă, referitoare la relațiile românilor cu Polonia și cu emigrația polonă, care subliniază locul principatelor în strategia generală a acesteia [24].

De asemenea, nu putem să nu amintim aici volumele realizate în cuprinsul unei atît de rodnice colaborări, ce dă expresie acelei comuniuni spirituale care se manifestă între slujitorii istoriei moderne din centrul științific ieșean [25].

---

[20] De asemenea, fragmente din lucrare au văzut lumina tiparului ; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Studii", 1969, 22, nr. 2, p. 219—230, *Reforma sistemului de recrutare a breslelor de slujitori în vremea lui Ioan Sandu Sturdza voevod (1822—1828)*, în *AIIAI*, I, 1964, p. 129—137, *Breslele de slujitori din Moldova și aplicarea Regulamentului organic (1828—1834)*, în *CI*, III, 1972, p. 111—121.

[21] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1971.

[22] Cf. Al. Zub, *Mihai Kogălniceanu (1817—1891). Biobibliografie*, București, 1971, Tot Al. Zub a publicat biobibliografiile *A. D. Xenopol și Vasile Pârvan*, în 1973 și 1975.

[23] Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Iași, 1974, și *Junimea. Implicații istoriografice*, Iași, 1976.

[24] V. Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone de la 1699 la 1848*, București, 1980, L. Boicu, *Emigrația polonă și țările române în vremea revoluției de la 1848—1849*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 87—116, și XIX, 1982, p. 153—176. Vezi și V. Popovici, *Despre activitatea emigranților polonezi în Moldova în anii 1846—1848*, în *SCȘI*, istorie, 1958, 9, fasc. 1—2, p. 75—97.

[25] Amintim, în acest sens, volumele *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, apărut sub îngrijirea lui L. Boicu, Gh. Platon și Al. Zub, *Independența. Lupta milenară a poporului român*, Iași, 1977, sub redacția lui Dan Berindei, L. Boicu și Gh. Platon, și *România în relațiile internaționale 1699—1939*, Iași, 1980, sub redacția lui L. Boicu, V. Cristian și Gh. Platon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Premiile Academiei [26] sau ale altor foruri, acordate unora din lucrările de istorie modernă dau expresie aprecierii de care se bucură producția științifică a *Școlii istorice de la Iași*.

Firește, nu ne facem iluzia de a fi indicat *toate* preocupările, de a fi epuizat *toate* referințele. Nici nu a fost în intenția noastră să alcătuim un repertoriu complet al numeroaselor și importantelor rezultate în care s-a materializat cercetarea istorică în domeniul istoriei moderne. La sfîrșitul intervenției, se impun cîteva constatări și concluzii sugerate și verificate de notațiile formulate mai sus.

De la începutul existenței sale, în pofida separării, impusă de noua structură organizatorică, Institutul de istorie „A. D. Xenopol" și Facultatea de istorie a Universității din Iași, prin tot ceea ce au avut mai bun și mai valoros, s-au simțit solidare. Această solidaritate s-a materializat nu numai în interferența continuă a oamenilor aparținînd celor două instituții, ci și în adeziunea, mărturisită sau nu, la ideile, orizontul și practica *aceleiași școli*, care și-a pus o pecete atît de definitorie pe realizările din domeniul istoriei moderne, mai cu seamă. *Integrarea*, realizată din nou, în condițiile deosebite ale epocii noastre, s-a înfăptuit fără zdruncin, adăugînd colaborării și obiectivelor comune structura organizatorică corespunzătoare.

Astăzi, în cuprinsul activității solicitate de cerințele istoriei moderne, firesc, s-au detașat colective, s-au diferențiat preocupări, s-au definit personalități. Cei care ne apropiem de vîrsta bilanțului, nu putem nega trunchiul comun de la care ne-am desprins ; păstrăm o vie recunoștință — căreia-i dăm, din nou, expresie aici — pentru acei care, în vremea începuturilor, în care incertitudinea era atît de mare, au știut, cu tact, răbdare și cu o aleasă competență să ne îndrepte atenția, nouă, care ne începeam ucenicia, spre ceea ce era valoros și durabil. În acest moment aniversar, în care rolul și importanța Institutului nostru sînt atît de puternic reliefate, datoria noastră este de a întări și mai mult comuniunea pe care am moștenit-o și care a căpătat valori noi și o sporită dimensiune la nivelul cerințelor vremurilor în care trăim.

[26] Premiile Academiei au fost acordate autorilor volumului referitor la *Dezvoltarea economică a Moldovei 1848—1864* (C. Angelescu, L. Boicu, N. Corivan, Ecaterina Negruți, C. Turcu), lui Al. Zub, pentru volumele *Mihai Kogălniceanu istoric* și *Vasile Pîrvan. Efigia cărturarului*. și lui Gh. Platon, pentru volumul *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*. De asemenea, lucrarea privind *Izgonirea țăranilor răzvrătitori de pe moșii*, a fost distinsă, în 1966, cu premiul al II-lea al M.E.I. La rîndul său, D. Vitcu a fost distins cu premiul Academiei pentru volumul *Diplomații Unirii*, București, 1979).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CERCETĂRI PRIVIND EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

ECATERINA NEGRUȚI

Prin natura obiectului ei de cercetare, istoria este cea mai receptivă dintre științele umaniste la progresul științei, la interesele și nevoile societății. Ea s-a îmbogățit permanent cu tot ceea ce societatea omenească a creat în cursul secolelor, străduindu-se să nu neglijeze nimic din ce ar putea interesa evoluția omului. Interesul crescînd pentru problemele actuale ale populației au atras atenția specialiștilor asupra evoluției demografice pe o perioadă de mai lungă durată, care să explice fenomenele demografice prezente și devenirea lor în viitor. Astfel, printre multiplele specializări științifice care s-au adăugat istoriei în secolul nostru, se numără și demografia istorică.

În istoriografia contemporană, disciplina demografiei istorice a cunoscut o dezvoltare remarcabilă, rezultatele depășind chiar speranțele celor mai entuziaști dintre inițiatorii acestui domeniu de cercetare. Progresele realizate în această direcție, metodele riguroase de cercetare elaborate de istoricii demografi străini, ca și izvoarele noi care au intrat în obiectivul cercetărilor au stimulat și interesul istoricilor români pentru o analiză mai aprofundată, prin mijloace noi, a structurii populației românești în veacurile trecute. Astfel, în ultimul deceniu, preocuparea pentru cercetarea evoluției demografice a determinat, în principalele centre universitare din București, Cluj și Iași, introducerea în planurile de lucru a unor teme de demografie istorică, specializarea unor cercetători în această direcție și, ca urmare, apariția unor studii de demografie istorică care au îmbogățit informațiile privind evoluția societății românești și au oferit o perspectivă nouă înțelegerii evenimentelor și fenomenelor istorice din trecut.

În cadrul acestor preocupări se înscriu și cercetările efectuate în Iași, consacrate evoluției demografice a Moldovei în secolul trecut.

Studiile în domeniul demografiei istorice se bazează, în primul rînd, pe statistica populației și, firește, depistarea acestor statistici, prelucrarea și interpretarea datelor lor a fost obiectivul inițial pe care și l-au propus cercetătorii din Iași. Încă din anul 1959, în cadrul sectorului de istorie modernă a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", a început extragerea și prelucrarea informațiilor statistice din arhive, privind Moldova în prima

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jumătate a secolului trecut, cu scopul publicării lor [1]. Dar, dificultăți neașteptat de mari nu au dus la finalizarea lucrării așa cum se prevăzuse : materialul era mult mai bogat decît se crezuse la început, publicarea lui în totalitate nu era posibilă în condițiile de atunci, centralizarea lui a prezentat greutăți aproape insurmontabile datorită atît marilor lor lacune, cît și modului variat și uneori arbitrar de alcătuire a statisticilor, la acestea mai adăugîndu-se și unele deficiențe de ordin organizatoric. Totuși, în arhiva Institutului s-a adunat un bogat material statistic și pe baza lui s-au efectuat cele mai multe din lucrările publicate privind istoria social-economică a Moldovei în secolul trecut. De asemenea, unele din aceste statistici au fost valorificate parțial, publicîndu-se fie cu datele centralizate și interpretate, scoțîndu-se în evidență calitățile și lipsurile lor [2], fie în întregime [3]. Desigur, acest aparat statistic care

[1] Recensămintele privind populația Moldovei anterioare secolului al XIX-lea sînt puține și nu ni s-au păstrat în întregime. Singurele care ne-au parvenit pînă astăzi sînt : statistica incompletă din vremea voievodului Petru Șchiopul, din anul 1591 ; informațiile statistice din opera prințului Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, de la începutul secolului al XVIII-lea ; o statistică a locuitorilor orașului Iași din 1755 și, în sfîrșit, catagrafiile alcătuite de administrația rusă în 1772 și 1774 și care se află în arhivele din Moscova (publicate în 1975 la Chișinău de P. G. Dmitriev în *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I-a și a II-a). La acestea s-ar putea adăuga cîteva izvoade disparate privind locuitorii de pe unele moșii. Începînd din secolul al XIX-lea izvoarele statistice interne, cu toate lipsurile inerente unor recensăminte alcătuite neștiințific, în genere în scopuri fiscale, sînt însă numeroase și aproape periodice : 1803, 1816, 1820, 1831. După 1832 catagrafierea locuitorilor pe categorii fiscale, conform Regulamentului organic, se repetă la fiecare șapte ani. Toate aceste catagrafii sînt păstrate în cea mai mare parte la Arhivele statului Iași. În preajma Unirii cu Țara Românească, în 1859, s-a constituit pentru prima dată o direcție centrală a statisticii care a efectuat primul recensămînt general publicat, bazat evident pe principii mai științifice *(Lucrările statistice a Moldovei*, cap. II : *Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862). Pe lîngă aceste recensăminte cu caracter general s-au păstrat din prima jumătate a secolului al XIX-lea statistici parțiale, privind unele categorii sociale, religioase sau unele localități sau regiuni ale țării. După Unirea din 1859 recensămintele au fost tipărite, cea mai importantă dintre acestea privind populația României, alcătuită după metodele statistice moderne, ale acelei epoci, a fost efectuată în 1899. (L. Lolescu, *Recensămîntul general al populațiunii României din decembrie 1899*. Rezultate definitive, București, 1905, 461 p.).

[2] Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1820*, în vol. *Din istoria statisticii românești*, București, 1969, p. 131—139 ; idem, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din 1825*, în „Revista de statistică", 1969 (XVII), nr. 10, p 67—70 ; idem, *Documente statistice din anii 1820—1859, aflate în păstrarea Arhivelor Statului din Iași*, în *RA*, București, 1963, VI, nr. 1, p. 206—221 ; E. Negruți, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în „Populație și societate", I, Cluj, 1972, p. 239—257 ; Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", III, 1970, p. 5—32 ; idem, *Les statistiques de Moldavie et leur importance pour la reconstitution du processus historique*, în „Populație și societate" IV, 1980, p. 52—56 ; Gh. Retegan, *Catagrafiile regulamentare și problemele pe care le ridică [1821—1852]*, în „Revista de statistică", 1965, (XIV), nr. 6, p. 61—67 ; Louis Roman, *L'origine du récensement de 1810—1811 effectué par les organes eclésiastiques en Valahie et en Moldavie*, în „Populație și societate", IV, 1980, p. 93—97 ; Șt. Mărieș, *Supușii străini din orașul Iași după catagrafia din anul 1838*, în *AIIAI*, VI, 1969, p. 185—202 ; idem, *Supușii străini din Moldova în statisticile preregulamentare*, în „Populație și societate", II, 1977, p. 297—350 ; idem, *La statistique de 1824—1825 des sujets étrangers en Moldavie et son importance démographique*, în „Populație și societate", vol. IV, p. 191—197 (vezi și în „O'Evanistés", Atena, 1978—1979 (15), p. 131—153).

[3] C. Istrate, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816* (supliment I. la *AIIAI*). Iași, 1979, 154 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

susține și consolidează lucrările de demografie istorică a dat studiilor întreprinse mai multă soliditate și rigoare științifică.

În ultimile decenii, o atenție crescîndă s-a acordat și datelor oferite de registrele parohiale și cele de stare civilă, acestea constituind, alături de statistica populației, unul din izvoarele fundamentale ale demografiei istorice [4]. S-a făcut o evidență a lor, a stării în care se află și a posibilităților lor de utilizare [5]. În anii din urmă, s-au căutat în aceste registre, dacă nu explicații, cel puțin confirmări și indicații privind fenomenele demografice din secolul trecut, pe durate mai scurte sau mai lungi [6].

În baza acestor izvoare, puțin folosite de istoriografia românească în trecut, izvoare care oferă suportul cantitativ studiilor în domeniul demografiei istorice, precum și cu ajutorul altor materiale edite și inedite de valoare calitativă, s-a trecut la elaborarea unor analize minuțioase privind populația Moldovei. Inițial s-a început cu studierea orașelor și tîrgurilor. Evident, acest fapt s-a datorat, pe de o parte, importanței orașului în societate, iar pe de altă parte posibilităților de informare mai bogate ce pot merge înapoi pînă la o epocă mai îndepărtată. În anul 1969, în planul de lucru al Institutului „A.D. Xenopol" s-a introdus o primă temă de demografie istorică, consacrată structurii demografice a orașelor și tîrgurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În același timp, s-au publicat independent studii meritorii privind populația unora din orașele Moldovei în secolul trecut, de exemplu, cea din Vaslui, Bîrlad, Huși, Iași. Rezultatul acestor cercetări a fost, pe lîngă publicarea mai multor articole în revistele de specialitate [7] și

---

[4] Actele de stare civilă sînt puțin numeroase pentru populația românească înainte de secolul al XIX-lea, deoarece alcătuirea registrelor de stare civilă de către preoți — mitrice — a început să se reglementeze abia după aplicarea Regulamentului organic, în 1832. Înainte de această dată, pentru locuitorii de rit ortodox s-au păstrat, doar fragmentar, astfel de mitrici de la unii preoți mai conștiincioși. Pentru locuitorii din teritoriul de nord al Moldovei și din Bucovina, ocupate de Austria în 1775, au început să se alcătuiască dosare parohiale, de stare civilă, încă din 1784—1786. Aceste dosare ni s-au păstrat pentru majoritatea parohiilor din această zonă a Moldovei începînd cu anul 1801. Populația de rit catolic și protestant din Moldova a avut astfel de acte din secolul al XVIII-lea, dar ele nu ne-au parvenit decît în mică măsură.

[5] Gh. Ungureanu, *Actele de stare civilă în Moldova pînă la Regulamentul organic*, I, în *RA*, 1958 (I), nr. 1, p. 84—92; idem, *Actele de stare civilă în Moldova sub regimul Regulamentul organic din 1832—1864*, II, în *RA*, 1959 (II), nr. 2, p. 58—59; idem, *Actele de stare civilă în Moldova sub regimul Codului Civil*, III, în *RA*, 1960, (III), nr. 1, p. 31—34; E. Negruți, *Les dossiers paroissiaux de Moldavie et leurs importance comme source démographique, în „Populație și societate"*, III, 1980, p. 143—148.

[6] E. Negruți, *Considerații privind mortalitatea în orașul Iași între anii 1832 și 1865*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 73—92; E. Negruți și I. Prelipceanu, *Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în secolul al XIX-lea și al XX-lea*, în „Suceava", VI—VII, 1979—1980, p. 247—266.

[7] Gh. Platon, *Populația tîrgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Observații privind structura socială, și proveniența*, în *AȘUI*, istorie, 1965, p. 43—68; idem, *Observații cu privire la populația tîrgului Bîrlad la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *SAI*, VIII, 1966, p. 269—279; idem, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, în „Populație și societate", I, p. 259—343; N.N. Lupu, *Contribuții la studiul populației orașului Vaslui (1375—1969)*, în „Carpica", III, p. 145—152; E. Negruți, *Factorul demografic urban și dezvoltarea economică a Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *RdI*, 1975, nr. 8, p. 1183—1196; idem, *Clasificarea tîrgurilor și orașelor Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice* în *AIIAI*, XII, 1975, p. 1—16; idem, *Despre migrațiile temporare în mediul urban*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elaborarea unei monografii rămasă încă în manuscris. S-a trecut apoi la analiza, din același punct de vedere a satului moldovenesc [8]. Lucrările realizate și numeroasele studii publicate fac astăzi posibilă elaborarea unei lucrări monografice privind evoluția demografică a Moldovei în secolul trecut.

În rîndurile care urmează vom prezenta sumar cîteva din constatările care se degajă din studiile privind populația Moldovei în secolul al XIX-lea, subliniind că, cercetările fiind în curs, firește, ele sînt susceptibile de modificări.

O primă concluzie care se evidențiază din materialele publicate și din lucrările rămase încă în manuscris este creșterea considerabilă a populației românești în secolul trecut. Astfel, în Moldova, pe teritoriul cuprins numai între Prut și Carpați, numărul locuitorilor a sporit în curs de un secol cu 248% (de la cca 527 900 suflete în 1803 la 1 848 122 suflete în 1899) [9]. Ritmul de creștere al populației în secolul al XIX-lea — avîndu-se în vedere și înregistrările mai complete și mai corecte de după 1832 în comparație cu cele anterioare — a fost aproape dublu față de ultimile două secole precedente (de exemplu, între 1591 și 1803 populația a crescut cu numai 253% [10]. Acest ritm a fost mai accentuat în prima jumătate a secolului (între 1803—1859 creșterea a fost de cca. 150,1%).

Împrejurările care au determinat această creștere remarcabilă a populației au fost îndeaproape observate în studiile publicate și anume : cauzele de ordin extern (încetarea invaziilor și jafurilor pustiitoare din trecut ale tătarilor, turcilor și alții), ca și cele de ordin intern (măsurile sanitare și de igienă, prosperitatea economică, stabilitatea fiscală și administrativ-politică etc.) care au contribuit la scăderea mortalității, în comparație cu secolele trecute, la creșterea natalității, la statornicirea populației locale și la atragerea străinilor în Moldova.

Analiza distribuirii din punct de vedere geografic a populației a condus la stabilirea unor zone distincte privind densitatea locuitorilor, (teritoriul cuprins între munții Carpați și rîul Siret, între rîurile Prut și Siret, Nistru și Prut [11], regiunea subcarpatică și de coline din nord-vestul țării și cea de cîmpie din sud-est [12]).

Creșterea considerabilă a populației a avut drept consecință și dezvoltarea așezărilor omenești. În urma cercetărilor s-a constatat, astfel, că nu-

---

din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 301—312 ; idem, *Noi contribuții la cunoașterea situației demografice a orașelor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *RdI*, 1977, nr. 10, p. 1825—1838 ; idem, *Considerații demografice privind orașele și tîrgurile din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AMM*, I, 1979, p. 159—179.

[8] Gh. Platon, *Considerații privind situația numerică și structura boierimii în preajma revoluției din 1848*, în „Populație și societate", II, p. 351—442 ; E. Negruți, *Economia agrară și dezvoltarea demografică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cercetări agronomice în Moldova", III, Iași, 1980, p. 131—134 ; E. Negruți și I. Prelipceanu, *op. cit.*

[9] E. Negruți, *Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în „Revista de istorie", 1981, nr. 2, p. 243—244.

[10] Șt. Pascu, *Demografie istorică*, în „Populație și societate", vol. I, p. 73.

[11] P. Gh. Dmitriev, *Народонаселение Молдавии*, Chișinău, 1973, p. 112.

[12] N. Șuțu, *Notions statistiques sur la Moldavie*, în V. Slăvescu, *Viața și opera economistului N. Suțu*, București, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărul așezărilor rurale, numai în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a crescut cu 705, deci cu aproape 50%, sau în medie, anual, cu 12,5 așezări rurale noi, fără a avea în vedere așezările urbane și semiurbane care în același răstimp s-au întreit [13]. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, în comparație cu restul țării, comunele rurale din Moldova erau cele mai bine populate. Astfel, în Moldova, peste 18% din comunele rurale aveau mai mult de 3 000 locuitori, în timp ce în Muntenia numai 6%, iar în Oltenia doar 3,6% aveau peste acest număr de oameni [14].

S-a constatat, în același timp, ca o trăsătură importantă în evoluția demografică a Moldovei din secolul trecut, sporirea excepțională a populației urbane, mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd numărul orășenilor s-a înmulțit de aproape șase ori (cu 475%, de la cca. 48 050 în 1803 la 288 162 în 1859 și la 372 155 în 1899), iar numărul orașelor și tîrgurilor a crescut de la 25 la 81 localități. Raportată la totalitatea populației din Moldova, populația urbană reprezenta în 1803 abia 9,11%, în 1832 era de 10,86%, în anul Unirii (1859), 21,75%, iar la sfîrșitul secolului 20,2% [15]. La începutul secolului, peste 90% din locuitorii Moldovei se aflau în sate, gradul de urbanizare fiind cu totul redus. În deceniile următoare, populația urbană a crescut impresionant, mai ales în deceniile IV și V. După Unirea cu Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ritmul de creștere al populației urbane din Moldova s-a redus, în comparație cu prima jumătate a secolului, datorită unor cauze obiective.

În cercetările întreprinse în ultimele decenii o atenție specială s-a acordat analizei compoziției sociale a populației moldovenești, îndeosebi a raporturilor economice, sociale, juridice dintre diferitele pături sociale la sate și orașe și dezvoltării unor categorii sociale noi, asupra structurii de clasă și a transformărilor intervenite în această perioadă [16]. Firește, acest aspect a fost studiat de numeroși istorici români și în trecut, însă cercetările de demografie în această direcție au adus un plus de certitudine, fiind bazate „pe număr, reprezentativitate și rigoare științifică" [17]. În analizele actuale s-a încercat să se găsească, cu ajutorul metodelor noi, moderne și variate pe care le oferă demografia și statistica, explicații obiective și veridice proceselor istorice, să se sesizeze mai exact complexitatea fenomenelor sociale din secolul trecut.

În ultimii ani s-au evidențiat, din ce în ce mai mult, analizele asupra structurii biologice a populației, compoziției familiilor urbane și rurale, a repartiției locuitorilor după sexe, stare civilă, origine etnică. S-au scos în relief importanța și semnificația mișcărilor sezoniere a căsătoriilor, nașterilor și deceselor, a rolului marilor epidemii, demografia fiind, în multe privințe, așa cum s-a remarcat pe bună dreptate și o istorie a anumitor caractere și com-

[13] Numai în teritoriul cuprins între rîul Prut și munții Carpați.
[14] L. Golescu, *Recensămîntul general al populațiunei Romîniei*, p. XXVI—XXVII.
[15] E. Negruți, *op. cit.*, p. 250—251.
[16] Vezi în această direcție numeroase lucrări semnate de colaboratorii Institutului, mai ales de Gh. Platon, L. Boicu, C. Istrate ș.a.
[17] L. Henry, *La démographie au service de l'histoire*, în *Hommage à Marcel Reinhardt. Sur la population française au XVIIIe et au XIXe siècle*, Paris, 1973, p. 349.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

portamente sociale care se exprimă în limbaj statistic [18]. Prin aceasta, cîmpul investigației istorice s-a extins considerabil și asupra sociologiei, medicinei, biologiei, climatologiei, ecologiei, studiile în domeniul demografiei impunînd o cercetare multidisciplinară [19].

Aceste cercetări conjugate au dus la concluzia că, în secolul al XIX-lea, în Moldova, ca dealtfel în toate provinciile românești, au avut loc transformări demo-economice remarcabile, transformări care atestă existența unei revoluții demografice în țările române încă din prima jumătate a secolului.

Istoricii ieșeni sînt de acord că în Moldova începuturile acestei revoluții demografice trebuiesc plasate în prima etapă a unificării statului român [20]. Unirea din 1859 s-a datorat, în bună măsură, creșterii demografice, prezenței unei populații mult mai numeroase și mai mobile față de cea din secolele precedente, dezvoltării unor categorii sociale noi, prezenței unei populații predominant tînără, entuziastă, atașată ideologiei liberal-burgheze. Acești factori socio-demografici au fost de natură să determine renașterea noastră națională, dezvoltarea ideilor noi și generoase care au marcat anul revoluționar 1848 și acțiunile pentru constituirea statului național unitar și independent român.

Așadar, principalele trăsături demografice care au caracterizat Moldova în secolul trecut le putem rezuma la : 1) sporirea remarcabilă a populației, 2) reducerea mortalității în comparație cu secolele anterioare, 3) creșterea excepțională a populației urbane, 4) dezvoltarea mobilității populației, manifestată prin accentuarea migrației țărănimii spre orașe și alte regiuni ale țării și imigrări de peste hotare, 5) transformări în compoziția socială a populației, mai ales prin sporirea categoriilor sociale legate de ocupații lucrative, meșteșugărești și comerciale, 6) o structură de vîrstă tînără și foarte tînără.

Aceste trăsături demografice au avut consecințe importante asupra evoluției economice și social-politice a țării. Deoarece, în cercetările întreprinse, demografia nu a fost un scop în sine, ci un mijloc de cunoaștere mai completă și mai aprofundată a istoriei, în toate studiile elaborate s-a dat o atenție deosebită urmărilor și semnificațiilor fenomenelor demografice asupra colectivității românești din secolul trecut. Astfel, s-a scos în relief rolul factorului demografic în dezvoltarea economică, în stimularea producției, în progresele tehnice realizate în secolul al XIX-lea și al XX-lea.

Problemele legate de istoria țărănimii și agriculturii au fost mult lărgite, cercetările nu s-au mai mărginit, ca în trecut, la mișcările și frămîntările țărănești, la relațiile feudale dintre stăpînii moșiilor și țărani, la legislația agrară. Ele au abordat aspecte noi, interesante, care, datorită izvoarelor și metodelor proprii demografiei istorice, au căpătat mai multă veridicitate și certitudine. S-a remarcat astfel că sporirea aproape de trei ori a populației a avut urmări deosebit de importante pentru o țară agrară în care dominau încă relațiile feudale. Economia agrară, de tip feudal, desigur, a fost profund afectată. Terenurile cultivate s-au extins considerabil, reducîndu-se, în ace-

[18] *Ibidem*, p. 350.

[19] St. Pascu, *Démographie et histoire*, în *AIIAC*, XXIII, 1980, p. 52.

[20] Gh. Platon, *Rădăcinile istorice ale revoluției române de la 1848*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 41—45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lași timp cele destinate pășunilor, a crescut valoarea pămîntului, a scăzut prețul muncii, munca de clacă s-a depreciat. S-a observat, de asemenea, decăderea creșterii vitelor, baza economiei agrare a țării în secolele anterioare, în schimb, au apărut și s-au extins culturi noi, s-au introdus mașini agricole, diverse ameliorări agrotehnice. Condițiile demografice au determinat modificări în raporturile agrare : a avut loc o sporire a obligațiilor de clacă, o reducere a terenurilor date în folosința țăranilor, s-a legiferat o rezervă din moșie în folosul exclusiv al boierilor proprietari, s-a utilizat în proporții din ce în ce mai mari munca salariată. Toate aceste transformări, datorate în cea mai mare măsură creșterii demografice, au impus schimbarea regimului social-economic, aplicarea reformei agrare din anul 1864 care a dus la desființarea regimului feudal.

Nu numai economia agrară de tip feudal a fost zdruncinată de transformările demo-economice, dar și societatea urbană. Ritmul excepțional de creștere al populației urbane a avut ca urmare apariția unor fenomene mai puțin cunoscute în trecut, datorită existenței unei forțe de muncă prea numeroase, în comparație cu posibilitățile de lucru oferite de dezvoltarea economică a orașului de atunci, și faptului că aceasta era, în mare măsură, de proveniență rurală, imigrată de puțin timp în orașe. În acele împrejurări, elementele capitaliste au evoluat mai rapid la orașe ca la sate, atît în domeniul comerțului, cît și a meșteșugului, a industriei, contribuind la apariția și dezvoltarea industriei de fabrică, la introducerea mașinismului, la îmbunătățirea și perfecționarea căilor de transport și comunicații etc. Toate acestea au modificat aspectul orașului de tip patriarhal de la începutul secolului al XIX-lea. S-a subliniat, în lucrările publicate, că toate reformele economice și sociale care au succedat Unirii Principatelor române au fost impuse de schimbările provocate în economia țării în condițiile unei creșteri remarcabile a populației. S-au sesizat, de asemenea, repercusiunile pe care le-au avut transformările demografice din secolul trecut și asupra evoluției spirituale, a mentalităților sociale, a apariției curentelor ideologice care au stat la temelia renașterii noastre naționale.

Prezentarea de față nu a putut cuprinde toate aspectele cercetărilor întreprinse asupra structurii populației moldovenești în secolul trecut și nici nu epuizează suma observațiilor care se pot face asupra situației demografice a Moldovei, rămîn încă multe de făcut în această direcție. Cele expuse mai sus au avut ca scop doar să evidențieze eforturile pe care cercetătorii ieșeni le-au făcut în ultimul deceniu cu scopul de a lărgi cunoștințele asupra evoluției interne a Moldovei, de a da o perspectivă mai vastă și, în același timp, mai adîncă înțelegerii fenomenelor social-politice din veacul trecut. Aprecierea acestor fenomene dintr-un unghi de vedere nou, plecînd de la o informație mai bogată și care prezintă mai multă rigurozitate științifică, datorită izvoarelor și metodelor proprii demografiei și statisticii, credem că marchează un progres și rezultatele justifică interesul pentru noua orientare în domeniul cercetărilor istorice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARTĂ ŞI POLITICĂ ÎN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

RAZVAN THEODORESCU

Căutînd, recent, să deslușesc în plan stilistic unele consonanțe ale artei românești cu ceea ce era în Europa est-centrală și în Europa de sud-est, deopotrivă, orientare estetică majoră între 1600 și 1650, am fost adus să constat surprinzătoarea și încă prea puțin cercetata aliniere a unor monumente ale Moldovei din prima jumătate a secolului al XVII-lea la manierismul internațional și la așa-numitul „prim baroc", de-a lungul cîtorva etape pe care le-am propus într-altă parte [1], între epoca ridicării Dragomirnei și cea a înălțării Goliei, între începuturile domniilor Movileștilor și căderea lui Vasile vodă Lupu. Întrucît însă cercetarea contextului artistic mai larg în care se plasa civilizația moldavă a epocii a condus, în chip firesc, și la o conturare a cadrului general de cultură al epocii, ea ne-a putut prilejui constatări care țin în egală măsură de istoria politică și de istoria artistică a Moldovei acelui început de veac pe care tot mai multe date par a-l rîndui, definitiv, mai curînd într-un orizont premodern decît într-unul medieval. Observația că în aceste cîteva zeci de ani de istorie moldovenească sincronizarea nu numai stilistică dar și politică a acesteia cu Europa înconjurătoare — pentru a fi mai precis, cu tot ceea ce se petrecea ca eveniment major între Republica regală polono-lituană de la miazănoapte și împărăția otomană de la miazăzi — a fost remarcabilă, ca și constatarea determinărilor culturale pe care le-au avut, de la deceniu la deceniu, împrejurările politice și diplomatice ale Europei de răsărit, indică o nebănuită capacitate a Moldovei, a mentalității aulic-nobiliare de aici (deosebită, în mai multe privințe, din acest punct de vedere, de aceea din învecinata Țară Românească a timpului), de a înregistra cu promptitudine, după 1600, tot ce era nou și profund caracteristic în materie de artă în ariile învecinate. O făceau împrumutînd, e drept, dar prelucrînd mereu, într-un limbaj specific

[1] *Manierism și „prim baroc" postbizantin între Polonia și Stambul: cazul moldav (1600—1650)*, în *SCIA*, Seria artă plastică, 28, 1981, p. 63—93, de unde sînt împrumutate și unele pasaje ale textului de față.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și inconfundabil — ca altădată, în epoca ștefaniană medievală, de pildă, dar cu o grabă mai mare și cu o curiozitate nelimitată — morfologii neobișnuite pe meridianul moldovenesc, insolite sau exotice, ba chiar aflate uneori în contradicție pe plan stilistic-cultural, dar dovedind tot mereu o deschidere de orizont puțin comună în aceste părți de continent din partea unei societăți pentru care căutarea noului, o căutare febrilă și cu imediate consecințe, devenise foarte repede o trăsătură distinctivă și aproape modernă a unei epoci de prefaceri ce nu mai avea comun cu Evul Mediu decît, pe alocuri, un înveliș superficial și nesemnificativ în ceremoniile princiare, în paginile de cronici sau în ambianța de fast voievodal a ctitoriilor.

•

Ceea ce se poate afirma în ordinea istoriei mentalității și a istoriei politice moldovenești a timpului este că faimoasa imagine brodată de la Sucevița a lui Ieremia Movilă — cu atît de apropiate analogii în portretele pictate „sarmatice", de aparat, ale unor magnați poloni ai vremii lui Sigismund al III-lea Vasa[2] —, ca și verticala îndrăzneață, tensiunile reținute și efectele subtile de umbră și lumină ale acelui unicat al artei noastre vechi care este biserica mare a mănăstirii Dragomirna — aparținînd unui limbaj stilistic manierist internațional cu epicentrul în zonele polono-baltice — se află, de loc întîmplător, într-un raport direct cu un întreg șir de voievozi, mari boieri și înalți ierarhi pentru care lumea Poloniei era, la sfîrșitul secolului al XVI-lea și la începutul celui de al XVII-lea, principalul reper nu numai politic, diplomatic, militar, ci și de civilizație nobiliară. Ieremia Movilă este reprezentat, de pildă, în broderia funerară din ctitoria-necropolă a neamului său de la Sucevița, cu mantie de brocart, cușmă cu egretă, haină de argint cu cordon de aur, într-o ipostază vrednică, mai curînd, de calitatea-i de nobil polon — să ne amintim că primise îndigenatul în 1593, că stăpînea un domeniu în Podolia, la Uście, că ginerii săi erau principele Samuel Korecki și Ștefan Potocki, voievodul de Braclaw, că fusese recunoscut domn pe viață și ereditar al Moldovei, în 1597, cu concursul marelui hatman și cancelar Jan Zamoyski ; nu mai puțin, izvoarele timpului ne lasă să știm că indigenatul polon — și, consecutiv, un statut de membru al aristocrației unuia dintre cele mai nobiliare regate ale continentului — îl căpăta în 1596 un alt Movilă, Simion, viitorul domn al Țării Românești și al Moldovei, odată cu marele vistiernic „pan Simion Stroici", copărtaș întru ctitorirea amintitei Dragomirna, un Nestor Ureche, mare vornic în Moldova și mare ban în Țara Românească sau boierii neamului Balica în 1607, în 1628 un Miron Barnovschi — voievodul căruia celălalt Miron, cronicarul, avea să-i menționeze „portul hainelor mîndru", așadar somptuozitatea unor costume de ceremonie pe care ni le putem lesne imagina avînd în minte inventarele, păstrate la Varșovia și la Vroclaw, ale bogățiilor fabuloase stăpînite de unii mari protectori ai artei din Moldova începutului de

[2] R. Theodorescu, *Portrete brodate și interferențe stilistice în Moldova epocii lui Ieremia Movilă și a lui Vasile Lupu*, în *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 157 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secol XVII [3]. Aceste bogăţii [4] sînt, unele, în sfera artelor „minore", şi mărturii ale unei estetici aristocratice şi dovezi ale unei certe orientări spre bogatul şi fastuosul veşmînt nobiliar, orientalizat, al Poloniei „sarmatice" [5]. Fluturi de diamant, brîie cu nestemate, argintării manieriste de la Augsburg — ca atare menţionate — cu exotice forme (precum acel „slon srebrny", elefantul de metal preţios al lui Ieremia Movilă), harnaşamente şi săbii de aur cu matostaturi, cingători de catifea şi de argint aurit în „lucrătură ungurească", „ţesături moldoveneşti cu perle şi fluturi de aur", ţesături de mătase persană şi mantale de purpură căptuşite cu brocart turcesc, chilimuri persane şi acele simboluri de Renaştere tîrzie şi de manierism apusean care erau ceasornicele, stăpîneau — ca vizibile semne de civilizaţie aulică în care Orientul şi Occidentul îşi dădeau mîna în acele prime decenii ale secolului al XVII-lea — şi fiicele lui Ieremia vodă şi Moise Movilă, nepotul său de frate, şi ruda Movileştilor care era Miron Barnovschi, succesorul lor în scaunul Moldovei şi în stăpînirea domeniului din Polonia. Legaţi de aceeaşi Polonie, legaţi prin diferite interese — politice, confesionale, neguţătoreşti şi intelectuale — de Cameniţa şi de Liov, de Cracovia şi de Bar, caracterizaţi printr-o aceeaşi cultură şi mentalitate nobiliară în care locul educaţiei apusene, prin filieră iezuită, nu era de cea mai mică însemnătate, aceşti voievozi moldoveni din stirpea movilească şi ceilalţi, coborîtori din ei sau cu ei înrudiţi, domnind fără întrerupere ca un triumf al acestei prime „dinastii" apărute în Moldova după tradiţionala descendenţă muşatină medievală, reprezentau şi momentul celei mai strînse relaţii cu Polonia, al influenţei leşeşti în societate, costum, obiceiuri, politică, artă. În această din urmă sferă, asemănările frapante de atitudine şi de costum, pe care am avut prilejul a le semnala între broderia de la Suceviţa — aparţinînd, în definitiv, artei Răsăritului postbizantin — cu ecouri vădite de Renaştere tîrzie apuseană şi portretele pictate poloneze ale unor contemporani ai lui Ieremia Movilă — sprijinitorul său, voievodul de Vilna şi marele cancelar al ducatului Lituaniei Leon Sapieha, fostul calvin renegat, reprezentant regal la faimosul sinod de la Brest, cel al „unirii" rutenilor cu Roma [6], sau Sebastian Lubomirski, castelanul de Biecz în Polonia Mică, corespondent al lui Mihai Viteazul, aparţinînd unei familii de ctitori de monumente manieriste şi baroce — constituie expresia sublimată în lumea formelor plastice — ca şi silueta sau detaliile de arhitectură şi sculptură ale Dragomirnei lui Crimca, „vlădica" atît de legat de filopolonii Stroici — a orientării Moldovei către regatul, sfîşiat de atîtea contradicţii sociale şi confesionale în jur de 1600, dar încă atît de puternic şi prestigios, al cultivatului şi iubitorului de artă, Sigismund al III-lea, regele de obîrşie suedeză de la Varşovia.

[3] C. Rezachievici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din ţările române*, în *RdI*, 7, 1975, p. 1 095—1 098.

[4] I. Corfus, *Odoarele Movileştilor rămase în Polonia. Contribuţii la istoria artei şi a preţurilor*, în „Studii", 1, 1972, p. 29—59.

[5] J. Tazbir, *Les influences orientales en Pologne aux XVIe—XVIIIe siècles*, în *La Pologne au XV-e Congrès International des Sciences Historiques à Bucarest. Etudes sur l'histoire de la culture de l'Europe centrale-orientale* (ed. St. Bylina), Wroclaw — Varşovia — Cracovia — Gdańsk, 1980, p. 213—239.

[6] A. Jobert, *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté. 1517—1648*, Paris, 1974, p. 324, 340—341, 350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

Ştim, pe de altă parte, că în timpul abia amintitului suveran în cadrul — esenţial, pe atunci, pentru Polonia — al politicii faţă de Stambul, în cultivarea vechii idei iagellonice a cruciadei antiotomane [7], războaiele polono-turceşti debutau către 1620—1621 cu campania de la Ţuţora şi de la Hotin a lui Osman al II-lea, peisajul politic schimbîndu-se pe eşichierul sud-est european şi fiind caracterizat prin două împrejurări hotărîtoare, anume diminuarea influenţei leşeşti — cu deosebire în cazul Moldovei — şi reîntărirea autorităţii sultanilor în acelaşi spaţiu românesc [8]. Corolarul acestui fenomen — cu consecinţe de oarecare importanţă pe plan cultural şi cu semne evidente în ceea ce priveşte atmosfera generală a civilizaţiei din Ţara Românească şi Moldova — va fi ştiuta pătrundere masivă, după 1620, a elementului greco-levantin sprijinit de Sublima Poartă, ce continua pe acela din ultimele decenii ale veacului precedent, element clientelar al unor voievozi crescuţi ei înşişi în mediile intelectuale levantine, la Stambul, Veneţia şi Athos, aşezaţi alternativ — precum fanarioţii cu un secol după ei — în scaunele de la Iaşi şi Bucureşti. Această nouă epocă de istorie moldovenească, tranşant deosebită de aceea filopolonă a primului deceniu al secolului al XVII-lea, îşi are punctul culminant, socotesc, în deceniul al treilea (1620—1630), corespunzînd în principal domniilor ieşene ale cultivatului Radu Mihnea — nepotul acelei levantine veneţiene care fusese Ecaterina de Salvaresso —, a fiului său Alexandru Coconul şi a lui Alexandru Iliaş. Era, prin excelenţă, epoca unui amestec turcesc direct în afacerile Moldovei între mijlocul deceniului al doilea şi începutul deceniului al patrulea ale secolului al XVII-lea, a unei activităţi febrile desfăşurate de grecitatea stambuliotă urcată în slujbe, cointeresată economic în exploatarea ţărilor române, sprijinitoare a acelui veritabil exod de ierarhi şi călugări grecofoni precum mitropolitul muntean al lui Radu Mihnea, cipriotul Luca sau — iarăşi în timpul lui Radu Mihnea, de data aceasta în Moldova — acel Neofit din Rodos care în 1619 traducea la Iaşi „Viaţa Sf. Sava" [9], contemporani cu toţii activităţii cunoscutului Matei din Pogoniana, mitropolit al Mirelor microasiatice sau tipăririi faimosului cronograf postbizantin al lui Dorotei al Monemvasiei imprimat în 1631 la Veneţia şi închinat lui Alexandru Coconul, cu ajutorul lui Apostol Izigara, fratele lui Zotu din Ianina, ginerele lui Petru Şchiopul [10].

În această etapă levantinizantă, de amestec otoman, nu întîmplător se continuă „afierosirile", către patriarhii şi mari lavre ale Orientului şi ale spaţiului balcano-mediteranean, a unor mănăstiri îndeosebi din preajma capitalei Moldovei şi din Iaşi cum ar fi Hlincea, Galata, Aroneanu, Barnovschi şi Sf. Sava, monumentul central al acestui din urmă aşezămînt fiind exemplar tocmai pentru orientarea aulică moldovenească în cursul deceniului al

[7] T. Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional (1621—1672)*, Bucureşti, 1979, p. 36.
[8] *Ibidem*, p. 49.
[9] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, I, ed. II, Bucureşti, 1928—1929, p. 254.
[10] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1980, p. 244—245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

treilea al secolului al XVII-lea. Expresivitatea culturală a bisericii mănăstirii Sf. Sava este, socotesc, deosebită, chiar dacă din punct de vedere artistic lăcaşul acesta din 1625 este mai puţin interesant şi chiar dacă, oricum, el se prezintă ca un unicat, mai demult remarcat ca atare de istorici ai arhitecturii româneşti [11], un monument fără nici o posteritate. Rareori, ca în acest caz, îşi dau mîna, la rînduirea unui monument într-un anume context cultural şi politic, atîtea date precum în cazul edificiului ieşean : înălţat — pe mai vechi temelii al căror traseu desenează un plan grăitor şi el pentru unele contacte culturale meridionale [12] — în timpul domniei lui Radu Mihnea, prezentînd o structură atît de amintitoare de edificiile musulmane foarte simple şi sobre din epoca aşa-numită „clasică" a arhitecturii turceşti — de la planul dreptunghiular foarte larg la cele două cupole („turlele mari turceşti" pe care le comenta în 1653 un oriental precum diaconul sirian Paul din Alep) [13], la arcele uşor frînte ale interiorului —, datorîndu-se unui ctitor de neam grec constantinopolitan, Ianache Caragea, dregător în Moldova şi în Ţara Românească sub acelaşi Radu Mihnea şi sub Alexandru Iliaş, ca şi unui „protomastóron" aşijderea din Stambul, Gheorghe din Constantinopol, amintit în inscripţia greacă a lăcaşului [14], acesta a fost, împreună cu întreg aşezămîntul, „înnoit din temelii" pentru o comunitate călugărească, desigur grecească, închinată vestitului sfînt din Tebaida Palestinei şi mănăstirii sale de la Ierusalim, comunitate al cărei egumen era Ierotei din acel „preavestit ostrov Cipru", de unde sosiseră şi alţi ierarhi şi monahi ai acelui timp.

Acest deceniu al treilea al secolului al XVII-lea ce consemna reînălţarea bisericii de la Sf. Sava cunoştea, la nivelul princiar şi al marii boierimi, o atmosferă cu adevărat levantină şi orientalizantă, care, recompusă din crîmpeie, face mai comprehensibilă apariţia unui asemenea monument aparte ; o atmosferă în consens cu noua epocă de aliniere a Moldovei la politica Porţii în timpul acelui voievod a cărui cîrmuire fusese cu adevărat monarhică, „împărăţiei, nu domniei sămănătoare" după remarca pertinentă a lui Miron Costin [15], care observa şi sprijinul direct primit de voievod de la Stambul — „credinţa acéia avea Radul vodă la împărăţie, care n-au avutu nice mainte de dînsul, nice mai pre urmă, nici un domnu, cîţi au fostu în ţară" [16] —, dar care nu putea să nu-i reproşeze acestui principe vorbitor de greacă, turcă şi italiană, înconjurat de fast oriental în reşedinţa sa ieşeană, „zburdată podoaba curţii", costumele scumpe ale curtenilor chiar şi de rang mai mic — „aprodzii cei de divanu nici la o domnie mai de cinste n-au fostu, cu urşinice mulţi şi cu cabaniţă cu jder şi cu hulpi îmbrăcaţi aprodzii" —, în fine, eticheta rigidă a unui Orient strălucitor ce atingea în această vreme cu influenţa sa şi lumea moldovenească, şi aceea maghiară

[11] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933, p. 86, 90.

[12] Cercetări inedite din anii 1976—1979 conduse de Voica Maria Puşcaşu şi de Nicolae Puşcaşu, care au avut amabilitatea de a-mi comunica date arheologico-arhitectonice în legătură cu prima biserică de aici, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

[13] *Călători străini despre ţările române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 33.

[14] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, II, Bucureşti, 1908, p. 138.

[15] *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), Bucureşti, 1958, p. 89.

[16] *Ibidem*, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi aceea leşească, deopotrivă: „Nimè den boieri, pînă în cei a treia, cu haine cevaşi proaste să nu hie, ci era de scîrbă. Postelnicii, copii den case cu mari podoabe şi cu fotaze la cai“ [17].

•

A treia şi ultima etapă pe care o poate distinge istoricul sau istoricul culturii în cuprinsul primei jumătăţi a secolului al XVII-lea moldovenesc se aşează, neîndoios, în deceniile al patrulea şi al cincilea, în domnia atît de bine ştiută a voievodului de, mai curînd, obscură origine balcanică pe care Iorga îl intuia, atît de plastic, ca „une espèce de Basile III dans la nouvelle Byzance roumaine“ [18]. Ne-am obişnuit a socoti epoca lui Vasile Lupu drept unitară, din punct de vedere artistic, în ciuda expresiilor stilistice deosebite ale monumentelor de el ctitorite [19], considerate îndeobşte — şi pe drept cuvînt — ca semne ale deschiderii Moldovei spre orizonturi de cultură foarte deosebite dacă nu chiar opuse [20]. Ceea ce nu s-a remarcat însă este împrejurarea că abia perspectiva politică vine să o nuanţeze pe aceea artistică în ceea ce priveşte cele două mari şi reprezentative ctitorii ieşene ale lui Vasile Lupu, trebuind operată şi pentru domnia acestuia o clară distincţie între două momente politice diferite ce s-au răsfrînt, neaşteptat de precis, în două monumente diferite. A existat, pe de o parte, o epocă de început a cîrmuirii fiului agăi Nicolae Coci, primul deceniu de domnie — între 1634 şi 1644 —, corespunzînd unui efemer triumf al Semilunei în lupta cu Polonia preocupată acum de evenimente din nordul şi vestul continentului, şi instaurării unui sistem turcesc exprimat de Vasile Lupu cel sprijinit de partida greco-levantină din jurul sultanului Murad al IV-lea, într-o vreme în care voievodul de la Iaşi voia să-şi căsătorească fiicele cu vlăstare ale aristocraţiei levantine, cu un fiu al lui Alexandru Coconul şi cu un fiu de dragoman veneţian [21]; a existat, pe de altă parte, o a doua perioadă, inaugurată către 1644—1646, într-o vreme de echilibru între Poartă şi curtea de la Varşovia [22], timp în care voievodul se apropie sensibil de Polonia, primeşte — ca altădată Movileştii — indigenatul acesteia în 1650, după ce în 1645 se înrudise, prin fiica sa Maria, cu marele magnat Janusz Radziwll din ramura Birže, cel ce va deveni hatman al Lituaniei (1654), şef al calvinilor poloni, în corespondenţă cu protestanţii olandezi şi cultivat patron al unor artişti din Ţările de Jos, personaj de prim plan pentru a cărui convertire — ca şi a tatălui său, marele hatman Cristofor II Radziwll, descendent al unei regine a Poloniei — s-a străduit zadarnic un cunoscut iezuit al timpului, Lancicius [23]. Am amintit aceste detalii istorice şi prosopografice pentru a înţelege mai bine chipul în care biserica fostei

[17] *Ibidem*.

[18] *Byzance après Byzance*, ed. A.I.E.S.E.E., Bucureşti, 1971, p. 172.

[19] Este punctul de vedere, judicios întrucîtva, al lui A. Dobjanschi şi V. Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1979.

[20] R. Theodorescu, *Cîţiva „oameni noi“, ctitori medievali*, în *Itinerarii medievale*, p. 73—74.

[21] Pentru toate acestea, vezi luminile aduse de T. Gemil, *op. cit.*, p. 81, 83, 85, 86, 104, 109.

[22] *Ibidem*, p. 115, 140.

[23] A. Jobert, *op. cit.*, p. 205, 313, 389, 390, 415.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mănăstiri Trei Ierarhi, terminată în 1639, atît de orientalizată ca decoraţie, exprimînd un local „baroc postbizantin" pe care l-am comentat cu alt prilej [24], va fi fost menită să exprime plastic orientarea politică a ctitorului ei în prima etapă a domniei sale din Moldova — prelungind, de la începutul deceniului al patrulea pînă la începutul celui de al cincilea, epoca precedentă, cea a unui Radu Mihnea şi a ctitoriei lăcaşului, aşijderea orientalizant, de la Sf. Sava —, în timp ce biserica fostei mănăstiri de la Golia, ridicată cîndva între 1650 şi 1653 — după cele mai recente opinii [25] —, atît de occidentalizantă, de barocă în sens apusean, atît de apropiată de acel „prim baroc" al Romei filtrat printr-o Polonie mult italienizată în timpul lui Vladislav al IV-lea, prin Cracovia în mod sigur şi prin Liov probabil, de la placarea cu piatră de talie pînă la arhitrave, ove, denticuli, frontoane triunghiulare şi pilaştrii cu capitele corintice, ilustra noua orientare politică a lui Vasile Lupu în ultima parte a cîrmuirii sale la răsărit de Carpaţi.

•

Încheind acest tur de orizont — succint prin caracterul său de comunicare ce a vrut să omagieze, la o aniversare rodnică, istoria şi pe istoricii Iaşului şi ai Moldovei — nu pot să nu remarc un fapt : toate monumentele aduse în discuţie, de la biserica Dragomirnei la aceea de la Sf. Sava din Iaşi, la lăcaşurile de la Trei Ierarhi şi Golia, au fost, fără excepţie, monumente izolate în peisajul nostru artistic din secolul al XVII-lea, monumente ale unui climat aulic sau datorate unor personaje de origini sau educaţii străine, în fine, datorate unor ctitori cu ambiţii şi personalităţi remarcabile — fie ei mitropoliţi ca Crimca, fie principi ca „Lupu bei" —, gustul public moldovenesc îndreptîndu-se mai curînd spre acele monumente tradiţionale care au reflectat şi ele ecoul „exotismelor" monumentelor aici amintite (în primele trei decenii ale secolului la Solca lui Ştefan Tomşa şi la Bîrnova lui Miron Barnovschi recunoscînd tendinţe şi realizări ale Dragomirnei, aşa cum la mijlocul deceniului al şaselea Caşinul lui Gheorghe Ştefan va traduce, simplificat şi autohtonizat, prestigiul Goliei lui Vasile Lupu).

Nu mai puţin, dincolo de valoarea lor de unicate, dincolo de valoarea lor estetică — foarte înaltă în cazul Dragomirnei, a Trei Ierarhilor şi al Goliei —, s-au reflectat în zidirea şi în stilul monumentelor de care ne-am ocupat stiluri de cultură foarte diverse, ţinînd în ultimă instanţă de consonanţele tot mai moderne şi tot mai rapide ale Moldovei secolului al XVII-lea cu ariile de civilizaţie cele mai apropiate. În diversitatea stilului artistic moldovenesc al secolului al XVII-lea, vom putea descifra nu, aşa cum s-a afirmat de atîtea ori grăbit, un semn de declin medieval, ci mai curînd un semn al febrei moderne de căutare a ceea ce e nou şi convenabil spiritului local, ecoul imediat al unor evenimente şi orientări ce ţin de însăşi istoria Moldovei dintre 1600 şi 1650 şi care este prin excelenţă, cred, istoria unui început de modernitate.

[24] *Portrete brodate...*, p. 162 ; în acest sens, către 1640, broderiile de la Trei Ierarhi reprezentînd pe Tudosca şi pe Ioan, soţia şi fiul voievodului, corespund stilistic momentului exprimat de decoraţia în piatră a bisericii mănăstirii Trei Ierarhi *(ibidem*, p. 162—163).

[25] A. Dobjanschi, V. Simion, *op. cit.*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ART ET POLITIQUE EN MOLDAVIE PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

La première moitié du XVII-e siècle représente, vue sous l'angle des monuments qu'on érigea alors, le temps d'un synchronisme stylistique fort intéressant avec l'Europe est-centrale et sud-orientale, avec la République royale polono-lithuanienne et avec l'Empire ottoman. Les échos artistiques de certaines circonstances très variées de la politique internationale est-européenne indique également une capacité remarquable de la mentalité nobiliaire moldave, après 1600, de recevoir et de modifier, selon ses goûts et son esprit, les nouveautés culturelles du monde environnant.

Ainsi, on a pu déchiffrer trois étapes bien définies d'histoire et d'art : 1) celle de la première décennie du siècle, correspondant aux règnes des membres de la famille des Movilă, où les rapports avec la Pologne catholique du „sarmatisme" détermina l'apparition de certains oeuvres d'art situés entre les nouveautés du „maniérisme international" et la tradition médiévale vernaculaire (la fameuse broderie funéraire de Jérémie Movilă et l'église principale du monastère de Dragomirna) ; 2) celle dont le point culminant fut la troisième décennie du siècle, temps d'une forte influence du Levant, sous des princes tels Radu Mihnea, Alexandru Coconul, Alexandru Iliaş, époque où fut élevée à Jassy l'église du monastère de Saint-Sabbas, pour une communauté grécophone, par un architecte de Constantinople et par un fondateur d'origine grecque également ; 3) celle marquée par les années '40 et '50 du XVII-e siècle, à savoir par le règne de Vasile Lupu, comprenant à son tour deux moments bien différents : celui où le prince s'appuya sur la Sublime Porte, où l'Orient triompha dans la civilisation aulique de Jassy illustrée par l'église des Trois Hiérarques et celui où il s'orienta vers la Pologne des Vasa et où l'on érigea l'église de Golia, fortement influencée par le baroque italien par le truchement polonais.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„LATINII DE LA DUNĂRE". PRESA AMERICANĂ DESPRE ROMÂNI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

DUMITRU VITCU

Abia începuseră ostilitățile în Balcani circumscrise noii ediții a crizei orientale, pe fondul căreia românii și-au redemonstrat maturitatea politică prin solemna declarație de la 9 mai 1877, cînd cercurile largi ale opiniei publice mondiale luau cunoștință, în manieră și prin mijloace dintre cele mai diverse, despre evenimentele, cauzele, interesele și năzuințele implicate într-o veritabilă competiție menită nu doar a liniști spiritele agitate în această parte a lumii, prin tranșarea victoriei între beligeranți și impunerea condițiilor de către biruitor învinsului, ci a restatornici supremații pierdute, a reabilita orgolii știrbite, a cicatriza răni și, în genere, a revizui ierarhii trecute în concordanță cu realitățile, ori numai cu aspirațiile momentului istoric.

Nu ne-am propus să urmărim, în rîndurile de față, ecoul produs în spațiu și timp de glasul răspicat și de brațul viteaz al națiunii române în cursul anilor 1877—1878 — au făcut-o alții, înaintea noastră, cu rezultate pe măsura paginilor de epopee înscrise de poporul român în cartea zbuciumatei sale existențe. Voim, doar, să facem cîteva necesare sublinieri asupra relației posibile între obiectivele politico-naționale românești către sfîrșitul veacului trecut(după proclamarea și recunoașterea independenței de stat a României) și interesele politice internaționale, cu referiri în exclusivitate la poziția Statelor Unite ale Americii față de România, așa cum se ilustrează aceasta în presa de peste Ocean a epocii.

Conștienți, însă, de faptul că presa — mai ales în condițiile liberalismului impus de epoca reconstrucției și dezvoltării societății americane după războiul de secesiune — nu exprimă întotdeauna punctul de vedere oficial, adică poziția factorului politic de decizie, ci opinii dintre cele mai diverse, generate de anume predispoziții, simpatii, antipatii și prejudecăți, am restrîns aria referirilor noastre la doar cîteva dintre numeroasele materiale privitoare la români apărute în coloanele celui mai mare, mai răspîndit și — desigur — mai reprezentativ cotidian american, „The New York Times", în ultimele două decenii ale trecutului secol. Este o perioadă densă, plină de evenimente și procese de amplă angajare și rezonanță pe plan general,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internațional, perioadă în care și societatea românească face hotărîți pași înainte pe calea progresului istoric, prilejuind nu numai aprecieri conjuncturale ori referiri laconice, ci adevărate dispute pe tărîm politico-diplomatic ori economic, menite a o înregimenta unuia sau altuia dintre sistemele de alianțe în formare, uneia sau alteia dintre sferele de influență.

Interesul opiniei publice și politice americane pentru problemele estului și sud-estului european, în general, pentru cele naționale românești îndeosebi — se știe — este mai vechi decît anii războiului care a consacrat independența de stat a României, manifestîndu-se sporadic chiar înainte de înfăptuirea statului național român modern [1]. Astfel, pe fondul confruntărilor politico-militare de la Dunărea de Jos în primele decenii ale secolului trecut, cînd adversitatea ruso-turcă amplifica profitabil, peste Ocean, ecoul luptei grecilor pentru independență, și-au făcut loc în mediul american și cele dintîi informații mai consistente relative la Principatele române. Fie că interesau prioritar cercurile diplomatice, precum știrile cuprinse în rapoartele generale și speciale transmise din Petersburg (între anii 1809 și 1814) de ministrul rezident și viitorul președinte al S.U.A., John Quincy Adams [2], fie că vizau instruirea — prin mijlocirea organelor de presă — a cititorilor de rînd, cum a fost bunăoară amplul material intitulat *Wallachia and Moldavia* și apărut în numărul din octombrie al influentului periodic din Boston, „The North American Review", informațiile erau preluate din surse intermediare, iar exactitatea lor, se înțelege, aproximativă.

Premise ale unor legături directe între „Lumea nouă" și Principatele dunărene aveau să se înfiripe, pe tărîm economic, odată cu încheierea primului tratat comercial între Statele Unite și Imperiul otoman [3] la 10 mai 1830, dată după care, teoretic, teritoriile românești deveniseră accesibile comerțului, navigației și „intereselor industriale" ale republicii americane, în Bosfor

---

[1] Vezi, îndeosebi: I. Stanciu, *An Unusual Episode in the Early relations between the Rumanian Principalities and the United States*, în „Rumanian Studies", II, Leiden, 1971—1972, p. 144—146; Idem, *Considerations sur l'evolution des raports comerciaux entre la Roumanie et les Etates Unis d'Amerique jusqu' en, 1914*, în *RRH*, 4/1972, p. 603—631; Idem, *Pagini din începutul relațiilor politice dintre Principatele române și Statele Unite ale Americii*, în *RdI*, 6/1975, p. 911; Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *Imaginea „Lumii Noi" în Țările române și primelor lor relații cu Statele Unite ale Americii pînă în 1859*, București, 1977; Stelian Popescu, *Relații economice între România și S.U.A. pînă la 1900*, în *AMN*, XII, 1975, p. 315; Idem, *Relații între România și S.U.A., pînă în 1914*, Cluj-Napoca, 1980; Cornelia Bodea, *Unitatea națională și independența României oglindite în memorialistica și presa americană*, în *RdI*, 5/1977, p. 843—860; Idem, *Roumanian—American Academic Relations in the past*, în *RRH*, 4/1979, p. 811—833; Idem, *„The New York Times" about Romanian's struggle for independence*, în *RESEE*, 3/XV, 1977, p. 413—429; Paul D. Quinlan, *Early American relations with Romania 1858—1914*, în „Canadian Slavonic Papers — Revue Canadienne des Slavistes", Ottawa, vol. XXII (1980), nr. 2, p. 187—207; Demetrius Dvoichenko-Markov, *Benjamin Franklin and the first American—Romanian Relations*, în „Cahiers roumains d'études littéraires", 2/1977, p. 61—69.

[2] Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*, p 107, nota 104.

[3] Pentru detalii, Leland James Gordon, *American Relations with Turkey, 1830—1930, an Economic Interpretation*, Philadelphia, University of Pennsilvania Press, 1932, p. 8—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și Marea Neagră [4]. Dar pînă la materializarea acestor posibilități, în direcția căreia stăruia, la 1839, consulul american la Constantinopol, John Brown, aveau să mai treacă ani și să se petreacă mutații politice de interes general cu puternice reverberații peste Ocean.

Izbucnirea revoluției de la 1848 în Europa a avut un larg ecou în rîndul opiniei publice americane, care n-a întîrziat să-și manifeste deschis entuziasmul față de cauza lor. Cum știrile despre acțiunile revoluționare din țările române erau transmise în S.U.A. de agențiile diplomatice americane din Constantinopol sau Viena și cum nu o dată acestea erau preluate fără discernămînt din presa germană și franceză, la destinație ajungeau informații contradictorii care deformau realitatea. Pentru modificarea imaginii eronate proiectată astfel pe evenimentele revoluționare din centrul și răsăritul Europei și îndeosebi pe cele din Imperiul habsburgic, s-a ridicat una dintre proeminentele figuri ale vieții culturale americane de la începutul veacului, Francis Bowen, editor și proprietar al revistei „The North American Review", declanșînd o aprigă dispută în care aveau să fie implicate alte cîteva organe de presă („The Boston Traveller", „The Chronotype", „The Daily Evening Transcript", „The Daily Advertiser", „Christian Examiner" ș.a.); cele potrivnice nu s-au sfiit a-l denunța ca pe un rătăcit, un agent în slujba absolutimsului habsburgic și țarist [5]. Lecțiile sale publice la „Lyceum" din Cambridge, în noiembrie 1849, precum și articolele publicate în diverse ziare și reviste în anii imediat următori, pe tema devenită predilectă a revoluției maghiare și interferențelor ei cu celelalte revoluții din Imperiul habsburgic, au semnificat prima luare de atitudine în publicistica americană în sprijinul cauzei naționale române [6].

Aceeași cauză avea să fie admirabil servită prin buna propagandă făcută realităților și perspectivelor românești în mediul american de unul dintre publiciștii îndeplinind misiunea corespondenților de presă pe frontul răsăritean în anii războiului Crimeii, James O. Noyes, medic chirurg în armata otomană, autorul, între altele, a unei binecunoscute lucrări consacrate spațiului geo-politic românesc [7], dar și de Charles Brigham, semnatarul unei voluminoase recenzii (tipărită în „The North American Review", January, 1857, p. 70—94) asupra cărții lui J.H.A. Ubicini *Provinces d'origine roumaines : Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, 1856.

Ulterior, idealul unității și neatîrnării naționale românești a găsit o audiență tot mai largă în „Lumea nouă" în contextul înfruntărilor și preocupărilor legate de soluționarea crizei balcanice reizbucnită în 1875. Firește, sporul de interes manifestat în cercuri dintre cele mai diverse ale opiniei publice sau politice de peste Ocean n-a însemnat și acceptul automat al năzuințelor românești, chiar dacă acestea aminteau de unele similitudini ame-

[4] Sergiu Columbeanu, *The Romanian Principalities and World Sea traffic after the Adrianople treaty (1829). The beginnings of Romanian—American Maritime relations*, în *NEH*, V, 1975, p. 241.

[5] Cornelia Bodea, *Unitatea națională...*, în *loc. cit.*, p. 844—845.

[6] *Ibidem*; vezi și Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 124; Stelian Popescu-Boteni, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, p. 38—39.

[7] J. O. Noyes, *Roumania : The Border Land of the Christian and the Turk*, New York, 1857.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricane de dată nu prea îndepărtată. Dacă, oficial, guvernul federal de la Washington, nedînd curs insistentelor demersuri ale ministrului român de externe, M. Kogălniceanu [8], a adoptat o poziție de strictă neutralitate față de conflictul din Balcani, comentarii rezervate, unele nefavorabile și chiar tendențioase la adresa actului politic românesc de la 9 mai 1877, au apărut în cîteva ziare și reviste de largă circulație, lăsînd a se înțelege că noul curs imprimat evenimentelor prin gestul Camerei de la București, contravenea sau, cel puțin, nu corespundea intereselor americane în zonă, e drept, încă neformulate explicit. „Ne temem că războiul — pronostica sceptic comentatorul ziarului „The New-York Times" în numărul din 22 mai 1877 — a și risipit o plăcută iluzie asupra viitoarei rezolvări a chestiunii orientale : anume, faptul că între înaintarea rusească și mobilitatea turcească s-ar mai putea situa o barieră sigură a unui cordon de state neutre și semiindependente" [9]. Or, declarația solemnă făcută de Kogălniceanu în Cameră în ședința acesteia din 9 mai, exprimînd voința unanimă a națiunii române, era incompatibilă cu semiindependența și neutralitatea preferate — cel puțin pînă atunci — de cercurile politice cărora le aparținea, sau erau reprezentate, de semnatarul amintitului comentariu.

Netăgăduit însă, optica generală a fost serios influențată în perioada imediat următoare de faptele de arme ale ostașilor români în Balcani, cunoscute publicului larg din amplele reportaje și corespondențe transmise direct de pe cîmpul de luptă, redacțiilor marilor cotidiene americane, de către corespondenții de presă speciali trimiși de o parte sau alta a frontului, sau din relatările de mai tîrziu ale unor foști ofițeri atașați militari, fie pe lîngă comandamentele Turciei și Rusiei, fie pe lîngă ambasadele Statelor Unite în țările din centrul și răsăritul Europei. Îndemnați, deopotrivă, de bunele impresii produse de armata română în faza preparatorie și îndeosebi după intrarea ei în acțiune, acești reporteri — între care se cuvin amintiți : J. A. MacGahan (corespondent pentru „The New York Herald" și pentru „The Daily News" din Londra), Carrol Tevis („The New York Times"), Francis D. Millet („The New York Herald"), Eduard King („The Boston Morning Journal", ș.a. [10] — s-au lăsat ispitiți de cunoașterea mai profundă și obiectivă a realităților românești și a caracterului poporului român în trăsăturile sale esențiale, iar constatările lor au fost împărtășite marelui public prin mijlocirea organelor de presă reprezentate.

Fără intenția detalierii momentului istoric și a semnificațiilor acestora, relevate deja în temeinice studii de dată recentă, ne îngăduim doar a reproduce un pasaj, dintr-o corespondență către „The New York Times" (în numărul din 3 iunie 1877), ce pare să statornicească o idee ; idee ce va fi ulterior repusă în circulație și dezvoltată pe măsura familiarizării opiniei publice americane cu realitățile românești și în pas cu sporul de interes înregistrat an de an la nivelul cercurilor politice și de afaceri de peste Ocean pentru zona balcano-dunăreană. Astfel, articolul monografic

[8] Ion Stanciu, *John Kasson, diplomația americană și independența României (1877—1880)*, în *RdI*, 5/1977, p. 1036—1037.

[9] Citat după Cornelia Bodea, *Unitatea națională...*, în *loc. cit.*, p. 851.

[10] *Ibidem*, p. 849.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The Principality of Roumania [11] datorat fostului ofiţer în serviciul armatei otomane în vremea războiului Crimeii, Carroll Tevis, scotea în evidenţă obîrşia latină a poporului român şi virtuţile sale moştenite de la „cuceritorii lumii", între care dominantă pare să fi fost „neobişnuita tenacitate" cu care şi-a apărat individualitatea împotriva tuturor vitregiilor şi s-a dezvoltat prin secole „într-atît, încît a devenit naţionalitate preponderentă la Dunărea de Jos şi în Munţii Transilvaniei". În perfect acord cu adevărul istoric şi cu idealul nostru naţional, semnatarul articolului sublinia că, „dacă ar fi luată în consideraţie rasa şi nu aspectul politic, ţara românilor ar fi de două ori mai mare" decît arăta aceasta la 1877.

Multe dintre observaţiile, notele şi comentariile acestui bun cunoscător al peisajului românesc (aşa cum fusese creionat încă din anii 1854—1855 şi nuanţat acum, la 1877) au fost reluate, repetate şi amplificate în anii imediat următori, pe fondul preocupărilor diplomatice prilejuite de recunoaşterea independenţei de stat a României şi de permanentizarea relaţiilor politice româno-americane. Contribuţii esenţiale în acest sens au avut, cum bine se ştie: Adolf Stern, vice-consulul american din Bucureşti, care sugera în cuprinsul rapoartelor sale transmise Departamentului de Stat recunoaşterea neîntîrziată a independenţei României, ţară menită să joace un rol important în răsăritul Europei; John A. Kasson, ministrul S.U.A. la Viena, susţinător ardent al implicării ţării sale în afacerile politico-diplomatice şi economice europene; Eugene Schuyler, cel dintîi ministru plenipotenţiar al Statelor Unite la Bucureşti, fost consul general la Roma şi apreciat la vremea respectivă ca „cel mai bine cunoscut diplomat american din Europa" [12]. Acestuia din urmă — altminteri pasionat istoric şi om de litere, autor al uneia dintre „cărţile marcante ale secolului" [13] — îi aparţin cîteva interesante corespondenţe transmise din Bucureşti spre a fi difuzate publicului american prin coloanele masivului „The New York Times", corespondenţe în cuprinsul cărora face, nu întîmplător, atente şi documentate observaţii pe marginea potenţialului economic al României (cu referiri speciale la agricultură) vis-a-vis de disponibilităţile pieţei româneşti pentru mărfurile străine, implicit americane. Şi cum, în concepţia sa, fenomenele economice nu puteau fi disociate de cele politice, ci corelate strîns şi supuse exigentului examen diplomatic [14], nu este exclus, ba chiar foarte posibil, ca tot lui să aparţină şi amplele comentarii politice relative la România, apărute în două numere, din aprilie şi mai 1881, ale cunoscutului cotidian new-yorkez, sub titlul oarecum identic: *Charles I — King of Roumania* (Anexa I) [15] şi, respectiv, *King Charles* (Anexa II) [16].

---

[11] Idem, *"The New York Times" about Roumanian's struggle for independence*, în *RESEE*, 3/XV, 1977.

[12] Frank G. Siscoe, *Eugene Schuyler. First American diplomat in Romania*, în *RRH*, 2,1972; Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 209.

[13] Eugene Schuyler, *Peter the Great, Emperor of Russia. A study of Historical Bography*, I—II, London, 1884.

[14] Idem, *American Diplomacy and the Furtherance of Commerce*, New York, 1886.

[15] "The New York Times, XX, nr. 9243, April, 24, 1881, p. 8, col. IV.

[16] *Ibidem*, nr. 9269, May, 24, 1881, p. 4, col. V—VI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hotărîrea adoptată de Parlamentul ţării cu privire la transformarea României în regat şi încoronarea principelui Carol ca rege a prilejuit comentatorului noi observaţii, pe o temă de acum mai veche, anume trăsăturile caracteristice ţării şi poporului de la Dunărea de Jos, pentru care cercurile politice şi opinia publică americană manifesta un evident spor de interes.

De la bun început se impune remarca similitudinii aproape perfecte a unor paragrafe sau idei din noile reportaje cu altele aflate în corespondenţe anterioare, fapt ce ar putea conduce la o primă concluzie, anume că materialele fuseseră elaborate, deopotrivă, de acelaşi autor. Dar la fel de bine poate fi vorba de aceleaşi surse româneşti de informare consultate succesiv de autori diferiţi, ori mai simplu, preluarea unor date şi fapte puse deja în circulaţie prin coloanele „New York Times"-ului de către autorul articolelor asupra cărora voim a stărui. Mai important însă decît chestiunea paternităţii materialului, ni se pare gestul readucerii în atenţia opiniei publice americane a realităţilor şi problematicii româneşti în complexitatea şi prospeţimea lor, cel puţin aşa cum îi apar şi cum le înţelege corespondentul, orientat predilect în direcţia politico-naţională.

Rememorînd împrejurările angajării României în războiul din anii 1877—1878 şi riscurile cărora se expuse atunci principele Carol (în caz de eşec ar fi împărtăşit — se zice — soarta nefericitului Rochefort Clemenceau după Comuna din Paris), autorul încearcă să descifreze în gestul încoronării nu doar materializarea unei ambiţii prusace, ci un necesar act de justiţie pentru o naţiune distinctă din bazinul dunărean, ce şi-a cîştigat şi impus respectul şi locul binemeritat în rîndul celorlalte popoare europene şi cu care Statele Unite tocmai oficializase şi permanentizase relaţii diplomatice (din anul precedent). „Exemplara tenacitate cu care ei (românii — *n.ns.*) şi-au conservat prin secole individualitatea în pofida descurajantelor vitregii — sublinia acesta — reprezintă unul din cele mai curioase fenomene istorice. Hunii, goţii şi avarii le-au invadat teritoriul ; slavii, bulgarii şi turcii, fiecare pe rînd, au tulburat pe paşnicii români. Dar ei s-au ridicat mereu la suprafaţă din acest potop al popoarelor cu vigoarea moştenită, fără doar şi poate, de la patricienii Romei, ai căror descendenţi românii înşişi se cred. „Romanul nu pere" — „romanul nu trebuie să piară" — a fost multă vreme strigătul, cînd îndrăzneţ, cînd deznădăjduit al unui popor oprimat. Acum nou-născuta naţiune poate să şi l *însuşească* ca pe o exultantă proorocire. Într-un cuvînt, încoronarea lui Carol semnifică mai curînd înnobilarea unei rase, decît naşterea unui <nou> rege".

În continuare, corespondentul new-yorkez oferă sugestive informaţii — pe adresa cititorului neavizat ori a cercurilor politice şi de afaceri interesate — asupra ţării şi locuitorilor acesteia, etalînd cunoştinţe nu doar livreşti în domeniu. „Regatul României dispune de un teritoriu şi o populaţie aproximativ egale cu cele ale statului New York, adică 49.262 mile pătrate (aprox. 79.262,5 km² — *n.ns.*) şi 5.376.000 locuitori, situîndu-se pe locul al zecelea între naţiunile europene, după populaţie, şi pe al 12-lea, după suprafaţă. Însă dacă etnicul şi nu hotarele politice arbitrare ar fi luate în consideraţie, ambele elemente ale dimensiunii naţionale ar trebui mult extinse. Astfel judecat, ţara românilor ar trebui să cuprindă nu numai Ţara Românească şi Moldova, ci şi Basarabia rusească, Bucovina, Transilvania

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și o zonă largă din Banatul ungar. Colonii românești se află pe tot malul drept al Dunării, în Tracia, Epir, Macedonia, Tessalia și Albania, precum și oriunde ei și-au conservat limba, portul, obiceiurile și tradiția. În rezumat, între pusta Ungariei și munții Greciei sînt 15 milioane de români. Fiecare dintre aceștia trebuie să vibreze și să se simtă atrași spre noua demnitate alături de frații de același sînge aparținînd acum politic și geografic României și *este foarte posibil ca românii de astăzi să constituie doar nucleul unui mai larg și mai puternic regat* (subl. ns.).

Dincolo de cifrele și de clasamentele puse în circulație, care au netăgăduit, importanța și rolul lor pentru cititorul, omul politic sau de afaceri american, detașantă pentru noi rămîne ideea din urmă, cea a polarizării românilor de sub stăpîniri străine la matcă, exprimînd — după părerea noastră — nu doar o simplă supoziție cu efect spectacular, ci o *stare de spirit* necomandată, autentică, verificată pe viu (se pare) de autorul reportajului.

Pe măsura înaintării în timp și a desfășurărilor evenimentelor interne și internaționale către sfîrșitul secolului, românii și problemele lor politico-naționale prilejuiesc tot mai adesea comentatorilor politici, corespondenților de presă, oamenilor de știință și de cultură americani incursiuni în trecutul și prezentul țării, din care demersuri se degajă previziuni ori luări aminte asupra stărilor de fapt, concordante năzuințelor și comandamentelor majore românești. Firește, observațiile formulate și semnificațiile atribuite nu pot fi deplin înțelese în afara cadrului istoric general, care presupune înscrierea sud-estului european între preocupările politice și economice curente ale Statelor Unite și, legat direct de aceasta, atenta supraveghere a manevrelor diplomatice întreprinse la Viena și Petersburg îndeosebi, dar și în celelalte capitale ce-și aveau ațintite privirile spre Balcani.

Sugestiv în acest sens ni se pare amplul comentariu politic publicat sub titlul *Roumania's unquiet time* (Anexa III) [17], în coloanele aceluiași mare cotidian american din New York, prilejuit fiind de izbucnirea și desfășurarea puternicelor revolte țărănești din România în primăvara anului 1888. Analizînd evenimentele dintr-o perspectivă mult mai largă decît putea s-o ofere momentul istoric atît de incandescent, autorul (iarăși !) anonim al articolului, depășește cadrul îngust al fenomenului social, apelînd și explicîndu-l prin cel politic — trecut, prezent și de perspectivă — pentru înțelegerea mai lesne de către cititorul american a unei aserțiuni formulată din capul locului, anume că „România pare să fie craterul vulcanului format de chestiunea orientală". Poziția geografică de neinvidiat a micului regat situat între două imperii rivale, austro-ungar și țarist, preocupate, deopotrivă, să-l includă în aritmetica lor politică, oferă corespondentului posibilitatea unor constatări și exprimarea unor puncte de vedere ce par a nu fi ale unui simplu martor imparțial, ci ale unui exponent reprezentînd interese superioare.

O primă constatare : opoziția flagrantă între opțiunile politice externe ale regelui Carol I, pe de o parte, ale țării (marea masă a cetățenilor ei), pe de alta. Spre a scoate în relief grava eroare săvîrșită cu doar cîțiva ani mai înainte de cercurile politice conducătoare în frunte cu regele și cu

[17] *Ibidem*, XXXVII, nr. 11438, April, 27, 1888, p. 2, col. I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al său prim-ministru, I. C. Brătianu — pentru care corespondentul manifestă o făţişă antipatie — prin aruncarea ţării în braţele Austro-Ungariei (în octombrie 1883), acelaşi comentator invocă, exagerînd de astădată, filorusismul unei „mari părţi a populaţiei" româneşti (îndeosebi poporul de rînd) ce „considera pe ţar ca pe propriul eliberator de sub sclavia şi tirania turcească". În favoarea orientării României spre Rusia ţaristă — soluţie politică conformă opţiunii subînţelese a corespondentului — erau îngroşate similitudinile româno-ruse în mentalitate, port şi obiceiuri, ba chiar şi în sistemul feudal-iobăgist de pînă la 1864, dîndu-se o interpretare voit pacifistă hotărîrii Congresului de la Berlin (1878) în privinţa sudului Basarabiei.

Mult mai interesante pentru noi sînt însă comentariile relative la raporturile româno-austro-ungare, privite prin prisma intereselor disjuncte de casă (Hohenzollern), pe de o parte, şi naţionale româneşti, pe de alta. „În privinţa Austriei — spune el — sentimentele supuşilor regelui Carol se deosebesc foarte mult. În primul rînd, trupele austriece care ocupaseră Moldova şi Ţara Românească în vremea războiului Crimeii au lăsat impresii extrem de proaste în urmă-le, afirmîndu-se că s-au impus prin excese de brutalitate şi tiranie. În al doilea rînd, sînt nu mai puţin de 3 milioane de români aşezaţi în Transilvania şi Ungaria, care sînt supuşi ai regimului imperial austriac şi nemulţumiţi amarnic cu soarta lor, precum erau veneţienii pe vremea cînd «perla Adriaticii» se afla în mîinile administraţiei vieneze".

Descriind apoi situaţia ingrată a românilor transilvăneni în condiţiile istorice concrete generate de pactul dualist, corespondentul notează: „Metode severe de represiune şi chiar de persecuţie sînt utilizate de unguri în eforturile lor zadarnice de maghiarizare a cetăţenilor români, pentru care ei manifestă în toate ocaziile cel mai deschis şi jignitor dispreţ. Ungurii doresc crearea unui regat unit, cu un parlament după modelul englezesc. În consecinţă, ei se străduiesc să le asimileze şi să le diminueze toate particularităţile din instituţii, limbă, obiceiuri, religie şi mentalitate. Avînd în vedere acest obiectiv, Dieta din Pesta a suprimat autonomia Transilvaniei — locuită aproape în exclusivitate de români şi avîndu-şi propriul trecut glorios — într-un chip foarte asemănător manierei în care parlamentul englez a spulberat autonomia Irlandei la începutul acestui veac. Mai mult decît atît, în contradicţie indirectă cu prevederile legii imperiale din 1863 privitoare la Transilvania, folosirea limbii române în documentele oficiale, în tribunalele judecătoreşti, biserici şi şcoli a fost interzisă, iar autonomia acestora din urmă a fost abolită".

În strînsă legătură cu împrejurările politico-naţionale descrise, acelaşi autor remarcă faptul că „românii sînt foarte impulsivi şi aprigi", că detestă „tirania austriacă" şi că ţintesc la eliberarea de sub jugul greu al acestei opresiuni.

Cît priveşte atitudinea confraţilor de peste munţi faţă de soarta vitregă a transilvănenilor, remarcă interesul, simpatia şi compasiunea supuşilor lui Carol pentru ei şi, în general, pentru Transilvania, care oferă — spune el — „un veritabil model al iredentei româneşti". De la un capăt la celălalt, „micul regat dunărean se manifestă clar împotriva Austriei şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favorabil Rusiei", iar soluția neutralității în eventualitatea unui război între cele două imperii pare exclusă pentru România amenințată cu distrugerea din partea unuia sau a celuilalt dintre combatanți, opțiunile fiind deja conturate: „populația preferă că alianța ar trebui încheiată mai curînd cu țarul decît cu împăratul Francisc Iosif". Previziunea corespondentului avea să se adeverească într-o perspectivă nu prea îndepărtată, cu excepția politicii de neutralitate adoptată totuși conjunctural de România odată cu declanșarea conflictului mondial din 1914.

Trecem peste partea finală a acestui amplu articol, parte consacrată evenimentelor de ultimă oră din România (erorile trecutei administrații Brătianu, imixtiunile noului ambasador rus la București în tulburările social-politice interne și constituirea cabinetului Th. Rosetti), interesante deopotrivă, spre a ne opri, în încheiere, asupra unui alt material de presă ilustrativ pentru viziunea americană asupra problemelor politico-naționale românești în pragul secolului nostru. Este intitulat *Latins of the Danube* (Anexa IV) [18] și a apărut ca editorial în numărul din 1 martie 1896 al binecunoscutului „The New York Times". Autorul încă neidentificat al materialului a avut ca sursă de inspirație și pretext totodată, cunoscuta *Istorie a românilor din Dacia Traiană* a lui A. D. Xenopol, a cărui versiune franceză, în două volume, tocmai apăruse la Paris [19] și la care, de altfel, se și referă în final. Nu este însă vorba de o prezentare rezumativă a lucrării (care se oprește precum se știe la momentul Unirii Principatelor din 1859), ci una afectivă a problematicii românești în esența ei națională, înfățișată opiniei publice americane într-o manieră extrem de accesibilă. El se dovedește a-și fi însușit și stăpînit cu destulă precizie elementele fundamentale ale istoriei, geografiei, culturii și civilizației poporului român, pe temeiul și prin prisma cărora formulează aprecieri demne de un mai larg interes asupra trecutului, prezentului și perspectivelor românești pe coordonatele politice generale.

Invocînd — pentru uzul cititorului neavizat — numele și hotarele Daciei antice dominate de Munții Carpați („Alpii Daciei"), autorul identifică spațiul românesc cu cel dacic. Desigur, aserțiunea rămîne valabilă din punct de vedere etnic, pentru că din punct de vedere politic prezentul istoric afla pe români risipiți sub patru coroane: Basarabia — era încorporată Rusiei țariste, Bucovina — Austriei, Transilvania și Banatul — Ungariei, iar Moldova și Țara Românească, unite la 1859, constituiau, din 1881, regatul României. „Numai în acest regat românii sînt supuși propriilor rînduieli, pentru că aiurea ei suportă legi adesea sălbatice și nedrepte impuse lor de străini. Regatul României — continuă comentatorul — nu reprezintă una dintre puterile Europei, dar nici nu poate fi neglijat. Are o suprafață de 131 000 km² și peste 5 milioane de locuitori, de cinci sau șase ori dimensiunea Belgiei sau Olandei și aproape identică cu cea a Angliei. Pe temeiul resurselor existente și a ratei de creștere a populației, același

[18] *Ibidem*, XLV, nr. 13893, March, 1, 1896, p. 26, col I—II.

[19] A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'a l'Union des Principautes en 1859*, par —, avec une preface par Alfred Rambaud, prof. à la faculté des Lettres de Paris, tome I—II, Paris, 1896.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corespondent întrevedea posibilitatea situării, într-un viitor nu prea îndepărtat, a României pe locul opt în Europa. Aceasta s-ar realiza chiar mai devreme — spune el — dacă regatul ar putea recupera regiunile românești ce nu se află sub autoritatea sa. Cu Basarabia și Bucovina, desmembrate în trecut de la Moldova, și cu Transilvania, regatul ar cuprinde 240.000 km², cu aproape 10 milioane de români. Însă Basarabia se află în mîini ce țin strîns ceea ce apucă, iar teritoriile încorporate coroanelor Austriei și Ungariei nu pot fi detașate cu ușurință".

Idealul național românesc nu este doar enunțat de comentator, ci susținut afectiv și servit cu argumente istorice menite a-i întări veridicitatea în fața cititorului american. Episodul consumat la Iași în anul 1883, cu prilejul dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare, cînd semnele „iredentismului românesc" treziseră îngrijorare printre vecini, este privit admirativ, deslușindu-i-se sensul și semnificația. „Aici, între Dunărea de Jos și Prut se află un important stat ; poate că un mare viitor îl așteaptă. Acest popor dispune de toate atributele unei vieți politice a unei națiuni europene. Are un rege constituțional, un guvern responsabil, un parlament format din două camere, o presă liberă, egalitate civilă și un drept lărgit al sufragiului".

Subliniind faptul că realitățile constatate sînt înfăptuiri de dată recentă, autorul face dese incursiuni în trecut, realizînd imagini ce sporesc semnificația celor dintîi. „N-a trecut prea mult timp de cînd această țară era ruptă în două principate, fiecare guvernată de cîte un domnitor ce era despot în interior și sclav în fața sultanului la Constantinopol ; nu cu mult timp în urmă, un greu tribut agravat de pretențiile domnitorului ilustra continuarea dominației otomane ; marea majoritate a populației în stare de șerbie era supusă celei mai sălbatice exploatări, celor mai abominabile impozite ; istoria de dată foarte recentă, amintește numai de pămînturi și localități devastate și de capetele domnitorilor pironite pe la porțile palatelor".

Mîndri de obîrșia lor, românii — zice-se — s-au impus tîrziu în conștiința lumii prin numele ce-l poartă, prilejuind aserțiuni dintre cele mai bizare relative la etnie. Spulberînd orice îndoială, comentatorul afirmă că „acești oameni sînt autentici descendenți ai legionarilor și coloniștilor lui Traian ; limba ce o vorbesc este cea folosită de români, iar numele lor este al celor care au subjugat lumea, care au dominat peste seminții și regii antichității. Mult mai credincioși decît alte rase neo-latine, românii și-au conservat numele cu obstinație împotriva numeroaselor vitregii, și l-au învățat din nou sub bubuitul tunurilor de la Plevna în ziua redeșteptării lor triumfătoare".

Cuvinte de laudă și de admirație sînt exprimate apoi pe adresa modelatorilor de limbă, a cărturarilor militanți în frunte cu corifeii Școlii ardelene, a ctitorilor de școli naționale, a creatorilor de presă și instituții de artă și cultură în limba română, a căror devoțiune pentru cauza națională este asemuită cu cea a eroilor războaielor sfinte. Traseul istoric schițat de autor pe temeiul amintitei lucrări a lui Xenopol, cu sugestive imagini desprinse dintr-un tumultuos trecut, conduce pe cititor către un final ce ni se pare concludent în privința sentimentelor nutrite pentru țara și poporul ce face obiectul comentariului său și e de presupus că nu puțini dintre citi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torii materialului vor fi dobîndit cunoştinţe noi, ori şi le vor fi revizuit pe cele anterioare relative la mica, dar singura, naţiune moştenitoare a numelui unui mare imperiu al antichităţii : „Principatele dunărene au ajuns în pragul evului contemporan cu teritoriul conservat, în pofida suzeranităţii turceşti, a domniilor fanariote, a «protectoratelor» austriac şi rusesc. Ele şi-au pregătit, printr-o muncă tenace în interior, propria renaştere politică. *Şi vor fi gata să se ridice la sunetul goarnei ce va deştepta naţiunile din letargia ce le mai stăpîneşte încă în acest secol* (subl. ns.).

Timpul, acest unic şi drept judecător al faptelor istorice, a confirmat deplin aserţiunea finală a comentatorului american inspirat, poate, şi din lectura operei lui Xenopol ; peste două decenii, idealul naţional românesc — servit adeseori cu dăruire şi onestitate în mediul american de gazetari informaţi la faţa locului — avea să prindă viaţă prin repetabila jertfă de sînge a românilor asigurătoare Marei Uniri din anul 1918.

I

CHARLES I — KING OF ROUMANIA

Charles of Roumania began a dangerous game when, four years ago, he declared war against his suzerain, the Sultan, without anymore substantial grievance than that allegiance to him was burdensome, or any better reason than that the opportunity seemed propitious. Had he failed he would have been in exactly the same situation as Rochefort Clemenceau, Roussel, or the nameless thousands who were shot to death in the street of Paris or on the plains of Satory after the Commune of 1871.

But he played a winning card when his raw soldiers, with a bravery which compelled the admiration of veterans, stormed the Grivitza redoubt, before Plevna, and the foundations of his battle-born kingdom may be said to be laid on the ruins of the forts about that city. But the assumption of the crown by him is only a form and a symbol. The fact behind it is that the nation over which he rules, and which Western Europe has always striven to ignore now emerges from the chaotic agglomeration of widley distinct races inhabiting the valley of the Danube, and takes its proper place among them as a distinct people — a race as sharply defined as disignified as deserving of the respect of the world as any other group among thouse millions of motley men. The singular tenacity with which they have for ages preserved their individuality amid the most discouraging events is one of the most curious phenomens in history. Huns and Goths and Avari have overrun their territory. Slavs and Bulgars and Turks have each in turn misruled the mild Roumanians. But they have always risen to the surface of this deluge of nations with a bouyancy doubtless due to the strength inherited from the patricians of Rome, of whom the Roumanian peasant believes himself the descendant. "Romoun no pere" — "the Romain shall not perish" has long been by turns the defiant of the despairing cry of an oppresed people. Now the new-born nation might well adopt it as an exultant prophesy. In a word, the crowning of Charles is quite as much the knighting of a race as the birth of a King

The kingdom of Roumania has a territory and a population rather than New-York State that is, it has about 49 262 square miles of territory and 5 376 000 inhabitants. Thus it ranks the tenth among the nations of Europe, according tot population, and the twelfth according to territory. But if race and not artificial political distinctions were to be considered, both these items of national greatness would have to be largely increased. Thus reckoned, the country of the Roumanians would comprise not only Wallachia and Moldavia south of the Carpathians, but also Russian Bessarabia, the Bukovine, much of Transylvania, and a large zone of the Hungarian Banat. There are colonies of Roumains all alorg the right bank of the Danube, in Thrace, Epirus, Macedonia, Tessaly, and Albania, and everywhere they preserve their language, costumes, costoms, and traditions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In short, between the plains of Hungary and the mountains of Greece there are 15 000 000 Roumains. Everyone of them must be thrilled and attracted by the new dignity, attaching to those of their blood inhabiting political and geographical Roumania and it is quite possible that the Roumains of to-day is but the nucleus of a yet larger and more powerful kingdom. Dogmatically, the Roumanian Church is identical with the Greek, but it should be said, it is entirely independent of the Patriarch of Constantinople, and is administred by a synod which has for it chiefs the two Archbishops of Jassy and Bucharest.

King Charles is not a Roumanian by brith. When Hospodar Cusa was deposed, the Roumanian statesmen agreed that no native Prince, exposed to all the jealousy of the leading families, could hope to successfully succeed him. Looking abroad, their choice fell on a subaltern in a Prussian cavalry regiment. He was brought into the kingdom in the disguise of a servant, he was presented to the people for their suffrages and he was elected by a nearly unanimous "plebiscite" on the 20-th of April 1866. The individual thus suddently transported from comparative obscurity into the fierce light which beats about a throne was only 27 years old, having been born on April 20, 1839. But he come of a race to whom it is a natural to rule as to breathe being the second son of Prince Charles Anthony of Hohenzollern, and he settled himself into his throne in the best manner of the family to which Prussia, owes so many admirable rulers, statesmen and soldiers. He found an empty Treasury, discordant factions, an ignorant, thengh gentle and cultivable, people. But when his primacy was well established the subordinate Princes found less to quarrel about; education has been made more general, and the Treasury, though overweighted by a war, is in better condition than Roumania's imperial neighbours. He has ruled the Mahommedans among his people in a manner which should shame the barbarous Bulgars, and he has removed the disabilities of the Jews, who comprise the largest foreign element of his population.

"The New York Times", XXX, 9243, April, 24, 1881, p 8, col. IV.

II

KING CHARLES

Prince Charles of Roumania is a King at last. He was crowned day before yesterday and if we are to accept — as there is no reason why we should not — the "Herald's" account of the ceremony, it must have been a very brilliant one. That veracious journal assures us that white shirts were almost universally worn by the nobility and gentry of Roumains who were present at the coronation. Not content with this reckless luxury of dress, some of the guests also wore "jackets" and though the fact is not mentioned there may have been one or two extravagant nobles, who went the extreme lenght of trousers. In any event, there is no doubt that last Sunday, was a great day for Roumania and that hereafter white shirts will be associated in the Roumanian mind with the birthday of the new kingdom; and as the step from wearning white shirts to personal bathing is a comparatively short one, we may expect that the latter practice will be introduced into Roumania before very long.

Ever since the Crimean war, Roumania, although nominally subject to the Porte, has been virtually an independent principality. The Roumanians had a nicely uniformed Army of their own and when, on the occasion of the last Russo—Turkish war, they declared their independence and made an alliance with the Russians, it was confidently expected that the Army would prove to be the fastest Army in Europe. It is said that the Commander-in-Chief, being visited at the outbreak of the war by a Russian general, undertook to show him how quickly the Roumanian Army could monoeuvre, and with this wiew caused the "assembly" to be beaten one night after all the soldiers were asleep. Supposing that the enemy was upon them the men sprang from their beds at the first sound of the drum. In ten minutes the entire Army had vanished apparently from the face of the earth, and it took a fortnight of hard work on the part of the Russian cavalry to hunt up the Roumanian soldiers and to bring them together again. This anecdote

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

may not have been strictly true, but it gives a good idea of the peculiar reputation which at that time attached to the Roumanian Army. To the astonishment of every body, the Roumanians fought splendidly at Plevna. They may have been encouraged to strom the Turkish internchments by the persuassive influence of Russian bayonets in their rear, but it can not be devied that they did storm the Plevna batteries in magnificed style, and it was this fact led Europa to acquiesce in Prince Charles's recent determination to transform himself into a King.

There is no particular reason why Roumania should be a kingdom rather than a principality. There is no active demand in Europa for any increase of Kings, and, in fact, for some time the supply of Kings has exceeded the demand. The Roumanians themselves have nothing to gain by the Crowning of King Charles. They cannot possibly charge the occasional tourists who visit their country any more for board, lodging and horses than they have been in the habit of charging, and their taxes will not be lessened now that they are paid to a King instead of a Prince.

In fact, nobody except Prince Charles wanted Roumania to be a kingdom, and he was influenced solely by personal reasons. The true is, Prince Charles — or, as he is henceforth to be called, King Charles — wanted to get into Society. He knew that a Roumanian Prince was practically nobody. The Czar treated him politely because Russia might any day want the loan of the Roumanian Army, but not other monarchs took any notice of him. Francis Joseph never called on him; the Emperor William never asked him to run over to Berlin and spend a Sunday with him, and Queen Victoria would probably have cut him dead had he bowed to her in the street. On the other hand, he was compelled to associate on terms of equality with such persons as the Prince of Servia and the Prince of Bulgaria. The former, whose soldiers had never had Russians enough in their rear to induce them to fight bravely, felt himself quite to equal of his Roumanians brother, and had a way of slapping him on the back and talking about "us Princes" which was to the last degree exasperating; while Prince Alexander of Bulgaria, who as yet has no Army worth mentioning, and who can hardly be regarded as an independent Prince, was continually sending. Charles invitations to dinner just as if the hero of Plevna wanted to be un familiar terms with a mere Bulgarian Prince. It was the conviction of Prince Charles that if he could have himself of these vulgar Princes, but could gain admission to the society of the first monarchs of Europe. Accordingly, he has converted Roumania into a kingdom, and hereafter the Servian and Bulgarian Princes will be required to keep their distance.

It is paintful to dash the hopes of an ambitions monarch, but the truth is that King Charles will before long find that he has made a mistake. The European kings will probably feel compelled to leave their cards at his front door, but they will show him by their manner that they regard him as a "parvenu" and do not care for his society. On the other hand, the Prince of Servia and the Prince of Bulgaria will before long demand crowns for themselves, and as no European a State will care to go to war over such a trifle, Servia and Bulgaria will be permited to become kingdoms. King Charles will then find himself in no better position than in the days when he was a Prince. The King of Servia and the King of Bulgaria will force their society upon him and he can not with any decency snub them. So in the end he will find that the expense of his coronation has been wasted and that his unfortunate nobles have provided themselves in vain with clean white shirts upon which the eyes of the European monarchs will never rest.

"The New York Times", XXX, 9269, May, 24, 1881, p. 4, col V—VI.

III

ROUMANIA'S UNQUIET TIME

Civil war at the present moment raging in Roumania and the insurrection which at first was of an agrarian character is developing into a full-blown revolution that bids fair to drive King Charles and his poet Queen from their perilous throne to seek refuge in

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the German Fatherland. As Roumania appears to be the crater of a volcano formed by the Eastern question a few words indicating the causes of the present disturbances may be of interest. Roumania possesses a population of about 5 500 000 inhabitants, of whom all but about 400 000 belong to the Greek rite, and practically regard the Czar of Russia in the same light as Spanish, Austrian, and French Catholics do the Pope. Although not Russian by descent, yet to all intents any purposes the vast body of the population have Russian ideas, customs and traditions, and up to the year 1864 the system of serfdom and of communal lands was almost identical with that of the dominions of the Czar. Moreover, the common people regard the latter as their liberator from the bondage of Turkish rule and tyranny, and, notwithstanding all statements to the contrary, have retained a very friendly recollection of the Russian occupation of 1877, when the Czar's troops made a point of paying liberally for all they required and of treating the population with consideration.

It should also be added the large Roumanian population of the province of Bessarabia, which was acquired by Russia at the congress of Berlin, in 1878, appear to be exceedingly satisfied with their position as subjects of the Czar. There are no complaints from that source, and consequently there is no feeling in Roumania on behalf of "unredeemed" Roumanians in Bessarabia, nor any aspirations in the latter province toward Roumanian citizenship.

With regard to Austria, the feeling of King Charles's subjects is very different. In the first place, the Austrian troops who occupied Moldavia and Wallachia during the Crimean war left exceedingly bad impressions behind them and are asserted to have believed with great brutality and tyranny. Secondly, there are no less than 3.000.000 Roumanians settled in Transylvania and Hungary who are subject to the Emperor of Austria's rule, and who are as bitterly discontented with their lot as were the Venetians, at the time when the "Pearl of the Adriatic" was still under the oppressive sway of the Vienna Government. Severe methods of repression and even of persecution are used by the Hungarians in their futile efforts to Magyarize their Roumanian fellow-citizens, toward whom they display on all occasions the most undisguised and insulting contempt. The Hungarians wish to form a unified kingdom with a Parliament in the English fashion; and consequently, they endeavor to asimilate and lessen all peculiarities in institutions, languages, customs, religion and ideas. With this object in view the Diet at Pesth has suppressed the autonomy of Transylvania, which is almost exclusively inhabited by Roumanians, and which had its glorious past very much in the same way as the English Parliament at the beginning of the present century destroyed the autonomy of Ireland. Moreover, indirect contradiction with the terms of the Austrian imperial law of 1863 concerning Transylvania, the use of the Roumanian language in the Government documents, law courts, churches, and schools has been prohibited, and the autonomy of the churches and schools has been abolished. The Roumanians are a very impulsive and hotheaded people, and bitterly resent the above instances of "Austrian tyranny", as they term it, and yearn for deliverance from the heavy yoke of Austrian oppression

The position of their compatriots, on the other side of western frontier, excites the most intense interest, sympathy and compassion on the part of the Roumanians under King Charles's rule, who see in Transylvania a genuine case of "Roumania Iredenta". The feeling throughout the little Danubian Kingdom is most distinctly hostile to Austria and favorable to Russia, and since Roumania's neutrality in case of an Austro-Russian war would be but a polite fiction and she is under the disagreeable necessity of saving herself from distruction by allying herself with one or the other of the two combatants, the population prefer that the alliance should be contracted with the Czar rather than with the Emperor Francis Joseph.

King Charles, however, notwithstanding all his devotion to ward his adopted country is, before everything else, a Hohenzollern, and entirely influenced on all matters of foreign policy by the head of his house at Berlin and by the latter's Chanceller, Prince Bismarck.

In accordance with their instructions and his own inclinations, but in direct opposition to the wishes of his subjects, he has thrown himself into the arms of Austria and contracted an offensive and defensive alliance with the Viena Government. In this course,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

he was warmly supported by M. Brătiano, who, until two weeks ago, was the all-powerful Prime Minister of the Kingdom. For over 12 years this unscrupulous man, who, in 1858, was expelled from France in consequence of his implication in an attempt to assassinate Napoleon III, has been the despotic Premier of Roumania, and although at the time of his fall he possessed a majority of no less than 137 votes in the Parliament, yet his party had entirely ceased, either in home or in foreign matters, to represent the wishes of the country. This somewhat anomalous state of affaires was due to the pressure and influence exercised on the electors by his vast network of officials. As an instance of M. Bratiano's imprudent efforts to induce the peasantry bright blue voting tickets in transparent envelopes and had caused the belief to be spread that not to vote blue would be to incur not only the displeasure of the Gouvernment, but also of the local collectors of rates and taxes. M. Brătiano's name has likewise been implicated in the long series of boodle scandals which have ended by giving the Roumanian Administration the reputation of being the most corrupt Government in Europe. Among their number may be mentioned the contract for the construction of the railways which was awarded to a German Company at the rate of 40.000 $ per kilometer, whereas French or English syndicates offered to do the work for 20.000$ a kilometer, the War Office fraude, and many others.

It was for the purpose of taking advantage of the state of affairs caused by the antagonism of the people to the King and Government that the Czar despatched M. Hitrovo, the cleverest of all his splendid corps of diplomatists, to take up his residence as Russian Plenipotentiary at Bucharest, and adjoined to his legation as First Secretary the late M. Grigoire Willanow, who spent more than eight years of his life as Charge d'Affaires at Washington.

How well M. Hitrovo has succeeded in his mission may be seen by gazing at the present disturbed state of Roumania. The members of the Parliamentary opposition have relied on him for guidance and every orthodox priest and village pope throughout the kingdom has been glad to act on his instructions as coming from the supreme head of their church namely, the Czar. His object, of course, was to drive from power both the sovereign and Minister, who had allied themselves with Russia's enemies, and to install in their places friends of the Czar. For Bulgaria and Constantinople can only be reached by the Moskovite forces through Roumania and it is indispensable to Russia that the little kingdom should be either subject to the Czar's orders, or at least amicably disposed to Russia.

The peasantry are an improvident lot whose crops are mortgaged even before they are ripe to the Jewish usurers that owarm throughout the country. The distress and the taxes have gone on increasing year by year and hence M. Hitrovo's Panslavist emissaries found but little difficulty in persuading the peasants that their misery was due to the hostility of the King and Government to the Czar, and that were good relations established with the latted peace and plenty would be the result. The rising of the peasantry was further complicated by an alarming riot at Bucharest where with a view of terrorizing the opposition a popular demonstration in favor of the latter was without the slightest cause or reason attacked by the police and fired on by the troops, much bloodshed being the result. So flagrant was the conduct of the ministers on this occasion that notwithstanding his majority in Parliament, the King was positively forced to dismiss M. Brătiano from office.

The new Ministry, which was only constructed with great difficulty, may be described as a coalition administration and can'not possibly last long in its present state. M. Carp, the minister of Foreign Affairs, was for many years Roumanian Envoy at Viena and is devoted to the interests of Austria. M. Rosetti, the Premier, is on the other hand in favor of an alliance with Russia, his daughter having recently maried a son of M. de Giers, the Russian Minister of Foreign Affaires. Thus Carp and Rosetti, who are bitterly opposed to one another, constitute the two stools between which King Charles may tumble to the ground and lose his extremely shaky throne.

"The New York Times", XXXVII, nr. 11438, april 27, 1888, p. 2, col. I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV

LATINS OF THE DANUBE

Roumanians, descendents of Trajan's colonists and legionaries — Oppressed by Turks and other, Danubian Principalities have reached Contemporary times with territory intact.

Austria's courting of alliances has replaced Roumania in the light. The Dacia of antiquity, bounded by the Theiss, the low Danube, the Black Sea and the Dniester is the Roumania of today. The centre of it is the Carpathians which are the Dacie Alpe, and the summit of these mountains divides the country into two parts almost equal — one descends toward the Black Sea and the low Danube, the other toward the green sea that the immense steppes of Hungary form. This entire country is the habitation of the Roumanian Nation. On the Black Sea, they people Wallachia, Moldavia, Bukovina and Bessarabia ; they are the cisalpine Roumanians. On the Hungarian plain, they people Transylvania ; they are the transalpine Roumanians. From a political point of view, they are divided among four crowns ; Bessarabia belongs to Russia, Bukovina to Austria and Transylvania and Banat to the crown of Hungary.

As for Wallachia and Moldavia, two principalities which were for a long time distinct and often cruelly inimical they were reunited in 1859 to form a single State, which since 1881 has been the Kingdom of Roumania. It is only in this kingdom that the Roumanians obey their own laws ; elsewere they suffer the laws, often harsh and unjust, imposed upon them by strangers.

The Kingdom of Roumania is not one of the Powers of Europe, but it is not to be neglected. It containts 131 000 square kilometers of space and more than 5 000 000 inhabitants. It is five or six time the size of Belgium or Holland, and about the size of England. There are in Europe nine kingdoms which are not as large and six which have not its population. Then it may be predicted, since its soil is rich, that it will soon become the eighth state of Europe by increase of population. This result would be attained earlier if the kingdom could reunite the Roumanian countries, which are not under its sway. With Bessarabia and Bukovina, formerly dismembered from Moldavia, and with Transylvanie and Banat, the Kingdom would contain 240 000 square kilometers, peopled by almost 10 000 000 Roumanians. But Bessarabia is in hands that hold firmly what they grasp, and the lands belonging to the Crowns of Austria and Hungary may not easily be detached.

At Jassy, in 1883, when was unveiled the statue of Stephen the Great, the president of the Chamber of Deputies proposed a toast not to the King of Roumania, as the treaties call him, but to the King of the Roumanians, as national ambition describes him. One of the Senators explained the reason for this phrase by saying : "There are pearls lacking to the crown of your Majesty — Banat, Bukovina and Transylvania — but we hope that they are not to be lacking always".

So here is a great State, between the low Danube and the Pruth. It may be that a great future awaits it. This people possesses all that makes the political life of a European nation. It has a constituional King, responsible Minister, a Parliament composed of two chambers, a free press, civil equality and an extended right of suffrage. It is not so long ago that this country was cut up into two principalities in each of which reigned a Prince who was a despot to his subject and a slave to the sultan at Constantinople. It is not so long ago that a heavy tribute aggravated by the exactions of the Hospodar, testified to the continuation of the Ottoman conquest ; that the immense majority of the nation was composed of serfs subjected to the harshest exploitation, to the most abominable modes of taxation ; that its most recent history recalled only devastated cities and fields, and heads of Princes nailes to the gates of palaces.

This people, which it so proud of its name at present, quite recently was not known by its name. Neither the Prince, who was a foreigner, nor the Boiars, who copied the foreign aristocracies would have accepted the term Roumania. Catherine II affected to think that the Moldavians and the Wallachians were only a variety of Slavs. Baron Tott regarded them as Greks. In recent geographies one may read that Moldavia and Wallachia are "Slavic principalities".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Yet these men are authentic descendants of the legionaries and colonists of Trajan. The language that they talk is one that the Romans used. The name of Roumini, or of Roumouni is the one which has subjugated the world, which has ruled over nations and Kings of antiquity. More faithful than other neolatin nations, Roumanians have kept their name obtinately, through many humiliations and they learned it again under the guns of Plevna, on the day of their triumphant resurrection.

It took a long time for this nation to recognize itself. It apeared at first lost in the chaos of Ottoman provinces and it was goverend by Princes of the Greek race, born in the Phanar of Constantinople, living in the company of Greek courtiers or of Roumanian Boiars, who talked only Greek. There was an oppression of souls also. The clergy was Greek. Then the national genius was altered; the people talked a neo-latin language, but wrote it in Slavonic characters.

Before the Roumanians could think of disengaging themselves from their foreign yoke, they had to conquer their language. Some of Roumanians, in that respect have deserved as much of their country as did the heroes of the holy wars. They patiently expelled from the language Byzantine, Slav, Turkish and Tatar words and freed the alphabet from the forms which made its latin origin obscure. Such men were Samuel Micu, George Schinkei (sic !), Peter Major who were philologists, grammarians and historiens. In their persecutions, they were sustained by the vision of their nations taking its roots in the origins of the Eternal City.

At the same time, in Transylvania, other patriots sent Roumanians to Paris, opened schools, published newspapers and initiated a national theatre. Among these patriots were George Lazare, George Asaki, and Heliade the poet.

In recalling the road traversed by this nation from antique times to the reign of Charles, the author of a history of Roumania describes the appearance of the first Roman cohorts, led by Emperor Trajan among the untamed Dacians. There were two centuries of Roman civilisation, of municipal life, of artistic splendor. Then there was an inundation of barbarous hordes, of Goths, Huns, Slavs, Avars and Hungarians who for sever centuries never ceased to parade through Asia and Europe. Then appeared a population called Wallachian, whose civilisation was that of farmers and husbandmen subjected to the unjust fats imposed upon them by new masters — Magyar conquerors or Saxon colonists. From this mountainous Roumania came the bands which in 1290 and in 1848 founded, in the plain of the Danube, the principalities of Wallachia and Moldavia. Then there were two or three centuries filled in the Ardeal by the struggle of the transalpines against the growing oppression of the Magyars, by the struggles of the cisalpines under Mirva (sic ! Mircea — *n. ns.*) the Great and Stephen the Great against Ottoman invasion.

Century by century, the Austro-Hungarian yoke on the transalpines and the Ottoman yoke on the cisalpines grew heavier; but there never was real submission the servitude was ever interrupted by sudden revolts.

In Transylvania and Banat remained decidedly the property of Austria, the Danubian principalities remained the stake of conflicts among Turkey, Austria and Russia. In the course of these conflicts, the principalities suffered five times in 100 years, from 1711 to 1812, from Russian occupation. They succeeded in saving their nationality from this danger, which was greater than that of the Ottoman conquest, but they paid for their ransom two provinces, which the powers that pretentiously freed them attributed to themselves Austria took Bukovina in 1775, and Russia took Bessarabia in 1812.

The Danubian principalities have reached the threshould of contemporary times with their territory intact, in spite of the Turkish suzerain, in spite of the Greek Hospodars, and in spite of Austrian and Russian "protectors". They have prepared themselves by labor of interior revival for a political renascence. They will be ready to rise at the sound of the trumpet which is to awake the nations that are asleep in this century.

Xenopol, who is a professor at the University of Jassy, is writing the history of the great deeds of Wallachian and Moldavian heroes. His will be the first narrative of the Roumanians written for their relatives, the French, since the essays of Regnault in 1855, and those of Ubicini, in 1856.

"The New York Times", XLV, 13893, march, 1, 1896, p. 26, col. I—II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"LATINS OF THE DANUBE" — THE AMERICAN PRESS ON THE ROMANIANS AT THE END OF THE 19-th CENTURY

SUMMARY

The present paper aims at bringing into relief the attitude of the American political and public opinion to the Romanian national ideal during the last two decades of the 19-th century. It was a historical period rich in events and processes of an ample engagement and resonance in the general international world, a period in which the Romanian society — liberated from the vestiges of a long political dependence on the Ottoman Empire — makes firm steps forward on the way of progress, occasioning not only brief references or conjunctural appreciations but also actual debates in the economic, diplomatic and political domains meant tot enframe it into one or other of the forming systems of alliance, into one or another of the spheres of influence.

The interest of the American political and public opinion in the problems of the European East and South-East in general and especially in those of the Romanian nation manifested sporadically long before the institutionalization of the political and diplomatic relations between Romania an the United States (1880) starting from the very first decades of the same century. The most significant moments are revealed in the first part of the paper. In the second part there are given and commented some of the numerous materials of the press published by the best known, largely spread and most important American Newspaper of that epoch, *The New York Times,* materials devoted to the Romanian national and political problems to the end of the 19-th century. The careful analysis of each material mentioned above which are given in the *Addenda* allows certain valid conclusions regarding the increasing interest constantly recorded at the level of the political factors for decisions and at the level of the American public opinion for the Romanian historical realities as well as for the legitimacy of the political and national aspirations of the Romanian people in the period previous to the completion of its national-statal unity.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LEGISLAȚIEI MUNCII ÎN ROMÂNIA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DE

EM. BOLD, DUMITRU D. RUSU

Cercetarea evoluției mișcării muncitorești implică o investigație amplă și aprofundată, fenomenele sociale fiind strîns legate — după cum se știe — de aspectele economice, politice, juridice și de altă natură ale istoriei moderne și contemporane. Fixarea locului deținut de clasa muncitoare în viața socială, raporturile ei juridice cu patronatul sau cu statul, importanța ei în angrenajul economic sînt tot atîtea obiective pe care un sumum de legi elaborat într-o perioadă relativ scurtă, dar bogată în transformări, le-a definit într-o manieră, am putea spune, spectaculoasă. Nu este nici o noutate atunci cînd afirmăm că textele legilor muncii sau a regulamentelor sînt reale documente istorice, izvoare de primă însemnătate. Coroborate cu alte informații, din dezbaterile parlamentare, din surse arhivistice sau din presă, actele legislative referitoare la muncă relevă esențiale aspecte privind locul și rolul muncitorimii în România modernă și contemporană, raportul de forțe din aceste epoci, lupta pentru drepturi civice și economice etc. Legislația în genere, actele normative care reglementau raporurile de muncă constituiau o veritabilă coloană vertebrală a relațiilor dintre clasele societății burgheze. Totodată, legislația muncii a fost în măsură să dezvăluie nu numai contradicțiile sociale, ci și dezvoltarea societății românești, ca și poziții social-politice în cele mai diverse aspecte.

Importanța legislației muncii a fost reliefată de numeroși juriști, sociologi, economiști, istorici, oameni politici, bogata literatură existentă referitoare la această problemă constituind o dovadă grăitoare. Preocupări sînt chiar în epoca modernă, cînd apar și primele sinteze [1]. Ele continuă cu mai

[1] George Plastara, *Incercări asupra reglementării muncii în România*, vol. I, *(Contractul individual de muncă)*, București, 1908 ; Take Policrat, *Legislația muncii*, București, 1908 ; Virgil Madgearu, *Ocrotirea muncitorilor în România*, București, 1915.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

multă vigoare în perioada interbelică [2], ca, în ultimii 35 de ani, să consemnăm studii și lucrări monografice de o reală importanță și utilitate [3].

Dacă ne referim la literatură burgheză, consemnăm o diversitate de lucrări, de la cele generale la cele speciale, de la cele de dimensiuni mai întinse la cele cu un conținut redus, de la articole de revistă la cele de ziar. Literatura burgheză nu este omogenă nici sub aspect ideologic și nici valoric, și este marcată de un accentuat subiectivism. În plus, multe din aspectele juridice ale problematicii muncii sînt tratate superficial, unilateral și simplist, încadrarea măsurilor legislative în politica generală a statului și aplicarea lor fiind, în general, mai puțin analizate din punct de vedere al importanței și consecințelor lor. Discutarea legilor ca elemente în sine, uneori rupte de epocă, de condițiile interne și externe care determină și sînt determinate într-o oarecare măsură, nu putea dezvălui procese și fenomene istorice de mai largă respirație, nu ajută la cunoașterea profundă a etapelor istorice.

În ceea ce privește istoriografia actuală, considerăm că ea a reușit să întreprindă o reevaluare a problemei muncii căreia i-a dat o interpretare adecvată și i-a conturat realele aspecte definitorii. S-au eliminat exagerările și unele interpretări tendențioase, subiectiviste, s-a încercat și s-a reușit, în foarte mare măsură, să se discearnă adevărul de eroare, terenul informațional îmbogățindu-se substanțial. Remarcăm apariția unor sinteze care tratează legislația muncii în ansamblul factorilor istorici și a elementelor specifice epocilor, ca o reflectare a acestora. Literatura contemporană apreciază legislația muncii drept osatură istorică a unei epoci, ea oferindu-ne

---

[2] D. R. Ioanițescu, *Istoricul legislației muncii din România*, București, 1919; Idem, *Charta muncii. Contractul colectiv. Organizarea internațională a muncii. Fazele contractului de muncă*, vol. I, 1920; Idem, *Charta muncii. Renașterea meseriilor*, București, 1931; *Un deceniu de politică socială românească*, Tipografiile Române Unite, București, 1930; *Organizația Internațională a Muncii, Zece ani de activitate*, București, 1931; I. I. Mirescu, *Sindicatele muncitorești și legislația muncii*, București, 1926; George Strat, *Organizația socială a muncitorilor din România*, București, 1938; George Tașcă, *Politica socială a României (Legislația muncitorească), București, 1940*; Marco Barasch, *Legislația muncii în România. Mișcarea legislativă după război*, București, 1926; Georges Chiriac, *Les assurances sociales en Roumanie*, Paris, 1932; Alexandru Missir, *Legislația socială a muncii în România*, București, 1938; M. Plătăreanu, *Situația economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, București, 1936; V. I. Pupeza, *Problema asigurărilor sociale în România*, București, 1936 etc.

[3] Virgil I. Cîmpeanu, *Scurtă privire asupra legislației capitaliste a muncii din România*, în „Revista Universității din Cluj", Juridice, fasc. 2, 1958; Gh. Brătescu, *Istoria ocrotirii sănătății lucrătorilor din România (pînă la 23 August 1944)*, București, 1957; Gh. D. Bistriceanu, *Sistemul asigurărilor sociale din România*, București, 1968; Lorincz Ernö, *Reglementarea relațiilor de muncă în Transilvania între 1848 și 1918*, București, 1958; Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv din România*, București, 1970; Idem, *P.C.R. — stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933*, București, 1971; Ilie Ceaușescu, Nicolae Petreanu, Ion Baicu, Ion Călin, Dumitru D. Rusu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864—1944*, București, 1972; Silvia Istrate, *Confruntarea între patronat și clasa muncitoare în problema Codului muncii*, în *AIIAI*, VIII, 1976; Idem, *Lupta clasei muncitoare din România pentru un regim de asigurări sociale (1922—1926)*, în *RdI*, 9, 1974; idem, *Activitatea organizațiilor politice și profesionale ale clasei muncitoare pentru legiferarea unor măsuri de ocrotire a muncii femeilor în întreprinderi*, idem, 12, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imagini particulare și de ansamblu a etapei în care a fost elaborată și aplicată.

Contribuțiile ieșene recente referitoare la legislația muncii au avut în vedere aspecte de sinteză și unele analize pe probleme, cercetarea unor legi și regulamente specifice diferitelor sectoare economice. Ele vizează, cu precădere, geneza și evoluția istorică a legislației muncii, conținutul și aplicarea legilor, locul și rolul istoric [4], tendința, cel puțin teoretică, a armonizării factorilor de producție [5], necesitatea obiectivă a elaborării unei ample legislații în România după primul război mondial [6], care să întărească unitatea statului.

•

Pe plan general, procesul apariției legislației muncii este legat de perioada istorică a începuturilor și ascensiunii orînduirii capitaliste și, implicit, de formare și întărire a clasei muncitoare. După primele momente de reglementare a muncii în sectorul industrial aparținînd ultimei treimi a secolului al XVIII-lea și primei jumătăți a secolului al XIX-lea, în România, abia între anii 1870—1918 se vor elabora legi sau părți de legi destinate expres reglementării raporturilor de muncă din diferite sectoare ale activității industriale [7]. Dacă pentru perioada începuturilor asemenea prevederi erau determinate, în principal, de interesele statului sau ale proprietarilor de întreprinderi, odată cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului următor, rolul hotărîtor în impunerea unor acte legislative referitoare la reglementarea muncii va reveni, în principal, clasei muncitoare [8]. Aceasta, încă de la începuturile afirmării ei, a antrenat în luptă pentru o legislație ocrotitoare mase din ce în ce mai largi de oameni ai muncii, funcționari, mici meseriași și alte categorii sociale interesate în asemenea revendicări. Factorul principal, deci, care a determinat elaborarea unor legi cu conținut mai înaintat rămîne atitudinea fermă a clasei muncitoare, acțiunile mișcării muncitorești, fapt recunoscut de unii reprezentanți

[4] Dumitru D. Rusu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii din România în anii 1864—1919*, în vol. *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România. 1864—1944*, p. 19—65; Idem, *Principalele legi cu privire la muncă din România pînă la 1918 și atitudinea mișcării muncitorești față de acestea*, în „Carpica", Bacău, 1971; D. Șandru, *Contribuții la cunoașterea legislației românești în perioada stabilizării relative a capitalismului*, în *AIIAI*, V, 1963.

[5] Emilian Bold și S. Mureșanu, *Legea contractelor colective de muncă (1929) și principiul „armoniei sociale"* în *Dezbaterile parlamentului*, în AȘUI, istorie T. XXII, 1976.

[6] Emilian Bold, Sorin Mureșanu, Teodor Rățoi, Gh. Iacob, *Concesii și restricții în legislația muncii din România (1920—1940)*, în: Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, *Contribuții istoriografice*, I, Iași, 1980, passim.

[7] Dumitru D. Rusu, *Începuturile și evoluția reglementării raporturilor de muncă în țara noastră pînă la crearea P.S.D.M.R.*, în *AȘUI*, istorie, fasc. 2, 1974, p. 57—69.

[8] Idem, *Mișcarea muncitorească — factor hotărîtor pentru adoptarea legilor referitoare la muncă din România în perioada 1893—1914*, în „Revista Muzeului de istorie Pitești", 1972, p. 343—351; vezi și Em. Bold, *Considerații asupra legislației muncii din România interbelică*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 472.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ai burgheziei[9]. Rolului de mobil în elaborarea legilor ce revine clasei muncitoare îi mai adăugăm şi alţi factori cum ar fi necesitatea organizării statului modern şi, după primul război mondial, a adaptării statului la noile condiţii istorice, creşterea producţiei şi productivităţii, necesitatea stabilizării şi perpetuării forţei de muncă, spiritul mai larg al unor reprezentanţi ai burgheziei faţă de problemele muncii.

Un alt element care trebuie luat în considerare cînd analizăm legislaţia muncii din epoca modernă şi contemporană este şi influenţa exercitată de legiuirile similare din străinătate şi cunoaşterea amănunţită a acestora. Expunerile de motive ale legilor muncii sînt concludente în acest sens. Ele ne oferă constatarea seriozităţii cu care s-au cercetat legile străine, documentaţia fiind mai mult decît necesară iniţiatorului unei legi oarecare. Dealtfel, similitudinea dezvoltării capitalismului în statele Europei şi întărirea legăturilor internaţionaliste între muncitori la începutul veacului al XX-lea — după cum remarca V. I. Lenin — ducea la „creşterea numărului de probleme care reclamă o rezolvare principială identică în ţări diferite“ [10]. Evident, putem circumscrie acestei idei şi actele legislative referitoare la muncă. În măsura în care legiuirile străine din domeniul muncii au servit ca exemple, ca izvor de inspiraţie şi termen de comparaţie pentru reformele sociale de la noi, influenţa acestora a avut un rol pozitiv. De asemenea, un studiu comparativ al legislaţiei muncii de la noi cu legislaţia similară din alte ţări, ne evidenţiază specificul acestor măsuri, reflectînd realităţile româneşti. Nu s-a avut în vedere „copierea“ legislaţiei străine ci, de regulă, cercetarea modalităţilor de legiferare, a principiilor teoretice de drept muncitoresc şi administrativ, elemente în măsură să ajute pe legiuitorul român. Dealtfel, după cum demonstrează însăşi realitatea lucrurilor, imitaţiile după legislaţia străină au fost destul de palide. Alexandru Claudian avea să scrie că „nu se imită din afară decît ceea ce este reclamat de noile imperative ale unei anumite societăţi“, că fenomenele sociale nu se imită decît în aparenţă, ele izvorînd din evoluţia firească a ţărilor respective [11].

Legislaţia muncii, determinată, în mare măsură, de factori care derivă din mişcarea muncitorească, socialistă sau comunistă, va păstra însă amprenta modului şi condiţiilor istorice în care a fost elaborată. Conform Constituţiei, elaborarea legilor aparţinea exclusiv reprezentanţilor claselor conducătoare şi nu de puţine ori întregul mecanism legislativ venea să imprime măsuri deja în fiinţă. Faptul că elaborarea legilor a rămas numai la nivelul burgheziei şi moşierimii a determinat ca aproape toate legile referitoare la

[9] D. R. Ioaniţescu scria de exemplu, că „multe din legiuirile ce s-au dat pînă acum, [1931 — *n.n.*] pentru muncitorime în genere au fost numai datorită mişcărilor lor“ (D. R. Ioaniţescu, *Charta muncii. Renaşterea meseriilor...*, p. 5). Şi N. D. Chirculescu, fost ministru al muncii, scria că legislaţia muncii, asistenţa socială şi preocupările de reglementare a situaţiei muncitorilor nu s-au datorat guvernelor ci „luptelor fără odihnă duse de muncitorimea organizată în susţinerea revendicărilor ei legitime“ (N. D. Chirculescu, *Asistenţa socială*, în „Democraţia“, XIX, 4, aprilie, 1931, p. 21).

[10] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 16, Bucureşti, 1963, p. 69.

[11] Alex. Claudian, *Cercetări filozofice şi sociologice*, Iaşi, 1935, p. 241; vezi şi N. Iorga, *Doctrina naţionalistă*, în vol. *Doctrinele partidelor politice, 19 prelegeri publice*, Bucureşti, 1923, p. 32. Nicolae Iorga afirma că „nimic din împrumut n-are valoare, decît atunci cînd se altoieşte pe fond propriu“.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muncă, promulgate pînă în 1944, indiferent de ce înlesniri aduceau clasei muncitoare, să conțină și dispoziții de natură să favorizeze dominația statului asupra maselor muncitoare.

Urmărind conținutul prevederilor legislative referitoare la muncă, s-a constatat o evoluție treptată și continuă, de la primele elemente de reglementare desprinse din legiuiri, hrisoave, învoieli sau alte acte asemănătoare, aparținînd perioadei de trecere de la feudalism la capitalism — este vorba de reglementări cu caracter predominant contractual, necesare litigiilor de muncă și stabilirii ordinii în țară — de la sfîrșitul secolului trecut și primele decenii ale secolului nostru. Pentru început, paralel cu prevederile asupra igienei muncii și condițiilor de angajare în diferite locuri de muncă cuprinse în legile generale sau regulamente speciale, se elaborează o legislație cu un conținut mai precis. S-ar putea cita regulamentele pentru funcționarea tipografiilor (1873, 1876, 1886), prevederile de natură socială din legea minelor (1895) și reglementarea repausului duminical din 1897. În primele decenii și jumătate ale secolului nostru, măsurile legislative cunosc o largă dezvoltare. Se diversifică conținutul legilor, iar normele lor se aplică, cuprinzînd o arie largă a sectoarelor economice. Reglementării meseriilor prin legea din martie 1902 îi urmează măsurile referitoare la munca femeilor și copiilor (1906), legea asigurărilor sociale din Transilvania (1907) și, în decembrie 1909, legea „Orleanu", îndreptată împotriva organizării profesionale libere a clasei muncitoare. În anii premergători primului război mondial, după o nouă reglementare a repausului duminical în 1910, măsurile de siguranță asupra muncii din 1910—1912 și după legea pentru organizarea asigurărilor muncitorești din 25 ianuarie 1912, practic se încheie șirul actelor legislative privitoare la munca în România modernă [12].

Prima legiuire din România modernă care acordă un spațiu larg reglementării condițiilor de muncă ale unei categorii de lucrători este „Regulamentul pentru organizarea și administrarea întreprinderilor statului și Monitorului Oficial", din 1 iunie 1873. Ca și în alte regulamente care vor urma, pentru „personalul uvrier" din ateliere se fixa timpul de lucru, modul de desfășurare a muncii normale și suplimentare, repausul duminical, concediile, tariful de plată, pentru diverse lucrări [13]. În aceeași categorie a reglementărilor generale se înscriu prevederile, surprinzător de avansate, cuprinse în „Regulamentul pentru industriile insalubre" și „Legea minelor" din 1895. De data aceasta, actele normative conțin prevederi detaliate și destul de complete asupra raporturilor de muncă.

[12] Dumitru D. Rusu, *Cu privire la lupta clasei muncitoare din România, împotriva corporațiilor (1902—1911)*, în *ASUI*, istorie, fasc. 1, 1972, p. 85—101 ; Idem, *Din istoricul legislației muncii. Legea din februarie 1906*, în *CI*, I, 1970, p. 231—242 ; Idem, *Legea împotriva sindicatelor și grevelor din decembrie 1909 și acțiunile clasei muncitoare pentru înlăturarea ei*, în *ASUI*, istorie, fasc. 2, 1970, p. 185—197 ; Idem, *Din istoricul legislației muncii în România. Legea repausului duminical din 1910*, în idem, fasc. 1, 1971, p. 101—113 ; Idem, *Legea meseriilor și asigurărilor muncitorești din 1912 și consecințele acesteia asupra situației maselor muncitorești din România modernă*, în vol. *Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași la a cincizecea aniversare a P.C.R.*, Iași, 1971, p. 179—207.

[13] „Monitorul oficial" nr. 119, 6 (18) iunie 1873, pp. 776—780.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O primă cucerire mai însemnată a maselor muncitoare, funcționarilor și a altor angajați o constituie, fără îndoială, „Legea repausului duminical" — este adevărat, numai pentru o jumătate de zi — din 28 februarie 1897 [14]. Acțiunile necontenite pentru aplicarea și completarea legii din primul deceniu al secolului nostru, confruntările în aceeași problemă la nivelul cercurilor guvernamentale ș.a., vor determina redactarea și aprobarea noii legi a repausului duminical din 10 aprilie 1910 [15]. De data aceasta, era reglementat repausul duminical integral, plus alte 11 zile de sărbători legale pentru toate categoriile de muncitori și funcționari, cu excepția locurilor de muncă unde, normal, activitatea nu se putea întrerupe. Noua legiuire, cu un conținut mai avansat decît cea anterioară și cu implicații sociale profunde, va fi primită cu încredere de muncitori care cereau ca litera legii să se aplice corect.

Dintre măsurile legislative din primul deceniu al secolului nostru, „Legea pentru organizarea meseriilor", promulgată la 4 martie 1902 [16], a avut cel mai puternic ecou. Ea a angajat, chiar de la început, forțe însemnate pentru aplicarea ei, dar, în același timp, se cerea anularea unor măsuri împovărătoare preconizate de această lege. Prevederile referitoare la corporații — care au determinat dorința reformulării ei — evidențiau principalele trăsături negative ale legii: organizarea comună a lucrătorilor cu patronii, caracterul eterogen al corporațiilor, insuficiența îndatoririlor referitoare la propășirea meseriilor și ocrotirea muncii trecute asupra acestor meserii, formalismul organelor desemnate să judece litigiile de muncă, asigurarea majorității patronale la conducere ș.a. În ultimă instanță, legea meseriilor avea drept țel să împiedice unitatea clasei muncitoare prin separarea muncitorilor ocupați în industria mică și mijlocie de proletariatul din marile întreprinderi industriale.

După reglementarea „muncii minorilor și femeilor în așezămintele industriale și exploatări miniere", prin legea din 11 februarie 1908 [17], cu rezultate favorabile pentru aceste categorii de angajați, consemnăm caracterul apăsător și retrograd al măsurilor cuprinse în „Legea Orleanu" („Legea pentru reglementarea dreptului de asociere al funcționarilor, meseriașilor, muncitorilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice" din 19 decembrie 1909) [18]. *Conținutul legii, exprimat concis în primele două articole*, se referea la interzicerea asociațiilor profesionale — vizînd în primul rînd sindicatele — pentru toți salariații statului și interzicerea dreptului la grevă pentru aceeași categorie. Încercarea de aplicare imediată și integrală a legii va fi dejucată de opoziția fermă a maselor de muncitori și funcționari.

Dezvoltarea rapidă a economiei capitaliste, creșterea numărului întreprinderilor industriale mari, la care adăugăm intensificarea acțiunilor inter-

[14] *Ibidem*, nr. 269, 6 (18) martie 1897, pp. 9 289—9 290.
[15] *Ibidem*, nr. 12, 14 (27) aprilie 1910, p. 530—531.
[16] *Ibidem*, nr. 266, 5 (18) martie 1902, pp. 10 487—10 494.
[17] *Ibidem*, nr. 258, 22 februarie (7 martie) 1906, p. 9 050—9 051.
[18] *Ibidem*, nr. 214, 21 decembrie 1909 (2 ianuarie 1910), p. 8 370.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naționale pentru o legislație a muncii, au grăbit elaborarea „Legii pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești" din 25 ianuarie 1912 [19].

Cele 239 articole ale legii se refereau la organizarea breslelor și corporațiilor și instituirea asigurărilor obligatorii pentru bătrînețe, accidente și boală pentru toate categoriile de lucrători din industrie și transporturi. Fără a neglija limitele legii, considerăm totuși că elementele pozitive primează, ea fiind cea mai importantă și eficientă măsură de ocrotire a muncii din epoca modernă.

Situația excepțională în care se afla România după declanșarea primului război mondial își pune amprenta și asupra activității legislative din anii 1914—1918. Legiuirile elaborate în acest interval — legi excepționale — puternic marcate de specificul perioadei deci, au răspuns unor nevoi dictate de înrăutățirea considerabilă a nivelului de trai, de necesitatea apărării țării.

Odată cu desăvîrșirea statului național din anul 1918, problema reglementării juridice a muncii se pune din nou cu mai multă acuitate. În martie 1920, lua ființă Ministerul muncii și ocrotirilor sociale [20] al cărui rol și activitate au fost definite astfel : adaptarea la noile condiții postbelice care impuneau modernizarea aparatului de stat, unificarea legislației sociale, diferită în conținut de la o provincie istorică la alta, elaborarea unor reforme compatibile cu orînduirea capitalistă, micșorarea tensiunii sociale și armonizarea factorilor de producție, adoptarea unor măsuri de prevedere socială în care concesiile și măsurile represive să definească însăși traiectoria politicii sociale a muncii, funcție de amploarea sau scăderea tensiunii revoluționare, îndeplinirea unor obligații izvorîte din semnarea Tratatului de pace de la Versailles etc. Suma legilor elaborate de acest minister trebuia să răspundă acestor comandamente.

Cercetarea întreprinsă la Iași nu s-a mărginit doar la constituirea unui inventar statistic al grevelor, lock-outurilor sau conflictelor latente, ci a căutat să găsească cauzele manifestărilor contradictorii dintre muncă și capital, adică obiectivul intrinsec al problemei. Legislația destinată să asaneze aceste conflicte — legea aplanării conflictelor de muncă [21], legea contractului colectiv (1929) [22], legea jurisdicției muncii (1933) [23], legea inspecției muncii (1927) ș.a. — încerca instituirea unei cooperări „armonice" dintre factorii de producție de aceasta depinzînd reușita întregului evantai legislativ din domeniul muncii. Pe de altă parte, exprimarea în practică a spiritului legilor era legată organic de reglementarea asociațiilor profesionale — sin-

[19] *Ibidem*, nr. 236, 27 ianuarie (9 februarie) 1912, pp. 10 754—10 774.

[20] Emilian Bold, *Înființarea Ministerului muncii — martie 1920*, în *AȘUI*, Istorie T. XX, fasc. 1, 1972.

[21] Em. Bold, S. Mureșanu, *Legea aplanării conflictelor de muncă — august 1920* — în discuția parlamentului, în Idem, fasc. 2, 1974.

[22] Idem, *Legea contractului colectiv...* în Idem, XXII, 1976 ; vezi și S. Mureșanu, *Considerații privind apariția contractului colectiv în România*, în *AIIAI*, XIV, 1977.

[23] Emilian Bold și colab., *Concesii și restricții...* p. 134 ș.u.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dicate [24], bresle [25], camere de muncă [26] — menite să ofere cadrul juridic factorului muncă și libertate compatibilă cu esența burgheză a statului. Alte legi votate în epoca antebelică și completate în perioada dintre cele două războaie mondiale — legea repausului duminical [27], legea zilei de muncă de 8 ore, a ocrotirii muncii minorilor și femeilor [28], legea pentru unificarea asigurărilor sociale (7 aprilie 1933) [29] — includeau concentrat nu numai spirit concesiv, ci și ideea necesității integrității fizice a salariatului, indispensabilă procesului continuu al producției și al profitului [30]. Totodată, noi instituții sociale, răspunzînd necesității de modernizare a statului sau de calificare a mîinii de lucru au luat ființă. Una pe care deja am anunțat-o a fost Ministerul muncii. Urmau Inspecția muncii (13 aprilie 1927), camerele de muncă, oficiile de plasare etc., alături de care învățămîntul profesional ia o extindere apreciabilă.

Anii 1920—1933 constituie etapa în care dezbaterile parlamentare demonstrează interes pentru soluționarea, în manieră burgheză, a problemelor muncii și cînd asociațiile profesionale sau de altă natură sînt solicitate să-și expună punctul de vedere. Discuțiile din parlament sînt vii, interesante și definesc, în general, opțiunile pentru cele mai importante măsuri legislative, ca și unele rezerve ale unor deputați conservatori în gîndire și care negau necesitatea unui sistem legislativ al muncii. Oricum, pînă în 1933, principalele reforme din domeniul muncii sînt înfăptuite, cuprinzînd în sfera lor variate aspecte ale politicii sociale a muncii. După această dată însă, evoluția legislației muncii ia un alt curs. Guvernarea liberală (1934—1937), ca și în trecut, restrînge sfera unor drepturi cîștigate de clasa muncitoare. Imixtiunea factorului politic și a celui executiv este din ce în ce mai evidentă, influențînd bunul mers al unor instituții sociale. Parlamentul votează unele amendamente cu caracter restrictiv din legile anterioare, iar măsuri pozitive existente în conținutul legilor sînt anulate. În anii dictaturii regale și a celei antonesciene restrîngerea drepturilor din domeniul legislației muncii a mers pînă la anularea lor. Desființarea breslelor, măsuri din ce în ce mai reacționare luate împotriva clasei muncitoare și împotriva organizațiilor ei politice și profesionale scot în evidență caracterul preponderent restrictiv al politicii sociale din anii 1934—1944.

Aplicarea legilor poartă, în măsură însemnată, amprenta rînduielilor capitaliste. Transpunerea în practică a normelor de drept, jurisprudența, a constituit mijlocul principal prin care organele locale și proprietarii industriali și comerciali adaptau, în linii generale, legile intereselor lor. Deseori legile erau eludate sau aplicate parțial. Faptul era facilitat, în primul rînd,

---

[24] Em. Bold, T. Rățoi, *Considerații asupra evoluției cadrului juridic al sindicalismului în România*, în *CI*, VII, 1976.

[25] Vezi *Concesii și restricții*... p. 198, s.u.

[26] Em. Bold, Gh. Iacob, *Contribuții privind studierea și cunoașterea legislației muncii din România. Legea camerelor de muncă din 1927*, în *CI*, VI, 1975; Gh. Iacob, *Locul camerelor de muncă în legislația muncii din România interbelică*, în *AȘUI*, istorie, 1976.

[27] Ilie Ceaușescu, N. Petreanu și colab., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii*... *p. 125*.

[28] Idem, p. 132.

[29] Idem, p. 187.

[30] Vezi *Concesii și restricții*... p. VI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de conținutul uneori imprecis și incomplet, echivoc sau contradictoriu al legilor, de lipsa unei urmăriri eficiente a rezultatelor. lor. Pentru epoca modernă, inexistența unui organism central care să exercite un control asupra aplicării legislației muncii, alături de atitudinea refractară a proprietarilor industriali față de această activitate, a dat rezultate negative. În plus, actele normative din domeniul relațiilor de muncă erau deseori necunoscute de către cei direct interesați, fiind expres trecute sub tăcere, ferite de orice popularizare. În întreaga perioadă cercetată, jurisdicția muncii nu a funcționat normal, justiția a fost în permanență un apărător al intereselor claselor dominante și a statului burghez. De aici s-a declanșat lupta clasei muncitoare pentru o legislație cît mai eficientă. Grandioase adunări și mitinguri, greve, ample campanii de presă în toate centrele muncitorești din țară sînt o dovadă grăitoare în acest sens, iar afirmarea clasei muncitoare ca o însemnată forța social-politică din România nu mai putea fi tăgăduită de nimeni.

Elaborarea și aplicarea actelor normative referitoare la raporturile dintre muncă și capital a fost cercetată la Iași în corelație directă cu pozițiile mișcării muncitorești sau cu atitudinea burgheziei. Mișcarea muncitorească, vital interesată în obținerea unor drepturi și revendicări avea — așa cum s-a spus — o atitudine fermă, deosebit de combativă în privința aplicării legislației muncii. Lupta pentru obținerea și respectarea legislației constituie, după desăvîrșirea unității de stat a României, alături de cerința reformei agrare și de universalitatea votului, principalul obiectiv al programului mișcării muncitorești și socialiste. De fapt, partea economică a programelor muncitorești din 1893 și 1910 este subordonată, în întregime, realizării unei legislații a muncii care să vină în întîmpinarea deziderateloi clasei muncitoare. După război, programele clasei muncitoare s-au îmbogățit în conținut, deputații socialiști avînd posibilitatea să formuleze deschis opiniile și revendicările în legătură cu un sistem legislativ al muncii. Parte integrantă din lupta generală înainte și după primul război mondial, acțiunile clasei muncitoare pentru o legislație, a muncii au urmărit reglementarea juridică a relațiilor de muncă, aplicarea legilor promulgate și rezistența față de unele măsuri restrictive, dure, față de clasa muncitoare. În fruntea clasei muncitoare, care a atras în luptă și alte categorii sociale exploatate, au stat reprezentanți de seamă socialiști și apoi comuniști, P.S.D. și apoi P.C.R.

Concluzia care se desprinde din succinta analiză făcută legislației muncii pînă la începutul celui de al doilea război mondial are în vedere necesitatea obiectivă a realizării acestei legislații în condițiile modernizării societății românești și a statului, a combativității sporite a muncitorilor în lupta pentru cucerirea unor noi revendicări fundamentale și imediate. Faptul a impus claselor dominante să se orienteze spre introducerea unui regim al legislației muncii care, în limitele orînduirii burgheze, va fi permanent îmbunătățit și va răspunde punctului programatic al Declarației de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 în legătură cu realizarea unui sistem al legislației muncii la nivelul statelor industrializate. Pe lîngă ameliorările aduse în situația materială și morală a clasei muncitoare, legislația muncii din perioada anterioară primului război mondial a constituit o serioasă bază de pornire pentru măsurile legislative similare din perioada interbelică. Într-ade-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

văr, într-un climat efervescent, de acută luptă de clasă, concomitent cu căutarea căilor de refacere a țării și de întărire a desăvîrșirii unității naționale, factorul muncă devine, alături de alți factori de natură socială, elementul de bază în evantaiul preocupărilor economice și politice. Cîmpul social al muncii este inundat de formule doctrinare din cele mai variate, de căutări febrile și de preocupări de reforme ce trebuiau, în concepția sociologilor, economiștilor, politologilor burghezi să răspundă, într-o măsură, noilor revendicări ale clasei muncitoare și, în același timp, să mențină intactă esența capitalistă a statului. În consecință, exigențele vremii reclamau un nou sistem de reglementare juridică a raporturilor dintre factorii de producție și dintre aceștia și stat, o abdicare de la canoanele clasice, oarecum rigide ale politicii sociale anterioare. Faptul trebuie subliniat cu atît mai mult cu cît muncitorul, cu o înaltă conștiință proletară, nu mai era dispus să accepte orice fel de condiții de muncă și orice fel de remunerație impusă de patronat. Mai multă receptivitate față de cerințele epocii, definirea unei atitudini relativ diferite față de muncă pentru realizarea unui complex legislativ variat, tendința iluzorie spre armonizarea factorilor de producție, menținerea pe cît posibil, a unui echilibru între concesii și restricții sînt doar cîteva din caracteristicile politicii sociale românești din perioada interbelică.

Pentru reprezentanții clasei muncitoare, natura și limitele legislației burgheze a muncii erau cît se poate de clare. Încă din 1900, fruntașul socialist Iosif Nădejde-Armașu surprindea cu fidelitate scopul, sensul, rolul și limitele acestor măsuri legislative din România. În articolul „Reformele inedite... și socialismul", el menționa că „muncitorimea are nevoie de îmbunătățiri momentane, îmbunătățiri pe care e în drept și trebuie să le ceară claselor stăpînitoare. Scurtarea zilei de muncă, repausul duminical, asigurarea împotriva accidentelor, salarii mai ridicate, participarea la viața publică prin votul universal etc. ...toate sînt de natură a aduce oarecare ameliorări în starea actuală a muncitorimii și muncitorimea trebuie să lupte pentru cîștigarea lor. În lupta pentru aducerea la îndeplinire a acestei îmbunătățiri, nu trebuie să uităm țelul final al socialismului... În propaganda noastră trebuie să facem o permanentă deosebire între mijloace și scop, între reformele inedite și scopul final pentru a nu fi confundate niciodată. Pentru muncitorime să nu se reducă socialismul numai la micile îmbunătățiri pe care le poate avea chiar astăzi, ci să i se arate clar ceea ce urmărim noi. Să i se arate muncitorimii că aceste reforme sînt numai niște mijloace aplicabile și de dorit spre a ajunge la ținta către care ne mînă evoluția, în colectivism" [31].

Legislația muncii, cu unele limite inerente, a însemnat un pas înainte spre modernizarea statului, o recunoaștere *de jure* și *de facto* a clasei muncitoare, a importanței ei în domeniile economic, politic și social, o reconsiderare a unor principii învechite, respinse de însăși evoluția istorică. Dacă facem o privire retrospectivă, vom constata că de la cîștigarea independenței de stat din 1877, România a parcurs un teren cu înfăptuiri notabile într-un tempo rapid, înfăptuiri realizate în condiții deosebite, secole de-a rîndul de țările apusene. Dominația otomană și presiunea imperiilor vecine au

[31] „Lumea nouă", 2 aprilie 1900, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

barat României multă vreme drumul progresului. În asemenea situație, s-au făcut eforturi, deși timpul a fost scurt și mijloace materiale insuficiente, pentru a ajunge din urmă Apusul. Evoluția economiei românești după obținerea independenței a fost progresivă și, în acest proces, poporul român a dat dovadă că are priceperea și însușirile necesare pentru a învinge dificultățile și pentru a împinge societatea românească spre progres. Un salt calitativ evident spre acest obiectiv a fost consemnat de apariția și angajarea clasei muncitoare în arena politică și socială. Presiunea exercitată de ea spre progresul social a determinat schimbări esențiale, atît în gîndirea politică, cît și în atitudinea claselor dominante față de elementul muncă.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA LEGISLATION DU TRAVAIL DANS LA ROUMANIE MODERNE ET CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

L'étude analyse les débuts et l'évolution de la législation du travail dans la seconde moitié du XIX-e siècle et pendant les trois premières décennies du XX-e siècle en Roumanie, se référant surtout à la contribution des historiens de Jassy à ce domaine. Les auteurs fixent la place qu'occupe la classe ouvrière dans la vie sociale du pays, ses rapports juridiques avec le patronat et avec l'Etat, son importance dans l'engrenage dans les conditions du développement du capitalisme. Le rôle de mobile dans l'élaboration des lois revient à la classe ouvrière, auquel s'ajoute la nécessité d'organiser l'Etat moderne et, après la première guerre mondiale, d'adapter l'Etat aux nouvelles conditions déterminées par le perfectionnement de l'unité nationale, l'accroissement de la population et de la productivité du travail, la nécessité de stabiliser et de perpétuer la force de travail, l'esprit plus concessif, plus compréhensif de certains représentants de la bourgeoisie. Enfin, on n'omet pas non plus l'influence exercée par les lois similaires des autres pays et leur connaissance détaillée.

Les lois dont s'occupent les auteurs — la loi des mines, de la réglementation du repos dominical, du travail des femmes et des enfants, de la journée de huit heures, des assurances sociales, de la réglementation de l'activité syndicale, de la conciliation des conflits de travail, des chambres de travail, du contrat social, de la jurisdiction du travail, de l'inspection du travail etc. — tendent, surtout après la première guerre mondiale, lorsqu'on crée aussi un ministère du travail, à unifier la législation sociale et à affermir l'unité d'Etat, à harmoniser les facteurs de production, à effecteur certaines obligations dérivant de la signature des traités de paix de Paris. La somme des lois élaborées à l'époque moderne et contemporaine constitue une réponse aux exigences du temps, la modernisation de l'Etat, après la conquête de l'indépendance, demandant avec insistance une nouvelle organisation de ses institutions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND LOCUL PERIOADEI INTERBELICE ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

DE

ION AGRIGOROAIEI

În cadrul istoriei noastre contemporane, perioada interbelică este o perioadă distinctă, ce se plasează în continuarea epocii moderne și înaintea transformărilor deschise de insurecția din august 1944 [1]. Cercetarea și tratarea problematicii acestei perioade relativ scurte, dar însemnate, trebuie să pornească de la încadrarea ei în fluxul general al evoluției societății românești în prima jumătate a secolului al XX-lea. Precizarea ar fi de prisos dacă nu s-ar manifesta, uneori, tendința de a discuta perioada în sine, fără a o raporta evenimentelor și proceselor anterioare. Această manieră, între altele, nu este în măsură să pună în întreaga lumină valoarea și semnificația marelui act național realizat în 1918, nu numai ca un scop (dealtfel fundamental), ci și ca un punct de plecare foarte important în dezvoltarea ulterioară. Nu toate problemele au primit — în perioada interbelică — rezolvarea cea mai potrivită cu interesele maselor populare, nu toate problemele au primit soluționarea așteptată de cercurile revoluționare și democratice. Au fost întîmpinate și mari greutăți, izvorîte din distrugerile provocate de primul război mondial și, cîțiva ani mai tîrziu, de criza economică din 1929—1933, izvorîte din condițiile internaționale nu întotdeauna favorabile, din caracteristicile de clasă ale operei de refacere și dezvoltare etc., dar — în direcții și cu limite asupra cărora revenim — societatea românească a mers pe un drum ascendent. Este și acesta un fapt care confirmă caracterul istoric necesar al desăvîrșirii unității național-statale.

[1] Există o anumită nepotrivire, deoarece adesea se scrie și se vorbește de perioada interbelică, dar se subînțelege cea cuprinsă între anii 1918—1944. Precizăm că ne referim aici la perioada cuprinsă între desăvîrșirea unității de stat și începutul celui de al doilea război mondial. Fără să întreprindem o discuție specială, ne exprimăm părerea că, pentru istoria României, perioada interbelică nu se suprapune „la milimetru" cu perioada dintre sfîrșitul primului război mondial și începutul celui de al doilea, fiindcă ar fi imposibil să începem cu data de 11 noiembrie 1918 și să încheiem cu 1 septembrie 1939, fără a încălca sau rupe anumite evenimente sau etape interne distincte. De aceea, socotim că expresia de „perioadă interbelică", intrată și în limbajul specialiștilor, nu trebuie privită strict cronologic, ci prin locul ei în evoluția societății românești, prin trăsăturile și tendințele care o caracterizează.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezoluția de la Alba Iulia, exprimînd hotărîrea de unire, a precizat și sensul dezvoltării democratice a societății românești și a formulat idei fundamentale ale convietuirii între poporul român și naționalitățile conlocuitoare [2]. Actul unirii a fost însoțit de elaborarea unor măsuri democratice: egalitatea tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, votul universal, reforma agrară (apreciată ca una din cele mai largi din Europa) ș.a., incluse, într-o formă sau alta, în Constituția din 1923. Ceea ce trebuie subliniat este strînsa legătură între aceste evenimente și reforme, apropierea lor nu numai în timp ci, în primul rînd, în ce privește caracterul lor. Răspunzînd unor necesități obiective ale societății românești, rezultat al luptei poporului român, transformările amintite (fiecare într-o măsură și în limite bine determinate, precizate tot mai atent în istoriografia noastră din ultimii ani) [3] au avut consecințe similare asupra bazei economice și a regimului social-politic din țara noastră. A fost adoptat un ansamblu de măsuri care au statornicit, pe plan legislativ, administrativ, financiar, cultural etc., unitatea statului român. Alături de dezvoltarea industriei, au fost obținute realizări în dezvoltarea urbanisticii, a învățămîntului, a culturii și ocrotirii sănătății, de roadele acestora bucurîndu-se atît populația românească cît și naționalitățile conlocuitoare [4]. Reformele amintite s-au aplicat, evident, României întregite, avînd aceleași consecințe pozitive, economice, politice, sociale, culturale etc., pe întreg teritoriul țării.

România a cunoscut sporuri însemnate în ce privește suprafața totală, populația, suprafața arabilă, cea acoperită cu păduri, vii și livezi, forța motrice a industriei, lungimea căilor ferate etc. [5] Resursele de materii prime și de energie s-au mărit. România întregită, observa Virgil Madgearu, „posedă izvoare și forțe de producțiune care trebuie să fie luate în vedere. Astfel: industria metalurgică, a gazului metan, cimentului, sticlăriei, industria chimică și textilă, creșterea vitelor, cultura viței de vie și a pomilor fructiferi, constituie un aspect economic important al noilor provincii" [6]. Într-un articol publicat în 1919, I. N. Angelescu afirma: „Avem toate condițiile care se cer unei țări industriale: materiile prime cele mai variate și izvoarele de energie cele mai bogate. Industrializarea României nu este numai posibilă,

---

[2] *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 458.

[3] D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975; M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, ed. a II-a, București, 1976; I. Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea partidului țărănesc (1918—1926)*, București, 1975; Aron Petric, *Cu privire la trăsăturile regimului social-politic din România în anii de după 1918*, în „Forum — științe sociale. Cercetări privind istoria României", anul I, vol. VI, București, 1970; I. Agrigoroaiei, I. Saizu, *Formarea statului național român și reformele democratice din primii ani postbelici*, în *AȘUI*, istorie, t. XXIV, 1978.

[4] Gh. Zaharia, L. Vajda, G. I. Bodea, M. Covaci, L. Fodor, A. Simion, Gh. Tuțui, *Rezistența antifascistă din partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944)*, Cluj-Napoca, 1974, p. 16.

[5] N. P Arcadian, *Industrializarea României*, ed. a II-a, București, 1936, p. 146; vezi și I. Agrigoroaiei, *Unirea din 1918 — începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 258 și urm.

[6] Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după primul război mondial*, București, 1940, p. 215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar și necesară" [7]. Dacă pînă în 1918, caracterizarea României ca „țară eminamente agricolă" avea o largă circulație (atît ca mod de interpretare a realității economice cît și ca politică economică), după această dată tot mai puțini economiști susțin o asemenea concepție. Pe drept cuvînt, N. Arcadian consemna, mai tîrziu: „După întregire, ideologia industrofobă a cîtorva sau perimata pledoarie pentru o țară «eminamente agricolă», n-a izbutit să împiedice, în nici un fel, avîntul și continuitatea procesului organic de industrializare a țării" [8]. Dominantă în gîndirea economică românească devenea problema industrializării, în anumite accepțiuni ale epocii [9].

Nu toate posibilitățile existente după 1918 au fost valorificate la parametrii maximi, datorită unor factori interni, obiectivi și subiectivi, ce decurgeau din caracteristicile dezvoltării economiei burgheze interne, precum și din caracteristicile schimburilor internaționale, ale raporturilor — și nu numai economice — dintre statele mici și mijlocii și marile puteri capitaliste. După o perioadă de refacere a distrugerilor de război, economia a atins, în 1924, nivelul antebelic, urmînd apoi o linie ascendentă [10], întreruptă și dată înapoi de criza economică din 1929—1933. Dezvoltarea economică a fost reluată, industria cunoscînd un avînt și atingînd, în 1938, punctul maxim înregistrat în condițiile orînduirii capitaliste. În perioada interbelică, industria României a fost una dintre cele mai dinamice din Europa, fapt semnificativ chiar dacă el se explică, în primul rînd, prin nivelul scăzut, în comparație cu principalele state capitaliste [11].

Agricultura a continuat să rămînă ramura predominantă a economiei naționale, dar ponderea industriei a crescut; în 1938, agricultura dădea 41%

---

[7] I. N. Angelescu, *Politica economică a României Mari*, în „Analele statistice și economice", nr. 9—10, septembrie-octombrie 1919, p. 25—26.

[8] N. Arcadian, *Politica industrială*, în *Enciclopedia României*, vol. III, București, s.a., p. 193.

[9] Vezi: Mihai Todosia, *Teorii burgheze în perioada interbelică cu privire la industrializarea României*, Iași, 1967; Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier* în 1923, în *AIIAI*, V, 1968; V. Nechita, *Mihail Manoilescu despre profilul industrial al României*, în *AȘUI*, filos. econ., t. XIV, 1968; I. Saizu, *Opinii din perioada 1922—1928 privitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în *AIIAI*, IX, 1972; G. Macarie, *Vintilă Brătianu și industrializarea României*, în *AȘUI*, șt. economice", t. XIX, 1973; D. Mureșan, *Concepția economică a lui Ștefan Zeletin*, București, 1975; I. Agrigoroaiei, *Curente și tendințe în gîndirea economică românească din perioada interbelică*, în *CI*, XI, 1980 ș.a.

[10] În 1928, față de 1922, numărul întreprinderilor a crescut cu 35%, forța motrice cu 28%, personalul cu 26%, valoarea combustibilului cu 37%, a materiilor prime cu 128% și a producției cu 146%. S-au înființat, în acest interval, mari unități industriale: Fabrica de sîrmă de la Cîmpia Turzii, Uzinele „Malaxa", Societatea „Titan-Nadrag-Calan", Uzinele „Copșa Mică-Cugir", „I.A.R." ș.a. În 1923, s-a înființat Societatea Națională de Credit Industrial, care și-a orientat sprijinul, în primul rînd, spre marea industrie (M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România 1922—1928*, București, 1979, p. 11 și urm.; pentru creșterile din această perioadă, vezi și Gheorghe Zaharia, *Dezvoltarea României în anii 1919—1944*, în „Anale", 3/1980, p. 39—40).

[11] În 1938, indicele producției industriale era în România de 133 (față de 100 în 1929), în timp ce în Franța era de 76,1, în Italia — 98,5, în Anglia — 115,5 (M. F. Iovanelli, *Industria românească 1934—1938*, București, 1975, p. 179; Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 48).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din venitul național, iar industria 30,8% (în timp ce în 1912—1913 industria participa cu 19,6%, iar în 1929, cu 22% din venitul național [12].

Industria a înregistrat — față de perioada anterioară a anului 1918 — sporuri cantitative însemnate, dar și unele modificări calitative. Răspunzînd necesităților interne și unor cerințe legate de apărarea țării (mai ales după încordarea situației internaționale prin instaurarea hitlerismului la putere), industria a înregistrat un ritm ridicat de dezvoltare în ramurile metalurgică, siderurgică, textilă ș. a. Nu s-a putut atinge și depăși raportul general favorabil ramurilor industriei ușoare, alimentare, textile etc., dar tendința schimbării sale s-a manifestat, în special după 1933. Între anii 1934—1938, producția a crescut într-un ritm mai rapid față de producția mijloacelor de consum (26% și, respectiv, 14%), ceea ce a dus la o apropiere a celor două grupe în structura de ansamblu a industriei. În 1938, în totalul producției industriale, grupa producătoare de mijloace de producție reprezenta 45,5%, iar grupa producătoare de mijloace de consum 54,5%. Dintre ramurile industriale, cea mai mare dezvoltare a cunoscut, în perioada 1933—1938, industria metalurgică, care și-a mărit valoarea producției cu peste 260% [13]. Schimbări substanțiale au intervenit în structura comerțului exterior, în special prin scăderea, considerabilă, în totalul importului, a ponderii fabricatelor și creșterea ponderii materiilor prime și semifabricatelor.

În ajunul izbucnirii celui de al doilea război mondial, România își încheia, în linii generale, prima fază a industrializării capitaliste, aceea a industriei ușoare și, concomitent, trecuse la faza industriei grele [14].

În același timp și ca urmare, în anumite limite, a succeselor înregistrate în industrie, progrese însemnate s-au obținut și în agricultură. Valoarea pro-

---

[12] *Progresul economic în România*, București, 1977, p. 228. Există deosebiri între datele prezentate de diferite statistici, avînd în vedere criteriile, nu întotdeauna identice, de întocmire a lor. În unele cazuri, anumite ramuri sînt prezentate separat, în alte cazuri, ele sînt încadrate în industrie sau agricultură. Important este faptul că interpretarea datelor conduce către aceleași concluzii generale. Creșterea simțitoare a producției și a venitului național, mărirea și îmbunătățirea comerțului exterior, — se subliniază într-o lucrare cu caracter monografic, referitoare la perioada 1933—1938 — au fost determinate cu precădere de dezvoltarea industriei și de sporirea ponderii ei în producția materială totală a industriei și agriculturii, ca și în venitul național total creat în economia națională. În 1938, ponderea producției industriale (inclusiv meseriile) în producția globală a industriei și agriculturii a crescut, față de media anilor 1928—1933, de la 43,8% la 49%, iar ponderea producției agricole și silvice a scăzut de la 56,2% la 51%. O schimbare asemănătoare a cunoscut și venitul național creat în industrie, care a crescut în 1937 față de 1932, în venitul național total de la 30,9% la 33,7%, în timp ce cel creat în agricultură și silvicultură a rămas relativ același — 54,8% în 1937, față de 55% în 1932 (Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României 1933—1938*, București, 1978, p. 84—85). Deși industria a cunoscut o dezvoltare mai accelerată, nu a depășit ca pondere totală agricultura la nici un indicator. „Dezvoltarea mai mare a industriei față de agricultură a creat doar o stare de aproximativă egalitate între cele două importante ramuri și o structură a consumului relativ diferită în favoarea produselor industriale cu consecințe pozitive asupra economiei naționale și asupra nivelului material al populației. În 1932 valoarea consumului de produse industriale era de 44,486 miliarde lei, iar în 1937 de 84,852 miliarde lei, ceea ce corespunde unei creșteri de aproape 190%" *(Ibidem*, p. 86—87).

[13] E. Sonea, G. Sonea, *op. cit.*, p. 87.

[14] V. Axenciuc, *Situația economico-socială a României în perioada 1918—1924*, în „Anale", 4/1966, p. 131 ; idem, *Evoluția economiei românești între 1918 și 1938*, în *„Anale"*, 6/1966, p. 6 și urm. ; M. F. Iovanelli, *op. cit.*, p. 174—175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ducției agricole pe ansamblu, în 1938, era cu aproximativ 61% mai mare decît în 1932. Dezvoltarea cea mai importantă a agriculturii au înregistrat-o producția de grîu, care a crescut, în același interval, de aproape trei ori și producția de secară care a sporit de aproape două ori [15].

Ca urmare a dezvoltării economice și a măsurilor fiscale luate de guvernul Tătărăscu (o sporire a taxelor, a impozitelor indirecte), exercițiul bugetar 1935—1936 s-a încheiat cu un excedent (primul după criză) de 189 milioane lei, iar exercițiul bugetar 1936—1937, cu un excedent de 1,047 miliarde lei. În tezaurul statului a intrat o cantitate de aur egală cu 3446 kg în 1934, cu 4469 kg în 1935 și cu 5000 kg în 1936. Valoarea totală a aurului intrat în tezaurul țării, în perioada acestei guvernări, s-a ridicat la suma de 11,161 miliarde lei ; de asemenea, tezaurului i s-au adăugat 40.000 kg argint [16].

Concentrarea și centralizarea au cunoscut forme deosebite în economia României [17]. În unele ramuri, un număr redus de întreprinderi furnizau o parte tot mai mare din producția respectivă ; un grup restrîns de mari capitaliști obțineau profituri însemnate (devenind posesori ai unor averi imense) și aveau un rol tot mai mare în viața economică, dar și politică, a statului. Formele monopoliste existente la noi își disputau piața internă ; ele erau mult mai slabe decît marile monopoluri imperialiste, nu aveau în vedere, nici un moment, exportul de capital ci numai realizarea controlului, preponderenței, pe piața internă, în lupta cu capitalul străin. Nici în acest stadiu, România nu prezenta, nici în situația internă și nici în politica externă, caracteristicile imperialismului.

În noua fază de dezvoltare a burgheziei române, s-a manifestat un proces obiectiv de creștere a rolului capitalismului autohton, proces impulsionat în unele etape prin promovarea unei politici protecționiste, de limitare a penetrației capitalul străin. Semnificativ este faptul că la sfîrșitul perioadei interbelice, capitalul român a reușit să depășească capitalul străin în economia României, ultimul deținînd sub 40% din capitalul societăților industriale pe acțiuni [18]. Chiar dacă nu toți cercetătorii sînt de acord cu această pro-

---

[15] E. Sonea, G. Sonea, *op. cit.*, p. 88.

[16] *Ibidem*, p. 78—79.

[17] Victor Axenciuc, *Unele caracteristici economico-sociale ale evoluției industriale a României în deceniul al patrulea*, în *RdI*, nr. 3, 1980, p. 498—500.

[18] Cei mai mulți dintre autori apreciază la 38% ponderea capitalului străin, unii o apreciază la aproximativ 43%, iar alții *(Capitalul străin în societățile anonime din România în perioada interbelică, cu referire specială la anii 1934—1938*, București, 1981, p. 17 și 48—49) ridică această pondere la circa 2/3 din totalul capitalului societăților anonime industriale.

În raport cu perioadele anterioare, după criza economică constatăm o scădere a ponderii capitalului străin. În industria mare, reprezentată prin societățile anonime, ponderea capitalului străin era, în preajma celui de-al doilea război mondial, de circa 40%, față de 70% în anul 1929 și peste 80% în anii dinaintea primului război mondial. S-a precizat că această pondere se reduce dacă luăm în considerație toate întreprinderile și nu numai societățile anonime industriale (Ilie Puia, *Capitalul străin în economia României în deceniul premergător celui de al doilea război mondial*, în *RdI*, nr. 8, 1981, p. 1416). Dacă se ia în considerație totalitatea capitalului folosit în întreprinderile din economia românească — mari, mijlocii, mici — industriale, bancare, comerciale și împrumuturile externe de stat, ponderea capitalului străin este mai mică (pentru anul 1929 — 36%, iar pentru anul 1938 —

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

porție, cert este că în perioada amintită s-a manifestat un proces de creștere a ponderii capitalului autohton [19]. Astfel, chiar în industria petrolului, unde capitalul străin deținea în continuare poziții predominante, tendința a fost de scădere a ponderii sale și de creștere a celui românesc ; acesta din urmă a sporit de la 4,62% în 1913, la 8,81% în 1921 și 26,16% în 1938, paralel cu scăderea corespunzătoare a celui străin.

Capitalul străin continua să dețină poziții însemnate în economie, România continua să depindă în unele chestiuni de marile monopoluri imperialiste și de marile puteri capitaliste, într-un sistem complex de relații economico-politice ; totuși, într-o perioadă relativ scurtă de timp, ponderea și chiar rolul capitalului român, puternic sprijinit de stat, a crescut.

În raport cu perioada anterioară, România a înregistrat un salt, în special în dezvoltarea industriei, fiind un stat cu o economie capitalistă agrar-industrială [20]. Mai este de precizat, de asemenea, dezvoltarea înregistrată de noile provincii în contextul economiei naționale unitare. Imediat după Unire, mișcarea socialistă a subliniat caracterul multilateral al eliberării provinciilor românești subjugate pînă atunci. *Declarația* Partidului Socialist și a sindicatelor din România, din 13 februarie 1919, arăta : „Locuite în marea lor majoritate de o populațiune românească, apăsată de secole de dominațiune străină, împiedicate astfel în dezvoltarea economică, politică și culturală, aceste provincii s-au emancipat de sub aceste dominațiuni, devenind libere" [21].

Sugestiv este, de exemplu, faptul că în perioada 1919—1927 numărul întreprinderilor industriale din Transilvania (cu cel puțin 5 H. P. sau 20 lucrători calificați) a crescut de la 1101 la 1727, iar valoarea producției, de

---

21%). Ilie Puia, *op. cit.*, p. 1418—1419 ; vezi și L. Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, ed. a III-a revăzută, București, 1946, p. 192 ; M. A. Lupu, *Nivelul și structura economiei în anul 1938*, în „Probleme economice", nr 8, 1969, p. 292. Capitalul străin își subțiase participațiile și pierduse o bună parte din pozițiile anterioare în favoarea capitalului autohton, fie particular, fie de stat, dar continua să joace încă un rol important și să aibă anumite consecințe negative asupra economiei României (Ilie Puia, *op. cit.*, p. 1419—1420).

[19] Acest proces este evidențiat atunci cînd se afirmă : „În disputa dintre capitalul românesc și capitalul străin, primul repurtează un mare succes în 1937, depășindu-l pe cel de al doilea cu 7,1%. Cucerirea pieții interne, prin mijloace proprii ale producției românești și în concurență cu produsele similare străine, ar fi fost de la început o bătălie pierdută fără o permanentă și puternică protecție vamală, luînd în unele direcții un caracter prohibitiv. Grupările burgheze interesate în industria grea, metalurgică, chimică, construcții feroviare, drumuri ș.a. luptau pentru emanciparea completă de sub tutela capitalului străin" (Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 49).

[20] Ion Ardeleanu, Nicolae Petreanu, *Trăsături ale vieții economice și social-politice din România în perioada interbelică*, în *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român. Prelegeri*, București, 1977, p. 168 ; Nicolae Petreanu, *Dezvoltarea economică și social-politică a României în anii 1918—1940. Situația socială a muncitorimii, țărănimii și intelectualității, a maselor larg muncitoare. Confruntările de clasă în viața politică, în domeniul ideologic și al creației culturale în această perioadă*, în *Probleme ale istoriei patriei, a Partidului Comunist Român și mișcării muncitorești și democratice din România, a mișcării muncitorești și revoluționare pe plan internațional*, București, 1981, p. 275.

[21] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, 1966, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la 4441 milioane lei, la 20614 milioane lei [22]. Conform unei alte statistici, aproape trei sferturi din numărul societăților anonime industriale aflate pe teritoriul Transilvaniei în 1939, au fost înființate după 1918[23]. Simion Mehedinți observa cu deplin temei : „Renașterea economică a Transilvaniei, după ce și-a recăpătat rolul ei istoric în cuprinsul neamului românesc e dovada cea mai lămurită că provincia din mijlocul țării formează o unitate organică cu restul statului român" [24]. Transilvania a cunoscut după 1918 o dezvoltare notabilă, pe multiple planuri ; realizări importante au fost obținute în domeniul învățământului, al culturii și ocrotirii sănătății. Dacă înainte de Unire existau în Transilvania 15 cotidiene în limba maghiară, în 1936 numărul lor s-a ridicat la 53. Între anii 1919 și 1933, au apărut în Transilvania un număr de circa 5000 de lucrări literare și științifice în limba maghiară, cu mult mai numeroase decît cele apărute în cei 50 de ani anteriori [25].

Cu toate rezultatele notabile, obținute într-un interval scurt de timp, România era — la scară mondială — un stat cu o dezvoltare medie. Înapoierea economică a țării, în raport cu statele capitaliste avansate, era, totuși, o înapoiere de tip capitalist și nu feudal sau semifeudal, așa cum s-a susținut, într-o vreme, la noi și în străinătate. Unirea din 1918 și reformele care au însoțit-o au însemnat rezolvarea, în linii generale, a sarcinilor revoluției burghezo-democratice, ceea ce nu implică, automat, un nivel ridicat al economiei capitaliste.

La sfîrșitul perioadei interbelice, industria României prezenta tabloul neuniform, în care, alături de zone și centre cu o industrie puternică, existau întinse regiuni fără industrie sau cu o „industrie" mică, compusă din ateliere mici, mori, „industrie casnică" etc. În numeroase orașe și tîrguri se desfășura mai mult o activitate comercială și meșteșugărească cu o contribuție redusă la realizarea venitului național. S-au manifestat o serie de carențe și defecțiuni în procesul dezvoltării industriale, concretizate în creșterea mai însemnată a aparatului industrial de producție în raport cu gradul lui de folosire, prin menținerea încă la nivel redus a pieții interne, prin anumite implicații de ordin social-politic ș.a. [26].

Desăvîrșirea unității statului național român, reformele și dezvoltarea următoare au avut consecințe social-politice importante. Au sporit forțele revoluționare și democratice, a crescut considerabil numărul muncitorilor, apropiindu-se, imediat după război, de o jumătate de milion și ajungînd, în 1938, la 800 000. În aceste condiții, a crescut, considerabil ponderea clasei muncitoare în viața social-politică a țării.

Prin reforma agrară din 1921 s-a expropriat 66% din suprafața de pămînt deținută de moșierime și s-a redus considerabil marea proprietate [27]. Prin împroprietărire a crescut cu aproape 40% numărul țăranilor cu pro-

[22] *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928*, vol. I, București, 1929, p. 493.

[23] Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. II, Brașov, 1945, p. 433 ; vezi și Ion Agrigoaiei, *Economic consequences of the accomplishmens of the emisary Romanian national state*, în *NEH*, t. VI/2, București, 1980, p. 134—135

[24] Simion Mehedinți, *Opere complete*, vol. I, București, 1943, p. 223.

[25] Gh. Zaharia, L. Vajda, *ș.a. op.* cit., p. 16—17.

[26] V. Axenciuc, *Unele caracteristici economico-sociale...*, p 501—503.

[27] Vezi, pe larg, D. Șandru, *op. cit.*, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietăți pînă la 5 ha și s-a mărit suprafața pășunilor și pădurilor comunale. Dacă înainte de reformă, proprietățile sub 100 ha prezentau 59,77% din numărul total al proprietății agrare, după reformă ele reprezentau 89,56%. În total, s-au expropriat peste 6 milioane ha, din care aproximativ 4 milioane de teren arabil. Au fost împroprietăriți aproape 1 400 000 țărani cu 3 860 372 ha. O suprafață de 991 697 ha a fost destinată comunelor, ca izlaz ; comunele au primit ca păduri peste 800 000 ha. Între cei împroprietăriți, s-au găsit și un număr de aproximativ 200 00 țărani din cadrul naționalităților conlocuitoare. Reforma agrară a determinat îmbunătățiri în viața țărănimii.

Atît dispozițiile legilor cît, mai ales, manifestarea unor abuzuri în aplicarea lor, au permis menținerea unor proprietăți de sute și chiar mii de hectare. Conform recensămîntului din 1930, existau un număr de 2 700 exploatări agricole cu suprafețe de peste 500 ha, însumînd suprafața de 3375000 ha. Media marii proprietăți a fost însă considerabil redusă față de perioada anterioară reformei.

Problema agrară, deosebit de complexă în întreaga epocă modernă și contemporană a României, a continuat să rămînă la ordinea zilei, constituind un teren de puternice confruntări. La chestiunea pămîntului rămasă, la alte proporții, nerezolvată, s-au adăugat altele (a datoriilor, a inventarului), izvorîte din limitele politicii agrare, care n-a prevăzut sau n-a realizat un ansamblu de măsuri menite să garanteze economic gospodăria realizată sau completată prin reformă.

În ce privește evoluția proprietății funciare în România interbelică, cercetările recente infirmă teza conform căreia a existat o tendință de refacere a marii proprietăți ; de fapt, cele mai multe terenuri aflate în circulație au fost concentrate în mîinile burgheziei rurale, a țărănimii înstărite. Crearea unor noi mari proprietăți s-a făcut, în general, prin desființarea altora și nu prin concentrarea unor noi suprafețe în mîinile moșierimii. Mai mult, uneori, prin înstrăinarea pămîntului moșieresc unor țărani, marea proprietate s-a transformat în proprietate mijlocie sau chiar mică [28].

La frămîntările interne s-au adăugat cele externe, izvorîte din ocuparea pieții mondiale de cîteva mari state capitaliste, cu o agricultură avansată. România a pierdut locul fruntaș, pe care-l deținuse înainte de primul război mondial, în rîndul țărilor exportatoare de cereale. Acest fapt a avut consecințele sale negative asupra finanțelor statului de după primul război mondial.

Transformările de la sfîrșitul deceniului al II-lea și din deceniul următor au impulsionat puternic dezvoltarea relațiilor capitaliste, au dus la consolidarea burgheziei române, au slăbit considerabil puterea economică și politică a moșierimii (transformată dintr-o clasă într-o categorie socială), reducînd substanțial rolul acesteia în viața social-politică a țării.

Acordarea votului universal, în noiembrie 1918, a făcut posibilă pătrunderea în viața politică a unor mase mai largi, muncitorești și țărănești [29]. Reforma electorală — împreună cu celelalte transformări — a avut consecințe și în sensul schimbării configurației partidelor politice, prin crearea de

[28] *Ibidem*, p. 271.
[29] Aron Petric, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noi partide și grupări politice (Liga poporului, Partidul țărănesc), ce s-au bucurat, o anumită perioadă, de popularitate în cadrul maselor, prin desființarea unor partide (cele denumite conservatoare), prin intrarea în viața politică a statului a partidelor și grupărilor din noile provincii etc.[30]. A crescut posibilitatea ca în parlament (care reunea acum reprezentanți ai forțelor politice din toate provinciile românești) să intre mai mulți reprezentanți ai burgheziei mici și mijlocii, ai țărănimii și muncitorimii[31].

S-a întărit Partidul Național-Liberal, care reprezenta, în special, interesele burgheziei mari, industriale și bancare. Baza sa economică puternică, influența sa asupra unor partide și grupări politice, înțelegerea unor necesități economice (ca, de pildă, a dezvoltării industriei), o anumită experiență și stabilitate în conducere etc., i-au dat posibilitatea să joace un rol important în viața politică, cu toate frămîntările interne de la sfîrșitul deceniului al III-lea și din deceniul al IV-lea.

În primii ani postbelici, Partidul Țărănesc s-a situat în flancul stîng al forțelor politice burgheze din România, susținînd îndeosebi interese ale burgheziei mici și mijlocii de la sate și orașe. Cîțiva ani mai tîrziu, elemente conducătoare vor contribui la limitarea programului, la pregătirea fuziunii din 1926, cu Partidul Național și la realizarea Partidului Național-Țărănesc, al doilea partid politic burghez, ca importanță.

S-au înființat și au activat, în perioada interbelică, formațiuni politice ale naționalităților conlocuitoare (maghiari, sași, evrei ș.a.), care au participat la alegeri și s-au trimis reprezentanți în parlament. S-au manifestat în cadrul acestor organizații tendințe diferite și chiar contradictorii, în raport cu interesele social-politice pe care le reprezentau, cu evoluția situației internaționale și politica externă a României ș.a.

Socialiștii, care au îndeplinit un rol activ în realizarea statului întregit și a reformelor, nu au văzut în acestea un sfîrșit de drum, ci o etapă importantă în transformarea radicală a societății românești. Prin *Declarația* (la care ne-am mai referit) din 19 februarie 1919, Partidul Socialist chema toate forțele revoluționare să se unească într-un singur partid, „care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie spre realizarea idealului ei

---

[30] M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit., passim*; I. Scurtu, *op. cit., passim*; I. Agrigoroaiei, *Unirea din 1918...*, p. 263—264.

[31] Semnificativ este faptul că 83% din deputații aleși prin aplicarea, pentru prima dată (noiembrie 1919) a votului universal, intrau pentru întîia oară în parlament, (N. T. Ionescu, *Alegerile din 1918. Prima aplicare a votului obștesc în România*, în „Buletinul statistic al României", seria IV, vol. XV, nr. 3, 1920, p. 25). În mai 1920, au fost aleși 20 deputați și 3 senatori ai Partidului Socialist. În raport cu situația anterioară primului război mondial, parlamentul a devenit un cadru în care s-au exprimat mai puternic poziții democratice și muncitorești. Lucrețiu Pătrășcanu a observat, în legătură cu acest aspect: „Oricît de viciat era vechiul regim parlamentar din România (dinainte și în raport cu regimul dictaturii regale — n.n., I.A.) — și, fără îndoială, păcatele lui au fost mari și grele — oricît de formal era liberalismul și constituționalismul lui, totuși atît bugetul, cît și întreaga politică economică și financiară a statului nu puteau fi, în întregime, sustrase controlului public. Dezbaterile parlamentare ofereau, în adevăr, de cele mai multe ori, pilda coruperii și descompunerii unui regim. Dar nu este mai puțin adevărat că, în măsura în care aleșii națiunii trebuiau să cultive bunăvoința alegătorului — acesta era cazul la cei aleși în opoziție — ei puneau în discuția parlamentului chestiuni și probleme care aduceau la cunoștința maselor actele guvernelor" *(Sub trei dictaturi*, București, 1970, p. 32—33).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

socialist de dezrobire de sub apăsarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine". Transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român, în mai 1921, a însemnat ridicarea pe o treaptă superioară a mişcării muncitoreşti din ţara noastră. În întreaga perioadă interbelică [32], P.C.R. a desfăşurat o activitate susţinută pentru consolidarea organizatorică şi ideologică a rîndurilor proprii şi pentru creşterea influenţei sale în viaţa politică. A militat continuu pentru respectarea drepturilor şi libertăţilor democratice, s-a pronunţat pentru o dezvoltare economică corespunzătoare intereselor maselor populare, a acţionat cu hotărîre împotriva pericolului fascist intern şi internaţional.

Faţă de înfiinţarea şi activitatea organizaţiilor extremiste, de dreapta, profasciste, sprijinite pe parcurs de statele fasciste, s-a dezvoltat în România o mişcare democratică de mari proporţii. Deşi eterogenă în ce priveşte baza socială şi scopurile de perspectivă, mişcarea democratică a jucat un rol mult mai însemnat în viaţa politică a ţării (în comparaţie cu perioada anterioară primului război mondial), constituind adesea un factor de presiune asupra guvernelor sau majorităţilor parlamentare, în direcţia respectării drepturilor democratice şi a dejucării unor combinaţii, afaceri de mare anvergură [33].

Analiza atentă a transformărilor survenite la sfîrşitul primului război mondial şi a trăsăturilor din perioada următoare demonstrează că regimul social-politic din România era, în ansamblu vorbind, un regim burghez [34], în raport cu regimul burgheziei şi moşierimii de pînă atunci. Cercetările din ultima vreme au acordat o atenţie tot mai mare acestei chestiuni, ajungîndu-se la rezultate importante (nu numai globale, ci şi pe etape), introduse atît în circuitul dezbaterii ştiinţifice cît şi în predarea istoriei contemporane a României. Astfel, s-a precizat că pentru intervalul 1918—1938, regimul a fost burghezo-democratic parlamentar, urmînd un regim dictatorial cvasitotalitar, carlist (1938—1940) [35]. Referindu-se la periodizarea istoriei contemporane a României, autorii manualului de istorie pentru clasa a X-a, liceu, arată că „pe plan politic, ţara noastră a avut în acel timp [epoca interbelică — n.n.] un regim burghezo-democrat, în care însă libertăţile şi drepturile cetăţeneşti, deşi garantate formal prin Constituţie, au fost adeseori încălcate şi nesocotite, aşa cum s-au petrecut lucrurile îndeosebi în anii dictaturii militaro-fasciste" [36]; între timp, adăugăm noi, natura regimului se schimbase.

---

[32] Pentru dezvoltarea mişcării muncitoreşti în perioada interbelică, vezi şi recentul volum: Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate şi ascensiune în mişcarea muncitorească din România. 1821—1948*, Bucureşti, 1981, p. 149 şi urm.

[33] L. Pătrăşcanu, op. cit., p. 32—33. Autorul se referă şi la rolul presei democratice şi muncitoreşti, la presiunea de jos exercitată asupra partidelor burgheze, factori care, în unele împrejurări, au dus la demascarea unor afaceri veroase.

[34] Ion Ardeleanu, *Trăsăturile regimului social-politic din România în perioada interbelică. Luptele forţelor democratice, în frunte cu P.C.R., împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenţei, suveranităţii şi integrităţii României*, în „Anale", 1/1977, p 180; I. Petreanu, op. cit., p. 276.

[35] Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 37.

[36] Aron Petric, Gh. I. Ioniţă, *Istoria contemporană a României, a mişcării muncitoreşti, democratice şi revoluţionare, a Partidului Comunist Român (1918—1980)*. Manual pentru clasa a X-a liceu, Bucureşti, 1980 (Manualul a fost elaborat pe baza programei aprobate de M.F.I. cu nr. 6648/1976 şi revizuit în 1979), p 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sînt analizate condițiile elaborării și caracterul Constituției din 1923, care conținea o serie de prevederi burghezo-democratice, dar nu prevedea garanții în ce privește aplicarea lor. S-au produs, apoi, o serie de încălcări ale Constituției, prin adoptarea unor legi sau măsuri coercitive. „Cu toate aceste scăderi, Constituția din anul 1923 și regimul politic din România, căruia îi servea drept temelie, au avut un caracter burghezo-democratic, ceea ce a făcut posibilă desfășurarea luptei revoluționare a clasei muncitoare și a celorlalte forțe progresiste ale societății noastre. Această situație merită a fi reliefată cu atît mai mult cu cît, încă în acea perioadă, într-o serie de țări din Europa, ca Italia, Spania,Portugalia, Ungaria, Bulgaria se instaurează regimuri dictatoriale fasciste sau profasciste, ceea ce mărea, nu numai îngrădirea, ci chiar lichidarea libertăților și drepturilor democratice ale popoarelor respective“ [37].

Instaurarea, în februarie 1938, a dictaturii regale și măsurile luate de aceasta, au constituit o modificare în forma și conținutul puterii de stat [38]. S-a elaborat o nouă Constituție — un regres față de Constituția din 1923 — a crescut simțitor rolul regelui și al camarilei și, practic, s-a desființat parlamentarismul burghezo-democratic [39]. În condițiile izolării totale a României în exterior și ale crizei dictaturii regale, se instaurează la 6 septembrie 1940 dictatura antonesciano-legionară, regim politic de tip fascist [40].

Aspectul unitar, variat și armonios al teritoriului și poziției geografice a României întregite îi îngăduiau o lărgire a relațiilor sale cu toate țările. Dintr-un stat foarte mic, care se învecina cu patru state, dintre care două mari imperii, România întregită rămasă, la scară mondială, tot un stat mic, prezenta însă în Europa de sud-est o importanță considerabilă mărită. În ciuda manifestării, în continuare, a unor ingerințe occidentale în România, Unirea din 1918 și recunoașterea ei pe plan internațional prin sistemul tratatelor de pace din 1919—1920 au constituit, *ipso facto*, un moment important în consolidarea independenței și suveranității naționale și în creșterea rolului statului român în cadrul relațiilor internaționale.

România întregită a putut să ducă — în condiții internaționale nu întotdeauna favorabile — o politică externă mai activă și să acționeze în cadrul unor alianțe bilaterale sau regionale, pentru apropierea între state și popoare, pentru construcția păcii europene [41]. În acest sens, se poate vorbi de un salt considerabil în raport cu posibilitățile și realizările din perioada anterioară primului război mondial. Activitatea internațională a statului de la Carpați, Dunăre și Marea Neagră a devenit mult mai intensă, mai complexă. S-au lărgit considerabil relațiile economice, culturale etc. dintre România și numeroase alte țări din Europa și din întreaga lume.

---

[37] *Ibidem*, p. 32—33.

[38] Vezi pe larg, Al. Gh. Savu, *Dictatura regală 1938—1940*, București, 1970, capitolul *Reformele instituționale.*

[39] N. Petreanu, *op. cit.*, p. 278.

[40] A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 9 și urm.

[41] Viorica Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1940*, în *Probleme de politică externă a României 1918—1940. Culegere de studii*, II, București, 1977; Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913—1947*, București, 1980, p. 245 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Menținerea independenței naționale și a integrității teritoriale reprezenta obiectivul fundamental al politicii externe românești din perioada interbelică. În deceniul al IV-lea situația internațională a evoluat în defavoarea României, ca și a altor state mici și mijlocii. Statele fasciste au întreprins acțiuni revizioniste și agresive, iar cercuri guvernante ale marilor puteri au promovat o politică de cedare, ușurîndu-le calea către Europa centrală și de sud-est și lăsînd țările din această zonă izolate.

Evenimentele internaționale din ajunul declanșării celui de al doilea război mondial „încheiaseră, practic, procesul izolării României pe plan extern, reduseseră la ultima expresie posibilitățile cercurilor guvernante românești de a găsi vreo soluție care să ferească țara de sacrificii și război" [42].

Noul cadru național și transformările care au avut loc în viața social-economică și politică au stimulat dezvoltarea culturii, făurirea unor remarcabile creații spirituale, afirmarea într-o măsură considerabil mărită în plan european și mondial. Tabloul confruntărilor de curente și idei din viața spirituală, din domeniul ideologiei, în România interbelică, este mult prea complex pentru a fi măcar schițat aici [43], așa cum nu ne putem propune nici să prezentăm rezultatele — multe cu totul excepționale — obținute în diferite domenii ale culturii. Ne îngăduim numai cîteva sumare observații.

Învățămîntul de toate gradele cunoaște în această perioadă, o dezvoltare simțitoare, atît cantitativă cît și calitativă [44]. A fost unificată legislația școlară și organizarea învățămîntului primar, iar învățămîntul secundar a fost legat mai strîns de necesitățile vieții moderne. Numărul învățătorilor a crescut de la 13 600 în anul școlar 1918—1919, la 47 914 în anul 1937—1938. Numărul școlilor secundare teoretice și tehnice a crescut de la 186, cîte funcționau în 1919, la 825 în 1938. Dezvoltarea industrială a României a făcut necesară o însemnată creștere a învățămîntului profesional, cuprinzînd școli de arte și meserii, licee industriale, comerciale etc. Învățămîntul superior a făcut progrese deosebite, în raport cu cerințele sporite, economico-administrative, și cu noua etapă de dezvoltare a științei și culturii. Ca urmare a Unirii din 1918 și a prefacerilor care au însoțit-o, a crescut considerabil numărul elevilor și studenților. Cu toate acestea, accesul în învățămîntul secundar și, mai ales, în cel superior era limitat pentru tinerii cu o situație materială precară.

Între cele două războaie mondiale, presa a luat o dezvoltare pe care n-a cunoscut-o în nici una din etapele dinainte [45]. Drept consecință a desăvîrșirii unității de stat, presa capătă posibilitatea de a circula nestingherit pe întregul teritoriu național. Presa se diversifică foarte mult, își sporește tirajul și se modernizează în diferite direcții (mijloace tehnice, înființarea agențiilor de presă, a Societății Române de Radiodifuziune etc.) ; în sînul ei au loc depla-

[42] Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 61.

[43] Pentru acest aspect, vezi I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 181—184 ; N. Petreanu, *op. cit.*, p. 279—281 ; Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980, p. 235 și urm

[44] A. Petric, Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 86 ; *Istoria poporului român*, (sub redacția acad. Andrei Otetea), București, 1970, p. 378 ; pentru problemele învățămîntului din mediul rural, vezi D. Șandru, *Răspîndirea științei de carte în satele României între cele două războaie mondiale*, în „Cercetări istorice", t. XI, 1980, p. 521—532.

[45] Const. Antip, *Contribuții la istoria presei române*, București, 1964, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sări, transformări, înnoiri, în conformitate cu noile condiții economice, sociale, politice ; se amplifică presa democratică și muncitorească, apare presa comunistă. În cadrul presei între cele două războaie mondiale, o pondere însemnată au și ziarele apărute în limbile naționalităților conlocuitoare [46].

Deosebit de interesante sînt unele aprecieri referitoare la consecințele marelui act național din 1918 asupra literaturii, a vieții culturale în general. Astfel, s-a arătat că harta spirituală s-a modificat în răstimp de două ori, între 1918—1944 și din 1945 pînă astăzi. „Descătușînd energiile, Unirea din 1918 a încercat — uneori în condiții dificile, de unde și nu puține eșecuri — o solidarizare a generațiilor, provinciilor, finalităților. Dar poate că particularitatea cea mai interesantă a epocii o constituie afirmarea în același spațiu de cultură și creație, alături de români și nu o dată printr-o afinitate stilistică izvorîtă din exprimarea unei și aceleiași realități (cu luminile și umbrele ei) a naționalităților conlocuitoare [...]. Scena unor confruntări și afirmări majore generate de fierbintele Decembrie 1918 își reliefează în perspectivă istorică adîncile înțelesuri" [47].

Împlinirea statului unitar, concentrarea și centralizarea vieții sociale, politice și culturale au influentat cursul istoriei limbii culturii românești. „Unirea a adus în limba culturii noastre modificări de configurații dialectale și, implicit, a contribuit la o variație în unitatea ei de pînă atunci. Cu anii construirii statului național unitar începe o nouă perioadă a istoriei limbii literare : desăvîrșirea unității sale centralizate [...]. Istoria limbii culturii noastre contemporane înseamnă așadar istoria limbii unui stat unitar, într-o țară a cărei unitate națională de limbă și cultură își afla, în sfîrșit, structura oficială corespunzătoare. Dezvoltarea ulterioară, înflorirea literară și culturală care a urmat în cel de al treilea și al patrulea deceniu al secolului nostru, momentele de răscruce dintre 1940—1944, actul de la 23 August și consecințele sale revolutionare care au dus la constituirea culturii noastre contemporane nu sînt decît etape și realizări ce își au originea în unitatea consfințită prin actul Unirii" [48].

Făurirea unității statale, care a constituit, între altele, confirmarea strălucită, practică, a argumentelor oferite de știința istorică românească, a impulsionat dezvoltarea acestei științe. Istoriografia noastră a mers, după primul război mondial, pe un drum ascendent, înregistrînd rezultate de mare valoare ; au fost elaborate lucrări ce ocupă un loc distinct și de frunte în evoluția științei istorice din țara noastră.

În perioada interbelică, integrarea activă a culturii românești în cultura europeană și cea universală a cunoscut forme superioare. O serie întreagă de personalități au avut contribuții originale, de mare însemnătate în evoluția generală a științei și culturii, în mișcarea de idei a epocii.

Dezvoltarea României, progresele înregistrate în diferite domenii au avut un caracter obiectiv, decurgînd din legile generale ale evoluției societății. În raport cu perioada anterioară (și permanent trebuie să ne raportăm la peri-

[46] *Ibidem*, p. 93

[47] Mircea Zaciu, *Retrospectivă istorică*, în „România literară", 23 noiembrie 1978, p. 2

[48] Al. Niculescu, *Limba culturii și Unirea*, în „România literară", 7 decembrie 1978, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oada anterioară), după 1918, această dezvoltare s-a desfășurat într-un nou cadru național și cu posibilități sporite, materiale și umane. Consecințele Unirii s-au împletit și s-au intercondiționat organic cu prelungirea unor factori anteriori și cu factori specifici perioadei interbelice, de natură obiectivă și subiectivă, de natură internă și externă etc., în evoluția lor. Societatea românească a mers pe un drum ascendent. Firește, o comunicare ca a noastră nu poate cuprinde toate problemele, nu poate discuta pe larg realizările și neîmplinirile acelei perioade. Ne-am propus, ținînd seama și de unele rezultate obținute de istoriografia noastră din ultima vreme, o discuție în care perioada interbelică să nu apară izolat, ci în continuarea, în condiții și cu forțe noi, a dezvoltării de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

SUR LA PLACE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES DANS L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Le parachèvement de l'unité de l'état roumain et les réformes qui l'accompagnèrent (dont principalement les réformes agraire et életorale) marquèrent l'entrée de la Roumanie dans une phase supérieure de développement, appelée l'entre-deux-guerres.

On assista à des progrès notables dans l'économie (notamment dans le domaine de de l'industrie), de même que dans la culture et la science — tout cela par rapport à la période antérieure et compte tenu des conditions internes et externes. A la veille de la deuxième guerre mondiale, la Roumanie acheva, en gros, la première phase de l'industrialisation capitaliste (l'industrie légère) et s'achemina en même temps vers la phase de l'industrie lourde. Ce fut pour la première fois que le capital roumain parvint à dépasser — au millieu de la quatrième décennie — le capital étranger des sociétés industrielles.

Après la première guerre mondiale, le régime politique de la bourgeoisie et des grands propriétaires fonciers céda la place au régime politique bourgeois ; ce dernier connut jusqu'en 1938 une orientation bourgeoise-démocrate. Il se succède le régime de la dictature personnelle de Charles II (1938—1940) ; le 6 septembre 1940, il s'instaure le régime d'Antonesco et des légionnaires (les membres de l'organisation roumaine de type fasciste).

L'Union de 1918 ainsi que le fait d'être reconnue comme telle sur le plan international constituèrent un moment décisif dans l'affermissement de l'indépendance et de la souveraineté nationale, du rôle de l'état roumain au sein des relations internationales. A la suite de l'Union, la Roumanie put mener — dans des conditions internationales qui ne lui furent pas toujours favorables — une politique externe plus active, et agir, dans le cadre d'alliances *bilatérales ou régionales, afin de rapprocher les états et les peuples, afin d'édifier la paix* européenne.

Dans la IV-e décennie, la situation internationale évolua au détriment de la Roumanie et d'autres états petits et moyens de l'Europe centrale et du sud-est — conséquence des agressions fascistes et du déclenchement de la deuxième guerre mondiale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE GERMANS IN THE ROMANIAN PROVERBS

BY

DUMITRU STANCIU

"When one is to acknowlede the people what is its own, in matters of folklore, one's primary concern should be its proverbs".

Aurel Candrea

The idea and the very title of this study have been suggested by Hans von Diplich. [1] However, the conclusions of our enterprise differ from those of the already mentioned author. Although our conclusions are mainly based on the results of a corpus of proverbs, sayings, and proverbial phrases [2] belonging to the Romanian people, we first think it necessary to make some remarks on its psychology, such as it appears from the Romanian [3] and foreign [4] bibliography which is given below but which is far from complete.

---

[1] Hans von Diplich, *Das Bild der Deutschen im Blickfeld der Rumänen*, in „Südostdeutsche Vierteljahresblätter, Heft 2/1974, p. 88—95.

[2] Aurel Candrea, *Dicționar de proverbe și zicători*, București, 1912; Iuliu Zanne, *Proverbele românilor, din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* 10 vol., 1895—1903; Petru Rezuș, *Proverbe românești* (ms); Gh. Vrabie, *Retorica folclorului* (Poezia), București, 1978

[3] Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc*, București, 1937; I. Brucăr, *Filosofii și sisteme*, București, 1933; Iosif C. Drăgan, *Idealuri și destine*, București, 1977; D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, București, 1907; C. Dissescu, *Les origines du droit roumain*, Paris, 1899; P. Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, 2 vol., Paris, 1905—1914; M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, and *Rumänische Sprache und Literatur*, München, s.a.; G. Găvănescu, *La Valachie, depuis 1830...*, Bruxelles, 1855; A. Gorovei, *Popoarele balcanice în folclorul românesc*, București, 1941; B. P. Hașdeu, *Cărțile poporane ale românilor în secolul al XVI-lea*, București, 1879; N. Iorga, *Die Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*, Hermannstadt und Sibiu, 1929; id, *Rumänische Seele*, Jena und Leipzig, 1933; id., *Un observator englez asupra românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu* [V. Bargrave], București, 1933; id., *Opinia publică germană și România lui Carol I-iu înainte și după războiul de independență*, București, 1933; A. Joja, *Filosofie și cultură*, București, 1978, p. 196; N. Manegutiu, *Reunirea românilor din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1893; C. Noica, *Rostirea filosofică românească*, București, 1972; id., *Sentimentul românesc al ființei*, București, 1978; id., *Spiritul românesc în cumpătul vremii*, București, 1978; M. Georgiade Obedenaru, *Roumains*, Paris, 1877; G. Păucescu, *Fragmente politice. Chestiunea țărănească*, București, 1893; I. Petrovici, *Felurite probleme și oameni. Note de drum*, București, 1928; P. Popescu, *Psihologia poporului român după literatura populară*, București, 1897; I. Răducanu, *Die Rumänischen Staatsschulden*, Berlin, 1905; C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, București, 1937 and *Etnicul românesc*, București, 1942; L. Rebreanu, *Lauda țăranului român*, București, 1940; L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, 3 vol., București, 1900; Al. Zub, *Junimea. Implicații istoriografice*. Iași, 1976.

[4] A. Bandau, *Bilder aus Rumänien*, Berlin, 1882; A. Bellessort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, 1905; R. Bergner, *Rumänien, eine Darstellung des Landes und der Leute*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Generally speaking, the above mentioned authors, whether trained in ethnography, ethnology and history, or lacking such training, whether their contact with the Romanian people was more direct and lasting or just in passing, they made remarks covering a wide range of judgements : from a negative and depreciatory point of view to another one, implying understanding, tolerance and eulogy. The value judgements of the authors above do not lack in remarks, sometimes with full historical-social justifications, tending to define the Romanians as lazy, untidy, egotistic, with no sense of the perspective, etc., passing then to evidencing their patience, tolerance, carefulness, courage, industriousness, heroism, intelligence, spontaneity, vitalism, etc. All these appreciations are sure to denote a greater or a lesser degree of subjectivism. Still, they are unanimous in evidencing the Romanian's kind, tolerant, patient and hospitable character in his relations with foreigners. Obviously, the difficult historical circumstances of the Romanian people's life near the Carpathians and the Danube may justify any of the above judgements, both in a separate and cirmustantialized view, as any collectivity includes all kinds of individuals ; nevertheless, the type of spiritual finality is given by the majority [5]. We do not intend to engage in a dispute with the authors mentioned above, as such an argument is neither necessary nor opportune, taking into account the character of the present study which tries to present the Romanian by a kind of self-confession and self-characterization resulting especially from his own paremiological productions on this theme.

There is no triviality or truism for contemporary researchers to assert that the judgements of some older paremiologists like Quitard, Wander, Celakovsky, Karadgici, Haşdeu, Zanne [6], etc., or of some more recent ones

Breslau, 1877 ; Le Cler, *La Moldo-Valachie...*, Paris, 1866 ; F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839 and *Nationalité et régénération des paysans moldo-valaques*, Paris, 1862 ; H. Desprez, *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, Paris, 1848 and *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie...*, 2 vol., Paris, 1850 ; A. de Gerando, *La Transilvanie et ses habitants*, 2 vol., Paris, 1845 ; S. M. Girardin, *Souvenirs de voyage et d'études*, 2 vol., Paris, 1852—1853 and *Les voyageurs en Orient, IV. Les Principautés du Danube*, Paris, 1858 ; A. de Gubernatis, *La Roumanie et les Roumains*, Florence, 1898 ; B. d'Haussez, *Alpes et Danube ou voyage en Suisse... Transilvanie*, Paris, 1837 ; d'Hauterive, *La Moldavie en 1785 faisant au journal d'un voyage à Jassy* (publishing and notes by A. Ubicini), Paris, s.a. ; R. Henke, *Rumänien. Land und Volk...*, Leipzig, 1877 ; R. Kunisch, *Bukarest und Stambul*, Berlin, 1861 ; L. G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris, 1882 ; X. Marmier, *Du Rhin au Nil... Provinces Danubiennes*, 2 vol., Paris, 1832 ; B. K. H. Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus der Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1841 ; R. Perrin, *Coup d'eil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1839 ; Ch. Pertusier, *La Valachie, la Moldavie*, Paris, 1822 ; E. Quinet, *Les Roumains*, 2 vol., Paris, 1856 ; Fr. Recordon, *Lettres sur la Valachie...*, Paris, 1821 ; E. Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855 ; Ch. de Salaberry, *Voyage à Constantinople...*, Paris, 1799 and *Essais sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1821 ; A. Schott, *Walachische Maerchen*, Stuttgart und Tübingen, 1845 ; Th. Thornton, *The Present State of Turkey*, London, 1807 ; Ed. Thouvenel, *La Valachie en 1839*, Paris, 1839 and *La Hongrie et la Valachie*, Paris, 1840 ; A. Ubicini, *Mémoire justificatif de la révolution roumaine du 11 (23) juin 1848*, Paris, 1849 and *Provinces danubiennes et roumaines* (II-e partie), Paris, 1856, K. Fr. W. Wander, *Deutsches Sprichwörter-Lexikon*, Bd. I—V, Leipzig, 1867—1880, p. 43, 1767 ; K. Th. Zingeler, *Die Hohenzollern in Rumänien. Eine historische-politische Abhandlung*, Bonn, 1890.

[5] C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 21.

[6] I. Zanne, *op. cit.*, I, p. XX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

like Taylor, Krzyzanowski, Permjakov, Kuusi, Röhrich, Loukatos, Kolontarov, etc., consider the proverb to have a very important part in defining the character and morale of a people, its own way of thinking, seeing and feeling.

The large and heterogenous bibliography we have given is sufficient for a guide in supporting this point of view and therefore we shall try to achieve our purpose by a limited corpus of Romanian proverbs [7].

The paremiological body we have used is heterogenous if we judge it by the different ages of the collections, from Zanne to Rezuş. Geographically speaking, the collections cover a very wide area of the Romanian territory with special mention to Banat, Transylvania and Bukovina, which may be considered as the birthplace of most of the proverbs in this field. Nevertheless, this heterogenous character is no impediment in extracting the necessary facts for our demonstration.

The life of the Romanians together with the Germans has lasted for over seven centuries [8] and it could give birth to all kinds of relations which were unsophisticatedly reflected in proverbs during the lapse of peace and meditation and the long changes peculiar to folklore.

I. *Detached Characterizations.* A pune ca tot neamţul / To lay like all the Germans : in the sense that the Germans bring the dishes all at a time and not one by one, like the Romanians (Z. VI 13770). Spune drept ca neamţul / He tells the truth like a German (Z. VI 13780). Merge drept ca neamţul / He walks straight like a German (Z. VI 13781). A sta drept ca neamţul / To stand straight like a German (Z. VI 13782). De cînd cu nemţii cu coadă Since the pigtailed German. In the 19th century the German soldiers plaited their hair. (Z. VI 1386). A păzi ca neamţul / To watch like a German (That is conscientiously) (Z. VI 13789). Stai cu ţiganul înveţi ţigăneşte, cu turcul turceşte, cu neamţul nemţeşte / You live with a gipsy, you learn Romany, with a Turk you learn Turkish, with a German you learn German (Z. VI 142 40). Neamţu-i prost că spune tot / The German is a fool to tell everything (C., p. 193). Neamţu-i şi paur ; neamţu-i şi faur / The German is a farmer and a craftsman too (R., 2). Neamţul face banul, bătînd cu ciocanul / The German makes money working with a hammer (R., 3). Mintea românului după urmă-i bună ; mintea neamţului după pătanie se răzbună / The Romanian's afterthought is worthy ; the German's revenges the happening (R., 8). Neamţul ştie de poruncă şi-n foc se-aruncă / The German obeys orders and even jumps into the fire for them (R. 14). Neamţul mănîncă barabule, românul borş cu fasule / The German eats potatoes and the Romanian eats bean soup (R. 14). Neamţu cu ţugu, românu cu plugu

[7] Cf. *supra*, n. 2.

[8] The Transylvanian Saxons settled in some areas of the region some time during the 12th and the 13th centuries, while the Swabians settled in Banat, in some regions of Bucovina and Transylvania around the 13th century. The term *neamţ* (German) is borrowed from the Slavonic *nemici* and is widely spread to the detriment of the older term of *aliman* or *alăman*, coming from the name of some warlike German tribes. Besides *neamţ*, the most popular term of all, some other terms are also in use : *German* from the Latin *germanus*, *săs* from the Hungarian *szasz*, *şvab* from the German *Schwäbe*, along with *frit* or *franţ*, which are obviously derived from some more common names. See B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, Bucureşti, 1972, p. 40, 609.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

/ The German with the train, the Romanian with the plough. (R. 16). Dacă-i dai neamţului bere, apoi vin el nu mai cere / Give the German beer and he won't ask for wine (R. 20). Neamţu-i om de omenie, dar nu-ţi dă scula şi ţie / The German is good-hearted but he doesn't lend his tools (R. 22). Cocoşul neamţului pe vîrful bisericii / The German's rooster on the church top (R. 27). Neamţu-i de altă lege şi cu noi nu se-nţelege / The German's faith is different so we can't understand each other (R. 28). Neamţul nu ştie ce-i cuşma / The German knows no fur cap (R. 29). Biserica neamţului n-are toacă / The German's church has no *toaca*-i.e, wooden or metal plate which, when sounded, calls people to church (R. 36). Neamţul te pofteşte-o dată ; românul de zece ori / The German invites you once and the Romanian ten times (R. 45). Mămăliga-i a românului, pîinea-i a neamţului / Hominy's for the Romanian and bread for the German (R. 47). Cine-i paur nu se-mbracă-n aur / He who is a farmer has no golden attire (R. 52).

II. *Non-detached Characterizations*. a. *Admiration*. Neamţul cu tararaiul nu mănîncă mălaiul / The German in the fanfare eats no hominy-i.e. you must work to earn a living (Z.X. 10698). Neamţul, cîtu-i el de neamţ, cîteodată doarme-n şanţ / Though a German, he sometimes sleeps in a ditch (R. 4). Neamţul întîi şi-a făcut ceasornic, după aceea a tăiat cocoşul / The German first made a watch for himself and only afterwards did he kill the rooster (R. 11). La neamţ cucul cîntă-n casă / With the Germans the cuckoo would warble in the household (R. 12). Neamţul cu flendurile, românul cu straiele / The German with the cloth, the Romanian with homespun clothes (*flendură* is corrupted from *Flanders*). (R. 13). Cînd vei vedea neamţ în opinci şi mîncînd alivinci ? / When will you see a German shod with *opinci* eating *alivinci*-i.e. never (*opinci* = peasants'- footwear ; *alivinci* = Moldavian cake made of maize, flour, butter, milk and cheese) (R. 17). Neamţul cu scula tu cu sula / The German with a tool and you with an awl (R. 23). Neamţu-i şod, face peste apă pod / The German is shrewd, he builds bridges across the water (R. 24). Neamţul nu-şi găseşte loc, şi-a făcut moară cu foc / The German fidgets and has built a firemill (R. 26). Spune, leleo, und'te duci ? La neamţ, să-mi cumpăr papuci / Tell me, sister, where you go. To the German, for a shoe (R. 30). Neamţul nu stă în bordei, ci-şi face casă cu temei / The German won't live in a hut sordid, but build a house solid (R. 31). În casa neamţului nu ştii care-i podul / In a German's house you can't tell the garret (R. 32). Neamţul a scornit căruţa cu foc, s-ajungă iute-n alt loc / The German has invented the fire-waggon-i.e. train-to move quicker to another place (R. 33). Neamţul crede-n meşteşug cum crede românu-n plug / The German relies on his craft as the Romanian on his plough (R. 34). Neamţu-i neamţ, a pus la uşă clobanţ / The German will be a German, he has locked his door (R. 46). Fata românului poate ajunge hargată, a neamţului niciodată / The Romanian's daughter may become a servant, the German's never (R. 48). Pe podele neamţul joacă ; românul pe toloacă / The German will dance on the floor, the Romanian on the meadow (R. 49). Ţăranul cu tărănia, neamţul cu fudulia / The Romanian peasant with rustic manners, the German with the pride (R. 50). Toate la neamţ îs cu rînduială, să nu rămînă cu burta goală / The German has everything in good order lest his stomach should remain empty (R. 55). Dacă vrei să vezi hărnicie, du-te la neamţ în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gospodărie / If you want to find industry, go to the German's farm (R. 56). După nemţoaică poţi culege mac / You can pick seeds behind a German woman (R. 57). Neamţu-i aşa de deştept, că se trage cu toţi în piept / The German is so clever that he fights everybody (R. 60). Neamţul şi pe dracul l-a învăţat ca să meargă încălţat / The German has taught even the devil to wear shoes (R. 61).

b. *Irony, Contempt.* Vai, sărace neamţule, / Cum îţi cură sdrenţele. / Las' să cure / Că-s destule / / Oh you poor German / How ragged your clothes are / Let them be ragged / As they're enough (Z. VI. 13771). Neamţul crede-n băutură şi unguru-n înjurătură / The German believes in drink and the Hungarian in swearing (Z. VI. 13772). Ţine ca neamţul cu tarara / He goes on with fanfare like a German (Z. VI. 13773). Cîinele neamţului mănîncă şi mere pădureţe / The German's dog will eat even crab-apples (Z. I. 1483 and VI. 13774). Lasă-te cum s-a lăsat neamţul de ismene. / Leave it as the German left his drawers (referring to an anecdote) (Z. VI. 13775). Neamţ / Cotofleanţ / / German / *Cotofleanţ* — the Germans brought the potatoe in Bukovina and planted it there ; when somebody asked him what he was doing he would answer : "Kartoffeln pflanzen".

This was later corrupted to *cotofleanţ*, as a sign of contempt. (Z. VI. 13777 ; Z. VI, p. 229). Children would shout after a German : Neamţ / Cotofleanţ / Dă-i cu curu-n şanţ, / Mîncă pită de secară / Şi se bese pînă-n seară / / German / Cotofleanţ / Fall on your bottom in the ditch / Eat rye bread / And break winds all day long (Z. VI, 1377). Neamţ puturos, / Ia puşca de jos, / Şi împuşcă raţele / Le mănîncă maţele / / The lazy stinking German / Lifts his gun / And shoots the ducks / To eat their guts (Z. VI, 13784). Neamţ gol / Îmbrăcat pistol / Şi la cîrciumă dator / / Stark naked German / As dressed as a pistol / And owing money to the pub (Z. VI, 13785) — this was said in derision to craftsmen. A se face neamţ / To play the German (to pretend not to understand) (Z. VI, 13788). A fi neamţ fără căţel / To be a German without a dog-that is a rare thing (Z. VI, 13791). Vorbeşte nemţeşte / He speaks German-i.e. he is drunk (Z. VI, 13793). A fi cald nemţesc / To be a German heat — the proverb relies on the phonetic resemblance between the Romanian *cald* (= warm, heat) and the German *kalt* (= cold) (Z. VI, 13794). Tarara nemţească / German fanfare (Z. VI, 13786). Cînd românul îşi vîră coada / Neamţul îşi zdreleşte noada / / When the Romanian pokes his nose / The German gets it badly (Z. VI, 13948). Fie sasul cît de prost, numai să fie mare / Let the Saxon be stupid provided he's big (Z. X, 10718). Like two Saxons in three gardens (Z. X, 10720). Pungă nemţească şi sermaia nemţească / Turkish purse and German capital — To be used in connection with people making great preparations while owing nothing (Z. V, 12593). Neamţul cade-n băutură şi unguru-n înjurătură / The Germans falls to drinking and the Hungarian to swearing (C. p. 193). A furat (a apucat) luleaua neamţului / He has stolen (taken) the German's pipe — i.e. he is drunk (C., p. 193). A luat luleaua neamţului şi stă-n fundul şanţului. / He has taken the German's pipe and lies in the ditch (R. 6). Neamţu-i cuminte după amiază, cînd are mintea trează / The German is wise in the afternoon when his mind is clear (R. 7). Neamţu-i fălos şi nu merge pe jos. / The German is proud and doesn't walk. (R. 15). Îi zice franţ şi-i neamţ / His name is Franz and

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

he's a German (R. 18). Ogorul neamțului îi ca ochiul dracului / The German's field is like the devil's eye (R. 37). Vorba neamțului e pentru surzi / The German's speech is for the deaf (R. 41). De fiecare neamț cu suman ți-oi da cîte-un gologan / I'll give you a penny for each German wearing a *suman* (*suman* = a kind of long coat made of rough cloth) (R. 42). Neamțul se crede cel mai mare și cere de la toți ascultare / The German thinks himself the greatest and asks for obedience from everybody (R. 59). Pe nemți îi poate stăpîni și-un nebun, dacă știe a porunci / The Germans can be ruled even by a madman if he knows how to give orders (R. 63). Beat criță, beat tun, beat Krupp / As drunk as steel, as drunk as a cannon, as drunk as Krupp (V., p. 281). That is so drunk, you cannot wake him with a cannon.

III. *Attitude*. a. *Enmity*. Unde pune neamțul mîna, își ia Dumnezeu mila / Where a German is present, God's grace is absent (Z. VI, 13778). Ho! că nu-i paiura nemțească. / Ho! there's no German royal eagle — i.e. don't be afraid, it is used when somebody wants to take something by force, and refers especially to the Austrians, who would change boundaries all the time. (Z. Iv, 10528). Neamțul a venit cu pușca și-a băut vinul cu dușca / The German has come with a gun and drunk wine in gulps (R. 1). Neamțu-i pîn'ce piere neamț și ține pe altu-n lanț / A German is a German all his life and keeps others in slavery (R. 19). Nemții au venit cu cărucioru și mi-au răsluit ogoru / The Germans have come with the cart and seized my fields (R. 21). Împăratul se veselește și cătana biduiește / The Emperor lives in merriment and the soldier in punishment (R. 38). Neamțu-i cu cătănia, noi cu fuga-n România / The German deals with the conscription; we with the flight to Romania (R. 39). De atîta cătănie împărătească, n-a avut vreme să trăiască / He had no time to live his life because of the long military service (R. 40). Nemții cu împărăția, românii cu cătănia (sărăcia) / The Germans with the Empire, the Romanians with the military service (poverty) (R. 53).

b) *Yearning, Military Service*. Cu neamțul s-a măritat și de lege a uitat / She has married a German and forgotten her faith (R. 25). Grea îi slujba la-mpăratu'; cine-a mers nu vede satu' / The service for the Emperor is hard, who joins it won't see his village any more (R. 37). The sparse paremiological presentation of this category is compensated for by the lyrical folk poetry [9].

[9] I. Urban Jarnik and A. Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal* (final edition by Adrian Fochi), București, 1968, p. 306—417. The common man was not very sensitive to the charm of the military service as it meant his separation from his family and living among people he could not understand.

DXCI

Am avut un frate drag, / L-a jurat neamțul sub steag; / Am avut un frate dulce / Și-acuma departe-l duce. / Nu le-ajute Sfînta Cruce!

DXCI

I had a dear brother / And the German took him in the army; / I had a sweet brother / And now they are taking him away / Cursed be they by the Holy Cross!

DXCVI

Bate, Doamne, neamțu-n drum, / C-o ales ce-o fost mai bun / Șor rămas niște pitici / Altfel n-ai cum să le zici.

DXCVI

Strike, oh, God, The German on his way / As he has chosen the best / And left some dwarfs behind. / The only name one can call then.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

c) *Resentiment Produced by Exploitation.* Banul românului îi creiţarul neamţului. / The Romanian's coin is the German's penny (Kreutzer) (R. 43). A furat de la neamţ un creiţar şi-a ajuns la crimanar / He has stolen a penny (Kreutzer) from a German and got into prison (R. 44). Neamţul îţi dă de mîncare, dar cere ascultare. The German feeds you, but asks for obedience (R. 54).

d) *Hatred, Curse.* Arde-l-ar focul de neamţ că ţara mi-a pus în lanţ / May the German burn in fire as he has enchained my country (R. 10). Neamţul vrea trai uşor pe spinarea tuturor The Germans wants an easy living sponging on everybody (R. 58).

If we were to make a general appreciation of the Romanian's judgements and attitudes concerning the German he has lived and had all kinds of relations with, the result would be obvious. Of the great number of examples dominating at the positive pole of the scale as opposed to the reduced number of phraseological units at the negative pole we may easily derive the friendly attitude of the Romanian towards the German. If we further add the artistic manner in which all these judgements and atttitudes are conveyed, the result is not only the German's characteriological and temperamental definition but also the Romanian's. This definition agrees to the characterizations mentioned in the works of some researchers who have dealt with the psychology of peoples. In the above-mentioned items, the Romanian is,

---

DCXXXII

Măi, neamţule, nu ţi-i jele / Cînd vezi sînge pe curele / Izvor din spatele mele ? / Măi, neamţule, nu ţi-i greu / Cînd vezi sînge pe ciacău, / Izvorînd din capul meu ?

DCXXXII

You, German, don't you grieve / When you see blood on the sling / Flowing from my back ? / You, German, don't you find it hard / To see blood on the cap / Welling from my head ?

CCIII

Maică, inimă de piatră / Mai vin'şi line-o dată / Măcar, maică, pîn'la poartă / De vezi neamţul cum mă poartă / Cum mă strînge-ntre curele / Şi mă ia la drumuri grele

CCIII

Thou, stone-hearted mother, / Come again, please, / At least up to the gate, / To see the German take me away / And tie me with strings / To drive me along hard roads.

DCXVIII

Vino, maică, pîn'la cruce / De vezi neamţu cum mă duce / Pe foaie de cucuruz / La Italia de sus ; / Pe foaia tuleului / Oblu-n ţara ceului !

DCXVIII

Come, mother, to the cross / To see the German carry me / On a leaf of maize / To upper Italy ; / On a leaf of allheal / Straight to the land of Czechs !

DCXXX

Draga badei, Măriucă, / Vine neamţul să mă ducă, / Să mă ducă la Braşău [= Braşov] / Ca să uit de dorul tău. / Ducă-mă-n Italia / Şi eu tot nu te-oi uita !

DCXXX

Oh, my darling Mary / The German comes to carry, / Carry me to Braşov / And make me forget my love for you. / He may drive me to Italy / And still I won't forget you !

DCXXXIX

Bată-te crucea de neamţ, / De tînăr m-ai pus în lanţ ; / De tînăr fără mustaţă / Îmi ţipăşi tu puşca-n braţă ; / Na, copile şi te-nvaţă, / Că pînă te-i învăţa, / Multe palme-i căpăta !

DCXXXIX

May the Cross curse thou, German, / For thou hast fettered my youth ; / When no beard was yet growing on my face / Thou thrust a gun in my arms : / Take it, child, and learn, / For many slaps await you / Until you master it !

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

first and foremost, serene and as a proof we have the great number of detached judgements and attitudes (§ I); then he is intelligent and wise, which is sufficiently demonstrated by the great bulk of examples in (§ II b) bringing about humour combined with contempt, and, last but not least, the understanding-tolerant attitude towards all that is deviating from his thinking and way of life.

We could even say that, as far as the examples in (§ III c and d.) are concerned, the Romanian's sadness does not approximate anxiety, on the contrary, his mood oscillates around the nostalgia caused by some unpleasant circumstances and especially by their duration (the military service). Under all circumstances, the Romanian has trusted the strength and vitality of his people, *The Romanian doesn't perish* (Z. VI, 13946) he would repeat in adverse circumstances, which were quite numerous. True, in the Petru Rezuș collection and in the *doinas* (= elegiac song typical of the Romanian folk poetry and music), we may also come across curses, but this cannot lead to evidencing the Romanian's despair even under circumstances very difficult to endure, such as foreign occupation, for instance.

The above remarks are made only on the basis of proverbs, sayings and proverbial phrases in Romanian collections, regarding the German in particular and the foreigner in general, but proverbs are only one part, maybe the most significant one, of the totality of indices able to define the Romanian's attitude towards foreigners. As characterizing somebody means characterizing oneself too, the proverbs we have presented finally lead us back to the psychology of the Romanian people. The conclusions we could draw from this fact are not in contrast either with those in the learned bibliography or with the earlier attempts at presenting the peoples' psychology in a zoomorphic manner [10]. In such a source the Romanian is identified with a cat and the German with a royal eagle and aurochs. In folk literature the cat appears as the embodiment of agility, as it is an agile and cunning animal but not an agile and strong feline like the tiger, the panther or the leopard. Nevertheless, this is a positive sign if we take into account the fact that some peoples neighbouring the Romanians are described as pigs, sheep, oxen, etc. Such a way of characterizing is prey to inadvertences too, since the Polish and the Greek are defined in the same way, as likening the fox [11]. Returning to the Romanian, to the way he has been characterized by other peoples, we must note the fact that these judgements are not the products of some Romanian thinkers, who, normally would have been inclined to present it in a favourable light, but they come from somewhere in the outside [12]. And coming back to the association made between the Romanian and a cat, the proverbs do not contradict it, as his attitude towards the German is friendly and caressing in general and the instances of irritation which could make him scratch are comparatively few. Thus the Romanian is not innimical to the German, although some resentiments are present too,

[10] B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 185—187; M. Gaster, *op. cit.*, p. 455—457.

[11] Apud: Tichonravov, *Pamiatniki otrecienmoi literaturi*, vol. II, Moscow, 1863, p. 440—447.

[12] *Călători străini despre țările române*, I—VII, București, 1968—1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

but the latter regard the occupying German and not the German he has lived with peacefully. Even nowadays, some mothers around Muscel threaten their children with the phrase *Găsi-te-ar nemții !* / May the Germans take you !

The present notes do not exhaust the problem, as the corpus of proverbs is relatively small (cca. 100) but it suffices for the characterization of the viewpoint of the Romanian. If we were to continue the collection, we are sure to get, probably, only variants of those already presented. For the completion of the German's image from the Romanian's viewpoint, we have added, to the notes, some references to specialized works dealing with the psychology of the people in the area.

We should further explain that the Romanian's feeling of serenity and superiority, such as it appears in proverbs, rarely counterpointed by mild sadness, issues from his consciousness that he has always represented the majority, master over his forefathers' land. The Romanians have objectively grasped and admitted the Transylvanian Saxons' superior capacity of organizing their household and life in general, along with the talents of this industrious, orderly and tenacious people with whom they have lived in understanding and co-operation.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„EX CZERETENSI CIVITATE": RANDNOTIZEN ZU EINEM IN VERGESSENHEIT GERATENEN DOKUMENT

VON

RENATE MÖHLENKAMP
(Münster)

Sooft wir uns mit einem Thema aus der mittelalterlichen Geschichte der Moldau — oder auch der Walachei — befassen, sind wir geneigt, zuerst einmal die Spärlichkeit der historischen Überlieferung zu beklagen. Diese Quellenarmut kennzeichnet vor allem — von den voraufgehenden Jahrhunderten ganz zu schweigen — das 14. und 15. Jahrhundert, bleibt aber auch in der folgenden Zeit noch beträchtlich. Zum Teil erklärt sich dieser Tatbestand dadurch, daß viele Schriftstücke auf sehr verschiedene Art und Weise und aus den unterschiedlichsten Gründen im Laufe der Jahrhunderte verlorengingen, zum Teil ist er darauf zurückzuführen, daß es manche Quellengattungen nicht oder noch nicht gab. Verglichen mit der dichten und vielfältigen schriftlichen Überlieferung im westeuropäischen Raum, die geradezu paradiesisch erscheint, da sie viel differenziertere Fragestellungen erlaubt und andere methodische Verfahren anzuwenden ermöglicht, fühlt sich derjenige, der sich mit der mittelalterlichen moldauischen Geschichte befaßt, zu Recht in einer ungleich ungünstigeren Ausgangslage.

Auf diese Quellensituation hinzuweisen ist jedoch nicht Konvention oder formale Pflichtübung, sondern eine unabdingbare Notwendigkeit, wenn man das Verständnis dafür wecken will, welchen Schwierigkeiten sich die Geschichtswissenschaft gegenüber sieht und weshalb bestimmte Lücken in der historiographischen Erschließung zu verzeichnen sind, die — einstweilen — nicht oder nur mit stark einschränkendem Vorbehalt geschlossen werden können.

Andererseits müssen derartige Bemerkungen immer überleiten zu Bemühungen, die vereinzelten Nachrichten, über die wir verfügen, zu einem Bild zusammenzufügen, das dem tatsächlichen Sachverhalt möglichst nahe kommt. Daß völlig neue Sichtweisen vermeintlich längst geklärter Tatbestände bei einer unvoreingenommenen Überprüfung auch seit langem bekannter und berücksichtigter Dokumente möglich sind, dafür fehlt es nicht an Beispielen.

Aber angesichts der Quellenarmut ist es auch nur zu verständlich, daß man große Erwartungen in das Aufspüren neuer Zeugnisse setzt, mit deren

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hilfe man hofft, strittige Fragen klären zu können, neue Einsichten gewinnen zu können. Die bisherigen Erfahrungen haben uns gelehrt, daß diese Hoffnungen nicht unbegründet sind. Die Forschungen im Vatikanischen Archiv, die Durchmusterung der genuesischen Bestände und die noch in den Anfängen steckenden Sondierungen in den türkischen Archiven haben das unter Beweis gestellt, und in Zukunft werden sicher vor allem aus den letzteren noch manche Überraschungen zutage gefördert werden, die vieles in einem ganz neuen Licht erscheinen lassen werden.

Doch ungehobene Schätze schlummern nicht allein in den Archiven. Es gibt immer wieder Fälle, in denen Dokumente seit langem in ausländischen Quellenpublikationen veröffentlicht sind, ohne bisher zur Kenntnis genommen worden zu sein. Mag dieses angesichts der beklagten Informationsknappheit schon verwundern, so ist eine andere Erscheinung doch noch erstaunlicher. Es gibt Schriftstücke, die vor langer Zeit ediert wurden, die zum Zeitpunkt des Erscheinens auch beachtet und gewürdigt wurden, die jedoch dann allmählich einem Prozeß des Vergessens anheimfielen. Je mehr Zeit verstrich, um so lückenhafter wurde die Kenntnis davon, die in ihnen enthaltenen Nachrichten übernahm man nur noch aus zweiter oder dritter Hand, was auch zu Irrtümern und Fehleinschätzungen führte, während das eigentliche Wissen um den Text, um den Quellenzusammenhang zunehmend schwand, bis sogar die Existenz des Dokumentes aus dem Blick verloren wurde.

Ein vergleichbares Schicksal hatte die Quelle, um die es im folgenden geht. Wie sehr sie verdient, wieder ausgegraben und in die Erinnerung zurückgerufen zu werden, das, hoffe ich, werde ich am Ende dieses Beitrages habe dokumentieren können. Doch einige Worte vorweg, die den Wert der Quelle illustrieren.

Zum ersten handelt es sich um ein relativ altes und darüber hinaus noch zeitgleiches Dokument, das die Verhältnisse am Ende des 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts beleuchtet. Es verdient schon deshalb Aufmerksamkeit und in allen Aspekten berücksichtigt zu werden, weil wir eben nicht durch eine überreiche Anzahl von Quellen zu dieser Epoche verwöhnt sind.

Außerdem ist es, was seine Länge, die Art und Weise der Darstellung und den Inhalt anbelangt, ein exzeptioneller Fall. Wir haben aus dieser Zeit kein anderes Einzeldokument, das so umfangreich ist und so detailiert in allen Einzelheiten einen Vorgang wiedergibt. In ihm werden die Aussagen von Augenzeugen so ausführlich — ja zum Teil sogar weitschweifig — protokolliert, daß wir einen unverfälschten Eindruck aus erster Hand gewinnen und vermeinen, das Geschehen lebendig vor uns zu sehen. Wir erhalten dank der farbigen und minutiösen Aufzeichnung einen anschaulichen, direkten Einblick in verschiedene Aspekte des Sireter Lebens um die Jahrhundertwende.

Nicht minder außergewöhnlich als das „Wie" der Darstellung ist aber das „Was" des Dargestellten. Es handelt sich — wie bei vielen Zeugnissen, die aus dieser Zeit stammen — weitgehend um einmalige Nachrichten. Das Schriftstück ist sowohl als ganzes genommen ein Unikat, als auch in vielen

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Einzelhinweisen, die sonst nicht überliefert sind. Doch glücklicherweise lassen sich von diesen auf den ersten Blick isoliert dazustehen scheinenden Informationen vielfach Verbindungslinien zu bereits Bekanntem ziehen, so daß der Inhalt der Quelle — wie auch diese selber-durchaus in größere Zusammenhänge eingebettet werden kann.

Diese Quelle ist seit dem Ende des 19. Jahrhunderts der wissenschaftlichen Öffentlichkeit bekannt. Im Jahre 1891 veröffentlichte Aleksander Czołowski sie im Anhang zu einem Aufsatz, ohne sie jedoch eingehender zu kommentieren [1]. Sie wird dann jedoch bald beachtet. Raimund Friedrich Kaindl erwähnt das Dokument in seiner 1900 erschienenen Skizze über die katholischen Bistümer in der Moldau [2], und Wladyslaw Abraham arbeitet es 1902 in seine Darstellung zu demselben Thema ein [3]. Carol Auner berücksichtigt es 1914 in seiner Studie über die katholischen Bischofe Sirets [4]. Gewürdigt wird die Bedeutung der Quelle auch von Simion Reli in seiner 1927 veröffentlichten Monographie zur Geschichte Sirets [5], und sie fand Eingang in den 1942 von Gheorghe I. Moisescu vorgelegten Abriß über die Geschichte des Katholizismus in der Moldau bis zum Ende des 14. Jahrhunderts [6].

Aus diesem knappen bibliographischen Überblick, der nicht den Anspruch auf Vollständigkeit erhebt, geht hervor, daß unser Dokument im wesentlichen von all denen herangezogen wurde, die versuchten, die Vergangenheit des Katholizismus in der Moldau bzw, die Geschichte der Stadt Siret zu erhellen. Nach dem Zweiten Weltkrieg scheinen sich die Spuren zu verlieren [7]. Zum Teil mag das sicher daran liegen, daß in diesen Jahrzehnten weder eine Arbeit sich mit der Entwicklung und Bedeutung des katholischen Glaubens auf moldauischem Boden auseinandersetzte, noch von historischer Seite der

---

[1] Al. Czołowski, *Sprawy wołoskie w Polsce do r. 1412*, in „Kwartalnik historyczny", 5 (1891), S. 569—598, hier S. 594—598. — Der im Anhang zu vorliegendem Aufsatz abgedruckte Text wurde von der Edition Czołowskis übernommen; das Originaldokument, dessen augenblicklicher Aufbewahrungsort mir nicht bekannt ist, konnte dazu nicht eingesehen werden. Die vorgenommene Untergliederung in Absätze stammt von mir (R. M.) und dient lediglich der besseren Übersichtlichkeit. In den folgenden Textausführungen wird auf diese Quelle Bezug genommen, ohne dass jeweils ein besonderer Verweis auf die entsprechende Stelle bzw. Seitenzahl des im Anhang abgedruckten Textes erfolgt.

[2] R. Fr. Kaindl, *Die katholischen Bisthümer in der Moldau*, in „Hettler's Historische Monatsschrift" 1 (1900), S. 71—81, hier S. 73—75.

[3] Wł. Abraham, *Biskupstwa łacińskie w Moldawii w wieku XIV i XV*, in „Kwartalnik historyczny", 16 (1902), S. 172—207, hier S. 186.

[4] C. Auner, *Cei din urmă episcopi de Seret*, in „Revista catolică", 3 (1914) S. 567—577, hier S. 570—571.

[5] S. Reli, *Oraşul Siret in vremuri de demult. Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei*, Cernăuţi 1927, S. 62—65.

[6] Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV*, Bucureşti 1942, S. 110—111.

[7] Ein Verweis darauf fehlt allerdings bei R. Cândea, *Der Katholizismus in den Donaufurstentümern. Sein Verhältnis zum Staat und zur Gesellschaft*, Diss. Leipzig 1916, S. 26—27. Als weitere Beispiele für die Nennung des Dokumentes seien erwähnt N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, Bd. III, Bucarest 1937, S. 314—315 sowie R. Rosetti, *Despre Unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, in *ARMSI*, s. II, t. 27, 1905, S. 247—322, hier S. 294, der allerdings den Inhalt des Dokumentes, den er partiell anführt, falsch wiedergibt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Geschichte der Stadt Siret im Mittelalter Aufmerksamkeit geschenkt wurde [8]. Aber auch in den einschlägigen Beiträgen, die sich mit den Anfängen des städtischen Lebens in der Moldau befassen, breitet sich Schweigen aus, was dieses Dokument betrifft [9]. Es fehlt beispielsweise auch in dem umfangreichen Werk von Constantin C. Giurescu über die mittelalterlichen moldauischen Städte, in dem er auch Siret eingehend behandelt, ein Hinweis darauf [10], obwohl dem Verfasser nicht nur die oben genannte ältere Literatur bekannt ist [11], sondern auch das Buch von Hugo Weczerka über die Vergangenheit der Bevölkerung deutscher Herkunft in der Moldau [12], in dem dieser den Inhalt der Quelle zusammenfaßt und die kulturgeschichtliche Bedeutung unterstreicht [13]. Hin und wieder tauchen einzelne Informationen, die in diesem Dokument enthalten sind, in der jüngeren rumänischen Literatur auf, worauf im folgenden an der entsprechenden Stelle einzugehen sein wird.

Was berichtet uns nun das Dokument? Hier in geraffter Form der Inhalt.

Ein Dominikaner namens Janitor hatte während einer Pilgerfahrt, die ihn in das Heilige Land geführt hatte, trotz seiner Mittellosigkeit ein leinenes Tuch erworben. Dieses führte er beim Besuch aller heiligen Stätten und Kirchen mit sich, umwand damit die Foltersäule Christi und legte es auch auf den Altar in der Grabeskirche. Als er mit Gottes Hilfe in Siret anlangte („Czeretensem ciuitatem Wallachie minoris pervenit"), teilte er das Tuch auf und übereignete ein Drittel dem Dominikanerkloster des Heiligen Johannes in dieser Stadt. Dieses Tuch diente dort als Corporale, das heißt als geweihtes Leintuch, auf dem während der Messe Hostie und Kelch ruhen, und es wurde gewöhnlich von den ehrbaren Frauen der katholischen Gemeinde gesäubert, sobald sich darauf ein Anflug von Schmutz zeigte.

Am 20. Januar des Jahres 1391, einem Freitag, trug sich nun folgendes zu. Die ehrbare Frau Agnes, zu der das Kelchtuch gebracht worden war, damit sie es reinige, hatte keine Zeit dazu und ließ es daher einer anderen

---

[8] Es erschienen lediglich mehrere Beiträge zu den noch in den Anfängen steckenden Grabungen. St. Cheptea, *Descoperirile arheologice din 1963 de la Siret*, in *AM 7* (1972), S. 345—357. Al. Rădulescu, *Die Keramik von Siret (14./b.). Zur archäologischen Erforschung der moldauischen mittelalterlichen Stadt*, in „Dacia", NS, 16 (1972), S 225—242. L. Chiţescu, *Cercetările arheologice din oraşul Siret*, in „Revista muzeelor", 2 (1975) H. 3, S. 48—53.

[9] Als Beispiele seien genannt N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, in *SCŞI*, istorie, 11 (1960) H. 1, S. 83—96. D. Ciurea, *Noi consideraţii privind oraşele şi tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, in *AIIAI*, VII 1970, S. 21—58. Al. Andronic, *Les villes de Moldavie au XIV-e siècle à la lumière des sources les plus anciennes*, in *RRH*, 9, 1970, S. 837—854. M. D. Matei, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, sec. XIV—XV)*, Suceava 1970.

[10] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti 1967, S. 269—275 (Mikromonographie Siret).

[11] Zitate der Arbeiten von Reli und Moisescu finden sich an mehreren Stellen, z. B. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe*, S. 93, Anm. 6; S. 133, Anm. 6; S. 189, Anm. 1; S. 234, Anm. 4; S. 269, Anm. 6 ff.; S. 270, Anm. 1, 6; S. 271, Anm. 8.

[12] Giurescu rezensierte dieses Werk in *RRH*, 2 (1963) S. 409—417.

[13] H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau. Von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.—18. Jahrhundert)*, München 1960, S. 159—161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ehrbaren Frau der Gemeinde namens Dorothea übergeben. Diese kam dem Ansinnen nach, sobald sie das Frühstück bereitet und Muße dazu hatte. Sie säuberte und stärkte das Corporale voller Umsicht und Ehrfurcht, hing es — durch ihren eigenen Schleier geschützt — sorgfältig in ihrer Stube zum Trocknen auf, während sie es des Nachts wegschloß. Am folgenden Montag nahm sie nach der Frühmesse das trockene Tuch, und als sie die schützende Hülle entfernte, bemerkte sie auf dem Kelchtuch Blutstropfen. Die zutiefst bewegte Frau zeigte diese Erscheinung ihrem Hauswirt und einigen anwesenden Frauen und bat sie, dieses Wunder möglichst schnell einem der Brüder mitzuteilen. Den erste Dominikaner, den man traf, war der Vizevikar des Klosters, der sofort hinzueilte und das Tuch an sich nahm. Er unterrichtete nach der Messe davon seine Mitbrüder und den gerade im Kloster weilenden *inquisitor hereticorum Nicolaus Goltberg*. Nachdem dieser die Dorothea eingehend über den Hergang vernommen hatte, ordnete man an, aus Anlaß dieses Wunders am folgenden Freitag (27.1.) eine Prozession zu veranstalten.

In den folgenden Jahren entfaltete das ehemalige Kelchtuch eine wundertätige Wirkung: mit den verschiedensten Krankheiten und Gebrechen behaftete Menschen genasen von ihrem Leiden, und selbst mehrere Tote erlangten das Leben wieder. Um diese Vorgänge auf ihren Wahrheitsgehalt zu überprüfen und offiziell festzuhalten, begab sich im Jahre 1402 der Notar Conradus nach Siret, wo er am 25. Juni, einen Tag nach dem Fest des Klosterpatrons, das vorliegende Protokoll anfertigen ließ. Eingebettet in die eben wiedergegebene Vorgeschichte, ließ er von den vielen Wundergeschichten, die ihm erzählt worden waren, eine Anzahl festhalten — daß nicht mehr aufgeschrieben wurden, lag, wie er gesteht, am Mangel an Pergament („propter defectum pergameni") —, wie sie ihm besonders glaubwürdige Bewohner der Stadt übermittelten und beglaubigten.

Den Wahrheitsgehalt des Protokolls bekräftigte nicht nur der Notar Konrad durch Siegel und Unterschrift, sondern er bezeugte das zusammen mit „consulibus iuratis senioribusque dicte Ciuitatis Czeretensis ciuibus", die bei der Aufzeichnung ebenfalls anwesend waren. Dies ist der älteste Beleg, in dem die Ratsgeschworenen von Siret ausdrücklich genannt werden und damit die Existenz eines städtischen Repräsentativorgans unzweifelhaft nachgewiesen ist [14].

Auch auf Einzelheiten der baulichen Gestaltung der Stadt läßt das Wunderprotokoll Licht fallen. Der Ort, an dem sich im Jahre 1402 die verschiedenen Zeugen einfanden, um vor dem Notar Konrad ihre Aussagen zu machen, ist das dem Heiligen Johannes geweihte Dominikanerkloster in Siret, das uns allerdings schon aus älteren Schriftzeugnissen bekannt ist [15]. Im

[14] Erschliessen lässt sich die Existenz der Gemeindevertretung auch noch aus der Tatsache, dass zu Beginn des 15. Jh. Sireter Bürger dank Empfehlungsschreiben aus ihrer Stadt in Lemberg das Bürgerrecht erwarben *(Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta.* Hrsg. Al. Czołowski, Bd. 2, Lwów 1896, Nr. 142, S. 42 [1407]; Nr. 274, S. 102 [1411]). Zu der damit in Zusammenhang stehenden Frage nach dem städtischen Siegel vgl. R. Möhlenkamp, *Die ältesten Siegel moldauischer Städte*, in *JGO*, NF, 29 (1981).

[15] Namentlich erwähnt sind diese Niederlassung erstmals in Jahre 1384; vgl. dazu weiter unten S. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Jahre 1391 traf man den Vizevikar des Klosters, als man ihm die Mitteilung vom Geschehen im Hause der Dorothea machte, auf dem Markt (*in foro*), der damit erstmals als Element des städtischen Baugefüges genannt wird. Das Ziel der im Januar 1391 aus Anlaß des Wunders veranstalteten Prozession war die Pfarrkirche mit dem Patrozinium der Heiligen Maria, die uns überhaupt nur dank dieser Quellenüberlieferung ein Begriff ist [16]. Nimmt man zu diesen Hinweisen die Nachrichten aus anderen schriftlichen Quellen sowie die ersten diesbezüglichen Resultate der Spatenforschung hinzu, so erlauben diese Rückschlüsse auf Sirets Topographie, die ich jedoch nicht an dieser Stelle vorlegen, sondern in einem anderen Zusammenhang ansprechen möchte.

Konzentrieren wir uns einstweilen auf die Wunder, die dem Notar Konrad vorgetragen wurden und von denen das Protokoll einige besonders aussagekräftige Beispiele festhält. Gewährsleute sind zum Teil enge Angehörige der jenigen, denen das Wunder widerfuhr, daneben auch besonders glaubwürdige Sireter Bürger oder aber Betroffene selber.

Zu letzteren gehört beispielsweise Dorothea Erechlerin. Sie hatte zwei Jahre lang nichts sehen können, doch nach Anrufung des Blutes hatte sie ihre Sehkraft wiedererlangt.

Anastasia, die Frau des Petrus Konrad, konnte miterleben, wie ihr Sohn, der im Sterben lag und das Bewußtsein schon verloren hatte, dank der Gebete der ganzen Gemeinde, die seine Wiederbelebung erflehte, tatsächlich die Augen aufschlug, so daß sie wieder Hoffnung auf eine Genesung faßten.

Der Schuster Paul berichtete von einem seinem Bruder, dem Schuster Johannes widerfahrenen Wunder. Dieser hatte sich zwei Pilgern gegenüber, die nach Siret des Blutstuches wegen gekommen waren und vor Ermüdung hinkten, spöttelnd geäußert und gemeint, sie seien wohl gesund von zu Hause aufgebrochen und erschienen nun lahm vor dem Sakrament. Die Strafe für diese herabsetzenden Worte ließ nicht auf sich warten. Am Abend wurde der Johannes so von Angst und Schrecken erfüllt, daß er sich selbst nicht mehr erkannte und sich in seiner Geistesverwirrung erhängte. Die auf das Geschrei herbeilaufenden Bewohner fanden ihn stranguliert vor, doch dank der Anrufung des Blutes kam er wieder zu sich und genas.

Der Sohn des Michael aus der siebenbürgischen Stadt Bistritz war in den Wassern der Bistritz ertrunken. Sein Vater, das heißt Michael, der viel über die Zeichen und Wunder des heiligen Blutes vernommen hatte und auf

[16] Sie wird z. B. erwähnt bei V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, Bd. 1, Bucureşti 1959, S. 306—307. Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, Bd. 1, Bucureşti 1963, S. 154. N. Grigoraş, I. Caproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, Bucureşti, 1968, S. 54. Es gibt jedoch keinen Hinweis, dass diese gegen Ende des 14. Jh. zweifelsfrei als Pfarrkirche bekannte Marienkirche vor 1371 bestanden haben muss und Kirche des Franziskanerklosters gewesen war. Das kann allenfalls vermutet werden, da wir wissen, dass die Franziskaner vor der Gründung des katholischen Bistums in Siret hier bereits tätig gewesen waren, ein Faktum ist das aber noch nicht. Als Tatsache wird die Verbindung zwischen Marienkirche und Franziskanern unter Berufung auf Nicolae Iorga hingestellt, der von einer Pfarr — und Bischofskirche mit dem Marienpatrozinium spricht, die von den Franziskanern betreut wurde (N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bd. I—II, Bucureşti, 1901, S. XXVII).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

die lebensspendende Hilfe hoffte, brachte seinen Sohn nach Siret, wo dieser nach der Anflehung des Blutes sein Leben wiedererlangte.

Diese Beispiele belegen klar, daß das von den Blutstropfen gezeichnete ehemalige Kelchtuch dank seiner wundertätigen Kraft zum Mittelpunkt einer Verehrung wurde, die das Dominikanerkloster zum Wallfahrtsort werden ließ. Diese Anziehungskraft beschränkte sich nicht nur auf die lokale, ansässige Bevölkerung. Das Protokoll betont ausdrücklich, daß nicht nur Sireter Einwohner ihre Hoffnung in das Blut setzten, sondern daß auch Leute aus anderen Diözesen („de diuersis diocesibus homines") herbeieilten, um Heilung und Linderung ihrer Leiden zu erlangen. Auch die angeführten Einzelfalle illustrieren das. Michael nahm den beschwerlichen Weg von Bistritz auf sich („quamuis et laboriosam distaret viam"), die ihres Augenlichtes beraubte Dorothea Erechlerin ließ sich zu Fuß von Suceava nach Siret führen. Bei den beiden ermüdeten Wallfahrern wissen wir nicht, aus welchem Ort sie kamen, doch die despektierliche Bemerkung des Schusters Johannes läßt keinen Zweifel daran, daß auch sie einen anstrengenden und langen Weg hatten zurücklegen müssen, bis sie endlich in Siret anlangten.

Wie aus diesen wenigen Beispielen hervorgeht, hatte Siret für die katholische Bevölkerung der nördlichen Moldau und bis in das angrenzende Siebenbürgen hinein, wohin die Kunde auch gelangt war, die Rolle eines geistlichen Mittelpunktes insofern, als es Ziel von Pilgerreisen war, die unternommen wurden, um in den Genuß der wundertätigen Kraft des heiligen Blutes zu kommen.

Der Tatbestand, daß das Wissen um diese Möglichkeit so verbreitet war, weist auf Verbindungen hin, die eine derartige Nachrichtenübermittlung überhaupt erst ermöglichten, die Voraussetzung dafür waren. Zum Teil waren es sicher die wirtschaftlichen Beziehungen Sirets zu anderen benachbarten aber auch zu weiter entfernten Zentren, die diesen Informationsfluß erleichterten: fremde Kaufleute, die durch Siret zogen, trugen diese wunderbaren Begebenheiten sicher ebenso weiter wie die einheimischen, wenn sie in Geschäften unterwegs waren [17]. Aber auch nicht auf diese Sphäre beschränkte persönliche, verwandtschaftliche Kontakte zwischen Deutschen, die in Siret einerseits, in anderen moldauischen Städten, in Siebenbürgen und in Polen andererseits ansässig waren, mögen ihr Teil zur Verbreitung der übernatürlichen Vorkommnisse beigetragen haben, zumal die Mobilität der Bevölkerung nicht unterschätzt werden sollte [18].

Doch die Anziehungskraft des heiligen Blutes und seine Wirkung waren nicht auf die katholische Bevölkerung beschränkt, wie aus einem weiteren verzeichneten Beispiel hervorgeht. Diesen Fall teilte der Sireter Laurencius

[17] Seit den 80-er Jahren des 14. Jh. sind uns namentlich Sireter Bürger bekannt, die Handelskontakte nach Lemberg hatten, Lemberger Einwohner, die Beziehungen nach Siret unterhielten; vgl. dazu *Pomniki dziejowe Lwowa*, Bd. 1, Lwów 1892, Nr. 41, S. 8; Nr. 73, S. 12; Nr. 84, S. 14; Nr. 365, S. 59; Nr. 534, S. 88; Nr. 583, S. 97; vgl. auch Weczerka, *Deutschtum*, S. 55, 80—81.

[18] Vgl. dazu z. B. die Erwerbung des Bürgerrechtes in Lemberg durch deutsche Bewohner Sirets (siehe Anm. 14). — Im Jahre 1410 reiste der aus Siret stammende Iakusch Lonerstevn, der 1407 in Lemberg das Bürgerrecht erworben hatte, in die Moldau (Weczerka, *Deutschtum*, S. 162).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sprynger mit. Nach seinen Aussagen war der schismatische, d.h. orthodoxe, ruthenische Kanzler des Fürsten Stefan (1394-1399) [19] („quidam Ruthenicus cancellarius Stephani, vayvode terre illius") zum Tode verurteilt worden und sollte in Siret hingerichtet werden. In diesem Moment erinnerte sich dieser eines Büchsenmachers, der unter dem Schwert das Blut angerufen hatte und dem daraufhin die Hiebe keine Verletzungen zugefügt hatten, wodurch er sein Leben hatte retten können. Daraufhin übergab sich der Kanzler in Gegenwart des Scharfrichters und der zuschauenden Menge Gott und dem heiligen Blut und versprach, er werde zum Katholizismus konvertieren, falls er errettet werde. Tatsächlich hinterließen die fünf kräftigen Hiebe des Scharfrichters nur fünf Narben auf seinem Hals, woraufhin ihn der Fürst, als er dieses Wunder vernahm, begnadigte. Er selber empfing dann in der Johanneskirche die Taufe.

Wer ist nun dieser „cancellarius" ? Namentlich können wir ihn nicht identifizieren, da keines der Dokumente des 14. Jh., die Schreibern dieser Herkunft zugesprochen werden, den Namen des Schreibers verzeichnet. Daher können nur aufgrund eines Vergleiches der Schriftmerkmale diese Urkunden bestimmten Personen zugeordnet werden, wobei erschwerend hinzukommt, daß die Zahl der noch im Original erhaltenen Schriftstücke gering ist [20].

Tatsächlich sind die ersten slavischen Urkunden, die von moldauischen Fürsten ausgestellt wurden, von ruthenischem Einfluß geprägt. Aufgrund eines paläographischen Vergleiches gelang es, einem ersten fürstlichen Schreiber ruthenischer Herkunft mehrere Schriftstücke zuzuweisen : die Schreiben des Petru „Muşat" und des polnischen Königs Władysław vom Anfang des Jahres 1388 bezüglich des Geldleihgeschäftes stammen von demselben Schreiber [21] ; dieser verfaßte auch die Schenkungsurkunde vom März 1392 sowie den Lehnseid des Fürsten Roman und seiner Bojaren vom Januar 1393 [22]. Derselbe „cancellarius" war also unter Petru „Muşat" (1375—1391) und dann unter seinem Bruder und Nachfolger Roman (1391—1394) tätig [23].

Zur Zeit des Fürsten Stefan (1394—1399) sprechen die Anzeichen für eine vorübergehende Störung in der Kanzleitätigkeit, und der bisherige Schreiber wurde — an Schrift und Sprache sichtbar — durch einen neuen ersetzt, der ebenfalls ruthenischer Herkunft war [24]. Als letztes Zeugnis der ruthenischen Tradition im moldauischen Kanzleidienst, über die dann der südslavische Einfluß den Sieg davontrug [25], gilt der im Januar 1395 von Fürst Stefan dem polnischen König geleistete Lehnseid [26].

Aufgrund des Inhaltes des 1402 erstellten Protokolls kann kein Zweifel daran bestehen, daß es sich bei dem Schreiber, der hingerichtet werden sollte, um eine Person handelt, die unter Fürst Stefan tätig war und während seiner

[19] Unzutreffende Angabe der Herrscherjahre bei Weczerka, *Deutschtum*, S. 160.
[20] Zu diesem gesamten Komplex vgl. L. Şimanschi, G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, in *AIIAI*, IX, 1972, S. 107—131 ; 10 (1973), S. 123—149.
[21] *Ebenda*, I, S. 119.
[22] *Ebenda*, I, S. 122, Anm. 36 ; II, S. 131, Anm. 54.
[23] *Ebenda*, II, S. 130—131 ; vgl. II, S. 128, Anm. 36.
[24] *Ebenda*, II, S. 139.
[25] *Ebenda*, II, S. 131.
[26] *Ebenda*, II, S. 131, bes. Anm. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Herrschaft den Tod erleiden sollte, das heißt der Vorgang ist zwischen 1394 und 1399 zu situieren [27]. Nach seiner Begnadigung wird der „cancellarius" wohl nicht mehr in seine früheren Dienste zurückgekehrt sein. Andererseits kann man annehmen, daß er vor seiner Verurteilung zum Tode bereits eine längere Zeit — sei es permanent oder bei vorübergehenden Aufenthalten — in Siret tätig gewesen war, da er sich ja an den Büchsenmacher erinnerte, der in derselben Lage gewesen war wie er.

Es fragt sich nun, ob wir diesen „cancellarius" mit einem der genannten beiden ruthenischen Schreiber identifizieren können. Aus den oben gegebenen Eckdaten geht hervor, daß der erste dieser Schreiber seinen Dienst zu einem Zeitpunkt einstellte, der nach Januar 1393 und vor Januar 1395 liegen muß. Ob der Wechsel im Kanzleidienst mit dem Herrschaftsantritt des Fürsten Stefan im Frühjahr 1394 [28] zusammenfiel, kann mangels entsprechender Quellenbelege nicht entschieden werden. Es wäre ebenso möglich, daß der unter Petru und Roman schon tätige Schreiber anfangs auch unter Stefan wirkte, dann aber zwischen dessen Herrschaftsantritt und dem Anfang des Jahres 1395 wegen eines uns nicht näher bekannten Vergehens sein Leben verlieren sollte, dieses aber retten konnte und nur seine frühere Funktion einbüßte. In diesem Fall wäre der erste der beiden bekannten ruthenischen Schreiber mit dem 1402 genannten „cancellarius" identisch.

Es ist aber ebensogut möglich, daß dieser „cancellarius" mit dem zweiten bekannten ruthenischen Schreiber gleichzusetzen ist. Dann müßte das Ereignis, das in dem Wurderprotokoll von 1402 wiedergegeben wird, nach Januar 1395 aber vor dem Ende der Herrschaft des Fürsten Stefan im Sommer 1399 [29] stattgefunden haben. Geklärt werden muß allerdings das Verhältnis zwischen diesem zweiten ruthenischen Schreiber und einem Schreiber namens Goian, der zum Jahre 1397 in einer im 18. Jahrhundert angefertigten rumänischen Übersetzung einer Urkunde des Fürsten Stefan genannt wird [30], die man erst seit Anfang der siebziger Jahre kennt [31]. Sollte es sich bei Goian um eine eigenständige Person dieses Namens handeln [32], so stellt sich die Frage, ob man ihn mit dem zweiten ruthenischen Schreiber gleichsetzen kann oder nicht. Wenn ja, so könnte die Hinrichtung des zweiten ruthenischen Schrei-

---

[27] L. Şimanschi und G. Ignat hatten das Wunderprotokoll nicht zur Hand und vermuten, da sie fälschlicherweise als gegeben annehmen, die Hinrichtung halbe im Jahre 1391 stattgefunden, es müsse sich deshalb um den „cancellarius" des Fürsten Roman handeln *(Ebenda,* II, S. 128, Anm. 36 ; S. 131, Anm. 54).

[28] Zum Datum des Herrschaftsantrittes vgl. Şt. S. Gorovei, *L'État de l'est des Carpates : la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle,* in *RRH,* 18, 1979, S. 473—506, hier S. 480.

[29] Zum Datum vgl. *Ebenda,* S. 480 sowie Şt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea,* in *AIIAI,* X, 1973, S. 99—121, hier S. 114.

[30] *DRH,* A, Bd. 1, zusammengestellt von C. Cihodaru, I. Caproşu, L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, Nr. 5, S. 7.

[31] M. Vătavu, *Un document de la Ştefan I, domnul Moldovei,* in *AIIAI,* XI, 1974, S. 167—171.

[32] Vătavu meint, der Übersetzer des Dokumentes habe den eigentlich im Dokument stehenden Namen nicht richtig identifiziert und "Goian" gelesen, wo im Original „Iatco" stand *(Ebenda,* S. 168), den wir 1399 und 1400 mit einer Funktion in der fürstlichen Kanzlei betraut finden (Şimanschi, Ignat, *Constituirea cancelariei,* II, S. 142—143).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bers — wenn man in ihm den „cancellarius" sieht — erst nach April 1397 erfolgt sein. Wenn nein, so dürfte es sich bei Goian — unabhängig davon, welche Person sich hinter diesem Namen verbirgt [33] — um einen Schreiber handeln, der entweder den zweiten ruthenischen Schreiber ablöste oder aber möglicherweise auch gleichzeitig mit ihm Kanzleigeschäfte erledigte.

Alle diese Überlegungen sind sehr hypothetisch, und einstweilen scheint es mir nicht möglich, eine eindeutige Entscheidung darüber zu treffen, welcher der beiden ruthenischen Schreiber mit dem „cancellarius" identisch ist, den das 1402 angefertigte Wunderprotokoll nennt [34].

Unter den Gewährsleuten, die im Jahre 1402 die in den vergangenen Jahren erlebten Wunder beglaubigten, ist auch der procurator Johannes, der den Fall des ertrunkenen Jungen aus Bistritz bezeugt. Er war jedoch nicht nur bei der Aufzeichnung im Jahre 1402 anwesend, sondern auch 1391 lebte er in Siret, und sein Name ist indirekt mit den Vorgängen um das Kelchtuch verknüpft. Denn die Agnes, der das Tuch zuerst zur Reinigung überbracht wurde, war seine Frau.

Das seinem Namen beigefügte „procurator" führte zu verschiedenen Interpretationen der Funktion, die Johannes in Siret erfüllte. R. Kaindl sieht in ihm den Schatzmeister des Fürsten, worauf nichts hindeutet [35], S. Reli hält ihn — eher unbestimmt — offenbar für eine Art Mitglied der „familia" des Fürsten [36]. Leon Şimanschi und Georgeta Ignat bezeichnen ihn als den procurator der Kirche des Heiligen Johannes [37]. Doch diese Zuordnung scheint mir nicht einleuchtend, denn eine Verbindung zwischen seiner Tätigkeit und dieser Kirche läßt sich dem Text nicht entnehmen. Allerdings stand er nicht beziehungslos zur katholischen Kirche: seine Frau Agnes war mit Sicherheit katholisch — nur durch die Zugehörigkeit zur katholischen Gemeinde erklärt sich der an sie ergangene Auftrag, das Kelchtuch zu säubern —, was den Johannes selber betrifft, so können wir bei ihm dieselbe Konfession vermuten.

Die angenommene Bindung des Johannes an die Johanneskirche stützt der Text des Protokolls nicht, doch geht aus ihm eine andere hervor: das „procurator" trägt den erklärenden Zusatz „Petri Weyvodi". Es handelt sich also bei Johannes um einen Mann, der in direkter Beziehung zu Petru „Muşat" stand und dem dieser bestimmte Vollmachten übertragen hatte.

[33] Wenn man schon die Möglichkeit einer fehlerhaften Lesung durch den Übersetzer des Dokumentes in Betracht zieht, so fragt es sich, ob „Goian" nicht mindestens ebenso gut eine unzutreffende Dechiffrierung des Namens „Roman" sein könnte; ein Schreiber dieses Namens erhielt im Jahre 1412 von Alexander dem Guten zwei Dörfer für ihm *und seinen Vorfahren* geleistete Dienste (*DRH, A, I*, Nr. 32, S. 45—47; Şimanschi, Ignat, *Constituirea cancelariei*, II, S. 143—144).

[34] Meines Erachtens bedürfte es dazu weiterer Urkunden aus dem in Frage kommenden Zeitraum, die einen Schriftvergleich oder doch zumindestens einen Vergleich sprachlicher Besonderheiten gestatten.

[35] Kaindl, *Die katholischen Bisthümer*, S. 74.

[36] Reli, *Oraşul Siret*, S. 6. Erstmals findet sich diese Bezeichnung als „om de casă" bei Iorga, *Studii şi documente*, I—II, S. XXIX.

[37] Şimanschi, Ignat, *Constituirea cancelariei*, S. 120, Anm. 76. Sie stützen sich bei ihrer Interpretation offenbar auf den Beitrag von Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII şi XIV*, Sibiu 1944, der mir nicht zugänglich war.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Auf jeden Fall war Johannes alles andere als eine unbedeutende Größe im Sireter Leben, sondern er nahm in der sozialen Hierarchie mit Sicherheit eine gehobene Position ein. Daß wir in ihm eine herausragende Persönlichkeit vor uns haben, geht schon daraus hervor, daß er als „famosis vir" tituliert wurde.

Darauf gibt es aber noch einen weiteren, sehr aussagekräftigen Hinweis. Dem Johannes stand ein Diener (seruitor) zur Verfügung, der gleichzeitig auch sein Schreiber (scriptor) war. Wenn wir berücksichtigen, daß das Personal der fürstlichen Kanzlei Ende des 14. Jh. noch sehr gering war [38], daß wir das erste Mal im Jahre 1432 erfahren, daß ein Bojar, nämlich Oana Cupcici, einen eigenen Schreiber hatte [39], dann gewinnt diese Nachricht über einen nicht direkt für den Fürsten tätigen Schreiber im Jahre 1391 um so mehr an Gewicht.

Zum Aufgabenkreis des Johannes gehörten mithin Tätigkeiten, die es erforderlich machten, daß er einen Schreiber zur Hand hatte. Ich möchte in Johannes den Bevollmächtigten des Petru „Muşat" in Siret sehen und — obwohl es keine direkte Nachricht über den Beginn seines Wirkens gibt — den Anfang dieser Beschäftigung folgendermaßen bestimmen: als einerseits Petru „Muşat" Fürst des Landes war, als dieser andererseits die Hauptresidenz des Landes in Suceava eingerichtet hatte. Seit diesem Zeitpunkt vertrat meiner Vermutung nach Johannes den Fürsten in allen Angelegenheiten in Siret, die hier anfielen.

Das Vorhandensein des genannten „scriptor" zeigt, daß außerhalb der eigentlichen fürstlichen Kanzlei nicht nur die Notwendigkeit, sondern auch die Möglichkeit bestand, Schriftstücke auszufertigen. Es scheint mir nicht ausgeschlossen, daß es sogar dieser 1391 erwähnte Schreiber war, der im Jahre 1402 das Wunderprotokoll niederschrieb, denn der Notar Konrad vermerkt ausdrücklich, daß er das Dokument von einem anderen Schreibkundigen aufsetzen ließ („per manum alterius discreti viri conscribi feci"). Ja, ich glaube sogar, man könnte diesem „scriptor" noch weitere Dokumente zuschreiben, wie weiter unten gezeigt werden wird.

Wer ist nun aber dieser Johannes, der in Siret die genannte Vertrauensstellung bekleidete? Diese hatte er, wie die Quelle sagt, bereits unter Petru „Muşat" inne, der zur Zeit der 1391 er Ereignisse noch lebte [40]. Da Johannes auch anläßlich der Erstellung des Wunderprotokolls 1402 noch als „procurator" bezeichnet wird, er andererseits aber — da er sonst das Wunder nicht hätte bezeugen können — auch in der Zwischenzeit in Siret lebte, dürfte er diese Funktion auch unter Petrus Nachfolgern Roman (1391—1394), Stefan (1394—1399) und Iuga (1399—1400), bis eben hin in die Herrschaftszeit Alexanders des Guten (1400—1432) bekleidet haben. Seine Position scheint also von Rivalitäten und Differenzen zwischen diesen nicht tangiert worden zu sein.

---

[38] Simanschi, Ignat, *Constituirea cancelariei*, II, S. 141—143.

[39] *DRH, A, I*, Nr. 107, S. 157—159; vgl. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, secolele XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, S. 267.

[40] Zum vermutlichen Todesdatum Petrus Ende 1391 vgl. Gorovei, *L'État de l'est des Carpates*, S. 481.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spuren hat dieser 1391 und 1402 belegte „procurator" aber auch ansonsten noch hinterlassen. Als Petru Muşat im Jahre 1384 auf Bitten seiner Mutter Margarita dem Sireter Johanneskloster die Waage übertrug, tat er das in Anwesenheit dreier namentlich genannter Zeugen: „praesentibus subscriptis nostro carrissimo domino Poruczno, domino Borla, domina Jula" [41]. We oder was ist unter diesem „domino Poruczno" zu verstehen? Meines Erachtens ist denjenigen beizupflichten, die auf den identischen Bedeutungsgehalt des slavischen поржчьникъ und des lateinischen „procurator" hinweisen und die der Ansicht sind, in beiden Fällen — d.h. 1384 und 1391 bzw. 1402 — handele es sich um dieselbe Person. Wie dann dieses „Poruczno" in die lateinische Urkunde geraten konnte, wird praktisch zur zweitrangigen Frage. Es ist möglich, daß der Schreiber des Aktes oder der fürstliche Dolmetscher die Bedeutung des slavischen Begriffes nicht verstanden haben könnte [42], da es sich aber bei dem noch erhaltenen Dokument um eine Abschrift handelt, ist es vielleicht auch nicht auszuschließen, daß erst der Kopist einen Fehler beging und möglicherweise den Namen Johannes vergaß [43]. Wie dem auch sei, die Anwesenheit des Johannes bei dieser Schenkung ist nur allzu einleuchtend, wenn wir uns seine oben dargelegte Funktion vor Augen halten: er war der Repräsentant des Fürsten „vor Ort" und konnte in Siret die Realisierung der Verfügung garantieren. Da Johannes sich zur Abfassung der Urkunde in die „villa Horleganoio" begab, wo die Mutter des Fürsten ihren Hof hatte, ist es nicht auszuschließen, daß er den genannten „scriptor" mit sich nahm und dieser das Original der Schenkung schrieb.

Meines Erachtens ist das aber nicht die einzige weitere Nachricht über den procurator Johannes. Wir finden ihn noch einmal an einem Ort genannt, wo wir ihn nicht so ohne weiteres erwartet hätten. Im Mai des Jahres 1398 präsentierte sich vor den Adelsrichtern des Komitates Inner-Szolnok der Jacob Toth als procurator des Fürsten Stefan [44]. Als der Gespan das Bevollmächtigungsschreiben vor den Adeligen verlesen ließ, stellte man fest, daß Jacob nicht Bevollmächtigter des Fürsten war, sondern derjenige des Johannes, der seinerseits procurator des moldauischen Fürsten war; nach der Rechtsauffassung der Adeligen könne aber ein procurator keinen anderen zum procurator ernennen [45]. Daß dieser Johannes mit dem von 1391 bzw. 1402 identisch ist, dürfte meines Erachtens sowohl aufgrund der Bezeichnung „procurator" als auch aus chronologischen Gründen als gegeben angenommen

[41] Wł. Abraham, *Powstanie organizacyi kościoła łacińskiego na Rusi*, Bd. 1, Lwów, 1904, Anhang Nr. XV, S. 385—386; Edition auch in *DRH, A, I*, Nr. 1, S. 1—2, allerdings nicht ohne Mängel.

[42] Eine derartige Vermutung bei Şimanschi, Ignat, *Constituirea cancelariei*, I, S. 121—122.

[43] Wenig wahrscheinlich ist hingegen, dass es sich dabei um eine späte Einfügung des Kopisten handelt, um auf die Unleserlichkeit des Originaldokumentes an dieser Stelle hinzuweisen (vgl. *Ebenda*, S. 122, Anm. 83).

[44] *DRH, D, (Relaţii între ţările române)*, Bd. 1, zusammengestellt von Şt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain, Bucureşti, 1977, Nr. 102, S. 169—170.

[45] Zu diesem Dokument vgl. V. Motogna, *Ceva nou privitor la Ştefan I (II), domnul Moldovei (c. 1394—1400)*, in *RI*, VIII, 1922, S. 193—194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

werden [46]. Möglicherweise stammte die schriftliche Vollmacht, die Jacob der Versammlung übergab, aus der Feder des „scriptor", den Johannes beschäftigte.

Angesichts dieser Spuren, die die Existenz des Johannes in der schriftlichen Überlieferung hinterlassen hat, fragt es sich, ob man die Person nicht noch besser fassen kann, ob man sie nicht in ein größeres Umfeld genealogischer Beziehungen stellen kann. In dem zuletzt genannten Schriftstück aus dem Jahre 1398 wird Johannes als der Sohn des Costea bezeichnet — entweder war den Adelsrichtern dieser Tatbestand geläufig, oder aber, und das ist wahrscheinlicher, dieser Hinweis war in der schriftlichen Vollmacht enthalten, die Jacobus Toth vorlegte.

Diese Verwandtschaftsangabe kompliziert aber erst einmal die Sachlage, weil uns in den Quellen, die aus chronologischen Gründen in Betracht gezogen werden können, mehrfach Personen des Namens Costea begegnen.

Im Totenregister, das im Kloster Bistriţa angefertigt wurde, befindet sich zwischen den Fürsten Laţcu und Petru ein Costea voevod eingetragen [47].

Ein in Genua aufgespürtes Zeugnis spricht davon, daß sich im Zusammenhang mit dem genuesich-tatarischen Konflikt im Jahre 1386 zwei Italiener von Caffa gen Maurocastro einschifften als „ambaxiatores euntes Constantino et Petro vayvoda" [48].

Zum Jahre 1402 besitzen wir ein von einem Costea Valahul ausgestelltes Dokument [49], seit dem Jahre 1392 erscheint unter den Bojaren des Fürsten Roman und seiner Nachfolger Ştefan und Iuga der Bojar Costea viteazul [50], der, wie jüngst eine Untersuchung gezeigt hat, ein Siegel mit griechischer Umschrift verwendete [51].

Es ist verständlich, daß diese Nennungen — angefangen mit der mysteriösen des Costea voevod — eine Reihe von Interpretationen nach sich zogen. Im Mittelpunkt stehen Überlegungen, inwieweit die Träger desselben Namens miteinander identisch sind [52], welche Funktion sie wo ausübten [53] und welche

---

[46] L. Şimanschi und G. Ignat kennen und erwähnen das Dokument samt Inhalt — allerdigns unzutreffend —, ziehen aber keine Verbindung zu den Schriftstücken von 1384 und 1402/1391; sie halten den 1398 genannten Johannes für einen moldauischen Bojaren (Şimanschi, Ignat, *Constituirea cancelariei*, II, S. 140).

[47] *Pomelnicul mânăstirei Bistriţa*, hrsg. von D. P. Bogdan, Bucureşti, 1941, S. 50.

[48] Ş. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, in *SMIM*, VI, 1973, S. 43—59. Auch in Französisch unter dem Titel, *Aux débuts de l'Etat Moldave. Considérations en marge d'une nouvelle source*, in *RRH*, 12, 1973, S. 139—158.

[49] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Bd. II, Iaşi, 1932, Nr. 172, S. 623—624.

[50] Vgl. Register *DRH, A, I*, sub voce; A. Sacerdoţeanu, *Sfatul domnesc al Moldovei pînă la Ştefan cel Mare*, in *RA*, 10, 1967, H. 2, S. 41—92, hier, S. 47—48.

[51] L. Simanschi, *Cele mai vechi sigilii domneşti şi boiereşti din Moldova (1387—1421)*, in *AIIAI*, XVII, 1980, S. 141—158, hier, S. 151—152, Abb. Fig. 19, vgl. Anexă (E).

[52] S. Papacostea hält den Constantin des Jahres 1386 für identisch mit dem Costea voevod des pomelnic von Bistriţa (Papacostea, *La începuturile*, S. 45); A. Sacerdoţeanu hält den Costea viteaz für möglicherweise identisch mit dem Costea valahul des Jahres 1402, möchte auch den 1398 genannten Costea damit gleichsetzen und schliesst auch eine Identität mit dem Costea voevod nicht aus (A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun pe baza documentelor din secolul al XIV-lea şi a cronicilor româneşti din secolul al XV-lea şi al XVI-lea scrise în limba slavonă*, in *Rsl*, XI, XI, 1965, S. 219—236, hier S. 230, Anm. 1); Şt. S. Gorovei meint, der Constantin von 1386 habe nichts mit dem Costea voevod des pomelnic zu tun (Şt. S. Gorovei, *Muşatinii*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

verwandtschaftlichen Beziehungen zwischen ihnen und der Fürstenfamilie bestanden [54].

Eine den Rahmen des Hypothetischen überschreitende überzeugende Aufschlüsselung steht noch aus [55], so daß es mir einstweilen nicht möglich ist, dem genannten Johannes in diesem Geflecht den ihm zukommenden Platz zuzuweisen. Ist die Nennung des Costea hilfreich, um den Johannes zu identifizieren, oder ist die zusätzliche Angabe, daß der Johannes der Sohn des Costea ist, in der Lage, den Komplex „Costea" entwirren zu helfen?

Aufgrund des 1402 angefertigten Protokolls sowie der beiden anderen angeführten Schriftstücke steht jedoch folgendes fest: zwischen Johannes und allen moldauischen Fürsten existierten enge, von unterschiedlichen politischen Konstellationen offenbar nicht tangierte Bindungen, die es ermöglichten daß er während dieser ganzen Zeit als fürstlicher Stellvertreter in Siret wirkte; außerdem liegt eine enge Beziehung des Johannes zum Katholizismus auf der Hand. Ob es zu weit gegriffen ist, direkte verwandtschaftliche Kontakte zur Fürstenfamilie anzunehmen? Es ist Aufgabe der Fachleute für die politisch-genealogische Struktur der Moldau in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, in dieser Angelegenheit das entscheidende Wort zu sprechen.

Gestattet es der Fall des Johannes nur, etwaige Verbindungen über den Text hinaus anzudeuten, so fügen sich in dem Bereich, aus dem das Dokument stammt, das heißt im Bereich der dominikanischen Missionstätigkeit, in dem Wunderprotokoll enthaltene Nachrichten mit an anderer Stelle überlieferten Informationen zu einem geschlosseneren Bild zusammen.

Bucureşti, 1976, S. 29, Anm. 1); L. Şimanschi und G. Ignat halten es für wahrscheinlich, dass der Costea von 1398 identisch ist mit dem Costea valahul (Şimanschi, Ignat, *Constituirea cancelariei*, II, S. 140, Anm. 113); dem jüngsten Beitrag von L. Şimanschi ist zu entnehmen, dass er den das Siegel mit griechischer Legende führenden Costea viteazul mit dem Constantin von 1386 gleichsetzt und offenbar auch eine Identität mit dem Costea voevod annimmt (Şimanschi, *Cele mai vechi sigilii*, S. 151).

[53] Nach Ş. Papacostea beherrschte Costea den südlichen Teil der Moldau (Papacostea, *La inceputurile*, S. 46); A. Sacerdoţeanu hält den Costea voevod des pomelnic für einen mächtigen Grundherrn, dessen Besitz sich zwischen dem nördlichen Gebiet um Rădăuţi und der südlichen Region um Bacău befand und der nach der Herrschaft strebte (Sacerdoţeanu, *Succesiunea*, S. 220, Anm. 2; S. 230); L. Şimanschi, schätzt die Hypothese für die am besten begründete ein, wonach Costea den Besitz in der nordöstlichen Moldau als Entschädigung für den Verlust seiner ehemaligen Stellung im Süden des Landes erhielt (Şimanschi, *Cele mai vechi sigilii*, S. 151).

[54] Ş. Papacostea hält verwandtschaftliche Beziehungen zwischen dem 1386 und im pomelnic genannten Costea und der Fürstenfamilie für wenig wahrscheinlich (Papacostea, *La inceputurile*, S. 47); A. Sacerdoţeanu meint, die Person Costea, die er aus den verschiedenen Nennungen zusammensetzt, könne möglicherweise ein Bruder des Dragoş und Ehemann der Margaretha Muşat gewesen sein (Sacerdoţeanu, *Succesiunea*, S. 230, Anm. 1); nach Ansicht Şt. S. Goroveis zählt der Costea voevod aufgrund seines Erscheinens im pomelnic zweifelsfrei zur Fürstenfamilie, und er sei eventuell identisch mit dem von Długosz Ştefan genannten Vater der Brüder Roman und Ştefan (Gorovei, *L'État de l'est des Carpates*, S. 477—478, 505); auch nach Meinung L. Şimanschis impliziert die Aufnahme des Costea in den pomelnic Familienbande zur herrschenden Fürstenfamilie (Şimanschi, *Cele mai vechi sigilii*, S. 152).

[55] Gorovei, *L'État de l'est des Carpates*, S. 478, Anm. 26 stellt eine Untersuchung in Aussicht.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zur Zeit der Abfassung dieses Schriftstückes im Jahre 1402 konnten die Dominikaner in Siret bereits auf eine länger andauernde Tätigkeit zurückblicken, wenngleich die Errichtung des katholischen Bistums, das hier laut päpstlicher Verfügung aus dem Jahre 1370 seinen Sitz haben sollte, noch die Krönung der Missionsaktivitäten darstellte, die die Franziskaner bis dahin hier entfaltet hatten [56].

Die Dominikaner erfreuten sich der besonderen Förderung durch Margaretha-„Muşata", die Mutter des Fürsten Petru „Muşat", die durch den Generalvikar der Dominikaner, in dessen Zuständigkeit die Moldau fiel, zum katholischen Glauben bekehrt worden war [57]. Sie war es, die den Dominikanern in Siret das Kloster errichten ließ [58].

Der genaue Zeitpunkt, zu dem die Niederlassung der Dominikaner in Siret erfolgte, ist nicht bekannt, obwohl es laut einer späteren Aufzeichnung eine Urkunde über den Akt der Gründung gegeben haben soll [59]. Die Missionsstation bestand auf jeden Fall vor Oktober 1377, als der Generalmeister des Ordens bestimmte, daß — neben anderen Klöstern — auch das Haus in Siret der wieder begründeten *Societas Fratrum Peregrinantium* zugeordnet werden sollte [60].

Im Jahre 1384 übertrug dann der Fürst Petru „Muşat" auf Wunsch seiner Mutter den Brüdern die Waage von Siret [61]. Damit verfügten dann die Dominikaner in Siret nicht nur über eine angemessene Unterkunft, sondern sie kamen auch in den Genuß regelmäßig zufließender Einkünfte, die ihnen eine gewisse Unabhängigkeit von weiteren direkten fürstlichen Zuwendungen einerseits, von der Mildtätigkeit der Bewohner andererseits gesichert haben

---

[56] Die Franziskaner Nikolaus von Mehlsack und Paul von Schweidnitz überbrachten im Jahre 1370 Papst Urban V. den Wunsch des moldauischen Herrschers Latcu nach einem katholischen Bistum mit Sitz in Siret; aus diesem Tatbestand geht schon hervor, dass sie vorher schon in Siret gewirkt hatten *(Acta Urbani pp. V [1362—1370]*, hrsg. von A. L. Tăutu, Romae, 1964 [Pontificia Commissio ad redigendum Codicem Iuris Canonici orientalis, Fontes, Series III, Vol. XI], Nr. 204, S. 337—339; vgl. C. Auner, *Episcopia de Seret (1371—1388). I. Înfiinţarea*, in „Revista catolică", 2 [1913], S. 226—245, hier S. 227. Moisescu, *Catolicismul*, S. 72—76). Darüberhinaus existiert ein päpstliches Privileg aus dem Jahre 1370 für Nikolaus von Mehlsack, aus dem direkt abzulesen ist, dass er schon vorher in dieser östlichen Region tätig gewesen war *(Acta Urbani pp. V*, Nr. 207, S. 347—348; vgl. Auner, *Episcopia*, S. 228. Moisescu, *Catolicismul*, S. 73).

[57] A. Kern, *Der „Libellus de Notitia Orbis" Johannes III (De Galonifontibus?), O. P. Erzbischofs von Sultanieh*, in „Archivum Fratrum Praedicatorum", 8, 1938, S. 82—123, hier S. 82. Vgl. auch Ş. Papacostea, *Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea*, in „Studii", 18, 1965), S. 171—174. *Călători străini despre ţările române*, Bd. 1, besorgt von M. Holban, Bucureşti, 1968, S. 36—40.

[58] Das geht aus der 1384 ausgestellten Urkunde hervor; vgl.

[59] Abraham, *Biskupstwa l ciñskie*, S. 342, Anm. 4 zitiert den folgenden Text aus dem Zentralarchiv der Dominikaner in Rom, wonach im 16. Jh. der Visitator namens Andreas magister Faventinus „de manu cuiusdam vagi in Moldavia Minoritae eripuit privilegium fundationis conventus illius Czeretensis miraculosi et detulit illud ad conventum nostrum Leopoliensem. Refert P. Andreas fundationem hanc sive proventum conventus in anno ad centum millia (?) talerorum modo crevisse".

[60] R. Loenertz, *La Société des Frères Pérégrinants (Étude sur l'Orient dominicain)*, Bd. 1, Rom, 1937, S. 4; Ders., *La Société des Frères Pérégrinants de 1374 à 1475. Étude sur l'Orient dominicain, II*, in „Archivum Fratrum Praedicatorum", 45, (1975), S. 107—145, hier S. 115. Vgl. auch Moisescu, *Catolicismul*, S. 96—97.

[61] Vgl. das in Anm. 41 zitierte Dokument.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dürfte. Die Voraussetzungen für ein weiteres gedeihliches Wirken waren also denkbar günstig.

Über die Größe der Sireter Niederlassung kann man allenfalls Vermutungen anstellen. Siret war im Jahre 1391 sicherlich kein Konvent im strengen Sinne, was ein Minimum von zwölf Mönchen vorausgesetzt hätte [62]. Das kann man auch aufgrund des Wunderprotokolls vermuten. Als man im Jahre 1391 die Brüder des Klosters von dem Blutwunder unterrichten wollte, traf man auf dem Markt den Vicevicarius, und die Niederlassung selber wird als „claustrum" bezeichnet. An der Spitze des Johannes-Klosters stand also offenbar ein einfacher Vikar anstelle eines Priors, und das Kloster war wohl das, was R. Loenertz „maison vicariale" nennt [63].

Ob sich diese Situation entscheidend geändert hatte bis zum Jahre 1402, läßt sich ebenfalls nicht mit Bestimmtheit sagen. Unter den Zeugen, die die Aufzeichnung des Konrad beglaubigten, werden mehrere Mitglieder der Klostergemeinschaft genannt: Johannes Kaschian, der Kirchendiener Jacobus, Nikolaus Pyturin sowie Simon, der Prior des Konventes. Wir wissen nicht, ob damit alle Brüder des Klosters erfaßt sind, oder ob es darüberhianus noch weitere gab. Daher kann man auch nicht entscheiden, ob die Qualifizierung des Simon als „prior conuentus" wirklich im Sinne einer veränderten Stellung der Niederlassung gedeutet werden darf [64]. Ein gewisser Aufschwung des Klosters mitsamt eines Zustromes weiterer Brüder zwischen 1391 und 1402 ist allerdings gerade wegen der übernatürlichen Begebenheiten nicht auszuschließen.

Denn daß im Verlaufe dieser Jahre Siret zum Zentrum hilfesuchender Katholiken wurde, die den Beistand des Heiligen Blutes erflehten, das dokumentiert ja gerade das 1402 angefertigte Protokoll. Doch es illustriert auch eine merkwürdige Ausweitung dessen, was Siret in diesem geistlichen Bereich zum zentralen Ort werden ließ. Das 1391 erfolgte Blutwunder allein wäre schon Grund genug gewesen, die Anziehungskraft des Klosters zu steigern. Doch damit nicht genug. Das ehemalige Kelchtuch trug nicht nur die Blutstropfen, sondern es besaß darüberhinaus auch noch die Kraft, Wunder zu bewirken. Man wallfahrte nicht nur nach Siret, um dem Blutwunder seine Verehrung zu erweisen, sondern — und zwar offenbar in erster Linie — um dank des Heiligen Blutes Linderung, Heilung und Rettung zu erfahren. Daß dabei Dankesgaben an das Kloster abfielen und den Dominikanern die Existenz des wundertätigen Blutstuches auch zum materiellen Vorteil gereichte, dürfte außer Frage stehen. Es vergrößerte aber nicht nur die Resonanz der Sireter Dominikanerbrüder in der Seelsorge unter der katholischen Bevölkerung, sondern erleichterte auch die eigentliche Hauptaufgabe, die sich die Societas Fratrum Peregrinantium gesetzt hatte, nämlich die Bekehrung Ungläubiger, die allerdings in diesem Falle auf

[62] Loenertz, *La Société*, 1937, S. 24.

[63] *Ebenda.* Zur Situation in Polen vgl. J. Kłoczowski, *Les ordres mendiants en Pologne à la fin du Moyen Âge*, in „Acta Poloniae Historica", 15, 1967, S. 5—38, hier S. 10—12.

[64] Denn an anderer Stelle steht mit Bezug auf das Jahr der Aufzeichnung (1402), dass sich der Notar mit seinen Zeugen im „claustrum" befinde. Ausserdem war es nicht ausgeschlossen, dass der Chef einer Niederlassung den Titel Prior auch trug, wenn die formalen Voraussetzungen nicht erfüllt waren *(Ebenda).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orthodoxe Christen abzielte. Der spektakuläre Fall des ruthenischen „cancellarius" ist ein Beispiel dafür, wie die Kraft des Heiligen Blutes als Anreiz für eine Konversion dienen konnte.

Welche konkreten Umstände veranlaßten aber nun die Aufzeichnung einiger der bisher geschehenen Wunder im Jahre 1402? Daß die Protokollierung zu einem bestimmten Behufe geschah, steht außer Zweifel. Immerhin hatte sich der Notar dafür eigens nach Siret verfügt.

Aufschluß über die Hintergründe und den Zusammenhang, in den sich dieser Vorgang einfügt, vermittelt ein zweites Schriftstück, das auch in die Jahre zurückführt, in denen die Wunder sich ereigneten. Außerdem gestattet es, ein Netz von Querverbindungen herauszupräparieren. Dieses Dokument, das im Jahre 1901 von Nicolae Iorga publiziert worden ist[65], wurde am 19. Juni 1403 im Dominikanerkloster zu Kamenec, das dem Heiligen Nikolaus geweiht ist, ausgefertigt[66]. Derselbe Notar Konrad, der im Jahre 1402 die Protokollierung in Siret vornahm, stellte auch diese Urkunde aus[67]. Auch unter den Brüdern, die als Zeugen genannt werden, treffen wir einen Bekannten aus dem Jahre 1402 an, nämlich den Ianucha Kascha genannten Bruder[68].

Bei diesem 1403 erstellten Schriftstück handelt es sich um ein Vidimus, das der Notar Konrad auf Bitten des dominikanischen Generalvikars Podoliens und der Kleinen Walachei anfertigte, der ihm insegesamt acht unversehrte, gesiegelte „literae papireae" vorgelegt hatte[69].

Eine dieser acht Urkunden vidimierte Konrad. Das Insert, um das es sich handelt, war ein vom Sireter Bischof Johannes im Heiligkreuzkloster von Łysa Góra bei Sandomierz verfaßtes Schreiben. Adressaten waren die Sireter Dominikaner, denen er — der gewöhnlich in Krakau residierte[70] — eingangs für die ehrenvolle Aufnahme dankte, die er anläßlich eine Besuches seiner Diözese im Sireter Johanneskloster gefunden hatte[71].

Mit diesem Schreiben beantwortete er einen Brief der Dominikaner, in dem diese ihm von den vorgefallenen wunderbaren Begebenheiten berichtet hatten. Er ermahnte die Brüder, im Dienste Gottes weiter fortzufahren und ihm zu danken, damit durch die göttlichen Wunder alle Ungläubigen sich zum wahren Glauben hinwenden („ut per hec deifica miracula omnes in-

---

[65] Iorga, *Studii şi documente*, I—II, Introducere. Appendix Nr. I, S. XLVII—XLVIII.

[66] Dieses Datum ist ganz zweifelsfrei dem Text zu entnehmen, den Iorga abdruckt. Wieso R. Loenertz als Datum den 11. Juni 1401 angibt (R. Loenertz, *Les missions dominicaines en Orient au quatorzième siècle et la Société des Frères Pérégrinants pour le Christ [III]*, in „Archivum Fratrum Praedicatorum, 4 [1934], S. 1—47, hier S. 33, Anm. 66), ist nicht einsichtig. Diese Datierung würde — da danach dieses Dokument *vor* dem Wunderprotokoll abgefasst worden wäre — einen anderen chronologischen Zusammenhang bedeuten als den, den ich im folgenden darlegen werde.

[67] Iorga, *Studii şi documente*, I—II, S. XLVIII.

[68] *Ebenda*. Ausserdem werden als Zeugen noch Dominicus und Petrus genannt.

[69] *Ebenda*, S. XLVII.

[70] Darauf deutet sein Titel hin: Iohannes divina providencia episcopus ceretensis necnon suffraganeus cracoviensis et vicarius super totam Iherusalem et in valle Iozaphat, penitenciarius domini pape et confessor domini regis et regine Polonie *(Ebenda*, S. XLVII). Vgl. Auner, *Cei din urmă episcopi*, S. 569—570. Moisescu, *Catolicismul*, S. 117.

[71] Iorga, *Studii şi documente*, I—II, S. XLVII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fideles ad Christum se possent convertere et fidem sanctam suscipere")[72]. Um dieses Ziel zu fördern, gewährte der Bischof einstweilen allen, die die Kirche des Heiligen Johannes besuchen werden, eine vierzigtägige Indulgenz. Sobald er auf schriftlichem oder mündlichem Wege näher unterrichtet worden sei, werde er sich beim Papst um weitergehende Indulgenzen bemühen.

Leider wissen wir nur, daß das Dokument am 4. Mai im genannten Kloster ausgestellt wurde, eine Jahreszahl trägt es jedoch nicht[73]. Daher kann die Ausstellung nur in etwa chronologisch innerhalb der Periode 1391 bis 1402 eingegrenzt werden.

Der Dominikaner Johannes Sartorius war nach dem Minoriten Andreas, der 1388 mit der Leitung des neubegründeten Bistums Wilna betraut worden war[74], der zweite Bischof von Siret[75]. Am 8. Juni 1394 ernannte der Papst zu seinem Nachfolger den Dominikaner Stefanus Martinus bzw. Zajaczek oder Ruthenus[76], der uns in Siret nicht, dafür aber öfter in Krakau begegnet[77].

Das an die Sireter Dominikaner gerichtete Schreiben des Bischofs Johannes muß also auf jeden Fall nach den Ereignissen vom Januar 1391 und vor dem Tode des Bischofs bzw. vor Juni 1394 abgefaßt worden sein. Da wir weder wissen, wann das erste Mal eine Wunderheilung stattfand, noch wann der Bischof in Siret weilte, fehlen uns präzise Anhaltspunkte, um diese Marge weiter zu begrenzen[78].

Ob die Brüder den Bischof Johannes noch ausführlicher informierten und ob dieser in dem angekündigkten Sinne beim Papst vorstellig wurde, entzieht sich unserer Kenntnis. Im Vatikanischen Archiv hat sich aber offenbar keine diesbezügliche Verfügung erhalten[79]. Das spricht für die von Carol Auner vorgetragene Vermutung, daß das Schreiben des Johannes an

---

[72] *Ebenda.*

[73] Auf diesen Tatbestand verwies bereits Abraham, *Biskupstwa łacińskie*, S. 184, Anm. 1.

[74] Auner, *Cei din urmă episcopi*, S. 569. Moisescu, *Catolicismul*, S. 85.

[75] Das genaue Datum seiner Ernennung scheint nicht bekannt zu sein.

[76] *Acta Urbani pp. VI (1378—1389), Bonifacii pp. IX (1389—1404), Innocentii pp. VII (1404—1406) et Gregorii pp. XII (1406—1415)*, hrsg. von A. L. Tăutu, Romae 1970 (Pontificia Commissio ad redigendum Codicem Iuris Canonici orientalis. Fontes, Series III, Vol. XIII, 1), Nr. 59, S. 87—88. Vgl. Auner, *Cei din urmă episcopi*, S. 572. Moisescu, *Catolicismul*, S. 122.

[77] Wir finden ihn, der 1412 starb (Abraham, *Biskupstwa łacińskie*, S. 187, Anm. 2), von 1395 bis 1411 mehrfach als Zeuge, und einmal stellt er selber ein Dokument aus (1395: *Zbiór dokumentów katedry i diecezji Krakowskiej*, T. 1, Hrsg. von St. Kuraś, Lublin, 1965 [Materiały źródłowe do dziejów kościoła w Polsce 1], Nr. 122, S. 213—215; 1396: *Kodeks dyplomatyczny katedry Krakowskiej ś. Wacława*, T. 2, Kraków, 1883 [Monumenta Medii Aevi Historia 8], Nr. 409, S. 202; 1400: *Zbiór*, Nr. 145, S. 253—257; 1401: Abraham, *Biskupstwa łacińskie*, S. 184; 1403: *Zbiór*, Nr. 158, S. 277—279; 1403 oder 1404: *Zbiór dokumentów małopolskich*, hrsg. von St. und I. Kuraś, Bd. V, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, Nr. 1176, S. 34—35; 1404: *Zbiór*, Nr. 161, S. 283—284; 1406: *Zbiór*, Nr. 175, S. 313—314; 1411: *Kodeks*, Nr. 528, S. 352—354).

[78] Seine Reise nach Siret wird allerdings — wegen des den Dominikanern ausgesprochenen Dankes — nicht sehr lange vor der Abfassung des vorliegenden Schreibens stattgefunden haben.

[79] Jedenfalls findet sich in der einschlägigen Quellenpublikation der päpstlichen Akten kein Hinweis darauf.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

die Sireter Dominikaner 1393 oder 1394 abgefaßt wurde und wegen des Todes des Sireter Bischofs dann weitere Demarchen unterblieben [80].

Möglicherweise mag gerade die Tatsache, daß nichts in dieser Hinsicht unternommen worden war, den Anlaß für die Protokollierung im Jahre 1402 und die Vidimierung im folgenden Jahr gegeben haben. Als möglich ließe sich folgender Gang der Ereignisse rekonstruieren.

Der Notar Konrad begab sich im Jahre 1402 auf Wunsch des Generalvikars von Podolien und der Kleinen Walachei nach Siret, um die Wunder zu registrieren. Diesen Auftrag gab der Generalvikar, weil er die vor mehreren Jahren eingeleiteten Bemühungen um eine weitergehende Indulgenz wieder aufnehmen wollte. Zu diesem Zwecke ließ er dann, um auf die Dauer der Bemühungen abzuheben, noch ein beglaubigtes Exemplar der ersten, vom Sireter Bischof Johannes gewährten Indulgenz durch den Notar Konrad anfertigen.

Daß dieser angenommene Ablauf nicht unbergründet ist, läßt sich an der Person des Generalvikars illustrieren. Auf den ersten Blick mag es überraschend erscheinen, daß der Generalvikar der Region und nicht der Sireter Bischof dieses Mal tätig wurde. Rein äußerlich könnte man dafür die Entfernung als Grund anführen : der Sireter Bischof Ştefan war als Suffragen in Krakau tätig [81], während der Generalvikar in dem näher gelegenen Kamenec ansässig war. Doch berührt diese Erklärung nicht das Wesentliche.

Der Schlüssel liegt vielmehr in der Person des Generalvikars. Das Vidimus aus dem Jahre 1403 nennt seinen Namen : pater Iohannes Ianitor [82]. Dieser Name führt uns überraschend zu den Ereignissen zurück, die in dem Wunderprotokoll festgehalten wurden. Der Dominikaner, der von seiner Reise in das Heilige Land das Kelchtuch mitbrachte — trägt den Namen Janitor ! Der Generalvikar von 1403 ist also mit dem Ordensmitglied identisch, das gewissermaßen erst die Voraussetzung für alle späteren Geschehnisse geschaffen hatte.

Je ein Drittel des Tuches gab Janitor den Dominikanerklöstern von Lemberg, Kamenec und Siret. Daß dieser Janitor nicht irgendein Ordensbruder gewesen sein konnte, geht schon aus seiner Bezeichnung als „honorabilis pater Janitor nomine" in der Aufzeichnung von 1402 hervor. Aus der Formulierung, daß er ein Drittel des Tuches „pro se ac suis successoribus claustro Czeretensi fratribusque predicatorum deuotissime reseruauit", kann man ableiten, daß Janitor zu jener Zeit, als er die Reise unternahm bzw. von ihr zurückkehrte, Vorsteher der Sireter Dominikanerniederlassung war [83].

Dieser Dominikaner ist in den Ordensquellen kein Unbekannter. Im März 1390 verfügte Raimund von Capua, der Generalmeister des Ordens,

---

[80] Auner, *Cei din urmă episcopi*, S. 571.
[81] Vgl. Anm. 77.
[82] Iorga, *Studii şi documente*, I—II, S. XLVII.
[83] Diese Vermutung findet sich schon bei Auner, *Cei din urmă episcopi*, S. 570 Weczerka, *Deutschtum*, S. 159, Anm. 474.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

daß der Bruder Iohannes Ianitor sich nach Belieben in einem ihm genehmen Kloster in der Ordensprovinz Polen aufhalten dürfe [84].

Alles spricht dafür, daß Ianitor seine Reise zu den Heiligen Stätten vor diesem Datum gemacht hatte [85]. Wo er sich im März 1390 befand, wissen wir nicht. Doch wird er wohl nicht mehr dem Sireter Kloster vorgestanden haben. Da im Jahre 1402 sein Name in Verbindung mit den Ereignissen vom Januar 1391 nicht ausdrücklich genannt wird, liegt die Vermutung nahe, daß er zumindest zu Beginn des Jahres 1391 nicht mehr in Siret weilte.

Andereseits ist es belegt, daß er die Funktion, die er im Jahre 1403 bekleidete, das heißt die eines Generalvikars für Podolien und die Kleine Walachei, erst später erhielt. Am 26. März des Jahres 1390 ernannte nämlich der Generalmeister des Ordens den Johannes Strenue zu seinem Generalvikar für die Niederlassungen „in contratis Russiae, Valachiae maioris et minoris" [86].

Diese persönlich-biographische Beziehung des Generalvikars Johannes Janitor zum Sireter Kloster einerseits, zum Kelchtuch andererseits, gestattet die Annahme, daß er ein Interesse daran hatte, dem Kloster Begünstigungen zukommen zu lassen, und macht es plausibel, daß er eine deratige Anstrengung zu seiner persönlichen Angelegenheit machte. Ob jedoch tatsächlich dem Papst ein solches Ansinnen vorgelegt wurde, ist fraglich, und es ist nicht auszuschließen, daß möglicherweise auch den Generalvikar der Tod ereilte, bevor er seinen Plan in die Tat umsetzen konnte [87].

Wie dem auch sei, das Kloster Siret bestand weiter. Als im Jahre 1456 die Auflösung der *Societas Fratrum Peregrinantium* verfügt wurde, schlug man die moldauischen Ordensniederlassungen zur ungarischen Ordensprovinz [88]. An dieser faktischen Zugehörigkeit änderte auch die Wiederherstellung der Gesellschaft im Jahre 1464 nichts [89], denn in den 70-er Jahren des 15. Jahrhunderts schickte man weiter von Ungarn aus Brüder zur Seelsorge und Mission in die Moldau [90].

---

[84] Abraham, *Powstanie*, Anhang Nr. 16, S. 389. Loenertz, *Les missions dominicaines*, Appendix II, S. 44.

[85] Diese Vermutung gründet sich auf folgende Überlegung. Angenommen, er wäre erst nach dem März 1390 aufgebrochen, so hätten sich innerhalb eines Zeitraums von nur neun Monaten folgende Ereignisse abspielen müssen: Reise ins Heilige Land und Rückkehr, Gebrauch des Tuches in Siret und Wunder. Dafür scheint mir die Zeit doch als zu knapp bemessen. Ausserdem spricht der Inhalt der päpstlichen Bestimmung dagegen, die eher nahelegt, dass Ianitor schon vor diesem Datum im Heiligen Land gewesen war.

[86] Abraham, *Powstanie*, Anhang Nr. 16, S. 389. Loenertz, *Les missions dominicaines*, Appendix II, S. 44 mit falschem Datum 16. anstatt 26. März.

[87] Auch in diesem Fall enthalten die päpstlichen Akten offensichtlich keinen Hinweis darauf, dass ein derartiges Ansinnen vorgetragen wurde.

[88] Loenertz, *Les missions dominicaines*, S. 28, 34. Ders., *La Société*, 1975, S. 131—133.

[89] Loenertz, *Les missions dominicaines*, S. 35. Ders., *La Société*, 1975, S. 139—140.

[90] So wurden z.B. im Jahre 1474 Nicolaus Iordanis aus Kaschau und Michael aus Buda vom Generalmeister des Ordens Leonardus Mansuetis (1474—1480) zur Missionstätigkeit in die Moldau geschickt und dem Vikar dieser natio unterstellt (Loenertz, *Les missions dominicaines*, Appendix II, S. 44—45). Dasselbe gilt für die 1475 entsandten Brüder Petrus Dionisii und Mathyas, die mit sehr weitreichenden Vollmachten vom Generalvikar ausgestattet und dem Vikar der moldauischen natio unterstellt wurden (*Ebenda*, S. 45). Vgl. dazu auch B. Iványi, *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Neben diesen indirekten Belegen über den Fortbestand der Sireter Niederlassung gibt es auch einen direkten Hinweis. Der Dominikaner Michael de Soczawia, der im Jahre 1493 vom Generalmeister Joachim Torriani zum Generalvikar der Moldau mit den Vollmachten eines Provinzials ernannt worden war[91], verlor im folgenden Jahr seine Funktion an den Petrus de Polonia, den Prior des Sireter Klosters[92].

In den zwanziger Jahren des 16. Jahrhunderts ist in den Quellen von Streitigkeiten zwischen Ungarn und Polen über die Zugehörigkeit der moldauischen Klöster die Rede, aus denen hervorgeht, daß es in der Moldau zu dieser Zeit vier dominikanische Niederlassungen gab[93].

Zu Anfang des 17. Jahrhunderts waren, wie ein italienischer Reisender berichtet, nur noch Reste des ehemaligen Sireter Dominikanerklosters zu sehen[94]. Wie es zu diesem Niedergang kam, geben die Franziskaner wieder, die während der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts ihre Schritte auch nach Siret lenkten: auf Befehl eines unterschiedlich benannten moldauischen Fürsten, der den Beinamen Bellichine trug[95] und von der Mehrzahl der Historiker mit Ştefan Rareş identifiziert wird[96], zerstörte man Kloster und Kirche[97]. Als Indiz für die Wohlhabenheit der Sireter Niederlassung kann man die Tatsache ins Feld führen, daß sie zum Zeitpunkt ihrer Zerstörung über eine Bibliothek verfügte, die immerhin so umfangreich war, daß sie zwischen dem Großkanzler und dem Bistum Rădăuţi geteilt werden konnte[98].

Doch diese Reisenden halten nicht nur den Verfall der Ordensniederlassung und den Niedergang der katholischen Gemeinde von Siret fest, sondern ihre Relationen führen uns auch in jene lange vergangenen Zeiten zurück, von denen bisher die Rede war.

Der Konventuale Paolo Bonici, der im Jahre 1632 nach einem längeren Aufenthalt in der Moldau einen Bericht abfaßft, beruft sich in seiner Schilde-

---

in „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", NF, 50 (1941—1944), S. 545—572, hier S. 562—563.

[91] Loenertz, *Les missions dominicaines*, Appendix II, S. 46. Abweichende Datierung in das Jahr 1492 bei Iványi, *Geschichte*, S. 564.

[92] Loenertz, *Les missions dominicaines*, Appendix II, S. 47. Abweichende Datierung in das Jahr 1495 bei Iványi, *Geschichte*, S. 565. Vgl. auch dieselbe Nachricht unter 1494 in den *Acta Capitulorum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, Bd. 1, hrsg. von R. F. Madura OP, Roma, 1972 (Studia Ecclesiastica 5, Historica 6, Fontium Textus 1), S. 621.

[93] *Acta Capitulorum*, S. 268, vgl. S. 647—648. Vgl. auch Iványi, *Geschichte*, S. 567.

[94] *Călători străini*, 4, 1972, S. 337.

[95] Er heisst bei Paolo Bonici „Stefanizza bellichine" (Gh. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, in „Diplomatarium Italicum", 2 [1930], S. 305—514, hier S. 336), bei Niccolò Barsi „Gio[vanni] Batt[ist]a Bellichini" (C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, in „Mélanges de l'école roumaine en France", 1 [1925], S. 277—330, hier S. 308), bei Bartolomeo Bassetti „Stefano" (Călinescu, *Altre notizie*, S. 347) und bei Marcus Bandini nur „Belikine" (V. A. Urechia, *Codex Bandini*, in *ARMSI*, S. II, t. 16 [1893—1894; ersch. 1895], S. 1—335, hier S. 250).

[96] Abweichende Identifizierung mit Ioan vodă dem Tapferen (1572—1574) bei Giurescu, *Tîrguri sau oraşe*, S. 274; beeinflusst ist er dabei von der Namengebung bei Niccolò Barsi, den er ediert hat (vgl. Anm. 95).

[97] Călinescu, *Altre notizie*, S. 336, 347. Giurescu, *Le voyage*, S. 308. Urechia, *Codex Bandinus*, S. 250.

[98] Urechia, *Codex Bandinus*, S. 250—251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rung ausdrücklich darauf, daß er seine Nachrichten von alten Leuten in Erfahrung gebracht hat. Nach ihren Auskünften gab es in Siret ehemals eine katholische Kirche, zu der auch ein Brunnen gehörte, der über wundertätige Kräfte verfügte. Derjenige, der sich an einem bestimmten Tag Jahres dort wusch, genas von jeglicher Krankheit [99].

Im wesentlichen dieselbe Schilderung bietet die Relation, die 1640 der Luccheser Niccolò Barsi schreibt. Auf dem Gelände des Dominikanerklosters gab es einen Brunnen und, der Kranke, der sich dort in den Nacht des Heiligen Johannes des Täufers wusch, wurde gesund. Wegen der Zerstörung des Klosters und der Vertreibung seiner Bewohner besaß das Wasser dann, wie ihm die Einwohner berichteten, nur noch eine lindernde, aber nicht mehr eine heilende Kraft [100].

Bartolomeo Bassetti sieht im Jahre 1643 ebenfalls noch die Reste der Kirche, deren Patrozinium man aber inzwischen nicht mehr richtig in Erinnerung hat [101]. Neben dem Kloster befand sich eine Quelle, wo man auf einem einer Jungfrau gehörenden Stück Leinen drei Blutstropfen bemerkte. Der Pfarrer wurde davon in Kenntnis gesetzt und man ließ das Tuch in einer Prozession in die Kriche bringen, wo sich viele Wunderereigneten. Viele Schismatiker, die auch zu Bassettis Zeit den Ort noch in hohen Ehren hielten, traten zum Katholizismus über [102].

Drei Jahre später bereist Marcus Bandini die Moldau, der die ausführlichste Geschichte hört und zu Papier bringt [103]. Am frühen Morgen eines Fronleichnamstages ging eine Jungfrau, um Wasser zu holen, zu dem neben dem Dominikanerkloster gelegenen Brunnen, als sie auf der Wasseroberfläche drei Tropfen Blut entdeckte. Sie eilte sofort zum Kloster, und auf diese Kunde hin begaben sich die Brüder feierlich zum Brunnen, nahmen mit einem Tuch die Tropfen vom Wasser und brachten es zur Kirche. Später fanden alle Kranken dort Heilung, was seine Wirkung auf die Schismatiker nicht verfehlte, die in großer Zahl zum Katholizismus übertraten. Als man bei der Zerstörung des Klosters und der Verjagung der Mönche den Brunnen entweihte, verlor dieser daraufhin seine heilbringende Kraft.

Doch damit nicht genug. Was früher Segen brachte, brachte nun Verderben: Einwohner, die aus den Ruinen Steine für ihre Häuser entwendeten, verloren kurz darauf ihr Leben; der „Schismatiker" Baro, der 1641 mit Erfolg versucht hatte, den Brunnen zu reinigen, damit das Wasser besser fließe, starb kurz darauf eines plötzlichen Todes [104].

In diesen Relationen klingt ein fernes Echo der Vorgänge von der Wende vom 14. zum 15. Jahrhundert nach. Bestimmte Elemente wie Tuch, Blutstropfen, Prozession, Konversionen werden in unterschiedlicher Variation vorgetragen. Diese Abweichungen sprechen dafür daß die Reisenden sich nicht immer auf dieselben, sondern auf unterschiedliche Gewährsleute

[99] Călinescu, *Altre notizie*, S. 332. Vgl. *Călători străini*, 5, 1973, S. 19.
[100] Giurescu, *Le voyage*, S. 308—309. Vgl. *Călători străini*, 5, 1973, S. 81.
[101] Călinescu, *Altre notizie*, S. 347, die Kirche sei dem Heiligen Sakrament geweiht.
[102] Călinescu, *Altre notizie*, S. 347—348. Vgl. *Călători străini*, 5, 1973, S. 183.
[103] Auf die Verbindung der 1402 aufgezeichneten Ereignisse mit der von Bandini verzeichneten Tradition wies bereist hin Moisescu, *Catolicismul*, S. 111, Anm. 3.
[104] Urechia, *Codex Bandinus*, S. 249—251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stützen und liefern damit einen Beleg dafür, wie sehr diese Tradition zum Allgemeinwissen eines Bewohners der Stadt Siret zählte.

Ihre Schilderungen sind jedoch von einer ihnen allen gemeinsamen Akzentverlagerung gegenüber dem tatsächlichen Geschehen bestimmt: sowohl was die Ursprünge der wunderbaren Begebenheiten, als auch was die einzelnen späteren Heilungen anbelangt, so kommt dem Brunnen des Dominikanerklosters, der anfänglich überhaupt keine Rolle spielte, die zentrale Rolle zu. Von der Anflehung des Heiligen Blutes ist hingegen nicht mehr die Rede.

Diese Verschiebung des Hauptelementes ist nicht unerklärlich, wenn man den zeitlichen Abstand zu dem ursprünglichen Blutwunder im Auge hat. Die Tatsache, daß des heilkräftige Wasser in allen Berichten genannt wird, deutet aber auch darauf hin, daß es sich nicht nur um eine in der Erinnerung der Gewährsleute des 17. Jahrhunderts vollzogene Übertragung der wunderwirksamen Kraft und damit um eine Frage der Überlieferung handelt, sondern daß tatsächlich zu einem bestimmten Zeitpunkt, als die Dominikaner noch in Siret wirkten, das heilige Blut in der Volksgläubigkeit durch das Wasser des Brunnens ersetzt wurde.

Dank dieser Relationen ist es uns einerseits möglich, entfernte Spuren der Ereignisse on der Wende des 14. zum 15. Jh. aufzudecken. Außerdem kann man aber auch das Wunderprotokoll in Funktion der Berichte des 17. Jahrhunderts sehen. Wir können nämlich hier einmal mündliche Überlieferung, die in ihnen aufgezeichnet wird, auf ihren Wahrheitsgehalt überprüfen. Und dabei ergibt sich, daß das, was diese Reisenden festhalten, nicht pauschal als phantastisches Geschwätz abgetan werden kann, sondern daß diesen Erzählungen durchaus ein realer Kern zugrunde liegt, der jedoch — das muß zugestanden werden — ohne ein derartiges zeitgleiches Vergleichsdokument erst mühsam aus den mehr entstellenden als erhellenden Umhüllungen befreit werden muß. An dieser Leitlinie sollte sich die Interpretation der von den Franziskanern aufgezeichneten Informationen, die sie von der Einheimischen erhielten, orientieren.

Die Niederschriften über die wundertätige Wirkung des Brunnens des Sireter Dominikanerklosters gehen zum Teil sogar so weit, daß sie die angeordnete Zerstörung der Niederlassung mit dem Neid hoher orthodoxer Kirchenfürsten in Verbindung bringen, die auf diese Weise die ihnen lästige Konkurrenz aus dem Wege räumen wollten [105]. Unabhängig davon, inwieweit diese Auffassung durch andere Quellen abgestützt werden kann, gilt es festzuhalten, daß das Sireter Dominikanerkloster bis zum Zeitpunkt der Zerstörung eine besondere Anziehungskraft besaß und eine besondere Rolle im Leben der Stadt spielte.

•

In nomine sancte et indiuidue trinitatis Amen. Cum enim opus laudabile dignum sit preconio et tanto lacius inter homines disperdendum sit, quanto salubrius omnibusque est salutis, hinc est quod ad uniuersorum noticiam cupimus pervenire, quod Deus modernis temporibus ex alto Algamate in ciuitate Czeretensi Wallachie minoris homines cepit permultorum miraculorum perpetracione visitare propter que gaudiorum varietate repleti presentibus

[105] Călinescu, *Altre notizie*, S. 336, 347—348. Urechia, *Codex Bandinus*, S. 249—250

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

protestamur nos plures ac multimodos morbidosos insuperque diuersis infirmitatibus grauatos per sanguinis stillicidia miraculose in quodam corporali Claustri sancti Iohannis Baptiste, fratrum ordinis predicatorum isto modo aparencia.

Exordialiter quidam honorabilis pater Janitor nomine, se devocionis causa ultra marinas partes ad sepulcrum saluatoris nostri domini Iesu Cristi peregrinando transtulit et ibidem nutu dei in recessu ipsius peregrinacionis de salutis sue beneficio humiliter ex penuria sue paupertatis alciora comprehendere nequiuit, secundum exigenciam suarum rerum tamen pannum lineum ad defectum sue mentis adinvenit, quem eciam emendo persoluit ac eciam uniuersis et singulis eiusdem Ierosolomitanis ciuitatis omniumque sacrorum locorum ac templorum humiliter presentauit et precipue statuam et columnam, in qua saluator noster ligatus ac virgis cesus fuit, eodem humiliter circumdedit. Insuper ad aram sanctissimi sepulcri, in quo pluries diuina ministeria celebrando peregit, similiter deuotissime superponendo habuit reo prospero ventu affiante ac ad propria remeante semper deuotissime ad diligentissime tradidit custodie, quoad usque auxiliante diuina gracia, Czeretensem ciuitatem Wallachie minoris pervenit et tunc diuina amonicione ibidem in prefato claustro tripertite diuisit atque ex eadem diuisione tria fecit summo opere fieri corporalia, quorum duo famosis ac laudabilibus errogauit claustrorum locis puta primum versus Lamburgam ad laudem et honorem mirifici sacramenti corporis dominici, secundum vero Camenecensi ciuitati ac claustro beati Nicolai confessoris, tertium vero pro se ac suis successoribus claustro Czeretensi fratribusque predicatorum deuotissime reseruauit. In quo quidem singulis diebus prout sibi humanitatis devocio annuit cum summa reuerencia efficiauit et tanta ut decuit claritate sollidius conseruauit, ut nunquam aliguo squalore nigredinis taminare, sed quam primum aliquid in eo sibi in madicie visum fuerat, statim ad abluendum ac dealbandum honoracioribus ac consciosioribus matronis conmisit.

Sic nutu dei una feria sexta post octauas epyphaniarum domini et sub anno incarnacionis M°CCC° nonagesimo primo, similiter peracto officio, cuidam adulto scriptori ac seruitori famosi viri Iohannis, Petri Weyvodi procuratoris isto conmisit sub modulo, ut caritatis causa ad suam deferet dominam ac dicti Iohannis procuratoris consortem ad confetandum alio sudario involuto et non intincto neque humoribus madidato. Ipsaque domina Agnes aliis prepedita negociis protunc predictum allatum corporale confetare nequiuit, sed ad aliam eque forme, honoris ac laudis dominam nomine Dorotheam eodem cum nuncio honorifice sibi conmittendo transmisit portandum, que quidam Dorothea cum graciarum acione ac humiliter suscepit et illud sub clausura propria firmiter conseruans donec ocio dato facto prandio ad misterium et ad laudem Dei illud cum summa diligencia et debito honore indurare et confetare posset.

Dictaque Dorothea facto prandio presentatum ei corporale de clausura propria reassumens ac mense ipsius munde superponens atque insudario dimidiate aperiens et ipsa confetacione habita reuerenter intimo cordis timore prehabito humiliter melius prout potuit propriis manibus confetauit, quamuis ad tangendum illotum corporale prohibita fuerit, tamen absque tactu confetare minime nequiuit, ideo angustiata cogitans adhibita ei ministeria ad laudem dei uelle complere cordialiter in se suspirans ac de misericordia dei confidens manibus propriis conposuit ac in conposicione debitum modulum seruauit et velamini proprii capitis confetatum ac conpositum corporale involuit et mundissimo asseri connectendo superposuit sic, ut ex confetacionis fortitudine asseri firmiter adherendo contiguit. Post hec dicta Dorothea duos clauos firmos parieti estuarii infixit et asserem transuersum cum corporali ad exsiccandum superposuit serenoque lucis tempore diei ibidem ad exsiccandum, ut premisum est, dimisit serotinoque tempore sue clausure reuerenter tradidit et custodie diurno luce superveniente sabbatino cum eadem reuerencia exportauit eodem ut prius superposuit et sic usque ad feriam secundam cum summa diligencia ac debito honoris reuerencia propter solidam exsiccationem omni tedio humano proversus postposito inportando ex expertando euidenter custodiuit.

Secunda vero superveniente feria prout asueta fuerat ad ecclesiam oracionis causa diescente introiuit et ibidem diuino officio deuotissime astetit peractoque officio non inmemor corporalis exsiccationis festinanter ad propria rediit atque ad corporale intuendum celeriter festinauit asseremque una cum corporali manibus propriis assumsit et per tactum exsiccacionem corporalis indagauit, velamenque quod superpositum et suppositum dehibuit et dehibito velamine clara luce intuens multimoda ibidem floridissima ac iucundissima sanguinis rosei coloris conspexit stillicidia, quibus territa mentis angustia perspectis, lamentabili ac lacrimoso egulato ex intimis precordiis multimoda trahens suspiria hospiti domus ac pressentibus mulieribus lacrimabiliter visa sanguinis stillicidia demirando intimauit, admonens

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nichilominus, ut si aliquem religiosum conspicerent fratrem protinus ad tam grande spectaculum immo mirum adducerent conspiciendum miraculum. Extunc Vicevicarius eiusdem claustri in foro ipsis visis fuit atque illico vocatus, quarum vocibus conparens inmediate domicilli mansionem intrauit et pariter cum presentibus magno cum tremore cordis conspexit saguinea in corporali stillicidia, non inmemor diuine pietatis beneficio cum omni reuerencia qua potuit manibus assumsit propriis atque ad laudem et ad gloriam omnipotentis Dei summa cum deuocione una cum sudario cenobio inportauit et peracto officio uniuersis fratribus ac eiusdem ordinis Nicolao dicto Goltberg inquisitore hereticorum protunc presente indicauit. Sepe dicta vero Dorothea ad concursum tanti spectaculi a predicto inquesitore fideliter requisita omnia et singula prout hin inueniuntur inserta sub fide et consciencia et non aliter fuisse facta omni coram populo publice ac viuo testabatur oraculo et sic agnita veritate tanti miraculi feria sexta sequenti ad pulsum campanarum omnis plebs catholica magna cum deuocione ad omnipotentis Dei ac tanti miraculi exhortacionem dictam ad ecclesiam concurrendo aduenit atque solempniter vexillis, accensis candelis ac nolis pulsatis continuoque cantu omni populo sequente debita ut decuit reuerencia ad ecclesiam parochialem Virginis gloriose ibidem asportauerunt.

Similiter magis ac magis hoc solempne miraculum omni coram populo tam catholico quam scismatico qui ibidem ad laudem Dei ac preciosissimi sanguinis conuenerat publicarunt demum ad promulgacionem tam mirifici facti de diuersis diocesibus homines pro adempcione diuersorum morborum, de quibus non est dicendum per singula sanitate adipiscenda recursum habuerunt. Qui omnes integre sospitati similiter miraculose sunt curati et adhuc diebus singulis curantur tam surdi quam ceci ac paralitici nec non leprosi disenteriamque passionem perpessi una cum plurrimorum mortuorum resuscitacione ac vita restauracione tam inpertibus, quam expertes solacio vite ac corporis sospitate gaudiose ac miraculose sunt restituti, illic ex deuocione ac votorum pollicitacione recurrencium. Et idcirco ne homines de tantis beneficiis ingrati multipliciter et coctidie mortalibus omnibus ad laudem Dei et tantorum miraculorum perpertracionemque aliquandiu absque licita conscripcionis publicacione igronanter transint, (sic) nunc vero quedam ex hiis michi infrascripto publico notario in memorato claustro ordinis predicatorum hora quasi nona vel citra sequenti die natalicii sancti Iohannis baptiste a consulibus iuratis senioribus dicteque Czeretensis ciuitatis ciuibus conscienciose ac in animis ipsorum protestantes narrauerunt coram me notario publico ac testibus infrascriptis eodem die et sub annis incarnacionis domini M° CCCC° II°, humiliter ad laudem omnipotentis Dei de verbo ad verbum michi enarrata fideliter conscripsi.

Inter quos fidedignos protestatatores primo discretus vir Laurencius Sprynger, eiusdem ciuitatis incola, laudabile ac notabile insinuauit se eciam cum pluribus vidisse miraculum, quod quidam Ruthenicus cancellarius Stephani, vayvode terre illius ad plectendum ductus et sub genuflexione quamvis scismaticus fuerit coram tortore cuiusdam reminiscens pixidarii ex angustia ac metu mortis sentencie memor, quia et ipse intererat factis, quum idem pixidarius eundem sacrum sanguinem seu stillicidia sub gladio deuotissime inuocauit. Et sic ex pluribus ictibus omni sibi coram populo illatis nullam prorsus sensit lesionem et sic ad tam mirifici spectaculi visionem dimisus fuit sicut eciam memoratus Stephani Wayvode cancellarius huius miraculi non inmemor tam coram tortore, quam omni populo ibidem existente Deo se et sacro commendauit sanguini nichilominus coram omni populo ultro si saluaretur fidem se catholicam spopondit suscepturum; post hec ipse ceruicem spiculatori tetendit ac quinque asperrimi gladii plagarum ictus susscepit, ubi cum quinque rubea cycatricum omni coram astanti populo fuerunt visa signa et viso miraculo iterato ad Wayvodam dominum terre reductus ipseque ad veritatis rei inquisicionem liberum eum dimisit. Et incessanter eciam sacrum ad sanguinem recurrendo accelerrauit et que sibi gesta fuerant deuote publicauit et in eadem ecclesia baptizatus fidem accepit.

Aliud quoque evidens Iohannes procurator dictus protulit miraculum, quia quidam quer filius Michaelis Bistriciensis ciuitatis incola in eadem aqua Bistriciensi lamentabiliter fuit submersus. Et cum iam dicto Michaeli patri submersi pueri relatiue de signis et miraculis sacri sanguinis multa insonuissent, quamuis et laboriosam distaret viam vitalia solacia submersi filii sui sperans, se una cum filio suo pro resuscitacione sacrum sanguinem humiliter inplorando inuocauit. Qui paulisper post invocacionem ac inploracionem omni coram accurrenti populo suscitatus reuixit et omnis plebs ut uidit in laudem Dei ac sacri sanguinis humiliter prorupit, dictus uero Michael pater pueri se una cum filio suo sacro sanguini peregrinando putauit atque singula prout facta fuerant ibidem enarrauit.

Item Anastasia uxor Petri Conradi, cuius filius similiter viam uniuerse carnis fuerat ingressus et plus quam ad unam horam exsanguis in mensam positus et ad sacrum sangui-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nem presentatus et ibi are superpositus omnique populo pro resuscitacione ipsius exorante apertisque oculis tribus oscitando vicibus reuiuiscendi spem assumpsit. Item Dorothea Erechlerin dicta, similiter euidens protulit signum eidem virtute huius sacramenti miraculosum concessum, quod ripam byenni decursu temporum uirtute visiua omnimode fuisses orbata et coctidie de sospitacionis beneficio sue visionis sollicite curam gerens sacrum insuper ad sanguinem pedester se de Czoczouia in Czeretum adducta atque ibidem ante sacri sanguinis aram multis gemitibus cordialibus similiter cum astanti populo inuocacione claro exilerata lumine solaminia suscepit, de qua illuminancione Deo sacroque sanguini gratias redidit.

Item aliud satis terribile sicuti toti constat ciuitati Czeretensy Paulus sutor protulit miraculum de fratre suo carnali Iohanne in Czoczouia morante, qui protunc similiter in Czereto incolatum trahentes, quod quidam duo peregrini ex itinere multum fatigati ad sacrum claudiendo peruenissent sanguinem, quos idem Iohannes ex itineracione sic claudicatos alloquebatur ridiculose dicens: Viri fratres nuncquid? sani de propriis exiuistis et nunc claudi coram sacramento conparuistis. Cum enim hec detractoria verba protulisset et post hec mansionem propriam visitasset tanto horribili terrore in propriis concussus fuit, quod eciam se ipsum agnoscere nequiuit. Et sit in media tempestate noctis sillencio suggestione maligna in loco deposicionis seu quietis sic strangulatus ex horribili sonitu ab inhabitantibus hominibus auditus fuit, quod et ipsi terrore concussi surgendo eum visitare ac videre curauerunt et accenso lumine ipsius mansionis habitaculum temerose aperuerunt atque ipsum tali ex strangulacione ac colli fraccacione mortuum invenerunt, quem luminoso accessu lamentabiliter eum deplorauerunt. Et sic aliquandiu mortuo relicto sacrum sanguinem pro restauracione sue vite deuotissime inplorarunt. Et sic ipsis aliquandiu in oracionibus perseuerantibus ac Deo et sacro sanguini laudes redentibus dictus Johannes sutor strangulatus ac morti deditus reuiuiscendo se demirauit. Et eo magis ac magis convalescente ac reatum suum agnoscente propria in persona multo cum eo congregato populo ecclesiam sancti Iohannis introiuit ac sanguini misericorditer se obtulit et cuncta, que sibi ex ambiguitate dubitacionis tam salutiferi sacramenti acciderant populo astanti publice enarrauit.

Item multa et alia miraculorum insignia michi narrauerunt, que in hac instrumentali littera conprehendi minime potuerunt, que propter defectum pergameni pretermisi. Acta sunt hec anno, die, loco, quibus supra presentibus hominibus ac deuotis fratribus Symone, priore conventus eiusdem ac Iohanne dictus Kaschian nec non Iacobo Sacristiano, fratre quoque Nicolao Pyturin et aliis quam pluribus fidedignis testibus ad premissa vocatis partier et rogatis.

•

Et ego Conradus Ottonis de Weysmeyn Babenbergensis diocesis auctoritate imperiali, publicus notarius uniuersis et singulis una cum subscriptis testibus nec non consulibus iuratis senioribusque dicte Ciuitatis Czeretensis ciuibus, quibus coram conscripta miracula omnia et singula ut premisi fuerunt testata presens fui et eandem protestacionem solicite sub fide eorundem et consciencia fideliter inquisiui et me ex pronunciacione ipsius occupatum per manum alterius discreti viri conscribi feci et in hanc formam publicam redigi signoque meo sollito ac nomine proprio consignaui in fidem et testimonium omnium premisorum ad hoc specialiter vocatus pariter et rogatus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SUR LES PARTICULARITÉS DE LA RENAISSANCE NATIONALE ROUMAINE

PAR

D. CIUREA

„Le principe des nationalités rend seul la paix possible".

F. Laurent (1870)

Le dix-neuvième siècle a été „le siècle des nationalités", de la constitution ou de la reconstitution des Etats nationaux, par la lutte acharnée des peuples contre leurs oppresseurs. Ont subsisté des nations qui ont eu un passé étatique, fragmentées et dominées par des monarchies tyranniques, jusqu'en 1919.

Le Congrès de Vienne (1815) a établi ou rétabli des frontières arbitraires, a consolidé apparemment l'autorité monarchique et a créé une atmosphère de plus en plus insupportable pour les peuples et pour les éléments progressistes préoccupés de leur avenir.

Durant la période 1815—1848, au niveau européen, se sont confrontées les forces de la réaction monarchique et la jeunesse des *carbonari* („l'Europe jeune"), qui luttait pour une monarchie modérée ou pour la république. Les particularités se sont manifestées en fonction de la situation politique (fractionnement sous la domination étrangère) et du stade d'évolution (y compris ls accumulations illluministes) par rapport à la tendance, de plus en plus prononcée, vers une homogéneisation remarquée par les contemporains.

Les Pays Roumains à la fin du XVIII-e siècle se trouvaient dans une situation paradoxale : avec la perspective de devenir libres, mais menacés de la mutilation ou de l'annexion. Le prince de Ligne écrivait à Kaunitz, en 1788 : „Rendez ces deux pays (la Moldavie et la Valachie) indépendants des Turcs à la paix. Qu'ils se gouvernent eux-mêmes" [1]. Dans une collection de politique mondiale de 1790, on soulignait : „La Moldavia sarà di-

[1] *Lettres et pensées...*, Londres, 1809, I, p. 201 ; II, p. 47—48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chiarata principato indipendente [...] così pure sarà dichiarata indipendente la Valachia" [2].

Dans la littérature historique de l'époque, les Roumains étaient présentés de manière contradictoire : successeurs des colons romains qui ont assuré la permanence dans le territoire de l'ancienne Dacie ou bien des intrus tardifs, arriérés, hybrides (Peyssonnel). Johann Thunmann (1774) et Ludwig Albrecht Gebhardi (1781) ont été nettement attachés à l'idée de la continuité daco-romaine, contestée par Fr. J. Sulzer (1781). Dans le *Dictionnaire géographique Vosgien* (Paris, 1795), on a souligné que les Valaques de Transylvanie étaient „des habitants originaires du pays qu'ils habitent". J. Chr. Engel (1794) [3], de même, considérait Sulzer „infelicis opinionis auctor" et *l'Anonymus Belae regis Notarius* — „sane scriptor hic pervetustus". Des adversaires irréductibles, J. C. Eder (1792—1800), Johann Michael Ballmann (1801) et I. H. Benigni (1837), ainsi que Ferenc Eckhart (1931) se fondaient sur la prolificité, comme Sulzer, pour expliquer la supériorité numérique des Roumains en Transylvanie, en contradiction avec Joseph Liechtenstern (1817) [4]. Cette force était expliquable seulement par la permanence. G. Lacour-Gayet (1915) considérait la Transylvanie „la Roumanie captive", „le donjon de l'existence nationale roumaine". „Ihr Hauptsitz ist Siebenbürgen", écrivait dr. A. B. Reichenbach (dans *Neuester Orbis Pictus*, Leipzig, 1845). „Wie eine grosse Wasserflut eine schier uferlose Überschwemmung bildend", a écrit A. Wirth (1914).

Dans ces conditions, la domination ottomane, avec tous les aspects négatifs et contradictoires, offrait une apparence de protection nécessaire, surtout sous le règne de Mahmoud II (1809—1839), le sultan „Gïaour", lequel faisait des recommandations aux Ottomans d'imiter le modèle français. Par rapport à la croissance du potentiel économique et démographique, aux contacts et les énergies declenchées, se sont manifestées aussi chez les Roumains des attitudes au niveau d'un „risorgimento", dans la direction de l'abolition de la tyrannie phanariote, de la réorganisation interne et de l'union effective. J'ai insisté déjà sur ces manifestations jusqu'à la moitié du XIX-e siècle. La littérature étrangère, insuffisamment explorée, nous offre encore *des suggestions pour une évaluation correcte. Déjà K. Hagen (1850)* a fait des références autour des objectifs de l'action de T. Vladimiresco (au début comme hétériste). Notis Botzaris [5] a condamné l'attitude de T. Vladimiresco de s'être séparé de l'Hétérie pour obtenir l'admission de la Porte comme

[2] *Prospetto degli affari attuali dell'Europa*, Lugano-Venezia, 1790, p. 11, 59.

[3] J. Chr. Engel a publié en 1804 une bibliographie historique roumaine *(Literatur der Walachischen und Moldauischen Geschichte und Staatskunde)*.

[4] Cf. aussi K. Benda, *Nationalgefühl und Nationalitätenkämpfe in Ungarn am Ende des 18. Jahrhunderts*, Anzeiger O.A.W., 1971, p. 43—56 ; K. Vörös, *La Hongrie à la fin du XVIII-e siècle*, *AHRF*, no 212, 1973 ; A. Lombard a exprimé ses nouvelles vues en 1979. Cf. *Acte...*, Milano, 1980, p. 188—195.

[5] K. Hagen, *Geschichte des neuesten Zeit*, Braunschweig, 1850, p. 321—327 ; G. G. Gervinus, *Histoire du XIX-e siècle*, t. 12, Paris, 1866, p. 14—38 ; Notis Botzaris, *Visions balkaniques dans la préparation de la révolution grècque (1789—1821)*, Genève—Paris, 1962, p. 146—166 ; cf. aussi „les Temps modernes", no 351, 1975, p. 424—426 ; „Anale", 1/XXVI, 1980, p. 175—176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hospodar de la Valachie. Ultérieurement, on a vu que l'action d'Alexandre Ypsilanti visait l'iréel, par rapport aux aspirations des nations balkaniques et le mouvement révolutionnaire grec a obtenu des satisfactions par rapport aux objectifs nationaux, minus la tendance de domination substituée à la Porte. L'écroulement d'Ypsilanti en a été l'épilogue naturel.

Déjà Georges Weill (1930, 1938) a fait, avec compétence, des références au „réveil des Roumains", dans ses deux volumes consacrés à la période 1815—1848. Sous l'impulsion irrésistible du mouvement au niveau européen pour un régime constitutionnel, dans les deux Principautés Roumaines on a discuté et élaboré aussi des projets de Constitutions, dans lesquels on a affirmé le droit à l'autonomie par rapport aux traditions historiques.

Dans ces conditions, on est arrivé à la rédaction, de même que dans d'autres Etats, comme des palliatifs, des Réglements Organiques, lesquels contenaient pourtant des références à l'union politique roumaine. Metternich, le champion de la réaction européenne, craignait, en se référant à l'„incandescence" hellénique, les réformes et les constitutions. La situation de la Moldavie était encore plus difficile, après les amputations territoriales souffertes, arrivée à la forme d'un „promontoire" menacé par les flots de deux mers (Malte-Brun).

La renaissance politique roumaine était éffectivement conditionnée par des transformations structurelles socio-économiques, qui ont préoccupé réellement le régime et les éléments progressistes de la classe dominante (parmi lesquels N. Bălcescu et M. Kogălniceanu ont eu des préoccupations idéologiques).

Dans le *Traité complet de diplomatie* (publié à Paris, en 1833), on a fait mention, à côté de la Grèce et de la Serbie, de l'existence comme Etats autonomes, des Principautés Roumaines. On faisait des références aux progrès et au droit à une existence libre aussi dans un *Essai sur l'Histoire de l'Economie Politique des peuples modernes* (Paris-Londres, 1818). Sous le dicton „les grands abattus, les petits se font jour", on faisait les voeux : „Heureux ces peuples qui consacrent leurs travaux à préparer à la postérité de plus beaux jours".

Au niveau de la prognose, on a imaginé la future Roumanie dans des publications roumaines et étrangères vers la moitié du XIX-e siècle, à travers les difficultés existantes, particulièrement dans les oeuvres de J. A. Vaillant : „Une grande Roumanie par la réunion de toutes les provinces de la Dacie trajane, en un corps de nation indépendante" [6].

La Révolution de 1848 a été, aussi pour les Roumains, une grande déception, mais elle a rendu plus clairs les objectifs du mouvement national

[6] J. A. Vaillant, *La Romanie*, Paris, 1844, p. 41—42 ; *Solution de la Question d'Orient... dans la vallée du Danube*, Paris, 1853, p. 57 ; *L'Europe orientale, son état présent, sa réorganisation*, Paris, 1873, p. 189—190 ; Gaston de Monicaut, *La Question d'Orient. Le Traité de Paris et ses suites (1856—1871)*, Paris, 1898, p. 105—106 ; Max Choublier, *La Question d'Orient depuis le Traité de Berlin*, Paris, 1899, p. 56—57 ; M. Bloch, *L'Europe politique et sociale*, Paris, 1869, p. 441 ; R. Gonnard, *La Hongrie au XX-e siècle*, Paris, 1908, p. 45—48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

roumain et les moyens pour réaliser l'union et l'indépendance. Cavour considérait „l'union des principautés question grave et difficile".

A. Beaure et H. Mathorel ont souligné dans leur livre (en 1878) que la forme irrégulière d'alors de la Roumanie était due à la politique arbitraire des grandes puissances à l'égard du peuple roumain [7]. Au „carrefour des empires morts" (L. Romier), la „grande Roumanie", envisagée aussi par Gabriel Domergue en 1917, était devenue, enfin, une réalité historique, politique et nationale [8].

[7] A. Beaure, H. Mathorel, *La Roumanie*, Paris, 1878, p. 16—18 ; *Aspects de la Crise d'Orient (1875—1878)*, *RHMC*, t. *XXVII*, 1980.

[8] Lucien Romier, *Le carrefour des Empires morts*, Paris, 1931 ; F. Kleinwaechter, *Der Untergang der Oesterreichisch ungarischen Monarchie*, Leipzig, 1920 ; Gaston Salvat, *La Russie et l'Europe, Nice, 1891 ; le volume Roumanie-Russie*, Poitiers, 1896, p. 751—752 ; G. Lacour-Gayet, *Les Roumains de Transylvanie*, Paris, 1915 ; G. Rommenhoeller, *La grande Roumanie*, La Haye, 1926 ; Georges Oudard, *Portrait de la Roumanie*, Paris, Plon, 1935 ; Franz Wolf, *Der Memorandum Prozess*, dans „Der Donau-Raum", 4/22, 1977, p. 214—231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. DOBROGEANU-GHEREA AND ROMANIAN NEUTRALITY IN 1914 *

BY

ALBERT P. VAN GOUDOEVER

The history of the socialist movement in Romania still continues to be an interesting object for research. At our first colloque I reported about Cristian Racovski's views on the Second International and the Great War, his activities with regards to the Zimmerwald conference and his relations with the Russian group around Naše Slovo in Paris. At our second conference I presented several short items of interest concerning Racovski, Dobrogeanu-Gherea and Nădejde, again regarding the period before and during the Great War. Among other things, the result of my former investigations has been that I could establish as a fact that the Romanian socialists have accepted money from the German authorities. A large amount of German Reichsmark came through to Dobrogeanu-Gherea by nobody less than the famous socialist and notorious double-dealer Parvus-Gelfand, who, by the way, already then was suspected of being a German agent [1].

With regards to this affair, it is interesting to analyse the viewpoints and the ideological stand of Gherea in the first months of the war : did they demonstrate a clear pro-German attitude or were they just a coincidence with the German interest ?

But let me introduce to you the personality of the man to whom were devoting our attention and whose name I already several times mentioned : Constantin Dobrogeanu-Gherea, or, to call him by his conspirational name, Costică. Nevertheless, he was the most distinguished leader of pre-war romanian socialism, and in fact his role is quite comparable with the role of G. Plechanov in Russian socialism, both being a 'father of socialism'. Gherea was born near Ekaterinoslav, in the Ukraine. His original name was Solomon Abramovič Katz. As a student in Charkov he was attracted by revolutionary ideas and inclined to the movement of the narodniki, the populists.

---

* A paper presented to the Third Dutch-Romanian Colloquium, Utrecht 1981.

[1] Letter Südekum to Gherea, 21. V. 1915 (Nachlass Südekum ; Bundesarchiv Koblenz) ; cf. *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. II, part. II, Bucureşti, 1968, 605 and C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. V, Bucureşti, 1978, 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gherea even joined the 'v narod' movement, the 'going to the people', working as a blacksmith in his native village Slavjanka. Soon he had to shelter because of police interference in his actions. So Gherea came as a refugee to Romania, to Iași. It was 1875, Gherea was twenty years. He worked just as a craftsman and helped the Russian revolutionary movement as an intermediate in the chain which sent revolutionary propaganda and literature to Russia. The Russo-Turkish war of 1877 brought not only Russian armies on Romanian soil, but also the secret police, the Ochrana who kindnapped Gherea in 1878. He was deported to a camp near the White Sea. He escaped with a fisherman's boat and by way of Norway, England he returned to Romania in september 1879. There finally he settled down in Ploiești as owner of a restaurant. Now Gherea accomodated entirely to romanian circumstances and became Romanian citizen. Also his philosophical outlook changed and influenced by Marx writings he choose for a worker-based socialism. Since about 1885 this is shown in Gherea's publications, most clearly in his *Ce vor socialiștii români?* (*What do the Romanian socialists want?*). This publication developed in a polemic with the liberal prime minister Ion C. Brătianu. I think this exchange of arguments is very significant, because Gherea was accepted as a discussion-partner by the ruling party. Gherea himself on his turn had accepted Romanian political life and the parlamentary structure, which he considered as considerably better than its Russian equivalent. In his polemics and pamphlets, Gherea can best be characterized as a propagandist for a marxist socialism.

In 1893 Gherea stood at the cradle of the social democratic worker's party and, since he survived the tendency to become liberal, he was at the time before and during the First World War the grand old man of Romanian socialism. In May 1915 his 60th birthday and commemoration of 40 years activity in the Romanian revolutionary movement he was honoured rather in a magnificent way.

Gherea laid down his conception of the problem of war and peace in the First World War in a series of articles. He published these in the journal of the Romanian social-democratic party, „Lupta", from 19 september till 5 november 1914. At the end of the year this cluster of contributions were collected in a brochure, called *Război sau neutralitate* (*War or neutrality*) and a freshly-written article on the Romanian oligarchy and foreign policy was attached to it (*Oligarhia și politica externă*). Gherea developed his idees about the right attitude towards the War Romania should take and he opted for an absolute and consistent neutrality. Before I enlarge on his arguments, I think it useful to note, that Gherea in no way participated in the question which was tearing the Second International in pieces : to be a true son of the class or to be a true son of the nation. That was the dilemma of a union sacrée, Burgfrieden, godsvrede, peace between the classes or international action against the bourgeois class and its wars. Gherea considered Romania as not ripe for revolution, so he did not think at all about this problem and ignored it. Instead, he wrote about internal policies. Now, what were his arguments to select neutrality among the choices of Romanian foreign policy (which were : join the Entente or the Central powers, or keep to neutrality).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

First of all Gherea saw the war as a threat to humanity. Already he evaluated this war as the most destructive on that ever has been. Time and again he used the expression 'război uriaș', gigantic war, or 'terrible war of destruction' [2]. He was quite upset by the massacres. However, this humanistic motive did not apply when it should come to a defensive war. In case Romania was attacked, she would have to fight. So Gherea was not a pacifist at all price, nothing of the kind. He polemised, however, against any offensive adventure, either with the central powers or with the Entente. He defended his point of view with the argument that 'war would be an existential threat to Romania' [3]. To be or not to be was at stake. Gherea's opinion clearly was determined by anxiousness about the state and its continuation. This being established, I will have a look at his opinion about the Romanian war aims. Gherea percepted as the general war aim in the Romanian policy-making elite the union of Transylvania, correctly, no doubt. This idea of unification in itself did not found an opponent in Gherea, no, he fully supported a joining of what was considered as the Romanian lands. He objected, however, against the method to reach that aim by war [4]. His alternative was rather vaguely described as unifying just the people, not the lands where they lived. The Romanians outside of the Kingdom should be attracted by a Romanian state which could be a socio-political example of democracy, high level of culture and moral standard. A superior social-political organisation of this Romania should be reached, of course by destroying the oligarchy and neo-iobăgia (neo-serfdom) [5]. In general, Gherea's views on the Romanian position and eventual war aims can be considered as essential defensist. He was not against a defensive war, feared the loss of national independence, had no objection against national unification as such, how complicated his opinion with regards to that point is. So, no doubt Gherea would have chosen for Burgfrieden, but he was spared for the choice only because of the fact that Romania continued to keep neutral. Only very far away he saw something of revolutionary possibilities : the war could bring social contradictions, but not enough to bring a revolution about [6]. There is nothing shameful in Gherea's opinion, I am just recording this.

Considering the causes of the war and the question who was guilty, Gherea mentioned the usual point of imperalistic policies, but rather in a obligate way. More attention and space he devoted to his political evaluation. In his opinion England and Russia were the main culprits. Especially on Russia's malevolence he elaborated freely. Gherea, whose pen was very sharp and often full of an ironic style, commented cynical on Russia's help with the creation of national states in the Balkans. He said : 'it was not because of the beautiful eyes ('ochii frumoși'), but with the imperialistic goal of swallowing those states' [7]. In studying several political alternatives Gherea

---

[2] Gherea, *Opere*, V, 249.
[3] *Ibidem*, 247.
[4] *Ibidem*, 241—242, 264.
[5] *Ibidem*, 269. Cf. *The working class and socialist movement in Transylvania in the face of union with Romania*, in : *Unification of the Romanian national state*, Bucharest, 1971.
[6] Gherea, *Opere*, V, 254
[7] *Ibidem*, 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

repeatly mentioned that in this or that case Romania would be completely delivered at Russia's mercy („va fi la discreția Rusiei"). And he did not forget to remind his readers of the fate of the Romanian provinces in 1878, when they were absorbed by Russia [8]. Then Romania was one of the victors, only to be a victim of compensation for Russia. In contrast Gherea's version of the relations between Romania and the Central Powers were remarcably positive. In his view Romania constituted organically a part of Central Europe : in a social, economical, political and cultural way [9]. Gherea too had a favorable view, not to say admiration, for the German and Austrian military power [10]. He had a positive evaluation of the Austrian solution of the problem. He very positively commented on King Carol's pro-german policy [11]. In conclusion Gherea's preferences were clearly inclined to credit the Central Powers. But certainly not did he advocate a Romanian entry in the war at their side. Without cessation he put forward his desire for a neutral Romania. He put his ideas in a form which can be called polemic, against the views of the oligarchy. This means that he abstained of a theoretical socialist foundation of his views. He argued with usual political arguments, putting his own views as political alternatives. His opinion was expressed in the way comparable with the habits of expression of an honoured politician. And in reality, Gherea had been accepted as a partner in the political discussions. One could say that he had adapted completely to the Romanian political life.

Returning to my initial question about Gherea's opinions and the German money, I do not think his position did change in an essential way during the first months of the war. Indeed he stressed the pro-austrian point, first of all because of his fierce russophobia, secondly because he considered Romania to be a part of Central European culture, thirdly because of sympathy with Austria. But consequently he kept to Romanian neutrality. It is quite understandable that Gherea argumented in this way, because at that time a strong current of public opinion wanted to join the Entente. In his polemics, Gherea tried to counterbalance this. Concerning the German point of view, the pro-Entente current in Romania was observed too. For Germany it

[8] *Ibidem*, 193, 244. In historiography, Gherea's russophobia has received a rather distinctive attention. The excellent biography by Damian Hurezeanu, *C. Dobrogeanu-Gherea*, București, 1973, regretfully has the shortcoming of not mentioning Gherea's russophobia at all. See also M. Mușat and I. Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România, 1821—1948*, București, 1981. In a very able way and adequately Gherea's views on the Great War and his russophobia have been dealt with by Anastasie Iordache, in : *România în primul război mondial*, București, 1979. Of course, when dealing with russophobia, it is useful and interesting to watch Russian historiography analysing Gherea's thoughts. V. N. Vinogradov, *Rumynija v gody pervoj mirovoj voiny*, Moskva, 1969, castigated Gherea for his opinion posthumously and condemned his remarks against Russia. Moreover, he condemns Gherea's for his national thinking. It has to be note that Gherea's attitude was in line with the Romanian social-democrat party. See a declaration of the party, published in Vorwärts and in Golos (nr. 31, 18. X. 1914, p. 1).

[9] Gherea, *Opere*, V, 193, 244.

[10] *Ibidem*, 246.

[11] *Ibidem*, 192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

would be sufficient to keep Romania in a neutral position, and in this way Albert Südekum acted in his missions to Romania. Romanian neutrality was a German interest, and herein Gherea's opinion coincided. Nevertheless, probably Gherea became disappointed about the developments in the war. He got into some trouble at the 4th Congress of the party, mid — 1915, in connection with the rumours about his corruption. One day before Romania entered the war in august 1916, Gherea went to Switzerland, fearing a renewed kidnapping by the Russians, to return only in november 1919. He died shortly afterwards [12].

[12] Hurezeanu, *op. cit.*, 351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE ROMANIAN NATIONAL MISSION IN THE UNITED STATES OF AMERICA (1917—1918) SOME CONTRIBUTIONS

BY

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, SORIN PÂRVU

At the break of World War I the Romanian—American relations had been quite flourishing, several factors contributing to this aspect : firstly, the Romanian Americans had become an *active element* in promoting such relations ; secondly, both states were, at the beginning, *neutral* which, although from different reasons, made some of the interests of Romania and the States coincide to a larger extent than in the period prior to 1914 ; thirdly, the former economic, cultural and political-diplomatic relations had prepared the ground for a new stage in the development of the Romanian-American relations.

The landmark of the bilateral relations proved to be the attitude of the United States towards the purpose of Romania's participation in the war and the recognition, by the Americans, of *our historical rights*, also recognized as such by The Entente in the 1916 secret treaty. In this context a Romanian National Mission [1] was to be sent to the States.

At the orders of the Great General Quarters, issued on April 13th 1917 [2], with the number 1 082, it was decided that a *Romanian National Mission*, headed by the well-known Transylvanian patriot, father Vasile Lucaciu, should be sent to the United States of America.

---

[1] Relevant data about the Romanian—American relations during World War I are found in : Boris Ranghe̦, *Relaţiile româno-americane în perioada primului război mondial, 1916—1920*, Cluj, 1975 ; I. Stanciu *Aspecte ale relaţiilor româno-americane în anii neutralităţii*, în *RdI*, 6/1976, p. 921—934 ; F. Constantiniu, I. Stanciu, *Sprijinul şi lupta românilor din străinătate pentru cauza unităţii româneşti*, în *RdI*, 12/1976 ; Bobango, J., I. Stanciu, *The Romanian—Americans and the Union of 1918*, în *AIIAC*, XXIII, 1980, p. 345—362 ; I. Iacoş, *Vasile Lucaciu şi unitatea naţională a românilor, 1917—1918*, „Marmaţia", Baia Mare, 4/1978, p. 175—195 ; Gh. Oancea, *Contribuţia românilor aflaţi în S.U.A. la făurirea statului naţional unitar român*, „Analele Universităţii din Craiova", Seria Filozofie, Sociologie, Istorie, III/1978, p. 139—144 ; idem, *Românii din S.U.A. şi rolul lor în făurirea statului naţional unitar român*, „Analele Universităţii din Timişoara, Ştiinţe Sociale", vol. 3, fasc. 2, 1978, p. 125—131.

[2] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, f. 1 229.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The other members were Ioan Moţa and Vasile Stoica [3], the third of them replacing dr. I. Nistor who could not go out of family reasons. The quality of this body, confirmed by the Ministry of Foreign Affairs, was of a "National Patriotic Mission" sent by the Government not officially but diplomatically. It was meant to make propaganda for Transylvania, Banat and Bukovina and to inform the American federal government about some other objectives, among them the organization of a unit of volunteers for the French front and the counterbalance of the anti-Romanian propaganda in America. The Mission were to visit the centers inhabited by Romanians, who manifested in meetings their loyalty towards the American authorities and the will of the Romanians under foreign rule "to be united to Romania, *building the Great Romania* (o.u.)" [4]. "We nourish *the greatest aspirations* towards the cause of the *National Patriotic Mission*" [5], it was said in the Promemoria.

The Mission left for the United States on April 23rd 1917, with recommendations from Marquis St. Aulaire, the Minister of France in Bucharest and J. Andrews, the American chargé d'affaires in Romania [6]. In two months' time, after crossing the territories of Russia and Japan our representatives arrived at Washington.

The first diplomatic contacts took place at the State Department where the Mission was received by the secretary of state Lansing and his deputy W. Phillipps, on July 2nd. Four days later, a long interview with the leader of the Pentagon, Newton Baker, insisted on the desire of the Mission to make a military unit of the volunteering Transylvanian Romanians who were not citizens of the United States. But the American military officials transmitted that they could not agree to such a proposal ; the similar proposal to the French ambassador in Washington, on August 3rd, received no answer [7].

The efforts of the Mission were then centered on the better knowledge, by the public opinion and the American officials, of the Romanian problems, as our country was not a familiar topic in the American continent. The Romanians in America did not represent at that moment an important element in the political life of the country. Their leaders were father Epaminonda Lucaciu in Trenton and vicar Ioan Podea in Youngstown (Ohio). A propaganda for the Romanian cause was desirable because our political credit in the States was sceptically dealt with [8]. The contacts of the Romanian representatives were meant to destroy the "long tales about Austria-Hungary"

---

[3] We shall use here a document which is little known : *Activitatea românească în America. Memoriu de Vasile Stoica,* 29 martie 1920 (The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, ff. 1229—1261). A smaller report made by the same Vasile Stoica in Fund Dr. C. Angelescu, The Library of the Academy, I Mss 18, 10 f.

[4] The Library of the Academy, Archive dr. C. Angelescu, I Mss 17, f. 2.

[5] *Ibidem,* f. 1.

[6] *Ibidem,* f. 6.

[7] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, f. 1231.

[8] The Archives of the Ministry of Foreign Affairs (we shall further quote Arch. M.F.A.), Fund 71, U.S.A., Relations with Romania, dossier 36, 1922—1927, f 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and place our war, as Vasile Stoica said "in its true light, with its ideals and sacrifices" [9].

The Mission participated in the summer of 1917 in some great public meetings in towns like Youngstown, Cleveland, Trenton, Detroit in which the Transylvanian emigrants were concentrated, and also in Washington and Manchester by the Sea. In messages addressed to the American and Romanian leaders (President Woodrow Wilson and King Ferdinand) the American citizens of Romanian origin asked for the building of the national unitary state and also asked the United States to support Romania diplomatically in the completion of her fight. The large distance between Romania and the United States prevented our representatives from receiving precise information but they were assisted by the French ambassador in Washington and also by the Italian ambassador who represented at the time Romania's interests in America [10].

The Mission, in spite of many financial difficulties, visited almost all the lands inhabited by the Romanians. The meetings and the talks in the 12 cities were "true national manifestations" [11] and helped the American public opinion get correct information about Romania. The newspaper "Liberty", with an important role in the fight of the American Romanians, was edited in Cleveland. With the same good results were gratified such newspapers as "The Romanian", the "America", the "Tribune", the "Sentinel", the "Progress", the "Transylvania", the "Romania" and others. Such newspapers and also the cultural organizations contributed to coordinating the efforts for the completion of the Romanians' essential desideration : *the Union in one state* [12].

The attitude towards Romania of some great American newspapers, especially the ones belonging to the Hearst company, gradually began to change. The efforts of Miss Ira E. Bennet, director of the "Washington Post", Mr. Louis Willey, director of the "New York Times" and F. Allen, on the same editorial staff, were materialized in articles favourable to *Romania's national claiming*. In this context, of much help were the articles written by the great critic and military historian Frank Simmonds which were published in the newspapers of the "McClure" company, in American magazines like the "Review of Reviews" (New York) and the "Congressional Record" and in English magazines like the "National Review" [13]. Mention should also be made in this respect of the articles published in the "Century" by A. Gibbons.

An important moment in the activity of the Mission was the talk, at Qyster Bay, on August 28th 1917, with the ex-executive Theodor Roosvelt who proved to be well — acquainted with our problems — he highly appreciated the Romanian soldier. Two weeks after this talk Theodor Roosvelt delivered a great speech in New York, declaring that "peace could not be concluded until the small nations were completely liberated and united to their

---

[9] B. Ranghet, *op. cit.*, p. 39.
[10] The Library of the Academy, Arch. dr. C. Angelescu, I mss 17, ff. 7—10.
[11] *Ibidem*, f. 5.
[12] B. Ranghet, *op. cit.*, p. 39.
[13] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, ff. 1232—1233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mother countries ; the formula "Romanian Hungary", said the ex-president, was not the same as the Free Romanian Kingdom" [14]. He repeated his statement, in December 1917, following a speech by Woodrow Wilson, insisting that the United States had to "*support the peoples'national liberation* (o.u.)" [15].

In the meantime the concern of some American officials with the Romanian problems rose very much — we shall mention in this respect Newton Baker the War Minister, F. Lane, Minister of Home Affairs, W. Philipps, Alfred Putney, the chief of the Branch for the Near Orient in the State Department, Senator Gilbert Mitchcock, president of the Committee for Foreign Affairs, Senator J. N. Lewis.

Engaged in the war, the Romanian government did not fail to send an official mission to Washington. Prime Minister I. I. C. Brătianu transmitted in a letter on October 9th 1917 that Dr. C. Angelescu, carrying instructions referring to the *Romanian Patriotic Mission* would soon leave for the States. By the Royal Decree no. 1 107 on September 25th 1917, Dr. Angelescu was appointed minister in the United States with a special mission [16]. In the opinion of the Romanian government both the *National Mission* and the diplomatic legacy were meant to inform the American officials about Romania's participation in World War I.

During its stay in the States the *Balfour Mission* kept the American diplomacy wise to England's intentions concerning the future of Romania who, in the opinion of the *Foreign Office* "had to get the possession of a small part of the Russian territories and the Hungarian frontier zone which were inhabited on either side by Romanians" [17]. Back in London, Balfour delivered an interesting speech on November 6th in the House of Commons, which was published by the big newspapers. The subject of the speech did not fail to affect the American Romanians who, on November 14th 1917, sent a letter to the speaker showing their discontent at the insufficient attention he paid to the Romanian problems in comparison to his concern with other peoples under the dualist monarchy. Showing that our country entered the war "in order to liberate the oppressed", the letter expressed the Transylvanians' wish to join their mother country so that "Romania should be what it was" [18]. Later on, *the Balfour Statement* entitled *Reglementing Peace in Europe* referred to the building of a Great Romania in the South East of Europe [19], which met the legitimate expectations of millions of Romanians living outside the frontiers of the national state.

The Romanian National Mission continued its propaganda in the States. Vasile Stoica published seven articles in the "Washington Post" and the "Boston Transcript" and some others in New York, Philadelphia, Boston and Washington

[14] *Ibidem*, f. 1233.

[15] *Ibidem*, f. 1234.

[16] The Library of the Academy, Arch. dr. C. Angelescu, XIX—9, from March 16th 1918. N. Lahovary represented him.

[17] Colonel House, *Papiers intimes*, t. III, Publiés par Ch. Seymour, 1930, Paris, Payot, p. 58.

[18] Great Britain, Public Record Office, Kew Gardens, *Foreign Office* 371, Greece, 2895, ff. 216—217. The letter was signed by Epaminonda Lucaciu, President of the Executive Committee of the Romanian National Committee in America.

[19] David Lloyd George, *Mémoires de guerre*, tom. II, Paris, Fayard, 1935, p. 329.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(about 38) [20]. Of greatest importance for the propaganda in America was the leaflet *The Romanian National Patriotic Mission in the United States*, in thousands of copies, in the English language. The volume included the main speeches delivered by Vasile Stoica and Vasile Lucaciu at various meetings in the second half of 1917, the motions adopted on these occasions, the telegrams sent to the Romanian and American Government officials, all of them giving expression to the decision of the Transylvanian and Bukovinean Romanians to join their mother country, Romania [21]. Ambulance units for Romania were created and in October 50 of them left for our country ; close relations were established between Cpt. Doyle and Colonel Miclescu, the chief of the Romanian military mission in the States.

The Secretary of State was addressed several messages, among them a report with a copy of the declaration and the call of the Transylvanian volunteers in Darnița on December 31st 1917. There were spread 2 300 leaflets of the papers *Greater Roumania* by D. Mitrany and *The Justice of Roumania* by A. W. Leeper (secretary of the English Prime Minister) and 138 copies of the book *My Country* by Queen Mary [22].

At the start of 1918 the famous memorandum made by President Woodrow Wilson was published. At first designed in 14 paragraphs, it was added another 4 on February 12th 1918. The 11th paragraph showed that "*Romania*, Serbia and Muntenegru were to be evacuated and the territories under foreign occupation had to be given back... the national frontiers were to observe the historical data" [23].

The foundation of the Romanian Legacy in Washington was an important moment in the development of the Romanian—American relations and brought into attention *our national claiming*. At the same time, the mission of the Romanian representatives on the American territory became official. As minister was appointed dr. Angelescu who was warmly welcomed on his arrival. It was a good opportunity for us to adequately inform the American public opinion about the Romanian demands. The speech delivered by dr. Anghelescu on his arrival is significant for the purpose and the interest of the Romanian people. Our diplomat, after noticing that Romania was but little known in America, said that, despite all this, the Americans were "correctly informed about our policy, about the true purpose of our participation in the war". The speaker showed that four million Romanians were under foreign rule and added that our country" could not be deaf to their voice (...) in the name of supporting and making the reign of justice and liberty triumph". The 200 000 Romanians in the U.S.A. was "another link between the States and Romania, a country which had always been an element of order, stability and progress in the South-East of Europe". It was clearly revealed that "it was a nonsense that, of the 15 million Romanians, only 8 million should have their own national life (4 million were living in Austria—Hungary, 2 million in Bessarabia and another million in Macedonia,

[20] The Library of the Academy, Arch. dr. C. Angelescu, I Mss 18, ff. 4—5.
[21] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, f. 1235.
[22] I. Iacoș, *op. cit.*, pp. 156—157.
[23] Arch. M.F.A., Fund 71, E 2, Peace Conference, dossier 57, ff. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Greece and Serbia). Our entrance in the war was thus explained : "*So, we entered the war on the side of the great nations who fought for the right of the nations to self-determination* (o.u.)" [24]. Dr. C. Angelescu went on describing the sacrifices our country made in the war and expected the Allies to appreciate them because there was no disagreement concerning the "legitimacy of our claiming". The speaker quoted Woodrow Wilson's statement according to which "the compromising solutions which disconsidered race laws and the will of the peoples were inacceptable as they were not able to give a lasting peace" [25] "*An invincible moral force will support*, the Romanian minister concluded, *the belief in the justice of our cause, the sentiment of our duty* (o.u.)" [26].

The conclusion of the preliminaries of peace at Buftea on March 5th 1918 and the peace at Bucharest on May 7th 1918 had a negative influence on the actions undertaken by the Legacy and the *Patriotic Mission* in the service of the Romanian cause. The "neutrality" into which the Central Powers had forced Romania produced a blank in the official Romanian—American relations. The Marghiloman government announced that C. Angelescu's mission in Washington came to an end (after two months and a half since it had been founded) ; the activity of the legacy was reduced to a minimum and the same happened to the American legacy in Jassy ; the mission of the American Red Cross had to leave Romania.

The American government (and the Entente, too) protested officially against the dictate imposed on Romania by the Central Powers ; Charles Vopicka sent a note in this sense to King Ferdinand on February 12th/25th 1918. The American federal government promised that in any peace treaty it took part, "it would safeguard the political and territorial integrity of Romania" because the Romanian people "should be master over its own destiny". With a view to supporting the Romanian government and army, the United States was to come to an agreement with the Entente concerning the "supply of the necessary equipment no matter if it was inside or outside Romania's national frontiers". The measures and the actions of the Central Powers and of the Allies in Romania's invaded territory were considered "null and void if they affected the title or the authority of Romania or its allies". The United States promised to "go on fighting with all its resources, *people and national income, against the Central Powers till the principles* in whose name it entered the war would triumph" [27]. The American minister, Charles Vopicka, understood why Romania had been forced to conclude the peace with the Central Powers ; a note sent to him on November 29th/ December 12th 1918 mentioned among others : "a situation similar to Romania's would be difficult to find in the world history. It cannot be judged by ordinary notions. Our territory being occupied and the military forces annihilated by the Russians our only chance *is the victory of the Allies* [...] such reflections are caused by what happened when we decided to sign the

[24] Idem, Fund U.S.A., dossier 36, 1922—1927, f. 14.
[25] The Library of the Academy, Arch. dr. C. Angelescu, II Mss 5, f. 34.
[26] *Ibidem*, ff. 1—2.
[27] State Archives Bucharest, Fund Royal House, Ferdinand, dossier 76, ff. 1—2 ; The Library of the Academy, Arch. Family Brătianu, VI Mss 11, f. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

armistice, and also by the many cases in which the good intentions of our Allies could not change into useful effects in due time (o.u.)" [28]. Unfortunately the American State secretary did not share this point of view. "Lansing, Victor Antonescu wrote from Paris, was but little favourable to Romania and the Romanian and generally Balkan problems, as the United States was mainly interested in the problems of the Western Europe" [29].

Despite all this, instead of seeing how Washington was concerned in a smaller degree about the Romanian issues, we are in for a surprise because there is an increasing interest in such problems, which is the result of the joined efforts of *the National Mission* and the Romanian emigrants in the United States who, again, proved in 1918 to be inspired by the loftiest patriotic feelings in the service of *the national cause*. The American citizens of Romanian origin showed in meetings their true sentiments towards their mother country. A great meeting took place in Chicago. On this occasion, the parochial committees, the assistence and cultural societies of the Romanians in Detroit, after greeting their brethren in Chicago, said in a telegram : "with all our heart we are greeting the Great National Assembly of the brethren in Chicago [...] *long live the integral Romania* (o.u.)" [30]. A Romanian official insisted on the large echo of the call addressed to the Romanians in America to leave the United States and fight under the Romanian flag [31]. As a matter of fact our government had examined the possibility to put to a best account the patriotic energies scattered outside the frontiers of the country.

Vasile Stoica understood, from his discussions with Philipps, that the American president took such demands into consideration if they were the expression of the public opinion [32]. That is the reason why, in order to devote himself only to organizing the American Romanians' activity, he retired from the Legacy in which he was an attaché. But before taking this step he talked the matter over with Mrazec and Danielopol.

The climax of the Romanian patriotic actions in the U.S.A. in the spring of 1918, was the great meeting in Youngstown on March 9th—10th 1918 on which occasion the Romanian minister was sent the charter by which the 22 Orthodox parishes in the States submitted themselves to the metropolitan churches in Bucharest and Jassy, which had a profound political significance. The 150 000 Orthodox Romanians, subjects to Austria—Hungary thus expressed their will to freely dispose of their fate, deeply "imbued with the feeling of justice and the love of their country" [33].

The exchange of contacts between the State Department and the leaders of the Romanian Americans in the United States continued. On June 5th 1918, Philipps sent a telegram to Epaminonda Lucaciu in Trenton, assuring him that the States "would support Romania after the final peace negociations

---

[28] Arch. M.F.A., Fund 71, U.S.A., dossier 36, 1922—1927, f. 79.

[29] The Library of the Academy, Arch. dr. C. Angelescu, XIX, Report, 12 January 1918, signed Victor Antonescu.

[30] Idem, XIX, 9.

[31] Fl. Constantiniu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 1874.

[32] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, f. 1237.

[33] Fl. Constantiniu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 1879.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and would make constant efforts to keep the integrity of Romania, a free and independent nation, to be adequately safeguarded" [34]. The fact was all the more necessary as the conclusion of the peace in Bucharest seemed to create some disinterest in Romania on the part of the Americans. The desperate situation Romania had been in at the end of 1917 and the start of 1918 had actually been much commented upon by the well-known diplomat Take Ionescu in an interview he gave to a representative of the press in the United States [35].

Vasile Stoica wrote from Washington to a friend in Romania and informed him about the political and military aspects of the Transylvanian problem in the States. "The Americans, he confessed, are an honest and good-herted people but we have to show them that we need help and we are worth helping" [36]. He mentioned the foundation in the near future of a *National League* subjected to the National Council in Paris. In true fact, on July 5th 1918 the union of the Romanians was achieved by creating the *Romanian National League* in Youngstown, which brought together 182 parishes and organizations as central bodies of patriotic action. Vasile Stoica was appointed president [37]; an information bureau was created as well. N. Lahovary, I. Mrazec, C. Danielopol, N. Petrescu joined Vasile Stoica.

After the foundation of *the National League* the activity of the Romanian Americans was to enter a decisive phase. The collection of much money and material support, the enlisting of volunteers in the American and Canadian army, the great national meetings, the intense propaganda succeeded in creating a pro-Romanian trend in the American press, among the political men and the Government. The articles published in the "New York Times", the "New York Tribune", the "New York Evening Sun", the "New York Post", the "Boston Transcript", the "Cleveland Plain Deale", the "Washington Post" [38] included favourable opinions as a result of an objective presentation. The American public opinion responded affirmatively to the articles published by dr. Lupu, in the "Columbia University Quarterly" and the "Asia" and also in the volume *Romania and the War*. The meetings and conferences organized by the *National League* in Washington, New York, Boston, Baltimore, Manchester by the Sea, Cleveland, Chicago were attended by a numerous American audience.

Vasile Stoica delivered conferences on the occasion of the Congress of the Dentists in Chicago, the Christian Congress in Pittsburgh, at the Carnegie

---

[34] State Archives Bucharest, Collection of Microfilms U.S.A., M.A.R.S., The Department of States, Washington, vol. 75, Microcopy 367, Roll 93, 763—72/9451—9600; Rola 569, c. 350—351.

[35] Idem, Collection of Microfilms Poland, rola 16, c. 1—9, Arhivele de Stat Varşovia — Arhivele Actelor Noi, Comitetul Naţional Polonez din Paris, Secţia a II-a, Secretariatul General, cota 82.

[36] The Museum of the first Romanian school at Schei—Braşov, Fund Pompiliu Nistor, No. 692, 1918, p. 8.

[37] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, f. 1238.

[38] See the paper by C. Botoran and Olimpiu Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului naţional unitar*, Cluj, 1980, p. 143 et passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Technological University and the High College of Education [39]. He established connections with Colonel House's Commission which had regular meetings in the building of the National Society of Geography. L. Mrazec offered data referring to Romania and the French geographer De Martonne made a statement containing elements referring to the dualist monarchy. The Romanian representatives met the members of the Commission : Professor Jssach Bowman, St. P. Duggan, Kerner ; a long discussion with House was arranged at Magnolia and it dealt with *the necessity of the union of all Romanians*. A series of new statements were sent to the American authorities. W. Philipps and W. Bullitt much insisted that our aspirations should be given a well-deserved recognition [40].

The Romanians established close connections with the leaders of the Polish, Czech and Yougoslav national movements on the American territory at the time. The Great meeting at the Carnegie Hall on September 15th 1918, in which the Romanians were represented by Vasile Stoica was the expression of the common fight and the will of the oppressed peoples. On September 20-th a resolution of this meeting was sent to President Woodrow Wilson [41].

Up to October 1918 the American government recognized the legitimacy of the national aspirations of the Yugoslavians, the Czechoslovakians, the Italians and the Polish. The silence concerning the Romanians was also disturbed thanks to the constant efforts of Vasile Stoica, L. Mrazec and dr. N. Lupu who had been addressing to the American Government and mainly the *Inquiry* [42] group which was preparing the documents of the American delegation for the Peace Conference. At last the long-desired declaration was made on November 6-th 1918, in the form of a general recognition of the national aspirations of the Romanians everywhere, together with a formal assurance that the government of the United States was to give support to the "just political and territorial rights of the Romanian people" [43]. In the context of the revolutionary events taking place on the Romanian territories in the autumn and winter of 1918, the declaration contained, even in its formulation of principles, the complete adhesion of the United States to the process of creating the unitary Romanian National state. King Ferdinand sent the American President, at the end of the war, a letter in which it was stated that "Romania, whose prosperity was pitilessly suppressed by foreign interference, trusted the American people's spirit of justice and its President. Its rights of a sovereign state had to be recognized and maintained under the reign of justice and liberty for all its subjects" [44]. The American minister in Romania, in a speech delivered in Chişinău, on October 22-nd

[39] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, f. 1240.

[40] *Ibidem*, ff. 1242—1243.

[41] *Ibidem*, f. 1249.

[42] See Keith Hitchins, *W. Wilson and the Union of Transylvania with Romania, 1917—1918*, în *RRH*, 4/1979, pp. 803—810.

[43] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, f. 1246 ; see and „Lumina", II year, No. 430, 10 November 1918, p. 3.

[44] State Archives Bucharest, Fund House Royal, Ferdinand, dossier 44/1919, ff. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1918, showed his satisfaction with the breaking up of the dualist Empire and insisted that Romania "joined the Allies and took a place among these nations through much sacrifice — its place would be recognized as such by the future history of the nations" [45]. After reminding the audience that his country entered the war "in order to assist the Allies in the spirit of humaneness: for the independence of the small nations, for the liberty of the seas, in short for a happier life of all people", Charles Vopicka expressed his hopes that the "Romanians' aspirations with regard to Bukovina, Transylvania and Bessarabia would be achieved" [46].

In the United States Vasile Stoica went on defending the Romanian interests both among the officials and in front of the public opinion. He sent statements to Lane (on October 19th) Philipps, Bullitt (October 24th), Lansing (October 31-st) and White (December 2-nd) which are sure to have prepared the ground for the favourable position of the American government in the Romanian problems [47]. On November 4-th, in the afternoon, Stoica was invited to Bullitt and two days later the American government announced that it would support, at the Peace Conference, "Romania's just territorial rights" — we have already commented upon this declaration. At the same time, Vasile Stoica actively engaged in the activity of the *Medium European Union*, whose vice-president he was; the body had in view the principles of peace and the way people could be liberated. Together with dr. N. Lupu and Vasile Lucaciu, Vasile Stoica insisted that the principle of nationalities should be given the support of the American officials [48].

In point of propaganda, mention must be made of the publication, in this period, of several papers, leaflets, magazines and ethnographical maps: the "Romania" (a magazine, half of it in English and another half in Romanian, edited by the brothers Paul and Gogu Negulescu), *The sufferings in Transylvania* (2-nd edition, Chicago, Tribune Publishing House) by Vasile Stoica, *The Romanian Nation — a Country of Western Latin Civilization in Eastern Europe* (Pittsburgh, Printing Co. Publishers) by the same author, *The Romanians and Their Lands* (the general title of the series "The Romanian Question"), *The Romanian Nation and the Romanian Kingdom*, Bessarabia, Dobrudgea. The number of the leaflets and maps amounted to 35,000, 15,000 of them being published in press [49]. The British officials in Washington were talked to, concerning the organisation of a Romanian body for the Romanian territories in which plebiscitary meetings had occurred — the body was to get dissolved at the end of the Treaties. The National Committee of the Romanians in Siberia was presented with a large sum of money [50].

After the Peace Conference in Paris the Romanian-American relations entered a new stage which we shall analyse some other time.

---

[45] The Library of the Academy, Arch. N. Docan, VIII, Acts C.E.D. and Diplomatic, f. 308.

[46] *Ibidem.*

[47] The Archives of the Ministry of National Defence, Fund 950, dossier 4, vol. 2, position 8, ff. 1244—1246, 1247.

[48] *Ibidem*, ff. 1244—1250.

[49] *Ibidem*, f. 1252.

[50] *Ibidem*, ff. 1244—1248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Therefore, the first effect of the *Romanian Patriotic Mission* in the United States was the *important change in the attitude* of the public opinion and the leading circles of the States — it was an unvaluable support for Romania's initiatives. The activity of the Mission, in which Vasile Stoica had an essential part, the efforts of the diplomatic Legacy, as long as it existed, the contribution of the 200,000 Romanians on the American soil had their share in the decision of the State Department to issue the official declaration, on November 6-th 1918, which announced that our country would be given all support so that, at the General Peace Conference, it might "gain its just political and territorial rights". But we have to show that the favourable position of the United States and the other Great Powers was only a factor among others in the juridical sanctioning of a *de facto* situation — the objective offspring of the Romanians'fight for the completion of their national and statal unity.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EMIGRAŢIA POLONĂ ŞI ŢĂRILE ROMÂNE ÎN VREMEA REVOLUŢIEI DIN 1848—1849 (II)*

DE

L. BOICU

Emigraţia polonă şi-a legat în 1849 mari speranţe de revoluţia maghiară, de difuziunea ei, acordîndu-i un mare sprijin moral şi material. Izbînda revoluţiei maghiare a fost privită, pe bună dreptate, ca o pîrghie a victoriei forţelor luptătoare pentru emanciparea socială şi naţională pe continentul european, ca o platformă de pe care să pornească marşul triumfal al luptei pentru reconstituirea Poloniei.

Încheierea cu succes a revoluţiei maghiare era însă condiţionată de împrejurări binecunoscute. Căci n-a fost numai o revoluţie maghiară, în acel Imperiu habsburgic multinaţional, ci mai multe : a slavilor, a italienilor, a românilor, strîns legată de revoluţia din teritoriile extracarpatice. Cauza generală pentru care popoarele se ridicaseră cu arma în mînă impunea unirea tuturor forţelor lor. Nu intră în obiectul studiului nostru şi ar fi superflu să ne oprim pe larg asupra acestei mari şi complexe probleme. Pentru a înlesni înţelegerea caracterului raporturilor româno-polone în 1849 s-ar cuveni doar să subliniem că, pornind de la o concepţie de nuanţă feudală despre stat, fruntaşii revoluţiei maghiare au refuzat drepturi naţionale de sine stătătoare naţionalităţilor care, drept consecinţă, nu numai că nu s-au alăturat eroicului efort al poporului ungar, dar i s-au şi opus armat, ceea ce a dus la un sîngeros şi tragic război fratricid şi la slăbirea forţei revoluţiei. Socotind revoluţia ungară ca o condiţie, ca un element esenţial al propriei lor izbînzi, polonezii s-au străduit să adune într-un singur şuvoi lupta popoarelor din această parte a continentului, în care scop au mediat între reprezentanţii naţionalităţilor angajate în confruntare. Această mediere s-a desfăşurat pe două planuri. Pe cel dintîi au acţionat emigraţii polonezi încadraţi în armata revoluţionară maghiară, pe cel de-al doilea, uneori în strînsă legătură cu cei dintîi, conducătorul emigraţiei polone şi agenţii lor de pretutindeni.

---

* Prima parte a studiului a apărut în tomul XVIII, 1981, al acestei reviste ; numerotarea notelor urmează aceleia din prima parte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referindu-ne la prima categorie de mediatori, un rol de mare însemnătate în raporturile româno-polone-maghiare l-a jucat generalul polonez Josef Bem, ajuns, la un anume moment, stăpînul Transilvaniei, în calitatea sa de comandant militar victorios, însă un stăpîn adeseori contestat și mai ales îngrădit în demersurile sale politice de puterea centrală. O solidă monografie publicată [226] în 1958 în Polonia ne scutește să zăbovim asupra acestei figuri intrate în legendă. Vom sublinia doar că autorul menționat este îndrituit să socotească că unele calificări ca, de pildă, general de aventură, „un erou în felul francezului Dumouriez" [227] sînt cu totul deplasate. Bem a fost un ostaș cinstit și viteaz, un patriot înflăcărat, fără însă să ajungă la o concepție limpede definită. Nu era un partizan al partidei democratice, de unde și aversiunea față de el a lui Wysocki, fiind înclinat, ce-i drept, către partida lui Adam Czartoryski fără însă s-o urmeze neșovăielnic. În bună măsură, Bem rămînea el însuși. Batthiany, de pildă, îl considera — cum a notat N. Bălcescu — *prea liberal* [228]. În situația complexă din Transilvania nu s-a descurcat întotdeauna cu precizie în privința raporturilor de clasă [229], ceea ce i-ar fi înlesnit o înțelegere mai profundă a problemei naționale, a poziției românilor, totuși nu i-a fost străină ideea că asprul conflict între unguri, români și germani era rezultatul rivalității între clasele diriguitoare ale acelor naționalități [230]. Mai presus de toate, Bem dorea însă să adune într-o armată populară nu numai pe unguri și secui, ci și pe români și sași [231]. El înțelegea și aproba aspirațiile naționalităților, dar copleșitoarea răspundere cu care fusese investit militarul Bem îl determina să dea prioritate exigențelor războiului, care impuneau, printre altele, disciplină, ordine și asigurarea spatelui. El dorea și aștepta ca guvernul revoluționar maghiar să facă dreptate naționalităților, un obiectiv care nu-i stătea în putere să-l îndeplinească singur, dar pe care nu-l pierduse din vedere și milita pentru pregătirea terenului în vederea împlinirii lui. Așa se și explică promovarea de către Bem a ideilor de libertate și dreptate, lupta împotriva excesele și represiunilor, atitudinea sa față de români. Ar fi însă greșit să atribuim lui Bem o conduită lineară date fiind argumentele contrare care ne stau la îndemînă (vezi paginile următoare). Explicația stă în limitele gîndirii sale, care nu excludea *subordonarea* aspirațiilor celorlalte naționalități atingerii țelului său suprem : eliberarea Poloniei pentru care revoluția maghiară era *atunci* principala pîrghie.

Românii reținеau însă actele sale pozitive, care veneau în întîmpinarea dreptății lor. „*Bem* — nota [232] N. Bălcescu — apără mult pe *românii* din *Transilvania* și Banat [...], e cu totul *pentru noi*". Gh. Magheru observa entuziast că Bem, „pretutindeni învingător, proclamă respectul naționalită-

[226] Eligiusz Kozlowski, *General Iosef Bem*, Warszawa, 1958.
[227] Vezi *Amintiri din bivuacuri și din cîmpiile bătăliei în cursul rezbelului din Ungaria (1848—1849)*, traducere din „Journal des Débats" de Th. Codrescu, în „Zimbrul", 3 iulie 1850, p. 4.
[228] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 202.
[229] Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 455.
[230] *Ibidem*, p. 349.
[231] *Ibidem*, p. 455.
[232] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 190, 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ților și toate garanțiile politice! Pretutindeni împarte amnistie plină și întreagă și strigă tuturor de a înceta să-și mai verse sîngele orbește pentru o cauză nedreaptă [233]", iar Bolliac îl numea „erou al libertății popoarelor" [234]. Pentru Zoe C. Golescu, generalul Bem „valorează singur cît 20 000 de soldați" [235].

Atitudinea lui Bem față de români era împărtășită și de alți ofițeri superiori și ostași polonezi din armata revoluționară maghiară, îndrituind cele mai mari speranțe de conciliere. N. Bălcescu, scriindu-i [236] lui Ion Ghica din Pesta, la 22 iunie 1849, observa că „toți *lehii* din *legioana* lor, ce se află în Transilvania, sînt cu totul în favorul *românilor* d-acolo și o mărturisesc de față chiar și p-aci prin capitală", iar Ion Ghica îi comunică lui Bem că prezența generalilor polonezi în fruntea armatei maghiare i se părea „o garanție suficientă a intențiilor amicale ale Ungariei față de alte popoare" [237], deci și față de români, ceea ce s-a dovedit a nu fi chiar exact.

Oameni de diverse proveniențe și orientări, redactori ai jurnalului „La Pologne" [238], John Paget [239], Hippolyte Desprez [240] și maiorul Simonffy [241] etc., confirmă constatările făcute de numeroși români. Agaton Giller recunoștea și el rolul de negociator al lui Bem [242].

În general, istoricii români, polonezi și de alte naționalități, cu rare excepții, s-au atașat fără rezerve acestei maniere de înfățișare a atitudinii lui Bem și a polonezilor, în general, din armata maghiară. S-a ajuns chiar și la unele exagerări. Edmond Privat, de pildă, credea că Bem „s-a certat" cu Kossuth din pricina politicii slave a acestuia, iar Marceli Handelsman spunea că pentru țăranii români din Transilvania Bem era un „adevărat părinte" (prawdziwym ojcem) [243].

Firește, atitudinea favorabilă față de naționalități a lui Bem și în general a polonezilor din armata maghiară nu poate fi pusă la îndoială, ea fiind dictată din rațiuni politice asupra cărora ne-am oprit în paginile precedente. Conducătorii moldoveni și munteni ai mișcării naționale românești, care vedeau în polonezii ce luptau în Transilvania o șansă reală și unică de înțelegere cu maghiarii, au înfățișat în culori veridice ideile și acțiunile lui Bem și ale conaționalilor săi. Erau însă opinii formate de la distanță. Transilvănenii vedeau lucrurile ceva mai nuanțat.

---

[233] George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Goleștii*, II, București, 1939, p. 293.

[234] S. Retegan, *Espatriatul — ziar militant pentru înfrățirea popoarelor*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", VII, 1964, p. 335.

[235] George Fotino, *op. cit.*, II, p. 259.

[236] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 191.

[237] *Ibidem*, p. 519.

[238] Vezi, de pildă, „La Pologne", nr. 16 din 9 septembrie 1849, p. 121—122.

[239] Vezi Cornelia Bodea, *Revoluția din 1848—1849 în Transilvania și Ungaria văzută de John Paget*, în *SMIMd*, II, 1960, p. 202.

[240] Hippolyte Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie*, II, Paris, 1850, p. 188.

[241] Al. Csetri, *Bălcescu și emigrația poloneză. Noi contribuții documentare*, în „Studia et acta musei Nicolae Bălcescu", Bălcești pe Topolog, 1969, p. 89.

[242] Agaton Giller, *Historija powstanie narodu polskiego w 1861—1864*, IV, Paris, 1871, p. 348.

[243] Marceli Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-adevăr, Bem și polonezii nu aveau înalte atribuții de decizie politică. În această privință ei puteau impune hotărîri ce țineau de competența comandamentului militar. Este adevărat că Bem, prin proclamațiile sale și unele măsuri, a depășit acest cadru, dar el n-a încetat să rămînă șeful unei armate ce lupta contra acelor români din Transilvania care refuzau să se supună unor măsuri politice împlinite fără voia lor, împotriva dorinței lor, care le răpeau drepturile naționale. S-a observat [244] îndreptățit că Bem proclama înfrățirea naționalităților, dar el era nevoit să recurgă la recrutări și rechiziții, trupele sale se dedau la excese [245], satul Morga, de pildă, fiind incendiat pentru că refuzase rechiziționarea vitelor, în vreme ce românii din Banat primeau cu răceală victoriile lui Bem, care erau victorii ale ungurilor.

George Barițiu recunoaște și el marele rol împăciuitor al lui Bem, opoziția sa față de represiuni, bunăvoința sa față de români [246] dar, adăuga [247] el, românii, masa populației am preciza noi, nu mai dădeau crezare proclamațiilor sale, considerîndu-l și pe el ungur, neștiind cine este, și chiar dacă ar fi știut că era polonez, „tot așa de puțin i-ar fi crediutu" din motivele arătate.

Pentru a obține sprijinul real al Franței și a repudia învinovățirile de exces „sangvinare" ale armatei sale, Bem s-a adresat la 12 martie 1849 lui Boulay de la Meurthe, vicepreședinte al republicii franceze. În Transilvania — spunea [248] Bem — guvernul ungar „n-a vrut de loc să imite atrocitățile soldățimii austriece", care a aținat pe valahi și saxoni contra libertății maghiarilor pe care — continua el — „vor să-i extermine, și pe care i-au masacrat în mare parte în provinciile în care ei se află în minoritate". Mă cunoașteți bine — sublinia Bem —, că, dacă aș fi avut instrucțiuni „sangvinare" le-aș fi modificat, dar „ordinile d-lui Kossuth, președintele guvernului, om din cei mai distinși, inimă nobilă și generoasă, au fost astfel, încît n-am avut să uzez decît de clemență și să aduc o amnistie generală, chiar pentru cei ce și-au scăldat mîinile lor în sîngele nefericiților maghiari". Evident, situația este prezentată cel puțin unilateral, în parte chiar fals. Să nu fi știut Bem de ce se ridicaseră la luptă românii, să nu fi cunoscut cum s-a ajuns la acele masacre? Ce-i drept, autoritățile austriece aveau interesul (și au și făcut-o) să „aționeze" pe români și germani împotriva maghiarilor. Că nu aceasta a fost însă cauza ridicării la luptă a românilor este un fapt bine stabilit astăzi. Românii au dat răspuns legitim opresiunii și represiunii naționale, lovind nu în „contra libertății maghiarilor" — cum spunea Bem —, ci în cei ce le răpeau propria lor libertate. Cel ce avea să se opună „tribunalelor de sînge" și să ia apărarea naționalităților cunoștea bine starea de lucruri reală, cum o dovedesc cu prisosință actele sale. Modul cum a fost concepută acea scrisoare este explicabil din două puncte de vedere. Pe de o parte, Bem urmărea sprijinul unei mari puteri pentru revoluția maghiară,

[244] I. D. Suciu, *Revoluția din 1848—1849 în Banat*, București, 1968, p. 221—222.
[245] Vezi „Gazeta de Transilvania", an. XII, nr. 8 din 31 ianuarie 1849, p. 29.
[246] George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei de două sute de ani din urmă*, II, Sibiu, 1890, p 492—493.
[247] *Ibidem*, p. 397.
[248] Hurmuzaki, XVIII, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în care scop el prezenta lucrurile așa cum a făcut-o. Pe de altă parte, scrisoarea rămîne semnificativă pentru poziția dramatică a lui Bem, general care comandă o armată ce luptă împotriva tuturor celor care i se opun, între care și românii ce-și apărau drepturi elementare imprescriptibile. Prin concepție și simțăminte el dorea drepturi naționale pentru toți, ceea ce contravenea politicii guvernului care-l angajase și numise general-comandant. Ca militar, i se cerea să nimicească pe toți cei ce-l înfruntau cu arme, deci și pe cei ale căror drepturi el le recunoștea ca fiind încălcate.

Proclamațiile sale vădesc într-o oarecare măsură tendința de a ieși dintr-o dilemă apăsătoare. Spunem într-o oarecare măsură, căci ele nu exprimau integral vederile sale, de vreme ce trebuiau să corespundă politicii oficiale a guvernului ungar și erau, adeseori, redactate de reprezentanții acestuia din urmă.

În proclamația [249] pe care Bem a dat-o din Cluj la 27 decembrie 1848 se spunea că armata sa era venită să mîntuiască populația Transilvaniei de jugul reacțiunii și tiraniei, că libertatea va fi asigurată prin constituția statului maghiar, că era dată amnistia pentru toate greșelile politice, că tot ceea ce armata va avea nevoie va fi plătit, după care urmau amenințările : toți cei ce vor acționa contra guvernului constituțional vor fi pedepsiți conform legilor militare, toți cei ce vor fi prinși cu arme sau nu le vor preda vor fi pedepsiți cu moartea etc. Era vorba, așadar, de linia intransigentă a guvernului central maghiar care refuza drepturi naționale nemaghiarilor, respingea orice idee de negociere, cerînd, pur și simplu, capitularea celorlalte naționalități.

Lui Bem nu-i mai rămînea decît să îndulcească asprimea conduitei maghiare, în chiar propriul ei interes, încercînd să evite represiunile și să-i atragă pe români de partea sa. El a interzis prădarea populației române (pedepsind pe cei ce i-au încălcat ordinele), a atras atenția asupra însemnătății cîștigării preoților români [250], opunîndu-se hotărît oricăror măsuri sîngeroase în contra românilor. Pe această cale, el a intrat în conflict cu comisarii civili maghiari. Bem și-a exprimat dezacordul față de instituirea „tribunalelor de sînge" și a „echipelor de vînătoare", obținînd demiterea comisarului Edmond Beöty și decretînd la Cluj, în decembrie 1848, amnistia, pe care a repetat-o și în ianuarie 1849 pentru grănicerii din Năsăud, fără să poată însă pune capăt „vînătorii" care invoca acum în judecarea românilor „jaful și omorul" [251]. După cum se știe [252], comisarii civili maghiari au protestat pe lîngă Kossuth împotriva amestecului lui Bem în treburile civile administrative, după care i s-a cerut acestuia din urmă să se limiteze la atribuțiile ce i-au fost atribuite de guvernul central.

În proclamația din 21 martie 1849, Bem făcea un nou apel la înțelegere : „maghiari, sași și români, întindeți-vă și strîngeți-vă reciproc mîinile ca frați, înlăturați ura națională și veți fi fericiți" [253]. Totuși, urmare a dis-

[249] Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 320.
[250] *Ibidem*, p. 349—350.
[251] Vezi Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 104.
[252] Vezi Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 322—323.
[253] Vezi Al. Csetri, *op. cit.*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poziţiilor lui Kossuth, Bem a ordonat la 23 mai 1849 colonelului Kemeny să înceapă campania împotriva românilor [254]. Adresa către Kemeny se deda la insulte atît de degradante pentru români, încît — observa Silviu Dragomir — ea „trebuie să fi fost redactată de unul din aghiotanţii lui Bem, un feudal maghiar" [255]. Dezlănţuirea violenţelor şi a patimilor avea însă să atingă un asemenea grad, încît Bem a fost pus în situaţia să reacţioneze prompt. În proclamaţia din 5 iunie 1849 el nota [256]: „mă supără şi mă înfioară jalbele cele multe", amnistia nu se respectă „şi, mai vîrtos, unii dintre mădularele scaunelor judecătoreşti straordinare nici cu cît nu o bagă în samă [...], asupresc şi terorizează [...], libertatea cea adevărată rău înţelegînd-o". În consecinţă, Bem repeta decretul de amnistie, ordonînd să fie respectat, invita pe cei ce au avut de suferit să i se adreseze direct şi desfiinţa „tribunalele de sînge" [257].

Intervenţia externă militară l-a îndemnat totuşi pe Bem la măsuri drastice, dar, semnificativ, el cerea românilor şi saşilor să nu se amestece în această nouă fază a războiului: „iară pe împotrivitorii libertăţii şi ai neatîrnării maghiare — stă scris în proclamaţia de la Cluj, din 24 iunie 1849 —, adecă: locuitori ai ţării, saşii şi românii, întradins îi sfătuiesc să nu ia nici o parte la această luptă, ci să rămînă în odihnă, că eu nu poftesc ajutor de la ei spre alungarea unitului vrăjmaş muscalo-austriac", iar cine s-ar uni cu duşmanii, va fi lovt „cu cea mai straşnică şi fără milă pedeapsă în viaţă şi în avere" [258]. În acel moment, aşadar, Bem nu cerea altceva românilor decît neutralitate, ceea ce însemna o recunoaştere a poziţiei lor particulare în raport cu statul maghiar. Dealtfel, cum bine a observat [259] şi Eligiusz Kozlowski, Bem nu reţinea pe românii ce refuzau să intre în armata maghiară, ci îi lăsa în libertate cu condiţia ca niciodată să nu lupte contra maghiarilor, fără însă să abandoneze ideea atragerii maselor româneşti în armata sa.

Raporturile dintre Bolliac şi Bem, de pildă, aveau menirea să servească împlinirii tocmai acestui din urmă scop. S-a subliniat [260] în istoriografia noastră că ziarul „Espatriatul" a apărut (25 martie 1849) numai după o săptămînă de la întîlnirea dintre Bem şi Bolliac, că jurnalul slujea cauza înţelegerii şi prieteniei popoarelor transilvane atît de elocvent afirmată de Bem, că el publica actele lui Bem, că Cezar Bolliac devenise secretar al lui Bem, *pe care îl numea „erou al libertăţii popoarelor"*, că, notase [261] Ion Ghica, Cezar Bolliac „s-a alăturat pe lîngă generalul Bem, căruia îi cîştigase încrederea şi dobîndise asupra lui oarecare influenţă, făcîndu-i mai multe servicii".

---

254 Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 180.

255 *Ibidem.*

256 Ion Ghica, *op. cit.*, II, p. 63, 65.

257 Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 109.

258 Idem, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848—49*, II, Cluj-Sibiu, 1944, p. 117.

259 Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 458.

260 S. Retegan, *op. cit.*, p. 330, 331, 334, 335.

261 Ion Ghica, *op. cit.*, III, p. 11; observaţia lui P. P. Panaitescu potrivit căreia şi Bolliac a influenţat pe Bem în cîştigarea simpatiei acestuia pentru români ni se pare îndreptăţită (vezi P. P. Panaitescu, *Revoluţia română de la 1848 şi alianţa polonă*, p. 70).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intrarea a numeroși români în armata sa l-a făcut pe Bem să persevereze pe drumul înțelegerii româno-maghiare. Nu știm cu precizie numărul acelor români. George Barițiu indica [262] cifra de peste 3 000, deși nu puțini erau și cei „luați cu sila" [263]. Totuși, mulți veniseră de bunăvoie. Simonffy observase că românii din armata lui Bem aveau „o mare încredere" [264] în el, iar Michal Czajkowski notase [265] la 24 februarie 1849 că, „în ultimul timp [...], valahii din Bucovina trec în mare număr în armata gen. Bem ca voluntari". Se știe că Ion Bălăceanu ajunsese adjutant al lui Bem [266], iar I. C. Brătianu obținuse de la Dudley Stuart o scrisoare de recomandare [267] (pe numele Manasse Boghos) către Bem pentru a servi sub ordinile acestuia. Mai mult, în februarie 1849, între Bem și Nicolae Solomon, prefectul comitatului Hunedoara, s-au purtat discuții în legătură cu alcătuirea unei legiuni române încadrată în armata lui Bem [268], după care a fost constituit un comitet românesc pentru organizarea legiunii, iar Bem i-a cerut lui Kossuth ofițeri care cunoșteau limba română [269].

Încercarea lui Bem de a alcătui o legiune românească a prins un contur concret după intrarea sa în Sibiu. În raportul [270] agenției poloneze din Constantinopol (aprilie — mai 1849) se spune că Bem a propus românilor să organizeze o legiune și că, ajunsă la Constantinopol, Michal Cjajkowski și Ion Ghica au hotărît să accepte propunerea, în care scop au fost trimiși la fața locului Bălcescu și Bălăceanu, iar Lenoir a fost anunțat despre plecarea acestora. Într-o scrisoare din 6 mai 1849, trimisă din Viena de Gh. Magheru lui Al. G. Golescu-Arăpilă, se dau cîteva detalii în această chestiune. Detaliile, chiar neconfirmate fiind, rămîn totuși semnificative pentru modul cum era considerată de români poziția lui Bem : „Vei fi știind asemenea — nota [271] Gh. Magheru — că la intrarea lui în Sibiu, Bem a convocat pe toți emigrații români și i-a îndemnat să formeze o legiune cu stindardul național ; iar de nu vor fi atît de numeroși, să iee atunci, de voiesc, serviciul în corpul său de armată ! Aceștia au răspuns, se zice, că datoria de om nu le poate permite a se bate în contra fraților lor, care se luptă pentru cele mai sacre interesuri, pentru naționalitate ! La aceasta a replicat Bem că li se cuvine onoare acelora care se luptă pentru naționalitate ; că și dîn-

[262] George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 396.

[263] Vezi „Gazeta de Transilvania", an. XII, nr. 8 din 31 ianuarie 1849, p. 29.

[264] Al. Csetri, *op. cit.*, p. 89.

[265] *Ibidem*, p. 90. În martie 1849 un grup de 150 de români se prezentase în tabăra lui Bem pentru a intra în armata sa (Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 455).

[266] George Fotino, *op. cit.*, II, p. 318. În octombrie 1859 austriecii au refuzat să accepte acreditarea lui Ion Bălăceanu în funcția de comisar al Țării Românești în comisia statelor riverane Dunării, invocînd faptul că el luptase alături de Bem (R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies*, Bucarest, 1938, p. 248).

[267] Al. Cretzeanu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, I, București, 1935, p. 211.

[268] Vezi C. Csetri, *op. cit.*, p. 88 ; Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 458.

[269] Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 458—459.

[270] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III—5 402, f. 69.

[271] George Fotino, *op. cit.*, II, p. 294 ; cît de mult prețuia Gheorghe Magheru pe Bem rezultă și din faptul că pistoalele acestuia din urmă fuseseră cumpărate după moarte de un francez pentru ca, în cele din urmă, Magheru să intre în posesia lor definitivă contra plată (Arhiva istorică centrală București, Arhiva generalului Gh. Magheru, XI/10 bis).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sul cînd a luat parte la resbelul acesta a fost numai sub condiție de a se bate pentru triumful naționalităților".

„Triumful naționalităților" era, neîndoielnic, un crez căruia Bem îi slujea cu dăruire, talent și vitejie, numai că desfășurările transilvănene nu se acordau cu acel principiu sacru. În cele din urmă, din nefericire prea tîrziu, realitățile tragice aveau să impună soluția respectării drepturilor naționale ale popoarelor. În căutarea ei au fost angajate negocieri în care polonezii au jucat un mare rol.

Istoria tratativelor româno-maghiare mediate de polonezi este binecunoscută, încît ar fi inutil să ne oprim asupra ei pe larg. Vom aborda-o însă pe scurt, în măsura în care ea intră în obiectul studiului nostru. Din motive ușor de înțeles, și la care ne-am referit deja în lucrarea de față, polonezii au depus cele mai mari străduințe pentru aplanarea conflictelor naționale pe baza recunoașterii individualității naționalităților. La Paris și Constantinopol, la Belgrad și Budapesta, la Debrețin și în Transilvania emisarii polonezi și-au făcut simțită din plin prezența și bunăvoința.

De la Paris, după cum vom vedea, Czartoryski conducea întreaga rețea poloneză a reconcilierii. Michal Czajkowski, Lenoir, apoi Bystrzanowski acționau ca mediatori între maghiari, sîrbi și croați ; tot Michal Czajkowski și Bystrzanowski, la care s-a adăugat Ilinski, erau principalii promotori polonezi ai împăcării româno-maghiare. Ziarul „La Pologne" observa [272] că generalii polonezi Bem și Dembinski, precum și sîrbul Damianici, au încercat să impună ungurilor recunoașterea egalității și a drepturilor naționale ale tuturor naționalităților, Bem acționînd pe lîngă români iar Dembinski pe lîngă slavi. Ion Ghica la Constantinopol, Al. Golescu-Arăpilă la Paris, N. Bălcescu, Cezar Bolliac, Ion Bălăceanu, D. Brătianu (venit la Pesta) acționau în aceeași direcție [273], în vreme ce Heliade Rădulescu și N. Golescu presau asupra comitetului național român din Sibiu [274].

În aprilie 1849, N. Bălcescu a plecat din Constantinopol însoțit de Ion Bălăceanu, Alecu Manu și Ilinski, la Belgrad alăturîndu-li-se Bystrzanowski, cu misiunea de a ajunge, în sfîrșit, la o înțelegere concretă cu maghiarii și de a organiza o legiune română. El avea scrisori de recomandare către Bem din partea lui Michal Czajkowski și Bystrzanowski. De asemenea, N. Bălcescu avea și o scrisoare de acreditare destinată lui Bem și iscălită de Ion Ghica în numele partidei naționale românești în care era subliniată însemnătatea reconstituirii Poloniei pentru români, erau evocate relațiile strînse între români și emigrații polonezi, exprimîndu-se bucuria în legătură cu prezența generalilor polonezi în fruntea armatelor maghiare și speranța, „în ce ne privește [pe noi românii — *n.n.*], că excelența voastră va distruge ura de rase, abil fomentată de politica înveterată a Austriei, între maghiari și români din Transilvania și Banat, consacrînd drepturile imprescriptibile ale acestor popoare, un acord și o înțelegere atît de necesare în ziua pri-

[272] „La Pologne", an. II, nr. 16 din 9 septembrie 1849, p. 121—122.

[273] Vezi Adam Lewak, *Dzieje emigracji Polskiej w Turcji (1831—1878)*, Warszawa, 1935, p. 60 ; în octombrie 1848, Ion Ghica avea de gînd să meargă el însuși în Transilvania (Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III—5 406, f. 198).

[274] Vezi Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 459.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mejdiei"[275]. La Panciovo, N. Bălcescu și Ilinski au purtat convorbiri cu Perczel, Ilinski anunțînd că agenții români se aflau sub protecția poloneză[276].

După cum se știe, la 16 mai 1849 N. Bălcescu și însoțitorii săi s-au prezentat la Bem cu scrisorile de recomandare ale lui Michal Czajkowski și Bystrzanowski. Spre surprinderea delegaților români, Bem l-a primit foarte rău pe Ilinski, iar acele scrisori de recomandare au avut un rău efect asupra sa[277]. Mai mult, Bem a acceptat să-l primească pe N. Bălcescu numai ca pe o persoană particulară și nu ca reprezentant al partidei naționale române[278]. „Cînd i-am spus că mă ofer pentru concilierea *românilor* — nota[279] N. Bălcescu —, mi-a zis că are *oaste și tunuri*". N. Bălcescu constata totuși că Bem dorea succesul misiunii românilor și că „sînt sigur că el *ascunde* mari *proiecte*"[280]. Bem i-a trimis pe români să-și îndeplinească misiunea la Debrețin.

Neîndoielnic că atitudinea lui Bem i-a dezorientat[281] pe români, dar Bălcescu nu a crezut în spusele generalului că este numai ostaș și nu se ocupă cu politica[282]. Descriind întîlnirea cu Bem, conaționalul său Ilinski preciza că generalul subliniase că nu voia să se amestece în treburile politice fără știrea președintelui[283], adică a lui Kossuth. Bem spusese adevărul de vreme ce i se interzisese să se amestece în chestiunile politice și apoi i se refuzase plenipotența în tratativele cu românii[284]. Totuși, Bem n-a încetat să-și ofere bunele oficii pe lîngă români. La 22 iunie 1849 N. Bălcescu îi comunica lui Ion Ghica că Bem „apără mult pe *românii* din *Transilvania* și *Banat*" și că îi promisese oameni pentru legiunea română[285]. Atitudinea lui Bem față de români trebuie considerată ca fiind dictată de țelul eliberării Poloniei prin victoria revoluției maghiare chiar și cu sacrificarea sau cel puțin subordonarea celorlalte naționalități. De aici rezultă limitele gîndirii și acțiunii lui Bem.

Protocolul din 18 mai 1849, încheiat la Paris, a fost în cea mai mare măsură opera lui Adam Czartoryski care, împreună cu cehul Rieger, izbutise să-i convingă pe Teleki și Pulszki să acorde croaților, sîrbilor și românilor deplină autonomie[286]. Din nefericire, Kossuth respinse acordul. Totuși, acel protocol — cum bine observase[287] Handelsman — a înlesnit acțiunea emisarilor polonezi și români pe lîngă Avram Iancu în legătură cu formarea unei legiuni româno-polone. Atingerea acestui din urmă obiectiv presupunea însă acceptarea de către maghiari a propunerilor făcute de Michał Czajkowski, N. Bălcescu și Cezar Bolliac, în care scop Zamoyski a fost tri-

---

275 N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 519.
276 Vezi Al. Csetri, *op. cit.*, p. 103.
277 N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 174.
278 Vezi Al. Csetri, *op. cit.*, p. 105; Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 460.
279 N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 174.
280 *Ibidem*.
281 Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 460.
282 N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 174.
283 Al. Csetri, *op. cit.*, p. 105.
284 Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III—5 402, f. 149.
285 N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 190.
286 Vezi Marceli Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, p. 380.
287 *Ibidem*, p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mis în Ungaria și a stăruit pe lîngă Bathyani [288]. După cum se știe, toate acele străduințe s-au încheiat cu acordul din iulie, acel *Proiect de pacificare* pentru a cărui negociere detaliată fusese autorizat Bem [289]. Era însă prea tîrziu.

În tot acest timp, între emisarii români ce acționau în Transilvania, Debrețin și Pesta și polonezi se ajunsese la o conlucrare amiabilă. Cererile lui N. Bălcescu privitoare la drepturile românilor au fost preluate de Bystrzanowski „ca să ceară și el aceia pentru slavi" [290]. La mijlocul lunii iulie N. Bălcescu nota satisfăcut că „Bem e cu totul *pentru noi*", că primise poruncă, dictată chiar de Bălcescu, să conlucreze cu românii și că legiunea poloneză a refuzat să meargă contra lui Avram Iancu [291]. La 1 iulie N. Bălcescu comunica [292] lui Ion Ghica cum Bem ceruse *„a face pace cu românii"* lui Avram Iancu, că polonezii *au cerut de la Bem* ca ei să nu se bată *contra românilor*", că „sînt prea bine cu *Dembinski și mă va ajuta* crez. Asemenea și Bystrzanowski" ; că el, Bălcescu, i-a recomandat lui Avram Iancu „să caute *a se învoi cu Bem*, îndemnînd pe acesta a se pune în capul *unei mișcări mai mult română* sau curat transilvane, fără excepție de *nație*, căzînd *guvernul maghiar*. Asemenea am scris lui *Bălăceanu*". Foarte importantă este și însărcinarea dată de N. Bălcescu lui Cezar Bolliac pentru Bem : „ca să-*i zică* cu meșteșug mare *că noi l-am numi* bucuros *de domn sau rege al nostru*" [293].

Este greu de crezut că N. Bălcescu putea să-și atribuie o plenipotență atît de mare, propunînd cu de la sine putere domn sau rege. Mai verosimilă ni se pare ipoteza că, bănuindu-i planuri mari și veleități de conducător, N. Bălcescu a încercat să le exploateze în favoarea mișcării românești.

În sfîrșit, deputații români de la Debrețin încercaseră să cîștige protecția și bunăvoința lui Dembinski, crezînd că el va accepta, după intrarea lui Bem în Banat, comanda armatei din Transilvania, ceea ce nu s-a întîmplat, deoarece — nota [294] Cornelia Bodea — „probabil că perspectivele neclare ale problemei românești l-au făcut pe Dembinski să prefere comanda armatei din nordul Ungariei", o ipoteză care ni se pare cu totul acceptabilă. În această privință este semnificativ că, la 24 iulie 1849, Ion Ghica îi comunica lui Michal Czajkowski că Dembinski i-ar fi spus lui N. Bălcescu că *nu va primi comandamentul militar dacă ungurii nu vor recunoaște* naționalitățile slave și română [295]. Dealtfel, Dembinski avea să afirme că s-a dus în Ungaria fără a înceta să se străduie ca maghiarii să încheie un tratat prin care să garanteze slavilor libertatea, privilegiile lor și naționalitatea, iar slavii să se alăture maghiarilor care reprezintă nu numai cauza

[288] *Ibidem.*
[289] Ion Ghica, *op. cit.*, II, p. 130.
[290] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 191
[291] *Ibidem*, p. 217, 218.
[292] *Ibidem*, p. 202, 203, 206.
[293] *Ibidem*, p. 202.
[294] Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 211.
[295] P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, p. 119. Vezi scrisoarea lui N. Bălcescu din 29 iunie 1849, în N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

libertății Ungariei, ci și a Europei [296]. Să mai adăugăm că, la Pesta, Wysocki, Jakubowski și Sulakowski semnaseră [297] contractul pentru proiectata legiune română, la a cărei comandă candida tot un polonez, Ilinski [298], aflat în strîns contact cu Bălcescu [299].

În toată această perioadă a sforțărilor spre înțelegere, urmărită în Transilvania și Ungaria, cercuri largi ale mișcărilor naționale europene se aflau în căutarea unor soluții salvatoare, acționînd tot mai hotărît în același nobil scop. „La Pologne" și „La tribune des peuples" sprijineau cauza românilor [300], făcînd un loc tot mai larg condeielor românești și chestiunilor legate de soarta românilor. La Veneția, în martie 1849, Tommaseo a creat „Societatea fraternității popoarelor" și a cerut lui Adam Czartoryski să medieze conflictul maghiaro-slav [301], deci și cel româno-maghiar, mediere pentru care au acționat practic și Marcello Cerruti și Alessandro Monti [302]. Totodată, au dobîndit o nouă dezvoltare proiectele de alcătuire a unor federații sau confederații ale popoarelor din această parte a continentului.

În ianuarie 1849, Adam Czartoryski a trimis „pe teren" pe Dembinski, Kisielnicki (ambii se aflau în Ungaria), Butkiewicz, Budzynski, Bystrzanowski și Wl. Zamoyski cu misiunea de a milita pentru alcătuirea unei federații compusă din slavi, maghiari și români [303].

Bem [304], Dembinski [305], Bystrzanowski [306], Stanislas Worcell [307] erau preocupați de aceleași planuri, încît N. Bălcescu observa [308] în iunie 1849 la

---

[296] Dr. Adrjan Divéky, *Węgrzy a Polacy w XIX stuleciu* (Maghiarii și polonii în secolul al XIX-lea), Warszawa, 1918, p. 174.

[297] Vezi Șt. Lukasik, *Rumunija a Polska w XIX Wieku*, Kraków, 1929, p. 32; Ion Ghica, *op. cit.*, II, p. 146.

[298] La 5 iulie 1849 Wl. Zamoyski îi comunica lui Adam Czartoryski că legiunea română era ca și formată, iar comandantul ei fusese numit Skinder bei (Ilinski). Vezi *Jenerał Zamoyski 1803—1868*, V, 1847—1852, Poznan, 1922, p. 232.

[299] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 230.

[300] La 8 iunie 1849 „La tribune des peuples" a publicat protestul contra convenției de la Balta Liman, protest semnat de Ion Voinescu, C. A. Rosetti, V. Mălinescu, D. Brătianu și G. Marghiloman (vezi N. P. Smochină, *Les emigrès roumains à Paris (1850—1856)*, Paris, 1933, p. 16).

[301] M. Handelsman, *L'année 1848—49 en Italie et la politique du prince Adam Czartoryski*, Cracovie, 1935, p. 85.

[302] Vezi Al. Csetri, *op. cit.*, p. 94.

[303] Marceli Handelsman, *La Prince Czartoryski...*, p. 236.

[304] Vezi Șt. Lukasik, *op. cit.*, p. 30. La 19 august 1849 „La Pologne" publica un articol intitulat *Despre inutilitatea victoriilor maghiarilor, atît timp cît ei nu vor organiza rezistența pe o bază federativă*, în care spunea că ungurii trebuie să formeze o federație cu slavii și românii în care nu numai indivizii, ci și naționalitățile să aibă drepturi egale, elogiindu-se „sistemul lui Bem și Dembinski" ce prevedea „emanciparea completă și independența internă într-o federație a tuturor popoarelor anexate sau vecine Ungariei".

[305] Adam Lewak, *op. cit.*, p. 60; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 20.

[306] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 117.

[307] În articolele publicate în „Demokrata Polski", Șt. Worcel preconiza o confederație între Ungaria, Polonia și Țara Românească, care urma să alcătuiască „patria republicană, vastă și liberă" (Vezi Sandor Baumgarten, *Le baron P. de Bourgoing et l'intervention russe de 1849*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", III, fasc. 1—4, 1937, Budapesta, p. 196. Așadar, cel puțin după Sandor Baumgarten, Transilvania nu apare ca individualitate distinctă, încît teritoriul românesc era rupt în trei părți (Moldova era exclusă din calcul).

[308] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Debreţin că ideea unei confederaţii era mult răspîndită acolo. După cum se ştie, acordul din 18 mai 1849 de la Paris (între Adam Czartoryski, Szarvody, Pulszki, Teleki) a consemnat opinia reprezentanţilor maghiari, care acordau Slovaciei, Voievodinei şi românilor „întreaga lor autonomie şi să nu le ataşeze coroanei Ungariei decît printr-o *legătură federală*“ [309] (*s.n.*).

Din păcate nu exista o unitate de vederi nici măcar între fruntaşii aceleiaşi naţionalităţi în privinţa componenţei şi organizării federaţiei sau confederaţiei. Bem, Dembinski, Worcell ş.a. gîndeau la o federaţie româno-maghiaro-polonă, în vreme ce Adam Czartoryski, Bystrzanowski, Lenoir ş.a. militau pentru o federaţie slavo-româno-maghiară, al cărei pivot urmau să-l formeze slavii. Dar, cum bine s-a observat, Adam Czartoryski nu punea accentul pe adevăratele forţe ale progresului, ci pe cîştigarea aristocraţiei şi a cercurilor conservatoare [310], ceea ce ar putea explica şi ideea sa, îngustă, nerealistă, lansată în ianuarie 1849, privitoare la Viena ca centrul unei federaţii [311]. Bystrzanowski, de pildă, îi scria la 23 iunie 1849, din Pesta, lui Michal Czajkowski că Ungaria trebuie să devină un stat federal, în a cărui Dietă slavii şi românii vor avea majoritatea [312]. Gîndul la rolul preponderent al elementului slav i-a împins pe unii emigraţi polonezi pe poziţii greşite, de natură să zdruncine încrederea maghiarilor. În această privinţă, semnificative sînt rapoartele lui Lenoir [313] începînd cu iulie 1848 şi cele ale lui Tretter [314] din decembrie acelaşi an, în care se cerea sprijin pentru Jelacici care ar fi fost nevoit, la început, să menajeze susceptibilitatea austriecilor spre a-şi organiza armata şi că, *acum, în fruntea ei, el ţinea un limbaj naţional*.

Spre deosebire, de pildă, de Teleki [315], care ar fi dorit o confederaţie atotcuprinzătoare de la Marea Baltică la Marea Neagră, popoarele urmînd să dobîndească drepturi mai largi, fără să uite însă asigurarea preponderenţei maghiare, conducătorii guvernului revoluţionar priveau lucrurile aproape exclusiv printr-o prismă mai îngust naţionalistă. N. Bălcescu comunica lui Ion Ghica, la 3 iunie 1849, că fruntaşii maghiari Kossuth, Batthyani şi Szemere doreau o confederaţie compusă din Ungaria, Polonia, Ţara Românească şi Moldova, însă fără slavii de sud.

Interesul pe care polonezii îl arătau slavilor de sud supăra pe maghiari. Din acest punct de vedere, şi referindu-se în mod concret la croaţi care primeau arme din Franţa, Kossuth i-a spus în iulie 1849 lui Wl. Zamoyski că politica lui Adam Czartoryski era „inamică ungurilor şi funestă însăşi Poloniei, căci Polonia nu va renaşte dacă Ungaria va cădea. Însă prinţul [Adam Czartoryski — *n.n.*] favorizează pe inamicii Ungariei“ [316]. Firește,

---

[309] Ion Ghica, *op. cit.*, II, p. 144.

[310] Gy. Mérei, *Über die möglichkeiten eines Zusammenschlusses der in Ungarn lebenden Völker in den Jahren 1848—1849*, în „Acta Historica“, XV, nr. 3—4, 1969, Budapesta, p. 263.

[311] *Ibidem*, p. 279.

[312] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 117.

[313] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III—5 387, raportul nr. 28.

[314] *Ibidem*, f. 196.

[315] Gy. Mérei, *Föderationspläne in Südosteuropa und die Habsburger Monarchie in der Jahren 1849—1914*, în „Nouvelles études historique“, II, Budapest, 1965, p. 7 şi urm.

[316] *Jeneral Zamoyski 1803—1868*, V, p. 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kossuth nu găsea de cuviință să explice de ce anume Ungaria își făcuse inamici din celelalte naționalități ce luptau pentru emancipare. Aici, de-altfel, se afla nodul problemei care se încerca a fi dezlegat în mod diferit de cei interesați. N. Bălcescu, la rîndul său, nu agrea nici el o confederație în care elementul slav să predomine și față de care nu avea încredere. La 12 mai 1849 el îi scria [317] din Panciovo lui Al. G. Golescu-Arăpilă că de șase luni încerca să-i convingă pe polonezi de nereușita acțiunii lor printre slavii de sud care, în cele din urmă, au fost gata să cheme într-ajutor trupele țariste.

Dealtfel, N. Bălcescu, I. Ghica, Alex. G. Golescu-Albu ș.a. preferau în 1849 o confederație româno-maghiară-sîrbă, în vreme ce Ioan Maiorescu, A. T. Laurian și Al. G. Golescu-Arăpilă porniseră pe un drum închis al unei confederații sub egidă germană, prin care nădăjduiau să ajungă la unirea tuturor principatelor românești.

Multitudinea acestor proiecte, varietatea lor sînt, evident, un semn al strădaniilor menite să ducă la o alianță a popoarelor împotriva reacțiunii europene, dar, pe de altă parte, ele vădesc și neputința de a aduce la un numitor comun tendințe ce izvorau din dezvoltarea individualității fiecărei naționalități. Hipolyte Desprez observase [318] foarte bine că, spre deosebire de Mickiewicz care propaga un „panslavism literar liberal", în care popoarele neslave vedeau însă o cale ce ducea la panslavism, Adam Czartoryski are meritul de a fi lăsat libertate individuală deplină tuturor popoarelor ce urmau să ajungă la independență.

Adam Czartoryski n-a izbutit însă să-și impună planurile, ceea ce era și foarte greu în condițiile cînd — nota [319] Desprez — la Praga cereau să le fie cedat teritoriul locuit de slovaci, la Zagreb se cerea Croația, Slavonia și Banatul sîrbesc, iar la București și Iași erau revendicate teritoriile românești de peste munți — cereri drepte — la care, însă, maghiarii, împinși de o vanitate regretabilă ce domina liberalismul, declarau că nu cunosc nici cehi, nici slovaci, nici croați, nici români : „nu există în Ungaria[...] decît maghiari și supuși maghiari" pretindeau ei.

În această situație foarte complexă, românii și polonezii se apropiau în cea mai mare măsură de înțelegerea înaltelor țeluri pe care viitorul apropiat pentru români, mai îndepărtat pentru polonezi, avea să aducă împlinirea.

Una dintre chestiunile de mare însemnătate a raporturilor româno—polone a constituit-o extinderea operațiunilor armatei lui Bem în Țara Românească și Moldova. Ideea se înfățișa drept realizabilă ca urmare, în primul rînd, a stării de spirit a moldovenilor și muntenilor. Represiunile contrarevoluționare în Principatele Române agravau și mai mult acea stare de spirit. Continua, totodată, „vînătoarea" de polonezi. În februarie 1849, de pildă, a fost arestat la Iași preotul catolic Eugen Zapolski [320], iar la Galați, Tretter, care a fost predat consulatului țarist din București [321]. O lună mai

[317] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 168
[318] Hippolyte Desprez, *op. cit.*, II, p. 99.
[319] *Ibidem*, p. 88—89.
[320] *Anul 1848 în Principatele Române*, VI, p. 141.
[321] *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 379, 403.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tîrziu, la cererea generalului Moller, era căutată în Moldova broşura *Towarzystwo demokratyczne Polskie do slowian* (Asociaţia democratică poloneză către slavi) iscălită, printre alţii, de Ludwig Mieroslawski şi Stanislas Worcell [322], şi erau urmăriţi polonezii Fink şi Trszinski, plecaţi din Londra cu destinaţia Moldova [323]. Făcîndu-se ecoul reacţiunii ţariste, „Albina românească" cerea în mai 1849 nici mai mult nici mai puţin decît scoaterea emigraţiei polone de sub protecţia dreptului public european [324]. Toate straturile societăţii erau frămîntate, îndeosebi ţărănimea, care în multe cazuri refuza să lucreze proprietarilor. Pe de altă parte, la intervenţia [325] lui Adam Czartoryski fusese numit consul al Franţei la Bucureşti, în februarie 1849, Eugène Poujade, în care se puneau speranţe serioase de sprijin, în vreme ce operaţiunile armatei lui Bem îndreptăţeau un oarecare optimism.

Cu deosebire N. Bălcescu nădăjduia în ridicarea ţărănimii, care ar fi înlesnit mult extinderea operaţiunilor armatei lui Bem în Ţara Românească şi Moldova, în special în prima, direcţie pe care o preferau Bălcescu şi Cezar Bolliac. În martie 1849, N. Bălcescu credea că dacă Bem ar mai cîştiga o bătălie, „apoi fără îndoială că şi ţara noastră se ridică, căci ţăranii încă nu se supun, după cum ni se scrie din ţară, la lucru şi sînt foarte nemulţumiţi" [326]. Două luni mai tîrziu N. Bălcescu îi comunica lui Ion Ghica : „am aflat de la unii agenţi poloni şi unguri ce au fost prin ţeara noastră că poporul e gata să se ridice" [327].

Întemeindu-se pe aceste constatări, N. Bălcescu, Cezar Bolliac şi alţi emigraţi români s-au străduit să convingă pe Bem şi unguri să extindă operaţiile militare în regiunile extracarpatice. Ideea a pornit, neîndoielnic, de la români. O spune, de pildă, George Barițiu [328], la aceeaşi concluzie ajungînd şi istoricii noştri, între care, într-un studiu special, Gh. Duzinchevici [329]. Spre a-l cîştiga pe Bem pentru această idee, N. Bălcescu s-a gîndit să-i ofere, prin Cezar Bolliac, după cum am văzut, o ... promisiune : domn sau rege al românilor [330], în orice caz, *o carieră mai strălucită decît i-a făcut ungurii, dacă se va da nouă şi va goni pe muscali din Valahia mare* [331].

La 1/13 iulie 1849, N. Bălcescu îl anunţă pe Ion Ghica despre intenţia de a-l trimite pe Cezar Bolliac pe lîngă Bem să-l „dăscălească", că-i va da o plenipotenţă spre a ajunge la o încheiere cu Bem şi cerea prietenului său aflat la Constantinopol ca, în cazul în care Bem ar intra în Tara Românească, să plece cu Costache Negri într-acolo *ca să-l puneţi în capul trebilor* [332]. Se pare că planul lui N. Bălcescu se înfăţişa ca avînd sorţi de

[322] *Ibidem*, p. 381.

[323] *Ibidem*, p. 380—381. Încă din februarie 1849 era căutat, din nou, în Moldova, Faustin Filanowicz (Arh. St. Iaşi, Tr. 1772, op. 2 020, nr. 15 024, f. 15).

[324] „Albina românească", nr. 36 din 8 mai 1849, p. 147—148.

[325] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III—5 405, f. 75.

[326] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 148.

[327] *Ibidem*, p. 167.

[328] George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 594.

[329] Gheorghe Duzinchevici, *Un episod din revoluţia de la 1848—1849 ; trecerea generalului Bem în Moldova*, Cernăuţi, 1943, p. 6

[330] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 202.

[331] *Ibidem*, p. 215.

[332] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

izbîndă, îndeosebi după discuția pe care a avut-o cu Kossuth. La 14 iulie 1849 N. Bălcescu scria [333] entuziast din Szegedin că „sîntem salvați" de vreme ce Kossuth i-a recomandat să-l ia pe Avram Iancu și pe români și să treacă în Țara Românească, urmînd ca Bem să ia aceeași cale.

Că N. Bălcescu, Cezar Bolliac și tovarășii lor de luptă doreau să reanime revoluția în Țara Românească este cît se poate de firesc, după cum explicabilă este și dorința lui Kossuth, Bem ș.a. de a extinde flacăra revoluției în răsăritul continentului spre a lovi în rezervele forțelor intervenționiste. Problema este numai dacă cursul angajărilor militare în Transilvania și Ungaria ar fi îngăduit un sprijin prompt și decisiv militar în regiunile extracarpatice.

Ce-i drept, Kossuth îi spusese lui N. Bălcescu, cum am văzut, să-l ia pa Avram Iancu și pe români în Țara Românească, după care Bem l-ar fi urmat. Dacă Bem i-ar fi urmat, rămîne o chestiune problematică, important era însă pentru Kossuth să scape de Avram Iancu.

Ce gîndea însă Bem? Știm că el acceptase ideea extinderii operațiunilor militare în afara arcului Carpaților, dar nu știm cît de sincer și decis proiecta să acționeze. Marceli Handelsman observase [334] că Bem era un bun general, curajos, abil, dar că avea ambiții nemăsurate, că autoritățile de ocupație țariste din Țara Românească încercaseră prin intermediul lui Segur să-i smulgă generalului o declarație de respectare a teritoriului moldo-valah, încercări care au eșuat, Bem intrînd în Moldova și dezvăluind planuri ascunse.

Constatările lui Marceli Handelsman pot fi luate în considerare, cu o mică rectificare. La 22 martie 1849 Segur i-a cerut lui Bem o declarație, ce putea fi adresată lui Omer-Pașa, că nu va trece granița Principatelor [335], ceea ce a și obținut de vreme ce într-un raport [336] către Drouyn de Lhuys anunța că se afla în posesia acelei declarații dată de Bem la 26 martie. Este însă adevărat că împrejurările l-au constrîns pe Bem să nu respecte acel angajament, intrînd, după cum vom vedea, cîteva luni mai tîrziu în Moldova, nu însă înainte de a încerca să obțină de la Omer-Pașa permisiunea de a pătrunde în Țara Românească [337]. Asadar, se poate spune că Bem urmărea totuși să îndeplinească făgăduielile de extindere a operațiilor militare în Muntenia.

În privința veleităților nemărturisite ale lui Bem, lucrurile par mai complicate. Ce-i drept, lui Bem nu i se poate pune la îndoială curajul, cinstea, spiritul de sacrificiu, dar nu pot fi escamotate și anume slăbiciuni pe care s-au țesut rudimente de veleități personale nedestăinuite. Probabil că acestea erau bănuite, căci altfel nu se poate explica tentativa lui N. Bălcescu și Cezar Bolliac de a-l cîștiga cu promisiunea unei cariere strălucite. În această privință, semnificativă este reacția lui Bem la propunerea lui Cezar Bolliac.

---

[333] *Ibidem*, p. 216.

[334] Marceli Handelsman, *Czartoryski, Nicolas I-er et la question du Proche Orient*, p. 117.

[335] Hurmuzaki, XVIII, p. 134.

[336] *Ibidem*, p. 140.

[337] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atunci cînd, nota [338] N. Bălcescu în scrisoarea din 1/13 iulie 1849 către Ion Ghica, „plenipotentul" Cezar Bolliac i-a spus lui Bem „că noi îi putem face o *carieră mai strălucită decît* i-au făcut *ungurii, dacă se va da nouă şi va goni pe muscali din Valahia mare*, lui Bem *„nu i-a părut rău* de această izbire *à bout portant*. Se vede că aceasta o doreşte şi *Bem*".

Este posibil ca lui Bem să-i fi surîs acele promisiuni, dar hotărîrea de a pătrunde în Ţara Românească, în acele împrejurări, trebuie întemeiată, înainte de toate, pe calcule militare şi politice ale revoluţiei în general. Cum bine s-a observat [339], prin intrarea lui Bem în Muntenia se urmărea mutarea teatrului de război într-o altă ţară, adeziunile locale, punerea Turciei în situaţia de a lua o atitudine faţă de ruşi etc. Dealtfel, la 3 iulie stil nou Bem s-a adresat lui Omer-Paşa în legătură cu expediţia proiectată, dar Omer-Paşa n-a dat nici un răspuns, determinîndu-l pe Bem să urmeze o altă cale : cea a intrării în Moldova [340].

Cum şi în această parte se punea aceeaşi problemă a atitudinii Porţii, Bem a recurs la argumentele cele mai convingătoare pentru turci : l-a trimis pe Cezar Bolliac la Kossuth spre a lua daruri pentru Omer-Paşa, daruri menite să cumpere neutralitatea armatei otomane [341]. Acele daruri luate de Cezar Bolliac de la Kossuth n-au mai ajuns la Omer-Paşa, ceea ce nu l-a împiedicat pe Bem să pătrundă în Moldova.

Un bun studiu [342] consacrat intrării lui Bem în Moldova ne scuteşte să intrăm în amănuntele acelui episod. Explicaţiile [343] date scopurilor expediţiei ni se par, de asemenea, întru-totul acceptabile : oprirea înaintării trupelor ţariste dinspre Braşov spre Valea Mureşului, tăierea legăturilor trupelor ţariste aflate în Transilvania, silirea acestora de a părăsi Transilvania, împiedicarea aprovizionării trupelor ţariste prin capturarea depozitelor din Moldova, răsculareа ciangăilor din Moldova şi chiar a moldovenilor, apărarea ţinutului locuit de secui, deschiderea drumului lui Bem spre Galiţia, la care sînt de adăugat observaţiile altor istorici : mutarea războiului pe terenul inamicului [344], zdrobirea rezervelor generalului Moller [345].

Obiectivele erau, evident, foarte importante şi greu de atins. Totul depindea de forţele angajate în luptă : armata lui Bem şi prezumptivele forţe răsculate ale ciangăilor şi moldovenilor. Numărul ostaşilor generalului Bem este dat diferit în izvoare diferite — de la 2 000 la 11 000 de oameni [346]. În realitate, detaşamentul său nu depăşea 3 000 de oameni cu 6 tunuri [347]. Pe lîngă Bem se aflau şi români (Caracaş, Bălăceanu, Costescu şi Cezar

---

[338] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 215.
[339] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 7.
[340] Vezi *Ibidem*, p. 9.
[341] Vezi Ion Ghica, *op. cit.*, p. 11—12.
[342] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*
[343] *Ibidem*, p. 11.
[344] Eugeniusz Gyalócay, *Plan działan Bema w lecie 1849 r. j. jego wypad na Moldawie*, in „Bellona", Miesiecznik Wojskowy, Warszawa, XV, 1924, p. 11.
[345] Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 537.
[346] Hurmuzaki, *Documente*, XVIII, p. 176 ; *Anul 1848 în Principatele Române*, VI, p. 267—269 ; Bibl. Acad. Corespondenţa consulului austriac din Bucureşti, mapa a VIII-a, raportul lui Dworzak din 30 iulie 1849.
[347] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 13

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bolliac) [348], iar la Tg. Ocna a fost găzduit la Villara, căruia i-a cerut să i se alăture.

Bem a dat două proclamații (la 10/22 iulie adresată moldovenilor și la 12/24 iulie adresată autorităților civile ale ținutului Tg. Ocna), în care cerea populației să se răscoale, afirmînd că turcii vor da ajutor împotriva trupelor țariste [349]. Bem a evitat o ciocnire cu acestea din urmă, retrăgîndu-se și lăsîndu-l pe maiorul Tuzson cu 1 300 de oameni spre a aduna voluntari [350].

Cel de al doilea element de care depindea succesul expediției lui Bem era răscularea Moldovei, care s-a soldat cu un eșec total. Modul cum a fost primit detașamentul lui Bem în Moldova a fost înfățișat diferit. Izvoarele documentare sînt unanime însă în a aprecia că intrarea lui Bem a provocat un puternic șoc autorităților și marilor boieri din Moldova, dar efectul practic scontat nu s-a produs. Lăsînt la o parte marea boierime reacționară și autoritățile preocupate de oprirea răspîndirii proclamațiilor și liniștirea locuitorilor necesari atunci muncii cîmpului, Poujade susținea în august 1849 că proclamația lui Bem în Moldova „n-au produs nici cea mai mică impresie asupra poporului" [351], în vreme ce Michal Czajkowski nota că Bem s-a reîntors în Transilvania „atrăgîndu-și din partea moldovenilor cea mai înaltă simpatie" [352]. Românii aflați la Paris, prost informați, erau doar neliniștiți [353].

Eșuarea proiectelor de insurecție a Moldovei are mai multe cauze. Poujade avea, neîndoielnic, dreptate cînd afirma că dacă proclamația lui Bem n-au avut ecoul scontat în rîndurile poporului din Moldova, aceasta nu s-a datorat ostilităților față de cauza ungurilor, ci faptului că, pentru a se impune, expediția trebuia să se bazeze pe o armată victorioasă [354]. La această observație ar fi de adăugat că ecoul acelor proclamații nu avuseseră încă timpul material să se facă auzit [355], că necesitățile militare îl obligau pe Bem să mențină pe primul plan în calculele sale ceea ce se petrecea în Transilvania și Ungaria [356]. Pe de altă parte, moldovenii nu erau pregătiți să se atașeze de trupele lui Bem de vreme ce fruntașii luptei revoluționare se aflau peste granță, populația era dezinformată și vedea că detașamentul era prost înarmat, unii ostași chiar și numai cu topoare [357]. În sfîrșit, una dintre cele mai mari erori ale lui Bem a consistat în încrederea față de turci [358], repede înșelată.

---

348 *Ibidem*, p. 6.
349 *Ibidem*, p. 18.
350 *Ibidem*, p. 16, 19.
351 Hurmuzaki, XVIII, p. 179.
352 *Jeneral Zamoyski 1803—1868*, V, p. 250.
353 General R. Rosetti, *Ecoul printre românii din Paris a intrării oștirii lui Bem în Moldova (august 1849)*, București, 1942, p. 3.
354 Hurmuzaki, XVIII, p. 179.
355 P. P Panaitescu, *op. cit.*, p. 71.
356 *Ibidem*,
357 Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 24.
358 *Ibidem*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La Paris, unii români aflaseră că trupele lui Bem avuseseră o frumoasă conduită, plătind toată aprovizionarea cu ducați [359]. Ce-i drept, unei armate care urmărea să cîștige de partea sa populația unui teritoriu străin nu-i era îngăduit să se dedea la fărădelegi. Totuși, intervenția a provocat locuitorilor ținutului Bacău o pagubă de 546 112 lei [360]. Cum bine s-a observat [361], acțiunea lui Bem a fost un episod tactic de însemnătate secundară în raport cu teatrul general al operațiunilor militare. Dar obiectivele ei ar fi devenit realizabile dacă operația ar fi fost organizată corespunzător unor înalte țeluri, dacă răscularea populației locale ar fi fost pregătită și dacă turcii ar fi luat atitudinea dorită de emigrația polonă. Cum nici una dintre aceste condiții n-a fost îndeplinită, acțiunea lui Bem a rămas pentru trupele țariste o simplă diversiune.

Proiectul insurecționării țărilor române nu fusese însă abandonat, fiind reluat pe o altă scară, mai largă, un rol important revenind, de această dată, lui Eftimie Murgu. Acesta din urmă a avut, în acest scop, o întîlnire cu Bem la Făget, în noaptea de 14 spre 15 august 1849. Cu prilejul acestei întîlniri [362], Eftimie Murgu i-a propus lui Bem să răscoale Moldova și Țara Românească, la care acesta a precizat că va ocupa Transilvania care este „o fortăreață naturală", Murgu urmînd să „inițieze totul", ca apoi să fixeze împreună ziua insurecției generale. Constantin Florescu, care-l însoțea pe Bem, l-a asigurat pe acesta că este așteptat în Țara Românească „ca eliberator" [363]. Bem ar fi preferat ca marșul spre Țara Românească să se facă pe ruta Hațeg și trecătoarea Vulcan, în vreme ce Murgu propunea ruta Caransebeș—Orșova. Cum bine s-a observat [364], Murgu proiecta o răscoală a românilor din Moldova, Țara Românească și Banat condusă de Bem, ceea ce plănuise și Bălcescu în mai—iulie.

Unul dintre elementele esențiale ale calculelor pe care se întemeiau proiectele de expediție militară în Moldova și Țara Românească l-a constituit atitudinea turcilor. Se știe că emigrația polonă era o înfocată adeptă a conservării celor mai strînse și leale relații cu Poarta, nădăjduind în atragerea acesteia într-o angajare antițaristă. Primul pas către acest scop era impunerea unei atitudini neutre armatelor otomane în cazul ciocnirii dintre forțelor revoluționare și trupelor țariste în Moldova și Țara Românească. După cum am văzut, Bem încercase să cumpere neutralitatea lui Omer-Pașa, iar faptul că a intrat în Moldova se explică, printre altele, și prin aceea că acolo, spre deosebire de Țara Românească, nu se aflau trupe otomane. Turcii au negociat nu intrarea lui Bem în Moldova și Țara Românească, ci ieșirea ultimului său detașament din Moldova (comandat de Tuzson).

Dealtfel, încrederea în turci a fost una din marile erori ale emigrației polone în genere, atunci și mai tîrziu. Acea încredere a mers — cum s-a spus [365] — pînă la exaltare în presa poloneză — ca de pildă în „La Po-

[359] General R. Rosetti, *op. cit.*, p. 3.
[360] Vezi Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 31
[361] Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 537.
[362] Vezi I. D. Suciu, op. cit., p. 235—236 și Krzysztof Dach, *Nowy dokument...*, p. 467—468
[363] *Ibidem*, p. 236.
[364] *Ibidem.*
[365] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

logne" — care socotea iminentă o angajare a Turciei contra Rusiei. Dar după cum se știe, Turcia a evitat războiul, a menajat, ce-i drept, pe polonezi [366] și unguri și a dat satisfacție Rusiei, de care „se va lega" din nou prin convenția de la Balta Liman [367]. Michal Czajkowski observa, este adevărat, că intrarea lui Bem în Moldova nu a produs turcilor o impresie dezagreabilă [368], ceea ce însemna o foarte slabă consolare.

Autoritățile otomane nu puteau și nici nu se gîndeau să îmbrățișeze cauza revoluționarilor luptători pentru emancipare socială și națională. Ele îi foloseau în măsura în care îi puteau fi utili contra Rusiei țariste. Poarta nu era pregătită atunci să meargă pînă unde doreau, de pildă, emigrații polonezi și români, adică pînă la o angajare militară. Dealtfel, o atitudine activ dușmănoasă a Porții față de Rusia fusese prevăzută de aceasta din urmă, care luase măsuri preventive. În aprilie 1849, de pildă, generalul Grabbe se afla la Constantinopol cu misiunea de a convinge pe turci că țarul dorea să prevină complicații grave în Orient, de natură să-l pună în situația cînd „ar fi imposibil să reculeze în fața necesității de a recurge *la ultima ratio regis*" [369].

Întrebării dacă insurecționarea Principatelor Române în 1849 era sau nu legată de extinderea revoluției și pătrunderea polonezilor în propria lor țară i se poate da un răspuns afirmativ. Ideea era împărtășită și de emigrații români, în frunte cu N. Bălcescu, și de polonezi. Și Bem și Dembinski doreau să extindă lupta în Galiția și Podolia, N. Bălcescu observînd chiar în 14 mai 1849 că Bem ar fi avut promisiunea ungurilor că, de îndată ce va învinge pe austrieci, va putea pleca în Polonia cu 30 000 de oameni [370]. Se știe [371] că Adam Czartoryski se opunea unei diversiuni armate în Galiția, susținînd că Galiția nu trebuie răsculată decît cu ajutorul imediat al unei armate ungare ce ar fi trecut Carpații. Momente favorabile împlinirii acestei idei n-au lipsit în teritoriile poloneze. În martie-aprilie 1849, de pildă, izbucniseră răscoale țărănești în Cracovia, provocate de recrutări, ceea ce l-a făcut pe Agaton Giller să noteze că atunci ar fi fost prilejul unei intervenții a revoluției maghiare, dar ungurii n-au venit [372].

Or, ungurii nu puteau veni atîta vreme cît n-aveau asigurat spatele. O insurecție victorioasă în Țara Românească și Moldova ar fi oferit o asigurare fie și parțială în această privință, în vreme ce Moldova ar fi deschis drumul către Galiția.

În aceste proiecte de extindere a revoluției, colaborarea româno-polonă își mărea aria de acțiune. Încă în septembrie 1848 a avut loc la București [373] o reuniune româno-polonă de 29 de persoane : N. Bălcescu, Ștefan Golescu,

---

[366] Semnificativ este că la tratativele dintre Tevfic bei, trimisul lui Omer Pașa, și Tuzson a participat și moldoveanul Aslan, care înarmase pe moșia sa în 1848 polonezi, ca însoțitor al emisarului otoman *(ibidem*, p. 17).

[367] Vezi *ibidem*, p. 18.

[368] *Jeneral Zamoyski 1803—1868*, V, p. 250.

[369] *Lettres et papiers du chancelier Comte de Nesselrode 1760—1856. Extraits de ses archives...*, IX, 1847—1850, Paris, f. a., p. 226.

[370] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 174.

[371] Vezi Marceli Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, p. 378.

[372] Agaton Giller, *op. cit.*, IV, p. 192.

[373] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III—5406, f. 182—189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cristian Tell, Butkiewicz, Zablocki, Korsak etc. Reuniunea a luat hotărîrea de a-i trimite în Galiția pe Ștefan Golescu și Butkiewicz. După cum se știe, în cele din urmă au pornit la drum Butkiewicz și Constantin Bălcescu. Acesta din urmă n-a îndreptățit însă încrederea ce i se acordase : la Cracovia, aflînd de izbucnirea revoluției în Lemberg, a „luat-o înapoi", la Paris [374].

Misiunea lui C. Bălcescu se încadra în proiectele de aplanare a divergențelor între conducătorii naționalităților și de extindere a revoluției, C. Bălcescu fiind îndatorat să ajungă la înțelegere cu sîrbii (după parcurgerea Galiției) [375].

Din motive binecunoscute (în parte înfățișate și aici, în măsura în care se leagă de obiectul studiului nostru), acele proiecte au eșuat. Revoluția a fost înfrîntă. Numeroși luptători au luat drumul exilului, nu puțini trecînd prin Țara Românească, în dreapta Dunării, oferind țarului prilejul să provoace așa numita chestiune a refugiaților polonezi, binecunoscută în istoriografie.

La 30 decembrie 1849 o comisie stabilea [376] că numai la Șumla se aflau 3 generali, 230 de ofițeri, 575 subofițeri și soldați și 7 civili — toți polonezi, în vreme ce, în septembrie, la Vidin se aflau 871 de polonezi [377].

Dembinski și Bem au ajuns la Vidin trecînd prin teritoriul românesc [378]. Unii polonezi s-au convertit la islamism spre a scăpa de urmărirea țarului, luînd nume otomane, mulți au proiectat organizarea unor colonii poloneze în imperiul otoman [379], a unei școli militare [380], s-au înființat legiuni poloneze, ca de pildă cea a lui Bem (Murad Pașa), apoi cea a lui Michal Czajkowski în care s-au înrolat și unii români, ca de pildă Constantin Racoviță [381].

În această perioadă de confuzii și deznădejde au început să se înfiripeze noi acțiuni menite să reanimeze emigrația polonă în Orient, pregătind-o pentru momentul propice al reluării luptei de emancipare socială și națională.

• • •

Referindu-se la epopeea anilor 1848—1849, Ion Ghica observa într-o scrisoare din 1 februarie 1850 către generalul Wysocki că „chestiunea națională se complica mai mult, pe măsură ce revoluția avansa spre Dunăre" [382]. Într-adevăr, alături de stadiul de dezvoltare a burgheziei, de forța

[374] C. D. Aricescu, *op. cit.*, II, p. 56.

[375] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 73.

[376] *Pamietniki jenerala Wysockiego. Dowody legionu polskiego w Węgrzech z czasu kampanii węgierskiej w roku 1848 i 1849* (Amintirile generalului Wysocki. Mărturiile unui legionar polonez în Ungaria din timpul campaniei ungare din anul 1848 și 1849), ed. a II-a, Krakow, 1888, p. 131—146.

[377] *Correspondence respecting refugees from Hungary within the Turkish Dominions*, London, f. a., p. 41.

[378] Vezi Eligiusz Kozlowski, *op. cit.*, p. 571.

[379] Vezi Sewerin Bielinski, *Polacy w Turcyi po upadku rewolucyi węgierskiej w roku 1849* (Polonezii în Turcia după înfrîngerea revoluției ungare în anul 1849), Poznan, 1852, p. 55, 57.

[380] George Fotino, *op. cit.*, II, p. 374.

[381] *Ibidem*, p. 379.

[382] *Documente și manuscrise literare*, II, București, 1969, p. 95 (Culegere aleasă, publicată, adnotată și comentată de Paul Cornea și Elena Piru).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și reacțiia puterilor contrarevoluționare, chestiunea națională a fost unul din factorii esențiali de natură să explice desfășurarea evenimentelor și esența învățămintelor revoluției din 1848—1849 în estul continentului.

Nu intră în obiectul studiului nostru tratarea urmărilor și a învățămintelor revoluției din 1848—1849, dealtfel pe larg dezbătute în istoriografia modernă și contemporană internațională. În ce privește raporturile româno-polone în acele împrejurări, vom sublinia doar că, în pofida eșecurilor, a multor frămîntări și proiecte neduse pînă la capăt, anii 1848—1849 n-au fost zadarnici fie și numai pentru faptul — cum bine aplica la obiect P. P. Panaitescu adagio-ul — că în istorie nimic nu se pierde [383]. Ce-i drept, revoluția română din 1848 nu s-a putut sprijini pe cea polonă care a eșuat, iar aceasta din urmă nu s-a putut sprijini pe cea română, care a fost prea curînd înăbușită [384]. Dar anii 1848—1849 au deschis, totuși, o nouă etapă în istoria relațiilor româno-polone. Contactele dintre fruntașii mișcării de emancipare a celor două popoare, începute în deceniul premergător revoluției, au prins în 1848—1849 contur, au fost așezate pe o bază ideologică și programatică definită, colaborarea a luat un curs concret, ajungîndu-se pînă la importante convergențe în trasarea căilor și alegerea mijloacelor necesare atingerii țelurilor emancipării naționale a celor două popoare.

Polonezii s-au convins practic de însemnătatea alianței cu românii, de posibilitatea conlucrării cu ei și a folosirii teritoriului lor. Românii, la rîndul lor, au tras învățăminte din bogata experiență a emigrației polone și și-au intensificat eforturile spre a-și întări audiența pe plan european, în care scop au știut să utilizeze poziția particulară a emigrației poloneze pe plan internațional.

Firește, influența emigrației polone asupra unor fruntași ai luptei pentru o emancipare socială și națională în estul continentului a fost vădită și necontestată. Franz Pulszki sublinia [385] că Adam Czartoryski a fost cel dintîi care s-a străduit să introducă în politică problema națională și justețea pretențiilor naționale, socotind necesară egalitatea ungurilor cu românii și cehii, cîștigîndu-l pe Teleki, de pildă, pentru această idee, făcîndu-l să devină „îndeosebi aplecat" să pactizeze cu românii în chestiunea Transilvaniei. Reacțiunea, îndeosebi cea de inspirație țaristă, exagera însă influența emigrației polone din motive ușor de bănuit. În aprilie 1849, de exemplu, în „Albina românească" se scria că Lajos Kossuth „au încăput sub înrîurirea polonilor și acum urmează ca o mașină după propaganda polonă" [386]. Semnificativ este că această exagerare era legată de proclamarea independenței Ungariei și a ruperii de Habsburgi.

Încercările de cooperare și coordonare a acțiunilor româno-polone, cele de acomodare a proiectelor fruntașilor luptei pentru emancipare la miș-

[383] P. P. Panaitescu, *Revoluția română de la 1848 și alianța polonă*, p. 72.

[384] *Ibidem.*

[385] Franz Pulszki, *op. cit.*, II, p. 330—331. În 1851 Teleki îi spunea lui Brătianu și Golescu (nu se indică prenumele) că în problema transilvăneană poporul este cel ce trebuie să hotărască. Un compatriot, martor al discuției, i-a atras atenția lui Teleki să nu mai repete această idee pentru că va fi socotit în patrie trădător, la care acesta din urmă i-a cerut lui Iulius Andrássy să-i trimită compatriotului său provocarea la duel (*ibidem*, II, p. 313).

[386] Vezi „Albina românească", nr. 35 din 5 mai 1849, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

carea națională europeană, înrîuririle reciproce pe plan organizatoric [387] și al ideologiei naționale [388] au avut urmări reale și binefăcătoare. Pe de altă parte, neglijarea atragerii maselor în lupta pe baza împlinirii integrale a revendicărilor fundamentale, amplificarea nejustificată a încrederii în efectele diplomației marilor puteri își au însă sursa explicației parțiale și în acel curent înrîuritor.

Era însă vorba de influența partidei aristocratice. Ce-i drept, unii dintre moldoveni, după cum am văzut, C. A. Rosetti și alții în Țara Românească, erau în 1848—1849 mai apropiați de democrații polonezi. Cum se face însă, se întreba [389] P. P. Panaitescu, că majoritatea fruntașilor români, inclusiv N. Bălcescu, s-au legat mai mult de partida aristocratică și nu de cea democratică? Istoricul român observă că N. Bălcescu și ceilalți tovarăși de luptă cunoșteau ideologia celor două partide și au făcut alegerea în deplină cunoștință [390]. Această opinie, într-adevăr, se confirmă.

Noi am adăuga că, după cum am văzut, românii, inclusiv N. Bălcescu, n-au rupt raporturile cu democrații polonezi, ci le-au continuat; înșuși Adam Czartoryski s-a opus acelora care cereau să se impună românilor încetarea legăturilor cu partida democratică. Adam Czartoryski își dădea seama că din punctul de vedere al concepției sociale, conducătorii mișcării românești, cu mici excepții, erau mai apropiați de partida democratică. Între români nu exista o departajare atît de netă a grupărilor ca la polonezi. Gh. Magheru spunea [391] în februarie 1849 că „noi n-avem nenorocirea ca polonii a fi împărțiți în două cîmpuri: partida aristocratică și partida democrată! Sîntem, gîndesc, toți democrați! Toți avem aceleași sentimente politice și sociale și poate numai în mijloacele practice ar fi putină diferență". Chiar dacă Gh. Magheru exagera, de vreme ce se vădiseră „diferențe" tactice și de concepție, nu-i mai puțin adevărat că ele nu s-au transformat în poziții ireconciliabile.

Apropierea fruntașilor mișcării românești de partida aristocratică se întemeia pe considerente cît se poate de reale și practice, explicate corect de P. P. Panaitescu [392]: Adam Czartoryski era recunoscut ca reprezentant al Poloniei de guvernele francez și englez; revoluționarii români vedeau în republica franceză principalul sprijin extern; democrații polonezi se bazau în lupta lor pe orașele din Galiția și Poznania și aveau „puține legături utile în Europa și mai ales în Turcia și Franța"; revoluționarii români constataseră că democrații polonezi nu știuseră să se apropie de țărănime, pe cînd conservatorii le puteau da un sprijin concret militar și diplomatic.

Pe această bază s-a operat și apropierea dintre N. Bălcescu și partida aristocratică, apropiere ce viza, după 1848, rolul primordial al factorului național. „Pînă cînd un popul — scria [393] N. Bălcescu la 21 ianuarie 1849

[387] Vezi George Fotino, *op. cit.*, II, p. 396.
[388] Vezi Al. Marcu, *Conspiratorii și conspirații...*, p. 8; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.
[389] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 62.
[390] *Ibidem.*
[391] George Fotino, *op. cit.*, II, p. 230.
[392] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 62.
[393] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Ion Ghica — nu va exista ca națiie, n-are ce face cu libertatea. Libertatea se poate lesne redobîndi, cînd se va pierde, iar naționalitatea nu [...]. Pentru mine, chestia naționalității o pui mai presus de libertate". N. Bălcescu, ca și alți fruntași ai revoluției române, a tras concluzia cuvenită din intervenția contrarevoluționară externă : pentru a putea transforma structurile interne potrivit propriei lor voințe, românii trebuiau să acorde prioritate lichidării imixtiunilor dăunătoare și primejdioase externe, în primul rînd protectoratul țarist. În această privință ideile lui N. Bălcescu și Czartoryski coincideau perfect, cel dintîi încurajînd apropierea și cooperarea celui din urmă prin cuvinte flatante [394].

Neîndoielnic însă că între N. Bălcescu și Adam Czartoryski rămîneau deosebiri mari de concepție, care pot fi deduse fie și numai prin faptul că cel dintîi n-a părăsit atitudinea democrat-revoluționară cu toate schimbările de accente impuse din motive tactice. Acele deosebiri existau chiar și numai în planul raporturilor româno-polone. În vreme ce Adam Czartoryski acorda întîietate chestiunii slave [395], socotind-o pe cea română (sau maghiară) ca o anexă a celei dintîi, N. Bălcescu profesa o concepție mai largă, care cuprindea soarta tuturor popoarelor din est, militînd pentru conservarea, unirea și solidaritatea tuturor naționalităților din estul continentului, inclusiv cea slavă, pe o bază egalitară.

Unii dintre polonezii stabiliți de mai mult sau mai puțin timp în Principatele Române s-au aplecat cu interes asupra realităților locale, studiindu-le, oferind soluții de însemnătate generală. Un exemplu în această privință îl constituie urmărirea de către emigrația polonă a chestiunii agrare în Principatele Române după revoluția din 1848. Semnificativă în acest sens este aspra critică [396] a lui Gradowicz, tradusă în franceză la 18—30 ianuarie 1850, la adresa memoriului lui Arsachi în problema agrară, memoriu destinat la 27 septembrie 1849 Rusiei și Porții. Este încă o dovadă a extinderii raporturilor româno-polone, a adîncirii lor, a tendințelor manifeste către o cunoaștere reciprocă mai bună, mai temeinică.

Mai presus însă de toate românii se inspirau și din marea rezistență a polonezilor, din *țăria pe care se întemeia patriotismul lor*. Răspunzîndu-i la 15 mai 1849 lui Ștefan C. Golescu, care acuza descurajare și tristețe, Zoe Racoviță scria că-i înțelegea tristețea, nu însă și descurajarea. De ce nu privește la polonezi — nota ea — „care după atîția ani de exil și de suferințe nemaipomenite și a căror patrie este aproape pierdută pentru ei, totuși curajul lor este mereu același, speranțele lor n-au diminuat cu o linie și ei speră să recîștige încă această patrie care le este atît de scumpă" [397].

---

[394] *Ibidem*, p. 317 (scrisoare din 1 iulie 1850 către Wl. Zamoyski).
[395] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.
[396] Vezi *ibidem*, p. 64—66.
[397] George Fotino, *op. cit.*, II, p. 302. Atașamentul Zoei C. Golescu față de cauza polonă rezultă și dintr-o picantă relatare a sa din februarie 1851 : la Goleşti, familia era vizitată de un doctor polonez din armata țaristă. Pentru a se răzbuna pe el, gazdele făceau propagandă în favoarea Poloniei, toastînd pentru reînvierea ei *(ibidem*, III, p. 192).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Baza creată raporturilor româno-polone în 1848—1849 n-a fost părăsită după înfrîngerea revoluţiilor. Urmările şi învăţămintele acelor ani au oferit temeiurile reluării străduinţelor ce păreau la un moment dat zădărnicite.

L'ÉMIGRATION POLONAISE ET LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES PENDANT LA REVOLUTION DE 1848—1849

RÉSUMÉ

A partir de 1795, moment où l'Etat polonais disparaît de la carte de l'Europe, et quand de nombreux Polonais trouvent un abri dans les Pays Roumains, les objectifs de lutte des deux peuples deviennent, à nombreux points de vue, identiques, sur le premier plan se situant la reconstitution de la Pologne indépendante, la création de l'Etat national roumain unitaire, comme un premier pas sur la voie de la conquête de l'indépendance et l'achèvement de l'unité de l'Etat et l'émancipation sociale.

L'Identité de certains objectifs de lutte a rendu inévitable le dévelopement de leur collaboration. Les Roumains étaient intéressés à s'assurer l'appui de l'émigration polonaise, qui était expérimentée, puissante, qui avait audience aux plus hauts cercles politiques européens, une force politique qui s'est vite crée une position tout à fait particulière sur la continent. Motifs entre autres d'ordre géographique, politique, stratégique expliquent l'intérêt dont les patriotes polonais ont cherché la coopération avec les Principautés Roumaines.

Les puissances copartageantes — notait Adam Lewak — ont encerclé la Pologne en fer, la seul issue se trouvant aux frontières sud-est, c'est-à-dire vers et par la Moldavie et la Valachie, un corridor qui menait vers les territoires où les polonais comptaient constituer des bases politiques et militaires.

Si l'on ajoute le statut juridique international particulier des Principautés Roumaines qui se trouvaient sous la suzeraineté de la Porte Ottomane, l'allié naturel de la Pologne, le développement sans précédent de la lutte sociale et nationale des Roumains, les relations culturelles traditionnelles entre la Roumanie et la Pologne, la grande sympathie que la cause polonaise trouvait dans toutes les couches sociales du territoire roumain etc., expliquent l'acharnement avec lequel les Polonais ont cultivé leurs relations avec les Roumains.

L'ensemble des problèmes sur lequel l'auteur a concentré son attention embrasse les objectifs de lutte côte à côte de l'émigration polonaise et des Roumains, leurs particularités, les formes de collaboration et leurs traits spécifiques, les résultats, les affinités et les contrastes, l'injonction des grandes puissances etc.

Après les événements de 1846 de Galicie, les Principautés Roumanies (en particulier la Moldavie) offrent des conditions propices à l'action polonaise. Bénéficiant de l'appui de certaines larges couches sociales roumaines, le parti démocratique polonais consolida sa position. Des représentants de ce parti ont formé détachements armés et ont participé à la révolution roumaine de 1848.

En dépit du fait que la majorité des révolutionnaires roumains étaient plus rapprochés, sur le plan des conceptions, du parti démocratique polonais, ils ont montré une certaine préférence pour la collaboration avec le parti aristocratique polonais, vu que celui-ci leur promettait un appui plus consistant, diplomatique et militaire. De là, les efforts de constitution d'un front commun roumano-polonais, les tentatives d'aplanissement des divergences entre les nationalités du centre et de l'est du continent. L'auteur insiste amplement sur le rôle du général Bem en Transylvanie, sur celui de N. Bălcescu, I. Ghica, Dembinski, Bystrzanowski, etc., de conciliation des intérêts de la révolution avec le respect complet des droits nationaux des peuples, Dans cette situation très complexe, les Roumains et les Polonais s'approchaient dans la plus grande mesure de l'entendement des hauts desseins dont proche avenir pour les Roumains, plus éloigné pour les Polonais, devait leur apporter la réalisation.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ȘTEFAN CEL MARE — MARELE EUROPEAN

DE

D. CIUREA

„Un tanto signor
quanto è questo...".

Matthaeus Murianus

In Europa celei de a doua jumătăți a secolului XV [1], marile monarhii feudale Franța și Anglia erau în refacere după un lung și ruinător conflict, urmat de noi complicații interne; Spania, unificată pe vestigiile dominației islamice seculare, se lansa în acțiuni de forță și de expansiune; Italia, fracționată politic în tiranii, monarhii și republici, reunite fictiv într-o ligă italică, producea valori în serie, în raport cu moștenirea clasică, continuu prezentă, radiind puternic și multiform. Habsburgii — Frederic III și Maximilian — erau în „somnolență" ori n-aveau bani. În estul Europei, monarhia otomană, prin cucerire, își instaura, final și irevocabil, dominația în zona Balcani—Dunăre și acapara ruinător traficul în Marea Neagră. Energiile umane conștiente erau grav preocupate de o stăvilire a acestor forțe genuine care, preluînd elemente din ordinea și anarhia bizantină (Ch. Diehl), în numele Islamului, pretindeau supunere necondiționată și resemnare. Speranțele n-au dispărut total, pînă la consumarea dramei finale, sau disperarea a generat acte care au impresionat și decepționat, reținut și menținut (cazul Belgradului în 1456).

Trei figuri mari s-au continuat în această acțiune temerară și și-au acumulat merite și elogii, dar Europa „catolică" („Republica Creștină") și cea „ortodoxă" n-au fost în stare, renunțînd la divergențe și controverse, într-un efort comun să combată efectiv și să stăvilească avansarea impetuoasă a Islamului, care frîngea brutal o evoluție devenită organică în sud-estul european.

Ștefan cel Mare, comparat și cu Ludovic XI și cu Ivan III, a depășit prin tenacitate, temeritate și fermitate figurile lui Ioan de Hunedoara și Scanderbeg [2], așa cum subliniau unanim umaniști valoroși ca Dlugosz, Buonaccorsi, Miechowita [3]. Aureola lui Ștefan cel Mare era și mai luminată de nimbul romanității, la care se referea, un secol mai tîrziu, și un Jan Solikowski (1588) [4]. După episodul de la Baia (decembrie 1467), era readus la realitate un monarh megaloman, a cărui „genialitate" era exagerată de Bonfini și de Buonaccorsi. După dezastrul din 1497, un machiavelic obsedat se prăbușea spectaculos. „Pacem domi foris bellum", o lozincă inserată de Bonfini, era sloganul epocii. De la un capăt la altul al domniei și vieții sale, Ștefan cel Mare, în condiții de incertitudine și de amenințare

---

[1] Cf. D. Hay, *L'Europe aux XIV-e et XV-e siècles*, Paris, 1972.

[2] Fr. Pall, *Scanderbeg et Jean Hunyadi*, în „Studia Albanica", 1, Tirana, 1968.

[3] Cf. și P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în *SCȘI*, istorie, 2/XI, 1960, p. 199—226.

[4] „Stephanus Valachiae id est Italicae coloniae presidem et turca devicto et Poloniae et Ungariae regibus superatis triumphum egerat" (Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 103).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continuă, pentru el personal și pentru țara sa, a demonstrat efectiv că forța brutală nu este suficientă pentru a impune inechitatea dominației străine, că vigilența și acțiunea energică pot menține, chiar și pentru secole, existența unei formațiuni statale redusă ca proporții, avantajată geografic și solidă sub raportul etnic, printr-o conștiință de neam, continuu prezentă, tocmai pentru a combate somnolența și vegetarea, devenite realități în zona balcanică în secolul al XV-lea, după convulsii.

Statul medieval Moldova s-a format în condiții particulare, de revărsat etnic și de vacuum politic, într-o zonă net delimitată geografic, de periferie pentru cele două monarhii, în care n-a existat anterior o formație unitară: zonă de trecere și de habitat temporar în partea stepică și zonă de permanență pentru elementul românesc în partea depresionară a versantului estic al Carpaților. Expansiunea și consolidarea au fost în raport direct cu refluxul nomadismului, acalmia și interregnul. Consistența etnică și resursele au contribuit la cristalizarea formației statale inițial pe baze largi populare, ulterior prin feudalizare de nivel mediocru. Organizarea completă a statului feudal Moldova poartă pecetea geniului lui Ștefan cel Mare, cum arată și expresia, din unele documente, „întemeierea țării". Diviziunile administrative, sistemul de fortificații și elementele strategice, nivelul economic al orașelor, schimburile de interior și externe, în baza actelor vamale, cu stipulații precise, circularea valutei forte de nivel european, organele centrale și locale redau preocuparea intensă, deși în condiții particulare, de a ridica statul la o funcție maximă și nu ca o expresie de exclusivitate. Moldova, ca stat, ca bastion al libertății, a devenit o expresie și o noțiune cu conținut și sens mistic, transcendent, redat și în literatura dramatică. Ștefan cel Mare nu voia să fie singur și izolat în efortul de combatere a unui pericol mortal. Tradiția de luptă pentru existență liberă și echitate s-a fixat și menținut și în fața ei s-au plecat înșiși oprimatorii. A fost o componentă esențială în efortul conjugat, de areopag european, pentru restabilirea unei realități istorice și unor drepturi aferente încălcate, dar rămase, totuși, imprescriptibile.

•

Din 1457 și pînă în 1474 tînărul domn, poate trecut prin experiențe de turnir, prelua dramatic o conducere afectată de o triplă servitute, de care se va degaja și pe care o va remodela în raporturi mai puțin dezonorante pentru țara sa, asupra căreia se îndreptau priviri și pretenții de dominație, dependență și de anexiune efectivă. Impostori și pretendenți serveau de instrumente, față de care trebuia acționat prudent, insidios și ferm, pentru neutralizare și înlăturare, sau acceptate situații aparent definitive, pe care hazardul le va înlătura. Forța combativă otomană impunea cele mai grave preocupări. În 1459, Ștefan cel Mare se recunoștea vasal al regelui Cazimir (actul de la Owerkielowicze) „iuxta consuetudinem antiquam", dar omagiul, deși cerut insistent, a fost amînat pînă în septembrie 1485.

Din mica sa burgadă de la Vaslui, la care se referea și Dlugosz, Ștefan cel Mare lansa la 28 noiembrie 1474 un apel papei Sixt IV, într-o scrisoare — document definitoriu, care resimte sublimul personalității, la care se referea, în 1502, și medicul venețian Matteo da Murano — cerîndu-i să acționeze pentru solidarizare, la nivel european, în constituirea frontului creștin de luptă antiotoman, el fiind pregătit să înfrunte „uraganul Semilunii" „cu toate forțele". Și-a dezvăluit „tainele inimii" sale solului venețian Paolo Ognibeu, care revenea de la „Assam beg" și care avea să-i vorbească ca el însuși [5]. Cu cine era pregătit se știa și se știe: cu cei 40—60 mii țărani „valahi", într-o „generalis insurrectio", așa cum cerea și impunea și „legea țării". Episodul de la Vaslui (marți, 10 ianuarie 1475) a fost redat realist și elogios în cronica Moldovei, dar și de Dlugosz și de Matei de Miechow [6]. În *Breve Chronicon Daciae* de la Brașov (*Quellen*, IV) se făcea mențiunea: „1475 Stephanus waywoda Moldaviae Turcas caedit quatuor duces et 36 signa militaria capit".

Intervenția brutală turcească a lui Soliman pașa, beilerbeiul Rumeliei, a fost determinată de atitudinea demnă a unei țări libere în fața ultimatului sultanului, care pretindea Cetatea Albă și Chilia și tributul neachitat. În mlaștina de la Racoviț și Bîrlad, s-a consumat o înfrîngere spectaculoasă, într-un raport de forțe de 3—1 (40 000 contra 120 000). Această „victoria mirabilis" a uimit Europa și a lăsat un ecou puternic și în secolul al

[5] Orig. Bibl. Marciana, Venezia (Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 224).
[6] *Hist. pol.*, ed. 1711, p. 508, 516, 525—526, 546—547.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XVI-lea. Matei Corvin căuta și el să-și facă parte din gloria „vasalului" [7] și era stigmatizat de Matei de Miechow că-și aroga lauri străini „vanitate solita", umanistul polon ridicînd un imn de slavă voievodului valah, care apăra și țara sa [8]. Ștefan cel Mare însuși, la 25 ianuarie 1475, din Suceava, se adresa principilor creștini, anunțîndu-le victoria sa totală contra celor 120 000 turci veniți cu Soliman pașa, Ali beg și alții pentru a cuceri, pentru sultan, Moldova, „poartă a creștinătății". Îi asigura că va continua lupta și le cerea să acționeze „pe mare și pe uscat", pentru a „tăia dreapta" turcilor. Papa Sixt IV a cerut lui Matei Corvin să ajute pe Ștefan cel Mare. În iulie 1475 Ștefan cel Mare, prin soli, a prestat omagiul lui Matei Corvin, la Buda, trimițîndu-i trofee turcești, „în semn de obediență", reluînd, astfel, raporturile („ora sono bene d'accordo") [9]. După imaginea emersoniană, toți moldovenii deveniseră „Ștefani" în miniatură, în acest efort suprem pentru libertate. Istoriografii moderni au pus la îndoială importanța efectivă a acestei victorii, dar la Vaslui, în ianuarie 1475, se afirma existența pentru secole a unui fragment al unui popor mare, în lupta cu adversitățile continui, la care s-au referit atîția istorici și literați [10].

Sultanul a fost profund afectat de înfrîngerea lui Soliman pașa și a hotărît să intervină personal. A urmat inevitabil „funesta Valachiae vastatio" (Dlugosz) din iulie 1476, amintită și în documente interne (1480) [11]. Veneția interesată și atașată, Matei Corvin, suzeranul „valahului", „dușman de temut al turcului", Polonia iagellonă au privit cu „compasiune" Moldova martiră, dar n-au contribuit efectiv nici la apărare, nici la refacere. Papa Sixt al IV-lea scria în 1476 despre „Turcorum canina rabies". În iunie 1476, Ștefan cel Mare se adresa brașovenilor, din Bîrlad și „Valea Berheciului", în legătură cu noul război cu turcii în care se angaja cu toate forțele sale, și le cerea să nu permită trecerea grîului și a altor provizii în Țara Românească, atunci căzută sub turci [12]. Inscripția-document de la Războieni, din 8 noiembrie 1496, pusă pe mausoleu de oase la două decenii după consumarea tragicului episod din 26 iulie 1476, de la Pîrîul Alb, a rămas ca un mesaj peste secole, ca un memento valabil continuu. Domnul Moldovei, cu demnitate și calm, cu resemnare în fața „loviturilor destinului", se înclina, cu fiul său Alexandru, în fața hecatombei, rezultat al unei intervenții de exterminare și unei rezistențe maratonice. „Puternicul Mahmet împăratul turcesc", „cu toată puterea sa răsăriteană", „ajutat și de Basarab voievod" (Laiotă) și de tătari „a venit să prade și să ia țara Moldovei". Moldovenii au fost învinși [13]. „Vadul Turcilor" (Soci), de la Siret, ca loc de invazie în Moldova, în 1475—1476 era menționat și în documente din secolul XVII [14]. În cronici turcești din secolele XVI—XVII, se recunoștea înfrîngerea lui Soliman pașa de către Ștefan, „vestit printre

---

[7] În 1468, Matei Corvin a manifestat față de Polonia pretenții „legitime" asupra Moldovei („terra pertinens ad regnum nostrum"), care fusese subordonată și autorității tatălui său, în calitate de guvernator al Ungariei și considera pe Ștefan cel Mare „supus recunoscut de el însuși". În 1486, Ștefan cel Mare era scos de Cazimir (prin „fidelitatis homagium") de sub obediența lui Matei Corvin. În 1489 Cazimir protesta la papă pentru „orientarea" lui Ștefan cel Mare spre Matei Corvin, prejudiciindu-l cînd era amenințat de tătari. Doi suzerani oportuniști își revendicau un vasal, care putea fi oricînd atacat de turci, prezervîndu-i pe ei. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, II_2, p. 316—317; Hurmuzaki, *Documente*, *VIII*, p. 5—7.

[8] M. de Miechow, *Libri historiarum regni Poloniae*, Cracovia, 1521, p. 338—339.

[9] A. Veress, *Acta et epistolae*, Budapesta, 1914, p. 9—10, 15—16.

[10] Cf. *Weltgeschichte* (Helmolt) IV, 1924, p. 243 („Was half es dem Woiwoden der Moldau Ștefan dem Grossen dass er den überlegenden Feind bei dem Flüsschen Racova am 4. Ianuar 1475 schlug! Im iuni, fiel die genuesische Kolonie Kaffa in der Krim..."). Cf. și *Peuples et Civilisations*, VII, 1931, p. 133. În *Storia politica universale*, vol. IV, *(Il basso Medioevo*, Novara, 1968), Alfredo Bosisio a prezentat, sub titlul *Moldavia e Valacchia tra Ungheresi, Polacchi e Turchi*, cea mai veridică și succintă relatare realistă dintr-o publicație străină de specialitate, a evenimentelor din 1475—1476, făcînd elogiul lui Ștefan cel Mare pentru lupta constantă dusă contra turcilor, subliniind că totuși „exemplul său și apelul său pentru cruciadă n-au mișcat pe nimeni". De asemenea, se sublinia că „Mahomed al II-lea n-a putut ține sub ocupație țara și a fost constrîns să revină peste Dunăre".

[11] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 258—259; 238—240.

[12] Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 91.

[13] G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 75—76, 81. Cf. și N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 225—227.

[14] Bibl. Acad. R.S.R. 54/26; Arh. St. Iași, 453/13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regii ghiauri" şi „meşter în lupte", şi se considera intervenţia sultanului ca o revanşă pentru „onoarea Islamului". Ştefan, cu oastea sa, retranşat în „ascunziş păduros", cu tunuri, a provocat pierderi invadatorilor [15]. Sprijinit de cetăţile Roman, de la Siret, şi Neamţ, care n-au cedat, Ştefan cu circa 60 000 oameni, a înfruntat pe sultan care venea cu 90 000. Turcii au suferit şi ei pierderi de mii de oameni şi au retrecut peste Dunăre în învălmăşeală („cum confusione", raport din Buda, 8 septembrie 1476). Retragerea sultanului din Moldova era considerată o „fugă ruşinoasă" [16].

Sultanul Mohamed s-a retras şi n-a impus, totuşi, o situaţie umilitoare de „vae victis", respectînd libertatea ţării şi a domnului intrat sub „protecţia" sa, în schimbul achitării unui tribut, care marca şi o manifestare şi o tranzacţie de supunere condiţionată. Într-un document (din 1512), dat din Cetatea Albă, al lui Selim pentru Bogdan, era menţionat „privilegiul" lui Baiazid II, pentru Ştefan cel Mare (din 1486) în legătură cu gîrlele şi bălţile, pescuit şi terenuri cultivate şi păşunatul oilor şi veniturile domneşti în zona Obluciţa şi ţărmul Dunării. La 2 august 1484 Baiazid II arăta cum a decurs campania. A trecut Dunărea şi, ajutat de han, cu 70 000 oameni, şi de „valahi", a ocupat cele două porturi ale Moldovei, „ţară fostă tributară imperiului", apărate de Ştefan, ca nişte „chei" şi uşi ale ţării sale la Marea Neagră pentru Ungaria şi Polonia [17]. Matei Corvin, suzeranul lui Ştefan cel Mare, din 1475, care a intrat în 1478 în relaţii cu turcii contra Habsburgilor, obţinea în 1484, de la Baiazid II, indirect, recunoaşterea libertăţii Moldovei. Sultanul arăta că nu poate renunţa la cele două cetăţi, dar şi că a dat dispoziţii să nu fie atacată Moldova („regno Moldaviae nullam molestiam inferant"). În tratatul din 1503, dintre Vladislav şi Baiazid, Moldova şi „Transalpina" erau menţionate ca ţări libere, în schimbul tributului („et plus ab eis non expetatur") [18].

Firește, situaţia existentă a fost menţinută, aşa cum ştiau turcii, ca şi alţi cuceritori, s-o menţină. Incursiunile continuau. În 1479 masive concentrări de trupe turceşti erau făcute în Ţara Românească, cu Ali beg, pentru astfel de acţiuni, menţionate şi în 1481. În 1486, după omagiul de la Colomeea, din 1485, o nouă intervenţie turcească, cu un impostor, eşua la Şcheia, în mlaştinile Siretului. Ştefan, infirm, era salvat dramatic de doi boieri, Purece (spătar) şi Pîntece. „Da blieb Stephan voyvoda Herr in dem Land mit des Gottes Hilf", se însemna patetic în cronica germană. În 1489 regele Cazimir încheia cu Baiazid un acord pentru doi ani. În 1490 încă, într-o *Oratio de bello Turcis inferendo* [19], a lui Buonaccorsi către papa Inocenţiu VIII, în efortul pentru „defensio Christianae reipublicae", se considera esenţial rolul „acelui cap al coloniei valahe a Romanilor", Ştefan, care a înfrînt pe turci („tam magnas strages saepe Turco intulere") în postura de aliat şi prieten („socius atque amicus") al regelui Poloniei Cazimir IV. Aceasta nu împiedica în 1497 pe regele Ioan Albert să întreprindă, reeditînd pe Matei Corvin, o acţiune neleală contra Moldovei cu scopul real al înlocuirii lui Ştefan cu fratele său Sigismund. În cronici turceşti, se amintea de înfrîngerea suferită de Ioan Albert, „padişahul cel rătăcit al oştirii ţărilor leşeşti", din partea lui Ştefan, „tributar", considerat „om înţelept". În acordul din 12 iulie 1499 (Hîrlău), se făceau formal referiri la o acţiune comună contra turcilor peste Dunăre. Regele Alexandru admitea în 1503 ca trimişii lui „Ioannes Stephanus waywoda Moldaviae", pe care-l considera „amicus dilectus", să perlustreze zona limită de la „pădurea de fag haliciană" în jos, între Nistru şi munte („conspicere terram quae est a faginali silva Haliciensi inferius inter fluvium Dnyester et inter montes"), în scopul definitivării liniei de frontieră [20].

•

Deceniile de lupte, satisfacţii efemere şi decepţii constante, suferinţe atroce fizice au imortalizat imaginea lui Ştefan cel Mare, care n-a mai fost reeditat ca dimensiuni şi structură psihică. „Famosissimus princeps" (1471), „pugil invictus", „vulpis astuta", „seminator malorum", „foedifragus" (Aless. Guagnin, 1581), taumaturg, Ştefan cel Mare („Moldaviae

[15] *Cronici turceşti privind ţările române*, I, Bucureşti, 1966, p. 321—322, 457—458; Donado da Lezze, *Historia turchesca*, (ed. I. Ursu), Bucureşti, 1910, p. 82, 89, 91.

[17] *Ibidem*, p. 38; *REI*, 1962.

[18] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 20—23, 29.

[19] Cf. ed. Varşovia, 1964, p. 50.

[20] Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 518—519; I. Bogdan, *op. cit.*, p. 469—487; A. Veress, *op. cit.*, p. 76—78; v. şi M. Biskup, *Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts*, în *JGO*, 2/26, 1978, p. 161—178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regulus" după Bonfini) a rămas, gratulat şi stigmatizat, peste veacuri, cu efigia lui Matteo da Murano: „Signor Duca Ştefano, homo sapientissimo, clemente et justo, molto vigilante et liberale". O replică şi la elogiile lui Bonfini, pentru Matei Corvin („ingenium liberale et magnificum"). Matei Corvin, după relatarea lui Bonfini, a decedat, lovit de apoplexie, la 3 martie 1490, în vîrstă de 47 de ani, imobilizat de podagră timp de cîţiva ani, asistat de doi medici italieni[21]. În 1502, la Veneţia, un „orator" al lui Ştefan cel Mare („Dacul Carabogdan"), era făcut cavaler şi „îmbrăcat în aur", ca un elogiu suprem pentru domnul moldovean[22]. La 25 februarie 1504, regele Ungariei Vladislav îşi exprima îngrijorarea în legătură cu „adversa valetudo", cauzată de suferinţa de lungă durată a lui Ştefan cel Mare, om în vîrstă, şi cu acţiunile tătarilor şi cu interesul său propriu de a i se prelungi viaţa şi cu oportunitatea de a i se aduce de la Veneţia un medic specialist („peritus expertusque phisicus") pentru a-i cura suferinţa[23]. La 20 iulie 1504 se făceau menţiuni în legătură cu decesul lui Ştefan cel Mare şi cu ameninţarea turcească pentru Moldova. Voievodul muntean fusese chemat la Poartă. Regele Vladislav scria, aparent afectat, ca suzeran: „invigilandum est ne regnum illud Moldavie quod in iure hujus regni existit in manus hostium deveniat"[24]. Ştefan cel Mare lăsase o ţară liberă. Domnia lui egala ca durată pe aceea a lui Cazimir IV (1445—1492) şi o depăşea prin eforturi, riscuri şi faimă europeană.

ETIENNE LE GRAND — LE GRAND EUROPÉEN

RÉSUMÉ

Comme on l'a déjà souligné, les études sur cette „figure de proue" et sur son époque ne seront jamais terminées. Sa pensée politique et ses actions au niveau européen sont déjà bien connues, mais pas suffisamment expliquées.

Dans cette note, l'auteur présente de nouvelles considérations d'ensemble, aussi par rapport aux nouvelles données de la littérature étrangère.

[21] Cf. *Rerum Hungaricarum decades*, ed. I. Sambucus, 1606, p. 647—650.
[22] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 40—41.
[23] A. Veress, *op. cit.*, p. 70.
[24] Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 518—519, 525.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O CUMPĂNĂ A COPILĂRIEI LUI ŞTEFAN CEL MARE : REUSENI, 15 OCTOMBRIE 1451

DE

LEON ŞIMANSCHI

După cîteva decenii de la asasinarea părintelui lui Ştefan cel Mare, autorul anonim al cronicii interne consemna : „În anul 6959 (1451), luna decembrie, 16, a venit Petru voievod, numit Aron, noaptea, şi a năvălit asupra lui Bogdan voievod la Răoseni, vineri în zori, şi i-a tăiat capul" [1] ; aşadar, enunţarea unui fapt istoric particular, prin conţinutul său intrinsec şi coordonatele sale spaţio-temporale fundamentale. În aceeaşi vreme, cronicarul polon Jan Dlugosz, consemnînd la rîndu-i asasinatul, furniza cîteva detalii cauzalo-circumstanţiale revelatorii : „Un oarecare Petru, <care> pretindea că are drept la domnia Moldovei şi se înţelesese cu Alexandru ca să împărţească toate deopotrivă, alegînd prilejul cînd Bogdan, poftit la ţară, la un unchi de frate al aceluiaşi Petru, era beat, pe o noapte urîtă, sosind numai cu o sută de moldoveni, înşelă străjile lui Bogdan şi, prinzîndu-l, îi tăie capul" [2]. Peste puţin timp, ctitoria de la Reuseni a lui Ştefan cel Mare, înălţată, după precizarea pisaniei, pe „loc(ul) unde a fost tăiat capul tatălui său" [3], imortaliza, în întreaga sa amploare, tragicul destin al voievodului, aducînd elemente de exactitate suplimentare şi atenţionînd asupra caracterului determinant pe care el l-a dobîndit în domnia epocală a urmaşului. În sfîrşit, reţinînd imaginea „un(ui) băieţandru ca de 12 ani alergînd pe drumuri(le)" Ţării de Jos, urmărit de oamenii lui Petru Aron şi reuşind să scape numai datorită ingeniozităţii şi puterii sale de stăpînire, impresionante pentru căruţaşii care l-au oblăduit apoi [4], tradiţia istorică populară indica una din implicaţiile conflictuale imediate ale asasinatului, precum şi rezonanţele sociale nebănuite ale acestuia.

Fără a excela în amănunte, informaţia directă, provocată de reflexul faptului particular în conştiinţa epocii, a oferit deci istoriografiei moderne coordonatele de bază ale acestuia, *dezvăluindu-i mobilul nemijlocit, datum-ul desfăşurării şi consecinţa imediată*. Poate tocmai de aceea el nici nu a reţinut atenţia istoricilor decît în măsura în care elementele sale componente se cereau a fi explicitate şi încadrate în ansamblul relaţional din care făceau parte [5], iar cea dintîi reconstituire istorică integrală a sa, în spiritul criticii

---

[1] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan* (în continuare : *Cronicile slavo-române*), ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 7 (15).

[2] Jan Dlugosz, *Historiae polonicae*, vol. II, cartea XIII, ed. Lipsca, 1712, p. 80—81 ; vezi şi I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 43.

[3] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare* (în continuare : *Repertoriul*), Bucureşti, 1958, p. 196.

[4] *De la Dragoş la Cuza-Vodă. Legende populare româneşti*, antologie de V. Adăscăliţei, Bucureşti, 1966, p. 102—103.

[5] Vezi A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, de I. Vlădescu, vol. III, Bucureşti, 1927, p. 141—142 (identificîndu-l însă greşit pe Petru al III-lea Aron cu Petru al II-lea) ; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 103—105 ; idem, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, p. 102—105 ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obiective a izvoarelor [6], a rămas aproape neschimbată pînă astăzi [7]. Cu toate acestea, reflectarea științifică asupra unora din aspectele sale alcătuitoare a înregistrat o permanentă efervescență, alimentată fiind, mai ales, de neconcordanța elementelor cronologice aflate în cauză, de locul descoperirii lespezei funerare pusă pe mormîntul lui Bogdan al II-lea sau, în sfîrșit, de originea acestuia, ca mobil al adversității care a generat asasinatul.

Intr-adevăr, plasînd evenimentul, conform relatării cronicărești, în săptămîna lunii octombrie a anului 1451 care cuprinde data calendaristică 16, se constată o eroare computistică, minimă de altfel, întrucît zilei de vineri îi corespunde data de lună 15 [8]. Necesitatea rectificării uneia din cele două informații devenea astfel evidentă [9], dar abia descoperirea pietrei mormîntale a defunctului, conservînd data de 15 octombrie [10], a soluționat dilema în favoarea zilei de săptămînă [11], în funcție de care analistul curții domnești a calculat, ca și în celelalte situații similare [12], valoarea ei eronată [13]. În plus, emiterea privilegiului lui Petru Durnea la 17 octombrie 1451 s-a dovedit a fi, în mod cert, posterioară asasinatului, impunîndu-se o explicație conformă cu împrejurările speciale care au grevat-o: dispariția neașteptată a emitentului în chiar perioada elaborării actului [14] și interesul particular al beneficiarului, aflat printre susținătorii direcți ai domniei lui Bogdan al II-lea [15], de a-l obține.

Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, 1, ed. a IV-a, București, 1943, p. 25—28 (dar fără a se menționa înțelegerea premergătoare asasinatului dintre Alexăndrel și Petru Aron — lacună ce se regăsește și în Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. 2, București, 1976, p. 137—139); *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 423.

[6] V. Pârvan, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă*, București, 1904, p. 9—23 (retrospectivă asupra izvoarelor și bibliografiei) și p. 53—61 (împrejurările și discutarea informației referitoare la asasinat).

[7] Vezi, de exemplu, Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 54—56, sau N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Iași, 1978, p. 178—181.

[8] I. Bogdan, *Cronici inedite referitoare la istoria Românilor*, București, 1895, p. 70, n. 15.

[9] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 627, a propus, de aceea, acceptarea sosirii lui Petru Aron la Reuseni cu o zi înainte de decapitarea domnului, adică vineri, la 15 octombrie — interpretare preluată apoi de V. Pârvan, *op. cit.*, p. 58—59, și M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* (în continuare: *Documentele*), vol. II, Iași, 1932, p. 404, iar I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, Iași, 1925, p. 44, a avansat ideea unei lecturi greșite a cifrei inițiale din prototip, unde aceasta ar fi fost înregistrată corect: 15.

[10] V. Brătulescu, *Pietrele de mormînt de la Muzeul din Fălticeni*, în *BCMI*, XXXI (1938), fasc. 95, p. 38—44.

[11] I. Minea, *Sfîrșitul lui Bogdan II Vodă*, în „Însemnări ieșene", V (1940), nr. 10, p. 117; D. Constantinescu, *Unde a fost înmormîntat Bogdan al II-lea Voievod*, în „Carpica", IV, 1971, p. 317.

[12] L. Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432—1447*, în *A.I.I.A.I.*, VIII, 1970, p. 75—76 și n. 130.

[13] Încercarea lui V. Brătulescu, *Piatra de mormînt a lui Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare*, în *MMS*, 1—2, XXXVII, 1961, p. 166—169 și 176, de a acredita părerea conform căreia moldovenii socoteau ziua, în secolul al XV-lea, începînd de la orele 6 dimineața și o prelungeau pînă în zorii zilei următoare (însușită de Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 55), se dovedește superfluă, contravenind modului în care analistul curții domnești a relatat asediul Chiliei din 1465 (*Cronicile slavo-române*, p. 16 și n. 1), atribuind miezul nopții zilei succedente. De altfel, necesitatea de precizare a raportului dintre zi și noapte pe care au resimțit-o autorii paragrafelor referitoare la anii 1467, 1473 sau 1504 demonstrează că zorii unei zile nu puteau să aparțină, în mentalitatea vremii, decît intervalului cronologic pe care-l anunțau (*ibidem*, p. 16, 17 și 22; vezi și *DIR, Introducere*, vol. I, p. 392 și 479—481).

[14] V. Pârvan, *op. cit., p. 59*; M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 406; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 180—181.

[15] Era probabil rudă cu Ciopei postelnic (vezi L. Șimanschi, *«Închinarea» de la Vaslui (5 iunie) 1456)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 616, n. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În mod indirect deci, implicaţiile cronologice confirmă relatarea cronicărească despre natura intervenţiei lui Petru Aron, care, la două zile după înlăturarea lui Bogdan, nu era încă stăpîn al tronului Sucevei, precum şi caracterul extrem de restrîns al conspiraţiei organizate în vederea supriînării domnului [16]. Retragerea vlăstarului domnesc spre Ţara de Jos — invocată de tradiţia populară — se cere, totodată, a fi apreciată ca rezultat al unei contaminări de situaţii, cunoscut fiind faptul că tocmai în partea de sud a Moldovei se născuse şi copilărise Ştefan cel Mare, iar apoi, cu prilejul revenirii sale în ţară, şi-a găsit cei mai mulţi partizani împotriva lui Petru Aron [17]. În zorii însîngeraţi ai acelei zile de vineri a anului 1451, salvat, desigur, prin jertfa credincioşilor lui Bogdan al II-lea, fiul acestuia se va fi îndreptat, aşadar, spre cetatea Sucevei, unde putea afla cel mai grabnic şi mai sigur adăpost. Curînd după 17 octombrie, însoţit de rudele apropiate [18], el s-a retras în Transilvania, probabil în zona Ţării Bîrsei şi a Braşovului, unde tatăl său avusese prieteni şi relaţii [19], odată cu vărul său muntean Vlad Ţepeş, refugiat încă din 1449, la curtea Sucevei [20].

Sugestivă s-a dovedit a fi, în acelaşi timp, şi descoperirea lespedei funerare a lui Bogdan al II-lea [21] la circa 40 km de locul asasinatului [22], în satul Drăguşeni de pe Moldova, unde fusese adusă din biserica fostului sat învecinat, Secuieni. S-a presupus, de aceea, că rămăşiţele pămînteşti ale celui decapitat au primit, aşa cum se cuvenea, îngrijirea din urmă, autori ai acesteia fiind consideraţi stăpînii de atunci ai satului [23]: ramura Secuienilor [24], din vechiul neam al lui Dragoş <Gîrbea> viteazul [25]. Cum însă în lăcaşul de

---

[16] Asupra compoziţiei acesteia, ca şi a grupării boiereşti fidele domnului, vezi mai jos.

[17] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare* (în continuare: *Doc. Ştefan)*, Iaşi, 1932, p. 6—16.

[18] Sînt de admis, în primul rînd, mama sa, doamna Maria (Oltea), şi fratele acesteia, Vlaicul. Au fost, desigur, şi alţi boieri care au preferat pribegia, de vreme ce unul din ei a ajuns ulterior în sfatul lui Vlad Ţepeş (vezi Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula)*, Bucureşti, 1976, p. 49).

[19] M. Costăchescu, *Documentele, II*, nr. 221, p. 752—754.

[20] Vestea prezenţei acestuia în Ardeal ajunsese la Buda înainte de 6 februarie 1452 (*DRII*, D, nr. 308, p. 423—424).

[21] V. Brătulescu, *Pietrele de mormînt de la Muzeul din Fălticeni*, p. 38—39.

[22] Distanţă apreciabilă, care exclude posibilitatea transportării acesteia de la Reuseni, aşa cum s-a admis uneori (V. Brătuleanu, *Piatra de mormînt a lui Bogdan al II-lea*, p. 168 — unde se afirmă, inexplicabil pentru cel ce a publicat iniţial lespedea, că aceasta a putut fi dusă de la Reuseni, *„în apropiere (s.ns.)"*, la Secuieni; A. Sacerdoţeanu, *„Descălecători de ţară, dătători de legi şi datini"*, în „Magazin istoric", II (1968), nr. 12, p. 9; Const. Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparţinînd familiei dinspre mamă a lui Ştefan cel Mare*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 174 şi n. 53, şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 180 — ultimii doi autori plasînd, în mod greşit, satul Secuieni la numai 10 km (!) de locul asasinatului).

[23] I. Minea, *op. cit., p. 118—119*; M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod*, Bucureşti, 1940, p. 92—93; idem, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod*, Iaşi, 1943, p. 133—134; N. Grigoraş, *op. cit., p. 180.*

[24] M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 29—31, şi *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod*, p. 92—93. Stăpînirea lui Iachim Săcuianul asupra satului a fost contestată cu prea multă uşurinţă de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 173„ deoarece, la 1507, neamul lui Dragoş viteazul nu „dăruieşte" de fapt satul Secuieni urmaşilor lui Iachim Săcuianul, ci recunoaşte doar stăpînirea acestora asupra lui, survenită în urma ieşirii din devălmăşia boierească anterioară. Firesc, de aici nu rezultă, în mod automat, şi identicitatea fratelui lui Ştefan cel Mare, Iachim, cu stăpînul satului Secuieni, aşa cum s-a presupus (N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare (1457—1459)*, în *SCŞI*, istorie, 1/VIII, 1957, p. 44 — unde însă, din greşeală, se menţionează „Ion" Săcuianu).

[25] Stăpînirea lui Ilea Huru comis asupra satului Săcuieni, la 1472, invocată de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 173, nu mai poate fi, în urma publicării textului original al documentului, susţinută *(D.R.H.*, A, II, nr. 183, p. 270—271: „Ivăneştii, *mai jos de (s.n.,)* Săcuieni").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provenienţă fragmentul de piatră tombală servise ca piatră de altar, iar cealaltă parte a dispărut fără urme — situaţii puţin probabile dacă mormîntul domnesc s-ar fi aflat chiar în biserică — aducerea şi înhumarea osemintelor defunctului la Secuieni comportau un coeficient de incertitudine derutant. Ca urmare, avîndu-se în vedere practica înhumării membrilor dinastiei în lăcaşurile religioase pe care aceasta le fondase, precum şi înmormîntarea soţiei lui Bogdan al II-lea la m-rea Probota — aflată la aproximativ 10 km de fosta aşezare a Secuienilor — s-a formulat ipoteza aducerii jumătăţii de lespede funerară chiar de aici [26]. Ignorată sau respinsă cu prea multă uşurinţă [27], supoziţia comportă totuşi, după părerea noastră, cele mai multe şanse de a corespunde adevărului [28], întrucît confecţionarea pietrei tombale în vremea lui Ştefan cel Mare [29] atestă, implicit, şi grija specială a fiului faţă de rămăşiţele pămînteşti ale tatălui. Indiferent de locul primei lor înhumări, acestea vor fi fost măcar atunci depuse într-un mormînt şi într-un lăcaş de cult corespunzător, ceea ce explică şi lăsarea lor acolo, după ce la Reuseni s-a ridicat edificiul religios care amintea posterităţii funestul deznodămînt. Pe de altă parte, surparea vechii biserici a mănăstirii Probota, la începutul secolului al XVI-lea [30] a putut îngădui, desigur, sustragerea şi transferul pietrei în cauză la Secuieni, unde ea va fi oferit tocmai elementul simbolic necesar mesei de altar a noului edificiu liturgic.

Nu mai puţin interesantă în argumente şi soluţii s-a dovedit a fi, pe de altă parte, şi disputa asupra originii lui Bogdan al II-lea [31] — dispută care a afectat într-o măsură considerabilă reconstituirea arborelui genealogic al Bogdanizilor din prima jumătate a secolului al XV-lea. Din păcate, dovezile prezentate în favoarea descendenţei tatălui lui Ştefan cel Mare din fratele lui Alexandru cel Bun, „jupan Bogdan" [32], denotă un evident caracter speculativ, diminuînd, în mod aprioric, valoarea probatorie a surselor contrare. Nu s-a ţinut cont, în primul rînd, de coincidenţa renunţării la soluţia domniei asociate cu introducerea oficială, în documentele de cancelarie, a mărturiei celor dintîi copii ai lui Alexandru cel Bun, sau a dispariţiei expresiei „fraţii noştri" din formula *sancţiunii* cu acordarea calităţii de „voievod" lui Iliaş [33] — coincidenţe de natură să indice o tendinţă de reglementare a succesiunii la tron care n-a întîrziat, desigur, pe măsură ce numărul de urmaşi ai domnului creştea, să se impună şi să fie acceptată de întreaga feudalitate moldoveană [34]. S-a ignorat apoi considerarea globală a succesivelor nivele genealogice în termi-

---

[26] D. Constantinescu, *op. cit.*, p. 321—322.

[27] Const. Rezachievici, *op. cit.*, p. 174, n. 53.

[28] Spre deosebire de presupunerea îngropării lui Bogdan al II-lea la Rădăuţi, formulată odinioară de N. Iorga şi respinsă ulterior (M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 11), dar însuşită totuşi de Const. C. Giurescu, *op. cit.*, II, 1, p. 27—28, şi reluată întocmai în Const. C. Giurescu şi Dinu C Giurescu, *op. cit.*, 2, p. 139, sau de cea a inhumării sale chiar la Reuseni (V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 168—169; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 9).

[29] Ornamentica prezintă similitudini cu pietrele tombale puse pe mormintele lui Bogdan Întemeietorul şi al fiului omonim al lui Alexandru cel Bun (V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 173), dar lipsa motivelor decorative pe chenarul marginal o plasează totuşi înainte de lespezile funerare ale Oltei şi Evdochiei, de la mănăstirea Probota (*Repertoriul*, nr. 49—50, p. 246—247; G. Bals, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, 1928, p. 342, fig. 407; V. Brătulescu, *Pietrele de mormînt de la Muzeul din Fălticeni*, p. 39, fig. 1; vezi şi Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române, vol. I*, Bucureşti, 1959, p. 719, 721 şi 725).

[30] N. Grigoraş, I. Caproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova*, Bucureşti, 1968, p. 33.

[31] Considerat, îndeobşte, fiu al lui Alexandru cel Bun (M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 9—10).

[32] N. Grigoraş, *In legătură cu ascendenţa lui Ştefan cel Mare*, în „Revista muzeelor", 1/III, 1966, p. 164—167; Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 170, n. 31; vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 21.

[33] *D.R.H.*, A, I, nr. 22, p. 31—32 (ultima menţiune a jupanului Bogdan) şi nr. 23, p. 32—33 (prima mărturie a copiilor); nr. 34, p. 48—49 (ultima notificare succesivă, în *sancţiune*, a expresiei „fraţii noştri" — pentru revenirea ei, vezi mai jos, n. 44), şi nr. 36—37, p. 51—53 (apariţia „credinţei" lui Iliaş voievod).

[34] Înmormîntarea jupanului Bogdan la Rădăuţi, cînd rolul de gropniţă domnească fusese deja preluat de mănăstirea Bistriţa (vezi *Repertoriul*, nr. 78, p. 271—272), iar fratele domnului era considerat printre ceilalţi membri ai familiei ctitorului (D. P. Bog-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nologia epocii lui Ştefan cel Mare şi redarea lor prin apelativele **прѣдѣдъ** — pentru nivelul anterior lui Alexandru cel Bun —, **дѣдъ**[35] — pentru nivelul acestuia[36] — şi diferenţiat în continuare. În sfîrşit, deducţia indirectă a prevalat asupra probelor directe — cuprinse în documentele din 24 martie <1450> : *„Alexandri woyvode, patris nostri"*, şi 31 iulie 1451 : „fraţii noştri, Ştefan voievod şi Petru voievod", sau în cel din 9 iulie 1465, acordat, desigur nu întîmplător, mănăstirii Probota şi prezentînd întreaga familie şi genealogie a lui Ştefan cel Mare[37], ceea ce, evident, constituie o încălcare a normelor justiţiare în logica demonstraţiei.

Mai mult însă decît terminologia genealogică, transmiterea dreptului de proprietate asupra satelor Vereşcecani şi Ungureni, de pe Siret, dăruite de Alexandru cel Bun, la 15 octombrie 1429, soţiei sale, Marina[38], şi aflate, la 20 septembrie 1479, în stăpînirea personală a lui Ştefan cel Mare, ca „satele noastre proprii" şi „adevărate", împreună cu „marele privilegiu pe care l-a avut domnia noastră de la bunicul nostru, bătrînul Alexandru voievod"[39], este de natură să confirme, în mod hotărîtor, descendenţa directă a tatălui lui Ştefan cel Mare din Alexandru cel Bun şi doamna Marina[40]. Avînd însă în vedere recunoaşterea nelegitimităţii acesteia de către însuşi Bogdan al II-lea[41], perioada naşterii sale se impune a fi restrînsă la anii imediat premergători ultimei căsătorii a lui Alexandru cel Bun, cînd legătura sa neoficială cu viitoarea soţie este mai mult decît probabilă[42].

Evidenţa ignorare a filiaţiei lui Ştefan cel Mare în documentul din 7 mai 1470, prin care acesta confirmă dania mătuşii sale, Chiajna — menţionată, în mod expres, ca fiică a lui Alexandru cel Bun şi a doamnei Marina, — nu poate constitui, credem, un contraargument[43]. Dimpotrivă, situaţia sugerează, mai degrabă, animozitatea existentă între copiii

---

dan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 86), poate constitui, credem, un indiciu al îndepărtării acestuia de tron.

[35] Observăm, în acest sens, că nici limba slavă şi nici cea română nu posedă un termen special pentru „frate de bunic". Ar fi trebuit să se spună **голѣмъ (великъ) стоицъ (оункъ)** =„unchi mare" (vezi V. Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, reşti, 1966, p. 136—137). Tocmai de aceea, persoana în cauză era desemnată, de regulă, în ambele idiomuri, prin genericul **дѣдъ** =„moş" *(ibidem*, p. 16—17).

[36] Termenul **прѣвнк** =„străunchi" a apărut abia în perioada urmaşilor lui Ştefan cel Mare *(DIR*, A, XVI, I, nr. 58, p. 63, nr. 77, p. 82, nr. 84, p. 89 ş. a. — în actele lui Bogdan voievod —, sau chiar nr. 105, p. 109, nr. 107, p. 111, nr. 124, p. 134, ş.a. — în acte emise de Ştefăniţă —), reprezentînd o creaţie artificială şi cu aplicabilitate restrînsă (Iliaş şi Ştefan voievozi) a cancelariei domneşti (vezi, de exemplu, *ibidem*, nr. 58, p. 63, nr. 79, p. 84 ş.a., unde Petru Aron şi, respectiv, Ştefan al II-lea nu sînt denumiţi „străunchi"), întrucît ascendentul direct al „unchiului", desemnat cu ajutorului prefixului **прѣ** — (stră-), era, de fapt, „bunicul".

[37] M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 221, p. 753—754 ; *DRH*, A, II, nr. 13, p. 14, şi nr. 196, p. 196—197.

[38] *DRH*, A, I, nr. 95, p. 143.

[39] *Ibidem*, II, nr. 221, p. 336—338.

[40] Se adaugă, în acelaşi sens, şi faptul, de semnificaţie politică majoră, al vizitei lui Ştefan cel Mare la mănăstirea Bistriţa, unde se afla înhumat bunicul său, imediat după înscăunare, în septembrie 1457 *(ibidem*, nr. 65, p. 94—96), prilej care i-a oferit, de altfel, posibilitatea reîntăririi daniei lui Alexandru cel Bun, di,n 6 februarie 1431, făcută „pentru pomenirea şi sănătatea domniei mele şi a doamnei domniei mele şi *a tuturor copiilor domniei mele (s.ns.)*" *(ibidem*, I, nr. 101, p. 150—151).

[41] J. Dlugosz, *op. cit.*, p. 59 ; vezi şi I. Minea, *Informaţiile româneşti...*, p. 40.

[42] Intervalul de timp care trebuie, desigur, reţinut, în primul rînd, este cel dintre moartea Anei, la 2 noiembrie 1418 *(Repertoriul*, p. 271—272, nr. 78), şi căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Marina, în 1422 — anul naşterii lui Petru *(Cronicile slavo-române*, p. 14), cînd soţie a domnului a fost Rimgaila (vezi şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 8, care plasează însă naşterea lui Bogdan în 1412).

[43] *DRH*, A, II, nr. 165, p. 245—246 ; vezi şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 165. La fel, omiterea filiaţiei domnului în actul din 1461 august 8 *(DRH*, A, II, nr. 99, p. 140—142) nu constituie o probă concludentă, deoarece redactarea lui Ştefu denotă şi alte neglijenţe,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ultimei soții a lui Alexandru cel Bun, beneficiari ai unui statut succesoral deosebit, care s-a perpetuat pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Absența mărturiei lui Bogdan al II-lea din documentele tatălui a putut constitui tocmai consecința unor disensiuni lăuntrice ale familiei princiare, declanșate de noua căsătorie a domnului, care nu i-au putut ocoli, firește, nici pe urmașii Marinei. Nu întîmplător formula *sancțiunii* actelor de proprietate reînscrie, în perioada anilor 1418—1425, dreptul de succesiune al „fraților"[44] lui Alexandru cel Bun, iar din 1425 formula martorilor inserează și credința fiului său nelegitim, Ștefan[45]. De altfel, obiectul daniei aflată în discuție, prisaca lui Chiprian, a fost concedată de domn, la 10 februarie 1429, nu numai „soției noastre, cneaghina Marena... și copiilor ei, iubitului nostru Petru", ci „și altor fii și fiice a noastre, care vor fi din cneaghina Marena"[46]. Probabil de aceea, la 1 aprilie 1470[47], Ștefan cel Mare a dăruit m-rii Neamț prisaca lui Chiprian, la Botne, împreună „cu mănăstirea care este la obîrșia Vișnivățului", fără a invoca și acordul mătușii sale, Chiajna, iar aceasta, afectată de voluntarismul nepotului, a reușit să impună emiterea unui nou act, restrictiv atît în ceea ce privește filiația domnului, cît și obiectul daniei, care nu mai înscria, alături de prisacă, și mănăstirea[48].

•

În afară de aspectele menționate, asasinatul de la Reuseni comportă însă și alte cîteva necunoscute, prea puțin explorate încă pînă acum în studiile de specialitate, dar a căror descifrare este cerută imperios de înțelegerea completă a faptelor. Dramaticul episod de la 15 octombrie 1451 presupune astfel nu numai identificarea victimei, ci și pe aceea a autorilor lui, întrucît nici apariția lui Petru Aron în disputa tronului moldav și nici opțiunea politică a unchiului acestuia nu se înfățișează mai puțin explicite. S-a admis, în genere, pornindu-se de la informația documentară directă[49], precum și de la afirmațiile aceluiași cronicar polon, Jan Dlugosz[50], că Petru Aron a fost unul din fiii nelegitimi ai lui Alexandru cel Bun[51]. Intr-adevăr, în ciuda caracterului lor oficial, impropriu redării nuanțate și dezvăluirii substraturilor, atestările actelor de cancelarie nu pot fi, decît numai parțial și în circumstanțe de maximă gravitate, supuse îndoielii. Indiferent de modalitatea obținerii

---

iar privilegiul menționat *(ibidem*, I, nr. 42, p. 61—62) putea trezi incertitudini, așa cum rezultă din menționarea lui cu un alt prilej, la 1502 martie 7 *(ibidem*, III, nr. 266, p. 477—480), cînd Alexandru cel Bun este însă denumit, ca de obicei, „bunic".

[44] *Ibidem*, I, nr. 45, 51, 53, 54 și 61, p. 64—89.

[45] *Ibidem*, nr. 60, p. 86—87, și urm.; statutul deosebit al lui Ștefan reiese tocmai din faptul că, în 1425, el depășise cu mult vîrsta necesară menționării sale documentare (vezi n. 46), avînd circa 14 ani *(Cronicile slavo-române*, p. 14).

[46] *Ibidem*, nr. 84, p. 124—126. Observăm, cu acest prilej, că expresia „care vor fi din cneaghina Marena" nu se referă numai la posibilitățile viitoare, ci mai ales la realitățile existente, întrucît, la acea dată, erau născuți și ceilalți fii domnești ai Marinei: Alexandru și poate Bogdan (vezi mai jos, n. 68), fără a fi însă reținuți în formula martorilor datorită vîrstei lor, care nu putea fi după cît se pare, în această situație, mai mică de 5—6 ani: în 1414 Iliaș avea cel puțin 5 ani — dacă nu chiar 6, presupunînd transcrierea greșită 6917 <1409>, în loc de 6916 <1408>, a cronicii interne —, în 1428, Petru avea 6 ani, la fel ca și Alexandru, în 1429, sau Bogdan — presupunînd că s-a născut după Petru, Alexandru și Chiajna — și Roman, în 1432.

[47] *Ibidem*, II, nr. 163, p. 241—243.

[48] Intr-adevăr, datorită acestei clauze, mănăstirea Căpriana și-a păstrat autonomia, după cum atestă informația secolului următor (Șt. Berechet, *Mănăstirea Căpriana*, în *ACMI. Basarabia*, II, (1928), p. 89 și urm.

[49] *DRH*, A, I, nr. 57, p. 83—84; M. *Costăchescu*, Documentele, II, nr.227, p. 771—772; nr. 230, p. 779 și 783 (mai jos însă, greșit, „Alexandru și Ilie, frații noștri"), nr. 231, p. 788 și 792; vezi și V. Pârvan, *op. cit.*, p. 67.

[50] J. Dlugosz, *op. cit.*, II, p. 180—181; I. Minea, *op. cit.*, p. 43.

[51] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 67; I. Ursu. *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 8; M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 298; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 50—51; Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 138; Șt. Gorovei, *op. cit.*, p. 55; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare*, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tronului, domnia lui Petru Aron trebuie considerată, de aceea, ca legitimă, aşa cum a fost ea receptată chiar de urmaşi [52], iar apartenenţa sa la familia domnească drept reală. Aşa-zisul său supranume, consemnat de cronica moldo-polonă : „Harnazan (Harnasan)“ [53], căruia i s-a atribuit „o rezonanţă armeană“, de natură să-l divulge ca pe un „uzurpator“ venit din anturajul polonez al doamnei Maria, cumnata lui Vladislav al II-lea Jagello [54], nu reprezintă, în fond, decît lectura eronată a expresiei slavone din prototipul letopiseţelor putnene : оу· Рьоусѣнѧ (Ръвъсѣни) [55]. De asemenea, calificativul de „mamă“ acordat soţiei fratelui său, Ilias, ca şi cel de „soră“, acordat fiicei acestuia, nu pot fi considerate decît în accepţiunea lor diplomatică [56], cu atît mai mult, cu cît satisfacerea pretenţiilor celor două rude ale domnului constituia, în acel moment, o necesitate stringentă pentru obţinerea bunăvoinţei regale [57].

Desigur, acceptînd veracitatea globală a filiaţiei lui Petru Aron, caracterul legitimităţii acesteia poate fi pus, ca şi în cazul lui Bogdan al II-lea, sub semnul îndoielii, dat fiind aceeaşi absenţă a numelui său din şirul celor menţionate oficial în documentele tatălui. In acest sens, se impune, credem, o reexaminare mai atentă a informaţiilor existente cu privire la identitatea acelui misterios unchi al lui Petru Aron, care a mijlocit asasinatul, bănuit a fi fost chiar fratele doamnei Marina, boierul Bratul, în calitatea sa de proprietar al unei jumătăţi din satul Reuseni [58]. Într-adevăr, dăruind, la 12 mai 1425, boierului Stroici alte proprietăţi în locul satelor lui Ravas de la Suceava şi de la Jijia [59] — printre care trebuie să înţelegem, în primul rînd, cele două sate omonime, Reuseni — Alexandru cel Bun şi-a menţinut dreptul de a decide asupra stăpînirii acestora, aşa cum probează concedarea aşezării de pe Jijia, la 14 decembrie 1433, de către Ştefan voievod, boierului Micle [60]. Situaţia satului de pe Suceava apare însă cu mai puţină claritate, întrucît, la 24 septembrie 1468, jumătate din veniturile acestuia era confirmată lui Şteful Cernătescu, împreună cu alte aşezări învecinate [61]. Comparînd însă proprietăţile întărite la 15 iulie 1448 celor doi fraţi, Cernat Ploscaru şi Şteful [62], cu cele rămase la 1468 în stăpînirea ultimului, împărţirea patrimoniului iniţial devine evidentă [63], după cum sporul stăpînirilor acestuia, cu satele din zona Sucevei, îşi reclamă o altă provenienţă, reprezentînd, probabil, chiar zestrea soţiei sale. În acest caz, este de presupus, fireşte, mai degrabă lipsa de ostilitate faţă de domnia lui Bogdan al II-lea a celor ce stăpîneau satul Reuseni la 1451, deoarece o atitudine contrară ar fi determinat confiscarea satului de către Ştefan cel Mare

---

52 Sugestivă, mai ales, în acest sens, este atitudinea lui Ştefan cel Mare faţă de domnia predecesorului, care a fost considerată ca atare de autorul cronicii interne (*Cronicile slavo-române*, p. 49—61, 70, 161, 178), precum şi faţă de dreptul la tron al fiului acestuia, Ilie, decapitat la cererea sa, în 1501, la Czichow (I. Ursu, *op. cit.*, p. 269 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 241).

53 *Cronicile slavo-române*, p. 178.

54 A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 9 ; Const. Rezachievici, *op. cit.*, p. 175.

55 *Cronicile slavo-române*, p. 44 şi 56 ; eroarea fusese observată încă de I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Urechia*, Bucureşti, 1891, p. 252, n. 15.

56 La fel ca şi atributul de „tată“, acordat de Petru Aron lui Mujilo Buczacki (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 812 şi 813). Se adăuga, considerentelor de acest fel, diferenţa de generaţie între soţia lui Iliaş şi Petru Aron, care avea probabil aceeaşi vîrstă cu fiica acesteia, Anastasia (vezi mai jos).

57 Pentru împrejurările alcătuirii actului de la 1 octombrie 1455, vezi L. Şimanschi, *«Inchinarea» de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, p. 617—618.

58 M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 10 (presupunere reluată ca certă de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 175, n. 63).

59 *DRH*, A, I, nr. 61, p. 88—89 (traducerea celui de al treilea paragraf al actului este însă greşită : „şi încă i-am dat uric pentru satele lui Ravas“, în loc de : „şi aceasta i-am dat uric pentru satele lui Ravas“ ; vezi şi M. Costăchescu, *Documentele*, p. 177).

60 *DRH*, A, I, nr. 121, p. 174.

61 *Ibidem*, II, nr. 154, p. 225—227.

62 *Ibidem*, I, nr. 280, p. 397—399.

63 Din cele peste 30 de stăpîniri ale celor doi fraţi, în 1448, doar aproximativ 10 rămăseseră, la 1468, în posesia lui Şteful.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și tratarea lui diferențiată în documentele de proprietate, iar Ștefan Cernătescu s-ar fi aflat în partida ostilă înscăunării acestuia [64].

Dar, dacă ipoteza stăpînirii satului Reuseni chiar de către unchiul lui Petru Aron nu se poate deocamdată confirma, investigarea metodică a actelor de cancelarie conturează cu suficientă pregnanță rolul boierului Bratu în criza politică ce a urmat morții lui Alexandru cel Bun. Atestat ca fratele doamnei Marina în documentele anilor 1428—1429 [65] și descinzînd amîndoi, conform relatării analistice, dintr-un oarecare Merea [66], boierul Bratu a împărtășit ulterior soarta nepotului său, Petru [67], de a cărui formare probabil s-a îngrijit. Primul deceniu al luptelor pentru putere, în care au fost antrenați cei mai vîrstnici dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Iliaș și Ștefan, a însemnat, de aceea, pentru fiii Marinei, după incertitudinea exercitării prerogativelor domnești din primul an de domnie a lui Iliaș [68], o perioadă de expectativă politică și de pregătire a viitoarelor demersuri [69]. Absenți din anturajul imediat al celor doi domni, ei au sfîrșit prin a submina pozițiile lui Iliaș și a se alia cu Ștefan, a cărui bază politică internă înregistra o continuă dezvoltare. Ca urmare, odată cu victoria acestuia în disputa pentru tron, la sfîrșitul anului 1442, ascensiunea lui Petru pînă la calitatea de „voievod moștenitor" ( ) se reflectă elocvent în documentele vremii [70], dregătorii săi: Ilie logofăt, Sima vornic, Toader ceașnic și David stolnic, fiind menționați alături de cei ai domnului, reprezentanți ai tinerii boierimi: Ion Mîndzul, Nicoman, Iurie Cupcici, Steţco și Costea Hrișcan, grupîndu-se în jurul său, iar prim-consilier devenindu-i Bratu, unchiul după mamă, așa cum atestă actul din 26 aprilie 1444 [71].

Desigur, identitatea acestui Bratu cu fratele omonim al doamnei Marina poate fi suspectată [72]. Nu s-a observat însă că în 1443 Ștefan voievod confirma unui oarecare Bratu satul Merești de pe Șomuz [73] — sat aflat în vecinătatea Reusenilor și avînd un nume format tocmai de la antroponimul Merea, sinonim cu cel al tatălui Marinei și al lui Bratu. Este puțin probabil caracterul pur întîmplător al atîtor coincidențe. Mai curînd este de presupus o recompensare, din partea domnului, a sprijinului politic acordat de unchiul asociatului său la domnie — recompensă care nu se va fi limitat numai la întărirea ocinii moștenite. De altfel, după izbucnirea conflictului dintre cei doi frați, soldat cu

---

[64] Dimpotrivă, s-a bucurat nu numai de confirmarea proprietăților sale, dar a fost și un activ sfetnic în perioada anilor 1468—1473 *(ibidem,* II, p. 523, sub voce), cînd domnia a fost confruntată cu dificultăți extreme.

[65] *Ibidem,* I, nr. 80, 89 și 91. În acești ani el era probabil la vîrsta deplinei maturități, de vreme ce documentele consemnează și credința copiilor săi.

[66] *Cronicile slavo-române,* p. 6 (14 — aici, greșit, Merin, pentru Merea; vezi M. Costăchescu, *Doc. Ștefan,* p. 10).

[67] După moartea tatălui său el n-a rămas în preajma tronului decît puțin timp, în ianuarie 1432 *(DRH,* A, I, nr. 109—110, p. 160—162), pentru ca ulterior lista martorilor din documentele oficiale să nu-i mai insereze „credința".

[68] După cum se știe, Iliaș a optat în această perioadă, spre o asociere cu „jupan Bogdan", un alt fiu, altminteri necunoscut, al lui Alexandru cel Bun, înmormîntat la Rădăuți *(Repertoriul,* nr. 57, p. 253—254; vezi și M. Costăchescu, *Doc. Ștefan,* p. 11, și V. Brătulescu, *op. cit.,* p. 172—173). Nu avem însă nici un indiciu că acesta era unul din fiii Marinei, deoarece primul copil legitim al acesteia, Petru, ale cărui drepturi succesorale au fost admise de Alexandru cel Bun, nu apare menționat în actele lui Iliaș cu aceeași consecvență. Dimpotrivă, urmînd exemplul tatălui său de la începutul domniei și urmărind să contracareze pretențiile celorlalți frați ai săi, cu drepturi similare, Ștefan și Petru, este de presupus că Iliaș va fi atras mai degrabă, în calitate de prim colaborator, pe unul din frații săi după mamă sau chiar mai vîrstnic (A. Sacerdoțeanu, *op. cit.,* p. 7), așa cum pare să sugereze titlul de „jupan" acordat acestuia sau înmormîntarea sa la Rădăuți, și nu la Bistrița.

[69] Vezi și N. Iorga, *op. cit.,* IV, p. 45.

[70] L. Șimanschi și N. Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443—1447, privind istoria Moldovei,* în *AIIAI,* XI, 1974, p. 174—175 și 178—179.

[71] *DRH,* A, I, nr. 246, p. 349—350.

[72] M. Costăchescu, *Documentele,* II, p. 406; N. Iorga, *op. cit.,* IV, p. 45; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.,* p. 6.

[73] *DRH,* A, I, nr. 224, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndepărtarea lui Petru [74], boierul Bratu nu mai apare, decît excepțional, printre martorii hrisoavelor domnești [75], fiind însă prezent, alături de nepotul său, la Hotin, în iulie 1446 [76]. Se poate conclude, de aceea, că fratele Marinei a fost un apărător consecvent al intereselor nepotului său, pe care evenimentele anilor 1447—1448 l-au adus la cîrma statului moldovenesc.

Opțiunile politice ale grupării boierești pe care o realizase boierul Bratu nu se remarcau însă nici prin omogenitate, nici prin clarviziune și nici printr-un caracter reprezentativ deosebit. Formată din elemente necunoscute pînă în 1443 [77] și dornice, tocmai de aceea, de afirmare, ea îl va antrena, mai întîi, pe moștenitorul tronului într-o prematură ostilitate față de domn, aducîndu-l în situația de a-și pierde atributele cîștigate pe lîngă acesta și de a căuta sprijinul partidei polonofile din jurul familiei lui Iliaș, avînd ca protagoniști pe frații Ștefan și Mîndrea Jumătate, precum și pe pîrcălabul de Hotin, Manoil, împotriva căreia acționase anterior [78]. Anulîndu-și astfel șansele firești ale unei eventuale instalări la putere, într-o atmosferă vindicativă și agitată de proiecte ambițioase, evidente în însăși calitatea de „domn" pe care și-o însușise fiul Marinei, apare întru totul normală preferința pe care ocoliții lui Bratu au manifestat-o față de principiile compromisului, duplicității sau extremismului politic. În acest sens, este de reținut, mai întîi, deteriorarea treptată a bazei politice interne pe care și-o crease Ștefan al II-lea, pornind de la cointeresarea lui Stanciul de la Tutova și a lui Oană portar [79], pentru a sfîrși prin cîștigarea încrederii principalilor sfetnici ai acestuia: Neagoe logofăt, Petru Hudici, Duma Brăescu, frații Duma și Mircea Dulcescu ș.a. — fapt care a ușurat considerabil intervenția necruțătoare a lui Roman [80]. Se adaugă, în al doilea rînd, întreaga serie a asasinatelor care au marcat sfîrșitul crizei politice din cel de al doilea sfert al veacului al XV-lea, începînd cu cel al lui Ștefan din 1447, continuînd cu cel al lui Roman, din 1448, și Bogdan, din 1451, pentru a încheia cu cel al lui Alexăndrel, din 1455, în comiterea cărora responsabilitatea directă sau amestecul mascat al acestora sînt evidente.

Mai mult însă decît recurgerea la modalități extreme, conținutul principalelor acte de guvernămînt întreprinse, purtînd amprenta aceleiași mentalități, se constituie în acuze agravante. Încă înainte de a reuși să-și asume domnia Moldovei, Petru al II-lea se arată astfel gata să renunțe la principiul — atît de greu restabilit de predecesorul său — al indivizibilității acesteia, contractînd obligații față de puternicul magnat polon, Didrih Buczacki, care urmau să rămînă în vigoare „atîta timp cît vom fi domn în ocina noastră sau în *partea (s.ns.)* noastră" [81]. Acordul lui Iancu de Hunedoara, comunicat regelui polon

---

[74] I. Șimanschi, *Precizări cronologice...*, p. 69 și 72.

[75] *DRH*, A, I, p. 442, sub voce.

[76] I. Șimanschi și N. Ciocan, *op. cit.*, p. 182—183.

[77] În afară de Bratu, singurul căruia i se poate atribui, în mod cert, o proveniență din rîndurile marii boierimi este Iurie Cupcici, fiul lui Ion Cupcici, logofătul lui Alexandru cel Bun, unul dintre principalii sprijinitori ai lui Ștefan (M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 191, p. 679—680) și, probabil, socrul acestuia, după cum sugerează actele referitoare la satul Vascăuți *(DRH*, A, I, nr. 103, p. 152—154, nr. 143, p. 197—198, și nr. 168, p. 235—236; vezi și II, nr. 198, 296—298). Menționăm, cu acest prilej, că „Mircea vistier", fratele doamnei *(ibidem*, I, nr. 138, p. 191—192), mort probabil în lupta de la Podraga, nu este același cu Mircea Dulcescu (A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 7, și *DRH*, A, I, p. 478, sub voce), întrucît Duma din sfatul primei domnii a lui Ștefan voievod trebuie asimilat cu Duma Negru. Cei doi frați Dulcescu au fost partizani ai lui Iliaș și au revenit, odată cu acesta, în țară, așa cum atestă actele de la sfîrșitul anului 1435 *(ibidem*, I, nr. 142—145, p. 196—201); vezi și mai jos, n. 107.

[78] Atitudine spre care pledează prezența lui Petru, în iulie 1446, la Hotin, precum și înțelegerea sa cu Didrih Buczacki, cumătrul lui Iliaș (I. Șimanschi și N. Ciocan, *op. cit.*, p. 181—184).

[79] Primul se afla alături de Petru voievod și de Bratu la Hotin, în 1446 *(ibidem*, p. 182—183), dar ambii dispăruseră din sfatul domnesc după 5 aprilie 1445, reapărînd abia în 1448, ca sfetnici ai lui Petru *(DRH*, A, I, sub vocile citate).

[80] Considerat îndeobște fiul lui Iliaș, deși nu este exclus să fi fost fiul omonim al lui Alexandru cel Bun (D. Constantinescu, *Taina mormîntului domnesc de la Neamț*, în „Memoria Antiquitatis", III, 1971, p. 277—297).

[81] I. Șimanschi și N. Ciocan, *op. cit.*, p. 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la 1—2 august 1448, pentru întronarea oficială a doi domni în Moldova [82], se înfăţişează, de aceea, cu un veritabil ecou al concesiilor la care erau dispuşi înşişi pretendenţii la tronul ţării, chiar dacă diarhia Petru-Roman, care urma să funcţioneze după îndepărtarea lui Ştefan al II-lea, s-a dovedit a fi un proiect iluzoriu [83]. De altfel, domnia lui Petru al II-lea, cu evidente preferinţe aristocratice [84], a şi rămas stigmatizată pentru posteritate prin cedarea cetăţii Chilia în stăpînirea personală a lui Iancu de Hunedoara, ca şi prin introducerea dublei supuneri a tronului Sucevei, faţă de guvernatorul Ungariei şi, concomitent, faţă de Cazimir al IV-lea Jagello. Într-adevăr, în timp ce un detaşament de oşteni moldoveni era trimis pentru a participa — desigur, conform îndatoririlor asumate la începutul anului [85] — la campania din 1448 întreprinsă de Iancu în Balcani, Petru al II-lea contracta obişnuitele obligaţii vasalice în favoarea regelui polon, pe care acesta promitea să le onoreze, ocrotind interesele domnului Moldovei şi, semnificativ, apărîndu-i chiar viaţa de primejdiile care se întrevedeau [86].

Jocul politic riscant spre care a optat astfel tînărul domn, sperînd poate să atenueze contradicţiile dintre foştii partizani ai lui Ştefan menţinuţi în sfat şi grupul propriilor săi susţinători, sporit cu noi elemente: Costea Oriş vornic, Hrinea spătar, Sîrbul postelnic, Danciul vistier, Petru ceaşnic, şi Goian comis [87], sau dintre toţi aceştia şi partida din Polonia, n-a întîrziat însă să-şi arate efectele, guvernarea sa luînd sfîrşit prea repede, în condiţii prea puţin limpezi şi avînd un epilog la fel de ciudat — domnia lui „Ciubăr Vodă" [88] — pentru a i se putea admite moartea naturală. Oricum însă, pentru partida boierească ce susţinuse domnia lui Petru al II-lea ea s-a transformat într-un eşec aproape total, coaliţia realizată anterior destrămîndu-se [89], iar majoritatea componenţilor ei de bază: Ion Mîndzul, David stolnic, Tador Negru, probabil fostul ceaşnic, Nicoman, Hrinea spătar şi Petru ceaşnic, dispărînd definitiv din rîndul celor implicaţi în activitatea de guvernămînt [90]. Singurul care a reuşit să se menţină printre fruntaşii vieţii politice interne,

---

[82] A. Sokolowski—J. Szujski, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. I, Cracovia, 1876, p. 40—42.

[83] Reflectînd, desigur, un fapt de conştiinţă transmis posterităţii, autorul cronicii interne le-a atribuit, totuşi, ambilor rivali, cîte 1 an de domnie (*Cronicile slavo-române*, p. 39, 48, 61, 70, 161, 177).

[84] Din cele 15 documente păstrate, opt sînt emise în favoarea mănăstirilor, iar şapte constituie privilegii de întărire a stăpînirilor, uneori impresionante, ale membrilor marii boierimi. Chiar proprietăţile celui mai modest dintre ei, boierul Marco (*DRH*, A, I, nr. 285, p. 407—408), nu se limitau numai la cele stipulate în actul din 1448, întrucît el dispunea, în aceeaşi zonă, şi de alte sate (*DRH*, A, I, nr. 222, p. 312—313).

[85] Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii", 5/XVI, 1963, p. 1062—1063; Şerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle: le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în *RRH*, 3/XIII, 1974, p. 453, n. 23.

[86] Exemplarul slavon al omagiului, la M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 215, p. 733—736, iar răspunsul regal, în latină, la A. Jabłonowski, *Sprawy Wołoskiej za Jagiellonow. Akta i listy*, Varşovia, 1878, p. 27; nefiind folosit pînă acum în istoriografia noastră, poate şi datorită faptului că a scăpat colecţiei Costăchescu, publicăm în anexă textul acestuia din urmă.

[87] Vezi *DRH*, A, I, *Indice*, sub vocile citate.

[88] N. Iorga, *„Ciubăr Vodă"*, în *RI*, I, 1915, p. 125—129.

[89] Neagoe logofăt s-a retras probabil din activitatea politică. Cei mai mulţi: Petru Hudici, Stanciul şi Lazor de la Tulova, Duma şi Mircea Dulcescu, Costea Androinic cu ginerele său, Oancea logofăt, ş.a., au trecut însă de partea lui Alexăndrel, alcătuind partida „legitimistă" (vezi *DRH*, A, I, şi II, *Indicii de nume*, sub vocile citate, şi L. Şimanschi, *«Închinarea» de la Vaslui...*, tabelul anexă).

[90] Tocmai această întrerupere bruscă a evoluţiei lor politice pune în evidenţă, credem, conduita reprobabilă pe care au avut-o în evenimentele de la sfîrşitul anului 1448. Retragerea domnului, înrudit cu Iancu de Hunedoara, în Transilvania, propusă de Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 54, şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 168, este totuşi puţin probabilă, întrucît conducerea ţării, timp de cîteva luni, de Csupor de Monoszló, indică, mai curînd, dispariţia lui neaşteptată şi adoptarea unei soluţii extreme, menită să menţină Moldova în sfera politică a guvernatorului Ungariei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

datorită, firește, înrudirii sale cu familia domnească, a fost boierul Bratu, în jurul căruia s-au regrupat cei nemulțumiți de revenirea familiei lui Iliaș la cîrma țării și de pierderea funcțiilor deținute anterior: Ilie logofăt, Costea Orîș, Goian și Danciul Cneajnici. Dar, dacă în această situație îmbrățișarea cauzei lui Bogdan pare absolut normală, de vreme ce și acesta îi era nepot de soră, preferința acordată *ad-hoc* lui Petru Aron, în calitatea sa de fruntaș al sfatului domnesc, presupune, fără îndoială, o determinare cu mult mai complexă.

Este de observat, în primul rînd, că sfatul domnesc al lui Bogdan voievod exprima alianța politică a susținătorilor direcți ai domnului (Mihail și Dragomir Oțel, Ciopei postelnic, Ignat stolnic, Onicică vistier, Dragoș ceașnic, Stanciul comis, și Petru logofăt) cu partida boierului Bratu și cu cea a lui Duma Brăescu, rămas după retragerea din activitatea publică a lui Petru Hudici, reprezentantul acelor elemente aristocratice, care, în ciuda concesiilor impuse de conjunctura internațională, era dispusă totuși să apere interesele proprii țării Moldovei. Ambele acceptaseră, desigur, condițiile de colaborare impuse de Iancu de Hunedoara numai datorită faptului că nu dispuneau încă de un candidat propriu la domnia Moldovei [91]. Tocmai de aceea, curînd după înscăunare, Bogdan al II-lea a fost nevoit să abjure de la actul cedării Chiliei în stăpînirea personală a guvernatorului Ungariei și să insereze, în actul omagial din 5 iulie 1450, clauza referitoare la posibilitatea redobîndirii ei de către moldoveni [92]. În fața presiunii crescînde a grupării polonofile, la care aderase și logofătul Mihu [93], ca și datorită rivalității izbucnite între cei mai de seamă membri ai sfatului, s-a produs, însă, treptat, o restructurare a raporturilor interne, așa cum se putea deja bănui după trădarea acelui „pisar" în noaptea premergătoare luptei de la Crasna [94]. Drept urmare, Duma Brăescu și acoliții săi (Costea Dănescu, Ion Baicean ș.a.) și-au părăsit domnul, iar gruparea lui Bratu a adoptat o atitudine de frondă față de domnia lui Bogdan al II-lea, dispus să procedeze la confiscarea averilor trădătorilor [95], de care acesta a fost obligat, dată fiind slăbiciunea politică a partidei proprii, la prudență și concesii. Numai așa se explică, desigur, recunoașterea caracterului provizoriu al guvernării sale, de către Bogdan al II-lea, cu prilejul tratativelor care au precedat bătălia de la Crasna, iar ulterior asasinatul de la Reuseni [96]. Dar, consimțind în acest fel la suspectarea drepturilor sale juridice la tronul țării, Bogdan voievod nu numai că-și recunoștea nelegitimitatea, ci oferea și un argument nesperat celorlalți urmași ai lui Alexandru cel Bun pentru a pretinde mandatul domniei pînă la maioratul lui Alexăndrel [97]. În aceste împrejurări, apelul lui Petru Aron la înțelegerea și sprijinul partidei legitimiste nu mai poate surprinde, după cum posibilitățile de împăcare a adversităților boierești, prin intermediul celui ce era, totodată, nepotul primului sfetnic al lui Bogdan, i-au sporit considerabil șansele. Se adăugau, fără îndoială, în această conjunctură, prejudecățile de castă ale marii boierimi moldovene, care-și vedea primejduite pozițiile dobîndite în guvernarea statului feudal — prejudecăți comune atît grupării din Polonia, cît și celei din interior, ce gravita în jurul lui Bratu. Amîndurora, soluția continuității dinastice prin moștenitori legitimi, de natură să garanteze veleitățile aristocratice ale acelor familii nobiliare pe care le favorizase

---

[91] Obținînd, în schimb, acceptiunea lui Bogdan al II-lea de a trata cu Didrih Buczacki (M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 219, p. 746—748), de atitudinea căruia depindea, oricum, în mare măsură, soarta noii domnii.

[92] *Ibidem*, II, nr. 222, p. 755—758. Explicația este cu atît mai probabilă, cu cît înțelegerea anterioară *(ibidem*, nr. 220, p. 749—752) nu inserase nici o prevedere în legătură cu cetatea Chiliei.

[93] Asupra carierei politice a acestuia și a atitudinii adoptate în acești ani, vezi N. Grigoraș, *Logofătul Mihu*, București, 1945, p. 143—145.

[94] J. Dlugosz, *op. cit.*, II, p. 61; I. Minea, *op. cit.*, p. 41; trădarea este cu atît mai probabilă, cu cît logofătul Petru, cel care a putut cunoaște și transmite planul atacului moldovean de a doua zi, a părăsit ulterior cauza fiului lui Bogdan al II-lea, aderînd la domnia lui Petru Aron, fiind menținut în aceeași funcție (vezi L. Șimanschi, *op. cit.*, tabelul anexă, nr. 26).

[95] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 54—55.

[96] *Ibidem*, p. 48 și 57.

[97] Acceptul lui Bogdan nu contravine justificării sale inițiale, referitoare la lipsa urmașilor legitimi ai lui Alexandru cel Bun *(ibidem*, p. 37), întrucît statutul lui Petru Aron nu-i permitea acestuia să-și exprime imediat pretendența (vezi mai jos).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnia lui Alexandru cel Bun, se înfățișa ca singura acceptabilă, deși interpretările fiecăreia s-au dovedit a fi ulterior deosebite.

Cine putea fi însă acest necunoscut urmaș al ultimei soții a lui Alexandru cel Bun, cu drepturi pretinse sau reale, dar care puteau, oricum, rivaliza cu cele ale lui Bogdan? Singurele indicații directe ni le oferă, credem, chiar cele două nume pe care el a ajuns să le poarte pentru posteritate : numele său de domn și porecla pe care i-au atribuit-o contemporanii. Preluată din repertoriul biblic, porecla nu putea să-și aibă, firește, obîrșia decît într-o similitudine a elementelor particulare ce defineau, într-un orizont comun, personalitatea ambelor subiecte. Or, după cum se știe, cel mai cunoscut dintre personajele biblice cu acest nume, fratele proorocului Moise, ar fi deținut funcția preoțească supremă în comunitatea ebraică, sfîrșind însă prin a fi dezbrăcat de veșmintele sacre și a i se lua harul divin [98]. Atribuind un astfel de cognomen, conștiința colectivă a vremii avea deci în vedere, așa cum intuise Nicolae Iorga [99], apartenența anterioară a domnului la cinul monahal, de care acesta s-a lepădat, răspopindu-se, în momentul cînd i s-au ivit șanse reale de a domni. Prezența mitropolitului Theoctist în sfatul lui Petru Aron [100], greu de justificat numai prin caracterul deciziilor politice ale acestuia, obține, totodată, o explicație plauzibilă, consimțămîntul înaltului ierarh reprezentînd probabil o condiție obligatorie pentru însușirea calității de domn [101].

Dar, acceptînd ca plauzibilă ipoteza călugăririi sale anterioare, poate chiar la una din ctitoriile lui Alexandru cel Bun : Bistrița — al cărei arhimandrit apare ca martor în sfatul celor dintîi documente [102] — sau Moldovița — căreia îi acordă primele sale danii [103] —, numele său de domn, nefiresc repetat la copii avînd aceiași părinți [104], poate fi suspectat de neautenticitate și considerat ca un împrumut simbolic de la cel a cărui domnie își propunea s-o continuie [105]. Într-adevăr, ca fiu al Marinei și nepot al lui Bratu el nu se putea prezenta decît succedînd, în mod firesc, fratelui său Petru, desemnat, chiar de Alexandru cel Bun, urmaș prezumtiv la tron, după Iliaș și Ștefan. Purtînd însă un nume asumat și o poreclă atribuită, adevărata identitate a lui Petru Aron nu se supune obișnuitei descifrări deductive. În spatele aparenței se poate ascunde atît unul din copiii Marinei născuți înainte de căsătoria sa cu Alexandru cel Bun, avîndu-l sau nu drept tată pe acesta, sau unul din frații mai mici ai lui Petru, poate chiar acel Alexandru, menționat documentar din aprilie 1429 și pînă în februarie 1430. Ipostaza sa monahală înclină, firește, balanța spre această din urmă presupunere, întrucît, în cazul fiilor nelegitimi problema succesorală nu reclama, cu aceeași acuitate în epocă, măsuri de îngrădire preventivă. S-ar explica, în același timp, cu mult mai firesc, prevalarea drepturilor sale succesorale asupra celor ale lui Bogdan și, implicit, atitudinea lui Bratu, care s-a înclinat în fața evidenței acestora.

Asasinatul de la Reuseni a avut deci caracterul unui fratricid, patronat de unchiul drept al fostului dar și al viitorului domn. Locul comiterii sale este explicabil, de vreme ce boierul Bratu își avea reședința în apropiere, la Merești. Mai puțin sugestivă se dove-

---

[98] *Vechiul Testament, Numerii*, cap. 20.

[99] N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 50 și 105, deși motivul invocat în acest sens : conducerea Cetății Albe la 1436 de către un „călugăr", nu poate fi corelat cu presupunerea noastră.

[100] Vezi *DRH*, A, II, nr. 47, p. 66 și urm.

[101] Apariția sa relativ tardivă în sfat, ca și obținerea demnității de mitropolit în vremea lui Alexăndrel *(Cronicile slavo-române*, p. 49, 61, 178, 193), îngăduie chiar presupunerea unei inițiale opoziții, ceea ce va constitui probabil mobilul împăcării ulterioare cu Ștefan cel Mare (I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 399—400).

[102] *DRH*, A, II, nr. 47—49, p. 66—70.

[103] *Ibidem*, nr. 40—41 și 43, p. 56—61.

[104] Nu este aceeași situație și în cazul celor doi Bogdani, avînd mame diferite ; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 7 și 8, îi consideră în schimb pe ambii fii ai Stanei, propunînd, ca urmare, o nouă imposibilitate.

[105] N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 50—51 și 105 ; Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 174 ; Const. A. Stoide, *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447 și 1450*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 165 ; cel mai apropiat exemplu în epocă îl oferă, desigur, Vlad Călugărul, fiu, ca și Vlad Țepeș, dar nelegitim, al lui Vlad Dracul. El nu va reuși însă în ciuda debutului, să reînvie domnia fratelui, ajungînd la o strînsă colaborare cu turcii (Al. Lapedatu, *Vlad Vodă Călugărul, 1482—1496*, București, 1903, p. 12 și urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deşte, din nefericire, informaţia referitoare la acea „nuntă" care l-a prilejuit [106]. Se poate presupune doar o înrudire a familiei lui Ştefan Cernat cu casa domnească [107] — înrudire de natură să justifice prezenţa lui Bogdan la Reuseni [108], precum şi rolul lui Bratu, care, cunoscînd detaliile, a regizat îngrozitoarea crimă. Colaborator al acestuia va fi fost, probabil, ceaşnicul Dragoş, care nu putea lipsi, într-o astfel de împrejurare, din anturajul lui Bogdan al II-lea, mai ales că acesta a fost surprins — poate nu întîmplător — ameţit de băutură, şi, nu este exclus, chiar logofătul Petru, implicat şi în trădarea de la Crasna [109].

•

Apărînd ca una din răfuielile personale ale pretendenţilor la domnie cu care Moldova se obişnuise deja, aceasta incumba totuşi semnificaţii de o maximă gravitate în perspectiva conjuncturii internaţionale ce se anunţa. Realizat pe fundalul procesului de fărîmiţare politică a marii boierimi în partide rivale [110], dar şi a tendinţei acestora spre împăcare şi compromis, actul de la Reuseni devenea un veritabil prolog al „închinării", de la Vaslui, cînd abandonarea intereselor vitale ale ţării în favoarea celor de grup se va desăvîrşi. El releva, în acelaşi timp, opoziţia politică dintre marea boierime — promotoarea unui mod de guvernămînt exclusivist faţă de celelalte categorii ale feudalităţii interne, dar concesiv în raport cu tendinţele expansioniste ale statelor limitrofe — şi boierimea mică sau mijlocie, care, aflată iniţial la dispoziţia celei dintîi, a sfîrşit prin a-şi înţelege propria sa raţiune de a fi şi a sprjiini, fără rezerve, o domnie dispusă să apeleze la puterea ei combativă, cum a fost cea a lui Bogdan al II-lea [111]. Tocmai de aceea, tragicul sfîrşit al acestuia n-a întîrziat să se constituie, pentru fiul domnesc, viitorul Ştefan cel Mare, într-o lecţie politică fundamentală, ale cărei implicaţii se regăsesc, direct sau indirect, în principalele fapte de guvernămînt ale primei părţi din îndelungata sa domnie.

Reaşezarea, pe baze noi, a raporturilor tronului cu boierimea, şi, implicit, pedepsirea celui responsabil de sîngele scurs pe nedrept la Reuseni — soarta lui Bratu fiind probabil pecetluită în bătălia de la Doljeşti — conferă astfel liantul necesar domniei lui Ştefan cel Mare de la înscăunare pînă la desnodămîntul de la Orbic. Mai mult încă, problematica subiacentă asasinatului: recuperarea Chiliei şi consolidarea hotarului nordic al ţării, fără de care suveranitatea tronului moldav nu se putea exprima plenar, au format, în aceeaşi perioadă, preocupări de căpetenie ale politicii externe promovate de Ştefan cel Mare, după cum acţiunea de concentrare în jurul domniei a tuturor grupărilor boiereşti, prin reducerea posibilităţilor de manevră ale acestora şi reprimarea promptă a trădătorilor i-au procurat direcţiile de bază ale politicii sale interne. Redusă la cîţiva reprezentanţi, casa domnească a Moldovei şi-a limitat, în acelaşi timp, acceptiunea la familia noului domn, pe care înrudirile dinastice contractate de acesta o vor emancipa de sub tutela jagellonă.

---

[106] Evident, aceasta n-a putut avea loc „vineri", în zi de post. Probabil avusese loc o fază premergătoare oficierii religioase, la care domnul a trebuit să participe.

[107] Înrudire pentru care pledează stăpînirea unei jumătăţi din Vadul Călugăresc, de pe Prut, cu vama şi iezerele ascultătoare, la 1447, de către soţia lui Ştefan al II-lea *(DRH*, A, I, nr. 272, p. 385—386), în timp ce jumătatea cealaltă se afla, la 1448, în folosinţa lui Cernat Ploscaru şi a fratelui său, Ştefu *(ibidem*, nr. 280, p. 398—399). În acest caz, este posibil ca Maria (D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 86) să fi fost cea de a doua soţie a lui Ştefan, întrucît prima, acceptînd descendenţa ei din Ion Cupcici (vezi mai sus, n. 77) şi avînd o soră cu acest nume, Maruşca, nu se putea numi astfel.

[108] În plus, alianţa politică a boierilor Cernăteşti era mai mult decît necesară lui Bogdan al II-lea, părăsit, spre sfîrşitul anului 1451, de boierii care-l acceptaseră iniţial. Indiferent de desnodămînt, ea a şi fost obţinută, deoarece fiul său va fi sprijinit, după cum se ştie, tocmai de către boierimea Ţării de Jos *(Cronicile slavo-române*, p. 28), în rîndurile acestei numărîndu-se şi Ştefu Cernătescu (vezi mai sus, n. 64).

[109] Ambii şi numai ei au reapărut în aceleaşi funcţii, fapt extrem de semnificativ, în sfatul lui Petru Aron, pe care l-au însoţit, probabil, în perioada luptelor pentru putere cu Alexăndrel, dispărînd apoi fără urmă (L. Şimanschi, *op. cit.*, tabelul anexă, nr. 72).

[110] D. Ciurea, *Fărîmiţarea feudală şi lupta pentru centralizarea statului*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 309—314.

[111] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 42 şi 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Firește însă că maniera și intensitatea de reflectare a substanței istorice în conștiința viitorului domn au depins, în primul rînd, de caracterul implicării acestuia în desfășurarea concretă a faptelor. Din nefericire, asupra prezenței lui Ștefan la Reuseni, ca și asupra vîrstei sale în acel moment — elemente indispensabile unei aprecieri obiective a relației cauză-efect — informația vremii nu oferă probele de certitudine necesare. Doar literatura istorică populară, excelînd, ca de obicei, în amănunte neverosimile, îl înfățișează pe cel ce-și pierdea prematur tatăl și, concomitent, șansa succedării la tron ca martor ocular al evenimentului [112]. Subordonate însă relevării ajutorului pe care fiul domnesc l-ar fi primit după asasinat din partea maselor populare, legendele istorice pe această temă nu pot fi reținute decît în măsura reflectării globale a adevărului. Fără a se putea preciza, de aceea, nici un detaliu, este de presupus numai că fiul lui Bogdan al II-lea, salvat dintr-o primejdie fatală, s-a retras în grabă — așa cum s-a menționat — spre Suceava, după cum Petru Aron se va fi îndepărtat cu aceeași repeziciune de scaunul domnesc, unde se aflau, desigur, suficiente forțe pentru a-l constrînge să-și primească pedeapsa. De altfel, lipsa unor știri precise privind soarta domnului poate constitui o justificare în plus pentru emiterea, după două zile, a privilegiului lui Petru Durnea. În structura afectivă și voliționlală a conducătorului de mai tîrziu se va resimți, ca urmare, o notă de intransigență și neîncredere față de colaboratorii săi în conducerea treburilor de stat, mergînd pînă la cei proveniți din rîndul rudelor apropiate [113], pe care numai pilda desnodămîntului de la Reuseni o poate explica. Aceasta nu a degenerat însă niciodată într-o psihoză a trădării sau într-un exces de cruzime, ca în alte cazuri, menținîndu-se în limitele unui echilibru comportamental impresionant.

Insuficient de concludentă se dovedește a fi, în același timp, informația vremii și asupra posibilității de înțelegere nemijlocită a semnificațiilor asasinatului de către cel ce se va arăta ulterior pe deplin conștient de valoarea lor intrinsecă. Relația lui Matteo Muriano, din 1502, conform căreia Ștefan cel Mare „arăta bine la trup pentru vîrsta sa, dacă această meteahnă nu l-ar fi chinuit" [114], nu poate corespunde decît unei persoane trecute de 60 de ani, ceea ce echivalează cu o vîrstă de peste 10 ani în 1451. Totodată, este de observat că trăsăturile excepționale ale personalității lui Ștefan cel Mare presupun o dezvoltare intelectuală precoce, de natură să sporească gradul de relativitate al deducțiilor de acest fel. Să se fi transmis oare nealterată tradiția, probabil bisericească, a celor 71 de ani însumați de Ștefan cel Mare la sfîrșitul vieții — înregistrată de Dionisie Fotino la începutul secolului trecut [115] —, din care decurge vîrsta de 18 ani în momentul asasinatului sau detaliul folcloric, al copilului de 12 ani [116] — reminiscență insolită printre plăsmuirii tardive —, este mai aproape de adevăr ?

O verificare, chiar și aproximativă, prin raționamente indirecte, se dovedește, de aceea, necesară. Se poate astfel considera că fiul lui Bogdan al II-lea împlinise deja, în 1450, vîrsta de 11 ani, care îi dădea dreptul să poarte titlul de voievod, iar în 1455, cînd exprimarea pretendenței sale la tronul țării a devenit, după cît se pare, oficială [117], avea

---

[112] Conform tradiției locale Ștefan ar fi urmărit cele ce s-au întîmplat la Reuseni, ascuns între crengile unui copac de la liziera pădurii învecinate, unde l-ar fi găsit apoi sătenii.

[113] După cum se știe, printre cei pedepsiți la Vaslui, în 1471, s-a numărat și vornicul Isaia, cumnatul domnului *(Cronicile slavo-române*, p. 29—30; vezi și C. Cihodaru, *Observații privind istoria Moldovei între 1467—1474*, în *SCSI*, istorie, 1/VIII, 1957, p. 6—7 și 15—16).

[114] *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de M. Holban, București, 1968, p. 149.

[115] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. de G. Sion, vol. III, București, 1859, p. 38.

[116] *De la Dragoș la Cuza Vodă*, p. 101 și 103.

[117] *DRH*, D, I, nr. 327, p. 446. Considerăm că posibilitatea unei expediții militare în Moldova, în toamna anului 1455, n-ar fi fost întrevăzută de Iancu de Hunedoara, dacă tronul domnesc n-ar fi fost deja pretins de un alt competitor, care, în acel moment, nu putea fi decît fiul lui Bogdan al II-lea. Pentru vîrsta necesară înscăunării, vezi Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în sec. al XVI-lea)*, București, 1960, p. 223—225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel puțin 15 ani. Nașterea primului său fiu, probabil în 1458 [118], atestă, de asemenea, un tînăr trecut, în acel moment, de vîrsta pubertății, ceea ce înseamnă că ultima limită a intervalului urmărit nu poate trece de anul 1439 [119]. Limita inferioară a acestuia, plasînd nașterea tatălui său în perioada anilor 1420—1421, cînd a apărut, desigur, legătura lui Alexandru cel Bun cu Marina, poate fi fixată, la rîndul ei, în anii 1437—1438. Așadar, un răstimp de trei ani, 1437—1439, sau aproximativ anul 1438, ar fi, credem, cel mai nimerit pentru datarea nașterii marelui domn [120], care, în 1451, avea circa 13 ani: o vîrstă poate prea fragedă pentru pierderea îndrumătorului firesc în parcurgerea celor dintîi pași de sine stătători ai vieții, dar suficientă unor disponibilități native deosebite să decanteze realitatea, descifrînd sensul ascuns al faptelor.

În concluzie, se poate afirma că asasinatul de la Reuseni, redat în componentele sale intime și imediate de informația epocii, reclamă, totuși, înțelegerii sale judicioase limite cu mult mai largi, afectînd problematica istorică majoră a unei aproximativ jumătăți de secol. De la nașterea acelui fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun și al Marinei, decapitat mișelește de fratele său, Petru Aron, la Reuseni, în zorii zilei de vineri, 15 octombrie 1451, și pînă la prinderea și pedepsirea similară a acestuia de către Ștefan cel Mare, faptele istorice se întrețes în ambele sensuri, cerînd-se a fi estimate global. Atitudinea boierului Bratu, patronul de drept al asasinatului, apare ca o consecință directă a înverșunatelor lupte pentru putere dintre partidele boierești din cel de al doilea sfert al secolului al XV-lea, a căror ideologie a degenerat treptat, concretizîndu-se într-un șir de atentate la soarta țării și a reprezentanților perimați sau incomozi ai dinastiei. Dar, cu toate că a fost organizat în scopul reconcilierii principalelor partide ale marii boierimi, asasinatul n-a produs decît noi și acerbe confruntări politice. Adevărata schimbare de domnie pe care el a provocat-o a fost, ca urmare, cea din 1457, cînd la cîrma țării s-a instalat cel mai vrednic navigator printre realitățile epocii: Ștefan cel Mare.

Firește, precizările și ipotezele pe care ni le-am îngăduit să le avansăm nu-și pot revendica acel atribut, atît de rîvnit, al imuabilității. Informații noi vor putea oricînd sugera alte modalități interpretative, relevînd legături acum nebănuite între elementele istorice particulare. Nădăjduim însă că valențele informative ale surselor la care ne-am referit pe parcursul reconstituirii noastre se vor menține totuși intacte, astfel încît eventualele întregiri sau modificări ale acesteia să nu-i anuleze structura sa de rezistență.

ANEXA

1448 august 20, Camenița. Cazimir al IV-lea Jagiello promite să-i acorde domnului Moldovei, Petru voievod, conform înțelegerii convenite cu acesta, protecție și sprijin împotriva tuturor dușmanilor care ar încerca să-l detroneze sau să-i ia viața, făgăduind să-i ofere la nevoie subsidiile necesare.

[Recepcio in tuicionem terre Moldawye.]

In nomine Domini, amen. Ad perpetuam rei memoriam. Quoniam tunc celsitudo regia ampliori videtur gloria rutilare, dum tronus regius amiciciarum pollet copia et subditorum serviciis uberius dinoscuntur habundare, proinde, nos, Kasimirus, Dei gracia rex Polonie, magnus dux Litphanie et heres Russie etc. Significamus tenore presencium, quibus expedit universis presentibus et futuris, presentes audituris aut lecturis, tenore presencium mediante, quomodo nos, attendentes nostrorum predecessorum mere caritatis affectum, quibus ad preces Moldawie woyevode benigniter fuerunt aclinati, ipsos specialibus graciis amplectantes

[118] Acordîndu-i vîrsta de șase ani în 1464, cînd începe să-i fie menționată în acte „credința", alături de cea a tatălui *(DRII,* A, II, nr. 119, p. 169—170 și urm.; vezi și, mai sus, n. 46).

[119] Desigur, grevate de relativism, cele trei „chei" de control, nu pot oferi, dacă sînt evaluate separat, gradul de certitudine necesar. Împreună însă ele realizează acea coincidență suficientă pentru o probabilitate, indicînd o depășire minimă a limitelor obligatorii.

[120] Vezi și L. Șimanschi, *Personalitatea lui Ștefan cel Mare,* în *RA,* an. LII, vol XXXVII, nr. 1, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

horum intuitu, (et nos ?) [1] dicta nostrorum predecessorum sequi volentes vestigia, matura desuper prehabita deliberacione nostrorum consiliariorum, non sine voluntate et assensu speciali manificoque Petro woyevode Moldowie, amico nobis sincere dilecto, hanc literam nostram dedimus et dari iussimus, qua ipsum Petrum woyevodam predictum in nostram profitemur suscepisse tuicionem et protectionem, promittimusque et spondemus ipsum Petrum woyevodam defendere et tueri a quibuscunque ipsius inimicis, qui prefatum Petrum woyevodam quovismodo in dominio suo surripere pretenderint et in vitam suam aliqua sinistra machinarentur, nullis penitus exceptis et exclusis, quem auxilliis, consiliis amplecti debemus posse tenus, ipsi contra inimmicos taliter ut prefatur pro... [1] dantes subsidia. Que omnia et singula suprascripta tenere et explere pollicemur et presentibus spondemus, sub puritate fidei christiane et honore nostris graciis, tam contra regnum Polonie et terras Moldavie a diu habitis et tentis primevam limittacionem et antiquam... [1] sortiri distinccionem. Pro cuius firmius robur presentes literas nostri appensione sigilli iussimus communiri.

Datum in Camyeniecz, feria tercia infra octavas Assumpcionis Marie.

După A. Jablonowski, *Sprawy Woloskiej za Jagiellonow. Akta i listy*, Varşovia, 1878, p. 27 (după Metrica Korone, ks. 10, str. 41).

AN ORDEAL OF THE CHILDHOOD OF STEPHEN-THE-GREAT. REUSENI, OCTOBER 15th, 1451

SUMMARY

In this paper the author aims to crarify some aspects of the assassination in Reuseni less approached until now in the historical literature. On the basis of re-analysing the known data and of the new documentary information the author got to consider that the deadly episode happened at the dawns of Friday, October, 15th, but the city of Suceava has been maintained by the partisans of the rule of Bogdan II until at least October 17th when the privilege of Petru Durnea has been emitted. At the same time the presence of the tombstone of Bogdan II in Secuieni — a village situated at about 40 km distance from Reuseni, is probable explained by its having been brought to the riuned monastery of Probota where later on the ruler's wife, Maria (Oltea) was burried. Finally, as direct inheritors of Bogdan II one cannot count — according to the existing information — but Tlexander-the-Good and his last wife, Marina, though her birth is placed in the unofficial period of their relationship : 1418—1421.

Further on the author re-examins the information of the epoch in order to precise the inner occurances of the assassination and to identify the ones who did it. Following thus the evolution of the main groups of boyars in the fifth decade of the century it is found a faction of young boyars adept to extremism and political duplicity and who supported the candidacy of Peter II, the first legitimate son of Marina, which was led by his uncle, the boyar Bratu. After the ephemereal success in 1448, when Peter II ascended to the throne Bratu's group reorganized making a peace with the supporters of Bogdan II. After his acsension to the throne this group gradually passed towards oposition, disapproving the ruling methods of the king and reaching an understanding with the "legitimist" party in Poland and implicitely with Peter Aron. As one of his uncles, Bratu directed the assassination of Reuseni, situated in the neighbourhood of his residence in the village of Meresti a place that had been subjected by his father, Merea. An important contribution to the success of this action was surely brought about by the Prince's paharnic + (+ a noble title at the then Court of the Prince), Dragoş who was maintained in the same position by Peter Aron.

As to his identity, the only indeces are ofered by the two names : Aron — meaning, according to biblical significance, the one excluded from the clergy — and Peter, a name

[1] Aşa in textul editat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

borrowd in the memory of Peter II. Beyond these names the author supposes to be the second legitimate son of Marina, Alexander, mentioned in the documents in 1429—1430, who could have been meant by his parents to clerical life.

In the final part of the paper the author refers to the presence of the Prince's son, the future Stephen-the-Great as well as to the way in which the assassination was mirrored in his conscience when about 13 years old. Due to the exceptional character of his personality whose manifestations were characterized by precociousness, one can admit that he did not manage to understand at that time the entire significance of the assassination. The first term of his government which ended with the catching and decapitation of Peter Aron (1457—1471) stands under the sign of this event of a deep significance for the history of the social and political relations of Moldavia at the middle of the 15th century.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CU PRIVIRE LA ULTIMA FAZĂ A RAPORTURILOR DINTRE MOLDOVA ŞI GENOVA

DE

ŞTEFAN ANDREESCU

În instrucţiunile pentru consulul din Caffa, întocmite la Genova în 16 iunie 1472, încă mai puteau fi enumerate trei puteri pontice, în afara turcilor, cu care consulul şi comunitatea genoveză din Crimeea trebuiau să întreţină relaţii paşnice: „împăratul tătarilor", Mangopul şi Moldova [1]. Cîţiva ani mai tîrziu, la sfîrşitul lui 1475, situaţia politică din bazinul Mării Negre se schimbase, însă, în chip radical. În iunie şi, respectiv, decembrie 1475, Caffa şi Mangopul au fost cucerite de turci, iar în vara aceluiaşi an, hanatul Crimeii a intrat în mod oficial în dependenţă faţă de Poarta otomană [2]. De acum încolo, o singură putere mai constituia un obstacol serios în calea expansiunii otomane în această zonă: Moldova lui Ştefan cel Mare.

Ne-am propus să discutăm, în cele de faţă, două episoade din ceea ce putem numi epilogul legăturilor moldo-genoveze. Se ştie că Ştefan cel Mare a luat cunoştinţă de cucerirea Caffei în preajma zilei de 20 iunie 1475. El era sigur la această dată că flota otomană se va îndrepta îndată spre Cetatea Albă şi Chilia, iar sultanul Mehmed II însuşi îl va ataca pe uscat [3]. În asemenea atmosferă de încordare, este de presupus că, de la Iaşi, unde se afla atunci în tabără şi unde se mai găsea încă şi la 12 iulie, cînd a încheiat tratatul de alianţă cu regele Matiaş Corvin al Ungariei [4], Ştefan se va fi deplasat în părţile de miazăzi ale Moldovei. Într-adevăr, un pasaj din aşa-numita *Cronică moldo-germană* pare să-i ateste prezenţa, împreună cu oastea, la Chilia, în momentul în care acolo a acostat o corabie ce provenea din Caffa. Iată cum este relatat episodul în izvorul amintit: „În acelaşi an, în luna februarie, în ziua 9, au luat turcii Caffa şi au încărcat 32 de corăbii

---

[1] A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria", vol. VII, partea I, fasc. III, Genova, 1874, nr. MXXXI, p. 867; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1897, p. 50.

[2] În legătură cu acest din urmă aspect, decisiv pentru modificarea raportului de forţe de pe litoralul septentrional al Mării Negre, vezi Mustafa A. Mehmed, *La politique ottomane à l'egard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II „le Conquérant"*, în *RRH*, 3/XIII, 1974, p. 521—526. Scrisoarea din 5—15 iulie 1475, probabil a lui Mengli Ghirai, în care se reflectă noul tip de relaţii, suzerano-vasalice, dintre Poartă şi Hanatul Crimeii, în *CMRS*, 4/XVII, 1976, p. 511.

[3] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, nr. CXLIV, p. 325; A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Budapesta, 1914, nr. 10, p. 11. Într-adevăr, pe drumul de înapoiere spre Constantinopol, flota otomană care cucerise Caffa a încercat o debarcare la Cetatea Albă, dar fără succes; o tentativă similară, la Chilia, s-a dovedit inutilă, deoarece românii ruinaseră locul (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 144).

[4] I. Bogdan, *op. cit.*, II, nr. CXLVI, p. 331—333.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mari cu averi, cu comori mari și în ultima corabie 12 copii ai orășenilor și 4 turci și i-au trimis pe aceștia și i-au luat cu ei, spre Constantinopol. Atunci s-au sfătuit tinerii, cînd au ajuns pe mare, cum ar putea să-i abată din drum pe turci și au hotărît ca într-o noapte, pe la un ceas din noapte, trebuie să-i omoare pe toți. Aceasta s-a întîmplat în ziua de 19 februarie, într-o sîmbătă noaptea, atunci au înjunghiat pe toți turcii și Dumnezeu a dat noroc ca vîntul să ducă toate corăbiile la Chilia. Și acolo a venit Ștefan voievod cu oastea lui, cu 400 de care și a luat toate averile împreună și cu tinerii și i-a dus pe toți la Suceava, atunci a împărțit domnul pe tineri prin Suceava. În același timp, au aflat caffezii și veneții că copiii erau la Ștefan voievod și au fost foarte bucuroși de aceasta. Și i-au trimis foarte mulți bani și cereri ca el să lase liberi pe tineri. Iar Ștefan voievod a îmbrăcat pe toți tinerii și i-a lăsat pe toți liberi și care au vrut să se ducă acasă, pe aceia a poruncit să-i călăuzească în Țara Ungurească. Mulți dintre dînșii au rămas în Suceava, cari și astăzi sînt acolo.

În același an, pînă în luna ianuarie a trimis împăratul turcesc foarte mulți soli, unul după altul, la Ștefan voievod, că trebuie să-i trimită înapoi comorile și pe tineri, ceea ce el nu a făcut" [5].

Cronica moldo-germană a fost redactată înainte de 28 aprilie 1502, foarte probabil în 1499 [6]. Autorul ei a folosit, pentru răstimpul 1457—1486, cronica oficială internă a domniei lui Ștefan cel Mare, pe care însă a prelucrat-o și completat-o cu elemente pe care nu le oferă nici un alt izvor [7]. Dintre adaosurile sale face parte și pasajul citat mai sus. Eroarea datării căderii Caffei în mîinile turcilor, pusă în februarie 1474, în loc de iunie 1475, se explică tocmai prin faptul că autorul acestui fragment de text scrie la mare distanță în timp de eveniment, aproape un sfert de secol. Desigur că interesul său față de originea grupului de italieni trăitor la Suceava la finele secolului XV *(Es blyben yr vil auff der Schocze, dy noch heyt do seyn)* confirmă observația că el însuși era un străin, un „Latin", adică un catolic ca și aceștia [8]

Gheorghe I. Brătianu a fost cel dintîi care a atras atenția asupra relatării din *Cronica moldo-germană* din unghiul de vedere care ne preocupă, fără însă a o confrunta cu alte surse documentare [9]. Vom face acest lucru în cele ce urmează, introducînd în plus în discuție și un act inedit. Nu înainte, însă, de a semnala că episodul sosirii corăbiei din Caffa robită de turci în Moldova a avut un ecou destul de larg, fiind înregistrat și într-un alt izvor narativ al timpului, de astă dată din Polonia. Este vorba de binecunoscuta cronică a lui Jan Dlugosz (1415—1480), în care, după consemnarea cuceririi Caffei, putem citi următoarele: „O puternică flotă de 70 de corăbii ducea o încărcătură peste măsură de bogată, precum și un mare număr de prinși și robiți, la Constantinopol, pentru Sultan. Între

---

[5] Am folosit traducerea în românește datorată lui P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de..., București, 1959, p. 32—33. Textul original în germană, la Olgierd Górka, *Cronica epocei lui Ștefan cel Mare*, în *RIR*, V—VI, 1935—1936, p. 56—57 și I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel*, București, 1942, p. 43—44 (vezi și pl. XII—XIV). Și N. Iorga, *pe temeiul acestui fragment de cronică*, a admis prezența la Chilia, în vara 1475, a lui Ștefan *(Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, IV, *Les Chevaliers*, București, 1937, p. 216—217).

[6] Vezi discuția la I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, în volumul său *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 69—71.

[7] Vezi observațiile lui P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 26—27. Pentru răstimpul de după 1486, pînă în 1499, an cu care se încheie cronica, informațiile consemnate sînt datorate exclusiv autorului anonim al acestei prelucrări.

[8] Vezi O. Górka, *Cronica epocei lui Ștefan cel Mare*, în *RIR*, IV, 1934, p. 242—243 (autorul cronicii „vorbește... de o lume religioasă care-i este cu totul străină"). Istoricul polon a mers însă și mai departe, căutînd să demonstreze că autorul a fost „pîrcălabul Hermann de Cetatea Albă" *(Ibidem*, p. 260—279). Ipoteza sa a fost însă respinsă atît de I. C. Chițimia, cît și de P. P. Panaitescu. Cel dintîi a propus pentru cronică un autor polon, care ar fi redactat-o în limba latină, numai apoi ea fiind tradusă în germană, adică în forma în care ni s-a păstrat. Ultimul s-a declarat totuși în favoarea unui autor german anonim de la curtea lui Ștefan cel Mare.

[9] G. I. Brătianu, *Notes sur les Génois en Moldavie au XV-e siècle*, în *RIR*, III, 1933, p. 156—158

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acele corăbii, era una ce ducea o ceată de 150 copii, din toate tagmele cetăţenilor Caffei, din cei mai frumoşi, ca dar deosebit, spre a fi scopiţi şi necinstiţi. Cum cîrmaciul fusese înlocuit cu un grec, acesta, fără ca să simtă turcii, despărţindu-se de restul flotei, înşelă 12 turci care erau în corabie, trimiţîndu-i să aducă apă dulce, şi omorînd pe alţi 12 care mai rămăseseră, duse în portul Chilia corabia şi pe cei 150 tineri, hărăziţi scopirii şi desfrîului, dîndu-i lui Ştefan voievod al Moldovei ca pe un dar de mare preţ. De care lucru bucurîndu-se din cale afară, Ştefan prinse în sufletul său nădejdea de a redobîndi Caffa" [10]. Însemnarea analistului polon, evident anterioară anului 1480 şi deci mult mai apropiată cronologic de momentul desfăşurării evenimentului, atestă, spre deosebire de *Cronica moldo-germană*, că numai o singură corabie din convoiul ce naviga spre Constantinopol a reuşit să evadeze şi să ajungă la Chilia, în Moldova. Totodată, Jan Dlugosz este şi cel care arată motivul pentru care pe această corabie au fost grupaţi numai adolescenţi. Era vorba de o încărcătură „specială", pe care marele vizir Ghedik Ahmed paşa, cuceritorul Caffei, o pregătise spre a o dărui sultanului Mehmet II. Aceasta explică insistenţa cu care sultanul, aşa cum vom vedea, a reclamat restituirea ei de către Ştefan vodă.

Sînt cunoscute pînă în prezent trei documente care oferă amănunte asupra acestui episod al deznodămîntului dominaţiei genoveze în bazinul pontic. Vom aminti mai întîi o scrisoare provenind din Pera, alcătuită la 23 mai 1476, care consemnează rezultatul soliei trimise de sultanul Mehmet II în Moldova, înainte de începerea expediţiei din vara aceluiaşi an, pe care o va conduce personal. Printre altele, pentru a evita invazia, sultanul îi cerea lui Ştefan cel Mare să înapoieze „li puti de Caffa, che l'anno passato fuzirno in Amocastro cum uno navigio che veniva de Caffa in Pera". Ar reieşi, potrivit acestui document că nu la Chilia ci la Cetatea Albă (Moncastro) acostase în anul precedent corabia cu adolescenţii din Caffa. Cum însă majoritatea izvoarelor contemporane de care dispunem vorbesc de Chilia, o discuţie în această privinţă credem că nu-şi are locul. Ceea ce ne interesează, însă, aici cu precădere este confirmarea pe care acest izvor strict contemporan o aduce pasajului din *Cronica moldo-germană* citat mai sus, în sensul că, într-adevăr, sultanul a insistat pe lîngă domnul Moldovei pentru restituirea grupului de tineri prizonieri din Caffa, lucru pe care acesta l-a refuzat, laolaltă cu celelalte cereri turceşti (haraciul pe ultimii trei ani, trimiterea unui fiu ca ostatec, eliberarea prizonierilor turci şi predarea cetăţii Chilia) [11]. Se poate chiar spune, în urma lecturii somaţiei lui Mehmet II, că problema înapoierii adolescenţilor capturaţi de turci în Caffa a format unul din punctele motivării oficiale a campaniei otomane contra Moldovei din 1476.

---

[10] Jan Dlugosz, *Historia Polonica*, t. II, Leipzig, 1712, col. 534. Pasaj reprodus şi în culegerea *Războieni — Cinci sute de ani de la campania din 1476*, Bucureşti, 1977, p. 236 (text latin) şi 242 (trad. rom.). Vezi şi I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 57. De la Dlugosz relatarea a fost preluată şi de doi din cronicarii poloni ai veacului XVI: Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, 1568, p. 412 şi J. Bielski, *Kronika polska*, Cracovia, 1597, p. 466 (ultimul, de fapt, a folosit forma comprimată datorată lui Cromer). În sfîrşit, episodul apare consemnat, în versiunea oferită de izvoarele polone, şi la Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu, în *Opere*, I, Iaşi, 1976, p. 119 (fără menţiunea sosirii captivilor la Chilia). Pentru ecourile în izvoarele narative occidentale, genoveze şi veneţiene, vezi mai jos nota următoare.

[11] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 56. Atît Donado da Lezze (*Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1909, p. 82), cît şi Agostino Giustiniani (*Castigatissimi Annali della Republica di Genoa*, Genova, 1537, p. 228) şi Uberto Foglietta, (*Dell'istorie di Genova*, Genova, 1597, p. 518—519) au indicat ca punct de sosire al corăbiei scăpate din mîna turcilor Moncastro. Merită să citărm aici versiunea lui Donado da Lezze asupra răspunsului dat de Ştefan cel Mare la somaţia sultanului Mehmet II: „Il Gran Turco intendendo questo, adirato, spedi un ambasciatore al Conte Stefano, il quale gli pagava tributo, che facesse che havesse la sua nave con le robbe e tutti li garzoni senza fallo, altramente s'aspettasse alla sua ira. La risposta del Conte Ştefano fu che lui non era obligato a tal cosa, imperochè li suoi porti et terre erano liberi, et che ciascuno ci può arrivare, e stare, e andar a loro piacere, et ch'ogni hora v'arriva gente, et che lui non ha da tener mente a tal cosa, et che quelli, ch'erano venuti con detta nave, erano capitate altre fiate de li con sue mercantie et non erano stati interdetti, ma liberamente lasciati andare al suo viaggio, et cosi haveva fatto questa fiata".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Al doilea document de mare interes în legătură cu episodul discutat este un raport către papa Sixt IV, redactat în Polonia, la Wroclaw, de legatul papal Balthasar de Piscia, la 16 septembrie 1476. Autorul acestui raport informează că la 12 septembrie s-au înfăţişat înaintea lui cinci tineri *(quinque adolescentes)*, originari parte din Caffa, parte din Genova, care tocmai sosiseră din Moldova *(ex minori Valachia seu Moldavia)*. În continuare este reprodusă istoria lor: „Aceştia sînt cei care, după nimicirea cetăţii Caffa, laolaltă cu o sută şi douăzeci şi doi de tineri chipeşi italieni şi greci, armeni şi de alte neamuri fură trimişi cu o corabie turcească la Constantinopol, la sultanul turcilor, dar, despărţiţi de flota otomană de o furtună, după ce omorîră patru turci care îi cîrmuiau pe ei şi corabia [...] se îndreptară spre cetatea Chilia, aflătoare în Valahia mică, ca spre limanul mîntuirii lor, avînd nădejdea libertăţii; dar potrivnic credinţei lor, fură duşi în robie de Ştefan, voievodul Valahiei mici, şi rămaseră zece luni în aspră robie în tîrgul Sucevei. Totuşi, cu prilejul năvalei turcilor din luna iulie ce abia se scurse, după praznicul Mariei Magdalena, scăpară cu fuga de la stăpînii lor" [12]. Avem de-a face, cum lesne se poate observa, cu informaţii de primă mînă, comunicate chiar de cîţiva din protagoniştii întîmplării din 1475 şi de aceea meritã să ne aplecăm cu toată atenţia asupra lor. Astfel, potrivit acestui document, numărul prizonierilor din Caffa de pe corabia ajunsă la Chilia s-a ridicat la 127. Este un număr de care nu se află prea departe Jan Dlugosz, care a indicat 150, dar în schimb mult diferit de cel consemnat de *Cronica moldo-germană* (12). Trebuie negreşit să reţinem totalul oferit de raportul din 16 septembrie 1476, adică 127 adolescenţi, probabil în cea mai mare parte italieni, dar şi de alte neamuri (armeni, greci etc.). Cît priveşte indicaţia greşită din *Cronica moldo-germană*, s-ar putea să nu fie decît rezultatul unei erori de copist, din numărul autentic nefiind, poate, transcrise în copia din 28 aprilie 1502 — singura care ne-a parvenit — decît cifra sutelor şi cea a zecilor [13]... Oricum, în urma acestor consideraţii este eliminată nedumerirea lui Gheorghe I. Brătianu, care, bizuindu-se numai pe fragmentul de text din *Cronica moldo-germană*, remarca faptul că fraza „es blyben yr vil auff der Schocze", „semble se rapporter à un plus grand nombre de réfugiés que les douze jeunes gens recueillis à Kilia" [14]. Evident, chiar prin dispariţia acestei nepotriviri, ipoteza sa că în capitala Moldovei se vor fi aflat şi alţi refugiaţi din Caffa, rămîne în continuare din domeniul posibilului [15].

Dar actul din 16 septembrie 1476 este important şi pentru că pune pentru prima oară în termeni limpezi problema statutului prizonierilor din Caffa, după ce au păşit pe pămîntul Moldovei şi au făcut apel la protecţia lui Ştefan cel Mare. În loc să fie eliberaţi, cum se

[12] C. Esarcu, *O relaţiune contimpurană inedită despre Ştefan cel Mare*, în „Columna lui Traian", Bucureşti, 1876, p. 377—378: „...Duodecima die hujus mensis quinque adolescentes Ianuenses partim ex Caffa, partim ex Janua oriundi, ex minori Valachia seu Moldavia ad me venerunt. Hi sunt qui post Caffensis urbis excidium cum centum et viginti duobus formosis adolescentibus tam Italicis quam Grecis, Armeniis et aliis cum quadam Turchorum navi Constantinopolim ad Turchorum imperatorem mittebantur, sed ipsi a classi Turchaica per procellam divisi interfectis quatuor Turchis qui eis et navi preerant... ad urbem Lichostomi in Valachia minori existentem, tanquam ad salutis portum applicuerunt, sperantes... libertatis, sed contra eorum spem a Stephano Valachie minoris Voivoda in servitutem redacti sunt... decem menses in oppido Ciuciavie sub dura servitute manserunt. Occasione tamen Turchorum mense Iulii proxime decursi post festum Marie Magdalene a suis dominis fugam arripuerunt". Prin *Licostomo* în acest caz a fost neîndoielnic desemnată *Chilia*.

[13] Vezi I. C. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel...*, pl. XIII. O. Górka a remarcat de asemenea că aici s-a produs probabil o greşeală de copiere, dar a propus în loc de „12" numărul „20" *(RIR*, V—VI, 1935—1936, p. 56, n. 3). Donado da Lezze, în schimb, a indicat un număr exagerat, anume 300 de copii, care s-ar fi aflat pe corabia în cauză *(op. cit.*, ed. cit., p. 81).

[14] G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 157.

[15] În sprijinul aceleiaşi ipoteze, G. I. Brătianu atrăgea atenţia asupra faptului că, la Constantinopol, capela trimişilor moldoveni, *Bogdan-Seraï*, se găseşte într-un cartier vecin cu Poarta Adrianopolelui şi rezervat chiar genovezilor din Caffa strămutaţi aici după cucerirea oraşului de otomani *(Ibidem)*. Vezi însă şi Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Bucureşti, 1978, p. 121, care a arătat că, în realitate, foştii locuitori ai Caffei, au fost aşezaţi în mai multe puncte ale capitalei otomane şi zonei ei. Toţi au fost transportaţi pe malurile Bosforului în 1475 în convoiul de corăbii din care a făcut parte şi corabia cu adolescenţii refugiaţi în Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aşteptau, ei au fost duşi la Suceava în aceeaşi stare de captivitate, din care nu au putut scăpa decît după „praznicul Mariei Magdalena", adică după 22 iulie 1476, în condiţiile propice create de prezenţa oştilor otomane în Moldova. I. C. Chiţimia, editor şi, deopotrivă, unul dintre cei mai atenţi exegeţi ai *Cronicii moldo-germane*, a susţinut, după confruntarea celorlalte izvoare ce i-au fost accesibile cu textul acesteia, că în realitate domnul Moldovei „i-a făcut scăpaţi [...] pe tinerii italieni", adăugînd chiar că „faptele duc la această concluzie" [16]. Vom vedea numaidecît cum au stat într-adevăr lucrurile.

Deocamdată, să înfăţişăm şi cel de-al treilea document, mai demult cunoscut şi publicat, care oferă date asupra episodului discutat şi consecinţelor lui. Este vorba de instrucţiunile pentru solia moldoveană trimisă regelui polon Cazimir IV în 1481, la Vilno, în Lituania. Cel din urmă punct din aceste instrucţiuni, în care la început se solicita în termeni destul de generali ajutor contra turcilor, iar apoi se cerea liberă trecere pentru solii domnului trimişi la marele cneaz al Moscovei [17], propunea lichidarea unui conflict local, cu oraşul Cameniţa, capitala Podoliei. Iată pe ce temei era făcută această propunere :

...„Milostive crai ! Fiindcă ai trimis pe episcopul Matiaş la noi pentru paguba de la Cameniţa, ne-am gîndit bine şi la aceste treburi. Dar, milostive crai, şi noi am suferit de la cameniţeni foarte mare pagubă. Adu-ţi aminte, milostive crai, că venind împăratul turcesc împotriva noastră şi a ţării noastre, oamenii noştri săraci [18] din Suceava au fugit la Cameniţa ; împreună cu oamenii noştri săraci din Suceava se aflau şi nişte feciori din Caffa, ferecaţi toţi în lanţuri. Atunci cameniţenii s-au sculat cu burmistrul şi cu bătrînii tîrgului şi au pus mîna pe acei feciori, iar împăratul turcesc a trimis la noi şi ne-a cerut pe acei feciori din Caffa. Cîţi erau la noi, i-am dat pe toţi ; dar pentru cei ce nu mai erau, căci fuseseră luaţi de cameniţeni, pentru acei douăzeci de feciori, am dat cîte nouă mii de aspri pentru cinci inşi, iar pentru ceilalţi cîte cinci mii de aspri de fiecare fecior. Milostive crai ! Mă rog de milostivirea ta să-mi faci dreptate cu cameniţenii pentru aceste pagube ale mele, şi voi face şi eu cum îmi porunceşti" [19]. Ar rezulta din acest document că domnul Moldovei a plătit turcilor o sumă considerabilă, 120.000 de aspri, drept despăgubire pentru tinerii genovezi eliberaţi la Cameniţa. Fără îndoială că această despăgubire a fost fixată cu ocazia încheierii păcii dintre Moldova şi Imperiul otoman, în 1480—1481 [20]. Dispunem, astfel, de o mărturie de prim ordin, care verifică afirmaţia că chestiunea grupului de captivi din Caffa a format într-adevăr un *casus belli* în raporturile moldo-turceşti din 1475—1476. Dacă ţinem seamă, pe de altă parte, de textul *Cronicii moldo-germane*, conform căruia „mulţi" dintre foştii adolescenţi originari din Caffa se mai găseau încă la Suceava către finele secolului, ar reieşi că Ştefan cel Mare totuşi nu „i-a dat pe toţi", cum trebuia să susţie solul său plecat în Polonia. Ba chiar s-ar putea ca el să nu mai fi apucat să restituie pe nici unul, deoarece încă în cursul anului 1481, aşa cum vom constata ceva mai departe, a rupt unilateral pacea abia perfectată cu Imperiul otoman.

[16] I. C. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schaedel...*, p. 12.

[17] Solia la Moscova era în legătură cu pregătirea căsătoriei dintre fiica lui Ştefan cel Mare, Elena (Olena), şi Ivan cel Tînăr, fiul marelui cneaz Ivan III, care va avea loc abia la 16 ianuarie 1483 (Damian P. Bogdan, *Pomelnicul de la Bistriţa şi rudeniile de la Kiev şi de la Moscova ale lui Ştefan cel Mare*, în *ARMSI*, s. III, t. XXII, 1940, p. 646—651).

[18] Aici, cu sensul de „supuşi, locuitori ai unui oraş" (Cf. Constantin C. Giurescu, *Despre „sirac" şi „siromah" în documentele slave muntene, în RI*, 1—3/XIII, 1927, p. 43 şi P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în ţările române*, în *SMIM*, I, Bucureşti, 1956, p. 79).

[19] I. Bogdan, *op. cit.*, II, nr. CLXIII, p. 365—366.

[20] Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I (1455—1774), Bucureşti, 1976, nr. 5, p. 5—7. Pentru echivalenţa asprilor în alte monede ale timpului, vezi Idem, *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XV-e—XVI-e siècles*, în *RESEE*, 1—2/V, 1967, p. 269. Astfel, dacă adoptăm echivalenţa 40 aspri=1 ducat veneţian sau 1 florin unguresc, atunci rezultă că Ştefan a trebuit să plătească o despăgubire de 3.000 de ducaţi sau florini, în timp ce întreg haraciul Moldovei se ridica, potrivit majorării intervenite odată cu tratatul din 1480—1481, la 6.000 asemenea piese de aur. Existenţa păcii menţionate lămureşte nedumerirea lui N. Iorga, care în 1937 scria : „On ne s'explique pas pourquoi, plus tard, Étienne déclara qu'il a dû restituer au Sultan les réfugiés de Caffa, abrités chez lui, et payer cher à Kamienec pour ceux qui y étaient abrités" (*Histoire des Roumains*, IV, p. 226, n. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întorcîndu-ne la punctul de vedere al lui I. C. Chiţimia în legătură cu statutul avut în Moldova de grupul de tineri genovezi — împărtăşit, de altminteri, şi de Nicolae Iorga[21] —, observăm că după înseşi spusele lui Ştefan cel Mare cei 20 care au fost transportaţi de la Suceava la Cameniţa erau „ferecaţi toţi în lanţuri". Pe de altă parte, *Cronica moldo-germană* susţine că i-au fost trimişi domnului Moldovei „foarte mulţi bani şi cereri" din partea „caffezilor şi veneţienilor" spre a obţine eliberarea lor. Tot I. C. Chiţimia, pentru a adăuga încă un argument tezei sale că autorul acestei cronici a fost un polon, a afirmat că referirea la „caffezi şi veneţieni" priveşte „neapărat" comunitatea italiană din Polonia[22]. Or, un act inedit din arhivele Genovei, cu data 18 mai 1476 şi scris chiar la Genova, este tocmai un contract prin care familia unui din tinerii genovezi aflaţi în mîinile domnului român, pe nume Rolando Roveto, angaja pe un anume Raffaele Tarigo să-i răscumpere libertatea. Iată textul :

+ *Promisio et obligatio pro liberatione captivi. In nomine Domini, amen. Cum verum sit quod Caterina, uxor Blasii*[23] *Roveti de Vulturo absentis presentialiter a presenti civitate Ianue et districtu, et filia condam Iohannis Margarii etiam de Vulturo, habeat quendam eius filium, vocatum Rolandum Rovetum, filium dicti Blasii, captivi in Valachia et in manibus Valachorum, sit etiam quod Raffael Tarigus condam Bertoni, habitatoris Ianue, qui ad partes illas Valachie de proximo se transferre et proficisci intendit, offerat se suo posse liberare dictum Rolandum a captivitate predicta, satisfacto sibi de et pro sua mercede condigna. Hinc est quod dita Caterina, mater dicti Rolandi, Thomas Margarius de Vulturo, filius Bartholomei, minor annis triginta quinque, emancipatus a dito Bartholomeo, eius patre, ut asserit constare publico instrumento, scripto manu Simonis Dondi de [Fi]lipo notarii, et qui palam et publice negotiatur et facta sua gerit, sciente, paciente et non contradicente dicto Bartholomeo, eius patre, Iohannes Margarius, frater dicti Thome, etiam filius dicti Bartholomei, maior annis viginti octo, et qui etiam palam et publice negotiatur et facta sua gerit, sciente, paciente et non contradicente dicto Bartholomeo, eius patre, ut ipsi Thomas et Iohannes asserunt et fatentur, et quilibet eorum in solidum se obligando sponte et ex certa scientia promisserunt et se solvere obligaverunt et convenerunt dicto Raffaeli Tarigo, presenti et solvere stipulanti, dare et solvere eidem Raffaeli vel persone legiptime pro eo ducatos quindecim in auro pro suo mercede, in quantum liberet ipsum Rolandum a captivitate predicta absque aliqua redemptione et ultra expensas fiendas per ipsum Raffaelem pro dicta liberatione dicti Raffaelis et occaxione ipsius liberacionis et in quantum contingat*[24] *ipsum Raffaelem redemptionem solvere pro ipso Rolando, ex nunc prout ex tunc promisserunt et se obligaverunt et convenerunt dicti Caterina, Thomas et Iohannes et quilibet eorum in solidum dicto Raffaeli, presenti et ut supra stipulanti, dare et solvere eidem Raffaeli vel persone legiptime pro eo ducatos decem in anno pro dicta sua mercede et ultra redemptionem predictam ut supra solvendam et expensas factas pro dicta liberatione dicti Rolandi ut supra semper et quomodocumque ad liberam voluntatem et semplicem requisitionem dicti Raffaelis, secuta liberatione predicta.*

Renuntiantes ; que omnia ; sub pena dupli ; et cum restitutione. Ratis ; et proinde. Renuntians etiam dicta Caterina beneficio senatus consulti ; certiorata ; iurans ut supra. Faciens etiam dicta Caterina predicta omnia et singula in presentia cum consensu et voluntate ac cum consilio dictorum Thome et Iohannis de Margariis, nepotum duorum et duorum ex melioribus et proximioribus propinquis ipsius Caterine, iurantium. Insuper pro dictis Caterina, Bartholomeo et Iohanne et quolibet eorum in solidum pro predictis omnibus firmiter attendendis, complendis et observandis versus dictum Raffaelem, presentem et ut supra stipulantem, solvere intercessit fideiussor Baptista Sancti condam Iohannis, textor pannorum septe, hic presens et inde se proprium et specialem. Sub ; renuntians iuri de principali. Acto quod predicti Caterina, Baptista [sic !] et Iohannes principales ac Baptista Sancti, eorum fideiussor, et quilibet eorum possint in solidum conveniri ut supra, renuntiantes. Qui quidem Caterina, Bartholomeus et Iohannes et quilibet eorum in solidum promisserunt dicto Baptiste Sancto, presenti et solenniter stipulanti, ipsum Baptistam, heredes

---

[21] Vezi mai sus nota 5 : „Étienne put seulement sauver un certain nombre de jeunes Génois, qui, embarqués pour Constantinople, furent accueillis par lui-même à Chilia et établis à Suceava, où certains d'entre eux, bien que réclamés par les leurs, restèrent".

[22] I. C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, p. 61—62.

[23] „Blasii" scris peste rînd, deasupra lui „Bartholomei", care a fost şters.

[24] Urmează, şters : „redemptione solvere pro dicto"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

et bona eius indemnem, indemnes et indemnia conservatores a dicta fideiussione; sub. Iurantes et cetera. Et faciens predicta Caterina predicta omnia cum consilio dictorum propinquorum suorum ut supra, iurantium ut supra. Actum Ianue, in scriptoria et ad banchum mei notarii infrascripti, situm sub palatio archiepiscopali, anno a Nativitate Domini MCCCCLXXVI, indictione octava secundum Ianue cursum, die sabbati, XVIII maii, post nonam et antea vesperas, presentibus testibus Ianuyno de Bargalio condam Simonis, Iohanneantonio de Savignono, Guilielmo et Baptista Piloso condam Benedicti, civibus Ianue, vocatis et rogatis [25].

In urma ivirii acestui document este limpede că ştirea despre corabia ce s-a desprins din convoiul care a părăsit Caffa la 11 iulie 1475 şi a găsit refugiu în portul Chilia a ajuns pînă la Genova. Dat fiind scopul special căruia îi fuseseră hărăziţi adolescenţii adunaţi pe ea, pare foarte probabil că în cazul în care ar fi sosit la Constantinopol odată cu restul convoiului — acesta a pătruns în „canalul Constantinopolului" la 3 august următor [26] — nici o răscumpărare nu ar mai fi fost posibilă. Astfel capătă sens însemnarea din *Cronica moldo-germană* după care „caffezii şi veneţienii" au fost „foarte bucuroşi" cînd au aflat că „copiii erau la Ştefan voievod", deşi au trebuit să-i trimită „foarte mulţi bani şi cereri" ca să-i lase liberi. Nu mai puţin rămîne, însă, de explicat atitudinea lui Ştefan cel Mare, care în loc să-i elibereze din capul locului, aşa cum cei în cauză au sperat, i-a ţinut mai departe captivi, aşteptînd răscumpărarea lor. Credem că în interpretarea atitudinii sale trebuie avută în vedere o realitate economică fundamentală, anume comerţul cu sclavi practicat pe scară largă în întreaga epocă de genovezi. Deşi, aşa cum s-a arătat [27], „cota" de sclavi de origine „valahă" prezenţi pe pieţele de desfacere genoveze a fost modestă, în raport cu cele „oferite" de alte neamuri, totuşi ea a existat şi domnul Moldovei nu ignora desigur această îndeletnicire a negustătorilor italieni de pe litoralul pontic. Trebuie amintit

[25] Archivio di Stato di Genova, *Notaio De Cairo Andrea*, filza 31. Existenţa acestui document a fost semnalată de Gian Giacomo Musso, *Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa Centro-Orientale nell'ultimo Medio Evo*, în „Rivista Storica Italiana", LXXXIII (1971), fasc. 1, p. 136. Al doilea nume de genovez din Caffa ajuns în Moldova, de fapt după cît se pare al însuşi conducătorului revoltei de pe corabie, ne este cunoscut mulţumită analiştilor genovezi Giustiniani şi Foglietta: *Simone Fornari*. Merită de altfel să reproducem, după Uberto Foglietta, versiunea conservată de tradiţia genoveză asupra întregului episod: „Non m'è paruto da intralasciare una pruoua memorabile, e corraggiosa fatta con felice auuenimento da Simone Fornari: percioche dato di mano incontanente alle arme, ed esortando gli altri Genouesi, che erano nel medesimo stato, a fare il medesimo, assaltando all'improuiso i Turchi, che erano nella naue, sopra la quale egli andaua, e stauano senza verun sospetto di tal cosa, gli ammazzò tutti, e col fauore del vento propizio separandosi con la naue dal rimanente dell'armata approdò alla terra di Moncastro, e quiui i Genouesi partirono fra loro la preda, la quale fù tanta, e tale, che tutti arrichirono. Ma perche nel diuidere alcune cose minute nacque fra loro disparere, e vennero dalle parole alle villanie, e finalmente al ferro; onde'l Signore di Moncastro sentendo tal cosa prese per se, e la naue, e la preda, e ne mandò loro sualigiati e spogliati d'ogni lor hauere" *(Dell'istorie di Genova*, Genova, 1597, p. 518—519). Aşadar, în chip surprinzător, tradiţia genoveză a reţinut că domnul Moldovei i-ar fi pus în libertate numaidecît pe tinerii din Caffa, păstrînd pentru sine doar corabia şi bunurile de pe ea! Bineînţeles, cum am văzut, izvoarele strict contemporane, la care se adaugă acum şi documentul reprodus mai sus, dezmint această versiune.

[26] A. Vigna, *op. cit.*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria", vol. VII, partea II, Genova, 1879, p. 246.

[27] D. Gioffrè, *Il mercato degli schiavi a Genova nel secolo XV*, Genova, 1971, *passim*. Vezi şi Gian Giacomo Musso, *op. cit.*, p. 143. O sclavă, pe nume „Katerina", în vîrstă de 23 de ani, „de genere Bulgarorum vel Vlacharum", era pusă în libertate la Tana, de stăpînul ei veneţian, în 5 aprilie 1408 *(Moretto Bon notaio in Venezia, Trebisonda e Tana (1403—1408)*, a cura di Sandro de 'Colli, Veneţia, 1963, nr. 29, p. 39). A se confrunta cu ipoteza lui Octavian Iliescu, care pe temeiul unei statistici a sclavilor la Genova în secolul XIV (1300—1409), întocmită de M. Balard, a formulat părerea că dispariţia sclavilor valahi după 1320 ar fi fost determinată de raţiuni politice legate de constituirea statelor româneşti (O. Iliescu, *Notes en marge d'une monographie récente concernant la Romanie génoise*, în *RESEE*, 3/XIX, 1981, p. 461).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aici că în 1438 Cetatea Albă era încă socotită, alături de Caffa și Tana, un însemnat târg de sclavi, în care se puteau procura robi creștini [28]. Genovezii de pe litoralul nord-pontic obțineau un consistent beneficiu din vinderea, de pildă, a creștinilor robiți de tătari, pe care în prealabil îi răscumpărau de la aceștia. În istoria raporturilor moldo-genoveze este binecunoscut incidentul din 1455 [29], în legătură cu castelul Lerici, de la gurile Niprului, incident cauzat de reacția moldovenească la practicarea traficului pomenit de către genovezi. Frații Senarega, stăpînii castelului Lerici, izbutiseră să răscumpere de la tătari un număr de 14 locuitori din Cetatea Albă, pentru a căror punere în libertate cereau, însă, enorma sumă de 3 400 de „galbeni mergători în Mocastro". Cu ajutorul concetățenilor lor, prizonierii moldoveni s-au răzvrătit și au pus mîna pe castel, care la 3 septembrie 1455 era „întărit în numele lui Petru voievod, domnul Moldovei și al Mocastrului". Acesta din urmă refuza să-l mai restituie vechilor stăpîni [30]. Atitudinea lui Ștefan cel Mare din 1475 față de grupul de tineri din Caffa poate fi, deci, socotită tot o replică, o altă reacție, la aceeași îndeletnicire constantă de traficanți de sclavi a genovezilor din bazinul pontic.

Desigur, este locul să precizăm că nu aceeași va fi fost atitudinea domnului Moldovei față de alte categorii de refugiați din fostele posesiuni genoveze cucerite de turci. Așa, de pildă, merită a fi semnalată aici scrisoarea pe care Zaccaria Ghizolfi, fostul „dominus" din Matrega — posesiune din peninsula Taman pe care se pare că turcii au lichidat-o în 1479 [31] — a expediat-o la Genova în 12 august 1482 „ex Campania", adică din stepa tătară. În ea este menționată invitația pe care Ștefan cel Mare i-o trimisese, prin intermediul solilor sosiți la hanul tătarilor din Crimeea, de a se stabili în Moldova, unde urma să-i dea „uno castelo [...] e molte altre provisione". Cu toate că pentru moment mai păstra speranța să-și redobîndească stăpînirea, seniorul din Matrega se arăta gata, în perspectivă, să profite de invitație și să se strămute cu „tutti li mei populi in Velachia" [32]. Fără doar și poate că, în lungul timpului, și statutul tinerilor genovezi din Caffa rămași în Moldova se va fi schimbat. Nu e de crezut că în ultimii ani ai secolului, cînd *Cronica moldo-germană* le atestă încă prezența la Suceava, ei vor mai fi fost tot în stare de captivitate. Mai degrabă este de presupus că ei își vor fi adus contribuția la vasta operă de construcție, reconstrucție și extindere întreprinsă de Ștefan cel Mare în a doua jumătate a domniei lui în toată Moldova, atît în legătură cu cetățile și curțile domnești, cît și cu bisericile și mănăstirile [33]. Ne asociem, în consecință, ipotezei lui G. I. Brătianu, care într-o asemenea activitate a genovezilor din fostele posesiuni cucerite de turci a văzut sîmburele de adevăr al tradiției cronicărești din Moldova secolului XVII despre „întemeierea" de către genovezi a principalelor cetăți din Moldova (Suceava, Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamț și Roman) [34].

Vom reveni, acum, pentru o clipă la chestiunea controversată a autorului *Cronicii moldo-germane*. Exegeza interpolației din acest text cu privire la episodul corăbiei din Caffa i-a servit — cum am menționat — lui I. C. Chițimia spre a demonstra că autorul căutat a fost un polon, care a scris în afara hotarelor Moldovei. Conform opiniei sale, informațiile din pasajul reprodus și discutat și de noi nu ar fi putut fi culese decît de la

[28] N. Iorga, *O mențiune neobservată a românilor la bizantini*, în *RI*, 46/XIX, 1933, p. 159. Scrisoarea lui Bartolomeo di Giano, din 12 decembrie 1438, semnalată de Iorga, a făcut recent obiectul studiului lui Agostino Pertusi, *La situazione dell'Europa Orientale dopo la caduta di Smederevo (1439) in una lettera inedita di fra Bartolomeo di Giano*, în *Byzance et les Slaves. Mélanges Ivan Dujcev*, Paris, 1979, p. 337—372 (în special, p. 365—366).

[29] N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 116—118; mai nou, de acest incident s-a ocupat și Barbu Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în *Scrieri istorice*, I, București, 1973, p. 123—127.

[30] A. Vigna, *op. cit.*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria", vol. VI, nr. CXXXVIII, p. 343.

[31] N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 153.

[32] Idem, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, p. 63. Pentru Zaccaria Ghizolfi, vezi și E. S. Zevakin — N. A. Pencko, *Richerche sulla storia aelle colonie genovesi nel Caucaso Occidentale nei secoli XIII—XV*, în „Miscellanea de studi storici", I, Genova, 1969, p. 63—69.

[33] Vezi Grigore Ionescu, *Histoire de l'Architecture en Roumanie*, Bucarest, 1972, p. 182—213.

[34] G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comunitatea italiană din Polonia. Dar, lăsînd la o parte actul publicat mai sus, care limitează, dacă nu înlătură complet, rolul comunităţii respective în răscumpărarea unei părţi din captivii aflaţi în Moldova, observăm că în însuşi textul extras din *Cronica moldo-germană* există un element, o indicaţie, care se opune atribuirii acesteia unui polon. Ni se spune, astfel, la un moment dat, că tinerii genovezi puşi în libertate de Ştefan cel Mare şi care „au vrut să se ducă acasă" ar fi apucat calea întorsului prin *Ungerenland* [35]. Dacă autorul cronicii ar fi fost un polon, iar comunitatea italiană din Polonia ar fi fost cea care ar fi plătit preţul eliberării acestor tineri, nu era mai normal să citim că ei au ales drumul prin Polonia ? Este adevărat că I. C. Chiţimia a căutat să elimine această inadvertenţă prin identificarea lui *Ungerenland* cu „Ungrovlahia", adică „Ţara Românească" [36]. Însă identificarea aceasta nu numai că forţează litera textului german, dar este oarecum şi împotriva logicii. Ştim că în primii ani de după 1475, adică în perioada cînd vor fi avut loc majoritatea răscumpărărilor, Moldova s-a aflat în stare de război cu Imperiul otoman, în vreme ce Ţara Românească, cu excepţia unor scurte întreruperi, s-a găsit în orbita de influenţă a acestuia, participînd chiar la efortul de război al turcilor contra lui Ştefan cel Mare. Este, deci, foarte puţin probabil ca drumul spre casă al foştilor captivi ai turcilor, pentru care sultanul încă cerea despăgubiri în 1480—1481, să fi străbătut o zonă atît de nesigură, cum era Ţara Românească [37]. Nu ne rămîne, aşadar, decît să conchidem că, cel puţin pe baza interpolaţiei despre căderea Caffei şi odiseea grupului de adolescenţi ajunşi în Moldova, nu se mai poate susţine că autorul *Cronicii moldo-germane* a fost un polon. Tot ceea ce se poate susţine deocamdată, fără teamă de a greşi, este că autorul interpolaţiei şi al întregii cronici a fost un străin care a viеţuit şi şi-a adunat informaţiile cu care a completat cronica internă, pe care a tălmăcit-o din slavoneşte, chiar la faţa locului, adică în Moldova.

---

[35] I. C. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel*, p. 44 şi pl. XIV.

[36] *Ibidem*, p. 44, n. 2.

[37] De altfel, Donado da Lezze, în versiunea pe care a înregistrat-o cu privire la întîmplarea tinerilor genovezi din Caffa, a indicat şi calea pe care au apucat-o spre casă : prin *Ungaria* sau *Polonia*. Spre a o putea confrunta cu celelalte versiuni conservate, găsim nimerit să reproducem şi ceea ce putem numi tradiţia veneţiană asupra episodului, aşa cum a fost consemnată de Donado da Lezze, la începutul secolului XVI : „Hora torniamo ad Achmet Bassa. Avanti il partito suo da Capha, havendo cernito circa 300 putti, la maggior parte di loro Italiani et forestieri venuti a Capha da Genova et altri luochi con mercantie et altri suoi disegni come accade, li fecero montar in nave tutti a cargar detta nave d'assai meglioramenti per mandar al Gran Turco, et partita la nave da Capha per andar a Constantinopoli furono alcuni di quelli putti piu prattichi del mare de'gl'altri, i quali havevano navigato et fatti viaggi in diverse bande del Mar maggiore da luoco a luoco, et alcuni ben intendevano il mestiere, et l'ordine del navigare, et secretamente la maggior parte s'accordarono di non voler esser menati a Constantinopoli et esser schiavi de'Turchi, et cosi navigando, quando conobbero esser in luogo da poter far il fatto suo, tutti ad un'animo secondo l'ordine data assalirono i marinari et altri suoi contrarij, i quali erano in detta nave all'improviso, et superati, alcuni morti, altri fecero saltar in mare, et cosi acquistato il dominio della nave, tolsero la volta di Moncastro, la qual città è del Conte Stefano, signor della Vallachia, et è posta sopra il detto mar maggiore, et gionta la nave a salvamento furono accettati, et il conte Stefano, detto da Turchi Carabogdan, tolse le robbe con la nave et lascio in libertà detti giovinetti, de' quali la maggior parte andarono in Polonia et in Ongaria, et ultimatamente passarono in Italia et a Genova" (*op. cit.*, ed. cit., p. 81—82 ; pentru continuarea citatului, vezi mai sus nota 11). Menţionăm tot acum, pe de altă parte, că şi cronicarul candiot de limbă ebraică Elie Capsali, în a sa „Cronica Turciei" (1523), a descris un incident oarecum similar petrecut în Moldova şi care ar fi stat chiar la originea războiului dintre Ştefan cel Mare şi Mehmet II. Domnul Moldovei, spre a-l provoca pe sultan, ar fi arestat un grup de negustători evrei, supuşi turci, cărora le-a cerut sume de bani, ca preţ de răscumpărare. Comparînd această relatare cu episodul genovezilor din Caffa, M. A. Halevy a desprins încheierea că ambele situaţii ilustrează una şi aceiaşi metodă, care de altfel se întîlneşte şi aiurea, de a procura fonduri pentru vistieria domnului (M. A. Halevy, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Evreii*, în „Sinai", II, Bucureşti, 1929, p. 43—44 ; Idem, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun-Hassan contre Mahomet II, d'après la „Chronique de la Turquie" du candiote Elie Capsali (1523)*, în *SAO*, I (1957), Bucarest, 1958, p. 198).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

•

S-a afirmat că „l'état de guerre ne cessa pratiquement jamais entre la Moldavie et la Sublime Porte entre l'attaque de Süleyman pacha (1475) et la campagne de 1484", prin care sultanul Baiazid II a ocupat şi anexat cetăţile-porturi Chilia şi Cetatea Albă, punînd astfel capăt şi rolului de putere pontică al Moldovei [38]. Aprecierea raporturilor moldo-otomane în răstimpul indicat este, desigur, în linii generale îndreptăţită, cu singura observaţie că cercetările mai noi au stabilit, fără putinţă de tăgadă, că în anul „885" al Hegirei, adică între 13 martie 1480 — 1 martie 1481, a fost încheiată o pace, în temeiul căreia Moldova trebuia să plătească un haraci sporit de la 3 000 la 6 000 de florini pe an [39].

Este ştiut, de asemenea, faptul că, în realitate, ostilităţile dintre Moldova şi Imperiul otoman au fost inaugurate în 1473, cînd — pe lîngă încetarea plăţii haraciului — Ştefan cel Mare a întreprins cele dintîi acţiuni militare menite să atragă în orbita politicii sale Ţara Românească învecinată [40]. Era vorba, în alţi termeni, de restabilirea controlului creştin la Dunărea de Jos, operaţie preliminară absolut necesară în vederea desfăşurării cu şanse de succes a unei eventuale viitoare ofensive în această zonă. Din şirul de acţiuni ale domnului Moldovei în legătură cu Ţara Românească, care privite laolaltă se constituie într-o adevărată constantă a strategiei sale în contextul războiului purtat cu Poarta, ultima de maximă însemnătate datează din vara anului 1481, cînd el a reuşit să instaleze pe tronul acesteia pe Vlad Călugărul, în locul lui Basarab cel Tînăr, omul turcilor. Cîţiva ani mai tîrziu, la 11 august 1484, după cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, într-una din „scrisorile de cucerire" *(fetihnâme)* expediate cu acest prilej, sultanul Baiazid II a indicat ca motiv al campaniei contra Moldovei faptul că Ştefan vodă „se puse să prade Muntenia, care plătea haraci Împărăţiei Noastre. Pentru care supărîndu-ne, am pornit cu ajutorul lui Dumnezeu spre Moldova, cu toată puterea noastră" [41]. N. Beldiceanu, cînd s-a ocupat de acest document, a considerat că pasajul citat conţine o referire la ansamblul politicii lui Ştefan cel Mare din anii 1473—1481 faţă de Ţara Românească [42]. Dar, ţinînd seamă de existenţa indubitabilă a recentului acord de pace, pe care alte ştiri, indirecte, îl încadrează cronologic mai strîns, în ianuarie—februarie 1481 [43], credem că mai degrabă afirmaţia sultanului Baiazid II priveşte în mod concret cea din urmă intervenţie a lui Ştefan cel Mare în Ţara Românească, care, cu alte cuvinte, a reprezentat violarea unilaterală de către Moldova a păcii proaspăt încheiate. Această interpretare iscă, însă, numaidecît întrebarea : *ce l-a determinat pe domnul român să ia o hotărire atît de gravă, care, în perspectivă, a oferit turcilor justificarea* — sau, mai bine, zis, *una* din justificările [44] — *pentru campania din 1484 ?*

Nu demult, într-unul din studiile sale închinate istoriei Mării Negre, Şerban Papacostea făcea următoarea remarcă : „Une dernière fois, Gênes et la Moldavie se rencontrèrent dans un effort sinon commun du moins simultané de modifier la situation créée en mer Noire par la conquête ottomane : l'occasion favorable leur fut offerte par les préparatifs liés à la Croisa de d'Otrante et surtout par la mort de Mehmet II en 1481, disparition qui déclancha une large réaction contre la politique du sultan, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur de l'Empire ottoman" [45]. Vom încerca, în cele ce urmează, să demonstrăm că iniţiativele politico-

[38] Nicoară Beldiceanu, *La conquete des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Alba par Bayezid II*, în volumul său *Le monde ottoman de Balkans (1402—1566). Institutions, société, économie*, Variorum reprints, London, 1976, VI, p. 42.

[39] Vezi, recent, consideraţiile lui Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane* în *AIIAI*, XVIII, 1980, p. 640—641.

[40] C. A. Stoide, *Legăturile dintre Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Contribuţii)*, în *SCŞI*, istorie, 1/VII, 1956, p. 59—73 ; P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare şi oraşul Bucureşti*, în „Studii", XII, (1959), nr. 5, p. 10—14.

[41] N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 157—158.

[42] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 54.

[43] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 641.

[44] Pentru celelalte, vezi chiar studiul lui N. Beldiceanu, *loc. cit.*, p. 52—55.

[45] Şerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453—1484)*, în culegerea de studii *I Genovesi nel Mar Nero durante i secoli XIII e XIV*, Bucureşti, 1977, p. 152. Acelaşi autor, cu alt prilej, a exprimat următorul punct de vedere : „Trying once again to prevent a new Turkish offensive, Stephen resumed the

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militare antiotomane ale Genovei și Moldovei din anul 1481 nu au fost rodul unei coincidențe întîmplătoare, ci au făcut parte dintr-un proiect comun, patronat de papa Sixt IV.

La 25 aprilie 1479 era făcut public la Veneția tratatul de pace încheiat cu Imperiul otoman, care punea capăt unui lung și greu război, început încă din 1463. Încetarea ostilităților turco-venețiene a avut însă, mai curînd sau mai tîrziu, urmări negative atît pentru puterile creștine din răsăritul, cît și pentru acelea din apusul Europei. De pildă, în legătură directă cu această pace punea regele Matiaș Corvin al Ungariei expediția otomană în Transilvania, desfășurată la începutul toamnei aceluiași an și isprăvită prin bătălia de la Cîmpul Pîinii (Brotfeld, Kenyérmező), din 13 octombrie 1479, din fericire cîștigată de creștini [46]. Iar tot o consecință a aceleiași păci a fost, fără îndoială, și planul făurit de fostul mare vizir Ghedik Ahmed pașa — cuceritorul Caffei în 1475! — de a invada Italia meridională și în care el dorea să cointereseze chiar și... Veneția. Cum se știe, acest plan a fost vădit pentru prima oară la 23 august 1479, dar nu a fost pus în aplicare decît în vara anului următor [47].

Baza de operații a lui Ghedik Ahmed pașa a fost portul Valona, (Avlona, Vlorë), de pe coasta albaneză [48], iar țintă — Otranto, de pe țărmul opus al Adriaticei, care atunci făcea parte din regatul Neapolelui. Flota otomană a atins coastele Pugliei la 28 iulie 1480, iar la 11 august forța de invazie a izbutit să ocupe Otranto, stabilind astfel un periculos cap de pod pe pămîntul Italiei. Acest răsunător succes militar a compensat eșecul tentativei de cucerire a Rodosului — apărat de cavalerii Sf. Ioan —, din vara aceluiași an, și a constituit de fapt ultima ispravă a îndelungatei și glorioasei domnii a sultanului Mehmet II. Merită a fi citat aici răspunsul pe care l-a dat, la 15 aprilie 1481, Ghedik Ahmed pașa ofertei pe care i-o transmisese regele Ferdinand de Aragon și Neapole spre a obține eliberarea pe cale pașnică a Otranto-ului. Acesta nu numai că a refuzat-o, dar i-a cerut regelui să „restituie" sultanului întreg principatul de Taranto, care odinioară aparținuse Imperiului bizantin, dar... fusese pierdut de acesta cu mai bine de trei secole înainte [49]. Găsim aici,

fight in 1481, in the circumstances brought about by Mehmet II's expedition against Rhodos and by the acute internal and external crisis which shook the Ottoman Empire following the great sultan's death (1481)" (Șerban Papacostea, *Stephen the Great Prince of Moldavia (1457—1504)*, București, 1975, p. 43; vezi și idem, *La politique extérieure de la Moldavie à l'époque d'Etienne le Grand*, în *RRH*, 3/XIV, 1975, p. 434, unde pentru prima oară autorul citat include printre factorii care l-au determinat pe domnul Moldovei să intre în acțiune și „la perspective d'une nouvelle coalition antiottomane d'envergure").

[46] Wilhelm Fraknói, *Mathias Corvinus König von Ungarn (1458—1490)*, Freiburg im Breisgau, 1891, p. 223; textul actului în *Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, V, Budapesta, 1877, nr. 267, p. 394. Pentru bătălia de la Cîmpul Pîinii, vezi, mai nou, Ioan Hațegan, *Bătălia de pe Cîmpul Pîinii (13 octombrie 1479)*, în „Apulum", t. XVI, 1978, p. 261—274.

[47] S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, ed. a II-a, t. IV, Veneția, 1913, p. 395—396; E. Piva, *L'opposizione diplomatica di Venezia alle mire di Sisto IV su Pesaro e ai tentativi di una crociata contro i Turchi (1480—1481)*, în „Nuovo Archivio Veneto", Nuova serie, an II, t. V, partea I, Veneția, 1903, p. 72—76.

[48] Pentru istoria Valonei, vezi Alain Ducellier, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age (Durazzo et Valona du XI-e au XV-e siècle)*, Salonic, 1981; asupra unei posibile legături dintre Neagoe Basarab și Valona, vezi interesanta ipoteză a lui Tudor Teoteoi, *Ascalon — A Mistaken Toponym in the „Life" of Niphon II, Patriarch of Constantinople*, în *RESEE*, 3/XIX, 1981, p. 611—623.

[49] Ernesto Pontieri, *Per la storia del regno di Ferrante I d'Aragon re di Napoli*, Napoli, [1947], p. 203: pașa cerea ca regele Neapolelui „desse al Gran Signore Turco tutto lo Stato che fu del principe di Taranto, chel non è del signor Re e che non è honesto lo abbia occupato per questa via" (originalul actului se păstrează în Arhivele de Stat din Modena). Vezi însă și Franz Babinger, *Maometto il Conquistatore*, Torino, 1977, p. 453, care a evidențiat faptul că încă într-un mesaj al Veneției, transmis sultanului în 1480 de bailul Battista Gritti, se arăta că acesta ar avea tot dreptul să ia în stăpînire Brindisi, Taranto și Otranto, deoarece făceau parte din fostul Imperiu bizantin. Ar fi deci posibil ca însăși Serenissima să fi furnizat turcilor acest argument istoric. Oricum, întrucît ei l-au preluat și l-au folosit probează că se încadra într-un concept politic și ideologic pe care și-l însușiseră și-l aplicau în mod conștient.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în răspunsul paşei din Valona, o confirmare vrednică de toată luarea aminte a ideii că „programul politic" al sultanului Mehmet II a avut în vedere, într-adevăr, pînă în ultima clipă, reconstituirea teritorială a vechii împărăţii creştine răsăritene.

Planul lui Ghedik Ahmed paşa şi primul lui obiectiv — Otranto — erau cunoscute, cum am menţionat, încă de la sfîrşitul verii anului 1479. Ca atare, s-au ivit curînd proiecte menite să preîntîmpine pericolul de invazie în Italia. Astfel, la sfîrşitul lui 1479 sau începutul lui 1480, Martin Segono (sau Segonio), episcop de Dulcigno (Ulcinij, Ulcun), în Dalmaţia — posesiune rămasă pe seama Veneţiei în urma recentului tratat cu Mehmet II — a înaintat unei înalte autorităţi eclesiastice din Italia, probabil însuşi papei Sixt IV, un foarte interesant memoriu în care propunea trei soluţii spre a anihila iminentul atac. Cel de-al treilea „remediu" — şi „poate cel mai important", după aprecierea regretatului învăţat italian Agostino Pertusi, descoperitorul acestui text [50] — era intervenţia la Dunăre a oştilor din ţările Europei sud-orientale, sub comanda regelui Ungariei, cu lansarea zvonului că vor pătrunde în Serbia (*... vel idem Pannonum rex cum suo exercitu confoederatisque populis praesentet se ad Danubium, fama praecedente quod in Rasciam sit traiecturus*) [51]. Această presiune la Dunărea de Jos ar fi atras acolo forţele turceşti concentrate la Valona şi în alte puncte de pe coasta Epirului, aşa încît atacul prevăzut contra Otranto-ului nu ar mai fi putut avea loc. Citatul de mai sus a fost extras din primul capitol, intitulat *Tractatus d^e provisione Hydronti et de ordine militum Turci et eius origine*, al lucrării, mult mai ample, a umanistului sîrb Martin Segono. Întreaga lucrare a fost cunoscută pînă de curînd — cu excepţia a cinci capitole, printre care şi cel abia amintit — sub numele lui Felix Petančić, care, aşa după cum s-a demonstrat în chip definitiv, în vestitul său tratat *Quibus itineribus Turci sint aggrediendi* (1502) nu a săvîrşit altceva decît un „furtişag literar" [52]. Ceea ce ne interesează, însă, aici este că memoriul episcopului din Dulcigno a ajuns şi în mîinile regelui Matias Corvin, fiindcă raguzanul Petančić a luat cunoştinţă de conţinutul lui în perioada cît a lucrat în Biblioteca Corvina din Buda (1487—1490) [53]. Nu e, de asemenea, de prisos a aminti că, printre cele cinci drumuri indicate de Martin Segono pentru o expediţie pe uscat contra turcilor, al treilea străbătea Transilvania şi Ţara Românească. În descrierea lui au fost incluse şi două menţiuni de istorie românească recentă — celebrul atac de noapte din 1462 al lui Vlad Ţepeş (în text: *Dracula)* contra taberei sultanului Mehmet II şi victoria lui Ştefan cel Mare cîştigată în bătălia de la Vaslui, din 1475, cu Soliman paşa [54] —, care constituie în fond tot atîtea ecouri în lumea balcanică ale efortului de război românesc la Dunărea de Jos [55].

Memoriul episcopului Martin Segono ne sugerează din capul locului că desfăşurările ulterioare de la frontiera danubiană a Imperiului otoman trebuie privite şi înţelese în strînsă conexiune cu evenimentele din Italia meridională şi, în genere, cu proiectul de cruciadă născut cu acest prilej [56]. Răsunetul cuceririi Otranto-ului a fost în epocă deosebit de mare,

---

[50] Agostino Pertusi, *I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi*, în „Studi Veneziani", XII, (1970), Firenze, 1971, p. 542—543.

[51] *Ibidem*, p. 522.

[52] *Ibidem*, p. 490 şi 541.

[53] *Ibidem*, p. 486.

[54] *Ibidem*, p. 540, notele 66 şi 69; vezi şi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 62 (trad. rom. în *Călători străini despre ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 444).

[55] Un ecou în legătură cu „Dracula" în folclorul istoric din Balcani, înregistrat în 1566, a fost semnalat recent de Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti—Paris, 1980, p. 33. Această mărturie e de natură să întărească ipoteza noastră cu privire la existenţa în sud-estul Europei a unor tradiţii folclorice cu privire la domnul român, cu caracter pozitiv, care s-au perpetuat cel puţin cîteva generaţii *[Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, 1976, p. 165—166; cf. şi rezerva lui M. Berza, în recenzia publicată în *RESEE*, 2/XV, 1977, p. 349].

[56] E de observat că şi în legătură cu proiectul de cruciadă al papei Pius II, ale cărui baze au fost puse la Congresul de la Mantova (1459), ideea unei acţiuni în zona Dunării de Jos, care să-i angajeze pe români, nu a lipsit. La mărturiile cunoscute, adăogăm astăzi o alta, culeasă dintr-un text ce pare a fi fost alcătuit în ambianţa curţii aragoneze şi care trebuie datat cel mai tîrziu în 1462. Este vorba de un proiect în legătură cu cheltuielile ce le-ar fi necesitat expediţia cruciată pe mare. La sfîrşitul lui, figurează urmă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deoarece acum însăşi Roma era direct ameninţată. Papa Sixt IV a făcut apel la toate puterile italiene şi, în paralel, la toţi principii Europei creştine, spre a participa, pe mare şi pe uscat, la războiul contra turcilor [57]. Au fost decise subvenţii pentru regele Matiaş Corvin al Ungariei, care, la rîndul lui, a trimis în ajutorul rudei sale, regele Ferdinand de Neapole, un detaşament de cîteva sute de oşteni care au luptat pentru eliberarea Otranto-ului [58]. Totuşi, în pofida gravei primejdii, este vrednic de semnalat că Veneţia a refuzat cu obstinaţie să rupă tratatul de pace cu turcii din 1479. În schimb, Genova a contribuit activ la armarea flotei pontificale, punîndu-şi mari speranţe în aplicarea proiectului de cruciadă al papei Sixt IV pentru redobîndirea posesiunilor sale din Marea Neagră [59]. Cum se ştie, însă, efortul de război de pe frontul occidental s-a istovit odată cu reocuparea Otranto-ului la 10 septembrie 1481. Flota cruciată s-a înapoiat la bazele ei fără ca măcar să fi întreprins pasul următor, adică traversarea Adriaticei şi atacarea Valonei. Pe de altă parte, este sigur că recuperarea Otranto-ului a fost mult înlesnită de moartea sultanului Mehmet II (3 mai 1481) şi de izbucnirea luptelor dintre fiii săi Baiazid şi Gem, care l-au împiedicat pe Ghedik Ahmed paşa să trimită ajutoare corpului expediţionar debarcat în Puglia [60]. Niciodată, de acum încolo, turcii nu au mai reuşit să instaleze un asemenea cap de pod pe pămîntul Italiei.

Care a fost, în răstimpul 11 august 1480 — 10 septembrie 1481, adică în perioada cît turcii au ţinut ocupat Otranto, situaţia din Europa orientală şi, în special, de la Dunărea de Jos? Încă din 1478 fusese perfectată pacea dintre Polonia şi Ungaria, care pusese în sfîrşit capăt războiului pentru Boemia. Moldova, care în 1475, în momentul maximei presiuni exercitate de Imperiul otoman contra ei, refăcuse legătura de alianţă cu Ungaria, îşi atrăsese din această pricină ostilitatea Poloniei [61]. Isprăvirea conflictului polono-ungar ar fi putut deci crea, în sfîrşit, premisele pentru o colaborare activă antiotomană a celor trei puteri creştine menţionate. Dar exact în acelaşi an 1478 are loc un alt eveniment, cucerirea Novgorodului de către Ivan III, marele cneaz al Moscovei, care a concentrat din nou în altă direcţie eforturile regelui Cazimir al Poloniei [62]. Aşa se explică lipsa totală de ecou practic a ambasadei genoveze sosite în 1481 la Kiev, cu scopul de a atrage Polonia în efortul de cruciadă al papei Sixt IV [63]. Trebuie amintit aici că în 1462 Caffa şi celelalte posesiuni genoveze din Crimeea se puseseră sub protecţia Poloniei tocmai spre a contracara pericolul otoman şi, drept urmare, demersul diplomatic din 1481 a avut în vedere şi calitatea de fost suzeran a regelui Cazimir IV [64].

În paralel, solia genoveză sosită la Kiev în septembrie 1481 şi avînd în frunte pe Bartolomeo de Campofregoso şi pe Lodisio de Fieschi trebuia să ia legătura şi cu hanul tătă-

toarea însemnare rezumativă asupra operaţiilor terestre: „Dechiarando che ditto exercito come se moue ala giornata uanno acquistando l'*Albania* et la *Walachia bassa* sottoposte al *turco* per modo che auanti che siano gionti al confino de la *Grecia* saranno multiplicati in triplo, oltre li crucisegnati, che saranno passati d'*Italia* et d'altri pagesi" (Ignatius Parrino, *Acta Albanie Vaticana*, I, Città del Vaticano, 1971, nr. 527, p. 133; editorul actului l-a datat în 1463—4, dar menţionarea insulei Mitilene, care a fost cucerită de turci la finele anului 1462, printre posesiunile creştine, impune revizuirea acestei datări).

[57] L. Pastor, *Histoire des Papes*, t. IV, ed. a V-a, p. 314.

[58] *Ibidem*, p. 311 şi N. Iorga, *Geschichte des Osmanichen Reiches*, II, Gotha, 1909, p. 192—193. Pentru desfăşurările în legătură cu problema Otranto-ului, vezi şi Franz Babinger, *op. cit.*, p. 425—431.

[59] Vezi Gian Giacomo Musso, *Le ultime speranze dei Genovesi per il Levante; Ricerche d'archivio*, în *Genova, la Liguria e l'Oltremare tra Medioevo ed Età Moderna*, I, Genova, 1974, p. 3—39.

[60] Vezi, printre alte izvoare, Donado da Lezze, *op. cit.*, ed. cit., p. 171—172.

[61] Şerban Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1478. Réflexions en marge d'un texte de Filippo Buonacorsi-Callimachus*, în *RRH*, 1/XI, 1972, p. 4—5 şi 16—17. Tratatul de pace polono-ungar a fost încheiat oficial la 2 aprilie 1479.

[62] Oscar Halecki, *Sixte IV et la Chrétienté Orientale*, în *Mélanges Eugène Tisserant*, vol. II, partea I, Città del Vaticano, 1964, p. 257—259.

[63] Pentru care vezi G. Grasso, *Documenti riguardanti la costituzione di una lega contro il Turco nel 1481*, în „Giornale ligustico", VI, (1879), p. 321—494; cu completări la Gian Giacomo Musso, *Le ultime speranze...*, p. 31—32.

[64] Marian Malowist, *Kaffa — kolonia genuenska na Krymie i problem wschodni w latach 1453—1475*, Warszawa, 1947, p. 175—177; G. Grasso, *op. cit.*, nr. XLV, p. 412.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor din Crimeea, Mengli Ghirai, care, se pare, nemulţumit de ruina economică ce urmase în teritoriile sale după expediţia otomană din 1475, era dispus să înlesnească restaurarea genoveză în Caffa [65]. În raportul ambasadei genoveze din 30 septembrie 1481 atrage atenţia informaţia că „Stephanus Vaivoda facit maximum exercitum : etiam habet auxilium a Rege Polonie et a Christianis, de quo possumus sperare de aliquo bono fructo" [66]. Chiar dacă afirmaţia despre concursul polon pentru efortul militar al lui Ştefan cel Mare nu corespunde adevărului, avem în această însemnare a doua indicaţie — după memoriul episcopului Martin Segono — care îngăduie o apropiere între evenimentele de la Dunărea de Jos şi proiectul de cruciadă al papei Sixt IV. În plus, din acelaşi raport aflăm că în planul de recucerire a Caffei urma să joace un rol şi Zaccaria Ghizolfi, fostul senior din Matrega. Or, aşa cum ştim din scrisoarea acestuia din 12 august 1482 — citată şi mai înainte — el se găsea în legătură cu Ştefan cel Mare. Însăşi solia din Moldova pentru hanul tătarilor din Crimeea — prin mijlocirea căreia s-a stabilit acest contact — s-ar putea să fi privit tocmai planul genovez sus-amintit. Altminteri nu ne explicăm de ce tătarii au permis solilor moldoveni să intre în contact cu Zaccaria Ghizolfi, refugiat cu oamenii săi în stepă, şi nici de ce acesta mai conserva încă nădejdea să-şi redobîndească stăpînirea [67]. Oricum însă, dacă în septembrie 1481, conform aceluiaşi raport genovez din Kiev, pacea era pe punctul să fie încheiată între hanatul Crimeii şi Polonia, curînd, încă în cursul anului următor, a intrat din nou în funcţiune alianţa dintre Moscova şi Mengli Ghirai, îndreptată contra regatului polon şi a Hoardei de Aur. Regruparea de forţe din această zonă a Europei orientale, în pofida noului apel la cruciadă trimis de papa Sixt IV în decembrie 1482 regelui Cazimir, a absorbit permanent, în perioada următoare, atenţia acestuia şi a determinat pasivitatea Poloniei în raport cu problema otomană [68].

Implicarea Moldovei în efortul de cruciadă din 1481 poate fi însă în chip limpede şi hotărît dovedită prin analiza relaţiilor ei cu Ungaria şi, prin intermediul acesteia, şi cu Sf. Scaun. Astfel, toate versiunile cronicii interne a Moldovei înregistrează că la 8 iulie 1481 Ştefan cel Mare, care pătrunsese cu oştile sale în Ţara Românească, a înfrînt la Rîmnic, după o grea bătălie, pe Basarab cel Tînăr şi l-a alungat. „Iar domnul Ştefan voievod — adaugă cronica internă — a lăsat să domnească peste Ţara Muntenească pe Vlad voievod Călugărul" [69]. Numai că, într-un alt izvor narativ în limba slavă, şi anume în *Povestire despre Dracula voievod*, text datat 13 februarie 1486 şi redactat foarte probabil în Transilvania, evenimentul înscăunării lui Vlad Călugărul în Ţara Românească este consemnat într-un chip puţin diferit : „Ştefan al Moldovei, *din voia regelui*, a aşezat în Ţara Muntenească pe un oarecare fiu de voievod, anume Vlad. Iar acest Vlad a fost din tinereţe călugăr, după aceea a fost preot şi egumen într-o mănăstire" *(subl. ns.)* [70]. Regele nu este altul decît Matiaş Corvin al Ungariei, al cărui supus era fără nici o îndoială autorul acestui text [71]. După el, cum rezultă limpede, intervenţia din 1481 în Ţara Românească s-a produs la cererea regelui Ungariei, desigur în baza tratatului de alianţă antiotoman ungaro-moldovenesc din 1475.

Trecînd acum la examinarea corespondenţei dintre regele Matiaş Corvin şi papa Sixt IV, constatăm că biruinţa din Ţara Românească a lui Ştefan cel Mare contra lui Basarab cel Tînăr şi a corpurilor de oaste turceşti ce-l sprijineau a fost pe larg relatată într-o scrisoare din Buda, datată 7 august 1481. Ne interesează aici în special preambulul acestei scrisori, care nu a reţinut atenţia istoricilor noştri : „Redditum est mihi breve sanctitatis vestre, quo hortatur me, ut sub hac opportunitate, qua vestra sanctitas classem non parvam adversus impiissimos Turcos instruxit, ipse quoque non pretermitterem terrestrem expeditionem adversus ipsos Turcos instituere" [72]. Urmează, apoi, confirmarea executării fără zăbavă a în-

[65] G. Grasso, *op. cit.*, nr. XX, p. 366—367 şi nr. CXIX, p. 488—489.

[66] *Ibidem*, nr. CXIII, p. 484.

[67] Vezi mai sus, nota 32.

[68] O. Halecki, *op. cit.*, p. 260 ; K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, Bucureşti, 1955, p. 169—173 şi 184—185.

[69] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 19 (vezi şi p. 34, 51, 64, 72).

[70] *Ibidem*, p. 213 ; Pandele Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1961, p. 365.

[71] Vezi discuţia la Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 171—196.

[72] Vilmos Fraknói, *Mátyás Király levelei*, II, Budapesta, 1895, nr. 91, p. 156 ; A. Veress, *op. cit.*, I, nr. 34, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demnului papal de a ataca pe uscat, prin descrierea tocmai a expediţiei din Ţara Românească a lui Ştefan cel Mare, la care au colaborat şi forţe militare din Transilvania *(adiunctis etiam sibi finitimis capitaneis et gentibus meis)* [73]. Răspunsul papei la această scrisoare, care după ştiinţa noastră a rămas pînă astăzi inedit, datează din 21 septembrie 1481. Iată cum începea el: „Accepimus litteras maiestatis tue datas Bude VII. Augusti proxime preteriti ex quibus cognovimus progressum rerum quas significas et quemadmodum terestrem expeditionem contra Turcos communes hostes apparasti". În restul scrisorii sale, papa insista pentru împăcarea regelui Matiaş Corvin cu împăratul Frederic III de Habsburg, ceea ce ar fi fost spre folosul luptei contra duşmanului comun al creştinătăţii, iar în încheiere îi comunica că îi trimite alăturat copii ale scrisorilor prin care îi fusese vestită recucerirea Otranto-ului [74]. În urma lecturii acestor două scrisori, confruntate şi cu mărturia din versiunea slavă a *Povestirii despre Dracula voievod*, nu mai poate exista nici un fel de îndoială că intervenţia la Dunărea de Jos, în Ţara Românească, a lui Ştefan cel Mare, de la începutul verii lui 1481, nu a coincis întîmplător cu iniţierea operaţiilor navale pentru izgonirea turcilor din Otranto (4 iulie 1481), patronate direct de papa Sixt IV [75]. Ba chiar se poate spune că aceasta a fost singura acţiune militară declanşată în Europa Orientală în strînsă legătură cu „cruciada de la Otranto", deoarece campania din toamna anului precedent a regelui Matiaş Corvin în Bosnia, desfăşurată concomitent cu un atac în zona Serbiei dunărene — lîngă Smederevo — fusese proiectată mai devreme şi independent de invazia otomană a Italiei meridionale [76].

Detalii extrem de preţioase asupra campaniei din Ţara Românească sînt cuprinse şi în două scrisori — cu conţinut absolut similar şi date identice — expediate din Buda de regina Beatrice de Aragon sorei ei, Eleonora, şi, respectiv, cumnatului, Ercole I d'Este, duce de Ferrara. Conform acestor scrisori, „Stefano vovuoda Moldavo" a pătruns în „la gran Valacchia", cu sprijinul căpitanilor pe care regele îi ţinea „in le parte de Transilvania per recuperare alcune di quelle parte", pe la 21 iunie 1481 *(circa la festa delo Corpo de Christo)*. Oştile Moldovei şi Transilvaniei care au participat la campanie ar fi totalizat 60 000 de călăreţi şi pedestraşi, în timp ce „Bazarab minor nomine Cyppelles [77] vayuoda, obediente al Turcho" nu ar fi avut la dispoziţie decît 20 000 de oşteni, munteni şi turci. Voievodul Ţării Româneşti ar fi acceptat să dea bătălia hotărîtoare în cîmpie, în loc să profite de adăpostul pe care-l oferea terenul accidentat şi împădurit din apropiere, ceea ce i-a adus înfrîngerea, din pricina superiorităţii numerice a inamicilor săi. În plus, contingentul transilvănean l-a atacat pe la spate, aşa încît după bătălie pe cîmpul de luptă ar fi rămas nu mai puţin de opt mii de morţi, resturile oştii sale fiind urmărite pînă la Dunăre. Foarte interesantă este ştirea că expediţia nu s-a limitat la răsturnarea şi alungarea lui Basarab cel Tînăr, ci a fost continuată cu o incursiune în Bulgaria, care avea ca obiectiv ocuparea punctelor fortificate din care turcii supravegheau malul drept al fluviului [78].

Am reamintit conţinutul acestor scrisori, demult cunoscute, din două motive. Mai întîi, pentru că mai stăruie, încă, în istoriografia noastră ezitări asupra datării faptelor relatate de ele [79]. Într-adevăr, data care figurează în josul ambelor scrisori este „9 iulie 1480" *(Datum Bude die VIIII. Julij MCCCCLXXX)*, însă Nicolae Iorga a propus, cu argumente convingătoare, emendarea acestei date în: *19 iulie 1481*. Iorga a arătat că e „cu totul imposibilă" pentru anul 1480 o mare campanie în Ţara Românească, de felul celei descrise de regina Beatrice, ea nefiind de altfel atestată de nici un alt izvor. Pe de altă

[73] V. Fraknói, *op. cit.*, loc. cit.; A. Veress, *op. cit.*, loc. cit.

[74] Biblioteca Universitaria di Genova, Codex B VIII 17.

[75] L. Pastor, *op. cit.*, p. 316—317.

[76] *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, V, nr. 257, p. 372. Pentru ecoul în Ţara Românească al primei faze a acestei campanii, vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905, nr. CXXXII, p. 163.

[77] „Ţepeluş": existenţa acestui diminutiv, atribuit ca poreclă voievodului Basarab, şi care este atestat de mai multe documente, presupune faptul că un alt domn, predecesor al acestuia, a purtat supranumele „Ţepeş". Avem aici o probă indirectă că Vlad, faimosul Dracula, a purtat încă din timpul vieţii şi poreclа Ţepeş (a se completa în acest sens datele reunite de noi în monografia ce i-am dedicat-o în 1976, p. 150—151).

[78] *Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera*, V, nr. 288 şi 289, p. 436—440.

[79] Cf. Ioan Haţegan, *Pavel Chinezu — un conducător al luptei antiotomane*, în *RdI*, 10/32, 1979, p. 1900.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parte, este vădit că regele Matiaş Corvin, în scrisoarea lui pentru papă din 7 august 1481, şi soţia lui, în cele două scrisori discutate, în linii generale „povestesc aceleaşi lucruri" [80]. Aici dorim doar să atragem atenţia asupra unui amănunt comun ambelor surse, care credem că aduce un temei suplimentar întru susţinerea redatării propuse de marele învăţat. Astfel, în scrisorile ei, regina Beatrice afirmă, desigur în mod exagerat, că după bătălia cu oştile moldo-transilvănene „non se ne salvo, si non lo dicto Bazarab cum quattro hominj". La rîndul lui, în scrisoarea din 7 august 1481, regele Matiaş Corvin înştiinţa pe papă că: „Vaivoda ille socius Turcorum, cum tribus duntaxat personis vix evasisse dicitur" [81]. Este limpede că în amîndouă cazurile avem de-a face cu unul şi acelaşi zvon sosit la curtea regală din Buda în a doua jumătate a lunii iulie 1481. În realitate, cum se ştie, luptele dintre Vlad Călugărul şi Basarab cel Tînăr au continuat pînă pe la începutul primăverii anului următor, cînd cel de-al doilea şi-a găsit sfîrşitul „la satul Glogova", din Oltenia [82].

Al doilea motiv pentru care am zăbovit asupra descrierii campaniei din vara anului 1481 este acela că ea ne evocă o altă campanie comună, moldo-transilvăneană, desfăşurată după aproximativ acelaşi „scenariu" în lunile octombrie—noiembrie 1476 şi avînd acelaşi scop — scoaterea Ţării Româneşti din sfera de influenţă a Imperiului otoman şi, prin aceasta, restabilirea controlului creştin la nordul Dunării de Jos [83]. Insuccesul final de atunci — Ţara Românească a revenit foarte foarte curînd, sub domnia lui Basarab cel Tînăr, la politica de colaborare cu turcii — pare să fi determinat în 1481 luarea unei măsuri suplimentare de siguranţă şi anume plasarea de garnizoane moldovene şi transilvănene în cetăţile Ţării Româneşti [84]. Ca un reflex al acestei decizii credem că a avut loc ocuparea de către Ştefan cel Mare, la 10 martie 1482, a cetăţii Crăciuna, construită în 1471 de Radu cel Frumos la hotarul dintre Ţara Românească şi Moldova [85]. Totuşi, cum este ştiut, nici această măsură nu s-a dovedit suficientă, deoarece ulterior, în 1484, Vlad Călugărul „a făptuit trădare faţă de domn, pentru că a dat ajutor turcilor, cînd au luat cetăţile [Chilia şi Cetatea Albă] şi a mers pe urma celorlalţi domni munteni şi nu s-a lepădat de dînşii" [86].

Unul dintre ultimii exegeţi români ai „cazului" grupului de tineri din Caffa ajunşi la Chilia în 1475 a desprins încheierea că „genovezii au fost consideraţi în Moldova prizonieri de război" ! Iar apoi, pe temeiul acestei încercări de definire a statutului lor, pe care nu o împărtăşim, a trecut şi la formularea unei concluzii mai generale cu privire la sensul politicii lui Ştefan cel Mare: „Se înţelege că în aceste condiţii este zadarnic a căuta tendinţele de solidaritate creştină în altă parte decît în declaraţiile pe care domnul le trimitea Veneţiei sau papei" [87]. Desfăşurările de la Dunărea de Jos din 1481, în legătură cu „cruciada de la Otranto", în care domnul Moldovei a fost adînc implicat, aduc însă o desminţire categorică interpretării de mai sus. În 1477 Ştefan cel Mare făcea cunoscut la Veneţia că făurise un plan ofensiv, care ar fi îngăduit recuperarea de către creştini a posesiunilor din Crimeea

---

[80] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1901, p. XXXIX. Punct de vedere adoptat de Alex. Lăpedatu, *Vlad Vodă Călugărul*, Bucureşti, 1903, p. 25.

[81] Vilmos Fraknói, *op. cit.*, p. 157. Vezi şi A. Veress, *op. cit.*, p. 37.

[82] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, nr. CL, p. 183. Ultimul act care-l atestă pe Basarab cel Tînăr în viaţă datează din 23 martie 1482 (*Documenta Romaniae Historica*, B, Ţara Românească, I, nr. 179, p. 288—292). Vezi Alex. Lăpedatu, *op. cit.*, p. 34—35.

[83] Ştefan Andreescu, *L'action de Vlad Ţepeş dans le Sud-Est de l'Europe en 1476*, în *RESEE*, 2/XV, 1977, p. 269—272.

[84] *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, V, p. 437 şi 439. O măsură similară a încercat să pună în aplicare Ştefan cel Mare încă din 1473, cu ocazia primei sale campanii de amploare în Ţara Românească (P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare şi oraşul Bucureşti...*, p. 18—19).

[85] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1971, s. v.

[86] *Letopiseţul anonim al Moldovei*, la P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 19. Acest text, după P. P. Panaitescu, ar reflecta dependenţa vasalică a lui Vlad Călugărul faţă de Ştefan cel Mare, pe care a rupt-o atunci cînd s-a alăturat turcilor (*Ştefan cel Mare şi oraşul Bucureşti*, p. 19—20).

[87] Andrei Pippidi, *Contribuţii la studiul legilor războiului în evul mediu*, Bucureşti, 1974, p. 331—332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(. . .) Turchi porano perder e Caffa et Chieronesso, et serà facil cossa : tamen el modo non referisco per non abondar in scriptura ; ma, quando el comanderete, jo el referirò) [88]. Cîţiva ani mai tîrziu, cînd un asemenea plan a fost conceput la Genova, în contextul efortului de cruciadă coordonat de papa Sixt IV, acelaşi Ştefan cel Mare nu a ezitat să reintre în război contra Imperiului otoman, lucru pe care republica veneţiană a refuzat să-l facă. Biserica Sf. Procopie din Milişăuţi, zidită de el în 1487 în amintirea biruinţei din 8 iulie 1481 [89], poate fi deci privită, înainte de toate, ca un simbol al solidarităţii creştine, de care Moldova a dat încă o dată dovadă cu ocazia „cruciadei de la Otranto"... [90].

A PROPOS DE LA DERNIÈRE PHASE DES RAPPORTS ENTRE LA MOLDAVIE ET GENES

RÉSUMÉ

Après l'occupation de Caffa par les Turcs, en juin 1475, un convoi de navires à bord desquels furent embarqués de nombreux „Latins" de la ville capturée, s'est dirigé vers Constantinople. Un de ces navires, transportant un groupe d'adolescents génois, est arrivé en Moldavie à Kilia, après que les jeunes se fussent insurgés et tué le garde turc. Là, au lieu d'être relachés, comme ils s'attendaient, on les garda en captivité et Etienne le Grand, prince de Moldavie, en demanda un rançon. Un acte inédit, rédigé à Gênes, le 18 mai 1476 est précisément un contrat par lequel la famille de l'un des jeunes retenus en Moldavie, du nom Rolando Roveto, engageait un autre génois, Raffaele Tarigo, à obtenir le relâchement de celui-ci. L'auteur remet en discussion toutes les sources concernant cet épisode du dénouement de la présence génoise dans la mer Noire et explique l'attitude d'Etienne le Grand envers le groupe de jeunes mentionné comme une réaction envers le commerce d'esclaves chrétiens pratiqué par les marchands italiens.

Dans la seconde partie de l'étude, on débat les circonstances dans lesquelles Etienne le Grand, à l'été 1481, a rompu la paix avec le sultan Mehmet II qu'il avait précisément conclue au début de la même année. Il en ressort que ce geste devait être mis en corrélation avec „la croisade d'Otrante" et le projet génois concernant le recouvrement des possessions de Crimée. En perspective, l'attaque de Valachie et l'instauration au trône de celle-ci de Vlad le Moine, qui a temporairement rétabli le contrôle chrétien au Bas Danube, a offert au sultan Bayazet II le prétexte pour la campagne de 1484, qui a conduit à la conquête des cités-ports Kilia et Cetatea Albă, mettant fin par là au rôle de pouvoir pontique de Moldavie.

---

[88] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră, III*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVII, 1914, p. 70.

[89] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1959, p. 57—58.

[90] Desigur că în luarea deciziei de către Ştefan cel Mare de a rupe pacea cu turcii a jucat un rol şi evenimentul morţii lui Mehmet II, care a avut un larg ecou. De altfel, trebuie ţinut seamă că la turci funcţiona principiul că tratatul încheiat cu un suveran nu are valoare şi pentru succesorul lui, care trebuie să primească noi condiţii (N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, Bucureşti, 1980, p. 207).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

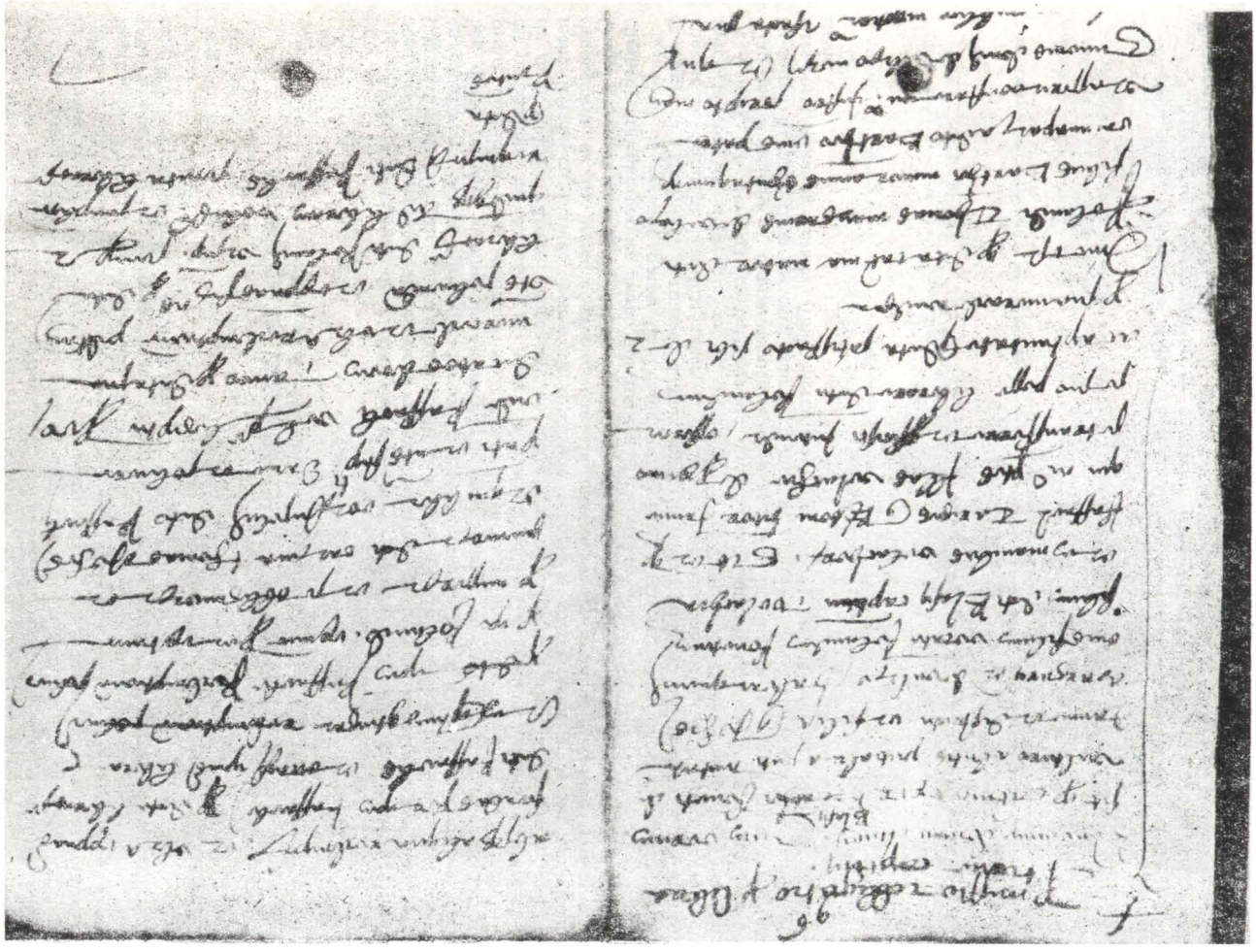

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COORDONATE ALE DIPLOMAȚIEI TITULESCIENE

DE

GH. BUZATU, VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Activitatea remarcabilă a lui Nicolae Titulescu a reținut îndeaproape atenția a numeroși istorici, economiști, juriști, diplomați, oameni politici, și aceasta mai ales datorită faptului că opera sa, în cel mai consistent capitol al său — *cel diplomatic*, înregistrează priorități, fapte și idei de un excepțional interes pentru una dintre problemele cardinale ale civilizației mondiale — instaurarea, organizarea și menținerea păcii globale, indivizibile, context în care autorul a precizat fără echivoc drepturile și interesele țării sale, precum și ale tuturor statelor lumii, mici sau mari. Fără a reveni asupra unora dintre principiile și reperele esențiale ale diplomației titulesciene, examinate temeinic în studii și monografii datorate îndeosebi unor istorici și diplomați, români sau străini (Ion M. Oprea, Eliza Campus, Viorica Moisuc, Savel Rădulescu, George Macovescu, Ilie Seftiuc, Costin Murgescu, Mircea Maliță, Vasile Netea, G. G. Potra, Ion C. Grecescu sau Walter M. Bacon, Jr., Paul D. Quinlan, M. Teichman, Z. Avramovski, Jacques de Launay), ne propunem să insistăm asupra acelor aspecte ale activității strălucitului om politic și patriot în privința cărora documentele rezultate din investigațiile proprii în unele arhive române, nord-americane și britanice ne îngăduie noi precizări.

Din examinarea literaturii consacrate activității lui N. Titulescu, a scrierilor și documentelor tipărite sau inedite ce poartă semnătura sa, putem afirma, fără teamă de a greși, că *elementul fundamental, permanent* al gîndirii și practicii diplomatului român l-a reprezentat respectarea suveranității și independenței naționale, a integrității teritoriale a tuturor statelor, ca subiecți ai dreptului internațional. Cercetările recente de specialitate au confirmat integral *credo*-ul marelui diplomat român în sensul că recunoașterea suveranității statelor reprezintă „piatra unghiulară a edificiului vieții internaționale" în lumea contemporană [1]. În ceea ce-l privește, N Titulescu a exprimat admirabil această convingere încă în 1929, în cunoscuta-i conferință ținută la Berlin despre *Dinamica păcii*, atunci cînd a definit dreptul internațional ca fiind un „produs al contractului încheiat între voințe libere și egale" [2]. Cu alt prilej, în anul 1936, primindu-l pe ministrul de externe al Turciei la București, șeful diplomației române declara: „Vrem să fim prietenii tuturor națiunilor fără excepție, dar în treburile noastre nu primim ca stăpîni decît pe noi înșine" [3]. Cercetarea arhivei personale a ilustrului diplomat la *Hoover Institution on War, Revolution and Peace* (Stanford University, S.U.A.) îngăduie de asemenea să se conchidă că apărarea drepturilor și intereselor României a constituit mobilul întregii acțiuni diplomatice a lui N. Titulescu vreme de aproape două decenii. Astfel, ministrului de finanțe în cabinetul liberal dintre 1922 și 1926

---

[1] Vezi Mircea Maliță, *Diplomația. Școli și instituții*, ediția a II-a, București, 1975, p. 463.

[2] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 298.

[3] *Ibidem*, p. 555.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îi comunica într-un rînd că milita „din datorie către țară" [4], în vreme ce lui I. G. Duca, titularul Externelor la București, i se confesa că toate eforturile sale nu aveau decît un singur resort: „să-mi servesc țara" [5]. În mai multe rînduri, N. Titulescu a respins nedreptățile ce se făceau României [6], admițînd, față de delegații marilor puteri, să trateze cu ei numai în condiții de la „egal la egal". Scopul major trebuia să fie menținerea păcii generale, fapt posibil prin cooperarea sinceră a „tuturor popoarelor, fără distincție" [7]. Independența economică a României reprezentînd corolarul celei politice, N. Titulescu s-a pronunțat fără echivoc pentru admiterea colaborării capitalurilor străine și chiar pentru cointeresarea lor în România, însă a propus o condiție esențială — „respectul suveranității noastre" [8]. Contribuția lui N. Titulescu la impunerea drepturilor și intereselor statelor mici și mijlocii, ale României în rîndul întîi, poate fi apreciată cu justețe numai dacă avem în vedere saltul înregistrat în privința *statutului* de care se bucura România în raporturile internaționale la începutul și la sfîrșitul activității marelui diplomat, respectiv în anii 1918—1920 și 1936. Modificările survenite au fost, cu adevărat, deosebit de importante: de la regimul de stat cu „interese limitate" aplicat țării noastre la Conferința păcii din 1919—1920 la acela de stat recunoscut ca partener egal în toate tratativele și în toate documentele semnate cu țările mari sau mici [9]. Diplomatul însuși, într-un interviu din iulie 1936, subliniind tocmai că l-a preocupat constant faptul de-a asigura ca directivele politicii externe a României să fie elaborate la București, constata cu satisfacția succesului dobîndit: „Cu această concepție și în acest spirit am condus politica externă a țării și afirm că i-am asigurat o independență cu privire la înrîuririle din afară care n-a fost niciodată depășită în trecut" [10].

Primii ani de după marele conflict dintre 1914 și 1918 coincid, după cum bine se știe, cu înseși începuturile activității internaționale a lui N. Titulescu, a celui care, netăgăduit, avea să fie cel mai european dintre diplomații români.

Primele sale contacte cu Anglia datează din anii războiului mondial. Spre sfîrșitul anului 1918, el l-a însoțit pe Take Ionescu într-una din vizitele sale de informare în capitala britanică, președintele Consiliului Național Român fiind primit în audiență de David Lloyd George și Arthur James Balfour [11].

Mai apoi, ca delegat la Conferința păcii, el a semnat în numele României, alături de dr. I. Cantacuzino, tratatul de la Trianon și a contribuit substanțial la definitivarea protocolului de la Paris din 28 octombrie 1920 [12], ceea ce a presupus o strînsă colaborare și consultare cu reprezentanții marilor puteri, inclusiv cu cei britanici.

Considerat în cercurile politice engleze drept „un extrem de abil om de stat", în special în problemele financiare [13], N. Titulescu a reținut, încă din 1920, atenția *Foreign Office*-ului prin strădaniile de a face ordine în finanțele românești, operațiune menită să faciliteze plata eșalonată a cupoanelor și altor datorii externe, precum și spre obținerea unor împrumuturi de la băncile occidentale.

Ministrul englez la București, Herbert Dering, chemat în iulie 1921 la *Foreign Office*, a comunicat lui Sir E. Crowe posibilitatea ca Nicolae Titulescu să primească, în curînd, cali-

---

[4] Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University, Palo Alto, California, U.S.A., *Hoover Institution Archives, N. Titulescu. Diary and Correspondence*, Box No. V, caietul 68, f. 45 (N. Titulescu către Vintilă Brătianu, Londra, 15 februarie 1926).

[5] Idem, Box No IV, caietul 64, f. 31 (N. Titulescu către I. G. Duca, Londra, 6 februarie 1926).

[6] Idem, Box No. II, caietul 25, f. 11 (N. Titulescu către Vintilă Brătianu, Londra, 12 august 1924).

[7] Idem, Box No. IV, caietul 62, f. 23.

[8] Idem, Box No. II, caietul 31, f. 25—26 (N. Titulescu către I. G. Duca, Cap Ferrat, 15 noiembrie 1924).

[9] Mircea Malița, *op. cit.*, p. 449; *Probleme de politică externă a României*, II, *1918—1940*, București, 1977, pp. 47—49.

[10] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 799.

[11] C. Xeni, *Take Ionescu, 1858—1922*, București, 1932, p. 243.

[12] Arhiva C.C. al P.C.R., Fond 103, dosar 8 083, ff. 15—20.

[13] Great Britain, Public Record Office, Foreign Office 371/4 705, 1920, f. 32 (În continuare se va cita *P.R.O./371...*)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea de ministru la Londra, lucru pe care îl va repeta, la 20 septembrie 1921, într-o telegramă adresată Ministerului de Externe Britanic [14]

Titulescu a efectuat, cu puțină vreme înainte de numirea la Londra, o vizită la Paris, în calitate de ministru de finanțe, ceea ce n-a întîrziat să atragă atenția oficialităților britanice [15]. Mai ales Herbert Dering se arăta neliniștit de o eventuală concesionare a terenurilor petrolifere ale statului în favoarea Franței. Neliniștea reprezentantului Angliei nu se justifica, întrucît el însuși informase *Foreign Office*-ul de o declarație a lui Titulescu în privința acordului de la San Remo: „nimeni nu poate admite ca petrolul român să devină o armă politică contra României" [16]. Vom observa neîntîrziat un atribut al viitorului mare diplomat: *grija permanentă pentru avuția națională.*

Reprezentantul Angliei în România a fost anunțat, la 22 noiembrie 1921, că Titulescu va părăsi curînd Ministerul de Finanțe și va fi numit ministru la Londra. A doua zi, el anunțat *Foreign Office*-ul că viitorul titular al Legației României „este foarte inteligent" și că „are maniere extrem de elegante" [17].

Ministerul Afacerilor Străine al României l-a solicitat pe Herbert Dering, la 12 decembrie 1921, să facă demersuri confidențiale pentru a afla dacă la Londra „există, în principiu, vreo obiecție la propunerea guvernului român" [18]. Răspunsul din 15 decembrie a fost pozitiv [19], iar la 23 decembrie 1921 Guvernul Majestății Sale Britanice a informat România că agrează numirea lui Titulescu ca ministru în capitala Angliei [20].

Numirea lui Titulescu la Londra s-a efectuat în baza raportului nr. 49 045 al Ministerului Afacerilor Străine al României, document semnat de regele Ferdinand I și de Take Ionescu, cu începere de la 16 decembrie 1921 [21]. Decretul, parafat de suveranul român, a fost emis la 27 decembrie. Nicolae Titulescu a solicitat, la 18 martie 1922, audiența de prezentare, iar la 28 martie a prezentat regelui George al V-lea scrisorile de acreditare, în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar cu misiune specială al României la Londra [22]. Acreditarea sa ca ministru la Londra a fost rezultatul activității remarcabile desfășurate pînă atunci. Avînd sprijinul lui Take Ionescu, care a sesizat, între cei dintîi, importanța pe care Anglia o juca în evoluția raporturilor internaționale, gîndind, el însuși, că „Londra este un post de observație de prim ordin [23], numirea sa se încadrează în *eforturile diplomației României de consolidarea păcii și de conservare a tratatelor din anii 1919 și 1920.* În concepția guvernului român, trimiterea în misiuni diplomatice a unor personalități avea în vedere *consolidarea Marii Uniri,* iar întreaga activitate a lui Titulescu la Londra avea să îndreptățească această speranță.

Prezența lui Nicolae Titulescu în capitala Marii Britanii a avut darul să contribuie la întărirea raporturilor bilaterale anglo-române [24], talentul și capacitatea sa fiind unanim apreciate în cercurile diplomatice și financiare engleze.

Două probleme l-au preocupat permanent pe diplomatul nostru în timpul primei misiuni la Londra (16 decembrie 1921 — 6 iulie 1927). Prima privește așezarea raporturilor economico-financiare anglo-române [25] într-un cadru normal, prin rezolvarea chestiunilor

---

[14] Idem, 371/6 215, 1921, f. 128 (telegrama nr. 532 din 20 septembrie 1921, H Dering către *Foreign Office).*

[15] *Ibidem,* ff. 2, 13.

[16] *Ibidem,* f. 22.

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem.*

[19] *Ibidem,* ff. 198, 200, 204.

[20] *Ibidem,* f. 206.

[21] Arhivele Statului București, Fond *Microfilme Anglia,* P.R.O./Foreign Office 372/ 1818, rola 246, cadrele 4—7; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R. S. România, București, Fond 77/T 34, vol. 1, doc. 1 175.

[22] *Ibidem.*

[23] Biblioteca Centrală de Stat a R. S. România, Fond Al. Saint-Georges, Arhiva Take Ionescu, CXXV/14, ff. 4—7 (N. Titulescu către Take Ionescu, Paris, 10 ianuarie 1920).

[24] I. M. Oprea, *L'activité de N. Titulescu durant sa mission diplomatique à Londres (1922—1932),* în RRH, nr. 4/1966, pp. 421—439; Valeriu Florin Dobrinescu, *Some Considerations on the British-Romanian Relations (1919—1940),* în *AIIA'*, XVIII, 1981, p. 72.

[25] Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu,* București, 1966, *passim;* Costin Murgescu, *N. Titulescu. Raport referitor la aranjamentul datoriilor de război în Anglia (28 septembrie 1925),* în *RRSI,* nr. 5/1969, pp 153—185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

litigioase din perioada anterioară, între care: reglementarea datoriilor de război [26], rezolvarea chestiunii distrugerii cîmpurilor petrolifere prin adoptarea principiului compensației, încheierea unui nou tratat de comerț, care să corespundă mai bine schimbărilor din viața economică internațională și să apere interesele bilaterale. Se verifica, aici, una din constantele gîndirii lui Titulescu, potrivit căreia înlăturarea asperităților economice și așezarea relațiilor comerciale pe baze noi nu întîrzie să pregătească terenul colaborării politico-diplomatice.

Experiența și tactul său au dus la capăt tratative care păreau, la un moment dat, insurmontabile. De nenumărate ori, Nicolae Titulescu și-a arătat nemulțumirea față de excluderea micilor state de la negocierile cu caracter economic și a declinat să participe la vreo conferință dacă „România nu va fi invitată pe picior de egalitate" [27]. Un apărător strălucit au găsit în persoana lui N. Titulescu reparațiile de război și optanții („subiectul care-l interesa cel mai mult" [28] — se subliniază într-un document englez), chestiuni în fond economice, dar cu ample implicații politico-diplomatice.

A doua preocupare majoră a omului politic român avea în vedere respectarea tratatelor de pace care au consacrat Marea Unire a românilor din 1918, a documentelor anexe [29]. Anglia a fost, dealtfel, prima mare putere care a ratificat Protocolul de la Paris la 14 aprilie 1922 [30]. Diplomatul a militat, în publicații [31] și presă [32], pentru integritatea teritorială a României și pentru relații pașnice cu toate Marile Puteri.

Apărător al ordinii teritoriale stabilite în anii 1919 și 1920, Nicolae Titulescu a aprobat orice acțiune care aducea un spor de securitate statelor din Europa. Dar nu a acceptat niciodată ca hotarele să fie garantate unilateral, cum s-a procedat la Locarno. Cu cîteva luni înainte de încheierea acordurilor de la Locarno, el avertiza asupra primejdiei, *pentru pacea europeană*, a unor „atari înțelegeri unilaterale"; a comunicat *Foreign Office*-ului că: *„împărțirea Europei în două, în țări cu granițele garantate și în țări cu granițele negarantate, va contribui la sporirea nesiguranței în loc să asigure consolidarea păcii* (s. ns.)" [33].

În ceea ce privește securitatea statelor europene (o constantă a politicii promovată de Titulescu), diplomatul nostru a insistat în favoarea creării unui „Locarno" pentru Europa Centrală, care să acopere, într-un fel, lipsa de eficacitate a acordului primar pentru această zonă. În discuțiile cu oficialități britanice ca: A. Chamberlain, Lordul Cecil, Lampson, Wellesly [34], el a accentuat punctul de vedere al guvernului român „după care distincțiunea între granițe nu corespunde cu adevăratele exigențe ale păcii" [35] și a cerut Angliei să nu tolereze eventualele încercări de revizuire a tratatelor de pace.

O altă chestiune care a stat în atenția ministrului român la Londra a fost dezarmarea. Discuția lui Titulescu, din 19 noiembrie 1936, cu vicontele Cecil de Chelwood reflectă atenția cu care diplomatul român urmărea *apărarea națională a României* în contextul unor propuneri lansate de diverse cancelarii europene sau la Liga Națiunilor [36]. Cu acel prilej, el a afirmat că România este dispusă să încheie acorduri pașnice cu state ca Ungaria, Bulgaria, U.R.S.S., ceea ce ar pregăti terenul pentru și mai mult și ar duce la crearea unei mentalități cu totul deosebite" [37]. În același timp, există temeri față de sinceritatea Marilor Puteri care ne-ar impune, subliniază Titulescu, „un arbitraj unde am fi dezarmați fără să ni se confere, în schimb, nici un fel de securitate" [38].

---

[26] P.R.O. 371/20 427, ff. 25—26.

[27] Arhiva M.A.E., Fond 71, Anglia, General, vol. 1 (1925—1932), f. 7 (telegrama nr. 888, Londra, 21 aprilie 1925, N. Titulescu către M.A.S. și Vintilă Brătianu).

[28] P.R.O. 371/20 427, f. 25.

[29] Idem, 11 421, ff. 12—13.

[30] Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 71—72.

[31] „The Nineteenth Century and After", London, vol. XCV, No. 568, June 1924, pp. 791—803.

[32] „Manchester Guardian", May 26, 1924.

[3] Arhiva M.A.E., Fond 71, Germania, Conferința Locarno, 1925, vol. 112, ff 7, 12.

[34] P.R.O. 371/11 427, f. 50—51.

[35] Arhiva M.A.E., Fond 71, Anglia, General, vol. 1 (1925—1932), f. 7.

[36] P.R.O. 371/11 421, f. 48—49.

[37] *Ibidem*, f .49.

[38] Arhiva M.A.E., Fond 71, Germania, Conferința Locarno, 1925, vol. 112, f 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deși opinia publică engleză era „refractară oricărui amestec în chestiunile Europei Centrale și Orientale“ [39], Titulescu a intuit rolul pe care diplomația britanică îl avea în rezolvarea problemelor internaționale ale continentului. Adept al diplomației deschise, al discuțiilor sincere, Titulescu a transformat aceste deziderate în postulate care îi vor defini întreaga activitate politică. El mărturisea ministrului Angliei la București că cea mai sigură cale de a ajunge la o înțelegere cu Marea Britanie (diplomatul avea însă în vedere toate statele) este „prin prietenie“. În relațiile internaționale „trebuie să fii întotdeauna sigur pe faptele tale, să nu faci nici o promisiune care nu ar putea fi respectată, să arăți respect față de punctul de vedere opus și, în sfîrșit, să fii cinstit în dorința de conciliere“ [40].

Poziția diplomatului român în problemele internaționale, talentul și clarviziunea cu care se apropia de ele i-au adus, încă din anii primei misiuni la Londra, aprecierile lumii diplomatice europene. S-a afirmat pe bună dreptate că, din acel moment, N. Titulescu a devenit adevăratul inspirator și conducător al politicii noastre externe [41]. La 6 iulie 1927 a fost chemat de I.I.C. Brătianu în țară unde i s-a repartizat portofoliul Externelor, calitate în care avea posibilitatea să pună în aplicare vastele sale cunoștințe și experiența acumulată la Londra.

Reîntoarcerea lui Titulescu în capitala Angliei, ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar, la 1 august 1928, coincide cu începutul unei perioade de agravare a situației internaționale datorate, în special, contradicțiilor dintre Marile Puteri. Diplomatul observa că „felul în care se tratează de cei Mari cele mai grave probleme ale politicii externe arată îngrijorarea mea pentru viitor“. Situația, aprecia mai departe Titulescu, era favorabilă pentru Germania „care a lucrat văzînd ce profit poate poate trage“ [42].

Maniera realistă cu care Titulescu a abordat o serie de probleme esențiale ale vieții internaționale : dezarmarea, colaborarea economică interstatală, intangibilitatea tratatelor de pace, raportul între Convenant și alte pacte, aprecierea unanimă a eforturilor desfășurate pînă atunci de România la opera de securitate europeană au cîntărit mult în alegerea diplomatului nostru ca președinte al Adunării Generale a Ligii Națiunilor, în două rînduri (1930 și 1931), caz unic în istoria acestui for internațional. Noua postură diplomatică a confirmat calitățile excepționale ale lui Titulescu, de om politic profund atașat idealurilor de pace și colaborare internațională, și a adus „*o creștere a prestigiului României* (n. ns.)“ [43]. Diplomația engleză a jucat un rol esențial în cazul ambelor alegeri [44], căutînd să-și construiască, astfel, în ochii Ligii Națiunilor o imagine de forță și eficacitate. În anul 1932, la inițiativa delegației germane, la Geneva, lui N. Titulescu i s-a propus din nou președinția Adunării Generale. Diplomatul nostru a refuzat, pe motiv că situația la Conferința Dezarmării este complicată și, deci, necesită timp [45]. Pe de altă parte, România se confrunta și cu alte chestiuni dificile, la rezolvarea cărora prestigiul lui N. Titulescu putea fi decisiv. În plus, ministrul român nu voia, așa cum va mărturisi mai tîrziu, să mărească „gelozîile internaționale“ care s-ar fi suprapus „peste cele naționale“ [46].

În perioada dintre cele două mandate, N. Titulescu a prezentat, la 19 noiembrie 1930, o conferință — *Progresul ideii de pace* — unde a desfășurat o extraordinară demonstrație asupra evoluției păcii europene și a progresului înregistrat, pînă atunci, în această direcție. Comparînd afirmațiile lui Titulescu la Cambridge cu ceea ce s-a realizat la Geneva în anii 1930—1931, vom constata că diplomatul român era nu numai un mare teoretician al dreptului internațional, dar și un om de acțiune, veșnic preocupat de destinele păcii europene. Convenția pentru asistența financiară, semnată de 28 de state, și pregătirea Conferinței Dezarmării au fost asociate *dialecticii păcii europene* și ele s-au realizat la sfîrșitul Adunării Generale din anul 1930.

În ce privește dezarmarea, „piatra de încercare a înțelegerii dintre națiuni“ [47], Titulescu asigura lumea diplomatică de tot concursul României. El afirma cu justețe că vom accepta

---

[39] *Ibidem*, f. 21.
[40] P.R.O. 371/9 981, f. 75.
[41] Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, p. 134.
[42] Arhivele Statului București, Fond Regență Mihai, dosar 41/1928, f. 33
[43] P.R.O 371/20 427, f. 26.
[44] „The Times“, October 2, 1913 ; Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, Carol II, dosar 19/1931, f. 2 ; idem, dosar 130/1931, f. 29—30.
[45] Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, Carol II, dosar 84/1932, f. 1—2.
[46] Arhiva C.C. al P.C.R., Font 103, dosar 8 083, f. 29.
[47] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 339.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reducerea efectivelor în funcție de celelalte state care trebuie să procedeze identic, dar că „*România trebuie să aibă armata corespunzătoare securității sale, în raport cu situația sa geografică* (s. ns.)" [48].

La 20 octombrie 1932 Nicolae Titulescu a fost numit, pentru a doua oară, ministru al Afacerilor Străine al României. Evenimentul a fost consemnat favorabil la Londra, sursele diplomatice menționînd experiența europeană, elocința, rapiditatea inteligenței și curajul său moral. Diplomatul român era considerat „*unul din reprezentanții de seamă al puterilor mai mici*", un politician dotat cu o „*înțelegere reală a chestiunilor internaționale*" (s.ns.) [49].

Prezența sa la conducerea diplomației României a creat, observa cu justețe Michael Palairet, ministrul Angliei la București, „*o poziție mai independentă* (a țării noastre) *față de Marile Puteri* (s. ns.)" [50]. Reprezentantul englez considera că lozinca României este „*consolidare*", nu aventură, iar despre cel ce impusese respectul străinătății, ca urmare a întregii sale activități diplomatice, afirma: „*cred că-și iubește țara într-adevăr și că România a datorat și îi datorează mult* (s. ns.)" [51].

In concepția lui Titulescu pacea durabilă era organic legată de respectul suveranității de stat, al independenței naționale, egalității în drepturi a tuturor statelor mari și mici. „Noi vrem prietenia *tuturor* Marilor Puteri fără deosebire: a Franței, a Marii Britanii, a Italiei, a Germaniei, a U.R.S.S. Sîntem gata să dăm tuturor acestor mari puteri dovezile concrete ale sincerei noastre dorințe de a trăi cu ele în pace și prietenie. *Dar, în schimb, nu vom renunța niciodată în favoarea nici uneia și nici chiar în favoarea tuturor Marilor Puteri împreună la principiul egalității statelor, adică la dreptul suveran de a dispune fiecare de soarta noastră și de a nu primi niciodată o hotărîre care să ne privească, la care noi nu am fi consimțit*" (s.ns.) [52]. Aceste postulate Titulescu le-a avut în vedere în privința raporturilor cu Marea Britanie care vor fi în anii 1935—1936 „*excelente*" [53], ca și cele cu Parisul care, în condițiile defecțiunii poloneze, intenționa să sprijine consolidarea Micii Antante. Deși idealul lui Titulescu era „o prietenie strînsă cu Franța și Marea Britanie" [54], diplomatul se pronunța pentru relații pașnice și cu celelalte Mari Puteri, ceea ce conferă o valoare sporită concepțiilor sale politice. El era convins că atitudinea Germaniei în problema revizuirii tratatelor era „mult mai periculoasă" decît cea a Italiei, dar recomanda ca țara noastră să rămînă „*în relații bune*" (s.ns.) cu Reichul, dar nu accepta raporturi „mai strînse de prietenie" [55]. Schimburile comerciale româno-germane evoluaseră pînă atunci sub auspicii favorabile și erau în măsură să apropie cele două țări, dar nu trebuiau să fie determinate de condiții politice [56]. Relațiile cu Italia au fost influențate negativ de campania revizionistă, criticată de presa română, dar ele au cunoscut în 1934, datorită lui Titulescu, „o ușoară îmbunătățire" [57].

Foreign Office-ul a urmărit cu atenție evenimentele legate de stabilirea, la 9 iunie 1934, a raporturilor dintre România și Uniunea Sovietică. M. Palairet, ministrul Angliei la București, considera că actul fusese pregătit prin semnarea Acordului pentru definirea agresiunii și după „*discuții prelungite* (s.ns.)" [58] cu ceilalți parteneri din Mica Înțelegere. Diplomația britanică a fost profund preocupată de discuțiile ulterioare dintre Titulescu și Litvinov și mai ales de rezultatul lor practic. Șeful diplomației l-a informat pe Ministrul Majestății Sale Britanice că, în ceea ce îl privește, „ar fi preferat să lase lucrurile așa cum erau", dar că „împrejurările i-au forțat mîna" și România trebuia să urmeze, deasupra oricăror obiecții, „exemplul Marilor Puteri" [59].

---

[48] Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, Carol II, dosar 88/1932, f. 1 (Convorbire la Geneva între Titulescu și generalul Samsonovici).

[49] P R.O. 371/20 427, f. 25—26.

[50] Idem, 371/19 567, f. 16 (M. Palairet către Sir John Simon, București, 29 ianuarie 1935).

[51] *Ibidem.*

[52] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 501—502.

[53] P.R.O. 371/19 570, f. 13.

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem*, f. 3.

[56] Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, Carol II, dosar 104/1935, f. 2.

[57] P.R.O 371/19 570, f. 13.

[58] *Ibidem*, f. 16.

[59] *Ibidem*, f. 16—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ministrul român al Afacerilor Străine a informat permanent oficialitățile engleze asupra negocierilor cu Litvinov. Astfel, el a comunicat lui Ramsay Mac Donald și Eden că pactul în discuție trebuia să fie *„astfel făcut încît să nu pară a fi îndreptat contra Germaniei* (s. ns.)" [60]. Ideea unui pact de asistență mutuală româno-sovietic a fost întîmpinată „foarte nefavorabil", atît în Polonia cît și în Iugoslavia. Mai ales Polonia a transmis că privește „cu bunăvoință stabilirea relațiilor cordiale între România și U.R.S.S." dar se va opune „la tot ceea ce cade în sfera convenției militare" [61]. La 19 noiembrie 1935 Nicolae Titulescu a declarat reprezentantului Angliei la București că el și Litvinov „erau hotărîți să încheie un pact de îndată ce acela franco-sovietic era ratificat"; el a adăugat că regele Carol al II-lea i-a acordat *„carte blanche* în această chestiune" [62]. Printr-o telegramă expediată la Londra, Hoare, ministrul Angliei la București, informa despre interpelarea deputatului Gh. Brătianu în legătură cu conținutul convenției militare și reproducea afirmația lui Titulescu potrivit căreia „sistemul român de alianțe și termenii pactelor franco-polon acoperă orice situație s-ar ivi" [63]. Hoare mai amintește aici, ca și în alte ocazii, fidelitatea României față de *principiile Ligii Națiunilor,* ca unul dintre instrumentele de pace [64].

În mai multe rînduri, *Foreign Office*-ul a apreciat contribuția diplomației române, conduse de N. Titulescu, la *menținerea păcii europene,* prin *„reușitele"* Micii Înțelegeri și influența *decisivă* a țării noastre în Balcani [65].

Efectele propagandei germane în Europa centrală și estică au continuat să reprezinte o sursă de alarmă pentru N. Titulescu, care și-a exprimat temerile în fața lui Sir Samuel Hoare și a afirmat că „agresiunea germană era facilitată dacă securitatea colectivă ar fi repudiată" [66]. Înarmarea Germaniei, ca și posibilitatea ca Ungaria, Bulgaria și Austria să urmeze exemplul Reichului [67], l-au determinat pe diplomat să-l avertizeze pe ministrul englez la București că apare o situație „de cel mai mare pericol" [68] pentru pacea europeană.

În anii 1935—1936 România și-a menținut relațiile cu Anglia la cel mai înalt nivel, colaborarea anglo-română de la Geneva în chestiunea conflictului italo-abisinian contribuind *efectiv* la aceasta. Titulescu a transmis lui Palairet că a fost dezamăgit de atitudinea Franței la Geneva față de sancțiunile contra Italiei [69]. Spre satisfacția *Foreign Office*-ului, poziția României în conflictul italo-abisinian venea în întîmpinarea aliaților din Mica Antantă la Bled, în intenția „de a nu lua nici o inițiativă pînă ce atît Franța cît și Marea Britanie nu-și formulează punctul de vedere" [70]. Înainte de adoptarea sancțiunilor, Titulescu a încercat să pună de acord punctul de vedere englez cu cel francez, favorabil Italiei [71].

Diplomația britanică a urmărit atent evoluția raporturilor dintre regele Carol al II-lea și ministrul său de externe, mai ales în primele luni ale anului 1936. Imediat după vizita efectuată de regele Carol al II-lea și de Titulescu la Londra, ocazionată de funeraliile lui George al V-lea, șeful diplomației noastre i-a mărturisit ministrului Angliei la București, Sir Reginald Hoare, că monarhul român, ca și el, au fost profund „impresionați de ceea ce au văzut și auzit la Londra". Impresia suveranului român, a continuat Titulescu, este că „Marea Britanie era extrem de puternică, iar Franța era nepregătită" [72]. Personal, șeful diplomației noastre considera că „legăturile cu Marea Britanie *ar trebui întărite"*

[60] Idem, 371/20 431, f. 17.
[61] *Ibidem,* f. 15.
[62] *Ibidem,* f. 17.
[63] *Ibidem,* f. 17—18.
[64] *Ibidem,* f. 14.
[65] Idem, 371/19 567, f. 2.
[66] Idem, 371/20 431, f 9.
[67] *Ibidem.*
[68] *Ibidem,* f. 17.
[69] *Ibidem,* f. 4.
[70] B.C.S., Fond Al. Saint-Georges, Manuscrise N. Titulescu, 27 863.
[71] Arhiva M.A.E., Fond T. 24, vol. 13 (Memoriu al lui N. Titulescu către generalul I. Antonescu, *ante* 23 octombrie 1940, doc 1 168).
[72] P.R.O. 371/20 428, f. 281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi nu credea că „Franţa ar fi slabă, deşi a ieşit din joc (s. ns.)" [73]. Totodată, Titulescu îi mărturisea interlocutorului său că este sprijinit de regele Carol al II-lea în tot ceea ce întreprinde.

Nicolae Titulescu a fost înlocuit la 29 august 1936 de la conducerea diplomaţiei române.

Corespondenţa dintre *Foreign Office* şi misiunile engleze acreditate în străinătate, în perioada 29 august — 31 decembrie 1936, relevă efectele „eliminării" lui Titulescu din guvernul liberal. In ziua următoare destituirii, R. H. Hoare comunica Ministerului de Externe Britanic că principala însemnătate a remanierii guvernamentale de la 29 august a constituit-o „eliminarea" lui Titulescu şi a subsecretarului său de stat, dar că nu „vor exista modificări în politica externă a României" [74]. La Paris, „eliminarea" a provocat „tulburare atît în cercurile oficiale cît şi în presă" [75]. De asemenea, la Moscova, unde remanierea guvernului din România, fără menţinerea lui Titulescu, prezenta o „importanţă internaţională" [76]. La Roma şi Varşovia înlocuirea diplomatului român a fost salutată cu satisfacţie [77].

R. H. Hoare, reprezentantul Angliei la Bucureşti, s-a angajat în convorbiri cu Victor Antonescu, noul titular al Externelor, primul ministru, Gh Tătărescu, regele Carol al II-lea şi alţi oameni politici români, în care destituirea era principalul subiect de discuţie. La 3 septembrie, el a fost primit de Victor Antonescu care şi-a manifestat nemulţumirea faţă de tonul presei franceze şi engleze în legătură cu înlocuirea lui Titulescu de la conducerea diplomaţiei române. Indepărtarea unui om „eminent şi strălucitor" [78] nu înseamnă schimbarea orientării noastre externe. Titulescu, a continuat noul titular al Externelor, „a împins România spre o poziţie pe care nu era în stare să o păstreze" [79].

Presa britanică, la rîndul său, n-a pierdut prilejul să discute înlocuirea. Cotidianul conservator "The Times" sublinia că absenţa sa din noul cabinet a generat *„o mare surpriză"* în ţară şi în străinătate, avînd în vedere „distincţia sa superioară", „devotamentul şi priceperea" cu care fostul ministru apărase cauza României „în mai multe ocazii importante". Părea surprinzător, pentru autorul articolului, faptul că fusese înlocuit un ministru ale cărui suporturi diplomatice erau „Mica Antantă şi alianţa franceză". Argumentul legat de omogenizarea cabinetului liberal era inacceptabil pentru "The Times". Părea mai plauzibil că „o trăsătură din politica sa externă displăcuse compatrioţilor săi", şi anume raporturile cu Uniunea Sovietică şi consecinţele unor clauze ale pactului de asistenţă, negociat cu Litvinov [80].

Ziarul a continuat să se ocupe de „cazul" Titulescu. Un interesant articol din 3 decembrie 1936 aducea elemente noi în legătură cu actul de la 29 august. Se aprecia, din nou, că *ţelul suprem* al României era *„păstrarea frontierelor"*, motiv pentru care avusese loc apropierea de Franţa, Iugoslavia, Polonia şi Cehoslovacia. Era înlăturată temerea că, prin înlocuirea lui Titulescu s-ar produce schimbări în politica noastră externă, care, de fapt, urma *„fără abatere"* linia marelui diplomat. Fostul titular al Ministerului Afacerilor Străine fusese „întruchiparea vie a ataşamentului României la politica franceză", marile sale succese diplomatice numindu-se *„consolidarea Micii Antante, realizarea Înţelegerii Balcanice şi îmbunătăţirea relaţiilor cu Rusia* (s. ns.)" [81].

Demiterea lui N Titulescu din guvern, în august 1936, a demonstrat în ce grad linia politică promovată de şeful diplomaţiei Bucureştilor corespundea intereselor păcii globale, adversarii săi cei mai redutabili situîndu-se tocmai în tabăra celor ce nu îmbrăţişau principiile securităţii colective şi respectării tratatelor.

Remanierea din 29 august 1936 nu a fost nici prima şi nici ultima operată de Gh. Tătărescu în cursul guvernării sale din 1934—1937. Aşa, de pildă, în octombrie 1934 s-a

---

[73] *Ibidem.*
[74] Idem, 371/20 429, f. 79.
[75] *Ibidem*, f. 91.
[76] *Ibidem*, f. 113.
[77] *Ibidem*, ff. 109—111.
[78] *Ibidem*, ff. 140—143.
[79] *Ibidem*, f. 102
[80] „The Times", September 1, 1936, pp. 11—13.
[81] Idem, December 3, 1936, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

format ceea ce se poate numi al doilea cabinet Tătărescu, cu postul de la Externe rămas neocupat un timp tocmai în urma unei demisii a lui N. Titulescu și asupra căreia diplomatul, reîntors în țară, a revenit. În februarie 1936, guvernul liberal a fost iarăși „reorganizat", fiind afectate mai multe departamente, precum Finanțele și Justiția. Putem conchide că, față de precedentele modificări guvernamentale, cea din august, 1936 a fost mai limitată, însă incontestabil cea mai semnificativă și plină de consecințe, dacă avem în vedere personalitatea celui eliminat, politica ce o întruchipa, prestigiul internațional de care se bucura, coalizarea de forțe interne și externe necesare pentru a se obține rezultatul dorit etc. Nu a fost, așadar, întîmplător că „soluția" ce s-a dat „crizei" guvernamentale de la București din august 1936 a avut și cel mai larg ecou, stîrnind aprige și controversate comentarii, în țară sau în străinătate. Opinăm că, ținînd seama de stadiul raporturilor internaționale în anul 1936 și de politica promovată de N. Titulescu ca ministru al Afacerilor Străine al României și în cadrul unor organisme internaționale, prin excluderea strălucitului diplomat se efectua nu o simplă remaniere guvernamentală, ci, pe un plan mai vast, se făcea un pas, important, ce punea capăt *unei epoci*, aceea a securității colective, dominată de forța dreptului asupra dreptului forței, inaugurîndu-se concomitent epoca actelor agresive ale statelor fasciste și a politicii de *conciliere* în sensul ei deplin a puterilor occidentale, toate conducînd nemijlocit la izbucnirea celui de-al doilea război mondial la 1 septembrie 1939. Privită într-un asemenea context, demiterea lui N. Titulescu ne apare în toată semnificația ei, căpătînd un înțeles chiar și susținerile acelor politicieni români care s-au referit la „necesitatea" gestului înfăptuit. Oricum am considera lucrurile însă, faptul în sine a fost deosebit de grav, căci, pe plan general, repetăm, excluderea lui N. Titulescu din viața diplomatică a constituit un moment de seamă în contextul eșecului sistemului de securitate europeană fondat după sfîrșitul primului război mondial, iar, în ce privește România, a intervenit cu numai un an și jumătate în preajma instalării dictaturii regelui Carol al II-lea și a fost la originea marilor erori ce s-au soldat, cum foarte bine s-a observat [82], cu „dezastrele din 1940—1941".

Faptul că N. Titulescu reprezenta în 1936 *un simbol* al securității europene bazată pe respectul tratatelor, al tuturor alianțelor pacifice și al Pactului Ligii Națiunilor, rezultă din documentele diplomatice germane, în bună parte tipărite ori lesne de consultat după microfilmele Arhivelor Naționale din S.U.A. [83]. Ele pun în evidență că diplomatul român s-a bucurat de o „atenție" specială din partea celor ce declanșau asaltul contra securității europene și care, tocmai de aceea, erau cel mai mult interesați în cunoașterea și anihilarea apărătorilor sistemului. Pe de altă parte, dacă nu știm încă precis în ce consta „dosarul" pregătit de *Gestapo* pentru „compromiterea" lui Titulescu, atunci documentele în discuție pot alcătui cu adevărat „dosarul" diplomatului român, organizat însă la nivelul Ministerului de Externe din Berlin...

În ianuarie 1933, în preajma instalării lui A. Hitler la putere, mai multe rapoarte ale Legației germane din București au urmărit deplasările lui N. Titulescu și conflictul său cu Al. Vaida-Voevod [84]. După ce, în prima parte a anului 1933, documentele *Auswärtiges Amt*-ului sînt, cu unele excepții [85], lacunare în privința supravegherii lui N. Titulescu, din toamna acelui an și pînă la începutul lui 1936 vor abunda în informații. Astfel, în octombrie 1933 Berlinul a fost înștiințat prompt despre vizitele ministrului de externe român

---

[82] Walter M. Bacon, Jr., *Nicolae Titulescu and Romanian Foreign Policy, 1933—1934*, Ann Arbor — London, University Microfilms International, 1977, f. 285. Istoricul Gh. I. Brătianu, deși s-a opus politicii lui N. Titulescu în anii 1935—1936, în 1943 a admis atare consecințe (cf. *La Bessarabie*, Bucarest, 1943, pp. 172—188).

[83] Vezi îndeosebi *Documents on German Foreign Policy 1918—1945*, Series C, *1933—1937*, vol. IV, London-Washington, 1962, *passim*, unde se află o parte din documentele la care ne referim, în vreme ce fondurile microfilmate, pe care preferăm a le cita, sînt mult mai complete și provin de la *Auswärtiges Amt. Abteilung II b, Politiche II, Rumänien Politik*.

[84] Vezi rapoartele din 9, 15 și, mai ales, 19 ianuarie 1933 (Arhivele Statului București, Fond *Microfilme* S.U.A., rola 455, *Documente de război germane*, cadrele E 676 343 — E 676 344 ; E 676 345 ; E 676 348 — E 676 349).

[85] *Ibidem*, c. E 676 295.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Varşovia [86] şi Ankara [87], despre declaraţiile sale în sensul că respectul tratatelor reprezenta, în concepţia României şi Poloniei, „condiţia esenţială a păcii" [88] ori că tratatul semnat cu Turcia era o contribuţie de seamă la „organizarea păcii în Balcani" [89]. În noiembrie 1933, cînd guvernul liberal al lui I. G. Duca a succedat celui naţional-ţărănesc condus la Vaida-Voevod, s-a remarcat, în mai multe rînduri, menţinerea lui Titulescu în noul cabinet, deşi nu era membru al P.N.L [90]. Raportul Legaţiei germane din 16 noiembrie 1933 sesiza, de asemenea, orientarea pro-franceză a diplomaţiei române [91]. Mai apoi, nu a trecut neobservată includerea lui Titulescu şi în guvernul Gh. Tătărescu, format în ianuarie 1934 [92]. Raportul din 7 februarie 1934 era consacrat exclusiv mesajului tronului la deschiderea Camerelor, partea de politică externă fiind apreciată ca inspirată de ministrul Afacerilor Străine [93]. Unele pasaje din documentul anexat raportului erau de mare interes pentru Berlin, precum această afirmare răspicată că politica externă a României era determinată „de comandamentul unităţii naţionale" [94] sau declaraţia că, după convenţiile de la Londra din iulie 1933, relaţiile dintre Bucureşti şi Moscova puteau să se „dezvolte" [95]. În februarie—martie 1934 s-au aflat la ordinea zilei dezacordul lui N. Titulescu cu acţiunile camarilei de la Bucureşti şi ameninţările ministrului, pe aceeaşi temă, cu demisia [96]. Negocierile şi declaraţiile miniştrilor de externe ai României şi Turciei de la Bucureşti, din luna mai 1934, au preocupat şi ele pe diplomaţii germani [97].

După stabilirea relaţiilor diplomatice între Bucureşti şi Moscova în iunie 1934, politica lui Titulescu faţă de U.R.S.S., eforturile sale de a întări „frontul statelor antirevizioniste" s-au impus de îndată şi pentru mult timp atenţiei reprezentanţilor *Wilhelmstrasse*-lui din diverse capitale [98]. Un raport al Legaţiei din Bucureşti reţine că, în urma evenimentelor respective, Titulescu inaugura „o nouă politică rusească a României" [99].

Criza guvernului Gh Tătărescu de la începutul lunii octombrie 1934 a fost atribuită exclusiv iniţiativelor lui N. Titulescu [100]. Era prilejul să se constate că şeful diplomaţiei române nu fusese de acord cu îndemnul fratelui premierului, Ştefan Tătărescu, de a se afla un „nou orizont" politicii externe a Bucureştilor [101], el militînd pentru „alinierea" României la cursul promovat de Louis Barthou pentru întărirea sistemului securităţii europene şi, în acel cadru, pentru atragerea U.R.S.S. [102]. Concluzia ce se impunea era aceea că nu se putea vorbi despre un „nou curs" al politicii României faţă de Germania, atîta timp cît N. Titulescu se afla la conducerea Ministerului Afacerilor Străine din Bucureşti şi că singur regele Carol al II-lea era capabil să decidă altfel [103]. Spre dezamăgirea celor direct interesaţi, lista propusă de Gh. Tătărescu a lăsat neocupat Ministerul Afacerilor Străine, N. Titulescu putînd el decide, la venirea aşteptată în ţară, rămînerea sa la cîrma diplomaţiei române [104]. O consecinţă directă a fost reafirmarea, în mesajul tronului din 15 noiembrie 1934, a convingerii României despre necesitatea cooperării Micii Înţelegeri, Înţelegerii Balcanice şi U.R.S.S. la menţinerea păcii europene [105]

[86] *Ibidem*, cadrele E 676 012 — E 676 017.
[87] *Ibidem*, cadrele E 676 299 — E 676 303.
[88] *Ibidem*, c. E 676 019 ; *ibidem*, cadrele E 676 021 — E 676 022.
[89] *Ibidem*, cadrele E 676 310 — E 676 311.
[90] *Ibidem*, cadrele E 676 352 ; E 676 355 — E 676 361 ; E 676 363 — E 676 369.
[91] *Ibidem*, cadrele E 676 353 — E 676 354.
[92] *Ibidem*, cadrele E 676 371 ; E 676 372.
[93] *Ibidem*, cadrele E 676 624 — E 676 626.
[94] *Ibidem*, c. E 676 629.
[95] *Ibidem*, c E 676 630.
[96] *Ibidem*, cadrele E 676 382 — E 676 383 ; E 676 384 — E 676 386 ; E 676 390 — E 676 391.
[97] *Ibidem*, cadrele E 676 313 — E 676 315 ; E 676 316 — E 676 320.
[98] *Ibidem*, cadrele E 676 036 — E 676 037 ; E 676 038 — E 676 040.
[99] *Ibidem*, Cadrele E 676 041 — E 676 042 ; E 676 043.
[100] *Ibidem*, *cadrele* E 676 402 ; E 676 403 — E 676 407 ; E 676 409 — E 676 411 ; E 676 412 — E 676 413.
[101] *Ibidem*, cadrele E 676 412 — E 676 413.
[102] *Ibidem*, cadrele E 676 404 — E 676 405.
[103] *Ibidem*.
[104] *Ibidem*, cadrele E 676 409 — E 676 411 ; E 676 415 — E 676 416.
[105] *Ibidem*, c. E 676 647.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cursul anului 1935, diplomația germană a ținut în continuare sub cea mai strictă supraveghere acțiunile lui N. Titulescu, cît și pe acelea ale opoziției interne tot mai viguroasă împotriva politicii promovată de ministrul de externe față de Uniunea Sovietică. Dealtfel, se știe azi cu precizie, fapt pe care-l confirmă și documentele examinate, Berlinul însuși a urîjat, cît și cum a putut, campania internă a forțelor de dreapta contra orientării externe a României și, personal, contra lui N. Titulescu, prin interpuși ca Octavian Goga, Al. Vaida-Voevod, Radu Lecca, N. Ionescu și chiar Ștefan Tătărescu, fratele premierului [106]. Cunoaștem, de asemenea, că N. Titulescu, deși era la curent cu campania extremei drepte, nu s-a lăsat timorat și a insistat pentru apropierea dintre București și Moscova. Primul semnal de alarmă îngrijorător pentru Berlin a fost dat de Legația din București la 2 martie 1935, cînd a transmis *Wilhelmstrasse*-ului că, în aprilie sau mai, Titulescu se va duce la Moscova pentru negocieri [107]. Informate de îndată [108], ambasadele germane din Moscova și Ankara dezmințiră știrea [109]. În preajma semnării pactelor franco-sovietic și sovieto-cehoslovac, tot de la București s-a răspîndit informația — avînd drept sursă pe diplomații polonі și horthyști — că România și-ar fi dat acordul deja pentru trecerea pe teritoriul național a trupelor sovietice chemate în ajutorul Cehoslovaciei [110]. La 14 iunie 1935, însărcinatul cu afaceri german comunica la Auswärtiger Amt o notă a Agenției „Havas" potrivit căreia debutaseră negocierile lui N. Titulescu pentru încheierea unui pact de asistență mutuală între România și Uniunea Sovietică [111]. Ministerul de Externe din Berlin decise să invite pe ministrul român, N. P. Comnen, care însă a declarat că-i erau necunoscute tratativele directe dintre București și Moscova [112]. Cu toate că Agenția „Havas" va dezminți știrea despre discuțiile angajate de Titulescu cu U.R.S.S. [113] diplomații germani au dovedit o grijă remarcabilă în a culege orice detalii interesînd problema pactului româno-sovietic : o mărturisire a contelui Szembek, alături de Beck, cunoscut anti-titulescian [114], ca și opiniile miniștrilor cehoslovac și maghiar de la București [115].

La sfîrșitul lunii iunie și începutul lui iulie 1935, vizita lui N. Titulescu la Londra, convorbirile purtate și reacțiile presei britanice și internaționale stăruiră în atenția Berlinului [116]. De această dată, diplomația nazistă reuși să afle din sursă directă amănunte în privința proiectatului pact de asistență mutuală : un agent, de origine britanică și veche cunoștință de-a lui Titulescu (?), s-a întîlnit la 8 iulie cu diplomatul român și a abordat problemele indicate de Berlin ; memorandumul agentului hitlerist asupra întrevederii a fost predat imediat Ambasadei germane din Londra care, la 12 iulie, l-a expediat Centralei, anexat unui raport special referitor la vizita lui N. Titulescu în capitala britanică [117]. Interlocutorul britanic l-a chestionat pe diplomatul român în legătură cu „pactul răsăritean" [118] și a primit precizările „sincere" ale acestuia că nu avea în vedere, în cursul negocierilor viitoare, decît apărarea independenței naționale și a integrității teritoriale a României, garantarea lor fermă, iar nicidecum „o suprapunere" a aliaților României cu U.R.S.S. și Germania ; a rezultat, odată în plus, că ceea ce-l obseda pe ministrul de externe al României era perspectiva unui război în estul Europei și aceea a transformării țării sale într-un teatru de operațiuni militare [119].

---

[106] Cf. notele lui A. Rosenberg, șeful biroului de politică externă al partidului nazist (*Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs aus den Jahren 1934—1935 und 1939—1940*, München, DTV, 1964, pp. 36, 65—67, 72—74). Vezi și W. Miege, *Das Dritte Reich und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien, 1933—38*, Bern—Frankfurt/Main, 1972, pp. 288—289, 318—320)

[107] Arhivele Statului București, Fond *Microfilme S.U.A.*, rola 455, *Documente de război germane*, c. E 676 046.

[108] *Ibidem*, c. E 676 047.

[109] *Ibidem*, cadrele E 676 048 ; E 676 049 ; E 676 050.

[110] *Ibidem*, cadrele E 676 023 ; E 676 024 — E 676 026 ; E 676 051.

[111] *Ibidem*, c. E 676 052.

[112] *Ibidem*, cadrele E 676 055 — E 676 059.

[113] *Ibidem*, c. E — 676 061.

[114] *Ibidem*, cadrele E 676 062 — E 676 063.

[115] *Ibidem*, cadrele E 676 064 — E 676 069.

[116] *Ibidem*, cadrele E 675 987 ; E 675 984 — E 675 985.

[117] *Ibidem*, cadrele E 675 989 ; E 675 990 — E 675 998.

[118] *Ibidem*, c. E 675 993

[119] *Ibidem*, c. E 676 995.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este ştiut că la 12 iulie 1935 N. Titulescu a obţinut încuviinţarea regelui Carol al II-lea şi a premierului român de a începe negocierile cu M. M. Litvinov pentru încheierea unui pact de asistenţă mutuală [120]. După această dată, avînd sau nu un temei real, spre Berlin au afluat numeroase telegrame şi rapoarte privind nu numai intenţiile diplomatului român, ci şi „prevederile" viitorului pact [121]. La un moment dat s-a aflat că între 8 şi 15 octombrie 1935 N. Titulescu s-ar deplasa la Moscova [122], iniţiativa aparţinîndu-i, întrucît fusese impusă — după părerea ostilă a lui Beck şi Szembek — regelui Carol al II-lea [123]. La sfîrşitul lui septembrie 1935, după întrevederile Titulescu—Litvinov din Elveţia, prilejuite de sesiunea Adunării Generale a Ligii Naţiunilor, s-a presupus cu atît mai mult că pactul de asistenţă mutuală fusese perfectat [124]. A fost nevoie să intervină Litvinov însuşi, pentru a dezminţi ştirile lansate de polonezi asupra caracterului tratativelor sale cu Titulescu [125]. O bogată corespondenţă diplomatică, atestă, în continuare, vehicularea celor mai felurite speculaţii despre viitorul pact de asistenţă mutuală [126], înainte de a fi intervenit, la 15 octombrie 1935, comunicatul oficial al M.A.S. din Bucureşti ce respingea aserţiunile difuzate „de anumite cercuri străine" cum că România şi U.R.S.S. ar fi ajuns la un acord pentru trecerea trupelor sovietice pe teritoriul naţional, precizîndu-se, totodată, că problema pactului încă nu făcuse „obiectul negocierilor între cele două guverne" [127]. Documentul a fost confirmat, la 28 octombrie 1935, de Carol al II-lea în cursul conversaţiei sale cu dr. Helmuth von Cramon, care a sesizat forurile diplomatice de la Berlin [128]. Asigurările primite nu au împrăştiat neliniştile celui de al III-lea Reich, receptate sau transmise şi în perioada următoare [129]. Mesajul tronului din 15 noiembrie 1935, procurat la timp şi trimis la Berlin [130], era inspirat, se considera, ca şi precedentul, de către N. Titulescu [131], fiind reţinute pasajele relative la „fidelitatea" României faţă de toate aliaţele sale, la acţiunile pentru „menţinerea păcii europene" şi pentru „respectul" tratatelor de pace, prietenia cu toate puterile, „fără distincţie".

În aceste condiţii, Legaţia germană din Bucureşti şi-a pus mari speranţe pe acţiunile forţelor politice de dreapta, potrivnice diplomaţiei titulesciene şi care, cum s-a dovedit, au fost în parte dirijate de la Berlin. În această privinţă era agreat, în mai 1935, planul lui Vaida-Voevod de a crea un „mare partid de dreapta", ce-şi înscria în program modificarea politicii externe promovate de N. Titulescu la „remorca" Franţei [132]. Intenţiile lui Vaida-Voevod se concretizaseră, în adevăr, în fondarea „Frontului Românesc" (12 mai 1935) [133], care însă nu şi-a asigurat cooperarea dorită [134] cu ceilalţi politicieni de dreapta — C. Argetoianu, M. Manoilescu, O. Goga şi A. C. Cuza, ultimii doi făurind în iulie 1935 Partidul Naţional Creştin [135]. Programul acestei grupări prevedea la capitolul politicii externe apropierea României de Germania şi Italia, ceea ce, evident, era pe placul Berlinului [136], ca şi demersurile ulterioare ale Gărzii de Fier [137] şi ale lui O Goga, Vaida-

---

120 Walter M. Bacon, Jr., *op. cit.*, p. 259.

121 Arhivele Statului Bucureşti, Fond *Microfilme S.U.A.*, rola 455, *Documente de război germane*, cadrele E 675 075 — E 675 077.

122 *Ibidem*, cadrele E 576 097 ; E 675 110 — E 676 114.

123 *Ibidem*, c. E 675 100.

124 *Ibidem*, c. E 676 108.

125 *Ibidem*, c 676 116.

126 *Ibidem*, cadrele E 676 146 — E 676 150.

127 *Ibidem*, c. E 676 183.

128 *Ibidem*, cadrele E 676 216 — E 676 217.

129 *Ibidem*, cadrele E 676 221 — E 676 224.

130 *Ibidem*, cadrele E 676 730 — E 676 733.

131 *Ibidem*, c. E 676 724.

132 *Ibidem*, cadrele E 676 633 — E 676 635.

133 Vezi *Politics and Political Parties in Roumania*, London, 1936, p. 181.

134 Arhivele Statului Bucureşti, Fond *Microfilme S.U.A.*, rola 455, *Documente de război germane*, cadrele E 676 633 — E 676 635.

135 Cf. Gheorghe T. Pop, *Caracterul antinaţional şi antipopular al activităţii Partidului Naţional Creştin*, Cluj-Napoca, 1978, p. 121 şi urm.

136 Arhivele Statului Bucureşti, Fond *Microfilme S.U.A.*, rola 455, *Documente de război germane*, cadrele E 676 698 — E 676 700.

137 *Ibidem*, cadrele E 676 719 — E 676 720.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Voevod și Gh. Brătianu împotriva pactului de asistență mutuală româno-sovietic [138]. S-au pus mari speranțe în seria de interpelări parlamentare inaugurată de Gh. Brătianu în octombrie 1935 pe tema direcțiilor fundamentale ale politicii externe a României [139]. Replica lui N. Titulescu, din 13 decembrie 1935, nu a putut fi, se înțelege, nici ea ignorată, îndeosebi încheierea referitoare la năzuința fundamentală a României de a asigura „pacea în Est" [140].

Documentele de care dispunem privesc faptele de pînă la 20 martie 1936 în legătură cu demersurile lui N. Titulescu pentru realizarea pactului de asistență mutuală [141], în răstimp ele consemnînd și vizita regelui Carol al II-lea, însoțit de ministrul de externe, la Paris [142], divergențele în creștere dintre ei pe problemele politicii externe [143]. Un raport din 4 martie 1936 menționa, de exemplu, că după vizita în Franța, sporise sensibil rolul regelui în promovarea politicii externe a Bucureștilor, nefiind exclus — în situația în care N. Titulescu obișnuia să ducă „politica sa" — un conflict deschis între rege și ministrul de externe [144], și aceasta chiar în legătură cu proiectatul „pact cu Rusia [145]. În acest fel, se pot întrevedea încă de la începutul anului 1936 manifestarea unor premise ale soluției impuse la 29 august 1936, în sensul că regele nu mai era deja dispus să admită mult timp întîietatea lui N. Titulescu în definirea politicii externe. De aceea, nu este întîmplător că, fiind primit la sfîrșitul lui februarie 1936 de către ministrul de externe al Germaniei, von Neurath, N. P. Comnen, potrivit indicațiilor primite de la București, a respins ca fiind „reală" știrea despre semnarea unui pact de asistență mutuală româno-sovietic [146] și, totodată, și-a încredințat interlocutorul că N. Titulescu și guvernul Tătărescu *erau împuterniciți* a dialoga și a se înțelege cu *toate* marile puteri [147].

Detaliile prezentate îndreptățesc concluzia că, în afara presupusului „dosar Titulescu" pregătit de *Gestapo*, M.A.E. din Berlin a întocmit unul propriu, poate nu tot atît de complet, dar, oricum, eficient. Totodată, să nu pierdem din vedere că, pe cînd nu știm încă dacă cel dintîi „dosar" a ajuns în mîinile destinatarului bănuit, despre cel de-al doilea putem afirma cu precizie că *a fost folosit* de Reich-ul nazist, și anume pentru contracararea unuia dintre elementele esențiale ale diplomației titulesciene — făurirea unei constelații de pacte între țările europene neagresive pentru stăvilirea războiului, iar eșecul acestei orientări, în climatul internațional de la mijlocul anilor '30, compromise și cariera celui mai reputat și strălucit ministru de externe al României din epoca interbelică.

Fără a mai insista asupra unora dintre cauzele și condițiile demiterii lui N. Titulescu, propunem să cercetăm rolul unor persoane în soluționarea știută a „crizei" de guvern din august 1936. Din motive lesne de înțeles, cei vinovați apar alături de martorii lor, care îi implică și se implică, ceea ce însă nu poate împiedica pe cititor a stabili cu precizie gradul ori limitele culpabilității fiecăruia.

Este bine precizat, deja, rolul unor politicieni precum *Al. Vaida-Voevod, Octavian Goga, Gh. I. Brătianu ș.a.* Cercetările mai recente ori descoperirile noastre pot lărgi cercul celor responsabili, prin intervențiile lor și prin sugestiile oferite regelui Carol al II-lea: *dr. Gh. Ohăbeanu (Z. Boilă), N. Iorga, V. V. Tilea*, ca și unii dintre colaboratorii lui Titulescu în serviciul diplomatic — *C. Cesianu, Gr. Gafencu, V. Cădere* ș.a. Ceea ce trebuie numaidecît reținut este faptul că nu toți cei menționați au făcut jocul unor anume cercuri, inclusiv ale Palatului, ci că *N. Iorga, Gh. Brătianu, V. Cădere, V. V. Tilea* sau Gr. Gafencu au acționat din convingere împotriva politicii externe promovată de ministrul Afacerilor Străine din perioada 1932—1936. În această privință sînt pilduitoare cazurile lui N Iorga și Gh. Brătianu, care atît în 1936 cît și după aceea nu au aprobat

---

[138] *Ibidem*, c. E 676 132.
[139] *Ibidem*, cadrele E 676 241 — E 676 247.
[140] *Ibidem*, cadrele E 676 252 — E 676 254.
[141] *Ibidem*, c. E 676 281.
[142] *Ibidem*, cadrele E 676 002 — E 676 004.
[143] *Ibidem*.
[144] La Paris, Carol al II-lea a confirmat menținerea mandatului încredințat lui Titulescu pentru tratativele cu Litvinov.
[145] Arhivele Statului București, Fond *Microfilme S.U.A.*, rola 455, *Documente de război germane*, cadrele E 676 272 — E 676 274.
[146] *Ibidem*, cadrele E 676 264 — E 676 268.
[147] *Ibidem*, c. E 676 264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modul în care a fost demis N. Titulescu, iar după al doilea război mondial Gr. Gafencu va îmbrăţişa deschis multe din argumentele predecesorului său ilustru. Dealtfel, Iorga şi Gafencu au fost implicaţi de memoralişti ca responsabili [148]. Despre V. Cădere, ambasadorul nostru la Varşovia, se ştie că după 1932 a fost în divergenţă cu Titulescu, care în 1935 l-a şi schimbat din postul de la Varşovia, pentru a-l trimite în Brazilia, fapt ce nu a rămas neobservat diplomaţilor germani [149]. Într-o scrisoare personală adresată regelui, Cădere s-a pronunţat împotriva unei cooperări militare a României cu U.R.S.S. ceea ce, în concepţia sa, putea „schimba complet" raporturile dintre Bucureşti şi Varşovia şi, în perspectivă, crea „noi fronturi ostile României" [150]. În ceea ce-l priveşte, Z. Boilă a prezentat regelui în 1936 *Drumul D-lui Titulescu*, material ce prezenta „calităţile şi defectele" strălucitului diplomat. Se observa că, în ultimul timp, se declanşase „o acţiune de subminare" a politicii titulesciene în interior, guvernul însuşi sprijinind „grupul de dreapta care îl aclamă pe Hitler". Ministrul de externe român ajunsese „postav roşu la Berlin", şi aceasta într-un moment cînd înseşi Anglia şi Franţa acţionau pentru „temporizarea" conflictului cu Hitler, astfel că diplomaţia Bucureştilor era în afara liniei „tradiţionale", de unde şi concluzia: „Trebuie să-şi dea seama (N. Titulescu — *n. ns.*) de ceea ce a făcut şi trebuie să-şi lămurească situaţia" [151].

O. Goga, în cunoscuta-i scrisoare către Carol al II-lea din 14 iulie 1936, imputa ministrului de externe că acceptase „reţetele" Parisului, „bruscînd" raporturile cu Roma, „răcindu-le" pe cele cu Varşovia şi „respingîndu-le" pe cele cu Berlinul. Afirmînd că „popoarele mici nu-şi pot permite luxul unui dogmatism rigid în materie de politică externă", poetul recomanda: „Pipăiri discrete pentru orice posibilitate. Operă de adaptare la împrejurări" [152].

Între cei ce au conlucrat cu N. Titulescu în ultimele luni ale mandatului său s-au aflat şi o serie de diplomaţi străini, îndeosebi *P. Laval, Yvon Delbos* sau *M. M. Litvinov*. Cu o serie de alţi diplomaţi străini, colonelul *J. Beck, Jan Szembek* sau *M. Arciszewski*, ministrul polon la Bucureşti, *M. Stojadinovic*, ministrul de externe al Iugoslaviei, raporturile au fost încordate şi N. Titulescu a ştiut că aceştia au uneltit împotriva sa. Referitor la M. M. Litvinov, acesta cunoştea mandatul ce-l poseda Titulescu de a trata încheierea unui pact de asistenţă mutuală, dar în toamna anului 1935, atunci cînd condiţiile internaţionale erau *cele mai favorabile* unui asemenea act, el a propus amînarea discuţiilor pînă după ratificarea pactului franco-sovietic [153]. În consecinţă s-a amînat şi vizita lui Titulescu la Moscova. După părerea lui Walter Bacon, nici în 1936 Litvinov nu s-a grăbit să semneze pactul, întărind, astfel, poziţia lui Titulescu [154]. Faptele cunoscute azi concordă în a ilustra că, după actul de forţă al Germaniei din martie 1936 — ocuparea zonei renane, după cristalizarea politicii de conciliere a Londrei şi Parisului faţă de Berlin şi Roma, după anularea sancţiunilor contra Italiei şi după izbucnirea războiului civil din Spania, anul 1936 era mai puţin propice pentru perfectarea unui pact de asistenţă mutuală româno-sovietic. Convins de justeţea formulei preconizate, N. Titulescu a continuat totuşi negocierile, înţelegînd să-şi asume toate riscurile. În iunie 1936, cînd s-a întîlnit cu Litvinov Geneva a remarcat că diplomatul sovietic „refuză mereu" pactul [155]. La observaţia lui Litvinov că *rezervele sale decurgeau în parte şi de pe urma campaniei forţelor de dreapta* din România, contra pactului, Titulescu a replicat viguros: „Nu dau drept nimănui să se amestece asupra regimului ce avem" [156].

---

[148] Vezi M. C. Ghyka, *Couleur du monde*, II, Paris, 1956, p. 135.

[149] Arhivele Statului Bucureşti, Fond *Microfilme S.U.A.*, rola 455, *Documente de război germane*, c. E 676 469.

[150] Idem, Fond Casa Regală, Carol II, dosar 74/1935, f. 1 (V. Cădere către regele Carol al II-lea, Varşovia, 24 aprilie 1935).

[151] Idem, dosar 127/1936, f. 1—2.

[152] Idem, dosar 7/1936, ff 4—9.

[153] Walter M. Bacon, Jr., *op. cit.*, p. 260.

[154] *Ibidem*, p. 275—276.

[155] Arhiva M.A.E., Fond 77/T. 34, vol. 9 (telegrama nr. 150 din 30 iunie 1936 către rege şi Gh. Tătărescu); Arhivele Statului Bucureşti, Fond Casa Regală, Carol II, dosar 98/1936, ff. 1—6.

[156] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot atunci, Yvon Delbos, ministrul de externe al Franței, s-a referit la campania presei de dreapta contra pactului franco-sovietic. N. Titulescu a sesizat cele comunicate lui Gh. Tătărescu, care, însă, ar fi replicat „necorespunzător" [157]. De la Montreux, ministrul de externe s-a întors la București, prezentîndu-și demisia. Însă a fost convins, la mijlocul lunii iulie 1936, să și-o retragă [158] și, la solicitarea sa, a primit adeziunea guvernului la politica promovată, inclusiv pentru continuarea negocierii pactului de asistență mutuală româno-sovietic. Avea nevoie de astfel de „depline puteri", căci, la Montreux, Litvinov i le ceruse în mod expres în cursul discuțiilor [159]. Revenit la Montreux, diplomatul român a comunicat ministrului de externe sovietic împuternicirile ce avea, negocierile au continuat, cei doi căzînd de acord la 21 iulie 1936 asupra documentului atît de cunoscut [160]. Semnarea pactului s-a stabilit, tot atunci, pentru luna septembrie 1936, la Geneva [161].

Sir *Reginald Hoare*, ministrul Marii Britanii la București, a fost numai martor al evenimentelor din august 1936 iar după consumarea lor a întreprins o adevărată anchetă printre oamenii politici români și rezultatele le-a comunicat *Foreign Office*-ului. Walter Bacon, care a cercetat de asemenea rapoartele lui Hoare în arhivele londoneze, relevă că diplomatul britanic a fost un foarte bun observator și analist, concluziile avansate permițînd situarea regelui Carol al II-lea și a premierului Gh. Tătărescu în rîndul vinovaților principali de excluderea lui Titulescu din guvern la 29 august 1936. Pentru început, la 30 august 1936, Hoare a avut „la Constanța, o întîlnire cu dr. *E. Costinescu*, ministrul Muncii și Sănătății, care i-a indicat patru dintre „factorii" ce se aflaseră la originea „crizei" de guvern : *I. Inculeț*, *V. Pop*, *dr. C. Angelescu* și *N. Titulescu* însuși [162]. O „remarcă vagă" a demnitarului român a permis diplomatului să concludă că opiniile regelui în privința lui Titulescu au constituit „esența" întregului caz [163]. La 3 septembrie 1936, *Victor Antonescu*, succesorul lui N. Titulescu, i-a descris lui Hoare divergențele dintre premier și fostul ministru de externe, asigurîndu-l de eforturile ce făcuse în iulie 1936 pentru retragerea demisiei predecesorului său, precum și de faptul că politica externă a României nu se va schimba sub conducerea sa [164]. Încă înainte de a obține recunoașterea lui *Gh. Tătărescu*, Hoare a fost obligat să țină seama de rolul acestuia atît în virtutea puterii sale de decizie în august 1936, cît și a relatărilor unor terțe persoane. Astfel, o telegramă a Legației din 11 iulie 1936 se referea la „diferența de opinie" dintre premier și ministrul de externe [165], iar primul raport de după „criza" din 29 august 1936, provocată „deliberat" pentru excluderea lui Titulescu, insista asupra „ostilității" dintre cei doi demnitari [166]. Șeful guvernului — se remarca — imputa îndeosebi ministrului de externe „amestecul său în afacerile interne" [167]. La 26 septembrie 1936, Gh. Tătărescu însuși a relatat lui Hoare că, în vederea sesiunii parlamentare din toamnă, studiase cu regele „situația generală" și, acordîndu-i-se mandatul pe încă un an, a pretins constituirea unui „guvern omogen". Or, N. Titulescu nu era membru al P.N.L. și includerea și menținerea lui în guvern pînă atunci se făcuseră la „dorința expresă" a regelui, care însă, în condițiile de la sfîrșitul lui august 1936, a acceptat „eliminarea" ministrului de externe [168]. Gh. Tătărescu reafirma că păstra o „mare afecțiune" pentru Titulescu, dar nu împărtășise politica sa „personală" [169].

---

[157] P.R.O. 371/20 429, ff. 62—65 (Raportul lui Farquhar, București, nr. 227 din 17 iulie 1936).

[158] *Ibidem.*

[159] Memoriul prezentat de N. Titulescu generalului I. Antonescu în 1940. Vezi detalii în *Raportul* lui N. Titulescu către regele Carol al II-lea (1939—1940), f. 54 și urm.

[160] Cf. Jacques de Launay, *Titulesco et l'Europe*, Nyon, 1976, p. 154.

[161] *Raportul* lui N. Titulescu către Carol al II-lea, ff. 61—63.

[162] P.R.O. 371/20 429, f. 1—2 (Raportul nr 27/București, 3 septembrie 1936, R. Hoare către A. Eden).

[163] *Ibidem*, f. 3.

[164] *Ibidem*, f. 2.

[165] *Ibidem*, f. 54.

[166] *Ibidem*, f. 79 (Raportul nr. 91—92/București, 30 august 1936).

[167] *Ibidem.*

[168] *Ibidem*, f. 145 (Raportul nr. 291/București, 26 septembrie 1936, R Hoare către A. Eden).

[169] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In acest mod, cercul responsabilității majore se restrînge în jurul regelui Carol al II-lea. Ținînd seama de acțiunile sale sistematice din acea vreme pentru instalarea unei dictaturii personale [170], regele vedea în N. Titulescu o stavilă, printre ultimele din cele mai importante în calea planurilor sale. La 11 septembrie 1936, Hoare descria „neliniștea" suveranului atunci cînd era vorba de a constata „contrastul dintre independența lui Titulescu în acțiune și în vorbe și docilitatea perfectă a primului său ministru și a celorlalți membri ai guvernului..." [171]. În sfîrșit, la 6 octombrie 1936 a fost rîndul regelui să se destăinuie lui Hoare asupra soluției îmbrățișate la 29 august 1936 : Titulescu stabilise contacte prea strînse cu Litvinov, demiterea ministrului de externe îngăduind promovarea unor raporturi numai cordiale cu U.R.S.S. [172], pentru a nu se provoca „ne-necesare antagonisme oriunde" [173]. Faptul că suveranul îi reproșa lui N. Titulescu negocierea pactului de asistență mutuală, pentru care îi dăduse, în mai multe rînduri, mandate speciale, dovedește irefutabil că observația strălucitului diplomat, la aflarea știrii despre demiterea sa, cum că fusese victima unei „capcane regale" [174], era pe deplin întemeiată.

Peste mai puțin de trei ani, fiind intervievat de cunoscutul ziarist, mai apoi și apreciatul istoric, Raymond Cartier, N. Titulescu, cu subtilitate, a dezvăluit că, după ce i se acordaseră în mai multe rînduri după luna iulie 1935 „depline puteri" să negocieze cu M. M. Litvinov, în 1936 i s-a imputat tocmai proiectul de pact stabilit cu diplomatul sovietic la Montreux, fiind în cele din urmă demis pe neașteptate de către regele Carol al II-lea [175].

Deși fără o calitate oficială, N. Titulescu s-a bucurat, după demiterea de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine al României, de un incontestabil prestigiu, de reputația unei mari personalități a vieții diplomatice internaționale.

Din august 1936 și pînă în martie 1939 diplomația engleză nu a acordat o atenție specială țării noastre [176], deși oamenii politici români considerau că Marea Britanie va avea o influență predominantă fie în caz de pace ori de război. Matyla Costiescu Ghica afirmă că destituirea lui Titulescu a creat, în presa engleză, o atmosferă nefavorabilă lui Carol al II-lea [177], ceea ce nu putea să nu lase urme asupra opiniei oficialităților. Nu ne surprinde că fostul ministru român se va bucura în continuare de favorurile *Foreign Office*-ului și că, la solicitarea oamenilor de stat britanici, le va oferi *„cîteva sfaturi bune* (s.ns.)" [178].

Prima vizită la Londra a avut loc în iunie 1937, prilej cu care Titulescu a purtat discuții cu persoane oficiale — Eden, Lord Tyrell, Sir Leith Ross, Sir R. Vansittart, ca și cu David Lloyd George sau W. Churchill [179]

Diplomatul urmărea atunci două obiective : atenuarea campaniei revizioniste maghiare, susținută de Toynbee, Macartney și deputații laburiști, și realizarea unui schimb de informații [180] cu oamenii politici britanici. Conferințele ținute la Oxford și Londra — *Despre metodele practice de a păstra pacea existentă, Situația internațională actuală, Orientarea în politica internațională a democrațiilor europene* — au evidențiat realismul lui Titulescu în problema păstrării păcii europene. Din nou, omul politic român a solicitat *Foreign Office*-ului să contribuie la întărirea instituțiilor destinate să salveze pacea și a enumerat între factorii decisivi de menținere ai acesteia : prietenia anglo-franceză (deteriorată în martie 1936), acordul franco-sovietic și alianțele regionale la care participau și România, Mica Antantă și Înțelegerea Balcanică. El a susținut că menținerea Societății Națiunilor

[170] Vezi Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, 1970, *passim.*

[171] P.R.O. 371/20 429, f. 118 (Raportul lui R. Hoare către A. Eden).

[172] *Ibidem*, f. 162 (Raportul nr. 302/București, 7 octombrie 1936, R. Hoare către A Eden).

[173] *Ibidem.*

[174] Referitor la demiterea lui N. Titulescu în 1936, vezi Ion M. Oprea, *O etapă rodnică. Din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice, 1928—1936*, București, 1967, p. 77—78.

[175] Vezi Raymond Cartier, *Quatre réponses de M. Titulesco*, în „L'Époque", 6 juin 1939.

[176] Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 79.

[177] M. C. Ghyka, *op. cit.*, II, p. 135.

[178] „The Times", March 19, 1941, p 7.

[179] Idem, June 4, 1937.

[180] Arhiva M.A.E., Fond 71, Anglia, vol. 9 (1935—1937), f. 309.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era „baza securității colective" și că pactul acesteia trebuia completat prin aranjamente militare regionale. Titulescu a cerut ca *opinia publică britanică să insiste ca Anglia să manifeste un interes mai activ în soarta continentului* și s-a arătat surprins de distincția pe care o făcea Londra între „securitatea la Est și securitatea la Vest", afirmînd că *„împlinirea unei datorii internaționale nu poate fi considerată ca o provocare la agresiune* (subl. ns.)" [181].

Unul din efectele vizitei lui Titulescu în Anglia a fost contracararea propagandei lui Bethlen și refuzul parlamentului englez de a pune în discuție revendicările teritoriale ale Ungariei.

De la Londra, N. Titulescu s-a îndreptat spre Cehoslovacia, unde a conferit cu Krofta, ministrul de externe. Omul politic român și-a manifestat neliniștea față de evoluția politicii externe a Iugoslaviei, care punea în pericol unitatea de acțiune a Micii Antante și Înțelegerii Balcanice [182]. Tot atunci el a dezvăluit unele chestiuni legate de conținutul pactului româno-sovietic și de recunoașterea integrității teritoriale a României [183].

Numele său a continuat să preocupe cercurile politice internaționale. În timpul vizitei efectuate în Turcia de regele Carol al II-lea, în august 1938, Aras a înțeles că o reîntoarcere a diplomatului la București era imposibilă din cauza „ostilității personale" a monarhului român [184].

N. Titulescu a efectuat, în iunie 1939, o a doua vizită la Londra. Prin ministrul Tilea, s-a comunicat la *Foreign Office*, că „atmosfera s-ar complica enorm" dacă fostul diplomat „ar fi primit cu multă căldură și publicitate" [185]. El a angajat în capitala Angliei discuții referitoare la situația internațională cu N. Chamberlain, Lord Halifax, Robert Vansittart, Al. Cadogan, David Lloyd George, W. Churchill, Lord Beaverbrook, A. Eden, C. Cooper și F. Leith Ross. A avut, de asemenea, întrevederi cu mai mulți reprezentanți diplomatici acreditați la Londra, între care ambasadorul sovietic Maisky [186]. Oficialitățile de la București au atenționat *Foreign Office*-ul că Titulescu „nu este autorizat să reprezinte într-un fel oarecare interesele" [187]. Vizita a fost subiectul multor comentarii la București, ceea ce la determinat pe Le Rougetel, însărcinatul cu afaceri britanice, să expedieze două telegrame către Ingram, informîndu-l că Titulescu avusese o convorbire cu regele României și că „e posibil să se întoarcă", dar el, personal, era sceptic în această privință" [188], avînd în vedere situația internațională dificilă a României din acel moment.

După izbucnirea celei de a doua conflagrații mondiale, Titulescu a adresat două memorii regelui Carol al II-lea. Primul, expediat la 11 septembrie 1939 de la St. Moritz, atenționa că „ținta României este de a nu restitui un cm² din teritoriul ce posedă azi" și avertiza, date fiind învățămintele istoriei, asupra efectelor *trecute și posibile* ale politicii Marilor Puteri față de interesele naționale ale României [189]. *„România,* sublinia Titulescu, *trebuie menținută în granițele actuale și se poate menține. Aceasta este o chestiune de politică generală* (subl. ns.)" [190]. Celălalt memoriu justifica politica sa față de Uniunea Sovietică și eforturile pentru a încheia un pact de asistență mutuală cu această țară [191]. Diplomația română a făcut tentative în acest sens, dar politica Marilor Puteri nu a permis salvarea României și menținerea ei în granițele naționale.

Evenimentele din 1940, culminînd cu dictatul vienez, l-au îndurerat profund pe diplomatul aflat departe de țară și neputincios să acționeze. Fizic și moral, se dezorganiza și se descompunea paralel cu mutilarea României Mari pe care o apărase cu tot sufletul, înțelepciunea și talentul său, excelente. A adresat două memorii generalului Antonescu în care solicita conducerea unei legații și sublinia că politica pe care o promovase ca ministru

[181] Idem, Fond 77/T. 34, vol. 11, doc. 1145.
[182] Idem, doc. 1148, 1153.
[183] *Ibidem,* doc. 1148.
[184] P.R.O. 371/22 466, f
[185] Arhiva M.A.E., Fond 77/T. 34, vol. 1, doc. 1157.
[186] „The Times", June 10, 1939, p. 12.
[187] Arhiva M.A.E., Fond 77/ T. 34, vol. 11, doc. 1159
[188] P.R.O. 391/23 841, ff. 225—226, 208—209.
[189] Arhiva M.A.E., Fond 71, Anglia, vol. 7 (1939), ff. 188—195.
[190] *Ibidem,* f. 195
[191] Arhiva C.C. al P.C.R., Fond 103, dosar 8083, f. 2—3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„a urmărit intangibilitatea graniţelor ţării (subl. ns.)" [192]. El aprecia, în memoriul din 23 octombrie 1940, că politica României din acea vreme nu exprima opţiunea poporului nostru, ci rezultă nemijlocit din situaţia generală [193].

Cu toate că era grav bolnav, dragostea de ţară îl determina să ia legătura cu vechi prieteni din Anglia pentru a obţine, într-un fel, sprijin pentru România. Într-o scrisoare expediată de la Cannes lui W. Churchill, la 10 decembrie 1940, el aprecia eforturile Angliei în război şi cerea să i se faciliteze o vizită la Londra. Titulescu considera că „erorile" recente ale ţării noastre dialogînd cu Axa trebuiau înţelese [194]. Aprecierile *Foreign Office*-ului pe marginea scrisorii relevă pregnant poziţia Angliei faţă de România, sensul întregii ei politici faţă de ţara noastră. În esenţă, se considera că N. Titulescu „nu ne-ar fi de nici un folos în momentul de faţă, deşi e posibil ca el să poată fi de folos în viitor" şi se sugera trimiterea unui răspuns" neangajant" [195]. Replica lui W. Churchill s-a situat, într-adevăr, pe această linie. După unele mărturii *Free Romanian Committee* din Anglia intenţiona să-i ofere preşedenţia [196], ceea ce ar fi însemnat foarte mult în contextul *apărării drepturilor teritoriale ale României* în perioada următoare.

Diplomatul a încercat să treacă peste teritoriul spaniol, dar viza i-a fost refuzată de trei ori. Nu a primit, dealtfel, nici viza Confederaţiei Elveţiene. Guvernul român a intervenit pe lîngă autorităţile spaniole pentru ca diplomatul să-şi poată continua drumul spre Brazilia [197]. Moartea l-a surprins, la 17 martie 1941, la hotelul „Carlton" din Cannes. O inimă mare, care aparţinuse nu numai României, ci umanităţii întregi, încetase să bată.

DIRECTING LINES OF TITULESCU'S DIPLOMACY

SUMMARY

Many historians, economists, jurists, diplomats and political people have been closely interested in the remarkable activity of Nicolae Titulescu, the more so as his work, in its most consistent chapter — the *diplomatic* one, is the expression of priorities, facts and ideas of greatest importance for one of the essential problems of world civilization: the setting up, the organization and the maintainance of an indivisible and all-around peace. In this context the Romanian diplomat insisted unequivocally on the rights and interest of this country and also of all the states, be they great or small Without referring again to some of the principles and essential lines of Titulescu's diplomacy, exhaustively dealt with in papers and monographs written by Romanian and foreign historians and diplomats (Ion M. Oprea, Eliza Campus, Viorica Moisuc, Savel Rădulescu, George Macovescu, Ilie Seftiuc, Costin Murgescu, Mircea Malita, Vasile Netea, G. G. Potra, Ion C. Grecescu, Walter M. Bacon, Jr., Paul D. Quinlan, M. Teichman, Z. Avramovski, Jacques de Launay) are dwelling on the aspects which allow for further information, owing to the investigation we made in Romanian, American and British archives.

The writings, the published and unpublished documents signed by the great patriot and man, the literature dedicated to his activity lead to the conclusion that the *essential and constant element* of Titulescu's thinking and practical activity was the observance of the national sovereignity and independence, the territorial integrity of all states in their quality of subjects of the international rights. The latest research has fully confirmed the program of the great Romanian diplomat in the sense that giving credit to the state sovereignity is "the corner stone of the whole framework of international life" in the contemporary world. N. Titulescu expressed such a belief as early as 1929 in his well — known Berlin speech on

[192] Arhiva M.A.E., Fond 77/T. 34, vol. 13, doc. 1168.
[193] *Ibidem*, doc. 1169.
[194] P.R O. 371/24 996, f. 353.
[195] *Ibidem*, f. 351.
[196] M. Beza, *Mission de guerre au service de la cause alliée. La Roumanie dans la tourmente de la Seconde Guerre mondiale*, Paris, Éditions Lammond, 1977, p. 118.
[197] Arhiva M.A.E., Fond 77/T. 34, vol. 11, doc. 1167, 1170, 1171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the *Dynamic of Peace* when he defined the international right to be a "product of the contract concluded by free and equal wills".

On another occasion, in 1936, during a talk with Turkey's foreign minister in Bucharest, the leader of the Romanian diplomacy declared : "We want to be friends of all nations, with no exception but we shall consult nobody but ourselves when it comes to our own affairs".

The diplomat's personal archive at the *Hoover Institution on War, Revolution and Peace* (Stanford University, United States of America) permits us to draw the conclusion that the defence of Romania's rights and interest was the major object of his diplomatic activity through two decades. Thus, he informed the finance minister in the Liberal Cabinet from 1922 to 1926 that he worked "out of duty for my country" ; he also told I. G. Duca that all his efforts were only meant "to serve my country". N Titulescu repeatedly argued over the injustice Romania was subject to, admitting to talk with the delegates of the great powers only on conditions of perfect equality. The principal purpose had to be the maintainance of general peace, which could achieved by the sincere collaboration of "all peoples, with no discrimination". Romania's economic independence being corollary of the political independence, N. Titulescu did not see any obstacle to our collaboration with the foreign capital on condition that our sovereignity should be intangible. N. Titulescu's contribution to the affirmation of the rights and interest of the small and medium-sized countries, and mainly of Romania, can be appreciated correctly only if we take into consideration the step forward Romania made in as far as her *status* was appraised in the context of international relations, at the start and respectively at the end of the great diplomat's activity, namely 1918—1920 and 1936. The changes were actually important : from the status of a state with "limited interest" labelled on the country at the Paris Peace Conference from 1919—1920 to the one of an equal partner in all the treaties and all the documents concluded with the great and small countries. The diplomat himself, in an interview in July 1936, showed that his constant concern was to enable the directing lines of Romania's foreign policy to be drawn in Bucharest ; he also appreciated with a well-deserved satisfaction that "it is in this direction and in this spirit that I led the external policy of the country and I do think that I assured her an independence concerning the foreign influence which was never greater before".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE TITULESCU ŞI RELAŢIILE ROMÂNIEI CU MARILE PUTERI

DE

ION AGRIGOROAIEI

Apărarea independenţei şi suveranităţii naţionale, a integrităţii teritoriale a reprezentat obiectivul fundamental al întregii activităţi desfăşurate de diplomaţia românească în perioada interbelică. România întregită a dus — în condiţii internaţionale nu întotdeauna favorabile — o politică externă mai activă şi a acţionat, în cadrul unor alianţe bilaterale şi regionale, al unor conferinţe şi organisme internaţionale, pentru apropierea între state şi popoare, pentru securitate şi pace.

Diplomaţia românească a fost slujită de un grup de oameni politici care au acţionat cu deosebită competenţă şi cu o dăruire rar întîlnite în direcţia apărării intereselor ţării peste hotare. După cum se ştie, între aceştia, un rol deosebit l-a îndeplinit strălucitul diplomat Nicolae Titulescu.

Relaţiile României cu marile puteri occidentale după primul război mondial prezintă un tablou complex. Anumite chestiuni trebuie explicate ţinîndu-se seama de relaţiile anterioare şi, în special, de cele din anii primului război mondial. Este necesar, de asemenea, să se aibă în vedere situaţia internaţională din Europa centrală şi de sud-est la sfîrşitul războiului, în condiţiile victoriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie şi a prăbuşirii Imperiului austro-ungar, precum şi poziţia României întregite pe noua hartă politică a acestei zone. Evident, relaţiile României cu marile puteri au fost determinate de interese generale şi comune, dar şi de interese speciale, proprii unei anumite probleme sau etape, în cadrul cărora s-au manifestat adesea diferenţe de păreri şi contradicţii. Oricît de puternice au fost aceste contradicţii în anumite momente, ele nu trebuiau să pună în pericol — şi diplomaţia românească *era conştientă de acest fapt şi a acţionat cu prudenţă* — *sistemul general de* tratate şi alianţe de după primul război mondial, care garantau integritatea teritorială a României împotriva tendinţelor statelor revizioniste.

Un loc distinct în istoria relaţiilor cu marile puteri, cu multiple consecinţe pentru întreaga perioadă interbelică, îl ocupă relaţiile din cadrul Conferinţei de pace de la Paris de după primul război mondial. Puse în faţa faptului împlinit, marile puteri au fost nevoite să recunoască şi să consfinţească realitatea existentă, a constituirii sau desăvîrşirii statelor naţionale din Europa centrală şi de sud-est, ca urmare a unui proces istoric necesar şi a luptei popoarelor asuprite pentru existenţă liberă şi independenţă [1]. Pînă a se ajunge la această recunoaştere, delegaţia română a avut de depăşit numeroase şi grele obstacole în rezolvarea unor probleme de importanţă vitală pentru România, asigurarea independenţei, suveranităţii naţionale şi a integrităţii teritoriale realizate în 1918. Ca şi alte state mici, România a avut de suportat un tratament nefavorabil, discriminatoriu, fiind inclusă în rîndul statelor cu „interese limitate", în timp ce marile puteri (şi în primul rînd Anglia,

[1] *Afirmarea statelor naţionale independente unitare din centrul şi sud-estul Europei (1821—1923)*, Bucureşti, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Franța și S.U.A.) s-au considerat state cu „interese generale", încălcînd, în multe chestiuni, drepturile statelor mici [2].

Nicolae Titulescu s-a impus ca o personalitate marcantă a vieții internaționale din perioada interbelică, cu contribuții originale, de mare însemnătate în gîndirea și practica relațiilor dintre state, în apărarea intereselor fundamentale ale popoarelor, indiferent de mărimea lor. În timp ce ocupa posturi importante și îndeplinea, în chip strălucit, misiuni de mare însemnătate pentru țara sa, N. Titulescu devenea, foarte repede, în anii '20, o figură cunoscută a diplomației europene, apreciat pentru atitudinea constructivă adoptată în problemele majore din relațiile internaționale [3]. O dovadă în plus a constituit-o și alegerea sa, în două rînduri (fapt fără precedent în istoria Societății Națiunilor), ca președinte al Adunării generale a forului internațional de la Geneva (sesiunea a XI-a, 1930 și sesiunea a XII-a, 1931).

În cele ce urmează ne propunem să ne oprim, pe scurt, asupra unor aspecte semnificative pentru atitudinea sa de apărare a intereselor statului român în raporturile cu marile puteri occidentale, în perioada cuprinsă între intrarea în activitatea diplomatică (1920) și numirea, pentru prima dată, ministru de externe în 1927.

În calitate de prim delegat al României la Conferința de pace de la Paris, N. Titulescu a semnat la 4 iunie 1920, împreună cu dr. I. Cantacuzino, în condiții asupra cărora nu stăruim aici [4], Tratatul de la Trianon, care avea o importanță deosebită deoarece consfințea pe plan internațional unirea Transilvaniei cu Țara. Diplomația românească a avut de înfruntat și depășit, în recunoașterea și fixarea graniței cu Ungaria, numeroase greutăți izvorîte din opoziția unor cercuri politice maghiare, dar și din atitudinea unor cercuri politice din statele Aliate. Asemenea greutăți nu au fost înlăturate prin semnarea Tratatului de la Trianon, iar N. Titulescu va acționa cu hotărîre pentru garantarea statu quo-ului stabilit prin sistemul de pace de după primul război mondial.

La Conferința de pace (avînd în 1920—1921 și calitatea de ministru de finanțe), N. Titulescu a depus eforturi deosebite pentru a obține rezultate satisfăcătoare în problema reparațiilor ; totodată, el a purtat, atunci și în anii următori, negocieri cu cercuri politice și financiare occidentale în vederea reglementării, pe baze juste, a raporturilor noastre financiare cu străinătatea. Așa cum s-a precizat, intervențiile delegației române și, în special, ale lui N. Titulescu, în lunga și mult discutata problemă a reparațiilor, au fost ascultate cu interes de delegațiile Angliei și Franței, dar de foarte puține ori ele au fost primite cu înțelegere [5].

Conferința de la Spa, care s-a desfășurat sub semnul unor dezbateri furtunoase, a hotărît, fără ca delegația română, ca și a altor state mici, să poată participa la discuții, ca României să i se repartizeze o cotă de numai 1% din reparațiile germane și de 10,55% din cele orientale, cu totul necorespunzătoare față de eforturile depuse și pagubele suferite în timpul războiului. În numele guvernului român, N. Titulescu și dr. I. Cantacuzino au semnat o declarație de protest față de hotărîrile Conferinței de la Spa : „România a sperat întotdeauna și speră încă că repartiția despăgubirilor se va face pe baza pagubelor dovedite in regulă de fiecare dintre interesați și reducerea impusă de imposibilitatea Germaniei

[2] Vezi, pe larg : Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)*, Iași, 1976, p. 23—43 ; Viorica Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1940*, în *Probleme de politică externă a României, 1918—1940*, Culegere de studii, II, București, 1977, p. 14—30 ; Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 421—460 ; Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, București, 1981, p. 182—243.

[3] Cu puțin timp înainte de formarea guvernului liberal din 1927 și anticipînd numirea lui N. Titulescu ca ministru de externe, ziarul „Opinia" evidențiia meritele remarcabile ale marelui diplomat : „Printre cele mai mari valori politice pe care le-a produs neamul nostru, se numără desigur Nicolae Titulescu. Valoarea intrinsecă, puterea inteligenței lui este la înălțimea talentului oratoric [...]. Titulescu a ajuns o mare valoare politică mondială. În diferite întîlniri internaționale, el și-a atras nu numai admirația pentru talentul oratoric, dar și aprobarea pentru soluțiile lui. Nu putem visa măcar pe altcineva care să servească mai bine interesele noastre fundamentale în politica internațională" (A. A. Bădărău, *Nicolae Titulescu în diplomația internațională*, „Opinia", 13 martie 1927).

[4] Vezi și Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, 1966, p. 123—124.

[5] Em. Bold, *op. cit.*, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a plăti toate pagubele pricinuite de ea va fi suportată în mod egal de toate ţările ce au luptat împreună contra Germaniei. Însă scara proporţională alcătuită de Conferinţă aruncă numai în sarcina anumitor ţări consecinţa imposibilităţii Germaniei de a plăti tot ce de drept ar trebui să deburseze. În adevăr, România nu poate admite ca unele din statele aliate să încaseze de 5 sau 10 ori mai mult din despăgubiri, cînd este evident că aceste ţări n-au suferit pagube de cinci sau zece ori mai mari ca ale noastre". Guvernul român făcea, în acelaşi timp, un apel către Consiliul Suprem al Conferinţei de pace pentru ca repartiţia să fie revizuită, deoarece nu poate accepta situaţia impusă : „Guvernul actual sau oricare altul nu va putea să justifice în faţa ţării că regimul ce i se impunea este drept atunci cînd va fi comparat cu regimurile de favoare de care beneficiază alte ţări [...]. În cazul în care hotărîrea de care e vorba va fi definitivă, delegaţii plenipotenţiari ai României [...] declară, în numele guvernului lor, că nu pot subscrie la aranjamentul proiectat" [6]. Într-adevăr, delegaţia română nu a acceptat procentul fixat de marile puteri în cadrul Conferinţei de la Spa. Şi în alte rînduri, în diferite faze ale discutării acestei chestiuni, N. Titulescu a combătut poziţia marilor puteri de încălcare a intereselor statelor mici, printre care şi România. Un moment deosebit l-a constituit Conferinţa interaliată de la Londra (iulie—august 1924), care a luat în discuţie planul experţilor şi a adoptat planul Dawes.

Între timp, N. Titulescu primise noi şi importante însărcinări. La sfîrşitul anului 1921, el a fost numit ministru plenipotenţiar la Londra şi reprezentant al României la Liga Naţiunilor. S-a apreciat că însemnătatea activităţii diplomatice pe care avea s-o desfăşoare la Londra se explică, pe de o parte, prin aceea că majoritatea problemelor economice şi politice ale României nu puteau să capete, în acea perioadă, o rezolvare favorabilă decît cu concursul nemijlocit al Angliei şi Franţei, pe de altă parte, prin aceea că însăşi poziţia României în politica generală era fixată în concordanţă cu poziţia acestor mari puteri, care aveau cuvîntul hotărîtor şi în Liga Naţiunilor, unde Titulescu îndeplinea funcţia de reprezentant permanent al ţării noastre [7]. El a fost, de asemenea, împuternicit de guvernul român să apere interesele noastre în problema reparaţiilor.

Şi în cadrul Conferinţei interaliate de la Londra se făceau deosebiri între statele cu „interese generale" şi cele cu „interese limitate". În preajma deschiderii conferinţei, N. Titulescu transmitea ministrului de externe, I. G. Duca şi ministrului de finanţe, Vintilă Brătianu, că, după informaţiile pe care le avea, statele participante vor fi împărţite în trei categorii :

„1) marile puteri ;

2) puterile realmente interesate la reparaţiuni, ca Serbia, Portugalia şi

3) puterile teoretic interesate la reparaţiuni, ca România, care nu a acceptat acordul de la Spa".

Pe lîngă — arăta N. Titulescu — că „va reapare nedreptatea distincţiunii între puterile mari şi mici, dar se formulează o absurditate ; este absurd a se susţine că România este teoretic interesată în reparaţii, pentru că, socotind procentul de 1% nedrept, a refuzat acordul de la Spa". N. Titulescu lua atitudine şi cerea, din nou, modificarea procentului : „Pentru că sînt mari puteri, procedeul lor se cheamă înaltă politică. Dacă România ar fi acceptat acordul de la Spa şi ar fi încercat ulterior revizuirea lui în folosul ei, aceasta s-ar fi chemat, probabil, dezonoare ; cînd România menţine punctul ei de vedere din 1920 şi-şi rezervă drepturile, şi-şi expune revendicările din timp util, aceasta se cheamă teorie [...]. Am protestat ca ministru de finanţe în 1920, pentru două motive. Primul, că s-a discutat de noi fără noi. Asupra acestui fapt nu există remediu pentru trecut. Al doilea, că procentul de 1% este nedrept şi insuficient" [8].

Numai ca urmare a stăruinţelor diplomaţilor români, marile puteri au acceptat participarea delegaţiei române la Conferinţa de la Londra, dar statele cu „interese limitate" aveau dreptul la un delegat, în timp ce cele cu „interese generale", la patru. Imediat după deschiderea conferinţei, N. Titulescu informa ministerul de externe de la Bucureşti asupra situaţiei create şi a atitudinii adoptate : „Diferenţa dintre statele mari şi mici n-a întîrziat însă a reapărea chiar din prima şedinţă a conferinţei. După discursul de inaugurare, pre-

[6] Ziarul „Opinia" reproducea fragmente din declaraţia guvernului român pe care o aprecia „ca un act de demnitate naţională" („Opinia", 6 septembrie 1920).

[7] Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 133.

[8] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Bucureşti, 1967, p. 137—138 ; vezi şi Em. Bold, *op. cit.*, p. 57—58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şedintele conferinţei, Ramsay MacDonald (primul ministru britanic — n. n.), a propus ca, înainte de o dezbatere a chestiunilor ridicate de planul experţilor cu privire la executarea lui, aceste chestiuni să fie trimise la două comisiuni de experţi numiţi de conferinţă, la care statele mari să numească cîte patru delegaţi experţi, iar statele mici nici unul [...]. Am luat atunci cuvîntul, spunînd că nu pot serios apăra evoluţiunea diverselor chestiuni şi am adăugat că statele mici nu cer morţiş cîte patru experţi de fiecare comisiune, căci nu-i avem, ci prezenţa fiecărui stat mic în fiecare comisiune cu cîţi experţi are, ca să-şi supravegheze interesele" [9]. După discuţii prelungite, conducătorii conferinţei au admis ca doi delegaţi români, unul grec, unul iugoslav şi doi portughezi să intre în componenţa comisiilor respective.

La 28 iulie 1924, în a treia şedinţă plenară a conferinţei, N. Titulescu a expus punctul de vedere român în legătură cu planul experţilor. El a întocmit şi a depus un amplu şi documentat memoriu [10], în care, de la început, arăta că România aprobă raportul experţilor, dar cerea o corectare echitabilă a drepturilor sale „faţă de obligaţiile care îi sînt impuse de tratate sau pe care i le-a provocat războiul". Se cerea, între altele, revizuirea în favoarea României a procentajului de la Spa şi, în general, adoptarea unei soluţii privind datoriile de război, „bazată pe toţi factorii problemei: scopul în care ele au fost create, modificările pe care le-au suferit de la semnarea tratatelor şi pînă acum, dreptul de reparaţii, necesitatea reconstruirii economice a Europei, echitatea" [11].

La Conferinţa miniştrilor de finanţe aliaţi de la Paris, din ianuarie 1925, delegaţia română, compusă din Vintilă Brătianu şi Nicolae Titulescu, a întîmpinat cam aceleaşi dificultăţi ca la Londra, în legătură cu poziţia şi locul ţărilor mici. Ea a solicitat modificarea procentului de la Spa în favoarea României şi sprijinul marilor puteri aliate şi asociate pentru obţinerea plăţii creanţelor speciale. Conferinţa de la Paris a atribuit României 1,1% din reparaţiile germane şi din prima jumătate a celor orientale şi 20% din a doua jumătate a aceloraşi reparaţii [12]. Era o modificare, e drept destul de mică, în favoarea României, la care şi-a adus o contribuţie însemnată N. Titulescu. Chiar din această cotă mică, recunoscută de marile puteri, România a primit însă o sumă redusă.

După primul război mondial, Nicolae Titulescu a manifestat, şi nu numai ca ministru de finanţe în 1920—1921, o grijă deosebită pentru însănătoşirea finanţelor statului, pentru refacerea şi dezvoltarea economică a ţării. Ca şi alţi oameni politici şi economişti, N. Titulescu punea un accent deosebit pe valorificarea atentă a resurselor interne; în acelaşi timp, el se pronunţa pentru raporturi reciproc avantajoase cu marile puteri, cu străinătatea, în general, cu condiţia respectării suveranităţii statului român. Aducînd în dezbaterea parlamentului *proiectul de lege pentru reforma contribuţiilor directe* (bazată pe un sistem de impozite mai democratic), ministrul de finanţe, N. Titulescu, arăta că aceasta trebuie să reprezinte numai una din măsurile unui plan mai larg, de valorificare a bogăţiilor ţării prin forţe proprii, începînd cu punerea în valoare a disponibilităţilor noastre şi mai puţin prin împrumuturi [13].

N. Titulescu s-a situat în curentul de gîndire, cu consecinţe pozitive în politica economică aplicată, care — în noua fază de dezvoltare a societăţii româneşti — se pronunţa pentru utilizarea cu precădere a resurselor interne, paralel cu o limitare a capitalului străin, în cadrul unei colaborări condiţionate, controlate de statul român. Nici nu se putea altfel pentru cel care consolidarea independenţei şi suveranităţii naţionale reprezenta raţiunea supremă a întregii activităţi. Faptul a fost menţionat; el merită, credem, o subliniere specială.

Atît în ţară cît şi în străinătate, în repetate rînduri, N. Titulescu şi-a precizat această poziţie. În şedinţa Camerei din 21 decembrie 1920, manifestîndu-şi acordul cu ideile exprimate de N. Titulescu, ministrul de finanţe, într-o declaraţie făcută ziarului francez „Le Temps", deputatul liberal G. G. Mârzescu declara: „Subscriem la declaraţiunea, ce credem că, în faţa străinătăţii, a exprimat punctul de vedere al guvernului întreg: în această perioadă de refacere a ţării, primim ajutorul străinilor fără a abdica însă de la suverani-

[9] N. Titulescu, *op. cit.*, p. 143; Ion Grecescu, *Nicolae Titulescu. Gîndire şi acţiune*, Bucureşti, 1980, p. 83.
[10] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1967, p. 243—255
[11] *Ibidem*, p. 255; I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 138—139.
[12] Em. Bold, *op. cit.*, p. 61—62.
[13] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea noastră economică" [14]. De la aceeaşi tribună, N. Titulescu ţinea să precizeze : „Punerea în valoare de către naţiunea română şi în profitul ei real a imenselor avuţii naţionale ale României e scăparea noastră de greutăţile prezente şi chemarea pe care generaţiunea actuală e menită să o îndeplinească. Punerea în valoare a disponibilităţilor noastre trebuie făcută conform unui întreg program de naţionalizare şi, deocamdată, prin colaborarea statului cu iniţiativa românească [...]. România nu e xenofobă. România nu respinge ajutorul capitalului străin [...]. Refacerea noastră trebuie să fie însă, înainte de toate, opera noastră însăşi" [15]. Se observă, de asemenea, atenţia pe care N. Titulescu o acordă ideii de plan sau de program ; trebuie, aşadar, să-l includem şi pe el în categoria celor care, imediat după 1 Decembrie 1918, au extins discuţia referitoare la conceptul de plan (în accepţiunea burgheză a epocii), urmărind refacerea şi dezvoltarea, mai rapidă, a României întregite, valorificarea noului său potenţial economic [16].

N. Titulescu s-a ridicat plin de curaj împotriva presiunilor, directe sau indirecte, ale marilor monopoluri asupra guvernului român, condus de Ion I. C. Brătianu, pentru a-l determina să renunţe la politica „prin noi înşine". Astfel, la sfîrşitul anului 1923 şi în prima parte a anului 1924, el a dezvăluit, printr-o argumentaţie temeinică, manevrele prin care finanţa occidentală încerca fie să micşoreze cursul leului şi al diferitelor valori româneşti la bursa internaţională, fie să înlăture aceste valori de la bursa Londrei, Parisului sau New York-ului [17]. Cîţiva ani mai tîrziu, referindu-se din nou la politica economică ce trebuia urmată, la natura relaţiilor cu străinătatea, N. Titulescu reafirma : „Politica «prin noi înşine», pe care mulţi ar voi să o ridiculizeze, este, după mine, singura politică rodnică pentru ţara noastră. Aceasta nu înseamnă un zid chinezesc, dar o reală stăpînire de către noi a destinelor româneşti" [18].

Aşa cum bine s-a precizat, apărînd cu înverşunare interesele României, N. Titulescu prevenea eventualele efecte nocive ale unor incidente (ca cel din 1923—1924), îngrijindu-se ca ele să nu altereze legăturile generale sau să proiecteze umbra discordiei asupra relaţiilor sale din lumea diplomatică. Titulescu a urmărit permanent să cultive aceste relaţii şi să le pună în slujba obiectivelor de perspectivă, fundamentale, ale politicii româneşti [19].

In întreaga sa activitate diplomatică, N. Titulescu s-a manifestat ca un aprig apărător al intereselor statelor mici. Nici un moment, el nu a separat interesele României de interesele altor state mici şi mijlocii ; a acţionat permanent pentru coordonarea eforturilor

---

[14] „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaţilor", şedinţa din 21 decembrie 1920, în „Monitorul oficial", nr. 17, 28 decembrie 1920, p. 357.

[15] Idem, şedinţa din 18 iulie 1921, în „Monitorul oficial", nr. 152, 8 martie 1922, p. 4 103.

[16] I. Saizu, *„Cariera" conceptului de plan în România (perioada interbelică)*, în *AIIAI*, t. XVIII, 1981, p. 124.

[17] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 135—136.

[18] „Viitorul", 16 iunie 1926 ; vezi şi Aron Petric, *Trăsăturile generale ale dezvoltării României în primul deceniu interbelic*, în „Cumidava", II, Braşov, 1968, p. 317.

[19] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 136. Această atitudine elastică nu-l caracterizează numai pe N. Titulescu ; principalii susţinători ai politicii „prin noi înşine" aveau grijă să declare şi să repete că nu poate fi vorba de respingerea capitalului străin, ci de o penetraţie condiţionată a acestuia, de o colaborare cu străinătatea întemeiată pe acordul intereselor respective. „Politica de rezistenţă (cu sensul de rezistenţă economică — n. ns., I. A.) nu înseamnă politica de ostilitate împotriva aliaţilor noştri, de care sîntem sinceri legaţi" — arăta G. G. Mârzescu în amintita şedinţă a Camerei. I. G. Duca s-a referit, în expunerea sa de la Institutul Social Român, din 15 februarie 1923, la ceea ce trebuia înţeles prin politica economică promovată de liberali. Această politică, „la urma urmei, nu e decît un instinct de conservare, mijlocul de a salva individualitatea materială a fiecărei naţionalităţi, de a împiedica cotropirea ei de către elemente superioare prin puterea sau prin organizarea lor". Această atitudine nu exclude colaborarea cu străinătatea, „dar vrea să găsească formele de organizare care să înlăture acapararea unora şi sugrumarea celorlalţi, întîi fiindcă progres fără neatîrnare nu se poate şi, în al doilea rînd, fiindcă neatîrnarea politică fără neatîrnarea economică iarăşi nu se poate" (I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, 1924, p. 105). Poate nu întîmplător, ministrul de externe a fost desemnat să expună doctrina liberală în ciclul de conferinţe organizat de Institutul Social Român.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor asemenea state, prin alianțe bilaterale și regionale, prin atitudini și acțiuni comune la Societatea Națiunilor și în diferite probleme internaționale, prin crearea unui sistem de securitate colectivă etc. S-a ridicat cu hotărîre împotriva oricărei puteri care ar încerca să impună cu forța, statelor mai mici și mai slabe, hotărîri la care acestea nu ar consimți niciodată și cerea ca fiecare popor să fie lăsat să-și făurească singur, în deplină suveranitate, normele vieții interne, măsurile necesare pentru apărarea independenței și unității sale naționale [20].

Încă din decembrie 1913, într-un discurs rostit în Adunarea Deputaților, N. Titulescu pornea de la ideea că destinele popoarelor nu depind nici de forța lor numerică, nici de întinderea teritorială a țării lor, ci de chipul în care pricep și slujesc civilizația. Mereu, el a subliniat că la baza colaborării internaționale trebuie să stea principiul egalității în drepturi a tuturor statelor. După concepția lui, normele dreptului internațional trebuiau să guverneze, deopotrivă, atît marile cît și micile puteri [21]. Gîndirea titulesciană a repudiat dictatul marilor puteri în viața internațională, nesocotirea de către acestea a intereselor legitime ale altor state [22].

Titulescu pleca de la premisa că toate țările, mari sau mici, trebuie să-și aducă contribuția la opera de pace, mai ales că statele mici pot mai ușor deveni obiectul unei agresiuni care le-ar cauza pierderea independenței naționale și a integrității teritoriale [23].

Nicolae Titulescu s-a manifestat ca un hotărît apărător al Societății Națiunilor, pe care o dorea mai puternică și eficientă, mai cuprinzătoare. Împreună cu dr. I. Cantacuzino, N. Titulescu a semnat, în ședința plenară a Conferinței de pace din 28 aprilie 1919, Pactul Societății Națiunilor, România fiind unul dintre cele 26 de state membre originare ale Societății [24]. Ca reprezentant al României la Societatea Națiunilor și, în unele chestiuni, exprimînd poziția statelor membre ale Micii Înțelegeri, a avut — chiar din perioada la care ne referim — intervenții deosebit de valoroase în direcția creșterii rolului forumului de la Geneva în reglementarea pașnică a diferendelor internaționale, a consolidării păcii prin dezarmare și apropiere între popoare [25]. Societatea Națiunilor reprezenta — pentru N. Titulescu — cadrul și climatul cel mai propice pentru cooperare internațională, întemeiată pe încredere, înțelegere, voință de acțiune, pe principiul egalității în drepturi a statelor. „Democrația a pătruns — spunea N. Titulescu — în viața internațională prin Societatea Națiunilor și datorită ei toate statele sînt egale în fața legii". Legea internațională este un rezultat al contractului încheiat între voințe libere și egale, ea nu este o lege de subordonare, ci de coordonare; situația fiecărui stat față de celelalte nu este o stare de dependență, ci una de independență [26]. Erau teze de o valoare teoretică remarcabilă și care-și păstrează peste decenii întreaga actualitate; în același timp, pentru transpunerea lor în viață, trebuia acționat cu perseverență și luciditate.

Din primii ani de activitate ai Societății Națiunilor, propunerile și strădaniile României au vizat democratizarea și creșterea rolului forului de la Geneva, prin reafirmarea ideii ca la baza activității sale să stea principiul egalității statelor membre și prin sporirea puterii de inițiativă și decizie a țărilor mici și mijlocii [27]. Nu ne-am propus să reluăm analiza, realizată în unele din lucrările citate aici, a activității desfășurate de România la Societatea Națiunilor în acei ani. Reținem și noi remarca că reliefarea inițiativelor și preocupărilor României la Geneva, între anii 1920—1933 (despre perioada ulterioară s-a scris mai mult) oferă noi și semnificative exemple care confirmă, odată în plus, creșterea rolului statelor mici și mijlocii în viața internațională, față de perioada anterioară primului război

[20] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 91.

[21] *Ibidem*, p. 94.

[22] I. Grecescu, *op. cit.*, p. 80.

[23] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 101.

[24] Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor (1929—1939). Momente și semnificații*, București, 1975, p. 23—24.

[25] Vezi, P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 33 și urm.; Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919—1934)*, București, 1971, passim.; Emilian Bold, *Activitatea României la Societatea Națiunilor (1919—1933)*, în *ASUI*, istorie, t. XXVI, 1980, p. 107—112; Mihai Iacobescu, *Inițiative și preocupări ale României la Societatea Națiunilor în anii 1920—1933*, în *AIIAI*, t. XVIII, p. 333—352.

[26] Savel Rădulescu, *Nicolae Titulescu*, în *Diplomați iluștri*, vol. I, București, 1969, p. 405.

[27] Em. Bold, *Activitatea României...*, p. 108; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 347—348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mondial [23]. La aceasta a adus o contribuţie însemnată Nicolae Titulescu (care şi-a cîştigat un prestigiu şi o popularitate fără egal printre delegaţii ţărilor membre), precum şi alţi diplomaţi şi oameni de cultură români [29]. În mod deosebit, s-a acţionat în direcţia înlăturării unor lacune din Pactul Societăţii Naţiunilor, în direcţia reglementării pe cale paşnică a diferendelor internaţionale şi a reducerii armamentelor şi, pe alt plan, în direcţia reprezentării mai echitabile a statelor mici şi mijlocii în Consiliul Societăţii (direct sau indirect, prin intermediul unor grupuri de state : Mica Înţelegere, ţările scandinave, statele membre din America Latină).

Unele din aceste probleme (în special cele referitoare la securitate şi dezarmare) nu au primit rezolvarea cerută de N. Titulescu şi de alţi diplomaţi, ca urmare a contradicţiilor anglo-franceze, a obstrucţiilor diplomaţiei engleze care se orienta spre unele concesii faţă de tendinţele revizioniste etc. În ce priveşte reprezentarea în Consiliul Societăţii Naţiunilor, aceasta s-a lărgit în favoarea statelor mici şi mijlocii. Mica Înţelegere şi-a trimis, încă din 1922, un reprezentant în Consiliu, iar în 1926, cînd numărul membrilor nepermanenţi din Consiliu a sporit, de la 6 la 9, România a fost aleasă pentru o perioadă de trei ani.

N. Titulescu, continuînd poziţia anterioară a guvernului român, s-a ridicat împotriva atribuţiilor foarte largi pe care le avea Comisia Europeană a Dunării, fapt care atingea suveranitatea statului nostru [30]. Diferendul între România, pe de o parte, Marea Britanie, Franţa şi Italia, pe de altă parte, a cunoscut mai multe faze [31]. N. Titulescu ar fi dorit desfiinţarea acestei Comisii, dar şi-a dat seama că ea nu putea fi încă obţinută. Aceasta nu l-a împiedicat însă să dea un răspuns hotărît, de afirmare a suveranităţii naţionale, la 9 decembrie 1926, în cadrul celei de-a 43-a sesiuni a Consiliului Societăţii Naţiunilor, atunci cînd guvernul englez (împreună cu guvernele Franţei şi Italiei) exercitau presiuni asupra României : „Am onoarea să rezerv pentru guvernul regal al României toate drepturile pe care acesta le are în chestiunea Dunării, aşa cum ele au fost precizate în trecut sau aşa cum interesele ţării ar putea să-l determine să le precizeze în viitor. Şi voi încheia, la rîndul meu, spunînd că dacă Sir Austen Chamberlain nu doreşte ca dezbaterile de azi să constituie un precedent nefavorabil pentru Marea Britanie, declar că nici eu nu doresc ca dezbaterile de azi să constituie un precedent nefavorabil pentru România, ale cărei drepturi în chestiunea Dunării sînt şi rămîn depline" [32]. Demersurile în direcţia desfiinţării C.E.D. vor fi reluate de N. Titulescu, în alte condiţii, la sfîrşitul celui de-al doilea mandat ca ministru de externe [33].

Chestiunile luate de noi în discuţie nu cuprind întreaga activitate diplomatică a lui Nicolae Titulescu, deosebit de amplă încă din perioada la care ne-am referit [34]: Am urmărit să reliefăm, acum cînd se împlinesc 100 de ani de la naşterea marelui diplomat român, angajarea sa plenară şi rapidă în misiunea [35], plină de răspundere, de apărare a intereselor

---

[28] M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 333—334.

[29] *Ibidem*, p. 336—337.

[30] Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, Bucureşti, 1972, p. 177 şi urm.

[31] Vezi şi P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 45—46 ; George Macovescu, *Opera diplomatică a lui N. Titulescu*, în Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice...*, p. 65—66.

[32] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice...*, p. 215.

[33] I. Cârţână, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 301 şi urm.

[34] Pentru îndelungatul proces al optanţilor unguri (1922—1930) şi apărarea intereselor noastre de către N. Titulescu, vezi Constantin D. Cutcutache, *Un mare conflict internaţional : optanţii unguri ai Transilvaniei şi reforma agrară din România*, Bucureşti, 1931 ; I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 140—152 ; Em. Bold, *op. cit.*, p. 146—150 ; D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975, p. 117—122.

[35] Deosebit de semnificative pentru această angajare sînt şi memoriile lui Sextil Puşcariu, din 1922 membru al delegaţiei române la Societatea Naţiunilor. În scrisorile trimise de la Geneva, s-a referit, în numeroase rînduri, la activitatea neobosită a lui Nicolae Titulescu, la personalitatea marelui diplomat român. Redăm, aici, cîteva din aceste aprecieri : „Titulescu — scria Sextil Puşcariu, la 5 septembrie 1923 — e un om foarte de seamă şi un *causeur* admirabil. Îi place puţin să vorbească despre sine, dar o face într-un fel simpatic şi îl asculţi bucuros. Se bucură aici de mari simpatii şi ca ministru al României la Londra are conexiuni foarte preţioase" (Sextil Puşcariu, *Memorii*, Bucureşti, 1978, p. 662). La 13 septembrie 1924, Sextil Puşcariu scria : „Titulescu a avut ieri un mare succes într-o sub-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noastre fundamentale, prin promovarea unor raporturi echitabile, cu marile puteri. Aspectele luate în discuție, la care, evident, se poate adăuga și altele, dovedesc preocupările multiple, încă din primii ani de muncă intensă, de fixare a unui cadru care să reglementeze raporturile României cu marile puteri, raporturile statelor mici și mijlocii cu marile puteri. În acțiunile concrete, a apărat cu strălucire interesele economice și politice ale țării noastre, a contribuit la întărirea independenței și suveranității naționale. Activitatea diplomatului român se va îmbogăți, va cunoaște noi forme și accente în perioada următoare ; totodată, ea va avea de înfruntat noi greutăți, ca urmare a deteriorării treptate a situației internaționale, a creșterii pericolului unui nou război.

NICOLAE TITULESCU ET LES RELATIONS DE LA ROUMANIE AVEC LES GRANDES PUISSANCES

RÉSUMÉ

Nicolae Titulescu s'imposa, dans la vie internationale de l'entre-deux-guerres, comme une personnalité de premier rang dont les contributions originales eurent une grande portée sur la pensée et la pratique des relations entre états. Tout en occupant des postes importants et en remplissant brillamment des missions difficiles, Nicolae Titulescu eut vite fait de devenir, dans les années '20, une figure de marque de la diplomatie européenne. Dans le présent article, on traite brièvement de certains aspects significatifs pour son activité de sauvegarde des intérêts de l'état roumain, dans ses rapports avec les grandes puissances occidentales ; on y envisage l'époque marquée par son entrée dans l'activité diplomatique (1920) et sa première nomination en qualité de ministre des affaires étrangères.

---

comisie, secerînd aplauzele englezilor. Se poate spune că el a ajuns să fie considerat aici ca unul din cei dintîi diplomați și, de cîte ori e o chestiune deosebit de delicată, este invitat să participe la deliberări" *(Ibidem,* p. 702). La 16 septembrie 1924, el se referea la rolul lui Nicolae Titulescu în înlăturarea unor divergențe anglo-franceze, în cadrul Conferinței de la Londra : „Dacă englezul și francezul (MacDonald și, respectiv, Herriot — n. ns., I. A.) au putut cădea de acord, meritul este al românului nostru, cu tactul său și cu încrederea absolută pe care i-au arătat-o amîndoi. Că această încredere a folosit-o și pentru țara noastră, ți-o poți închipui. Îți rîde inima cînd vezi că avem și noi oameni atît de mari ! *(Ibidem,* p. 704—705). Într-o scrisoare din 6 septembrie 1925, Sextil Pușcariu relata impresia remarcabilă pe care a lăsat-o expunerea făcută în ajun, în ședința Consiliului Societății Națiunilor, apărînd cu strălucire cauza noastră în chestiunea optanților unguri : „Titulescu e invitat la masă, ia loc în fotoliu ; o liniște mare în sală. A vorbit trei sferturi de oră, dar la toți li s-a părut c-au fost 10 minute. Fără să întrebuințeze figuri oratorice, fără un pic de declamație, însă cu un ton cald care făcea să-ți furnice prin spate, cu o logică strînsă încît nu puteai pune la îndoială nimic din cele spuse, înălțîndu-se tot timpul pe un punct de vedere înalt politic, social și filosofic, încît uitai că e vorba de *un proces de ordin local, el a vorbit ca un înger. Și totul într-o franțuzească elegantă,* însă fără nici o urmă de afectare, cu o dicțiune impecabilă, fără umbră de șovăire, încît aveai impresia că curge un rîu de munte bogat în apă limpede. A fascinat pe toată lumea [...]. La ieșire ne așteptau o mulțime de fotografi și un cinematograf (un aparat de filmat — n. ns., I. A.), căruia Titulescu i-a spus că-i prea urît ca să-l ia pe film". Sextil Pușcariu încheia scrisoarea exprimîndu-și sentimentele de încredere și mîndrie patriotică : „Cînd ai așa oameni, nu te mai poți îndoi de viitorul neamului nostru" *(Ibidem,* p. 718—719).

La 4 ianuarie 1927, făcîndu-și o scurtă retrospectivă cu prilejul împlinirii vîrstei de 50 de ani, Sextil Pușcariu scria, între altele : „Liga Națiunilor, la care de la început sînt delegat, mi-a dat putința să iau în fiecare an o «baie» de străinătate, atît de binefăcătoare și improspătătoare de vechi prietenii [...]. Dar mi-a dat prilejul, înainte de toate, să asist la o operă de pacificare a omenirii și să cunosc oameni de seamă, între care, în primul rînd, trebuie pomenit fermecătorul Titulescu. Au fost momente istorice mari — nu amintesc decît zilele protocolului de la Geneva sau discursul lui Briand la intrarea Germaniei —, la care am putut asista și am conștiința că am putut face și eu ceva spre binele țării mele" *(Ibidem,* p. 777).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dans la question des réparations, Nicolae Titulescu demanda énergiquement à plusieurs reprises (Conférence de Spa — 1920, Conférence de Londres — 1914, etc.) qu'on répartit à la Roumanie un quote-part correspondant aux efforts de celle-ci et aux destructions subies pendant la première guerre mondiale. Les grandes puissances ne prêtèrent qu'une faible attention à ces droits de la Roumanie.

Nicolae Titulescu se prononçait en faveur de l'utilisation prioritaire des ressources internes, parallèlement à la limitation du capital étranger. La Roumanie — déclarait-il — ne rejette pas l'aide du capital étranger, mais le développement économique doit être, avant tout, notre propre oeuvre.

Dans le cadre de la Société des Nations, à partir des années auxquelles nous faisons mention, Nicolae Titulescu déploya une activité intense en faveur des états petits et moyens, en s'opposant à toute tendance de violation ou de limitation de leur indépendance et souveraineté nationales. Promoteur conséquent du principe de l'égalité en droits de tous les états, quelle que fût leur superficie, du développement de relations avantageuses, il milita pour la réalisation de la sécurité collective, capable d'assurer la paix en Europe, comme dans le monde entier.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONDIȚIA UMANĂ ȘI IDEALUL ETIC ÎN CONCEPȚIA LUI VASILE PÂRVAN

DE

VIRGIL CATARGIU

Personalitate accentuată, intravertită, fire exaltată și totodată anxioasă, hiperperseverentă și, în același timp, contemplativă, de o mare forță emoțională și evocatoare, Pârvan era tulburat de o pustiitoare dramă a cunoașterii statutului existențial al omului. Istoricul, în solilocviile sale, se interoghează permanent asupra condiției umane, ajungînd la concluzia că existența omului are sens numai în și prin acțiune, numai în procesul cunoașterii și creației, în continua sa spiritualizare și aspirație către lumea ideilor și valorilor.

Cu toate că la V. Pârvan nu ne aflăm în fața unei filosofii de tip academic sau profesoral — așa cum ar fi dorit E. Lovinescu — cu toate că gînditorul V. Pârvan tratează și pleacă de la o mare diversitate de probleme filosofice, de la o mulțime de aserțiuni, toate acestea se întîlnesc într-un întreg coerent, capabil să cuprindă și să explice existența înconjurătoare și onticul uman, capabil să ofere un ideal și o etică de înaltă spiritualitate umanistă, contemporană nouă. Întreaga sa operă eseist-filosofică este subordonată comunicării unui mesaj principal: o etică profund umanistă și optimistă. O etică exprimînd angajare și apartenență la epoca sa și la umanitate în general.

Elementelor unei axiologii și ale unei teorii a culturii, cuprinse în filosofia istoriei la V. Pârvan, le sînt comune afirmarea distincției dintre creația umană și natură și convingerea că existența poate fi și trebuie modelată sub acțiunea subiectului, valorizator, a omului — ființă făuritoare de cultură, de valori.

Istoricul a apreciat, îndeosebi, rolul muncii în crearea existenței sociale, a civilizației materiale și a culturii. Elogiul creativității este de un lirism vibrant: „Geniului omenesc în întregimea lui ne plecăm recunoscători pentru minunile de adevăr și frumusețe lăsate nouă de miile de ani din urmă" [1] — se mărturisește V. Pârvan. El acordă spiritului uman o *funcție normativă, reglatoare în raport cu realitatea naturală înconjurătoare*, funcție prin care omul se raportează activ la restul existenței, căci „soarta umanității n-o mai fac zeii, ci oamenii. Ei sînt încă stupizi și de aceea o fac așa ridicul agitat și neinteligent ritmată. Cînd suferința îi va fi învățat mai mult, și-o vor face mai armonioasă" [2] — este de părere gînditorul.

Umanismul lui V. Pârvan este o doctrină antropocentrică. El pune în centrul atenției sale geniul creator uman, omul cu personalitatea și aspirațiile lui. Filosofia sa urmărește devenirea și locul privilegiat pe care-l ocupă omul în Cosmos, datorită statutului său de ființă ce depășește planul biologic prin „atitudinea sa creatoare", făuritoare de valori, capabil, prin acțiunea sa, să domine natura, să devină tot mai mult o ființă liberă. Libertatea constituie fundamentul existențial al ființei umane, condiția afirmării morale și a fericirii sale.

Omul este punctul în jurul căruia gravitează și se interferează domeniile materiale cu cele ideale ale existenței. Pînă și „fragmentele inerte de umanitate vegetativă" spiritul

[1] V. Pârvan, *Memoriale*, București, 1923, p. 56—57.
[2] Idem, *Idei și forme istorice*, București, 1920, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

activ uman le sileşte să graviteze tot mai aproape împrejurul lui" [3]. Omul este o treaptă în procesul desăvîrşirii naturii în evoluţia ei şi un demiurg în raport cu lumea valorilor, ideilor şi bunurilor culturale.

Prin formula „Spiritul e unica forţă ce stă la dispoziţia omului", V. Pârvan ne oferă un mod de a gîndi în care determinante sînt opţiunile axiologice. Omul trebuie să se afle mereu în tensiune către ceva. Lipsa unui ideal, a unei credinţe într-un sistem de valori, limitează şi alterează însăşi puterea şi valoarea cunoaşterii şi acţiunii umane. De aici, îndemnul frecvent al lui V. Pârvan către „originalitate, însufleţire, spiritualizare a întregii noastre munci ordonate în viaţă. Iar spiritualizarea aceasta a vieţii, valorificată după unitatea de măsură supremă, etern valabilul uman să fie legea perpetuă a deosebirii inertului de viu, animalicului de uman, naturalului de cultural, materialului de spiritual" [4].

V. Pârvan este mînat continuu de un sentiment de insatisfacţie faţă de realitatea prezentă şi proiectează una viitoare, către care năzuieşte. Omul cu existenţa sa finită tinde, prin cunoaştere, prin spirit şi valorile sale specifice, să atingă absolutul, infinitul şi „viaţa omenească intensă nu poate fi decît prin spirit" [5], căci materia este „aducătoare de somn, inerţie şi moarte" [6].

Datorită spiritului, omul este dominat de aspiraţia cuprinderii infinitului în finit, de o nostalgie a perfectibilităţii. Cu ajutorul spiritului omul transcede realitatea materială şi biologică şi se instituie ca demiurg al unei lumi a valorilor, care nu numai că stă alături de lumea în care a apărut, dar o şi depăşeşte. Această lume a valorilor şi a bunurilor culturale este modul specific de existenţă a omului. În această perspectivă, V. Pârvan este dezolat că „sufletul anchilozat al contemporanului, turtit de nihilismul materialist, nu mai îndrăzneşte să zboare ; i se pare chiar ridicol să încerce a zbura" [7].

Sentimentul de insatisfacţie este o dovadă de afirmare spirituală. Atitudinii vegetative, de contemplare a realităţii, de viaţă biologică şi de rutină, V. Pârvan îi opune un ideal activizant de angajare plenară într-o existenţă spiritualizată, într-o supraexistenţă. Prin crearea lumii valorilor, se dă o autentică semnificaţie existenţei umane.

Nu sentimentul de suficienţă şi acţiune de satisfacere a nevoilor biologice-utilitare, ci mai curînd anxietatea şi căutarea febrilă exprimă o acuitate a conştiinţei şi constituie căi de asimilare a veritabilelor valori. V. Pârvan a încercat sentimentul acut că ponderea străduaniilor umane se îndreaptă spre realizarea bunăstării materiale a societăţii, spre edificarea civilizaţiei tehnice, în timp ce dimensiunea spirituală, anume, meditaţia asupra condiţiei umane, este neglijată. Or, după V. Pârvan, „civilizaţia materială, singură nu e nimic mai presus ca un grajd sistematic pentru vite bine hrănite şi ţesălate, dar nici pe departe nu e o orînduire în care să aibă loc şi sufletul, care, în om, e idee" [8].

Numai omul eliberat de presiunea trebuinţelor materiale şi a necesităţilor biologice este disponibil unei motivaţii superioare în raport cu care să-şi realizeze aspiraţia către o viaţă specific umană, spiritualizată. Numai printr-o continuă dematerializare şi spiritualizare vom adăuga existenţei noastre valori autentice. Numai astfel valoarea devine o dimensiune a statutului ontologic al omului. Totodată, valoarea o resimţim ca o chemare a umanităţii. Ea se află şi în noi şi în afara noastră, ca un imperativ şi ca o invitaţie către adevăr, bine şi frumos, către un înţeles deplin al sensului vieţii. Numai prin spiritul nostru şi prin valorile şi bunurile create de acesta, noi depăşim natura şi dăm un sens existenţei noastre, căci „spiritul e unica forţă ce stă la dispoziţia omului" [9]. Însăşi „Devenirea socială, adică ceea ce numim noi, societatea, a fost în toate epocile de înflorire a gîndului omenesc abstract, *un obiect de studiu în vederea unei influenţări a liniei ei şi prin puterile spiritului omenesc*" [10] *(subl. ns.)*.

---

[3] *Ibidem*, p. 180.
[4] *Ibidem*, p. 41.
[5] *Ibidem*, p. 51.
[6] *Ibidem*, p. 42.
[7] *Ibidem*, p. 39.
[8] *Ibidem*, p. 22.
[9] V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, Ediţie îngrijită cu introducere, note şi indice de Al. Zub, Bucureşti, 1973, p. 381.
[10] Idem, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, Bucureşti, 1919, extras, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrierile istoricului exprimă neliniștea „sufletului nostru chinuit de dorul infinitului". Dorul și eternitatea sînt „idei transcendente hărăzite nouă de „Cosmos", ele „își cer forma umană; iar forma e, ca și în Cosmos, vibrare. Vibrarea însă, pînă la sentimentul coborîrii zeului în noi e revelația spiritului ritmului" [11], revelație ce constă în „nemurire", nu a noastră ca individ, ci a „ființei unice", Umanitatea. Admițînd istoricul (ceea ce e „evolutiv-uman") ca sinonim cu „cosmicul din om", ne aflăm în fața evidenței că „în viața-spirit, în viața-nemoarte e cuprinsă însăși legea de existență a Cosmosului" [12].

Principalul mesaj al eticii sale este un îndemn fanatic la muncă, creație și ideal: „Munca e ritmul vieții. Ea dă, ca și libertatea, tărie și frumusețe și caracter ființei noastre [13]. Istoricul cultivă un radicalism ce trebuie să caracterizeze tînăra generație: idei novatoare, ardoarea muncii pentru națiune, decență și disciplină socială, un mod de viață echilibrat, pătruns organic de valori naționale și universale, general-umane, de prețuire și respect pentru omul muncitor. Reformatorul moral a urmărit formarea unui tineret animat de o profundă responsabilitate civică, de dragoste de muncă și spiritul datoriei împlinite.

Istoricul a cultivat cu frenezie un activism fanatic al cărui obiect este umanul. După el acțiunea reprezintă statutul ontic al umanului și presupune schimbarea deliberată a realității sociale și naturale, a vieții spirituale, în funcție de un scop dinainte stabilit. Acțiunea umană presupune atributul creativității, iar disponibilitățile demiurgice ale oamenilor se manifestă în modificarea întregii realități. „Firește, intensitatea maximă a vieții e cea creatoare, e intensitatea spirituală, dar cîmpul ei de acțiune e nemărginit și în lumea materiei, întrucît aceasta ajunge în contact cu omul și e accesibilă înrîuririi geniului lui modelator" [14].

Acțiunea nu reprezintă numai statutul ontic al umanului, dar se instituie și ca principal criteriu de verificare a nivelului de conștiință atins de membrul unei comunități sau de întreaga națiune. „Istoricul — arată V. Pârvan — nu poate uita că între pămînt și om e o perpetuă luptă și că întreaga frumusețe a vieții, întreaga lumină a sufletului nostru vine de la biruința spiritului (care e ritm), împotriva materiei (care e inerție)" [15]. Creația de orice fel, de orice domeniu, reprezintă esența existenței umane. Omul este subiectul care transformă realitatea înconjurătoare, creindu-se totodată pe sine. „Crearea vieții nouă umane, față de viața cea veche a naturii e fapta întreagă a sufletului nostru luptător" [16]. Ideea aceasta, mult subliniată de V. Pârvan, că esența omului se manifestă în acțiune, ni-i amintește pe Fichte și Karl Marx. „Ce înseamnă altceva viața decît acțiune" — exclamă Marx, subliniind că modalitatea umană superioară a acțiunii este creația. Acțiunea umană este apreciată de V. Pârvan ca o relație transformatoare între subiect și obiect, om și realitate, prin intermediul căreia omul își adecvează sieși realitatea și o transformă din obiect în sine în obiect pentru sine. După V. Pârvan, sînt de prețuit „faptele spiritului omenesc dominînd materia și imprimînd naturii voința sa, pînă la crearea de noi forme chiar între organismele vegetale și animale, prin influențarea sa persistentă și sistematică" [17].

Întreaga acțiune și existență umană este străbătută de o motivație axiologică. Nu atît valorile logice de adevăr, ci mai ales valorile deontice, judecățile de valoare, binele și frumosul au un rol deosebit în a călăuzi acțiunea subiectului cunoscător, valorizator și creator. După cum arată un axiolog marxist, valorile sînt implicate în toate problemele existențiale de tensiune-adaptare ale acordului dintre subiect și obiect și se dovedesc a fi producătoare de acțiune umană transformatoare în lume [18]. Omul dă sens vieții sale prin proiecte și opțiuni, selectează și ierarhizează anumite valori pe care le promovează și verifică în acțiune.

Atitudinea lui V. Pârvan față de viață este aceea a unui Faust, pentru care creația dă sens vieții, pentru care „eroii oameni sub perpetua amenințare a morții cearcă totuși a-și făuri, chiar împotriva zeilor, soarta lor, proprie pe pămînt" [19].

---

[11] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 175.
[12] *Ibidem*, p. 41.
[13] V. Pârvan, *Memoriale*, p. 78.
[14] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 64.
[15] *Ibidem*, p. 58.
[16] *Ibidem*, p. 57.
[17] *Ibidem*, p. 53.
[18] L. Grümberg, *Axiologia și condiția umană*, București, 1972, p. 316.
[19] V. Pârvan, *Memoriale*, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acest mesaj activist de înaltă elevaţie spirituală istoricul îl adresează îndeosebi generaţiei tinere, pătrunsă de energie şi entuziasm, dispusă la înnoiri structurale. V. Pârvan a cultivat o anumită insatisfacţie şi un anume neconformism în rîndurile tineretului faţă de autoritatea socială, pe care a apreciat-o drept conservatoare şi chiar reacţionară, faţă de generaţia vîrstnică, pe care o vedea identificată cu instituţiile burgheze perimate. A iubit îndeosebi tineretul, fiindcă l-a văzut în stare să se emoţioneze şi să se entuziasmeze pentru valori naţionale şi general-umane, pentru idei abstracte. El doreşte să-şi impună ideile, să transforme structural realităţile sociale contemporane lui, să imprime un anumit ideal. El cere tineretului pasiune, abnegaţie, dăruire, un orizont vast de cunoştinţe, folosirea energiei sale numai în scopuri de mare elevaţie spirituală.

V. Pârvan a răscolit acel tărîm interior în care se confruntă pornirile biologice cu aspiraţiile spirituale şi etice, străduindu-se să arunce lumină asupra devenirii umane, să ofere puncte de sprijin, un ţel plin de noblеţe vieţii individului şi comunităţilor. A militat pentru o ţinută sobră, pentru subordonarea intereselor particulare cauzei generale a societăţii. El se referă la necesitatea cultivării spiritului de dreptate în raporturile interumane, a combaterii individualismului şi spiritului de fracţiune. V. Pârvan vizionarul a fost mistuit de „arzătorul regret de a se fi născut prea devreme faţă de încetul proces de purificare al nenorocitei noastre orînduiri sociale“ [20].

În lupta împotriva acelor elemente de conştiinţă cum sînt inerţia, sentimentul suficienţei, comoditatea, favoritismul, minciuna, carierismul etc., mentalităţi şi deprinderi moştenite de la vechea societate, V. Pârvan devine contemporanul nostru.

V. Pârvan recomandă şi năzuieşte către o existenţă structurată pe criterii ale permanenţei, dincolo de momentul istoric şi de planul biologic. Idealul său de existenţă este acela al unei vieţi pătrunse de valori morale. În epocă era cunoscut spiritul său de independenţă, inadeziunea la principiile şi valorile burgheze, repugnarea politicii de partid a vremii sale. Însăşi viaţa lui V. Pârvan a fost dăruită cultivării şi autodesăvîrşirii. Existenţa sa face parte din categoria vieţilor exemplare, savantul V. Pârvan fiind un ascet însufleţit de ideal. El propovăduieşte o etică superioară a muncii şi a datoriei, de închinare a tuturor energiilor propăşirii ţării, de aşezare hotărîtă a României în rîndul neamurilor celor mai civilizate, căci „e grabă mare ca sufletul naţiunii mele să înflorească deplin... Desfă-ţi dară aripile, suflet al naţiunii mele, loveşte cu ele puternic şi larg aerul lumii de jos şi ia-ţi ca un vultur zborul în zările senine şi curate“ pentru a nu „mai respira miasmele aducătoare de somn, inerţie şi moarte“ [21].

Filosofia istoriei la V. Pârvan ne oferă o anumită concepţie despre sensul existenţei umane, o atitudine combativă şi optimistă faţă de viaţă, un ideal creator şi mobilizator. În atitudinea sa faţă de oameni întîlnim toate caracteristicile unui spirit umanist. Totodată, V. Pârvan era dur şi inflexibil faţă de cei ce se complăceau în viaţa animalică, în lene şi mediocritate.

Concepţia filosofică a istoricului comportă o finalitate socială şi morală, ea formulează criterii de valorizare şi norme de conduită, conţine sensuri şi valori, un ideal de om, de muncă şi justiţie socială integrală. Chemînd intelectualii la opera de „purificare“ a organismului naţional, adresîndu-se tineretului studios, V. Pârvan atrage atenţia că „realitatea vieţii trebuie să fie însă nu suma manifestărilor pragmatice ale unei societăţi dezagregate şi haotice, alcătuită din indivizi primitivi ori decăzuţi, ci complexul potenţelor spirituale, latente în sufletul naţional şi general-uman, al maselor şi indivizilor“ [22].

Concepţia sa este de o vie actualitate atunci cînd formulează o serie de imperative morale: „Aşadar, munca sinceră, dezinteresată şi cinstită a fiecăruia în parte în ramura sa de activitate, subordonarea interesului personal intereselor generale naţionale; purificarea opiniei publice prin boicotarea manifestărilor de viaţă publică amorală ori imorală; extirparea prin cele mai drastice mijloace a favoritismului şi politicianismului...“ [23] — subliniază istoricul-cetăţean.

Potrivit antropologiei filosofice a lui V. Pârvan, singura cale eficientă de realizare a condiţiei umane este acţiunea de transformare şi purificare a societăţii, în general, şi ac-

[20] V. Pârvan, *Idei şi forme istorice*, p. 25—26.
[21] *Ibidem*, p. 41—42.
[22] *Ibidem*, p. 20.
[23] V. Pârvan, *Unire*, Budapesta, 1906, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țiunea de culturalizare și îmbunătățire a moravurilor, în special. După el, ignoranța, incompetența, lipsa de cultură și de pregătire profesională și generală, diletantismul în acțiunea politică și socială sau politicianismul sînt manifestări ale unei atmosfere sufocante, de stagnare, lipsite de suflu vital. Istoricul s-a ridicat cu vehemență împotriva tuturor cauzelor care împiedică punerea în valoare a disponibilităților omului ca individ și ca specie. V. Pârvan vizionarul a urmărit „construirea drumului nou către sferele cele de sus. Oportunismul, tocmeli, reductibilități, nouă nu ne sînt permise". Istoricul — una din puținele conștiințe individuale marcante — declara: „Noi sîntem profeții unui timp cu mult prea îndepărtat pentru poftele grăbite ale hămesiților contemporani, dar nouă imediat accesibil prin largul orizont al vederii istorico-filozofice" [24].

El a urmărit sensibilizarea maselor largi populare la o conștiință a istoriei naționale pentru a înțelege nu numai valorile tradiției ci și frumusețea operei de realizat. „Aidem, copii ai patriei — lansează istoricul chemarea. A sosit ziua de glorie. Aidem, să ridicăm ce-au neisprăvit scumpii noștri morți: ei au pus temeliile clădirii; — ci clădirea însăși noi avem a o ridica, în muncă titanică, în muncă tăcută, în muncă fără cruțare, de-abia într-un întreg viitor" [25].

Etica sa constituie un imbold în acțiune, care se manifestă în sentimentele de atașament față de patrie și națiune, față de interesele publice, în atitudinea față de muncă și față de aspirațiile progresiste ale umanității.

În condițiile actuale de intensificare a activității culturale, de creștere a rolului conștiinței în genere și îndeosebi, a conștiinței morale în procesul dezvoltării societății, sentențiile moralistului și ideile animatorului cultural sînt mereu vii și actuale.

LA CONDITION HUMAINE ET L'IDÉAL ÉTHIQUE DANS LA CONCEPTION DE VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

Archéologue renommé et animateur culturel, historien des antiquités carpato-danubiennes, essayiste et théoricien de l'histoire, subtil érudit, Vasile Pârvan est une des grandes consciences individuelles du peuple roumain.

Personnalité distincte, d'une grande force émotionnelle et évocatrice, Vasile Pârvan était traversé d'un déchirant drame de la connaissance et du statut existentiel de l'homme. Dans ses soliloques, le penseur s'interroge constamment sur la condition humaine et arrive à la conclusion que l'existence de l'homme n'a de sens que dans et par l'action, dans le processus de la connaissance et de la création, dans sa permanente spiritualisation et aspiration au monde des idées et des valeurs. Selon Vasile Pârvan, il faut apprécier „les faits de l'esprit humain dominant la matière et imprimant sa volonté à la nature". Ce n'est que grâce à l'esprit que l'homme transcende la réalité matérielle et biologique et s'institue en tant que démiurge d'un monde des valeurs qui coexiste avec le monde où il a apparu, et même le dépasse.

Vasile Pârvan a éprouvé le sentiment aigu que le poids des efforts humains tend à réaliser le bien-être matériel de la société, à édifier la civilisation technique, tandis que la dimension spirituelle, c'est-à-dire la méditation sur la condition humaine, est négligée.

Vasile Pârvan recommande une existence structurée sur des critères de permanence, au-delà du moment historique et du plan biologique. Son idéal d'existence est une vie pénétrée de valeurs morales. Il a fouillé le domaine intérieur où se confrontent les prédispositions biologiques et les aspirations spirituelles et éthiques et s'est efforcé d'expliquer le devenir humain, d'offrir des points de repère, un but noble à la vie de l'individu et des communautés. Il a milité pour une attitude sobre, qui subordonne les intérêts personnels à la cause générale de la société. Il se réfère à la nécessité de cultiver l'esprit de justice dans les rapports interhumains et de combattre l'individualisme. Le principal message de son éthique est une exhortation fanatique au travail, à la création et à l'idéal.

[24] Idem, *Idei și forme istorice*, p. 21.
[25] Idem, *Memoriale*, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CITEVA PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA PERIOADA SECOLELOR VIII—XI E. N. PE TERITORIUL ROMÂNIEI

DE

DAN GH. TEODOR

Pentru istoria veche a României, perioada cuprinsă între secolele VIII şi XI e. n. prezintă o importanţă majoră, dat fiind faptul, prea bine cunoscut, că tocmai în această vreme se definitivează şi procesul de formare a poporului şi a limbii române, în contextul unor transformări esenţiale de ordin economic, social şi politic care, pe întreg teritoriul străvechii Dacii, au avut drept consecinţă atît apariţia relaţiilor feudale timpurii, cît şi consolidarea bazei de pe care se va dezvolta ulterior întreaga civilizaţie a evului mediu românesc [1]. Această îndelungată şi complexă epocă trebuie, totodată, considerată ca fiind definitorie nu numai pentru procesele istorice amintite, ci şi pentru determinarea naturii, duratei şi consecinţelor imediate ale raporturilor stabilite între populaţia veche românească şi diferitele grupuri etnice nomade aparţinînd ultimilor mari valuri de migraţii, care au afectat direct, începînd cu secolele VIII—IX şi pînă în secolele XII—XIII, o însemnată parte a Europei est-centrale şi de sud-est. In acelaşi timp, se cuvine subliniată şi concluzia că transformările multiple şi profunde care s-au produs în spaţiul carpato-danubiano-pontic în perioada secolelor VIII—XI e. n. au fost, într-o însemnată măsură şi rodul relaţiilor strînse pe care autohtonii acestor meleaguri le-au avut continuu cu înalta civilizaţie a Imperiului Bizantin [2].

În legătură cu această epocă istorică este cunoscut că izvoarele scrise ale vremii, care se referă la teritoriile Europei de sud-est şi mai cu seamă la activitatea Bizanţului în regiunile Dunării de Jos şi Mijlocii, oferă o serie de informaţii directe sau indirecte despre societatea carpato-dunăreano-pontică, dar aceste informaţii sînt, fără îndoială, insuficiente pentru a schiţa, fie chiar şi succint, totalitatea fenomenelor istorice din acest mare spaţiu geografic, stadiul de dezvoltare al societăţii autohtone pe parcursul anumitor etape de timp, trăsăturile esenţiale care caracterizează evenimentele majore desfăşurate aici, civilizaţia specifică populaţiei vechi româneşti, cultura materială vehiculată de migratori pe teritoriul străvechii Dacii şi altele.

În schimb, în raport direct cu aspectele menţionate mai sus, după cum se ştie, o mare importanţă au avut şi continuă să o aibă cercetările arheologice singurele care, în decursul ultimilor trei decenii, odată de fapt cu intensificarea lor la noi, au putut pune la dispoziţia specialiştilor datele ştiinţifice necesare, pe baza cărora s-au şi adus importante contribuţii la elucidarea unor numeroase şi am putea spune chiar fundamentale probleme referitoare la perioada secolelor VIII—XI e.n. Încercările, tot mai insistente în ultimul timp, de a corobora datele oferite de izvoarele scrise cu acelea arheologice în primul rînd, dar şi cu cele lingvistice, antropologice sau etnologice, au dus la o serie de rezul-

[1] I. Nestor, *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român* (sub. red. acad. A. Oţetea), Bucureşti, 1970, p. 91—107; Gh. Ştefan, *Formarea poporului român şi a limbii sale*, Bucureşti, 1973.

[2] Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V—XI e.n.*, Iaşi, 1981

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tate de o mare valoare ştiinţifică vizînd îndeosebi unele aspecte de ordin social, economic, cultural sau cronologic, pe temeiul cărora s-a putut releva, incomparabil mai bine şi mai complet decît în trecut, tabloul de ansamblu al evoluţiei societăţii vechi româneşti din ultimile secole ale mileniului I al erei noastre şi primele veacuri ale mileniului al II-lea al e. n.[3].

În directă legătură cu rezultatele obţinute este poate necesar să fie evidenţiată, fie şi succint, constatarea că prin intermediul cercetărilor arheologice întreprinse s-a putut cunoaşte tipul de aşezare din această vreme, urmărindu-se pe cît posibil (şi uneori numai în funcţie de preocupările unor specialişti ai perioadei), dinamica satelor din secolele VIII—IX şi X—XI în toate formele de relief şi în aproape toate provinciile istorice româneşti. În acest sens, sînt cunoscute, de exemplu, cercetările arheologice, unele de mai mare amploare, întreprinse la Dridu[4] şi Ileana-Podari[5] (jud. Ialomiţa), Slon[6], Tîrgşor[7], Bucov[8] şi Şirna[9] (jud. Prahova), Dulceanca[10] (jud. Teleorman), Bucureşti[11], Bîrlogu[12] (jud. Argeş), Chirnogi[13] (jud. Călăraşi), în Muntenia, Mărăcinele[14] şi Făcăi[15] (jud. Dolj), Orlea[16] (jud. Olt)i, Cra-

[3] Eug. Zaharia, *Données sur l'archéologie des IV-e—XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în „Dacia", N.S., XV, 1971, p. 269—287; *Relations betwenn the autochtonous populations and the miratory populations on the territory of Romania (A collections studies)*, Bucureşti, 1975, p. 123—320; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976, p. 150—217; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978, p. 67—223; L. Bârzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980.

[4] Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţii la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967.

[5] Vl. Zirra, *Cercetări feudale timpurii la Ileana — Podari*, în *MCA*, V, 1959, p. 501—506.

[6] M. Comşa, *Cercetările de la Slon şi importanţa lor pentru studiul formării relaţiilor feudale la sud de Carpaţi*, în „Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al judeţului Prahova", vol. II, Ploieşti, 1969, p. 21—29; idem, *Un Knézat roumain des X-e—XII-e siècles à Slon — Prahova (Étude préliminaire)*, în „Dacia", N.S., XXII, 1978, p. 303—318.

[7] N. Constantinescu, *Noi observaţii în legătură cu stratul prefeudal de la Tîrgşor*, în *SCIV*, 1/11, 1960, p. 167—174; R. Harhoiu, *O cataramă în formă de liră descoperită la Tîrgşor*, în *SCIV*, 3/23, 1972, p. 417—424. Informaţiile suplimentare de la dr. Gh. Diaconu, autorul descoperirilor datînd din secolele VIII—X e.n., căruia îi mulţumim şi pe această cale

[8] M. Comşa, *Cultura materială veche românească. (Aşezările de la Bucov — Ploieşti)*, Bucureşti, 1978.

[9] Şt. Olteanu, V. Teodorescu şi N. Neagu, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Şirna (jud. Prahova) (anul 1978) cu privire la secolele III—XI e.n.*, în „Materiale şi cercetări arheologice. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte", Oradea, 1979, p. 277—279; idem, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Şirna — Prahova*, în „Materiale şi cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte", Tulcea, 1980, p. 417—422.

[10] S. Ferche, *O locuinţă feudală timpurie descoperită la Dulceanca I (jud. Teleorman)*, în *SCIVA*, 2/27, 1976, 2, p. 247—256.

[11] Vl. Zirra şi Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul Boja din cartierul Militari*, în „Cercetări arheologice în Bucureşti", vol. I, Bucureşti, 1963, p. 63—71; P. I. Panait, *Sectorul Alba*, în acelaşi volum, p. 104—124; M. Constantiniu şi P. I. Panait, *O aşezare feudală timpurie la Băneasa-Sat*, în „Cercetări arheologice în Bucureşti", vol. II, Bucureşti, 1965, p. 98—140.

[12] I. Nania, *O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu la Bîrlogu, com. Negraşi, jud. Argeş*, în „Studii şi comunicări", 2, Piteşti, 1969, p. 117—131.

[13] M. Sâmpetru şi D. Şerbănescu, *Ceramica de tip urban din aşezarea medievală timpurie de la Chirnogi (jud. Ilfov)*, în *SCIVA*, 2/26, 1975, p. 241—268.

[14] O. Toropu şi C. Voicu, *Noi descoperiri din perioada feudală timpurie în Oltenia*, în *SCIV*, 4/22, 1971, p. 671—675.

[15] O. Toropu şi O. Stoica, *Aşezarea prefeudală şi feudală timpurie de la Făcăi — Braniştе*, în „Historica", 2, Bucureşti, 1971, p. 53—76.

[16] O. Toropu, *op. cit.*, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iova [17], Stolniceni [18] (jud. Vîlcea), în Oltenia, Dinogeţia [19] (jud. Tulcea), Capidava [20], Păcuiul lui Soare [21] şi Basarabi [22] (jud. Constanţa), în Dobrogea, Şendreni [23] (jud. Galaţi), Budeşti [24] şi Cîmpineanca [25] (jud. Vrancea), Dodeşti [26] şi Dăneşti [27] (jud. Vaslui), Oituz [28] şi Onceşti [29] (jud. Bacău), Izvoare-Bahna [30] şi Brăşăuţi [31] (jud. Neamţ), Spinoasa [32], Hlincea [33] şi Băiceni [34] (jud. Iaşi), Suceava-Drumul naţional [35], Lozna-Străteni [36] (jud. Botoşani), la est de Carpaţi, precum şi la Comana de Jos [37] (jud. Braşov), Sălaşuri [38] (jud. Mureş), Po-

[17] *Ibidem*, p. 209.

[18] *Ibidem*, p. 216.

[19] Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, Eug. Comşa, *Dinogeţia*, I, Bucureşti, 1967.

[20] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1958 ; R. Florescu, *Date noi de la Capidava. În legătură cu cultura materială a zonei Dunării de Jos în perioada anterioară campaniilor lui Ioan Tzimisces*, în „Apulum", VI, 1967, p. 259—268.

[21] P. Diaconu şi D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Bucureşti, 1972.

[22] I. Barnea şi V. Bilciurescu, *Şantierul arheologic Basarabi (reg. Constanţa)*, în *MCA*, VI, 1959, p. 541—566 ; I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, în SCIV, 2/13, 1962, p. 349—367.

[23] D. Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice de la Şendreni — Galaţi*, în „Danubius", I, 1967, p. 129—132.

[24] A. Paragină şi Gh. Constantinescu, *Descoperiri arheologice din sec. IX—XI pe teritoriul localităţii Budeşti (judeţul Vrancea)*, în „Studii şi comunicări", III, Focşani, 1980, p. 71—87.

[25] I. Mitrea, *Cercetări arheologice privind secolele IV—XI în judeţul Vrancea*, în „Studii şi comunicări", I, Focşani, 1978, p. 53—59.

[26] D. Gh. Teodor, *Continuitatea autohtonilor în regiunile de sud ale Moldovei. (Aşezările din mileniul I al e.n. de la Dodeşti — Vaslui* (sub tipar).

[27] M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dăneşti — Vaslui*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 52—56.

[28] D. Gh. Teodor, C. Buzdugan şi I. Mitrea, *Descoperirile arheologice de la Oituz (jud. Bacău)*, în „Carpica", II, 1969, p. 309—321.

[29] I. Mitrea, *Aşezarea prefeudală de la Onceşti (jud. Bacău)*, în „Carpica", V, 1971, p. 271—285.

[30] I. Mitrea, *Aşezarea prefeudală de la Izvoare — Bahna (II). Contribuţii la arheologia epocii de formare a poporului român*, în „Carpica", X, 1978, p. 205—230.

[31] V. Spinei şi D. Monah, *Aşezarea prefeudală de la Brăşăuţi*, în *Mem Ant*, II, 1970, p. 373—376.

[32] A. Niţu şi D. Teodor, *Şantierul arheologic Spinoasa*, în *MCA*, V, 1959, p. 485—491 ; A. Niţu, D. Teodor şi Em. Zaharia, *Şantierul Spinoasa — Erbiceni*, în *MCA*, VI, 1959, p. 531—537 ; D. Gh. Teodor şi Em. Zaharia, *Şantierul arheologic Spinoasa — Erbiceni*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 35—38.

[33] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratorii, *Şantierul Hlincea — Iaşi*, în *SCIV*, 1—2/IV, 1953, p. 312—313 ; idem, în *SCIV*, 1—2/V, 1954, p. 233—239 ; idem, în *SCIV*, 3—4/VI, 1955, p. 687—693.

[34] I. Ioniţă şi V. Spinei, *Aşezarea prefeudală târzie de la Băiceni — Silişte*, în *AM*, VII, 1972, p. 307—323.

[35] Al. Alexandrescu şi Şt. Olteanu, *Şantierul arheologic Suceava — Sectorul Oraş*, în *MCA*, V, 1959, p. 607 ; T. Martinovici şi Şt. Olteanu, *Şantierul arheologic Suceava*, în *MCA*, VI, 1969, p. 687—692.

[36] D. Gh. Teodor şi I. Mitrea, *Cercetări arheologice în aşezarea de la Lozna — Dorohoi*, în *AM*, IV, 1966, p. 279—290 ; D. Gh. Teodor, *Cercetări în aşezarea din secolul VIII de la Lozna — Străteni, jud. Botoşani*, în „Materiale şi cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte", Tulcea, 1980, p. 454—461.

[37] I. Glodariu, Fl. Costea şi I. Ciupe, *Comana de Jos. Aşezările de epocă dacică şi prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980, p. 69—97.

[38] Z. Székely, *Aşezarea prefeudală de la Sălaşuri*, în „Marisia", V, 1975, p. 71—81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ian [39] (jud. Covasna), Simoneşti [40] (jud. Harghita), Ţaga [41] (jud. Cluj), Alba-Iulia [42] şi Cicău [43] (jud. Alba), Gornea [44] şi Moldova Veche [45] (jud. Caraş-Severin), în Transilvania şi Banat, prin intermediul cărora a fost posibilă obţinerea datelor necesare privind cunoaşterea tipului de locuinţă şi cuptor, ocupaţiile principale ale locuitorilor, tipurile ceramice, de unelte şi de obiecte de podoabă şi cult, care alcătuiesc în totalitatea lor conţinutul culturii materiale din perioada respectivă. La acestea pot fi adăugate descoperirile întîmplătoare de tezaure de obiecte de podoabă sau monede, precum şi depozitele de unelte şi arme, toate cu o valoare istorică deosebită. Amintim aici spre exemplificare depozitele de la Dragosloveni [46], Cîmpineanca [47], Budeşti [48] şi Răstoaca [49] (jud. Vrancea), Gîrbovăţ [50] (jud. Galaţi), Curcani [51] şi Radovanu [52] (jud. Ilfov), Bîrlogu [53] (jud. Argeş) şi a tezaurelor de la Răducăneni [54] (jud. Iaşi), Cleja [55] (jud. Bacău), Dolheşti [56] (jud. Iaşi) sau Sînnicolaul Mare [57] (jud. Arad).

O însemnată parte din descoperirile menţionate au beneficiat de o corectă valorificare ştiinţifică, altele dintre care unele încă inedite, necesită o grabnică publicare exhaustivă în vederea elucidării unor aspecte de ordin economic, social, cultural şi cronologic de cea mai mare importanţă. În această ultimă categorie se află de exemplu şi unele din amintitele depozite de unelte datînd din secolele IX—XI e.n. care, deşi în bună parte publicate, ridică încă o serie de probleme de interpretare istorică, încadrare cronologică şi culturală, fără de care nu poate fi posibilă cunoaşterea temeinică a structurii interne a obştii săteşti vechi româneşti din această vreme [58].

---

[39] Z. Székely, *Săpăturile executate de muzeul din Sf. Gheorghe (1976—1970)*, în *MCA*, X, 1973, p. 221—223.

[40] *Ibidem.*

[41] M. Rusu, *Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia romanică din Transilvania (sec. VI—X)*, în „Apulum", IX, 1971, p. 721 ; idem, *Transilvania şi Banatul în secolele VI—IX*, în „Banatica", IV, 1977, p. 187, 204.

[42] I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în raionul Alba-Iulia*, în *MCA*, IV, 1957, p. 349, 351—353.

[43] J. Winkler, M. Takács şi Gh. Păiuş, *Aşezarea prefeudală de la Cicău, jud. Alba*, în *AMN*, XV, 1978, p.2 63—272.

[44] I. Uzum, *Bordeie prefeudale descoperite la Gorneo (jud. Caras-Severin*, în „Crisia", IV, 1974, p. 39—46.

[45] I. Uzum, *Consideraţii istorico-arheologice cu privire la aşezările autohtone din Clisura Dunării între secolele VI—XIV*, în „Drobeta", IV, 1980, p. 125—138.

[46] M. Comşa şi Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (jud. Vrancea)*, în *SCIV*, 3/20, 1969, p. 425—435.

[47] I. Mitrea, *op. cit., in „Studii şi comunicări"*, I, Focşani, 1978, p. 53—59.

[48] V. Neamţu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1975.

[49] A. Paragină, *Un nou depozit de arme şi unelte din feudalismul timpuriu descoperit pe teritoriul judeţului Vrancea*, în „Studii şi comunicări", I. Focşani, 1978, p. 41—43.

[50] Descoperit de A. C. Florescu, cu prilejul săpăturilor întreprinse în 1967—1970.

[51] M. Comşa şi G. Deculescu, *Un depozit de unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperit la Curcani (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, 3/23, 1972, p. 469—472.

[52] M. Comşa şi El. Gheannopoulos, *Unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, 4/20, 1969, p 617—621.

[53] I. Nania, *op. cit.*, în „Studii şi comunicări", 2, Piteşti, 1969, p. 117—131.

[54] D. Gh. Teodor, *Tezaurul de la Răducăneni — Iaşi*, în *SCIVA*, 3/31, 1980, p. 403—422.

[55] I. Dimian, *Citeva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R. P. România*, în *SCN*, I, 1957, p. 198—199.

[56] C. Moisil, *Monede şi tezaure din România*, în *BSNR*, 10, 1913, p 63 ; idem, în *BSNR*, 15, 1920, p. 78—79.

[57] R. Florescu şi I. Miclea, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, Bucureşti, 1979, p. 57—84, pl. 143—225.

[58] Şt. Olteanu, *Structuri teritorial-politice româneşti în spaţiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII—XI*, în *RdI*, 2/32, 1979, p. 285—307 ; Eug. Zaharia, *Rolul istoric*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se mai cuvine, de asemenea, subliniat şi faptul că cercetarea arheologică a aşezărilor din perioada secolelor VIII—XI a fost în unele regiuni ale ţării deosebit de intensă şi, prin urmare, pentru aceste teritorii a fost posibilă acumularea unor numeroase date, concomitent cu înregistrarea unor preţioase observaţii stratigrafice. Acestea au putut contribui la o serie de precizări de ordin cronologic, absolut indispensabile încadrării în timp a descoperirilor sau a atribuirii lor culturale, dar şi pentru precizarea unor etape definitorii din evoluţia civilizaţiei locale din perioada respectivă. Din acest punct de vedere, teritoriul de la est de Carpaţi se află, după părerea noastră, într-o situaţie cu totul aparte. Cele circa 800 de puncte arheologice datînd din perioada secolelor VIII—XI e. n., cunoscute prin intermediul unor intense, îndelungate şi judicios orientate cercetări de teren [59] oferă, în comparaţie cu restul ţării de pildă, posibilităţi mult mai mari de a cunoaşte temeinic situaţia etno-demografică în toate formele de relief ale acestui spaţiu geografic. Pe lîngă cercetările de suprafaţă, trebuie luate în considerare şi cele peste 40 de săpături ample sau sondaje arheologice întreprinse în Moldova în obiective datînd din această vreme. Unele dintre acestea, deja amintite, ca acelea de la Spinoasa, Oituz, Izvoare-Bahna, Dodeşti, Băiceni sau Suceava-Drumul naţional, conţin mai multe orizonturi culturale, bine determinate stratigrafic şi cronologic, pe baza cărora s-a şi putut delimita etapele evoluţiei civilizaţiei vechi româneşti din teritoriile de la est de Carpaţi, aducîndu-se totodată noi şi convingătoare argumente pentru continuitatea autohtonilor într-o epocă şi dintr-un teritoriu deosebit de zbuciumate din punct de vedere politic.

În schimb, în alte regiuni ale României, ca de exemplu în unele părţi din Muntenia sau Banat şi chiar în unele zone din Transilvania (Apuseni, Maramureş) etapele din evoluţia culturii materiale specifică secolelor VIII—XI e.n. sînt insuficient determinate, aceasta fiind consecinţa cercetărilor puţin numeroase şi de mai mică amploare ce s-au întreprins în ultimele decenii în obiective datînd din epoca respectivă. Sînt de exemplu zone întregi în Muntenia, Oltenia sau Transilvania în care nu au fost de loc cercetate sistematic, prin săpături de mai mare amploare, aşezări din secolele VII—VIII sau din secolele VIII—IX, efectuîndu-se doar în cîteva locuri mici sondaje arheologice cu rezultate încă modeste. Evident, referitor la aceste regiuni, este lesne de înţeles că datele recoltate pînă acum sînt cu totul insuficiente pentru a putea fi elucidate realităţile istorice din vremea amintită.

Contribuţii importante la cunoaşterea civilizaţiei secolelor VIII—XI din spaţiul carpato-dunubiano-pontic au dus şi cercetările efectuate în aşezările fortificate aparţinînd acestei epoci, atît cele construite de autohtoni şi întărite cu valuri, palisade şi şanţuri, cît şi acelea de factură bizantină, apărate cu ziduri construite din piatră sau cărămidă. În această direcţie s-au obţinut date valoroase prin cercetările întreprinse la Biharea [60], Dabîca [61], Cluj-Napoca [62], Şirioara [63], Moldoveneşti [64], Moreşti [65],

---

ai obştilor săteşti. Contribuţie la cunoaşterea istoriei românilor în mileniul I. Închinat tărănimii române, în *AMM*, II, 1980, p. 133—154.

[59] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970; Al. Păunescu, P. Şadurschi şi V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, vol. I, Bucureşti, 1976; Gh. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, Bucureşti, 1980. La acestea se mai adaugă alte cîteva sute de descoperiri încă inedite.

[60] M. Rusu, *Contribuţii arheologice la istoricul cetăţii Biharea*, în *AIIAC*, III, 1960, p. 7—24.

[61] Şt. Pascu, M. Rusu, N. Edroiu, P. Gyulai, V. Wollmann şi Şt. Matei, *Cetatea Dăbîca*, în *AMN*, V, 1968, p. 153—198.

[62] P. Iambor şi Şt. Matei, *Cetatea feudală timpurie de la Cluj — Mănăştur*, în *AIIAC*, XVIII, 1975, p. 291—304; idem, *Incinta fortificată de la Cluj — Mănăştur (sec. IX—XIV)*, în *AMN*, XVI, 1979, p. 599—619.

[63] M. Rusu şi Şt. Dănilă, *Cetatea feudală timpurie de la Şirioara*, în „File de istorie", II, Bistriţa, 1972, p. 47—64.

[64] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei (sec. IV—XIII)*, Bucureşti, 1958, p. 48—60, 132—145; idem, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 49—70, 112—137.

[65] K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1979, p. 72—88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vladimirescu [66], Moigrad [67], Alba-Iulia [68], Sînmiclăuş [69], Blandiana [70] şi Pescari [71] în Transilvania şi Banat, Fundu Herţii [72], Tudora [73] şi Dersca [74] în Moldova, Slon [75] în Muntenia, precum şi la Dinogeţia [76], Nufărul [77], Capidava [78], Păcuiul lui Soare [79] şi altele în Dobrogea. Prin intermediul acestor cercetări s-au putut aduna date noi de o mare valoare ştiinţifică, privind mai ales sistemul de apărare folosit de populaţia autohtonă şi de bizantini. Semnificaţia aparte vizînd cauzele directe şi indirecte ale construirii acestor cetăţi de pămînt, precum şi căile şi mijloacele prin care ele au fost realizate, funcţia socială, economică şi politică, atribuirea etnică a unora dintre ele, ca şi durata lor în timp, constituie probleme de o mare actualitate care, cu toată zestrea de date pe care le avem acum la dispoziţie, se cer încă studiate şi aprofundate. Aceasta va putea fi posibilă, ca şi în cazul aşezărilor deschise, numai printr-o cercetare temeinică şi exhaustivă a unor astfel de cetăţui, cu atît mai mult cu cît dintre zecile de obiective aparţinînd perioadei secolelor VIII—XI fie aşezări deschise, fie aşezări fortificate, au fost săpate în întregime sau aproape în întregime doar cîteva.

Alături de aşezări, o tot atît de mare importanţă pentru perioada în discuţie o prezintă necropolele. După cum se ştie, datele rezultate din investigarea lor contribuie atît la cunoaşterea conţinutului culturii materiale vechi româneşti, cît mai ales la relevarea unor aspecte din sfera suprastructurii. Ca şi în cazul aşezărilor, numărul necropolelor cunoscute şi amploarea cu care au fost investigate variază de la o regiune la alta a ţării, creînd uneori sensibile decalaje între posibilităţile de abordare a unei largi şi complexe problematici în legătură cu ritul şi ritualul de înmormîntare, atribuire etnică etc. Pînă în prezent, cel mai mare număr de necropole şi care conţin şi cele mai multe morminte au fost identificate în Transilvania şi Dobrogea, unde se cunosc 18 şi respectiv 12 astfel de obiective, în timp ce în restul ţării sînt atestate în total doar 12. Dintre cele mai importante necropole aparţinînd acestei epoci amintim pe acele de la Blandiana [80], Cicău [81] şi Turdaş [82]

---

[66] M. Zdroba şi M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac şi Vladimirescu (Raport preliminar)*, în „Ziridava", VI, 1976, p. 50—69; idem, *Noi contribuţii privind cetatea de pămînt de la Vladimirescu*, în „Ziridava", VIII, 1977, p. 17—28; idem, *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu*, în „Ziridava", XI, 1979, p. 181—193.

[67] M. Rusu, *Cetatea Moigrad şi Porţile Mureşului*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 265—274.

[68] K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad—Alba Iulia*, în *SCIV*, 3—4/5, 1954, p. 486—498.

[69] Gh. Anghel şi M. Blăjan, *Sondajul de salvare de la Sînmiclăuş (jud. Alba)*, în „Apulum", XII, 1974, p. 319—328.

[70] K. Horedt, *Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăştie, am Ausgang des Jahrtausends u Z*, în „Dacia", N. S., X, 1966, p. 261—289.

[71] St. Matei şi I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în „Banatica", II, 1973, p. 141—155.

[72] M. Petrescu-Dîmboviţa, D. Gh. Teodor şi V. Spinei, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din Horodiştea de la Fundu-Herţii (jud. Botoşani)*, în „Din trecutul judeţului Botoşani", I, Botoşani, 1974, p. 79—98.

[73] D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice din secolele VI—XI în judeţul Botoşani*, în „Din trecutul judeţului Botoşani", Botoşani, 1974, p. 101—104.

[74] *Ibidem*.

[75] M. Comşa, *op. cit.*, în „Dacia", N. S., XXII, 1978, p. 303—318.

[76] Gh. Ştefan şi colaboratorii, *op. cit.*, Bucureşti, 1967.

[77] S. Baraschi şi N. Moghior, *Sondajele de la Nufărul-Iliganii de Jos (jud. Tulcea)*, în *SMMIM*, 12, 1979, p. 186—190.

[78] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *op. cit.*, Bucureşti, 1958.

[79] P. Diaconu şi D. Vîlceanu, *op. cit.*

[80] K. Horedt, *op. cit.*, în „Dacia", X, N. S., 1966, p. 261—290.

[81] I. Winkler, M. Takács şi Gh. Păiuş, *Necropola avară de la Cicău* în *AMN*, XIV, 1977, p. 269—283.

[82] I. Hica şi M. Blăjan, *Un cimitir de incineraţie din sec. VIII de la Turdaş (jud. Alba)*, în *AMN*, X, 1973, p. 641—652.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(jud. Alba), Ciumbrud [83], Mediaş [84], Guşteriţa [85], Ocna Sibiului [86] şi Bratei [87] (jud. Sibiu), Vîrşand [88] (jud. Arad), în Transilvania şi Banat, Izvoru [89] şi Frăţeşti [90] (jud. Giurgiu), Sultana [91] (jud. Călăraşi), Păuleasca [92] (jud. Teleorman), Chişcani [93] (jud. Brăila), Obîrşia Nouă [94] (jud. Olt), în Muntenia şi Oltenia, Serdaru-Şendreni [95] şi Stoicani [96] (jud. Galaţi), Cordeni [97] şi Arsura [98] (jud. Vaslui) în Moldova, Nalbant [99] (jud. Tulcea), Histria [100], Castelu [101] şi Satu Nou [102] (jud. Constanţa), în Dobrogea [103]. După părerea noastră, repartiţia lor teritorială este cu totul întîmplătoare şi nu consecinţa intensităţii cu care au fost întreprinse cercetările de suprafaţă sau sistematice în regiunile respective. Cercetarea integrală şi publicarea exhaustivă a rezultatelor în cazul unor astfel de obiective arheologice rămîne, de asemenea, un deziderat, ca şi pentru aşezările deschise sau fortificate. Ni se pare totuşi oportun de semnalat că încercările de a preciza evoluţia ritului şi ritualului folosit în decursul timpului, fenomenul generalizării înhumaţiei, determinarea caracterului creştin autohton al unor înmormîntări izolate sau chiar al unor necropole, cauzele şi durata biritualismului, determinarea caracterului etno-cultural al cimitirelor de incineraţie şi altele, cu toate contribuţiile aduse în ultimii ani, constituie în continuare principalele probleme de rezolvat în această direcţie.

---

[83] A. Dankanits şi I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud*, în *MCA*, VI, 1959, p. 605—612.

[84] K. Horedt, *Un cimitir din secolul IX—X e.n. la Mediaş*, în *SUBB*, s. Historia, 2, Cluj, 1965, p. 7—23.

[85] Th. Nägler, *Vorbericht über die Untersuchungen im Hammersdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", 14, 1971, p. 63—73.

[86] D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, în *Omagiul lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1955, p. 153—158; D. Nicolaescu-Plopşor şi W. Wolschi, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România*, Bucureşti, 1975, p. 165—248.

[87] Eug. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977.

[88] D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *MCA*, II 1956, p. 128—152.

[89] B. Mitrea, *Contribuţii la problema formării poporului român: necropola din secolul al VIII-lea de la Izvorul Giurgiu*, în „Ilfov — File de istorie", Bucureşti, 1978, p. 105—110.

[90] S. Dolinescu-Ferche şi M. Ionescu, *La nécropole birituelle du VIII-e siècle à Frăteşti-Giurgiu*, în „Dacia", N. S., XIV, 1970, p. 419—430.

[91] B. Mitrea, *La céramique jaune de haute époque féodale de la nécropole de Sultana (dép. d'Ilfov)*, în „Dacia", N. S., XVII, 1973, p. 343—349.

[92] M. Comşa şi Gh. Bichir, *Date preliminare cu privire la necropola de la Păuleasca*, în *SCIV*, 3/24, 1973, p. 317—319.

[93] N. Harţuche, F. Atanasiu şi I. Broscăţeanu, *Necropola de incineraţie feudală timpurie de la Chişcani Sat-Brăila*, în „Danubius", I, Galaţi, 1967, p. 137—178.

[94] O. Toropu şi O. Stoica, *La nécropole préféodale d'Obîrşia-Olt (Note préliminaire)*, în „Dacia", N. S., XVI, 1972, p. 163—188.

[95] N. Velichi, *Necropola şi altarul votiv de la Serdaru (Şendreni)*, în *BCMI*, V, 1912, p. 1912, p. 120—122 şi fig. de la p. 121.

[96] M. Petrescu-Dîmboviţa şi M. Dinu, *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galaţi)*, în *SCIVA*, 1/25, 1974, p. 91—95.

[97] D. Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Cordeni, jud. Vaslui*, în *MCA*, IX, 1975, p. 325—326.

[98] D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iaşi 1978, p. 107—108.

[99] G. Simion, *Necropola feudală timpurie de la Nalbant (judeţul Tulcea)*, în „Peuce", II, 1971, p. 221—247.

[100] Vl. Zirra, *Dvuobrjadobyi mogil'nik rannefeodal'noi epohi v Kapul Viilor-Istria*, în „Dacia", N. S., VII, 1963, p. 355—412.

[101] M. Comşa, A. Rădulescu şi N. Harţuchi, *Necropola de incineraţie de la Castelu*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 649—658.

[102] B. Mitrea şi N. Anghelescu, *Săpăturile de la Satu-Nou*, în *MCA*, VI, 1959, p. 579—591.

[103] S. Baraschi, *Observaţii asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea*, în *SCIVA*, 3/28, 1977, p. 403—416.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din cele prezentate mai sus reiese cu destulă claritate, că, beneficiindu-se de cercetările arheologice efectuate şi prin coroborarea cu datele izvoarelor istorice ale vremii, s-a putut înţelege în ansamblul ei istoria atît de bogată în evenimente petrecută pe aceste meleaguri în veacurile VIII—XI. Aşa cum am menţionat, pornindu-se de la datele arheologice s-au încercat şi o serie de precizări de ordin cronologic şi cultural pentru principalele etape parcurse în evoluţia ei de către civilizaţia veche românească, evidenţiindu-se cu diferite prilejuri caracterul ei străvechi, local şi romanic, consecinţă a unei neîntrerupte continuităţi, a unei puternice dezvoltări social-economice şi a relaţiilor multiple şi permanente cu romanitatea bizantină. În felul acesta, au putut fi definite aspecte de cultură materială specifice etapelor de timp parcurse, toate dezvoltate din fondul comun romanic tîrziu şi ilustrate prin faciesuri regionale ca acelea de tip *Bratei* [104] în Transilvania, *Costişa — Botoşana* [105] în Moldova sau *Cireşanu—Ipoteşti—Gindeşti* [106] în Muntenia şi Oltenia din secolele V—VII e.n., subliniindu-se astfel caracterul unitar al întregii civilizaţii româneşti din veacurile VIII—XI e.n. Aspectele de civilizaţie de tipul celor identificate în numeroase localităţi, deja amintite Bezid, Sălaşuri, Comana de Jos, Lozna, Dodeşti, Izvoare — Bahna, Suceava — Drumul Naţional, Tîrgşor, Izvorul, Radovanu sau Nalbant din secolele VIII—IX sau ca acelea atestate la Dridu, Bucov, Capidava, Dinogeţia, Epureni, Şendreni, Bîrlăleşti, Dabîca, Alba Iulia, Blandiana, Ciumbud, Biharea şi altele, datînd din veacurile X—XI, sînt în general bine determinate, dar problema esenţială rămîne în continuare insuficienta cunoaştere a densităţii lor geografice în anumite forme de relief. Nu trebuie omis faptul că, în pofida rezultatelor la care s-a ajuns, fără îndoială unele deosebit de importante, arheologia românească se confruntă la ora actuală şi cu unele nerealizări, izvorîte mai curînd din deficienţe organizatorice decît din lipsă de mijloace specifice de investigaţie sau de specialişti.

După cum am mai amintit, sînt regiuni întregi din cadrul spaţiului carpato-dunărean în care cercetările arheologice pentru această epocă fie că lipsesc, fie că sînt abia la început, ca să nu mai vorbim de faptul că asistăm uneori la explorarea unor obiective doar parţial şi adesea numai în funcţie de anumite necesităţi de ordin muzeeal, actualmente aflîndu-ne în situaţia de a nu avea cercetate aboslut în întregime decît aşezările menţionate deja, de la Fundu-Herţii, Dodeşti, în Moldova şi Comana de Jos în Transilvania sau necropolele de la Izvorul din Muntenia, Bratei şi Ocna Sibiului în Transilvania sau aceea de la Castelul din Dobrogea. Desigur situaţia aceasta se repercutează direct în cercetările ce se întreprind pentru precizarea structurii social-economice a comunităţilor săteşti vechi româneşti din vremea respectivă, după cum rezultă evident şi din studiile care au încercat să abordeze o astfel de tematică. În acest context este de semnalat că încercările din ultimul timp (încă destul de timide) de a orienta cercetările arheologice către investigarea unor microregiuni ar putea constitui un pas înainte, a cărui dezvoltare desigur, ar fi menită să ofere un spor substanţial de informaţii referitoare la structura internă a obştii săteşti, agricole locale, destul de puţin cunoscută încă. În această direcţie ar fi deosebit de important de precizat, prin investigarea integrală a cît mai multe obiective arheologice, cauzele apariţiei şi dispariţiei locuinţelor de suprafaţă, criteriul organizării locuinţelor bordei în cadrul aşezărilor, limita vetrelor de sat şi a loturilor comune şi individuale, zonele de pendulare a satelor în cadrul microregiunilor, constituirea şi evoluţia centrelor meşteşugăreşti, aria de răspîndire a produselor lor şi altele. Totodată, studierea structurii interne a obştilor săteşti vechi româneşti şi precizarea elementelor esenţiale care le caracterizează, ar facilita înţelegerea pe un plan şi mai larg a procesului de asimilare a diferitelor grupuri de migratori, proces etnic care s-a putut desfăşura în sensul cunoscut şi datorită stadiului avansat în care se afla dezvoltarea forţelor de producţie autohtone şi evoluţia relaţiilor de ordin social-economic.

---

[104] Eug. Zaharia, *op. cit.*, în „Dacia", N. S., XV, 1971, p. 269—287.

[105] D Gh. Teodor, *La population autochtone dans la région Est-Karpatique de la Roumanie pendant les V-e—X-e siècles de n. è.*, în „Actes du VII-e Conges International de Sciences Préhistoriques et Protohistorique — Prague 1966", vol. II, Praga 1971, p. 1117—1120.

[106] V. Teodorescu, *Despre cultura Ipoteşti-Cîndeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploieşti)*, în *SCIV*, 4/15, 1964, p. 485—499; idem, *O nouă cultură arheologică recent precizată în ţara noastră — cultura Ipoteşti-Cîndeşti*, în „Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie", vol. II, Bucureşti, 1971, p. 104—130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot pe această cale pot fi întreprinse, cu rezultatele dorite, cercetări de amploare care să elucideze şi mai bine epoca de încheiere a procesului de formare a poporului român, acceptată în linii generale în limitele secolelor VIII—IX e.n. [107], evidenţiind în acest proces şi rolul deosebit pe care l-a avut continuu relaţiile diverse cu Bizanţul, ca şi influenţele pozitive pe care civilizaţia sa le-a manifestat constant şi plenar aici timp de aproape un mileniu [108].

În realizarea unor sinteze care să contribuie eficient la clarificarea, fie chiar şi parţială, a unora din chestiunile menţionate mai sus, un serios impediment îl constituie lipsa unor repertorii pe culturi, secole sau zone geografice mai mari (provincii istorice, în speţă), cele limitate la teritoriile judeţelor fiind încă în curs de elaborare şi încă departe, chiar realizate, de a putea oferi concluziile de care este nevoie pentru dinamica satelor din secolele VIII—XI e.n. Datorită numărului foarte mare de descoperiri, pare posibil de realizat repertorii pentru veacurile V—XI doar în Moldova, cu certitudinea că astfel se va putea preciza în mod real densitatea de locuire în diversele forme de relief şi că vor fi pe deplin înţelese anumite aspecte de ordin social-economic şi cultural de cea mai mare importanţă, nu numai pentru această parte a ţării ci, fără îndoială şi pentru celelalte regiuni ale spaţiului carpato-dunăreano-pontic.

Lipsa unor studii ample şi documentate mai numeroase, care să prezinte evoluţia ceramicii, a uneltelor şi a obiectelor de podoabă, a tipurilor de aşezări, de locuinţe, cuptoare şi anexe gospodăreşti etc. de pe întreg cuprinsul României, sau măcar din unele vechi provincii istorice, invită nu numai la meditaţii, ci mai ales la o analiză aprofundată a rezultatelor de pînă acum şi la valorificarea lor exhaustivă şi imediată.

De asemenea, continuarea cercetărilor în scopul departajării vestigiilor vechi româneşti de acelea aparţinînd unor migratori, în vederea înţelegerii şi definirii exacte a procesului de coabitare şi de asimilare, aşa cum am mai amintit, este absolut necesară şi pentru a se evidenţia caracterul relaţiilor cu regiunile din vecinătate sau a se sublinia superioritatea culturii materiale şi spirituale autohtone, izvorîtă din vechimea şi trăinicia civilizaţiei daco-romane şi cristalizată apoi prin legăturile multiple şi permanente cu Bizanţul.

Cercetările viitoare, judicios orientate către elucidarea unora dintre chestiunile menţionate, realizarea unor investigaţii de amploare pentru cercetarea unor microregiuni, o mai strînsă coroborare a datelor arheologice cu acelea lingvistice, antropologice şi etnologice, folosirea posibilităţilor pe care le oferă ştiinţele naturii pentru precizări de ordin cronologic etc., constituie căi sigure pentru împlinirea deziderateIor enunţate. Împlinirea lor poate fi realizată însă plenar numai prin efortul comun, prin pasiunea şi competenţa specialiştilor chemaţi să înlăture vălul de necunoaştere de pe una din cele mai tulburătoare, mai puţin cunoscute, dar şi una din cele mai interesante perioade din istoria veche a României.

QUELQUES PRÉCISIONS CONCERNANT LES VIII—XI-e SIÈCLES DE NOTRE ÈRE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'auteur souligne l'importance qu'ont, pour l'histoire de la Roumanie, les VIII—XI-e siècles de notre ère, période où s'achève la formation du peuple et de la langue roumaine (VIII-e siècle) et, en même temps, apparaissent les signes du Haut Moyen Âge.

On met en évidence la valeur des recherches archéologiques, ayant offert un grand nombre d'informations nouvelles qui ont fait connaître certains aspects importants d'ordre économique, social et culturel des VIII—XI-e siècles. A ce propos, on rappelle les principales fouilles archéologiques entreprises en habitats ouverts, en habitats fortifiés ou nécropoles de cette époque historique. On constate que, par l'intermédiaire des recherches archéologiques effectuées, on a pu bien préciser le type d'habitat, d'habitation, de fourneau, connaître la culture matérielle et spirituelle de la vieille population roumaine, ainsi que les éléments

[107] D. Gh. Teodor, *Unele consideraţii privind încheierea procesului de formare a poporului român*, în *AM*, IX, 1980, p. 76—83.

[108] D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V—XI e. n*, Iaşi, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culturels véhiculés dans cés régions par les migrateurs qui ont pénétré temporairement dans l'espace carpato-danubien-pontique.

L'auteur montre qu'il faut, malgré la richesse des données obtenues, continuer d'orienter les recherches archéologiques surtout dans des microrégions, afin d'obtenir des données nouvelles et concluantes, concernant surtout la structure interne des vieilles communautés villageoises agricoles roumaines, de toutes les formes de relief du pays.

On remarque aussi la nécessité de constituer d'amples répertoires spéciaux, où l'on présente systématiquement et chronologiquement, suivant les cultures archéologiques, les découvertes d'outils, d'objets de parure, de céramique, d'importations, ainsi que les types d'habitats, d'habitations et de fourneaux de toutes les grandes provinces historiques roumaines.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DRUMURI COMERCIALE ÎN EUROPA CENTRALĂ ŞI SUD-ESTICĂ ŞI ÎNSEMNĂTATEA LOR POLITICĂ (SECOLELE XIV—XVI)

DE

SERGIU IOSIPESCU

În memoria lui Ioan I. Nistor

Repartiţia geografică a resurselor şi condiţiile comunicaţiilor interumane au continuat şi în Evul Mediu să aibă un rol determinant în evoluţia comerţului ; de aici — şi pînă la descoperirea unor noi surse ale mărfurilor căutate — stabilitatea unor itinerarii, precum acele drumuri ale sării sau metalelor. Acestea sînt sesizabile şi prin metodele auxiliare arheologiei şi istoriei medievale, pornind de la izvoarele diplomatice şi cartografierea informaţiilor acestora, comparînd rezultatele obţinute cu aerofotogramele şi cercetările de teren. Dar deosebirea tehnicii de construcţie a drumurilor antichităţii clasice, romane, faţă de aceea medievală — reţeaua căilor pavate nu-şi are începuturile decît în secolul al XVIII-lea [1] — permite nu atît evidenţierea vreunei suprafeţe *amenajate* de rulare, cît limitele domeniilor şi ale culturilor, dispunerea aşezărilor şi a fortificaţiilor în raport cu tranzitul. În privinţa frecvenţei aşezărilor, studierea cartogramelor întocmite pe temeiul informaţiilor documentelor interne [2] prezintă un deosebit interes. Spre a lua un singur exemplu, plecînd de la constatarea generală că satele se ţineau la o distanţă „respectuoasă" de căile de comunicaţie [3], cartografierea aşezărilor dispărute dintre Carpaţi, Olt şi Dunăre [4] relevă exis-

[1] *Histoire générale des techniques*, publiée sous la direction de Maurice Daumas, tome III, L'Expansion du machinisme, Paris, 1968, p. 255—256.

[2] Studii generale recente acoperind întregul spaţiul în discuţie aici — de felul renumitei, la vremea sa, opere a lui Joachim Lelewel, *Géographie du moyen âge*, I—IV, Bruxelles, 1852—1857, — lipsesc, astfel necesitatea impune recurgerea la sinteze regionale. Lucrările fundamentale pentru principatele române extracarpatice, Ion Donat, *Aşezările omeneşti din Ţara Românească în secolele XIV—XIX* şi Alexandru Gonţa, *Satul moldovenesc medieval*, sînt, din păcate, inedite ; vezi, totuşi, Ion Donat, *Aşezările omeneşti din Ţara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii", an. IX, nr. 6, 1956, p. 75—95 şi Laetitia Lăzărescu, *Numărul localităţilor vechi din judeţul Iaşi constatate documentar între anii 1400—1504*, în „Studii", an. I, ianuarie—martie 1948, p. 207—229. Pentru ţările Coroanei Sfîntului Ştefan, îşi păstrează încă valoarea opera lui Dezsö Csánki, *Magyarország történeti földrajza a hunyadiak korában*, vol. I—III, V, Budapest, 1890, 1894, 1913 (din păcate fără cartograme) ; mai recent György Györffy, *Az Árpád-kori magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1966 (literele A—C) ; în plus, pentru Transilvania este de mare utilitate lucrarea lui Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I—II, Bucureşti, 1967—1968.

[3] Laetitia Lăzărescu, *op. cit.*, p. 210.

[4] Ion Donat, *op. cit.*, p. 84—87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tența aici, în secolele XIV—XVI [5], a unui drum sud-vest-nord-est, de la vadul Nicopole—Turnu spre Brăila. Desigur, rezultate concludente pot proveni din prelucrarea și interpretarea materialului arheologic însuși, în mod deosebit a tezaurelor monetare [6], capabile să reflecte extinderea marilor trasee comerciale și, relativ, intensitatea schimburilor.

*

Într-o analiză globală, putem atribui, fără îndoială, comerțului din secolele XIV—XVI definiția sugestivă a lui Pierre Chaunu (referitoare mai ales la expansiunea europeană) · etapă în procesul plurimilenar al „dezanclavării", de „trecere a unui plural la singular" [7]. Rămîne, însă, de stabilit ponderea specifică a comerțului și a enclavelor în procesul de închegare a unor structuri umane mai largi. De la constatările cuminți ale lui Vidal de la Blache, părintele istoriei geografice — preferăm acest termen (istorie geografică) în locul formelor hibride: antropogeografie, geo-istorie, geopolitică — prin afirmațiile peremptorii ale școlii germane de la începutul secolului al XX-lea (Friedrich Ratzel) s-a ajuns la formula rolului politic al drumurilor („des routes génératrices ou conservatrices d'Etats et d'empires") [8]. Ulterior, Jacques Pirenne a insistat asupra rolului deplasării marilor căi de comerț în schimbarea structurilor economice [9], introducînd, astfel, în discuție temeiul definirii politice a drumurilor. Mai ales prin Ioan I. Nistor, Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu și Petre P. Panaitescu, aceasta a fost izvoditoare de noi direcții de cercetare în istoriografia românească din prima jumătate a secolului al XX-lea [10]; astfel, s-a studiat atent, pe baza surselor tot atunci publicate, rolul economico-politic al genovezilor în Marea Neagră și importanța acestuia asupra principatelor române [11], precum și drumul comercial al Poloniei către Pont [12], acesta din urmă aflat și în atenția deosebită a istoricilor polonezi [13]. Dezvoltarea tezei rolului politic al drumurilor apare pregnant în explicarea, și prin

[5] Constatarea trebuie să fie valabilă mai ales pentru a doua jumătate a secolului al XV-lea și în cel de-al XVI-lea, perioadă în care se încadrează majoritatea documentelor analizate de Ion Donat; de aici necesitatea unei confirmări a datelor.

[6] De la primele sinteze (Ledebur, 1840, pentru drumul de la Marea Baltică la Pont) s-a trecut la studii zonale. Pentru spațiul carpato-danubiano-pontic, C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-danubiană*, în *SCIV*, 3/XXIII, 1972; Octavian Iliescu, *Despre tezaurele monetare și viața economică în secolele XIII—XIV pe teritoriul țării noastre*, în „Studii", 3/V, 1952, p. 178—185 și numeroasele contribuții speciale ale aceluiași autor; o repertorizare a tuturor descoperirilor monetare, cu necesarele reprezentări cartografice, nu există pînă astăzi.

[7] Pierre Chaunu, *L'expansion européenne du XIII-e au XV-e siècle*, Paris, 1969 p. 55.

[8] Lucien Febvre, Lionel Bataillon, *La terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire*, Paris, 1922, p. 407.

[9] Jacques Pirenne, *Les grands courants de l'histoire*, vol. II, p. 241.

[10] Vezi, de pildă, Nicolae Iorga, *Drumuri vechi*, București, 1920, relevă importanța politică („s-a observat cu dreptate — și am spus-o mai de mult — că întemeierea principatelor noastre, întâi principatul Țării Românești la Argeș, pe la 1300, și pe urmă principatul Moldovei, la Baia, pe la 1360, a fost în legătură cu o arteră de comerț care trecea de la miază-noapte la miază-zi, sau mai bine cu cele trei ramificații ale ei care s-au diferențiat pe urmă, trecînd principatul muntean, pe lîngă una sau două altele care treceau prin Moldova" — p. 9) și economico-politică a drumurilor („toate războaiele pe care le-a cîștigat [este vorba de Ștefan cel Mare — n. ns.], n-ar fi putut să fie fără a se avea la îndemînă aurul și argintul ce venea de la acest izvor de bogăție, al negoțului care străbătea necontenit Moldova", „Țara Românească, neavînd debușeul la mare, n-a putut pune la dispoziția domnului mijloace așa de mari și principatul muntean a căzut foarte repede față de Moldova în secolul al XV-lea" — p. 14).

[11] O primă sinteză a lui G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă* (Universitatea din Iași. Studii de istorie generală, I), București, 1935; cea de-a doua — prin grija lui V. Laurent, — *La mer Noire des origines à la conquête ottomane*, München, 1969.

[12] P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la mer Noire au moyen âge*, în *RIR*, III, 1933, p. 172—193.

[13] Lucrările fundamentale ale lui Olgierd Górka, *Zagadnienie Czarnomorskie w polityce polskiego średniowiecza*, I, Warszawa, 1933 și M. Malowist, *Kaffa kolonia genuénska na Krymie i problem wschodni w latach 1453—1475*, Warszawa, 1947.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acesta, a dualismului politic românesc (1938, P. P. Panaitescu [14]); o reacţie — violentă şi ca expresie — împotriva acestei şcoli istoriografice se va datora lui Barbu T. Cîmpina [15]. Folosindu-se, în analiza rolului genovezilor, de izvoarele publicate mai ales de Gheorghe Brătianu, Barbu T. Cîmpina conchidea: „legătura lor cu economia Moldovei este absentă atît timp cît activitatea lor specifică se caracterizează tocmai prin organizarea unui circuit economic de mărfuri străine localizat printr-o simplă coincidenţă geografică pe teritoriul Moldovei şi străbătînd acest teritoriu fără a da naştere aici la vînzări sau cumpărări; între o asemenea activitate comercială şi modul de producţie local nu există, propriu vorbind, nici o atingere şi astfel dispare pînă şi prilejul vreunei temeinice înrîuriri reciproce", astfel neputîndu-se admite, „că drumurile comerciale, în existenţa lor materială ca simple şleauri, ar fi putut să fie creatoare de forme superioare de viaţă social-economică" [16]. Astfel, atacată în numele noii abordări a trecutului, la însăşi temelia ei economică, teza rolului politic al drumurilor a fost scoasă din discuţia istoriografiei române [17]. Reînnoirea bazei documentare, prin descoperirea sau editarea unor noi izvoare, introduse în deceniile 7 şi 8 în circuitul ştiinţific [18], permite, însă, o reformulare a chestiunii, în vederea unei noi cercetări cuprinzînd Europa centrală şi sud-estică.

•

Spre deosebire de Occidentul medieval, unde de la începutul secolului al XIV-lea viaţa economică poate fi treptat analizată sub raportul conjuncturii, prestatistic [19], în Europa centrală şi sud-estică evoluţia ei poate fi surprinsă mai cu seamă în structurile create. Marile drumuri comerciale constituie tocmai un tip de structură, la alcătuirea căreia contribuie factori geografici, economico-sociali, politici — fără ca prin această enumerare să fi stabilit şi o ierarhie.

Aria în discuţie aici o constituie istmul ponto-baltic şi prelungirea sa meridională, Peninsula Balcanică, arie pentru care Dunărea de mijloc şi inferioară constituie una din axele principale. Sistemul orografic — Alpii austrieci (din Niederösterreich, Steiermark, Carinthia) se continuă şi spre sud prin masivul Julisch, Karst, Kapela, Velebit pînă în Alpii Dinarici, de unde podişurile înalte, muntoase, ale Bosniei-Herţegovina şi Serbiei fac legătura cu lanţul Balcanilor, delimitaţi de masivele Carpaţilor prin apele Dunării [20] —, a determinat o împărţire pe zone, o compartimentare a Europei centrale şi răsăritene: la nord marea cîmpie polonă, bielorusă şi promontoriul baltic; de la paralela 51°, a oraşului Praga şi a Cracoviei, pînă la cea de 45°, a Zenggului şi a deltei Dunării, o zonă a marelui fluviu; la sud de paralela amintită ,de Alpii Dinarici şi de masivul Balcanilor [21], Peninsula Balcanică străbătută longitudinal de Pind şi Taigetzi pînă la extremitatea sudică, mediteraneană, capul Matapan. Zona centrală este la rîndu-i compartimentată: între Alpii orientali, Carpaţi şi Drava — cîmpia Panoniei, la vest — catena carpatică românească,

---

[14] *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate*, în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 131—148, în special p. 135—139.

[15] Mai ales studiul acestuia *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, I—II, în „Studii", 1/VI, 1953, p. 191—236 şi 3/VI, 1953, p. 79—119.

[16] *Ibidem*, în „Studii", 1/VI, 1953, p. 207—209; se adaugă stigmatul comerţului cu sclavi şi politic, înţelegerea cu otomanii, pentru a defini complet rolul genovezilor.

[17] *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, passim. Juxtapunerea celor două teze atenuate — Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV—XV*, Bucureşti, 1973, p. 183—184 — este o încercare de împăcare a ireconciliabilului.

[18] În acest sens, contribuţiile lui Robert-Henri Bautier, Gian Giacomo Musso, Geo Pistarino, Roberto S. Lopez, Freddy Thiriet, M. Balard, Gabriele Airaldi, B. Cvetkova, Şerban Papacostea, Octavian Iilescu, Petre Diaconu.

[19] Guy Fourquin, *Histoire économique de l'Occident médiéval*, seconde édition revue, Paris, 1971, p. 303

[20] *Grosser Volks-Atlas*, herausgegeben von Dr. Konrad Frenzel, Bielefeld und Leipzig, 1936; Elisée Reclus, *Nouvelle Géographie Universelle. La terre et les hommes, I. L'Europe méridionale*, nouvelle édition revue et corrigée, Paris, 1887, p. 14—15.

[21] Pierre George, *Esquisse sommaire des conditions géographiques du developpement des communications et des contactes de civilisations dans la partie orientale de l'Europe centrale*, în *Les fleuves et l'évolution des peuples*, Centre international de synthèse. Institut international d'Archéocivilisation, Paris, 1950, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

circulară, cu fațada ei pontică, simetrică în raport cu Dunărea maritimă. Trecerea din zona nordică în aceea centrală, dificilă între 16° și 25° longitudine estică din pricina masivelor Boemiei și Carpaților se poate realiza prin est — Galiția, Podolia, Moldova — sau la vest prin poarta de joasă altitudine (300 m), a Moraviei [22]. Din zona centrală, ieșirea spre bazinul mediteranean ce scaldă țărmurile Peninsulei Balcanice se poate face prin poarta Postojna (605 m altitudine) [23] către Adriatica, sau pe văile Velikăi Morava, apoi Vardarului sau Mariței spre mările Egee sau de Marmara. Acestea sînt posibilitățile, facilitățile geografice, desigur nedeterminante pentru tehnicile de transport medievale — pînă la un anumit punct cînd organizarea unui trafic susținut, folosind carele, va impune un minimum de amenajări rutiere — preferînd, adesea, drumurile pe culme, văilor [24]. Tot aici trebuie amintită însemnătatea pentru comunicațiile medievale a plaiurilor de la cumpenele apelor, la separarea bazinelor rîurilor și fluviilor, ocolind dificultățile traversării tuturor afluenților acestora.

Un bun cunoscător al descoperirii de către om a planetei, poate ultimul capabil să cuprindă totul în acest domeniu [25], Jules Verne, socotea că dacă pămîntul ar fi fost doar un uscat cunoașterea sa nu ar fi fost nici pe departe încheiată la sfîrșitul veacului trecut. Nimic nu poate, cred, ilustra mai bine însemnătatea transporturilor pe apă. Secolul al XIII-lea fusese deja marcat de introducerea rapidă a busolei și cîrmii cu etambou, precum și de folosirea, către sfîrșitul veacului, a hărților nautice, în paralel cu perfecționarea construcțiilor navale de tipul coggelor Mării Nordului și Balticii, a coccelor, galerelor cu rame și pînze din bazinul mediteranean [26]. Astfel, alături de o activă navigație fluvială, marinarii veacului al XIII-lea au trecut treptat de la cabotaj la marile croaziere în larg. Către anul 1300, Hansa [27] domina comerțul Mării Baltice; Kiel, Lübeck, Rostock, Stralsund, Stettin, Kolberg, Rügenwalde, Danzig, Königsberg, Polangen, Memel, Visby, Riga, Pernau, Reval, Narwa erau principalele ei orașe la țărm, după cum Frankfurt, Breslau pe Oder, Kulm, Thorn, Dobrzyn, Cracovia, pe Vistula, erau pe rîurile interioare, cîtă vreme la Novgorod, Pskov, Dünaburg, Ploczk, Witebsk, Kowno, „universi mercatores imperii Romani Gotlandiam frequentantes" aveau fie contoare (Peterhof la Novgorod), fie piețe deschise. Tot către același început de secol se realizează și legătura maritimă, de la Londra și Bruges prin Gibraltar, a comerțului hanseatic cu cel italian ce domina Mediterana. Această dominație se transformase într-o stăpînire efectivă în Mediterana orientală prin participarea Serenissimei Republici venete la împărțirea Bizanțului după a IV-a cruciadă și crearea Romaniei veneține [28]. În sfîrșit, prin restaurația bizantină la Constantinopol, rod al colaborării între Imperiul de la Niceea și Genova, îndreptată cu precădere împotriva Veneției, republica ligură a cîștigat, conform prevederilor tratatului de la Nymphaion (13 martie 1261), poziții comerciale preeminente în Marea Neagră. Căci ceea ce constituie cu adevărat un punct de cotitură pentru dezvoltarea acestor ținuturi fusese invazia mongolă: „la pax mongolica entraîne une gigantesque mise en communication, à un niveau jamais obtenu, de la Chine, de l'Iran, de l'Asie centrale et de la Chrétienté orientale; Gengis Khan... un

[22] Cf. Pierre George, *op. cit.*, p. 12.

[23] *Ibidem.*

[24] Un exemplu clasic: Rennstieg pe cumpăna bazinelor rîurilor Werra, Gera și Saale în Thuringia, cf. Elisée Reclus, *L'Homme et la Terre*, I, Paris, 1925, fig. 27, p. 197, 198; o punere a problemelor la Lucien Febvre, Lionel Bataillon, *op. cit.*, p. 385—388.

[25] Mărturie stă opera sa *La decouverte de la terre*, publicată și în românește sub titlul *Istoria marilor descoperiri*, vol. I—II, București, 1963.

[26] *Istoria generală a științei*, publicată sub conducerea lui René Taton. *I. Știința antică și medievală*, București, 1970, p. 640—646, în special p. 641; J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, p. 235—236; Henri Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen Âge*, nouvelle édition revue et mise a jour par Hans van Werveke, Paris, 1969, p. 78—79, 212, îndeosebi evoluția tonajului în Mediterana pe baza cercetărilor lui Byrne; și mai ales Pierre Chaunu, *op. cit.*, cu dezbaterea controverselor principale între care independența descoperirii cîrmei cu etambou europeană față de cea chineză, fără etambou,

[27] Lucrarea lui Philippe Dollinger, *La Hanse, XII-e—XVII-e siècle*, Paris, 1964, rămîne, așa cum o caracteriza Hans van Werveke, o excelentă sinteză.

[28] Evoluția detaliată la Freddy Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen-Âge*, Paris, 1959.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Magellan de la caravane" [29], fără ca prin aceasta să pierdem, totuşi, din vedere fragilitatea contactelor stabilite.

Comerţul occidental şi septentrional terestru crease o reţea de comunicaţii în cîmpia polono-bielorusă, a cărei linie sudică o forma drumul Leipzig—Liegnitz—Breslau—Cracovia—Liov. Prin poarta Moravei — care dădea Vienei o poziţie comercială privilegiată — drumurile Europei centrale şi nordice făceau legătura între Marea Nordului, Baltica şi Adriatica, fie prin Villach-Udine, fie, mai lesne (geografic) prin Sopron—Nagy Kánisza—Agram—Zengg. Deja armate ale cruciaţei I, a II-a şi a III-a folosiseră marele drum al Dunării mijlocii, prin Viena—Gran—Buda—Niš—Serdica—Filipopol—Adrianopol—Constantinopol, iar altele traversaseră Peninsula Balcanică debarcînd la Durazzo sau Vlora pentru a ajunge la Bosfor prin Ohrida şi Salonic. În această viziune de istorie geografică, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea şi la începutul celui următor, deschiderea unor legături terestre, pe calea cea mai scurtă din Europa centrală spre Marea Neagră, situate între paralelele 45° şi 51°, apărea ca o necesitate evidentă.

O ultimă revenire, asupra obiectului comerţului în această vreme: o Europă a carnivorilor, solicita tot mai multe mirodenii pentru variaţia bucatelor [30], o lume dominată de economia de subzistenţă, trăind într-un univers al foamei [31], implica mari cereri de produse alimentare (grîne, peşte, vin, sare); avîntul construcţiilor navale dar şi civilizaţia lemnului necesita materia primă a pădurilor; dăinuirea sclavajului în ţările bazinului mediteranean (inclusiv Marea Neagră şi Marea de Azov) trebuia regenerată printr-un neîncetat import; luxul şi ierarhia prin îmbrăcăminte (nu trebuie omisă nici răcirea climatului) impuneau negoţul de mătăsuri orientale şi blănuri nord-pontice; în sens invers, industria postavurilor — flamandă, brabanţonă, mosană, engleză — îşi îndrepta produsele spre Europa centrală şi răsăriteană.

Totodată, nu trebuie uitat că începutul secolului al XIV-lea marchează sfîrşitul expansiunii economiei medievale occidentale şi intrarea acesteia într-un proces de transformare — pe fondul depresiunii — care va dura pînă către 1500 [32].

•

Discuţia rolului politic al drumurilor din Europa centrală şi sud-estică poate fi abordată prin cercetarea unei paradigme, mai bine cunoscute, a cărei problematică să slujească apoi analizei comparate.

Ajuns pe tronul Ungariei care nu-şi mai aflase echilibrul după marea invazie mongolă din 1241—1242 [33], Carol Robert d'Anjou aducea, prin consilierii săi, o concepţie de guvernare derivată din sinteza napolitană-siciliană, a tradiţiilor capeţiană şi fredericiană, de consolidare a autorităţii monarhice („ce qui plaît aux princes vaut loi" [34]). Paralel cu efortul de depăşire a anarhiei feudale în teritoriile ungare, regele a căutat să le reintroducă în sfera de activitate a comerţului internaţional, acordînd în 1316 şi 1318 salvconducte pentru negustorii italieni (ruta Zara—Zagreb—Zákány—Vesprém—Buda) şi cei vienezi. Dar în 1326 oraşele dalmate erau practic pierdute de Ungaria, iar Viena (înţelegînd prin aceasta şi ducele Austriei) ajunsese rapid să controleze principalele căi comerciale [Moson—Győr—Buda; Bratislava (Pozsony) — Raab (Győr) — Strigoniu (Esztergom); către

[29] Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 84.

[30] Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme (XV-e—XVIII-e siècle)*, I, [Rennes], 1967, p. 162—164; ordinea enumerării, chiar dacă nu este strictă, nu este întîmplătoare, ea urmează, cu precizări ce se vor face mai departe, opinia lui Jacques Le Goff: „Singure produsele de lux (stofe, pastel, mirodenii) sau de primă necesitate (sarea), alimentează multă vreme acest comerţ. Mărfurile grele (grînele, lemnul) nu pătrund decît cu încetul în marele comerţ" *(op. cit.*, p. 233).

[31] Jacques Le Goff, *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970, p. 306, 314.

[32] Henri Pirenne, *op. cit.*, p. 165—190 şi Hans van Werveke, *op. cit.*, p. 230—234; mai puţin categoric, cu amendamente, Guy Fourquin, *op. cit.*, în special p. 328—330.

[33] Interesantă tendinţa de „organizare" mongolă în pusta panonică, Bertold Spuler, *Les mongols dans l'histoire*, Paris, 1961, p. 29.

[34] Marcel Pacaut, *Les structures politiques de l'Occident médiéval*, Paris, 1969, p. 183, şi ideea lansată de Henri Pirenne, *op. cit.*, p. 80, care, fără exagerările naţionaliste ale şcolii Román-Szekfü, poate fi observată la angevinii din Ungaria.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Flandra aceste drumuri continuau, în special pe direcţia Regensburg—Nürnberg]. În faţa acestei situaţii, s-a produs apropierea între regii Ungariei (Carol Robert), Boemiei (Ioan de Luxemburg) şi Poloniei (Cazimir al III-lea) — ţări legate de dominaţia comercială vieneză — consfinţită prin acordul antiaustriac de la Višegrad (24 august 1335). Carol Robert a mediat înţelegerea boemo-polonă şi teutono-polonă, a stabilit deschiderea pentru traficul internaţional a drumurilor Buda—Esztergom—Nagyszombat—Holic—Brno, Caşovia—Sandec—Cracovia, Caşovia—Liov şi Caşovia—Levice—Brno. Pentru primul, şi cel mai important drum, întrucît emancipa Ungaria de tranzitul vienez, Carol Robert şi Ioan de Luxemburg au reglementat regimul vamei de la Holic şi au acordat *ius stapuli* oraşelor Buda şi Brno ; în acelaşi timp regele angevin acordase aceleaşi privilegii Caşoviei şi Levicei, care contribuiau la atragerea pe teritoriul Ungariei a comerţului de tranzit între Marea Adriatică, Boemia şi Polonia [35], ocolind Viena şi scurtînd drumul.

Această acţiune a primului angevin din Ungaria se poate defini ca o adevărată politică a drumurilor, comercială. Prin mijloace politice şi militare — în 1336—1337 aliaţii de la Višegrad, care-şi asiguraseră alianţa lui Heinrich de Wittelsbach, ducele Bavariei meridionale, au luptat cu Austria — se urmărea atragerea şi controlarea comerţului internaţional. Circulaţia pe drumurile astfel captate se reglementa prin *ius stapuli* (stapelrecht) — dreptul de etapă sau de depozit. Tipul cel mai răspîndit, cel veneţian, adoptat de Köln şi Viena (1221), prevedea desfacerea obligatorie a mărfurilor aduse pe piaţa oraşului ; altele acordau acestei vînzări un număr de zile sau măcar privilegiul transportului mai departe al produselor. Sistemul — reflectînd la început limitele tehnice ale comerţului medieval (lungimea prea mare a traseelor, necunoaşterea pieţelor locale, nesiguranţa drumurilor) — tindea să evolueze către o politică mercantilistă, protectoare a oraşelor şi negustorilor proprii. Revelator, Buda, aflată la întretăierea drumurilor terestre cu al Dunării a devenit reşedinţă regală (1350). Impunerea anumitor drumuri, interzicîndu-se altele, „false", necontrolate, sub pedeapsa confiscării mărfii, presupunea intervenţia monarhică pentru securitatea tranzitului prin crearea infrastructurilor specifice. Corolarul acestora : statul trebuia să decidă în politica monetară. Tot acum se delimitau incipient şi din punct de vedere economic frontierele statale prin vămi.

Exemplul invocat aici, în legătură cu acordul ungaro-boemo-polon de la Višegrad din 1335 şi implicaţiile sale referitoare la importanţa politică a drumurilor a fost, firesc, simplificat ; o asemenea analiză „in vitro" nu reflectă întreaga complexitate a fenomenelor istorice pentru care simpla relaţie cauzală este insuficientă.

Într-o privire de ansamblu, emanciparea faţă de Viena a comerţului teritoriilor Coroanei Sfîntului Ştefan se leagă şi de adevărata „fugă" spre Marea Adriatică şi litoralul croato-dalmat a posesiunilor Habsburgilor, create pe ruinele marelui stat boem al lui Ottokar, în perioada eclipsei Ungariei din politica internaţională (a doua jumătate a secolului al XIII-lea).

Iniţiativele schiţate de Carol Robert, în direcţia discuţiei propuse aici, abia puse în practică în scurtul răgaz de domnie consolidată (ultima manifestare internă contra regelui, răzvrătirea familiilor Köszegi şi Babonić, s-a produs în 1336—1337, în timpul războiului cu Austria), au fost continuate de Ludovic I d'Anjou. Lunga sa domnie a fost marcată de concepţia restituţiei posesiunilor avute sau doar pretinse de Ungaria sau personal de rege, dar acest prim aspect se întrepătrundea cu mobiluri de politică economică, a comerţului şi drumurilor integrate sectorului terţiar, deocamdată cel mai favorabil intervenţiei monarhice.

Între Serbia lui Ştefan al IV-lea Duşan (încoronat la Skoplje „împărat al Serbiei, Romaniei, despot de Larta (Epir), conte de Valahia (Tesalai)" (1346), Veneţia şi posesiunile Habsburgilor, instaurarea stăpînirii ungare pe coasta adriatică, a constituit un obiectiv prioritar al politicii lui Ludovic I. Dar această prioritate este mai mult de natură cronologică, politica angevină fiind confruntată într-o măsură apreciabilă cu dificultăţi lituanomongole la frontiera de răsărit, româno-balcanice la cea meridională, pe fundalul concordiei iniţiale între dinastiile de Valois, Luxemburg şi Anjou. În iulie 1345, oastea angevină condusă de Ludovic I a intrat în campanie prin asediul cetăţii Bihać din Croaţia [36] pentru a deschide valea riului Una, de fapt comunicaţia spre litoralul dalmat şi

[35] Bálint Homán, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938, p. 171—172, 176, 147.

[36] *Ibidem*, p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

portul Sebenico (Șibenik) în primul rînd. Brusc, situația a fost complicată prin asasinarea fratelui regelui Ungariei, Andrei al Napolelui, fapt ce deschidea problema succesiunii tronului acestui regat. Ea exista în germene încă din 1332, cînd, prin căsătoria prințului Andrei cu Ioana de Anjou, moștenitoarea napolitană, Carol Robert scontase într-o alianță angevină a celor două regate, opusă coaliției venețiano-croate și tinzînd la inaugurarea unei politici de dominație în Balcani (angevinii napolitani posedau în Peninsula Balcanică Durazzo, Corfu și ducatul Ahaia). Ludovic I, fiul său, va concepe o variantă dezvoltată a acestui plan, care, în concepția sa maximală, prevedea o uniune dinastică între Napoli și Ungaria ; ea ar fi permis supremația în Marea Adriatică, captarea unuia dintre principalele debușee ale comerțului Levantului spre Europa, ruinarea Veneției. O complicată diplomație trebuia să asigure mai întîi neutralitatea binevoitoare a tuturor vecinilor Ungariei pentru trecerea armatelor ei spre Napoli, apoi, după cucerirea regatului, asigurarea comunicațiilor sale prin Dalmația cu teritoriile maghiare, folosind rivalitatea statelor italiene, în primul rînd Republica Genova, împotriva Veneției. Ciuma cea mare și incapacitatea realizării legăturii dalmatice, datorită rezistenței venețiene, au provocat eșecul în fapt al primei mari expediții napolitane a lui Ludovic I (iunie 1347 — aprilie 1349, noua campanie personală din aprilie—septembrie 1350, și tratatul de pace din octombrie 1352). De prisos a mai arăta constelația politică formată în Mediterana occidentală de inițiativa angevinului din Ungaria, constelație care opunea Franța, papalitatea de la Avignon, Majorca [37], regelui Aragonului.

Ceea ce interesează aici sînt implicațiile politice răsăritene ale planului napolitan decurgînd din alianța cu Genova și necesitatea protejării frontierelor estice și sudice ale regatului.

Situația economico-politică din marea Adriatică își avea pandantul în bazinul Pontului, unde se aflau concentrate interesele riveranilor, ale țărilor ce tindeau spre această situație, rivalitatea genovezo-venețiană. Poziția Genovei, conferită prin tratatul de la Nymphaion și întărită de convenția eficace a tătarilor, s-a erodat prin negocierile și tratatele venețiano-bizantine (1265, 1268, 1277, 1281, 1285), consecință a victoriei navale a Serenissimei la Trepani (1264) și a deteriorării relațiilor bizantino-genoveze. Totuși, succesul republicii ligure în Marea Neagră, după eliminarea concurenței pisane (1277, 1284) și recîștigarea Caffei după războiul cu Veneția (1296—1298), era cert ; la începutul secolului al XIV-lea, coloniile genoveze erau răspîndite pe întregul litoral pontic. Ele se grefau pe realitățile politice locale : ulusul Hoardei de Aur pe țărmul septentrional și parțial pe cel oriental al Mării Negre, în Georgia și Imperiul de la Trebizonda, tributare mongolilor, apoi pe coasta bizantină. Tamgaua hanilor pusă deasupra Vicinei dunărene în portulanul lui Dulcert (1339) indica frontiera sudică (în viziunea administrativă mongolo-sinică) a Hoardei de Aur, fără a scăpa însă din vedere suzeranitatea asupra Bulgariei [38], efectivă după mijlocul veacului XIII și pînă la începutul secolului următor.

Coloniile genoveze implantate în teritoriile controlate de mongoli erau administrate, din patrie, de consiliul „Octo sapients constituti super factis navigandi et maris majoris", transformat către mijlocul secolului al XIV-lea în „Officium Gazariae" [39]. Expresie pontică a deschiderii mongole a drumurilor spre Asia centrală, India și Insulinda — prin Astrahan și Marea Caspică, Urgendj („Organdi" al occidentalilor) sau Asterabad — coloniile genoveze au dezvoltat o structură politică-economică circumpontică, de cetăți și așezări nefortificate cu teritoriile adiacente, sudate prin traficul naval. Suveranitatea mongolă asupra lor, menționată pînă la cucerirea otomană, era reprezentată de un delegat local al hanului, numit cu asentimentul consulului și al massariei, însărcinat cu perceperea taxelor vamale cuvenite stăpînului locului, stipulate în concesiunea acordată la întemeierea coloniei și în privilegiile ulterioare.

Fără a exclude influența și rezistența tradiției posesiunilor bizantine în jurul Mării Negre, dintre care unele vor fi integrate coloniilor genoveze, este evident, la o analiză globală, rolul factorului economic, a marii artere comerciale ca generatoare a unei structuri politice. Privită evolutiv și izolat pentru cîte un debușeu comercial, această structură

---

[37] Pentru politica lui Philippe al VI-lea de Valois, v. Jean Joseph Martin, *Les Valois*, Lausanne, 1968, p. 62.

[38] G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 71—73.

[39] W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, vol. II, Leipzig, Paris, 1886, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politică poate fi asimilată tipului de cetate-stat (în care însăşi componenţa etnică a populaţiei se modifică). Nu este, însă, mai puţin adevărat că, pentru această etapă a Evului Mediu, tipul în cauză era perimat, impunîndu-se sprijinul şi includerea într-un mare stat teritorial [40].

Dar pînă la acest termen final negoţul levantin a îndeplinit cu prisosinţă misiunea sa de dezanclavare economică a spaţiului carpato-danubiano-pontic, anterior, în secolele XI—XII, ocolit de marile căi ale comerţului mondial [41].

Între piaţa economică pontică şi cea baltică, legătura se realiza, la începutul secolului al XIV-lea, pe drumul tătăresc, pornind din Crimeea, prin Podolia, spre Liov, pomenit în portulanul lui Dulcert (1339). Principii Haliciului şi Liovului căutaseră să consolideze aceste relaţii acordînd privilegii negustorilor germani; acţiunea a fost reluată de regatul Poloniei, succesor, după cucerirea acestei regiuni în anii 1340—1343 [42], cu ajutorul militar trimis lui Cazimir cel Mare de cumnatul său, regele Carol Robert d'Anjou.

Intervenţia militară ungară în zonă, cu antecedente arpadiene, relevă un interes care va evolua spre conturarea timpurie, în deceniul şase al secolului XIV, a rivalităţii polono-ungare asupra bazinelor superioare ale Prutului şi Nistrului, implicit asupra Moldovei viitoare. Este interesant de observat, deşi anticipînd oarecum, condiţionarea de către stările polone a recunoaşterii succesiunii lui Ludovic I la tronul ultimului Piast prin deplina libertate de expansiune a Poloniei în direcţia Rusiei Roşii.

Aproape paralel s-au desfăşurat campaniile ungare dincolo de Carpaţii orientali, explicate ca o întărire, în preajma aplicării planului napolitano-dalmat, a frontierei regatului, ameninţată de tătari, prin crearea unui sistem defensiv înaintat, viitoarea Moldovă [43]. Era şi aici o continuare de către Ludovic cel Mare a politicii schiţate de tatăl său încă din 1324 [44]. De data aceasta, este vorba de o corelare a politicii Ungariei şi Poloniei împotriva Lituaniei şi Hoardei de Aur concretizată în expediţiile din anii 1350, 1352 — odată cu luptele „regelui Prosclaviei", a cărui identificare cu Dragoş al Moldovei s-a propus recent [45] — şi 1354, care conduc la un acord, „pace şi alianţă", încheiat pe malul fluviului „Etul" între regele Ludovic I al Ungariei şi hanul Ganibeq al Hoardei de Aur [46].

Ocupat la acest hotar oriental al Ungariei, regele angevin urmărea în aceeaşi măsură situaţia de la sud de Carpaţi. După 1344, în urma acordului cu principele Alexandru, fiul marelui voievod Basarab I, o garnizoană regală s-a instalat la Severin, iar în octombrie 1350, între marii dregători ai monarhului angevin — menţionaţi ca atare în listele diplomelor solemne — se constată şi un ban de Severin — în persoana lui Nicolae, fiul lui Dionisie Szecs [47]. Ulterior o nouă reglementare a raporturilor s-a realizat, înainte

---

[40] Guy Fourquin, *op. cit.*, p. 400.

[41] V. Roberto S. Lopez, *La révolution commerciale dans l'Europe médiévale*, Paris, 1974, p. 140—141. Invaziile migratorilor tirzii, pecenegi, cumani, instabilitatea politică, stadiul evoluţiei urbane, nesiguranţa drumurilor contribuie la explicarea acestei constatări.

[42] P. P. Panaitescu, *La route commerciale*, *loc. cit.*, p. 172—173.

[43] Pentru cele mai recente contribuţii, privind unele aspecte ale acestei etape, v. Ştefan S. Gorovei, *Însemnări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 99—121 şi sinteza *Dragoş şi Bogdan întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, Bucureşti, 1973 [data întemeierii (1347) propusă de d-sa se apropie de aceea indicată de Bálint Homán, *op. cit.*, p. 388], cf. şi *idem*, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în *RdI*, 2/32, 1979, p. 337—345 şi *infra*, nota 45.

[44] Ştefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice...*, p. 102.

[45] *Ibidem*, p. 108—109. Mai recent, idem, *L'état roumain de l'Est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle*, în *RRH*, 3/XVIII, 1979, p. 498—503.

[46] Izvoarele principale sînt cronicile lui Matteo Villani şi a lui Ioan Tótsolymosi, arhiepiscop de Tirnave, completate cu fragmentele fratelui minorit Ioan, v. discuţia la Bálint Homán, *op. cit.*, p. 564—565; pentru importanţa ultimei surse v. Ştefan S. Gorovei, *op. cit.* (cf. *supra*, n. 45). Povestirea evenimentelor şi conţinutul acordului ungaro-mongol de pe malurile Nistrului (?) la Bálint Homán, *op. cit.*, p. 364—365.

[47] *DRH*, *D*, I, 59—60; Sergiu Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti*, în *RdI*, 10/32, 1979, p. 1967—1972; cf. M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii", 2/XV, 1962, p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de februarie 1355, cînd Ludovic I d'Anjou numea pe Nicolae Alexandru „voievodul nostru transalpin" [48] ceea ce însemna asigurarea şi acestui hotar. Regele Ungariei s-a putut concentra asupra zonei adriatice a regatului său în contextul favorabil lui creat în zonă după moartea, în drum spre Constantinopolul rîvnit, a „împăratului sîrbilor şi romeilor", Ştefan Duşan (decembrie 1355).

În primăvara anului 1356, regele Ungariei şi-a reunit oştirea sub zidurile cetăţii Bihać, după ce pregătirea diplomatică a războiului se realizase: patriarhul de Aquileea, Francesco de Carrara, seniorul Padovei, împăratul Carol al IV-lea de Luxemburg i se aliaseră contra Veneţiei; papa Inocenţiu al VI-lea îi era favorabil. Atacată în *terra ferma*, pierzînd pe rînd controlul în cetăţile Spalato (Split), Trau (Trogir), Zara (Zadar), Sebenico, Nona (Nin) şi insulele Brazza (Brač), Lesina (Lussin), Veneţia a fost silită să încheie în 1358 pacea de la Zara: dominaţia Coroanei Sfîntului Ştefan asupra Dalmaţiei şi insulelor era recunoscută, dogele fiind obligat să renunţe la titlul ducal dalmat [49]. Totodată, Ragusa, ale cărei libertăţi fuseseră garantate, a intrat sub suzeranitatea ungară. Lupta pentru Dalmaţia, pentru drumul comercial de la Adriatică în Ungaria, fiind astfel încununată cu victorie, Ludovic I a păşit la organizarea traficului, acordînd tuturor neguţătorilor regatului privilegii, căutînd să-i abată pe calea Zarei. Este o expresie caracteristică a politicii de atragere a traficului, în acest caz a celui adriatic, de la drumurile Zengg (Senj) — Zagreb şi Veneţia — Görz (Gorizia), Laibach (Ljubljana), Pettau (Ptuj), Muraszombat (Murska Sobota), la cel al Zarei, aflat în posesia angevinilor din Ungaria [50]. În acest mare plan, regele includea crearea unei flote proprii cu un „amiratus maritimus regis Hungariae" (titlul se păstrează din 1358 pînă la 1420) ajutat de cetăţile dalmate, de raguzani, prin achiziţii sau comenzi de construcţie a unor galere (şi în Provence) [51]. Într-o viziune mai largă, sprijinindu-se pe alianţa genoveză, Ludovic I d'Anjou voia să-şi aproprieze ramura adriatică a comerţului Levantului, urmărind simultan proiectul uniunii dinastice napolitano-ungare.

În acelaşi timp, încercînd un bilanţ al realizărilor domniei celui de-al doilea angevin pînă la 1358, se constată o extindere a posesiunilor sau suzeranităţii Ungariei de la Adriatica pînă dincolo de Carpaţi; dar o cercetare de detaliu a acestor realizări poate fi făcută în comparaţie şi cu elemente exterioare statului ungar, de pildă politica statelor balcanice în domeniul comerţului. Sînt bine cunoscute încercările ţarului Ştefan Duşan de a organiza o mare arteră comercială prin imperiul său de la Adriatica la Marea Egee. Ele se întemeiau, în primul rînd, pe realitatea negoţului raguzan pe marile drumuri transbalcanice pînă la Marea Neagră şi Constantinopol [52]. De la acest exemplu sud-dunărean, discuţia importanţei politice a drumurilor comerciale în concepţia generală a regelui Ludovic I al Ungariei poate fi abordată într-o perspectivă nouă.

•

Explicarea tradiţională a politicii angevine dincolo de Carpaţi în deceniile 5 şi 6 ale secolului al XIV-lea se face, de obicei, invocîndu-se considerente strategice, precum necesitatea asigurării frontierelor transilvane ale regatului pentru concentrarea pe frontul dalmaţian. Explicaţie firească, dat fiind interesul istoricului, de cele mai multe ori circumscris unei *probleme anume, precum şi tendinţei de a o simplifica prin izolare*. În realitate, politica externă a unei mari puteri, aşa cum a fost Ungaria angevină, dar şi a oricărui stat, este permanentă, concomitentă pe toate fronturile, deşi cu intensităţi variate.

Astfel, reluînd evenimentele acţiunii la est de Carpaţii orientali din anii 1351—1354, semnificaţia lor apare oarecum diferită. Interesul constant al regelui Ludovic I pentru Galiţia nu poate fi restrîns, la o simplă chestiune de strategie sau de ajutor cavaleresc unchiului polon confruntat cu lituanii şi tătarii (Bálint Homán); în calcul se impune introducerea unui nou element — funcţionarea drumului tătăresc, a legăturii Rusiei Roşii cu

---

[48] *Ibidem*, p. 335.

[49] Bálint Homán, *op. cit.*, p. 368—371.

[50] Zsigmond Pál Pach, *Le commerce du Levant et la Hongrie au Moyen Age*, în „Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", XXXI, nr. 6, 1976, p. 1184.

[51] Bálint Homán, *op. cit.*, p. 371.

[52] Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Relaţiile Ţării Româneşti şi ale Moldovei cu Raguza (sec. XV—XVIII)*, în „Studii", 4/II, 1949, p. 106; clauzele prohibitive ale privilegiului din 20 septembrie 1349 indică amploarea comerţului raguzan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Marea Neagră. Către sfîrşitul domniei sale în Ungaria şi Polonia, în vara lui 1377, Ludovic I va reuni fortăreţele Chełm, Włdzimierz, Bełz cu voievodatul rusesc, încredinţat lui Ioan Káplai „de genere Rátot" [53], marcînd apogeul influenţei sale în sudul Poloniei [54]. În aceste împrejurări, faţă de ostilitatea permanentă a lituanienilor [sub cneazul Olgierd (1345—1377), după victoria de la Apele Albastre (1362/1363), expansiunea lituaniană de-a lungul Bugului „înghiţise" efectiv drumul tătăresc] şi faţă de apariţia unei frontiere militare în sud-estul Poloniei, a unui obstacol în calea schimburilor prin discutabila restaurare a influenţei angevine în Moldova după 1372 [55] s-au creat condiţiile atragerii pe teritoriul acestei ţări a marii artere comerciale numită pentru prima dată în actele Liovului la 1382 [56] „drumul moldovenesc" sau „via walachiensis".

Aceste prime concluzii, schematizînd la maximum complexitatea raporturilor ungaro-polono-tătaro-lituane, nu au inclus, însă, implicaţiile istorice ale întemeierii Moldovei.

Evenimentul este de obicei asociat, mai cu seamă din motive de cronologie şi logică, cu refacerea unei organizări episcopale catolice, a Milcoviei, ca succesoare diminuată a celei cumane [57]. În vederile universale ale curiei avignoneze, care se întindeau, graţie aceloraşi artere comerciale, pînă în China [58], restaurata episcopie pare să lege diocezele ungare, vicariatul Rusiei Roşii şi recent-înfiinţata (ante 1318) episcopie de Caffa — a cărei autoritate se întindea de la Sarai, reşedinţa hanilor, pînă la Varna [59]. Scrisoarea papei Clement al VI-lea (din 29 martie 1347, Avignon) [60] către arhiepiscopul de Calocea pentru sfinţirea lui Toma de Mintiu ca titular al episcopatului milcovean, nu cuprinde, din păcate, nici măcar asemenea vagi precizări cu privire la limitele diocezei.

Indicaţia documentului referitoare la poziţia episcopiei „in regno Ungarie, in finibus videlicet Tartarorum" [61], depinde de sensul dat expresiei „in finibus" („la hotarele" sau „în hotarele", adică inclusă în aceste hotare) care completează prima determinare „in regno Ungarie". Dacă, aşa cum presupune ultimul biograf al lui Dragoş, trecerea la est de Carpaţi a expediţiilor transilvane s-a făcut prin pasul Oituz [62] şi extinderea pe sub munte a ţării moldovene angevine spre nord pînă la (sau incluzînd şi) Valahia de la Siret pomenită în 1340, atunci episcopatul cerut de Ludovic şi de regina-mamă Elisabeta ar acoperi noul voievodat („în regatul Ungariei, anume la hotarele tătarilor"). Actul papal din 29 martie 1347 ar fi atunci consacrarea internaţională a întemeierii Moldovei angevine. Numai cît formula folosită de Clement al VI-lea este identică aceleia din scrisoarea papei Ioan al XXII-lea (4 octombrie 1332, Avignon) [63] către arhiepiscopul de Strigoniu, privind numirea fratelui minorit Vitus de Monteferreo ca episcop al Milcoviei. Ţinînd seama că la data acestei numiri nu poate fi vorba de o posesiune angevină la est de Carpaţi formula „in regno Ungarie, in finibus videlicet Tartarorum" are semnificaţia pretenţiilor coroanei Sfîntului Ştefan asupra teritoriului, aflat după realizarea „mărcii" angevine (1345/6) la sud de această ţară. Căci Trotuşul rămînea totuşi, şi ulterior, cel mai sudic ţinut al Moldovei; în

---

[53] Bálint Homán, *op. cit.*, p. 398.

[54] În această privinţă, a influenţelor acestei situaţii asupra Moldovei, vezi lucrarea regretatului Ján Sykora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: luptă pentru independenţă şi afirmare pe plan extern*, în *RdI*, 8/29, 1976, p. 1141, 1145.

[55] *Ibidem*, p. 1145. Autorul nu s-a pronunţat hotărît în privinţa instaurării suzeranităţii ungare asupra Moldovei Vezi, însă, Ştefan S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 195—210 (se neagă posibilitatea restaurării suveranităţii maghiare).

[56] P. P. Panaitescu, *La route commerciale...*, loc. cit., p. 173.

[57] Cea mai recentă sinteză românească: Victor Eskenasy, *„Ţara" episcopiei cumanilor*, Bucureşti, 1973 (în manuscris).

[58] Jean Richard, *Essor et déclin de l'Eglise catholique de Chine au XIV-e siècle*, în *Orient et Occident au Moyen Age: contacts et relations (XII-e—XV-e)*, London, 1976, XXIII, 5—7.

[59] W. Heyd, *op. cit.*, p. 172

[60] Ultima ediţie în *DRH, D*, I, p. 63—64.

[61] *Ibidem*, p. 63.

[62] Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan...*, p. 84, deşi din chiar legătura ce se face cu Cîmpul lui Dragoş nu ar fi exclusă nici trecerea pe valea Trotuşului prin pasul Ghimeş.

[63] *DRH, D*, I, p. 45—47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privilegiul comercial al lui Alexandru cel Bun pentru lioveni din 1408 vama la trecerea sau întoarcerea din Transilvania era la Trotuş[64], la întîlnirea drumului dinspre pasul Ghimeş cu cel de pe valea Tazlăului, dar nu direct pe drumul Oituzului (căci vechiul tîrg al Trotuşului se afla către confluenţa riurilor Trotuş, Oituz, Tazlău, pe malul sting, iar drumul venea pe malul opus).

Pe calea cea mai scurtă de legătură între Transilvania, Dunărea maritimă şi Pont — drumul Oituzului — monarhia angevină a Ungariei îşi rezerva un alt mod de acţiune politică decît cel al întemeierii unui voievodat subordonat.

Actul papei Clement al VI-lea din 29 martie 1347 fiind acordat la solicitarea regelui Ungariei şi a reginei-mamă Elisabeta, consfinţeşte, aşadar, în sensul misiunii evanghelice ce i se conferea, această acţiune politică.

Revenind asupra delimitării noii dioceze, a Milcovului, se impune un nou examen al evenimentelor din 1358. Pacea de la Zara deschisese regatului Ungariei comerţul adriatic ; întors la Buda Veche, Ludovic I d'Anjou a dat la 28 iunie 1358 un privilegiu comercial orăşenilor şi oaspeţilor din Braşov autorizîndu-i : „să puteţi trece slobod şi netulburat cu mărfurile voastre şi orice fel de lucruri între Buzău şi Prahova, adică din locul unde se varsă în Dunăre rîul numit Ialomiţa pînă în locul unde se varsă, de asemenea în Dunăre, rîul numit Siret, şi să nu vă poată opri nimeni pe nedrept în această trecere a voastră" [65].

Controversa provocată în istoriografia română de interpretarea acestui document se poate rezuma la două poziţii principiale : a lui Nicolae Iorga şi Emil C. Lăzărescu ce deduc existenţa unui culoar angevin [66] şi a Mariei Holban care îl socoate un act de pretenţie într-un moment de criză a relaţiilor dintre voievodul Nicolae Alexandru şi regele Ludovic I [67]. Dar exprimarea unor pretenţii politice într-un privilegiu acordat unor negustători, rîvnind o protecţie eficace, este nepotrivită şi întreaga construcţie a Mariei Holban întăreşte *caracterul de excepţie al drumului Brăilei* faţă de căile comerciale ale Ţării Româneşti [68]. Argumentul decisiv al primei teze a fost cel invocat de Gheorghe I. Brătianu şi provine din cercetarea campaniei voievodului Transilvaniei Nicolae Lackfi în Ţara Românească (toamna lui 1368) descrisă de Ioan de Tîrnave. Cu acest prilej, oştirea transilvană a întîmpinat primele rezistenţe româneşti la întăriturile de pe rîul Ialomiţa [69]. Este de presupus că oştirea lui Nicolae Lackfi să fi trecut munţii în teritoriul controlat de angevini, concentrîndu-se aici contra Ţării Româneşti. Privilegiul pentru braşoveni din iunie 1358 indică organizarea traficului pe un alt drum comercial din Transilvania spre Dunăre : trecerea Carpaţilor se făcea între Prahova şi Buzău, aşadar, fie prin pasul Bratocea, fie pe valea Buzăului, urmînd apoi spre Dunăre către sud-est pînă la vărsarea în fluviu a Ialomiţei (Oraşul de Floci ?) şi a Siretului (Brăila) [70].

Totodată, documentul din 1358 arată limita sudică pînă la care se putea întinde dioceza milcoviană. Extensiunea ei orientală se leagă de întreaga situaţie politică în zona Dunării maritime [71]. În acest context, deschiderea unei căi comerciale dar şi politice pînă

---

[64] Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 632, 635 ; cf. Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 308.

[65] *DRH, D.*, I, p. 72.

[66] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, ed. II, Bucureşti, 1937, p. 38—39 ; idem, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, p. 209—210 ; Emil C. Lăzărescu, *Despre relaţiile lui Nicolae Alexandru voievod cu ungurii*, în *RI*, XXXII, 1946.

[67] Maria Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor...*, loc. cit., p. 338—342, pornind de la precizările lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 95—96.

[68] Vezi, îndeosebi, privilegiul comercial al lui Vladislav I, pentru braşoveni din 28 ianuarie 1368 : *DRH, D.*, I, p. 86—88.

[69] Gh I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle*, în *BSHAR*, 1/XXVIII, 1947, p. 21—22.

[70] Comentariul lui N. Iorga, la acest document în Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 1, nr. 1. Să fie, deci, o ramificaţie, poate la Buzău — existent, totuşi (cf. şi N. Iorga, *Istoria comerţului românesc...*, p. 44) ?

[71] Vezi, pentru aceasta, Şerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în *SMIM*, VI, 1973, p. 53—56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Marea Neagră nu a putut fi înfăptuită, de aici — şi din contactul direct al negustorilor transilvăneni (căci ei au cerut actul) cu realităţile locale — decurgînd necesitatea acordului cu Dimitrie „principele tătarilor", comunicat braşovenilor prin scrisoarea regală de la 22 iunie 1368 din Višegrad [72]. Şi nu trebuie uitat că la începutul aceluiaşi an se realizase la dorinţa regelui şi o nouă reglementare a relaţiilor comerciale ale braşovenilor prin Ţara Românească [73].

Drumurile transilvano-dunărene şi structura teritorială pe care o creaseră, aflată sub dominaţie angevină, au o importanţă politică deosebită în istoria principatelor Moldova şi Ţara Românească. Sub denumirea de episcopia Milcoviei, acordată de papalitatea avignoneză, căreia îi corespundea aceea de rege al Cumaniei din titlul lui Ludovic I d'Anjou [74], nu se află o ficţiune, ci o realitate istorică. De altfel, ea nu era unică în lumea medievală, Gheorghe I. Brătianu culegînd cîteva exemple de „culoare": al hanilor mongoli ai Persiei la Marea Neagră între Trebizonda şi Batum, al ducilor Austriei la Adriatica (1382), al Poloniei la Baltica prin Danzig (1466) [75], la care trebuie adăugat acela al Ierusalimului la Mediterana, obţinut de Frederic al II-lea prin tratatul cu Egiptul de la Jaffa (18 februarie 1229). În pofida afirmaţiilor lui Nicolae Iorga [76], cînd la 12 februarie 1353 papa Inocenţiu al VI-lea numea un nou episcop al Milcoviei, se ştia la Roma că predecesorul său murise „în părţile acelea" [77]. Dar nu aceasta prezintă importanţă, cît organizarea internă a „culoarului" milcovian. O cercetare multidisciplinară a Vrancei [78], — de exemplu a grupelor sanguine, care a dat rezultate atît de interesante în Toscana, relative la etrusci — ar putea determina contururile eventualei enclave cumane, strînsă între drumul Oituzului şi cel al Brăilei. Localizarea însăşi a cetăţii Milcovului, pentru care indicaţiile „peremptorii" sau modestele sugestii abundă, este rezervată cercetării arheologice. La mulţimea ecourilor tîrzii referitoare la poziţia aparte a ţinutului Vrancei [79] se adaugă aici încă unul: disputa dintre Marco Bandini şi Petru Bogdan (Deodatus) Bakšić privind delimitarea arhiepiscopilor de Sofia şi Marcianopol (1644), care, precum odinioară Ţara Românească şi Moldova, îşi disputau autoritatea în zona dintre Bacău şi Rîmnic [80].

Insistenţa politicii angevine de realizare a legăturii între cele două mări, Neagră şi Adriatică — legătură organizată după normele comerciale medievale, potrivit căreia Sibiul era orientat spre Occident, iar Braşovul spre Orient — nu echivalează cu o atitudine pasivă la celelalte hotare, de pildă la cel cu Serbia, Bulgaria şi Ţara Românească. Lupta

---

[72] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I, 2, p. 144.

[73] *DRH, D*, cit., p. 86—88.

[74] Ele figurează, poate pentru prima dată (ceea ce rămîne de verificat) tocmai în împuternicirea dată lui Toma de Mintiu, episcopul Milcoviei, pentru ratificarea tratatului de pace ungaro-veneţian (1348) (Hurmuzaki-Densuşianu, *op. cit.*, p. 8—9), continuînd să fie folosite pînă la sfîrşitul domniei sale. Deşi documentul din 1348 pare să fie prin titulatură un adevărat plan de perspectivă, totuşi, pentru mentalitatea de strictă etichetă a regelui, acestea nu puteau să fie doar o pretenţie.

[75] Gheorghe Brătianu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 21.

[76] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I—II, Bucureşti, 1901, p. XX; opinie atenuată în 1937 în *Istoria românilor*, vol. III, loc. cit.

[77] Cf. Ilie Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, Bucureşti, 1919, p. 23.

[78] O singură sinteză etnografico-dialectologică datorată muncii de sigură metodă a unei vieţi de savant Ion Diaconu, *Ţinutul Vrancei*, vol. I—II, Bucureşti, 1969. Sînt, din păcate, doar unele demonstraţii ale sale care au convins pe istoricii unguri (Bálint Homán) să recunoască o continuitate românească măcar din secolul al IX-lea.

[79] Prima menţiune a sa este caracteristică „via Varancha", (scrisoarea lui Ladislau Apor către judele braşovean Luka Kiss, 2 iulie 1431, Turia-de-Jos), un drum care totuşi mai putea fi parcurs spre Transilvania cînd Alexandru cel Bun închidea drumurile Moldovei (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 15—16; recent, în *DRH*, D, cit., p. 282—283, cu o traducere pripită; cf. şi Constantin C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor*, Bucureşti, 1969, p. 33, nr. 6). Drumul vrîncean (locuitorii pronunţă „Vrănsian") este de fapt continuarea drumului Oituzului.

[80] *Călători străini despre ţările române*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 303, 306; sorgintea disputei era curia papală care, probabil, păstra tradiţia episcopiei fantomatice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regelui Carol I Robert pentru banatul de Severin a fost rezolvată de Ludovic I d'Anjou prin formula suzeranităţii asupra Ţării Româneşti, exprimată, probabil şi printr-un feud fictiv (eventual Făgăraşul deja stăpînit de voievozii români)[81]. În 1359 oştile ungare luptau în Serbia, ulterior Ludovic I susţinînd coaliţie Brancović—Lazarević contra lui Vucašin şi a fratelui său, despotul Uglieša; în 1365 oastea angevină a ocupat Vidinul, creînd banatul Bulgariei. Aceste conflicte nu sînt simple afirmări de supremaţie locală, deoarece Ludovic I ocupa, prin crearea noului banat, — pandantul stăpînirii Mehadiei — o poziţie preponderentă pe ambele maluri ale fluviului, condiţia dominării acestei căi comerciale; în acelaşi timp, Vidinul era un nod al comunicaţiilor terestre cu cele pe apă, centru al unei puternice colonii raguzane[82]. Ofensiva ungară la Dunăre a determinat polarizarea forţelor politice din zonă — române, sîrbe, bulgare, cu repercusiuni în întreaga peninsulă Balcanică, al cărei echilibru era evident răsturnat. Într-o nouă conjunctură, în 1368—1369, Vladislav I a impus Ungariei o retragere de pe malul drept al fluviului unde s-a reinstalat Sracimir, cumnatul voievodului Ţării Româneşti.

Compromisul de la Vidin se explică şi prin deteriorarea situaţiei la hotarele occidentale ale Ungariei, unde ofensiva Habsburgilor spre Adriatica se continua stăruitor, lovind în primul rînd aliaţii antivenetieni ai lui Ludovic I: contele de Görz (Gorizia), patriarhul de Aquileea (care controla pasul Plöcken în Alpii Carinthiei, pe rîul Tagliamento, la est de izvoarele lui Piave), seniorii Padovei şi Carrarei (1364—1368). În acelaşi timp, Veneţia a ocupat Dulcigno, Antivari, „districtul Scutari" (Shkodër), porturile adriatice ale Imperiului sîrbesc, acum în decădere (1368). După patru ani de complicată diplomaţie între familiile domnitoare de Habsburg, Wittelsbach, Luxemburg şi Piasti, dar şi de conflicte militare, Angevinul de la Buda izbutise să evite coalizarea austro-veneţiană care i-ar fi ameninţat Dalmaţia[83]. După o primă confruntare, terminată umilitor pentru aliaţii săi padovani (1373), regele Ludovic I a reuşit să antreneze contra Veneţiei o nouă coaliţie — patriarhul de Aquileea, Padova, familia Della Scala din Verona, ducele Austriei şi Genova (1378). Războiul „de la Chioggia" urmărea în primul rînd, atît din partea regelui Ludovic cît şi a Genovei, obiective economice, evidente în negocierile păcii de la Torino (vara 1381). Prin pacea ratificată la 24 august acelaşi an, chiar dacă Marea Neagră nu fusese închisă Veneţiei, cum ceruseră genovezii mediatorului Amedeo de Savoia, un specialist în afaceri pontice, totuşi instalarea Serenissimei la Tenedos şi dominarea Dardanelelor fusese împiedicată. Pacea de la Pera între republica ligură şi domnul dobrogean Ioanco (1387) încheia şi în Pont conflictul genovezo-veneţian început în 1347—1348, nedecis în războiul din 1350—1355, şi care determinase marea politică a despotului Dobrotiţă, aliat al Bizanţului şi al Veneţiei[84].

La rîndu-i, Ludovic I d'Anjou, căruia Veneţia îi plătea tribut şi-i confirmase pacea zaratină — deci Dalmaţia — avea satisfacţia, la sfîrşitul domniei şi vieţii sale, de a fi înfăptuit visul napolitan — de bună seamă într-o variantă mai apropiată de posibilităţi: instalarea, în condiţiile războiului de la Chioggia, a lui Carlo di Durazzo pe tronul sud-italic — poate principala sa idee politică.

Sub aceste strălucitoare aparenţe politice, marea cale comercială ungară prin Dalmaţia, via Zara — Jadra—Bihac—Topusko—Petrinja—Zagreb — în pofida încurajării regale prin noi privilegii (date la 1361 Bratislavei, 1370 Sibiului, Braşovului, 1379 Genovei)[85] nu era viabilă atîta vreme cît se menţinea supremaţia navală a Veneţiei în Adriatica. Şi probabil de aici stăruitorul interes al lui Ludovic cel Mare pentru regatul Neapolului.

Oricum, evoluţia ulterioară a evenimentelor, prin acţiunea reversivă a planului — lupta napolitanilor, Carlo şi Luigi d'Anjou, pentru tronul Ungariei (1382—1409) — a provocat în final cucerirea veneţiană a Dalmaţiei.

---

[81] Sergiu Iosipescu, *op. cit.*, p. 1967—1971.

[82] Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *op. cit.*, p. 107.

[83] Amănunte de istorie politico-diplomatică şi militară la Bálint Homán, *op. cit.*, p. 387—396.

[84] Cf. N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, I—II, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVII, 1914; V. mai recent Şerban Papacostea, *Quod non iretur ad Tanam: un aspect fundamental de la politique génoise dans la mer Noire au XIV-e siècle*, în *RESEE*, 2/XVII, 1979, p. 201—217.

[85] Zsigmond Pál Pach, *op. cit.*, p. 1184—1185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

•

Pecetea pusă de marele angevin asupra politicii Ungariei se descifrează clar în acțiunile urmașilor săi, în primul rînd a lui Sigismund de Luxemburg. Dar, reluate după un deceniu și mai bine de anarhie, ele nu mai beneficiază de aceeași conjunctură favorabilă. Expansiunea otomană, ce urma marele drum Adrianopol—Filipopol—Serdica—Niș—Belgrad, comprimînd statele balcanice, s-a apropiat treptat de hotarele Ungariei. În același timp, din combinarea a doi factori — invazia lui Timur Lenk, distrugătoare la Urgenč, Sarai, Astrahan, Tana (1395—1398), pe marele drum tătăresc și redeschiderea pentru negoțul occidental a Beirutului și Alexandriei [86] —, cu unul îndepărtat — reconquista sinică sub dinastia Ming, după 1368, și expansiunea ulterioară spre Marea Chinei meridionale, Annam, golful Bengal și Persic — comerțul Mării Negre intra într-un lent proces de decădere în prima jumătate a secolului al XV-lea. Debușeele căii asiatice la mare rămîneau Trebizonda, litoralul oriental și Tana. Dar Marea Neagră capătă tot mai mult o unitate economică în sine, coloniile genoveze participînd la comerțul local alături de statele riverane.

In Peninsula Balcanică, marile drumuri comerciale își pierd acum importanța politică internațională spre a deveni elemente ale amenajării economice [87] și social-politice [88] a Imperiului otoman. Odată cu evoluția metodelor dominației otomane — de la concepția tradițională islamică, tributală și de asociere militară, către aceea a guvernării directe, prin eliminarea dinastiilor locale și implantarea sistemului timariot bazat pe deftere (vilâyet-tahrîrî) [89] — s-a ajuns și la organizarea frontierelor: Dunărea trebuia să fie una din acestea.

Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei dar și reprezentant al casei sale, a urmat la Dunărea de jos tradițională politică angevină de controlare a marii artere comerciale fluviale sub formula suzeranității asupra principatelor Moldova și Țara Românească, aceasta din urmă importantă prin stăpînirea Severinului și absorbirea „culoarului" Milcoviei. Planurile de organizare militară, de cruciadă pe linia Dunării, din Serbia pînă la Chilia, aplicate discontinuu dar stăruitor în cadrul unei politici europene încă din 1391 [90], se asociază cu organizarea marii artere de comunicații din Europa centrală la genovezii din Marea Neagră, în măsura pierderii oricărui control asupra Adriaticei în favoarea vechii rivale, Veneția [91]. Același imperativ al legăturii spre Pont animă politica regelui Ungariei față de Moldova, evidentă în tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și congresul de la Luck (ianuarie 1429) [92]. Mai mult, prevederile împărțirii teritoriului Moldovei, adoptate în 1412, vădesc intenția lui Sigismund de Luxemburg de a „emancipa" traficul Europa centrală — Marea Neagră față de orice control princiar românesc, prin crearea unui nou „culoar" [93],

[86] Mihnea Berindei et Gillles Veinstein, *La Tana-Azaq de la présence italienne à l'emprise ottomane (fin XIII-e—milieu XVI-e siècle)*, în „Turcica. Revue d'études turques", t VIII/2, 1976, p. 124—125.

[87] Observația lui Wilhelm Heyd rămîne valabilă: „En favorisant les ragusans, les florentins et les ancônitains au détriment des vénitiens et des génois, ils [les turcs] accrurent dans leur pays l'importance des puissances de second ordre [în fapt, fără capacitatea de a avea vreo influență politică — *s.n.*], condamnées à rester bien inférieures à ces dernieres et par l'esprit d'entreprise et par l'étendue des ressources". (W. Heyd, *op. cit.*, p. 349).

[88] Profesorul Nicoară Beldiceanu subliniază rolul organizării otomane a voynuq-ilor balcanici cu rol militar pe marile artere Adrianopol—Belgrad și Belgrad—Niș—Salonic. (Nicoară Beldiceanu, *Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves*, în *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566)*, London, 1976, III, p. 106).

[89] Halil Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, în „Studia Islamica", II, 1954, p. 103—129.

[90] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 45, narare destul de prolixă a istoriei politice românești în vremea lui Sigismund de Luxemburg.

[91] Șerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxembourg*, în *RRH*, 3/XV, 1976, p. 424—425; György Székely, *Les facteurs économiques et politiques dans les rapports de la Hongrie et de Venise à l'époque de Sigismond*, în *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, Firenze, 1973, p. 38—42.

[92] Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 421—423, 430.

[93] Trebuie oare să vedem în prevederile din 1412 referitoare la Moldova și reminiscențe ale unei situații existente cîndva, ale unei țări extinzîndu-se la est pînă la Iași și Bîrlad și apoi dincolo de Prut de la o pădure (Tigheciu?) prin cîmpiile deșerte pînă la jumătatea distanței între Cetatea Albă și Chilia (Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 485—486), sau o simplă cumpănire de interese economice și politice?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în care mai tîrziu se gîndea să aducă pe cavalerii teutoni pentru apărarea Chiliei, precum a Severinului [94]. Sub alte forme şi în alt context economic pontic, Ioan Corvin de Hunedoara a obţinut Chilia în 1448, instalîndu-şi acolo o garnizoană şi — faptul pare surprinzător de tradiţional în spiritul angevin —, întemeind o mănăstire franciscană [95].

Dar politica regelui-împărat, ca şi a „cruciatului de sînge românesc", leza prea multe interese pentru a nu se încerca o contracarare a sa, în primul rînd din partea Poloniei şi Lituaniei. Poate că în acest sens trebuie înţeleasă şi menţiunea lui Dlugosz relativă la tentativa de creare a unui nou port la Marea Neagră — Kociubei (1415) [96] — refăcîndu-se, astfel, drumul tătăresc doar pe teritorii lituaniene. A doua zi după moartea lui Sigismund de Luxemburg, Boemia căuta şi ea, printr-o cooperare cu Polonia (1438), înlocuirea drumului comercial imperial [97].

Sub imperiul acestei opoziţii politice ungaro-polone generată de interese economice — funcţionarea celor două mari artere comerciale — Ţara Românească şi Moldova sub Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun au navigat atent, în fapt ele păstrîndu-şi controlul asupra tronsoanelor de drumuri ce le străbăteau. De aici necesitatea elaborării politicii ungare şi polone împreună cu principatele române. Clauza încorporării din nou a Chiliei la Moldova revine, imperativă, în legăturile vasalice ale lui Petru Aron (1455) şi Ştefan cel Mare (1462), cu Polonia, deopotrivă — şi lucrul este semnificativ — cu promisiunea de ajutor românesc pentru războiul cu Ordinul teutonic — (protejat odinioară de Sigismund de Luxemburg), la celălalt capăt al drumului Marea Neagră—Baltica [98]. Clauza primă, îndeplinită în 1465, în pofida contestării regelui Ungariei Matei Corvin în 1467, a fixat poziţiile pînă la sfîrşitul stăpînirii române la Chilia [99]. În acelaşi timp, se constată severa supraveghere de către principii Moldovei a zonelor învecinate, prevenind concurenţa comercială, fără să se ezite la folosirea argumentului militar (Lerici, 1455; Brăila, Oraşul de Floci, 1470).

Corespunzător celor două axe comerciale româneşti, strategia politică a Moldovei şi Ţării Româneşti — convergentă pe cursul Dunării maritime — a înfăptuit sudura statală între Carpaţi şi litoralul pontic de la Cavarna la limanul Nistrului. În raport cu aceasta, politica otomană a debutat prin crearea frontierei Dunării (1420, prima ofensivă pe tot cursul inferior al fluviului pentru controlarea acestuia [100]; 1524, cucerirea Severinului şi Orşovei de către Bali beg din Belgrad [101]) şi s-a încheiat prin succesul strategiei globale circumpontice, realizată, din pricina limitelor logisticii vremii, prin sistemul vasalităţii Hanatului tătăresc al Crimeei [102]. Componenta pontică a politicii otomane se datorează lui Mehmed al II-lea, aplicarea sa fiind jalonată de închiderea în 1452 a Bosforului, veche idee genoveză, şi, după incursiunea navală din 1454 — care a afectat şi Moldova — de cucerirea treptată a ţărmurilor Mării Negre, realizată de turci între 1461—1484. Eforturile izolate sau conjugate ale Ţării Româneşti şi Ungariei, Moldovei, Veneţiei, Persiei lui Uzun Hasan de a combate această politică sau de a modifica situaţiile create în a doua jumătate a secolului al XV-lea au eşuat.

Totuşi, exemplară prin consecvenţa spiritului şi acţiunii rămîne politica lui Ştefan cel Mare, întruchipată în marele război pontic antiotoman desfăşurat în anii 1473—1486 [103].

---

[94] Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 86—87.

[95] Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, în „Studii", 3/18, 1965, p. 630—632.

[96] Cf. N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, p. 103, 118.

[97] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 432.

[98] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 773—776; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 282—294.

[99] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 434—435.

[100] O cercetare în acest sens întreprinde colegul Virgil Ciocîltan.

[101] N. Iorga, *Chestiunea Dunării. Istoria Europei răsăritene în legătură cu această chestie*, Vălenii de Munte, 1913, p. 175—177.

[102] Sergiu Iosipescu, *Preliminarii la o discuţie: rolul strategic al Dobrogei în timpul expansiunii şi dominaţiei otomane*, comunicare la „Pontica"—1977 (în curs de publicare).

[103] Pentru datarea păcii moldo-otomane (1486), v. mai recent Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 643—645, 666—667, Anca Radu, în *RdI*, 1/34, 1981, p. 174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unul dintre episoadele spectaculoase ale conflictului, în viziunea cercetată aici, a fost intervenţia militară a principelui român în Crimeea, pentru restabilirea liniei politice antiotomane a senioriei de Teodoro, a Mangupului (1475) [104]. Căderea Caffei şi a Mangupului sub lovitura turcă (iunie—decembrie 1475) a fost grav resimţită de Ştefan cel Mare şi consilierii săi; de pe poziţiile cîştigate prin victoria de la Vaslui, domnul Moldovei a căutat pe temeiul negocierilor să impună Porţii otomane eliberarea seniorului de Teodoro şi a elitei politice a statului crimeean, fără îndoială în speranţa unei restaurări a acestuia: „qui, e stato lo ambassatore de'Valachi per fare la pace, et dicto ambassatore *ha dimandato in la pace lo signore de lo Teodoro, che era parente del Vlacho, et altri signori de Gutia*" (scrisoarea genovezului Antonio Bonfilio din Pera către compatriotul său Azio Gentile, 20 mai 1476) [105]. Existenţa principatului de Mangup, a unei părţi de Crimee liberă, etapă a navigaţiei pontice, era una dintre chezăşiile vechiului comerţ al Mării Negre. Poziţiile ireconciliabile ale adversarilor au prelungit confruntarea pînă în 1486 cînd sistemul otoman pontic, grefat pe realităţile economice anterioare nu a mai putut fi contestat de principatul românesc al Moldovei lui Ştefan cel Mare.

Cele două mari puteri catolice, Ungaria şi Polonia, fie s-au dezinteresat de primejdia otomană, prima, atrasă de Europa centrală, fie nu au contestat expansiunea Semilunei, cea de-a doua.

Astfel „revoluţia" comercială medievală, declanşată de pacea mongolică, s-a consumat pînă la ultimele sale consecinţe în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi pînă către mijlocul celui următor. Asupra însemnătăţii sale pentru ţările române se cuvin desigur aici cîteva repere pentru un viitor bilanţ. Marea Neagră atrăsese navigatori şi negustători genovezi, veneţieni, florentini, anconitani, provensali, sicilieni „e tutti altri strani", după informaţiile expertului necontestat al comerţului celui de-al XIV-lea veac, Francesco Balducci Pegolotti [106]. O taxă de 2% permitea tranzitul pe la Constantinopol al produselor zonelor circumpontice, valorificate apoi pe pieţele Mediteranei şi Europei occidentale [107]. Se valorifica masiv grîul, menţionarea sorturilor de Moncastro şi de Vezina (Vicina ?) de către acelaşi Pegolotti (către 1335) [108] acoperind, de fapt, *participarea statelor româneşti de pe teritoriul est-carpatic şi a principatului Ţării Româneşti la marele comerţ internaţional*. De prisos a mai insista, cu acest prilej, asupra implicaţiilor de ordin politic ale acestor constatări şi concluzii pentru determinarea evoluţiei organizării statale româneşti [109].

Un alt produs exportat masiv prin Lycostomo şi Cetatea Albă a fost ceara de albine, a cărei pondere comercială nu a fost încă de ajuns remarcată. Se poate spune că viaţa întregului Occident medieval, marile şi micile evenimente ale cotidianului, botezul, căsătoria, moartea, strălucirea curţilor princiare şi mai presus de toate onorarea lui Dumnezeu, s-au aflat legate, prin navigaţia levantină de exploatările melifere româneşti din Carpaţi, de la Dunărea de Jos şi Marea Neagră [110]. Creşterea albinelor, îndeletnicire străveche şi abundent

---

[104] Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 142—146; Virginie Vasiliu, *Sur la seigneurie de „Teodoro" en Crimée au XV-e siècle*, în „Mélanges de l'Ecole roumaine en France, 1929 [1]", p. 330—331; Mihnea Berindei et Gilles Veinstein, *Règlements de Süleyman I-er concernant le liva' de Kefe*, în *CMRS*, 1/XVI, 1975, p. 59—60.

[105] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 55 (subl. ns.).

[106] Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica della Mercatura*, edited by Allan Evans, Cambridge (Mass), 1936/New York, 1970, p. 41; pentru sursa informaţiilor sale — Officium Gazariae — v. p. XXXVII.

[107] *Ibidem*, p. 41.

[108] G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 74.

[109] Va trebui să se aibă în vedere şi protecţia necesară traficului intern din partea unei autorităţi politice.

[110] O notaţie de un deosebit interes aparţine lui Formaleoni, *Histoire philosophique et politique du commerce, de la navigation et des colonies des anciens dans la mer Noire*, t. II, A. Venise, 1789, p. 204—205: „Le profit que Venise en retiroit ne peut se calculer, et la quantité de cire ainsi travaillée, qu'elle versoit dans tous les marchés de l'Europe est presqu' incroyable [...] les terres les plus fertiles de ce produit, celles qui en fournissoient au commerce en plus grande quantité, c'étoient la Valachie et la Moldavie; ces deux provinces qui n'étoient point encore tombées sous le joug Ottoman, envoyaient alors leurs produits par le Pruth, le Danube, et le Niester, dans les deux ports, de Lachostome, et

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menţionată în actele medievale româneşti, constituie şi ea un indiciu al aceluiaşi trai aşezat, al unei căruşii organizate şi, în tot, al întocmirii politice.

Ar fi, desigur, o eroare să se considere că amenajarea otomană a Peninsulei Balcanice şi a litoralului pontic a însemnat, în acelaşi timp, anihilarea marelui comerţ în Europa eud-estică. Cercetările lui Nicolae Iorga, Franz Babinger, Halil Inalcik, Nicoară Beldiceanu şi ale altor turcologi au dovedit reorganizarea comercială otomană, reluarea traficului, ascensiunea altor negustori (greci, raguzani, armeni, turci). Rolul ţărilor române sub suzeranitatea Porţii a fost deosebit de important în secolul al XVI-lea: doar prin ele şi prin Raguza, frontierele terestre ale Imperiului Semilunei au rămas permeabile comercial, facilitînd schimburile. Structura comerţului prin vama Braşovului la 1503 indică preponderenţa absolută a mărfurilor orientale aduse de negustorii transilvăneni şi munteni (64,8% din totalul valoric). În prima jumătate a secolului al XVI-lea, piaţa braşoveană continua să fie aprovizionată cu mirodenii şi produse orientale, sosite prin tranzit din Ţara Românească [111].

Un aspect esenţial trebuie subliniat: particularizarea tot mai accentuată în aceeaşi perioadă a căilor comerciale ale Transilvaniei faţă de ansamblul ţărilor regatului Ungariei. Din poziţia central-transilvană a Clujului, drumurile marelui negoţ se îndreptau prin Bistriţa către Moldova, prin Sibiu, Braşov către Ţara Românească. Legată peste munţii Apuseni de Cluj, Oradea era situată pe o arteră vestică a voievodatului, care permitea în principal traficul între Polonia (Cracovia), Silezia şi Imperiul otoman, prin Sillein (Zilina), Leutschau (Levoča), Bartfeld (Bartfa, Bardejov), Eperjes (Prešov), Caşovia, Debreţin, Timişoara. Relaţiile cu Ungaria propriu-zisă erau cu totul excentrice (Pest — Szegedin — Timişoara) [112]. Faptul este de altfel relevat şi de ponderea de numai 10% a comerţului ungar, — examinat prin perspectiva Budei şi Pestei — cu sud-estul [113]. Situaţia drumurilor comerciale şi a traficului este şi în acest caz ilustrativă pentru evoluţia politică. Sub domnia lui Vladislav al II-lea Jagello (1490—1516), personalitatea statală distinctă a voievodatului Transilvaniei s-a conturat tot mai precis, anunţînd desprinderea de regatul Ungariei — favorizată de „complexul" politic polono-otoman — şi gravitarea spre statutul comun cu celelalte două ţări române, Moldova şi Ţara Românească.

În aceeaşi vreme instalarea portughezilor în India şi supremaţia lor navală în marea Omanului, golful Persic şi Aden, au închis practic cele mai avantajoase drumuri ale comerţului Insulindei către Mediterana orientală. Lisabona a luat acum locul Veneţiei şi Genovei în aprovizionarea cu mirodenii a pieţelor Europei centrale şi occidentale.

A venit astfel rîndul Porţii otomane sub Soliman Magnificul să încerce deschiderea căii comerciale a Indiilor, luînd ca bază de ofensivă Egiptul, cucerit anterior (1517) [114] în virtutea aceluiaşi imperativ politic al controlării drumurilor marelui negoţ. Eşecul otoman în India, apărată cu înverşunare de portughezi, a determinat o „rigidizare" a politicii economice a Porţii decisă acum să exploateze singură, cît mai eficace, resursele ce le poseda. Un nou război cu Veneţia a permis instaurarea monopolului otoman asupra Mării Negre (1540), de acum înainte închisă navigaţiei sub alt pavilion decît al Porţii. Şi este firesc să se examineze acest eveniment în contextul mai larg al anilor 1538—1541, al campaniei sultanului Soliman I în Moldova, al ocupaţiei Tighinei, Bugeacului şi Brăilei [115], al cuce-

de Maüocastre, deux villes que le commerce avoit rendues fort peuplées. [...]. Les vaisseaux vénitiens en y abordant pour y charger la cire et des autres articles des provinces supérieures y apportoient tout ce qui manquoit aux besoins non seulement de celles peuplades, mais encore de celles plus éloignées qui habitoient les vastes provinces de la Pologne".

[111] Calculele şi evoluţia la Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, Bucureşti, 1965.

[112] Erik Fügedi, *Der Aussenhandel Ungarns am Anfang de 16. Jahrhunderts*, în *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas. 1450—1650*, Köln, Wien, 1971, p. 57—58.

[113] Győző Ember, *Ungarns Aussenhandel mit dem Westen um die Mitte des XVI. Jahrhunderts*, în *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas...*, p. 87.

[114] Proiectul cuceririi, dar de către creştini, conceput încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea de Marino Sanudo, *Secreta Fidelium Crucis*, apud Formaleoni, *op. cit.*, p. 132—135.

[115] Data ocupării Brăilei şi a creării cazalei înconjurătoare (1538) este menţionată de un rar document cartografic, ridicarea topografică rusă de după războiul din 1828—1829, pe temeiul unor informaţii locale, v. Arh. st. Bucureşti, Diplomatice, doc. 148/1831. Ea modifică astfel concluziile lui Radu I. Perianu, *Raiaua Brăilei — Noi contribuţiuni*, în *RIR*, XV, 1945, p. 287—333.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ririi Budei şi creării paşalîcului Ungariei inferioare. Edificiul imperial otoman, precum odinioară cel bizantin, atingea astfel o clasică structură politică, în jurul axei Pont — Mediterana orientală, intersectînd Constantinopolul.

*

Drumuri comerciale generatoare de state? Mai bine spus creatoare de structuri socio-politice şi consolidatoare de imperii, dar şi piedici în calea unificării statale [116]. Un implacabil determinism geografic? Mai de grabă posibilităţi, mai importante sau mai reduse, proporţional cu trăinicia, dinamismul structurilor economico-sociale, dar şi cu împrejurările politice externe.

Şi aici, precum în toate cazurile, adevărul nu se află „undeva la mijloc" — formulă comodă spre a evita cercetarea şi decizia — ci, după împrejurări şi în funcţie de analizarea a cît mai multor factori probabili, de o parte sau de alta [117].

EXCURS

I. Arzul lui Mustafa, trimisul Porţii în ţările române cu misiunea stabilirii hotarelor între acestea şi Imperiul otoman — datat de editor după anii de domnie ai lui Ştefăniţă (1517—1527), identificat cu Istefan, voievodul Moldovei pomenit în cuprins [118] — aduce noi informaţii privind structurile politico-teritoriale de la Dunărea de Jos. Data însăşi a documentului este problematică, numele principelui Moldovei şi evenimentele raportîndu-se mai degrabă la Ştefan Lăcustă, şi la anii 1538—1540 [119]. Ar putea fi, deci, vorba şi de o hotărnicie ulterioară campaniei sultanului Suleiman Magnificul în Moldova (1538). Atitudinea domnului faţă de iniţiativa otomană este evocatoare, rezistenţa sa împotriva unor noi concesii întemeindu-se pe „ahidnâme" şi pe afirmarea rolului economic al cetăţilor („să-mi dea şi mie o bucată de pîine să mănînc").

Dar mult mai importantă este delimitarea hotarelor cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă înregistrată de trimisul Porţii după mărturiile „creştinilor bătrîni" din Moldova.

Aceştia au făcut distincţia între „hotarul Chiliei" cînd cetatea era stăpînită de Ungaria şi cazul cînd aparţinea Ţării Româneşti. Hotarul Chiliei sub unguri, după identificările editorului, ar începe de la „Kara-Bulak (?)", mergînd la lacul „Kupa" („probabil lacul Chitai"), de acolo la lacul „Kutlu-Boga" („Cătlăbuga"), apoi la lacul „Saftian", de unde pe la „Movila-Mare" atinge „Vadul-Iezilor" sau „Iezerina". Din acestea sînt sigure lacul Cătlăbuga şi Saftian. Menţionarea lacurilor în delimitarea teritoriului cetăţii Chilia nu poate avea sens decît în cazul existenţei unui reper pe malurile lacurilor; dar acesta nu este indicat. Lipsa reperelor între lacuri denotă inutilitatea lor printr-o lesnicioasă posibilitate

[116] Trebuie renunţat la fondul tezei lui P. P. Panaitescu, referitoare la cauzele separatismului politic al Moldovei de Ţara Românească anume existenţa celor două mari drumuri comerciale cu orientare divergentă; cercetările de geografie istorică privind formarea unităţii statale franceze au dovedit, nu două direcţii ale căilor negoţului medieval ci două nuclee (*unul în bazinul Ile-de-France, altul în Provence*), situaţie care nu a împiedicat pînă la urmă unificarea. Dealtminteri, deschiderea după 1829 a marelui comerţ dunărean, legat de marea Neagră, a dat o nouă viaţă celor două axe, moldoveană şi munteană, *convergente* la Dunărea maritimă, contribuind astfel la Unirea din 1859. Separatismul politic în Evul Mediu nu poate fi explicat exclusiv prin motive economice; ceea ce este determinant a fost menţinerea unei zone de efectivă separaţie teritorială („culoarul") pînă ce dezvoltarea celor două principate române, inclusiv tradiţia dinastică, ridicaseră stavile destul de ferme în calea unificării, iniţial posibilă.

[117] Exprim şi aici doctorului Şerban Papacostea şi colegului Ştefan S. Gorovei multumirile mele, pentru sfatul şi sprijinul acordat în cursul elaborării acestui studiu. Eskipolos şi mănăstirea Borişăuca.

[118] *Documente turceşti privind istoria României, vol. I (1455—1774)*, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, 1976, p. 10—11.

[119] V. şi firmanul lui Soliman Magnificul din 15—24 septembrie 1538, Suceava, şi scrisorile aceluiaşi către regele Poloniei Sigismund I din 13—22 octombrie 1540, 17—26 mai 1542, 10—19 noiembrie 1542, Constantinopol, *ibidem*, p. 30—37. Mustafa de la p. 30 pare acelaşi cu autorul arzului analizat aici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a delimitării pe teren. Cercetarea cartografică a sud-estului Moldovei (Harta 1 : 100 000, proiecţie Lambert, ridicarea topografică românească din 1938—1940) dă soluţia prin caracteristicile locului. Hotarul Chiliei era marcat *natural, între cozile lacurilor Chitai, Cătlăbuga, Saftian (Sofian) pînă la vest de Ismail, la braţul Chilia, de „valul lui Traian"*, îngrijita fortificaţie romană din secolul al III-lea, cu rol defensiv faţă de un atac venit dinspre nord [120]. Astfel, începutul hotarului Chiliei la „Kara-Bulak", care figurează şi în delimitarea teritoriului Cetăţii Albe, trebuie căutat la extremitatea estică a valului, o „movilă neagră" pe malul nord-vestic al limanului Conduc (Sasic), în preajma localităţilor actuale Eskipolos şi mănăstirea Borisovca.

Stăpînirea anterioară celei ungare, a Ţării Româneşti asupra teritoriului Chiliei diferea printr-o extindere la nord-est de Kara-Bulak, pînă la Fîntîna lui Turhan, aflată foarte probabil la coada limanului Conduc.

Aşadar Ţara Românească, precum şi Corvinii, au controlat nu numai cetatea Chilia ci şi teritoriul ei, bine delimitat la nord de delta Dunării, peste care se poate suprapune, total sau parţial, „Basarabia" lui Mircea cel Bătrîn.

II. În privilegiul lui Petru Aron pentru negustorii lioveni, dat la 29 iunie 1456 în Suceava [121], se cuprinde între altele menţiunea: „Iar acea vamă tătărească ce a fost pusă în Cetatea Albă, noi această vamă o iertăm lioveni lor, să nu dea nici un ban, nici măcar la o mie de mărci, *fie că ar fi acolo fiul hanului tătăresc, fie că n-ar fi* (subl. ns.) [122]. În a sa istorie a comerţului, Nicolae Iorga a intuit importanţa pasajului şi l-a citat integral, fără a-l fi comentat însă [123].

Comparaţia cu organizarea internă a Caffei se impune. Ca o moştenire a fostei stăpîniri mongole, preluate de la genovezi, şi la Moncastro—Cetatea Albă se constată prezenţa unui reprezentant vamal al hanului, în acest caz însuşi fiul său.

Această precizare este utilă pentru înţelegerea hotărniciei Cetăţii Albe [124], care trebuie de fapt interpretată şi ca o delimitare a fostei dominaţii mongole [125], dar şi a semnificaţiei titlului şi posesiunilor lui Mircea cel Bătrîn — „mare voievod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu, stăpînind şi dominînd peste toată ţara Ungrovlahiei şi al părţilor de peste munţi, *încă şi către părţile tătăreşti* şi Almaşului şi Făgăraşului herteg şi domn al banatului Severinului şi pe amîndouă părţile pe toată Podunavia, încă şi pînă la Marea cea Mare şi stăpînitor al cetăţii Dîrstorului" (Subl. n.).

VOIES COMMERCIALES DANS L'EUROPE CENTRALE ET SUD-ORIENTALE ET LEUR IMPORTANCE POLITIQUE (XIV-e—XVI-e SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Le manque d'informations détaillées concernant l'organisation interne et les processus historiques déroulés dans les régions roumaines des Carpates, du Danube inférieur et de la mer Noire, recomande avec insistance une approche plus large et comparatiste. L'emploi d'un *modèle* contemporain — recueilli d'autres horizons, qui ont sauvegardé plusieurs témoignages du passé — peut être une bonne méthode pour reconstituer des processus connus chez nous uniquement par des informations éparses et incomplètes. Cela d'autant plus que les organisations humaines ont pourtant, au moins à un niveau raisonnable de la recherche, un nombre fini, connaissable, de combinaisons possibles.

Dans l'étude du problème, depuis les sages constatations de Vidal de la Blache, le père de l'histoire géographique, on est arrivé, chez nous et ailleurs, à un féroce détermi-

[120] În legătură cu acest val v. Radu Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur" d'Athanaric*, Haga, 1957, cu întreaga bibliografie a problemei.

[121] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 788—795.

[122] *Ibidem*, p. 794.

[123] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, p. 99.

[124] *Documente turceşti...*, p. 10.

[125] V. pomenirea în arz a Donului deci hotărnicia se făcea la vest de Nistru, de la o cetăţuie „Iurgheci-Kerman" (probabil *tabia* existentă şi în secolul al XVIII-lea între Cetatea Albă şi Tighina) şi pînă la limanul Conduc în hotar cu Chilia, *dar şi la est de fluviu.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nisme géographique (Fr. Ratzel), à des généralisations dues à une vision unilatérale (du monde nord-slave — P. P. Panaitesco), à une réaction totalement négative, violente comme expression, trop influencée par les circonstances de son temps (Barbu T. Câmpina).

Le moment initial de l'analyse est constitué par la situation du commerce international autour de 1300 : la Hanse dominante du commerce de la mer Baltique et de ses rivières co-affluentes, Gênes contre Venise pour le monopole commercial du bassin de la Méditerranée orientale, ci-inclus la mer Noire, là où débouchait la gigantesque voie commerciale euro-asiatique réalisée par la „pax mongolica".

Le tableau est complété par une série de chemins terrestres qui liaient la mer Adriatique à la mer Baltique — d'où le rôle de Vienne — à la mer Égée et à la Marmara, l'Europe centrale et la mer Noire le long du Danube et des Balkans méridionaux.

La grande importance du commerce alimentaire était surtout due à l'univers de la faim, où vivait le monde médiéval, à son orientation carnivore, d'où la valeur exceptionnelle de épices, sur l'arrière-plan des transformations climatiques dépréciatives.

Le paradigme étudié initialement, parce que mieux connu, est l'organisation des voies commerciales des pays du royaume hongrois, sous le premier souverain angevin, Charles I-er Robert (1308—1342). Il s'impose, ainsi, le poids de l'organisation du trafic, de l'octroi de „jus stapuli" à certaines villes, pour les alliances politiques et militaires du souverain angevin avec Jean de Luxembourg, roi de Bohème, Casimir III de Pologne, Henri de Wittelsbach, duc de la Bavière méridionale, ainsi que dans sa confrontation avec l'Autriche et Venise. Les déroulements en éclosion, de la première moitié du XIV-e siècle, acquerront des contours précis dans la politique de Louis I-er d'Anjou.

Entre l'Europe centrale et la mer Noire, la tentation d'établir des liaisons commerciales, apportant des revenus, a stimulé la politique du second Angevin de Hongrie, Louis I-er (1342—1382), dans une action qui devait être en même temps un coup porté à Venise, avec la complicité des Génois.

Ainsi, la transition vers l'étude de l'importance politique des voies commerciales se fait-elle naturellement, en suivant la grande politique angevine en Transylvanie et, au-delà des Carpates, dans les autres pays roumains.

A ce propos, l'étude constate la rôle de la fondation de l'Evéché de la Milcovie (1347) comme une modalité politique de contrôle du chemin de la Transylvanie sud-orientale (par Oituz et Buzău) vers le Danube maritime et la mer Noire, maintenu ultérieurement par composition avec les grands voïvodes et princes des pays roumains ou bien avec „Demetrius, princeps Tartarorum".

Reprise avec des moyens modestes, contrastant avec la majesté de son titre impérial, la politique angevine a trouvé en Sigismond de Luxembourg, roi de Hongrie, un champion constant. Les implications politiques de sa lutte pour assurer le chemin commercial vers Chilia — qui dominait le Danube maritime — ont mis leur empreinte sur l'histoire des pays roumains, jusque vers le milieu du XV-e siècle.

La seconde moitié du siècle relève le substrat économique de la guerre pontique menée (1473—1486) par la Moldavie d'Etienne le Grand, ainsi que le rôle de la mer Noire, de „plaque tournante" (G. I. Brătianu) de l'histoire de l'Europe orientale. La décadence du commerce pontique, avec les diminutions politiques ultérieures, n'a pas été tant due à l'installation du contrôle ottoman sur les rives, qu'à l'épuisement des sources mêmes de ce commerce, lorsque les Portugais accaparent les Indes Orientales.

Subsidiairement, on met en discussion les causes du séparatisme politique des Principautés Roumaines extracarpatiques, l'extension du territoire contrôlé par les princes de la dynastie des Bassaraba au nord du Danube maritime (délimité aux extrémités des lacs riverains par le „vallum Trajani") et l'organisation interne de Cetatea-Albă, au milieu du XV-e siècle.

Finalement, on avance la conclusion sur l'influence politique des chemins commerciaux — non pas de simples routes boueuses ou des défilés montagneux étranglés — mais les artères d'un transit, souvent fabuleux, de richesses, capables de rendre intéressantes et de mettre en valeur des régions éloignées et de conférer un prestige éclatant à leurs monarques protecteurs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CÎTEVA CONSIDERAŢII PRIVIND HARACIUL MOLDOVEI LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

DE

VALERIU VELIMAN

„Cînd eşti criticat sau dat la o parte pentru gîndirea ta originală, nu e rost să te superi şi nici să te descurajezi" [1]. Aceste cuvinte — printre ultimele scrise de Nicolae Iorga — ar trebui să fie, de fapt, deviza tuturor celor ce se încumetă să desfacă mecanismul destul de complicat al relaţiilor româno-otomane, să-i explice principiile de funcţionare. Dar aserţiunea respectivă este poate valabilă, mai cu seamă, în cazul *haraciului* [2] — obligaţie bănească (uneori şi materială) a ţărilor române faţă de Poarta otomană, plină de semnificaţii încă nu pe deplin elucidate, fie şi numai dacă ar fi să avem în vedere diversele şi mai mult sau mai puţin consacratele ei apelative: „gizie" (tc. *cizye*), „tribut", „bir". Căci puţinătatea informaţiilor precise cu privire la această chestiune — şi asupra cărora, dacă s-ar putea, să nu planeze nici un semn de întrebare — a fost şi continuă să fie un impediment serios în calea cercetării, astfel încît, pe un asemenea teren încă nesigur, *concluziile prea tranşante* riscă a se dovedi, mai devreme ori mai tîrziu, simple castele de nisip.

Sporirea bazei documentare, îndeosebi, a celei de factură turco-osmană, a impulsionat preocupările de limpezire a problemei haraciului plătit de ţările române. După o sinteză [3] fundamentată, în special, pe izvoare europene, au urmat cîteva contribuţii remarcabile, cu atît mai valoroase cu cît au pus în lumină informaţii noi, culese din surse turco-osmane oficiale şi menite să elucideze, pe fragmente cronologice, aspecte importante referitoare la

---

[1] N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană* (fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga), Bucureşti, 1968, p. 4 (prefaţa).

[2] Pentru consideraţii pertinente — de ordin strict teoretic — asupra termenului (tc. *harac*), precum şi a altora privind statutul juridic al ţărilor române faţă de Poartă, vezi Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, în *AUB*, Filozofie, Istorie, Drept, an. XXIII, 1974, p. 68—78; idem, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVI-e siècle*, în *RESEE*, 2/XV, 1977, p. 207—232; idem, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *RdI*, 9/32, 1979, p. 1731—1765; Aurel Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare la 1479*, în *RIR*, XV, 1945, p. 465—494 (şi în *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 118—139); Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, în *RESEE*, 1/X, 1972, p. 65—82.

[3] M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele XV—XIX*, în *SMIM* II, 1957, p. 7—47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuantumul haraciului, circumstanţele majorării sale la diferite date, precum şi în privinţa semnificaţiilor politice şi economice ale acestei dări [4].

Totuşi, în pofida rezultatelor notabile ale cercetărilor de pînă acum, clarificările irefutabile legate de haraciul ţărilor române depind în continuare de descoperirea şi valorificarea a noi mărturii documentare, necesare, pe de o parte, pentru a umple „golurile" existente încă, iar pe de alta, pentru a corija eventualele erori de interpretare săvîrşite fie din lipsă de informaţii, fie datorită faptului că cele cunoscute nu reflectă întotdeauna realitatea.

O asemenea menire are — credem — un document turcesc necunoscut istoriografiei româneşti. Este vorba de o poruncă [5] înmînată, la 19 mai 1552 *(25 cemazi-iil-evvel 959)*, unui emisar al Porţii, ceaşul Durmuş, şi adresată beiului de Kîrkkilise [6], Hasan Bey, pentru rezolvarea unui litigiu de graniţă dintre Moldova şi Imperiul otoman, în zona Tighinei *(Bender)*. Reflectînd, în general, aspecte deosebit de concludente asupra stadiului în care se aflau în acea perioadă relaţiile moldo-otomane — şi, prin extensie, cu nuanţările de rigoare, cele româno-otomane — documentul respectiv atrage atenţia, îndeosebi, printr-un amănunt extrem de preţios în privinţa cuantumului haraciului Moldovei şi a circumstanţelor majorării (mai precis, *dublării)* acestuia, la o dată nu cu mult anterioară anului menţionat mai sus. Asupra acestei chestiuni de detaliu vom insista în cele ce urmează, încercînd să o punem în relaţie cu ceea ce se cunoaşte pe baza altor surse, să o completăm cu unele informaţii furnizate de izvoare narative şi documente turceşti din aceeaşi perioadă, de asemenea, inedite, şi să sugerăm, astfel, o nouă interpretare a evoluţiei cantitative a haraciului moldovenesc în intervalul 1538—1552.

Dar, mai întîi, se cuvine a face cîteva precizări în legătură cu natura documentului amintit, cauzele şi efectele dispoziţiilor pe care le cuprinde.

Chiar dacă porunca ni s-a păstrat sub formă de copie, autenticitatea sa nu poate fi pusă la îndoială, deoarece ea a fost consemnată întocmai cu originalul (mai puţin formulele diplomatice de adresare) într-o condică *oficială*, de genul celor în care se înregistrau, în mod obişnuit, pe perioade bine delimitate, toate dispoziţiile emise de divanul imperial, în numele sultanului, cu privire la diverse probleme cu caracter administrativ, politic, militar etc [6 bis].

Beiul de Kîrkkilise, căruia îi este adresată această poruncă, primise, probabil încă de la începutul anului 1552, însărcinări speciale legate de noua expediţie declanşată pentru contracararea influenţei habsburgice din Transilvania [7]. Oricum, la 27 martie 1552 *(gurre-i*

[4] M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle, d'après les sources turques*, în *REI*, 1/1969, Paris, p. 49—80 ; Mustafa A. Mehmet, *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XV-e—XVI-e siècles*, în *RESEE*, 1—2/V, 1967, p. 265—275 ; Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538—1574*, în „Bulletin. Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen", tome X, nr. 2/1972, p. 233—261 ; Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul ţărilor române în secolul al XVII-lea*, în *RdI*, t. 8/30, 1977, p. 1433—1446.

[5] Arh. St. Buc., *Colecţia microfilme Turcia, rola 48, c. 233—234* (Topkapî Sarayî Müzesi Istanbul, Koğuşlar — abr. K. nr. 888, f. 231—232). Porunca figurează alături de alte documente de acelaşi gen într-o condică asemănătoare cu cele din renumita serie de „Condici privind probleme importante" *(Mühimme Defterleri)*, de la Arhiva Preşedinţiei Consiliului de Miniştri *(Başbakanlik Arşivi)* din Istanbul (cf. Tevfik Temelkuran, *Divân-i Hümâyün. Mühimme Kalemi*, în „Tarih Enstitüsü Dergisi", Istanbul Universitesi Edebiyat Fakültesi, nr. 6, 1975, p. 155). Condica respectivă a fost microfilmată integral şi se află în colecţia amintită de la D.G.A.S., datorită strădaniilor profesorului Mihail Guboglu, căruia îi mulţumim şi pe această cale. O traducere a documentului, însoţită de transcriere, fotocopie şi un scurt comentariu — vom publica în „Studia et Acta Orientalia", XI, (în curs de apariţie).

[6] Azi, *Kîrklareli*, localitate în partea europeană a Turciei.

[6 bis] Vezi, de pildă, M. Tayyib Gökbilgin, *La structure des relations turco-roumaines et des raisons de certains hükums, ferman, berat et des ordres des sultans adressés aux princes de la Moldavie et de la Valachie aux XVI-e et XVII-e siècles*, în „Belleten", c XLII, s. 168 (octombrie 1978), p. 768.

[7] Pentru detalii privind această campanie otomană, vezi, *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. I, întocmit de M. Guboglu şi M. Mehmet, Bucureşti, 1966, p. 279—288 ; 414—415 ; 484—487 ; 538—540.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rebi-ül-ahîr 959), i se cerea să asigure paza „acelor locuri" (se înțelege că e vorba de Dobrogea), avînd în subordine unele trupe de acolo, și, totodată, să fie pregătit pentru a interveni unde era necesar : „fie părțile Poloniei, fie părțile Moldovei, fie alte locuri ce trebuie păzite și protejate" [8]. În tot cursul anului respectiv, el s-a aflat în zonele din preajma Moldovei, cu a cărei oaste trebuia să facă la un moment dat o „incursiune de jaf" *(akîn)*, probabil în Transilvania (cf. porunca din 23 mai 1552/*29 cemazi-iil-evvel 959)* [9]. Ca un amănunt interesant, notăm și faptul că tot el este acela care, în septembrie (același an), a comunicat Porții vestea morții lui Ștefan Rareș [10]. Dar Hasan Bey a avut de îndeplinit și alte obligații, de natură pur administrativă. De pildă, aceea de a se îngriji de perceperea corectă a oieritului *(adet-i agnâm)* [11]. În urma unei scrisori pe care el a trimis-o Porții, i se dă dispoziție, la 24 martie 1552 *(27 rebi-iil-evvel 959)*, să controleze defterele parafate și copiile lor aflate în păstrarea zabiților de pe vakîfurile din livaua Silistra, pentru a pune, astfel, capăt tendințelor acestora de a întocmi evidențe fictive asupra locuitorilor *(reâyâ)*, ceea ce le permitea să ascundă neregulile legate de darea menționată, pe care o percepeau fără numărarea prealabilă a oilor [12]. La data arătată mai sus, tot ca urmare a unei sesizări a aceluiași Hasan bey — care „a mers să strîngă darea pentru oi din vilaietele Akkerman, Bender și Chilia" — domnului Moldovei, Ștefan Rareș, i se cere să ia măsuri ca „oamenii" săi să nu mai pretindă — în chip de *goștină* — „cîte un număr de oi de la fiecare [supus otoman]" din ținuturile respective înainte de perceperea oieritului, se înțelege, de către dregătorii Porții [13].

Fără a avea aparent vreo legătură între ele, cele două porunci aduse în discuție conțin, de fapt, indicii asupra aspectelor care vor fi determinat emiterea actului ce face obiectul analizei noastre. După cum se cunoaște, perceperea corectă a dărilor era strîns legată de existența unei evidențe stricte a contribuabililor dintr-o anumită zonă. În cazul vakîfurilor, care aveau în cadrul sistemului administrativ otoman un statut special, de autonomie [14], această cerință se impunea de la sine. O atenție deosebită se acorda și problemei delimitării riguroase a acestor unități administrative [15]. Abuzuri de genul celor săvîrșite în ținutul Silistra se vor fi constatat atunci și în zona Cetății Albe și Tighinei, cu prilejul strîngerii oieritului. Știm că unii supuși otomani (mai cu seamă, greci) își pășteau turmele pe cîmpurile din jurul cetăților Akkerman, Bender și Chilia, sustrăgîndu-se de la plata oieritului, pe motiv că — potrivit propriilor afirmații — locuiau în Moldova [16] ; totodată, numeroși contribuabili de pe vakîful lui Selim Han și de pe feuda imperială *(hass-i hümâyun)* din cazaua Akkerman se stabiliseră într-o zonă care — așa cum o atestă documentul prezentat de noi aici — aparținea de drept Moldovei. Asemenea fapte, considerate ilegale, prejudiciau veniturile fiscului otoman. Pentru curmarea lor, se impuneau măsuri ferme, printre care stabilirea cu exactitate a frontierelor din acele părți.

Astfel se explică, presupunem, dispoziția pe care vor fi primit-o — probabil, în primăvara anului 1552 — cadiii de Varna și de Bender, pentru a controla hotarul Moldovei, în zona dintre Bender și Akkerman. Aici se aflau un număr de sate asupra cărora își disputau dreptul de stăpînire atît autoritățile din cetățile menționate, cît și domnul Moldovei.

---

[8] Arh. St. București, *Colecția microfilme Turcia, rola 48, c. 138 (Topkapî Sarayî Müzesi Arşivi Istanbul), Koguşlar — abr. K. 888, f. 136—138)*. În cazul documentelor din această condică, vom cita : rola, cadrul, fila.

[9] *Ibidem*, c. 241 (f. 240). Vezi și porunca adresată domnului Moldovei, Ștefan Rareș, la 14 mai 1552/*20 cemazi-iil-evvel 959 (ibidem*, c. 221/f. 220).

[10] *Ibidem*, c. 435—436 (f. 435).

[11] Potrivit reglementărilor juridice din timpul lui Sûleyman Magnificul, oieritul se percepea la începutul lunii aprilie (cf. Halil Inalcîk, *Adaletnameler*, în „Türk Tarihi Belgeleri Dergisi", II, nr. 3—4/1965, p. 57).

[12] *Rola 48*, c. 128 (f. 126).

[13] *Ibidem*.

[14] Cf. Halil Inalcîk, *op. cit.*, p. 83 ; Halil Cin, *Osmanli toprak düzeni ve bu düzenin bozulmasi*, Ankara, 1978, p. 38.

[15] Vezi, de pildă, poruncile din 25 mai 1552 *(gurre-i cemazi iil-ahîr 959)* adresate cadiilor de Filibe și Yanboli, pentru a curma încălcările hotarelor vakîfului de pe lîngă „imobilele imperiale" *(imâre-i âmire)* construite de Murad Han în Edirne *(Rola 48, c. 244—245/f. 243—244)*.

[16] *Ibidem*, c. 128/f. 126 (porunca adresată domnului Moldovei la 24 martie 1552).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cei doi dregători otomani s-au deplasat la „locul litigiului". La întîlnirea ce a avut loc acolo, cît şi la cercetările făcute în ţinutul respectiv şi care au fost supravegheate de ceaușul Durmuş, delegat *(mübâşir)* al Porţii şi purtătorul poruncii în cauză, a participat şi boierul Hamza [17], pe atunci — după expresia documentului — „vekil şi kaymakam al voievodului Moldovei".

Porunca din 19 mai 1552, adresată beiului de Kîrkkilise, a fost emisă ca urmare a scrisorii trimise Porţii de către cei doi cadii. Reproducînd textul acestei scrisori, porunca relatează amănunţit problemele abordate la întrunirea dintre reprezentanţii administraţiei otomane şi trimisul domnului Moldovei.

În discuţia legată de rezolvarea litigiului, au fost invocate documentele cele mai semnificative : „cărţile de hotărnicie". Din pasajul oarecum confuz în această privinţă, se înţelege că boierul Hamza a prezentat „cartea de hotărnicie dată atunci cînd răposatul şi iertatul de păcate sultanul Bayezid Han — fie-i ţărîna parfumată — a cucerit cetăţile Chilia şi Akkerman" (1484), dar că, în momentul cînd i s-a cerut şi „cartea de hotărnicie imperială" *(sînur-nâme-i hümâyûn)*, deci, alta decît cea menţionată, emisă, probabil, cu ocazia expediţiei din 1538, el a răspuns : „acea carte de hotărnicie [imperială] am trimis-o la Pragul fericirii". Nu cunoaştem în ce măsură afirmaţia ca atare reflecta adevărul ; în orice caz, „cartea de hotărnicie" emisă în timpul lui Bayezid II se păstra, la 1581, în cetatea Chilia [18], de unde a fost luată şi prezentată la o întrunire dintre reprezentanţii otomani şi cei moldoveni, aceştia fiind conduşi de paharnicul Grigore Cocorea [19], împuternicitul lui Iancu Sasul, pentru stingerea litigiului privind limitele unor sate din vakîful lui Selim Han — acelaşi care era invocat şi în disputa din 1552.

Satele ce constituiau obiectul litigiului erau situate între Akkerman şi Bender, de la ele pînă la cetatea din urmă „fiind o distanţă de o zi". Din 35, cîte fuseseră în 1538 — după cum lasă să se înţeleagă documentul — 14 au fost distruse la o dată ulterioară, în urma unor porunci trimise beiului de Silistra, Haydar Bey, şi domnului de atunci (nu i se dă numele) al Moldovei, şi apoi refăcîndu-se alte 4—5, rămăseseră doar 26, în momentul acela (prima parte a anului 1552) [20]. Majoritatea locuitorilor lor era formată din supuşi otomani veniţi de pe păminturile vakîfului lui Selim Han şi ale feudei imperiale din cazaua Akkerman, cărora li se alăturaseră mulţi alţi indivizi fără căpătîi *(haymana)*, imediat după instituirea stăpînirii otomane asupra ţinutului (1538). În 1552, ei erau stabiliţi acolo „de peste zece ani", dările şi dijmele lor fiind administrate pentru vakîful menţionat. Totodată, dregătorii moldoveni le pretindeau *goştină*, ceea ce pentru autorităţile otomane constituia un fapt ilegal.

Cercetarea efectuată la faţa locului, probabil, în primăvara lui 1552, a avut menirea de a clarifica tocmai o asemenea neînţelegere. În lipsa acelei „cărţi de hotărnicie imperială", edificatoare asupra fondului chestiunii au fost înseşi mărturiile locuitorilor satelor respective, care au recunoscut şi ei că moldovenii „luau de multă vreme goştină din locurile de unde voiau ei, zicînd că ele sînt [fac parte din — n.n.] hotarul Moldovei". Această afirmaţie întărea, de fapt, replica dată de boierul Hamza la reproşurile ce i se făcuseră de către reprezentanţii otomani în privinţa încălcării „hotarului Benderului", deci a teritoriului otoman, de către moldoveni. Împuternicitul lui Ştefan Rareş spusese : *Haraciul nostru care era fixat în acea vreme era de cincisprezece mii de florini pe an. Pentru ca amintitul hotar*

[17] Este vorba, probabil, de Trif Hamza, care se numără printre boierii divaniţi din Moldova, în perioada 1542—1550, cf. Gh. Ghibănescu, *Divanurile domneşti din Moldova şi Muntenia în secl. XVI-a*, în „Ioan Neculce", VII, 1928, p. 17—20 ; vezi şi Constantin Rezachevici, *A doua domnie (1541—1546)...*, în volumul colectiv *Petru Rareş* (redactor coordonator Leon Şimanschi), Bucureşti, 1978, p. 217—220.

[18] Cf. Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc...*, p. 71 ; idem, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie...*, p. 209. Prin porunca adresată beiului de Bender şi cadiului de Akkerman, la 9 septembrie 1581/*10 şaban 989*, în care este menţionată această *sînur-nâme*, se cere controlarea hotarelor vakîfului Sultan Selim Han (vezi Arh. St. Bucureşti, *Colecţia microfilme Turcia, rola 18, c. 617)*.

[19] Vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, p. 300.

[20] În acea zonă, din preajma Benderului, s-ar fi aflat „optsprezece sate moldoveneşti", cf. M. Guboglu, *Inscripţia sultanului Suleiman Magnificul în urma expediţiei în Moldova (1538/945)*, în „Studii" 2—3/IX, 1956, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[al Benderului/Tighinei — *n.n.*] *să fie iarăși alipit la vilaietul Moldovei, am fost supuși la haraci, în total, treizeci de mii de florini pe an, urmînd a da încă cincisprezece mii de florini. Ni s-a dat în mînă ilustru ordin*[21]. Pentru a-și adeveri declarația, Hamza a arătat interlocutorilor săi otomani acel „ilustru ordin" *(emr-i şerif)*, prin care — presupunem, avînd în vedere caracterul actelor de acest gen — se întărea realipirea zonei respective la Moldova, în schimbul măririi haraciului de la 15 000 la 30 000 de florini. Citind acest document prezentat de boierul moldovean, dregătorii otomani, în speță mevlâna Ca'fer, cadiul de Varna, și mevlâna Alâeddin, cadiul de Bender, i-au constatat autenticitatea. Pe baza raportului (scrisorii) lor, care, după cum am arătat, a cuprins concluziile rezultate în urma cercetării la fața locului, beiului de Kîrkkilise i s-a poruncit să intervină cu oștenii din subordinea sa pentru evacuarea supușilor otomani din cele 26 de sate — stăpînite de drept de domnul Moldovei — și mutarea lor în zone administrate de Poartă, în conformitate cu statutul pe care îl avea fiecare dintre ei : cei înregistrați în condicile vakîfului lui Selim Han — pe terenuri din hotarul acestuia ; „raialele" din alte ținuturi din Imperiul otoman, precum și „cei din tagma celor fără de căpătîi" — în „locuri potrivite" de pe cuprinsul feudei imperiale din cazaua Akkerman. Aplicarea acestei măsuri era absolut necesară, deoarece afirmația sultanului Süleyman „Legislatorul" (Kanunî) — cuprinsă în document — înlătura orice echivoc : „nu există ordinul meu ca raialele țărilor mele bine păzite să se așeze și să se stabilească în hotarul Moldovei".

Prin urmare, scopul poruncii din 19 mai 1552 era acela de a restabili autoritatea de drept a Moldovei asupra unei porțiuni de teren din ținutul trecut sub administrarea directă a Porții după campania din 1538. Nu avem date în privința modului în care beiul de Kîrkkilise a acționat după primirea ei. Totuși, unele măsuri par a se fi luat atunci în sensul dispozițiilor date de suveranul otoman. Astfel, la 18 iulie 1552 *(26 receb 959)*, cadiului și dizdarului din Akkerman li se poruncește să nu-l întîrzie „nici o clipă" din drum pe Mehmed, unul dintre subașiii Rumeliei, trimis „în acele părți" pentru „o afacere importantă legată de feudele imperiale"[22]. Misiunea acestui dregător viza, poate, tocmai acea strămutare a supușilor otomani din satele retrocedate Moldovei, în schimbul dublării haraciului. Litigiul în privința acestor sate nu și-a găsit, probabil, în 1552, rezolvarea definitivă și irevocabilă, de vreme ce, periodic, așa cum s-a întîmplat în 1581[23], se punea problema revizuirii hotarelor, ca urmare a incălcării lor de către supușii otomani. În această perioadă începe, credem, șirul disputelor teritoriale dintre *benderlii* și moldoveni, frecvente în cursul secolului XVIII[24].

Din cele arătate pînă acum, rezultă că haraciul Moldovei era, la 19 mai 1552, în valoare de 30 000 de florini ungurești — fapt incontestabil din moment ce dispozițiile sultanului impuneau respectarea unor prevederi legate de împrejurările fixării acestui cuantum. Deci, se pune întrebarea : cînd plătea Moldova un haraci de 15 000 de florini ? Și apoi : cînd a fost dublată această sumă ?

Avînd în vedere explicația dată de boierul Hamza în privința circumstanțelor măririi haraciului, răspunsul la prima întrebare ne impune, în mod logic, scrutarea momentelor anterioare retrocedării către Moldova a acelei porțiuni de teren din preajma Tighinei. Or, după cum se știe, ținutul respectiv a devenit teritoriu otoman după campania din 1538. Cronicile otomane relatează amănunțit despre această „răsluire" a pămîntului Moldovei[25]. Plata haraciului s-a numărat printre angajamentele pe care și le-au asumat atunci boierii și

---

[21] Pentru conformitate, redăm în transcriere pasajul respectiv : „...*ol zemânda maktu' olan haracîmîz yîlda on beş bin filori idi zikr zikt* (sic !) *olunan şinur yine Bogdân vilâyetine ilhâk olunmasiyçün on beş bin filori dahi viricek olub cem'an yîlda otuz bin filori harâca mültezim olduk elimize emr-i şerif virilmişdir diyüb...*" (vezi Rola 48, c. 233, f. 231).

[22] *Ibidem*, c. 316 (f. 315).

[23] Vezi mai sus, *nota 18*.

[24] Cf. Arh. St. Buc., *Colecția microfilme Turcia*, rola 79, c. 197, 322 și 326 *(Başbakanlik Arşivi Istanbul, Mühimme Defterleri nr. 130, f. 276 și nr. 135, f. 290, 332)* ; vezi și N. Iorga, *Două arzuri ale Țării către sultan*, în *ARMSI*, s. III, t. XVI, mem. 10, 1935, p. 25 (207) — 27 (209).

[25] *Cronici turcești*, I, p. 270—271 ; 480 ; vezi și N. Beldiceanu, G. Zerva, *Une source ottomane relative à la campagne de Suleyman le Législateur contre la Moldavie (1538)*, în „Acta Historica", I, Roma, 1959, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noul domn al Moldovei, Ştefan Lăcustă, în faţa sultanului : „ ... jurînd pe Evanghelie şi cruce — afirmă cronicarul Mustafa Celâlzâde — cum că [...] o dată la doi ani, voievodul însuşi să aducă şi să predea haraciul ţării la Poartă — sediu al lumii —, potrivit *ahidnâmelri* imperiale şi vechiului obicei otoman, voievodului i s-a dat burcă roşie şi scufă aurită. . ." [26]. Dacă pasajul de mai sus — oarecum diferit de cel din versiunile româneşti ale aceleeaşi cronici [27], care nu se bazează pe manuscrisul folosit de noi — reflectă adevărul, înseamnă că, în septembrie 1538, la întronarea lui Ştefan Lăcustă, exista o *ahidnâme* [28], rămasă atunci în vigoare în condiţiile acceptării plăţii anuale a haraciului. Cuantumul acestuia nu a fost modificat atunci [29]. Mai mult, la părăsirea Moldovei, sultanul ar fi scutit ţara de plata haraciului [30]

În lipsa unor informaţii din surse documentare turco-osmane (acte emanate de departamentele de resort ale Porţii) — care să confirme intrarea în vistieria imperială a unor sume trimise ca haraci din partea domnilor Moldovei — trebuie să admitem, dar cu rezerva de rigoare, cifrele indicate de izvoarele europene. Astfel, în 1538, haraciul Moldovei ar fi fost de 10 000 de zloţi, sumă fixată în timpul primei domnii a lui Petru Rareş (1527—1538) [31], pentru ca, ulterior, în 1541, el să devină de 12 000 de scuzi, ducaţi sau — mai exact — florini ungureşti [32]. Cifra de 15 000 de florini, menţionată într-o chitanţă *(tezkere)* emisă de trezoreria imperială otomană *(Hizane-i amire)*, la „30 aprilie 1543 *(26 muharrem 950)*, pentru anul financiar 1542/1543", a fost considerată ca „prima majorare [a haraciului Moldovei — *n.n.*] consemnată de surse după 1538", plata acestei sume începînd, cum s-a afirmat, cu anul financiar 1541/1542 [33]. Necunoscînd textul original al acestui document, nu putem face nici o apreciere categorică asupra conţinutului său. După toate probabilităţile, chitanţa respectivă atestă predarea sumei de 15 000 de florini (825 000 *akçe*/aspri) la vistieria imperială, în intervalul menţionat. Raportaţi la sumele indicate de sursele europene, cei 15 000 de florini pot fi consideraţi, într-adevăr, ca o majorare a haraciului. Emitem, însă, ca o simplă ipoteză de lucru, întrebarea : nu cumva suma de 15 000 de florini reprezintă doar o parte (eventual jumătate) din cuantumul haraciului Moldovei în acea perioadă (1542—1543) ? Căci se ştie că, uneori, ca să nu spunem de obicei, haraciul era achitat în rate [34], într-un interval bine delimitat, restanţele aminîndu-se de la un an financiar la altul [35]

---

[26] Mustafa Celâlzâde, *Tabakat-iil-memalik ve derecat-iil-mesalik* (Clasele ţărilor şi treptele căilor), f. 256 v. — manuscris păstrat la Topkapî Sarayî Müzesi Kütüphanesi Istanbul, *fond Bagdad 298* (vezi şi Arh. St. Bucureşti, *Colecţia microfilme Turcia, rola* 69, c. 836).

[27] *Cronici turceşti*, I, p. 270—271 ; N. Beldiceanu, G. Zerva, *op. cit.*, p. 53—54.

[28] Cu privire la această chestiune, vezi şi N. Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicei lui Pečevi*, în „Balcania", V/1, 1942, p. 402—407 (cu extras). Răspundem, astfel, la întrebarea — îndreptăţită ! — pe care şi-o pune Ştefan S. Gorovei pe marginea „legămîntului scris" din 1538 („Oare ce termen, foloseşte, *aici* [subl. Şt. S. G.] Mustafa Celâlzâde ?"), *Moldova în „Casa păcii"*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 662.

[29] Cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 10 (nota 7) ; vezi şi Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*

[30] Cf. Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 156.

[31] M. Berza, *op. cit.*, p. 8—10.

[32] Cf. *idem*, p. 10 (notele 4, 6).

[33] Cf. Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances...*, *op. cit.*, p. 235 (şi nota 9). Pentru calcularea datelor calendaristice musulmane, am folosit „ghidul" indispensabil în această privinţă : Mihail Guboglu, *Tabelele sincronice...*, Bucureşti, 1955. Calculată pe baza lucrării menţionate (vezi tabelul de la p. 190, unde figurează anul Hegirei 950), data *26 muharrem 950* este *1 mai 1543*, şi nu *30 aprilie* acelaşi an. Este firesc să fie aşa, avînd în vedere data la care expira termenul stabilit pentru plata haraciului Moldovei (vezi mai jos, n. 35 şi Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 239, nota 31).

[34] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 1434 ; vezi şi Mihai Maxim, *Regimul... op. cit.*, p. 1736—1737.

[35] În cazul Moldovei, plata haraciului se făcea între 1 mai al unui anumit an şi 1 mai al următorului (cf. *Rola 48, c. 264/f. 262).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deci, reținînd cifra de 15 000 de florі ca haraci al Moldovei în anul financiar 1541/1542/ — cum s-a propus — dar nu neapărat ca o „majorare" [36] a sa, apreciem că dublarea acestei dări, în împrejurările relatate de porunca adresată beiului de Kîrkkilise, a avut loc în timpul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș (1541—1546), la o dată pe care stadiul actual al cercetărilor nu ne îngăduie să o stabilim cu exactitate [37]. Se cuvine însă făcută și următoarea precizare, anume că documentul respectiv atestă, mai cu seamă, o majorare a haraciului *în principiu* și, mai puțin, una *în fapt*. Cu alte cuvinte, nu sîntem în măsură să probăm aplicarea întocmai a acestei hotărîri, deoarece nu cunoaștem unul sau mai multe acte de genul acelei „chitanțe" din 1543, care să adevereasсă întrarea în vistieria imperială a sumei de 30 000 de florini, ca haraci al Moldovei, într-unul din anii financiari din perioada menționată. Cu toate că, repetăm, sensul poruncii date de suveranul otoman la 19 mai 1552 exclude orice dubiu asupra veracității depoziției boierului Hamza.

Dar dublarea haraciului Moldovei, de la 15 000 la 30 000 de florini, așa cum rezultă din documentul prezentat de noi, este legată de realipirea la teritoriul țării a unei părți ocupate de otomani în 1538. Redobîndirea ținuturilor cotropite atunci a fost, cum s-a remarcat deja [38], o năzuință puternică a boierilor, a domnilor chiar, voința tuturor locuitorilor țării, ea prefigurîndu-se ca o problemă dominantă a relațiilor moldo-otomane din acea perioadă, al căror cadru strict l-a și depășit, devenind, am putea aprecia, o chestiune europeană. O asemenea preocupare exista în 1539, în timpul lui Ștefan Lăcustă. De pildă, prin-

[36] Mihai Maxim, *op. cit., Recherches...* Dacă „acea vreme" — cînd, potrivit afirmației boierului Hamza, haraciul Moldovei era de 15.000 de florini (vezi mai sus, n. 21) — ar corespunde anului 1541, am fi tentați să apreciem că acest cuantum era deja fixat în momentul redobîndirii tronului Moldovei de către Petru Rareș, deci că acesta îl moștenise de la predecesorii săi căci, în chip firesc, el nu putea să îl „majoreze", pentru ca apoi să îl „dubleze", în condițiile arătate.

[37] Indicii asupra datei cînd, în zona respectivă, s-a petrecut un eveniment semnificativ pentru maniera în care Poarta a căutat să rezolve acest litigiu teritorial în favoarea Moldovei, ar putea fi oferite de un pasaj din porunca adresată beiului de Kirkkilise, la 19 mai 1552. În speță, este vorba de explicația dată în privința dispariției a 14 din cele 35 de sate cîte erau „de fapt" în acea parte. După cum se consemnează în document, sangeacbeiului din Silistra, *Haydar Bey*, i se trimiseseră porunci repetate „pentru ridicarea satelor menționate"; în același sens, a primit un ordin și „voievodul Moldovei", care s-a conformat dispoziției Porții — „trimițînd și el cîteva mii de oșeni"; aceștia, însoțiți de dregătorul (*voyvoda*) Durmuș, trimisul lui Haydar Bey, au atacat satele respective. Cînd a avut loc un asemenea eveniment? Răspunsul ar fi lesne de dat, dacă am putea stabili cu precizie perioada cînd sangeacbei de Silistra era un *Haydar Bey*, pentru că numele „voievodului Moldovei" de atunci nu este menționat. Sangeacbei de Silistra era, în octombrie 1540, *Lutfi Bey* (cf. Z. Abrahamowicz, *Katalog Dokumentów Tureckich*, I, 1, Varșovia, 1959, p. 67—68; M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, București, 1965, p. 7), iar în mai—noiembrie 1542, ca și în septembrie 1555 — *Osman Șah* (cf. Z. Abrahamowicz, *op. cit.*, p. 72—73, 153—154; M. Guboglu, *op. cit.*, p. 8—9, 19). Prin urmare, avînd în vedere datele de mai sus, am putea stabili intervalul *octombrie 1540—mai 1542*, în care sageacbei de Silistra să fi fost Haydar Bey. Dar, în lipsa unor probe documentare care să ateste acest fapt, rezerva se impune de la sine. Totuși, subliniem faptul că strămutarea cu forța a locuitorilor (supuși otomani) din acele sate nu putea fi decît o măsură dictată în mod firesc de Poartă — la eventualele sesizări ale moldovenilor — pentru aplicarea hotărîrii privind reinglobarea zonei în teritoriul Moldovei, în conformitate cu acel „ilustru ordin" referitor la dublarea haraciului și pe care boierul Hamza l-a prezentat dregătorilor otomani. În aceeași ordine de idei, am adăuga că o asemenea măsură era exclusă în cazul în care domnul Moldovei, la rîndu-i, demonstra în vreun fel că nu-și va respecta angajamentul legat de suma ce trebuia să o trimită ca haraci Porții. Totodată, nu trebuie pierdută din vedere similitudinea existentă între dispoziția din 1552 și cea anterioară (probabil, din 1541) privind necesitatea intervenției oștilor pentru scoaterea supușilor otomani din această zonă cuprinsă în „hotarul Moldovei".

[38] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 188 și urm.; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976, p. 280; Ștefan S. Gorovei, *Domnia lui Ștefan Lăcustă*, în volumul colectiv *Petru Rareș, op. cit.*, p. 171—172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tre instrucţiunile date la 22 decembrie în acel an, lui Toma Sobocki, sol polon la Poartă, figura şi aceasta : „Deci vei ruga pe m.s. împăratul, de va fi cu putinţă chiar pe el în persoană, să binevoiască să fie îndurător cu dînsul [domnul Moldovei, Ştefan Lăcustă — *n.n.*]. Şi dacă s-ar putea ca acele cîmpii şi acel pămînt, care este dezlipit de Moldova, să binevoiască să le dea înapoi, *în schimbul unei sume sigure de răscumpărare* după cum s-ar înţelege el cu m.s. împăratul" [39]. Dacă problema aceasta a „răscumpărării" ţinuturilor ocupate nu a fost, după cîte se pare, amintită de solul polon cu ocazia convorbirilor sale din capitala otomană, în primăvara anului 1540, datorită unor condiţii impuse de voievodul Moldovei [40], în schimb, ea va fi fost abordată în timpul şederii lui Petru Rareş la Poartă, eventual chiar în aceeaşi perioadă (martie—aprilie 1540), cînd el „a fost primit pentru întîia oară în audienţă de sultan" [41]. Nu ştim cu exactitate ce angajamente îşi va fi asumat Petru Rareş faţă de Süleyman Magnificul în privinţa haraciului ţării ; fapt este că, în drum spre Moldova, unde revenea din nou ca domn recunoscut de sultan, el afirma, la 28 ianuarie 1541, că acesta din urmă „mi-au dat înapoi Moldova, ţara noastră, întocmai cum am avut-o şi înainte, şi pe deasupra, în Transilvania ceea ce am ţinut mai înainte" [42].

Repunerea aceasta în drepturi s-a făcut, probabil, în schimbul promisiunii voievodului de a plăti o anumită sumă, care putea fi — de ce nu ? ! — în valoare de tocmai 30 000 de florini. Unele afirmaţii ale lui Petru Rareş sînt, credem, edificatoare în acest sens. În primul an al celei de a doua domnii a sa, el avea nevoie de anumite sume de bani, care, adunate, dau cifra de 30 000 florini, cu alte cuvinte, exact cuantumul haraciului fixat în împrejurările amintite mai înainte.

Astfel, Petru Rareş, după ce a redobîndit — cum se arată în scrisoarea lui Süleyman Magnificul către Sigismund I — „voievodatul ţării Moldovei, cu toate, precum a fost în timpul tatălui său şi al bunicului său, în care hotare l-au ţinut acei înaintaşi ai săi" [43], cerea, în 1541, regelui polon să-i „dăruiască" ori să-i „împrumute" 10 000 de zloţi, solicitîndu-i, totodată, ajutorul pentru recuperarea unui „mare tezaur", cu care fugise în Polonia „omul" său, numitul Sienko [44]. În cursul aceluiaşi an, adresîndu-se din nou suveranului polon, domnul Moldovei se arăta preocupat de procurarea sumei de 20 000 de zloţi ungureşti, pentru a „răscumpăra" ţinutul cotropit de otomani în 1538 („această ţară de jos"), şi insista să i se restituie „tezaurul", aflat încă atunci „la Sienko şi la Iordan" [45], ca, la un moment (înainte de 3 decembrie), el să recunoască fără echivoc mărirea haraciului : „Milostive rege, mai dăm de ştire măriei voastre pentru această bogată parte a ţării noastre, pe care a fost luat-o împăratul turcesc de la noi şi pe care ne-a dat-o înapoi cu tot folosul. Nu ne-a dat însă înapoi Tighina, dar am noroc de un sat, care mi-i drag mie, şi am nădejde în milostivul Dumnezeu şi în împăratul turcesc că ni-l va da înapoi, trecînd din acel drum. Dar milostive rege, *tare mult a sporit asupra noastră, tributul turcesc pentru această ţară*" [46]. Nu

---

[39] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1979, p. 23—24 (subl. ns.).

[40] Idem, *op. cit.*, p. 30—31.

[41] Constantin Rezachevici, *Pribegia lui Petru Rareş*, în volumul colectiv *Petru Rareş*, *op. cit.*, p. 198.

[42] Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 396—397 (apud Constantin Rezachevici, *A doua domnie...*, în vol. cit., p. 207).

[43] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 35—36.

[44] Idem, *op. cit.*, p. 39—42. Cei 10.000 de zloţi i-ar fi trebuit domnului Moldovei ca „să plătească pentru zidirea cetăţii Tighina" (N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 349). Cît despre *Sienko*, adică „slujitorul rutean Sienco Popovici", el fugise la Liov cu „o avere considerabilă : 12 caftane cu nasturi de argint, fiecare valorînd 20.000 de aspri, două lăncii de paradă, una de aur şi alta de argint aurit, un pahar de aur valorînd 500 de florini, patru „ginzale" *(gindazli ?)* de argint aurit, patru bijuterii de aur cu pietre preţioase şi o traistă *(thaistra)* cu galbeni" (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 233). Se înţelege că, prin recuperarea acestor obiecte de preţ, Petru Rareş ar fi reuşit să procure suma promisă sultanului pentru „răscumpărarea" ţinuturilor ocupate în 1538. Astfel s-ar explica insistenţele sale în această privinţă. În 1541, domnul Moldovei încerca să recapete, de asemenea, banii, hainele şi „alte lucruri" cu care fugise, tot în Polonia, „un cămăraş al tezaurului" (cf. I. Corfus, *op. cit.*, p. 59—61).

[45] I. Corfus, *op. cit.*, p. 47—51.

[46] Idem, *op. cit.*, p. 58—61 (subl. ns.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

peste mult timp, probabil în 1542, Petru Rareș scrie iarăși lui Sigismund I: „... am primit moșia mea dreaptă în schimbul *acelei mari sume de răscumpărare*, și o voi plăti după cum va fi putința mea; după robie va fi pace, cum a fost mai întîi. Și așa pînă acum am plătit 10 000 de zloți ungurești și mai am de plătit 20 de zloți roșii" (de fapt, 20.000, cum completează în notă, cu o oarecare rezervă, editorul, regretatul Ilie Corfus) [47].

Într-adevăr, Petru Rareș nu a reușit să redobîndească Tighina, ci, probabil, doar o porțiune de teren din preajma acestei cetăți. Autoritatea Moldovei asupra acelei zone era recunoscută și întărită de suveranul otoman, la 1552, așa cum atestă porunca adresată beiului de Kîrkkilise. Iar prețul acestei „răscumpărări" va fi fost cel arătat deja: majorarea haraciului țării de la 15 000 la 30 000 de florini ungurești [48].

Nici documentul turcesc inedit la care ne-am referit pe larg pînă acum, și nici mărturisirile lui Petru Rareș menționate mai sus nu conțin indicii care ne-ar permite să afirmăm că de sporirea cuantumului haraciului era condiționată și restituirea posesiunilor din Transilvania. O explicație logică ar fi aceea că majorarea haraciului sub forma „răscumpărării" ținuturilor ocupate nu putea să aibă ca obiect decît o zonă *stăpînită efectiv* de Poartă, cum era cea dintre Bender și Akkerman, în privința căreia sultanului îi era lesne să acționeze nemijlocit, dispunînd ca ea să fie repusă sub autoritatea domnului Moldovei ori anulînd o atare hotărîre, dintr-un motiv sau altul [49]. În cazul posesiunilor din Transilvania,

---

[47] Idem, *op. cit.*, p. 69—73 (subl. ns.). Aceste afirmații, coroborate cu detaliile furnizate de porunca din 1552 (vezi mai sus, nota 37), întăresc supoziția că dublarea haraciului Moldovei a avut loc în 1541. Menținîndu-ne în limitele aceleiași supoziții, presupunem că cei „20 de zloți roșii" (recte: *20.000*) îi erau necesari domnului Moldovei pentru a achita integral suma de 30.000 de florini — posibilul cuantum al haraciului pe anul financiar 1541/1542. Lipsa unor date complete cu privire la sumele vărsate vistieriei imperiale — și la *semnificația* lor (rate; sume restante) — ca haraci al Moldovei, în perioada 1541—1552, ne obligă însă să repetăm ideea că, probabil, în primul an al celei de a doua domnii a lui Petru Rareș (sau ulterior) a avut loc majorarea (dublarea) îndeosebi *în principiu* și, mai puțin, *în fapt*, (în sensul că nu s-a plătit anual 30.00 de florini) a acestei obligații bănești.

[48] Nu cunoaștem dimensiunile teritoriului pe care Süleyman Magnificul a consimțit inițial (1540—1541) să-l restituie Moldovei, în schimbul majorării haraciului, și nici dacă cetatea Bender făcea sau nu parte din acest teritoriu. Oricum, informația cuprinsă de documentul turcesc din 19 mai 1552 pare a contrazice afirmația că „Soliman Magnificul nu și-a respectat nici legămîntul, pe care i-l făcuse lui Rareș la Constantinopol, cu prilejul redării domniei, de a-i înapoia teritoriul din jurul Tighinei răpit în 1538" (cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 247). Nemulțumirile din 1542 ale domnului Moldovei față de atitudinea sultanului în această privință *(ibidem)*, decurgeau, poate, din faptul că „răscumpărarea" (majorarea haraciului) viza o porțiune de teren mai întinsă decît cea redobîndită. De asemenea, nu putem aprecia în ce *măsură* aceste *nemulțumiri* s-au răsfrînt și asupra problemei haraciului, căci o anumită stare de încordare pare a fi survenit atunci în relațiile moldo-otomane *(ibidem*, p. 248). Tot în legătură cu restituirea Tighinei, să amintim și știrea din 1542 despre faptul că sultanul i-ar fi pretins domnului Moldovei „trei sute de mii de zloți roșii", în afară de haraciul anual (P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, extras, p. 7, apud C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 246 și 261).

[49] Un motiv ar fi putut fi, de pildă, nerespectarea de către Petru Rareș (dacă el este voievodul din „acea vreme" ?!), a angajamentului de a plăti vistieriei imperiale un haraci anual de 30.000 de florini, ceea ce nu pare a se fi întîmplat, cel puțin la începutul celei de a doua domnii a sa (vezi strădaniile lui de a procura suma respectivă). E posibil ca și fiii săi (Iliaș și Ștefan), îndeosebi acesta din urmă, să fi consimțit a trimite la Poartă aceeași sumă, ca haraci, din moment ce, în 1552, Süleyman Magnificul — care, în mod normal, nu avea cum să fie străin de această chestiune — nu contesta autoritatea Moldovei asupra celor 26 (inițial 35) de sate. Dacă în acea perioadă (1541—1552) s-ar fi emis dispoziții de natură să o contrazică pe cea dintîi (privind restituirea zonei în schimbul dublării haraciului), credem că ele ar fi fost invocate cu prilejul cercetării efectuate, cum am presupus, în primăvara anului 1552. Dar, și în acest caz, nedispunînd de probe documentare, evităm să ne pronunțăm categoric.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statutul juridic al acesteia în relaţiile sale cu Poarta, precum şi situaţia incertă de acolo [50], în acea perioadă, îl vor fi determinat pe Süleyman Magnificul doar să promită lui Petru Rareş că i se vor restitui. Sultanul a făcut o asemenea promisiune, poate, şi din raţiuni de ordin politic, oferind astfel domnului un temei în plus pentru a acţiona în concordanţă cu interesele otomane din Transilvania. Sînt cunoscute acţiunile diplomatice şi militare iniţiate de Petru Rareş pentru a reintra în stăpînirea cetăţilor sale de peste munţi [51]. Faptul că Süleyman Magnificul nu şi-a negat făgăduinţa făcută în această privinţă ilustrează, fie şi în subsidiar, bunele raporturi ale lui Petru Rareş cu Poarta, menţinute ca atare, poate, şi datorită achitării haraciului de către el în conformitate cu cele stabilite în momentul revenirii sale la tronul Moldovei [52]. Autoritatea sa asupra domeniilor Ciceului şi Cetăţii de Baltă, redobîndite în 1544 [53], era confirmată de sultan prin două porunci ce i-au fost adresate în aprilie anul următor [54].

*

Cît despre sumele intrate în vistieria Porţii, ca haraci al Moldovei, în intervalul 1541 — 1552, nu avem posibilitatea să formulăm concluzii ferme. Stabilirea cu exactitate a unor asemenea sume [55] ne-ar ajuta să aflăm cuantumul real al haraciului în perioada menţionată. În această privinţă, un document cu adevărat preţios este, cum am subliniat deja, acea „chitanţă" care atestă predarea a 825 000 de akce (15 000 de florini ungureşti) în contul haraciului Moldovei pe anul financiar 1542/1543. Fiind, deocamdată, singulară, pînă la depistarea altor mărturii documentare de aceeaşi natură (dacă ele se vor fi păstrat ? !), sîntem nevoiţi să apelăm la unele izvoare mai mult ori mai puţin credibile, sau la date certe, însă incomplete.

Astfel, o cronică otomană anonimă, necunoscută istoriografiei româneşti, menţionează plătirea haraciului Moldovei, probabil, în iulie 1543 : „Cînd [oştile otomane — *n.n.*] au sosit pe cîmpia Nişului, voievodul vilaietului Kara Bogdan, voievodul Petru trimiţîndu-şi haraciul cu un om al său şi [acesta] venind, [haraciul] a fost predat acolo vistieriei imperiale" [56].

Cu toate că nu ştim cu certitudine ce sume au plătit anual, în contul haraciului, Petru Rareş şi succesorii săi (Iliaş şi Ştefan), anumite informaţii ne dau de înţeles că, în timpul domniilor acestora din urmă, cuantumul dării respective a oscilat în jurul a 30 000 florini. Avînd în vedere explicaţia din documentul turcesc emis la 19 mai 1552,

---

[50] Despre criza internă, cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 237—238.

[51] I. Corfus, *op. cit.*, p. 73—76, 78—80 ; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 252 şi urm.

[52] Se pare că Petru Rareş dispunea, în 1542, de suficienţi bani pentru a plăti haraciul (30.000 de florini), dacă avem în vedere faptul că îi stătea în putinţă să facă un împrumut de 200.000 de florini ungureşti (cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 251).

[53] C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 260.

[54] Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme Turcia, rola 1, c. 104 şi 106 (*Topkapi Sarayi Müzesi Arşivi Istanbul, Mühimme Defteri nr. 12321, f. 224, 225 etc.*).

[55] Dealtfel, acest aspect trebuie, credem, să fie luat în considerare ori de cîte ori se emit judecăţi asupra cuantumului haraciului ţărilor române, indiferent de perioadă, deoarece este posibil ca, nu întotdeauna, pretenţiile Porţii în legătură cu majorarea dării respective să fi fost îndeplinite întocmai, iar sumele fixate să nu fi fost trimise, uneori, integral, din diverse motive.

[56] *Tevarih-i Al-i Osman* („Cronicile dinastiei osmane") — manuscris aflat în Biblioteca Universităţii din Istanbul, *T. Y.—2438, f. 226 v.* (vezi şi *Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme Turcia, rola 9, c. 695*). Din contextul în care figurează această ştire, se deduce că padişahul se afla în zona Nişului, în fruntea oştilor imperiale, fapt ce ne determină să opinăm că este vorba despre expediţia împotriva Esztergomului (1543), cea de a zecea condusă personal de Süleyman Magnificul (cf. I. H. Danişmend, *Izahli Osmanli Tarihi Kronolojisi, II*, Istanbul, 1948, p. 234—237). Cum în cronică nu se dau precizări asupra sumei predate de trimisul lui Petru Rareş, orice supoziţie în privinţa valorii ei este posibilă ; presupunem, totuşi, că aceasta era destul de ridicată (echivalînd cu, eventual, jumătate din cuantumul haraciului pe anul financiar 1543/1544, căci la 30 aprilie/*recte* 1 mai, după cum se ştie, în vistieria imperială intraseră 15.000 de florini în contul anului financiar anterior), datorită necesităţilor băneşti legate de expediţia respectivă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apreciem că, pînă la acea dată, nu s-a pus problema „majorării" (dublării) haraciului, ci, mai de grabă, Poarta a căutat să obțină anual din partea domnilor Moldovei sume apropiate de cuantumul fixat, probabil, în 1541, sau chiar acoperind valoarea acestuia (30 000 de florini ungurești).

Este posibil ca Petru Rareș, acceptînd să plătească un haraci de 30 000 florini, în schimbul redobîndirii teritoriului ocupat de otomani în 1538, să nu fi trimis întocmai vistieriei imperiale suma respectivă, datorită eventualei îndepliniri minimale de către sultan a celor stabilite de comun acord în această privință. Dealtfel, „ordinul ilustru", pe care boierul Hamza îl avea asupra sa la întîlnirea cu dregătorii otomani, era, probabil, rodul unei înțelegeri survenite între Petru Rareș și Süleyman Magnificul, în 1540 (1541), potrivit căreia domnul Moldovei, odată reintrat în posesia ținuturilor cotropite, urma să procedeze la dublarea haraciului. Că a făcut sau nu acest lucru, așa cum am arătat, rămîne încă o întrebare dificilă, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor. Să presupunem, totuși, că una dintre cauzele care l-ar fi determinat pe domnul Moldovei, din „acea vreme" (Petru Rareș), să nu trimită întocmai suma fixată ca haraci (30 000 de florini), ar fi putut fi nerespectarea de către supușii otomani din zonă a hotărîrii privind repunerea acesteia în stăpînirea sa. Într-un asemenea caz, problema, nerezolvată între timp, a revenit în centrul atenției în 1552, cînd era valabil temeiul ei inițial: haraciul dublat (în valoare de 30 000 de florini). Deși, să nu eludăm faptul că, potrivit poruncii din 19 mai 1552, supușii otomani din satele ce constituiau obiectul litigiului au depus mărturie asupra exercitării autorității domnești în acea zonă, sub forma percepерii „goștinei", aceasta, poate, și pe motivul că nu exista vreo dispoziție a Porții, care să fi interzis un asemenea drept. În mod logic, un ordin restrictiv în această privință nu putea fi emis, pînă la 1552, decît în situația în care haraciul nu mai avea cuantumul stabilit inițial. Așa cum am menționat, porunca adresată beiului de Kîrkkilise nu conține nici un amănunt ce ne-ar face să credem că, între timp, ar fi intervenit vreo schimbare de natură să pună sub semnul îndoielii autoritatea domnului Moldovei asupra acelei porțiuni de teren dintre Akkerman și Bender.

De aceea, nu ni se par a fi departe de adevăr știrile referitoare la valoarea haraciului în timpul lui Iliaș Rareș și, mai ales, în cel al lui Ștefan Rareș.

Ajuns la cîrma Moldovei „din voia împăratului turcesc" [57], Iliaș va fi plătit — ca haraci anual — „o nespus de mare sumă de galbeni" [58]. Cu cîteva zile înainte de „turcirea" sa, la 30 mai 1551 [59], el a oferit sultanului darurile aduse din țară [60], și valorînd 25 000 de ducați[61]. Adevăratul scop pentru care venise în capitala otomană ar fi fost acela — după propria sa mărturisire — de a încerca să micșoreze „haraciul țării și al săracilor" [62]. Dincolo de substratul ei, această afirmație relevă, poate, faptul că haraciul va fi fost atunci o obligație împovărătoare pentru Moldova, probabil, datorită valorii sale destul de ridicată și care ar putea fi estimată — cum s-a sugerat [63] — la 25 000 de ducați.

Dacă acesta va fi fost, într-adevăr, cuantumul haraciului în timpul domniei lui Iliaș Rareș, atunci n-ar fi exclus ca fratele său, Ștefan, să fi consimțit a plăti cu 5 000 de ducați

---

[57] I. Corfus, *op. cit.*, p. 131—133.

[58] Cf. Reicherstorffer, *Chorographia Moldovei*, în *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 199. Iliaș Rareș plătea sultanului „în fiecare an tributul obișnuit" *(ibidem*, p. 200).

[59] Constantin Rezachevici, *Prima încercare a lui Ioan Vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „turcirii" lui Iliaș Rareș (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, în *RA*, an. LII, vol. XXXVII, nr. 4/1975, p. 384.

[60] Cronica lui Eftimie, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 121.

[61] Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 263, doc. CCXXXIX.

[62] Cronica lui Eftimie, *op. cit.*, p. 120.

[63] Gh. Pungă, *Noi considerații privind începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 555 (nota 38). Considerăm că, dacă Iliaș a adus într-adevăr haraciul cînd a venit la Istanbul, el nu a achitat decît o parte (eventual ultima rată a acestei obligații bănești pe anul financiar 1550/1551, care se încheiase la 30 aprilie!). Cei 25.000 de ducați reprezentau valoarea tuturor darurilor oferite de el, și care, probabil, au fost primite în chip de „peșcheșuri", nefăcînd parte, deci, din haraci (cuantumul acestuia fiind — tot ce-i posibil — și atunci, de 30.000 de florini).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai mult [64]. Se revenea, astfel, la cuantumul fixat, probabil, la începutul celei de a doua domnii a tatălui lor. Cifra de „30 000 de zloți roșii ungurești", ca valoare a haraciului în perioada domniei lui Ștefan Rareș (1551 — 1552), este menționată de o sursă polonă, din 1553, relatînd despre instrucțiunile date solului lui Alexandru Lăpușneanu către regele Poloniei [65].

Pentru reușita expediției în Transilvania, declanșată la începutul anului 1552, Poarta și-a concentrat trupele din Rumelia, Bosnia, Herțegovina etc., la care se adăugau oștile hanului tătar, precum și cele ale Țării Românești și Moldovei [66]. Inițial, Ștefan Rareș ar fi pretins că a primit poruncă să renunțe la pregătirile pentru expediție, dată fiind situația necorespunzătoare a oștii sale [67]. Totuși, el s-a conformat dispozițiilor sultanului, pătrunzînd împreună cu oastea țării și cea a sangeac-beiului de Brusa, Behram Bey, la 23 iunie (*gurre-i receb 959*), în Transilvania, unde — după cum scria Porții, probabil, în iulie — ocupase Brașovul și „trei cetăți" din împrejurimile acestuia, reușind în final să cucerească „douăzeci și patru de cetăți și castele" [68]. Drept recompensă, în august, i s-au trimis de la Poartă un cal, o sabie, un caftan, plus alte cincisprezece caftane pentru boierii care își dovediseră fidelitatea [69].

Süleyman Magnificul s-a arătat mulțumit de atitudinea lui Ștefan Rareș în timpul expediției în Transilvania, recomandîndu-i, la un moment dat *(iunie 1552)*, să urmeze exemplul tatălui său (Petru Rareș), care „slujise mai înainte cu dreptate" [70]. Cu toate acestea, domnul Moldovei nu a fost scutit de plata haraciului și a altor dări [71]. Astfel, în a doua parte a lui martie 1552, i se cerea să expedieze „la timp" haraciul [72], după ce la începutul aceleiași luni fusese atenționat să trimită „darea pentru berat *(berât resmi)*, în valoare de 12.000 de akçe [73] În mai, deci după expirarea termenului de predare a haraciului pe anul

---

[64] Despre o cerere formulată în acest sens de către Poartă, cf. A. Veress, *Documente*, I, p. 52, doc. 53 ; Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 7, doc. XIII.

[65] Th. Holban, *Documente externe (1552—1561)*, în „Studii", 3/18, 1965, p. 670 ; vezi și I. Corfus, *op. cit.*, p. 179—181.

[66] *Rola 48, c. 22—25, f. 21—24.* Regina Isabella era anunțată de sultan, la 20 februarie 1552 *(24 safer 959)*, că va expedia împotriva lui Ferdinand, flota imperială de pe Dunăre, iar pe uscat o oaste uriașă — „ca marea" *(ibidem, c. 77—78/f. 76—77)*. Mai tîrziu, în iulie, hanului Crimeii i se cerea să trimită spre Moldova 30—40.000 de oșteni, pentru a interveni în Transilvania *(ibidem, c. 317/f. 316)*.

[67] Cf. porunca adresată sangeacbeiului de Kîrkkilise, în ianuarie 1552*/muharrem 959 (ibidem, c. 33, f. 32)*.

[68] *Ibidem*, c. 338, (f. 337) și c. 360 (f. 359). Ulterior, Ștefan Rareș informase despre cucerirea a 25 de cetăți *(ibidem, c. 361, f. 359)*. Prezența trupelor conduse de sangeacbeiul de Brusa a dăunat locuitorilor țării ; la 31 august 1552 *(11 ramazan 959)*, lui Behram Bey i se dă dispoziție să respecte statutul de autonomie a Moldovei („... neintervenind în treburile /.../ vilaietului menționat, să nu te amesteci în niciuna din probleme, căci afacerile le sînt încredințate voievozilor lor...") — cf. *ibidem*, c. 405, f. 405.

[69] *Ibidem*, c. 361, f. 360. Domnului Moldovei i se mai trimisese un caftan *(hil'at-i hümâyûn)*, în februarie 1552, prin ceaușul Ali (cf. *ibidem*, c. 80, f. 79). Tot atunci i s-a remis, probabil, și un *berat*, deoarece în martie i se pretindea „darea pentru berat" (vezi mai jos, *nota 73)*.

[70] *Ibidem*, c. 259, f. 257.

[71] Prin porunca din 22 mai 1552 *(28 cemazi-ül-evvel 959)*, domnului Moldovei i se solicită 20 de șoimi, care „trebuie să fie primiți foarte bine" la Poartă *(ibidem*, c. 234, f. 232).

[72] *Ibidem*, c. 120, f. 119. În martie și aprilie 1552, se emit porunci în același sens și către domnul Țării Românești, Mircea Ciobanul *(ibidem, c. 85/f. 84 și c. 158/f. 157)*.

[73] Porunca, expediată prin ceaușul Ferhad (?), la 1 martie 1552, *(4 rebi-ül-evvel 959)*, este laconică : *Bogdan voyvodasîna hükümdür ki : resm-i berâtîn ki on iki bin akçedir ; Hizâne-i âmire'me vâsil olmayub buyurdum ki vilayet-i Bogdan'ın haracîn gönderdükde zikr olunan on iki bin akçe berât resmi bila gönderesin !* („Poruncă voievodului Moldovei : darea ta pentru berat este douăspreze mii de *akçe ;* nesosind la Vistieria mea imperială, am poruncit ca, atunci cînd trimiți haraciul vilaietului Moldovei, să trimiți și zisa dare pentru berat, de douăsprezece mii de *akçe !*") — *ibidem*, c. 82, f. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

financiar 1551/1552, Ștefan Rareș primea o nouă poruncă semnificativă („... neîntîrziind, să trimiți haraciul, fără lipsă!") [74]. La 19 mai, cum am mai arătat, se emitea către beiul de Kirkkilise un ordin menit să reglementeze o chestiune importantă, legată de cuantumul haraciului în acea perioadă (30.000 de florini). Peste cîteva săptămîni, la 12 iunie *(19 cemazi-ul-ahir 959)*, domnului Moldovei i se punea în vedere să trimită vistieriei imperiale 6.723 de florini ungurești — sau 383.210 akçe (recte: *383.211*, întrucît *1 sikke-i imgurusiyye=57 akçe)* și 39 akçe — sumă ce reprezenta un „rest" *(bâki)* din haraciul țării în intervalul 1 mai 1551—1 mai 1552 [75]. Deosebit de grăitor ni se pare faptul că, după această dată, în condica respectivă, care cuprinde toate documentele menționate mai sus, nu au mai fost înregistrate alte porunci referitoare la haraci. De aici, s-ar putea trage concluzia că problema ca atare nu mai prezenta interes, fiindcă își găsise rezolvarea.

Se știe, însă, că Ștefan Rareș ar fi rămas dator față de vistieria Porții (peste „16.000 de zloți ungurești", care îi fuseseră ceruți lui Alexandru Lăpușneanu, în 1553, cînd acesta achitase haraciul — se înțelege — pe anul financiar 1552/1553, în valoare de „25.000 de [zloți] roșii ungurești") [76]. Totodată, sultanul l-ar fi „iertat pe acel voievod [Ștefan Rareș — *n.n.]* de două părți din tributul Moldovei", pentru ca respectivul domnitor „să-l slujească" [77] sau, altfel spus, să participe la campania din 1552. Datoria moștenită de Alexandru Lăpușneanu de la predecesorul său — cum s-a afirmat — „reprezenta, probabil, tocmai această reducere calculate la un haraci de 25.000 de galbeni" [78].

Porunca din 12 iunie 1552 [79] ne edifică asupra sumei pe care Ștefan Rareș o mai avea de plătit vistieriei imperiale, în contul haraciului pe anul financiar de curînd încheiat. Considerăm că acei 6.723 de florini — în cazul cînd nu au fost trimiși Porții de către Ștefan Rareș sau folosiți parțial pentru cheltuieli legate de expediție — au rămas în sarcina lui Alexandru Lăpușneanu. De asemenea, este puțin probabil că zvonul referitor la scutirea de plata a „două părți" din haraciul pe 1551/1552 reflecta adevărul, deoarece, dacă lucrurile s-ar fi desfășurat aidoma, s-ar deduce că Süleyman Magnificul insista să obțină de la domnul Moldovei, în martie și în mai 1552, sume [80] aproximativ egale cu cea neplătită („rest" presupune, totuși, faptul că anumite „părți"/rate fuseseră deja onorate!).

---

[74] *Ibidem*, c. 224, f. 222.

[75] *Ibidem*, c. 264, f. 262. Poate că din acești bani urma „să folosească jumătate pentru armată", în vederea expediției peste munți, „fratele domnesc Constantin", trimis în acea perioadă de către sultan în Moldova (cf. N. Grigoraș, *Ceva despre urmașii lui Petru Vodă Rareș*, extras din „Cetatea Moldovei", anul III, vol. V, nr. 5/1942, Iași, p. 5—6).

[76] Vezi mai sus, *nota 65*. În versiunea lui I. Corfus, pasajul cuprinzînd aceste detalii este mai explicit în privința achitării haraciului de către Alexandru Lăpușneanu.

[77] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 274, doc. CCXLIX.

[78] Gh. Pungă, *op. cit.*

[79] Vezi mai sus, nota 75.

[80] 1/3 — cît îi rămînea de plată lui Ștefan Rareș, în cazul în care nu trimisese, pînă atunci (mai 1552), nici o sumă de bani vistieriei imperiale — din haraciul pe 1551/1552, în valoare de 16—17 000 de galbeni (M. Berza, *op. cit.*, p. 11), 20 000 de florini ungurești (Mihai Maxim, *Recherches...*, *op. cit.*, p. 237; idem, *Regimul... op. cit.*, p. 1739 și 1764), sau 30.000 de florini (cf. *porunca din 19 mai 1552)*, reprezenta aproximativ 5.500 de galbeni, sau în jur de 6.800 de florini ungurești, respectiv, 10.000 de florini. Dar nu cumva „duas partes" erau, de fapt, două rate (tranșe)?! Într-o asemenea situație, știut fiind faptul că haraciul se achita în mai multe tranșe, și admițînd că, în intervalul 1551—1552, plata urma a se face în patru rate — cum s-a întîmplat, de pildă, în 1564—1565 (cf. Mihai Maxim, *Recherches...*, p. 239—240, nota 33) — scutirea ar fi vizat două dintre acestea, ceea ce ar fi dus la sporirea sumelor restante. Singura scutire — dacă a fost vorba de așa ceva?! — ar fi putut fi valabilă în cazul sumei restante, de 6.723 de florini; o asemenea măsură s-ar fi luat — înainte de 23 iunie, cînd Ștefan Rareș a pătruns în Transilvania — pentru a-l stimula, deci, să acționeze în sensul dorit de Poartă — sau după ce domnul Moldovei a revenit în țară („înainte de 20 iulie" — cf. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 286) — pentru a-l recompensa ca urmare a faptelor sale de arme. Dar, cît privește a doua alternativă, știm cum a fost răsplătit Ștefan Rareș, în august 1552 (*vezi mai sus, nota 69*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Neîndoielnic, sultanul avea nevoie de bani, datorită campaniei din Transilvania. De aceea, un asemenea gest de largheţe din partea sa faţă de domnul Moldovei pare oarecum nefiresc. Sugestivă este, printre altele, dispoziţia referitoare la trimiterea „dării pentru berat", de 12.000 de akçe — sumă modică în comparaţie cu cele la care suveranul otoman ar fi renunţat. Participarea lui Ştefan Rareş la campania din 1552 a fost stimulată, mai curînd, prin subterfugii de natură politică (oferirea de caftane, de daruri simbolice), menite — în concepţia Porţii — să ilustreze încrederea pe care sultanul o acorda domnului Moldovei. În plus, să nu uităm că argumentul pe baza căruia, la 19 mai 1552, se dădea cîştig de cauză Moldovei în litigiul teritorial de la hotarul ei de sud-est era legat de stabilirea, la o dată anterioară, a cuantumului haraciului (de la 15.000 la 30.000 de florini), luarea lui în considerare fiind cu atît mai semnificativă cu cît — aşa cum o atestă documentele turceşti menţionate — în perioada respectivă, această dare nu fusese achitată încă integral.

Prin urmare, nu sîntem chiar atît de siguri că, în toamna anului 1552, cu prilejul înscăunării lui Alexandru Lăpuşneanu, ar fi avut loc vreo majorare a haraciului Moldovei [81]. Considerăm că, în privinţa acestei dări, succesorul lui Ştefan Rareş va fi fost pus în faţa unui fapt împlinit, el fiind obligat să plătească anual Porţii 30.000 de florini ungureşti — „potrivit obiceiului" *(adet üzere)* ori ca „mai înainte" *(kadimden beru)*, dacă ar fi să ne exprimăm cu termenii uzitaţi în documentele redactate în departamentele Porţii.

În sprijinul unei asemenea aserţiuni pot fi invocate ştirile cuprinse de o seamă de porunci emise în acea perioadă., Avem indicii că Poarta a fost luată oarecum prin surprindere de desfăşurarea evenimentelor din Moldova. Din documente, la care ne vom referi imediat, transpare îngrijorarea ei ca tulburările survenite pe scena politică moldovenească să nu degenereze într-o situaţie conflictuală de natură să pericliteze grav interesele sale din zonă.

Astfel, la 10 septembrie 1552 *(21 ramazan 959)* hanului Crimeii, Devlet Giray, comunicîndu-i-se ştirea transmisă de beiul de Kîrkkilise cu privire la uciderea lui Ştefan Rareş, i se întărea „scrisoarea imperială" *(nâme-i hümâyün)*, ce-i fusese trimisă anterior, pentru a expedia grabnic, cu „serdarii" săi „de încredere", oastea ce trebuia să participe la „războiul sfînt" *(gaza* — în acest caz, expediţia din Transilvania), şi a asigura paza „în acele părţi" (din preajma Moldovei), avînd grijă să informeze dacă „cel care este voievod acum" se arată „supus în toate privinţele" faţă de Poartă, şi dacă nu e „pricină pentru dezbinarea şi tulburarea ţării" [82].

Beiului de Brusa, Behram Bey, i-a revenit misiunea de a face investigaţii şi a transmite Porţii informaţii detaliate asupra situaţiei din Moldova. În acest sens, la 12 septembrie *(23 ramazan 959)*, i se porunceşte să plece grabnic spre Bender, pentru a afla şi a raporta următoarele: „Care este adevărul în această privinţă? Voievodul (Ştefan Rareş — *n.n.*) fiind, într-adevăr, ucis, e adevărat că, în locul lui fiind adus voievod din Polonia, el se află printre ei? Şi voievodul venit a venit cu acordul boierilor? Să cercetezi! Fiind voievod, ţara, vilaietul primindu-[l], s-a supus? E pe cale de a dovedi ascultare Pragului fericirii mele? Sau au gînduri rele? Ce se întîmplă?". Aceluiaşi dregător i se recomanda *să se stabilească în „locul menţionat"*, *să colaboreze cu beiul de Kîkkilise şi hanul Crimeii*, iar în cazul cînd se dovedea că „ghiaurii" se vor răscula, să le urmărească îndeaproape „pregătirile" şi să caute a intra în legătură cu ei, adoptînd — în măsura în care era „posibil" — o atitudine prietenoasă, „pentru înlăturarea revoltei" *(def'-i fitne içün)*, şi spunîndu-le: „situaţia voastră fiind prezentată [Porţii — *n.n.*], se va dispune să se aducă sangeac *(sancak)*, voievodul care a fost ucis şi-a făcut-o cu mîna lui *(kendü fiâli ile bulmuşdur)*" [83]. Către domnul Ţării Româneşti era trimisă, la aceeaşi dată, o poruncă asemănătoare întrucîtva, cuprinzînd şi amănuntul că: „fiul voievodului Petri [Rareş — *n.n.*] este la Pragul fericirii mele" [84].

---

[81] De la 16—17.000 la 30.000 de galbeni (cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 11); de la 20.000 la 30.000 de florini ungureşti (galbeni) — cf. Mihai Maxim, *Recherches..., op. cit.*, p. 239—240; idem, *Regimul..., op. cit., loc. cit.).*

[82] *Rola 48, c. 435—436, f. 435.*

[83] *Ibidem*, c. 436, f. 435—436.

[84] *Ibidem*, c. 436—437, f. 436.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O nouă poruncă adresată beiului de Brusa în ziua următoare (13 septembrie 1552/ *24 ramazan 959)* relevă faptul că sultanul aflase deja informaţiile aşteptate. Din cuprinsul ei, se înţelege că Behram Bey confirmase Porţii ştirea despre asasinarea lui Ştefan Rareş şi stabilirea unui „alt voievod în locul lui", raportînd că primise, din partea boierilor, o scrisoare prin care ei dădeau asigurări în privinţa supunerii lor, precum şi alte scrisori de la ceauşii Kara Ali şi Durmîş (probabil, *Durmuş*, cel căruia la 19 mai i se înmînase porunca adresată beiului de Kîrkkilise), aflaţi „acolo" (desigur, în Moldova), şi de la „cel *(kimesne)* pe care ei [boierii — *n.n.]* l-au fixat voievod". De această dată, beiului de Brusa i se cerea, printre altele, să dovedească amabilitate faţă de Alexandru Lăpuşneanu (al cărui nume nu este menţionat în nici unul din documentele citate), urmînd a-i declara: „Aflasem şi eu despre lipsa de supunere a voievodului [Ştefan Rareş — *n.n.*] şi tirania lui faţă de populaţia Moldovei, să-ţi fie spre învăţătură!", şi, eventual, să-i propună „un serviciu" în privinţa Transilvaniei, astfel încît „să aibă încredere că-i va fi confirmată domnia" *(kendüye voyvodalik mukarrer olmasîna i'timâd gele).* Aceeaşi atitudine beiul trebuia să o adopte şi faţă de boieri, „neaducîndu-le în inimi frică şi teamă". În funcţie de evoluţia situaţiei, Behram Bey urma să se retragă în cuprinsul teritoriului otoman, stabilindu-se „în orice loc potrivit" de la hotar, eventual împreună cu beiul de Kîrkkilise, şi să menţină legătura cu Devlet Giray, căruia trebuia să-i comunice „dacă acest voievod, fiind pe cale de a fi supus, îşi trimite omul la Poarta fericirii mele" [85].

La 27 septembrie 1552 *(8 şevval 959),* beiului de Brusa i se dădea dispoziţie să se întoarcă în „sangeacul" său, deoarece existau semne că, în Moldova, era „linişte şi pace" [86].

În aceste condiţii, Alexandru Lăpuşneanu a fost recunoscut de Poartă, ca domn al Moldovei, destul de repede [87]. Înscăunarea sa, cu sprijin polon [88], va fi constituit un motiv de nelinişte pentru sultan, dar nu într-atît de serios încît să-l determine pe acesta din urmă să impună majorarea haraciului. Altminteri, ar fi existat o tradiţie a sporirii acestei dări datorită unor cauze de natură politică legate de Polonia. Astfel, majorarea cu 5.000 de ducaţi, din 1551 [89], ar fi fost — printre altele — o „măsură de represalii pentru o tentativă de trădare şi de rebeliune" [90] a domnului Moldovei, pe cînd cea de după 1 septembrie 1552 (mai substanţială decît precedenta) — „efectul asasinării lui Ştefan Rareş de către boieri" sau „preţul plătit de principe [Alexandru Lăpuşneanu — *n.n.*] pentru ispăşirea trecutului său filo-polon şi expresia poziţiei sale incerte atît pe plan intern, cît şi extern" [91].

Fragmentele redate mai sus, din cîteva documente emise în septembrie 1552, ilustrează pregnant, credem, motivaţia atitudinii adoptate de Poartă, în primele momente ale „crizei" din Moldova, ca şi în perioadele ulterioare. Dacă acceptarea lui Alexandru Lăpuşneanu la tronul Moldovei a fost, pentru sultan, o soluţie de moment, dictată de interesele majore urmărite de otomani în zonă şi aiurea [92], nu-i mai puţin adevărat că noul domn a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-i prelungi durata şi a-şi îndeplini, astfel, „mi-

[85] *Ibidem*, c. 437, f. 437.

[86] *Ibidem*, c. 449, f. 448.

[87] N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1935, p. 32 şi 77. Alexandru Lăpuşneanu ar fi primit „învestitura sultanului" de abia după ce Constantin Rareş, care se afla la Suceava, în toamna lui 1552, a fost trimis la Istanbul (cf. Const. A. Stoide, *Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 66—67).

[88] I. Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu*, în *CI*, I, 1925, p. 106—109; vezi şi Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 563. Despre rolul lui Castaldo în suprimarea lui Ştefan Rareş, cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 26—27.

[89] Vezi mai sus, nota 64. Dacă, în 1551/1552, a avut loc, într-adevăr, o majorare a haraciului Moldovei, atunci ni se pare mai plauzibilă explicaţia că această măsură ar fi fost luată din motive pecuniare legate de cheltuielile militare ale Porţii cu ocazia expediţiei din Transilvania (cf. Mihai Maxim, *Recherches...*, op. cit., p. 238). Totuşi, Ştefan Rareş ar fi sperat să redobîndească Tighina (cf. D. Ciurea, *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 18).

[90] Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 238.

[91] Idem, *op. cit.*, p. 240—241.

[92] Vezi N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siunea", care ar fi fost „aceia de a produce o destindere politică, restabilind atît liniştea din interior cît şi relaţiuni de bună vecinătate cu ţările înconjurătoare" [93].

Prin venirea lui Petru Stolnicul, botezat „Alexandru Vodă" [94] de boierii care-l susţineau, revolta întregii ţări — de care se temea Poarta — nu a izbucnit, iar frămîntările intestine — un alt motiv de nelinişte pentru sultan — chiar dacă nu au încetat cu desăvîrşire, după episodul de la Şipote [95], nu au căpătat amploare decît spre sfîrşitul anului 1553 şi începutului lui 1554 [96]. În plus, Alexandru Lăpuşneanu s-a raliat opţiunilor politice otomane şi polone în privinţa guvernării Transilvaniei, exprimîndu-şi acordul pentru desemnarea ca principe a lui Ioan Sigismund [97], şi îndeplinind, astfel, acel „serviciu" despre care urma să-i vorbească beiul de Brusa [98]. Deci, asigurarea liniştii în interiorul ţării şi dovedirea supunerii faţă de Poartă, în consens cu politica acesteia, vor fi constituit „preţul" recunoaşterii sale de către sultan, ca domn al Moldovei, şi nu majorarea haraciului. Pînă în iulie 1553, el ar fi plătit vistieriei imperiale numai 25.000 de zloţi ungureşti [99]. Avem însă suficiente motive să credem că Alexandru Lăpuşneanu — pentru a-şi consolida poziţia la Poartă, unde se vorbea despre o sporire a haraciului pînă la 40.000 de zloţi [100] — va fi completat suma pe care o achitase deja, trimiţînd anual vistieriei imperiale 30.000 de zloţi (florini) — cuantum fixat în timpul predecesorilor săi şi care era neschimbat în 1565—1566 [101], cînd el domnea a doua oară în Moldova.

Consideraţiile făcute mai sus, pe baza informaţiilor cuprinse în porunca adresată, la 19 mai 1552, beiului de Kîrkkilise, şi în o serie de documente turceşti ca şi de altă natură, converg spre concluzia că substanţiala majorare *(dublare)* a haraciului Moldovei — explicată de unii cercetători, uneori cu lux de amănunte, ca un fapt întîmplat în perioada domniei lui Iliaş al II-lea [102], sau a fratelui său, Ştefan Rareş [103], ori, precum am arătat, a lui Alexandru Lăpuşneanu [104] — a fost o măsură hotărîtă şi aplicată, probabil, la începutul celei de a doua domnii a lui Petru Rareş, în circumstanţele înfăţişate şi în virtutea unor temeiuri care ilustrează, o dată în plus, acel caracter contractual [105] al relaţiilor româno-otomane.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LE KHARATCH PAYÉ PAR LA MOLDAVIE AU MILIEU DU XVI-E SIÈCLE

RÉSUMÉ

La question du kharatch payé par les Pays Roumains en faveur de la Porte Ottomane n'est pas élucidé pleinement, mais l'historiographie roumaine lui a consacré une attention particulière pendant la dernière période. Les informations offertes par les documents turcs ont permis d'obtenir des résultats notables.

Dans un registre (defter), conservé dans les Archives du Musée du Palais Topkapi (Topkapi Sarayî Müzesi Arşivi) de Istanbul, sous la cote de classement Koguslar — abr. K [illegible] 888, et reproduit dans le fond de microfilms de la Direction Générale des Archives

[93] Idem, *op. cit.*, p. 32—33.

[94] N. Iorga, *Istoria...*, p. 427; vezi şi Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 286.

[95] Despre înfrîngerea lui Joldea, contracandidatul lui Alexandru Lăpuşneanu la tronul Moldovei, cf. N. Iorga, *op. cit.*

[96] Cf. Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 66.

[97] N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 36, 45 şi 76.

[98] Vezi mai sus, n. 85.

[99] Th. Holban, *op. cit.*; I. Corfus, *op. cit.*

[100] *Ibidem.*

[101] Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 239 (cf. n. 33).

[102] Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 555, (cf. n. 38).

[103] Constantin Rezachevici, *Prima încercare...*, *op. cit.*, p. 385.

[104] M. Berza, *op. cit.*, p. 11; Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 239—241.

[105] Cf. Tahsin Gemil, *Documente turceşti inedite (sfîrşitul sec. XVI şi XVII)*, în *RA*, an. LVIII, vol. XLIII, nr. 3/1981, p. 351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'Etat de Bucarest, se trouve un document révélateur pour connaître le quantum du kharatch payé par la Moldavie au milieu du XVI-e siècle et les circonstances qui ont favorisé l'augmentation *(le redoublement)* de ce taux. Il s'agit d'un ordre adressé au gouverneur (bey) de Kîrkkilise, Hassan Bey, le 19 mai 1552 (25 cemazi-ül-evvel 959), en vue de solutionner un conflict territorial entre l'Empire Ottoman et la Moldavie, dans la région de frontière sud-estique de celle-ci, sur la ligne Bender-Akkerman. Ce document indique en quelque part que le kharatch de la Moldavie a été augmenté, à une époque antérieure, de 15.000 à 30.000 florins (hongrois), pour compenser l'annexion par la Moldavie d'une certaine surface du territoire occupé par les turcs au cours de la campagne de 1538. L'information mentionnée est corroborée avec d'autres relations offertes par les documents turcs inédits et les sources européennes déjà connues. L'auteur suggère, de cette manière, la possibilité que l'augmentation (le redoublement) du kharatch payé par la Moldavie soit une mesure établie et appliquée, probablement, au commencement du second règne de Petru Rareș (1541—1546) et pas à l'époque de ses successeurs, Iliaș Rareș (1546—1551), Ștefan Rareș (1551—1552) et Alexandru Lăpușneanu (1552—1561), ainsi qu'on y considère dans diverse études.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TRANSILVANIA ŞI LIGA CREŞTINĂ. O RELATARE NECUNOSCUTĂ DIN 1597

DE

I. TODERAŞCU

În vara anului 1593, după mai multe incidente de graniță, a izbucnit un nou război turco-austriac. Un război lung și istovitor, care avea să dureze treisprezece ani.

Starea de încordare, „războiul nedeclarat", a început în august 1591 cînd pașa Hassan din Bosnia a atacat cetatea Sissek. I-au urmat, de la 1 octombrie 1591 pînă la 9 mai 1592, 29 de incursiuni turcești în teritoriile stăpînite de austrieci, cele mai multe în Croația și Dalmația. La 12 iunie 1593, pașa Bosniei a organizat un nou atac asupra cetății Sissek și a castelului Drencina din vecinătatea acesteia. Riposta armatei imperiale de la graniță a fost neașteptat de puternică. Trupele turcești sînt lovite și risipite iar pașa Hassan și-a găsit sfîrșitul în apa rîului Kulpa.

Oficial, războiul a fost anunțat prin pașa de Buda, Hassan, la 30 iulie 1593, declarația fiind repetată la 13 august. La 22 august 1593, arhiducele Mathias, fratele împăratului Rudolf al II-lea, a răspuns declarației de război turcești [1].

Imperiul habsburgic, socotit atunci cel mai puternic stat european, a fost surprins nepregătit de război. A recunoscut-o împăratul însuși, în scrisoarea din 9 august 1593 trimisă arhiducelui Mathias: „Căci odată trebuie să mărturisim că tocmai noi *nu sîntem încă gata de război* și de aceea trebuie nu numai să nu dăm pricină, ci cu tot necazul, să punem toată truda pentru a-l împiedica" *(subl. ns.)* [2]. Diplomația habsburgică încercase, într-adevăr, să împiedice ori, măcar, să amîne conflictul. La 5 septembrie 1593, împăratul Rudolf al II-lea mai credea încă în această posibilitate de vreme ce se adresa astfel marelui vizir Sinan-pașa: „...am ținut să vă scriem ...și vă mărturisim cugetul nostru *gata de a păstra pacea* și a plăti darurile, ca în schimb să aflăm la ce ne așteptăm din partea voastră" [3]. La 8 septembrie, după izbînda turcilor la Sissek, cetatea atît de rîvnită, arhiducele Mathias reproșa lui Hassan, pașa de Buda, încălcarea păcii și-i avansa propuneri pentru restabilirea ei [4].

Războiul n-a mai putut fi însă oprit. La 5 octombrie 1593, trupele marelui vizir Sinan au pus stăpînire pe cetatea Veszprimului, iar apoi pe cetățuia de la Palota. Astfel, „vechile ciocniri de graniță s-au prefăcut într-un mare război de cucerire" [5].

Preparativele pentru întîmpinarea ofensivei turcești nu mai puteau fi amînate. Împăratul Rudolf al II-lea și papa Clement al VIII-lea au intensificat acțiunea de creare a unei noi coaliții creștine. În fruntea propagandei s-a găsit papalitatea care s-a adresat, în acest scop, tuturor principilor creștini. Eforturile, și acum ca și altădată, s-au soldat cu o reușită parțială. Anglia și Polonia, din motive îndeobște cunoscute, au refuzat să parti-

---

[1] Pentru toate acestea, Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, Ediție îngrijită de Damaschin Mioc, Timișoara, 1976, p. 33—42.

[2] *Ibidem*, p. 41.

[3] *Ibidem* (subl. ns.).

[4] *Ibidem*, p. 48.

[5] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol V, *Vitejii*, București, 1937, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cipe la această Ligă creștină. Statul moscovit, a cărui putere era apreciabilă, a fost, și el, solicitat. Țarul Feodor făgăduiește, dar nu dă asigurări de participare. N-au fost uitați cazacii și tătarii, recunoscuți ca buni luptători. În obiectivul diplomației papale și habsburgice a intrat și cneazul de Kiev, Constantin de Ostrog, adversar neîmpăcat al cancelarului Jan Zamoyski [6].

Un mare preț s-a pus pe participarea statelor românești, devenite obiect de competiție între puterile de atunci. Așezarea și potențialul lor militar puteau fi decisive în această confruntare.

La noua Ligă creștină au aderat, alături de statele inițiatoare, Spania, ducatele din nordul Italiei (Toscana, Mantova, Ferrara) și Țările române (Transilvania, Moldova și Țara Românească).

Colaborarea statelor românești la o coaliție antiotomană nu era greu de obținut. Dominația turcească, cu toate consecințele ei, determinase o stare de spirit românească favorabilă acțiunilor întreprinse de papalitate și de împăratul habsburgic. Alexandru Cumulovici, emisarul înaltului pontif, aflase la sosirea în Transilvania (februarie 1594) despre hotărîrea, încă nemărturisită public, a principelui Sigismund Bathory și a sfatului său intim de a lua parte la războiul împotriva turcilor [7]. Cînd decizia principiară a fost adusă la cunoștința dietei, ea a întîlnit rezistența unei grupări nobiliare. Partizanii ruperii relațiilor cu Poarta au învins în cele din urmă, iar dieta convocată la Cluj, la 17/27 august 1594, a consfințit intrarea Transilvaniei în Liga sfîntă [8].

Moldova, care avea ca domn pe Aron Vodă, dușman înverșunat al turcilor, a acceptat, încă din luna mai 1594, alăturarea la alianța antiotomană. Tratatul s-a încheiat la 6/16 august 1594 prin mijlocirea solului imperial, raguzanul Ioan de Marini Poli [9].

Țara Românească a fost ocolită de emisarii Ligii. În septembrie 1593 avusese loc aici o schimbare de domnie. Mihai Viteazul, numit de la Poartă în locul lui Alexandru cel Rău, nu prezenta garanții, după opinia diplomaților coaliției europene antiotomane, fiind considerat prea „unit și interesat cu turcul" [10]. Mihai Viteazul nu era însă omul *așteptării* ci al *inițiativei*. Aflînd despre tratativele care se purtau în vederea unui război contra turcilor, el a trimis soli în Transilvania și în Moldova pentru a-și comunica hotărîrea de a se alătura Ligii antiotomane. A făcut-o din convingere, nerugat și nesilit de nimeni. O va mărturisi, dealtfel, în memoriul înaintat împăratului Rudolf al II-lea, în ianuarie 1601, pe cînd se afla la Viena: „Eu... nevrînd să adaug puterea turcilor prin ostașii mei, de bună voie m-am arătat gata a lua parte în legătura creștină" [11].

Vom stărui mai mult, o relatare inedită ne prilejuiește aceasta, asupra împrejurărilor în care Transilvania s-a alăturat noii coaliții antiotomane. În februarie 1593, dieta ținută la Alba Iulia a votat, la cererea principelui, „oști și bani" pentru o eventuală participare, de va fi constrîns, alături de oștile turcești la războiul împotriva Imperiului habsburgic. După închiderea dietei, principele a ținut un sfat restrîns la care a participat și iezuitul spaniol Alfonso Carillo, duhovnicul și sfetnicul lui Sigismund Bathory. S-a decis atunci, o spune Alexandru Cumulovici, ca Transilvania „să se unească cu majestatea sa în contra turcului". Hotărîrea aceasta a fost acceptată cu greu de dietă. Au fost necesare patru convocări ale Adunării Transilvaniei. Un grup de magnați s-a opus acestei decizii, condiționînd ruperea relațiilor cu Turcia de trimiterea unui ajutor apreciabil, în oameni și materiale de război, din partea imperialilor. Balthazar Bathory, vărul lui Sigismund, care în sfatul intim se învoise la alianța cu Habsburgii și pe care, drept recunoștință, principele îl pusese general peste toate oștile, a trecut de partea grupării potrivnice. Sigismund este sfătuit (se invocă un complot urzit împotriva lui) să renunțe la tron și, presat de situație, acesta se preface că acceptă. El a găsit însă repede calea și resursele pentru a-și reface poziția. Cu ajutorul lui Gaspar Korniș, căpitanul de Huszt și al lui Ștefan Bocskai, căpitanul de Oradea, Sigismund a fost recunoscut din nou principe, la 8 august 1594, în dieta ținută la Cluj. O nouă dietă, convocată tot acolo, a hotărît, nu fără împotrivirea unor

[6] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 32—40.

[7] I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 57.

[8] *Ibidem*, p. 60.

[9] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 39; D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 44.

[10] Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, nr. CCCCLXVIII, p. 395.

[11] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Ed. a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 242—243.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

membri, ruperea legăturilor cu Poarta. Şi, pentru o mai mare siguranţă, la 28 august 1594 principele a pus să fie arestaţi principalii adversari, treisprezece la număr, printre care erau : fraţii Alexandru, Francisk şi Gabriel Kendi, Balthazar Bathory, cancelarul Wolfgang Kovácsoczy, Bornemisza, Ioan Iffiu, Ioan Porro, Grigorie Literat. Unii au fost decapitaţi, alţii, între care şi Balthazar Bathory, au fost spînzuraţi, la închisoarea din Cluj, în zilele de 12—13 septembrie 1594 [12].

Conflictul din cadrul clasei conducătoare transilvănene, care a avut şi alte cauze dar a izbucnit în momentul cînd trebuia să se decidă participarea la Ligă, şi răzbunarea sîngeroasă a principelui Sigismund Bathory au stîrnit un larg ecou european. Mai multe rapoarte, redactate în limbile latină, italiană şi spaniolă la Cluj, Praga, Madrid, Ratisbona ori Cracovia, în august-octombrie 1594, informau pe cei interesaţi despre evenimentele politice din principatul Transilvaniei, insistînd asupra conjuraţiunii organizată de „senatori" împotriva lui Sigismund Bathory [13].

O descriere foarte amplă, intitulată *Coniuratio adversus serenissimum Transsylvaniae principem Sigismundum Bathoreum anno 1594 conflata, ex cuiusdam Transsylvani fide dignis scriptis* poartă data de 26 octombrie 1594 şi s-a păstrat într-un codex numit *Varia pro historia Germaniae* (f. 82—87) care se află în Biblioteca regală a Belgiei [14]. Tipărită în două mari colecţii de documente [15], *Coniuratio...* a fost cunoscută şi folosită de I. Sîrbu [16] şi N. Iorga [17].

În acelaşi codex *(Varia pro historia Germaniae)*, cu un conţinut atît de divers [18], este inserată (f. 88—89) încă o relatare, din 1597, scrisă în limba spaniolă, care poartă următorul titlu : *Articúlo de una Relacion qúe haçe el Alm(iran)te de Aragon de las cosas de los Reyes y Reyno de Polonia y proúincias adjacéntes a el por lo qúe entendio el tiempo que estúvo en aquellas partes (Textul unei Relatări pe care o face Amiralul de Aragon asupra lucrurilor (privitoare la) regii şi regatul Poloniei şi provinciile alăturate lui din ceea ce a aflat în timpul în care a fost prin acele părţi).*

După investigaţiile noastre, această relatare a rămas necunoscută istoriografiei româneşti. Nu a fost cuprinsă în principalele corpusuri de documente şi nu a fost utilizată de cercetătorii care s-au ocupat de această perioadă din istoria medievală românească. O socotim interesantă pentru cunoaşterea atmosferei din Transilvania, în timpul şi după incidentul din vara anului 1594, ca şi pentru atitudinea Poloniei faţă de schimbările survenite în orientarea politică externă a acestui principat.

Din ce motive nu ştim, dar autorul acestei relatări, Amiralul de Aragon, nu-şi comunică numele. Nu spune cu ce prilej a fost în Polonia şi nici dacă a avut de îndeplinit vreo misiune specială. În februarie-martie 1597 s-au desfăşurat lucrările seimului polon în care, între altele, legatul papal Caetano a adus iarăşi în discuţie problema aderării Poloniei la Liga creştină. Prevăzînd atitudinea inconciliabilă a lui J. Zamoyski, împăratul Rudolf al II-lea nu şi-a trimis soli la lucrările acestei diete [19]. Să fi participat Amiralul aragonez la seimul amintit ca sol al regelui Spaniei, Filip al II-lea ? Faptul este posibil. La întoarcere, el a informat curtea despre ceea ce a aflat „în timpul în care a fost prin acele părţi..., de la persoane foarte demne de crezare".

Informaţiile comunicate de spaniol gravitează în jurul incidentului sîngeros din Transilvania, din august-septembrie 1594. Aprecierile formulate la adresa lui Sigismund Bathory sînt total nefavorabile, fapt, dealtfel, explicabil. Sigismund nu a avut, într-adevăr, calită-

---

[12] I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 57—61 ; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, (ed. II), Bucureşti, 1914, p. 193 ; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Ed. N. Gheran şi V. Iova, Bucureşti, 1968, p. 126—127.

[13] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, Bucureşti, 1932, p. 100—104, 116—117, 123—125, 125—129, 130—136 ; Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 191—192.

[14] Sub cota 3 353—61.

[15] *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, vol. III, Pesta, 1819, p. 64—72 ; *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. III, Budapesta, 1877, p. 53—58.

[16] I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 59—60.

[17] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 126—127.

[18] Vezi, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothéque royale de Belgique*, par J. van den Ghevn, tom. VII, Bruxelles, 1907, p. 6—7.

[19] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, Bucureşti, 1937, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țile necesare unui principe, hărăzit să conducă Transilvania într-un moment atît de important. În plus, nu trebuie să uităm că Amiralul spaniol și-a procurat informațiile dintr-un mediu politic total ostil lui Sigismund Bathory.

Conflictul nobiliar, care avea să conducă la uciderea mai multor demnitari, printre care și Balthazar Bathory, a cărui moarte este permanent deplînsă, este pus în întregime pe seama lui Sigismund. Principele, „din neplăceri ori supărări personale", a hotărît să-i cedeze vărului său, Balthazar Bathory, „statele Transilvaniei". La refuzul acestuia, Sigismund ar fi insistat și „l-a constrîns pe numitul Balthazar Bathory să accepte oferta lui spunîndu-i că dacă el nu o făcea, va ceda „statele" altuia decît lui". În această situație, pentru ca tronul princiar „să nu iasă din casa lor, fiind cîțiva ani de cînd aparținea ei, s-a conformat voinței principelui...". Cînd „acordul" urma să fie aplicat, Sigismund a revenit asupra hotărîrii sale. Mai mult, „ca să se asigure... și să ascundă greșeala pe care o făcuse" și dînd curs unor calomnii „îl prinse (pe Balthazar) și fără nici o cunoștință de cauză sau vreo altă formalitate, din cele care ar fi fost necesare pentru a o justifica, îi tăie capul, lui și altor oameni de vază...". Într-adevăr, formalitatea nu fusese îndeplinită căci aprobarea dietei pentru pedepsirea oponenților a fost obținută mult după comiterea faptului, în aprilie 1595 [20].

Amiralul aflase că, dincolo de hotarele Transilvaniei „unde nu se cunoștea faptul adevărat al convenției, această acțiune a părut a unui om viteaz și prudent...". Procedînd astfel, Sigismund Bathory „a căpătat mult credit în toată Creștinătatea". El mai știa, din sursă polonă, că în Transilvania exista „o ură și o aversiune generală împotriva numitului principe Sigismund..." și că „supușii săi" cer insistent sprijin din Polonia, de la frații Andrei și Ștefan Bathory.

Din relatarea Amiralului de Aragon transpare preocuparea cercurilor politice din regatul polon față de situația Transilvaniei. Regele și cancelarul Poloniei, scria el, „au o informație deosebită asupra lucrurilor din acea provincie și asupra principelui ei...".

Legăturile dintre Transilvania și Polonia căpătaseră noi temeiuri în vremea Bathoreștilor. Transilvania dăduse Poloniei un rege, pe Ștefan Bathory, căruia Jan Zamoyski îi fusese „ucenic și colaborator" [21] și pe care regele intenționa să-l facă principe în Transilvania. Andrei, fiul lui Ștefan Bathory, devenise cardinal al Poloniei și candidase la coroana acestei țări în 1587. Apoi Jan Zamoyski se căsătorise cu Griselda, fiica lui Cristofor Bathory și sora lui Sigismund. Marele hatman și cancelar avea legături strînse în Transilvania, nu atît cu Sigismund, cumnatul său, cît cu verii acestuia, Andrei, Balthazar și Ștefan, acesta din urmă căpitan al Oradei, toți trei fiii lui Ștefan Bathory, principe al Transilvaniei (1571—1583) și rege al Poloniei (1575—1586) [22].

Se știe că Polonia, stat creștin, nu intrase, din dușmănie față de Imperiul habsburgic, cu ale cărei interese economice și politice se întîlnea la Dunărea de Jos, în Liga creștină. Această atitudine a fost adoptată, în special, de partidul lui Jan Zamoyski [23]. Aderarea Transilvaniei la coaliția europeană antiotomană însemna intrarea acestei țări în zona de influență a Habsburgilor. Cu această situație nu se putea împăca marele hatman și cancelar polon. De aceea, el a intervenit, ori de cîte ori i s-a ivit prilejul, pentru a-și asigura „protectoratul" asupra Transilvaniei. Jan Zamoyski n-a fost străin, se pare, de evenimentele petrecute în Transilvania în iulie-august 1594. El ar fi îndemnat, aflăm dintr-un raport trimis din Cracovia la 21 septembrie 1594, pe Balthazar Bathory să se opună politicii prohabsburgice a principelui Sigismund Bathory [24].

Greșelile săvîrșite de Sigismund Bathory, instabilitatea lui, împotrivirea generală pe care și-a provocat-o erau, aflase Amiralul spaniol în Polonia, „păgubitoare pentru păstrarea statului său". Exista pericolul ca „turcul să-i ia statul..." ceea ce, evident, era un serios motiv de îngrijorare pentru Polonia care nu-și dorea, nicicum, Imperiul otoman ca vecin.

O precizare se impune în ceea ce privește datarea acestui document. Data raportului nu este înscrisă, așa cum se obișnuia în diplomatica medievală, la sfîrșitul textului. Îi lipsește locul, data de zi și de lună. Anul 1597 se găsește consemnat în a treia pagină a

---

[20] I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 60.
[21] I. Corfus, *op. cit.*, p. 5.
[22] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 131—133.
[23] *Ibidem*, p. 34—35
[24] A. Veress, *op. cit.*, vol. IV, p. 116—117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

descrierii (p. 89 a codicelui). Vorbind despre intervenţia solicitată de unii nobili din Transilvania, nemulţumiţi de guvernarea lui Sigismund Bathory, cardinalului Andrei Bathory din Polonia, autorul scrie că aceasta s-a întîmplat „...puţin înainte de dieta de la Varşovia, care a început la 10 februarie şi s-a încheiat la 24 ale lunii martie a acestui an 1597".

Fiind concepută la trei ani de la consumarea faptelor, este firesc ca în această relatare să se fi strecurat unele erori. Aşa, bunăoară, Balthazar Bathory, fratele lui Andrei şi al lui Ştefan, este numit permanent Sigismund confundîndu-se, astfel, cu adevăratul Sigismund, atunci principe al Transilvaniei. Nesiguranţa raportorului este evidentă şi din faptul că, uneori, atunci cînd este vorba despre Balthazar Bathory, numele de familie este precedat de un spaţiu alb unde, datorită incertitudinii, nu a mai înregistrat prenumele.

Textul spaniol a fost transcris întocmai, intervenind doar pentru întregirea prescurtărilor, completările fiind marcate între paranteze unghiulare.

Traducerea[25] urmează îndeaproape textul originalului, aşa cum se impune în cazul documentelor istorice. S-a evitat, pe cît a fost posibil, prolixitatea frazelor, întîlnită atît de curent în diplomatica medievală, asigurînd tălmăcirii o punctuaţie corespunzătoare. Ceea ce, pentru mai multă claritate, a fost adăugat de noi, am marcat cu paranteze unghiulare după cum, cuvintele ori expresiile de prisos, la care nu s-a renunţat prin traducere, le-am încadrat între paranteze obişnuite.

Artículo de una Relacion que haçe el Alm⟨iran⟩te Aragon de las cosas de los Reyes y Reyno de Polonia y proúincias adjacentes a el por lo qúe entendio el tiempo que estúvo en aquellas partes.

La Transiluania esta múy cerca de Polonia porqúe dende los confines della hasta Alba Iulia que es la Metropoli de Transilúania no aȳ mas de dos jornadas y porqúe sú M⟨ajesta⟩d y su Alteza tienen particúlar informaçion de las cosas de aquella proúincia ȳ del Principe della solam⟨en⟩te se tocara en esta lo que en Polonia entendio el Alm⟨iran⟩te de personas muy fidedignas de las differentias que Sigismúndo Battori Principe de Transilúania tiene con el Cardenal Battori ȳ Estephano Battori conde de Crasnensia sus primos hermanos, ȳ con, otros deudos su ȳ os por la meúrte de Sigismúndo Battori hermano de los dichos Card⟨ena⟩l ȳ conde aqúien conotros hombres principales corto la cabeza el Principe de Transilúania ȳ es que no hallandose bien el dicho Principe de Transilúania en aqúella proúinçia o por su condiçion que dizenno es apta para attender a cosas de moúcho goúierno e ȳ mportançia, o por el appetito de peregrinar por el múndo de que dizen es algo tentado, o por viuir en Proúinçias mas sossegadas y menos infestadas de enemigo tan poderoso como el Túrco a quien el tiene irritado por aúerse 'leúantado contra el' y contrahido amistad con el Emperador y el Imperio trato el dicho Principe de Transilúania con el dicho Sigismúndo Battori su primo hermano de renúnçiar en el los estados de la Transilúania con que el dicho Sigismúndo Battori cediese por esta renúnçiacion que en el querria hazer dos mill talleres al mes ȳ paresciendole al dicho Battori que esto tenia múchos inconuenientes, y que deuia de procéder de algun disgusto, o enojo particúlar de Sigismúndo Principe de Transilúania no quiso acceptarlo, antes procuro persuadirle no tratase dello y el p⟨rincip⟩e de Transilúania perseúero en sú determinaçion ȳ apreto tanto al dicho Sigismúndo Battori qui acceptasse su offrescimiento diziendole' 'que si el no lo hazia renúnciaria los estados en otro qúe el, Battori porqúe no saliesem de su casa, aúiendo algúnos años que esraún en ella, condescendio con la volúntad del Principe y puesto en platica el negocio le conclu ȳ eron ȳ hizieron los conciertos ȳ escriptúras del ȳ llegandose el plazo de execútarlo el Principe Sigismúndo rehúsana de hazerlo ȳ como lo entendio Battori, le hablo diziendole se' 'acordase con qúanta difficúltad ȳ escúsas aúia acceptado la dexaçion ȳ renunciaçion déstos estados que qúerria hazer en el poniendole delante múchos inconúenientes que se le ofrescian ȳ que por parescérle todaúia lo mismo le pedia que no tratase mas dello, ni de execútallo aunque el concierto estaria hecho y las escripturas del firmadas ȳ que' no reparase en esto por el quedaria

[25] Datorăm această traducere doamnei Dana Diaconu de la Catedra de romanistică şi limbi clasice a Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi. Îi aducem, şi aici, cele mai alese mulţumiri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mas contento y agradescido de que el negotio no passase adelante que deser señor de aquellos estados condano de la auctoridad del dicho Principe' sú primo y con peligro dellos ÿ arrepentido el Principe de Transilúania de la renúnciaçion qúe aúia tratado de ÿhazer de aqúellos estados ÿ corrido de sú manera de procéder temeroso de que sin embargo de lo que Battori le dezia interirrinente (?!) * podia quedar conalgúna queja del para assegúrarse della encubrir el herror que auia hecho fomentando esto consejeros de-algenos enemigos de su primo tomando por achaque ÿ pretexto que con anganos le aúia qúerido qúitar los estados y trataria de tyranizarlos como púdiese estando Battori deseydado de semejante trato el Principe Sigismúndo le prendio y sin ningún conoscimiento de causa ni otra diligencia de las que fúeran necéssarias para jústificarla le corto la cabeza a el ÿ otros hombres principales de Transilúania que tenia por confidentes súyos ÿ aúnque fúera fuera de la Transilúania donde no se saúia el hecho verdadero del negotio esta action parescio de hombre valeroso y prúdente para assegúrar sus estados y con estose acrédito mucho en toda la Christiandad ysepuso de baxo de la protéction del Emperador y del imperio y su M⟨a⟩g⟨esta⟩d le caso con hija segúnda del Archiduque Carlos sú prima hermana que es muger de grande Christiandad discrecion y valor y fecho al Rey N⟨uest⟩ro S⟨eño⟩r le dieze Tusson y su M⟨ajesta⟩d ne solam⟨en⟩te le hizo m⟨e⟩r⟨ce⟩d en esto pero el año passado ledio ochenta mill dúcados de ayuda de costa para la gúerra que trahe con el túrco y su S⟨antida⟩d y el Emp⟨erador⟩ le han hecho algúnas ayudas sin embargo de todo El Cardenal Battory y el Conde de Craznensia sabiendo el hecho úerdadero del caso y sintiendo la meúrté del dicho Sigismundo Battori hermano de los dos han procúrado volver por su honrra y vengar su meúrté úaliendose para ello detodos los medios que han podido hasta procúror el ayuda del Túrco y entendiendo sú S⟨antida⟩d los daños que desto podrian resúltar ha procúrado de conformarlos y ussado de múchos medios para ello, y estando múuy remnitente el Card⟨ena⟩l Battori su hermano enquerer paz con el Principe de Transilúania sú primo ultimam⟨en⟩te su S⟨antida⟩d le manda amonestar por medio del Obispo de Sanct Seúero Nuncio de Polonia se compússiese con el y obedesciese a su S⟨antida⟩d en lo que cérca désto letenia mandado o dexase el capelo con otras amonestaciones semejantes, conqúe el dicho Card⟨ena⟩l y su hermano sé ablandaron y compromettieron esta caúsa y differençia en manos del Papa para que su S⟨antida⟩d bien informado della la determine y si Battori fue traydor declare auersido justasú meúrte y si no le fué le restitúya sú honrra porel termino y camino que a sú S⟨antida⟩d pare ciere mas conúeniente y dello hizieron escriptura en forma por medio del Núncio de Polonia y su S⟨antida⟩d trata ya dé la aúerigúaçion del caso para determinarle. Del juycio que se ha hecho del gouierno y prùdencia del principe de Transilvania después de la meúrte de Sigismundo Battori su primo y de los que padescieron, con el, ÿ del horror que ha caúsado en Transilúania la crueldad del caso ha hascido tan grande odio y aborrescimiénto general contre el dicho Principe Sigismundo que ni el se tiene por segúro en Transilùania, ni sus subditos cessan de buscarmedios para hecharle como púdieren de aquella proúincia y para estolos masq⟨ue⟩ de mayor qualidad délla y mas poderosos han pedido con instancia diuérsas ùeçés al Card⟨ena⟩l Battori y al Conde de Craznensia su hermano le mueúan gúerra prometiendole su assistancia, y poco antes de la dieta de Warsoúia qùese comenco en diez de Febréro y seacabo én veynte y qúatro del mes de marzo deste ano de 1597. Viendo los Transilúanos que el Card⟨ena⟩l rehúsaria lo que lo haúian pedido (por no poder o por otros i effectos) le escriúieron apretadamente que nogúerian obligarle a guerra dúdosa sino solo a qúe les prometiese, detomar sobre si el qouierno de aqúellas proúincias quando le entregasen preso o meúrto al Principe Sigismúndo a qúe se obligarian en un breve termino porque no podian[26] passar adelante ni conservarse con su goúierno, y el Card⟨ena⟩l, y sú hermano por no inqúietar la Christiandad mas de lo que esta con otras guerras y por complir lo qúe a su S⟨antida⟩d auian prometido el y su hermano no acceptaron ésto, antes procúraron sossegarlos Transilúanos, y el Card⟨ena⟩l por obedescer mas púntualm⟨en⟩te a su S⟨antida⟩d se ordeno de epistola, y aúnqúe estas son meustras de buena intencion esta él, Card⟨ena⟩l tan apassionado dela meúrte de sú hermano que no todos los qúe le conosçen se han assegurado con ello, y el Principe de Transilúania con el succeso de lano passado en Hungaria y con el herror queha hecho en tratar del diúorcio va pérdiendo tanta reputaçion, y cobrando tanto mayor miedo al Túrco que se teme

[26] Lectură nesigură.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

harala paz con el, siendo cierto que ningúna cosa púede hazer mas danosa para la conseruácion de su estado porqúe' el Túrco no preténde mas qué assegúrarle para qúitarle él estado y la vida, de qué el Principe de Transilúania anda con harto dessassiego y cúydado y de lo que trato cérca desto y delo del diúorçio quando úino atomar él Tússon a Praga y el júyzio qué generalm(en)te se hizo dello y del hadado aúiso el Embaxador Don Gúilhén de Sanct Clemente a sú maj(esta)d y a su Alt(ez)a con mucha particúlaridad y por esto no se refiere aqui.

TRADUCERE

Textul unei Relatări pe care o face Amiralul de Aragon asupra lucrurilor (privitoare la) regii şi regatul Poloniei şi provinciilor alăturate lui din ceea ce a aflat în timpul în care a fost prin acele părţi.

Transilvania este foarte aproape de Polonia pentru că de la hotarele ei pînă la Alba-Iulia, care este metropola Transilvaniei, nu sînt mai mult de două zile şi pentru că maiestatea sa şi alteţa sa au o informaţie deosebită asupra lucrurilor din acea provincie şi asupra principelui ei; se va vorbi aici numai despre ceea ce a aflat Amiralul în Polonia, de la persoane foarte demne de crezare, despre diferendele pe care le are Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, cu cardinalul (Andrei) Bathory şi cu Ştefan Bathory, conte de Crasna, verii lui primari[27] şi cu alte rude ale sale din cauza morţii lui Sigismund (sic!)[28] Bathory, frate cu numiţii cardinali şi conte, căruia, odată cu a altor oameni de vază, principele Transilvaniei i-a tăiat capul; şi asta pentru că nefiindu-i bine numitului principe de Transilvania în acea provincie, fie din pricina firii sale care se spune că nu este aptă pentru a se îngriji de lucruri care cer pricepere în cîrmuire şi sînt importante, fie din cauza poftei de a peregrina prin lume care se spune că îl atrage, fie pentru a trăi în provincii mai liniştite şi mai puţin infestate de un duşman atît de puternic cum este turcul pe care el l-a iritat prin faptul că s-a răsculat împotriva lui şi a făcut prietenie cu Impăratul şi Imperiul; a făcut tratative numitul principe de Transilvania cu numitul Sigismund (sic! — Balthazar) Bathory, vărul lui primar, ca să renunţe în favoarea lui la „statele" Transilvaniei pentru care, numitul Sigismund (sic! — Balthazar) Bathory să-i ofere, în schimbul acestei renunţări, pe care voia s-o facă în favoarea lui, două mii de taleri pe lună; şi părîndu-i-se numitului (Balthazar) Bathory că lucrul acesta avea multe incoveniente şi că probabil se datora vreunei neplăceri ori supărări personale a lui Sigismund, principe al Transilvaniei, nu a vrut să-l accepte, ci mai degrabă a încercat să-l convingă să nu mai vorbească de acest lucru; principele de Transilvania a stăruit în hotărîrea sa şi (atîta) l-a constrîns pe numitul Sigismund (sic! — Balthazar) Bathory să accepte oferta lui spunîndu-i că, dacă el nu o făcea, va ceda „statele" altuia decît lui; Balthazar Bathory, pentru ca tronul Transilvaniei să nu iasă din casa lor, fiind cîţiva ani de cînd aparţinea ei, s-a conformat voinţei principelui şi după ce au discutat afacerea au încheiat-o şi au făcut acordurile şi scriptele pentru ea; şi sosind termenul de a o pune în practică, principele Sigismund refuza să o facă; iar cînd şi-a dat seama de aceasta, (Balthazar) Bathory i-a vorbit spunîndu-i să-şi amintească cu cîtă greuaate şi justificări acceptase părăsirea şi cedarea acestor „state" pe care voia s-o facă în favoarea lui, arătîndu-i inconvenientele; şi deoarece nu-şi schimbase părerile, îi cerea să nu mai vorbească de acest lucru şi nici să-l mai pună în practică chiar dacă acordul ar fi făcut şi scriptele acestuia semnate şi că, să nu ţină seama de asta deoarece el ar rămîne mai mulţumit şi mai recunoscător dacă afacerea n-ar continua decît să fie stăpîn al acelor „state" în dauna autorităţii numitului principe, vărul său, şi cu ele în pericol; şi regretînd

[27] Andrei Bathory, cardinal în Polonia şi Ştefan Bathory, căpitanul Oradei, erau fiii lui Ştefan Bathory, principe al Transilvaniei (1571—1583) şi rege al Poloniei (1575—1586). Sigismund era fiul lui Cristofor Bathory şi nepot regelui Ştefan Bathory.

[28] Este vorba despre Balthazar Bathory, frate cu Andrei şi cu Ştefan căpitanul de Oradea, ucis din ordinul lui Sigismund Bathory în septembrie 1594 la închisoarea din Cluj.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principele Transilvaniei cedarea (acelor „state") pe care încercase s-o facă și ruşinat de felul său de a proceda și temîndu-se că în ciuda celor ce ⟨Balthazar⟩ Bathory îi spunea putea să rămînă cu vreo jeluire împotriva lui, ca să se asigure (de ea) și să ascundă greşeala pe care o făcuse, speculînd acest lucru unii duşmani ai vărului său, luînd ca motiv și pretext că prin înşelătorii voise să-i ia „statele" și că va încerca să le tiranizeze cînd va putea, nebănuind o astfel de purtare ⟨Balthazar⟩ Bathory, principele Sigismund îl prinse și fără nici o cunoştinţă de cauză sau vreo altă formalitate din cele care ar fi fost necesare pentru a o justifica, îi tăie capul lui și altor oameni de vază din Transilvania pe care îi avea drept confidenţi (ai săi); și cu toate acestea, în afara Transilvaniei, unde nu se cunoştea faptul adevărat al convenţiei, această acţiune a părut a unui om viteaz și prudent ⟨necesară⟩ pentru a-și asigura „statele" și cu aceasta a căpătat mult credit în toată Creştinătatea și s-a pus sub protecţia Împăratului și a Imperiului și majestatea sa îl căsători cu cea de a doua fiică[29] a arhiducelui Carol, vara lui primară, care este o femeie foarte creştină, înţeleaptă și înzestrată și l-a făcut pe regele, domnul nostru, să-i dea ⟨ordinul⟩ „Lîna de aur"; și maiestatea sa nu numai că i-a făcut această favoare, dar anul trecut i-a dat optzeci de mii de ducaţi ca ajutor de plată a războiului pe care îl duce cu turcul și sanctitatea sa și împăratul i-au dat ⟨și⟩ cîteva ajutoare; (dar) cu toate acestea cardinalul ⟨Andrei⟩ Bathory și contele de Crasna, ⟨Ştefan Bathory⟩, cunoscînd adevăratul motiv al întîmplării și regretînd moartea numitului Sigismund (sic! — Balthazar), frate cu amîndoi, au încercat să se îngrijească de onoarea lui și să-i răzbune moartea folosindu-se de toate mijloacele de care au putut, căutînd chiar și ajutorul turcului; și înţelegînd sanctitatea sa pagubele care puteau să rezulte din asta a încercat să-i împace și a folosit multe mijloace în acest scop; și fiind foarte recalcitrant cardinalul ⟨Andrei⟩ Bathory, fratele său, în a voi pace cu principele de Transilvania, vărul lui, în cele din urmă sanctitatea sa îi trimite admonestări prin episcopul de San Severo, nunţiul de Polonia, să se împace cu el și să asculte de sanctitatea sa în tot ceea ce i-a poruncit în legătură cu aceasta sau să renunţe la pălăria de cardinal ⟨și⟩ cu alte asemenea admonestări; drept care numitul cardinal și fratele lui s-au potolit și au lăsat această cauză și diferend în mîinile papei pentru ca sanctitatea sa, bine informat asupra ei, să o rezolve și dacă ⟨Balthazar⟩ Bathory a fost trădător să declare că a fost dreaptă moartea lui și dacă nu a fost să-i restituie onoarea în termenii și pe calea care sanctităţii sale i se vor părea mai potrivite; și în legătură cu aceasta au făcut scripte în regulă prin intermediul nunţiului din Polonia, iar sanctitatea sa se ocupă deja de cercetarea cazului ca să-l rezolve.

În urma aprecierii care s-a făcut asupra cîrmuirii și înţelepciunii principelui de Transilvania după moartea lui Sigismund (sic! — Balthazar) Bathory, vărul său, și a celor ce au pătimit cu el și în urma ororii pe care a provocat-o în Transilvania cruzimea întîmplării, s-a născut o ură și o aversiune generală împotriva numitului principe Sigismund încît nici el nu se poate considera în siguranţă în Transilvania, și nici supuşii săi nu încetează a căuta căi pentru a-l alunga prin orice mijloace din acea provincie; și în acest scop cei mai mulţi din cei de rang mai bun și mai puternici de acolo au cerut cu insistenţă în diferite rînduri cardinalului ⟨Andrei⟩ Bathory și contelui de Crasna, fratele lui, să-i declare război promiţîndu-le ajutorul lor, ⟨chiar⟩ și ⟨cu⟩ puţin înainte de dieta de la Varşovia care a început la 10 februarie și s-a încheiat la 24 ale lunii martie a acestui an 1597. Văzînd transilvănenii că cardinalul va refuza ceea ce îi ceruseră (pentru că nu putea, ori din alte motive), îi scriseră grabnic că nu voiau să-l oblige la un război nesigur ci (numai) doar să le promită că ia asupra lui cîrmuirea acelor provincii atunci cînd îl vor încredinţa, viu sau mort, pe principele Sigismund, lucru la care se obligau în scurt timp deoarece nu mai puteau să continue și nici să se împace cu cîrmuirea lui; și cardinalul și fratele lui, ca să nu neliniştească Creştinătatea, mai mult decît era, cu alte războaie și pentru a se ţine de promisiunea pe care o făcuseră sanctităţii sale, nu au acceptat acest lucru ci, mai curînd, au încercat să-i liniştească pe transilvăneni; iar cardinalul, ca să asculte și mai strict de sanctitatea sa, s-a conformat întocmai (a luat veşmînt pentru epistolă?!); și deși acestea sînt dovezi de bună intenţie, cardinalul este atît de îndurerat de moartea fratelui său încît nu toţi cei care îl cunosc s-au liniştit cu acestea; și principele Transilvaniei, cu întîmplarea de anul trecut din Ungaria și cu greşeala pe care a făcut-o pornind divorţul, a început să-și piardă atît de mult din reputaţie și să capete și mai multă frică de turc încît e de temut că va face pace cu el, deși e sigur că nu poate

[29] Arhiducesa Maria Christerna.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

face nimic mai păgubitor păstrării statului său, pentru că turcul nu vrea decît să-l liniştească pentru a-i lua statul şi viaţa, fapt pentru care principele Transilvaniei se comportă cu destulă îngrijorare şi nelinişte; şi în legătură cu aceasta şi cu divorţul, cînd a venit să ia (ordinul) „Lîna de aur" la Praga şi aprecierile care s-au făcut în general despre aceasta şi despre el, a dat ştire ambasadorul Don Guilhen de San Clemente[30] majestăţii sale şi alteţii sale cu multe amănunte şi de aceea nu se povestesc aici.

TRANSYLVANIA AND THE CHRISTIAN LEAGUE. AN UNKNOWN RELATION OF 1597

SUMMARY

The circumstances in which Transylvania joined the anti-Turkish coalition, constituted at the end of the 16-th century, the inner conflict that broke out then, had a wide European echo. Several reports recorded this episode in the history of Transylvania.

The relation descovered by the author in a manuscript containing old texts, entitled *Varia pro historia Germanaie,* in the Royal Library of Belgium, testifief too this event.

The document is interesting as it reveals the atmosphere in Transylvania, during and after the incident of the summer of 1594 as well as Poland's position towards the principality of Transylvania.

[30] Ambasadorul spaniol la Praga.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

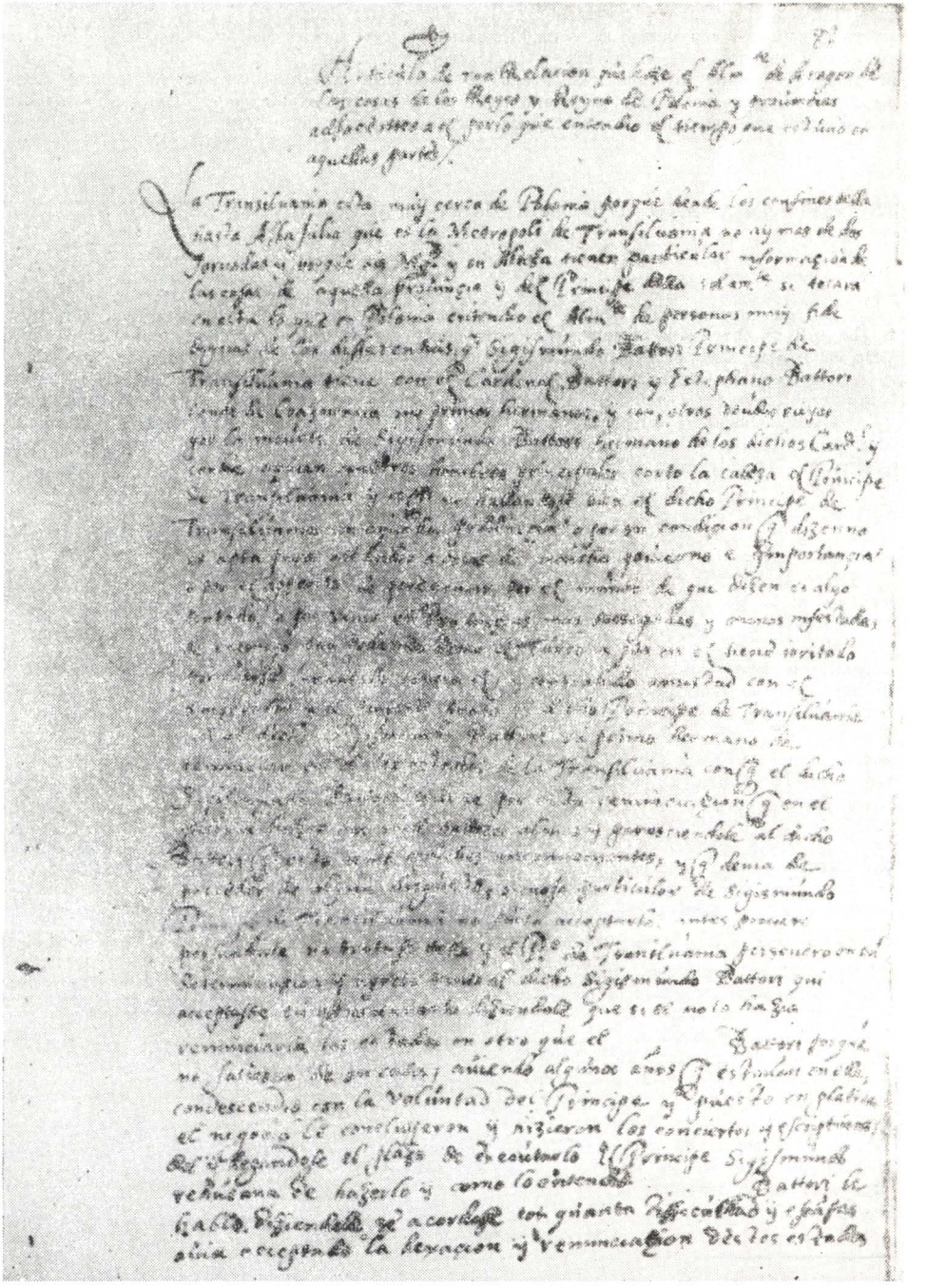

88 v

[illegible] holgaría hazer en el [illegible] comendole se tanta[illegible] muchos mo[illegible]mientos
[illegible] le offerescian, y [illegible] por parescerle todauia lo mismo [illegible]pedia
[illegible] no tratase [illegible] as[illegible]sto, ni se executallo auiendo el concierto
[illegible]uia tenido y las escripturas del [illegible] mandas q[illegible] no reparase
en [illegible] por q[illegible] el q[illegible]daria mas contento y agradable [illegible] q[illegible]
negotio no passase adelante [illegible] dixo señor de muchos reynos
y [illegible] de la victoriosidad del alcoran Principe su primo y con
peligro dellos y [illegible] el Prinçipe de Transiluania de la
renunciacion que auia tratado de hazer de aquellos reynos y
consejo de su madre de prouecho y temeroso de [illegible] Dios
embiarse dello que Dottor le dezia interinamente podia
guardar con alguna que se diese para asegurarse della y mudase
el nuestro q[illegible] auia hecho [illegible] y [illegible] todos consejeros [illegible] y
enemigos de su primo tornando [illegible] y [illegible] con
engaños le auia querido quitar [illegible] y [illegible]
Turcos amenazados como pudiese [illegible] Dottor le rogaba
De semejante todo el Prinçipe Segismundo le prendio y sin
ninguna conformidad de causa ni obra diligencia de las q[illegible]
fueran necessarias para [illegible] le puso en la cabeça a el y
otros hombres principales de Transiluania y tomo por assientos
suyos y auiendo [illegible] para la Transiluania [illegible] se
hazia el dicho verdadero del negotio a todos parescio de
tomar [illegible] y [illegible] para asegurarse [illegible] y con
esto se acabo mucha [illegible] y se [illegible] debaxo de la protection del Emperador y se
[illegible] el caso con nesa segunda del Archiduque Carlos su primo
hermano y es mujer [illegible] Grande Christiandad y deuocion y
zelo y fuio al Rey [illegible] y se [illegible] y se [illegible]
me [illegible] hizo merced en todo passo el año pasado [illegible]
ochenta mill Ducados de ayuda de costa para [illegible]
[illegible] con el Turco y su [illegible] y el Emp[illegible] le han hecho algunas
ayudas sin embargo de todo el Cardenal Dottor y
el Conde de Corpi[illegible] sabiendo el hecho verdadero de
caso y sintiendo [illegible] del dicho Sigismundo Dottor
hermano de los han procurado [illegible] por su honra y
bien [illegible] su muerte [illegible] para ello de todos los medios q[illegible]
han podido hasta [illegible] el ayuda del Turco y entendiendo
sus[illegible] los daños q[illegible] podrian resultar no procurado de
confusiones y vsando de muchos medios para ello, y es [illegible]
muy verisimile el Card[illegible] Dottor su hermano [illegible]
pas con el Prinçipe de Transiluania su primo [illegible]

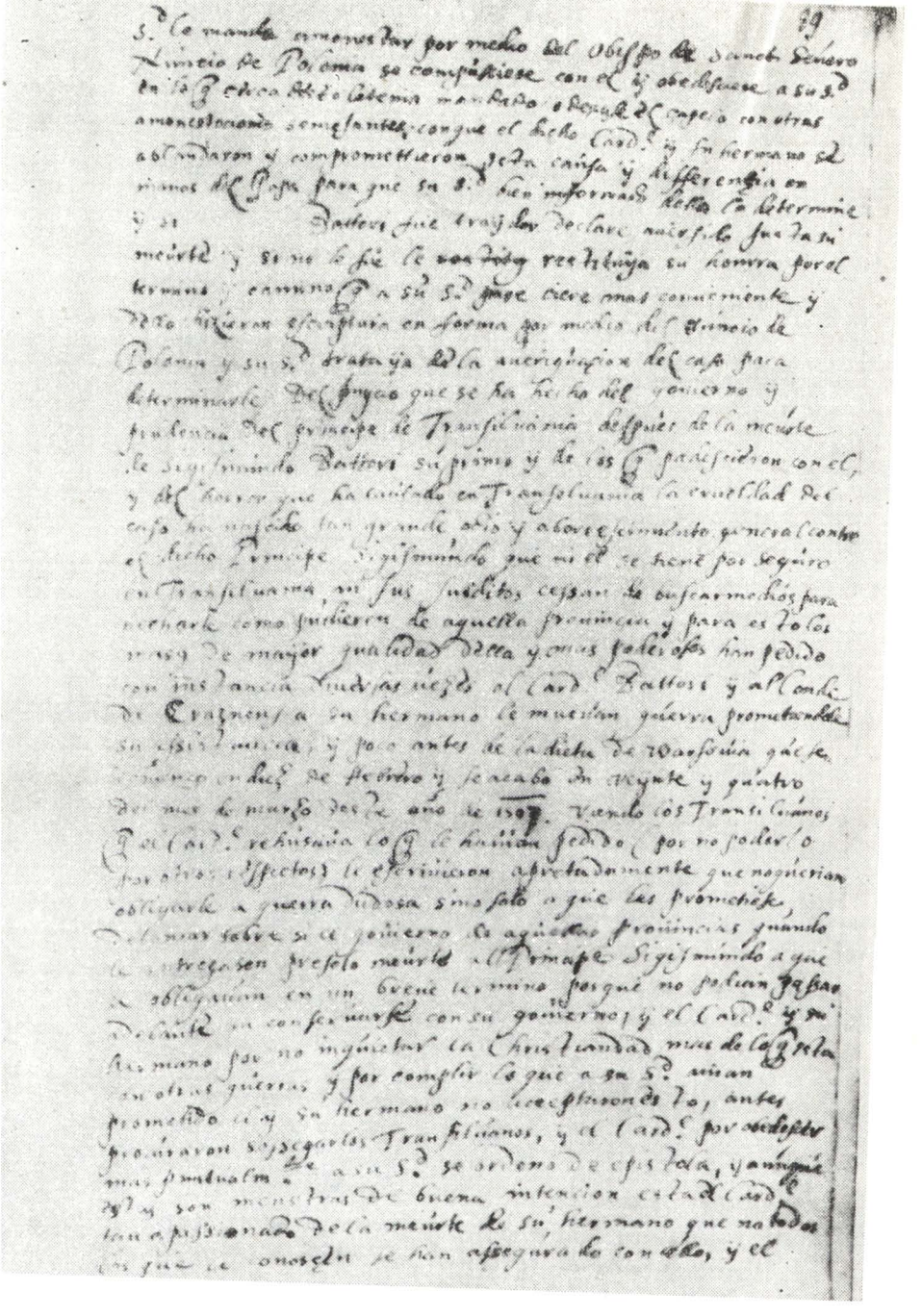

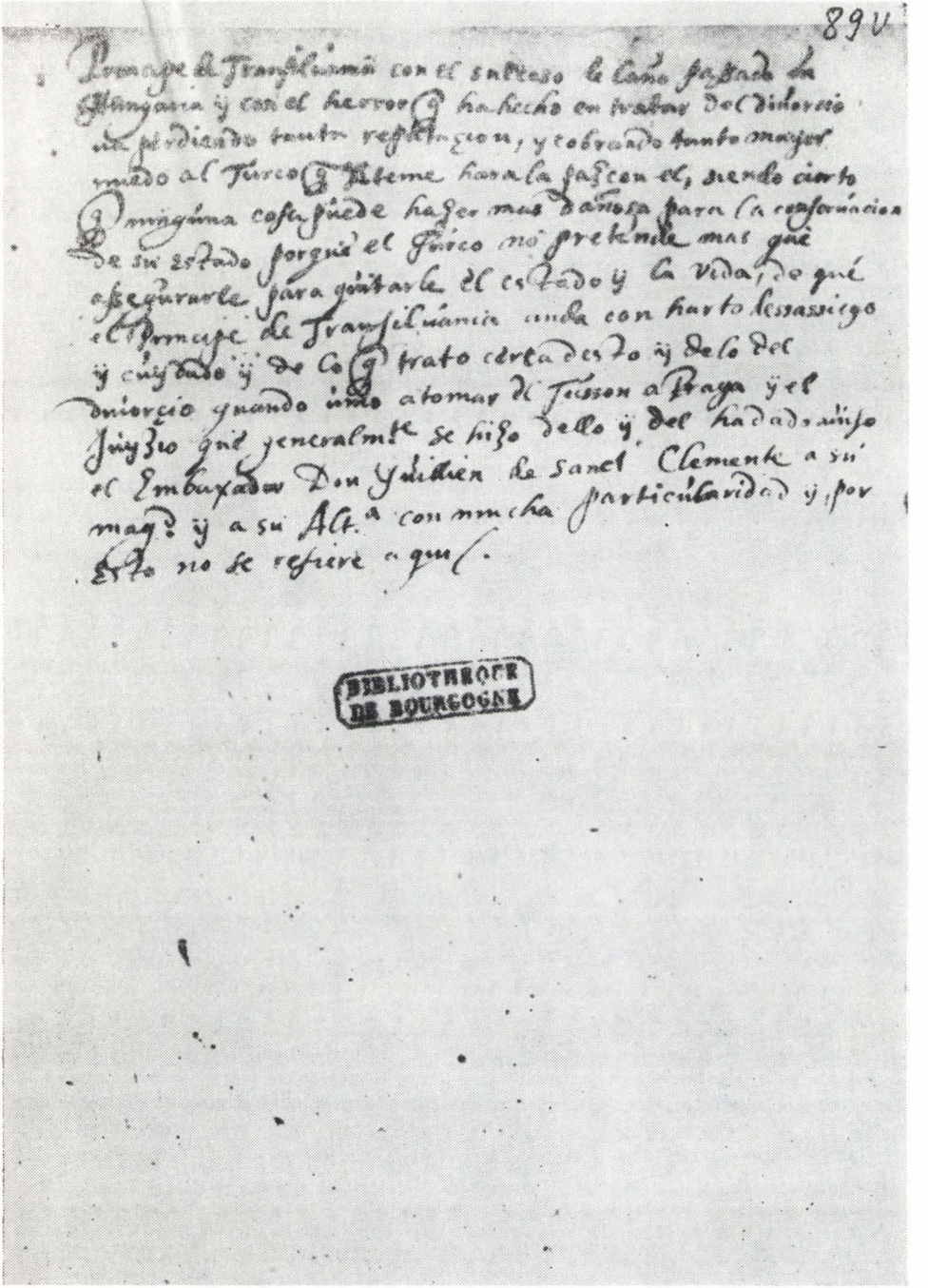

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE DESPRE GRIGORE URECHE

DE

CONST. A. STOIDE

Lipsa de informație și, în unele cazuri, atunci cînd ea s-a păstrat, felul defectuos în care ne-a parvenit, a făcut ca probleme din trecutul poporului român să nu-și fi aflat pînă în momentul de față o dezlegare satisfăcătoare. Cum e de așteptat, nu lipsesc dintre problemele încă nedezlegate și chestiuni de istorie culturală, relative la viața și opera cronicarilor ; apoi, în multe cazuri, discuțiile ridicate și menite — în intenția celor ce le-au inițiat — să aducă lumină în punctele controversate, au darul numai de a complica și mai mult chestiunea. Din considerațiile avansate, nu urmează că autorul notelor de față ar fi convins de zădărnicia discuțiilor. Discuția o socotește și el necesară și aceasta nu numai pentru a semnala apariția unei cărți și a o face cunoscută, ci și, mai ales, în cazul în care cel ce o ridică are convingerea că în unele din problemele în litigiu e în măsură să aducă soluții adecvate sau să adauge noi argmuente pentru a întări ipoteze avansate de autorul cărții.

De necesitatea discuțiilor asupra unora din concluziile avansate pare a nu fi scutită nici recenta carte despre Grigore Ureche, datorată lui D. Velciu [1].

Ca unul ce am participat în oarecare măsură la mai vechile discuții de istoria culturii și sîntem preocupați în continuare de aceste studii, ne propunem, în afară de o încercare de lămurire a discuțiilor ridicate de noi ceva mai înainte [2] și a ne spune cuvîntul asupra acelora din concluziile noi din cartea amintită.

Nu avem intenția în cele ce urmează să facem o prezentare a cărții lui D. Velciu. Cititorul este îndrumat să o cerceteze, cu atenție și, dacă e posibil, să consulte asupra ei prezentările și discuțiile, succinte dar bogate în sugestii și rezerve, ale unor cercetători, care s-au pronunțat înaintea noastră : criticul și istoricul literar acad. Ș. Cioculescu [3], istoricul A. Pippidi [4] și istoricul și genealogistul Ștefan S. Gorovei [5]. În notele de față, noi vom aborda doar cîteva puncte controversate, din viața cronicarului, unele din ele și cu implicații asupra concluziilor referitoare la opera acestuia. Nu vom omite să subliniem, acolo unde e cazul, punctele de vedere noi la care a ajuns autorul. De asemenea, vom pune în discuție și unele concluzii asupra operei lui Gr. Ureche, fie că sînt formulate pentru întîia dată de D. Velciu, fie că d-sa a urmat sau combătut în aceasta pe alți cercetători.

Cartea lui D. Velciu începe cu o cercetare minuțioasă asupra înaintașilor cronicarului, pe baza întregii informații păstrate. Rezultatele acestor străduințe nu duc însă, întotdeauna, mai departe de acelea la care se ajunsese anterior. Astfel, dacă se poate socoti

---

[1] D. Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979.

[2] A se vedea mai departe.

[3] Șerban Cioculescu, *Marginalii despre Grigore Ureche* în „România literară", an XII, nr. 14, 1979, p. 7.

[4] Andrei Pippidi, recenzie în *Rdl*, 10/32, 1979, p. 1994—1997.

[5] Ștefan S. Gorovei, recenzie în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 737—740.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bun cîştigat identificarea lui Danciu Ureche, trăitor în epoca lui Ştefan cel Mare [6], ca străbun al cronicarului, nu acelaşi lucru se poate spune despre Maxim Ureche şi Dumitra, părinţii lui Nistor Ureche; aceştia n-au putut fi depistaţi în timpul vieţii în Moldova şi se cunosc numai din pomelnice [7] şi dintr-un act de danie către mănăstirea Secu, a fiului lor Nistor Ureche [8]. D. Velciu a emis o ipoteză, care şi nouă ni se pare plauzibilă, asupra lui Maxim Ureche; că acesta, căsătorit prin 1534—1540 şi amestecat în vreun fel în turburările din domnia lui Alexandru Lăpuşneanu, ar fi fost silit să pribegească în Muntenia [9], unde e amintit în pomelnicul mănăstirii de la Argeş [10].

Deşi numele de Maxim se întîlneşte, în genere, ceva mai rar în onomastica dregătorilor moldoveni se pot identifica în epoca amintită cel puţin trei boieri cu acest nume: Maxim Hrăbor, fost postelnic, mort înainte de 1560 [11]; Maxim Udrea ai cărui fiii vindeau ocine în 1555 [12] şi un Maxim care ocupă dregătoria de pîrcălab la Neamţ în domnia lui Ion Vodă cel Viteaz [13]. Primii doi boieri se elimină din discuţie, deoarece, după arătarea documentelor, aparţineau altor familii; ar rămîne în discuţie Maxim, pîrcălabul de Neamţ. La identificarea lui cu Maxim Ureche, corespunzătoare ca epocă, se ivesc două impedimente; 1) cronica lui Grigore Ureche, deci a nepotului său, aşa cum ni s-a transmis, tratează, pe baza unor mărturii contemporane scrise şi posibil orale, în mod „critic" domnia lui Ion Vodă; 2) soţia lui Maxim pîrcălabul, în actele ce o atestă, e arătată sub numele de Agafia şi era sora acelui Lupul păhărnicelul, pe care boierii rude şi prieteni au încercat să-l ridice domn „peste capul" lui Alexandru Lăpuşneanu, prin 1556 [14]; cît timp, din actul de danie către mănăstirea Secu, ctitorie a lui Nistor Ureche, se vede că mama sa era o Dumitra [15].

Ce s-ar putea, *ipotetic*, opune acestor inadvertenţe a identităţii între Maxim pîrcălabul şi Maxim Ureche? Pentru mai buna lămurire a problemei credem că e necesar a se aminti că Nistor Ureche, fiul lui Maxim, a fost identificat ca pisar în cancelaria lui Ion Vodă [16].

De asemenea, s-a văzut, din informaţia păstrată, că el era înrudit de aproape, şi anume cumnat, cu boierul Toma Berheci, logofăt al doilea sau al treilea al aceleiaşi domnii [17], logofătul Toma Berheci era soţul jupînesei Anghelina, sora Mitrofanei, soţia

---

[6] D. Velciu, *op. cit.* p. 15—16, 28.

[7] Pomelnicul mănăstirii Argeş, la Damian P. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1944, p. 35 şi nota 7; *ibidem*, p. 61 şi 98.

[8] *DIR*, A, 4/XVI, p. 286—288, nr. 349 (toate volumele citate în continuare fac parte din seria *A, Moldova)*; şi D. Velciu *op. cit.*, p. 31.

[9] D. Velciu, *op. cit.*, p. 26—28.

[10] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 35 şi nota 7.

[11] Act din 4 aprilie 1560. Alexandru Vodă Lăpuşneanu „miluieşte pe Toader Bolea stolnic cu patru sate care aparţinuse lui Maxim Hrăbor postelnic, mort fără urmaşi; stolnicul a plătit domnului pentru ele suma de 1 200 zloţi, pe care Lăpuşneanu i-a împărţit pe la mănăstiri *(DIR.*, 2/XVI, p. 139—140, doc. nr. 139).

[12] Act din martie 1555, de vînzare către popa Cozma *(DIR, 2/XVI*, p. 67—69, nr. 64).

[13] Const. A. Stoide, *Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 79 (extras, p. 17).

[14] *Ibidem*, p. 71 (extras p. 9).

[15] Actul de danie a lui Nistor Ureche către mănăstirea Secu, *loc. cit.*, D. Velciu, *op. cit.*, p. 3.

[16] Act din 19 august 1572 (7080) în *DIR, 3/XVI*, p. 8, nr. 14. Identificat de B. P. Hasdeu, „de pe identitatea iscăliturii *(Arhiva istorică a României*, 1, 1865, partea I, p. 117)

[17] Toma Berheci deţinuse funcţii şi în cancelaria domnească a lui Bogdan Lăpuşneanu (act din 5 martie 1569 (7077) *CDM, I*, p. 148, nr. 556). Din domnia lui Ion Vodă s-au păstrat acte contrasemnate de el cu începere din 7 martie 1572 (7080) „Berheci logofăt a învăţat", *(DIR*, 3/XVI, p. 5—6, nr. 10); doc. din 12 mai 1572 (7080) *(Ibidem*, p. 7, nr. 12). Actul în care se întîlneşte ca pisar (Nistor) Ureche, se vede de asemeni a fi fost redactat de Berheci. În final se spune şi aici: „Berheci logofăt a învăţat", „Ureche" [a scris]. Logofătul Berheci mai apare, în aceeaşi dregătorie şi la începutul domniei lui Petru Şchiopu [doc. din 27 iulie 1574 (7082): *CDM* cit. p. 156, nr. 594]. Înainte de 17 mai 1575 (7083), Toma Berheci se pare că murise. La această dată domnul întărea proprietăţi „cneaghinei" sale Anghelina *(Ibidem*, p. 159, doc. nr. 605).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Nistor Ureche. Actul care face menţiunea despre această înrudire arată că Anghelina neavînd copii, după moartea soţului, a făcut danii „panului Nestor Ureche şi cneaghinei sale Mitrofana" din proprietăţile ce-i revenise ca zestre de la părinţi [18]. Aşa dar, independent de concluzia pe care o vom trage asupra identităţii : Maxim pîrcălab = Maxim Ureche, trebuie să conchidem că cel puţin tatăl şi unchiul după mamă al cronicarului au avut legături cu domnia lui Ion Vodă, şi că în ciuda acestor împrejurări *Letopiseţul*, cum s-a arătat, cuprinde „critice" la adresa acestuia. Să vedem însă şi în ce constau aceste critice. Trebuie să arătăm însă că domnia lui Ion Vodă, din cronica lui Ureche aşa cum ni s-a păstrat, e departe de a cuprinde violentele atacuri, care se întîlnesc în Letopiseţul lui Azarie [19], pe care el l-a cunoscut, după observaţiile istoricului P. P. Panaitescu, „prin mijlocirea aşa numitului „Letopiseţ moldovenesc" [20]. Dimpotrivă, în întreaga ei factură cronica, cu unele mici excepţii, e adevărată apologie a înaltelor calităţi ale domnului : „carele era de minte ascuţit, de cuvinte gata şi să vidia că-i harnic, nu numai de domnie, ci şi altor ţări să fie cap mai mare" [21]. Singurul capitol din cronică care priveşte domnia lui Ion Vodă în mod hotărît nefavorabil, e acela intitulat : „Cînd s-a aşezat Ion Vodă în scaun", capitol care tratează despre persecuţiile clerului în această domnie [22]. Acelaşi ton îl au şi două evidente interpolări : finalul capitolului „De domnia lui Ion Vodă..." în care e relatată uciderea boierului Ionaşco Sbiera „în ziua de Paşti" [23], şi cele ce ar „fi zis Ion Vodă" [24] în momentul morţii lui silnice. Capitolul „Cînd s-au aşezat Ion Vodă în scaun", *în evidentă contrazicere* cu restul Letopiseţului, pare a fi şi el datorat unui interpolator ; poate tot lui Simion Dascălul. [25].

Cît priveşte diferenţa de nume între Dumitra, soţia lui Maxim Ureche, mama lui Nistor Ureche (Mitrofana, în pomelnicul de la Argeş) şi Agafia, soţia lui Maxim pîrcălabul, din neamul boieresc Huhulea, s-ar putea da o explicaţie : că după decesul Dumitrei, care va fi avut loc înainte de 1556—1558, Maxim să se fi căsătorit de-al doilea cu Agafia, care mai trăia prin 1586. Că nu e amintită în cele două pomelnice (Argeş şi Bistriţa), se poate explica din faptul că aceste înserări s-au făcut mult mai tîrziu după moartea lui Maxim, de către Nistor Ureche, fiul Dumitrei, care în jurul anului 1600 şi zidise mănăstirea Secu. Acesta nu se simţise îndatorat să treacă în pomelnic şi pe soţia a doua a tatălui său. E aceasta o ipoteză pe care date noi ar putea-o infirma.

O discuţie mai detaliată ni se pare că ar necesita şi data naşterii lui Grigore Ureche, aşa cum o fixează D. Velciu, pentru că de ea e legată şi apariţia viitorului cronicar în viaţa publică moldovenească şi chiar, pe plan mai larg, în istoria relaţiilor pe care Moldova din acea epocă le-a avut cu ţările vecine : Transilvania şi Polonia. Pornindu-se de la primele informaţii asupra apariţiei în acte a părintelui său Nistor Ureche, încă de prin 1572, în calitate de scriitor în cancelaria domnească [26], D. Velciu e dispus să socotească pe acesta născut prin 1550 [27]. După noi Nistor Ureche ar putea fi născut la această dată, dar e posibil să se fi născut cîţiva ani mai înainte, deoarece după tot ce se cunoaşte din istoria instituţiilor feudale în Moldova, nu reiese că un diac de cancelarie domnească ar fi putut ocupa această dregătorie, desigur destul de importantă, numai la vîrsta indicată. Mai curînd s-ar putea deduce că el era la acea dată, trecut de vîrsta de douăzeci şi cinci de ani, apropiindu-se de încheierea celui de al treilea deceniu al existenţei sale.

[18] Act din 8 aprilie 1600 (7108), Suceava : Ieremia Moghilă voievod. Întărire de proprietăţi lui Nistor Ureche vornicul ; între altele se găsesc şi danii făcute de „cneaghina Anghelina Berhecioaia surorii sale Mitrofana pentru că n-a avut copii din trupul său" *(DIR*, 4/XVI, p. 286—288, doc. nr. 349).

[19] Pentru acesta a se vedea *Cronicile Slavo-Române, din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 148—151.

[20] P. P. Panaitescu, *Cronica lui Azarie. Introducere*, în *Cronicile Slavo-Române* ed. cit., p. 128

[21] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, (ed. II) p. 194.

[22] *Ibidem*, p. 197.

[23] *Ibidem*, p. 195.

[24] *Ibidem*, p. 204.

[25] Pentru alte interpolări ale lui Simion Dascălul în letopiseţul lui Gr. Ureche, decît acelea stabilite de P. P. Panaitescu în ediţiile date la iveală, a se vedea şi C. C. Giurescu, *Grigore Ureche şi Simion Dascălul, Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. III. *Introducere*, p. XV—XXXVI.

[26] *DIR*, 3/XVI, p. 8, doc. nr. 14, act din 19 august 1572.

[27] D. Velciu, *op. cit.*, p. 33—34 : „în jurul anului 1550".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceea ce însă nu ni se pare justificat, e concluzia la care ajunge autorul, neîndestulător de altfel argumentată, în privința anului nașterii viitorului cronicar. Și aceasta cu atît mai mult cu cît a fost exprimată o părere care, trebuie să amintim, coincidea cu aceea pe care ne-o făcusem și noi în legătură cu problema. Dintre cercetătorii mai noi, istoricul și genealogistul Ștefan S. Gorovei a ajuns la părerea, deosebită de a altor cercetători, că Grigore Ureche s-ar fi născut prin 1585, sau, în orice caz între anii 1580—1590[28]. D. Velciu din parte-i optează pentru anii 1595—1598, ca dată de naștere a viitorului cronicar[29]. Pe considerentul vîrstei socotită prea fragedă, de circa 17 ani, admițîndu-se că s-a născut în 1598, d-sa contestă exactitatea lecturii făcute de N. Iorga în actul din 1615[30], în care se arată că anume informații, cu caracter politic, ar fi fost date de Grigore Ureche. Se uită, că s-a admis că atribuții similare, și de data aceasta, în mod oficial, le-a îndeplinit tatăl său, ca diac în cancelaria domnească, la vîrsta, nu mult superioară lui, de 20 de ani. După D. Velciu, în actul discutat ar fi vorba de Nistor în locul căruia s-a trecut numele de Grigorie[31]. Concluzia aceasta nu ni se pare justificată. Nu credem că e logic ca pe baza unei simple conjuncturi (anul nașterii acestuia) să se pună în discuție datele unei informații cu caracter diplomatic. Ar fi de observat că actele care purtau acest caracter, în toate timpurile, s-au redactat cu deosebită atenție în privința obiectului comunicat cît și a persoanei căreia se încredința misiunea. Apoi de unde ar fi cunoscut redactorul actului și existența lui Grigorie dacă el ar fi fost în afara problemelor discutate. De menționat că biograful lui Grigore Ureche citează informația dată la lumină de către Eug. Barwinski, în care se vorbește, la o dată apropiată, de reprezentarea de către Grigore Ureche a tatălui său, în fața unei instanțe judiciare, într-un proces cu un ceasornicar[32]. Chiar dacă s-ar admite, cum presupune D. Velciu, că surorile lui Grigore Ureche erau mai vîrstnice decît cronicarul (despre fratele Vasile acest lucru e atestat prin ordinea în care apare în acte), nu reiese din aceasta ca el să se fi născut la o dată la care tatăl său avea ceva mai mult de 45—48 de ani, căci tot d-sa admitea ca Nistor să fi văzut lumina zilelor în 1550! Se poate oare argumenta în mod plauzibil posibilitatea ca un boier moldovean să fi avut copii tocmai la vîrsta amintită, cînd se știe, că, în acea epocă, căsătoriile se încheiau, în multe cazuri, înainte de vîrsta de 20 de ani, chiar și pentru bărbați? Și de ce argumentarea unei excepții de la regula generală? Pentru a se putea admite că Grigore Ureche nu putea fi făcut logofăt al treilea la vîrsta de patruzeci de ani trecuți? Nu trebuie să se uite că dregătoria de logofăt al treilea nu era cu totul lipsită de însemnătate și că presupunea din partea deținătorului ei, pe lîngă cunoștința limbii slave și o largă inițiere în problemele administrativo-juridice, și în scriptologie. Cu rare excepții, cea mai notorie e a lui Eustratie[33], deținătorii acestei dregătorii au ridicat treptele cele mai înalte ale ierarhii țării. Și unii dintre aceștia, cum a fost cazul lui Nicolaie Buhuș, au ocupat dregătoria de logofăt al treilea la o vîrstă destul de înaintată[34]. Dar, oare, în aprecierea vîrstei înaintate la care Grigore Ureche a ocupat dregătoria amintită nu se cuvine să se țină în seamă și anumite conjuncturi care favorizau sau defavorizau pe un ins în cariera publică, cînd e neîndoios că ea nu depindea numai de capacitatea acestuia? Procedîndu-se astfel, se trece cu vederea că tatăl său, Nistor Ureche, vornicul și-a petrecut o parte din viață, de dinainte și de după 1612 în pribegie și că vine în Moldova după 1617; că de asemenea, domniile următoare au fost adverse urmașilor boierului Nistor Ureche.

[28] *Izvodirile cronicarului Grigore Ureche*, în *ALIL*, XXIV, 1973, p. 110—112.

[29] D. Velciu, *op. cit.*, p. 63.

[30] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXX—CXXI și CXIX, nota 3.

[31] D. Velciu, *op. cit.*, p. 48.

[32] Eugeniu de Barwinski, *Știri nouă asupra familiei Ureche*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 204: „În noiembrie 1616 el poartă proces la Lemberg, în numele tatălui său, care nu era de față, cu un ceasornicar"; D. Velciu, op. cit., p. 67.

[33] Const. A. Stoide, *Contribuție la biografia lui Eustratie logofătul*, „Arhiva", nr. 3—4, 1933, și nr. 1—2, 1934.

[34] Ținîndu-se seama că dă o mărturie în 1648 la o cumpărătură a lui Iordache Cantacuzino (C. I. Andreescu — C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu*, p. 111, nota 1), e de presupus că s-a născut anterior datei de 1628 și deci în 1653 cînd apare ca treti logofăt *(ibidem)* era trecut de 35 de ani. Împrejurările favorizîndu-l, după ce în domnia lui Ștefan Lupu fusese numai medelnicier, va trece sub Dabija vodă, soțul vitregei sale, la treapta de mare stolnic și apoi la aceea de mare logofăt *(ibidem*, p. 112—113).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu ni se pare de admis concluzia lui D. Velciu, bazată pe interpretarea unui act, a cărui autenticitate e îndoielnică, despre trecerea lui Grigore Ureche prin dregătoria de vornic de Hîrlău [35]. Aceşti dregători nu erau ţinuţi să contrasemneze acte ieşite din cancelaria domnească, cum ar reieşi din documentul în discuţie, socotit de noi numai un falsificat [36], sau de editorii unei alte copii un act transmis în mod defectuos [37]. De altfel Grigore Ureche ridicat prin decembrie 1628 la treapta de logofăt al treilea [38], după ce întîrzie cîţiva ani în această dregătorie, şi după o întrerupere de alţi cîţiva ani, este făcut, prin aprilie 1634, mare spătar [39], pentru ca la mai puţin de 9 ani (ian. 1643), să fie ridicat la treapta de mare vornic de ţara de jos, a doua boierie ca însemnătate în ierarhia ţării [40].

Deci o ascensiune rapidă după 1628 care compensează în totul întîrzierea de peste zece ani dintre data la care ar fi putut avea loc primele sale manifestări publice (revenirea în Moldova) şi dregătoria de logofăt al treilea. Dacă alţi boieri, cum a fost cazul lui Miron Costin, au putut deţine dregătorii înalte la altă vîrstă decît a lui Grigore Ureche, aceasta s-a datorat conjuncturilor fericite în care unii ca aceştia s-au aflat.

Legată de vîrsta lui Grigore Ureche e şi aceea a terminării studiilor sale. După noi e neîndoielnic că acest lucru a avut loc cu mult anterior datei de 1610, fie că a făcut aceste studii la Lwow sau Cameniţa sau, eventual, în altă parte, la un colegiu „latin". E de presupus că la plecarea la studii în Polonia, Grigore Ureche a avut şi o bază destul de solidă de studii în ţară, aşa cum se făceau în şcolile de „dascăli" care pregăteau pe viitorii dregători, cărora le incumba răspunderi cu caracter juridico-administrativ şi, în unele cazuri, şi chestiuni de ordin diplomatic.

In legătură cu datele asupra familiei celor două fiice ale lui Grigore Ureche credem că se impun unele lămuriri noi, faţă de modul în care încearcă să rezolve problema D. Velciu. Am reluat şi noi cercetarea în ce priveşte pe Alexandra, fiica acestuia, care, după decesul primului soţ, Antiohi aga, fiul mai vîrstnic al lui Costache sulgerul, s-a recăsătorit cu un Chiriac, fost medelnicer şi clucer. Într-o lucrare mai veche, admisesem că acest ginere al lui Grigore Ureche ar fi fost aceeaşi persoană cu boierul Chiriac Sturza, fiul lui Maftei Sturza [41]. In urma întîmpinării lui D. Velciu, sesizat de studiul lui Ştefan S. Gorovei, care urma în aceasta pe I. Tanoviceanu [42], am reluat problema. Tanoviceanu avea dreptate. Chiriac, fostul soţ, al Alexandrei Ureche, n-a fost un Sturza. Din actele păstrate se poate urmări în mare măsură cariera publică a acestuia, dar nu i se poate identifica familia din care făcea parte. Va fi fost un „boier" de obîrşie mai nouă, poate chiar

[35] D. Velciu, *op. cit.*, p. 86 şi nota 7.

[36] C. A. Stoide, *Note* (Extras din „Arhiva"), p. 9; şi A. Pippidi (în *RdI*, p. 1979) socoteşte pe Grigore Ureche „vornic de Hîrlău (nesigur)".

[37] D. Velciu (*op. cit.*, p. 86, nota 7), combate concluzia noastră că ne-am găsi în faţa unui falsificat. D-sa susţine că editorii unei alte copii a actului ar fi „restabilit însă data de an corectă — 1625", pe baza confruntării cu alte documente, cu dată certă completă „emisă de Radu Mihnea din Hîrlău". Argumentarea nu ni se pare întemeiată. Ambele versiuni au data „7135", ceea ceea ce înseamnă sept. dec. 1626 sau ian. august 1627, epocă în care Radu Mihnea era mort. Pentru D. Velciu, ca şi pentru noii editori, se pare că singurul motiv din suspiciune în privinţa autenticităţii acestui act ar fi numai data. Deoarece în versiunea tipărită de noi (C. A. Stoide — C. Turcu, *Documente şi regeste din ţinutul Neamţului*, Piatra Neamţ, 1935, p. 18), se găseşte informaţia asupra dregătoriei de vornic a lui Grigore Ureche, d-sa argumentează şi pentru o transcriere greşită *Drăgoi* în loc de Grigore, în versiunea din *DIR*. D Velciu nu-şi pune întrebarea dacă un „vornic" de Hîrlău era sau nu ţinut să contrasemneze un act de întărire în proprietate, ieşit din cancelaria domnească. „Restabilită" fiind data actului (pe ce bază ?) d-sa ca şi editorii amintiţi, îl consideră autentic, şi admite că Grigore Ureche ar fi fost vornic de Hîrlău la data de „4 mai 1625" (D. Velciu, *op. cit.*, p. 86).

[38] C. A. Stoide, *Note*, loc. cit., p. 9.

[39] *Ibidem*, p. 10.

[40] *Ibidem*.

[41] C. A. Stoide, recenzie, la cartea lui I. Şiadbei, *Cercetări asupra cronicelor moldovene*, în *RIR*, XI—XII, 1941—1942, p. 417.

[42] D. Velciu, *op. cit.*, p. 152; Ştefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, loc cit., p. 110; I. Tanoviceanu, *Genealogia familiei Ureche*, în „Arhiva", 1898, nr. 3—4, p. 234

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scoborîtor dintr-un neam venit mai de curînd în țară, dar chiar din mărturiile sale reiese că avea în Moldova și frați și poate și alte rude [43].

O interpretare cu totul greșită a legăturii de căsnicie dintre Chiriac paharnicul și Alexandra Ureche o dă D. Velciu pe baza unor pasaje rău citite din documentele păstrate. Astfel d-sa afirmă: „Se pare că paharnicul Chiriac își găsise, încă din timpul bolii Alexandrii *și cu acordul acesteia (subl. ns.)*, înaptă, desigur unei căsnicii normale, o altă soție, care o îngrijea în același timp pe Alexandra. Această nouă soție a lui Chiriac este cunoscută; este o anume Safta, cu care împreună, la 8 iunie 1673 Chiriac biv ciașnic dăruiește"... [44]. Cum s-a observat mai sus, această concluzie a lui D. Velciu se bazează pe o cetire greșită, sau numai tipărire greșită a unui document. Acolo unde în act se găsea: „datul-le-au toate jupân-său, lui Chiriac paharnicul", editorul G. Ghibănescu a tipărit: „datu-le-au toate jupânesei lui Chiriac păharnicul" [45]. Concluzia trasă de Velciu pe baza acestei greșeli de transcriere de texte e cu totul necorespunzătoare; canoanele bisericești condamnă bigamia; și cum ar fi putut accepta Alexandra o astfel de situație. De altfel, pentru a nu mai extinde discuția în mod inutil, trimitem la textul dintr-un document de natură să restabilească situația de fapt. El se găsește în gramata dată în Iași de către patriarhul de Ierusalim Dositei, cu data de 28 mai 1677 (7185), care judecase pricina dintre Safta, soția de a doua a lui Chiriac paharnicul, acesta la data relatată fiind răposat, și Alexandru Buhuș hatmanul, pentru bunuri care aparțineseră Urecheștilor și se cuveneau să vină socrului său Nicolae Ureche. După ce se arată că Alexandra Ureche ar fi avut față de soțul ei Chiriac paharnicul o datorie de „o mie și cinci sute și opt zeci de lei și un zlot", „iar după ce s-au săvîrșit Chiriac paharnicul și giupîneasa lui Alexandra, fata lui Grigore Ureche vornicul, rămîind aceasta giupăneasa Safta care au fost după Chiriac paharnicul după moartea Alexandrii", „cu care a avut și coconi dimpreună Chiriac paharnicul, rămîmd toate ei, moșii și bucate.." [46].

Nu în același fel credem că s-au petrecut lucrurile cu Antimia, cealaltă fiică a vornicului. D Velciu e dispus să creadă și acestălalt ginere al lui Grigore Ureche ar fi fost un boier mic, cu totul neînsemnat [47]. În legătură cu problema în discuție reamintim că într-o notă publicată cu cîțiva ani mai înainte, atrăgeam atenția, mai mult în treacăt, asupra legăturilor de înrudire dintre unul din fii lui Gavril hatmanul, fratele lui Vasile Vodă Lupul și Grigore Ureche. Anume că Alexandru paharnicul, fiul lui Gavril hatmanul, ucis la Buciulești din ordinul lui Ștefan Gheorghe Vodă, fusese căsătorit cu Antemia, cea mai mare dintre fiicele vornicului [48]. Se pare că nota amintită a rămas neobservată de D. Velciu sau că d-sa nu împărtășește concluziile la care ajunsesem noi.

În legătură cu însoțirea dintre Antimia și Alexandru paharnicul, D. Velciu crede a fi de observat că aceasta: „nu s-a înțeles cu soțul Alexandru paharnicul — și el un dregător mărunt" [49], de la care n-ar mai fi așteptat nici un sprijin și de care „poate trăia despărțită" deoarece, conchide Velciu, „lasă întreaga ei avere fratelui Vasile" [50]. La această concluzie ajunge D. Velciu prin interpretarea mai largă dată informației din cartea citată a lui N. Stoicescu, în care se scotea în evidență căsătoria dintre Alexandru paharnicul și „cocoana" Safta, fiica lui Racoviță Cehan, fost mare logofăt" [51]. Este adevărat că Alexandru paharnicul a ținut într-o primă căsătorie, pe Safta, fiica boierului amintit. Lucru-

[43] „Diata lui Chiriac paharnicul în foiosul jupînesei Alexandra, fata lui Grigore Ureche, ce-au fost vornic": „de să va prilejui mie moartea înaintea dumisale *nime din fratu sau din ruaele mele*, nici la odoarele mele, nice la bani ce vor fi, ce va fi de al meu să fie tot al fimeii mele Alexandra" (Arh. St. Iași, cond. 791, p. 332r—332v, act nedatat).

[44] D. Velciu, *op. cit.*, p. 160—161.

[45] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, vol. VI, 2, act din 7 febr. 1670 (7178), p. 159 și act din 13 febr. 1670 (7178), p. 161.

[46] Arhivele St. Iași, Cond. 791, p. 333v—334v. A. Pippidi, în recenzia amintită observă că „Divorțul" dintre Alexandra și Chiriac paharnicul pare un caz interesant din punct de vedere juridic".

[47] D. Velciu, *op. cit.*, p. 164.

[48] C. A. Stoide, *Date cu privire la relațiile de după 1653 dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan* în *AIIAI*, XII, 1975, p. 174, nota 20.

[49] D. Velciu, *op. cit.*, p. 164.

[50] *Ibidem.*

[51] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*. București, 1971, p. 379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile, aşa cum a arătat N. Stoicescu, sînt redate cu destule amănunte în două acte domneşti: unul de la Gheorghe Ştefan şi celălalt de la Gheorghe Ghica. Actele amintite se referă la revendicarea de către Racoviţă Cehan, după decesul fiicei sale şi, în condiţiile cunoscute, a fostului ginere Alexandru paharnicul, a unor bunuri care aparţinuse acestuia şi pe care le acaparase alţii. În primul caz de litigiu, de sub Gheorghe Ştefan, a satului Paşcani, luat de Grigore comisul, cunoscutul credincios şi, se vede şi rudă a lui Vasile Lupu [52], şi în cazul al doilea a unor vii în Dric, la Huşi; acestea din urmă nu se spune de cine fuseseră acaparate. Racoviţă Cehan revendicase bunurile amintite în cazul întâi pe considerentul că după moartea „cocoanei", Saftei, fiicei sale... „multe odoare şi lucruri scumpe, ce [i-]au fost dat zestre", „toate s-au închis şi au pierut la mîna lui Alexandru paharnicul şi nu i le-au mai dat". În sprijinul acestei reclamaţii, fostul mare logofăt, Racoviţă Cehan a adus mărturie mulţi oameni buni şi boieri din curtea „domnului" [53]. În ce priveşte viile din Dric, Racoviţă Cehan arată că fuseseră cumpărate de Alexandru paharnicul „împreună cu giupîneaasa Safta" fiica sa, şi domnul cu sfatul „au socotit că mai volnic iaste să le ţie dumnealui decît streinii" [54]. Nu cunoaştem data la care a decedat Safta, soţia dintâi a paharnicului Alexandru, dar la trecerea anului „de doliu", prescris de canoanele bisericii, el s-a recăsătorit, de data aceasta cu Antimia, fiica lui Grigore Ureche. De crezut că în cazul viilor din Dric este vorba de Antimia, văduva lui Alexandru paharnicul.

Concluziile la care a ajuns D. Velciu, în ce priveşte căsătoria Antimeii cu Alexandru paharnicul se datorează folosirii unui document publicat numai într-un regest defectuos. Cum s-a arătat mai sus, soţul Antimiei nu a fost un „dregător mărunt", ci un mare paharnic, fiu al lui Gavril hatmanul; Alexandru a urmat în dregătorie tatălui său încă din aprile 1652 [55]. El şi-a încheiat viaţa în condiţiile amintite. Actul de care s-a folosit D. Velciu e o carte a lui Eustratie Dabija vodă din 20 iunie 1662 (7170), în care se face menţiune despre disputa juridică dintre Antimia şi altă parte (nedeterminată în regest), în legătură cu o moştenire, satul Zaluceni care venia de la Alexandru paharnicul. În regest însă nu se menţionează cine urma să achite Antimiii suma de 560 de lei pe care i-o datora paharnicul soţul ei, lăsîndu-se să se presupună că datoria urma s-o achite chiar acesta şi în caz de neplată să piardă satul Zaluceni [56]. De aici concluzia dedusă de Velciu, că Alexandru se găsea în viaţă în 1662, şi că nu se înţelegea cu Antimia, de care trăia despărţit. Chestiunea o dezleagă un alt act şi acesta publicat în regest. Dificultatea de a ajunge la o concluzie dreaptă vine şi din împrejurarea că punerea în legătură a celor două acte presupune şi o cunoaştere mai adîncită a împrejurărilor din epocă. Datoria amintită trebuia să fie achitată de urmaşii în viaţă ai lui Alexandru paharnicul, care, probabil, ridicaseră pretenţii asupra satului. Fraţii acestuia, Radul stolnicul şi Neculai Abaza, erau decedaţi la această dată [57]. Se mai găseau în viaţă verişoarele lor fiicele lui Gheorghe hatmanul: Ilinca, căsătorită cu Gheorghe Ursache vameşul, Iliana, căsătorită cu Neculai Murguleţ şi Măricuţa [58], ce se va căsători mai tîrziu cu Alexandru Ruset.

E de presupus că aceste fiice ale lui Gheorghe hatmanul, verişoare ale lui Alexandru paharnicul şi soţii lor, să fi revendicat moştenirea de la acesta din urmă. Neputînd sau refuzînd a plăti Antimiii datoria de 560 de taleri, pierd procesul [59] şi domnul dispune să se facă văduvei fostului paharnic uric pe sat [60].

Discuţia asupra operei lui Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la al doilea descălecat* o deschide D. Velciu cu o privire destul de atentă asupra problemelor pe care această operă le-a ridicat în istoria literară românească. Nu se omite să se amintească şi primele discuţii asupra paternităţii ei, cînd unii dintre cercetătorii reputaţi ai epocii erau înclinaţi s-o atribuie tatălui său Nistor Ureche. Alte probleme pe care le ridică D. Velciu şi încearcă să le dea o rezolvare eficientă sînt: aceea a datei la care şi-a scris Ureche cronica, şi a eventualelor condiţii în care ar fi ajuns la cîteva redacţii, odată cu for-

[52] C. I. Andreescu — C. A. Stoide, *Ştefăniţă Lupul*, p. 99—102.
[53] Gh. Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 224—225, doc. din 10 iunie 1656 (7164).
[54] *Ibidem*, p. 308, doc. din 26 aprilie 1658 (7166).
[53] Gh. Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 224—225, doc. din 10 iunie 1656 (7164).
[56] *CDM*, III, p. 190, doc. nr. 835.
[57] C.I. Andreescu — C. A. Stoide, *Ştefăniţă Lupu*, p. 109—110.
[58] *CDM*, III, p. 177, doc. nr. 773.
[59] *Ibidem*, p. 226, doc. nr. 1015.
[60] *Ibidem*, p 190, doc. nr. 835.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marea unei „concepții despre istorie" și a maturizării sale [61]; dacă opera a fost scrisă în limba română sau în cea latină, cum mai susținea încă și recent un cercetător; izvoarele interne și externe folosite; ce a preluat, eventual, Grigore Ureche din amintirile tatăiui său; apoi rolul interpolatorilor Simion Dascălul, Misail Călugărul și Axinte Uricariul în alcătuirea Letopisețului așa cum îl avem noi astăzi și, prin aceasta, răspunsul la întrebarea dacă Letopisețul lui Ureche era sau nu încheiat, adică dacă acesta l-a socotit sau nu încheiat la data morții sale. Parte din problemele ridicate de Velciu și-au aflat rezolvarea cu mult înainte și reluarea lor constituie numai o intrare în materie pentru lămurirea noilor cercetători ai operei asupra discuțiilor la care acesta a dat loc. Din categoria acestora fac parte problema paternității și, evident, aceea a limbei în care a fost scrisă cronica.

Asupra izvoarelor folosite de Ureche în redactarea operei vom insista și noi ceva mai departe. Despre știrile pe care eventual le-a putut lua Grigore Ureche de la tatăl său, am fi de părere că cel puțin, așa cum s-a păstrat cronica, nu se poate afirma în mod hotărît nimic. Tot atît de dificilă e după noi și problema raporturilor dintre opera lui Grigore Ureche și interpolatorii amintiți.

Dacă se ține seama că opera lui Grigore Ureche fusese precedată de o introducere, din care s-au păstrat atît fragmente în stil direct cît și în parafrazările lui Simion Dascălul, e incontestabil că la moartea autorului ea era terminată. Acest lucru l-au observat și alți cercetători și e înclinat să-l admită și D. Velciu [62]. Trebuie să recunoaștem însă că nu avem indicii prea sigure asupra datei la care s-a oprit cronica chiar în versiunea cu adnotările lui Simion și eventual ale celorlalți interpolatori. De asemenea noi nu putem spune astăzi, în împrejurările de informație pe care le avem asupra cronicii, dacă sau nu

[61] D. Velciu, *op. cit.*, p. 195—196. Că Ureche va fi ajuns la forma „definitivă" a operei sale după mai multe „dibuiri" e posibil. Nu putem însă subscrie la etapele fixe ale acestor „dibuiri", stabilite atît de categoric de D. Velciu: „O primă formă a redactării a putut fi, așa dar pînă către 1634..." (p. 195); „O reluare a textului primei redacții prin 1640—1642, va include", etc. (p. 196); „i-a naștere, prin 1645—1646, ultima redacție a cronicii" (ibidem),. De asemenea, nu putem crede ca Grigore Ureche să-și fi dat demisia din dregătoria de logofăt al treilea pentru a se dedica operei. D-sa spune: „redactarea, desfășurată treptat, pe măsura punerii de acord a datelor contradictorii, a început după această dată (1630) și este probabil ca tocmai nevoia de a se putea dedica, fără impedimentele sarcinilor oficiale, acestei activități l-a determinat să renunțe din proprie inițiativă la slujba de logofăt III, pentru că așa cum arătam în capitolul corespunzător nu am putut întrevedea, în înlocuirea lui cu Eustrtie logofătul, nici un motiv concret „obiectiv" de genul disgrațiilor domnești care determinau, de regulă, asemenea schimbări" *(op. cit.*, p 195). Cunoaște oare D. Velciu atît de bine epoca pentru a fi sigur că domnul din 1630 nu avea motive să prefere pe Eustratie lui Grigore Ureche? Să vedem însă domniile sub care a fost numit și menținut în dregătorie Grigore Ureche și aceea sub care a fost revocat; și de asemenea raporturile dintre domnii respectivi și familia cronicarului.

Se știe că Grigore Ureche a fost făcut logofăt prin nov. dec. 1628 de Miron Vodă Barnowschi; a fost menținut ca logofăt și în scurta domnie a lui Alexandru Coconul (iulie 1629 — aprilie 1630), și scos din slujbă de Moise Movilă. Mazil se găsește Gr. Ureche și în a doua domnie a lui Moise Movilă (iulie 1633—aprilie 1634). Se cunosc îndeajuns și din opera lui Miron Costin (Letop., ed. cit., p. 57—58), raporturile încordate, de după moartea lui Eremia Movilă, dintre doamna Elisabeta și fratele acestuia Simion vodă și respectiv doamna și fii acestuia din urmă. Se cunoaște de asemenea și sprijinul și atașamentul lui Nistor Ureche pentru urmașii la tron ai lui Eremia vodă și respectiv ostilitatea față de aceia a lui Simion vodă. Grigore Ureche, numit ca logofăt al treilea de Miron vodă Barnowschi, „movilesc" în rivalitate cu urmașii lui Simion vodă, e menținut în slujbă și după căderea acestuia în scurta domnie a lui Alexandru Coconul. Este scos din dregătorie de Moise vodă, urmaș al lui Simion vodă. Oare nu-i semnificativ în privința aceasta faptul că Grigore Ureche va îmbrăca caftanul de spătar în domnia lui Vasile vodă, dușmanul Movileștilor, urmași ai lui Simion vodă?! Aceasta e, fără îndoială, explicația că Grigore Ureche a putut ajunge la dregătorii, la o vîrstă destul de înaintată, și, pe de altă parte, că *a fost silit* în 1630 să renunțe la dregătoria de treti logofăt, rămînînd mazil, circa patru ani de zile, pînă în 1634.

[62] D. Velciu, *op. cit.*, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Simion Dascălul a primit (sau preluat) manuscrisul operei lui Grigore Ureche așa cum fusese redactat de autor.

În ce-l privește însă pe Simion, e de crezut, că deoarece el însuși a alcătuit o *predoslovie*, atît prin parafrazarea aceleia a lui Grigore Ureche, cît și prin adaose personale, de asemenea și-a încheiat opera. Apoi am fi de părere că nu există un motiv serios pentru a pune la îndoială afirmația adnotatorului că a dus mai departe opera lui Grigore Ureche extinzînd-o de acolo de unde o lăsase acesta, sau de unde se operau mss. lui Ureche (la caz că Simion Dascălul o primise incompletă), și pînă la „domnia lui Vasile Vodă" [63]. Evident, expresia aceasta e vagă și nu se poate deduce de aici dacă Simion a tratat și ceva din domnia acestui voievod sau s-a oprit la începutul ei. E neîndoios apoi că letopisețul ieșit din adaosele lui Simion Dascălul la opera lui Ureche nu ne-a parvenit în forma lăsată de „Dascăl", și după cît se pare, în forma aceasta nu l-a cunoscut nici Miron Costin.

În legătură cu împrejurările în care au putut trece mss. operei lui Ureche, de la vre-un membru al familiei, la Simion Dascălul, D. Velciu a emis și alte posibilități decît ipoteza avansată de noi și legată de căsătoria Alexandrei Ureche cu aga Antioh Costache [64]. Pe oricare din canalele admise ipotetic ar fi parvenit opera lui Ureche dascălului Simion, un lucru rămîne stabilit, așa cum s-a afirmat de mult; ceea ce cunoaștem noi astăzi e numai ce s-a păstra în versiunea compilatorului. Sîntem și noi de acord că fii și fiicele cronicarului au putut păstra copii de pe ms. original și că fiind toți cărturari o vor fi făcut, dar din eventual ce au posedat aceștia, totul s-a pierdut sau încă n-a parvenit la cunoștința noastră.

Ar mai fi de pus în discuție o problemă pe care o ridică opera cronicarului, așa cum a ieșit ea din „prelucrarea" lui Simion și a altor adnotatori. Se știe că în cuprinsul Letopisețului, la capitolul care tratează luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii, 1475—1476, a fost intercalat [65] un mic capitol, care cuprinde evenimente de la sfîrșitul sec. XVI, „năvala lui Lobodă și Nalivaico". N. Iorga socotea că informația despre atacul cazacilor care avusese loc în domnia lui Ștefan Vodă (Răzvan), fusese găsită de Simion Dascălul „undeva în vreo foaie de carte bisericească", și a văzut în „acest domn învingător, pe învingătorul prin excelență, pe Ștefan cel Mare" [66]. Istoricul P. P. Panaitescu a ajuns la concluzia că aceste pasaje, care se găsesc intercalate numai în manuscrisele din grupa *M*, sînt datorate interpolărilor lui Misail Călugărul [66 bis]. Acesta din urmă le-ar fi scos din vreo notă manuscrisă independentă de opera lui Ureche [67]. După părerea noastră fragmentul intercalat în partea de operă care tratează despre domnia lui Ștefan cel Mare și pus chiar în legătură cu dînsul [68], e numai un capitol, în continuare, al *Letopisețului* scris de Gr. Ureche sau numai adaos de Simion Dascălul, care a suferit unele „completări" ale lui Misail, tinzînd să-l incorporeze domniei marelui voievod. Ce denotă acest lucru? Deoarece fragmentul în cauză se găsește în toate versiunile din grupul M. păstrate, se poate deduce că însuși Misail a preluat din moștenirea lui Simion Dascălul un exemplar defect al operei, dar care ducea povestirea ceva mai departe decît alte manuscrise; foile care cuprind textul amintit erau răvășite și Misail Călugărul (sau al adnotator) le-a intercalat la locul în care se găsesc în mss. amintite, însoțindu-le de completări anacronice, care în intenția lui tindea să le pună în legătură cu epoca și acțiunile lui Ștefan cel Mare. Astfel au putut fi atribuite celei de a doua jumătăți a sec. XV, evenimente petrecute pe la sfîrșitul sec. XVI.

[63] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei. I. Predoslovia* lui Simion Dascălul, ed. cit., p. 65.

[64] C. A. Stoide, în *RIR*, XI—XII (1941—1942), p. 147; D. Velciu, *op. cit.*, p. 220—221; recent A. Pippidi, plecînd de la puțin măgulitoarea caracterizare, atribuită boierului Toderașcu Cantacuzino, pentru Simion Dascălul, e înclinat să identifice pe adnotator cu „diaconul Simion, fratele popei Toader din Glăvănești". Acesta între 1647—1675, apare în actele (*CDM*, III, p. 489—508, 511), de tranzacție între amintitul boier și răzășii de acolo, ceea ce arată că-i era cunoscut (*RdI*, loc. cit., p. 1995).

[65] Grigore Ureche, *Letopisețul*, ed. cit., p. 102.

[66] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, București, 1925, p. 304—305.

[66 bis] Se știe că numele lui Misail nu e atestat ca adnotator în nici unul dintre mss. operei lui Ureche. El a fost pus în discuție numai de Miron Costin (*De neamul moldovenilor*) ed. P. P. Panaitescu (1958), p. 242—243 etc.).

[67] Grigore Ureche, *Letopisețul*, ed citată, p. 51—52 și 101—103.

[68] Ștefan cel Mare s-ar fi găsit la curtea din Vaslui cînd i s-a adus la cunoștință atacul cazacilor și de acolo ar fi dat dispoziția să fie zdrobită agresiunea lor (Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. cit. p. 102—103).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul monografiei de față preia de la cercetătorii mai vechi și extinde unele puncte de vedere excesive în legătură cu partea lui Simion Dascălul, după însuși afirmațiile acestuia la alcătuirea operei așa cum s-a păstrat. D-sa e dispus să-i conteste orice aport în privința aceasta, pedalînd pe concluzia, că tot ce-și atribuie el, sînt numai încercări „de a se dovedi învățat și cunoscător de lucrări străine" [69]. După d-sa Simion Dascălul nu ar fi cunoscut „o altă redacție a letopisețului moldovenesc, decît ceea a lui Gr. Ureche" [70]. Pe baza unor inadvertențe între textul din Guagnini-Paszkowski, și partea pe care și-o atribuie Simion în adnotarea Letopisețului, istoricul literar I. C. Chițimia contestase afirmația acestuia din urmă că ar fi completat el datele din cronică, la domnia lui Despot [71]. Urmînd îndeaproape concluziile la care a ajuns I. C. Chițimia, D Velciu se crede, de asemenea, îndreptățit să afirme că Simion Dascălul n-a cunoscut și n-a folosit pe Paszkowski ; că acesta ar fi fost folosit tot de Ureche ; că afirmația dascălului în această privință ar fi de domeniul fanteziei, izvorîtă numai din dorința lui de a părea „învățat", dîndu-se în această privință deplina crezare afirmațiilor atribuite boerului Toderașcu Cantacuzino [72].

Trebuie observat însă că, abstracție făcîndu-se de cele afirmate în această privință de către Simion Dascălul, și din felul în care se înfățișează „cronica" în ce privește pasajele incriminate, reiese că adaosele scoase din Paszkowski nu pot fi atribuite lui Grigore Ureche. Textul cronicii prezintă la capitolul în care se vorbește despre Despot (acesta e capitolul incriminat) o creionare a venimentelor, bine conturată pe baza letopisețului moldovenesc și a cronicii lui Bielski care se datorează, evident, lui Ureche. La capătul acestei expuneri urmează cunoscuta afirmație a lui Simion despre știrile în plus asupra acestor evenimente aflate de dînsul în Paszkowski. Cu aceasta se reia relatarea evenimentelor, trasîndu-se astfel a doua versiune a lor. Dacă acest lucru l-ar fi făcut Ureche, atunci el ar fi contopit cele aflate în primele două izvoare cu știrile din Paszkawski, dînd o singură povestire mai dezvoltată a evenimentelor.

În schimb D. Velciu crede a fi observat de asemeni că „lui Simion Dascălul i se datorește, în primul rînd, confuzia de termeni creată, în întreaga cronică între „letopisețul (cronicarul) latinesc", și letopisețul (cronicarul) leșesc" [73]. Dar oare nu au avut nici un rol în crearea acestor confuzii și nenumăratii copiști ai manuscriselor cronicii ? Se poate afirma în deplină cunoștință de cauză ce se datorește unuia și ce eventual se datorește acestora din urmă ? Concluzia lui D. Velciu decalcată de pe aceea emisă cu cîțiva ani mai înainte de I. C. Chițimia [74], e că aportul lui Simion Dascălul la cronica lui Ureche ar fi cu totul neglijabil, că el a fost numai, un nefericit copist cu mari năzuințe" [75], care „și-a însușit ceea ce revine tot lui Gr. Ureche, și că i se potrivește caracterizarea (contemporanului Toderașcu Cantacuzino, vistierul) : de „slab de minte" și „de multă neștiință" [76]. În schimb prin introducerea în cronica lui Ureche a „basnei" defăimătoare despre „ijderenia moldovenilor". Simion Dascălul ar fi avut darul de a stimula „un întreg șir de scrieri de deosebită valoare pentru vechea noastră literatură", lămuritoare a „originii neamului nostru". Între aceste scrieri s-ar cuprinde operele lui Miron Costin : *De neamul moldovenilor*, și cele două opere în limba polonă ; *Istoria Țării Românești* a stolnicului Constantin Cantacuzino, și nu mai puțin „pare că în mare parte a fost împins", de apariția zisei basne și Dimitrie Cantemir „să scrie *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*" [77]. Povara aceasta nu apasă cam prea greu pe slabii umeri ai celui „între păcătoși Simion Dascălul"? După noi, dacă se privește chestiunea în mod mai obiectiv și cu mai mare atenție, procesul Grigore Ureche — Simion Dascălul, abstracție făcîndu-se de concluziile exagerate și de o parte și de alta, rămîne încă o problemă de rezolvat.

Legat de discuția asupra interpolărilor pe care le-a suferit Letopisețul lui Grigore Ureche e și aportul adus în această privință de Misail Călugărul. După cum se știe nici un ms. dintre copiile păstrate din opera cronicarului nu vorbește despre acest interpolator.

[69] D. Velciu, *op. cit.*, p. 245.
[70] *Ibidem*, p. 242.
[71] I. C. Chițimia, p. 220—221, 244 și urm.
[72] D. Velciu, *op. cit*, p. 243—245
[73] D. Velciu, *op. cit.*, p 253.
[74] I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române*, București, 1972, p. 212—265.
[75] *Ibidem*, p. 263.
[76] *Ibidem*, p. 264.
[77] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Problema a pus-o Miron Costin în opera *De neamul moldovenilor* prin pitoreasca filiație Eustratie logofătul, Simion Dascălul, Misail Călugărul [78]. Istoricii de mai tîrziu au identificat aportul lui Misail printr-o serie de adaose. Cel dintîi e C. Giurescu care identifică un număr de șase interpolări datorate acestuia [79]. El însă le consideră „fără nici o valoare, fiind determinate ori de informațiuni greșite ori de simple confusiuni" [80]. O demarcație poate prea precisă, asupra a ceea ce s-ar datora compilatorilor lui Ureche, a dat P. P. Panaitescu în studiul cu care precede ediția sa asupra *Letopisețului Țării Moldovei* a lui Grigore Ureche [81]. De observat că istoricul P. P. Panaitescu identifică „Letopisețul moldovenesc" citat adesea în cronica lui Ureche așa cum ne-a parvenit, ca un letopiseț datorat lui Eustratie Logofătul [82], operă pînă astăzi neieșită la iveală. În acest studiu istoricul P P. Panaitescu reia și precizează în mare măsură pasajele din Letopiseț, pe care istoricul C. Giurescu le socotea interpolări ale lui Misail Călugărul. De asemenea P. P. Panaitescu a identificat și interpolările mai mici ca întindere, dar mai numeroase, făcute de Axinte Uricaru [83].

În timpul din urmă cercetătorul G. Cardaș, care avea în proprietate un ms. din *Letopisețul Țării Moldovei*, într-o copie, se pare mai veche decît acelea anterior cunoscute, într-o descriere pe care o face acestui ms. a emis părerea că un pasaj atribuit de cercetătorii C. Giurescu și P. P. Panaitescu lui Misail Călugărul, și ca atare și alte pasaje, identificate ca provenind de la acesta, s-ar cuveni mai curînd să fie atribuite unui „treti logofăt" [84]. E vorba în special despre pasajul care cuprinde date asupra dregătoriilor din Moldova. G. Cardaș își motiva astfel ipoteza: „Rolul lui Misail Călugărul la interpolarea cronicii... poate fi revizuit în mod simțitor. Micul tratat asupra demnităților boierești atribuit de P. P. Panaitescu lui Misail nu putea fi scris de un călugăr izolat la o mănăstire, unde nu avea atari cunoștințe și preocupări. Acest excurs de ordin administrativ a fost redactat de o persoană de la curtea domnească, bine informată asupra atribuțiilor fiecărui rang boieresc. Autorul va fi fost, desigur, un treti logofăt, cunoscător de aproape a acestor probleme, care deținea numita funcție în acea perioadă" [85]. La aceste concluzii s-a oprit și D. Velciu în expunerea interpolării atribuite lui Misail Călugărul, pe considerentul că: „interpolatorul se oprește cel mai mult la *logofătul al treilea*; peste șapte rînduri din text pentru a-i identifica atribuțiile... *iar explicarea originii peceții domnești*", *care-i în mîna logofătului al treilea*" (subl. lui D. Velciu), „cum se precizează în atribuțiile acestuia, întărește și mai mult impresia noastră" [86]. Mai departe se întreabă D. Velciu, cine putea fi logofătul al treilea care copia, cu adaosuri cronica lui Grigore Ureche, după anul 1675, după ce apăruse adică *Letopisețul* lui Miron Costin? Velciu se pronunță, cum s-a arătat mai sus, ca autor al interpolărilor pentru „unul dintre condeierii cunoscuți ai acestei perioade, Pătrașco Danovici, traducătorul și, în parte, prelucrătorul cronografului grecesc de tip popular al lui Cigala, contaminat cu cel al lui Dorotheі de Monembasia, în baza cărora el a realizat sinteza cunoscută în literatura română sub denumirea de „cronograful tip Danovici" [87]. Această atribuire o crede valabilă autorul ei întemeiat și pe faptul că Danovici „avea predispoziții pentru interpolări, din care citează cîteva între care și o listă privind „boieriile împărăției grecilor", care, după Velciu „a putut constitui sugestia pentru întocmirea unei liste asemănătoare a dregătoriilor moldovene și includerea ei în cronica pe care o copia" [88]. Trebuie să observăm însă că *astfel* de date se găsesc, mai rezumate, dat fiind și natura operei și în expuneri cronicărești anterioare. Ele apar în așa zisa *cronică moldo-polonă*, scrisă prin al șaptelea deceniu al seco-

[78] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 242—243, 260—261, 271.

[79] C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, București, 1928, p. 33.

[80] *Ibidem*, p. 34.

[81] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei. Introducere, Interpolatorii cronicii lui Ureche*, ed. cit., p. 44—52.

[82] *Ibidem, Izvoarele cronicii lui Ureche. Letopisețul moldovenesc al lui Eustratie Logofătul*, ed. cit., p. 39—41.

[83] *Ibidem. Introducere. Interpolatorii lui Ureche, Axinte uricariul*, p. 52.

[84] G. Cardaș, *Odiseea celui mai vechi manuscris inedit al cronicii lui Grigore Ureche*, în „Mitropolia Olteniei", nr 5—6, Craiova, 1970, p. 569.

[85] *Ibidem.*

[86] D Velciu, *op. cit.*, p. 265.

[87] *Ibidem.*

[88] *Ibidem*, p. 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lului XVI[89], apoi în Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova* şi Ţara Românească[90]. Argumentarea lui G. Cardaş, că un călugăr, adică ieromonahul Misail, n-ar fi putut face interpolările pe ms. Letopiseţului Ureche—Simion Dascălul, pe considerentul că acesta nu putea cunoaşte atribuţiile unui treti logofăt, şi în genere organizarea administrativă a ţării, nu se poate susţine. Clerul din ţările române nu era închis în mănăstire, dedicat în exclusivitate vieţii monahale. Parte dintre membrii acestui clar, oameni de cultură şi acţiune au putut cunoaşte şi au cunoscut, atît trecutul poporului din care făceau parte cît şi desfăşurarea vieţii administrativ juridic şi aceasta nu numai ca apărători ai intereselor comunităţii pe care o reprezentau. Mitropolitul şi episcopii participau în certe cazuri la dezbaterile sfatului domnesc, unde trebuiau să fie asistaţi de „secretarii" lor, recrutaţi tot dintre clerici. Se cunosc atîţia dintre membrii clarului amestecaţi în chestiuni de politică internă sau externă ; folosiţi în misiuni diplomatice ; în controverse canonico-juridice ; în probleme ridicate de acţiuni care implicau interesele vitale ale ţării — şi de asemeni ca membri ai unor facţiuni politice.

Vechea noastră literatură de anale în limba slavă e datorată, cel puţin în parte, clerului, dintre care cunoaştem şi după nume pe episcopii Macarie, Eftimie şi călugărul Azarie. De altfel D. Velciu, care pledează pentru compilarea *Letopiseţului anonim* (1661—1709) de către Saava ieromonahul[91] n-ar fi putut-o face fără să cadă în contrazicere. D-sa încearcă să aducă alte argumente în susţinerea tezei (Cf. citatele de mai sus). Nouă însă ni se pare mai puţin probabil ca Miron Costin, care, după cît se înţelege din afirmaţiile sale, a cunoscut redacţia din cronica Ureche—Simion Dascălul cu adnotările în discuţie, şi care evident, cunoştea şi pe Pătraşco Danovici, să se fi înşelat atribuind aceste intervenţii, blamabile după dînsul, lui Misail şi nu lui Pătraşco Danovici, dacă în adevăr i s-ar fi datorat. Ipoteza unor adnotări a lui Pătraşco Danovici la cronica amintită e, după noi, cu totul neprobabilă.

Urmînd îndeaproape concluziile cărţii lui I. C. Chiţimia despre *Probleme de bază ale literaturii române vechi, D.* Velciu e şi el dispus să acorde cronicarului Gr. Ureche o cu mult mai largă informare decît au făcut-o vechii cercetători, între aceştia şi P. P. Panaitescu. Ba mai mult, D Velciu se crede îndreptăţit să afirme că aceşti istorici ar fi căutat în studiile lor „să îngusteze orizontul cronicarului"[92]. Afirmarea nu poate fi apreciată decît ca o nedreptate, de toţi acei care cunosc atitudinea de desăvîrşită obiectivitate a cercetătorilor încriminaţi. În ce priveşte concluziile elaborate sau numai adoptate de D. Velciu despre izvoarele interne şi externe folosite de Grigore Ureche nu ni se par îndeajuns de fundamentate. D. Velciu subscrie şi d-sa concluziile la care a ajuns I. C. Chiţimia în privinţa *posibilităţii*[93] de folosire de către Ureche a unui mai mare număr de izvoare aparţinînd scriitorilor poloni anteriori sau din epocă şi între aceştia şi lui M. Kromer[94]. D. Velciu crede că aceste concluzii ar rezolva, între altele şi problema celor patru citate[95], despre „Letopiseţul latinesc", pe care istoricii anteriori, între cari şi P. P. Pana-

[89] P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă. Introducere,* în *Cronicile slavo-române,* p. 165

[90] Miron Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 237—239.

[91] D. Velciu recenzie la *Cronica anonimă* etc., în *RdI,* 4/XXIX, 1976, p. 622—623.

[92] D. Velciu, *Grigore Ureche,* p. 307.

[93] „...Se pare chiar că i-au fost accesibile şi *descrieri geografice în limba german*" (s.n.) ... (I. C. Chiţimia, op cit., p. 240) ;... „oricît am căutat să identificăm descrierile geografice ale lui Ureche cu datele unei singure cosmografii, rezultatul s-a dovedit negativ. Izvoarele au fost aici cel mai probabil variate" (*Ibidem,* p. 243). „Este foarte probabil ca Ureche să se fi folosit de corpusuri de scrieri care deveniseră curente în vremea studiilor sale" (*Ibidem,* p. 244) : „pare foarte probabilă cunoaşterea şi folosirea colecţiei lui Ioannie Pistorius *Polonicae Historiae corpus* apărut în trei volume" (*Ibidem,* p. 244) ; „considerăm că Ureche l-a cunoscut pe Gwagnin şi foarte probabil Simion Dascălul nu l-a cunoscut" (*Ibidem,* p. 361), etc

[94] *De origine et rebus gestis polonorum,* D. Velciu, *op. cit.,* p. 299—301 ; I. C. Chiţimia, *op cit.,* p. 204—212.

[95] D Velciu, *op. cit.,* p. 297—301 ; După P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă ;* patru citate : „Alexandru cel Bun s-a urcat în scaun la 1413 ; Ilie, fiul lui Alexandru, a domnit doi ani şi nouă luni ; înainte de Ciubăr Vodă a domnit un Ştefan ; Evdochia, soţia lui Ştefan cel Mare era sora nu fiica lui Simion din Kiew". Se dă în note şi indicaţia că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

itescu nu le-au putut identifica în Bielski [96]. Dar trebuie să observăm că istoricul literar I. C. Chiţimia, în dezvoltata d-sale pledoarie despre *posibilitatea* [97] ca Ureche să fi folosit în opera sa şi cărţile altor scriitori poloni sau de altă proveniență, nu se ocupă, cîtuşi de puţin, de cele patru pasaje arătate ca scoase din „letopiseţul latinesc". Şi nici D. Velciu nu procedează la dovedirea acestui lucru prin metoda obişnuită a celor două coloane, punînd faţă în faţă textul lui Kromer şi pasajele citate.

De asemenea urmînd îndeaproape concluziile din cartea lui Chiţimia [98], D. Velciu contestă identificarea făcută de P. P. Panaitescu a „letopiseţului moldovenesc", „cu un letopiseţ intern, scris în limba română de Eustratie logofătul". Se pune la îndoială, cu o argumentare specioasă afirmaţia lui Miron Costin, care vorbeşte în lucrările sale despre Eustratie logofătul [99] şi-l prezintă în una din ele ca „cel dintîi istoric, Istrate al treilea logofăt" [100].

N. Iorga observase că relatarea despre anii 1538—1541 din viaţa şi domnia lui Petru Rareş, e cu mult mai dezvoltată decît alte părţi din cronica lui Ureche şi că ea ar fi la obîrşie o operă aparte, decît izvoarele folosite. Se datora unui contemporan cu evenimentele şi fusese scrisă de asemenea în slavoneşte [101]. Concluziile lui N. Iorga au fost adoptate şide istoricul P. P. Panaitescu. Acesta distingînd cu atenţie ce cuprindeau evenimentele anilor amintiţi în izvoarele cunoscute, de ce era deosebit, socotia acest capitol în discuţie ca extras dintr-o cronică despre *Pribegia lui Petru Rareş în Ardeal*. Ea s-ar fi datorat unui intim al voievodului; această cronică tradusă în limba română a fost încorporată de Eustratie logofătul în letopiseţul său. De aici a luat-o Ureche [102]. D. Velciu a adoptat şi el concluzia existenţei unei cronici a acestor evenimente, dar după cît se vede d-sa socoteşte că izvodul amintit ar fi cuprins şi evenimentele din 1538, de dinaintea retragerii silite a voievodului în Ardeal. D. Velciu deşi observă că parte din ceea ce d-sa atribuie izvodului în discuţie se cuprinde şi în analele lui Macarie, şi de aici au putut trece în Ureche, e dispus să atribuie acest izvod *lui Hîra chelarul*, despre care se arată şi în analele episcopului că a dezvăluit voievodului uneltirile boierilor. Pentru explicarea datelor în legătură cu relatările atît de dramatice ale rătăcirii voievodului prin munţi, şi petrecerea acestuia la Ciceu, D. Velciu e dispus să admită că Hîra chelarul ar fi putut să-l însoţească [103]. Din toată expunerea păstrată reiese, însă, că voievodul a rătăcit singur.

Cît priveşte studiile făcute de Gr. Ureche în Polonia, chiar dacă ele ar fi depăşit ciclul de „trivium" al unui „colegiu" de acolo, nu e de crezut că se poate presupune o atît de largă iniţiere a lui în vaste probleme de istorie polonă şi universală, de retorică (clasicism) şi de asemenea adîncirea unor studii de geografie, cosmografie etc. cum sugerează I. C. Chiţimia [104], şi, urmîndu-l îndeaproape e dispus să admită şi D. Velciu [105]. Suges-

---

izvorul: „letopiseţul latinesc", e arătat de toate manuscrisele cronicii (p. 48). După C.C. Giurescu, aceste citate ar fi în număr de trei, omiţîndu-se să se amintească între ele şi despre legătura de înrudire dintre Evdochia şi Simion din Kiev (C. C. Giurescu, *Grigore Ureche Vornicul şi Simion Dascălul, Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. III, p. LXIII).

[96] D. Velciu, *op. cit.*, p. 300; se face numai afirmaţia că „Ureche l-a folosit în mod cert, alături de Bielski şi pe Kromer".

[97] I. C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 204—209

[98] I. C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 246—248: „Această paternitate şi opera în sine sînt *momentan* iluzorii" (p. 246). Şi întrebarea: "ce l-a putut face pe Eustratie logofătul să ia analele interne în limba slavă, să le traducă în româneşte şi să le continue"? (p. 247). Se poate răspunde: aceleaşi motive care l-au determinat, ceva mai tîrziu de un deceniu şi pe Grigore Ureche. De altfel după cum se cunoaşte din activitatea lui Eustrate, el a făcut astfel de traduceri şi compilaţii în domeniul juridic şi de literatură religioasă (a se vedea şi Const. A. Stoide, *Contribuţie la biografia lui Eustratie Logofătul*, în „Arhiva, nr. 3—4, 1933.

[99] D. Velciu, *op. cit.*, p. 280—283.

[100] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p 385.

[101] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, Bucureşti, 1937, p. 387—389.

[102] P. P. Panaitescu, *Introducere*, la Grigore Ureche, *Letopiseţul* (ed. II), p. 39—41.

[103] D. Velciu, *op. cit.*, p. 292—355.

[104] I. C. Chiţimia, *op. cit.*, p 228—244.

[105] D. Velciu, *op. cit.*, p. 294—305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiile în materie sînt semne de întrebare la care opera lui Ureche analizată nu poate răspunde decît în sens negativ. Cele arătate în privinţa izvoarelor lui Ureche de istoricii C. C. Giurescu [106] şi P. P. Panaitescu [107], nu ni se pare că ar putea suferi amendări; în nici un caz nu la nivelul celor din lucrările amintite.

Considerarea de către Velciu, folosindu-se şi I. C. Chiţimia, ca pură invenţie a lui Simion Dascălul, afirmaţia acestuia că a folosit pe Gwagnin în traducerea lui Paszkowski [108], nu credem că se poate susţine. Am arătat mai înainte că pasajul în cauză se situează ca text aparte, adaos ulterior în cronică. „Cultura" lui Simion Dascălul nu l-ar fi împiedicat de a folosi opera amintită. Se pare că într-adevăr nu se pot susţine cele deduse de cercetători mai vechi despre posibilitatea ca el să fi ştiut latineşte [109]. Dar limba slavă veche o cunoştea cel puţin în calitate de dascăl de ţară. Aceasta îi va fi adus o uşoară adaptare la folosirea limbei polone; deci putea cunoaşte opera la care pretinde a fi recurs pentru „completarea", în cronica înaintaşului său, a datelor despre Despot Vodă, ca şi a altor pasaje din Paszkowski [110].

În ce priveşte aprecierile pe care le-ar fi făcut boierul vistier Toderaşcu Cantacuzino în privinţa pregătirii şi a pretenţiilor dascălului [111], ele, desigur, se refereau la cronica privită în general, nu la amănunte; cronica, după acesta, se datora lui Gr. Ureche şi Simion n-ar fi putut-o scrie niciodată. E observaţia la care trebuie neîndoios, să se subscrie.

Îndelungul proces privitor la cunoscutul pasaj despre „Ijderenia moldovenilor din tîlharii de la Răm" se datorează, după părerea noastră, măcar în parte, unei neînţelegeri. E adevărat că Simion Dascălul şi-a dedus teoria asupra acestei „ijderenii" din indicaţiile despre o cerere de ajutor de oaste a lui Laslău craiul unguresc, de la vechiul Râm, ceea ce arată că el nu era prea bine lămurit nici asupra datei „primului descălecat" şi nici asupra epocii în care a vieţuit acest Laslău craiul. Dar astfel de nelămuriri se întîlnesc şi la cărturarii de vază care au tratat despre evenimente mai apropiate de epoca în care-şi scriau opera [112]. Se pare însă că problema a fost cu totul altfel înţeleasă de Simion Dascălul decît

[106] C. C. Giurescu, *Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul, Letopiseţul*, ed. cit., Introducere, p. LX—LXVIII.

[107] P. P. Panaitescu, *Introducere* la Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 36—44.

[108] D. Velciu, *op. cit.*, p. 214—318.

[109] I Minea, *Între păreri şi ipoteze*, „Viaţa Românească" (1925), Noembrie—Decembrie, p. 256. Grigore Ureche şi-ar fi scris cronica în latineşte, limbă din care ar fi tradus-o Simion Dascălul.

[110] Nu trebuie să se uite că unii dintre dascălii din această epocă erau oameni de cultură şi poligloţi, şi circulau pe o rază foarte întinsă venind în atingere cu reprezentanţii celor mai înalte cercuri. Un dascăl din Moldova, pe nume Vasile Bosie se întîlneşte prin septembrie 1651 în Ţara Românească copiind manuscrise slave (P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave*, I, p. 299—300, nr. 204); un alt „moldovean", dascălul Vasile Sturzea, şi-a însemnat trecerea prin Transilvania, în ultimul deceniu al secolului XVII şi primul al celui următor, printr-un lung şirag de còpii de manuscrise (G. Strempel, *Copişti de manuscrise pînă la 1800*, vol. I, 1959, p. 233—235); dascăli ardeleni se întîlnesc şi ei în Moldova, de amintit între alţii acel Toader dascălul, care „scrie" un „cuvînt" la înmormîntarea Sofronici Ciogolea (martie 1639). (I. Bianu, *Catalogul manscriptelor româneşti*, I, Bucureşti, 1907, p. 375). Tot aici se găsea, spre sfîrşitul secolului, acel „Alexandrus preceptor polonus", traducător în l. română al operei arhimandritului rutean Ioanichie Galeatovschii, (Cheia înţelesului) şi copist al unor opere omiletice (N. Cartojan, *Cărţile populare*, vol. II, Bucureşti, p. 75 şi 125 şi G. Strempel, *op. cit.*, p. 3).

Nu ar fi deci de mirare că acest Simion Dascălul să fi fost şi el un astfel de cărturar rătăcitor şi, poate, în acest sens, s-ar cuveni să reamintim şi apariţia lui prin Focşani, în cursul anului 1676, dînd mărturii (Const. A. Stoide, Recenzie la: I. Şiadbei, *Cercetări asupra cronicelor moldovene, Eustratie logofătul, Grigore Ureche, Simion Dascălul, Ion Neculce*, Iaşi, 1939, în *RIR*, XI—XII, 1941, 1942, p. 417).

[111] Cunoscuta notă intercalată în Predoslovia lui Ureche înaintea expunerii lu Simion, în seria de manuscrise *L* (lacunare): „acest Simion Dascălul etc. (P. P. Panaitescu, Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. II, p. 64, nota 3).

[112] De amintit în acest sens şi Miron Costin, care în *Letopiseţ* scrie despre un „Ştefan Radu voievodul" pe care Sigismund Bathori l-ar fi pus domn în Moldova în 1595 şi pe care l-a scos dîndu-i „vina că au lăsat scaunul să cuprindă leşii cu blăstămăţia lui" (Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p 43 şi 46).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de către unii cronicari şi, ne permitem să afirmăm, mai ales de unii dintre istoricii literari moderni [113]. Pentru Simion Dascălul „tîlharii de la Râm", trimişi în ajutorul lui Laslău craiul de conducerea imperiului roman, proveneau dintre cetăţenii întemniţaţi sau proscrişi pentru conflicte cu stăpînirea. Nu erau delincvenţi de drept comun, ci erau cum am spune noi astăzi „politici".

Că accepţia de „tălhar" sau „lotru", la jumătatea secolului al XVII-lea, epoca lui Ureche—Simion Dascălul şi, poate de asemenea, spre sfîrşitul secolului cînd îşi scria Miron Costin opera, era aceea de delincvent politic, credem că nu trebuie demonstrat, căci acest lucru este bine cunoscut [114]. Posibil ca Miron Costin, atunci cînd protesta contra „basne"lor puse în circulaţie de Simion Dascălul [115], era cu gîndul la jignirea care s-ar fi adus astfel poporului român şi în primul rînd celui moldovean, atribuindu-i-se strămoşi dintre cetăţenii romani repudiaţi de ţara lor. De notat în acest sens şi blamul pe care Nicolae Costin îl aruncă lui Simion Dascălul, pentru a fi presupus că Dragoş Vodă „au fost păstoriu „la „Maramoroş", cît timp el ştia, din spusa părintelui său, că acesta era „fecior de domn" [116]. Mai tîrziu, spre sfîrşitul secolului XVII şi în secolele care au urmat, termenul de „tîlhar" a căpătat tot mai mult accepţiunea actuală.

Poate se ajunsese, cum s-a sugerat, la ideea unei folosiri a „tîlharilor" de la Rîm în lupta contra unor atacuri tătăreşti şi apoi în aşezarea lor la Maramureş, plecîndu-se de la cel mai cunoscut proscris, adică „tîlhar', ajuns prin părţile noastre; poetul „Ovidiu Naso" [117].

La capătul expunerii noastre am fi de părere că, în privinţa raporturilor dintre opera lui Grigore Ureche şi adnotările lui Simion Dascălul se impun următoarele concluzii: faţă de rezultatele cercetărilor întreprinse încă de mai bine de jumătate de secol mai înainte de istoricul P. P. Panaitescu, nu pare a mai fi de susţinut teza despre pierderea operei marelui cronicar în aceea a adnotatorului. În aceeaşi măsură însă apare ca nejustificată şi teza cercetătorilor mai noi, I. C. Chiţimia şi D. Velciu, care refuză să admită, contrar evidenţei textelor, cunoaşterea şi folosirea de către Simion Dascălul în adnotările sale, a unui letopiseţ moldovenesc (Letopiseţul lui Eustratie logofătul, după ipoteza susţinută de P P. Panaitescu) cît şi cunoaşterea şi introducerea în cronică, de către acelaşi adnotator, a unor pasaje din Gwagnin-Paszkowski, la domnia lui Despot Vodă. Bibliografia folosită de Ureche, în redactarea cronicii apare nejustificat de extinsă în expunerea cercetătorilor amintiţi. Nu vedem pe ce bază s-ar putea admite, bunăoară, că Grigore Ureche a folosit în expunerea sa şi texte în limba germană cum afirmă I. C. Chiţimia [118]. De asemenea, nu pare de admis că

[113] G. Pascu, *Gligorie Ureche, Izvoarele lui Ureche. Interpolările lui Simion Dascălul şi Textul lui Ureche, Iaşi, 1920*, p. 35—37; acelaşi, *Cronicarii moldoveni Gligorie Ureche şi Miron Costin*, Iaşi, 1936, p. 22—23.

[114] Aceasta o spune şi Dosoftei într-o notă (care s-a păstrat în original) la încheierea poemului său despre *Domnii Ţării Moldovei*, influenţat de „adaosele" lui Simion Dascălul la opera lui Gr. Ureche: „Iară între Bolgaria şi între Machedonia sînt rumâni din rădăcina cea bătrînă, din care s-au lăţit alalţ rumâni. Şi pentru *năselnici ce era tot prin închisori (s. n.)*. Şi scoţîndu-i chesariul Rîmului la o treabă slujiră bine şi li-au dat un loc ce să chiamă acmu Maramureş. Dintr-acei rumâni a Maramurăşului s-au descălecat Ţara Moldovei, uitată de mult pustie, precum pănă nu demult purta cerc în cap moldovenii, cevluiţ, ca şi maramurişenii" (Dosoftei, *Opere, Versuri*, ediţie critică de N A. Ursu, Studiu introductiv de Al. Andreescu, Bucureşti, 1978 (notele lui N. A. Ursu, p. 398).

[115] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 242—243, 260—261 şi 270—271.

[116] „Cum şi lui Dragoş vodă mare năpastă-i fac ciia ce dzic, că au fostu păstoriu; ce pre mărturia maramoroşenilor, cum scrie Miron, ce au fostu logofăt mare, în izvoadele sale, că au audzit cu urechile sale, să fie fostu ficior de domn a unui Bogdan vodă (Nicolae Costin, *Opere*, 1, Iaşi, 1976, p 48).

[117] P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1925, p. 35—37; C. C. Giurescu, *Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul, Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. III, p. LXIX—LXX; P. P. Panaitescu, *Introducere* la Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 46—47; I. C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 253—260 cu unele dezvoltări.

[118] I. C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 240. Concluziile cercetătorilor amintiţi vin în contrazicere cu cele observate de Eugen Negrici, exegetul operei lui Gr. Ureche, ce găsea că: *„salutară pentru cursivitatea letopiseţului a fost lipsa de acces la mai multe surse informaţionale* (s. n); abundenţa acestora a zăpăcit pe destui urmaşi moldoveni sau munteni". (E. Negrici, *Naraţiunea în cronicile lui Gr. Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1972, p. 99).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pasajele din adnotările datorate lui Simion Dascălul se reduc exclusiv la cele fixate de istoricul P. P. Panaitescu [119]. Ele, aşa cum s-a arătat, sînt mai numeroase [120]. Deosebirea lor de textul propriu-zis al „cronicarului" presupune însă o mai adîncită cunoaştere în amănunte a epocii.

NOTES SUR GRÉGOIRE URECHE

RÉSUMÉ

A la suite de la parution de la monographie de D. Velciu, *Grigore Ureche* (Bucarest, 1979), l'auter de cette étude analyse certains points de vue relatifs à la famille, à la vie et à l'oeuvre du grand chroniqueur moldave. Il s'agit d'identifier un aïeul de Gr. Ureche, d'établir approximativement sa date de naissance et de la fin de ses études etc. ; on discute certaines conclusions auxquelles est arrivé D. Velciu sur des circonstances de la vie des deux filles du chroniqueur, Alexandra et Antemia, conclusions que l'auteur considère comme erronées à cause de l'emploi de textes mal édités.

L'auteur trouve fondée la conclusion de D. Velciu, qui observe que puisque le chroniqueur a précédé son oeuvre d'une préface, c'est qu'il la considérait comme achevée ; on peut aussi conclure que, puisque Siméon Dascălul a rédigé une préface à la chronique qu'il avait annotée, c'est qu'il considérait sans doute lui aussi son oeuvre comme achevée ; on doute, pourtant, que Siméon Dascălul eût reçu le texte *intégral* de l'oeuvre d'Ureche ; on doute aussi de notre possibilité de déduire d'une façon certaine si l'annotateur a continué la chronique seulement jusqu'au „règne du prince Basile" ou s'il a aussi inclus dans son exposé une partie de ce règne. On montre le désaccord de l'auteur avec le point de vue exprimé par l'historien littéraire I. C. Chiţimia et admis aussi par D. Velciu dans sa discussion sur le fait que Siméon Dascălul à ignoré l'oeuvre de Guagnin-Paszkowski, donc qu'il ne l'a pas utilisée ; il n'accepte pas les conclusions exprimées par D. Velciu sur certaines transmissions erronées de sources de la chronique.

Quant au passage relatif à „l'invasion de Lobodă et Nalivaico", événement de la fin du XVI-e siècle et introduit, par erreur, dans le règne d'Etienne le Grand, l'auteur formule l'opinion qu'il est dû à Ureche où à Siméon Dascălul : conservé dans un manuscrit défectueux, le passage a été intercalé, avec l'appendice de l'intervention d'Etienne le Grand, par un des annotateurs de la chronique, Misaïl le Moine probablement, à l'époque du grand prince. L'hypothèse que les intérpolations à la chronique de Grégoire Ureche, attribuées par Miron Costin à Misaïl le Moine, seraient dues éventuellement à Pătraşco Danovici, ne semble pas plausible.

Quant à la supposée „Chronique sur l'exil de Pierre Rareş en Transylvanie" (l'hypothèse Iorga—Panaitesco), D. Velciu propose de l'étendre aussi sur les événements antérieurs et d'identifier l'auteur avec le boyard Hâra, un des amis intimes de Pierre Rareş, qui l'aurait accompagné dans ses errances au-delà des montagnes. Il faut opposer à cette opinion les faits suivants :

a. les passages de la chronique, antérieures à l'exil du prince, sont rapportés d'une manière identique dans la *Chronique* de Macarie ;

b. dans le chapitre qui relate les errances du prince à travers les montagnes, on insiste expressément sur le fait qu'il était *seul*.

L'auteur observe qu'on ne peut pas accepter les conclusions auxquelles est arrivé l'historien littéraire I. C Chiţimia (acceptées aussi par D. Velciu), sur l'emploi, par Gr. Ureche, d'une bibliographie, latino-polonaise et même allemande, beaucoup plus large que celle identifiée par les historiens antérieurs. Dans l'intention de Siméon Dascălul, le passage sur l'origine des Roumains de Moldavie n'avait aucun sens offensant. Cet érudit modeste ne voyait dans les „bandits de Rome" que des *proscrits* de l'Empire romain, exilés dans nos régions, comme le poète Ovide, pareils aux „brigands" (lotri, latrones) qui troublaient les règnes moldaves de son temps.

[119] P. P. Panaitescu, *Grigore Ureche*, ed. cit., p. 47 şi urm.
[120] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. XVI şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTIRI PRIVITOARE LA GHEORGHE GHICA VODĂ AL MOLDOVEI (1658—1659) ŞI LA FAMILIA SA * (I)

DE

PAUL CERNOVODEANU

I. *Originea şi viaţa lui Gheorghe Ghica.* Asupra originei lui Gheorghe Ghica [1], întemeietorul familiei domnitoare ce a jucat un rol atît de important în istoria ţărilor române, nu deţinem ştiri mai amănunţite în afara acelor cuprinse în pitoreasca povestire a lui Ioan Neculce din *O samă de cuvinte*.

Iată ce spune sfătosul cronicar moldovean asupra modestelor începuturi ale viitorului domn: „Ghica vodă, de neamul lui fiind arbănaş, copil tînăr au purces de la casa lui la Ţarigrad, să-ş<i> găsască un stăpîn să slujască. Şi cu dînsul s-au mai luat un copil de turcu, iar sărac, din satul Chiupri. Şi mergînd amîndoi dempreună la Ţarigrad, multe vorbe bune au vorbit: de vor găsi pită, să să caute unul pre altul. Şi au dzis Ghica-vodă: „Tu eşti turcu, poţi să agiungi să fii om mare, şi ce mi-i face pre mine atunce?". Iar turcul au dzis atunce: „De voi fi eu om mare, te voi face de vii fi mai mare în Chiupri, giudecătoriu" [2]. Mai departe, Neculce ne arată apoi cum acel sărman copil de turc intrat la curtea împărătească a ajuns să devie, peste multă vreme, vestitul mare vizir Mehmed Köprülü [3]. În schimb, tovarăşul său de drum „au nemerit la capichihăile moldoveneşti de au slujit" [4]. Om în toată firea, el a venit în Moldova „cu neguţitorie" [5], împămîntenindu-se aici.

* O parte din materialul documentar al acestei lucrări a fost adunat — cu peste trei decenii în urmă — de defunctul meu frate Ştefan Cernovodeanu, a cărui moarte prematură în 1951 a împiedicat completarea şi redactarea lui. Dedic prezentul studiu amintirii sale.

[1] Informaţiile lui O. G. Lecca în *Familiile boiereşti române*, Bucureşti, 1899, p. 238 şi *Genealogia a 100 de case din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1911, pl. 40, precum şi ale lui E. Rhizo-Rangabé, în *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princères de Valachie et de Moldavie*, Athènes, 1904, p. 84, după care Ghica ar fi fost fiul unui Matei Ghica, trăitor între 1565—1620 şi mort la Constantinopol, sînt cu totul inexacte, nesprijinindu-se pe nici un izvor documentar contemporan

[2] Ioan Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte* (ed. a II-a), (ed. I. Iordan), Bucureşti, 1969, p. 24, cap. XXXVII.

[3] Din cercetările istoricilor Imperiului otoman, rezultă că familia vizirilor Köprülü era într-adevăr de origine albaneză, însă întemeietorul ei emigrase din Balcani încă din secolul XVI, stabilindu-se în Anatolia la Köprü (pe turceşte „punte"), o mică localitate aşezată pe rîul Astawoluz, nu departe de Merzifun, la sud-est de Angora (Cf. Franz Babinger, *Köprü* în *Encyclopédie de l'Islam*, vol. II, Leyde — Paris, 1927, p. 1120). Aici s-a născut către 1583 (anul 991 al Hegirei), Mehmed, nepotul de fiu al acestui emigrant albanez, ajuns mai tîrziu după o strălucită carieră, datorită protecţiei lui Kara Mustafa paşa, marele vizir Köprülü (Cf. Behdjeti-Husein (m 1683), *Ta'rikh-i Sülale-i köprülü* (Istoria familiei vizirilor Köprülü) (ms. 212 al bibl. Köprülü din Constantinopol, ap. Babinger, *Köprülü* în *ibid.*, p. 1120—21). Ceea ce trebuie reţinut din povestirea lui Neculce rămîne doar precizarea originei comune a marelui demnitar otoman şi a viitorului domn al Moldovei, celelalte elemente de natură anecdotică aparţinînd desigur tradiţiei orale circulînd în acea epocă.

[4] Neculce, *op. cit.*, p. 25.

[5] *Idem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cronicarii şi istoricii de mai tîrziu preiau şi amplifică conţinutul legendei din *O samă de cuvinte* în diferite variante care nu prezintă vreun deosebit interes istoric, fiind pline de inexactităţi şi neaducînd nici o contribuţie inedită [6].

O problemă mult mai delicată şi destul de grea de rezolvat, rămîne aceea a locului de naştere a lui Ghica, izvoarele contemporane neaducînd suficiente lămuriri în această privinţă. O altă informaţie pe care am găsit-o în amintita chestiune, aparţine unui izvor ulterior şi anume *Genealogiei Cantacuzinilor* a banului Mihai Cantacuzino, scrisă pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Acolo faimosul genealogist arată că „familia Ghica se trage din arnăuţi, de la Ianina, din Zagora" [7]; de unde a luat Mihai banul această ştiri nu ştim, neindicîndu-ne în ce fel a obţinut-o. De aici ar rezulta că Ghica ar fi aparţinut, ramurei sudice a albanezilor, Toscii, locuitori ai regiunii denumită Toscărie [8]. Pe de altă parte, Dora d'Istria (Elena Ghica, principesă Massalski) cercetînd istoria înaintaşilor ei în *Gli Albanesi in Rumania. Storia dei principi Ghika*, invocînd similitudinea de nume îşi exprimă părerea că Ghiculeştii s-ar trage din grupul albanezilor nordici, G'egi, G'ega sau G'egan [9] care trăiau în cîmpia de la Mirdita sau în G'egărie, mărginită de Adriatica la Skutari în apus şi întinzîndu-se pînă în părţile oraşului Prizren la răsărit [10]. Autoarea afirmînd originea comună a vizirului Mehmed şi a lui Ghica după Neculce, precizează că „Ghicii sînt de asemenea... de la Koprili unde se născu în secolul XVII George I" [11].

Asupra identificării satului Chiupri, amintit de cronicar ca loc de origine al lui Ghica şi al vizirului, nu întrevedem decît două posibilităţi: sau este localitatea Köprü din Asia Mică, unde a poposit într-adevăr bunicul lui Mehmed la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi de unde această familie şi-a tras numele, iar în acest caz ar trebui să admitem că Ghica ar fi făcut parte dintr-un neam de arbănaşi emigrat în Anatolia, lucru puţin probabil, sau că Neculce denumeşte astfel oraşelul Köprülü (sau Veles) din Macedonia, aşezat pe Vardar la sud-est de Skoplje (Usküb) [12], care să fi fost locul de baştină, înainte de emigrare al înaintaşilor marilor viziri şi totodată şi al Ghiculeştilor, ceea ce pare mai verosimil. Ce ar putea rezulta din această ultimă ipoteză, mai plauzibilă după noi? Că Neculce cunoscînd în mod cert obîrşia albaneză a celor două personaje, lucru de care nu ne îndoim, s-a înşelat numai în ceea ce priveşte localizarea în timp a evenimentelor, adică deplasînd emigrarea lui Mehmed (de fapt, a bunicului său) din secolul al XVI-lea cu cîteva decenii mai tîrziu, pentrua o face astfel contemporană cu aceea a lui Ghica la Constantinopol. Un sprijin în plus al acestei supoziţii îl constituie tocmai faptul că localitatea Veles poartă numele de Köprülü, luat în cinstea familiei marilor viziri, pentru a desemna astfel locul lor de naştere [13].

În ceea ce priveşte venirea lui Ghica în Moldova, Miron Costin ne lămureşte în *Letopiseţul* său cum Ghica „era aicea în „ţară den dzilele altor domni, neguţitoriia ţiindupănă la domniia lui Vasile vodă. Fiindu de un neam cu dînsul, arbănaş, l-au trasu-l Vasilie vodă la curte şi deodată la boerii mai mărunte, apoi la vorniciia cea mare de Ţara de Giosu au agiunsu" [14].

---

[6] Athanasie Comnen Ipsilanti în Hurmuzaki, *Documente*, XIII (ed. A. Papadopulos Kerameus), p. 179; Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei* (trad. George Sion), vol III, Bucureşti, 1859, p. 76—77.

[7] *Genealogia Cantacuzinilor* (ed. N. Iorga), Bucureşti, 1902, p. 396.

[8] Pericle Papahagi, *Numiri etnice la Aromâni*, în *ARMSL*, s. III, t. III, 1925, p. 14,

[9] *Gli Albanesi in Rumania...*, Firenze, 1873, p. 9; pentru G'egi v. Papahagi, *op. cit.*, p. 14.

[10] Dora d'Istria, *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1877, *Femeile în Orient, IV. Albanezele*, p. 238.

[11] *Idem.*

[12] Haak, *Stielers Hand-Atlas*, Gotha 1928—1930, pl. 51, E 6, 9/3.

[13] Interesant este faptul şi că izvoarele străine ulterioare ca *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* a lui Jean Louis Carra apărută la Iaşi (!) în 1777, p 87, precum şi cunoscuta *Geschichte der Moldau and Walachey* a lui Johann Christian Engel, tipărită la Halle în 1804, vol. IV—2, p. 273, amintesc ca loc de obîrşie al Ghiculeştilor localitatea macedoneană Köprülü (Kiuperli).

[14] Miron Costin, *Letopiseţul ţării Moldovei...* (ed. P. P. Panaitescu) în *Opere*, Bucureşti, 1958, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Credem însă că ridicarea lui Ghica nu s-a datorat numai sprijinului arătat de Vasile Lupu, ci şi averei pe care a strîns-o prin negoţ, fostul negustor albanez ajungînd să stăpînească destule moşii [15].

Prima menţiune documentară în care întîlnim — după toate probabilităţile — pe bogatul albanez intrat în rîndurile boierimii, este hrisovul din 24 octombrie 1624 prin care Radu Mihnea vodă al Moldovei închină mănăstirea Aron Vodă către mănăstirea Prodromului de la Sozopole pe ţărmurile Mării de Marmara şi în care Ghica (κύκα) apare în Divan, împreună cu Teodor sau Tudori ca pîrcălabi de Hotin [16]; la 30 februarie (!) 1625, acelaşi domn dăruieşte lui Tudori satul Clişcăuţi din ţinutul Hotin, întărindu-i şi cumpărătura sa din Unguraş [17], unde Ghica, din nou pomenit ca pîrcălab de Hotin, depune mărturie cu întreg sfatul domnesc.

El reapare sub Moise Movilă, la 20 ianuarie 1631, de data aceasta ca mare şetrar, subscriind ca martor în zapisul prin care fiii lui Dumitraşco Ştefan, marele logofăt, vînd fostului mare vornic al Ţării de Sus, Gavril Gorgan, jumătate de sat din Cobîlea, pe Nistru în ţinutul Sorocei [18], cumpărată în 1629 noiembrie 26 de la Iachim Bandur, diiac de Boteşti [19].

Timp de cîţiva ani, din nou nu mai avem nici o informaţie asupra lui Ghica [20]; îl reîntîlnim de abia în 1638, la 26 februarie, întărind tot ca mare şetrar, la Ştefăneşti,

[15] Cf. *infra*, partea a II-a, *passim*.

[16] *DIR*, A, 5/XVII, p. 304, nr. 400; Hurmuzaki, *Documente*, XIV$_2$ 1, p 118, nr. CCXIX. Este curios însă că în sfatul domnesc figurînd în hrisovul din 12 noiembrie 1624, după Tudori, locul celui de al doilea pîrcălab de Hotin este alb (Cf. *DIR*, cit., p. 306, nr 406). N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 403, neagă identitatea pîrcălabului de Hotin Ghica cu aceea a viitorului domn al Moldovei, fără, însă, să-şi dezvolte argumentaţia sau să indice vreun izvor.

[17] „Arhivele Basarabiei", anul II (1930), nr. 1 (ian.—mart), p. 215, nr. VI. Ghica deţine pentru scurtă vreme această dregătorie, în care întîlnim între 7 februarie 1626 şi 7 august 1627 pe Gavrilaş Mateiaş [Cf. *DRH*, A, XIX, p. 228, nr. 175; N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711) în AIIAI*, VIII, 1971, p. 409] iar între 9 decembrie 1627—5 iunie 1629 pe Gheorghe Jora (cf. *DRH* cit., p. 353, nr. 266; p. 355, nr. 267, p. 358, nr. 268; p. 364, nr. 270; p. 451, nr 330; p. 456, nr. 333; p. 460, nr. 334; p. 470, nr. 340 şi p. 484, nr.348; N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 411 şi *Lista...*, p. 409); la 26 noiembrie 1629 acesta era fost pîrcălab [Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade* (în continuare, se va cita: Ghibănescu, *Surete)*, vol. IX, p. 110, nr. XLV] iar din 12 noiembrie 1629 pînă la 1 mai 1631 şi iunie — 8 septembrie 1632 revine Tudori (Cf. Ioan Antonovici, *Fraţii Gheorghie şi Neculai Roşca Codreanu...*, Bîrlad, 1908, p. 4, nr. II; N. Stoicescu, *Lista...*, p. 409).

[18] Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 120, nr. XLIX.

[19] *Ibidem*, p. 110, nr. XLV; T. Bălan, *Vornicia în Moldova* în „Codrul Cosminului", vol. VII (1931), p. 126.

[20] *În rangul de mare şetrar este pomenit în 1632 mai 28*, Istrate Bolea *(DRH*, A, XXI, p. 110, nr. 93), care cumpărase împreună cu soţia sa Bălaşa, a cincea parte din satul Dănceni în ţin. Tecuci, întărită de domn împreună cu alte moşii la 4 martie 1633 (*ibidem*, p. 391, nr. 305); la 20 noiembrie 1635 el era răposat (N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 352). În 1634 mare şetrar este Chicoş Tomiac, la 25 iulie *(ibidem*, p. 374); în 1635, la 5 mai [Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise* (în continuare, se va cita: Ghibănescu, *Ispisoace)*; vol. II, p. 97, nr. 78], iulie 6 (cf. Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 40, nr. 30; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 187, nr. 22) şi 23 octombrie (Cf. „Teodor Codrescu", anul II (1933), nr. 8, p. 116, nr. 51); la fel în 1636 martie 20 (Ghibănescu, *Surete*, III, Iaşi, 1907, p. 230—1, nr. 137), 1637 mai 4 (Acad. R.S.R., V/101) şi c. 1638 ianuarie 1 [şi nu 1631 cum presupune Aurel Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944, p. 74, nr. 68, pentru că Toader Petriceicu — care apare martor în amintitul document, fără văleat, în calitate de mare jitnicer, — este întîlnit ca atare la 20 decembrie 1637 (Ac. R.S.R., LXXVII/149), pe cînd la 20 iunie 1638 el era mare vornic al Ţării de sus (Ac. R.S.R., LXXXV/1) şi deci în 1639 nu mai putea figura ca jitnicer]. În 1640 ianuarie 19 Chicoş era fost mare şetrar (Cf. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 285, nr. 162); el a avut de soţie pe Anghelina, fiica comisului Călin, recăsătorită după moartea lui, înainte de 12 septembrie 1652, cu Eustratie Dabija, pîrcălab de Putna şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împreună cu Macri căpitanul, Vasile Balşe şi alţii, dania unor moşii din ţinutul Hotinului, din partea Nastei, fiica lui Ioan Vartiţ şi a Taţiei, către nepoata ei Antimia, soţia lui Ursul din Broşteni [12], iar la 20 iunie, judecînd în sfatul domnesc, pricina dintre Gavril hatmanul, fratele domnului [22] şi Pătraşco postelnicul, pentru satul Epoteşti din ţinutul Sucevii, dăruit de Moise Movilă, în mazilie „la Ţarigrad", acestuia din urmă [23].

La 12 decembrie 1639, Ioan, fiul şi locţiitorul lui Vasile Lupu, îi întăreşte lui Ghica, mare stolnic [24], o moşie domnească dăruită de tatăl său, pentru că „a slujit înaintea altor „domni fiind înainte de noi şi a slujit şi părintelui domniei mele Io Vasilie Voievod iar acum slujaşte şi domniei mele şi pămîntului nostru la Ţarigrad" [25].

Din cele de sus, rezultă că influentul albanez era trimis în această vreme capukehaie la Constantinopol, datorită, poate, legăturilor pe care le avea în capitala împărăţiei, unde-şi petrecuse copilăria şi o parte din tinereţe [26].

Această ştire ne este confirmată şi de cronicari; astfel Miron Costin arată că „ştiindu-l Vasilie vodă de credinţă, l-au trimis la Poartă capichihaia, văzîndu-l şi om cuntenit la toate şi scumpu, cum să cade hie cîndu capichihăei să hie" [27] iar Neculge „apoi la Vasilie-vodă, lipindu-să de curte, fiind şi Vasilie-vodă tot de un neam, arbănaş. Şi vrînd şi Dumnezeu, au agiunsu de au fost capichihaie la Ţarigrad şi vornic mare aici în Moldova" [28].

În anul 1640, nu-l întîlnim pe Ghica în sfatul domnesc [29], slujind probabil interesele domnului său la Poartă [30].

---

viitorul domn al Moldovei (Cf. Iuliu Marinescu *Documente relatice la Maria Ruset, fata lui Eustratie Dabija voievod* în „Arhiva genealogică", anul III (1913), p. 66—7; Constantin Andreescu şi Constantin Stoide, *Ştefăniţă Lupu domn al Moldovei (1659—1661)*, Bucureşti, 1938, p. 91, n. 8; N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 425—426).

[21] Acad. R.S.R., XXXIV/32 (copie din Bucureşti 1812 iulie 20).

[22] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, Bucureşti, 1901, p. 31.

[23] Acad. R.S.R., LXXXV/1; Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 75, nr. 117 (cu data greşită de 2 iunie).

[24] El deţine această dregătorie în sfatul domnesc al lui Ioan vodă Lupă [cf. Gh. Ghibănescu, *Divanurile domneşti din Moldova şi Muntenia în secolul XVII* în „Arhiva" (Organul soc. ştiinţifice şi literare din Iaşi), anul XXVII (1916), nr. 1—3, p. 49], lăsat în scaunul Moldovei „cu boieri, cu ispravnici, cu domniile deplină" (M. Costin, *Let. Mold.*, p. 115) de către tatăl său, plecat în expediţie în Ţara Românească pentru dobîndirea domniei prin alungarea lui Matei Basarab. Ghica nu putu însă să rămîie multă vreme mare stolnic, deoarece după înfrîngerea lui Vasile Lupu „înţelegîndu Ion vodă [...] politica tătîne-său în Ţara Muntenească, au strînsu boierii ce era puşi la boierii pe lîngă sine şi le-au dzis, cum el, nefiindu de domnie, pentru slabă sănătate ce avea [...], iară tătîne-său lasă scaunul domniei. Şi au venit Vasilie vodă iară în scaun" *(Ibid.*, p. 117). O dată cu reîntoarcerea lui, revine în slujba de mare stolnic, vechiul ei deţinător, Toma Cantacuzino (întîlnit ca atare la 18 mai 1639 cf. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 34, nr. 17) şi apoi reîntors la 11 martie 1640 (Ghibănescu, *Ispisoace* II/1, p. 190—7, nr. 144—7).

[25] Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 133—4, nr. LVIII; N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 402 consideră în mod eronat că documentul ar fi „datat greşit".

[26] Nu putem determina cronologic epoca de cînd Ghica începe să slujească la Constantinopol pe fiul domnului; ştim doar că Vasile Lupul a avut ce agenţi la Poartă pe cunoscutul Curt Celebi pînă la 1635 (cf. Aurel H. Golimas, *Despre capukehăile Moldovei şi porunclle Porţii către Moldova pînă la 1829*, Iaşi, 1943, p. 75, nr. 9, 10) iar din 1636 pe bogatul grec Dumitrache *(ibid.*, p. 76, n. 4; E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III, Bucureşti, 1884, p. 102; Ioan D. Condurachi, *Soli şi agenţi ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1920, p. 39, n. 89).

[27] Costin, *Letopiseţul*, p. 120.

[28] Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 25.

[29] Nu află între veliţii boieri la 11 martie (Cf. Ghibănescu, *Ispisoace*, II_1, p. 190—7, nr. 144—7), 31 martie (ibid., *Surete*, III, p. 268, nr. 158), 9 iulie *(ibid.*, XXI, p. 43—4, nr. 35), 6 august (Acad. R.S.R., CXXXIX/49) şi 19 septembrie 1640 (Cf. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 141, nr. 89).

[30] Ştim prea bine că în acest an, în luna mai, Vasile Lupu şi-a trimis ca ostatic în capitala împărăţiei pe bolnăviciosul său fiu Ioan (Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV_1, 2, Bucureşti, 1884, p. 152, nr. 595; Iorga, *Studii şi documente*, IV, Bucureşti, 1902, p. CXCVII

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 1 iunie 1641, el întăreşte la Iaşi împreună cu alţi boieri, tot în calitatea sa cunoscută de mare şetrar, un schimb de moşii din ţinutul Roman, între Lupu Prăjescu, mare medelnicer, pe de o parte şi Gaftona, soţia lui Ionaşco Calapod, cu fiica ei Aniţa, pe de alta [31].

Într-un document din 20 ianuarie 1642, Ghica, intitulat mare vornic al Ţării de Jos (!), dăruieşte mănăstirei Aron Vodă din Iaşi două fălci de vie în Şorogari, moştenite de la ruda sa Nastasia, fiica lui Comino arnăutul şi a Măricăi [32].

În 1643 boierul nostru este întîlnit ca mare medelnicer, la 15 iunie, cînd cercetează la porunca domniei, pricina dintre Constantin Stîrcea, pîrcălab, cu jupîneasa lui Ionaşco Roşca, pentru mutarea unor stîlpi din hotarul Săpotenilor în hotarul Livenilor (ţin. Dorohoi) [33] şi într-un alt zapis de mărturie, fără dată, cînd adevereşte cu alţi mari boieri dania făcută în satul Slipoteni (ţin. Tecuci) logofătului Racoviţă din partea lui Simion din Obîrşia cu familia sa, drept despăgubire pentru furtul unor stupi [34].

În 1645 îl aflăm pe Ghica înlocuind pe Toma Cantacuzino, ce fusese numit mare vornic al Ţării de Sus [35], în rangul de mare stolnic [36].

Astfel, la 20 octombrie 1645, el întăreşte vînzarea făcută de călugării mănăstirii Pantocrator către Toderaşco Ianovici, mare logofăt, a satului Crăiniceni pe Prut, în ţinutul Dorohoiului, drept 450 de lei [37]; peste două zile, la 22, el este martor amintitului nou mare vornic, la cumpărăturile sale de ocine din Bodeşti şi Dăncesti pe Cracău, în ţinutul Neam-

---

şi Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 28, nr. 1) care şi muri de altfel la începutul lui noiembrie la Constantinopol (Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 226, nr. LXIII; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 28, n. 4); este posibil ca Ghica să fi însoţit pe tînărul cucon la Poartă, mai ales că se bucura după cum am văzut, de protecţia lui. De altfel, trimisul olandez la Constantinopol, Heinrich Cops, atestă într-un raport din 9 iulie 1640, prezenţa capukehaielelor obişnuite („ordinarische Agenten") pe lîngă Ioan (Iorga, *op. cit.*, p. 224, nr. LXI) şi s-ar putea ca unul dintre aceştia să fi fost şi Ghica, mai ales că ultimul reprezentant al lui Vasile Vodă la Poartă, Dumitrache, se afla la 1640 în Moldova, domnul poruncindu-i la 14 aprilie să aleagă hotarele moşiei Dumbrăviţa (Cf. Arh. St. Bucureşti, *Mitropolia Moldovei*, VIII/16; *CDM*, II, p. 293, nr. 1418).

[31] Ghibănescu, *Surete*, III, p. 131—2, nr. 87. Documentul este publicat şi de Radu Rosetti, *Cronica Vascanilor*, în *ARMSI*, s. II, t. XXIX (1906—1907), p. 39, nr. 6, purtînd însă data greşită de 2 iulie 1637; de altfel chiar în aceeaşi lucrare, acest document, este urmat la p. 40—1, de alte două acte din 1641, unul din 4 iunie (nr. 7), celălalt fără lună (nr. 8), prin care Vasile Lupu confirmă amintitul schimb de moşii.

[32] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CCLXXXIX. Trebuie scos în evidenţă faptul că data documentului, 1642 (7150), păstrat la Acad. R.S.R., LXXVII/117, este îndeajuns de curioasă, dacă ţinem seama că la sfîrşitul anului 1641 în septembrie 19 (Cf. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 141, nr. 89) şi la începutul lui 1642, la 30 martie. (Cf. Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, II, Cernăuţi, 1934, p. 116—7, nr. 53), 6 aprilie (ap. Ghibănescu, *Surete*, XIV, Huşi, 1925, p. 99, nr. LXXXVI) şi 18 aprilie. (Cf. *ibid.*, III, p. 222, nr. 133) este amintit ca mare vornic al Ţării de Jos, Toderaşco Ianovici; din 1643 martie 31. (Cf. A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Lăpuşnei*, Bucureşti, 1937, p. 59—60, nr. 40) dregătoria a fost ocupată de Grigore Ureche pînă la 3 mai 1647. (Cf. M. Costăchescu, *Despre neamul de boieri moldoveni Ureche...*, în *CI*, an. IV, 1928, nr. 1, n. 4, 5). Pe de altă parte, în mod categoric, nu poate fi vorba de un fals, documentul prezentînd caracterele paleografice obişnuite primei jumătăţi a sec. XVII, precum şi iscălitura lui Ghica şi pecetea sa, alcătuită, dintr-o cruce susţinută de doi lei în picioare ce stau faţă în faţă: putem presupune însă o eroare în datare a diacului care a uitat să scrie cifra unităţilor (715...) şi să admitem că actul ar aparţine perioadei 1647—1652 cînd Ghica a slujit într-adevăr în sus amintita funcţie (vezi *infra*).

[33] Arh. St. Bucureşti, *M-rea Doljeşti*, XXIX/49; cf. şi *CDM*, II, p. 337, nr. 1673.

[34] Arh. St. Bucureşti, ms. 628, f. 94 v°; cf. şi *CDM*, II, p. 341, nr. 1699.

[35] Ghibănescu, *Ispisoace*, II, 2, Iaşi, 1910, p. 69—70, nr. 40; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 87, n. 3.

[36] N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 493.

[37] Ghibănescu, *Ispisoace*, II—2, p. 90, nr. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţului, de la strănepoţii Voicăi cu 140 de galbeni [38]; în sfîrşit la 27 noiembrie i se întăreşte chiar lui, moşia Buhăceni, de către domn [39].

În anul 1646 Ghica, mare stolnic, întăreşte, în trei rînduri, împreună cu ceilalţi boieri din Sfatul domnesc, noile cumpărături ale lui Cantacuzino, o dată la 15 februarie, pentru alte părţi din Bodeşti şi Dăncşti de la Tudosca, nepoata lui Anton Başotă, pe 100 de taleri [40], apoi la 24 martie, tot în aceleaşi locuri, de la fiii lui Gheorghiţă cel bătrîn, drept 40 de galbeni [41] şi în sfîrşit la 1 iunie, siliştea din Mînjeşti şi parte din Bungeşti de la mănăstirea Bistriţa [42]; la 15 martie, Ghica atestă în Divan, stăpînirea lui Alexandru paharnicul, nepotul domnului [43], asupra unor părţi de moşie la Perăşani în ţinutul Vasluiului, cumpărate de la Mirăuţi, fiul lui Pîntea postelnicul şi de la familia postelnicului Gavril Purcel pe 66 galbeni [44], iar la 28 noiembrie, al aceluiaşi an 1646, el este martor, cu întreg sfatul domnesc la dania lui Vasile Lupu către Matei Basarab, a unui sfert din moşia Soveja în ţinutul Putna [45].

În 1647 la 26 martie, în Iaşi, Ghica mare stolnic, întăreşte împreună cu alţi mari boieri, împărţeala satelor Răpiceni de pe Prut (ţin. Dorohoi), Şolcani (ţin. Soroca), părţi din Iadinţi, Căpoteni, Şerbaca şi Oneşti (ţin. Hotin) între Gheorghe şi Vasile Moţoc cu nepoţii lor şi alte rude [46]; la 15 aprilie, tot în oraşul de scaun al ţării, boierul nostru, figurează în sfatul domnesc la întărirea acordată mănăstirii Putna pentru stăpînirea braniştei sale [47]; la 3 mai, el se tocmeşte cu spătarul Nicoale Ureche pentru nişte heleştee pe Jijia în ţinutul Hîrlăului [48]; în sfîrşit este trimis în Transilvania la 30 iunie, după cum se arată într-o scrisoare a lui Vasile Lupu către căpitanul Ioan Kemény, pentru orînduirea unor treburi ale domnului său [49].

După această dată, Ghica este înălţat la rangul de mare vornic al Ţării de Jos, înlocuind pe Grigore Ureche [50]; în noua sa calitate, el dă la 17 iulie o carte de mărturie, cu alţi boieri, către Iorga postelnicul, vărul domnului [51], privitoare la cumpărarea moşiei Puţureni pe Valea Volovăţului, în ţinutul Dorohoi, de la Păntelei Barbovschi şi soţia lui Dumitra, fiica lui Halenchie [52]; la 18 iulie, figurează în sfatul domnesc, la întărirea lui Vasile Lupu pentru această moşie [53] şi în sfîrşit la 14 august, Ghica confirmă iarăşi lui Toma Cantacuzino, cumpărăturile sale din moşia Popeşti, pe Siret, în ţinutul Neamţ, de la Pătraşco Boldescu, fost armaş şi fiii lui, drept 300 de lei [54].

În 1648 marele vornic Ghica, semnează, împreună cu sfatul domnesc actul din 31 martie, prin care Vasile Lupu închină Schitului Mare (Maniava) din Galiţia, mănăstirea Suce-

---

[38] *Ibid.*, nr. 55; I. Tanoviceanu, *Suirea pe tron a primului Ghica*, în „Arhiva soc. ştiinţ. şi lit. din Iaşi", t. II (1890—1891), p. 80, n. 1.

[39] Arh. St. Iaşi, *Anaforale*, 15, f. 367.

[40] Ghibănescu, *Ispisoace*, II_2, p. 98, nr. 59; Tanoviceanu, *op. cit.*

[41] Ghibănescu, *Ispisoace*, II_2, p. 64, nr. 107; Tanoviceanu, *op. cit.*

[42] Ghibănescu, *Surete*, III, p. 119—120, nr. 77.

[43] Costin, *Letopiseţul...*, p. 168; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 32, 109.

[44] Acad. R.S.R., XCIV/78.

[45] Arh. Stat. Bucureşti, *M-rea Soveja*, V/8; *CDM*, II, p. 379, nr. 1935.

[46] Arh. St. Bucureşti, *Achiziţii Noi*, MMDCXLII/1; cf. şi *CDM*, II, p. 383, nr. 1958.

[47] Miron Costin, *Opere complete*, (ed. V. A. Urechia), vol. I, Bucureşti, 1886, p. 690; Dimitrie Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1905, p. 90, nr. 29 (la T. Bălan, *Documente bucovinene*, II, p. 126—7, nr. 60, publicat greşit cu data de 15 august).

[48] Vezi anexa documentară, nr. 1.

[49] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, Bucureşti, 1938, p. 206—207, nr. 125. Este interesantă aici transpunerea numelui lui Ghica (care în albaneză însemnează Gheorghe, cf. *infra*, n. 93) în latinescul „Georgius", cu rangul său de mare stolnic („supremus Dapifer sive Stolnicus").

[50] Grigore Ureche a murit între 15 aprilie şi 3 mai. Vezi cea mai recentă discuţie în jurul acestei probleme, cu bibliografia aferentă, la Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, Bucureşti, 1979, p. 148—155.

[51] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. 32.

[52] Arh. St. Bucureşti, *M-rea Birnova*, II/1 (semnătura autografă a lui Ghica); Cf. şi *CDM*, II, p. 386—387, nr. 1976.

[53] Arh. St. Bucureşti, ms. 629, f. 331; cf. şi *CDM*, II, p. 387, nr. 1977.

[54] Ghibănescu, *Ispisoace*, II—2, p. 130—131, nr. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viță, ctitoria lui Ieremia Movilă, după dorința Mariei, fiica răposatului voevod [55]; la 18 aprilie întărește, în sfatul domnesc, marelui spătar Gheorghe Ștefan (viitorul domn) partea lui din moșia Buzați, în ținutul Adjudului, cumpărată de la Vasilie, fiul lui Scînteae [56]; la 30 aprilie, împreună cu ceilalți boieri, dă o carte de stăpînire marelui vistier Iordache Cantacuzino, asupra părților de moșie din Dragomirești și Timpești, pe Valea Albă, în ținutul Neamțului, vîndute de fostul spătar Nicolae Ureche [57]; în aceeași zi, semnează și confirmarea domnească acordată acestuia de către Vasile Lupu [58]; în mai, i se întărește lui de către domn, o moșie cumpărată în ținutul Hotinului [59]; la 2 iunie, apare ca martor al lui Toma Cantacuzino pentru siliștile din Sîrbi, Jiverdeni și Giurgești în ținutul Dorohoiului, vîndute de către mănăstirea Todereni [60], iar la 7 iulie, pentru Iordache Cantacuzino ce cumpărase moșia Cătălești, pe Siret, în ținutul Neamțului [61]; la 9 iulie adevereşte împărțeala satului Lălești din ținutul Neamțului, ce s-a făcut între nepoții logofătului Bogza [62] și în sfîrșit la 14 august, mărturisește din nou pentru Toma Cantacuzino, ce a căpătat satul Buciumi, în ținutul Neamțului, de la Gligorie, Cristina și Sohiica, drept 40 de lei [63].

Între 1 septembrie 1648 și 31 august 1649 (leat 7157) tot ca mare vornic, este martor cu sfatul domnesc la întărirea pe care o face domnul lui Isar, fost medelnicer, peste moșiile sale Neslăonei, Dolhești, Hărăgești și altele din ținutul Bîrladului [64].

În 1649, Ghica, în aceeași calitate [65], depune mărturie la 22 februarie cu întreg sfatul domnesc la întărirea pe care o face Vasile Lupu fiilor lui Motoc vornicul, jumătate de sat din Movileni în ținutul Roman [66]; la 15 martie, pentru alte cumpărături ale lui Toma Cantacuzino în Porcești, ținutul Neamțului, de la Gheorghe Bîrjovanul și neamurile sale [67].

În anul următor, 1650, Ghica, mare vornic [68], a fost trimis de Vasile Lupu în solie la tătari, după cumplita jefuire a Moldovei de către acești prădalnici călăreți ai stepelor [69]. Totodată, el apare la 18 martie cînd adevereşte lui Iordache Cantacuzino cumpărarea unor părți de moșie din Bărbătești, ținutul Roman, de Gavrilaș Siminicianul [70]; la 10 aprilie Ghica este întîlnit ca martor, în sfatul domnesc, la dania lui Vasile Lupu către ctitoria sa mănăstirea Golia, a satului Clișcăuți, în ținutul Hotinului [71]; la 3 iulie, cumpără el însuși o moșie în ținutul Bîrlad de la Vasilie, fiul popei Gligorie din Rădeni [72]; la 12 august întăreşte, din nou în sfatul domnesc, darul anual de 5 000 aspri, din partea domnului, către

---

[55] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, București, 1904, p. 126—7, nr. 5; D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 204, nr. 1.

[56] Constantin I. Karadja, *Dosarul unei moșii domnești (Răcăciuni)*, în *RI*, 7—9/XII, 1926, p. 234—5, nr. 10.

[57] Arh. St. București, *M-rea Neamț*, XXIII/13 (semnătura autografă); cf. și *CDM*, II, p. 393—394, nr. 2015.

[58] Arh. St. București, *M-rea Neamț*, XXIII/14; cf. și *CDM*, II, p. 394, nr. 2016.

[59] Cf. Acad. R.S.R., LXXII/49.

[60] Ghibănescu, *Ispisoace*, II_2, p. 150, 152, nr. 94.

[61] Arh. St. București, *Achiziții Noi*, XXV/9; cf. și *Catalogul...*, II, p. 395—396; nr. 2026; mai vezi și I. Tanoviceanu, *Suirea... primului Ghica*, p. 80, n. 2. Cartea de întărire a lui Vasile Lupu din Iași 1648 iulie 6, la Acad. R.S.R., LXXXVI/32.

[62] Acad. R.S.R., LXXXVI/33. (Semnătura autografă, întărită prin pecete octogonală, în tuș, cu ornamentații florale).

[63] Ghibănescu, *Ispisoace*, II, 2, p. 171—2, nr. 109.

[64] Iorga, *Documente tecucene și bîrlădene...*, în *BCI*, IV, 1925, p. 166—7, nr. 10.

[65] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 403.

[66] Ghibănescu, *Surete*, III, p. 135, nr. 88.

[67] Ghibănescu, *Ispisoace*, II_2, p. 192, nr. 122. În aceeași zi apare ca martor, la o vînzare în Iași către Iordache Cantacuzino „Strătulat vătav de la vornicul cel mare de la Ghica" (Ghibănescu, *op. cit.*, II_2, p. 188, nr. 121).

[68] N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 403.

[69] M. Costin, *Letopisețul Moldovei*, p. 133.

[70] Acad. R.S.R., III/172.

[71] Arh. St. București, *Condica Asache*, ms. 628, II, p. 477 v°—478; *CDM*, II, p. 411, nr. 2113, Ghica apare cu rangul greșit de mare vistiernic, așezat, însă, erarhic, în rîndul boierilor, la locul marelui vornic al Țării de Jos.

[72] Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 63, nr. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mănăstirea Lepavina din Croaţia [73]; în sfîrşit, la 21 octombrie, cu alţi mari boieri, confirmă vînzarea unui sfert din satul Lehăciani, în ţinutul Cernăuţi, cu heleşteu, de către Gligorcea, fiul lui Alexandru de Hărceşti şi cumnatul său, marelui logofăt Gavrilaş Mateiaş, drept 150 lei şi un cal bun [74].

În 1651 constatăm pe Ghica, la 20 februarie, în aceeaşi funcţie [75], mărturisind cu boierii sfatului domnesc pentru cumpărătura lui Adam Moviliţă căpitan, a satului Măcişeni cu partea Pîrleştilor, în ţinutul Covurlui, de la Baba Celebi, fost postelnic, drept 168 ughi [76]; la 26 martie, figurează tot în sfatul domnesc, la închinarea mănăstirii Dolgovăţul, din ţinutul Vaslui, de către Vasile Lupu, mănăstirii Zographos, de la Muntele Athos [77]; la 28 mai adevereşte cu alţi boieri din sfat, vînzarea unei jumătăţi din moşia Oglindeşti, în ţinutul Neamţ, către domn, de la Gheorghe Roşca, fost vistier şi fiul său Leca, drept 150 de ughi [78]; la 8 iunie, tot în sfatul domnesc, mărturiseşte pentru părţile din Tomeşti în ţinutul Cîrligăturei, cumpărate de Neaniul, vornic de poartă, de la Todosca, soţia lui Drăguşan şi de la fiicele ei, Gherghina şi Schiva, pe 25 de taleri [79]; este amintit şi în decembrie [80].

În anul 1652 Ghica apare în mai multe documente tot ca mare vornic [81]; astfel la 12 [82] şi 18 februarie [83], el întăreşte stăpînirea feciorilor lui Palade vistierul asupra moşiilor din Zmeieni, Români, Strîmbu şi Mînzaţi, în ţinutul Tutovei, danie de la Ursul aprod; la 8 aprilie Ghica este din nou martor bogatului boier Toma Cantacuzino, pentru cumpărătura sa din satul Popeşti pe Siret, în ţinutul Neamţului, de la Dumitraşco uricar, cu 120 de lei [84]; la 14 aprilie, atestă mănăstirii Barnovschi stăpînirea peste satele Toporăuţi (ţin. Cernăuţi), Şipote (Hîrlău), Munteni (Vaslui) şi Negrinţi (Hotin), danii de la Vasile Lupu [85]; la 16 aprilie, în Iaşi, i se întăreşte lui de către sfatul domnesc o cumpărătură de moşie în ţin. Vaslui [86]; la 16 octombrie el mărturiseşte pentru altă jumătate de sat din Oglindeşti în Neamţ, cumpărat pe 100 galbeni de către domn de la Văideniţa şi fiul ei, Ursu şi dăruit apoi mănăstirii Neamţul [87].

În anul următor, 1653, atît de zbuciumat prin luptele dintre Vasile Lupu şi competitorul său Gheorghe Ştefan, sprijinit de oştile ardelene şi muntene ale lui Gheorghe I Rákoczi şi Matei Basarab, Ghica se află din nou capukehaie la Poartă, şi „tot au ţinut

---

[73] Ilie Bărbulescu, *O danie a lui Vasile Lupu mănăstirei Lepavina din Croaţia şi vechile legături ale principatelor române cu Croaţia*, în *RIAF*, an. IV, 1903, vol. IX, p. 86; idem, *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie...*, Iaşi, 1912, p. 314.

[74] Acad. R.S.R., CXX/52 (semnătura autografă).

[75] Ghibănescu, *Divanurile...*, în „Arhiva...", vol. XXVII, 1916, nr. 4—6, p. 82.

[76] Constantin I. Andreescu, *Documentele satului Măcişeni din ţinutul Covurluiului*, în *AR*, X, (1945—1946), p. 232—3, nr. IV.

[77] W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev, *Actes de l'Athos*, IV, *Actes de Zographon*, St. Petersbourg, 1907 (vol. XIII din *Византійскій Временникъ*, St. Petersburg, 1906), p. 180, nr. IX; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 195, nr. CCLXXIV.

[78] Arh. St. Bucureşti, *M-rea Neamţ*, XII/5 (semnătura autografă); cf. şi *CDM*, II, p. 422, nr. 2186.

[79] Alex. I. Băleanu şi C. A. Stoide, *Documente moldoveneşti privitoare la familia de boieri Neaniul*, Iaşi, 1938, p. 48—49, nr. 20.

[80] Arh. St. Bucureşti, *fişierul I. Tanoviceanu*, ap. M. N. Gemăneşti, 1826.

[81] N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 403.

[82] Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 191, nr. 35; „Bul. Ioan Neculce", vol. I, 1923, p. 202, nr. 17.

[83] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 82—83, nr. 68.

[84] Idem, *Ispisoace*, III_1, Iaşi, 1910, p. 23—24, nr. 17.

[85] Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 401; B. P. Haşdeu, în „Arhiva istorică a României", vol. I_2, Bucureşti, 1865, p. 191.

[86] Acad. R.S.R., XCV/33.

[87] Arh. St. Bucureşti, *M-rea Neamţ*, XII/7; cf. şi *CDM*, II, p. 435, nr. 2264. Mai vezi şi V. A. Urechia, *Biserica din cetatea Neamţu şi documente relative la Vasile Lupu şi doamna Ruxandra*, în *ARMSI*, s. II, t. XI (1888—1889), p. 120; idem, *Biserica din cetatea Neamţu şi documente relative la domniţa Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu*, în *CvL*, 11/XXII, 1889, p. 961.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domniia lui Vasile vodă nestricată la împărăţie, pănă ce au sosit Ştefan vodă la Roman, după izbîndă de cetatea Sucévei" [88].

Noul domn se grăbi să-şi consolideze cît mai temeinic situaţia la Poartă, trimiţînd acolo „pre Stamatie postelnicul cu cîţiva boieri de ţară, să-i isprăvească steag de domnie" [89] la sfîrşitul lunei septembrie 1653 [90].

O dată însă cu venirea lui Gheorghe Ştefan la domnie, situaţia lui Ghica, vechi slujitor al lui Vasile Lupu, se înrăutăţi în chip vădit, însuşi fiul său, Grigoraşco, fiind prins de către voievod şi trimis „în Ţara Ungurească, la închisoare" [91]. „Deci n-au avut ce mai face" — continuă Miron Costin în cronica sa — „şi împotriva unii ţări şi auzindu de fecior la închisoare, au stătut şi el cu boierii lui Ştefan vodă alăturea pre trebile lui Ştefan vodă şi au venit... şi cu alţi boieri în ţară" [92].

Întors în Moldova, el se menţinu cîtăva vreme în afara treburilor publice, ca unul ce fusese sprijinitor al lui Vasile Lupu; în această epocă, sfîrşitul anului 1653 sau începutul lui 1654, îl întîlnim pe Gheorghe Ghica martor, fără dregătorie însă, alături de fiul său Grigoraşco postelnicul, la învoiala dintre Ilie Şeptilici, noul mare postelnic şi mănăstirea Suceviţa, privitoare la satele Hrinceşti şi Iazlovăţ din ţinutul Suceava [93].

---

[88] M. Costin, *Letopiseţul*, p. 181. Nu ştim data precisă a reîntoarcerii lui Ghica în funcţia de capukehaie la Constantinopol, dar este probabil că pe la sfîrşitul anului 1652 sau începutul lui 1653; în orice caz din cronica lui Costin reiese categoric că, la izbucnirea luptelor lui Vasile Lupu cu Gheorghe Ştefan, el se afla la Poartă. Între cele două perioade 1639—1640 pe de o parte şi 1653 pe de alta cînd Ghica a slujit la împărăţie, Vasile Lupu a mai avut acolo pe următorii trimişi: în 1641 este amintit vistiernicul Sava Paladi „ce a slujit cu toată inima şi cu mare credinţă la Ţarigrad şi în alte părţi", Cf. I. D. Condurachi, *Soli şi agenţi... în sec. XVII*, p. 39 şi Ioan Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, Bîrlad, 1915, p. 39, nr. XXVII; Golimas, *Capukeh. Mold.*, p. 77; Ghibănescu, *O spiţă şi o pisanie (Acte genealogice cu privire la familiile Paladi şi Bogdan)* în „Arhiva genealogică", an. II (1913) p. 247; Paladi a murit în anul următor, 1642 (Condurachi, *op. cit.*, p. 39, n. 95; Antonovici, *ibid.*, p. 41, nr. XXVIII; Golimas *ibid.*, p. 77, n. 4), fiind înlocuit pînă în 1645, înainte de 20 octombrie, de marele vistier Iordache Cantacuzino (ap. Condurachi, *ibid.*, p. 40, n. 96; T. Codrescu, *Uricariul*, XXIII, Iaşi, 1893, p. 188—9; Golimas, *op. cit.*, p. 77, nr. 5—6); în 1645 întîlnim în slujbă pe Iorga mare vistier, vărul domnului, întors însă după scurtă vreme în ţară pentru a ocupa funcţia de mare postelnic (Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 588—9; Hurmuzaki, *Fragm. zur gesch. der Rumänen*, III, p. 141; Golimas, *ibid.*, p. 77, n. 9); din 1646—1647 a slujit la Constantinopol grecul Pavlachi Caragea, care îşi trădează însă stăpînul faţă de marele vizir căzînd apoi victima unui complot ieniceresc la 24 noiembrie 1650 (cf. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 239—41, nr. LXXV; Ioan C. Filitti, *Arhive Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 254; Golimas, *op. cit.*, p. 77—78; Constantin I. Karadja, *Note despre cîţiva boieri ai lui Vasile Lupu (din familia Caradja)* în *RI*, XXXI, 1945, p. 129); în sfîrşit în 1650 sînt pomeniţi la Poartă fostul mare vistier Necula Catargi şi fostul agă Ionaşco (Acad. R.S.R., XLVI/35; Iorga, *op. cit.*, p. 343), iar în acelaşi an, la 27 martie, se afla acolo marele şetrar Mihai (Cf. G. Bulat, *Din documentele mănăstirii Văratic* în „Arhivele Basarabiei", VI (1934), p. 67, nr. XVI).

[89] M. Costin, *op. cit.*, p. 181. Asupra prezenţei lui Stamate şi a lui Ghica la Poartă, la luarea domniei lui Gheorghe Ştefan, vezi şi scrisoarea acestuia din urmă către principele Gheorghe al II-lea Rákóczi din 18 iulie 1654 (cf. Veress, *Documente...*, X, p. 283—286, nr. 187).

[90] Hurmuzaki, *Fragm. zur gesch. der Rumän.*, III, p. 200 (raportul rezidentului german Simon Reniger către Ferdinand III din 28 septembrie 1653).

[91] M. Costin, *ibid.*

[92] *Ibidem.*

[93] În T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, Cernăuţi, 1933, p. 238—9, acest act, fără menţiune de lună şi zi, figurează ca emis din 1643 (7151). Datarea este evident greşită, deoarece boierii martori la această învoială, Miron Bucioc, mare sluger; Ioniţă Prăjescu, al doilea vistier; Neculai Buhuş, al treilea logofăt; Neculai Racoviţă, fost postelnic; Şoldan, al treilea vistier; Gligoraşco Ghica, postelnic; Roşca, vornic de poartă etc., nu corespund prin dregătoriile lor anului 1643, ci unui deceniu mai tîrziu. Astfel precizăm că la 17 februarie 1643, Ioan Şeptilici, cel care face învoiala era doar simplu portar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îndemînatecul arbănaș nu întîrzie însă să cîștige încrederea noului domn, căci la 4[94] și 5[95] aprilie 1656, în Iași, Gheorghe Ștefan îi întărește moșiile sale, amintindu-l ca fost mare vornic; Miron Costin ne mai informează cum „Ștefan vodă socotindu iară acéia care socotise și Vasilie vodă în Ghica vornicul, că este om de capichihăie, neavîndu gîndu să poată să iasă unul ca dînsul la domnie, l-au făcut de casa sa, cu nepoată sa, fata Sturdzii vistiernicului, după feciorul lui, Gligoraşco postelnicul. Și după ce l-au făcut cuscru de casa sa, pre feciorul său boierindu-l cu agiea, pre Ghica bătrînul l-au trimis iară la capichihăie, la Poartă și au fostu pe trebile lui Ștefan vodă pănă ce i-au venit maziliia"[96].

Aşadar, din epoca anilor 1656 sau 1657 pînă la înscăunarea sa ca domn, Ghica slujește la Constantinopol, ca reprezentant al lui Gheorghe Ștefan[97]. Împrejurările, venirei

(Cf. Ghibănescu, *Isp. și zap.*, II_2, p. 40—1, nr. 20; Andreescu — Stoide, *op. cit.*, p. 92. n. 8), la 20 octombrie 1645 tot portar *(ibid.*, II_3, p. 89—90, nr. 54; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 92, n. 11); iar la 21 ianuarie 1650 fost portar *(ibid.*, p. 226—7, nr. 90; Andreescu-Stoide, *op. cit.*, p. 92, n. 13). El ajunge mare postelnic de abia sub domnia lui Gheorghe Ștefan fiind amintit ca atare într-un document din 18 iulie 1654 (Cf. Bălan, *Doc. bucov.*, II, p. 145—6, nr. 71; Andreescu-Stoide, *op. cit.*, p. 93, n. 2). La fel Miron Bucioc, apare fără rang, într-un document din 1 septembrie 1652 (Cf. A. Sava, *Doc. privitoare la... Orhei*, p. 98—9, nr. 90); Ioniță Prăjescu este al doilea vistiernic în Divanul din 18 martie 1654 (Acad. R.S.R., CLXXXI/58); Neculai Buhuș, menționat ca al treilea logofăt la 3 septembrie 1653 (Cf. Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului* în *ARMSI*, t. XXVIII (1905), p. 214, nr. XXII, ap. Andreescu-Stoide, *op. cit.*, p. 112, nr. 2) și la 18 martie 1654 (Acad. R.S.R., CLXXXI/58); Neculai Racoviță este postelnic (mic) în 1652, la 1 aprilie (cf. Ghibănescu, *Ispisace*, II, 1, p. 23—5, nr. 17; Andreescu-Stoide, *op. cit.*, p. 95, n. 2) și la 16 aprilie (Acad. R.S.R., XCV/33); Șoldan apare ca al treilea vistier în Sfatul domnesc din 18 martie 1654 *(ibid.*, CLXXXI/58) și în sfîrșit Dumitrașco Roșca este amintit ca vornic de poartă la 16 aprilie 1652 *(ibid.*, XCV/33) și la 18 martie 1654 *(ibid.*, CLXXXI/58). Se explică astfel, în mod logic, prezența lui Gheorghe Ghica, ca simplu martor fără dregătorie (mare vornic al Țării de jos era pe atunci Ionașco Rusul întîlnit în sus amintitul Divan din 18 martie 1654) și apariția fiului său Gligoraşco postelnicul, neîntîlnit pînă acum în sfatul domnesc. Acest document mai este interesant și prin faptul că Ghica își adaugă pentru prima oară prenumele românesc de Gheorghe, dublîndu-și astfel numele în Gheorghe Ghica [în limba albaneză Ghica este un diminutiv pentru Gheorghe cf. Dionisie Fotino, *Ist. Daciei*, III, p. 77 și Th. Capidan, *Raporturile albano-române* în „Daco-romania", an II (1922), p. 491], deosebindu-se astfel de fiul său Gligoraşco; rezultă deci că de unde pînă atunci cuvîntul Ghica desemna pur și simplu numele albanezului înpămîntent în Moldova, din această epocă el devine nume de familie.

[94] Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 146—9, nr. LXVI.

[95] Arh. St. Iași, *Anaforale*, 15, f. 367 v°.

[96] *Letop. Mold.*, p. 181; Al. Papadopol-Calimah, *Despre Gheorghe Ștefan domnul Moldovei (1653—1658)*, București, 1886, p. 103; Tanoviceanu, *Suirea... primului Ghica*, p. 81; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 10, n. 10; Golimas, *Capukehăile Moldovei*, p. 78. Într-un document din noiembrie 1654 Gheorghe Ștefan amintește că a dăruit satul Roznovul din ținutul Neamțului și două fălci de vie la Cotnari postelnicului Grigoraşcu Ghica și soției sale Safta (!) (de fapt Maria ap. N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, București, 1895, p. 287), atunci cînd i-a cununat (Cf. V. Puiu, C. Tomescu, Șt. Berechet, Șt. Ciobanu, *Documente din Basarabia*, Chișinău, 1928, p. 85 nr. LIII); Grigoraşcu apare apoi ca agă printre mai mulți boieri la 21 decembrie 1657, mărturisind pentru partea din moșia Sămaşcani din ținutul Orheiu, vîndută serdarului Groigoraşco Hăbășescu cu 400 de lei, de către cumnatul său Gavril Palade și soția sa Alexandra, fiica vistierului Mateiaș Sturza (Cf. A. Sava, *Documente... Orheiu*, p. 105, nr. 96 și p. 106—7, nr. 97); s-ar putea ca înălțarea lui Grigoraşcu Ghica în această dregătorie să dateze chiar din anul 1657 și anume după 10 februarie, cînd întîlnim agă pe Antiohie Costache (cf. Ghibănescu, *Ispisoace*, VI, Iași, 1933, p. 155—6, nr. IV) și înainte de 21 decembrie (Cf. și N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 403).

[97] Gheorghe Ștefan a fost mai întîi reprezentat la Poartă de un Ilie, om „bolnăvicios" și de un Dumitrașcu, grec (Vezi scrisoarea domnului din 18 iulie 1654 către principele Rákóczi, ap. Veress, *op. cit.*, X, p. 284, 286, nr. 187) apoi din nou de marele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale la domnie, nu ne sînt prea cunoscute; tradiţia, transmisă prin Neculce, arată că datorită vechilor sale legături cu Mehmed Köprülü, ajuns atunci mare vizir al Imperiului otoman, fostul arbănaş ajunge să obţină tronul Moldovei [98]. La fel, Miron Costin ne spune: „chemîndu-l vezirul Chiuprioliul la sărutarea poalei împărăteşti şi necutezîndu a mérge Ştefan vodă la Poartă, au datu Ghicăi vornicului domniia ţării" [99].

Luînd domnia la 3 martie 1658 [100], el este căftănit cu tot ceremonialul de către sultanul Mehmed IV la 8 ale lunii [101], iar la 13 martie părăseşte capitala în drum spre ţară, însoţit de un ceauş şi o mică oaste de 250 de soldaţi [102].

Cu această ocazie, rezidentul german la Poartă, Simon Beniger şi bailul venetian Giovanni Battista Ballarino, dînd relaţii asupra noului domn, primul într-un raport din 18/28 februarie 1658, iar celălalt la 9/19 martie, ne informează că Ghica avea la acea vreme vîrsta de 60 de ani [103].

Gheorghe Ştefan, auzind vestea mazilirii sale, se retrage după o scurtă opoziţie, în Transilvania, lăsînd ca locţiitor pe aga Grigoraşco, fiul noului domn şi totodată soţul nepoatei sale [104]. Pînă la venirea tatălui său, Grigoraşco rămîne caimacam [105], asigurînd condu-

postelnic Stamatie Hadîmbul zis şi Hioti sau Sacizli (Cf. *Ibidem*, şi M. Costin, *Letopiseţul*, p. 140—141), ce a fost răsplătit printr-o danie din 13 octombrie 1655, „pentru a lui driaptă şi cu credinţă slujbă ce ni-au slujit noi şi ţării de cîteva ori la Ţarigrad" (Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 275, n. 1; Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, vol. I, Bucureşti, 1907, p. 228); după aceia, Gheorghe Ştefan a avut acolo pe marele pitar Radu (cf. Ghibănescu, *Ispisoace*, III$_1$, p. 94—5, nr. 70; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 106), întîlnit la 15 ianuarie 1656, cumpărînd un sat şi vad de moară la Pogăneşti în ţin. Putna (Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 258, nr. 5); în urmă voievodul a trimis la „Ţarigrad" pe bătrînul arbănaş, pe al cărui fiu, îl ridicase la agie, după cum ne dovedeşte şi documentul citat din 21 decembrie 1657.

[98] Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 25—26.

[99] *Letopiseţul*, p. 181.

[100] Hurmuzaki, *Fragm. zur gesch. der Rum.*, III, p. 241 (raportul lui Simon Reniger Ferdinand III din 3/13 martie); Tanoviceanu, *Suirea... primului Ghica*, p. 89; Iorga, *Istoria Românilor*, VI, Bucureşti, 1938, p. 219; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 10; A. Golimas, *Diarhii sau caimacami?* în „Arhiva", Iaşi, vol. XLV (1938), nr. 3—4, p. 306.

[101] Hurmuzaki, *op. cit.*, (raport din 8/18 martie); Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu) 1658—16)59* în *BCI*, XIV, (1935), p. 85.

[102] Hurmuzaki, *op. cit.*; Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu Vodă*, în *BCI*, XIII, 1934, p. 124, nr. CXXX (raportul lui Ballarino către Senat din 16/26 martie); *Monumente Comitialia regni Transylvaniae*, vol. XI, Budapest, 1886, p. 380, nr. XVIII; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 10; Golimas, *op. cit.*; Andrei Veress, *Pribegia lui Gligoraşcu vodă prin Ungaria şi aiurea (1664—1672)* în *ARMSI*, s. III, t. II, 1924, p. 1.

[103] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 241: „Georg Gika... ein Mann über sechszig Jahre alt..."; idem, *doc. privitoare la ist. Rom.*, vol. V$_2$, Bucureşti, 1886, p. 46, nr. LXIV: „Il principato di Moldavia e stato dato al Giorgio Giska Moldavo quale come Agente si tratteneva alla Porta, huomo di 60 anni d'età"; Veress, *idem*. Asupra exactităţii acestor informaţii, nu avem nici o posibilitate de control, fiind singurele izvoare care ne dau o asemenea precizare. I. Tanoviceanu în *Suirea pe tron... a lui Ghica*, p. 89, presupune că domnul era născut pe la începutul secolului al XVII-lea; totuşi înclinăm să credem că Ghica era ceva mai în vîrstă în 1658, dat fiindcă avea nepoţi de fiu adulţi în anul 1665 (cf. *infra*, partea a III-a).

[104] *Letopiseţul*, p. 182; Papadopol—Calimah, *Gheorghe Ştefan...*, p. 95; Andreescu—Stoide, *op. cit.* Evenimentul prezentat destul de confuz de cronicarul sas Georg Kraus, care afirmă că Gheorghe Ştefan, învins de Ghica s-a refugiat în Transilvania de abia la 3 aprilie (cf. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, ed. G. Duzinchevici — E. „Reus—Mîrza", Bucureşti, 1965, p. 255 şi 262).

[105] Grigoraşco Ghica este locţiitorul tatălui său în Moldova din martie pînă la începutul lui aprilie 1658 (Cf. Golimas, *Diarhii...*, p. 306), intitulîndu-se chiar în diferite acte „Io Gligorie Ghica Voevod, fiul binecinstitului Io Ghiorghi Ghica Voevod, cu mila lui Dumnezeu, Domnul Ţării Moldovei", cf. Ghibănescu, *Gligoraşcu Ghica (Domnul Moldovei 7166 februarie—aprilie)* în „Arhiva", Iaşi, vol. XII (1901), nr. 7—8, p. 382. Astfel, la 22 martie, în Iaşi, el întăreşte marelui spătar Gligorie Rusul şi soţiei sale Alexandra, ne-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerea țării ; Gheorghe Ghica soseşte în țară, intrînd la Iaşi „o săptămînă înainte de Paşte" [106], deci în jurul datei de 4 aprilie [107].

Nu stă în intenția noastră de a face expunerea domniei lui Ghica în Moldova, lucru ce ar depăşi cadrul studiului de față. Ne vom mărgini să reamintim doar că ea a fost de scurtă durată [108], şi îndeajuns de zbuciumată, noul domn avînd de înfruntat chiar de la început o încercare de reînscăunare a lui Gheorghe Ştefan, cu sprijin ardelenesc, trebuind să participe, apoi, ca aliat al turcilor, la expediția acestora împotriva lui Gheorghe II Rákóczi, pentru ca în toamna anului următor, la 2 noiembrie, să fie izgonit din scaun de Constantin Şerban Basarab, fostul domn al Țării Româneşti şi aliat al principelui transilvănean [109].

---

poata doamnei Safta a lui Gheorghe Ştefan, stăpînirea peste satul Văleni în ţin. Neamţ (Acad. R.S.R., CXXXIX/125) ; la 25 martie confirmă marelui postelnic Ilie Şeptilici, o jumătate din moşia Săveni, în ţin. Dorohoi, iar la 7 aprilie satul Popeni, din acelaşi ţinut, lui Constantin Macri, moştenire de la mătuşa sa Maria Stîrcea (Ghibănescu, *op. cit.*, p. 383 ; Tanoviceanu, *Suirea... primului Ghica*, p. 87—88) ; în sfîrşit, la 8 aprilie Grigore „fiul lui Gheorghe Ghica voevod" porunceşte slugilor sale din ţin. Hîrlău să scutească de dajdii 7 poslușnici ai măn. Coşula, care sînt străini, avînd a-şi plăti doar birul (Arh. St. Buc., *M-rea Coşula*, V/7 ; cf. şi *CDM*, III, p. 88—89, nr. 318). Documentul din 18 februarie prin care Grigoraşco Ghica întăreşte marelui logofăt Ionaşco Rusul satul Buecanii din ţin. Lăpuşna cumpărat de la Nicolae Ramadan fost vistiernic, nepotul marelui postelnic Dumitru Chiriță Paleologul şi de fiii săi Dumitraşcu şi Alexandru [Cf. M. Costin, *Opere complete* (ed. Urechia), I, p. 86, nr. 41 ; Ghibănescu, *op. cit.*, p. 382] ni se pare suspect ca dată, deoarece mai întîlnim încă un act de la Gheorghe Ştefan emis la 13 martie [Cf. Constantin Velichi, *Documente moldoveneşti (1607—1673) din arhiva metohului Sf. Mormînt din Constantinopol* în „Buletinul Institului Român din Sofia", anul I (1941), nr. 1, p. 223, nr. LXXVII ; Paul Mihailovici, *Regestele actelor moldoveneşti din Arhiva de la Constantinopol a Sf. Mormînt* în „Revista Societății istorico-arheologice bisericeşti din Basarabia", vol. XXIV (1934), p. 10, nr. 66], de unde rezultă că el nu părăsise încă domnia în februarie.

[106] M. Costin, *Letopiseţul*, p. 193 ; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, vol. VII, Bucureşti, 1929, p. 232 ; Iorga, *Istoria Românilor*, VI, p. 219 etc.

[107] Paştele a fost sărbătorit de ortodocşi în 1658 la 11 aprilie (Cf. Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 10, n. 11). Primul său document ca domn este emis în Iaşi, la 5 aprilie privitor la pricina dintre Ilie Arapul, fost vornic, cu Alexandru, fratele lui Ionaşco cupărel, pentru lucrurile rămase de la Ifrosina, cumnata lui Arapul (Acad. R.S.R., XLIV/45), precedînd cu trei săptămîni întărirea pe care o face, la 26 aprilie, marelui logofăt Racoviță Cehan pentru stăpînirea unor vii la Huşi (Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 308, nr. CCV), considerată de A. Ciorănescu, *Mihnea III...*, p. 25, ca fiind cel dintîi act de la Gheorghe Ghica.

[108] In mare parte asociată cu fiul său Grigoraşco, care rămîne din nou locțiitor în timpul expediției sale din Transilvania, între lunile august şi noiembrie 1658 (ap. Golimas, *Diarhii*... p. 307). In primăvara lui 1659, el este trimis „la Ţarigrad la dvorbă", pentru a apăra interesele tatălui său (Cf. M. Costin, *Letopiseţul*, p. 187 ; Golimas, *op. cit.* ; idem, *Capukehăile*, p. 79, n. 4), înlocuind pe marele pitar Radu ; o scrisoare de la fostul voevod Vasile Lupu atestă prezența lui Grigoraşcu la împărăție, unde soseşte însoțit de frații Gavril, Enache şi Toader Paladi, cu care avea pricină mazilitul domn [Cf. N. Iorga, *Documente diverse* în *RI*, 7—9/XIII, 1927, p. 283—284 ; documentul este greşit datat 23 iulie 7165 (1657), pentru că menționînd pe Ghica vodă în scaun nu a putut fi redactat decît în 1658 sau 1659]. Fostul capukehaia, pitarul Radu, fusese unul dintre reprezentanții lui Gheorghe Ştefan la Poartă (Cf. *supra*, n. 97) ; la 29 aprilie 1658 Ghica întăreşte marelui paharnic Iordache Cantacuzino stăpînirea peste moşia Dumeşti în ţin. Vaslui, după ce întoarce 400 de lei lui Radu (cf. Ghibănescu, *Ispisoace*, III, p. 94—95, nr. 70 ; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 106) care este din nou trimis capukehaie la Constantinopol (Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 340). Reîntorcîndu-se în Moldova prin numirea lui Grigoraşco, Radu este volnicit de domn la 12 septembrie 1659 să poprească şi să ție partea lui Andronic şi a lui Constantin Burducoaie din moşia Cornii (Iorga, *op. cit.*, V, p. 86, nr. 47).

[109] M. Costin, *Letopiseţul*, p. 187—1980 ; G. Kraus, *op. cit.*, p. 262, 307 şi 313 ; Andreescu—Stoide, *op. cit.*, p. 23—26 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ghica, cu ajutorul tătarilor și al lui Ahmed el agasi de Bugeac, izbutește să-și înfrîngă pînă în cele din urmă rivalul, dar Poarta hotărînd să schimbe domnii țărilor noastre, îl rîndui, ca unul ce-i fusese credincios, în scaunul Țării Românești, la 20 noiembrie [110], înlocuindu-l în Moldova cu tînărul Ștefăniță, feciorul lui Vasile Lupu.

Nici în Țara Românească Ghica nu avu parte de o domnie mai lungă și mai tihnită, avînd de susținut alte lupte în primăvara anului 1660 împotriva pretendentului Constantin Șerban, care s-a retras, însă, învins peste munți, la Rákóczi.

Domnul încercă să aducă îmbunătățiri în administrația internă și justiție, însă pustiirea țării în urma incursiunilor atîtor armate străine și a jafurilor comise de către turci și tătari, a avut drept rezultat secătuirea vistieriei și neplata la timp a haraciului [111]. De aceea, marele vizir Köprülü — poate și din cauza intrigilor lui Grigoraşcu, nerăbdător să ocupe tronul tatălui său, — nu și-a mai arătat de data aceasta protecția față de bătrînul arbănaș, ci la 1 septembrie 1660 „trimis-au pre gineri-său Mustafa paşa de la Silistra și au intrat la București fără veste și au luat pre Ghica vodă din scaun și l-au dus la Poartă și l-au mazilit..." [112].

Pe Ghica, care domnise abia „luni 9 și zile 10" [113], „puindu-l în obezi", l-au și pornit..." [114], aducîndu-l captiv la Adrianopol și băgîndu-l la închisoare [115]. La începutul lui octombrie, el fu trimis ca prizonier de stat la Constantinopol și ținut într-o strînsă pază [116].

Datorită influenței postelnicului Constantin Cantacuzino, care se afla atunci la Adrianopol și intervenției sale la marele vizir, domnia Țării Românești fu acordată ambițiosului Grigoraşco [117], protejatul său, ce-i dăduse perfide asigurări de recunoștință prin scrisorile sale din septembrie ale acelui an [118]. Bătrînul voievod, fu în urmă nevoit să plătească vizirului 200.000 de taleri pentru eliberarea sa [119], iar fiul său, noul domn, părăsi capitala la 24 noiembrie 1660 [120], spre a-și lua în primire scaunul, nu înainte, însă, de a fi plătit Porții „poclonul domniei 1000 de pungi" [121].

De atunci, bătrînul voievod rămase pribeag în vechea capitală a împărăției unde s-a perindat de atîtea ori în decursul zbuciumatei sale vieți; la 25 ianuarie 1661 a participat, alături de fostul său protector Vasile Lupu, mazîl și dînsul, la sinodul prezidat de Partenie al IV-lea al Constantinopolului, care a ales pe Nectarie ca patriarh al Ierusali-

---

[110] *Istoria Țării Românești (1290—1690)*, (ed. C. Grecescu și D. Simionescu) București, 1960, p. 141; M. Costin, *Letopisețul*, p. 193; Hurmuzaki, *Documente*, V, 2, p. 69, nr. CVI (raportul lui Ballarino din 12/22 decembrie 1659); Xenopol, *ibid.*, p. 165—6.

[111] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 144; Xenopol, *ibid.*, p. 167; Iorga, *op. cit.*, p. 241—242.

[112] *Letopisețul Cantacuzinesc*, cit., Xenopol, Iorga, op. cit., etc.

[113] *Letopisețul Cantacuzinesc*, cit.; G. Kraus, *op. cit.*, p. 334.

[114] C. Grecescu, *Mărturiile comisului Iștoc. Un fragment de cronică 1659—1664*, în *RIR*, VIII, 1938, p. 93; N. Simache și T. Cristescu, *Variante ale letopisețului Cantacuzinesc*, *Cronicile românești*, vol. III, Buzău, 1942, p. 65.

[115] Hurmuzaki, *Fragmente...* III, p. 254 (raportul lui Reniger din 27 septembrie/7 octombrie); Xenopol, *op. cit.*, p. 167.

[116] Hurmuzaki, *op. cit.*; Xenopol, *op. cit.*, Veress, *Pribegia lui Gligoraşco vodă...*, p. 5.

[117] Hurmuzaki, *Documente*, V 2, p. 79, nr. CXXI (raportul lui Ballarino către Domenico Contarini); Xenopol, *op. cit.*, p. 182; Iorga, *op. cit.*, p. 242.

[118] G. Kraus, *op. cit.*, p. 571; Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 84—89.

[119] Hurmuzaki, *Fragmente*, cit. (raportul lui Reniger din 19/29 noiembrie); Veress, *op. cit.*

[120] *Ibidem.*

[121] *Letopisețul Țării Românești... (1290—1689)* (ed. Stoica Nicolaescu) în *RIAF*, XI, 1910, p. 169; N. Simache și T. Cristescu, *Variante*, *cit.*, p. 37. Grigore Ghica a ajuns în țară .dăscălecînd în Caracal, joi în ziua lui sfeti Nicolae, dechemvre 6 dni, leatul 7169', cf. *Letopisețul Cantacuzinesc*, (ed. C. Grecescu—D. Simonescu), p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mului (1661—1669) [122]. Ghica a mai întreţinut legături cu Grigoraşco vodă de la care primea uneori scrisori [123], după cum precizează raportul lui Ballarino, din 2/12 decembrie 1664 ; tot el încearcă să salveze la Poartă situaţia fiului său fugar în Polonia, la sfîrşitul lui noiembrie 1664 după dezastrul de la Leva (15 iulie 1664) şi o grabnică trecere prin Ţara Românească şi Transilvania [124] ; rezidentul Reniger ne informează la 23 decembrie 1664/2 ianuarie 1665, că, din această pricină, Ghica avu de înfruntat furia stăpînirii turceşti, fiind arestat şi dus de la Constantinopol la Adrianopol, nescăpînd cu viaţă decît datorită intervenţiei marelui vizir Fazil Ahmed Köprülü, care-l eliberă, trimiţîndu-l înapoi la locuinţa sa [125].

Ultimele informaţii despre bătrînul voievod le deţinem din izvoarele engleze. Ghica era unul din intimii lui Heneage Finch, lord Winchilsea, influentul ambasador al regelui Carol al II-lea Stuart la Poartă [126] şi a întreţinut legături şi cu secretarul diplomatului britanic, cunoscut istoric şi publicist, Paul Rycaut. În a sa faimoasă lucrare *The present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1668), Rycaut foloseşte date despre obligaţiile financiare ale principatelor către turci, procurate de Ghica [127].

Acesta este amintit pentru cea din urmă oară într-o scrisoare a lordului Winchilsea din 13 ianuarie 1667 către Sir John Finch, trimisul englez în Toscana, în legătură cu misiunea la Londra a polcovnicului moldovean Constantin Nacul, emisarul altui pribeag, Gheorghe Ştefan, confundat aici cu faimosul spătar Nicolae Milescu [128].

După această dată, n-am mai întîlnit vreo ştire asupra domnului Gheorghe Ghica, care s-a stins în pribegie, încărcat de ani, mormîntul său rămînîndu-ne necunoscut.

II *Domeniul boieresc al lui Gheorghe Ghica.* — Odată intrat prin dregătorii în rîndurile boierimii, Ghica caută să-şi consolideze noua sa poziţie socială, prin dobîndirea a cît mai multe moşii, neputînd fi socotit într-adevăr boier, dacă n-ar fi fost totodată şi stăpînitor de ocine.

În 1639 decembrie 12, Ioan, tînărul fiul al lui Vasile Lupu, îl răsplăteşte pentru serviciile aduse ţării şi domnului, recunoscîndu-i stăpînirea asupra satului „Bilacăul, ce-i pe apa Nistrului, în ţinutul Orheiului, care... a fost direpţ domnesc, ascultător de ocolul Tohatin şi iaste lui direpţ de milă de la părintele domniei mele Vasile Voevod" [129].

Tot de către Vasile Lupu i se întăreşc lui Ghica, mare stolnic, la 27 noiembrie 1645 „cîteva părţi din moşia Buhăcenii cu locuri de moară şi iazuri", în Jijia [130]. Datorită aces-

---

[122] A. Papadopulos—Kerameus, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχνολογίας vol. II, Petropolis, 1894, nr. VI$_1$, p. 273.

[123] Hurmuzaki, *Documente*, V, 2, p. 91, nr. CXLI (scrisoare din 29 iulie/8 august 1662).

[124] *Ibid.* raportul lui Ballarino, către dogele Contarini, p. 100, nr. CLV.

[125] Hurmuzaki, *Fragmente...*, p. 261262 (raportul lui Reniger către împăratul Leopold I) ; Veress, *op. cit.*, p. 48.

[126] Paul Cernovodeanu, *Izvoare engleze privitoare la istoria românilor (Arhiva Finch)*, în *RdI*, 8/30, 1977, p. 1525.

[127] *The present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1668, p. 62.

[128] E. D. Tappe, *An English contribution to the biography of Nicolae Milescu*, în *RER*, I, 1953, p. 156 ; L. Demény şi P. Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1974, p. 165—168.

[129] Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 133, nr. LVIII. Aşezare veche din sec. XV, pomenită într-o întărire din Suceava 2 iulie 1455 a domnului Petru Aron către Mihail logofătul, „prisaca... pe Nistru, ...a lui Bileac" (Cf. *DRH*, II, p. 68, nr. 48). Ulterior a făcut parte din ţinutul Orheiului, ocolul Tohatin, apoi al Nistrului de jos ca proprietate a vistierului Grigore Sturza (Cf. *Condica liuzilor pe 1803* în T. Codrescu, *Uricariul*, vol. VIII, Iaşi, 1886, p. 279) ; în 1825 intră în stăpînirea fiicei sale Ruxandra, soţia lui Petrache Dimitrie Mavrogheni, nepotul de frate al domnului Ţării Româneşti, Nicolae (ap. Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 53, nr. 167). Satul a fost apoi incorporat ţinutului Bender sub numele de Ghilacheuca (Cf. Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, Bucureşti, 1899, p. 728), denumirea modernă fiind Delacheu (a aparţinut fostului jud. Tighina, plasa Bulboaca), azi în U.R.S.S.

[130] Arh. St. Iaşi, *Anaforale*, 15, f. 367.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tor iazuri, boierul nostru are tocmeală la 3 mai 1647 [131] „cu dumnealui Nicolae Uréche pentru... heleştee ce sînt la Buhăiceni şi la Leţcani [132] şi la Busurmeni", pe Jijia, în ţinutul Hîrlăului ; cei doi se învoiesc ca Ghica să ţină „heleşteul cel din gios" [133] cu răzeşii, iar Ureche pe „cel din sus" [134].

Ajuns mare vornic al Ţării de jos, unul din fruntaşii sfatului domnesc, posibilităţile de cumpărare ale lui Ghica se înmulţesc.

---

[131] Vezi anexa documentară, nr. 1.

[132] Iaz, astăzi dispărut.

[133] Buhăiceni (în urmă Buhăceni) sat pe ţărmul stîng al Jijiei (Cf. *Marele dicţionar geografic al României...*, vol. II, Bucureşti, 1899, p. 56) îşi trage numele de la un Buhaicea (Cf. M. Costăchescu, *Documente de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1948, p. 43) fiind amintit într-un document din Suceava 6 noiembrie 1491 prin care Ştefan cel Mare întăreşte împărţeala mai multor mori între nepoţii lui Laslău Buhaicea *(DIR*, A, 2/XV, p. 172—173, nr. 155). La 5 aprilie 1656 satul este din nou întărit lui Ghica de către Gheorghe Ştefan (Cf. *infra*, n. 16), iar la 13 aprilie 1663 era intrat în stăpînirea nepoatei sale, Tudosca şi a soţului ei, armaşul Constantin Jora, care mai cumpără şi partea „feciorilor" din ocina lor de acolo (Arh. St. Iaşi, *Anaf.*, 15, f. 367 v°.). La 12 martie 1664 ei îşi măresc stăpînirea cu „un stîlp întreg din 4 stîlpi ce arată tot satul" de la Iftimie şi soră-sa Nastasia, feciorii lui Loghin Ciure şi nepoţi ai lui Gheorghe Ciure *(ibidem)*, avînd zapis adeveritor din 1664/5 (7173) din partea mitropolitului Ghedeon al II-lea al Moldovei şi a altor boieri *(ibid.)*. În 1803 satul Buhăceni era stăpînit de banul Costin Donici, din punct de vedere administrativ aparţinînd ţinutului Hîrlău, ocolul Jijiei (Cf. *Condica liuzilor...*, p. 324) ; în 1839 era integrat în ţinutul Botoşani, ocolul Ştefăneşti, în proprietatea comisului Iordache Roset (cf. *Catagrafia tuturor moşiilor din Prinţipat i proprietarii lor după estracturile Vistieriei din anul 1839*, la Acad. R.S.R., ms. rom. 8, doc. nr. 23, f. 230). Astăzi se află în judeţul Botoşani.

[134] Busurmeni, mai corect Bursumeni, astăzi dispărut. Apare ca seliştea Bîrsomeni pe Jijia, întărită de domnii Iliaş şi Ştefan al II-lea lui Stanciul postelnicul, în Suceava, la 3 aprilie 1439 (Cf. *DRH*, A, I, p. 274—275, nr. 194) ; în 1576 iunie 28 este amintit ca sat domnesc, împreună cu Leţcani, fiind însă amîndouă crunt pustiite de tătari şi părăsite ; la acea dată ele au fost dăruite de Petru Şchiopul marelui logofăt Gavril (Cf. *DIR*, 3/XVI, p. 72, nr. 91). Printr-o carte a lui Iliaş al III-lea Alexandru, domn al Moldovei, din Iaşi, 1668 septembrie 4 (vezi anexa documentară, nr. 4), aflăm cum s-au pîrît „Alexandru Buhuş, pitar cel mare, ginerele lui Neculai Ureche, cu Costandin Jora, ce au fost armaş" pentru heleşteele de la Buhăiceni şi Bursumeni. Buhuş, fiul marelui spătar Dumitru şi al Ilenei, fiica paharnicului Ilie Bucioc (Cf. Ştefan Meteş, *Contribuţiuni nouă privitoare la familia Buhuş din Moldova*, în *ARMŞI*, s. III, t. VII, 1927, p. 302—303) arată cum un „ţărmure de la heleşteul cel din giosu este al Jorei armaşul de pe socru său Ghica voevod, iar ţărmurile heleşteului celui din sus este altor răzeşi, iară Jora nu are treabă într-acele din sus". Se aminteşte apoi de vechea învoială dintre Ghica şi Neculae Ureche ca „să ţie Ureche singur heleşteul cel din sus tot, iar heleşteul cel din gios să ţie Ghica Vodă, cu acei răzeşi ce au treabă în heleşteele din sus. Apoi Ghica vodă nu s-au ţinut de tocmală şi au înălţat heleşteul cel din gios şi au înecat de tot pre heleşteul cel din sus şi acum le ţine amîndouă Jora armaşul, iar Alexandru Buhuş, el nu ţine nimica la acele heleştee". Domnul dă poruncă lui Ionaşco Balş şi Costandin Macri să cerceteze pricina la faţa locului şi aceştia raportează la 10 octombrie (Arh. St. Bucureşti, *Condica M-rea Trei Ierarhi*, ms. 578, nr. 237, f. 304 v.—305 ; Acad. R.S.R., CLXXIX/15), cum, mergînd la seliştea din Bursumeni, au găsit „un iazu vechi carele au fostu a lui Neculce Uréche, socru lui Alexandru Buhuş. Şi au avut tocmală pentru acel iazu, Necolae Uréche cu Ghica vodă, precum să ţie Necolae Uréche heleşteul Bursumenilor iar Ghica vodă să ţie heleşteul Buhăicenilor. Deci Ghica vodă au înălţat heleşteul Buhăicenilor şi au înecat heleşteul Bursumenilor peste tot şi acuma acel heleşteu este înecat, nici de o treabă nu este". Alexandru Buhuş cîştigă procesul reintrînd în stăpînirea seliştilor şi heleşteelor socrului său. La 3 iunie 1699 fostul mare armaş Vasile Hăbăşescu capătă de la Alexandra, văduva lui Buhuş, în schimbul unui rădvan cu şase cai, hamuri şi cele de trebuinţă, satul Leţcani şi jumătate din heleşteul Buhăicenilor (Cf. Acad. R.S.R., CLXXIX/16 ; Arh. St. Bucureşti, *Condica M-rea Trei Ierarhi* ms. 578, f. 305 v, nr. 239 ; mss. 579, f. 138 v—139, nr. 206 ; vezi şi *CDM*, IV, p. 460—461, nr. 2102), pe care le vinde apoi la 21 februarie 1725 egume-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, în mai 1648, Vasile Lupu îi întăreşte „jumătate din satul Cucearova care se numeşte Vertiporoh, partea de sus, pe Ciuhru, în ţinutul Hotinului", cumpărată de la Cozma Pîrciul din Iadinţi pe 150 de lei [135]; mai tîrziu Ghica cumpără în acelaşi loc „din a patra parte a treia parte" şi cu loc de heleşteu în Ciuhur, de la Gavril, fiul lui Ştefan Brăescul [136].

La 3 iulie 1650, în Bîrlad, el mai cumpăr(ă de la Vasilie, fiul popii Grigorie din Rădeni, o moşie la Borceşti pe 80 de lei, în faţa mai multor boieri martori printre care Gavril şi Toader Palade, Tudosie fost vornic, Vasilie căminarul [137]; la fel în 1652, la 16 aprile, întreg sfatul domnesc depune mărturie pentru o jumătate din a patra parte a

---

nului Iezechil al mănăstirii Trisfetitelor (Arh. St. Bucureşti, ms. 578, f. 306 v°.—307, nr. 241); la 26 mai ale aceluiaşi an, domnul Mihai Racoviţă porunceşte unor boieri să aleagă noile cumpărături ale mănăstirei *(Ibid.*, f. 307—307 v, nr. 242; Acad. R.S.R., CLXXIX/17 .

[135] Vezi anexa documentară nr. 2. Satul Vertiporoh, în trecut Cuciarova din ţinutul Hotinului, nu mai există astăzi; el se afla pe Ciuhur, sau Ciuhru, pîrîu ce izvorăşte lîngă satul Ocniţa din fostul jud. Soroca şi se varsă în Prut, lîngă satul Costeşti, în fostul jud. Bălţi, azi în U.R.S.S. (Cf. M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Bogdan voievod*, Bucureşti, 1940, p. 326, nr. 56). Documentar îl întîlnim în 1513 septembrie 20, cînd este întărit dimpreună cu satul Oneşti, de către Bogdan al III-lea lui Boldul, Căpotici şi Avrodin *(DIR*, A, 1/XVI, p. 83, nr. 88). La începutul sec. XVII domnul Ieremia Movilă face aici o încercare de colonizare, chemînd oameni liberi din alte ţări, promiţîndu-le scutire de dări timp de trei ani la 17 aprilie 1602 (Cf. *DIR*,, A, 1/XVII, p. 39, nr. 59); nu mult după această dată găsim pe marele stolnic Gavril Talpă întrat în stăpînirea unor părţi din acest sat. Astfel la 15 noiembrie 1602 el cumpără de la Miron, feciorul lui Gavril şi de la rudele sale *(ibidem*, I, p. 62, nr. 94), primind întărire la 28 noiembrie, de la Gheorghe pîrcălab de Hotin *ibidem*, p. 63, nr. 95); la 11 ianuarie 1603 mai ia trei pătrimi cu 20 de taleri şi o vacă, de la Marica, Ioan şi Bantaş *(Ibidem*, p. 69—70, nr. 105), iar la 6 aprilie, cu 25 de taleri şi un viţel, locul lui Romaşcu şi al rudelor sale (*ibidem*, p. 83—89, nr. 122), primind confirmarea de la Ieremia Movilă la 28 august *(ibidem*, p. 113—14, nr. 163) care şi porunceşte hotărnicire la 30 august, în urma unor plîngeri ale răzeşilor *(ibidem*, p. 114—15, nr. 164). Între urmaşii marelui stolnic Gavril şi acei ai vechiului proprietar Căpotici din 1513, se judecă înaintea lui Vasile Lupu la 9 aprilie 1652, în Iaşi, o pricină pentru trei părţi de ocină din satul Vertiporoh (Acad. R.S.R., LXXII/53); procesul este cîştigat de Gavril Brăescu, strănepotul lui Talpă, care pune „hierărie" 20 taleri de argint, iar Cozma Pîrciul din Iadinţi, nepotul lui Ioanăş şi Căpotici, este dat rămas împreună cu Gligorie Poroh şi verii lor *(ibidem)*. Despre acest Cozma Pîrciul, vînzătorul unei jumătăţi din Vertiporoh către Ghica la 1648, mai aflăm că s-a judecat la Iaşi la 24 februarie 1646 tot pentru acelaşi sat, cu Aniţa, fiica lui Dumitraşcu Solomonescul şi nepoata diacului Toader *(ibidem*, LXIX/74); cît despre Gavril Brăescu, ştim că şi-a vîndut partea de ocină cîştigată, tot lui Ghica (cf. *infra*). Mai aflăm ştiri despre alţi stăpînitori ai Vertiporohului, din vînzarea unei a şasea părţi pe care o face Potomir Costin, fost stolnic, la 22 aprilie 1664 lui Stamatie Hadîmbul, marele postelnic, pentru 90 de lei; această bucată îi fusese lui danie de la marele spătar Iordachi Cantacuzino, care o moştenise de la socrul său Gavrilaş Mateiaş, marele logofăt, ce o cumpărase de la Ana Coşoteniţa *(ibidem*, LXXII/66); domnul Eustratie Dalbija întărise stăpînirea lui Potomir peste această bucată prin actul de la 22 ianuarie 1662 *(ibidem*, LXIX/76); la 2 mai 1664 acelaşi voievod confirmă ocina noului stăpînitor, Stamatie *(ibidem*, LXIX/79). În cele din urmă întîlnim amintită în 1817 vechea sălişte „Vertipor" în cuprinsul satului Pălade (sau Paladie) din ţinutul Hotinului, ocolul Ciuhur, proprietate a spătarului Panait Cazimir (ap. Tudor Pamfile, *Ţinutul Hotinului la 1817*, Chişinău, 1920, p. 18; Constantin V. Tomescu, *Catagrafia Basarabiei din 1817 din ţănutul Hotinului*, Chişinău, 1928, p. 18). Ulterior, satul Paladia a făcut parte din fostul jud. Hotin, pl. Secureni, azi în U.R.S.S.

[136] Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 146—9, nr. LXVI.

[137] Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 63,, nr. 12. Borceşti este un sat dispărut, foarte străvechi, poate din sec. XIV, avîndu-şi denumirea de la un Borcea. El se afla în apropierea satului Glodeni de pe Tutova, fiind întărit lui Petru comisul, cu mai multe sate, de către domnul Petru Aron la 15 august 1455 (Cf. *DRH*, A, II, p. 70. nr. 49).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satului Băloşeşti în ţinutul Vasluiului, cumpărată pe 80 de lei de la Pânteleu şi Apostol, fiii Stăncăi, fiica lui Ioanichie şi nepoată a lui Steţco sulgerul [138].

O listă destul de amănunţită a stăpînirilor lui Ghica o aflăm dintr-o carte dom-

---

[138] Vezi anexa documentară nr. 3. Datorită unei pricini din 17 februarie 1803 între postelnicul Toader Anastasie şi banul Arghirie Cuza cu privire la doi bătrîni din jumătatea de jos a satului Băloşeşti în ţin. Vasluiului (Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 243—50), aflăm întregul mers al acestei proprietăţi începînd încă din sec. XVII. Astfel, din diferitele zapise şi cărţi arătate rezultă că la 8 februarie 1645, Vasile Lupu întăreşte vărului său Iorga, mare spătar, două părţi de moşie din Băloşeşti, cumpărate de la Simeon Băisan şi fratele său Opre călugărul, feciorii Varvarii Băişănesii *(ibidem*, p. 242); după moartea lui Iorga, răposat ca mare postelnic fără urmaşi, părţile de moşie au ajuns în stăpînirea domnului care le dăruieşte la 27 martie 1650 marelui şetrar Mihai „pentru slujba ce ne-au slujit noao şi ţării la Crîm de cîteva ori şi acum la Ţarigrad", răscumpărîndu-le de la Caterina, văduva postelnicului (Cf. T. Bulat, *Din doc. măn. Văratic* în „Arhivele Basarabiei", VI, p. 57, nr. XVI; Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 242). Mihai murind scurtă vreme după aceia, Ştefan Boul, marele vornic al Ţării de jos, revendică aceste părţi din Băloşeşti, deoarece defunctul îi era debitor cu 760 de lei *(ibidem*, p. 243); atunci intervine la 30 aprilie 1657 sulgerul Toderaşco Jora, feciorul Anghelinei şi nepot de soră al lui Simeon Băisan, care răscumpără de la Boul amintitele părţi vîndute în 1645 de unchiul său postelnicul Iorga, dîndu-i în schimb jumătate din satul Şofrăneşti în acelaşi ţinut, pe care o avea danie de la Simeon *(ibidem*, p. 242—3). Totuşi aceste disputate părţi de moşie ajung la 5 octombrie 1660 în stăpînirea lui Andronic Cerchezul, marele postelnic, unchiul după mamă al noului domn Ştefăniţă Lupu, care i le dăruieşte (cf. Andreescu-Stoide, *op cit.*, p. 94, n. 4 ap. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 144, nr. 144; Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 243) trecînd astfel peste celelalte tranzacţii. La 19 decembrie 1661 Eustratie Dabija întăreşte lui Andronic dania făcută, iar prin scrisoarea din 1 martie 1662 Alexandra, sora postelnicului Iorga, împreună cu copiii ei Andronie blănar, Maria şi alte rude, sînt nevoiţi şi ei să se împace cu noua stare de lucruri, recunoscînd la rîndul lor stăpînirea lui Andronic asupra Băloşeştilor printr-un act de dăruire. Cu această ocazie, Alexandra arată cum Vasile Lupu a pus mîna cu silnicie pe averile postelnicului Iorga, deoarece el îi era doar văr, pe cîtă vreme ea soră şi astfel toate daniile făcute succesiv de Vasile şi fiul său Ştefan, precum şi schimbul dintre Toader Jora şi Ştefan Boul cad, neavînd nici o valoare. Băloşeştii rămîn ai postelnicului Andronic, numai datorită daniei făcute acum de Alexandra şi rudele sale *(ibidem*, p. 243—4); luînd act de noua situaţie creată, Eustratie Dabija întăreşte din nou lui Andronic stăpînirea la 2 martie în virtutea daniei din ajun *(ibidem*, p. 244). La 12 ianuarie 1676 Antonie Ruset voievod recunoaşte şi dînsul stăpînirea părţilor din Băloşeşti de către Ana, văduva lui Andronic *(ibidem*, p. 245), iar la 11 iulie 1692 Mărdarie vornic de poartă şi Vasile Buhăescul fac un raport de hotărnicire către domnul Constantin Cantemir privitor la acest sat, din care doi bătrîni şi jumătate, partea de sus erau acum stăpîniţi de Alexandru Ramandi, mare postelnic, cumpăraţi de la Apostol Raciul şi cumnatul său Gheorghi, feciorii (sic!) lui Ivaşco căpitanul din Negreşti, doi bătrîni partea de jos erau ai negustorului Mihai din Iaşi şi o jumătate de bătrîn din jos al lui Ieremia Jora, fiul sulgerului Toderaşcu şi al cumnatului său, clucerul Dumitraşco Cuza (ap. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 145—146, nr. 20 şi 21 Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 245); partea lui Ramandi este zălogită la 1 septembrie 1701 fostului mare căpitan Costin Neniul pentru o datorie de 270 taleri (Cf. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 149, nr. 34). În 1752, la 20 iunie, situaţie satului Băloşeşti era următoarea: partea de sus — întărită de Constantin Racoviţă voievod lui Macarie, protosinghelul patriarhului Antiohiei — fusese dăruită patriarhiei de către Frangolea, fiul lui Pandele şi nepot al vameşului Frangolea, alt creditor al postelnicului Ramandi ce o căpătase în schimbul unei datorii de 298 lei; partea de jos era stăpînită de şetrarul Solomon Botez, nepot de fiică al sulgerului Toderaşcu Jora şi de către Sanda, văduva lui Ioan, fiul negustorului Neculai, ce căpătase şi el parte în moşie în urma unei învoieli din 24 aprilie 1696 şi a întăririi lui Nicolae Mavrocordat voievod din 26 iunie 1710 (Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 245—247). De acum înainte putem urmări mai clar cum au ajuns Băloşeştii obiect de pricină între Toader Anastasie şi Arghirie Cuza. La 25 mai 1763 sus amintita Sanda, văduva lui Ioan, dăruieşte nepoţilor soţului ei anume Veniamin, Gheorghe şi Ştefan,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nească a lui Gheorghe Ştefan din 4 aprilie 1656 [139], prin care întăreşte „din a treia parte din satul Vasileuţi [140], doao părţi ce-s pe Prut în ţinutul Iaşilor, ce el singur a cumpărat de la Necula, fiul Drăgălinei, nepot lui Ion şi de la Vasile, fiul Măricăi, nepot Nastasiei, strănepoţi Dobranei, pentru o sută şi doao zeci de lei bătuţi ; iar iarăşi a treia parte din acelaşi sat, partea din mijloc cu heleşteu la Camănca [141], ce el singur a cumpărat de la Ionaşco Comişescul pentru 150 taleri de argint... Şi iarăşi el singur a cumpărat tot de la Ionaşco Comişescul din a treia parte din acelaşi sat jumătate din partea de sus pentru 40 de ughi bani buni... Şi iarăşi am dat şi am întărit lui... a lui dreaptă ocină şi cumpărătură o selişte anume Zorilova [142], ce-i pe Prut, de la Gorie şi de la fraţii lui, Necula şi Toader, fiii Pahulcei din Tomeşti, nepoţi lui Avram şi de la Miron, fiul lui Toader, nepot Anghelinei, pentru 220 lei bătuţi şi iarăşi cu heleşteu în Camănca şi cu jumătate din Colacul Bălţei ce se numeşte Zorilova, unde a fost selişteа bătrînă şi cu

---

fiii lui Constantin Anastase, al doilea vistiernic, în schimbul iertării unei datorii a răposatului, părţile stăpînite în Băloşeşti ; prin împărţeala dintre fraţi la 8 aprilie 1767, aceste părţi revin lui Gheorghe, tatăl împuternicitul Toader din 1803 *(ibidem,* p. 248—249). La 29 aprilie 1784 Alexandru Mavrocordat voievod întăreşte chiar lui Toader stăpînirea peste Băloşeşti *(ibidem,* p. 249) iar din mărturia lui Pavel Sandăgiul şi a altor mazili de la 9 august 1794, adeverită de căminarul Ion Sturza şi Dumitrache Miculescu, ispravnici de Vaslui, rezultă că jumătate de sat, partea de sus, era a mănăstirii Sf. Niculae din Botoşani, ţinută în arendă de pitarul Ion Cuza, fratele banului Arghirie, care nu stăpînea decît jumătate de hotar „din partea de gios din cinci bătrîni ce îmblă tot satul", pe cînd doi bătrîni erau proprietatea lui Toader Anastasie *(ibdem,* p. 249). Dintr-un răvaş al pitarului Ioan Cuza către Toader Anastasie se vede cum acesta a cerut postelnicului să cedeze părţii sale din Băloşeşti fratelui său Arghirie fie pe bani, fie prin schimb sau prin trimiterea unui sinet adeverind că i-a vîndut venitul cu cîţiva ani mai înainte *(ibidem,* p. 249). În urma cercetărilor făcute de mitropolit şi mai mulţi boieri, i se face dreptate postelnicului Toader Anastasie care rămîne astfel mai departe stăpînitor pe acele două părţi din Băloşeşti *(ibidem,* p. 250) ; restul din partea de jos continuă să aparţină banului Arghirie Cuza, după cum arată documentele din 9 august 1806 (cf. Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 172—173, nr. 129), 11 şi 23 februarie 1811 *(ibidem,* p. 174, nr. 135, 136). Din *Condica liuzilor pe 1803* (în T. Codrescu, *Uricariul,* VII, p. p. 373), se poate constata că satul era integrat din punct de vedere administrativ ţinutului Vaslui, ocolul Fundului de sus. După 1833, Băloşeştii defintiv despărţiţi sub numele de Băloşeştii Păpăuţului şi ai Voinescului, aparţin ocolului Răbricea (Cf. Ioan Băcilă, *Impărţirea administrativă a Moldovei în anul 1833* în *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci şi cinci de ani de la moartea lui (1875—1918),* Bucureşti, 1944, p. 153) ; în 1839 primii erau proprietarii mănăstirii Sf. Nicolae din Botoşani, iar ceilalţi ai casei răposatului ban Teodor Vonescu, figurînd de data aceasta în ocolul Stemnicului (Cf. *Catagrafia... moşiilor din Prinţipat...,* f. 187 v°). Ulterior satele Băloşeşti au intrat în com. Buhăeşti de mijloc, făcînd trup comun cu ea (ap. D. Frunzescu, *Dicţionar topografic şi statistic al României,* Bucureşti, 1872, p. 23). Astăzi, Buhăeşti se află în judeţul Vaslui.

[139] Ghibănescu, *Surete,* IX, p. 146—149, nr. LXVI.

[140] Satul Vasileuţi sau Vasiliuţii mari pe Prut, este amintit de *Condica liuzilor pe 1803* (T. Codrescu, *Uricariul,* VIII, p. 338) în ţin. Iaşi, ocolul Ciuhurei de sus, ca proprietate a vistierului Grigoraş Sturza. Mai întîi a făcut parte din jud. Bălţi, fiind în stăpînirea familiei Bantâş (cf. Arbure, *Basarabia..., sec. XIX,* p. 397).

[141] Camănca sau Camenca, afluent pe partea stîngă a Prutului *(ibidem,* p. 64), izvorînd în apropierea satului Boruseni, în fostul jud. Bălţi şi vărsîndu-se lîngă Coiceni, azi în U.R.S.S., cf. Arbure, *Basarabia,* după harta marelui stat major rusesc, scara 1:850 000

[142] Zorilova, silişte pe Prut, astăzi dispărută, poate tot una cu Zorilova neamului Posadnic amintită într-un uric din 17 ianuarie 1587 *(DIR,* 3/XVI, p. 335—6, nr. 408). La Tigheci (în fostul jud. Cahul) se afla satul, numit în 1452, Zorolă, care nu mai există astăzi prin aceste locuri (Costăchescu, *ibidem).* În sfîrşit un document din 31 martie 1546 pomeneşte un sat Zorileşti cu uric de la Ştefan cel Mare *(DIR,* 1/XVI, p. 436, nr. 397).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tot venitul şi iarăşi am dat şi întărit... a patra parte din tot satul Vlăsineşti [143], partea din mijloc şi iarăşi din a patra parte din acelaşi sat din partea lui Răschip jumătate, ce el singur a fost cumpărat de la Ion, fiul lui Chirilă Bacalăş, nepot Magdei şi de la Ionaşco, fiul lui Vasilie Bacalăş şi de la Sofronia, nepoată Chirilei. Şi iarăşi o parte ce se va alege din acelaşi sat Vlăsineşti, partea lui Ioan Bacaluş (!) ce-i pe Jijia în ţinutul Dorohoiului..., ce l-a cumpărat de la acelaşi pentru 15 lei bătuţi" ; tot în această înşirare se cuprind şi părţile din Vertiporoh, cumpărate de la Gavril Brăescu, despre care am amintit mai sus.

A doua zi, la 5 aprilie, domnul îi mai întăreşte şi părţile din Buhăceni, uitate în înşirarea precedentă, „cu vatră de iaz şi cu vad de moară în Jijia" [144].

Dintr-un act din 1679—1680 [145], relativ la moştenirea lui Ghica, aflăm că el mai stăpînea şi satele Dubăsari [146], pe Nistru, şi jumătate din Broşteni [147], în ţinutul Dorohoiului, acesta din urmă obţinut din zestrea soţiei sale.

În sfîrşit, trei documente de la începutul secolului al XVIII-lea, amintesc şi de o casă a fostului voievod în Iaşi [148], pe uliţa mare, lîngă aceea a lui Enache Grama [149], cu prilejul judecăţii dintre Ştefan, al doilea vistier, ginerele lui Enache şi comisul Manolache Hrisoverghi, pentru un loc dintre aceste două clădiri ; acel loc fusese al bătrînului Ghica şi dăruit apoi de Maria Sturza, doamna fiului său Grigoraşco, sus amintitului comis [150], ginerele fratelui ei, Chiriac Sturza [151].

Rezumînd stăpînirile lui Ghica, care-i alcătuiau domeniul boieresc, putem face următoarea enumerare :

---

[143] Satul Vlăsineşti din ţinutul Dorohoi, pe latura dreaptă a pîrîului Baseşul (Cf. *Marele dicţionar geografic al României*, V, Bucureşti 1902, p. 772), apare încă din sec. XV, sub numele de Vlaşineştii, într-o întărire de la Ştefan al II-lea din 20 iunie 1446 pentru Petru Vlaşinescul care l-a cumpărat pe 50 de zloţi tătăreşti de la Oană paharnicul (*DIR*, A, I, p. 379—380, nr. 268). La 4 iunie 1598 Ieremia Movilă întăreşte lui Mihăilă Bolat şi fiilor săi o bucată de pădure la Vlăsineşti ce le-a fost danie de la Petru voievod, căruia i-au dăruit doi cai buni (R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii... în Moldova*, p. 175, ap. Arhiva Fîntînele — *pachetul Vlăsineşti*). În 1666 mai 12, mai aflăm că Tudorică Mănăriul, ginerele Cîrstei, vornic de tîrg din Iaşi, îşi vinde partea lui din sus numitul sat lui Gavril fost vornic (Acad. R.S.R., LI/139) ; acelaşi Tudorică, fost căminar, vinde lui Gligorie Roschip alte două părţi de ocină din Vlăsineşti, pe Jijia, la 29 iunie (*ibidem*, LI/140). Către sfîrşitul sec. XVIII, toate părţile răzăşeşti sînt cumpărate în chip succesiv de Lascarache Roset (R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii... în Moldova*, p. 175). În 1839, se afla în ţin. Dorohoi, ocolul Başeului, ca proprietate a logofătului Costache Sturza (Cf. *Catagrafia... moşiilor din Principat...* f. 225). Astăzi, Vlăsineştii se află în judeţul Botoşani.

[144] Arh. St. Iaşi, *Anaforele*, 15, f. 367 v°.

[145] Vezi anexa documentară, nr. 6.

[146] Dubăsarii vechi, sat pe Nistru, în ţin. Orhei, se afla al 1825 în stăpînirea Ruxandei Mavrogheni născută Sturza (cf. Bezviconi, *Boierimea Moldovei...*, II, p. 53, nr. 167). A făcut apoi parte din ţin. Bender (Arbure, *Basarabia... sec. XIX*, p. 727) aparţinînd în urmă fostului jud. Lăpuşna, plasa Chişinău, azi în U.R.S.S.

[147] Broşteni, sat în ţin. Dorohoi, fost domnesc „de ocolul Ştefăneştilor", a fost dăruia la 30 aprilie 1591 de Petru Şchiopul pentru slujbă în „ţări străine" lui Stamatie stolnicul (*DIR*, A, 4/XV, p. 17, nr. 201), socrul lui Ghica (Vezi anexa documentară, nr. 6). Pentru ştiri mai amănunţite în sec. XVII—XVIII vezi *infra*, partea a III-a ; mai amintim că în 1839 Broştenii făceau parte din ţin. Botoşani, ocolul Ştefăneşti, ca proprietate a agăi Alecu Catargi (Cf. *Catagrafia... moşiilor*, f. 229), iar astăzi face trup comun cu localitatea Durneşti din jud. Botoşani.

[148] La 7 decembrie 1701, cf. Arh. St. Bucureşti, fişierul I. Tanoviceanu, ap. Arh. Rosetti Roznovan, *Casele din Iaşi*, nr. 1.

[149] În 1 februarie 1704, cf. *ibidem*, nr. 3.

[150] Menţiune din 30 mai 1704, ap. *ibid.*, nr. 4.

[151] Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, p. 331, nr. CCCLXVI, cap. D.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţin. Dorohoi
1/2 sat Broşteni
3/8 sat Vlăsineşti
Ţin. Hîrlău
părţi din Buhăceni
Ţin. Hotin
5/6 sat Vertiporoh
Ţin. Tutova
sat întreg Borceşti
Ţin. Iaşi
1 casă Iaşi
1/6 sat Vasiliuţi cu heleşteu
silişte Zorilova
Ţin. Orhei
sat întreg Bilacăul
sat întreg Dubăsari
Ţin. Vaslui
1/8 sat Băloşeşti.

Din acest tablou reiese cum Ghica o izbutit să ajungă posesorul a mai multor sate şi părţi de moşii, iar dacă averea sa — relativ modestă — nu se putea compara cu aceea a unor mari stăpînitori de pămînturi ca Dumitru Buhuş, Miron Costin, Nicolae Racoviţă sau mai ale Iordache Roset [152], totuşi ea i-a ajutat pentru a-i asigura pe de o parte ridicarea pe plan social, iar pe de alta — prin căsătoria fiului său Grigoraşco cu Maria Sturza — înrudirea cu cele mai mari familii boiereşti. În sfîrşit, pe plan politic, înălţarea sa în scaunul Moldovei [153] şi apoi al Ţării Româneşti, i-a adus familia în rîndul celor mai de seamă ale principatelor, punînd, astfel, temeliile neamului care a dat mai tîrziu ţărilor române nouă domnitori şi mulţi oameni de seamă.

[152] Asupra stăpînirilor uriaşe ale acestor boieri, vezi R. Rosetti, *Despre originea şi transformările clasei stăpînitoare în Moldova*, în *ARMSI*, s. II, t. XXIX (1906—1907), p. 44 etc. şi *Pămîntul, sătenii... în Mold.*, p. 245—251 etc.; pentru Iordache Roset mai cu seamă la Ioana R. Rosetti, *Iordache Ruset* în *RIR*, VII, 1937, p. 300—322.

[153] Considerăm că Ghica a putut ajunge domn în 1658, tocmai pentru că nu era unul din însemnaţii latifundiari, căci atît boierimea cît şi turcii, din motive diferite, nu voiau să aibă în fruntea ţării un om de obîrşie prea aleasă şi foarte bogat, posedînd mijloace care l-ar fi făcut astfel mai independent de dînşii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1832 ŞI 1862 (I)

DE

ADRIAN MACOVEI

Comparativ cu epoca anterioară, problema organizării teritoriului Moldovei din punct de vedere administrativ, în perioada celor trei decenii de semnificative prefaceri sub raport politic, economic şi social, care au prefaţat marele act al unirii din 1859, nu a reţinut, pînă în prezent, atenţia specialiştilor. Temeiul abordării unei asemnea teme, care, la prima vedere, privită izolat, nu ar prezenta credite de minimă prioritate, este ilustrat de funcţiile pe care trebuia să le îndeplinească în noile condiţii istorice instituţiile administraţiei centrale şi locale de stat, alături de delimitarea precisă, concretă — în cazul celor din urmă organisme — a ariilor teritoriale între limitele cărora urmau să-şi exercite atribuţiile. Dacă din acest punct de vedere unele iniţiative îşi au punctul de plecare încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, la începutul celui de al patrulea deceniu al veacului următor organizarea administrativ-teritorială a Moldovei — care formează şi obiectul preocupărilor noastre — a fost pusă în tipare noi, nu numai în ceea ce priveşte forma, ci şi fondul.

Ca rezultat al ideologiei liberale care îşi făcuse anevoios loc prin hăţişul de concepţii învechite, feudale, şi în condiţiile separării puterilor în stat, rolul noii instituţii, a isprăvniciei — prima verigă, în ordinea importanţei, din administraţia locală de stat — dictat şi de necesităţi practice, a fost revizuit şi readaptat în conformitate cu cerinţele epocii. Aşa se poate explica de ce, la scurt timp de la intrarea în vigoare a Regulamentului organic (1 ianuarie 1832), o primă iniţiativă în ceea ce priveşte organizarea administrativă a teritoriului Moldovei a reţinut atenţia cîrmuirii, proiectul unei noi aranjări a ţinuturilor şi a subdiviziunii acestora — ocoalele — a fost supus discuţiei în Obişnuita Obştească Adunare încă la începutul anului 1834.

Dar această acţiune de „înrotunjire a ţinuturilor" — cum a fost denumită în documentele epocii — a mai fost reclamată şi de desele modificări ale graniţelor Moldovei care, începînd din secolul al XVIII-lea, aflată în zona de confluenţă a intereselor unor mari puteri europene (Austria, Rusia, Turcia), a fost nevoită să suporte unele cesiuni teritoriale. Astfel, s-a ajuns la o accentuare a disproporţiei între ţinuturi în ceea ce priveşte suprafaţa şi numărul localităţilor urbane şi rurale. La acestea se mai poate adăuga şi treptata atrofiere a rolului instituţiilor administrative ale ţării, care, din cauza instabilităţii politice interne, mai ales în urma evenimentelor din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, a lăsat cîmp liber manifestării a tot felul de abuzuri şi nedreptăţi. În acest sens, revelatoare sînt aprecierile lui Kiselev, care, la 13 octombrie 1830, adresîndu-se lui Nesselrode, considera că Regulamentul organic are menirea „să amelioreze administraţia internă a Principatelor, este cerut cu insistenţă de situaţia acestor ţări. Dezordinea şi abuzurile care au avut loc în ultimul timp au slăbit cu desăvîrşire resorturile administrative; instituţiile existente nu mai pot corespunde nici clauzelor tratatului (de la Adrianopol *n. ns.*), nici nevoilor şi interesurilor ambelor provincii; totuşi, oricît de utile şi necesare ar fi îmbunătăţirile propuse, nu trebuie pierdut din vedere că, în ansamblul lor, ele vor atinge interesele tuturor claselor" [1].

[1] Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu toată starea de dependenţă politică faţă de Poarta otomană, autonomia administrativă internă recunoscută Principatelor Române în 1829 de către puterile suzerane şi protectoare, a constituit încă un factor care a asigurat viabilitatea unor proiecte de reforme iniţiate după această dată de cîrmuirea Moldovei, avînd ca suport legal stipulaţiile regulamentare.

Aşa după cum am afirmat, în istoriografia românească nu a fost studiată, în mod special, organizarea teritorial-administrativă a Moldovei în epoca regulamentară, adică, mai precis, a fixării numărului şi a delimitării ţinuturilor, în directă concordanţă cu realităţile concrete rezultate după 1832, atît din atribuţiile ce au revenit instituţiilor aflate în fruntea acestor unităţi administrative, cît mai ales a perimetrului de exercitare a acestor atribuţii pentru fiecare ţinut în parte.

O privire de ansamblu asupra lucrărilor referitoare la istoria administraţiei Moldovei ne conduce spre constatarea că, pentru perioada menţionată, aspectul organizării teritoriului principatului din acest punct de vedere a fost numai menţionat sau, în alte situaţii, neglijat complet. Explicaţia constă în interesul deosebit pe care unii dintre autorii (pentru că nu toţi au fost istorici consacraţi) la care ne vom referi în continuare, l-au acordat organizării administrative a Moldovei de la primele atestări documentare ale ţinuturilor şi ocoalelor ca unităţi administrative de sine stătătoare, urmărind, cu mai multă sau mai puţină şansă sub raport informaţional, evoluţia lor pînă în pragul epocii unirii Principatelor Române.

Aşa, bunăoară, în lucrarea *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*[2], Vasile C. Nicolau a abordat studierea temei încă de la primele menţiuni documentare ale ţinuturilor şi, apoi, ale ocoalelor, ca unităţi şi, respectiv, subdiviziuni administrative ale principatului, străduindu-se să descifreze evoluţia acestora pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În afară de o serie de afirmaţii lipsite de orice indicaţii privind sursele documentare utilizate, deci dificil pentru a fi verificate, autorului i-au scăpat lucrările iniţiate de cîrmuirea moldoveneană încă de la începutul anului 1834, care aveau drept scop o nouă delimitare şi modificare a numărului ţinuturilor. Publicarea într-un număr al „Foii oficiale" din 1833 a informaţiei că, din punct de vedere administrativ, Moldova va avea aceeaşi alcătuire ca şi în trecut, l-a indus în eroare pe Vasile C. Nicolau[3]. În acelaşi an, la 23 martie, Obişnuita Obştească Adunare înaintase un raport vicepreşedintelui ei, prin care a propus ca numărul ţinuturilor să rămînă nemodificat, adică tot 16, dar numărul judecătoriilor ţinutale să fie redus la 10, urmînd a fi desfiinţate judecătoriile din ţinuturile Herţa, Hîrlău, Cîrligătura, Neamţ, Tecuci şi Vaslui[4]. Abia la sfîrşitul anului 1833, prin memoriul prezentat aceleiaşi adunări, la 29 decembrie, de către titularul Departamentului Dreptăţii, între altele, s-a făcut precizarea că propunerea a fost aprobată, urmînd a fi desfiinţate judecătoriile cu un număr de sate mai mic[5]. Nu-i mai puţin adevărat că, în lucrarea la care ne referim, autorul menţionează existenţa în Moldova anului 1848 a 13 ţinuturi cu un total de 62 ocoale, fără a-şi pune însă întrebarea cînd şi în ce împrejurări au intervenit aceste modificări[6].

Aceleaşi lacune sînt constatate şi în studiul semnat de Paul Negulescu, intitulat *Istoricul judeţelor din România*, publicat în 1942[7], unde autorul şi-a propus o trecere în revistă a procesului organizării teritorial-administrative a Moldovei, fără să amintească nimic de acţiunea de arondare din 1834—1835, în urma căreia au fost definitivate noile unităţi administrative ale principatului.

La fel de puţin informat s-a dovedit a fi şi Ioan C. Băcilă în articolul intitulat *Împărţirea administrativă a Moldovei în anul 1833. Două documente cartografice*[8]. Autorul prelucrează informaţiile culese de pe două foi manuscrise[9], unde au fost redate mai multe hărţi, pe care le-a datat în perioada cuprinsă între anii 1828 şi 1834. Două dintre ele ne-au reţinut atenţia în mod deosebit. Prima hartă reprezintă *Starea ţănuturilor judecătoreşti după dislocaţia din luna aprilie 1833*, care a fost întocmită ca urmare a propunerii

---

[2] Apărută la Bîrlad în 1915.

[3] Vasile C. Nicolau, *op. cit.*, p. 216.

[4] „Analele Parlamentare ale României", tom III_2, Bucureşti, 1893, p. 305.

[5] *Ibidem*, tom IV_2, Bucureşti, 1894, p. 300—301

[6] Vasile C. Nicolau, *op. cit.*, p. 230.

[7] „Revista de drept public", 1—2/XVII, 1942, p. 82—105.

[8] Publicat în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci şi cinci de ani de la moartea lui (1875—1918)*, Bucureşti, 1944, p. 139—155.

[9] Bibl. Acad., Hărţi, B XVIII, 1,2 (citat după Ioan C. Băcilă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcută de Obişnuita Obştească Adunare, în martie acelaşi an, privind reducerea numărului judecătoriilor ţinutale, în timp ce din punct de vedere administrativ, numărul ţinuturilor trebuia să rămînă nemodificat [10]. Cea de-a doua hartă a fost alcătuită de către Petru Asachi preşedintele judecătoriei Botoşani, tot în anul 1833, pe baza proiectului de reducere a unităţilor administrative ale Moldovei întocmit de C. Sturza, „supt a căruia direcţie, prin verificaţie la starea locului — se menţionează în textul hărţii — şi potrivit cu tabelele finanţului pentru nomărul obştiilor săteşti cu împărţire în zece înrotundite ţănuturi, cuprinzînd 55 ocoale, [...], s-au aprobarisit prin iscăliturile mădularilor Sfatului Ocîrmuitor". Or, tocmai acest proiect, împreună cu toată documentaţia depusă de C. Sturza pe masa Obişnuitei Obşteştii Adunări, la 26 ianuarie 1834 [11], nu avea să obţină, în cele din urmă, aprobarea înaltului for legislativ [12]. În consecinţă, din punct de vedere al organizării teritorial-administrative a Moldovei situaţia a rămas neschimbată. Acordul Sfatului Administrativ menţionat în textul ce a însoţit harta citată avea să-l determine pe Ioan C. Băcilă şi să considere că proiectul datorat lui C. Sturza a fost pus în practică. În plus, şi fără a cunoaşte decizia Obişnuitei Obşteştii Adunări se putea ajunge la aceeaşi concluzie, căci, dintr-o sumară confruntare a celor două hărţi la care ne-am referit, deşi întocmite în acelaşi an, se constată deosebiri esenţiale [13], care nu au explicaţii logice şi asupra cărora nu mai considerăm necesar să mai insistăm.

Fără a intra în detalii, unele precizări pe marginea procedurii care, în final, s-a soldat cu acordul tuturor membrilor Obişnuitei Obşteştii Adunări pentru a fi suprimate numai trei ţinuturi din totalul celor 16, le întîlnim în lucrarea monografică a lui Ioan C. Filitti consacrată istoriei Principatelor Române în epoca celor şase ani, 1828—1834, plini de controverse, incertitudini, inconsecvenţe, frămîntări şi căutări [14]. Aceeaşi problemă va mai fi surprinsă de Ioan C. Filitti într-un articol intitulat *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, unde, printre altele, a concluzionat că, în materie administrativă, Regulamentul organic „mai mult a îndreptat şi dezvoltat instituţiile existente, decît a inovat" [15]. După părerea noastră, afirmaţia este numai în parte valabilă. Dacă, pe de o parte. Regulamentul organic, prin stipulaţiile ce le-a însumat, a adus o serie de îmbunătăţiri unor instituţii care au format, cu aproape un secol în urmă, obiectul iniţiativelor reformatoare ale lui C. Mavrocordat, pe de altă parte, nu trebuie pierdute din vedere unele principii care au fost adoptate cu acest prilej şi inserate în cuprinsul regulamentului. Ne referim, îndeosebi, la principiul separării puterilor în stat, formulat în art. 279 şi pe care îl redăm în întregime avînd în vedere obiectivele prezentei lucrări: „Împărţirea între puterea administrativă şi judecătorească fiind cunoscut de neapărată pentru orînduială la regularisirea pricinilor şi pentru închezăşluirea drepturilor a particularnicilor, aceste două ramuri vor fi de acum înainte cu totul deosebite" [16]. Este drept că a existat şi o propunere făcută de Obişnuita Obştească Adunare în martie 1833, potrivit căreia în ţinuturile unde urmau să fie desfiinţate judecătoriile (în situaţia în care ar fi rămas tot 16 ţinuturi, cu numai 10 judecătorii ţinutale), ispravnicii să fie împuterniciţi a împărţi dreptatea pentru pricinile ce nu depăşesc 300 de lei [17]. Propunerea a rămas însă fără ecou, căci ar fi însemnat o abatere flagrantă de la principiul amintit. Acelaşi for, de altfel, avea să hotărască, ceva mai tîrziu, ca pînă la definitivarea noii împărţiri pe unităţi administrative a Moldovei, situaţia să rămînă neschimbată [18].

În sfîrşit, nu putem încheia acest excurs bibliografic, fără a ne opri asupra unei recente şi foarte interesante lucrări datorate lui Dan Cernovodeanu şi Ioan N. Mănescu,

---

[10] Ioan C. Băcilă, *op. cit.*, p. 140—141.

[11] „Analele Parlamentare ale României", tom. IV_2, p. 38.

[12] *Ibidem*, p. 41.

[13] Aşa, de exemplu, numărul ocoalelor din unităţile administrative este mult mai mic ca cel menţionat în harta „ţinuturilor judecătoreşti"; apoi, pe cînd Vasluiul era menţinut între cele 10 ţinuturi, nu mai apare, în schimb, ca arondisment judecătoresc, fiind preferat Fălciul, care la rîndul lui nu apare între ţinuturi.

[14] *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupaţia rusească şi Regulamentul organic*, Bucureşti, 1934, p. 250.

[15] Extras din „Revista de drept public", Bucureşti, 1935, p. 62.

[16] „Analele Parlamentare ale României", tom I_2, p. 196.

[17] *Ibidem*, tom. III_2, p. 326.

[18] *Ibidem*, tom. IV_2, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privind evoluția istorică a heraldicii districtuale și municipale românești [19]. Spre deosebire de Țara Românească, din cauza sărăciei în informații a materialului documentar cercetat, autorii nu au putut surprinde cu certitudine momentul de debut a sigilografiei ținuturilor moldovene și nici cui i-a aparținut inițiativa instituirii și realizării lor iconografice. În schimb, avansează în mod justificat și logic ipoteza că stemele ținuturilor Moldovei ar fi fost introduse din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după exemplul Țării Românești, unde mărcile județelor „erau de acum bine împământenite", inițiativa revenind unuia dintre domnitorii fanarioți care s-au perindat la cîrma celor două țări române [20]. Ceea ce se poate stabili fără nici un dubiu însă, este oficializarea, printr-o prevedere regulamentară specială, a sigiliilor ținuturilor Moldovei, în baza căreia apoi, Mihai Sturza, ajuns pe tronul țării în 1834, a dispus printr-un ofis domnesc introducerea atît a stemei statului, cît și a mărcilor celor 13 ținuturi. De fapt, cu realizarea acestora a fost însărcinat de către Divanul Moldovei, ceva mai devreme, la sfîrșitul anului 1831, Gheorghe Asachi care, în 1832, a prezentat proiectul pentru stema principatului și a sigiliilor celor 16 ținuturi [21].

Analizînd tematica unor sigilii moldovenești cunoscute pînă în prezent, autorii citați au relevat un fapt deosebit de important și anume că, indiferent de fluctuațiile teritoriale, heraldica districtuală ale celor două Principate Române a păstrat, în general, chiar pînă în anul 1949, simbolurile tradiționale, unele modificări intervenite, datorate și tendințelor de modernizare, fiind neesențiale [22].

După cum se poate lesne constata din cele expuse pe marginea istoriografiei temei, cu excepția ultimului studiu care, prin conținutul și subiectul tratat, are un caracetr cu totul special, celelalte lucrări, de altfel puține la număr (în afară de monografia lui Ioan C. Filitti), nu ne furnizează date importante și nici nu se disting prin interpretări demne de reținut.

Intrucît problema complexă a unităților administrative ținutale ale Moldovei din perioada regulamentară nu a format pînă în prezent obiectul unei lucrări speciale, menită să valorifice, pe lîngă unele informații publicate [23], și importantele materiale documentare păstrate, în cea mai mare parte, la Arhivele Statului Iași, ne propunem să prezentăm, în cele ce urmează, rezultatele cercetărilor întreprinse în vederea clarificării acestei chestiuni.

Dar pentru a putea da un răspuns cît mai exact și conform realității istorice la o serie de probleme legate de organizarea teritorial-administrativă a Moldovei în epoca amintită, considerăm necesar să facem o trecere succintă în revistă a evoluției unităților administrative ale principatului de la primele mențiuni documentare ale acestora pînă la intrarea în vigoare a Regulamentului organic. Se cuvine să facem precizarea că acest lucru ne este mult înlesnit de faptul că, pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea mai ales, organizarea administrativă a statului feudal moldovenesc a reținut atenția multor specialiști, dovadă stînd numeroasele lucrări, mai vechi sau mai recente, care au abordat tratarea acestei teme.

* * *

Asupra originii formării ținuturilor, ca și în cazul județelor din Țara Românească, există mai multe ipoteze, izvorîte din informațiile sărace și, uneori confuze, pe care le conțin primele acte care ni s-au mai păstrat emise de către cancelariile domnești. Astfel, C. C. Giurescu, în lucrarea sa de sinteză apărută în 1943, a ajuns la constatarea că unitățile administrative ale țărilor române (județe, ținuturi, comitate și districte) au fost contemporane cu întemeierea statelor feudale românești; primii domni, pentru a putea controla efectiv teritoriul țării, au avut reprezentanții lor în diferite regiuni [24].

Într-un tratat de istoria dreptului românesc, apărut recent, este avansată ideea că ținutul, ca și județul de altfel, își au „originea în formațiuni anterioare întemeierii și au

[19] *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România (Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale și municipale românești)*, în *RA*, an LI (1974), vol. XXXVI, nr. 1—2.

[20] Dan Cernovodeanu, Ioan N. Mănescu, *op. cit.*, p. 16.

[21] *Ibidem*, p. 18; vezi și nota 135 de la p. 54.

[22] *Ibidem*, p. 17, 63.

[23] Avem în vedere, în primul rînd, informațiile documentare publicate în „Analele Parlamentare ale României", *Manualul administrativ al principatului Moldovei*, vol. I—II, „Buletin. Foae oficială", ș.a.

[24] *Istoria românilor*, vol. II_2, ed. a IV-a, București, 1943, p. 397.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supraveţuit feudalităţii", momentul de debut constituindu-l „asocierea satelor în uniuni de obşte" [25], ipoteză preluată de la N. Iorga, care ar putea fi valabilă pentru judeţele Ţării Româneşti. După părerea marelui istoric, împărtăşită şi de alţii, ţinuturile Moldovei au luat naştere treptat, fiind organizate în funcţie de o serie de oraşe şi cetăţi [26]. Ultimele, după afirmaţiile făcute într-un recent studiu foarte documentat, datorat lui D. Ciurea, nu constituiau un element indispensabil căci, în final, ţinuturile sînt „forme originale de organizaţie administrativă teritorială net deosebite de instituţiile corespunzătoare ungare şi polone", care, aşa cum a scris şi Miron Costin, au împrumutat numele, fie de la unele centre urbane, fie de la ape, cum este cazul ţinutului Putna, Covurului, Tutova, Cîrligătura etc. [27].

Cu toate că prima atestare documentară a unui *ţinut* datează din anul 1408, fiind vorba de ţinutul Roman [28], pînă la mijlocul secolului al XV-lea, nesiguranţa, incertitudinile şi confuziile ce au caracterizat epoca de fărîmiţare politică, n-au asigurat un climat propice organizării din punct de vedere administrativ a teritoriului Moldovei.

Dacă pînă la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare sînt menţionate documentar, într-un act din 1435, doar ţinuturile Chilia, Vaslui, Tutova, Bîrlad şi Tecuci, după anul 1457 şi pînă în 1566, de cînd există prima listă completă a unităţilor administrative ale Moldovei, mai sînt constatate existenţa următoarelor ţinuturi: Cernăuţi (1457), Cîrligătura (1458), Trotuş (1466), Suceava (1472), Horincea 1528), Soroca (1529), Lăpuşna 1535), Dorohoi şi Chigheci sau Tigheci (1546), Hîrlău (1548), Putna (1555) [29]. Deci observînd succesiunea în timp, aşa cum s-a mai afirmat, acţiunea de organizare a ţinuturilor moldovene a reprezentat, în fapt, o latură a procesului de întărire a puterii domneşti [30].

Informaţii deosebit de preţioase pentru istoria feudală a Moldovei conţine versiunea polonă a unui vechi letopiseţ moldovenesc, a aşa numitei cronici moldo-polone, datînd din 1566, unde, la sfîrşit, sînt înşiruite un număr de 24 de ţinuturi, cîte avea Moldova în acea vreme şi anume: Bîrlad, Tecuci, Chigheci, Lăpuşna, Vaslui, Orhei, Soroca, Hotin, Cernăuţi, Suceava, Hîrlău, Dorohoi, Cîrligătura, Iaşi, Fălciu, Covurlui, Horincea, Putna, Adjud, Tutova, Trotuş, Bacău, Roman şi Neamţ. De remarcat existenţa aşa numitelor dublete, în cazul ţinuturilor Horincea-Covurlui, Tutova-Bîrlad, Trotuş-Bacău şi Putna-Adjud, care, de mai multe ori, pînă la unificare (sfîrşitul secolului al XVII-lea) au avut o administraţie comună [31]. Aşa, spre exemplu, în catastiful pentru cisle din vremea lui Petru Şchiopul, alcătuit la 20 februarie 1591, sînt menţionate numai 22 de ţinuturi, lipsind Horincea şi Adjud [32], care s-au contopit între timp, cu ţinuturile Covurlui şi, respectiv, Putna.

În aceeaşi cronică moldo-polonă din 1566 mai aflăm că în fruntea ţinuturilor exista cîte un *pîrcălab* şi un *vătaf*, ceea ce ar conduce la concluzia că s-au generalizat funcţiile de pîrcălab ţinutal şi de mare vătaf, colaboratori apropiaţi ai celor dintîi, alături de funcţiile mai vechi ale pîrcălabilor de cetăţi care, în unele situaţii, aveau să se confunde cu ale pîrcălabilor ţinutali, şi ale altor demnitari cu însărcinări militare, judecătoreşti şi administrative (portari, starosti). Cît priveşte atribuţiile pîrcălabilor ţinutali, numiţi sau destituiţi din funcţie numai de către domni, aceştia erau din cele mai diverse şi în raport cu poziţia geografică a ţinutului. Ei, sau marii vătafi (a căror titulatură, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se schimbă în vel căpitani de ţinut), încasau birul, conduceau anchetele penale, urmăreau oamenii fugiţi de la cislă, aplicau amenzi sau, în cazul ţinuturilor limitrofe hotarelor ţării, supravegheau şi controlau trecerile peste graniţă, rezolvau chiar unele conflicte de frontieră, bineînţeles, în urma unor însărcinări speciale din partea domnilor. Pentru aceste slujbe, pîrcălabii de ţinuturi, ca şi subalternii lor, îşi încasau singuri îndemnizaţiile ce li se cuveneau [33].

Reluînd firul evoluţiei istorice a unităţilor administrative ale Moldovei, preţioase informaţii ne sînt furnizate de Miron Costin în *Poemul polon*, scris în 1684, unde sînt

---

[25] *Istoria dreptului românesc*, vol. I (responsabil de vol. Vladimir Hanga), Bucureşti, 1980, p. 305.

[26] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 18—19.

[27] *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în *AIIAI*, II, 1965, p. 156—162.

[28] V. Lungu, *Ţinuturile Moldovei pînă la 1711 şi administrarea lor*, Iaşi, 1943, p. 3.

[29] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 157, 160.

[30] *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 329.

[31] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 160—161.

[32] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, Bucureşti, 1900, p. 219—220.

[33] Pentru detalii vezi D. Ciurea, *op. cit.*, p. 163—165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

enumerate numai 19 ţinuturi, adică : Cernăuţi, Suceava, Soroca, Iaşi, Roman, Trotuş, Lăpuşna, Fălciu, Tecuci, Covurlui, Hotin, Dorohoi, Hîrlău, Cîrligătura, Neamţ, Vaslui, Orhei, Tutova şi Putna. Totodată, acelaşi cronicar a alcătuit şi o listă cu oraşele repartizate pe cele două regiuni ale Moldovei : Cernăuţi, Hotin, Soroca, Ştefăneşti, Dorohoi, Botoşani, tîrgul Siret, Cîmpulung, Baia, Suceava, Neamţ, Piatra, Trotuş, Bacău, Roman, Scheia, Cotnari, Hîrlău, şi Tîrgul Frumos în Ţara de Sus ; Iaşi, Orhei, Chişinău, Lăpuşna, Huşi, Vaslui, Bîrlad, Adjud, Vrancea, (este vorba, probabil, de ocol), Focşani, Tecuci, Piscul, Galaţi care depind de vornicul Ţării de Jos, „şi scaunul lor, precizează Miron Costin, este mai presus decît al Tării de Sus" [34].

Faţă de situaţia surprinsă în catastiful din 1591, acum nu mai apar ţinuturile Bîrlad, Trotuş şi Chigheci sau Tigheci. Dacă primele două au fost reunite cu Tutova şi, respectiv, Bacău, ceea ce denotă unele modificări administrative care au intervenit în această perioadă, în schimb, ultimul, după acapararea de către turci a unor teritorii de dincolo de Prut, din sudul Moldovei, a fost subordonat ţinutului Fălciu, formînd o unitate administrativă distinctă cunoscută sub denumirea de căpităniа de Codru [35]. Dispariţia acestor ţinuturi cam în aceeaşi perioadă de timp, l-a determinat pe C. C. Giurescu să lanseze ipoteza că, spre sfîrşitul domniei, Vasile Lupu sau poate urmaşii lui pînă la Eustratie Dabija (1661—1665) inclusiv, a fost făcută o reformă administrativă cu scopul reducerii numărului de ţinuturi [36].

Respectînd ordinea cronologică, următoarea informaţie cu privire la organizarea teritorial-administrativă a Moldovei o datorăm lui Dimitrie Cantemir. Spre deosebire de Miron Costin care, după cum am văzut, a dat lista localităţilor urbane împărţite în funcţie de poziţia lor geografică pe cele două vornicii, Dimitrie Cantemir, în cunoscuta sa lucrare *Descrierea Moldovei*, grupează pentru prima dată ţinuturile pe cele două mari regiuni administrative, pe care le-a denumit Moldova Inferioară şi Moldova Superioară, specificînd însă că locuitorii le-au numit Ţara de Jos şi Ţara de Sus, conduse fiecare de cîte un mare vornic [37].

Este oportun, credem, să ne referim, în cîteva rînduri, la evoluţia istorică a acestor două mari diviziuni ale ţării, ca şi asupra instituţiei marii vornicii, care au stîrnit controverse şi au întreţinut, cîtva timp, schimbul de opinii ale specialiştilor.

Chestiunea ni se pare astăzi clarificată de D. Ciurea în documentatul studiu deja citat, care a demonstrat în mod convingător că înfiinţarea vorniciei Ţării de Jos, reclamată de necesităţi militare, de apărare şi supraveghere, este atestată documentar încă din timpul lui Ştefan cel Tînăr (1517—1527). Fiind un teritoriu mai îndepărtat de obişnuita reşedinţă domnească de la Suceava, care nu a îngăduit domnului să controleze îndeaproape partea de sud a ţării, poziţia geografică explică prioritatea în apariţie a Ţării de Jos şi înfiinţarea ulterioară a Ţării de Sus, a căror conducători au fost numiţi întotdeauna din rîndul marilor boieri. În afară de vechime, condiţia de subordonare a vorniciei Ţării de Sus a fost dictată de întinderea teritorială din sud-estul Moldovei încredinţată spre supraveghere marelui vornic al Ţării de Jos. De altfel importanţa celor doi demnitari, subliniată şi de Miron Costin, este constatată şi de locul pe care-l ocupau între membrii Sfatului domnesc, primul precedîndu-l de regulă pe cel de-al doilea [38]. Cu timpul, Bîrladul şi Dorohoiul au devenit sediile stabile ale celor doi mari vornici care, în exercitarea atribuţiilor lor judecătoreşti, militare şi administrative, *au fost ajutaţi fiecare de cîte doi vornici cu rang mai mic*[39]. În urma modificărilor intervenite în condiţiile interne şi externe, spre sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în secolul următor, marii vornici, devenind permanenţi la curtea domnului[40], nu au mai onorat cu prezenţa centrele lor de reşedinţă, principalele îndatoriri limitîndu-se, terptat, la cele de natură juridică.

Revenind la informaţiile pe care ni le-a furnizat Dimitrie Cantemir cu privire la situaţia teritorial-administrativă a Moldovei la începutul secolului al XVIII-lea, acesta şi-a început capitolul al IV-lea al cărţii sale, intitulat *Despre ţinuturile şi tîrgurile Moldovei*, cu următoarele precizări : „Odinioară Moldova era alcătuită din trei părţi : Moldova de Jos,

---

[34] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 214, 216.
[35] V. Lungu, *op. cit.*, p. 31, 33 ; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 168.
[36] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1943, p. 484—485.
[37] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 73, 79, 201.
[38] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 146—151.
[39] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 201.
[40] Ibidem, *op. cit.*, p .75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova de Sus și Basarabia" cu un total de 23 de ținuturi. După ce o serie de teritorii dintre Prut și Nistru, au intrat în stăpînirea turcilor, au rămas „domnitorilor de azi numai 19 ținuturi și nici acestea întregi". Țara de Jos cuprindea 12 ținuturi și anume: Iași, Cîrligătura, Roman, Vaslui, Tutova, Tecuci, Putna, Covurlui, Fălciu, Lăpușna, Orhei, și Soroca. Țara de Sus era alcătuită din 7 ținuturi: Hotin, Dorohoi, Hîrlău, Cernăuți, Suceava, Neamț și Bacău. În sfîrșit, cea „care odinioară era a treia parte a Moldovei", ocupată de turci „înainte ca țara întreagă să le fi supus" — Basarabia — cuprindea numai patru ținuturi: Bugeacul, Cetatea Albă sau Akerman, Chilia și Ismail[41].

Se cuvine cu acest prilej să amintim că, tot lui Dimitrie Cantemir îi datorăm și alcătuirea unei hărți a Moldovei în 1716, în timpul șederii lui în Rusia, destinată Academiei din Berlin. Tipărită la Amsterdam în 1737, harta redă și delimitarea ținuturilor Moldovei pe care le-am enumerat mai sus, împreună cu reședințele lor, alături de o serie de alte elemente geografice: 654 de sate și 182 de ape[42]. Deși din punct de vedere al evoluției cartografiei românești a constituit un moment de referință, harta lui Dimitrie Cantemir, comparativ cu hărțile care au fost alcătuite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pentru Moldova și Țara Românească, sub raport topografic prezintă unele inexactități, explicabile și inerente dacă luăm în considerare condițiile și timpul cînd a fost întocmită. Așa, de pildă, teritoriul Moldovei apare mult prea extins de la vest la est, ceea ce crează o imagine diformă a întinderii ținuturilor. Totuși orientativ, harta lui Dimitrie Cantemir, poate fi utilizată, întrucît, pentru prima dată sînt redate limitele celor 23 de ținuturi pe care le-a descris[43].

O comparație între situația prezentată de Miron Costin în 1684 și cea desprinsă din lucrarea lui Dimitrie Cantemir, pe care a redactat-o între anii 1714 și 1716, ne confirmă faptul că, în această perioadă, nu au intervenit nici un fel de modificări în distribuirea unităților administrative ale Moldovei, numărul ținuturilor rămînînd același — 19. De notat însă că, în 1712, după războiul ruso-turc în care fusese antrenat și Dimitrie Cantemir, turcii, ca o compensație pentru pierderea Cameniței în 1699 și pentru mai multă siguranță în fața unor eventuale expediții rusești, au ocupat cetatea Hotinului. În 1715, printr-un firman vizirial trimis seraschierului din Hotin i se ordona acestuia să intre în stăpînirea și a întregului ținut. Întrucît partea finală a acestui deznodămînt s-a desfășurat chiar în anul cînd își scria lucrarea, Dimitrie Cantemir avea să menționeze în *Descrierea Moldovei* numai ocuparea Hotinului de către turci în 1712[44]

Deosebirile dintre cele două izvoare documentare la care ne-am referit au fost deja evidențiate. Ele au fost puse în legătură, fie cu o nouă reformă, care a avut drept scop reconsiderarea numai a limitelor a celor două Țări: de Jos și de Sus, fie datoare unor erori comise de unul dintre autori. Dacă în lista orașelor dată de Miron Costin, Tîrgul Frumos, deci reședința ținutului Cîrligătura, Soroca și Romanul au fost trecute ca făcînd parte din Țara de Sus, în lista ținuturilor lui Dimitrie Cantemir le găsim în Țara de Jos[45].

În schimb, dacă am încerca să stabilim care a fost realitatea istorică în această chestiune, avînd în față harta cu delimitarea ținuturilor Moldovei și, totodată, reamintindu-ne scopul pentru care au fost create, încă de la începutul secolului al XVI-lea, cele două mari diviziuni ale Moldovei, vom fi înclinați să credem că Dimitrie Cantemir nu a greșit. Și iată de ce: despărțind pe hartă cele două Țări, de Jos și de Sus, potrivit indicațiilor lui Dimitrie Cantemir, constatăm că linia urmează limitele dintre ținuturi pe direcția nord-sud-vest, împărțind astfel Moldova longitudinal: o parte la nord-vest de această linie, adică Țara de Sus, iar cealaltă la sud-est reprezentînd Țara de Jos. Deci, avînd în vedere din ce direcție au fost cele mai dese amenințări, vom observa că această delimitare, longitudinală, și nu transversală de la vest la est, a corespuns țelurilor care au motivat împărțirea administrativă a Moldovei în cele două mari regiuni. Potrivit acestei ipoteze de lucru, nu mai apare ca

---

[41] *Ibidem*, p. 73—87.

[42] C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957, p. 7—8.

[43] Vezi pentru detalii G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în *ARMSI*, s. III, tom. VI, 1927, p. 193—212. Transpusă pe o hartă modernă — arată G. Vâlsan — Moldova, după harta lui Cantemir „ar fi așezată aproape în întregime la răsărit de Nistru", iar Carpații ar începe de la Chișnău spre est. Aceste greșeli nu pot fi puse decît pe seama științei geografiei din timpul lui D. Cantemir (*ibidem*, p. 199).

[44] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

[45] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 169—170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o curiozitate faptul că ţinutul Roman, aflat la est de Siret, a făcut parte din Ţara de Jos, iar ţinutul Bacău, deşi aflat mai la sud de ţinutul Roman, dar în vestul Siretului, a fost integrat Ţării de Sus.

Alte detalii cu privire la organizarea teritorial-administrativă a Moldovei desprinse din cartea lui Dimitrie Cantemir se referă, indirect, la dregătorii ţinuturilor. Deşi, în *Descrierea Moldovei*, nu au fost nominalizaţi pe funcţii, prin coroborarea şi cu alte informaţii a rezultat că, în epoca la care s-a referit, au existat cîte un pîrcălab la Bacău, Tîrgul Frumos, Hîrlău, Covurlui şi Vaslui, iar în celelalte ţinuturi, sau reşedinţele acestora, cîte doi pîrcălabi, cu precizarea că la Cernăuţi şi Suceava unul dintre dregători era mare spătar şi, respectiv, hatman[46].

Unele precizări referitoare la organizarea din punct de vedere administrativ a Moldovei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea le găsim într-un jurnal scris de un negustor rus în perioada războiului ruso-turc din anii 1736—1739. După părerea editorului, Gheorghe G. Bezviconi, manuscrisul datează din 1739[47].

Spre deosebire de Dimitrie Cantemir, ţinuturile (nu ştim care a fost termenul exact folosit de autorul manuscrisului, întrucît editorul l-a tradus prin cuvîntul judeţ) au fost înşiruite într-o altă ordine, de la nord la sud şi de la vest la est. De asemenea, nu se mai face o redistribuire a acestor unităţi administrative, de această dată în număr de 18 numai, în funcţie de cele două mari diviziuni ale Moldovei, Ţara de Jos şi Ţara de Sus. În schimb, dovedind o bună cunoaştere a principatului, negustorul anonim a notat o serie de detalii, unele dintre ele întîlnite şi în *Descrierea Moldovei*, de care ne-am ocupat.

Ce se mai poate constata din lista întocmită de negustorul anonim? În primul rînd, dispariţia ţinutului Hotin, care, după cum am văzut, intrase în stăpînire turcilor împreună cu cetatea cu acelaşi nume. Va mai reveni în stăpînirea Moldovei, dar numai pentru aproximativ un an, în 1740. În al doilea rînd, sînt amintite un număr de cinci unităţi administrative, luate în ordine: Cîmpulungul Sucevii, Codru, Greceni, Cîmpulungul Rusesc sau Cîmpulungul Cernăuţilor, cum a apărut în alte documente, şi Botoşani, cărora li s-a atribuit denumirea de ţinuturi, sub rezerva exactităţii traducerii manuscrisului efectuate de Gheorghe G. Bezviconi. Acestea au fost subordonate din punct de vedere administrativ ţinuturilor Suceava, Fălciu, Cernăuţi şi Hîrlău. De altfel, anticipînd puţin faptele, unele din aceste unităţi noi administrative, vor căpăta, mai tîrziu, regim de ţinut. Este posibil ca în vremea cînd anonimul însemnărilor în discuţie se afla în Moldova, viitoarele entităţi administrative: Botoşani, fost ocol domnesc, Codru şi Greceni să fi fost în curs de organizare, ele păstrîndu-şi însă condiţia de subordonare. Cît priveşte vechile ocoale ale Cîmpulungului Sucevei şi Cîmpulungului Cernăuţilor, asupra cărora vom mai reveni, ca şi Vrancea din ţinutul Putnei, vor avea un regim administrativ aparte, autonom, conduse de vornici, dar dependente sub raport administrativ de ţinuturile amintite.

În sfîrşit, în al treilea rînd, în manuscrisul citat nu se aminteşte nimic de împărţirea Moldovei în Ţara de Jos şi Ţara de Sus. Din a doua jumătate a veacului al XVII-lea şi în primele decenii ale secolului următor, cînd datorită evenimentelor interne şi externe (invazii, înăsprirea monopolului otoman, opresiune fiscală, abuzurile domnilor care au depăşit orice limite), Moldova a cunoscut o înrăutăţire a situaţiei fără precedent, instituţia marii vornicii a căzut în desuetudine, întrucît au dispărut şi mobilurile pentru care a fost creată. Aceasta ar explica şi tăcerea autorului anonim al însemnărilor de care ne-am ocupat şi care, după cum am mai afirmat, s-a dovedit destul de bine şi exact informat, fapt probat de datele documentare pe care le-am utilizat mai sus.

* * *

Reforma administrativă din timpul lui Constantin Mavrocordat. În general, reformele lui Constantin Mavrocordat, care au constituit un moment de referinţă din istoria zbuciumată a Moldovei secolului al XVIII-lea, au reţinut atenţia specialiştilor, începînd cu marele istoric al românilor N. Bălcescu, dovadă stînd numeroasele lucrări, în care au fost analizate diferitele lor aspecte.

Cea mai izbutită caracterizare a rolului epocii reformatoare legată de numele lui Constantin Mavrocordat, o datorăm — după părerea noastră — lui Ilie Minea. De aceea, pentru în-

[46] *Ibidem*, p. 170; N. Grigoraş, *Instituţiile feudale din Moldova*, vol. I, *Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971, p. 285.

[47] Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 105—107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţelegerea exactă a sensului şi importanţei reformelor, vom apela la cuvintele fostului profesor ieşean : „In reformă e te şi ceva din intenţia unui reformator, care dorea să refacă întreg edificiul Principatelor Române, nu avem în ele numai operă de reparator al unei clădiri ruinate. Văzută prin perspectiva evoluţiei noastre istorice, reforma lui Constantin Mavrocordat nu se putea asemăna cu nici una din reformele domnilor inaintaşi. Ea anunţă întrucîtva sau lasă să se prevadă posibilitatea înfăptuirii Regulamentului Organic. Reforma lui Constantin Mavrocordat — scria în continuare Ilie Minea — era un regulament, unul şi acelaşi, ca şi cel de mai tîrziu pentru ambele Principate. Diferiţii domni care trecuseră din domnia unui Principat în scaunul domniei celuilalt adăogaseră forme de viaţă comună celor două Principate. Dar pînă la reformă nu se crease, nu se unificase schema generală"[48].

Rămînînd, în continuare, în domeniul generalităţilor cu intenţia de a ne referi, în cîteva rînduri, la cauzele care au determinat reformele, trebuie să subliniem din capul locului că, în epocă, împrejurările economice, sociale şi politice nu au fost proprii numai Principatelor Române, căci rezultate ale unei evoluţii similare au fost constatate, desigur, cu particularităţile respective, în întreaga zonă a Europei răsăritene[49].

Procesul de restrîngere treptată a libertăţilor ţărăneşti prin acapararea, în dauna răzeşilor şi a moşnenilor, a pămînturilor acestora care au rotunjit proprietăţile boiereşti, sporirea, în consecinţă, a numărului ţăranilor dependenţi, creşterea obligaţiilor lor faţă de stăpînii de moşii, abuzurile de tot felul care s-au abătut asupra celor obidiţi şi exploataţi, la care s-a adăugat — ca rezultat al fenomenului de pribegire a ţărănimii aservite — interzicerea dreptului de strămutare, iată, în linii mari, realităţile interne specifice feudalismlui românesc, care au impus dialectic o revizuire a relaţiilor sociale pe care se sprijinea edificiul modului de producţie a societăţii care i-a purtat numele. Conjugate, pe plan extern, cu integrarea Moldovei şi Ţării Româneşti în sistemul de exploatare fiscală a Imperiului otoman, care a mărit considerabil sarcinile de ordin public, concretizate prin haraci, mucarer, zaherea, şi cu toate obligaţiile suplimentare care au rezultat din exercitarea, tot mai pronunţată, a monopolului turcesc, se conturează pregnant situaţia generală în care ajunseseră, de-a lungul vremii, Principatele Române la mijlocul veacului al XVIII-lea.

Desigur, Constantin Mavrocordat a fost un exponent al clasei din care a făcut parte şi al cărei reprezentant de fapt era. Dar în faţa împrejurărilor concrete în care ocupase succesiv, timp de 19 ani, tronul Ţării Româneşti şi al Moldovei, dotat cu o minte luminată şi la curent cu ideile vremii de care a luat cunoştinţă prin scrierile economice şi politice aflate în bogata bibliotecă pe care a moştenit-o de la părintele său, ex-domnitorul Nicolae, Constantin Mavrocordat şi-a dat seama că numai un sistem de reforme care să satisfacă clasa stăpînitoare, principala sprijinitoare a domniei, alături de o uşurare şi o repartiţie mai echitabilă a sarcinilor fiscale asupra marei mase de contribuabili, vor putea redresa situaţia precară în care se zbăteau cele două Principate Române. Şi alt aspect, demn de relevat şi nu cu o semnificaţie limitată, este legat de perioada înfăptuirii reformelor care au precedat, aşa după cum s-a mai afirmat, „aproape toate măsurile de acest gen pe care" secolul luminilor „le-a introdus în diferite ţări ale Europei"[50].

Dar raţionalizarea serviciilor publice — folosind o expresie modernă — a însemnat, odată cu tendinţa unei centralizări, şi o modernizare, pentru acele vremi, a administraţiei ţării. Constantin Mavrocordat, pe lîngă unele practici experimentate, mai ales în materie fiscală, pe care le-a preluat de la înaintaşul său, Nicolae Mavrocordat, s-a inspirat în activitatea sa reformatoare şi din metodele de administraţie utilizate de austrieci în Oltenia pe care o stăpîniseră între 1718 şi 1739. Numirea ispravnicilor, investiţi cu atribuţii administrative, judecătoreşti şi fiscale, din rîndul boierimii mari şi mijlocii, urmărea întărirea autorităţii domneşti pe tot cuprinsul Moldovei. Salarizarea dregătorilor şi a subatlernilor lor din administraţia ţinutală introdusă cu scopul declarat de a înlătura abuzurile de putere, nu a putut duce, pînă în cele din urmă, la desfiinţarea sistemului propriu orînduirii feudale, cel al veniturilor din slujbe, care avea să fie practicat din nou la scurt timp de la plecarea din dom-

[48] I. Minea, *„Reforma" lui Constantin — vodă Mavrocordat*, în *CI*, an. II—III, 1926—1927, p. 125.

[49] Pentru detalii vezi Gheorghe I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat, 1746—1946*, extras din *ARMSI*, III, tom XXIX, 1947, p. 9—11.

[50] *Ibidem*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nie a lui Constantin Mavrocordat[51]. De altfel, nu-i mai puţin adevărat că aceeaşi soartă, cu unele excepţii, avea să împărtăşească şi întregul sistem de reforme iniţiate de acest domnitor. Deşi a domnit în cele două Principate 19 ani, fragmentaţi însă în patru domnii în Moldova şi şase în Ţara Românească, timpul nu i-a oferit posibilitatea să urmărească îndeaproape şi pe o perioadă mai îndelungată aplicarea şi respectarea principiilor şi a prevederilor înscrise în reformele preconizate, alături de o dezvoltare a programului său înnoitor.

În sfîrşit, considerăm necesar să atragem atenţia încă asupra unui fapt prea puţin remarcat şi anume a succesiunii reformelor lui Constantin Mavrocordat. Nu în mod întîmplător, credem, reforma cu caracter social — desfiinţarea rumâniei în Ţara Românească şi a vecinăi în Moldova — a fost ultima din programul de reforme iniţiate de domnitor. Rostul reformei administraţiei de stat în care se include şi cea judecătorească, urmată apoi de reforma fiscală, a constat în crearea climatului şi, în acelaşi timp, a cadrului necesar atacării laturii sociale a problemei ţărăneşti, prin intenţia de a eradica abuzurile de tot felul, de a introduce o erarhie administrativă stabilă şi a înlătura suprapunerea de atribuţii în acest domeniu, de a statua regimul de funcţionare a instanţelor judecătoreşti, de a uniformiza obligaţiile fiscale faţă de stat odată cu lărgirea categoriei contribuabililor[52].

În ceea ce priveşte organizarea teritorial-administrativă a Moldovei în timpul domniilor lui Constantin Mavrocordat, comparativ cu situaţia surprinsă în însemnările negustorului anonim rus, nu au intervenit modificări substanţiale.

Aşa după cum se constată din lista anexată „Constituţiei" aprobată de Adunarea Obştească din Moldova în 1741, numărul ţinuturilor principatului era de 19, faţă de 18 cîte au fost menţionate în documentul citat din 1739. În categoria ţinuturilor apare, în plus, ţinutul Botoşani, care în 1684 şi mai tîrziu fusese integrat ţinutului Hîrlău.

Unele schimbări aveau să intervină în ceea ce priveşte subordonarea unor unităţi administrative fără însă a se modifica numărul lor. Dacă în 1741, octombrie 1, erau expediate 18 cărţi domneşti „la dregătorii după la ţinuturi"[53], aşa după cum rezultă din listele de boierii zlotaşi rînduiţi pentru strîngerea „ciferturilor" din august şi octombrie 1742, ţinutul Dorohoi, de această dată, apare menţionat împreună cu Hîrlăul, ca de altfel, şi Lăpuşna cu Orhei în timp ce Botoşanii este notat ca ţinut de sine stătător. Totodată, vel căpitanii de Codru şi de Greceni, care au primit aceleaşi însărcinări, figurează în dreptul ţinutului Fălciu[54], primul îndeplinind, de regulă, funcţia de ispravnic. Aceeaşi situaţie o constatăm din examinarea unei porunci domneşti din 31 ianuarie 1743, care a făcut obiectul circulare către toate ţinuturile pentru strîngerea unor bani „milostenii patriarhului Erusalimului" excepţie făcînd doar omiterea vel căpitanilor de Codru şi de Greceni[55].

Concluzia care se desprinde din analiza documentelor citate ne îndreptăţeşte să afirmăm că în timpul lui Constantin Mavrocordat, odată cu numirea ispravnicilor de ţinuturi, unele dintre acestea, mai mici ca întindere, au fost din punct de vedere administrativ subordonate altora sau au avut o conducere comună. Numai aşa se poate explica faptul că Lăpuşna a fost menţionată împreună cu Orheiul, iar Hîrlăul cu Dorohoiul. Cît priveşte Soroca,

---

[51] *Istoria Românici*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 396.

[52] Nu este, credem, lipsit de interes, avînd în vedere interdependenţa dintre reformele iniţiate, să enumerăm în ordine cronologică actele care au stat la baza activităţii reformatoare a lui Constantin Mavrocordat în timpul domniilor din Moldova: hrisov pentru mănăstirile închinate — 7 noiembrie 1733; hrisov de scutire a boierilor din Moldova de dăjdiile Vistieriei — martie 1734; textul francez al aşezămîntului pentru Ţara Românească din 7 februarie 1740, adoptat în Moldova în septembrie 1741; aşezămîntul pentru slujba oamenilor ce locuiesc pe moşii mănăstireşti — 12 ianuarie 1742; aşezămîntul cu privire la dări — 1742; al doilea aşezămînt privind atribuţiile administrative şi judecătoreşti ale ispravnicilor ţinuturilor — martie 1743; actul pentru dezrobirea vecinilor din Moldova — 6 aprilie 1749 (Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 41—62, 68—70).

[53] Întrucît *Condica de porunci, corespondenţe, judecăţi şi cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat, ca domn al Moldovei (1741—1742)* a fost publicată de N. Iorga (marelui istoric aparţinîndu-i şi titlul de mai sus) în *Studii şi documente*, vol. VI, Bucureşti, 1904, p. 207—451, incomplet, am folosit, în manuscris, şi *Condica Mavrocordat*, ediţie pregătită de Corneliu Istrati; doc. nr. 284.

[54] *Ibidem*, doc. nr. 2 808, 2 953.

[55] Cu îndeplinirea acestui ordin au fost desemnaţi alţi boieri decît cei zlotaşi *(ibidem*, doc. nr. 3 190).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest ținut, deși a figurat singur în listele din 1684 și 1739, ca și următoarele două de altfel, constatăm că a fost despărțit de Lăpușna și Orhei în urma hotărîrii domnești din 24 aprilie 1742, toate trei formînd, probabil, înaintea acestei date, o singură unitate administrativă sau au fost încredințate unei conduceri comune. Mai tîrziu, în vremea lui Ioan Calimah, vel căpitanii de Soroca, Orhei și Lăpușna vor fi subalterni ai vel serdarului investit cu puteri militare asupra acestor trei ținuturi [56].

Cît privește marea vornicie a Țării de Jos și a Țării de Sus, au fost menținute ca instituții, nemaiavînd însă, de această dată, atribuțiile tradiționale militare și administrative, ci numai judecătorești [57].

Deși nu au fost menționate în mod expres în vreun document — o situație completă a fost întocmită de abia în 1772—1774 — din a doua domnie a lui Costantin Mavrocordat în Moldova au fost istituite ocoalele, ca subdiviziuni administrative ale ținuturilor, ocolașii fiind declarați subalterni ai dregătorilor de ținut [58]. Este evident, în această situație, că termenul de *ocol*, atribuit în secolele anterioare proprietăților în exclusivitate domnești sau unor teritorii afectate unor tîrguri sau cetăți și care au dispărut treptat, a căpătat o nouă accepțiune — cel de arondisment pur administrativ.

Tot în materie de administrație au fost puse în tipare noi instituțiile reprezentante ale puterii centrale la nivel ținutal. Astfel, au fost numiți noi dregători în fruntea ținuturilor, purtînd denumirea de ispravnici, care împreună cu subalternii lor erau retribuiți de către stat [59], pe lîngă atribuțiile administrativ-executive, fiind investiți și cu funcții judecătorești și fiscale.

De notat că, în Moldova, titulatura de ispravnic a intrat în circulație, avînd sensul de reprezentant și apărător, în același timp, al intereselor unor persoane, încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca apoi, la începutul veacului următor să fie întîlniți în calitatea de dregători ai tîrgurilor [60]. De altfel, termenul de ispravnic nu avea să se generalizeze, întrucît și după reforma lui Constantin Mavrocordat, conducătorii din fruntea unor ținuturi aveau să poarte denumirile tradiționale de staroste pentru ținuturile Putna și Cernăuți, pîrcălab pentru ținutul Covului și vornic pentru ținutul Botoșani.

Se cuvine să mai facem precizarea că, e drept, ceva mai tîrziu, majoritatea ținuturilor au avut cîte doi dregători. Așa după cum rezultă dintr-o condică de lefi și venituri ale boierilor din Moldova din timpul domniei lui Grigore Alexandru Ghica, ale cărei informații, deși datează din 1776, pot, tot atît de bine, ilustra situația și din vremea lui Constantin Mavrocordat, ținuturile Greceni, Codru, Cernăuți și Cîrligătura nu aveau decît un singur ispravnic [61].

Caracterul și conținutul reformelor lui Constantin Mavrocordat în ceea ce privește administrația locală sînt pregnant evidențiate de instrucțiunile care au fost date, în repetate rînduri, de către domnitor, dregătorilor ținutali privind atribuțiile lor administrative, judecătorești și fiscale. Puși sub o supraveghere permanentă, ispravnicii au fost îndrumați și chiar avertizați pentru activitatea lor necorespunzătoare prin numeroase ordine avînd caracter de circulare domnești.

În afară de obligația de a raporta direct domniei despre orice întîmplare sau situație deosebită din ținut, între îndatoririle multiple ale ispravnicilor au figurat: să supravegheze ca locuitorii să nu fie siliți la închirierea cu sila a locuințelor lor și „fără plată deplină", să nu perceapă, „afară de gloabele tîlharilor", nici un fel de „angării, clăci, preț de un ban", de la nimenea, de asemenea, nici din casele negustorilor, armenilor, israeliților, pentru musafiri, „nicăirea nimica să nu ia", să se îngrijească ca orice transport efectuat de țărani să se facă prin bună învoială și „întîi să se de bani în mîna omului", nici un reprezentant al domniei să nu fie lăsat să umble prin ținut fără încuviințarea, prealabilă, a ispravnicului, să nu îngăduie egumenilor mănăstirilor, boierilor și locuitorilor să vîndă turcilor veniturile moșiilor

---

[56] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. XXXI, XXXIII; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 174.

[57] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 61.

[58] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 173.

[59] N. Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în *CI*, VII, 1976, p. 132.

[60] Idem, *Dregătorii tîrgurilor moldovenești și atribuțiile lor pînă al Regulamentul organic*, Iași, 1942, p. 95 și urm.

[61] Petru Râșcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iași, 1887, p. XCV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(pentru cazurile constatate a unor astfel de vînzări, ispravnicului îi revenea venitul moşiei respective), tîlharii prinşi să fie trimişi la Divan după ce „le ia sama ispravnicii de faptele lor", să supravegheze pe desetnici şi goştinari să nu împlinească mai mult de la oameni „afară de bucatele ce vor găsi faţă", iar pentru stupii şi mascurii „ce n-au văzut cu ochii" nici un ban să nu fie perceput, să nu îngăduie ca în crîşme să vîndă femei sau fete tinere „devreme că sau cunoscut că pricinuiesc multe lucruri fără de cale", în sfîrşit, în cazul în care va fi înlocuit, ispravnicul va fi obligat să predea toate „poroncile" noului dregător [62].

După cum se poate lesne observa, pe linia administraţiei locale paleta atribuţiilor ispravnicilor a fost foarte variată. Înlăturarea tuturor abuzurilor şi o supraveghere eficientă a întregii vieţi publice au constituit, în general, principalele obiective menite să instaureze ordinea şi dreptatea în locul nesiguranţei şi a tot felul de vexaţiuni şi silnicii la care era supus poporul.

In numeroase rînduri Constantin Mavrocordat avea să intervină direct, cu porunci speciale, pentru a admonesta ispravnicii care nu-şi fac datoria [63], sau pentru a le atrage atenţia asupra unor stări de lucruri negative pe care le-a constatat fie personal, fie pe alte căi. Aşa, de pildă, prin ordinul circular din 5 mai 1742, domnitorul, aflînd că unii locuitori sînt forţaţi să plătească pentru stupii şi mascurii pe care, în realitate, nu-i aveau, atrăgea atenţia ispravnicilor că pentru „multe năpăşti de către desetnici" le-a „scris carte [...] ca să se ferească de năpăstuiri şi am scris şi la lăcuitori, care să o citiţi în tot ţinutul de este cineva năpăstuit, să vie să ne dea jalobă şi îi vom împlini întreit şi pe desetnici îi vom pedepsi" [64].

Şi în materie judecătorească, după cum am văzut, ispravnicii au devenit reprezentanţi ai puterii executive şi judecătoreşti [65]. Deoarece îndeplineau funcţii duble, ne vedem obligaţi să punctăm doar atribuţiile lor în acest domeniu, judecătoresc, unde ca şi în cel al administraţiei au fost precizate îndatoriri concrete.

În afară de menţiunea că Divanul va judeca „în toate zilele", a fost stabilită o erarhizare precum şi o delimitare a competenţei în directă concordanţă cu rangurile şi funcţiilor boierilor mari care au avut „poroncă de a giudeca necontenit şi la gazdele dumilorsale": vel logofătul „de moşia fieştecăruia", vel vornicul Ţării de Jos şi cel al Ţării de Sus în ţinuturile din raza circumscripţiei lor administrative, vel hatmanul — „pe ceata sa" şi alte pricini „de ţigani şi pe streini", vel vistiernicul judeca procesele pentru abuzuri în „pricinile dăjdiilor", vel spătarul — „pe oamenii străini ce vor merge la d-lui", vel aga va prezida procesele dintre tîrgoveţi, iar ispravnicii erau datori „ca uşile lor să fie deschise şi în toate zilele să giudece", în persoană şi nu prin locţiitori („nemestnici"), procesele în care erau angajaţi boierii, mazilii şi ţăranii din cuprinsul ţinutului lor, cu excepţia crimelor şi a tîlharilor, pe care, după cercetarea şi înregistrarea actelor săvîrşite, îi vor trimite la domnie [66]. Ca şi în administraţie, şi în domeniul judecătoresc, Constantin Mavrocordat a urmărit instaurarea unei discipline, înlăturarea arbitrariului şi întronarea imparţialităţii în împărţirea dreptăţii, alături de fixarea unor norme procedurale după care urmau să opereze primele instanţe de judecată — ispravnicii. Totodată, s-a avut în vedere descongestionarea forurilor judecătoreşti superioare de procesele care puteau fi judecate la nivelul isprăvniciilor, fără ca locuitorii să fie nevoiţi să ia drumul Capitalei [67]. Şi în materie judiciară controlul domnului a fost efectiv cu scopul declarat al înlăturării abuzurilor, a mitei şi a favoritismului, dovadă stînd numeroasele instrucţiuni ulterioare *date ispravnicilor judecători* [68]. *Ilo reflectă perspicacitatea* domnitorului în supravegherea aplicării reformelor iniţiate de el. Efectul acţiunii de modernizare a administraţiei de stat cu scopul de a înlocui injustiţia cu dreptatea, abuzurile cu legalitatea, favoritismul cu imparţialitatea, dezordinea cu ordinea, a fost mult atenuat din cauza unor factori de natură obiectivă şi subiectivă.

Desigur nu trebuie pierdut din vedere aspectul financiar-fiscal căruia i-a fost acordată o atenţie deosebită. În faţa pretenţiilor de numerar mereu crescînde formulate atît din partea Porţii otomane, cît şi pentru acoperirea cheltuielilor domniei, la care s-a adăugat goana după

---

[62] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 57—60.
[63] N. Iorga, *op. cit.*, p. 281, nr. 535.
[64] *Condica Mavrocordat*, doc. nr. 260.
[65] Gh. Ungureanu, *Justiţia în Moldova (1741—1832)*, Iaşi, 1934, p. 4 şi urm.
[66] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p 61—62.
[67] *Condica Mavrocordat*, doc. nr. 257.
[68] *Ibidem*, doc. nr. 259, 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bani a boierimii, redresarea puterii de plată a țării s-a impus o necesitate care numai suporta nici un fel de amînare. Or, o asemenea redresare nu putea fi obținută fără o reformă a administrației și a justiției, care trebuia să contribuie, alături de acțiunea de ușurare a sarcinilor fiscale în vederea stăvilirii fenomenului de fugă în masă a contribuabililor, la stabilitatea vieții interne.

Situația politică a țării, dependența față de Poarta otomană cu toate consecințele ei, frecventele schimbări a domnilor care, străini de țară, cei mai mulți au fost atrași de interese de ordin material, campaniile militare care au avut loc pe teritoriului Moldovei, goana după acaparare și chiverniseala a proprietarilor de moșii sau a interpușilor acestora, a sluibașilor de toate categoriile, au constituit tot atîtea cauze (din care am spicuit doar cîteva), care au afectat din plin și au știrbit spiritul reformelor, aplicarea lor practică în timpul urmașilor lui Constantin Mavrocordat.

Cu toate acestea, organizarea instituției ispravniciilor ca organe locale reprezentante ale puterii centrale, investite și cu atribuții judecătorești, pe lîngă cele executive, administrative și fiscale, în limitele ținuturilor care, la rîndul lor, au fost împărțite în subdiviziuni teritoriale numite ocoale, a continuat, în linii generale, să-și mențină existența pînă în anul 1835, așa cum a fost turnată în tiparele fixate de reformele legate de numele lui Constantin Mavrocordat.

* * *

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pînă la intrarea în vigoare a Regulamentului organic, organizarea administrativ-teritorială a Moldovei a fost afectată numai în măsura în care, datorită unor evenimente externe și împotriva voinței țării, unele teritorii aveau să treacă în componența unor state vecine. Așa după cum rezultă din unele izvoare documentare, pînă în anul 1775 cînd, cu toată jertfa supremă a domnitorului Grigore al II-lea Ghica, Moldova avea să asiste consternată și, în același timp, neputincioasă la flagranta știrbire a integrității sale teritoriale, structura unităților administrative, fixată în timpul lui Constantin Mavrocordat, cu o singură excepție, a rămas nemodificată.

Astfel, din situația „ciferturilor" încasate pentru fiecare ținut de boierii zlotași și menționată în condica de socoteli pentru anii 1763—1764, din timpul domniei lui Grigore Calimah, rezultă că ținuturile Lăpușna, Orhei și Soroca au fost trecute împreună, în prima jumătate a anului 1763, ca apoi cel din urmă să apară separat. În schimb, Hîrlăul și Dorohoiul sînt, ca și mai înainte, împreună [69]. Ținutul Botoșani nu figurează pe listă, întrucît avea un regim aparte. De altfel, o mențiune inserată în condica citată ne lămurește că pentru anul 1763 au fost scăzuți din suma totală încasată drept goștină „banii goștinii de la ocolul Botoșanilor ce s-au luat de Măria sa Doamna" [70]. S-ar putea deduce că, deși în vremea lui Constantin Mavrocordat, Botoșanii a fost ridicat la rangul de ținut, totuși, datorită situației de excepție arhicunoscută, a rămas, după 1750, încadrat regimului consacrat mai de mult, cel de ocol, care asigura, în exclusivitate, venitul soților domnilor. Trebuie însă făcută precizarea că, deși în listele de încasare a „ciferturilor" numărul ținuturilor Moldovei, în anii 1763 și 1764, este de 15, această cifră trebuie interpretată ca exprimînd unitățile fiscale și nu cele administrative care, în cele mai multe cazuri, au coincis cu primele.

O situație clară, în schimb, ne este înfățișată în anul 1769, ultimul din șirul domniilor lui Constantin Mavrocordat în Moldova. La cererea autorităților militare rusești de ocupație, a fost întocmită o situație generală a Moldovei pe baza unui chestionar oferit de partea solicitantă. Cu această ocazie au fost furnizate și, totodată, ni s-au păstrat o serie de detalii privind organizarea teritorial-administrativă a țării [71]. Constatăm că unele unități administrative au fost menționate separat, altele au avut fie o conducere comună, fie au fost subordonate. Totodată, în afară de localitățile urbane, orașe și tîrguri, mai importante, sînt menționate numele dregătorilor. Și de această dată Botoșanii apar ca făcînd parte din ținutul Hîrlău, ceea ce ne determină să conchidem că, deocamdată, cu excepția apariției efemere ca ținut în 1741, el nu și-a modificat, sub raport administrativ, nomenclatura. Și Manolache Drăghici afirma în a sa *Istorie a Moldovei*, că între Dorohoi și Hîrlău erau Botoșanii,

---

[69] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimach*, vol. II, București, 1903, p. 84—85, 98—99, 101, 103, 105—106.

[70] *Ibidem*, p. 103.

[71] cf. *AR* (sub redacția lui M. Kogălniceanu) tom. I, ed. a II-a, Iași, 1860, p 139—143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„oraș frumos și mare, care din vechi nu făcea parte nici unuie nici altuia dintrînsele și nici el singur înfățoșa vreun ținut osăbit al căruea să fie locul de reședințe ca astăzi, decît să da doamnelor țării ca o moșie spre trebuința cheltuielii mărunte. Și asupra căruia, cu părțile lui dinpregiur — scria în continuare Manolache Drăghici — rîndui doamna ocîrmuitor pe cămărașul ei ca să adune venitul și să-l ducă la dînsa" [72]. Este adevărat că, pentru epoca mai îndepărtată, cronicarul a folosit în redactarea istoriei lui și pe Dimitrie Cantemir cum, de altfel, însuși o recunoaște, dar, în schimb, a făcut o serie de precizări relative la situația țării din timpul vieții lui pe care le-a cunoscut foarte bine. În sfîrșit, încă o remarcă pe care se cuvine să o notăm este aceea că, la o serie de ținuturi, constatăm doar un singur dregător în funcție (Roman, Tutova, Fălciu, Lăpușna-Orhei, Soroca, Dorohoi, Hîrlău, Cîrligătura și chiar Iași), deși numai după șapte ani, în 1776, singurele ținuturi care aveau doar un singur ispravnic au fost Cernăuți, Cîrligătura, Greceni și Codru, ultimele două ridicate acum la rangul de ținuturi [73].

Din lista întocmită de cîrmuire rezultă că Moldova avea, la 1769, 18 ținuturi și alte cinci unități administrative mai mici cu dregătorii respectivi, purtînd titlul de vornici în cazul Cîmpulungului Sucevei, Cîmpulungului Cernăuților și a Botoșanilor și de vel căpitani pentru Codru și Greceni. Interesantă este și precizarea făcută cu privire la ținuturile Lăpușna și Orhei întrunite sub o singură conducere administrativă și unde, „uneori — se menționează în documentul citat — au fost și cîte doi dregători, unul la Lăpușna și altul la Orhei". Este amintit acum Arghire serdar de Orhei și de Lăpușna care, neîndoielnic, îndeplinea funcția de ispravnic dar, prin tradiție, a păstrat aceeași titulatură [74], ca și în cazul pîrcălabului la Covurlui și a starostelui la Putna și Cernăuți. În fine, atragem atenția asupra cumulului de funcții a stolnicului Constantin Cogălniceanu care apare ca ispravnic al ținuturilor Dorohoi și Hîrlău și, în același timp, vornic de Botoșani [75].

Această situație s-a dovedit a fi numai de circumstanță întrucît, mergînd în continuare pe firul evoluției istorice a organizării teritorial-administrative a Moldovei, constatăm dintr-o condică de lefuri și venituri din 1776, deci numai după șapte ani, că Botoșanii a intrat în categoria ținuturilor, avînd doi vornici care îndeplineau atribuțiile de ispravnici [76]. Manolache Drăghici, referindu-se la acest aspect, a comis o inexactitate afirmînd că, după cedarea Moldovei de nord, a Bucoveniei, s-a înființat cu părți luate din ținuturile Dorohoi și Hîrlău, o nouă unitate administrativă — ținutul Botoșani care, după cum vom vedea, exista încă din 1772. Este adevărat însă că pînă la 1828 acesta a rămas tot în patrimoniul doamnei, iar vornicul și vornicia ca instituție administrativă, au fost menținute ca denumire „spre amintire, cum se vede, vechiului obicei a vorniciei de Țara de Sus ce nu mai ave ființă" [77].

Din analiza datelor pe care le conține manuscrisul din 1776, rezultă că, față de situația din 1769, Moldova avea, de această dată, 20 de ținuturi, în rîndul lor figurînd fără echivoc Codru, Greceni și Botoșani. Unele modificări au intervenit și în ceea ce privește ținutul Lăpușna-Orhei. Dacă pînă la această dată au apărut ca unități administrative distincte, sau puse sub o conducere comună, în următorii șapte ani regimul lor a fost definitivat. Ele au fost unite, iar serdăria ca instituție locală reprezentantă a puterii centrale a fost oficializată, începutul acestei noi organizări fiind surprinsă doar în documentul din 1769. Așa se poate explica faptul că pentru „serdăria ot Lăpușna-Orhei" a fost prevăzută suma de 4 800 lei, *reprezentînd retribuția anuală rezervată, de altfel, și pentru ținuturile care aveau cîte doi* ispravnici. Deci, în acest caz, au fost numiți doi dregători care, spre deosebire de celelalte instituții similare, aveau între subalterni și un polcovnic al serdăriei cu un salar de 360 lei pe an [78].

Dacă pînă în această perioadă documentele consultate amintesc doar existența ocoalelor ca subdiviziuni administrative ale ținuturilor fără a fi amintite, prima mențiune datînd din timpul celei de a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat în Moldova, informații deosebit

---

[72] Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, tom. I, Iași, 1857, p. 64.

[73] Petru Râșcanu, *op. cit.*, p. 81.

[74] Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. XXX.

[75] AR, *loc. cit.*, p 143.

[76] Petru Râșcanu, *op. cit.*, p. 81.

[77] Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 64.

[78] Petru Râșcanu, *op. cit.*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de prețioase, din acest punct de vedere, ne sînt furnizate de statisticile ruseşti întocmite între anii 1772 şi 1774 [79].

Întrucît condiţiile politice în care au fost alcătuite aceste statistici sînt bine cunoscute, nu considerăm necesar să ne mai oprim asupra lor. Se cuvine însă să facem precizarea că mobilul lor l-a constituit, în principal, cunoaşterea cît mai exactă de către autorităţile militare ruseşti de ocupaţie a potenţialului economic al Moldovei pentru aprovizionarea trupelor ce urmau să fie folosite în conflictul armat pe care Rusia îl angajase cu Poarta otomană. De asemenea, mai notăm că cele două statistici sînt incomplete, mai ales prima efectuată în anii 1772 şi 1773, care de fapt, avea să declanşeze lucrările efectuării celei de a doua statistici din vara anului 1774. Cum o serie de informaţii care lipsesc din cuprinsul acesteia din urmă, pe care o vom utiliza în exclusivitate, au putut fi completate din prima statistică, întocmirea unui tablou exact al împărţirii teritorial-administrative a Moldovei nu a mai prezentat nici un fel de dificultate. Pentru o facilă comparaţie a unor modificări ce au intervenit în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea în ceea ce priveşte organizarea teritorial-administrativă a Moldovei, am considerat necesar să redăm, în paralel, şi situaţia ţinuturilor şi a ocoalelor acestora aşa cum au fost înregistrate în aşa numita „Condică a iluziilor" din 1803, publicată de Th. Codrescu [80]

Statistica rusească din 1774	*„Condica liuzilor" din 1803*
	1. *Vaslui*
1 Ocolul Crasnei	1 Ocolul Crasnei
2 Ocolul Mijlocului	2 Ocolul Mijlocului
3 Ocolul Stemnicului	3 Ocolul Fundului de Jos
4 Ocolul Fundului	4 Ocolul Fundului de Sus
	5 Ocolul Stemnicului
	2. *Putna*
1 Ocolul Polocinului	1 Ocolul Răcăciuni
2 Ocolul Răcăciuni	2 Ocolul Luncii
3 Ocolul Luncii	3 Ocolul Zăbrăuţi
4 Ocolul Zăbrăuţi	4 Ocolul Suşiţei
5 Ocolul Suşiţei	5 Ocolul Vrancei
6 Ocolul Vrancei	6 Ocolul Gîrlelor
7 Ocolul Gîrlelor	7 Ocolul Milcovului de Sus
8 Ocolul Milcovului de Sus	8 Ocolul Milcovului de Jos
9 Ocolul Milcovului de Jos	9 Ocolul Bilieşti
	3 *Suceava*
1 Ocolul Berhometelor	1 Ocolul Berhometelor
2 Ocolul Vicovilor	2 Ocolul Siretului de Sus
3 Ocolul Mijlocului	3 Ocolul Siretului de Jos
4 Ocolul Siretului de Sus	4 Ocolul Moldovei
5 Ocolul de Jos	5 Ocolul Şomuzului
	6 Ocolul Muntelui
	4 *Soroca*
1 Ocolul Cîmpului de Sus	1 Ocolul Mijlocului
2 Ocolul Cîmpului de Jos	2 Ocolul Nistrului de Jos
3 Ocolul Nistrului de Sus	3 Ocolul Cîmpului de Jos
4 Ocolul Nistrului de Jos	4 Ocolul Răutului
	5 Ocolul peste Răut
	6 Ocolul Cîmpului de Sus
5 *Cernăuţi*	7 Ocolul Nistrului de Sus
1 Ocolul Tîrgului	—
2 Ocolul Prutului de Jos	
3 Ocolul Nistrului	
4 Ocolul Ceremuşului	

[79] Ele au fost publicate de P. G. Dimitriev şi P. V. Sovetov în *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea 1—2, Chişinău, 1975.

[80] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, p. 242 şi urm.; vol. VIII, p. 242 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6 *Cîrligătura*
1 Ocolul de Sus
2 Ocolul de Jos

7 *Dorohoi*
1 Ocolul Tîrgului
2 Ocolul Prutului
3 Ocolul Başăului

8 *Tecuci*
1 Ocolul Privalului
2 Ocolul Bilieşti şi Marginea
3 Ocolul Bîrladului
4 Ocolul Tîrgului
5 Ocolul Nicoreşti
6 Ocolul Berheciului
7 Ocolul Zeletinului

9 *Neamţ*
1 Ocolul de Sus
2 Ocolul Bistriţei
3 Ocolul Mijlocului
4 Ocolul Pietrii
5 Ocolul Siretului

10 *Covurlui*
1 Ocolul Siretului
2 Ocolul Prutului
3 Ocolul Horincii
4 Ocolul Mijlocului

11 *Hotin*
1 Ocolul de Sus
2 Ocolul Nistrului
3 Ocolul Mijlocului

12 *Botoşani*
1 Ocolul Cîmpului
2 Ocolul Siretului
3 Ocolul Tîrgului

13 *Fălciu*
1 Ocolul Prutului
2 Ocolul Mijlocului
3 Ocolul Roşieşti
4 Ocolul Podoleni

14 *Greceni*

Nu avea ocoale

15 *Hîrlău*
1 Ocolul Bahluiului
2 Ocolul Jijiei
3 Ocolul Coşulei

5 *Cîrligătura*
Identic

6 *Dorohoi*
1 Ocolul Tîrgului
2 Ocolul de Sus
2 Ocolul Başăului
4 Ocolul Coşulei

7 *Tecuci*
1 Ocolul Polocinului
2 Ocolul Berheciului
3 Ocolul Zeletinului
4 Ocolul Nicoreşti
5 Ocolul Bîrladului
6 Ocolul Tîrgului

8 *Neamţ*
1 Ocolul Muntelui
2 Ocolul de Sus
3 Ocolul Pietrii
4 Ocolul Mijlocului
5 Ocolul Bistriţei
6 Ocolul Siretului

9 *Covurlui*
Identic

10 *Botoşani*
Identic

11 *Fălciu*
1 Ocolul Podoleni
2 Ocolul Crasnei
3 Ocolul Roşieşti
4 Ocolul Prutului

12 *Greceni*

13 *Hîrlău*
1 Ocolul Bahluiului
2 Ocolul Miletinului
3 Ocolul Jijiei
4 Ocolul Prutului
5 Ocolul Coşulei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16 *Roman*
1 Ocolul de Sus
2 Ocolul de Jos
3 Ocolul Mijlocului

14 *Roman*
Identic

17 *Bacău*
1 Ocolul Bistriței de Jos
2 Ocolul Bistriței de Sus
3 Ocolul Tazlăului Mare de Sus
4 Ocolul Trotușului

15 *Bacău*
1 Ocolul Bistriței de Jos
2 Ocolul Bistriței de Sus
3 Ocolul Tazlăului de Sus
4 Ocolul Tazlăului de Jos
5 Ocolul Tazlăului Sărat
6 Ocolul Trotușului

18 *Orhei-Lăpușna*
1 Ocolul Culii
2 Ocolul Răutului
3 Ocolul Fața Bîculuí
4 Ocolul Bîcovățului
5 Ocolul Ichelului
6 Ocolul Prutului
7 Ocolul Cogîlnicului
8 Ocolul Botnii
9 Ocolul Satelor de Jos
10 Ocolul Nistrului
11 Ocolul Cîmpurilor

16 *Orhei-Lăpușna* [81]
1 Ocolul Cogîlnicului
2 Ocolul Botnii
3 Ocolul Bîcovățului
4 Ocolul Bîcului
5 Ocolul Ichelului
6 Ocolul Răutului de Jos
7 Ocolul Culii
8 Ocolul Răutului de Sus
9 Ocolul Măetenilor
10 Ocolul Cîmpului
11 Ocolul Nistrului de Sus
12 Ocolul Nistrului de Jos

19 *Tutova*
1 Ocolul Corodului
2 Ocolul Pereschivului
3 Ocolul Tutovei
4 Ocolul Similei

17 *Tutova*
Identic

20 *Codru*
Nu avea ocoale

18 *Codru* [82]

21 *Iași*
1 Ocolul Ciuhurului
2 Ocolul de peste Prut
3 Ocolul Branistei
4 Ocolul Codrului
5 Ocolul Copoului
6 Ocolul Turiei

19 *Iași* [83]
1 Ocolul Ciuhurului de Sus
2 Ocolul Ci hurului de Jos
3 Ocolul de peste Prut
4 Ocolul Turiei
5 Ocolul Branistei
6 Ocolul Copoului
7 Ocolul Codrului

22 *Cîmpulungul Sucevei*
Nu avea ocoale

20 *Hotărniceni*
Nu avea ocoale

23 *Cîmpulungul Cernăuților*
1 Ocolul Cîmpulungului
2 Ocolul Putilei [84]

21 *Herța*
Nu avea ocoale

O analiză, fie și sumară, a tabelului de mai sus ne conduce la o serie de constatări interesante privind evoluția procesului de organizare teritorial-administrativă a Moldovei. Astfel, la 1774, cele 23 de ținuturi ale Moldovei erau împărțite, la rîndul lor, în subdiviziuni

[81] În „Condica liuzilor" intitulat numai ținutul Orhei.
[82] Este menționat numai în statistica din 1772—1773 (P. G. Dimitriev și P. V. Sovetov, *op. cit.*, vol. VIII$_1$, p. 159—160).
[83] *Ibidem*, p. 193—202.
[84] *Ibidem*, p. 65—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

administrative, care au totalizat un număr de 90 de ocoale. Cele mai mari ţinuturi, sub raportul numărului de ocoale înglobate au fost: Orhei-Lăpuşna (12), Putna (9), Tecuci (7), Iaşi (6), iar cele mai mici: Cîrligătura (2), Botoşani (3), Dorohoi (3) etc., restul ţinuturilor figurînd cu patru sau cinci ocoale. Ţinuturile Greceni şi Codru, cu un teritoriu redus ca suprafaţă, nu au fost arondate în subdiviziuni administrative. Datorită situaţiei deosebite, a unei oarecari autonomii administrative, a determinat pe autorii statisticii să includă în categoria ţinuturilor şi Cîmpulungul Sucevii şi Cîmpulungul Cernăuţilor (cu cele două ocoale ale sale), însăşi denumirea lor atestînd, de fapt, situaţia lor de subordonare. Cea mai importantă concluzie însă care se impune constă în faptul că, la data efectuării, statistica din 1774 a surprins o temeinică organizare teritorial-administrativă a Moldovei. Remarca este rezultatul comparării datelor cuprinse de cele două statistici, din 1774 şi 1803, în decursul celor peste 25 de ani neînregistrîndu-se modificări esenţiale. Pînă în prezent nu se poate face încă nici o precizare asupra momentului împărţirii ţinuturilor în subunităţi administrative, documentele continuînd să păstreze tăcere. Este adevărat însă că, fără a fi denumite, ocoalele şi conducătorii lor — ocolaşii — ca subalterni ai ispravnicilor, sînt amintite din timpul celei de a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat.

O situaţie cu totul aparte o deţine fostul ţinut Hotin care, după cum se ştie, din 1715, cu excepţia anului 1740, nu a mai făcut parte din Moldova. Odată cu ocuparea Principatelor Române de către armata ţaristă în 1768, acest teritoriu a reintrat în componenţa statului moldovean pentu o scurtă perioadă de timp, astfel că apare firească împărţirea şi a acestui ţinut în cele trei ocoale menţionate de statisticile din 1772—1774. El nu mai figurează, în schimb, între ţinuturile principatului în Condica de aşezămînt din 1776 publicată de P. Râşcanu.

După 1774, unele schimbări în organizarea teritoriului Moldovei din punct de vedere administrativ s-au datorat unor cauze externe, anume a răpirii de către Austria a părţii de nord a ţării, în urma convenţiei încheiate cu Turcia la 7 mai 1775. Cu acest prilej, Moldova a fost constrînsă să cedeze complet teritoriile ţinutului Cernăuţi, a Cîmpulungului Cernăuţilor, a Cîmpulungului Sucevei şi cea mai mare parte a ţinutului Suceava, inclusiv oraşul de reşedinţă cu acelaşi nume [85]. Aşa cum rezultă din „Condica liuzilor", în compensaţie, ţinutul Suceava a fost ulterior completat cu teritorii din ţinuturile vecine, fixîndu-i-se şi un alt centru de reşedinţă — tîrgul Fălticeni. Modificarea este constatată atît în ceea ce priveşte denumirea şi numărul ocoalelor componente, şase faţă de cinci în 1774, cît şi a poziţiei geografice a noii unităţi administrative.

Dar aceasta nu a fost unica schimbare ce a intervenit în cei peste 25 de ani, intervalul de timp cuprins între statistica rusească din 1774 şi cea din 1803. La începutul secolului al XIX-lea, Moldova avea 21 de ţinuturi, cifră incluzînd două noi unităţi administrative înfiinţate, de foarte mică întindere şi importanţă: Herţa şi Hotărniceni [86], rod al unor situaţii de circumstanţă — am aprecia — asupra cărora nu considerăm necesar să insistăm. În schimb, se cuvine să facem precizarea că în ceea ce priveşte partea din teritoriul fostului ţinut Cernăuţi, care rămăsese în cadrul hotarelor Moldovei după 1775, aceasta a continuat să figureze sub aceeaşi denumire şi în anii următori. Documentele cercetate nu ne-au îngăduit să stabilim cu exactitate cînd anume a fost inclus în nomenclatura administrativă a timpului ţinutul Herţa, care, aşa după cum rezultă din catagrafiile din 1803 şi din 1816, nu îngloba decît 23 de aşezări rurale, la care se adăuga şi localitatea cu acelaşi nume devenită reşedinţă de ţinut [87]. Asupra modificării ce a intervenit însă,

[85] După însemnările comandantului trupelor de ocupaţie şi apoi guvernator al Bucovinei, generalul Gabriel Freiherrn Spléni von Miháldi (1 septembrie 1774—6 aprilie 1778), la început Austria a ocupat un număr de 284 de localităţi, din care apoi, în urma unor tratative cu Poarta, din mai-iulie 1776, a retrocedat un număr de 59 (General Spleny's, *Beschreibung der Bukowina*, herausgegeben von Dr. Johann Polek, Czernowitz, 1893, p. 28).

[86] Ţinutul Hotărniceni a fost înfiinţat în timpul lui Grigore al II-lea Ghica, în perimetrul teritoriului cunoscut în istoriografia noastră sub expresia „cele două ceasuri", plasat la nord de Bugeac şi ţinutul Codrului, din raţiuni de apărare contra incursiunilor tătarilor — arată Gh. Ghibănescu în *Familia Greceanu din Moldova*, în „Buletinul Ioan Neculce", fasc. I (1931), partea I-a, p. 192; vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIV, p. 88—90.

[87] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VIII, Iaşi, 1886, p. 297—299; G. Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iaşi, 1979, p. 88—90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putem să afirmăm cu certitudine că aceasta a avut loc în perioada august 1785 — iulie 1789, cînd ţinutul Cernăuţi apare menţionat pentru ultima oară, teritoriului în discuţie atribuindu-i-se denumirea de Herţa [88].

În sfîrşit, o altă constatare ce se poate desprinde din acelaşi izvor documentar, se referă la numărul de ocoale care, faţă de cel din 1774, a ajuns la 94. Înmulţirea lor poate fi explicată prin măsurile de îmbunătăţire aduse administraţiei teritoriului ţării, în intervalul de timp amintit. Totodată, se cuvine să relevăm şi denumirile ocoalelor, cu foarte puţine excepţii, rămase neschimbate faţă de prima menţiune documentară, care, anticipînd puţin lucrurile, vor deveni tradiţionale, cu toate transformările ce vor avea loc în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În ceea ce priveşte activitatea ispravnicilor, şi în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost elaborate o serie de instrucţiuni care, faţă de cele datorate lui Constantin Mavrocordat, conţin mai multe detalii, sînt mai exacte şi mai bine sistematizate. Ele s-au datorat iniţiativelor unor domnitori ce au urmărit atît o îmbunătăţire a rolului pe care trebuia să-l deţină instituţia isprăvniciei, cît şi pentru a stăvili abuzurile dregătorilor ţinutali, o racilă mai veche din administraţia moldoveană. Unul dintre domnitorii care s-a remarcat pe această linie a fost Mihail Constantin Şuţu. Prin „ponturile" alcătuite şi trimise din porunca lui tuturor ispravnicilor, a fost lărgită paleta de atribuţii ale dregătorilor. Astfel, în prima circulară, din cele două pe care le avem în vedere, datată 29 decembrie 1794 [89], au fost stabilite îndatoririle ispravnicilor faţă de locuitorii din mediul rural, indiferent de categoria socială din care au făcut parte. Cele şapte „ponturi" ale documentului citat se referă, pe alocuri cu multe amănunte, la „privigherea" ca relaţiile dintre proprietarii de moşii şi ţăranii dependenţi să nu depăşească limitele obligaţiilor reciproce stabilite prin legiuirile în vigoare [90].

După cum se poate constata din conţinutul primei circulare, în faţa unei stări interne de excepţie peste care s-a suprapus nerespectarea acelor „ponturi gospod" la care s-au făcut referinţe, domnul a urmărit o redresare a situaţiei, lărgind atribuţiile ispravnicilor, dar fără a-i investi în acelaşi timp, cu puteri prin care să constrîngă pe cei recalcitranţi, în cele mai multe cazuri proveniţi din rîndul privilegiaţilor.

A doua circulară, din 18 martie 1795, are un caracter mai general, reproducînd cîteva din instrucţiunile mai vechi date în vremea lui Constantin Mavrocordat, alături de foarte multe indicaţii noi atît din domeniul administrativ, cît şi din cel juridic [91]. S-a insistat din nou asupra judecării urgente a pricinilor şi a audierii cu răbdare a tuturor jăluitorilor, încît ispravnicul poate „să se lipsească şi de vremea obicinuită a mîncării şi a somnului, ca nici de cum să nu steie săracii locuitori aşteptînd [...]". „Namesnicii ce s-au obicinuit dregătorii ai ave pe la ocoale" — se menţionează în cele de-al treilea punct al instrucţiunilor — pentru a judeca sau pentru a rezolva alte sarcini, să fie înlăturaţi imediat. Ispravnicii vor rîndui, cu izvod iscălit, zapcii — „oameni cu înţelegere" — pentru strîngerea birului sau îndeplinirea poruncilor domeneşti. Atît dregătorii, cît şi subalternii lor, nu vor supăra „cît de puţin pe locuitori cu niscaiva ceriri spre a lor interes", căci „cu gre urgie se va pedepsi spre pilda şi altora". De asemenea, „cu uliţa şi cu ocna" vor fi pedepsiţi cei care vor cumpăra slujbele de ocolaşi, iar ispravnicii, care s-au obişnuit cu asemenea vînzări, nu vor „scăpa fără pedeapsă". Să se „păzească dreapta cumpănire" în ceea ce priveşte repartizarea sarcinilor domniei asupra satelor, dregătorii fiind obligaţi să ţină cont de „starea şi putinţa fieştecăruia sat". Pentru orice „împlinire" din ţinut, ispravnicii vor „trimite tăbliţă iscălită la Vistierie", confirmînd în scris fiecărui sat „pentu orice rînduială vor da cît de mică" [92]. Să fie desfiinţaţi căpitanii de mazili, „fiindcă nu sînt pentru altă treabă ce numai jăcuiesc pe mazili şi ruptaşi", ispravnicul în persoană ţinînd evidenţa poruncilor îndeplinite

---

[88] Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 791, f. 59 v. — 60; Arh. St. Bucureşti, m-rea Agaton, pach. II ter, doc. 57; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XII, Iaşi, 1924, p. 66—67; Teodor Balan, *Documente bucovinene* vol. VI (1760—1833), Bucureşti, f. a., p. 344—345.

[89] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*, Bucureşti, 1966, p. 602—604.

[90] *Ibidem*.

[91] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, Iaşi, 1857, p. 55—59.

[92] *Ibidem*, p. 56—58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de aceştia din urmă. De asemenea, nu vor putea face parte din categoria mazililor şi ruptaşilor decît „drepţi feciorii" acestora, care pentru a obţine cărţile gospod vor avea mărturia scrisă a ispravnicului, „iar chipurile ce au urmat dregătorii pînă acum, scoţînd oameni din bir şi dîndu-le mărturii neadevărate, cu care se făce mazîli şi ruptaşi să lipsească cu totul" La fel, în categoria ruptaşilor să fie trecuţi numai străinii, „nicidecum pămîntenii de loc" [93].

Măsuri deosebite au fost prevăzute pentru stăvilirea pribegirii locuitorilor de pe moşii, dregătorii ţinuturilor, împreună cu vorniceii şi fruntaşii satelor, fiind obligaţi să supravegheze în permanenţă şi să semnaleze în cel mai scurt timp prezenţa eventualilor fugari. Legată de această îndatorire a fost şi introducerea răvaşelor de drum, obligatorii pentru cei care se deplasau în cuprinsul altor ţinuturi, care puteau fi obţinute de la stăpînul moşiei sau de la vornicel [4]. „Pentru înfrînarea şi desrădăcinarea făcătorilor de răle tîlhari", ispravnicii împreună cu vorniceii şi fruntaşii satelor, au primit însărcinări speciale, neîndeplinirea lor atrăgînd pedepse din partea domniei [95].

Alte puncte din conţinutul circularei au urmărit înlăturarea abuzurilor dregătorilor, obişnuiţi să ia gloabe de la cei făcuţi vinovaţi pentru comiterea unor delicte, să pretindă clăci, să impună vînzarea băuturilor lor, să perceapă mai mult de cinci parale de la cei reţinuţi în închisoarea isprăvniciei [96]. În sfîrşit, fiecare ispravnic a fost obligat să ţină trei condici în care vor fi consemnate : pricinile judecate, „rînduielile ce vor face în ţinut" şi corespondenţa cu domnul şi Vistieria. Aceasta, împreună cu „ponturile" pe care le-am prezentat succint, vor fi predate „teslim la mîna ispravnicului celui nou" în cazul înlocuirii dregătorilor ţinutali [97].

Cu unele modificări, aceleaşi instrucţiuni, avînd un conţinut mai restrîns, au fost transmise ispravnicilor şi în iunie 1799 [98]. Procedeul nu avea să fie unic, întrucît pentu situaţii speciale domnii au transmis dispoziţii dregătorilor ţinutali care, fie au completat instrucţiunile mai vechi, fie că au avut un caracter de admonestare alături de reamintirea obligaţiilor reclamate de funcţia încredinţată [99]. Aşa, bunăoară, din cauza numeroaselor jalbe primite, Alexandru Constantin Moruz apostrofa, în 1803, pe ispravnici, „căci protimisînd mai mult odihna şi nesupunerea d-voastră şi nesupuindu-vă datoriei dregătorici ce vi s-a încredinţat, pe acei ce vin cu jalobe îi orînduiţi spre cercetare pe la oamînii d-voastră şi alţii, care nefiind vrednici de aceasta, şi acei cu jalbele rămîind neîndestulaţi la dreptatea ce au, sînt siliţi pentru fieşte pricină a veni la Divan [...]". Supuneţi-vă „datoriei ce aveţi a păzi" — le porunceşte energic domnul — căci pe lîngă cheltuielile la care vor fi supuşi, vor „rămîne şi sub gre răspundere fără a prinde loc orişice îndreptare veţi arăta la aceasta" [100]. Urmărind să stăvilească abuzurile dregătorilor isprăvniciilor, acelaşi domnitor a mai decis, la 8 ianuarie 1804, ca sameşii să fie numiţi direct de Vistierie, iar salariul ispravnicilor să fie majorat „pentru ca nu cumva neîndestularea lefii să-i silească a se abate după vreme iarăşi la acel urît cîştig", devenit obişnuinţă şi împovărător „săracilor lăcuitori" [101].

Din punct de vedere teritorial-administrativ, noi schimbări aveau să se producă la începutul celui de al doilea deceniu, al secoullui al XIX-lea. Prin pacea de la Bucureşti din 28 mai 1812, ce a încheiat războiul ruso-turc început încă din 1806, Rusia avea să treacă în cadrul hotarelor ei teritoriul dintre Prut şi Nistru. În acest fel, Moldova a pierdut ţinuturile Soroca, Orhei, Hotărniceni, Codru şi Greceni, precum şi o parte din teritoriul ţinutului Iaşi, care se întindea şi la est de Prut. Noile modificări nu au determinat însă o redistribuire şi o redimensionare a unităţilor administrative, numărul ţinuturilor Moldovei, de data aceasta numai de 16, a rămas neschimbat pînă în anul 1835. Situaţia datorată împrejurărilor amintite o constatăm şi într-o condică a Vistieriei din 1816, în care sînt redate ţinuturile Moldovei, cu ocoalele şi localităţile din cuprinsul lor [102]. Singura modificare intervenită faţă

[93] *Ibidem*, p. 59.
[94] *Ibidem*, p. 62, 66.
[95] *Ibidem*, p. 64—65, 68—69.
[96] *Ibidem*, p. 58, 63.
[97] *Ibidem*, p. 57—58, 69.
[98] *Ibidem*, p. 73—79.
[99] *Ibidem*, p. 79—87, 154—155, 214.
[100] *Ibidem*, p. 215—216.
[101] *Ibidem*, vol. I, Iaşi, 1852, p. 203—206.
[102] Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 1 şi urm. O listă a ţinuturilor Moldovei din această perioadă a fost întocmită şi de Dionisie Fotino în *Istoria generală a Daciei*, vol. III, Bucureşti, 1859, p. 332—336.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de anul 1803 în ceea ce priveşte întinderea ţinuturilor a fost trecerea ocolului Prut împreună cu tîrgul Ştefăneşti de la ţinutul Hîrlău la ţinutul Iaşi. Nu se poate încă preciza cînd anume a avut loc acest transfer, plasat în timp, cu certitudine, după anul 1812.

În condica Vistieriei din 1816 au fost menţionate, pe lîngă localităţile urbane, şi localităţile rurale. Deocamdată, pînă la această dată, rămîne singurul izvor intern care dă o listă aproape completă a aşezărilor umane din Moldova. Fiind însă un document cu caracter fiscal, unele localităţi rurale mai mici, cătunele spre exemplu, au fost înglobate, în cele mai multe cazuri, satelor apropiate, întrucît condica, în concepţia celor care au întocmit-o, urma să oglindească pe lîngă categoriile de contribuabili şi denumirea unităţilor fiscale. Deci, scopul pur de organizare administrativă a constituit un subsidiar şi, în consecinţă, a fost neglijat. Dovada peremptorie ne este confirmată de diferenţa dintre totalul numărului localităţilor rurale (în cazul nostru al unităţilor fiscale) din condica Vistieriei din 1816 care este de 1 427 şi cele din documentele cartografice din 1833, care au înregistrat un număr de 1 922 de sate [103]. Or, într-un interval de 17—18 ani era imposibil să se înfiinţeze, sau să se desprindă din alte localităţi, 495 de noi aşezări rurale.

În ceea ce priveşte atribuţiile ispravnicilor, şi în această perioadă ele au continuat să fie identice, acompaniate fiind de perpetuarea, deopotrivă, a întregii salbe de abuzuri şi nereguli, fapt ce avea să înrîurească, fără îndoială, asupra noilor tendinţe de dezvoltare internă a Moldovei. Cu toate poruncile severe ale lui Mihail Constantin Şuţu, slujbele au fost cumpărate fără întrerupere, procedeu extins şi pentru obţinerea funcţiei de ispravnic, aşa cum avea să se constate în deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea [104].

Tot acum au izbucnit făţiş şi conflictele dintre ispravnici şi căpitanii de tîrguri pentru suprapunerea de atribuţii. Prin tradiţie, ultimii au îndeplinit şi îndatoriri judecătoreşti şi administrative, pe lîngă cele militare şi poliţieneşti. Dacă dregătorii de ţinuturi erau numiţi de domn, căpităniile de margine, precum şi căpităniile de tîrg şi căpităniile de poteră au fost, pe alocuri, menţinute de către Hătmănie. Nedelimitarea precisă a atribuţiilor avea să constituie motivul discordiei şi de neînţelegere între ispravnici şi căpitanii de tîrguri, confuzie care a fost înlăturată odată cu intrarea în vigoare a Regulamentului organic [105].

O situaţie cu totul aparte în cadrul unităţilor administrative ale Moldovei a deţinut-o ocolul Vrancea din ţinutul Putna. Este arhicunoscută geneza ocoalelor de frontieră, care s-au datorat unor privilegii domneşti acordate locuitorilor, „uzufructuarii locurilor domneşti" din zonele geografice respective în schimbul serviciului de pază al graniţelor ţării, astfel configuraţia acestor ocoale avea să se menţină şi mai tîrziu, păstrînd şi caracterul unor diviziuni administrative [106]. Dacă începînd cu anul 1775, atît Cîmpulungul Sucevei sau Moldovenesc, cît şi Cîmpulungul Cernăuţilor sau Rusesc aveau să fie desprinse în mod brutal din teritoriul Moldovei, revelatoare informaţii istorice ni s-au păstrat, după această dată, mai ales pentru Vrancea ca o unitate administrativă care s-a bucurat de o atenţie deosebită din partea administraţiei centrale. Deşi din punct de vedere administrativ, după înfiinţarea ţinuturilor, a fost subordonat ţinutului Putna, comparativ cu celelalte ocoale, Vrancea a beneficiat de o conducere autonomă faţă de starostia Putnei. La început, vornicul de Vrancea a fost numit de domn, mai apoi desemnat de Hătmănie, fiind ales, după tradiţie, din rîndul mazililor sau boierilor mici. Instituţia păstrată de-a lungul secolelor, a fost considerată de Hătmănie, începînd din secolul al XVIII-lea, ca o căpitănie de margine, care avea atribuţii suplimentare faţă de celelalte căpitănii plasate, după cum foarte bine se cunoaşte, la hotarele ţării şi îndeplinind funcţii grăniceresti. Atît vornicul de Vrancea, cît şi subalternii lui au îndeplinit în limitele ocolului atribuţiile pe care le-au avut slujitorii

---

[103] Corneliu Istrati, *op. cit.*, vezi tabelul centralizator de la sfîrşitul lucrării; Ioan C. Băcilă, *op. cit.*, p. 139.

[104] Mihai Galan, *Ocupaţia rusească în Moldova din anii 1828—1834*, în *CI*, 1/X—XII, (1934—1936), p. 128.

[105] Ecaterina Negruţi, *Aspecte din administraţia tîrgurilor şi ţinuturilor moldovene în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *SCŞI*, istorie, 1—2/IX, 1959, p. 125—126, 132.

[106] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 204; pentru detalii vezi şi Teodor Balan, *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1960, p. 7—39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

isprăvniciei Putna în frunte cu starostele lor [107]. Pe linia administrației civile, vornicul de Vrancea a deținut sarcini fiscale, executive, judecătorești, alături de îndatoriri polițienești și militare. În raporturile de servici el avea o dublă subordonare: starostelui de Putna, care însă avea numai dreptul de control, și Hătmăniei pentru funcțiile lui grănicerești și a celor ce au revenit căpitanilor de tîrguri [108]. De asemenea, spre deosebire de ocolași sau privighetorii de ocoale de mai tîrziu, pentru îndeplinirea atribuțiilor lui multiple, vornicului i se rezervase dreptul de a avea o serie de venituri din strîngerea dărilor (15 parale la leu), din încasări accidentale de pe urma proceselor judecate, autentificări de acte etc., alături de o indemnizație fixă în bani și în natură asigurată de către vrînceni [109].

• • •

În concluzie, deși greu de precizat din cauza insuficientelor informații care ni s-au păstrat, începutul organizării teritorial-administrative a Moldovei a fost sesizat încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, odată cu atestarea documentară a existenței primelor ținuturi moldovene. Urmărit în timp, procesul apariției și evoluției ținuturilor ca unități administrative și a organismelor lor de conducere, ca reprezentante locale ale puterii administrației centrale, s-a desfășurat sub semnul interdependenței dezvoltării Moldovei, de-a lungul veacurilor, din punct de vedere economic, politic și social.

Dacă în ceea ce privește numărul diviziunilor administrative ale principatului nu s-au înregistrat fluctuații importante în decursul evului mediu, nu același lucru se poate afirma despre natura funcțiilor îndeplinite de dregătorii ținutali. Sfera atribuțiilor acestora a cunoscut o delimitare tot mai precisă și avea să fie definitivată în momentul în care Moldova nu a mai putut participa, în mod independent, la evenimentele politice externe. Nemaiposedînd o armată proprie, funcțiile militare au fost separate de cele civile, de administrare a ținuturilor, îndatoririle ispravnicilor, așa cum fuseseră concretizate prin reformele lui Constantin Mavrocordat de la mijlocul secolului al XVIII-lea, limitîndu-se la cele de natură administrativă, juridică și fiscală.

Totodată se cuvine să remarcăm tradiția istorică a înființării și existenței subdiviziunilor administrative, care, în ciuda unor modificări teritoriale ce au avut loc în contra voinței Moldovei, cu foarte mici excepții, limitele ținuturilor, ca și denumirile lor au rămas aceleași, prelungindu-se în cele din mai multe cazuri, pînă în zilele noastre.

---

[107] Ecaterina Negruți, *Despre unele trăsături specifice ale administrației Vrancei în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 ani*, București, 1965, p. 377.

[108] Aurel V. Sava, *Vornicul de Vrancea. O cercetare administrativă de acum o sută de ani*, în *ARMSI*, s. III, tom. XV, 1934, p. 119—120.

[109] Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 377; Aurel V Sava, *op. cit.*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA ŞI CONŢINUTUL ÎNVĂŢĂMÎNTULUI PUBLIC DIN MOLDOVA ÎNTRE ANII 1832 ŞI 1848 (III)

DE

GABRIEL BĂDĂRĂU

„Prin şcoală s-ar putea schimba lumea"
Leibnitz

Contribuţia învăţămîntului public din Moldova la desăvîrşirea procesului de formare a conştiinţei naţionale şi a naţiunii române

1. *Naţiune — cultură naţională — şcoală naţională. Relevarea interdeterminărilor.*

Pentru a fi explicite şi relevante, aspectele istorice privind constituirea şi dezvoltarea unui sistem naţional de învăţămînt, cu obiectivele, nivelul şi imperativele sale, nu pot fi studiate ca şi cînd ar fi independente de transformările şi relaţiile din afara sferei educaţiei. Analiza perspectivei evolutive — firească, ca soluţie a istoriei aici — a acestor aspecte, precum şi explicarea procesului constituirii naţiunii române şi a unei culturi naţionale, pe lîngă efortul de identificare şi individualizare domenială, nu se pot realiza decît într-o manieră integratorie. Aceasta, de fapt, face posibilă deducerea implicaţiilor.

Şcoala, sistemul de învăţămînt au fost nu numai un factor social-spiritual, intelectualizant, ci chiar „material" al epocii. Dovada acestei „materialităţi" este uşor de relevat: societatea şi instituţiile care o reprezintă — cu atît mai mult în eforturile de reorganizare şi modernizare — au avut nevoie de subiecţi capabili să răspundă cerinţelor generale prin: cunoaştere, disciplină, competenţă, eficienţă, informare profesională, randament, „suport" ideologic-patriotic etc. In dimensiuni sociale, toţi aceştia şi calităţile lor au fost produşii şcolii, ai sistemului de învăţămînt naţional, evident, mai puţin la începuturile organizării lui, deţinînd apoi ponderea.

Realităţile şi relaţiile social-politice dominante ale epocii prepaşoptiste şi paşoptiste au fost asimilate, simbolic şi pedagogic, în modul de educaţie şi, prin exteriorizarea lor faţă de acesta, au definit raporturile sociale corespunzătoare ale educaţiei. Evident, nu numai o asimilare simbolică şi pedagogică, pasivă, ci a fost urmată de efortul de a corespunde, de ac acţiona, de a forma, de a „intra în rezonanţă" în sensul „acordării" cu epoca pentru realizarea obiectivelor social-naţionale. In felul acesta, şcoala a răspuns, mai mult sau mai puţin prompt şi eficient, „comenzilor" sociale majore ale epocii. De aici, e uşor de evidenţiat concluzia că schimbările din sistemul de învăţămînt au intervenit odată cu transformările din sistemul social, din întregul structurii şi suprastructurii societăţii româneşti. Or, perioada la care ne referim, deceniile imediat anterioare revoluţiei de la 1848, se caracterizează tocmai prin astfel de transformări şi înnoiri sincrone în toate domeniile, implicîndu-le şi pe cele luate aici în discuţie.

Componentele, trăsăturile unui sistem şcolar nu sînt numai produs singular al epocii, al „prezentului", ci, anumite părţi şi aspecte, sînt şi expresia continuităţii, tradiţiei, a nive-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lului anterior de dezvoltare. Astfel, detaliile şi formele de organizare a sistemului de învăţămînt din perioada anilor 1832—1848 au purtat, pe lîngă „sigiliul" epocii, şi amprenta experienţei trecute, a nivelului specific de dezvoltare atins în secolul şi deceniile anterioare, odată cu aspiraţiile naţionale ale societăţii care l-a elaborat. În cadrul acestui sistem de învăţămînt, devenit domeniu al activităţii, de stat, s-a dezvoltat şi aplicat un anumit mod de educaţie, mai mult sau mai puţin corespunzător, de producţie endogenă, dar şi cu multiple influenţe sau chiar modele europene. Acest mod de educaţie, împreună cu totalitatea instituţiilor şcolare în care a fost aplicat (în deceniile anterioare anului revoluţionar), individualizate, printr-un anumit ansamblu de relaţii existente între ele şi conducerea politico-administrativă a timpului, care devine principalul factor de iniţiativă şi în acest domeniu, au format sistemul de învăţămînt al epocii 1832—1848. Structura acestui sistem s-a caracterizat prin mobilitate, angajare pe calea reformelor şi modernizare, continuă deschidere spre transformare, spre nou. Procesualitatea activităţilor, mereu diversificate şi scientizate, din cadrul acestui sistem de învăţămînt şi mod de educaţie a presupus, corespunzător, receptarea, impunerea şi desfăşurarea unor idei pedagogice ce pot fi comprimate şi sintetizate într-o pedagogie a epocii, care întruneşte şi ea trăsăturile caracteristice de mai sus, înscriindu-se contributiv în marile procese constitutive ale perioadei istorice ale cărei limite de timp le-am precizat.

Naţiunea română, ca şi fiecare naţiune, se defineşte prin anumite trăsături exprimate în unele stări spirituale, afective, morale, în felul său de a fi. Ea are o cultură proprie, totalizată, din creaţiile sale materiale şi spirituale, în contribuţia pe plan ştiinţific, artistic, literar, la cultura universală. Dimensiunile acestor caracteristici şi contribuţii, calitatea lor au fost şi sînt în funcţie directă de structura şi nivelul şcolii, care s-a manifestat, la rîndu-i, ca factor de modelare şi afirmare a conştiinţei naţionale şi de desăvîrşire a naţiunii.

Conştiinţa naţională a poporului român însumează sentimentul naţional, mîndria naţională, voinţa naţională, ideea interesului şi idealului naţional, conştiinţa etnică-istorică, a originilor şi tradiţiilor. Toate acestea s-au fortificat puternic şi s-au răspîndit, în proporţii de masă putem spune, şi prin şcoală, prin activitatea de educaţie şi instruire presupusă de existenţa instituţiilor, publice sau particulare, ce formează un sistem de învăţămînt.

Şcoala a contribuit la evidenţierea şi la a da dimensiuni active, de „praxis" dinamic, social-politic, conştiinţei naţionale. Aceasta s-a format ca etapă finală într-un îndelungat proces istoric şi a devenit activă ca o reflectare directă, în planul superior al idealurilor şi cel fizic al acţiunilor, a unor anumite realităţi şi relaţii sociale, în epoca renaşterii naţionale în care se cuprinde şi perioada în care ne-am cantonat investigaţia şi reflecţiile. Membrii societăţii moldoveneşti a timpului şi-au constituit şi îmbogăţit această conştiinţă, în primul rînd, în urma participării la procesul general-evolutiv al dezvoltării socio-economice, la viaţa politică a ţării — în măsura în care structura socială, relaţiile dintre clase au permis-o — în cadre instituţionalizate sau nu. Prin şcoală, prin activitatea de educare, au primit clarificări noi, orizonturi mai îndepărtate, angajamente explicite. În felul acesta, experienţa practică şi activitatea de educaţie şi instruire prin şcoală au dus la formarea unei atitudini active, dinamice, a unei conştiinţe politice comune. Guvernanţii, elementele progresiste, intelectualitatea epocii au realizat necesitatea educării politice, care să ridice această conştiinţă, inclusiv prin şcoală, la nivelul acţiunii conştiente, în slujba intereselor naţionale de etapă şi perspectivă.

Integrată ca parte şi, totodată, producătoare de cultură, şcoala perioadei la care ne referim, a împrumutat şi caracteristicile acesteia. Atît în „momentul" Şcolii Ardelene, cît şi în deceniile paşoptiste, cultura a avut un evident caracter militant, intelectualii propunîndu-şi în mod esenţial pregătirea spiritelor pentru realizarea deziderateloc social-economice şi naţionale, rolul lor în asigurarea premiselor ideologico-politice ale revoluţiei fiind evident. În acţiunea acestora, şcoala publică naţională a constituit un mijloc şi un obiectiv, beneficiind de multă atenţie Investigaţia documentară arată că în deceniile premergătoare anului 1848, în Moldova, ca în toate cele trei ţări române, oamenii şcolii apar, în general, ca gînditori şi oameni de acţiune, în acelaşi timp. Treptat, era pusă în practică ideea de a se trece de la „luminarea" poporului la „ridicarea" lui. Şcolii i-a revenit un loc central în această misiune.

Evident că aceste valenţe naţionale au fost, firesc, mai pronunţate, mai distincte şi active la şcoala moldoveană de după 1821 şi, cu atît mai mult, la cea creată sub Regula-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentul Organic, dar nu au lipsit nici şcolii anterioare, chiar cînd influenţa grecească era predominantă.

În această ordine de idei, de remarcat că, sub aspectul reţinut aici, creşterea curentului naţional, mai ales a celui antiotoman în Moldova, care se produsese în straturile societăţii, a fost, putem spune fără teamă de risc, alimentată, în parte, şi de şcoală, de şcoala grecească, cu atît mai mult cu cît, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, mişcarea de emancipare a grecilor s-a intensificat vizibil. Academiile şi şcolile de la noi, înzestrate cu profesori greci, au fost transformate în adevărate tribune de educaţie naţională şi propagandă antiotomană, insuflînd simţăminte patriotice şi ideea libertăţii naţionale. Toate acestea, receptate în masa românească a elevilor şi studenţilor, produceau atitudini şi convingeri la nivelul conştiinţei naţionale, alimentînd ideea luptei pentru libertate naţională, pentru emancipare, trezind simţămîntul naţiunii, apartenenţa la o comunitate unitară, distinctă — cea românească. În altă ordine de idei, din numărul de 141 „bărbaţi culţi greci", întîlniţi de Constantin Erbiceanu în literatura grecească din secolul al XVIII-lea, cei mai mulţi au fost profesori în Academiile din Iaşi şi Bucureşti, şi contribuţia lor, în sensul mai sus precizat, nu a fost una de joasă factură. Sentimentul antiotoman promovat de aceştia, era unul ce anima, în mod justificat, şi societatea românească şi făcea parte din cel naţional, românesc. Deci, graniţa dintre cultura, şcoala, „ideologia şi iluziile epocii luminilor" şi o cultură — incluzînd şi învăţămîntul —, „naţională şi socială", fixată de Dan Zamfirescu la 1821 [1], poate fi deplasată, cu temei, mult înapoi, în timp, în secolul anterior.

În general, lucrurile şi faptele sînt cunoscute. Comunitatea de ortodoxism religios şi statutul politic internaţional privilegiat al Principatelor au fost factori favorizanţi pentru exercitarea influenţei greşti la noi. Sub aspectul atingerii idealurilor naţionale, prezenţa acestor şcoli şi influenţa lor nu au funcţionat întotdeauna în favoarea noastră, mai ales după 1800, cînd poziţiile regimului politic ce le-au creat erau serios zdruncinate, iar naţiunea română se afirma ca atare. Însă, sub aspectul contribuţiei la dezvoltarea culturii, a unor forme de învăţămînt, a îmbogăţirii acestora, a conţinutului activităţii de instruire, problematica trebuie studiată diferenţiat şi nuanţat. Înlocuirea treptată a şcolilor greceşti cu cele româneşti a fost ajutată şi a ajutat la rîndu-i dezvoltarea ideei naţionale de eliberare de sub apăsarea otomană şi de înlocuire a relaţiilor feudale.

Prin ofisul de înfiinţare a Şcolii Vasiliene se anticipa crearea învăţămîntului naţional ca serviciu de stat, instituţionalizat. Firește, unele începuturi existau, dar o preocupare mai mult sau mai puţin consecventă a domnilor, ca autoritate administrativă supremă în stat, faţă de şcoală nu o putem asimila cu învăţămîntul etatizat, cu şcoala publică, a cărei existenţă, inclusiv susţinută de un cadru normativ ca atare, o consemnăm ca începînd o dată cu deceniul al patrulea al secolului trecut. Putem spune că în realizarea unor obiective generale ale societăţii româneşti, îndelung urmărite, ca şi sub aspect politico-ideologic, victoria curentului naţional, dovedind gradul de maturitate al naţiunii române, este mai evidentă tocmai şi prin actele reformatoare de fondare a sistemului de învăţămînt etatizat în Moldova, şcoala naţională apărînd ca o instituţie de epocă ce reflecta o anumită bază social-economică şi ilustra un anumit nivel al concepţiei despre viaţa social-economică, cultural-spirituală şi o ideologie în care dominante erau ideea naţională şi de libertate.

Pentru perioada istorică reţinută aici subliniem, pe lîngă funcţiile *propedeutică* — asigurarea unui cuantum de cunoştinţe generale necesare parcurgerii unor anumite trepte de învăţămînt sau etape şcolare —, *profesională* — asigurarea deprinderilor şi instruirii practice în vederea integrării utile şi prompte în viaţa activă —, pe cea *ideologică*, de propagandă chiar, mai evidentă în această etapă decît în altele. Niciodată şcoala, sistemul de învăţămînt nu au funcţionat în afara comandamentelor şi direcţiilor majore ale societăţii. Imposibilitatea unei atari situaţii este obiectivă, însă „ierarhia" acestor „dominante", preponderenţa imperativă a unor idei sau obiective poate fi diferită şi specifică anumitor perioade istorice. În aspectele care ne interesează, specificitatea epocii la care ne referim se sintetizează din biunivocitatea celor două procese — desăvîrşirea procesului de constituire a naţiunii române şi de edificare a unei şcoli naţionale corespunzătoare, în care primul include, subordonează pe cel de al doilea, iar, în acelaşi timp este „beneficiarul" acţiunii contributive la consolidarea conştiinţei naţionale, datorită sistemului programatic naţional

[1] Dan Zamfirescu, *Istorie şi cultură*, Bucureşti, 1975, p. 17—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de instruire, mijloacelor şi conţinutului activităţii de educare prin formele de învăţământ. „Cotitatea" parte reciprocă a fenomenelor, neputînd fi cuantificată, nu este uşor de precizat, însă poate fi evidenţiată, din perspectiva istorică, prin efectele produse în timp. Aceasta ne permite tocmai să subliniem preponderenţa acestei funcţii a şcolii prepaşoptiste (şi nu numai), fără s-o singularizăm sau să-i hipertrofiem manifestarea, nici să-i exagerăm efectele ameliorative, evidente în cadrul structurilor ce se reformau odată cu întreaga societate.

Pentru a dovedi relaţia de biunivocitate între procesele numite mai sus, este util de amintit că, tocmai ca o reflectare a tuturor frămîntărilor şi transformărilor ce caracterizau perioada de după a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în întreaga societate moldovenească, intervin numeroase schimbări şi în conţinutul şi organizarea învăţămîntului de toate gradele : înlocuirea treptată a învăţămîntului filozofic-aristotelic prin introducerea în programa de studii a materiilor noi de învăţămînt : aritmetica, geometria, algebra, trigonometria, care asigurau o orientare realistă şi practică a cunoştinţelor transmise, introducerea unui curs de „ştiinţe inginereşti", receptarea noilor metode pedagogice (mai ales. cele recomandate în hrisoavele din 1765 şi 1766 ale lui Gr. Alex. Ghica ş.a. după cum s-a mai arătat), organizarea examenelor semestriale a vizitelor medicale, introducerea certificatelor de studii, sporirea personalului didactic, înzestrarea şcolilor cu materiale demonstrative („organe fizice" şi „matematice"), fonduri pentru cărţi etc., toate fiind fapte şi fenomene caracteristice pentru orice perioadă de regenerare naţională şi culturală, ca şi pentru cea în care se prefigura şcoala publică din Moldova, ca parte firească a şcolii naţionale româneşti.

Hrisoavele amintite, scrierile diverse ale vremii vehiculează idei înaintate privind instruirea prin şcoală : „învăţătura îl face pe om în stare să practice diverse meşteşuguri", „neamurile care au de mult şcoli... te minunează prin rînduiala lor înflorită şi prin meşteşuguri". Valenţele educative, formative şi informative ale şcolii sînt ridicate la locul cuvenit. Deşi controlul bisericii nu încetase şi ideile despre ordinea socială propagate de aceasta sînt încă susţinute oficial, este uşor să sesizăm, sub diferite forme şi aspecte, manifestarea ideilor iluministe, raţionaliste despre încrederea în om, în capacităţile sale perfectibile, în binefacerile ştiinţei etc. Se poate dovedi, încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, afirmarea unei puternice mişcări în favoarea învăţămîntului în limba română, limba întregului popor, în timp ce şcoala grecească se vedea condamnată. Pătrunderea ideilor apusene în legislaţia şcolară şi în practica învăţămîntului de la noi este o realitate dovedită în numeroase rînduri. Aceste idei au alimentat năzuinţele naţionale de libertate, de independenţă, au fortificat efortul de emancipare naţională al românilor, iar rezultatele nu s-au produs de la o zi la alta, efectul lor nu s-a încheiat la o anumită dată, care s-ar putea stabili cu precizie, dar perioada manifestării lor o putem fixa, calendaristic, încă în limitele de timp luate aici ca loc comun de referinţă.

Profesorii, învăţătorii care şi-au desfăşurat activitatea în instituţiile de învăţămînt din Moldova la începutul secolului trecut, invocau, în expunerile lor, autoritatea lui Rousseau şi Montesquieu sau Voltaire în domeniul ideilor sociale, de egalitate a popoarelor şi dreptul acestora la o viaţă liberă în cadre naţionale. S-a dat, apoi, o atenţie sporită ideilor şi documentelor pedagogice noi, moderne. Într-o măsură au influenţat operele lui Newton, Helvetius şi d'Alambert. „Enciclopedia franceză a devenit, pentru unii din intelectualii de la noi, o carte mult căutată" [2]. Or, cei mai mulţi dintre aceşti intelectuali erau implicaţi ca personalităţi de frunte, în activitatea şcolară din Moldova. Deci, implementările, influenţele şi intercondiţionările reciproce sînt evidente.

Merită reţinut şi un alt aspect, şi nu de ultimă importanţă. Prin natura activităţii, prin conţinutul şi scopurile inerente acesteia, educatorul şi elevii săi (şcolari sau studenţi) sînt printre înaintemergători. Primul, virtual, ceilalţi, potenţial. Viitorul este un dat primordial în activitatea lor ; nici un moment şi nici un fapt din munca lor nu pot fi despărţite de perspectiva de viitor. Or, în epocă, acesta trebuie să realizeze desăvîrşirea naţiunii române, afirmarea ei, succesul în lupta pentru modernizarea societăţii, pentru libertate şi unitate. Şcoala moldoveană modestă a vremii a corespuns, adecvînd proporţiile şi modalităţile acestei perspective.

---

[2] Cf. D. Popovici, *La littérature roumaine á l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 65—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În mod necesar, în perspectiva ce ne interesează, eficienţa şcolii din Moldova acelei perioade nu o putem surprinde de la un an la altul, de la un ciclu de învăţămînt la următorul. Perioada este, mai ales, una din începuturi şi reorganizare, iar rezultatele devin sesizabile în timp. Momentele afirmării şcolii naţionale sînt sincrone, marchează tot atîtea date în maturizarea conştiinţei naţionale, a naţiunii române. Raţionamentul poate fi făcut invers, schimbînd termenii, conducînd însă la o concluzie reciprocă în acelaşi sens.

Integrarea ideilor şi valorilor promovate prin şcoală în cele ce au format ideologia naţională revoluţionară a epocii a făcut să împrumute primelor această „funcţie" şi caracter. În măsura în care şcoala moldoveană a vremii a contribuit la o răspîndire în mase a acestor idei şi valori, se poate vorbi de un succes. Or, dacă la aceasta se adaugă, pe măsură ce ne apropiem în analiza noastră retrospectivă de anul luat ca limită superioară, integrarea şi participarea „produşilor" şcolii de toate gradele la ansamblul societăţii, succesul şcolii, eficienţa ei trebuie evaluată cu unităţi de măsură mai mari!

Renovarea, înnoirea sistemului de învăţămînt, este determinată de factorii referitori la schimbările din structura modului de producţie, a cerinţelor economice de forţă de muncă cu un anumit nivel de pregătire sau calificare, de mutaţiile din structura socială — în ceea ce priveşte conţinutul profesional specializat, natura cunoştinţelor transmise — şi de ideologia epocii, în aspectul educativ, al ideilor ce trebuie să inducă atitudini anumite în conştiinţe. În felul acesta, naţiunea, premisele ce au stat la baza ei au dat direcţie, au realizat ierarhia de valori şi de idei dominantă în societatea epocii, au obiectivat sensurile şi scopurile devenirii social-cultural-economice, dar, la rîndu-i, a fost tributară sistemului de învăţămînt, şcolii, ce a difuzat, argumentat şi a dat dimensiuni practice acestora, le-a „inoculat" în conştiinţe, determinînd, în cele din urmă, atitudinile de masă aşteptate. Pentru a realiza mai eficient această contribuţie a şcolii la procesul integrator de decantare a naţiunii române, sistemul de învăţămînt a trebuit să dovedească o remarcabilă capacitate de adaptare şi receptare faţă de conţinuturile naţionale elaborate la nivelul întregii societăţi în mişcare.

În anumite condiţii — decalaje evidente între cerinţele social-cultural-economic-naţionale şi ceea ce oferă sau poate oferi şcoala — raporturile dintre sistemul de învăţămînt şi direcţia de mişcare a societăţii pot deveni contradictorii. Această contradictorialitate poate fi generată de poziţia specifică a sistemului de învăţămînt în cadrul societăţii. Acesta deţine o autonomie relativă — mai ales în perioada reţinută aici, cînd iniţiativele centrale, instituţionalizate ale statului sînt la început — determinată de nivelul şi specificul său instituţional, dar şi de constituirea modului de educaţie ca praxis social-istoric cu o identitate încă tradiţional-conservatoare, care, deşi se mai manifestă în direcţie „academică" prin distilarea unei elite cultural-intelectuale, face totuşi eforturi de acordare, de legare de necesităţile practice ale societăţii. Dispoziţiile normative din Regulamentul Organic, cu privire la învăţămînt, legislaţia şcolară elaborată în temeiul lui, reformele ulterioare constituie o dovadă în acest sens, ceea ce a făcut ca sistemul de învăţămînt al vremii să nu ajungă la această contradictorialitate.

Influenţei configurative a imperativelor — de diverse aspecte —, manifestă în societatea epocii asupra şcolii, i se găseşte expresie concretă în tipul specific de constituire şi organizare a *modului de educaţie*, adică *în specificitatea raporturilor dintre relaţiile educaţionale*, conţinuturile cognitive, morale, ideologice, politice etc., transmise şi strategiile pedagogice aplicate. Nepotrivirea structurii şi conţinuturilor anterioare şi posterioare anului 1832, precum şi schimbarea finalităţilor, obiectivele naţionale trecînd pe primul plan, au fost cauzele inovaţiei continue în sistemul de învăţămînt din Moldova în întreaga perioadă la care ne referim. Nu putem da o interpretare şi explicaţie corectă evoluţiei sistemului şcolar de atunci şi nici evidenţa contribuţia ce ne interesează, dacă nu începem prin a le suprapune epocii, naturii proceselor ce se desfăşoară în limitele ei, prin decelarea elementelor şi concepţiilor care au stat la baza politicii şcolare, prin „descoperirea" nevoilor" cărora le-a corespuns şi cauzele care le-au pus în mişcare. Din această perspectivă, sub orice aspect am considera educaţia şcolară — cum arată şi un mare sociolog al fenomenului educaţional — ea ni se prezintă întotdeauna cu acelaşi caracter: „Fie că este vorba de scopurile ce urmăreşte sau de mijloacele pe care le întrebuinţează, ea răspunde nevoilor sociale, exprimă idei şi sentimente colective" [3]. Nu numai că exprimă, putem spune, dar

[3] Emile Durkheim, *Educaţie şi sociologie*, Bucureşti, 1930, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi creează, formează sentimente colective, avînd ca beneficiar colectivităţi sau colectivitatea socială a vremii.

Se impune a fi subliniată altă situaţie, în raportul ce ne interesează aici, specifică deceniilor prepaşoptiste. Dacă, din punct de vedere administrativ-organizaţional reformele sînt de cele mai multe ori produsul iniţiativei statului, interesat în modernizarea instituţiilor sale, în impunerea unei politici conforme cu interesele naţionale şi ideologia dominantă în societatea vremii, în etapa istorică la care ne referim, această regulă n-a funcţionat întocmai. Statul moldovean, expresie încă a dominaţiei politice a unei clase ce se apropia de încheierea misiunii sale istorice, s-a manifestat uneori, în ceea ce priveşte mai ales învăţămîntul superior, într-o manieră conservatoare, încercînd reforme opuse curentului naţional, progresist, cu o pronunţată deschidere democratică, manifest în activitatea şcolii şi în conţinutul învăţămîntului. Dovezi peremtorii — încercările de înlocuire a învăţămîntului superior în limba română cu cel de limbă franceză cu argumente contrare celor ce au dus la înlocuirea şcolii greceşti, menţinerea unor criterii de clasă în promovarea în anumite forme de învăţămînt, politica de cadre nefavorabilă de multe ori profesorilor ieşeni (mai ales în deceniul ce include şi anul revoluţionar 1848) etc. În această situaţie, iniţiativa progresistă în apărarea învăţămîntului naţional a aparţinut oamenilor şcolii şi spiritelor înaintate ale vremii, reprezentanţilor noii clase în afirmare în lupta pentru puterea politică, devansînd sau determinînd decizia centrală a statului. În felul acesta, însăşi şcoala a contribuit la victoria ideilor naţionale în societatea prepaşoptistă moldovenească, la modernizarea statului, a fost un factor activ în efortul „de acordare" cu ceea ce a fost numit „spiritul veacului", dominat în întreaga Europă de ideea de naţionalitate.

Orice schimbare de profunzime în structurile unei societăţi determină şi este însoţită de mutaţii de aceeaşi importanţă în mentalităţi, în ideea omului despre el însuşi şi societatea căreia îi aparţine, deci şi în modul de a concepe şi a face educaţia. Însă, în anumite împrejurări istorice, „mutaţia" are loc, prioritar, în „idee", transformările, perfecţionările structurale fiind prefigurate cu anterioritate, programatic. Aceasta a caracterizat şi deceniile pregătitoare anului 1848. Ideologia le-a susţinut, oferind argumentele, iar în generalizarea acestora la proporţii de masă, şcoala a avut o contribuţie de primă valoare; „... dacă acordăm oarecare preţ existenţei societăţii, trebuie ca educaţia să asigure între cetăţeni o suficientă comunitate de idei şi sentimente, fără care orice societate este imposibilă" [4], conchide un autor citat.

Între procesele istorice reciproc determinative, luate aici în analiză, au putut, firesc, apărea unele decalaje, dar mai tîrziu s-a ajuns la armonizare, fiecare din ele presupunîndu-l şi determinîndu-l pe celălalt. Contribuţia învăţămîntului, a şcolii publice la această acordare „rezonatorie" a fost generată de poziţia specifică a sistemului de învăţămînt de a se afla în raporturi directe cu conţinutul socio-cultural, moral-politic şi informaţional realizat la un moment dat istoric. Această contribuţie a rezultat, evident, nu numai din valorile socio-cultural angajate, ci şi din efortul de a corespunde cu sistemul productiv, cu necesitatea practică, pe care îl putem exemplifica de numeroase ori. Se confirmă astfel principiul cunoscut, după care fenomenele din sistemul de învăţămînt reproduc problemele social-culturale şi economice naţionale, şcoala fiind „un mediu social concentrat".

Crearea învăţămîntului naţional ca serviciu public ne permite să evidenţiem o schimbare importantă în activitatea de educaţie. Dacă şcoala îşi mai împărţea încă această răspundere cu biserica, instituţia învăţămîntului public începe, firesc, să deţină autoritar răspunderea pentru realizarea educaţiei generaţiilor angajate în revoluţia de la 1848 şi care vor edifica România modernă.

În deceniile prepaşoptiste, mutaţiile intervenite în societate şi cele din domeniul învăţămîntului au „lucrat" în consens. Rezultatul final a fost decantarea unei conştiinţe naţionale şi triumful naţiunii române, cu o cultură proprie şi o şcoală naţională de un nivel corespunzător condiţiilor social-istorice în care s-a format. Educaţia, fiind un proces social-istoric, nu a putut rămîne izolată de transformările produse, în perioadă, în societatea moldovenească. Conţinutul activităţii de învăţămînt, avînd şi el un caracter istoric, a calchiat, sub aspectul ideilor şi obiectivelor dominante ale etapei istorice, pe cel al ideologiei generale, şcoala „lucrînd" pentru a-i da dimensiuni practice.

În spaţiul politico-cultural al vremii, misiunea şcolii a rămas, în principiu, cea mai generoasă, urmărind binele „de obşte", ea fiind, ca întotdeauna, unul dintre cei mai de seamă

[4] *Ibidem*, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

factori de propăşire spirituală şi naţională, fiind una din cele mai dinamizatoare structuri sociale prin concentrarea unui mare număr de inteligenţe creatoare, puse în slujba pregătirii celor ce vor realiza obiectivele naţionale aparţinătoare etapei respective a dezvoltării istorice. „Astăzi, unicul element prin carele poporul român din Principate se poate ridica cu timpul şi a se pune în pralelă cu popoarele staturilor Europei..., este îmbunătăţirea sa fizică şi psihică, iar aceasta nu se poate căpăta decît prin cultura intelectuală şi morală..."[5] pe care o dă şcoala, se aprecia, îndreptăţit, în epocă.

Nivelul şi valoarea şcolii constituie, pentru societatea căreia îi aparţine, un criteriu cert de apreciere al maturităţii creatoare de civilizaţie şi cultură a unei naţiuni. Aceasta însă numai cu condiţia ca educaţia să fie realizată de o şcoală naţională, care să ţină seama de realităţile şi obiectivele aparţinătoare acelor cadre naţionale. În acest sens, valorile propagate de şcoala prepaşoptistă s-au integrat în ambianţa social-politico-culturală din societatea moldoveană a vremii, au intrat în viaţa conştientă şi afectivă a oamenilor, au determinat obişnuinţe, moduri de comportare, convingeri ce au alimentat acţiuni conforme, au ajutat la constituirea unui mod de a tări şi de participare la viaţa societăţii. Aceste valori s-au întîlnit cu întregul vieţii, ceea ce a prilejuit intervenţia „prezentului" acelor decenii, în sensul reajustării continue a lor dar şi implicaţii cu ecouri în viitor, intrînd în confruntare cu mobiluri, interese, aspiraţii colective, naţionale, contribuind la realizarea lor. Semnificaţiile acestor transformări, a legiuirilor, reformelor, proiectelor şi regulamentelor, „faptelor" din domeniul învăţămîntului în deceniile anterioare anului 1848 se explică ca un stadiu al „remodelării", al „punerii de acord" caracterizat prin efortul programatic de generalizare a instrucţiei şcolare, de educaţie în masă, în acord cu obiectivele general-naţionale, făcut după cerinţele epocii în societatea moldovenească în transformarea, ca parte organică a celei româneşti.

2. *„Contemporaneitatea" şcolii publice din Moldova. Forme, mijloace, maniere de implicare în desăvîrşirea procesului de formare a naţiunii române*

Fenomenele evidenţiate în întreg sistemul de învăţămînt moldovenesc în perioada anilor 1932—1848, ca parte a celui românesc, se încadrează, în perspectivă europeană, în cele manifeste în majoritatea statelor în direcţia creării şcolilor naţionale, modernizării conţinuturilor şi structurilor sau etatizării lor. În acest sens, transformările din învăţămîntul nostru se înscriau în seria perfecţionărilor revolute din sistemele europene de învăţămînt puse în slujba idealurilor naţionale ce caracterizau epoca şi fiecare societate în parte. Faţă de acestea, comparativ, se pot constata anumite decalaje, în devans sau dimpotrivă, între nivelele şcolilor naţionale sau direcţiile politicii şcolare, bazate şi pe anumite tradiţii, dar locul acestor mutaţii este în „interiorul" perioadei şi fenomenelor generale reţinute aici.

Instrucţiunea şcolară obligatorie a fost introdusă (decretată formal) în 1642 în statele germane, în 1806 în Anglia, iar în Franţa, în 1876. Reformele de învăţămînt din prima jumătate a secolului al XIX-lea au avut, în majoritatea statelor unde s-au produs, obiective generale asemănătoare: consolidarea naţiunii şi conştiinţei naţionale, înflorirea culturii naţionale, ridicarea nivelului de civilizaţie.

Astfel, de exemplu, în Norvegia, înainte de 1848, au fost create primele şcoli populare superioare în scopul renaşterii culturale scandinave, al ridicării spirituale şi civice ţărănimii. Ele reprezentau o reacţie împotriva culturii daneze, care avea un rol dominant în ţară de aproape patru secole.

Şcoli populare superioare (Folköyskoien) au fost preconizate şi în Danemarca de către N. S. F. Grudvig, care a pornit de la ideea luptei împotriva influenţei culturii de tip germanic şi de la necesitatea de a da ţăranilor posibilitatea îndeplinirii sarcinilor civile şi politice pe care le revendicau în consiliile populare şi în Falketing, sub lozinca „noi putem şi trebuie să participăm la viaţa naţională şi cetăţenească". Grudtvig avea în vedere tineretul şi pătura ţărănească pe care o „voia ridicată ca forţă socială, politică şi culturală". În afară de limba natală, istoria ţării, cîntecele populare, geografia şi legile Danemarcei, şcoala superioară ţărănească mai trebuia să răspîndească şi cunoştinţe practice. Era considerat de

[5] Gh. Săulescu, în N. C. Enescu, *Gh. Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, Bucureşti, 1970, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare importanță ca în apropierea fiecărei școli superioare țărănești să funcționeze un model de exploatare agricolă, prin care tineretul să fie introdus temeinic în practica vieții agricole.

Începutul realizării practice a ideilor lui Grudtvig a fost asigurat în jurul anului 1844 de Cristian Flor la Rödding, în sudul Danemarcei. Mitologia nordului, istoria Danemarcei, istoria lumii, istoria bisericii, geografia, științele naturii, lecturi alese din scriitori danezi vechi, acestea erau materiile predate tinerilor țărani [6]. Rezultatele nu au întîrziat să se arate...

În timpul revoluției franceze, Antonie Carital, marchiz de Condorcet (1743—1794), matematician și economist, prezenta Adunării legislative din 1792 un proiect — „L'organisation générale de l'instruction publique", în care pornea de la ideea că instrucția națională este în primul rînd o problemă de dreptate și numai instruirea tuturor permite stabilirea unei egalități politice recunoscute prin legile revoluționare. Această instituire trebuie să fie laică, gratuită și independentă de orice autoritate politică. La începutul secolului, la Paris luase ființă „Societatea pentru instrucția elementară", al cărei scop declarat era „să dea clasei inferioare a poporului acel fel de educație intelectuală și morală ce-i era mai aproape de nevoile sale" [7].

Această societate crease deja, pînă la 1848, la Paris și în alte orașe din Franța numeroase școli de cazarmă pentru ostași, cîteva școli de adulți pentru muncitori, o mie de școli elementare și o școală normală pentru pregătirea învățătorilor [8]. Realizările nu erau minore, dar pînă la introducerea obligativității învățămîntului și etatizării școlii trebuiau să mai treacă cîteva decenii.

Cu totul alta era situația școlii în Rusia timpului. Reacționarismul politicii oficiale permanentiza și chiar agrava starea de înapoiere culturală, menținînd învățămîntul la un nivel mult inferior școlilor din statele europene.

În ucazul din 19 august 1807, țarul arăta că țăranii iobagi, cei de la curțile boierești etc. au ajuns să învețe în gimnazii și în institute de învățămînt superior, răspîndind apoi idei nesănătoase și de aceea ordona ca învățămîntul mediu și superior să fie rezervat numai stărilor libere. Noul statut școlar din 1827 prevedea o singură clasă pentru „oamenii de jos", trei clase județene pentru copiii de negustori, meșteșugari și orășeni și șapte clase gimnaziale pentru fiii de nobili; baza instrucției era credința în Dumnezeu și autoritatea (țar) [9]. Sub noul ministru al educației, Uvarov, numit în 1833, reacționarismul se agravează. A fost formulată doctrina oficială a „autocrației ortodoxismului și națiunii" (în sens patriarhal). Școlile medii și elementare au fost scoase de sub jurisdicția universităților și puse sub conducerea directă a cercurilor uvaroviste de curatori; școlile particulare au fost puse sub aspru control al guvernului; deschiderea pensioanelor a fost interzisă acolo unde existau școli de stat; perceptorilor de casă li s-a impus regimul referințelor; tinerii erau obligați să învețe numai în Rusia, iar celor care pînă la 18 ani învățaseră în străinătate nu li se îngăduia să ocupe funcții în armată și în stat.

Regulamentul din 1835 răpea universităților din Rusia autonomia; ele încetau să mai fie organisme științifice și rămîneau numai cu atribuții didactice; tribunalul universitar a fost abolit; organul executiv de conducere a fost pus sub totala dependență a curatorului; ministrul putea numi profesori chiar în contra consiliului universitar.

Țarul Nicolae I ar fi fost gata se desființeze toate universitățile și să pensioneze toți profesorii. S-a mulțumit însă să limiteze numărul studenților la 300 pentru fiecare universitate (cu excepția facultăților de medicină și teologie) [10].

Un oarecare progres, reflex al unor necesități obiective se constată în domeniul învățămîntului tehnic. În 1830 a luat ființă Școala de meserii din Moscova, în 1831 Insti-

[6] Apud: C. Hippeau, *L'instruction publique dans les Etats du Nord, Suède, Norvège, Danemark*, Paris, 1876; Șt. Trifănescu, *Învățămîntul în țările scandinave*, București, 1972, p. 40 și urm; Ioan Jinga, *Cultura de masă*, București, 1975, p. 24—26.

[7] O. Gérard, *Education et instruction. Enseignement primaire*, Paris, 1910, p. 36.

[8] Din rîndurile acestei societăți a făcut parte, după 1818, și Nicolae Rosetti Roznovanu, cel care, în martie 1820, deschidea la Iași prima școală lancastriană, unde angajă ca profesor pe grecu George Cleobul (care urma la Paris cursurile Societății). Școala s-a populat repede cu peste 100 de elevi, care primeau instrucția gratuită. Cursul dura trei ore dimineața. Școala a fost închisă în 1821, după înfrîngerea Eteriei.

[9] Cf. L. Boicu, *Situația internă în Rusia între 1825 și 1861*, manuscris, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, p. 48.

[10] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tutul tehnologic din Petersburg, iar în mijlocul deceniului al treilea în gimnazii s-au creat clase reale. Dar toate şcolile erau accesibile numai „stărilor libere".

În Transilvania, odată cu orînduirile şcolare impuse de Maria Tereza şi Iosif al II-lea, se iau măsuri pentru o mai bună organizare a învăţămîntului românesc. Patenta din 1785, prin care Iosif al II-lea desfiinţează iobăgia în Transilvania cupride date referitoare la libertăţile sociale care ar rezulta din aceasta, precum şi accesul liber al românilor la învăţătură şi meşteşuguri" [11].

În seria de reforme iosefiniste se încadrează şi drepturile înscrise în „Edictul de toleranţă" din 1781. Cu acest prilej se legiferau şi drepturile diferitelor comunităţi naţionale cu peste 100 de familii să-şi ridice şcoală şi biserică.

Începutul făcut în domeniul învăţămîntului în Banat cu „Ratio educationis" de către Maria Tereza se extinsese în Transilvania prin „Norma Regia" a succesorului ei. La 1812, lua fiinţă Şcoala normală din Arad, care a contribuit într-o largă măsură la întărirea învăţămîntului românesc. „...Modestă cum era, şcoala românească a început totuşi să dea roade binefăcătoare. Tineretul silitor a început să pătrundă în scolile secundare ce funcţionau în Ardeal, iar cei mai distinşi au putut să pătrundă şi la învăţătură mai înaltă la Roma sau la Viena. Încetul cu încetul se ridică din stratul ţărănesc o nouă nobilime... Este nobilimea intelectuală care nu-şi întemeia existenţa pe hrisoave învechite ci pe superioritate culturală, dobîndită prin muncă stăruitoare la învăţătura din şcolile înalte. Nota caracteristică acestei nobilimi este legătura strînsă cu pătura ţărănească din care a ieşit dorinţa fierbinte de a ridica această pătură la o stare mai omogenă, apropiind-o de nivelul popoarelor culte din apusul Europei" [12]. Acest efect îl putem constata şi în ceea ce priveşte contribuţia la dezvoltarea conştiinţei naţionale şi naţiunii române.

* * *

În acest contest se înscriu şi fenomenele înnoitoare din interiorul şcolii regulamentare naţionale din Moldova. Organizarea şi conţinutul acestei şcoli se reforma odată cu însuşi întregul societăţii.

Începuturile unui sistem de învăţămînt naţional în Moldova, în înţelesul modern al cuvîntului, este plasat aproape unanim în deceniul al III-lea al secolului trecut, fie la 1822 fie la 1828 din motive uşor de realizat. „Dar temeiurile civilizaţiei şi, prin urmare, a fericirei, au început a se pune mai cu dinadinsul de la anul 1822, prin restatornicirea prinţilor pămînteni şi prin sistematica aşezare la şcoale publice în limba naţională. Iar la 2 sept. 1829 s-a consfinţit fiinţa ei şi la anul 1831 o prefacere mîntuitoare s-a legiuit întru toate şi, firește, se înţelege că învăţătura, fiind mijlocul cel mai puternic de fericire, s-a aşăjat pe bazuri neclintite" [13].

Un sistem de învăţătură public, fie şi numai prin sine, serveşte mai direct idealurilor naţionale ale societăţii căreia îi aparţine, poate fi reformat cu mai multă uşurinţă şi rapiditate în conformitate cu o anumită politică şcolară corespunzătoare acestora, decît cel în care instituţia şi iniţiativa în domeniu sînt descentralizate sau aparţin particularilor. În acest sens, odată cu punerea în aplicare a dispoziţiilor normative cu privire la învăţămînt ale Regulamentului Organic şi intrarea în vigoare a legislaţiei şcolare elaborate în baza lui, începea o epocă nouă pentru şcoala din Moldova. Aceasta primea fundamentalele instituţionale sigure ca serviciu public, etatizat.

Regulamentul Organic proclamă, pentru prima dată într-o legiuire fundamentală aplicată în Principate, învăţămîntul drept sarcina statului, şcoala o instituţie permanentă şi crează cadrele nomative pentru dezvoltarea unei politici şcolare naţionale. În temeiul acestuia, după cum s-a arătat, au fost elaborate primele legiuiri şcolare, în deplinul înţeles modern al cuvîntului. În felul acesta, făcea să înceteze situaţia de provizorat şi de discontinuitate a şcolii în Moldova. Iniţiativa în domeniul învăţămîntului revenea, în primul rînd, statului şi era mult mai puţin la latitudinea domnului, bisericii sau boierilor, şcoala, principial,

---

[11] Cf. Romulus Munteanu, *Contribuţia Şcolii ardelene la culturalizarea maselor*, Bucureşti, 1962, p. 38.

[12] I. Bratu, *Programul şcolar al Adunării Naţionale din 1848 şi stăruinţele puse pentru realizarea lui*, în *Omagiu lui Constantin Kiriţescu*, Bucureşti, 1973, p. 246.

[13] Simion Marcovici, *Civilizaţia*, în Paul Cornea, M. Zamfir, *Gîndirea românească în epoca paşoptistă (1830—1860)*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuind să devină un bun public cu o permanenţă, organizare şi conţinut precizate prin lege. Totodată, erau create instituţii şi organismele şcolare desemnate să realizeze practic şi să dezvolte politica şcolară trasată la nivel de principii. În felul acesta, şcoala din Moldova timpului devenea cu adevărat „naţională", iar contribuţia ei la desăvîrşirea naţiunii ce a creat-o şi pe care o servea devine, cu evidenţă, obiectiv prioritar, cu sporite posibilităţi de realizare într-un cadru normativ orientat, programatic, spre acesta. Legislaţia ulterioară a reglementat mai în amănunt aspectele organizării şi funcţionării şcolii moldovene, precizînd competenţa instituţiilor create de Regulament şi înfiinţînd altele noi, cu atribuţii specifice bine definite. Aceste organisme s-au dovedit funcţionabile, desfăşurînd o activitate meritorie, patriotică, beneficiind şi de prezenţa în fruntea lor a celor mai de seamă personalităţi ale culturii naţionale din epocă.

Etatizarea învăţămîntului şi clarificarea elementelor principale ale unei politici şcolare şi practici pedagogice, crearea unui corp didactic corespunzător, elaborarea unor normative în materie cu o largă deschidere spre modernizare, specializare şi practică, au asigurat bazele evoluţiei ulterioare, relativ rapide a învăţămîntului de toate gradele în Moldova şi au făcut posibilă realizarea şi prin şcoală a obiectivelor generale, istorice, ale epocii. Pe lîngă dezvoltarea direcţiilor anterioare, şcoala regulamentară moldoveană s-a constituit şi ca o etapă a începuturilor, mai ales în ceea ce priveşte învăţămîntul din ţinuturi, precum şi cel specializat, profesional şi superior. Astfel, contribuţia şcolii din Moldova la desăvîrşirea procesului de constituire şi afirmare a naţiunii române a căpătat posibilităţi mai largi de „materializare" multilaterală.

Învăţămîntul public din Moldova s-a dezvoltat în organică legătură cu cel din Ţara Românească şi Transilvania, legătură realizată atît de similitudinea factorilor istorici în dialectica dezvoltării lor, cît şi de comunitatea ideologico-programatică.

Succesele, după cum s-a văzut, n-au fost de o spectaculozitate deosebită, efectele s-au produs, mai ales, în perspectivă decît imediat; învăţămîntul nu a ajuns un beneficiu lesnicios pentru întreaga populaţie şcolară; cataloagele nu cuprindeau decît un procent încă redus din numărul celor de vîrstă corespunzătoare; se mai menţineau încă unele bariere de clasă, criterii de apartenenţă socială. În special, şcoala sătească era în mare suferinţă, fiind insuficient răspîndită, iar de multe ori condiţiile în care îşi desfăşura activitatea erau din cele mai dificile sau insalubre.

Însă, devenit domeniu al activităţii de stat, învăţămîntul din Moldova este nemijlocit subordonat intereselor naţionale ale acestuia. Dincolo de unitatea de scopuri şi obiective, manifestată aproape permanent şi anterior între activitatea de învăţămînt şi lupta naţională a românilor, după 1833, organizarea şcolii în cadre instituţionalizate a creat condiţiile ca aportul acesteia la modernizarea societăţii româneşti, la individualizarea şi afirmarea naţiunii noastre, la atingerea deziderateloг generale româneşti, să fie mult sporit.

Şi această contribuţie nu a fost una limitată la domeniul cultural-spiritual, sau intelectual-moral şi politico-ideologic. Ea a cuprins în mod egal şi a avut urmări la fel de importante în viaţa economică, în înţelegerea necesităţii şi căilor de modernizare a societăţii, introducerii maşinismului, tehnicilor noi, modernizării drumurilor, industrializării, dezvoltării unei agriculturi intensive — beneficiară metodelor şi tehnologiilor cele mai noi etc.; în gîndirea juridică, în imaginea membrilor naţiunii noastre despre lume, despre rolul şi locul românilor în istorie. Urmările au fost globale, s-au produs în întregul societăţii, în totalitatea vieţii sociale. De fapt, acestea s-au titrat în conştiinţa naţională şi s-au subsumat obiectivelor naţionale istorice de unitate, independenţă, modernizare.

Trecînd peste piedicile inerente unui început, care frînau „propăşirea studiilor" — lipsa obligativităţii învăţămîntului public, insuficienţa bazei materiale, lipsa unei politici şcolare adecvate realităţilor societăţii moderne a timpului de care erau, de fapt, conştienţi şi cei implicaţi în organizarea şi conducerea învăţămîntului — şcoala publică moldoveană, îşi propunea mai mult decît obiectivul imediat al unei pregătiri minime.

Instrucţiunea, cultura tind să devină cu adevărat factori de prosperitate naţională, realizînd dimensiunea practică a acestora, dacă sînt implantate pe un fond patriotic sau însoţite de o educaţie care cultivă acest sentiment. Este ceea ce a caracterizat şi însufleţit iniţiativele în direcţia devenirii şcolii ca serviciu public de care să beneficieze toate straturile societăţii. Această dimensiune a învăţămîntului putea fi realizată, în primul rînd printr-o şcoală naţională şi mai puţin prin frecventarea unui sistem exterior de învăţămînt, oricît de savant sau exigent ar fi fost. De fapt, astfel de idei au circulat în pedagogia şi orientările politicii şcolare din Moldova timpului: „...Aşadar, sîrguinţa şi buna purtare, nu locul,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

face să fie mai buni au mai înţelepţi şi mai covîrşitori. Aceasta atîrnă de voia noastră. De vrem numai, putem a ne face şi în patrie fără a ne mai zdruncina, căutînd înţelepciune prin ţări necunoscute ; putem a informa în şcoalele naţionale nu numai bărbaţi cu învăţătură, dar şi buni patrioţi, care, printre străini petrecînd cu greu se agoniseşte" [14].

Dacă în sine şcoala a servit idealurile istorice ale epocii în care a existat, cu atît mai mult a devenit creatoare atunce cînd a fost orientată spre această finalitate şi susţinută de un program impregnat cu astfel de idei. Se fortifică treptat, în epoca în care înscriem referirile de faţă, concepţia nouă, burgheză, despre rolul statului în materie de învăţămînt şi politică şcolară, necesitatea ca acestuia să-i revină întreaga iniţiativă şi răspundere. Astfel, în motivaţia legiurilor în domeniu se preciza că statului îi revine obligaţia de a înfiinţa şcoli publice şi de a înlesni „tinerimii mijloacele de a dezveli înţelegătoarele şi moralicele sale însuşiri şi de a-i da povăţuirea mîntuitoare şi cuviincioasă pe calea vieţuirii, căci dacă nu se poartă grijă despre educaţia în vîrstă fragedă cînd oamenii se deprind cu cele întîi obiceiuri, care vor înrîuri asupră-le tot cursul vieţii lor, atunci cele mai bune plecări rămîn amorţite sau abătute spre rău ; atunci nemerindu-se educaţie, binele ce avea să răsară din acele plecări rămîne pierdut atît pentru persoană cît şi pentru societate. Relele deprinderi nu întîrzie, atunci toată societatea ce se vede lipsită de bunele principii menite de a se împotrivi acelui rău, şi aceasta este pricina pentru care naţiile se afundă în răutăţi" Legiuitorul îşi exprima, astfel, credinţa în eficienţa socială a educaţiei, înţelegînd că educînd omul necesar societăţii, prin aceasta se pot crea cetăţenii care să corespundă şi să militeze pentru interesele statului, ale naţiunii române. Investită cu această răspundere, avînd ca principii de bază ideile de mai sus, şcoala publică în Moldova anilor 1832—1848 s-a înscris în zona acestor deziderate. A fost principalul factor care a contribuit la înlocuirea modelului cărturarului cu cel al cetăteanului angajat în acţiunea de renaştere naţională — pe care l-a şi creat de fapt.

Cultura, şcoala publică încep să fie privite, tot mai mult ca bază fundamentală a civilizaţiei şi condiţie necesară de progres. „În era de regeneraţie în care au intrat acum Moldova, cel întîi lucru de care este trebuinţă, pentru a căpăta un temeinic punct de purcedere pe calea civilizaţiei şi un impuls eficace de propăşire, este numirea unui sistem de învăţătură publică potrivit cu trebuinţele şi cu starea sa actuală..." [15]. Şi se va avea în vedere educaţia şcolară în întregul efectelor pozitive pe care le aduce. Pentru Damaschin Bojincă, angajat şi el în sfera de „ctitorire" a învăţămîntului naţional superior în Moldova, şcoala trebuie să „producă" cultura care „îmbunătăţeşte, înfrumuseţează şi măreşte sufletul omului, creşte şi dă nutreţ înţelegerii, iară pre virtutea judecării şi a minţii omeneşti o ascute", iar „ştiinţele... numai prin luminare (educaţie şcolară n.n) se aduc spre folosul omului şi apoi luminarea acăşună virtute, moralitate şi buna orînduire a circastanţilor...". „Cultura desrădăcinează dintre oameni credinţa deşartă şi frica sclaviei", de aceea „fructurile cele de bine aducătoare ale culturii" le obţine „naţia aceea care e din întreg luminată sau cultivată..." [16]. Şi aceasta era „funcţie de şcoală", de gradul de diseminare a ei în toate straturile sociale.

Pentru a fi cu adevărat de folos în realizarea acestei perspective, şcoala epocii trebuia să aibă o cuprindere de masă iar conştiinţa naţională, ideea de naţiune să fie dominantă în toate întreprinderile ei : „...învăţătura mărginită într-un cerc foarte restrîns în raport către generalitate nu poate produce nici un folos căci masa rămasă în urmă nu poate niciodată ajunge partea progresivă care asemene merge tot înainte... Acum de sine se înţelege că pentru a face primită orice lumină privitoare la orice ramură a civilizaţiei, trebuie a se deştepta simţul naţional..." [17]. Mai mult chiar, şcoala este văzută ca „sufletul naţiunii", toată naţiunea fără şcoală piere".

Într-o viziune mai cuprinzătoare, şcoala este înţeleasă şi în contribuţia ei la dezvoltarea economico-materială, pe lîngă aportul decisiv cultural-intelectual sau moral. „A şti a cite, a scrie şi a socoti, a cunoaşte datoriile ce leagă un om cu alt om în societate, datoriile

---

[14] Gh. Săulescu, *Întăile cunoştinţe de litere şi de idei pentru tinerimea şcoalelor începătoare, compuse de D. G. Seulescu, profesor filologhiei româneşti în Gimnazia vasiliană din Mînăstirea Sfinţilor Trei Erarhi, Eşii*, în „Privileghiata Tipografie a Albinei", Iaşi, 1832, p. 44.

[15] George Melidon, *Despre învăţătura publică în Moldova, în* Paul Cornea şi M. Zamfir, *op. cit.*, vol. I, p. 245.

[16] Text în *Bibliografie românească veche*, vol. III, p. 245.

[17] George Melidon, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 247—248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce are fiecare către stăpînire..., sînt lucruri de întîia trebuinţă... Învăţătura ca mijloc de îmbunătăţire materială, morală şi intelectuală este astăzi un princip primit de toată lumea..." [18]. Mai mult, „nu numai judecători, avocaţi şi filozofi se cer ca să fie oameni învăţaţi şi cinstiţi într-un stat, căci nu numai ei au dreptul de societate, dar şi masa întreagă a poporului şi a cetăţenimii trebuie să aplice făclia luminii, căci şi neguţătorul şi meşterul şi slujitorul cel de pe urmă au dreptul de a fi luminaţi, căci fiecare dintr-înşii slujesc patriei" [19]. Iată ce cuprindere democratică şi ce finalitate trebuie să aibă şcoala publică întemeiată în moldova după 1832. Unor astfel de obiective superioare trebuia să-i corespundă şi cei care educă, care realizau opera de formare a generaţiilor de cetăţeni care vor edifica România modernă. Pentru aceasta, în epocă, „învăţătorul public" era văzut „de necesе statului... Datoriţele sale către stat sunt de a forma cetăţeni viguroşi, cu caracter, cu patriotism, cu inimă, cu cunoştinţă, cu experienţă, plin de onestitate, de umanitate, de patriotism pur..." [20]. Cei care au format primele contingente de învăţători şi profesori în şcolile publice moldovene, au întrunit aceste calităţi. Chiar dacă nivelul pregătirii lor era încă modest, simţămintele patriotice, naţionale i-au însufleţit în munca lor, care nu a fost uşoară. Lecţia, care le-a fost mijlocul cel mai la îndemînă, a contribuit la unul din cele mai importante aspecte ale formării conştiinţei individuale în general, a conştiinţei naţionale în special, acela al creării unei convingeri proprii pe baza unei cunoaşteri exacte şi profunde a realităţii, convingere care constituia de fapt, criteriul principal al existenţei acestei conştiinţe.

Fruntaşii vieţii revoluţionare prepaşoptiste au fost conştienţi de posibilităţile economico-materiale reduse de a asigura toate condiţiile unei dezvoltări rapide a învăţămîntului public, dar, în acelaşi timp, au intuit rolul important care trebuie să revină şcolii în a face educaţie naţională, patriotică, generaţiilor ce se formau într-o epocă revoluţionară, în care simţămîntul naţional acţiona ca o idee forţă. Se punea problema educării în această direcţie a întregului popor, nu a unei „elite" sau pături restrînse, deoarece acesta forma forţa motrice în desfăşurarea cu succes a proceselor şi evenimentelor revoluţionare. In acest sens, Nicolae Bălcescu arăta, stabilind sarcina în materie de educaţie a generaţiei sale : „Să luminăm poporul, dacă vrem să fim liberi, dacă vrem să intrăm în solidaritatea naţiilor, dacă avem sentimentul datoriei, dacă vrem să împlinim în lume o misiune... să luminăm poporul, să-l facem să simtă trebuinţa unirii, dacă vrem să facem o revoluţie cu adevărat democratică" [21]. Mijlocul cel mai eficient era, evident, şcoala, şcoala publică în primul rînd. Pentru a se obţine aceste rezultate în dimensiuni de masă, atenţie sporită s-a acordat şcolii sătеşti, cea care funcţiona în sînul celei mai numeroase categorii sociale de la noi. „Mai întîi de toate trebuia a îngriji de luminarea masei. Punctul de purcedere, şcolile sătеşti, trebuie dezvălite în modul cel mai întins şi mai potrivit în starea actuală a poporului, căci acesta este, totodată, punctul de concentraţie pe care are să se rezemă toată zidirea civilizaţiei" [22]. Şi această şcoală trebuia să fie obştească, de stat, gratuită pentru a realiza o instruire şi o educaţie în masă, spre deosebire de cea domnească, mănăstirească, de pînă atunci, sau particulară, de care beneficiau, în primul rînd, reprezentanţii claselor avute, pentru că, aşa cum arăta şi Gh. Barițiu, „... mulţimea poporului face naţia, iar nu cele cîteva persoane trufaşe", de unde trăgea şi concluzia : „Aşadar educaţia poporului e cea dintîi treabă a patrioţilor" [23].

Conştienţi de toate acestea, diriguitorii şcolii publice din Moldova acelor decenii au urmărit prin diferite mijloace şi în proporţiile permise de acestea, să creeze în şcoli un climat de educaţie naţională, să cultive patrioţi. In acest climat, cel aflat la catedră a făcut recurs la posibilităţile oferite de disciplina sa. La loc de frunte — ca în toate perioadele următoare — au stat preocupările pentru cultivarea limbii şi istoriei naţionale, prin care, deja, Şcoala Ardeleană pusese „stîlp de temelie a naţionalităţii române şi propaga ideile uni-

---

[18] Ion Ghica, *Insemnări asupra învăţăturii publice,* în Paul Cornea şi M. Zamfir, *op. cit.*, vol. II, p. 24.

[19] Gh. Asachi în articolul *Un răspuns la prefacerile învăţăturilor din Moldova,* trimis lui Gh. Barițiu pentru „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", nr. 24, Braşov, 1847, p. 180.

[20] Ion Codru Drăguşanu, *Cuvînt scolastic pronunţat în 15 noiembrie 1847 cu ocaziunea deschiderii şcolilor în Ploieşti,* în Paul Cornea şi M. Zamfir, *op. cit.*, vol. I, p. 534.

[21] N. Bălcescu, *Opere,* Bucureşti, 1952, p. 190.

[22] George Melidon, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 250.

[23] In „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", nr. 9—11, 1842.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tăţii sale" (N. Bălcescu). „Naţia şi graiul naţional fiind identice, îngrijirea de cultivarea lui este îngrijirea de cultura naţiei, că, precum istoria ne adevereşte, atunci a înflorit un neam cînd a ajuns în floare şi graiul său şi o dată cu vestejirea acestei caracteristici... vedem că s-au stins şi aceie neamuri..." [24]. Acţiunea patriotică pentru promovarea limbii naţionale în toate formele de învăţămînt, după cum am văzut, datează mult anterior anului 1821, dar după această dată „victoria" este definitivă. După 1832, legislaţia şcolară din Moldova conţine norme imperative privind folosirea exclusivă a limbii române în toate etapele şcolii.

Pentru cultivarea limbii române în şcoli se face, în aceste decenii, mult mai mult. Se întocmesc primele gramatici-manuale, se editează o importantă cantitate de carte şcolară (inclusiv ştiinţifică) în limba română, există susţinute preocupări pentru perfecţionarea lexicului etc. Aceste preocupări în legătură cu şcoala se integrează într-o mişcare largă în sprijinul culturii şi literaturii în limba română. Acest obiectiv naţional, odată fixat, nu mai este pierdut din vedere. Momente semnificative, ca „Dacia literară", „Arhiva românească", „Propăşirea" ş.a. sînt, toate, dovezi în acest sens.

Promovarea limbii române la toate nivelele şcolii a asigurat accesul unui număr mai mare de tineri, reprezentanţi ai tuturor claselor sociale, spre formele superioare de învăţămînt. Se formează, astfel o intelectualitate „produsă" autohton, primii „specialişti", primele generaţii de învăţători, profesori, funcţionari publici instruiţi într-o şcoală naţională în limba naţională. Toţi aceştia vor face parte din rîndul celor ce vor ctitori România modernă.

De fapt, chestiunea unităţii morale, prin dezvoltarea solidarităţii naţionale — mai ales prin cultivarea limbii — era curentă în epocă în întreaga Europă, iar şcolile naţionale îşi făcuseră un obiectiv major din aceasta.

Ideea unităţii naţionale era fortificată de şcoală prin diferite modalităţi. Trecutul de glorie comun al strămoşilor era mereu evocat. În lecţiile de istorie se vorbea despre „înaintaşii cei mai măreţi", despre „chemarea" sau „vocea patriei". Este semnificativ că la 1834, „Istoria pentru începutul românilor în Dacia", a lui Petru Maior, este retipărită din iniţiativă moldoveană, prin grija lui Iordache Mălinescu şi Damaschin Bojincă. Producţia de carte de istorie este remarcabilă după 1821. Pînă în ajunul revoluţiei române de la 1848 se tipăresc în Principate 48 de titluri cu 59 de volume, carte de istorie [25], (nu mai puţin de trei pe an) din care cele mai multe au fost folosite ca manuale în şcoli.

Trecutul istoric al poporului a fost folosit în lecţia de istorie ca izvor de mîndrie naţională, ca o antiteză a prezentului şi, totodată, ca argumentare şi justificare a drepturilor naţionale, a accesului la independenţă şi unitate. În slujba predării istoriei nu a fost pusă numai lecţia; cărţile istorice, „tablourile" cu „chipurile" vechilor domni sau scene din trecut au cunoscut o răspîndită circulaţie, au pătruns în parte şi în cele mai îndepărtate şcoli elementare, unde învăţătorul putea sensibiliza şi astfel sufletul şcolarilor. Forţa de înrîurire a lecţiilor de istorie, de educaţie naţională, de formare a sentimentului colectiv revoluţionar a fost dovedită şi de interzicerea oficială a cursului de istorie naţională deschis de M. Kogălniceanu la Academia Mihăileană, curs care a „deşteptat o atît de frumoasă mişcare naţională".

Ponderea lecţiilor de istorie în programul săptămînal de învăţămînt din şcolile publice a făcut posibilă funcţionarea acestor valenţe educative. Astfel, în învăţămîntul de „gradul al doilea", în clasele I şi a II-a se prevedeau *săptămînal patru lecţii de istorie* (a 1,5 ore), adică 18,2% din totalul orelor de curs. La clasa a IV-a se mai adăugau şi cîte trei ore de economie politică, ceea ce sporea ponderea disciplinelor de ştiinţe sociale în această treaptă şcolară la 36%. În Academia Mihăileană, în orarul săptămînal al claselor de colegiu erau prevăzute cîte 3—4 ore de istorie (Colegia I-a — 3; colegia a II-a — 4; colegia a III-a — 4; colegia a IV-a 3; colegia a V-a — 3), ceea ce reprezenta 14,2% din totalul disciplinelor de învăţămînt. Aproape aceeaşi era şi ponderea lecţiilor de geografie — învestite, iarăşi, cu mari posibilităţi de educaţie naţional-patriotică — în programele de studiu din şcolile publice, lecţii în care, ca şi la istorie, în sensul ideii de unitate naţională, dobîndiseră o mare circulaţie cuvintele „Dacia", „România",, „Daco-România" ş.a. Manualele şi cursurile aferente acestor discipline vehiculau şi în afara şcolii această terminologie sugestivă. De la catedră li se argumentau elevilor originea comună a locuitorilor din toate cele trei ţări ro-

[24] Gh. Asachi, în *Raportul Comitetului Academic către Epitropia Învăţăturilor publice cu privire la predarea învăţăturilor din Academie în limba română, din 29 noiembrie 1836.*

[25] Cf. V. Cristian, *Editarea şi difuzarea cărţii româneşti de istorie*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mâne, că vorbesc aceeaşi limbă şi au aceleaşi aspiraţii. „Aşa au procedat şi Iorgovici, Eftimie Murgu, Aaron Florian, August Treboniu Laurian, Ion Maiorescu, Simion Bărnuţiu, George Barițiu, Mihail Kogălniceanu, Gh. Asachi etc. Aşa au procedat comisarii de propagandă de la 1848, în mare parte oameni ai şcolii, cînd propăvăduiau poporului ideile de libertate socială şi naţională" [26] şi toţi cei care s-au aflat la catedrele şcolilor sătești, oriunde au fost ele înființate. Chiar prin lecţiile ţinute aici, prin ideile amintite, învăţătorii insuflau elevilor dragoste de ţară, de libertate şi de adevăr, propagau un suflu revoluţionar. Ulterior, la cursurile de filozofie sau juridice, se manifestau atitudini împotriva abuzurilor şi corupţiei, cerîndu-se crearea unei justiţii echitabile. Prin lecţiile de drept natural, elevii, privind realitatea social-politică din jurul lor şi starea ţării, şi-au putut da seama de înapoierea Moldovei, de regimul aristocratic reacţionar care mai dăinuia, de stăpînirea străină negată de întreaga evoluţie istorică, într-o vreme cînd în Europa avuseseră loc mari transformări sociale şi naţionale. Totodată, se întemeia convingerea schimbării ei şi se „întruchipa" o imagine a noii societăţi perfecţionate.

Chiar şi din Catehism, generaţiile de elevi nu deprindeau numai normele moralei creştine ci şi pe cele ale unui compartiment social, cu argumente de mare autoritate atunci. Şi aceste norme veneau ades în conflict cu principiile societăţii în care trăiau. Toate acestea au fost răspîndite în proporţii de masă prin învăţători şi şcolari, conducînd, în timp, la configurarea unor atitudini reformatoare, protestatare, manifeste în cele mai diverse modalităţi şi situaţii.

În 1843, Ion Ghica îşi deschide cursul de economie politică, materie introdusă în anul precedent, iar M. Kogălniceanu pe cel de istorie naţională. Ştiinţele sociale îşi dublau în epocă semnificaţia ştiinţifică cu aceea ideologică. De aci, aşa cum s-a arătat, implicaţiile care au dus la condamnarea oficială a cursului. „Ce mişcare frumoasă — constată V. A. Urechia — se deşteaptă de M. Kogălniceanu, profesor de istorie, de Ion Ghica, profesor şi inspector al Academiei. Dar direcţiunea ce ia cultura naţională, sub impulsurile lor, nu va întîrzia a fi displăcută puternicilor zilei, prin liberalismul, democraţia şi, mai presus de toate naţionalismul ce caracterizează această mişcare" [27]. Popularizarea cunoştinţelor de ştiinţe sociale, ale trecutului istoric al poporului român a constituit o armă ideologică şi politică deosebit de eficace în promovarea conştiinţei naţionale şi în asigurarea temeiurilor luptei pentru libertate socială, unire, independenţă naţională, concretizate şi în programele revoluţiei de la 1848.

Pentru învăţămîntul public, anii 1832—1848 erau, în multe privinţe, o epocă de „pionierat" în care se vehiculau idei noi, în care spiritele se eliberau de „colbul lor feudal"; obiceiuri şi prejudecăţi erau înlocuite, iar reformele erau mai numeroase ca oricînd. Despre aceste începuturi, la catedra şcolii publice moldovene, Ion Ghica îşi amintea: „... iată-mă aşezat înaintea unei table cu creionul de cretă în mînă, arătînd tinerilor, dimineaţa, proprietăţile cercului, ale elipsei, ale parabolei şi ale iperbolei şi după amiază, vorbindu-le despre formaţiunile munţilor şi a straturilor pămîntului. Grei dar plăcuţi ani am petrecut noi împreună, mult am luptat noi tinerii de pe atunci cu prejudecăţile şi obiceiurile rele, multe idei greşite de ale bătrînilor şi de ale boierilor am spulberat şi multe idei moderne am împlîntat în spirite; multă rugină am curăţat după mulţi" [28].

În şcolile publice moldovene se forma o generaţie nouă, aparţinătoare şi creatoare a unei noi vieţi naţionale şi ordini sociale. Şcoala acelor ani a fost un factor de modernizare a societăţii româneşti în toate compartimentele sale, a fost cea care a contribuit ca Moldova „să trăiască în două decenii mai mult decît în cele de pe urmă două veacuri", cum conchidea Alecu Russo, cînd arăta că: „Viaţa părinţilor a trecut lină ca un rîu ce cură prin livezi şi grădini şi se pierde fără huet în Siret. Pe cît erau ei de departe şi străini de voinicii care dorm la Valea Albă, pe atît ne-am născut noi străini şi departe de dînşii. Întîmplările lumii de prin pregiur mureau la graniţa ţării, vălmăşagul veacului îi găsea şi-i lăsa liniştiţi. Ei au deschis ochii în leagăn moale de obiceiuri orientale; noi am răsărit în larma ideilor nouă; ochii şi gîndul părinţilor noştri se îndreptau la Răsărit; a noştri ochi stau ţintiţi spre apus. Lupta dogmelor nouă a năruit risipă peste risipă în societatea moldovenească, aşa de grabnic şi de temeinic că mi se pare că nu au putut fi alte lucruri şi alte

[26] Gh. Pîrnuţă, *Istoria învăţămîntului şi gîndirea pedagogică din Ţara Românească. Sec. XVIII—XIX*, Bucureşti, 1971, p. 316—217.

[27] În *Istoria şcolilor de la 1800—1864*, vol. II, Bucureşti, 1892, p. 239.

[28] I. Ghica, *Scrieri*, vol. I, 1914, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obiceiuri decît aceste de astăzi" [29]. Or, această generaţie „răsărită în larma ideilor noui" a fost prima care a beneficiat de instruire şi educaţie în şcoala moldovenească de stat, în primele decenii ale existenţei ei ; iar aceste „lucruri şi obiceiuri de astăzi" au fost făcute posibile şi prin contribuţia educativă şi formativă a şcolii.

Cursurile şi lecţiile în primele decenii ale şcolii publice moldovene nu se debarasaseră complet de maniera anterioară, „academică" (în sens feudal) ; mai stăruiau încă forme de retorică şi de eclectism, rămăşiţe ale enciclopedismului francez, iar spiritul ştiinţific era încă în concurenţă cu explicaţia religioasă a fenomenelor şi proceselor din lumea fizică şi socială. Însă mesajul ideologic slujit era cu totul altul, iar scopul ultim al educaţiei ţintea spre finalităţi directe politice, economice sau culturale naţionale. „Fără puţină carte — îşi amintea Al. Odobescu — cită se învăţa în acele şcoli, erau mărginite şi modeste programele lor ; nimeni n-a putut ieşi un erudit, un doct, după băncile lor ; dar spiritul ce domnea într-însele era curat românesc, junele inteligenţe zăreau orice lucire a ştiinţei printr-un prism de naţionalitate şi inimile tuturor elevilor vechilor şcoli româneşti erau pe atunci toate înflăcărate de dorul ţării" [30]. În aceste şcoli, modeste la început, mulţi fruntaşi paşoptişti desfăşoară activitate didactică sau îşi continuă studiile începute pe vremea luminismului boieresc „în anteriu şi giubea" cu profesori francezi. Aici, chiar dacă „lipseau cursurile erudite, domnea o atmosferă de emulaţie patriotică şi de prozeitism cultural" [31]. În acest climat, şcoala îşi dovedea adevăratele sale potenţe formative.

Era epoca în care se trecea de la ridicarea omului la un anumit nivel de cultură la ridicarea lui prin cultură la un anumit nivel al conştiinţei politice. Or, această trecere superioară nu se putea realiza decît prin şcoală, în timp, prin şcoala obştească, democratică de care să beneficieze cît mai mulţi membri ai societăţii. De aceea, toate programele revoluţionare paşoptiste cereau „instrucţia publică egală şi gratuită pentru toţi românii". Este ceea ce revendica şi M. Kogălniceanu, printre altele, în „Dorinţele partidei naţionale în Moldova", iar „Proiectul de constituţie pentru Moldova" cuprindea prevederi practice pentru reorganizarea învăţămîntului în Principat în art. 100 şi 101. Proiectul de constituţie prevedea : libertatea instrucţiei publice, controlul statului, gratuitatea şi egalitatea învăţămîntului ; înfiinţarea în Moldova a unei şcoli politehnice, a unei şcoli de meserii, a unei şcoli normale la Iaşi, o şcoală de comerţ şi navigaţie la Galaţi, colegii şi pensioane în toate oraşele ţinutale, şcoli primare în toate satele ; obligativitatea învăţămîntului în limba română. La punctul 8 din cunoscutul manifest „În numele Moldovei, a omenirei şi a lui Dumnezeu", alcătuit de V. Alecsandri, se stipula : „Fiindcă şcoalele, singurul mijloc de luminare pentru popor, au fost totdeauna neîngrijite de Oărmuire şi fiindcă Mihail Sturdza nu numai că nu a urmărit glăsuirii Regulamentului despre informarea şcoalelor, ci dimpotrivă a înăbuşit pe cît a putut dezvoltarea învăţăturilor în ţară, precum se dovedeşte prin desfiinţarea clasurilor celor mai însemnate de la Academie şi prin nepunerea în lucrare a reformelor propuse de către Comisia Şcoalelor, obştea cere : Reforma şcoalelor pe o temelie largă şi naţională, spre răspîndirea luminilor în întreg poporul, căci acum învăţarea limbii româneşti este dispreţuită şi intrarea în Academie este iertată numai celor care au bani, iar nu poporului sărac" [32], iar în art. 8 din „Petiţiunea — proclamaţiune a boierilor şi notabililor moldoveni" se cerea „reformarea şcoalelor pe o temelie largă naţională, spre răspîndirea luminărilor în tot poporul" [33]. În orizonturile noi create după revoluţia de la 1848, aceste prevederi programatice vor căpăta, treptat, viaţă, şcoala publică din Moldova desăvîrşindu-şi începuturile din primele decenii ale renaşterii naţionale, îşi va continua opera contributivă la afirmarea naţiunii române, prin formarea şi educarea în spirit patriotic-naţional a generaţiilor ce vor înfăptui Unirea, Independenţa — România modernă.

* * *

Contribuţia ce ne interesează poate fi decantată şi întregită, totodată, şi din activitatea celor care au dat viaţă politicii şcolare a vremii, care au condus sau şi-au plasat amvonul profesiunii lor în satele cele mai îndepărtate şi fără de care nici un sistem de învăţămînt

---

[29] A. Russo, *Opere complete*, Bucureşti, 1942, p. 107.
[30] Al. Odobescu, în *Istoria literaturii române*, II, p. 235.
[31] Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum*, Craiova, 1974, p. 11.
[32] În *Anul revoluţionar 1848 în Principatele Române. Acte şi documente*, tom. I, 1820—1848, Bucureşti, 1902, p. 414.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu poate funcționa — oamenii școlii — învățătorii, profesorii, alți factori care și-au implicat activitatea lor în buna desfășurare a activității de învățămînt, oameni cu o cunoscută poziție și activitate progresistă, înregimentați în primele linii ale frontului de luptă națională într-o societate revolută. „E vorba, pe de o parte, de cei ce contribuie activ la marea operă de asimilare a cunoștințelor, tehnicilor și formelor instituționale ale Apusului dorind ca prin instrucție și reforme chibzuite să înalțe neamul românesc din înapoiere ; pe de altă parte, sînt cei ce consideră acțiunea de culturalizare insuficientă și vor s-o dubleze prin lupta politică, pe căi legale și conspirative, împotriva ordinii feudale și a regimului ieșit din Regulamentul Organic. Cei dintîi sînt *luminiști*, tinzînd însă să substituie idealului cosmopolit al veacului al XVIII-lea valorile naționale și să accentueze pe viziunea pedagogică și utilitaristă a culturii. Ceilalți sînt *naționaliști, revoluționari și democrați...*“ [34]. Acești „luminiști, naționaliști, revoluționari și democrați“ au fost, cei mai mulți, inițiatori ai reformelor de învățămînt în Principate și oameni ai școlii, profund implicați în dezvoltarea culturii și sistemului național de învățămînt, în modernizarea societății românești. Ei au fost promotori ai introducerii noului, a tehnicilor și metodelor moderne de producție în economia românească, ai democratizării și reașezării ordinii social-politice în țară ; au formulat, explicit și argumentat, obiectivele capitale ale epocii — unirea și independența națională și înlăturarea regimului feudal — le-au disemniat, inclusiv prin activitatea la catedră, în rîndurile generațiilor aflate pe băncile școlii, au agitat spiritele și au purtat steagul luptei naționale a românilor.

Profesorii care au activat în Moldova deceniilor prepașoptiste, învățătorii, pregătiți la Iași sau în străinătate, au educat generații, au format cadre pentru învățămîntul științific și oameni de cultură, elemente pentru noua viață industrială, burgheză, animatori și revoluționari, oameni de realizări practice, de litere, de acțiune politică, chiar participanți la conducerea statului modern viitor. Covîrșitoarea partea dintre aceștia a înțeles că răspund unei necesități și că le rămîne, în meseria lor, o mare responsabilitate. Au putut să înțeleagă, în primul rînd, utilitatea școlii și au dovedit-o. Unii s-au putut ridica de la „conștiința apostolatului“ lor la ideea înlocuirii societății existente cu una mai dreaptă. Iar asemenea oameni și-au împărtășit apoi cunoștințele și convingerile în sate, cîtorva generații de școlari — și nu numai lor. Lumea satului, în întregime, a putut beneficia de acest suflu nou, ca și de cunoștințele noi propagate de școală și slujitorul ei.

O parte dintre ei și-au dublat activitatea lor didactică de la catedră, cu aceea dusă în afara școlii, prin exemplul lor, prin conferințe, cursuri libere, colaborări cu gazete ca „Albina Românească“ și reviste ca „Alăuta românească“, „Icoana lumii“, „Spicuitorul moldo-român“, „Dacia literară“, „Propășirea“, la societăți științifice, la publicații de popularizare științifică sau au urcat în dregătorii oficiale. Animați de un fierbinte patriotism și de adînc devotament față de popor, înfruntînd lipsurile și persecuțiile, ei au făcut din activitatea de învățător sau profesor un adevărat „misionarism, un apostolat. Acești profesori și învățători au pus bazele învățămîntului în limba română, au înființat școli la sate, au luptat pentru dezvoltarea lor, au înființat cele dintîi ziare românești, au elaborat primele cărți de școală, făurind o terminologie științifică și literară autohtonă, au pus bazele gîndirii pedagogice și celei social-politice și economice românești“ [35].

Școala acelor ani de „regenerare națională“ a avut nevoie și a creat primii profesori aparținînd micii burghezii, anume pregătiți și specializați în diferite materii de învățămînt, pentru învățămîntul elementar cît și pentru cel de grad superior, și, totodată, orientați în mișcarea pedagogică a timpului.

Profesorii ieșeni, învățătorii din satele moldovene au făcut operă de cultură, au dat cultură, au introdus pe tineri într-un mediu spiritual-ideologic. Ei au făcut educație, au determinat deprinderi, atitudini, sentimente. Au orientat generațiile în dinamica ideilor veacului și epocii ce o trăiau, au făcut chiar propagandă, au creat, în perspectiva timpului, „o școală“.

Promoțiile de absolvenți ai școlilor publice din întreaga Moldovă, împreună cu profesorii lor, formau, putem spune, în preajma anului revoluționar 1848, o parte a „inteli-

---

[33] *Ibidem*, p. 178.

[34] Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum*, p. 6.

[35] A. Manolache, Gh. T. Dumitrescu, Gh. Părnuță, *Gîndirea pedagogică a generației de la 1848*, București, 1968, p. XI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

genței" moldovene tot mai conștientă și capabilă de a prelua conducerea luptei sociale și naționale și a statului român modern. Oamenii care au pregătit și condus marile acțiuni anterioare și de la 1848 au fost, în marea lor majoritate, „scriitori, poeți, filologi, istorici, filozofi și îndeosebi oameni de școală, pedagogi, profesori și învățători" [36]. În timpul revoluției, în Țara Românească, numeroși profesori și învățători au fost prefecți și comisari de propagandă.

Produsul școlii deceniilor 1832—1848 a fost omul acelei epoci. Modelul lui nu a fost căutat nici în Renaștere nici în umaniștii secolului al XVII-lea, nici într-un viitor incert. Trebuia „construit" omul necesar deceniilor de la mijlocul secolului al XIX-lea, care să corespundă realităților, obiective, spiritului vremii, să se identifice cu idealurile ei și să fie înfăptuitorul lor.

Evident, vorbim de pe un plan construit ideatic, din perspectiva istorică pe care o avem, pentru că școala acelor vremuri nu a creat oameni „completi", „calibrați" perfect pe necesitățile general-sociale sau politico-economice, și nici nu putea realiza așa ceva (de fapt, niciodată, în înțelesul complet al cuvîntului). Dar avem însă în vedere ansamblul, dimensiunea socială și în timp a efectelor educației publice, faptul că, în întregul lor prin complementaritate, generațiile trecute — restrînse, e drept, la început, într-o continuă creștere numerică — pe băncile acestei școli, au fost cetățenii care au înfăptuit marile deziderate ale vremii în societatea noastră, au corespuns din această perspectivă și au realizat misiunea lor istorică. Deci nu produșii singulari ai școlii sătești și ținutale, ai „Ghimnaziei", școlii de fete sau de meserii, ai Academiei, ci toți împreună au realizat contribuția școlii publice moldovene la emanciparea și consolidarea națiunii române. De fapt, acesta este rezultatul firesc și în care constă succesul unui sistem de învățămînt public.

* * *

În timp, numai acele școli au fost fecunde, care au prins prezentul în idealurile fundamentale, care au promovat capacitățile și valorile corespunzătoare necesităților, care au stimulat inițiative și au creat atitudini în concert cu aspirațiile naționale, opunîndu-i retrospectiva istorică. Școala publică din Moldova deceniilor ce cuprind anul revoluționar 1848 a fost o astfel de școală.

Chiar programatic, instituțional, activitatea acestei școli a fost dinamică. Într-adevăr, în perioada ei de constituire, școala națională din Moldova și-a îndreptat efortul maxim în direcția formării de cadre didactice, imperios necesare în acel timp și, apoi, de absolvenți bine pregătiți pentru a asigura, treptat, necesarul de cadre care să determine impulsionarea culturii și economiei naționale pe calea progresului, iar statul moldovean, pe direcția modernizării. Ulterior, s-a adăugat ameliorarea mijloacelor de instruire și deschiderea spre o cuprindere mai largă, din toate straturile sociale, a tineretului în școli. Diriguitorii școlii s-au dovedit receptivi față de înnoirile științifice, față de aspectele practice ale învățămîntuluiè ținînd, cît de cît, pasul cu actualitatea. O sumară retrospectivă permite înțărirea celor de mai sus.

Înainte de toate, după 1832, învățămîntul din Moldova capătă o nouă reorganizare. Se pun bazele unei școli publice, naționale, de „respirație" modernă, mai deschisă, o structură mai clară, odată cu intrarea în vigoare a legiuirilor în domeniu, și destul de mobilă. Orientările de principiu ale acestei legislații erau subsumate realizării, și pe această cale, a obiectivelor generale, dominante ale epocii: modernizare, unitate, independență.

Se instituie „o politică de cadre" cu totul nouă, în care caracteristica de bază era faptul că pregătirea lor devenea o preocupare de stat și se realiza, în parte, în instituțiile de învățămînt din țară.

Școala sătească continuă să rămînă în mare suferință. Numărul școlilor înființate de stat în mediul rural este încă foarte mic, iar preocuparea oficială lăsa de multe ori de dorit. Este drept, saltul necesar în această privință, în condițiile timpului — nu se putea produce rapid (lipsa unei experiențe instituționale în domeniu, reduse posibilități materiale, insuficiența învățătorilor etc.). Dar se făcuse începutul, s-au fixat cadrele normative, exista

[36] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precedentul. Treptat, se poate observa din statisticile timpului, tinerii satelor acced în număr sporit în şcolile publice de diferite nivele.

Cuprinderea socială a tinerilor în şcoli este din ce în ce mai deschisă. Elevi de toate originile sociale populează treptat şcoala publică, constituind după absolvire o parte din prima generaţie de intelectuali români democraţi, luptători entuziaşti pentru apărarea intereselor naţionale, prezenţi în mod hotărîtor la marile acte istorice ale naţiunii române.

Perioada luată aici ca loc comun de referinţă a consemnat, totodată, triumful definitiv al limbii române în învăţămîntul mediu şi superior din Principate.

În forme originale, şcoala acelor decenii a fost şi o armă de luptă împotriva orînduirii aflate la crepuscul, împotriva stăpînirii străine, pentru promovarea ideii naţionale şi crearea statului naţional burghez unitar. În forme specifice, şcoala publică moldoveană a participat, putem spune, la lupta revoluţionară a întregii naţiuni române.

Au fost puse bazele temeinice pentru dezvoltarea învăţămîntului mediu şi superior în condiţii dificile : lipsa cadrelor didactice, lipsa mijloacelor materiale şi a manualelor, rezistenţa clasei dominante. Treptat, preocuparea pentru editarea cărţii şcolare cunoaşte şi ea multe succese.

Pe măsura evoluţiei concepţiilor pedagogice, a principiilor de învăţămînt, se conturează o pedagogie a epocii, care, deşi nu devine un sistem închegat, cuprinde multe idei moderne.

Tot mai evident ne apar preocupările pentru dezvoltarea ştiinţei, a cunoştinţelor practice puse în slujba progresului economic al Moldovei. În acest sens, sînt de relevat începuturile puse pentru un învăţămînt specializat, diferenţiat, profesional. Nu de ultimă importanţă a fost contribuţia şcolii la unificare culturală a Principatelor Române, înainte de cea politică.

Şcoala publică a deceniilor la care ne-am referit a reprezentat o punte dificilă între trecut şi viitor, o zonă de sudură mereu fierbinte, mişcătoare şi fragilă la începuturi, aflată la hotarul dintre generaţii şi mentalităţi. Construirea şi menţinerea acestei punţi, a legăturilor organice între feţele timpului a reprezentat o caracteristică de bază a educaţiei la nivelul treptei de început în formarea unei şcoli naţionale.

Şcoala deceniilor din ajunul revoluţiei române de la 1848 a depăşit cu mult, prin latura ei socială, obiectivul imediat al instrucţiei tinerii generaţii, chiar necuprinzătoare cum a fost, încadrîndu-se în zona marilor aspiraţii ale poporului, acţionînd în frontul realizării acestora. Meritul suprem nu reiese din analiza comparativă sau cantitativă, ci din realitatea faptului că a existat şi funcţionat în societatea revolută românească, din concretul rezultatelor şi efectelor de durată, din faptul că au fost preocupări şi realizări româneşti în slujba edificării unui stat românesc modern şi consolidării naţiunii române. Această germinare şi cultivare în interiorul şcolii publice moldovene din anii premergători Revoluţiei române de la 1848 a idealurilor prezente şi viitoare i-au asigurat perenitatea. Sînt trăsături pozitive care i-au determinat geneza şi i-au dovedit durabilitatea.

L'ORGANISATION DE L'ENSEIGNEMENT PUBLIC EN MOLDAVIE DE 1832 À 1848 (III)

RÉSUMÉ

Le processus de la formation de la nation roumaine et celui de la constitution d'un système national d'enseignement, comme partie de la culture nationale, se conjuguent, se trouvent dans une relation où l'effet de synthèse du premier a impliqué la contribution effective, créatrice, d'attitudes et de sentiments dans le plan supérieur de la conscience, du second.

En tant que „milieu social concertré", l'école moldave du temps, par le contenu de l'activité d'enseignement — qui avait lui aussi un caractère historique — a calqué, sous l'aspect des idées et des objectifs dominants de l'époque historique, celui de l'idéologie générale et a travaillé pour lui donner des dimensions pratiques dans le domaine de l'action physique, par des moyens propres.

Les valeurs créées et répandues par cette école se sont intégrées dans l'ambiance sociale, politique et culturelle de la société roumaine du temps, les idées véhiculées sont entrées dans la vie consciente et affective des hommes, ont déterminé des habitudes, des

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modes de comportement et de pensée, des convictions qui ont alimenté des actions conformes, ont aidé à constituer un mode de vie et de participation à la vie de la société ont fortifié la lutte pour la réalisation des idéaux historiques roumains. La réalité et la „contemporanéité" de cette contribution ont été renudes possibles par les orientations programmatiques de l'activité d'enseignement, son contenu, celui des leçons, des manuels, par l'activité des hommes d'école à la chaire et en dehors de la chaire, par le message patriotique et idéologique servi, par l'oeuvre anonyme ou publique des „produits" de l'école Dans les nouveaux horizons d'après 1821—1832, l'école roumaine de Moldavie affirme toujours plus visiblement les coordonnées nationales, devient plus „efficiente" dans sa lutte pour les réaliser, complète sa contribution au perfectionnement du processus de formation de la nation à laquelle elle appartenait. Dans ce sens, l'école a été un produit et un processus historique qui „a construit" et „s'est construit".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. IORGA. ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII PARLAMENTARE (1907—1911) (II) *

DE

GH. I. FLORESCU

Nu întîmplător, N. Iorga a devenit unul dintre aleșii națiunii în primăvara anului 1907, tocmai atunci cînd țara trăia sub imperiul răscoalei abia potolite, iar fiecare român purta cu sine imaginea simbol a țăranului ridicat, încă o dată, pentru a se măsura cu o istorie care părea a-i fi potrivnică. În aceste împrejurări deosebite, marele istoric era chemat să-și spună cuvîntul, astfel încît, activitatea pe care o va desfășura de la tribuna Camerei se va confrunta cu marile probleme ale „erei reformelor". El fusese învestit cu demnitatea de reprezentant al națiunii, atunci cînd națiunea însăși, adunată în forumul parlamentar al țării, urma a-și hotărî înaintarea sa viitoare. Momentul în care își începea N. Iorga activitatea parlamentară nu era unul obișnuit. Nu cei care se pretindeau aleșii neamului hotărîseră ca România să intre într-o eră nouă, cea a reformelor, ci țăranii răsculați în primăvara anului 1907. Manifestul din 12 martie și mesajul regal ce deschidea lucrările „Parlamentului reformelor" erau două acte impuse de o conjunctură deosebită, ce nu reprezentau voința acelora care le confereau doar girul unei demnități oficiale. În concertul celor care se prezentau în fața țării ca reformatori, prezența lui N. Iorga era singulară și chiar inedită. Statutul de independent și faptul de a fi reușit să se impună în fața unora care considerau Parlamentul o castă au făcut ca deputatul naționalist să ocupe un loc aparte printre cei ce urmau a soluționa problemele revelate de evenimentele petrecute în primăvara anului 1907. Opinia sa nu va fi, așadar, opinia unuia dintre deputați, ci a aceluia, singurul dealtfel, care semnase imprecația din 8 martie 1907. Cum rigorile vieții parlamentare impuneau ca rostul fiecăruia dintre aleșii națiunii să fie subsumat unui anumit program, adoptat de guvern, acțiunea desfășurată de N. Iorga ca deputat de Iași se cere a fi judecată în funcție de activitatea generală a supremului forum legislativ al țării. Or, așa cum precizase regele, cea dintîi rațiune a dezbaterilor parlamentare era aceea de „...a da cestiunii agrare o soluționare..." [89]. Bineînțeles, chestiunea agrară în ansamblu nu putea fi redusă doar la problema țărănească, dar, înainte de toate, aceasta era marea temă a dezbaterilor parlamentare. Tocmai de aceea, în activitatea sa parlamentară, N. Iorga s-a afirmat, încă de la început, ca un apărător al țăranilor, uitați mereu de cei care elaborau sau votau legile țării. După interpelarea în care propunea amnistierea țăranilor condamnați pentru că își ceruseră drepturile, deputatul de Iași va interveni ori de cîte ori în dezbaterile Camerei va fi adusă vreo chestiune care privea soarta locuitorilor satelor. Astfel, discutînd pe marginea proiectului de lege prin care guvernul propunea un nou sistem de încheiere a învoielilor agricole [90], după ce, în aceeași ședință, se rostiseră Take Ionescu și G. Panu, N. Iorga afirma că legea propusă de liberali nu putea sta, așa

* Prima parte a acestui studiu a fost publicată în tom. XVIII (1981) al „Anuarului"; numerotarea notelor se face în continuare.

[89] D.A.D., 15 noiembrie 1907, p. 1.

[90] Idem, 11 decembrie 1907, p. 87 și urm.; *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, 1967, p. 119—120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum pretindeau unii, alături de legea agrară din august 1864. Atunci, legiuitorul abordase problema agrară în întregul ei, pe cînd cadrul proiectului ce se discuta în decembrie 1907 era mult mai restrîns. Apoi, realităţile erau altele. Or, preciza N. Iorga, „veacul acesta este veacul democraţiei, al democraţiei rezemate pe realitate, şi dela *aceasta* trebuie să se plece totdeauna". Proiectul de lege adus în dezbaterile Camerei nu fusese impus de raţionamente de ordin politic, ci se înscria printre actele legislative reclamate de răscoala ţăranilor din primăvara acelui an. Respingînd justificările şi argumentele celor ce încercau a transfera discuţiile pe terenul politicii de partid, N. Iorga arăta că „am înaintea mea faptul patent că s-a sculat cel mai supus om de pe faţa pămîntului. Şi aceasta înseamnă că trebuie să-i dai dreptatea toată omului acesta supus, şi anume potrivit cu jertfa sa şi cu îndelungata sa suferinţă". Dar, observa el în continuare, ceea ce i se acorda ţăranului de proiectul în discuţie era prea puţin. O asemenea lege putea fi acceptată numai în cazul în care ea ar fi constituit punctul de plecare al unei politici agrare, reclamată de atita vreme de nevoia propăşirii şi înaintării ţării. În încheiere, el atrăgea atenţia asupra faptului că problema dezbătută nu putea fi soluţionată atît timp cît proprietatea ţărănească fusese compromisă, amintind că, la Podul-Înalt, pămîntul Moldovei a fost apărat, „...înainte de toate, cu virtutea îndărătnică a ţăranilor, a ţăranilor proprietari de pămînt" [91]. La numai cîteva zile după ce respingea acest proiect de lege, el îl vota pe acela ce propunea înfiinţarea judecătoriilor de ocoale, întrucît, acesta „...aduce un foarte mare folos ţăranilor" [92]. Aşadar, deputatul N. Iorga nu putea fi acuzat de o atitudine anti-guvernamentală deliberată, cum au încercat unii să insinueze, dată fiind ipostaza sa de parlamentar opoziţionist. Înainte de toate, pentru el contau interesele ţăranilor şi în virtutea acestora judeca legislaţia prin care se pretindea a se răspunde întrebărilor evidenţiate de evenimentele din primăvara acelui an. Cum ar fi putut vota, de pildă, proiectul de lege prin care guvernul propunea despăgubirea marilor proprietari, pentru pierderile suferite în zilele răscoalei, deşi se pretindea că suma alocată în acest sens îi privea, deopotrivă, pe moşieri şi ţărani? Criticînd ipocrizia acelora care elaboraseră o asemenea lege, N. Iorga se întreba, cu justificat temei, cum vor fi despăgubite vieţile atîtor ţărani nevinovaţi, care, murind, şi-au lăsat familiile fără nici un ajutor, agravîndu-le situaţia? De ce, într-o lege în care cuvîntul *ajutor* revenea ca un laitmotiv, nu se propunea despăgubirea şi a copiilor rămaşi fără părinţi sau a femeilor rămase fără soţi? Explicaţia era una singură, subliniată dealtfel de orator: „legea aceasta [...] este făcută numai pentru clasa stăpînitoare..." [93]. Luînd apoi în discuţie proiectul de lege prezentat de Vintilă Brătianu în vederea înfiinţării unei Case rurale, acelaşi deputat întreba dacă instituţia preconizată urmărea a ajuta pe ţăranul destoinic, care merită a fi încurajat, sau il favoriza pe acela care avea bani? „Se are în vedere — continua el — crearea unei proprietăţi mici în rîndul întîiu, — sau legea aceasta se teme de proprietatea mică, cruţă proprietatea mare, — ce e drept nu în măsura în care o cer reprezentanţii partidului conservator, dar o cruţă — şi ajută înainte de toate proprietatea mijlocie?". Concluzia sa era aceea că prevederile legii aduse în discuţie de viitorul ministru liberal avantajau proprietatea mijlocie şi nu ajutau cu nimic ţăranul care merita cu adevărat să fie încurajat [94]. Ori de cîte ori în dezbaterile Camerei era adusă vreo lege care privea în vreun fel interesele ţăranilor, deputatul de Iaşi n-a întîrziat să se rostească, afirmîndu-se întotdeauna ca apărător al acestora [95]. Comentînd, de pildă, proiectul de lege care propunea

[91] D.A.D., 13 decembrie 1907, p. 166—170; „Neamul Românesc" din 16.XII.1907, p. 1041—1061; N. Iorga, *La legea agrară*, în *In era „Reformelor"*, p. 113—157; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 79—108. Comentînd acest discurs, „Opinia" considera că N. Iorga vorbise pentru galerie, care suporta orice, întrucît, conchidea oficiosul conservator, „deprins şi destoinic adunător de material istoric, n-are calitatea cerută omului de a face sinteza istorică" („Opinia" din 16.XII.1907, p. 1).

[92] D.A.D., 20 decembrie 1907, p. 309; „Neamul Românesc" din 30.XII.1907, p. 1117—1124; N. Iorga, *In chestia legii judecătoreşti*, în *In era „Reformelor"*, p. 159—175; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 109—119.

[93] D.A.D., 16 ianuarie 1908, p. 339; N. Iorga, *In chestia despăgubirilor*, în *In era „Reformelor"*, p. 177—182; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 121—124.

[94] D.A.D., 8 februarie 1908, p. 535—536; N. Iorga, *La Casa Rurală*, în *In era „Reformelor"*, p. 183—202; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 125—137.

[95] D.A.D., 18 februarie 1908, p. 667; 17 martie 1908, p. 981—982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reorganizarea jandarmeriei rurale, N. Iorga nu scăpa prilejul de a observa că în timpul răscoalei, după ce, la început, au fugit cu toții din sate, atunci cînd s-a trecut la represiunea organizată, jandarmii s-au comportat față de cei în mijlocul cărora trăiau ca niște barbari. Prin asemenea legi, prin care cercurile conducătoare încercau să preîntîmpine repetarea evenimentelor din martie 1907, starea de lucruri existentă în țară nu se ameliora cu nimic. Nu aceasta era soluția căutată. Eludîndu-se conținutul problemei agrare, se recurgea la asemenea paliative circumstanțiale, prin care nu se rezolva nimic, căci, așa cum remarca tînărul deputat, „... poporul nostru nu este criminal, sîngeros, răsbunător, ci este cuminte, foarte înțelept, cum a fost totdeauna. Dacă este vorba să-l potolim, avem alte mijloace decît a mări jandarmeria pînă la o cifră fabuloasă" [96]. Urmărind cu aceeași perseverență modul în care guvernul încerca să ocolească marile probleme pe care era chemat să le rezolve, N. Iorga afirma, referindu-se bunăoară la mesajul regal ce deschidea sesiunea Corpurilor legiuitoare din toamna anului 1908, că opinia publică românească aștepta ca de această dată Carol să recunoască falimentul reformelor agrare anunțate în primăvara anului 1907. După promisiunile de început, atunci cînd spectrul răscoalei mai cutremura consțiințele celor ce hotărau destinele neamului, conchidea el, pentru țăran nu s-a făcut nimic. Comentînd, mai tîrziu, proiectul legii de arendare a moșiilor statului, constata cu surprindere că „...înainte de răscoale se *dădea* țăranilor pămînt și că după răscoale pămîntul se arendează" [97]. Așadar, totul se reducea la fel de fel de subterfugii, care, în loc de a aborda frontal problema agrară, avansau soluții colaterale și de conjunctură. Deschizînd sesiunea parlamentară din toamna anului 1910, regele declara că „... toate lucrurile cari s-au făcut în chestiunea rurală au fost un inofensiv joc de oligarhii, care știu să glumească și cu gluma aceasta uneori periculoasă de a face reformele [...]". Dacă lucrurile ar fi stat așa cum declara Carol, atunci, întreba deputatul de Iași, care erau rezultatele? Dar, acestei întrebări, nimeni nu voia să-i răspundă. Mai mult încă, el nu uitase că „Parlamentul reformelor" fusese constituit pentru a soluționa problemele evidențiate de răscoala din 1907. Or, conchidea el, în anii care au trecut de atunci, unii parlamentari „...au acoperit pe asasinați și ceilalți au avut cutezanța să încerce a acoperi pe cei cari au asasinat, și nu au fost pedepsiți și, oricît va fi oligarhia aceasta în țara românească, vor purta uniforma lor stropită cu sînge..." [99]. Așadar, speranțele puse în Parlamentul ales în primăvara anului 1907 s-au transformat cu timpul în iluzii. Programul de reforme anunțat în zilele în care țăranii ameninșau să-și facă singuri dreptate nu a fost realizat întocmai, așa cum sperau cei sincer interesați de viitorul țării. Oricum, ceva se schimbase, întrucît, așa cum recunoștea N. Iorga, „țăranul are dreptatea mai la îndemînă și are ceva mai multe mijloace ca să-și asigure situațiunea economică" [100].

Tranformînd tribuna Camerei într-o tribună a afirmării drepturilor țărănești, N. Iorga, respectîndu-și întocmai programul de început, a militat în permanență nu numai pentru propășirea materială a acestora, ci și pentru ridicarea lor morală, culturală etc. Așa, de pildă, discutînd programul legislativ prezentat Camerei de către guvern, el observa că „astăzi avem nevoie în primul rînd de dreptate; poate mai mult decît dreptate materială avem nevoie de dreptate morală. Dacă s-au revoltat țăranii, au făcut-o poate pentru lipsa de hrană, dar și pentru obrazul lor zilnic pălmuit de nedreptate. Neamul

---

[96] D.A.D., 18 martie 1908, p. 1006; N. Iorga, *La legea jandarmeriei rurale*, în *In era „Reformelor"*, p. 279—284; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 191—194.

[97] D.A.D., 4 decembrie 1908, p. 40—41; 11 martie 1909, p. 788; N. Iorga, *La legea arendării moșiilor*, în *In era „Reformelor"*, p. 293—329; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 245—251.

[98] D.A.D., 15 noiembrie 1910, p. 1.

[99] Idem, 26 noiembrie 1910, p. 65—67; N. Iorga, *În chestiunea macedoneană și ardeleană*, în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, București, 1939, p. 43—60.

[100] D.A.D., 26 noiembrie 1910, p. 66; M. Iosa, *Legislația agrară din perioada 1907—1912 și aplicarea ei*, în „Studii", nr. 2, 1966, p. 307—320.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nostru — remarca el încă o dată — e nobil, şi el se revoltă cu mult mai uşor pentru călcarea drepturilor morale, decît pentru călcarea intereselor sale materiale". Indignat de faptul că o mare parte a neamului său, chiar cea mai însemnată, era ţinută departe de viaţa politică a ţării, N. Iorga nu vedea alt mijloc de îndreptare a acestei situaţii, nu numai simptomatică, dar chiar umilitoare pentru un popor, decît lărgirea drepturilor electorale ale ţăranilor. Viaţa noastră politică nu putea fi înţeleasă, observa el, decît în strînsă legătură cu ţăranul român, căci, nimeni nu trebuia să uite că „...neamul nostru este în rîndul întîi, însă, neamul celor dela ţară" [101].

Un alt aspect al acţiunii sale parlamentare, care reprezenta de fapt o permanenţă a activităţii generale a marelui patriot, l-a constituit lupta pentru realizarea aspiraţiilor naţionale ale românilor de pretutindeni. Nu mult timp după intrarea în Cameră, discutînd problema ţărănească, el preciza că „noi urmărim planuri mari, visăm o Românie largă [...], noi voim să întindem aripele vulturului dacic, să atingem cu ultima pană din aripa stîngă Tisa şi cu cea din urmă pană din aripa dreaptă Nistrul..." [102]. Ideea, desigur, nu era nouă. O afirmaseră înaintea sa atîţia dintre fruntaşii neamului şi o purtau în inimi toţi românii. Dar, cîţi dintre cei prezenţi în forumul parlamentar al ţării îşi făcuseră din ea o adevărată profesiune de credinţă? Cu gîndul la ziua în care „România largă" sau cum i se va spune îndeobşe — „România Mare" — va deveni o realitate, N. Iorga preciza, discutînd proiectul de organizare a armatei, că „...se crează oastea noastră cea nouă, de care n-avem nevoie pentru cuceriri, căci rostul războiului nostru va rămînea pentru totdeauna, cum zice poetul, să ne apărăm «sărăcia şi nevoile şi neamul», dar creăm o oaste nouă care poate fi menită în unele împrejurări să servească şi anume scopuri fireşti ale dezvoltării poporului nostru" [103]. „Scopurile fireşti" nu erau altele decît acelea care priveau desăvîrşirea unităţii naţionale, singurele care, după apărarea obişnuită a graniţelor, reclamau o armată organizată şi puternică, în stare să-i elibereze pe românii care, trăind pe pămînturile pe care le stăpîneau dintotdeauna, se vedeau obligaţi să suporte martiriul stăpînirii străine. Nu o dată, aflat la tribuna Camerei, gîndurile lui N. Iorga s-au îndreptat către românii care trăiau dincolo de hotarele de atunci ale României. Discutînd pe marginea mesajului regal, prezentat de Carol, la 15 noiembrie 1908, el observa că, poate niciodată pînă atunci, cuvintele suveranului nu au fost aşteptate, cu atîta emoţie, de întreaga ţară. „Dar — adăuga el — mai erau şi alţii cari aşteptau aceste cuvinte: români, nu din România, români cari n-au dreptul a face politică împreună cu noi, dar cari au dreptul de a urmări cu interes dureros ceeace se petrece la noi în ţară, atunci cînd ei se luptă pentru viaţă şi moarte pe alt pămînt românesc, care nu face parte din hotarele Statului român" [104]. Aşadar, prin tot ceea ce înfăptuiau românii de dincoace de Carpaţi sau de Prut, se pregătea o *Ţară* care să-i unească o dată pentru totdeauna, pe românii de pretutindeni. Şi, aşa cum aceştia urmăreau cu înfrigurare lupta celor de dincolo, tot aşa, nici aceia nu puteau rămîne indiferenţi faţă de realităţile cu care se confrunta la acea dată România. În fond, chiar despărţiţi de atîtea graniţe arbitrare, închipuite de puterea unora sau de lăcomia altora, românii înaintau în istorie ca un neam conştient că viitorul le va hărăzi o *Ţară* pe măsura aspiraţiilor lor seculare. Iar Europa întreagă, observa N. Iorga, urmărea tot ceea ce făceau românii, indiferent de care parte a Carpaţilor trăiau, deci şi mesajul regelui României, „...ca să se vadă pînă unde mergea răbdarea acestui popor răbdător şi bunătatea blajină a acestui popor, care este al tuturor bunătăţilor şi blajinităţilor, şi nu numai al tuturor suferinţelor" [105].

Referindu-se la acelaşi act din 15 noiembrie 1908, el observa că românii, şi nu numai ei, mai aşteptau *ceva*, „... în legătură cu sufletul nostru, care nu e numai al nostru, în legătura cu acea inimă românească pe care o împărţim cu alţii şi în legătură cu acel ideal către care nu tindem numai noi" [106]. Idealul către care nu tindeam numai noi era cel naţional. Iar acel *ceva*, către care se îndreptau speranţele noastre era politica externă a României, problemă expediată de Carol într-o frază ambiguă şi impersonală, unde arăta

---

[101] D.A.D., 4 decembrie 1908, p. 38—39.
[102] Idem, 13 decembrie 1907, p. 171.
[103] Idem, 7 martie 1908, p. 871.
[104] Idem, 4 decembrie 1908, p. 37.
[105] *Ibidem.*
[106] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că „...ținta politicei noastre este menținerea păcii generale“ [107]. Așa cum se va recunoaște mai tîrziu, deputatul N. Iorga a fost primul care, de la tribuna Camerei, a abordat politica externă a României, într-o vreme cînd se spunea că aceasta nu trebuia discutată în Parlament [108]. Îndrăznind să se refere la o chestiune despre care se acreditase ideea că nu putea fi judecată decît de unii inițiați, el atrăgea atenția asupra faptului că politica externă a României nu răspundea intereselor naționale ale românilor, reclamînd modificarea ei în concordanță cu realitățile interne și internaționale. Chiar dacă, așa cum declara Carol, atitudinea noastră de pînă atunci fusese apreciată de Europa, raporturile României cu unele state vecine trebuiau revizuite și racordate idealului național, căci, „...noi nu putem strînge o anumită mînă, o mînă pe care descoperim pete de sînge, și știm al cui este sîngele care pătează această mînă“ [109]. Respingînd aserțiunea care reclama respectarea tradiției în domeniul politicii externe, N. Iorga observa că România era un stat nou, fără tradiție în concertul relațiilor internaționale. A continua politica externă de pînă atunci, numai pentru simplul motiv că ea respecta o tradiție, apreciată de cercurile diplomatice occidentale, însemna să nu ținem seama de transformările survenite pe arena internațională. Reprezentarea României în străinătate, declara N. Iorga, era o problemă foarte importantă și care implica o responsabilitate deosebită. Politica noastră externă nu putea fi concepută decît ca răspunzînd realităților românești, care erau deosebite de ale altor state, iar unele erau proprii numai acestei țări. Discutînd toate acestea, N. Iorga se întreba la un moment dat, ce reprezenta, de fapt, România. „Căci, d-lor, nu este vorba de existența ei materială; orice țară trebuie să aibă și motivul ei logic de existență. De ce există între Dunăre și Carpați România aceasta? Ca să rămîie totdeauna în această stare de Stat creat, botezat și cununat de Europa? Sau țara aceasta are o legitimare superioară? Este țara noastră o creațiune a diplomației europene?“ Întrebarea o adresa tuturor celor prezenți în incinta Camerei, dar mai ales guvernului, care părea a împărtăși o asemenea convingere. Și imediat răspundea: „nu, d-lor, două mii de ani de muncă au adus țara aceasta deasupra, iar nu pomana lui Napoleon al III-lea, nici mila Puterilor, cum cred toți aceia cari și ei merg cu fracul filfiind în jurul reprezintanților acelor Puteri“. România nu a reprezentat niciodată un interes trecător, de conjunctură și de aceea pretențiile ei trebuiau să exprime un ideal. „România — afirma N. Iorga — este un Stat național, reprezintînd, în forma cea mai simplă, un ideal național care nu se poate mărgini și pe care toate forțele neamului românesc trebuie să-l servească. România trebuie să aibă ochii ațintiți ai șarpelui, cari să prindă tot ceeace se petrece în vecinătate și să descopere tot ceeace-și poate adăugi după dreptul ei național“. Agerimea și circumspecția la care făcea apel deputatul de Iași nu erau cele ale unui șarpe de pradă, ci ale zeului șarpe Glycon, simbol al înțelepciunii și al prudenței. Principiile avansate de orator nu erau noi. Scrutînd trecutul nostru și al altor neamuri, el a înțeles că niciodată, interesele naționale nu pot fi separate de cele internaționale. Or, cei care dirijau diplomația românească nu țineau cont de acest adevăr fundamental al politicii externe a oricărui stat civilizat și suveran. În ultimele decenii, politica externă a României nu evoluase cu nimic, deși Europa arăta altfel, iar vecinii nu mai erau aceiași sau la fel ca în 1880. Rusia, confruntată cu circumstanțe interne grave, nu mai reprezenta primejdia permanentă de odinioară. Austria, la rîndul ei, însemna un trecut *încheiat deja*, nu un popor, nu o misiune culturală sau un curent economic în ascensiune. „Ungaria represintă însă voința de a trăi și a cotropi a neamului unguresc și ori de cîte ori dăm mîna Austriei, nu putem să o prindem: ea lunecă, și găsim în loc mîna aspră a celorlați, care ne doare și ne umilește“. Bulgaria, după N. Iorga, era o țară de oameni practici, a căror înaintare nu putea fi oprită. Realitățile concrete europene ne impuneau adoptarea unui *modus vivendi* față de vecinii din sud, pe care, pînă atunci, nu l-am căutat. Serbia, transfigurată de durere, dar ridicată de propria-i suferință, și-a îndreptat cel dintîi gînd către noi. Dar, România a rămas indiferentă, fără a răspunde unui gînd frumos și unei mîini întinse cu sinceritate, „...căci așteptam de la cei cari ne remorchează de treizeci de ani, să ni se spună ce să facem“. La fel am procedat și în cazul Turciei. Exemplele oferite de istorie, în cazuri asemănătoare, nu spuneau nimic celor care se erijaseră în ipostaza de diplomați ai României. Persistînd

[107] D.A.D., 15 noiembrie 1908, p. 1.
[108] Idem, 1 decembrie 1909, p. 85; 15 decembrie 1912, p. 55.
[109] Idem, 4 decembrie 1908, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în greşeală, de dragul respectării tradiţiei, însemna să nesocoteşti interesele ţării. Or, remarca N. Iorga, „o ţară slabă şi mică, atît de slabă ca a noastră, nu poate să facă politică de un singur front, cu toate podurile tăiate la spate, şi încă pentru o ţară cotropitoare şi un neam care se manifestă duşmăneşte faţă de neamul nostru". Austria nu era, prin urmare, ţara care să se gîndească la aspiraţiile noastre naţionale sau la interesele oricăruia dintre vecinii ei. Italia înţelesese acest lucru şi acţiona în conecinţă. România, însă, nu voia să vadă nimic. Încheindu-şi consideraţiile într-un domeniu ce nu fusese adus pînă atunci în dezbaterile parlamentare, N. Iorga conchidea că „... o politică externă care nu corespunde menirii firești a României, o politică externă care nu corspunde împrejurărilor politice ale tuturor ţărilor şi neamurilor vecine cu noi, aceasta este o politică imposibilă, o politică condamnată în opinia publică şi cred că vom trăi destul pentru a o vedea părăsită de Statul românesc" [110]. Reluînd aceeaşi problemă, peste un an, convingerile sale rămăseseră neschimbate. Cită încredere, se întreba el, putea avea România într-un vecin care, în zilele răscoalei din 1907, se gîndea să intervină, încălcînd un teritoriu străin, pentru a restabili, chipurile, ordinea internă din ţara noastră? Cei care ţineau la raporturile bune cu Austro-Ungaria, se întreba el în continuare, se gîndeau oare la românii care suportau, de atîta vreme, supliciul impus lor de imperiul vecin? „Cînd un Stat este slab ca al nostru, cînd acest Stat are duşmani în vecinii săi, cînd aceşti vecini deţin teritorii locuite de Români, teritorii asupra cărora Românii au drepturi istorice, cari se resolvă în situaţiunea lor culturală de azi, ei bine, Statul acesta nu mai poate să facă pe amorezul de inimă albastră, zicînd: dragostea mea este fără sfîrşit! El trebuie să se uite în toate părţile şi fiecăruia să-i dea în măsura în care i se dă" [111]. Cu toate aceste critici severe, în politica externă a României nu a intervenit nici o schimbare. Nici în toamna anului 1910, deschizînd lucrările Parlamentului, Carol nu amintea nimic de politica externă, continuînd deci a rămîne fidel Triplei Alianţe, atitudine criticată de mulţi dintre cei care au discutat raporturile noastre internaţionale. Şi, încă o dată, N. Iorga relua vechile întrebări. De ce relaţiile cu Turcia nu erau statornicite pe principii noi, prin care să se răspundă sentimentelor manifestate de acest stat faţă de ţara noastră şi românii care trăiau în Macedonia? De ce rămîneam atît de indiferenţi faţă de Peninsula Balcanică? Culcîndu-ne „...pe vechea pernă a alianţei Europei centrale...", constata cu tristeţe parlamentarul, ignoram interesele neamului şi idealul său dintotdeauna. „Pentru noi — declara el — lumea se încheie la Dunăre, o imensă prăpastie se sapă pentru orice gînd şi simţ al nostru la această apă, care în trecutul nostru nu a fost un hotar în ceea ce priveşte influenţa românească. Va să zică, trăind în această veche ilusiune, am neglijat şi neglijăm şi pînă acum, singura politică care ne-ar putea fi profitabilă: de acolo, sprijinind, am avea sprijin, acolo ajutînd, am primi ajutor, de acolo s-ar răspunde cu simpatii mari la simpatiile pe cari le-am trimite" [112]. Şi, chiar dacă pentru moment, toate aceste întrebări rămîneau fără un răspuns concret, în cele din urmă se va vedea că opiniile exprimate de N. Iorga de la tribuna Camerei au fost întru totul justificate şi adoptate mai tîrziu de diplomaţia românească.

Aşa cum lesne se poate observa, deputatul de Iaşi s-a rostit, de la tribuna parlamentară, asupra tuturor marilor probleme care au frămîntat ţara în intervalul care a urmat imediat *răscoalei din 1907. De fiecare dată cînd dezbaterile reprezentanţilor naţiunii* se purtau în jurul unor teme de interes naţional, glasul lui N. Iorga a răsunat de la cea mai înaltă tribună a rostirii publice, sentenţios sau conciliat, ironic sau liric, dar, mai presus de toate, vibrînd alături şi pentru neamul său, al cărui ales s-a considerat dintotdeauna. Intrînd în Parlament cu hotărîrea, afirmată dealtfel, de a se face purtătorul de cuvînt al celor mulţi, el înţelegea că toate chestiunile importante care interesau ţara, interesau în primul rînd pe cei care îi aşteptau opinia. România pe care o visa el şi pentru care milita ca un adevărat apostol nu putea fi o ţară a viitorului fără o cultură naţională, gîndită şi scrisă în limba pe care o vorbeau toţi românii, atît timp cît „din cultura românească vine însăşi fiinţa Statului român" [113]. Cel care, în martie 1906, militase pentru spectacole de teatru în limba română, la 21 februarie 1908 se adresa, de la tribuna Camerei, ministrului

[110] D.D.D., 4 decembrie 1908, p. 42—43.
[111] Idem, 26 noiembrie 1909, p. 33—37
[112] Idem, 26 noiembrie 1910, p. 63—64.
[113] Idem, 18 noiembrie 1909, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Instrucțiunilor Publice, în aceeași problemă, arătînd că Teatrul național din București reprezenta piese pariziene de senzație, prost traduse și lipsite de orice calități artistice, morale sau educative [114]. Dezvoltîndu-și apoi interpelarea, el preciza că într-o instituție de cultură ca Teatrul național, „.... trebuie să se facă operă națională, trebuie să se ajute desvoltarea societății noastre în sens moral și în sens național". Făcînd această afirmație, el conchidea că „...interesele materiale ale unui popor sînt dominate de concepția morală care se găsește în poporul acela, de viața morală care trăiește în poporul acela într-un moment dat". Or, într-o perioadă caracterizată de transformări și înnoiri ale bazei materiale a societății românești, se impunea ca acestea să fie numaidecît însoțite și sprijinite de o concepție morală sănătoasă. Pentru aceasta, N. Iorga cerea a se revizui statutul universităților românești, propunînd, totdată, fondarea unui muzeu național. Implicațiile, în aparență neînsemnate, ale unui repertoriu teatral puteau avea repercusiuni dintre cele mai neașteptate asupra evoluției morale a neamului căruia i se adresau. Iar rezultatele unei asemenea stări de lucruri nu vor întîrzia, căci, observa interpelatorul, „dintr-o societate dezorientată asupra raporturilor morale, dintr-o societate prea mult deprinsă a neglija datoriile care stăpînesc viața, dintr-o societate împărțită în calse cari nu se cunosc deajuns și cari se urăsc adesea între ele, dintr-o astfel de societate, prin toate mijloacele pe cari le avem la îndemînă și, prin urmare, și prin teatru, trebuie să facem o societate morală, o societate conștientă, o societate stăpînită de solidaritatea neamului". N. Iorga nu respingea *de plano* includerea în repertoriile teatrale a unor piese valoroase preluate din dramaturgia universală. Exista chiar și o tradiție în acest sens. La începuturile sale, teatrul din Moldova a adus în fața românilor multe piese străine, dar dintre cele mai reprezentative și bine traduse. Se impuneau, chiar, remarca el, împrumuturile de la francezi, italieni, spanioli sau alte popoare, dar, cu condiția ca „....aceste influențe să se topească în fondul național, și atunci nu vom mai fi robi ai civilizației franceze, [...] ci vom fi un popor conscient, care știe să ia de ori unde elementele prielnice pentru dezvoltarea civilizației sale". Criticînd concepția Teatrului național și preferința acestuia de a reprezenta numai piese frantuzești, de o calitate îndoielnică și prost traduse, viitorul dramaturg reamintea că sufletul unui neam se croiește, prin istoria națională, mai lesne și mai durabil decît prin orice împrumut [115].

Ipostaza de parlamentar îl punea uneori în situația de a se raporta la istorie și adeseori, aflat la tribuna Camerei, deputatul N. Iorga sfîrșea prin a se înfățișa tuturor ca unul dintre cei mai mari istorici ai poporului său. Nu o dată, contestîndu-i-se calitatea de reprezentant al țării în forumul parlamentar, se arăta că „acțiunea d-sale politică consistă mai mult în a scri în ziar și în a se ocupa de cestiuni care privesc neamul românesc", recomandîndu-i-se a se interesa numai de istorie [116]. Atunci cînd discursurile sale au început să devină prea incisive, nu numai că nu mai era sfătuit de a-și vedea de cercetarea trecutului, dar, anii s-au grăbit să-i conteste pînă și rezultatele investigațiilor sale istorice. Insinuările proferate de D. A. Sturdza în legătură cu lucrarea *Geschichte des rumänischen Volkes* erau readuse în dezbaterile parlamentare, fără nici o justificare formală, atunci cînd pe ordinea de zi a Camerei deputaților figurau probleme de interes național. Dacă *prima dată cînd fusese formulată, învinuirea rostită de D. A. Sturdza a rămas fără replică*, de această dată, N. Iorga, răspunzînd, mărturisea că „pentru mine ca istoric, [...] nu poate să existe o învinuire mai gravă decît aceea că am întrebuințat cunoștințele mele și ce însușiri voi fi avînd ca istoriograf, pentru a discredita țara mea în străinătate". O asemenea acuzație se putea repercuta, indirect, și asupra calității sale de parlamentar. Dealtfel, aceasta a fost și intenția celui care o aruncase. Explicîndu-se, N. Iorga preciza că lucrarea în discuție o scosese la rugămintea lui Karl Lamprecht, fiind publicată în cea mai reputată colecție de istorie universală din Europa și nu vedea cu ce a greșit, întrucît, „...dacă mi s-a dat voe să îmbrățișez istoria românilor întreagă, să o înfățișez, astfel, ca una singură, cred că am popularizat oarecum în mintea cititorilor acel gînd al României-Unite pe care îl

[114] D.A.D., 21 februarie 1908, p. 691. La întrebarea formulată de N. Iorga s-au asociat N. Anghelescu și Stavri Brătianu.

[115] D.A.D., 27 februarie 1908, p. 710—714. Director al Teatrului național din București era Al. Davila.

[116] D.A.D., 1 decembrie 1909, p. 85—86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avem fiecare dintre noi în minte astăzi" [117]. Să nu uităm că această mărturisire era făcută în martie 1908, de la tribuna Parlamentului român, ea răsunînd ca un memento, ce ar putea constitui, oricînd, *motto*-ul activității marelui istoric. În nenumărate rînduri, istoricul N. Iorga a fost atacat de la tribuna Camerei. Era, însă, perioada cînd nu scrisese încă marile sinteze și cei mai mulți dintre cei care se refereau la activitatea sa istoriografică evidențiau mai ales efortul său de depistare și editare a izvoarelor istoriei naționale. „D. Iorga — afirma de pildă Vintilă Brătianu — face servicii foarte mari istoriei noastre, însă eu cred că le aduce mai cu seamă ca culegător, ca adunător de documente, a isvoarelor cari vor servi într-o zi spre a se scrie istoria țării" [118]. Pentru N. Iorga, istoria poporului său reprezenta un tot inseparabil, astfel încît, cele două noțiuni fundamentale ale devenirii noastre — trecut și prezent — nu puteau fi privite decît ca două momente ale unuia și aceluiași act. Așa se explică faptul că, în permanență, el a încercat să reconstituie trecutul neamului său, investigînd și explorînd cele mai neașteptate locuri, unde putea afla o informație, un document, adunînd și publicînd tomuri impresionante de izvoare istorice, cu gîndul, mărturisit nu o dată, de a-i reda poporului său trecutul și de a-l face cunoscut lumii. Dar, dincolo de această preocupare obsedantă, de înnobilare a unor vremuri demult apuse, devenite istorie prin oamenii săi, N. Iorga se releva ca un făuritor al istoriei zilelor sale, adăugînd, la ceea ce a fost, un prezent pe care l-a dorit întotdeauna pe măsura trecutului.

Activitatea parlamentară de început și-a desfășurat-o, așadar, ca deputat de Iași. De fiecare dată cînd se rostea, deci, de la tribuna Camerei, adresîndu-se țării, o făcea în numele celor care îl desemnaseră ca ales al lor. Deputatul N. Iorga nu a uitat niciodată că Iașii îl învestiseră cu prerogativele demnității parlamentare și, de fiecare dată cînd i s-a ivit prilejul, a militat pentru drepturile sau prestigiul vechii cetăți moldave. Așa de pildă, în decebrie 1908, amintind că în urmă cu o jumătate de secol se realizase Unirea Principatelor, cînd „ființa politică a Moldovei s-a jertfit atunci eroic...", întreba dacă guvernul „nu are de gînd să orînduiască din vreme la Iași, Capitala uitată a Moldovei, serbări cari să fie pentru orașul în care jumătate de mie de ani au stat Domni români, o recunoaștere și o mîngîiere?". Cu aceeași ocazie, el propunea ca odată cu celebrarea semicentenarului Unirii, osemintele lui Al. I. Cuza să fie aduse de la Ruginoasa la Mitropolia ieșeană [119]. Revenind, apoi, asupra actului săvîrșit la 24 Ianuarie 1859, N. Iorga, dezvoltîndu-și interpelarea pe această temă, informa Camera, arătînd că guvernul nu întreprinsese nimic pentru aniversarea ce se apropia. Văzînd acest dezinteres al oficialităților, el a luat singur inițiativa organizării unei conferințe la Iași, la care „...am îndemnat pe ieșeni, cărora Unirea le aparține mult mai mult decît românilor din alte centre, am îndemnat pe ieșeni să serbeze după cuviință cei 50 de ani de la Unirea Principatelor". Adresîndu-se guvernului, deputatul de Iași observa, nu fără regret, că în orașul de unde plecase Al. I. Cuza pentru a deveni domn al tuturor românilor, nu exista un monument al acestuia. Și nu era singurul caz de nedreptate față de aceia care simbolizau istoria modernă a României. „Ce n-a fost Kogălniceanu în țara aceasta? A fost mai înainte de toate cea mai luminoasă minte, cea mai înzestrată personalitate politică care s-a născut în epoca noastră pe acest pămînt. Un om îmbogățit în sufletul său cu toate mijloacele culturii europene, un om impodobit cu toate talentele pe cari de obicei natura nu le grămădește asupra aceluiași om, un om de rasa unui Cuza pe care l-a aiutat". Dar, se întreba din nou N. Iorga, unde era statuia lui M. Kogălniceanu? Discutînd în acest context, tînărul deputat se vedea obligat să ridice o problemă, amintită uneori, dar rămasă întotdeauna fără urmări. „Iașul — remarca el — este un oraș al trecutului, un oraș glorios, o aureolă îl înconjoară, acolo locuiesc fantasmele Domnilor celor mari ai Moldovei. Aceasta este mîngîierea, cu cîntecul acesta îl adormiți totdeauna. Atunci cînd oricărui alt oraș care n-are însemnătatea Iașului și n-a făcut aceste jertfe, i se aruncă cu mîna largă favoruri, — Iașului i se spune: «Dormi în pace oraș istoric, te străjuiesc

[117] D.A.D., 10 martie 1908, p. 877—878. Tristețea lui N. Iorga era cu atît mai mare, cu cît el inițiase și îngrijise apariția volumului omagial *Prinos lui D.A. Sturdza*, București, 1903. Apoi, își amintea el, cea dintîi carte a sa o trimisese lui D.A. Sturdza, ca omagiu „...bătrînului care căutase în viața lui întreagă a îmbogăți izvoarele istoriei țerii sale..." („Neamul Românesc" din 17.VI.1907, p. 195).

[118] D.A.D., 10 decembrie 1908, p. 99.

[119] Idem, 4 decembrie 1908, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnii de odinioară și mîndria aceasta trebuie să te mîngîie de toate păcatele prezente»". Pentru toți românii, această străveche cetate, pilduitoare prin oamenii și faptele lor, intrate demult în legendele neamului, constituia, remarca N. Iorga, „...cel mai glorios și mai istoric din orașele României..." De ce, însă, urma, firesc, o nouă întrebare, acest „templu al trecutului" nu avea un muzeu de istorie? Nemulțumit de modul în care urma a se sărbători Unirea Principatelor, el încerca să explice semnificația înaltă a unor asemenea manifestări naționale, pentru toți românii, indiferent unde ar fi trăit aceștia, amintind de actul celebrării a patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare, cînd „...toți acei cari au fost de față, cînd oamenii aceștia și-au căzut de gît și s-au îmbrățișat frățește, ca în momentele cele mari ale istoriei acestui popor..." [120]. Desigur, N. Iorga s-a rostit de la tribuna Camerei, în anii 1907—1911, ca deputat al României și în funcție de această circumstanță se cere a fi judecată activitatea sa parlamentară. Dar, el nu a uitat niciodată că își exercita demnitatea de ales al națiunii, ca reprezentant al orașului studenției sale. Discutînd, de pildă, un proiect de lege ce propunea o nouă organizare și administrare a teatrelor din România, el sublinia: „eu, ca reprezentant al Iașilor, nu pot să admit ca teatrul din Iași să fie pus în această stare de inferioritate patentă față de teatrul din București..." [121].

Activitatea parlamentară desfășurată de N. Iorga, în anii în care și-a exercitat pentru întîia dată demnitatea de ales al națiunii, este foarte complexă și revelatoare pentru biografia aceluia care se va afirma, treptat, ca una dintre cele mai reprezentative figuri ale vieții parlamentare românești. Urcînd la tribuna Camerei, cu tristețe uneori, cu speranțe cel mai adesea, cum singur va mărturisi, N. Iorga a înțeles că rostul acesteia era unul de confruntare sinceră și căutări în scopul îndreptării pe care o aștepta națiunea întreagă [122]. Nu întîmplător, întrebările pe care le-a rostit de atîtea ori în fața forumului parlamentar încercau să stabilească cauzele greșelilor ce se manifestau în politica internă și a „rătăcirilor", cum le numea el, evidențiate de politica externă pe care o desfășura România [123]. Apărător sincer al țăranilor, cu rosturile și nădejdile cărora a încercat în permanență să se identifice, N. Iorga reproșa guvernului și sieși în același timp că „...nu ne-am gîndit la problema muncitorilor niciodată, nici la seriozitatea, nici la întinderea ei" [124]. Dincolo, însă, de toate acestea, în întreaga sa activitate parlamentară el s-a arătat preocupat, ca nimeni altul, de realizarea idealului național.

Rostindu-se în fața aleșilor națiunii, N. Iorga se adresa țării, nu unor societăți culturale, profesionale sau academice, nici unei anumite categorii sociale, unei grupări etnice sau unei oarecare colectivități umane etc. Astfel se explică grija sa pentru a fi în permanență prezent la dezbaterile parlamentare, intervenind ori de cîte ori avea ceva de emendat, de adăugat, ori de cîte ori considera că o sugestie a sa ar fi putut elucida sau nuanța măcar o idee, pronunțîndu-se întotdeauna nu cu adversitate sau nesinceritate, ci cu solicitudine și responsabilitate deplină. Devenind parlamentar, el devenea în același timp mai ancorat în realitățile epocii, relevîndu-se, dintr-o dată, ca o personalitate confruntată cu marile imperative ale vremurilor și angajată în soluționarea acestora. Așa se și explică faptul că „din ce în ce mai mult omul Iorga vorbea ca un exponent al istoriei și nu numai ca un interpret al ei [...]" [125]. Treptat, el a pătruns în conștiința contemporanilor, ajungînd atît purtătorul de cuvînt al acestora, cît și îndrumătorul lor. Recunoașterea acestei stări de fapt o găsim exprimată în aprecieri de genul acelora care îl caracterizau drept „...apostolul culturei românești" sau „...unul dintre cei mai strălucitori luceferi ai românismului" [126]. Mai tîrziu, se va

---

[120] D.A.D., 14 ianuarie 1909, p. 192. Răspunzînd interpelării, I.I.C. Brătianu arăta că, încă din vara anului 1908, scrisese primarului orașului Iași că guvernul intenționa de a veni la 24 ianuarie 1909, cu un proiect de lege pentru ridicarea unui monument al Unirii în capitala Moldovei *(Ibidem,* p. 193). Acest proiect a fost prezentat Camerei, la 23 ianuarie 1909 (D.A.D., 23 ianuarie 1909, p. 211).

[121] D.A.D., 6 februarie 1910, p. 528.

[122] Idem, 23 martie 1909, p. 1176.

[123] Idem, 5 decembrie 1908, p. 43; 11 decembrie 1908, p. 109.

[124] Idem, 16 decembrie 1909, p. 214.

[125] Valeriu Râpeanu, *op. cit.*, p. 123; vezi și Ion Constantinescu, *Introducere*, la Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare. 1907—1917*, București, 1981, p. 26; Dan Zamfirescu, *N. Iorga. Etape către o monografie*, București, 1981, p. 114—115.

[126] *Scrisori către N. Iorga*, vol. II, p. 605, 609.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spune despre el că „....este îndreptarul luminos al unei întregi generații" [127]. Era recunoașterea unei activități îndelungate și complexe, subsumată nu unui interes personal, ci idealului acelora care vor deveni, nu peste mulți ani, generația împlinirii aspirațiilor naționale.

Vorbind despre debaterul parlamentar N. Iorga, nu putem încheia înainte de a face măcar câteva referiri la oratorul care s-a ilustrat, de la tribuna Camerei, ca unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai elocinței parlamentare. După un debut considerat de mulți sub așteptări, explicabil însă dacă avem în vedere conjunctura în care a avut loc, N. Iorga s-a afirmat destul de repede ca un orator parlamentar temut, dar așteptat, a cărui artă a rostirii „....cunoaște toți spinii ca și toți trandafirii" [128]. Nu o dată, numele său a fost așezat lîngă cel al lui Cicero și nu numai de admiratori, dar și de adversari politici [129]. Toți cei care s-au referit la discursurile sale parlamentare au remarcat, înainte de toate, unicitatea acestora, forța lor mobilizatoare și sinceritatea cu care erau rostite. Un discurs pronunțat de N. Iorga de la tribuna parlamentară constituia pentru fiecare român „....o pagină vie și remarcabilă de simțire adîncă, de patimă caldă pentru norodul și țara lui, de violentă revoltă sufletească în contra unor stări de lucruri nenorocite" [130]. Ion Petrovici, care îl va asculta de atîtea ori vorbind de la tribuna parlamentară și a cărui replică se va încrucișa adesea cu cea a marelui istoric, afirma că „un discurs al d-lui Iorga este ca un șuvoi, care își croiește albia, o albie cotită, dar din ce în ce mai largă și mai maiestuoasă" [131]. Discursul său parlamentar nu era unul îndelung elaborat, respectînd canoanele oratoriei clasice, ci o mărturisire deschisă, care, observa cineva, „....trezește interesul auditoriului și îl impresionează adînc prin explozia sinceră a credințelor cu nimb de profeție" [132]. Desigur, discursul parlamentar se deosebea esențial de cel ocazional sau întîmplător, deoarece, de cele mai multe ori, „avea structura și dimensiunile unui spectacol" [133]. Rostindu-se în fața țării, el se confrunta cu aceasta, or, o asemenea ipostază reclama întotdeauna o mare responsabilitate și o gravitate deosebită, astfel încît, discursurile sale parlamentare au o notă aparte, care le deosebește de celelalte, particularizîndu-le.

În totul, activitatea parlamentară desfășurată de N. Iorga în intervalul în care a fost deputat de Iași, dincolo de faptul că a marcat începutul unei noi sfere de preocupări, definitorie pentru biografia sa, s-a constituit într-o nouă treaptă de afirmare pe scena politică a României, cu care se va confrunta apoi tot restul vieții. Urmărind evoluția debaterului parlamentar N. Iorga în anii 1907—1911, îl descoperim pe tînărul om politic, cu nădejdile și îndoielile inerente oricărui început, cu decepțiile și izbînzile sale, dar mereu hotărît să încerce a adăuga ceva durabil unui edificiu care se confunda cu țara însăși, obstinația și idealul său dintotdeauna.

LES DÉBUTS DE NICOLAS IORGA À LA CHAMBRE DES DÉPUTÉS (1907—1911) *(II)*

RÉSUMÉ

Dans le cadre de l'activité parlementaire déployée par N. Iorga entre 1907 et 1911, les problèmes fondamentaux, auxquels le pays s'est confronté, ont occupé une place importante. Le député de Jassy s'est affirmé comme un défenseur conséquent des paysans, est inter-

[127] Em. Ciomac, *op. cit.*, p. 152.

[128] Jean Dragu, *Nicolae Iorga*, în *Profils parlementaires Roumain*, Bucarest, 1916, p. 28—30.

[129] Perpessicius, *op. cit.*, p. 23 ; D.A.D., 26 decembrie 1923, p. 905.

[130] Alexandru Topliceanu, *op. cit.*, p. 11 ; vezi și Radu Matei, *Nicolae Iorga*, în „Parlamentul", I, nr. 13, 9 februarie 1928, p. 4 ; Stelian Neagoe, *Nicolae Iorga : ultimele discursuri politice*, în „Contemporanul" din 5.XII.1980, p. 4.

[131] Ion Petrovici, *op. cit.*, p. 260.

[132] Petre I. Ghiață, *Nicolae Iorga*, în „Parlamentul", I, nr. 12, 2 februarie 1928, p. 9.

[133] A. P. Samson, *Memoriile unui gazetar (1927—1937)*, București, 1979, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venu dans les débats chaque fois que les élus de la nation étaient appelés à se prononcer sur les droits de ceux-ci. Pour le grand historien, la tribune parlementaire a représenté une véritable *agora* d'expression des droits nationaux. Investi de sa dignité de député, N. Iorga a été le premier de ceux qui ont abordé, dans les débats de la Chambre, la politique extérieure de la Roumanie et avancé une série de propositions qui reclamaient sa révision et sa mise d'accord avec les impératifs de l'époque. Il est souvent monté sur la tribune parlementaire pour se prononcer sur le développement de la culture nationale. Les années 1907—1911 ont représenté la période de l'engagement du grand patriote dans la vie politique de la Roumanie, dans l'évolution de laquelle il jouera un rôle important, surtout après la première guerre mondiale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OPȚIUNI INTERBELICE PENTRU RAȚIONALIZAREA INDUSTRIEI ROMÂNEȘTI

DE

I. SAIZU

„Nici un studiu nu e bun, dacă peste dînsul nu se vede ceva mai departe".

N. Iorga

Grație făuririi statului național unitar, politicii protecționiste și cadrului juridic creat pe fundalul teoretizării necesității de a se spori valorificarea superioară a avuțiilor și a forței de muncă fizice și intelectuale s-a putut pleda cu statornicie pentru raționalizarea industriei, de care atîrna în măsură covîrșitoare înnoirea întregii economii. În argumentarea necesității introducerii ei, partidele, ideologii lor și oamenii de știință au adus pe tapet dovezi de ordin intern și extern, care, într-un fel sau altul, fuzionau inevitabil în procesul asigurării progresului și neatîrnării României.

Inițial, imperativul a derivat din cel puțin două considerente decisive: 1) chiar cu potențialul economic antebelic refăcut, ea se afla în urma a ceea ce trebuia și era obligată să fie spre a nu cădea în ierarhia națiunilor[1]; 2) idealul independenței economice și politice silea ca, pe fondul agrar al trecutului, să se clădească, în urma înmănuncherii laolaltă a potențelor materiale și umane, un sistem industrial capabil să o atragă în ritmul și în categoria statelor dezvoltate[2]. Noua structură a țării îngăduia „speranța unei redimensionări a economiei", conturîndu-se limpede „posibilitatea depășirii eminamentei agrare, printr-o politică de industrializare"[3]. În plus, pasul făcut în anii primei conflagrații mondiale a dat cîștig de cauză principiului că orice material și echipament militar trebuia și putea fi fabricat în țară, că industria era aptă de a se adapta rapid unor cerințe foarte mari.

Faptul nu putea fi realizat oricum, la întîmplare, de vreme ce în toate ramurile se constatase risipă de material și cheltuieli inutile de energie, păgubitoare pentru toate categoriile de agenți social-economici, de vreme ce metodele moderne de organizare, elaborate în state cu tradiție industrială îndelungată[4], recepționate și chiar aplicate în unele

---

[1] I. Ștefănescu — Radu, *Rolul electricității în problema transporturilor*, București, 1920, p. 22—23.

[2] O. C. Tăslăuanu, *Orientări în politica economică a României*, în *Cv, L*, LXI, 1928, mai-august, p. 197; I. A. Roceric, *Noi orizonturi în politica economică națională*, în „A.L.A.C.I.", VI, 1935, 3, p. 19.

[3] Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980, p. 309.

[4] Vezi, între alții, I. Ioteyko, *Le science du travail et son organisation*, Paris, 1917; C. Bertrand Thompson, *La système Taylor (Scientific management)*, Paris, 1920; Ch. B. Going, *Principes d'organisation industrielle*, Paris, 1922; P. Devinat, *L'Organisation international du travail*, Paris, 1923; L. Benoist, *Les méthodes modernes d'organisation industrielle*, Paris, 1923; G. Bricard, *L'Organisation scientifique du travail*, Paris, 1927; P. De-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazuri încă înainte de prima conflagrație[5], fuseseră apreciate după 1 Decembrie 1918 de o însemnătate deosebită pentru români, aflați în pragul unei vieți, în care „chestiunile muncitorești, atît de intim legate de industrie, vor juca un rol important"[6].

Vremurile cereau, cu adevărat, cadre temeinic instruite, de un elan și o vitalitate fără precedent, care să acționeze în spiritul mentalității moderne și cu mijloace perfecționate pentru consolidarea făuririi statului național unitar. Prin urmare, efortul nu trebuia mărginit la refacerea a ceea ce războiul a distrus, ci direcționat — după parametri rationali — spre încurajarea și dezvoltarea sectorului[7], făcîndu-l capabil de a rezista în fața puternicei concurențe străine[8]. Cîștiga astfel teren convingerea că, cu bogățiile de care dispunea, cu munca educată și organizată, România, unde transformarea industrială căpăta și expresia unei probleme sociale, putea obține atributul de a fi capabilă să confrunte state cu lungă tradiție în prelucrarea materiilor prime[9]. Folosul maxim devenea cu putință numai prin introducerea și aplicarea normelor moderne de organizare a producției și a muncii, în care scop un rol de căpetenie era rezervat oamenilor de știință și tehnicienilor[10], cei din urmă apreciați drept „sentinele neadormite ale prezentului în lupta unui viitor de fală"[11].

* * *

În atare direcție, reglementările în programele organizațiilor politice burgheze au fost exprimate foarte sumar sau deductiv. Menționăm, între altele, că, în timp ce P.N.L. stipulase încurajarea dezvoltării bogățiilor, sporirea și apărarea energiilor naționale prin aplicarea tehnicii moderne[12], țărăniștii prevăzuseră organizarea industriei care se întemeia pe puterile reale ale țării, dar cu scopul de a „completa" producția agricolă, înzestrarea cu instalații noi a unităților mijlocii și a meseriilor, conceperea în chip rațional a celei sătești, punerea în practică a unei politici unitare și științifice în domeniul generatorilor de energie în folosul întregii societăți, ca și rînduirea lor sub conducerea și controlul public, pentru a înlătura exploatarea anarhică spre care le mîna exclusiv interesul privat capitalist neglijînd imperativul economisirii și al utilizării raționale. Ajustat în chip esențial în privința socializării, principiul a fost inclus în programul P.N.Ț. sub forma concesivă a organizării producției izvoarelor de energie corespunzător maximumului de randament și de utilitate economică[13]. Prevederile respective n-au suferit radicale modificări,

---

vinat, *L'Organisation scientifique du travail en Europe*, Genève, 1927; G. I(oaniţiu), *Problema intensificării producției industriale*, în „Bul. ind.", II, 1927, 2, p. 109; D. E. Roată, *Stadiul actual al tehnicii inginerești*, în „Bul. Soc. politeh.", XLI, 1927, 6, p. 222—223.

[5] În 1907, Edmond Landauer, reprezentantul Belgiei în Comitetul Internațional de Organizare Științifică a Muncii și deținătorul unor înalte funcții în organismele de profil din lume, aplica, pentru prima dată în Europa, taylorismul la „Țesătoria românească de bumbac" din Pitești (*O aplicare a organizării științifice în industrsa românească*, în „Bul. I.R.O.M.", I, 1927, 2, p. 24), în 1910 se enumerau principiile organizării moderne a fabricilor („Bul Soc. politeh.", partea tehnică, XXVI, 1910, 1, p. 63), iar în 1913 se concludea că România nu trebuia să întîrzie în aplicarea metodelor respective „dacă dorim a ne înlesni existența și dezvoltarea economică printr-o fabricație ieftină" (idem, XXIX, 1913, 9—10, p. 646).

[6] Al. A. Romalo, *Recenzie*, la I. Ioteyko, op. cit., în „Arh. pentru șt. și ref. soc.", I, 1919, 2—3, p. 599.

[7] C. Casassovici, *Refacerea industriei*, București, 1919, p. 62.

[8] Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 121.

[9] D. Iorgovici, *Munca organizată și economie dirijată în cadrul interesului național*, București, 1935, p. 25.

[10] M. Cioc, *Contribuțiunea industriei naționale la fabricarea materialului de război și rolul ei în timpul războiului de dezrobirea neamului*, București, 1928, p. 31—32.

[11] Șt. Caraman, *Filosofia tehnicii*, Timișoara, 1925, p. 30.

[12] *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 232 și urm.; B.C.S., fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații. 1863—1933, pachet XLV, dosar 4, f. 64—67, 72—75.

[13] *Programul și statutele Partidului Național-Țărănesc. 1926*, Șimleu Silvaniei, 1926, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de vreme ce după un deceniu se preconiza raționalizarea industriilor prelucrătoare de materii prime agricole și introducerea în legea industrială a unor dispoziții care să dea dreptul guvernului să scadă taxa vamală, sau să suprime celelalte încurajări cînd se constata „excesul" de beneficii și prețul de cost ridicat. La acestea, aveau să se adauge cîteva elemente, care, în fapt, figurau și în alte programe: construirea de noi întreprinderi în regiunile fixate de planul general de industrializare; neîmpiedicarea plasării în străinătate *a* produselor muncii naționale; ființarea numai în urma unei aprobări, cu respectarea condițiilor speciale stabilite de lege, a înțelegerilor industriale care, prin raționalizarea producției și a desfacerii, urmăreau creșterea cantității, ameliorarea calitativă și ieftinirea prețurilor[14].

După cum se vede, asemenea percepte, ca și altele de factură politică, se opreau la enunțuri din care conceptul de raționalizare se degajă simplist sau se subînțelege. Întregirea lui a fost făcută, paralel sau ulterior, de teoreticienii organizațiilor respective, dar mai cu seamă de oamenii de știință și de afaceri, convinși de adevărul că poporul trebuia, în mod obligatoriu, să valorifice la maximum avuțiile și munca națională. În acest sens, în preajma celui de-al doilea congres A.G.I.R. (Timișoara, octombrie 1922) se sublinia cît de necesar era ca și industria românească „să profite de noile metode care mărește considerabil producția, rentabilitatea și salariile" [15], ca guvernul și marile întreprinderi să trimită în străinătate ingineri care să studieze taylorismul la fața locului [16]. Faptul impunea, pe toată scara ierarhiei sociale, efortul de a părăsi, ceea ce M. Manoilescu numea „ritmul pastoral" și de a adopta unul industrial, care obliga la reala prețuire a energiei, a materiei și a timpului[17]. Constatînd în 1921, sub imperiul avîntului revoluționar, că o nouă tehnică socială și economică erau în formație, că adevăruri deosebite se aflau pe punctul să înlocuiască crezurile învechite, N. Titulescu relevase rolul aparte ce revenea industriei mari — pe care încă din 1914 o credea posibilă — în cadrul unui ansamblu de măsuri ce să permită creșterea avuției naționale[18]. Într-adevăr, ca România să poată beneficia cît mai mult de bogățiile proprii, era datoare să-și organizeze munca în mod științific și să-i mărească randamentul [19], necesitate care, în perioada de mari neajunsuri postbelice, prezenta un interes capital.

Demn de remarcat este faptul că nu numai criteriul respectiv a fost socotit o necesitate, ci însăși industrializarea fu catalogată drept unica soluție rațională în procesul istoric de avans în civilizație și de consolidare a actului de la 1 Decembrie 1918. Extinderea și intensificarea ei, dezvoltarea pe orizontală și pe verticală apăreau ca singura măsură în stare să garanteze progresul forțelor de producție. Nevoile cereau, cu adevărat, să se dea industriei o dezvoltare intensivă, mai cu seamă că începuse a trona tendința statelor de a-și satisface cît mai mult trebuințele prin mijloace proprii. Situația internațională impunea — remarca un contemporan — ca România să-și creeze „o structură industrială completă și rezistentă"[20]. Industrializarea reprezenta, în fapt, un fenomen de cimentare nu numai pe plan economic, ci și național, întrucît de ea atîrnă însăși conservarea ființei poporului. Aceasta explică și stăruința în atare direcție a contemporanilor lucizi, îndemnați de principiul național suprem al valorificării permanente[21].

Necesitatea raționalizării industriei, înțeleasă ca un efort social de economisire *a* muncii, de reducere a cheltuielilor și a materialelor, de creștere continuă a productivității prin întrebuințarea celor mai perfecționate mijloace tehnice[22], ca o sumă de dispoziții

---

[14] *Programul Partidului Național-Țărănesc votat de Comitetul Central Executiv*, ed. II, București, 1935, p. 59—60.

[15] S. Mihăescu, *Organizarea științifică a lucrului și întreprinderilor*, în „Bul. A.G.I.R.", IV. 1922, 7—9, p. 695.

[16] *Ibidem*, p. 696.

[17] P. P. Dulfu, *Progresele generale ale muncii și organizarea muncii naționale*, București, 1928, p. 21.

[18] *Discursul d-lui Nicolae Titulescu, ministrul finanțelor, rostit în ședința de la 10 iunie 1921*, București, 1921, p. 7, 15.

[19] G. Mantu, *Fordismul*, București, 1929, p. 25.

[20] O. Gh. Maieru, *Națiunea ca factor industrial*, București, 1938, p. 3.

[21] O. C. Tăslăuanu, *Producția. Un program economic. Epoca generalului Averescu, 1920*, Cluj, 1924, p. 36, 197.

[22] „Argus", 11 octombrie 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care să dea tuturor elementelor componente ale procesului de producţie funcţionalitatea maximă în folosul tezaurului public[23], ca o „lege a efortului minim"[24], ca o modalitate de a realiza randament superior, de a obţine un preţ de cost scăzut, de a dobîndi pentru muncitor venituri „ideale" în schimbul unei prestaţii normale[25], ca o necesitate în înlocuirea empirismului tradiţional practicat pretutindeni cu o mentalitate nouă care „să facă loc unui spirit deschis cercetărilor ştiinţifice şi progresului"[26], rezolvării marii probleme a productivităţii[27], deci o sumă de definiţii care variau fie în funcţie de gradul de implicaţie al autorului în procesul de fabricaţie, fie după intensitatea asimilării literaturii de specialitate de peste hotare, fie după considerente de ordin experimental, intuitiv etc., fusese concepută nu numai ca instrumentul de măsură în sporirea eficienţei întregii economii[28], dar şi ca o acţiune care putea fi înfăptuită exclusiv prin încurajarea ramurii grele[29].

În asemenea direcţie, luîndu-se în judecată faptul că producţia industrială, raportată pe cap de locuitor, era superioară celei agricole, ceea ce-i conferea calitatea de a fi un preţios izvor de bogăţie, M. Manoilescu a demonstrat că marea problemă ce se punea spre rezolvare nu era alta decît intensificarea activităţii naţionale prin industrie[30]. „Acum — scria el în 1923 — cînd lumea se găseşte într-o fază de demaraj economic, cînd pentru România se impunea categoric elaborarea şi aplicarea unei politici de industrializare, teimeinic fundamentală din punct de vedere ştiinţific, nu putem ocoli criteriile eficienţei"[31]. Criteriul economic a fost motivat prin avantajele pe care le prezenta utilizarea pe scară largă a materiilor prime, a combustibilului şi a forţei de muncă, cu prioritate pentru acele ramuri ce puteau realiza o valorificare maximă a lor, adică acele care încorporau un mare coeficient de industrializare, Convingerea lui M. Manoilescu era că valorificarea superioară a materiilor prime reprezenta criteriul fundamental de stabilire a ordinii de dezvoltare a ramurilor industriale. Pentru noi — demonstra el — principalul obiectiv trebuie să consiste din a cumpăni nevoile pieţii interne cu încurajarea extremă a industriilor care ofereau randamentul optim pentru economia naţională[32].

În stabilirea ierarhiei, doi coeficienţi trebuiau luaţi în seamă: al industrializării, care releva nivelul intensităţii prelucrării, considerîndu-se, pe drept cuvînt, că, cu cît un asemenea coeficient era mai mare, cu atît se făcea dovada creşterii contribuţiei industriei la valorificarea materiilor prime şi la sporirea bunurilor materiale; al participării naţionale, care putea în evidenţă cota deţinută în fiecare compartiment de capitalul autohton. Mai mult, în chiar cadrul industriei, era indicată o ierarhie după acelaşi criteriu, fără, însă, a se ignora interdependenţa dintre factorii economici[33]. Se plănuise ca organizarea ştiinţifică a fabricaţiei să conducă la specializarea şi obţinerea în serie a articolelor. Chestiunea nu era nicidecum nouă. Val. C. Budeanu demonstrase încă în 1911, că în vederea obţinerii unei bune rentabilităţi şi a reducerii preţului de cost trebuia acceptat principiul: „cu cît e mai mare numărul operaţiunilor productive identice ce se succed, cu atît e mai mic costul de producţie"[34]. Cîteva reguli preliminare erau obligatorii: uniformizarea detaliilor astfel încît să rezulte un număr cît mai mare de piese identice; înlăturarea activităţilor care necesitau muncă manuală; începerea unei serii numai după asi-

[23] C. R. Mircea, *Organizarea industriei româneşti din punctul de vedere al exportului*, Bucureşti, 1932, p. 4.

[24] N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, ed. II, Bucureşti, 1936, p. 371.

[25] A. V., *Organizarea fabricilor*, în „Bul. I.R.O.M.", III, 1929, iulie—august, p. 169.

[26] P. P. Dulfu, *Standardizare — normalizare*, în idem, I, 1927, 7, p. 101.

[27] A. Topliceanu, *Organizarea ştiinţifică a muncii în industria modernă*, în „Indep. ec", IV, 1921, 1—3, p. 17.

[28] N. Costache, *Politica producţiei industriale*, în „Bul. ind.", III, 1928, 7, p. 562.

[29] M. Manoilescu, *Importanţa şi perspectivele industriei în noua Românie*, Bucureşti, 1921, p. 19.

[30] *Ibidem*, p. 10.

[31] Idem, *Politica producţiei naţionale*, Bucureşti, 1923, p. 56.

[32] *Ibidem.*

[33] Idem, *Refacerea economică prin exploatarea intensivă a petrolului*, Bucureşti, 1923, p. 3.

[34] Val. C. Budeanu, *Despre importanţa economică a succesiunii în serie a operaţiunilor identice*, în „Bul. Soc. politeh.", partea tehnică, XXVII, 1911, 7, p. 567.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gurarea succesiunii neîntrerupte a lucrului; efectuarea reparațiilor exclusiv cu piese executate în serie[35].

De aici, stăruința și preocuparea pentru introducerea normalizării, considerată, nu numai necesară, dar și urgentă[36] în climatul în care industria era lăsată la discreția unor dispoziții arbitrare, sau încătușată în forme devenite imposibile sub raport economic și tehnic. Și tot de aici convingerea că efectul ei productiv putea deveni maxim prin înlăturarea caracterului contradictoriu al reglementărilor[37]. De altminteri, încă din 1921, Al. Topliceanu avertizase că, în mod obiectiv, extinderea mașinismului, a automatismului îndeosebi, reclama, odată cu organizarea amănunțită a întregii exploatări, specializarea, tipizarea și normalizarea producției, ca elemente ale progresului real. Fără acestea, orice îmbunătățire cantitativă și calitativă era anevoie. Mai mult, ceruse ca normalizarea să fie precedată de crearea unui organ central care să activeze în atare direcție[38]. În fapt, însuși regimul industrial era dator să prevadă anumite dispoziții de natură să încurajeze ralizarea unei specializări, știut fiind că numai astfel „rezultatele obținute pot atinge o măsură ce nu se poate atinge pe altă cale"[39].

Pe de altă parte, comparîndu-se rezultatele industriei în raport de efort și de posibilități s-au tras concluzii în favoarea aceleiași cerințe. Considerată ca aproape exclusiv motorul activității omenești[40], rentabilitatea a fost atrasă în judecățile emise în spirit raționalizator, mai ales că sectorul industrial nu a ținut, cu unele excepții, pasul cu progresele realizate în statele solid organizate[41]. Încă din 1918, I. Simionescu atrăgea atenția că numai atunci cînd, prin propășirea industrială, se dădea valoare a tot ceea ce se afla din belșug la noi, se putea vorbi de un progres real, sau de o îndrumare sănătoasă spre dezvoltare[42]. Peste un an, Gr. Antipa avea să afirme că România dispunea de suficiente posibilități naturale pentru a îndeplini un rol important în producția și în consumația industrială internă și mondială. Pentru a obține, însă, maximum de rentabilitate era necesar ca bunurile respective să fie în așa mod prelucrate încît să se dobîndească maximum de beneficiu pentru stat. Odată cu aceasta, activitatea industrială punea în circuitul economic, printr-o utilizare rațională, mari avuții neutilizate și izvoare de energie folosite neștiințific[43].

Totodată, luînd în seamă că între industrie și agricultură exista o mare disparitate, ilustrată de proporția 9 : 1 la productivitate și salarii, firește cu includerea femeilor și a copiilor la muncile agricole, prăpastie care nu se putea reduce decît prin tehnicizarea celei din urmă, înțelegem mai bine nivelul real al vieții noastre economice înterbelice[44]. Ca și în statele cu nivel similar, contrastul dintre cele două sectoare era enorm. Comparația cu țările industrialicește avansate devenea și mai concludentă pentru a demonstra necesitatea introducerii raționalizării. Într-adevăr, la acestea, disparitatea dintre industrie și agricultură, adică raportul dintre ele, era mult mai mic și, tocmai de aceea, cîștigul națiunii care-și deplasa funcțiile economice de la agricultură spre industrie ajungea cu mult mai mare decît în statele din prima categorie[45].

Factorul determinant al productivității îl reprezenta capitalul, dovadă fiind faptul că întreprinderile de mare rentabilitate erau acelea care posedau mai multe investiții, deci aveau un grad superior de mecanizare. De aici și pledoaria pentru raționalizarea și plasarea

---

[35] *Ibidem*, p. 573—574.

[36] N. Stănescu, *Industria și normalizarea*, în „Bul. C.R.N.", 1933, 2, p. 57.

[37] H. Cușută, *Norme de bază*, în idem, 1935, 1, p. 15.

[38] A. Topliceanu, *Contribuții la organizarea industrială în legătură cu rolul statului*, în „Indep. ec.", IV, 1921, 4—6, p. 25—27.

[39] Șt. Chicoș, *Criterii de încurajare a industriei naționale*, în „Bul. ind.", I, 1926, 5—7, p. 436.

[40] I. I. Gârbacea, *Orientarea profesională din punct de vedere economic*, Cluj, 1930, p. 57.

[41] Gr. C. Vasilescu, *Dunărea internațională și transporturile*, București, 1931, p. 43.

[42] I. Simionescu, *Progresul în gospodăria noastră națională*, în „Renașterea română", I, 1918, vol. II, 10, p. 192.

[43] Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 301—302.

[44] M. Manoilescu, *Productivitatea și rentabilitatea în economia românească*, București, 1941, p. 10, 32.

[45] Idem, *Curs de economie politică și raționalizare*, București, 1940, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economică a capitalului [46]. În plus, cu cît coeficientul de mecanizare era mai ridicat, cu atît remunerația lucrătorului devenea mai bună. Aprecierea, de factură fordistă, căuta să convingă că mecanizarea conducea la înălțarea patronului și, implicit, a muncitorului pe scara industrială, că tehnicitatea „suprima" mulțimea cauzelor care împingeau cele două clase pe baricade opuse, că se realiza astfel „solidarismul social", atît de util solidarismului național.

Un spor considerabil de randament era realmente cu putință. Studii prețioase, sisteme și metode probate așteptau să fie introduse. Nu era nevoie decît de muncă de adaptare și de propagandă în direcția introducerii și aplicării metodelor moderne în valorificarea avuțiilor solului și subsolului, printr-o prestație făcută cu pricepere și cu folos, care să permită României să dispună, prin transformarea materiilor prime, de toate industriile. Era imperios necesar — declara Dr. Hurmuzescu încă în 1920 — de multă producție și, deci, de maximum de randament, la care nu se putea ajunge prin practica empirică, ci prin metode științifice cît mai perfecționate, temeinic asimilate de lucrători spre a fi utilizate [47].

Pledoaria pentru raționalizarea industriei a avut loc paralel cu efortul de a-i stabili raportul cu agricultura, cu profilul economic al țării. Remarcăm afirmația că o industrie viabilă nu putea fi concepută fără o agricultură prosperă, după cum o agricultură modernă nu era de închipuit în absența unei industrii dezvoltate [48], care, singură, avea posibilitatea de a atrage la o muncă productivă surplusul de brațe existent în lumea satelor [49]. Randamentul economic maxim — scria în acest sens Al. Topliceanu — era cu putință numai printr-o cît mai strînsă legătură între cele două ramuri fie pentru transformarea produselor agricole, fie în vederea îndrumării spre industria organizată [50]. Dar, deși s-a recunoscut că actul de reciprocitate și, deci, de solidaritate dintre ele devenea posibil numai prin progresul industriei, nu s-a înțeles prin aceasta și modificarea profilului economic al țării, care trebuia să rămînă agrar [51], iar industrializarea produselor agricole urma să reprezinte „cea mai potrivită și mai rentabilă" formă de economie [52]. Afirmația, mai bine zis poziția, a avut și partea ei pozitivă, de vreme ce s-a cerut imperativ încurajarea ramurilor de industrie care puneau la dispoziția agriculturii mijloacele de mecanizare tocmai pentru a ieftini procesul de transformare [53].

În raport de necesitate, s-a căutat să se stabilească și sfera în care raționalizarea trebuia practicată în industrie. Unii au vulgarizat părerea că modernizarea și conducerea științifică erau aplicabile numai în cazul fabricației omogene și în serie, sau în al întreprinderilor cu activitate necontenit normală, adică în circumstanțele cele mai simple. Alții, dimpotrivă, au emis judecata că adevăratul ei rol, ca și al inginerului conducător de exploatare, era indicat exclusiv în situația producției variate ca tipuri și cantități și în ocupațiile cu discontinuități [54]. În fapt, un atare partaj era expresia îngustimii de vederi, întrucît o societate modernă nu putea ignora nici un compartiment din cîmpul de exercițiu al raționalizării. Deficiența în interpretare a fost înlăturată în contextul preparativelor pentru întocmirea planului economic general.

În acea ambianță, raționalizarea industriei a fost analizată într-o dublă ipostază: de *ansamblu*, care determina întreaga orientare în organizarea industriei, de judecare a sectorului ca parte a economiei naționale; *specială*, de aplicare a principiilor modernizării

[46] V. I. Isopescu, *Studiul rentabilității economice în întreprinderile industriale*, în „A.L.A.C.I.", X, 1939, 5, p. 331.

[47] Dr. Hurmuzescu, *Organizația științifică și industrială*, București, 1920, p. 7—8, 18.

[48] N. Angiulescu, *Solidaritatea între industria și agricultura românească*, în „Libert. ec., pol., soc., cult.", III, 1935, 18, p. 279.

[49] D. Rottman, *Aspectele generale ale crizei românești în cadrul crizei mondiale*, în *Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, 1937, p. 31.

[50] Al. Topliceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*, București, 1923, p. 13.

[51] I. P. Gigurtu, *Țară agricolă sau industrială*, în „Libert. ec., pol., soc., cult.", I, 1933, 6, p. 87.

[52] Al. Topliceanu, *Locul ocupat de industrie...*, p. 12.

[53] Idem, *Între agricultură și industrie*, în „Democrația", XIX, 1931, 1, p. 62.

[54] A. T. Ghenea, *Organizarta rațională a producției industriale*, în „Bul. I.R.O.M.", VI, 1932, mai-iunie, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în unitatea și în componentele industriei (ramuri, grupe și subgrupe)[55]. Practic, organizarea științifică a producției și a muncii a „operat" izolat numai în a doua ipostază, la aceasta contribuind și dorința unor contemporani care, spre a „evita" perspectiva repetării dezechilibrului economic și social din 1929—1933, considerat greșit, și aiurea, ca ivit din excesul de raționalizare, s-au pronunțat pentru limitarea introducerii ei.

Problema trecerii în practică a declanșat studiul aprofundat al organizării întreprinderilor, nu ca un scop în sine, ci ca mijloc de garantarea funcționalității regulate, cu o evidență și un control permanent al exploatării. O direcțiune centralizată, o repartiție precisă a lucrului între diferitele servicii și o responsabilitate efectivă fuseseră apreciate[56], în consecință, drept indispensabile. Paleta atribuțiilor a fost lărgită cu autoritatea, disciplina, inițiativa și controlul[57], cu organizarea, prevederea, conducerea, munca și onestitatea[58]. Planurile de exploatare trebuiau să cuprindă chiar „în germene" elementele de organizare și programul de activitate, și unele și altele supuse unei astfel de coordonări încît toate compartimentele să poată colabora repede și util, fără încălcări de atribuții care provoacă întîrzieri sau greșeli[59].

Specialiștii s-au și grăbit cu studii destinate să aducă unitățile cu arie publică la o organizare capabilă să acopere în chip ideal, cu cît mai puține cheltuieli de producție, cererile legitime ale consumatorului și creșterea veniturilor tezaurului național. Se demonstrase atunci că raționalizarea acestora nu putea fi urmată decît în cadrul procesului similar desfășurat, însă, la scara întregii economii[60]. Deși astfel pusă, chestiunea ținteа la aplicarea metodelor moderne întrebuințate în industria mare, adică la raționalizarea instalațiilor și a procedeelor de lucru în vederea obținerii, după prescripții științifice, a cît mai mari economii; se considera, deci, că o industrie de stat putea deveni rentabilă numai dacă era pusă în condiții favorabile de producție și de administrație, respectînd următoarele principii: apărarea intereselor naționale în orice exploatare a statului; valorificarea cît mai rațională a avuțiilor pentru obținerea a maximum de rezultate; luarea de măsuri excepționale, în primul rînd în avantajul propriu, în cazul ivirii unui pericol economic; exploatarea numai a întreprinderilor de importanță generală și de apărare națională; întocmirea unui plan în legătură cu obiectivele enunțate; asigurarea debușeului pentru produsele proprii; elasticitatea în alegerea formelor de organizare; omogenizarea regimului contabil și fiscal cu unitățile particulare; adaptarea în orice moment a prețurilor la nevoile economice și financiare[61]. Progresul spre care fusese invitată R.M.S., bunăoară, preconiza realizarea de economii la prețul de cost[62]. Cu alte cuvinte, programul de lucru viza „o reorganizare și raționalizare cît mai mare a tuturor instalațiunilor și serviciilor ei în vederea producerii de fabricate «standard» și potrivite gustului public"[63].

În funcție de componentele procesului ce se desfășoară în zilele noastre (amplasamentul ,proiectarea și construcțiile, ca preliminare condiții pentru diversificarea și dezvoltarea industriei; conducerea întreprinderii; determinarea și folosirea capacităților, pregătirea tehnică, structurarea fabricației, a transportului intern, a aprovizionării și a controlului calității, toate subordonate capitolului organizarea producției; fixarea locului de prestație, a rolului și a sarcinilor ce revin organelor desemnate cu protecția muncii, normalizarea, retribuția

---

[55] P. H. Suciu, *Industria românească față de tendințele de raționalizare*, în „An. ind. și comerț.", IV, 1939, 2—3, p. 5.

[56] G. M. Blanc, E. Sclavu, *Organizarea unei întreprinderi de producție și de distribuție a energiei electrice*, în „Bul. A.P.D.E.", VI, 1937, 3—4, p. 51.

[57] C. Bungețianu, *Studiul practic al întreprinderilor*, în „A.L.A.C.I.", VIII, 1937, 5, p. 2.

[58] O. I. Barna, *Întreprinzătorul și rolul său*, în „Rev. gen. de com. și contab.", XXVI, 1937, 3, p. 137.

[59] C. Bungețianu, *Întreprinderi comerciale și industriale*, București, 1937, p. 9; „Argus", 5 iunie 1924.

[60] Cl. Mitru, *Organizarea și administrarea întreprinderilor economice publice în cadrul economiei naționale*, București, 1938, p. 100.

[61] N. Costache, *Principiile organizării exploatărilor statului*, în „Bul. Secției ec. a Instit. soc. rom.", II, 1932, 2, p. 99—103.

[62] A. Popescu, *Organizarea științifică a întreprinderilor monopolizate de stat*, București, 1928, p. 4.

[63] *Ibidem*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și stimularea ei, elemente aflate în componența organizării lucrului și a salarizării ; sistemul informațional și eficiența economică), modernizarea industriei în perioada interbelică a fost concepută într-o schemă simplistă fie din cauză că însuși fenomenul nu avea dimensiunile cu care sîntem obișnuiți, fie pentru că asimilarea lui teoretică nu luase proporții.

Mai mult, chestiunea fusese judecată diferit, chiar contradictoriu. Unii au înțeles raționalizarea din punctul de vedere mai ales al intensificării fabricației, întrucît valoarea producției industriale era superioară celei realizate în agricultură [64], ori ca problemă de bază care se punea în aplicarea funcțională și progresivă pentru dezvoltarea pînă la limita superioară a tuturor factorilor materiali și sociali din întreprindere și economie [65]. În asemenea caz, organizarea cerea știință în loc de empirism ; armonie în schimbul discordiei, deci solidarism social, nu luptă de clasă, ceea ce avantaja capitalul ; prioritatea cooperării față de individualism ; randament maxim, nu producție la întîmplare ; selecționarea cadrelor după criteriul valorii [66]. În altă viziune [67], organizarea industrială implica și se baza pe științele sociale (economie, filosofie, psihologie, contabilitate), pe toate disciplinele pozitive cu aplicații în ramurile activității omenești.

Sistemul de modernizare includea, pe lîngă cunoașterea părții tehnice, o serioasă familiarizare cu condițiile economice și cu agenții psihologici. Cu alte cuvinte, templul structurării industriale trebuia să aibă trei piloni de susținere : tehnic (științific), economic (comercial) și psihologic (uman), a căror armonie și echilibru reprezenta condiția de existență și de durată a organizării în general. Să reținem că în nici un caz nu era pus sub conul judecății regimul proprietății, ceea ce relevă cu limpezime aspirația pentru permanentizarea societății burgheze și intangibilitatea ei.

Cu ce trebuia început ? Și la această întrebare, răspunsul a venit diferit. În vreme ce G. Tașcă, de exemplu, considera că, dacă în agricultură, raționalizarea urma să pornească de la capital, aflat în inferioritatea de 1 : 9, și să continue, mai tîrziu, după o lungă educație, cu structurarea forței de muncă, în industrie, care dispunea deja de investiții, procesul trebuia declanșat cu factorul uman [68], C. R. Mircea opina că ceea ce era necesar să preocupe mai mult pe români decît pe alte popoare industrializate sau în curs de industrializare forma suma a doi factori esențiali care, în organizarea științifică a producției, erau datori să joace rolul de căpetenie : utilajul și forța de muncă [69]. A. T. Ghenea a extins procesul la trei factori (material și utilaj ; mîna de lucru ; administrația tehnică) supuși *simultan* raționalizării, eliminîndu-se astfel eroarea îndelung repetată, cu consecințe negative asupra rezultatelor, de a o aplica, în pofida cerințelor evidente, numai unuia dintre ei [70].

Tot în trei ipostaze o judeca și M. Manoilescu, pentru care raționalizarea, cu scopul de a se desfășura organic, trebuia îndreptată spre : a) standardizare, menită să estompeze diversitatea de tipuri de mărfuri, puse în evidență prin libera concurență ; b) specializarea, adică distribuirea producției între diferite întreprinderi în așa fel încît fiecare să fabrice cît mai puțin specimene de articole ; c) desființarea unităților de dimensiuni mici care nu puteau lucra în condițiile rentabilității [71].

Cifra trei era aproape obsedantă, organizarea producției industriale implicînd — în altă judecată [72] — următoarele activități : a) structurarea mîinii de lucru, ierarhizată,

---

[64] O. C. Tăslăuanu, *Producția...*, p. 37.

[65] V. I. Isopescu, *Principii de raționalizarea muncii în întreprinderi*, în „A.L.A.C.I.", IX, 1938, 11—12, p. 406.

[66] *Cuvîntarea d-lui ing. Silvio Marino*, în „Bul. I.R.O.M.", I, 1927, 1, p. 10.

[67] C. Bungețianu, *Studiul practic al întreprinderilor*, în „A.L.A.C.I.", VIII, 1937, 6, p. 16—17.

[68] Gh. Tașcă, *Capitalul și raționalizarea*, în *Raționalizarea sub diferite aspecte*, București, 1930, p. 73.

[69] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 131.

[70] A. T. Ghenea, *op. cit.*, p. 101.

[71] M. Manoilescu, *Curs de științe economice, organizare și raționalizare*, Timișoara, 1934, p. 361—363.

[72] V. I. Isopescu, *Principii de raționalizarea muncii...*, p. 406—408 ; idem, *Studiul rentabilității economice...*, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca etapă premergătoare, în care se studia raportul dintre capacitatea și abilitatea factorului uman cu rolul și întrebuințarea mașinilor, se divizau și se raționalizau tipurile de muncă după directivele vitale ale întreprinderii ; b) tehnică sau mașinistă, deci de conducere, care implica, pe lîngă cunoștințe vaste, specifice centralizării într-o unitate, o aprofundare a condițiilor economice pentru ca agenții psihologici să dea un randament cît mai mare ; c) funcțional-dinamică ori tehnologică, ce viza determinarea muncii în funcție de cerințele mașinilor (efort, travaliu mecanic, atenție, capacitate, timp de lucru, selecționarea tipurilor). Cele trei activități corespundeau, în fapt, la tot atîtea manifestări industriale (recepționarea și organizarea comenzilor ; dirijarea ; fabricația) și reprezentau variante ale unora din soluțiile expuse mai sus.

În toate cazurile menționate, schema era redată la modul general. O detaliere a procesului — făcută de unii contemporani [73] — arată că raționalizarea era pusă la baza unui complex de nevoi : tipizarea articolelor ; normalizarea uneltelor și a pieselor, a procedeului de fabricație ; specializarea muncii ; studiul timpului ; întreținerea utilajului ; controlul ; stabilirea sistemelor de salarizare ; calcularea prețului de cost ; gestiunea materialelor ; transportul în interiorul fabricii ; organizarea științifică a serviciilor administrative, de contabilitate, de igienă, de pază, de asistență socială ; aprovizionarea cu materiale ; desfacerea produselor. Cu alte cuvinte, rezolvarea mai multor probleme economice și sociale, care, într-un fel sau altul, erau legate direct ori mijlocit de producția industrială și de desfacerea ei.

În practică, conducerea științifică a unei exploatări avea în vedere coordonarea tuturor lucrărilor definite precis într-un plan cuprinzînd măsurile care preced execuția. De aici și aprecierea că oricare era, peste granită, mirajul metodelor moderne de lucru, aplicarea lor la noi nu putea da roade decît după ce conducerea va fi fost științificește organizată [74]. A raționaliza aparatul administrativ și tehnic, chemat să emită și să patroneze decizii, semnifică suprimarea empirismului și a rutinei care împiedicau activitatea sistematică, stabilirea directivelor generale, alegerea mijloacelor de conducere potrivit cu planul de chibzuință.

Adoptarea raționalizării impunea structurarea cadrului organic al întreprinderilor în așa mod încît noile metode să poată fi aplicate fără a cauza fricțiuni. Aceasta însemna, îndeosebi, încadrarea lor cu un aparat care să le procure mijloacele materiale și științifice necesare dezvoltării producției industriale. Mai mult, organizarea modernă reclama o strînsă legătură între funcțiile administrative și cele tehnice, fără ca una să poată fi tratată despărțit de cealaltă. Separația lor, ca și încredințarea însărcinărilor la persoane cu statut de independență trebuia exclusă odată cu acceptarea principiilor raționalizatoare [75]. Întreprinzătorul era dator să personifice toate însușirile enumerate mai sus spre a le putea imprima, ajutat de colaboratori, unității sale.

Raționalizarea reclama cucerirea definitivă a pozițiilor strategice pentru cadrele tehnice, în primul rînd pentru ingineri, permanent legați de o producție care a fost și va rămîne „cea mai indispensabilă și mai nobilă ocupație a așezărilor omenești" [76]. De aici, cererea de a se da inginerilor și tehnicienilor dreptul de organizare a muncii și a producției industriale în procesul valorificării bogățiilor țării, să determine ca modernismul să pătrundă în toate activitățile statului. Dorința era legitimă dacă aveam în vedere că, prin cunoștințe și educație, oamenii de cultură tehnică se află în contact nemijlocit și continuu cu realitatea, avînd posibilitatea să rezolve mai ușor problemele ei [77]. Era un mare adevăr, aflat în contrast cu unele sacrificii făcute din capul locului inutil, de vreme ce, pe spezele statului, au fost trimiși la specializare în hidraulică, în petrol și în alte domenii, ingineri care au ajuns moșieri sau altceva decît își propuseseră [78]. Situația neliniștise și din alt unghi. Dacă industriașii români ar fi fost chinuiți de grija celor din Occident — conchidea P. N.

---

[73] A. V., *op. cit.*, p. 169.

[74] S. Marino, *Cea mai urgentă aplicare a organizării științifice*, București, 1928, p.. 36.

[75] A. V., *op. cit.*, p. 169.

[76] Em. Al. Anastasiu, *Funcția ingirerului și evoluția ei*, București 1937, p. 5.

[77] D. Iogovici, *op. cit.*, p. 25.

[78] I. P. Condiescu, *Doctrina administrativă*, București, 1926, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Panaitescu [79] — cu siguranţă ar fi avut absolută nevoie de mai mulţi ingineri care să studieze şi la noi taylorismul, standardizarea, raţionalizarea, procedeele moderne.

O diviziune a muncii la nivelul aparatului tehnico-administrativ nu însemna, însă, şi organizarea ei în condiţiile în care, intenţionîndu-se o structurare ştiinţifică, se începea prin reducerea personalului concomitent cu complicarea mecanismului activităţii unităţii industriale, mai ales că, în practica modernizării, corpul de conducere trebuia să dispună de o contabilitate capabilă să exprime cu exactitate situaţia de ansamblu, economică şi tehnică, inclusiv natura şi mărimea cheltuielilor [80]. Raţionalizarea în contabilitate, chiar în condiţiile de mecanizarea lucrărilor, nu a fost considerată ca o soluţie tip în toate cazurile, ci, în raport de nevoi şi de posibilităţi, trebuia găsită o formulă care să îmbace trei cerinţe esenţiale în operaţiuni: viteză, precizie şi economie [81]. Era nevoie, de asemenea, de o statistică a exploatării, utilă pentru hotărîri de moment şi de perspectivă [82].

Nici pe tărîmul raţionalizării forţei de muncă fizice din industrie, disputele nu s-au depărtat de caracterul contradictoriu. Este adevărat că, în linii generale, s-a ajuns la convingerea de a se repartiza fiecărei ocupaţii cel mai potrivit muncitor, ceea ce presupunea fixarea atribuţiilor şi delimitarea răspunderilor, în ideea că numărul agenţilor lucrativi devenea mai mic pentru aceeaşi cifră de fabricaţie cînd erau mai bine încadraţi [83]. Raţionalizarea mîinii de lucru implica selecţionarea şi pregătirea metodică, în baza orientării profesionale şi a cursurilor de perfecţionare. Mai mult decît în agricultură, în industrie, pregătirea profesională a personalului, fără de care greu putea fi aplicată raţionalizarea, prezenta o importanţă deosebită. Cunoaşterea şi experimentarea metodelor de organizare ştiinţifică constituia, aşadar, o necesitate obiectivă.

O atare pregătire trebuia să formeze obiectul atenţiei nu numai a patronilor, ale căror interese erau strîns legate de reuşita sau eşecul activităţii în disputa cu întreprinzătorul străin, ci şi al conducătorilor economiei naţionale, datorită concurenţei la scară mondială. De aici susţinerea necesităţii fondării unui organ unic de directivă care să dea o îndrumare unitară în organizarea industrială, în ideea că numai astfel se putea influenţa decisiv producţia ramurii şi a întregii economii [84]. Situaţia impunea ca, din timp, să se intensifice mijloacele de pregătire profesională, de calificare raţională şi metodică, de înăsprire a criteriilor de selecţionare a lucrătorilor [85]. Specialiştii accentuaseră şi ideea că mijloacele de pregătire profesională într-o întreprindere care era sau dorea să se raţionalizeze trebuiau să fie identice indiferent de unitate şi de gradul de aspiraţie la modernism. Pregătirea anticipată devenea astfel de însemnătate capitală, punînd în joc nu numai reuşita acţiunii într-o întreprindere, ci însăşi viitorul ideii de raţionalizare [86].

Pregătirea profesională trebuia să se constituie, totodată, într-o puternică replică dată denigratorilor străini care popularizau ideea că poporul român era puţin dotat pentru activităţi industriale şi comerciale [87], deşi pînă şi unii din filosofii idealişti, constatînd că munca în atare sector solicita creierului şi braţelor „o disciplină pe care sufletul românesc, bogat în expansiuni subiective, nu a putut-o realiza", au conchis obiectiv că, în faţa nevoilor, acesta „se conformează repede la cerinţele muncii industriale" [88]. Aşadar, raţionalizarea forţei de muncă subsuma un ansamblu de mijloace metodice care tindeau, în final, să sporească productivitatea prin utilizarea la maximum a capacităţii fiecăruia şi prin remunerarea echitabil proporţională a prestaţiei individuale; în viaţa industrială, ea presupunea subordonarea numai pe baza recunoaşterii competenţei şi nicidecum supunerea de tip cazon.

---

[79] P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică şi educaţia economică naţională*, în „Bul. Instit. ec. rom.", VII, 1928, 1—2, p. 14.

[80] A. T. Ghenea, *op. cit.*, p. 107—109; N. Niţulescu, *Studiul ansamblului situaţiei unei întreprinderi*, în „Rev. gen. de com. şi contab.", XXVIII, 1939, p. 203.

[81] Cr. Niculescu, *Curs de contabilitate industrială*, Bucureşti, 1933, p. 132—133.

[82] A. T. Ghenea, op. cit., p. 107—109.

[83] S. Marino, *op. cit.*, p. 20.

[84] Şt. Chicoş, *Pregătirea profesională a personalului industrial*, în „Bul. ind.", I, 1926, 9 p. 779, 791, 795.

[85] A. T. Ghenea, *Pregătirea profesională a lucrătorilor*, Bucureşti, 1943, p. 143.

[86] Şt. C. Cunescu, *Care sînt mijloacele de pregătire tehnică şi mintală a maiştrilor într-o întreprindere care vrea să se raţionalizeze*, Bucureşti, 1933, p. 5, 12—13.

[87] H. de Keyserling, *Analyse spectrale de l'Europa*, Paris, 1930, p. 307.

[88] *Enciclopedia României*, III, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pregătirea profesională și repartizarea corespunzătoare a sarcinilor în condițiile solicitării unei producții precise, ieftine și la timp, împiedica succesiunea „la întîmplare" a operațiunilor, suprima greșelile în prelucrare și îngăduia în orice moment cunoașterea dimensiunilor structurii profesionale.

Plecînd de la adevărul că industria care nu lucra în limitele unui coeficient optim de utilizare a instalațiilor sale avea totdeauna un preț de cost ridicat, economiști din epocă au abordat un alt element cu funcție raționalizatoare, anume examinarea alocațiilor care, în destule cazuri, apăsau greu activitatea. De aici, convingerea și imperativul unora că, spre a nu se manifesta „imprudent și prematur", organizarea și limitarea cheltuielilor generale urmau să treacă înaintea taylorizării atelierelor [89] și să se „opereze" conform unei „planificări investiționiste", incompatibilă sub regimul liberalismului clasic [90]. Cu alți termeni, în vederea randamentului maxim, realizarea unor importante economii prin sistematizarea modului de efectuare a plasărilor de fonduri, trebuia să premeargă cronometrarea, studiul amănunțit al lucrătorului și al mașinii. După părerea lui M. Manoilescu, la noi, toate industriile erau „suprainvestite", avînd un aparat de producție costisitor, de unde și interesul de a estompa și de a utiliza cît mai eficient fondurile deja plasate, fapt posibil prin împărțirea producției pe specialități, în aceeași ramură [91]. De o „supradotare" vorbise și C. Casassovici, evidențiind cu cîtă ușurință se creau unele întreprinderi și la ce anarhie se ajungea fără un control și o îndrumare a eforturilor financiare [92].

În consecință, partajarea pe specialități și reglementarea investițiilor au fost apreciate de către unii contemporani drept cel dintîi pas spre raționalizare, act posibil prin realizarea de înțelegeri între întreprinderi, în unele sectoare implinite, în altele rămase în haos. Situația invita la cunoașterea exactă a ceea ce trebuia și putea să urmărească statul printr-o politică industrială. De aici și dezideratul ca organele de îndrumare (Comisia de investiții de pe lîngă Ministerul Industriei și Comerțului, ca și Consiliul Superior Economic) să determine dinainte ritmul și țelurile procesului de industrializare [93].

Într-o viziune mai apropiată de adevăr, raționalizarea industriei cerea, dimpotrivă, în prima linie — element formulat încă de la cel dintîi congres al inginerilor din România (Iași, 1921) [94] — introducerea pe scară largă a mașinismului, deci modernizarea utilajului, nevoie de înfăptuit fără cunoașterea amănunțită a componentelor sale. Aceasta se impunea cu atît mai mult cu cît devenea iluzoriu de a pretinde unui lucrător să ajungă la maximum de prestație la o mașină sau o unealtă învechită, fără elaborarea în prealabil a normelor tehnice. Se știe că, în statele puternic industrializate, din necesitatea de a realiza un randament superior pe unitatea de suprafață ocupată, de putere instalată și de timp, s-a dezvoltat construcția de mașini-unelte, în sensul concentrării și automatizării operațiunilor de prelucrare.

Deși adevărul avea valoare indubitabilă, unii contemporani au conchis că a raționaliza utilajul nu însemna neapărat a achiziționa mereu noi instalații; ei considerau că un maximum de randament putea fi realizat cu minimum de cheltuieli, de unde și aprecierea că partea cea mai interesantă și cea mai grea a organizării raționale o constituia ridicarea prestației inventarului fără recurgerea la investiții. În chip obiectiv, faptul conducea la înăsprirea exploatării forței de muncă. Cu alte cuvinte, raționalizarea utilajului trebuia să se bazeze pe principiul sistematizării și valorificării datelor statistice rezultate din cercetări, pe înălțarea preocupărilor la un ansamblu de măsuri metodice și exacte axate pe iluminat, încălzire, ventilație, ordine, curățenie, care să mențină, cel puțin, starea „normală" de funcționare [95].

Stadiul industriei atestă că instalațiile n-au putut fi reînnoite rapid pe măsura necesarului, fapt pentru care România se afla în inferioritate față de unii din concurenții geograficeșteapropiați, fără a mai vorbi de Germania, a cărei zestre tehnică a fost

[89] S. Marino, *op. cit.*, p. 11—12, 14.

[90] N. Arcadian, *Ordinea de prioritate a investițiunilor industriale*, în „Bul. A.G.I.R.", XVIII, 1936, 10, p. 195 c.

[91] M. Manoilescu, *Un program de politică economică*, București, 1930, p. 15.

[92] C. Casassovici, *Organizarea producției industriale*, București, 1933, p. 8.

[93] G. T. Șușnea, *Planul industrial și raționalizarea*, București, 1937, p. 13.

[94] *Moțiunile adoptate de primul congres al inginerilor din România*, în „Bul. A.G.I.R.", III, 1921, 9—10, p. 399.

[95] A. T. Ghenea, *Organizarea rațională...*, p. 102—104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

refăcută complet şi ultramodernizată. Aceasta a şi determinat pe unii specialişti să considere că punctul de plecare trebuia să-l constituie perfecţionarea utilajului [96].

Preocupările de raţionalizare au cuprins şi alţi factori ai procesului de producţie industrială. Astfel, în dorinţa valorificării superioare a unor materii prime, oamenii de ştiinţă au formulat deziderатul ca acestea să nu fie destinate arderii lor, ci prelucrate, considerîndu-se că numai o întrebuinţare raţională a lor putea contribui la procesul de industrializare. Se recomandau, în schimb, într-o măsură cît mai mare, forţele hidraulice disponibile şi arderea, pe loc, în exploatările miniere, a deşeurilor, a cărbunelui de calitate inferioară, ca şi a gazelor de sondă. Ca expresie a raţionalizării, folosirea derivatelor de petrol şi a cărbunilor cu însuşiri superioare trebuia îngăduită numai în limita în care producerea energiei electrice în condiţii avantajoase le reclama [97]. De asemenea, ţinînd cont că România continua să fie un stat importator de produse ale industriei hîrtiei, iar valorificarea aurului verde nu se realiza în cadrul unui proces raţionalizator, specialiştii au stăruit pentru revizuirea fundamentală a politicii forestiere şi pe promovarea unui program de dezvoltare complexă, utilizînd în mare măsură stuful şi papura, abundente în Deltă [98]. Problema se punea în acelaşi grad şi pentru alte materii prime, îndeosebi pentru minereuri.

Tocmai de aceea, M. Constantinescu a propus găsirea celor mai potrivite şi mai eficiente soluţii pentru a se folosi la maximum materiile prime, mai ales că industria dispunea de o bază solidă proprie, dar că o politică de stimulare a importului materialului brut era de dorit în interesul asigurării independenţei economice [99]. Pe măsura complicării cadrului internaţional, importul de materii prime şi materiale s-a restrîns simţitor, impunînd ca raţionalizarea consumului celor indigene să fie singura soluţie de supravieţuire. De aici, apelul la o organizare comercială pentru efectuarea transportului lor [100]. Perspectiva închiderii graniţelor şi efectuarea plăţilor aproape exclusiv în devize forte, reclama, pe de altă parte, îmbunătăţirea calităţii lor, a semifabricatelor şi valorificarea intensivă a deşeurilor [101].

Cît priveşte raţionalizarea combustibilului, trebuie arătat că, paralel cu susţinerea considerentelor care pledau pentru centralizarea producţiei şi distribuţiei energiei, s-a afirmat că economia naţională pretindea, în chip obiectiv, folosirea raţională a izvoarelor de orice natură şi atingerea maximului de „efect industrial" cu aceeaşi cantitate de carburant [102].

Raţionalizarea elementelor expuse pînă aici trebuia să determine organizarea ştiinţifică a producţiei finite şi aceasta pentru că posibilitatea de a întrebuinţa calităţi şi formate invariabile îngăduia omogenizarea fabricaţiei, îndeosebi cînd, prin standardizare, produsele erau simplificate ca număr şi ca tipuri. La avantaje se adăugau: uşurinţa aprovizionării, centralizarea depozitării, deci micşorarea numărului magaziilor; controlul neîntrerupt al însuşirilor şi al dimensiunilor; ţinerea la zi a evidenţei, ceea ce permitea verificarea cantităţilor calculate şi folosite, evitarea risipei şi onorarea comenzilor; controlul calităţii materiei prime înainte de a fi supusă prelucrării. Problema era considerată pe jumătate rezolvată dacă, pe de o parte, fiecare ştia exact ce, cît şi cu ce preţ se putea vinde, iar, pe de alta, ce, cît şi cu ce preţ trebuia să cumpere. Prin urmare, raţionalizarea materialului se concentra într-un ansamblu de mijloace metodice conform celui mai indicat scop, cu asigurarea unei economice utilizări [103].

Raţionalizarea industriei nu putea lăsa în afara perimetrului de aplicare sectorul de desfacere a produselor. După opinia unora dintre contemporani, modernizarea comercială trebuia începută chiar din cadrul compartimentului de prelucrare, interesat în valorificarea propriilor articole pe piaţă, într-un efort conjugat cu acţiunea energică a statului pentru

[96] Arh. St. Bucureşti, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 131.

[97] C. Ianculescu, *Problemele agrare şi dezvoltarea industrială a României*, Bucureşti, 1934, p. 68.

[98] M. Constantinescu, *Politica economică aplicată, III*, Bucureşti, 1943, p. 75—76, 78—80.

[99] *Idem*, I, p. 25.

[100] Cr. Pilat, *Consideraţiuni asupra materiilor prime*, Iaşi, 1940, p. 3.

[101] L. Georgescu, *Localizarea şi structura industriei româneşti*, Bucureşti, 1941, p. 110.

[102] C. Budeanu, *Centralizarea producţiunii şi distribuirii energiei*, în „Bul. A.G.I.R.", IV, 1922, 10, p. 736—737, 750.

[103] A. T. Ghenea, *Organizarea raţională...*, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprimarea tranzacțiilor ilicite, fapt care, în plus, îndepărta pericolul înființării unor întreprinderi ce anevoie puteau rezista. Raționalizarea comerțului de detaliu, prin normalizarea mărfurilor și unificarea prețurilor, forma, în fapt, obiectul studiilor întreprinse și în alte state [104].

În chip ireversibil, raționalizarea era datoare să conducă la reducerea prețului de cost. Încă din 1924, cu ocazia întocmirii tarifului vamal care seria industriile după criteriul necesității și al gradului de protecție la nivel minimal și maximal, V. Brătianu a sperat să ajungă la o reducere a prețurilor interne în urma raționalizării costului de fabricație [105]. Cu toate acestea, creșterea producției, îndeosebi după 1933, nu a avut la bază o sporire a puterii de cumpărare, ci numai compensarea micșorării importului datorită restricțiilor comerciale de contingentare și măririi investițiilor pentru supradimensionarea capacităților de producție. Situația indica — cum remarca I. Veverca — necesitatea coordonării producției în raport de consum și organizarea rațională a întregii activități pentru ridicarea puterii de cumpărare și a standardului de viață al poporului. O politică chibzuită trebuia să aibă grijă de a raționaliza producția printr-o direcție normală a prețurilor, forțînd scăderea costurilor, ușurarea sarcinilor fiscale și ridicarea valorii produselor agricole, care, toate, măreau puterea de cumpărare și, cu ea, consumul de produse industriale [106]. Reducerea prețului de cost era, în mod firesc, conexată cu dezvoltarea cît mai largă a producției, cu fabricarea unei game de obiecte stimulatoare pentru cumpărător [107], ceea ce conducea la creșterea cotegoriilor de consumatori.

În fapt, în tot răstimpul de referință nu s-a procedat în cadrul cartelurilor industriale la o adevărată raționalizare a producției, respectiv la o reducere a prețului de cost [108]. Cînd micșorareaa celui din urmă s-a produs ca „expresie" a raționalizării, a fost însoțită de comprimarea salariilor [109]. Să reținem că și literatura în materie de spe/e și de costuri era foarte săracă. Puținele monografii existente aveau un caracter empiric, cu discordanțe între ele, de unde și revendicarea ca problema să fie temeinic examinată la nivelul unor organe special constituite, în care să prevale/e asociațiile industriale [110].

Se pledase pentru raționalizare, dar în ce cadru? Deși proces cu valoare de ferment, statul a lăsat un timp îndelungat principiul în afara preocupărilor sale. „Ca și în alte ramuri de activitate economică — consemna C. D. Bușilă în 1931 — s-a făcut multă politică, dar prea puțină politică economică; interesele particulare au avut cel puțin prioritate asupra intereselor generale ale economiei naționale, dar foarte de multe ori chiar primele au fost singurele care au dictat anumite măsuri și chiar legiuiri" [111]. Tot atunci, C. R. Mircea nota că lipsa de coordonare în legiuiri și în reglementările cu caracter economic se reflectau puternic în ideile despre rolul și rostul industriei și al agriculturii [112]. Dovadă, între altele, lipsa unor prevederi special consacrate.

Cîteva stipulații fuseseră redactate prin cvadrupla legislație din 1924, apreciată, prin normele de valorificare a patrimoniului și prin introducerea principiului organizării și conducerii din întreprinderile particulare, ca avînd o importanță capitală pentru gospodăria publică, economia națională și sporirea rentabilității [113]. Nu era nicicum suficient cît timp înseși unitățile private nu practicau metodele moderne de fabricație, de circulație și de schimb. De altminteri, C. D. Bușilă avea să mărturisească în 1931, în plină criză, că România nu poseda o legislație cu caracter general în baza căreia să se fi stabilit, în raport de

[104] G. T. Șușnea, *op. cit.*, p. 16, 26; C. R. Mircea, *op. cit.*, p. 34—35.

[105] *Enciclopedia României*, IV, p. 474.

[106] I. Veverca, *Industria*, în *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. 153, 155.

[107] C. Ianculescu, *Surplusul populației ca limită a exportului agricol*, București, 1934, p. 11.

[108] I. Ivănescu, *Monopolurile*, în *Aspecte ale economiei...*, p. 445.

[109] Gh. Brânzescu, *Industria românească în timpul crizei*, în *Aspectele crizei românești...*, p. 240.

[110] I. Potra, *Prețul de cost în industrie și comerț*, București, 1935, p. 15.

[111] C. D. Bușilă, *Necesitatea și rolul unei politici industriale*, București, 1931, p. 6—7.

[112] C. R. Mircea, *Principii de raționalizare în activitatea statului*, Craiova, 1931, p. 19.

[113] *Activitatea corpurilor legiuitoare și a guvernului de la ianuarie 1922 pînă la 27 martie 1926*, București, 1926, p. 233—235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

condiţiile raţionale şi compatibile întregii activităţi, înfiinţarea, funcţionarea şi dezvoltarea întreprinderilor industriale. Era necesar, în alţi termeni, ca în ambianţa unui program de ansamblu să se fi elaborat o legislaţie, un fel de cod industrial, cu precizarea : coordonatelor şi a locului ramurii în complexul economic ; condiţiilor raţionale în funcţie de interesele naţionale ; protecţiei, încurajării şi coeficientului de participare a capitalului indigen şi străin, reglementînd juridic relaţia lor de colaborare spre a se evita tulburările ; protejării muncii româneşti ; organizării şi grupării industriilor în vederea desfacerii produselor, asigurării controlului din partea statului, dar fără vexaţiuni şi exagerată imixtiune, care ar estompa libertatea iniţiativei [114].

Un proiect de lege fusese deja redactat oferind ramurii — potrivit aprecierii lui Aurel Vlad, ministrul industriei şi comerţului — posibilitatea să se dezvolte „în mod normal şi raţional". Ce se înţelegea, însă, prin aceste atribute ? Nimic altceva decît punerea în practică a unora din prevederile doctrinei naţional-ţărăniste : încurajarea, în primul rînd, a branşelor care prelucrau materia primă indigenă, care nu necesitau o protecţie prea mare pentru a putea exista, şi a celor în strînsă legătură cu apărarea statului [115]. În variantă îmbunătăţită, proiectul viza : reglementarea înfiinţării fabricilor, reorganizarea Comisiunii industriale, modificarea normativelor pentru încurajarea domeniului, punerea în „ordine" a acordurilor şi controlul preţurilor [116]. Ministerul Industriei şi Comerţului întocmise şi un proiect de lege, în 20 de articole, pentru raţionalizarea furniturilor publice [117].

Cînd, în 1932, Edmond Landauer, menţionat deja, a făcut o vizită în România, Virgil N. Madgearu s-a simţit dator să precizeze că într-o nouă lege a încurajării industriilor va favoriza introducerea principiului raţionalizării şi că, pentru aceasta, va căuta concursul I.R.O.M., căruia i-a şi cerut un memoriu [118], iar C. D. Buşilă, tot atunci, justifica obligaţia ca, potrivit legii, să se examineze industriile ce puteau fiinţa în chip raţional [119]. Faptul devenea cu atît mai imperios cu cît îndrumarea şi organizarea lor nu era posibilă de la sine, sau de la caz la caz, pe apucate. De aici, pledoaria pentru o nouă lege de organizare industrială [120]. Proiectul ei cuprindea unele „inovaţii fericit inspirate", între care şi înglobarea hotărîrilor de raţionalizare şi de control în desfacerea produselor [121].

Mai tîrziu, în 1939, în consens cu stadiul şi cu cerinţele evoluţiei economiei, se afirmase că legile erau destinate „să identifice organizarea raţională a producţiei cu ansamblul măsurilor care tind la îmbunătăţirea randamentului activităţii industriale" [122], că o nouă lege a ramurii şi planul economic trebuiau să fixeze cadrul dezvoltării organice a industriei şi să indice metodele şi mijloacele de lucru [123].

Cadrul raţionalizării impune atragerea în perimetrul judecăţii şi a modului cum factorii politici şi de ştiinţă au înţeles structura regimului vamal. Astfel, ţărăniştii, deşi au recunoscut că necesitatea dezvoltării industriei reclama continuarea politicii de încurajare, s-au pronunţat pentru reviziuirea protecţiei în sensul încetării întreţinerii unor ramuri prin mijloace artificiale, care contribuiau la scumpirea vieţii şi la sustragerea unei părţi din venitul naţional. În orice caz, nu tolerau instrumente destinate să creeze situaţii de monopol. Frîna vamală, prin urmare, trebuia utilizată ca pîrghie de temperare a ten-

[114] C. D. Buşilă, *op. cit.*, p. 7, 9—10.
[115] „Argus", 22 noiembrie 1929.
[116] Idem, 17 decembrie 1931.
[117] *Raţionalizarea furniturilor publice*, în „Cronica financiară", VI, 1931, 2, p. 17—18.
[118] Arh. St. Bucureşti, fond. I.R.O.M., dosar 1/1932, f. 99.
[119] C. D. Buşilă, *Cu privire la situaţia economică*, Craiova, 1932, p. 58.
[120] Gh. N. Leon, *Necesitatea unei legi pentru organizarea industriei naţionale*, în „An. ec. şi stat.", XX, 1937, 3—5, p. 95.
[121] G. N. Georgescu, *Dirijarea curentului de industrializare*, în „Democraţia", XXIII, 1935, 10—11, p. 26.
[122] V. I. Isopescu, *Întrebuinţarea legilor economice în organizarea industrială a întreprinderilor*, în „A.I.A.C.I.", X, 1939, 7—8, p. 442.
[123] I. Veverca, *op. cit.*, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dinței de urcare a prețurilor producției indigene [124]. E cît se poate de limpede că asemenea afirmații se constituiau în atacuri frontale la adresa, în primul rînd, P.N.L., care își asumase exclusivist rolul de a „conduce" România spre progres economico-social.

Teza avea să se reflecte și în literatura de factură științifică. Protecția acordată — se scria în una din monografii — trebuia „să nu prejudicieze interesele consumatorilor și să se lase o oarecare limită concurenței străine care să oblige pe industriașii români la o mai bună organizare tehnică și comercială" [125]. Sensul raționalizării diferea însă. Pentru foarte mulți, efortul trebuia canalizat, în primul rînd, spre industria care punea în valoare materia primă furnizată de agricultură. Alții au cerut ca ocrotirea vamală să fie acordată metodic tuturor ramurilor, încurajîndu-se chiar acelea care, în lipsa unor materii prime proprii, se bazau pe import. O industrie rațional protejată a fost considerată, încă din prima zi de activitate, „un cîștig net" pentru economia națională față de cazul cînd nu ar exista, că, departe de a constitui un sacrificiu, reprezenta un profit [126], iar aplicarea după bareme științifice a protecționismului ca o pîrghie în sporirea puterii de cumpărare [127].

Cadrul în care a fost concepută aplicarea raționalizării industriei implica și analiza elementului de plan, făcută deja în alt studiu [128]. Am adăuga doar cîteva reflecții cu valoare de vechime sau de semnificație.

Întîi, încă din 1921 se precizase că industrializarea să se realizeze în mai multe etape, bine determinate, pe baza unor programe care să fie executate fără schimbări dictate de alte considerente decît interesele economiei naționale, într-o perioadă de 25—30 ani. În cea dintîi etapă, România trebuia să capete caracteristica unui stat cu o agricultură intensiv industrializată, capabilă să satisfacă înainte de toate consumul intern [129].

În al doilea rînd, în 1923 se stăruia pentru un program complet și practic care, captînd toate sursele și toți factorii interesați în dezvoltarea industriei, să cuprindă: o judicioasă întrebuințare a capitalului; organizarea învățămîntului tehnic și profesional pe o scară largă și pe baze aplicative, pentru a asigura în cel mai scurt timp competențele de specialitate; studierea și cunoașterea precisă a mijloacelor de producție pe categorii de industrie și a debușeului intern cu particularitățile fiecărei regiuni, spre a se fixa punctele cele mai favorabile înființărilor de fabrici și adaptării standardului și producției în serie; studierea chestiunii transportului și stabilirea celor mai avantajoase condiții pentru traficul intern și extern. Pentru a se ajunge la maximă eficacitate, se recomandase ca aprofundarea celor patru probleme să fie făcută în coeziune de stat, U.G.I.R. și industriași [130].

În al treilea rînd, justificarea insistentă, în 1931, a pregătirii unui program de producție pe durata a 5—7 ani, așezat pe baze moderne, „corespunzînd" unei „noi ere industriale" [131].

Al patrulea caz, că, potrivit *Orientărilor generale pentru alcătuirea unui plan economic pe un termen mai lung*, publicate în 1938, planul industrial avea drept obiectiv dezvoltarea sectorului în așa măsură încît România să ajungă la neatîrnare economică integrală, să asigure un venit mai mare populației, să ofere de lucru brațelor devenite disponibile în agricultură, să pună în valoare cu precădere materiile prime proprii să contribuie la scăderea prețului de cost, să satisfacă prioritar consumul intern, să revizuiască sistemul fiscal, înlăturîndu-se taxele care scumpeau artificial producția. Reconfirmînd ini-

---

[124] G. Popescu-Răcari, *Calendarul partidului țărănesc dîmbovițean, 1922*, București, 1922, p. 28—29.

[125] *Industria textilă. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 66.

[126] M. Manoilescu, *O nouă concepție a protecționismului industrial*, în „Indep. ec.", XIII, 1930, 2, p. 117, 123.

[127] Ar. Holban, *Un protecționism rațional și științific mărește în modul cel mai eficace puterea de cumpărare*, în „Cronica financiară", VI, 1931, 2, p. 9.

[128] Vezi I. Saizu, *„Cariera" conceptului de plan în România (perioada interbelică)*, în A.I.I.A.I., XVIII, 1981, p. 140—143.

[129] *Moțiunile adoptate de primul congres al inginerilor...*, p. 401.

[130] V. Toroceanu, *Considerațiuni generale cu privire la industrializarea României*, în „Bul. U.G.I.R.", II, 1923, 1—2, p. 294—295.

[131] D. Perieșeanu, *Era nouă industrială*, în idem, X, 1931, 3—4, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţiativa privată ca forţa „animatoare" şi „creatoare", s-a cerut susţinerea ei prin stabilirea unui regim egalitar cu sectorul industrial al statului şi înlăturarea excepţiilor şi a scutirilor ce puterea centrală singură şi le acorda [132].

În fine, că unele din obiectivele precedente au fost incluse într-o viziune mai largă în 1939: determinarea activităţii industriale în funcţie de criteriile *economic* (valorificarea optimă a bogăţiilor şi utilizarea raţională a energiilor materiale şi umane), *social* (ridicarea standardului de viaţă, intelectualizarea poporului şi echitabila distribuţie a venitului public), *naţional* (conservarea şi întărirea neamului prin apărarea integrităţii statului şi prin repunerea în drepturile firesti a factorului autohton); protejarea întreprinzătorilor care prelucrau materia primă din ţară; crearea de industrii sezoniere în regiunile agricole; redresarea industriei casnice şi a meseriilor; îndrumarea învăţământului teoretic şi practic spre cerinţele sectorului în analiză; organizarea şi îndrumarea creditului industrial de către stat, trecerea acţiunii asupra organelor competente; aplicarea planului în condiţiile garantării stabilităţii regimului şi a încurajării iniţiativei private [133]. Ultima clauză este cît se poate de clară în afişarea conservatorismului social.

Conceptul de plan reclama ca criteriul repartiţiei geografice a industriei să fie raţionalizat. Constatîndu-se distribuirea ei „destul de curioasă", cu aglomerări „cu totul disproporţionate şi primejdioase din punct de vedere strategic" [134], economişti cu autoritate au preconizat ca problema localizării industriilor să formeze obiectul preocupărilor prioritare dintr-un triplu interes: dezvoltarea economică, apărarea naţională şi utilizarea disponibilităţilor de braţe de muncă existente în agricultură [135]. Potrivit părerii lui I. Veverca, o extindere organică şi firească era datoare să ţină seama de factorul localizare, determinînd în raport de el „atît posibilitatea unei integrări a aparatului industrial după nevoile locale, cît şi o descentralizare economică, aducînd la viaţă regiuni paralizate, descongestionînd centre supraaglomerate şi adaptînd producţia la factorii economici direcţi" [136], adică la materia primă, la mîna de lucru, la transport, la combustibil, la izvoarele de energie şi la consum, în concordanţă, însă, cu interesele politice şi cu consecinţele sociale.

Pentru considerente economice, geografice şi demografice, un mare rol în industria ţării fusese cerut pentru Bucureşti, cu menirea de a îndeplini o întreită funcţie economică: de a satisface cerinţele regiunii în care se afla plasat, de a conduce întreaga viaţă industrială a ţării şi de a fi un ideal „bulevard" pentru schimburile comerciale internaţionale. Faptul era considerat cu putinţă printr-o organizare industrială care să urmărească utilizarea *intensivă* a unităţilor existente şi *extinderea* activităţii în noi direcţii; prin urmare, o intensificare şi extensiune simultană, prin gruparea şi specializarea industriei pe cartiere periferice.

Pe lîngă dezvoltarea traficului pe căile ferate şi arterele rutiere, cea mai mare speranţă în accelerarea industrializării Capitalei se punea în executarea unuia sau a mai multor canaluri de navigaţie care să dea naştere la un port legat de Dunăre, chestiune pusă încă înainte de izbucnirea primei conflagraţii mondiale [137]. Studiile întreprinse au fost destinate să convingă că Bucureştii posedau caracteristicile spre a deveni, după criterii care să-l facă sistematizat, un centru industrial de căpetenie, cu o producţie care să dezvăţească chiar nevoile interne ale ţării [138].

Problema industrializării centrelor urbane, nu numai a Capitalei, a dobîndit, ca expresie a raţionalizării criteriului repartiţiei geografice, o pondere precumpănitoare încă de la primul congres al inginerilor din România. În ideea că oraşele „au rolul real să intensifice viaţa sub toate formele ei, spre folosul general" [139], s-a recomandat instituirea pe lîngă consiliile comunale ale aşezărilor cu perspectivă industrială a unor comisii care să

[132] V. Scărlătescu, *Planul economic românesc*, în „A.L.A.C.I.", X, 1939, 1—3, p. 13.
[133] V. Cilibia, *Declinul economiei liberalo-capitaliste. Economia dirijată. Planul economic*, Arad. 1939, p. 76—78.
[134] I. Veverca, *op. cit.*, p. 144.
[135] G. T. Şuşnea, *op. cit.*, p. 30.
[136] I. Veverca, *op. cit.*, p. 144.
[137] C. I. Sfinţescu, *Industrializarea intensivă şi extensivă a Capitalei*, în „Indep. ec.", IV, 1921, 10—12, p. 32—40.
[138] *Ibidem*, p. 43—44.
[139] Idem, *Administraţiile comunale şi industrializarea oraşelor*, Bucureşti, 1921, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alcătuiască programe-directivă, planuri de sistematizare și de extindere în scopul intensificării producției respective nu numai pentru zona de influență [140].

Odată cu statornicirea unui regim legislativ adecvat, raționalizarea implica un sistem instituțional pe măsură, în primul rînd o prefacere radicală a caracterului funcțional al serviciilor publice însărcinate să fie organe de execuție, de coordonare și de adaptare a noilor principii și orientări. Cerința deriva din constatarea tristă că, în unele cazuri, ministeriatele au păstrat structura organizatorică din timpul primei conflagrații, cînd departamentul de industrie, de pildă, socotit de categorie secundară, a fost privit mai mult ca un serviciu de inventariere a patrimoniului mobiliar și imobiliar al statului [141], deși încă din 1924 s-a insistat ca instituția respectivă, transformată într-un adevărat Minister al Economiei Naționale, completat cu o unitate de cercetare și de documentare, să devină conducătorul unic, cu menirea de a coordona, de a cunoaște în orice moment situația din țară și din statele cu care România se afla în raporturi de schimb și de a procura forului de directivă datele și elementele indispensabile unei îndrumări omogene [142].

Cu toate acestea, unii contemporani au lansat ideea că nici o formă de organizare economică nu servea mai bine în lumea capitalistă conceptul de raționalizare decît cartelul, ca „manifestare inevitabilă a spiritului modern de organizare a întreprinderilor" [143], care, totodată, își propunea să domine „dezarmonia" ce exista între variațiile necontenite ale capacității de absorbție a pieții și fluctuațiile prețurilor, pe de o parte, și interesul folosirii constante a mijloacelor fixe și a stabilității costurilor, pe de altă parte [144]. Cadrul „ideal" îl reprezenta, însă, concernul, devenit „mai simpatic", întrucît cuprindea un număr de întreprinderi producătoare de același fel de marfă și, în plus, integra o serie de fabrici înrudite prin activitatea lor [145].

Sub raport instituțional, un rol de seamă în introducerea principiului raționalizator în industrie a fost rezervat I.R.O.M.-ului. Apărut din nevoi strict interne, de soluționare a problemelor de creștere a eficienței, I.R.O.M., care s-a alăturat altor instituții pentru cercetarea diferitelor teme economice, și-a dat imediat seama de însemnătatea și utilitatea raționalizării industriei în gospodărirea științifică a întregii economii. De altfel, în chiar momentul constituirii i s-a subliniat datoria de a introduce organizarea rațională în toate activitățile, făcînd, însă, din industrie prima beneficiară a ei [146]. Drept urmare, a cerut ca lămurirea chestiunii în fața factorilor decisivi, a opiniei publice, a producătorilor și a consumatorilor să fie făcută în modul cel mai temeinic [147]. De aceea, a patronat un mare număr de conferințe, în care personalități din viața economică și-au exprimat concepțiile despre rolul ce-l avea de îndeplinit sectorul industrial raționalizat în ansamblul avuției naționale. Și tot de aceea, între membrii săi s-au numărat chiar de la început cele mai de seamă întreprinderi, instituții și asociații cu profil industrial: „Creditul minier", „Acvila Franco-Română", „Lemaitre", „U.G.I.R.", „Lupeni", „Șantierele Române de la Dunăre", „Naphta Română", „Reșița", „Asociația industriașilor de petrol", „Societatea Franco-Română de material de drum de fier" și altele. Avînd asemenea compoziție I.R.O.M. a contribuit substanțial la formarea convingerii că, în vederea valorificării superioare a avuțiilor și a forței de muncă, nu exista o altă soluție.

În mare, însă, activitatea, de caracter privat, i s-a mărginit la rolul educativ-propagandistic, prin publicații, conferințe etc., în vreme de O.R.N., de factură etatistă, a influențat mai mult economia publică. Spre a veni în întîmpinarea nevoile industriei, Comisia Românească de Normalizare s-a ocupat de alcătuirea unui dicționar tehnic, dar dificultăți, în special de ordin material, au împiedicat-o un timp să desfășoare întreaga

---

[140] *Ibidem*, p. 20.

[141] M. Plătăreanu, *Necesitatea reorganizării ministerelor de industrie și finanțe*, în „Democrația", XXIII, 1935, 5, p. 16—17.

[142] Șt. Chicoș, *Înființarea unei direcțiuni generale a studiilor și legiferării economice pe lîngă Ministerul Industriei și Comerțului*, în „Coresp. ec.", VI, 1924, 9—10, p. 3.

[143] Al. Bokor, *Raționalizarea unei întreprinderi miniere de cărbuni*, în „Bul. U.G.I.R.", VII, 1928, 15—16, p. 454.

[144] N. P. Arcadian, *Industrializarea României...*, p. 293.

[145] M. Manoilescu, *Cartelurile și raționalizarea*, în *Raționalizarea sub diferite aspecte...*, p. 35, 41—42.

[146] *Înființarea I.R.O.M.*, în „Bul. U.G.I.R.", VI, 1927, 3—4, p. 55.

[147] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1930, f. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

activitate [148], iar în 1936 s-a tradus o carte de propuneri pentru îmbunătățirea randamentului [149], carte care nu se dorea o sumă de „rețete" într-un domeniu ce trebuia, prin excelență, să „adapteze", nu să „copieze" [150].

Susținerea raționalizării și rostul instituționalizării ei s-a făcut în strînsă alianță cu documentarea legăturii inevitabile dintre știință și industrie. Încă din 1918 se precizase că înființarea și călăuzirea unor industrii către o intensitate și o extensiune normală nu puteau avea loc decît pe bază de studii științifice, tehnice, sociale etc., în judecata că numai astfel se înlesnea „buna îndrumare și rațională dezvoltare industrială în folosul economiei naționale" [151]. Peste doi ani, Dr. Hurmuzescu, ținînd seama de situația statelor economicește avansate, avea să demonstreze pentru noi imperioasa trebuință de a lega cît mai strîns industria de știință, căci doar în atare mod România era pusă în măsura de a lupta cu succes pe piața mondială [152]. Imperativul industriei de a produce mult, bine și ieftin nu putea fi ajuns în lipsa studiilor amănunțite asupra fiecărui element din procesul de producție. În 1924, Șt. Chicoș relevase tocmai în asemenea sens că, fără o cercetare prealabilă, științificește efectuată, o măsură, oricît de bine intenționată ar fi fost, risca să nu-și atingă scopul. Organe cu îndatoriri de acest fel existau deja în cadrul unor direcțiuni ale Ministerului de Industrie și Comerț, dar le lipsea dezvoltarea și coeziunea [153].

Spre a spori aderența, deși nu mai era nevoie întrucît deveniseră notorii binefacerile cuceririlor minții pentru tehnologie [154], s-au expus căile prin care știința acționează asupra industriei: utilizarea în mod curent a rezultatelor anterioare, noile rezolvări date în îmbunătățirea fabricației și introducerea metodelor moderne de organizare și conducere. Pentru industria românească, știința era de o necesitate „de primul ordin" și prin aceea că, pe de o parte, trebuia să compenseze lipsa unei experiențe îndelungate și a unui personal format, favorizînd, totodată, o producție de calitate [155], iar, pe de alta, că, în condiții de acerbă concurență, nu se putea lupta cu succes cu metode învechite, fără apelul la imaginația fecundă, controlată, însă, în permanență de logica științifică și de experiență, că modernismul solicita de la specialiști, paralel cu noi descoperiri folositoare industrie, „o îndrăzneală de concepție și un curaj al schimbării metodelor" [156], devenit cu putință prin sporirea, în primul rînd, a rolului fizicienilor.

Afară de aceasta, fiecare ramură, avînd probleme proprii, cerea o anume soluție, posibilă prin constituirea unor comisii speciale care să studieze nu numai condițiile generale de creștere a producției, ci și cele speciale, care, adesea, erau mai anevoioase [157]. Meritorie rămîne în acest scop propunerea pentru alcătuirea din timp a unor monografii și studii pe diferite ramuri de activitate industrială, care, punînd în lumină situația de la noi, să pledeze fără rezerve pentru modernizare. Dictate de nevoie ca pe cunoașterea realităților să se întemeieze acțiunea organelor oficiale și particulare, asemenea lucrări căpătau pentru România o valoare cu totul specială, întrucît ea era departe de a putea afirma că posedă „elemente fundamentale și caracteristice ale vieții sociale" [158].

Ca eficiența să fie sporită și avantajele rîvnite s-a pledat în 1924 pentru înființarea și dotarea unui institut oficial de studii industriale de analize și expertize de mărfuri,

---

[148] Idem, dosar 6/1931, f. 48. Un dicționar de terminologie modernă fu totuși publicat, din inițiativă particulară însă, după uzanța germană, în raport cu care erau întocmite multe din normele noastre, eliberînd astfel ramura de „inflația" cuvintelor de altă proveniență (C. Popescu, *Prefață*, la O. Bocancea, I. Zapolanski, *Dicționar industrial german—român pentru toate ramurile industriale și meserii*, Cernăuți, 1936.

[149] H. Pasdermadjian, *300 de sugestii pentru sporit randamentul unei întreprinderi*, București, 1936, 107 p.

[150] P. P. Dulfu, *Prefață*, la H. Pasdermadjian, *op. cit.*, p. 2.

[151] C. D. Bușilă, *Îndrumarea industriei naționale*, în „An. stat. și ec.", I, 1918, 4, p. 7.

[152] Dr. Hurmuzescu, *op. cit.*, p. 15.

[153] Șt. Chicoș, *Înființarea unei direcțiuni...*, p. 4.

[154] C. Teodorescu, *Legăturile științei cu industria textilă*, în „Rev. textilă", VI, 1926, 12, p. 353.

[155] P. P. Dulfu, *Știință și industrie*, în „Bul. U.G.I.R.", VII, 1928, 9—10, p. 285.

[156] E. Bădărău, *Rolul fizicienilor în industria modernă*, în *VR*, XXX, 1938, 3, p. 107.

[157] „Argus", 12 februarie 1922.

[158] I. Setlacec, *Organizarea monografiilor industriale*, în „Arh. pentru șt. și ref. soc.", VI, 1927, 3—4, p. 376.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu scopul de a stabili calitatea materiilor prime, controlul fabricației, separarea surogatelor, a imitațiilor și a articolelor false de cele autentice, de a ușura aplicarea unui tarif vamal protecționist și de a asigura echitatea juridică în instanțele judecătorești. Tot atunci Camera de comerț și de industrie din București, cu convingerea că cercetările industriale efectuate într-un laborator propriu deveneau o armă eficace în mîinile fabricantului pentru crearea de articole noi, a înființat un laborator destinat să răspundă unor asemenea sarcini [159]. Peste doi ani, se justifica necesitatea fondării unui organism permanent în care toate capacitățile industriale să aprofundeze mijloacele de îndrumare spre o organizare bazată pe studiul pieții și al fabricației în interior și în afară [160]. Puțin mai tîrziu, C. D. Bușilă a preconizat înființarea unui institut de cercetări similar celui de geologie [161]. Pe de altă parte, pentru ca seducția să fie mai mare s-a recomandat ca raționalizarea să se aplice cel dintîi întreprinderilor membre ale I.R.O.M., astfel încît, prin pilda lor, să triumfe teza introducerii noilor metode de producție [162].

Pe ce forțe se sconta în aplicarea raționalizării? Din capul locului trebuie precizat că la „simțul" de metodă și de economie s-a adăugat, în spirit de solidarism social, ideea de „ordine", adică de neafectare a regimului politic burghez. În interesul de a spori aderența tuturor factorilor sociali la raționalizarea industriei, adepții au tins să-i demonstreze avantajele pentru întreprinzători, producători și consumatori. Apelul lui I. Răducanu ca raționalizarea să fie introdusă ca disciplină în studiile superioare și aprofundată de toate categoriile avea tocmai scopul de a determina ca aplicarea ei „să se poată face în cea mai largă și mai completă măsură" [163].

În cursul pledoariei pentru raționalizare s-au denaturat în mod intenționat raporturile sociale dintre factorii implicați în procesul de producție. La aceasta a contribuit și larga difuziune a operei lui Ford, fabricile sale fiind apreciate drept „cel mai strălucit" exemplu de aplicare a metodelor moderne în industrie. Față de organizarea tayloristă, care o exprima pe cea funcțională, cea fordistă se apropia de spiritul disciplinar de tip cazon, aducînd, totuși, ca noutate principiul că o afacere bună se realiza, pe de o parte, prin ridicarea la superlativ a cantității și calității fabricatelor, ca și a remunerației, iar pe de alta, prin ieftinirea cît mai mult cu putință a articolelor.

O literatură destul de bogată insera convingerea că și în România, puțin dezvoltată industrialicește, concepțiile respective puteau fi aplicate. Inspirîndu-ne și culegînd din ceea ce a spus Ford — nota în acest sens un contemporan — vom reflecta mai temeinic asupra raționalizării muncii industriale la noi [164]. Organizarea și coordonarea sa conțineau șansa de izbîndă în orice întreprindere sau administrație — căuta să asigure un alt adept — pentru ca munca să fie mai eficace, să se economisească timp și bani. Numai în acest chip, industria, pusă la adăpost de concurență prin tarife vamale, avea posibilitatea să producă ieftin [165]. În consecință, pilda lui Ford, el însuși socotit ca „un mare binefăcător" al omenirii [166] și prin aceasta ca „înfăptuitor" al unui regim egalitar de tip sovietic, dar cu alte mijloace [167], a fost indicată drept calea pe care urmau să se îndrepte, o lungă perioadă de timp, pașii tuturor reformatorilor sociali, „dovedind" astfel că visurile lui Owen, Fourier și alți socialiști utopici apar ca „desăvîrșit intrate în domeniul realizărilor" [168]. E limpede, și în acest caz, dorința și efortul de a glorifica și eterniza capitalismul, de a eticheta ca „străine" orice manifestare a luptei de clasă.

---

[159] D. Butescu, *Industria și comerțul față de noul tarif vamal și necesitatea unui laborator de încercări industriale, analize și expertize comerciale*, în „Bul. A.G.I.R.", III, 1924, 8, p. 409—410.

[160] S. Marino, *Organizarea muncii industriale*, în „Bul. U.G.I.R.", V, 1926, 2, p. 36; vezi și „Informatorul tehnic", V, 1926, 5—6, p. 50.

[161] G. T. Șușnea, *op. cit.*, p. 14.

[162] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 125.

[163] „Argus", 14 noiembrie 1929.

[164] M. A. Laurian, *Organizarea rațională a muncii industriale*, în „An. ec. și stat.", X, 1927, 5—6, p. 139.

[165] G. Mantu, *op. cit.*, p. 24.

[166] P. Drăgănescu-Brateș, *Unde mergem? Din viața lui Ford*, București, s.a., p. 3, 21.

[167] G. Strat, *Politica și consumațiunea*, București, 1932, p. 21.

[168] I. Andreescu-Cale, *Revoluționarea metodelor de producție capitalistă*, în „Bul. A.G.I.R.", VIII, 1926, 6, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aici şi tendinţa unor economişti de la noi de a exagera roadele raţionalizării. Astfel, M. Manoilescu a opinat că progresele realizate în industrie după 1918 au fost atît de mari, încît problema raţionalizării sub raport intern nu mai era acută precum se credea, deşi, paradoxal, tot el constatase că marile defecte organice de care suferea sectorul constau în multiplicitatea tipurilor de produse în aceeaşi întreprindere şi în persistenţa unităţilor mici care lucrau neeconomic [169], ceea ce, în fapt, formau expresii ale iraţionalizării. Pe pista deformării rezultatelor s-a înscris şi V. Madgearu, prin consemnarea că, dacă efectele crizei economice din 1929—1933 asupra industrie n-au fost mai adînci, faptul s-a datorat în primul rînd acţiunii de raţionalizare a producţiei, care odată cu reducerea preţului de cost, a înlesnit adaptarea ramurii la puterea de cumpărare internă [170].

Afirmaţiile au fost exagerate şi prin motivul că organizarea şi conducerea pe baze ştiinţifice a activităţii industriale, oricîte intenţii progresiste au încorporat, erau private, din capul locului, de şansa împlinirii integrale din pricina esenţei relaţiilor de producţie, a limitelor de clasă ale cercurilor diriguitoare, a divergenţelor dintre partide şi grupări politice burgheze, a procesului exploatării maselor, a prezenţei capitalului străin, a neconcordanţei dintre interesul optim particular şi folosul optim naţional dorit.

Cadrul se complica prin aceea că, cu toate condiţiile naturale favorabile, chiar procesul de industrializare era frînat, agricultura se solda în mare parte cu o rentabilitate mediocră, exploatarea subsolului şi a pădurilor se efectua în multe unităţi în chip nechibzuit, organizarea transporturilor nu se încheiase, comerţul dispunea de o sferă relativ restrînsă, iar schimbul între medii sociale nu căpătase intensitate.

Evoluţia industriei confirmă din plin limitele burgheziei de a înfăptui întocmai ceea ce ideologii ei au conceput la scară relativ ideală. Astfel, C. Teodorescu era pur şi simplu şocat de marile deosebiri existente între ramurile industriale, pe care le-a observat din examinarea fiecăreia în parte [171], iar L. Iliesco, constatînd posibilităţile foarte mari de dezvoltare industrială, conchidea în 1927 că efortul masiv „nici nu s-a făcut încă", că politica economică în sectorul analizat era, cu toate părţile ei bune, „departe de a fi ...raţională" [172]. Că nu s-a schimbat radical situaţie peste un deceniu o relevă afirmaţia făcută categoric că încercările de aplicare a criteriilor de modernizare a producţiei au rămas nesatisfăcătoare, întrucît problema cardinală ce se punea pentru România era de „a avea o economie raţionalizată după toate principiile ştiinţifice" [173]. După alţi doi ani, se declarase în acelaşi spirit că nu exista o organizare perfectă a fabricaţiei, că, în ansamblu, viaţa industrială oferea următoarele caracteristici: exploatări neeconomice, deci neraţionale ; insuficienţa capacităţii tehnice, care împiedica întreprinderile să se adapteze noilor metode ; mari cheltuieli de regie ; risipa de materii prime ; costuri de producţie ridicate, preţuri „umflate" [174].

Prin aceasta se virifica cît de „eficace" a fost gradul de dirijare exercitat de Ministerul Economiei Naţionale [175], apreciat ca insuficient chiar de acei care nu doreau „o ţară cu cerul înnegrit de fumul ieşit din coşurile fabricilor şi nici ...pădure de furnale" [176]. Efectul raţionalizării nu fusese înregistrat conform aşteptărilor nici la nivel de întreprindere, unde propaganda în direcţia organizării ştiinţifice — se recunoştea în 1937 — era „destul de slabă", unde însuşi I.R.O.M. fusese insuficient de apreciat şi poate, de aceea, nesatisfăcător de susţinut. Difuzarea introducerii ei era formulată şi acum ca un deziderat de frunte [177].

Intervalul nu a fost lipsit, însă, de experimentări şi de aplicaţii în administrarea raţională şi în normalizarea producţiei de fabrică la Industria Sîrmei, Reşiţa, Lupeni,

---

[169] M. Manoilescu, *Cartelurile şi raţionalizarea...*, p. 36—37.

[170] V. N. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 148—149.

[171] C. Teodorescu, *op. cit.*, p. 353.

[172] L. Iliesco, *Investiţiunile industriale şi politica de protecţionism a României*, în „Analele băncilor", IX, 1927, 10, p. 425.

[173] G. T. Şuşnea, *op. cit.*, p. 27.

[174] I. Veverca, *op. cit.*, p. 143.

[175] V. Alboteanu, *Ideologie şi afaceri...*, *a.b.c-ul economiei naţionale*, Bucureşti, 1939, p. 31—32.

[176] *Ibidem*, p. 31.

[177] Em. Al. Anastasiu, *Organizarea ştiinţifică a întreprinderilor*, Bucureşti, 1937, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Uzinele Titan-Nadrag-Calan, Anina, Petroșani, mare parte din exploatările petrolifere și altele [178], adică în toate ramurile, dar la diferite niveluri, cum vom demonstra în alt studiu. Preocupările s-au accentuat îndeosebi după 1933, cînd tendința de autarhie, manifestată în exterior, a impus măsuri restrictive și, drept urmare, noi clase de întreprinderi au fost create, în timp ce altele, existente, și-au „completat" și orientat echipamentul de prelucrare în linie verticală fie spre operațiuni de finisaj, fie spre realizarea produselor semifabricate, care, altădată, se importau [179].

Procedeele tehnice aveau la bază descoperiri științifice, ce-au permis, paralel cu apariția de noi unități, modernizarea metodelor de fabricație, asigurarea relativei regularități a producției și creșterea calității articolelor. Introducerea raționalizării și a aparatelor de măsurat a determinat ca timpul să dobîndească o însemnătate din ce în ce mai mare în industrie [180]. În atare sens, P. P. Dulfu consemnase că acolo unde întreprinzătorii s-au străduit să aplice procedeele cele mai avansate de producție, în baza ultimelor date ale științei, s-a fabricat în chip economic și de calitate ireproșabilă [181], iar E. Bădărău înregistrase declanșarea procesului de înlocuire a procedeelor tradiționale, născute din simple observații și încercări, cu cele raționale [182], științific fundamentate. Alți industriași, foarte mulți, au rămas „la ceea ce au apucat" întreținînd prejudecata, dăunătoare propriilor afaceri și, mai ales, economiei naționale, că tot ce se fabrica în România era scump și de calitate scăzută [183].

Strădaniile s-au reflectat și în existența unui număr de 49 de carteluri de contingentare a producției și a 30 oficii de desfacere, care — după cum observa V. Madgearu — atestau o puternică rețea de stăpînire a pieții interne, ceea ce îngăduia „posibilitatea de dictarea prețurilor pentru aproape integralitatea bunurilor de consum industrializate și a unui număr covîrșitor de bunuri mijloace de producție" [184]. Faptul a fost evident mai cu seamă în perioada 1933—1940, cînd, pe măsura creșterii rolului lor, s-a trecut tot mai mult la forme de organizare caracteristice economiei monopoliste. Totuși, întreprinderile industriale și comerciale private nu au avut o structură ideală de exploatare, după modelul apusean [185] și aceasta întrucît în concepțiile economice predominau tezele cu caracter bancar [186].

Raționalizarea adusese oarecare avantaje și factorilor sociali menționați mai sus. Întreprinzătorului, pentru că, cel puțin teoretic, i-a dat posibilitatea, în condițiile aplicării metodelor științifice, să nu apară ca aventurier economic pe piață. Profitul consta și în plasarea lui pe funcții de îndrumare, în temeiul studiilor concrete și a posibilităților de dezvoltare, de adaptare și de desfacere a produselor în interior și în afară [187].

Muncitorului, fiindcă s-a pledat pe funcția socială a raționalizării, nu numai de a valorifica intensiv avuțiile și de a procura beneficiile în favoarea acționarilor, ci și pe datoria, chiar dacă mai mult declamatoare, de a îmbunătăți condițiile de existență și a mări bunăstarea generală [188] și aceasta întrucît nici o întreprindere nu putea pretinde o muncă inteligentă, de care organizarea rațională nu se putea dispensa, decît dacă o remunera în mod corespunzător. Era o obligație morală, inexorabilă — mărturisea Gr. Trancu-Iași — ca orice întreprinzător să se ocupe în special de muncitori, de care atîrna prestigiul țării și însăși soarta industriei [189]. Era vorba, după unii [190], de punere „în

[178] G. T. Șușnea, *op. cit.*, p. 27 ; M. F. Iovanelli, *Industria românească. 1934—1938*, București, 1975, p. 187.

[179] *Les industries de Roumanie*, București, 1936, p. 5.

[180] Cr. Pilat, *op. cit.*, p. 3—4.

[181] P. P. Dulfu, *Știință și industrie...*, p. 285.

[182] E. Bădărău, *op. cit.*, p. 107.

[183] P. P. Dulfu, *Știință și industrie...*, p. 285.

[184] V. N. Madgearu, *op. cit.*, p. 181.

[185] V. V. Protopopescu, *Întreprinderile comerciale și industriale după stabilizarea monetară*, Tîrgoviște, 1933, p. 14—15.

[186] C. D. Bușilă, *Cu privire la situația economică...*, p. 55.

[187] G. T. Șușnea, *op. cit.*, p. 28.

[188] *Ibidem*, p. 25.

[189] Gr. L. Trancu-Iași, *Noi orientări economice*, București, 1927, p. 9—10.

[190] C. G. Constantinescu, I. A. Constantinescu, *Studiul organizării întreprinderilor*, București, 1938, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concordanţă" a aspiraţiilor individuale de prosperitate şi de independenţă economică (de factură privată) cu necesitatea disciplinei şi a intereselor sociale (de esenţă solidaristă).

Dincolo de latura umanistă, se afla dorinţa de „coeziune" între clase. Mărturiile documentare din epocă sînt mai mult decît concludente. Flaviu Şuluţiu, bunăoară, consemna în 1925 necesitatea ca, în climatul agitării „ideilor subsersive", să se ajungă la o organizare „cît mai cuminte", de cointeresare în producţie, care, pe de o parte, să modereze pretenţiile patronilor, iar pe de alta, să majoreze eforturile individuale ale muncitorilor. „Compromisul" trebuia să rezulte din „recunoaşterea sinceră" a valorilor reciproce. Se spera în acest fel ca lucrătorul destoinic, văzîndu-şi prestaţia bine remunerată, să nu mai considere capitalul un sistem de exploatare rigidă, ci un organism necesar „dezvoltării" muncii, care-i stimula „binevoitor" acţiunea productivă [191]. Peste doi ani, N. Iorga, într-o cuvîntare rostită la Moreni, stăruia pentru „o altă stare de spirit", posibilă, ca „necesitate elementară", prin „alianţa fericită" între vitalitatea societăţii şi stat [192].

Problema avea şi un alt aspect. Salarizarea modernă dezvolta gustul muncii intensive, scutea pe lucrător de supravegherea jignitoare şi, mai presus de orice, îi oferea posibilitatea de a se ridica acolo unde îl îndreptăţeau însuşirile şi hărnicia. Devenind „spăpîn" pe randamentul muncii sale, el era mereu în situaţia de a-şi da seama de dimensiunea „reală" a cîştigului pe care-l încasa [193].

Alături de criteriul ştiinţific al remuneraţiei, participarea la beneficii a fost estimată drept un mijloc eficient de cîştigarea „colaborării benevole" a muncitorimii, ca „un ajutor eficace ...la ridicarea randamentului productiv în industrie" [194]. Ideea de solidarism social, deci de anihilare a contradicţiilor între clase în vederea progresului economic, din care avea de profitat cel dintîi burghezia, e cît se poate de evidentă. Se sconta pe faptul că, odată cu majorarea salariilor proporţional cu sporirea productivităţii, angajatul dobîndea posibilitatea „de a-şi utiliza plusul puterii de achiziţie prin reducerea timpului de lucru zilnic sau săptămînal" [195].

S-a recunoscut, însă, că, la noi, deşi, conform cerinţelor raţionalizării forţei de muncă, s-a procedat la repartizarea pe funcţiuni a celui mai corespunzător agent social, nu s-a reuşit să se impună generalizarea retribuţiei proporţionale cu randamentul prestaţiei. Faptul era cu atît mai îngrijorător cu cît avantajele reale ale metodelor moderne de producţie depindeau de cointeresarea echitabilă a celor care le aplicau, ştiut fiind că organizarea ştiinţifică era nulă fără concursul muncitorilor, de unde şi înclinaţia de a-i atrage la beneficii [196].

Aşadar, în pofida înzestrării unor ramuri şi întreprinderi, ca şi a tendinţelor favorabile spre raţionalizare, industria nu a reuşit să se situeze, pe ansamblu, la nivelul cerinţelor. Avînd asigurată stăpînirea pieţii interne, la umbra unui tarif vamal protecţionist, şi dispunînd de forţă de muncă ieftină, marea industrie nu a răspîndit metodele ştiinţifice de producţie pînă la cea din urmă unitate, spre a spori randamentul şi rentabilitatea. Nu e, însă, mai puţin adevărat că, fără preocupările menţionate, economia ar fi atins o cotă mai joasă pe spirala evoluţiei sub regim burghez.

OPTIONS POUR LA RATIONALISATION DE L'INDUSTRIE ROUMAINE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RESUMÉ

Par suite de la création de l'État national unitaire, à la politique protectionniste et au cadre juridique crée sur le fond de la théorétisation de la nécessité d'augmenter la valorisation supérieure des richesses et la main d'oeuvre physique et intellectuele on pu plaider continuellement pour la rationalisation de l'industrie de laquelle pendait fermement la remise

[191] F. Şuluţiu, *Munca industrială. Probleme de organizare*, Cluj, 1925, p. 3.
[192] N. Iorga, *Şcoală şi industrie*, Vălenii de Munte, 1927, p. 15.
[193] A. Topliceanu, *Spre o nouă îndrumare a industriei româneşti*, în „Democraţia", XVIII, 1930, 10, p. 44.
[194] *Ibidem*, p. 48.
[195] A. T. Ghenea, *Organizarea raţională...*, p. 99.
[196] *Ibidem*, p. 104—105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

à neuf de l'économie toute entière. Dans l'argumentation de la nécessité pour son introduction, les partis, leurs idéologues et les savants ont mis des preuves sur le tapis d'ordre interne et d'ordre externe qui d'une façon or d'une autre fusionnaient inévitablement dans le processus de l'assurance du progrès et de l'indépendence de la Roumanie.

Initialement, le principe est dérivé par le moins deux considérants ; même avec le potentiel économique d'avant-guerre refait, elle ne se trouvait pas où devait être située et était obligée d'être pour ne pas tomber dans la hiérarchie des nations ; l'idéal de l'indépendance économique et politique obligeait d'édifier sur le fond agraire du passé, un système capable de l'attirer dans le rythme et dans la catégorie des États développés. Le fait ne pouvait pas être réalisé n'importe comment, à tout hasard du moment que dans toutes les branches on constatait de la dissipation de matériaux et des dépenses inutiles d'énergie préjudiciables pour toutes les categories de facteurs sociaux puisque les méthodes modernes d'organisation élaborées dans les États avec une tradition industrielle de longue durée, ont été appréciées après le 1-er Décembre 1918, par une importance particulière pour les roumains en se trouvant dans le seuil d'une vie nouvelle.

L'importance du problème dans ces circonstances-là historiques de démarrage économique inévitable avec d'autres peuples, a pris naissance à une littérature riche qui en dépit de sa valeur n'a pas été consultée par l'historiographie contemporaine. Essayant de répondre aux problèmes complexes levés par une telle matière l'auteur a pris en analyse la richesse et la variété de la documentation d'entre les deux guerres pour établir et fixer le lieu des préoccupations nouvelles (taylorisme, fordisme, etc.) dans le domaine industrielle.

De cette manière on a élaboré une étude qui peut être considerée aussi par l'histoire de la science et de la pensée économique roumaine d'entre les deux guerres.

Les théorétisations concernant l'organisation et la direction sur de bases scientifiques de l'activité industrielle quel que soit le nombre des intentions progressistes que les ont incorporées, ont été privées dès le début par la chance de l'accomplissement intégrale grâce à des certaine causes objectives et subjectives. Voilà pourquoi, malgré toute la dotation de certaines branches et entreprises et malgré toute l'existance de certaines tendances favorables vers la rationalisation, l'industrie n'a pas réussi de se placer en général au niveau des exigences. Ayant la domination du marché intérieur, à l'ombre d'un tarif douanier protectionniste et disposant par la main d'oeuvre bon marché, la grande industrie n'a pas pu réaliser la difusion des méthodes scientifiques de production pour faire augmenter le rendement du travail.

Mais, il n'est pas moins vrai que sans les préoccupations même sommairement manifestées, l'économie ne s'était pas levée sur la spirale de l'évolution au point maximum touché par le régime bourgeois.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CAPITALUL STRĂIN ÎN AGRICULTURA ROMÂNIEI ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE

DE

D. ŞANDRU

Necesitatea obţinerii unor credite externe pentru realizarea programului de dezvoltare economică a ţării a început să fie pusă cu tot mai multă insistenţă în lumea politică şi economică din România pe măsură ce factorii de conducere şi-au dat seama că înfăptuirea acestei politici la cotele preconizate nu era posibilă atîta vreme cît capitalul financiar autohton nu putea asigura funinţarea ei, din cauza insuficienţei capitalului. În guvernările din primul deceniu postbelic, Partidul Naţional Liberal, adoptînd principiul de politică economică *prin noi înşine*, a iniţiat numeroase măsuri de încurajare a industriei naţionale, dar ele s-au înfăptuit frecvent pe cheltuiala şi în detrimentul agriculturii [1]. Liberalii — observa Robert Lee Wolff — şi-au fondat politica economică pe un naţionalism puternic, temîndu-se că altfel vor menţine România ca un stat slab, la cheremul capitalului străin, şi incapabil de a asigura nevoile impuse de apărarea naţională. Dar ei nu erau pe deplin conştienţi cît de departe mergeau consecinţele politicii forţate de industrializare, care trebuia să implice un lung program de organizare şi de susţinere a economiei dincolo de puterile populaţiei. Mai mult, în condiţiile existenţei unui partid ţărănesc, cu o largă aderenţă la sate, care critica „industriile artificiale", chiar sub cele mai bune circumstanţe, era greu să convingi pe ţăranul alegător că agricultura trebuia să plătească pentru progresul industriei naţionale [2].

Anii treceau, iar exploatările agricole, lipsite de capitalurile necesare şi supuse unei intense presiuni fiscale din partea statului, nu reuşeau să realizeze saltul calitativ atît de mult aşteptat de legiuitorii reformei agrare din 1921. Or, organizarea agriculturii pe baze moderne impunea asigurarea unor mijloace financiare în cantităţi suficiente şi prin forme diverse de creditare. Pe asemenea temeiuri, atît românii, cît şi străinii care cunoşteau realităţile economice ale ţării au evidenţiat că fără capital agricultura nu putea ieşi din

---

[1] National Archives of the United States of America, Record Group Number 59, Decimal File 1910—1929, doc. 871.0011/25 (Raportul nr. 322, Strict confidenţial, trimis de ministrul S.U.A. la Bucureşti, W. S. Culbertson, la 11 noiembrie 1926, secretarului de stat). (În continuare, se va cita : N.A.U.S.A., R.G.N..., D.F. ...)

[2] Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, Harvard University Press, 1956, p. 128. Vezi şi Henry L. Robert, *Rumania, Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951, p. 128—129. Spre deosebire de liberali, naţional-ţărăniştii preconizau, în domeniul economic, să subordoneze agriculturii, pe care o calificau principala ramură a economiei naţionale, „industrialismul excesiv şi exagerat". În plus, ei considerau capitalul străin indispensabl pentru dezvoltarea ţării (cf. George Clenton Logio, *Rumania. Its History, Politics and Economics*, Manchester, Sherratt & Hughes, 1932, p. 57).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

starea precară în care se menţinea după război [3]. În suplimentul din 26 mai 1927 al ziarului „The Manchester Guardian Commercial", dedicat în întregime României, David Mitrany publica articolul *A Revolution in Land Tenure (O revoluţie în posesiunea pămîntului)*, cu un subtitlu semnificativ: *Organization and Credit the Next Stage (Etapa următoare: organizare şi credit)*, evidenţiind, pe de o parte, marea prefacere socială produsă de redistribuirea pămîntului, iar, pe de altă parte, necesitatea sprijinirii cu capital a acestei opere. În loc de a face din schimbarea de posesiune a pămîntului un prilej pentru dezvoltarea progresivă a culturii, statul, după ce a dat ţăranilor pămînt, i-a lăsat la propriile mijloace, în timp ce resursele utilizabile au fost destinate pentru a alimenta industria naţională. Or, fără capital, — conchidea Mitrany — ţăranul nu putea face nimic [4].

La 8 decembrie 1928, consulul american în funcţie la Bucureşti, J. Rives Childs, comunicînd secretarului de stat evoluţia negocierilor duse de fostul cabinet naţional-liberal Vintilă Brătianu pentru obţinerea împrumutului de stabilizare şi dezvoltare economică, preciza într-un amplu raport intitulat: *Principalele probleme economice cu care se confruntă noul guvern*, că Partidul Naţional Ţărănesc, care a constituit cabinetul ce a succedat liberalilor, se declarase pentru continuarea lor, ca o dovadă — spunea el — a insuficienţei creditului pentru stoparea inflaţiei. Childs observa însă, în subcapitolul intitulat *Împrumutul extern este esenţial pentru dezvoltarea agriculturii*, că găsirea de capitaluri era o necesitate stringentă a acestei ramuri a economiei româneşti. În agricultură, care este factorul primar în economia naţională a României, banii şi creditul se leagă nemijlocit de însăşi incapacitatea agricultorilor de a atinge nivelul producţiei antebelice. Ca rezultat al revoluţionarei reforme agrare, ţăranii au intrat în posesia pămîntului, dar ei nu au maşini şi inventar. Or, necesitatea împrumutului extern pentru dezvoltarea agriculturii poate fi considerată esenţială, căci nu lipsesc numai maşinile, ci şi inventarul, vitele şi, adesea, chiar şi sămînţa. Absenţa creditelor rezonabile are un efect asupra beneficiarilor reformei agrare şi, ca urmare, crearea unei instituţii de credit agricol devine o necesitate urgentă [5].

S-a afirmat că, dacă pînă la primul război mondial capitalul financiar al băncilor din străinătate nu a fost angajat în agricultura României, în condiţiile înfăptuirii reformei agrare din 1921 orientarea lui spre această ramură era şi mai puţin de aşteptat [6]. După război, capitalul străin a manifestat, într-adevăr, vreme de mai mulţi ani, un interes redus pentru investiţiile din agricultura României, dar nu a fost rupt complet de ea. Colaborarea băncilor străine s-a concretizat în acordarea unor credite directe, în creditarea pe bază de reescont de portofoliu şi, mai cu seamă, în participarea unor firme internaţionale la industrializarea produselor agricole şi la comerţul cu cereale [7].

Colaborarea capitalului străin cu agricultorii din România a fost relativ intensă în Transilvania, unde o parte dintre marii proprietari de origine maghiară sau de alte naţionalităţi nu au rupt complet legăturile economice cu băncile din capitala Ungariei, aceştia continuînd să obţină împrumuturi de la diverse instituţii de credit din Budapesta ori de la filialele lor de pe teritoriul României [8]. Cooperativele săseşti de credit au procurat, în mod curent, o parte din fondurile necesare de la băncile din Germania [9]. Procesul este întîlnit şi în celelalte provincii. Aşa de pildă, obştile agricole ale germanilor din judeţul

---

[3] Vezi Dr. Alexandru Raţianu, *Unitatea naţională şi economia românească*, în „Analele economice şi statistice", Bucureşti, an XVI (1933), nr. 1—2, ianuarie-martie, p. 118; Alex. C. Cusin, *Nevoia de credit pentru ţărănime*, în „Analele economice şi statistice", Bucureşti, an. IX (1926), nr. 1, ianuarie-februarie, p. 23; Alexandru Alimăneştianu, *Din nevoile agriculturii*, Bucureşti, 1930, p. 36.

[4] „The Manchester Guardian Commercial", din 26.V.1927 (Supliment); N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1910—1929, doc. 871.50/44.

[5] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1910—1929, doc. 871.50/45; doc. 871.61/9.

[6] Cf. G. D. Dimitriu, *Creditul pentru agricultură*, în „Economia naţională", Bucureşti, an. XLVIII (1927), nr. 4, aprilie, p. 206; A. Frunzănescu, *Evoluţia chestiunii agrare în România. Privire istorică — Aspecte actuale — Tendinţe*, Bucureşti, 1939, p. 163.

[7] *Contribuţii la istoria capitalului străin în România*, Bucureşti, 1960, p. 232; Arh. St. Bucureşti, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 2/1933, f. 2—3.

[8] Vezi Arh. St. Oradea, fond Casa de Păstrare a judeţului Bihor, dosar 90/1932—1933, f. 123—124, 171—172.

[9] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 9/1934—1935, f. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cetatea Albă aveau, în 1929, contractate la diverse bănci din Germania împrumuturi în valoare de circa 60 000 000 lei [10]. Moşierii de pe teritoriul antebelic al României au găsit extrem de rar credite la băncile din străinătate [11]. Aproape toţi marii proprietari au avut însă acces la creditele băncilor cu capital străin din ţara noastră [12].

De îndată ce guvernul Vintilă Brătianu şi-a manifestat dispoziţia de a contracta un împrumut în străinătate pentru stabilizarea monedei naţionale, iar tratativele au intrat într-un stadiu avansat, se observă o nouă orientare în atitudinea capitalului străin faţă de agricultura României, concretizată prin oferte ale diferitelor companii internaţionale pentru a înfăptui programul de investiţii prevăzut în acest domeniu. Aşa de pildă, spre sfîrşitul guvernării lui Vintilă Brătianu, cînd tratativele pentru obţinerea împrumutului extern de stabilizare şi de dezvoltare economică păreau a intra în faza finală, la iniţiativa Oficiului din Paris a lui Fox Brothers, International Corporation, din New York, din 28 septembrie 1928, împuternicitul acestei firme, Fischerovich, a primit autorizaţia de a negocia la Bucureşti cu delegatul firmei Technica Edilitară din capitala României programul de detaliu al proiectelor de asanare a terenurilor inundabile din România şi de finanţare a lor, ce urma să fie realizat de Fox Brothers, singură, sau în colaborare cu Technica Edilitară. La 1 decembrie 1928, consulul american la Bucureşti, J. Rives Childs, scria secretarului de stat că, primind, la 16 octombrie 1928, propunerile româneşti de finanţare, le trimisese de urgenţă la Paris firmei americane, Chestiunea — nota el — este presantă, căci guvernul ia în consideraţie ofertele franceză şi germană [13].

De îndată ce naţional-ţărăniştii, ajunşi la guvern, au deschis larg porţile capitalului străin, multe din ofertele acestuia au avut în vedere şi agricultura [14], în pofida faptului că, datorită crizei economice ce afectase puternic această ramură a economiei naţionale, plasamentele puteau prezenta suficientă nesiguranţă. Deşi numai o parte dintre tratativele purtate cu finanţa străină au îmbrăcat forma unor contracte definitive, colaborarea capitalului bancar din străinătate s-a concretizat, în anul 1929, în cîteva împrumuturi în valori relativ mici, distribuite de bănci din alte ţări statului român sau societăţilor de credit agricol din România. Între ele, menţionăm împrumutul de 550 000 lire sterline (447 965 000 lei), a cărui contractare a fost impusă de recoltele proaste ale anilor 1927 şi 1928 [15], din care guvernul îşi propunea să procure cereale pentru hrană şi însămînţări [16]. Astfel, prin legea publicată în „Monitorul oficial", nr. 19, din 23 ianuarie 1929, Banca Centrală Cooperativă a fost autorizată să contracteze, cu garanţia statului, creditul de 550 000 lire sterline de la Dresdner Bank, din Berlin, şi să cumpere cereale în exclusivitate de la firma E. Kampffmeyer, din Berlin [17]. In vara aceluiaşi an, Banca Centrală Cooperativă a mai obţinut de la un grup bancar internaţional, reprezentat prin Banca Mendelsohn & Co., din Amsterdam, un credit, din care a primit atunci o primă tranşă de 130 000 000 de lei [18]. Centralei i s-au făcut mai multe oferte de împrumuturi din străinătate, dar conducerea ei şi-a manifestat rezerve faţă de ele, pe considerentele că termenele de scadenţă propuse erau prea scurte şi că ea nu ar fi avut siguranţa recuperării creanţelor în intervalul dat [19].

La începutul crizei economice, cînd multe bănci autohtone au sistat finanţarea agriculturii, statul s-a văzut nevoit să asigure din împrumuturile contractate în străinătate o parte din capitalul necesar acestei ramuri. În vara anului 1929, ministrul agriculturii şi domeniilor, Ion Mihalache, aprecia că, atunci, agriculturii româneşti îi trebuiau 1,2 mili-

[10] Idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 4/1933, f. 13.

[11] Citărn cazul lui Anghel Capră, proprietarul unor moşii din judeţele Vlaşca şi Ilfov, care obţinuse, în 1928, un credit de la o bancă comercială elveţiană, prin reprezentantul ei din Bucureşti (Idem, fond Casa Rurală, S.A., Bucureşti, dosar 66).

[12] Idem, fondul Creditul Funciar Rural, Serviciul Contencios, dosar 3024, f. 1, 35—38; 3026, f. 7 şi urm.; 3085, f. 34 şi urm.; 4635, f. 50.

[13] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1910—1929, doc. 871.6112/1.

[14] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 34/1930, f. 12.

[15] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1910—1929, doc. 871.50/48.

[16] Idem, doc. 871.51, Cereals/2.

[17] Idem, doc. 871.51, Cereals/1.

[18] Banca Centrală Cooperativă, *Buletin lunar*, Bucureşti, an. III (1931), nr. 1—3, ianuarie-martie, p. 6.

[19] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 4/1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arde lei pentru investiţii în lucrări imediat productive [20]. Departamentul de resort a solicitat din împrumutul de stabilizare şi de dezvoltare economică, obţinut la începutul lunii februarie 1929 de la un grup financiar internaţional [21], o sumă de un miliard de lei, care să se utilizeze pentru terminarea lucrărilor de îndiguiri şi ameliorări funciare ale sindicatelor Olteniţa—Surlari—Dorobanţu şi Braţeşul (19 000 000 lei), pentru valorificarea regiunilor inundabile ale Dunării (100 000 000 lei), pentru construirea căii ferate înguste Cluj—Răcătău (90 000 000 lei), pentru silvicultură (70 000 000 lei), pentru cumpărarea de reproducători de rasă şi pentru construirea a 1 000 de grajduri (488 000 000 lei), iar restul pentru sporirea producţiei şi pentru lucrări cu caracter public menite să producă venituri imediate [22]. Dar, din totalul de 14 599 044 233 lei, cît reprezenta valoarea netă a primei tranşe a împrumutului de stabilizare şi de dezvoltare economică, statul a repartizat agriculturii numai 500 000 000 lei, adică a 29-a parte, din care 231 000 000 lei s-au folosit pentru cumpărarea de seminţe, iar restul pentru procurarea de maşini şi unelte agricole [23].

Paralel, guvernul Iuliu Maniu a obţinut aprobarea Parlamentului pentru reorganizarea societăţilor de credit funciar rural, ca o măsură menită să pregătească terenul în vederea atragerii capitalurilor străine spre instituţiile de credit agricol. Legea pentru organizarea creditului funciar rural şi a creditului agricol, din 20 august 1929 [24], autoriza constituirea a două tipuri de institute bancare: primele, denumite societăţi de credit funciar rural, urmau să aibă un capital social de minimum 50 000 000 lei fiecare, subscris numai de către proprietari funciari rurali români (art. 4); a doua categorie o reprezentau societăţile de credit agricol, obligate să aibă capitaluri iniţiale de cel puţin 500 000 000 lei, din care o jumătate trebuia subscris de statul român, iar cealaltă jumătate de bănci străine (art. 38). Legea din 20 august 1929 anula o parte din vechile privilegii ale fostului Credit Funciar Rural, care erau acum trecute în sarcina societăţilor de credit agricol ce urmau a se constitui. Guvernul Maniu spera că prin privilegiile admise societăţilor de credit agricol va capta capitaluri suficiente din străinătate pentru finanţarea agriculturii şi că, în acelaşi timp, va submina poziţiile Creditului Funciar Rural, instituţie bancară aflată în totalitatea ei sub controlul capitalului liberal. Dar, împrejurările în care capitalului străin i se admiteau posibilităţi de participare la socetăţile de credit agricol nu păreau a fi deloc ademenitoare, din cauza generalizării fenomenului de insolvabilitate în rîndul debitorilor rurali, ce a generat cunoscuta problemă a datoriilor agricole.

Agravarea crizei economice, în special în domeniile agricol şi de credit, complica în mod deosebit problema capitalului în agricultură prin faptul că această ramură avea acum nevoie de capitaluri nu numai pentru a le investi, ci şi pentru a lichida vechile datorii ale agricultorilor. La 20 septembrie 1930, ministrul S.U.A. la Bucureşti, Charles S. Wilson, trimiţînd cu raportul nr. 531, o copie a articolului *Hard Times in Rumania (Timpuri grele în România)*, publicat în ziarul „Times", din Londra, la 15 octombrie 1930, menţiona: Articolul evidenţiază cauzele care au dus la starea deplorabilă a agricultorilor şi soluţiile propuse de liderii politici români. Din nefericire, toate soluţiile recomandate cer capitaluri şi este greu de văzut unde pot fi găsite. S-a afirmat că bancherii francezi, olandezi, elveţieni, belgieni şi suedezi sînt preparaţi să subscrie la Creditul Funciar Rural şi la Casa Rurală, dar

[20] „Argus" din 28.VI.1929.

[21] Creditul fusese obţinut de la Svenska Tanedsticks Aktiebolaget (Suedia), Hambros Bank, Lazard Brus. & Co., Ltd., Higginson & Co. (Anglia), Banque de Paris et des Pays Bas (Franţa), Niederroesterreichische Escompte Gesellschaft (Austria), Banque de Paris et des Pays Bas, Banque de Bruxelles, Société Generale de Belgique, Banque Belge pour l'Etranger şi Banque Centrale Anversoise (Belgia), Zivnostenska Banca (Cehoslovacia), Disconto Gesellschaft, Deutsche Bank, Berliner Handelagesellschaft, S. Bleichroeder, Commerz und Privatbank, Darmstadter & Nationalbank, A. L. Dreyfus & Co., Simon Hisrshland (Germania), Mendelson & Co. Amsterdam, Nederlandsche Bandel Matschappij, Banque de Paris et des Pays Bas, Pierson & Co. (Olanda), Banca Commerciale Italiana, Milano (Italia), Credit Suisse et Associée (Elveţia), Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank & Co., Banca Românească, Banca Chrissoveloni (România), Blair & Co., Inc., Chase Securities Corporation, Dillon Read & Co. (Statele Unite ale Americii) (cf. N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1910—1929, doc. 871.50/48).

[22] „Buletinul agricol", Craiova, an. V (1929), nr. 7—8, iulie-august, p. 22.

[23] „Argus" din 28.VI.1929.

[24] „Monitorul oficial", nr. 183 din 20.VIII.1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eu cred — spune Wilson — că acest capital prevăzut nu va fi suficient pentru uşurarea situaţiei prezente. „Times" opiniază că rezultatul stării actuale va fi acela că mulţi mici proprietari vor ceda terenurile, ce vor intra în mîinile proprietrilor cu mai mult capital. Aceasta, remarca Wilson — va anula într-o anumită măsură legea agrară, care a fost un act politic de la sfîrşitul războiului şi prin care fiecare ţăran a primit o bucată de pămînt rezultată din sfărîmarea marilor moşii. Nu este nici o îndoială că legea agrară nu a însemnat un succes — conchidea el [25].

Autorul articolului publicat în „Times" dovedea o cunoaştere profundă nu numai a acuităţii crizei din agricultura României, ci şi a soluţiilor preconizate de economişti şi a slăbiciunilor lor. Schmbările politice din România — scria el —se datoresc, în mare, stării de decădere a agriculturii în general şi poverii fiscale specifice a agricultorilor în particular. Condiţia falimentară a fermierului român apare mai singulară din cauza excelentei recolte de care s-a bucurat ţara în acest an. Şlepurile şi vapoarele sînt pline cu grîne în porturile Dunărene, iar factorii de răspundere se tem că trenurile nu vor fi capabile să transporte recolta destul de repede. Dar dacă cineva încearcă, în baza acestor fapte, să se străduiască să observe o bună dispoziţie la orice român cu interese comerciale medii, el va clătina din cap cu tristeţe şi va spune că lucrurile sînt mai rele decît oricînd. Cert este că stabilizarea monedei acum doi ani, prin crearea condiţiilor necesare pentru afaceri sănătoase, a dezvăluit, de asemenea, cît de nesănătoase au devenit afacerile. Baza economiei naţionale a României este agricultura, care s-a dezvoltat din ce în ce mai deplorabil după război. Se spune că prin legea agrară ţăranilor li s-a dat pămînt, dar nu şi capital şi nu s-a organizat un sistem de credit pentru ei. În timpul inflaţiei monedei naţionale preţurile produselor agricole au crescut la valori anormale ce păreau să justifice dobînzile anormale, dar acum, cînd leul a fost stabilizat, o mare parte din agricultori s-au afundat în datorii. Stabilizarea monedei a coincis cu căderea abruptă a preţurilor produselor agricole şi, urmare, datornicii nu se pot elibera de debite. În unele cazuri, ei datorează deja mai mult decît preţul pămîntului lor, ca rezultat al acumulărilor rapide de dobînzi. Sînt gospodării care au prosperat şi pot lichida cu uşurinţă debitele, dar condiţiile medii ale micului proprietar sînt foarte rele. Acum datornicii încep să devină refractari. O ligă — Liga contra cametei — a fost creată, care se agită contra creditorilor. Situaţia poate să devină cu uşurinţă neplăcută. În cursul verii au fost cîteva răscoale la Suceava, Bălţi şi în alte părţi, în care creditorii au fost brutalizaţi de ţăranii datornici. Sînt teoreticieni financiari în România, ca Argetoianu, Madgearu, Manoilescu care, fiecare, au făcut planuri pentru reglementarea datoriilor agricole. Metodele propuse diferă, dar planurile lor au un punct comun : în toate, statul,pe o cale sau alta, acceptă responsabilitatea pentru debite, sau, cel puţin, pentru o parte din ele. Argetoianu a propus ca guvernul să contractez un împrumut extern de 40 000 000 lire sterline, ale căror venituri să fie folosite în acest scop, iar creditorii să fie rugaţi să reducă ratele dobînzii pentru sumele rămase, la 10%. Manoilescu reclama conversiunea globală a datoriilor prin guvern, cu dobînzi de 10%. Propunerea lui Manoilescu prevedea suspendarea vînzărilor silite pe termen de un an, timp în care guvernul să convingă pe creditori să reducă creanţele la o cifră echitabilă, după care ele să fie amortizate de stat. Nici una din aceste instituţii nu are însă suficient capital spre a *îndeplini rolul propus de ei*. Fiecare schemă *implică* mobilizarea unei mari sume de bani lichizi şi în aceasta constă slăbiciunea lor. Şeful guvernului, Iuliu Maniu, a avut întotdeauna în vedere crearea unui puternic Credit Funciar Rural sau a unei Bănci Rurale şi a negociat un timp cu un sindicat de bănci străine pentru a obţine capitalul necesar. S-a ajuns la o înţelegere cu membrii unui grup bancar francez, olandez, belgian şi elveţian, care, împreună cu Messrs. Kreuger and Toll, erau atunci pregătiţi să ia parte la crearea unui astfel de institut. Suma capitalului care va fi lansată la început nu va fi, probabil, prea mare, dar va ajuta să scadă nivelul dobînzilor curente cerute pentru ipotecile agricole şi poate fi un prilej favorabil de intervenţie oficială a statului ca arbitru între debitor şi creditor, aşa cum a sugerat Madgearu. Oricare va fi rezultatul final al încercărilor guvernului de salvare a proprietarilor de la ruină — conchidea autorului — este clar că o bună parte din proprietatea legată va trece dintr-o mînă în alta, la cei ce au avut mai mult capital, creînd o proprietate mijlocie [26].

---

[25] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.50/50.
[26] *Ibidem* ; „Times" din 15.X.1930.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În toamna anului 1930, guvernul Maniu a purtat negocieri cu un grup financiar internaţional în vederea obţinerii a şase milioane de dolari capital iniţial pentru Creditul Agricol Ipotecar al României, pe care el intenţiona să îl creeze. Cum un asemenea împrumut se dovedea greu de realizat şi cum lipsa de mijloace financiare pentru agricultură tindea să se generalizeze, statul român a iniţiat, paralel, la Paris, tratative separate pentru obţinerea unui credit necesar acestei ramuri. După lungi negocieri purtate în capitala Franţei, Banca Naţională a României a reuşit să încheie, la începutul lunii decembrie 1930, cu Banque d'Acceptation din Paris un contract în baza căruia Institutul Naţional de Emisiune realiza un împrumut de 200 000 000 franci francezi, cu dobîndă de 5 1/2% pe an, garantat de Banca Naţională şi de guvernul român şi rambursabil la 15 august 1931, care avea ca ţel exclusiv finanţarea agricultorilor [27].

Opoziţia grupului de bancheri străini faţă de subscrierea capitalului necesar fondării Creditului Agricol Ipotecar al României a determnat delegaţia română să accepte formula obţinerii banilor printr-o nouă emisiune de acelaşi tip ce fusese folosită pentru lansarea împrumutului de stabilizare din februarie 1929, astfel că s-a ajuns la o operaţie mai mare decît cea concepută iniţial, adică la obţinerea a 50 milioane de dolari, ce au fost contractaţi de guvernul G. G. Mironescu [28]. Graba guvernului român pentru obţinerea banilor — observa „Times" — a fost o greşeală fatală, speculată de creditori. Ministrul de finanţe, Mihail Popovici, a trebuit să facă faţă la o serie întreagă de revendicări, „unele din ele de natură extravagantă", drept condiţii pentru emisiune. Negocierile s-au purtat săptămîni şi cu cît durau mai mult, cu atît mai nepopular devenea la Bucureşti împrumutul şi cu atît mai mari eforturile opoziţiei de a preveni realizarea lui [29].

La 27 martie 1931, ministrul S.U.A. la Bucureşti, Charles S. Wilson, comunica Departamentului de Stat că negocierile pentru acest împrumut fuseseră de la început înconjurate de incertitudine, confuzie, îndoială şi mister. Ministrul de finanţe, Mihail Popovici, s-a dus la Paris la 5 februarie pentru a negocia, aşteptîndu-se să încheie contractul în cîteva zile. Negocierile au durat cîteva săptămîni, timp în care informaţii neclare şi contradictorii au ajuns la Bucureşti. De cîteva ori guvernul a publicat buletine afirmînd că împrumutul va fi încheiat într-o zi sau două, numai să amîne, probabil, data încheierii. Opoziţia a găsit avantaje în aceste amînări, criticînd guvernul în general şi pe ministrul de finanţe în particular, acuzînd că împrumutul constituia o catastrofă naţională şi prevăzînd chiar căderea naţional-ţărăniştilor de la guvern. Un serios obstacol a apărut în calea negocierilor atunci cînd ministrul de finanţe, Mihail Popovici, a refuzat să îşi dea acordul ca Roger Auboin să continue a-şi exercita funcţia de consilier tehnic la Banca Naţională a României sub aceleaşi condiţii prevăzute în înţelegerea împrumutului de stabilizare. În final, el s-a învoit ca Auboin să rămînă consilier, dar în loc de a locui la Bucureşti, să vină de două ori pe an în capitala României şi să raporteze situaţia găsită aici către creditori. Soluţia odată acceptată de ministrul de finanţe, a întîmpinat rezistenţa hotărîtă a guvernatorului Institutului Naţional de Emisiune, atitudinea acestuia reflectînd acuitatea divergenţelor dintre Partidul Naţional-Ţărănesc şi principalul partid de opoziţie, Partdul Naţional Liberal. Guvernatorul Băncii Naţionale a României, Dimitrie Burileanu, a obiectat în mod hotărît la numirea unui consilier străin pentru un împrumut aşa de mic. O serie de discuţii şi schimburi de scrisori au avut loc între guvernator şi primul ministru. Ulterior, şeful cabinetului a redactat o scrisoare ce dădea a se înţelege că Banca Naţională consimţea la consilierul tehnic străin şi a trimis concomitent o telegramă în acest sens Băncii Franţei. Banca Franţei a răspuns printr-o telegramă lui Burileanu, mulţumindu-i pentru acceptare. La rîndul său, Burileanu, fără a consulta Consiliul de Direcţie, a remis Băncii Franţei o telegramă, precizînd că Banca Naţională a României nu s-a învoit cu prezenţa consilierului tehnic francez. Telegrama a fost reţinută de guvernul român şi nu a mai ajuns la destinaţie. Consiliul de Miniştri s-a întrunit şi, în

[27] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51 Agriculture/1 (Raportul lui Charles S. Wilson, nr. 556, din 4 decembrie 1930, către Departamentul de Stat); idem, doc. 871.51 Agriculture/2 (Raportul însărcinatului cu afaceri al S.U.A. la Paris, Norman Armour, din 12 decembrie 1930 către Departamentul de Stat). Publicaţia financiară franceză „L'Information", din 12.XII.1930 preciza că dobînda împrumutului era de 4 1/2%.

[28] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51 International/9; „Times" din 19.III.1931.

[29] N.A.U.S.A, R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51 International/9; „Times", din 19.III.1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unanimitate, a cerut regelui să demită pe guvernator pentru că lucra împotriva intereselor statului, încercînd să obstrucţioneze negocierile de împrumut. Regele a admis propunerea şi Burileanu a fost desărcinat din oficiu prin decret-regal la 10 martie 1931 şi, în aceeaşi zi, a fost numit, în locul lui, Constantin Angelescu. Burileanu a afirmat că a fost ilegal demis şi că va apela la justiţie, întrucît el apărase bine interesele ţării şi că fusese acuzat pe nedrept de guvern, ceea ce avea să şi facă în zilele următoare [30].

Înţelegerea pentru tranşa a doua a împrumutului de stabilizare şi dezvoltare economică a fost semnată la Paris, la 10 martie 1931, de ministrul de finanţe Mihail Popovici şi bancherii unui grup internaţional ce se angajau să acorde României un credit de circa 52 500 000 de dolari [31]. Am obţinut informaţii furnizate confidenţial de unul din delegaţii români la tratative şi de la un membru al lui National City Company, care va participa la finanţare, cu privire la această operaţie — preciza ambasadorul american la Paris, Walter E. Edge, în telegrama trimisă la 11 martie 1931 secretarului de stat. Valoarea netă a împrumutului va fi de aproximativ 42 500 000 dolari, acest conţinut net urmînd a fi repartizat, în milioane dolari, astfel : opt pentru Banca Agriculturii, zece pentru căile ferate, opt şi jumătate pentru modernizarea şoselelor, opt pentru tezaur, opt pentru agricultură şi alte întreprinderi productive. Din suma globală, de 42 500 000 dolari, 19 000 000 dolari erau dirijaţi pentru rambursarea unor sume deja cheltuite în contul programului de reconstrucţie, reprezentînd avansuri acordate de către International Telephone & Telegraph Company (8 000 000 dolari), diferitelor concerne industriale române (2 500 000 dolari) şi pentru construcţiile de şosele contractate cu suedezii (8 500 000 dolari). Informaţia mea confidenţială este că avansul făcut de către International Telephone & Telegraph Company fusese acordat contra angajamentelor prezentei emisiuni şi că alte două avansuri fuseseră plasate pe o bază similară ; apare, prin urmare, că plasarea celor 19 000 000 dolari fusese efectuată contra unor obligaţii în valoare de 22 500 000 dolari. Valoarea netă a emisiunii reprezenta aproximativ 24 000 000 dolari capital nou pentru guvernul român. Această sumă era echivalentă cu 30 000 000 dolari, la valoarea nominală a emisiunii, ce urma a fi subscrisă, în milioane dolari, după cum urma : Franţa 17,8, Suedia 5, Germania 1,76, Olanda 1,5, Cehoslovacia 1,1, Elveţia 1, Belgia 0,7, Austria 0,5, România 0,5 milioane dolari. Împrumutul va fi emis pe cursul de 86,5 şi cu o rată a dobînzii de 7,5%. Amortizarea se făcea în 40 de ani. Înţelegerea prevedea o continuare pentru o perioadă de doi ani a formei de control exercitată de reprezentanţii capitalului străin numiţi la data emiterii primei tranşe a împrumutului de stabilizare. Oricum, se înţelege că acest reprezentant nu va sta permanent la Bucureşti, ci va face numai vizite periodice, cu scop de a raporta maniera în care stipulaţiile înţelegerii sînt îndeplinite [32].

După reîntoarcerea lui Popovici de la Paris au apărut noi dificultăţi. Ministrul de finanţe a fost chemat la rege şi mustrat sever pentru că nu a informat guvernul în legătură cu termenii nefavorabili ai împrumutului. Zvonurile circulau că regele l-a acuzat că a luat mită mare în legătură cu acest credit. În ziua care a urmat interviului, Popovici a vrut să demisioneze, dar, după intervenţia energică a primului ministru şi a fracţiunii transilvănene a Partidului Naţional Ţărănesc, şi-a retras demisia. Mihail Popovici era singurul membru transilvănean din vechiul Partid Ţărănesc rămas în guvern şi exista teama la liderii partidului fuzionat că demisia lui va înstrăina pe foştii ţărănişti transilvăneni, act ce ar fi condus spre o slăbire a partidului, care nu ar fi putut supravieţui, probabil, în faţa atacurilor continuate cu violenţă de Partidul Naţional Liberal şi de alte partide de opoziţie ; în plus, menţinerea în funcţie a fostului ministru de finanţe era privită de liderii naţional-ţărăneşti şi ca o acţiune menită să împiedice poziţia nefavorabilă cu care opinia publică ar fi primit împrumutul. Dar Popovici a anunţat imediat că îşi ia un lung concediu. Dealtfel, el nu a prezentat împrumutul în Parlament şi condiţiile înţelegerii şi nici nu a fost prezent în Cameră şi în Senat în timpul cînd s-au purtat discuţiile despre împrumut. Prezentarea a fost făcută de primul ministru, G. G. Mironescu, care — aşa cum observa, la 27 martie

[30] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51 International/7. La 8 iulie 1931, Curtea de Apel din Bucureşti a anulat decretul-lege de demitere, cerînd guvernului să îl reinstaleze pe Burileanu şi să îi plătească daune. Între timp, însă, Angelescu a demisionat, iar regele l-a numit pe Mihail Manoilescu guvernator (Idem, doc. 871.516/33).

[31] Idem, doc. 871.51 International/3.

[32] *Ibidem*. De fapt, în această repartiţie, suma se ridica la 43 500 000 dolari, nu la 42 500 000 dolari.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1931, Charles S. Wilson — a dat numeroase exemple de lipsă de familiaritate cu diferite proiecte, de citări greşite şi de amestecături generale [33].

Într-adevăr, condiţiile în care era obţinut împrumutul din martie 1931 se dovedeau extrem de nefavorabile României, iar asupra acestui fapt au insistat chiar unii diplomaţi din ţările ale căror bănci participau la finanţare. Într-un Memorandum din 11 martie 1931 întocmit de Secţia Afacerilor Occidentale din Departamentul de Stat al S.U.A., pe baza datelor telegramei lui Walter E. Edge din aceeaşi dată, se evidenţia că, deşi comisionul şi rata dobînzii (7½%) reprezentau probabil, opinia bancherilor despre solvenţa României, se putea argumenta că nişte profituri aşa de mari tindeau să reprezinte pe bancherii americani într-o lumină mai puţin favorabilă în faţa debitorilor europeni şi, mai mult, puteau furniza muniţie proaspătă agitaţiei bolşevice în Europa de Est contra metodelor şi acţiunilor capitalismului, întrucît ţărănimea română urma a fi impusă pentru patruzeci de ani să plătească bancherilor comisioane generoase [34]. Într-un alt Memorandum, întocmit chiar în ziua în care Parlamentul român a aprobat acest împrumut, 18 martie 1931, de către Biroul Economiei Occidentale din cadrul Departamentului de Stat şi trimis şefului Secţiei Afacerilor Orientului Apropiat, Wallace Murray, se arăta că bancherii acordau României creditul pe cursul de 80 pentru emisiunea pe care ei o vindeau publicului la cursul de 86,5. Cota rămasă bancherilor era, aşadar, de 6,5% din emisiunea nominală şi reprezenta pentru România un cont de circa 8% din suma primită de ea. Socotită la cei 40 de ani, această emisiune era de 1/5 din 1% pe an. La emisiune se plătea o dobîndă de 7½% din valoarea nominală. Costul dobînzii curente pentru România la acest împrumut era, prin urmare, de circa 9 3/8% (7,5% dividend la 80). Cum emisiunea trebuia rambursată la cota de 100 în 40 de ani, România urma să achite 100 de dolari pentru fiecare 80 de dolari ce îi primea prin acest împrumut, diferenţa, dacă era calculată pe o bază anuală, fiind egală cu 50 de cenţi taxă adiţională pusă în sarcina României. Costul anual al banilor era, prin urmare, pentru România de 10% (adică 9 3/8% plătit în mod curent, plus 5/8% anual, cota din urmă reprezentînd evaluarea inclusă în ultimul preţ al răscumpărării). Afirmaţiile acestei dobînzi s-au găsit în faptul că împrumuturile agricole din România costau în mod curent în acea vreme între 40 şi 50% pe an, aşa că o dobîndă de 10% era apreciată drept ieftină pentru capitalul ce îl obţinea România [35].

În contractul semnat la Paris nu a fost prevăzut însă cursul nominal al împrumutului. El a fost emis în final la cota de 86,5%, cu o valoare nominală de 1 325 250 000 franci francezi [36]. Cota de comision, spesele, onorariile şi alte cheltuieli izvorîte din lansarea şi administrarea împrumutului au micşorat considerabil valoarea lui nominală, astfel că, în realitate, cursul real al creditului a fost de 77,664%, iar dobînda reală de 10,235%, cu mult peste cota dobînzii pieţei mondiale din acea vreme [37].

Luat ca un întreg, împrumutul — scria Charles S. Wilson în raportul din 27 martie 1931 prin care anunţa Departamentul de Stat votarea lui în Parlament şi semnarea Acordului final de la Paris din 24 martie 1931 — este, probabil, un lucru rău pentru România. Suma nu este suficientă pentru a determina refacerea economică a ţării, termenii sînt oneroşi, chiar dacă sînt necesari din cauza riscurilor implicate; importante resurse ale statului sînt irevocabil ipotecate şi scopurile pentru care împrumutul a fost făcut nu pot fi realizate. Este probabil că, avînd în vedere condiţiile prezente ale Tezaurului statului şi scăderile la încasarea impozitelor, banii din împrumut vor fi deviaţi de la scopurile care se intenţionau, pentru a asigura cheltuieli curente ale guvernului şi a acoperi deficitele bugetare [38]. Acelaşi Wilson evidenţia, într-un alt raport trimis Departamentului de Stat, tot la 27 martie 1931, prin care expedia copia articolului *Difficulties in Rumania (Dificultăţi în România)*, publicat în „London Times" din 19 martie 1931, că generaţiile viitoare pot

[33] Idem, doc. 871.51 International/7.
[34] Idem, doc. 871.51 International/5.
[35] Idem, doc. 871.51 International/6.
[35] Detalii la Charles Upson Clark, *United Roumania*, New York, Arno Press & The New York Times, 1971, p. 381; Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate, 1823—1933*, Bucureşti, 1934, p. 1147—1148; I. Tutuc, *Datoria publică a României*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 806.
[37] *Contribuţii la istoria capitalului străin în România*, p. 488; Costin C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. II, Bucureşti, 1967, p. 352.
[38] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51 International/7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obiecta că guvernul ar fi dat dovadă de mai multă înţelepciune dacă nu ar fi acceptat împrumutul. Neîndoielnic, — scria el — România avea nevoie de aur străin să completeze un deficit crescînd în balanţa ei de plăţi, să uşureze situaţia agriculturii şi să întărească autoritatea zdruncinată a guvernului [39].

După o săptămînă de la semnarea înţelegerii de la Paris privitoare la lansarea celei de-a doua tranşe a împrumutului de stabilizare şi de dezvoltare economică, guvernul G. G. Mironescu a obţinut votul Parlamentului pentru înfiinţarea a două instituţii de credit specializat: Banca Agriculturii şi Creditul Agricol Ipotecar al României [40], ale căror fonduri proprii de lucru urmau să fie subscrise din creditul obţinut în martie 1931. Cea dintîi era constituită cu un capital autorizat de 650 000 000 lei, subscris în întregime de stat, cu scopul iniţial de a finanţa asanarea şi a converti datoriile agricole ale producătorilor rurali. Deşi statul şi-a propus să acopere capitalul ei dintr-o sumă de 4 000 000 dolari din tranşa împrumutului din 1931 [41], dind ulterior altă destinaţie acestui fond, nu a mai putut vărsa mai tîrziu capitalul promis, iar în iunie 1932 Banca Agriculturii a fost pusă în lichidare [42]. Astfel, din cele opt milioane dolari prevăzute a fi destinate pentru agricultură şi alte întreprinderi productive din împrumutul din martie 1931, de fapt, numai 4 000 000 dolari i-au fost alocaţi, şi aceştia pentru a se cumpăra de către guvern seminţe selecţionate, pentru stabilirea de noi ferme model şi pentru alte căi de ajutorare directă a agriculturii [43].

În baza legii din 18 martie 1931 şi a acordului final încheiat la Paris la 24 martie 1931 de guvernul român cu mai multe bănci străine, statul român a creat Creditul Agricol Ipotecar al României, cu un capital social autorizat de 330 000 000 lei-aur, compus din 66 000 de acţiuni a 5 000 lei fiecare. Din cele 66 000 de acţiuni, aproape jumătate, adică 32 000 reprezentau acţiuni de preferinţă, iar restul de 34 000 acţiuni ordinare. Cele dintîi purtau o dobîndă de 7%, fiind scutite de orice impozite în România şi garantate de statul român pentru o durată de 33 de ani. După scurgerea acestei perioade, capitalul de preferinţă devenea, în mod prioritar, capital comun, primind dividende de 6%, fără a mai avea asi-

Instituţia	Lei-aur	Capital	
		Prioritar	Ordinar
Guvernul român	170 000 000	1 000	33 000
Banque de Paris et des Pays Bas, în numele diferitelor bănci franceze şi belgiene	25 000 000	5 000	
The International Telephone & Telegraph Corporation	25 000 000	5 000	
Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft, Berlin	25 000 000	5 000	
Mendelsohn and Co., Amsterdam	25 000 000	5 000	
A. B. Kreuger & Toll, Stockholm	25 000 000	5 000	
Hambros Bank şi Lazard Bros & Co., London	12 500 000	2 500	
Le Crédit Suisse, Zürich	12 500 000	2 500	
Banca de Credit Român	10 000 000	1 000	1 000
Total	330 000 000	32 000	34 000

[39] Idem, doc. 871.51 International/9; „London Times" din 19. III. 1931.
[40] „Monitorul oficial", nr. 64 din 18. III. 1931.
[41] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.516/62.
[42] Gh. Z. Ionescu, *Legislaţia agrară din România privind creditul şi cooperaţia în anii 1929—1933*, în *AUB*, istorie, an. XXIII, 1974, p. 153; Mihail Romniceanu, *Izvoarele creditului agricol în România*, în *Organizarea şi funcţionarea creditului agricol în România*, Iaşi, 1938, p. 22.
[43] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.516/62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gurată garanţia statului român. Capitalul băncii a fost subscris de mai multe firme internaţionale, după cum urmează [44] (vezi tabelul de la p. 439) :

Statutul băncii prevedea că banii din prima emisiune puteau fi utilizaţi numai pentru a împrumuta sindicatele agricole şi pe proprietarii funciari rurali ce stăpîneau suprafeţe de peste 15 ha, prin credite cu ipoteci de prim rang asupra pămîntului, pentru exploatarea solului, dar că din fondurile realizate prin emisiunea următoare se va putea asigura şi proprietăţii urbane o cotă de 25%. Creditele se acordau în numerar, pe teremene de la 10 pînă la 30 de ani. Consiliul Creditului Agricol Ipotecar al României avea dreptul de a emite obligaţii care să nu depăşească de zece ori capitalul şi rezervele statutare, iar adunarea generală putea aproba a se emite obligaţii care să nu depăşească de 15 ori capitalul şi rezervele. Ministerul de finanţe era autorizat să cumpere obligaţii ale băncii în sumă de 200 000 000 franci francezi (7 812 500 dolari) din fonduri produse de împrumutul din martie 1931. Participarea lui International Telephone & Telegraph Corporation la Creditul Agricol Ipotecar al României pînă la suma de 25 000 000 lei-aur, sau 148 780 dolari, a reprezentat o compensare în natură faţă de guvernul român, pentru a uşura corporaţia de la obligaţiile sale de a vărsa un al treilea împrumut de 4 000 000 dolari în vederea creării unei bănci agricole, obligaţie ce forma o parte din înţelegerea de concesiune către corporaţie [45].

Opoziţia a criticat în presă şi în Parlament noua instituţie, evidenţiind modul cum fusese creată, faptul că banca reprezenta doar „o picătură" din nevoile de credit agricol, iar cea mai severă acuzaţie se referea la punerea ei sub controlul străinilor, care deţineau o parte însemnată din capital [46]. Ministrul Statelor Unite ale Americii la Bucureşti, Charles S. Wilson, care nu poate fi acuzat de lipsă de simpatie faţă de naţional-ţărănişti, comentînd actul creării acestei bănci, nota, în raportul din 27 martie 1931 trimis Departamentului de Stat, că Banca Agricolă Ipotecară va constitui, inevitabil, o mare drenă pentru tezaurul României. Fondurile cu care guvernul va fi forţat să contribuie la societate costau aproximativ 10%. La acestea trebuie adăugat costul cheltuielilor de administraţie, care va fi ridicat, şi obligaţiile guvernului, care garanta restituirea cu 7% către acţionari a stocului preferat. Nu este nici o certitudine că viitoarele emisiuni de siguranţă pentru Banca Agriculturii — ce nu fusese încă înfiinţată — nota el — se vor putea obţine în termeni mai buni decît emisiunea prezentă a Administraţiei Autonome a Monopolurilor Statului, garantată de către guvernul român. Împrumutătorii români nu vor fi capabili să plătească dobînzi cu mult mai mari decît rata dobînzii la care banii pot fi împrumutaţi de către bancă, pentru a ţine instituţia în funcţiune, şi tezaurul naţional va trebui să suporte diferenţa [47].

La căderea guvernului G. G. Mironescu banca nu fusese, de fapt, constituită încă. După ce, în vara anului 1931, s-a creat la Geneva organizaţia bancară Creditul Agricol Internaţional, sub auspiciile Ligii Naţiunilor, cu un capital de aproape 12 000 000 dalori şi cu sarcina de a acorda împrumuturi pentru sprijinirea agriculturii diferitelor state, Consiliul Ligii Naţiunilor a trimis la Bucureşti pe bancherul francez Henry Regard pentru a organiza Creditul Agricol Ipotecar al României [48]. Ca urmare, noul cabinet Iorga—Argetoianu a obţinut colaborarea celor opt societăţi străine la Creditul Agricol Ipotecar al României pentru prima emisiune de capital, în sumă de 45 000 000 lei-aur. Alături de acestea, statul român a participat cu 51 000 000 lei-aur, iar Banca de Credit Român cu 3 000 000 lei-aur. Pe această bază, a fost acoperit mai puţin de o treime din capitalul autorizat de lege, 330 000 000 lei-aur [49]. Paralel, statul i-a pus la dispoziţie, în urma convenţiei încheiată la 23 noiembrie 1931 cu societatea, o cotă de 200 000 000 franci francezi. Deşi capitalul vărsat la Creditul Agricol Ipotecar al României a rămas şi după ieşirea ţării din criza economică

[44] Idem, doc. 871.51 International/7 ; „Monitorul oficial", nr. 66 din 20. III. 1931.
[45] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51 International/7.
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem.*
[48] Charles Upson Clark,, *op. cit.*, p. 360.
[49] Vezi Arh. St. Deva, fond Consilierat agricol Hunedoara ,dosar 2/1931, f. 14 ; *Contribuţii la istoria capitalului străin în România*, p. 210. Banca de Credit Român era o formaţiune cu capital român şi străin, ultimul fiind reprezentat prin Niederoesterreichsche Escompte Gesellschaft, Viena (bancă „adormită"), Banque de Paris et des Pays Bas, Mendelsohn Bank & Co., Berlin, Bank Kleinwort Sons & Co., London (cf. Idem, doc. 871.516/107 ; Caius Bardoşi, *Instituţiunile de credit specializat*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 599).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la valoarea de 99 000 000 lei-aur, totuşi, graţie concursului statului, banca a devenit cea mai importantă instituţie de credit agricol pe termen lung care deservea proprietatea mare şi mijlocie [50]. Dar, chiar cu aceste fonduri obţinute de la stat, instituţia nu rezolva problema creditului agricol în România. Într-un raport întocmit în mod voluntar de consulul Statelor Unite ale Americii la Bucureşti, Alfred W. Donegan, şi trimis Departamentului de Stat la 6 iulie 1932, se evidenţia că suma de 8 000 000 dolari, cu care se avea să înceapă operaţiile, era privită ca insuficientă faţă de cereri, astfel că se spera ca în viitor noi fonduri din surse externe să îi fie puse la dispoziţie [51].

În condiţiile în care cele mai multe dintre instituţiile de credit specializat îşi procurau o bună parte din mijloacele de lucru prin emitere de obligaţiuni, soluţia nu s-a dovedit eficientă Creditului Agricol Ipotecar al României, datorită preţului scăzut, în raport cu valoarea nominală, la care se achiziţionau acestea pe piaţa internă. În perioada crizei economice, cînd la ordinea zilei se ridica chestiunea conversiunii datoriilor agricole, banca a plasat o cotă redusă din fondurile sale sub formă de credite, tocmai din cauza nesiguranţei în care se aflau atunci creanţele [52]. Alfred W. Donegan preciza, în raportul din 6 iulie 1932, că Institutul de Credit Agricol Ipotecar intenţiona să distribuie credite cu dobînzi moderate, de 11—12% pe an, pentru a converti datoriile micilor agricultori [53], care, conform prevederilor legii de constituire şi a celor statutare, erau înlăturaţi, de fapt de la împrumuturi. Or, tot el observa, în acelaşi timp, că întrucît la crearea societăţii fuseseră invitate bănci străine, banca fiind concepută ca internaţională în caracter, ea va opera după reguli foarte rigide în privinţa acordării de împrumuturi şi că ele vor fi oferite în asemenea condiţii încît mulţi proprietari agricoli cu exploatări mici nu vor fi capabili să le îndeplinească [54].

Pe de altă parte, nici proprietarii mari şi mijlocii, pe care societatea îi avea, de drept şi de fapt, în vedere, nu s-au angajat la contractarea de noi obligaţii, întrucît nu se limpezea însă o soluţie eficientă pentru depăşirea dificultăţilor prin care treceau. Institutul — nota însărcinatul cu afaceri ad-interim al S.U.A. la Bucureşti, J. C. Holmes, în raportul nr. 1 104 din 12 august 1933 trimis secretarului de stat — se aflase aproape în imposibilitate de a acorda împrumuturi sănătoase, avînd în vedere legile privitoare la moratoriul asupra datoriilor şi cele două legi de conversiune a datoriilor agricole. Astfel, Creditul Agricol Ipotecar al României a fost aproape complet inactiv, avînd acordate, de la crearea sa, din 1931, împrumuturi de numai circa 60 000 000 lei, timp în care banii zăceau neproductivi la Banca Naţională a României, iar statul plătea pentru capitalul de preferinţă ţinut de acţionarii străini, de circa 900 000 000 lei, dobînzi cu garanţii de 7% [55]. Aşa cum reiese din adresa nr 1 904, din 15 februarie 1934, a Sucursalei din Timişoara a Băncii Naţionale a României trimisă Sindicatului agricol din judeţul Timiş—Torontal, Creditul Agricol Ipotecar al României avea disponibilă la acea dată o sumă de 1,250 miliarde lei pentru a o plasa agricultorilor. Rezultă că, în decurs de aproape trei ani, societatea nu utilizase decît o zecime din mijloacele de lucru de care dispunea. Dealtfel, numărul total al împrumuturilor distribuite de ea în anii 1932—1934 s-a ridicat la 147, iar valoarea plasamentelor a fost de 145 710 000 lei [56]. Din acestea, o bună parte reprezentau împrumuturi distribuite moşierilor pentru lichidarea vechilor datorii agricole către alte bănci, în special către băncile comerciale [57].

---

[50] Vezi Banca Naţională a României, *Legi. Statute. Dispoziţiuni monetare, convenţiuni financiare etc.*, Bucureşti, 1939, p. 543; Virgil N. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 341—346; G. Cipăianu, *Legislaţia agricolă*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 93.

[51] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.516/62.

[52] N. Popescu-Duţă, *Creditul şi instituţiile noastre de credit*, în „Economia naţională", Bucureşti, an. LIII (1932), nr. 7—8, iulie—august, p. 213.

[53] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871 516/62.

[54] *Ibidem.*

[55] Idem, doc. 871.51/924 (Raportul nr. 1 104, din 12. VIII. 1933, trimis de J. C. Holmes secretarului de stat).

[56] Arh. St. Timişoara, fond Sindicatul agricol al judeţului Timiş—Torontal. dosar 27/1934, f 1.

[57] Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 24/1934, f. 4—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În vara anului 1933 guvernul Al. Vaida-Voievod a dat însă o altă destinație unei însemnate părți din capitalul de lucru al institutului. La începutul lunii august 1933 guvernul a numit o comisie specială, compusă din primul ministru, ministrul de finanțe și ministrul agriculturii și domeniilor, pentru a găsi mijloacele financiare necesare menținerii prețului intern al grîului. Comisia a abordat comitetul de direcție al Creditului Agricol Ipotecar al României, cerîndu-i să îi pună la dispoziție, în contul guvernului, 900 000 000 lei pentru cumpărarea grîului de pe piața internă. La început, conducerea societății s-a învoit să restituie o sumă de 750 000 000 lei. Ministrul de finanțe, Virgil N. Madgearu, a insistat asupra sumei de 900 000 000 lei, iar cînd institutul și-a menținut refuzul, ministrul și-a pierdut cumpătul și a declarat că va anula aranjamentul cu Creditul Agricol Ipotecar și a cerut Băncii Naționale a României să înapoieze fondurile deținute, în numele societății, adică suma cu care guvernul contribuise din fondurile împrumutului de dezvoltare din martie 1931, o valoare de peste un miliard de lei, sub formă de capital ordinar și dotații. Față de o asemenea hotărîre, consilierul tehnic francez la Banca Națională a României, Roger Auboin, a sugerat un aranjament de compromis. El l-a convins pe ministrul de finanțe să abandoneze decizia de a anula contractul cu Creditul Agricol Ipotecar al României, iar conducerea Băncii Naționale de a avansa Tezaurului suma de 900 000 mii de lei din fondurile deținute de bancă pentru căile ferate, construcția de șosele și dezvoltarea agriculturii din tranșa din 1931 a împrumutului de dezvoltare. Rambursarea acestui avans urma să fie făcută din noile taxe de import prevăzute a deveni efective pînă la 1 iulie 1933. Ca urmare, Auboin a chemat la București pe guvernatorul francez al Creditului Agricol Ipotecar al României, Henry Regard, prin care spera să determine un aranjament pentru a pune o parte din fondurile băncii la dispoziția guvernului [58].

Revendicarea guvernului de a uza de bani — nota J. C. Holmes, însărcinat cu afaceri ad-interim al S.U.A. la București, în raportul nr. 1 104, din 12 august 1933, trimis secretarului de stat — este, într-o anumită măsură justificată, întrucît el plătește aproximativ 10% pentru fondurile avansate institutului cu scop de a acorda credite ieftine agricultorilor, iar banca nu își realizează această sarcină. Dar amenințarea făcută de ministrul de finanțe că va anula înțelegerea cu Creditul Agricol Ipotecar și că va forța Banca Națională a României să verse la Tezaur fondurile acestuia — spune Holmes — a fost o nebunie, căci de pe urma acestor acte ar avea de suferit ireparabil creditul, cu rezultate catastrofale pentru monedă și pentru țară; în plus, ministrul de finanțe pierdea din vedere faptul că la Creditul Agricol Ipotecar al României banii erau investiți de bancherii străini, adică de către aceleași persoane pe care, la începutul lunii viitoare, Madgearu le va ruga să admită o altă reducere la plata datoriei externe [59]. Se crede — observa însărcinatul cu afaceri american — că partidele politice jucaseră un rol în această afacere, întrucît Al. Nasta, guvernatorul român al Creditului Agricol Ipotecar, era membru al Partidului Național Liberal. Presa din dimineața zilei de 12 august 1933 anunța că un decret pentru înlăturarea lui fusese pregătit, urmînd a fi semnat de rege [60].

Guvernul a încredințat subsecretarului de stat pentru aviație, Radu Irimescu, sarcina folosirii celor 900 000 000 lei puse la dispoziție pentru menținerea prețului intern al grîului. El nu aparținea niciunui partid politic și își datora poziția sa în guvern regelui. Fusese mulți ani reprezentant la New York al Băncii Marmorosch-Blank, iar *metodele lui* de afaceri erau apreciate de J. C. Holmes mai bune decît media oficială a României. Oricum, Irimescu avea de rezolvat o sarcină dificilă, căci sezonul era destul de tîrziu pentru a întreprinde planul de a cumpăra stocul de grîu pentru export. Recolta în Dobrogea, Basarabia și în Vechiul regat fusese deja strînsă, iar ultimele suprafețe însămînțate cu grîu și cu secară din recolta acelui an se secerau atunci în Transilvania și în Banat. Statul se angaja să cumpere de pe piață întreaga cantitate de grîu oferită, dar suma era prea mică: 900 000 000 lei ((5 400 000 dolari, la paritate) și putea fi foarte repede epuizată, fapt ce ar fi dus din nou la căderea prețului grîului pe piața internă. În plus, guvernul nu poseda nici magazii, nici elevatoare pentru a stoca și a curăța grîul. O mare

[58] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51/924.

[59] Aluzie la întîlnirea ce urma să aibă loc la 5 septembrie 1933 la Paris între creditorii externi ai statului român și delegații guvernului de la București pentru a se discuta o nouă reducere a plății datoriei externe a României (Idem, doc. 871.5151/37; „L'Independance Roumaine", din 16. VIII. 1933).

[60] N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51/924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parte din recolta de grîu fusese deja vîndută şi se afla atunci în mîinile negustorilor, morarilor şi exportatorilor, care ar fi beneficiat de ajutorul statului, în locul producătorilor agricoli, pe care guvernul căuta să îi ajute. După opinia Legaţiei americane de la Bucureşti, măsura era tardivă, neînţeleaptă, iar faţă de rezultatele dorite, se va dovedi risipitoare şi neproductivă [61].

La jumătatea lunii august 1933 consilierul tehnic francez al Creditului Agricol Ipotecar al României, Henry Regard, a venit la Bucureşti şi după negocieri, care au durat cîteva zile, un aranjament a fost încheiat, prin care banca înapoia guvernului 900 000 000 lei din capitalul institutului. Astfel, înţelegerea dintre Creditul Agricol Ipotecar şi guvern prevedea că, din cei 1 250 000 000 lei ţinuţi drept credit pentru societate de către Banca Naţională a României, 900 000 000 lei urmau a fi returnaţi guvernului. Restul, de 350 000 000 lei, urmau a fi avansaţi băncii sub formă de capital de lucru. La această sumă se adăugau 150 000 000 lei de la Tezaur, din care 120 000 000 lei reprezentau valoarea capitalului deţinut de participanţii români (statul şi Banca de Credit Român), iar 30 000 000 lei o subvenţie a statului. Aşadar, Creditul Agricol Ipotecar al României urma să aibă, de fapt numai 500 000 000 lei drept fonduri de lucru utilizabile. Institutul de Credit Agricol s-a obligat apoi să reducă de la 7% la 4 1/2% garanţia la returnarea stocului de capital de preferinţă al băncii, care era aproape în exclusivitate stăpînit de acţionarii străini [62].

Dar conducerea din România a Creditului Agricol Ipotecar nu a acceptat soluţia lui Regard, astfel că statul s-a văzut nevoit să blocheze, prin Jurnalul Consiliului de Miniştri, nr. 948, din 23 august, suma de 900 000 000 lei din contul băncii pînă la terminarea litigiului dintre stat şi Creditul Agricol Ipotecar şi să o folosească în scopul valorificării grîului [63]. Cumpărăturile de grîu pe piaţa liberă finanţate din acest capital au început la 22 august 1933. În campania agricolă a acelui an, preţul grîului scăzuse de la 32 000 lei la 25 000 lei vagonul, iar Comisariatul guvernului pentru valorificarea grîului a plătit, în contul statului, 30 000 lei pe vagon. Dar, aşa cum se observă şi în rapoartele ulterioare ale Legaţiei americane din Bucureşti, fondurile disponibile s-au dovedit insuficiente pentru menţinerea preţului grîului [64].

Într-adevăr, suma obţinută de Ministerul de Finanţe, prin blocarea de către stat a celor 900 000 000 lei ai Creditului Agricol Ipotecar al României, nu a putut acoperi decît o parte din necesarul de capital solicitat de acţiunea de valorificare a grîului, astfel că, în vara aceluiaşi an, Centrala Cooperativă de Import şi Export, care primise mandatul valorificării, alături de alte cîteva instituţii mai mici, s-a văzut nevoită să contracteze un credit de 20 000 lire sterline (11 900 000 lei) de la Wholesale Society, Ltd. Bankers, din Manchester [65]. În campania agricolă a anului următor, 1934, Comisariatul guvernului pentru valorificarea grîului a mai contractat de la Creditul Agricol Ipotecar al României, în numele statului, un împrumut de 100 000 000 lei, pe şase luni, cu dobîndă de 4%, garantat cu bonuri de tezaur şi cu recolta de grîu, în cantitate de 3 000 de vagoane, drept gaj [66].

---

[61] *Ibidem* (Raportul nr. 1 104, din 12. VIII. 1933, trimis de J. C. Holmes secretarului de stat)

[62] Idem, doc. 871.51/828 (Raportul nr. 1 111, din 25. VIII. 1933, trimis Departamentului de Stat de însărcinatul ad-interim al S.U.A. la Bucureşti, J. C. Holmes); Arh. St. Bucureşti, fond Oficiul Central pentru Valorificarea grîului, dosar 2/1933, f. 1 şi urm.

[63] Vezi Jurnalul Consiliului de Miniştri, nr. 948, din 23 august 1933, prin care Ministerul Finanţelor, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, împreună cu Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor, care reprezenta Regia Autonomă a Căilor Ferate Române, erau autorizate să încheie cu Banca Naţională a României convenţia în baza căreia B.N.R. să pună la dispoziţia Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, la cererea guvernului, 900 000 000 lei pentru valorificarea cerealelor (cf. Arh. St. Bucureşti, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 5/1933—1934, f. 49—50).

[64] Idem, dosar 2/1933, f. 1 şi urm.; N.A.U.S.A., R.G.N. 59, D.F. 1930—1939, doc. 871.51/828.

[65] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 5/1933—1934, f. 26; idem, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 4/1932, f. 48.

[66] Idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 5/1933—1934, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De fapt, din dotaţia de 1 310 000 000 lei a statului, băncii i-a fost retrasă în total o sumă de 1 200 000 000 lei, care nu i-a mai fost ulterior returnată [67].

Bilanţul acţiunilor iniţiate de guvernele naţional-ţărăniste în domeniul politicii de credit agricol, ca mijloc de sprijinire a producătorilor rurali, nu poate fi apreciat la adevărata valoare dacă nu îl raportăm la politica generală a acestui partid. Este un adevăr de necontestat faptul că efectele unor iniţiative ale acestor guverne au fost diminuate sau anihilate chiar de condiţiile dificile, de criză economică, în care au operat legile respective. Dar nu este mai puţin adevărat că statul nu a intervenit în mod eficient pentru a ajuta cu credite ţărănimea săracă, adică tocmai pătura cea mai numeroasă din lumea satelor şi care suferea cel mai mult de pe urma crizei economice. Prin măsurile iniţiate de acest partid, observa Robert Lee Wolff, şi prin primirea capitalului străin fără restricţii în România, el s-a străduit să slăbească puternicele legături ale liberalilor cu industria, create ori consolidate în perioada cît aceştia stătuseră la guvern. Aşa cum s-a realizat, politica guvernelor naţional-ţărăniste, începută în anul 1928, evidenţia mai degrabă sprijinul dat de ele industriei, comerţului şi finanţelor decît agriculturii. Dealtfel, întregul program şi înfăptuirea lui ilustrau profunda transformare a Partidului Naţional-Ţărănesc dintr-un partid al clasei ţărăneşti într-un partid al păturilor mijlocii, în programul căruia se mai păstrau vestigii referitoare la ţărani [68].

LE CAPITAL ÉTRANGER DANS L'AGRICULTURE DE LA ROUMANIE PENDANT LES ANNÉES DE LA CRISE ÉCONOMIQUE

RÉSUMÉ

La nécessité de l'obtention des crédits étrangers pour la réealisation du programme de développement économique du pays commença d'être mise avec plus d'insistance dans le monde politique et economique de la Roumanie au fur et à mesure l'organisme de direction s'est rendu compte que la réalisation de cette politique aux cotes préconisées n'était pas possible tant que le capitalisme financier autochtone ne pouvait pas assurer son financement, à cause de l'inssufisance du capital. Dans les gouvernements de la première décannie d'après-guerre, le Parti National-Liberal, adoptant le principe *par nous-mêmes*, a initié de nombreuses mesures d'encouragement de l'industrie nationale, mais elle se sont accomplies toujours aux dépens et au préjudice de l'agriculture.

Dès que le Parti National-Ţărănesc s'est emparé du pouvoir, en novembre 1928, a donne libre accès au capital étranger, beaucoup de ses offres ont tenu compte aussi de l'agriculture en dépit du fait que, par suite de la crise économique qu'avait affecté fortement cette branche de l'économie nationale, les placements pouvaient présenter assez de l'incertitude. Quoique, seulement une partie parmi les négociations portées avec la finance étrangère ont vêtu la forme des contrats définitifs, la colaboration du capital bancaire de l'étranger s'est concrétisé, durant l'année 1929, *dans quelques emprunts petits en ce qui* concerne la valeur, répartis par des banques d'autres pays à l'état roumain où aux sociétés de crédit agricole de la Roumanie.

Au début de la crise économique, lorsque beaucoup de banques autochtones ont suspendu le financement de l'agriculture, l'État fut obligé de se contraindre d'assurer aussi une partie au capital nécessaire à cette branche de l'emprunt de stabilisation et de développement économique, obtenu de l'étranger en février 1929.

En automne de l'an 1930 le gouvernement Iuliu Maniu a porté des négociations avec un groupe financier international en vue de l'obtention de six millions dollars pour le

[67] Prin Convenţia încheiată la 1 februarie 1934 de Ministerul de Finanţe cu societatea, statul se obliga ca, pînă cel mai tîrziu la 1 februarie 1935, să-i pună la dispoziţie 300 000 000 lei, dar la sfîrşitul anului 1934 statul a subscris această sumă la Împrumutul de Înzestrare 4 1/2%, din 1934, în contul Creditului Agricol Ipotecar al României (cf. Banca Naţională a României, op. cit., p. 543—544; „Economia naţională", Bucureşti, an. LXIV (1937), nr. 2, februarie, p. 15—16).

[68] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 129—130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capital initial du Crédit Agricole Hypothécaire de la Roumanie, que lui avait l'intention de le créer.

Parce que un tel emprunt se prouvait difficilement à realiser et comme le manque de moyens financiers pour l'agriculture tendait à se généraliser, L'État roumain a initié parallélement, à Paris, des négociations séparées pour l'obtention d'un autre crédit nécessaire à cette branche, que l'a reçu au début du mois de décembre 1930. L'opposition du groupe de banquiers étrangers devant la souscription du capital nécessaire de la fondation du Crédit Agricole Hypothécaire de la Roumanie a déterminé la délégation roumanie d'accepter le formule d'obtention de l'argent par une nouvelle émission de même type qui avait été utilisé pour le lancement de l'emprunt de la stabilisation au mois de février 1929, de sorte que on a parvenu à une opération plus grande que celle conçue initialement.

En réalité, la société a été constituée à peine en été 1931, avec la colaboration des huit banques étrangères, d'une banque roumanie et de L'État roumain, avec un capital social de 99 000 000 lei, par rapport au capital social autorisé de 330 000 000 lei. Parallèlement, l'État lui a mis à la disposition, par suite de la convention conclue le 23 novembre 1931 avec la société, une quote-part de 200 000 000 francs françois, obtenus de l emprunt étranger de 1931. De telle manière, le Crédit Agricole Hypothécaire devenait la plus importante institution de crédit agricole à long terme de rembourser qui desservait la grande et la moyenne propriété. Mais grâce aux conditions de la crise économique, la société a été à peu près completèment inactive plaçant jusqu'en été 1933 moins de la 22-ième partie des fonds de travail sous la forme des emprunts.

Dans les grandes lignes, les actions initiées par les gouvernements du P.N.T. dans le domaine de la politique de crédit agricole, comme myen d'appuyer les petits producteurs rurals, ont resté insatisfaisantes.

De plus, tellement comme on a réalisé, la politique de ces gouvernements mettait en évidence plutôt l'appui donné à l'industrie, au commerce et aux finances que celui de l'agriculture. D'ailleurs, le programme tout entier et son accomplissement illustraient la profunde transformation du P.N.T., comme parti de la paysannerie, dans un parti des catégories sociales moyennes, dans le programme où étaient gardés plus des vestiges concernant les paysans.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECONOMIA MOLDOVEI ÎN ANUL 1944 ŞI SPRIJINIREA RĂZBOIULUI ANTIHITLERIST

DE

GHEORGHE TANASĂ

La sfîrşitul anului 1944 şi începutul anului 1945, ţara noastră prezenta tabloul dezolant al unor uriaşe distrugeri provocate de cel de-al doilea război mondial. Una din cele mai grele probleme ce stătea în faţa poporului român şi care cerea o grabnică rezolvare, o constituia situaţia dezastruoasă în care se afla economia naţională [1].

În literatura de specialitate se precizează, pe bună dreptate, că agravarea situaţiei economice a judeţelor din nord-estul ţării (Moldova) [2] s-a datorat aservirii economice Germaniei naziste, jafului armatelor hitleriste în retragere, distrugerilor provocate de război, sabotajului elementelor reacţionare. Analiza dintr-o perspectivă mai largă, pe baza documentelor vremii [3], a situaţiei economice deosebit de grele a judeţelor Moldovei în anul 1944 a permis desprinderea şi a *altor cauze* care au determinat procesul de agravare, printre care : înapoierea economică şi caracterul agrar al acestei părţi a ţării ; dezorganizarea pro-

---

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 1, Bucureşti, 1968, p. 384.

[2] *Raportul prezentat la conferinţa Organizaţiei Moldova a P.C.R.*, Iaşi, 1945, p. 10—11 ; „Lupta Moldovei", nr. 34 şi 83 din 6 iunie şi 23 august 1945 ; „Moldova liberă", nr. 209, din 6 iunie 1945. Aspecte ale situaţiei economice grele a Moldovei din anii 1944—1947 şi eforturile de refacere a acestei părţi a ţării au fost tratate în lucrări generale sau speciale, dintre care menţionăm : Aurel Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *Iaşul contemporan*, Iaşi, 1969, p. 108 şi urm. ; A. Loghin, Savel Davicu, *Din lupta maselor populare conduse de P.C.R. pentru refacerea oraşului Iaşi (1944—1947)*, în „Studii", 1969, nr. 4 ; A. Loghin, M. Gh. Morăraşu, *Contribuţii la cunoaşterea acţiunii de reconstrucţie a Moldovei*, în vol. *Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi la a 50-a aniversare a P.C.R.*, Iaşi, 1971 ; Ionel Hagiu, *Rezistenţa antifascistă în Moldova*, Iaşi, 1971, p. 89 şi urm. ; Valeriu Florin Dobrinescu, *Transporturile în etapa revoluţiei popular-democratice (Aspecte din Moldova)*, în „Carpica", VII, p. 192 şi urm. ; V. Fl. Dobrinescu, *Cu privire la industria extractivă din Moldova în anii 1944—1946*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 220 şi urm. ; A. Kareţchi, I. Agrigoroaiei, *Organizaţia P.C.R. Iaşi în fruntea luptei revoluţionare din anii 1944—1947*, în *Iaşul în lupta revoluţionară şi democratică*, Iaşi, 1979, p. 314 şi urm. ; V. G. Ionescu, P. Russindilar, G. I. Ostafi, Mihai Iacobescu, *Ţara de Sus în clocotul revoluţiei 1944—1948*, Suceava, 1972, p. 173 şi urm. ; I. Saizu, D. Şandru, L. Eşanu, *Contribuţii la cunoaşterea situaţiei materiale a maselor populare din Moldova în perioada 6 septembrie — 23 august 1944*, în *AIIAI*, I, 1964, p. 26 şi urm.

[3] Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 5, dosar 14/1944, f. 1 ; Arh. St. Galaţi, fond Insp. de jandarmi Galaţi, dosar 186/1946 ; Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Suceava, dosar 45/1944, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dusă atît de evacuarea autorităţilor, întreprinderilor, instituţiilor, cît şi a unei părţi a populaţiei în primăvara şi vara anului 1944 ; pătrunderea, în urma ofensivei declanşate împotriva inamicului, a trupelor sovietice în judeţele Botoşani, Dorohoi, Rădăuţi, Suceava, în aprilie 1944, şi izolarea acestora de restul ţării ; greutatea obligaţiilor economice impuse prin Convenţia de armistiţiu ; folosirea, într-o foarte mare măsură, căilor de comunicaţie de către armatele aliate şi aprovizionarea acestora în condiţiile în care produsele agroalimentare deveniseră o raritate pe piaţa internă şi se vindeau la preţuri foarte mari în raport cu puterea de cumpărare a maselor muncitoare [4] ; lipsa unor măsuri energice şi urgente de refacere a Moldovei din partea unor elemente reacţionare din guvernele de pînă la 6 martie 1945 ; eforturile neprecupeţite, colosale, pentru o regiune ruinată, în ducerea războiului antihitlerist ş.a. În lucrarea noastră, fără a avea pretenţia să epuizăm problema, ne-am propus doar să schiţăm principalele cauze care au determinat înrăutăţirea situaţiei economice a Moldovei în anul 1944 pentru a putea surprinde imaginea globală a eforturilor maselor populare, conduse de P.C.R., pentru refacerea economică a acestei părţi a ţării, pentru cunoaşterea şi evaluarea, la dimensiunile reale, a contribuţiei economice a României la războiul antihitlerist.

*

Urmărind distrugerea trupelor germane şi strămutarea frontului pe Munţii Carpaţi, Fronturile 1, 2 şi 3 ucrainene au declanşat la 4 şi 5 martie 1944 mai multe acţiuni ofensive care s-au încheiat cu eliberarea Ucrainei şi pătrunderea marilor unităţi sovietice pe teritoriul de nord-est al României, la începutul lunii aprilie, pe un aliniament care pornea de la Munţii Carpaţi şi trecea pe la est de Tîrgu-Neamţ, Paşcani, nord de Iaşi, Chişinău [5]. Timp de cinci luni de zile, forţele hitleriste şi sovietice au consolidat frontul pe aliniamentul stabilit din aprilie : Straja-nord Iaşi-Marea Neagră [6], producînd noi distrugeri şi pagube populaţiei din zonă.

Înaintarea vertiginoasă a trupelor sovietice a provocat panică şi dezorientare în rîndurile autorităţilor antonesciene. *Operaţia de evacuare* s-a efectuat masiv în lunile martie—aprilie 1944 în judeţele din nord-estul şi centrul Moldovei [7]. Lipsite de un aparat de conducere şi de ordine, în condiţiile jafurilor săvîrşite de armatele germane în retragere sau a hoţilor şi a altor răufăcători, reorganizarea administraţiei de stat locale în judeţele Botoşani, Dorohoi, Rădăuţi şi Suceava, fiind problema cea mai importantă şi cea mai urgentă, a precedat, de regulă, pătrunderea armatelor sovietice. Această acţiune s-a efectuat conform structurii aparatului de stat românesc şi prin aplicarea legilor şi regulamentelor administrative naţionale. *Aceasta reprezenta o expresie a hotărîrii neclintite a populaţiei de aici de a nu se leza cu nimic suveranitatea, independenţa şi integritatea teritorială a ţării.* Noile autorităţi româneşti au considerat staţionarea trupelor sovietice pe teritoriul acestor judeţe ca temporară. În urma contactului cu comandamentele militare sovietice, noile autorităţi locale româneşti au luat măsuri de reglementare a vieţii administrative şi economico-sociale a comunelor, oraşelor şi judeţelor din această zonă. Evacuarea a fost intensificată în lunile iunie, iulie şi august 1944 şi în celelalte judeţe, cînd, în urma ordi-

[4] Şt. Lache, Gh. Ţuţui, *România şi Conferinţa de pace de la Paris, din 1946*, Cluj, 1978, p. 175.

[5] I. Cupşca, Gh. Matei, *Contribuţia României la războiul antihitlerist (23 august 1944—9 mai 1945)*, Bucureşti, 1958, p. 10.

[6] Autorităţile militare germano-române au acordat o mare atenţie întăririi sectorului dintre Carpaţi şi Prut, concentrînd aici 643 000 oameni, care dispuneau de 404 tancuri, 7 618 tunuri şi aruncătoare de mine şi 810 avioane (Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial 1941—1945*, Iaşi, 1978, p. 197—198).

[7] Arh. St. Iaşi, fond. Pref. jud. Iaşi, dosar *Evacuări*, vol. II, 1944, f. 53 ; Arhiva Uniunii Generale a Sindicatelor din România (în continuare se va cita : Arh. U.G.S.R.), fond 1, dosar 3/1944—1945 f. 407 ; Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Afacerilor Interne (în continuare se va cita M.A.I.), dosar 13, f. 2—3 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 3, dosar 2/1944, f. 26 ; Arh. St. Neamţ, fond Camera de comerţ şi industrie, dosar 5/1944 ; „Scînteia" din 3 noiembrie 1944 ; „Flacăra" (Tutova) din 19—23 noiembrie 1944 ; „Înainte" (Bacău) din 4 noiembrie 1944 ; „Moldova liberă" din 1 ianuarie 1945 ; V. Mârza, *Raport la Conferinţa Organizaţiei Moldova a P.C.R.*, Iaşi, 1945, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nelor lui Antonescu de a se transporta din principalele oraşe ale Moldovei „toate mărfurile, produsele şi materialele prime existente, cerealele din noua recoltă, inventarul agricol etc.", a început o adevărată pustiire a Moldovei [8]. În ziua de 24 august 1944, la coloanele autorităţilor locale evacuate din judeţele Moldovei, se adăugau conducerile prefecturii judeţului Corvului, ale primăriei municipiului Galaţi şi ale chesturii de poliţie Galaţi [9]. O parte a populaţiei din judeţele Moldovei, cu toată împotrivirea, a fost silită să se evacueze în alte regiuni ale ţării.

Prin refugierea autorităţilor antonesciene şi a unei părţi a populaţiei, prin transportarea în diferitele localităţi din ţară a principalelor întreprinderi, instituţii, aşezăminte de cultură şi artă, a companiilor de pompieri, a rezervelor de alimente şi articole de primă necesitate, *viaţa economică, socială, culturală a Moldovei s-a dezorganizat.*

Întreprinderile au înregistrat *pagube mari,* în urma *demontării* lor în grabă şi a *dispersării* instalaţiilor în diferitele judeţe ale ţării. Minele de cărbuni din Comăneşti, bazinul petrolier din Moineşti, minele de mangan de la Iacobeni, Vatra Dornei şi Şaru Dornei au fost dezorganizate. Salinele C.A.M. Tg. Ocna şi-au încetat activitatea [10]. Atelierele C.F.R. Nicolina din Iaşi, Iţcani şi Paşcani, utilajul depoului C.F.R. Bacău ş.a. au fost expediate în grabă în alte regiuni [11]. Pagube masive au suferit majoritatea întreprinderilor de textile din Iaşi, Bacău, Neamţ, ca şi întreprinderile forestiere din nordul Moldovei [12], de pe valea Trotuşului şi Bistriţei, printre care fabricile „Italo-Română" din Bacău, „Foresta Italo-Română" din Piatra Neamţ, „Foresta"—Agăş, fabrica din Comăneşti ş.a. Aceeaşi soartă au avut-o Fabrica de mobilă, Fabrica chimică, manufactura de tutun din Iaşi; fabricile „Letea" şi „Filderman" din Bacău; fabrica de maşini „Energia" din Piatra Neamţ ş.a. Potrivit planului, din oraşul Galaţi urmau a fi evacuate atît maşinile unelte, materiile prime, arhiva, cît şi o parte din personalul administrativ şi tehnic şi un mare număr de muncitori calificaţi.

Moldova a suferit extrem de mult de pe urma *jafurilor săvîrşite de armata hitleristă în retragere.* Întreprinderile, instituţiile, gospodăriile particulare au fost împînzite de soldaţi germani care jefuiau şi devastau totul. Oraşe şi tîrguri ca: Iaşi, Bacău, Baia, Botoşani, Bîrlad, Cîmpulung, Dorohoi, Galaţi, Piatra Neamţ, Rădăuţi, Roman, Suceava, Siret, Tg. Neamţ ş.a., au suferit mari distrugeri [13].

Pe teritoriul Moldovei s-a desfăşurat, în perioada aprilie—august 1944, operaţiunile frontului de la Iaşi, care au provocat mari pagube locuitorilor [14]. Un bombardament german a prefăcut oraşul Botoşani, la 8 aprilie 1944, în ruină [15]. Oraşul Iaşi a fost distrus pe jumătate, iar tîrguri ca: Paşcani, Podu Iloaiei, Băceşti, Tg. Frumos şi altele au fost aproape total distruse de război. În noaptea de 24 august 1944, oraşul Galaţi, supus la trei bombardamente de aviaţia germană, care a lansat bombe explozive şi incendiare, a fost distrus în proporţie de 40 la sută [16].

Unele întreprinderi neevacuate au suferit distrugeri din cauza bombardamentelor; altele, ca fabrica de zahăr din Iţcani sau Vama din Bacău au fost aruncate în aer. Trupele hitleriste au deteriorat rezervoarele de petrol de la Moineşti, distileria de petrol „M. Haimshon" de la Lucăceşti [17], au avariat conducta de apă potabilă de la Timişeşti, care, alimenta oraşul Iaşi, au aruncat în aer castele de apă.

Căile de comunicaţie, sector important al economiei Moldovei, au înregistrat pierderi însemnate de pe urma transporturilor efectuate pentru Germania nazistă, şi din cauza bombardamentelor şi a operaţiunilor de război. Au fost distruse sute de kilometri de linie

---

[8] Aurel Loghin, S. Davicu, *op. cit.,* p. 568.

[9] Arh. St. Galaţi, fond Insp. general de poliţie Galaţi, dosar 98/1944, f. 1—7.

[10] A se vedea pe larg la V. Fl. Dobrinescu, *Cu privire la industria extractivă...,* p. 227, V. G. Ionescu şi colab., *op. cit.,* p. 109.

[11] A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *op. cit.,* p. 109.

[12] V. G. Ionescu şi colab., *op. cit.,* p. 184—185.

[13] Aurel Loghin, S. Davicu, *op. cit.,* p. 654—677; A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *op. cit.,* p. 113—116; V. G. Ionescu şi colab., *op. cit.,* p. 175—179.

[14] „Lupta Moldovei" din 23 August 1945.

[15] V. G. Ionescu, şi colab., *op. cit.,* p. 179.

[16] Arh. St. Galaţi, fond Insp. gen. de poliţie Galaţi, dosar 98/1944, f. 23; fond Pref. jud. Covurlui, dosar 767/1945, f. 2.

[17] Val. Fl. Dobrinescu, op. cit., p. 220.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ferată, staţii C.F.R., gări, poduri, tuneluri, instalaţii, locomotive, clădiri administrative etc. [18]. La Iaşi funcţionau numai 5 vagoane de tramvai. Staţiile C.F.R. Paşcani, triajul C.F.R. Galaţi, liniile ferate Piatra Neamţ—Bacău, Bacău—Tg. Ocna au fost grav deteriorate de armata germană. Podul metalic de peste Bistriţa, lîngă Bacău, podul de cale ferată peste Siret, pe lîngă Paşcani, au fost aruncate în aer. Nemţii au distrus tunelul de la Mestecăniş, întrerupînd astfel linia de cale ferată. De pe urma acestor distrugeri a suferit exploatarea minelor de la Iacobeni [19]. Sute de vagoane de transportat mărfuri şi persoane au fost incendiate pe liniile ferate Bacău—Adjud, Iaşi—Paşcani.

Materialul rulant, fiind pus aproape în întregime la dispoziţia frontului, a fost exploatat la maximum, fără întreţinerea şi reînnoirea normală, ceea ce a contribuit la *reducerea catastrofală a capacităţii de transport a C.F.R.* Căile ferate din Moldova au asigurat transportul de trupe, armament, muniţii, subsistenţe, evacuarea răniţilor etc. O parte din reţeaua existentă *a fost transformată în linii cu ecartament lărgit în folosinţa U.R.S.S. Existenţa simultană a unor linii cu ecartament normal şi larg a creat mari greutăţi în transporturile feroviare din Moldova.* Normalizarea liniilor din Moldova, prin înlocuirea parcului de vagoane al U.R.S.S., care era în circulaţie pe reţeaua C.F.R., cu vagoane româneşti constituia cel mai urgent imperativ. Pentru Moldova, problema transporturilor, care, pe lîngă alte greutăţi, mai întîmpina şi pe aceea a transbordărilor la Adjud şi Bacău, a constituit cel mai greu obstacol în normalizarea vieţii economice. Calea ferată de la Mărăşeşti spre Iaşi era întreruptă la Vaslui, iar cea de pe valea Siretului, la Adjud. Într-un raport al comitetului judeţean Bacău al P.C.R. către Gheorghe Gheorghiu-Dej se preciza că refacerea economică a Moldovei şi susţinerea războiului antihitlerist erau legate în mod organic de transporturi. Oraşele Bacău, Piatra Neamţ, Roman, Paşcani, Iaşi, Hîrlău, Botoşani, Fălticeni, Dorohoi, Cîmpulung, Rădăuţi, Gura Humorului au rămas izolate de restul ţării, fiind lipsite de legături feroviare, telegrafice şi poştale. Pe lîngă normalizarea căilor ferate, s-a cerut lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi înfiinţarea unor trasee de călători şi mărfuri pentru autobuze şi autocamioane [20]. „Lipsa mijloacelor de transport, — scria C. Prisnea — iată problema cea mai grea de care se lovesc organele administrative locale, iată piedica cea mai mare care barează drumul bunelor iniţiative, calea marilor realizări. De dînsa depinde direct, nemijlocit, întreaga problemă a aprovizionării. Adică a existenţei, a supravieţuirii Moldovei. Pentru Moldova, pentru provincia pe care toată lumea se laudă că o iubeşte, trebuie să se înceapă cu ceva. Şi să se înceapă cu transporturile, nu cu numirile de prefecţi şi primari, căci pe aceştia ni i-am ales noi" [21].

Într-o dare de seamă a legiunii de jandarmi din Roman, din ianuarie 1945, se arăta că scumpirea articolelor de primă necesitate se datora, în bună măsură, şi lipsei mijloacelor de transport, „calea ferată pînă la Roman nefiind în exploatare românească" [22]. Sarea şi petrolul lipseau, cu toate că Tg. Ocna şi Moineşti puteau aproviziona întreaga Moldovă cu aceste produse [23].

Marea majoritate a fabricilor din judeţul Neamţ erau evacuate în diferite localităţi din ţară. O parte a materiilor prime pentru industrie se procura din sudul ţării, din Transilvania sau din străinătate. Reîntoarcerea întreprinderilor, aprovizionarea lor cu materii prime şi a populaţiei cu 2 500 vagoane de porumb pentru asigurarea existenţei constituiau probleme foarte greu de rezolvat, din moment ce calea ferată de tip românesc avea legătură numai pînă la Adjud, unde trebuia să se facă transbordarea în vagoane sovietice, pe linia lărgită, pînă la staţia Bacău ; aici urma o altă transbordare, pe linie românească, spre Piatra Neamţ [24].

Întreprinderile neevacuate n-au putut reîncepe procesul de producţie datorită lipsei de materii prime şi de combustibil. Motorina şi păcura, pentru fabrica de postav Buhuşi, erau aduse cu căruţele de la Moineşti, operaţie foarte anevoioasă şi costisitoare [25].

---

[18] A se vedea pe larg la V. Fl. Dobrinescu, *Transporturile...*, p. 221.

[19] „Lupta Moldovei" din 23 august 1945.

[20] Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 3, dosar 2/1945, f. 10.

[21] „Înainte" din 17 noiembrie 1944.

[22] Arh. St. Roman, fond Jandarmerie, dosar 25/1944, f. 112.

[23] Arh. U.G.S.R., fond 1, dosar 3/1944—1945, f. 407.

[24] Arh. St. Neamţ, fond Camera de Comerţ şi Industrie Piatra Neamţ, dosar 318/1945.

[25] Gh. Tănase, I. Diaconu, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei mişcării sindicale din judeţul Neamţ*, Piatra Neamţ, 1973, p. 229—231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cauzele menționate, ca și lipsa unor măsuri energice și urgente pentru reîntoarcerea întreprinderilor industriale evacuate, au generat *șomaj de mari proporții*. Din cele 64 ateliere și fabrici, cîte existau în Iași la începutul anului 1945, numai 8 unități, ai căror patroni fugiseră din țară, își reluaseră activitatea de producție, aceasta ca urmare a inițiativei muncitorilor ieșeni [26]. În aceste 8 unități lucrau doar 250 muncitori, în timp ce peste 10 000 muncitori de la „C.A.M.", „Textila", „Țesătura" și din alte întreprinderi industriale șomau. Greutăți mari s-au întîmpinat în readucerea instalațiilor atelierelor C.F.R. „Nicolina", evacuate în alte localități din țară [27]. La sfîrșitul anului 1944 și-au reluat activitatea, parțial, numai 10 fabrici din cele cca 50 întreprinderi din județul Neamț. 10 000 muncitori, din cei aproximativ 12 000, erau fără lucru [28]. În județul Bacău, județ industrial, din cei aproape 20 000 de muncitori, jumătate erau șomeri [29]. În orașul Roman nu funcționau decît două mori de măcinat grîu. Fabrica de zahăr „Danubiana", una din cele mai mari din Europa, n-a funcționat în toamna anului 1944, avînd multe piese evacuate la Giurgiu [30]. În urma bombardării întreprinderilor industriale și comerciale din orașul Galați, mulți muncitori au fost puși în situația de a șoma" [31].

În decembrie 1944, o delegație română a discutat la Moscova situația grea a transporturilor feroviare. Partea sovietică a consimțit, printre altele, readucerea le ecartament normal a căilor ferate din Moldova în schimbul lărgirii traseului căii ferate Ploiești—Urziceni—Galați—Reni pentru asigurarea transporturilor sovietice [32].

A fost dezorganizat complet și transportul lemnului pe rîurile Bistrița și Siret. Din cauza rămășițelor podurilor aruncate în aer, acestea au devenit impracticabile plutăritului [33].

Greutăți mari s-au înregistrat și în domeniul *transporturilor navale*. În urma distrugerii podului de peste Siret, Galațiul a rămas izolat. În regiunea Galați—Brăila—Măcin—Tulcea—Sulina singurul mijloc de transportat populația era vaporul.

Administrația publică comercială de navigație fluvială română pe Dunăre (N.F.R.) a asigurat atît transporturile civile de materiale și călători, cît și transporturile militare pe Dunăre pînă în ziua de 25 august 1944. De la această dată, după ce a rezistat atacurilor germane venite de pe apă, de pe uscat și din aer, „întregul parc de vase românești de pe Dunăre, cu materiale, personal și inventar, de la bord sau magazii" a fost luat „fără nici o formă de către marina U.R.S.S." [34].

La 12 septembrie 1944, Inspectoratul tehnic Brăila al N.F.R. a înaintat comandamentului militar sovietic din Brăila o adresă prin care cerea restituirea vaselor luate [35], pentru a se putea asigura reîntoarcerea locuitorilor refugiați la vetrele lor, aprovizionarea orașului Galați cu combustibil, normalizarea transporturilor pe Dunăre, „fie pentru statul român, fie pentru armata U.R.S.S., cît și pentru a continua reparațiile la vasele și șlepurile avariate, sau la construcții noi" [36].

Într-o dare de seamă a Inspectoratului regional de poliție Galați se preciza că muncitorii din portul Galați au rămas fără posibilități de trai în urma rechiziționării tuturor va-

---

[26] Arh. St. Iași, fond Pref. jud. Iași, dosar 33/1944, f. 412.

[27] A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *op. cit.*, p. 118; C. Botez, Dem. Urmă, L. Eșanu, *Istoria unei citadele muncitorești: Nicolina Iași*, Iași, 1972, p. 201.

[28] Arh. St. Neamț, fond Pref. jud. Neamț, dosar 26/1944, f. 3; Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 4, dosar 1/1945, f. 75.

[29] Idem, fond 3, dosar 2/1944, f. 25, 31.

[30] Idem, fond 5, dosar 10/1945, f. 6.

[31] Arh. St. Galați, fond Insp. gen. de poliție Galați, dosar 98/1944, f. 4.

[32] *România în anii revoluției democrat-populare 1944—1947*, București, 1971, p. 75.

[33] „Lupta Moldovei" din 23 august 1945.

[34] Arh. St. Galați, fond Pref. jud. Covurlui, dosar 180/1944, f. 39—40.

[35] Se cerea restituirea următoarelor *vase:* Abrud, Ceratea Albă, Armonia, Ștefan cel Mare, Principele Mircea, Independența, Traian, Ialomița, Tr. Măgurele, Ungheni, Basarab, Brîncoveanu; *tancuri:* N.F.R. 231, cu 53 vagoane păcură; *șlepuri:* N.F.R. 409, 505, 312 și Archibald cu materiale de exploatare pentru vase, cu bagaje și arhiva administrației N.F.R.; Ipres cu 44 vagoane materiale și motoare N.F.R., precum și 6 bucăți șlepuri puntate, aflate în regiunea Ismail și luate pentru transporturile armatei U.R.S.S. (Arh. St. Galați, fond Pref. jud. Covurlui, dosar 180/1944, f. 41—42).

[36] *Idem*, f. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

selor şi a şlepurilor de transport [37]. „Cu ce să plătim lucrătorii şi comenzile de la diferite şantiere — se arăta în intervenţia N.F.R. din 12 septembrie 1944 — dacă ni s-au luat orice posibilitate de venituri? Ce vor face lucrătorii şi personalul N.F.R. dacă nu mai au de lucru, cînd, astăzi, mai mult ca oricînd, toţi trebuie să lucreze atît pentru asigurarea unei vieţi normale, ordonate şi paşnice în România, cît şi pentru asigurarea transporturilor în vederea victoriei finale a aliaţilor şi armatei U.R.S.S.?" [38]. Cererile N.F.R. n-au fost soluţionate, flota fluvială de pe Dunăre fiind utilizată de către comandamentul sovietic.

Chiar şi în acest context, făcînd sacrificii considerabile, muncitorii din portul Galaţi n-au precupeţit nici un efort în susţinerea războiului antihitlerist. Vedeta rapidă sovietică nr. 522, monitorul sovietic „Jeleznicov" şi alte nave militare au fost reparate în timp record la şantierele navale din Galaţi [39].

Războiul a lăsat mai multe urme decît oriunde şi în *agricultura Moldovei*. Datorită lipsei mîinii de lucru în urma mobilizărilor şi a concentrărilor, diminuării şeptelului, degradării inventarului agricol etc., producţia la principalele cereale a scăzut la mai puţin de un sfert. Părăsindu-şi proprietăţile, marii moşieri au luat cu ei inventarul viu şi mort. În zona frontului, semănăturile au fost distruse încă din primăvara anului 1944 de cai, trupe, maşini de război, tranşee, cazemate. O parte din terenuri au rămas nelucrate. Întinse suprafeţe arabile au fost minate. Trupele hitleriste în retragere au incendiat lanuri de cereale. Strîngerea şi depozitarea recoltei a întîrziat din cauza luptelor purtate pe teritoriul Moldovei şi a lipsei braţelor de muncă.

În majoritatea judeţelor Moldovei, producţia de cereale, precum şi toate rezervele de grîu din anul precedent au fost ridicate de către „armatele în trecere", iar cartofii şi zarzavaturile au fost consumate de acestea [40].

Reuşind, cu calm şi abilitate, să depăşească unele faze critice, autorităţile locale din judeţele Botoşani, Dorohoi, Rădăuţi şi Suceava au acţionat ca organe reprezentative ale poporului român în raporturile cu armatele sovietice. Datorită situaţiei specifice în care se afla, această parte a ţării a fost supusă, încă din aprilie 1944, unor mari eforturi economice, de aprovizionare şi de muncă pentru ducerea războiului antihitlerist [41]. Comandamentul sovietic a acordat o atenţie deosebită frontului din sectorul Straja-nord—Iaşi—Marea Neagră, unde se făceau pregătiri îndelungate şi concentrări masive de trupe în vederea începerii ofensivei Iaşi—Chişinău. Comandamentul sovietic era direct interesat în reorganizarea administraţiei locale şi în refacerea urgentă a vieţii economice a judeţelor din nordul Moldovei pentru a se asigura aprovizionarea efectivelor Frunturilor 2 şi 3 ucrainean, care, în august 1944, însuma 929 000 oameni [42]. Într-un mesaj al organizaţiei locale a P.C.R. se preciza că, în perioada aprilie—august 1944, această parte a ţării „a fost un şantier de lucru pentru sprijinirea Armatei Roşii, în pregătirea ofensivei care avea să ducă la zdrobirea definitivă a hoardelor hitleriste" [43]. În acelaşi sens, prefectul judeţului Botoşani raporta Ministerului de interne, în noiembrie 1944, că aproape cinci luni de zile a „făcut faţă, în împrejurări excepţional de grele, tuturor nevoilor populaţiei judeţului, locuitorilor evacuaţi din judeţele limitrofe, deci o populaţie de 350 000 oameni. Să mai menţionăm greutăţile impuse de prezenţa unei armate de aproape 1 000 000 care a ocupat judeţul nostru pînă în ultimele zile ale lunii august 1944" [44]. *Economia judeţelor din nordul Moldovei a fost o sursă de aprovizionare a armatei sovietice staţionate aici încă din aprilie 1944.*

În lucrările de specialitate, calculele făcute, dar încă incomplete, privind efortul economic şi financiar al României la războiul antihitlerist se referă fie la perioada 23 august 1944 — 1 septembrie 1945, fie la cea cuprinsă între 23 august 1944 şi 25 octombrie 1944. Or, din aprilie 1944 pînă în august 1944, populaţia din judeţele Botoşani, Dorohoi, Rădăuţi şi Suceava a aprovizionat şi întreţinut armata sovietică cu o cantitate însemnată de bunuri,

[37] Idem, fond Insp. gen. de poliţie Galaţi, dosar 98/1944, f. 4.
[38] *Ibidem.*
[39] Val. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 195—196.
[40] Arh. St. Neamţ, fond Pref. jud. Neamţ, dosar 29/1944, f. 5.
[41] Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 4, dosar 1/1955, f. 76.
[42] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 198.
[43] Arh. St. Suceava, fond Pref. jud. Rădăuţi, dosar 34/1945, f. 19.
[44] Arh. St. Botoşani, fond Pref. jud. Botoşani, dosar 17/1944, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a livrat diverse alte materiale, a efectuat prestaţii la construcţii de interes militar, la refacerea podurilor distruse sau a altor obiective strategice etc. [45].

Istoricii noştri au prezentat, în numeroase lucrări, contribuţia activă a României la înfrîngerea Germaniei hitleriste, la marea victorie asupra fascismului. Contribuţia totală a României, în efective luptătoare, precum şi în personal ocupat cu îndeplinirea unor servicii legate nemijlocit de nevoile operative de la 23 august 1944 şi pînă la 12 mai 1945, a totalizat aproape 540 000 de oameni [46], cifră care nu cuprinde formaţiunile de luptă patriotice şi alţi numeroşi cetăţeni care au luat parte la lupte în ţară sau în rîndurile partizanilor în U.R.S.S., Iugoslavia, Cehoslovacia, Polonia, Franţa, Belgia. Tovarăşul Nicolae Ceauşescu sublinia că „prin forţele armate şi potenţialul cu care a participat la lupta împotriva Germaniei, România a ocupat locul al patrulea, după primele ţări ale coaliţiei antihitleriste. Într-adevăr, poporul român a demonstrat, prin lupta dusă alături de armata sovietică, împotriva fascismului, că nu a avut nimic comun cu războiul antisovietic, că el era ferm de partea acelora care s-au opus fascismului, ridicîndu-se pentru libertatea popoarelor, pentru dezvoltarea lor democratică" [47].

În ceea ce priveşte contribuţia economică, aceasta este evaluată la peste un miliard de dolari, valută 1938 [48]. *Considerăm însă că este în spiritul adevărului istoric dacă se adună la cifra de mai sus şi contribuţia locuitorilor din nordul Moldovei la războiul antihitlerist din momentul pătrunderii trupelor sovietice în această parte a ţării* [49]. La aceasta se adaugă valoarea pagubelor provocate prin distrugeri, bombardamente şi alte operaţii militare. Se impune, în acelaşi timp, a se preciza că sentimentele de solidaritate ale locuitorilor din judeţele Botoşani, Dorohoi, Rădăuţi şi Suceava cu hotărîrea voluntarilor români din Divizia „Tudor Vladimirescu" de a lupta pentru eliberarea ţării de sub dominaţia fascistă [50], sacrificiile uriaşe făcute pentru aprovizionarea armatelor sovietice staţionate aici, eforturile depuse pentru efectuarea unor munci necesare frontului, reprimarea rămăşiţelor armatelor germane rămase în pădurile şi munţii Moldovei etc., sînt acţiuni care pun în evidenţă *atitudinea antihitleristă a populaţiei*.

Trupele aliate au colectat şi achiziţionat mari cantităţi de produse agricole de pe teritoriul Moldovei. Frontul 2 ucrainean, ca să dăm un exemplu, a achiziţionat, în septembrie 1944, circa 400 vagoane de cereale de la locuitorii din judeţul Covurlui [51]. Cerealele, vitele, alte produse agricole erau cumpărate de la producători cu bani româneşti şi cu ruble. Acestea din urmă, pînă în octombrie 1944, au accentuat înrăutăţirea situaţiei economice [52].

Şeptelul a suferit pierderi care s-au repercutat dureros asupra agriculturii Moldovei, cu deosebire asupra gospodăriilor mici şi mijlocii. Cele mai greu lovite au fost judeţele Suceava, Iaşi, Dorohoi, Neamţ, Roman [53]. În retragerea lor, nemţii au luat un mare număr de vite,

---

[45] Autorităţile judeţului Botoşani au furnizat armatei sovietice articole de primă necesitate şi lucrători pentru refacerea podurilor distruse (Arh. St. Botoşani, fond Pref. jud. Botoşani, dosar 66/1945, f. 6). În judeţul Rădăuţi, armata sovietică „a găsit un larg şi dezinteresat sprijin". Oraşele Rădăuţi şi Siret şi comunele judeţului au aprovizionat *comandamentul militar sovietic aflat în Rădăuţi şi trupele în trecere* „cu vite mari şi mici, oi, porci, lînă, cereale, piei de vite, piei de oaie şi toate cele necesare" ori de cîte ori acestea au fost cerute (Arh. St. Suceava, fond Pref. jud. Rădăuţi, dosar 2/1944, f. 31). În judeţul Suceava, „cerinţele Armatei Roşii au fost satisfăcute în întregime. Primăria a dat tot concursul Armatei Roşii de eliberare, aranjînd sala *Dom Polski* pentru conferinţe militare, şi fost şcoală profesională de fete, ca spital de campanie. Zilnic s-au colectat vite, păsări şi diferite produse alimentare pentru aprovizionarea Armatei Roşii şi spitalele de campanie. (Idem, fond Pref. jud. Suceava, dosar 45/1944, f. 5, 260). Organele locale au intervenit pe lîngă autorităţile sovietice pentru „a nu se demonta fabricile de cherestea din comunele Sucevita şi Straja"(Idem, dosar 2/1944, f. 32).

[46] *România în războiul antihitlerist...*, p. 696—704.

[47] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, vol. 18, Bucureşti, 1979, p. 579.

[48] *România în războiul antihitlerist...*, p. 547—548.

[49] *Ibidem.*

[50] Arh. St. Suceava, fond Pref. jud. Rădăuţi, dosar 2/1944, f. 14.

[51] Arh. St. Galaţi, fond Pref. jud. Covurlui, dosar 767/1944, f. 8.

[52] Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 3, dosar 2/1944, f. 8.

[52] Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 3, dosar 2/1944, f. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar trupele hitleriste au trecut munții și „au furat toate stînele, toate turmele de oi și vite mari aflate prin păduri" [54].

Insuficiența inventarului agricol, a semințelor, a carburanților și a fondurilor bănești au creat greutăți enorme în executarea la timp a lucrărilor de însămînțări. La aceasta s-a adăugat și teama agricultorilor din zona apropiată frontului, sau în cea de trecere a trupelor, că vitele sau sămînța vor fi rechiziționate. În pragul iernii, în județele Bacău, Baia Botoșani, Cîmpulung, Covurlui, Dorohoi, Iași, Neamț, Putna, Rădăuți, Vaslui și Tutova a rămas neînsămînțată o întindere de 1 465 943 ha [55]. Suprafața agricolă a județului Iași a rămas complet neînsămînțată. Întrucît timpul era înaintat și nu se mai „putea aștepta cu mîinile încrucișate... ajutorul guvernului", prefectul a cerut Comisiei aliate (sovietice) din Iași, la 1 noiembrie 1944, să-i împrumute o sută de vagoane grîu sămînță, iar „cînd vom primi acest grîu de la Minister, noi vi-l vom restitui sau vi-l putem plăti" [56].

Elementele reacționare din guvernele care au condus țara pînă la 6 martie 1945 *n-au luat măsuri energice pentru ajutorarea Moldovei.* Prefectul județului Covurlui a cerut ajutorul generalului de corp de armată Rosin, subsecretar de stat al aprovizionării, pentru a procura semințele, combustibilul și uneltele necesare efectuării însămînțărilor. „Pînă astăzi, însă — se arăta în raportul prefectului către Ministerul de interne — nu am primit nimic din tot ceea ce ni s-a promis. Dacă cel puțin în această materie a însămînțărilor de primăvară nu ni s-ar fi făcut promisiuni atît de ferme cu ocazia conferinței prefecților din Moldova, poate că inițiativa individuală, în disperare de cauză, ar fi funcționat mai eficient" [57]. Întîrzierea pregătirilor pentru efectuarea însămînțărilor a avut urmări negative asupra recoltei.

Greu au apăsat asupra maselor muncitoare *obligațiile economice impuse prin convenția de armistițiu.* Comisia aliată de control a trimis în județele Moldovei pe ofițerii săi împuterniciți de a aplica condițiile armistițiului [58]. Mari cantități de petrol, cereale, vite, diverse mașini, cherestea și alte produse au fost predate U.R.S.S. [59].

Constituind partea cea mai mare a populației Moldovei, țărănimea a adus și contribuția cea mai masivă la susținerea războiului și la îndeplinirea obligațiilor decurgînd din Convenția de armistițiu. Județul Neamț de exemplu, trebuia să dea, în 1945, 1 200 de vite și 12 000 oi [60]. În multe comune, vechile autorități locale au aruncat, prin abuzuri, greutatea obligațiilor economice impuse prin armistițiu pe umerii țărănimii sărace, favorizînd elementele înstărite ale satului [61]. Printr-o greșită și, uneori, arbitrară apreciere a posibilităților județelor Moldovei, unele departamente au ordonat să se predea asemenea cantități de produse, încît depășeau nu numai întreg disponibilul local, dar chiar totalitatea bunurilor de acest gen aflătoare în orașele și județele Moldovei [62]. Prefectul județului Covurlui raporta Președinției Consiliului de Miniștri că i s-a ordonat să predea armatelor sovietice 100 tone carne, 20 tone grăsimi animale, 78 tone zarzavat și 5 tone brînzeturi. „S-au predat pînă acum 53 tone carne și 5 tone brînzeturi. Grăsimile nu le putem împlini, iar cît despre cele 78 tone zarzavat este suficient să arăt că în tot județul nostru nu se găsesc 10 tone zarzavat" [63]. Serviciul pentru aplicarea armistițiului a dispus ca județul Covurlui să predea în contul despăgubirilor prevăzute 800 tauri, în timp ce, în total, județul nu dispunea decît de 199 tauri [64].

---

[53] V. Mârza, *op. cit.*, p. 18; V. G. Ionescu și colab., *op. cit.*, p. 218; „Lupta Moldovei" din 23 august 1945.

[54] Arh. St. Neamț, fond Pref. jud. Neamț, dosar 29/1944, f. 4.

[55] Arh. St. Iași, fond Pref. jud. Iași, dosar 82/1944, f. 91, 119.

[56] Idem, dosar 8/1944, f. 40.

[57] Arh. St. Galați, fond Pref. jud. Covurlui, dosar 767/1945, p. 3, 7; dosar 711/1945, f. 31—32.

[58] Arh. St. Iași, fond Pref. jud. Iași, dosar 8/1944, f. 40.

[59] Arh. Comît. jud. P.C.R. Bacău, fond 4, dosar 1/1945, f. 1, 132.

[60] *Ibidem*, f. 30.

[61] Idem, fond 3, dosar 3/1944, f. 2; Rrh. St. Neamț, fond Pref. jud. Neamț, dosar 9/1944, nepaginat; dosar 29/1944, f. 5.

[62] Arh. St. Galați, fond Pref. jud. Covurlui, dosar 767/1945, p. 1.

[63] *Ibidem*, p. 4.

[64] *Ibidem*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Susținerea hotărîtă a frontului s-a făcut prin învingerea unor titanice greutăți. Județul Covurlui punea, zilnic, în medie cîte 300—500 căruțe la dispoziția armatei sovietice și cîte 300—400 căruțe pentru nevoile armatei și administrației românești [65]. Documentele vremii pun în lumină uriașele sacrificii ale locuitorilor județelor Moldovei, la fel ca în întreaga țară, pentru *„a executa pe deplin, cu desăvîrșită loialitate și corectitudine, toate îndatoririle asumate prin convenția de armistițiu"* [66] *(subl. ns.)*. Cu toate acestea, au fost cazuri cînd autoritățile militare aliate au ridicat însemnate cantități de bunuri, în afara obligațiilor prevăzute în convenția de armistițiu [67], și au trimis bărbați, între 15 și 40 de ani, pentru a munci în U.R.S.S. [68].

După data de 1 decembrie 1944, au fost lăsate vremelnic să funcționeze comandamente militare sovietice în 26 localități din țară, dintre care 10 erau în Moldova : Bacău, Botoșani, Piatra Neamț, Bîrlad, Dorohoi, Focșani, Galați, Iași, Roman, Vaslui [69]. În celelalte localități au fost desființate toate comandamentele militare sovietice. În schimb, documentele menționează existența unor gărzi sovietice în unele întreprinderi și instituții [70].

Așadar, în anul 1944 se constată, datorită cauzelor menționate, o agravare a situației economice a Moldovei. Scăderea producției industriale, a celei agricole, dezorganizarea transporturilor, lipsa alimentelor, a mărfurilor de larg consum, a locuințelor, a spitalelor, supraeforturile făcute pentru îndeplinirea obligațiilor prevăzute în Convenția de armistițiu etc., s-au răsfrînt grav asupra nivelului de trai al populației. Puterea de cumpărare a maselor a scăzut de peste 5 ori față de 1939. Epidemiile și bolile făceau ravagii în rîndurile populației. Peste 60 la sută din locuitorii acestei părți a țării sufereau de diferite boli cauzate de subalimentație, de tifos exantematic, de lipsa celor mai elementare condiții de viață și asistență medicală [71]. O delegație de oameni ai muncii din Fălticeni a plecat la București pentru a cere guvernului ajutoare grabnice, arătînd că în județul Baia erau 6 000 de cazuri de tifos exantematic. Este deosebit de semnificativă atitudinea generalului Rădescu, care a condiționat acordarea ajutorului de renunțarea la administrația locală democratică și schimbarea acesteia cu cea veche [72].

În iarna anului 1944—1945, Moldova prezenta un tablou zguduitor : 200 000 de cazuri de tifos exantematic, 80 000 de persoane care au murit din cauza foamei, frigului și epidemiilor, 30 000 de orfani, 100 000 înfometați, 50 000 de șomeri, 200 000 sinistrați, peste 300 sate distruse, 40 000 ha. minate [73]. Era tabloul impresionant al Moldovei pe jumă-

---

[65] Idem, dosar 711/1945, f. 32.

[66] Idem, dosar 713/1945, nenumerotat.

[67] Prefectul județului Botoșani relata, într-un raport către generalul adjutant Dămăceanu, că, „în ciuda angajamentelor solemne luate chiar în fața dvs. cu ocazia inspecțiilor ce ne-ați făcut..., s-au mai ridicat cantități importante de grîu, chiar după data de 24 septembrie 1944" (Arh. St. Botoșani, fond Pref. județului Botoșani, dosar 53/1944, f. 51). Legiunea de jandarmi Suceava aducea la cunoștința prefectului, în noiembrie 1944, că ostașii sovietici au luat însemnate cantități de cereale, exploatau abatorul de la Burdujeni, în care se tăiau zilnic sute de vite și oi (Arh. St. Suceava, fond Pref. Suceava, dosar 41/1944, f. 13). Din fabrica de zahăr de la Itcani „nu au mai rămas decît zidurile, restul, inclusiv acoperișul, au fost ridicate de armata sovietică". În județul Tutova, delegații sovietici au ridicat „toate tractoarele fără a ține seama de actele ce prezintă" (Arh. St. Galați, fond Insp. de jandarmi Galați, dosar 107/1945, f. 2). În județul Bacău ostașii sovietici nu permiteau a se face arături cu tractoarele (Arh. St. Buc., fond M.A.I., Cabinetul ministrului, dosar 13/1944, f. 5).

[68] Idem, fond M.A.I., Oficiul de documentare și studii administrative, dosar 24/1945, f. 10—12.

[69] Arh. St. Galați, fond Pref. jud. Covurlui, dosar 711/1945, f. 10 ; Arh. St. Suceava, fond Pref. jud. Suceava, dosar 41/1944, f. 9.

[70] În județul Suceava, în ianuarie 1945, se mai găseau gărzi militare sovietice la abatorul din Burdujeni și în gările Burdujeni și Dărmănești *(Ibidem,* f. 15).

[71] A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *op. cit.*, p. 176.

[72] „Moldova liberă" din 17 decembrie 1944 ; „Înainte" din 17 decembrie 1944.

[73] V. Mârza, *op. cit.*, p. 10—13 ; „Lupta Moldovei" din 23 august 1945 ; Arh. St. Iași, fond Pref. jud. Iași, dosar 5/1946, f. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tate distrusă, epuizată, jefuită, cu o economie dezorganizată, insuficient ajutorată de guvernele de pînă la 6 martie 1945. Campania de ajutorare a Moldovei și Transilvaniei de nord, inițiată de Apărarea Patriotică, a fost îmbrățișată cu multă căldură de largi mase de cetățeni ai patriei. Pînă la 20 februarie 1945, s-au trimis în județele Moldovei 750 000 litri petrol, 30 000 kg grîu, 17 000 kg ulei etc. [74].

Refacerea vieții economice a Moldovei a constituit o problemă deosebit de grea, dar foarte importantă, pentru asigurarea populației cu un minimum de produse de primă necesitate și pentru sprijinirea cu toate forțele a războiului antihitlerist. La fel ca în întreaga țară, în lupta pentru învingerea greutăților în care se zbătea Moldova, s-au reliefat și mai pregnant eforturile, spiritul de abnegație și de eroism al maselor populare, conduse de P.C.R. Lupta pentru refacerea economică a acestei părți a țării *căpăta tot mai mult un caracter politic: ea se îmbina cu lupta pentru democratizarea aparatului de stat, cu lupta pentru cucerirea puterii politice.*

P.C.R. a condus cu fermitate lupta maselor populare pentru democratizarea țării, pentru înfăptuirea unor reforme economice, pentru cucerirea puterii politice și instaurarea unui guvern democratic. „Unii își pun întrebarea — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — cum a putut Partidul Comunist, care a ieșit din ilegalitate cu un număr relativ mic de membri, să conducă lupte de o asemenea amploare? Cei care își pun o asemenea întrebare nu cunosc istoria P.C.R., nu-i cunosc pe comuniștii români [...] partidul a putut să-și îndeplinească rolul datorită faptului că și-a identificat întreaga sa ființă cu interesele maselor muncitoare, cu năzuințele poporului spre dreptate și libertate națională și socială" [75]. În acest sens, în rezoluția conferinței Organizației Moldova a P.C.R. din august 1945 se sublinia că, de la 23 august 1944 pînă la 6 martie 1945, „organizațiile partidului comunist, în strînsă colaborare cu toate forțele democratice, au trebuit să ducă o luptă grea pentru organizarea vieții locale și învingerea greutăților rezultate de pe urma jafului nemțesc, a evacuărilor antonesciene, a urgiei războiului hitlerist, paralel cu acțiunea dîrză împotriva reacțiunii" [76]. Răspunzînd chemării „Totul pentru front, totul pentru victorie", organizațiile județene P.C.R. au trecut la luarea unor măsuri imediate care să ducă, mai întîi, la stăvilirea agravării situației economice a Moldovei și apoi la creșterea producției industriale și agricole. În această direcție, comitetele județene ale P.C.R. din Moldova au reușit să se lege trainic de principalele detașamente ale oamenilor muncii, prin constituirea comitetelor revoluționare de întreprinderi, care se bazau pe F.U.M., prin consolidarea unității dintre comuniști și socialiști, prin organizarea satelor, prin colaborarea cu alte partide și forțe democratice. S-a asigurat, astfel, baza de masă în efortul pentru redresarea economică a acestei părți a țării, în lupta pentru sprijinirea cu toate forțele a războiului antihitlerist, pentru înfăptuirea unor prefaceri economice și social-politice cu caracter democratic.

Specific Moldovei, unde cea mai mare parte a proprietarilor fabricilor se evacuaseră, *a fost instituirea de către muncitori a unor conduceri provizorii,* care au preluat administrarea întreprinderilor în vederea reluării activității productive. Astfel s-au petrecut lucrurile la fabricile „Neptun" și „Năvodul" din Galați, la uzina electrică din Bîrlad, la fabricile de cherestea „Moldova", „Arini", „Carpați" din Piatra Neamț, ș.a., unde *comitetele de fabrică s-au transformat în organe de administrare provizorie a producției* [77]. Cînd proprietarii s-au reîntors din evacuare, comitetele de fabrică le-au restituit întreprinderile puse în funcțiune de către muncitori, cu condiția de a continua și realiza producția la capacitatea maximă.

O sarcină urgentă în fața organelor locale de partid și de stat a fost *readucerea întreprinderilor evacuate.* Consiliul județean al sindicatelor Iași a înființat o comisie economică care supraveghea reluarea imediată a producției, angajarea muncitorilor rămași fără lucru, aprovizionarea fabricilor cu materii prime etc. [78]. Unii proprietari au înstrăinat, cu ocazia

---

[74] Arh. St. București, fond Propagandă și Informații, dosar 945/1944—1945, f. 259; „Scînteia" din 20 noiembrie 1944; „România liberă" din 30 decembrie 1944.

[75] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 4, București, p. 639—640.

[76] „Lupta Moldovei" din 26 august 1945.

[77] Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 4, dosar 1/1945, f. 14; „Scînteia" din 4 octombrie 1944; „Înainte" din 25 decembrie 1944; „România liberă" din 11 noiembrie 1944.

[78] A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *op. cit.*, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evacuării, o parte din patrimoniul întreprinderilor, alții au încercat să demonteze unele utilaje existente pentru a le evacua în alte orașe, iar unii patroni au amînat readucerea întreprinderilor evacuate [79]. Muncitorii au organizat energice acțiuni de protest, contracarînd manifestările de neîncredere în posibilitățile refacerii economice a acestei părți a țării.

In localitățile în care întreprinderile au fost puse în funcțiune, organizațiile P. C. R. au acordat o mare atenție *măririi producției*. Înfruntînd eroic numeroase și mari greutăți, minerii din Comănești au soluționat multe probleme tehnice necesare repunerii în funcțiune a minelor, au confecționat piese, care, pînă atunci, erau importate din Germania, au folosit lăzi trase cu frînghia, pentru a substitui lipsa vagonetelor pentru transportat cărbunii în galerii, reușind să mărească producția [80]. Astfel, într-o telegramă trimisă lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, sindicatul minerilor Comănești—Lăloaia arăta că, în ciuda faptului că direcția întreprinderii sabota „producția prin neacordarea de materiale și alimente, lăsînd 15.000 suflete într-o situație disperată, totuși muncitorii mineri din bazinul carbonifer Comănești au înțeles apelul domniei voastre și, uniți în sindicat, au ridicat producția de cărbune de la 150 tone la 400 și 500 tone zilnic" [81].

În același timp, muncitorii din zona petrolieră Moinești au refăcut instalațiile distruse și au repus în funcțiune 107 sonde, cu o producție de peste 20 de vagoane țiței brut în 24 de ore. Muncitorii de la rafinăria „Steaua Română", reducînd termenul de repunere în funcțiune a instalațiilor distruse, au sporit continuu producția, care, în aprilie 1945, a ajuns la 150 tone. Totuși, pe ansamblu, producția întreprinderilor petroliere din Moldova a cunoscut o creștere ușoară în 1945 față de 1944 [82].

Problema centrală pentru Moldova, în jurul căreia se grupa soluționarea tuturor urgențelor la ordinea zilei, *era*, în acel moment, *problema transporturilor*. Pentru a veni în ajutorul Moldovei, Gheorghe Gheorghiu-Dej a dispus, în ianuarie 1945, începerea imediată a lucrărilor pentru îngustarea liniei ferate care străbătea această parte a țării, punînd la dispoziție o garnitură specială, compusă din două locomotive, 20 vagoane marfă și cinci cisterne. Au fost redate circulației liniile de cale ferată Iași—Hîrlău și Bacău—Piatra Neamț, au intrat în funcțiune, pînă la sfîrșitul lunii februarie 1941, atelierele C.F.R. Nicolina, s-a început repararea locomotivelor și vagoanelor [83]. Acestea erau doar cîteva începuturi ale marilor eforturi ce se făceau pentru punerea grabnică în funcțiune a atelierelor și a rețelei de căi ferate din Moldova.

La chemarea P.C.R. „Totul pentru front, totul pentru victorie!", muncitorii de la „Tăbăcăria Românească" din Bacău au mărit producția cu 250 la sută, iar cei de la fabrica de textile Buhuși cu 140 la sută, punînd la dispoziția armatei o cantitate mai mare de îmbrăcăminte și încălțăminte. Prin ger și vînt, muncitorii au montat și au repus în funcțiune o parte din întreprinderile de pe văile Bistriței și Trotușului [84].

Sindicatele unite au organizat întrecerea în muncă pentru mărirea producției, au promovat o nouă atitudine față de muncă, au educat pe muncitori în spiritul întăririi disciplinei în producție, utilizării la maximum a mașinilor etc. [85]. *Comitetele de fabrică au trecut la acțiuni de control asupra materiilor prime*, a producției și repartiției produselor, urmărindu-se două scopuri principale: *refacerea economică cît mai grabnică a Moldovei și sprijinirea războiului antihitlerist*. În exercitarea controlului muncitoresc au fost combătute acțiunile de sabotaj ale unor elemente reacționare de la Șantierul naval Galați, de la întreprin-

[79] „Moldova liberă" din 25 ianuarie 1945; „Scînteia" din 2 decembrie 1944. În rîndurile proprietarilor a fost răspîndită teama că dacă își vor readuce întreprinderile, acestea vor fi ridicate.

[80] „Scînteia" din 2 decembrie 1944; „Înainte" din 14 noiembrie 1944; „Lupta Moldovei" din 23 august1945.

[81] „Scînteia" din 10 ianuarie 1945.

[82] V. Fl. Dobrinescu, *Cu privire la industria extractivă...*, p. 223; „Înainte" din 23 aprilie și 6 mai 1945; „Lupta Moldovei" din 1 mai 1945.

[83] „Moldova liberă" din 20 ianuarie 1945; V. Fl. Dobrinescu, *Transporturile...*, p. 197; A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *op. cit.*, p. 118; „Înainte" din 27 martie și 6 mai 1945.

[84] Arh. Comit. jud. P.C.R. Bacău, fond 3, dosar 2/1944, f. 14, 83; dosar 1/1945, f. 14, 75—76, 85; „Moldova liberă" din 23 martie 1945.

[85] Arh. U.G.S.R., fond 1, dosar 12/1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derile extractive şi forestiere de pe Valea Trotuşului, de la fabrica de textile Buhuşi etc. Într-o adresă către conducerea centrală a mişcării sindicale, I. Căciuleanu, secretarul comisiei sindicatelor unite din Piatra Neamţ, a propus ca să nu se facă controlul mărfurilor de către salariaţii care lucrau în întreprinderea respectivă, pentru a preveni ca unii dintre aceştia să fie corupţi de către patroni. Muncitorii fabricii Buhuşi au cerut cu fermitate instituirea controlului muncitoresc asupra întregii producţii, desfacerii produselor şi menţinerea unor preţuri reale la toate articolele de primă necesitate [86].

Formaţiunile de luptă patriotică, comitetele de fabrică, sindicatele unite au reprezentat un cadru adecvat mobilizării maselor pentru refacerea întreprinderilor şi a instituţiilor, pentru sprijinirea războiului antihitlerist.

În Moldova, regiune cu un pronunţat caracter agrar, P.C.R., comitetele regionale Moldova şi Dunărea de Jos ale partidului comunist au trimis un număr însemnat de cadre cu experienţă, care au îndrumat, au sprijinit şi au îndemnat ţărănimea să se organizeze în *sindicate ale salariaţilor agricoli,* în *comitete ţărăneşti,* în *Frontul plugarilor* şi au ajutat-o să-şi constituie detaşamente înarmate proprii.

Formate mai întîi în judeţele din nordul Moldovei, iar după 23 august 1944 şi în celelalte judeţe [87], *comitetele ţărăneşti* au preluat bunurile moşiereşti părăsite, au salvat, în mare parte inventarul agricol rămas, au mobilizat sătenii la efectuarea lucrărilor agricole, au procurat cereale, vite, alimente etc. pentru populaţie şi armată. Aşa cum se preciza şi în concluziile plenarei lărgite a Comitetului organizaţiei regionale Moldova al P.C.R. din 11—19 martie 1945, masele ţărăneşti au urmat pe comunişti sub lozinca „Luaţi, împărţiţi pămîntul!", au participat masiv şi s-au încadrat activ în lupta generală a forţelor patriotice şi revoluţionare pentru înfăptuirea obiectivelor revoluţiei: alungarea elementelor reacţionare din verigile aparatului de stat, refacerea ţării, înfăptuirea reformei agrare şi sprijinirea războiului antihitlerist, instaurarea la cîrma ţării a unui guvern democratic.

P.C.R. şi-a dovedit tăria şi capacitatea de organizare şi unire a tuturor forţelor democratice şi patriotice în lupta pentru refacerea economică, pentru sprijinirea războiului pînă la victoria asupra fascismului, pentru rezolvarea problemei fundamentale a revoluţiei. Mobilizate şi conduse cu competenţă de organizaţiile judeţene ale P.C.R., masele muncitoare din Moldova, asemenea întregii ţări, au făcut eforturi deosebit de mari economice şi militare în războiul antihitlerist, au dus o luptă eroică pentru reconstrucţia acestei părţi a ţării, pentru combaterea epidemiilor, pentru democratizarea aparatului de stat.

L'ÉCONOMIE DE LA MOLDAVIE EN 1944 ET L'APPUI ACCORDÉ À LA GUERRE ANTI HITLÉRIENNE

RÉSUMÉ

A la fin de 1944 et au début de 1945, la Roumanie subissait les conséquences destructrices de la seconde guerre mondiale ; par rapport aux autres régions du pays, la Moldavie a été la province la plus exposée. La présente étude prend en considération les causes principales qui ont entraîné le désastre économique de la Moldavie en 1944, parmi lesquelles : l'asservissement économique vis-à-vis de l'Allemagne nazie ; le pillage pratiqué par l'armée hitlérienne dans sa fuite ; les destructions provoquées par le guerre ; l'anachronisme économique et le caractère agraire de cette partie du pays ; l'évacuation des autorités, des entreprises, des institutions et d'une partie de la population ; l'avancement des troupes soviétiques dans les départements de Botoşani, Dorohoi, Rădăuţi et Suceava, en avril 1944 et leur isolement dans ce coin du pays ; l'utilisation des voies de communication par les

[86] A. Loghin, A. Kareţchi, M. Gh. Morărăşu, *op. cit.,* p. 100 ; Arh. U.G.S.R., fond 1, dosar 12/1945 ; f. 34, 39/391 ; dosar 3/1944—1945, f. 372 ; „Dezrobirea" din 15 octombrie 1944 ; „Scînteia" din 20 noiembrie 1944 ; Arh. St. Iaşi, fond Pref. jud. Iaşi, dosar 100/1945, f. 9.

[87] „Lupta Moldovei" din 23 august 1945 ; „Scînteia" din 20, 21 şi 30 octombrie 1944 ; „Moldova liberă" din 29 octombrie 1944 ; „Înainte" din 15 octombrie 1944 ; „Dezrobirea" din 23 octombrie 1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

armées alliées et l'approvisionnement de celles-ci das des conditions où les denrées alimentaires manquaient sur le marché interne ou, quand on les trouvait, elles dépassaient le pouvoir d'achat des masses. On passe encore en revue la difficulté d'acquitter les dettes économiques imposées par la convention d'armistice, le sabotage des éléments réactionnaires ; les efforts considérables que tout cela exigeait de la population d'une région littéralement dévastée et encore dans des conditions où maquaient absolument les initiatives énergiques de reconstruction de la Moldavie : les gouvernements qui ont dirigé le pays jusqu'au 6 Mars 1945 comptaient des éléments réactionnaires, hostiles.

L'analyse des principales causes qui ont déterminé l'agravation de la situation économique de la Moldavie en 1944 complète l'impage des efforts des forces patriotiques et démocratiques, dirigées par le P.C.R., dans la reconstruction de cette province et permet à la fois d'évaleur de manière plus réaliste la contribution économique de la Roumanie à la guerre antihitlérienne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTRUMENTARUL CERCETĂRII ISTORICE DIN ŢARA NOASTRĂ. SCURT ISTORIC *

DE

ŞTEFAN LEMNY

Cînd condiţia ştiinţelor parcurge înnoiri atît de profunde şi rapide, ca acelea din zilele noastre, nimic nu pare mai obsedant în demersul cercetătorului scrupulos, decît nevoia de a stăpîni materia mereu crescîndă de informaţii, tehnicile anchetării ei, aflate şi ele într-o continuă îmbogăţire, în fine, arta construcţiei ei într-un sistem de reprezentare şi valori. Dar cine nu ştie ce efort şi cît timp reclamă stăpînirea lor simultană, în condiţiile asaltului informaţional la care asistăm ?

O „istorie nouă" a încetat de cîtăva vreme să cantoneze doar în teritoriile tradiţionale ale politicului sau economicului şi socialului, îndreptîndu-se, cu mai multă sensibilitate, spre studiul mentalităţilor, al opiniei publice sau al vieţii cotidiene [1]. Pentru slujirea ei, însăşi noţiunea documentului a fost simţitor lărgită, după cum a fost extins şi dialogul cu domenii ca psihanaliza, matematica, sociologia sau lingvistica, cu toate eforturile considerabile ce decurg de aici pentru specializarea istoricului. Din aceste eforturi înnoitoare, n-au lipsit apoi preocupările pentru stilul şi mijloacele de expresie ale istoricului, singurele în măsură să difuzeze mesajul istoriei în arii mai largi decît acelea ale strictei specialităţi [2]. „Criza" pe care o resimte astfel istoricul în faţa neputinţei individuale de a răspunde, în totalitate, noilor exigenţe ale domeniului său apare evidentă. Ea nu derivă doar din condiţia interioară a unei ştiinţe aflate în continuă îmbogăţire a orizonturilor şi problematicii, a metodei şi surselor sale. Sentimentul de criză, inerent lumii moderne, a dus în ultima vreme şi la regîndirea sistematică a logicii cercetării în perspectiva căreia „orice ideal ştiinţific va trebui să fie construit pornind de la considerarea realităţilor istorice ale ştiinţei" [3], în care „studiul paradigmelor ei se dovedeşte a fi principala sursă de pregătire într-o anumită comunitate ştiinţifică" [4]. Este ceea ce explică locul de nefericit privilegiu al istoriei într-o lume aflată „în paradoxala situaţie de a se şti în criză de informaţie, în timp ce ea însăşi a generat mai multă informaţie decît e în stare să cuprindă" [5].

Care sînt mijloacele capabile să vină în întîmpinarea acestor nelinişti, ferindu-l pe cercetător de riscurile unei documentări imperfecte ? Cum se poate elibera cercetătorul de travaliul istovitor al documentării pentru a se consacra reflecţiei şi construcţiei de finete ?

---

* Referat prezentat în şedinţa Colectivului de istorie a culturii, la 29 octombrie 1981.

[1] *La nouvelle histoire*, Paris, 1978, p. 18.

[2] *Rapports, I. Grands thèmes et méthodologie* (XV-e Congrès international des sciences historiques), [Bucarest], 1980, p. 397—436.

[3] Karl R. Popper, *Logica cercetării*, Bucureşti, 1981, p. 32.

[4] Thomas S. Kuhn, *Structura revoluţiei ştiinţifice*, Bucureşti, 1976, p. 54.

[5] Al. Zub, *Instrumentarul culturii*, în „Cronica", XVI, nr. 22, 29 mai 1981, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fiindcă, după cum ne avertiza Pius Servien „dans les travaux de l'esprit... le plus grand danger c'est d'être trop vite disposé à se charger de grands labeurs" [6], făcînd aluzie la agresiunea pe care o reprezintă contra spiritului impresionanta cantitate de muncă reclamată de nevoia documentării.

Stăruind în cele ce urmează pe marginea *instrumentelor de lucru ale istoricului* n-avem cîtuşi de puţin iluzia de a reduce răspunsul la întrebări atît de complexe, doar la rostul acestei literaturi. Ele ar necesita o egală comutare a interesului spre problema ediţiilor critice, a publicării colecţiilor de documente şi corespondenţă, într-un cuvînt, spre toate categoriile de lucrări menite să scurteze timpul de documentare, îngăduind prelungirea aceluia de selecţie şi interpretare. Pentru delimitarea mai riguroasă a privirii istorice ce urmează socotim, de aceea, necesare cîteva precizări preliminare.

Cea dintîi priveşte însuşi termenul de „instrumentar" prin care, fără a rîvni o definiţie [7], avem în vedere acele lucrări care contribuie la colecţia şi sistematizarea surselor de documentare, îngăduind apoi cercetătorului să depisteze, operativ, o informaţie cît mai complexă în legătură cu tema studiului său: dicţionare, bibliografii şi biobibliografii, repertorii, cataloage de biblioteci şi arhive, indici de publicaţii, etc. O altă precizare ne obligă să facem raportarea aparent limitativă pe care ne-am propus-o a acestor instrumente la domeniul istoriei. Aparent, fiindcă instrumentele de lucru ale istoricului nu fac mai puţine servicii interesului de ordin cultural pe care istoria de azi îl vede tot mai puţin ca un epifenomen al ei. În consens cu noile orizonturi ale ştiinţei căreia i se asociază, sfera lor este şi mai largă, revendicînd cu drept de egalitate, instrumentele de lucru ale istoricului literar sau ale specialiştilor unor domenii tehnice. Iată de ce o evocare bilanţieră a preocupărilor privind instrumentarul cercetărilor istorice nu poate să ignore şi alte realizări decît acelea pornite dintr-un imbold strict istoriografic, după cum nu poate să evite raportarea la însăşi evoluţia documentării din ţara noastră, de care ele depind nemijlocit [8].

Cu o asemenea convingere, ne vom opri în cele ce urmează asupra instrumentarului cercetărilor istorice din ţara noastră (bibliografii, indici, cataloage, etc.), urmărind în linii generale extinderea progresivă a realizărilor din acest domeniu de la primele lucrări notabile pînă la literatura bibliografică din zilele noastre. Expunerea nu are pretenţia de a fi exhaustivă, înşirund întreaga literatură de acest gen dobîndită cu grele eforturi de cultura română într-o perioadă de timp ce nu depăşeşte cu mult un secol. Nu dorim decît să schiţăm momentele oarecum distincte ale evoluţiei ei, punîndu-le în legătură pe cît posibil, cu dezideratele reclamate de însăşi evoluţia istoriografiei româneşti, pentru a se putea desluşi în final continuitatea dar şi discontinuitatea unor eforturi. Fiindcă de aceasta din urmă atîrnă în parte şi inchietudinea de azi în faţa lipsei unor instrumente de lucru, fără de care orice studiu serios al istoriei nu se mai poate concepe în mod serios [9].

•

Nu în termenii şi cu mijloacele de astăzi, problemele documentării dispun de modeste tradiţii în preocupările cărturarilor noştri. Inevitabil, scrisul istoric a fost precedat de adunarea şi sistematizarea materialului documentar, mergîndu-se adesea pînă la întocmirea de liste în care se poate descoperi chiar „punctul de pornire" a ceea ce reprezintă bibliografiile de recomandare [10]. S-a stăruit îndeajuns asupra preocupărilor de documentare la Grigore Ureche, nevoit să apeleze la „cărţile şi izvoadele şi ale noastre şi cele străine" sau asupra exemplelor oferite, în acelaşi sens, de Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir sau Gheorghe Şincai, acesta din urmă adunîndu-şi materialul pentru *Hronica romînilor şi a mai multor neamuri* „din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani".

---

[6] Apud Andrei Pleşu, *Călătorie în lumea formelor*, Bucureşti, 1974, p. 25.

[7] Nu includem în rîndul instrumentelor de lucru ediţiile de documente, operele complete, etc., lucrări ce ilustrează recursul la sursele *directe* şi nu la referinţele bibliografice ale documentării, cf. Ch. Seignobos, *Manuel de bibliographie historique*, Paris, 1896, p. VI şi Aurel Avramescu şi Virgil Cândea, *Introducere în documentare ştiinţifică*, Bucureşti, 1960, p. 111.

[8] Cf. Al. Zub, *Din istoricul documentării în România*, ms.

[9] Idem, *Instrumentarul culturii*, în *rev. cit.*

[10] Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, Bucureşti, 1972, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum era de aşteptat, interesul pentru aspectul documentar al scrisului istoric s-a adîncit în veacul următor, îngăduind apariţia celor dintîi liste de orientare bibliografică, de fapt, liste ale cărţilor consultate. Aşa procedase Mihail Kogălniceanu în *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* (Berlin, 1837), dar şi alţii [11]. Autorul *Românilor supt Mihai Voievod Viteazul* şi-a precedat, de asemenea, opera printr-un efort sistematic de despuiere a informaţiilor arhivistice, etalînd un zel ce l-ar fi putut conduce şi spre o lucrare de referinţă bibliografică [12]. Urmîndu-i îndemnul, *Magazin istoric pentru Dacia* sugerase mai multă atenţie pentru „lista scrierilor moderne, naţionale sau străine, care ating Dacia şi istoria ei" *(Prospect)*, revista îngrijindu-se apoi de apariţia rubricii „Buletin bibliografic". Dar preocupările de acest fel nu se puteau revendica încă instrumentarului de lucru al istoricului modern. Înseşi temeiurile obiective care să-i justifice utilitatea lipseau.

Convingerea că istoria, „cea dintîi carte a unei naţii", încă nu fusese scrisă, era unanim admisă şi spiritele decise să i se dedice aveau sentimentul că „spre a avea o istorie şi mdeosebi istoria ţării sale, nimic [nu este] mai bun, mai folositor, mai neapărat, decît de a se întoarce la izvoarele originale", fiindcă „numai după această uriaşă lucrare naţiunile au putut ajunge a avea o istorie" [13]. Istoricul vremii nu trăia aşadar sub impresia informaţiilor care să-l copleşească, reclamînd instrumentarul ajutător de lucru, ci sub aceea a lipsei lor. Cu acest sentiment, istoriografia veacului XIX s-a îndreptat cu precădere spre editarea documentelor şi cronicilor, întregul veac trăind de altfel sub pilda *Letopiseţelor* lui Kogălniceanu [14]. Era firesc, de aceea, ca interesul pentru instrumentarul de lucru să pornească din arii mai largi decît acelea ale strictei specialităţi, înţeleasă, încă de atunci, nu doar ca o înşiruire de fapte principiare, ci ca „o panoramă întinsă" [15]. În acest sens, primele perspective le deschideau cataloagele de librării şi tipografii, în care se recunosc un fel de „bibliografii curente" [16], dar mai ales cataloagele publicate de marile biblioteci din Iaşi şi Bucureşti, ulterior din alte localităţi [17]. În prelungirea lor se plasa epoca cea mai fertilă în proiecte şi realizări bibliografice, înfăptuite sub patronajul stimulator al Academiei române, cel mai însemnat *institut naţional* al ţării, cu menirea de a fi, asemenea Societăţii „Astra" de peste Carpaţi, „un razim al naţionalităţii române" [18]. Instituţia şi biblioteca ei apăreau într-un moment în care numărul periodicelor parcurgea o vădită creştere, risipind confuzia dintre domeniile culturii şi stimulînd fertilizarea scrisului. Faptul reclama, cu necesitate, şi adjuvantele de lucru, menite să-l orienteze pe cercetător în regăsirea mai lesnicioasă a informaţiilor. Materializarea lor a fost de altfel curînd posibilă, datorită, în parte, atenţiei de care ele s-au bucurat în preocupările cîtorva spirite alese ale culturii române. Unul dintre acestea, B. P. Hasdeu, găzduise şi salutase cu vădită simpatie în paginile *Columnei lui Traian* primele întreprinderi bibliografice în materie istoriografică, dînd la rîndu-i o bună pildă prin *Etymologiuum Magnum Romaniae* (4 vol., 1886—1898), lucrare ce continua efortul lui Timotei Cipariu de a pune ordine într-un material literar şi lingvist greu accesibil *(Crestomaţia sau Analecta literaria*, Blaj, 1858) şi pe acela, contemporan, al lui M. Gaster *(Chrestomaţia română*, 1891). Convinşi de rosturile unei opere bibliografice în pregătirea rîvnitei istorii vechi a românilor, Al. Odobescu şi Al. Papadopol-Calimah întocmiseră un „indice de scrieri" sub titlul *Bibliographia Daciei* [19]. O îndeletnicire similară îl preocupase pe D. A.

---

[11] Felix Colson, *De l'état présent et l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie...*, Paris, 1839, p. 457—460; J. M. Quérard, *La Roumanie...*, Paris, 1857.

[12] Nicolae Liu, *N. Bălcescu, E. Winterhalder şi biblioteca „Magazinului istoric"*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", II, 1957, p. 137—166.

[13] M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Ţării Moldovei*, I, Iaşi, 1852, p. IX.

[14] Al. Zub, *Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 375—413.

[15] M. Kogălniceanu, *Opere*, II. *Scrieri istorice*, ed. Al. Zub, Bucureşti, 1976, p. 388.

[16] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 26.

[17] *Ibidem*, p. 31—35, 66—67.

[18] N. Iorga, *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor...*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor şaptezeci de ani*, Bucureşti, 1903, p. 82.

[19] *Despre scrierile vechi pierdute, atingătoare de Dacia*, în *Columna lui Traian*, 1872—1876, reprodusă în vol. sub titlul: Alexandru Odobescu, *Bibliographia Daciei. Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei*, Bucureşti, 1872.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sturdza, realizînd *Bibliografia numismatică română*[20] sau pe V. Maniu, autorul unui memoriu ce urma să suplinească lipsa unei bibliografii curente asupra istoriei românilor[21]. La rîndul lor, A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu semnau împreună un bogat catalog, cuprinzînd 1212 cărţi şi manuscrise, prezentate la expoziţia aniversării celor 50 de ani de la înfiinţarea învăţămîntului superior în Moldova[22], lucrare ce reprezenta o adevărată bibliografie generală, selectivă şi tematică — cea dintîi de acest fel — a culturii româneşti[23]. Lui C. Erbiceanu îi datorăm şi o *Bibliografie greacă...* (Bucureşti, 1903), cuprinzînd cărţile greceşti imprimate în Principate în aşa-numita „epocă fanariotă", dar şi *Bibliografia marilor dragomani greci din Imperiul otoman, traduse din greceşte* (Bucureşti, 1898), Lucrările reprezentau propriile instrumente de lucru ale autorului în interpretarea atît de riguroasă a secolului XVIII, cea dintîi furnizînd informaţii preţioase şi pentru viitoarea *Bibliografie românească veche.*

Cele mai directe urmări ale interesului bibliografic manifestat de membrii Academiei s-au resimţit în rîndul echipei de slujitori ai Bibliotecii Academiei, făcînd posibilă întocmirea de către Ioan Bianu a celui dintîi plan al bibliografiei ştiinţifice asupra României „din toate punctele de vedere". El urma să cuprindă, drept „cea dintîi trebuinţă", bibliografia scrierilor făcute de români, bibliografia autorilor străini care au scris după români, catalogul manuscriselor şi documentelor din posesia Academiei, repertoriul periodicelor româneşti. Printre factorii care au grăbit un asemenea proiect, unul dintre cele mai grandioase din cîte a avut dezvoltarea culturii în ţara noastră, nu poate fi uitat un anume spirit competitiv cu străinătatea. Bibliografia pe care George Bengescu o dedicase lui Voltaire[24] îi aduse autorului un nume de glorie în bibliografia universală şi premiul Academiei franceze. Acelaşi autor mai dăduse o bibliografie asupra problemei orientale[25], completată ulterior de Ştefan Orăşanu[26], iar amintita *Bibliografie greacă* a lui C. Erbiceanu îmbogăţea cu noi referinţe bibliografia elenică a lui Emile Legrand[27]. De aceea, încercările unor străini, apreciaţi bibliografi, ca Emile Picot[28], baronul Guillaume sau Comitele de Marsy din Compiègne de a-şi dedica eforturile pentru întocmirea instrumentelor de lucru ale culturii naţionale româneşti, aveau să incite orgoliile naţionale ale celor entuziaşti[29]. Aşa se explică şi graba, care de data aceasta nu însemna şi o lipsă de calitate, cu care planul lui I. Bianu, sugerat în linii mari încă de B. P. Hasdeu, a început să se materializeze. Pînă în ajunul primului război mondial apăruseră *Bibliografia românească veche* de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, (2 vol. şi 2 fasc. din vol. III, Bucureşti, 1903, 1910, 1912), *Catalogul manuscriptelor româneşti* (I—II, 1907—1913, de I. Bianu şi R. Caracaş), *Catalogul manuscriptelor greceşti* (de Constantin Litzica, 1909), *Publicaţiunile periodice româneşti* (vol. I, 1913), de Nerva Hodoş şi Al-Sadi Ionescu, catalogul de *Foi volante* (în *Creşterea colecţiunilor*, 1911) de Al. T. Dumîtrescu, ş.a. lucrări de natură să constituie instrumentarul modern al culturii româneşti a cărui valoare nu a scăzut nici astăzi. Faptul e cu atît mai remarcabil cu cît operele amintite sînt îndeosebi rodul colaborării dintre „uriaşii lucrători" ai Academiei Române, I. Bianu, Nerva Hodoş, Al-Sadi Ionescu, între care spiritul celui dintîi tutelează. N. Iorga a ştiut să-i preţuiască dăruirea, în care a înţeles o mare renunţare la alte plăceri

---

[20] În *AAR*, Dezbaterile, secţia I, t. XI, 1878, p. 159—164.

[21] V. Maniu, *Românii în literatura streină. Studii istorico-critice şi etnologice, cu un memoriu asupra mişcării literaturii istorice în străinătate şi la noi, urmată în decursul anilor 1880 şi 1881*, în *AAR*, Memorii şi notiţe, s. II, t. V, secţ. II, p. 165—380 (şi extras, Bucureşti, 1883).

[22] *Serbarea şcolară de la Iaşi...*, Iaşi, 1895.

[23] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 65.

[24] *Voltaire. Bibliographie de ses oeuvres*, I—IV, Paris, 1882—180.

[25] George Bengescu, *Essai d'une notice bibliographique sur la Question d'Orient. Orient européen. 1821—1897*, Bruxelles—Paris, 1897.

[26] Şt. Orăşanu, *Bibliografia chestiunei Orientului*, Bucureşti, 1899.

[27] Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grecs au XV-e et XVI-e siècles*, 10 vol., 1885—1918.

[28] Émile Picot a dat, între altele, *Notices biographiques et bibliographiques sur Nicolas Spatar Milescu*, Viena, 1883 ; *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir...*, în *Nouveaux mélanges orientaux...*, Paris, 1886, p. 315—360 ; *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strelbickij...*, Paris, 1905, etc.

[29] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 57—58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale spiritului ale aceluia care avea „cel puţin tot atît talent cît şi alţii", pentru a construi în schimb instrumentele de lucru, datorită cărora azi „putem lucra cu toţii în linişte, în ordine, ca în orice ţară civilizată" [30].

Alături de preocupările stimulate în interiorul Academiei, altele din afara ei, vădeau ţeluri bibliografice nu mai puţin utile. Ne gîndim la categoria materialelor de referinţă generală, constînd din bibliografii curente sau retrospective [31], sau la cele dintîi dicţionare şi enciclopedii datorate lui Iosif Vulcan *(Panteonul roman. Portretele şi biografiile celebrităţilor române*, I, Pesta, 1869), Dim. R. Rosetti *(Dicţionarul contimporanilor*, Bucureşti, 1897), George Ioan Lahovari, C. I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu *(Marele dicţionar geografic al României*, I—V, Bucureşti, 1898—1902), Corneliu Diaconovici (*Enciclopedia română*, I—III, Sibiu, 1898—1904), ş.a. Lor li se adăugau indicii unor periodice ce ajunseseră la un număr venerabil de tomuri : *Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi* [32], *Convorbiri literare* [33], *Transilvania*, *Actele şi Analele Astrei* [34], *Biserica Ortodoxă Română* [35], *Viaţa Românească* [36], *Analele Academiei Române* [37] ş.a., care, fără a împlini rigorile proprii astăzi acestui gen, reprezentau cele dintîi tentative de ordonare a unei informaţii ce parcurgea o continuă creştere. În contextul acestor realizări de ansamblu ale instrumentarului culturii, adjuvantele cercetării istorice păreau să meargă şi mai departe, prin tematica oarecum specială pe care o propuneau. Este cazul *Disertaţiei* lui Vasile Popp, *despre tipografiile româneşti în Transilvania şi învecinatele ţări, de la începutul lor pînă în vremile noastre* (Sibiu, 1838), chiar dacă încadrarea ei în literatura de acest gen a fost pusă de unii la îndoială [38]. Dar nevoia de a pune ordine într-o materie confuză şi risipită îl determinase pe Vasilie Popp să fixeze, înaintea demersului istoric pe care şi-l asumase, „batăr urmele tipografiilor noastre", iar cercetările întreprinse în cei 20 de ani de documentare i-au îngăduit să realizeze o lucrare în care rezultatele erau clasate cronologic şi pe localităţi, îngăduind consultarea ei ca un instrument obişnuit de lucru. O destinaţie tematică şi cronologică avea repertoriul lui K. Torma, consacrat informaţiei arheologice şi epigrafice referitoare la Dacia [39], ca şi bibliografia pe care G. Bengescu o dedicase relaţiilor franco-române [40] sau aceea întocmită de N. A. Bogdan cu referire la Iaşi, în prefaţarea monografiei pe care o lucra [41]. În fine, unul din punctele planului bibliografic gîndit de I. Bianu care n-a putut să prindă viaţă pînă în zilele noastre — bibliografia scrierilor străine referitoare la români — fusese întrucîtva anticipat încă din 1856 de lucrarea lui Cezar Bolliac, cuprinzînd articolele din presa franceză referitoare la români [42], iar în anul în care Academia lansase amintitul proiect, Trandafir

---

[30] Apud Aurel Avramescu şi Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 61.

[31] Dimitrie Iarcu, *Anale bibliografice române*, Bucureşti, 1865 şi ed. II, *Bibliografie cronologică română*, Bucureşti, 1873 ; G. Popescu, *Trei ani de literatură română. Indice bibliografic...* [anii : 1874—1876], Bucureşti, 1877 ; Idem, *Siese ani din literatura română...*, [anii : 1874—1879], Bucureşti, 1879 ; I. M. Codrescu, *Bibliohronologia română*, în *Buciumul român*, 1876—1877, 1881—1882 ; Alex. Degenmann, *Bibliografia generală română...*, în *Convorbiri literare* 1885—1887, etc.

[32] Întocmit de A. D. Atanasiu pentru anii 1888—1914, în *Arhiva*, XXV, nr. 9—10, 1914, p. 333—404.

[33] D. Evolceanu, indice pentru anii 1876—1906, în *CvL*, XL, 1906, p. 1161—1222.

[34] În *Transilvania*, 1896, p. 251—300.

[35] Genadie Enăceanu, *Tablă generală* [pentru anii I—VIII], în *BOR*, 1/IX, 1885, p. 3—22.

[36] P. D. Iliescu, *Viaţa românească, Tablă de materii, 1906—1911*, Iaşi, 1912.

[37] *Analele Academiei Române. 1878—1888. Indice alfabetic...*, Bucureşti, 1890 ; *Ibidem, 1889—1898*, Bucureşti, 1900 ; *Ibidem, 1898—1903*, Bucureşti, 1909.

[38] Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 37—38.

[39] K. Torma, *Repertorium ad literatum Daciae Archaeologicam et epigraphicam*, Budapest, 1880.

[40] George Bengescu, *Bibliographie franco-roumaine du XIX-e siècle*, I, Bruxelles, 1895.

[41] N. A. Bogdan, *Bibliografia oraşului Iaşi*, în *Arhiva*, XXIII, 1912, p. 270—274, 317—325 ; XXIV, 1913, p. 35—38 ; 137—141.

[42] Cezar Bolliac, *Articles relatifs aux Principautés Danubiennes qui ont paru dans les revues françaises depuis leurs fondations jusqu'à ce jour...*, în *Choix de lettres et mémoires sur la question roumaine, 1882—1886*, Paris, 1856, 89 p. litogr.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

G. Djuvara publica *Bibliografia cestiunei naționale* [43], cu scopul de a cuprinde „toate operele scrise în limbi străine" despre români, rod al documentării autorului la marile biblioteci din Paris, Bruxelles, Constantinopol, Sofia și Belgrad [44].

Înfăptuirile pe care le-am amintit nu erau lipsite de însemnătate și ele dădeau justificată încredere celor ce și le asumaseră. Cineva visa chiar, în 1912, la înființarea unui institut bibliografic, după exemplul celui internațional, proaspăt constituit, cu scopul de a întocmi un mare repertoriu bibliografic național [45]. Dar marile bibliografii internaționale erau mai puțin dispuse să țină seama de aceste modeste realizări și Ch. V. Langlois remarca lipsa unor lucrări bibliografice românești demne să figureze într-o operă ce înregistra producțiile de acest fel ale fiecărei națiuni [46], întocmai cum făcuseră la vremea lor E. M. Oettinger [47] sau Julius Petzholdt [48]. Chiar dacă alte lucrări aveau să se dovedească mai generoase, făcînd un loc și instrumentelor culturii românești din acea vreme [49], constatarea era întru totul valabilă. Ce reprezentau cele cîteva contribuții românești puse alături, față de cele 56 de volume din *Allgemeine Deutsche Biographie* (Leipzig, 1875—1912), față de cele 85 de volume din *Biographie universelle, ancienne et moderne* (Paris, 1811—1862), față de monumentala *Real-Encyklopädie der klassischen Altertums-Wissenschaft* sau mai „modestul" *Glossarium mediae et infimae latinitas* al lui Du Cange! Nu e vorba doar de o raportare la țările cu mari disponibilități materiale și culturale, fiindcă națiunile vecine mai mici dăduseră, și ele, lucrări remarcabile [50].

Perioada interbelică avea să promită, de aceea, considerarea mai atentă a acestui sector al documentării, în legătură cu transformările structurale ce marcau, în ansamblu, cultura românească. Chemată să contribuie mai mult ca pînă atunci la reformarea societății, știința dobîndise, cea dintîi, conștiința necesității unei regîndiri a propriului statut, văzînd în elaborarea instrumentarului ei „cea mai serioasă, mai cuprinzătoare și esențială încercare de raționalizare a muncii științifice" [51]. Crezul a fost alimentat și de formația intelectuală a slujitorilor ei. Mulți dintre istoricii epocii se formaseră la școala criticistă, avînd stagii însemnate în biblioteci de unde și-au însușit cele mai aspre rigori documentare. Se cunoaște exemplul lui Vasile Pârvan care ucenicise pe lîngă Ioan Bianu, făcînd „opera de cîrpaciu cronologografic" [52], cum singur glumea pe seama indecelui întocmit de el la *Catalogul manuscriselor românești*. Exemplul lui nu era singular. Al. Lăpedatu, Ioachim Crăciun, N. Cartojan profitaseră de îndemnurile aceluiași sever bibliotecar al Academiei, transmițînd la rîndul lor mai departe noilor generații pilda sa de muncă. Lor li se adăugau ceilalți oameni de știință, D. Gusti, Grigore Antipa, Sextil Pușcariu, I. Simionescu, L. Mrazec, ș.a., militanți generoși pentru organizarea rațională a cercetării pe baze noi, moderne, în consens cu exigențele mondiale ale științei [53]. În fine, noua structură instituțională a învățămîntului și a cercetării a stimulat în mod esențial preocupările pentru instrumentarul de lucru. Față de perioada anterioară, cînd Biblioteca Academiei își asumase cu succes conducerea și înfăptuirea planului său din 1895, după război, drumul ascendent al bibliografiei și-a mutat centrul de greutate

[43] în *Ateneul român*, II, 1895, p. 372—392, p. 462—472, 533—538, 600—615, etc.
[44] *Ibidem*, p. 372.
[45] N. Iordăchescu-Crivina, *Necesitatea înființării unei instituții bibliografice în România*, în *Țara nouă*, 1912, p. 329—334, cf. Al. Zub, *Din istoricul documentării...*
[46] Ch.—V. Langlois, *Manuel de bibliographie historique*, Paris, 1901, p.
[47] E. M. Oettinger, *Historisches Archiv...*, Karlsruhe, 1841.
[48] Julius Petzholdt, *Bibliotheca Bibliographica...*, Leipzig, 1866.
[49] Léon Vallée, *Bibliographie des bibliographies...*, Paris, 1893 (nr. 2022, 4825, 5303, 8947); M. Henri Stein, *Manuel de bibliographie générale*, Paris, 1897, p. 37, 210, 392, 509, etc.; William Prideaux Courtney, *A Register of National Bibliography*, II, London, [1913], p. 435—436.
[50] Spre exemplu, Id. Szinnyei József, *Magyar Irók Élete és munkái...*, Budapest, 1890, 14 vol., *A Pallas Nagy Lexikona*, 18 vol., Budapest, 1904.
[51] I. C. Demetrescu, *Bibliografia forestieră internațională și problema celei românești*, București, 1934, p. 5, cf. Ion Saizu, *Relația știință-societate în gîndirea românească interbelică*, în *RdI*, 5/34, 1981, p. 811—818.
[52] Cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan — preocupări bibliografice și documentariste*, în *Carpica*, I, 1968, p. 332.
[53] Ion Saizu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în universități, mai ales la Cluj și București [54]. Desigur, ideea rolului coordonator al Academiei nu fusese abandonată. D. Gusti îi recunoștea „inițiativa organizării creației științifice colective" a acelor lucrări ce „pot fi săvîrșite numai după scurgerea cîtorva generații" [55], în timp ce alții (Grigore Antipa, P. P. Negulescu, Emil Racoviță) sugerau proiecte pentru revitalizarea ei, fără ca ele să fi dat însă vreun rezultat [56]. La planul bibliografiei naționale, realizat în bună parte imediat după lansarea sa, nu s-a mai adăugat aproape nimic în această perioadă, cu excepția a două contribuții (ultimul tom al *Bibliografiei românești vechi*, IV, 1944 și încă un tom din *Catalogul manuscriselor grecești*). Inițiative mai fertile aveau să vină în schimb din afara forului academic: Asociația pentru studiul și reforma socială, Institutul român de organizare științifică a muncii, Centrul român de documentare (1940), între acestea interpunîndu-se alte proiecte, unul datorat chiar lui N. Iorga [57]. În ciuda unor realizări utile, instituțiile amintite n-au avut însă longevitate în timp și nici eficiență, fapt greu de realizat cîtă vreme statul întîrzia să preia asupra-i sarcina coordonării muncii științifice [58].

În lipsa acelei continuități care să braveze timpul, punînd în legătură generații și perioade de cultură, elaborarea instrumentarului cercetării avea să rămînă, în bună măsură, în seama inițiativei individuale. Ei i se datorează și introducerea bibliografiei printre disciplinele universitare, la Cluj, prin Ioachim Crăciun, și la București, prin N. Georgescu-Tistu, dînd putința întocmirii instrumentelor de informare cu ajutorul colectivelor de studenți. Se puneau astfel bazele unei școli bibliografice românești a cărei activitate era posibilă mai ales în jurul instituțiilor de învățămînt și cercetare (Universitățile din Cluj și București, Arhivele statului, Institutul social român, Centrul român de documentare, etc.) și a unor publicații de specialitate *(Dacoromania, Anuarul Institutului de istorie națională, Cercetări literare, Revista istorică română, Revista arhivelor, Hrisovul, Scriptum*, ș.a.) [59].

Se resimțea, însă, stînjenitoare, lipsa elementului coordonator, ca și aceea a unei unități de vedere, de natură să asigure consensul metodologic, atît de necesar pentru lucrările de acest gen. Dar travaliul organizat în colectiv, cu sprijinul studenților, promitea rezultate mai eficiente într-o vreme cînd specialistul se îndoia de instrumentele bibliografice prea generale și „redactate de un singur om, căruia obiectul îi depășea puterile" [60].

Perioada interbelică avea să marcheze, de aceea, o substanțială îmbogățire a instrumentelor de lucru, începînd cu cele de ordin general și sfîrșind cu cele de specialitate sau chiar tematice. Pentru cea dintîi categorie se cuvine amintit șirul enciclopediilor *(Minerva*, Cluj, 1929; *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"* de I. Aurel Candrea și Gh. Adamescu, București, 1931; *Enciclopedia României*, I—IV, București, 1938—1943; Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea"...*, București, 1940), care, în prelungirea exemplului datorat lui Diaconovici, veneau să dea măsura culturii și a civilizației românești, în formula proprie acestui gen, pe care celelalte națiii ale continentului știuseră s-o cultive și mai timpuriu și mai temeinic [61]. O proliferare însemnată au cunoscut și celelalte lucrări de informare generală, dicționarele pe materii și geografice, cele biografice [62], dar elementul novator în peisajul instrumentarului științei, în general, îl reprezenta îndreptarea acestor lucrări și spre alte domenii decît acelea care beneficiaseră și pînă atunci de ele în cultura română, inclusiv spre domeniile științelor aplicative [63].

---

[54] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 125.

[55] Dimitrie Gusti, *Ființa și menirea academiilor*, în *Discursuri de recepție la Academia Română*, București, 1980, p. 185.

[56] Ion Saizu, *loc. cit.*, p. 814.

[57] N. Iorga, *Un anteproiect de organizare a culturii naționale*, în *Ideea europeană*, II, nr. 61, 1921, p. 2.

[58] Al. Zub, *Din istoricul documentării...*

[59] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 124—165.

[60] *Ibidem*, p. 125.

[61] Cf. supra, nota 50, la care se mai cuvin amintite, pentru etapa interbelică: *Révai Nagy Lexikona*, 21 vol., 1935; *Uj Idök Lexikona*, 24 vol., 1936—1942.

[62] Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 199—207.

[63] Gavril Ursu, *Dicționar enciclopedic administrativ*, Cluj, 1935; C. Filipescu, *Marea enciclopedie agricolă*, 5 vol., București, 1937—1943; I. C. Demetrescu, *op. cit.*; *Bibliografia economică română*, supliment la Buletinul Institutului economic român, (1908—1915, 1921—1943), etc., cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 332—333, 341—351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-un context în care instrumentele de lucru interesau arii intelectuale tot mai largi era de aşteptat ca disciplinele umaniste, sensibile prin vocaţia lor, mai mult la informaţia teoretică decît la experimentul practic, să se manifeste mai activ în tărîmul acestor preocupări. Gheorghe Adamescu aduse în acest sens o preţioasă *Contribuţiune la bibliografia românească* (Bucureşti, I—III, 1921—1928), completată la scurtă vreme de N. Georgescu-Tistu cu *Bibliografia literară română* (Bucureşti, 1932), în timp ce alte dicţionare şi bibliografii, multe remarcabile ca valoare şi astăzi, au venit în întîmpinarea altor domenii de cercetare : pedagogică, juridică, filosofică, economică, ş.a.m.d. [64].

Ce loc avea să ocupe în rîndul acestor preocupări, fertile cum s-a văzut, instrumentarul cercetării istorice ?

În acest tărîm, meritele cele mai însemnate au revenit lui Ioachim Crăciun, discipol al lui N. Iorga, D. Onciul şi nu mai puţin al lui I. Bianu şi Al-Sadi Ionescu, din al căror îndemn frecventase cursurile de la „École des Chartes" din Paris, cînd a luat contact cu secţia bibliografică a Institutului de cooperare intelectuală şi cu Institutul internaţional de bibliografie de la Bruxelles. Urmărise îndeaproape „experienţa practică" a monumentalei *International Bibliography of Historical Sciences* la care colaborau aproape toate ţările lumii, găsind în ea modelul preocupărilor speciale care aveau să-l consacre nu numai ca un bun slujitor al istoriei, dar şi ca un slujitor al slujitorilor acesteia, după expresia lui Paul Otlet *(servi servorum scientiae)*. Cu intenţia de a îmbogăţi rîndurile atît de sărace ale acestora din urmă, începuse cel dintîi curs de bibliografie din ţară (12 nov. 1932). Misiunea lui era să pregătească noile generaţii de cercetători în spiritul exigenţelor documentării, apropiindu-se mai mult de viaţa şi organizarea cărţii şi de tehnica muncii ştiinţifice, „căci e timpul — spunea el — să înceteze odată credinţa că bibliologia e rezervată numai viitorilor bibliotecari" [65]. O idee pe care tot el a coborît-o de la înălţimea abstractă a teoriei pentru a o aplica în activitatea bibliografică, stimulînd colaborarea între Universitate, Institutul şi biblioteca acesteia [66].

Tema de predilecţie a acestei practici a constituit-o bibliografia istorică a României, lucrare ce răspundea unor cerinţe imediate ale documentării, dar şi străduinţei de a se fixa pe această cale locul ţării în mişcarea general-bibliografică din lume, cu o concluzie pe care o socotea inexorabilă : aceea că „nu sîntem prea „întîrziaţi" nici în direcţia acestei discipline" sau că, „în orice caz, nu suntem în urma unor ţări din jurul nostru" [67]. Datele unei comparaţii mai adînci aveau să-i infirme optimismul, dar îndemnul se dovedise stimulator. Graţie lui, instrumentul esenţial al oricărei cercetări istorice — bibliografia curentă — avea să funcţioneze eficient de-a lungul cîtorva ani (1921—1927), răspunzînd unui chestionar complex de probleme ce intrau în aria interesului istoriografic : istorie (generalităţi, periodice, istorie propriu-zisă, istorie „parţială"), ştiinţele auxiliare (arheologie, antichităţi, genealogie, heraldică, numismatică), materii în legătură directă cu istoria (călătorii, biografii, istoria diferitelor instituţii şi societăţi), „chestiuni numai în legătură cu istoria" (politica, clase sociale, constituţie, chestie agrară, biserica, armată, arte, muzee, comerţ, drept, filosofie, geografie, literatură, obiceiuri, folclor, presă, teatru) [68]. În raport cu criteriile actuale, clasificarea materialului bibliografic proiectată de Ioachim Crăciun poate fi, desigur, contestată, dar însemnătatea operei în ceea ce priveşte redarea imaginii complete a preocupărilor istoriografice din perioada amintită nu poate fi pusă la îndoială. Ea mărturisea năzuinţa febrilă pentru „marea bibliografie istorică românească", pe care o gîndiseră şi Al. Lapedatu şi Al-Sadi Ionescu, o bibliografie ce ar fi urmat să se publice „în cicluri de 20, 15 sau 10 ani", după abundenţa materialului [69]. Opera se anunţa impozantă, dar, din nefericire, ea n-a mai

[64] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 331—341.

[65] *Ibidem*, p. 161.

[66] I. Crăciun, *Bibliographie de la Transylvanie roumaine. 1916—1936*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, 1937, p. 9 (435).

[67] Idem, *Istoriografia română în 1925 şi 1926. Repertoriu bibliografic*, în *AIINC*, IV, 1926—1927, p. 484.

[68] Ioachim Crăciun şi Ioan Lupu, *Istoriografia română în 1921—1922. Repertoriu bibliografic*, în *AIINC*, II, 1923, p. 405—406 ; Ioachim Crăciun, *Istoriografia română în 1923 şi 1924, ibidem*, III, 1924—1925, p. 775—929 ; idem, *Istoriografia română în 1925 şi 1926...*, ibidem, IV, 1926—1927 (şi separat, Bucureşti, 1929).

[69] Idem, *Istoriografia română în 1925 şi 1926* (cf. supra), p. 515.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost continuată, așa cum n-a fost continuată o altă inițiativă lăudabilă a lui Ioachim Crăciun, menită să circumscrie mai precis locul contribuțiilor românești la istoriografia universală, într-o bibliografie destinată deopotrivă cercetătorilor români și străini [70]. Bibliografia curentă își dovedise însă utilitatea, făcînd ca genul să fie cultivat și de alții. O *Bibliografie a operelor separate și a articolelor istorico-filologice care au apărut de la 1912—1924 în limba germană și se referă la teritoriul și locuitorii României*, cuprinzînd 930 de referințe, realizase Hermann Hienz [71], în timp ce N. Georgescu-Tistu, ajutat o vreme de Dan Simionescu, adunase informația curentă apărută între 1931 și 1942 cu referire la cultura românească veche [72].

În raport cu perioada dinaintea primului război mondial, instrumentele de lucru ale istoricului evoluaseră în direcția unei evidente diversificări. În afara centrelor universitare de îndrumare bibliografică, apăruseră atunci primele bibliografii generale, mai însemnate fiind îndeosebi cele semnate de T. G. Bulat [73] și A. Ștefănescu-Galați [74]. Format în ambianța unor spirite alese ale culturii occidentale (H. Pirenne, G. Monod, K. Lamprecht, H. Hauser, Dahlmann, ș.a.), cel dintîi dăduse o bibliografie care să servească confraților istorici, preîntîmpinînd munca lor adesea „de prisos făcută, din cauza lipsei unui martor, care să fi arătat ceea ce s-a publicat și ce nu" [75] — viciu elementar al documentării pe seama căruia prolifera o literatură a slabelor exigențe. Ca lucrări de referință generală, apăruseră unele dicționare consacrate îndeosebi provinciilor de curînd alipite [76] și sintetizînd informații din cele mai variate domenii, după cum, pentru orientarea specialiștilor în hățișul de publicații ale vremii, se întocmise o listă, de altfel sumară, a acestora, cu minime referințe bibliografice [77].

Explorări speciale, consacrate unor perioade și teme reclamau, în consens, propriul instrumentar. Așa apăruseră cîteva bibliografii consacrate îndeosebi istoriei vechi [78] sau unor momente ale istoriei moderne [79]. Fapt, sugestiv, multe erau datorate viitorilor specialiști,

---

[70] Idem, *Contributions roumaines à l'historiographie générale. Étude et bibliographie*, Cluj, 1927, 46 p.; Idem, *Contribuții românești privitoare la istoriografia universală. 1927—1936*. Bibliografie (titlu și în franceză), București, 1938.

[71] *AIINC*, III, 1924—1925, [1926] p. 931—988.

[72] N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia publicațiilor privitoare la cultura românească veche*, în *CL*, I, 1934, p. 121—175; II, 1935, III, 1939, p. 319—381; IV, 1940, p. 249—313 (coautor: Dan Simonescu); V, 1943, p. 241—280.

[73] T. G. Bulat, *Incercare de bibliografie a istoriei românilor*, fasc. 1—2, Rîmnicu Vîlcea, 1919.

[74] A. Ștefănescu-Galați, *Contribuțiuni bibliografice pentru cunoașterea evoluției vieții poporului român...*, Partea I, Cernăuți, 1923; Partea II, București, 1939.

[75] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. I—II.

[76] Silvestru Moldovan, Nicolae Togan, *Dicționarul numirelor de localități cu poporațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș...*, ed. 2, Sibiu, 1919; C. Martinovici, N. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte regiuni alipite*, Cluj, 1921. Pentru regatul României pînă la 1918, de notat lucrarea lui O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, cu accent îndeosebi pe informația istorică, cuprinzînd nume de localități, instituții, personalități, etc.

[77] Dumitru A. Vasilescu, *Lista periodicelor istorice care au apărut sau apar în România*, [București, 1935] (editată de Secretariatul Asociației istoricilor români).

[78] I. Martian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1921. D. Berciu, *Bibliografia Olteniei preistorice*, în *Arhivele Olteniei*, Craiova, XVI, nr. 92—94, 1937, p. 314—322; C. Daicoviciu, M. Macrea, *Contribuții la bibliografia Daciei romane (1920—1935)* (titlu și în germană), în *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, II, 1933—1935, p. 259—283; M. Macrea, *Bibliografia Daciei romane (1936—1948)* (titlu și în limba franceză), în *rev. cit.*, V, 1944—1948, p. 353—413; etc.

[79] G. Oprescu, *Contribution à la bibliographie des événements de 1848—1850 en Transylvanie et dans les Pricipautés danubiennes*, în *RHSEE*, 3, 1926, p. 27—37; C. Göllner, *Anul revoluționar 1848 în Principatele române. O contribuție bibliografică*, Cluj, 1934; Ioan C. Băcilă, *Bibliografia războiului de independență. 1877—1878*. Cu o prefață de C. C. Giurescu, București, 1927; Anton Oprescu, *Războiul pentru Independență (1877—78). Contribuțiuni la bibliografia lui*, București, 1928; Gh. I. Georgescu, *Contribuțiuni la bibliografia războiului pentru întregirea neamului*, București, 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aflați atunci la vîrsta construirii propriului instrumentar de lucru (D. Berciu, C. Daicoviciu, M. Macrea, George Oprescu, Carol Göllner). Studiul istoric dedicat provinciilor românești ce intraseră de curînd în hotarele statului român determinase alte bibliografii [80], între care aceea a Transilvaniei, întocmită de Ioachim Crăciun, are pînă astăzi atributul monumentalității [81]. Bine primită, mai întîi de N. Iorga, dar și de G. Vâlsan, a fost *Bibliografia Dobrogei*, deși autorul, S. Greavu-Dunăre, avea conștiința neajunsurilor ei, pricinuită și de faptul că grija pentru instrumentarul cercetării nu se maturizase îndeajuns [82].

Pentru studiul relațiilor dintre români și străini, un început de mare interes făcuse chiar Al-Sadi Ionescu, autorul unei bibliografii, astăzi greu de consultat și discutabilă sub raportul propriei descrieri bibliografice (titlu, paginație), datorită împrejurărilor ce i-au împiedicat tipărirea pînă la capăt [83]. I-au urmat *Bibliographie franco-roumaine* de Al. Rally și G. E. Rally (I—II, Paris, 1930) și *Bibliographie roumaine-hongroise...* (I—III, București, 1931—1935) de A. Veress, sau cele de mai tîrziu consacrate relațiilor româno-germane și româno-engleze de Octav Păduraru *(Contribution à l'histoire des rélations culturelles entre les pays de langue allemande et la Roumanie...*, București, 1944 ; *Anglo-Roumanian and Roumanian-English Bibliography*, București, 1946).

Lucrările s-au dovedit remarcabile prin rigoarea metodei și orizonturile informației, dar numărul lor era departe de a satisface cerințele unei cercetări istorice în plin avînt, ca aceea din perioada interbelică. Scrisul istoric proliferase considerabil și nu era de mirare că înseși personalitățile ce-l exersau făceau să se resimtă necesitatea propriilor bibliografii. Alături de alte bibliografii speciale [84] și alături de indicii de publicații — gen în plină dezvoltare [85] — o nouă categorie de lucrări își profila astfel rosturile pe masa de lucru a istoricului. Erau bibliografiile sau biobibliografiile unor istorici a căror apariție o încurajase mai întîi Ioachim Crăciun, coordonînd *Bibliotheca bibliologica*, în care „personalitățile marcante din ogorul științific al Transilvaniei" își găsiseră cîte un loc (Al. Lapedatu, Ion Bianu, Al-Sadi Ionescu, Sextil Pușcariu, Ion Lupaș, Gh. Bogdan-Duică, ș.a.) [86].

---

[80] Vincențiu Bugariu, *Bibliografia Banatului*, în *Analele Banatului*, Timișoara, II, fasc. 3, 1929, p. 41—47 ; Aurel Bugariu, *Bibliografia Banatului 1918—1943. Studii*, în *Revista Institutului social Banat—Crișana*, Timișoara, X, 1942, p. 712—713 ; XIII, 1944, p. 209—237, 662—672 ; Petru Suciu, *Bibliografia Ardealului*, în *Societatea de mîine*, III, 1926, p. 775—776, 808 ; IV, 1927, p. 54, 90, 109, 240, 273—274, etc.

[81] I. Crăciun, *Bibliographie de la Transylvanie roumaine. 1916—1936*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, 1937.

[82] S. Greavu-Dunăre, *Bibliografia Dobrogei...*, în *ARMSI*, S. III, t. IX, 1928, p. 65—217 (și separat, București, 1928).

[83] Al-Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini în ținuturile române...*, București, 1916. Asupra acestei „cărți" păstrate sub formă de șpalt, vezi Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 109 și Aurel Avramescu și Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 224. Cf. și P. P. Panaitescu, *Contributions à la bibliographie des voyageurs occidentaux en Roumanie*, în *Mélanges d'histoire générale*, Cluj, 1927, p. 151—153.

[84] H. Dj. Siruni, *Bibliografia studiilor armenești din România*, în *AR*, IV, 1940, p. 343—354 ; Ioan C. Băcilă, *Stampe privitoare la istoria românilor*, în *AIINC*, V, 1928—1930, p. 175—306.

[85] Indicii întocmiți de Iulia Frumuzache pentru *Alăuta românească*, *Dacia literară*, *Arhiva românească*, *Foaia sătească*, *Foaia pentru agricultură, industrie și negoț*, *Foaia de învățături folositoare*, și celelalte calendare și almanahuri ale lui Kogălniceanu, în *AR*, IV, 1940, p. 324—342 ; VI, 1941, p. 413—431 ; de Aurelian Sacerdoțeanu pentru *Arhiva istorică a României*, *Magazin istoric pentru Dacia*, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, *Arhiva românească* și pentru revistele lui B. P. Hasdeu *(Foae de storia română*, *Foaia Societății Românismul*, *Foița de istorie și literatură*, *Din Moldova*, în *RA*, III/2, 1939, p. 397—417 ; IV/1, 1940, p. 185—193 ; IV/2, 1941, p. 438—445 ; de Virginia Vasiliu-Sacerdoțeanu pentru *Bulletin de l'Institut pour l'étude de sud-est européen*, I—X, 1924—1934, Bucarest, 1935 și indicele anilor XI—XX, 1934—1943, în *RHSEE*, 21, 1944, p. 327—372, etc., etc.

[86] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Au urmat bibliografiile consacrate unor istorici ca D. Onciul [87] sau Const. Moisil [88], dar dezvoltarea acestui gen de instrumente a fost stimulată de existența personalităților fecunde ale istoriografiei, greu de cunoscut cu precizie, fără o strictă evidență a operei lor, risipită în zeci de publicații din țară sau de peste hotare. Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, dar mai ales A. D. Xenopol, Nicolae Iorga și Vasile Pârvan prilejuiseră, fiecare în parte, mai multe contribuții bibliografice, dintre care doar aceea semnată de Barbu Theodorescu [89] împlinea, pentru moment, exigențele științifice ale genului.

O relativă atenție în epocă dobîndiseră și studiile bibliografice, studii ce dădeau seama, în perspectivă mai ales interpretativă, de înfăptuirile istoriografice mai marcante. Concepute îndeosebi sub formă de sinteze, ele nu revendicau cuprinderea fără rest a informației, dar profitul lor nu era mai puțin însemnat pentru o istoriografie preocupată la anumite intervale de reexaminarea și bilanțul realizărilor ei, în țară și peste hotare [90]. De aceea, nu întîmplător, printre autorii acestor lucrări s-au aflat spiritele de mare viziune asupra istoriei, sensibile, deopotrivă, la nevoia sintezei și la adîncimea analizei: N. Iorga, Const. C. Giurescu, P. P. Panaitescu, Gh. I. Brătianu, ș.a. [91].

Lăsate însă în seama inițiativei individuale a cîtorva istorici și bibliografi, instrumentele capabile să înlesnească studiul culturii și istoriei românești nu promiteau mari speranțe. Existau destule eforturi care se risipeau, în necunoștință unele de altele, fără șansa valorificării, fără metodă și rigoare, în timp ce teme majore își așteptau încă slujitorii benedictini. Proiectele bibliografice retrospective ale Academiei păreau să fi fost date uitării iar celelalte, curente, nu reușiseră să acopere, consecvent, întreaga perioadă interbelică, justificînd sentimentul trist pe care-l trăia Barbu Theodorescu în 1938 la ideea că „bibliografia română plutește în aer" [92].

Au urmat, apoi, anii grei ai războiului, cînd remediile acestei situații erau mai greu de găsit, deși preocupări în acest sens, unele notabile, au existat. Cele mai însemnate au venit însă chiar în primii ani de la sfîrșitul conflagrației, cînd în Academie se discuta, deja reluarea planului schițat la finele secolului anterior de I. Bianu.

Propunerea făcută de Radu Rosetti viza mai ales întocmirea *Bibliografiei românești moderne*, pornindu-se de la considerentul că înmulțirea considerabilă a produselor tiparului în sec. XIX și XX îngreuia cercetarea istorică, obligînd-o să cantoneze multă vreme „în

---

[87] Aurelian Sacerdoțeanu, *Opera lui D. Onciul*, în *RA*, IV/1, 1940, p. 168—183.

[88] Ilie Țabrea, *Opera științifică a d-lui Const. Moisil*, în *RA*, III/2, nr. 8, 1939, p. 383—393.

[89] Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga. 1890—1934*, București, 1935; Idem, *Bibliografia politică, socială și economică a lui N. Iorga, 1890—1934*, București, 1937.

[90] [I. Andrieșescu,] *Übersicht über die Literatur des Jahres 1926...*, în *Vorgenbichbliches Jahrbuch*, III, 1926, p. 212—217; N. Georgescu-Tistu, *Publicazioni storiche rumene...* în *Archivio storico italiano*, Firenze, VII, vol. XIII/1, 1930, p. 113—116; Idem, *Bibliographie historique de la presse roumaine*, în *Bulletin of the International Comitee of Historical Sciences*, Paris, 6, 1934, p. 72—76; P. Henry, *Histoire roumaine*, în *Revue historique*, 60, 1935, t. 176, p. 486—537; 69 (1944), p. 42—65, 233—252; Mario Ruffini, *Introduzione bibliografica allo studio della Romania*, în *L'Europa Orientale*, Roma, XV, 1935, p. 236—289, etc.

[91] N. Iorga, *Roumanie*, în *Histoire et historiens depuis cinquante ans*, I, Paris, 1927, p. 320—340; Idem, *La littérature historique roumaine. Compte rendu. 1921—1926*, în *Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale*, Warsovie, 1, 1928, p. 70—82; *Ibidem, Compte rendu jusqu'en 1928*, în *loc. cit.*, 3, 1930, p. 5—24; Idem, *Les études d'histoire en Roumanie...*, Paris, 1933; C. C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii 25 de ani*, Vălenii de Munte, 1926; P. P. Panaitescu, *Powojenna historjografja rumunska*, Lwów, 1930, 20 p.; Idem, *Rumänische Geschichtsschreibung 1918—1924*, în *SOF*, 8, 1943, p. 69—109; A. Decei, *Istoriografia română transilvană în cei douăzeci de ani de la Unire. O caracterizare bibliografică*, Cluj, [1939]; G. I. Brătianu, *Concepțiunea actuală a istoriei medievale... cu un ghid bibliografic*, București, 1924, etc., etc.

[92] Barbu Theodorescu, *Evoluția bibliografiei române și problemele ei actuale*, în *RFR*, 1938, nr. 11, p. 350

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mulţimea publicaţiilor în cea mai mare parte necunoscute şi adeseori greu de găsit"[93]. În consens de vederi, D. Caracostea îndrepta studiul bibliografic pe un făgaş mai precis, acela al despuierii analitice a informaţiilor din periodice, lucrare socotită de el „indispensabilă pentru toţi cercetătorii vieţii noastre culturale"[94]. Aspiraţia aceasta, ca şi altele, mai vechi, a devenit posibilă peste puţină vreme, în contextul transformărilor structurale, cînd statul a luat asupra sa întreaga activitate ştiinţifică şi culturală, asigurîndu-i cadrul constituţional corespunzător şi mijloacele de care avea nevoie[95]. Apăruseră, astfel, o întreagă reţea de biblioteci (între care, mai ales, Biblioteca Centrală de Stat) şi Institutul naţional de informare şi documentare cu centrele şi oficiile afiliate; Biblioteca Academiei şi institutele de cercetare îşi reorganizaseră activitatea, orientîndu-se mai ferm spre lucrările de bibliografie; însăşi legislaţia înscria cu mai multă generozitate sarcini de ordin bibliografic; numărul publicaţiilor de profil documentarist a crescut[96], realizînd o unitate mai mare de vederi metodologice; în fine, cîteva edituri — de curînd, îndeosebi Editura ştiinţifică şi enciclopedică, prin interesul apreciatului Nicolae Gheran — şi-au asumat difuzarea acestui gen de lucrări, puţin rentabile cînd sînt raportate la cerinţele de moment, dar de inestimabilă valoare cînd se preţuiesc după nevoile durabile ale unei culturi. Erau, aşadar, semne că preţuirea cărţii şi a ştiinţei ei aveau să îndrume cu mai multă fermitate opera de elaborare a instrumentarului necesar cercetării.

În această întreprindere, ştiinţele sociale şi cele tehnico-aplicative îşi afirmaseră întîietatea, trădînd, desigur, obsesiile unei epoci de prefaceri şi înnoiri economice şi politice[97]. Însăşi concepţia de documentare îşi îmbogăţise conţinutul prin apelul la metodele tehnice, mai ales la calculatorul electronic[98] şi, în consens cu aceasta, se conturase o nouă imagine a slujitorului ei. Pe acesta îl evocase Tudor Vianu, reclamînd de la el stăpînirea exemplară a domeniului de specialitate „nu numai din afară, ca pe un obiect despre care este chemat a da referinţe oarecum exterioare, ci în cuprinsul şi structura lui de idei"[99]. Chiar dacă idealul evocat de marele cărturar n-a existat aidoma în practica activităţii de informare şi documentare, pilda sa a fost dintre cele mai bune şi, graţie lui, domenii întregi aveau să dobîndească în această perioadă o bună parte din instrumentele de mult rîvnite ale cercetării[100]. Dintre acestea se cuvin amintite, mai ales, cele cu o destinaţie generală, menite să slujească nu un domeniu oarecare, ci întreaga cultură românească, făcînd astfel o operă de interes naţional. Numim *Bibliografia Republicii Socialiste România* (cu cele două serii: *Cărţi. Albume. Hărţi* şi, respectiv, *Articole din publicaţiile periodice şi seriale*), cea dintîi bibliografie curentă din ţara noastră, la care se adaugă alte bibliografii, îngrijite de B.C.S., fie sub formă de volume, fie sub formă de periodice şi axate pe categorii speciale de documente ale informării curente (*Cărţi străine intrate în bibliotecile din România, Repertoriul periodicelor româneşti abonate de bibliotecile din R.S.R., Bibliografia lucrărilor româneşti publicate peste hotare în perioada 1944—1966, Lucrările susţinute în ţară de autori români şi străini şi lucrările susţinute în străinătate de autori români...*, Bucureşti, 1975, etc.). În repertorierea retrospectivă a informaţiei bibliografice, merite mari au revenit Bibliotecii Academiei prin *Bibliografia publicaţiilor periodice româneşti* (II, 1907—1918) de Georgeta Răduică, *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti. 1790—1850* şi *1851—1858* (2 vol. a 3 părţi fiecare) de Ioan Lupu, Nestor Camariano, Ovidiu Papadima şi, de curînd, „dicţionarul bibliografic", *Calendare şi almanahuri româneşti. 1731—1910* (Bucureşti, 1981) de Georgeta şi Nicodin Răduică.

---

[93] Cf. *AAR*, Dezbateri, X, t. 64, 1943—1945, p. 474.

[94] *Ibidem*, t. 65, 1945—1946, p. 94.

[95] Al. Zub, *Instrumentarul culturii*, în *Cronica*, XVI, nr. 22, 29 mai 1981, p. 8.

[96] Veronica Aleman, *Consideraţii privind publicaţiile de informare documentară din R.S.R.*, în *Probleme de informare şi documentare*, XI, vol. 5, 1972, p. 683—700.

[97] Cf. Tiberiu Popescu, *Unele constatări referitoare la bibliografiile de specialitate publicate în ţara noastră* (ms.).

[98] Adriana Ionescu, *Procedee de regăsire rapidă a informaţiilor cu ajutorul calculatoarelor electronice*, în *rev. cit.*, XI, nr. 3, 1977, p. 103—107.

[99] Tudor Vianu, *Bibliografie şi documentare*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, III, 1960, p. 17—20.

[100] Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 248—254, 341—346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cîteva enciclopedii *(Dicționar enciclopedic român*, I—IV, București, 1962—1966 ; *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972), dicționare și bibliografii pe materii [101] și personalități, cataloage de documente și manuscrise, indici de publicații periodice au întregit acest instrumentar, conferindu-i un caracter tot mai variat și funcțional. Îndeosebi instrumentele de lucru ale literaturii și criticii literare, cu extinderi remarcabile asupra relațiilor cu alte literaturi, au venit să ofere, prin natura lor, posibilități de documentare specialiștilor din arii mai largi [102]. La acestea s-au adăugat bibliografiile unor regiuni geografice [103], bibliografiile locale sau ale marilor centre universitare [104], îmbogățite cu repertoriile și cataloagele unor fonduri de cărți și manuscrise [105] utile cercetătorilor din cele mai variate domenii. Sînt doar cîteva din liniile generale ale dezvoltării pe care a cunoscut-o în zilele noastre instrumentarul cercetărilor științifice, un instrumentar bogat, cum se vede, dar nu suficient. O sumară privire retrospectivă asupra instrumentelor de lucru ale cercetării istorice îndreptățește afirmația îngăduind alte concluzii.

În această privință, proiectul cel mai grandios fusese înscris definitiv ca lucrare de plan în 1948 și prevedea întocmirea bibliografiei istorice a României, avînd ca punct de plecare „bibliografia lucrărilor apărute în secolele XIX—XX despre secolul XIX". Ea urma să cuprindă 5 părți, după o structură susceptibilă să slujească unei istorii moderne a României, dar lucrările au evoluat lent, cu numeroase sincope [106], pentru ca abia în 1972 și 1974 să apară două tomuri (I. *Cadru general : Țara. Locuitorii ;* V, *Biografii*). Mai multă consecvență a avut apariția volumelor, pînă în prezent 3, editate de colectivul de la Institutul de istorie din Cluj-Napoca, cu menirea de a înfățișa — din păcate, doar selectiv — contribuțiile istorice din țara noastră din 1944 pînă la zi [107]. Lucrările amintite antrenaseră colective largi de colaboratori, dar tipul cărturarului, construindu-și singur opera cu răbdare de benedictin, n-a cedat cu totul locul efortului colectiv [108]. Și în această perioadă, contribuția cercetătorului, constrîns să-și elaboreze de unul singur documentația viitoarei construcții interpretative și decis să facă din ea un bun la îndemîna tuturor, s-a dovedit esențială. Este cazul cîtorva bibliografii, acoperind fie un anumit moment istoric, fie o anume problematică, fie anume personalități sau mari publicații istorice. În această ordine de preocupări, Eugen Comșa dădea cele dintîi bibliografii asupra paleoliticului și neoliticului din România [109] ; altă bibliografie stăruia asupra epocii lui Ștefan cel Mare [110], altele, asupra răscoalei lui

---

[101] Daniela Poenaru, Cornel Sîrbu, *Istoriografia economică românească. Bibliografie selectivă. 1944—1969...*, București, 1970 ; *Bibliografia militară românească*, 3 vol., București, 1975+1 indice, 1977 ; *Bibliografia juridică română. 1944—1968*, București, 1968 ; *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, București, 1968, etc.

[102] *Bibliografia literaturii române. 1948—1960*, București, 1965 ; Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, București, 1976 ; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, etc.

[103] Nedelcu Oprea, *Contribuții la bibliografia județului Galați*, Galați, 1976 ; Constanța Călinescu, *Reprezentanți ai Dobrogei în știința și cultura românească*, Constanța, 1969 ; Stela Motoc (coord.), *Bibliografia Dobrogei*, 8 vol., 1970—1977 ; *Bibliografia municipiului București*.., București, 10 vol., 1969—1979 ; *Contribuții la bibliografia regiunii Iași*, Iași, 6 vol., 1964—1970, etc., etc.

[104] *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice. Universitatea București ; Activitatea științifică a Universității din Cluj-Napoca. Bibliografie selectivă* (fiecare cuprinzînd mai multe serii, după disciplinele de învățămînt, și mai multe tomuri).

[105] Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 328—331.

[106] Cf. Paul Simionescu, *Bibliografia istorică a României pentru secolul al XIX-lea*, în *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, București, 1957, p. 115—120.

[107] *Bibliografia istorică a României. 1944—1969*, București, 1970 ; *Ibidem, 1969—1974*, București, 1975 ; Ibidem, *1974—1979*, București, 1980.

[108] Al. Zub, *Exigențele moderne ale documentării științifice*, în „Cronica" nr. 24, 1967, p. 10.

[109] Eugen Comșa, *Bibliografia paleoliticului și mezoliticului de pe teritoriul României*, București, 1978 ; Idem, *Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României*, I—II, București, 1976—1977.

[110] Șerban Papacostea, *Bibliografia istorică a epocii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 641—675.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Horea [111], sau asupra revoluţiei din 1821 [112]. În succesiune cronologică, alte bibliografii documentau războiul pentru independenţă, participarea la primul război mondial şi unirea Transilvaniei cu România, România şi al doilea război mondial, în fine, înfăptuirile din ţara noastră în primul sfert de veac de la insurecţie [113]. Intervalurile necuprinse în asemenea bibliografii, erau compensate parţial prin întocmirea de bibliografii regionale, ca aceea dedicată Bucovinei de Erich Beck, cu avantajul unei informaţii aproape exhaustive asupra acestei provincii pînă în anul 1965 [114], şi mai ales prin repertorii şi bibliografii tematice. Remarcabile dintre acestea din urmă sînt îndeosebi volumele lui Nicolae Stoicescu, constituind un grandios repertoriu bibliografic al localităţilor şi monumentelor feudale din România [115]. Fără a atinge amploarea lucrărilor de mai înainte, alte contribuţii bibliografice aveau să lămurească diverse aspecte de istorie culturală şi ale relaţiilor cu istoria altor popoare" [116].

„Istoria istoriei" dobîndise, de asemenea, un loc de seamă în eforturile pentru întocmirea propriului instrumentar, unul profitabil, prin natura sa, şi altor domenii ale scrisului istoric. Întreprinderile bibliografice cele mai însemnate în această direcţie au fost prilejuite de marile personalităţi ale scrisului istoric (N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan) [117]. În prelungirea acestora, *Enciclopedia istoriografiei româneşti* (Bucureşti, 1978) dădea informaţii sintetice asupra tuturor slujitorilor istoriei „fie ei mari personalităţi, fie modeşti truditori", într-o formulă ce îşi recunoştea din capul locului imperfecţiunea, anunţînd „o nouă ediţie... mai completă" [118].

Preocupările teoretice şi metodologice din istoriografia română din ultimii 15 ani prilejuiseră o bibliografie, deosebit de utilă în regăsirea unei informaţii risipită adesea şi în revistele de cultură generală [119]. În instrumentarul atît de complex al cercetării din zilele noastre nu lipsesc indicii şi bibliografiile periodicelor de istorie sau a periodicelor cu un conţinut mai divers, în care transpar adesea informaţia şi comentariul istoric [120]. Nu lipsesc,

---

[111] Gheorghe Boitoş, *Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică*. Cuvînt înainte de acad. D. Prodan, Bucureşti, 1976.

[112] Valeriu Stan, *Bibliographie historique concernant l'année révolutionnaire 1821 dans les Principautés roumaines*, în *RRH*, 1/X, 1971, p. 215—233.

[113] Ilie Ceauşescu, *România în războiul pentru independenţă naţională. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, 1972; Gheorghe Stoean, *România în primul război mondial. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, 1975; *Contribuţii bibliografice privind Unirea Transilvaniei cu România* (studiu introductiv: Ion Popescu-Puţuri), Bucureşti, 1969; Gh. Buzatu şi Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial şi România. O bibliografie*, Iaşi, 1981; Petre Ilie, Gheorghe Stoian, *România în războiul antihitlerist. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, 1971; Alexandrina Neacşu, *Un sfert de veac de realizări sub conducerea Partidului Comunist Român*, în *Buletin bibliografic*, nr. 10—11, 1969, p. 53—221, etc.

[114] Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina...*, München, 1966.

[115] Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti* (Introducere: A. Oţetea), (Bucureşti), 1960; Idem, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România. I. Ţara Românească*, 2. vol., Bucureşti, 1970; Idem, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974.

[116] M. Guboglu, *Orientalistica română*, în *SAI*, I, 1956, p. 314—350; Fl. Constantiniu, Serban Papacostea, *Contribuţii la bibliografia istorică româno-slavă. 1942—1959*, în *RsI*, V, 1962, p. 245—268; *Les études sud-est européennes en Roumanie. Guide de documentation*, Bucureşti, 1966; M. Anghelescu, I. T. Bădicuţ, *Romano-Arabica. A. Bibliography*, în *Romano-Arabica*, I, 1974, p. 115—132; II, 1976, p. 75—77, etc.

[117] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. 1817—1891. Biobibliografie*, Bucureşti, 1971; Idem, *A. D. Xenopol. Biobibliografie*, Bucureşti, 1973; Idem, *Vasile Pârvan. 1882—1927. Biobibliografie*, Bucureşti, 1975; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga (1871—1904)*, I, Bucureşti, 1976; Horia Nestorescu-Bălcesti, *Nicolae Bălcescu. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, 1971 şi seria de bibliografii iniţiată recent de Universitatea din Cluj-Napoca pentru... *Ştefan Pascu*, 1979, *...Imreh Ştefan...*, 1979, *David Prodan...*, 1977, *Virgil Vătăşianu*, *Kovács Iosif*, etc.

[118] *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 21.

[119] *Teorie şi metodă în istoriografia română. 1965—1979*. Bibliografie selectivă adnotată, Bucureşti, 1980.

[120] Mihail Fănescu, *Revista arhivelor (Seria veche)*, şi Hrisovul, în *RA*, 1/XII, 1969, p. 327—359; Ion Faitar, Constanţa Călinescu, *Reviste dobrogene: Analele Dobrogei; Arhiva*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de asemenea, cîteva utile instrumente bibliografice aplicabile unor discipline auxiliare ale istoriei [121], între acestea numărîndu-se şi cîteva cataloage de manuscrise [122], inventarii arhivistice şi de documente [123]. Cu menirea de a clasa în linii generale informaţia într-un domeniu atît de vast ca acela al istoriei au apărut apoi unele dicţionare speciale şi cronologii [124].

Ar părea astfel că pentru a străbate „jungla deasă şi inexplicabilă a trecutului" (Marrou) [125], istoricul a dobîndit între timp cîte ceva din instrumentele care să-i înlesnească drumul. Ar părea, fiindcă privirea istorică pe care am propus-o a consemnat doar realizările marcante din acest domeniu, dar nu şi celelalte lucrări — atît de numeroase! — ce continuă să lipsească. Epoci întregi ale istoriei (ca aceea a evului mediu, în general, şi a secolului al XVIII-lea, în special), probleme majore de cultură şi civilizaţie necesită în continuare un instrumentar adecvat care întîrzie însă să fie gîndit într-un riguros plan de perspectivă.

Cu toate lipsurile sale, instrumentarul cercetării a devenit prea complex pentru a putea fi stăpînit prin eforturi individuale, sarcină cu atît mai dificilă, cu cît unele lucrări sînt supuse altui regim de difuzare decît cel practicat îndeobşte. Dilema — s-a mai spus — nu poate fi depăşită decît printr-o continuă diviziune a muncii de cercetare şi, în acest caz, ar fi de dorit chiar un „instrumentar al instrumentarului" aşa cum s-a întreprins deja prin cîteva ghiduri istorice [126] sau chiar prin cîteva încercări de bibliografii ale bibliografiilor istorice [127].

Încă un fapt ni se pare nu lipsit de însemnătate pentru conturarea imaginii instrumentarului cercetării istorice româneşti. Ne gîndim la contribuţiile care i s-au adus acestuia

---

Dobrogei. Bibliografie analitică selectivă, Constanţa, 1971 ; Mircea Tomescu, *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie. I—XVI (1882—1922). Repertoriu bibliografic*, 1945 ; S. Columbeanu, P. Simionescu, *Studii. Revista de istorie. Supliment bibliografic (1948—1957)*, Bucureşti, 1958 ; Paul Cernovodeanu, *Revista istorică română. 1931—1947*. Bibliografie analitică, Bucureşti, 1977 ; Ştefan Lemny, *Cercetări istorice (1925—1943), Studii şi cercetări istorice (1943—1947), Cercetări istorice, serie nouă...*, în *CI*, XI, 1980, p. 621—667, etc.

[121] *Bibliografia arhivisticii româneşti*, Bucureşti, 1969 ; Tudor Mateescu, Ioana Burlacu, Gabriela Mărăşoiu, *Publicaţiile arhivelor statului (1860—1977). Bibliografie analitică*, Bucureşti, 1978 ; Bucur Mitrea, *Bibliografia numismaticii româneşti*, în *SCN*, IV, 1968, p. 467—485 ; V, 1971, p. 399—421 ; VI, 1975, p. 263—278 ; Dan Cernovodeanu, *Bibliografia heraldicii româneşti*, Bucureşti, 1977.

[122] Gabriel Ştrempel, Florica Moisil, Elena Stoianovici-Donat, *Catalogul manuscriselor române*, IV, Bucureşti, 1967 ; P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei...*, I, Bucureşti, 1959 ; Mihai Guboglu, *Inventarul manuscriselor orientale din Biblioteca Academiei Române...*, Bucureşti, 1946 ; Ioachim Crăciun, Aurora Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV—XVIII...*, Bucureşti, 1963, etc.

[123] Cf. *Bibliografia arhivisticii româneşti* (cf. supra, nota 121), p. 34—42 ; *Bibliografia istorică a României. 1974—1979*, p. 58—60, etc.

[124] Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, 2 vol., Bucureşti, 1967 ; Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971 ; Vasile Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală*, Bucureşti, 1976 ; *Dicţionar de istorie veche a României* (Paleolitic — sec. X), coord. D. M. Pippidi, Bucureşti, 1976 ; *Istoria României în date* (coord. Const. C. Giurescu, Bucureşti, 1971 ; *Istoria lumii în date*, Bucureşti, 1972 ; *Chronological History of Romania* ed. I, Bucureşti, 1972 ; ed. II, 1974 ; Cristian Popişteanu, *Cronologia politico-diplomatică românească. 1944—1974*, Bucureşti, 1976 ; Ştefan şi Florela Bârsănescu, *Dicţionar cronologic. Educaţia, învăţămîntul gîndirea pedagogică din România*, Bucureşti, 1978 ; Mihai Bordeianu, Petre Vladcovschi, *Învăţămîntul românesc în date*, Iaşi, 1979 ; *Dicţionar cronologic al ştiinţei şi tehnicii universale*, Bucureşti, 1979.

[125] H. I. Marrou, în *L'Histoire et ses méthodes*, 1961, p. 1513.

[126] Sanda Cândea, *Istoria României. Ghid bibliografic*, Bucureşti, 1968 ; *Ghidul studentului în istorie*, Cluj-Napoca, 1980.

[127] Paul Simionescu, *Contribuţii la o bibliografie a bibliografiilor istorice româneşti*, în *Studii şi cercetări de bibliografie*, II, 1957, p. 213—230 ; P. Cernovodeanu, P. Simionescu, *Essai de bibliographie sélective concernant l'histoire de Roumanie*, în *RRH*, 3/IV, 1965, p. 641—663 ; Leona Váczy, Marcel Ştirban, *Contribuţii la bibliografia bibliografiilor istorice aflate la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dincolo de hotarele ţării, de cele mai multe ori în legătură cu studiul sud-estului european şi al ariei balcanice [128], dar şi cu interese de natură specială [129], aşa după cum marile instrumente de lucru ale istoriei altor popoare, ale celor vecine îndeosebi, ascund alte referinţe utile [130]. Prin toate acestea, locul României în marile bibliografii mondiale, în bibliografiile bibliografiilor [131] s-a afirmat cu mai multă pregnanţă, fără a împlini, nici acum, iluzia lui Ioachim Crăciun că „nu sîntem prea întîrziaţi nici în direcţia acestei discipline sau, în orice caz, nu sîntem în urma unor ţări din jurul nostru" [132]. O constatare făcută cu două decenii în urmă de Tudor Vianu, cu referire specială la ştiinţele istorice şi filologie, ni se pare în acest sens încă valabilă, chiar dacă de atunci încoace s-au înregistrat mai multe realizări notabile: „Instrumentele bibliografice de care dispunem — spunea el — sînt puţine, incomplete, defectuoase din multe puncte de vedere. Lipsa unei bibliografii complete, în orice specialitate a ştiinţei întîrzie cercetarea şi o menţine la un nivel mai prejos de ţintele pe care aceasta şi le poate propune" [133]. O constatare ce poate servi ca îndemn mobilizator. În ce fel?

Sugestiile depăşesc însă cadrul intervenţiei noastre. Subscrîndu-le pe cele făcute deja [134], ne mărginim să constatăm în ele un fapt simptomatic pentru obsesiile care nu sînt de azi ale cercetării: nevoia de *organizare a culturii*, nevoia unui program, judicios urmărit, al cercetării, imperativul muncii în echipă. Numai aşa s-ar putea salva „risipa de energie intelectuală la care obligă precaritatea instrumentelor de lucru", şi istoria culturii s-ar putea aşeza pe temeiuri mai solide [135].

LES INSTRUMENTS DE LA RECHERCHE HISTORIQUE DE NOTRE PAYS BREF HISTORIQUE

RÉSUMÉ

Sans avoir la prétention d'être exhaustive, cette étude évoque l'évolution des instruments de travail de l'historien de notre pays. L'inérêt pour ce thème provient de la crise ressentie par l'activité de documentation de nos jours à laquelle les bibliographies, les indices de publication, les catalogues de manuscrits et de documents lui offrent des palliatifs précieux.

Qu'est-ce qu' un aperçu historique sur leur évolution peut offrir à une pareille discussion? L'évocation part du besoin d'une évaluation des réalisations de ce domaine en

[128] Βαλκανική βιβλιογραφια *Balkan Bibliography*, I—V, Thessaloniki, 1970 — 1976; *Bibliographie d'études balkaniques*, I—XII, Sofia, 1968—1978; *Bibliographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* (ed. Mathias Bernath u. Felix v. Schroeder), I—IV, München, *1974—1981*; etc., etc.

[129] *Enciklopedija Sovjetike Moldovenjaske*, 2 vol., Chişinău, 1970—1971; *Istorija, arheologija, etnografija Moldovei*, Chişinău, 1973 (Indice al literaturii sovietice. 1918—1968).

[130] *Bibliografija Sovetskaj Bibliografii; Bibliographia Poloniae Bibliographica; A Magyar történettudomány válogatott Bibliográfiája* Budapest, 1971; etc.

[131] Hans Bohatta, Franz Hodes, *Internationale Bibliographie der Bibliographien...*, Frankfurt am Main, 1950, p. 150—162; Olaga Pinto, *Le Bibliografie nazionali*, ed. 2, Firenze, 1951; *A World Bibliography of Bibliographies* (ed. Th. Besterman), V, Lausanne, 1966, col. 5442—5446; *A World Bibliography of Bibliographies. 1964—1974*, II, 1974, etc.

[132] Cf. supra nota 67.

[133] Tudor Vianu, *Bibliografia literaturii române ca instrument de valorificare literară*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", IV, 1961, p. 89.

[134] Al. Zub, *Exigenţele moderne ale documentării ştiinţifice* (cf. supra) *Instrumentarul culturii...* (cf. supra); Ştefan S. Gorovei, *Instrumentele de lucru ale istoricului*, în „Contemporanul", 21 ian. 1972, p. 1 şi urm.; Ştefan Andreescu, *Informaţia istorică*, în *rev. cit.*, 24 mart. 1972, p. 10.

[135] Al. Zub, *Instrumentarul culturii...* (cf. supra).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

saisissant leur continuité et aussi leur discontinuité. On souligne les traditions dans la documentation et la bibliographie historique de notre pays, mais l'intérêt s'oriente vers les moments distincts des instruments historiographiques : la période „académique", quand les grands initiatives sont issues de l'Académie roumaine (fin du XIX-e siecle jusqu'à la première guerre mondiale) ; la période universitaire, quand le centre des préoccupations a été constitué dans les grandes Universités de Bucarest et Cluj ; enfin, la période d'après 1947, quand l'état a assumé la tâche de la coordination de l'activité scientifique et culturelle.

À la fin de ce bilan, on présente aussi les préoccupations actuelles d'organisation de la culture et de la recherche, les seules capables à éviter la dissipation d'énergie intellectuelle à laquelle oblige la précarité des instruments de travail ; c'est ainsi que l'histoire de la culture pourrait avoir des bases plus solides.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PREOCUPĂRI ISTORICE LA „ANALELE BRĂILEI" (1929—1940)

DE

VASILE LICA

În peisajul cultural brăilean interbelic, revista „Analele Brăilei" ocupă un loc particular prin năzuinţele exprimate de fondatorul şi colaboratorii ei de a anima energiile spirituale locale. Năzuinţele lor au dobîndit materialitate îndeosebi în ce priveşte cercetarea istorică, dominantă în paginile revistei. O asemenea împrejurare justifică şi mai mult întreprinderea la care ne-am angajat.

Deşi această revistă, alături de alte cîteva de aceeaşi factură, apărute în această perioadă, a avut o contribuţie la dezvoltarea culturii locale şi s-a integrat într-un anume peisaj cultural, istoriografia nu i-a acordat atenţia cuvenită. În afara unor frumoase şi drepte aprecieri prilejuite lui C.C. Giurescu, în cadrul cunoscutei sale monografii relative la Brăila [1], nu ştim să existe vreo altă intervenţie istoriografică. Consideraţiile sale sînt, însă, sumare, fapt perfect explicabil dacă ţinem seama de cadrul în care au fost inserate.

Din parte-ne, vom încerca sublinierea locului pe care programul revistei îl acordă cercetării istorice şi sesizarea principalelor direcţii ale acestei cercetări.

Fondînd această revistă, vrednicul brăilean — ing. Gh. T. Marinescu — avea o concepţie clară asupra rostului ei în cultura locală. „În toate ţările cu tradiţie culturală... oraşele de provincie nu stau cu ochii aţintiţi spre capitală, spre a o imita în copii fără valoare, ci ele au nobile ambiţie de a-şi aduce partea lor de contribuţie originală, elaborînd în chip ştiinţific soluţiile problemelor ce li se pun... La noi se ştie cît de puţin colaborează provincia la elaborarea culturii naţionale. Aproape totul e concentrat în Capitală. Afară de cele cîteva centre universitare, oraşele noastre de provincie îşi întreţin atmosfera culturală aproape numai din ecourile culturale ale Capitalei" [2]. Pentru depăşirea unei asemenea situaţii, la Brăila, autorul citat arată că este nevoie ca toate energiile spirituale ale acestui oraş să se mobilizeze într-o vastă acţiune de studiere a vieţii de pe aceste locuri. Rostul unei asemenea acţiuni? „Atunci, după această amănunţită analiză ne vom da seama cît mai are de luptat Brăila de acum înainte pentru a-şi valorifica la maximum posibilităţile sale de dezvoltare. Atunci, se vor desena limpede axele de orientare ale vieţii brăilene. Un întreg program de lucru se va închega şi se va preciza adevărata metodă de organizare a vieţii locale. Într-un cuvînt, *se va fonda o concepţie ştiinţifică a vieţii locale, singura pe care se poate sprijini o înaltă şi obiectivă politică de îndrumare a vieţii unui oraş şi a unui ţinut*" [3]. Impulsul şi focarul acestei mişcări culturale se vor „Analele Brăilea", care îşi fixează drept obiectiv „...să studieze deaproape viaţa oraşului şi a ţinutului Brăila, în toate aspectele ei" [4].

---

[1] Constantin C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila*, Bucureşti, 1968, p. 6—9.

[2] Gh. T. Marinescu, *Schiţă de program*, în „Analele Brăilei". Revistă de cultură regională, I, 1, 1929, p. 2, 3 (în continuare: „An. Br.").

[3] *Ibidem*, p. 8.

[4] *Ibidem*, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ce rosturi are, în intenţiile programatice ale revistei, cercetarea istorică? „Perspectiva istorică este în primul rînd necesară pentru a desprinde caracteristicile şi pentru a defini personalitatea unui ţinut, unei regiuni"... [5]. Şi, în alt loc, fondatorul revistei dezvoltă această idee. „Era firesc, era ştiinţific, ca munca aceasta pentru desluşirea teoretică a vieţii sociale ce s-a urzit în unghiul nostru de ţară, să înceapă de la istorie. Numai aşa, luminînd de la început perspectiva istoriei locale, putem să ne mişcăm orientaţi în cercetarea *integrală* a vieţii brăilene. Căci problema aşa ne-am pus-o din primul moment: în studiile noastre locale nu ne vom opri la istorie, ci, pornind de aici, vom merge pînă la desluşirea documentată a tuturor problemelor ce le pune viaţa *actuală* brăileană. Dar aceste probleme actuale nu pot fi adîncite şi, mai ales, nu pot fi integrate într-o cunoaştere ştiinţifică a vieţii brăilene, fără să fi lămurit întîi cadrul istoric local" [6].

O asemenea atitudine faţă de istorie nu putea să nu aibă consecinţe pozitive asupra spaţiului acordat cercetării istorice în paginile revistei. În cei doisprezece ani ai existenţei sale, cercetarea istorică a dominat. Trebuie însă relevat şi faptul că această prezenţă dominantă nu trebuie înţeleasă în chip absolut. Revista a fiinţat doisprezece ani fără ca programul ei să fie împlinit. Indiferenţa oficialităţilor nu a putut fi înlăturată, mereu, de entuziasmul celor de la revistă, aşa încît prin propriile mijloace nu s-a reuşit realizarea unei apariţii regulate, cu un tiraj cît de cît corespunzător. Apoi, sunetul armelor celui de al doilea război mondial a făcut ca revista să-şi înceteze apariţia. Este lesne de înţeles atunci cum trebuie abordate preocupările istorice de la „Analele Brăilei", revistă care nu şi-a propus să fie o publicaţie de istorie propriu-zisă, ci, aşa cum arată şi subtitlul — „Revistă de cultură regională".

Încercarea de a lămuri „întîi cadrul istoric local" s-a concretizat în publicarea unor studii, însemnări, note, care se referă la toate aspectele majore ale istoriei Brăilei, trecute sau contemporane autorilor. Dacă încercăm o grupare a acestor preocupări constatăm că ele au cuprins istorie economic-socială şi demografică, istorie politică, istorie culturală.

Studiile şi însemnările relative la realităţile economico-sociale şi demografice ale Brăilei se referă la o arie largă de probleme. Ele acoperă istoria Brăilei de la prima atestare documentară pînă la al doilea război mondial, astfel se realizează o imagine de ansamblu a economiei Brăilea (comerţ, agricultură, industrie), a problemelor sale sociale ridicate de prezenţa proletariatului, a evoluţiei sale demografice.

Economia Brăilei, pînă la căderea sub turci, este, în parte, cercetată, în două articole, unul relativ la *Trecerea de la viaţa pastorală la cea agricolă în judeţul Brăila*, semnat de V. A. Stoenescu [7], iar celălalt la *Importanţa comercială a Brăilei de la întemeiere pînă la căderea sub turci şi relaţiile ei cu Braşovul. Epoca 1358—1540*, aparţinînd lui Gh. Mihăilescu [8]. Ele ne dezvăluie o interesantă imagine a ceea ce a fost ţinutul Brăilei pînă la 1540, sub raportul vieţii economice. În ce priveşte cîmpia Brăilei se arată de către primul autor că „trecerea de la viaţa pastorală la cea agricolă în judeţul Brăila s-a făcut în a doua jumătate a sec. XIX, prin îndesirea populaţiei, avîntul luat de exportul de cereale şi diminuarea exportului de vite" [9]. Economia ţinutului se susţinea, îndeosebi, prin comerţul desfăşurat în portul Brăila, care, arată al doilea autor, la 1368, avea importanţa sa de netăgăduit, neputînd fi pusă pe seama raporturilor cu Braşovul. Ceea ce nu se poate nega, totuşi, este că tocmai aceste raporturi vor ridica Brăila la maximum de importanţă negustorească.

Alte articole se referă la economia Brăilei de după Unirea cea Mare. Cele mai multe sînt consideraţii pe marginea unor statistici privind activitatea portului, consideraţii aparţinînd lui Paul Demetriad, un om avizat în aceste probleme, întrucît a fost directorul documentelor din portul Brăila. Articolele sale sînt interesante nu atît sub raportul înfăţişării acestor statistici, care, oricum, merită să fie cercetate, cît sub cel al consideraţiilor sale asupra cauzelor decăderii portului Brăila şi asupra soluţiilor propuse pentru revitalizarea sa. Aşa de pildă, arată că tranzitul cerealelor spre Marea Neagră prin Brăila a scăzut foarte mult, la aceasta se adaugă scăderea masivă a importurilor noastre după Unirea cea Mare, dotarea necorespunzătoare a portului, care nu este competitiv. O altă cauză, foarte importantă

[5] *Ibidem.*
[6] I lem, *„Analele Brăilei" după trei ani de viaţă*, în „An. Br.", III, 3—4, 1931, p. 125.
[7] În „An. Br.", II, 2, 1930, p. 18—27.
[8] *Ibidem*, VII, 1, 1935, p. 11—31.
[9] V. A. Stoenescu, *loc. cit.* (cf. *supra*, n. 7), p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după părerea sa, este pretenţia muncitorilor portuari de a avea salarii mai mari şi sporuri în funcţie de categoria lucrărilor efectuate. Drept urmare, în afara modernizării portului care este ceva mai greu de realizat, el recomandă reglementarea raporturilor de muncă, aşa încît portul Brăila să devină competitiv şi să atragă vasele, care, altfel, preferă porturile unde salariile muncitorilor sînt mai mici [10].

Un articol interesant a publicat M. Trufaşu, relativ la industria Brăilei [11]. Interesul său stă în faptul că a abordat această chestiune, mai corect şi-a propus abordarea ei, pentru că articolul acesta nu era în intenţia autorului decît începutul, în sensul aflării celor mai nimerite direcţii ale dezvoltării industriei, în condiţiile decăderii portului Brăila. Din păcate însă, autorul nu a continuat. Ce ne-a oferit este doar o scurtă înfăţişare a stării industriei brăilene contemporane lui, cînd aceasta era reprezentată prin 175 întreprinderi mari şi mici, unde lucrau aproximativ 6 200 de muncitori.

Prezenţa acestor muncitori, la care se mai adaugau şi cei 3 000 de lucrători portuari, constituie, în peisajul social al Brăilei interbelice obiectul articolului *Problemele muncitorimii brăilene*, semnat de avocatul N. N. Matheescu [12]. Autorul dezbate respectivele „probleme", în mod obiectiv, atrăgînd atenţia asupra acestei clase sociale, care este o realitate incontestabilă. Arată lipsa drepturilor, necesitatea accesului la cultură, a unor contracte de muncă unde să se prevadă penalităţi şi pentru patroni, nu doar pentru muncitori. De asemenea, condamnă acei lideri sindicali brăileni, care practică rolul de tristă amintire al vătafilor din port.

Alte cîteva articole se preocupă de evoluţia demografică a ţinutului Brăila, în sec. XIX şi XX [13]. Din studiul documentelor, autorul deduce că în cîmpia Brăilei populaţia era, la 1829, de aproximativ 10 000 de locuitori, pentru ca la 1900 să ajungă de aproape 85 000, aceasta în urma afluenţei păstorilor transilvăneni, care se vor stabili aici şi a deplasării de populaţie din zonele de deal ale Buzăului şi Rîmnicului-Sărat. Şi populaţia Brăilei (oraşul) a cunoscut creşteri spectaculoase : dacă la 1829 era aproximativ 7 000 de locuitori, în 1930 sînt de zece ori mai mulţi. Este interesant de relevat raportul numeric dintre autohtoni şi străini. Din acei 70.000 de locuitori, 47 000 sînt români, iar restul străini, dintre care se detaşează populaţia evreiască (11 000) şi cea grecească (5 000). Autorul subliniază rolul imigrării transilvănenilor în creşterea populaţiei Brăilei, unde joacă un rol important în comerţ, rol disputat de greci, în viaţa politică şi culturală.

Sigur că acest mozaic etnic a preocupat pe colaboratorii revistei de care ne ocupăm, ei iniţiind studierea diferitelor grupări etnice aflate aici, studiu făcut, ca de altfel toate celelalte, fără intenţia de a arunca vrajbă între locuitorii Brăilei, subliniind contribuţia tuturor la propăşirea ei. Din păcate, aceste studii au fost numai iniţiate nu şi dezvoltate, mai mult încă, asemenea studii privindu-i numai pe locuitorii Brăilei, cunoscuţi sub genericul de *lipoveni* [14].

Istoria politică a Brăilei nu putea să nu-i preocupe pe diriguitorii şi colaboratorii revistei. Este, de altfel, şi domeniul unde aflăm şi cele mai prestigioase colaborări — N. Iorga, I. C. Filitti. Studiile, însemnările şi notele relative la istoria politică a Brăilei sînt fie

---

[10] Paul Demetriad, *Viaţa din 1927 a portului Brăila faţă de activitatea din trecut*, în „An. Br.", I, 1, 1929, p. 10—19 ; idem, *Activitatea portului şi docurilor Brăila în cursul anului 1929 faţă de activitatea anului 1928 şi precedenţii*, în „An. Br.", I, 4—5—6, 1929, p. 56—75 ; idem, *Activitatea portului şi docurilor Brăila în cursul anului 1930 faţă de activitatea anului 1929*, în „An. Br.", II, 4, 1930, p. 3—28 ; idem, *Activitatea portului şi docurilor Brăila în anul 1933 faţă de activitatea anilor precedenţi*, în „An. Br.", VI, 1, 1934, p. 53—68.

[11] M. Trufaşu, *Consideraţiuni asupra industriei Brăilei*, în „An. Br.", I, 1, 1929, p. 36—40.

[12] În „An. Br.", I, 4—5—6, 1929, p. 75—86.

[13] Gh. Mihăilescu, *Note asupra populaţiei satelor din cîmpia Brăilei*, în „An. Br.", IV, 2—3, 1932, p. 83—106 ; idem, *Populaţia Brăilei. Studiu de demografie şi statică*, în „An. Br.", IV, 2—3, 1932, p. 106—138 ; idem, *Aşezările omeneşti din raiaua Brăilei la 1828 în comparaţie cu cele de pe harta austriacă de la 1790*, în „An. Br.", V, 1, 1933, p. 52—64.

[14] A. Antipov, *Monografia lipovenilor (staro-obreadţilor) din oraşul şi judeţul Brăila*, în „An. Br.", I, 1, 1929, p. 19—23 ; Ilie M. Mirea, *Monografia satului (lipovenesc) Pisc. Importanţa acestei monografii*, în „An. Br.", XI, 1, 1929, p. 25—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încercări de sinteză [15], fie încercări de a lămuri diferite evenimente și aspecte ale istoriei brăilene.

Istoria Brăilei pînă la căderea sub turci este tratată în citata lucrare a lui Gh. T. Marinescu, în vreme ce momentul acestei căderi este înfățișat de către N. Iorga [16]. Același se referă la *Brăila în luptele lui Mihai Viteazul cu turcii* [17], cînd, de la căderea sub stăpînirea acestora, în 1540, orașul revine la Țara Românească în cadrul Băniei Brăilei și Buzăului, fondată de marele voievod. Aspecte ale istoriei Brăilei sub turci sînt surprinse într-o seamă de studii, relative la raiaua Brăila — organizarea administrativă, întinderea sa, organizarea și viața spiritual-religioasă a creștinilor aflători aici [18].

Primii ani ai organizării Brăilei, după eliberarea de sub ocupația turcească, ne sînt înfățișați într-un întins și documentat stadiu, semnat de către I. C. Filitti [19]. Aceeași perioadă o tratează și articolele semnate de M. Popescu, relative la dărîmarea cetății Brăilei și la orașul Brăila de atunci [20].

Un foarte interesant articol relativ la *Emigranții bulgari în Brăila. Rolul Brăilei în renașterea națională și culturală bulgară*, a publicat S. Semilian [21], relevînd, încă o dată, virtuțile poporului român de sprijinitor dezinteresat al asupriților, în speță condițiile favorabile pe care emigranții bulgari le-au aflat la Brăila pentru organizarea răscoalelor lor și pentru propășirea culturii lor naționale.

Una din preocupările importante ale cercetării istorice de la „Analele Brăilei" a fost studierea vieții culturale. Studiile, însemnările, notele și amintirile unor personalități publicate în paginile revistei se referă la instituții de cultură, presă, personalități culturale într-o perioadă, care începe cu primii ani după 1829.

Sînt cîteva articole relative la instituții răspînditoare de cultură [22], subliniind contribuția lor la luminarea locuitorilor Brăilei, în același timp, însă, relevînd și indiferența oficialităților, care a adus multă amărăciune și neîmpliniri. Lui S. Semilian, autor al unui *Istoric al presei brăilene* [23], îi datorăm înfățișarea cîtorva ziare apărute la Brăila [24], ziare care au reprezentat, primele două, acte de cultură și educație națională remarcabile.

Un număr însemnat de studii și note este consacrat personalităților care au ilustrat viața culturală a Brăilei. În clădirea unei culturi naționale la Brăila, abia venită la viață românească, un loc particular a deținut Ioan Penescu, fondator de școală și tipografie, edi-

---

[15] Gh. T. Marinescu, *Brăila veche. Schiță a evoluției istorice*, în „An. Br.", I, 4—5—6, 1929, p. 3—37.

[16] N. Iorga, *Cînd, cum și de ce s-a luat Brăila de către turci*, în „An. Br.", V, 1, 1933, p. 3—6.

[17] În „An. Br.", VIII, 1, 1936, p. 3.

[18] M. Popescu, *Raiaua și cetatea Brăilei*, în „An. Br.", I, 2—3, 1929, p. 6—20; Șerban Ciuntu, *Raiaua Brăilei*, în „An. Br.", I, 2—3, p. 20—31; I. Manafu, *Contribuțiuni la istoria mitropoliei Proilavei*, în „An. Br.", VIII, 1, 1936, p. 48—55; idem, *Mitropolia Proilavei*, în „An. Br.", XI, 1, 1939, p. 5—18.

[19] Ioan C. Filitti, *Primii ani de organizare ai Brăilei după eliberarea de sub turci, sub ocupația rusă de la 1828 la 1834*, în „An. Br.", II, 1, 1930, p. 3—25.

[20] M. Popescu, *Dărîmarea cetății Brăilei*, în „An. Br.", VI, 1, 1934, p. 21—29; idem, *Contribuțiuni noi la cunoașterea orașului și raialei Brăila după 1829*, în „An. Br.", X, 1, 1938, p. 23—36.

[21] În „An. Br.", I, 1, 1929, p. 23—29.

[22] Ath. Popescu, *Istoricul Liceului „Nicolae Bălcescu" din Brăila. De la întemeiere (1863) pînă la 1906*, în „An. Br.", III, 1, 1931, p. 3—47; Al. Diancov, S. Semilian, *Începuturile școalei bulgare la Brăila*", în „An. Br.", VI, 1, 1934, p. 29—33; G. Buznea-Moldoveanu, *Biblioteca publică a municipiului Brăila*, în „An. Br.", III, 3—4, 1931, p. 157—168; V. Băncilă, *Tîlcul Bibliotecii „Petre Armencea" din Brăila*, în „An. Br.", I, 1, 1929, p. 33—36; I. Boerescu, *O tipografie brăileană anterioară anului 1861*, în „An. Br.", XI, 1, 1939, p. 47.

[23] S. Semilian, *Istoricul presei brăilene de la 1839 pînă la 1926*, Brăila, 233 p.

[24] Idem, *„Moș Ion" — un ziar scos la Brăila de poligraful George Baronzi*, în „An. Br.", VI, 1, 1934, p. 33—40; idem, *„Lupta națională" — un vechi ziar brăilean de luptă pentru unirea cu Ardealul*, în „An. Br.", VI, 1, 1934, p. 40—43; idem, *Presa brăileană sub ocupație. „Donau-Armée-Zeitung"*, în „An. Br.", III, 3—4, 1931, p. 151—157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tor de ziare, al cărui efort nu putea scăpa „Analelor Brăilei" [25]. Propășirea culturii brăilene a interesat și a antrenat și alte personalități, fie prin fondarea de școli [26], fie prin nemijlocită activitate ca profesori, ziariști, scriitori [27]. Între cei din urmă este revendicat și Panait Istrati [28].

Preocupările istorice de la „Analele Brăilei" trebuie judecate într-un anume context: revista nu a fost o publicație de istorie propriu-zisă, mai mult încă, foarte puțini din cei care au colaborat la ea (cu excepția lui N. Iorga și I.C. Filitti) au avut pregătire istorică. Evident că aceste împrejurări nu trebuie să ducă la îndepărtarea oricărui accent critic în receptarea activității istorice de la această revistă.

Deși nu toți colaboratorii la „Analele Brăilei" au avut pregătire istorică, nu se poate nega prezența unei solide culturi umaniste la cei mai mulți dintre ei, cea mai bună dovadă constituind-o chiar conducătorul revistei Gh. T. Marinescu, de profesie inginer. Din această pregătire umanistă și din îndrumările, pe care, foarte probabil, le-au primit de la N. Iorga, admirat de ei, au reținut adevărul fundamental că scrierea istoriei presupune necontenit apel la izvoare. În acest sens, N. Iorga a scris, poate la cererea redacției, un foarte interesant articol, intitulat *Unde e istoria Brăilei?* [29]. Aici, marele istoric dă deslușiri asupra stării izvoarelor istoriei Brăilei, asupra locurilor unde pot fi găsite: nu neapărat să se meargă în țări străine, unde nu sînt decît știri (acolo unde sînt!) în cea mai mare parte, nesemnificative, ci să se caute în țară, prin mijlocirea arheologiei, prin podurile bisericilor și caselor, prin despuierea arhivelor pentru a afla cît de mici crîmpeie de document istoric. Să nu ne închipuim că documentul istoric este neapărat un mare și frumos act domnesc scris pe pergament! Documentul istoric, spunea N. Iorga, este orice însemnare a socotelii unui negustător, orice ne poate da o imagine a ceea ce a fost viața de toată zilele, întrucît aceasta înseamnă istorie. Îndemnul lui N. Iorga a rodit din plin. În fiecare număr al revistei sînt publicate documente de arhivă, relatări ale călătorilor străini despre Brăila, liste bibliografice, unde se înfățișează cărțile relative la istoria Brăilei și îndemnuri pentru toți posesorii și cunoscătorii de asemenea prețioase mărturii să le dea la iveală. Din această lăudabilă stăruință a ieșit numai cîștig pentru scrierea istoriei Brăilei, întrucît s-au publicat multe și însemnate documente, cu cea mai mare rigurozitate științifică [30].

---

[25] I. Vîrtosu, *Ioan Penescu*, în „An. Br.", I, 4—5—6, 1929, p. 50—56; idem, *Ioan Penescu, animator cultural al Brăilei în primii ani după 1829*, în „An. Br.", II, 3, 1930, p. 3—24; idem, *Ioan Slătineanu și Ioan Penescu*, în „An. Br.", V, 1, 1933, p. 22—27; Gh. T. Marinescu, *Note privitoare la activitatea culturală a lui Ioan Penescu*, în „An. Br.", II, 4, 1930, p. 26—35; idem, *Ioan Penescu. Alte note privitoare la activitatea lui culturală închinată Brăilei în primii ani după eliberarea de la 1829*, în „An. Br.", III, 2, 1931, p. 91—101; idem, *Ioan Penescu. Noi contribuții la cunoașterea activității lui*, în „An. Br.", VII, 1, 1935, p. 39—47.

[26] I. Vîrtosu, *Hrisant Penetis, fondatorul pensionului de fete din Brăila*, în „An. Br.", XII, 1—2, 1940, p. 5—30.

[27] S. Semilian, *George Baronzi*, în „An. Br.", III, 3—4, 1931, p. 168—178; idem, *Ioan C. Lerescu, un îndrumător al Brăilei economice din a doua jumătate a veacului al XIX-lea*, în „An. Br.", III, 2, 1931, p. 70—91; idem, *Christache Suliotti (1854—1908)*, în „An. Br.", XI, 1, 1939, p. 29—33; Ion M. Gane, *C. Sandu-Aldea*, în „An. Br.", V, 1, 1933, p. 26—43; Șt. N. Giuvelic, *Contribuțiuni la biografia scriitorului C. Sandu-Aldea*, în „An. Br.", VII, 1935, p. 47—49; Cezar Papacostea, *Profesorul Ioan Guliotti (1853—1934)*, în „An. Br.", VIII, 1, 1936, p. 26—35.

[28] G. Banea, *Brăila și peisajul brăilean în opera lui Panait Istrati*, în „An. Br.", I, 4—5—6, 1929, p. 86—90; Ilie I. Mirea, *Corespondența lui Panait Istrati. Pe marginea unei scrisori*, în „An. Br.", VIII, 1, 1936, p. 33—38.

[29] În „An. Br.", I, 2—3, 1929, p. 3—6.

[30] M. Popescu, *Catagrafia locuitorilor și veniturilor județului Brăila în 1828*, în „An. Br.", IV, 2—3, 1932, p. 59—83; I. Vîrtosu, *Trei catagrafii pentru Brăila anului 1837*, în „An. Br.", XI, 2—3, 1939, p. 17—57; Ioan C. Filitti, *Un document privitor la mazilii din județul Brăila în secolul al XVII-lea*, în „An. Br.", IV, 2—3, 1932, p. 138—144; M. Popescu, *Știri despre Brăila în arhivele vieneze*, în „An. Br.", V, 1, 1933, p. 14—17; Nicolae C. Istrati, *„Cele două Brăile" de pe harta lui Broniovius din anul 1595*, în „An. Br.", I, 4—5—6, 1929, p. 41—44 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă discutăm raportul dintre acest principiu și modul în care este el aplicat în producția istorică mai sus citată, constatăm că foarte mulți autori au apelat la izvoare inedite — prin despuierea arhivelor — iar restul la izvoare edite.

Important, în cazul de față, pentru fixarea valorii preocupărilor istorice de la „Analele Brăilei", este faptul dacă autorii-colaboratori la această revistă au dovedit gîndire istorică sau dacă au fost simpli înșiruitori de documente ori compilatori ai expunerilor altora sau au încercat ei înșiși interpretarea documentelor, a fenomenelor și evenimentelor, pe care le-au abordat. S-ar putea replica la o asemenea punere a problemei că ea este valabilă pînă la constituirea istoriografiei moderne, nu și la această vreme. Credem că asemenea problemă este actuală, atîta vreme cît se scrie istorie. Sigur, nu tot ceea ce s-a tipărit în „Analele Brăilei" despre istoria Brăilei poate fi reținut ca operă istorică, autorii respectivi neavînd, în multe cazuri, asemenea intenții. Sînt, însă și realizări interesante, unde aflăm nu numai o bună expunere a faptelor, dar și o interpretare a lor. Aceste interpretări nu sînt, mereu, cele mai bune. Ar impieta, oare, o asemenea situație asupra prezenței unora din studiile publicate la „Analele Brăilei" într-o revistă de istorie propriu-zisă? Credem că nu. Cu atît mai mult, cu cît studiile asupra istoriei Brăilei au fost începute de o asemenea anvergură tocmai de către „Analele Brăilei". O asemenea împrejurare aduce, în afara cuvenitului elogiu al pionieratului, și riscul acestuia : izvoarele sînt în cea mai mare parte necunoscute, fapt care necesită un foarte mare volum de muncă, iar interpretarea dată acestora nu poate fi cea mai bună, atît din lipsa unor opinii cu care să se confrunte, cît și din pricina lacunelor documentării, pe care, sigur, nu le-a putut acoperi. N. Iorga a înțeles acest lucru, acceptînd să colaboreze la revistă, nu numai din fireasca sa aplecare spre încurajarea inițiativelor culturale, cît și din credința că se face, la „Analele Brăilei", un lucru serios.

In ce privește chestiunile legate de aspectul „tehnic" al redactării lucrărilor, se pot ridica anumite obiecțiuni. Nu întotdeauna ne putem da seama de intențiile autorului, nu mereu putem afla, de la început, care este stadiul dezbaterii pînă la el. În ce privește aparatul critic, autorii dovedesc cunoașterea tehnicii întocmirii sale ; de ceea ce pot fi acuzați este, însă, faptul că nu sînt consecvenți în urmărirea corectă a acestei tehnici.

Considerînd toate cele de mai sus, putem conchide că preocupările istorice de la „Analele Brăilei" au fost deosebit de serioase în intenția celor din jurul revistei, seriozitate vădită și în calitatea producției istorice propriu-zise. Neîmplinirile, lipsurile se datorează, cum am arătat, pionieratului, faptului că majoritatea autorilor nu erau istorici de profesie. Cu toate acestea, ceea ce s-a scris la „Analele Brăilei" despre istoria Brăilei nu poate fi neglijat de cercetătorul de azi din motive nu doar de ordin istoriografic, ci impuse de valoarea reală a celor scrise.

PRÉOCCUPATIONS HISTORIQUES AUX „ANNALES DE BRĂILA" (1929—1940)

RÉSUMÉ

Cette revue s'intègre, comme les „Annales de la Dobroudja", les „Archives d'Olténie" etc., dans le grand mouvement culturel déterminé par la réalisation de la Grande Roumanie.

De son sous-titre — *Revue de culture régionale* — et du programme, formulé par son fondateur, l'ingénieur Gh. Marinesco, on comprend que la revue ne s'est pas proposé d'être une *revue d'histoire*. Mais elle s'est proposé aussi *la recherche de l'histoire de Brăila* et a sollicité, à ce propos, l'appui de N. Iorga, qui lui a suggéré l'orientation méthodologique. De cette intention, il a résulté un grand nombre d'études, de notes, de comptes-rendus, de fiches bibliographiques, d'un haut niveau scientifique, dont on ne peut pas faire abstraction lors d'une future recherche de l'histoire de Brăila.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERSONALITATE ŞI ISTORIE LA A. D. XENOPOL [1]

DE

ZENOVIA LATEŞ

Xenopol a acordat importanţa cuvenită factorului psihologic în desfăşurarea istoriei, poate chiar exagerîndu-i însemnătatea. El declară că istoria nu poate fi înţeleasă cît timp nu se analizează elementele psihologice ale faptelor sociale. Fără să reducă evoluţia istorică la aspectul psihologic al vieţii sociale, Xenopol cere ca istoricul să fie şi psiholog, altfel nu poate deţine cheia pentru înţelegerea multor fapte istorice [2]. Este o observaţie strîns legată de problema rolului personalităţii în istorie, asupra căreia Xenopol a revenit în mai multe rînduri.

Începînd expunerea domniei lui Cuza, Xenopol consacră un capitol introductiv *(Capitolul I)* figurii lui Cuza, cu următoarele teme: *Familia Cuza, Alexandru Cuza înainte de domnie, Caracterul lui Alexandru Cuza.* În ediţia a III-a, capitolul acesta devine un subcapitol intitulat *Personalitatea lui Alexandru Cuza,* tratarea rămînînd neschimbată. Un alt subcapitol se ocupă de *Caracterul lui Alexandru Cuza* şi începe cu rolul individualităţilor în istorie [3]: a) individualităţile deţin un rol în istorie în două moduri: prin intervenţia lor directă în treburile omeneşti şi prin ciocnirea lor cu alte personalităţi care participă la desfăşurarea evenimentelor; b) personalitatea este produsul combinat a doi factori: ereditatea şi mediul; c) mediul acţionează continuu asupra caracterului, modificîndu-l neîncetat; d) totuşi, de la o vîrstă oarecare, se poate considera că unele trăsături fundamentale de caracter rămîn neschimbate; e) şi atunci cînd rolul unei personalităţi nu durează mai mult timp, se pot considera ca fiind stabile trăsăturile cele mai importante ale caracterului; f) caracterul ne explică „o mare parte din faptele în care personalitatea va interveni" [4]; g) trăsă-

---

[1] În cuprinsul notelor vom desemna principalele opere ale lui Xenopol prin următoarele abrevieri:

IRDT = *Istoria Românilor din Dacia Traiană,* Ediţia I, vol. I—VI, Iaşi, 1888—1893; Ediţia populară, vol. I—XII, Iaşi, 1896; Ediţia a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, vol. I—XIV, Bucureşti, 1925—1930.

DCV = *Domnia lui Cuza-Vodă,* vol. I—II, Iaşi, 1903 (de fapt 1902).

IPPR = *Istoria partidelor politice în România,* vol. I_{1-2}, Bucureşti, 1910.

PFH = *Les principes fondamentaux de l'histoire,* Paris, 1899.

PFI = *Principiile fundamentale ale istoriei,* Iaşi, 1900.

TH = *La théorie de l'histoire,* 2-e éd. des *Principes fondamentaux de l'histoire,* Paris, 1908.

[2] A. D. Xenopol, *Psychologie et histoire.* Comunication faite à l'Académie des Sciences Morales et Politiques, Paris, 1901; Ioan Gr. Ion, *Asupra raportului dintre psihologie şi istorie la A. D. Xenopol,* în L. Boicu şi Al. Zub (coord.), *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viaţa şi opera sa,* Bucureşti, 1972, p. 255.

[3] DCV, I, p. 24—31; IRDT, XIII, p. 16—23.

[4] DCV, I, p. 24—26, 25—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turile psihologice ne ajută să explicăm unele fapte, pentru explicarea cărora nu sînt suficiente elementele obiective [5].

Sînt idei acceptabile, vădind moderaţie şi bun simţ. Trăsăturile de caracter pot explica *numai unele fapte* în care a intervenit personalitatea şi unde factorii obiectivi nu clarifică suficient situaţia.

Ceea ce lipseşte din această prezentare este relevarea *importanţei stărilor sociale*, de care Xenopol nu era totuşi străin. Căci în alte studii, el subliniază determinarea socială a personalităţilor istorice. S-au găsit asemenea dovezi cu privire, de exemplu, la interpretarea lui Mihai Viteazul [6]. Într-o recenzie din 1880, Xenopol, afirmă că acesta a fost „un produs al timpului şi al poporului său", observînd că „pe tărîmul politic oamenii mari au fost întotdeauna acei ce au încorporat cugetările şi interesele secolului lor. Şi aceasta trebuie să fie aşa întrucît geniul teoretic lucrează singur, iar cel practic numai pe baza poporului său ori a omenirii" [7]. Idei asemănătoare întîlnim în prima ediţie a *Istoriei Românilor* [8], ca şi în expunerile de istorie universală [9]. În prefaţa unuia din manualele sale, Xenopol declară că istoria nu poate fi redusă la înşirarea biografiilor oamenilor mari, „căci istoria este numai în parte lucrarea marilor personalităţi, şi acestea nu ar putea izbuti la nimic, fără curentele mari poporane în care ele intervin" [10]. Iar în meditaţiile sale asupra lui Cezar şi Napoleon [11], el declară: „Individualităţile cele de seamă ce apar în cursul istoriei nu o făuresc ele însele, ci ele se pun în fruntea curentelor spre a le înlesni curgerea, sau se opun lor pentru timpul cît trăiesc, spre a prăbuşi apoi şi mai repede a lor mers. Într-un caz şi într-altul lucrarea oamenilor mari nu poate fi înţeleasă fără aceea a maselor asupra cărora este îndreptată".

În lucrările sale de filosofia istoriei, Xenopol discută pe larg concepţiile asupra valorii explicative a oamenilor mari în istorie. El este de acord că oamenii mari sînt produsul poporului şi al timpului. Dar adaugă că ei nu sînt numai atît, fiindcă în acest caz nu ne-am putea explica de ce nu sînt genii toţi oamenii unei epoci. Geniul este într-adevăr produsul epocii sale, dar el este în acelaşi timp şi „produsul unui accident în geneza sa individuală", iar acest accident care este de asemenea, o cauză, nu îl mai leagă de mediul şi nici de timpul cînd s-a născut [12].

Xenopol insistă asupra acestei idei: „geniul şi prin urmare, *mutatis mutandis*, orice personalitate este produsul a doi factori: condiţiile generale ale mediului unde s-a născut şi particularităţile constituţiei sale fiziologice şi psihice care nu au nimic comun cu elementele generale care îl înconjoară" [13]. Ideea originii duble a personalităţii revine, aşa cum s-a văzut, şi în *Domnia lui Cuza-Vodă*.

Dar Xenopol adaugă următoarea concluzie a principiului afirmat mai sus: „Acţiunea pe care geniul o va exercita asupra epocii sale va fi diferită, în conformitate cu predominarea uneia dintre aceste două elemente ale personalităţii sale în totalitatea fiinţei sale. Dacă partea generală va fi mai tare, omul de geniu va rezuma în el epoca pe care o reprezintă; dacă dimportivă elementul individual este acela care domină, el se va strădui să imprime epocii sale pecetea individualităţii sale particulare..." [14].

Relativizarea categoriilor de individualitate şi masă este în acord cu tendinţa modernă de a nuanţa contribuţia acestora la făurirea istoriei, punîndu-le în consens cu faptele, de a *renunţa la ideea nedialectică a puterii invariabile a acestora în decursul istoriei* [15].

---

[5] DCV, I, p. 29.

[6] I. Toderaşcu, *Personalitatea lui Mihai Viteazul în opera lui A. D. Xenopol*, în L. Boicu şi Al. Zub (coord.), *op. cit.*, p. 77.

[7] A. D. Xenopol, *Două scrieri istorice asupra lui Mihai Viteazul. Bălcescu şi Teuschläder*, în *CvL*, XIV, 1880—1881, p. 46—47.

[8] IRDT, ed. I, vol. III, p. 156, 397, 401, 424—425.

[9] V. Cristian, *Preocupări de istorie universală în opera lui A. D. Xenopol*, în L. Boicu, Al. Zub (coord.), *op. cit.*, p. 104—105.

[10] A. D. Xenopol, *Noţiuni de istorie universală*, II, p. 11.

[11] A. D. Xenopol, *Cesar şi Napoleon*, „Anuarul general al Universităţii din Iaşi", tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci ani, Iaşi, 1911, p. 2.

[12] TH, p. 269—274; PFI, p. 197—207.

[13] TH, p. 267; PFI, p. 200.

[14] *Idem.*

[15] A. Pelletier, J.—J. Goblot, *Materialismul istoric şi istoria civilizaţiilor*, tr. rom., Bucureşti, 1973, p. 154—155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ideea este reluată într-o altă formă în concluziile capitolului, unde se formulează *legile abstracte* ale acţiunii individualităţii asupra mersului dezvoltării istorice [16]: „1) Orice personalitate umană imprimă mişcării pe care o provoacă pecetea individualităţii sale. Această întipăritură este cu atît mai intensă, cu cît personalitatea este mai puternică. 2) Acţiunea geniului, cînd ea rezumă tendinţele unei epoci, accelerează evoluţia; cînd ea acţionează în sens contrariu, ea o întîrzie. 3) Geniile ştiinţifice accelerează descoperirea adevărurilor sau fac sinteza acestora. Situaţia nu ar putea să aibă semnătură individuală".

Legea (2) este deosebit de interesantă. Ca cercetător atent al istoriei, Xenopol şi-a dat seama că personalităţile lucrează uneori în sensul progresului, iar alteori împotrivă. În istoria noastră au existat luptători pentru independenţă, dar şi oameni gata să închine ţara străinilor, unionişti, dar şi antiunionişti etc. E greu totuşi să explicăm cum personalitatea se opune evoluţiei istorice. Se poate invoca cel mult ideea că avem de-a face cu personalităţi care se impun mediului, fiind mai puternice decît acesta. Situaţia se lămureşte dacă invocăm, de pe poziţia materialismului istoric, *structura de clasă a societăţii*: personalităţile se ciocnesc, luptînd pentru progres sau împotriva acestuia, pentru că ele reprezintă clase sociale antagoniste, în continuă competiţie pentru putere. De altfel, Xenopol nu ignora complet interesele de clasă şi lupta dintre acestea în explicarea faptelor istorice. El remarcă, de pildă, în mai multe rînduri cu privire la conservatori că aceştia se alăturau mişcării pentru interesele naţionale atunci cînd acestea nu se împotriveau intereselor lor de clasă [17], dar nu era dispus să accepte ca principiu o astfel de explicaţie, date fiind rezervele sale faţă de materialismul istoric.

Întîlnim la Xenopol încercarea interesantă de a stabili o *tipologie a oamenilor mari* după domeniul lor de activitate, anume în prelegerea inaugurală de la 1 octombrie 1900, publicată sub titlul: *Rolul oamenilor mari în istorie* [18]. Precizînd că evoluţia istorică este rezultatul acţiunilor combinate ale personalităţilor şi ale maselor, autorul, opune *creaţia artistică*, care poartă totdeauna amprenta personalităţii creatorului, *creaţiei ştiinţifice*, care este impersonală, ca o reflectare a realităţii. În altă sferă, el diferenţiază „religiile populare" (creaţii colective) de religiile create de mari oameni (Confucius, Budha, Moise, Hristos, Mahomet etc.). În cîmpul politicii, Xenopol distinge personalităţile care facilitează transformările politice de acelea care se împotrivesc curentului: Cezar şi Carol cel Mare. Comparaţia dintre Cezar şi Napoleon îi sugerează determinarea unei „legi sociologice": „oamenii mari sădesc ceva trainic în omenire numai atunci cînd ei se supun puterii evoluţiei, iar nu cînd caută să o domine" [19]. De remarcat şi ideea variaţiei istorice a raportului de putere dintre latura socială şi cea individuală a personalităţii, dintre influenţa decisivă a mediului şi cauzalitatea proprie personalităţii.

Interesul pentru diferenţierea oamenilor mari pe domenii corespunde atracţiei moderne spre investigarea concretă a cazurilor. Astfel, R. Aron este de părere că, principial, se poate justifica tot atît de bine şi determinismul şi cultul eroilor. Numai analiza atentă a persoanei şi a situaţiei, analiză care se cere reluată pentru fiecare caz în parte, ne poate oferi o soluţie veridică. Concluziile sînt extreme şi inacceptabile: n-ar fi posibilă o soluţie generală a problemei, care dealtfel nici nu e „autentic filosofică", deoarece crede în sarcina cercetării ştiinţifice [20].

În ce priveşte *categoriile istorice*, pornind de la distincţia xenopoliană între relaţiile de succesiune şi cele de coexistenţă, Gh. Perelman constată că în centrul ambelor genuri de cercetare se află *categoria de persoană*. După modelul ei s-au alcătuit apoi celelalte categorii istorice, de popoare, naţiuni, clase sociale sau partide politice. Istoria nu se poate dispensa de folosirea categoriilor istorice, printre care şi aceea de persoană, dacă ambiţionează să-şi organizeze expunerile [21]. În acest deziderat filosofico-istoric, se încadrează eforturile xenopoliene de diferenţiere a activităţii şi eficienţei marilor personalităţi, cu rezultate care pot conduce la o tipologie. Pe această cale, problema personalităţii istorice se nuanţează, dar nu

[16] TH, p. 273; PFI, p. 206.

[17] IPPR, I₂, p. 555—560.

[18] A. D. Xenopol, *Rolul oamenilor mari în istorie*, „Anuarul Universităţii din Iaşi", 1900—1901, Iaşi, 1902, p. 7—18.

[19] A. D. Xenopol, *Cezar şi Napoleon*, p. 8.

[20] R. Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, 2-e édition, Paris, 1938, p. 180—181.

[21] Gh. Perelman, *Sens et catégories en histoire*, în Ch. Perelman (ed.), *Les catégories en histoire*, Bruxelles, 1969, p. 133—147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se destramă, ca în interpretarea lui R. Aron. Xenopol întrevede dealtfel şi o evoluţie a problemei în sensul ideii sociologului G. Tarde că, paralel cu programul intelectual al omenirii rolul individualităţii şi al hazardului se va reduce treptat, influenţa predominantă revenind maselor, aşa cum a fost şi în epoca primitivă.

Continuîndu-şi analiza, marele istoric pune acţiunea personalităţii în raport cu intervenţiile hazardului. El afirmă că „intervenţia personalităţii în curentul evenimentelor posedă de asemenea, întru totul caracterul fortuit al hazardului" [22]. Teza integrării acţiunilor personalităţii în categoria hazardului i-a fost desigur sugerată lui Xenopol de înţelegerea ultimei categorii ca rezultînd din întretăierea unor serii cauzale diferite. Seria acţiunilor personale se întîlneşte cu seria evenimentelor istorice. Dar, aşa cum am arătat [23], trebuie să se observe că nu orice interferenţă a seriilor dă naştere unor evenimente fortuite. Dacă e adevărat că personalitatea reprezintă anumite tendinţe sociale, ceea ce Xenopol recunoaşte, atunci nu se mai poate susţine că acţiunile personalităţii îndreptate în sensul evoluţiei istorice sau împotriva acesteia sînt întîmplătoare. Activitatea personalităţii istorice se încadrează în seria cauzală a tendinţei sociale pe care o slujeşte şi nu poate să aibă aspect întîmplător decît cel mult în amănunte lipsite de importanţă reală. Susţinînd că intervenţia personalităţii în istorie este de domeniul hazardului, Xenopol s-a lipsit de posibilitatea de a face o analiză mai profundă a acestei probleme.

„Dacă rolul individualităţii nu poate fi negat, observă O. Botez, ea nu trebuie în nici un caz însă considerată, ceea ce nu a evitat totdeauna Xenopol, *ca o cauză ultimă şi misterioasă*, în faţa căreia raţiunea se opreşte deconcertată" [24]. Observaţia consumă cu ceea ce spusese A. Cournot, care, fără să nege influenţa oamenilor mari în istorie, recomandă să se cerceteze mai atent împrejurările, adică presiunea situaţiilor, a instituţiilor, a mediului, care ajută personalitatea în activitatea sa, făcînd-o astfel mai puţin misterioasă [25]. Este ceea ce se şi face în mod obişnuit şi a făcut chiar autorul *Domniei lui Cuza Vodă*, dar nu în mod sistematic.

Xenopol ne-a lăsat cîteva pagini magistrale, chiar la începutul cărţii amintite [26], în care, descrie, pregnant, pe de o parte trăsăturile principale ale caracterului viitorului domn, iar pe de altă parte, situaţia social-politică a principatelor la acea vreme şi problemele care trebuiau rezolvate. Ţările Române se aflau atunci „în momentul cel mai critic al vieţii lor" [27], cînd Convenţia de la Paris (1858), eliberîndu-le de sub stăpînirea turcilor şi ruşilor, hotărîse transformarea radicală a stării sociale a poporului român prin desfiinţarea privilegiilor şi a boieriei, a monopolurilor şi a breslelor şi îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii. Marele istoric consemnează dificultatea enormă de a traduce în fapte şi realizări durabile aceste nobile hotărîri luate pe hîrtie: de a se înlocui privilegiile cu egalitatea, nedreptăţile cu justiţia, neştiinţa cu lumina, barbaria cu civilizaţia. Desigur, după 1821, se produseseră unele transformări culturale şi politice, în sensul dezvoltării conştiinţei naţionale,dar pe tărîm social nu se realizase nimic sau chiar se mersese înapoi. Clasa conducătoare era divizată în ce priveşte planul de reforme. Partea cea mai frumoasă a acestei clase era favorabilă unui progres politic, dar se împotrivea reformelor sociale, care le ameninţa situaţia prvilegiată. În atare condiţii noua domnie nu era deloc uşoară. Patriot, el a ştiut să militeze pentru ridicarea poporului, pe dublul plan al relaţiilor externe şi al problemelor sociale. Era, desigur, „*omul cel mai potrivit* pentru perioada de dezvoltare, în care intra poporul românesc şi care trebuia să-l prefacă din starea de barbarie orientală în aceea a Occidentului civilizat" [28]. Asupra acestor idei, Xenopol va reveni în capitolul despre alegerea lui Cuza, subliniind rolul decisiv al Convenţiei de la Paris, care preconiza introducerea în Principate a principiilor de egalitate, libertate şi dreptate. „Domul ales în Moldova împărtăşea tocmai aceste principii, după cum o dovedesc începuturile lui înainte de domnie" [29].

---

[22] TH, p. 274.

[23] Z. Lateş, *Seria istorică xenopoliană între teorie şi aplicaţii*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 528.

[24] O. Botez, *Alexandru Xenopol, teoretician şi filosof al istoriei*, Bucureşti, 1928, p. 107.

[25] *Ibidem*, p. 108.

[26] DCV, I, p. 27—31.

[27] DCV, I, p. 29.

[28] DCV, I, p. 27—28 (s. n).

[29] DCV, I, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E limpede că apariţia personalităţii lui Cuza tocmai în acel moment crucial din evoluţia Principatelor nu are caracter de eveniment fortuit. Prin participarea la revoluţia de la 1848 şi prin întreaga sa activitate anterioară suirii pe tron, Cuza era bine cunoscut pentru vederile sale progresiste şi el a fost ales ca domn tocmai în această însuşire de reprezentant al unei ideologii înaintate. Cuza a fost deci *omul potrivit la timpul potrivit*. Jocul hazardului în determinarea faptelor istorice pare să fie mult mai redus, şi ca întindere şi ca importanţă, decît şi-a închipuit autorul *Domniei lui Cuza Vodă*.

Xenopol revine la problema legăturii dintre hazard şi personalitate într-un capitol despre inconştient în istorie, înserat în sinteza lui filosofică [30]. Faptul că s-a ocupat de această problemă arată cît de atent era istoricul la curentele de idei ale vremii. *Filosofia inconştientului* scrisă de Eduard von Hartmann s-a bucurat de mare succes la acea vreme, fiind tradusă în mai multe limbi străine şi cunoscînd numeroase ediţii. Ea a avut o influenţă hotărîtoare şi asupra lui Xenopol [31], care a preluat chiar şi titlul capitolului amintit, opinînd că sursa inconştientului în istorie este chiar intervenţia hazardului şi a personalităţii. Aceste intervenţii sînt fortuite şi exclud activitatea conştiinţei şi a voinţei. În evoluţia popoarelor se dă o luptă crîncenă între conştiinţă şi inconştient, luptă în care inconştientul iese totodeauna învingător, fie că conştiinţa ajunge să-i uşureze victoria, fie că ea este pur şi simplu învinsă. Ceea ce se numeşte îndemînare, suplete, înţelegerea afacerilor publice, sau dimpotrivă greşeală, lipsă de energie sau de prevedere nu sînt, pentru Xenopol, decît mijloacele prin care inconştientul îşi urmăreşte scopurile sale.

Xenopol ilustrează teza aceasta prin exemple interesante: zădărnicia eforturilor guvernanţilor francezi în vederea creşterii populaţiei; strădaniile zadarnice ale românilor de a se opune acaparării poziţiilor economice cheie de către străini; opoziţia iluzorie a guvernelor europene faţă de creşterea proletariatului intelectual, a progresului ideilor socialiste şi a creşterii continue a numărului reprezentanţilor săi în parlamente; procesul de descompunere a Austriei şi a Turciei, etc.

Concluzia autorului este pesimistă: „Pretutindeni evoluţia tîrăşte masele către destine necunoscute şi voinţa nu poate opune decît o rezistenţă efemeră la presiunea forţelor naturale, fatale şi irezistibile" [32]. Xenopol îşi moderează totuşi această concluzie, adăugînd că omul trebuie să acţioneze totuşi în direcţia progresului, pe care îl poate astfel grăbi, iar în caz de catastrofă, o poate întîrzia [33].

Desigur că experienţa dramatică a poporului român, mereu împiedicat în străduinţele sale spre o viaţă naţională şi independentă, uneori învingător, dar de multe ori copleşit de forţa cotropitorilor, l-a făcut pe marele istoric să admită uneori un determinism orb şi absolut. Nu sînt rare cazurile în care el invocă în scrierile sale istorice forţa destinului.

Xenopol a subevaluat *puterea reală a factorului conştient* în desfăşurarea istoriei, puterea societăţii moderne de a-şi croi singură viitorul şi de a-l înfăptui. Ca cercetător atent al evoluţiei istorice, el ar fi putut să observe cum clasele sociale luptă pentru împlinirea intereselor proprii deseori în mod conştient, prin programe politice, presă, alegeri, activitate parlamentară etc. Însuşi Cuza Vodă şi-a definit în multe rînduri poziţia sa politică prin declaraţii publice, de unde se vede că el era perfect conştient de scopurile pe care le urmărea în ceea ce priveşte ridicarea poporului român la o viaţă civilizată şi independentă. Un cercetător obiectiv ca Octav Botez observă că în concepţia fatalistă asupra evoluţiei, istoria apare exterioară indivizilor, partida fiind decisă înainte ca ea să fie jucată, viaţa omenirii pare un teatru de marionete, ale cărei fire sînt mînuite de o forţă străină şi neînţeleasă [34].

Firesc, în istorie activitatea conştientă a personalităţilor, a grupurilor şi a maselor se împleteşte cu acte mai puţin conştiente sau chiar inconştiente. De pildă, se poate presupune că domnitorul Cuza nu era pe deplin conştient că nu-i prea plăcea munca, trăsătură consemnată de Xenopol la caracterizarea domnitorului [35], ceea ce l-a făcut să cadă pradă camarilei contribuind la discreditarea sa în ultima parte a domniei. Dar ponderea activi-

[30] TH, p. 288—296; A. D. Xenopol, *Neconştientul în istorie*, în *ARMSI*, s. II, tom. XXIV, 1907.
[31] O. Botez, *op. cit.*, p. 93—97.
[32] TH, p. 295.
[33] TH, p. 296.
[34] O. Botez, *op. cit.*, p. 93—97.
[35] DCV, I. p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tăţii conştiente în istorie este mai mare decît a factorului conştient şi devine din ce în ce mai mare, pe măsură ce omenirea înaintează pe calea progresului.

Impresia că A. D. Xenopol atribuie hazardului şi personalităţii, inconştientului şi fatalităţii un rol prea hotărîtor în evoluţia istorică nu e fără temei. Aceasta contrastează cu cealaltă tendinţă a sa, anume aceea de a explica pe cît posibil faptele istorice : *„istoria ştiinţifică, fără stabilirea cauzelor care leagă faptele succesive, nu există"* [36]. După cum se observă, istoricul condamna el însuşi recurgerea la factori misterioşi, ca hazardul, inconştientul şi fatalitatea, care dau istoriei un caracter neştiinţific şi totuşi nu s-a putut sustrage tendinţei populare de a recurge la astfel de factori ca date ultime ale istoriei, de a face din istorie o povestire senzaţională, romantică.

Cîtă subiectivitate există în politica dusă de Cuza Vodă ? Xenopol pune succesul acestei politici pe plan extern în mare măsură pe seama *personalităţii domnului :* „Credem că o bună parte trebuie pusă pe înriurirea personală a domnitorului care inspira încrederea şi ademenea prin înfăţişarea lui" [37]. Dar el nu uită nici *contribuţia unor factori obiectivi* şi anume creşterea însemnătăţii României după înfăptuirea unirii, apreciată acum ca un stat mai puternic decît era în realitate, satisfacţia Turciei că îi fusese recunoscută din nou şi pe faţă suzeranitatea, dezbinarea dintre marile puteri care nu au putut ajunge la o înţelegere asupra măsurilor de luat faţă de lovitura de stat a lui Cuza.

În alt context, făcînd portretul moral al lui Ştefan cel Mare, istoricul formulează o observaţie importantă cu privire la evaluarea oamenilor mari în istorie, care ar trebui totdeauna raportată la mărimea ţării în care aceştia se afirmă : „Într-o ţară întinsă, la un popor numeros, Ştefan ar fi fost un alt Cezar sau Carol. În mica lui Moldovă cercul activităţii sale în loc de a putea determina soarta omenirii, trebui să se mărginească la apărarea acelei mici porţiuni din ea care alcătuia poporul său. Dar în acest mic cerc, care îi fu dat a lucra şi a făptui, oare nu este el mult mai mare decît mulţi alţi domnitori, cu care se mîndresc popoarele ? E mai uşor de a ajunge la glorie şi la mărire în sînul unui popor mare, decît a răsări ca atare din mijlocul unui popor mic. Cînd valurile sînt înalte, ele aruncă sus pe cel purtat pe ele. *Naţia însăşi putînd mult, poate şi individul ce se ridică în fruntea ei, şi odată aici, acesta se împodobeşte cu meritele ce se cuvin întregului.* Cînd poporul e mic, mijloacele fiind puţine, trebuie ca geniul să îndeplinească lipsurile ; să scoată din propriu lui fond ceea ce nu poate afla în acei pe care el îi sprijină. E mai greu de a fi Temistocle, decît un Cezar ; un Ştefan cel Mare decît un Carol cel Mare" [38]. Aceeaşi observaţie a făcut-o, *mutatis mutandis,* în legătură cu personalitatea lui M. Kogălniceanu [39].

Se reţin, din aceste consideraţii, trei concluzii cu privire la rolul oamenilor mari în istorie :

a) *afirmarea personalităţilor cu rol istoric este condiţionată de situaţia de fapt a poporului* la care aceştia se disting. Odată cu spaţiul de viaţă al unui popor creşte sau descreşte şi importanţa conducătorilor săi ;

b) *rolul personalităţii istorice este mai decisiv la popoarele mici* decît la cele mari, deoarece în primul caz omul mare este silit de împrejurări să contribuie mai mult cu personalitatea sa pentru a face faţă situaţiilor ;

c) *în cazul popoarelor mari se atribuie personalităţii unele calităţi care de fapt aparţin poporului.* În acest caz, se naşte iluzia că personalitatea conducătoare a făcut totul, *cînd de fapt ea este purtată* de valul istoriei.

Privită din acest punct de vedere, personalitatea lui Cuza Vodă merită mai multă atenţie şi consideraţie. Într-o epocă de mari tulburări politice şi de cotitură în evoluţia ţării. Cuza s-a dovedit a fi o mare personalitate, capabilă să ducă la îndeplinire un program de mari reforme sociale, luptînd cu mult curaj şi cu abilitate politică împotriva acelora care se opuneau reformelor, atît dinăuntru cît şi din afară. A fost inteligent şi iscusit, diplomat şi înţelegător, desprins de atracţia îmbogăţirii şi a puterii. Istoricii consemnează faptul rar că alegerea sa ca domn nu a costat nici un ban şi că a părăsit domnia fără să fi făcut avere [40].

---

[36] TH, p. 133.
[37] DCV, I, p. 406—407.
[38] IRDT, IV, p. 171 (s. n.).
[39] A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu*, Bucureşti, 1895.
[40] DCV, I, p. 42, 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se poate considera că Xenopol a apreciat la justa valoare personalitatea lui Cuza? Operind sinteza tuturor seriilor istorice din cursul domniei lui Cuza Vodă, Xenopol afirma că „seria suitoare" de pe terenul politic este determinată „în mare parte *de la iniţiativa domnitorului*" în primul rînd în politica externă de emancipare a ţării de sub legăturile vechi de apăsare [41]. Faţă de situaţia obiectivă care este bine cunoscută, anume că transformarea social-politică a României fusese hotărîtă de Convenţia de la Paris şi că în interior partidul liberal susţinea cu tărie realizarea reformelor, este riscant să se vorbească de iniţiativa domnitorului. Acestea erau reformele cerute de trecerea istoriceşte necesară a ţării noastre de la feudalism la capitalism. Pe de altă parte, este întru totul adevărat că Alexandru Cuza s-a consacrat din tot sufletul realizării acestor reforme. Se ştie că Franţa a dorit făurirea unei Românii autonome pentru a contracara influenţa Rusiei. Independenţa ţării era dorită, cu rare excepţii, de toate partidele politice de la noi. Nici pe acest teren nu s-ar putea vorbi de iniţiativa domnului. Dar iarăşi trebuie adăugat că el s-a pus din toată inima în slujba acestui ideal naţional. Se aplică bine în acest caz una din legile abstracte formulate de Xenopol cu privire la rolul personalităţii în istorie: „acţiunea geniului, cînd el rezumă tendinţele unei epoci, accelerează evoluţia" [42].

În timp ce latura personalităţii este bine relevată, poate chiar amplificată, în *Domnia lui Cuza Vodă*, latura socială a evenimentelor este mai puţin analizată. Este adevărat că Xenopol afirmă că problema agrară a constituit problema centrală în jurul căreia s-a învîrtit înrreaga domnie a lui Cuza Vodă [43]. Aceasta înseamnă că el şi-a dat seama de întîietatea problemelor sociale în evoluţia istorică. Capitolul XI din *Domnia lui Cuza Vodă* se ocupă de *Istoricul chestiei rurale*. Iar cu privire la secularizarea averilor mănăstireşti, Xenopol vorbeşte despre seria istorică a eliberării moşiilor mînăstireşti [44].

În judecata istorică asupra lui Mihai Viteazul, personalitate care l-a preocupat intens pe Xenopol, tipărind şi în volum separat capitolele respective din *Istoria românilor*, părerile istoricului au oscilat între acordarea unui rol dominant eroului şi considerarea lui ca o unealtă oarbă a evoluţiei istorice. În cele mai adecvate prezentări, Mihai Viteazul e înfăţişat ca „un produs al timpului şi poporului său, o necesitate a epocii sale. El a încununat interesul obştesc, tendinţele epocii, înlesnind astfel înfăptuirea dezideratelor ei" [45].

Cercetînd părerile lui Xenopol asupra rolului personalităţii în istorie, Ştefan Bîrsănescu relevă aspectele pozitive ale acestei concepţii, care conţine multe elemente din doctrina materialismului istoric. Atît în problema genezei personalităţii, cît şi în problema rolului personalităţii în raport cu acela al maselor populare, Xenopol a avut vederi apropiate de ale noastre [46].

G. V. Plehanov, care a meditat intens asupra acestei probleme în cunoscuta sa scriere *Rolul personalităţii în istorie* [47], a formulat în această direcţie următoarele observaţii de principiu:

a) „Personalităţile influente pot — datorită unor particularităţi ale inteligenţei şi caracterului lor — să schimbe *fizionomia individuală a evenimentelor şi unele dintre consecinţele lor particulare*, dar nu pot modifica *direcţia* lor generală, care este determinată de alte forţe" [48].

b) „Un om mare nu este mare prin aceea că particularităţile sale personale imprimă marilor evenimente istorice pecetea lui individuală, ci prin aceea că are particularităţi care-l fac cel mai capabil să servească marile necesităţi sociale ale epocii sale, necesităţi care au luat naştere sub influenţa cauzelor generale şi speciale" [49].

Prim idee se găseşte şi la Xenopol: „Acest element (individual) este produsul epocii sale; dar în acelaşi timp el este acela al cauzelor contingente, inerente individualităţii.

---

[41] DCV, II, p. 232.
[42] TH, p. 273.
[43] DCV, I, p. 412.
[44] DCV, I, p. 252—253.
[45] I. Toderaşcu, *art. cit.*, p. 83.
[46] Şt. Bîrsănescu, *A. D. Xenopol şi problema personalităţii*, în L. Boicu şi Al. Zub (coord.), *op. cit.*, p. 136.
[47] V. G. Plehanov, *Rolul personalităţii în istorie*, tr. rom., ed. a II-a, Bucureşti, 1956.
[48] *Ibidem*, p. 43.
[49] Ibidem, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acţiunea lui se exercită asupra unei stări a societăţii ; dar personalitatea este aceea care determină modalitatea exercitării acestei acţiuni" [50].

A doua idee, care spune mai mult decît prima, afirmînd în fond că istoria alege personalităţile de care are nevoie la un moment dat, este şi ea întrevăzută de marele istoric, dar nu chiar ca un principiu, ci mai mult ocazional. S-a arătat, de pildă, că, în ceea ce-l priveşte pe Alexandru Cuza, Xenopol afirmă că acesta a fost omul cel mai potrivit momentului istoric, personalitatea capabilă să reliefeze reformele sociale necesare [51].

În această direcţie a cercetării se integrează şi eforturile contemporane. E devărat s-a încercat reînvierea cultului eroilor sub pana lui A. Toynbee, personalitate atrăgătoare dar plină de contradicţii a istoriografiei contemporane [52]. I se concede caracterul dialectic al concepţiei sale despre dezvoltarea societăţii, dar se remarcă şi inconsistenţa filosofiei sale, care ambiţionează să armonizeze elemente discordante ca autodinamismul cu voinţa divină şi cu libertatea voinţei. Este un caz care dovedeşte înclinarea dialecticii idealiste spre misticism şi agnosticism [53].

Împotriva acestei direcţii neştiinţifice, s-au realizat progrese importante în evaluarea mai aprofundată a căilor de selecţie şi a capacităţilor oamenilor remarcabili. Datorăm, de pildă, istoricului polonez Jerzy Topolski contribuţii importante [54]. El constată că între tipul de selecţie a indivizilor pentru poziţii de conducere şi gradul de control al naturii, care face să crească numărul acestor locuri, operează o interconexiune de tipul retroacţiunii. Autorul numeşte aceasta „legea progresului în istorie". Se precizează apoi că activitatea personalităţilor proeminente nu se poate desfăşura fără concursul maselor şi că însăşi noţiunea de persoană proeminentă este relativă la condiţiile sociale ale momentului. Istoria poate aduce în prim plan (ceea ce remarcase Marx [55]) personaje mediocre, groteşti. Între calităţile necesare iniţiatorilor şi coordonatorilor, se impun abilitatea de a prevedea consecinţele sociale ale acţiunilor proiectate, precum şi alegerea momentului celui mai favorabil reuşitei. Se conchide că autodinamismul dialectic aplicat societăţii include rolul activ al indivizilor, presupune *activismul* precum şi limite largi pentru exercitarea libertăţii voinţei [56].

În fine, tema personalităţii creatoare poate fi discutată într-o sferă mai largă de preocupări, în vecinătatea sociologiei, fie conexată cu mult dezbătuta teorie a elitelor, care revine periodic la modă [57], fie cu opoziţia dintre imitaţie şi inovaţie, respectiv cu cooperarea dintre inovaţie şi difuziune [58].

În ceea ce priveşte contribuţia lui Xenopol, marele nostru istoric a tratat în genere destul de corect rolul personalităţii în istorie. Dacă manifestă şi oscilaţii, în sensul că uneori acordă personalităţii o pondere exagerată, iar alteori dimpotrivă o funcţie secundară, de unealtă inconştientă a destinului sau de instrument al hazardului, aceasta concordă într-o măsură cu ideea sa că iniţiativa istorică se distribuie inegal de la caz la caz, cînd personalităţii şi cînd împrejurărilor istorice. Misiunea nobilă a omului de ştiinţă îl îndeamnă să dezvăluie cauzele ascunse ale evenimentelor şi acolo unde pînă atunci părea că domneşte fatalitatea sau întîmplarea.

Increderea în puterea creatoare a personalităţilor istorice încadrată însă raţional în determinismul universal şi atentă la contribuţia maselor, poate fi conexată cu strădania xenopoliană de *a umaniza istoria*, de a-i dezvălui rădăcinile şi valenţele umaniste, astfel că, odată cu relevarea adevărului istoric, să slujească nobilele ţeluri ale umanităţii, ale progresului general şi ale ridicării naţionale [59].

[50] TH, p. 268 ; PFI, p. 201.

[51] DCV, I, p. 28.

[52] N. Bagdasar, *Teoreticieni ai civilizaţiei*, Bucureşti, 1969, p. 35—38.

[53] J. Topolski, *Methodology of History*, Warszawa/Dordrecht-Holland/Boston, 1976, p. 201—203.

[54] J. Topolski, *op. cit.*, p. 255—262.

[55] K. Marx, *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, tr. rom., Moscova, 1974, p. 6 ; „pe cînd eu arăt, dimpotrivă, că *lupta de clasă* din Franţa a creat condiţii şi împrejurări care i-au îngăduit unui personaj mediocru şi grotesc să joace un rol de erou".

[56] J. Topolski, *op. cit.*, p. 261—262.

[57] L. Zăpîrţan, *Contribuţii la critica teoriilor elitare*, Cluj-Napoca, 1979.

[58] C. Zamfir, *Filozofia istoriei*, Bucureşti, 1981, p. 225—234.

[59] Al. Zub, *La conception historique d'A. D. Xenopol*, în *RRH*, 1970, 4, p. 732 (unde este relevată latura umanistă a gîndirii lui Xenopol).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERSONNALITÉ ET HISTOIRE CHEZ A. D. XENOPOL

RÉSUMÉ

Dans son traité sur la philosophie de l'histoire, comme dans ses écrits historiques, le grand historien roumain a souvent abordé la question du rôle de la personnalité dans l'histoire. Il attache à la personnalité la fonction importante de hâter ou d'attarder la production des événements, selon qu'elle appuie le cours de l'évolution ou, au contraire, s'y oppose. D'autre part, selon la prédominance de l'hérédité ou du milieu, c'est le génie ou la communauté qui dirige l'histoire. En même temps, la contribution des masses yest toujours relevée. L'esquisse d'une typologie des grands hommes d'après leur domaine d'activité (arts, sciences, religions, politique) y est tracée, ce qui concorde avec l'intention moderne de nuancer l'apport de la personnalité et des masses à l'évolution historique.

Le point critique, de la pensée historique de Xenopol, c'est l'assimilation de l'intervention de la personnalité à l'imixtion du hasard. On y objecte que l'activité de la personnalité s'intègre plutôt dans le déterminisme social.

On y examine de plus près la caractérisation de la personnalité de Cuza-Vodă, auquel l'historien consacra une belle monographie. L'analyse historique montre bien que l'historien exagéra quelque-fois le rôle historique du prince Cuza, que la part des circonstances favorables doit être mieux mise en valeur.

On peut conclure qu'en général Xenopol a justement évalué, en accord avec les principes du matérialisme historique, la fonction historique des grands hommes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚIA LUI ILIE MINEA LA CUNOAȘTEREA VECHILOR LETOPISEȚE MOLDOVENEȘTI

DE

ALEXANDRU ANDRONIC

Prilejul oferit de sărbătorirea * a o sută de ani de la nașterea profesorului Ilie Minea, om de rară modestie și elevată erudiție, ne îndeamnă a reflecta asupra destinelor istoriografiei românești și a stărui pentru determinarea locului ce i se cuvine savantului în galeria marilor istorici pe care i-a dat știința istorică din România în prima jumătate a veacului nostru.

Format ca specialist în Imperiul austro-ungar, unde a învățat temeinic latina și greaca clasică, latina și germana medievală, limbile moderne germana și maghiara, tînărul și inimosul transilvănean Ilie Minea, înzestrat cu o memorie prodigioasă, un fizic robust și o aprigă dorință de muncă, a fost mînat de sincera dorință de a deveni dascăl de istorie.

Elev strălucit și perseverent al specialiștilor — îndeosebi în științele auxiliare ale istoriei — de la Budapesta și Viena, Ilie Minea s-a remarcat în îndelungata sa activitate științifică și didactică ca un specialist de anvergură, manifestînd un interes constant pentru amănuntul istoric, ceea ce l-a obligat ca în vastul domeniu al cunoașterii și acumulării cunoștințelor istorice exacte, să găsească suportul durabil al datei infailibile, ca instrument de cercetare și dovedire a faptului istoric.

Din acest punct de vedere, nu este întîmplător detaliul concret din activitatea marelui nostru istoric medievist, că odată acumulate datele privind istoriografia de început, așa cum fuseseră acestea definite, mai ales de slavistul Ion Bogdan, Ilie Minea s-a oprit asupra unei analize critice temeinice a textelor în cauză, ajungînd la una din cele mai interesante și originale concluzii istorice.

Omul de cultură și de analiză a fenomenului cultural medieval, ajutat de un ascuțit spirit critic în verificarea supozițiilor și ipotezelor plauzibile — ceea ce se poate explica numai printr-o cunoaștere de largă respirație științifică a istoriei universale — a văzut cu claritate, ca un adevărat istoric, că la baza diverselor variante ale letopiseților moldovenești scrise slavonește se află *un arhetip,* o cronică în adevăratul înțeles al cuvîntului, și nicidecum simple anale, adică o cronică alcătuită la o curte domnească și nu la mănăstiri. Ilie Minea afirmă categoric: „Letopisețul vechi moldovenesc a fost scris, adică în forma în care a ajuns pînă la noi, la curtea lui Ștefan cel Mare" [1].

Nu putem intra aici în amănunte privind analiza textologică a izvoarelor în cauză pentru a ne convinge de acest adevăr, dar sîntem datori a sublinia prioritatea lui Ilie Minea în atribuirea celei mai vechi cronici moldovenești *epocii lui Ștefan cel Mare,* plasînd-o la curtea domnească, în viltoarea luptelor politice din vremea respectivă, cronica însăși fiind un reflex al activității multiple și multilaterale a gloriosului voievod, o manifestare culturală medievală *de nivel european.*

---

* Comunicarea de față a fost prezentată în cadrul simpozionului consacrat centenarului nașterii lui Ilie Minea (Iași, iulie 1981).

[1] Vezi *CI,* I, 1925, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Subliniem acest fapt cu atît mai mult, cu cît încă din 1922 Ilie Minea publicase lucrarea intitulată *Despre cea mai veche cronică a Moldovei*[2].

Ceea ce prezintă o deosebită importanţă pentru evoluţia istoriografiei noastre naţionale pe planul cercetării comparative este faptul că, sub aspectul metodei critice şi al descoperirii unui adevăr istoric, indubitabil, Ilie Minea poate sta cu cinste alături de corifeii istoriei pe plan mondial, amănunt care încă n-a fost relevat de istoricii noştri preocupaţi de problemele dezvoltării ştiinţei istorice din ţara noastră.

Puţină lume a dat importanţă datelor oferite de studiul consacrat analizei critice a celor mai vechi cronici moldoveneşti scrise slavoneşte, datorat eforturilor de gîndire şi comparare ale lui Ilie Minea, deşi concluzia sa — mai sus amintită — a fost curînd confirmată de punerea în circulaţia ştiinţifică a binecunoscutei *Cronica breviter scripta*, descoperită de *Olgierd Górka* la München în 1911, dar anunţată oficial abia în 1929 în Polonia, şi în anii următori şi în România[3].

Astfel, patru ani după ce Ilie Minea îşi publicase studiul (1925), venea confirmarea oficială a ipotezei pe care el o emisese pe baza criticii izvoarelor existente şi publicate la vremea respectivă. Într-adevăr, a existat o cronică oficială a Curţii Domneşti din vremea lui Ştefan cel Mare. Această cronică, în versiune germană medievală, a circulat în Europa la finele secolului XV, fiind copiată în 1502 pentru umanistul german *Schedel*, care pregătea o vastă istorie universală contemporană lui, cronica moldovenească în versiune germană păstrîndu-se într-un codice miscelaneu medieval în Biblioteca Regală bavareză. Această cronică a intrat în circuitul ştiinţific din zilele noastre sub denumirea de *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare* sau *Cronica lui Ştefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel.*

Era, astfel, un bun cîştigat de istoriografia noastră din anii 1930—1940. Dar nu în simpla confirmare a acestui dat istoriografic stă — după părerea noastră — marele merit al medievistului Ilie Minea.

După cum se ştie, în istoriografia rusă şi sovietică, vestitul istoric rus A. A. Şahmatov (1864—1920), care a analizat critic letopiseţele ruseşti şi multiplele lor variante, a ajuns, pe baza unei minuţioase critici textologice la concluzia existenţei unui *arhetip*, constituind forma iniţială a vestitei cronici ruseşti cunoscută sub denumirea de *Cronica lui Nestor*, de fapt intitulată *Povest' vremennych let*, ipoteza sa fiind apoi confirmată de descoperirea celei mai vechi cronici ruseşti ajunsă pînă la noi sub denumirea de *Cronica I-a a Novgorodului*, al cărei manuscris se datează pe baza filigranelor la sfîrşitul secolului XIV. Importanţa cercetărilor întreprinse de A. A. Şahmatov constă în faptul că el a pus bazele cercetării ştiinţifice istorice critice a izvoarelor, iniţiind şi abordarea sub aspectul cultural a evenimentului istoric. Cu acest prilej, cercetările critice, amplificate în zilele noastre de şcoala critică sovietică, a reliefat nu numai caracterul *politic* al celor mai vechi cronici ruseşti, ci şi caracterul lor *laic*, sub aspectul scrierii acestora, cu diverse variante ajunse pînă în zilele noastre, în incinta curţilor cneziale, părăsind mănăstirile, unde se alcătuiseră primele anale şi pomelnice.

Aşa cum a stabilit A. A. Şahmatov, *Povest' vremennych let* a fost alcătuită pe baza pluralităţii unor izvoare mai vechi, dar care, în totalitate, nu afectează cu nimic specificitatea arhetipului, care, în concepţia istoricului — se prezintă ca o scriere unitară, deosebindu-se net de simplele anale. *Cronica vremurilor de mult trecute* urmărea un scop bine precizat, anume acela de a lăsa posterităţii un monument cultural care să ateste odată cu vechimea ruşilor şi importanţa politică a primului lor stat, Rusia kieviană.

Dealtfel, convingător, sub acest aspect, este şi titlul cronicii:

Се повесть временных лет откуда есть пошла русьскан земля кто в Кыеве нача пьрвее княжити и откида русьская земля стала есть = *Aceasta este povestea anilor de mult trecuţi de unde şi-a luat începătura ţara rusească, cine pentru întîia oară a domnit la Kiev şi de cînd s-a alcătuit ţara rusească.*

Ideea de justificare a scrierii ca atare este pe deplin subliniată de acest titlu. Cronica reprezintă un monument cultural de maximă importanţă pentru reflectarea conştiinţei de sine

---

[2] În „Anuarul Gimnaziului „Ion Maiorescu" din Giurgiu.

[3] *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego*, Varşovia, 1929 şi Cracovia, 1931 şi ediţia în limba română, *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare, 1457—1499*, Bucureşti, 1937; cf. I. C. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, Bucureşti, 1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi a unităţii etnice şi culturale a ruşilor kievieni, statul Kievului fiind leagănul celor trei neamuri ale slavilor de Răsărit : velicoruşi, bieloruşi şi maloruşi.

Nu trebuie să pierdem din vedere, în acest context, că şi *Cronica lui Ştefan cel Mare* are propria sa justificare, ca monument de cultură medievală laică, cu caracter politic, avînd scopul să prezinte contemporanilor şi mai ales posterităţii importanţa statului medieval al Moldovei condus de Ştefan cel Mare. Citim în titulatura cronicii : *Cronica breviter scripta Stephani Voyvode Moldannensium necnon Valachyensium*, care în traducerea germană medievală sună astfel : *Die Cronyche des Stephan Woywoda aus der Wallachey*, fiind omisă ideea centrală a mesajului ce decurgea din scrierea cu caracter politic, deoarece cronica de curte a lui Ştefan cel Mare era înainte de toate o *cronică a Moldovei ca ţară românească*.

Se pune, totuşi, întrebarea dacă nu cumva scrierile lui A. A. Şahmatov, sau ale elevilor săi, l-au influenţat pe Ilie Minea, mai ales că activitatea în acest domeniu a istoricului rus se concretizează în scrierile publicate între 1900 şi 1908, iar cele ale elevilor săi, ca Presnjakov şi Priselski, între anii 1916 şi 1923.

Dovadă certă că Ilie Minea a ajuns la concluziile sale pe baza propriilor sale cercetări, fără să cunoască scrierile istoricilor ruşi mai sus amintiţi, constă în faptul că Demostene Russo îi atrăgea atenţia „în modul cel mai colegial şi binevoitor" asupra unor scăpări din vedere privind tocmai unele informaţii preţioase „mai ales din autorii ruşi", aşa cum aflăm din cele scrise de Emil Diaconescu în articolul consacrat memoriei savantului medievist român [4].

Dacă regretatul nostru profesor ar fi cunoscut scrierile lui A. A. Şahmatov atunci, fără îndoială, ar fi insistat şi mai mult asupra concluziilor sale, apelînd la datele comparative din domeniul criticii izvoarelor privind începuturile istoriografiei şi la alte popoare din Evul Mediu.

Reliefarea caracterului specific al cronicilor noastre de început, aşa cum a fost precizat de istoricul medievist Ilie Minea, n-a fost suficient evidenţiat de istoriografia noastră. După moartea lui Ilie Minea, s-a scris doar că părerea acestuia referitoare la existenţa unei cronici de curte, alcătuită în vremea lui Ştefan cel Mare „contribuie la prezentarea şi sub un alt aspect a vechii noastre culturi, decît numai cel mănăstiresc" [5], fără a se insista, cum ar fi fost dealtfel poate necesar, asupra importanţei ştiinţifice a identificării arhetipului pe baza analizei critice a textelor cronicilor moldoveneşti scrise slavoneşte, fixîndu-se, cu acest prilej, şi elementele esenţiale ale primelor manifestări de istoriografie de tip medieval din Moldova feudală.

Comparativ, meritul lui Ilie Minea nu se mărgineşte la o simplă paralelă Minea—Şahmatov, deşi este necesar să amintim că istoricul rus la care ne referim a fost un corifeu al ştiinţelor istorice ruse, fondator de şcoală cu numeroşi adepţi şi continuatori ai cercetării critice a izvoarelor ruseşti, ceea ce ne îndeamnă a susţine că Ilie Minea, prin metoda critică aplicată consecvent la studierea letopiseţelor moldoveneşti scrise slavoneşte, şi-a cîştigat un loc de cinste în istoriografia noastră contemporană. Întocmai lui A. A. Şahmatov, Ilie Minea a inaugurat un capitol extrem de preţios al istoriografiei noastre de început, a cărui cercetare, departe de a fi epuizat, este continuat de noua şcoală ieşeană de istorici, cu *Leon Şimanschi — sub raportul direct al criticii izvoarelor scrise — şi cu Alexandru Zub*, sub raportul generalizării istoriografei contemporane cu specială privire asupra culturii româneşti.

Activitatea ştiinţifică contemporană desfăşurată la Iaşi de generaţia tinerilor şi harnicilor noştri istorici este o dovadă, în primul rînd, a importanţei pe care ei o acordă moştenirii ştiinţifice şi culturale, datorată muncii şi abnegaţiei înaintaşilor noştri, onestităţii cu care şi-au onorat obligaţiile asumate atît profesional cît şi moral, din galeria cărora face parte la loc de cinste eruditul istoric-medievist Ilie Minea, iar, în al doilea rînd, a chezăşiei că studiile profunde în domeniul istoriografiei medievale româneşti se află în mîini bune şi suflete curate, pătrunse în străfundul cugetului lor de importanta sarcină ce le-o incumbă încununarea cu succes a misiunii asumet : de a duce mai departe făclia dăruirii depline în slujba idealurilor măreţe de propăşire a ştiinţei româneşti.

---

[4] Emil Diaconescu, *Opera ştiinţifică a profesorului Ilie Minea*, în *SCI*, XVIII, 1943, p. 13.

[5] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA CONTRIBUTION DE ILIE MINEA À LA RECHERCHE DES ANCIENNES CHRONIQUES MOLDAVES

RÉSUMÉ

Fondé sur l'analyse critique des anciennes chroniques moldaves, Ilie Minea a déterminé l'existence d'un archétype, représenté en fait par une chronique de cour du temps d'Etienne le Grand. Son hypothèse a été confirmé par la découverte et la publication de la *Chronique du règne d'Etienne le Grand* (version allemande de Schedel).

Ilie Minea a également constaté que cette chronique a une importance particulière en tant que monument de culture médiévale, ayant un caractère unitaire et un message politique, témoignage pour la postérité du rôle historique de la *Moldavie comme pays roumain* au Moyen Age.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRE P. PANAITESCU
COORDONATE ALE UNEI EVOLUȚII

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

A porni, în întreprinderea unor cercetări și studii de istorie — și de știință, în general — de la munca predecesorilor și de la rezultatele lor, fie pentru a le continua și completa, fie pentru a le înlocui cu totul, e, cum s-a spus, „o necesitate de metodă" [1]. În adevăr, „istoricii și-au învățat meseria întotdeauna nu citind tratate de metodologie, ci studiind lucrările marilor maeștri și participînd activ la seminarii, în care magistrul și discipolii muncesc în comun" [2] și — aș adăuga — prin apropierea de izvoarele epocii studiate, pe cale individuală, pentru dobîndirea spiritului necesar înțelegerii istoriei, calitate, însă, cel mai adesea înăscută.

Firește, în formarea noilor generații de cercetători ai istoriei, această aplecare asupra clasicilor literaturii de specialitate ocupă un loc însemnat nu numai din punctul de vedere al parcurgerii vechilor lucrări ca bibliografie de bază pentru cele noi, dar și pentru deprinderea unor metode de lucru, pentru cunoașterea unor modalități de a vedea, a cerceta și a reda evenimentele trecutului, pentru înțelegerea evoluției științei istorice — acea *istorie a istoriei* [3], pentru studierea căreia s-au făcut primii pași și la noi [4]. Nu mai puțin interesantă și instructivă este, însă, și cunoașterea biografiei înaintașilor noștri pe ogorul cercetărilor istorice. Cu puține excepții, însă, viața și activitatea istoricilor români nu au constituit prea adesea subiecte pentru cercetări monografice. Excepțiile se referă la unii cronicari, unii pionieri ai istoriografiei românești moderne [5] și, firește, la N. Iorga, a cărui viață și mai ales operă rămîn încă un teren fertil pentru cercetări cu finalizare monografică. Avem, azi, de asemenea, o monumentală monografie despre activitatea istoriografică a lui Mihail Kogălniceanu și una despre Vasile Pârvan [6]. Șirul marilor noștri istorici nu este, desigur, epuizat cu aceste nume.

Cercetări mai puțin ample au fost consacrate și altor istorici de seamă, fie în prefețele unor ediții, fie în articole tipărite cu prilejul unor aniversări ori comemorări [7]. Reflectorul s-a îndreptat, în ultimii ani, și asupra „școlii noi" de istorie, afirmată în perioada

---

[1] A. Sacerdoțeanu, *Viața și opera lui Dimitrie Onciul*, în: D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, București, 1968, p. 14.

[2] Robert Marichal, *La critique des textes*, în volumul colectiv *L'histoire et ses methodes*, Paris, 1967, p. 1 249.

[3] Cf. Jean Ehrard, Guy Palmade, *L'histoire*, Paris, 1964 (partea I: *Histoire de l'histoire*; partea a II-a: *Anthologie historique*).

[4] Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970.

[5] Cf. și recenta tratare monografică a unui întreg capitol de „istorie a istoriei" românești moderne — Al. Zub, *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981.

[6] Ambele aparțin lui Al. Zub și au apărut în 1974, la Iași.

[7] Cf. *Bibliografia istorică a României*, V, București, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interbelică [8] şi grupată în jurul „Revistei Istorice Române" [9]. Au făcut, deja, obiectul unor cercetări speciale viaţa şi opera a doi dintre fruntaşii ei, *Constantin C. Giurescu* [10] şi *Gheorghe I. Brătianu* [11]; despre cel de-al treilea, *Petre P. Panaitescu* — autor al unei opere care nu mai are nevoie de vreo recomandare, marcînd, cum s-a spus deja, „un moment distinct" în evoluţia ştiinţei istorice româneşti [12] — asemenea studii lipsesc. După primele prezentări, datorate lui Dan Zamfirescu [13], beneficiem azi, pentru cunoaşterea mai adîncită a personalităţii lui P. P. Panaitescu, de scrisorile publicate în 1970 [14] şi de fragmentele de jurnal tipărite în 1974 [15]. Pînă cînd cercetări de arhivă şi studierea sistematică a operei sale vor constitui baza pe care să se poată scrie o monografie întreagă [16], am crezut că nu e lipsită de interes prezentarea datelor disponibile acum [17], relative la viaţa şi opera acestui slujitor al Muzei Clio despre care s-a spus, la moartea sa, că „a fost îmbinarea perfectă a unei vaste erudiţii cu principiile şi metoda materialismului istoric" [18].

•

Fiu al inginerului Panait N. Panaitescu şi al Leoniei Greceanu, viitorul istoric s-a născut la Iaşi la 27 februarie/11 martie 1900 [19]. După tată, descindea dintr-o familie olteană, înrudită cu neamul Tituleştilor; după mamă, descindea dintr-o familie de boiernaşi moldoveni (Grecenii), ridicaţi, în secolul trecut, la anume rosturi în viaţa socială şi politică a

---

[8] Pompiliu Teodor, *Noi orientări în istoriografia română în deceniul trei al secolului XX*, în *SUBB*, hist., 2/XXVI, 1981, p. 46—62 (mai ales p. 50—57).

[9] Cf. Paul Cernovodeanu, *Revista Istorică Română. 1931—1947. Bibliografie critică*, Bucureşti, 1977, p. 11—17.

[10] Al. Zub, *Constantin C. Giurescu: perspectivă istoriografică*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 489—500; idem, *Constantin Giurescu und der Ursprung seiner Synthese der rumänischen Geschichte*, în *SOF*, 38, 1979, p. 191—206.

[11] Valeriu Râpeanu, *Gheorghe I. Brătianu*, studiu introductiv la: Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980, p. V—LXXVI; retipărit în *Cultură şi istorie*, II, Bucureşti, 1981, p. 125—216, cu adaosuri uneori substanţiale. Referirile vor urma la textul din *acest* volum.

[12] Al. Zub, recenzie la Pompiliu Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 448.

[13] Dan Zamfirescu, *Prof. Petre P. Panaitescu. Cu prilejul împlinirii a 65 de ani*, în *Rsl*, XI, 1965, p. 357—368; idem, *P. P. Panaitescu — istoric al vechii culturi româneşti*, prefaţă la: P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971 [în continuare: P. P. Panaitescu, *Contribuţii*], p. V—XIII. Ambele texte au fost retipărite în: Dan Zamfirescu, *Contribuţii la istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1981, p. 216—221 şi 221—230 (bibliografia la p. 230—240). Aceste texte se vor cita, în continuare, sub forma Dan Zamfirescu, *Contribuţii*, (I) sau (II).

[14] *P. P. Panaitescu în lumina scrisorilor din timpuri*, Bucureşti, 1970 (în continuare: *Scrisori*).

[15] P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal*, Cluj, 1974 (în continuare: *Jurnal*); ambele cărţi au apărut sub îngrijirea directă a soţiei istoricului.

[16] Al cărei model nu-l văd altul decît acela oferit de excelenta monografie a lui Ion Bălu, *Viaţa lui G. Călinescu*, Bucureşti, 1981.

[17] Acest text a fost redactat, într-o primă versiune (1974—1975), pentru a prefaţa o ediţie de studii istorice ale lui P. P. Panaitescu, plănuită la Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică; renunţîndu-se, deocamdată, la această ediţie şi împlinindu-se, acum, 15 ani de la moartea istoricului, încredinţez tiparului acest text, refăcut parţial şi completat cu ceea ce mi s-a părut necesar pentru o încadrare mai exactă şi o imagine mai bine conturată. Mulţumesc încă o dată d-nei Silvia P. Panaitescu pentru amabilitatea cu care mi-a pus la îndemînă unele materiale necesare alcătuirii acestei schiţe biografice.

[18] Acad. Andrei Oţetea, *P. P. Panaitescu* (cuvînt rostit la adunarea de doliu din 16 noiembrie 1967), în „Studii", 1/21, 1968, p. 213.

[19] În *Cartea de muncă* (alcătuită în 1961 şi semnată de Andrei Oţetea ca director al Institutului de Istorie), data naşterii este *27 februarie 1900*; în stilul nou, aceasta înseamnă *11 martie 1900*. În toate lucrările consultate, figurează, însă, data de 13 martie 1900.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldovei și apoi a României întregite [20]. Era în ultimul an de liceu cînd, în 1917, a debutat în publicistica istorică, cu un articol în revista întemeiată și condusă de N. Iorga [21]. Astfel, P. P. Panaitescu a făcut parte din acea generație privilegiată, al cărei majorat a coincis cu desăvîrșirea unității statului național român, în cursul anului 1918, ceea ce nu a rămas fără urmări asupra concepțiilor și direcțiilor istoriografice ale acelei generații.

Ca student, a avut norocul să-și facă studiile universitare în București, cu profesori de talia lui Pârvan, Onciul și Iorga; la capătul lor, în 1922, a stat examenul de licență: „Azi — nota tînărul fost student în jurnalul său, la 15 iunie 1922 — am fost proclamat licențiat în litere prin vocea solemnă și cavernoasă a d-lui D. Onciul. Examenele au ieșit foarte bine și mi s-a dat mențiunea „magna cum laude". Sînt la o cotitură a vieții mele..." [22]. Cu cîteva zile înainte, Consiliul profesorilor de la Facultatea de Litere hotărîse trimiterea sa, pentru specializare, în străinătate [23]. Lucrările sale de pînă atunci îl arătau apropiat, mai degrabă, de istoria românească modernă: remarcabilele *Contribuții la o biografie a lui Nicolae Bălcescu*, apărute trei ani în șir (1920—1922) în „Convorbiri literare" și reunite apoi într-un volum de 160 pagini [24], constituiau realizarea cea mai însemnată a tînărului licențiat și ele nu-l recomandau, desigur, pe viitorul medievist. Din jurnalul său, care începe în ziua cînd a împlinit 21 de ani, se vede că, încă din ultimul an al studiilor universitare, plănuia un amplu studiu despre *Politica creștină a lui Ștefan cel Mare* [25], studiu neterminat și nepăstrat, dar ale cărui idei generale s-au topit, poate, în lucrarea, inedită încă, despre acest principe [26]. În același an (1921), însă, primind de la vărul său C. I. Karadja — cunoscutul bibliofil și istoric —un manuscris al *Efemeridelor* banului Caragea [27], s-a aplecat cu toată energia și pasiunea asupra perioadei fanariote, lucrînd intens pentru editarea acestui text, care completa, cu date importante, pe acela publicat la începutul veacului nostru în volumul XIII al colecției *Hurmuzaki;* în același timp, scria un «fel de „essai" psihologic-istoric» despre beizadea N. Suțu, economist de prestigiu [28] și se gîndea să întreprindă o monografie despre Constantin Brîncoveanu și chiar „un *Al. Russo*" [29]; între aceste preocupări — atît de variate și acoperind o arie destul de întinsă, în timp, de la Ștefan cel Mare pînă la Bălcescu și Russo — apare, pentru prima dată în însemnările sale, în septembrie 1921, numele lui Miron Costin, de a cărui personalitate și operă va rămîne atașat pînă la sfîrșitul vieții.

Tînărul licențiat în istorie se bucura — ca și istoricul de pînă atunci — de bune aprecieri din partea celor care-l cunoșteau. Bătrînul cercetător al relațiilor agrare și al genealogiilor moldovenești, Radu Rosetti, îi propune să colaboreze la refacerea și continuarea cunoscutei sale lucrări *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, apărută în 1907 [30]; Simion Mehedinți îl cheamă în comitetul de lectură al „Convorbirilor literare" [31], iar Vasile Pârvan — la *Comisia Monumentelor Istorice* [32], unde este chiar angajat, la 1 noiembrie 1921 ca „secretar ajutor", funcție la care va renunța la 1 februarie 1923 [33], în preajma plecării la Cracovia. Ilie Minea, profesor la Universitatea din Iași, îl îndemna la o specializare în problemele

---

[20] Gh. Ghibănescu, *Familia Greceanu (din Moldova)*, în *„Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iași*, I/IX, 1931, p. 191—219.

[21] P. P. Panaitescu, *Un act relativ la procesul Doamnei Safta a lui Gheorghe Ștefan cu Doamna Dafina a lui Eustratie vodă Dabija*, în *RI*, III, 1917, p. 17—20.

[22] *Jurnal*, p. 62. Cf. și *Anuarul Universității din București pe anii 1915/1916 — 1923/1924*, București, 1924, p. 98.

[23] *Jurnal*, p. 61.

[24] Întîmpinat de N. Iorga cu următoarele cuvinte: „D. P. P. Panaitescu publică în întregime lucrarea sa, de pacientă analisă, cu foarte multe rezultate noi [...]. Nu se poate un lucru mai cu iubire îngrijit" (*RI*, X, 1924, p. 159).

[25] *Jurnal*, p. 11, 22, 23, 27, 30.

[26] Fragmente au fost publicate în revista „Magazin istoric", nr. 6/1968, p. 2—8.

[27] *Jurnal*, p. 31—32, la 1 iulie; la 28 iulie (p. 38), notează deja lucrul la *Efemeride!*

[28] *Ibidem*, p. 40.

[29] *Ibidem*, p. 43, 64, 72.

[30] *Ibidem*, p. 14.

[31] *Ibidem*, p. 29.

[32] *Ibidem*, p. 46.

[33] *Cartea de muncă* și actele din arhiva P. P. Panaitescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orientale, pentru a-l aduce, ca asistent, la facultatea ieşeană [34], iar Iorga scria tatălui său: „Ştii ce părere am despre harnicul şi talentatul d-tale fiu" [35] şi-i găzduia, în prestigiosul său ziar „Neamul Românesc", o serie de articole [36], dintre care acela intitulat *Pentru clasicism* pare a rezuma idealul şi crezul tînărului de atunci: „Clasicismul însuşi este un nobil cult al frumuseţii şi poate dezvolta o cultură individuală deasupra banalului şi trivialului vieţii cotidiene [...] *Clasic înseamnă cumpănire, înseamnă echilibru sufletesc, seninătate*" [37]. În scrisul lui P. P. Panaitescu, apelul la seninătate va reveni, în cursul polemicii din 1936.

Nu a fost ceva neobişnuit că, pentru acest tînăr talentat şi atît de apreciat, s-a propus o specializare în străinătate. S-a vorbit, în vara anului 1922, de o bursă în Franţa, pentru un stagiu la Şcoala Română de la Fontenay-aux-Roses [38]; propunerea venise din partea lui N. Iorga, care, în acelaşi timp, l-a invitat pe fostul său student să ţină, la Universitatea Populară din Vălenii de Munte, „un curs elementar de istorie română" [39]. Astfel, în zilele de 9, 14, 18, 21, 25 şi 30 august 1922, P. P. Panaitescu a ţinut, în cadrul prestigioasei instituţii culturale fondate de N. Iorga, şase conferinţe. *Jurnalul* menţionează doar subiectele ultimelor cinci; ele arată spre ce direcţii ale istoriei naţionale se îndreptau, încă de pe atunci, atenţia şi interesul lui P. P. Panaitescu; despre conferinţa consacrată epocii lui *Ştefan cel Mare*, notează: „am reuşit să pun oarecare poezie retorică în expunere, deşi erau unele probleme psihologice destul de grele, ca starea de spirit a vremii şi psihologia lui Ştefan cel Mare" [40], confirmînd astfel, dragostea sa pentru marele principe moldav. Notează, apoi, foarte sumar, că expunerea despre Mihai Viteazul a „ieşit destul de bine" [41], ceea ce sună straniu în perspectiva anilor care au urmat şi care au făcut din Panaitescu un specialist al primului unificator. Cu multe amănunte reproduce, în schimb, subiectul celei de-a patra conferinţe, despre *Viaţa intelectuală şi cultura veacului al XVII-lea în principate*" [42], în care a analizat „pe Ureche, omul patriarhal, simplu, al trecutului, şi pe Miron Costin, omul vremii noi, savantul care se desparte de cultura simplă a mediului şi se înfrăţeşte, la urmă, cu pacea patriarhală a pămîntului ţării sale" [43]. Nu s-a păstrat textul acestei conferinţe — poate nici nu a existat un text *scris* — dar s-ar putea bănui că aici trebuie căutată originea unor idei care au determinat alegerea subiectului viitoarei teze de doctorat, din 1925, consacrată lui Grigore Ureche şi Miron Costin. La fel, unele idei vor fi trecut — desigur, cu îmbogăţirile aduse de cercetările şi meditaţiile ulterioare — în admirabilul studiu despre Renaşterea românească, scris în 1945, dar încă inedit [44].

A cincea expunere a fost dedicată lui Constantin Brîncoveanu şi vremii sale, «subiect care-mi este scump, căci e o epocă de personalităţi, de curente culturale, de opere care unesc naivul cu eruditul. Am intenţia să scriu odată: „Constantin Brîncoveanu şi societatea vremii lui"» [45]. În fine, la 30 august ţine „a şasea conferinţă şi cea mai bună. Am vorbit de sufletul societăţii, tendinţele, concepţiile, ideile şi psihologia oamenilor de la 1848" [46].

Pentru formarea viitorului istoric, e deosebit de interesantă întîmplarea pe care Panaitescu o notează la 11 septembrie 1922: „Azi am avut o mare lovitură. Lucram de doi ani la *Efemeridele* lui C. Caragea banul şi am prezentat lucrarea lui D. Russo, pentru a fi publicată în *„Buletinul Comisiunii Istorice"*. Cu o analiză minuţioasă, dl Russo mi-a dovedit că textul e neglijent copiat, că traducerea e plină de greşeli, că introducerea este inco-

---

[34] *Jurnal*, p. 67; v. şi p. 103 şi 121.

[35] *Ibidem*, p. 38, cf. şi N. Iorga, *„Şcoala nouă" de istorie*, Bucureşti, 1936, p. 8.

[36] *C. Dimitrescu*, în „Neamul Românesc", an. XVII, nr. 94, p. 1 (semnat *P.*); *Pentru clasicism*, ibidem, nr. 140, p. 1; *In jurul unei mari descoperiri*, ibidem, nr. 168, p. 1: toate trei în 1922.

[37] *Pentru clasicism*, loc. cit. (subl. ns.).

[38] *Jurnal*, p. 68, 73; p. 64: „se hotărăşte trimiterea mea ca bursier la Paris, la toamnă".

[39] *Ibidem*, p. 68. V. şi „Neamul Românesc", an. XVII, nr. din 22 august 1922 (p. 3) şi 5 septembrie 1922 (p. 3).

[40] *Ibidem*, p. 70.

[41] *Ibidem*, p. 71.

[42] *Ibidem*.

[43] *Ibidem*, cf. şi N. Iorga, „Şcoala nouă" de istorie, p. 8, („conferinţi foarte preţuite").

[44] Cf. Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, Cluj, 1979, p. 332—333.

[45] *Jurnal*, p. 72.

[46] *Ibidem*, p. 72—73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erentă. Am fost cuprins de deznădejde. *E primul eșec în meseria mea. Deveneam prea sigur de mine.* Nu știu dacă o voi relua spre a o reface, sau o voi părăsi" [47]. Firește, n-a părăsit-o, ci a refăcut-o și a încredințat-o tiparului [48], lucrînd, în același timp, asiduu, la pregătirea volumului despre N. Bălcescu — dat la tipar la 12 ianuarie 1923 [49] — precum și la un studiu despre inscripțiile grecești de la Curtea de Argeș [50].

O întîmplare neprevăzută a schimbat cursul evoluției lui P. P. Panaitescu, în toamna anului 1922: neaprobarea bursei a adus contramandarea plecării la Paris; s-a gîndit, un moment, să-și continue studiile la Berlin, optînd, însă, în cele din urmă, pentru Cracovia — plan mai ușor de realizat și din punctul de vedere al mijloacelor financiare ale părinților săi. Cu plecarea, la 5 februarie 1923, spre vechea capitală a Poloniei medievale, prima etapă din cariera științifică a lui P. P. Panaitescu se încheie, căci cei doi ani petrecuți în bibliotecile și arhivele polone au influențat hotărîtor viitorul cercetărilor și operei sale, determinînd profilarea sa ca slavist și istoric al culturii române vechi și al relațiilor româno-polone.

Ce se poate desprinde din sumara prezentare a acestei prime etape? În primul rînd, acea *precocitate* — semnalată și de Dan Zamfirescu [51] — în abordarea unor dificile subiecte istorice; în al doilea rînd, *interesul constant* — s-ar putea spune chiar: *fidelitatea* — față de unele subiecte, între care Nicolae Bălcescu, pasiunea cea mai vie, de la 20 de ani pînă la sfîrșitul vieții, a fost pentru el, cum s-a spus, *„un maestru, un model și un alter-ego"* [52]; apoi Ștefan cel Mare, căruia, de-a lungul anilor, i-a închinat mai multe studii, articole și note [53], tinzînd spre o monografie pe care nu a mai ajuns să o scrie; se conturează și interesul pentru cultura veacului XVII, îndeosebi pentru strălucitii reprezentanți ai școlii cronicarilor moldoveni, Grigore Ureche și Miron Costin, și, vag deocamdată, pentru Mihai Viteazul.

Din aceeași perioadă, se pot reține — ca semnificative pentru evoluția concepției sale de mai tîrziu — cîteva gînduri despre istorie, înțelegerea ei și reconstrucția istorică. La 21 de ani, dorea să vadă *sufletul*, să înțeleagă *sensul lucrurilor*, să descopere „psihologia claselor sociale și atmosfera vremurilor" [54]; îl interesau „curentele culturale", „istoria comparată a curentelor de idei" [55]; muncind cu un admirabil entuziasm juvenil, se temea că nu va ști să distingă „justul mijloc" [56].

Memorabile mi se par, însă, cuvintele înscrise sub data de 30 septembrie 1921: „Mă gîndesc [...] să încheg din ce în ce mai mult istoria cu arta literară, cum am început întrucîtva cu *N. Sutu*, pe care-l voi publica, poate. O istorie psihologică, o istorie a stărilor de spirit îmi apare din ce în ce mai interesantă. *Istoricii eruditi nu scriu decît pentru istorici, ceea ce este absurd.* O formă artistică se pretează minunat acestei istorii psiholo-

---

[47] *Ibidem*, p. 75 (subl. ns.). Siguranța de sine a rămas, totuși, una din trăsăturile caracteristice ale istoricului; v., în acest sens, necrologul pe care i l-a închinat profesorul Emil Turdeanu („Un homme d'apparence aimène et pourtant de commerce difficile. Un homme modeste et pourtant sûr de lui, trop sûr et trop dur, parfois, jusqu'à braver les convenances les plus simples" — *RES*, 47, 1968, p. 473 — notații esențiale pentru descifrarea caracterului lui P. P. Panaitescu). Cf. și Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, I, București, 1976, p. 285 („Muncitor și stăruitor, avea o foarte bună părere despre sine").

[48] A apărut în *BCI*, III, 1924, p. 115—171, fără textul grec; în extras de 108 p., cu textul grec.

[49] *Jurnal*, p. 89; a apărut în 1924 — cf. supra, n. 24.

[50] *Ibidem*; a apărut în *BCMI*, X—XVI, 1923, p. 161—170.

[51] Dan Zamfirescu, *Contribuții* (II), p. 224.

[52] *Ibidem*, p. 223.

[53] *Iarăși unchiul lui Ștefan cel Mare*, în *RI*, VIII, 1922, p. 45—47; *Știri venețiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, *ibidem*, p. 47—50; *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *ARMSI*, s. III, t. XV (1934), m. 2; *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în „Studii", 1/V, 1952, p. 141—144; *Ștefan cel Mare și orașul București*, în „Studii", 5/XII, 1959, p. 9—23; *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în *SCSI*, ist., 2/XI, 1960, p. 199—226; *Ștefan cel Mare. O caracterizare*, în „Magazin istoric", 6/1968, p. 2—8.

[54] *Jurnal*, p. 19.

[55] *Ibidem*, p. 61.

[56] *Ibidem*, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gice" [57]. Dacă eseul despre N. Suțu a rămas necunoscut, în schimb se poate aprecia că, de-a lungul întregii sale activități, P. P. Panaitescu — deși a fost, fără discuție, un erudit — nu a scris istorie numai pentru istorici. Dovedind o înaltă și subtilă înțelegere a menirii studiilor de istorie, ca mijloace de călire a sufletului, de întărire a spiritului național, dar și de educație colectivă, P. P. Panaitescu a militat pentru frumusețe și eleganță în stilul studiilor istorice, fără să atingă ceea ce s-a numit „calofilia stilului istoric, ilustrată de un Hasdeu sau Iorga" [58]. Se poate bănui, pentru începuturile activității sale, o anume înclinație spre retorism — „poezie retorică", spune în notele sale — sub influența lui Vasile Pârvan, dar la care a renunțat repede, găsind un drum care să fie *al său*, pînă la sfîrșit.

•

Șederea la Cracovia — unde a doua zi după sosire i s-a promis că, după deprinderea limbii polone, va fi numit lector de limba română la Universitatea Jagellonă [59] — s-a dovedit, chiar din primele zile, rodnică, putînd nota, în jurnalul său, încă de la 12 februarie 1923, însemnate descoperiri de documente inedite relative la istoria românească: o solie din 1563 a lui Ștefan Tomșa I, un salvconduct pentru Ștefan cel Mare, cartoane pline cu scrisorile domnitorilor moldoveni către regii poloni, din veacul al XVI-lea pînă în al XVIII-lea; curînd, se va pasiona de copierea unei „imense colecții de documente asupra relațiilor de la 1848 ale emigrației polone cu cea română", constînd din „munți de documente" [60]. Sistematizată și studiată amănunțit, această colecție va sta la baza lucrării despre *Planurile lui Ion Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor* [61]. Dar aceasta, ca și copierea unui „lung raport latin privitor la Iancu Sasul", ori a relațiilor de călătorie [62], care se vor închega în 1930 în volumul *Călători poloni în țările române*, erau, totuși, activități secundare; la 6 martie, o cotitură se produsese: „Sînt pe cale să fac cercetări istorice mai însemnate. Întîi, m-am hotărît să lucrez la teza de doctorat: *Influența istoriografiei polone asupra cronicarilor noștri*. Faptul care m-a hotărît este găsirea unor lucruri noi privitoare la izvoarele lui „Ureke" (Paszkowski). În plus, am dat azi dimineață de un manuscris al lui Miron Costin, cunoscut ca subiect: poema polonă, dar cu adnotații și adaosuri necunoscute. De asemenea, edițiile sale polone" [63]. „Planul general de lucru pentru lucrarea de doctorat" era isprăvit deja la 10 martie [64]. În aceeași zi, descoperirea unei scrisori necunoscute a lui Mihai Viteazul i-a produs o adevărată revelație: „Mi-l închipui, nu așa cum îl arată discursurile sau statuiele noastre, ci cum reiese din izvoarele timpului: un om care se exprima greu în scris, gîndirea obscură, tăcut și încăpățînat, simplu și rece. *Omul unei misiuni și al unei acțiuni, impuse parcă de puteri din afara gîndului lui.* Cîteodată, cînd nu te așteptai, din funduri tăinuite de suflet izbucnea o văpaie de sentiment și de patimă și apoi iar se închidea în tăcere ca într-o mantie neagră. M-am gîndit la toate acestea cînd i-am citit scrisoarea iscălită de mîna lui acum mai bine de trei sute de ani" [65]. Acesta a fost punctul de pornire: de aici încolo, Mihai Viteazul a fost, constant, una din marile și viile pasiuni ale istoricului, pînă la monografia din 1936, și după ea.

Revenit în țară pentru vacanța anului 1923, P. P. Panaitescu s-a numărat din nou printre conferențiarii de la Vălenii de Munte: „E vorba să dovedesc, pe baza unor scrisori găsite în Polonia, că societatea noastră de la 1830—1840 a încercat o revoluție națională pentru unirea tuturor românilor cu ajutorul polonilor. Șeful acestei mișcări, pînă azi în

---

[57] *Ibidem*, p. 43 (subl. ns.).

[58] Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 224.

[59] *Scrisori*, p. 11.

[60] *Jurnal*, p. 105.

[61] Subintitulată *Legăturile lui cu emigrația polonă* și apărută în *AIINC*, IV, 1924, p. 63—107; că despre ea e vorba, se vede din notațiile ulterioare. V. și *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848. Studiu și documente*, București, 1929.

[62] *Jurnal*, p. 111, 115, 118; *Scrisori*, p. 35—36, 40.

[63] *Jurnal*, p. 105.

[64] *Ibidem*, p. 106.

[65] *Scrisori*, p. 20—21, scrisoare din 11 martie 1923: „ieri am dat [...] de o scrisoare scrisă de Mihai Viteazul"; *Jurnal*, p. 106, la 10 martie: „ieri am copiat o scrisoare originală a lui Mihai Viteazul".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare parte necunoscute, a fost Ioan Cîmpineanu" [66]. Altă conferință a fost dedicată vieții și sufletului poporului polon [67]. „La București — notează la 24 august, după întoarcerea de la Văleni — am început o muncă intensă în vederea tezei de doctorat, pe care, după sfatul lui I. Minea [68], îl voi da la Iași, în vederea unei eventuale catedre ce mi se promite la Universitatea de acolo" [69]. Angajat ca lector de limba română la Universitatea Jagellonă din Cracovia la 1 octombrie 1923 [70], a început efectiv cursurile la 23 octombrie [71]. Abia la 9 februarie 1924 notează: „De cîteva zile am început redactarea tezei de doctorat, care merge destul de repede" [72]; în adevăr, peste aproape o lună, partea consacrată lui Grigore Ureche era terminată [73]. Din păcate, între martie 1924 și iulie 1925 jurnalul lui Panaitescu nu s-a mai păstrat și nici din scrisorile adresate viitoarei sale soții nu se pot afla foarte multe amănunte interesante (cu excepția acelora despre unele cercetări efectuate la Varșovia, în martie 1924).

La începutul toamnei, manuscrisul tezei era definitivat — redactarea propriu-zisă ceruse, deci, vreo opt luni; în ședința din 3 octombrie a Academiei Române, se anunța: „De la d-l P. P. Panaitescu, care actualmente face studii în Polonia, se primește un studiu intitulat «Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin». Se trimite la Secțiunea istorică" [74]. Trei săptămîni mai tîrziu, lucrarea este dată istoricului I. Nistor, pentru a referi asupra ei [75], iar la 31 octombrie i se hotărăște tipărirea în „Memoriile Secțiunii Istorice" [76], desigur, în urma referatului favorabil al lui Nistor.

După expirarea „stagiului" la Cracovia — angajarea la Universitatea Jagellonă încetează a 31 mai 1924 [77] — bursa pentru Fontenay-aux-Roses a fost, în sfîrșit, primită; dealtfel, încă din vara anului 1923 N. Iorga îi reînoise propunerea de a merge în Franța [78]. Astfel, în toamna anului 1924 a început o nouă perioadă de studii. Nu mai era vorba, de data aceasta, de o specializare, ci un specialist gata format — în medievistică și slavistică — venea în capitala Franței „spre a face cunoștință cu metodele de lucru ale istoriografiei și slavisticii occidentale" [79]. Conferințe, cursuri, biblioteci — pe de o parte, muzee, expoziții, concerte — pe de altă parte, și totul în atmosfera specifică a Orașului-Lumină — aceasta e ceea ce se desprinde, din mărturiile epistolare, ca fiind activitatea lui P. P. Panaitescu în perioada pariziană a studiilor sale.

În ianuarie 1925, studiază la *Bibliothèque Nationale* activitatea spătarului „Milescu" [80]; în vară, are bucuria de a-și vedea viitoarea teză de doctorat publicată în „Analele Academiei Române"; notația din jurnal, de la 28 iulie 1925 — „am primit azi recenzia pe care o face d. Iorga în „Revista istorică" pe șapte pagini despre cartea mea" [81] — se referă, desigur, la această lucrare, care, tipărită, a însumat 226 pagini [82]! La jumătatea lunii

---

[66] *Scrisori*, p. 48 (din 6 august 1923).

[67] *Jurnal*, p. 121.

[68] Scrisorile lui Minea, cu amănunte despre „odiseea doctoratului", se află în mapele de corespondență de la Biblioteca Academiei, secția manuscrise.

[69] *Jurnal*, p. 121.

[70] *Cartea de muncă*; certificat al Universității Jagellone (1960).

[71] *Jurnal*, p. 124.

[72] *Ibidem*, p. 136.

[73] *Ibidem*, p. 137; v. și *Scrisori*, p. 63, scrisoare din 20 februarie 1925: „Îmi redactez teza de doctorat, care deocamdată are aspectul fizic al unei mase informe de hîrtie scrisă pe toate fețele și în toate direcțiile...".

[74] *AAR, Dezbateri*, t. XLV, 1925, p. 15.

[75] *Ibidem*, p. 18.

[76] *Ibidem*, p. 19.

[77] Cf. *supra*, n. 70.

[78] *Jurnal*, p. 121.

[79] Dan Zamfirescu, *Contribuții* (I), p. 217.

[80] *Scrisori*, p. 91 (pun în ghilimele acest nume, întrucît marele cărturar nu s-a numit așa — cf. Ștefan S. Gorovei, *Nicolae (Milescu) spătarul. Contribuții biografice*, în *AMM*, III, 1981).

[81] *Jurnal*, p. 143.

[82] Recenzia lui N. Iorga, în *RI*, XI, 1925, p. 155—162; alte recenzii în „Convorbiri literare", „Dacoromania", „Codrul Cosminului" ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

august, îşi anunţa sosirea în ţară „pe la 10—15 septembrie“ [83], în legătură cu doctoratul pe care-l va trece în octombrie [84], pentru a-l regăsi, două luni mai tîrziu, studiind la *Biblioteka Polska* din Ille-Saint-Louis, alături de foarte bătrînul fiu al marelui poet Adam Mickiewicz, care cunoscuse pe paşoptiştii munteni [85]! Cîteva însemnate lucrări se datoresc acestei perioade: monografia despre Nicolae spătarul „Milescu“ [86], cea despre Petru Movilă [87] şi studiul despre Dimitrie Cantemir [88].

Cînd stagiul la Paris se apropia de sfîrşit, în faţa tînărului doctor în istorie se conturau perspective luminoase. Din Iaşi, Gh. I. Brătianu îi scria, la 7 aprilie 1926, felicitîndu-l pentru monografia despre „Milescu“ spătarul: „Lucrarea a făcut peste tot o impresie excelentă, şi ca informaţie — de o rară bogăţie — şi ca metodă. Dă-mi voie, cu acest prilej, să-ţi pun o întrebare indiscretă: care sunt planurile D-tale de viitor? Sau, ca să vorbesc mai precis: ţi-ar conveni să cerem la Iaşi pentru D-ta, înfiinţarea catedrei de „Istoria Europei Orientale“, pe care Facultatea de Litere a încercat zădarnic s-o obţie anul trecut? Dacă — ceea ce nu-i exclus — Dl Petrovici devine Ministru de Instrucţie, vom avea serioase şanse de izbîndă. Totul depinde de D-ta, deoarece nu voi face nici un demers pentru altul. Sunt convins că eşti cel mai bine pregătit în această materie şi că ar fi un cîştig real pentru învăţămîntul ieşan să te avem în mijlocul nostru. Firește, practic nu cred să realizăm acest proiect înainte de astă toamnă; e bine, însă, ca să pornim din timp acţiunea în vederea acestui scop. De aceea, cu riscul de-a fi indiscret, ţi-aş fi foarte îndatorat să-mi răspunzi ce crezi despre acest plan. Atmosfera, o repet, e cît se poate de bună“. În *Post-scriptum*, Brătianu adăuga: „Catedra o concep, de fapt, ca o catedră de istorie modernă generală. Titlul l-am ales ca să nu întîmpinăm greutăţi din partea celorlaltor Universităţi, unde acest învăţămînt n-a fost încă creat. În special Dl Iorga s-a opus pînă acum vehement la scindarea catedrei de „Istorie Universală“. Ca să evităm asemenea greutăţi, am da noului învăţămînt numele de „Istoria Europei Orientale“, care [ar] cuprinde, de fapt, tot ce ţi-ar conveni să faci în acest domeniu“ [89].

Din motive pe care nu le cunosc, proiectul lui Brătianu, de a aduce la Iaşi pe acest *ţiu al Iaşilor* (cum gîndise, anterior, şi Ilie Minea) nu s-a realizat, aşa încît la 1 septembrie 1926 Panaitescu a fost angajat ca profesor suplinitor la Liceul „Mihai Eminescu“ din Bucureşti, angajament păstrat pînă la 1 septembrie 1927 [90], deşi, între timp, la 1 ianuarie 1927, fusese numit *docent* în specialitatea *istoria românilor* [91], încredinţîndu-i-se, în aceeaşi zi, postul de conferenţiar suplinitor la Catedra de istoria românilor [92] de la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti. În lecţia inaugurală, ţinută la 10 februarie 1927 [93], a vorbit despre predecesorul său direct în specialitate, anume despre *Ioan Bogdan şi studiile de*

---

[83] *Scrisori*, p. 164.

[84] P. P. Panaitescu, *Memoriu de titluri şi lucrări*, Bucureşti, 1935, p. 3; Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 217; cf. şi *Jurnal*, p. 145 (la 7 decembrie): „doctoratul: o formalitate“.

[85] *Jurnal*, p. 146.

[86] *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France“, I/1925, p. 33—180 (şi extras).

[87] *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, — dans les Principautés Roumaines*, idem, V, 1926, p.

[88] *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *RES*, VI, 1926, p. 245—262. Studiile citate în notele 86—88 şi cel din n. 112 au fost incluse (în traducere românească), împreună cu cele mai însemnate dintre inedite, într-un volum aflat în pregătire.

[89] Scrisoare în fondul de corespondenţă de la Biblioteca Academiei (neinventariat la data cînd l-am cercetat). Legăturile dintre Panaitescu şi Brătianu pot evoca apropierea concepţiilor lor istorice, forjate în acelaşi mediu care va genera *Şcoala Analelor*. O analiză a operei lui Panaitescu va pune, desigur, în evidenţă influenţa atît a acestei şcoli, cît şi a şcolii istorice din Polonia, ţară care tocmai revenise la o viaţă naţională proprie.

[90] *Cartea de muncă.*

[91] *Universitatea din Bucureşti. Anuar pe 1928—1929*, p. 109.

[92] *Ibidem.*

[93] *Jurnal*, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorie slavă la români[94]. Astfel începe cea de-a treia etapă din viața și activitatea lui P. P. Panaitescu.

Biografia istoricului e, și în continuare, rectilinie și ascendentă : titularizat conferențiar la 1 aprilie 1930[95], a fost „numit *profesor agregat* la 15 mai 1932 la Catedra de istoria slavilor de răsărit, înființată prin legea din 22 aprilie 1932"[96]. Trei ani mai tîrziu, în ședința din 4 iunie 1935 a Senatului Universității, a fost ridicat la gradul de *profesor titular*[97].

Cursurile predate în perioada 1927—1941, atîtea cîte le-am putut identifica, se axează mai ales pe problema relațiilor româno-slave și a influențelor culturii polone și ruse asupra celei românești[98]. Ca profesor, s-a interesat îndeaproape de procesul de învățămînt ; a prezidat ani în șir Oficiul universitar, a colaborat la editarea *Călăuzei studentului* — și, mai mult, urmînd un vechi și bun obicei, a scris manuale de istorie și pentru elevii cursurilor secundare. Desigur, despre profesorul Panaitescu nu s-ar putea vorbi înainte ca foștii săi studenți să ne dea mărturiile respective. Dintr-o scrisoare pe care i-au adresat-o „studenții facultății de istorie" la 29 iunie 1934 (deci de ziua onomastică) se înțelege, însă, că între magistru și ucenici se stabiliseră relații calde, de atașament reciproc[99].

Paralel cu munca la catedră — redactarea cursurilor, pregătirea seminariilor etc. — P. P. Panaitescu și-a continuat activitatea științifică, atît de rodnică și pînă atunci, concretizată, de acum încolo, în două direcții : cea a participărilor la manifestări științifice naționale și internaționale și cea a lucrărilor tipărite. Astfel, la 28 martie 1928, a prezentat, la Institutul Social Român, conferința despre *Istorie și cultură*[100], iar între 14 și 18 august a participat la cel de-al VI-lea Congres Internațional al Științelor Istorice de la Oslo ; a luat cuvîntul, acolo, pentru a răspunde „la comunicarea unui polon, care (după rezumatul ce

[94] Tipărit, apoi, în *BCI*, VII, 1928, p. 1—32.

[95] P. P. Panaitescu, *Memoriul* citat (*supra*, n. 84), p. 3.

[96] *Anuarul Universității din București*, 1932—1933, p. 194.

[97] *Anuarul Universității din București*, 1934—1935, p. 11 ; decretul regal îl numește, însă, abia de la 1 aprilie 1936 — cf. *Anuarul...*, 1935—1936, p. 72 ; adresa Ministerului, cu nr. 199140 din 5 martie 1937.

[98] Am putut identifica, după Anuarele Universității și exemplarele aflate în diverse biblioteci (și, într-un singur caz, pe care îl semnalez, după o fișă a lui P. P. Panaitescu), următoarele cursuri : 1927/1928 — *Influența rusă și polonă asupra vechii culturi române* ; 1929/1930 — Istoria românilor ; 1932/1933 — *Introducere în studiul istoriei* și (fișă P. P. Panaitescu) *Influența polonă și rusă în vechea cultură a românilor* ; 1933/1934 — *Rusia, Polonia și renașterea națională a românilor* și *Izvoarele slave externe ale istoriei românilor* (continuat și în anul următor) ; 1934/1935 — *Începuturile influenței slave asupra românilor* ; 1935/1936 — *Influența polonă și rusă în vechea cultură română* ; 1936/1937 ; — *Istoria Poloniei și a legăturilor polono-române* ; 1937/1938 — *Istoria Rusiei* ; 1938/1939 — *Începuturile influenței slavilor asupra românilor* ; 1940/1941 — *Istoria Poloniei* ; 1941/1942 — *Istoria croaților* (simplă mențione în Anuarul Universității : la 1 martie 1941 Panaitescu a fost *suspendat din învățămînt*, catedra sa fiind suplinită, de la 15 ianuarie 1942, de prof. P. Cancel).

[99] „Scrisoarea" este, de fapt, cuvîntul pe care un student sau o studentă „de la istorie" l-a rostit, înmînîndu-i florile de care e vorba în ea. Transcriu cîteva rînduri din acest text păstrat de soția profesorului Panaitescu : „Domnule Profesor, dacă în această zi de sărbătoare, cu sufletele adînc emoționate, cei de față ne facem exponenții tuturor studenților de la istorie, este pentru că inima noastră, a tuturora, vibrează, cu toată puterea ei tinerească, pentru gîndul ce-l avem azi față de unul din cei mai tineri și mai distinși fii de elită ai țării noastre. Purtăm cu noi profunda admirație față de munca strălucită a profesorului nostru, muncă atît de intensă pe tărîm intelectual, muncă de cea mai desăvîrșită modestie sufletească. Sînteți pentru noi exemplu de bunătate și părinte al sufletelor noastre. Vă rugăm, domnule profesor, să luați modestele noastre cuvinte ca o dovadă neștearsă a netărmuritei dragoste ce vă purtăm. Vom păși pragul într-o viață grea, dar vom birui greutățile ei, căci vom purta cu noi imaginea blîndă a profesorului nostru, care ne va călăuzi pașii, ori de cîte ori vom șovăi. Fie ca florile pe care vi le aducem să însemne pentru dumneavoastră simbolul simțămintelor noastre curate, iar parfumul lor să împrăștie în jurul domniei-voastre toată iubirea ce vă purtăm".

[100] Cf. textul în *Contribuții*, p. 3—12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a publicat) pretinde că Moldova era, în vremea lui Ştefan cel Mare, supusă Poloniei, că polonii aveau două porturi de export : Chilia şi Cetatea Albă şi că Ioan Albert s-a războit cu turcii şi în drum a fost atacat, prin trădare, de Ştefan" [101] (e vorba de evenimentele din 1497, soldate cu lupta din Codrii Cosminului). În anul următor, 1929, a participat la primul Congres Internaţional al slaviştilor, ţinut la Praga, cu comunicarea *Literatura slavo-română (secolele XV—XVII) şi importanţa sa pentru istoria literaturilor slave* [102], precum şi la cel de-al III-lea Congres al profesorilor de istorie, de la Sibiu (7—8 iunie 1929), cu o comunicare despre *Informaţia ştiinţifică şi didactică* [103], asupra căreia voi reveni, fiind unul din punctele de plecare ale marii polemici din anii următori.

Şi anul 1930 a fost bogat în manifestări pe plan internaţional ; astfel, în iunie a luat parte la un Congres al istoricilor şi istoricilor literari poloni, organizat la Cracovia „cu prilejul celui de-al patrulea centenar al poetului Ioan Kochanowski" [104] ; de la Cracovia, s-a dus la Liov, unde, în Aula Universităţii, a conferenţiat despre *Renaşterea naţională a românilor şi emigraţia polonă a secolului al XIX-lea* [105] ; în toamnă, a figurat printre participanţii la cel de-al III-lea Congres de Studii Bizantine de la Atena [106], cu o comunicare *În legătură cu traducerea medio-bulgară şi cea românească a cronicii lui Constantin Manasses* [107]. În fine, în 1933 susţine comunicări la cel de-al VII-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Istorice de la Varşovia (21—28 august) [108] şi la Congresul de Numismatică de la Bucureşti (19—21 octombrie) [109]. Despre cea dintîi — care, tipărită în acelaşi an, avea să devină (şi să rămînă !) una din lucrările fundamentale pentru istoria Moldovei în secolele XIV—XV [110] — N. Iorga nota în jurnalul său, la 24 august 1933 : „Comunicaţiile lui Marinescu şi Panaitescu [...]. Panaitescu, despre comerţul moldovenesc, e mai uşor comprehensibil şi are o formă fină" [111]. *La data aceea, conflictul dintre cele două „şcoli" era deja deschis.*

Bibliografia acestor ani este şi ea bogată ; sînt de semnalat — ca lucrări mai însemnate — un fundamental (deşi foarte scurt !) studiu despre Iurie Koriatovici [112], enigmaticul cneaz lituanian, controversat principe al Moldovei, două ediţii de studii istorice ale lui N. Bălcescu [113], un întins studiu despre relaţiile paşoptiştilor români cu emigraţia polonă [114], o ediţie din Miron Costin [115], precum şi masivul tom cuprinzînd descrierile călătorilor poloni prin ţările române [116]. Se adaugă, în 1932, o „carte de amintire" despre Alexandru cel Bun [117] şi, în 1933, un volum de documente privind pregătirea Eteriei [118].

---

[101] *Scrisori*, p. 173 ; cf. şi P. P. Panaitescu, *Congresul internaţional de istorie din Oslo*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", VIII, 1929, p. 497—499.

[102] *Contribuţii*, p. 13—27.

[103] Cf. *RIR*, I, 1931, p. 111.

[104] *Ibidem*, p. 112.

[105] *Ibidem.*

[106] *Ibidem.*

[107] S-a publicat în „Actes du III-e Congrès international d'études byzantines", Atena, 1932, p. 108—109.

[108] Cf. *RIR*, III, 1933, p. 324 : *Tratatul de comerţ al lui Mahomed II şi căile comerţului polonez spre Marea Neagră* (tipărită sub alt titlu — cf. *infra*, n. 110).

[109] Cf. *RIR*, III, 1933, p. 325 — *Date noi despre falsificări de monete în Moldova ;* s-a publicat în *BSNR*, XXVII—XXVIII, 1937, p. 129—132.

[110] *La route commerciale de Pologne à la mer Noire au Moyen Âge*, în *RIR*, III, 1933, p. 172—193 ; versiunea română în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 107—

[111] N. Iorga, *Memorii*, VII, Bucureşti, 1939, p. 106.

[112] *Jourij (Jourg) Koriatovič, prince lithuanien et la Moldavie*, în „Iubileini zbirnik za posanu akademika M. S. Gruşevskogo", I, Kiev, 1928, p. 462—465.

[113] Nicolae Bălcescu, *Patru studii istorice*, Bucureşti, 1928 ; idem, *Scrieri istorice*, Craiova, 1930 (au urmat şi ed. II şi III).

[114] *Emigraţia polonă şi revoluţia română de la 1848. Studiu şi documente*, Bucureşti, 1929.

[115] Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*, în *ARMSI*, s. III, t. X (1929), m. 7.

[116] *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930.

[117] *Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani de la moartea lui*, Bucureşti, 1932.

[118] *Corespondenţa lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc (1806—1810). Pregătirea Eteriei şi a renaşterii politice româneşti*, Bucureşti, 1933.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, în pragul anului 1934 P. P. Panaitescu era deja autorul unei opere care acoperea o întinsă perioadă din istoria românească, începînd din veacul al XIV-lea (și, sporadic, și mai devreme [119], pînă la revoluția din 1848 și chiar la domnia lui Cuza vodă [120]. În acel an, în ședința din 12 ianuarie a Academiei Române a prezentat memoriul *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare* [121], în care cel puțin două documente întregeau sensibil istoria unor ani ai domniei marelui erou: scrisoarea lui Ștefan din 1 ianuarie 1468, despre bătălia de la Baia și scrisoarea regelui Alexandru al Poloniei, din 15 iulie 1504, despre moartea lui Ștefan. Autorul avea 34 de ani, două titluri universitare și o activitate științifică de 17 ani, cînd, la 22 mai 1934, a fost ales membru corespondent al Academiei Române; în acea zi fusese — cum notează Iorga în jurnalul său — „grea luptă în secție pentru locurile de membri corespondenți. Propunerea mea pentru Minea cade. [...] Se alege P. P. Panaitescu. Revin violent asupra insolențelor lui Giurescu, care cade cu 8 contra 4" [122]. Prima fază a conflictului dintre „școala nouă" și „școala veche" se apropia de punctul său culminant!

Conform uzanțelor academice, votul secțiunii trebuia repetat și confirmat de plenul înaltei societăți; ca urmare, la 28 mai 1934, în ședința plenului Academiei, N. Iorga a citit următoarea propunere pentru alegerea d-lui P. P. Panaitescu ca membru corespondent al Academiei Române:

Dacă e vorba să ne îndreptăm atenția spre puterile care se ridică, nimeni nu merită mai mult recunoașterea noastră decît d-l P. P. Panaitescu.

El se recomandă prin studierea plină de noi rezultate a unui domeniu de informații pînă acum așa de puțin explorat, al izvoarelor polone și rusești, apoi prin orizontul de istorie universală în care i se mișcă studiile și, în sfîrșit, prin acel spirit de liniște și cuviință, fără care colaborarea cu noi devine imposibilă. Adaug considerația de care se bucură mai ales la învățați poloni și pe care am putut-o aprecia și la ultimul congres al științelor istorice.

Dacă și veacul al XV-lea a fost atins prin monografia lui despre Alexandru cel Bun și prin comunicația lui la acel congres despre origina și caracterul legăturilor Moldovei cu statul polon, dacă descoperirea scrisorii lui Ștefan cel Mare despre lupta de la Baia îi creează un merit pentru acest capitol, dacă pentru epoca lui Petru Rareș el a adus lămuriri încă necunoscute, istoria secolului al XVII-lea îi datorește mult prin cercetările despre cronicarii noștri în raport cu Polonia, prin înfățișarea călătorilor poloni de la noi și prin observațiile sale cu privire la Petru Movilă și Nicolae Milescu.

Ca fost profesor al întregului tineret ajuns la catedre universitare și prin sprijinul meu, afirm în toată cinstea că a nu ține seama de dreptul său ar fi o greșală pe care chiar reparînd-o mai tîrziu, ne-am expune la cele mai legitime critici" [123]. Cu o majoritate de 21 de voturi din 24, propunerea lui N. Iorga s-a transformat în realitate.

Alegerea ca membru corespondent al Academiei Române a însemnat, de bună seamă, o recunoaștere autorizată a meritelor de pînă atunci ale lui P. P. Panaitescu, dar și un imbold pentru continuarea cercetărilor. Perioada care urmează înfățișează concentrarea muncii sale științifice pe cîteva direcții bine determinate; astfel, începe să publice, din 1937, o serie de studii care vestesc monografia consacrată lui Mircea cel Bătrîn [124], iar din 1938 — „interpretările românești" [125], al căror drum fusese deschis de comunicarea prezentată

[119] *Les relations bulgaro-roumaines au Moyen-Age*, în „Revista Aromânească", I, 1929.

[120] *Cuza vodă și unitatea națională*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială", VIII, 1929.

[121] În *ARMSI*, s. III, t. XV (1934), m. 2.

[122] N. Iorga, *Memorii*, VII, p.

[123] *AAR, Dezbateri*, LIV, 1933—1934, p. 110—111; aici (p. 104) se arată că fusese ales în ședința secțiunii din 24 mai.

[124] *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrîn*, în *RIR*, VII, 1937; *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea ungurească*, în *ARMSI*, s. III, t. XX (1938), m. 3; *Mircea l'Ancien et les Tatares*, în *RHSEE*, 2/XIX, 1942; *Armata lui Mircea cel Bătrîn*, în *CvL*, 9—10/—LXXV, 1942.

[125] *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate*, în *RFR*, 6/1938; *Cum au ajuns Bucureștii capitala țării*, *ibidem*, 8/1938; *Începuturile literaturii în limba română*, *ibidem*, 9/1943; *„Perioada slavonă" la români și ruperea de cultura apusului*, *ibidem*, 1/1944; *De ce n-au cucerit turcii țările române*, *ibidem*, 5/1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(1933) la congresul de la Varșovia. În același an (1938), publică două volume de documente ; unul — *Documentele Țării Românești I. Documente interne (1369—1490)* — reprezintă volumul întîi dintr-o serie care voia să imite corpusul documentelor moldovenești, inaugurat de I. Bogdan și continuat strălucit de Mihai Costăchescu, dar volumele următoare n-au mai apărut ; celălalt grupa un mănunchi de documente așa-zis externe, găsite la Sibiu [126], care scăpaseră atenției cercetătorilor de pînă atunci. Principiile care au stat la baza edițiilor sale de documente, ca și experiența acumulată prin această muncă, le-a împărtășit într-un articol special [127]. Dar cea mai însemnată — atît prin ea însăși, cît și prin urmările pe care le-a avut — dintre lucrările acestei perioade a fost monografia *Mihai Viteazul*, apărută în primăvara anului 1936, împreună cu un volum de *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*. Această sinteză, una dintre cele mai solide, mai complete și mai îndrăznețe dintre operele lui P. P. Panaitescu [128], a avut darul să stîrnească o adevărată furtună din partea lui N. Iorga. Marele istoric socotea că Mihai fusese ultragiat prin înfățișarea sa „ca un fals fiu al tatălui său și o unealtă a marilor proprietari" [129].

P. P. Panaitescu afirmase că Mihai Viteazul nu era fiul — nici măcar postum și nelegitim — al lui Pătrașco vodă cel Bun (1554—1557), iar mama sa, Teodora, sora banului Iane, n-ar fi fost din neamul Cantacuzinilor. Alte concluzii „incendiare" ale autorului priveau atitudinea lui Mihai față de boieri, raporturile dintre ei, politica economică a marelui domn, raporturile cu mișcările creștinilor din Orient.

Ar fi greu de spus, acum și aici, de partea cui a stat dreptatea ; probabil, ca în cazul atîtor altor polemici, fiecare și-a avut partea de dreptate. „Cele mai multe polemici și-au atins scopul — gîndea N. Iorga — cînd au creat zăpăceală și neîncredere" [130] ; este exact ceea ce s-a întîmplat cu întreaga mare polemică dintre „școala nouă" și „școala veche" de istorie ! Cît privește originea lui Mihai și a mamei sale, cercetările mai noi par să confirme, totuși, apartenența sa la neamul Basarabilor și a mamei sale la cel al Cantacuzinilor [131]. Cred, însă, că aceasta e mai degrabă o simplă controversă *genealogică*, a cărei rezolvare, într-un sens sau altul, nu influențează în nici un fel măreața figură a eroului de la Călugăreni și, din acest punct de vedere, desigur că s-a acordat o prea mare importanță controversei în sine. Celelalte puncte ale polemicii nu erau, nici ele, mai mult decît opinii divergente, izvorîte din moduri diferite de a vedea lucrurile, din perspective diferite, pe marginea cărora se poate încă discuta.

Așa stînd lucrurile, probabil că polemica în jurul lui Mihai Viteazul ar fi rămas o simplă polemică — *ori, poate, nici n-ar fi existat !* — dacă ea n-ar fi fost parte integrantă dintr-o altă polemică, de o mai mare amploare : aceea dintre „vechea școală" și „noua școală" de istorie.

Trebuie precizat, de la început, că aceste două etichete le-au purtat, schimbîndu-le succesiv, ca pe o haină devenită mereu prea strîmtă, cîteva generații de istorici. Astfel, în 1874, Gh. Panu a supus unei aspre analize critice *școala nouă* a lui B. P. Hasdeu, în în opoziție cu... *școala veche !* Trei decenii mai tîrziu, aceste formule s-au reactualizat, dar, de data aceasta, școala romantismului istoric, al cărei „cel mai strălucit reprezentant [...] a fost Hasdeu" [132], *era ea... școala veche*, împotriva căreia *școala nouă*, avînd în frunte pe N. Iorga, ducea o îndîrjită luptă ; în toiul acestei campanii, critica pe care I. Tanoviceanu a adus-o unui volum de documente publicat de Iorga, a atras îndreptarea ascuțișului polemic și împotriva sa ; la „Manifestări nouă ale unei *școale vechi*", I. Tanoviceanu a răspuns cu broșura „Apucături vechi ale *nouei școale istorice*" (1905), și astfel au reapărut aceste două etichete !

---

[126] *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, București, 1938.

[127] *Metoda de publicare a documentelor*, în *RIR*, VIII, 1938, p. 339—345.

[128] Aprecierile aparțin altor specialiști ai domniei lui Mihai Viteazul, prof. Ștefan Ștefănescu și Manole Neagoe.

[129] N. Iorga, *Școala nouă" de istorie*, p. 17.

[130] Idem, *Cugetări*, București, 1968, p. 63.

[131] Cf. George D. Florescu, Dan Pleșia, *Mihai Viteazul — urmaș al împăraților bizantini*, în „Scripta Valachica", Tîrgoviște, 1972, p. 131—161.

[132] N. Iorga, *Două concepții istorice* (discurs de recepție), în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. III, 1944, p. 84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În discursul de recepție rostit de N. Iorga la 17 mai 1911, la intrarea în Academia Română, intitulat *Două concepții istorice* și care poate fi considerat manifestul acestei *noi școli istorice*, el însuși a ținut să precizeze separarea sa de vechea școală romantică: „Reprezentant, și eu, al unei epoci noua de metodă și cugetare, de construcție și de formă istorică, nu pot împărtăși, desigur, credințe pe care, însă, le înțeleg prea bine pentru a putea socoti că are cineva dreptul a le condamna" [133]. Și totuși, în ciuda acestei profesii de credință — mai tîrziu nu va manifesta aceeași înțelegere față de cei care vedeau altfel lucrurile! — Iorga nu poate fi încadrat, precis și exact între marginile strîmte care despart școlile și curentele din istoria istoriografiei românești; puternice accente romantice, alături de un ascuțit spirit critic, tendința spre universalitate alături de cercetarea minuțioasă a amănuntului, dezlănțuită fantezie creatoare de imagini vii și colorate alături de erudiție și acribie benedictină se regăsesc în opera sa într-o unică și originală îmbinare. În linii mari, generale, partea teoretică a operei sale, căutată, de obicei, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, dar care se află risipită, în scînteietoare observații, în toată această operă, îl recomandă, e drept, acelui „pozitivism amendat de un necesar spirit național" [134], care a caracterizat întreaga cultură românească din perioada anterioară primului război mondial. Neîndoielnic, prin întreaga sa activitate, a creat — alături de D. Onciul și I. Bogdan — o școală: „Spiritul critic, pozitivismul și patriotismul autentic sînt elementele constitutive ale... [acestei] școli istorice noi" [135].

La această școală și-au făcut ucenicia și reprezentanții celei de-a treia noi școli istorice. Între ei și în fruntea lor s-au aflat P. P. Panaitescu (n. 11.III.1900) și Constantin C. Giurescu (n. 13.X.1901), foști studenți ai lui N. Iorga. Primul a debutat, la 17 ani, în „Revista Istorică", rămînînd un colaborator statornic al ei și al celorlalte reviste patronate de N. Iorga, pînă în 1931 [136]; cel de-al doilea, deși a dat primele studii în „Convorbiri literare" (1919—1922), a fost, de asemenea, colaborator al „Revistei Istorice" [137], în care a și publicat, în 1926, acele *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani* [138], „un adevărat manifest al pozitivismului profesat de I. Bogdan, Dimitrie Onciul și C. Giurescu" [139], în care se întrevede planul de lucru al viitoarei școli istorice, îndrumată spre o „cercetare neopozitivistă" [140].

Judecînd după evoluția ulterioară a faptelor, se poate spune că *noua școală istorică* își are începuturile la congresul profesorilor de istorie de la Sibiu, din iunie 1929, cînd participanții și-au manifestat „printr-o moțiune votată în unanimitate, dorința apariției unei reviste de informație și de critică" [141]. În comunicarea prezentată atunci, P. P. Panaitescu a spus (după cum va relata în 1936) că unitatea de stat a României fiind desăvîrșită, „istoricii se vor putea îndrepta de acum spre cercetarea adîncită a rosturilor noastre, a vieții culturale, economice, sociale, fără alt scop decît acela al adevărului. Anunțam, astfel, un program..." [142]. Pentru N. Iorga, aceste constatări și planuri de viitor au luat înfățișarea unui atac direct: «tinerii profesori Giurescu și Panaitescu, cerînd o nouă revistă istorică, prezintă activitatea mea și a generației mele ca pătată de subiectivism și preocupări naționale. Adevărată operă „balcanică". Li răspund că metoda noastră, ba pînă și a lui Tocilescu, a fost tot „occidentală" și că, făcînd parte dintr-un popor atacat din toate părțile, avem datoria de a-i apăra și ca istorici drepturile. Unuia dintre dînșii îi spun în treacăt: „deosebirea nu e de generație, ci de inteligență"» [143].

---

[133] *Ibidem*, p. 88.
[134] Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, p. XLV.
[135] *Ibidem*, p. 361.
[136] Cf. *Memoriul de titluri și lucrări*, București, 1935.
[137] Cf. *La bibliographie des oeuvres du professeur Constantin C. Giurescu*, în *RRH*, 3/XI, 1972.
[138] În *RI*, XII, 1926, p. 137—185.
[139] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. XLVII.
[140] *Ibidem*, p. XLVI.
[141] *Cuvînt înainte*, în *RIR*, I, 1931, p. 3.
[142] P. P. Panaitescu, *Școala nouă de istorie. Un răspuns*, București, 1936, p. 1. V. și *Cuvînt înainte*, loc. cit., p. 4.
[143] N. Iorga, *Memorii*, V, f.a., p. 348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pînă cînd programul „tinerilor profesori" să fie pus în aplicare, s-a petrecut un eveniment cu însemnate urmări în viaţa politică a României: „restauraţia" de la 8 iunie 1930, înlăturînd conducerea tricefală a României prin regenţa instituită în 1927, a încheiat „criza dinastică", provocînd o regrupare a forţelor politice interne. Conducerea „bătrînă" a Partidului Naţional Liberal s-a opus „restauraţiei", în timp ce „tinerii" au sprijinit-o, ceea ce a dus la excluderea lui Gh. I. Brătianu din P.N.L. „Ieri — notează Iorga la 16 iunie 1930 — a fost congresul liberal al lui Gh. Brătianu. I s-au închinat foştii miei elevi de la Fontenay, supt conducerea lui Giurescu: Panaitescu, Lambrino (!). Alături, preotul V. Radu, căruia abia i-am procurat un mare premiu la Academie, şi Victor Papacostea, de ale cărui platitudini nu puteam scăpa" [144]. Iar a doua zi: „Tinerii istorici, conduşi de Giurescu, se înscriu formal la el [la Gh. I. Brătianu — *n. n.*]. Au găsit, în sfîrşit, politică „intelectuală"» [145].

E ciudat că N. Iorga a resimţit gruparea tinerilor istorici în jurul lui Gh. I. Brătianu ca un atac la adresa lui, consemnînd cu mîhnire şi mînie faptul, care îi va prilejui neaşteptate ironii şi răutăţi la adresa unor istorici remarcabili (n-a fost scutit nici Brătianu însuşi!)

Între semnatarii apelului pentru sprijinirea partidului „georgist", s-au aflat Al. Rosetti, Scarlat Lambrino, G. M. Cantacuzino, C. C. Giurescu şi P. P. Panaitescu. *Toţi aceştia* — la care se va adăuga profesorul N. Cartojan şi, din 1936, Victor Papacostea, şi el semnatar al apelului din iunie 1930 — *au făcut parte din comitetul de direcţie sub conducerea căruia, în 1931, a apărut „Revista Istorică Română"*. Noul periodic — expresie pe plan ştiinţific (ca şi *noua şcoală*) a unei solidarităţi „care se afirmase şi pe alt plan", cum avea să precizeze Gh. I. Brătianu în 1938, într-o scrisoare către P. P. Panaitescu [146] — a mărit distanţa dintre „tinerii" şi „bătrînii" istorici şi încordarea dintre ei. Pentru această încordare, care la începutul anului 1931 începuse a se manifesta public, în forme aproape polemice, e sugestivă însemnarea lui N. Iorga, din 14 februarie 1931: «Conferinţă la societatea „V. Pârvan". Am prilejul să spun în faţa lui P. P. Panaitescu ce cred despre pornirea „tinerilor" contra acelora cari, ca mine, „falsifică" istoria din sentiment naţional» [147].

„În faţa lui P. P. Panaitescu..." — apreciere a unui potenţial viitor adversar?

O cercetare amănunţită a chipului în care s-a născut „noua şcoală" şi a rolului ei în dezvoltarea ştiinţei istorice româneşti este, desigur, o sarcină a viitorului; în rîndurile de faţă am insistat doar asupra cîtorva amănunte, pe care le-am socotit necesare pentru a încadra mai exact polemica stîrnită în 1936 de monografia *Mihai Viteazul* ca parte din marea polemică purtată în deceniul al patrulea între „vechea" şi „noua" şcoală de istorie. Pe fondul unei mai vechi animozităţi [148], sporită de faptul că „tinerii" (Giurescu, Panaitescu, Lambrino, Cartojan, Rosetti) gravitau în jurul lui Demostene Russo [149], faţă de care N. Iorga avea puternice resentimente, ca şi de faptul că, din punct de vedere politic, ei se alăturaseră lui Gh. I. Brătianu, în loc să se adune în jurul lui N. Iorga [150], apariţia „Revistei Istorice Române" (prima fasciculă — „la începutul anului 1931") [151] a declanşat, practic, marele conflict care avea să antreneze o bună parte a intelectualităţii româneşti a vremii, nelipsind şi unele amănunte absolut hilare.

Consecvent punctului de vedere exprimat de P. P. Panaitescu în comunicarea din iunie 1929, de la Sibiu, comitetul de conducere al „Revistei Istorice Române" a ţinut să precizeze, în *Cuvîntul înainte* al primei fascicule, că noua direcţie ştiinţifică pe care dorea să o inaugureze *„nu înseamnă, de altfel, decît continuarea mişcării pornite pe la 1890 de înaintaşii noştri* [i.e., N. Iorga — vezi mai sus!], *care începuseră o reacţiune împotriva curentului romantic în istoriografia noastră. Opera lor trebuie să fie o călăuză a activităţii ce se va desfăşura în această revistă"* [152]. Se adăuga, însă, imediat, un pasaj al cărui efect era de

---

[144] *Ibidem*, VI, 1939, p. 9.

[145] *Ibidem*. Vezi şi Valeriu Râpeanu, *Istorie şi cultură*, II, p. 134—144.

[146] Cf. *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 709 şi *infra*, n. 209.

[147] N. Iorga, *Memorii*, VI, p. 52.

[148] Cf. C. C. Giurescu, *Pentru „vechea şcoală" de istorie. Răspuns d-lui N. Iorga*, Bucureşti, 1937, p. 17—20 şi 48—49.

[149] Idem, *Amintiri*, I, p. 151.

[150] Idem, *Pentru „vechea şcoală" de istorie*, p. 19—20.

[151] Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 14.

[152] *Cuvînt înainte*, în *RIR*, I, 1931, p. 4 (subl. ns.); cf. şi Al. Zub, *Constantin C. Giurescu: perspectivă istoriografică*, loc. cit., p. 498.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bănuit: „Necesitatea unei critici competente, oneste și severe, prezentată în același timp într-o formă urbană, este imperios simțită în toate domeniile științei românești și mai cu seamă în istoriografie. De altfel, și specialiștii cei mai riguroși nu pot decît să cîștige din controlul permanent al unei critice cinstite, aceasta fiind una din condițiile esențiale ale progresului științei. *Revista Istorică Română* va da, deci, o mare extindere recenziilor critice, supunînd unei cercetări amănunțite cărțile și articolele mai însemnate cu privire la istoria noastră" [153].

Programul acesta nu a fost doar enunțat, ci și aplicat, chiar din primul volum al revistei. S-a întîmplat — fără să fie, desigur, o simplă întîmplare... — ca printre primele cărți recenzate după acest sistem să fie și proaspăta (1930) traducere a unei mai vechi sinteze de istorie românească, tipărită de Iorga în franceză, în 1920 [154]. Fie că fusese scrisă în grabă, și nu pentru lumea savantă, ci pentru marele public din tabăra aliată, în momentele de mare zbucium care urmaseră înfrîngerii României în prima campanie din 1916, fie că, în refugiul de la Iași, Iorga avusese la îndemînă doar puține mijloace de informație nouă [154 bis] — și, de atunci, pînă în 1930, se modificase atîta din informația care putuse exista în 1916 — cert este că, încheind recenzia pe care C. C. Giurescu i-a consacrat-o în trei fascicule succesive (din 1931—1932) ale „Revistei Istorice Române", concluziile erau, în cea mai mare parte, negative [155].

E lesne de înțeles ce sentimente i-a putut provoca lui N. Iorga începutul acestei critici curînd după ce savantul fusese sărbătorit — și în postura de prim-ministru — la împlinirea a 60 de ani [156]. O vreme, raporturile dintre Panaitescu și Iorga au rămas cordiale, deși un nou incident, în toamna anului 1932, a putut accentua nemulțumirea celui din urmă [157]. Am arătat, însă, nu numai aprecierea pe care Iorga a dat-o comunicării lui Panaitescu la Congresul de la Varșovia (1933), dar și elogioasa recomandare pentru alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române, în mai 1934. Elogii sincere, sau încercare de a destrăma solidaritatea taberei adverse? Judecînd după firea lui N. Iorga, cred în sinceritatea părerilor sale din momentul cînd le-a formulat; chiar dacă, nu mult după aceea, îl va socoti pe Panaitescu printre „neprietenii" săi: „La Congresul [de studii bizantine] de la Sofia asistă nu numai Gh. Brătianu [...] și P. P. Panaitescu, dar și prieteni de-ai mei" [158].

Apariția, în primăvara anului 1935, a primului volum al *Istoriei românilor* de C. C. Giurescu a fost semnalul pentru începerea polemicii în presă — și nu numai în cea de strictă specialitate, ci și în cea cotidiană [159].

Toate acestea au contribuit ca, în atmosfera încordată a anului 1936, apariția lui *Mihai Viteazul*, la un an după ce se tipărise *Istoria lui Mihai Viteazul* de N. Iorga, să fie luată de acesta drept un afront personal și o... jignire adusă memoriei marelui domn [160]. Locul unei obișnuite discuții în presa de specialitate l-a luat o adevărată campanie, susținută prin conferințe la Liga Culturală, articole în ziare pînă la o comunicare la Academia Română [161], „despre caricatura lui Mihai Viteazul de P. P. Panaitescu" [162]. „S-a pus chiar la cale un pelerinaj expiatoriu la Cozia, la mormîntul mamei lui Mihai Viteazul, ofensată de

---

[153] *Cuvînt înainte*, loc. cit., p. 5.

[154] *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, București, 1920.

[154 bis] N. Iorga, *O viață de om*, București, 1972, p. 502: „adunînd doar cîteva cărți în jurul meu, o redactăm cu înfrigurare"... V. și prefața la *Istoria Românilor*, I, 1, București, 1936, p. 4.

[155] Constantin C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, în *RIR*, I, 1931, p. 337—382; II, 1932, p. 1—45, 164—196.

[156] N. Iorga, *Memorii*, VI, p. 333: „Revista lui Brătianu apare, cu agresiunea lui Giurescu" (însemnare din 29 februarie 1932; recenzia a început să apară cu fascicula IV a anului I).

[157] *Ibidem*, VII, p. 35.

[158] *Ibidem*, p. 184.

[159] C. C. Giurescu, *Pentru „vechea școală" de istorie*, p. 32—42; idem, *Amintiri*, I, p. 318—323.

[160] V., de exemplu, însemnările lui Iorga din *Memorii*, VII.

[161] *Ibidem*, p. 332, 336, 339, 340.

[162] *Ibidem*, p. 336 (8 mai 1936).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cartea" aceasta [163]. Atacul lui N. Iorga l-a determinat şi pe Panaitescu să intre în focul polemicii de care, pînă atunci, se ţinuse deoparte — „Am crezut întotdeauna că menirea aşa de grea a unui cercetător al trecutului nu se poate împlini decît creindu-ţi în jurul muncii tale o atmosferă de liniştе şi de seninătate şi de aceea am stat deoparte de anume polemici..." [164] — răspunzînd obiecţiilor fostului său profesor în două broşuri [165].

Cîteva cuvinte, numai, asupra unui aspect care nu mi se pare lipsit de importanţă: ce au devenit raporturile dintre Iorga şi Panaitescu după polemica din 1936? Am afirmat, nu de mult, că aceste raporturi au fost reluate „într-o formă mai rece şi mai protocolară" [166]; mărturiile care ar putea sugera această concluzie le înfăţişez aici. De altfel, trebuie spus, mai întîi, că odată trecut vîrtejul polemicii, Iorga însuşi — care, altminteri, nu era opac la critică, ci o privea (şi o primea) ca pe o fază necesară a muncii ştiinţifice, dar nu cu indiferenţă faţă de modul în care era făcută — a revenit, parţial, asupra aprecierilor cu privire la *Mihai Viteazul*, atunci cînd, în volumul V al *Istoriei românilor* (1937), a trebuit să scrie despre acelaşi mare voievod. Scrierea lui Panaitescu nu mai era, acum, o „caricatură", ci o „carte bine informată", chiar dacă unele „consideraţii generale" le socotea „puerile" [167] şi, citind de multe ori atît monografia cît şi volumul de documente, Iorga evidenţia, în note, similitudinile de opinii [168]. La înfiinţarea *Institutului pentru studiul Istoriei Universale* (aprilie 1937), P. P. Panaitescu a fost numit *membru de drept:* faptul i-a fost adus la cunoştinţă, printr-un formular tipărit, dar cu semnătura autografă a lui N. Iorga. Printr-o altă circulară, dactilografiată şi tot cu semnătura autografă a directorului Institutului, lui P. P. Panaitescu i se aducea la cunoştinţă, la 4 ianuarie 1938, că „Institutul pentru studiul Istoriei Universale începe lucrările sale din acest an printr-un ciclu de conferinţe în legătură cu istoria universală, care se vor ţinea miercurea în sala teatrului Ligii Culturale din Bucureşti. Dorim să avem şi din partea Dv. o conferinţă şi Vă rugăm să binevoiţi a ne anunţa subiectul şi data..." [169]. Peste un an, cînd Panaitescu a prezentat Secţiunii Istorice a Academiei Române lucrarea sa despre *Pribegia lui Constantin Şerban Basarab şi a lui Ştefan Petriceicu şi testamentele lor*, cerînd îngăduinţa de a o citi în şedinţă publică, N. Iorga a fost acela care a dat un referat scris „că acea lucrare, întrebuinţînd mult material inedit, merită să fie cetită în şedinţă publică" [170] (lectura memoriului va avea, în adevăr, loc la 17 martie 1939).

Şi la începutul anului 1940 o invitaţie pentru conferinţe la *Institutul pentru studiul Istoriei Universale* a fost adresată lui P. P. Panaitescu [171]. În fine, pot fi amintite cuvintele cu care N. Iorga a întîmpinat unele din lucrările lui Panaitescu din anii 1938—1939; astfel, studiul despre *Mircea cel Bătrîn şi suzeranitatea ungurească* este caracterizat drept „pretenţios şi tendenţios", cu un „titlu cu totul nepotrivit" [172], comunicarea despre cei doi voievozi pribegi este comentată pe un ton neutru [173], în schimb primul volum de documente muntenesti (1938) „e o colecţie de mult dorită şi d. P. P. Panaitescu a făcut-o cu iubire şi grijă" [174]. Accentele critice şi ironice nu au lipsit, desigur, în toţi aceşti ani [175].

Perioada 1934—1940 a fost marcată de cîteva mari congrese internaţionale, la care a fost invitat sau delegat şi P. P. Panaitescu: al IV-lea Congres de studii bizantine de la Sofia (septembrie 1934) [176] şi al V-lea, de la Roma (septembrie 1936) [177], Congresul internaţional al ştiinţelor istorice de la Zürich (1938), la care s-a înscris cu o comunicare despre

---

[163] P. P. Panaitescu, *În jurul lui Mihai Viteazul. Răspuns d-lui N. Iorga*, extras din *RIR*, VII, 1937, p. 3—4.

[164] Idem, *Şcoala nouă de istorie. Un răspuns*, p. 1.

[165] Cf. *supra*, n. 163—164.

[166] Cf. *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 709.

[167] N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, Bucureşti, 1937, p. 345, n. 1.

[168] *Ibidem*, p. 348, n. 1 şi 363, n. 1.

[169] Ambele circulare — în arhiva P. P. Panaitescu.

[170] *AAR*, *Dezbateri*, LIX (1938—1939), 1940, p. 70.

[171] Arhiva P. P. Panaitescu (dactilografiat, cu semnătura în paraf㠖).

[172] *RI*, XXVII, 1941, p. 184.

[173] *RI*, XXVI, 1940, p. 74.

[174] *Ibidem*, p. 313.

[175] Cf. *RI*, XXIV, 1938, p. 89.

[176] N. Iorga, *Memorii*, VII, p. 184; *RIR*, IV, 1934, p. 431—432.

[177] *RIR*, VII, 1937, p. 247—248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'état actuel des études et des publications des sources en Roumanie [178] (din cauza unei boli, n-a participat personal, în Actele congresului, inserindu-se numai rezumatul comunicării) [179] și al III-lea Congres internațional al slaviștilor de la Belgrad (septembrie 1939), la care a fost delegat, din partea Academiei, împreună cu Silviu Dragomir și Th. Capidan [180].

*

Mihai Viteazul — al cărui loc în polemica purtată în jurul „școlii noi" de istorie l-am schițat în rîndurile anterioare — șocase, așadar (în afară de însuși faptul apariției sale!), prin înfățișarea eroului de la Călugăreni „ca un fals fiu la tatălui său și o unealtă a marilor proprietari". Nu era, aceasta, esențialul monografiei de 220 pagini, ci doar ceea ce deranjase din înfățișarea nouă a lui Mihai, ieșită la iveală, în chipul acesta supărător pentru vechile obișnuințe, ca o urmare a unui mod nou de a cerceta istoria, pe baza principiilor promovate de „școala nouă", care, „întemeiată pe sentimentul de respect al adevărului și pe metode științifice, e menită să răstoarne construcțiile romantice..." [181]. Dacă negarea obîrșiei basarabești a lui Mihai a fost făcută din „sentimentul de respect al adevărului" — așa cum îi apăruse autorului în urma cercetării izvoarelor — în schimb raporturile lui Mihai cu marea boierime erau stabilite, tot pe baza analizei surselor, în lumina concepției istorice a lui P. P. Panaitescu, *aplicată acum pentru întîia oară unei cercetări de amploare și unui subiect de însemnătatea pe care o prezintă epoca lui Mihai Viteazul*. Această concepție — a cărei analiză iese din cadrul propus sumarei prezentări din rîndurile de față — se apropia mult de cea materialistă; încă din conferința rostită la 28 martie 1928 la Institutul Social Român și intitulată *Istorie și cultură* [182] se poate constata înclinarea lui P. P. Panaitescu spre cercetarea factorului economic și social. Prezentînd cele „trei concepții care au adus un progres însemnat în științele istorice" — idealismul, materialismul și școala sociologică — se oprea asupra materialismului istoric, ca metodă de cercetare, cu următoarele cuvinte: „Materialismul istoric [...] a adus o imensă lărgime de orizonturi, a fost un izvor bogat de explicații" [183]. „Dar acolo unde materialismul istoric a avut o influență mai adîncă este în istoria claselor sociale, în revelarea rolului istoric al claselor sociale în evoluția istorică" [184]. Alături de *sufletul colectiv* — care, de fapt, întrunește tradițiile de viață, muncă și cultură ale poporului — *forțele economice constituie motorul istoriei* [185].

Firește, tînărul istoric care în 21 de ani căuta să înțeleagă „psihologia claselor sociale și atmosfera vremurilor" [186], iar la 22 de ani expunea, în conferințe, „starea de spirit a vremii și psihologia lui Ștefan cel Mare" [187], „istoria psihologică a personalităților în legătură cu spiritul public al vremii, atmosfera de idei a unei epoci" [188], „sufletul societății, tendințele, concepțiile, ideile și psihologia oamenilor" [189], era încă, la 28 de ani, mai apropiat de școala istorică sociologică, de *Kulturhistorische Methode* a lui Karl Lamprecht, decît de materialismul istoric. Admițînd „baza economică a unei clase sociale", el adăuga imediat „un element psihologic care [îi] completează caracterul..." [190]. Evoluția spre materialismul istoric e marcată de studiul despre *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu* (1933) [191]: un fapt care părea de cea mai pură natură politică — suzeranitatea

[178] Gh. I. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, în *RHSEE*, XXIII, 1946, p. 146.
[179] *Ibidem*: *Actes du Congrès...*, p. 310. Textul pare să fi fost, totuși, publicat în „Bulletin des Sciences Historiques", nr. 39—40, 1938.
[180] *AAR*, *Dezbateri*, vol. cit., p. 68.
[181] P. P. Panaitescu, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 31.
[182] Textul a fost retipărit în *Contribuții*, p. 3—12.
[183] *Ibidem*, p. 6.
[184] *Ibidem*, p. 7.
[185] *Ibidem*, p. 12.
[186] *Jurnal*, p. 19.
[187] *Ibidem*, p. 70.
[188] *Ibidem*, p. 71.
[189] *Ibidem*, p. 73.
[190] *Contribuții*, p. 8.
[191] Cf. *supra*, n. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regatului polon asupra Moldovei medievale, explicată pînă atunci prin felurite considerente lăturalnice, începînd cu moştenirea unor străvechi tradiţii şi sfîrşind cu teama de... turci! — a fost astfel lămurit prin „interesul primordial" al Poloniei „de a-şi asigura controlul politic al drumului comerţului său oriental. Prin acest interes economic trebuie să explicăm sforţările pe care le-a făcut acest stat, de la sfîrşitul veacului al XIV-lea pînă în al XVIII-lea, de a avea un drept de suzeranitate asupra Moldovei" [192]. Studiile ulterioare nu au putut modifica această explicaţie, care leagă instituirea suzeranităţii polone asupra Moldovei de acute necesităţi economice; ea a rămas un bun cîştigat al istoriografiei noastre [193].

Trei ani mai tîrziu, P. P. Panaitescu şi-a pus din nou în aplicare ideile în monografia *Mihai Viteazul*, construită — după cum anunţa din prefaţă — după „metoda de a porni dinăuntru în afară [...], cercetînd starea economică şi cea de spirit a claselor sociale" [194]. Ascensiunea şi căderea lui Mihai vodă sînt explicate prin considerente de natură economică, ca şi raporturile domnului cu clasa boierească: „Creşterea puterii economice a clasei boiereşti [...] se accentuează în veacul al XVI-lea şi domnia lui Mihai, cu sărăcirea ţăranilor din pricina marei sforţări războinice impuse ţării, a adus la culme deposedarea moşnenilor în favoarea boierilor. *Toată puterea economică şi deci şi cea politică stetea în mina acestor boieri şi de aceea Mihai a guvernat cu ei şi prin ei*" [195]. Concluzia vine de la sine: „Mihai reprezintă politica marilor boieri proprietari din Ţara Românească şi mai ales din Oltenia. S-a ridicat din mijlocul lor şi a fost, aproape tot timpul, prizonierul lor" [196]. În ceea ce priveşte opera politică a marelui domn — unirea celor trei ţări româneşti — P. P. Panaitescu afirmă că „o idee hotărîtă de unitate politică românească n-o putem căuta în vremea lui Mihai. Dacă ar fi avut-o, totuşi, ar fi fost opera lui mai trainică?" [197]. Un răspuns afirmativ ar fi însemnat recunoaşterea rolului determinant al ideii, dar Panaitescu răspunde: „ca să păstreze cuceririle sale, Mihai ar fi trebuit să aibă *o temelie economică internă mai largă...*", pe care „n-a avut-o, pentru că ţările peste care a domnit nu i-o puteau da atunci şi aceasta este principala cauză a căderii lui" [198]. Cercetările ulterioare au nuanţat sensibil aceste afirmaţii tranşante.

În timpul polemicii cu N. Iorga, P. P. Panaitescu a subliniat din nou faptul că în lucrarea respectivă aplicase principii apropiate de cele ale materialismului istoric: *„economicul şi politicul sînt nedespărţiţi"*, scria el [199], adăugînd că „puterea politică a boierilor [lui Mihai] trebuie legată de cea socială" [200], întrucît „numai faptele interne, în special cele sociale şi economice, pot lămuri istoria lui Mihai. [...] lipsa unei «temelii economice» a fost principala cauză a căderii repezi a unirii celor trei ţări" [201].

Chiar dacă, deocamdată, în concepţia lui P. P. Panaitescu materialismul îmbrăca mai mult haina unui determinism economic, aplicarea acestor principii însemna o revoluţie în ştiinţa istorică românească, ceea ce poate fi o explicaţie pentru reacţia atît de vie cu care a fost întîmpinat *Mihai Viteazul*.

În 1938, căutînd un răspuns la întrebarea *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?* [202], P. P. Panaitescu lua în discuţie aspectul geografic — „fără Ardeal [...], Moldova şi Ţara Românească sînt două provincii excentrice, cărora le lipseşte tocmai nucleul central" [203] — drumurile de comerţ, zonele de influenţă politică şi tradiţia dinastică, arătînd rolul fiecăruia din aceşti factori în păstrarea dualismului statal românesc. „Fără îndoială, însă — concluzia el — că problema existenţei a două principate româneşti separate ce se menţin de-a lungul veacurilor se poate rezolvi, în primul rînd, *considerînd împrejură-*

[192] *Interpretări româneşti*, p. 116.

[193] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *RIR*, X, 1940, p. 237—331; Ştefan S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 212—219.

[194] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 7—8.

[195] *Ibidem*, p. 79—80 (subl. ns.).

[196] *Ibidem*, p. 8.

[197] *Ibidem*, p. 218.

[198] *Ibidem*, p. 219 (subl. ns.).

[199] Idem, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 22.

[200] *Ibidem*, p. 22—23.

[201] *Ibidem*, p. 26.

[202] Tipărit în *RFR*, 6/1938, a fost reeditat în *Interpretări româneşti*, p. 131—148.

[203] *Ibidem*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile economice în care a trăit neamul nostru, Cînd aceste împrejurări speciale au fost înlăturate, numai atunci unirea s-a putut face. *Fără să fim partizani exclusivi ai materialismului istoric, recunoaștem că împrejurările economice explică în multe privințe,* cum este și problema pe care am cercetat-o, *înfățișări ale istoriei noastre politice.* Pentru lămurirea adevărată și completă a istoriei noastre, este nevoie să facem apel și la ajutorul pe care ni-l dă studiul acestor împrejurări" [204].

Astfel, în concepția istorică a lui P. P. Panaitescu cercetarea „elementului psihologic" a căpătat, treptat, un loc secundar, accentul căzînd tot mai mult pe explicațiile de ordin economic; și în monografia *Mircea cel Bătrîn* (1944) — cea dintîi cercetare exhaustivă consacrată epocii 1386—1418, cu toate implicațiile și pe toate planurile — cîteva zeci de pagini sînt consacrate problemelor economice și sociale, iar reunirea, în 1947, a unor „studii de istorie economică și socială" sub titlul, atît de sugestiv, *Interpretări românești,* era însoțită de explicația că „toate aceste studii [...] derivă de la o preocupare centrală: interpretarea economică a istoriei românilor ca metodă de cercetare..." [205].

Această statornică afirmare a încrederii în principiile și metodele materialismului istoric îngăduie concluzia că „P. P. Panaitescu a fost, dintre toți istoricii români afirmați între cele două războaie mondiale, cel mai aproape de materialismul dialectic și istoric" [206], ceea ce — cum avea să spună profesorul Andrei Oțetea în 1967 — „a făcut ușoară trecerea de la determinismul economic la marxismul înțeles în sensul lui cel mai complex și mai autentic" [207].

•

În a doua jumătate a deceniului patru, solidaritatea politică a celor trei fruntași ai „noii școli" s-a destrămat. Gh. I. Brătianu, inițial sprijinitor al regelui Carol II, își schimbase treptat poziția și devenise unul din adversarii Palatului și ai camarilei regale, partidul său fiind astfel amenințat cu scindarea: „Divergențele cele mai ascuțite au fost între Gh. [I.] Brătianu și [Constantin] C. Giurescu, care a cerut șefului partidului să atenueze atacurile la adresa regelui, amenințîndu-l, în același timp, cu plecarea din partid" [208]. Instaurarea dictaturii regale, la 10 februarie 1938, pare să fi adîncit aceste divergențe dintre C. C. Giurescu — înalt demnitar în perioada 1938—1940 — și Gh. I. Brătianu, revenit în sînul vechiului P.N.L. (prin fuziunea de la 10 ianuarie 1938). În tot cazul, în decembrie 1938 Brătianu a demisionat din Comitetul de direcție al „Revistei Istorice Române", adresînd scrisori, în acest sens, lui Al. Rosetti și lui P. P. Panaitescu [209]. Acestui fapt se dato-

[204] *Ibidem,* p. 132.
[204] *Ibidem,* p. 147—148 (subl. ns.).
[205] *Ibidem,* p. 5 *(Introducere).*
[206] Dan Zamfirescu, *Contribuții* (I), p. 218.
[207] Acad. Andrei Oțetea, *P. P. Panaitescu,* loc. cit., (cf. supra, n. 18), p. 213.
[208] Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României, 1933—1938,* București, 1978, p. 161 (parantezele drepte îmi aparțin); v. și Valeriu Râpeanu, *op. cit.,* p. 147—151.
[209] Am amintit *(AIIAI,* XVIII, 1981, p. 709) această scrisoare, aflată în corespondența de la Biblioteca Academiei; îi dau aici conținutul întreg: „București, 22.XII.1938. Scumpe Domnule Panaitescu, În urma unor împrejurări recente, prezența mea în Comitetul de Direcție al *Revistei Istorice Române* ar putea ducea la discuții neplăcute cu unii membri ai Comitetului; te rog, deci, să-mi faci îndatorirea de-a comunica, în viitoarea ședință, hotărîrea mea de-a mă considera retras și, în consecință, rugămintea ca numele meu să nu mai figureze pe coperta revistei. Aveam mai de mult unele rezerve în ce privește forma cîtorva articole. N-am înțeles, însă, să rup o solidaritate care se afirmase și pe alt plan. Nu insist asupra avantagiilor pe care păstrarea acestei solidarități mi le-a adus, în ordinea științifică. Alții au luat, însă, inițiativa unei despărțiri — ce-i drept, nu în ce privește colaborarea în coloanele revistei — dar într-un mod care zădărnicește posibilitatea mea de-a o continua, prin atmosfera pe care această procedare a creat-o legăturilor noastre personale, indiferent de ce voi face eu însumi, în viitor, pe planul politic. Te rog, deci, a aduce această hotărîre la cunoștința celorlalți membri ai Comitetului și a primi, și cu acest prilej, încredințarea sentimentelor mele de aleasă prețuire. Gh. I. Brătianu. *P.S.* Am trimis aceeași scrisoare lui Al. Rosetti, care m-a înștiințat din vreme asupra hotărîrii sale, cu care de-altfel am fost de acord".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rește dispariția lui Brătianu dintre membrii Comitetului de direcție începînd cu tomul VIII, din 1938, *apărut, însă, în 1939*.

Evoluat, între timp — din mobiluri și sub influențe a căror analiză nu și-ar avea locul aici, dar care va trebui făcută, cîndva — spre tabăra extremei drepte, devenit membru al mișcării conduse de Corneliu Zelea Codreanu, P. P. Panaitescu a rămas în Comitetul de direcție al „Revistei Istorice Române", între ai cărui membri figurează în 1939 și 1940. În această perioadă, traumatizantă pentru o parte a intelectualității românești, frămîntată de grave confuzii ideologice, opțiunea lui P. P. Panaitescu a fost dovada unei debusolări politice cu atît mai stranii cu cît, pe planul activității științifice — așa cum se vede din toate lucrările publicate *chiar în acei ani* și cum am arătat în rîndurile precedente — el a urmat, totuși, cu consecvență, o linie care nu avea nimic comun cu aceea adoptată pe plan politic.

În răstimpul scurtei guvernări legionare, P. P. Panaitescu a acceptat direcția ziarului *Cuvîntul* și apoi conducerea rectoratului Universității din București (octombrie 1940—ianuarie 1941) [210]. Activitatea sa în cea dintîi calitate a fost foarte sever privită de intelectualii români, chiar și de acei care, altminteri, îi apreciau la justa valoare capacitatea științifică [211]. Ca rector al Universității — al unei Universități văduvite de prezența lui N. Iorga, căruia (cum avea să scrie Iorga însuși în testamentara prefață la *Istoriografia umană*) un decret-lege avusese „filantropia de a-i impune odihna ultimilor ani" [212] — a prezidat comisia care trebuia să înlăture din învățămîntul superior pe profesorii C. C. Giurescu, Mihai Ralea și Al. Rosetti, cei care, în 1938, interveniseră pe lîngă Armand Călinescu pentru a-l excepta de la internarea în lagărul de la Miercurea Ciucului [213]. A avut, totodată, tristul privilegiu de a dispune arborarea doliului cu prilejul asasinării lui N. Iorga. [Cu privire la acest episod, ar trebui lămurită atitudinea *rectorului* Panaitescu, întrucît, în 1945, profesorul N. Bănescu a afirmat că „la Universitate, rectorul de pomină interzicea arborarea drapelului negru" [214], iar C. C. Giurescu a arătat că „rectorul Universității a refuzat *la început* să arboreze drapelul negru" [215]. Flamura de doliu a fost, totuși, văzută „în colț, sus, la etajul de la geografie al Universității din București", cum își va aminti, după trei decenii, profesorul Dumitru Almaș [216]. Alt contemporan al evenimentelor, scriitorul Pericle Martinescu, a tipărit aceste însemnări datate *29 noiembrie 1940*: „La Facultatea de litere [...] din dispoziția actualului rector P. P. Panaitescu și a decanului Al. Marcu, a fost arborat doliul pentru moartea marelui istoric. Abia a putut fi ținut, însă, pînă la amiază, cînd studenții (legionari) l-au smuls, arborînd în locul lui un steag verde" [217]. Profesorul Nicoară Beldiceanu — pe atunci student al acelei facultăți — își amintește, de asemenea, arborarea drapelului în bernă, în semn de doliu] [218].

---

[210] *Anuarul Universității din București* pe anii 1940—1941 și 1941—1942, București, 1943, p. 82. V. și Constantin C. Giurescu, *Amintiri de la facultatea de litere din București privind perioada regimului legionar*, în volumul *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România*. București, 1971, p. 206—211.

[211] Revelatoare, în acest sens, mărturiile *de epocă* din volumul *G. T. Kirileanu. Corespondență*, ed. M. Handoca, București, 1977, p. 194, 217—218, 252—253, 264, 429, 562 (G. T. Kirileanu către Leca Morariu, Bazil Munteanu, general Radu Rosetti, Ion Simionescu precum și Mihai Costăchescu și Leca Morariu către G. T. Kirileanu). Aritudinea adoptată de alți foști prieteni s-a dovedit încă și mai dură (cum a fost cazul profesorului N. Bănescu).

[212] N. Iorga, *Generalități...*, cit., p. 347.

[213] Constantin C. Giurescu, *Amintiri de la facultatea de litere*, cit.

[214] N. Bănescu, *Nicolae Iorga, martir al libertății popoarelor*, în *ARMSI*, s. III, t. XXVII (1945), m. 3, p. 28.

[215] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. (subl. ns.).

[216] Dumitru Almaș, *Nicolae Iorga, așa cum l-am cunoscut*, în „Magazin", nr. 713 din 5 iunie 1971.

[217] Pericle Martinescu, *La catafalcul lui Iorga*, în *Flacăra almanah*, 1980, p. 302.

[218] După cum a avut amabilitatea să-mi comunice în scrisoarea din 29 august 1981, din care redau un fragment deosebit de interesant pentru cunoașterea atmosferei printr-un martor ocular foarte tînăr la data evenimentelor: „Era decan Alexandru Marcu, care ținea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 1 martie 1941, P. P. Panaitescu a fost *suspendat din învățământ* [219]; situația durează pînă la 1 iunie 1943, cînd i se ridică suspendarea [220], fiind, însă, *detașat* „de la Catedra de Istoria Slavilor de la Facultatea de Litere din București la Biroul Păcii de pe lîngă Președinția Consiliului de Miniștri" [221], ceea ce înseamnă că, *de facto*, nu a mai urcat la catedră. Calitatea de membru al corpului didactic universitar îi încetează și *de iure* la 27 ianuarie 1945 [222]. În anii care au urmat, a fost angajat „consilier tehnic" la Muzeul Româno-Rus (1 august 1946) și apoi „director de secție" la Institutul de cercetări balcanice, la 1 iunie 1948 [223]; dar, după o lună și jumătate, acest institut și-a încetat existența autonomă, fiind integrat (15 iulie 1948) [224] în *Institutul de Istorie al R.P.R.*, numit apoi, pe rînd, *Institutul de Istorie al Academiei R.P.R.*, *Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei R.P.R.* [225], ulterior (din 1965) *Institutul de Istorie „N. Iorga"*. Cu data de 1 ianuarie 1949, angajarea la Muzeul Româno-Rus încetează și P. P. Panaitescu devine consilier științific al noului institut [226]. Cu cîteva întreruperi (1949, 1953—1954 și 1957), va funcționa, pînă la pensionare, în cadrul acestui institut, ca cercetător principal (1954—1963) și șef de sector (1963—1965) [227].

•

Activitatea științifică desfășurată de P. P. Panaitescu în deceniul al cincilea al secolului (și al vieții sale!) e bogată, astfel încît bibliografia scrierilor sale nu cunoaște nici o întrerupere [228]. Cercetările consacrate lui Mircea cel Bătrîn, începute anterior, au fost continuare (două studii [229] apar în 1942), pînă la masiva monografie din 1944. În acest din urmă an, a dat o ediție critică — *prima!* — a *Letopisețului Țării Moldovei* de Miron Costin

---

catedra de italiană. Drapelul a fost pus în bernă, dar organizația legionară de la Litere a organizat o adunare fulger în sala de marmoră, unde se intra prin str. Ed. Quinet. Au blocat porțile, așa 'nolens-volens' am fost printre cei care au asistat la o scenă penibilă. Șeful legionar a vărsat foc și pară asupra bietului Iorga și asupra lui Marcu, care a acceptat drapelul în bernă pentru Iorga. Adaug că după asasinarea lui Iorga, aflată de la o colegă, Cegăneanu, N. Bănescu la cursul său a luat cuvîntul într-un mod violent, tratînd pe legionari drept o strînsură de asasini ordinari. G. Brătianu, la cursul lui de vineri după amiază, a luat cuvîntul pentru a înfiera asasinarea lui Iorga și a cerut studenților din amfiteatru, care era plin (Odobescu), să se ridice pentru un moment de reculegere în memoria lui Iorga. O bandă de studenți legionari a refuzat. Brătianu, roșu de mînie, a coborît de la catedră, a deschis ușa amfiteatrului și a urlat că asemenea studenți, care dau mîna cu asasinii, n-au ce căuta în cursul lui. Toți au ieșit cu coada între picioare, iar după asta Brătianu a început cursul normal". Cu privire la poziția lui P. P. Panaitescu, profesorul Beldiceanu a precizat următoarele: „Panaitescu, deși era rector, n-a făcut niciodată o referință la legionari în cursuri, dar n-a manifestat împotriva asasinării lui Iorga". Mulțumesc și aici profesorului Nicoară Beldiceanu pentru amabilitatea cu care a răspuns întrebărilor mele.

[219] Cf. adresa ministerială nr. 93. 387/1941.

[220] Cf. adresa ministerială nr. 117.776/18 iunie 1943.

[221] Adresa Președinției Consiliului de Miniștri nr. 8991/1943.

[222] Certificat al Facultății de Litere nr. 52/17 octombrie 1949.

[223] Contract nr. 164.634/1948, semnat de C. Daicoviciu ca ministru adjunct; actele citate în notele 219—223 se află în arhiva P. P. Panaitescu.

[224] Ștefan Ștefănescu, *Scurtă privire asupra istoriografiei românești*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 17, nota.

[225] P. Constantinescu-Iași, *Dare de seamă asupra activității Institutului de Istorie și Filozofie al Academiei R.P.R. pe lunile ianuarie—martie 1949*, în „Studii", 3/II, 1949, p. 45.

[226] *Cartea de muncă*.

[227] *Ibidem*.

[228] Bibliografia publicată de Dan Zamfirescu, deși alcătuită cu concursul lui P. P. Panaitescu, e, totuși, lacunară, anii 1941 și 1945 fiind „pete albe"; de fapt, pentru anul 1941 e de citat *Destin românesc* în *CoL*, 11—12/LXXIV, 1941, p. 1270—1290 iar (cu probabilitate pentru anul 1945 — *Die Anfänge des Schrifttums in rumänischen Sprache*, apărut în *SOF*, XI, 1946—1952, p. 3—33; aceluiași an i se datorește în mod sigur studiul *Renașterea și românii*. Sînt, de asemenea, și alte articole, mărunte, precum și recenzii.

[229] Cf. *supra*, n. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(împreună cu o ediție populară), precum și cîteva studii, dintre care unul a constituit o primă abordare a „problemei homerice" a literaturii române vechi: *Autenticitatea Învățăturilor lui Neagoe Basarab* [230]. Cu timpul, P. P. Panaitescu a devenit unul din marii specialiști ai *Învățăturilor*, asupra cărora se oprise, în treacăt, încă din 1929, în comunicarea la Congresul slaviștilor de la Praga [231] și de care se va preocupa permanent, de acum încolo, vreme de două decenii, aducînd „cele mai serioase observații cu privire la personalitatea lui Neagoe Basarab și la conținutul social-politic al operei ce i se atribuie" [232]; în special prin ultima lucrare, din 1963, consacrată acestei chestiuni — deși a rămas, pînă la sfîrșit, un adversar hotărît al paternității lui Neagoe — „P. P. Panaitescu a deschis, de fapt, o eră nouă în înțelegerea adevăratei naturi a *Învățăturilor*, la fel cum, în 1946, tot el ne descoperise pe adevăratul Neagoe sub stratul convențional pe care, de o sută de ani, istoriografia noastră modernă îl așezase peste figura marelui voievod" [233].

Alte două dintre studiile tipărite în 1944 vor fi integrate *Interpretărilor românești*: *„Perioada slavonă" la români și ruperea de cultura apusului* [234] și *De ce n-au cucerit turcii țările române* [235]. Cel dintîi studiu a stîrnit, prin problemele și concluziile sale, o furtună în sînul Academiei Române; interpretarea care i s-a dat — pătimașă, totuși — transforma chestiunea științifică într-una politică, N. Bănescu acuzînd pe Panaitescu de *erezie*: „Asemenea erezii ar putea scuza ignoranții [...]. Dar domnul cu teoria e un mare ambițios și caută cu orice chip senzația: revoluționar politic, vrea acum să revoluționeze știința" [236]. Ironia lui N. Bănescu s-a făcut simțită și în 1946, în prezentarea altui studiu al lui Panaitescu, nenumit, dar desemnat drept „un erudit slavist" [237].

Apariția *Interpretărilor românești* — „o piatră de încercare, o adunare de studii scrise în răstimp de 12 ani, unele primite cu polemici sau neînțelegere" [238] — a marcat sfîrșitul celei de-a treia etape (1927—1947) din activitatea științifică a lui P. P. Panaitescu. Cu cele două articole despre revoluția de la 1848 [239], precedate, în 1947, de o ediție a scrierilor sociale ale lui N. Bălcescu [240], se deschide o nouă etapă — a patra și ultima (1948—1967) — cea mai bogată în roade.

Anul 1947 l-a găsit cu o serie de studii predate unor reviste care, însă, și-au încetat apariția tocmai atunci („Arhiva Românească", „Balcania", „Revue Historique du Sud-Est Européen", „Revista Istorică Română"). Colaborator al noilor periodice de specialitate încă de la primele lor numere [241], P. P. Panaitescu a găsit repede modalitățile cele mai potrivite pentru a-și continua și valorifica cercetările. Sub pseudonimul *Al. Grecu* [242], a publicat în

---

[230] În *CvL*, 7/LXXVII, 1944; retipărit în *Contribuții*, p. 154—162.

[231] *Contribuții*, p. 22—23.

[232] Dan Zamfirescu, *Contribuții* (II), p. 227.

[233] Idem, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, București, 1973, p. 169. Toate studiile lui P. P. Panaitescu despre *Învățături* sînt azi reunite în *Contribuții*, p. 154—273; analiza lor, la Dan Zamfirescu, *op. cit.*, cap. II: *Problema autenticității în scrierile lui P. P. Panaitescu*, p. 81—191.

[234] În *RFR*, 1/XI, 1944; retipărit în *Interpretări românești*, p. 9—32 și în *Contribuții*, p. 29—56.

[235] În *RFR*, 5/XI, 1944; retipărit în *Interpretări românești*, p. 149—159. Cercetările mai noi amendează concluziile lui P. P. Panaitescu.

[236] *AAR, Dezbateri*, LXIV (1943—1945), 1946, p. 77; v. și scrisoarea lui G. T. Kirileanu către Dan Simonescu (25 decembrie 1944) despre N. Cartojan, „mîhnit de articolul lui P. P. Panaitescu despre slavonisme" (*G. T. Kirileanu. Corespondență*, p. 265).

[237] *RI*, XXXII, 1946, p. 149—153.

[238] *Interpretări românești*, p. 7.

[239] *Nicolae Bălcescu. Istoricul în cadrul revoluției de la 1848*, în *VR*, 2/I, 1948, p. 90—104; *Premisele revoluției de la 1848 în Țara Românească*, ibidem, 7/I, 1948, p. 168—182.

[240] N. Bălcescu, *Scrieri sociale*, comentate de P. P. Panaitescu, București, 1947.

[241] La „Studii", de la nr. 4 al primului an (1948); la „Studii și cercetări de istorie medie", de la vol. I (1950); la „Studii și materiale de istorie medie", de la vol. I (1956); la „Studii și articole de istorie", de la vol. II (1957); la „Romanoslavica", de la vol. I (1958).

[242] Folosit și înainte de 1948: Alexandre Greco, *Le „spatar" Nicolae Milesco*, în „Revue roumaine", ian. 1947, p. 47—54. Din botez, avea și prenumele Alexandru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anii 1948—1954 mai multe studii de istorie medievală, dintre care unele fuseseră redactate în perioada anterioară [243]. Încă de la începutul prezenței sale în cadrul Institutului de Istorie, a participat la viața științifică a acestuia, prezentînd (chiar în 1949) o comunicare în Secția de istorie a popoarelor slave, intitulată *Contribuții la istoria armatei moldovene în veacul al XV-lea* și o alta, la 4 martie 1949, într-o ședință pe Institut, intitulată *În jurul lui „Io" al țarilor bulgari și al domnilor români* [244].

În ultimele două decenii de viață și muncă, activitatea științifică a lui P. P. Panaitescu poate fi urmărită pe cîteva direcții principale, care sînt, de fapt, continuarea celor din perioadele anterioare, este, în primul rînd, munca pentru *editarea izvoarelor* istoriei noastre medievale ; astfel, a dat cîte două ediții pentru *Letopisețul* lui Grigore Ureche și pentru *Operele* lui Miron Costin (1955—1958 și, respectiv, 1958—1965) ; a reeditat *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI* (1959) și a întocmit catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei [245] ; a participat activ la alcătuirea corpusului de *Documente privind istoria României* — pentru care, în 1956, a primit premiul academic „N. Bălcescu", împreună cu Maria Holban, Fr. Pall și Ștefan Pascu — la primele din noua serie, *Documenta Romaniae Historica*, precum și la impozanta serie de *Călători străini despre țările române*, care a început să se publice după moartea sa.

Cîteva studii au fost consacrate unor probleme sociale, politice și economice, între care mai însemnate sînt cele care privesc dreptul de strămutare [246], marea adunare a țării [247], tezaurul domnesc [248]. În 1957, a tipărit, în colaborare cu V. Costăchel și A. Cazacu, monografia *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, în care partea sa de contribuție e constituită din patru capitole întregi [249] și cîteva subcapitole [250]. Unele din problemele atinse astfel vor fi reluate în studii mai ample : orașelor le va consacra studiul *Observații asupra originii unor orașe din Moldova* [251], iar punctele capitolului despre cultură vor fi dezvoltate în mai multe lucrări, precum cele despre scrisul în limba română — de la articolele din 1960 și 1963, pînă la monografia din 1965 [252] — începuturile tipografiei [253] sau *Începuturile istoriografiei în Țara Românească* [254]. Acolo unde părerile sale au diferit

---

[243] *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza* („Studii", 4/II, 1949) fusese pregătit, în limba franceză și cu anexe documentare, pentru „Balcania" (s-a păstrat corectura în pagini) ; *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX—X-lea (SCIM,* I, 1950) — răspuns la un articol al lui N. Bănescu — are, pe manuscrisul inițial, însemnarea *R.I.R., XVII.*

[244] P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 47 și, respectiv, 42 ; numele autorului nu e menționat ; ambele manuscrise se află în arhiva P. P. Panaitescu (cel de-al doilea urma să apară în „Arhiva Românească", XI, 1947).

[245] S-a tipărit numai vol. I (1959) ; vol. II și III sînt programate să apară, tot la Editura Academiei, în 1982 și 1983.

[246] *Dreptul de strămutare al țăranilor din țările române pînă la mijlocul sec. al XVII-lea*, în *SMIM*, I, 1956, p. 63—122.

[247] *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în „Studii", 3/X, 1957, p. 153—165 ; reluat, în franceză, în *NEH*, III, 1965, p. 117—139.

[248] *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale din Țara Românească și Moldova*, în „Studii", 1/XIV, 1961, p. 49—86.

[249] *Producția și viața economică* (p. 15—76) ; *Orașele* (p. 413—444) ; *Biserica* (p. 447—461) *și Cultura feudală* (p. 503—545).

[250] *Orășenii* (p. 164—170) ; *Lupta de clasă* (p. 197—209) ; *Prădalica* (p. 314—318) ; *Alegerea domnului și succesiunea la tron* (p. 338—343) ; *Marile adunări ale țării* (p. 351—354).

[251] Inedit ; fragmente s-au publicat în „Magazin istoric", 9/1969.

[252] *Începuturile scrisului în limba română*, în *SMIM*, IV, 1960, pp. 117—190 ; *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuții*, în „Studii și cercetări de bibliologie", V, 1963, p. 107—134 ; *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.

[253] *Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în țările române* (studiu introductiv la ediția Liturghierului), 1961, 48 p. ; retipărit în *Contribuții*, p. 274—339.

[254] Publicat în *SMIM*, V, 1962, p. 195—256 ; retipărit în *Contribuții*, p. 390—476.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ale colaboratorilor, a reluat cercetarea, cum este cazul obştei ţărăneşti, căreia i-a consacrat o monografie întreagă [255].

Vechii sale pasiuni pentru Dimitrie Cantemir, manifestată prin mai multe studii, de-a lungul anilor, i se datoreşte monografia *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, terminată în toamna anului 1956 şi apărută în 1958, şi apoi contribuţia la editarea unora din scrierile principelui cărturar [256].

Istoria politică, de care s-a ocupat mai puţin în comparaţie cu cea culturală, e reprezentată de cîteva studii [257] şi de unele capitole din *Istoria României*, vol. III (1964). În schimb, o largă contribuţie cu capitole de istorie a culturii a avut la *Istoria României*, vol. II (1962) şi III şi la *Istoria literaturii române* [258]. De altfel, istoria culturii era ceea ce-l interesa mai mult, întreaga sa creaţie în acest domeniu desemnîndu-l drept „cel mai mare istoric al culturii vechi româneşti în epoca sa" [259]. Acestui domeniu de cercetare, căruia aproape că i le-a subsumat şi pe celelalte, i-a dedicat şi ultima sa lucrare, *Introducere la istoria* culturii româneşti, terminată cu trei luni înainte de a muri.

În cadrul Institutului de Istorie, a desfăşurat o bogată activitate ; în afara îndeplinirii sarcinilor de plan, „a ţinut seminarii de paleografie cu tinerii cercetători" [260], a elaborat nenumărate referate asupra unor lucrări ştiinţifice etc. Membru fondator al Asociaţiei Slaviştilor şi membru în Comitetul de redacţie al *Romanoslavicii*, a fost prezent în paginile acestei publicaţii în aproape toate numerele [261] şi a participat la al V-lea Congres internaţional al slaviştilor, de la Sofia (17—23 septembrie 1963) cu o comunicare despre *Caracterele specifice ale literaturii slavo-române* [262]. Pentru următorul congres, care se va ţine la Praga, în august 1968, s-a înscris cu o comunicare despre *Tipografi sîrbi în ţările române în secolul al XVI-lea*, fără să mai ajungă a redacta decît rezumatul [263] : viaţa i s-a încheiat cu nouă luni înainte de congres.

•

La 1 ianuarie 1923, P. P. Panaitescu nota în jurnalul său : „o treime din viaţa mea a trecut deja" [264]. Pesimism juvenil sau presimţire tragică ? Aprecierea e greşită doar cu vreo opt luni... în plus. După 1965, boala, care se manifestase mai de mult şi pe care medicina nu o putea încă stăpîni, s-a agravat cu paşi repezi. O călătorie la Paris a rămas fără rezultate. Terminînd, cu un ultim efort, *Introducere la istoria culturii româneşti*, s-a decis pentru operaţia atît de grea şi delicată, acceptînd „riscul fatal, în speranţa de a se putea reintegra în sistemul lui de muncă ştiinţifică" [265]. Organismul măcinat de boală n-a rezistat

---

[255] *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964.

[256] *Cuvînt înainte* la *Viaţa lui Constantin Cantemir*, ed. Radu Albala, Bucureşti, 1960 ; *Introducere* (în colaborare cu I. Verdeş) la *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1965.

[257] Dintre care citez : *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale ţărilor române*, în „Studii", 4/IX, 1956, p. 153—165 ; *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în *Rsl*, III, 1958, p. 95—115 ; *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în *Rsl*, IV, 1960, p. 225—238 ; *Problema unificării politice a ţărilor române în epoca feudală*, în volumul *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960, p. 55—94 ; *Tratatul de alianţă dintre Moldova şi Rusia din 1711. 250 de ani de la încheierea lui*, în „Studii", 4/XIV, 1961, p. 895—918 ; *Unirea Principatelor Române, Cuza vodă şi polonii*, în *Rsl*, V, 1962, p. 71—84.

[258] Paginaţia exactă se află în bibliografia alcătuită de Dan Zamfirescu.

[259] Dan Zamfirescu, *Contribuţii* (II), p. 230 ; v. şi I. D. Lăudat, *P. P. Panaitescu şi problemele culturii şi literaturii noastre vechi*, în „Buletinul Institutului Pedagogic de 3 ani din Iaşi. Comunicări ştiinţifice", 1969, p. 155—169. Sînt interesante notele memorialistice ale profesorului I. D. Lăudat, din recenzia d-sale la *Jurnal (MMS*, 3—4/LI, 1975).

[260] Acad. Andrei Oţetea, *P. P. Panaitescu*, loc. cit., p. 214.

[261] Cu excepţia celor dedicate filologiei (VI) şi dialectologiei (VII).

[262] Publicată în *Rsl*, IX, 1963, p. 267—290, în limba rusă şi retipărită, în limba română, în *Contribuţii*, p. 94—124.

[263] Cf. „Studii", 1/22, 1969, p. 132.

[264] *Jurnal*, p. 88.

[265] Acad. Andrei Oţetea, *op. cit.*, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și inima a încetat să bată la 14 noiembrie 1967, după o activitate de 50 de ani — ca și A. D. Xenopol și N. Iorga — în slujba științei istorice românești. A fost înhumat două zile mai tîrziu, la Cimitirul Bellu ; la adunarea de doliu, directorul de atunci al Institutului de Istorie „N. Iorga", profesorul Andrei Oțetea, a adus ultimul omagiu aceluia pe care l-a considerat a fi fost „îmbinarea perfectă a unei vaste erudiții cu principiile și metoda materialismului istoric".

P. P. PANAITESCO — COORDONNÉES D'UNE ÉVOLUTION

RÉSUMÉ

L'auteur de l'étude publiée ci-dessus essaye de définir les principales coordonnées de l'évolution de P. P. Panaitesco (1900—1967), professeur d'Université, membre correspondant de l'Académie Roumaine (1934), éminent médiéviste et spécialiste des relations slavo-roumaines, auteur d'une oeuvre remarquable, qui a enrichi considérablement l'historiographie roumaine et la pensée historique roumaine. Disciple de N. Jorga, il a fini par être un des adversaires scientifiques et politiques du grand historien. Représentant — à côté de G. I. Brătianu et C. C. Giurescо — de la „nouvelle école" historique et membre du comité qui a dirigé l'édition de la *Revue Historique Roumaine* (Revista Istorică Română), P. P. Panaitescu a adhéré à l'extrême droite politique, en acceptant (1940) le Rectorat de l'Université de Bucarest.

En ce qui concerne sa conception historique, on peut constater que, pendant toute la période antérieure à 1948, il a été très proche — et de plus en plus proche — du materialisme historique ; après 1948 — membre de l'Institut d'Histoire (aujourd'hui, l'Institut d'Histoire „N. Iorga") de Bucarest — il a illustré cette nouvelle conception historique (qu'il avait élogiée depuis 1928) et il l'a fait de son mieux.

Iași, 16—21 februarie 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MĂRFURI ŞI NEGUSTORI MOLDOVENI ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLELE XIV—XV*

DE

ALEXANDRU I. GONŢA

Unitatea „vlahilor" din vechea Dacie — denumiţi aşa de către triburile germanice, din cauza originii lor celto-scito-persane — despărţită geografic de înălţimile impădurite ale Carpaţilor orientali şi meridionali, a fost menţinută prin zeci de *drumuri* şi *plaiuri* bătătorite mereu, de pe văile riurilor, în toate perioadele istoriei românilor. Ambele cuvinte, provenite din substratul indo-german, ca şi cuvintele greceşti Δρόμος şi Πλάγιος, poteca sînt mărturii antice ale relaţiilor permanente dintre locuitorii de pe ambele versante ale munţilor. Aflate numai în limbajul autohtonilor din Dacia, şi, neexistînd la popoarele vecine, aceste vechi „vorbe din bătrîni" trebuie considerate ca cele dintîi probe istorice în dovedirea întreţinerii relaţiilor economice dintre toţi autohtonii Daciei, din antichitate şi pînă în epoca modernă şi contemporană.

Pe lîngă acestea, nu trebuie să trecem cu vederea cel mai vechi monument poetic popular moldovenesc, mult timp nescris, transmis de tradiţie secole la rînd, pînă ce a fost imortalizat de către bardul de la Mircești, sub numele de „Mioriţa", baladă care vorbeşte, nu numai prin termenii săi arhaici, ci prin însăşi acţiunea cu fond istoric cîntată în versuri, schimbul comercial cu oi şi cai făcut de românii din cele trei ţări surori, înainte de apariţia documentelor istorice scrise.

Pe-un picior de *plaiu*, pe-o gură de raiu — spune istoricul poet anonim —

Iată vin în cale, se cobor la vale / Trei *turme* de miei, cu trei *ciobănei*, / Unu-i *moldovean*, unu-i *ungurean* / Şi-unu-i *vrîncean* —

spre a-şi valorifica fiecare produsele prin schimb cinstit.

Iar cel ungurean, şi cu cel vrîncean / Mări se vorbiră, şi se sfătuiră, / Pe l-apus de soare, ca să mi-l omoare / Pe cel moldovean, că-i mai *ortoman*, / Şi-are oi mai multe, mîndre şi cornute, / Şi cai învăţaţi, şi cîini mai bărbaţi. / Dar, cea Mioriţă, *laie, laie, bucălaie*,

aflînd de primejdia care-l pîndeşte pe stăpînul ei, încearcă să-l prevină:

De trei zile-ncoace, gura nu-i mai tace — tot spunîndu-i mereu:

Drăguţule bace, dă-ţi oile-ncoace, / La negru zăvoiu, că-i iarbă de noi, / Stăpîne stăpîne, îţi cheamă şi-un cîne.

Moldoveanul, însă, mai *ortoman*, adică mai viteaz (= în limba persană veche) decît ceilalţi doi ciobani, nu crede cele puse la cale şi răspunde Mioriţei *birsane*, că, totuşi, dacă s-ar întîmpla să moară, lasă cu limbă de moarte ultima lui dorinţă:

Oiţă *bîrsană*, de eşti năzdrăvană, / Şi de-o fi să mor, în cîmp de *mohor*, / Să-i spui vrîncean şi lui ungurean, / Ca să mă îngroape, aici pe aproape. / În *strunga* de oi, să fiu tot cu voi, / În closul *stînii*, să-mi aud cîinii.

Analizat din punct de vedere lingvistic, vedem că textul baladei, alcătuit de anonimul poet moldovean, foloseşte două categorii de cuvinte. Una, formată din termeni arhaici, indo-

* Comunicare prezentată la Institutul de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti, în 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

europeni, și, a doua, din termeni alcătuiți în perioada evului mediu feudal, când datorită veciniilor, românii-vlahi au trebuit să se organizeze în state, pe regiuni.

Indexate, cele din prima categorie, parte din ele exprimă o stare socială, cum sînt: *cioban, ortoman, baci* și *stăpîn*, toate de origine persană traco-iliră; altele, sînt expresii de caracterizare; de pildă, *laie* (= cenușie), *bucălaie* (= cu botul cenușiu), moștenite de la celți și *birsana* din același fond indo-european ca și Βόρσα (piele de oaie cu lîna lungă), din care și contemporanii lui Herodot își făceau sarici, de unde și bîrsanii îmbrăcați în piei de oaie ca veritabili sciți (Scythos = piele în limba greacă). Unele ca, *stîna* și *strunga* din același substrat, arată funcția unor obiecte la români, din veac și pînă astăzi.

Toate acestea provenite din vechiul grai indo-european, transmis vlahilor din evul mediu prin celto-sciții-persani, din care fac parte și traco-ilirii, sînt dovezi vii, — nu arheologice — și ele vorbesc și astăzi în vocabularul comun, ca și acum două mii de ani, despre neîntreruptele relații social-economice dintre românii din spațiul carpato-danubian.

Alături de acestea, se mai observă, în baladă, că, pentru *ciobani* (nu mocani), deși veniți în același loc comun de schimb în patria „Mioriței" *bîrsane*, autorul baladei folosește, regionalisme: *moldovean, ungurean* și *vrîncean*, adică *muntean* și, ceea ce este mai deosebit, prinde momentul în care cei doi din urmă încep să-l pizmuiască pe primul, că-i mai *ortoman*, are oi mai multe, mai mîndre și cornute și cai învățați — desigur la război — și cîini mai bărbați.

Nu este deloc greu să ne dăm seama, din conținutul dramei, că locul de întîlnire, cel mai frecventat pentru comerțul stăpînilor de oi, este patria „Mioriței bîrsane", *Țara Bîrsei*.

Regiunea apare în documentele scrise în limba latină sub numele de *Terra Borza*. Din diplomele emise de regele Andrei al II-lea al Ungariei și bulele papale, îndată după 7 mai 1211, și pînă în 1225, reiese că ea era situată, prin cetatea Cruceburg, în imediata vecinătate a *Țării Brodnicilor* (Terra Brodnicorum) din răsăritul Țării Românești, identificată de Victor Motogna cu însăși Vrancea, și avea vecină la nord-est Moldova, cu care era în contact permanent, prin pasul de la Bretcu la Oituz.

Datorită poziției sale geografice, *Țara Bîrsei* cu cel mai important centru al ei, *Bîrsăul*, — devenit prin metateză *Brașău* și apoi *Brașov* — a antrenat, la ea acasă, în măsură egală comerțul de schimb cu Țara Românească și cu Moldova, pe care nu l-a întrerupt niciodată. Urmînd același destin cu Transilvania, după gonirea cavalerilor teutoni de către oștile regelui de la Buda, în anii 1225, locuitorii ei, vechii bîrsani de acum denumiți și ungureni, împreună cu „caspeții" saxoni și cu vrîncenii munteni vasali au fost obligați să lupte sub același steag împotriva moldoveanului, ca în baladă. Cu toate acestea, Țara Bîrsei, țara sciților bîrsani, așa cum *Țara Zarandului* e *Țara de Aur*, în aceeași limbă scito- persană, a rămas principalul centru de întîlnire al tuturor românilor, în schimbul economic și cultural.

În această perioadă de timp, început de învrăjbire între români, și încercare a coroanei ungare de a supune și Moldova sub același sceptru, a fost compusă balada „Miorița" și creați termenii: moldovean, ungurean și vrîncean sau muntean.

Învrăjbirea fiind, însă, artificială, fără motiv și cauză, relațiile economice, culturale și politice au continuat, în pofida vitregiei vremurilor.

Evenimentele din anii 1277, 1330 și 1387 ne demonstrează că, prin sumele de bani prezente în casele voievozilor de la sud și răsărit de Carpați, relațiile comerciale dintre țările române, în interior, au fost în continuă dezvoltare, iar, în afară, ele se impuseseră în economia europeană.

Nu pentru altcineva și cu alt scop decît acela de a menține vii legăturile economice dintre românii de pe ambele versante și a le dezvolta, au fost acordate privilegii comerciale saxonilor din Brașov, în 28 martie 1353 și în 24 aprilie același an, dreptul celor din Bistrița de a face iarmaroc, de către Ludovic cel Mare, fără a se neglija rolul celor din Rodna, oraș așa de prosper încă la venirea tătarilor, așezat mai la nord. Ca o confirmare a acestor mai vechi inițiative, avem astăzi actul emis de același rege, în 28 iunie 1358, „oaspeților" din Țara Bîrsei, în virtutea căruia aceștia puteau să meargă în Țara Românească cu mărfurile lor, pe drumul de pe valea Ialomiței (Ilontha în textul latin), ca să le desfacă în orașul, care mai tîrziu se va numi *Tîrgul de Floci* (=Piua Pietrii), și, pe Dunăre în sus, în tîrgul din Terra Brodnicorum din hotarul Moldovei, numit Brăila, mai apoi, așezat acolo unde marele fluviu primea la acea vreme, apele anticului rîu scit moldovenesc *Tiarantos*, adică ale Siretului.

Și firește că pătrunderile spre răsărit cu antrenarea românilor de aici nu aveau să se oprească la Dunărea de Jos. Un act emis, în 20 ianuarie 1368, de către Vlaicu, voievodul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţării Româneşti, vorbeşte de comerţul braşovenilor, care plecau spre ţări străine, prin Întorsura Buzăului, pe drumul Brăilei, de unde domnia nu avea căderea să ia tricesima, decît la înapoierea acestora, dacă veneau prin Cîmpulung. Odată aflaţi în oraşul de graniţă cu permisiunea regală şi aprobarea şefului local, locuitorii Ţării Bîrsei au luat contact cu negustorii moldoveni şi le-au făcut protocolara invitaţie de a veni cu mărfuri în Ţara Bîrsei, asigurîndu-i de sprijinul şi intervenţia lor de a le obţine, de la Coroana ungară, privilegiul şi salvconductul trebuincios.

Aşa se explică emiterea de către Ludovic cel Mare, în 22 iunie 1368, a prilegiului prin care scuteşte de tricesima regală (3%), ce se încasa la Breţcu, mărfurile negustorilor din ţara lui *Demestrius principis Tartarorum*, aşa cum se bucurau de imunităţi comerciale braşovenii, la Brăila, stăpînită de acest principe, şi nu de Vlaicu. Dacă reşedinţa lui Dimitrie era la Brăila, fosta capitală a hanului cuman Conceac (între 1167—1171) ori la Cetatea Albă, unde a suferit martiriul Ioan din Trapezunt, în acest an, cînd în Moldova de Sus domnea Laţcu, fiul lui Bogdan maramureşanul, este o problemă care va fi discutată altă dată.

Deocamdată, pe noi ne interesează mărfurile şi negustorii moldoveni în Transilvania, după ce avem, de acum, pe lîngă cele anterioare şi mărturii documentare scrise, din secolul al XIV-lea, referitoare la permanenţa relaţiilor economice dintre Moldova şi Transilvania, cu toate luptele, din anii 1343—1365, duse în nord pentru supunerea intransigentului „infidel fulgerat de diavol".

Dacă urmărim documentele ieşite de sub pana diecilor Coroanei Ungare pentru sibieni şi braşoveni, din ultimele trei decade ale secolului XIV, precum e cel din 20 iunie 1378, privind comerţul negustorilor veniţi din părţile „de peste pădure" *ultra silvas* sau „überwald", care, dintr-un act de la Matei Corvin, rezulta că e Moldova, spre deosebire de Ţara Românească, numită *ad partes transalpinas*, ele nu ne dau nici felul mărfurilor aduse şi desfăcute în Transilvania şi nici nume de negustori moldoveni.

Abia din cele emise în secolul al XV-lea, atît din cancelariile voievodatului Transilvaniei sau Coroanei ungare, cît şi de aceea a Moldovei, putem reconstitui lista mărfurilor şi aceea a oamenilor antrenaţi în permanentul du-te-vino peste plaiurile Carpaţilor orientali.

Un privilegiu dat în 21 iulie 1412, de către Ştibor, voievodul Ardealului, rodnenilor, pentru a înlătura taxele prea ridicate impuse mai înainte de un Procopie, care îndepărtaseră pe moldoveni şi-i făcură să renunţe la comerţul cu Rodna, lua măsuri pentru introducerea vămilor de străveche datină. Cu această ocazie se înşiră mărfurile şi lucrurile ce se aduc din Moldova: postavul de Ypres era taxat cu 32 de groşi, cel de Louwain cu 24, de Colonia (Köln) cu 7 groşi sau 1/2 florin, şi cel polon (boboul) cu 11 dinari.

Din 28—30 de porci se percepea un porc, iar, fiind mai puţini, cîte 1 dinar de fiecare. Acelaşi regim era aplicat şi oilor aduse. De fiecare bou sau vacă se lua 2 dinari, iar de cal, fără şea, 4 dinari. Pentru o „piatră de piper" (uno lapide piperis) se lua 1/2 de florin, ca şi pentru una de ghimber (lapide zinziberis), planta din care se face o băutură specială. De o povară de seu ori una de lînă, 4 dinari, de fiecare povară de *pecia czeter vel bisso* numai 2 dinari şi din 30 de peşti, un peşte. Erau scutite de vamă şiiacurile de lînă ţărănească (sumanele) şi pînza pentru cămăşi, ţesute în Moldova. Numărul lor nu este complet, însă, în acest act confirmat de rege, în 1414, tocmai la Spira. Testamentul unui negustor ungur din Şoncherec de lîngă Bistriţa, mort în Moldova, mai arată că acesta încărcase *annonae* de grîu, adică măsuri de grîu, căni de argint, un veşmînt de purpură (olofir în româneşte) o plapomă de purpură, prin metateza din grecescul Πάπλωμα şi o bucată de camocat, stofă orientală numită Καμοῦχα, în limba greacă, de unde românească *cambă*.

Desigur că, un privilegiu de reciprocitate pentru aceiaşi rodneni a fost eliberat de către Alexandru cel Bun, fără de care nu se putea intra şi ieşi din Moldova, dar care încă nu a fost găsit.

Avem, în schimb, acte mai tîrzii, eliberate de succesorii acestui voievod, care nu fac altceva decît reproduc — în transupmt — regimul vamal la mărfurile care plecau peste Carpaţi, înainte chiar de anii 1400.

Iliaş voievod acorda, în 9 aprilie 1433, din Suceava, unde veniseră magistratul Sibiului, Iacob, însoţit de juraţii Gaspar şi Johan, ca reprezentanţi ai Universităţii din cele 7 scaune săseşti, Sibiu, Sighişoara, Locrih (Nocrih), Sebeş, Şinca, (Cincu), Varghiaş (Orăştie), şi Miercurea dreptul de a face negoţ, tuturor locuitorilor din aceste oraşe, cu mărfuri, plătind vamă la Adjud de fiecare marcă, 4 groşi moldoveneşti. La înapoiere, ei aveau să dea alţi 4 groşi de marcă pentru mărfurile cumpărate — fără a se specifica obiectele — iar la ieşire, pe graniţă, să plătească de un cal = 12 groşi, de iapă = 6 groşi şi de bou sau vacă = 2 groşi. „Însă, din *aurul* sau *argintul* cumpărat să nu li se ţie nimic".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din privilegiile date locuitorilor din Țara Bîrsei de Alexandru cel Bun, rezumate numai în actele interne ale lui Iliaș, Ștefan și Petru al II-lea, dar, reproduse la Vaslui, in extenso — în acele ale lui Alexandru, în 3 august 1449 și 12 august 1452, pe lîngă boi și vaci, și afară de camhă și piper, deja văzute mai sus, se mai puteau cumpăra din Moldova mătase, tebenci, (podoabe de mătase la șeile cailor), tămîie și vin grecesc, vînzînd postavuri bobon și pinzeturi din in. În orice caz, doritori de a fi în posesia a cît mai multe mărfuri orientale sau produse naturale existente în Moldova, comercianți ca: Johan, fiul judelui Valentin din Brașov și un alt concetățean, Snih Eles se împrumutau, înainte de 15 martie 1433, primul cu 28 de florini și al doilea cu 23, de la însuși Laurențiu banarul sau monetarul țării, iar un Iacob Stuhl (Steel) concetățeanul lor și coasociatul său Țîrbîș, din Feldioara, ridicau, pe datorie, 33 de boi de la negustorii moldoveni, Ștefan și Martin, din Suceava și hamuri, în valoare de 10 zloți tătărești, de la un curelar negustor din Bîrlad, pentru care chezășuia însuși Hirlea șoltuzul acestui tîrg.

Luptele pentru putere dintre frați, numite răzmeriță de contemporani, urmate de drame aidoma aceleia din „Hamlet", ca și căderea Bizanțului, în mai 1453, sub loviturile tunurilor venețiene, vîndute lui Mahomed al II-lea, au avut firește, consecințe nefaste pentru întregul comerț al țărilor românești. Dar, Moldova le-a resimțit mai greu, nu atît prin impunerea unui haraciu de 2 000 de galbeni, sumă ce putea fi plătită ușor numai de negustorii moldoveni de piei crude din Cetatea Albă, pentru care vindeau un număr de 3 000 de piei, în 1478, negustorilor din Pera, cît de epuizarea energiilor vitale ale țării, ce au adus-o în aceeași situație față de paloșul însîngerat al marelui cuceritor din est, cu aceea a cetăților grecești cînd a apărut amenințătoare, dinspre apus, umbra falnicei Rome.

Actele prohibitive ale comerțului cu grîne, arme și piei necesare oștilor mobilizate de Iancu de Hunedoara și Matei Corvin, în Transilvania, nu au rămas fără consecințe. În Moldova, domnia nu a mai permis a se vinde în primul rînd caii, atît de necesari războiului și poate și altele, fără a mai vorbi de acele izvorîte din rațiunea de stat a lui Ștefan cel Mare, în perioada în care pe primul plan a fost realipirea Chiliei, în 1462 și 1465, fapt ce a dus inevitabil la „furtunoasa noapte", de la Baia, în decembrie 1467.

Negreșit că toate acestea au contribuit la o stagnare a comerțului, de care era așa de doritor și însuflețit, în 27 mai 1460, judele Brașovului, cînd aducea la cunoștința confratelui său din Vaslui, că a făăcut „o astfel de legătură și pace cu domnul Ștefan voievod", ca să nu mai aibă nici o neplăcere „moldovenii, în Transilvania, și nici brașovenii, în Moldova".

Conștient de rezultatele negative pentru Transilvania, culese de pe urma conflictului de la Baia, Matei Corvin a revenit, printr-un act nou, dat în 28 septembrie 1468, asupra vechilor sale măsuri prohibitive și a acordat negustorilor, fie din Țara Românească, fie din Moldova, să-și aducă mărfurile și lucrurile lor „în sus-zisa cetate a Brașovului". Reînnoindu-l, în 20 ianuarie 1473, regele lua măsuri severe, dînd poruncă strașnică, plină de amenințări, împotriva dregătorilor și vameșilor care i-ar împiedica pe moldoveni să-și desfacă produsele lor. Era nevoit să facă aceasta, împins de interesele economice ale locuitorilor Transilvaniei, chiar dacă nu-i conveneau gîndurile brașovenilor, existente în mintea lor de mult, dar exprimate mai tîrziu, abia în 26 aprilie 1479 către Ștefan cel Mare că „Măria ta ai fost ales și trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea și apărarea Transilvaniei".

Fără îndoială că nu în urma acestor ultime privilegii, au întocmit brașovenii registrele de vigesimă (taxe vamale plătite de negustori în orașe, deosebit de tricesima regală percepută pe mărfuri, la granițe). Alcătuite pentru evidența veniturilor de multă vreme, dar din care nu avem, pentru această vreme decît numai un catastif din anul 1480, la Brașov, constatăm în acest an, concomitent cu alții necunoscuți din cei care transportau mărfuri în celelalte orașe ale Transilvaniei, în afară de Bucium, boier de baștină și Chiracola grec de origine, ambii vistieri, menționați într-un act extern și pe negustorii: Danciul, Farcaș, Ianusch, Michael, Puri, Stănilă, Ștefan toți *de Moldavia* și Francz *de Tothrusch*.

Mărfurile transportate de ei într-un singur an au fost: 673 de boi și vaci, sute de porci, piei de bou, de oi, de vulpi, de lupi, de vidră, apoi orez, ceară, lămîi, alaun, piper, camha, stofe de mătase și nasturi, stofe de lînă (hars), bonete ș.a.

Dintre *pești* sînt menționați: crapii, știucile, barbunii, sturionii sau nisetrii, morunii și icrele de morun. Aceștia erau aduși de Domonzus de la Brăila.

Un al doilea act important, *Registrul de vamă din 1503*, ne permite să centralizăm numai pentru un singur an și numai la Brașov 924 boi, 640 de vaci, 131 de porci, 37 ponduri de crapi, 127 piei de lup, toate acestea duse de David din Suceava, 4 ponduri de lînă, un cîntar și 25 libre de ceară ș.a. Dar, în celelalte orașe ardelene cîte vor fi fost vîndute?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot din acesta se poate vedea şi numele şi numărul negustorilor. Avînd în vedere însă, că citarea numelor nu ar face altceva decît să îngreuneze textul, ne mulţumim să dăm numai localitatea şi cifra negustorilor care au bătătorit, în acest an de la sfîrşitul domniei lui Ştefan cel Mare, drumul spre Ţara Bîrsei. Dintr-un număr de 95 de mari negustori, 32 erau din Baia, 19 din Bîrlad, 17 din Vaşlui, 13 din Suceava, 6 din Trotuş, 3 din Putna, 1 din Vrancea, cîte unul din Bacău şi Iaşi şi 2 din Huşi. Între aceştia un intră negustorii braşoveni care veneau în ţară şi aduceau mărfurile lor, pentru a se înapoia cu acele produse aici ori importate de peste mare, în Moldova.

În concluzii, cu toată pierderea numeroaselor acte de cancelarie, a catastifelor de mărfuri primite de peste mare sau registrelor pentru cele cumpărate şi expediate în cele 7 scaune săseşti, la Rodna, Bistriţa şi Braşov, numai documentele puţine parvenite şi cunoscute nouă astăzi, oricine poate observa că schimbul de bunuri dintre moldoveni şi transilvăneni, iniţiat îndată ce o poliţie putea asigura viaţa şi lucrurile apropiate, a continuat şi s-a dezvoltat mereu cu toate loviturile pe care le-a hărăzit destinul autohtonilor din „Spaţiul carpato-danubian".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BISERICA DIN BĂLINEȘTI: DATAREA CONSTRUCȚIEI ȘI A PICTURII INTERIOARE

DE

ION I. SOLCANU

Datarea cît mai exactă a unui monument sau a etapelor în care au fost realizate frescele din interiorul sau din exteriorul bisericilor noastre medievale, stabilirea eventualelor intervenții asupra acestora constituie un imperativ de a cărui realizare depinde temeinicia oricărei sinteze privind fenomenul artistic românesc din epoca feudală. Există încă multe incertitudini asupra datării frescelor interioare sau exterioare de la bisericile Voroneț, Pătrăuți, *Sf. Ilie*—Suceava [1], Bălinești, Coșula etc., deși, în general, este acceptată o anume succesiune în timp a zugrăvirii lor. Dar chiar și în cadrul acestei ordini cronologice, admisă de cea mai mare parte a istoricilor artei medievale românești, pot interveni modificări de datare în măsură să aducă corectări importante în aprecierea de ansamblu a evoluției fenomenului pictural din Moldova din secolele XV și XVI. Cazul redatării frescelor interioare și exterioare de la biserica Arbure este un exemplu în acest sens [2].

Între ansamblurile de fresce interioare a căror datare continuă să fie controversată se numără și cel de la biserica *Sf. Neculae* din Bălinești, ctitorie a logofătului Ioan Tăutu. Disputa privește, însă, și data construirii edificiului, dat fiind că pisania indică numai anul *timosirii*, nu și data începerii lui [3].

Opiniile celor care datează terminarea construcției înainte de 1499 decembrie 6 se sprijină pe două elemente: primul îl constituie cîteva inscripții sgrafitate din altar, descoperite de Oreste Tafrali și care ar indica, în afara numelor unor dieci — Ioan, Gavril, Grigorie — și anii 1494 și 1496 [4]; al doilea argument îl reprezintă pietrele funerare de pe mormintele copiilor ctitorului decedați anterior terminării bisericii la data indicată de pisanie [5].

---

[1] Ion I. Solcanu, *Precizări privind compoziția votivă din pictura bisericii Sf. Ilie—Suceava*, în *MMS*, 9—12/LI, 1975, p. 763—765.

[2] Idem, *Datarea ansamblului pictural de la biserica Arbure. I. Pictura interioară*; idem, *II. Pictura exterioară. Începuturile picturii exterioare din Moldova*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 35—55 și idem, XVIII, 1981, p. 167—187.

[3] Textul pisaniei: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și săvîrșirea Sfîntului Duh, pan Ion Tăutul logofăt a început a zidi această casă întru numele celui între sfinți părintele nostru, arhierarhul și făcătorul de minuni Nicola, în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului domn Io Ștefan voievod, și s-a sfîrșit în anul 7007 <1499>, luna decembrie 6" <Pe chenar, în dreapta:> „Dragotă al lui Tăutu". *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 172.

[4] Oreste Tafrali semnala neconcordanța dintre data terminării construcției, indicată de pisanie — 6 decembrie 1499 — și anii 1494 și 1495, înscriși pe pietrele mormîntale ale copiilor logofătului Ioan Tăutu, neconcordanță pe care i-o „clarifică" identificarea, „printre mulți alți sgrafiți din secolele XV, XVI, XVII și XVIII, [...] a patru sgrafiți cari desleagă chestiunea datării frescelor. Pe peretele din stînga, în absidă, se citește iscălitura lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum cele două aspecte enunţate sînt în strînsă interdependenţă, se impune şi abordarea opiniilor privind datarea picturilor interioare. Referitor la această problemă există două opinii. Prima, datorată lui G. Balş, plasează realizarea picturilor interioare de la biserica din Bălineşti între 1500 şi 1511 pe temeiul asemănării tematice şi stilistice a acestora cu cele de la bisericile Voroneţ, *Sf. Ilie* — Suceava şi *Sf. Neculai*—Dorohoi şi, pentru că, tabloul votiv reprezintă între ctitori şi pe Nastasia „ca pe o fetiţă mică, viitoarea soţie a lui Toader Bubuiog, iar Tăutu, figurat şi el în tabloul votiv, a murit pe la 1511" [6]. Acestea îi îngăduiau cercetătorului să conchidă că „pictura votivă e aproape contemporană (între 1500 şi 1511) urmînd cu foarte puţini ani zidirea bisericii" [7].

I. D. Ştefănescu subscria acestei datări cînd nota că „la décoration peinte de Bălineşti, d'une inégalité d'éxécution assez frequente dans les églises du XVI-e siècle" [8].

Tot pentru aceeaşi perioadă plasează executarea frescelor interioare de la biserica din Bălineşti şi Paul Henry [9] care, împreună cu Virgil Vătăşianu [10], aduc ca argumente, în afara celor semnalate de G. Balş, unele elemente de ordin stilistic şi iconografic între care, cel mai de seamă, înmulţirea registrelor.

O altă opinie, aceea a datării picturilor interioare ale bisericii din Bălineşti în ultima decadă a secolului XV, şi-a făcut loc în urma identificării amintitelor sgrafite de către Oreste Tafrali pe pictura absidei centrale.

La această opinie au subscris, cu foarte multă uşurinţă, ignorînd deci datele cuprinse în pisania referitoare la terminarea construcţiei şi acordînd o totală încredere sgrafitelor menţionate, Ştefan Meteş (care, mai mult, se întreba dacă aceşti dieci nu sînt cumva „înşişi zugravii bisericii din Bălineşti" [11]), I. D. Ştefănescu, care admite însă că numai o parte din picturile interioare datează din ultima decadă a secolului XV [12] şi, mai recent, cercetătorul Sorin Ulea.

Reidentificînd sgrafitul în care Oreste Tafrali descifrase doar anul 7002 <1494> şi numele unui diacon, Sorin Ulea citeşte integral însemnarea, astfel : **ГІН.ЗВ+ИѢАНЪ ДИѦКЬ. прѣ(д)тіч и кр(с)тлѣ Иѡна**, adică : „ianuarie, 7002 <1494>, Ivan diacul în ziua Înainte Mergătorului şi Botezătorului Ioan" [13]. Această lectură a sgrafitului îi îngăduie autorului să afirme că, „scris în mod simbolic de diacul Ivan chiar în ziua sa onomastică, sgrafitul dovedeşte, neîndoios, că biserica se afla zugrăvită din anul precedent : 1493" [14].

Ignorînd cu prea multă uşurinţă data terminării construcţiei indicată de pisanie — 7007 <1499>, luna decembrie, 6 — cercetătorul Sorin Ulea respinge datarea propusă de

---

Ivan diacul din anul 1494, de asemenea şi numele diacului Grigorie din 1496. Pe zidul din dreapta ferestrei absidei este gravat un grafit cu numele lui Ion (poate acelaşi Ivan de mai sus) şi leatul alăturat 1494. Lîngă acesta mai este iscălit Gavril diacul în ziua de 4 februarie 1496". (Oreste Tafrali, *Biserica din Bălineşti*, în *Îndrumări culturale*, Bucureşti, 1927, p. 26).

[5] În pronaosul bisericii Bălineşti sînt înhumaţi copiii Petru şi Teodor, decedaţi la 20 septembrie 1494 şi, respectiv, 22 septembrie 1494 şi fiicele Vasilca şi Magda, decedate la 18 septembrie 1495 şi, respectiv, 29 septembrie 1500 (*Repertoriul monumentelor...*, p. 258—260, 266).

[6] G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, p. 137—138.

[7] *Ibidem.*

[8] I. D. Ştefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Paris, 1928, p. 100.

[9] P. Henry, *Les églises de la Moldavie du nord*, Paris, 1930, p. 178—179.

[10] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, Bucureşti, 1959, p. 825 şi nota 4 ; idem, *Despre datarea bisericii Sf. Nicolae din Bălineşti*, în *SCIA*, t. 25, 1978, p. 209—210.

[11] Ştefan Meteş, *Zugravii bisericilor româneşti*, în „Anuarul Comisiunii Istorice pentru Transilvania", 1926—1928, p. 42.

[12] I. D. Ştefănescu, *L'évolution de la peinture... Nouvelles recherches*, Paris, 1929, p. 16.

[13] Sorin Ulea, *Gavril ieromonahul, autorul frescelor de la Bălineşti. Introducere în studiul picturii moldoveneşti din epoca lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 425, nota 1.

[14] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

G. Balş [15], susţinută de Paul Henry şi Virgil Vătăşianu, într-o manieră categorică: „această datare [între anii 1500 şi 1511 — *n. ns.*] nu poate fi susţinută fără înlăturarea sgrafitelor din 1494 şi 1496 descoperite de Tafrali [...] dar sgrafitele de la Bălineşti sînt fapte materiale [...], ele nu pot fi înlăturate" [16].

Aceeaşi opinie este reluată de autor şi în sinteza *Istoria artelor plastice în România*, în capitolul cu privire la pictura din Moldova, notînd că „printre sgrafitele din 1494, însemnate pe frescele din altarul acestei biserici, există şi unul scris în ziua de 7 ianuarie...; acest sgrafit dovedeşte că biserica se afla zugrăvită încă din anul precedent, 1493, fiind foarte probabil că operaţia de construire a monumentului să fi început încă din 1492" [17].

Mărturia pisaniei — conform căreia construcţia bisericii de la Bălineşti „s-a sfîrşit în anul 7007 <1494>, luna decembrie 6", fapt remarcat şi de Virgil Vătăşianu cînd nota că „trebuie înlăturată citirea sgrafitelor propusă de O. Tafrali... care descoperise anii 1494 şi 1496, deoarece la data aceasta clădirea însăşi nu exista" [18] — ne-a determinat să reexaminăm amintitele sgrafite considerate de Sorin Ulea ca argumente hotărîtoare în susţinerea opiniei sale despre realizarea picturilor interioare, şi, implicit, a construcţiei în anii 1492—1493. Cu acest prilej, am constatat că atît Oreste Tafrali, cît şi Sorin Ulea nu erau îndreptăţiţi să citească în acel sgrafit anul 7002 <1494>, pentru simplul motiv că în ceea ce priveşte data, inscripţia zgîrîiată pe pictura din altarul bisericii Bălineşti indică *numai luna* (ґен<варь> =ianuarie), *numărul zilei din lună* (з =7) *şi ziua de săptămînă* (duminică, zi indicată de autorul sgrafitului din „вес" plus crucea circumscrisă cu valoare de chrismon, adică вескръсенїе : vezi fig. 1). Lectura primei părţi a sgrafitului ar fi deci, următoarea : ґен<варь>з, вескръсенїе =*ianuarie 7, duminică.*

Este neîndoielnic că atît Oreste Tafrali, cît şi Sorin Ulea au comis aceleaşi greşeli în descifrarea acestei prime părţi a sgrafitului şi anume: 1) au acordat valoare de cifră amînduror litere з şi в, de după denumirea lunii, nesesizînd că, de fapt, numai prima literă — з — are deasupra titla; 2) au făcut abstracţie atît de minuscula literă — е plasată între buclele literei в, cît şi de litera с, suprascrisă şi, în sfîrşit, 3) au ignorat crucea circumscrisă — chrismonul — luînd-o drept invocaţie, sens ce îl are însă cea de a doua cruce, plasată sub chrismon şi neîncercuită. Lectura corectă şi integrală a sgrafitului ar fi, deci, următoarea :

Ґен<варь> з вескръсенїе. Иваньм Дияк ь, Прѣд<ь>тѣч и кр<ь>ст<и>т<е>лѣ Иона adică: *Ianuarie 7, duminecă. Lui Ivan diacul <mila> Înainte Mergătorului şi Botezătorului Ioan* [19]. Că lectura propusă de noi este cea corectă o dovedeşte şi faptul că Ivan diacul intenţionase să scrie anul sub această însemnare încrustînd însă numai literele **влѣ**, prescurtare frecventă pentru *an*, renunţînd însă să mai treacă cifrele (fig. 2).

Evident că, în acest sgrafit, nefiind indicat anul 7002 <1494>, după cum eronat citiseră Oreste Tafrali şi Sorin Ulea, datarea picturilor interioare şi a construcţiei bisericii *Sf. Nicolae* din Bălineşti între 1492 şi 1493 nu mai poate fi susţinută. De altfel, este greu de admis că în condiţiile de atunci, de dominare a ideologiei religioase cineva, fie el şi laic, în cazul de faţă diac, şi-ar fi îngăduit să se semneze pe pictura abia terminată, proaspătă, zgîriind-o şi, aceasta, nu printr-o însemnare discretă ci printr-una care să se desfăşoare de-a lungul a 32 cm., iar înălţimea literelor atingînd, pe alocuri, 3,5 cm! Este de presupus că un asemenea sgrafit putea fi realizat, mai curînd, atunci cînd prospeţimea frescelor începuse

---

[15] În lucrarea *Maica Domnului Îndurătoarea în bisericile moldoveneşti din secolul al XVI-lea* (Bucureşti, 1930, pp. 3 şi 14), G. Balş admite că sgrafitul semnalat de O. Tafrali ar indica anul 1494, dar datează frescele interioare de la biserica Bălineşti tot după 1500, notînd: „Frescele de la Bălineşti, Humor şi Baia sînt, foarte probabil, făcute imediat sau puţin timp duă zidirea acestor biserici".

[16] Sorin Ulea, *op. cit.*

[17] Idem, *Istoria artelor plastice în România*, vol. I., Bucureşti, 1968, p. 355.

[18] Virgil Vătăşianu, *Istoria artelor feudale...*, *loc. cit.*

[19] Lectura acestui sgrafit, cerută de un anume context, a fost publicată cu mai mulţi ani în urmă, Vezi, Ion I. Solcanu, *Représentations chorégraphiques de la peinture murale de Moldavie et leur place dans l'iconographie sud-est européenne (XV-e—XVII-e siècles)*, în *RESEE*, 1/XIV, 1976, p. 50—51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să pălească, cînd intraseră în obişnuinţa oamenilor, deci la cel puţin cîteva decenii după executarea lor.

Luînd în discuţie cea de a doua însemnare remarcată de Oreste Tafrali „pe zidul din dreapta ferestrei absidei [...] cu numele lui Ion (poate acelaşi cu Ivan de mai sus) şi leatul alăturat 1494“ [20], trebuie să remarcăm că, în cazul inscripţiei discutate pe larg mai sus, atrage atenţia maniera rebusistă de indicare a zilei de duminecă din „**ВЄС**“ plus semnul circumscris al crucii — chrismonul. Pînă a ajunge însă la forma finală a acestei însemnări rebusiste, autorul ei a făcut şi alte încercări. Una dintre acestea se găseşte în partea de nord a absidei centrale, pe mantia *Sf. Grigorie* şi cuprinde : **ЗДЄ Написал Иванъ Дијакъ ЗК.** ⊕ adică : *Aici a scris Ivan diacul, 7, V şi semnul circumscris al crucii.* Din această însemnare lipsesc, între litera **В** şi chrismon, semnele **Є** şi **С** intercalate însă în sgrafitul final. Ultima parte a acestui sgrafit dovedeşte că aparţine aceluiaşi diac Ivan a cărui primă inscripţie redactată în manieră rebusistă a provocat derută în rîndul istoricilor de artă.

Faptul că aceste sgrafite se găsesc pe frescele din absida centrală presupune că au fost scrise de o persoană care, prin poziţia sa faţă de ctitorie, putea intra oricînd în acest compartiment al bisericii mai puţin accesibil. O asemenea persoană nu putea fi decît o rudă apropiată a ctitorilor bisericii Bălineşti şi apreciem că poate fi identificată în acel diac *Ioan al lui Tăutu* care scria, în 1540, la Hîrlău, mai multe documente, din porunca voievodului Ştefan Lăcustă [21].

Numind pe diacul Ioan al lui Tăutu, amintit de documentele din 1540, este interesant de remarcat că ziua sa onomastică a căzut dumineca în anii 1498, 1526 şi 1554. Cum la anul 1498 biserica nu exista încă, aşa precum lasă să se înţeleagă din pisanie, este de presupus că sgrafitele amintite puteau fi scrise fie în 1526, fie în 1554, atunci cînd frescele aveau deja o vechime de cîteva decenii şi intraseră în obişnuinţa oamenilor.

În afara acestor sgrafite, Oreste Tafrali mai semnala şi altele două. Primul ar indica numele diacului Grigorie din anul 1496, iar în al doilea este „iscălit de Gavril diacul în ziua de 4 februarie 1496“ [22]. Între însemnările de pe pictura altarului întîlnim două, una pe hiamida Sf. Vasile şi o alta la picioarele Sf. Grigorie Bogoslovul, datorate diacului Grigoraşco şi ambele datînd din 1592 **ЗДЄ написал Григорашко Дијак ЗР лЄт,** adică *aici a scris diacul Grigoraşco, anul 7100 <1592>*, iar cea de a doua însemnare, de mai mari dimensiuni, spune că : **ЗДЄ написал Григорашко Дијакъ wт Балєлєщи сн попѹ Щєфанѹ влато ЗР** adică : *Aici a scris Grigoraşco diac din Baleleşti, fiul popii Ştefan, anul 7100 <1592>.*

Însemnarea semnalată de Oreste Tafrali şi care ar indica numele diacului Gavril şi anul 1496 se află în partea sudică a altarului, între sfinţii Chiril şi Atanasie şi conţine următoarele : **Гаврил Дијак вл, ЗД, ФЄ, Д, днн,** adică : *Gavril diacul, în anul 7004 <1496>, februarie, ziua a patra.*

Referindu-se la acest sgrafit, Virgil Vătăşianu aprecia că „**ЗД**“ ar constitui fie „o prescurtare a cuvîntului **ЗДЄС** din formula **ЗДЄС написал** (aici a scris) folosită efectiv în numeroase semnături din sanctuarul acestei biserici, fie rezultatul unei interpretări greşite“ [23]. Deşi nu excludem această posibilitate în cazul altor însemnări din altarul bisericii Bălineşti, apreciem că sgrafitul în discuţie indică data de 1496 dar numai aparent. Aceasta pentru că este greu de admis că un diac, fie el şi membru al familiei ctitorului, şi-ar fi permis să zgîrie frescele abia uscate, (evident, în cazul în care ar fi fost realizate în anii 1493—1494 !). Presupunem că şi această însemnare trebuie să fie cu mult mai tîrzie şi, desigur, tot a unui descendent al familiei logofătului Ioan Tăutul.

[20] Oreste Tafrali, *op. cit.*
[21] *DIR*, A, 1/XVI, nr. 357, 356, 358.
[22] Oreste Tafrali, *op. cit.*
[23] Virgil Vătăşianu, *Despre datarea bisericii Sf. Nicolae din Bălineşti*, în *loc. cit.*, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documentele de la începutul secolului XVII amintesc de un *diac Gavril*, descendent al aceluiași logofăt, intrat în dispută pentru stăpînirea satului Bălinești [24]. Toate acestea ne îndreptățesc să vedem în diacul Gavril de la cumpăna secolelor XVI—XVII pe autorul sgrafitului în discuție. Este de presupus că în indicarea veleatului diacul Gavril a omis să scrie cifra sutelor, situație întîlnită și cu alte prilejuri [25]. Avînd în vedere faptul că prima atestare a diacului Gavril pentru satul Bălinești datează din 1601 [26], înseamnă că cifra sutelor omisă nu putea fi decît ρ (100) și, deci, anul în care a scris amintitul sgrafit a fost 7104, adică 1596. De altfel, la 20 martie 1625, acest diac Gavril lăsa alte urme ale trecerii sale prin biserica din Bălinești [27].

Cel de-al doilea element care trebuie avut în vedere pentru elucidarea problemei în discuție, data la care a fost construită și pictată în interior biserica Bălinești, îl constituie pietrele funerare ale copiilor logofătului Ioan Tăutu: Petru și Teodor, decedați la 20 septembrie 1494, și, respectiv, 22 septembrie același an; Vasilca, decedată la 18 septembrie 1495 și Magda, decedată la 29 septembrie 1500 [28]. În afara acestora, pînă la 1500, în biserica din Bălinești a mai fost înhumată, în martie 1499, Maria, mama lui Dragotă Tăutu [29].

Lectura inscripțiilor de pe pietrele tombale ale acestora conduce la o constatare nu lipsită de interes. Astfel, în cazul celor decedați pînă la 6 decembrie 1499, data indicată de pisanie ca reprezentînd momentul tîrnosirii bisericii, se specifică faptul că mormintele *au fost împodobite* de Ioan Tăutu logofăt pentru copiii Petru, Teodor și Vasilca și de Dragotă Tăutu, pentru Maria, mama acestuia. *Pe piatra de mormînt a Magdei precizarea amintită nu există.*

Dacă avem în vedere că pe pietrele funerare de la biserica *Sf. Neculai* din Rădăuți, puse de Ștefan cel Mare înaintașilor săi, apare exact aceeași formulă, și anume că au fost „împodobite" sau „înfrumusețate" [30] deducem că mormintele copiilor Petru, Teodor și Vasilca și cel al Mariei, mama lui Dragotă Tăutu, au primit lespezile definitive abia după terminarea construcției. Această situație apare ca posibilă fie în cazul în care osemintele lor au fost strămutate dintr-o altă biserică despre a cărei existență certă la 1490 ne informează un

---

[24] N. Iorga, *Familia Tăutului în legătură cu biserica Bălinești*, în „Neamul românesc literar", an. V, 1912, p. 164—168; vezi și N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrul Cosminului", Cernăuți, 1934, p. 215.

[25] Victor Brătulescu semnala, spre exemplu, pe frescele exterioare de la biserica mănăstirii Humor, în dreapta intrării sudice, sgrafitul „Constantin diac ot Vama, 7027 <1518—1519>". Cum la acea dată nu exista încă biserica în discuție, autorul remarca, pe bună dreptate: „bănuiesc omisiunea cifrelor sutelor care ar da 7227 <1718—1719>" v. (Victor Brătulescu, *Nume de călugări și de dieci în grafitele de la mănăstirile Voroneț și Humor*", în *MMS*, 9—10/1965, p. 548; un alt sgrafit, cu omisiune asemănătoare, este semnalat la p. 552).

[26] N. Iorga, *op. cit.*

[27] Idem, *Contribuții la istoria bisericii noastre. II. Bălinești*, în *ARMSI*, s. II, t. 34, 1911—1912, p. 484.

[28] Inscripțiile de pe pietrele de mormînt ale copiilor logofătului Ioan Tăutu înhumați în pronaosul bisericii Bălinești sînt următoarele: 1) „Pan Ioan Tăutul logofăt a împodobit acest mormînt fiului său Petre, care s-a și strămutat la lăcașul de veci în anul 7002 <=1494>, luna septembrie, 20"; 2) „Pan Ion Tăutu logofătul a împodobit acest mormînt fiului său Teodor care s-a și strămutat la lăcașul de veci în anul 7002 <=1494>, septembrie, 22"; 3) „Acest mormînt este al roabei lui Dumnezeu Vasilca, fiica lui Tăutul logofătul, care a murit în anul 7003 <=1495>, luna septembrie 18 — veșnica ei pomenire; l-a făcut și l-a împodobit Ion Tăutu logofătul"; 4) „Acest mormînt este al roabei lui Dumnezeu Magda, fiica panului Tăutul logofătul, care s-a și strămutat la lăcașul de veci, în anul 7008 <=1500>, septembrie 29" *(Repertoriul monumentelor...*, p. 258—261, 266).

[29] Pe piatra de mormînt a Mariei stă scris: „Acest mormînt l-a împodobit Dragotă al Tăutului mamei sale, cneaghina Maria, care s-a și strămutat la lăcașurile de veci în anul 7007 <=1499>, martie 23", *(ibidem*, p. 264).

[30] *Ibidem*, pp. 249—253, 255; vezi și Ion I. Solcanu, *Noi contribuții privind biserica de lemn de la Putna*, în *MMS*, 1—2/XLVIII, 1975, p. 115—122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

document [31], fie că înhumate exact în acelaşi loc, într-o biserică peste care s-a clădit ctitoria de piatră a logofătului, practică larg răspîndită din evul mediu şi pînă la începutul secolului nostru, au primit lespezile actuale abia după terminarea construcţiei ei.

În acest sens, e de remarcat faptul că pietrele celor doi băieţi au un decor identic (care ar putea fi explicat prin vecinătatea imediată, în timp, a decesului lor), ceea ce însă nu se mai explică în cazul pietrelor Vasilcăi şi a Magdei, ale căror cîmpuri centrale au fost decorate cu motive identice [32], deşi între decesele lor s-au scurs cinci ani.

Dacă pe lîngă toate acestea mai avem în vedere şi faptul, deja semnalat de Virgil Vătăşianu, că în „tabloul votiv figurează numai copiii care erau în viaţă după 1500 anume, alături de Ioan Tăutu, fiii Pătraşcu şi Ion, şi aiături de soţia lui Tăutu, fetiţa Nastasia" [33] atunci este evident că anul indicat de pisanie privind terminarea construcţiei bisericii poate fi extins şi asupra începerii ei [34], iar că pictura interioară a fost realizată numai după 29 septembrie 1500, data morţii fiicei Magda, neexistentă în tabloul votiv.

---

[31] *DRH*, A, III, doc. nr. 73.

[32] *Repertoriul monumentelor...*, p. 248—266.

[33] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*

[34] Ştefan S. Gorovei admite, în baza interpolaţiei din cronica lui Grigore Ureche care pune în legătură zidirea bisericii din Bălineşti cu solia logofătului Ioan Tăutul la Constantinopol din 1489, că pe la 1490 construcţia bisericii era „realmente începută" (Ştefan S. Gorovei, *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutu*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean", V, 1978, p. 242; idem, *Autour de la paix moldo-turque de 1489*" în RRH, 3/XIII, 1974, p. 541; idem, *Biserica din Bălineşti*, în *MMS*, 1—2/XLIX, 1976, p. 108—119). Carmen Bogdan opinează că biserica din Bălineşti a fost ridicată în primii ani ai ultimului deceniu din secolul XV, avînd ca monument pereche, ridicat deci în acelaşi an, biserica *Sf. Neculai Domnesc* din Iaşi; pictura interioară o datează, în baza sgrafitului discutat de Sorin Ulea, tot în 1493: Carmen Bogdan, *Datarea zidirii monumentului de la Bălineşti, sec. XV*, în „Monumente istorice şi de artă", an. XLVI, 1977, nr. 2, p. 68—69; Corina Popa, în recenta monografie *Bălineşti*, (Bucureşti, 1981, p. 35—37), apreciază că biserica actuală a fost construită în 1494—1495, pentru că „discurile ceramice cu decor animalier încetează să mai fie folosite la bisericile construite după 1495" şi sfinţită în 1499, eveniment pe care autoarea îl consideră determinat de succesul diplomatic al logofătului în tratativele cu polonii, din acelaşi an.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

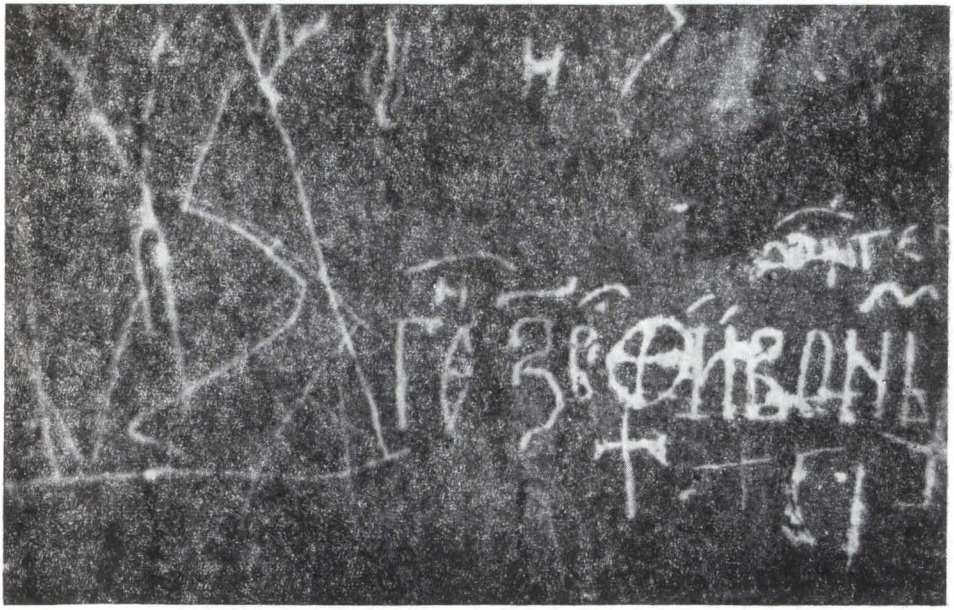

Fig. 1

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN SAT DISPĂRUT: COMĂNEȘTI PE REBRICEA

DE

NECULAI GR. CIUBOTARU

Identificarea Comăneștilor de pe Rebricea ilustrează un mod necesar de coroborare a datelor pe care le oferă cercetătorului documentația istorică, toponimia, tradiția orală, pentru stabilirea moșiei și vetrei satelor dispărute. O informație incompletă și tentația de a face apropieri de nume asemănătoare sînt totdeauna riscante. Așa se explică și localizarea greșită a satului Comănești chiar într-o lucrare de autoritate științifică.

Prima mențiune a satului o aflăm într-o copie a unui uric al lui Ștefan cel Mare, din 15 martie 1497, cînd „Urîta, fata Malinii, nepoată a lui Iațco Piiatră" vinde „a sa dreaptă ocinî din uricul a unchiului ei, Iațco Piiatră, a trea parte de sat de unde au fost Comănial, pre Rebrici" [1].

Editorii volumului III al colecției *DRH*, A, pornind de la *Indicele numelor de locuri din Moldova*, lucrare în manuscris a lui Al. I. Gonța, identifică astfel satul: Comănești (unde a fost Comănial, Comănel, secolul XVI, Cărbunești); sat, pe Rebricea, <Cărbunari, c. Grajduri, j. Iași> [2].

Această localizare se sprijină, desigur, pe un document din 4 <martie> 1546 care se referă la satul „anume unde a fost Comănel, pe Răbricea, ce acum se numesc Cărbunești" [3]. Ar urma, deci, că satul Comănești este Cărbunarii de astăzi, din comuna Grajduri.

Asemănarea toponimelor este o capcană, ușor de evitat în cazul de mai sus, fiindcă dispunem de numeroase acte care reconstituie evoluția satului Comănești pînă la dispariția lui, acte publicate de Toma Bulat [4].

Invocăm doar acele documente în care localizarea Comăneștilor este fără echivoc:

— doc. XLIV, 10 septembrie 1701: „săliști Comniști... pre lîngă o moșie... Hulturești" (p. 124).

— doc. XLVII, 25 aprilie 1703: Comănești „pe apa Răbricii, unde dă în Bîrlad" (p 126).

— doc. XLVIII, 5 iunie 1703: „la Săliști la Comneaști pe apa Răbrici ce să-mpreună cu Hultureștî" (p. 126).

— doc. XXXII, 10 octombrie 1707 (p. 38—39); doc. LIV, 25 noiembrie 1709 (p. 133); doc. LXIII, 19 octombrie 1766 (p. 144), hotarnice ale Comăneștilor din care aflăm repere cunoscute astăzi: gura văii Măcrești (com. Zăpodeni), apa Rebricei, Golăeștii (azi, Rateșu Cuzei), Vultureștî.

Mai citățm un act din 29 august 1660 (7168), referitor la hotarul moșiei Turcești, în care apare textul: „unde se hotărăsc Hultureștii cu Comăneștii" [5], și alte două, din 30 iunie

---

[1] *DRH*, A, III, 1980, p. 391.
[2] *Idem*, p. 574.
[3] *DIR*, A, 1/XVI, p. 414.
[4] Toma G. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec*, Chișinău, 1939.
[5] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 1, Iași, 1910, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1709 şi, respectiv, 5 august 1709, în care Comăneştii sînt, de asemenea, arătaţi în hotar cu Vultureştii [6].

Satul a fost acaparat prin cumpărare, la începutul veacului al XVIII-lea, de vistiernicul Iordache Ruset. În 1766 îl stăpînea stolnicul Vasile Ruset, iar în 1827 moşia şi actele trec în proprietatea mănăstirii Văratic, odată cu dania Zoiţei Balş, călugărită cu numele Elisabeta.

Satul va fi dispărut încă din secolul al XVIII-lea, dar tradiţia locală păstrează cu exactitate amintirea aşezării. La 25 mai 1935 consemnam următoarea relatare a bătrînei Maranda Moroşanu, atunci în vîrstă de 79 de ani, depozitara folclorului şi tradiţiilor satului Vultureşti : „Sus, pe capul dealului, deasupra gării Buhăeşti, a fost un sat care se chema *La Comăneşti*. Cînd eram de vreo 7—8 ani mă duceam cu mama la curte, la boieri, şi cînd ridicam la deal, drept deasupra, mi-arăta mama, în mîna stîngă, locul bisericii şi al ţintirimului care mai are şi acum pietre de morminte. Satul l-au stricat boierii şi au mutat oamenii la Buhăeşti, sub Humărie. La Comăneşti, cum se vede, şi-au făcut curte, că-i loc frumos. Cînd s-a terminat curtea şi-o sfinţit-o la un Sînchetru, trei tarafuri cîntau : al lui Barbu de la Curtea domnească, un taraf de la Măgura, şi unul... nu mai ţin minte"

Informatoarea se referă la curţile familiilor Racoviţă—Răşcanu, proprietare în secolul trecut ale moşiei Buhăieşti, ridicate pe dealul din sud-vestul staţiei C.F.R. Buhăieşti, dispărute după ultimul război. O movilă indică şi astăzi un vechi foişor. Aici a fost satul Comăneşti.

Familiile Crăcană şi Oţel, menţionate în actele Comăneştilor, existente astăzi în Buhăieşti, confirmă strămutarea locuitorilor în satele vecine. În Vultureşti au venit Drumea şi Gliga, urmaşii preotului Gliga din Comăneşti, amintit în documentul din 4 martie 1546. Această familie a dispărut, dar un loc de pe şesul Bîrladului, din moşia Vultureştilor, *Gliga*, susţine afirmaţia noastră.

Nu putem explica numele *Cărbureşti*, menţionat o singură dată, în 1546, dar el nu poate desemna satul din comuna Grajduri, mai nou, atestat în 1803, şi al cărui nume este în legătură cu ocupaţia locuitorilor, cărbunari în pădurile de pe masivul Bordea [7].

Forma rotacizată a numelui *Cărbureşti* a fost explicată nu ca o greşeală a diacului, ci ca pronunţie a locuitorilor veniţi din Maramureş sau din nord-vestul Transilvaniei [8]. Ipoteza este demnă de luat în consideraţie, dar argumentul nu ni se pare suficient. Sintagma „unde a fost Comănel", folosită pînă în 1546, deşi este caracteristică actelor din secolul al XV-lea, desemnează vechi aşezări moldoveneşti în care trăiau juzi, cnezi sau vătămani. Nu este exclus ca acel Comănel să fi fost un urmaş al unui cuman din veacul al XIII-lea. Observăm, apoi, că rotacismul ar fi trebuit să acţioneze şi în acest nume, în forma *Comăreşti*, atestată în altă regiune : Comăreşti din raionul Storojineţ, regiunea Cernăuţi, R. S. S. Ucraineană, fost Stancăuţi, ţinutul Suceava *(DRH*, A, III, p. 633).

Toponimele Cărbuneşti şi Comăneşti nu sînt singulare în fostul ţinut Vaslui. Un trup de moşie din satul Rebricea de astăzi, lîngă Sasova, fost Petreşti, era numit în secolul trecut *Cărbuneşti* [9], iar un sat Comăneşti, identic cu Ţigăneştii de pe Sărata, lîngă Fereşti, este menţionat de trei ori în secolul al XVI-lea, la 14 mai 1546, 20 aprilie 1584 şi 2 aprilie 1588 [10]. Aceste nume nu sînt fără legătură cu Comăneştii de pe Rebricea, fiindcă locurile de mai sus au fost în stăpînirea urmaşilor lui Iaţco Piatră.

[6] *CDM*, V, p. 234, 236.

[7] Al. Obreja, *Dicţionarul geografic al judeţului Iaşi*, 1979, p. 41.

[8] C. Cihodaru, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi consolidare a statului feudal Moldova în secolul XI—XIV (II)*, în *AIIAI*, XVII, Iaşi, 1980, p. 120.

[9] *Planul moşiei Crăciuneşti...*, din 1827, Biblioteca Academiei R.S.R., H 2393 D LXXV/27.

[10] *DIR*, 1/XVI, p. 510 ; 3/XVI, p. 251, 381—382.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNELE DATE DESPRE COMUNITĂȚILE NEGUSTOREȘTI DIN DOBROGEA ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII OTOMANE

DE

ION BITOLEANU

Sînt cunoscute împrejurările în care, sub presiunea unor factori ce întreceau forța de rezistență a poporului român, o parte din teritoriile etnice românești au fost dislocate din vatra lor istorică și încorporate imperiilor feudale vecine. Primul dintre acestea a fost Dobrogea care, la sfîrșitul secolului al XV-lea, a fost transformată într-o provincie cu funcții militare ofensive a Imperiului otoman.

Deși autoritățile ocupante au supus ținutul dintre Dunăre și Mare, din motive lesne de înțeles, unui proces continuu de colonizare cu elemente turco-tătare, în toată perioada de patru secole a stăpînirii otomane, elementul cel mai numeros, în raport cu celelalte grupări etnice au fost, în chip firesc, românii.

Însăși poziția geografică a Dobrogei, strîns unită prin linia Dunării atît cu Moldova, cît și cu Țara Românească, i-a conferit apartenența la ansamblul comunității românești. Împrospătat în permanență cu locuitori care descind din toate colțurile pămîntului românesc, străvechiul fond autohton s-a menținut și s-a dezvoltat, dovedind o rară vitalitate, ținîndu-se seama de încercările la care a fost supus.

Din numeroase date rezultă, fără putință de tăgadă, că, în toată perioada stăpînirii otomane și, din ce în ce mai expresiv cu cît ne apropiem de vremurile moderne, românii au reprezentat în Dobrogea nu numai elementul etnic cel mai numeros, dar și principalul factor de progres economic, exponent al tradițiilor culturale umaniste și al conștiinței unității de neam ale întregului popor român [1].

Alături de autohtonii români și de musulmanii colonizați sistematic de autoritatea otomană, nu puține au fost neamurile care, de-a lungul evului mediu și la începutul epocii moderne, au populat ținutul dobrogean. Aduși, fie de rosturile comerțului, așa cum s-a întîmplat cu raguzanii, grecii, armenii și evreii, fie de dizlocări provocate de cauze economice, religioase sau naționale, ca în cazul rușilor, bulgarilor și germanilor, așezarea unora și-a păstrat caracterul fortuit și episodic sau a fost marcată de o atitudine oscilantă între noile pămînturi care i-au adăpostit și locurile lor de origine. În sfîrșit, o parte a noilor grupuri etnice s-a statornicit în Dobrogea și a întemeiat așezări alături de români și musulmani, realizîndu-se, astfel, o comunitate istorică și o conviețuire originală, de mare complexitate.

---

[1] Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța, 1966 ; Tudor Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București, 1979 ; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979, p. 190—201 ; 238—243 ; Anca Ghiață, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești în Dobrogea în secolele XV—XIX*, în „Memoriile Secției de Științe istorice", seria IV, tom. I, 1975—1976, 1978, p. 71—104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Agricultori prin tradiție, românii din Dobrogea, au populat cu precădere mediul rural, acționînd în domeniul cel mai important al producției de bunuri materiale din această regiune. Datele existente dovedesc că și în principalele orașe ale provinciei — Babadag, Tulcea, Silistra — numărul lor a fost considerabil. Centrele urbane înfățișează, însă, un registru etnic mult mai variat, impunîndu-se, nu atît prin numărul cît prin rolul lor, elementele din straturile lucrative, negustorești, a căror pricepere în sfera comerțului s-a dovedit de mare folos angrenajului economic, administrativ și militar otoman.

Contemporani ai secolelor XVII—XIX — călători, diplomați, militari, oameni ai bisericii, cercetători — au reținut în însemnările lor caracterul cosmopolit, sub raport etnic, al principalelor orașe dobrogene. Acest aspect se datorește, de bună seamă, funcției lor de centre administrative, militare, economice și cultural-religioase, așezate de-a lungul Dunării și pe țărmul Mării, zone de hotar și de contacte ramificate unde, îndeobște, se intersectează și se amestecă o lume extrem de variată.

Compoziția etnică eterogenă a orașelor-cetăți din Dobrogea se menține și se amplifică pînă în secolul al XIX-lea, cînd știrile devin, în mod firesc, mai abundente. O notiță apărută în „Journal des Österreichischen Lloyd" din Triest[2], în 1847, informa că populația orașelor dobrogene Silistra, Hîrșova, Babadag era formată în egală măsură din musulmani și creștini, în timp ce cea din Tulcea era predominant creștină. În cazalele dunărene, pe lîngă turci și români, erau enumerați bulgari, cazaci zaporojeni, lipoveni, greci și cîteva sute de negustori unguri, dalmatini, italieni și germani din Transilvania. Trei ani mai tîrziu avea loc recensămîntul efectuat de Ion Ionescu de la Brad, cărui i se adaugă statistica lui L. Viscovich din 1863[3], lucrări care redau, în ansamblu, același tablou etnic variat. La Sulina, căreia compania de navigație Lloyd cît și Comisia Europeană a Dunării instalată aici i-au conferit privilegiul de important centru de legătură între Occident și Orient, conviețuiau înainte de războiul din 1877 români, turci, greci, armeni, apoi, într-un număr mai mic, evrei, italieni, albanezi, germani, austrieci, bulgari, polonezi, englezi, francezi și chiar danezi și persani[4]. Desigur că prezența multora dintre aceștia a avut un caracter flotant, dar principalele comunități etnice care au colonizat Dobrogea, mai cu seamă în secolul al XIX-lea, bulgarii, lipovenii, germanii, grecii, armenii și evreii, așezîndu-se alături de români și musulmani, apar și în statistica efectuată din dispoziția guvernatorului Beloțercovici[5], imediat după 1877.

Atît cît îngăduie astăzi datele cunoscute, se poate deduce că un rol important în viața economică și cultural-religioasă a orașelor dobrogene a revenit comunităților de negustori străini — reguzani, armeni, greci și, într-o măsură mai mică, evrei.

Opțiunea lor pentru negoțul vilayetului de la Gurile Dunării își găsește explicația în contexul geo-politic și economic căruia-i aparține această zonă spre care descind și se intersectează importante drumuri de comerț terestre, fluviale și maritime, cît și rutele militare ale armatelor otomane ce urcă spre statele creștine din nordul Dunării.

Replica negoțului maritim practicat odinioară de venețieni și genovezi a fost comerțul pe uscat al Ragusei în regiunea Gurilor Dunării și Peninsula Balcanică. Negustori abili, raguzanii au știut să se facă utili țarilor bulgari, despoților sîrbi, împăraților bizantini și mai apoi sultanilor turci. Puterea economică a Ragusei a atins apogeul în prima jumătate a secolului al XV-lea, de cînd Poarta i-a acordat privilegiul tranzitului de produse manufacturate și coloniale spre Africa, Italia, Franța, Spania și Levant, prilej cu care își creează colonii și reprezentanțe inclusiv în cîteva din orașele Dobrogei[6] unde interesele sale erau mai importante.

---

[2] Al. P. Arbore, *Informațiuni etnografice și mișcări de populațiune în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX*, în „Analele Dobrogei", IX, 1929, p. 31. Vezi și E. Ritter, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Turkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1841, p. 163.

[3] L. Viscovich, *Zur Statistik der Dobrudscha*, în *Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, Wien, 1863, p. 698 ; Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, p. 15.

[4] M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 267

[5] C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, în *Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească*, p. 234.

[6] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc pînă la 1700*, București, 1915, p. 141 ; Fr. Pall, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani*, în *RA*, I, 1958, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În secolele XVI și XVII au existat comunități mici și nestatornice, semnalate la Silistra și Babadag, care practicau cu predilecție negoțul mare cu vite și piei.

În toată această perioadă Papalitatea a trimis în mod frecvent emisari ai săi pentru a cerceta starea religioasă a creștinilor din Imperiul otoman. Printre măsurile energice întreprinse în cadrul Contrareformei s-a înscris și inventarierea micilor comunități catolice [7] dispersate în răsăritul dominat de musulmani și credincioși de rit ortodox, cît și evaluarea posibilităților lor de a rezista ofensivei luterane care, izbindind în Ungaria, cîștiga prozeliți spre Dunăre și coloniile de sași și unguri din Țara Românească.

În 1580 și 1582 călugărul franciscan conventual Jeronim Arsengo a primit mandatul forurilor superioare catolice pentru a efectua o vizită apostolică în regiunea Dunării de Jos. Trecînd prin Provadia și Silistra, apoi prin Țara Românească și Moldova, el urma să cerceteze starea comunităților de catolici din aceste locuri. Jeronim Arsengo a lăsat cu acest prilej relații prețioase, care dau putința de a cunoaște mai bine activitatea raguzanilor din Dobrogea în veacul al XVI-lea. La Silistra numărul catolicilor nu trecea de 40, „toți negustori raguzani" [8] dar unii, cum era „magistrul" Nicolo di Marini Poli, aparțineau unor familii vestite de comercianți. Din însemnările vizitatorului apostolic rezultă că, trăind în mediul unei numeroase populații de creștini ortodocși, ei apelau adesea la serviciile bisericii acestora, nu numai în situații limită, cum era taina botezului și a pocăinței în pragul morții, dar și în viața de toate zilele. Din 1581 însă, raguzanii din acest oraș sînt păstoriți de un capelan, fratele Celestino Venețianul care vorbea românește, datorită îndoitei împrejurări, că aceasta era limba majorității populației din Dobrogea cît și faptul că, timp de o jumătate de an, el slujea și bisericii Sf. Francisc din Tîrgoviște.

Evenimentele militare legate de domniile lui Mihai Viteazul și Radu Mihnea au răscolit puternic regiunea Dunării de Jos, provocînd defecțiuni și comerțului practicat în beneficiul otomanilor ; în 1622 în registrele episcopale ale bisericii catolice din Balcani nu figurau cheltuieli pentru comunitatea catolică a raguzanilor din nordul Dobrogei, păstoriți de un singur preot ce depindea de episcopatul Sofiei [9]. Din rapoartele episcopului de Nicopole, Filip Stanislavici, purtînd data anului 1659, rezultă că la Babadag existau 7 case de catolici cuprinzînd 40 de credincioși. Neavînd biserică, însuși episcopul slujea uneori într-una din locuințele lor, cu prilejul vizitei sale canonice.

La mijlocul secolului al XVII-lea numărul lor trebuie să fi crescut ; Evlya Celebi relata că, din cele 390 de dughene existente la Babadag care desfac stofe, arme, mirodenii și alte produse „cele mai multe sînt latinești" [10]. Într-un istoric al bisericii creștine din Imperiul otoman, publicat în 1674, Matteo Gondola, ambasador al Republicii Ragusa pe lîngă Înalta Poartă, furniza informații prețioase asupra raguzanilor din Dobrogea. Rezulta, astfel, că la Silistra numărul lor era destul de însemnat întrucît dispuneau de o biserică și un preot. La Babadag se amintește pentru prima oară de existența unei biserici catolice și a unui preot care oficia și în localitățile vecine dunărene : Isaccea, Tulcea și chiar mai departe, la Ismail, Bender, Chilia, fapt din care rezultă iradierea coloniilor ragusane în toată regiunea Gurilor Dunării. În ansamblu, așezămintele lor religioase țineau, în secolul al XVII-lea, de episcopia romano-catolică de Preslav — Marcianopolis (Eski-Stambul). Raguzanii au dispărut cu desăvîrșire cînd Dobrogea a intrat în aria crizei orientale, făcînd comerțul cu totul nesigur.

Mai rezistenți la vicisitudinile vremii și locului s-au dovedit armenii și grecii, întrucît ei făceau parte din însuși Orientul stăpînit de otomani, fiind constrînși să se adapteze acestei stări de lucruri.

Migrația armenilor spre Europa a început sub presiunea turcilor, mai cu seamă după ocuparea unei însemnate părți din țara lor, la începutul secolului al XVI-lea. Puternice colo-

---

[7] Vezi vizita la Babadag a episcopului catolic Filip Stanislavici *(Călători străini despre țările române,* vol. V, București, 1976, p. 617 ; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* II, București, 1921, p. 30).

[8] *Călători străini,* II, 1970, p. 507, apud *Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium,* XVIII, Zagreb, 1887, p. 7.

[9] Al. P. Arbore, *Cîteva însemnări etnico-istorice asupra Dobrogei în veacul de mijloc : Ragusanii,* în „Analele Dobrogei", III, 1922, nr. 1, p. 43 ; vezi și relația misionarului catolic dalmatin, Andrei Bogoslavič, rămasă din 1623 cu privire la negustorii raguzani din Babadag *(Călători străini,* V, p. 6).

[10] *Călători străini,* VI, p. 393 ; A. P. Arbore, *op. cit.,* p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nii s-au constituit la Lemberg şi Veneţia, aceasta din urmă fiind centrul european al comerţului levantin cît şi al congregaţiei Mechitariştilor * care, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, a lucrat cu energie pentru renaşterea naţională şi culturală armeană. Asemenea acestora şi armenii dispersaţi în diferite părţi ale Imperiului otoman, s-au consacrat comerţului şi meseriilor, domenii în care puteau să se afirme şi să se menţină. Atît la Constantinopol cît şi în Turcia şi porturile Mării Negre ei deţineau poziţii importante, fiind bancheri şi organizatori ai marelui negoţ, unii din mediatorii de seamă ai comerţului dintre Orient şi Occident. În această calitate, armenii atingeau frecvent oraşele şi porturile de la Gurile Dunării şi ţărmul de vest al Mării Negre unde s-au şi aşezat, într-un număr întrecut adesea de rolul jucat de ei în viaţa economică şi spirituală a acestor locuri.

La mijlocul secolului al XIV-lea, avînd învoirea genovezilor, armenii au întemeiat la Caffa o puternică colonie negustorească. În perioada următoare contactul armenilor cu ţările române devine mai puternic [11]; corăbiile lor erau semnalat în 1445 de Walerand de Wavrin la Cetatea Albă [12]. Nicolae Iorga a remarcat rolul lor în dezvoltarea comerţului şi vieţii culturale în Moldova şi la Gurile Dunării, mai ales după ocuparea Crimeii de tătari, în 1475, cînd numeroşi armeni s-au pus sub protecţia lui Ştefan cel Mare.

Armenii din Dobrogea erau, astfel, veniţi prin imigraţiuni individuale din provinciile ocupate de otomani, cît şi din ţările române. Una din căile de negoţ practicate de ei pleca din Lemberg, trecînd prin Suceava şi apoi fie pe drumul Isaccea — Babadag — Bazargic, fie prin Silistra [13] — aşadar prin Dobrogea — pentru a ajunge la Constantinopol. Caravane importante, conduse de un caravanbaşi armean, descindeau frecvent din Polonia, străbătînd un drum de-a lungul căruia s-au şi cantonat principalele colonii armeneşti. Tot pe aici treceau cu misiuni politice spre Poartă trimişi ai Poloniei, nu puţini armeni, diplomaţi iscusiţi şi cunoscători ai limbilor orientale.

Silistra este primul dintre oraşele dobrogene în care armenii sînt atestaţi. În 1630 cronicarul Grigore din Daranagh menţionează existenţa unei biserici armeneşti slujită de mai mulţi preoţi. El cunoaşte cu prilejul trecerii sale un diacon armean, Sofar, născut la Silistra şi reîntors acolo după o îndelungată şedere în Moldova [14], aceasta fiind şi dovada circulaţiei frecvente a armenilor între Principatele române dunărene şi Dobrogea.

Vechimea comunităţilor armeneşti din Babadag se situează tot spre începutul secolului al XVI-lea [15]. La mijlocul veacului următor ea dispunea de biserică, deoarece în 1649, aici se adăugau cîteva rînduri în memorialul unei colecţii de versuri armeneşti, aflat astăzi în biblioteca Mechitariştilor din Viena [16], iar peste cîteva decenii i se dăruia un exemplar din „Viaţa Sfinţilor", tipărit la 1675 la Constantinopol. Preotul armean Minas Pajaskianţ, călător neobosit şi cronicar înnăscut, trecea în 1803 prin Babadag unde a găsit 40 de case armeneşti cît şi biserica veche, din piatră, cu hramul „Sf. Cruce din Varag" [17], arsă în 1823 şi reconstruită în 1829 printr-un firman al sultanului. Unul alt călător vestit, turcul Evlya Celebi îi datorăm ştirea că printre raialele din Isaccea, schelă la Dunăre şi loc important de vamă, se numărau la mijlocul secolului al XVIII-lea şi creştinii armeni [18]. Din datele existente rezultă că, comunitatea armenească din Tulcea s-a constituit abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea întrucît prin 1830 se ridica aici un mic paraclis acoperit cu olane, menit să servească vieţii religioase. Tot din această vreme se întăreşte şi colonia armenească din Sulina.

---

* Grupare religioasă gregoriană condusă de călugărul armean Mechitar, care, la începutul secolului al XVIII-lea, s-a unit cu biserica romano-catolică.

[11] Vlad Bănăţeanu, *Armenii în istoria şi viaţa românească*, Bucureşti, 1938, p. 14—15.

[12] *Călători străini*, I, p. 83, H. Dj. Siruni, *„Armenia Maritima", Crimeea ca prim popas al armenilor în ţările române*, în „Ani. *Anuar de cultură armenească. 1942—1943*", Bucureşti, 1943, p. 141.

[13] Idem, *Legăturile seculare între armenii din Polonia şi cei din Moldova*, loc. cit., p. 178.

[14] Idem, *Cronica armenilor din România*, loc. cit., p. 477.

[15] Grigore Goilav, *Bisericile armene de prin ţările române*, Bucureşti, 1911, p. 23.

[16] H. Dj. Siruni, *Bisericile armene din ţările române*, loc. cit., p. 489.

[17] M. Pajaskianţ, *Călătoria în Polonia şi în alte părţi locuite de armenii din Ani*, Veneţia, 1830, p. 211, apud H. Dj. Siruni, *loc. cit.*

[18] *Călători străini*, VI, p. 490.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe țărmul mării, armenii s-au așezat la Constanța, numărul și intensitatea activității lor oscilînd în funcție de destinul zbuciumat al acestui oraș. Un indiciu sigur al prezenței lor anterioare este părăsirea bisericii armenești în 1760, cînd odoarele sale au fost duse la Babadag [19]; colonia armeană, care a lăsat în urmă un cimitir destul de vechi, trebuie să fi existat, dar, înainte de această dată.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, numărul armenilor din Dobrogea a crescut constant. Potrivit statisticii lui Ion Ionescu de la Brad, existau în 1830 în jurul a 75 de familii. Statistica lui Beloțercovici indica 111 familii dar, din datele recensămîntului lipsind Silistra, rezultă că numărul lor putea fi, de fapt, mai mare.

În stadiul actual al informației, marcată de necunoașterea arhivelor osmane, reconstituirea prezenței și activității comunităților de negustori legate de aprovizionarea aparatului administrativ și militar otoman, mai ales a grecilor, este dificil de realizat.

Încă din 1570 datează relația călătoriei prin Dobrogea spre Constantinopol, a polonezului Andrei Taranowski. Plecînd din Babadag, el făcea următoarea însemnare: „Am călătorit cu cai de poștă pînă la un sat grecesc" [20], neidentificabil după numele furnizat de autor. Dacă el nu s-a înșelat asupra originii etnice a locuitorilor, atunci poate fi reținută menționarea unei așezări populată de greci, situată pe drumul spre interiorul provinciei, la cel puțin o poștă distanță de Babadag.

În rapoartele episcopului Filip Stanislavici grecii apar printre locuitorii creștini ai Babadagului la mijlocul secolului al XVII-lea [21], într-o vreme cînd funcția politică, administrativă și militară a acestui oraș a crescut, sporind totodată și rolul furnizorilor de tot felul. Palatinul de Kulm îi semnala în 1677 și la Isaccea [22], localitate devenită la această vreme un permanent cap de pod al oștirilor otomane angajate în campaniile lor spre țările din nordul Dunării.

Importanța lor a crescut, de asemenea, și în legătură directă cu fondarea puternicelor companii grecești din Transilvania. Din 1636 și 1678 datează privilegiile de întemeiere a celor două companii din Sibiu și Brașov [23], singurele cunoscute pînă în prezent în sud-estul Europei în secolul al XVII-lea.

În comerțul de tranzit din Levant grecii au deținut un rol crescînd, așa cum constata N. Iorga, tocmai datorită interesului pe care occidentalii îl manifestau față de comerțul oriental [24].

Rutele comerciale ale negustorilor greci din Transilvania urmau cursul Dunării pe Marea Neagră spre Constantinopol sau drumul Tîrgu Ocna—Galați—Sf. Gheorghe—Marea Neagră [25]. Ca urmare, companiile grecești dispuneau de reprezentanți în toate localitățile cu rol comercial aflate pe aceste rute, fie membri ai familiilor, fie asociați, care se îngrijeau de tranzitul mărfurilor.

Din listele păstrate în arhiva companiei din Brașov rezultă că unii din membrii săi proveneau din localități dobrogene, cum erau Cernavoda sau Mangalia [26]. Se poate deduce, astfel, că activitatea comunităților de negustori greci din aceste orașe se afla sub incidența bazei juridice a statutelor fondatoare care stabileau drepturile, privilegiile și îndatoririle membrilor.

Condiții istorice asemănătoare explică prezența grecilor și la Silistra. Din secolul al XVI-lea raportul etnic al orașului a început să se modifice lent în favoarea musulmanilor. Pînă la începutul războaielor ruso-turce, aici se intersectau drumul comercial ce lega Transilvania și Țara Românească de Turcia europeană, cu cel dinspre Polonia și Moldova către

---

[19] H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 506.

[20] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I. ed. a II-a, 1928, p. 178.

[21] N. Iorga, *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea. Considerations historiques*, Jassy, 1917, p. 32.

[22] C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, p. 237.

[23] Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636—1746*, București, 1981, p. 24—25.

[24] N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'epoque moderne*, Paris, 1925, p. 78.

[25] Paul Cernovodeanu, *Les marchands balkaniques intermédiaires du commerce entre l'Angleterre, la Valachie et la Transylvanie durant les années 1660—1714*, Sofia, 1969, p. 65.

[26] N. Iorga, *Acte românești și cîteva grecești din arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1929, p. 9; Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 101 și 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantinopol. Acest fapt explică aşezarea unui număr însemnat de greci [27] — negustori şi oameni de slujbaşi ai paşalelor cu reşedinţa la Silistra. Ostilităţile militare din secolul al XIX-lea aveau să aducă multe daune negoţului din oraşele dunărene. După răscoalele naţionale din deceniul al III-lea, grecii cad în dizgraţia autorităţilor otomane aşa încît, căutîndu-şi alte rosturi, numărul lor scade în oraşele unde-şi au reşedinţa demnitarii turci. Astfel, o seamă de greci din Silistra au cerut domnului muntean Grigore al IV-lea Ghica, după 1829, permisiunea de a se aşeza la Călăraşi [28], refugiindu-se preventiv din calea represaliilor îndreptate împotriva populaţiei creştine.

Ca şi concurenţii lor armeni, asupra cărora au dobîndit un însemnat ascendent din secolul al XVIII-lea, cînd rolul financiarilor din Fanar a crescut la Constantinopol, grecii au locuit cu precădere oraşele situate pe nodurile comerciale dar, în Dobrogea, prezenţa lor este atestată şi în mediul rural. Nicolae Iorga vorbea de „vechiul cuib de greci pe Dunăre" — satul Greci [29], locuit mai apoi de meşteşugarii pietrari italieni. În aşezările de pe Dunăre prezenţa lor stăruie în cele mai diverse mărturii pînă în secolul al XIX-lea. Astfel, din condica de milostenii a bisericii din Azaclău, deschisă începînd din 1859, rezultă şi o seamă de nume, fie de greci care-şi păstrează identitatea etnică, fie asimilaţi probabil populaţiei româneşti cu care au convieţuit vreme îndelungată, cum sînt Haralampi, Olimpiada, Polihroni, Mavrodi, Ienachi, Dumitrachi, ş.a. [30].

„Grecii locuiesc oraşele — nota în 1850 Ion Ionescu de la Brad; n-am găsit decît un singur sat de 29 de familii (Alibeichioi — n.a.), care, după ce au stat de partea cealaltă a Dunării, în Basarabia, au venit să se stabilească în Dobrogea [31]. Grecii din Alibeichioi (azi Izvoarele) au atras atenţia apoi etnografului francez G. Lejean şi geologului austriac K. F. Peters, care au cunoscut bine Dobrogea.

Colonizarea noului val de tătari şi cerchezi după războiul Crimeii a determinat o scădere a vieţii păstoreşti locale şi, odată cu aceasta, o decădere a negustorilor greci care se ocupau de comercializarea caşului şi a brînzei dobrogene. Toate aceste cauze au înrîurit asupra stabilităţii comunităţilor greceşti, ceea ce explică şi unele dezacorduri cu privire la ponderea lor numerică. Ion Ionescu de la Brad indica cifra de 300 de familii, majoritatea — 200 de familii — locuind la Tulcea. L. Viscovich estima numărul grecilor din acest oraş la 1 500 de suflete [32], dar Peters considera această cifră ca fiind inferioară realităţii. După acest ultim autor populaţia greacă a Dobrogei însuma în deceniul al VII-lea circa 4 000 de indivizi [33], majoritatea locuind, de data aceasta, în Constanţa şi Sulina, porturi al căror trafic comercial a cunoscut la această vreme o sensibilă creştere. În sfîrşit, statistica elaborată de Beloţercovici se referea la 544 de familii, rezultînd, aşadar, o creştere aproape dublă pe ansamblul Dobrogei între 1850 şi 1877. Dintre oraşele provinciei, grecii au ajuns vremelnic să domine viaţa economică a Sulinei, despre care G. Lejean afirma, în 1861, că „est peuplée en grande majorité de comersants grecs" [34].

În afară de comerţul mare, grecii — proveniţi în majoritate din arhipelag şi insulele ionice — erau navigatori şi piloţi, meşteri de corăbii şi deţinători ai unei bune părţi din micul negoţ orăşenesc.

Formînd, aşadar, o populaţie pronunţat flotantă, comunitatea greacă nu şi-a creat pînă în 1877, decît rareori, *forme stabile şi persistente* de viaţă culturală. În categoria acestora din urmă se ştie astăzi că la Silistra au funcţionat în secolul al XIX-lea o şcoală şi o biserică, fondate cu sprijinul episcopului Dionisie şi al Patriarhiei din Constantinopol [35]. La Sulina, ca urmare a creşterii numerice a populaţiei greceşti şi româneşti, cele două comuni-

[27] Vintilă Mihăilescu, *Silistra*, în „Analele Dobrogei", II, 1921, nr. 3, p. 422.

[28] N. Iorga, *Droits nationaux...*, p. 38.

[29] N. Iorga, *Cele trei Dobrogi, pe care le-am găsit*, în „Analele Dobrogei", III, 1922, nr. 1, p. 31.

[30] *Ibidem*, p. 33.

[31] Ion Ionescu de la Brad, *Excursion agricole dans la plaine de Dobroudja*, Constantinople, 1850, p. 82.

[32] L. Viscovich, *Zur Statistik der Dobrudscha*, în *Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, Wien, 1863, p. 698.

[33] Al. P. Arbore, *Citeva însemnări asupra cerchezilor, grecilor şi arabilor din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei", III, 1922, nr. 4, p. 506.

[34] G. Lejean, *Ethnographie de la Turquie de l'Europe*, Gotha, 1861, p. 14.

[35] Г. Димитров, *Княжество България*, I, 1895, p. 235 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tăți s-au separat, românii cedînd grecilor vechea biserică ortodoxă [36]. De asemenea, prin firman imperial, în 1861 a fost fondată biserica greacă din Constanța, care la vremea aceea, a reprezentat unul din cele mai importante edificii ale orașului.

În sfîrșit, alături de armeni și greci a existat în Dobrogea și un anumit număr de evrei, prinși în sfera comerțului orășenesc. Activitatea negustorilor evrei a crescut mai ales din secolul al XVIII-lea, dar prezența lor este dovedită documentar și în veacul precedent [37]. Înfățișînd dispunerea orașului Silistra, Evlya Celebi relata că alături de cele 10 cartiere (mahallé) creștine, în care „majoritatea populației o formează negustorii din Țara Românească și Moldova", exista în primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea și un cartier evreiesc [38], a cărui prezență trebuie asociată cu bazarul și tîrgul local, cît și cu numărul însemnat de prăvălii și hanuri despre care vorbește călătorul turc.

Deținerea de capitaluri rezultate din activitățile lucrative, dar, mai cu seamă, din speculațiile bancare și cămătărești, au îngăduit unor asociații de evrei să arendeze de la autoritățile otomane veniturile vămilor dunărene într-o vreme cînd traficul pe rutele de comerț spre Constantinopol căpătase o amploare considerabilă. Germanul Nicolaus Schmidt, scăpat din robie în 1651, trecea Dunărea, pe drumul de la Constanitinopol spre Țara Românească, la „vama evreească", așa cum preciza el [39]. Episcopul catolic Petru Bogdan Bakšić relata, la rîndul său, că „în cele mai multe schele de la Dunăre vameșii sînt, în cea mai mare parte, evrei" [40].

Alături de greci și de armeni, coloniile evreiești sînt semnalate și la extremitatea maritimă a Dobrogei. Trecînd prin Mangalia, același autor nota în însemnările sale: „Aici se află, de asemenea, mulți greci și evrei" [41]. Orașul, care traversa o perioadă ascendentă, număra 300 de dughene, cafenele, magazii, un întins și bogat bazar, în care afacerile celor din urmă se pare că se consolidau, de vreme ce alimentau numeroase procese cu negustorii lazi, anatolieni, mai vechi aici, și care formau majoritatea comercianților musulmani.

La mijlocul secolului al XIX-lea se înregistrau în sangeacul Tulcea, 119 familii de evrei [42], atît de rit spaniol cît și polonez. Fiind redusă numericeşte la această vreme, comunitatea evreilor și-a limitat organizarea cultului mozaic la autorizarea de funcționare a caselor de rugăciuni și a rabinilor care le slujeau.

În general, cu toată starea materială superioară rezultată din fructificarea profiturilor, instabilitatea vieții cît și situația precară a mediului cultural din această provincie mărginașe — mai cu seamă în sectoarele rezervate populației nemusulmane — n-au îngăduit coloniilor de greci, armeni și evrei să-și creeze instituții durabile de cultură. Abia după integrarea Dobrogei în cadrul statal românesc, ele s-au putut manifesta nestingherit și în planul vieții spirituale și culturale ale etniei lor.

[36] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 21.
[37] C. Brătescu, *loc. cit.*
[38] *Călători străini*, VI, p. 368—371.
[39] *Călători străini*, V, 1973, p. 457.
[40] E. Fermendžin, în *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, p. 75.
[41] *Ibidem*, p. 380.
[42] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASEDIUL CETĂȚII NEAMȚULUI DIN 1691. SFÎRȘITUL UNEI LEGENDE

DE

ILIE CORFUS

Se întîmplă uneori ca o greșeală făcută intenționat sau fără voie de cei ce scriu istoria să fie luată de urmași drept adevăr și să fie transmisă ca atare din generație în generație prin scrieri literare sau prin cele de conținut istoric. Așa s-a întîmplat și cu povestea asediului cetății Neamțului de Ioan Sobieski, regele Poloniei, în anul 1691. Totul a început de la cele scrise de Dimitrie Cantemir, cu un sfert de veac în urma acestui eveniment, în lucrările sale *Istoria imperiului otoman* și *Viața lui Constantin Cantemir*.

În prima sa lucrare, el spune următoarele despre cucerirea cetății Neamțului: Sobieski, văzînd că n-a putut da o luptă hotărîtoare cu turcii și tătarii, a crezut de datoria sa să facă ceva, pentru a justifica folosirea banilor primiți de la papă; de aceea, dînd în drumul său de cetatea Neamțului, el o atacă și pune stăpînire pe ea, nu fără greutate; cetatea fusese părăsită de locuitorii ei, rămînînd doar 19 vînători, pe care întîmplarea îi dusese acolo; la apropierea regelui, ei închid porțile, ridică podurile și refuză să lase pe rege să intre în ea; acesta, necunoscînd efectivul acestei pretinse garnizoane, bate cu tunurile cetatea timp de patru zile; vînătorii se apără cu tărie și ucid 50 de poloni și pe comandantul artileriei; în a cincea zi, avînd acum pierduți zece dintre tovarășii lor, ei capitulează, cu condiția de a li se da voie să plece unde vor voi; spectacol surprinzător: s-au văzut ieșind șase oameni, care purtau pe umerii lor pe alți trei de-ai lor, răniți; regele este cuprins mai întîi de admirație, apoi de rușine și în urmă de furie; el dă ordin să fie spînzurați, apoi le dă drumul, lăudîndu-i, aceasta la intervenția lui Jablonowski, care i-a amintit că și-a dat cuvîntul să-i lase să plecț în libertate; după ce a pus în cetate 200 de călăreți de elită, regele pornește spre Suceava [1].

În *Viața lui Constantin Cantemir* evenimentul este descris în felul următor: Sobieski s-a îndreptat spre Neamț, cetate foarte veche și tare, în care nu locuiau decît nouă vînători; regele se apucă s-o cucerească, dar vînătorii se îngrijesc de apărare, închid porțile și se așează cîte doi în fiecare parte, iar căpitanul lor le împarte praf și plumb; regele mai întîi se mînie, apoi așează tunurile care bat cetatea; aceasta rezistă și ține în loc pe rege timp de patru zile; sînt uciși 50 de poloni, împreună cu comandantul tunurilor; în sfîrșit, regele somează pe apărători să-i predea cetatea, dîndu-le voie să iasă din ea cu viața și cu armele; ei, rămași numai șase, ceilalți trei fiind uciși, îi răspund că nu pot s-o dea, fără ordinul domnului; regele ticluiește un ordin ca din partea domnului, în urma căruia vînătorii predau cetatea; regele, văzînd că ies numai șase, purtînd cîte doi un mort pe umeri, îi întreabă: unde-s ceilalți?, i se răspunde că au fost numai nouă, din care în prima zi au murit trei, iar ei, șase, au apărat cetatea și n-ar fi predat-o în ruptul capului dacă n-ar fi văzut porunca domnului; se miră regele și-l cuprinde oarecum rușinea, deci dă ordin să fie tăiați, dar

[1] *Histoire de l'Empire Othoman...*, III, Paris, 1743, p. 348—349

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hatmanul Jablonowski le dă drumul ; ei vin la domn şi-i spun că n-au predat cetatea de la sine, ci din porunca sa ; acesta înţelege că regele i-a înşelat [2].

Din cele relatate de Dimitrie Cantemir în *Istoria imperiului otoman* [3] s-a inspirat apoi C. Negruzzi în povestirea sa istorică *Sobieski şi românii*, în care se spune că cetatea a fost apărată de 19 plăieşi timp de cinci zile şi că la predarea ei au ieşit pe poartă numai şase oameni, dintre care trei duceau pe umerii lor pe alţii trei, care erau răniţi [4]. Povestirea lui Negruzzi a servit, la rîndul ei, ca izvor de inspiraţie lui V. Alecsandri pentru piesa sa *Cetatea Neamţului sau Sobieski şi plăeşii români. Tablou istoric în 3 acturi* [5].

Relaţia lui Dimitrie Cantemir, popularizată de povestirea lui Negruzzi, a fost folosită şi de istoricii noştri, unii luînd-o cu o anumită rezervă, alţii însă considerînd-o drept sursă documentară demnă de toată încrederea. Printre cei dintîi citäm pe A. Grigorovici, care înainte de patru decenii şi mai bine a scris că cele spuse de Cantemir despre asediul cetăţii Neamţului trebuie privite cu rezervă din punctul de vedere al ştiinţei istorice şi că din lipsă de ştiri precise nu se pot reda destul de bine împrejurările de atunci ; în orice caz trebuie să admitem că în afară de plăeşii amintiţi, la apărarea cetăţii au dat ajutor şi locuitorii din împrejurimi, căci numai aşa ne putem explica rezistenţa eroică a micii garnizoane împotriva armatei polone [6]. La rîndul său, N. Iorga a scris că există o întreagă legendă ce se sprijină pe realitatea contemporană : apărarea unui mic număr de soldaţi moldoveni împotriva armatei regelui Poloniei ; au fost cîţiva păzitori ai strîmtorilor din munţi, care au capitulat în cele din urmă şi au predat această veche cetate regelui, de altfel după dorinţa manifestată de domnul însuşi [7]. Printre istoricii care folosesc fără nici o rezervă relaţia lui Cantemir se numără la loc de frunte Constantin C. Giurescu. Domnia sa scrie că cetatea a fost apărată numai de o mînă de vînători şi după patru zile de asediu regele a reuşit s-o ia [8], şi că armata lui Sobieski, salvatorul Vienei, a fost ţinută pe loc zile întregi de nouă vînători [9].

Un nou izvor de o importanţă documentară deosebită vine de astă dată să facă lumină în această chestiune a asediului cetăţii Neamţului şi să aleagă adevărul istoric din ceaţa legendei care l-a învăluit pînă acum. Este vorba de jurnalul expediţiei lui Sobieski în Moldova din 1691, scris în limba polonă şi publicat înainte de cîţiva ani în Polonia [10]. Autorul jurnalului, Cazimir Sarnecki, un nobil lituanian, a participat la expediţie ca ataşat al prinţului Ioan Carol Radziwill, vicecancelarul Lituaniei, pe lîngă persoana regelui. În această calitate, el şi-a făcut note zilnice asupra mersului campaniei pe care le-a expediat săptămînal sub formă de jurnal patronului său în Lituania. Avem de a face cu cel mai amplu şi mai amănunţit jurnal al acestei campanii cunoscut pînă acum, redactat de un fin observator, care expune obiectiv, fără exagerări, faptele, a căror realitate am putut-o controla şi confirma pe alocuri pe bază de documente contemporane.

Cu ajutorul acestui jurnal se poate urmări acum cu precizie traseul urmat zilnic de armata polonă (la care era ataşată şi cea lituaniană) în Moldova. Aceasta a intrat în ţară la 1 septembrie 1691 pe la Sniatin şi a înaintat pe malul stîng al Prutului pe la Lujeni, Jucica, „Valul lui Traian", Boian pînă la Pererita, unde a trecut de această parte a riului

---

[2] *Viaţa lui Constantin-Vodă Cantemir de Dimitrie Cantemir*. Text latin revăzut şi tra ducere română de N. Iorga, Bucureşti, 1925, p. 82—83. În *Descrierea Moldovei* Cantemir aminteşte că cetatea n-ar fi fost cucerită, dacă foametea n-ar fi silit pe cei cîţiva moldoveni, care o păzeau, să o predea polonilor, după un asediu de cîteva zile (vezi ediţia Gh. Guţu, Bucureşti, 1973, p. 83).

[3] Iar nu de cronicarul Ion Neculce, după cum se scrie, în mod greşit, în *Dicţionar enciclopedic român*, IV, Bucureşti, 1966, p. 435.

[4] *Scrierile lui Constantin Negruzzi*, I, Bucureşti, 1872, p. 167—175.

[5] Ediţia a doua, Iaşi, 1857, 66 p.

[6] *Expediţiile regelui Sobieski în Moldova şi ţinutul Neamţului*, în Anuarul liceului „Petru Rareş", Piatra Neamţ, anul 1933—1934, p. 100—101.

[7] *Sobieski et les Roumains, 1683—1696*, în *RHSEE*, X, 1933, p. 305.

[8] *Istoria românilor*, III, 1, Bucureşti, 1942, p. 209.

[9] C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi*, Bucureşti, 1971, p. 413.

[10] Kazimierz Sarnecki, *Pamietniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691—1696* (Memorii din timpul lui Ioan Sobieski. Jurnalul şi relaţiile din anii 1691—1696), ed. Janusz Wolinski, Wroclaw, 1958, p. 3—22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(15--19 septembrie) și unde a dat o luptă cu tătarii, cea mai mare din tot cursul acestei campanii. De acolo a luat-o la dreapta, trecînd Bașeul, Bahna, Jijia (lăsînd în dreapta Ștefănești), Sitna, Miletinul și ajungînd la 27 septembrie pe Bahlui, în vale la Hîrlău. De aici, peste Bahlui, a sosit la Cotnari, apoi peste Cîrjești, la Tîrgu Frumos, unde a stat pînă la 2 octombrie, cînd a înaintat pînă la Siret, pe care l-a trecut la 5 ale lunii, oprindu-se la Cozmești. Refuzul lui Constantin Cantemir de a se preda regelui și de a-i aproviziona armata și, în consecință, foametea care pusese stăpînire pe aceasta, au făcut ca expediția să nu înainteze spre sud, adică să ocupe Iașii și Romanul, ci să se îndrepte spre apus, asupra cetății Neamțului, iar de acolo, prin Suceava, înapoi acasă. Ca urmare, la 7 octombrie, armata a pornit pe la Pașcani spre Neamț. La 10 ale lunii s-a oprit la Boureni, iar la 12 a trecut Moldova, cînd de la Neamț a sosit știrea că apărătorii cetății refuză s-o predea la simpla somație a regelui, A doua zi armata s-a apropiat la o distanță de o milă (mila polonă 7 467 m) de cetate. Dar să lăsăm să povestească mai departe autorul jurnalului, în traducerea noastră *:

„13 octombrie. Am pornit dimineața, mai întîi o aripă a infanteriilor și tunurilor. Ne-am oprit, executînd o capcană bună, între munți, pe o apă, sub pădure, pe un platou bun. Din acest loc au fost rînduite infanteriile regatului și Lituaniei, apoi 16 steaguri de călăreți în zale din regat și Lituania, cu muniția, raiterii și dragonii. Cu acest efectiv a fost rînduit domnul voievod de Kiev [Martin Katski, generalul artileriei polone]. L-a condus domnul voievod al Ruteniei [Stanislav Jablonowski, mare hatman al regatului] o jumătate de sfert de milă la Neamț, pe mîna dreaptă de tabăra noastră".

„14 ale aceleiași luni. Am stat în același loc o milă depărtare de Neamț, căci pînă la el trebuia să înconjori, trecînd printr-o pădure de fag. Între timp domnul voievod de Kiev, pregătindu-și un drum prin tăierea copacilor sub cetate, s-a apropiat de ea pentru operații și a început s-o atace cu mortiere și cu tunurile mici, căci cele mari n-au putut să le aducă atît de repede prin munți. La jumătatea după-amiezii o grenată de-a lor a căzut în cetate, a smuls mîna unui bulucbașă, locotenent, și a ucis cîțiva oameni ; îndată s-au predat și au dat drumul la alor noștri la cetățuia [de lemn] și la portița cetății, au lăsat să intre din afară garda noastră pentru a hotărî măria sa regele, la a cărui discreție s-au predat. Au ucis cîțiva dintre-ai noștri cu archebuzile cu cîrlig și cu puștile lor de mînă ienicerești".

Iată și o foarte interesantă descriere a cetății :

„Această cetate, de o tărie destul de mare, dacă s-ar fi apărat pe viață și pe moarte, ar fi putut rezista. Căci este o operă străveche, pe un munte înalt, stîncos, într-un pătrat deasupra pîrîului Neamț, pe care se află trei mori foarte bune, nu prea departe de cetate. Zidurile ei sînt foarte înalte, de pe care trag cu arma de sus printre înălțimile zidului ; se află pereți vechi de lemn și ieșinduri din lemn pe la colțuri, mai departe și o mică cetățuie de lemn, din care puteau trage mai bine decît din cetatea ca atare. Fîntînă în cetate, foarte bună, din piatră, adîncă, apa în ea sănătoasă, frumoasă. Biserică frumoasă, ocupă aproape o parte a pătratului, pe celelalte părți se aflau locuințe ; sînt pe lîngă ea patru călugări. Jumătate din acoperișul bisericii și acoperișurile de pe unele clădiri le-au dărîmat pentru foc. Există numai un singur acces în cetate, dar pe două drumuri. Un orășel a fost în vale [Tîrgu-Neamț], astăzi sînt colibe ; și aceasta a fost mănăstire, care acum este cetate. Biserica de lemn, pădurea de fag, pe de o parte, spațiul curții de 50 de pași, pe de alta, pot servi cetățuii. Poarta mare a cetății construită în piatră ; a fost pod pe ea pe stîlpi mari de piatră, care stau în picioare. În cetate se intră printr-o portiță întunecoasă".

„Domnul voievod de Kiev își avea corturile sub munți ; acolo a mas cu partea sa de oameni și cu tunurile".

„Au fost acolo șase căpitani comandanți, sau bulucbași, unul dintre ei frumos, cu barbă ; un număr de 12 archebuze cu cîrlig și 90 de puști ienicerești de mînă".

„15 octombrie. A fost rînduit la cetate d. Guttrin, colonelul, cu regimentul domnului general Greben, adăugîndu-i-se o sută de oameni din regimentul domnului Leszczynski, staroste de Kowel, cu maiorul Rupich. Măria Sa regele a dat pentru acești oameni 5.000 de taleri tari. Le-a lăsat șase tunuri, un mortier, 80 de butoiașe de provizii și acele archebuze cu cîrlig și puști ienicerești de mînă care se aflau în această cetate ; pe lîngă aceasta a fost lăsat un steag de moldoveni [mercenari în armata polonă] cu o sută de oameni în el".

* Precizările din paranteze drepte aparțin regretatului Ilie Corfus — n. red.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Comandanţii din această cetate au salutat pe măria sa regele, care şedea în cort. Măria Sa le-a declarat iertare şi libertate, ca să meargă unde li-i voia, ca să ştie că un domn creştin nu vrea sînge creştinesc. Şi aşa toţi comandanţii s-au dus la domn [Constantin Cantemir]. Ceilalţi oameni erau din Cotnari şi din Tîrgul Nou [Roman] şi din acest orăşel Neamţ, precum şi din locurile sale mai apropiate. Măria Sa regele n-a putut merge în cetate, după cum a dorit, din pricina ploii care a căzut toată noaptea şi toată ziua. A mers domnul voievod al Ruteniei şi a luat cu el pe alteţa sa prinţul Alexandru, căci prinţul Iacob a mers ieri, cînd a fost atacată [cetatea]. Pentru schimbarea steagurilor noastre de sub Neamţ şi pentru introducerea tunurilor şi proviziilor [în cetate] a fost rînduit domnul Lasko, stolnic de Kiev, iar noi am mas în acest loc din cauza timpului tîrziu şi a ploii. Eu mai întîi am fost acolo, în această cetate".

La 16 octombrie armata a pornit spre Suceava ; la 17 a ajuns la Baia, unde a poposit pînă a doua zi, dată cu care se termină jurnalul lui Sarnecki, sfîrşitul lui fiind pierdut.

Din cele reproduse mai sus rezultă că asediul cetăţii Neamţului a avut loc în ziua de 14 octombrie 1691, începînd, poate, înainte de prînz şi ţinînd pînă la jumătatea după-amiezii cînd garnizoana a capitulat, predînd cetatea. Mai rezultă apoi că aceasta a fost apărată de un număr corespunzător de oameni, de vreme ce erau echipaţi cu 12 archebuze şi cu 90 de puşti de mînă şi din moment ce erau comandaţi de şase ofiţeri. Rezultă, în sfîrşit, că garnizoana a respins la început somaţia regelui de a i se preda, iar apoi, cînd a început atacul, ea s-a apărat un timp, cu pierderi în oameni de ambele părţi, şi dacă s-ar fi apărat pînă la urmă, cetatea n-ar fi putut fi cucerită.

Cîtă deosebire între cele arătate de un martor ocular al evenimentelor şi cele scrise de Dimitrie Cantemir ! Poate fi oare invocată legenda în sprijinul aserţiunii marelui nostru învăţat, după cum pare că a încercat s-o facă, la timpul său, N. Iorga ? Desigur că nu, deoarece Cantemir s-a găsit în acel timp în ţară, lîngă tatăl său, şi a putut afla cum şi cît a fost apărată cetatea de la ofiţerii din fosta ei garnizoană, care s-au întors, după capitulare, la domn. Iar cînd, după un sfert de veac, a scris despre asediul cetăţii, el nu se mai afla în ţară, ci în Rusia, unde nu-i mai putea parveni nici o legendă ce s-ar fi înfiripat între timp în împrejurimile Neamţului. Asemenea legendă n-a existat. S-a născut totuşi o legendă, dar aceasta aparţine *lui Cantemir însuşi*, şi anume aceea despre apărarea timp de patru zile a cetăţii de numai nouă oameni împotriva unei întregi armate polone, în frunte cu Sobieski. Ea provine din tendinţă sa de a ironiza oarecum acţiunea regelui polon şi de a-i diminua importanţa, tendinţa ce-şi găseşte explicaţia în faptul că acesta urmărea, sub pretextul eliberării Moldovei de sub dominaţia turcească, să înlăture pe tatăl său din domnie şi să cucerească ţara pentru Polonia. Se ştie că acest lucru nu s-a întîmplat şi că expediţia lui Sobieski, întreprinsă cu o armată de 30 000 de oameni, s-a transformat, din cauza vremii rele, a foametei şi a bolii, într-o dezastruoasă retragere, care a pus capăt pentru totdeauna puterii ofensive şi vechilor tendinţe ale Poloniei de a pune stăpînire pe ţările române şi de a-şi deschide un drum la Marea Neagră. Dar dacă legenda poate constitui un izvor de fecunde inspiraţii literare, ea nu poate servi, oricît de dragă ne-ar fi, ca bază documentară în cercetarea istorică. Aceasta am căutat să demonstrăm în rîndurile de faţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SIGILII ALE UNOR INSTITUȚII SANITARE DIN MOLDOVA

DE

MARIA DOGARU

Una din instituțiile sanitare specifice Moldovei este instituția fizicatului. Termenul de fizic al ținutului utilizat în perioada 1831—1862 desemnează medicii districtuali al căror rol este bine delimitat în cadrul sistemului instituțional al principatului moldovean.

În atribuția fizicatului intrau supravegherea stării de sănătate a populației în care scop trebuia să urmărească mersul epidemiilor, să aplice măsurile adecvate pentru lichidarea acestora, să ia măsuri de profilaxie sanitară, să împiedice practicarea ilegală a medicinei, să controleze (cel puțin o dată pe an) farmaciile și spitalele din ținutul respectiv [1].

Sigiliile folosite de fizicii ținuturilor sînt interesante întrucît au în reprezentare atît stemele districtuale cît și simbolul acestei dregătorii.

În depozitele Direcției Generale a Arhivelor Statului se conservă matrice sigilare ale fizicilor din ținuturile Bacău [2], Botoșani [3], Covurlui [4], Dorohoi [5], Fălciu [6], Neamț [7], Roman [8], Suceava [9], Tutova [10] și Vaslui [11]. Acestea au fost depuse la Direcția Generală a Arhivelor Statului în 1868 de către Ministerul Sănătății împreună cu alte tipare sigilare utilizate de unele instituții avînd același profil.

Suprafața metalică a acestor tipare sigilare, confecționată din aramă are o formă oval-orizontală, cu dimensiuni variind între 3,1/2,9—3,5/3,1 cm.

Partea superioară a cîmpului sigilar este rezervată reprezentării heraldice cuprinzînd, cum am menționat mai sus, două elemente importante: 1) însemnul dregătoriei și 2) reprezentarea simbolică a ținutului respectiv.

---

* Comunicare prezentată în ianuarie 1976, în cadrul Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie. *Sigiliile instituțiilor sanitare din Țara Românească* — incluse, prin selecție, într-un capitol aparte al lucrării *Sigiliile — mărturii ale trecutului istoric*, București, 1976, p. 217—220, au în emblemă stema țării (acvila cruciată) sau unele elemente specifice acestui domeniu (cupa cu șarpele).

[1] Informații privind activitatea fizicilor ținuturilor se găsesc în următoarele fonduri: Comitetul Sănătății din Moldova; Ispravniciile ținutale; Colecția Litere Gh. Asachi, vezi *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. I—IV.

[2] Arh. St. Buc., colecția Sigilii (Matrice Sigilare), Administrative, nr. 1990.

[3] idem, nr. 1991.

[4] idem, nr. 1994.

[5] idem, 1997.

[6] idem, 1998.

[7] idem, nr. 2005.

[8] idem, nr. 2010.

[9] idem, nr. 2012.

[10] idem, nr. 2014.

[11] idem, nr. 2016.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În partea centrală a cîmpului sigilar se află zeul Esculap redat în întregime şi privit din faţă, sprijinindu-se cu mîna dreaptă pe un scut dreptunghiular iar în mîna stîngă ţinînd un baston pe care s-a încolăcit un şarpe. De lîngă baston, se înalţă un arbust dotat cu coroana bogată ce se extinde deasupra întregii reprezentări. În partea dreaptă este plasat scutul dreptunghiular incluzînd stema districtuală timbrat de o cunună de lauri. Reţine atenţia, de asemenea, trunchiul retezat al unui copac gravat în stînga cîmpului sigilar.

Întreaga reprezentare este plasată pe o terasă verde.

Analizînd reprezentarea heraldică descrisă mai sus remarcăm faptul că atributul dregătoriei este redat în modul cel mai complex, respectiv prin zeul Esculap şi şarpele încolăcit pe baston deşi deseori medicina şi sănătatea erau simbolizate doar prin această reptilă [12].

În ceea ce priveşte modul de înfăţişare al zeului, pe matricele sigilare ale fizicilor acesta este reprezentat cu barbă iar expresia feţii pare să fie de îngrijorare sau consternare faţă de suferinţele umane [13].

Prezenţa copacului datat cu coroană, alături de Esculap reprezintă credem o formă de indigenare şi legătură a zeului originar din Tesalia cu pămîntul românesc unde fenomenul duodrologic era încă puternic. Într-adevăr, trebuie remarcat faptul că acest zeu considerat ca simbol al forţei binefăcătoare a naturii a fost însoţit de două elemente sugerînd succesiunea vieţii ; arborele retezat simbolizînd desigur moartea şi ramura verde care semnifică continuitatea vieţii — dezvoltarea. Această reprezentare semnifică desigur virtuţile curative ale naturii (de altfel atribute recunoscute zeului Esculap) şi totodată rolul medicinei în protejarea sănătăţii. Şarpele este reprezentat, de asemenea, conform regulilor heraldice, în profil, cu capul ridicat încolăcit pe bastonul plasat în pal.

Deosebit de interesant este şi modul original în care s-a combinat această imagine cu stema fiecărui ţinut după cum urmează :

Scutul fizicului ţinutului Bacău include o movilă simbolizînd desigur industria extractivă. Pe matricea sigilară aparţinînd fizicului ţinutului Botoşani se află o coasă cu lama spre dextra aşezată în pal pe o terasă cu vegetaţie [14] (fig. 1).

Ecusonul gravat în tiparul sigilar al fizicatului ţinutului Covurlui include o corabie cu trei catarge avînd pînzele umflate de vînt şi plutind pe valuri (fig. 2). Ţinutul Dorohoi este reprezentat de un rac în timp ce ţinutul Fălciu este înfăţişat printr-o bovină trecînd spre dreapta pe o terasă verde.

În scutul din matricea sigilară a ţinutului Neamţ se află o căprioară, alergînd spre stînga pe o terasă de asemeni cu ierburi.

Ţinutul Roman este înfăţişat prin trei flori (după înfăţişare par margarete). Ţinutul Suceava este reprezentat prin trei arbori plasaţi tot pe o terasă, cu vegetaţie.

Matricea sigilară a fizicului ţinutului Tutova conservă în scutul dreptunghiular trei peşti suprapuşi primul şi al doilea spre stînga, cel din mijloc spre dreapta. Ţinutul Vaslui are ca simbol un stup de albine avînd terminaţia superioară în formă de cupolă, înconjurat de albume şi plasat pe o terasă (fig. 3).

Cercetate în contextul evoluţiei reprezentărilor heraldice judeţene constatăm că stemele ţinuturilor la care ne-am referit mai sus se încadrează etapei a doua de dezvoltare a însemnelor districtuale moldovene [15].

Analizînd matricele sigilare ale fizicilor ţinutului *din punct de vedere al legendei* constatăm că acesteia îi este rezervată partea inferioară a cîmpului sigilat. Textul legendei cuprinzînd denumirea instituţiei şi a ţinutului — este scrisă în caractere chirilice şi dispusă pe două rînduri.

Evidenţiem faptul că matricele sigilare ale fizicilor ţinutale păstrate în colecţia DGAS au o factură asemănătoare, dovedită atît de înfăţişarea şi proporţia elementelor incluse, cît şi de modul de distribuire a spaţiului sigilar ceea ce ne face să credem că au fost confec-

---

[12] *La grande encyclopédie Inventaire raisonné des sciences, des littres et des arts*, par une societé de savants et de gens de lettres, vol. XVI, Paris, f-294.

[13] În perioada arhaică Esculap era reprezentat tînăr, fără barbă avînd faţa senină, nu exprima încă milă sau melancolia, faţă de mizeria umană.

[14] Observăm deci căci s-a renunţat la cosaşul prezentat în emblema acestui district în primele două decenii ale sec. al XIX-lea.

[15] Vezi Dan Cernovodeanu, I. N. Mănescu, *Noile steme de judeţe şi municipii din R. S. România*, în *RA*, XXXVI, nr. 1—2, 1974, p. 53—63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ționate la aceeași dată și în același atelier. Este interesant faptul că acest mod de reprezentare a însemnului dregătoriei este specific numai acestei instituții. Cunoaștem din această epocă amprente și matrice sigilare aparținînd altor instituții cu profil sanitar din Moldova (Comitetul Sănătății. Principatul Moldovei) 1840, (fig. 4).

Astfel la Arhivele Statului din Iași se păstrează matricea sigilară utilizată în 1840 de forul medical superior din principatul Moldovei, Comitetul Sănătății [16]. În cîmpul sigilar se afla un scut dreptunghiular despicat incluzînd în dreapta capul de bour cu stea între coarne, în stînga stema familiei Sturdza — un leu cambrat, trecînd spre dreapta înarmat cu o spadă înconjurată de o ramură de măslin. Sub scut este plasată o ancoră pe care se încolăcește un șarpe. La marginea spațiului mărginit de o linie continuă este înserată legenda: КОМИТЕТЪЛ СѢНѢТѢЦІЇН ПРИНЦИПАТЪЛ МОЛДАВ<НЕН> (Comitetul Sănătății. Principatul Moldovei), 1840 (fig. 4).

Matricele sigilare utilizate de serviciile sanitare ale județelor Buzău [17] și Iași [18] (primul depus la DGAS o dată cu tiparele fizicilor ținutali) au în reprezentare stema unită avînd următoarea înfățișare: scut dreptunghiular despicat, în caracterul dextru fiind plasată acvila cruciată, în cel senestru capul de bour cu stea între coarne.

Cunoaștem, de asemenea, sigiliul imprimat în tuș negru utilizat de Poslina vitelor [19] (punct vamal pentru vite) avînd și atribuții sanitare veterinare. În emblema acestuia este prezent, de asemenea, simbolul medicinei — șarpele încolăcit pe ancoră. Atributul medicinei este prezent și în sigiliul Societății medicilor și naturaliștilor din Iași. Matricea sigilară a acestei instituții ce se păstrează, de asemenea, în depozitele Direcției Generale a Arhivelor Statului, are o formă ovală, dimensiunile 4,2/3,5 cm. În emblemă se află elemente semnificînd activitatea membrilor societății. În centru este reprezentat un bust pe un postament avînd înserate cuvintele: SEMPER ALTIUS, iar sub aceasta un șarpe încolăcit pe piciorul unei cupe; în dreapta este plasată Minerva purtînd suliță și scutul oval pe care este gravat capul gorgonei, în stînga se află Fortuna cu mîna dreaptă încoronînd bustul cu cea stîngă ținînd cornul abundenței îndreptat în jos. Deasupra întregii reprezentări se află a pasăre peste care cad raze. La marginea spațiului sigilar, în exergă legenda în limba latină: SIGILLUM MEDICOR <UM> ET NATUR <EA> SCRUTATOR <UM> IN MOLDOVA<E> SOCIETATIS (SIGILIUL SOCIETĂȚII MEDICILOR ȘI CERCETĂTORILOR NATURII DIN MOLDOVA), 1832 [20].

Parte integrantă din tezaurul sigilografic românesc sigiliile de instituții au o importanță deosebită putînd ilustra procesele social-economice ce s-au desfășurat de-a lungul anilor dar și interferențele culturale care dovedesc participarea intensă a românilor la schimburile de valori spirituale.

[16] Vezi *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. III, Buc.
[17] Arh. St. București, Colecția de sigilii (Matrice sigilare) nr. 1993.
[18] Idem, 2783.
[19] Ibidem, 1685.
[20] *Ibidem*, nr. 6358. Vezi M. Dogaru, *op. cit.*, p. 218—219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CATALOGUL BIBLIOTECII LUI CONSTANTIN TUFESCU (1845)

DE

PAUL MIHAIL

Constantin Tufescu, fiul paharnicului Leon Tufescu și al Paraschivei Iurașcu, a fost un ales cărturar. S-a născut în Iași la 9 noiembrie 1793; căsătorit la 14 februarie 1832 cu Catinca, fiica slugerului Ion Bran și a Mariei, născută Voinescu, a avut următorii copii: Leon, născut la 16 martie 1834; Dumitru, născut la 24 martie 1835; Costache, născut la 9 februarie 1839 și Alexandru, născut la 19 septembrie 1845.

Din acel an 1845 a rămas în manuscris *Catalogul* cărților sale, cuprinzînd tipărituri din a doua jumătate a secolului XVIII și întîia jumătate a secolului XIX, în limbile română, rusă, franceză și greacă.

Faptul că a simțit nevoia să alcătuiască acest catalog arată interesul lui Tufescu de a-l oferi celor care veneau și-i cercetau biblioteca și manuscrisele. Catalogul însuși reprezintă o etapă în dezvoltarea bibliografiei din prima jumătate a secolului XIX. El se alătură cataloagelor existente din acel timp ale Bibliotecii Academiei Mihăilene din Iași din 1835.

Manuscrisul autograf al lui C. Tufescu are 8 foi albe, cu filigran literele latine N.R. și imaginea leului cu coroniță pe cap și codița în sus. Literele începătoare sînt litere de tipar aplicate, care au fost colorate în roșu, negru și verde. Foile păstrate curat sînt legate într-o copertă groasă de culoare albastră.

Lista cărților se găsește la foile 1—5. La sfîrșit — iscălitura cu litere de tipar. Foaia 6 este albă. Pe f. 7—8 sînt însemnări de familie. Marginile foilor 1—5 ale catalogului cuprindeau numerotarea cărților, ulterior șterse prin aplicarea unei culori de acuarelă negre-verzui.

Acest catalog necunoscut pînă acum l-am aflat la Gheorghe Popovici din Floritoaia, ținutul Iași, care-l păstrează din timpul celui de al doilea război mondial. Manuscrisul, la cei peste 135 de ani de la redactarea sa, poate servi ca un izvor pentru cunoașterea mentalității unui intelectual român din prima jumătate a secolului XIX.

Cercetînd catalogul, observăm că arată așezarea cărților după conținut, pe domenii. Este alcătuit cu destulă pricepere, precizîndu-se la cărțile străine anul apariției, dar fără a se arăta localitatea. Titlurile unor cărți străine sînt traduse în românește sau parțial adaptate în limba română. Catalogul cuprinde 116 titluri, însumînd 236 exemplare. Urmărind titlurile, se poate constata că C. Tufescu a fost interesat cu deosebire de lucrările contemporane: a adunat colecții de legi și volume de indici ale acestor colecții, statute de așezăminte, coduri penale, decizii militare, regulamente străine. A adus de peste hotare *Constituția Angliei* din 1806, a cercetat explicarea Constituției tipărită în 1780 de Evghenii Vulgaris. În cadrul preocupărilor sale juridico-administrative, C. Tufescu a adunat *Pravile* românești, cea a Țării Românești a lui Caragea, (București, 1818), *Condica* lui Calimah a Moldovei, *Pravilele împărătești* adunate de Andronachi Donici, *Regulamentul Organic* al Țării Românești și al Moldovei, *Pravila criminalicească a Moldovei*, *Codicele Armenopol.*

Dorința de a continua pe marii cronicari ai Moldovei, în vederea redactării propriului său „letopiseț al Moldovei", manuscris pe care îl înregistrează în catalog și care a rămas necunoscut, îl determină să adune cărți referitoare la istoria românilor. Să amintim *Hrono-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

graful lui Cantemir pentru dovedirea neamului moldovenesc, opera lui Cantemir tipărită în 1823, hrisovul lui Matei Basarab din 1641, hrisovul lui Ioniță Sturza din 1827, Moldavia și Valahia descrise în 1834.

Dintre istoriile altor popoare, în biblioteca sa se găseau lucrări despre istoria Poloniei, a Turciei, a Rusiei, a Serbiei, a Prusiei și a Franței. Se informa, de asemenea, despre diplomația Rusiei de la 1613 pînă la 1825 și despre tratatul încheiat la Adrianopol cu turcii în 1829, atît de însemnat pentru dezvoltarea Principatelor Române, ceea ce dovedește un orizont intelectual larg și lecturi întinse în vederea redactării Letopisețului său „pentru încungiurările Moldovei". Poate fi și el socotit printre ultimii cronicari ai Moldovei.

Întîlnim în rafturile sale cărți despre marile personalități din istorie ca Alexandru, fiul lui Filip Macedoneanul și Napoleon.

Numeroase cărți se referă la problema țăranilor, economia rurală și domestică, economia de cîmp, observații asupra stării pădurilor, gospodăria sătească, povățuire pentru ocrotirea ciumei din acei ani.

Alături de cartea *Bucătar moldovenesc* stă *Povățuirea* cum să se facă pîine din cartof, un manual de pomicultură din 1840 și *Oglinda sănătății*, care presupun folosirea în practică a sfaturilor din aceste scrieri.

Din domeniul beletristicii evidențiem cărțile în limba română, traduceri : Numa Pompiliu, Robinson Crusoe, Critil și Andronie care se află în mai multe exemplare. Existența mai multor exemplare din aceeași scriere ne face să presupunem că C. Tufescu poate fi socotit un propagator al gustului pentru citit, că din biblioteca sa se puteau împrumuta cărți. Dintre scrierile originale în limba română, relevăm volumul *Poezii, stihuri moldovenești*, pe care le identificăm cu *Poeziile* lui Gh. Asachi, numeroase *Calendare*, începînd din 1831, se completează cu cărți populare ca *Trepetnicul*.

Manuale de fizică, geografie, aritmetică, istorie, de antropologie tipărite la Buda, în 1830, precum și tipărituri de numismatică, antialcoolice, de vamă și rețetar pe anul 1814, arată preocupările și varietatea cărților din domeniul științelor pozitive.

Catalogul înregistrează o lucrare de o valoare deosebită : *Lecsiconul enciclopedic*, în 17 volume. Tipărit între anii 1835—1841 la St. Peterburg de Plușar, el ocupă un loc important în istoria enciclopediilor ruse. Articolele despre istoria culturii materiale, articole lingvistice, articole despre Orient, geografie și economie prezintă un mare interes istoric.

Din domeniul literaturii teologice, se numără *Coranul* turcesc în limba franceză, *Biblia* în limba română din 1819, *Psaltirea* de la Neamț din 1815, *Acatistul Sf. Parascheva, Eresurile și praznicile* tipărite în 1834.

Pentru distracția casei, era curent jocul de cărți, vistul și preferansul, introdus în Moldova în urma războiului din 1806—1812, și pentru care există un manual cu regulile de joc. Pentru sfaturi igienice, povățuirile lui Morezon și Prișniț erau cele mai răspîndite.

În bibliotecă se găseau și cărți în grecește : *Erast*, traducere din Gessner, *Geografia Țării Românești și a Moldovei*, a lui Daniil Philippide, etc.

Cărțile erau procurate prin case de comerț sau persoane particulare. Moldova se bucura din vechime de un regim favorabil importului de cărți [1] și C. Tufescu și-a procurat cărțile de la Buda, Paris, Londra, Petersburg, București prin acest mijloc lesnicios.

Ca toate bibliotecile de familie din epocă, ce cuprindeau atît cărți în limba română cît și în alte limbi, și biblioteca lui C. Tufescu [2] s-a risipit, dar amintirea ei, păstrată în catalogul regăsit, rămîne o dovadă a spiritului luminat umanist din Moldova, înainte de anul 1848 [3].

---

[1] C. Papacostea, *O bibliotecă la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de bibliologie", V, București, 1963, p. 218.

[2] Despre activitatea lui C. Tufescu, v. și G. Bezviconi în „Din trecutul nostru", anul III. februarie—martie 1935, nr. 17—20, p. 6.

[3] Am transcris textul conform normelor științifice. În paranteze drepte am introdus numerotarea titlurilor, traducerea cuvintelor din alte limbi și completările gramaticale. În note, am dat identificările unor cărți după *Bibliografia românească veche* și după fișierul de la Biblioteca Academiei R. S. România.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ

[Copertă]
Catalog 1845 Cărţile lui Costandin Tufăscu. Bucăţi cărţi

f. 1 Catalogu de cărţile lui Constandin Tufăscu, anul 1845/C. Tufăscu.

f. 2

[1] Izvod zakonov [colecţia legilor] den anul 1832 a Imperiei Rosiei cu ukazatelul [indicele] lor 16
[2] Prodoljăniile [continuările] către zisul [i]zvod păr la anul 1839 în două ecźămpliaruri 7
[3] Voenoi postanovleniia [deciziile militare] cu ukazatelul [indicele] lor den anul 1839 şi 1841 13
[4] Prodoljăniile [continuările] către dînsăle păr la anu[l] 1844 4
[5] Izvod zakonov [i]zdaniia [colecţia legilor ediţia] den anu[l] 1842, cu ukazatelul [indicele] lor 16
[6] Prodoljăniile [continuările] către dînsul păr la anu[l] 1844 4
[7] Učrejdenie [aşezămîntul] guberniilor den anul 1845 1
[8] Ustav duhovnoi konsistoriia [statutul consistoriului spiritual] den anul 1843 1
[9] Pravile[le] săboarălor tipărite la anul 1843 1
[10] Duhovnoi reglament [regulamentul spiritual] tipărit la anu[l] 1820 . . 1
[11] Kratkoe obisneniia ţărkovnoi ustav [explicare pe scurt a statutului bisericesc] den anul 1834 1
[12] Un slovar [dicţionar] de bivşii [foştii] scriitori părinţi in Rosie din anul 1827 1

f. 2v

[13] Učrejdeniie [aşezămîntul] pentru oblaste [ţinutul] Bassarabiei den anul 1828 1
[14] Armenopolul tipărit rossieneşti la anul[4] 1
[15] Donici, Adunare de pravili împărăteşti pentru Basarabie[5] 1
[16] Sobranie [adunare] împărăteştilor gramote [mesaje] şi a dogovorălor [tratatelor] Rosiei păr la anu[l] 1695 4
[17] Diplomatie Rosiei de la anu[l] 1613 păr la anul 1825 1
[18] Polojenie [principiu] pentru ocîrmuire[a] oştilor Donului, tipărit la anu[l] 1835 1
[19] Ulojeniie [codul] Kitaiskoi pălat den anul 1828 2
[20] Al curanul turcesc în limba franţuzască[6] 1
[21] Reglamentu[l] Moldaviei tipărit la anul 1837 1
[22] Adăogire pravililor făcute de Obşteasca obicinuita adunare din Moldavia . 1
[23] Parte giudecătorească den Reglamentu[l] Moldavii 1

f. 3

[24] Pravila Moldavviei. Condica politicească a D.[omnului] Kalimah[7] . . 1
[25] Pravila cremenalicească a Moldavvii[8] 1
[26] Reglamentul Ţării Româneşti tipărit la anul 1
[27] Pravila Ţării Româneşti a D.[omnului] Karage[9] 1
[28] Obrazovaniie oblastii [organizarea ţinutului] Basarabiei den anul 1819 . . 1
[29] Ponturile alcătuite pentru lucrul ţăranilor de Verhovnoi Sovet [Înalta ocîrmuire] a Bassarabii la anul 1
[30] Rucinaia kniga [carte de mînă] pentru vibor dvorenesc [alegerea nobililor] din anul 1

---

[4] St. Petersburg, 2 vol., 1831. Cf. Haralambos Papastathis, *Zur Verbreitung der „hexabiblos" der Harmenopoulos in Slawischen Raum*, in „Balkan Studies", XVIII, 1. 1976, Salonic, p. 67—78, în spec. 74—76.

[5] Andronachi Donici, *Adunare de pravili...*

[6] Poate fi: *Le Coran*, traduit de l'arabe, accompagné de notes, précédé d'un abrégé de la vie de Mahomet, I—III parties, Paris, 1821—1822 sau *Le Coran*, traduit de l'arabe... par M. Savary, 2-e éd., 2 vol., Paris, 1828.

[7] *Codica politicească sau ţivilă a Prinţipatului Moldovii*, Iaşi, Tip. „Albinei", 1833. Cf. şi *Codul Kalimach*, ed. critică de A. Rădulescu, Bucureşti, 1958.

[8] *Partea intîiu şi a doua a Condicii criminaliceşti*, Iaşi, 1826. Cf. *Bibliografia românească veche...*, nr. 1272.

[9] Ioan Gheorghie Caragea, *Leguire*, *Bucureşti*, 1818. Cf. *Bibliografia românească veche...*, nr. 1 000.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[31] Polojenie viborului dvoreanstvii [principiul pentru alegerea nobililor] din anul... în douî ekzempliaruri 2
[32] Polojenie [starea, poziţia] ţăranilor din oblastiia [ţinutul] Bassarabii din anul 1
[33] Adresnoi kalendar [calendar cu adrese] pentru uliţile, zdaniile [clădirile], fabricile, zavideniile [instituţiile] şi lăcuitorii stoliţii [capitalei] Peterburgului pe anu[l] 1837 şi pe anul 1844 5
[34] Adresnoi kalendar [calendar de adrese] pentru lăcuitorii Moscovii pe anul 1839 1
[35] Adresnoi kalindar [calendar de adrese] pentru toţi cinovnicii [funcţionarii] Rosiei pe anu[l]..... şi pe anul 1844 4
f. 3v
[36] Konsistuţie Angliei tipărită la anu[l] 1806 3
[37] Tilcul zakoanilor [legilor] englizăşti, tipărit la anu[l] 1780 [10] 3
[38] Cantimir, în dialectul rosienesc, pentru Moldavie tipărit la anu[l] 1789 [11] . 1
[39] Cantimir în dialectul moldovinesc, asămine ca acest de mai sus tipărit în Moldavie în Mănăstire Neamţului la anu[l] [12] 1
[40] Sudebnoi ugolovnoi vlast [puterea de judecată penală] a elenilor şi a rîmlenilor tipărit la anu[l] 1830 1
[41] Hronograful lui Cantemir pentru dovedire[a] neamului moldovinesc, tipărit la anu[l] 1835 [13] 1
[42] Hrisov a lui Ioan Sandul Sturza vvod al Moldavviei den anul 1827 [14] . . 1
[43] Hrisov [a] lui Ioan Matei vvod a Ţării Româneşti pentru mănăstiri din anu[l] 7149 şi tipărit la anu[l] 1830 [15] 1
[44] Condiţiile pentru vînzare[a] otcupului [concesionării] băuturilor den oblastii [ţinutul] Basarabii de leatu 1844 şi pîn la 1847 1
[45] Pravilile tamojnilor [vămilor] ruseşti şi tarifa pentru mărfuri 1
f. 4
[46] Sobranie [adunare] a cîteva ukazuri [decrete] 1
[47] Istorie Rosiei static şi gheografic den anul 1837 4
[48] Kartina Kavkazkogo kraiu [Tabloul regiunii Caucazului] den anu[l] 1835 . 4
[49] Letopisăţul de la începutul Rosiei tipărit la anu[l] 1799 2
[50] Istoriia Rosiei a lui Kandanov, în limba moldovinească [16] 2
[51] Istoriia Rosiei a lui Ustralov, în dialectul rosienesc 5
[52] Istorie Malorisiei tipărit la anu[l] 1830 3
[53] Istorie Novorosiei tipărit la anu[l] 1836 2
[54] Putevoi zapiskă Troiskoi Lavră [însemnări de călătorie a Lavrei Sf. Treimi] den 1840 1
[55] Istoriia Lehii den anu[l] 1843 1
[56] Istorie Donului din anul 1834 3
[57] Scriere împărăţiei Prusiei din anu[l] 1836 2
[58] Istorie turcilor tipărit la anu[l] 1789 4
[59] Istorie franţujilor tipărit în anu[l] 1785 3
[60] Moldavie şi Valahie tipărit în anu[l] 1834 1
[61] Istoriia Sărbiei tipărit în anu[l] 1839 1
f. 4v
[62] Istorie lui Alexandru Filipovici den anu[l] 1841 [17] . 2
[63] Istorie lui Napoleon tipărită la anu[l] 1842 . . 1

---

[10] Evghenie Vulgaris.

[11] *Istoričeskoe, geografičeskoe i političeskoe opisanie Moldavii s žiznjiu sočinitelja.* S. Nemeckago preloženija perevel Vasilij Levšin, Moscova, 1789.

[12] *Scrisoarea Moldovei* de Dimitrie Cantemir domnul ei, Mănăstirea Neamţ, 1825.

[13] Dimitrie Cantemir, *Hronicul Romano-moldo-vlahilor*, t. I—II, Iaşi, 1835—1836.

[14] *Întărirea anaforalei*, foaie volantă, Iaşi, 1827. Cf. *Bibliografia românească veche...*, nr. 1333.

[15] *Hrisov... de la Matei Basarab*, foaie volantă, Bucureşti, 1830. Cf. *Bibliografia românească veche...*, nr. 1485.

[16] Ivan Kaidanov, *Istoria imperiii rosiene*, trad. de Gh. Asachi, Iaşi, 2 vol., 1832—1833.

[17] *Istoria a Alexandrului celui Mare din Machedonia şi a lui Darie din Persida împăraţilor*, Sibiu, 1794, reeditarea din 1841.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[64] Napoleon in 1-iu [partea întîi] tipărită la anu[l] 1838 1
[65] Monedi, vesoh şi merî [monede, greutăţi şi măsuri] tipărit în anu[l] 1842 . 1
[66] Inostranii 12 merî [12 măsuri din alte ţări], tipărit în anu[l] 1836 . . . 1
[67] Eresurile şi praznicile rosieneşti, tipărit la 1834 1
[68] Secriter [19] 1
[69] Zapiscă [însemnare] pentru sătească gospodărire pe anu[l] 1844 . . . 4
[70] Cursul obşteştii istorii, parte al 3-le, tipărit la 1812 1
[71] Enţiklopediceskii Lexikon 17
[72] Putisăvsfie [călătoria] lui Dimon Diurvil în toată lume, tipărit la anu [1] 1843 4
[73] Bibliotek pentru sfidine Rosii [Biblioteca pentru informaţia Rusiei] din anu[l] 1836 1
[74] Gheografie lui Sokalov din anu[l] 1839 1
[75] Kratkoi sfidenii o istorii [Informaţii scurte despre istorie] din anu[l] 1839 . 1
[76] Vracebnik [«îndrumar» medical] O piisanstve [despre beţie] 1
[77] Fizica lui Lenţon din anu[l] 1842 1
[78] Răţăpnik [reţetar] din anu[l] 1814 1
[79] Calindar pe anu[l] 1831 şi 2
[80] Rukovotsfo teoreticeskoi şi prakticeskoi o sadovotsfii [Manual teoretic şi practic despre pomicultură] din anu[l] 1840 1
[81] Iskutsfo vzat vzatki [Arta de a lua mită] den anul 1830 1
f. 5
[82] Nastavlenie [îndrumări] pentru giocul vistului şi a proferanţului . 2
[83] Robinzon [19] 2
[84] Numa Pombili moldovinesc [20] 2
[85] Orest, traghedie moldovinească [21] 1
[86] Adoleshie, în 5 părţi, moldovinesc [22] 3
[87] Dascal franţuz şi moldovan 2
[88] Aritmetică moldovinească [23] 1
[89] Kritil şi Andronic, moldovinesc [24] 1
[90] Nastavlenie [îndrumările] lui Morezon 1
[91] Nastavlenie [îndrumările] lui Prişniţ 1
[92] Oglinda sănătăţii, moldovinesc [25] 1
[93] Icoana lumii pe anu[l] 1841 [26] 1
[94] Letopisăţ moldovinesc scris de mine pentru încungiurările Moldavviei . 1
[95] Harta Basarabii legată 2
[96] Economie rurală şi dumesnică [27] 1
[97] Antropologhie moldovinească [28] 1

---

[18] Probabil vreun manual pentru alcătuirea corespondenţei.
[19] D. Defoe, *Robinson Cruzoe sau Intîmplările cele minunate ale unui tînăr*, trad. de V. Drăghici, 2 vol., Iaşi, 1835.
[20] Florian, *Istoria lui Numa Pompilie, al doilea crai al Romii*, trad. de Al. Beldiman, Iaşi, 1820.
[21] Voltaire, *Tragedia lui Orest*, trad. de Al. Beldiman, Buda, 1820.
[22] *Adoleshia Filoteos adecă Indeletnicire iubitoare de Dumnezeu*, trad. de Veniamin Costache, 5 vol., Iaşi, 1815—1819.
[23] Probabil Amfilohie Hotiniul, *Elementi aritmetice arătate firesc*, Iaşi, 1795 sau A. Teodorescul, *Aritmetica sau învăţătura socotelilor*, Iaşi, 1839.
[24] Baltasar Gracián y Morales, *Critil şi Andronius*, trad. de Gherasim Clipa, Iaşi, 1794.
[25] Şt. V. Piscupescu, *Oglinda sănătăţii şi a frumuseţii omeneşti*, Bucureşti, 1829.
[26] „Icoana lumii, foaie pentru îndeletnicirea moldoromânilor", Iaşi, 1840—1841.
[27] M. Drăghici, *Economie rurală şi dumesnică sau învăţătură pentru lucrarea pămîntului*, Iaşi, 1834.
[28] P. Vasici-Ungurean, *Antropologhia sau scurta cunoştinţă despre om*, Buda, 1830.
[29] *Culegere din cele mai frumoase Nopţi ale lui Young*, trad. de Simeon Marcovici, Bucureşti, 1831, ed. a II-a, Bucureşti, 1835.
[30] Ar putea fi lucrarea : *200 reţete cercate de bucate, prăjituri şi alte trebi gospodăreşti*, de M. Kogălniceanu în colaborare cu C. Negruzzi, Iaşi, 1841.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[98] Culegire din nopţile lui Iunku[29] 1
[99] Bucătar moldovinesc[30] 1
[100] Economie de cîmpu[31] 1
[101] Tractatul Rosii închiiat în Adrianopol cu turcii den anu[l] 1
f. 5v
[102] Hiromandie moldovinească 1
[103] Povăţuire cum să fac pîine de cartofle[32] 1
[104] Povăţuire pentru ocrotire ciumii[33] 1
[105] Obsărvaţie stării pădurilor[34] 1
[106] Trepetnic 1
[107] Poezii, stihuri moldoveneşti[35] 1
[108] Gheografie Ţărîi Româneşti şi a Moldavii, grecească[36] 1
[109] Erast, grecesc[37] 1
[110] Kekragarion moldovinesc 1
[111] Calindar grecesc 1
[112] Acaftist sfintii Paraschivii 1
[113] Parte din Arminopol scris de mînă 1
[114] Psaltirie moldovinească 1
[115] Alegire în scurt din toată Psaltire moldovinească tipărit[ă] la Mănăstire Neamţului la anu[l] 1815[38] 1
[116] Biblie moldovinească de celi legate 1
Tufăescu / Aceste le am.

f. 7 *Însămnări casnice a famelii Tufăscu.*

S-au născut vtorii paharnic Leon Tufăscul, fiiul lui vel şatrar Constandin sin vel armaş Constandin din satul Tufeştii, ţinutul Vasluiului, cnejie Moldavii şi din maică sa Marie, fata lui Toma Mazarachi, ce au fost al 2-le soţie [a] şatrar[ului] Costandachi.... noiemv[rie] 20, 1760.

S-au cununat vt[ori] paharnic Leon Tufăscul cu Paraschiva, fiica pitariiului Iordachi Iuraşcul şi a soţie sale Marii, fiica pitar[ului] Neculai Kogălniceanul, în oraş Eşii, în casile vor[ni]c[ului] Costandin Paladi, de însuşi dumsali Paladi şi de fiica sa Nastasiica a căminar[ului] Bogdan, duminică la 10 ciasuri din zi . . . . . fevr[uarie] 20, 1793.

S-au născut Costandin Tufăsc[u] fiiul lui vt[ori] paharnic Leon Tufăscul şi a Paraschivii, miercuri sara între 12 ciasuri a zilii şi între ciasul cel în 1-iu al nopţii, pe care l-au botezat medelnicereasa Zmăranda Buhăiasca, născută Cerchez, în oraşul Eşii, ...noemv[rie] 9, 1793.

f. 7v S-au născut Grigorii Tufăscul, fiiul lui vt[ori] paharnic Leon Tufăscul şi a Paraschivii, care s-au botezat în oraşul Eşii de bunu său pitariul Iordachi Iuraşcu şi de sora maică-sa Rucsandra, soţie banului Tănas[ă] Gosan, fiindu-i naştere : luni la 7 ciasuri de noapte..... ghenu[ar] 22, 1795.

S-au cununat Constandin Tufăscul cu Catinca, fiica sulgeriului Ion Bran şi a Marii, născută Voinescul, în oraş Eşii, în casile frăţini său Grigorii Tufăscu de vel logof[ăt] Toader Balş Frederic şi de soţie sa, cetindu-i cununie preosfinţitu mitropolit a Moldavii Veniamin Costachi duminică sara la aprinsul lumînărilor. . . . . fevr[uarie] 14, 1832.

---

[31] Ar putea fi : Gh. Şincai, *Povăţuire către economia de cimp*, Buda, 1806 sau A. Factor, *Manualul meu... pentru economii de casă şi de cîmpu*, Bucureşti, 1837.

[32] Ar putea fi lucrarea lui Chr. A. Rückert, *Învăţătură pentru facerea pîinii*, trad. de Al. Beldiman, Iaşi, 1818.

[33] Şt. V. Piscupescu, *Mijloace şi leacuri pentru ocrotirea ciumii*, Bucureşti, 1824.

[34] C. Mihalic de Hodocin, *Observaţii asupra stării pădurilor din Valea Bistriţei de sus*, Iaşi, 1840.

[35] Probabil, *Poezii* de Gh. Asachi, Iaşi, 1836.

[36] D. Philippide, *Geografikon tis Rumunias*, Lipska, 1816.

[37] Cf. Nestor Camariano, *Erast al lui Salomon Gessner în literatura greacă şi română*, Bucureşti, 1941, extras din *RFR*, nr. 7, iulie 1941, p. 64—81.

[38] *Alegere din toată Psaltirea...*, Mănăstirea Neamţ, 1815. Cf. *Bibliografia românească veche*, nr 868

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

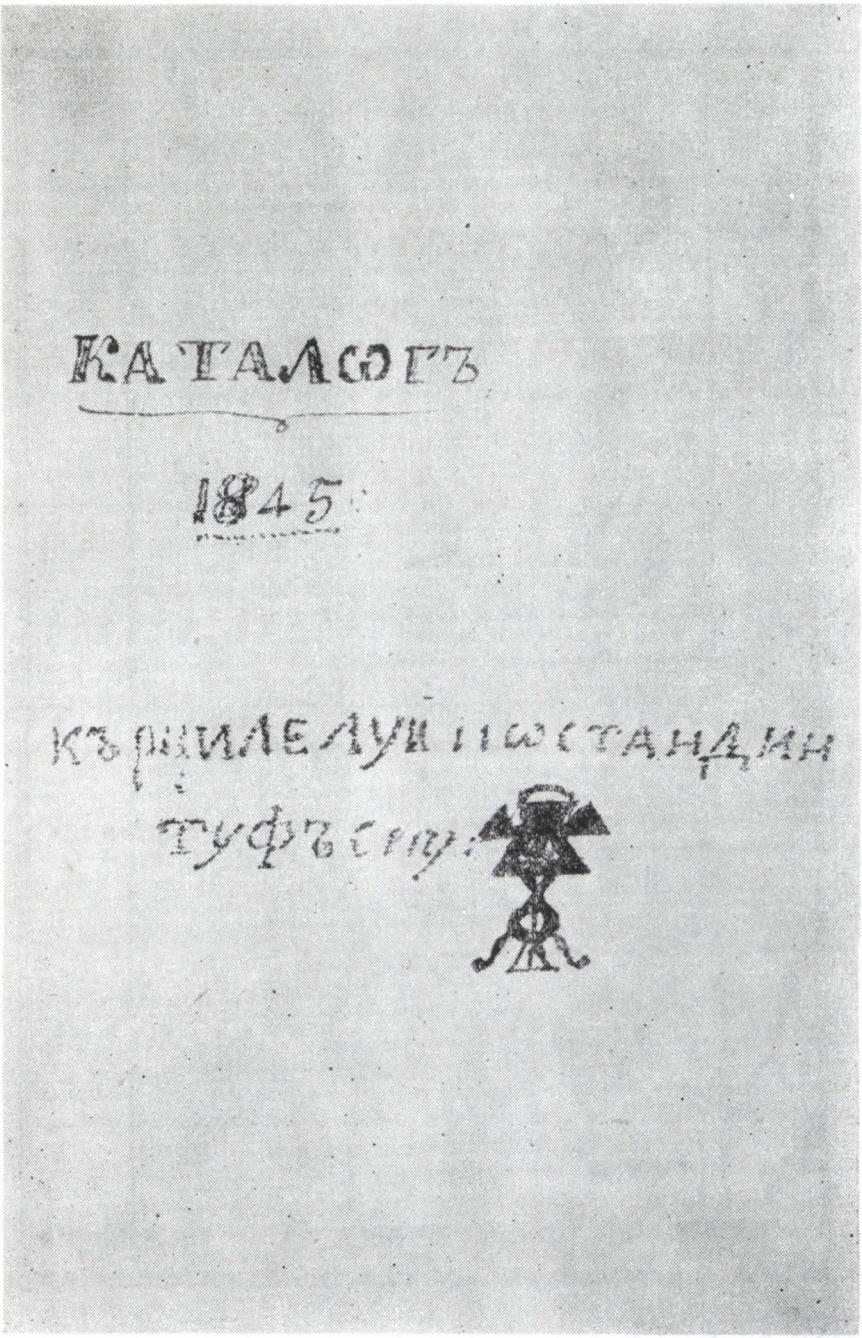

Coperta catalogului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

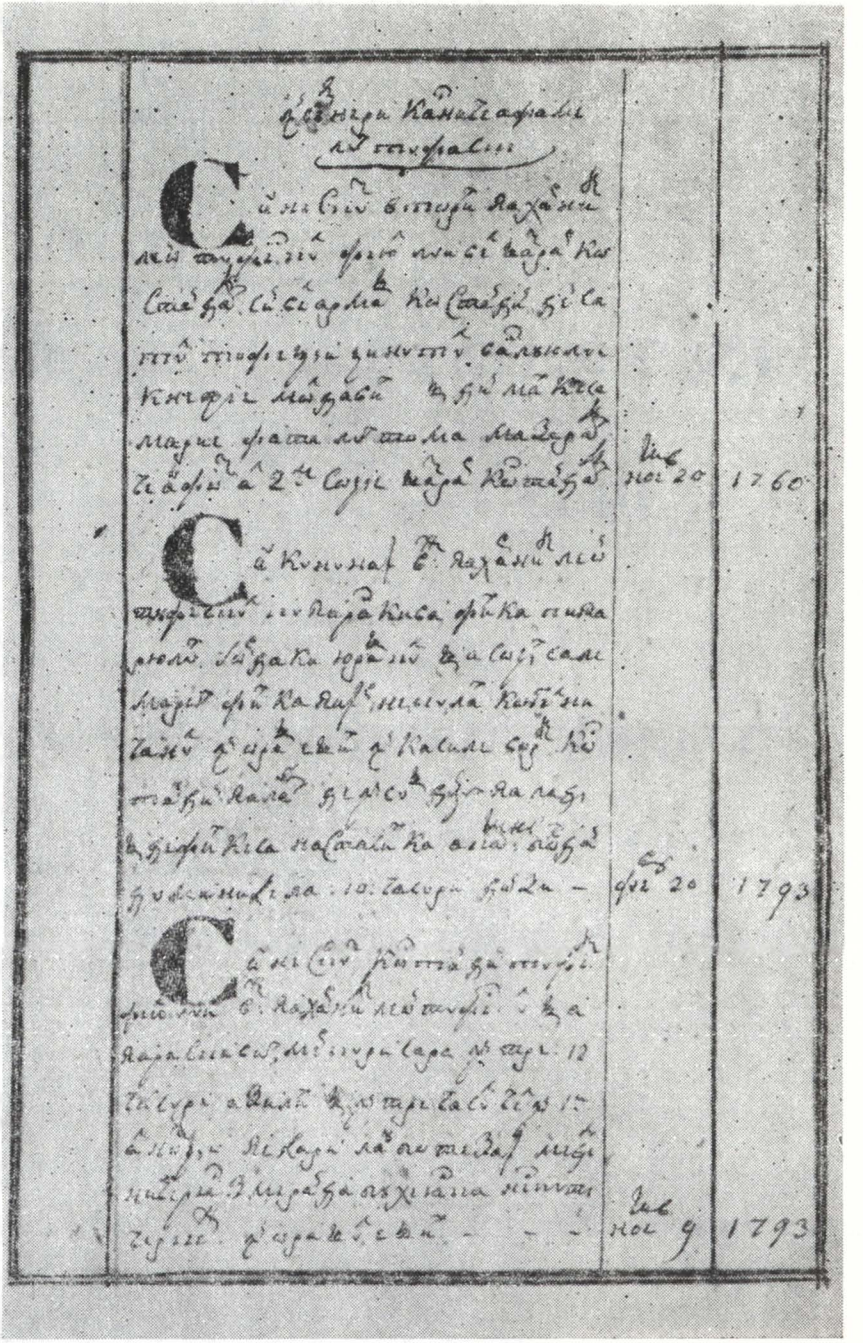

F. 7, cu „Însemnări casnice"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIMITRIE GUSTI ŞI COOPERAREA INTELECTUALĂ INTERNAŢIONALĂ

DE

EMIL PĂUNESCU

Sînt pentru un schimb liber şi pentru o circulaţie nestînjenită a valorilor culturale între popoare, ca fiind cea mai bună garanţie a păcii.

D. Gusti

Sociolog de vastă faimă, creator de şcoală, savant şi patriot, Dimitrie Gusti a creat o operă durabilă, care aparţine nu numai culturii româneşti, dar şi patrimoniului universal [1].

Născut în 1880 la Iaşi, Gusti a evocat oraşul copilăriei ca pe un centru de radiere internaţională [2], care a servit „ca o vitală legătură pentru schimburi materiale şi spirituale între regiuni diferite prin limbă, civilizaţie şi cultură [...]. Estul şi Vestul s-au întîlnit în el şi şi-au schimbat spiritul lor". L-au legat de Iaşi şi primii ani ai carierei universitare, şi crearea în 1918 a „Asociaţiei pentru studiul şi reforma socială", devenită ulterior „Institutul Social Român" (I.S.R.) — adevărat model de colaborare intelectuală şi de impunere pe plan internaţional a valorilor ştiinţei şi culturii noastre.

După primul război mondial cooperarea intelectuală internaţională s-a dezvoltat în cadrul a numeroase organizaţii, dintre care cea mai importantă a fost Comisia Internaţională de Cooperare Intelectuală a Societăţii Naţiunilor. O comisie naţională de cooperare intelectuală a luat fiinţă din iniţiativa Academiei Române în 1923 [3]. Printre membrii acestui organism s-a numărat de la bun început sociologul Dimitrie Gusti [4].

---

[1] După o regretabilă tăcere, în ultimii 15 ani s-au întreprins paşi importanţi întru valorificarea moştenirii gustiene. Editarea cvasi-integrală a operei, ca un sistem unitar de sociologie, etică şi politică, realizată de Ovidiu Bădina şi Octavian Neamţu, a constituit un succes al Editurii Academiei (Dimitrie Gusti, *Opere*, vols. I—VI, Bucureşti, 1968—1977). Menţionăm că indicele de materii al ediţiei (vol. VI, pp.123—165), alcătuit de Ilie Sulea-Firu, nu cuprinde termenul „cooperare intelectuală". Despre activitatea lui D. Gusti s-a scris puţin. In afara lucrărilor — de mai mare sau mai mică importanţă — semnate de O. Bădina, singur sau în colaborare cu Octavian Neamţu, amintim teza de doctorat a lui Constantin Stroe *(Etica în opera lui Dimitrie Gusti*, Bucureşti, 1978) şi studiul introductiv la antologia D. Gusti, *Scrieri pedagogice*, Bucureşti, 1973, datorat lui Ion Berca. Recentele studii din revista „Viitorul social" (nr. 2, 1980) publicate de H. H. Stahl, Ion Iordăchel, Călina Mare, Ion Drăgan nu fac decît să demonstreze necesitatea aprofundării operei lui D. Gusti.

[2] Ovidiu Bădina, Octavian Neamţu, *Dimitrie Gusti. Viaţă şi personalitate*, Bucureşti, 1967, p. 15.

[3] Hsu Fu Teh, *L'activité de la Société des Nations dans le Domaine Intellectuel*, Paris, 1929, p. 50 ; Jan Kolasa, *International Intellectual Cooperation*, Wroclaw, 1962, p. 23.

[4] S.D.N., *Les Commissions Nationales de coopération intellectuelle*, Genève, 1937, p. 112 ; vezi şi Gh. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaţionale şi atitudinea României (1919—1934)*, Bucureşti, 1971, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În general, intelectualii români, indiferent de apartenența politică, au privit la început cu încredere și speranțe crearea Societății Națiunilor. La I.S.R., Dimitrie Gusti a inițiat un ciclu de conferințe intitulat „Politica externă a României" [5], multe dintre acestea referindu-se la Societatea Națiunilor, iar cea a savantului Gheorghe Marinescu la „Cooperarea intelectuală națională și internațională" [6]. În conferința de încheiere a ciclului Gusti arăta că „Societatea Națiunilor trebuie să devină din ce în ce mai mult o societate de națiuni — cum îi este și titlul — și nu numai una de diplomați și guverne. Căci, fără concursul eficace al opiniei publice naționale, Societatea Națiunilor va rămîne în parte o ficțiune. Opinia publică respectivă a fiecărei națiuni are chemarea să formeze suportul moral de dezvoltare și perfecționare a instituției" [7]. După cum just a arătat Ovidiu Bădina, ideea centrală din conferința *Societatea Națiunilor* a stat la baza concepției gustiene despre pace din 1946 : „Organizarea păcii rezumă obiectul și este definiția Societății Națiunilor. Și anume : Societatea Națiunilor este un organism politic cu două funcții fundamentale : una negativă — menținerea păcii, și alta pozitivă — *organizarea muncii sociale internaționale" (subl. ns.)* [8]. Conducătorul școlii sociologice de la București considera foarte importantă activitatea organizației de la Geneva, „operă pozitivă de sociologie internațională, operă de creare a interdependenței economice, spirituale și sociale a popoarelor" [9]. Adept al principiului federalist [10], Gusti s-a pronunțat pentru o federație europeană [11], „ca etapă intermediară continentală a Societății Națiunilor" [12]. Pe bună dreptate s-a afirmat că el a făcut în România „cea dintîi acreditare a adevăratei Societăți a Națiunilor" și a întemeiat „o doctrină de cercetare" a acesteia [13].

În expunerea de motive la Legea organizării culturii, după ce sublinia că „munca intelectuală a fost chemată după război să lucreze alături de munca manuală la refacerea lumii" [14], ministrul Gusti arăta : „ca o exemplificare internațională a acestei năzuințe s-au înființat și lucrează Comisia și Institutul de Cooperare intelectuală, a căror acțiune e sprijinită de toate statele din Societatea Națiunilor. În marele *Plan de lucru* pe 1933, tipărit de curînd, delegații României apar la tot pasul cu propuneri și contribuții, ceea ce arată interesul nostru în această instituție, peste hotare, și datoria, la noi acasă, să stringem la un loc și să organizăm niște forme de activitate lăsate pînă astăzi mai mult la voia întîmplării [15]. Același lucru și despre Institutul Internațional de Cinematograf Educativ [16] de la Roma".

Una dintre realizările profesorului în spiritul cooperării intelectuale internaționale a fost crearea în 1927 a „Oficiului universitar" [17]. În prefața la „Călăuza studentului" din

[5] *Politica externă a României,* București, 1925.

[6] Emil Păunescu, *Dr. Gheorghe Marinescu și cooperarea intelectuală internațională,* comunicare la Sesiunea Muzeului județean Dîmbovița, Tîrgoviște, 1978 (ms.).

[7] D. Gusti, *Opere,* vol. IV, p. 171.

[8] *Ibidem.*

[9] Idem, *Problema Societății Națiunilor,* în „Cele trei Crișuri", X, nr. 1—2, ianuarie-februarie 1929, p. 5.

[10] Idem, *Opere,* vol. I, p. 368.

[11] Idem, *Problema federației statelor europene,* extras din „Arhiva pentru știință și reforma socială", IX, nr. 1—3, 1930.

[12] O. Bădina, *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității sale,* București, 1965, p. 175.

[13] *D. Gusti și școala sociologică de la București,* I.S.R., 1937, p. 282.

[14] D. Gusti, *Opere,* vol. III, p. 261.

[15] Într-un răspuns la o anchetă a ziarului „Universul" (1928), Gusti — care pleda pentru necesitatea unui serviciu al legăturilor culturale cu străinătatea, ce ar avea și „scopul de a pregăti participarea românilor la congrese și expoziții internaționale, de unde în general lipsim" — exemplifica cu relatarea împrejurărilor în care s-a ratat găzduirea la București a Congresului internațional al artelor populare, blamînd indiferența cercurilor conducătoare ale României de atunci, indiferență care a determinat I.I.C.I. să acorde organizarea orașului Praga *(Ibidem,* p. 244—245)

[16] Într-un interviu acordat ziarului „Rampa" (14 noiembrie 1924) Gusti informa publicul românesc că „Liga Națiunilor a intervenit prin Comisia de cooperare intelectuală pentru reglementarea industriei cinematografice pe baze internaționale" (vezi Ioan Massoff, *Despre ei și despre alții...,* București, 1973, p. 154). Partizan al utilizării filmului pentru informare și educare, Gusti a aprobat călduros înființarea în 1928 a I.I.C.E.

[17] Mircea Vulcănescu, *Dimitrie Gusti, profesorul,* în *D. Gusti și școala sociologică de la București,* p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1928, D. Gusti evidenţia faptul că în centrul preocupărilor I.I.C.I. a fost pusă de la început problema universităţii. Institutul de la Paris a publicat, în al său „Bulletin des relations universitaires" programul studenţesc pentru organizarea vieţii universitare, întocmit de Seminarul de Sociologie al Universităţii din Bucureşti în anul 1924 [18]. În statutul Oficiului universitar se preconiza ca una din secţii să aibă drept scop „anchete, studii şi publicaţii privitoare la cunoaşterea precis ştiinţifică a vieţii studenţeşti şi stabilirea de legături cu străinătatea, în special cu *Institutul Internaţional de Cooperare Intelectuală de la Paris*, făcîndu-se propagandă pentru şcoala şi cultura românească, atît prin informaţiile directe ce se vor trimite, cît şi prin publicaţiile pe care le va îngriji şi edita" [19].

Printre organizaţiile cărora Gusti le-a acordat o deosebită atenţie se număra şi Biroul Internaţional al Muncii (B.I.T.). Albert Thomas, şeful B.I.T., a fost un colaborator marcant al „Arhivei pentru ştiinţa şi reforma socială" [20]. „Conferinţele internaţionale ale muncii — spunea Gusti — reprezintă cel dintîi parlament internaţional în care sînt reprezentate interesele profesionale şi sociale ale umanităţii" [21].

Institutul Social Român a colaborat, atît prin intervenţii directe, colectiv, cît şi prin participarea individuală a unor membri, la reorganizarea Asociaţiei române pentru Liga Naţiunilor. S-a acordat „o mare ospitalitate în ciclurile sale de conferinţe acelor subiecte şi acelor conferenţiari, români sau străini, oameni de ştiinţă independenţi sau trimişi ai Genevei, care erau în măsură să răspîndească în publicul mare românesc adevărata cunoştinţă despre noua aşezare a lumii" [22]. Printre colaboratorii străini îi amintim pe C. Bouglé, A. Thomas, J. T. Shotwell, C. Zimmermann, L. Duguit, H. Truchy, G. L. Duprat, Ed. E. Day, L. v. Wiese, R. Auboin, H. Schacht, G. Richard, M. Ginsberg, F. C. S. Schiller, W. E. Rappard, C. Lange [23]. Dintre aşezămintele străine cu care a colaborat I.S.R. — în afara I.I.C.I. — amintim: Institutul Colvay şi Institutul de Folklor Brabançon din Bruxelles, Institutul intermediar de drept internaţional din Haga, Royal Institute of Foreign Affairs şi Societatea Fred. Le Play din Londra, Institutul internaţional de drept comparat din Lyon, Institutul Internaţional de Sociologie din Paris, Institutul social din Praga, Institutul Social Polonez din Varşovia, Societatea de sociologie din Geneva, Dotaţia Carnegie pentru pacea internaţională şi Fundaţia Rockefeller [24]. Relaţiile Institutului cu străinătatea includeau corespondenţă, schimb de publicaţii şi de conferenţiari, participarea la congrese şi expoziţii internaţionale, primirea unor oaspeţi şi observatori, proclamarea unor membri corespondenţi sau de onoare. „Institutul a ajutat pe această cale ca ţara să fie mai bine cunoscută şi mai drept judecată în străinătate decît înainte şi ca ştiinţa noastră socială să fie rodită de colaborări strălucite [...]. S-a realizat astfel *o solidaritate ştiinţifică internaţională*" *(subl. ns.)* [25].

În cadrul organizaţiei de cooperare intelectuală a Societăţii Naţiunilor a luat fiinţă în 1928 Conferinţa Permanentă de Înalte Studii Internaţionale (C.P.H.E.I.) [26], devenită ulterior

---

[18] D. Gusti, *Opere*, vol. III, p. 349—350.

[19] *Ibidem*, p. 351. În primul an de activitate, un raport asupra mişcării învăţămîntului superior din România a fost înaintat I.I.C.I., care l-a apreciat în chip elogios *(Ibidem*, p. 357).

[20] Printre manuscrisele inedite din „arhiva Gusti" se află şi „portretul" lui Albert Thomas (*Ibidem*, vol. II, p. 477).

[21] *Ibidem*, p. 481.

[22] *Ibidem*, vol. III, p. 409.

[23] Vezi C. Sandulescu — Godeni, *Problemi e realizzazioni sociologiche a Bucarest*, Roma, 1934. În „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", între 1924 şi 1932 s-au publicat 18 studii ale unor autori străini. Începînd cu anul al doisprezecelea, revista devine şi organ al Federaţiei Internaţionale a Societăţilor şi Institutelor de Sociologie, schimbare care a reprezentat, fără îndoială, o consacrare (vezi textul convenţiei în „Arhiva...", XII, nr. 1—2, 1934, p. 230). „Această integrare în mişcarea sociologică internaţională se va accentua tot mai mult" (Grigore Traian Pop, *Reviste de filozofie şi sociologie*, Bucureşti, 1979, p. 18). În volumul omagial *Mélanges D. Gusti*, din 35 de studii 20 sînt trimise de savanţi din Elveţia, Germania, Franţa, Belgia şi S.U.A.

[24] Cf. Emanoil Bucuţa, *Institutul Social Român*, în *Omagiu Profesorului D. Gusti* („Arhiva...", XIV, vol. II, 1936).

[25] *Ibidem*, p. 591.

[26] S.D.N., *La Conférence Permanente des Hautes Etudes Internationales*, I.I.C.I., Paris, 1937, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autonomă. Printre membrii fondatori ai acestui organism se număra şi I.S.R. [27]. Începînd din 1932, Conferinţa şi-a desfăşurat lucrările în cicluri bienale : „Statul şi viaţa economică" (1932 — Milano şi 1933 — Londra) ; „Securitatea colectivă" (1934 — Paris şi 1935 — Londra) ; „Reglementarea paşnică a unor probleme internaţionale : Materii prime şi Pieţe, Chestiuni demografice, Chestiuni coloniale, Probleme danubiene" (1936 — Madrid şi 1937 — Paris) ; „Politicile economice şi pacea" (1938 — Praga şi 1939 — Bergen). Gusti se mîndrea că „la această conferinţă, care propriu zis forma un congres ştiinţific anual al institutelor europene, Institutul de Ştiinţe Sociale al României era totdeauna considerat ca în fruntea lor" [28].

La 1 decembrie 1936, în cadrul I.S.R., s-a constituit un Centru de înalte studii internaţionale (C.H.E.I.), printr-o subvenţie a Ministerului Afacerilor Externe şi cu ajutorul financiar al Fundaţiei Rockefeller. Directorul Centrului a fost numit F. Chalmers Wright, fost funcţionar al I.I.C.I. Programul prevedea documentare, comunicări ştiinţifice, coordonarea institutelor româneşti, relaţii cu instituţiile similare din străinătate, publicarea unui organ periodic, participarea al lucrările C.P.H.E.I. [29]. Între 1938 şi 1948, Centrul va edita periodicul „Affaires Danubiennes. Revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est" [30]. Gusti şi colaboratorii săi au reuşit astfel să asigure o cooperare largă între specialiştii români şi cei străini în problemele internaţionale [31]. În cadrul Centrului funcţiona grupul român pentru studiul ţărilor dunărene prezidat de Virgil Madgearu [32], care a organizat o vastă cercetare economică, invitînd la colaborare pe cei mai de seamă specialişti ai ţării [33].

Virgil Madgearu a participat la ultimele trei sesiuni ale C.P.H.E.I. Discursurile lui la aceste conferinţe — arăta D. Gusti [34] — „s-au făcut îndeosebi remarcate prin temeinicia cunoştinţelor, bogăţia informaţiilor şi profunzimea convingerilor. Duelul său oratoric cu [...] Teleki, care vroia să prezinte Conferinţei de la Paris o serie de hărţi etnografice tendenţioase [35] asupra Transilvaniei, a impresionat adînc pe cei ce au asistat la această şedinţă. Graţie energicelor sale intervenţii, aceste hărţi au fost înlăturate [...]" [36]. În 1939, la Conferinţa de la Bergen, „Madgearu era îndeosebi în sfera preocupărilor lui" [37]. El a pregătit memoriul *La politique économique extérieure de la Roumanie (1927—1938)* şi a prezidat un grup de experţi (Ştefan Dumitrescu, Dumitru Iordan şi Mircea Vulcănescu)

---

[27] Cf. *Institutions pour l'étude scientifique des relations internationales*, Paris, 1929. Un rol important în reprezentarea I.S.R. la C.P.H.E.I. l-a avut G. Vlădescu — Răcoasa, prezent la majoritatea ediţiilor (Cf. „Arhiva...", XII, nr. 1—4, 1934—1935, p. 221—226 şi 575—583 ; „Sociologie românească", I, nr. 12, 1936, p. 53).

[28] D. Gusti, *Opere*, vol. II, p. 372.

[29] D. Gusti, F. Chalmers Wright, *Aperçu sur l'organisation et l'activité du Centre de Hautes Etudes Internationales*, în „Arhiva...", XV, nr. 1—2, 1937, p. 226—229. În scrisoarea de felicitare trimisă de H. Bonnet, directorul I.I.C.I., se sublinia preţuirea de care se bucura extinderea colaborării româneşti, „devenită cu atît mai importantă, cu cît examinarea problemelor economice şi politice ale regiunii dunărene constituie unul din punctele esenţiale ale programului Conferinţei" („Arhiva...", nr. cit., p. 240).

[30] În afara revistei, C.H.E.I. a publicat două broşuri de informare (G. Sofronie, *La position internationale de la Roumanie*, 1938, şi O. A. Vladesco, *L'Entente Balcanique*, 1939), precum şi memoriile prezentate la C.P.H.E.I. din 1939.

[31] O. Bădina, *Sociologia relaţiilor internaţionale în concepţia lui Dimitrie Gusti*, în „Viitorul social", IX, nr. 2, 1980, p. 275.

[32] Remarcabila cunoaştere a economiei europene, puterea de previziune şi spiritul realist au permis afirmarea lui Madgearu pe arena dezbaterilor economice internaţionale (V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887—1940). Contribuţii la dezvoltarea gîndirii economice*, Bucureşti, 1975, p. 171—173).

[33] Citäm dintre studiile realizate : Al. Hallunga, *Le commerce entre la Roumanie et les états danubians*, Bucureşti, 1937.

[34] D. Gusti, *Virgil N. Madgearu şi Institutul de ştiinţe sociale al României*, în „Sociologie românească", IV, nr. 7—12, 1942, p. 551—557.

[35] Vezi Count Paul Teleki, Andrew Ronay, *Memorandum of the different types of ethnic mixture of population* (Hungarian Memorandum nr. 5), Budapest, June 1937.

[36] D. Gusti, *Opere*, vol. II, p. 373.

[37] *Ibidem*. Vezi şi V. Malinschi, *op. cit.*, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care — pe linia unor mai vechi preocupări româneşti [38] — au redactat *Mémoire sur le contrôle des changes en Roumanie.*

Referindu-se la prestigiul internaţional al I.S.R., Mihai Ralea scria în 1935 : „Institutul contează printre cele trei, patru instituţii europene care perfectează ştiinţa societăţii" ; iar despre preşedintele acestuia : „Legăturile sale cu savanţii continentali sînt mai frecvente şi mai strînse decît ale oricărui învăţat român" [39].

Într-adevăr, Dimitrie Gusti a avut relaţii cordiale cu mulţi oameni de ştiinţă de peste hotare, relaţii consolidate cu ocazia diverselor călătorii în străinătate [40]. Pe măsură ce activitatea şcolii sociologice de la Bucureşti se impunea pe plan internaţional, Gusti a fost tot mai solicitat să comunice rezultatele muncii sale ştiinţifice la cele mai de seamă universităţi europene şi americane [41]. Titlurile şi distincţiile acordate nu oglindesc decît în mică măsură notorietatea operei sale [42].

În cercetarea ştiinţifică a dat o deosebită atenţie cooperării intelectuale. În discursul de recepţie la Academie îşi exprima credinţa că „funcţia specifică a Academiei şi care o deosebeşte de celelalte instituţii ştiinţifice constă tocmai în iniţiativa organizării creaţiei ştiinţifice colective" [43]. 22 de ani mai tîrziu, devenit preşedinte al înaltului for ştiinţific, Gusti va realiza acest deziderat prin crearea Consiliului Naţional de Cercetări Ştiinţifice, pe care a încercat să-l organizeze pe baza celor cunoscute în călătoriile din U.R.S.S., Franţa şi S.U.A. şi din analiza informaţiilor privind cercetările întreprinse în Canada, Anglia, India, Cehoslovacia, Bulgaria, Belgia, Mexic, Germania [44].

Una dintre trăsăturile originale ale şcolii sociologice de la Bucureşti este conturarea treptată, în urma campaniilor monografice, a conceptului de „muzeu social" [45]. La scurt timp de la realizarea primei expoziţii, profesorul Gusti va extinde conceptul şi în sfera

---

[38] În cadrul Comitetului Economic al Societăţii Naţiunilor, România prezentase memoriul lui V. Bădulescu, *Enquête sur les moyens d'atténuer ou d'abolir les contrôles des changes*, Genève, 1938.

[39] Mihai Ralea, *Sărbătorirea d-lui profesor Dimitrie Gusti*, în „Dreptatea" (citat în *D. Gusti şi şcoala sociologică de la Bucureşti*, p. 307).

[40] În 1929 a vizitat Universitatea din Barcelona, iar 1932 îi prilejuieşte contacte cu savanţii italieni, în frunte cu Marconi, la inaugurarea Şcolii române din Roma (D. Gusti), *Opere*, vol. V, p. 313 şi 316—317).

[41] În 1933—1934 susţine prelegeri la Paris, München, Leipzig, Berlin (Em. Bucuţa, *Ştiinţa română în străinătate*, în „Arhiva...", XII, nr. 3—4, 1935, p. 562—563 ; vezi şi D. Gusti, *Opere*, vol. V, p. 284—288). În 1935—1937 participă la trei congrese internaţionale de sociologie (Bruxelles şi Paris), iar în 1939 este ales membru corespondent al Institutului Franţei (O. Bădina, O. Neamţu, *op. cit.*, p. 97). Nu am dispus de date certe privitoare la contactul cu lumea ştiinţifică americană din prima sa călătorie transatlantică în 1939. După război — fără a uita vizitele la Moscova şi Paris — constatăm apogeul gloriei sale în cea de-a doua vizită în S.U.A. din anii 1946—1947. Atunci Dimitrie Gusti a reprezentat Academia Română la sesiunile jubiliare ale Academiilor din Philadelphia şi Washington şi a Universităţii din Princeton ; atunci a fost numit profesor la New School of Social Research din New York ; atunci a conferenţiat la celebrele universităţi din Wisconsin, Chicago, Harvard şi Yale (vezi D. Gusti, *Un an de activitate în afară de ţară*, în *ARMSI*, s. III. XXIX, Bucureşti, 1947).

[42] Despre răsunetul internaţional al operei lui Gusti în Franţa, Iugoslavia, Belgia, Germania, Ungaria, Cehoslovacia, S.U.A., Polonia o prezentare sintetică la Ovidiu Bădina, *Studiu introductiv*, în D. Gusti, *Opere*, vol. I, p. 185—190. Pentru Ungaria a se vedea şi studiul lui Balász Sándor, *Dimitrie Gusti Monografikus szociológiája*, în D. Gusti, *A szociológiai monográfia*, Bucureşti, 1976. Pentru China, unde s-a fondat în 1937 (la Universitatea din Yencing) un institut după modelul I.S.R., vezi D. Gusti, *Opere*, vol. V, p. 209—210. O bibliografie de lucrări în limbi străine referitoare la şcoala gustiană în *Sociologia militans*. IV, Bucureşti, 1971, p. 210—214.

[43] D. Gusti, *Fiinţa şi menirea Academiilor*, 1923, (*Opere*, vol. III, p. 4170).

[44] Idem, *Mişcarea de organizare a cercetărilor ştiinţifice în străinătate*, în „Buletinul informativ, ştiinţific şi administrativ", vol. I, nr. 1, Bucureşti, 1948.

[45] Vezi pentru amănunte Gh. Focşa, *Şcoala sociologică de la Bucureşti şi Muzeul Satului*, în „Viitorul social", IX, nr. 2, 1980, p. 230—233, şi O. Bădina, O. Neamţu, *op. cit.*, p. 126—133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relațiilor culturale internaționale [46]. El considera că o expoziție internațională „joacă un rol de document și de martor al preocupărilor timpului, constituind [...] o adevărată lecție de de filozofie a istoriei asupra tuturor confuziilor, incoerențelor și contradicțiilor epocii în care se manifestă" [47].

Trăgînd cuvenitele concluzii în urma succesului standurilor românești la expozițiile de la Barcelona, Dresda și Tokio [48] și a vizitelor întreprinse la Expoziția culturală cehoslovacă din Brno, Expoziția colonială de la Vincennes și Expoziția internațională din Köln [49], Gusti se pregătea să devină „ambasadorul plin de prestigiu al întregii noastre culturi" [50] la expozițiile universale de la Paris și New York. În calitate de comisar general al României, cu ocazia începerii lucrărilor pentru pavilionul nostru de la Paris [51], arăta că acesta va da „o imagine fidelă a aportului specific românesc la opera creatoare a omenirii" [52]. Participarea României a fost organizată științific, în lumina concepției sale despre expoziție ca instrument de cunoaștere și comprehensiune reciprocă.

„Expozițiile internaționale în general și cele din Paris și New York în special au ilustrat una dintre opiniile cele mai bogate în speranțe, au fost *expresia unor societăți de națiuni dornice de solidaritate* (subl. ns.), intimă, sinceră, profundă în domeniul spiritual, economic și politic, o solemnitate a înfățișării între productivitatea economică și creația artistică [...], ca o garanție a existenței și a progresului fiecărei națiuni în parte și a tuturor la un loc" [53].

Strălucita participare românească la expozițiile internaționale din 1937 și 1939 se datorează în primul rînd capacității organizatorice a lui Dimitrie Gusti, care a știut ca nimeni altul să-și asigure colaborarea marilor artiști și oameni de știință [54] pentru a ilustra valoarea poporului nostru.

Prestigiul dobîndit de savantul român la manifestările științifice internaționale [55], realizările școlii sociologice create de el au condus la hotărîrea celui de al XIII-lea Congres internațional de sociologie de a se încredința României organizarea congresului următor [56].

Credincios concepției că „nu se poate realiza o vastă cooperație în domeniul științelor sociale, fără participarea tuturor personalităților reprezentative care lucrează în acest dome-

---

[46] În 1928 au fost colecționate și expuse obiecte din comuna Fundul Moldovei expoziție medaliată cu aur anul următor la Barcelona.

[47] D. Gusti, *Opere*, vol. III, p. 93.

[48] Emil Riegler-Dinu, *Expoziția internațională din Barcelona în 1929*, în „Arhiva...", IX, nr. 1—3, 1930, p. 431 și Al. Parisianu, *România și Expoziția Internațională de igienă, Dresda*, 1930 (ibidem, p. 425—426); O. Bădina, O. Neamțu, *op. cit.*, p. 128.

[49] D. Gusti, *Opere*, vol. III, p. 442 și urm.

[50] O. Bădina, O. Neamțu, *op. cit.*, p. 171.

[51] Vezi Al. Bădăuță, *Pavilionul României la Expoziția internațională de la Paris*, în „Arhiva...", XV, nr. 1—2, 1937, p. 209—212. În ianuarie 1935, cu ocazia conferinței ținute la Facultatea de drept din Paris, Gusti organizase și o expoziție documentară care să ilustreze metoda monografiei sociologice (D. Gusti, *Opere*, vol. I, p. 480—481). În 1937, paralel cu expoziția principală s-a organizat, sub patronajul Societății Națiunilor, Expoziția europeană a locuinței rurale. La aceasta am participat cu un stand, care a fost apoi parțial vizionat la Londra și Belgrad.

[52] *La pose de la première pierre du pavillon de Roumanie (Le 18 décembre 1936)*, 1937, p. 5.

[53] D. Gusti, *Opere*, vol. III, p. 94. Expozițiile „nu au avut un caracter cosmopolit, de absorbire și negare a națiunilor, ci tocmai un caracter *internațional* (s. ns.), adică de colaborare între națiuni puternice".

[54] S-au publicat atunci, în limbi de circulație mondială, excelente lucrări de sinteză datorate lui N. Iorga, Gh. Ionescu-Siseşti, S. Mehedinți, G. Oprescu, B. Munteanu, D. Gusti etc. Menționăm, în spiritul cooperării intelectuale, cele două volume intitulate *La vie scientifique en Roumanie (Science pure, science appliqué)*.

[55] Vezi supra notele 40—42.

[56] D. Gusti, *Opere*, vol. III, p. 106. Pentru prima dată după o jumătate de veac, sociologii optaseră nu pentru o capitală apuseană, ci pentru una din Europa de sud-est. Comentarii interesante la Pompiliu Caraioan, *Profesorul Dimitrie Gusti și Școala Sociologică de la București*, în *Sociologia militans*, IV, p. 102—103 și 149. Vezi și O. Bădina, O. Neamțu, *op. cit.*, p. 147—150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niu" [57], Gusti a trimis invitaţii nu numai vechilor membri ai Institutului Internaţional de Sociologie (I.I.S.), ci şi tuturor „sociologilor, economiştilor, istoricilor, juriştilor etc., care s-ar putea interesa de lucrările noastre" [58].

Programul congresului — conceput de Gusti şi aprobat fără rezerve de conducerea I.I.S. — s-a cristalizat în cursul anului 1938 [59].

Interesul mare pentru lucrările Congresului, arătat prin numărul neobişnuit mai mare al participanţlor din mai multe ţări ca la celelalte congrese, cit şi prin comunicările trimise, se datoreşte — credem — şi temelor alese de dezbătut, care la un loc formează problemele esenţiale ale sociologiei ca ştiinţă" [60].

În prefaţa pregătită pentru lucrările celui de al XIV-lea Congres internaţional de sociologie [61], preşedintele acestuia îşi exprima speranţa că „mulţumită sociologiei ştiinţifice, care permite şi promite o înţelegere din ce în ce mai profundă a societăţii omeneşti", participanţii vor „putea să ducă mai departe în comun cea mai mare dintre sarcini, instaurarea unei lumi mai bune".

Iminenta izbucnire a conflagraţiei mondiale a impus amînarea congresului de la Bucureşti. Chiar dacă nu a mai avut loc, prin lucrările pregătitoare el constituie un punct de referinţă în istoria cooperării internaţionale a cercetătorilor din ştiinţele sociale.

În toamna anului 1943 — după cum ne încredinţează P. Caraioan — profesorul Gusti elaborase proiectul unui Institut Social internaţional central al Ştiinţei Naţiunilor [62]. „Schiţa de proiect, cu unele reformulări datorate elevilor", cuprindea: un plan de acţiune socială pe 10 ani, diferenţiat pentru fiecare ţară în parte; participarea la întocmirea tratatelor de pace şi a unei legislaţii internaţionale obligatorii, precum şi la întocmirea unor programe de înlăturare a dezastrelor provocate de război; înfiinţarea unei Bănci internaţionale de credit pe termen lung; crearea unui departament după modelul Serviciului Social Român.

---

[57] D. Gusti, *Opere*, vol. III, p. 102.

[58] „Archives pour la science et la réforme sociales", XVI, 1943, p. 323. S-au trimis 1174 de invitaţii în 37 de ţări. S-au primit 389 de adeziuni din 22 de ţări, dintre care 105 din România (Ibidem, p. 331).

[59] „Revue internationale de sociologie", 46-e Année, 1938, p. 5—6 şi 561—562.

[60] D. Gusti, *Opere*, vol. IV, p. 241. În 1930, la congresul de la Geneva se prezentaseră 19 comunicări. În 1939, la Bucureşti se primiseră 107 lucrări înaintate numai de străini *(Ibidem*, vol. III, p. 103). În diversele surse cercetate apar neconcordanţe în ceea ce priveşte numărul participanţilor şi al comunicărilor. Cea mai demnă de încredere pare a fi darea de seamă publicată în „Archives...", 1943. La data amînării congresului, confirmaseră participarea 211 membri străini din Argentina, Belgia, Brazilia, Bulgaria, Cehoslovacia, Chile, Elveţia, Franţa, Germania — a cărei delegaţie includea şi cercetători din Austria— Grecia, India, Italia, Iugoslavia, Marea Britanie, Norvegia, Olanda, Polonia, Portugalia, S.U.A., Turcia şi Ungaria. Din Venezuela fuseseră trimise lucrări (p. 324—328). Pînă la 10 august 1939 se primiseră 142 de comunicări, dintre care 82 străine (p. 331), număr menţionat şi în prefaţa volumelor publicate. Liste parţiale de comunicări au apărut în „Revue internationale de sociologie", 47-e Année, 1939, p. 1—3 şi 113—125.

[61] *Travaux du XIV-e Congrès International de Sociologie*, Institut International de Sociologie. Institut de Sciences Sociales de Roumanie. Coperta şi prefaţa au apărut şi în limbile engleză, *(Proceedings...)*, germană, *(Arbeiten...)* şi italiană *(Lavori...)*. Din cele 11 volume proiectate sau tipărit, 5, conţinînd 66 de comunicări ale participanţilor din 15 ţări străine. Prefaţa este datată în unele volume 1 septembrie 1939, în altele 1 martie sau 1 iunie 1940. Considerăm eronată opinia că aceste volume au apărut înainte de data oficială a congresului (O. Bădina, *Studiu introductiv*, în D. Gusti, *Opere*, vol. I, p. 136). Efortul editorial al comitetului de organizare a fost fără precedent la noi (vezi şi P. Caraioan, *op. cit.*, p. 104). Menţionăm dintre lucrările pregătite special pentru congres, sinteza *La vie rurale en Roumanie*, Bucarest, 1940 (cu ediţie prescurtată în limba engleză *Rural life in Rumania)*, monografia *Nérej, un village d'une région archaïque* şi volumul din „Archives...", care — pe lîngă 19 studii ale cercetătorilor români — cuprindea prezentarea Institutului de Cercetări Sociale al României şi a filialelor sale regionale, precum şi a altor 6 institute cu care se afla în colaborare, trecînd în revistă şi publicaţiile reprezentative din domeniile economiei, filozofiei, istoriei literare, criticii şi istoriei artelor, etnografiei şi folclorului, asistenţei sociale, psihologiei, pedagogiei, etnobotanicii şi sociologiei.

[62] P Caraioan, *op. cit.*, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ulterior, proiectul a fost substanțial revizuit, iar titulatura a devenit întîi „Institutul central internațional pentru studiul și mai buna cunoaștere a națiunilor", apoi „Institutul Social al Națiunilor" [63].

După 23 August 1944, Președintele Academiei Române își expune în mai multe rînduri punctul de vedere privind organizarea păcii [64]. Ovidiu Bădină și Octavian Neamțu [65] — cei cărora le datorăm reeditarea operei și prezentarea omului — afirmă cu mîndrie că „acumulase o experiență științifică, de sinteză între cercetarea sociologică și acțiunea social-culturală, unică în lume nu numai în domeniul socioogiei naționale, dar și în acela — mai nou — în curs de constituire, al sociologiei relațiilor internaționale" [66].

La 20 mai 1946 Dimitrie Gusti își prezintă concepția „realistă și științifică" despre pace în fața colegilor din „Académie des Sciences Morales et Politiques" [67]. Succesul a depășit așteptările, textul s-a publicat în franceză și engleză [68] și a suscitat un deosebit interes în cercuri largi de intelectualități occidentale [69].

[63] *Ibidem*, p. 120.

[64] Vezi interviul acordat lui Ion Biberi *(Lumea de mîine*, 1945, p. 46—58). De asemenea articolul publicat în ziarul „Timpul"... 1945 (republicat în revista „Căminul cultural", martie 1946, p. 177—179 sub titlul *Țelul final al umanității.)* La 8 martie 1946 „D. Gusti face o comunicare despre Institute naționale și Institut Central Internațional pentru Cercetarea și Cunoașterea Națiunilor Unite" (Dezbateri, LXVI, 1945—1946, p. 113).

[65] Ovidiu Bădina a abordat acest aspect mai mult ca pe oricare altul. În comunicarea făcută la al VI-lea Congres internațional de sociologie de la Evian sub titlul (puțin forțat!) *Școala sociologică românească și problema instituțiilor internaționale pentru pace*, sublinia că „Gusti are meritul incontestabil de a fi înțeles și studiat conceptul de națiune și cel al raporturilor dintre națiuni, cel al războiului și păcii dintr-o perspectivă *rațională, umanistă și democratică* (subl. ns.), detașîndu-se în aceste probleme de mulți dintre sociologii burghezi ai timpului" (în *Sociologia dezvoltării*, București, 1967, p. 122). În cea mai recentă reluare a problemei *(Sociologia relațiilor internaționale în concepția lui Dimitrie Gusti*, în „Viitorul social", nr. cit., p. 274—285), unul dintre capitole este intitulat *De la „problema națiunii" și a „relațiilor internaționale" la „Știința națiunilor" și la „Institutul Social al Națiunilor" ca instrument pentru cunoaștere.* În studiul *Pacea ca obiect al pedagogiei sociale în opera lui D. Gusti*, a arătat că proiectul savantului român „pune cercetarea sociologică în situația de a contribui la construcția societății moderne, prin promovarea coexistenței pașnice a țărilor cu orînduiri sociale diferite, prin contribuția pe care o poate aduce la cunoașterea și comprehensiunea națiunilor ca o consecință a cunoașterii" (în D. Gusti, *Scrieri pedagogice*, p. 76). Cei doi cercetători semnează împreună lucrarea citată (vezi p. 193—218), precum și comentariile ediției de *Opere* (vezi vol. IV, p. 403—418).

[66] O. Bădina, O. Neamțu, *op. cit.*, p. 198.

[67] Socotim utilă transcrierea ideilor principale ale acestei comunicări: „Eșecul Societății Națiunilor se datorează disproporției care există între natura politico-juridică a raporturilor dintre state și structura lor socială și economică. [...] Securitatea internațională nu se poate întemeia, în chip simplu, pe principii generale; ea trebuie organizată în strînsă legătură cu viața concretă a națiunilor. [...] Trebuie să studiem imensele probleme sociale, economice, politice și culturale ale lumii moderne într-un spirit de mare curaj intelectual, cu metode sever de realiste, cu o scrupuloasă atenție științifică — fără să neglijăm de a face apel la reprezentanții științelor sociale din întreaga lume. Este vorba de o disciplină nouă: *știința națiunilor, știința raporturilor* dintre națiuni [...]. Problema păcii devine deci astăzi, sub umbra amenințătoare a foametei și a bombei atomice, o problemă gigantică: se află în cauză tot umanismul păcii, construcția însăși a omenirii". (D. Gusti, *Vers une conception réaliste et scientifique de la paix*, Extrait de „La République Française", vol. III, nr. 9, septembre 1946).

[68] Revista, care și-a consacrat numărul din septembrie 1946 publicării în dublă versiune a comunicării *Către o concepție realistă și științifică despre pace*, era fondată în S.U.A. de un grup de emigranți francezi antifasciști, printre care intelectuali de prestigiu mondial.

[69] Eduard Chapuisat, într-o scrisoare către directorul revistei „La République Française", scria din Geneva (6 noiembrie 1946), referindu-se la studiul publicat: „Absolut că trebuie restabilită încrederea și această încredere, cum zice foarte bine d. Gusti, nu se poate baza decît pe o cunoaștere mutuală și o uniune frățească a Națiunilor". Vezi D. Gusti, *Un an de activitate...*, anexa 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu vom insista asupra descrierii demersurilor făcute de profesorul român, în calitate de ziarist, pe lîngă Organizaţia Naţiunilor Unite [70]. Eşecul acţiunii nu se datorează caracterului utopic — cum ar fi tentaţi să susţină eventualii detractori — ci unui complex de factori, între care costul proiectului [71] şi lipsa unei calităţi oficiale a iniţiatorului său ni se par cei mai importanţi.

Neizbutind la O.N.U., Dimitrie Gusti nu s-a lăsat învins şi — cu o perseverenţă admirabilă — a reuşit totuşi să creeze Institutul Social al Naţiunilor [72]. La cererea noului institut, el a întocmit un memorandum [73] în care a schiţat un program privitor la structură, organ de presă, buget şi personal. „Să nu ne lăsăm descurajaţi de proporţiile acestui program, — scria Gusti în 1947 — nici de elementul timp şi de munca pretinsă pentru realizarea lui. Este adevărat că o generaţie s-ar putea să nu fie suficientă, dar tot ceea ce interesează este utilitatea lui. Această operă trebuie să fie realizată, împlinită urgent. Să începem deci munca cu acel curaj intelectual care este singurul în stare să depăşească obstacolele".

Contribuţia lui Dimitrie Gusti la tezaurul culturii universale şi activitatea pe tărîmul cooperării intelectuale internaţionale au impus includerea sărbătoririi centenarului naşterii sale pe agenda aniversărilor U.N.E.S.C.O. Perenitatea concepţiei gustiene continuă să fie relevată pe meridianele lumii: „România şi Gusti sînt două nume care, în viaţa internaţională şi în cunoaşterea sociologică a acesteia, nu pot să fie lăsate la o parte, mai ales în momentul în care se încearcă să se construiască o ordine mai justă în lume şi o pace durabilă" [74].

---

[70] Cu minuţiozitatea-i caracteristică, savantul a alcătuit un raport documentat asupra modului cum s-au derulat etapele acţiunii temerare pe care a întreprins-o, de unul singur, în anii 1946—1947: *Un an de activitate în afară de ţară. Crearea Institutului Social al Naţiunilor*. Exegeţii de pînă acum ai operei gustiene au reliefat această acţiune ca pe o culme şi un succes de prestigiu al întregii şcoli (P. Caraioan, *op. cit.*, p. 118; O. Bădina, *Sociologia relaţiilor internaţionale în concepţia lui Dimitrie Gusti*, p. 274). În actualul stadiu al cercetărilor, faţă de lucrările publicate, nu se pot aduce elemente noi. Este necesară publicarea integrală a arhivei personale Dimitrie Gusti, după cum sînt indispensabile investigaţii în Arhivele O.N.U.

[71] Vezi documentul adus de Gusti (B.A.R.S.R., cota III 199850): *Projet de Création de l'Institut Social et Economique [des Nations Unies* (m. p.)], publicat în D. Gusti, *Un an de activitate...* (anexa 3). „Institutul, aşa cum îl concepe profesorul Gusti, va îndepărta cu hotărîre orice ideologie generoasă şi umanitară, dar neştiinţifică, pentru a se fixa în domeniul faptelor. El le va studia în lumina unei doctrine, care nu mai acceptă cosmopolitismul bazat pe identitatea indivizilor şi a naţiunilor, dar care — dimpotrivă — recunoaşte şi studiază diversitatea unora şi a celorlalţi, continuînd să degajeze din această diversitate conştiinţa unităţi, conform formulei: E pluribus unum" (D. Gusti, *Opere*, IV, p. 415). Crearea institutelor sociale naţionale şi a Institutului central internaţional urma să se facă prin cooperarea specialiştilor din numeroase discipline. Institutul Social al Naţiunilor trebuia să îndeplinească rolul unui vast laborator de cercetări sociale, să devină consilierul sociologic al O.N.U. (O. Neamţu, *Pacea...*, p. 77). Într-una din convorbirile cu Alfred Métraux, şeful secţiei de studii a Consiliului Economic şi Social, Gusti a fost asigurat că „proiectul este foarte interesant şi util, însă *prea grandios* şi ar costa prea mult, mai ales pentru bugetul deja angajat al Consiliului" (D. Gusti, *Opere*, IV, p. 405).

[72] Institutul Social al Naţiunilor ia fiinţă la 15 ianuarie 1947, în urma reunirii la clubul Harvard din New York a unor reprezentanţi ai ştiinţelor sociale din Canada, Cehoslovacia, Franţa, Iugoslavia, Mexic, România, Spania şi S.U.A. Preşedinte a fost ales Robert Morrison MacIver (ulterior a renunţat în favoarea lui Gusti), vicepreşedinţi Dimitrie Gusti şi Boris Mirkine-Guetzévitch, iar secretar general Ruth Benedikt (O. Bădina, O. Neamţu, *op. cit.*, p. 217). Sediul provizoriu a fost oferit de institutul chinez „Woochefee Institute of New York" (despre activitatea universităţii Woochefee în anii 1945—1947 vezi D. Gusti, *Opere*, vol. V, p. 210—212).

[73] D. Gusti, *Un an de activitate...*, anexa 4.

[74] Oscar Uribe-Villegas, *Naţiunea şi lumea în gîndirea românească*, în „El Universal", Ciudad de Mexico, 25 aprilie 1967 (D. Gusti, *Opere*, vol. IV, p. 407).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MATERIALE PRIVITOARE LA ROMÂNIA ÎN *ROCKEFELLER ARCHIVES CENTER*

DE

D. ŞANDRU

În cadrul planului guvernamental de colaborare ştiinţifică dintre România şi Statele Unite ale Americii, în perioada 27 mai — 20 august 1981, am efectuat o călătorie de studii în S.U.A., beneficiind de o bursă oferită de *International Research & Exchanges Board* (IREX), din New York, pentru a mă documenta în legătură cu tema *Relaţiile economice româno-americane între cele două două războaie mondiale*, temă acceptată de comun acord de Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România şi de IREX. Pentru realizarea obiectivului propus, am întreprins cercetări în Arhiva Naţională a Statelor Unite ale Americii, din Washington, Arhiva Fundaţiei Rockefeller, din North Tarrytown (Westchester County, Statul New York), în Biblioteca Congresului, din Washington (Secţia publicaţii şi Secţia microfilme), în Biblioteca Universităţii Columbia, din New York şi în Biblioteca publică a oraşului New York.

Trebuie menţionat, de la început, că arhivele şi bibliotecile mai sus citate posedă numeroase şi valoroase materiale inedite şi edite referitoare la istoria contemporană a României şi că cercetătorul român poate găsi în ele, în mod practic, informaţii privitoare la toate aspectele vieţii economice, sociale şi politice a ţării noastre. Abundenţa materialelor din aceste instituţii a permis extinderea cadrului cercetării prevăzută în programul de lucru, astfel că au fost urmărite, paralel, şi alte probleme din istoria României.

Dat fiind faptul că o parte din fondurile documentare conservate în Arhivele Naţionale ale Statelor Unite ale Americii, din Washington, care au în vedere ţara noastră, au fost, în mare măsură, prezentate de alţi cercetători români, cu prilejul deplasărilor de studii întreprinse în această ţară, ne propunem să insistăm asupra unei arhive mai puţin cercetată, probabil, de istoricii noştri : Arhiva Fundaţiei Rockefeller.

La cîţiva zeci de kilometri de New York, în aria metropolitană a marelui oraş, pe pitoreasca obcină cunoscută sub numele de Pocantico Hills, din localitatea North Tarrytown, au fost concentrate în anul 1973, şi deschise, la început, pentru cercetări ştiinţifice limitate, cele mai multe din fondurile arhivistice legate de numele familiei Rockefeller (The Rockefeller University, Rockefeller Brothers Fund şi The Rockefeller Family). Doi ani mai tîrziu, în 1975, au fost transferate aici şi documentele Fundaţiei Rockefeller, prin acest act încheindu-se procesul de organizare a instituţiei ce poartă numele Rockefeller Archives Center. Încăpătoarea vilă în care a fost amplasată arhiva servise multă vreme drept loc de recreaţie pentru membrii acestei familii. Prin schimbarea destinaţiei clădirii nu s-au operat modificări în interiorul ei, care continuă să fie mobilată exact ca în perioada cînd vila fusese reşedinţă de vară a Rockefellerilor, îndeplinind acum o dublă funcţie : de arhivă şi de muzeu.

Fundaţia Rockefeller, în arhiva căreia găsim materiale documentare referitoare la România, a fost creată în anul 1913 de John D. Rockefeller, ca scop declarat „de a promova bunăstarea omenirii pretutindeni în lume". Pentru realizarea acestui ţel, ea a acordat subvenţii şi ajutoare în special instituţiilor de asistenţă sanitară din diferite ţări ale lumii. Cu toate că familia Rockefeller deţinea dinainte de primul război mondial, prin New Jersey

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Company, poziţii însemnate în extracţia şi în prelucrarea ţiţeiului din ţara noastră, colaborarea fundaţiei cu aşezămintele sanitare din România a început abia în anul 1920. În primii ani, colaborarea s-a concretizat în înzestrarea Institutului de igienă şi igienă socială al Universităţii din Cluj, a Laboratorului de morfologie şi zoologie al Universităţii din Bucureşti şi a Laboratorului de igienă al Universităţii din Iaşi cu cărţi şi reviste de specialitate [1].

În toamna anului 1922, ministrul instrucţiunii publice, Const. Angelescu, a încercat să dea un curs oficial relaţiilor dintre instituţiile de stat şi fundaţie, solicitîndu-i, la 31 octombrie, să trimită un reprezentant în România şi ajutoare pentru învăţămîntul medical. Cum cererea era destul de confuză şi cum fundaţia nu i-a dat curs favorabil, la 19 decembrie 1922, ministrul Angelescu a revenit cu o altă cerere similară, care a avut însă aceleaşi urmări [2]. Cu toate acestea, colaborarea începută în 1920 cu diferite instituţii de stat din România a continuat şi s-a extins, graţie intervenţiilor conducătorilor lor sau stăruinţelor membrilor unor instituţii de profil similar din străinătate. Aşa de pildă, la 12 decembrie 1922, dr. J. Bordet, de la Institutul Pasteur din Bruxelles, scria Fundaţiei Rockefeller că, la Conferinţa Comitetului Sănătăţii al Ligii Naţiunilor, ce avusese loc la Paris cu puţin timp mai înainte, se întîlnise cu prof. Cantacuzino, „unul din bacteriologiştii şi biologii noştri cei mai buni, care a fondat la Bucureşti o foarte interesantă şcoală ştiinţifică ce merită multă încurajare". Cum prof. Cantacuzino îi declarase că în timp ce numărul studenţilor români era în creştere, spitalele şi clinicile rămîneau inadecvate şi că, din lipsă de bani, noul institut din Bucureşti nu putea fi terminat, el solicita, prin intermediul Institutului Pasteur, concursul fundaţiei în această direcţie. Unul din cei mai buni muncitori pe care noi am avut vreodată în Institutul nostru — continua Bordet — a fost un român, dr. Ciucă. Din punct de vedere epidemiologic, serviciile făcute de bacteriologiştii români, în special cu privire la campania contra holerei, au fost valoroase. Cred — conchidea el — că din punct de vedere ştiinţific, România este o ţară cu un mare viitor şi cred că Fundaţia Rockefeller o va ajuta în această direcţie [3]. Ca urmare, fundaţia a început să acorde Institutului Cantacuzino fonduri pentru cărţi şi pentru inventar şi burse unor medici din cele trei centre de învăţămînt superior medical ale României [4].

În cursul anului 1923, în urma unor studii întreprinse în România de Henry, O. Evorsale, a fost întocmit raportul intitulat *Medical Education in Roumania (EMERGENCY AND PROGRAM)*, (121 coli), în care sînt analizate procesele demografice din România perioadei 1895—1920, cu sublinierea situaţiei din anii primului război mondial, ştiinţa de carte, educaţia în general, şi activitatea desfăşurată de cele trei universităţi româneşti, cu referiri speciale şi de detaliu la domeniul învăţămîntului medical (prezentarea facultăţilor, a laboratoarelor, a profesorilor, a spitalelor şi a instituţiilor subordonate lor). Dat fiind faptul că Fundaţia Rockefeller îşi propunea să ajute România pentru a îmbunătăţi asistenţa sanitară, Evorsale insistă asupra situaţiei numerice a cadrelor medicale din acel an în raport cu necesităţile ţării. După informaţiile lui, România poseda atunci 696 doctori oficiali, din care 515 funcţionau la oraşe, iar 181 la sate. În afară de aceştia, în mediul urban mai acordau asistenţă sanitară pe cont propriu circa o mie de medici, timp în care în mediul rural asemenea funcţii nu erau exercitate de nici un doctor neoficial. Situaţia numerică a medicilor rămînea nesatisfăcătoare, iar reducerea numărului lor îşi avea cauza în război, cînd peste 300 de doctori muriseră de tifos exantematic. La aceasta se adăuga repartiţia lor neuniformă pe teritoriul ţării, existînd judeţe în care reveneau circa 25.000 de locuitori asistaţi de un medic şi peste 310 plăşi administrative care nu aveau doctori [5].

După mai bine de un an de la cea de-a doua cerere a ministrului instrucţiunii publice, Const. Angelescu, ministrul sănătăţii publice, muncii şi ocrotirilor sociale, N. N. Săveanu, a făcut fundaţiei o invitaţie oficială de a trimite un reprezentant în România, invitaţie ce a ajuns la sediul fundaţiei la 11 ianuarie 1924. Odată cu venirea d-rului W. Leland Mitchell în Europa, la sfîrşitul lunii ianuarie 1925, a fost posibilă aranjarea vizitei solicitate de Săveanu. În februarie 1925, Mitchell, împreună cu directorul Oficiului din Paris

[1] Rockefeller Foundation Archives, Record Group I. I., Series 783 A, Roumania, Box No. 2 (Emergency Aid, 1920—1927).
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
[5] Idem, Record Group I. I., Series 783 A, Box No. 3 (Evorsale, Henry, O., *Ev.*. Medical Education in Roumania, 1923).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al lui International Health Board al fundației, dr. Selskar M. Gunn, au făcut o vizită de trei zile în România, unde au luat contact cu autoritățile publice și a fost aranjat programul de lucru. Au urmat cîteva vizite de studii, efectuate în cursul aceluiași an : în aprilie, Mitchelll a studiat la București, timp de zece zile, organizația Ministerului Sănătății și rețeaua instituțiilor sanitare din capitală : în mai, împreună cu Gunn, au fost din nou în capitală și, au studiat, apoi, organizarea sanitară din Transilvania, iar în iulie, vreme de două săptămini, Mitchel a vizitat mai multe zone ale țării [6].

Din aceste călătorii de studii a rezultat raportul redactat de W. Leland Mitchell și semnat de amîndoi, intitulat PUBLIC HEALTH IN ROUMANIA, trimis, la 10 septembrie 1925, din Paris, dr-ului F. F. Russell, la International Health Board, New York (240 pagini), în care sînt analizate : situația economică și politică a României (p. 1—22), bugetul Ministerului Sănătății Publice (p. 23—27), mișcarea populației în raport cu procesele demografice similare din alte state europene (p. 28—38), organizațiile sănătății publice din România (p. 39—209), concluzii și recomandări (p. 209—216), la care este anexat un tabel cu descrierea detaliată a instituțiilor sanitare vizitate (p. 217—240) [7].

Pînă la data întocmirii acestui raport, Fundația Rockefeller acordase, prin Secția de Educație Medicală, școlilor din România aproximativ 1 750 dolari, pentru literatură științifică, și 17 burse de studii, circa 7 000 dolari pentru înzestrarea diferitelor secții ale celor trei facultăți de medicină ; în plus, notificase, în 1925, profesorului I. Cantacuzino 7 275 dolari pentru completarea institutului ce îl conducea [8].

Cum raportul întocmit de Mitchell urma să servească drept argument de bază pentru viitoarea colaborare a fundației cu România, autorul lui s-a străduit să întreprindă o analiză atentă a organizației noastre sanitare, subliniind deopotrivă laturile ei bune și direcțiile spre care trebuia concentrată atenția pentru înlăturarea unor stări de lucruri necorespunzătoare. Mitchell insistă în mod special asupra necesității dezvoltării și modernizării Serviciului sanitar al porturilor și frontierelor, ca o acțiune menită a preveni pericolul introducerii unor boli epidemice în România, și asupra organizării instituției surorilor de ocrotire sanitară, a cărei lipsă o considera drept una dintre cele mai izbitoare trăsături din situația sănătății publice a României. *Concluziile și recomandările*, pe care le reproducem sumar, evidențiază, la fel ca și restul raportului, dorința autorului de a pătrunde în intimitatea întregului mecanism de asistență sanitară din România, în scop de a ajuta organele de resort să contribuie la modernizarea lui. Se vorbește — scrie Mitchell — despre progresele țării de după război, care apar evidente numai dacă avem în vedere faptul că au fost create 5 000 de noi școli elementare. Dar țara nu are bani. Cheltuielile pentru sănătatea publică sînt considerabile, deși unele dintre ele nu pot fi considerate ca fiind făcute pentru medicina preventivă. În plus, imensele cheltuieli pentru spitale sînt grele poveri în legătură cu suferinzii de război : soldați incapabili, văduve și orfani. Dezvoltarea unui program de sănătate publică datează de la armistițiul din 1918. Legea sănătății publice din România este bună, dar aplicarea ei lasă de dorit. România a recunoscut importanța sănătății prin crearea ministerului de resort. Ea este o țară cu rate mari de naștere și de moarte. Cea de moarte printre tineri și copii sub cinci ani apare excesivă. Problemele nerezolvate sînt : 1) morbiditatea și mortalitatea printre tineri și copii ; 2) malaria ; 3) tuberculoza, *Dealtfel*,— spune W. Leland Mitchell — costul enorm al drenărilor a obligat autoritățile să caute singura soluție contra malariei în chininizare ; organizația contra tuberculozei — așa cum este ea — apare cu totul incompletă și va trece mult timp pînă cînd s-ar putea aprecia că statul are o organizație de acest fel adecvată. Cu cele 17 laboratoare bacteriologice și cu cele 17 laboratoare chimice ce le posedă, România nu poate fi considerată că este bine înzestrată. În plus, sînt județe sărac aprovizionate. Institutul Cantacuzino, deși înregistrează rezultate bune, nu are dotare completă. Situația de la Iași prezintă un interes considerabil. În Iași este de notat că profesorul de igienă de la Facultatea de medicină, M. Ciucă, este, de asemenea, și director al Laboratorului regional. Profesorul, care ocupă această poziție comună, este apreciat în cercurile medicale și în cele ale asistenței publice drept unul din cei mai buni oameni din România. Cele trei școli medicale : București, Cluj și Iași au și Institute de igienă. Cel din Cluj este foarte bine dotat și se compară favorabil cu institute similare din

[6] Idem, Record Group I. I., Series 783, Roumania, Box No. 1 (Public Health in Roumania, by W. Leland Mitchell and Selskar M. Gunn, July, 1925).

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orice parte a lumii ; cel din Iași nu este la fel de bine înzestrat, dar dă o excelentă instruire studenților în medicină ; la București, Institutul este foarte rău echipat, iar instruirea studenților în medicina preventivă lasă mult de dorit [9].

Pe parcursul colaborării dintre funcționarii superiori ai Ministerului Sănătății Publice cu reprezentanții Fundației Rockefeller s-a cristalizat ideea creării unui Institut de igienă, ca instituție dependentă de departamentul de resort, care să joace rolul de organizație de coordonare a educației sanitare a populației. În cursul vizitei făcută de Mitchell, în noiembrie 1926, la București, el a constatat că un mic grup de oameni din minister se gîndeau la înființarea unui asemenea institut, dar că ideile despre funcțiile lui erau destul de vagi. După discuțiile purtate în cadrul departamentului de resort, împreună cu W. Leland Mitchell, a fost redactat proiectul legii care preconiza crearea institutului. În luna următoare, decembrie, Mitchell a revenit la București, purtînd noi discuții în legătură cu proiectul, care a suferit mici modificări. În februarie 1927, Parlamentul l-a votat, devenind lege la 26 februarie 1927. Proiectul noului institut — observa Mitchell — nu a fost luat în serios de mulți oameni, pînă cînd nu a fost cunoscută marea sumă de bani necesară pentru bugetul lui. Atunci a început opoziția, care i-a adus ca principală acuzație faptul că institutul fusese creat spre a satisface ambițiile personale ale noului său director, prof. D. Mezincescu și ale secretarului general al Ministerului Sănătății Publice, dr. G. Banu. Cu tot ajutorul material primit de la Fundația Rockefeller și cu toate încercările lui Mitchell din timpul vizitelor ulterioare de a determina o accelerare în lucrările de construcție a edificiului, ele au mers greu, astfel că, după mai bine de un an de la promulgarea legii, el nu funcționa încă în fapt, iar, în martie 1928, directorul lui solicita din nou sprijinul financiar al fundației [10].

La 27 februarie 1928, în cursul unei vizite întreprinse la București de Mitchell, care avea drept scop găsirea soluțiilor pentru terminarea Institutului de igienă și pentru începerea funcționării lui, reprezentantul fundației a discutat cu șeful resortului cu probleme de sănătate publică pentru Transilvania, dr. Sabin Manuilă, și cu prof. Mezincescu și, separat, cu secretarul general al ministerului, dr. Cazacu, posibilitatea creării unui dispensar rural demonstrativ de plasă, care să arate populației din teritoriul respectiv cît de bine putea fi organizat serviciul de sănătate publică locală, să fie model pentru alte plăși și să fie folosit concomitent ca bază de instruire pentru studenții practicanți ai Institutului de igienă [11]. În martie 1928, ministrul român al sănătății publice și ocrotirilor sociale, I. Inculeț, i-a înmînat lui W. Leland Mitchell memoriul prin care erau schițate condițiile creării dispensarului rural demonstrativ și care a format atunci și în cursul vizitei următoare, din 28 martie — 3 aprilie 1928, baza de discuție în vederea concretizării lui. În această din urmă vizită s-a stabilit ca plasa demonstrativă să fie creată la Budești, județul Ilfov, localitate situată la 32 km de București, întrucît aici, mai devreme sau mai tîrziu, fiecare locuitor se îmbolnăvea de malarie. Plasa demonstrativă trebuia să cuprindă cele 33 de sate cu un total de 43 000 de locuitori. Mitchell observa că malaria reprezenta o foarte grea problemă în România, și că, în această direcție, nici un program național, larg și sistematic, nu fusese instituit. Or, dispensarul rural demonstrativ de plasă ar fi putut juca un rol de cîmp experimental pentru stațiunea malarică și deveni o bază de studiere a malariei. Vreme de cîteva luni nu s-au mai purtat discuții privitoare la constituirea dispensarului rural demonstrativ. În cursul vizitei lui Mitchell din 11—16 decembrie 1928, noul secretar național-țărănist al Ministerului Sănătății Publice, I. Moldovan, a făcut propunerea de a se organiza trei dispensare de plasă demonstrative, în apropierea centrelor de învățămînt superior medical din România : București,

[9] *Ibidem.* Lipsa aparaturii la Institutul de igienă din București se datora faptului cu ea fusese luată în timpul războiului de autoritățile germane de ocupație. Capitolul cel mai cuprinzător al raportului : *Public Health Organization in Romania*, a fost trimis de ministrul S.U.A. din București, W. S. Culbertson, la 4 noiembrie 1925, Departamentului de Stat, ca raport confidențial, cu rugămintea expresă ca numele autorului, lui să nu treacă dincolo de Departament (vezi National Archives of the United States of America, Record Group Number 59, Decimal File 1910—1929, doc. 871.12/2).

[10] Rockefeller Foundation Archives, Record Group I. I., Series 783, Roumania, Box No. 1 (Observations re-public health work on visits to in 1927 and 1928, by Dr. W. L. Mitchell).

[11] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iaşi şi Cluj. Mitchell şi-a exprimat atunci convingerea că fundaţia va fi bucuroasă să dea ajutor la crearea acestora, cînd planurile lor vor fi definitivate [12].

Dispensarele model de plasă avute în vedere au fost constituite abia după promulgarea legii sanitare şi de ocrotire, din 14 iulie 1930, numai în două localităţi : Tomeşti, judeţul Iaşi şi Gilău, judeţul Cluj. Din chiar anul înfiinţării, 1930, cel din plasa Tomeşti s-a manifestat ca o instituţie deosebit de activă. El a efectuat cercetări asupra scarlatinei şi malariei, cu ajutorul doctorilor Jannev şi Gordon, trimişi de fundaţie, care au petrecut cîteva luni în această localitate [13]. În 1930, Fundaţia Rockefeller a aprobat un program de dezvoltare a dispensarului sanitar de plasă Gilău, pe cinci ani, care a intrat în aplicare de la 1 ianuarie 1931. Pe anul 1931 bugetul dispensarului a fost de 1 652 000 lei, din care statul şi comuna au contribuit cu 836 000 lei, iar fundaţia cu restul de 816 000 lei. Dealtfel, în cei cinci ani, fundaţia a contribuit la bugetul dispensarului Gilău cu un total de 15 310 dolari (circa 3 000 000 lei) [14].

În perioada 12 noiembrie 1935 — 2 mai 1938 a stat în România, efectuînd, în cea mai mare parte din acest timp, studii despre scarlatină pe teritoriul plăşii Tomeşti, judeţul Iaşi, în localitate şi în satele vecine, în special la Osoi, unde, în 1932, la 1 400 de locuitori, fuseseră 142 cazuri de boală, din care 12 mortale, Holboca, Schitu Duca, Costuleni, dr. John Everett Gordon. Lui i s-au alăturat, pentru perioade mai scurte de timp, alţi specialişti trimişi de Fundaţia Rockefeller, apoi, la 30 iunie 1936, dr. George B. Darling şi soţia, de la W. K. Kellog Foundation, Battle Creek, Michingam, la sfîrşitul lunii august 1936, soţii Wheeler, de la Harvard Medical School, care au stat trei luni în Iaşi şi care — aşa cum nota Gordon în *Jurnalul* său, care cuprinde însemnări detaliate referitoare la perioada cuprinsă între 20 septembrie 1935, data cînd Fundaţia Rockefeller a aprobat programul de cercetare, şi 2 mai 1938, cînd el a părăsit România — au activat ca muncitori voluntari în studiul scarlatinei şi în studiul condiţiilor de sănătate de la Tomeşti. Ambii aceşti tineri — conchidea el — au făcut mult pentru viaţa Iaşilor şi, material, pentru progresul muncii lor. Nu a lipsit nici concursul nemijlocit al unor profesori de la Facultatea de medicină din Iaşi, precum dr. Alexa, Rusu, şi Bălteanu, şi a medicilor de circumscripţie din împrejurimi [15].

Legat de colaborarea dintre fundaţie şi instituţiile medicale din România apare şi ajutorul de 7 800 de dolari acordat în 1931 pentru construirea Secţiei de malarioterapie de la Spitalul Socola, condusă de prof. M. Ciucă, secretar al Comisiei malarice, din 1928, care a condus, cu începere din acel an, cercetările de malariologie în cadrul spitalului, cu bune rezultate [16]. În fine, la 17 mai 1935, Rundaţia Rockefeller a oferit 85 000 de dolari pentru construirea localului unei şcoli de surori de caritate la Bucureşti. În acelaşi an, Departamentul Sănătăţii Internaţionale al fundaţiei a alocat încă 12 000 de dolari aceleeaşi instituţii, cu menirea de a spori salariile funcţionarilor şcolii şi de a ajuta la dezvoltarea practică a instituţiei surorilor de ocrotire din România [17].

În cursul unei întrevederi dintre W. Leland Mitchell şi dr. Sabin Manuila, din octombrie 1927, ultimul a ridicat chestiunea unui ajutor de la Fundaţia Rockefeller pentru dezvoltarea serviciului statistic al Minsterului Sănătăţii. Mitchell observa însă că în minister existau curente divergente în legătură cu statisticile, cu modul de întocmire şi de prelucrare a datelor şi că, din cauza sistemului defectuos în care ele erau întocmite, nu se putea întreprinde în mod practic nici o acţiune pentru prelucrarea lor. Problema îmbunătăţirii statisticii vitale a fost repusă la scurtă vreme după venirea guvernului Iuliu Maniu, prin prof. I. Mol-

[12] *Ibidem*. Raportul asupra ultimei vizite, din decembrie 1928, este confidenţial, întrucît cuprinde şi informaţii despre viaţa politică a României. Dealtfel, în mod frecvent, Mitchell discuta asemenea probleme cu ministrul Statelor Unite ale Americii de la Bucureşti.

[13] Idem, Record Group I. I., Series 783 I, Box No. 3 (Nervous and Mental Diseases Hospital, Iassy, Malaria Station, 1945).

[14] Idem, Record Group I. I., Series 783 J, Gilău, Box No. 3 (Local Health Department Gilău, 1928—1929) ; idem, Record Group I. I., Series 783 J, Gilău, Box No. 3 (Local Health Department Gilău, 1930—1938, 1940).

[15] Idem, Record Group I. I., Series E83, Box No. 1, Roumania (*Diary* of dr. John Everett Gordon, 1935—1938).

[16] Idem, Record Group I. I., Series 783 I, Box No. 3 (Nervous and Mental Diseases Hospital, Iassy, Malaria Station, 1931—1933, 1936).

[17] Idem, Record Group I. I., Series 783 C, Box No. 3 (Bucharest School of Nursing, 1926—1927, 1929, 1933, 1935—1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovan. În cursul vizitei lui Mitchell din 11—16 decembrie 1928, noul secretar al ministerului de resort, I. Moldovan a redeschis discuţia, recunoscîndu-se de către ambii că, aşa cum erau atunci mînuite, datele statisticilor sanitare şi demografice rămîneau fără valoare [18]. Fundaţia a aprobat însă, abia în 1930, propunerea de ajutorare a proiectului pentru reorganizarea Serviciului demografic din România. Ajutorul începea la 1 noiembrie 1930 şi dura pînă la 31 martie 1934. Pentru cooperarea cu guvernul român în reorganizarea Biroului statisticii vitale, fundaţia a depus 22 950 dolari în cursul perioadei 1 aprilie 1930 — 31 decembrie 1931. Suma echivala cu 3 696 704 lei, din care 16 270 dolari în echipament (2 621 504 lei), restul în salarii. Se stipula că un recensămînt va fi ordonat printr-o lege specială, căci sistemul de colectare a datelor nu fusese de mare folos după război, din lipsă de personal şi de control suficient. Or, pe această bază de ajutor, datele urmau a fi prelucrate la maşini de sortat. Ulterior, suma a fost majorată la 25 500 dolari şi ea se acorda în cursul perioadei de la 1 octombrie 1930 pînă la 31 martie 1934, în acelaşi scop, apoi a fost sporită la 26 755 dolari (4 116 307 lei, distribuită pentru aceeaşi perioadă), apoi la 29 255 dolari în total, această din urmă sumă rămînînd definitivă [19].

Prelucrarea datelor recensămîntului general al populaţiei României din 29 decembrie 1930 cu maşinile oferite de Fundaţia Rockefeller, după metodele moderne utilizate în Statele Unite ale Americii, au asigurat acestei lucrări statistice un incontestabil caracter ştiinţific [20]. Veridicitatea datelor recensămîntului din 1930 a fost scoasă în relief cît se poate de clar de R. H. Markham, fost vreme de 13 ani corespondent pentru Balcani la „The Christian Science Monitor", din Boston, în articolul publicat în numărul din 10 septembrie 1940, sub titlul *Horthy „Rights" Wrong at High Cost*, cu subtitlul *Trianon Treaty Seen Mild Compared to Vienna Settlement of Quarrel over Transilvanya*, în care autorul demonstra că ocuparea Transilvaniei de Nord, privită de cercurile politice maghiare ca „rectificarea unei injustiţii", se făcuse cu un preţ ce ridica multe întrebări, căci Ungaria ocupa un teren cu 2 650 000 locuitori, din care numai 980 000 erau unguri. În unele din judeţele ce intraseră prin Dictatul de la Viena în stăpînirea Ungariei, numărul maghiarilor era foartee mic. Aşa de pildă, în judeţul Satu Mare, din 294 875 locuitori, 74 191 erau unguri, iar 178 523 români; în judeţul Someş, fuseseră înregistraţi 170 000 români şi 34 000 maghiari, în Năsăud 103 000 români, 20 875 germani şi 7 476 unguri, iar în judeţul Maramureş proporţia ungurilor reprezenta doar 7%. Datele fuseseră luate din recensămîntul din 1930, realizat cu ajutorul tehnic şi financiar al Fundaţiei Rockefeller, şi ele nu difereau mai mult de 4%, în cifrele generale, de cele ale recensămîntului ungar din 1910. Or, neîndoielnic, atunci procentul maghiarilor din Transilvania era mai mare decît în 1940. Două decenii ungurii au strigat contra Tratatului de la Trianon, care era calificat ca „nejust", căci plasa pe unguri „sub jug străin". Dar, — spune Markham — dacă admit că el a fost un tratat rău, Trianonul nu a fost aşa de rău din punct de vedere etnic ca Dictatul din 1940. Răul Trianon a fost rectificat prin comiterea unui rău mai mare [21]. Ungurii au ripostat împotriva articolului, dar Fundaţia Rockefeller care a dat asistenţă tehnică şi financiară la întocmirea recensămîntului a luat atitudine contra acelor maghiari care îi contestau datele [22].

Un alt domeniu din România spre care Fundaţia Rockefeller şi-a concentrat atenţia a fost acela al educaţiei populaţiei, în general, şi a celei rurale, în particular. În perioada 13—30 decembrie 1924, C. B. Sutohiean a efectuat o călătorie de studii în România, pentru a urmări

[18] Idem, Record Group I. I., Series 783, Roumania, Box No. 1 (Observations re-public health work on visits to in 1927 and 1928, by Dr. W. L. Mitchell).

[19] Idem, Record Group I.I., Series 783 K, Box No. 4 (Vital Statistics, 1928—1937). Ulterior, în anii 1936—1937, ajutorul a avut în vedere şi procurarea literaturii despre noile metode aplicate în sistemul statisticilor vitale (vezi scrisoarea lui Sabin Manuila, din 3 februarie 1936, către George K. Strode, de la Fundaţia Rockefeller (Idem, Record Group I.I., Series 783 S, Box No. 4 (Roumanian Institute of Social Science, Bucharest, 1926—1937) şi finanţarea unor studii ale lui Sabin Manuila privitoare la problemele migraţiilor şi suprapopulaţiei (vezi scrisoarea lui Tracy B. Kittredge, de la Oficiul din Paris al fundaţiei, din 28 ianuarie 1937, către Fundaţia Rockefeller, din New York (*Ibidem*).

[20] Vezi D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iaşi, 1980, p. 8.

[21] Rockefeller Foundation Archives, Record Group I.I., Series 783 S, Box No. 4 (Roumanian, Institute of Social Science, Bucharest, 1938—1941).

[22] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stadiul de dezvoltare a învăţămîntului agricol din ţara noastră şi a stabili modalităţile de trimitere a unor profesori de agronomie în Statele Unite ale Americii, ca bursieri ai fundaţiei. Observaţiile lui Sutohiean sînt consemnate într-o amplă scrisoare trimisă, la 8 ianuarie 1925, lui Dean A. R. Mann, la Legaţia americană din Varşovia. Deşi, din cauza sărbătorilor de iarnă, nu s-a putut întîlni cu prea multe persoane cu funcţii de răspundere, el a reuşit, totuşi, să obţină informaţii utile despre întreaga reţea a şcolilor de agronomie şi silvice, de toate nivelele, cu valorile şi minusurile lor, şi să viziteze chiar cîteva dintre ele. Un loc aparte îl ocupă în scrisoare analiza muncii de cercetare în domeniul agricol considerată de Sutohiean ca foarte slab dezvoltată. Principala activitate consta în menţinerea de către guvern a 56 de ferme demonstrative, agricole şi veterinare. La cele mai multe dintre ele existau şcoli de ucenici, de trei ani, ai căror elevi făceau iarna cursuri, iar vara lucrau la cîmp. Fermele serveau, concomitent, ca loc de practică pentru elevii şcolilor medii şi pentru studenţii facultăţilor de profil şi ca surse de seminţe selecţionate şi de animale de rasă, ce erau adesea distribuite gratuit, adesea vîndute pe preţul de producţie, pentru a încuraja agricultura. La şase din aceste ferme erau create staţiuni pentru ameliorarea anumitor cereale şi legume. Această din urmă muncă începuse cu doi ani mai înainte, sub conducerea unei persoane instruite la Universitatea din Illinois, pe cheltuiala statului român [23]. Rezultatele muncii nu se vedeau încă, dar începutul, oricum, fusese făcut. Cercetările agricole nu erau bine organizate şi dezvoltate. Aparent, guvernul nu efectuase încercări de a le promova. Puţinul ce se înfăptuise se datora, în mare măsură, muncii independente a profesorilor în laboratoarele universităţii. Cele mai importante cercetări priveau solurile, entomologia şi chimia agricolă, în special la Şcoala Superioară Veterinară din Bucureşti. Aceasta din urmă reprezenta partea cea mai bine dezvoltată a sistemului educaţional agricol, care efectua o muncă bună. Inventarul şi biblioteca erau relativ mulţumitoare, deşi profesorii au declarat că multe din ele fuseseră luate de germani în timpul ocupaţiei. Facultatea impresiona foarte favorabil. Principala necesitate privea publicaţiile străine şi instalaţiile de laborator. În domeniul economiei casnice nu se înfăptuise nimic, excepţie făcînd cunoştinţele generale ce se predau la şcolile de agricultură [24].

O încercare de culturalizare a populaţiei satelor s-a făcut prin intermediul fundaţiei culturale „Principele Carol". Fundaţia s-a creat în 1921, de către prinţul de Coroană, pentru promovarea culturii generale a poporului român. Era condusă de dr. George H. Mugur, fost meditator privat al prinţului, şi urmărea, în mod practic, să promoveze cultura în România prin încurajarea artei şi muzicii, prin conferinţe, concerte şi biblioteci, pentru a asigura educaţia şi bunăstarea socială a poporului. O mare parte din activitatea ei era consacrată satului. Centre sociale şi de educaţie fuseseră deja stabilite în 400 de sate şi se plănuia extinderea lor în toate cele 10 000 de localităţi rurale. Prinţul Carol i-a declarat lui Sutohiean că marea majoritate a fetelor şi băieţilor nu frecventau şcoala dincolo de clasa a V-a ; ca urmare, la 21 de ani, cînd tinerii intrau în armată, 40—50% din ei uitau să citească. S-a propus corectarea situaţiei prin intermediul bibliotecilor şi publicaţiilor. Fiecare centru social avea o mică parcelă de pămînt pe care se făceau demonstraţii agricole, apoi menţinea un dispensar medical şi clinic. Acţiunea era similară cu cea găsită de autor în Ungaria, condusă de Village Improvement Association of Hungary (Asociaţia pentru ameliorarea satului Ungariei), dar în România el a constatat o muncă mult mai semnificativă. Autorul preconiza un mic ajutor în cursul următorilor doi sau trei ani, care ar contribui mult la asigurarea succesului permanent al întreprinderii făcută în România. S-a propus, în concluzie, să se acorde 7 500 de dolari, pentru anul 1925, 5 000 de dolari pentru 1926 şi 2 500 de dolari pentru anul 1927 (în lei : un total de 3 00 000, pentru toţi cei trei ani), în vederea susţinerii bugetelor căminelor culturale [25].

Informaţiile lui Sutohiean despre activitatea centrelor sociale şi de educaţie conţin exagerări evidente. Dar ele au condus spre stabilirea trainicelor legături de mai tîrziu dintre fundaţie şi conducătorul Institutului Social Român, prof. Dimitrie Gusti. Într-un memoriu, trimis la 23 septembrie 1931 de Gusti Fundaţiei Rockefeller, sociologul român

[23] Idem, Record Group I.E.B. (International Education Board), Series I-2, Box No. 40, folder No. 565 (Roumania O — General, 1925—1931). Soţia lui, americană, nu voia, însă, să trăiască în România şi ei erau pe punctul de a se întoarce acasă.

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evidenţia importanţa teoretică şi practică a cercetărilor efectuate de institut şi necesitatea valorificării muncii acestuia. Importanţa teoretică a datelor culese rezidă în faptul că ele ne servesc ca o bază pentru crearea unei noi ştiinţe : ştiinţa naţiunii române. Importanţa practică a muncii noastre constă în faptul că ea a creat o nouă fundamentare pentru o mai bună legislaţie, dînd posibilitatea unui control mai eficient al autorităţilor administrative ; stabileşte, prin ea, o muncă concretă culturală în sat, unde activitatea de cercetare este realizată datorită creării bibliotecilor populare, constituite pe premisele organizării manifestărilor culturale, pe contactul care, pentru o perioadă de o lună, zi de zi, este stabilit între gîndul ţăranului şi intelectualii oraşului — monografiştii ce locuiesc împreună cu ţăranii. Din nefericire, bogatul material adunat, de peste 30 000 de înregistrări şi peste 4 000 de fotografii, nu putea vedea lumina tiparului, din cauza lipsei mijloacelor financiare. Or, lipsa de bani — declara Gusti, care solicita ajutorul Fundaţiei Rockefeller în acest scop — ameninţa să ducă chiar la suspendarea continuării cercetărilor monografice. Ca urmare, la 9 octombrie 1931, fundaţia a aprobat o alocaţie de 22 500 dolari, pe termen de trei ani, cu începere de la 1 ianuarie 1932 [26]. Suma totală de care a beneficiat Institutul Social Român a fost de 35 200 dolari şi ea s-a distribuit în perioada 1931—1936. În 1941 i s-au mai dat 500 de dolari, pentru sprijinirea elevilor refugiaţi, dar, ulterior, acest din urmă program a fost anulat [27].

Informaţiile privitoare la România din Arhiva Fundaţiei Rockefeller sînt mult mai numeroase, ele avînd în vedere şi alte aspecte ale colaborării dintre cele două părţi. Chiar dacă documentele prezentate nu se referă la aspecte dintre cele mai semnificative din istoria poporului român, ele păstrează o valoare aparte prin faptul că, aproape toate, reprezintă sinteze ale unor studii efectuate la faţa locului de specialişti în problemele respective. Informaţiile din Arhivele Fundaţiei Rockefeller rămîn de un real folos cercetătorilor din domeniul istoriei sociale a României interbelice, ajutîndu-i să aprofundeze aspectele mai puţin studiate pînă în prezent, din cauza lipsei sau insuficienţei documentaţiei, şi să ofere astfel cititorilor lucrări ale căror concluzii să reflecte cît mai veridic realitatea.

[26] Idem, Record Grou I.I., Series 783 S, Box No. 4 (Roumanian Institute of Soci Science, Bucharest, 1929—1931).

[27] Idem, Record Group I.I., Series 783 S, Box No. 4 (Gusti Dimitrie, Visit, Sociolog 1946—1947).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN DOCUMENT DE LA PETRU RAREŞ

DE

GION IONESCU

În colecţia *Documente privind istoria României (DIR)*, a fost publicată o „tălmăcire di pe ispisocul vechiu sirbesc a domnului Petru voevod, intăritoriu pe jumătate sat din Ilieşeşti sau Căuteşani, din leat 7043, iar de la Hristos 1535 mart 3" *(DIR*, 1/XVI, nr. 334, p. 368—369). Traducerea respectivă, realizată în Iaşi, la 7 decembrie 1852 de către „Hrisanth iermonah", se păstrează la Arhivele Statului din Iaşi, o alta, din 1824, aflîndu-se în documentele care au fost transferate de la Biblioteca Academiei Române la Arhivele Statului din Bucureşti.

Din fericire, originalul acestui document, referitor la Cobîlele de la Bacău, se păstrează în colecţia familiei L. Cutcutache (Bucureşti). A-l face cunoscut este o datorie, mai ales acum, cînd colectivul medieviştilor ieşeni pregăteşte volumul documentelor lui Petru Rareş din noua colecţie *Documenta Romaniae Historica*. Mulţumind păstrătorilor săi de azi pentru îngăduinţa de a-l aduce la cunoştinţa specialiştilor, lăsăm să urmeze acest document, transcris şi tradus conform normelor aplicate de editorii colecţiei *DRH*, seria A. Moldova, cu convingerea că îndeplinim o datorie, atît faţă de cei care l-au păstrat pînă în zilele noastre, cît şi faţă de ştiinţa istorică românească.

1535 (7043) martie 3, Vaslui. Petru Rareş voievod întăreşte Sofiicăi, nepoata lui Ion Cauteş, jumătate din satul Ilieşeşti, la Cobîle, jumătate de moară şi jumătate din poiana lui Cauteş.

† М(и)л(о)стїю б(о)жїею, мы, Петръ воевода, г(о)спод(а)ръ Земли Молдавско<и>[1]. Знаменито чиним(ь), ис(ь)[2] сим(ь) нашим(ь) листом(ь), въсѣмь кто на н(ь) възрит(ь) или его чтꙋчи ꙋслышит(ь), ѡж(е) тота истинна Софїика, дочка Марїна, ꙋнꙋка Ивана Кавтеша и Маґдина, жаловали есмы ѡсобною нашею м(и)л(о)стїю, дали и потвръди<ли>[1] есмы еи ѡт(ь) нас(ь), ꙋ нашеи земли, ꙋ Молдавскои, ею правꙋю ѡтнинꙋ и дѧднинꙋ и ис привилиїе ѡт(ь) даанїе що имал(ь) дѧд(ь) еи, Иоан(ь) Кавтеш(ь), ѡт(ь) Стефана воеводове, половиан село ѡт(ь) Илїешещи, на Кокъли, нижнаа половина, и половина ѡт(ь) млин(ь) и половина ѡт(ь) полѣна Кавтешева, нижнаа поолобин. Тое въсе выше писанное како да ест(ь) еи, ѡт(ь) нас(ь), ꙋрик(ь), съ въсем(ь) доходом(ь), еи и дѣтем(ь) еи, и ꙋнꙋчатом(ь) еи, и праꙋноучатом(ь) и пращꙋрѧтом(ь) еи и въсемꙋ родꙋ еи, кто сѣ еи изберет(ь) наи ближнїи, непорꙋш(е)но николиже, на вѣкъı.

---

[1] Omis în orig.

[2] După consoana finală, paieroc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

А Хотар(ь) той половини с<ела>[3] ѡт<ь> Илїешещи, що на Кобыли, и половина млин(ь) и полѣна Кавтешева да ест(ь) ѡт(ь) въсеґо Хотара половина, нижнаа половина, а ѡт(ь) иншиХ(ь) сторон(ь), по старомꙋ Хотарꙋ, по кꙋда нз(ь) вѣка ѡживали.

А на то есть вѣра нашего ґ(о)с(по)д(ст)ва, выше писаннаґо, мы, Петра воеводи, и вѣра прѣвъзлюбленниХ(ь) с(ы)нѡв(ь)[4] ґ(о)с(по)д(ст)ва мы, Илїаша и Стефана, и вѣра боꙗр(ь) нашиХ(ь), вѣра пана Хꙋрꙋ дворника, вѣра пана Тотрꙋшана, вѣра пана Скрипка, вѣра пана Влада и пана Тоадера, паркалабове ХотинскиХ(ь), вѣра пана Даничꙋла и пана Личꙋла паркалабов(е) НемецскыХ(ь), вѣра пана Врачꙋна и пана Тоадера, паркалабов(е) НовоґрадскиХ(ь), вѣра пана МиХꙋла портарѣ Сочавскоґо, вѣра пана Драгшана спатарѧ, вѣра пана Матꙗша вистѣрника, вѣра пана Албота постелиника, вѣра пана Попъскоꙋла чашника, вѣра пана Колꙋна столника, вѣра пана Драѯина комиса и вѣра въсѣХь боꙗр(ь) нашиХ(ь), великиХ(ь) и малиХ(ь).

А по нашим(ь) животи, кто бꙋдет(ь) господарь, ѡт(ь) дѣтїи нашиХ(ь) или от(ь) нашего рꙋдꙋ[5] или пак(ь) боꙋд(ь) коґо Б(ог)ь изберет(ь) г(о)сп(о)д(а)рем(ь) бы<ти>[1] нашеи Молдавскои Земли, тот(ь) бы еи непорꙋшил(ь) нашеґо даанїа и потвръжденїа, али бы еи ꙋтвръдил(ь) и ꙋкрѣпил(ь), занꙋже есм<ы>[3] еи дали и потвръдили за що ест(ь) еи прав<ꙋю ѡт>[6]нинꙋ.

А на болшїи крѣпост(ь) и потвръжденїе томꙋ въсе<мꙋ>[1] выше писанное, велѣли есмы наше<мꙋ>[6] вѣрномꙋ панꙋ, Тоадерꙋ лоґофетꙋ, пи<са>[1]ти и нашꙋ печат(ь) завѣсити к(ь) семꙋ нашемꙋ листоꙋ.

Писал(ь) Лазѡр Ґолъи, ꙋ Баслꙋи, в(ъ) л(ѣ)тѡ ҂ѕмґ, м(ѣ)с(ѧ)ца марта, г ден(ь).

†Din mila lui Dumnezeu, noi, Petru voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut, cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că pe această adevărată Sofiica, fiica Mariei, nepoata lui Ion Cauteș și a Magdei, am miluit-o cu deosebita noastră milă, i-am dat și i-am întărit ei, de la noi, în țara noastră, în Moldova, dreapta ei ocină și dedină și din privilegiul de danie pe care l-a avut bunicul ei, Ion Cauteș, de la străunchii noștri, de la Iliiaș și de la Ștefan voievozi, jumătate de sat din Ilieșești, la Cobîle, jumătatea de jos, și jumătate din moară și jumătate din poiana lui Cauteș, jumătatea de jos. Toate acestea mai sus-scrise să-i fie ei, de la noi, uric, cu tot venitul, ei și copiilor ei, și nepoților ei, și strănepoților și răstrănepoților ei și întregului ei neam, cine i se va alege cel mai apropiat, neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acestei jumătăți de sat din Ilieșești, care este la Cobîle, și al jumătății de moară și din poiana lui Cauteș să fie jumătate din tot hotarul, jumătatea de jos, iar dinspre alte părți, pe hotarul vechi, pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credința domniei noastre, a mai sus-scrisului, noi, Petru voievod, și credința preaiubiților fii ai domniei mele, Iliiaș și Ștefan, și credința boierilor noștri: credința panului Huru vornic, credința panului Totrușan, credința panului Scripcă, credința panului Vlad și a panului Toader, pîrcălabi de Hotin, credința panului Stanciul și a panului Liciul, pîrcălabi de Neamț, credința panului Crăciun și a panului Toader, pîrcălabi de Cetatea Nouă, credința panului Mihul portar de Suceava, credința panului Dragșan spătar, credința panului Matiaș vistier, credința panului Albotă postelnic, credința panului Popăscul ceașnic, credința panului Colun stolnic, credința panului Draxin comis și credința tuturor boierilor noștri, mari și mici.

---

[3] Șters.

[4] Б adăugat ulterior, deasupra rîndului.

[5] În loc de РОДꙋ (românism ?).

[6] Rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iar după viața noastră, cine va fi domn, din copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe oricine îl va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre, Moldova, acela să nu-i strice dania și întărirea noastră, ci să i-o întărească și să i-o împuternicească, deoarece i-am dat și i-am întărit pentru că îi este ei ocină dreaptă.

Iar pentru mai mare putere și întărire a tuturor celor mai sus-scrise, am poruncit credinciosului nostru pan, Toader logofăt, să scrie și să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Lazor Golăi, la Vaslui, în anul 7043 <1535>, luna martie, 3 zile.

Orig., perg. (37×26 cm), pecete atîrnată, pierdută.

<Pe verso, însemnări ulterioare :> Sofiica, fata Mărinii, nepoata lui Ivan <și> Sofiica... [6].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

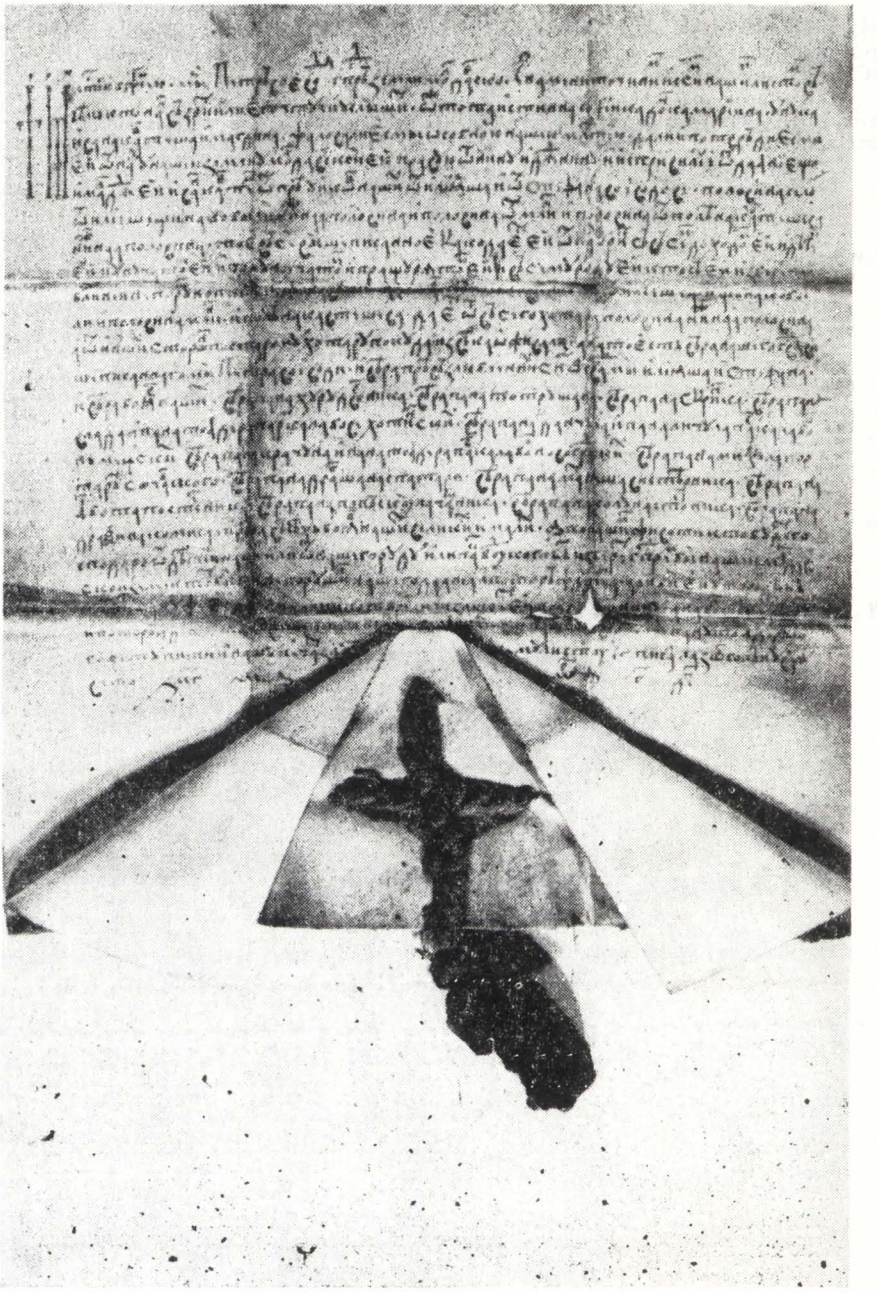

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O SCRISOARE A LUI ALEXANDRU LĂPUŞNEANU CĂTRE RAGUZANI

DE

ION DEJAN

[Dr. *Ion Dejan* din Vîrşeţ (R.S.F. Iugoslavia), ne-a comunicat, pentru a fi publicată în „Anuar", o interesantă scrisoare trimisă de Alexandru Lăpuşneanu raguzanilor în 1566, „cea dintîi scrisoare, pe care o avem pînă azi, adresată de un principe român autorităţilor Raguzei" [1]. Ea nu este cu totul necunoscută istoriografiei noastre [2], dar textul original şi traducerea integrală nu au fost, încă, editate la noi. O còpie, după ediţii, datorată lui *Mihai Costăchescu,* se păstrează la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iaşi, cota VI, ms. 76.

Descrierea arheografică s-a făcut după indicaţiile furnizate de prof. *Mato Kapovič,* directorul arhivelor din Dubrovnik, care a adăugat şi precizarea că filigranul (două turnuri) nu este consemnat în catalogul de filigrane al lui Briquet.

Pregătirea textelor pentru tipar se datoreşte lui *Leon Şimanschi* (traducere) şi *Gheorghe* Pungă (transcriere)].

Suceava, 1566 (7074) iunie 18. Alexandru Lăpuşneanu scrie autorităţilor raguzane, pentru a reglementa moştenirea strănepoţilor cneazului Ştefan, aflaţi atunci în Moldova.

Ї(сꙋ)с Х(ристо)с, ҂зод, ҂а<ф>ѯѕ жꙋна иї, ꙋ Молдовии.

Б(о)ж(Ї)ею милостию, Алексеньдар(ъ) боевода, ґ(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдовскои. Пишем племенитим и мꙋдрим и васакое части Б(о)ґом дане и п(о)Хвалене дост(ои)ним и възде изабраним и веро аним г(о)сподамь и властеломь дꙋбр(о)вачкием киезꙋ и властелом дꙋбровачкием, веле драго и лꙋбимо, поздраление. А сада, даемь з(на)ти госп(од)цтвꙋ вашемꙋ како есмо здраво, докле Хоче Б(о)гь ꙋ здравью честитоґа цара и приꙗтлꙋем г(о)сп(од)цтвꙋ вам. А сада да зна ваше виече почтовано како имамь кои себе неке слꙋге и сироте, три братїенца на име Ґеѡрґиꙗ и Павла и Стефана и двие сестре имаю, на име Катаринꙋ и Марию. Ѡбе сꙋ речене сироте, праꙋнꙋци Херцеґа Стефана, кои е биѡ ꙋ вриеме минꙋто ґосподар(ъ) Земле Херьцеґовине, а вашеґа града, Дꙋбровника, сꙋседь и приꙗтель. А сада, ꙋ ѡбе вриеме ѡбе речене сироте Хране се кодь ґоспо(д)цтва ми ѡ б(о)ґоданаго мї иманьꙗ терь ми каваше за неки ѡбичаи вашеґа ґоспо(д)цтва, како сте имали свр(ъ)Хꙋ, реченеХ сирота, некꙋ милос и свр(ъ)Хꙋ стариеХ ниХ да им сте давали милостинꙋ, а по вашои доброи воли.

---

[1] Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européan à l'aube de l'âge moderne,* Bucureşti—Paris, 1980, p. 78.

[2] Cf. *ibidem,* p. 78, n. 56. V. şi Marcel Romanescu, *Între Balşici şi Balş,* în „Arhiva Genealogică Română", I, 1944, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Тога ради посилаю речене сироте, Геwргие и Павлw и Стефань и сестре инХ, Катаринȣ и Марию посилаю ч(л)овька, на име Лазара Себишанина, а вашега г(о)сп(од)ᲃтва, ако е милос и д(о)бра вола, како е и досле била тȣ мїлос кȣ имате ȣчинити свр(ъ)Хȣ речениХ сирота да имаете подати ȣ рȣке Лазареве. И wвȣ книгȣ посилам с печатом госп(од)цтвами и дрȣгȣ книгȣ посила Геwргие и Павлw и Стефань, с печатню вѣрованом. Коим е печать и прие доХодича к вашои мичости по коню и те давали реченȣ милостинȣ и wби е речени Лазар и прие посилань к вашемȣ госп(од)цтвȣ по заповиеди крала Ердеелскога и по настоанью Мїклоȣша родитела Геwргиева и братье негове.

А вас како е Б(о)гь наȣчиль тако да ȣчините що бȣде ваше госпо(д)цтво и разȣмно виечи договорно ȣчинило госпо(д)цка, риечи намане нече доѣи и наше воле радї не дрȣг. Г(о)с(по)дь Б(о)гь да ȣмножи госпо(д)цтва ви ȣ веселиȣ ȣ напредак воле.

Алексанндр(ъ) воевода повеле господарь Земли Молдовскои.

Писа Драгомїр ср(ъ)бнь ȣ местȣ Сȣчаве.

Племенитим и мȣдрим и васаке части достоиним и властеломь Дȣбровачким кнезȣ и властелом Дȣбровачкием, wпчини почтованои и внеѣȣ мȣдромȣ.
Ȣ рȣке почтоване, ȣ Дȣбровникь.

Isus Hristos, 7074, 1<5>66 iunie 18, în Moldova.

Din mila lui Dumnezeu, Alecsandru voievod, domn al Ţării Moldovei. Scriem nobilului şi înţeleptului şi celui dăruit de Dumnezeu cu toată cinstea şi vrednic de slavă şi ales în toate şi credinciosului domn şi stăpînitor al cneziei Dubrovnicului şi stăpîn al Dubrovnicului, cu mare dragoste şi iubire, salutări. Iar acum dăm ştire domniei voastre că eu sînt sănătos, pînă cînd va vrea Dumnezeu să fiu în putere pentru cinstitul împărat, şi cu priinţă către domnia voastră. Iar acum să ştie preacinstirea voastră că avem la noi nişte slugi şi orfani, trei fraţi, anume Gheorghie şi Pavlo şi Ştefan, şi au două surori, anume Catarina şi Maria. Aceştia, numiţii orfani, sînt strănepoţii herţegului Ştefan, care a fost în vremea trecută domn al Ţării Herţegovinei, iar al oraşului vostru, Dubrovnic, vecin şi prieten. Iar acum, în această vreme, aceşti numiţi orfani se hrănesc pe lîngă domnia mea, din averea pe care mi-a dat-o Dumnezeu ; însă mi-au spus de nişte obiceiuri din stăpînirea voastră, cum au avut de la început, numiţii orfani, o oarecare milă, iar mai înainte le-a fost dată milostenie părinţilor lor, după bunăvoinţa voastră.

Pentru aceea, [trimit] numiţii orfani, Gheorghi şi Pavlo şi Ştefan şi surorile lor, Catarina şi Maria, trimit pe un om, anume Lazar Sebişan, la domnia voastră ; dacă este îndurare şi bunăvoinţă, cum este şi a fost pînă acum, această milă pe care o veţi face mai sus numiţilor orfani s-o daţi în mîinile lui Lazar. Şi trimitem această carte cu pecetea domniei mele şi altă carte trimit Gheorghe şi Pavlo şi Ştefan, încredinţată cu pecete. Cel la care este pecetea şi va fi venit la milostivirea voastră aceluia să-i daţi numita milostenie şi acesta este numitul Lazar ; şi încă este trimis la domnia voastră după porunca craiului Ardealului şi după stăruinţele lui Miclouş, părintele lui Gheorghe şi al fraţilor lui.

Iar dumneavoastră să faceţi, cum va învăţat Dumnezeu, ca să fie făcut de domnia voastră cu judecată şi cu înţelegere, după cuvîntul domnului : la nevoia aceluia să vii şi voia noastră săă nu fie pentru altul. Domnul Dumnezeu să sporească domnia voastră, în fericire, în mai mare belşug.

Cartea lui Alecsandru voievod, domn al Ţării Moldovei.

A scris Dragomir sîrbul, în oraşul Suceava.

<Pe verso, adresa :> Nobilului şi înţeleptului şi alesului întru toată cinstea şi stăpînitorul cneziei Dubrovnicului şi stăpîn al Dubrovnicului, preacinstit în toate şi preaînţelept.

În mîna celui preacinstit, la Dubrovnic.

Arhiva istorică, Dubrovnic, 452/4. Orig., hîrtie (30,5×40,7 cm), filigran (două turnuri), pecetea bine conservată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI DOCUMENTE ROMÂNEȘTI DIN ARHIVE POLONE ȘI FRANCEZE (II)

DE

TH. HOLBAN

[Cele cîteva documente din colecția profesorului Th. Holban pe care le publicăm în continuare [1] privesc — cu o singură excepție — intervalul celor două domnii ale lui Alexandru Lăpușneanu. Extrase mai ales din *Socotelile regale (Rachunki królewskie)*, ele contribuie la o cunoaștere mai amănunțită a relațiilor Moldovei cu Polonia în veacul XVI; în cazul extraselor foarte scurte, s-a renunțat la rezumatele care, în fapt, ar fi repetat detaliile din însemnările propriu-zise. Prezintă interes și cele trei scrisori turcești, în care se reflectă stări de lucruri din Moldova. În fine, atragem atenția asupra relatării din noiembrie 1523, în care se află amănunte noi referitoare la confruntarea care s-a produs, în acel an, între Ștefan vodă cel Tînăr și boierimea moldoveană (imposibilitatea de a colaționa cópia din colecția Th. Holban ne determină să o publicăm în forma primită, în speranța că semnalarea acestui text va îndemna pe alți cercetători și arhiviști să revadă textul din Libri Legationum și să comunice o cópie corectă).]

1

1523 noiembrie 13 — 14. Solul domnului Moldovei cere extrădarea pribegilor; este ascultat, totodată, și Cozma Șarpe.

Feria sexta post festum Sancti Martinis Episcopi.

Die veneris, mensis Novembris, vocatus erat dominus orator per Maiestatem Regiam, ubi Rexmus dominus agriey proposint rem Moldavicum tractum et quanto eclezius iuro subito propter eam d. Wajwodam expedient in Transilvania dixit que rem hanc esse magni momenti cum aliter intelligit ex profugis boiaris aliter ex nuncio woijwodi Moldawi, quod hic Sabbato <post> [2] Sancti Martini venerat.

Profugi boiarones vituxerat in moribus woijwoda et credulitate ditestantur et quod nullam fidem, nullam infrand' observat et quem propterea ac alia pessima facinora factus est migratus universis subditis suis.

Ipse vero nuncius refert quod woijwoda ittum ma sua decollavit nullam incannide contra egtatem exseremt burt herbura propter impietatem et inhumanitatem quam in eum gessit cum suo filio, per quos indiguissimis tractabantur merito decolare mandavit. Quo audito Szarpa ficut nocens auffugit quidiu fuerunt in terra omnem auctoritatem habebant, nec woywoda potuit facere aliquod sunt eorum consensu, unum decollat, alter profugit, ex muto principi factus est eloquens quod mox incepit omniam prudent' agere proventus suos exquireret ac omniam ex auctoritate propria constituere'. Omnis subditos reddidit sibi gratos ita quod cum

---

[1] Vezi *AIIAI*, XIII, 1976 și XV, 1978. Selecția, efectuată de Gheorghe Pungă, a avut în vedere evitarea editării unor documente cuprinse în volumul alcătuit de regretatul Ilie Corfus.

[2] În 1523, Sf. Martin (11 noiembrie) a fost într-o miercuri, deci corect este „sîmbătă *după* Sf. Martin".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ardentissimo amat', nam eis diminiut rensus labores servitutes satis valorem diminuit herbura ex proventis Palatinii in omnibus comitatiba emerat mtta bona p magnis sumis in personam suam et suorum filiorum inferexit. Et ubi dedit millia pro bonis scripsit duo millia, ubi tricenta, scripsit sexaginta, ut si aliquem coactus esse nobilibus bona quod vim vendita restitueret quod falte' actixeret quasi pro usura sumam silem capitali sumi. Et ipse d. woijwoda modernus omnibus dimittit usuras perdictos sive medietatem omnium sumarum solim dedit arbitrium nobilibus ut genui quod voluit dare medietatem summe rechabeat sua bona que herbura emerat atque alia multa beneficia contulit et in dies confert in suos subditos quo auxit eorum in se amorem.

Expisiam eciam ex eodem nuncio wojwode' quod ipse woijwode contrarius ut omnis boiare profugi inte' redeant ad terram et bona sua habebunt et si quod ei eredet noluierint hat Epos aliquos boiarones quod se pro woyewida inseribent quia hos profugos suscipiet in gra quod tuti erunt de vita et bonis preter Sarpam, Carabijecz, magnus logoffet quos nullo pacto nelt habere in sua terra.

(*Libri legationum*, nr. 22, fol. 115 — 125)

2

1553 martie

Anno 1553. Precursori nunctii Valachorum. In Krzepicze ad Reginam Ungarie sunt pro expensis dati ad manus Leonardi Strase, per gr. 30.

(*Rachunki krolewskie*, nr. 10, fol. 37 — 38)

3

1553 martie 6

Anno 1553. Iwoni quondam Palatino Valachie[3], die 6 Marcij de gratia Sacre Maestatis regni dati flor. 30.

(Ibidem)

4

1553 martie 23

Anno 1553. Palatini Valachie profugo[4], die 23 Marcij de gratia Sacre Maestate regie ex comora magnifici domini thesaurarii dati flor. 20.

(Ibidem)

5

1553 martie 24

Anno 1553. Iwoni Palatini Valachie, die 24 Marcij de gratia Maestatis Regni dati flor. 20.

(Ibidem)

6

1553 mai 9

Anno 1553. Valacho Palatino profugo, die eodem [9 mai] ex comissione Sacrem Maestatem regia gratim dati flor. 20.

(Ibidem, fol. 42)

7

1553 mai 30

Anno 1553. Hyeronimo Zulniski cubicularium, die 30 Mai misso in Valachia, ad palatinum Valachie et Moldavie, dati pro expensis flor. 20.

(*Ibidem*, fol. 71)

8

1553 iunie 21

Anno 1553. Valacho profugo, die 21 Iunii de gratia Sacre Maestate Regie dati flor. 20.

Ibidem, fol. 44)

9

1553 iulie 26 — august 14. Stroici, solul domnului Moldovei, cu 12 persoane şi cu 15 cai, a stat la Cracovia 19 zile.

---

[3] Viitorul Ioan vodă (1572—1574), pretendent încă din 1551.

[4] Probabil acelaşi pretendent.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anno 1533. Nunctius Palatini Valachie, Straicz [5], qui venerunt Cracoviam ad Maestatem Regie die 25 Iulii cum personis 12, equis 15, cuius przystaw aullicus Maestate Regie Jarosus Visoczki met 6 cum equis 3, provisor Nicolaus Slavniski. Manserunt ad diem 14 Augusti. Dati flor. 137/28/9 [6].

(Ibidem, fol. 86—87).

10

1553 iulie 28

Anno 1553. In provisionum nunctium Palatino Valachii Nikolai Slawniski, die 28 Iulij doti...

(*Rachunki królewskie,* nr. 319, fol. 154 — 156)

11

1554 februarie 20—martie 22. Liciul, Moțoc și Avram Banilovschi, însoțiți de 45 persoane și cu 70 cai, au stat la Lublin patru săptămîni și două zile, la dieta generală.

Anno 1554. Nunctii Palatini Valachiae videliczet Liczul, cancellarius Moscuk et marsalcus Abraam Manilowicz, qui venerunt Lublinum ad Sacram Maestatem Regia, tempore conventionis generalis, die 20 Februaris. Habent in comitatu suo personas 45, equos vero 70. Manserunt ibidem Lublinij ad diem 22 Marcij, per septimanas 4/2 [7]. Quorum przistaw seu superintendens Andrich Valkowski, aulicus Maestate Regie met sectus. Dispensator vero nobilis Stanislavi Sulimowski. Dati fl. 472/11/42 et fl. 157/29 [8].

(*Rachunki królewskie,* nr. 173, fol. 87 — 88)

12

1554 aprilie 8 — 20. Andrei Liciul, solul domnului Moldovei, însoțit de opt persoane și cu 15 cai, a stat la Lublin 12 zile.

Anno 1554. Nunctius Palatini Valachie nomine Andreas Lecz, qui venit Lublinum ad Sacra Maestatem Regia, die 8 Aprilis cum personis 8, equis 15. Mansitque ibidem ad diem 20 Aprilis per dies videliczet 12. Cuius przistaw erat Andrich Valkowski, aulicus Maestate Regie, cum personis 3. Provisor vero Stanislavi Bibnowski cum servitores. 2. Dati fl. 60/6 + fl. 44/9.

(*Ibidem,* fol. 93)

13

1554 mai 2

Regele polon cere domnului Moldovei permis de trecere pentru un sol trimis la Poartă.

(Bibliotecka Ordynacji Krasińskich, Varșovia, nr. 48, fol. 21)

14

1555 [august], Iași

Alexandru voievod, domnul Moldovei, scrie regelui polon, rugîndu-l să-l asculte pe solul său, Nicoară, castelan de Suceava.

(*Ibidem,* fol. 33)

15

1555 decembrie

Anno 1555 Decembrie. Legatio ab Alexandro, palatino, Walachiae, ad Sacra Maestate Regie, per Abrahamum Banilowski Walachum, allata Wilna.

(Ibidem)

16

1555. Sangeacul de Cetatea Albă scrie regelui polon și arată care sînt granițele „țării" Oceacovului (fragment).

---

[5] Ioan Stroici, viitorul mare vistiernic.

[6] Adică 137 *florini,* 28 *groși* și 9 *dinari.*

[7] Patru săptămîni și două zile.

[8] Adică 157 *florini* și 29 *groși.* Aceeași semnificație o au toate mențiunile de acest gen din documentele de față.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anno 1555. Oczakowska ziemia Sawran graniczi ssye w prawo stronie du Bug, od Bug do Dniepra, od Dniepra do Czarnego Morza ; w lewie strone do Degir mendereie do Woloskiej ziemie do Danud, nam moch siolia, u wierzchu do Turlowey reki...
(*Ibidem,* fol. 40)

Tara Oceacovului Sawran (?) se mărgineşte în partea dreaptă cu Bugul, de la Bug pînă la Nipru, de la Nipru pînă la Marea Neagră ; partea stîngă se mărgineşte cu Degir mendereie (?) pînă la ţara Moldovei, pînă la Dunăre, apoi de la satele noastre pînă la susul rîului Turla...

17

1558 septembrie 14—27. Mihail, Ioan şi Orăş, solii domnului Moldovei, însoţiţi de 13 persoane şi cu 18 cai, au stat la Krasnystaw două săptămini şi patru zile.

Anno 1558. Nunctii Palatini Valachie, primus Michal, secundus Iwan, tertius Oriss, venerunt ad Sacram Maestatem Regiam, primus et secundus Crasnostaviam die 14 Septembris cum personis 13, equis 18. Tercius postea venit Oriss, die 23 Septembris, cum personis 5, equis 8. Mansit ad diem existus eorum 27 Septembris pro septimanis 2/4, qui per Sebestiani Uchacz, servitorem Bendi domini Raphaelis Wargowskij. Facit flor. 46/12. Donati a Maestate Regia : adamasci viridis 2 nunctiis, per ulum 16 fac. ulum 32 per gr. 48 facit. fl. 51/6. Parata pecunia per flor. 10, facit fl. 20. Precursoribus eorum 2 servitoribus castri Leopoliensis pro expensis flor. 8.
(*Rachunki królewskie,* nr. 182, fol. 100)

18

1559 aprilie 12 — 16. Ion Frăţian, solul domnului Moldovei, însoţit de opt persoane şi cu opt cai, a stat la Cracovia cinci zile.

Anno 1559. Provisio precursor Magnifici Domini Palatini Valachie nomine Iwan Fraczian, qui venit Cracoviam, ad Sacram Maestatem Regiam die 12 Aprilis, cum personis 8, equis 8 et mansit ad diem 16 Aprilis, per dies 5 inclusive, providebatur omnibus necessaris, mense, coquini, cellarij et stabuli per Albertum Valski, dati fl. 67/23/12.
(*Rachunki królewskie,* nr. 184, fol. 116)

19

1559 aprilie 23 — mai 22. Avram Banilovschi, însoţit de patru persoane şi cu nouă cai, şi Burlă, însoţit de 19 persoane şi cu 28 cai, au stat la Cracovia patru săptămîni şi două zile.

Anno 1559. Nunctii Palatini Valachiae primi Abram Manilowski [9], secundi Burla, quorum primus Abram Manilowski venit Cracoviam ad Sacram Maestate Regie die 23 Aprilis, cum personis 4, equis 9. Burla vero venit 25 Aprilis cum personis 19, equis 28. Manseruntque Cracovia, a die adventus eorum ad diem exitus, usque 22 Maij, per septimanas 4/2, qui per nobilem Grassowski... dati fl. 307/6/9 + fl. 100/14 [10].
(*Ibidem,* fol. 118 — 119)

20

1559 septembrie 20. Regele polon răspunde domnului Moldovei că este de acord cu convocarea comisiei mixte de hotar pentru ziua de 1 octombrie.

Ad Palatinum Valachiae.
Magnifice domine vicine, sincere nobis dilecte. Binas eodem tempore litteras a Sacre Vesta accepimus alteras quibus se se excusat quo unius ad primum diem Septembris, qui constitutus per nos conventui finitimo agendo extitit commissarios suos transmittere potuerit, simulque petit ut eundem conventum ad primum diem Octobris indiceremus.
(*Libri legationum,* nr. 17, fol. 4—5).

21

1563 aprilie 17. Matei Gorecki este trimis în solie la domnul Moldovei.

[9] Aici, şi în toate actele unde apare sub această formă, trebuie citit *Banilowski (Avram din Bănila).*

[10] Adaosul era destinat darurilor (v. şi mai sus, documentele nr. 11 şi 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anno 1563. Generoso Domini Mathia Goreczi, notario campestri, misso in legatione ad magnificem dominum palatinum Valachiae, pro expensis isti die 17 Aprilis — flor. 130. Eidem, de gratia Maestatis Regia fl. 30.

(*Rachunki królewskie,* nr. 195, fol. 78)

22

[*1563 — 1564*]. Sultanul Soliman scrie regelui polon că a dat domnia Moldovei lui Alexandru și cere să nu-l primească pe Ștefan hatmanul, împotriva căruia pornește cu armată.

Po zwyczajnich tytulach etc. krolowi polskiemu Zygmuntowi/ : którego :/ znak ten nasz cesarski gdy addany bedzie wiadomo mieycie, temi czasy z wielkiey naszey dobrotliwosci dalismy woiewodztwo woloskie y sedziak nasz wedle zwyczaiu Allexandrowi, tedy nim sie wybierze zowad a odydzie, ten który byl woloskim hetmanem Stephan, k nadzieie Hospodartswa uslyszawszy, to nie maiac baczenia na poslednie kola, porwal sie na te ziemie maiac niektórych przy sobie swawolnych y drugich malouważnych lotrzyków, z których woysko zgromadziwszy, jawnie rebellia y nieprzyiazni ukazuie, nim tedy na ziemie Multańska uderzy y szkód poddanym naczyni, aby sie złość nie szerzyla a z tey ziemi zniesieni byli, poslaliśmy Wezera naszego / : którego Pan Bóg etc. / czleka rozsadnego woysko gromadzić, do którego przydaliśmy Dworu naszego Gwardya y Janczarów ognistych kilka tysiecy, także Rumelskiego Beglerbega Hasan Basze, także wszystkich Rumelczyków y Akedziów naznaczyliśmy, którzy predko za Boża pomoca w tamtych krajach stawia sie. A tak za wspomożeniem Bożym, wiemy że sie ten lotr z temi swawolnikami, ostać przed woyskiem naszym nie bdzie mógl, zaczym w tamte strone uciekać mu przyidzie, trezeba tedy iako przedko list nasz cesarski was zdrowo zotanie... nie przyjać go.

Archiwum Koronym Krakowskim, nr. 118).

După titlurile obișnuite etc., lui Sigismund, regele Poloniei/ : căruia :/ cînd ți se va aduce la cunoștință acest semn al nostru împărătesc, să știi că în acest timp, din marea noastră bunătate, am dat domnia Moldovei și sangeacul [= steagul] nostru, după obicei, lui Alexandru, Dar înainte de a se pregăti de plecare de aici, Ștefan, acel care a fost hatman al Moldovei, sperînd să pună mîna pe domnie, auzind aceasta și negîndindu-se la urmări, s-a repezit spre această țară, avînd alături alți cîțiva ticăloși neatenți, cu ajutorul cărora, adunînd armată, arată revoltă și dușmănie fățișă. Prin urmare, înainte de a lovi asupra țării Moldovei și înainte de a face pagube supușilor, pentru ca răul să nu se întindă și pentru ca să fie măturați de pe acest pămînt, am trimis pe vizirul nostru / : pe care Domnul Dumnezeu etc :/, om înțelept, să adune armată, căruia i-am dat garda noastră și ieniceri focoși, vreo cîteva mii, pe beilerbeiul Rumeliei, Hasan pașa, pe toți rumelienii și pe toți akingii, care, cu ajutorul lui Dumnezeu, în scurtă vreme se vor prezenta în acea țară. Și așa, cu ajutarul lui Dumnezeu, sîntem siguri că acel ticălos nu va putea sta înaintea armatei noastre și va trebui să fugă în acele părți, dar de îndată ce veți primi această scrisoare a noastră împărătească, să nu-l primiți.

23

1564 octombrie 17 — 26. Sultanul Soliman scrie regelui polon, rugîndu-l să dea ajutorul cerut de *domnul Moldovei.*

Rebiul-Ewel po środky 972.

...Zygmunt August... iż tymi czasy w sprawach zacnego miedzy Messyaszowemi ludźmi woiewody woloskiego list do Wysokiej Porty, w którym zobopolne postanowienie wasze wspominaiac że ratunku y pomocy od was potrzebuie oznaymil. Sluszna wtedy abyście sprawy tego wspomnianego woiewody woloskiego przyiazliwie gwoli waszey przeciwko Porcie tey naszey wysokiey szczerości y gwoli postanowieniu z nim waszemu na pieszy maiac, wedle możności iemu dopomagali, a iakokolwiek temte sprawy odprawować sie beda zawsze nam oznaymować nie zaniechywaycie...

(*Archiwum Glówne,* dok. z arch, koron. Krakow., nr. 127, *Litterae turcicae)*

La mijlocul lunii Rebi-ül Evvel 972.

... Sigismund August... recent am primit o scrisoare, în legătură cu prea cinstitul domn al Moldovei, la Înalta Poartă, în care, după ce amintiți de hotărîrile luate împreună, declarați că are nevoie de ajutorul vostru. Este drept ca să rezolvați prietenește nevoile acelui domn al Moldovei și, după posibilități, să-l ajutați, dar nu împotriva sinceității voastre față de Poartă și împotriva hotărîrilor luate cu el ; dar oricum vor evolua acele chestiuni, nu uitați să anunțați totdeauna despre aceasta și Înalta Poartă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

24

1566. Regele polon trimite pe Nicolae Brzeski în solie la sultan.

Palatino Walachiae. Magnifice domine vicine, sincere nobis dilecte, eum mitteremus ad Serenissimos et potentissimos principes dominos Sultanum Sulimanum Caesarem Turcarum etc., nunctium et aulicum hunc nostrum, generosum Nicolaum Brzeski.

25

1566. Instrucţiunile de solie date de regele polon lui Nicolae Brzeski, trimis la Poartă.

Instructia urodzonemu Mikolaiowi Brzeskiemu krola iego Mosczy Dworzaninowi a poslowi do Sultana Selima Czesarza iego mość tureckiego w Knissinie, dnia 24 Novembre w roku M°D°LXVI dana.

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1).

Instrucţia dată de către măria sa regele nobilului Nicolae Brzeski, trimis în solie la sultanul Selim, împăratul turcesc, la Knyszyn, în ziua de 24 noiembrie 1566.

[Mai întîi, va protesta împotriva opririi solului regal, trimis la Poartă prin Moldova, apoi va povesti cum s-a întîmplat cu Despot, Tomşa, Spancioc şi Pascu].

26

1567. Thome Stano este delegat pe lîngă solul moldovean sosit în Polonia şi care a fost rănit de nişte nobili în Sandomir.

Anno 1567. Thome Stano, cum nunctio Palatini Moldaviae expedit. De eorumque conflictione ac vulneratione in Sendomirz, per certos nobiles facet Sacra M(aestate) R(egie) nunctio(rum), Piotrkowiam reverten, rursusque ad eundem nunctium eorum. Ac iterum ex Opoczno Piotrcoviam tantemque Sandomiriam equitam ratione podvodorum in mile 60 per gr. 4 dat fl. 8. Eidem in expenso — fl. 10.

(Rachunki królewskie, nr. 219, fol. 52).

27

1567. Kleczinski este trimis să cerceteze cauza atacului asupra solilor moldoveni.

Anno 1567. Kleczinski ad sacre maestate regie misso pro comissione in negotio valachorum Sandomirij vulneratorum, dati fl. 17/18 et fl. 6/20.

(Ibidem, fol. 57).

28

1567. Czernienski este trimis să cerceteze asupra aceluiaşi conflict.

Anno 1567. Czernienski cubicularum Sandomirium in negotio nunctiorum conflictorum Palatini Moldavie, cum literis m(aestatis) rex misso, dat ratione podwod et expenso fl. 9.

(Ibidem, fol. 52).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TREI DOCUMENTE DIN SECOLELE XVIII—XIX

DE

MIHAI VATAVU

Publicăm, în cele ce urmează, trei documente din sec. XVIII şi XIX, relevante pentru studiul raporturilor agrare din perioada respectivă. Astfel, primul document este un act de vînzare-cumpărare a unei suprafeţe de pămînt răzeşesc, cel ce-şi vindea partea ieşind din codevălmăşie. Fenomenul denotă subminarea obştilor ţărăneşti din interior, prin acumularea unor suprafeţe mai mari de către anumiţi membri ai obştii. Din cel de al doilea document rezultă faptul că, mai ales de la începutul secolului al XIX-lea, după delimitarea riguroasă, prin măsurători inginereşti a terenurilor, domnia şi-a însuşit o serie de terenuri pentru care răzeşii nu aveau acte de proprietate, vînzîndu-le sau dăruindu-le unor elemente aparţinînd clasei dominante.

Adăugăm şi un interesant document muntenesc, menţionînd, la 1806, „moşneni din descălicătoare".

1

1780. Iordache Giura, alegîndu-şi partea din moşia („baştina") părintelui său Toader Giura, vinde jumătate dn ea unor nepoţi pe preţul de 110 lei.

Adecă eu, Iordache Giura, de nime silit nici as(u)prit ce de a mea voie bună am scos partea mea de moşie care o am de la părintele mieu Toader Giura din sat(ul) Mamurinţă [1] la vînzare şi din toat [2] neamul meu s-au aflat nepoţii miei, anume Vasile Ţînta şi frate-său Dumitraşco şi Nastasia sooară nostru şi mi-au dat ban(i) gată o sută şi zăci lei pe giumătate de moşie, stăpînire în veci dumilor sale şi copiilor dumilor sale în veci. Ne(a)m din neamul mieu să n-aibă a să scula, a o răscumpăra. Şi pentru mai mare credinţă m-am iscălit.

Let 1780 . . . . . [3]

Eu Iordache Giura

Alexandru Giura

Dulghieru

Şi eu m-am (în)tîmplat, Cornea Dascălul, direpţ mart(or) la acest zapis.

2.

1806 mai 24. Plîngerea locuitorilor din Năeni şi Turburesca împotriva mănăstirii locale care tindea să le răpească pămînturile, pînă atunci libere.

Prea înnălţati doamne,

Cu fierbinţ[i] lacrămi jăluim milostiviri[i] mări[ei] tale pentru sfinţia sa părintele igumin slobozit kir Antim, că noi, avînd dooă hotară de moşie într-acest judeţu, ce să numeşte Năenii şi Turburesca, avînd şi numita măn[ă]stire cumpărături într-acesti hotară,

[1] Mamorniţa, sat în fostul judeţ Herţa.

[2] Aşa în text.

[3] Data de lună şi zi este indescifrabilă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi în trecutile luni judecîndu-ne cu igumin[ul] aici înnaintea mării tale pentru moşia Năenii, ne-ai aflat dreptati, hotărîndu-să de către înnălţimea ta de s-au făcut alegire şi cercetare la faţa locului de către dumilor bo[i]erii ispravnici dinpreună cu orînduitul mării tale. Dupe care, cu toate că n-am rămas mulţumiţ[i], făcîndu-ni-să mare năpăstuire, dar numitul igumin, din pismă şi multă răotati ce are asupră-ne pentru moşia Năenii, s-au pus samari în spinarea noastră să ne ia şi moşia Turbureasca cu coprinsurile ce avem pă dînsa, făcuţi şi sădiţi de la moşi, de la strămoşi. Care moşie ne-am pomenit stăpînindu cu mă[nă]stirea tot de-a-valma, de atunce pînă în zioa de astăzi, făr(ă) de nici un fel de prigonire. Iar acum vedem că s-au sculat părintele igumin precum arătăm mai sus şi de au avut luminată porunca mării tale sau de nu, nu ştim, că nu ne-au arătat-o nici sfinţia sa, nici orînduitul bo[i]eri, făr(ă) de cît s-au pus numitul igumin cu mare silnicie şi împotrivire dă ne-au sforît şi această moşie Turbureasca pă-n cinci locuri, care nu s-au mai pomenit, numai şi numai ca să ne hrăpească coprinsurile noastre, adică siliştea i viile, i livezile şi ogrăzile de pomi i de arături, cum şi o gură de piatră ce avem acolo în căminul nostru, umblînd cu acest mijloc să ne supuie la o caşniţă care n-am dat nici odată nici noi, nici părinţii noştri, fiindcă sf[înta] mă[nă]stire, cum şi ceilanţi părinţ[i] igumini ce au stătut după vremi în siliştea sat[u]lui, n-au avut nici o stăpînire, ci îş(i) ţinea numai cumpărăturile de-a valma, făr(ă) de cît numai, acest igumin, vedem că s-au sculat acum şi caută să ne facă necazuri şi să ne bage prin judecăt[i], să ne stingem cu cheltuiala şi să ne lase săraci de moşie. Din care pricină, milostive doamne, silit[i] fiind de mare nevoie, ne-am năpustit toată munca şi hrana pămîntului jos şi am năzuit aici la luminat divan[ul] mării tale, de care fierbinti ne rugăm să te milostiveşti asupră-ne, să fim orînduiţi la dum[nea]lor bo[i]er[i] ispravnici ai judeţului, ca prin cercetare de judecată, atît înnaintea dum[nea]lor, cît şi la faţa locului, să ne aflăm dreptate, spre a ni să urma stăpînirea aceştii moşii Turbureasca de-a-valma, dup[ă] cum am stăpînit şi noi şi mă[nă]stirea din vechime pînă acum. Sau să cerceteze atît scrisorile i hrisoavele noastre ce avem de aceast[ă] moşie i ale celorlalţ[i] moşneni, cît şi zapisile şi cumpărăturile numiţii mă[nă]stiri, ce are într-această moşie Turbureasca. Şi cît să va dovedi bune şi curati pe numele moşilor noştrii, să i să dea şi stăpînirea, însă pă de o latură cu Bălcăneasca, că va fi cu păcat, luminati doamne, să înzéstrăm măn[ă]stirea cu căminurile noastre şi coprinsurile ce avem, cu care ne chivernisim casile, copii[i] şi ne plătim necazurile i dăjdiile visteri[e]i, căci noi cu cumpărăturile măn[ă]stirii nu avem nici o treabă, iar prisosul ce va mai spori din moşie — mult, puţin, ce va fi — să rămîie pă seama noastră, ca nişte moşneni din dăscălicătoare ce suntem. Şi ce va fi mila mări[e]i tale.

Robi[i] mări[e]i tale: Ion Marcoci cu ceaşii miei şi Dumitru Godeanul cu ceaşii miei de la Năeni.

Sud[stvo] Saac.

[Pe verso se află însemnarea:]

I dumă veliţilor bo[i]eri, văzînd atît anaforaoa judecăţii cu domneasca noastră întărire, cît şi cercetarea dă la faţa locului, să teorisiţ[i] jalba aceasta şi să ne arătaţi, în scris, prin zapciu, ce au fost orînduit.

1806, maiu 24.
Biv vel medeln[icer].

Orig., hîrtie, (17 × 24 cm).

3

1818 aprilie 6. Scarlat Calimah dispune hotărnicirea satelor răzeşeşti Itovăeşti şi Mălăeşti din ţinutul Tecuciului, bucata de loc numită Toflea, precum şi Poiana Cucuieţilor, rămînînd pe seama familiei domneşti.

Noi Scarlat Alecsandru Calimah v(oie)voda, cu mila lui Dumnezău, domn ţării Moldovei.

Cinstiţi credincioşi bo(i)erii domnii mele dum(nea)v(oastră) Ioan Greceanul biv vel ban şi dum(neavoastră) Manolachi Radovici biv vel sărd(ar), sănătate. După cele de mai înainte cercetări urmate la stare(a) locului moşii Itovăeşti şi Mălăeşti de la ţinut(ul) Tecuciului, bucata de loc numită Tofle şi Poiana Cucueţălor s-au dovedit că este loc domnesc slobod şi necuprinsu în scrisorile nimăru(i)e din răzăş(i) şi megieş(i), stăpănit de răzăş(i) ca un lucru necercetat şi necăutat, precum însuş(i) răzăşii din Buciumeni ce stăpîne(au) Poiana Cucueţăi prin scrisoarea lor au mărturisit şi au adiverit, care loc avînd întindire(a) sa din malul cel mare a(l)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Săretiului pînă în apa Berheciului, luîndu-să după obiceiul pămîntului pe sama domnească s-au şi făcut danie de cătră domnia me luminării sale beizade Alexandru Scarlat Calimah, prin domnescul nostru hrisov din 1817 april(ie) 2. Acum răzăşii de Itovăeşti şi Mălăeşti, prin jalobe către domnie me au făcut cerire ca să-ş(i) deosăbască numitele lor moşii di cătră Tofle şi Poiana Cucueţălor, şi alegîndu-să să stîlpască înpregiur cu p(i)etre. Drept aceea, domnie me vă orînduim pe dum(nea)v(oastră) şi vă scriem să mergiţ(i) la stare(a) locului, mai întăi să despărţiţ(i) cu petre hotară şi alte sămne, despărţire între (Tof)le şi Poiana Cucueţălor şi între Itovăeşti(i) din <sus> [4] întoc<mai> [4] d<upă> [4] linie(a) ce s-au însămnat pe harta inginerească ce este făcută începînd din malul cel mare al Săretiului şi înstatornicind p(i)etre pînă în apa Berheciului, după care îndreptînd cu stîlpire de p(i)etre şi despărţire(a) între Cernica şi Itovăeşti şi Mălăeşti, iarăş(i) după linie(a) ce s-au însămnat pe hartă (ve)ţ(i) [4] alegi şi veţ(i) hotărî trupul moşii Itovăeştii şi Mălăeştii a răzăşilor cît va fi între acele doî linii ; şi hotărîndu-le împregiur, le vei stîlpi şi cu petre hotară. Şi spre ştiinţa despărţîrii Itovăeştilor de Mălăeşti, ca să nu urmez(e) [4] pricină între dînşii fiindcă să împărţăsc drept în doi, veţ(i) cerceta şi unde va veni dreaptă linie(a) îngiumătăţirii moşii între liniile ce s-au însămnat din sus despre Tofle(a) şi din gios despre Cernica, veţ(i) înstatornici linie(a) îngiumătăţîrii cu petre hotară, rămîind pe din sus Itovăeştii şi pe din gios Mălăeştii, spre a-ş(i) urma răzăşii liniştită stăpînire pe numite(le) moşii, după care veţ(i) face şi mărturie hotarnică pre largu arătătoare le alegirea ce aţ(i) făcut Itovăeştilor şi Mălăeştilor şi de p(i)etrili şi alte sămne cu cari veţ(i) înstatornici linie(a) despărţîrii Toflii despre Itovăeşti, ca după aceea să să urmeză pacinică şi nestrămutată stăpînire.

1818 apr(ilie) 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

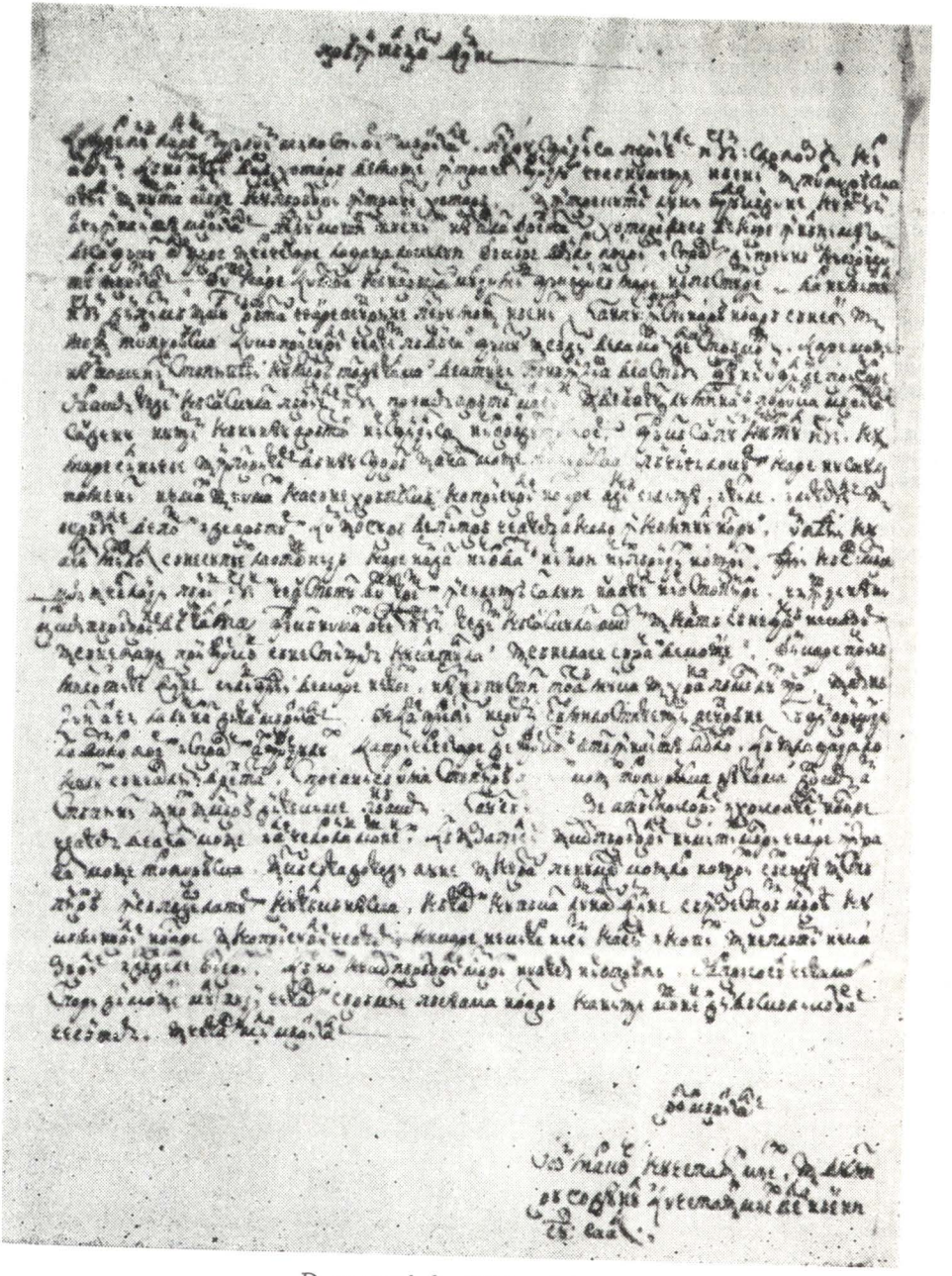

Documentul din 1806 mai 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALTE DOCUMENTE TECUCENE

DE

ION T. SION

Publicăm, în continuare * un număr de 23 documente referitoare la sate din zona Tecuciului. Ele au fost găsite la diferiţi locuitori, descendenţi ai unor bătrîni din satele răzăşeşti Umbrăreşti şi Condrea de pe actualul teritoriu al comunei Umbrăreşti, judeţul Galaţi, şi se află acum în posesia noastră.

1

<*Cca. 1816 mai*>. Ioan Bobocea, Neculai Boldol şi Vasile Boldol, răzeşi din Umbrăreşti, ţinutul Tecuciului, cer carte gospod către banul Petrache Negrea să le hotărască părţile lor ce moşie.

Prea înălţate Doamne !

Cu lacrămi jăluim Înălţimii Tale fiindcă în trupul moşii Umbrăreştii di la ţinut Tecuciului ce să megieşăşti cu moşiea d<umi>sale post<elniceasa> Elinco Manu, fiind tot din trupul aceştii moşii, avem şi noi părţi de moşie baştină şi cu ticnită stăpînire di la moşii şi strămoşii noştri.

Şi mai în trecuţii ani pricină di giudicată avănd cu răzeşii noştri, vrând iei ca să ne dipărteze din stăpănirea părţilor noastre, la carele la 1802, apr<ilie>, trăgăndu-ne iei în giudicata cinstirii Isprăvnicii di Tecuciu şi, după cercetarea ci s-au făcut, s-au dat rămaşi din giudicată şi ni-au dat învoiele, ce sănt tot <din> [1] 1802, ca să stăpănim făr supărare iscălite di răzeşi di toţi şi întărite di cinstita Isprăvnicie.

Şi după aceasta, la anu 1806, cu carte gospod scoţănd iei hotarnic pe vornicul di poartă Gheorghie Talpiş, tot ca să ni dipărtezi, şi, viind numitul vornic cu carte gospod la starea locului, patru săptămîni au şăzut acolo făcînd cercetare între toţi răzeşii ; şi, dovidindu-să dreptatea noastră, şi numitul vor<ni>c, încă cu a sa iscălitură, ni-au întărit părţile şi stăpînire.

Şi de atuncea şi pănă acum la 1815 an am stăpînit în pace. Iarăşi la 1815 s-au rănduit din partea cinstitii Isprăv<ni>cii, după cerirea lor, pe d<umnea>lui sulgeriul [2] Mihalachi Bontăş. Şi, viind la starea locului, fără a face vreo cercetare scrisorilor noastre, uităndu-să numai la enteresul ce-au luat di la protivnicii noştri, ni-au scos din stăpănirea părţilor noastre de moşie.

Şi fiindcă d<umnea>lui banu Petrache Negrea iaste rănduit ş hotăraşti moşiea d<umi>sale post<elnicesei> Elinco Mano, ci iaste tot din trupul moşii aceştia, pentru aceasta ne rugăm Înălţimii Tale să ni să scrie o luminată carte cătră d<umnea>lui banu Petrachi Negrea ca să între în cercetarea şi a părţilor noastre di moşie ; şi, după dovezile ci avem noi, îndatorind şi pe răzeşi a scoate toate scrisorile di faţă, ca să fim puşi la cale a afla dreptate, scoţindu-ne di supt înpresurare părţile noastre să nu rămînem înstreinaţi şi isterisiţi de dreptul nostru şi cum a fi mila Mării Tale.

---

* Vezi *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 639—657.

[1] Omis în original.

[2] Corectură în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<În partea de jos a paginii :>
Cer carte cătră d<umnea>lui ban Petrachi Negrea să le hotărască părţile di moşie din Umbrăreşti, ţinut Tecuciului, robii Măriei Tale Ioan Bobocea, post<elnic> i Neculai Boldol i Vasilie Boldol, răzeşi de moşia Umbrăreşti, ţinut Tecuciului.
<Rezoluţie :>
D<umisali> vel logofăt : să să de carte gospod după rînduială.

Vel Logofăt 1816, mai 16.

Noi, Scarlat Alecsandru Calimah v<oie>vod, cu mila lui Dumnezău domn Ţării Moldovei.

Cinst<it> credincios boeriul domniei meli, dum<neata> Petre Negre, biv vel ban, sănăt<ate> !
Din jalobă vei înţălegi arătaré şi ceriré ce fac jăluitorii de ce să scrii. Dum<neata>, mergănd la staré moşiii numite prin jalobă, undi fiind de faţă toţi răzeşii i alţi megieşi înpreguraşi, fiişticari cu toate scrisorile ce vor avé, să faci cercetare cu amăruntul tuturor scrisorilor ce să vor arăta despre fiişticari parte, ca mai întăi să afli şi să dovedeşti celi drepti şi adevărate margini a numitei moşii după hotarăle ce vor fi umblat din vechi.
Şi apoi, după cuprinderé scrisorilor, parté ce să va dovedi driaptă a jăl<uito>r<ilor> să o măsori cu stănjinul domnesc în lung şi în lat pe către locuri va cere trebuinţa. Şi, scoţindu-le de supt toată înpresuraré ce să va dovedi că pătimesc, să le alegi de o parte şi, nerămăind pricină de nemulţămire, să le stălpeşti şi cu pietri hotară pe la locurile ce va ceri trebuinţa şi va da dreptate.
Şi să dai şi mărturie hotarnică în sămni şi în stănjini iscălită pe obicei.
Iar născînd pricină de nemulţămire despre vreo parte, atunce, la acel loc de pricină, cu pietri hotară să nu stălpeşti, ci să faci mărturie cu arătaré pricinii pre larg şi hartă cu bună închipuire de staré moşiilor şi a locului de pricină cu măsurile lui, să-i soroceşti ca să vie la Divan.

1816 maiu 17.
i vel Logofăt.

Orig hîrtie (47,5 × 35,5 cm), filigran.
Pecete mică octogonală în chinovar roşu ce cuprinde capul de bour, stema Moldovei, iniţialele numelui domnitorului : IO. SC. AL. KA. V. 1806V.

2

1817 octombrie 28, Umbrăreşti. Petarche Negrea dă mărturie hotarnică pentru o jumătate de bătrîn din moşia Umbrăreşti.

No. 3.

Din luminată porunca go<s>p<o>d, hotărînd giumătati de moşia Umbrăreştii, partea din gios, ce este răzăşască, a căria lungime este din apa Bîrladului pisti apa Săretiului, pînă în apa Dimaciului, s-au înpărţit pe 34 bătrîni şi partea a o giumătate de bătrîn s-au ales această somă de stînjăni ce să arată în gios.

Stănjăni,	palmi,	parma-	
22	5	7	la trăsura întîi de la capătul moşăei dispre răsărit, la malul Bărladului ;
21	7	2	la trăsura al doilea, prin Baltă, şi prin dreptul fântînii lui Guneş ;
21	1	3	la trăsura al 3-lé, pe malul Săretiului, prin dreptul pivniţii lui Ocniş ;
12	3	4	la trăsura al 4-lé, pe dispre apus de Săret ;
7	—	4	la trăsura al 5-lé, la apa Dimaciului, prin dreptul vadului morii lui Opré şi prin podul lui Dumitru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Care această giumătate de bătrîn, dându-să niamului alde Bobocé, ce trag di pi Rahilie din bătrînul Vasca, alăturea cu giumătatea de bătrîn a lui Stamati Goe, s-au stălpit cu pietre hotară la numărul al 3-lé.

Şi li s-au dat ţădulă spre ştiinţa stăpînirii lor.

1817, oct<om>v<rie>, 28.

Petrachi Negre ban hotarnic <m.p.>

Umbrăreşti.

<Pe verso, un arbore genealogic — v. fig. 2>.

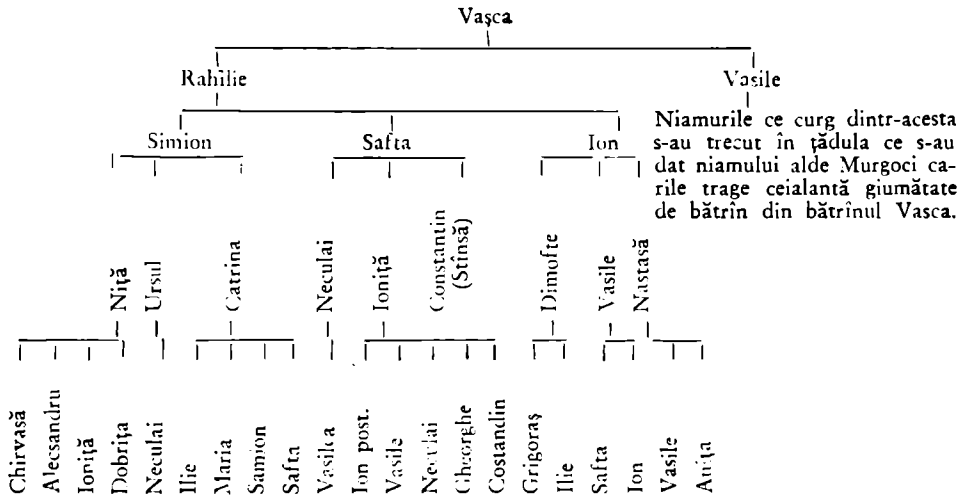

Aceasta este spiţa care acum la hotărît au dat samă după care vor şti stăpîni. Şi oricare în urmă să vor găsi nepuşi în spiţă şi să vor dovedi de niamuri vor merge la parté lor.

Orig., hîrtie (39 × 28 cm), filigran.

3

1817 octombrie 28, Umbrăreşti. Petrache Negrea dă mărturie hotarnică pentru stăpînirea unui bătrîn din moşia Umbrăreşti, Tecuci.

No. 12.

Din luminată porunca gospod, hotărînd giumătate de moşia Umbrăreştii, parte din gios, ce este răzăşască, a căreia lungime este din apa Bîrladului, pisti apa Săretului, pînă în apa Dimaciului, s-au împărţit pe 34 bătrîni şi parté unui bătrîn s-au ales această somă ce să arată în gios.

Stănjăni,	palmi,	parmaci.	
45	3	6	la trăsura întăi de la capătul moşii dinspre răsărit la malul Bîrladului ;
43	6	4	la trăsura ale 2-lé, prin Baltă, şi prin dreptul fîntînii lui Guneş ;
42	2	6	la trăsura al 3-lé pe malul Săretului prin dreptul pivniţii lui Ocniş ;
24	7	—	la trăsura al 4-lé pe despre apus de Săret ;
14	1	1	la trăsura al 5-lé la apa Dimaciului prin drept vadul morii Oprii şi prin podul lui Dumitru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Care, stîlpindu-să cu pietre hotară la numărul bătrînului al 12-lé, unde s-au ales bătrînul lui Vlasie din care să trag alde Băraru şi alde Bute cu niamurile lor.

Li s-au dat ţădulă spre ştiinţa stăpînirii lor.

1817 octomv<rie> 28 ;

Petrachi Negre, ban hotarnic. <m.p.>.

Umbrăreşti.

<Pe verso, un arbore genealogic — v. fig. 3>.

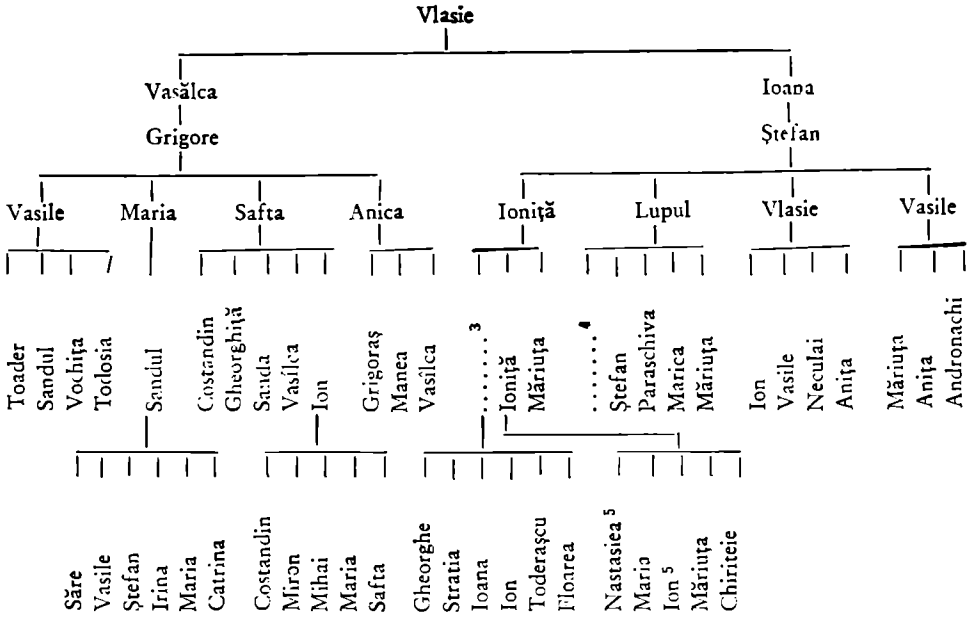

Aceasta este spiţa care acum la hotărît au dat samă după care vor şti stăpîni. Şi oricari în urmă să vor găsi nepuşi în spiţă şi să vor dovedi de niamuri vor merge la parté lor.

Orig., hîrtie (38 × 28), filigran.

4

1818 iunie 30. Vasilache Istrati cu soţia şi fiii săi vînd via lor din satul Condrea preotului Ilie Soare.

Adică eu, Vasilache Istrati dinpreună cu soţié mé şi cu fiii mei cari mai gios ne vom pune numile şi degitile dat-am adivărat şi încredinţat zapisul nostru la mîna părintilui Ilii Soari pintru ca să se ştii că am vîndut vié noastră din Condré cu bani drepţi 300 lei adică trii sute lei şi cu pomii şi cu păduré cari să află într-însa. Şi via într-acestaşi chip ; cu capătul dinspre Baltă pănă în Baltă, şi cu capătul dinspri soari-apune după cum mergu şi alte vii ; cari pi din sus este ogrădaş numitul cumpărătoriu şi pi din gios esti ogrădaş Ion Cucoaniş.

Cari noi întrebănd toate neamurile şi ogrădaşii ca să o cumpire şi nu s-au găsit nimene ca să o cumpere şi s-au găsit părinte<le> di mai sus numit şi au cumpărat-o.

---

3 Pată de cerneală şi scris ilizibil.

4 Rupt.

5 Lectură nesigură, textul fiind rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi di pi cum au stăpînit părinţii noştri şi noi, să fii şi sfinţie-sa în pace stăpînitoriu şi fiii sfinţiii sale i nepoţii şi strănepoţii în veci.

Şi cînd s-au făcut acest zapis s-au întîmplat mulţi oameni tineri şi bătrîni cari mai gios să vor pune numele şi degitile în loc de pecete ca să s créză.

1818 iunii 30.

+ Eu Vasilache Istrati dinpreună cu soţié mé Arsinié vănzători şi cu fiii mei
+ Eu Alisandru dinpreună cu soţié mé Marié fecior vînzători
+ Eu Lupu Istratii m-am iscălit dinpreună cu soţié mé Ioana
Eu Vasile Ojoc, martur şi am fost faţă la această cumpărătură
Eu Ion Muste am fost faţă
Eu Culache Ton<u> am fost faţă
Eu Ştefan Pavăl, tij
Eu Vasile Perjeriu am fost faţă
Eu Vasile Tiron tij
Eu Neculaiu Perjeriu tij
Eu Gavrilă Muste am fost faţă
Eu Gheorghi Cucoaniş tij
Eu Dănăilă Popa tij
Eu Ion Cucoaniş tij ogrădaş
Eu Neculai Muste tij
Eu preot Vasile am fost faţă
Faţă am fost la faceré zapesului şi cu bună priimire amîndorora părţile şi am iscălit [6]
Eu m-am întămplat la acestu zapis şi m-am iscălit [7]
dascăl ot Bozieşti
Şi eu, preot Luca, am scris cu zisa lor şi martur

<Pe verso însemnarea :> Neculaiu Sobesche dinpreună cu soţăie mé Domnica, am dat acest zapis la mîna cumnatului părinteli Ilii şi am iscălit ; 1841 octomv<rie> 27.

Neculai Sobesche dinpreună cu soţăi mé Domnica <m.p.>

<Pe verso ultimei file :> a lui Vasilachi Istrati

Orig., hîrtie (47 × 34,7), filigran, rupt la îndoituri.

5

1820 iunie 6. Angheluţă Borş vinde o jumătate pogon vie, căsuţa şi o poiată, cu inventar gospodăresc, lui Trifan Bulgariu.

Adecă eu, care mai gios mă voi iscăli, dat-am adevărat şi încre<din>ţatu zapes meu la mîna lui Trefan Bulgariu precomu să ştie că am vîndutu giumătate de pogonu de vie şi cu perji ce să află în vie şi nu nucu [1] şi cu ce să află şi căsuţa cu poiată cu tot şi un polobocu şi o cădăţuie.

Şi eu am vîndutu de bunăvoia mé şi a soţiei mele [8]. Şi la vă<n>zare me-am întrebatu toate némurile şi f<r>aţii mei şi nu s-au găsitu nime să o cu<m>pere ; eu am văndutu-o dumesale cu preţu hotă<rît> dou<ă> sute le<i> adecă dou(ă) sute lei şi dumnealui să fii stăpînitoriu în veci şi el şi fece<o>rii lui.

Şi pentru dijma vii că<n>du să va dejmui alţî răzeşi atu<n>ce să va dejmui şi el.

Şi la această scrisóri s-au întî<m>platu şi alţi oameni faţî.

Şi pentru mai adevărată credinţa [1] me-<a>m pus numele şi degitul în locu de pecete.

1820 iune 6.

Eu Angheluţă [8] Borşu vî<n>zătoriu a<m> iscălit cu soţia mé înpreonă
Eu Andreiu Borşu am fost faţă
Şi eu Tănas Borşu am scris cu coie şi cu premere lor
Eu Marin Căule am fo<s>tu faţă

[6] Scris de altă mînă şi semnătură indescifrabilă.
[7] Semnătură indescifrabilă.
[8] Corecturi în textul original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eu Ion Cocóniș am fo<s>tu față
Eu Ionu Căule am fo<s>tu față
Eu Cozma Căule am fos<t> față
Eu Gheo<r>ghi Diiconu am fos<t> față
Eu Vasile Brăilescu am fostu față
Eu Andronicu Murgaș am fost față
Eu Toader Hagiul am fo<s>tu față
Eu pări<n>tele Ilii am fost față
Eu dascălul Gligore am fost față
Eu Enachi Drăgan am fost față
Eu Ionu A<n>tonu am fost față
Eu Ionu Pe<r>jerul am fost față
Eu Manolachi Murgoci am fost față
Eu Apostul Bulaiu am fost față
Eu Tóder Druță am fost față
Eu Dragan Bulgaru am fo<s>tu față
Eu Tóder Murgociu am fost față
Eu preutu Mihai am fost față
Eu Vasile Hăncu am fost față
Eu Costantinu Borșu
Eu Ionu Borșu
Eu Tóder Borșu
Eu A<n>gheluță Borșu
Banii s-au dat toți 200 sute lei, 7 lei la adălmaș
De la Isprăvnicia Tecuciului,

Față viind înaintea Isprăvnicii și arătîndu prin viu graiu că de a lui bunăvoe au făcut această vînzare pentru aceea s-au încredințat.

<1>820 noemv<rie>23

ss) Indescifrabil.
Orig., hîrtie (23,5 × 19 cm).

6

1820 iunie 27. Andrei Borș vinde lui Trifan Bulgariu casa și via cu preț de 360 lei.

Adică eu, cari mai gios mă voi iscăli, dat-am adevărat și încredințat zapisul meu la mîna dumisale lui Trifan Bulgariu, precum să să știe că i-am vîndut casa mé și via, parté mé din mijloc di istov și cu pomli ci să află în pregiuru viii din pa<r> în par, di bună voe mé și cu preț hotărît 360 [9] adică trii suti de lei și șaizăci. Și în prețul acesta și vasăle viii, o cadă un călcător și dou<ă> polobóci și ciubăr și o putină.

Și la vînzaré aceasta mi-am întrebat toți ficiorii mei și nu s-au găsit nimene să o cumpere.

Iar numitul cumpărătoriu să fie bun stăpînitoriu în veci, el și ficiorii lui.

Iar pentru dijma viii cîndu să vor dijmui alți răzăși atunci să va dijmui și el.

Și la acest zapis s-au întîmplat și alți oameni față, megieși tine<ri> și bătrîni. Și pentru mai adevărată credință am și iscălit numele și degitul în loc de pecete.

1820 iunii 27

Eu Andreiu Borșu am vîndutu și m-am și iscălit
Eu Marin Căulé, am fost față
Eu Ion Cucóniș, față
Eu Ion Căulé, față
Eu Cozma Căulé, față
Eu Vasile Brăilescu, față
Eu Andronic Murgoci, față
Eu Tódir Hagiu, față

Și eu, Ghiorghi diiaconu, am scris cu bunăvoia numiților di mai sus; și pentru staré casăi să fii slobod a mergi la Bărlad și la păduri cu caru și cu picioru

Și eu erei Ilii, am f<ostu> față [10]
Și eu dascalul Grigori, am fostu față [10]

[9] Corectură în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eu Ianachi Drăgan, faţă
Eu Ion Anton, am <fost> faţă
Eu Ion Perjăriu, am fostu faţă
Eu Manolachi Murgoci, am fostu faţă
Eu Apostu Bulaiu, faţă
Eu Tóder Druţă
Eu Drăgan Bulgariu, m-am întămplat
Eu Tóder Murguş, m-am intă<m>plat
Eu Angheluţă Borşu, am fostu faţă
Eu preot Mihai, răzăş de moşii, iar nu ogrădaş, nu le-am cetit zapis şi, cerîndu-mă să mă iscălescu, am iscălit, dar la tocmala lor n-am fostu faţă [10]
Eu Andreiu Borşu am iscălit aice pe<n>tru ficiorii mei să nu să apro [11] că am fă<cu>tu de voé mé acea<s>ta; iar ficiorii mei de l-a<r> supăra să fii supt blă<s>tăm [10]
Eu Sava Hă<n>cu m-a<m> i(s)călit [10] <m.p.>
Eu Tănasă Borşu, am fos<t> faţă
Eu Costantin Borşu, am fo<st> faţă
Eu Tóder Borşu, faţă
Eu Ion Borşu, faţă
Eu Angheluţă Borşu

De la Isprăvnicia Tecuciului,

Faţă viind numitul vînzător şi arătând prin viu grai că de a lui bunăvoe au vîndut casa şi partea lui de vie şi că şi-au întrebat şi toate neamurile, pentru aceea s-au încredinţat şi de către noi.

<semnătură indescifrabilă> <1>820 noemv<rie> 23.

La iscălitul cinstiti<i> Isprăvnicii s-au dat 32 lei să să scrii într-amândouă zapisi [2].

Isprăvnicia Tecuciului,

Numitul prin zapisul acesta cumpărător, viind la Isprăvnicie au arătat că de la vremea vînzării şi pănă acum nimeni nu s-au arătat cu vreo pretenţie de răscumpărare sau alt feliu. Pentru aceasta, după cererea ce au făcut, i s-au încredinţat de iznoavă zapisul spre a-şi urma vecinica stăpînire.

<1>823 dechemv<rie>18.

<Două semnături indescifrabile>.

Orig., hîrtie (42 × 31 cm), filigran.

7

1821 martie 31, Tecuci. Isprăvnicia Tecuciului scrie zapciilor de la ocolul Bîrlad să facă cercetare şi să rezolve pricina dintre Trifan Bulgariu din Umbrăreşti şi Constantin Borş.

Isprăv(ni)cia Tecuci
Către zapcii di ocol Bărlad.

Trifan Sărbu [12] din sat Umbrăreşti, viind au făcut arătari cu un zapis di cumpărătură de un pogon vie cu locu ei şi cu cas<ă> de la un Andreiu Borşu, cari zapis fiind şi întărit di Is<prăvnicie>, un Costandin Borşu, ficior numitului Andreiu, l-ar fi împotrivit la stăpînire supt cuvânt ca să răscumperi, dar cari i-au luat şi nişti zăloagi fără nici un cuvînt. Şi în toate zileli l-ar fi batjocorind pîrîţii pe cumpărătoriu.

Drept aceia vi să scrii ca să cercetaţi şi, fiind arătari sa adevărată, apoi să daţi poruncă acelui Costandin ca să nu mai supiri pe jălui<to>r întru nimica fiindcă tatăl său s-au vîndut parte ce i-au rămas diosăbită di zăstré lor. Şi zăloagili ci i s-au luat să dai jălui<torului> înapoi ca s<ă> nu mai jăluiască, căci mai arătîndu-să [13] cu astfel de arătări aice apoi va fi adus aice şi va mînca bătaie.

---

[10] Scris de mînă diferită.
[11] Neclar în text şi multe omisiuni.
[12] Greşală în original în loc de Bulgariu.
[13] În text se repetă — „tăndu-să".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iar fiind pricina într-alt caz să înştiinţzi Is(prăvnicia)

(1)821 mart(ie) 31.

Iar pentru dijma ci s-ar fi supărînd jăluit<orul> de către vătaf Oprişan să să urmezi după învoiala ci vor fi avînd de la alegeré hotăritului.

Două semnături indescifrabile.

Orig., hîrtie (32×22 cm), filigran.

1824 ianuarie. Unii răzeşi din Umbrăreşti cer să fie orînduiţi la Divan să se judece şi să fie puşi la cale pentru împresurarea pămînturilor lor.

8

Prea Înălţate Doamne !

Cu lacrămi şi cu mari plăngiri jăluim Înnălţimii Tali fiindcă în trupu moşii Unbrăreşti de la ţănutu Tecuciului, ce să megieşăşti cu moşié d(umi)s(al)i postelnicesăi Elenco Manu, fiind tot din trupul aceştii moşii, din cari avem şi noi părţi de moşii baştină cu netecnită stăpînire de la moşii şi strămoşii noştri şi mai în trecuţii ani pricină di giudicată avînd cu răzeşii noştri, vrînd ei ca să ni depărtezi din stăpînire părţilor noastre, la carăli la anul 1802 apr(ilie) trăgîndu-ni ei în giudicata cinst(itei) Is(prăvnicii) de Tecuci şi, după cercetaré ci s-au făcut, s-au dat rămaşi din giudecată şi ni-au dat învoeli ci sănt tot din 1802 ca să stăpînim fără supărare, iscălită de răzăşi di toţi şi întărită de cinst(ita) Is(prăvnicie). Şi după aceasta, la anul 1806, cu carte gospod, scoţînd ei hotarnic pe vor(ni)c(ul) de poartă Gheorghi Talpiş, tot ca să ni depărtezi, şi, viind numitul vornic cu carte gospod la staré locului, patru săptămîni au şezut acolo făcînd cercetare între toţi răzăşii. Şi dovedindu-să dreptatea noastră, şi numitul vornic încă cu iscălitură sa, ni-au întărit părţile de stăpînire. Şi de atunce şi pără acum la 1815 am stăpînit în paci. Iarăşi la 1815 iară ei cerând pe dum<nealu>i slugir Mihălachi Bontăş şi, viind la faţa locului, fără a faci vreo cercetari scrisorilor noastre, au dat dreptate lor. Şi după jaloba ci am dat Înălţimii Sale domnului Scărlat Alicsandru Calimah voivod din lét 1816 mai în 17, făcîndu-să luminată carte gospod cătră dum<nealu>i ban Petrachi Negre şi mergînd la faţa locului, aducînd pe toţi răzăşii cu scrisori, fiind şi noi faţă şi, după cercetaré ce au făcut, ni s-au ales şi părţili noastre stălpindu-se şi petre hotară cu bună priimiré tuturor. Şi aşa am stăpînit pînă acum la anul 1823 oct<om>v<rie> 24.

Acum di iznoavă, iarăşi rădicîndu-să unii din răzăşi au vîndut moşié lor cu anul în orîndă cuprinzind şi părţili noastre în vînzaré lor, din cari noi nu vroim a ni vindi părţăli noastre fiindcă să află înpetrite şi băşcăluiti di părţile lor. Din cari, văzind noi această asupriri, am făcut arătari cinstit<ei> Is<prăvnicii>, din cari, după scrisori, ni s-au dat carte iarăşi de stăpănire. Apoi, schimbăndu-să isprav<ni>cu şi intrând alţi isprav<ni>ci, iarăşi ni-au tras în giudecată, şi iarăşi ni-au dat carte de stăpînire. Apoi, prin iconomiile ci ar fi făcut orăndatori<i> dum<nealu>i ispravnic, ni-au dat răspunsu că nu puati să ni pui la cali, ci să vinim la luminatul Divan.

Şi fiindcă acum ne aflăm amăndouă părţili aicé cu lacrămi cădem şi ne rugăm Înălţimii Tale ca să te milostiveşti asupra noastră ca din luminată poroncă să fim orănduiţi la cinstit Divan de undi, fiind faţă şi dum(nealu)i vor(ni)c Costachi Conachi, de undi să ni dei cea desăvărşită hotărăre căci ni-am sărăcit cu cheltuielile stând prin giudecăţi.

Fie mila Înălţimii Tale di a avé milă şi punire la cali di aice şi vecinică pominire va rămăne.

Fiindcă jăluitorii au giudecată cu unii din răzăşi pentru înpresuraré ci pătimesc în trupul moşii lor acum, fiind faţă aice, să roagă ca să fii orănduiţi la cinstit Divan să s giudeci şi să fii puşi la calé.

Robii Înălţimii Tale, postel. Ion Bobocé, porušnic Oprişanu i Gheorghii Călugărul i Gheorghi Pătraşcu i Săre Gorgan i Lupul Grigori i Mané Tilioacă şi cu ai noştri răzăşi de moşié Umbrăreşti din ţănu(tul) Tecuciului, nevănduţi. —

Dum<nea>lui vel vornic de aprozi va înfăţoşa pricina în cercetaré Divanului faţă fiind şi dum(nea)lui vornic Costachi Conachi.

1824 ghenar 24

No-514

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la Logofeţié cea Mare

Fiindcă jăluitorii aceştié, după ştiinţa ce s-au luat atît di pe la zapcii Divanului, isprav(ni)c de aprozi i aprozii rînduiţi spre aducerea lor în giudecată, căt şi di pe la alţii ci s-au căutat pe la gazdile lor dintru acest oraş Eşi s-au cunoscut că ei au dosit fără a sta în giudecata Divanului (lăsînd pe pîrîţii răzăşi ce iarăşi să afla jăluind asupra acestui Ioan Bobocé cu ai săi aice în cheltuială).

Drept aceea să adiveréşti aceasta ca să s ştie urmaré lui Bobocé cu ai săi. —

1824 fevr(uarie) 7. —

vel logofăt.

<Pe verso ultimei file însemnarea :> Trecută, Ghe(na)r 26. —

Orig., hîrtie (46,5×35,5 cm), filigran.

9

1832 martie 10. Iana Calalb dă vechilimea (împuternicire) cumnaţilor ei Dumitraşcu şi Grigore Calalb pentru a lucra şi a folosi o firtă de vie din Umbrăreşti.

Dau această vichilemia eu, care mai gios voiu puni numele şi degitul, la mîna cumnatului Dumitraşc şi Gligore precum să să ştie că pentru o firtă de vie şi parte de moşii cîtă s-a faci dreaptă de acolo den satul Unbrăreşti ce au rămas de la soţul meu Costantin Calalb, răposatul, văr cu numiţii cumnaţi. Acé viişoară şi acé parte de moşii las vechile pe d<umnea>lor în locul meu a o curta şi a-i purta de grijă cum vor şti d<umnea>lor, iar alţii să nu să amestici întrunimică şi cît de puţin pănă voiu vini eu cu ficiorii mei şi atunce voiu da-o la măna cu<i> voiu vroi eu, mai ales că am s-o dau în mănă feciorilor mei.

Iar pănă atuncé să nu fie supăraţi numiţii.

1832 mar(tie) 10.

Eu Iana, vădana, soţia răposatului Costantin Calalb, adeverez cu această adeverinţă la mîna cumnaţilor mei.

Şi au am scris cu zisa numiţilor,

ss<indescifrabil>

Eu Teodor preot şi Calalb că am fost faţă la această încredinţare pe cari să aibă ca cu schmbu va

După scrisoaré ce s-au adus de la Iana, soţi<a> răposatului Costandin Calalb pentru o firtă de vie ce este a sa parte, aducănd Dumitraşc Calalb şi Grigori brat această adeverinţă de la numita Eana, cumnata lor, să le fii supt stăpăniré lor pănă voi vini şi eu acolo cu ficiorul meu, la care s-au făcut cercetare la faţa locului de către paznicii rănduiţi şi alţi lăcuitori care s-au întămplat şi de parte de moşie ce i să va alegi [14] a lui Vasăli Calalbu să o stăpăniască numiţii mai sus arătaţi în două cu Gavrilă Muste, ne<a>mul lor pănă căndva vini numitul Teodor.

1932 marti<e> 12

Eu Andronic Bulaiu pasnicu, adiverez
Eu Ioniţă Creţ pas<nicu>, adiverez
Eu Ioan Dumitrachi pas<nicu>, adiverez
Eu postelnic Cost<antin> Sobeschi, faţă
Eu vornicu Costin, am fost faţă
Preot Gheorghi Sobeschi, adeverez

Orig., hîrtie (35×21,7 cm).

10

1839 ianuarie 22. Ilie, fiul lui Simion Grigoraş, din satul Sasu, ţinutul Putnei, vinde trei stînjeni şi jumătate de moşie situaţi în hotarul Umbrăreştilor.

Adică eu Ilii săn Simion Grigoraş din sat Sasu ţinut Putnei ocolu Bileştii, denpreună cu Safta, soţia mé, şi cu feciorii mei cari mai gios ne vom iscăli numele nóstre prin condeiu scriitoriului neştiind carte şi noi ne vom pune degetele, precum ştiut să fie că eu

[14] Se repetă în textul original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de bunăvoia mé am vîndut doi stă<n>jăni de moşii den bătrănul Urzică den hotaru Umbrăreştilor, lui Ion Bulgariu şi un stă(n)jănu şi giumătati lui Năstasă Hagiu cu zapes de istovu.

Însă lungul din apa Bărladului şi pănă în apa Săretiului, cu tocmală hotărîtă şi cu bune învoiele cu preţu drept optuzeci şi opt de lei stănjănu, pi cari bani i-am preimit toţi deplinu în mîna mé.

Şi întrebîndu-mi tóte neamurile de bunu de sus pomenit şi făcîndu-li conoscut de această vînzare de la sfî<n>tu Neculai anul 1838 luna dechemvre şăsă zile şi pănă acum şi la alţi răzăşi şi nu s-au găsit nemene ca să-i cumpere şi s-au găsit numiţii de sus şi le-am vîndut lor cu zapis di istovu ; şi să le fie lor moşie de ocină stăpînitóre lor şi feciorilor lor nestrămutaţi despre nemene. Şi eu iscălitu<l> de gios să fiu răspunzător despre némurele mele.

Şi cîndu s-au făcut acest zapis s-au întîmplatu şi alţi a me<i> răzăşi faţă, teneri şi bătrîni cari s-au şi iscălit aicé.

Cari spre a fi temeinec acestu zapes şi crezut ori şi de către ce i<n>stanţie giudecătorească am iscălit.

1839 ghenar 22 de zile

+ Eu Ilie, săn Sămeon Gregoraşu, vînzătoriu
+ Eu Safta, soţie vînzătoare
+ Eu Ioniţă, săn Ilie, vînzător
+ Eu Tóder, săn Ilie, vînzător
+ Eu Ion, săn Ilie, vî<n>zător
Eu Cozma, săn Ilie, vî<n>zătoriu
Eu Aneţa, fică vînzătoare
Eu Vasile Brăilescu, răzăşi, faţă
Eu Tódir Morgociu, răzeşi, faţă
Eu Gheorghi Brăilescu, răzeşu, faţă
Eu Vasăle Hagiu, răzăşu, faţă
Mihaiu Hăncu, dascăl, răzăş, faţă [15]

Şi eu am scris acestu zapis şi, fiind dat de însuşi iscăliţii de sus vă(n)zători, am iscălit şi eu Gavrilă Borşu, dascăl răzăşu

. . . . . [16] preot răzăş [15]
Costin Mihalce răzăş [15]
Costin Mihalce răzăş [15]
Eu Ion Căulé, răzăşu, faţă
Eu Sandu Căulé, răzăşu, faţă
Eu Ion Druţă, răzăşu, faţă
Eu Dimitru Burciu, răzeş, faţă [15],
Dumitru Popa, răzăşu [17]
Vasile Burciu, nu răzeşu, faţă
Eu Gheorghi Stă<n>gă, pasnecu răzăşu, faţă
Eu Ion săn Iordachi, dascăl, faţă
Eu Misailă Brăilescu, răzăşu, faţă
Bobocea faţă [15]
Eu Tóder Boboce, faţă

Şi cînd s-au făcut acestu zapis, cheltuiala douăzeci şi şapte de lei cu aldălmaşul şi cu alte cheltuieli şi cu plata lucrătorului de hărtie la facerea acestui zapis.

Orig., hîrtie (40×33,5), filigran.

11

1844 martie 10. Constantin Stoian, Radu Stoian şi Ioniţă Chiriac vînd doi stînjeni de pămînt din hotarul moşiei Umbrăreşti locuitorilor Ion Bulgariu Trifan şi Sandu Căulea.

Zapesu

prin carele giosu iscăliţii, prin punerea degetelor noastre, lăcuitori din satul Leieştii şi răzăşi din hotaru moşiii Umbrăreştii, curgătoriu den bătrînu Năstasi Ciocneşu, facem

[15] Scris de mînă diferită.
[16] Indeşcifrabil.
[17] Lectură nesigură.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ştiutu prin acestu zapesu ce-l dăm la mîna lui Ion Bulgariu Trifan şi Sandu Căulé, lăcuitori din satu Slobozia-Torceşti, răzeşi din acestu hotaru şi bătrănu, că noi, gios iscăliţii, le-am vîndut, cu zapesu de istovu, doi străini pămîntu den pomenitu bătrînu adecă un stănjinu lui Ion Trifanu şi unu lui Sandu Căulé şi cu lungimé începătoare den apa Bîrladului şi, peste apa Săretului, pînă la hotaru Deii din ţinutu Putnei, cu tocmală hotărîtă cîte una sută douăzeci şi doi lei stănpănu pe care bani i-am primit toţi deplenu în mîinele nóstre.

Şi de astăzi înnainte rămănu numiţii cumpărători vecinec stăpînitori pe aratu ca pe o dréeptă ocenă a lor cu toţi urmaşii lor din neam în neam.

Şi, pentru ca să fii ştiutu şi de bună-credinţă, ne s-au scrisu pren condeiu scriitorului şi noi am pus degetele spre a lor şi a tororora urmaşilor lor neclătită şi vecinică stăpînire.

1844 mart<ie> 10.

+ Eu Constantin Stoianu vînzătoriu
+ Eu Radu Stoianu vînzătoriu
+ Eu Ioniţă Chereiacu vînzătoriu

Pasnecei satului Slobozăi-Torceştii

Faţă fiind şi noi la faceré acestui zapesu după cererea ce ne-au făcut dătătorei iscăliţi s-au încredinţat şi de către noi cu iscăliturile şi adeverit cu peceté satului.

Hilohi Tiron, pasnecu
Anghel Pa<n>hile, vornicu
Scriitoriu Gavril Borşu

Orig., hîrtie (43,5 × 36,3 cm).

<Pecete sătească rotundă, în fum:> 1840, Ţănutul Tecuciu, no.—30, satul Slobozia-Torceşti.

12

1849 aprilie 6. Cozma, fiul lui Andrunache Căulea, vinde un stînjen de moşie din hotarul Umbrăreştilor lui Ion, fiul lui Trifan Bulgariu

Zapisu

adică eu Cozma săn Andrunachii Căulé, dinpreună cu soţia mé şi cu toţi feciorii mei, lăcuitori din satul Slobozia-Torceştii, cari mai gios ni să va scri numili pren condeiu scriitorului, ništiind carte, şi noi ni vom puni degitile; facem ştiutu prin acestu zapisu ce-l dăm la mîna d<umnealu>i Ion săn Trifan Bulgariu, localnicu din acestu satu, că di a noastră bunăvoi i-am vîndut un stă<n>jinu di moşii din bătrînu Năstase Ciocnişu, hotaru Umbrăreştii, cu lungimi începătoriu din apa Bîrladului şi, spre apusu, pănă la apa Săretiului, care pămîntu avemu baştină părenţiască. Şi acum l-am vîndutu cu zapisu di istovu şi cu tocmală hotărîtă una sută douăzeci lei, pi care bani i-am priimitu toţi deplin în minile nóstre.

Şi di astăzi înnainte şi în veci are a stăpîni acestu pămîntu cu toţi urmaşii săi din neam în neam fără neci o înpedecare despre nemene.

Şi pentru ca să fii pămîntu ce i l-am vîndutu ca o moşii dréaptă ocină, care, spre a fi temeinicu acestu zapisu şi di bună-credinţă, am rugatu pe scriitoriu di ne-au scrisu numile şi noi am pusu degetele spre a d<umnealu>i şi a tuturora urmaşilor săi niclătită şi vecinică stăpînire.

1849 april<ie> 6.

+ Eu Cozma săn Andrunachei Căulé dinpreună cu Ioana, soţia mé, şi cu ficele mele, vînzători de veci
+ Eu Vasile, săn Cozma Căule, am primit vînzaré părintelui meu;
+ Eu Ion, săn Cozma Căulé, asămené
Eu Ghiorghi Căulé am fostu faţă
Eu Vasile Căulé am fost faţă
Eu Vasile săn Tóderu Murgoci, faţă
Eu Ianachei Brăilescu, faţă
Eu Mesailă Brăilescu, faţă
Eu Ghiorghii C. C. Niţu, faţă [18]
Eu Grigore C. C. Niţu, faţă [18]

[18] Adăugat ulterior cu altă cerneală, dar acelaşi scris.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pasnicii satului Slobozia-Torceştii ;

Di faţă înaintea nóastră vţind iscăliţii di mai sus, dătătorii acestui zapisu şi arătîndu că ieste suptu adivărate iscăliturilor, după a lor cerere ce au făcutu, s-au adeverit şi de către noi cu iscăliturile nóstre şi întăritu cu peceté satului, potrivitu aşezămîntului.

1849 aprile 6 zile.

Eu Toaderu Ojocu, poliţariu
Eu Năstasă Hagiu, vornicu
Marin Buruiană, pasnicu
Scriitor, Gavril Borşu

Orig., hîrtie (43 × 36 cm).

<Pecete sătească rotundă în fum :>1840, Ţănutul Tecuciu, no.—30, satul Slobozia-Torceştii.

13

1849 decembrie 14. Preotul Ilie Corodeanu cinde lui Simion Mocanu o casă, vie, pivniţă situate pe moşia răzăşească din satul Condrea.

Adec<ă> eu, preotu Ilii Corodénu, împreună cu soţia mé şi cu feciorii mei, dau adevăratu şi bine încrede<n>ţat zapes meu la măna lui Simeonu precum ştiut să fii că am vîndutu o casă cu via cătă să află cu o pivniţă cu toată cuprenderé îngrăduitorii denu par în par pe moşia răzăşască în sat Condré [19], care şi eu o am dată zestre de la socră-meu răposat preot Ilii Sóre, cu tocmeală hotărîtă una mii [20] şaptezeci lei, careşi bani i-am premet toţi d-plenu în mănele meli acum la facerea zapesului. Şi i-am dat trei polobóce şi două căzi. Şi aceste de sus arătate i le-am vîndut de veci numitului cumpărătoru să-i fii ocină cum şi feciorilor săi.

Iar sculindu-se vreunol dintr némurile mele n-au voi a o răscumpăra fiindcă au fostu întrebate şi nu s-au găsitu niciunu să cimpere, iar dimpotrivă. Căndu să vor dijmui răzeşu pe răzeşu atunce şi numit cumpărătoru se va dejmui ; iar pănă va veni vremé aceia să nu se dejmuiască, dăndu-i şi zapesele vechi de la socră-meu ce la are de cumpărătură.

Şi spre credinţă urméză a mé iscăliturâ fiindu şi alţi oameni faţă care se vor şi iscăli.

1849 deche<m>vri 14

D-lor [21] Ilii Corodianu vînzătoriu împreună cu soţia mé Maria
Eu Ionu Tănjală am fost faţă
Eu Gavrilă Crivuţă, faţă
La facerea acestui zapis fiindu faţă şi noi pasnecu şi vornecu satului Condré, fiind poftit de au iscălit şi întărit cu pecete sătească
Eu pasnecu Vasilachi Babiş
Eu vornicu Gligori Călugăru
Şi eu, poftit fiindu de amăndouă părţile, am scris
Niţă Stroia, Jaşcăl

Orig., hîrtie (44 × 32 cm), filigran.

<Pecetea satului :> 1840, ţinutul Tecuciu, no. 26, satul Condria.

14

<*După 1849*> Simion Mocanu lasă prin testament averea sa fiilor săi Ioan şi Grigoraş.

In numili Tatălui, a Fiului şi a Sfăntului Duh, împărat Dumnezeu.

Noi oamenii di pre pămăntul bunătăţii nu numai ca să le întrebuinţăm fiişcare în al nostru particularnicu folos, ci să li înpărtăşim altor.

Di aceea, eu jios iscălitul Sămion Mocanu, cunăscăndu-mi apropierea ceasului morţăi în vreme ce mă aflu, însă în întregimea minţăi şi sănătos la toate sămţările, nu di sălă sau di vicleşug, nici îndemnat di cineva, ci de a mé bunăvoi şi plecare am socotit să

[19] Adăugat între rînduri în original.
[20] Început cu cifre.
[21] Lectură nesigură.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

facu acestu înscris şi să las averé mé mişcătoare şi nemişcătoare cari se va arăta aici mai gios.

Întăi hotărăscu pentru moşii, cătă iasti a mé şi cătă mai iasti di la răposatili mele soţăi Ioana şi Paraschiva, cari eu le-am fostu şi ipitrop şi clironom pără astăzi ; ficiorii mei au a o înpărţă frăţăşti di la mic păr la mari pentru că şi cheltuiala îngropărilor şi alte trebi morţăşti, săngur le-am rădicat fără să fiu ajutat din parté socrilor sau cumnaţii mei. Şi di aceasta nu sănt vrednici di a să înpărtăşi nemică zăstre foştilor <me>li[22] soţăi Ioana şi Paraschiva.

2 Casa cari o am cumpărată di la preotu Ilii în giumătati rămîni a fiului meu Grigoraş, iar giumătaté acé dispre răsărit în care şed eu, după ieşirea Catrine<i> dintr-însa, va rămîne tot a lui şi va fi îndatorit a plăti ceva după cum vor socoti martorii cari vor fi însămnaţi aici mai gios.

Al 3<-lea>. Pivniţa şi poieţica cari[32] fac foc într-însa va rămîne tot într-o unire cu casa, tot cu acea socoteală ci am zis mai sus.

Al 4<-lea>. Căsoaia cari se găseşte ridicată şi stuhuită şi lemnile ci mai sănt pentru pari şi di alte trebi, să vă da lui Ioan tot cu acea condiţăi ci am zis mai sus.

Aşişdiri şi căzi, polobóci şi alti lucruri cari mai înainte le voi arăta anumi toati, au a li împărţi amăndoi în fiinţa ipitropului meu Dumitru Coçóneş, Săre Gorgan şi alţi creştini, prentu Spiridon ci me-au fostu şi duhovnicu. Şi ei vor da săguranţăi la mâna ipitropului pentru că vor faci pomeni după cum aici mai gios voi spuni şi-ş vor da socotéla di cheltuielili ci să vor faci cu pomeniré sufletului meu.

Iar dacă fiii mei, Ioan şi Grigoraş, nu vor avé sălinţă să facă cum am zis eu şi după sfătuirea sfinţăii sali părintilui Spiridon, cu am fost dator, apoi ipitropul îi va săli şi nevrînd să facă rănduelili celi morteşti din averé ci rămîni di la mine, rugînd pre toţi creştinii să mă ierti di greşelile ci le-am greşit póti ca un om trăind în lumi am grăit di rău, am ocărăt pre vreunul din vecinii mei din cei di aproapi şi din diparti ca să dobăndească şi ei iertari di la dumnezeu cărui îi dau sufletul meu ; hotărăscu ca la îngroparé mé să-mi facă părădă bună cu şapti preoţi sau cel puţin trei, să-mi plătească trei sărindari, cari unu sărindar sănt îndatorit di la duhovnicii cari ari a să plăti mai înainti di îngroparea mé, a-mi face pomeni di 3 zile, di 9 zile, di 20 zile şi la panaghii să-mi facă panachidă cu căţi preoţi să vor întâmpla ; să-mi pui di giumătati di an şi di an păr la şapti ani tot cu panahizi şi cu preot ce mai gios trecut de no vor fi mai mulţi ; să mă dizgropi şi, după dizgropari, iar să-mi pórţi prescurili ca şi întăi, să-mi pui di giumătati di an şi de anu. Iar pentru două sărindari am a plăti fiindcă mi-am adus aminti că părinţii mei nu sănt grijiţi şi ştiu că păcatili părinţilor să ciartă prin fii. Şi di aceasta zic fiilor mei Ion şi Grigoraş să facă pomelnic şi să pui numili lor şi al meu şi a soţiilor meli cum şi feciorii mei cei adormiţi la cari astăzi mă duc la dănşii. Şi, după ci să vor plăti sărindarili, apoi mă vor griji pi mine dinpreună cu răposatili meli femei. Şi la aceasta sănteţi datori, dragii mei, a vă sili cu toată plecarea ca să scăpaţi şi dumneavoastră din blăstăm şi di păcatili meli cari ca un om le-am dobăndit di la întâmplări. Totodată iar mai zicu di Catirina, fosta mé soţii cu al treia cununie, măcar că au fostu vinită la mini fără nici o stari, vă zic ca să o lăsaţi să se odihnească în casa mé căt va voi, şi va sămăna în grădină sămănţile ci au rămas di la mini în vara aceasta. Iar încolo dumnezău îi va purta di grijă ca şi mai înainti.

Iar din celi ci să cunoscu inaintati la casa mé di...[24] pre dănsa acesté rămîne a li puni la cali ipitropul şi a face dreptu după cum va socoti el. Şi pentru că nu am vreun odor sau straiu să-l îmbunătăţăz, îl rog cu ferbinţi lacrimi să ia numai puţină osteneală numai căt să ţii socoteala cheltuielilor şi să fii la înpăcare fiilor mei pentru fiişcari lucru ; prin cari i să încredinţează acesta în mînă iscălită di mini şi va fi suptu păstraré dumisali.

Izvod di căti lucruri au rămas după móarté lui Sămion Mocanu :

1 o casă
al 2-<lea> pivniţa
al 3-<lea> poeţica ; cari fac foc
al 4-<lea> căsoaia

---

[22] Rupt,
[23] Greşală în text, rari în loc de cari.
[24] Rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al 5-<lea> via ; al...[24].
al 6-<lea>...[24] căzi di fag
al 7-<lea> 3 vasă di p...[24].
<al 8-lea.....[24]> putini
al 9-<lea> nouă pre...[24].
al 10-<lea> o ladă, un topor şi dooă sapi...[24].
al.....[24] patruzeci şi patru....[24] <p>atru şărveti di cuiu
.....[24] va
.....[24] să şărveti di bunh...[24] Catrina
.....[24] perni mici şi una mari cu feţili di americă
al 15-<lea> douăzeci şi şasă di coţi di pănză urzită bunbac şi bătută cănipă.
al 16-<lea> o prostiri di lănă vrăst<ată> cu bunbac
al 17-<lea> două foi di velniţă iar di lănă.
al 18-<lea> patru saci vechi
al 19-<lea> o măscuróică cu 4 grăsuni

Şi acesti di sus însămnati să vor preţălui în bani şi să vor da în stăpînirea fiilor mei şi ei vor da bani la ci vor trebui....[24] ştire ipitropului şi niştiri....[24] ti am rugat pi sfinţiia sa....[24] Spiridon di mi-au scris numili meu şi a ficiorilor mei Ioan şi Grigoraş şi am dat-o în mănа ipitropului meu Du<mi>tru Coconeş, totodată...[24] ...vornicul satul<ui>[24] <şi pe pas>necu di a în<tări>...[25].

Orig., hîrtie (34 × 22 cm), ultima filă cu multe rupturi.

15

1860 martie 15. Vasile Condrea face danie o parte din via sa de pe bătrînul Pîrvu lui Alexandru Gorgan, ambii din Umbrăreşti.

Danii

Eu cari mai gios îmi voiu pune degitul, neştiindu carte, încredinţăz prin aceasta ci o dau la mîna lui Alicsandru săn Ioan Gorgan spre a fi ştiut că di a mé bunăvoi i-am dat danii trii rînduri di vii din via mé cari o am alăturată cu via părintilui său Ioan Gorgan, cari această vii să găsăşti pi bătrînul Părvu[26].

Şi, pentru ca să fii numitul în veci stăpănitoriu pi arătata vie, el şi toţi urmaşii lui, nisupărat di cătră nimene din neamuri sau din răzăşi, cari eu o am pi dreaptă parté mé di moşii, cari acum m-au lăsat inima di a mé bunăvoi di am dănuit-o cătră numitul.

Şi, pentru ca să o aibă ca o ocină, i-am dat şi eu aceasta adiverită cu a mé iscălitură, întărită şi cu pecete sătească.

1860 martie 15

+ Eu Vasăli Condrea am dat aceasta di a mé bunăvoe
Eu Ioan Cucóniş, faţă
Eu Tănasă Munténu, faţă
Eu Miron Cucóniş, faţă
Eu Dumitrachi Cucóniş, faţă
Eu Enachi Crivăţ, faţă
Eu Ioniţă Gorgan, faţă
Preot Ioan, faţă
Bătrănul esti Părvol tot asămine...
Sandu Moisă, vornic, de faţă
Ioan Ochénă, pasnic
Costan<tin> Urzică, preut
Enachi Iilii[27] Tănjală
Şi eu poftit fiind di amăndouă părţile am scris
Nuţă Stroia, dascăl.

Orig., hîrtie (44 × 36 cm).

---

[25] Lipsă în continuare
[26] Şters şi scris din nou.
[27] Lectură nesigură.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<Pecetea satului Condrea :> 1853, ţănutul Tecuciu, no. 32, satul Condria.
<Pe verso, cu scriere modernă, o nouă danie în completare, dar din anul 1864 noiembrie 5 pe care o redăm în continuare :>

Subsămnatul di a mea bunăvoi m-au lăsatu inima ca pi lăngă acele trii rănduri di vie care le-am dat nu(m)itului Alecsandru Gorganu care săntu arătate în faţa aceştia e-amu dănuit-o toată cuprinderea îngrăditurii mele, adică casa, livada şi viia cătă să află în cuprindirea îngrăditurii, însă cu această îndatorire că numitul Gorganu să fie îngrijătoriu di mini şi di soţia mea atătu în această viaţă cătu şi după trecirea noastră din viaţă fiindu îndatoratu a ni faci toate orănduialele creştineşti potrivitu răligii ortodocsă.
Pentru cari şi iu amu iscălitu cu a mea şi cu a soţii mele mulţămiri.
1864 noiemvri 5.

+ Eu Vasile Condria dinpreună cu soţia mea
+ Dochiţa amu dănuit-o de a noastră bunăvoi
+ Eu George Ceobotariu faţă
+ Eu Angel (Anghel) Perjăriu faţă
Costachi Ceobotaru

16

1861 august 28. Florea Bulai primeşte de la socrul său un înscris prin care i se dă un loc de casă cu îngrăditură şi pădure.

Inscris
prin cari eu gios iscălitul prin condeiul scriitorului declarez prin acest înscris al meu ce dau la mina gineriului meu Flore Bulaiu că piste zăstrea ce-am trădat ficii meli Anica, soţia numitului, la căsătorie şi pisti aceia ce i-am hărăzit prin al meu osăbit testament, astăzi am vinit în plecare de bunăvoia mea i-amu mai dat un loc de casă cari să găseşti îngrăditu la un loc şi cu păduri apărată şi crescută pre cătă iesti a lui de faţă, pi cari să-şi clăddească casă de locuit pe arătatul loc fără a fi supărat despre ceilanţi clironomi ai mei.
Iar atunci cînd di astăzi până într-un an de zile, pără cînd adică îşi va face arătata casă, li-am învoit a vieţui în casă cu mine fără osăbire şi apoi de acole este îndatorit a să statornici în casa sa arătată mai sus pe lăngă care va mai avea voie a să înlesni ţarcul din ograda casăi meli pără să va irosă fiind şi el părtaş cu cari urmari să rămăiu liniştit odată pentru totdeauna.
Şi dar spre temeiu şi urmari întocmai, am dat acesta, totodată am rugat şi pi comună satului Slobozia—Torceştii de au încredinţat formalnic.
1861 avgost 28.

+ Eu Vasăli săn Toader Murgociu, adiverez ;
Şi noi, fiind faţă, am adiverit ca marturi ;
+ Eu Ilie Răducan
+ Eu Gheorghi Avram
+ Eu Ianachi Brăilesc
+ Eu Vasăli Manolachi
+ Eu Miron Bulaiu
+ Eu Lupu Bulaiu
+ Eu Ianachi Andronic
Maihai Bulai <m.p.>
Vasăli Dănăilă
Tănasă A<n>ton
Sămion Ha<n>cu, preot
Costanden Hăncu, preot
Comuna satului Slobozia—Torceşti

Dătătoriul acestui înscris, faţă la comună viind, au arătat că este cu a sa iscălitură, prin punerea degetului, să adiverească după cuviinţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Panaite Cura
membri
Toader Hagiu
Sava Druţă, vornic
Scriitoriu Ioan Grigoraş.

Orig., hîrtie (40 × 32,5 cm).
<Pecetea satului Umbrăreşti :> 1840, ţănutul Tecuciu, No. 925, satul Umbrăreştii. <Pecetea satului Slobozia—Torceştii, pusă de două ori, aceeaşi de pe actele precedente privitoare la acest sat>.

17

1862 ianuarie 20. Sărea Gorgan vinde fiului său Ioan Gorgan o casă cu toată cuprinderea ei şi cu moşia de pe bătrînul Bălan, satul Condrea.

Zapis

Subiscălitul încredinţăzu prin acesta ci-l dau la mîna fiiului meu, Ioan Gorgan, spre a fi ştiutu că casăli, două într-un păreti, ci le-am făcutu amîndoi pi bătrînul Bălanu, în satul Condria, din cari una au fostu a mé şi una a numitului fiu, cari acum şi pi a mé casă, cari sănt amăndouă într-un părete, am trecut-o în di veci vînzare cu toată cuprinderea ei şi cu moşia cătă o am cumpărată pe sub casă după zapisu ci păstrezu cu tocmală hotărătă 18 # adică optsprezeci galbini austriiceşti, pi cari bani am şi priimitu toţi acum la facirea acestui zapisu.

Şi di astăzi înainte rămîne numitul fiiu în veci stăpînitoriu pi arătata casă, precum şi pi moşia zăsă, nisupărat nici di către unii din ginerii mei sau alti némuri ca unii ci n-au nici o părtăşie la această vînzare ci au fostu lucrul drept al meu.

Şi, pentru ca să nu fie supărat la stăpînire nici di cătră unii, am datu acestu zapis sub a me iscălitură rugănd şi pi judeţăi comunii săteşti di l-au adiveritu cu a lor iscăliturі şi cu pecetea săteascâ potrivitu formilor ci să păzăscu.

1862 ghenari 20.

\+ Eu Sărea Gorgan, adiverez.

Judeţul comunii săteşti Condria

Iscălitul di mai sus, viind în faţă giudeţului sătescu şi arătîndu că este cu a sa bunăvoe şi, după cerirea ci au făcutu, s-au adiveritu şi di cătră noi.

Dumitrachi Cucoaniş
Darii Bosoiu
Sandu Moisă, vornic
Scriitoriu comunii, Nuţu Stroe.
No. 28,
1862 ianuarii 20.

Orig., hîrtie (45,5 × 35,2 cm), filigran şi timbru sec.

18

1862 iunie 4. Gheorghe Căulea, cu soţia şi cu fiii săi, vinde lui Ioan Cucoaniş, din satul Condrea, o vie cu pămîntul cît este îngrăditură.

Zapis

Subiscălitul lăcuitoriu din satu Slobozia—Torceştii adiverez pin acesta ci-l dau la mîna d<umnealui> Ioan Cucoaniş din satu Condré spre a fi ştiut că de nimine sălit sau asuprit, ci di a mé bunăvoi i-am trecut în di veci vînzări via mé ci o am în sat Condré pe bătrînii Sămion Goniş i Cicneş cu pămăntul căt esti îngrăditură vii din par în par şi stălpu ci este afară, în măsură di şasă prăjăni, din parté dispre apus, cu preţ hotărît 12 # adică galbini, care fac patru sute patruzeci şi patru di lei, cari bani i-am şi primit toţi la faciré zapisului.

Şi di astăzi înainti rămîni în veci stăpînitoriu nisupărat di către nimene din némurile mele sau din răzăşi căci la orici caz întămplăndu-să vreunui din némuri sau din răzăşi apoi atunci eu voiu fi răspunzătoriu. Iară pentru ca să aibă pacinică stăpănire din neam în neam căt şi urmaşii lui, am dat aceasta suptu a me iscălitură şi, neştiind carte, am rugat pi scriitor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

di mi-au scris numili şi eu am pus degitul pi sămnul sfintii cruci, totodată am rugat şi pi giudeţul sătescu di m-au adivirit.

1862 iunii 4.

Eu Gheorghi Căule, vînzător înpreună cu soţii-me Maria şi fiii noştri
Eu Gheorghi Dinu, faţă
Eu Vasălie săn Toader Hagiu, faţă
Eu Ianachi Brăilescu, faţă
Eu Lupu săn Gheorghi Tonu, faţă
Eu Vasili Muste, faţă
Eu Costandin Hăncu, preot, faţă, Vasăle Sobesche.

Judeţu Slobozia—Torceştii

Viind înainté noastră, dătătoriu acestui zapis ne-au făcut rugăminte di a-l <a>diviri cu pecete sătească şi a-l treci în condică.

Panaite Cura
membri
Vasăle Cucóneş
Vasăli Cozma
membri
Sava Druţă
Scriitoriu Sămion Hăncu, preot
No- 158
1862 iunii 4

Orig., hîrtie (59×39 cm) ; timbru sec la fel ca cel precedent.
Pecetea satului Slobozia—Torceştii.

19

1862 decembrie 31. Săre Gorgan dă un sănet lui Dănăilă Perjeru prin care îi întăreşte stăpînirea asupra a şapte palme şi două palmace pămînt din bătrînul Bălan, satul Condrea.

Sănetu

Subscrişii lăcuitori din satul Condrea adeverim prin acesta ce-l dămu la mîna lui Dănăilă Perjăriu, totu din acestu sat, spre a fi ştiutu că din zapisul 1839 fevruari 5, cuprinzătoriu de un stănjănu şi şasă palmi, două pălmaci, pămănt cumpărătură di la Ionaşcu zătu Croitoriu din sat Suraia, din bătrănul Bălanu, carî zapisu esti făcutu numai pi numili subscrisului Sărea Gorgan ; şi, fiindcă din zapisul arătatu mai susu, şapti palmi două palmaci pămănt săntu a lui Dănăilă Perjăriu pi cari banii i-au numărat di la facerea zapisului numitului vănzătoriu şi, fiindcă în zapisul arătat mai susu, cari să păstrează di cătră subscrişii, nu este pusu numitul Perjăriu şi, ca să nu fii supărat numitul Perjăriu la stăpănirea arătatălui pămăntu, atătu d<umnea>l<ui> cătu şi toţi urmaşii d<umi>s<ali>, i-amu datu acestu sănetu sub a noastră iscăliturâ rugăndu şi pe judeţii comunii di l-au adiverit şi cu pecetea sătiască.

1862 dechemvri 31

+ Eu Săria Gorganu, adiverez
+ Eu Ioanu Gorganu, asămine

Consăliul comunii Condrea

Sănetul di faţă fiind sub adivărati iscălituri a dătătorilor lui şi, pe temeiul ceririi ci au făcutu, s-au adiveritu şi di cătră consăliulu comunii.

1862 dechemvre 31
No- 314

Dumitrachi Cucónişu
Darii Bosoiu

Notariu. Nţ. Storia.

Orig., hîrtie (46 × 35 cm), filigram, timbru sec cu stema ţării.
<Pecetea satului Condrea :> 1853, ţănutul Tecuciu, no-26 şi 2 satul Condria.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

20

1863 martie 24. Darie Bosoi lasă, prin testament, averea sa fiilor săi Ilie, Constantin, Gheorghe şi Dumitrache.

Testamentu

În numili sfintei Treimi, Tatăl, Fiul, Duhul sfăntu ; de vreme că sfîrşitulu esti necunoscutu, după cumu zice sfînta Scriptură, aşa, temîndu-mă di înfricoşatul ceasu ca nu cumva să sosască acum, m-am socotitu mai înainte, pănă mă găsăscu la întregimea minţii, cum să să urmeze pentru rămasurile meli averi mişcătoare şi nemişcătoare precum să lămureşti mai giosu.

1- Trii rănduri vie mare şi un răndu mică, di la drum ci esti <pe> bătrănul Mocioca, o dau fiiului meu Ilie precum şi locul di casă în capul răndurilor, însă pentru via care mai rămăne lăsăndu o uliţă pentru mine.

2 doi boi iarăşi numitului fiiu îi dau precumu şi o căruţă i o vacă.

Al 2-lea : — Casă şi cu viia aceea mare di...[4] o lasu fiului meu Costandin...[4] firăle di plugu iară...[4] pănă în gardu precu...[4] esti ţarcu di fă...[4] fiilor mei Ghiorghe...[4].

Al 3-lea — Viea cari ma...[4] lăngă fiiul meu...[4] Ioana cătu va avea viaţă, iară după săvărşirea ei din viaţă va rămăne în stăpănirea fiilor mei Gheorghi şi Dumitrachi.

Al 4-lea — Moşia, cătă o amu baştină şi cumpărătură după zapisăle ci păstrezu, o vor stăpăni fiii mei frăţăşte.

Isprăvindu testamentu, rugăndu-mă să mă iertaţi, fiindu şi di mine iertaţi.

1863 martii 24.

Eu Darii Bosoiu prin viu graiul meu şi cu zăcerea mea s-au făcut acesta.
Eu Dumitrachi Cucóniş, faţă
Eu Ion Tănjală, idim
Eu Vasăle Poiană, idim
Eu Dumitru Voinia, idim

Orig., hîrtie (32,8 × 20 cm), colţul din dreapta rupt.

21

1865 ianuarie 18. Ioniţă Căulea, din satul Umbrăreşti, vinde lui Sandu Trifan patru palme pămînt din bătrînul Ciocnişu.

Actu di vecinică vănzari

Anul una mii optu suti şi şăizăci şi cinci, luna ghinar, în optusprezăci zăli ; prin cari gios iscălitul, prin condeiul scriitoriului, locuitor din comuna Umbrăreştii, pentru că nisălit di nimine nici asuprit, ci di a mé bunăvoi am vîndut d<umi>s<ali> Sandu Trifan patru palmi pămăntu din acestu hotar Umbrăreştii din bătrănul Ciocnişu din dreaptă parte mă ci o am şi eu cumpărată după zapisu ci posăd, cari l-am datu tot d<umi>s<ali> cumpărător, cu preţu hotărăt 185 una sută optzăci ş cinci lei.

Însă lungimea mergi din apa Bărladului şi, spre apus, pără în apa Săretului, întru cari d<umnealui> va fi vecinicu stăpînitor pi această cumpărătură nisupărat di nimine, atăt d<umnealui> precum ş urmaşii d<umisale>, din neam în neam, ca un lucru cumpărat cu bunăcredinţă.

Şi spre întocmai a-i fi paşnică stăpănire d<umi>s<ale>, am rugat şi pi d<omnul> primar al acestii comuni di au legalizat cu săgilul comunii.

+ Eu Ioniţă Căule

Primarile comunii Umbrăreştii

Actul de vecinică vînzare, fiind sub a sa iscălitură şi după arătarea ce-au făcut prin viul său graiu, să afirmă.

Primar, Ion Bute
Alec Botez[28]
C. Hăncu, preot
p. notar, Cararatu
No- 14
1865 ghenar 18

Orig., hîrtie (39 × 31 cm) ; pecetea satului Umbrăreşti din 1840.

[28] Lectură nesigură.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

22

1865 iulie 1. Sava Pufle, din satul Suraia, face schimb de proprietate cu Dănăilă, Dimitrie şi Anghel Perjăriu, toţi aceştia din satul Condrea.

Actu de veşnică schinbare

Suptsămnatul lăcuitoriu în comuna Suraia încredinţăzu prin acestu ce-l dau dumnelorsali Dănăilă Perjăriu, Dumitru Perjăriu şi Anghelu Perjăriu, lăcuitori în comuna Condrea, plasa Bărladu, spre a fi ştiutu că am făcutu de veci schinbu cu dumneloru cu doi stănjăni şi patru palmi moşăi din hotarul moşăii Umbrăreştii, bătrănul Mihalce, cu măsură în lungimi din apa Bărladului şi, spre apus, până în Săretiu undi să va înplini soma de 1 100 una mii o sută prăjăni gospod di douăsprezăci palme cu scăzămăntul lor mergu aceste stănjăni. Asămene şi dumnelor. . . . . un stănjăn şi şapti palmi moşăi din trupul moşăii Dumbrăviţa, parte do(mnu)lui Dragomir Goţiu cu lungime din apa Dimaciului şi, spre apus, până în hotarul mărtene până unde să va înplini somă di 1 550 prăjăni gospodu, una mii cinci sute cinzăci, cu cari s-au măsurat şi pămăntul meu ci l-amu datu dumnelorusali Perjăriloru.

Şi, pentru di a fi temeinica stăpănire şi la o parte şi la alta, amu făcutu două asămené dăndu-ne unu la măna altuia confărmat şi di domnul primare al comunii Suraea, spre a-şi ave tăria sa.

1865 iulii 1.

Eu Sava Pufle, adeverezu
Eu Ştefan Negre, faţă
Eu Costandin Bosoiu, faţă
Poftit fiindu amu scris <indescifrabil>
<În continuare cu scriere modernă :>

Principatele Unite Române

Primăria comunii Suraia-est ; actulu prezent, fiind subu adivăratili sali scrieri prin puniria degetilor, se confirmă spre a-şi avea mai bună validitate.

Primar, Toma Neagu
Notar <indescifrabil> No-311, 1865 iule 1.

Orig., hîrtie (42 × 34 cm).
<Pecetea satului Suraia :> 1840, ţănutul Putna, no- <nu se distinge> satul Suraia.

23

1867 septembrie 10. Dumitrache Dobromiru, Neculai Isperliu, Toader Ioan Pavăl şi Stan Mihalcea, toţi din satul Dimaciu, Suraia, vînd lui Grigoraş Mocanu, din comuna Umbrăreşti, doi stînjeni şi două palme moşie.

Actu de veşnică vănzare

Anul una mii optu suti şi şaizăci şi şapte, luna săptemvrie, zăci zăli.

Suptsămnaţăi prin puneria degiteloru nóstri, niposădându ştiinţă di carti, lăcuitori în comuna Suraia, cotuna Dimaciu, plasa Bilieştii ,judeţul Putna, încredinţămu prin acestu actu al nostru ci-l dămu dumisale Grigoraş săn Sămion Mocano, lăcuitoriu în comuna Umbrăreştii, cotuna Condrea, plasa Bărladu, distrectul Tecuciu, spre a fi ştiutu că di a nóstră bunăvoi i-amu trecutu în di veciu vănzare doi stănjăni şi două palmi moşăi din trupul moşăii Umbrăreştii, bătrănu Bulcoiu, cu lungimea din apa Bărladului, capătul despre răsăritu, şi mergi spre apus până la Ghizunii în mijlocul luncii ; cari eu cel întăiu iscălitu, Dumitrachi Dobromiru, văndu un stănjănu, iar eu cel al doilea, Neculaiu Isperliu, văndu patru palme, eu cel al triilea iscălitu, Toadiru Ioan Pavăl, văndu trii palme, iar eu cel al patrulea iscălitu văndu iară trii palme, cu tocmală săvărşătă întri noi pi stănjănu trii suti douăzăci lei, 320 lei stănjănu, cari în totalu însuméză lei şapte suti douăzăci lei, 720 lei, pi cari bani i-amu şi primitu toţi diplinu în mănili meli la daria acestui actu.

Şi di astăză în tot viitoriu rămăni dumnélui cumpărători veşnicu stăpănitoriu în veciu, atătu dumnéloru cătu şi urmaşăi dumisale în veciu ; i-amu datu acestu actu confirmatu pi formă şi di primăria respectivă spre a-şi avea deplină validitate.

1867 săptemvri 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

+ Eu Dumitrachi Dobromiru
+ Eu Neculaiu Ișperliu
vînzători.
+ Eu Toadiru Ioan Pavăl
+ Eu Stan Mehalcia
Poftit fiindu am scris <indescifrabil>.

România
Primăriea Comuni Suraea

Iscăliturile din fața acestuea fiind sub adivărata punire de degite, potrivitu cerirei ci au făcut prin petițiunea înregistrată sub N. 597, să confermă numai încît priiveşti autencitatea iscăliturilor.

Primar <indescifrabil>
Notar, Hermeziu
No-1031
1867 (de)ce(m)vrii 14.

Orig., hîrtie (42 × 33,5 cm).
<Pecetea cuprinde :> District Putna, plasa Bilieşti, primăria comuni Suraia—Dimaciu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

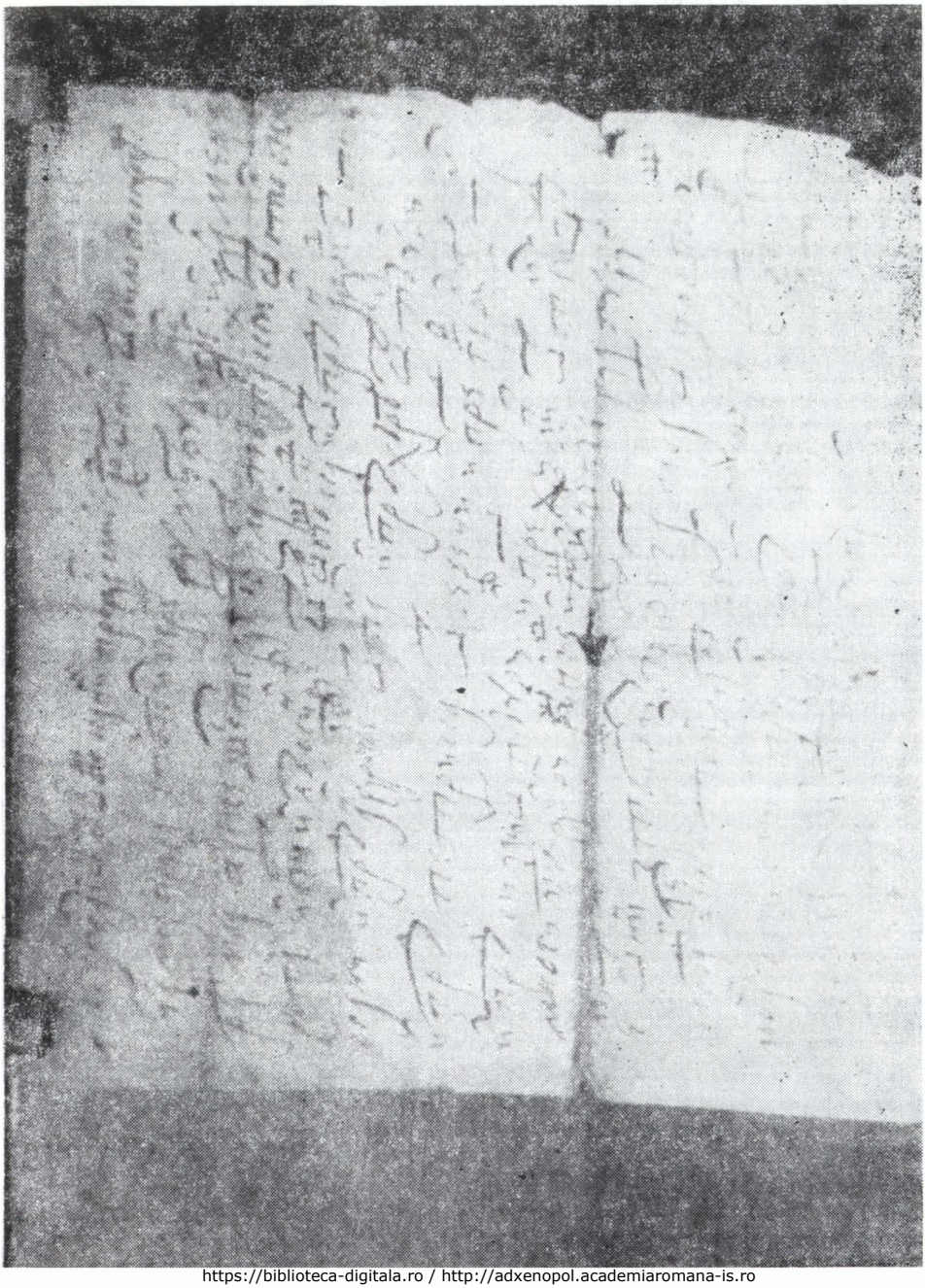

Fig. 1. Documentul din octombrie 1593 (*AIIAI*, XVIII, 1981, p. 640)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

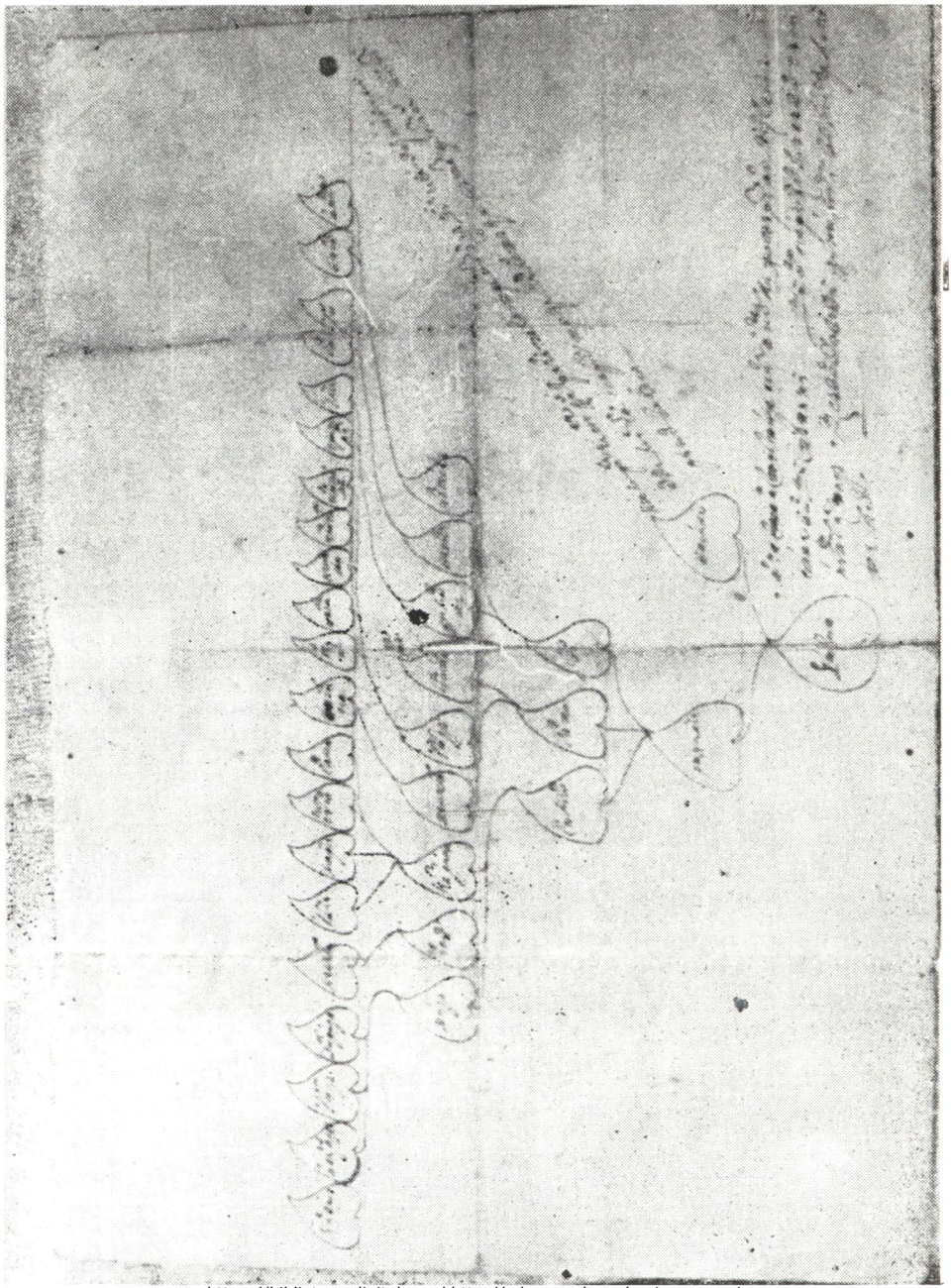

Fig. 2. Spiță a unui „bătrîn" din Umbrărești (1817)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

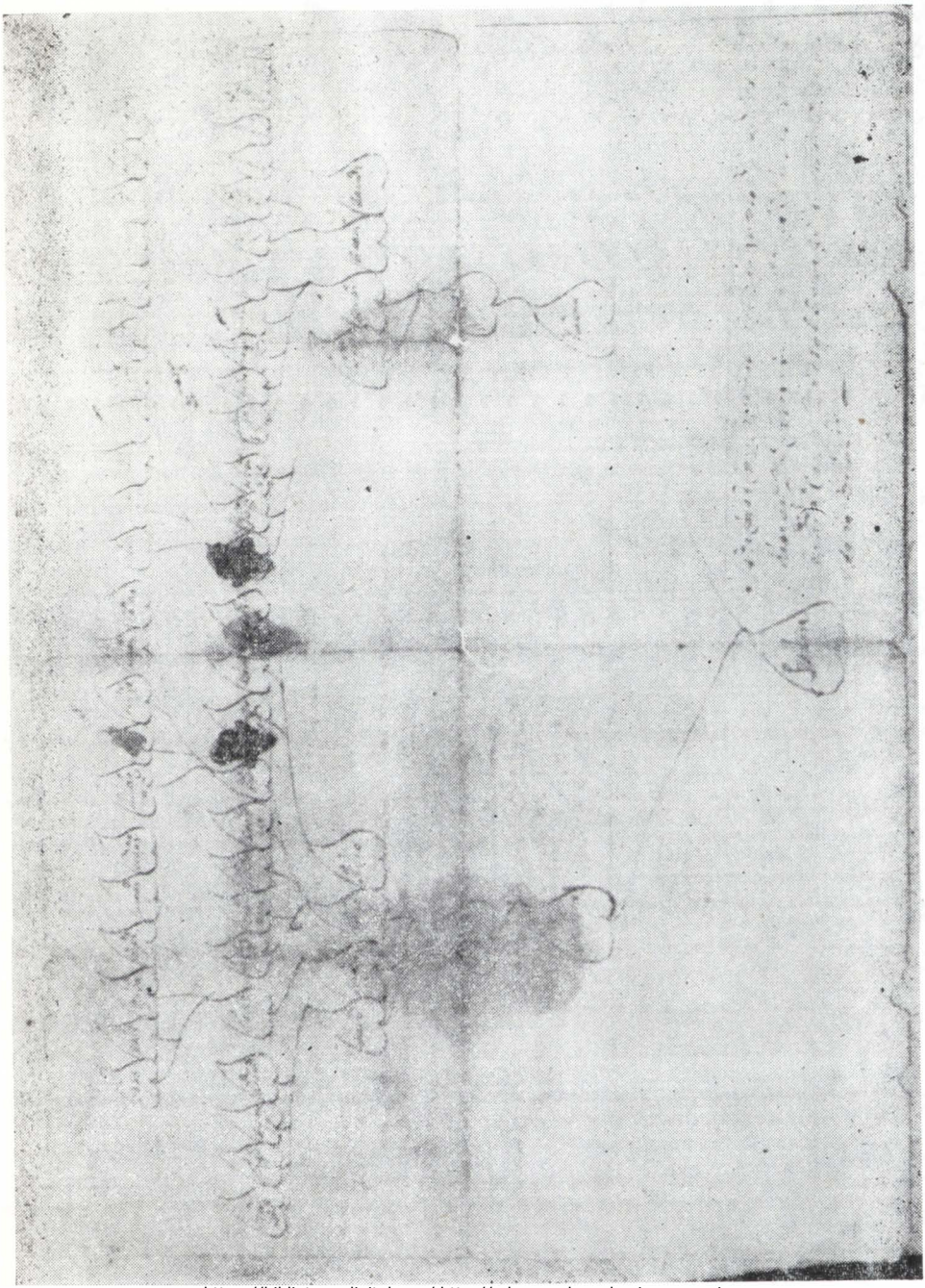

Fig. 3. Spiță a altui „bătrîn“ din Umbrărești (1817)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CU PRIVIRE LA LOCALIZAREA UNOR EVENIMENTE DIN ISTORIA MOLDOVEI : HINDĂU, DIREPTATE, CRĂCIUNA ȘI ROȘCANI

DE

C. CIHODARU

O metodă de lucru corectă obligă pe istoric să localizeze cu cea mai mare precizie posibilă, în timp și spațiu, evenimentele de care se ocupă în lucrările sale. Izvoarele care îi oferă materialul necesar nu sînt întotdeauna contemporane cu faptele descrise și conțin contradicții sau inadvertențe, datorită copiștilor care ni le-au transmis. Cercetătorul are însă datoria de a verifica toate afirmațiile lor pentru a obține, pe baza unei critici exigente, informații, pe cît posibil, certe. Procedînd altfel, el prezintă, adeseori, faptele și fenomenele de care se ocupă într-o lumină denaturată și poate induce în eroare pe cei care elaborează marile sinteze istorice.

Plecînd de la astfel de necesități, vom încerca în rîndurile care urmează să procedăm la corectarea localizării unor evenimente importante din istoria Moldovei. Ne oprim deocamdată numai la stabilirea locurilor unde s-a dat lupta din februarie 1395 dintre oștirea regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg și moldoveni, unde s-a încoronat Ștefan cel Mare după lupta din 12 aprilie 1457 împotriva lui Petru Aron, unde a fost Cetatea Crăciuna și la care Roșcani și-a găsit sfîrșitul tragic viteazul voievod al Moldovei, Ioan Vodă, în iunie 1574.

I. În ceea ce privește localizarea luptei de la Hindău trebuie să amintim că s-au făcut două propuneri. S-a crezut astfel [1] că imprudentul rege a înaintat în Moldova pînă la Hîrlău, unde domnul acestei țări, Ștefan, avea o reședință și acolo ar fi suferit în prima săptămînă din luna februarie 1395 grava înfrîngere menționată în vechiul letopiseț moldovenesc [2] și pe piatra de pe mormîntul său pusă la 20 mai 1480 [3] de Ștefan cel Mare în biserica Sf. Nectulai din Rădăuți. Autorul acestei ipoteze crede că termenul Hindov ar proveni din deteriorarea în manuscrise a numelui de Hirlov. Ioan Bogdan precizase totuși că lupta în cauză a avut loc lîngă satul Ghindăuani din județul Neamț [4].

Ultima ipoteză este cea mai apropiată de realitatea istorică. Nu s-a observat însă că Ghirdăoani nu este tot una cu Ghindău. Forma pe care o are acest nume ne arată că locuitorii săi au părăsit la un moment dat o așezare mai veche și au constituit alta, nouă, în aceeași regiune. Numele de Ghindău dat unui deal situat mai la nord de satul arătat, aproape de Crăcăuani, ne arată că acolo a fost vechea așezare a locuitorilor strămutați. Dealul în

---

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 284.

[2] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. I. Bogdan, revăzută de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 44, 48, 70.

[3] Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 278—279.

[4] I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești pînă la Urechia*, București, 1891, p. 246 ; v. și I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg*, București, 1919, p. 54. Tot așa la Victor Montogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuză se află pe teritoriul comunei Crăcăuani şi mai poartă şi numele de Hinga [5]. De aici şi din cele cîteva localităţi menţionate în documente ca etape ale oştirii maghiare în drumul ei spre Moldova se poate stabili itinerariul expediţiei feudalilor maghiari în 1395 la est de Carpaţi, atît la venit, cît şi la întors [6]. Ştim astfel că Sigismund trecuse între 24 decembrie şi 9 ianuarie prin Turda, Cristurul Secuesc şi Odorhei şi dacă ar fi avut în vedere trecătorile de la Tulgheş sau Bicaz, nu s-ar fi îndreptat spre sud-est, ci ar fi mers spre răsărit, la Gheorghieni. Trecerea s-a făcut prin pasul Oituz, iar oştirea maghiară a urmat apoi valea rîului cu acelaşi nume pînă la oraşul actual Gheorghe Gheorghiu-Dej şi de aici s-a îndreptat spre nord de valea Tazlăului, trecînd înălţimile prin care aceasta se desparte de valea Bistriţei, la Borleşti. Continuîndu-şi drumul a ajuns la Piatra Neamţ (Piatra lui Crăciun — Karachonkw) [7] şi de aici a înaintat spre Cetatea Neamţ pe care nu a putut-o cuceri. Cauze puţin cunoscute, printre care trebuie să se includă în primul rînd rigorile iernii şi lipsa de provizii pentru oameni şi cai, l-au determinat pe rege să ia drumul întoarcerii. La trecerea pe lîngă satul Hindău, situat acolo unde dealul Hinga se apropie de drumul care merge de la Bălţăteşti la Crăcăuani, oştirea regală a fost atacată de oamenii lui Ştefan Vodă şi înfrîntă. Drumul urmat de oştile lui Sigismund de Luxemburg în timpul campaniei lor din Moldova în iarna anului 1395, era bătut şi de negustorii care mergeau spre Braşov. Ei erau obligaţi să plătească vama în satul Tazlău [8].

II. Satul sau locul numit *Direptate* se află înregistrat numai în versiunea putneană a vechiului letopiseţ moldovenesc. În letopiseţul anonim şi în traducerea germană a cronicii lui Ştefan cel Mare amănuntul acesta lipseşte. Lipseşte, de asemenea şi informaţia cu privire la a doua luptă din 14 aprilie 1457 de la Orbic, după înfrîngerea lui Petru Aron de către Ştefan la Doljeşti [9]. O corectă prezentare a acestor evenimente depinde de determinarea exactă a poziţiei geografice a celor două localităţi unde la un interval atît de scurt, numai două zile, s-au produs evenimentele arătate. Satul sau locul numit Direptate se afla lîngă unul din aceste locuri de bătălie sau, chiar, lîngă capitala ţării. Informaţia evident eronată, cuprinsă în locurile citate în versiunea putneană a vechiului letopiseţ moldovenesc pretinde că după ultima luptă, cea din 14 aprilie, Petru Aron ar fi fost prins şi decapitat. Există însă acte care ne arată că domnul fugar ar fi găsit adăpost pe teritoriul Poloniei şi apoi în Transilvania, cel puţin pînă prin anul 1470, cînd în urma unei noi încercări de a-şi relua tronul, fiind învins, probabil la Orbic, în apropiere de Buhuşi, în judeţul Neamţ, a fost prins şi executat [10]. De aici se trage concluzia că încoronarea lui Ştefan la Direptate a avut loc după prima luptă, cea din ziua de 12 aprilie 1457.

Pînă nu demult, istoricii noştri credeau că această luptă ar fi avut loc lîngă satul Doljeşti (din ţinutul Roman) la o „tină (mlaştină sau la un loc Hreasca, în care s-a văzut un „mărăciniş"). Lîngă el exista o veche biserică refăcută [11]. S-a cercetat terenul de lîngă satul amintit şi în apropiere de malul Siretului s-au descoperit oseminte omeneşti. Ele au fost considerate ca rămăşiţe ale celor care s-au jertfit acolo pentru a cîştiga lui Ştefan voievod prima victorie din cariera lui militară. Un inimos ofiţer din oraşul Roman, însufleţit de înalte sentimente patriotice, a luat între cele două războaie mondiale, iniţiativa de a le aduna într-un osuar, peste care a ridicat un obelisc, socotind că cinsteşte astfel memoria celor care au căzut la inaugurarea unei noi şi glorioase domnii. Monumentul în cauză constituie un bun mijloc pentru educarea patriotică a tinerei generaţii din zilele noastre, dar, din nefericire, autorul acestui gest frumos nu a consultat specialişti înainte de a porni la efec-

---

[5] *Marele Dicţionar Geografic al României*, vol. III, Bucureşti, 1900, p. 709, sub Hinga.

[6] În general, despre acest eveniment, v. Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în *AUB*, istorie, XV (1966), p. 61—74.

[7] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 66.

[8] V. şi N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei, pînă la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1978, p. 67—68.

[9] În letopiseţele Putna I şi II avem înregistrarea că încoronarea ar fi avut loc „la Direptate pe Siret" ; în traducerea românească a letopiseţului de la Putna, avem „la satul Direptate". V. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 15, 49, 70.

[10] C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în *SCŞI*, istorie, 1/VIII, 1957, p. 15 şi urm.

[11] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1937, p. 124 ; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, p. 4—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuarea unor astfel de lucrări. Nu s-a observat că în timpul lucrărilor agricole ieşeau acolo la iveală, pe lîngă oseminte, vălătuci arşi, ceramică şi unelte. Lipsa armelor a determinat pe unii cercetători să creadă că acolo a fost vatra veche a satului Dolješti [12]. De fapt după ceramică se pare că avem de a face cu resturile unei aşezări umane de prin secolul al IV-lea e.n. şi nu are nimic de a face cu vremea lui Ştefan cel Mare. Nici biserica din apropierea acestui loc nu este din timpul marelui voievod [13].

În mai multe studii consacrate în ultimul timp acestui eveniment, s-a stabilit, însă, că înfruntarea dintre cei doi rivali la 12 aprilie 1457 nu a avut loc lîngă satul amintit, pe partea stîngă a Siretului, în ţinutul Roman, ci cu mult mai sus, pe partea dreaptă a acestui rîu, undeva nu departe de actualul sat Dolheştii Mari. Primul care a formulat o asemenea ipoteză a fost profesorul N. Grigoraş [14], urmat la scurt timp de Al. Gonţa, care a căutat noi argumente pentru a stabili că locul unde s-au înfruntat cele două oşti se situa lîngă actualul sat Poiana Rahtivanului, nu departe de Dolheştii Mari şi de vărsarea în Siret a Şomuzului Mocirlos [15]. O nouă ipoteză a fost formulată numai după trecerea aproape a unui deceniu de prof. Em. Diaconescu. Nemulţumit de propunerile celor doi premergători ai săi pe drumul clarificării problemei în cauză, el a susţinut că lupta s-ar fi dat în apropiere de satul Dolheştii Mari, pe valea Şomuzului Mare [16].

Nu există nici un motiv pentru a respinge această identificare a locului unde s-a dat lupta de la 12 aprilie 1457 între Ştefan cel Mare şi Petru Aron. Fără îndoială, ea a avut loc în apropiere de satul Dolheşti [17] din judeţul Suceava. Discuţia poate continua doar cu privire la unele amănunte. Aşa, de pildă, se poate respinge ipoteza că locul luptei trebuie căutat dincolo de Dolheştii Mici, lîngă satul Hreasca. Acesta este cam departe de Siret. Cercetat mai de aproape, numele acesta s-ar referi în vechiul letopiseţ moldovenesc la o apă, la un pîrîu, aşa cum arată Cronica moldo-germană, pîrîu care curgea pe lîngă satul „Dolşeşti (Doljeşti)" [18]. Se poate deci presupune că în textul slavon al vechii cronici de pe care s-a făcut traducerea se arată că lupta s-a dat lîngă satul Doljeşti la un pîrîu cu numele de Hreasca. Nu este greu de identificat această apă. La limita nordică a comunei Dolheşti curge rîuleţul numit Şomuzul Mocirlos. În vechea limbă slavonă numele acesta suna *Grěckij Somuz*, sau, după o pronunţare rutenizantă, *Hrěckij Somuz*. Locuitorii obişnuiau să-l numească simplu *Hreaţca* şi de aici şi denumirea satului Hreaţca. Deoarece în vechiul letopiseţ, în versiunea lui putneană se arată că lupta s-a dat la Siret, la „tină" [19], acesta nefiind altceva decît *hreasca* din cealaltă versiune [20], locul ei trebuie căutat în apropiere

---

[12] Radu Rosetti, *Despre unele precizări recente asupra locului bătăliilor de la Doljeşti, Vaslui şi Scheia*, în *ARMSI*, s. 3, t. XV, 1933, p. 3—4.

[13] Pr. Athanasie Vasilescu, *Monografia mănăstirii şi a comunei Doljeşti*, Roman, 1930, p. 21—23.

[14] *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare (1457—1459)*, în *SCŞI*, istorie 1/VIII, 1957, p. 48—49. Argumentele aduse aici pentru luarea în consideraţie a satului Dolheşti ca loc în apropierea căruia s-a dat lupta în cauză rămîn valabile, dar autorul căutînd o explicaţie mai strînsă pentru expresia „la Hreasca lîngă Doljeşti" caută să precizeze că lupta ar fi avut loc dincolo de Dolheştii Mici, lîngă satele Hreasca şi Valea Glodului, care sînt destul de departe de rîul Siret.

[15] *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ştefan cel Mare şi Petru Aron*, în „Studii", XI, 1958, p. 189 şi urm.

[16] *Precizări cu privire la lupta lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, în *AIIAI*, XVI, 1977, p. 277—283. Cu această ocazie, autorul a renunţat la o ipoteză mai veche potrivit căreia lupta în cauză ar fi avut loc la Joldeşti (jud. Botoşani), v. *Vechi drumuri moldoveneşti. Contribuţie în legătură cu luptele lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iaşi, 1939, p. 35, 99. Ca şi A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. a 3-a, p. 270, pleca de la o formă coruptă a numelui Doljeşti transmisă de unul din manuscrisele cronicii lui Gr. Ureche. La Gonţa şi la Diaconescu se poate vedea întreaga literatură existentă în această problemă.

[17] Ea a fost deja admisă de Const. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, 1976, p. 154. Nu tot aşa la Monole Neagoe, *Ştefan cel Mare*. Bucureşti, 1970, p. 11, unde avem Doljeşti.

[18] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 28.

[19] *Ibidem*, p. 49.

[20] *Ibidem*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de rîul acesta acolo unde el se vorsă în Siret. În prezent lucrul acesta are loc la răsărit de satul Rotunda, dar în trecut gura de vărsare a acestui pîriu se afla mai la sud, în apropiere de satul Dolhasca. Lîngă satul Rotunda se află Poiana Rahtivanului, care cum se vede este un sat nou, întemeiat după defrişarea pădurii, sat lîngă care unul dintre cercetătorii recenţi a localizat lupta în cauză [21]. E de crezut că Ştefan a evitat pădurea şi a ales locul de luptă ceva mai la sud, lîngă satul Dolhasca.

Mai trebuie să avem în vedere că pe teritoriul satului Dolheşti nu exista în secolul al XV-lea decît un singur sat şi anume Dolheşti, care, fiind unul singur, nu erau nici *mari* şi nici *mici*. Numele lui vine de la numele unui boier, Dolh sau Dolg, pronunţat şi într-un fel şi în altul. Cei care preferau să rostească acest onomastic de origine slavă după moda rutenizantă îi pronunţau Dolh, ceilalţi Dolg. Satului i se spunea nu numai Dolheşti, ci şi Doljeşti [22]. Prima formă s-a impus şi ni s-a transmis pînă în prezent. În prima jumătate a secolului al XV-lea nu se folosea încă numele Dolheşti. Cînd se făceau, în documente, referiri la teritoriul său, se folosea expresia „hotarul de la Şendrea" [23]. Ceea ce înseamnă că era proprietatea familiei boiereşti Şendrea, care se va înrudi în a doua jumătate a secolului al XV-lea cu Ştefan cel Mare. E de presupus că una din fiicele hatmanului Şendrea, cumnatul acestui domn, s-a căsătorit cu un boier din familia Dolg şi că pe baza unei astfel de înrudiri, Giurgiu Dolg a ajuns mare vornic al Moldovei în ultimii ani de domnie ai lui Ştefan cel Mare [24]. Prin urmare cea mai potrivită soluţie pentru problema care ne preocupă aici ar fi localizarea luptei pe Siret mai aproape de Dolheştii Mari, lîngă actualul sat Dolhasca, inexistent pe atunci. Mai la sud de acesta, într-un sat situat între actualele localităţi, Heciu şi Dolhasca, sat cunoscut pe atunci sub numele de Direptatea, îşi avea Ştefan postul de comandă. De aici porneau toate poruncile şi aici se concentrau toate informaţiile asupra mişcărilor duşmanului. În jurul satului Heciu, de o parte şi de alta a Siretului, logofătul Mihul, conducătorul partidei boiereşti vrăjmaşă lui Ştefan, îşi croise un intens domeniu feudal [25].

Aici, la satul Direptatea, menţionat într-un act din 20 martie 1554, Ştefan s-a încoronat domn al Moldovei la cîteva zile după victorie. Ceremonia ungerii nu a putut avea loc chiar imediat după victorie, ci cu cîteva zile mai tîrziu şi aceasta din motive religioase. Ea s-a putut săvîrşi abia la 17 aprilie, dată la care cădea Paştele în acel an. Un a ldoilea motiv l-a constituit acordarea unui răgaz pentru adunarea vîrfurilor clerului şi atragerea de partea sa a boierilor care se arătau dispuşi să părăsească pe Petru Aron, deşi, se pare, cu mulţi dintre ei fusese înţeles deja de mai înainte [26].

În legătură cu locul numit Direptate o bună parte din istorici au evitat să se pronunţe, dacă el se situa în apropiere de cîmpul de luptă, pe Siret, sau chiar lîngă cetatea de scaun a ţării, la Suceava. Alţii au acceptat cea din urmă alternativă, crezînd că precizarea „la Direptate pe Siret" provine in vechiul letopiseţ dintr-o eroare [27].

În prezent satul Direptate nu mai există. A dispărut. Au dispărut şi alte sate ale mănăstirii Pobrata situate la apus de Siret. Unele din ele ca Budeni (Bodinţi) s-au strămutat pe malul stîng al Siretului unde mănăstirea în cauză avea proprietate [28]. Aşa s-a întîmplat probabil şi cu satul Direptatea. Locuitorii lui s-au strămutat la răsărit de Siret şi s-au

---

[21] Al. Gonţa, *o. c.*, p. 199.

[22] În *Letopiseţul Anonim al Moldovei* se arată că Şendrea, portarul de Suceava, cumnatul domnului, mort în lupta de la Rîmnic, a fost adus şi înmormîntat la biserica din satul său *Doljeşti*. v. *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 10, 19.

[23] *DRH*, A, I, p. 7, 27.

[24] *Ibidem*, p. 512—513, 514—515, 517—529.

[25] *Ibidem*, p. 44—46, 67—68, 253—254 : satele Negoieşti, Pîrtănoşi, Conţeşti, Pobrata, Berindeeşti, Heciul şi Valea Seacă. Satul „unde este Cristea şi Danciul a devenit satul Pobrata, care a dispărut, Heciul, Conteştii şi Valea Seacă există. Alegerea de către Petru Aron a satului Dolheşti ca loc pentru luptă a fost determinată şi de existenţa în această regiune a unor numeroase sate stăpînite de logofătul Mihul, principalul său sprijinitor. Domnul şi sfetnicul său contau pe o rezistenţă a populaţiei locale.

[26] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 125.

[27] *Ibidem*. P. P. Panaitescu, *Viaţa feudală*, Bucureşti, 1957, p. 339. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 320 („Dreptate, cîmpie lîngă Suceava"); *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 1 091 („Direptate, cîmpie lîngă Suceava").

[28] *DRH*, A, II, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stabilit în dreptul vechiului lor sat, la nord de actualele sate Lespezi și Sireţel, acolo unde în prezent s-ar afla un deal cu numele de Direptate. Cauza acestei strămutări trebuie căutată în schimbarea drumului din partea dreaptă a Siretului pe stînga, de la Lespezi pînă la Dlohasca, probabil, din cauza unor alunecări de teren.

Un teritoriu mai întins cunoscut sub numele „la Direptate" este menționat în unele documente de pe la începutul secolului al XVII-lea [29]. Acolo erau satele Cozmeşti și Mirceşti. Acestea erau situate tot pe Siret, mai la sud de actualul oraș Pașcani. Cel de-al doilea este satul lui Vasile Alecsandri. Aici în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea boierii Cozma și Luca Direptate își alcătuiseră prin cumpărături și danii un domeniul feudal cuprinzînd mai multe sate cunoscute sub denumirea colectivă „la Direptate" [30]. Numele satului Direptatea, de lîngă Heciu, poate veni de la astfel de proprietari sau, invers, ei își aveau originea în satul arătat.

III. Cu privire la cetatea Crăciuna, mult discutată în literatura noastră istorică, am publicat deja cîteva rînduri cu aproape două decenii în urmă. Arătam acolo pe baza planului moșiei Vlăduleasa, păstrat la muzeul județean din Focșani, plan întocmit de inginerul hotarnic Iorgu Scipion, că cetatea Crăciuna trebuie să fie căutată pe teritoriul satelor Dumbrăviţa și Suraia [31]. Pe planul amintit la capătul dinspre nord-nord-est, o săgeată arată direcţia „spre Cetatea Crăciuna" [32]. Am cercetat acolo numai vechea albie a Siretului, secată acum și purtînd numele de Sireţel, numai pe latura arătată care are o lungime destul de redusă. Rezultatul cercetării a fost negativ. Săgeata indică însă un loc mai îndepărtat de hotarul moșiei arătate, undeva spre satele Suraia și Vadul Roșca. Concluzia la care ajungem în urma cercetărilor arătate era aceea că fortificaţia pentru care s-au certat conducătorii Moldovei cu domnii din Ţara Românească între anii 1471—1482 trebuie să fie căutată pe cursul inferior al Siretului.

Căpătăm această convingere nu numai din examinarea planului de moșie, întocmit de Inginerul Iorgu Scipion, ci și din textul răspunsului dat de Ștefan cel Mare în 1471 solului polon Suhodolski, trimis de regele polon, Cazimic al IV-lea, în Moldova cu anumite treburi, răspuns din care se vede că cetăţuia în cauză se afla pe cursul de atunci al Siretului [33]. În nota pe care o făcea I. Bogdan la textul amintit arăta că cetatea Crăciuna trebuie să fie căutată nu pe Putna sau pe Milcov, ci pe cursul rîului Siret, undeva pe lîngă satul actual Vadul Roșca [34]. Nu aducea însă argumente pentru a susţine această ipoteză.

Convingerea mea că Ioan Bogdan avea dreptate să formuleze o asemenea propunere, provenea și de la faptul că lupta din 1471 dintre cei doi rivali pentru stăpînirea cetăţii amintite și a teritoriului din jurul ei s-a dat în apropiere de Vadul Roșca și de satul Vulturul, la Soci, pe teritoriul Ţării Românești, fapt observat cu doi-trei ani mai înainte [35].

La un an după publicarea notei despre Cetatea Crăciuna a apărut un studiu semnat de cercetătorii C. Constantinescu-Mirceşti și Ion Dragomirescu, privitor la lotarul dintre

---

[29] *DIR*, A, 4/XVI, p. 231—232 : „satul Cozmeşti de la Direptate".

[30] *Ibidem*, 1/XVI, p. 273 ; 2/XVI, p. 202 ; 1/XVII, p. 104, 211. Aici, deci în apropiere de Doljești (Roman), considerau unii istorici că s-a încoronat Ștefan cel Mare, v. Al. Papadopol-Callimah, *Despre „Dreptate" locul unde s-a încoronat domn al Moldovei Ştefan cel Mare la 12 aprilie 1457*, în *ARMSI*, s. II, t. 1889, p. 22 și M. Costăchescu, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 4—6.

[31] C. Cihodaru, *Note despre cetatea Crăciuna*, în *SCŞI*, istorie 1/XIV, 1963, p. 99 și urm. Tot aici și literatura mai veche în legătură cu localizarea Crăciunei.

[32] *Ibidem*, p. 104—105.

[33] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1913, vol. II, p. 311—315 : „In his proximis diebus elapsis, magnificus Radul Woyewoda venit in regnum meum, ut idem anichilando devestaret me et regnum meum, facit ipse fortalicium in metis elusdem regni mei. Nosque similiter ex adverso, congaregando pauperes regnicolorum nostrorum, fecimus ex opposito alia fortalicia, in alium volventes aquam Zereth a suo fortalicia, currere per maiesterium ac arté fecimus. De quo ecciam angariaciones pauperum nostrorom quam plurimi ceciderunt, diversi occupati penurii".

[34] *Ibidem*, p. 314.

[35] Constantin C. Giurescu, *Lupta de la Soci*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 423 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova şi Ţara Românească în cursul evului mediu, studiu alcătuit pe baza unui bogat material arhivistc. Ei arătau acolo pe lîngă o parte din satul Vadul Roşca, mănăstirea Adam stăpînea pe cursul inferior al Siretului, cu mult mai departe spre sud o moşie cu numele de Crăciuna, între satele Independenţa şi Maxineni [36]. Denumirea de Crăciuna sau Vorica este cunoscută, deasemenea şi de autorii Marelui Dicţionar *Geografic al României* pe aceleaşi meleaguri [37]. A fost, de altfel, înregistrată şi pe harta alcătuită de ofiţerii ruşi în 1835, în aceleaşi părţi ca o localitate cu 5—20 case [38].

Pornind de la aceste constatări, arheologul Lucian Chiţescu a reuşit să descopere pe teritoriul satului Independenţa (jud. Galaţi) lîngă locul numit Colacul Crăciuna, resturile unei vechi întărituri din lemn şi pămînt, resturi care le-a considerat drept ale cetăţii pentru care s-au dat luptele din anii 1471 şi 1473 [39].

Din relatarea făcută în anul 1471 de către Ştefan cel Mare însuşi solului polon, Suhodalski, rezultă că cetatea Crăciuna a fost construită de Radu cel Frumos cu puţin timp mai înainte pe un teritoriu ce aparţinuse Moldovei. Mai reiese apoi că domnul acestei ţări ridicase şi el în aceeaşi zonă de hotar o altă întăritură, pentru a supraveghea, probabil, mai de aproape un anumit punct de trecere peste Siret dintr-o parte în alta. Ştefan arăta precis că această fortăreaţă a fost construită pe Siret. Reiese de aici că toate ipotezele care propun localizarea Crăciunei pe Putna sau pe Milcov trebuiesc definitiv părăsite [40].

Prin urmare din cele relatate mai sus rezultă că resturile cetăţii construită în grabă, în perioada arătată de oamenii lui Radu cel Frumos, din lemn şi din pămînt, ca şi cea descoperită pe teritoriul satului Independenţa, trebuiesc căutate pe fostul curs al Siretului Inferior, adică pe un braţ părăsit al acestuia. Ea era menită nu numai să apere supravegherea unui punct de trecere dintr-o parte în alta a rîului, ci şi să asigure stăpînirea domnului muntean asupra unui întreg teritoriu de vreo 15—20 de sate pe care el pusese stăpînire cu cîţiva ani mai înainte.

S-a observat că hotarul dintre Moldova şi Ţara Românească urma o linie sinuoasă pe un vechi curs al Siretului, curs părăsit şi cunoscut sub denumirea de Sireţel [41]. Pe această veche albie a Siretului au mai rămas doar resturi din vechiul curs. Devierea apelor acestui rîu spre răsărit, datorată, probabil unor mişcări seismice, începea lîngă satul Ciuşlea. Prin această schimbare de matcă, rîul Putna şi-a lungit cursul din dreptul Focşanilor pînă la Năneşti, iar Siretul Nou şi-a tăiat o nouă albie pe la răsărit de satele Răduleşti, Dimaci, Dumbrăviţa, Vadul Roşca, pînă mai sus de Călieni, unde a pătruns în vechea albie a Bîrladului. Cursul cel Nou al Siretului întîlnia iarăşi pe cel vechi puţin mai sus de satele Blehani şi Corbul. Între ele intra un teritoriu cu numeroase sate care au format mai tîrziu ocolul Bilieşti al ţinutului Putna. Acesta este teritoriul anexat de Ştefan la Moldova în anul 1482 şi nu cel ce se întindea la nord de Milcov, aflat sub stăpînirea domnilor de la Suceava din primele decenii de după constituirea statului feudal

---

[36] *Contribuţii cu privire la cunoaşterea hotarului dintre Moldova şiŢ ara Românească de la întemeiere pînă la unire*, în *SAI*, VI, 1964, p. 61 şi urm.

[37] Vol. V, p. 721 : Viorica Veche sau Crăciuna pe teritoriul satului Vasile Alecsandri.

[38] Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul sec. al XIX-lea*, Bucureşti, 1979, p. 221.

[39] L. Chiţescu, *Cu privire la localizarea cetăţii Crăciuna*, în *SCIV*, 2/XVIII, 1967, p. 351—359 ; Idem, *Noi consideraţii arheologico-istorice în legătură cu Crăciuna*, ibidem, 1/XIX, 1968, p. 81—94.

[40] Regretatul prof. Const. C. Giurescu a susţinut pînă la sfîrşit ipoteza că cetatea Crăciuna constituia un fel de cap de pod stăpînit de domnii din Ţara Rămânească la nord de Milcov. Cf. Constantin Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1976, p. 16, 17, 95, 168.

[41] Cu privire la vechiul hotar dintre Moldova şi Ţara Românească v. C. Constantinescu-Mirceşti şi Ion Dragomirescu, *o. c.* p. 61 şi urm. Aici se dau şi alte lucrări cu privire la această problemă ; apoi, de aceiaşi, *„Marginea ţării" Aspecte caracteristice în zona hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească în secolele XVIII—XIX*, în *SAI*, IX, 1967, p. 98 99 nota 94. Const. C. Giurescu, *Principatele române*, p. 51—53 ; Cristofor Mironescu, *Hotarul între Moldova şi Muntenia*, în „Anuarul de Geografie şi Antropogeografie pe anul 1910—1911, p. 87 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Putem deci presupune că cetatea de la răsărit de vărsarea Buzăului în Siret, de pe teritoriul actualului sat Independenţa a fost construită de Ştefan cel Mare pentru paza unui punct de trecere spre Brăila, iar cea de a doua, cea din dreptul satului Vlăduleasa, dintre localităţile Suraia şi Vadul Roşca a fost opera oamenilor domnului muntean Radu cel Frumos. Ea fusese ridicată acolo cu intenţia de a acapara de la Moldova un teritoriu populat de circa 15—20 de sate. Atît de o parte, cît şi de alta, s-a opus rezistenţă. Astfel locuitorii din oraşele Brăila şi Floci s-au opus la construirea fortificaţiilor de la Independenţa, iar moldovenii la ridicarea cetăţuei de la Vadul Roşca. Tratativele nu au dat nici un rezultat şi atunci s-a ajuns la lupte. Oastea lui Ştefan a atacat în 1470 oraşul Brăila şi l-a ars. Pentru a se răzbuna, Radu a pus să prade teritoriul de la graniţa de sud a Moldovei. Oastea munteană a fost surprinsă aici lîngă Vadul Roşca, de moldoveni şi înfrîntă. Trebuie amintit aici că satul acesta nu se numea pe atunci astfel. Înainte de a deveni proprietate a mănăstirii Adam şi a boierului Roşca, de unde şi numele, s-a chemat Dimăceni [42]. În secolul al XVII-lea a mai purtat şi numele de Cracul. Acesta-i vine de la faptul că aici, la nord de aşezarea actuală se găsea acea deviaţie a Siretului pomenită în informarea făcută de Ştefan cel Mare solului Suhodolski. Într-o mărturie dată pentru hotărnicia moşiei schitului Dumbrăviţa, vecină cu acea a satului Vadul Roşca, se menţionează „a patra parte din podul de pe Cracul Siretului şi din moară" şi „a patra parte din vadul de pod ce umblă pe Cracul Siretului [43]. Canalul de deviere a Siretului, făcut de oamenii lui Ştefan, se mai observă şi în prezent. Se desface din gîrla Cracul pe teritoriul satului Dumbrăveşti şi poartă numele de *Gîrla Săpată*.

Aici lîngă acest crac însemnat pe hărţile topografice, întocmite pe la începutul acestui secol, se află o ridicătură cu numele de Grindul. Este locul unde străjuia cetatea Crăciuna, loc avînd o înălţime de aproximativ 28 de metri şi care trebuie cercetat din punct de vedere arheologic. Cetatea ridicată de oamenii domnului din Ţara Românească între satele Vadul Roşca şi Suraia, nu purta iniţial numele unuia din aceste sate. I se spunea în primii ani după anexarea ei la Moldova „cetatea de la Crac" şi era numită, probabil, în documentele slavone „grad Cracina" [44] şi de aici Crăciuna. În apropierea ei a avut loc în primăvara anului 1471, lupta cunoscută sub numele de lupta de la Soci [45]. În legătură cu aceasta trebuie să notăm aici că existau două localităţi cu acest nume, una din ele se afla pe hotarul satului Dimăceni sau Vadul Roşca şi alta, numită şi Socii lui Donie, se afla în faţa ei, la apus de Sireţel, în Ţara Românească pe teritoriul judeţului Rîmnicu-Sărat. Nu sînt singurele localităţi cu acelaşi nume situate de o parte şi de alta a hotarului celor două ţări. Denumirea comună vine de la faptul că oamenii fugeau din cauza obligaţiilor feudale şi a asupririi fiscale dintr-o parte în alta a hotarului şi întemeiau aşezări noi, cărora le dădeau numele celor părăsite. Nu ştim care din cele două localităţi cu numele de Soci este mai vechi şi care din ele exista pe vremea lui Ştefan cel Mare. S-ar părea că cea de lîngă Vadul Roşca este anterioară celei cu numele de Socii lui Done [45bis].

După izgonirea lui Radu cel Frumos de pe tronul muntean, Ştefan a ajuns, probabil, la o înţelegere cu succesorul lui, nerespectată şi apoi reînnoită cu Vlad Ţepeş în 1475, *în timpul celei de a doua domnii* [46]. *Definitiv problema s-a rezolvat abia în anul* 1482 ,după ce în anii anteriori Basarab Ţepeluş luase măsuri pentru consolidarea cetăţii Crăciuna.

Trebuie să notăm aici că atît teritoriul satului Crăciuna din comuna Independenţa (cătunul Vasile Alecsandri), cît şi cel de la Vadul Roşca, au fost domenii ale mănăstirii Adam. Aceasta a putut strămuta oameni dintr-o parte în alta şi prin aceasta se explică asemănarea de nume dintre cele două aşezări. Se poate crede că prima şi-a luat numele de la cea de a doua. Între noul curs al Siretului şi vechea lui albie (colacul Crăciuna) la

[42] C. Constantinescu-Mircești şi Ion Dragomirescu, *Contribuţii*... p. 79. Citează un document din 1760 de la Arh. St. Buc., IV/25, 13.

[43] „T. Codrescu", revistă de istorie, V—6, p. 106.

[44] *Cracina*, formă de genitiv de la *Crac*, luat ca nume de persoană.

16, 18, 20, 22.

[45bis] Vezi schiţa topografică a terenului de lîngă satul Vadul Roşca la sfîrşitul articolului.

[46] L. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 334—345.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Independența, teritoriul cuprins este destul de redus ca întindere și nu poate constitui acel ținut anexat la Moldova în 1482. Cetățuia construită aici păzea trecerea din Moldova în Țara Românească, spre Brăila. În apropiere, la satul Vameș, se afla o stațiune vamală.

IV. Cu privire la localizarea luptei de la Roșcani, al cărei epilog a fost capitularea și uciderea lui Ioan Vodă cel Viteaz, s-au făcut, de asemeni, mai multe propuneri. În sintezele de Istoria românilor elaborate de A. D. Xenopol [47], N. Iorga [48] și Constantin C. Giurescu [49] se dau diferite amănunte cu privire la desfășurarea luptei de la iezerul Cahulului, urmată de cea de la Roșcani, dar nu se face nici o precizare în legătură cu poziția geografică a acestei ultime localități. Același lucru putem spune și despre cele cîteva lucrări închinate în mod special a activității politice și militare desfășurate de viteazul domn [50].

Izvoare poloneze, scrise la puțin timp după evenimentele din prima decadă a lunii iunie 1574, spun doar că Ioan Vodă s-a retras după lupta de lîngă lacul Cahul, cu ceea ce mai rămăsese din oștirea sa pînă la un sat ars în ajun de către tătari [51]. Nici în letopisețul lui Azarie [52] și nici în Cronica lui Grigore Ureche [53] nu găsim o dată precisă, atît în privința locului, cît și a zilei în care s-a produs această ultimă luptă a eroului moldovean cu turcii. Ureche știa doar atît cît putuse afla din relatarea lui Leonard Gorecki pe care o cunoștea și anume că această luptă a avut loc lîngă „un sat" al cărui nume nu-l dădea. Numai în acele manuscrise ale cronicii sale, care s-au păstrat cu interpolările lui Misail Călugărul, manuscrise notate de editori cu sigla M, avem informația că lupta în cauză a avut loc „la un sat, la Roșcani" sau „la un sat, lîngă Roșcani" [54].

S-a arătat că acest adaus s-ar datora unei note marginale, făcute de un cititor care confunda lupta de la Jilișe, „un sat lîngă Focșani", cu această ultimă luptă căruia în

---

[47] *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a (I. Vlădescu) vol. V, București, f.a. p. 103—105, satul Roșcani este așezat „în apropiere" de locul luptei de lîngă iezerul Cahulului.

[48] *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 154 ; Idem, *Istoria armatei românești*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1970, p. 185 : Ioan Vodă s-a retras „ceva mai sus" de la locul luptei de lîngă lacul Cahul.

[49] *Istoria românilor*, ed. a 4-a, vol. II, 1, București 1942, p. 208—215. Asupra satului Roșcani nu se dau referințe nici la Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1978, p. 305.

[50] B. P. Hașdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, București, 1978, p. 143. Crede că Roșcanii erau în apropiere de lacul Cahul. Aceeași lipsă de precizare cu privire la poziția geografică a satului Roșcani și în *Arta Militară a moldovenilor în perioada domniei lui Ioan Vodă* „cel Cumplit" (fără indicarea autorilor) București, 1959, p. 71—72 ; Dinu C. Giurescu, *Ioan Vodă cel Viteaz*, ed. a 2-a București, 1974, Idem, *Ioan Vodă cel Viteaz*, București, 1974 (Ed. Militară) ; Eugen Stănescu, *Colaborarea militară dintre români și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în „Studii", VII, 1954, nr. 3—4.

[51] Bartolomeu Paprocki, *Wahrafftige Beschreibung des Krieges, welchen der walachische Woiewod Ivon mit dem Türcken geführet, 1575*, în A. Papiu Ilarian, *Tesaurum de monumente istorice*, III, București, 1864, p. 281 ; Leonard Gorcki, *Descriptio belli Ivoniae voivode Valahiae quod anno MDLXXIII cum Selimo II Turcorum imperator gessit ; Ibidem*, p. 238 ; Alte povestiri publicate în deceniile următoare în apusul Europei au la bază relatările acestor scriitori poloni, cu unele adausuri de mică importanță. Pentru ele v. Fr. Pall, *Pages d'Agrippa d'Aubigné sur Jean de* Moldavie, în RRH, 3/VII, 1963, p. 593 și urm. ; Scarlat Callimachi, *Un nou izvor despre Ioan Vodă cel Cumplit*, în Buletinul „Ioan Neculce", fasc. 9, 1, p. 63—82. Idem, *Un istoric olandez despre Ioan Vodă cel Cumplit*, în „Studii" 2/III, 1950, p. 158—168 ; Idem, *Pagini despre Ioan Vodă zis „cel Cumplit"*, în „Studii", 2/V, 1952, p. 175—185. Aceleași date și în unele scrieri ucrainiene : v. Mihail P. Dan, *Știri privitoare la istoria țărilor române în cronicile ucrainiene*, în *SMIM*, II, 1957, p. 205—288 ; T. Holban. *O nouă cronică despre viața și faptele lui Ioan Vodă Armeanul*, în *RI*, XXII, 1936, p. 280—281 ; Alexandrina și D. Nichita, *Despre Ioan voievodul moldovenilor (traducere din letopisețul lui Leonte Bobolinski)*, în „Arhiva", Iași, XXXVIII (1931) p. 219—229.

[52] *Cronicile slavo române*, p. 138, 150.

[53] *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 201—204.

[54] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mod greşit s-a spus că a avut loc la „un sat lîngă Roşcani" [55]. Ipoteza aceasta merită să fie luată în consideraţie şi întărită cu noi argumente. Deocamdată rămînem la informaţia suplimentară pe care ne-a oferit-o Misail Călugărul şi care, faţă de vremea cînd şi-a scris Ureche cronica nu este aşa de „tardivă", căci manuscrisul acesta a fost interpolat la scurt timp după moartea autorului ei. Miron Costin avea deja cunoştinţă despre existenţa acestor intervenţii străine în textul cronicii amintite. Ca şi Grigore Ureche, Misail Călugărul a putut cunoaşte în tinereţea sa oameni care participaseră la evenimentele din vara anului 1574 sau descoperise o însemnare relativă la locul luptei, însemnare făcută pe marginea vreunui manuscris.

Nu trebuie să se nege existenţa acestui „sat ars" şi nici să se caute, din anumite motive locul său chiar în marginea lacului Cahul. Reluarea cercetării atît în ceea ce priveşte prezentarea exactă a peripeţiilor luptei de la lacul Cahul, cît şi a celei care i-a urmat la Roşcani este, după cum se va vedea, absolut necesară.

Existau mai multe sate pe teritoriul Moldovei cu numele de Roşcani [56]. Unele au dispărut, altele s-au păstrat. Printre acestea se numără satul Roşcani, situat în partea dreaptă a Prutului, în comuna Băneasa din judeţul Galaţi. Fiind cel mai apropiat de lacul Cahul a fost acceptat de mai mulţi cercetători ca loc al ultimei lupte susţinute de Ioan Vodă pentru eliberarea Moldovei de sub dominaţia otomană [57]. S-a mai propus ipoteza fără sorţi de a convinge pe cineva, că lupta în cauză s-ar fi dat lîngă un sat Rîşcani din Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, sat foarte îndepărtat de lacul Cahul [58]. Toate aceste localizări au fost respinse încă cu argumente convingătoare într-o lucrare elaborată cu aceeaşi ocazie comemorării a patru sute de ani de la evenimentele din vara anului 1574 [59].

Concluzia la toate acestea este că trebuie căutat un Roşcani mai apropiat de lacul Cahul la care oştirea lui Ioan Vodă a putut să ajungă pînă în seara zilei de 10 iunie din anul arătat. Înainte de a proceda la stabilirea acestui loc se impune o revizuire a modului cum s a desfăşurat lupta de lîngă lacul Cahul şi stabilirea într-o manieră corectă a tuturor fazelor ei.

Principalul izvor pentru această operaţie îl constituie relatarea lui B. Paparocki, folosită de Ureche, L. Gorecki şi alţii. De la el aflăm că vestea trecerii turcilor la nord de Dunăre i-a parvenit lui Ioan la Tighina unde asedia cetatea şi nu la Huşi [60], unde greşit se arată că ar fi fost tabăra lui Ioan Vodă. Imediat acolo, la Tighina, Ioan Vodă a adunat sfatul şi s-a consultat asupra măsurilor de luat în acele împrejurări. Rezultatul a fost părăsirea asediului la Tighina şi îndreptarea întregii oştiri de care dispunea domnul, spre Dunăre în marşuri grăbite, străbătînd circa 60 km. pe zi. A ajuns după 4 zile de mers pe malul lacului Cahul nu departe de locul unde turcii îşi fixaseră lagărul după trecerea lor la nord de Dunăre. A avut grija ca să-şi întărească tabăra lîngă malul lacului arătat pen-

---

[55] Leon Şimanschi, *„Roşcani" — o problemă de critica textelor*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 39 şi urm.

[56] În R.S.S. Moldovenească există un sat Roşcani în raionul Anenii Noi, altul în raionul Rezina şi un al treilea în raionul Străşeni. Pe lîngă acestea mai apare şi un Rîşcani în raionul Rîşcani. Toate sînt departe de lacul Cahul.

[57] E dificil de descoperit autorul acestei ipoteze. Ea va fi fost introdusă în unul din din manualele folosite în şcolile noastre în perioada anterioară primului război mondial. A fost cunoscută de cei care au întocmit indicele de nume de la *Istoria României*, vol. II, care dau la p. 1120, *Roşcani* (r. Bujor). La fel la Ştefan Pascu, Ion Ionaşcu, C. Cihodaru şi Gh. Georgescu-Buzeu, *Istoria medie a României*, Bucureşti, 1966, p. 325 (subcapitol redactat de ultimul autor, care şi-a reafirmat propunerea şi în ziarul „Scînteia" din 10 iunie 1974). Printre materialele tipărite cu ocazia comemorării evenimentelor din vara anului 1574 un loc de seamă ocupă lucrarea lui N. Grigoraş, *Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz (februarie—iunie 1574*, în *CI*, V, 1974, p. 119. Autorul susţine aceeaşi teză, v. şi Ion Burtea, *Ion Vodă*, Bucureşti, 1971, p. 124 şi urm. Crede că satul Roşcani nu era departe de lacul Cahul.

[58] *Istoria României în date*, Bucureşti, 1971, p. 511, sub anul 1574.

[59] Leon Şimanschi, *o. c.*, p. 42 şi urm.

[60] Pentru numele de *Ussam* „Huşi" v. Gorecki, *l.c.* p. 231 la transcrierea greşită a numelui *Iassi* „Iaşi". La Paprocki avem deasemenea, *Uszi*, *l. c.* p. 281 în loc de *Iaszi* „Iaşi". În momentul sosirii oştirii turceşti la Dunăre Ioan se afla la Tighina. v. Paprocki, *l. c.*, p. 281 şi Gorecki, *l. cl.*, p. 238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru ca ostaşii săi să dispună de apă. Aceasta se întîmpla în dimineaţa zilei de *miercuri 9 iunie*. În cursul nopţii trecute (vergangenen Nacht, superiore nachte), o trupă de cazaci şi moldoveni întîlniseră străjile turceşti şi uciseseră pe oamenii care le alcătuiau. Probabil cu acea ocazie făcuseră prizonier un turc rănit de la care nu putuseră obţine nici un fel de informaţie. După construirea taberii, Ioan Vodă şi-a petrecut primele ore ale dimineţii cu recunoaşteri asupra poziţiilor ocupate de turci dorind să obţină îndeosebi informaţii cu privire la numărul lor. Cînd a constatat că turcii nu sînt departe şi-a întocmit dispozitivul de luptă. Toate acestea *în dimineaţa zilei de 9 iunie* [61].

Atunci cînd şi-a dat seama că oştirea turcească era foarte numeroasă şi că hatmanul îl înşelase a pus să-l cheme la el. Venind, acesta a reuşit să se justifice, dar imediat ce turcii s-au apropiat de rîndurile moldovenilor s-a produs trădarea acestuia, a boierilor care-l însoţeau şi a oamenilor din ceata comandată de el. A urmat apoi măcelărirea trădătorilor, loviţi din ambele părţi, şi de turci şi de români. Imediat, în cursul aceleiaşi dimineţi, s-a angajat lupta între oastea lui Ioan Vodă şi turci, urmată de o împingere a acestora îndărăt, fapt care a speriat pe turcii din Obluciţa şi i-a determinat să ia măsuri în vederea părăsirii oraşului. Nici unul din izvoare nu spune că trădarea hatmanului şi a boierilor nu s-a produs în ziua de 9 iunie şi că lupta dintre moldoveni şi turci a avut loc abia a doua zi, joi 10 iunie. Şi aici vine întrebarea: Pentru ce unii istorici acuză pe Paprocki că a *greşit*, cînd a afirmat că lupta ar fi avut loc în ziua de 9 iunie?

Au urmat hărţuieli lîngă tunuri, au sosit noi ajutoare pentru turci şi apoi, imediat după amiază, probabil cam în jurul orei 14 a venit ploaia cea repede, care a udat praful de puşcă al moldovenilor. După aceasta şi-au făcut apariţia pe cîmpul de luptă şi tătarii. Ploaia şi aceştia au compromis rezultatele bune obţinute de moldoveni anterior.

Ioan Vodă a luat măsuri pentru retragerea resturilor oştirii sale cu tabăra legată, cu speranţa că va reuşi să scape de urmăritorii săi. Operaţia această s-a făcut în ordine, însă cu oarecare greutate la început din cauza mulţimii de cadavre care acopereau cîmpul de luptă. Paprocki adaugă că din această cauză nu au putut înainta mai mult de o milă [62]. Nu spune nimic de timpul cît a durat traversarea acestui cîmp acoperit de cadavre. La Gorecki avem însă precizarea că într-o zi întreagă oastea lui Ioan Vodă nu a putut parcurge mai mult de o mie de paşi [63]. O mie de paşi ai lui Gorecki fac aproximativ a milă de la Paprocki. „O zi întreagă" a lui Gorecki ar însemna restul din ziua de 9 iunie pînă la căderea nopţii. Paprocki, de la care porneşte această constatare, urmăreşte, evident, efecte dramatice în expunerea sa. În orice caz, retragerea taberei legate a lui Ioan Vodă nu a putut începe decît odată cu căderea nopţii. A accepta că domnul şi-a amenajat o nouă tabără numai la o milă de locul luptei, înseamnă că el nici nu părăsise locul de luptă şi se afla pe poziţiile pe care le ocupase în ajunul ei.

Am subliniat grija domnului pentru aprovizionarea taberei cu apă şi datorită acestui fapt şi-a aşezat tabăra iniţială pe malul lacului Cahul. De aici urmează constatarea că moldovenii la începutul nopţii s-au retras pe malul lacului Cahul sau Ialpug spre nord şi în această parte apa nu a putut să le lipsească. Deci apa nu le-a lipsit pînă ce au trecut de extremităţile nordice ale lacului Cahul şi Ialpug.

Trebuie să se observe că acolo unde Paprocki arăta că „din cauza cadavrelor nu au putut să înainteze decît o milă" exista o lacună (probabil în textul latin), lacună în care el preciza timpul cît a fost necesar pentru a străbate un cîmp. Fraza următoare începe la el prin conjuncţia *demnach* „aşadar" şi tot aşa fără nici o legătură la Gorecki prin adv. *qui*, tradus de Papiu Ilarian prin „în sfîrşit". Se trecea după acestea la expunerea situaţiei de la sfîrşitul serii de 10 iunie *(Am Tage des Tronleichnams Cristi* — Joia verde) cînd *la o oră înaintea serii* turcii au încercuit pe valahi [64].

Se vede deci că rămăsese pentru retragerea taberii legate, urmărită îndeaproape de turci, un răgaz de cel puţin 24 de ore. Aici se pune întrebarea cît de departe au putut să ajungă şi încotro se îndreptau resturile oştirii lui Ioan Vodă. Unii autori au opinat că domnul moldovean avea în vedere o retragere spre munţi. Ar fi trebuit să mediteze dacă o retragere de la Cahul spre munţi într-o vreme cînd în Moldova de la apus de Prut pătrundeau oşti turceşti, muntene şi transilvănene, ar fi constituit cea mai bună

[61] Bart. Paprocki, în *Tesauru*, III, p. 282; L. Gorecki, *Ibidem*, p. 240.
[62] *Tesauru*, p. 281.
[63] *Ibidem*, p. 238
[64] *Tesauru*, loc cit., p. 284

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soluție pentru Ioan Vodă spre salvarea ostașilor săi. Trebuia avută apoi în vedere existența acolo în munți a unor posibilități de aprovizionare pe un timp mai îndelungat pentru o oștire care număra încă destui oameni. Domnul avea apoi în vedere dificultățile pe care le-ar fi întîmpinat la trecerea Prutului, fie pe la Oancea, fie pe la Vadul lui Isac, sub privirile turcilor care îl urmăreau de aproape. Deci, nu! În nici un caz domnul nu s-a îndreptat spre apus. Cea mai bună cale de urmat în asemenea împrejurare era cea care ducea la cazaci, cale pe care doreau să meargă și acești aliați ai domnului. Trebuia evitată Tighina de unde puteau surveni dificultăți din partea garnizoanei turcești locale. Ținta urmărită de tabăra în retragere era un punct de trecere în apropiere de Soroca.

Prin urmare în noaptea de 9 spre 10 iunie oștirea moldovenească și cazacii s-a îndreptat spre nord, a ajuns în coada lacului Ialpug și de aici pe drumul care mergea spre nord, pe valea rîului cu același nume și a afluenților săi Lunga și Lunguța a continuat marșul urmărită de aproape de turci și tătari. A ajuns pînă la înălțimile care separă valea Lunguței de a Cogălnicului. Acolo, în apropierea satelor actuale Ciocmaidan și Ivanova a fost silită să se oprească spre a organiza tabăra pentru noapte. Se afla acum la o distanță de circa 80 de km de locul luptei de la lacul Cahul, distanță parcursă într-un marș forțat timp de o zi și o noapte. Spre sfîrșitul zilei de 10 iunie, în Joia Verde *(Corporis Chiristi,* după calendarul catolic) tabăra a fost pe deplin încercuită de urmăritori [65]. În apropiere era un sat ars în ajun de tătari. Satul acesta corespunzător actualului sat Ivanovca, se numea pe atunci Roșcani. El este menționat într-un document de la domnul Ieremia Movilă dat la 20 iunie 1604 [66]. Satul în cauză, situat la locul unde Singera se varsă în Cogîlnic, a fost împărțit atunci între nepoții lui Dumitrașcu Roșca și ai lui Fădor Gug. A dispărut în prezent sau și-a schimbat numele în Ivanovca. Tradiția a mai păstrat acolo pînă în perioada de după primul război mondial amintirea evenimentelor din vara anului 1574 și datorită ei, autoritățile administrative au dat stației de pe calea ferată Basarabeasca-Iargara, situată în apropierea satului Ivanovca, denumirea de *Ion Vodă.*

Locul era cu totul lipsit de apă. Domnul a fixat tabăra acolo silit de împrejurări și cu gîndul de a continua marșul a doua zi. El nu poate fi învinuit de lipsă de experiență, căci ne amintim că la Cahul prima lui grijă a fost să așeze tabăra pe malul lacului pentru ca ostașii să aibă pă.

În ziua de 11 iunie turcii au atacat tabăra. Luptele au continuat și în zilele de 12 și 13 iunie. Abia la 14 iunie domnul atras de promisiunile comandantului turc, nu pentru a-și salva viața sa, ci pe a ostașilor săi, a acceptat capitularea, dar a fost asasinat mișelește [67], iar oștirea sa măcelărită.

---

[65] Paprocki, *o.c.,* p. 284.

[66] *Uricarul,* XXIII, p. 41—44.

[67] La 15 iunie se știa la Brașov că domnul se predase. În ziua următoare vestea ajungea la Tîrgul Secuesc unde se afla atunci principe Transilvaniei, Ștefan Bathory. Acesta o transmitea a doua zi împăratului Maximilian al II-lea, Hurmuzachi *Documente,* II-1, p .707—709 / și XI, p. XXVII. Data de 19 iunie consemnată ca ultima zi a eroului la Agrippa d'Aubigné provine din transcrierea eronată a cifrei de 14, cf. Fr. Pall, *o. c.,* p. 603.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Schema topografică a regiunii Dumbrăviţa—Hănguleşti

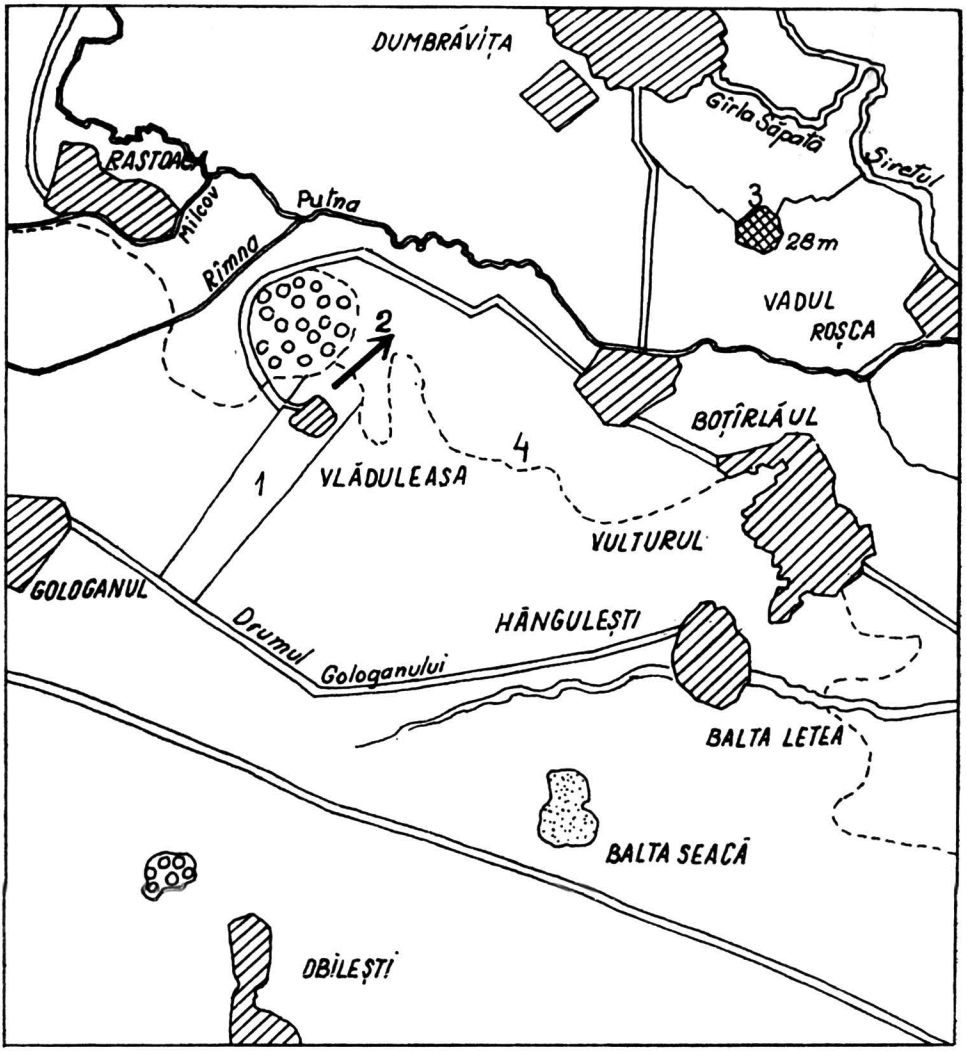

1. Planul moşiei Vlăduleasa,
2. Indicator „Spre Cetatea Crăciuna",
3. Grind lîngă un ram secat al Siretului,
4. Vechiul hotar dintre Moldova şi Ţara Românească pe Sireţel.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CU PRIVIRE LA EDITAREA DISCURSURILOR PARLAMENTARE ALE LUI N. IORGA *

DE

GH. I. FLORESCU

Într-o vreme cînd, adesecri, angajarea în viaţa politică nu avea în vedere vocaţia, ci mai ales interesele politicianiste, N. Iorga a manifestat o adevărată reticenţă, întru totul explicabilă, faţă de înregimentarea sa în vreuna dintre grupările care se confruntau atunci pe tărîmul realităţilor politice ale României. Referindu-se la circumstanţele care l-au determinat să renunţe la o atitudine ce putea fi interpretată oricînd ca o propensiune către pasivitate, el preciza că „începutul vieţii mele politice, care a întîrziat foarte mult", nu a fost determinat de calcule personale, de moment, întrucît, procedînd astfel, „am aşteptat să învăţ ceva, să muncesc de ajuns ca să pot ieşi înaintea lumii şi, pe lîngă aceasta, am aşteptat să cunosc îndestul ceia ce este în jurul meu pentru ca să îndrăznesc a da şi eu un sfat" [1]. Momentul ales pentru a se rosti asupra evoluţiei generale a ţării nu a fost unul întîmplător, de conjunctură politică, ci acela care a urmat imediat răscoalelor ţărăneşti din 1907, atunci cînd înaintarea României nu putea fi concepută fără punerea în practică a unui program complex de înnoiri sau cel puţin de îndreptări. Desigur, unele manifestări cu un vădit caracter politic puteau fi revelate şi în activitatea desfăşurată de N. Iorga înainte de 1907. Dar, intrarea în Parlament, într-un moment ce părea a reprezenta un început de îndreptare, de modernizare a unei societăţi revolute, a marcat data angajării sale hotărîte în sfera acelora care urmau a se pronunţa, *a dat un sfat*, cum considera el, în privinţa dezvoltării viitoare a României [2]. Înarmat cu cunoştinţele necesare unei asemenea întreprinderi şi avînd autoritatea publică reclamată oricui pretindea a reprezenta interesele naţiunii, N. Iorga, care urmărise dintotdeauna dezbaterile forumului legislativ al ţării, devenea, la 21 mai 1907, deputat de Iaşi [3], deşi, va recunoaşte el mai tîrziu, „rîsesem odată din plinul convingerilor mele de zădărnicia parlamentară" [4]. Investit cu prerogativele unei asemenea demnităţi, el considera că rosturile misiunii sale căpătau nu numai alte dimensiuni, ci şi un alt conţinut, întrucît, în noile circumstanţe, „trebuia să rostesc [...] înaintea adversarilor, [...] crezul pe care pînă atunci îl strigasem în urechile lacome de adevăr ale mulţimilor sincere şi oneste" [5]. Intrînd în Parlament, N. Iorga era conştient de înalta responsabilitate pe care o implica exercitarea prepotenţei parlamentare, cu atît mai mult cu cît el era singurul deputat „independent", deci neînregimentat politiceşte. Totuşi,

---

* Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare. 1907—1917*, Introducere şi antologie de Ion Constantinescu, Bucureşti, Ed. politică, 1981, 372 p.

[1] „Neamul Românesc" din 7.XII.1937, p. 3.

[2] Cf. Gh. I. Florescu, *N. Iorga. Începuturile activităţii parlamentare (1907—1911)* (I), în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 458.

[3] Idem, *N. Iorga — deputat de Iaşi (1907—1911)*, în „Cronica" din 21.XI. 1980, p. 8.

[4] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. II, Bucureşti, 1934, p. 159.

[5] *Ibidem*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rostindu-se, pentru prima dată, de la înălțimea tribunei parlamentare, mărturisea că „simt în jurul meu un curent, destul de puternic, de viitorul căruia însă nu pot să-mi dau samă" [6]. Treptat, raționea acțiunii sale parlamentare se va clarifica în așa măsură încît nu se va mai îndoi că, nu peste mult timp, va fi capabil să transfigureze acel *curent*, care reprezenta de fapt sentimentul național al românilor de pretutindeni, „într-o adevărată credință, din care să plece o acțiune serioasă, dintre acelea care, orice ar fi, merg pînă la moarte" [7]. Intrînd în Parlament, N. Iorga ni se relevă, încă o dată, ca om al zilelor decisive și al profeților în stare a înrîuri convertirea aspirațiilor naționale într-un ideal realizat. Parlamentul devenea pentru el „Sfatul cel mare al țerii", iar incinta Camerei o adevărată agoră a rostirii naționale. Înțelegîndu-și astfel rostul învestiturii de ales al națiunii, activitatea parlamentară pe care o va desfășura va fi pe măsura gîndurilor cu care va urca de fiecare dată la tribuna organismului politic desemnat de țară, pentru a-i croi înaintarea viitoare. In întreaga acțiune parlamentară desfășurată de N. Iorga, de-a lungul anilor, tribuna Camerei sau a Senatului nu va reprezenta altceva decît un forum de orientare a țării în conformitate cu prerogativele epocii, un amvon al rostirii idealului românesc și o baricadă a luptei pentru înfăptuirea aspirațiilor naționale [8]. Judecate din această perspectivă, discursurile pronunțate de marele istoric în Parlamentul țării au o importanță deosebită pentru conturarea cît mai exactă a profilului unei personalități unice, impresionante prin întreaga sa complexitate. Monografia de care se vorbește de atîta vreme și care începe a se contura nu va putea fi definitivată fără investigarea și cunoașterea întregii sale activități, deci și a celei parlamentare. În acest context, publicarea discursurilor rostite de acela care a fost cel mai mare dintre toți cei care s-au înfățișat vreodată la tribuna Parlamentului român se impunea ca un act de stringentă actualitate. Urcînd la tribuna forumului legislativ al țării, N. Iorga nu ni se înfățișează doar în ipostaza de orator sau debater parlamentar, ci, înainte de toate, în aceea de bărbat de stat, care se pronunța asupra marilor probleme ridicate în fața României, între 1907 și 1940 [9]. Cu excepția unor intervale scurte (7 martie 1911—17 octombrie 1912, 4 iunie—5 noiembrie 1918 și 17 iulie 1927—28 martie 1928), N. Iorga a participat la toate dezbaterile Corpurilor legiuitoare românești din perioada amintită, în calitate de deputat, senator, președinte al Adunării Deputaților, președinte al Senatului și prim-ministru. Nici un alt om politic român nu a fost învestit cu toate aceste demnități și nici unul dintre cei care au fost desemnați vreodată ca aleși ai neamului nu a desfășurat o activitate atît de prodigioasă ca aceea pe care a reușit să o înfăptuiască N. Iorga. Așadar, publicarea discursurilor rostite de el în cele peste trei decenii de activitate parlamentară comportă, dincolo de o stringență evidentă, dificultăți ce pot părea insurmontabile. După o perioadă de recesiune, în care reeditările lucrărilor scrise de marele istoric sau republicarea discursurilor sale au suportat rigorile conjuncturale ale unei anumite epoci, astăzi, opera lui N. Iorga devine tot mai cunoscută, iar activitatea sa este judecată cu responsabilitate și pertinență de tot mai mulți istorici, oameni de litere, sociologi, economiști, politologi etc. Totuși, un studiu monografic pe măsura operei și a activității ilustrului savant nu va putea deveni o realitate, înainte ca acțiunea de restituire integrală a creației sale să fie încheiată. Atît timp cît unei asemenea întreprinderi nu i se va conferi un caracter programatic, o cercetare de amploare va întîmpina destule dificultăți, care nu vor putea fi totdeauna și lesne depășite. De aceea, publicarea unui volum de *discursuri parlamentare* este un act binevenit, care merită a fi relevat și, bineînțeles, apreciat așa cum se cuvine.

Un discurs rostit în Parlament nu poate fi confundat cu un discurs oarecare, comemorativ sau festivist, cînd frazele de circumstanță, indiferent de ton, nu reușesc să evite întotdeauna impresia de improvizație, chiar dacă aceasta nu este întîmplătoare. Vorbind în Parlament, N. Iorga nu era oratorul de la catedră, de la tribuna vreunei manifestații politice sau întruniri științifice, nici cel de la Academie. Rostindu-se în fața Camerei, el se adresa țării, pronunțîndu-se asupra marilor probleme cu care se confrunta aceasta, la

[6] „Dezbaterile Adunării Deputaților", ședința din 12 iunie 1907, p. 21 (în continuare vom cita prescurtat — D.A.D. —, indicînd apoi data ședinței).

[7] N. Iorga, *op. cit.*, p. 218.

[8] Cf. Gh. I. Florescu, *Activitatea parlamentară a lui N. Iorga în anii primului război mondial (1914—1918)*, în „Studii și comunicări", III, Focșani, 1980, p. 216—217.

[9] Cf. Stelian Neagoe, *Nicolae Iorga: ultimele discursuri politice*, în „Contemporanul" din 5.XII.1980, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un moment dat. Istoricul se vedea pus în situaţia de a apela la pildele trecutului, pentru a aprecia cu justeţe prezentul şi a întrevedea evoluţia viitoare. Cei care se vor raporta la discursurile sale parlamentare, vor recunoaşte de fapt că acestea reprezentau mărturia „unei activităţi şi desfăşurări de lupte politice, văzute prin prisma unor interpretări istorice, cu bogăţie de material, observat, judecat şi trecut în paralele cu alte vremuri istorice" [10]. Orice pagină a unui discurs parlamentar, odată rostit, devine un autentic document istoric. Nu întîmplător, un alt mare parlamentar, Titu Maiorescu, referindu-se la discursurile rostite în Adunările legiuitoare ale ţării, nota că el „este încredinţat de adevărul tezei susţinute de Lessing, că cineva nu poate scrie bine decît istoria propriului său timp". Publicîndu-şi discursurile parlamentare, autorul „Criticelor" era convins că oferea istoricului de mîine o sursă documentară fără de care nu ar fi posibilă reconstituirea întocmai a unei anumite perioade a dezvoltării generale a ţării. „Deosebitele fase ale acestei desvoltări, preciza el, petrecute într-un stat constituţional au avut neapărat răsunetul lor în desbaterile parlamentului, şi dacă se reproduc aici discursurile, cu care am participat la acele desbateri, ele vor să servească numai ca nişte documente vii pentru caracterizarea mai exactă a unei întregi transformări a opiniei publice" [11]. Un alt om politic, care s-a ilustrat ani de-a rîndul ca debater parlamentar, îşi prefaţa discursurile rostite în faţa celor învestiţi cu demnitatea de aleşi ai naţiei cu următoarele consideraţii: „culegerea şi strîngerea la un loc a discursurilor unui om politic care a avut şi are un rol însemnat în viaţa politică a ţării prezintă un deosebit interes, dintr-un îndoit punct de vedere. În primul rînd o astfel de culegere alcătueşte cea mai preţioasă documentare asupra înlănţuirei faptelor politice şi asupra principalelor curente de idei care au frămîntat gîndirea politică a acelei epoci; În al doilea rînd ea prezintă şi un viu interes de actualitate căci pune la îndemîna publicului mare, în forma cea mai practică, un admirabil mijloc de educaţiune politică" [12]. N. Iorga, la rîndul său, înainte încă de a se avînta în focul luptei parlamentare, deşi caracteriza dezbaterile Camerei de atunci ca „o mare represintaţie cu oratorie" [13], sublinia necesitatea publicării integrale a discursurilor parlamentare, rostite însă numai de anumite personalităţi, întrucît, observa el, „o astfel de ediţie se îndreptăţeşte numai atunci cînd fără dînsa *mulţi* cetitori ar fi siliţi să caute *prea deseori* în paginile de hîrtie rea şi urît tipar mărunt ale *Monitorului*". O asemenea remarcă era făcută în 1904, pe marginea unuia dintre volumele de discursuri parlamentare ale lui Titu Maiorescu, „un om care se recunoaşte întreg în trecutul său, imutabil fiindcă a fost cumpănit şi înţelept şi şi-a mărturisit drept cugetul". Comentînd în continuare „activitatea de cuvîntător" a fostului mentor al „Junimii", viitorul deputat conchidea că publicarea integrală a discursurilor parlamentare ale acestuia relevă „un mare exemplu". „Discursurile sale, evidenţia acela care va ajunge nu peste mult timp să-şi publice el însuşi cuvîntările pronunţate în Cameră, nu trebuie curăţite şi făurite ca să se lege întrucîtva; ele se prind de <la> sine într-o dreaptă linie de oţel, de scînteierea căreia poate fi — nu atît mîndru: cuvîntul nu s-ar potrivi cu firea domnului Maiorescu —, ci mulţămit, intelectual şi senin mulţămit acela care le-a rostit, rar, răspicat şi trainic". În anul următor, referindu-se la editarea celor două discursuri pronunţate de M. Kogălniceanu în Cameră, în 1862, cu prilejul dezbaterii chestiunii ţărăneşti, N. Iorga consemna evenimentul, apreciind că „decît atîtea lecţii reci de istorie mai nouă a românilor, pînă şi şcolarilor noştri din clasele mai înalte li-ar folosi cu mult mai mult ascultarea acestor strălucite pagini de literatură politică" [14]. Aşa interpreta, prin urmare, N. Iorga rostul activităţii parlamentare şi mai ales editarea discursurilor rostite de cineva în forumul legislativ al ţării. Asemenea raţionamente îl vor determina, dealtfel, să-şi reediteze discursurile, acţiune întreruptă de dispariţia sa neaşteptată, dar remarcată ca un adevărat eveniment de cei care subliniau că „sunt o contribuţie însemnată aceste cuvîntări pentru cunoaşterea vieţii noastre publice, de la răscoalele ţărăneşti din 1907 şi pînă la ma-

[10] „Neamul Românesc" din 25.VII.1939, p. 1.

[11] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra desvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. I, *(1866—1876)*, Bucureşti, 1897, p. 1.

[12] Al. Marghiloman, *Discursuri politice*, vol. I, *(1885—1895)*, Bucureşti, 1916, p. III.

[13] „Neamul Românesc" din 18.V.1906, p. 42; 19.XI.1906, p. 34; 8.II.1907, p. 404.

[14] N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, Ediţie de Valeriu şi Sanda Râpeanu, Bucureşti, 1979, p. 51, 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rele războiu" [15]. Activitatea sa parlamentară, așa cum a conceput-o dintru început și a desfășurat-o întocmai, timp de peste 30 de ani, merită a fi cunoscută și prin urmare, discursurile rostite în Cameră sau în Senat se impun a fi restituite într-o ediție critică.

Aceste considerente ar fi trebuit să-l călăuzească și pe I. Constantinescu atunci cînd a purces la republicarea unora dintre discursurile parlamentare ale lui N. Iorga. După ce, în 1973, ne-a oferit un volum în care se referea la evoluția vieții parlamentare românești în intervalul interbelic, inserînd și fragmente din discursurile pronunțate de diferite personalități, de la tribuna Corpurilor legiuitoare [16], I. Constantinescu, fost reporter parlamentar, cum singur se prezintă, publică de această dată cîteva dintre discursurile politice pronunțate de deputatul N. Iorga, între 1907 și 1917. Faptul că cititorul de azi, tot mai atras de lucrări în paginile cărora își face loc documentul autentic, are posibilitatea să ia cunoștință de unele dintre cele mai importante discursuri rostite de marele istoric, în primul deceniu al activității sale parlamentare, justifică întru totul întreprinderea care a dus la editarea acestui volum. Opțiunea lui I. Constantinescu nu a fost întîmplătoare. L-a ascultat, fără îndoială, de nenumărate ori pe istoricul-deputat, a lucrat, așa cum mărturisește de această dată, în redacția „Neamului Românesc", după primul război mondial, rămînînd desigur fascinat de omul despre care un vechi colaborator politic, devenit apoi adversar, declara, în iunie 1920, că „d. Iorga, d-lor, prin activitatea sa exuberantă [...] a uimit lumea" [17]. I. Constantinescu și-a propus să realizeze o antologie în care să publice „părți din cuvîntările lui Nicolae Iorga — rostite de la tribuna parlamentară între anii 1907—1917" (p. 7). Încercînd a-și justifica întreprinderea, el își avertizează cititorul, precizînd că antologia sa este alcătuită dintr-un „material republicat în întregime în afara «Monitorului Oficial»" (p. 7). Dar, cum o asemenea alegație nu poate, singură, să argumenteze o opțiune ce privește una dintre coordonatele majore ale activității „apostolului de la Vălenii", I. Constantinescu adaugă imediat că „intenția noastră a fost de a-i întregi istoricului profilul de luptător pentru cauza țărănimii [...] și totodată să conturăm angajarea sa în marea bătălie, pentru înfăptuirea idealului întregului nostru popor — făurirea statului național unitar" (p. 7). Aceasta este de fapt adevărata rațiune a antologiei și cu ea se cuvenea începută *Introducerea*. Delimitările, însă, nu se opresc aici, întrucît editorul continuă, arătînd că „n-am omis din bătălia parlamentară a celui ce a fost definit cu deplină îndreptățire patriot militant, nici acele intervenții de la tribună care ieșeau din cadrul acțiunilor anunțate, dar care se înscriau pe linia largului front de activitate socială și politică ce și-o asumase în mod conștient, din imboldul de a înlătura relele societății acelei vremi" (p. 7). Așadar, cititorul află că *discursurile parlamentare* anunțate pe copertă reprezintă numai *părți* din acestea. Și, pentru a evita o nedumerire firească a acelui care, surprins, se va întreba de ce nu se publică discursurile în întregime, așa cum au fost ele rostite, editorul, parcă pentru a se disculpa, adaugă: „bineînțeles că din acele cuvîntări, luate după note stenografice, am reprodus doar esențialul, fiindcă în orice discurs rostit la tribuna Parlamentului de atunci exista și o oarecare risipă oratorică și nu o dată dialoguri provocate de întreruperi sau intervenții pe teme strict personale, provocate înadins de adversari pentru a deruta pe vorbitor" (p. 7—8). Dar, un asemenea adaos, în loc să risipească o posibilă nedumerire, are darul de a surprinde și de a declanșa noi întrebări. Care au fost criteriile după care I. Constantinescu a sesizat și a selectat *esențialul*, dintr-un discurs al lui N. Iorga? Apoi, în *Introducere* se precizează că discursurile reunite în acest volum au fost publicate integral numai în „Monitorul Oficial"! Afirmația este inexată, întrucît toate au mai fost retipărite, fie în broșuri speciale [18], fie în „Neamul Românesc", fie în volume cunoscute, citate îndeobște atunci cînd în discuție este adusă problema activității parlamentare a lui N. Iorga [19]. Ambiguitatea coordonatelor care au direcționat selecția pare a fi

[15] „Neamul Românesc" din 23.VII.1939, p. 4.

[16] Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților. 1919—1939 (note și memorii)*, București, 1973.

[17] „Dezbaterile Senatului", ședința din 29 iunie 1920, p. 76.

[18] Cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. 1871—1940. Biobibliografie*, București, 1976, p. 469—474.

[19] Cf. N. Iorga, *În era „Reformelor". Discursuri politice rostite în Camera Deputaților. 1907—1909*, Vălenii-de-Munte, 1909, 470 p. (În acest volum sînt publicate 24 de discursuri, interpelări, întrebări și diferite intervenții făcute de N. Iorga între 12 iunie 1907 și 23 martie 1909, cu precizarea autorului că „aceste discursuri au fost tipărite pentru alegătorii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evitată, în parte, atunci cînd editorul mărturisește că a intenționat, cu acest volum, să releve, utilizînd noi mărturii, imaginea de luptător pentru cauza țărănimii și înfăptuirea idealului național a marelui patriot. Dar, abia formulate aceste clarificări, I. Constantinescu vine cu o nouă completare, din care reiese că, de fapt, fixînd sumarul antologiei, a avut în vedere și intervențiile care vizau diferite aspecte sociale și politice ale evoluției generale a țării. Prin urmare, în acest volum își puteau avea locul încă multe dintre discursurile rostite de N. Iorga ca parlamentar. Totuși, în antologia la care ne referim nu descoperim decît *părți* din 20 dintre discursurile, interpelările și intervențiile pronunțate de N. Iorga între 1907 și 1917. În acest interval, el a reprezentat, în Cameră, județele Iași (1907—1911) și Prahova (1912—1918)[20]. În sfîrșit, într-o succintă notă, editorul ne avertizează că „titlurile sînt date de noi și reprezintă sintagme și scurte idei desprinse din discursuri, alese pe considerentul că exprimă, îndeobște, ideea centrală a expunerii" (p. 76). De ce a fost nevoie oare de a se da nume noi unor discursuri care au fost intitulate de N. Iorga? Nu autorul este singurul în măsură să hotărască cel mai potrivit titlu pentru un discurs al său, inserat în paginile „Monitorului Oficial" ca o cuvîntare anepigrafă? Dacă I. Constantinescu s-ar fi interesat, ar fi aflat că discursurile pe care le antologhează în acest volum poartă cîte un titlu cunoscut deja și că fiecare a mai fost publicat, în afară de „Monitorul Oficial", de mai multe ori[21]. Unele dintre titlurile fanteziste atribuite diferi-

---

Colegiului al II-lea de Iași". Fiecare discurs este redat în întregime și precedat de o scurtă notă introductivă, care explică împrejurările în care a fost rostit. În același timp, N. Iorga a dat cîte un titlu fiecărui discurs, neschimbat cu ocazia reeditărilor ulterioare); *Activitatea parlamentară a d-lui N. Iorga ca deputat al Colegiului al II-lea de Cameră din Prahova. Extrase din discursuri, interpelări*, Vălenii-de-Munte, 1914, 112 p. (De data aceasta sînt reeditate, integral sau pe fragmente, 16 dintre discursurile și interpelările pronunțate între 18 decembrie 1912 și 22 aprilie 1914, ca „lămuriri și dări de seamă pentru alegătorii prahoveni", însoțite fiind și de unele articole apărute în „Neamul Românesc". Fiecare intervenție poartă un titlu, dintre care numai unele vor fi reluate în cazul reeditărilor ulterioare); N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, 416 p. și partea a II-a, 384 p., București, 1939. (În acest volum sînt publicate 69 de discursuri, interpelări, întrebări etc., rostite de N. Iorga între 12 iunie 1907 și 13 iunie 1917. Primele 24 discursuri sînt însoțite și de notele introductive stabilite pentru volumul publicat în 1909. Celelalte sînt publicate fără a fi precedate de vreo explicație, purtînd, însă, fiecare, cîte un titlu). În afară de acestea, se cuvin a fi amintite și volumele: N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice. 1916—1917*, vol. II, Craiova, 1922, în care s-a republicat celebrul discurs din 14 decembrie 1916, și N. Iorga, *Pentru întregirea neamului. Cuvîntări de război. 1915—1917*, București, 1925, unde sînt reeditate discursurile din 14 decembrie 1915 și 14 decembrie 1916. Apoi, fragmente din toate discursurile rostite de N. Iorga în primul deceniu al activității sale parlamentare au fost publicate în multe ziare ale vremii, care aveau rubrici speciale în care urmăreau dezbaterile purtate în Cameră sau în Senat.

[20] La alegerile organizate la începutul anului 1911 de guvernul P. P. Carp, N. Iorga nu a reușit să pătrundă în Cameră. În toamna anului 1912, atunci cînd consultările electorale au fost prezidate de guvernul de colaborare Titu Maiorescu — Take Ionescu și apoi în cele două consultări ale corpului electoral survenite în cursul anului 1914, cînd țara era condusă de cabinetul I. I. C. Brătianu, fostul deputat independent, devenit între timp lider al Partidului Naționalist Democrat, era desemnat de județul Prahova pentru a ocupa unul dintre fotoliile Camerei.

[21] Interpelarea adresată ministrului de Interne și dezvoltată la 12 iunie 1907 a fost intitulată *În chestia amnistiei răsculaților țărani* și a mai fost publicată în volumele *În era „Reformelor"*, p. 3—36 și *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 7—28. Mai recent, a fost reeditată, dar nu în întregime, în N. Iorga, *Pagini alese*, Antologie și Studiu introductiv de M. Berza, vol. II, București, Ed. pentru literatură, 1965, p. 331—341. Discursul ținut cu ocazia discuției generale a răspunsului la mesajul regal, la 23 noiembrie 1907, poartă titlul *Partidele și Țara* și a fost republicat mai întîi sub forma unei broșuri: N. Iorga, *Cuvîntare ținută la Adunarea Deputaților cu prilejul răspunsului la Mesaj în ziua de 23 noiembrie 1907*, București, 1907, 30 p., pentru a fi inclus în volumele *În era „Reformelor"*, p. 37—112 și *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 29—78. Precizările formulate pe marginea proiectului de lege prin care guvernul liberal propunea un nou sistem de încheiere a învoielilor agricole, din 13 decembrie 1907, au fost intitulate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

telor discursuri devenite celebre pot fi considerate ca niște gesturi de impietate față de activitatea și memoria unui mare patriot. Lipsa de informare nu este în măsură să scuze imixtiunea, nici atunci cînd aceasta este determinată de o întreprindere prezidată de cele mai bune intenții. I. Constantinescu a fost cîndva reporter parlamentar. Nu avem nici un motiv să ne îndoim de această calitate și de probitatea cu care și-a exercitat-o. A lucrat și în redacția „Neamului Românesc", l-a cunoscut îndeaproape pe N. Iorga. Dar toate aceste privilegii

---

La legea agrară și au fost, rînd pe rînd, republicate în „Neamul Românesc" din 16.XII.1907, p. 1 041—1 061, în *În era „Reformelor"*, p. 113—157, în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 79—108, iar un fragment a fost inserat în *Pagini alese*, vol. II, p. 342—343. Luarea de cuvînt din 20 decembrie 1907, determinată de dezbaterile purtate în jurul proiectului de lege ce propunea înființarea judecătoriilor de ocoale, este cunoscută sub denumirea *În chestia legii judecătorești* și a fost republicată în „Neamul Românesc" din 27.XII.1907, p. 1 117—1 124, în volumul *În era „Reformelor"*, p. 159—175 și în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 109—119. Intervenția la proiectul de lege prezentat de Vintilă Brătianu în vederea creării unei Case rurale, pronunțată la 8 februarie 1908, poartă titlul *La Casa Rurală*, fiind republicată în volumele *În era „Reformelor"*, p. 183—202 și *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 125—137. Interpelarea dezvoltată în plenul Camerei la 27 februarie 1908 a fost intitulată *În chestia Teatrului Național* și republicată, succesiv, în 1909, în *În era „Reformelor"*, p. 213—254 și în 1939, în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 145—171. Comentariul proiectului de lege care propunea reorganizarea jandarmeriei rurale a fost republicat în *În era „Reformelor"*, p. 279—284 și în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 191—194, sub titlul: *La legea jandarmeriei rurale*. Discursul rostit pe marginea răspunsului la mesaj, la 4 decembrie 1908, a fost intitulat *Politica externă a României*, subliniind astfel conținutul unei intervenții ce aborda o chestiune despre care se acreditase ideea că nu trebuia discutată decît de inițiați și nu în Parlament. Titlul fixat de N. Iorga este foarte departe de cel stabilit de I. Constantinescu: „*O sumă de jucărele foarte frumoase, foarte plăcute, foarte noi, dar care nu satisfac...*" (p. 183). Și acest discurs, așa cum era și firesc, a mai fost publicat în *În era „Reformelor"*, p. 294—329 și în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 199—222. La 26 noiembrie 1909, deputatul de Iași s-a rostit asupra răspunsului la mesajul regal, intitulîndu-și discursul, atunci cînd a fost publicat în volum, *La răspunsul la Mesagiu (Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 317—338). Cel de al zecelea discurs inclus de I. Constantinescu în antologia pe care a editat-o a fost intitulat de N. Iorga *La legea asociațiunilor de muncitori* (16 decembrie 1909) și a mai fost publicat în broșura *Două cuvîntări în chestia muncitorilor*, ședințele Camerei de la 16 și 17 decembrie 1909. *În chestia agitațiilor evreiești*, ședința de la 28 decembrie, Vălenii-de-Munte, 1910, 70 p. și în *Discursuri parlamentare*, vol I, partea I-a, p. 339—357. Următoarea cuvîntare, cea din 26 noiembrie 1910, prilejuită din nou de dezbaterile declanșate de răspunsul la mesajul regal, a fost intitulată *În chestia Macedoneană și Armeană* și republicată în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 43—60. Tot o intervenție pe marginea discuției răspunsului la mesaj a fost și discursul din 15 decembrie 1912, intitulat *Chestia Românească și alianța cu monarhia Austro-Ungară* și publicat, la scurt timp, în broșură *(Discurs rostit de d-l Nicolae Iorga deputat al colegiului II de Prahova* în ședința Adunării Deputaților de sîmbătă, 15 decembrie 1912. *Cu ocazia răspunsului la Mesajul Tronului*, București, 1912, 14 p.) și în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 71—92. Interpelarea adresată de N. Iorga, la 12 martie 1913, care viza problema obștilor, a fost intitulată inițial *Casul de la Flămînzi*, atunci cînd a fost publicată, nu în întregime însă, în volumul *Activitatea parlamentară a d-lui N. Iorga ca deputat al Colegiului al II-lea de Cameră din Prahova. Extrase din discursuri, interpelări*, p. 25—28. Titlul definitiv, stabilit de N. Iorga, este *Despre răscoala din 1907 (Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 111—141). Pronunțîndu-se asupra adresei de răspuns la mesaj, la 13 decembrie 1913, N. Iorga a rostit un discurs intitulat *Poziția externă a României după pacea din București*, republicat, sub forma unor extrase, în *Activitatea parlamentară a d-lui N. Iorga...*, p. 50—62 și integral în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea II-a, p. 179—198. Referindu-se la propunerea de revizuire a Constituției, avansată de guvernul liberal în vederea punerii în practică a reformelor anunțate în toamna anului 1913, deputatul de Prahova a rostit la 4 martie 1914 un discurs intitulat *Despre reformele liberale*, din care au fost publicate unele fragmente în *Activitatea parlamentară a d-lui N. Iorga...*, p. 65—76 *(Reformele*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu-i pot conferi, aşa cum se vede, capacitatea de a deveni unul dintre editorii *operei* lui N. Iorga, chiar dacă nu este vorba decît de discursurile sale parlamentare. *Introducerea* ce însoţeşte volumul evidenţiază acest fapt. I. Constantinescu repetă date şi fapte cunoscute, iar atunci cînd încearcă să judece evoluţia generală a ţării se pierde în consideraţii nejustificate sau nesemnificative şi care nu au întotdeauna legătură cu obiectul antologiei. Considerînd necesară o succintă prezentare a evoluţiei problemei agrare la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru, el învederează faptul că fostul reporter parlamentar nu este dublat de cercetătorul capabil a investiga o asemenea temă. Nici atunci cînd se referă la debaterul parlamentar N. Iorga, căruia îi modifică şi anul naşterii (p. 8), informaţia nu este completă şi edificatoare. Fără a-şi pune prea multe întrebări, afirmă, bunăoară, că „promotorul semănătorismului şi al manifestaţiilor din 13 martie de la Teatrul Naţional nu era socotit ca un adversar de acţiune la tribuna Parlamentului, fiindcă altfel s-ar fi învîrtit urna aşa fel ca tînărul profesor să rămînă numai la tribuna publicistică şi la studiile sale..." (p. 26). Se ştie că împrejurările în care N. Iorga a dobîndit demnitatea de parlamentar au fost

---

liberale şi reformele naţionaliste) şi reluat *in extenso* în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 201—214. Rostindu-se asupra adresei de răspuns la mesajul regal ce deschidea sesiunea extraordinară a Parlamentului din iunie 1914, viitorul preşedinte de Cameră şi-a expus punctul de vedere într-un demers oratoric intitulat *Chestiunile mari în Camera reformelor* (17 iunie 1914), publicat imediat în broşură *(Cuvîntarea d-lui N. Iorga la discuţia Adresei.* Şedinţa Camerei din 17 iunie 1914, Vălenii-de-Munte, 1914, 59 p.) şi în volumul *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 255—288. Primul discurs rostit de N. Iorga de la tribuna Camerei după declanşarea războiului, care a impresionat în mod deosebit întreaga ţară, a fost cel din 14 decembrie 1915, prilejuit de discuţia adresei de răspuns la mesajul regal de deschidere a sesiunii parlamentare. Profitînd de faptul că în asemenea împrejurări dezbaterile abordau situaţia generală a ţării, N. Iorga s-a pronunţat asupra acesteia, continuînd astfel seria discursurilor începute în primăvara anului 1915 şi editate apoi sub titlul *Pentru întregirea neamului.* Publicînd în volum acest discurs, el îl va intitula *Despre hotărîrea ce va lua România în marele război (Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 313—343), după ce mai fusese publicat într-o broşură *(Cuvîntarea la discuţia Adresei*, şedinţa Camerei din 14 decembrie 1915, Vălenii-de-Munte, 1915, 55 p.) şi în *Pentru întregirea neamului* (p. 119—178). Cel mai celebru dintre discursurile adresate de N. Iorga ţării, de la înălţimea tribunei parlamentare, a fost cel pronunţat la 14 decembrie 1916, despre care s-a spus că „a fost mai mult decît un imn, a fost, este şi va rămîne: *crezul* românimei de pretutindeni, rostit poate de unicul român, care, pe lîngă calitatea de fruntaş între fruntaşii neamului, o are pe acea de învăţat între *învăţaţii vremii lui*" („Mişcarea" din 16.XII.1906, p. 2). Impresia pe care au provocat-o gîndurile rostite atunci, în acel început de iarnă tristă, ce părea de fapt un *Sfîrşit!*, a fost tulburătoare. Autorul însuşi, surprins de ecoul ce-l treziseră speranţele sale în sufletele tuturor românilor, nota că acea cuvîntare „a produs o uimire la care nu mă aşteptam" (N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. II, p. 253). Nu întîmplător, acest discurs a fost intitulat *Rezistenţa pînă la capăt!* şi a fost imediat publicat *(Discurs la Mesagiu.* Şedinţa din 14 decembrie 1916, Iaşi, 16 p.), tradus în limba franceză *(Discours prononcé à la Chambre des députés de Roumanie à l'occasion de la discussion de l'adresse, prononcé à la Chambre, le 14/27 décembre 1916*, Iassy, 1917, 16 p.), pentru a fi făcut cunoscut Europei, şi reeditat apoi în *Războiul nostru în note zilnice. 1916—1917*, vol. II, p. 300—309, în *Pentru întregirea neamului*, p. 223—240, în V. V. Haneş, *Antologia oratorilor români*, s.l., s.a., p. 200—204 (fragmente), în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 349—358 şi în *Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz. Documente militare*, Bucureşti, Ed. militară, 1977, p. 2—3 (fragment). Ultimele două discursuri reţinute de I. Constantinescu în antologia de faţă sînt cele rostite de N. Iorga cu ocazia dezbaterilor care au precedat modificările constituţionale atît de mult tergiversate. La 9 iunie 1917, referindu-se din nou la problema ţărănească, a ţinut un discurs pe care îl va intitula apoi *La reforma agrară*, retipărit în broşură *(Discurs ţinut la discuţia reformelor*, în şedinţa Adunării Deputaţilor de la 9 iunie, Iaşi, 1917, 20 p.) şi în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 363—376. Peste cîteva zile, pentru a prefaţa parcă victoriile româneşti din vara anului 1917, el urca din nou la tribuna Camerei, rostind, la 13 iunie 1917, o cuvîntare intitulată *La votul universal: contra scrutinului de listă (Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 377—379).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

complexe şi nu lipsite de unele „mobiluri politice" [22]. Dincolo de toate, însă, el a fost ales în baza activităţii sale de pînă atunci, care îl recomanda ca pe un viitor parlamentar de acţiune, adversar adevărat şi sincer al politicianismului românesc. Apoi, dacă nu ar fi fost ales, N. Iorga ar fi rămas tot el, cel de pînă atunci, şi nu condamnat, aşa cum conchide I. Constantinescu, „să rămînă *numai* (subl. ns.) la tribuna publicistică şi la studiile sale...". Cine se aştepta ca *Introducerea* antologiei să încerce a investiga activitatea parlamentară a lui N. Iorga, aşa cum ar fi fost firesc, va rămîne dezamăgit. I. Constantinescu nu face altceva decît să rezume discursurile antologate şi altele, la care a renunţat, intenţionînd să realizeze un reportaj cronologic al prezenţelor marelui istoric la tribuna Camerei. Precedînd astfel, el a pierdut ocazia realizării unei sinteze problematice, care ar fi evitat reluarea, de pildă, a chestiunii ţărăneşti, de fiecare dată cînd oratorul a abordat acest subiect. Concluzînd, I. Constantinescu consideră că odată cu intervenţia lui N. Iorga din 13 iunie 1917 se încheia şi activitatea parlamentară desfăşurată de acesta în anii războiului. Or, se ştie că deputatul de Prahova a acţionat ca parlamentar şi la începutul anului 1918, chiar dacă, Corpurile legiuitoare nu s-au mai întrunit decît în circumstanţe deosebite. Tinzînd către un studiu care să refacă împrejurările care au precedat accederea lui N. Iorga către unul dintre fotoliile Camerei şi atmosfera generală în care s-au consumat dezbaterile reprezentanţilor naţiunii în intervalul 1907—1917, I. Constantinescu s-a văzut confruntat cu o perioadă şi o problematică cu care nu este familiarizat. Această stare de fapt a influenţat, poate, şi selecţia pe care o reclama întreprinderea la care se angajase. Totodată, lipsa notelor sau a comentariilor indispensabile unei asemenea antologii este determinată, credem, de aceeaşi lacună iniţială. Căci, aşa-zisele adnotări, care încearcă a se constitui într-un aparat ştiinţific ce însoţeşte îndeobşte o asemenea reeditare, nu reuşesc să faciliteze cititorului mai puţin avizat înţelegerea unor discursuri rostite în urmă cu aproape trei sferturi de secol. Dimpotrivă! Nu o dată, au darul de a provoca deruta acestuia. Bunăoară, singurul comentariu ce însoţeşte primul discurs antologat, cel ce priveşte amnistia reclamată de N. Iorga, referindu-se la replica dată de I. I. C. Brătianu tînărului deputat independent, conchide că „întregul răspuns la interpelare vădeşte o totală neînţelegere din partea claselor suprapuse a stringenţei rezolvării chestiunii agrare" (p. 93). Aşa să fi fost? Dar manifestul guvernului din martie 1907 nu evidenţia tocmai *stringenţa* soluţionării problemei agrare, stringenţă impusă de spectrul ameninţător al unei noi răscoale ţărăneşti? Adevărul este altul şi regretăm faptul că I. Constantinescu nu-l sesizează! „Clasele suprapuse", după impactul cu răscoala abia înăbuşită, confruntate cu primejdia permanentă a reeditării evenimentelor de la începutul anului 1907, erau convinse de inventibilitatea adoptării unui program de reforme care să încerce a soluţiona o problemă de care depindea însăşi existenţa lor. Ceea ce nu înţelegeau aceste clase sau mai corect spus nu voiau să înţeleagă era „sacrificiul" pe care-l reclama o reformă agrară. Se ştie că rezolvarea problemei agrare nu putea fi înfăptuită fără ca marea proprietate să renunţe la o parte din pămînturile pe care le stăpînea. Astfel încît, cei învestiţi cu demnitatea guvernamentală nu făceau altceva decît să amîne mereu un „sacrificiu" greu de acceptat, recurgînd în schimb la fel de fel de paliative.

Aşa după cum am văzut, N. Iorga, editîndu-şi discursurile parlamentare rostite între 1907 şi 1917, a reţinut pentru tipar 69 de intervenţii mai ample, interpelări, întrebări etc. Dintre acestea, I. Constantinescu a selectat numai 20, fără a reuşi să explice care au fost criteriile exacte după care s-a ghidat în „trierea" întreprinsă. Desigur, o asemenea operaţie ar părea justificată, avînd în vedere faptul că volumul la care ne referim este o antologie. Să încercăm a accepta şi prejudecata că o parte dintre discursurile parlamentare ale lui N. Iorga nu pot fi azi reeditate integral, deşi pare cam stranie o asemenea aserţiune! Dar, I. Constantinescu publică numai *părţi* din discursuri! De ce a renunţat atunci la atîtea dintre intervenţiile parlamentare ale lui N. Iorga, care trebuiau inserate în această antologie, chiar şi pe *părţi*? Aşa, de pildă, de ce nu a fost editată interpelarea anunţată de N. Iorga la 8 iunie 1907 [23]? De ce I. Constantinescu a considerat că discursul rostit la 16 ianuarie 1908 şi intitulat *În chestia despăgubirilor* [24] nu-şi găsea locul în acest volum, prin care se încearcă a se reliefa eforturile depuse de N. Iorga în vederea rezolvării

[22] Cf. Gh. I. Florescu, *N. Iorga. Începuturile activităţii parlamentare*, p. 458 şi urm.

[23] Cf. D.A.D., 8 iunie 1907, p. 17; „Neamul Românesc" din 14. VI. 1907, p. 179—180.

[24] D.A.D., 16 ianuarie 1908, p. 339; N. Iorga, *În era „Reformelor"*, p. 177—182; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 121—124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

problemei agrare? Pronunțîndu-se împotriva măsurilor ce priveau despăgubirea marilor proprietari, care suferiseră în urma răscoalei, deputatul de Iași nu apăra, implicit, cauza țăranilor? Dealtfel, discutînd acest proiect de lege, el remarca, cu vădit temei, că „dacă găsim pagube din partea proprietarilor, găsim nu mai puțin însemnate pagube din partea țăranilor" [25]. Cine putea despăgubi, se întreba tînărul deputat, viețile țăranilor uciși în zilele răscoalelor? În fața reprezentanților națiunii, remarca el, se impunea a fi clarificată, înainte de problema despăgubirilor, aceea a responsabilităților. Cu ce drept, erau întrebați cei ce ocupau fotoliile ministeriale, au fost duși atîția țărani nevinovați la marginea satului și împușcați fără nici o judecată? Oare cei care au săvîrșit asemenea fapte nu aveau nici o vină? „Și atunci d-nii aceia, propunea oratorul, pe un ton justițiar, oricît de sus puși ar fi, care sînt vinovați de asasinatele din vremea răscoalelor, să fie chemați la răspundere și să fie trimeși, din locurile înalte în care s-ar afla, în cele joase și foarte întunecoase unde merită să stea în momentul de față" [26]. Încheindu-și discursul, N. Iorga se întreba de ce guvernul s-a gîndit imediat la despăgubirea acelora care au pierdut un obiect de artă sau li s-a deteriorat un parc și nu la școlile sătești, la lipsa fondurilor necesare pentru plata învățătorilor, la inexistența bibliotecilor orășenești și județene, la necesitatea construirii unui muzeu în capitala țării etc. Cum se explică, apoi, absența din sumarul acestui volum a intervenției intitulate *În chestia legei circiumelor* (18 februarie 1908) [27], provocată de un proiect de lege avansat de guvern „pentru a împiedeca pe țărani de a se strînge laolaltă și de a se aprinde prin băutură pentru cine știe ce scopuri" [28]? Discutînd acest nou proiect de lege, N. Iorga s-a referit adesea la situația țăranilor, considerînd că „este o lege socială și națională, care face parte din programul acela vast, desfășurat în Martie din anul trecut și care se execută, într-un chip oportunist, împăciuitor, — închinînd steagul, cînd față de democrația circiumarilor, cînd, în alt caz, față de demonstrația proprietarilor, — care se execută deci într-un chip blînd, de Guvern" [29]. Respingînd acest punct al programului guvernamental, el observa „căci și această lege a plecat de la marea zguduire socială, și nu de la conștiința necesității unei reforme morale" [30]. O omisiune regretabilă este și aceea a renunțării la intervenția intitulată, simplu, *În apărare personală* și rostită la 10 martie 1908 [31]. I. Constantinescu nu și-a respectat nici de această dată programul enunțat la început. Dacă ar fi parcurs textul acestei intervenții, ar fi descoperit că de fapt această mărturisire afirma încă o dată hotărîrea neclintită a lui N. Iorga de a face totul pentru idealul național. Acuzat de D. A. Sturdza de a fi scris o lucrare [32] în paginile căreia s-ar fi pronunțat împotriva intereselor naționale, el se explica, precizînd că lucrarea în discuție o redactase la rugămintea lui Karl Lamprecht, fiind publicată în cea mai reputată colecție de istorie universală din Europa și nu vedea cu ce a greșit, întrucît, „dacă mi s-a dat voe să îmbrățișez istoria românilor întreagă, să o înfățișez, astfel, ca una singură, cred că am popularisat oarecum în mintea cetitorilor acel gînd al României-Unite pe care îl avem fiecare dintre noi în minte astăzi" [33]. Să presupunem că această intervenție privea o chestiune personală, care interesează mai puțin! Dar, de ce s-a trecut peste luarea de cuvînt din 17 martie 1908, intitulată *În chestia responsabilității colective a comunelor* [34], care privește pe locuitorii satelor și a fost concepută avîndu-se în vedere răscoala încheiată în urmă cu un an? Aceeași întrebare o provoacă și renunțarea la

[25] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 122.
[26] *Ibidem*, p. 123.
[27] D.A.D., 18 februarie 1908, p. 666—667; N. Iorga, *În era „Reformelor"*, p. 203—211; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 139—144.
[28] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 139.
[29] *Ibidem*, p. 139—140.
[30] *Ibidem*, p. 141.
[31] D.A.D., 10 martie 1908, p. 877—879; N. Iorga, *În era „Reformelor"*, p. 265—272; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 181—185.
[32] Cf. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905.
[33] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 183.
[34] D.A.D., 17 martie 1908, p. 981—982; N. Iorga, *În era „Reformelor"*, p. 273—278; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 187—190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuvîntarea pronunţată la 24 martie 1908 şi intitulată *La legea trusturilor* [35], cînd N. Iorga, discutînd pe marginea unei noi legi, constata că „ea vine la vremea ei şi e menită să înlăture acea scandaloasă situaţie economică, agrară, care se întîlneşte în Nordul Moldovei" [36]. Un sentiment de sinceră şi justificată revoltă trezeşte omisiunea inexplicabilă dintr-un volum ce reuneşte discursurile rostite de N. Iorga în Parlamentul României a interpelării dezvoltate de ilustrul istoric la 14 ianuarie 1909, în problema aniversării semicentenarului *Unirii* [37]. Adresîndu-se celor prezenţi în incinta Camerei, dar nu numai lor, deputatul de Iaşi arăta că „d-lor, vor fi şi alte interese, — viitorul poate să judece altfel de cum judecăm noi, interesele luptelor noastre politice, cu amănuntele lor, de multe ori aşa de mici, şi chiar meschine,—rămîne însă cu mult mai însemnată decît toate aceste lupte întemeierea însăşi a ţării noastre acum cincizeci de ani de zile" [38]. Cuvintele rostite cu această ocazie, de acela care înainte de toate era unul dintre marii istorici ai românilor, s-au rînduit parcă de la sine, pornite din sufletul unui om al *Ţării*, sub forma unui discurs magnific, care-l anunţa parcă pe acela din 14 decembrie 1916. Dar, cititorul acestei antologii nu-l va putea parcurge şi preţui, aflînd doar de existenţa unui asemenea demers din *Introducerea* volumului (p. 37—39). Un alt rechizitoriu rostit de N. Iorga în „Parlamentul reformelor", la adresa formaţiunii ministeriale, a fost acela pronunţat la 11 martie 1909, cu ocazia discutării proiectului legii de arendare a moşiilor statului [39]. Asistînd la prezentarea acestui proiect, el declara că „am învăţat şi am înţeles unele lucruri, pe care nu le învăţasem şi nu le înţelesem. Am învăţat că înainte de răscoale se dădea ţăranilor pămînt şi că, după răscoale, pămîntul se arendează ţăranilor. Aceasta, pentru că ei, calicii, cărora li se făcea pomană cu pămînt, s-au arătat obraznici şi prin urmare merită un gologan mai mic decît gologanul care li se dădea înainte de răscoale" [40]. Aşa cum se observă, discutînd noul sistem de arendare a moşiilor statului, N. Iorga se arăta preocupat, mai întîi, tot de soarta ţăranilor. Dar, pe I. Constantinescu nu l-a interesat acest discurs şi nici nu aminteşte măcar de el. La fel stau lucrurile şi cu intervenţia din 5 februarie 1910 [41], cînd, discutînd propunerea de modificare a legii cîrciumilor, N. Iorga, exasperat de tergiversările care amînau mereu ameliorarea situaţiei sătenilor, remarca : „ţara aceasta are nevoie de şcoli, nu este aşa ?, — şi le cere. Ştiţi cum le cere : şi prin petiţii le-a cerut, şi le-a cerut şi în forma cea mai periculoasă pentru existenţa acestei ţări. Şi, anume, răscoalele au fost înainte de toate o cerere de şcoli. A fost o cerere de pîne, dar a fost şi o cerere de şcoală [...]. Naţiunea aceasta a cerut deci în toate formele, în cele mai duioase, ca şi în cele mai brutale, în cele mai legale ca şi în cele mai ilegale : şcoală. Şcolile trebuincioase nu i le puteţi da, şi plec de la tribună cu părerea de rău că, în loc de şcoli mai multe, daţi mai multe cîrciumi" [42]. Pentru ca activitatea parlamentarului N. Iorga să poată fi judecată în ansamblul ei şi nu doar pe *părţi*, credem că din volumul la care ne referim nu trebuiau să lipsească intervenţiile aceluia care între timp fusese desemnat ca deputat de Prahova din 18 decembrie 1912 [43] şi 16 ianuarie 1913 [44]. La

---

[35] N. Iorga, *In era „Reformelor"*, p. 285—291 ; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a p. 195—198.

[36] Idem, *op. cit.*, p. 197.

[37] D.A.D., 14 ianuarie 1909, p. 189—193 ; N. Iorga, *Pentru serbarea aniversării de 50 de ani de la Unire*, în *In era „Reformelor"*, p. 331—348 ; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 223—233.

[38] N. Iorga, *op. cit.*, p. 223.

[39] D.A.D., 11 martie 1909, p. 787—789 ; N. Iorga, *La legea arendării moşiilor Statului*, în *In era „Reformelor"*, p. 363—372 ; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 245—251.

[40] N. Iorga, *op. cit.*, p. 246.

[41] D.A.D., 5 februarie 1910, p. 495—497 ; N. Iorga, *Modificarea legii cîrciumilor*, în *op. cit.*, p. 375—383.

[42] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 383.

[43] D.A.D., 18 decembrie 1912, p. 86 ; N. Iorga, *Pentru Românii din Serbia*, în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 93—96 ; vezi şi extrasele din *Activitatea parlamentară a d-lui N. Iorga...*, p. 11—15.

[44] D.A.D., 16 ianuarie 1913, p. 101 ; N. Iorga, *Atitudinea României în războiul Balcanic*, în *op. cit.*, p. 97—99 ; vezi şi *Datoria presei şi a opiniei publice*, în *Activitatea parlamentară a d-lui N. Iorga...*, p. 16—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

26 aprilie 1913 [45], N. Iorga îl întreba pe ministrul de Justiție „dacă nu crede că a venit vremea ca aceia dintre sătenii condamnați la 1907, pentru un păcat care se explică în mare parte prin împrejurările momentului, prin pornirea vijelioasă care a aprins toată țărănimea noastră, ca aceia dintre țăranii de la 1907 cari s-au făcut vinovați de o greșeală mai mică și cari încă zac în ocne, să fie recomandați [...] clemenței M.S. Regelui. Pentru că, iată, primesc o petiție de la cincizeci și opt de orfani, de la șaptesprezece femei rămase fără hrană în satele lor, din județele: Olt, Dolj, Teleorman, și de la optsprezece «mame nenorocite», cum își zic aicea, care au venit de sărbătorile Paștilor la Ocnele-Mari, unde supt pământ zac sprijinitorii caselor lor" [46]. Pe I. Constantinescu nu l-a impresionat nici această nouă intervenție în favoarea țăranilor care putrezeau în ocne de șase ani. Pe cititor, fără îndoială, l-ar emoționa! Un discurs amplu a rostit N. Iorga la 17 mai 1913 [47], în care amintește mereu de „grija unui mare ideal" și „grija imediată a unui echilibru balcanic", două interese majore, de ordin național, care nu trebuie separate, întrucît se intercondiționează. I. Constantinescu amintește ca de un eveniment remarcabil, în prefața antologiei pe care o îngrijește, de manifestațiile din 13 martie 1906 și totuși, parcurgînd în grabă intervenția deputatului de Prahova, din 22 decembrie 1913 [48], nu o găsește potrivită pentru a ilustra activitatea aceluia care s-a afirmat, de atîtea ori, ca un apărător statornic și autorizat al limbii române. Militînd pentru folosirea limbii române în corespondența diplomatică, N. Iorga declara că „sîntem cu toții convinși că limba care a putut să dea expresie cugetării unui Conta și poesiei unui Eminescu este de sigur capabilă să exprime orice..." [49]. Nu respingea utilitatea limbii franceze și rolul acesteia în civilizația umană, dar evidența faptul că toți cei care reprezentau ceva în cultura și istoria românilor „avem meritul că am ținut înainte de toate să cunoaștem, să întrebuințăm și să desvoltăm limba noastră" [50]. Prezent în Parlamentul ce-și propusese să legalizeze înfăptuirea reformelor atît de mult așteptate, Parlament care se va afirma apoi ca un factor decisiv al realizării idealului național, N. Iorga întreba și se întreba la rîndu-i, de ce ziarele și cărțile românești nu ajungeau în Transilvania, întrucît, releva el, „nu poate fi lucru mai firesc decît ca peste granițile politice să se întindă cultura unică națională a unui popor" [51]. O asemenea întrebare era adresată la 7 martie 1914 [52] și evidența preocuparea permanentă a deputatului naționalist-democrat pentru orice chestiune care viza cauza națională. Așadar, această scurtă intervenție ni-l relevă, încă o dată, pe patriotul și luptătorul pentru idealul național, care a fost N. Iorga. Tocmai ceea ce-și propusese și I. Constantinescu, alcătuind această antologie! Dar, ca în atîtea alte cazuri, nici această cuvîntare nu și-a găsit loc într-un sumar alcătuit cu o parcimonie care nu are nimic comun cu rigorile obișnuite ale unei selecții științifice. În sfîrșit, considerăm că ar fi fost absolut necesară includerea în volumul discutat a intervenției adresate Camerei, de N. Iorga, la 23 mai 1917 [53], în acea primăvară a speranțelor renăscute, cu puțin înainte ca românii care așteptau recunoașterea drepturilor lor asupra pămîntului pe care-l munceau de secole să se arunce în vîltoarea confruntărilor de foc de la Mărăști, Mărășești și Oituz.

Așa cum lesne se poate deduce, N. Iorga a fost unul dintre cei mai activi debateri parlamentari ai perioadei 1907—1918. Intervenind prea des și arbitrar în sumarul discursurilor adresate țării de marele istoric, de la cea mai înaltă tribună de rostire publică, într-o perioadă distinctă a înaintării statului național român către desăvîrșirea sa deplină, I. Constantinescu nu ne oferă decît o imagine fragmentată a activității parlamentare a aceluia care a

---

[45] D.A.D., 26 aprilie 1913, p. 1541—1542; *Pentru țeranii osîndiți*, în *Activitatea parlamentară a d-lui N. Iorga...*, p. 31—32; N. Iorga, *Pentru amnistia țăranilor din 1907*, în *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, p. 147.

[46] N. Iorga, *op. cit.*, 147.

[47] *Ibidem*, p. 151—177 (nu a fost publicat în „Monitorul Oficial").

[48] D.A.D., 22 decembrie 1913, p. 299—300; N. Iorga, *Despre limba românească și rapoartele diplomatice*, în *op cit.*, p. 199—200.

[49] N. Iorga, *op. cit.*, p. 199.

[50] *Ibidem*, p. 200.

[51] *Ibidem*, p. 216.

[52] D.A.D., 7 martie 1914, p. 141—142; *O întrebare: oprirea ziarelor și cărților românești în Ungaria*, în *Activitatea parlamentară a d-lui N. Iorga...*, p. 77—80; N. Iorga, *Oprirea tipăriturilor românești în Ungaria*, în *op. cit.*, p. 215—217.

[53] N. Iorga, *op. cit.*, p. 359—361.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost cîndva singurul deputat „independent" printre cei ce pretindeau a reprezenta naţiunea. Oricine parcurge acest volum poate crede că la atît s-a rezumat prezenţa lui N. Iorga, între 1907 şi 1917, în marele sfat al ţării. Dar, adevărul a fost altul! De ce, oare, I. Constantinescu nu a consemnat măcar, în *Introducere* sau într-o notă aparte, toate şedinţele Camerei în care N. Iorga a intervenit în vreun fel, fie întrebînd ceva, fie adresînd o interpelare, fie discutînd un proiect de lege, fie răspunzînd cuiva, întrerupînd pe cineva sau, în sfîrşit, făcînd o propunere ori rostind un discurs. Desigur, dezbaterile parlamentare nu erau lipsite şi nici nu se putea altfel, de retorism, de speculaţii sterile, de dialoguri provocate sau de întreruperi intenţionate, care deviau uneori cursul discuţiilor, transformînd discursul într-o digresiune cu caracter strict personal. Tot acest arsenal politicianist a fost folosit, şi încă cu cîtă perseverenţă, şi în cazul în care N. Iorga se afla la tribuna parlamentară. Dar, dincolo de toate acestea, discursul lui N. Iorga rămîne la fel de interesant, iar răspunsurile date celor ce-l întrerupeau, digresiunile provocate de întrebările bine calculate ale unor deputaţi specializaţi în acest sens sînt scînteietoare şi nu simple divagaţii redundante. Primit cu ostilitate la început, acuzat pentru activitatea sa ştiinţifică tocmai pentru a fi demoralizat, învinuit că-şi învăţa discursurile pe de rost, ignorat sau criticat cu înversunare, N. Iorga a rămas mereu acelaşi debater parlamentar, consecvent sieşi şi idealurilor mărturisite nu o dată. Prezent de atîtea ori la tribuna parlamentară, el nu şi-a permis, cum remarca dealtfel, în întreaga perioadă la care ne referim, decît o singură peroraţie, aceea în care, discutînd modificarea legii cîrciumilor, cerea guvernanţilor să construiască mai multe şcoli decît localuri unde ţăranul să-şi tulbure mintea cu cele mai ordinare băuturi alcoolice [54]. Aşadar, I. Constantinescu nu avea motive să intervină în discursurile antologate, fragmentîndu-le şi modificînd astfel geometria interioară, coerenţa ideatică şi structura intimă, proprie luărilor de cuvînt ale aceluia care se va afirma, treptat, drept cel mai mare dintre oratorii care au ilustrat vreodată tribuna parlamentară românească.

Publicîndu-şi discursurile parlamentare, un alt orator celebru, Titu Maiorescu, sublinia „datoria de a publica discursurile în totalitatea lor. Numai astfel, conchidea el, o asemenea publicare poate contribui la caracterizarea exactă a oamenilor şi a epocei. *Suprimări, ştirbiri, modificări* (subl. ns.) alterează imaginea realităţii. Ceea ce a fost trebuie să rămîie aşa cum a fost şi nu se poate face parcă n-ar fi fost; legea timpului e inexorabilă: *facta infecta fieri non possunt*" [55]. Am văzut că şi N. Iorga, la rîndul său, sublinia necesitatea editării integrale a discursurilor parlamentare, procedînd dealtfel întocmai atunci cînd şi-a publicat cuvîntările rostite ca deputat. I. Constantinescu, mefient, ignoră această obligaţie primordială, oferindu-ne, în final, nu un volum de *discursuri parlamentare*, ci *părţi* din ele. Dar, cu toate că această precizare a fost făcută cu intenţia de a justifica ingerinţele şi deci de a preîntîmpina o posibilă observaţie, simpla eflorare a antologiei în discuţie demonstrează că sistemul adoptat trezeşte nu numai nedumerire, ci şi dezolare chiar. Nemulţumirea este cu atît mai mare cu cît amputările operate nu sînt prin nimic justificate. Aşa, de pildă, interpelarea din 12 iunie 1907 a fost rostită ca un monolog. Nu au survenit decît neînsemnate întreruperi, deci nu s-a ajuns la dialoguri inutile, care să nu merite a fi consemnate. Totuşi, cuvîntarea apare, în forma stabilită de I. Constantinescu, înţesată cu 11 croşete nejustificate, care, fără îndoială, au modificat discursul, în întregul său. După numai cîteva fraze introductive, în care tînărul deputat se explica, de fapt, înainte de a trece la dezvoltarea interpelării anunţate în urmă cu patru zile, editorul elimină un paragraf (p. 78), în care N. Iorga afirma că a fost ales în baza manifestului regal din martie 1907. Dacă ar fi cunoscut manifestul în cauză, nu ar mai fi considerat o asemenea mărturisire drept compromiţătoare pentru biografia deputatului de Iaşi [56]. Următoarea croşetă, din aceeaşi pagină, înlocuieşte alineatul: „rog să nu fiu bănuit că prin interpelarea aceasta caut să fac a se pierde vremea: voiu fi foarte scurt în expunerea tuturor celor *patru* (subl. ns.) puncte care compun interpelarea mea, şi, prin urmare, cred că nu va fi o pierdere de vreme, ci încă va fi un cîştig de demnitate. Pentru că îmi închipuiu că o Cameră, şi mai ales o Cameră aleasă în acest moment, cînd poporul nostru se află în oarecare grad de desvoltare a conştiinţii sale, o Cameră ca

[54] N. Iorga, *op. cit.*, p. 383.
[55] Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. IV, *(1888—1895)*, Bucureşti, 1904, p. 4.
[56] Cf. N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, partea I-a, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta nu poate fi convocată pentru a nu auzi nimic, pentru a se constitui numai birourile și pentru a se amîna, pe urmă, la toamnă" [57]. Nu vedem în aceste fraze nici „risipă oratorică" și nici „întreruperi sau intervenții", pe care I. Constantinescu și-a propus să nu le publice, ca fiind lipsite de orice semnificație. Dimpotrivă, recitind alineatul suprimat ne convingem încă o dată că fiecare omisiune trunchiază inexplicabil un discurs care, fără îndoială, a fost conceput de orator ca un tot, ce nu poate fi publicat oricum. Următoarea absciziune e la fel de inutilă (p. 79) și pe lîngă că dezorientează, ridică noi semne de întrebare privind integralitatea gîndurilor și a ideilor împărtășite de N. Iorga într-un moment deosebit nu numai pentru afirmarea sa ca reprezentant al națiunii, ci și pentru evoluția economică și politică a României, idei de la care nu a abjurat niciodată. Inexplicabile sînt și următoarele omisiuni (p. 79, 88), ca și aceea (p. 89) cînd editorul renunță, din raționamente care nu pot fi decît bizare, la un pasaj mai întins, în care N. Iorga amintea de prefecții, precum C. Stere, dr. N. Lupu, I. Radovici sau I. C. Atanasiu, care au avut un rol deosebit, recunoscut și apreciat la vremea respectivă, și nu numai atunci, în desfășurarea evenimentelor din primăvara anului 1907, în Moldova [58]. Gratuite sînt „expurgațiile" care urmează (p. 90, 92). Prima croșetă de la p. 92 „suplinește" o explicație a lui N. Iorga care face confuză continuarea discursului, lipsită de legătură cu ceea ce afirmase mai înainte. Ce va înțelege cititorul cînd va descoperi că oratorul, fără a explica „eroismul politic" de care trebuia să dea dovadă guvernul într-un anumit moment, era în stare să declare că „doresc ca țara noastră să ajungă o țară de nebuni", după care urmează, inevitabil, o nouă croșetă. Ultima înlocuiește dezvoltarea celui de al patrulea punct al interpelării, acela privind modul de desfășurare a consultării electorale desfășurate în mai 1907. Citind discursul, așa cum este publicat de I. Constantinescu, nu putem ști cîte puncte își propusese N. Iorga a dezvolta, întrucît editorul, pentru a evita o neînțelegere, a suprimat, așa cum am văzut (p. 78), alineatul în care interpelatorul își propunea să reia cele *patru* puncte ale primei sale alocuțiuni rostite de la tribuna Camerei. Procedînd astfel, I. Constantinescu a fost convins că a „rezolvat" o posibilă confuzie. Dar, uită că într-o notă ce preceda publicarea intervenției din 12 iunie 1907, reproducea punctele interpelării adresate ministrului de Interne, la 8 iunie 1907, care erau în număr de patru (p. 77). Ultimul se referea, așa cum oricine poate constata, la modul de desfășurare a alegerilor care au urmat răscoalelor țărănești. Cel care va citi, așadar, cuvîntarea rostită de N. Iorga la 12 iunie 1907 se va aștepta să întîlnească dezvoltate toate cele patru puncte anunțate. Dar, va rămîne, neîndoios, surprins constatînd că discursul se oprește la primele trei. A renunțat, între timp, N. Iorga la ultimul punct? Nu! Cel care a renunțat este fostul său colaborator! Trecem peste celelalte croșete, deoarece, comentarea tuturor ar reclama un spațiu mult prea întins, întrebîndu-ne doar, ce rost avea fragmentarea unui discurs ca acela rostit la 27 februarie 1908, în care N. Iorga discuta repertoriul Teatrului Național din București (p. 168—181)? Sau, de ce s-a recurs la „retușuri" în cazul luării de cuvînt din 16 decembrie 1909, în loc să se publice discursul întocmai, explicîndu-se, de către editor, la ce anume se referea N. Iorga și în ce circumstanțe făcea unele afirmații ce par, azi, la prima vedere, a învedera unele limite ideologice în gîndirea „apostolului de la Vălenii"! Soluția la care s-a apelat este mai mult decît simplistă, deformînd din nou un discurs, în loc să se intervină cu un comentariu, așa cum reclamă normele științifice. Și, cu toate că ne-am propus să nu mai insistăm asupra acestor croșete, nu putem totuși să nu ne întrebăm care a fost rostul suprimărilor operate la începutul discursului din 15 decembrie 1912? Explicînd programul Partidului Național Democrat, al cărui lider era, N. Iorga nu considera compromițătoare o precizare ca aceasta: „sînt pasionat poate pentru știința mea, dar pentru luptele politice nu sînt pasionat..." [59]. Pentru noi, o asemenea afirmație este mai mult decît revelatorie. Pentru I. Constantinescu, nu! De ce? Poate pentru faptul că în *Introducere*, nefiind de acord cu mărturisirile lui N. Iorga, el decidea: „dezgustului lui pentru politică i-a luat locul *pasiunea pentru lupta politică*" (p. 29) (subl. ns.). În fine, dacă unele *părți* din diferite discursuri puteau să nu-i „placă" lui I. Constantinescu și să renunțe deci la ele, fără explicații care să convingă, nu putem accepta că celebra cuvîntare pronunțată de N. Iorga, la 14 decembrie 1916, nu i-a „plăcut". Altele au fost motivele pentru care a recurs la cinci croșete și în acest caz (p. 348—354). Nu ne intere-

[57] N. Iorga, *op. cit.*, p. 9.
[58] *Ibidem*, p. 21—22.
[59] *Ibidem*, vol. I, partea a II-a, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

seazã ce anume l-a determinat sã-l priveze pe cititor de trãirea înaltã, zguduitoare, ce o deşteaptă lectura unor fraze unice, cu o încărcătură emoţională ce impresionează, dar şi mobilizează, însă procedeul în sine este mai mult decît regretabil. Cel care, publicînd o asemenea antologie, renunţă cu atîta uşurinţă la o frază rostită de N. Iorga, s-a întrebat, oare, vreodată, dacă el ar fi capabil de a scrie sau a pronunţa una la fel? Mai grav decît oricare ni se pare un alt procedeu la care recurge editorul, fără a-l explica în vreun fel. De fapt, nici nu poate fi explicat! I. Constantinescu şi-a permis, bunăoară, să opereze şi amputări *nesemnalate* cu croşete, care pun sub semnul îndoielii întregul demers pe care l-a reclamat alcătuirea acestei antologii. Cum am putea caracteriza omisiunea tacită şi reprobabilă a unui pasaj ce ar fi trebuit inserat înaintea ultimului alineat de la p. 81 [60]?

Luînd hotărîrea de a alcătui această antologie, I. Constantinescu avea la dispoziţie „Monitorul Oficial", unde au fost publicate „Dezbaterile Adunării Deputaţilor". Intenţia sa nu a fost aceea de a alcătui o *ediţie critică*, aşa cum ar fi trebuit. În cazul acesta, nu-i rămînea altceva de făcut, pentru început, decît să transcrie întocmai textele publicate în „Monitorul Oficial", care reprezintă *originalul* tuturor discursurilor parlamentare. Dar el precizează că le-a publicat după note stenografice! Credem, totuşi, că este vorba de discursurile publicate în „Monitorul Oficial", deoarece la sfîrşitul fiecăruia este indicată această sursă. În acest caz, însă, editorul ar fi trebuit să ştie că discursurile parlamentare pe care şi le-a propus a le antologa au fost republicate de însuşi autorul lor. Acest „amănunt" i-a scăpat lui I. Constantinescu, chiar dacă este greu de înţeles cum a fost posibilă o asemenea pierdere din vedere. Astfel, el nu a avut posibilitatea să vadă care dintre discursuri au fost reţinute de N. Iorga pentru publicare şi ce eventuale modificări au fost operate după o nouă lectură. Căci, trebuie să precizăm că marele orator, publicîndu-şi discursurile parlamentare, a intervenit uneori cu modificări neinsemnate, dar care trebuiau cunoscute de I. Constantinescu. Unele discursuri incluse de N. Iorga în primul volum de discursuri parlamentare, care are exact aceleaşi limite cronologice ca antologia în discuţie, nu au fost publicate în „Monitorul Oficial" [61]. Deci, I. Constantinescu nu a avut cum să le cunoască şi nici să afle corecturile efectuate de N. Iorga pe textele publicate în grabă în „Monitorul Oficial", corecturi la care ţinea în mod deosebit [62]. Prin urmare, în antologia de faţă nu sînt republicate discursurile parlamentare ale lui N. Iorga în forma revăzută şi acceptată de autor. Aşa se explică faptul că I. Constantinescu a dat noi titluri unor discursuri ce fuseseră intitulate încă din 1909. Apoi, transcriind textul din „Monitorul Oficial", a mai adăugat uneori cîte un cuvînt de la el sau a suprimat cîte unul rostit de N. Iorga. Dacă de cele mai multe ori această operaţie poate trece nesesizată, sînt însă şi cazuri cînd procedînd astfel, editorul face ca fraza să devină incoerentă sau incompletă. Aşa, de pildă, în ultimul alineat de la p. 78 a adăugat înainte de „nu ar putea lăsa" (rîndul cinci de jos), conjuncţia „şi", care transformă o frază corectă într-una incomprehensibilă [63]. Oricine o citeşte nu are de unde să ştie că incorectitudinea nu se datoreşte lui N. Iorga, care nu putea săvîrşi o asemenea inexactitate. Prima frază a celui de al doilea alineat de la p. 90 este în aşa fel „ajustată" de I. Constantinescu încît devine de neînţeles [64]. „Intervenţiile" de acest fel, operate tacit, introduc dezacorduri de genul: „pe pămîntul de robie şi lacrimi a Ardealului" (p. 353), inexistente în ediţia publicată de N. Iorga [65]. Apoi, nu de puţine ori apar adăosuri sau inversări de cuvinte care, chiar dacă nu schimbă sensul afirmaţiilor făcute de N. Iorga, sînt supărătoare (p. 79, 354). Alteori, renunţă la unele cuvinte şi se vede nevoit să recurgă la noi „potriviri", care rămîn nesemnalate. Astfel, N. Iorga spunea „prin pleava bulgară" [66], sintagmă ce devine în textul stabilit de editorul său „prin bulgari" (p. 353). Dezvoltîndu-şi interpelarea privind amnistia ţăranilor răsculaţi, deputatul de Iaşi preciza, dintru început, că interpelarea sa viza interesele generale ale ţării, care excludeau, din capul locului, ura sau atacul politic nejustificat, încheindu-şi discursul cu observaţia: „nu cred ca, din tot ceea ce am spus, să se desfacă şi cea mai mică ură şi cea mai slabă dorinţă de a ofensa" [67].

[60] N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, partea I-a, p. 12—13.
[61] *Ibidem*, p. 195—198; partea a II-a, p. 151—177.
[62] Cf. D.A.D., 12 februarie 1913, p. 196, 267—268.
[63] Cf. N. Iorga, *op. cit.*, partea I-a, p. 9.
[64] *Ibidem*, p. 23.
[65] *Ibidem*, p. 356.
[66] *Ibidem*, partea a II-a, p. 356.
[67] *Ibidem*, partea I-a, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, în lecțiunea lui I. Constantinescu, fraza de mai sus capătă alt sens : „nu cred ca, din tot ceea ce am spus, să *nu* (subl. ns.) se desfacă cea mai mică *urmă* (subl. ns.) și cea mai slabă dorință de a ofensa" (p. 92) ! Totodată, nu respectă întotdeauna precizările făcute în legătură cu normele de editare pe care și le-a impus. În *Nota* pe care o adaugă *Introducerii*, el precizează că în transcrierea textelor selectate a intervenit numai pentru a aplica normele ortografice actuale, „păstrînd particularitățile de exprimare ale oratorului" (p. 76). Dar nu a procedat astfel, încît el modernizează multe dintre cuvintele care dădeau farmec și culoare rostirii care-l particulariza pe N. Iorga *(cetire, mulțămesc, răpede, margenă* etc.). Nu respectă nici punctuația textului inițial, intervenind prea des și modificînd ritmul sau tonul rostirii. Pentru N. Iorga, *Parlamentul* și *Guvernul* constituiau două instituții. De aceea le ortografia cu majusculă, ca și *Cameră, Senat, Adunarea Deputaților* etc. I. Constantinescu renunță la majusculă, atunci cînd transcrie *Parlament* și *Guvern*. De ce ? În unele cazuri, în funcție de context, N. Iorga scria *Neam* și *Țară*, tot cu majuscule, indicînd un neam și o țară anume. I. Constantinescu nu sesizează această nuanțare și transformă un nume propriu în unul comun. La fel procedează și cu cuvîntul *român* și familia acestuia, pe care N. Iorga le-a scris întotdeauna cu majusculă.

Tot căutînd *esențialul*, I. Constantinescu a renunțat, mai întîi, la multe dintre discursurile definitorii pentru activitatea parlamentară a lui N. Iorga. Apoi, a renunțat la numeroase pasaje din cele reținute pentru publicare, astfel încît antologia pe care a alcătuit-o include în paginile sale numai *părți* din discursurile anunțate în sumarul volumului. Renunță, de asemenea, la întreruperile care pigmentau intervențiile sau expunerile adresate de N. Iorga de la tribuna parlamentară. Or, se știe că aceste întreruperi își au, uneori, rostul lor. Nu toate sînt făcute cu intenția de a dezorienta sau intimida oratorul. Chiar deputatul ale cărui discursuri le prezentăm aici avea obiceiul de a întrerupe destul de des pe oratorii parlamentari. Fără aceste întreruperi, orice discurs pare un monolog, rostit în fața unui auditoriu care nu-și putea permite decît să aplaude. Și, apoi, interesează, credem, cine întrerupea și ce anume spunea. N. Iorga, publicîndu-și discursurile, nu a renunțat la consemnarea exactă a tuturor întreruperilor, chiar și a acelora care, în tumultul dezbaterilor, neștiindu-se cui aparțineau, se înregistrau de obicei sub cunoscuta formulă impresonală — „o voce !". Fostul colaborator al „Neamului Românesc" renunță chiar și la aplauzele care i-au fost adresate de atîtea ori marelui orator, pe care, fără îndoială, l-a aplaudat și el cîndva, aflat în incinta Camerei în ipostaza de reporter. Răsfoind paginile antologiei întocmite de I. Constantinescu, s-ar părea că N. Iorga nu a fost aplaudat niciodată, ca orator parlamentar ! Or, se știe că el era unul dintre cei mai aplaudați vorbitori. Consemnarea aplauzelor era obligatorie, credem, deoarece ele constituie o parte integrantă a unui discurs, subliniind confluența tainică ce se realizează între orator și auditoriu, care culminează cu momentul cînd asistența pare că vorbește prin cel aflat la tribună. Pentru N. Iorga, aplauzele își aveau un rost al lor. Ele exprimau acordul celorlalți aleși ai neamului cu ceea ce afirma el. Nu întîmplător, urcînd la tribuna Camerei, la 12 iunie 1907, atunci cînd toți îl priveau cu reticență, refuzîndu-i-se aplauzele pe care le merita, tînărul deputat se resemna, remarcînd că „aplausele care nu se aud, și știu de ce nu se aud, le simt eu în inima mea, și socotesc că tot așa le simte toată lumea..." [68].

La toate acestea, se adaugă unele inadvertențe neînsemnate, care se cuvin, totuși, măcar în parte, amintite. Discursurile sînt publicate în ordine cronologică. De ce, atunci, intervenția din 18 martie 1908 (p. 203—205) este plasată după cuvîntarea din 4 decembrie 1908 (p. 183—202) [69] ? Strălucita exortație rostită de N. Iorga la 14 decembrie 1916 a reprezentat o luare de cuvînt la dezbaterea adresei de răspuns la mesajul regal și nu „asupra sumarului", cum precizează editorul (p. 347). Sesiunea extraordinară a Parlamentului, convocată în vara anului 1907, nu s-a încheiat „din motive de conjunctură internă, extraordinară", cum afirmă I. Constantinescu, și nu a început în mai 1907 (p. 28). Discursul despre care vorbește I. Constantinescu ca despre unul „care zguduie sufletul omenesc" (p. 70—71) este acela din 14 decembrie și nu din 25 decembrie 1916. Apoi, scrisoarea ce anunța reformele înscrise în programul Partidului Național Liberal, semnată de I. I. C. Brătianu, a fost publicată la 8 și

[68] N. Iorga, *op. cit.*, p. 24.

[69] Discursul „*O sumă de jucările foarte frumoase, foarte plăcute, foarte noi, dar care nu satisfac...*", cum l-a intitulat editorul, a fost rostit la 4 decembrie și nu la 5 iunie 1908.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu la 13 septembrie 1913 (p. 55)[70]. Barbu Ştefănescu Delavrancea şi N. Titulescu nu au intrat în guvern la 11 decembrie 1916, cum crede I. Constantinescu (p. 68), ci la 10 iulie 1917. Guvernul care a succedat cabinetului Titu Maiorescu a fost numit la 4 şi nu la 14 ianuarie 1914 (p. 55) şi avea în componenţa sa nouă ministere, căci, celor enumerate de I. Constantinescu li se adaugă şi justiţia, deţinută de Victor Antonescu[71]. Am mai amintit că editorul acestui volum, antologînd cele 20 de *părţi* de discursuri, a citat sursa după care le-a transcris. Surprinde, însă, şi derutează faptul că paginile din „Monitorul Oficial" pe care le indică editorul sînt greşite în cazul a patru discursuri (p. 143, 182, 202 şi 205). În sfîrşit, continuînd cu simplificările enunţate de la început, I. Constantinescu nu a considerat necesară întocmirea unui *indice*, care ar fi înlesnit consultarea antologiei pe care a alcătuit-o.

Prin urmare, antologia *discursurilor parlamentare* rostite de N. Iorga între 1907 şi 1917 este departe de ceea ce aşteptam. I. Constantinescu, erijîndu-se în ipostaza de editor, a considerat că o asemenea întreprindere poate fi redusă la simplul act de a calchia un text şi atît ! Or, aşa cum se ştie, „adevărul este că editarea unui text ceva mai vechi cere o muncă la fel de mare (deşi de alt tip) ca redactarea unei opere noi..."[72]. Totodată, celui ce se angajează la un asemenea efort i se cere o înaltă conştiinţă a restituirii şi a revalorificării, dublată de o deosebită responsabilitate ştiinţifică. Altfel, rezultatul scontat iniţial va fi, inevitabil, compromis. Monografia de care vorbeam la început se va constitui, fără îndoială, într-o construcţie impunătoare, singura în stare să exprime măsura exactă a unei personalităţi unice, de dimensiuni monumentale. Fiecare lespede pe care o adăugăm celor ce deja au început să contureze un edificiu de o asemenea complexitate se cere a fi fără nici o fisură, altfel riscăm să compromitem totul. Or, I. Constantinescu pare a fi interesat mai ales de privilegiul de a se afla printre ziditori fără a se gîndi la durabilitatea unei construcţii ce se va confrunta cu istoria însăşi.

Totuşi, cine nu a avut vreodată în mînă vreun volum, impresionant prin mărimea paginii tipărite pe trei coloane, al dezbaterilor desfăşurate în Adunarea Deputaţilor, între 1907 şi 1917, citind antologia la care ne-am referit, îl va redescoperi, într-un anumit fel, pe N. Iorga. Parcurgînd această carte, nu trebuie să uităm în faţa cui se rostea el. Sub cupola Camerei, se întîlneau zilnic, din noiembrie şi pînă în primăvara următoare, cu o scurtă întrerupere în intervalul vacanţei de iarnă, atîtea dintre marile personalităţi ale ţării, pentru a se sfătui şi a hotărî asupra destinelor României moderne. De aceea, vom înţelege că discursurile parlamentare, rostite de atîtea ori în zile decisive, merită a fi restituite azi tuturor celor interesaţi de devenirea noastră istorică. Citind discursurile pronunţate cîndva de la tribuna parlamentară, vom înceta, poate, de a mai blama aprioric o instituţie care reunea nu numai politicieni corupţi şi venali, ci şi bărbaţi de stat, oameni de ştiinţă, literaţi, filosofi, istorici, poeţi, toţi reuniţi sub faldurile aceluiaşi stindard, stindardul îndrumătorilor de neam. Rezultatele confruntărilor desfăşurate de-a lungul anilor în această adevărată agoră naţională, care a fost Parlamentul, ce s-au constituit în discursuri unice, irepetabile, se impun a fi aduse la cunoştinţa celor care vor să ştie mai multe despre înaintaşii noştri. Publicarea, aşadar, a *discursurilor parlamentare* nu ar trebui să se reducă la o întreprindere întîmplătoare, cu tentă aniversară, ci să devină o acţiune programatică, singura în stare să ne restituie o adevărată „carte de învăţătură". Iniţiativa Editurii politice este întru totul lăudabilă şi se cere a fi continuată. Numai aşa vom reuşi să cunoaştem activitatea parlamentară a atîtor personalităţi care au ilustrat, peste ani, spiritualitatea românească.

Nu putem încheia fără a remarca totuşi travaliul suportat, cu răbdare şi pasiune, de I. Constantinescu, pentru alcătuirea acestei antologii. Depistarea discursurilor ce se pierd adesea în noianul dezbaterilor parlamentare, transcrierea lor etc. au reclamat o muncă ce trebuie apreciată. Observaţiile pe care le-am formulat nu urmăresc a oblitera munca editorului I. Constantinescu, ci a-i ameliora rezultatele. Scriind toate acestea, sîntem convinşi că nu peste mult timp vor fi publicate şi restul discursurilor parlamentare, rostite de N. Iorga între 1919 şi 1940[73]. Şi, poate, consideraţiile noastre vor ajuta ca, în viitor, publicarea acestora să răspundă rigorilor reclamate de o *ediţie critică*.

[70] „Viitorul" din 8. IX. 1913, p. 1.

[71] D.A.D., 10, 11 ianuarie 1914, p. 408 ; 11 decembrie 1916, p. 13. Cel care a vorbit înaintea lui N. Iorga, la 14 decembrie 1915, era Leonte Moldovan, nu Moldoveanu (p. 67).

[72] Al. Graur, *Ediţii de texte*, în „România literară" din 18. XII. 1980. p. 11.

[73] Ultimul volum din seria N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, se opreşte la data de 29 decembrie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I.

1. *Ştefan cel Mare ca protector al Muntelui Athos.* În faimoasele *Diarii* ale lui Marino Sanudo, care-şi aşteaptă încă explorarea sistematică pentru informaţiile ce privesc istoria românilor, întîlnim reprodus în rezumat un raport din 27 iulie 1502 asupra escalelor flotei veneţiene, care număra 34 de galere şi se găsea atunci în Marea Egee cu misiune de luptă contra turcilor. Asupra escalei la Muntele Athos citim următoarele: „Poi scorendo al Monte Santo, dove è castelli 40, *solum* lhoro è signori, lochi fructiferi di ogni bene e christianissimi e favoriti dil Carabodan. Partidi di li, scoresemo in l'isola di Negroponte e asaltamo uno castello nominato Loreo..." [1]. E de observat numaidecît că această descriere concentrată a situaţiei Muntelui Athos se află într-un document al cărui conţinut nu poate fi suspectat în nici un caz de lipsă de obiectivitate, deoarece, cum am spus, priveşte o cu totul altă chestiune. În aceste condiţii, ce a reţinut îndeosebi atenţia vizitatorului veneţian improvizat din 1502 al Muntelui Athos? 1. Aspectul de „castele" al mănăstirilor fortificate; 2. Autonomia comunităţii ortodoxe athonite *(solum* lhoro è signori); 3. Muntele Athos avea un protector, „il Carabodan", adică Ştefan cel Mare al Moldovei. Această consemnare lapidară implică şi o recunoaştere din partea „republicii" monastice de la Athos a autorităţii dobîndite de domnul român, ceea ce ne poartă cu gîndul la unele consideraţii făcute de curînd de Dumitru Năstase în legătură cu transmiterea ideii imperiale bizantine: „...la domination du Mont Athos conférait à tout souverain prétendant à la place des empereurs byzantins un élément de légitimité des plus enviables, du fait surtout que le symbole qu'il renfermait était traditionellement reconnu comme tel par l'orthodoxie toute entière, et même au-delà des limites dans lesquelles on convient d'habitude de circonscrire ce qu'on appelle de ce nom". „Simbolul" la care se referă autorul citat este cel al „puterii universale", supremul atribut al suveranităţii imperiale şi el s-ar fi aflat „încifrat" în imaginea în miniatură a „lumii întregi" pe care o oferea Athosul [2].

2. *În legătură cu proiectul lui Iliaş Rareş.* Într-un raport din Veneţia, cu data 4 iulie 1551, întocmit de nunţiul apostolic Ludovico Beccadelli, sînt înregistrate şi ştiri din Constantinopol, transmise de acolo la 7 iunie 1551. Una dintre ele este următoarea: „Et scrivono che un vaivoda di Moldavia era ito a Costantinopoli et fattosi turco et che'l Signore l'havea fatto bassà della Moldavia. Et questo dicono che'l detto vaivoda ha fatto per haver visto la madre sua più inclinata agli altri fratelli che a lui" [3]. Turcirea lui Iliaş Rareş a avut loc la 30 mai 1551. În legătură cu originile şi sensul acestui act s-au formulat în istoriografia noastră mai multe puncte de vedere [4]. Din informaţia semnalată mai sus rezultă o confirmare a ipotezei existenţei unei animozităţi între Iliaş Rareş şi mama lui, Elena Brancovici [5]. Dar, nu mai puţin, aceeaşi sursă vine să se alăture celor reunite de N. Iorga întru susţinerea atît de interesantei sale teze, potrivit căreia „Ilieş

---

[1] M. Sanudo, *I diarii*, vol. IV, col. 311.

[2] D. Năstase, *Le Mont Athos pendant l'occupation latine de Constantinople (Quelques considérations)*, în „Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher", t. XXII, Atena, 1977, p. 128.

[3] *Nunziature di Venezia*, vol. V (21 marzo 1550—26 dicembre 1551), a cura di Franco Gaeta, Roma, 1967, nr. 160, p. 254.

[4] O trecere în revistă a acestora, la Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, *Contribuţii privind politica urmaşilor lui Petru Rareş (1546—1552)*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 159.

[5] *Ibidem*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avea un gînd, acela de a domni ca Musulman, din neam în neam, *asupra unei Moldove reînființate în vechile hotare*" [6].

3. *Despre motivul asasinării cardinalului George Martinuzzi.* Acuzațiile formulate la adresa omului care a înlesnit în chip hotărîtor trecerea Transilvaniei, în 1551, sub oblăduirea Habsburgilor, le cunoaștem pînă astăzi doar din actele anchetei ce a urmat asasinării lui, în castelul de la Vinț, la 17 decembrie 1551, din ordinul generalului imperial Castaldo, fără însă a le putea verifica. Dintre acestea una ne interesa cu precădere, deoarece preciza că el ar fi intrat în legătură cu turcii, care i-ar fi promis „guvernarea și administrarea Transilvaniei, și chiar pe deasupra a Țării Românești și Moldovei". Plecînd de la mărturia citată, Nicolae Iorga a vorbit de „regatul dacic al lui Martinuzzi", un proiect care s-a înscris în seria celor ce au premers acțiunea unificatoare a lui Mihai Viteazul [7]. Dar mărturiile depuse în cursul anchetei puteau fi interesate și executate sub presiune. De aceea, știrea pe care o punem la îndemînă acum are meritul că nu este condiționată de o asemenea atmosferă și, oricum, *precede cu cîteva zile* sîngerosul act consumat în castelul de la Vinț. La 13 decembrie 1551 plecau din Constantinopol spre Veneția scrisori în care, printre altele, se consemna că „là si teneva che fra Giorgio fusse d'accordo col Turco, il qual era andato alla caccia, ove staria due mesi prima che tornasse in Andrianopoli" (raport din Veneția, 16 ianuarie 1552, alcătuit de Ludovico Beccadelli) [8]. Excelentul serviciu de informații venețian de obicei nu se înșela și de aceea putem desprinde încheierea că și ipoteza lui Iorga despre proiectul unui „regat dacic" al lui Martinuzzi, pus sub protecția Porții, capătă indirect un temei în plus.

4. *Alexandru Lăpușneanu și „cruciada tîrzie"*. Pe la jumătatea lunii mai 1560 părăsea Veneția o ambasadă a domnului Moldovei, care avusese misiunea oficială de a purta discuții în legătură cu vestitul său comerț cu boi și, în subsidiar, să ceară dogelui să fie trimiși în Moldova zugravi italieni [9]. În prealabil, pe cînd se găsea încă la Constantinopol, solul moldovean îl ruga pe bailul venețian să facă să parvină împăratului Ferdinand de Habsburg propunerea lui vodă Lăpușneanu de a se alătura unei coaliții antiotomane, împreună cu domnul Țării Românești (raport din 22 martie 1560) [10]. Sinceritatea acestei propuneri a fost pusă la îndoială, cu oarecare ezitare însă, de N. C. Bejenaru [11]. În ceea ce ne privește, nu i-am acordat credit, deoarece venea în contradicție cu tot ceea ce știm despre raporturile lui Lăpușneanu cu Poarta din perioada de sfîrșit a primei lui domnii [12]. Recent, însă, s-a conferit inițiativei secrete din 1560 o valoare probantă absolută spre a întregi portretul lui Lăpușneanu ca „veritabil moștenitor" al lui Petru Rareș [13]. Controversa va fi desigur încheiată cînd se va publica textul integral al unui document turcesc, pe care deocamdată îl putem utiliza doar pe baza unui rezumat. Este vorba de un firman al sultanului Soliman, cu data 15 august 1560, prin care îi confirma lui Alexandru Lăpușneanu că a primit scrisoarea în care acesta îi făcea cunoscută întoarcerea prin Viena a solului său de la Veneția *(Venedik)*, care în aparență fusese trimis acolo cu rosturi negustorești, dar în realitate îndeplinise funcția de *iscoadă* [14]. Astfel, pe temeiul informațiilor procurate de solul său (care la Viena trebuia să primească răspunsul la oferta secretă a domnului Moldovei !), Lăpușneanu a putut comunica la Poartă date atît despre tratativele în curs la curtea imperială, purtate de cancelarul Mihail Csáki *(Ciki Mihal)*, pentru o căsătorie a unei fiice a lui Ferdinand de Habsburg cu principele Ioan Sigismund Zápolya, cît și despre planul de a sprijini candida-

[6] N. Iorga, *Două texte grecești privitoare la țerile noastre, I. Turcirea lui Ilieș vodă Rareș*, în *RI*, XIX, 1933, p. 5 ; v. și idem, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, București, 1980, p. 230.

[7] Cf. Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, București, 1980, p. 116—117.

[8] *Nunziature di Venezia*, vol. VI (2 gennaio 1552—14 luglio 1554), a cura di Franco Gaeta, Roma, 1967, nr. 217, p. 37.

[9] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, nr. CXVII, p. 88 ; v. și Al. Ciorănescu, *Trei ducale către Alexandru Lăpușneanu*, în *RI*, XIX, 1933, p. 37—38.

[10] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, nr. 222, p. 173.

[11] *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 52, 69 și 97.

[12] *Restitutio Daciae*, cit., p. 130.

[13] Andrei Pippidi, *À la recherche d'une tradition politique byzantine dans les pays roumains*, în *NEH*, VI, 1, București, 1980, p. 128.

[14] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, București, 1965, nr. 85, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tura lui Despot la tronul Moldovei şi — lucru şi mai interesant — la cel al Ţării Româneşti [15]. Deci, aşa cum a presupus N. C. Bélenaru, propunerea transmisă Habsburgilor pentru alăturarea la o coaliţie antiotomană nu reflectă altceva decît preocuparea domnului pentru acţiunile ce le putea declanşa Despot, cu ajutorul acestora.

5. *Fra Paolino da Venezia sau o ipoteză infirmată...* Un examen întreprins asupra unui pasaj din Codex-ul Latin 1960, păstrat la Biblioteca Apostolica Vaticana, în care se află textul operei *Historia Satyrica* de Paolino da Venezia, episcop de Pozzuoli (1270—1344), a avut drept scop să controleze o interesantă ipoteză, formulată de curînd de Sergiu Iosipescu [16]. În esenţă, autorul citat, plecînd de la cronica lui Gian Giacomo Caroldo — scrisă în prima jumătate a secolului XVI —, în care apare însăşi formula utilizată în titlul articolului său, a procedat *à rebours*, spre a vedea cît urcă în timp tradiţia din cronistica veneţiană despre romanitatea românilor. Numai că pasajul corespunzător din binecunoscuta *Chronica per extensum descripta* a dogelui Andrea Dandolo (1306—1354), principalul izvor al lui Gian Giacomo Caroldo pentru istoria Veneţiei pînă la 1280, cuprinde expresia: „Nigrorum Comanorum Colonia". Sergiu Iosipescu a presupus [17] că Gian Giacomo Caroldo va fi folosit un alt manuscris al cronicii lui Andrea Dandolo decît cele cunoscute. Apoi, mergînd mai departe, pe urmele demonstraţiei făcute de Ester Pastorello, care a arătat că, la rîndul lui, Andrea Dandolo a reprodus *ad litteram* pasaje din *Historia Satyrica* de Paolino da Venezia — printre care şi cel ce ne interesează —, a lăsat să se înţeleagă că în manuscrisul citat de la Vatican trebuie să regăsim expresia corectă: „Nigrorum Romanorum Colonia", care ar mărturisi despre conştiinţa europeană asupra romanităţii românilor la începutul secolului XIV [18]. Examenul nostru a dat însă un rezultat negativ. Grafia extrem de frumoasă şi clară a manuscrisului în cauză nu lasă loc pentru nici o umbră de îndoială. Aşadar, în stadiul actual al cercetării acestei probleme, se poate afirma cel puţin cu toată siguranţa că *nu* Andrea Dandolo sau vreunul din copiştii cronicii sale au deformat pasajul preluat din lucrarea episcopului de Pozzuoli.

6. *A circulat portretul lui Ţepeş încă din 1462?* Se ştia că portretul lui Vlad Ţepeş — faimosul Dracula! — a început să circule în apusul Europei odată cu broşurile în care era tipărită versiunea germană a povestirilor despre isprăvile lui şi pe care el le ilustra. Cel mai vechi incunabul de acest tip cunoscut datează din 1488, deci după mai bine de zece ani de la moartea voievodului [19]. Iată însă că nu demult s-a ivit ipoteza că încă din 1462 ar fi apărut de fapt cea dintîi broşură germană ornată cu imaginea chipului domnului român, ba chiar, în plus, s-a presupus că locul tipăririi ei va fi fost Bamberg, unde „Albrecht Pfister fit imprimer vers 1461—1462 les premiers livres ornés de figures" [20]. La temelia acestei ipoteze se află un crîmpei din cronica lui Leonardus Hefft, comunicat de N. Iorga lui I. Bogdan, care l-a şi publicat [21]. Textul în cauză începe cu menţiunea „Anno 1462"..., povestind arestarea şi ducerea în captivitate a lui Ţepeş *(Dracole wayda)* şi consemnînd că el ar fi ucis prin tragere în ţeapă — *quod vulgo „gespist"* — 18 000 de „creştini", iar în încheiere are următoarea frază: „Adeo denique visu crudelis et austerus apparet, ut imago vultus sui in universum fere sit orbem depictam in spectaculum missa". Este dincolo de orice îndoială că Leonardus Hefft a compus acest text avînd în faţă sau, oricum, după ce i-a trecut prin mînă o broşură germană împodobită cu portretul lui Ţepeş. Însă ce este cu „anul 1462"? Autorul ipotezei discutate nu a avut în

---

[15] Elemente complementare pentru reconstituirea mesajului lui Lăpuşneanu se află în raportul italian din 13 iulie 1560, la A. Veress, *op. cit.*, I, nr. 233, p. 186—187.

[16] *„La Colonia delli Romani negri, che dicono Valacchi". La romanité des Roumains dans la conscience européenne du XIV-e siècle*, în *RRH*, XVIII, 1979, p. 679.

[17] *Ibidem*, p. 677.

[18] *Ibidem*, p. 680—681.

[19] V. discuţia la J. Striedter, *Die Erzählung vom walachischen Vojevoden Drakula in der russischen und deutschen Überlieferung*, în „Zeitschrift für slavische Philologie", XXIX, Heidelberg, 1961, p. 103: a fost imprimat de Marcus Ayrer la Nürnberg.

[20] M. Cazacu, *À propos du récit russe „Skazanie o Drakule Voevode"*, în *CMRS*, 3—4/XV, 1974, p. 283.

[21] *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic*, Bucureşti, 1896, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mînă manuscrisul cronicii lui Leonardus Hefft (Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. Lat. 26.632), ci s-a folosit doar de extrasul publicat de I. Bogdan. În vara anului 1980, la München, am studiat manuscrisul respectiv și am constatat următoarele : cronica se încheie cu anul 1475 ; datele despre Țepeș au fost inserate, în stilul analelor, *sub anul 1462*, fără bineînțeles ca aceasta să însemne că chiar atunci au fost culese și așternute în scris ; cum pasajul se află pe una din ultimele file ale cronicii (f. 495), s-ar putea prea bine ca el să fi fost redactat împreună cu întreaga porțiune finală a ei, *adică în cel mai bun caz în 1475*, dacă nu mai tîrziu ! Prin urmare, ipoteza unui incunabul cu povestirile germane și chipul lui Vlad vodă datînd încă din 1462 este înlăturată. Rămîne însă deschisă, în urma discuției de față, posibilitatea identificării a cel puțin unui incunabul anterior celui din 1488.

7. *Modelul politic al statelor românești.* Se știe că tratatul de pace polono-rus de la Andrusovo, din 30 ianuarie 1667, a însemnat împărțirea Ucrainei, de-a lungul Niprului, între cele două puteri. Această nouă realitate a pricinuit, însă, în sînul societății ucrainiene o puternică reacție în favoarea unei reorientări externe, spre protecția Imperiului otoman. Cercurile politice din jurul hatmanului Doroșenco, care controla zona din dreapta Niprului, rămasă în seama Poloniei, par să fi privit cu invidie la statutul internațional al Moldovei și Țării Românești [22]. Vom semnala în continuare două mărturii, care vădesc faptul că hatmanul Doroșenco țintea într-adevăr să obțină pentru țara sa un statut analog celui al statelor românești — așa cum era el văzut din perspectivă polonă —, adică o dublă dependență, atît față de Polonia, cît și față de Imperiul otoman. În spatele proiectului stă neîndoielnic dorința de a nu rămîne la cheremul unei singure puteri, ci a avea la îndemînă și o contrapondere eficientă, care în fond trebuia să garanteze o autentică autonomie. Dintr-un *post-scriptum* al unei scrisori a nunțiului Marescotti, din Varșovia, cu data 19 martie 1670, aflăm că „...il Dorosenko generale presente de'Cosacchi ha in intentione di ridursi padrone dell'Ukraine, come è il principe di Valacchia della sua provincia, con la dependenza poi tanto dal Turco, come dalla Polonia" [23]. Această mărturie precede izbucnirea ostilităților polono-otomane (1672). Cînd războiul era în faza sa ultimă și oarecum bătea pasul pe loc, fără ca vreuna din părți să izbutească a obține avantaje decisive, proiectul lui Doroșenco a reapărut, partea polonă împărtășind, după cît se pare, la un moment dat, în primăvara anului 1675, ideea ca pacea să fie încheiată cu condiția principală „che dell'Ucraina ne sia prencipe il Dorosenco sotto la protetione de'Turchi e de Polacchi" Nunțiul apostolic Francesco Buonvisi aprecia, însă, că, pe temeiul aplicării unei asemenea soluții politice pentru Ucraina, ar fi „...vano il credere che il Dorosenco sia per havere altra dependenza che da i Turchi, come hanno dimostrato gli esempij della Moldavia e della Valacchia che, secondo gl'antichi patti, dovevano egualmente dependere da queste due potenze, e pure solamente i Turchi hanno dispoto di quei principati, gl'hanno aggravati con i tributi, gli hanno obbligati a servire con le militie et, per maggior loro sicurezza, hanno occupati i luoghi più considerabili e fortificabili et l'istesso seguirà dell'Ucraina" [24]. Avem aici, în acest text datat 13 martie 1675, un ecou al tradiției polone asupra statutului internațional al Moldovei și Țării Românești, tradiție cu o lungă carieră și implicații politice, care ar merita un studiu aparte. Oricum, proiectul lui Doroșenco trebuie să ne intereseze în măsura în care a pregătit soluția ulterioară impusă de Poartă, anume uniunea personală sub Duca vodă dintre Moldova și Ucraina [25].

Ștefan Andreescu

---

[22] Zbigniew Wójcik, *From the Peace of Oliwa to the Truce of Bakhchisarai. International Relations in Eastern Europe, 1660—1681*, în „Acta Poloniae Historica", t. XXXIV, Varșovia, 1976, p. 261—262.

[23] *Monumenta Ucrainae Historica*, t. III (1650—1670), Roma, 1966, nr. 191, p. 333.

[24] Francesco Buonvisi, *Nunziatura a Varsavia*, vol. II (6 giugno 1674 — 28 agosto 1675), a cura di Furio Diaz e Nicola Carranza, Roma, 1965, nr. 314, p. 302.

[25] Vezi și paragraful *Hatmania lui Doroszenko și a lui Duca Vodă*, din studiul lui Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, în „Codrul Cosminului", VIII (1933—1934), Cernăuți, 1934, p. 141—155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II.

1. Inscripția lui Iuga vodă din 1399.

A stîrnit foarte mult interes publicarea, acum un deceniu, de către V. A. Voițehovskii, a unei inscripții pe care Iuga vodă (1399—1400) ar fi pus-o la Cetatea Albă, cu prilejul terminării unor lucrări de zidărie, la 7 septembrie 1399 (6907), menționînd și un boier Costea [1]. Textul inscripției, așa cum l-a tipărit V. A. Voițehovskii, e următorul: месяца сентября 7 ио юга закончил строительство сей богохранимой крепости. Прийди на помощь христе б(оярину?) Косте. год[6907 (1399)". Știrea a fost imediat receptată de istoriografia românească, textul inscripției fiind reprodus de Șerban Papacostea într-o Addenda la studiul său din 1973 despre enigmaticul „Costea voievod", personaj socotit „acum, probabil în ipostaza de colaborator subordonat al domnului Moldovei" [2]. La rîndu-mi, în același an, în studiul despre cronologia domnilor moldoveni din veacul XIV, am citat — după textul reprodus de Șerban Papacostea — inscripția de la Cetatea Albă, în care vedeam cea dintîi mențiune a lui Iuga vodă [3]. Un an mai tîrziu, eruditul istoric român a atras atenția asupra faptului că, în lucrarea sa, „textul inscripției de la Cetatea Albă, publicat în traducere rusă de V. A. Voițehovskii [...] a fost cules, prin inadvertență, cu litere slave. În realitate, textul original al inscripției, pe care ne propunem să-l republicăm, e în limba greacă, fiind tradus în limba rusă de descoperitor" [4].

De fapt, inscripția aceasta *grecească* a fost publicată de mai multe ori, avînd o „bibliografie" a sa ceva mai bogată decît a indicat V. A. Voițehovskii în scurta sa comunicare din 1972. Cercetătorul sovietic arată că inscripția a fost publicată inițial de N. Murzakevici în 1848 și apoi s-a ocupat de ea V. Latișev (1896). În istoriografia română, ea a fost tipărită prima dată în 1899 de N. Iorga — *omis de V. A. Voitchovskii* — fără textul grecesc, ci numai cu această traducere (după ediția lui Murzakevici): „A luat capăt dumnezeescul zid; vie Isus Christos în ajutorul celui ce l-a făcut" [5]. Cîțiva ani mai tîrziu, s-a ocupat de ea, pe larg, I. Bogdan, în aceeași lucrare în care a analizat și cealaltă inscripție grecească de la Cetatea Albă, din 1440, precum și cele trei inscripții slave, din 1454, 1476 și 1479 [6]. Părerea lui I. Bogdan era că inscripția grecească nedatată — cea editată ulterior de V. A. Voițehovskii — trebuie să fi fost din aceeași vreme cu cea de la Ștefan II (1440) [7]: „După original — adăuga I. Bogdan — ea a fost tipărită o singură dată de Murzakevici și nu știu să fi fost reprodusă undeva în fototipie. Conținutul ei este așa de vag, încît din el nu putem deduce nimic nici asupra împrejurărilor în care a fost pusă, nici asupra persoanei care

---

[1] V. A. Voițehovskii, *Stroitelinîe nadpisi na stenah kreposti v Belgorode-Dnestrovskom*, în volumul *Iugovostočnaia Evropa v srednie veka*, I, Chișinău, 1972, p. 371—374.

[2] Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în *SMIM*, VI, 1973, p. 59.

[3] Ștefan S. Gorovei, *Indreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 120, n.

[4] Șerban Papacostea, în *SMIM*, VII, 1974, p. 363 (la *Addenda et Corrigenda*).

[5] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 99.

[6] I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în *ARMSI*, s. II, t. XXX, 1908, p. 13 (323) — 15 (325).

[7] *Ibidem*, p. 2 (312) și 13 (323).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a pus-o. Fiind însă vorba într-însa de un zid sau de un fort și fiind găsită în același loc cu inscripția de la 1440, e natural să o punem în legătură cu aceasta din urmă și să credem că în ea se invocă binecuvîntarea lui Isus pentru arhitectul care l-a zidit" [8]. Traducerea lui Bogdan, neesențial deosebită de a lui Iorga, era următoarea : „A luat sfîrșit dumnezeescul zid, vino, o Isuse Hristoase, în ajutorul celui ce l-a făcut" [9].

Că nu a fost reprodusă nicăieri „în fototipie" — desenul din 1819, descoperit și publicat de V. A. Voițehovskii și pe care, după ediția d-sale, îl reproduc aici [10], suplinește oarecum această lipsă — e explicabil, dacă se ține seama de locul unde se afla încastrată piatra. În afară de autorul desenelor din 1819 și de N. Murzakevici, această inscripție a mai

fost văzută și descrisă de încă o persoană, *de asemenea omisă de V. A. Voițehovskii :* este vorba de celebrul colecționar de antichități, *contele Alexei Uvarov,* care în 1855 a publicat la Paris un frumos volum *in-folio,* intitulat *Recherches sur les antiquités de la Russie méridionale et des côtes de la Mer Noire, par le comte Alexis Ouvaroff* (Paris, Librairie Archéologique de Victor Didron, 23 Rue Saint-Dominique-Saint-Germain, MDCCCLV). Contele Uvarov scrie următoarele : „A une grande hauteur de la tour *e* se trouve une dalle enchâssée portant une inscription. La position et la liaison des lettres m'ont fort embarrassé pour en prendre le dessin, d'autant plus que dans toute la ville d'Akkermann, je n'ai pu me procurer une échelle qui atteignît jusqu'à l'inscription. Cependant, je vois aujourd'hui, en la comparant avec celle qui a été publiée dans les Mémoires de la Société d'Odessa [II, page 481], que je l'avais copiée assez fidèlement (planche XXXII, no. 21).

Après la quatrième lettre se trouve une lettre liée que je n'ai pu déchiffrer. Voici le sens de cette inscription, tel qu'il a été rendu dans les Mémoires de la Société d'Odessa :

Τὲλος ἔλαβιν Θείᾳ τὸ τεῖχος
ἔλθν (ἡχάρις) |ς. Χἔ τῷ πεποιηκότι

«Avec l'aide de Dieu, la construction de la muraille est terminée. Que ta bénédiction, ô Jésus ! descende sur celui qui l'a bâtie»" [11].

---

[8] *Ibidem,* p. 13 (323).
[9] *Ibidem,* p. 14 (324).
[10] Cu concursul colegei Maria Platon, de la laboratorul de desen al Institutului, mulțumindu-i din nou pentru bunăvoință.
[11] *Recherches...,* p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum se vede, desenul din 1819 nu corespunde întru totul cu lectura lui N. Murzakievici — căci el este cel care l-a publicat în „Zapiski Odesskogo obşcestva istorii i drevnostei", II, 1848, p. 481 — şi a contelui Uvarov. Inscripţia ridică, astfel, o serie de probleme care ar fi trebuit lămurite înainte ca textul ei să fie tradus în limba rusă şi amănuntele ei — cronologice şi onomastice — să fie date ca sigure. O ediţie ştiinţifică — folosindu-se şi desenul dat de contele Uvarov într-un volum de planşe (cum se vede din fragmentul reprodus mai sus), dar care, din păcate, nu mi-a fost accesibil — rămîne, deci, de făcut. Pînă atunci, cîteva observaţii nu mi se par inutile.

În primul rînd, admiţînd că inscripţia conţine numele şi data care au intrat deja în circuitul ştiinţific, ce probează ea? În nici un caz începutul stăpînirii moldoveneşti la Cetatea Albă, întrucît acest moment se plasează, după părerea mea, cu vreo două decenii mai înainte [12]. Ea nu poate arunca nici un fel de „lumină asupra activităţii constructive" a lui Iuga vodă [13], întrucît la data aceea (7 septembrie 1399) el abia preluase domnia, „activitatea constructivă" urmînd a fi atribuită, cu mai multă probabilitate, predecesorului său, Ştefan I (1394—1399). *Dacă* data de 7 septembrie 1399 va fi confirmată, atunci inscripţia poate fi prima dovadă că Iuga vodă îşi începuse domnia cel puţin în august 1399. De asemenea, *dacă* existenţa numelui lui Costea va fi confirmată, vom avea în această inscripţie prima menţiune a unui pîrcălab de Cetatea Albă. Dar pentru a avea siguranţă deplină asupra acestor amănunte de mare importanţă, va trebui să se clarifice, mai întîi, cîteva probleme.

Încă Latîşev exprimase bănuiala că Murzakevici ar fi omis, din inscripţie, un rînd, în care s-ar fi aflat data [14]. Desenul din 1819 pare a confirma bănuiala lui Latîşev, în vreme ce textul reprodus de contele Uvarov pare să o infirme. În cazul acesta, semnelor de deasupra celor două rînduri cu litere greceşti trebuie să li se caute o altă explicaţie decît aceea care a dus la traducerea lor prin „luna septembrie 7. Io Iuga". Cum am spus şi cu alt prilej, numai cu multă bunăvoinţă şi fantezie aceste semne pot fi interpretate ca reprezentînd numele lui Iuga [15]. În adevăr, cum s-ar putea explica absenţa, tocmai dintr-o inscripţie, nu numai a *apelativului voievodal*, dar şi *a întregului titlu al domnului Moldovei*? „Io Iuga" în loc de „Io Iuga voievod, domn al Ţării Moldovei" mi se pare o inadvertenţă de neacceptat pentru o vreme cînd activitatea cancelariei princiare nu mai era sporadică şi mai ales după ce Roman I, tatăl lui Iuga, emisese documente cu măreţul titlu de „mare singur stăpînitor... al Ţării Moldovei, de la munte pînă la malul mării". Pe de altă parte, crucea dinaintea cuvîntului τέλος arată că *inscripţia începea cu acest cuvînt*. Semnele aflate deasupra şi interpretate drept data de lună şi zi şi numele lui „Io Iuga" ar putea fi, mai degrabă, resturile unor ornamente pentru care cealaltă inscripţie grecească, din 1440, poate oferi o analogie. În rest, textul reprodus de contele Uvarov coincide cu acela desenat la 1819, cu excepţia finalului. Din desen, se vede ce litere au sugerat numele lui Costea. Din literele acelea, însă, Murzakevici, Uvarov şi Latîşev au reconstituit πεπηκότη (celui care l-a făcut, ziditorului). Ultimele litere ale rîndului al doilea par a semnifica, în adevăr, un an, din care se pot descifra cifra miilor şi cea a sutelor -ςπ . . , adică 69. . — urmînd apoi o singură literă. Dacă desenatorul de la 1819 a văzut bine şi a descifrat corect semnele de la marginea pietrei, această singură literă poate semnifica o cifră din grupul 1—10 sau *unul din multiplii lui 10*.

În fine, o interpretare trebuie să se dea ciudatelor semne din dreapta şi din stînga jumătăţii superioare a inscripţiei. Judecînd după desenul din 1819, ar putea fi vorba de resturile unor ornamente (steme?), devenite la vremea aceea neinteligibile.

Poate că desenul luat de contele Uvarov trei decenii mai tîrziu va putea contribui la lămurirea unora dintre neclarităţile enunţate aici.

---

[12] Ştefan S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 218, n. 200 şi idem, *Petru I (1375—1391) — momente istorice*, comunicare la Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" (cf. *AIIAI*, XVI, 1979, p. 662).

[13] Cf. V. A. Voiţehovskii, *op. cit.*, p. 374.

[14] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 14 (324).

[15] Ştefan S. Gorovei, *L'Etat roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle*, în *RRH*, 3/XVIII, 1979, p. 480, n. 36. Indoieli a formulat, recent, şi prof. C. Cihodaru, *Rectificarea unor date privind istoria Moldovei la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea*, în *AŞUI*, istorie, XXVI, 1980, p. 36 („completările făcute de editori nu se pot accepta").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Indictionul unor acte moldovenești

Se știe că întrebuințarea acestui element cronologic în actele medievale moldovenești este rarisimă. Cel mai vechi caz cunoscut este al actului lui Iuga vodă, din 28 noiembrie 1399, datat — în traducerea din secolul XIX (fragmentul de original păstrat nu conține elemente de datare) — „din anul 6908, indicțion 8, luna lui noemvrii, în 28, a sfîntului mucenic Ștefan" [16]. Editorii au arătat, cu drept cuvînt, că veleatul trebuie socotit „conform stilului de 1 septembrie, întrucît în 1400 noiembrie 28 domnea Alexandru cel Bun [...], iar lunii noiembrie din indictionul 8 nu putea să-i corespundă decît anul 1399" [17]. Cu alte cuvinte, ceea ce a impus ca din veleat să se scadă 5509 — deși în Moldova veacurilor XIV—XV nu s-a folosit stilul de la septembrie — a fost tocmai menționarea indicției, întrucît, așa cum a atras atenția încă din 1886 D. Onciul referindu-se chiar la acest document, „indicțiunea începe la 1 septembrie, ca și anul bisericesc de la facerea lumii" [18]. Este, însă, cazul acesta o probă că în acei ani cancelaria Moldovei a folosit, fie și sporadic, stilul de la septembrie? Problema se pune, întrucît cazul uricului lui Iorga a fost extins și asupra unui alt document, datat *6908 septembrie* 1, emis de Alexandru cel Bun și scris de același pisar ca al actului lui Iuga: Iațco. Schimbarea datei acestui document, din 1 septembrie *1400* [19] în 1 septembrie *1399* [20], duce, însă, în mod automat la modificarea începutului domniei lui Alexandru cel Bun [21]. Argumentul care a stat la baza acestei redatări îl constituie *identitatea pisarului*: „trebuie să se admită că același calendar [cu stilul de la 1 septembrie — *n.n.*] s-a folosit de același pisar și la datarea actului de la 1 septembrie 6908" [22].

Argumentarea nu mi se pare decisivă, iar *contraargumentul decisiv mi se pare a fi tocmai identitatea pisarului*. În adevăr, e foarte greu — dacă nu imposibil — de admis că, domnind fiecare în cîte o parte a țării (Alexandru cu Bogdan într-o parte și Iuga în alta, ca *adversari*) [23], după 23 aprilie 1399, *s-ar fi folosit, totuși, la ambele curți, același pisar*. Ceva mai tîrziu, cînd Moldova va avea doi domni (Iliaș I și Ștefan II) și două cancelarii, chiar dacă unii boieri vor fi membri ai ambelor sfaturi domnești, *logofătul și pisarul vor fi întotdeauna diferiți*. Și aceasta într-o vreme cînd — cum se spune în documente din veacul XVI — cei doi domni „au fost în pace". Cu atît mai puțin e probabil ca aceeași persoană să fi slujit ca pisar la două curți (și cancelarii) rivale. Data actului din 1 septembrie *6908* trebuie să rămînă așa cum a fost fixată în *DRH*: 1 septembrie *1400*.

Menționarea indictionului în uricul lui Iuga vodă are o altă explicație decît identitatea pisarului, ceea ce ar îngădui aplicarea sa și în alte cazuri. Obișnuit, probabil, cu stilul de la 1 septembrie, Iațco a scris veleatul *6908*, care, însă, nu corespundea anului 1399 în condițiile în care în Moldova se folosea stilul de la 1 ianuarie. Cum se putea corecta această greșeală? O ștersătură ar fi putut face ca, ulterior, asupra actului să planeze îndoiala (și așa, actul va fi bănuit mai tîrziu de fals!). *Menționarea indictionului era, însă, de natură să atragă atenția asupra faptului că în actul respectiv s-a folosit era bizantină și că, deci, trebuie să se scadă 5 509 pentru a se afla anul de la Hristos.*

Mai sînt cîteva documente referitoare la istoria Moldovei cărora le lipsește data de an, dar au, în schimb, indictionul. Astfel, o solie trimisă de Ștefan cel Mare regelui Poloniei la Vilno e datată doar cu „indictionul 14" [24], ceea ce corespunde veleaturilor 6974, 6989, 7004 etc.; prezentarea soliei *regelui* la Vilno o datează, însă, în vremea lui Cazimir IV (+ 1492),

[16] *DRH*, A, I, nr. 9, p. 12 (toate volumele citate din această colecție, ca și din *DIR*, fac parte din seria *A, Moldova*).

[17] *Ibidem*, p. 13.

[18] D. Onciul, *Opere complete*, I, București, 1946, p. 47. V și Ion Ionașcu, *Cronologia documentelor din Moldova și Țara Românească*, în *DIR, Introducere*, I, p. 411.

[19] *DRH*, I, nr. 12, p. 18.

[20] C. Cihodaru, *Din nou despre Iurg Coriatovici și Iuga vodă*, în *AMM*, I, 1979, p. 149; idem, *Rectificarea unor date...*, cit., p. 38.

[21] *Ibidem*.

[22] Idem, *Din nou despre Iurg Coriatovici...*, cit., p. 156, n. 81.

[23] *Ibidem*, p. 149: „După moartea lui Ștefan, Alexandru s-a proclamat domn al Moldovei, la 23 aprilie 1399, fără a mai recunoaște asocierea lui Iuga"; p. 151: „Iuga se mai menține în anii 1399 și 1400 într-o parte a țării". V. și idem, *Rectificarea unor date...*, cit.

[24] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 364—366.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca şi menţionarea soliei la Moscova, pentru „domniţă“ [25]; este vorba, deci, de veleatul *6989 (1 septembrie 1480 — 31 august 1481)*. Aceasta este datarea care trebuie atribuită soliei [25 bis] Însă, dat fiind faptul că din ea se întrevede încheierea unei păci cu Poarta [26], pace care a putut fi fixată în primele două luni ale anului 1481 [27], şi datarea acestei solii ar putea fi restrînsă la perioada *martie—august 1481*.

Indictionul este folosit şi în soliile schimbate de Ştefan cel Mare cu Alexandru, devenit mare duce al Lituaniei după moartea părintelui său, regele Cazimir, la 7 iunie 1492. Anunţîndu-i-se această veste, a morţii regelui, Ştefan răspunde marelui duce [28], iar solia sa are data — a prezentării, probabil — „Vilna, februarie 8, indictionul 11“ [29], ceea ce înseamnă *8 februarie 1493 (7001)*. Solilor moldoveni li se răspunde pe loc [30], anunţîndu-se şi trimiterea unor soli lituanieni la Curtea Moldovei [31]. I. Bogdan adaugă: „Solia de care e vorba aici a trimis-o Alexandru lui Ştefan *abia peste un an şi jumătate*; cuprinsul ei îl cunoaştem din două bucăţi ale Metricei Litvane“ [32]: una e datată „din Torki, septembrie 10, indictionul 12“ [33] şi cealaltă din „Vilna, luna lui noiembrie, indictionul 12“ [34]. I. Bogdan le-a pus pe amîndouă sub anul *1494*, corespunzător veleatului *7002*. Cred, însă, că, — avînd în vedere datele de lună (septembrie şi, respectiv, noiembrie) şi particularitatea menţionată deja a indictionului — acest veleat trebuie să i se scadă 5509, obţinîndu-se anul 1493 şi atunci între solia lui Ştefan şi cea a lui Alexandru e o distanţă numai de *şase luni* şi nu de *un an şi jumătate*.

Mai e de observat că prima solie, din „septembrie 10“, figurează în Metrica Litvană — după cum a menţionat chiar I. Bogdan — cu indictionul 2, pe care, însă, editorul l-a corectat în *12* [35]. Dincolo de ciudăţenia ca aceiaşi soli să fie trimişi în aceeaşi direcţie la un interval de numai două luni (într-o vreme cînd asemenea solii durau mai mult), trebuie spus că, prin conţinutul ei, această solie se inserează mai bine în şirul acelora din 1498—1499 (a căror ordine ar trebui, de altminteri, ea însăşi revizuită). Indictionul 2, corespunzînd veleatului 7007 — ceea ce ar data solia „din Troki, <1498 (7007)> septembrie 10“ — s-ar putea să nu fie greşit. Revizuirea tuturor acestor acte, în funcţie şi de conţinutul lor, cred, însă, că se impune.

3. La relaţiile moldo-otomane.

Sînt încă foarte multe lucruri de precizat şi de lămurit în domeniul, aşa de vast şi de delicat, al relaţiilor Moldovei cu Imperiul otoman, mai ales în primul lor veac [36], perioadă

---

[25] Pentru tratativele care au premers căsătoria domniţei Elena cu fiul marelui cneaz al Moscovei, v. P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în *ARMSI*, s. III, t. XV (1934), m. 2, p. 11—12.

[25 bis] Referindu-se la acest document, Ilie Minea era de părere că „după indiction, putea să fie numai în 1496“ (adică veleatul 7004), argumentînd — corect — că „trimiterea captivilor [tinerii caffezi refugiaţi în Moldova în 1476] la Constantinopol, plata pentru cei reţinuţi în Cameniţa arată că a putut fi într-o vreme cînd Ştefan a lichidat diferendul cu turcii“ (I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926, p. 57). Observaţie judicioasă, dar nefructificată: dacă ar fi pus-o în legătură cu menţiunea din *1492* despre Ştefan ca *tributar* al Porţii, Ilie Minea ar fi putut da, încă din 1926, primele argumente pentru datarea „păcii“ din 1481. În chip cu totul surprinzător, însă, el a conchis că „nu se poate admite că înainte de 1481 sau în acest an Ştefan să fi avut atari tratative cu turcii; deci data propusă de Bogdan, adică anul 1481, este inadmisibilă“ *(ibidem)*.

[26] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 365: turcii „se întăresc împotriva creştinătăţii şi cer de la Ştefan voievod să le dea drumul spre ţara craiului“.

[27] Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii“*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 640—641 (cu bibliografia).

[28] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 383—384.

[29] *Ibidem*, p. 384.

[30] *Ibidem*, p. 385—386.

[31] *Ibidem*, p. 386: „ne vom trimite solii noştri la dumnealui voievodul“.

[32] *Ibidem* (subl. ns.).

[33] *Ibidem*, p. 386—388.

[34] *Ibidem*, p. 388—389.

[35] *Ibidem*, p. 386.

[36] Cf. *supra*, n. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru care şi izvoarele otomane sînt mai puţine şi mai sărace [37]. Orice lămurire care se poate aduce în plus şi pe căi diferite este, de aceea, preţioasă [38]. Reluarea materialului documentar existent, în vederea lărgirii şi adîncirii cercetării, îngăduie cîteva noi observaţii.

a) În actul emis de Mehmed II la 9 iunie 1456, pentru negustorii din Cetatea Albă [39], se află această formulare: „în clipa de faţă [în situaţia de acum], făcînd pace cu beiul ţării Moldovei [...] am înlăturat duşmănia dintre noi". Nu cred că formula „în clipa de faţă" sau „în situaţia de acum" poate desemna o precisă legătură temporală [40]; mai degrabă se poate afirma că avem de-a face cu o formulă stereotipă, aflată şi în alte documente otomane [41]; într-o scrisoare din *18* august 1538, Ioan Zápolya scrie: „În clipa de faţă la *14* august [...] sosindu-mi o poruncă..." [42].

b) În *Istoria Imperiului otoman* (II, p. 217, n. 5), N. Iorga a citat o ştire veneţiană, pe care a datat-o *1470*, despre haraciul ţărilor române: 6 000 galbeni pentru Moldova şi 17 000 galbeni pentru Ţara Românească. Am arătat că ştirea nu se potriveşte anului 1470, cum observase şi regretatul profesor M. Berza, dar că „după cuantumul haraciului moldovenesc, ar putea fi atribuită anului 1481 (intervalul ianuarie—septembrie), cînd Muntenia plătea 14 000 florini, sau anului 1512, cînd haraciul muntean revenise la aceeaşi sumă, iar al Moldovei era între 4 000 şi 8 000" [43].

Observ, acum, că această ştire fusese publicată, anterior, tot de N. Iorga, datînd-o „începutul secolului al XVI-lea" [44] şi precizînd că manuscrisul în care a găsit-o (la Biblioteca Marciană din Veneţia) a parţinut lui *Marino Sanudo* [45], veneţianul cel bine informat. O revedere a manuscrisului — Iorga a uitat să noteze fila la care se află această ştire — ar putea aduce unele elemente pentru o datare mai exactă a menţiunii care fusese culeasă „din veniturile sultanului".

c) Pentru stabilirea valorii relative a haraciului, s-a apelat la echivalarea cu preţul pămîntului, conchizîndu-se că cel dintîi haraci moldovenesc, de 2 000 galbeni, „echivala cu preţul de vînzare a circa 135 de sate" [46]. Adaug încă un element pentru stabilirea aceleiaşi valori relative.

La 1544, doi negustori din Krasnostaw au cumpărat de la Petru Rareş *1 000* de boi cu preţul de *3 000* galbeni buni ungureşti [47]. Deci preţul unui bou era de trei galbeni ungureşti, într-o vreme cînd haraciul Moldovei era — după cît se ştie pînă acum [48] — de 12 000 galbeni. Cu alte cuvinte, îngrijindu-se de dezvoltarea acestei ocupaţii (creşterea vitelor), Petru Rareş îşi putea asigura, cu ritmicitatea necesară, o adevărată sursă de „valută forte".

O cercetare mai amănunţită a evoluţiei preţurilor ar putea aduce interesante precizări noi.

---

[37] Nu ar putea fi vorba şi de organizarea mai precară a arhivelor otomane într-o perioadă mai veche? Cf. Mustafa A. Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României*, I, Bucureşti, 1976, p. XVI: seria de „condici de afaceri importante" *(Mühimme Defterleri)* pare a începe *abia cu anul 1541*.

[38] V., îndeosebi, Leon Şimanschi, *«Închinarea» de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 613—637. Trebuie să observ, însă, că în studiul meu din 1980 n-am propus redatarea actului de la Vaslui la *5 ianuarie* 1456, în loc de *5 iunie* 1456, ci doar am atras atenţia *(loc. cit.*, p. 638) asupra unor inadvertenţe care făceau ca şi data de 5 *ianuarie* să fie o *posibilitate*.

[39] Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 2.

[40] Cf. Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 617.

[41] Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 10, 11, 13, 17.

[42] *Ibidem*, p. 29.

[43] *Moldova în „Casa Păcii"*, cit., p. 640, n. 81.

[44] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, Bucureşti, 1897, p. 72.

[45] *Ibidem*, n. 8, Cota, citată de Iorga, la „Bibl. Marc., Ital., cl. VI, ms. 277 (?), f° ?".

[46] Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 617, n. 14.

[47] *Arhiva istorică a României*, I, 1, 1865, p. 34.

[48] V., însă, observaţiile şi presupunerile lui Valeriu Veliman, în chiar acest tom al „Anuarului".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Gavril Trotuşanu şi Gavril vistierul

Nu sînt rare cazurile cînd identitatea de nume şi de funcţii provoacă — adăugîndu-se şi alte detalii — adevărate confuzii de personaje. Asupra unor astfel de confuzii s-a oprit, mai de mult, I. C. Miclescu-Prăjescu [49]; asupra altora, am stăruit în paginile unor tomuri precedente ale acestui „Anuar" [50]. Pînă cînd vom avea acele „repertorii genealogice" sistematice, a căror alcătuire o cerea Iorga încă din 1911, în discursul de recepţie la Academia Română [51], trebuie urmărită semnalarea şi elucidarea confuziilor de acest gen care — în lipsa amintitelor repertorii genealogice — pot fi întîlnite chiar şi în lucrările celor mai meticuloşi dintre cercetători.

În erudita carte despre relaţiile Moldovei lui Petru Rareş cu Transilvania, datorată lui Radu Constantinescu, o asemenea confuzie se produce în jurul lui Gavril Trotuşanu. „La 5 iulie [1538 — *n.n.*] — arată autorul — noul vistiernic al lui Petru, Gavriil Trotuşan, ajunse cu daruri la Cluj, ca să ceară ajutor de oaste..." [52], iar în notă se citează: «L. Kemény, *János király számadása*, „Történelmi Tár", 1889, p. 188—192 (p. 190). Pentru identitatea acestui demnitar vezi *Quellen*, II, 577—579» [53]. Tot despre „Gavriil Trotuşan" se mai spune că în toamna lui 1538 se afla din nou în Moldova, „întors din Braşov unde fugise mai întîi" [54], adăugîndu-se apoi în notă următoarele precizări: „Gavriil Trotuşan, marele vistier de atunci, aşa cum arată socotelile Braşovului, venise în Ţara Bîrsei la 14 septembrie, împreună cu un anume Iuga, vestind defecţiunea boierilor şi intenţia lui Rareş de a se refugia la Bistriţa. Gavriil stă la Braşov de la 14 la 16 septembrie, trecînd apoi în Moldova, unde rămîne zece zile. La 26 ale lunii îl aflăm iarăşi la Braşov, de unde pleacă, trimis de orăşeni, iarăşi peste munte, pînă la 19 octombrie (*Quellen*, II, 577, 579). Sub Lăcustă, Trotuşan redobîndi demnitatea de mare logofăt din care fusese demis de multă vreme de către Rareş. C. Rezachevici [...] greşeşte socotind că Trotuşan şi Mateiaş ar fi rămas tot timpul în Moldova" [55].

În adevăr, socotelile Braşovului menţionează în septembrie 1538 de cîteva ori pe un Gavril vistiernic [56]. Felul în care este menţionat acest personaj nu îngăduie, însă, identificarea sa cu Trotuşanu. Un mare vistier al Moldovei, n-ar fi fost trimis, împreună cu „Stan fychor allu Zyrbul", ca să culeagă ştiri din Moldova („ad explorandas novitates"). În al doilea rînd, prin nimic nu se poate dovedi că în vara anului 1538 Rareş l-ar fi înlocuit pe Mateiaş din funcţia de mare vistier cu Gavril Trotuşanu: Mateiaş era unul din colaboratorii credincioşi şi foarte capabili (cf. relaţia episcopului de Lund) ai lui Rareş, pe cînd asupra lui Trotuşanu planau umbrele bănuielii încă din 1523. Pe urmă, nu prea era în obiceiul vremii retrogradarea: cineva care fusese mare logofăt nu avea „şansa" de a deveni mare vistier (de altminteri, în sfatul lui Rareş a fost păstrat fără funcţie, iar Lăcustă i-a redat vechea demnitate).

Dregătorul menţionat în socotelile braşovene trebuie să fie unul din vistierii „al doilea" sau „al treilea" (o confuzie identică am făcut, cîndva, între Mateiaş „marele" vistier şi Mateiaş vistierul, cel care a spart vistieria lui Rareş). Tot socotelile braşovene menţionează ce s-a dat, în mai 1535, „Gawrillae camarasch Petri waywodae Moldaviensis" [57]. Este, desigur, vorba despre unul şi acelaşi personaj: cămăraşul de la 1535 putea deveni vistierul de la 1538. Nu este cu totul exclus ca el să fie tocmai ginerele omonim al lui Luca Arbure,

---

[49] I. C. Miclescu-Prăjescu, *Boieri moldoveni din veacul al XV-lea: Stanciul pîrcălab de Hotin şi Stanciul Marele*, în *RIR*, VII, 1937, p. 358—372; idem, *Boieri moldoveni din veacul al XV-lea: Stanciul Starostescul şi Stanciul comisul*, în *RIR*, VIII, 1938, p. 175—184.

[50] *Addenda et Corrigenda*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 539—546; XVIII, 1981, p. 683—686.

[51] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. III, Bucureşti, 1944, p. 93.

[52] Radu Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş. Relaţii politice şi militare (1527—1546)*, Bucureşti, 1978, p. 89.

[53] *Ibidem*, p. 150, n. 505.

[54] *Ibidem*, p. 91.

[55] *Ibidem*, p. 150, n. 517.

[56] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II, Braşov, 1889, p. 577—579.

[57] *Ibidem*, p. 406.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anume soțul Sofiicăi, tatăl lui Onciul Herțea [58]. Identificări mai precise se vor putea face ținindu-se seama — dacă acest lucru este posibil — de proprietățile personajelor respective. În rîndurile de față, m-am mărginit să arăt că *Gavril vistierul din socotelile brașovene din 1538 nu este identic cu Gavril Trotușanu logofătul.*

5. Buzul pîrcălab și Gheorghe pîrcălab de Hotin

O confuzie identică s-a produs între două personaje de la începutul veacului XVII, anume Buzul pîrcălabul și Gheorghe pîrcălabul de Hotin (socrul lui Ieremia vodă Movilă), ajungîndu-se la crearea unui singur personaj, *Gheorghe Buzul Lozenschi* [59]. Confuzia se datorează — cum se va vedea imediat — unei triple asemănări: a titlului (amîndoi au fost pîrcălabi, dar unul la Hotin, iar celălalt...), a numelui soției (Cristina, în ambele cazuri) și a morții violente (chiar dacă nu în aceeași împrejurare).

Cel dintîi argument împotriva acestei identificări îl constituie un document din 1 august 1606, o poruncă domnească trimisă lui *Buzul fost pîrcălab* pentru a alege hotarele unor fînețe de pe Jijia ale mănăstirii Neamț [60]. În aceeași vreme, Gheorghe pîrcălabul de Hotin e menționat fără întrerupere în documente cu funcția — deținută de multă vreme — cu care va fi cunoscut pînă la moarte și desemnat întotdeauna după moarte. E foarte greu de admis că o foarte scurtă perioadă (după moartea ginerelui său, la 30 iunie 1606) Gheorghe, fostul socru domnesc, ar fi fost despuiat de vechea sa dregătorie — și chiar dacă ar fi fost așa, în porunca domnească trebuia să i se menționeze (conform protocolului) titlul întreg: „fost pîrcălab de Hotin".

Dar nu e numai atît. Știrile pe care le avem despre familia și proprietățile unuia și ale altuia arată clar că e vorba de două personaje diferite. Analiza acestor știri pornește chiar de la documentul care a stat la baza confuziei, un act de întărire emis de Radu vodă Mihnea la 9 decembrie 1617: „Cîrstina, cneaghina lui Buzul fost pîrcălab" se jeluise domnului că „diresele de cumpărătură pe care le-a avut panul ei, Buzul pîrcălab, de la Eremia voievod, pentru două vii, care sînt la satul Soltănești, în ținutul Iași, pe care le cumpărase de la Zaharioaia și de la fiii ei, Gligorie și Mihăilă și Iosip și Costanda și Irina și Anghelina și... [61] pentru doi cai și 20 de oi și 20 de taleri de argint, și de asemenea [pentru] o altă vie, pe care a cumpănat-o de la Buzul din Soltănești și de la nepotul lui, Ionașco, pentru 20 de taleri de argint, iar acele direse au pierit, cînd a pierit de tătari însuși Buzul pîrcălab" [62]. Documentul acesta se află — amănuntul își are importanța sa — la Arhivele Statului din București, colecția „Documente istorice" (foste ale Bibliotecii Academiei Române), sub cota LXXII/22.

După 15 ani, în iunie 1632, Alexandru vodă Iliaș judecă o pricină în care reapar unele din aceste nume. Marica Tărîcioară (de la *Tărîță!*) pîrîse pe Lupul fost mare vornic „pentru două vii de la Soltănești, care acele vii au fost cumpărături ale lui Buzul fost pitar împreună cu cneaghina lui, Cîrstina, de la Zaharioaia din Soltănești, spunînd mai sus scrisa Tărîcioară că ea este fiica lui Buzul, însă făcută copilă și a cerut și ea parte din acele vii. Iar [...] Lupul vornic a zis că acele vii le-a dat însăși cneaghina Buzoaie, în viața sa, ne-

---

[59] Cf. *AIIAI*, XVII, 1980, p. 736. Cam pe la aceeași vreme, a trăit și Gavril *Nebojatco* vistier *(DIR*, 3/XVII, nr. 257, p. 166).

[59] D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în *SCSI*, istorie, 2/VIII, 1957, p. 324, n. 3 („Gheorghe Buzul, pîrcălab de Hotin... numit și Lozenski"); idem, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în *AIIAI*, II, 1965, p. 164 [„socrul lui Ieremia Movilă era pîrcălabul Gheorghe Buzul (Lozenschi), numit astfel după una din proprietățile sale, Lozna"]; idem, *Precizări în problema evoluției marii proprietăți feudale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în „Studii", 1/22, 1969, p. 14 [„Gheorghe Buzul Lozenschi (Izlozean), fost pîrcălab, socrul lui Ieremia Movilă"]; idem, *Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVII*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 206 [„Gheorghe Buzul (?) Lozenski, pîrcălab de Hotin"].

[60] *DIR*, 2/XVII, nr. 60, p. 57—58; răspunsul lui Buzul, nedatat, *ibidem*, nr. 62, p. 58—59; este amintit ca hotarnic — „Buzul, fost pîrcălab" — și pe vremea lui Simion vodă Movilă (1606—1607), într-un document din 1609 *(DIR*, 2/XVII, nr. 302, p. 227).

[61] Loc alb în original.

[62] *DIR*, 4/XVII, nr. 274, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

potului său de fiu (**Книѕом ис дѣтцинм**), Lupul vornic, cum a arătat, înaintea noastră, şi drese de danie de la domnii de mai înainte. De asemenea şi toţi boierii sfatului domniei mele au mărturisit că Buzul pitar n-a avut copii din trupul său cu cneaghina sa. Deci, astfel, le-am aflat lege că fiind ea făcută copilă, nu i se cuvine să ţină parte nici de vii, nici de alte ocini" [63]. Cazul e limpede: Marica, fiica nelegitimă („copilă") a lui Buzul, a fost îndepărtată de la moştenire în favoarea nepotului de fiu *al soţiei lui Buzul*, anume Lupul fost mare vornic [64] (se înţelege că este vorba de o căsătorie anterioară a soţiei lui Buzul). Şi acest document — original slav, ca şi precedentul — se păstrează în acelaşi fond, *în acelaşi pachet*, sub cota LXXII/32.

Mi se pare indiscutabil că avem de-a face cu aceleaşi personaje: Buzul, căsătorit cu Cristina, cu vii la Soltăneşti (şi cu rude în acest sat); păstrarea actelor în acelaşi pachet pledează, de asemenea, pentru identitate. Deosebirea e că în primul act apare *Buzul pîrcălab* (la 1606: *fost pîrcălab*), în timp ce în al doilea act apare *Buzul pitar (fost pitar)*. Dar această deosebire nu mi se pare un argument împotriva identităţii, faţă de argumentele care pledează în favoarea ei; cu atît mai mult cu cît un *Buzul pitar* este realmente menţionat documentar la 1604 [65].

Despre rudele lui Buzul mai sînt şi alte ştiri. Am văzut că în actul din 1617 e menţionată o *Zaharioaia*, care, împreună cu fiii ei, vînduse lui Buzul două vii la Soltăneşti — erau, desigur, rude. Un document din 31 mai 1632 arată că un „Zaharia, nepotul Buzoaei" dăruise — înainte de această dată — lui Gheorghe Roşca vistier „o parte de ocină, ce a avut el, din satul Vărzereşti, în ţinutul Iaşi, de pe Bîcovăţ, cu loc de iaz la Bîcovăţ şi cu poiene şi cu toată partea lui Buzul, ce i se va alege" [66]. Satul Vărzăreşti pe Bîcovăţ se afla, ca şi satul Soltăneşti, în ţinutul Iaşi, *în partea de peste Prut a acestui ţinut*. Nici-unul din urmaşii lui Gheorghe pîrcălabul de Hotin nu a pretins vreodată că ar avea drepturi de moştenire în unul din aceste două sate. Şi, de altfel, în timp ce pîrcălabul de Hotin a avut urmaşi, „Buzul pitar n-a avut copii din trupul său cu cneaghina sa" Cristina.

E de la sine înţeles că şi cariera acestor două personaje e total deosebită. În timp ce Buzul n-a fost decît dregător mărunt (pitar şi pîrcălab — dar, firește, nu *mare* pitar şi nici pîrcălab *de cetate*, ci, probabil, de ţinut), socrul lui Ieremia Movilă a avut o carieră lungă şi frumoasă, încă nu îndeajuns de bine cunoscută [67]. Curgerea proprietăţii în satele Şirăuţi şi Putrida, pe de o parte şi Balasineşti pe Vilia, pe de altă parte, îngăduie cîteva noi precizări.

În octombrie 1570, Bogdan IV Lăpuşneanu întăreşte satele Şirăuţi şi Putrida lui „Gheorghi vtori postelnic, care mai înainte au slujit răposatului părintelui domniei mele, Alexandru voievod" [68]. Identitatea acestui beneficiar cu viitorul pîrcălab de Hotin o dovedeşte faptul că, peste aproape o jumătate de veac, satul Şirăuţi va aparţine nurorii sale, Tudosia [69]. Aşadar, cariera lui Gheorghe (pîrcălab de Hotin) începe *încă în domnia lui Alexandru Lăpuşneanu*, probabil tot cu rangul de *postelnic al doilea* cu care este atestat la 1570. În primăvara lui 1574 e menţionat cu titlul de *jitnicer*: atunci, fiii lui Ion Movilă îi vînd satul Balasineşti [70]. Cu rangul de clucer — menţionat de N. Stoicescu pentru intervalul aprilie 1578—aprilie 1579 [71] — e atestat şi la 26 aprilie 1580, cînd Iancu vodă

[63] *DRH*, XXI, nr. 103, p. 131.

[64] Identificat, în indici, cu Lupul *Băcioc*, fost mare vornic al Ţării de Sus şi pîrcălab de Hotin (*ibidem*, p. 617). Identificarea mi se pare improbabilă. După funcţiuni, ar fi mai degrabă vorba de *Lupul Hăbăşescul* — cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 405 (în continuare: N. Stoicescu, *Dicţionar*).

[65] *DIR*, 1/XVII, nr. 236, p. 167.

[66] *DRH*, XXI, nr. 100, p. 124.

[67] D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă...*, cit., p. 324, n. 3; „fost jitnicer (1574) şi clucer (1578)"; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 307: „clucer 1578 aprilie 5—1579 aprilie 18".

[68] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XI, p. 25 (un rezumat la p. 23); v. şi mai jos, în text.

[69] *Ibidem*, p. 26—27 (rezumat la p. 23).

[70] *DIR*, 3/XVI, nr. 40, p. 31.

[71] Cf. *supra*, n. 67; este vorba de documentele din 5 aprilie 1578 (DIR, 3/XVI, nr. 120, p. 94) şi din 18 aprilie 1579 (*ibidem*, nr. 139, p. 109), pentru satul Julinţi pe Prut (ţinutul Dorohoi), dăruit de Petru vodă Şchiopul „pentru o slujbă bună".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sasul îi întăreşte satul Balasineşti pe Vilia, cumpărat de la Movileşti[72]. Şapte ani mai tîrziu, primeşte — ca *pîrcălab de Hotin* — o nouă întărire, pentru acelaşi sat, de la Petru vodă Şchiopul[73]. Pîrcălăbia lui Gheorghe la Hotin începe, aşadar, cu mult înainte de domnia ginerelui său[74] : graţie identificării personajului prin stăpînirea asupra satului Balasineşti, începutul pîrcălăbiei lui Gheorghe la Hotin se poate fixa *în toamna anului 1585*[75]. Între proprietăţile intrate în stăpînirea sa în această vreme — precum satul Liveni, din ţinutul Dorohoiului, dăruit de Petru vodă Şchiopul la 29 ianuarie 1588, pentru slujba sa credincioasă şi pentru şase cai buni daţi la Poartă „în slujba pămîntului", valorînd 16.000 de aspri[76] — s-a aflat şi o treime din satul Lozeni, cumpărată de la soţia lui Nedelcu uşarul[77]. Restul fusese achiziţionat, probabil, anterior, întrucît într-un document de mai tîrziu se va menţiona vînzarea satului întreg de către „Cristina, giupîneasa lui Gheorghie, pîrcălabul de Hotin", adăugîndu-se că „pîrcălabului Gheorghie aşijderea i-au fost cumpărătură acel sat Lozienii de la Lăzian şi Nedelco..."[78].

Proprietar al acestui sat, pîrcălabul de Hotin — care pînă atunci nu-şi dăduse nici un nume, *pentru că era grec* şi dintr-un act ulterior se vede că se numea *Gheorghios Kataratos*[79] — îşi va forma un patronim avînd ca rădăcină numele satului Lozeni (Lozna). Astfel, în martie 1599 dăruieşte o evanghelie bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului din cetatea Hotinului ; în notiţa dedicatorie, este numit **пан Геωргїє Излозѣн, пръкълаб Хотинскї и**[80].

S-a observat mai de mult că a emis documente „cu formularul cancelariei domneşti"[81], prevalîndu-se de înrudirea cu domnitorul ; mîndria acestei înrudiri se întrevede şi în aceste două însemnări, în chipul în care îi este desemnată soţia : **кнѣгинѣ господства ему, на имѣ Крестина**[82]. În unele din aceste acte emise în calitate de pîrcălab al Hotinului, şi-a spus şi *Gheorghe Lozonschi*, precum într-unul din 2 mai 1607[83]. În acelaşi an (1607),

---

[72] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIX, p. 224—225 ; L. T. Boga, *Documente basarabene*, V, p. 35 ; un rezumat, cu data de zi 27, se află în *opisul Balasineştilor* (Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, XXXIX/189, f. 6r), nr. 1.

[73] L. T. Boga, *op. cit.*, p. 43 (cu data de zi *22)*; opisul Balasineştilor *(loc. cit.)*, nr. 3 (cu data de zi *12)*.

[74] N. Stoicescu, op. cit., p. 307 : „revine cu ginerele său care-l face *pirc. H. 1597 mart. 3—1610 dec. 21*".

[75] Cf. N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 409 ; *Gheorghe pîrcălab de Hotin* 1585 sept. 15—1589 aug. 24 şi 1589 sept. 2 şi 1591 mart. 16—iunie 16 sînt una şi aceeaşi persoană cu Gheorghe Izlozeanu (Lozonschi), din 1597—1610.

[76] *DIR*, 3/XVI, nr. 463, p. 374.

[77] *Ibidem*, nr. 343, p. 283—284. Tot în acest act, i se întăreşte jumătate din satul Păltiniş ; la 1619, Cristina pîrcălăboaia, „cneghina sfîntrăposatului pan Gheorghe pîrcălab de Hotin", vinde acest sat *(DIR*, 4/XVII, nr. 399, p. 320).

[78] Constantin şi Marcela Karadja, *Documentele moşiilor cantacuzineşti din Moldova*, extras din *BCI*, X, 1931, p. 30.

[79] Sever Zotta, în „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 180 (=N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 81) : iscălitura soţiei sale : **кнѣгина Кръстина Георги тоу Катаратоу** ; N. Iorga, în *RI*, X, 1924, p. 139 (recenzie la D. Dan, *Mănăstirea Suceviţa*, Bucureşti, 1923).

[80] Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, în *RIAF*, an. 1, vol. I, fasc. II, 1883, p. 266.

[81] N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 307. Regretatul Ilie Corfus a publicat şi două scrisori ale sale către hatmanul Ján Zamoisky, semnate „Gyorgy z Lozan" *(Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, nr. 202. p. 390—391 şi nr. 210, p. 400—401).

[82] Melchisedec, *op. cit.*

[83] Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, XXXIV/189 (opis de scrisorile moşiilor familiei Balş din ţinutul Hotin, 1809), f. 1, v : „înaintea lui Gheorghii Ladonschii [sic !], părcălabul Hotinului...".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a primit indigenatul polon, fiind înscris în herbul *Korab* [84], cu numele *Jerzy Loza, burkalab woloski* [85], adică *Gheorghe <de> Loza, pîrcălab moldovean*. Același nume de familie — *Lozenschi* sau *Lozonschi* — îl va folosi și fiul său Vasile, asupra căruia am dat, cîțiva ani în urmă, cîteva precizări [86], revenind cu altele în chiar aceste note. Ceilalți copii cunoscuți ai pîrcălabului Gheorghe de Hotin sînt trei fete: doamna *Elisafta* Movilă, *Maria* căsătorită cu Dumitrache Chiriță Paleologul — ea este acea „Maria de Lojna, din neamul Curicin", identificată greșit cu o presupusă soție (din neamul Koricynski) a lui Vasile Lozonschi [87] — și *Anghelina*, moartă în 1601 și îngropată la Sucevița, unde, pe piatra de mormînt, au fost trecute numele părinților săi, „Gheorghe pîrcălabul de Hotin și cneaghina sa Cristina" [88].

Legătura dintre Gheorghe de Hotin și Vasile Lozonschi este indiscutabilă și e probată de mai multe texte: 1) un document din 30 ianuarie 1609, în care este numit *Vasile Gheorghe Lozinschi* [89]; 2) un document din 1 mai 1609, în care este numit *Vasile Gheorghevici stolnic* [90]; 3) actele polone care menționează pe *Wasilius Lozinski, Magnificae Helizabethae Dominae* [...] *frater germanus* [91]; 4) cronica armenească din Camenița, în care a fost consemnată moartea sa la 1 noiembrie 1613 [92]; 5) un document din 8 iulie 1617, în care este numit „Vasăli Lozănschi, feceoru lui Gheorghe pircalabu Hotinului" [93]; 6) cîteva acte din perioada 1619—1624, legate de fosta sa soție, Tudosia Barnovschi (la data aceea, recăsătorită cu Nicoriță vornicul), și în care este vorba de „boierul său *Vasili Lozănschii*" și de „soacra sa *Cărstina, pircălaboae de Hotin*" [94]. În actul din care am citat aceste precizări, se arată că „pîrcălăboaia de Hotin" își înzestrase fiul — deci căsătoria cu Tudosia Barnovschi (sora viitorului domn) se făcuse *după* moartea pîrcălabului Gheorghe? — între altele, cu satul *Șirăuți*, tocmai acela în legătură cu care, în 1570, viitorul pîrcălab apare menționat pentru prima dată, ca postelnic al doilea [95]. În același document din 1620 (ca și în cel din 1619), se arată că Vasile Lozonschi fusese căzut în robie la tătari. Bătrînul pîrcălab de Hotin căzuse, probabil, pe cîmpul de luptă de la Cornul lui Sas, în iulie 1612, sau își pierduse viața în cursul execuțiilor care au urmat, împreună cu ginerele său, postelnicul Dumitrache Paleologul [96].

Cariera lui Vasile Lozonschi a fost simplă: *mare stolnic* în cursul anului 1609 [97]. Prima sa menționare — care îmi este cunoscută — în această funcție datează din 30 ianua-

---

[84] Sever Zotta, în „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 108, n. 3, p. 232, 234; „Arhiva Genealogică Română", I, 1944, p. 24, n. 36.

[85] Sever Zotta, în „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 179. V. și Constantin Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în *RdI*, 7/28, 1975, p. 1097.

[86] Ștefan S. Gorovei, *Documente moldovenești din veacul al XVII-lea*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 293—294.

[87] Sever Zotta, în „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 230 (după N. Iorga, *Femeile în viața neamului nostru*, p. 29): în forma *Curicin* se deslușește numele soțului ei, *Chiriță*.

[88] Identificarea aparține lui Sever Zotta („Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 231).

[89] *CDM*, I, nr. 1396, p. 322.

[90] *DIR*, 2/XVII, nr. 277, p. 209.

[91] Sever Zotta, în „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 179 (=Wł. Lozinski, *Prawem i Lewem*, II, Lwów, 1913, p. 98).

[92] S. Vásáry, *Armeno-Kipchak Parts from the Kamenets Chronicle*, în „Acta Orientalia", 2/XXII, Budapesta, 1969, p. 151: „Sunday, lst/llth November 1613. Lozynski, son of the intendant of Khotin and brother of the Domna, was killed by Chajnski" (trad. din dialectul armeno-tătar).

[93] Ștefan S. Gorovei, *Documente moldovenești...*, cit., p. 292.

[94] *DIR*, 4/XVII, nr. 576, p. 448 (v. și nr. 371, p. 302—303); 5/XVII, nr. 367, p.

[95] Cf. *supra*, n. 68 și 69.

[96] Constantin Rezachevici, *Bătălia de la „Cornul lui Sas" (3/13 iulie 1612). Reconstituire*, în *SMMIM*, 9, 1976, p. 67.

[97] N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rie 1609, cînd cumula şi pe aceea de *cămăraş de ocnă*[98], iar ultima datează din 2 septembrie 1609[99]; la 13 decembrie, funcţia de mare stolnic o îndeplinea Ştefan Prăjescu.

În 1913, Sever Zotta a atribuit lui Gheorghe pîrcălabul de Hotin încă un fiu, *Pătraşco ureadnicul de Botoşani*[100]; marele genealogist încerca să explice, în felul acesta, o menţiune a cunoscutului Charles de Joppecourt despre tragerea în ţeapă, în 1611, de către Ştefan vodă Tomşa, a unui „seigneur Botochan, frère de la Princesse, vefue de Jérémie“[101], bazîndu-se pe o scrisoare, păstrată fragmentar, adresată de Gheorghe pîrcălabul de Hotin către „fiul nostru prea iubit, pan Pătraşco, ureadnic de Botoşani“, care şedea atunci la Dolniceni[102]. Combinaţia este foarte atrăgătoare, numai că ea nu rezistă controlului cu documentele. Pătraşco ureadnicul de Botoşani din 1602—1603 este viitorul mare vornic (1608—1610) şi mare logofăt (1610—1611), fiu al lui Drăghici Nădăbaico şi întemeietor al familiei *Şoldan*[103]. În sprijinul acestei identificări, stă faptul că între cumpărăturile făcute ca ureadnic de Botoşani se află şi părţi din satul Şoldăneşti, unde va face aşezarea principală a familiei, după cum satul Dolniceni va rămîne în stăpînirea urmaşilor săi (şi prin femei) pînă în veacul trecut[104].

Acest Pătraşco „Şoldan“ nu numai că nu a fost tras în ţeapă în 1611 de Ştefan vodă Tomşa, dar există indicii că se şi înrudea cu neamul Tomşeştilor[105]. Scoţîndu-l din rîndul fiilor lui Gheorghe de Hotin, trebuie, totuşi, remarcat că *o înrudire* a existat între aceste două personaje. Formula din scrisoarea citată mai sus n-ar putea constitui, prin ea însăşi, un argument, fiind cunoscut obiceiul ca un boier mai mare şi mai în vîrstă să se adreseze unuia de rang mai mic şi mai tînăr cu cuvintele „fiul meu“ (şi invers, boierii mai mici se adresau cu formula „părintele nostru“). Dar mai sînt cîteva documente care conduc spre concluzia acestei înrudiri. Astfel, într-un act de la Gheorghe vodă Ştefan din 6 iulie 1654, în legătură cu satul Corjăuţi pe Vilia (ţinutul Hotin), se arată că o parte fusese cumpărată de beneficiar „de la boierii Toderaşco vel vornic şi de la Iordachi visternic şi de la Racoviţă Cehan logofătul şi de la Constantin Stărcea pîrcălab şi de la Ştefan sin Şoldan biv dvornic şi de la alte rude ale lor, *nepoţi lui Lozonschi cămăraş*“[106]. Acesta din urmă este Vasile Lozonschi, care, cum am arătat, a cumulat un moment (în 1609) dregătoria de mare stolnic cu funcţia, bănoasă, de cămăraş de ocnă. Cei indicaţi drept „nepoţi“ ai săi sînt din familia lui Pătraşco „Şoldan“: Racoviţă Cehan şi Constantin Stîrcea i-au fost gineri, Ştefan Şoldan îi era nepot de fiu (=Dumitraşco Şoldan, marele vornic, mort circa 1641), iar Iordache Cantacuzino vistiernicul era căsătorit cu o fiică a lui Costea Bucioc, nepoată de fiică (=Candachia) a aceluiaşi Pătraşco „Şoldan“. Surprinzătoare e apariţia lui Toderaşco vel vornic, care e *Toderaşco Ianovici*, în adevăr mare vornic al Ţării de Sus în perioada decembrie 1640—ianuarie 1643[107], ceea ce contribuie la datarea vînzării în răstimpul 1641—1642 (aceasta concordă şi cu menţionarea marelui vornic Dumitraşco Şoldan ca fiind decedat).

---

[98] Cf. *supra*, n. 89.

[99] Ştefan S. Gorovei, *Documente moldoveneşti*..., cit., p. 291; alte documente, din aprilie 1609 şi aprilie 1610, pentru satul Trifeşti, din ţinutul Orhei, sînt citate de Paul Mihail, *Regeste de acte moldovenești din arhivele de la Constantinopol și Sf. Mormînt*, în „Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Basarabia“, XXIV, 1934, p. 365.

[100] Sever Zotta, în „Arhiva Genealogică“, II, 1913, p. 180.

[101] *Ibidem*, p. 179; v. şi p. 230. E adevărat că — aşa cum observa Sever Zotta — „o familie boierească Botoşan... *n-a existat*“ (*ibidem*, p. 180); este, însă, atestată o familie *armenească* numită aşa — cf. *infra*, n. 123.

[102] N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 347.

[103] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 425 (v. şi p. 318—319) — deşi la p. 307, indus în eroare de Sever Zotta, admite că Pătraşco ureadnic de Botoşani a fost ucis de Ştefan Tomşa! Despre familiile Nădăbaico, Şoldan şi Dabija, v. Ştefan S. Gorovei, *Destinele unui neam* (ms).

[104] V., în special, documentele publicate de N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 417—418 şi acelea rezumate în *Creşterea Colecţiilor* (Ac. Rom.), VII—XII/1916, p. 89—120.

[105] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Contribuţii la genealogia familiei domnitoare Tomşa*, în *RA*, 3/XLVIII, 1971, p. 386.

[106] T. Codrescu, *Uricariul*, XXIII, p. 246.

[107] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 409. Toderaşco Ianovici mai apare o dată — la 1638, cînd era numai *treti logofăt* (v. m. jos, în text) — între rudele Şoldanilor şi ale Cristinei; dat fiind faptul că soţia sa nu e cunoscută, s-ar putea ca înrudirea să se fi făcut *prin ea*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Menţiunea aceasta a fost cunoscută şi lui Sever Zotta, care a comentat, conchizînd: „Înrudirea este deci prin *Şoldan*“ [108].

Un alt grup de documente — toate în legătură cu satul Balasineşti, despre care a mai fost vorba aici — aduce precizări în plus pentru lămurirea acestei înrudiri. Balasineştii, toţ pe Vilia, la Hotin, fuseseră dăruiţi mănăstirii Slatina de către Cristina pîrcălăboaia [109], dar mai apoi, fiind „la sărăcie“, l-a reluat şi l-a zălogit lui Tudori vameşul (mai tîrziu, el însuşi pîrcălab de Hotin) [110]. Avînd datorie la vămeşie, ca să scape de temniţă, Tudori l-a vîndut (1628) lui Nicoriţă hatmanul; soţia acestuia, Tudosia (fosta soţie a lui Vasile Lozonschi!), l-a vîndut (1632) lui Lupul vornicul, care, devenit domn, l-a dăruit (1635) lui Nicolae Silitrarul [111]. În 1638, marele vornic Dumitraşco Şoldan, Toma şi Iordache Cantacuzino, Racoviţă Cehan vtori logofăt şi Toderaşco treti logofăt (tot Ianovici!) au înapoiat lui Tudori banii şi satul a trebuit să se întoarcă în stăpînirea lor, „fiindcă le este lor de baştină de pe *mătuşa lor Crăstina, giupăneasa lui Gheorghie pîrcălab*“ [112]; însă toţi şi-au cedat părţile în favoarea lui Racoviţă Cehan şi a soţiei sale, care vor primi întăriri ulterioare, precum cea din 21 aprilie 1641 [113]. Un rezumat al acestei întăriri, făcut de o persoană care pare să fi fost bine informată (sau a avut în mînă şi alte documente) arată că Balasineştii fuseseră „cumpărătură pre banii lui Pătraşco ce au fost logofăt mare“ [114]. O altă întărire datează din 14 iulie 1654 [115]; în acest document, se precizează că *Gheorghe pîrcălabul de Hotin şi Cristina au fost îngropaţi în mănăstirea* Slatina („...fiindcă şi trupurile lor zac acolo“; la fel această o mărturie a egumenului Slatinei, din 23 iunie 1654: „unde zac oasăle lor“ [116]), adăugîndu-se că Racoviţă şi soţia sa îi fuseseră Cristinei „rudă mai aproape“. În fine, la 9 martie 1659, Racoviţă Cehan — acum mare logofăt — cu soţia sa „Tofana, fata lui Pătraşcu biv vel logofăt, *nepoata Crăstinii, giupănesăi lui Gheorghii pîrcălabul Hotinului*“ şi cu copiii lor dau acest sat Saftei, jupîneasa lui Neculai Ureche, luînd altul în schimb [117].

Aşadar, pentru a rezuma:

1) *Gheorghe* Lozonschi îi spune lui Pătraşco „Şoldan“ — fiu;

2) copiii şi ginerii lui Pătraşco „Şoldan“ afirmă că sînt nepoţii *Cristinei* Lozonschi, soţia lui Gheorghe;

3) copiii şi ginerii (şi nepoţi) ai aceluiaşi Pătraşco „Şoldan“ afirmă că sînt nepoţi ai lui *Vasile Lozonschi*, fiul lui Gheorghe şi al Cristinei!

Dar este evident că cineva nu poate fi nepot şi al mamei (Cristina), şi al fiului ei (Vasile). *Stricto sensu*, „nepoţii“ Cristinei ar trebui să fie verii lui Vasile Lozonschi. Se pare, însă, că exista obiceiul acesta, ca nepoţii — e vorba de nepoţi colaterali (de fraţi sau veri), firește — ai unei persoane să se considere nepoţi şi ai copiilor acelei persoane. Ţinînd seama de acest ciudat obicei, se poate presupune că cei indicaţi sînt, de fapt, nepoţi doar Cristinei, ceea ce ar duce la concluzia că Pătraşco „Şoldan“ a fost frate sau cumnat cu Cristina. Cum, însă, la moştenirea Cristinei vin doar urmaşii lui Pătraşco, *nu şi ai fraţilor săi* [118], am putea conchide că înrudirea avea loc prin soţia lui Pătraşco, numită *Antimia*. În acest caz, Antimia şi Cristina ar fi fost surori.

O ultimă precizare, înainte de a încheia acest excurs genealogic prilejuit de confuzia unor personaje care au fost doar contemporane şi au avut soţii omonime.

---

[108] „Arhiva Genealogică“, II, 1913, p. 232, n. 5.

[109] L. T. Boga, *Documente basarabene*, XI, p. 4.

[110] *Opisul Balasineştilor*, loc. cit., nr. 4 (document din 22 mai 1619).

[111] *Ibidem*, nr. 5—7.

[112] L. T. Boga, *op. cit.*, VII, p. 20 (cu data de 1 decembrie); *opisul Balasineştilor*, nr. 8 (cu data de 27 noiembrie).

[113] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VIII, p. 295.

[114] *BCI*, IV, p. 198. Trebuie, oare, să se înţeleagă, din această menţiune, că avusese loc un fel de asociere, poate între doi *cumnaţi*?

[115] L. T. Boga, *op. cit.*, XI, p. 3—4.

[116] *Opisul Balasineştilor*, nr. 9.

[117] *Ibidem*, nr. 10.

[118] Numiţi Ionaşco şi Vasile Nădăbaico (*DIR*, 1/XVII, nr. 53, p. 54—55 — document din 12 iulie 1602).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De numele lui Pătrașco logofătul „Șoldan" se leagă — în tradițiile genealogice consemnate de C. Tufescu la mijlocul veacului trecut în binecunoscutele sale spițe [119] — vagi înrudiri cu familiile Cristea, Buznea și Milescu [120], arătîndu-se că Pătrașco mare logofăt a avut un fiu Costandiniță. Dacă înrudirile nu sînt așa cum le-a prezentat C. Tufescu — voi avea prilejul să revin asupra acestui foarte interesant material genealogic — nu e mai p țin adevărat că Pătrașco a avut și un fiu *Constantin*, atestat într-un document din 1617 — „Costantin, feciorul lui Pătrașco fost mare logofăt" [121] — și trecut și în pomelnicul Bisericanilor [122]. Soarta lui îmi este necunoscută.

Sper a fi putut dovedi că între *Buzul fost pircălab* și *pan Gheorghie, pircălab de Hotin*, ca și între *Cristina* „cneaghina lui Buzul fost pircălab" și *Cristina pircălăboaia*, „cneaghina sfîntrăposatului pan Gheorghe pircălab de Hotin" nu trebuie să se pună semnul egalității.

Sper, de asemenea, a fi contribuit la înlăturarea confuziei care făcea din Elisabeta Movilă o unguroaică din familia Csomortany, pe baza unor surse polone *tirzii* [123], cîtă vreme cele *contemporane* cu ea o numeau de *Lobzony* [124], adică de *Lozeni*. Confuzia s-ar putea să provină din eventuala ei înrudire (prin mamă) cu familia *moldovenească* a boierilor *Ciomârtan*, care apare tocmai în această vreme [125]. Cercetările ar putea fi continuate pe această filieră, urmărindu-se și gruparea teritorială a proprietăților, care constituie, adesea, un argument de neînlăturat.

6. *Gavrilaș Hâra logofăt și Gavrilaș Mateiaș logofăt.*

Dintre multele probleme legate de genealogia și înrudirile Movileștilor, una face un adevărat *pendant* cu cea prezentată în nota precedentă: este vorba de familia din care provenea doamna Marghita, soția lui Simion Movilă. S-a crezut, o vreme, că ar fi vorba de o familie de origine ungurească, dat fiind prenumele acestei doamne și statornicirea ei în Ardeal, după domnia fiului ei Gavril în Muntenia. S-a afirmat, apoi, în 1957, că părinții ei „au fost Gavrilaș mare logofăt și Sîrbca" [126]; afirmația aceasta este doar parțial exactă, în sensul că Marghita a fost, în adevăr, fata unui Gavrilaș *logofăt*, dar nu a acestui *mare logofăt*, care e *Gavrilaș Mateiaș*, șeful cancelariei lui Vasile vodă Lupu (deci mult prea tîrziu ca să poată fi socrul lui Simion Movilă); soția sa, Sîrbca (Sîrboaica, Șcheaica) era una din surorile lui Miron vodă Barnovschi (cealaltă, Tudosia, a fost căsătorită cu Vasile Lozonschi — v.m. sus — și apoi cu hatmanul Nicoriță).

Încă din 1924, Sever Zotta a arătat că, după toate probabilitățile, *Marghita Movilă a fost fiica lui Gavrilaș Hâra logofăt*, deși un document francez îl numește pe fiul ei, Gavril

---

[119] Cf. Sever Zotta, *O colecție veche de spițe de neam*, în *RI*, 1—3/XIII, 1927, p. 45—51 și 10—12/XIII, p. 371—376, 4—6/XIV, 1928, p. 155—160; G. Bezviconi, *Costache Tufescu și opera lui*, în „Din trecutul nostru", 17—20/III, 1935, p. 6—21.

[120] C. Cihodaru, *Originea spătarului Neculai Milescu*, în *AȘUI*, istorie, 2/XVII, 1971, p. 158—159.

[121] *DIR*, 4/XVII, nr. 136, p. 99.

[122] T. Codrescu, *Uricariul*, XXIII, p. 316 și 362.

[123] St. Okólski, în: Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, II, 1863, p. 147; Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, Supl. II, 1, p. 526. Pe lîngă ipoteza originii *ungurești* a Elisabetei Movilă, din familia *Csomortany*, s-a mai propus și o origine *armenească*; încă din 1911, s-a atras atenția că „familia Botoschan din Suceava păstrează încă un inel cu stema familiei Ciomortan, din care ea coboară" (Gr. Goilav, *Bisericile armene de prin țările române*, în *RIAF*, 1/XII, 1911, p. 106—107). O cercetare asupra acestei familii armenești ar putea aduce o clarificare, într-un sens ori altul. Familia *Botășan* exista la Suceava încă la 1754, cînd e amintit un *Ioan, fiul lui Maxim Botășan* (T. Bălan, *Documente bucovinene*, IV, p. 65).

[124] „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 179 (=Wl. Lozinski, *op. cit.*).

[125] Un *Ciomârtan postelnic* sub Aron vodă (N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 290); un *Ciomârtan* la 1606 (DIR, 2/XVII, p. 24); *Ionașco Ciomârtan* sol la Oradea în 1612 (Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 34—36); un *Ciomârtan fost vornic* fusese pribeag (ante 1616) în Țara Românească (*DIR*, 4/XVII, nr. 11, p. 7).

[126] D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă...*, cit., p. 324, n. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Movilă, *nepot (neveu) al lui Zolkiewski* [127]. Deşi supoziţia lui Sever Zotta nu a fost luată în consideraţie [128], trebuie spus — după aproape şase decenii — că intuiţia sa a fost justă şi presupunerea corectă: *Marghita Movilă a aparţinut familiei Hâra.* Iată probele.

La 19 iulie 1631, Moise vodă Movilă întărea lui Eustratie al treilea logofăt, între altele, şi cîteva fălci de vie care „au fost a răposatului, a lui Gavrilaş logofătul, moşu nostru, a tatălui răposatei maicei domniei meale, a doamnei Mărghitei" [129]. (Nu mai este nevoie să spun că menţionarea bunicului la 1631 anulează orice încercare de identificare a sa cu cel a cărui carieră de mare logofăt va începe abia în 1636 [130]). Mai multe documente din anii 1576—1590, referitoare la satele Holohoreni şi Horbineşti (ambele pe Racovăţ, în ţinutul Hotinului), păstrate în rezumate în ms. 5304 de la Biblioteca Academiei [131] — pentru unele existînd însă, şi originale sau traduceri vechi [132] — îngăduie identificarea lui „Gavrilaş logofătul, moşu nostru" din actul de la 1631 cu *Gavrilaş Hâra.* În actul din 4 octombrie 1577, păstrat în original, i se spune Гаврїлъ Хъровичъ логофет [133].

La 1600, cumpărăturile în Horbineşti sînt continuate de Simion Movilă [134]. În domnia lui Vasile Lupu, în ambele sate este stăpîn *Neculai Ureche*, nepotul de frate al cronicarului; într-un document datat 1634/1643, filiaţia acestuia este arătată astfel: „Neculai, ficiorul lui Vasîle Ureche şi a Magdii, fata Tudosiei, nepoata lui Gavrilaş logofăt" [135] — erau în discuţie părţi din Horbineşti, pe care Şeptelici armaşelul le vînduse lui Gavrilaş logofătul, fapt dealtminteri atestat documentar la 1587 şi 1589 [136]. Tot Neculai Ureche primeşte la 1645 o întărire pentru Holohoreni, fiind numit *nepot al lui Gavrilaş logofătul* [137].

Magda, soţia lui Vasile Ureche, era fata lui Andrei hatmanul (cunoscut personaj al vremii) şi a Tudosiei [138] — aceasta din urmă fiind, cum s-a văzut din documentul prezentat cîteva rînduri mai sus, fata lui Gavrilaş logofătul. Pe de altă parte, într-o scrisoare din 1598, Luca Stroici numeşte pe soţia lui Andrei nepoată a sa de soră („nepoata mea de soră... doamna răposatului Andrei logofătul") [139]. Deci mama Tudosiei şi soţia lui Gavrilaş logofătul era o soră a lui Luca Stroici. În adevăr, la 1587 este atestată această înrudire, care permite şi identificarea personajelor citate în document: Vartic nemişul vînduse seliştea

---

[127] Sever Zotta, *Un indiciu genealogic privitor la Doamna Marghita (Melania) a lui Simeon Movilă V. V.*, în *RA*, I, 1924, p. 139. O mare apropiere între familia lui Simion Movilă şi hatmanul Zolkiewski, atestată şi de alte izvoare (între care şi cronica armenilor din Cameniţa), duce, totuşi, la concluzia că o înrudire a putut exista.

[128] Cf. recenzia lui N. Iorga, în *RI*, X, 1924, p. 145; D. Ciurea, *op. cit.*

[129] Arh. St. Bucureşti, *Achiziţii Noi*, CL/8; *CDM*, II, nr. 682, p. 151.

[130] N. Stoicescu, *Dictionar*, p. 414.

[131] DIR, 3/XVI, nr. 85, 104, 110, 112, 114, 423, 441, 444, 446, 451, 467, 504, 557, 558; v. şi nr. 414, 419, 420, 443.

[132] *Moldova în epoca feudalismului*, I, Chişinău, 1961, nr. 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 53, 54, 56, 57; v. şi nr. 49 şi 51.

[133] *Ibidem*, nr. 44, p. 109.

[134] DIR, 3/XVI, nr. 351, p. 289 (în acelaşi ms. 5304!); *Moldova în epoca feudalismului*, I, nr. 71, p. 164—166.

[135] *DRH*, XXII, nr. 95, p. 108.

[136] *DIR*, 3/XVI, nr. 451, p. 366 şi nr. 504, p. 414—415.

[137] *CDM*, II, nr. 1800, p. 357.

[138] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 209—291 (Tudosia e menţionată ca fiică probabilă a hatmanului Dinga).

[139] Ilie Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războaielor lui Mihai Viteazul cu turcii*, în *RdI*, 4/28, 1975, p. 538. După ce a fost hatman în Moldova, Andrei a ajuns mare logofăt în Muntenia (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 290). Un document din vara anului 1600 pune moartea lui Andrei pe seama lui Mihai Viteazul, care „a poruncit să-l decapiteze şi toate averile i le-a luat". Acelaşi document adaugă că „Andrei avea cu el pe nepoata domnului Stroici logofăt, care a rămas orfană [=văduvă], cu doi copii" (Ilie Corfus, *Corespondenţă asupra relaţiunilor între Mihai Viteazul şi Polonia*, în „Codrul Cosminului", IX, 1935, p. 35; cu neînsemnate diferenţe, documentul a fost publicat şi de Th. Holban, *Documente româneşti din arhivele polone şi franceze*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 331). Menţionarea celor *doi copii* (care sînt Magda şi Lupaşco) elimină pe presupusul Corcodel stolnic din rîndul fiilor lui Andrei (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 291).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Andreicăuți (mai apoi Varticeni) de la ținutul Hotinului lui „Gavrilaș al doilea logofăt și *cneaghinei lui, Mărinca, fiica răposatului Stroici vistier*" [140]. În felul acesta se lămurește și de ce Petru Movilă se va socoti ruda cea mai apropiată a Stroiceștilor, reclamîndu-le moștenirea [141]: Petru Movilă era nepotul de văr primar al lui Vasile Stroici.

Asupra acestui Gavrilaș Hâra a atras atenția Sever Zotta încă din 1912, arătînd că el era „nepotul de frate al lui Necoară" [142], fostul pîrcălab de Hotin în a doua domnie a lui Petru Rareș (1541—1546). În adevăr, la 1571 *Gavril uricarul* e arătat ca nepot al lui Nicoară Hâra [143] (în treacăt fie spus, la mănăstirea Probota a fost îngropat *Nicoară* și nu *Ion* Hâra [144]: o dovedește un document din 1587, în care se arată că Nicoară pîrcălabul de Hotin a dat satul Hîrești „mănăstirii Pobrota, *undi și el este îngropat*, pentru pomenire sufletului său și a ficiorilor lui" [145]); dar genealogia acestor două—trei generații ale familiei Hâra nu se poate stabili, numai pe baza documentelor pînă acum cunoscute [146].

Uricar în 1571, logofăt (sau pisar) al treilea în 1577 [147], logofăt al doilea în 1587 [148], Gavrilaș Hâra a fost cunoscut toată viața sa — și după moarte — numai cu titlul de logofăt [149]. Dintre copiii săi [150], îmi sînt cunoscute doar aceste două fete: *Marghita*, măritată cu Simion Movilă și *Tudosia*, măritată cu Andrei hatmanul. Lămurirea acestei înrudiri explică, în parte, numele copiilor lui Simion vodă: Gavril Movilă purta numele bunicului matern, iar Tudosia (moartă mică) — pe acela al unei mătuși dinspre mamă.

Ștefan S. Gorovei

[140] *DIR*, 3/XVI, nr. 414, p. 339; v. și Sever Zotta, în „Ioan Neculce", II, 1922, p. 298.

[141] Sever Zotta, în „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 221 și 237 („Cum? Nu știm".— Iată cum!).

[142] „Arhiva Genealogică", I, 1912, p. 46; „Ioan Neculce", cit.

[143] *CDM*, I, nr. 578, p. 153.

[144] Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 310: *Ion* la Probota și *Nicoară* la Zaharești.

[145] *DIR*, 3/XVI, nr. 437, p. 358.

[146] N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 208—209; *DIR*, 3/XVI, nr. 299, p. 246—247; *CDM*, I, nr. 519, p. 141 și nr. 578, p. 153.

[147] *Moldova în epoca feudalismului*, I, nr. 42, p. 105: Гаврил, третїн писар.

[148] *DIR*, 3/XVI, nr. 414, p. 339.

[149] E ciudată menționarea sa ca *pîrcălab*, la 12 ianuarie 1586 (*Moldova în epoca feudalismului*, I, nr. 49, p. 120); s-ar putea să fie o lectură greșită, în loc de „vtori logofăt".

[150] După indicația lui Sever Zotta (*Un indiciu genealogic...*, cit., p. 139), Gavrilaș Hâra ar fi avut *șase* copii. Satul *Brîndești*, menționat în documentul din 1692, de la care a pornit Sever Zotta, este, desigur, identic cu satul *Bîndești*, de peste Prut, cumpărat la 1587 de *Gavrilaș pisarul* (*DIR*, 3/XVI, nr. 419, p. 343—344). 23—30 ianuarie 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III.

INSCRIPȚII MEDIEVALE TRANSILVANENE

1. *Chioar și Vinț.* Căutările întreprinse din 1974 în biblioteci și arhive pentru aflarea surselor scrise referitoare la istoria Cetății de Piatră (Chioarul) și a țării românești înconjurătoare, menite să pregătească cercetările arheologice, nu au ocolit nici vechiul volum *Ortus et Progressus variarum in Dacia gentium ac religiorum cum principibus eiusdem*[2], atît de des citat de Gheorghe Șincai în *Hronica* sa. Sub domnia principelui Gabriel Bethlen (1613—1629), compendiul iezuit de istorie transilvană înseamnă : „Arcem Vinczi prope Albam Iuliam a fundamentis ad culmen usque perduxit ; castrum Kisfaludiense, duoque vasta Albae Iuliae propugnacula erexit. Bálásfalvam, Kövarinum magnifica murorum structura exornavit. Varadinum munitionibus auxit, ubi templi etiam, honori Virginis Dei parae a D. Rege Ladislao Angeli monitu erecti, partem in propugnaculum convertit" [23].

Rapida trecere în revistă a fundațiilor bethleniene, revelatoare o dată mai mult a spiritului practic, militar, al principelui, a atras luarea aminte prin semnalarea minunatelor clădiri de zid cu care fusese împodobită cetatea Chioarului. Cercetările arheologice de aici, din anii 1976—1980, au confirmat notița din *Ortus et Progressus*. În zona porții pieței centrale a cetății, s-au descoperit mai multe cahle fragmentare, acoperite de smalț verde cu decor variat și inscripția anului „1618". La patru ani de la recuperarea cetății de la imperiali, magnificelor locuințe din cetate li se instalau luxoasele cămine de teracotă smălțuită, semn al vieții de iarnă aspră, pe aceste meleaguri românești, dar și a pulsului renașterii transilvane tîrzii.

În preajma deschiderii campaniei arheologice din anul 1978, am avut curiozitatea să verific și informația referitoare la ridicarea din temelii a fortificației de la Vinț, celebrul castel de macabră faimă prin asasinarea cardinalului George Martinuzzi, ilustrul politician de la mijlocul secolului XVI. Castelul, cochetă reședință de început de renaștere transilvană, destul de dărăpănat și lăsat în părăsire, la capătul unei prăfoase foste alei din satul Vințul de Jos, veștește încă de la poarta principală prefacerea bethleniană. Inscripția, apărută prin desprinderea recentă a tencuielii ce o acoperea [4], precizează activitatea harnicilor arhitecți, meșteri și zidari transilvani :

„[GABRIEL BETHLEN]
DEI GRA. PRINC. TRAN.
HUNC. PORTAM. CUM TOTO
MURO ET IIII PROPUGNACULIS
A NOVO FUNDAMENTO PROPRIIS
SUMTIBUS EREXIT ANNO D. MDCXVI
PROVISORE EGREGIUS
CASP LPTD AKOS" [5]

---

[1] Cf. „Transilvania", LXXXVI (IX), 8/1980, pp. 9—11.

[2] *Ortus et Progressus..., Typis Academicis Societatis Jesu,* Claudiopoli, 1764.

[3] *Ibidem,* p.145.

[4] Apariția ei, se pare după cutremurul din 4 martie 1977, a fost semnalată în vara anului 1978 într-un ziar de limbă maghiară din Cluj, după cum ni se comunică de prieteni din acest oraș.

[5] [Gabriel Bethlen] cu mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei a înălțat din temelii această poartă cu întreg zidul și patru bastioane pe propriile speze în anul Domnului 1616 fiind ispravnic strălucitul Gaspar Akos LPTD».

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inscripția prezintă un deosebit interes mai cu seamă din punct de vedere al arhitecturii militare. Așadar, sub „ispravnicul" (provisor) Gaspar Akós nu s-a construit numai poarta castelului, ci și zidul de incintă cu patru „propugnaculi". Termenul trebuie tradus prin bastion și marchează receptarea lingvistică și tehnică în Transilvania a acestei mari inovații a artei fortificației. Prin curiozitatea și sîrguința bravului notar sighișorean Georg Kraus, de altminteri de bună școală padovană, s-au păstrat numele meșterilor zidari (Fundatores) „care au plănuit și înălțat", între altele, castelul din Vinț: Giovanni Landi din Mantua și Agostino Lerena din Veneția [6].

2. *Beltiug: mormîntul lui Valentin Prepostwari.* Cercetarea arheologică mărginită sau chiar îngrădită la strîmta arie a săpăturilor riscă să denatureze întregul înțeles al descoperirilor lipsite de cadrul natural și uman larg cărora le-au aparținut. O largă anchetă de teren în cuprinsul vechii țări românești a Lăpușului și Cetății de Piatră (Chioarul), ba chiar dincolo de hotarele ei, a întregit săpăturile arheologice efectuate la Chioar în anii 1976—1980.

Și, în primul rînd, cum să nu fii tentat să urmărești impresionantele umbre ale Drăgoeștilor maramureșano-moldoveni, dominînd vreme de două secole (1367—1555) nord-vestul transilvan, devenit sub ei un ținut compact de libertate și nobilitate românească?! Drumul la Beltiug, domeniul lor favorit în jurul anului 1500, se impunea de la sine.

Satul Beltiug sau Belchiugul Codrului, îndoielnic de identificat cu o villa Beltiuc amintită la 1216 [7], apare cert la 1394 între satele Codrului („Erdedalya") posesiuni ale magistrului Bal, voievodului Drag și ale lui Ioan, fii fostului voievod al Moldovei, Sas [8]. Familia Drăgoeștilor s-a împămîntenit la Beltiug pînă într-atît încît a dat numele ramurei lor nobiliare principale Bilteki-Dragffy, apelativ devenit — pentru cronicile moldovene — **Birtoc** [9].

Zadarnic am căutat, spre începutul toamnei anului 1978, în biserica impunătoare din Beltiug, urmele Drăgoeștilor [10]: locul mormintelor se ștersese dacă, nu cumva, după vremi, le vor fi fost risipite. Ne-a întîmpinat, însă, mormîntul unui oștean norocos — „magnificul Valentin Prepostwari de Lokach [11], consilier militar al maiestății sale imperiale și regale", Rudolf II de Habsburg: din veacurile vitejiilor moldo-maramureșene o translație în renașterea tîrzie, ilustrată — de la Tisa și Nistru pînă pe drumurile Adrianopolei — de fapta și figura lui Mihai Viteazul. Căci Valentin Prepostwari este unul din oamenii Ligii Sfinte antiotomane, bine cunoscut meleagurilor românești. De Crăciunul anului 1593, din Czenger, nu departe de Satu Mare, în jos pe Someș, el îndemna pe Aron vodă al Moldovei să se alăture Ligii Sfinte: „acum ar putea măria-ta să slujească domnului Dumnezeu, pe urmă Creștinătății, iar în rîndul al treilea faimei vitejești a măriei tale și numele ți l-ai putea face măria-ta veșnic pomenit, de-a pururi rămînîndu-ți numele și slava tot atît de mare precît a înaintașilor măriei-tale, asemenea credinciosului Ștefan vodă de odinioară, a cărui faimă de viteaz și nume sînt vii și astăzi și sta-vor cît fi-va această lume, atîta vreme slava și numele lui nu se va șterge" [12].

---

[6] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1602—1665*, traducerea și studiul introductiv de G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 45.

[7] Cf. Coriolan Suciu, *Dicționar al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 69.

[8] *Documenta Valachorum*, p. 473—475.

[9] Letopisețul anonim al Moldovei, Letopisețul de la Putna nr. II; v. și Cronica moldo-polonă (variante Byrthok, Berthek, Birtog, cea din mijloc dînd evoluția), în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 20, 65, 171, 181.

[10] Am făcut acest drum împreună cu Viorica Ursu, muzeograf principal, responsabil din partea Muzeului Maramureșului al șantierului arheologic Chioar; ne-am bucurat la Beltiug de amabila primire și tovărășie în cercetări a parohului catolic, părintele Georg Feigi.

[11] Ortografia numelui este aceea a autografului; dacă „Lokach" nu este o moșie a sa atunci ar putea fi chiar locul nașterii sale, ceea ce, identificat, i-ar lămuri originea.

[12] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, București, 1932, p. 53, sesizat imediat de Nicolae Iorga — „îndemnul lui Valentin Prepostwari către Aron, pomenind și pe Ștefan cel Mare [...] e de cea mai mare valoare", (*RI*, XVIII, 1932, p. 222).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De unde, însă, astfel de accente la oşteanul de origine incertă, poate slovac maghiarizat? Sumara-i biografie, schiţată de eminenta medievistă, Maria Holban [13], reţine perioada mai—iunie 1562 cînd Valentin Prepostwari îndeplinea slujba de curier între agentul imperial în Moldova lui Despot Eraclidul, Ioan Belsius, şi căpitanul habsburgic al Ungariei Superioare, Francisc Zay [14]. Atmosfera curţii lui Iacob Eraclidul, Despot vodă, unde se invoca descendenţa romană spre îndemn la măreţe fapte, va fi influenţat şi pe tînărul curier imperial, dar amintirea lui Ştefan cel Mare, ca şi a vechii întinderi a ţării, aparţineau tradiţiei populare vii pe toate meleagurile Moldovei drumurilor lui Valentin Prepostwari.

Alianţele pe care i le sugerează lui Aron vodă al Moldovei în decembrie 1593, planul de campanie propus arhiducelui Matia în februarie 1594 [15], vădesc precisa cunoaştere a realităţilor politico-militare ale ţărilor române şi posibilităţile efective ale unei ofensive antiotomane: „dacă voievozii Moldovei şi Ţării Româneşti ar fi cu dreaptă credinţă ei ar putea să slujească mult maiestăţii sale şi ţării, mai ales dacă ar putea să-i aibă alături de ei şi pe cazaci; mai întîi că tătarii n-ar cuteza să vină, nu şi-ar lăsa muierile, pruncii, ţara pustie şi chiar dacă ar veni, ar veni puţini. Apoi, voievodul Moldovei şi al Ţării Româneşti ar putea pîrjoli şi devasta tot ţinutul de dincolo de Dunăre pînă la Adrianopol şi mai departe; dacă ar lua drumul Constantinopolului ar face foarte mare pagubă împăratului turcesc. Niciodată şi în nici un chip Sinan paşa n-ar putea să se menţină [în Ungaria Superioară] ar fi nevoit să se tragă în grabă îndărăt, înapoindu-se acasă sau abătîndu-se asupra Ţării Româneşti sau Moldovei. Astfel oastea maiestăţii sale ar putea să lucreze cu toată încrederea. Fiind ajutorul lui Dumnezeu într-un an maiestăţile voastre aţi putea slobozi întreaga Ţară Ungurească, Slovacia, Croaţia, Serbia, căci toată obştea s-ar întoarce pe faţă împotriva turcilor" (raportul către arhiducele Matia de Habsburg). Valabilitatea acestor evaluări a fost evidentă în cursul campaniilor antiotomane conduse de Mihai Viteazul din anii 1594—1595, 1596 şi 1598.

La începutul anului 1595, într-o nouă scrisoare către arhiducele Matia, Valentin Prepostwari, comite de Agria (Eger, Erlau) şi Heves, vestind faptele de arme ale domnilor români — „aici avem ştirea obştească despre voievozii din Ţara Românească şi Moldova [16] care se luptă foarte, au ars teribil ţinutul Dobrogei dincolo de Dunăre, ţinutul lui Makedon, l-au devastat şi tăiat pe turcii locuitori acolo, le-au luat vitele, au stricat pe păgîni pînă aproape de Adrianopol" [17] — atrăgea atenţia asupra contraofensivei otomane solicitînd ajutor militar pentru principatele române: „căci eu socot că dacă turcii au pornit, mai întîi vor veni asupra lor fiindcă le sînt în drum şi de acolo vor veni împotriva noastră" [18]. Campania oştirii marelui vizir Sinan paşa în Ţara Românească în vara anului 1595, ilustrată de bătălia Călugărenilor, a validat calculele comandantului imperial. Toate provin din cunoaşterea locurilor şi oamenilor fostului curier militar: „Starea Moldovei şi Ţării Româneşti o ştiu aproape la fel de bine precum aceea din împrejurimile Vienei, căci am umblat mult în amîndouă ţările, ba şi în şesurile de dincolo de Dunăre în faţa Moldovei, în ţara turcească" [19].

Cel mai adesea lipsit de forţe suficiente, solicitat de principele transilvan şi cancelarul Josica pentru largi acţiuni ofensive spre Oradea sau Timişoara, confruntat cu fulgerătoare incursiuni tătare pînă în preajma Satului Mare (1594—1599), Valentin Prepostwari era redus *la apărare şi la disperate cereri către Curtea imperială. Sub pana din mîna oşteanului*, prinsă acum de beteşugurile vîrstei, alături de tonul reverenţios datorat maiestăţilor lor îndepărtate, apar acum notele unei sincere compasiuni faţă de ţăranii timişani terorizaţi de tătari.

Mila faţă de cei simpli din Timişana — „să ierte cu milostivire Maiestatea Ta, cu mare grozăvie trăiesc [tătarii] în mijlocul sărmanei ţărănimi" — revine în acelaşi raport din

---

[13] *Călători străini despre ţările române*, vol. III, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Bucureşti, 1971, p. 426.

[14] *Ibidem*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 153, 206.

[15] A. Veress, *op. cit.*, p. 60—61.

[16] Este interesant de remarcat că buletinele victoriilor româneşti pe care şi le atribuia Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, nu se bucurau la imperiali de audienţa ce li s-a atribuit uneori. Un sistem propriu de informare funcţiona desigur.

[17] A. Veress, *op. cit.*, p. 181.

[18] *Ibidem.*

[19] Raport de la 3 februarie 1594 din Beltiug către arhiducele Maria, *ibidem*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ianuarie 1595 către arhiducele Matia alături de situația din ținuturile sătmărene : „ci maiestatea sa, principele nostru milostiv să ne aibă și pe noi și pe sărmanii locuitori ai țării în grija sa milostivă" [20]. Argumentația militarului apare imediat : „dacă ne pustiește pe noi, Maiestatea Sa nu poate avea nici o oaste de aici de la noi ; și cu cele două tîlhării din zilele trecute au făcut mare prăpăd și acum țara de aici s-a împuținat cu cîteva sute de dărăbanți" [21].

În vremurile Reformei și Contrareformei, de rece cruzime, cuvintele căpitanului Valentin Prepostwari sună aparte. O corespondență din 1583 a Camerei din Zips cu împăratul Rudolf al II-lea sugerează o explicație posibilă : la această dată stăpîn al posesiunii Beltiug nu era altul decît Valentin Prepostwari [22]. Succesiunea sa în posesiunea Drăgoștilor de Beltiug se făcuse probabil după 1565, cu prilejul răscumpărării la care fusese silit de imperiali Gheorghe Báthory, soțul Anei, văduva lui Gaspar Dragffi [23].

Treptat noul venit s-a adaptat mediului românesc al Codrului ; în 1583 el solicitase vechea jurisdicție a Drăgoștilor asupra românilor de pe posesiunea sa, ceea ce împăratul, firește, îi refuzase.

Bătrîn pentru acele vremuri, în Belchiugul Codrului din primăvara anului 1597 se stingea printre românii locului Valentin Prepostwari, îngropîndu-se în biserica satului sub lespedea de pomenire :

«Epitaphium generosi et magnifici domini Valentini Prepostwary de Lokach Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis consiliarii etc. qui pace et bello domi forisque re praeclare (gesta) placide tandem in Domino abdormivit die 10 mensis Aprilis Anno Domini 1597 aetatii suae anno 57» [24].

Sergiu Iosipescu

[20] *Ibidem*, p. 179.
[21] *Ibidem*, p. 180.
[22] *Ibidem*, vol. II, București, 1930, p. 240.
[23] Hurmuzaki, *Documente*, II, 5, p. 520.
[24] Este cea mai bine păstrată dintre inscripțiile sarcofagului lui Valentin Prepostwari, pe care l-am putut cerceta împreună cu parohul romano-catolic, dr. Georg Feigi ; păstrate fragmentar, alte înscrieri în piatră, cu rezonanță barocă, comemorează faptele vrednicului căpitan pentru care se iau mărturie cetățile Callovia (Kállo ?), Cașovia (Kaschau, Kosice), Agria (Erlau, Eger). Descendența lui Valentin Prepostwari de Beltiug a urmat cu fiul Sigismund (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XI, p. 1051), un tovarăș de arme al principelui transilvan Gabriel Báthory.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA

Documente noi

1627 (7135) mai 22

Let 7135<1627>mai 22. Zapis de la Costantin Ciogole pe Cucuteni.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CCLXXIV/62.
Menţ., într-un izvod de acte, din 1750 aprilie 1, pentru Cucuteni.

Apariţia acestei menţiuni întregeşte seria documentelor publicate (mărturia boierilor şi actul domnesc de întărire) în *DRH*, A, vol. XIX, nr. 220 şi 221.

1627 (7135) august 18

Un zapis pe moşia Zadubreuca, din velet 7135 <1627> avg(us)t 18, iscălit de mulţi.

Arh. St. Iaşi, DCCXCI/546, f. 486 r.
Menţ., într-un izvod de la începutul sec. XIX, pentru documentele moşiei Şcheia, ţin. Suceava.

1628 (7136) martie 31

7136 <1628> mart(ie) 31. O carte g(os)pod, de la domnul Miron Barnovschii Movilă v(oie)vod, ce scrii, către Pătraşcu de Hlăpeşti că ar fi jăluit popo Ionaşcu din Bîrgăoni, cu nepoţii săi, ficiorii ...sunesăi [1] din Băloţeşti [2], anume Ştefan şi Istratii, zicînd că ei ar fi avut o parte de ocină în sat în Cîrligi, a şasa parte, şi s-au sculat Ion Ciuria şi au vîndut acea parte, toată, ş-a lor ş-a lui, şi lor nimică nu li-au dat. Şi poronceşti domnie să margă rînduit acolo să oprească fetele şi ginerii lui Ion Ciuria de pe parte lor ce au în Bîrgăoni, din vatra satului şi din tot locu, atît a lor cît ş-a popii lui Ionaşcu, parte ce-au vîndut Ion Ciure din Cîrligi, iar lor de le va păre cu strîmbul să vii la divan faţă.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXCV/160 (nr. 2).
Rez. dezvoltat într-un perilipsis, din 1806 noiembrie 8, „de pe scrisorile de Bîrgăoani ce sînt la răzăş(i)".

1628 (7137) noiembrie 15

7137 <1628> noemv(rie) 15. Un zapis, tij pe moşiia Bîrleştii.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CLXIV/141.
Menţ., într-un perilipsis, din 1815 decembrie 29, de documentele moşiei Bîrleşti şi părţi din Zcîrţeşti.

---

[1] Cuvînt greu lizibil.
[2] Probabil Băluşeşti, aflat în apropierea satelor menţionate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1632 (7140) februarie 28

7140 <1632> fevr(uarie) 28. Zapis de la Crăciunu, ficior lui Calin, nepot lui Medelianu, şi de la sora lui, Ţiganca, încredinţat de mulţi marturi, cu cari au vîndut a triia parti din tot satul Saca, pe apa Prutului, la ţ(i)n(u)tu(l) Covurluiului, Ghenghii vel log(o)f(ă)t, drept 40 taleri.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), DCCLXXXIV/72.
Rez., într-un perilipsis, din 1806 martie 12, de documentele moşiei Oancea.

1632 (7141) septembrie 5

1 zapis din 1741 <1632> săpt(emvr)ie 5 a Naşcului cumpărături.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CLXXIII/27.
Menţ., într-un izvod, din 1816 septembrie 13, pentru documentele moşiei Şerbăneşti.

1632 (7141) septembrie 21

Un zapis dé la Nastasie Vrăbioai postélniceasa, din let 7141 <1632> săp(temvrie) 21, întru caré adiverează că ş-au răscumpărat Chirila de Popeşti dintru un bătrin, a patra parté, şés(e) pămînturi, ce au fost vîndut(e) <de> [1] Lazor, nepot Ciobănesă(i) din Popeşti, postelnicesăi Vrăbioai, dréptu 14 lei bătuţi.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CLXXIV/66.
Rez., într-un perilipsis din 1754 ianuarie 2.

1632 (7141) noiembrie 24

7141 <1632> noemv(rie) 24. Ispisocu sirbescu de la Alexandru Ilieşu voevod, netălmicit, fără numai scrie diasupra că cuprindi din tot satul Băloşăştii a opta parte, cu locu de moară, ce au vîndut Dumitru cu fimeia lui, Sora, fata lui Grozav Steţco, popii lui Sămsăilă şi preutesăi sale, Anastasîei.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CCLX/90.
Rez., într-un perilipsis de la începutul secolului al XIXlea.

1633 (7141) februarie 12

7141 <1633> fevruari 12. În orighinal zapis, de la o samă din boerii divanului, prin care să adeverează cum dieaconul Ionaşcu de Rugăşăşti au vîndut a şasă parte de sat din Tomeşti, în ţinutul Hîrlăului, însă partea de cătră Berteşti. Pre aceasta o au vîndut dumisale Chenghea logofătului celui mare.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CLXXX/12 (nr. 1).
Rez., într-un opis, din 1841 decembrie 16, de documentele moşiei Tomeşti.

1633 (7141) martie 12

7141 <1633> mart(ie) 12. Ispisoc sîrbescu de la domnul Alecsandru Iliaş v(oie)v(od), întăritor agăi Irimiia şi fratelui său, Frangole, pe satul Arenii.

Arh. St. Iaşi, CDLVI/6 (nr. 24).
Rez., într-un opis din 1841, pentru documentele moşiei Bosanci, ţin. Suceava.

1633 (7141) martie 15

Un ispisoc de la Alexandru Ilieş v(oie)v(o)d, sîrbăsc, din velet 7141 <1633> mart(ie) 15.

Arh. St. Iaşi, CCLX/2 (nr. 6).
Menţ., într-un perilipsis din 1805, „ce s-au făcut de scrisorile acestor moşii: Şcheia, Zadobreuca, Vascăuţii i Voloca".

[1] Omis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1634 (7142) februarie 18

Adecă eu, Sălivestru, şi Medelian, şi Costandin, şi Toader Bobineştii, tuspatru fraţii, scriem şi mărturisim <cu>[1] acest zapis al nostru, înşine, de bunăvoia noastră şi de nime siliţ(i) şi nevoiţ(i), cu toţ(i) fraţii şi ni-am tîrguit cu Vasilie Păulel biv pîrcălabu ot volost Dorohoiul, de i-am vîndut în sat în Giumătăţeni, la Jîjie, din giumătate de sat, din a trie parte giumătate, partea din mijloc, drept 30 de galbeni de aur.

Şi într-această tocmală fost-au mulţi oameni buni, anume : Vasilie Maziri biv vel armaş, şi Avram şoltuz cu 12 pîrgari ot Ştefăneşti, Pătraşcu Prutianul, şi Condre Leoa moşan de acolo şi Alexa, şi Vlad Ştedlă Dragomir, Vasilie Voicu şi mulţi oameni buni. Aşişdirea şi dregători de Ştefăneşti, Dumitru şi Fătul.

Drept acéia şi de oamenii noştri de va vrea cineva să întoarcă ce am vîndut noi să nu aibă a întoarce, că am vîndut să-i fie dria<p>[1]tă moşie, în veci.

Şi, spre mai mare credinţa, ni-am pus şi peceţile, ca să s(e) ştie.

Л(ѣ)т(о) ҂ЗРМВ фев(руаріе) НЇ.

Arh. St. Iaşi, CDLVI/9, f. 81 v.
Copie, din secolul al XVIII-lea, într-o condică cu documentele familiei Stîrcea.

1634 (7142) februarie 25

7142 <1634> fev(ruarie) 25. Copie de pe suretul ispisocului de la Moisăi Movila v(oie)v(od).

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad), CLXXXVII/264 (nr. 2).
Menţ., într-un perilipsis, din 1832 decembrie 27, de documentele moşiei Stănileşti.

<1634 (7142)>[2] martie 22

Ghenghea vel log(o)f(ă)t. Adecă au venit înaintea noastră Silivestru, şi Medelian, şi Văsiian, şi Toader Bobineştii, tuspatru fraţ(i) de a lor bunăvoie, de nime nevoiţ(i), nici înpresuraţ(i), ce de a lor bunăvoe, au vîndut a lor driaptă ocină şi moşie din sat din Giumătăţeni, ce este pe Jîjie, în ţinutul Hîrlăului, din giumătate de sat, din a trie parte giumătate, partea din mijloc, Acéia au vîndut-o lui Vasilie Macri ce-au fost pîrcălabu, drept 30 de galbeni de aur.

Deci, noi văzînd a lor de bunăvoe tocmală şi plată deplin, de la noi încă i-am făcut acest zapis pîn îş(i) va face şi ispisoc domnescu, ca să s(e) ştie.

mart(ie) 22

Arh. St. Iaşi, CDLVI/9, f. 81 r.
Copie, din secolul al XVIII-lea, într-o condică cu documentele familiei Stîrcea.

1634 (7142) mai 24

O carte de la Vasili vodă, 7142 <1634> mai 24.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXXI/27 (nr. 35).
Menţ., într-un izvod, din 1795 iunie 20, de documentele moşiei Boianul „ot Cordon".

1634 (7142) iulie 8

Un ispisoc de la Vasile v(oie)v(o)d, sîrbăsc, din velet 7142 <1634> iulie 8.

Arh. St. Iaşi, CCLX/2 (nr. 7).
Menţ., într-un perilipsis din 1805 „ce s-au făcut de scrisorile acestor moşii : Şcheia, Zadobreuca, Vascăuţii i Voloca". Aceeaşi menţiune, ibidem., DCCXCI/546, f. 485 r.

---

[1] Omis.
[2] Datat după documentul din 1634 (7142) februarie 18, publicat mai sus, referitor la aceeaşi chestiune.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1634 (7142) iulie 24

Una carte a lui Vasilie v(oie)vod din let 7142 <1634> iuli(e) 24.

Arh. St. Iaşi, CDVIII/60.
Menţ., într-un izvod, din 1794 decembrie 17, de documentele moşiilor Brunduşani, Bouşori şi Soleşti.

1634 (7143) noiembrie 24

Întăritură di la dom(nul) Vasîli pi moşie Faraoani, 24 noem(vrie) 7143 <1634>.

Arh. St. Iaşi, CCLIX/3, f. 9 r. (nr. 5).
Menţ., în copia unui izvod, din 1804 septembrie 27, „asupra tuturor scrisorilor pi moşiili clirosului din Bucovina, cari moşii să află în Moldova...". Alte două menţiuni, ibidem., CCLX/3, f. 2 r. (nr. 5) şi DCCXCI/545, f. 482 r.

Alte forme documentare.

Vol. III, nr. 23.

1488 (6996) ianuarie 9, Suceava. Ştefan cel Mare voievod întăreşte lui Neagul şi fratelui său, Stoica armaşul, jumătate din satul Băseşti, cumpărată de la Bălco Băsescul, cu 120 de zloţi tătăreşti.

† М(и)л(о)стю б(о)жїею, мы, Стефан(ь) воевода, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскои. Знаменито чиним(ь) нс(ь) сим(ь) листом(ь) нашим(ь), въсѧм(ь) кто на н(ь) ѹзрит(ь) или еґо чтѹчи оуслышит(ь), ѡже прїиде прѧд(ь) нами и прѧд(ь) ѹсими наши<ми>[1] молдавскими боıари, слѹга наш(ь), Бълко Бъсескѹл(ь), по своеи доброи воли, никим(ь) непонѹж<д>[1]ен(ь) а ни присилован(ь), и продал(ь) свою правѹю ѡтнинѹ ѡт(ь) своего праваго и питомаго ѹрика, половина ѡт(ь) еґо село, ѡт(ь) Бъсещ(и), вышнѣѧ част(ь), слѹґам(ь) нашим(ь), Нѣґѹлѹ и братѹ его, Стоика армашѹл(ь), за рк злат(ь) татарскиХ(ь). И ѹставше наши слѹґи, Нѣгѹл(ь) и брат(ь) его, Стоика армаш(ь), и заплатили ѹсе тоти выше писаннїи пинѣзи, рк злати, ѹ рѹки слѹзѣ нашемоу, Бълко Бъсескѹл(ь), перед(ь) нами и перед(ь) нашими боıари.

Ино мы, видѣвше иХ(ь) доброи воли и лагодѹ межи ними и полнїи заплат(ь), а мы, такѡж(е), и ѡт(ь) нас(ь) есми дали и потвръдили слѹґам(ь) нашим(ь), Нѣґѹлѹ и брат(ь) еґо, Стоика армашѹл(ь), тое прѣд(ь) реч(е)ное половина село, ѡт(ь) Бъсещ(и), вышнѣа част(ь), да ест(ь) им(ь) ѡт(ь) нас(ь) ѹрик(ь) и съ въсем(ь) доХодом(ь), им(ь), и дѣтем(ь) иХ(ь), равно, и ѹнѹчатом(ь) иХ(ь) и прѣѹнѹчатом(ь) иХ(ь), и прѣщѹрѣтом(ь) иХ(ь) и въсемоу родѹ иХ(ь), кто сѣ им(ь) изберет(ь) наи ближнїи, непорѹшено николиже, на вѣкы.

А Хотарь тои половина село да ест(ь) ѡт(ь) сего Хотара половина, кѹда из бѣка ѡжива ли.

А на то ест(ь) вѣра нашего г(о)с(по)дства выше писаннаґо мы, Стефана воеводї, и вѣра прѣвъзлюблениХ(ь) с(ы)нѡв(ь) г(о)с(по)дства ми, Алеѯандра и Богдана-Влад(а), и вѣра боıарь нашиХ(ь): вѣра пана Збїарѣ, вѣра пана Нѧг(а),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

вѣра пана Дꙋма, вѣра пана Ґангꙋра, вѣра пана Драґоша дворника, вѣра пана Хръмана, вѣра пана Ꙗцка Хꙋдича, вѣра пана Дажбоґа, вѣра пан<а>[2] Щтефꙋла пракалаба ѡт(ь) Хотина, вѣра пана Микотъ и пана Рѣцеша, пракалаби ѡт(ь) Нѣмца, вѣра пана [пана] Андреика Чорторѡвскоґо, вѣра пана Грозѣ парка<ла>[3]ба ѡт(ь) Ѡрхеѧ, вѣра пана Їѡн Секаръ паркалаб(а) ѡт(ь) Нов(о)град(а), вѣра пана Клъ<нъꙋ сп>[4]ътарѣ, вѣра пана Болдꙋра вистѣрника, вѣра пана Єремїа постелника, вѣра пана Андреика чашника, вѣра пана Мътеи столника, вѣра пана Шандра <комиса и вѣра ꙋсиХ(ь) бо>[4]ꙗрь <нашиХ(ь)>[3] молдав<скиХ(ь)>[3] велики<Х(ь)>[2] и ма<лиХ(ь)>[3].

А по на<шем(ь)>[3] животѣ, кто <бꙋдет(ь) г(о)сп(о)д(а)>[3]ръ нашеи Земли Молдавскои, ѡт(ь) дѣтеи нашиХ(ь) или ѡт(ь) нашего родꙋ <или>[4] пак(ь) бꙋд(ь) кого Б(оґ)ъ изберет(ь) г(о)с(по)д(а)рем(ь) бити нашеи Земли, тот(ь) аби им(ь) не порꙋшил(ь) нашего д<а>[3]а<н>[3]на, али що би им(ь) ꙋтвръдил(ь) и ꙋкрѣпил(ь), занꙋже есми им(ь) дали за иХ(ь) правꙋю слꙋжбꙋ.

А на болшꙋю крѣпост(ь) и потвръжденїе томꙋ въсемꙋ выше писанномꙋ, вел<ѣли е>[3]сми нашемꙋ вѣрномꙋ панꙋ, Тъꙋтоулови логофетꙋ, писати и нашꙋ печат(ь) привѣсити к семоу листоу нашемꙋ.

Пис(а) Тоадер(ь), въ Сѡч(а)вѣ, къ л(ѣ)то ҂зцчз. м(ѣ)с(ѧ)ца ген(арїа) θ̃.

<Pe verso, însemnare contemporană> : На половина ѡт(ь) Бъсещ(и).

Din mila lui Dumnezeu, noi, Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem cunoscut, cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că a venit, înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveni, sluga noastră, Bălco Băsescul de bunăvoia lui, nesilit de nimeni, şi nici asuprit, şi a vîndut dreapta lui ocină, din uricul său drept şi cinstit, jumătate din satul său, din Băseşti, partea din sus, slugilor noastre Neagul şi fratelui său, Stoica armaş, pentru 120 de zloţi tătăreşti. Şi sculîndu-se slugile noastre, Neagul şi fratele său, Stoica armaş, au şi plătit toţi aceşti mai sus scrişi bani, 120 de zloţi, în mîinile slugii noastre, Bălco Băsescul, înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri.

Deci noi, văzind buna lor voie şi înţelegere între dînşii şi plata deplină, noi, de asemenea, şi de la noi am dat şi am întărit slugilor noastre Neagul şi fratelui său, Stoica armaşul, jumătate de sat, mai înainte spusă, din Băseşti, partea din sus, să-i fie de la noi uric şi cu tot venitul, lui şi copiilor lui deopotrivă, şi nepoţilor lui, şi strănepoţilor lui, şi răstrănepoţilor lui şi intregului său neam, cine i se va alege cel mai apropiat, neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acestei jumătăţi de sat să fie din tot hotarul jumătate, pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credinţa domniei noastre, a mai sus scrisului, noi, Ştefan voievod, şi credinţa preaiubiţilor fii ai domniei mele, Alexandru şi Bogdan-Vlad, şi credinţa boierilor noştri : credinţa panului Zbiare, credinţa panului Neagu, credinţa panului Duma, credinţa panului Gangur, credinţa panului Dragoş vornic, credinţa panului Hărman, credinţa panului Iaţco Hudici, credinţa panului Dajbog, credinţa pan<ului>[2] Şteful pîrcălab de Hotin, credinţa panului Micotă şi a panului Reaţeş, pîrcălabi de Neamţ, credinţa panului [panului] Andreico Ciortorovschi, credinţa panului Groze pîrcă<la>[3]b de Orhei, credinţa panului Ion Secară pîrcălab de Cetatea Nouă, credinţa panului Clă<nău sp>[4]ătar, credinţa panului Boldur vistier, credinţa panului Eremie postelnic, credinţa panului Andreico ceaşnic, credinţa panului Mătei stolnic, credinţa panului Şandru <comis şi credinţa tuturor bo>[4]ierilor <noştri,>[3] moldov<eni>[3], mari şi mici.

---

[1] Omis.
[2] Rupt.
[3] Şters.
[4] Şters şi rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iar după viaţa noastră, cine <va fi domn>[3] al ţării noastre Moldova, din copiii noştri sau din neamul nostru <sau>[4] iarăşi pe oricine îl va alege Dumnezeu să fie domn al ţării noastre, acela să nu clintească da<n>[3]ia noastră, ci să le întărească şi să le împuternicească pentru că le-am dat şi le-am întărit pentru slujba lor dreaptă.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier, Tăutul logofăt, să scrie şi să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Toader, în Suceava, în anul 6996 <1488>, luna ianuarie, 9.

<Pe verso, însemnare contemporană> : Pe jumătate din Băseşti.

Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti, înv. nr. 13 163.

Orig. slav, pergament (31×41,3 cm.), rupt la îndoituri şi şters, pecete atîrnată, căzută, deteriorată parţial.

EDIŢII : I. Bogdan, *Doc. Ştefan,* I, p. 319—320, nr. CLXXVII (trad. din 1761 februarie 12) ; *DIR,* A, II, p. 82, nr. 81 ; *DRH,* III, nr. 23. p. 39—40 (aceeaşi trad.) ; Ghibănescu, *Surete,* VII, p. 231, nr. CXCII (copie, de la sfîrşitul sec. XIX, de pe aceeaşi trad.).

Vol. XXI, nr. 94

1632 (7140) mai 28, Iaşi. Alexandru Iliaş voievod întăreşte lui Costin postelnic părţi de ocini din satele Tomceşti şi Popi, din ţinutul Tecuci, cumpărate de la Conde fost mare vameş şi de la fiul său, Ion.

† Їѡ Алеѯандрꙋ Илиаш воевода, б(о)жїею м(и)л(о)стїею, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Мѡлдавскои. Ѡж(е) прїидошѣ, прѣд нами и прѣд въсими нашими Молдавскими болѣри, великиѯ и милиѯ, болѣринꙋ нашемѵ, Конде бившїи вел митиник, и с(ъ)нъ ег(о), Иѡн, по иѯ доброю волѣ, неким непонѵждени, а ни приселованни, и продали иѯ правою ѡтн(и)нѵ и кѵпежино, ѡт исписок за викꙋпленїе что ѡн(и) имали ѡт Стефан Томшѣ воеводи, четвръта част ѡт село Томчещи, что ѵ в(о)лост Текꙋчскомꙋ, что ѡн(и) било кꙋпили ѡт Тꙋдора и ѡт сестра ег(о), Мърїика, дъщири Єремїи Тълабъ, ѡт своиѯ нарѣденїе что имал(и) дѣдми, Тома Тълабъ.

И тиж(е), продали и дрѵгаа част за ѡтн(и)нѵ, ѡт тогожде село, ѡт Томчещи, что ѡни била кꙋпил(и) ѡт тѣѯ виш(е) писанни, ѡт Тꙋдора и ѡт сестра его, Мърїика, дъщери Єремїи Тълавъ, и ѡт племенницї иѯ, Юсип, и ѡт сестри ег(о), Ꙋръта и Антонїа, дѣти Дꙋмитрѵ Тълабъ, въсѣ част ѵико им, Пътрашко Тълавъ, что <сѣ>[1] изберет, четвръта част, съ мѣсто за брѵд за млин ѵ Бърладѣ и съ болоти рибними и съ вес приѯод. Тѣѯ продал(и) болѣринꙋ нашемѵ вѣрнномꙋ, Костин постелник, ради едина сто талери сребрънниѯ, п(и)н(ѣ)зи готови.

И тиж(е), продал(и) болѣринꙋ нашемꙋ, Конде бив вел митник, и с(ъ)нъ ег(о), Иѡн, за иѯ добраа волѣ, неким непонѵждени, а ни приселовани, иѯ правою ѡтн(и)нѵ и кѵпежино, ѡт исписок за викꙋпленїе что имал(и) ѡт сама г(о)с(по)дств(а) ми, ѡт пръвое г(о)сп(о)дст(во)ванїе, четвръта част ѡт вес село ѡт Попи, ѡт ꙋст(ы) Церꙋлов, что ѵ в(о)лост Текѵчскомꙋ, ѡт ватрꙋ село, и ѡт полѣ, и ѡт болотаѯ и съ вес приѯод, что с(ѣ) изберет, что ѡни било кꙋпил(и) ѡт Василїе, зѣт Кр(ъ)сти дворник, и ѡт шꙋреи его, Чернат бив логоф(е)т, пак иж(е) зѣт Кр(ъ)сти дворник и ѡт Скива, кнѣгинѣ покоиннаг(о) Дабижи бив чашник, дъща Кр(ъ)сти дворник, что таа четвръта част село <било>[1] викꙋпленїе покоиннаг(о) Кр(ъ)сти дворника ѡт Ротъш, и ѡт Бранча, и ѡт Дꙋма и ѡт инни племеници иѯ. Таа продал(и) болѣринꙋ нашемꙋ, Костин постелник, радї шест десѣт и шест талери сребрънниѯ.

И тиж(е), <п>[2]родал(и), ѡт прѣд нами, болѣринѵ нашемѵ, Конде бив вел митник, и с(ъ)нъ ег(о), Иѡн, за иѯ добраа волѣ, неким непонѵждени, а ни

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

приселовани, иХ правою ѡтн(и)нѵ и кѹпежно, ѡт нарѣденїе за викѹпленїе что имал(и) ѡт люди добри, петаа част ѡт един стар ѡт тогожде село, ѡт Попи, ѡт ѵст(ы) Церѹлов, и ѡт царинѹ и ѡт болотами и ѡт вес приХод, что ѡн(и) било кѵпил(и) ѡт Кр(ъ)стѣ и ѡт брат его, Данчюл, с(ы)нике[3] Мъндрѹ и Марти. Таа продал(и) болѣринѹ нашемѹ, Костин постелник, радї два десѣт и ѡсим талери сребрънниХ.

И тиж(е), продал(и), ѡт прѣд нами, болѣринѹ нашемѵ, Конде бив вел митник, и с(ъ)нъ ег(о), Иѡн, за иХ доброю волѣ, неким непонѹждени, а ни присиловани, иХ права ѡтн(и)нѹ и кѹпежно, ѡт нарѣденнїе за викѹпленїе что имал(и) ѡт люди добри, една воловид и половина и един фъртаю за ѡтн(и)нѵ, тиж(е) ѡт село Попи, ѡт ѹст(ы) Церѹлов, что ѡн(и) било кѹпил(и) ѡт Георгїе бив чашник и ѡт брат ег(о), Ихнат, а им било права ѡтн(и)нѹ и дѣднинѹ ѡт към(ъ)тръ иХ, Марїѧ. Таа продал(и) болѣринѹ нашемѵ вѣрниомѹ, Костин постелник, радї два десѣт талери сребрънниХ.

И тиж(е) продал(и), ѡт прѣд нами, болѣринѵ нашемѵ, Конде бив вел митник, и с(ъ)нъ ег(о), Иѡн, за иХ добраа волѣ, неким непонѵждени, а ни приселовани, иХ права ѡтн(и)нѹ и кѵпежно, ѡт нарѣденнїе за[4] людї добри, что имал(и) за викѹпленїе, една воловид и половина за ѡтн(и)нѹ, тиж(е) ѡт тогожде село, ѡт Попи, ѡт ѹст(ы) Церѹлов, что ѡн(и) кѹпил(и) ѡт Марїѧ, дъща МиХъилъ, и ѡт Килсїѧ, дъща Тодосїеви. Таа продал(и) болѣринѹ нашемѵ, Костин постелник, радї шестнадесѣт талери сребрънниХ.

И въстал сѣ болѣринѹ нашемѵ, Костин постелник, и заплатил [и] исплънъı въсии тъıи виш(е) писаниХ пинѣзи, ѡт прѣд нами и ѡт прѣд нашими болѣри, въ рѹкаХ тим виш(е) писаниХ, болѣринѹ нашемѹ, Конде бив вел митник, и с(ъ)нѹ ег(о), Иѡн. И дал(и) емѵ и тѣХ нарѣденїе что имал(и) на тѣХ ѡтн(и)ни.

И тиж(е), ѡни сами свѣдѣтелствовали прѣд нами аж(е) имает един ѵрик за...[5] ѡт Радѹл воевода, иж(е) сѹт писани тѣХ части за ѡтн(и)нѵ и понимал(и) сѣ да имает исписати ѡт тот ѵрик.

Тѣм радї, да ест емѵ, и ѡт г(о)с(по)дств(а) ми, болѣринѹ нашемѹ вѣрниомѹ, Костин постелник, тѣХ части за ѡтн(и)нѹ ѡт село Томчещи и ѡт село Попи, ѡт ѹст(ы), Церѵлов, что сѹт ѵ в(о)лост Текѹчскомѹ, правїи ѡтн(и)ни, и викѹпленїи, и ѹрик и потвръжденїе, емѵ и дѣтим ег(о), и ѡнѹчатом, и прѣѡнѹчатом, и прѣщѵратом и въсемѵ родѹ ег(о), кто с(ѣ) емѹ изберет наи ближинїи, съ въсѣм доХодом, непорѹшенно им николиж(е), на вѣки вѣчнїи. И ни да с(ѣ) не ѹмишает.

Оу Ꙗс, в(ъ) л(ѣ)т(о) ҂зрм маи кп.

† Сам г(о)сп(о)д(и)нъ велѣл.

Иѡ АлеХандрѹ Илиаш воевода <m.p.>.

Кр(ъ)стѣ Дамиѧн <писал>.

Pe verso-ul filei a doua, o însemnare din sec. al XVIII-lea> : Alexandru Iliaş v(oie)vod, din let 7140 <1632> mai în 28, pe părţile din satul Tomceşti şi din satul Popi, ţin(u)t(ul) Tecuciului <şi două moderne> : Document din fosta colecţie a poetului Costache Conache <şi> primit ca dar de ziua mea, 30 august 1904, de la prietenul, subloc(o)t(enent) Emil Gîrleanu, acum în Bîrlad, conducătorul revistei „Făt-Frumos". Iaşi, A. C. Cuza.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Io Alexandru Iliaş voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată au venit, înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici, boierul nostru, Conde fost mare vameş, şi fiul său, Ion, de bunăvoia lor, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, şi au vîndut dreapta lor ocină şi cumpărătură, din ispisocul de cumpărătură pe care ei l-au avut de la Ştefan Tomşea voievod, a patra parte din satul Tomceşti, ce este în ţinutul Tecuci, pe care ei o cumpăraseră de la Tudora şi de la sora ei, Măriica, fiicele lui Eremia Tălabă, din dresele lor, pe care le-au avut de la bunicul lor, Toma Tălabă.

Şi de asemenea, au vîndut şi altă parte de ocină, din acelaşi sat, din Tomceşti, pe care o cumpăraseră de la aceste mai sus scrise, de la Tudora şi de la sora ei, Măriica, fiicele lui Eremia Tălabă, şi de la verii lor, Iusip şi de la surorile lui, Urîta şi Antoniia, copiii lui Dumitru Tălabă, toată partea unchiului lor, Pătraşco Tălabă, ce <se>[1] va alege, a patra parte, cu loc de vad de moară la Bîrlad, şi cu bălţi de peşte şi cu tot venitul. Acestea le-au vîndut boierului nostru credincios, Costin postelnic, drept o sută de taleri de argint, bani gata.

Şi de asemenea, au vîndut boierul nostru, Conde fost mare vameş, şi fiul său, Ion, de bunăvoia lor, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, dreapta lor ocină şi cumpărătură, din ispisocul de cumpărătură pe care l-au avut de la însămi domnia mea, din prima domnie, a patra parte din tot satul Popi, de la gura Gerului, ce este în ţinutul Tecuci, din vatra satului, şi din cîmp, şi din bălţi şi cu tot venitul, ce se va alege, pe care ei o cumpăraseră de la Vasilie, ginerele lui Cîrstea vornic, şi de la cumnatul său, Cernat fost logofăt, care iarăşi a fost ginerele Cîrstei vornic, şi de la Schiva, cneaghina răposatului Dabija fost ceaşnic, fiica lui Cîrstea vornic, care această a patra parte de sat <a fost>[1] cumpărătură răposatului Cîrstea vornic de la Rotăş, şi de la Vrancea, şi de la Duma şi de la alte rude ale lor. Aceasta au vîndut-o boierului nostru, Costin postelnic, pentru şaizeci şi şase de taleri de argint.

Şi de asemenea, au vîndut, dinaintea noastră, boierul nostru, Conde fost mare vameş, şi fiul său, Ion, de bunăvoia lor, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, dreapta lor ocină şi cumpărătură, din dresul de cumpărătură pe care l-au avut de la oameni buni, a cincea parte dintr-un bătrîn din acelaşi sat, din Popi, de la gura Gerului, şi din bălţi şi din tot venitul, pe care ei o cumpăraseră de la Cîrstea şi de la fratele lui, Danciul, fiii lui Mîndru şi ai Martei. Aceasta au vîndut-o boierului nostru, Costin postelnic, pentru douăzeci şi opt de taleri de argint.

Şi de asemenea, au vîndut, dinaintea noastră, boierul nostru, Conde fost mare vameş, şi fiul său, Ion, de bunăvoia lor, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, dreapta lor ocină şi cumpărătură, din dresul de cumpărătură pe care l-au avut de la oameni buni, o funie şi jumătate şi un fîrtai de ocină, de asemenea din satul Popi, de la gura Gerului, pe care ei le cumpăraseră de la Gheorghie fost ceaşnic şi de la fratele lui, Ihnat, iar lor le-a fost dreaptă ocină şi dedină de la cumătra lor, Mariia. Aceasta au vîndut-o boierului nostru credincios, Costin postelnic, pentru douăzeci de taleri de argint.

Şi de asemenea, au vîndut, dinaintea noastră, boierul nostru, Conde fost mare vameş, şi fiul său, Ion, de bunăvoia lor, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, dreapta lor ocină şi cumpărătură, din dresul de cumpărătură pe care l-au avut de la[6] oameni buni, o funie şi jumătate de ocină, de asemenea din acelaşi sat, din Popi, de la gura Gerului, pe care ei o cumpăraseră de la Mariia, fiica lui Mihăilă, şi de la Chilsiia, fiica Todosiei. Aceasta au vîndut-o boierului nostru, Costin postelnic, pentru şaisprezece taleri de argint.

Şi s-au sculat boierul nostru, Costin postelnic, şi a plătit [şi] deplin toţi aceşti bani mai sus scrişi, dinaintea noastră şi dinaintea boierilor noştri, în mîinile acestor mai sus scrişi, boierului nostru, Conde fost mare vameş, şi fiului său, Ion. Şi i-au dat lui şi toate dresele pe care le-au avut pe aceste ocini.

Şi de asemenea, ei înşişi au mărturisit, înaintea noastră, că au un uric de...[5] de la Radu voievod, în care sînt scrise aceste părţi de ocină şi s-au înţeles să le steargă din acest uric.

Pentru aceea, să fie lui, şi de la domnia mea, credinciosului nostru boier, Costin postelnic, aceste părţi de ocină din satul Tomceşti şi din satul Popi, de la gura Gerului, ce sînt

---

[1] Omis.
[2] Rupt.
[3] Aşa în orig.
[4] **зд** (pentru) greşit, în loc de **wт** (de la)
[5] Loc alb în text.
[6] Vezi nota de la textul slav

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în ţinutul Tecuci, drepte ocini şi cumpărături, şi uric şi întăritură, lui şi copiilor lui, şi nepoţilor, şi strănepoţilor, şi răstrănepoţilor, şi întregului său neam, cine i se va alege cel mai apropiat, cu tot venitul, neclintit niciodată, în vecii vecilor. Şi altul să nu se amestece.

La Iaşi, în anul 7140 <1632> mai 28.
† Insuşi domnul a poruncit.
Io Alexandru Iliaş <m.p.>.
Cîrstea Damiian <a scris>.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), MCCCXCVII/18.
Orig. slav, hîrtie (38 × 24 cm.), difolio, rupt pe mijloc la îndoituri, pecete domnească mijlocie, aplicată în ceară roşie, timbrată.

EDIŢII : I. Antonovici, *Documente*, în Făt-Frumos", an. I (1904), nr. 3, p. 45—48 (trad. de la Bibl. Acad., însoţită de descrierea orig. slav, de I. Antonovici) ; *DRH*, A, XXI, nr. 94, p. 111—113 (aceeaşi trad.) ; Iorga, *Şt. şi doc.*, XI, p. 257—258 (rezumat).

Vol. XXI, nr. 144.

1632 (7140) iulie 5, Iaşi.

Simion Gheuca mare medelnicer mărturiseşte că s-a împăcat cu Ionaşco, Ursul ş.a. după judecata domnească, recunoscîndu-le acestora drepturile asupra unei poieni din satul Români.

Arh. Şt. Iaşi, CDLVIII/31.
Orig., hîrtie (30,8 × 19,5 cm.), difolio, rupt la îndoituri şi pe margini, lipit, trei peceţi inelare în tuş şi şase iscălituri.

<Pe verso-ul filei a doua, trei însemnări contemporane> : 7140 <1632> (iul(ie) 5 <şi> Români <şi una în limba slavă> :

Аз Кр(ъ)стѣ Дамїꙗан ѵрикар ещеж(ъ) приселꙋчиХомсѣ при сїꙗ токмеж(ъ) и писаХом сег(о) запис съ поꙋченїе велицим болѣром и поꙋчил и г(о)с(под)ств(а) си п(а)нѵ Симїѡн Гєѵка вел меделничар. Таж(е) да бъдет за вѣрности. Кр(ъ)стѣ ѵрикар искааХ <m.p.>[1].

EDIŢII : Antonovici, *Doc. bîrlădene*, III, p. 57—58 (copie dintr-o condică din 1767) ; *DRH*, A, XXI, nr. 144, p. 183—184 (copie după Antonovici) ; Iorga, *Şt. şi doc.*, XVI, p. 186 (rezumat).

Deşi se părea că documentul este scris de Dumitru uricar, atît ductul literei, cît şi însemnarea de pe verso atestă că actul a fost redactat de Cîrstea Damian. Probabil, Dumitru a fost numai martor la întocmirea actului, punîndu-şi numele acolo unde iscălea de obicei.

Vol. XXI, nr. 263.

1632 (7141) decembrie 25, Bîrlad.

Ion Carapotona, şoltuz cu 12 pîrgari din Bîrlad ş.a. mărturisesc că Mihăilă, ginerele Cimbalei, şi femeia sa Oprina vînd lui Apostol ocina lor din satul Dracsini.

Arh. Şt. Iaşi, CDLVII/32.
Orig., hîrtie (33,4 × 20,4 cm.), difolio, rupt la îndoituri, pe mijloc, din fila a doua se păstrează numai o treime, două peceţi în fum, din care una inelară octogonală, iar cealaltă a tîrgului Bîrlad, cu legenda : † **Печать тръга Бръла**д.

[1] Eu Cîrstea Damiian uricar încă m-am prilejit la această tocmeală şi am scris acest zapis, după învăţătura marilor boieri, şi „a învăţat" şi domnia sa, panul Simion Gheuca mare medelnicer. Aşa să fie de credinţă. Cîrstea uricar a iscălit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EDIŢII : Codrescu, *Uricariul*, XVI, p. 199—200 (orig.) ; Antonovici, *Doc. bîrlădene*, IV, p. 67—68 (orig. după *Uricariul*) ; *Ibidem*, p. 68—70 (orig.) ; *DRH*, A, XXI, nr. 263, p. 331—332 (orig., după *Doc. bîrlădene*, p. 68—70).

Vol. XXI, nr. 318.

1633 (7141) martie 22, Iaşi.

Alexandru Iliaş voievod întăreşte lui Iordache, fost vornic părţi de ocină din satul Arpăşeşti, ţinutul Cîrligătura, cumpărate de la Eremiia, fiul lui Onciul, şi de la Anghelina, fiica Micăi.

Arh. Şt. Iaşi, CDLXI/50.
Orig. slav, hîrtie (30×19,5 cm.), difolio, rupt la îndoituri, pe mijloc, lipit, pecete domnească mijlocie în ceară, timbrată, cu diam. de 4,5 cm.

EDIŢII : *DRH*, A, XXI, nr. 318, p. 409—411 (copie după transcrierea lui Ghibănescu, *Ms. Surete*, XLIII, p. 970—971, a doc. orig.).

D. Agache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMANIEI

NICOLAE BOCŞAN, NICOLAE EDROIU, ADRIAN A. RUSU, POMPILIU TEODOR, *Ghidul studentului în istorie. Istoria României*, cu o introducere de acad. ŞTEFAN PASCU, Cluj-Napoca, 1980, 241 p.

Dezvoltarea fără precedent a tuturor domeniilor cunoaşterii umane a conferit la noi, ca pretutindeni în lume, preocupărilor de alcătuire sistematică a instrumentelor de informare, orientare şi lucru toate atributele unei ramuri ştiinţifice distincte, devenită o condiţie a însăşi progresului cercetării. Iată de ce orice pas înainte pe această cale se cuvine consemnat şi salutat. Ocazia ne-o oferă acum istoricii clujeni.

Noul ghid istoriografic, apărut sub egida Bibliotecii Centrale a Universităţii „Babeş-Bolyai" şi a catedrei de istorie de la Universitatea clujeană, nu este prima lucrare românească de gen, adică de introducere şi orientare în istoriografia patriei, dar este cea dintîi elaborată pe criterii certe, cu o cuprindere tematică aproape completă, aşezată pe o temeinică şi modernă structură conceptuală axată pe ideea ghidului metodologic. Istoricii clujeni, care se află şi la cîrma prestigioasei serii *Bibliographia Romaniae Historica*, erau cei mai îndreptăţiţi (prin tradiţie şi experienţă) să se angajeze într-o astfel de întreprindere.

După *Introducerea* generală a acad. Ştefan Pascu urmează o *Notă* asupra ediţiei, o *Introducere în istoriografia română* de Pompiliu Teodor şi o alta consacrată *Ştiinţelor auxiliare ale istoriei* datorată lui Nicolae Edroiu. Sîntem apoi ghidaţi de Nicolae Bocşan şi Adrian A. Rusu în următoarele compartimente ale istoriografiei naţionale: enciclopedii şi dicţionare, bibliografia istorică, sinteze de istorie, cursuri şi manuale universitare, izvoare istorice (inscripţii, documente, colecţii de legi, corespondenţă, memorialistică, cronici, izvoare cartografice, statistice şi lingvistice), publicaţii periodice (presă, bibliografii, repertorii, antologii), reviste de istorie, biblioteci, arhive, muzee, lucrarea încheindu-se cu un capitol intitulat *Metodologia întocmirii unei lucrări ştiinţifice de istorie*. Am recurs la această amănunţită prezentare a cuprinsului tocmai pentru a oferi cititorului posibilitatea unei evaluări a ariei tematice a ghidului şi a desprinderii obiectivelor concrete urmărite de autori.

Aceştia din urmă ne avertizează în *Notă* (p. 7) că „selecţia materialului s-a efectuat pînă la 1978" şi că „ghidul studentului în istorie se vrea în primul rînd o introducere în universul vast şi complex al instrumentelor, metodologiei şi tehnicilor de cercetare în domeniul ştiinţelor istorice. El se adresează înainte de toate studenţilor din anul I", dar şi celor „din anii II—IV" şi, am adăuga noi, tuturor celor doritori să pătrundă nu numai în tehnica cercetării, ci şi în descifrarea rosturilor ştiinţifice ale istoriografiei în totalitatea ei, în implicaţiile ei. În *Introducere*, acad. Ştefan Pascu înfăţişează lapidar evoluţia istoriografiei de la faza curiozităţii lui *homo sapiens* şi *homo cogitans* la cea a utilităţii ei ca funcţie practică „în sensul de a nu se repeta greşeli săvîrşite cu urmări dezastruoase pentru oameni şi societate, de a găsi căile cele mai juste, în faptele şi acţiunile lor, [ale] oamenilor] obişnuiţi şi mai ales [ale celor] investiţi de societate cu răspunderi faţă de ea" (p. 5); necesitatea a impus conservarea experienţei trecutului prin mijlocirea „memoriei scrise"; cum aceasta din urmă este uriaşă, a apărut şi nevoia îndreptarelor în hăţişurile ei.

În *Introducere în istoriografia română*, Pompiliu Teodor izbuteşte în 14 pagini (pp. 9—22) să ne... introducă în înţelegerea evoluţiei intime a istoriografiei de la *histor*-ul vechii limbi greceşti la *istoria* umaniştilor români din secolul al XVII-lea pînă în zilele noastre, iar Nicolae Edroiu schiţează un breviar al *Ştiinţelor auxiliare ale istoriei* (pp. 23—34) exact şi „adus la zi" prin invocarea interferenţelor istoriografiei cu *ştiinţa dreptului, psihologia socială, sociologia istorică* şi *politologia*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se impune cu o evidență foarte clară constatarea că *Ghidul* depășește cu mult interesul studentului în istorie, că el excelează prin acuratețe metodologică, adresa informației și concizinea scrisului, că este, într-un cuvînt spus, o deplină reușită. Firește, autorii știu prea bine că lucrările de această factură ascund numeroase capcane, că toți le folosesc și nimeni nu le citează și că foarte puțini sînt cei care n-ar avea ceva de reproșat sau, în cazul cel mai fericit, de adăugat. Cu probitatea care-i caracterizează, autorii mărturisesc: „sîntem recunoscători pentru orice propuneri și sugestii de îmbunătățire" a ghidului (p. 8). Este și ideea care ne-a „ghidat" în prezentarea de față, la care am ataşa doar precizarea că beneficiile practice la care ținteşte *Ghidul* explică opțiunea noastră pentru consideraţiile *practice* ce urmează, despovărate de glose metafizice.

Observînd cuprinsul lucrării ne întrebăm dacă gradul de interes și accesibilitate al *Ghidului*, particularităţile istoriei noastre naționale, marele număr de profesori de toate treptele angrenat în cercetare, inclusiv amatorii (iar studenții din anul I, cărora le este destinat *Ghidul*, nu sînt și ei încă amatori în cercetarea științifică?) n-ar constitui argumente în favoarea includerii într-o ediție viitoare la capitolul *Izvoare* a unui paragraf consacrat *folklorului și legendei*. Ce-i drept, aceste reminiscențe ale școlii romantice ies din sfera izvoarelor cu strictă determinare științifică, dar tocmai frecventele apeluri la ele fac necesară luarea lor în considerare cu scopul prevenirii confuziilor de valoare. Se spune că în istorie și literatură toți se pricep; s-ar cuveni însă să fie ajutați să se priceapă și bine. Nu uităm nici un moment că *Ghidul* se adresează studentului în istorie, numai că, vrînd nevrînd, el se constituie într-un instrument de orientare pentru un cerc foarte larg de oameni mai mult sau mai puțin avizați.

Autorii indică în capitolul *Ştiinţele auxiliare ale istoriei* legăturile istoriografiei cu dreptul, sociologia, psihologia și politologia (p. 34). Gîndind la o nouă ediție a *Ghidului*, care ni se pare inevitabilă dată fiind repeziciunea cu care s-a epuizat prima, sugerăm includerea unui capitol consacrat și acestor *ştiinţe de graniță* cu istoria. Mai mult, optăm chiar și pentru un paragraf de izvoare relative la *România în istoria relaţiilor internaţionale* cu accentul pus pe sursele documentare străine din marile colecții universale de izvoare.

Ghidul privește istoria României, totuși autorii au avut buna idee să consemneze instrumente similare străine în științele auxiliare și metodologie (pp. 35—38), mari enciclopedii universale (p. 49). Un paragraf intitulat *România şi istoria relaţiilor internaţionale* ar invita la prelungirea antenelor orientării spre acele mari colecții de tratate politice intestatale și sinteze istorice care cuprind și istoria noastră națională. O bună selecție ar evita suprapunerea cu ceea ce se cuvine rezervat unui ghid în istoria universală, de vreme ce acea selecție se va continua în zona tangenţelor cu istoria patriei.

Lucrările de genul *Ghidului* nu pot evita unele omisiuni bibliografice, prilej pentru recenzenți de a uza și abuza de propriile lor cunoștințe etalate cu o doză mai mare sau mai mică de subiectivism. Recunoaștem că puterea noastră de cuprindere a materiei este mult sub cea a autorilor *Ghidului*, încît observațiile pe care le facem în cele ce urmează pornesc de la ceea ce am dori să nu lipsească în viitoarea ediție, decît din convingerea unor insuficiențe ale ediției de față. Credem că la bibliografia capitolului *Ştiinţele auxiliare ale istoriei* n-ar trebui să lipsească, de pildă, numele lui D. Ciurea și N. Grămadă; la *enciclopedii-dicţionare*, în locul *Bolişaia sovietskaia entsiklopedia*, total depășită, mai mult — în bună parte un ghid al dezorientării, am fi preferat *Sovietskaia istoricheskaia entiklopedia*; socotim utilă includerea la *Biografii* și cele datorate lui Valentineanu, iar la *Bibliografia istorică* (p. 57) introducerea în bibliografia istorică română a lui Kellog („Rumanian Studies", I, Ohio-Illinois).

Un semn de întrebare ridică și capitolul *Sinteze de istoria României*. Spațiul tipografic dat i-a constrîns pe autori să se rezume la sintezele totale, de unde și impresia de reducție aspră. După opinia noastră s-ar cuveni calculată și posibilitatea includerii unor sinteze parțiale, inclusiv a celor datorate străinilor (Regnault, Seton Watson, Riker etc.). La capitolul *Izvoare istorice*, o selecție chiar riguroasă n-ar trebui să omită *Analele parlamentare* (Seria veche), actele și corespondența lui I.C. Brătianu, colecția Torouțiu, colecția de legi Hamangiu, memorialistica lui Alecu Russo și Marghiloman, după cum indispensabilă ni se pare inserția la *Izvoare statistice* a statisticilor din 1771 și 1774 (editate de P. Dimitriev), a condicii liuzilor din 1803 și a statisticilor lui Negruzzi (1859) și Marțian (1863), a statisticii orașelor și tîrgurilor moldovenești publicată sub redacția lui Manea Mănescu și Gh. Ungureanu etc. Surprinzătoare este omiterea seriei relativ recente a *Bibliografiei analitice a periodicilor românești*.

Paragraful rezervat *Revistelor de istorie* va trebui completat cu indicații (acolo unde este cazul) privind anul apariției revistei, periodicitatea (anuală, bianuală, trimestrială, lunară). La

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capitolele *Biblioteci* și *Muzee* s-ar cuveni, după opinia noastră, adăugate bibliotecile Facultăților de drept și de istorie-filosofie din Iași, Muzeul literaturii („Junimea"), casele memoriale V. Alecsandri și M. Kogălniceanu.

Este adevărat că pentru unele din observațiile de mai sus s-ar putea găsi contraargumente valide; orgoliul recenzentului (presupunînd că l-ar avea) n-ar suferi însă cu nimic, de vreme ce intenția sa a țintit la o relevare publică a unei certe și foarte utile reușite științifice la care a articulat doar cîteva sugestii minore.

L. Boicu

SILVIU SANIE, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.), I*, Ed. „Junimea", 1981, 257, p. +72 pl.

Lucrarea cu caracter monografic elaborată de Silviu Sanie se înscrie printre puținele încercări de a aborda, pe un plan mai larg, o problemă fundamentală în istoria poporului nostru, aceea a romanizării. Fiind elaborată pe baza descoperirilor de la Barboși-Tirighina, jud. Galați, lucrarea tratează în special teritoriul de sud al Moldovei, implicînd, atunci cînd a fost cazul și unele descoperiri din restul provinciei.

Perioada pe care-și propune autorul s-o analizeze este destul de mare, ea începînd cu secolul al II-lea î.e.n., cînd formațiunile prestatale dacice nu se unificaseră încă și cînd elementele romane sînt destul de sporadice pe teritoriul Moldovei, și pînă la sfîrșitul secolului al III-lea, timp în care romanizarea înfăptuită în sudul Moldovei începe să se extindă și în celelalte regiuni. La fel de abundent este și materialul ce urmează a fi analizat, motiv pentru care lucrarea este organizată în șase capitole, astfel încît pot fi urmărite toate fenomenele propuse spre a fi dezbătute.

Primul capitol este rezervat, cum este și firesc, *istoriografiei*. Autorul face aici, considerații asupra izvoarelor scrise despre populația Moldovei în secolele I î.e.n. — III e.n., după care prezintă istoriografia problemei relațiilor romane cu populația dacică din acest teritoriu. Aici sînt reamintite pe larg contribuțiile cronicarilor și a istoricilor noștri ca Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Niculce, Dimitrie Cantemir, C. Canacuzino, Gheorghe Săulescu, Mihail Kogălniceanu, A.D. Xenopol și Dimitrie Onciul, care s-au aplecat cu mult interes asupra originii și evoluției noastre pe acest teritoriu. De asemenea, sînt prezentate și aspecte ale romanității în Moldova, dezbătute în scrierile unor istorici și arheologi ca Al. Odobescu, Gr. Tocilescu, V. Pârvan, Radu Vulpe, Anton Nițu, N. Gostar, Gh. Bichir și a altor cercetători care au căutat să aducă date noi la clarificarea diferitelor aspecte ale originii și continuității românilor pe aceste meleaguri, bazate pe descoperiri arheologice și numismatice.

Capitolul II se referă la, *relațiile cu lumea romană în perioada anterioară cuceririi Daciei*. După o succintă analiză statistică a descoperirilor arheologice, pe epoci și zone geografice, cu cîteva considerațiuni asupra secolelor III—II î.e.n., respectiv culturile geto-dacică și Poienești-Lukașevka, se relevă evoluția ascendentă a statului dac în secolele I î.e.n. — I e.n., desfășurată în condițiile expansiunii economice și politice a Imperiului Roman în sud-estul Europei. Pentru a ilustra mai pregnant acest fenomen, autorul prezintă exhaustiv toate descoperirile romane din acest teritoriu, în special acelea care n-au făcut obiectul altor studii. În acest sens subcapitolul care se ocupă de *importuri*, tratează în detaliu ceramica (elenistică tîrzie și romană timpurie), obiectele din metal și sticlă, camee și descoperiri monetare. Aceste importuri timpurii au contribuit nu numai la cunoașterea și adoptarea de către autohtoni a unor elemente ale culturii, ci constituie după cum se știe, criterii de bază în fixarea limitelor cronologice ale unor așezări (Calu, Cozla etc.). Tot pe baza importurilor, a frecvenței lor în diferite microregiuni, s-a ajuns la încheierea că unele așezări ca Bîtca Doamnei, erau doar centre religioase și militare, iar altele ca Barboși, de exemplu, centre de depozitare și desfacere a mărfurilor elenistice și romane.

Capitolul III este rezervat în special pentru *teritoriul roman din sudul Moldovei în lumina săpăturilor de la Barboși*. Se analizează problema începuturilor stăpînirii romane în sudul Moldovei, problemă dezbătută înainte de V. Pârvan, R. Vulpe și N. Gostar, autorul admițînd că între ultimul nivel dacic și primul nivel roman distanța nu poate fi prea mare, monedele și materialele arheologice și epigrafice indicînd epoca lui Traian ca dată de început a castrului de pe Tirighina de la Barboși.

Un cuprinzător spațiu din acest capitol tratează complexele romane de la Barboși, pe baza cercetărilor mai vechi la care se adaugă circa 20 de ani de investigații personale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Materialul tegular descoperit în toate fazele aşezării, atestă că la Barboşi au staţionat puternice unităţi militare. Silviu Sanie consideră că noi descoperiri arheologice vor documenta prezenţa şi a altor trupe ale Moesiei Inferioare în acest important centru roman din sudul Moldovei, alături de cele semnalate pînă acum (Legiunea V Macedonica, Legia I Italica, Cohors II Mattiacorum, Classis Flavia Moesica).

Necropola de asemenea cercetată parţial, corespunde celor trei faze identificate în nivelul roman de la Barboşi şi cuprinde morminte de incineraţie şi mai multe tipuri de morminte de inhumaţie (tumuli, sarcofage, morminte în construcţii în formă de boltă, morminte simple).

Un mare grup de monumente de mare interes arheologic, îl reprezintă inscripţiile pe piatră, în general cu caracter funerar (cele mai multe traduse şi comentate de predecesori) pe ţigle, cărămizi şi olane cu diferite stampile, precum şi inscripţii pe ceramică. Piesele prezentate, majoritatea descoperite la Barboşi, indică în general formaţiunile militare care au staţionat în sudul roman al Modovei şi respectiv numele fabricanţilor, în cazul vaselor de ceramică.

Continuitatea dacică în mediul roman este atestată printr-un „cartier" dacic format din locuinţe de suprafaţă sau adîncite în zona vestică a castelului, pe care autorul le consideră o dovadă a coabitării daco-romane. Prezentînd inventarul complexelor respective, se analizează în detaliu ceramica dacică, la care distinge categoriile comune pe întreg spaţiul geto-dacic (lucrată cu mîna şi la roată), cu formele şi decorul respectiv. Principala categorie ceramică descoperită în toate complexele cercetate, este aceea romană, pe care autorul o prezintă avînd în vedere destinaţia diferitelor vase (ceramică comună şi ceramică de import) şi face o analiză foarte amănunţită a tehnicii de lucru şi a formelor la care adaugă analogiile din zonele apropiate.

Capitolul următor (IV), tratează *Cultura materială romană în sudul roman şi în lumea daco-carpică*, grupînd diferite produse ale civilizaţiei romane din mediul daco-carpic, răspîndite ca urmare a unor intense activităţi comerciale şi meşteşugăreşti. Se prezintă diferite categorii de descoperiri ca ; amfore, opaiţe, produse de metal şi monede din spaţiul roman şi din zona neinclusă în hotarele imperiului, permiţînd reliefarea aspectelor cantitative şi calitative, precum şi presupunerea că sudul — recte Barboşiul — a fost unul din furnizorii aşezărilor din restul Moldovei. Cele mai frecvente vase descoperite în aşezările dacice şi romane au fost *amforele*, ambalajul ideal pentru transportat vinul, uleiul, rîşinele sau coloranţii. Autorul face clasificarea tipologică a acestor vase după pastă (albicioasă şi alb-gălbuie, roz şi cărămiziu-roşiatică) şi forma diferitelor elemente (toartă, buză, gît şi fund). Un subcapitol special s-a acordat amforelor descoperite la Barboşi, care cunosc o mare diversitate, existînd aici şi numeroase exemplare întregi, şi de asemeni, multe amfore cu stampile. Inscripţiile de pe amfore au fost grupate în : stampile în relief, stampile englife sau *tituli picti* şi *grafitti*. Totalizînd în tabele speciale aceste inscripţii, aflăm că pe teritoriul Moldovei s-au descoperit 45 de amfore sau fragmente cu inscripţii din secolele II—III e.n., din care 30 la Barboşi şi 15 în diferite aşezări daco-carpice.

O altă categorie de descoperiri care a beneficiat de o analiză specială au fost *opaiţele* sau lucerne, care sînt de asemenea, numeroase printre vestigiile de la Barboşi. Ele au fost prezentate, atît cele cu inscripţii cît şi cele anepigrafe, după forma corpului (opaiţe cu corpul rotund şi ciocul scurt cordiform ; opaiţe cu volute şi cu torţi ornamentate laterale ; opaiţe cu corpul alungit ; opaiţe cu corp tronconic ; opaiţe cu butoni între disc şi cioc ; opaiţ cu corp globular în formă de ananas şi opaiţe cu cinci ciocuri). Din analiza inscripţiilor rezultă că majoritatea opaiţelor provin din nordul Italiei, din zona pontică, micro-asiatică sau din provinciile africane. În ceea ce priveşte *produsele de metal*, marea lor diversitate a determinat gruparea în categorii în funcţie de utilitatea şi destinaţia diferitelor obiecte şi nu după metalul din care s-au confecţionat. Capitolul cuprinde parţial obiectele de la Barboşi şi alte piese din aşezări daco-carpice neincluse în lucrările mai vechi. În aceste categorii autorul a grupat ; armele şi piesele de harnaşament (vîrfuri de lance, cămaşă de zale) ; piese pentru fixare (ţinte, aplice, cataramе) ; vase de aur şi argint (tezaurul de la Muncelul de Sus) ; obiecte de podoabă (fibule) precum şi piese de închidere, de mobilier şi alte diverse obiecte (balama, clopoţei, chei, oglindă etc.).

La sfîrşitul capitolului al IV-lea se fac *Consideraţii asupra circulaţiei monetare în* secolele II—III e.n. Întrucît cele mai multe dintre tezaure sau descoperiri monetare din aşezări, au fost în cea mai mare parte publicate anterior, autorul face o scurtă sinteză din care reiese că monedele romane descoperite pe teritoriul Moldovei cantitativ depăşind pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele din Muntenia, provin din atelierele monetare centrale sau de la Marcianopolis, Mesembria, Nicaea, Cyzic, Histria şi Tomis, cea mai mare parte reprezentînd *subsidia*. Tabelul selectiv cu descoperiri de monede romane din Moldova în secolele II î.e.n. — III e.n., înscrie 156 localităţi din care s-au publicat tezaure sau monede izolate. O localizare a acestora pe hartă (pl. 60), indică zonele cu cele mai multe descoperiri în afara sudului roman al teritoriului Moldovei şi anume, în zona centrală dintre Siret şi Carpaţi şi de asemenea, în nord. Sînt desigur, zonele cu numeroase aşezări daco-carpice cu care se desfăşura un schimb comercial mai intens şi unde eventualele formaţiuni politice primeau respectivele subsidii pentru menţinerea păcii.

Capitolul V se intitulează : *Culte şi credinţe antice în sudul Moldovei*. Materialele pe baza cărora autorul discută religia ca formă a conştiinţei sociale sînt ; cîteva texte epigrafice ; reliefuri cultuale ; figurine din bronz sau ceramică cu chipul unor divinităţi ; medalioane cu reprezentarea unor zei sau cu scene de cult ; un sarcofag cu simboluri şi diferite obiecte cu semnificaţie cultuală posibilă, descoperite prin cercetări arheologice sau întîmplător. Pe baza acestor elemente caracteristice secolelor II-III e.n. şi unele din secolul al IV-lea, s-au separat patru grupuri de divinităţi ; a, Divinităţi romane sau greco-elenistice (Bacchus-Dionysos, Eros, Fortuna, Hercules, Venus Anadyomene, Aesculapius şi Hygia) ; b, Zei autohtoni (Cavalerul trac, cavalerii danubieni) ; c, Divinităţi orientale (Mithras, Sol) şi d, Cîteva semne ale prezenţei primilor creştini. Cu excepţia vasului cu chipul lui Dionysos găsit la Poiana şi a protomei din cortegiul dionisiac descoperit în cetatea dacică de la Bîtca Doamnei, toate celelalte elemente fac parte dintre descoperirile mai vechi sau din săpăturile autorului, de la Barboşi-Tirighina, mai ales din aşezarea civilă unde au apărut dealtfel şi construcţiile cu absidе, capitele pictate, baze de coloane etc. indicînd locurile de cult. Prezentarea tuturor pieselor cultuale ilustrează originea etnică eterogenă a populaţiei civile şi militare, din avanpostul roman de la Barboşi, provenită atît din Italia cît şi din Asia Mică sau Orientul Mijlociu. Autorul speră că prin cercetarea integrală a necropolei şi analiza detaliată a ritului funerar, se va cunoaşte mult mai bine componenţa etnică a locuitorilor sudului roman al Moldovei.

Ultimul capitol al lucrării, *Consideraţii finale*, conţine succinte concluzii la care s-a ajuns pe baza materialelor descoperite în special în teritoriul sudic al Moldovei unde s-a exercitat influenţa romană în etapele ei iniţiale. Acesta este şi spaţiul în care cucerirea romană a fost succedată de o colonizare sistematică şi o locuire de durată. Romanizarea a început prin anihilarea focarelor de rezistenţă în întreaga Dacie cucerită şi reorganizată apoi de împăratul Hadrian, avînd mai ales scopuri strategice. Ţinuturile necolonizate ale Daciei est-carpatice au trebuit să fie menţinute ca piaţă de desfacere şi surse de materii prime, pacea cu dacocarpii fiind impusă sau cumpărată. Vecinătatea Moesiei şi contactele cu militarii din legiuni în zonele de influenţă atît din sudul Moldovei din jurul Barboşilor cît şi din zona dintre Prut şi Nistru, unde-şi exercitau influenţa centre importante ca Olbia şi Tyrasul, explică o romanizare mai rapidă a acestor regiuni. În ceea ce priveşte Moldova centrală, intens locuită în această perioadă, n-a cunoscut schimbări esenţiale, structurale, care s-ar fi putut petrece numai printr-o prezenţă etnică şi o efectivă organizare romană. Romanizarea fiind, aşa cum remarcă şi autorul, un proces complex în care *multiplele elemente* se transmit în etape şi pot fi adoptate progresiv, pentru zonele cucerite dar necolonizate este sigură doar prezenţa culturii materiale romane, răspîndirea limbii latine şi a unor culte fiind doar verosimilă. Prin contactul direct cu populaţia romanizată, după ruperea limesului, romanizarea întregului teritoriu al Moldovei a cunoscut o cale ascendentă. Existenţa procesului de romanizare în întreg teritoriul de la est de Carpaţi, ilustrată prin numeroase mărturii de ordin arheologic, include fără nici o îndoială acest spaţiu în aria largă de etnogeneză românească.

Lucrarea cercetătorului Silviu Sanie reprezintă o contribuţie valoroasă la cunoaşterea unei epoci de o importanţă deosebită în istoria veche a României, aceea în care se desfăşoară procesul de formare a limbii şi a poporului român în cadrul căruia un loc aparte îl are romanizarea.

Încheind această succintă prezentare, a unei valoroase lucrări, remarcăm pe lîngă o bogată bibliografie şi alte elemente care au contribuit la reuşita volumului, cum ar fi materialul ilustrativ (desen şi foto) de cea mai bună calitate, un cuprinzător rezumat în limba engleză şi indici de denumiri geografice, antroponime dacice, greceşti şi romane, divinităţi şi eroi, unităţi militare romane şi autori medievali şi moderni.

Sivia Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRE ALEXANDRESCU, *Natura lui Zalmoxis, potrivit relatării lui Herodot*, în *SCIVA*, 3/31, 1980, p. 343—353.

Incontestabil, una din cele mai interesante și pasionante probleme ale istoriei getice — nu numai pentru istoric sau pentru omul de cultură, ci și pentru publicul larg — este religia acestor vestiți strămoși ai noștri. Dezbaterile au devenit aprinse, în ele intervenind specialiști și nespecialiști, cei din urmă aducînd, de cele mai multe ori, tot felul de prejudecăți și fantezii, care amenință cu degenerarea discuției. Nu vrem să spunem, prin acestea, că, în afara unora, subiectul este interzis pentru ceilalți, ci numai că lucrurile trebuie privite cu moderație, fără entuziasm ieftin și inutil, cu integrarea fenomenului religios getic într-un firesc cadru general.

Prin urmare, pe cei care se ocupă de această chestiune nu poate decît să-i bucure faptul că cercetători renumiți manifestă interes față de ea, cu atît mai mult cu cît vin din domenii apropiate, aducînd puncte de vedere interesante, cu maniere originale de a aborda promlema. Este un mare cîștig pentru istoriografia problemei că un eminent arheolog și istoric al antichității clasice de la noi din țară, Petre Alexandrescu, se apleacă asupra acestor sărace izvoare, atît de confuze și impregnate de spiritualitatea, căreia îi aparțin cei cărora le datorăm puținele informații depsre religia getică.

În studiul pe care îl recenzăm, P.A. ne prezintă o exagerată a atît de încercatului text al lui Herodot, IV, 94—96, de neîncetatele „hărțuieli" ale istoricilor, continuată, apoi, asupra informației despre aceleași lucruri a lui Strabon.

Din capul locului, trebuie să menționăm perfecta orientare metodologică a autorului, care merge direct la sursa de cea mai bună calitate — Herodot, prima și aproape singura informație serioasă despre religia getică [1].

P.A. este de părerea că, în capitolele menționate, „... Herodot prezintă divinitatea getică în trei moduri diferite", adică în IV, 94 Zalmoxis este numit daimon — δαίμων și, tot aici, zeu — θεός (p. 343). Ceea ce stîrnește uimirea sa este faptul că Herodot, în „capitolul 95, întemeiat pe alte surse decît cel precedent (*elenii care locuiesc pe țărmurile Hellespontului și ale Pontului Euxin*), prezintă pe Zalmoxis ca pe o ființă omenească, ἄνθρω—πος (p. 344). „În ultimul capitol al relatării (96), Herodot scrie următoarele : *Mi se pare însă că el* (este vorba tot de Zalmoxis) *a trăit cu mulți ani înainte de Pythagora. Fie Zalmoxis om sau vreun daimon local* (δαίμων ἐπιχώριος) *salutare !* Herodot procedează, așadar, la o simplificare a problemei și elimină din dosarul său partea care i se pare anecdotică sau poate chiar neverosimilă și anume raportarea lui Zalmoxis la lumea greacă, la epoca și la persoana lui Pythagora. El reține însă ideea potrivit căreia Zalmoxis a putut fi o ființă omenească, viețuind cîndva mai demult, într-o vreme neprecizată. Dilema la care ajunge vizează natura însăși a personajului în discuție : Zalmoxis a fost un *daimon local* sau un muritor ?" (p. 344).

Mai departe, P.A. ne anunță că „în cele ce urmează vom încerca să examinăm în ce măsură alternativa daimon/om înfățișată de Herodot este într-adevăr ireconciliabilă" (p. 345). Apoi, D-sa se întreabă „ce înțelegea Herodot prin cuvîntul *daimon*, pe care îl opunea acelui de om ? El nu și-a denumit personajul zeu, deși acesta era cuvîntul pe care îl folosea în mod curent" (p. 345).

Pe parcursul a trei paragrafe, P.A. expune reprezentările vechilor greci, de la Homer pînă la Platon, trecînd pe la Hesiod și Pythagoras, comentate și de eruditii moderni, despre *daimones* (p. 346—350). D-sa accentuează mai cu seamă asupra reprezentărilor inspirate de pitagoreici — *daimon*-ul are rostul de „... mediator, de sol al zeilor pe lîngă oameni și al oamenilor pe lîngă zei" (p. 350).

Penultimul paragraf este un comentariu la Strabon, VII, 3, 5. În relatarea geografului grec, P. A. crede că „Zalmoxis ni se înfățișează ca un mijlocitor pe lîngă zeu (sau pe lîngă zei), din partea personajului celui mai sus-pus din societatea getică, regele. El pare a fi un fel de ființă intermediară între planul uman și cel divin. Zalmoxis prefigurează prin mitul său poziția deținută de marele preot" (p. 351). De asemenea, D-sa este de părerea că în relatările lui Herodot și Strabon" ... Zalmoxis este înfățișat nu ca o divinitate, ci ca un «reformator», care și-a făcut apariția în cursul unei istorii religioase care îl precede, pentru a

[1] W. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854, p. 51, arăta, cu temei, „*Herodotum unicum esse fontem quem sequi liceat*" ; cf. V. Lica, *W. Bessell și religia geților*, comunicare prezentată la Sesiunea Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, nov. 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instaura o «nouă vreme»" (p. 352). P. A. precizează, însă, că la Herodot „recunoaștem aici ideea unui «fondator» cu o experiență și o existență mitică și nu istorică" (p. 352) și că „este vorbai mai degrabă de un personaj mitic" «construit» poate de comunitatea de credincioși..." (p. 352. n. 33).

In concluzie, P. A. afirmă că „din «fondator» mitic și *daimon*, Zalmoxis ajunge să reprezinte arhetipul mediatorului dintre zei și oameni, dintre marele zeu și rege, în cadrul unui ritual al «deificării» preotului, întruchiparea sa neîncetat repetată" (p. 353).

Poveștile, pe care i le-au spus lui Herodot grecii de la Pont și Hellespont, despre un oarecare Zalmoxis, sclav al lui Pythagoras și pe care istoricul le-a integrat în IV, 95, au stirnit mare tulburare între cercetătorii religiei getice și, neîndoielnic, vor mai stîrni.

Ideea că Zalmoxis a fost preot, profet, legislator și multe altele, pusă în circulație de către cei vechi [2], a găsit audiență și la autorii moderni, încă de la începuturile istoriografiei problemei [3]. Sigur că multe din părerile erudiților moderni. „partizani" ai „profetului" Zalmoxis (D'Anville, R. Roesler, W. Froehner, A. Xenopol etc.) admit sau lasă a se înțelege că și Zalmoxis a fost o persoană istorică, ceea ce îi deosebește net de P.A. Cum am văzut, D-sa îl consideră un reformator mitic, „care și-a făcut apariția în cursul unei istorii religioase care îl precede, pentru a instaura «o nouă vreme»" (p. 352), ipoteză ce s-a avansat și de M. Eliade, care, însă, nu a insistat prea mult asupra ei [4]. Împrejurările genezei unei asemenea imagini despre Zalmoxis, în literatura greacă, sînt admirabil surprinse de către I.I. Russu: „Odată cu personificarea, conceptul de pămînt-divinitate a dobîndit contururile precise ale unei personalități istorice, iar fantezia poporului și inteligența presărată cu șiretenie primară a preoților și a pustnicilor geți ori inventivitatea elementelor coloniale grecești de la țărmul mării n-au întîrziat să brodeze treptat pe socoteala unui p e r s o n a j numit *Zalmoxis* o sumedenie de amănunte biografice și anecdote cu caracter uman, acțiuni ori realizări din cele mai variate" [5]. Asemenea proces se întîlnește și la vechii greci, la geți, însă, este foarte dificil să discernem din narațiunile autorilor antici, ceea ce este produsul fanteziei getice.

După cum lesne s-a remarcat, concluzia articolului în dezbatere — Zalmoxis, fondator mitic — se întemeiază pe observația lui P.A. asupra dilemei lui Herodot: „Zalmoxis a fost un *daimon local* sau un muritor?" (p. 344) [6]. P.A. crede că observația sa este întărită de concluzia analizei stilistice asupra lui Herodot, IV, 94—96, întreprinsă de Fr. Hartog [7], conform căruia Herodot își expune punctul de vedere în IV, 96, unde pune la îndoială relatarea grecilor despre sclavul Zalmoxis (p. 345).

Ajunși aici, cel puțin pentru noi, se ridică o chestiune de metodă: cel care vrea să „reconstruiască" religia getică trebuie să se preocupe, în primul rînd, de ceea ce spun geții înșiși despre relilgia lor sau de ceea ce s-a transmis prin „...inventivitatea elementelor coloniale grecești de la țărmul mării..."? După părerea noastră, nu se poate sta la îndoială, pentru că preocuparea pentru evoluția reprezentărilor grecești despre Zalmoxis este o chestiune minoră în raport cu aceea a restituirii reprezentărilor geților despre zeul lor.

Această din urmă orientare, urmată de W. Bessell și Gr. Tocilescu, între alții, a determinat rezultate remarcabile. Astfel, învățatul român consideră că narațiunea lui Herodot are la bază două surse de informații, prima datorîndu-se geților (IV, 94), iar a doua grecilor (IV, 95) [8]. La rîndul său, W. Bessell, deși mai puțin precis decît Tocilescu, arată că

---

[2] *Itaque Zamolxin modo Deum, modo vatem, modo legislatorem, modo Getam, modo Scytham, modo Graecum quendam, modo Hyperboreum habitum esse a veteribus vidimus* — Bessell, *op. cit.*, p. 50.

[3] I. I. Russu, *Religia geto-dacilor*, în *AISC*, V, Cluj, 1949 *(Istoricul problemei)*, p. 65—74.

[4] M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 46.

[5] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 99.

[6] De reținut și remarca lui M. Nasta, în *Actes du II-e Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4—10 septembrie 1976), III, editate de R. Vulpe, București, 1980, p. 342, n. 23: „...au début du récit (chap. 94) nous avons l'alternative *daimon-dieu* (Θεός) δαίμων/ἄνθρωπος).

[7] Asemenea analize s-au realizat și mai înainte, parțial sau integral: W. Bessell, *op. cit.*, p. 42; Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 85; V. Lica, *Observații asupra „nemuririi" getice*, în *AȘUI*, t. XXII, Istorie, 1976, p. 127; M. Nasta, *loc. cit.*

[8] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 681.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Herodotus, harum rerum auctor antiquissimus, duplici fontes usus fuise videtur" [9]. Cît privește informatorii pentru IV, 95, aceștia nu puteau fi decît grecii, pentru că Herodot nu ar fi stat la îndoială dacă Zalmoxis este sau nu o divinitate getică „... *si quidem Getae ipsi de ipsorum religione eum certiorem fecerant"* [10].

Prin urmare, istoriografia secolului trecut ajunsese la remarcabila concluzie că, *esențial* pentru studierea religiei getice, este doar capitolul IV, 94. Aici, Zalmoxis este înfățișat de Herodot, așa cum aflase el de la geți, ca un δαίμων și ca un θεός, ceea ce nu trebuie să ne neliniștească, considerînd „... sinonimia dintre cele două cuvinte, întîlnite uneori în texte..." (P.A., p. 343). Nu credem că din acest capitol poate reieși imaginea unui „fondator" mitic.

Dilema lui Herodot — Zalmoxis *daimon/om* — reprezintă, după părerea noastră exprimarea atitudinii istoricului grec numai față de cele relatate în *capitolul 95, fără a avea în vedere capitolul 94*. Credem că acest capitol, IV, 95, nu poate fi luat în discuție în încercarea de „reconstruire" a religiei getice [11], pentru că nu cuprinde nimic din „...fantezia poporului și inteligența presărată cu șiretenie primară a preoților și a pustnicilor geți..." (I. I. Russu), ceea ce pentru noi este esențial.

În ceea ce privește celelalte relatări vechi, ele nu reprezintă altceva decît prelucrări ale textului herodoteic, după cum s-a arătat încă de către W. Bessell [12] și Gr. Tocilescu [13]. Tot aici, trebuie să reținem un fapt fundamental — aproape toți autorii vechi, care relatează despre religia getică, nu fac altceva decît să prelucreze în toate chipurile doar capitolul IV, 95 [14].

Informația lui Strabon „...are aceeași structură fixată de Herodot, avînd ca nucleu anecdota cu privire la stagiul lui Zalmoxis la Pythagora, ca sclav și elev" și unde mai „...apar și unele elemente noi, care indică o tradiție istorică diferită, transmisă poate prin Poseidonius" (P.A., p. 350). Despre această relatare, W. Bessell arată că *„...sane statuere licet, auctorem totius narrationis, si ad originem spectamus, fuisse Herodotum"* [15]. În ceea ce privește „elementele noi" — Zalmoxis astrolog, „turist" prin Egipt, consilier regal — acestea stau, în parte, sub semnul observației lui Bessell, iar, în cealaltă parte, se explică, prin ceea ce R. Pettazzoni a denumit „una transfigurazione leggendaria di un dato reale" [16]. Sau, mai precis, așa cum a subliniat R. Vulpe, această „broderie" „n'est que la projection retrospective d'une suprême dignité religieuse qu'effectivement le géographe ne connaissait qu'en relation avec son contemporain Décénée" [17]. Credem că avem, deci, dreptul să conchidem că nici la Strabon nu-l găsim pe „fondatorul" mitic, Zalmoxis.

Și, pentru că am ajuns aici, este necesar să relevăm remarcabila observație a regretatului nostru profesor, N. Gostar, după care apogeul adorării lui Zalmoxis se plasează cam în vremea lui Herodot. De la această vreme, nu mai știm nimic sigur despre Zalmoxis, locul său, în vremea statului dac, fiind luat, probabil de către Marte [18], în acest proces un rol avînd, desigur și Deceneu [19].

Spre încheiere, socotim utilă încă o observație. Ipoteza unui Zalmoxis, fondator mitic, lasă loc, cel puțin la M. Eliade [20], alteia, care face din Zalmoxis un fondator de cult

---

[9] W. Bessell, *op. cit.*, p. 42.

[10] *Ibidem.*

[11] V. Lica, *op. cit.*, p. 127.

[12] W. Bessell, *op. cit.*, p. 51.

[13] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 689.

[14] V. Lica, *op. cit.*, p. 126, n. 17. De ex., Aeneas din Gaza, PG, LXXXV, 940, „...geții, care socotesc ca unic zeu pe servitorul lui Pythagoras (Zalmoxis)" (*Fontes*, II, p. 321).

[15] W. Bessell, *op. cit.*, p. 47.

[16] R. Pettazzoni, *Il „monoteismo" dei Geti*, în *Studia in honorem Acad. D. Decev*, Sofia, 1958, p. 652; cf. și N. Gostar, V. Lica, Κωγαΐονον — *Strabon, VII, 3, 5 (C. 297—298)*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 624, 627.

[17] R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 63.

[18] N. Gostar, *Zalmoxis*, în *CI*, 1982, (sub tipar).

[19] V. Lica, *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu*, în „Istros". Buletinul Muzeului Brăilei, I, 1980, p. 177—183, cu argumente noi în sprijinul ipotezei prof. N. Gostar.

[20] M. Eliade, *op. cit.*, p. 46 și urm.; V. Lica, *„Nemurirea" getică...*, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

misteric. Aici, ne limităm numai la observația că, în IV, 95, informația esențială fiind extrasă de aici de M. Eliade, întîlnim o situație foarte interesantă. Adică, pe de o parte, s-ar lăsa impresia că de „nemurire" s-ar bucura doar ὁ πρῶτος iar, pe de alta, constatăm faptul incontestabil că „ocultația" lui Zalmoxis este jelită de *întreg poporul!*

Privită în acest context istoriografic, intervenția lui P. Alexandrescu se înfățișează ca o reluare-revitalizare a unor mai vechi sau foarte noi ipoteze asupra naturii lui Zalmoxis, realizată în chip strălucit, cu subtilitatea și eleganța binecunoscute ale autorului. Această intervenție, va contribui, sîntem siguri, prin punctele de vedere exprimate și prin discuțiile ce le va suscita, la o mai bună cunoaștere a fenomenului religios getic.

Vasile Lica

DAN GH. TEODOR, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, Ed. „Junimea", 120 p. + 8 pl.

Continuînd cercetările pe care le întreprinde de aproape trei decenii, specialist recunoscut în problemele celei de-a doua jumătăți a mileniului I, Dan Gh. Teodor ne dă — după numeroase articole, studii și comunicări —, într-un scurt interval de timp, o a doua carte de sinteză. Dacă în prima sa lucrare *(Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, cu varianta sa în limba engleză, în BAR International Series, nr. 81, 1980), pornind mai cu seamă de la propriile-i cercetări, aborda arheologia și istoria spațiului răsăritean al patriei noastre, de această dată îmbrățișează o arie mult mai largă, adică tot teritoriul nord-dunărean și, mai mult, ceea ce ni se pare deosebit de important, încearcă o racordare la istoria universală a timpului, accentuîndu-se rolul și însemnătatea Bizanțului.

Din cele cîteva capitole ale cărții, subiectului propriu-zis îi sînt rezervate patru, care la rîndul lor urmează o diviziune în două mari etape cronologice, corespunzînd secolelor V—VII și VIII—XI, în cadrul fiecărei dintre acestea fiind înfățișate atît spațiul carpato-dunărean, pe de-o parte, cît și relațiile populației romanice cu Bizanțul, pe de alta.

În rîndurile de față nu vom încerca să prezentăm conținutul acestei interesante sinteze, ci doar vom căuta să reliefăm elementele noi pe care le aduce în discuție, precum și în ce măsură pot fi acestea utile și trainice pentru istoria României. După cum o arată chiar D. Teodor, ultimele decenii au dat la iveală o impresionantă cantitate de informații, cu precădere, datorate arheologiei, care au avut menirea să înlăture complet nefondata teorie a „spațiului nelocuit", dar să și elucideze caracterul și trăsăturile semnificative ale epocii. De aceea, poate era necesară în primul rînd o minuțioasă adunare a documentelor și apoi, punerea lor în lumina raporturilor dintre populația autohtonă și Imperiul Bizantin în secolele V—XI. Din acest punct de vedere, pe bună dreptate, se rediscută și se subliniază însemnătatea legăturilor cu Bizanțul și civilizația sa, pentru studierea și înțelegerea mai deplină a problemei definitivării procesului de formare a limbii române și a poporului român. În acest sens, autorul pune accentul pe latura materială a manifestărilor de civilizație bizantină, chiar împărțirea în cele două mari etape cronologice justificînd-o, mai cu seamă, prin evoluția economiei imperiului. Cu toate acestea, factorul economic nu este fetișizat de către autor, care aprofundează cu migală și evenimentul politic, totul, bineînțeles, solid fundamentat bibliografic. O dovadă grăitoare a celor afirmate ar fi, de exemplu, explicarea consecințelor evenimentelor de la începutul secolului al VII-lea, care au determinat deplasarea slavilor la sud de Dunăre și asimilarea resturilor de populație slavă de la nord de fluviu.

Un alt aspect de mare însemnătate ni se pare că îl relevă și acea parte a lucrării care, amintind de organizarea internă a comunei rurale bizantine, poate explica și unele din „caracteristicile obștii sătești vechi românești nord-dunărene". Studierea istoriei complete a imperiului îl îndreptățește pe cercetătorul ieșean să socoată că nu numai factorii politici externi, ci și (mai ales) situația economică internă a Bizanțului poate asigura „o explicație pe deplin convingătoare unora din întrebările firești, pe care le ridică raritatea evidentă a antichităților bizantine sesizată între sfîrșitul secolului al VII-lea și pînă către sfîrșitul secolului al IX-lea". Logica istorică, dar și datele privitoare la alte zone europene, unde se constată aceeași situație, evident, în alt context, dau dreptate autorului și concluziile sale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt cu atît mai semnificative pentru noi, cu cît ele confirmă indirect și încheierile, la care am ajuns la rîndul nostru pentru alte perioade.

Un loc aparte îl ocupă cartea lui Dan Gh. Teodor și evidențierea tuturor căilor — materiale sau spirituale —, prin care civilizația bizantină este prezentă la nord de Dunăre și va fi, în măsură diferită, însușită sau asimilată. Ceramica, uneltele agricole, instalațiile gospodărești sau meșteșugărești, orfevrăria și, pe plan spiritual, răspîndirea creștinismului (atestat prin numeroase mărturii arheologice) sau împrumuturile lingvistice din domeniul organizării social-economice și bisericești (pentru a nu enumera decît pe cele mai importante), reprezintă dovezi peremptorii ale intenselor contacte pe care le-a avut în perioada amintită Bizanțul cu autohtonii nord-dunăreni; pe de altă parte, cele de mai sus demonstrează apartenența spațiului geografic respectiv la sfera de influență a imperiului, continuator al tradiției romane de la Dunăre. Prin toate acestea, în lucrarea sa, D. Teodor explică și prefigurează puternicele raporturi cu Bizanțul, constatate și în secolele următoare celui de al XI-lea, totodată, ușurînd și mai buna înțelegere a evoluției ulterioare a societății românești feudale timpurii.

Scrisă într-un ritm alert, cu un limbaj accesibil nu numai specialistului, dar păstrîndu-și în totalitate solidul fundament științific, cartea arheologului ieșean umple un gol resimțit de istoriografia noastră și, în același timp, deschide noi căi de cercetare în scopul explicării „...stăruinții neîntrerupte a romanismului pe aceste meleaguri...". Condiții grafice superioare — care fac lăudabile eforturile vizibile ale editurii și care ne exprimăm speranța că nu se vor opri aici —, o ilustrație judicios selectată și convingătoare, precum și alte calități, asupra cărora nu vom mai stărui acum, ar fi alte cîteva aprecieri la adresa acestei utile, dar și elegante lucrări.

Virgil Mihăilescu-Bîrliba

MARIA HOLBAN, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, Ed. Academiei R. S. R., 1981, 311 p.

Sub un titlu cu o semnificație restrictivă în raport cu bogăția conținutului dar cu un interval cronologic anunțat ceva mai larg, eminenta medievistă Maria Holban înfățișează în fond, prin al 52-lea volum al *Bibliotecii istorice*, pătrunzătoare analize subsumate unei'a dintre direcțiile prioritare ale preocupărilor sale: românii și monarhia francezo-napolitană d'Anjou. Studiile publicate în anii 1956—1967, reproduse în volum, sînt prefațate și încheiate prin trei noi cercetări, consacrate ariei controlate de cavalerii teutoni în anii 1211—1225 (p. 9—48), țării și banatului Severinului în secolul XIII (p. 49—89), situației românilor din Transilvania în condițiile „anarhiei feudale din secolul al XIV-lea" (p. 245—300). Ele explică și precizează desfășurările de istorie socială și politică din secolul al XIV-lea, oferite de studiile din anii 1956—1967 [1].

Prima dintre chestiunile aduse în discuție de autoare pune din nou în dezbatere dosarul teutonilor din Țara Bîrsei, socotit închis încît privește fondul problemei prin contribuțiile lui Emil C. Lăzărescu (1934). Studiul de astăzi al Mariei Holban este construit în jurul afirmării falsificării diplomei din anul 1222, a regelui Andrei II pentru cavalerii ospitalieri ai Sf. Maria din Ierusalim (apoi Acra) și a bulei papei Honoriu III din 19 decembrie 1222 referitoare la aceiași cavaleri (p. 31—41). În această privință, argumentația încorporează și elemente ale unor demonstrații mai vechi datorate lui Wojciech Kętrzynski (1904), Iosif Șchiopul (1934), fortificate de îndoielile clasicului diplomaticii maghiare Imré Szentpetery (1923). Pentru dovedirea falsificării, se urmărește apariția adaosului „ultra montes nivium" (dincolo de munții zăpezilor); lipsa acestuia dintr-o

[1] Pentru alte nuanțe și reconstituiri posibile de istorie politico-militară, mai ales, îndrăznim să oferim binevoitorului cititor trimiterea la Sergiu Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (secolul XIV)*, în *RdI*, 10/32, 1979; idem, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 41—95; idem, recenzie la Nicolae Constantinescu, *Vladislav I (1364—1377)*, București, 1979, în *Rd I*, 34, 6/1981, p. 1 202—1 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomă papală de la 12 ianuarie 1223 [2] ar constitui o dovadă sigură a neautenticității actelor din 1222, în care, delimitîndu-se posesiunile cavalerilor teutoni „et a fine terre Cruceburg terram que vadit usque ad terminos Prodnicorum" [3] și „așadar este vorba de un teritoriu aflat dincolo de munți" (Maria Holban, *op. cit.*, p. 12). Cum în anul 1223 regele Andrei II amintește în legătură cu posesiunile Cîrței o „terra Borotnik", identificată cu Prostea / Stejărișul (Sibiu) [4], și cum localizarea Cruceburgului este încă îndoielnică, asimilarea acestui pasaj cu o explicită mențiune a ținuturilor de peste munți pare hasardată. Diploma regală din 1222 încriminată relevă, însă, într-adevăr orizonturi de dincolo de Carpați și b formula delimitării „et ab indaginibus Almaye in parte altera vadit usque ad ortum aque que vocatur Burza, et inde progreditur usque ad Danubium" [5]. Aici, însă, sensul este al unei vagi direcții de expansiune și nu al însăși înfăptuirii acesteia dovedită de scrisoarea papei Honoriu către episcopul Transilvaniei din 12 decembrie 1223 : „magister et fratres domus sancte Marie Theotonicorum *terram Boze et ultra montes nivium* propter paganorum insultus vastam usque ad proxima tempora et desertam *noviter inhabitare ceperunt*" [6]. În derularea evenimentelor, mențiunile celor două diplome, regală din 1222 și papală de la 12 decembrie 1223, nu se exclud și deci nu pot argumenta falsificarea. Faptul că în ianuarie 1223 [7] înaltul pontif însărcina pe Toma episcopul de Agria să orînduiască un arhipresbiter sau decan doar în țara Bîrsei, reflectă stadiul organizării și controlului efectiv exercitat de cavalerii teutoni, ceea ce nu-i împiedica, în același timp să acționeze dincolo de munți pentru a realiza, în propriul folos, ceea ce regele Ungariei le ceruse de la început (1211) [8] — „et regnum per conversationem eorum (Cumani) propagatam dilatetur". Și, odată stabilită de la început misiunea teutonilor în Țara Bîrsei și față de cumani, urmărindu-se înfăptuirile lor, sensul politic ce au voit să-l dea întocmirii politico-militare create în zona Carpaților de Curbură, prin surse mai presus de orice bănuială, falsificarea actelor din 1222 nu ar prezenta o excesivă importanță. La stadiul afacerii din preajma anului 1230 cînd reinstalarea cavalerilor ospitalieri ai Sfintei Maria depindea de bunăvoința regală arpadiană, plăsmuirea documentelor devine cu atît mai stranie : *cui bono ?* Suspiciunea arătată și față de bula papei Grigore al IX-lea către regele tînăr Bela, la 26 aprilie 1231 [9] pomenind dăruirea teutonilor de către Andrei II cu „partea din Cumania ce se află dincolo de munții zăpezilor" (p. 43) trebuie desigur atenuată de vreme ce alte două acte papale autentice — azi în arhivele din Göttingen — atestă posesiunea teutonică „ultra montem nivium partem contulit Comanie", „terram Burze et Ultra montes Niuium" (1233, 1245) [10].

Grație unei strînse analize a textelor „dialogului" între monarhia arpadiană și papalitate referitor la criza teutonică în Bîrsa — redus totuși datorită acestei analize doar la documentele 3—12 (p. 18), din intervalul post 15 februar — ante 10 iunie 1225 și pînă la 17 februarie 1226 — terenul este pregătit pentru discutarea circumstanțelor și momentului alungării cavalerilor din posesiunile lor (p. 26—27). Pentru soluționare, Maria Holban introduce pe magistrul Florențiu, custode de Arad, atestat documentar ca trimis al regelui Andrei II la Curia papală (înainte de 4 decembrie 1224, la 15 februarie și înainte de 1 septembrie 1225), apreciat de Honoriu III — „bărbat sîrguitor și chibzuit", cu „grijă stăruitoare" întru apărarea intereselor monarhului său. Impodobit cu atributele unui diplomat de talie, magistrul Florențiu se impune curții pontificale, determină „versatilități" și „șovăieli" ale papei, obține tot ceea ce dorește el și stăpînul său, regele, de la dreptul de a purta inel și mitră pentru abatele mănăstirii din Cluj și pînă la triumful asupra lui Hermann de Salza și a fraților teutoni. Totul se deduce, printre altele și din „tonul ciudat" „stilul

---

[2] Hurmuzaki — Densușianu, *Documente*, I, 1, p. 80—81 ; *DIR*, C, veac XI, XII, XIII, I, p. 195—196.

[3] Hurmuzaki — Densușianu, *Documente*, I, 1, p. 75.

[4] Cf. Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 146—159.

[5] Hurmuzaki — Densușianu, *Documente*, I, 1, p. 75.

[6] *Ibidem*, p. 82.

[7] *Ibidem*, p. 80—81.

[8] *DIR*, C, I, p. 370.

[9] Hurmuzaki — Densușianu, *Documente*, I, 1, p. 121—122.

[10] Adolf Armbruster, *Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland*, în *RRH*, 2/XVIII, 1979, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sfătos şi familiar, confuz şi dezlînat" al scrisorii papale din 1 septembrie 1225 — celebra şi bucluca şa comparaţie a rolului teutonilor în regat „tanquam ignis in sinu, mus in pera et serpens in gremio" —, rod al „unor momente de relaxare" (p. 26), cînd iscusitul magistru punea stăpînire pe sufletul papei. Am fi dorit desigur să-l cunoaştem, documentar, mai bine pe custodele de Arad spre a consimţi la existenţa reală a unor asemenea calităţi.

Prezenţa magistrului Florenţiu la curtea papală este însă un important reper cronologic în lumina scrisorii lui Honoriu III către regele Andrei II din 17 februarie 1226 [12], unde se face o recapitulare a afacerii, amintindu-se venirea magistrului Ordinului teutonic la papă, după despuierea sa şi a fraţilor săi „în a doua sau a treia zi după ce solul tău (al regelui) a primit de la noi învoirea să se întoarcă la tine". Momentul este stabilit cu destulă tărie la 2—3 zile după 25 septembrie 1225, cînd papa făcea un ultim gest cordial conferind abatelui mănăstirii din Cluj dreptul de a purta cîrjă şi mitră, scrisoarea fiind dusă chiar de magistrul Florenţiu (p. 26). Dar, dacă trimisul regal nu dăduse în ţară diploma esenţială din 1 septembrie 1225, de ce ar fi fost expediat cu aceasta? În fond abia la 27 octombrie 1225 papa Honoriu „auzise" despre expulzarea Ordinului şi tocmai în scrisoarea din 17 februarie 1226 arăta că se „îndreptase" de fapt odată cu venirea la curia pontificală a magistrului Hermann von Salza. Am crede mai degrabă deci că precedat de zvonul alungării fraţilor săi sosise şi acesta la Roma puţin după 27 octombrie 1225, a doua sau a treia zi după ce magistrul Florenţiu, prudent, părăsise curia papală. Astfel încît, am fi cel mai tentaţi să plasăm alungarea teutonilor prin expediţia regală arpadiană în intervalul 25 septembrie — 27 octombrie 1225, corespunzător, dealtfel şi vitezei de deplasare a oamenilor şi transmiterii ştirilor.

Aspectul esenţial al studiului, aria de întindere a posesiunilor teutone, nu suferă nici dacă actele din 1222 ar fi false, căci expansiunea cavalerilor pe versantul meridional carpatin a fost certă. Precizarea primei apariţii a formulei „ultra montes nivium" — 12 decembrie 1223 este de cea mai mare însemnătate pentru a marca etapele acestei expansiuni [13].

Complementar, dacă prin excluderea diplomei regale şi bulei papale din 1222 pentru teutoni s-ar pierde şi atestarea acelei „terra Blacorum", probabil aceea străbătută de Oltul transilvan, existenţa reală, atunci, a acesteia este mai presus de orice suspiciune întrucît întărirea moşiilor mănăstirei Cîrţa din 1223 aminteşte pămîntul luat de la aceiaşi români ai Ţării Oltului („terram, quam prius eidem monasterio contuleramus, exemptam de Blaccis") [14]. Blaccis") [13].

Cel de-al doilea studiu inedit abordează dificila chestiune a Ţării şi banatului de Severin în deceniile 3—7 ale secolului XIII (p. 49—89). Analiza exhaustivă a documentelor arpadiene, cărora li se atribuie cu exclusivitate rolul de a reconstitui evenimentele, fortifică opiniile generale ale autoarei exprimate anterior. Cu o singură excepţie totuşi, aceea a admiterii funcţionării în deceniile 7—9 „pînă la prăbuşirea lui Ladislau Cumanul" a banatului ungar de Severin [15], anterior negată. Orizonturile galiţiene, bulgare, sîrbe deschise prin noul studiu sînt tot atît de vaste pe cît se încearcă reducerea factorului politico-militar tătar. O subtilă analiză diplomatică, întemeiată pe o viziune psihologizantă a istoriei („un bilanţ al situaţiei, în care se îmbină unele date reale cu artificii evidente într-un climat de mare nesinceritate" (p. 74), netezeşte calea unei restituiri istorice plauzibile în măsura atingerii simţămintelor reale ale vremii şi, desigur, ale unei lumi fără tătari. Şi totuşi lunga discuţie în jurul scrisorii regelui Bela IV către papă din 1250, folosind în subsidiar diploma Ioaniţilor, nu ia în seamă constatarea esenţială: „Rumores enim de Thartharis de die in diem nobis adveniunt, quod non solum contra nos, cui indignati sunt quamplurimum, eo quod post tantam lesionem eis subesse renuimus, cum omnes alie naciones, contra quas experti sunt vires suas, *tributarias se eisdem constituerunt et specialiter regiones, que ex parte orientis cum regno nostro conterminantur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici,*

[11] Hurmuzaki — Densuşianu, *Documente*, I, 1, p. 94.

[12] *Ibidem*, p. 99—100.

[13] Este de prisos redactarea „consimţămîntului" lui Andrei al II-lea pentru teutoni din 1222 (şi nu 1221, p. 12) cum este înserat în *DIR* C, I, p. 195.

[14] *Ibidem*, p. 379.

[15] Hurmuzaki — Densuşianu, *Documente*, I, 1, p. 519 (Laurenţiu ban de Severin la 1291).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bulgaria (subl. ns.) [16]. Ea consumă cu informaţiile ajunse la Curia papală de la trimişii occidentali al marelui-han [17].

Ultimul studiu al volumului şi cel din urmă al seriei noutăţilor, *Românii din Transilvania şi anarhia feudală din secolul al XIV-lea* (p. 245—300) se remarcă prin fineţea criticii diplomatice aplicată unui vast material, pînă acum folosit mai degrabă pentru ilustrarea unor teze preconcepute. Rezultatul este cel scontat de Maria Holban, cîmpul este deşelenit pentru ca, prin cuprinderea tuturor surselor posibile [18] să e „reconstituie trecutul şi să se urmărească linia adevărată a devenirii istorice". Este, în fond, menirea oricărei abordări istoriografice ştiinţifice şi cartea Mariei Holban este pentru noi toţi un exemplu.

Sergiu Iosipescu

TONK SÁNDOR, *Erdélyiek egyetem járása a középkorban* (Universitari transilvăneni din evul mediu), Bucureşti, Ed. „Kriterion", 1979, 397 p.

Înainte de anul 1520, şcoli superioare n-au existat în Transilvania. Dar în oraşele episcopale şi în incinta capitlurilor, încă din veacul XI, pe lîngă învăţarea scrisului şi cititului, sub îndrumarea unor magiştri ocazionali, învăţăceii făceau uneori şi primii paşi spre *artes liberales*. Cei ce doreau sau aspirau la mai multă lumină luau calea universităţilor apusene. Cartea lui Tonk Sándor, rezultat al unei laborioase cercetări în matricolele, documentele şi actele universităţilor europene, face astfel o întoarcere în timp, întoarcere de şase secole, pentru a reconstitui drumul acestei *peregrinatio academica* a studioşilor din Transilvania spre universităţile din Apus. Drumul începe, cronologic, în secolul XII, cînd aceşti veritabili pionieri ai culturii transilvane au ajuns, nu fără primejdii, la universităţile respective. Treptat numărul lor va creşte, sub impactul dezvoltării societăţii însăşi. Primii paşi se datorează nevoii de a întocmi, scrie şi redacta actele oficiale. Cercetările atestă că ştiinţa scrierii acestor acte în limba latină ar fi fost deprinsă şi adusă în sec. XII—XIII tocmai de la Paris. Un student transilvan, Bethlehen, care învăţase la Mănăstirea Sainte Geneviève, e amintit într-o corespondenţă din 1177—1183 cu regele Bela III şi părinţii respectivi, invocîndu-se mărturia altor compatrioţi, Iakab, Mihaly şi Adórjan. Se pare că acest Bethlen era urmaşul lui Leustachius (sau Eustachius), voievod al Transilvaniei (1176). Alte documente atestă frecventarea unor universităţi italiene, a doua universitate înfiinţată pe continent fiind cea din Bologna, urmată de cele din Roma, Firenze, Neapole, care pregăteau îndeosebi pentru cariera ecleziastică. Cu timpul, pe la finele secolului XIV, creîndu-se universităţi şi în centrul Europei — Viena, Köln, Leipzig, Praga, Buda, Cracovia — Parisul şi universităţile italiene pierd din interes pentru tinerii ardeleni, care se îndreaptă spre oraşele mai apropiate.

Nesiguranţa drumurilor spre Apus a făcut ca numărul studioşilor din Transilvania atestaţi la şcolile înalte de pe continent să stagneze. Războaiele, nu mai puţin, au dus la această situaţie. Ocuparea Vienei de către Matei Corvin la 1484—1485 a avut o asemenea consecinţă, cu tot efortul regelui — altminteri om învăţat — de a stimula interesul pentru universitatea din metropola austriacă. Sub unghi teritorial, studioşii ardeleni întîlniţi în Apus erau originari mai ales din oraşe şi tîrguri. Oraşele regale — adevărate *civitates* — au trimis în străinătate 39,5% din numărul total al studenţilor, iar oraşele reşedinţe episcopale 8,7%. În proporţie mai mică vor porni spre universităţi tineri din

[16] *Ibidem*, p. 260.

[17] Aplecarea spre opera lui Iosif Şchiopul trebuie, cred, să pornească de la dreapta apreciere a lui Nicolae Iorga: „Lucrarea, plină de trudă şi de o ingeniozitate extrem de subtilă, a domnului Şchiopul păcătuieşte prin admiterea unor regule de diplomatică neschimbate la o cancelarie începătoare şi deci capricioasă; pare că am avea a face cu acea birocraţie austriacă pe care a cunoscut-o autorul" (*Istoria românilor*, III, p. 105, n. 3).

[18] Asupra unui singur aspect totuşi se cuvine a face o menţiune şi anume a confruntărilor religioase, de ideologie politică şi naţională, pentru care v. Şerban Papacostea în *BOR*, 1/1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tîrguri şi sate. Autorul întreprinde o statistică a oraşelor, tîrgurilor şi satelor preocupat de potenţialitatea lor demografică, economică şi culturală spre a stabili condiţiile în care tinerii respectivi au studiat în străinătate ca şi rolul pe care, odată întorşi acasă, l-au putut avea în mediul social transilvănean. Societatea intelectuală începe să prindă forme, patriciatul şi locuitorii bogaţi preocupîndu-se să-şi asigure o instrucţie onorabilă. Însă conform statisticii autorului chiar fii de ţărani şi de iobagi au ajuns la şcolile Apusului. Aflăm din carte lucruri precise şi în ce priveşte conţinutul instrucţiei (acomodarea cu limba latină, programul didactic organizat „în jurul artelor liberale"), ca şi unele date despre viaţa cotidiană a studioşilor. Studioşii ce-şi puteau dovedi sărăcia *(vera paupertas)* beneficiau de ajutor. Cei 2496 studenţi, cît cuprinde lista întocmită de autor, vor ajunge după terminarea studiilor, episcopi, arhiepiscopi, diaconi, secretari de stat, notari, medici. Rolul lor va fi cît se poate de important, căci ei vor impulsiona dezvoltarea societăţii transilvane. Prin ei, cartea va deveni un instrument eficace în afirmarea progresului. Fără prezenţa studioşilor ardeleni la şcolile Apusului ar fi greu să ne imaginăm ştiinţa şi spiritul transilvan ajunse la culmile conturate prin Honterus, Pápai Páriz şi Bolyai. Este meritul cărţii lui Tonk Sándor de a fi pus în lumină, cu belşug de date, elementele acestui proces. Ea cuprinde o prefaţă (p. 5—10), urmată de trei capitole: I. *Universităţile în evul mediu* (p. 10—37); II. *Studenţi transilvani la universităţile medievale* (p. 37—121); III. *Intelectuali cu pregătire universitară în societatea transilvană medievală* (p. 121—171). *Notele şi Anexele* (p. 171—181 şi, respectiv, 181—381) încheie lucrarea. Hărţi şi grafice au menirea de a releva pe de o parte proveniența socială şi teritorială a studioşilor, iar pe de alta de a indica dezvoltarea demografică a oraşelor şi tîrgurilor, tendinţa satelor de a se urbaniza. Minuţios documentat şi clar, studiul lui Tonk Sándor oferă, pe lîngă periplul umanistic din primul capitol, în care studioşii ardeleni sînt urmăriţi la universităţile din Paris, Bologna, Neapole, Firenze, Roma, Köln, Viena, Praga, Cracovia, Buda, importante ştiri despre cărturarii respectivi. Numărul lor, raportat la acela al studenţilor din alte provincii nu e deloc neglijabil. Integrarea în mediul social transilvan, funcţiile pe care le-au ocupat, atitudinea acelui mediu faţă de spiritul înnoitor adus de aceştia şi relaţiile lor ulterioare cu occidentul sînt chestiuni la fel de interesante ce se degajă din lucrare. Lista studioşilor, întocmită în ordinea alfabetică a prenumelui latinizat (p. 197—348), împreună cu indicele localităţilor de unde provin (p. 348—381) şi un indice al universităţilor respective, cu anii de înscriere (p. 381—390), constituie *anexele* lucrării. Începînd cu secolul XV, numărul lor va creşte şi se va diversifica sub raport social, teritorial şi profesional. Prin forţa împrejurărilor românii au avut mai anevoios acces la universităţile apusene. Ca ortodocşi, masivele porţi gotice ale universităţilor de subordonare papală le-au rămas închise. Cu toate acestea, în lipsa studenţilor transilvani găsim şi numele cîtorva studioşi de origine română care s-au catolicizat şi care probabil erau de proveniență nobilă [1]. Tonk Sándor realizează astfel o excelentă frescă a oraşului medieval transilvan la început de ev mediu, surprinzînd tocmai trezirea acestuia la viaţa cultural-socială stimulată de studioşii întorşi de la şcolile Apusului. Este un prim pas, care ar putea fi continuat şi după 1520, iar ca anchetă adîncit cu folos. O versiune românească a cărţii ar fi, desigur, binevenită.

Szél Erzsébet

[1] ANDREAS CLEMENTIS BALACHI DE DENA, Transilvania, natio Hungarorum, înscris: 1492, Die Matrikel der Universität Wien. II, 1226. Wien. Hg Franz Gall. I. Graz. Köln; IOHANES WOLAHUS DE WELENIS, 1424/II. Die Matrikel der Universität Wien/I 1148. Hg. Franz Gall I — Graz — Köln 1956; IOHANES MOLDAVIENSIS DE TELEYTH diocesis VARADIENSIS, 1493/II Krakko, Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. I—III Cracoviae, 1887—1904; MARTINUS HAZACHI TRANSSILVANIAE NOBILIS, 1516/II (noiembrie) Wien II/1.437; 1518/II (octombrie 26), înscris a doua oară la Cracovia, 4 gr. sub numele: Stephani de Haczek. (Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis II/2.189). După toate probabilităţile este de origine română, din Haţeg — Osztró, la mijlocul sec. XV fiind proprietari în regiunea Clujului (Magyarsárdon). Tatăl, Ştefan, moare la 1516, fiul e născut în 1495, în 1526 devine canonic de Oradea, iar în 1544 episcop de Citrum şi episcop vicar al Oradei. A avut o bogată bibliotecă umanistică; MATHIAS GEORGY de KARANSEBEŞ, 1482/I Krakko, 2 gr. latos. Album Studiosorum Universitatis Cracovienensis I/2—3.250); 1493, octombrie 24 — Máthias presbiter custos ecclesiae Oradiensis, natus quondam Georgii Rvklyzar de Karansebeş.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. IORGA, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de ADRIAN ANGHELESCU, București, Ed. „Eminescu", 1981, 700 p.

Inițiativa lăudabilă a Editurii „Eminescu", care în 1979 publica o *Antologie*[1], vizînd receptarea critică a operei lui N. Iorga, este continuată prin reeditarea, recent, a uneia dintre cele mai interesante și captivante lucrări a ilustrului savant român, aflată la a doua ediție în urmă cu mai bine de jumătate de veac.

Pledoaria, deplin întemeiată făcută în prezentarea[2] la apariția *Antologiei*, cu privire la ceea ce ar trebui să însemne preocupările consacrate vieții și activității lui N. Iorga, pentru a defini și fixa locul uriașei sale personalități în cultura românească, face inutilă reluarea chestiunii. Sîntem tentați, totuși, să adăugăm deziderateloor din prezentarea citată, poate una din cele mai temerare întreprinderi științifice : reeditarea în întregime a operei lui N. Iorga. Proiectul pare utopic, extrem de îndrăzneț, dar, așa cum pentru Luceafărul poeziei românești, și-a consacrat întreaga energie, o viață întreagă, inegalabilul Perpessicius, restituind posterității cea mai mare parte a operei eminesciene, va trebui ca cineva să-și asume copleșitoarea răspundere de a coordona un colectiv de cercetători — nu numai istorici — care să încununeze acest fascinant proiect. Și dacă, deocamdată, nici un demers nu îndreptățește optimismul nostru, pentru că, după cîte cunoaștem, nici cel puțin o dezbatere de principiu nu s-a inițiat în această direcție, trebuie să ne mulțumim cu restituirile „pe bucăți", începute cu vreo două decenii în urmă, fără a fi însă coordonate de o instituție sau o editură anume. Astfel, totul a rămas pe seama inițiativelor personale îmbrățișate, ce-i drept, cu generozitate, de diferite edituri.

Cu excepția lui Barbu Theodorescu, preocupat constant de valorificarea operei marelui savant, atît cît l-au slujit puterile, și a Editurii „Minerva", care a preluat înalta răspundere de a publica scrisorile către ilustrul nostru istoric (ajunse, din păcate, numai la volumul al doilea, din cele zece proiectate), în rest asistăm la „pulverizări" în diverse forme a aceea ce ar trebui să constituie „o unitate în diversitate".

Aflîndu-ne în acest stadiu al demersului istoriografic, se cuvine să evidențiem, însă de la început, efortul meritoriu al îngrijitorului ediției de față cu intenția de a împlini acest act de restituție la un nivel științific cît mai elevat. Se impune a fi subliniată, mai ales, capacitatea sa de a surprinde cu finețe și subtilitate, ideile relevante ale lucrării în discuție, inserate într-un cuprinzător studiu introductiv (de 50 pagini) ce însoțește noua apariție. Intitulat sugestiv *O istorie vie a trecutului românesc* și structurat în opt capitole, dintre care cel de al șaselea — cel mai întins (p. 24—49) — studiul se remarcă, în deosebi, prin aceea că plasează opera celui mai mare istoric al nostru într-un plan mai larg, european. Maniera și viziunea comparatiste, în tratarea concepției istorice a lui Nicolae Iorga, se impun cu toată claritatea. Cu mult talent, într-un stil de o acurateță aparte, este înfățișată aproape întreaga gamă a stărilor de lucruri din societatea românească — de la fermecătorul detaliu al vieții cotidiene la situațiile de un tragism cutremurător într-o evoluție circumscrisă în limite de timp foarte întinse — dinainte de întemeierea Principatelor pînă la războiul de independență.

Într-o notă asupra ediției, A. A. lămurește cititorul asupra criteriilor adoptate în reeditarea acestei lucrări. Sîntem avizați, astfel, că îngrijitorul ediției a folosit textul din *Istoria românilor prin călători*, în 4 vol., ed. a II-a, apărută în anii 1928—1929.

Conștient de progresul înregistrat de cercetarea istorică de la noi, în răstimpul scurs de la data apariției lucrării, A. A. afirmă că „...în prefață și în note am menționat astfel de contribuții ale istoricilor noștri, apărute după publicarea lucrării lui Nicolae Iorga" (p. 57). Această mărturisire vine să precizeze, de fapt, obligația fundamentală a celui care-și asumă răspunderea de a purcede la alcătuirea unei ediții critice, conform exigențelor științifice actuale, întreprindere dificilă, mai ales, în cazul operei lui N. Iorga. Din acest punct de vedere, credem, se impun cîteva observații și, parafrazîndu-l chiar pe autorul cărții în discuție, „să încercăm a ne închipui" cum ar fi dorit cititorul să fie alcătuită ediția la care ne referim.

Mai întîi, să observăm că studiul introductiv ar fi trebuit axat mai mult pe cerințele imperative ale restituției, punctînd, în deosebi, ceea ce a rămas viabil din lucrarea marelui nostru istoric și ceea ce este depășit de cercetările ulterioare. Restrîngerea unor considerente

[1] N. Iorga, *Antologie*, prefață, tabel cronologic și bibliografie de *Florin Mihăilescu*, București, 1979, 400 p.

[2] Ștefan S. Gorovei, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 780

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

divagatorii, chiar de la început (partea privitoare la Goethe, Nerval etc.) și a capitolului al șaselea al prefeței ar fi înlesnit această posibilitate.

În ceea ce privește notele, care consacră, de fapt, rolul editorului de a trimite pe cititor la sursele actuale, constituind „punctul de greutate", împreună cu studiul introductiv, al reeditării, ele apar insuficiente în general (vol. I—18; vol. II—12; vol. III—13 și vol. IV—1), neacoperind în măsură satisfăcătoare numeroasele probleme pe care le implică lucrarea lui N. Iorga. Se impunea, poate, mai multă stăruință asupra chestiunilor controversate și a inadvertențelor pentru care s-a ajuns la concluzii unanim acceptate în istoriografia noastră din ultimii ani.

Fără a fi adeptul „maltratării" sau „sufocării" textului cu atîtea note încît să se piardă din savoarea și farmecul scrierii originale, totuși, în multe cazuri, intervenția îngrijitorului ediției ar fi fost necesară. Așa, de pildă, faimoasa călătorie a lui Guillebert de Lannoy prin Moldova lui Alexandru cel Bun, redată de N. Iorga fără rezerve, este preluată în studiul introductiv (p. 16—17) „tale qualle", iar în textul din cuprinsul lucrării nu se inserează nota care să avertizeze pe cititor asupra neverosimilității întîmplărilor înfățișate de călător. Or, în vol. I din prestigioasa colecție *Călători străini despre țările române*, consultată de A. A. și, de altfel, citată copios în prefață, nota critică (p. 53—61) referitoare la relatarea susnumitului călător aduce argumente probatorii, care demonstrează cîtă fantezie a risipit acesta din urmă în descrierea faimoasei scene a jefuirii de la Cetatea Albă și a aceleia referitoare la reconstrucția cetății de Ghiltegold lituanul.

Observația a fost remarcată și în recenzia lui Paul Binder (vezi „Studii", 1/22, 1969, p. 143—749) vol. I din colecția *Călători străini...*, care conchidea că „...nota critică urmată de textul lui Lannoy analizează toate fețele posibile ale acestei relatări abundentă în confuzii" *(ibidem,* p. 144). Tot în ceea ce privește această călătorie, s-au purtat mai multe discuții în istoriografia noastră, menționate, de altfel, în nota critică citată, referitor la identificarea localității Cozial unde a avut loc întîlnirea lui Guillebert de Lannoy cu Alexandru cel Bun. Și aici, credem, era necesară trimiterea la lucrările mai recente, mai ales că discuția a fost reluată de C. C. Giurescu [3] și de Ștefan S. Gorovei [4], chiar dacă nu s-a ajuns la o soluție definitivă.

Această reeditare ar fi fost de un neîndoielnic folos cititorului dacă și în alte cazuri s-ar fi făcut trimiteri, în note, la lucrări fundamentale, care aduc completări sau lărgesc viziunea asupra unor perioade, evenimente, fapte și personalități din desfășurările istorice analizate în lucrarea lui N. Iorga. Ne-am limita, în acest sens, la menționarea unor contribuții de certă valoare științifică care aduc precizări, rectificări și nuanțări de o mare însemnătate. Astfel, pentru epoca lui Petru Rareș era util să fie indicate două lucrări de bază: ultima monografie [5] și contribuția lui Radu Constantinescu [6], aceasta din urmă mai ales pentru relațiile Moldovei cu Transilvania din acea vreme, așa cum pentru epoca lui Mihai Viteazul putea fi utilizat un prețios volum omagial [7].

De asemenea, pentru secolul al XVIII-lea, la alcătuirea notelor se putea apela la studiul lui Paul Cernovodeanu [8]. Sugestiile ar putea continua și pentru perioada următoare, mai ales cu privire la anii războiului Crimeii, pentru care a apărut o masivă și substanțială monografie încă din 1972 [9].

Șirul trimiterilor bibliografice ar încărca prea mult prezenta intervenție — nici spațiul afectat n-o îngăduie — vom menționa doar faptul că în majoritatea covîrșitoare a notelor alcătuite de îngrijitorul ediției se fac trimiteri la C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Ed. „Albatros", 1971 și *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică română, București, 1971.

---

[3] *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 155.

[4] Vezi *AIIAI*, XV, 1978, p. 527—528.

[5] *Petru Rareș*, (redactor coordonator *Leon Șimanschi*), București, 1978, 336 p.

[6] *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527—1546)*, București, 1978, 272 p.

[7] *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, redactori coordonatori: *Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici*, București, 1975, 279 p.

[8] *Les voyageurs français en presénce des réalités roumaines de la période phanariote*, în *RRH*, 1974, nr. 5—6.

[9] L. Boicu, *Austria și Principatele române în vremea războiului Crimeii*, București, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toate precizările care se cuveneau a fi făcute, precum şi trimiterile, în note, la bibliografia mai recentă ar fi avut darul să apropie lucrarea de faţă de ceea ce se cheamă o ediţie critică, adică ştiinţifică, pusă în acord cu stadiul actual al istoriografiei noastre.

O menţiune aparte ne-o rezervăm procedeului sau tehnicii de editare. Se încetăţenise în ultima vreme fericita idee a restituirilor complete. Aceasta a fost şi raţiunea care a stat la baza reeditării unor valoroase lucrări aparţinînd patrimoniului cultural naţional. Şi în cazul operei lui N. Iorga. mai toţi cei care i-au reeditat parte din lucrări au avut în vedere acest criteriu esenţial, publicînd textele integral [10]. Ce-i drept, dintre lucrările menţionate, poate cele mai multe inconveniente — din multiple motive — le prezenta lucrarea de faţă. Era firesc ca anumite exagerări ale istoricului ca, de altfel, şi ale călătorilor, cu privire la unele evenimente, personalităţi, etc. să fie amendate corespunzător, evitîndu-se, în felul acesta, prin note, suprimările din text, care abundă supărător la volumele III şi IV din noua ediţie (vezi p. 184, 185, 186, 350, 378, 410, 413, 433, 443, 459, 496, 516, 520, 527. 541, 548, 550, 552, 555, 557, 564, 568, 572, 573, 574, 576, 577, 581, 585, 614, 620, 636, 639, 642 653, 654, 657, 664, 672, 673, şi 675).

Este îndeobşte cunoscut că de la începutul secolului al XVIII-lea şi pînă la războiul de independenţă, cu mici intervale de „respiro", Principatele au constituit scena unor confruntări acerbe între imperiile vecine, cu structuri şi tendinţe bine conturate.

Supusă unei competente şi judicioase cercetări istorice, politica rapace a imperiilor otoman, habsburgic şi ţarist a fost definită în chip corespunzător, atît în istoriografia română, cît şi în cea străină. Am apela, în acest sens, la cele mai recente consideraţii, din care redăm următoarele : „...Cu toată contribuţia majoră a României în război (războiul de independenţă din 1877—78, n.n., D. A.), politica de forţă şi dictat, caracteristică marilor puteri s-a manifestat din plin. Preliminariile păcii de la San Ştefano (3 martie 1878) au fost dictate Porţii exclusiv de către Rusia ţaristă, fără ca împuternicitul guvernului român să fie acceptat la tratative, fapt ce a determinat ca prevederile Tratatului de pace să conducă la întărirea considerabilă a poziţiilor Rusiei, să fie în detrimentul interesului României, al integrităţii sale teritoriale (Rusia a reanexat cele trei judeţe din sudul Basarabiei). La protestele României, armata ţaristă a trecut la organizarea ocupării României, fapt care a determinat retragerea armatei române în Oltenia în vederea organizării rezistenţei" [11].

Dacă cercetarea istorică actuală a ajuns la asemenea concluzii, era de dorit ca textul lui N. Iorga să fie publicat în întregime, deoarece chiar dacă cititorul — în sensul cel mai larg iubitor de istorie — o poate accepta şi în forma în care a apărut, specialistul, cercetătorul va fi silit să recurgă la vechea ediţie. Credem că rolul editorului era să pună la punct exagerările fără a amputa textul original, mai ales că avem deja adevărate modele [12], care merită a fi urmate. Altfel, se naşte îndreptăţita întrebare : cînd reeditezi o asemenea lucrare, în excelente condiţii grafice, cu cheltuieli substanţiale, faci o operă conjuncturală sau îl trimiţi pe cititor la ediţia originală ? S-a mers, uneori, pînă acolo încît au fost eliminate pagini întregi din vechea ediţie, chiar şi citate din mărturiile călătorilor, care oricîte exagerări ar conţine, ele constituie, totuşi, izvoare la îndemîna istoricilor de la noi sau de aiurea. Merită, poate, să ne oprim numai asupra primului pasaj omis (p. 184 din noua ediţie — p. 235—36 din vol. I, ed. Iorga), care, de fapt, conţine, după mărturia lui N. Iorga, doar „impresia" — deci nu judecăţi definitive — despre originea unor oraşe moldovene sau de la marginea ţării, iar în ultima parte, relativă la „republica Bîrladului", se conchide că legendele „...aparţin produselor unei falsificaţii asupra căreia nu e locul să ne întindem mai mult aici" (ed. Iorga, vol. I, p. 236).

---

[10] Spre exemplu, *Pagini de tinereţe*, vol. I—II. ediţie alcătuită, prefaţă şi bibliografie de *Barbu Theodorescu*, Bucureşti, 1968 ; *La place des Roumains dans l'histoire universelle*. Publiée avec un tableau chronologique par *Radu Constantinescu*, Postface de *Virgil Cândea*, Bucarest, 1980.

[11] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu ; *Unele probleme fundamentale ale istoriei patrici, a Partidului Comunist Român*, în „Anale", 5 XXVII, 1981, p. 92.

[12] Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de *Valeriu Ripeanu*, Bucureşti, 1980 ; M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, Bucureşti, 1980 ; Vasile Pârvan, *Scrieri*, (ed. Al. Zub.), Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu este cazul să insistăm. Parcurgînd lucrarea şi completînd noua ediţie cu pasajele suprimate, cititorul va constata lesne că e vorba de o autocenzurare excesivă, căreia nu-i deslușim raţiunea sau calculele ?!

Tot în seria neajunsurilor am semnala şi omiterea unei chestiuni privită, uneori, de edituri sau autori, cu o nejustificată uşurinţă. Este astăzi o cerinţă elementară ca o lucrare care depăşeşte 15—20 de coli să fie însoţită de un indice. În cazul de faţă — cartea are 700 p. şi abundă în nume de locuri şi persoane — acesta se impunea, cu atît mai mult, cu cît vechea ediţie a lui N. Iorga beneficiază de respectivul instrument orientativ.

În final, trebuie să precizăm că stăruind asupra necesităţii unei restituţii oneste, complete, nu dorim decît să subliniem faptul că pe lîngă alte considerente, această ediţie se încadrează în ceea ce numim astăzi *restituiri* sau preluări şi valorificări ale moştenirii fondului cultural naţional şi care la noi, de obicei, se fac în termeni ce se constituie *în reguli bine cunoscute* ale ediţiei critice. În acelaşi timp, însă n-am vrea să se creadă că prin observaţiile menţionate am căutat cu orice preţ aşa-zisele „găselniţe" sau că am dorit să umbrim, într-un fel, eforturile îngrijitorului ediţiei. Aceasta pentru că îi respectăm munca anevoioasă depusă şi este regretabil că studiul introductiv, care o probează, — şi care extins şi îmbogăţit s-ar fi putut constitui într-o excelentă carte inspirată de mărturiile călătorilor — n-a fost dublată de o atentă înţelegere a cerinţelor unei ediţii ştiinţifice.

D. Agache

Moldova în epoca feudalismului, volumul II, *Documente slavo-moldoveneşti*, veacurile XV—XVI, Alcătuitori: D. M. DRAGNEV, A. N. NIKITICI, L. I. SVETLICINAIA, P. S. SOVETOV; sub redacţia academicianului I. V. CEREPNIN, Chişinău, Ed. „Ştiinţa", 1978, 448 p.

Cel de al doilea volum al colecţiei de documente intitulată *Moldova în epoca feudalismului*, alcătuit de un colectiv de cercetători de la Institutul de istorie din Chişinău, al Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Moldoveneşti, încorporează acte din secolele al XV-lea şi al XV-lea, fiind o completare la primul volum, apărut în 1961, care merge pînă la anul 1625. Volumul este de un real folos pentru cunoaşterea istoriei Moldovei, deoarece pune în circulaţie pentru prima oară şi un număr apreciabil de documente necunoscute pînă acum în istoriografia noastră. Din cele 24 de documente inedite (18 autentice şi 6 false), cea mai mare parte sînt din secolul al XVI-lea, fapt ce se explică prin atenţia deosebită care a fost acordată de editorii din trecut (I. Bogdan şi M. Costăchescu), cît şi de cei din zilele noastre (colectivul de editare a seriei A a colecţiei *Documenta Romaniae Historica)*, actelor din secolul al XV-lea.

Din totalul de 134 de documente, cea mai mare parte (96) au fost depistate de editori în arhivele şi bibliotecile sovietice, după apariţia primului volum al colecţiei. Restul de 38 de documente reprezintă fotocopii după originale păstrate în arhivele din R. P. Polonă (36) şi din R. P. Bulgară (2). Includerea acestor din urmă documente în volum este în contradicţie cu criteriul stabilit de editori, locul de păstrare al documentelor, după cum reiese din *Nota alcătuitorilor* (p. 14): „la baza ediţiei de faţă au fost puse toate documentele slavo-moldoveneşti, ce se păstrează în Uniunea Sovietică". În continuarea aceleiaşi note introductive se justifică astfel includerea documentelor păstrate în Polonia: „am găsit de cuviinţă să editărm şi un grup de documente din secolul XV, *care s-a păstrat pînă în 1921 în arhivele sovietice* (subl. ns.), apoi au fost transmise arhivelor polone". Cea mai mare parte din aceste documente au făcut parte din arhiva logofătului Mihu, dusă de el în Polonia încă în secolul al XV-lea şi inclusă apoi în Arhiva Coroanei din Cracovia. În Rusia, aceste documente, puteau să ajungă cel mai devreme la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Ele au fost cunoscute istoricilor români prin excelentul album paleografic pregătit de Ion Bogdan şi publicat de N. Iorga în 1926. În primele trei volume ale colecţiei *D.R.H.*, au fost publicate după original.

Din punctul de vedere al formei de păstrare a documentelor, volumul are următoarea structură: 52 de originale slave, la care se adaugă 40 de documente publicate după fotocopii ale originalelor slave, 17 copii slave, 4 traduceri româneşti, 50 de traduceri ruse, din care 15 după traduceri germane care se păstrează la Arhiva Regională din Cernăuţi, şi o traducere polonă. După cum se observă, traducerile germane costituie o excepţie de la principiul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de editare a documentelor în limba în care s-au păstrat. Probabil, datorită caracterului bilingv al colecţiei (ruso-român), s-a renunţat la publicarea textelor germane, pentru a se evita tipărirea a încă două traduceri după acestea, rusă şi română. În orice caz, publicarea textelor în limba germană ar fi dus la creşterea valorii ştiinţifice a volumului.

După cum am mai amintit, textele slave sînt urmate de o traducere românească iar atunci cînd documentele sînt păstrate în limba română, sub formă de suret, se dă şi o traducere în limba rusă. La sfîrşitul textului de bază se dă şi o succintă descriere arheografică şi, cînd este cazul, se indică şi ediţiile anterioare.

În ceea ce priveşte includerea în volum a unor documente păstrate în forme intermediare (copii sau traduceri), problema poate fi discutată din punctul de vedere al noutăţii. În numeroase cazuri se publică copii slave sau traduceri, cu toate că este cunoscută forma originală, uneori chiar în surse ruseşti. Astfel, documentul nr. 10 este publicat după o copie slavă, cu toate că Бьлоусь, în Ньсколько грамоть, publică textul slav după original La fel, doc. nr. 78 se publică tot după o copie slavă, cu toate că editorii menţionează în descriere o fotocopie, publicată în Энциклопедия словянской филлогии. Nu era firesc să se publice textul original după această fotocopie? Documentele nr. 107 şi 114 sînt publicate după traduceri ruse. cu toate că Aurel Sava a publicat textul slav după original în *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, pagina 23—25. Şi în cazul documentelor publicate după traduceri germane există forme superioare, pubblicate de editori din trecut. Cea mai mare parte din aceste traduceri germane sînt fragmentare. Textele documentelor respective au fost publicate însă în întregime şi după original, tot în limba germană, de F. A. Wickenhauser în bine cunoscutele sale volume de documente referitoare la Bucovina.

În ceea ce priveşte menţionarea ediţiilor anterioare, există unele omisiuni care s-ar fi putut evita cu uşurinţă (v. cele două documente publicate de Aurel Sava, amintite mai înainte). Surprinzătoare este neincluderea la ediţii a primelor două volume din seria A (Moldova) a colecţiei *Documenta Romaniae Historica*, apărute în 1975 şi, respectiv 1976. Nota editorilor de la p. 13, prin care se menţionează că, la data apariţiei celor două volume, volumul în discuţie „a fost dat în producţie" nu este convingătoare, întrucît în caseta redacţională se precizează: „Dat la cules 15.07.77. Bun de tipar 12.10.78". Credem că ar fi util ca în descrierea arheografică, la menţionarea ediţiilor, atunci cînd este vorba de traduceri, să se menţioneze şi limba în care este publicată traducerea respectivă.

În legătură cu modul de reproducere a textelor slave, menţionăm aleasa ţinută ştiinţifică şi grija editorilor de a reproduce textele cu maximă fidelitate. Pentru unitatea textului slav, sugerăm reproducerea numerelor tot cu cifre chirilice. Unele inadvertenţe apar totuşi în textele slave, mai ales cînd este vorba de documente publicate după fotocopii. Astfel, documentul nr. 71, din 1507 martie 31, este publicat cu mari lacune în text iar unele pasaje au fost citite greşit, ajungîndu-se pînă la denaturarea textului [1]. Totodată, există în volum, la textele slave, multe pasaje necitite (doc. nr. 21, 55, 62 ş.a.), marcate prin note care arată că e vorba de loc şters. Comparaţia cu cele două volume ale colecţiei *D.R.H.* este revelatoare în acest sens. La documentul nr. 105, în însemnarea: за Стронч(ъ) логоф[ет], tradusă ad literam: „după Stroici logofăt", „după" nu are nici un sens. Traducerea corectă este: „pentru Stoici logofăt". Probabil copistul şi-a dat seama că în documentul original nu era iscălitura lui Stroici, ci era numai numele său, scris de diac [2].

Observaţiile de mai sus nu scad întru nimic valoarea volumului aflat în discuţie, care se înscrie ca o realizare de seamă în domeniul editării documentelor interne moldoveneşti şi constituie, în acelaşi timp, un preţios ajutor pentru editorii viitoarelor volume ale colecţiei *D.R.H.*, seria A, prin documentele inedite incluse, greu accesibile cercetătorilor români,

Nistor Ciocan

---

[1] Cf. Nistor Ciocan, *Două documente moldoveneşti din arhivele poloneze*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 501, n. 1.

[2] V., în acest sens, *DIR*, 3/XVI, p. 513 şi 519, unde apare în facsimil numele lui Stroici, scris de diac, urmat de iscălitură, în primul cu litere slave, iar în al doilea cu litere latine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CORINA POPA, *Bălinești*, București, Ed. „Meridiane", 1981, 40 p. + 68 fig.

Monografia celebrei ctitorii a nu mai puțin celebrului logofăt Ioan Tăutu cuprinde : *Introducere* (p. 5) ; *Arta epocii lui Ștefan cel Mare* (p. 6—9) ; *Ctitorul* (p. 9—10) ; *Arhitectura* (p. 10—15) ; *Pictura (interioară*, p. 11—25 *și exterioară*, p. 25—26) ; *Meșterii zugravi* (p. 26—27) ; *Considerații despre stil* (p. 27—34) ; *Datarea bisericii și a picturii* (p. 35—37) ; *Note* și *Rezumate* în limbile franceză și engleză.

Astfel compartimentată, lucrarea face dovada unei structuri logice și unitare care probează o corectă viziune asupra subiectului ales pentru tratare monografică.

În acest cadru autoarea și-a propus să explice particularitățile artistice ale monumentului, particularități determinate, în parte, de dimensiunile personalității ctitorului care, vreme de trei decenii și jumătate, s-a aflat în fruntea cancelariei moldovenești. Pe aceste temeiuri Corina Popa a precizat apoi locul bisericii din Bălinești — sub raport arhitectural și pictural — în ansamblul fenomenului artistic al Moldovei de la sfîrșitul secolului al XV-lea și de la începutul secolului următor. În acest spațiu sînt analizate particularitățile arhitecturale remarcîndu-se, pe bună dreptate, că „elementele gotice au un rol structiv" și coexistă alături de cele cu rol pur ornamental (ancadramentele de la uși și ferestre, p. 12) dar specifice perioadei de trecere de la goticul tîrziu la renaștere (traseul arcului frînt se apropie de semicerc).

În ceea ce privește decorul exterior, biserica din Bălinești se deosebește de ctitoriile domnești, ale căror abside sînt decorate cu arcaturi ce pornesc de la soclu, în vreme ce la Bălinești „întîlnim numai șiruri de firide și de ocnițe care înconjoară fațadele monumentului, iar sub cornișă se adaugă trei rînduri de discuri ceramice smălțuite — discuri ce reapar în spațiile dintre firide și ocnițe, precum și deasupra arcadelor pridvorului" (p. 13). Decorul ceramicii derivă din „fauna fantastică a bestiarelor occidentale". Concluzia autoarei, după care arta epocii lui Ștefan cel Mare apare ca „o sinteză creatoare și originală între elementele radiționale autohtone și soluții constructive și decorative noi" se justifică prin exemplificare cu biserica logofătului Ioan Tăutu.

Indicarea schemelor iconografice din pictura interioară constituie, alături de pertinentele considerații despre stil, alte elemente de referință ale lucrării, elemente care reprezintă, în parte, tot atîtea răspunsuri la numeroasele semne de întrebare care marcau existența ctitoriei din Bălinești. Cum însă monografia în discuție a lăsat locul și altor opinii sau observații, sugerate de lectura atentă a textului, ne îngăduim să le notăm în speranța îmbunătățirii unei viitoare ediții.

I. Intenția autoarei de a prezenta personalitatea ctitorului ca element ajutător în descifrarea tainelor monumentului este mai mult decît salutară dar care, din păcate, a rămas un deziderat căci spațiul acordat, de numai o pagină, este cu totul insuficient. Datele aduse în discuție sînt neconcludente pentru complexa personalitate a logofătului, despre ale cărui rosturi în diplomația Moldovei s-au scris studii interesante (vezi, Ștefan S. Gorovei, *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, în *RRH*, 3/XIII, 1974 ; idem, *Addenda et corigenda* în *AIIAI*, XV, 1978 ; idem, *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutu*, în „Suceava, Anuarul muzeului județean", V, 1978, etc.).

II. Pictura interioară s-a bucurat de o tratare amplă, bazată pe observația directă și, firește, pe bibliografia la zi. Tocmai de aceea nu ne putem explica afirmația autoarei privind tabloul votiv care ar figura pe „ctitor și fiii săi Pătrașcu și Ioan urmat (sic —) de soția sa, zugrăvită împreună cu fiicele sale Nastasia și mica Măgdălina" (p. 20) chiar dacă, așa cum afirmă autoarea, identificarea ar aparține cercetătoarei Carmen Bogdan (p. 39, nota 35). „Mica Măgdălina" este de fapt soția logofătului reprezentată îngenunchiată, soție care este amintită și de pomelnicul sgrafitat din altarul bisericii (vezi, N. Iorga, *Contribuții la istoria bisericii noastre. II Bălinești*, în *ARMSI*, seria a II-a, tom. 34, 1911—1912, p. 484).

III. În ceea ce privește pictura exterioară, Corina Popa semnalează prezența *Judecății de apoi* pe peretele vestic ; obișnuitele registre de sfinți pe suprafața altarului, cu reprezentarea temei *Deisis* în axul absidei „precum la Humor" și, sub această scenă, *Maria Platytera*. Pe latura de sud a altarului remarcă „chipuri de ierarhi, printre care se distinge *Sf. Nicolae*" (p. 26).

Semnalările sînt corecte cum însă deteriorarea acestor picturi continuă într-un ritm accelerat orice precizare poate fi, din această sumbră perspectivă, deosebit de prețioasă pentru istoricul de mîine al artei medievale românești.

Judecata de apoi a fost plasată pe două din cele trei laturi ale pronaosului. Din această temă se mai păstrează azi doar jumătatea din dreapta, dispusă pe latura de vest-sud a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pronaosului, din care se mai distinge şirul apostolilor, sus, apoi patru grupuri ale păcătoşilor şi, dedesubtul lor, un peisaj arid, reprezentînd vîrfurile a trei munţi. Pe acest fundal doi îngeri anunţă prin buciumare momentul Judecăţii. Unul dintre îngeri planează în zbor, cu aripile deschise în forma unui „V", cu veşmintele de culoare verde care-i flutură în cădere.

De remarcat faptul că pentru a obţine suprafaţa necesară pictării acestei teme, zugravii au umplut cele patru ocniţe şi două firide cu cărămizi, piatră şi mortar. La fel au procedat şi cu discurile ceramice dispuse deasupra ocniţelor, un rînd, iar alte trei rînduri plasate în continuare, pînă sub cornişă.

Turnul-clopotniţă păstrează resturi de fresce pe toate cele trei laturi ale sale dintre care, pe cea sudică, pot fi numărate 11 scene dispuse în patru registre astfel : patru scene în registrul de sub cornişă, alte patru în cele două registre următoare, scene dispuse în număr egal de o parte şi de cealaltă a ferestrei, iar în registrul ultim, al patrulea, alte trei. Latura de est a turnului repetă, pînă la copiere, dispunerea registrelor şi a scenelor de pe faţa de sud a turnului încît, pe cele trei părţi ale zvoniţei, pînă la linia care o separă de parter, putea fi lesne figurat *Imnul Acatist*.

Decorul iniţial al faţadei de sud l-a constituit o savantă îmbinare dintre ocniţe, firide şi discuri ceramice. Astfel, imediat sub cornişă erau dispuse trei şiruri de discuri smălţuite multicolore separate, de un mic spaţiu de trei cărămizi, de cel de-al patrulea şir de discuri plasate între cele 12 ocniţe. Celor 12 ocniţe le corespund şase firide, ale căror dimensiuni pe orizontală şi pe verticală sînt mult sporite. Un alt şir de discuri multicolore separă acest sistem de arcaturi. Spaţiile dintre rîndurile de discuri au fost decorate cu motive florale, fără a acoperi însă discurile. La fel s-a procedat şi în cazul ocniţelor şi al firidelor în interiorul cărora zugravii au figurat heruvimi şi, respectiv, figuri de sfinţi. În opt din cele douăsprezece ocniţe se mai păstrează încă imagini de heruvimi, iar în două firide distingem contururile unor sfinţi. În acest chip zugravii şi-au adaptat decorul pictural celui arhitectural realizînd efecte plastice deosebite.

O întrebare pentru a cărui răspuns nu avem nici un temei o constituie iconografia spaţiului, destul de mare, cuprins între firide şi „prispa" de piatră care înconjoară biserica, de la turnul-clopotniţă şi pînă la absida altarului.

Suprafaţa absidei altarului, cu traseu pentagonal, a fost tratată de zugravi într-o manieră deosebită. Zona superioară, cea a discurilor de sub cornişă, a fost acoperită cu mortar iar spaţiul obţinut astfel a fost decorat cu medalioane. Interiorul ocniţelor reia subiectele figurate în ocniţele de pe faţada de sud, pentru ca separarea acestora de firide să fie făcută printr-un bandou floral.

Cele cinci laturi ale absidei altarului au, în total, şapte firide, cîte două pe laturile de sud şi de nord şi cîte una pe celelalte trei laturi. Interiorul acestor firide reprezintă o adaptare sui-generis a temei *Deisis*. In ax, *Isus* este flancat de imaginile *Fecioarei* şi *Botezătorului*, urmate de cele ale arhanghelilor purtători de cruce şi, pe extreme, de două chipuri ale patronului bisericii — *Sf. Nicolae* — ca mare ierarh avînd în colţurile de sus, la dreapta şi la stînga, pe *Mîntuitor* şi pe *Maica Domnului*.

Registrul următor, cel de sub firide, este dedicat proorocilor în şirul cărora, al patrulea, identificăm pe *Sf. Ilie*. Aceştia converg spre axul bisericii unde, deasupra ferestrei, şi sub *firida centrală*, este figurată *Maria Platytera*.

Ultimul registru, de sus în jos, trebuie să fi cuprins imagini ale sfinţilor dar, din păcate, pictura a dispărut cu desăvîrşire.

IV. In ceea ce priveşte datarea construcţiei bisericii de la Bălineşti, opinia noastră diferă de aceea a autoarei care plasează acţiunea între 1494—1495 (p. 36). Argumentarea opţiunii noastre, inclusiv pentru datarea picturilor interioare, la p. 531—537 ale prezentei publicaţii.

Ion I. Solcanu

ADINA BERCIU-DRAGHICESCU, *O domnie umanistă în Moldova — Despot-vodă*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1980, 151 p.

Aflată în conştiinţa contemporanilor, iar din secolul al XIX-lea, în atenţia istoricilor şi a oamenilor de artă, originala figură a lui Despot nu s-a bucurat pînă astăzi de o cercetare monografică ; ea a apărut la un veac de la tipărirea dramei istorice a lui Vasile Alecsandri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cartea este structurată în şase părţi. Intitulat *Acea Europă a veacului al XVI-...* (p. 5—31), primul capitol încearcă să surprindă principalele transformări care s-au produs în prima jumătate a acestui secol de răscruce pentru destinele Europei. Capitolul al II-lea *(Fortuna audaces juvat,* p. 31—56) urmăreşte, pe de o parte, peregrinările europene ale viitorului domn, iar pe de altă parte, situaţia internă a Ţării Moldovei în deceniul premergător ocupării tronului. Capitolele III *(Domnie nouă,* p. 57—80) şi IV *(Cînd domnul răspîndeşte în ţară mingîierea...,* p. 81—117) creionează principalele direcţii ale politicii externe şi interne desfăşurată în această scurtă domnie. Sfîrşitul acestui voievod precum şi istoriografia consacrată personalităţii lui sînt discutate în capitolele V *(Prăbuşirea,* p. 118—133) şi VI *(În loc de încheiere,* p. 134—142). Paginile 143—149 sînt consacrate bibliografiei acestui voievod.

Principalul merit al lucrării este acela de a fi încercat prima sinteză a unei personalităţi şi a unei perioade deosebit de complexe, care i-a descurajat pînă şi pe marii istorici. Din nefericire, cartea cuprinde o serie de interpretări greşite, asupra cărora vom stărui în continuare.

Astfel, deşi primul capitol surprinde mutaţiile survenite în politica externă a principalelor state europene în secolul al XVI-lea, autoarea nu reuşeşte, uneori, să descifreze meandrele diplomaţiei puterilor vecine Ţării Moldovei. Se afirmă că planul diplomatic privind respingerea imperialilor din Transilvania „s-a desfăşurat pe fondul unei înţelegeri turco-polone" (p. 27), că intervenţia Habsburgilor în această provincie „a determinat o reacţie negativă în Polonia..." (p. 28) sau că Ferdinand „a avut rezerve faţă de Lăpuşneanu, căci acesta fusese înscăunat cu sprijinul sultanului şi al lui Sigismund al II-lea August", ultimul fiind considerat protectorul lui Ioan Sigismund al II-lea (p. 29).

Mai întîi, trebuie să arătăm că, profitînd de conflictul turco-persan, Polonia a încercat în această perioadă o apropiere de Habsburgi. Astfel, la 2 iulie 1549 se încheia un tratat secret între Sigismund al II-lea August şi Ferdinand de Habsburg prin care regele polon era de acord cu ocuparea Transilvaniei de imperiali (vezi M. Doghiel, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae,* vol. I, p. 215). Regele polon era, deci, de acord cu substituirea suzeranităţii habsburgice celei otomane în Transilvania, dar nu şi în teritoriile româneşti de la sud şi est de munţii Carpaţi. Aşa se explică aducerea la tronul Ţării Moldovei, cu sprijin polonez — nici într-un caz nu poate fi vorba de ajutor otoman — a lui Alexandru Lăpuşneanu. Relaţiile polono-otomane au fost destul de încordate pînă în 1553 ; chiar şi după semnarea unui nou tratat între aceste puteri Sigismund al II-lea August nu a acţionat în vederea înlăturării Habsburgilor din Transilvania.

Surprinde, de asemenea, faptul că în capitolul consacrat politicii interne, care are ca titlu un vers din drama lui Vasile Alecsandri total neadecvat — *Cînd domnul răspîndeşte în ţară mîngîierea... (?!)* — autoarea foloseşte cu predilecţie izvoarele documentare externe sau cele narative, făcînd doar o singură referire la un act emis de cancelaria lui Despot vodă. Era necesară, credem, o analiză a tuturor izvoarelor documentare interne — după estimarea noastră, în număr de peste 20 — pe baza cărora se puteau face interesante aprecieri şi în ceea ce priveşte componenţa sfatului domnesc al acestui voievod. Puţinele referiri care se fac în acest sens sînt, de cele mai multe ori, eronate. Astfel, autoarea enumeră printre dregătorii noi ai sfatului domnesc al lui Alexandru Lăpuşneanu din anul 1558 pe Dumitru portarul Sucevei şi logofătul Movilă. Primul, însă, nu este altul decît fostul ceaşnic al aceluiaşi voievod, iar al doilea este atestat ca logofăt de la începutul acestei domnii şi, pentru puţin timp, chiar sub Ştefan Rareş. Dealtfel, ultimul dregător, în calitate de mare logofăt, trebuia să păstreze pecetea cea mare a ţării şi nu boierii Moţoc sau Spancioc (p. 94) ; vistierul „Stroie" menţionat aici nu este altul decît fostul cămăraş de Rodna Ion Stroici, tatăl viitorului mare logofăt Luca Stroici.

Lucrarea recenzată conţine şi numeroase inadvertenţe. Astfel, pasajul din relatarea bailului Marin di Cavalli către dogele Veneţiei (şi nu din scrisoarea lui Alexandru Lăpuşneanu, cum se arată la pagina 99) nu ne dă dreptul să susţinem că acest domn ar fi făcut concesii catolicismului : „bon figliolo et servitore" nu se poate traduce „bun fiu şi un servitor al credinţei catolice" (!) ; cercetări recente au relevat faptul că pretendenţa paharnicului Lupu la tronul Moldovei a avut loc în anii 1556—1557 şi nu în 1560 (p. 47) ; Ioan Sigismund Zapolya se afla cu mama sa în Polonia în anii 1553—1554 şi deci nu a putut ascunde în Transilvania pe boierii care au participat acum la complotul împotriva lui Alexandru Lăpuşneanu (p. 42). Este cunoscut, dealtfel, faptul că Izabella, în această

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadă, a cerut sultanului să nu acorde încredere hatmanului Negrilă, care se refugiase la Poartă *(Hurmuzaki,* vol. VIII, p. 68, nr. LXXXIX); nu boierii lui Ştefan Rareş au semnat jurămîntul de la Bakuta, ci ai lui Alexandru Lăpuşneanu (p. 42—43); Sava Capotă nu a fost stolnicul lui Petru Rareş, ci al fiului său Ştefan (p. 42); de asemenea, după bătălia de la Verbia (noiembrie 1561), Al. Lăpuşneanu nu putea aştepta ajutor de la Mircea Ciobanu (p. 53) pentru simplul motiv că acesta murise încă din septembrie 1559 (!); fiul său, Petru cel Tînăr îi urmează începînd cu acest an şi nu din 1550, cum apare dintr-o greşeală de tipar (p. 71); Ciuhurul, acolo unde, după Azarie, Ştefan Tomşa a ucis mercenarii lui Despot este doar un pîrîu, afluent al Prutului pe malul stîng şi nu pe cel drept (p. 119, greşeală preluată din *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI,* publicate de Ion Bogdan, ed. revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Buc., 1959, p. 144, n. 1); pentru această luptă informaţii mai precise se află în cronica lui Grigore Ureche; citatul pus pe seama lui Azarie (p. 90) conţine, în ultima lui parte, un fragment din Ureche, trimiterea făcîndu-se doar la ultimul izvor (!); mitropolitul din vremea lui Despot se pare că nu a fost Grigore Roşca (p. 104), ci Grigore al II-lea de la Namţ; de asemenea, nu putem fi de acord cu afirmaţia că localitatea Comari ar fi ocupat, în această perioadă, locul al doilea ca importanţă după Suceava (p. 109) sau că la şcoala latină din acest tîrg veneau „fii de boiernaşi, de ţărani liberi, orăşeni şi de tîrgoveţi" (p. 111).

Deşi este relativ bogată, bibliografia folosită de autoare ar putea fi completată cu alte articole. Astfel, Şt. Olteanu a semnalat existenţa unei noi copii a manuscrisului „De arti militari" — prima după originalul elaborat în 1557 — *(Un manuscris necunoscut al lucrării lui Despot vodă „De arti militari"*, în „Studii" nr. 5, 1970, p. 955—960). De asemenea, printre pretendenţii la tronul Moldovei, după moartea acestui voievod, considerăm că trebuia menţionat şi Gheorghe Despot, pentru care există informaţii numeroase (vezi Virginia Sacerdoţeanu, *Ceva cu privire la pretendentul Gheorghe Despot,* în „Revista arhivelor", 1934, p. 3—7; N. Iorga, *Pretendenţii domnesci în secolul al XVI-lea,* în „An. Acad. Rom.", seria II, tom. XIX, 1897, Mem. Secţiei istorice, p. 226; George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Ţările române şi Italia pînă la 1600,* Buc., 1972, p. 113—114). Numeroase notiţe, aparţinînd în special lui N. Iorga, sînt înserate în „Revista istorică" (vezi nr. 7—9 (1916); 1—3 (1918); 10—12 (1925); 4—6 (1934); 19—12 (1935)).

În sfîrşit, o enigmă rămîne pentru oricare cititor atent: lucrarea recenzată de noi, care a primit „bun de tipar" la 21 iunie 1980 conţine nu numai interpretări asemănătoare, dar chiar unele pasaje aproape identice cu anumite părţi din cartea lui Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae,* apărută la aceeaşi editură („bun de tipar" 28 februarie 1980), dar nemenţionată nicăieri de autoare (?!). Pentru ca afirmaţia noastră să nu pară gratuită, procedăm, ca de obicei, la juxtapunerea unor texte.

Restitutio Daciae

p. 144—145:

„Trăinicia credinţei comune ortodoxe s-a constituit însă şi într-un zid pe care societatea românească a timpului l-a ridicat împotriva penetraţiei doctrinei luterane, curent care acum la mijlocul secolului al XVI-lea, s-a interferat cu efortul Imperiului habsburgic de înglobare a spaţiului carpato-danubian în sistemul său politic. Prigoana pe care Ştefan Rareş, la începutul domniei sale, a dezlănţuit-o contra tuturor ereticilor, fie ei armeni sau protestanţi... continuată cu energie sporită de Alexandru Lăpuşneanu, spre sfîrşitul primei sale domnii, constituie neîndoielnic expresia rezistenţei societăţii româneşti la orice fel de atingere a structurilor ei interne tradiţionale. Ea ne dă totodată indirect măsura înţelesului iedeii de autonomie pe care o aveau domnii români după acceptarea dominaţiei otomane".

O domnie umanistă în Moldova.

p. 128—129:

„Întorsătura violentă pe care a luat-o confruntarea dintre Reformă şi ortodoxism în Moldova trebuie considerată în primul rînd *rezultatul interferării progreselor* realizate de noul curent cu încercarea imperialilor de a încadra Moldova, prin intermediul lui Despot, în sistemul lor politic. Pe de altă parte, trăinicia credinţei comune ortodoxe s-a constituit şi într-un zid pe care societatea românească a timpului l-a înălţat împotriva penetraţiei doctrinei luterane. Acest curent, la mijlocul veacului al XVI-lea s-a împletit cu efortul imperiului habsburgic de înglobare a spaţiului carpato-danubian în sistemul său politic. În acest context se poate afirma că prigoana dezlănţuită de Ştefan Rareş... continuată apoi cu eforturi sporite de Alexandru Lăpuşneanu, era expresia rezistenţei vechii suprastructuri a societăţii ro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mâneşti la orice îi putea modifica în vreun fel oarecare formele tradiţionale. Din alt unghi de vedere, acest fapt ne dă indirect măsura înţelesului ideii de autonomie pe care o aveau domnii români, cu toată accentuarea dependenţei faţă de Imperiul otoman".

p. 140 :
„...cel puţin în perioada 1553—1557, domnul Moldovei a exercitat un fel de protectorat politic asupra Ţării Româneşti, domnii acesteia fiind în chip netăgăduit dependenţi de voinţa sa. Nu trebuie aşadar să ne mire faptul că Despot, în 25 mai 1558... îi atribuia acestuia... titlul *...Illustrissimus dominus Alexander, Moldavie et Valachie Waivoda*".

p. 44, n. 2 :
In perioada 1553—1557, Alexandru Lăpuşneanu a exercitat un fel de protectorat politic asupra Ţării Româneşti, făcîndu-i succesiv domni pe Mircea Ciobanul şi Pătraşcu cel Bun. Aceştia au fost dependenţi de voinţa sa. Astfel nu trebuie să surprindă faptul că Despot, în mai 1558, îi atribuie acestuia titlul de „Illustrissimus dominus Alexander Moldavie et Valachie Vaivoda".

Gh. Pungă

COSTEA MARINOIU. *Istoria cărţii vîlcene. Sec. XVII—XVIII*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1981, 140 p. + 4 pl.

Titlul cărţii lui Costea Marinoiu îmbie la lectură pe orice iubitor al istoriei cărţii româneşti, dar după ce ai citit-o, regreţi timpul pe care a-i binevoit să-l dăruieşti lecturii acestei cărţi de-a dreptul inutilă. Nici un cercetător interesat de istoria culturii vîlcene nu va face apel la ea, de bază rămînînd tot studiile lui N. Iorga, A. Sacerdoţeanu sau Barbu Theodorescu, pe care, dealtfel, le citează şi chiar le foloseşte.

Este de mirare cum o editură de prestigiu ca „Scrisul românesc" a putut tipări o asemenea carte. Referenţii ştiinţifici, (să nu se fi apelat oare la referatul unor specialişti înainte de apariţia cărţii ?), redactorul de carte nu au sesizat, după lectura manuscrisului, că autorul lui este lipsit de o adevărată cultură istorică, chiar dacă înşiră, pe 7 pagini, o bibliografie de specialitate ? Se vede că nu, de vreme ce redactorul cărţii nu a observat o flagrantă greşeală, poate de tipar. La p. 25 şi 29 este citat un articol al lui A. Sacerdoţeanu, care a apărut în 1941, în revista „Alăuta românească". Oricine cunoaşte, cît de cît, istoria literaturii române, ştie că titlul revistei îngrijită de Gheorghe Asachi şi Mihail Kogălniceanu (seria a doua) nu a mai fost folosit de vreo altă revistă apărută în perioada interbelică. Este vorba, de fapt, de „Arhiva românească", buletinul „Fundaţiei Mihail Kogălniceanu", pe care o citează corect în lista bibliografică.

Este cu totul nejustificată limitarea subiectului numai la secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. *Firesc era să se ofere cititorului întreaga istorie a cărţii vîlcene.*

Cartea lui C. M. oferă cititorului o singură informaţie inedită, cel puţin aşa rezultă din aparatul critic citat (p. 110), restul datelor provenind dintr-o bibliografie cunoscută şi citată, uneori, incorect. De exemplu : Ioan Bianu, *Publicaţiile periodice româneşti*. Sînt amintite în carte şi „discuţii", care au făcut obiectul unor polemici, peste care autorul trece cu foarte multă uşurinţă, iar într-un caz, *Liturghierul* lui Macarie, chiar şi dezinformează. Prezentînd argumentele care pledează pentru tipărirea *Liturghierului* lui Macarie la noi în ţară, C. M. se foloseşte de cercetările lui P. P. Panaitescu din care reţine : „După cum se cunoaşte, în acest an (1510) şi în cel următor tipografia lui Torresani (unde se presupune că a fost tipărit *Liturghierul*) nu a funcţionat" (p. 28). Din neştiinţă sau cu ştiinţă, C. M. trece peste răspunsul dat de Virgil Molin lui P. P. Panaitescu : la Veneţia au apărut, în tipografia lui Torresani, în anii 1510—1511, 59 de lucrări (Virgil Molin, *Venise berceau de l'imprimerie glagolitique et cyrillique*, în *Studi veneziani*, VIII, 1966, p. 443). Analiza critică a unei ipoteze implică, se înţelege de la sine, dezbaterea tuturor argumentelor aduse în discuţie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Virgil Molin *(Antim Ivireanul editor și tipograf la Rîmnic, 1705—1708,* în *Mitropolia Olteniei*, XVIII, 1966, p. 830) și Nicolae Șerbănescu *(Mitropolitul Antim Ivireanul,* loc. cit., p. 787) au demonstrat, cu argumente peste care nu se poate trece, că Antim Ivireanul a tipărit nouă cărți la Rîmnic. C. M. rămîne, totuși, la vechea informație care-i atribuia zece cărți (p. 45).

Se mai găsesc în cartea lui C. M. destule exemple de ignoranță care pot induce în eroare pe cititorul mai puțin informat. De exemplu: „În țara noastră județele s-au constituit ca unități administrative în perioada secolelor XII—XIV" (p. 41), citînd pe Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor,* Editura Albatros, 1975, p. 248. Cei doi reputați istorici nu puteau afirma că au existat județe în secolul al XII-lea, pentru că cel mai vechi document care atestă un județ în Țara Românească este din 1385 (județul Jaleșului), iar prima mențiune a unui ținut moldovean este din 1408.

Stemele reunite ale Țării Românești și ale Moldovei nu apar pentru prima oară în *Penticostarul* tipărit la Rîmnic în 1743 cum pretinde C. M. (p. 70), ci în 1716 în cartea lui Alexandru Mavrocordat, *Istoria sfîntă,* București, 1716 (*BRV.*, I, p. 509 (176), vezi și Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării,* în *Revista arhivelor,* XI, 1968, 2, p. 28). Seria cărților tipărite la mănăstirea Govora este incompletă. C. M. nu cunoaște *Ceaslovul* din 1638 [*BRV.*, IV, p. 19—20 (16)] și *Paraclisul Precistei,* [Ibidem, p. 20—21 (17)]. Deci nici măcar „Bibliografia românească veche", instrument de lucru indispensabil pentru o asemenea temă, nu a fost cercetată în întregime și cu atenție.

Cartea lui C. M. se încheie cu „aria de răspîndire a cărților tipărite la Rîmnic în secolul al XVIII-lea", care este de nefolosit, în primul rînd, pentru că C. M. nu indică sursa care atestă prezența cărților într-o localitate sau alta și depozitul actual și, apoi, pentru că această listă nu redă întotdeauna realitatea. De pildă, cărțile de la Galați, adică de la Biblioteca „V. A„ Urechia", provin din donația lui V. A. Urechia, care le-a colectat, în special din Banat, prin intermediul lui Emilian Micu.

Cartea lui C. M., dacă ar fi fost lucrată cu competență și cu un anumit simț de răspundere, care se vede că îi lipsește cu desăvîrșire, ar fi putut fi un bun instrument de lucru pentru cercetarea istoriei cărții românești. Păcat de energia risipită și de banii cheltuiți pe o carte ce nu va fi de trebuință nici unui cercetător.

Paul Păltănea

VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român,* București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 332 p.

Este un fapt îndeobște știut în conformitate cu care comunitatea de viață economică reprezintă *trăsătura fundamentală* a națiunii, *hotărîtoare* pentru apariția acesteia. „Odată cu dezvoltarea comerțului, a agriculturii, a industriei și, implicit, odată cu creșterea puterii burgheziei pe plan social, s-a întărit pretutindeni sentimentul național, iar națiunile fărîmițate au început să ceară unificarea lor" [1]. Consemnînd același fapt, Lenin, la rîndul său — referindu-se la cazul Rusiei, fireşte — subliniază că unificarea teritorială a fost determinată „de schimbul tot mai intens dintre diferitele regiuni, de circulația mărfurilor care crește treptat, de concentrarea micilor piețe locale într-o singură piață" [2], care este piața națională. Aceluiași adevăr îi dă expresie și N. Iorga atunci cînd constată că „cea dintîi unire a românilor a existat, cînd în capul cărturarilor nu răsărise această idee, în unitatea perfectă a vieții economice așternută pe unitatea perfectă a vieții generale" [3].

Am stăruit asupra acestor fapte pentru a desprinde, încă de la început, constatarea că, practic, autorii, dezvoltînd titlul ce și l-au înscris pe genericul lucrării, urmăresc nu doar reliefarea unor *premise* oarecare, ci a *premiselor materiale obiective, fundamentale* care au stat la baza constituirii națiunii, a formării statului național unitar român. O sarcină ambițioasă, cu atît mai mult cu cît a presupus, în fond, urmărirea dezvoltării econo-

[1] K. Marx — Fr. Engels, *Opere,* vol. 21, Editura politică, București, 1968, p. 405—406.
[2] V. I. Lenin, *Opere complete,* ediția a 2-a, vol. 1, Editura politică, București, 1965, p. 151.
[3] N. Iorga, *Elemente economice în cultura românească. Conferințe și prelegeri,* vol. 1, București, 1943, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mice generale, în aspectele sale esențiale ; acestea, pentru a fi desprinse, presupun o cunoaștere exactă a liniilor și a perspectivei, pe *întreaga durată a istoriei*.

Încă de la început, din cuprinsul Introducerii, subliniindu-și opțiunea ideologică, autorii mărturisesc că au conceput cercetarea temei „ca unitate dialectică între dezvoltarea economico-socială, amplificarea interdependenței economice dintre țările române și necesitatea obiectivă de eliberare națională, de constituire a celor trei țări române într-un stat unitar cu un singur organism social de producție, cu o piață națională corespunzătoare societății burgheze moderne, legităților dezvoltării istorice de formare a statelor naționale unitare. În analiza acestor relații de unitate dialectică — se continuă precizarea poziției — s-a pornit de la teza după care la baza mișcărilor de eliberare națională unitare, independente, stau factorii economici cei mai profunzi, ceea ce necesită studierea condițiilor istorico-economice ale mișcărilor naționale" (p. 10).

Urmărind analiza în perspectiva liniei pe care au formulat-o, autorii, pornind de la epoca de constituire a națiunii, *coboară* în istorie pentru a desprinde *Factorii motori ai dezvoltării legăturilor economice între țările române* (cap. I) și a stabili un *Scurt istoric al legăturilor economice între țările române până la sfîrșitul secolului al XVIII-lea* (cap. II), de natură să sugereze legătura de continuitate cu *trăsăturile-premise*, din îmbinarea cărora, în cuprinsul proceselor de transformări înnoitoare, prin asimilare și decantare, s-a constituit națiunea.

Tratarea propriu-zisă, care are ca punct de reper apariția organismului național, se realizează în cuprinsul următoarelor 9 capitole a căror titlu sugerează, cu exactitate, conținutul : III, *Progresul economico-social de la începutul secolului al XIX-lea pînă în deceniul al 7-lea și constituirea național-statală a României moderne*, IV, *Amplificarea legăturilor economice între țările române de la începutul secolului al XIX-lea pînă în deceniul al 7-lea*, V, *Demarajul economiei capitaliste în deceniile 7—9 ale secolului al XIX-lea*, VI, *Legăturile economice între Transilvania și România în anii 1867—1875*, VII, *Evoluția legăturilor economice între Transilvania și România în anii 1876—1886*, VIII, *Prejudicierea legăturilor economice ale Transilvaniei cu România în anii 1886—1891*, IX, *Accelerarea dezvoltării economiei moderne a României din deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial*, X, *Nivelul și structura economico-socială a României la începutul secolului al XX-lea*, XI, *Legăturile economice ale Transilvaniei cu România în anii 1891—1914. Desăvîrșirea unificării statului național român*.

Enumerarea vădește că, odată cu adoptarea unei periodizări logice, firești, autorii au înțeles să urmărească și să justifice legăturile economice ale Principatelor, ale României, apoi, cu Transilvania după ce, în prealabil, au stabilit gradul de dezvoltare al economiei, nivelul de integrare în economia capitalistă europeană. Expunerea este densă, pertinentă, respiră un acut profesionalism, o cunoaștere adîncă, bazată pe serioase exegeze anterioare. Ne amintim, de pildă, că lui V. Axenciuc îi datorăm un important studiu care, într-un context de mare incertitudine teoretică, aducea precizări importante cu privire la stadiul de dezvoltare a economiei românești, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea, precizări care s-au impus și-și află locul și în volumul care formează obiectul atenției noastre.

Expunerea este sobră și echilibrată, cu o bogată și convingătoare argumentare și exemplificare. Este scos în relief rolul statului național în instituționalizarea societății burgheze, a *noului organism de producție*, în special (p. 74 și urm.), organizat la nivelul unei părți a națiunii și a teritoriului național (p. 82). Se demonstrează, totodată, cum chiar și după instituirea dualismului (1867), eforturile făcute pe cale administrativă, economică și legislativă, de către clasele dominante din Imperiu, de a *integra* și *dizolva* Transilvania în economia multinațională a Imperiului nu au reușit. „Organismul social de producție al Transilvaniei — subliniază autorii — deși supus presiunii de racordare (prin mijloace de transport, prin canalele creditului bancar ale capitalurilor alogene, prin presiuni politice, prin sistemul de organizare și legislație economică) la piața și la sistemul economiei Imperiului, ei nu-și desface legăturile de zonele sale gravitaționale, de organismul economiei naționale a României, cu care se găsea în interdependență prin seculara diviziune geografică naturală și socială a muncii, prin numeroase legături în viața economică, prin comunitatea națională care se închega la nivelul întregului teritoriu român" (p. 83).

„Echilibrul cerere și ofertă, de interdependență cu grad de forțe relativ egale între provinciile românești de la Dunăre și Transilvania, manifestat în secolele trecute — remarcă, în continuare, autorii — se schimbă într-o gravitație puternică a economiei acesteia către

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România. Se conturează necesităţi obiective de realizare în continuare a reproducţiei sociale în Transilvania în unitate cu organismul economiei naţionale a României" (94). Piaţa naţională, expresie a intereselor naţiunii, aceiaşi, de o parte şi de alta a Carpaţilor, se contura, astfel, înainte ca unitatea politică să fie desăvîrşită.

„Relaţia dintre piaţa naţională a României libere, instituţionalizată în mod burghez, curăţită de majoritatea piedicilor feudale şi a dependenţei statelor străine şi piaţa Transilvaniei este o coordonată esenţială în jurul căreia se desfăşoară schimburile economice, legăturile comerciale dintre România şi Transilvania. Aceste legături reciproce îşi pun pecetea asupra schimbului de mărfuri, determină perspectiva în direcţia căreia evoluau necesităţile acestor schimburi şi legături: integrarea pieţelor celor două entităţi statale în una singură, unificată, ca expresie a unui organism unificat al economiei naţionale" (p. 122). Pe planul dezvoltării legăturilor economice dintre România şi Transilvania, Convenţia din 1875, încheiată între România şi Austro-Ungaria constituie „o premisă pozitivă şi necesară" (p. 122).

Războiul vamal survenit în urma denunţării Convenţiei de către România, în 1886, a reprezentat un test, elocvent, cu privire la *organicitatea* legăturilor care uneau provinciile româneşti, la gradul de gravitaţie al Transilvaniei către ţară, a lipsei de perspectivă a tendinţelor autorităţilor habsburgice de a orienta activitatea economică a Transilvaniei spre zonele din interiorul Imperiului (p. 202 şi urm.). „Cît timp Carpaţii n-au constituit o graniţă economică, remarcă autorii la capătul analizei acestor consecinţe, legăturile Transilvaniei cu celelalte provincii româneşti făcuseră din cea dintîi o înfloritoare regiune comercială şi industrială. Din momentul în care viaţa economică a acestei provincii a fost constrînsă să se încadreze în politica exclusivistă şi imperialistă a Austro-Ungariei, Transilvania a intrat într-o criză fără nici o perspectivă de ieşire în cadrul imperiului" (p. 223).

Vorbind de *gravitaţia* economică a Transilvaniei către *Ţară*, autorii precizează că dependenţa provinciei de peste Carpaţi de România, care se adînceşte, „exprimă raporturi nu de dominaţie a unei provincii de către alta, ci raporturi de necesitate obiectivă, pe bază de interese reciproce şi generale ale participanţilor [...]. Complementaritatea economică dintre Transilvania şi România împreună cu relaţiile derivate şi cauzele istorice care o generau, puneau pe poziţii de egalitate pe producătorii şi agenţii de schimb din ambele teritorii româneşti [...]. În cazul legăturilor economice comunitare, a complementarităţii reciproce din care ele izvorăsc — se precizează în continuare — interdependenţa economică exprimă şi un caracter naţional pe care îl realizează aceste procese, interese naţionale care sînt purtate, vehiculate, de procesele economice" (p. 278).

Analiza judicioasă a nivelului de dezvoltare a României la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, în cuprinsul lumii imperialiste, îngăduie aprecierea în conformitate cu care România este o ţară aflată în *prima fază a dezvoltării capitaliste* (p. 280 şi urm.), în *stadiul premonopolist*, în categoria ţărilor mici, slab dezvoltate, fiind o zonă de reîmpărţire şi dominaţie a capitalului monopolist (p. 294). Pornindu-se de la aceste aprecieri este îngăduit ca, în contextul reliefării legăturilor strînse cu Transilvania, să se sublinieze caracterul obiectiv, progresist, al luptei pentru desăvîrşirea statului naţional unitar.

În *Încheierea* analizei lor, autorii desprind două concluzii esenţiale. Prima, cu caracter *concret, istoric*, potrivit căreia factorii economici au reprezentat lianţi puternici în procesul de coagulare şi închegare a naţiunii. Raporturile economice s-au transformat din *acte economice* în *legături comunitare* care au întreţinut „pulsaţia vitală a coeziunii poporului român". La acest proces, se admite în acest sens, au participat, în măsură egală, şi celelalte naţionalităţi conlocuitoare, factori activi ai producţiei, ai schimbului, ai circulaţiei mărfurilor între ţările române. A doua concluzie are *caracter teoretic*; potrivit acesteia, analiza întreprinsă asupra istoriei noastre verifică şi confirmă teza materialismului istoric în conformitate cu care rolul prioritar în evoluţia social-politică a societăţii îl au relaţiile economice; drept urmare, în formarea naţiunii şi a statului naţional, premisele economice dobîndesc funcţii de importanţă decisivă (p. 319).

Sînt, acestea, concluzii la care nu putem să nu subscriem, atîta vreme cît ele se sprijină pe o atît de serioasă exegeză.

În ansamblul său, cartea este un instrument de serioasă referinţă, alcătuită într-un orizont de largă perspectivă. Am dori să formulăm doar două rezerve. Sîntem de acord, firesc, cu privire la rolul esenţial al factorului economic şi al legăturilor economice, care s-au impus, în ultimă instanţă, pe treapta superioară a istoriei, în procesul de formare a naţiunii. Rolul acestora este dominant în momentul în care schimbul devine intens şi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin intermediul negustorului, capătă un caracter uniform, permanent şi organizat. În cursul evului mediu, cel puţin în unele perioade, conştiinţa de neam, legăturile spirituale au prevalat şi au potenţat legăturile economice conferindu-le mai multă valoare şi pondere, ca prelungiri a unor multiple şi complexe relaţii pe care *comunitatea românească* le-a întreţinut mereu, în pofida graniţelor politice. Capitolele iniţiale sînt mult prea succinte pentru a îngădui o adîncire a discuţiei în acest sens. Dacă evoluţia propriei noastre istorii verifică importanta teză teoretică a materialismului dialectic formulată mai sus, nu este mai puţin adevărat că sînt necesare observaţii din care să se desprindă că relaţiile economice sînt înfăptuite de oameni şi că asupra lor acţionează un şir întreg de factori care le determină, la potenţează, le orientează, le conferă o anumită expresie în raport cu legităţile obiective ş.a. Se impune, credem noi, în acest sens, o expunere nuanţată, de natură să excludă orice tendinţă de fetişizare.

Din tendinţa — nejustificată, dealtfel — de a pune, stăruitor, accentul pe *limitele* regimului politic de după 1866 — acestea nu sînt expuse, ci doar deduse implicit, din caracterul dominaţiei de clasă — se creează confuzie şi se forţează explicaţiile. Se constată, din această cauză, o lipsă de concordanţă — supărătoare, uneori — între politica definit îngustă a claselor conducătoare şi rezultatele largi, generale, naţionale, în planul urmărit de autori. Atitudinea faţă de Transilvania, legăturile multiple cu aceasta — repetăm — nu pot fi apreciate, doar, ca expresii ale unei evoluţii obiective ; ele sînt rezultatul unei politici deliberate, cu insistenţă urmărite, într-o largă viziune şi într-o îndelungată perspectivă. Afirmaţiile generale în sensul de mai sus sînt contrazise continuu de jocul cifrelor, de acţiunile oamenilor, de declaraţiile unora din figurile reprezentative.

În acelaşi sens, nu putem fi de acord cu afirmaţia în conformitate cu care statul naţional român a reprezentat o *dualitate de putere*. Între burghezie şi moşierime — faptul nu mai solicită să fie demonstrat — a existat o continuă luptă politică ce conferă substanţa întregii noastre epoci moderne, după 1859 (p. 73). De asemenea, nici fraza care urmează nu este conformă realităţii istorice. După 1866, se spune aici, statul a acţionat în conformitate cu interesele regimului politic (al burgheziei şi al moşierimii). În acest caz, autorii sînt dispuşi să considere esenţa statului numai în raport cu funcţiile sale de clasă, venind în contradicţie cu afirmaţiile ulterioare, cu acele care se referă, mai cu seamă, la raportul dintre lupta economică şi cea politică (p. 227). Nu este necesar să stăruim aici asupra rolului pe care l-a avut *statul*, ca instrument în dezvoltarea naţiunii, în accentuarea luptei pentru desăvîrşirea unităţii naţionale. Autorii dezvoltă, practic, ideea de-a lungul întregii lor expuneri. Pe aceeaşi linie, se admite că statul, în anumite domenii, a *frînat* dezvoltarea economică. „Interesul maselor producătoare — se afirmă în continuare — s-a realizat numai în măsura incidenţei deziderateloi lor generale cu cele ale claselor dominante în aceste etape şi numai sub presiunea luptelor populare" (p. 73). Mergîndu-se pe aceeaşi linie, este exclus, cu totul, contextul politic şi economic internaţional în cuprinsul căruia sînt stabilite şi legăturile cu Transilvania, precum şi situaţia specifică a României asupra căreia se exercită presiuni care-şi găsesc expresie în ritmul şi în orientarea dezvoltării. Şi de data aceasta, autorii fac abstracţie de viziunea largă cu care abordează obiectul propriei lor cercetări.

Nu putem fi de acord nici cu afirmaţia potrivit căreia intervalul dintre revoluţia de la 1848 şi unirea principatelor este marcat de lupta marilor moşieri pentru menţinerea regimului feudal. Şi aşezămintele din 1851 precum şi întreaga dezbatere teoretică — căreia G. Zane i-a acordat un loc atît de important în cercetările sale — reliefează convingerea generală că relaţiile feudale nu mai puteau fi menţinute ; boierii proprietari erau şi ei convinşi de acest adevăr. În intenţia lor, aşezămintele din 1851 trebuiau să pregătească trecerea spre *eliberarea* ţăranilor, atît de relaţiile feudale, cît şi de pămînt. Ţăranii fuseseră declaraţi chiriaşi încă de legiuirea lui Caragea (p. 75).

Considerăm că este necesară o definire *exactă* a stadiului de dezvoltare a capitalismului în România celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea. Autorii vorbesc de ponderea însemnată a zonelor *precapitaliste* sau *semicapitaliste* în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (p. 85), accentuînd că, în secolul următor, *caracterul capitalist* este evident (p. 283). Nu este cazul să discutăm aici valoarea termenilor utilizaţi. Anul 1900 nu poate reprezenta o limită în sensul notat mai sus. Confuziile generate de ambiguitatea aprecierilor sînt mult prea evidente pentru a nu solicita adoptarea unei terminologii în acord cu realitatea istorică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste inconsecvențe, generate, poate, și de tendința de contemporaneizare a unor fapte și evenimente care se cer privite prin optica timpului lor, sînt supărătoare și se cer înlăturate, la alcătuirea unei noi ediții, pentru a nu umbri valoarea unei lucrări care, prin orizont, perspectivă, informație și metodă, reprezintă o contribuție de serioasă referință.

Gh. Platon

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA", *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, *Corespondență diplomatică franceză (1856—1859)*, sub redacția lui GR. CHIRIȚĂ, VALENTINA COSTAKE, EMILIA POSTĂRIȚĂ, București, 1980, 595 p.

Cu prilejul Centenarului Unirii, sărbătorit în 1959, din inițiativa secției de istorie a Academiei R.S.R. și a Institutului de istorie „N. Iorga", au fost publicate primele trei volume, excelente volume, de *Documente privind Unirea Principatelor* (vol. I, *Documente interne (1854—1857)* vol. II, *Rapoartele consulatului austriac din Iași (1856—1859)*, vol. III, *Corespondența politică (1855—1859)*. Ultimul, vol. III, a văzut lumina tiparului în anul 1963. Firesc ar fi fost ca *seria* să continue, în condițiile în care, ca urmare a despuierii unui bogat material documentar din arhivele diplomatice europene, fondurile Arhivelor statului au acumulat un material de mare valoare. Din nefericire, *publicarea izvoarelor*, preocupare sporadică, legată *de noroc*, mai mult — nu corespunde, ca ritm, nici acumulărilor de fonduri și nici — firește — nevoilor crescînde ale istoriografiei. Avatarurile seriei privind *Unirea* sînt cît se poate de semnificative în acest sens. După primele trei volume, tipărite între anii 1959—1963, ultimul, al VI-lea, a văzut lumina tiparului în cursul anului trecut, în timp ce volumele IV și V, conținînd rapoartele consulatului austriac din București (1856—1859) și documentele interne (1858), a căror pregătire *s-a încheiat încă de acum două decenii?* (p. XI), din motive care, în nici un caz, nu pot fi obiective, nu au fost publicate, încă.

Reluarea seriei și prezența în acțiune, alături de Institutul de istorie „N. Iorga", a Direcției generale a Arhivelor statului par să constituie un indiciu încurajator, de natură să îngăduie reluarea publicării documentelor Unirii în cuprinsul unui *Corpus* care să continue seria de *Acte și documente relative la istoria renașterii României*. Asupra necesității unei asemenea *investiții* nu mai este necesar să stăruim.

Volumul pe marginea căruia discutăm cuprinde un număr de 332 documente, din perioada martie 1856—noiembrie 1859, repartizate astfel: primele 159 piese includ corespondența *oficioasă* a lui V. Place și L. Béclard, consulii Franței la Iași și București, adresată lui E. Thouvenel, ambasadorul de la Constantinopol, ai căruia subalterni erau. Această corespondență a fost cunoscută pînă acum, fragmentar, din lucrarea lui L. Thouvenel — *Trois années de la question d'Orient, 1856—1859, d'après les papiers inedits de M. Thouvenel*, Paris, 1897. Publicarea integrală a documentelor, pe baza unor criterii strict științifice, prin *restabilirea* textelor originale, a reprezentat o operație anevoioasă și delicată dar strict necesară, pentru realizarea căreia autorii au dreptul la încrederea noastră recunoștință.

Cel de al doilea lot de documente (nr. 160—211) cuprinde corespondența *oficială* adresată de consulii din cele două capitale Ministerului afacerilor străine al Franței. Piesele, care se înscriu în cuprinsul perioadei ianuarie—octombrie 1859, completează pe cele existente în colecția de *Acte și documente* și *desăvîrșește* imaginea evenimentelor, creionată de corespondența consulară franceză. Totodată, este reliefat, cu probe mai substanțiale, sprijinul, moral, mai ales, pe care Franța l-a oferit poporului român în acești ani de adîncă frămîntare socială și politică.

În ultima parte (doc. nr. 212—332) a fost inclusă corespondența oficială dintre Ambasada Franței din Constantinopol și Ministerul Afacerilor Străine al Franței, în perioada 11/23 iunie 1859—17/29 noiembrie 1859. Aceste documente au fost folosite, într-o manieră *sui generis*, de istoricul ammerican T. W. Riker, pentru alcătuirea monumentalei sale lucrări a cărei traducere românească a apărut, în 1940, sub titlul *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856—1866.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În așteptarea unor *împrejurări favorabile*, de natură să ducă la descoperirea documentelor reprezentînd corespondența lui Thouvenel cu cei doi consuli din Principate, precum și a părții care lipsește din corespondența acestora, autorii, prin munca ce au săvîrșit-o acum, care-i onorează pe ei și slujește istoriografiei, prin rigoarea cu care au restabilit textul exact al documentelor, ne apropie sensibil de posibilitatea reliefării exacte a aspectelor esențiale privind *relațiile Franței cu Principatele în anii Unirii*, stabilirea poziției Franței față de Unire, rolul acesteia în împlinirea actului de energie și demnitate națională săvîrșit de români în 1859.

Documentele oferă informații interesante asupra *atmosferei* din Principate în anii care au precedat Unirii, în legătură cu evenimentele din cuprinsul perioadei în limitele căreia sînt emise. Comentariile, din care nu lipsesc referiri substanțiale asupra situației internaționale și asupra poziției Puterilor — acestea decurg, firesc, din cunoașterea deplină a realităților românești — sînt pline de conținut. Judecățile nu sînt reci, oficiale. Adeseori, în cazul lui V. Place mai ales, sînt făcute pe un ton care vădește nu numai simpatie, ci chiar aderiune deplină la cauza românilor. Referindu-se la componența Adunării *ad-hoc* de la Iași, acesta consemnează că ea reprezintă „o mare și magnifică biruință [...] o desmințire serioasă dată Austriei și Angliei care au pretins că țara este separatistă și că noile alegeri nu vor schimba nimic din primele rezultate" (58/89). „Un succes răsunător care depășește toate speranțele. Nimeni nu se va mai îndoi, acum, de natura dorințelor acestei țări" (59/90). Consemnînd împrejurările în care s-a făcut alegerea lui Al. I. Cuza la Iași, cu totul „neprevăzute", V. Place consideră actul drept „o veritabilă lovitură de trăsnet pentru austrieci și pentru turci și, în același timp, triumful cel mai strălucit al politicii franceze, nu pentru că agenții francezi au lucrat în favoarea lui, ci pentru că politica noastră a fost bună din punctul de vedere al intereselor și al aspirațiilor țării" (112/176). Béclard, și el, nu putea să nu-și exprime admmiratia pentru Țara Românească, pe care o considera „cea mai frumoasă țară din lume" (89/137). Împrejurările dublei alegeri sînt înfățișate în detalii pline de un real interes, apreciate în multiplele lor semnificații. De asemenea, este urmărită și judecată politica noului domn căruia i se recomandă, mereu, prudență cu scopul de a se evita recurgerea la *insurecție*, în favoarea căreia românii se pronunțau tot mai convinși. Adeseori, corespondența lui V. Place și a lui Béclard realizează *sinteza* între factorii interni și cei externi, înfățișîndu-ne interdependențele dintre fapte, implicațiile și consecințele acestora.

Nu socotim necesar să mai stăruim asupra importanței și valorii pe care le prezintă corespondența lui Thouvenel pentru fixarea *problemei românești* în relațiile politice ale timpului. În lucrarea alcătuită pe baza depeșelor sale, la care ne-am referit mai sus, diplomatul, vorbind de conflictul Franței cu Austria al cărui deznodămînt a fost războiul din 1859, notează că *„n'a pas encore mis en relief la mesure dans laquelle le problème des Principautés danubiennes a déterminé et entretenu l'irritation entre les deux cabinets de Paris et de Vienne. Pour nous* — conchide diplomatul — *la lutte de 1859 a commencé en 1857"* (*loc cit.*, p. 82. Sublinierea noastră).

Corespondența lui Lallemand, însărcinatul cu afaceri al ambasadei, scrisă tot din Constantinopol, scenă politică cu mai largi perspective, este mai cuprinzătoare ; diplomatul analizează datele în contextul lor internațional, subliniindu-le importanța și multiplele implicații. Adeseori, *detaliile sînt deosebit de importante pentru reliefarea dimensiunilor reale ale* Unirii. Spre deosebire de consulii din Principate care, situați în centrul de desfășurare al evenimentelor, puteau să judece mai bine relația dintre factorii interni și cei externi, Lallemand, firesc, privește și apreciază faptele, *exclusiv*, în raport cu politica și interesele Puterilor. Se arată sceptic față de situația din Principate, este îngrijorat de „nemulțumirea extremă" care se manifestă împotriva lui Alexandru I. Cuza, în primele luni ale domniei. „Utopia regatului Daco Român este rău cel mai mic ce amenință Principatele în acest moment" apreciază el. Salvarea acestor ținuturi, este de părere diplomatul, nu poate veni decît din afară. „Eu, își continuă Lallemand ideea, îi consider incapabili (pe români) să tragă vreun folos din autonomia lor fără sprijinul unui braț străin viguros" (308/543).

În ansamblul ei, corespondența diplomatică franceză dă expresie nu atît poziției Franței care, în raport cu Congresul de la Paris, înregistrase un *vizibil recul* (a se vedea, în acest sens, opiniile lui L. Boicu, formulate în lucrarea *Diplomația europeană și triumful cauzei Unirii*, Editura Junimea, Iași, 1979), explicabil în complexul relațiilor internaționale ; ea exprimă, mai mult, atitudinea reprezentanților acesteia, care, paradoxal, a fost mai statornică, sprijinită pe o realitate care nu îngăduia compromisul și ambiguitatea. Acest *dezacord*, aparent dezacord, numai, între *oscilarea* politică oficială a Franței și *consecvența*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentanților diplomatici acreditați în Principate, poate și trebuie explicată prin aceea că politica Franței, fără să retragă sprijinul acordat românilor, a trecut întreaga responsabilitate pe seama acestora. Adevărul este confirmat și de interpretarea pe care o face acordului de la Osborne Andrei Oțetea. (A se vedea studiul *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", III (1964), nr. 4, (p. 677—696). Este nevoie, deci, de o analiză foarte nuanțată a *reculului* francez în problema Principatelor. Documentele pe marginea cărora stăruim invită în acest sens.

Importantă în totalitatea sa, corespondența inclusă în volum conține unele notații deosebite, capabile să lărgească sfera de abordare a unora din problemele esențiale ale epocii. Printre acestea, amintim, de pildă, interpretarea dată politicii ruse. V. Place se îndoiește de sinceritatea Rusiei care „sigur, nu are nici un interes pozitiv în susținerea Unirii". Or, apreciază diplomatul, „ce sont précisement ses adversaires qui entravent à cause d'elle une combinaison au succès de laquelle il se pourrait qu'elle ne tint guèrre. Reconnaissons — subliniază, în continuare, V. Place — qu'elle est heureuse dans sa politique à moins qu'elle n'ait été assez habile pour calculer qu'il sufira de paraître desirer un chose, pour qu'aussitôt d'imprudents ennemis se hatassent de lui rendre le service de s'y opposer" (96/149 — anexa). Totodată, diplomatul subliniază *răceala* și rezerva moldovenilor față de Rusia, cu atît mai pronunțată cu cît încercările reprezentanților Curții de la Petersburg de a scoate, cu stăruință, în relief rolul pozitiv al Rusiei sînt mai insistente (61/95). Béclard afirmă că domnitorul însuși, reprezentant al partidului liberal, „se ressent encore de ses anciennes habitudes d'opposition contre l'influence longtemps prépondérante et souvent abusive de la Russie"; de aceea, „el nu acordă credit bunei credințe a noilor săi prieteni și manifestă față de dînșii o aversiune destul de stingaci ascunsă" (200/356).

Precizări în același sens face și Lallemand; acesta remarcă străduințele agenților ruși din Principate de a-l atrage pe Cuza, fără succes, însă — prin măguliri. Domnitorul nutrește „o marcată aversiune" față de Rusia care „trebuie să aibă puțină simpatie adevărată pentru unirea deplină și reală a celor două Principate, așa cum o doresc, cu ardoare, patrioții români și, mai cu seamă, prințul Cuza". Acesta este un punct de întîlnire, tacit, cel puțin, între politica Rusiei și cea a Turciei. De acord să nu exagereze faptele în acest sens, diplomatul crede, totuși, că opiniile formulate mai sus „nu pot trece neobservate" (278/494).

În cîteva din rapoartele sale, Béclard formulează unele observații deosebit de interesante asupra raportului dintre social și național în cuprinsul evenimentelor care au dus la constituirea statului național. „În lipsa disciplinei și a talentelor oratorice, constată el, într-o depeșă din 11 februarie 1857, există bunăvoință [...] se caută înțelegerea la care se ajunge citeodată. Am găsit oameni care, în ajun încă se considerau dușmani de moarte, foarte mirați de a se întîlni asupra chestiunilor de principiu. *Interesul general, iată ce îi va apropia — deoarece acesta este singurul lucru asupra căruia ei nu s-au gîndit niciodată pînă acum să-și dea întîlnire*" (131/207, sublinierea noastră). Explicînd dubla alegere a lui Alexandru I. Cuza, apreciază actul drept „o necesitate a salvării publice", realizat la „momentul oportun". Fără să nege că succesul a fost asigurat de „semnificația patriotică" care-l leagă de dorința persistentă de unire a Principatelor, diplomatul constată în continuare: „Une transaction vulgaire, basée sur la seule conciliation d'intérêts divergents, n'eut jamais détérminée cet attendrissement soudain, puis cet élan enthousiaste et unanime dont j'ai été temoin. En acclamant le colonel Cousa, qu'aucun d'eux ne connaissait, les députés valaques ont acclamé le principe de l'union qui, je *l'ai dit souvent*, ne rencontre point ici de contradiction. En Valachie, tout le monde est unioniste [...] La timidité du parti conservateur et la rivalité haineuse des candidats *ont admirablement préparé le triomphe d'une idée qui, n'ayant rien de bas, devait satisfaire et rapprocher toutes les consciences* [...]". (174/302, sublinierea noastră). Alegerea, consemnează el cu alt prilej, precizînd ideea formulată mai sus, reprezintă „semnul manifest" al dorinței naționale (177/306—312).

Sînt importante, în egală măsură, constatările cu privire la anumite deosebiri existente între Moldova și Țara Românească, ce explică și reacția diferită în anumite împrejurări. Moldova, remarcă S. Béclard, spre deosebire de Țara Românească, a resimțit foarte slab contralovitura revoluției de la 1848. Tinerii de aici, rămași sau întorși în țară, utilizați în administrație, au căpătat o experiență care i-au pregătit pentru opera de organizare care-i așteaptă. Ideile liberale sînt împărtășite aici, exclusiv, de aristocrație. La Iași, unde burghezia, aproape în totalitatea ei, este alcătuită din evrei, situați sub o jurisdicție străină, țăranii nu se pot gîndi să vină să facă avere în capitală. Drept urmare a acestui fapt, boierii „pot să discute și să acționeze în sfera politică fără să fie distrași de presiunea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

populară". Partidul conservator și cel progresist din Moldova sînt mai puțin exigente, mai puțin intolerabile și mai puțin excesive decît în Țara Românească. În Muntenia, însă, și la București, clasa mijlocie și elementele populare ocupă un loc ce tinde să fie lărgit continuu. Antagonismele sînt puternice, pasiunile sînt mari. Boierii cei vechi și clienții lor, după o atît de îndelungată și exclusivă posesiune a conducerii, a influenței și a privilegiilor, nu pot să sufere nici ideile noi și nici pe acei care le profesează. Aceștia din urmă, după ce au stat 10 ani în exil, înțeleg ca astăzi să-și ia revanșa și să ia locul celor dintîi. Supărați, lipsiți de experiență, ei sînt nerăbdători să acționeze. Conservatorii se simt cu atît mai puțin dispuși la concesii și devin cu atît mai recalcitranți cu cît se văd mai direct amenințați. La București, partidul radical are drept punct de sprijin natural elementul popular, de temut, citeodată, chiar pentru cei care fac apel la dînsul. Faptul că accesul evreilor din Galiția și Polonia a fost interzis, că autohtonii alcătuiesc marea masă a claselor de jos, a imprimat un curs deosebit împrejurărilor de aici (177/306—312). Observațiile sînt interesante și confirmă, în parte, realitățile exprimate de cercetările demografice asupra orașului moldovenesc la jumătatea secolului al XIX-lea (Cf. Gh. Platon, *Orașul moldovenesc la jumătatea secolului al XIX-lea*, în „Carpica", III, 1971 și *Populația orașului Iași de la 1775 la 1859*, în vol. *Populație și societate, Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, 1972).

Deosebirile, ca și implicațiile, sînt urmărite și în reacțiile individuale, particulare. C. Negri, aflat la București, în fruntea delegației care trebuia să notifice alegerea lui Alexandru I. Cuza la Constantinopol, s-a arătat „foarte surprins", „scandalizat", chiar, de violența limbajului cîtorva din oratorii munteni (Rosetti, Brătianu, Bolliac). În Moldova, remarcă el, nimeni nu profesează doctrine atît de radicale; asemenea exagerări, consideră omul politic moldovean, au darul mai mult să compromită decît să slujească progresul (174/301—304). Aceeași reacție a avut, la început, și Al. I. Cuza cînd, în primele zile ale lunii februarie, luînd cunoștință de dezordinele de la București, a conceput planul ca, în fruntea miliției moldovene, să meargă pentru a restabili liniștea publică în Țara Românească. Scopul era de a sustrage Adunarea muntenană de la intrigile partidului revoluționar și de a contracara eventualitatea unei intervenții turcești, posibilă în caz de tulburări (177/306—312).

Perspectiva istorică ne îngăduie, astăzi, să apreciem exact geneza și natura *moderației* moldovenilor, a *radicalismului* muntean, din *sinteza* cărora s-a constituit viața politică a României moderne. Așa cum se poate constata, Béclard nu s-a oprit la explicațiile ușoare, de suprafață, de natură temperamentală. A încercat — și a reușit, în parte, să pătrundă în esența lucrurilor, fapt care sporește valoarea istorică a documentelor pe care le semnează.

Prezentarea noastră nu ar fi completă dacă nu am aminti și aprecierile făcute asupra domnitorului; acestea completează portretul lui Alexandru I. Cuza, trăsăturile definitorii, morale și intelectuale. Astfel, de pildă, Béclard îi remarcă *francheța*, una dintre calitățile cele mai prețioase și mai rare, bunul simț și modestia. Cuza este progresist, dar devotat principiului ordinei. Deși manierele domnitorului nu sînt ireproșabile, remarcă diplomatul — simplicitatea sa trădîndu-i originea modestă — aceasta reprezintă o calitate care va fi mult mai mult apreciată decît *morga* nejustificată, afișată, cu ostentație, de foștii domnitori. Cuza, observă, în continuare, Béclard, „a rămas ceea ce a fost și mai înainte: un om cinstit, plin de atașament pentru țara sa, deloc amețit de succesul nesperat, foarte decis să aplice în practică ideile sale de reformă și progres" (177/309).

Un real interes prezintă, în egală măsură, informațiile cu privire la tentativa, eșuată, a lui A. G. Golescu de a-i determina pe moldoveni să accepte o candidatură muntenă (174/303).

Cercul observațiilor ar putea fi lărgit; depeșele incluse în volum întregesc informațiile cunoscute, ne apropie și mai mult de cunoașterea deplină a uneia din cele mai importante epoci ale istoriei noastre. *Introducerea* substanțială, indicele, notele explicative — acestea din urmă ușurează includerea documentelor în contextul epocii, stabilesc legăturile cu materialele din celelalte publicații, completează conținutul depeșelor — sporesc valoarea volumului, care se înscrie ca un nou, important și necesar instrument de lucru.

Gh. Platon

George Barițiu și contemporanii săi, vol. V, ed. îngrijită, de ȘTEFAN PASCU, IOAN CHINDRIȘ, GELU NEAMȚU, DUMITRU SUCIU și GEORGE CIPĂIANU, București, Ed. „Minerva", 1981, XV+386 p.

Cunoașterea a peste jumătate de secol de activitate intensă, culturală și politică a românilor ardeleni și nu numai a acestora, poate fi întregită de conținutul celui de al cincilea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

volum de documente literare din cuprinsul epistolar Bariț. Un nou volum reușit, dintr-o serie insuficient elogiată pentru semnificațiile și contribuția ce le reprezintă, neîndoielnic, în reconstituirea largă a resurecției istorice a românilor din Transilvania, în deceniile marcate programatic de Revoluția de la 1848. Reconstituire pe deplin posibilă prin restituția ce o realizează volumul de față la activitatea neostoită a cinci personalități de primă mărime din viața culturală și politică a românilor ardeleni: Vasile Pop, Iosif Hodoș, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelariu și Ioan Micu Moldovan. Beneficiarii aportului informativ rezultat din corespondența conținută de volum sînt mult mai numeroși și diverși decît prezumă subtitlul acestuia *(Documente literare)* și cu un profit documentar substanțial. Din cele 191 de scrisori se conturează o cuprinzătoare, dinamică și nuanțată frescă de viață istorică, cultural-politică, românească pe o întindere de 54 de ani (1837—1891), pe un fond proeminent, dens și rezistent — interesele majore ale poporului român. George Bariț, purtător de frunte al acestor interese, a fost personalitatea care a concertat activitatea celor ce au luptat pentru realizarea lor, polarizînd valorile noii generații, într-un nou flux de desfășurare.

Pagini din istoria luptei de emancipare a românilor din Transilvania, pentru egalitatea tratamentului juridic-cetățenesc, pentru apărarea limbii române ca limbă de cultură și învățămînt, pentru o presă românească în provincia de peste munți etc., sînt întregite de datele relevante cuprinse în acest volum epistolar. Înțelegerea motivației pasivismului politic față de dieta de la Pesta este mult sporită prin noile detalii, împrejurări și sensuri precizate chiar de către cei care l-au recomandat și promovat, printre care și semnatarii scrisorilor trimise lui Bariț. Anul revoluționar 1848, lupta românilor împotriva dualismului austro-maghiar, pot fi cunoscute în detalii noi și de profunzime din documentele de viață adunate în volum. Ideologia luminilor și caracteristicile romantismului care-i succede, capătă înțelesuri mai exacte prin cunoașterea directă a conținuturilor și sensurilor date chiar de unii reprezentanți ai lor în Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Răsare, cu evidență, interesul acestor fruntași ai vieții politico-culturale ardelene față de problemele limbii române, cu privire la ortografia latino-românească, față de cartea românească, manualele și programele școlare, pentru susținerea unor publocații cultural-politice românești în Transilvania. Întreaga lor gîndire și activitate apare ca decisiv marcată de ideea unității tuturor românilor, de necesitatea desfășurării unei vieți și culturi românești în interiorul Monarhiei habsburgice în strînsă legătură cu cea din Moldova și Țara Românească (respectiv, România), ca parte firească a întregului românesc. Și nu numai atît, problemele mari ale românilor de dincoace de Carpați sînt și ale românilor ardeleni. O probează, printre altele, solidaritatea dovedită în anii războiului pentru independență deplină (amănunte despre impresionanta campanie de întrajutorare căpătăm, de exemplu, și din corespondența lui Ilie Măcelariu cu G. Bariț); iar activitatea lui Iosif Hodoș și a lui Ioan Micu Moldovan în cadrul Academiei Române dă noi dimensiuni practice acestei unități. Fie și numai din cele de pînă aici rezultă o activitate susținută, unitară, cu culori și nuanțe suprapuse uneori, într-o înfățișare tridimensională întotdeauna, activitate ce se întregește, una derivînd din alta, unele generîndu-le pe altele, ca forme diferite de exprimare ale acelorași probleme.

Cele 39 de scrisori a lui Vasile Pop din răstimp de cinci ani (1837—1842) ni-l dezvăluie pe autorul începuturilor istoriei culturale a românilor de pretutindeni ca un reprezentant de seamă al ideologiei luminilor din perioada de trecere spre romantism. Prin avataruri personale, o vîrstă și un destin cultural semnifică fenomene de ordin generalizator — de la Petru Maior la George Bariț, Vasile Pop este o punte arcuită între generația Școlii Ardelene și cea romantică, pregătitoare a Revoluției de la 1848. Din frecventarea spiritual reciprocă a celor doi a rezultat, pentru istoria ideilor culturale, corespondența lui Vasile Pop către Bariț, care are dubla calitate de „ultima verba" ale unui mare precursor al culturii noastre moderne și de mărturii vii ale felului cum Școala Ardeleană depășește faza strict raționalistă, tentată și apoi captivată de metodologia romantică. Scrisorile către Bariț sînt, de fapt, grupate în jurul apariției foilor de la Brașov, cărora Vasile Pop le acordă, îndreptățit, o importanță istorică. Scopul luminării provinciale, acordată acestora este, însă, subsumat viziunii românești unitare: „Aceasta e o epohă pentru nația noastră fără a se putea prețui", în care publicațiile brașovene „....va cuprinde în sine toată lumea ideilor care se află la literații românilor".

Dar ceea ce credea el că datorează cu adevărat culturii românești sînt contribuțiile de filologie. Întregul epistolar e străbătut de obsesia limbii, centrată pe problematica latinismului. Numeroase considerații de bun simț, unele redimensionări teoretice care-și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vor dovedi valabilitatea multe decenii la rînd, fac din Vasile Pop unul dintre cei mai lucizi filologi români din secolul trecut.

Din corespondența lui Iosif Hodoș, către Bariț, amîndoi membri ai Academiei Române, pe lîngă aspectele legate de publicarea cărților de istorie (Iosif Hodoș este cel care traduce, din însărcinarea Academiei, operele lui Dimitrie Cantemir), se relevează momente și crîmpeie din lupta și programul politic al lui Hodoș. Programul acestuia (publicat în „Federațiunea" și în legătură cu care avem o scrisoare în volum) va constitui armătura ideologică a pasivismului activ, susținut de gruparea cea mai radicală a partizanilor pasivismului, Hodoș devenind interpretul celei mai mari părți a opiniei publice a românilor din Transilvania. De fapt, activitatea culturală și academică a acestuia nu poate fi desprinsă de semnificația politică. Membru fondator al Societății literare române, Iosif Hodoș a desfășurat sub cupola Academiei o susținută activitate pentru unitatea națională, idee pe care a slujit-o cu devotament întreaga viață. Ca mod de a gîndi și acționa, Iosif Hodoș a aparținut generației Revoluției de la 1848. Puținele scrisori păstrate din cele trimise lui Bariț ne permit imaginea unui învățat, unei personalități active, care a știut în orice împrejurare în care l-a pus viața să lupte cu înflăcărare și îndîrjire, atît pe tărîm politic cît și cultural în favoarea poporului român, pentru drepturile sale naționale și sociale, pentru unitate națională. Astfel și-a cîștigat, după cum scria Bariț, dreptul la „conservarea numelui lui pentru posteritate".

Semnificația istorică a corespondenței trimisă de Dimitrie Moldovan lui George Bariț (acoperind 30 de ani, 1855—1885) constă, în primul rînd, în bogăția ei informativă, care îmbrățișează aspecte multipte ale efortului politic românesc din anii 1861—1864 și ne ajută, în același timp, să deslușim ideile emitentului lor în raport cu problematica mișcării naționale, poziția și rosturile lui D. Moldovan în cadrul acesteia, precum și natura și evoluția raporturilor sale cu Bariț, importante pentru orientarea principială și tactică a acțiunilor liderilor naționali. Fiind unul dintre puținii români care au urcat treptele ierarhiei funcționale habsburgice spre nivelele superioare (în 1862 a reușit să fie numit consilier aulic), informațiile și aprecierile politice cuprinse în scrisorile lui Dimitrie Moldovan către George Bariț se remarcă prin oportunitatea lor. Substanța informativă comunicată de paginile acestor scrisori este preponderent politică. Sînt oferite, aici, detalii despre discuțiile privitoare la soarta Transilvaniei în Cancelaria Aulică și Guberniu, despre numiri importante în posturi de stat, despre disputele din cercurile înalte de stat în jurul reglementărilor electorale în vederea alegerilor pentru Dieta Transilvaniei etc. Cele 40 de scrisori cuprinse în acest volum aduc revelația unui român, înalt funcționar imperial, de un nedezmințit atașament față de poporul său în toate împrejurările vieții sale. Astfel, personalitatea lui Dimitrie Moldovan este, oarecum, repusă în drepturi.

Corespondența dintre I. Măcelariu și Bariț este și ea, prin excelență, politică și, deci, de un interes aparte. Cuprinsul epistolelor semnat de Măcelariu furnizează date și informații importante asupra luptei naționale susținute de românii transilvăneni în anii grei ai instalării dualismului austro-ungar. Fost tribun în anii revoluției, prieten apropiat cu Avram Iancu, I. Măcelariu și-a adus o însemnată contribuție la lupta politică a românilor ardeleni. Scrisorile sale ne oferă date despre înființarea Partidului Național Român de la Miercurea ca și informații referitoare la suspendarea activității Comitelului Central și a viitoarelor comitete filiale ordonată în mod represiv și neconstituțional de la Pesta. Din corespondența sa nu lipsesc relatări importante despre disputele din interiorul mișcării naționale românești, dispute ivite între adepții pasivismului și cei ai activismului politic. Întîlnim, de asemenea, mărturii asupra legăturilor existente între românii din Transilvania și frații lor din România în momentul măreț al războiului pentru independența deplină 1877—1878 (soția sa, Iudita Măcelariu, va conduce primul comitet al doamnelor române pentru ajutorarea soldaților români răniți și a familiilor celor căzuți pe cîmpul de onoare). Pentru istoria politică a românilor transilvăneni de la Revoluția pașoptistă la Războiul de independență, cuprinsul epistolar semnat de I. Măcelariu constituie un important aport documentar.

Timp de aproape 30 de ani, Ion Micu Moldovan a slujit cu credință școala românească din Transilvania, s-a dăruit acesteia, a ridicat-o pe trepte superioare, fiind cinstit cu nimbul vredniciei și veșniciei încă din timpul vieții. Ion Micu Moldovan s-a străduit să răspundă prin toate mijloacele marilor cerințe ale învățămîntului elementar și mediu românesc. Ceea ce nu puteau împlini tipografiile ardelene (Blaj și Sibiu) a fost completat cu ceea ce puteau oferi tipografiile și librăriile din România (București, Iași, Ploiești și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Botoşani). Activitatea sa de creator şi editor de carte didactică românească va fi completată şi prin editarea unei reviste pedagogice, care a apărut la Blaj între 1877—1881 cu titlul „Foaia şcolastică". Meritele sale pe tărîm şcolar, cultural şi politic îl fac vrednic de un fotoliu la Societatea Academică Română (şi l-a obţinut în 1871, pe temeiul propunerii lui Alexandru Roman, pe acela de membru corespondent, devenind membru titular în 1894). Conţinutul principal al corespondenţei celui care „din fecior de sătean sărac, din biet şcolar, care în clasa din urmă a liceului purta zeche de pănură sură, cîrpită pe umăr, s-a făcut profesor şi director de liceu, canonic şi preşedinte al Asociaţiunii, membru al Academiei, din simplu soldat, general", poate fi substanţa unor revelatorii pagini de istorie culturală politică a românilor transilvăneni în deceniile ultime ale secolului al XIX-lea.

Indici antroponimici şi de instituţii, scrieri, periodice, topografici, evenimente istorice, încheie volumul, uşurînd mult munca cu el. Reamintind şi mulţumitoarele condiţii grafice de apariţie, semnalăm, încă o dată, integrala reuşită şi excepţionala contribuţie prin editarea acestui volum la întregirea posibilităţilor de documentare pentru specialişti sau alţi interesaţi în istoria politico-culturală naţională a românilor. Demonstraţia utilităţii imperative a continuării acestei serii este făcută, credem, mai mult decît cu suficienţă.

Gabriel Bădărău

Alexandru Ioan Cuza şi Costache Negri. Corespondenţă. Text ales şi stabilit, traducere, studiu introductiv şi note de EMIL BOLDAN, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1980 XLVIII +571 p. + 40 pl.

După o ediţie a scrisorilor lui Costache Negri [1] (poezii, proză şi corespondenţă particulară), Emil Boldan îngrijeşte o nouă ediţie a corespondenţei diplomatice trimisă de Negri domnitorului Alexandru I. Cuza (188 scrisori şi telegrame) [2] la care a mai adăugat şi 39 de scrisori şi telegrame expediate de domnitor lui Negri. (Telegramele nr. 25, 26, 27, 28, 37, 38, 39, deşi conţin dispoziţii ale domnitorului, nu pot fi atribuite acestuia pentru că sînt redactate de Baligot de Beyne la persoana a III-a).

Din păcate, trebuie să spunem de la început că nu este vorba de o ediţie definitivă, aşa cum ne-am fi aşteptat şi cum ar fi fost de dorit, deoarece E. B. precizează în „Notă asupra ediţiei" că volumul „cuprinde corespondenţa oficială — aproape în întregime — a acestor două mari personalităţi româneşti" (p. XLV).

E. B. nu explică în această „notă a ediţiei" de ce a optat pentru editarea scrisorilor oficiale schimbate între Alexandru I. Cuza şi C. Negri şi nu a preferat, cum era şi normal, întocmirea unei ediţii consacrate întregii corespondenţe diplomatice emisă de Negri, renunţînd, eventual, la traducerea scrisorilor redactate în limba franceză. Corespondenţa cu Baligot de Beyne, Iancu Alecsandri, Grigore Balş, Scarlat Fălcoianu, Apostol Arsache etc. ar fi întregit în mod substanţial imaginea activităţii diplomatice desfăşurată de Negri la Constantinopol. Scrisorile domnitorului Cuza găsindu-şi de drept locul în „corpusul de documente" iniţiat de D. Ivănescu şi Virginia Isac din care a şi apărut un volum [3].

Nu mai este cazul să stăruim asupra importanţei corespondenţei diplomatice trimisă de Negri domnitorului Cuza. A fost relevată, cu prisosinţă, în lucrările lui A. D. Xenopol, Constantin C. Giurescu, Dan Berindei şi în studiul Corneliei Bodea din *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. 3, care cuprinde mare parte din corespondenţa anului 1859. Ne vom îngădui să insistăm asupra modului în care E. B. a întocmit această „ediţie" de corespondenţă, care conţine numeroase abateri de la tehnica ediţiilor critice.

---

[1] C. Negri, *Scrieri*, Text ales, stabilit, note şi studiu introductiv de Emil Boldan. Vol. I—II. Bucureşti, 1966. Vezi şi recenzia lui Andrei Pippidi în *RITL*, 17, 1968, 1, p. 149—157.

[2] O parte din scrisorile expediate domnitorului (92) au fost incluse de E. B. în volumul: *Costache Negri. Scrieri social-politice*. Bucureşti, 1978, (vezi şi recenzia noastră în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 592—594), Iaşi, despre care E. R. nu mai aminteşte în această ediţie.

[3] *Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori.* Iaşi, 1973.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Editorul a ignorat nu numai necesitatea publicării întregii corespondențe diplomatice emise de Negri, dar chiar și multe din scrisorile și telegramele trimise domnitorului Cuza nu au fost incluse în volum, unele dintre ele fiind deosebit de importante pentru cercetătorul care studiază domnia lui Cuza Vodă. Să menționăm, așa dar, scrisorile trimise de Negri domnitorului și nepublicate de E. B.: /februarie — martie 1959/ (BARSR, ms. rom., 4 643, f. 168); 3 mai 1859 (Idem, *Arh, Cuza*, L, f. 92); 6 decembrie 1859 (Idem, ms. rom., 794, f. 2—2v); 5/17 ianuarie 1860 (Ibidem, f. 7—8v; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, *Arhiva istorică*, vol. 293, f. 33—34, publicată de D. Berindei și I. Vlasiu, *Documente privind politica externă a Principatelor în anii Unirii (1859—1861)*, în *Studii*, XII, 1959, 1, p. 294—295); 2/14 iunie 1860 (BARSR., ms. rom., 794, f. 27v—28v); 29 ianuarie 1861 (Idem, *Arh. Cuza*, XLVI, f. 191); 12 august 1861 (Ibidem, XLVII, f. 172); /1861/ (Idem, S. 4A (2) /LXXVII); 21 ianuarie 1862 (Idem, *Arh. Cuza*, VII, f. 137); 22 aprilie / 4 mai 1862 (Idem, ms. rom., 794, f. 143—144); 8/20 aprilie 1862 (Ibidem, f. 140—141; Arh. MAE., *Arhiva istorică*, vol. 296, f. 14—15v); 6/18 mai 1862 (BARSR., ms. rom., 794, f. 145v—147; Arh. MAE., *Arhiva istorică*, vol 296, f. 19—20v, publicată de I. B. Bobescu în *Convorbiri literare*, XLVII, 1913, p. 378—379, traducere); 10/22 martie 1863 (BARSR., ms. rom., 794, f. 168—169); 17/29 martie 1863 (Ibidem, f. 169v—173v); 24 aprilie 1863 (Idem, *Arh. Cuza*, V, f. 296); 16 iulie 1863 (Ibidem, XVI, f. 319), 6 august 1863 (Ibidem, XXXII, f. 17); 15 august 1863 (Ibidem, XVI, f. 347); 27 august 1863 (Idem, ms. rom., 5 743, f. 347); 23 februarie 1864 (Idem, *Arh. Cuza*, LII, f. 51); 24 mai 1864 (Ibidem, f. 166); 30 august /12 septembrie 1864 (Ibidem, XXIX, f. 37); 11 septembrie 1864 (Ibidem, VI, f. 179); 4/16 iulie 1865 (Idem, S. 4A (3)/ LXXVII); 15 iulie 1865 (Idem, *Arh. Cuza*, VI, f. 291); 29 octombrie/10 noiembrie 1865, dată indicată de Baligot de Beyne, (Ibidem, I, f. 589—592).

E. B. nu a dat o atenție prea mare aparatului critic al scrisorilor. Mai complet este cel al scrisorilor trimise de Negri domnitorului în cursul anului 1859, deși nici acesta nu este lipsit de erori. De exemplu la scrisoarea 14, 17/29 aprilie 1859, citează: „BAR., ms. 4 857, ff. 13—13v și 16—16v; Arh. Cuza Vodă, I, ff. 13—13v, 16—16v". Numai că ms. rom., 4 857 este vechea cotă a volumului I din Arhiva Cuza (!). Omite însă să citeze ms. rom., 4 643, f. 227v, 231—231v și *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. 3, p. 572—573. Ediția îngrijită de Cornelia Bodea nu a mai fost citată la scrisorile 1, 9, 26, 29, 30.

Scrisoarea 9, 23 martie/4 aprilie 1859 nu a fost reprodusă integral. Negri a adăugat un amplu post-scriptum, prin care îl anunță pe domnitor că Franța, Anglia, Rusia, Prusia și Sardinia au cunoscut dubla alegere, omis de E. B.

Trecem peste alte inexactități ale aparatului critic al scrisorilor anului 1859, pentru a aminti că acesta este inexistent la scrisorile expediate în anii următori, E. B. citind doar *Arhiva Cuza*, deși din cele 144 de scrisori din anii 1860—1865, 78 se găsesc în copii autografe la BARSR., ms. rom., 794. Mai adăugăm că sc. 62, 27 iulie/8 august 1860 există în copie la BARSR., ms. rom., 4 785, 10—12v; sc. 96, 31 iulie/11 august 1861, copie, Idem, ms. rom., 864, 324; sc. 134, 17 februarie/1 martie 1863, copie, Ibidem, f. 388; sc. 157, 4/16 martie 1863, copie, Ibidem, f. 342; sc. 147, 4/16 august 1863, copie, Idem, ms. rom., 5 743, f. 364—365; sc. 150, 11/23 august 1863, copie, Idem, *Arh. Cuza*, XIV, f. 50—51; sc. 187, 6/18 iunie 1865, copie, Idem, ms. rom., 5 744, f. 219; sc. 83, 18/30 aprilie 1861, a fost publicată în traducere de I. B. Bobescu în *Convorbiri literare*, XLVI, 1912, p. 708—709.

La scrisorile domitorului sînt indicate copiile fără a se specifica întotdeauna diferențele dintre original și copii. De exemplu la sc. 9, ianuarie 1861, se precizează că prima ciornă are numeroase „ștersături și adăugiri" fără ca ele să fie evidențiate. Oricît de nesemnificative ni s-ar părea aceste diferențe de text ele trebuie transcrise, pentru a-l scuti pe cercetător de noi investigații. Nu crede oare E. B. că regulile de colaționare, detaliate la noi de Demostene Russo, erau aplicabile și în cazul corespondenței pe care a publicat-o?

În legătură cu aparatul critic al scrisorilor am mai adăuga că E. B. datează sc. 1, iunie 1859, după *Arh. Cuza*, VII, f. 6—6v, 9—9v, fără a indica data folosită de C. Bodea, 31 mai/12 iunie (*Documente*, vol. 3 p. 613—614). Sc. 9 a domnitorului, ianuarie 1861, a fost publicată în *Archives diplomatiques*, Paris, 1861, 2, p. 92—97, republicată în Unirea, III, nr. 2, 21 februarie 1861. Cota sc. 2 a domnitorului nu este BARSR., Coresp. inv. 11 930 a, citată și de *Documente*, vol. 3, p. 657, ci S. 11 (1)/LXV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrisorile lui Negri, ca și cele ale domnitorului nu au fost datate întotdeauna cu ambele stiluri. Încercînd să completeze, în asemenea cazuri, ziua stilului lipsă, E. B. comite cîteva erori de datare. Sc. 12 datată de Negri doar 10 avril 1859 nu poate fi atribuită stilului vechi (iulian), cum consideră E. B., pentru că știrile din această scrisoare nu pot fi posterioare celei din 8/20 aprilie. Deci scrisoarea trebuia datată /29 martie/10 aprilie. Sc. 13, 15 avril 1859 trimisă după complotul organizat împotriva domnitorului, descoperit la 30 martie/11 aprilie, nu poate fi din 15/27 aprilie, cum presupune E. B., ci din 3/15 aprilie cum o publicase C. Bodea, datare pe care nici nu o amintește. Sc. 17, datată de Negri 28 avril 1859, este sigur în legătură cu stilul nou (gregorian), pentru că Negri scrie că împăratul Napoleon era așteptat „ieri seară 27" la Torino, deci data scrierii este /16/28 aprilie, folosită și de C. Bodea și chiar de E. B. (*Costache Negri. Scrieri social-politice*, p 90) și nu 28 aprilie/10 mai 1859.

Mai sînt cîteva scrisori pe care E. B. le-a publicat cu date diferite, fără ca să precizeze în această ultimă ediție care este data reală. De exemplu sc. 131, 22 septembrie/4 octombrie 1862 (data reală), /10/22 septembrie în *Costache Negri. Scrieri social-politice*, p. 223; sc. 138, 6/18 mai 1863 (data reală), /24 aprilie/6 mai în *Costache Negri. Scrieri social-politice*, p. 225; sc. 158, 19 iunie/2 iulie 1864 (de fapt 1 iulie data reală), /7/19 iunie în *Costache Negri. Scrieri social-politice*, p. 230.

În transcrierea textului s-au strecurat uneori și greșeli: sc. 4, ensuit /ensuite/, hauts fonctions /hautes fonctions/; sc. 7, le conte /comte/ de Lallemand; sc. 50, impositon /imposition/, le /les/ éventualités; sc. 109, qu'il y ait un gouvernement /gouverneur/ en Moldavie. E. B. nu este consecvent în transcrierea substantivului „Monsieur". Cînd Negri sau domnitorul Cuza au folosit forma prescurtată „M" sau „Mr.", E. B. a transcris-o tot prescurtată și cu majusculă, dar cînd a fost scris întreg folosește litera minusculă. La fel a procedat și în cazul substantivului „Madame". De exemplu, „M-me Caterine Balș" (sc. 39), dar și „madame Dumas" (sc. 53). De fapt trebuia transcris în toate cazurile Monsieur și Madame, urmîndu-se regula limbii franceze.

Lectura textului francez este îngreunată, mai ales pentru cei neavizați, de numeroasele prescurtări folosite de Negri sau de domnitorul Cuza neîntregite de E. B. De exemplu, LL. AA. (Leurs Altesses) le grand vizir, le ministre des Affaires étrangères (sc. 23, Cuza); S. A. (Son Altesse); S. E. (Son Excellence); V. E. (Votre Excellence); S.A.S. (Son Altesse Sérénissime); S.M.I. le sultan (Sa Majesté Impériale le sultan); la S. P., la S. Porte (la Sublime Porte); Mr. le min. des Affaires étrangères (sc. 8) (M/onsieu/r le min/istre/...); 15 7bre (sc. 40) 15 septem/bre; 9 Xbre (sc. 8) 9/décem/bre.

Studiul introductiv conține destule greșeli de informație folosite și în studiul introductiv al ediției de „Scrieri". Nu le mai aducem în discuție, deoarece au fost dezbătute în recenzia noastră la „antologia" *Costache Negri Scrieri sociaal-politice*. Am mai adăuga că Negri, deși ales deputat, nu a făcut parte din „Adunarea electivă moldoveană care avea să-l aleagă pe domnul țării" (p. X). Dimitrie Bolintineanu a fost trimis de domnitor la Constantinopol ca să-l ajute pe Negri,[4] fără ca el să fie „unul dintre funcționarii de atunci ai agenției noastre la Constantinopol", cum susține E. B. (p. XX.)

Regretăm că am fost nevoiți să facem atîtea observații critice și nu am putut elogia o bună ediție a corespondenței diplomatice semnată de C. Negri, dar numeroasele abateri ale lui E. B. de la tehnica ediților de texte nu puteau fi trecute cu vederea. Desigur că volumul acesta de corespondență va fi folosit de cercetători cu emendările necesare și, poate, cu speranța că, totuși, cîndva, modestele scrieri literare ale lui Negri și corespondența sa particulară și diplomatică își va găsi editorul sagace și generos pe care-l merită.

Recenzia a fost scrisă în anul apariției volumului. Publicarea ei atît de tîrziu se datorește faptului că a fost păstrată în portofoliul de redacție al unei reviste, care, pînă la urmă, nu a mai fost de acord s-o includă în sumar.

Paul Păltănea

[4] T. Vârgolici, *Dimitrie Bolintineanu și epoca sa*. București, 1971, p. 227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OCTAVIAN GOGA, *Pagini publicistice*, Ediție îngrijită, prefață și note de SILVIA URDEA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 272 p.

Publicistica lui Octavian Goga, chiar dacă a făcut obiectul unor intervenții eseistice sau a unor capitole inserate în monografiile dedicate marelui poet, continuă să rămînă, încă, prea puțin cunoscută. Faptul că jurnalistica aceluia care a fost unul dintre cei mai mari ziariști ai „generației Unirii" și ai României noi era mereu adusă în discuție, fără a fi întotdeauna cunoscută, este demonstrat și de aceste *pagini publicistice*, antologate de Silvia Urdea. Florilegiul la care ne referim se constituie din 44 articole, publicate între 1907 și 1931 în revistele „Țara noastră" și „Luceafărul", precum și în ziarele „Tribuna" (Arad) și „România" (Iași). Dintre acestea, 24 au fost reluate de autor în volumele *O seamă de cuvinte* (Sibiu, 1908), *Însemnările unui trecător. Crimpeie din sbuciumările de la noi* (Arad, 1911), *Strigăte în pustiu. Cuvinte din Ardeal într-o țară neutrală* (București, 1915), *Mustul care fierbe* (București, 1927), *...aceeași luptă: Budapesta—București* (București, 1930), *Discursuri* (București), 1942) și în broșura *Ce e Tribuna" zilelor noastre? Răspuns la broșura „Mangra, Tisza și „Tribuna"* (Arad, 1911). Restul nu au fost reeditate, în afară de cele din „România", republicate, dar nu toate, în revista „Flacăra" (1981).

Desigur, așa cum precizează și Silvia Urdea, moștenirea publicistică a lui O. Goga este mult mai însemnată. Editoarea ne avertizează însă că „am selectat din imensul material pe care-l reprezintă publicistica lui Octavian Goga texte pe care le-am considerat revelatoare pentru vocația polemică a autorului..." (p. 44). Dar, în volum sînt adunate și articole din „România", care nu au un caracter polemic, selectat totuși „pentru a le repune în circulație, ele rămînînd pînă acum needitate în volum" (p. 44). Așadar, antologia de față nu are o tematică exclusivă, urmărind totuși a ni-l înfățișa pe publicistul O. Goga polemist. Dar, subliniază editoarea în *Prefață*, atitudinea polemică ce ne-o relevă jurnalistica practicată de autorul „Cîntecelor fără țară" are sfere și mobiluri diferite de manifestare. Pînă la 1918, cînd O. Goga a fost animat de idealul național, polemismul publicisticii sale era subordonat celor mai înalte dintre aspirațiile tuturor românilor. Altul este conținutul publicisticii sale polemice după înfăptuirea statului național unitar, cînd disputa s-a purtat, de cele mai multe ori, pe tărîmul vieții politice. Încercînd să explice toate acestea și să evidențieze caracterul polemic al jurnalisticii lui O. Goga, Silvia Urdea recurge uneori la afirmații care, în loc de a clarifica imaginea unui poet ce s-a vrut și om politic, o umbrește, cîteodată voalîndu-i detaliile, altă dată estompîndu-i contururile. Nu întotdeauna O. Goga a reprezentat „cazul fericit al îmbinării poeziei cu acțiunea" (p. 5). Această ipostază nu s-a constituit într-o constantă a personalității sale. Dimpotrivă, manifestările lui O. Goga scot în evidență, așa cum singur mărturisea, o dualitate sufletească, exprimată de poezia și activitatea sa politică. Revolta socială afirmată de versurile sale nu a fost convertită într-un principiu programatic, atunci cînd poetul și-a îndreptat pașii către arena vieții politice. Subscriem întru totul îndemnurilor formulate de editoare, de a încerca să relevăm „continuitatea de idei și convingeri în jurnalistica și proza lui O. Goga" (p. 12), fără a transforma această intenție într-un scop în sine. Publicistica fostului prim-ministru are, prin excelență, un caracter polemic. Vocația polemică transpare nu numai în jurnalistica sa. Intresează însă nu doar actul polemic, irepresibil la el, ci și cauzele care l-au determinat, deci justificarea în sine a acestuia. Polemismul, chiar ca vocație, este îndreptățit în măsura în care este reclamat și motivat de o anumită stare de fapt. Altfel, totul se transformă într-un exercițiu gratuit. Antologînd aceste articole polemice, Silvia Urdea s-a întrebat dacă ele au fost reclamate de realitățile la care se referă? Polemismul jurnalisticii politice a lui O. Goga a fost pătruns întotdeauna de o moralitate neîndoielnică sau exprimă adesea consecințele unor dispute sau răfuieli politicianiste? Se știe că polemistul de pînă la 1918 e unul și cel de după această dată e cu totul altul! Nu întotdeauna, în cazul lui O. Goga, „publicistica se leagă intim de activitatea sa politică" (p. 13). Silvia Urdea încearcă apoi să demonstreze că „Goga aducea în planul ferm al politicii o concepție de vizionar și un mesianism afirmat cu dîrzenie în toate etapele vieții sale" (p. 14). Puțin mai înainte, însă, ea conchidea că „este adevărat că după această dată (1918—n. ns.) Goga alunecă treptat spre extrema dreaptă...". Care este adevărul? În primul rînd, ca om politic, O. Goga nu a fost un vizionar, iar alunecarea sa spre dreapta a survenit mult mai tîrziu. Apoi, mesianismul său nu viza o revoluționare a societății, așa cum visa cîndva poetul, ci culmile puterii. Mulți dintre cei care au încercat să schițeze portretul adevărat al cîntărețului Transilvaniei înrobite și al „pătimirii noastre" au remarcat,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

așa cum conchidea încă din 1938 Pompiliu Constantinescu, că „vers, polemică și cuvîntare sunt trei instrumente variate, puse în slujba aceleiași naturi, voința de a domina" (Pompiliu Constantinescu, *Studii și cronici literare*, Prefață și tabel cronologic de Cornel Regman, București, Ed. Minerva, p. 101 ; vezi și Octavian C. Tăslăuanu, *Spovedanii*, Ediție îngrijită de Gelu Voican, București, Ed. Minerva, 1976, p. 207 ; Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Ed. Facla, 1973, p. 107). În continuare, editoarea notează că „în ciuda atmosferei de blazare și cras pozitivism pe care o instalează burghezia după ce și-a ajuns scopurile ei de clasă, O. Goga continuă și între anii 1918—1938 să rămînă fidel mesianismului care însuflețise epoca începuturilor sale" (p. 18). Așadar, după 1918, n-au intervenit schimbări evidente în manifestările politice ale poetului, iar activitatea sa partidistă era una de excepție, atît timp cît toți cei ce conduceau țara, printre care s-a numărat și O. Goga, erau așa cum îi caracterizează Silvia Urdea. În cele două decenii interbelice au fost obținute realizări importante în evoluția de ansamblu a României. Oare toate acestea ar fi fost posibile într-o „atmosferă de blazare și cras pozitivism" ? Editoarea, vorbind despre visurile de mărire politică nutrite de O. Goga, afirmă că acestea au început să-l obsedeze după 1920. Este adevărat că începînd cu acest an și nu după, dorința de a se realiza ca politician a ajuns să-i definească întreaga activitate publică. Dar, această hotărîre nu survenise întîmplător și nici dintr-o dată. Pentru a demonstra că abia după 1920, scena politică a devenit pentru O Goga un adevărat miraj, Silvia Urdea citează o mărturisire făcută de poet în 1910. Or, într-un deceniu s-au schimbat multe, inclusiv modul de a gîndi și de a fi al celui ce se confesa, în 1910, lui Octavian Tăslăuanu. Fără a intra în detalii și trecînd peste un lung interval, amintim doar că, în iunie 1917, unii transilvăneni prezenți la Iași declarau că „mîntuirea țării numai Goga ar putea-o aduce" (N. Iorga, *Memorii*, vol. I, s. 1., s.a., p. 40). În vara aceluiași an, discutîndu-se remanierea ministerială ce a fost operată în iulie 1917, „era vorba și de intrarea în guvern a poetului Goga, *care din acel moment încă urmărea o mare situație politică în România*..." (subl. ns.) (Idem, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 275). În decembrie 1919, demisiona din cabinetul Al. Vaida-Voevod, determinat de calcule politicianiste. La 28 martie 1920, se desprindea de Partidul Național Român, urmat fiind de un grup de conmilitoni politici, cu singura intenție, care, chipurile, nu urmărea altceva decît „să ne punem cu toată sinceritatea în serviciul ideii unității naționale..." („Îndreptarea" din 4. IV. 1920, p. 3). Desigur, nu putem respinge în totul o asemenea explicație. „Ruptura" intervenită atunci avea o semnificație cu mult mai complicată decît pare la prima vedere. O. Goga a înțeles că atitudinea regionalistă a naționalilor transilvăneni contravenea realităților economice și politice ale României noi. De aceea, pentru a nu și-i îndepărta pe cei care-i cîntase în poezia sa, el și-a explicat gestul ca reprezentînd nu o părăsire a Transilvaniei, ci un act reclamat de necesitatea desăvîrșirii unității politice a României întregite. Fără îndoială că dincolo de aceste explicații, se cuvin a fi avute în vedere și perspectivele de natură politicianistă, de care O. Goga nu făcea abstracție. Nu întîmplător, la puțin timp după ce i-a părăsit pe naționalii transilvăneni, el a fuzionat cu Partidul Poporului, condus de Al. Averescu și aflat atunci la guvern. Pasul hotărîtor către o demnitate ministerială *fusese făcut. Gestul din 28 martie 1920 a fost mereu criticat de foștii săi conmilitoni* politici. Așa s-a ajuns la acea cunoscută polemică, care l-a determinat pe O. Goga să scrie multe dintre articolele adunate în volumul pe care îl discutăm. A rămas lîngă Al. Averescu pînă atunci cînd s-a convins că împreună cu acesta nu mai putea spera să ajungă la putere. În martie 1932 (nu aprilie, p. 22), a procedat ca și în urmă cu 12 ani, cînd a părăsit Partidul Național Român, modificînd doar explicațiile. L-a abandonat pe mareșal, nu datorită vreunui conflict, cum crede editoarea, ci pentru că a înțeles că nu putea ajunge șeful Partidului Poporului, demnitate pe care o rîvnea, și că rămînînd în această formațiune politică însemna să accepte ipostaza de permanent opoziționist. O. Goga, afișînd sentimente procarliste, a dezavuat atitudinea mareșalului, convins fiind că rămînînd alături de acesta nu-și va putea realiza marile pasiuni politice. A procedat așa, nu pentru a salva țara, ci pentru a se apropia de putere, care devenise adevărata lui pasiune, deși nota cîndva că viața îl convinsese că „lumea nu este aranjată pentru pasiuni mari" (Octavian Goga, *Pagini noi*, Culegere îngrijită de Veturia Goga, București, Ed. tineretului, 1967, p. 60). După toate cele amintite, pare cel puțin superfluă o asemenea apreciere : „prin stăruitoarea luptă pentru impunerea spiritului critic în viața politică, prin aerul de puritanism ce îl aducea în atmosfera răfuielilor de partid din perioada interbelică, Goga se distanța enorm de tipul politicianului versatil, abil, înfeudat exclusiv momentului conjunctural. [...] Austeritatea pe care Goga dorea s-o introducă în atmosfera politică a României interbelice i-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atras multe adversități chiar și printre confrații ardeleni" (p. 28—29). Și apoi, nu O. Goga a fost, așa cum se remarcă în această *Prefață*, cel care a declanșat campania publică de eradicare a tarelor sociale și morale de care suferea societatea românească. Silvia Urdea îl alătură mereu pe polemistul O. Goga de Tudor Arghezi, deși o asemenea încercare, avînd în vedere contextul discuției, pare nepotrivită, puțin forțată. Paralelismul ar trebui făcut, așa cum dealtfel a procedat Pompiliu Constantinescu, cu N. Iorga.

Pentru a înțelege și judeca publicistica lui O. Goga de după 1918, trebuie numaidecît să-i cunoaștem activitatea politică, cu meandrele și oscilațiile sale, care au făcut posibile toate „salturile" realizate pînă în 1938. Din acest unghi de vedere se cere a fi urmărită și vocația polemică, evidențiată de publicistica de după angajarea sa plenară în sfera vieții politice românești. Altfel, ajungem la deformări, care rămîn simple incercări de a modifica evoluția sau activitatea unei personalități atît de complexe și prezente în epoca sa. O. Goga a fost un mare poet, care s-a vrut și un mare om politic, fără însă a reuși. Dacă acceptăm acest adevăr, atunci multe dintre momentele activității sale devin lesne de înțeles și explicat. Silvia Urdea nu se arată prea convinsă de toate acestea, ajungînd astfel, în *Prefața* ce însoțește antologia pe care o editează, la afirmații sau concluzii discutabile.

Este foarte greu ca alcătuind o antologie ca aceasta să operezi o selecție în virtutea unor criterii unanim acceptate. Așa cum am văzut, editoarea și-a propus să rețină, din publicistica lui O. Goga, numai articolele care învederează în mod elocvent vocația polemică a poetului. Procedînd astfel, ea a selectat 24 articole publicate inițial în revista „Țara noastră", dintre care șase privesc anii 1907—1908, iar 18 au apărut între anii 1922 și 1931. Sumarul viitoarei antologii a fost completat de șapte articole extrase din ziarul „Tribuna" (1910—1911) și trei din revista „Luceafărul" (1908, 1912, 1913). Nu avem de unde ști dacă au fost consultate și alte publicații. S-ar părea că investigațiile editoarei s-au oprit numai asupra acelora amintite în *Nota asupra ediției*. În acest caz, ne întrebăm de ce oare nu au fost consultate și alte publicații care au inserat în paginile lor articole semnate de O. Goga. Ne gîndim la ziarele „Românul" (Arad), unde a colaborat după ce s-a stins disputa cu „Tribuna", „Adevărul", „Epoca", „La Roumanie" (Paris), „Renașterea română" și poate „Îndreptarea". Dar, chiar în „Țara noastră" și „Tribuna", publicații consultate de editoare, mai sînt încă multe articole polemice care poartă semnătura lui Goga, fără a fi fost luate în seamă. Așadar, selecția a avut în vedere și alte considerente, neprecizate în *Notă*, dar mărturisite atunci cînd Silvia Urdea se îndoiește că publicistica lui O. Goga ar trebui restituită în totalitate, optînd pentru „acea parte care poate fi validată și astăzi" (p. 43). Avînd în vedere această observație, înțelegem de ce sumarul acestor *pagini publicistice* este atît de restrîns. Ne surprinde, însă, atitudinea editoarei. Publicistica lui O. Goga trebuie reeditată integral, pentru a-l restitui, în totalitate, pe unul dintre cei mai mari ziariști români, indiferent de ce vom valida sau nu astăzi. Altfel, imaginea publicistului, și nu numai a lui, va fi alta, poate mai frumoasă, dar nu adevărată. Or, O. Goga rămîne același, dincolo de „retușurile" cu care unii cred că ni-l apropie mai mult pe acela pe care înțelegîndu-l, îl iubim cu toții și nu de astăzi.

Cel puțin curioasă și inexplicabilă pare selecția cu care a operat editoarea în cazul articolelor publicate de O. Goga în „România", care pot fi validate în totalitate. De ce atunci sînt reeditate numai 10 articole și nu toate? Multe dintre cele nereținute au fost republicate de revista „Flacăra" în cursul anului 1981, iar unul singur *(Petrogradul revoluționar)* în volumul *Pagini noi* (p. 51—54). Dar, locul lor era în antologia în discuție. Așa ar fi fost întregită, cu adevărat, imaginea patriotului O. Goga, acela care a fost nu numai un „crainic al dezrobirii neamului", ci și un cetitor al *Unirii celei Mari*. Măsura adevărată a vocației sale polemice a fost dată dealtfel de publicistica a cărei temă privea tocmai aria luptei pentru înfăptuirea idealului național. Chiar și volumul acesta începe cu un articol în care O. Goga declara că „trebuie să fim umăr la umăr, să ne răzimăm unul pe altul ca să nu ne prăpădim" (p. 48), pentru a se încheia cu o conferință intitulată „Ideea Unirii".

Cu toate că *Prefața* ce însoțește volumul cu numărul 60, al unei serii apreciate (Restituiri) a prestigioasei Edituri „Dacia", este destul de întinsă și se vrea la obiect, ea nu poate suplini notele explicative, reclamate adesea de textele antologate. Transcriind doar articolele în cauză și publicîndu-le întocmai, editoarea a rămas datoare celor care le vor citi. Cîți dintre ei vor înțelege sensul polemicii purtate de O. Goga cu Partidul Național Român și apoi cu cel național țărănesc, între 1922 și 1931? Apoi, explicațiile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formulate uneori nu sînt complete. Aşa, de pildă, cauzele destituirii guvernului Al. Vaida-Voevod au fost mult mai complexe decît le prezintă editoarea (p. 189). O. Goga nu a fost un „susţinător" al guvernului Al Averescu (13 martie 1920—13 decembrie 1921), ci chiar unul dintre ministeriabili. Consiliul Dirigent a fost dizolvat la 2, nu la 10 aprilie 1920 (p. 199). Nota de la p. 220 este datorată unei neînţelegeri, întrucît aluzia lui O. Goga îi viza pe aceia care transformaseră gazetăria politică într-o afacere, fără a intenţiona, numaidecît, să săvîrşească, aşa cum explică editoarea, o „regretabilă discriminare etnică în aprecierea valorilor publicisticii contemporane lui". La p. 243, întîlnim o notă inutilă, care nu are nici o legătură cu articolul respectiv. Guvernul Iuliu Maniu nu a fost instalat la 16 noiembrie, cum se precizează în nota de la p. 254, ci la 10 noiembrie 1928. Partidul Naţional Român nu a devenit Partidul Naţional Ţărănesc (p. 255), deoarece, în acest caz, actul fuziunii din noiembrie 1926 nu ar fi reprezentat altceva decît o schimbare de nume.

Articolele selectate au fost ordonate cronologic, fapt precizat de Silvia Urdea. Nu s-a respectat aceeaşi regulă în cazul articolelor *Tovarăşi de drum* şi *A murit un om : Ioan Slavici*. La aceasta din urmă, apoi, nu se indică cu exactitate data primei apariţii. La fel s-a procedat şi în cazul articolelor publicate la p. 141 şi 155.

Antologia de faţă readuce în actualitate o mică parte din jurnalistica lui Octavian Goga, atrăgînd atenţia asupra faptului că moştenirea publicistică a acestuia se impune a fi, în sfîrşit, restituită. Dar, o asemenea întreprindere nu trebuie subordonată unor prejudecăţi conjuncturale care să împiedice reeditarea integrală a tuturor articolelor publicate de Octavian Goga în diverse ziare sau reviste ale vremii. Astăzi, cîntăreţul satului natal şi al dezrădăcinării trebuie şi poate fi cunoscut în totalitate : poet, om politic, ziarist, parlamentar, orator etc. Privită din această perspectivă, reeditarea integrală a jurnalisticii sale se impune ca o necesitate a acestor timpuri. Numai că, o asemenea întreprindere nu poate fi redusă la o simplă reproducere de texte, care, în loc de a clarifica imaginea de ansamblu a unei personalităţi atît de complexe, ar denatura-o. Acolo unde va fi cazul, editorul va trebui să intervină cu explicaţiile de rigoare, făcînd posibilă înţelegerea cauzelor şi a împrejurărilor care au determinat unele afirmaţii ce nu sînt în concordanţă cu tematica poeziilor sale. Ziaristica politică, de asemenea, va trebui adnotată, pentru a o face accesibilă celor care nu cunosc exact realităţile politice ale României din perioada în care O. Goga s-a afirmat şi a activat în cadrul unei formaţiuni partidiste. O asemenea procedură ar elucida multe dintre actele sale politice, pentru care este privit încă cu oarecare reticenţă. O acţiune asemănătoare se cere a fi întreprinsă şi în cazul reeditării discursurilor sale parlamentare, uitate sau prea puţin cunoscute. Un act valorificator, în acest domeniu al activităţii sale generale, ni l-ar înfăţişa pe adevăratul om politic şi orator. O. Goga se vrea judecat, aşa cum este şi firesc, după tot ceea ce a scris sau a afirmat cîndva. Orice selecţie, în afară de faptul că este arbitrară, atrage după sine o fragmentare care deformează şi deconcertează chiar, mai ales atunci cînd se recurge, ca în cazul de faţă, la croşete.

Pînă a se ajunge, însă, la restituirea integrală a jurnalisticii lui O. Goga, aceste *pagini publicistice* îşi au rostul lor. Şi încă unul deosebit. Dar, cu condiţia ca ele să se constituie într-un început, acela al restituirii integrale, într-o ediţie critică, a moştenirii publicistice a lui O. Goga.

Gh. I. Florescu

GH. BUZATU, *România şi trusturile petroliere internaţionale pînă la 1929*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1981, XX+271 p.

Cercetarea istoriei petrolului românesc a constituit, de la început, una din preocupările constante ale lui Gh. Buzatu. Volumul de faţă, realizat în jurul anilor 1970, a putut fi valorificat după mai bine de un deceniu, timp în care autorul, consacrîndu-se studiului altor probleme, nu a pierdut însă nici un moment din vedere posibilitatea culegerii de noi informaţii legate de această temă. Accesul autorului în diferite arhive din străinătate, în special din ţările direct interesate în petrolul românesc, a determinat îmbogăţirea continuă a zestrei documentare inedite a lucrării şi, în acelaşi timp, cimentarea fundamentului ei ştiinţific, fapt ce-i conferă, din capul locului, caracterul de operă de referinţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Volumul, fără a neglija analiza evoluției *de ansamblu* a problemei petrolului românesc pînă la 1929, stăruie asupra *raporturilor* stabilite între România și companiile petroliere internaționale, de la primele începuturi și pînă la marea criză economică capitalistă. Intrucît însă faptele survenite înainte de 1918 sînt în general mai bine cunoscute, s-a insistat asupra situației existente în primul deceniu, ce a succedat războiului mondial din 1914—1918. În perioada respectivă, naționalizarea subsolului minier, în 1923 și promulgarea legii minelor în 1924 au constituit, indiscutabil, evenimente marcante survenite în legătură cu petrolul românesc, fapt ce explică preferința autorului pentru tratarea acestor aspecte. Trebuie menționat, de asemenea, că, investigîndu-se raporturile dintre România și marile trusturi ale petrolului, autorul nu s-a limitat la o simplă constatare și descriere a lor. Evidențierea acestor raporturi, cu toate sinuozitățile și consecințele lor, l-a preocupat numai în ultimă instanță, cercetarea problemei întreprinzîndu-se din două unghiuri ori, mai bine zis, pe două planuri deosebite, relevîndu-se — acolo unde și atunci cînd a fost cazul — elementele de congruență manifeste sau posibile. Astfel, pe de o parte, aria investigațiilor s-a extins asupra politicii petroliere a statului român pînă în 1929, iar, pe de altă parte, s-au surprins *reacția, atitudinea* puternicelor trusturi internaționale, sprijinite de statele capitaliste, față de politica României în domeniul „aurului negru".

În perioada 1900—1929, politica petrolieră a României a cunoscut necontenite modificări și perfecționări. În forma întruchipată de legea minelor din 1924, programul politicii petroliere a statului român a însumat, pe lîngă deziderатul de bază — apărarea rezervelor naționale de țiței de pericolul acaparării trusturilor străine, alte prevederi privind : încurajarea participării factorilor naționali (capital, muncă, inițiativă) la exploatarea „aurului negru", stabilirea unei strînse legături între exploatarea izvoarelor de energie și dezvoltarea tuturor ramurilor economiei naționale, precizarea raportului de interdependență între posedarea petrolului și întărirea capacității de apărare a statului, exploatarea rațională a resurselor de țiței și, în sfîrșit, apărarea independenței naționale pe piața mondială a „aurului negru".

Este lesne de înțeles că cele mai multe dintre principalele tendințe formulate veneau direct în atingere cu interesele trusturilor internaționale ce ajunseseră a deține solide poziții în industria petrolului din țara noastră și acestea au reacționat în consecință. Detaliile privind conținutul și evoluția politicii petroliere a României, ca și ostilitatea manifestată de marile companii străine *(Royal Dutch-Shell și Standard Oil,* mai cu seamă) față de acțiunea statului român se află expuse în monografie, întocmită în baza consultării, unei bogate bibliografii și a investigării unor importante fonduri arhivistice române, americane, britanice și franceze.

Lucrarea cuprinde o *Introducere* și șase capitole (I — *Problema mondială a petrolului la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele trei decenii ale secolului al XX-lea ;* II — *Problema petrolului în România pînă în 1918 ;* III — *Situația industriei de petrol în România după primul război mondial ;* IV — *Trusturile intereselor și interesele trusturilor ;* V — *Politica petrolieră a României — între program și realități ;* VI — *Trusturile petroliere și legea minelor, 1924—1929,* succedate de o *bibliografie, rezumat* în limba franceză, *indici* și o *Încheiere,* aceasta din urmă insistînd asupra acelor aspecte ale perioadei studiate ce au rămas încă „actuale", peste toate realitățile social-economice și politice, radical modificate în condițiile României socialiste.

Rodul unor cercetări de mai mulți ani, lucrarea *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929* se întemeiază pe o bogată bibliografie română și străină, ca și pe investigarea unor importante fonduri arhivistice române, britanice, americane și franceze. Majoritatea documentelor sînt puse acum, pentru prima dată, în circuitul științific. Analiza problemei este întreprinsă, pe de o parte, din punctul de vedere al politicii petroliere a României pînă în anul 1929, iar, pe de altă parte, după atitudinea și reacțiile marilor trusturi ale „aurului negru" față de încercările țării noastre de a-și impune suveranitatea deplină în privința uneia dintre principalele sale bogății — țițeiul. Date fiind structura lucrării și țeluri propuse de autor, demersul realizat reflectă în mod semnificativ „coincidența" unei probleme economice și, totodată, politice a României cu istoria generală a petrolului.

Cadrul vast de abordare a aspectelor studiate, complexitatea examenului și natura materialului documentar conferă cărții lui Gh. Buzatu avantaje evidente sub raportul noutății. Lucrarea se distinge deopotrivă prin armonie, prin stil sobru, cursiv și prin perenitatea concluziilor. Din aceste considerente și din multe altele, ea rămîne un model de cercetare și, totodată, o realizare greu de depășit.

D. Șandru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLOREA NEDELCU, *De la restaurație la dictatura regală. Din viața politică a României. 1930—1938*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 448 p.

În 1973, publicînd lucrarea intitulată *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, valorosul cercetător Florea Nedelcu se impunea printre istoricii ale căror preocupări predilecte vizau investigarea și descifrarea vieții politice românești din atît de discutata perioadă interbelică. Așa cum era și firesc, într-un capitol special erau abordate tendințele și orientările evidențiate de evoluția vieții politice din România între 1930 — după controversatul act al „restaurației" — și 1937, an care a premers instaurarea dictaturii personale a regelui Carol al II-lea. O asemenea introducere era absolut necesară, întrucît, lipsa ei ar fi lăsat fără răspuns multe dintre întrebările ridicate, în mod firesc, de hotărîrea adoptată de rege, în februarie 1938. Căci, așa cum se știe, regimul instituit de Carol al II-lea la începutul anului 1938 survenea după aproape opt ani de tatonări, de manevre politicianiste fățișe sau de culise, de compromisuri sau decizii autoritare, care învederau faptul că pentru tînărul monarh, veleitățile dictatoriale reprezentau o adevărată monomanie. Publicînd cartea amintită, Florea Nedelcu nu a considerat încheiate investigațiile care vizau tema ce făcuse obiectul cercetărilor sale de pînă atunci. Treptat, el a extins sfera sondată în profunzime, convins fiind că intervalul cuprins între iunie 1930 și septembrie 1937 trebuia explorat cu mai multă atenție, pentru a fi revelate și explicate premisele și originea unei dictaturi ce modifica în mod esențial caracterul și desfășurarea de ansamblu a realităților politice survenite după desăvîrșirea unității naționale a României. Așa se explică faptul că acel capitol introductiv, ce refăcea cadrul evoluției generale a vieții politice din anii 1930—1937, a fost altfel structurat, rezultînd, de această dată, două capitole noi, intitulate *„Restaurația" și consecințele ei asupra vieții politice (1930—1933)* și *Tendințe și orientări, 1934—1937*. Schimbările operate în sumarul cărții publicate în 1973 nu s-au limitat, însă, numai la atît. Acumulările informaționale intervenite între timp, precum și unele clarificări interpretative au determinat și alte revizuiri, care, chiar dacă nu au modificat substanțial textul inițial, erau reclamate de noul stadiu în care s-a ajuns în cunoașterea vieții politice românești cuprinsă între cele două războaie mondiale. Renunțînd la așa-zisul *Rezumat*, care se justifică mai ales atunci cînd, tradus într-o limbă de circulație internațională, se adresează cititorului străin, Florea Nedelcu a introdus în sumar un capitol nou, ca *Încheiere*, intitulîndu-l: *Lupta pentru putere sfîrșește sub „arbitraj" hitlerist*. Toate aceste revizuiri și adaosuri au impus, așa cum era și de așteptat, o nouă ediție, al cărei titlu delimitează, dintru început, sfera investigată, după care precizează că problematica luată în studiu a fost abstrasă „din viața politică a României". Capitolelor amintite deja li se alătură altele două, reluate după prima ediție și care reprezintă de fapt partea cea mai întinsă a lucrării, intitulate: *Alegerile parlamentare generale din decembrie 1937 și urmările lor asupra evoluției situației interne din România* și *Guvernarea Goga—Cuza — pas spre instaurarea dictaturii regale*. Un indice de nume încheie această nouă ediție a unei cercetări monografice, devenită între timp o lucrare de referință.

Așa cum s-a remarcat dealtfel, cartea în discuție înscrie în paginile sale observațiile și judecățile învederate de o întreprindere ce s-a constituit într-o adevărată „radiografie" a vieții politice românești din anii 1930—1938. Desigur, examinarea riguroasă a unei asemenea perioade relevă, fără îndoială, o multitudine de direcții și particularități ale evoluției generale a vieții politice într-un răstimp distinct, ce se derula, inexorabil aproape, către momentul ce a conferit veleitarismului dictatorial carlist prerogativele unui act oficial, chiar dacă acesta contravenea năzuințelor și voinței unei țări care își alesese un alt drum al înaintării sale. Dar, așa cum precizează încă din titlu, Florea Nedelcu și-a propus să abordeze numai unele dintre aspectele revelate, acelea care veneau sub incidența direcției către care se îndreptau investigațiile sale. Or, intențiile evidente ale autorului aveau în vedere, dintru început, sesizarea orizonturilor către care evoluau coordonatele unei perioade al cărei *primum movens* viza instaurarea unei dictaturi personale, ca punct ce marca sfîrșitul unei etape a evoluției politice a României și începutul alteia. Așadar, Florea Nedelcu și-a concentrat atenția în această direcție, raportînd însă drumul parcurs de Carol — de la „restaurație" la dictatura regală —, la înaintarea generală a țării. Sondajul său urmărește prin urmare modul cum a reușit noul suveran să deregleze un mecansim ce garantase funcționarea și deci viabilitatea unui regim politic, să-l compromită și să-și impună, în cele din urmă, dictatura sa personală. O asemenea întreprindere, ispititoare și cu perspective

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nebănuite, a reclamat însă un efort deosebit, nu numai din punctul de vedere al documentării, ci mai ales al disocierii și judecării acțiunilor prin care Carol al II-lea, a cărui „restaurație" a fost primită cu reticențe sau chiar respinsă, a reușit să depășească opoziția cvasigenerală a unui sistem partidist și să se propulseze către o „demnitate" în virtutea căreia va dicta desfășurarea vieții politice românești. Una dintre dificultățile cu care s-a confruntat în permanență autorul a fost aceea ce rezidă în circumstanța că veleitățile regelui nu răspundeau sau nu plecau de la aspirațiile ori interesele poporului român. Nesocotind aceste realități, actul instaurării dictaturii regale nu reprezenta oficializarea unei învestituri reclamate de o anumită stare de fapt, ci un gest de subrogare, arbitrar și sfidător. Apoi, între 1930 și 1937, dincolo de obișnuitele manifestări disidențiale ori uneori antagoniste sau de simptomele mai vechi ale unei inerente crize, viața politică românească a evoluat în așa fel încît a lăsat impresia, justificată din multe puncte de vedere, de oarecare stabilitate. Florea Nedelcu a surprins însă adevăratul curs al unei evoluții politice care nu reușise să se racordeze ritmului vremurilor, dezvăluindu-i dedesubturile, acolo unde se purta de fapt lupta între Carol al II-lea, cu tendințele sal dictatoriale, și forțele politice care i se opuneau. Bineînțeles că, urmărind această „cursă", transformată adesea într-un conflict fățiș, arbitrat însă tot de rege, autorul nu s-a mărginit să cerceteze numai acțiunile declanșate de acesta, ci și cele ale forțelor politice care i se opuneau, precum și reacția lor față de manevrele suveranului sau ale façiunilor politice care-l secundau. Atent la accentuarea monomaniei carliste, ce grăbea ascensiunea către regimul dictatorial, Florea Nedelcu nu uită să-și arunce în permanență privirea asupra evoluției politice a Europei și a raporturilor externe ale României. Un asemenea mod de a privi lucrurile era absolut necesar, deoarece realitățile politice românești nu pot fi izolate de cele europene și judecate separat, atît timp cît evoluția lor era influențată, nu o dată și nu întîmplător, de desfășurarea generală a vieții politice continentale. Printre contribuțiile notabile datorate unei asemenea analize se înscrie aceea a diferențierii făcute între forțele politice potrivnice, din convingere, manevrelor carliste și dictaturii regale, vizînd prin aceasta înlocuirea regimului politic existent, și cele care se opuneau lui Carol pentru a-și păstra puterea sau a o dobîndi.

Monografia lui Florea Nedelcu nu se constituie într-o scrutare impersonală a unei perioade, ci reprezintă o analiză pertinentă a evoluției vieții politice românești în cel de al patrulea deceniu al secolului nostru. Pe măsură ce investigația sa capătă caracterul unei cercetări de profunzime, autorul ne înfățișează, în datele lor esențiale, profilul exact și configurația nuanțată ale tabloului politic românesc caracteristic unei perioade destul de frămîntate, tablou ce concentrează, cu rigoare și competență, trăsăturile fundamentale ale unui deceniu de viață politică. Amplul sondaj întreprins în această carte i-a permis lui Florea Nedelcu să distingă, dintr-o adevărată țesătură de evenimente și fapte politice, sensurile definitorii, atitudinile și concepțiile care au direcționat evoluția realităților politice românești în intervalul în care Carol al II-lea s-a aflat în fruntea statului român, pînă la instaurarea dictaturii sale personale. Demersul la care ne referim impresionează prin documentația de la care pleacă considerațiile de ansamblu, evidențiind în același timp capacitatea autorului de a domina un bagaj informațional deconcertant, reținînd numai ceea ce particularizează o etapă distinctă a înaintării unui anumit sistem social-politic. Fără a nega totul, chiar dacă adoptă o permanentă atitudine critică față de problematica abordată, autorul reușește să discearnă între promisiune sau program și acțiune sau rezultat, relevîndu-ne adevărul acolo unde părea, dacă nu imposibil, cel puțin dificil de sondat și sesizat. Evident, Florea Nedelcu nu și-a propus, așa cum am remarcat deja, să ia în studiu și deci să elucideze întreaga complexitate de fapte și evenimente ce au conferit contur, culoare și substanță vieții politice românești din cel de al doilea deceniu interbelic. Precizîndu-și direcțiile către care și-a orientat demersul, el nu escamotează celelalte perspective posibile, care ar putea reprezenta obiectul unor viitoare explorări, în stare să întregească sau să extindă aria întreprinderii sale. Cu un sumar structurat cu pricepere și o argumentație gradată cu rigoare, cartea pe care o datorăm lui Florea Nedelcu, scrisă într-un stil adecvat temei, oferă oricui o lectură pe cît de profitabilă, pe atît de incitantă, care invită, adesea, la reflecție.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GIULIANO CAROLI, *I rapporti italo-romeni nel 1940: la visita di Antonescu a Roma*, în „Rivista di Studi Politici Internazionali", Firenze, Anno XLV, n. 3, Luglio-Settembre 1978, p. 373—404.

Tînărul cercetător italian Giuliano Caroli şi-a afirmat în ultimii ani propensiunea sa către investigarea raporturilor diplomatice italo-române, aplecîndu-se, cu rectitudine şi adiţiune sufletească, asupra unei problematici care interesează, deopotrivă, istoria Italiei şi cea a României. În studiul la care ne referim, el îşi propune, aşa cum singur mărturiseşte, să descifreze implicaţiile şi consecinţele vizitei întreprinse de Ion Antonescu, în noiembrie 1940, la Roma, convins fiind că acest contact diplomatic reprezintă un moment semnificativ al evoluţiei relaţiilor italo-române din anii ultimei conflagraţii mondiale. Argumentîndu-şi opţiunea, Giuliano Caroli precizează că întreprinderea sa, prospectînd raporturile diplomatice survenite între Roma şi Bucureşti, în toamna anului 1940, încearcă să surprindă modul în care acestea s-au repercutat ori au fost influenţate, la rîndul lor, de cunoscuta rivalitate afişată de Italia şi Germania, atunci cînd în discuţie era adusă chestiunea Europei sud-estice. Vizita înaltelor oficialităţi române în cetatea Columnei lui Traian nu îmbrăca doar un caracter diplomatic, întrucît, fără a se renunţa la aparenţe, discuţiile au abordat probleme ale raporturilor internaţionale ale României, chestiuni militare şi economice, acestea din urmă preocupînd în mod deosebit pe interlocutorii italieni, căci, aşa cum se ştie, intenţiile lor privind Peninsula Balcanică se loveau de interesele germane, pentru care această zonă geografică prezenta o importanţă deosebită.

Aşa cum conchide Giuliano Caroli, despre raporturile italo-române s-a scris puţin, astfel încît, studiul de faţă vine să umple un gol, resimţit adesea atît de istoricii italieni, cît şi de cei români, şi nu numai de aceştia. Planul avansat de autor pentru realizarea întreprinderii pe care şi-a asumat-o ne oferă posibilitatea să aflăm, înainte încă de a parcurge articolul în cauză, întrebările cu care s-a confruntat în momentul în care s-a decis să elucideze conţinutul „dosarului" vizitei lui Ion Antonescu la Roma, din noiembrie 1940. Iată-l: 1. *Premisă*; 2. *Evoluţia raporturilor italo-române după cel de al doilea Arbitraj de la Viena*; 3. *Pregătirile vizitei la Roma a mareşalului Antonescu*; 4. *Primele discuţii ale lui Antonescu şi Sturdza cu Mussolini şi Ciano. Chestiunea Transilvaniei*; 5. *Continuarea discuţiilor: raporturile româno-sovietice şi rolul Italiei*; 6. *Relaţiile culturale şi economice dintre Roma şi Bucureşti şi problema asistenţei militare italiene faţă de România*; 7. *Întîlnirile delegaţiei române şi unele personalităţi ale lumii politice italiene. Asigurările Vaticanului şi Antonescu. Limitele dialogului*; 8. *Concluzii*. Aşadar, Giuliano Caroli nu se opreşte asupra vizitei lui Ion Antonescu înainte de a reconstitui, în linii generale, cursul raporturilor italo-române, în lunile septembrie—octombrie 1940, refăcînd astfel cadrul diplomatic în care vor fi circumscrise întîlnirile şi discuţiile din zilele de 16—18 noiembrie 1940. O asemenea procedură era reclamată de faptul că în anul 1940, evenimentele internaţionale se succedau într-un ritm deconcertant şi uneori haotic, fiecare complicînd o stare de fapt deosebit de gravă, întreţinută de ascensiunea ameninţătoare a celui de al doilea război mondial. Pentru a stabili cu exactitate locul şi rolul acestei vizite în evoluţia raporturilor italo-române, autorul a precizat atît stadiul în care se aflau relaţiile diplomatice dintre cele două state şi chestiunile de interes comun, cît şi problemele ce urmau a fi avansate de oficialităţile române la masa tratativelor. Vizita la Roma, a mareşalului Antonescu, în noiembrie 1940, nu era deci, întîmplătoare. Iniţiind-o, forurile diriguitoare româneşti, care îşi făcuseră calculele lor ştiau că o asemenea acţiune nu putea fi privită cu indiferenţă de Benito Mussolini, eriţat în ipostaza de arbitru al Europei sau măcar al unei părţi a acesteia. România se vedea obligată, în 1940, să abandoneze politica neutralistă de pînă atunci, orientîndu-se, treptat, către Reich şi aliaţii acestuia. Eforturile disperate întreprinse la Bucureşti în scopul apărării suveranităţii şi integrităţii teritoriale a României se vedeau depăşite de presiunile cu care Germania nazistă forţa includerea ţării noastre în sfera ei de influenţă. În primăvara şi vara anului 1940, succesele militare germane s-au repercutat asupra situaţiei interne româneşti. Aşa cum remarcă autorul, ultimatumul din 26 iunie 1940 şi apoi Dictatul de la Viena au influenţat în mod hotărîtor atitudinea de viitor a României în cadrul raporturilor internaţionale, răsfrîngîndu-se, bineînţeles, asupra realităţilor balcanice, infestate de o stare de tensiune, care putea oricînd evolua către o circumstanţă conflictuală. În august—septembrie 1940, atunci cînd Europa de sud-est nu mai reuşea, practic, să se opună injoncţiunilor germane, autorităţile de la Bucureşti, marcate de atmosfera de izolare cu care se confruntau, s-au văzut silite să accepte subordonarea politică şi economică a României faţă de Germania hitleristă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acest context european, s-a ajuns, dealtfel, la instituirea regimului antonesciano-legionar, care a grăbit aderarea României la politica Axei. Subordonarea politică a fost urmată de pătrunderea pe pămîntul românesc a unor unităţi germane, care, chipurile, aveau misiunea de a „proteja" terenurile petrolifere şi a instrui trupele române, ocupînd, de fapt, toate punctele strategice, ce prezentau interes din perspectiva desfăşurării ulterioare a planurilor agresive hitleriste. România ajungea astfel în situaţia unei ţări invadate de trupele *Wehrmachtului*. Dealtfel, unele state, printre care S.U.A. şi mai apoi Canada, o vor considera aşa, acţionînd în consecinţă [1].

La rîndul său, Italia, cu un Mussolini care se voia unul dintre dirijorii Europei, se vedea pusă adeseori în situaţia de a ceda în faţa Germaniei. Cum în Peninsula Balcanică se întîlneau interesele celor două puteri ale Axei, vanitatea Ducelui a fost nu o dată rănită, întrucît Hitler considera această regiune destinată în totalitate Germaniei. În momentul pătrunderii trupelor germane în România, Mussolini a fost şocat, pur şi simplu, recomandînd, nota ministrul său de externe, „... să se facă un demers în România şi să se provoace o cerere de trupe italiene. Este foarte supărat — adăuga Ciano — pentru faptul că numai forţele nemţeşti sînt prezente în zona petroliferă" [2]. S-a ajuns astfel la accentuarea acelei stări de tensiune latentă, care caracteriza raporturile italo-germane. Lucrurile se vor complica întrucîtva în momentul în care Italia se va decide să atace Grecia. O asemenea conjunctură, remarcă Giuliano Caroli, se cerea a fi exploatată de România. Antonescu a sesizat, bineînţeles, „răceala" intervenită între Mussolini şi Hitler, încercînd a profita de aceasta. Vizita pe care o va întreprinde la Roma, însă, nu trebuie considerată, numaidecît, ca o încercare de apropiere de Italia, Mareşalul era conştient de faptul că totul se dicta de la Berlin, astfel încît speranţele sale nu se îndreptau către Duce. Sentimentele acestea erau cunoscute de fapt de diplomaţia peninsulară şi mărturisite de Pellegrino Ghigi, ministrul Italiei la Bucureşti, care declara, cu realism, că românii nu au avut, niciodată, încredere în fascismul mussolinian [3]. Pregătindu-şi vizita la Roma, Antonescu nu uita de Berlin. Astfel, în momentul în care Mihail Manoilescu, care a precedat vizita mareşalului, ajungea la Roma, Valer Pop descindea în capitala Reichului. Dacă principalul obiectiv al misiunii lui Manoilescu rezida în a atrage atenţia guvernului italian asupra situaţiei românilor din Transilvania răpită, Valer Pop avea şi însărcinarea de a acţiona în aşa fel încît să determine o apropiere a României de puterile Axei şi mai ales de Germania [4]. Odată ajuns la Roma, Manoilescu s-a întîlnit cu ministrul italian de externe, la 13 octombrie, cu mareşalul Pietro Badoglio şi Alessandro Pavolini, ministrul culturii şi al propagandei, două zile mai tîrziu, şi cu Mussolini, la 18 octombrie 1940. În discuţiile cu Ciano, diplomatul român a cerut instituirea unor „comisii permanente" de control în unele judeţe ale Transilvaniei de nord, care să pună capăt masacrelor săvîrşite de autorităţile horthyste în rîndul populaţiei româneşti. Aşa cum subliniază autorul, Ciano a evitat să avanseze o soluţie concretă, lăsînd doar să se înţeleagă că satisfacţiile reclamate de români vor fi date într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat. Promisiunile ministrului italian se refereau la compensaţiile teritoriale care, într-o zi, se vor putea face în dauna Iugoslaviei sau a Rusiei, anticipînd, remarcă Giuliano Caroli, intenţiile axiste. Aşadar, *tatonările întreprinse de Manoilescu* aveau un caracter mai mult formal, cunoscut fiind faptul că Ciano, unul dintre principalii autori ai Dictatului vienez, nu putea emenda cu nimic actul pe care-l concepuse şi-l impusese la 30 august 1940. Chiar dacă toţi cei care cunoşteau, cît de cît, situaţia românilor din Transilvania cedată se declarau de acord cu cererile guvernului român, era greu de crezut că mai putea fi schimbat ceva. Soţia lui Wilhelm Fabricius, de pildă, întoarsă din regiunea răpită, se arăta uimită de regimul aplicat românilor de către autorităţile horthyste, declarînd că acestea „distrug totul,

[1] Cf. Olimpia Matichescu, *Opinia publică internaţională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, 1975, p. 155—156; Cristian Popişteanu, *România şi Antanta Balcanică*, Bucureşti, 1968, p. 307—308.

[2] Galleazo Ciano, *Journal politique. 1939—1943*, 1946, vol. I, Editions de la Baçonnière-Neuchatel, p. 295—296; A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 132.

[3] Cf. Martha Bibescu, *Jurnal politic. Ianuarie 1939—ianuarie 1941*, Bucureşti, 1979, p. 213.

[4] A. Simion, *op. cit.*, p. 140—141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ucid, e groaznic!" [5]. Martha Bibescu, căreia i se confesase soția ministrului Reichului la București, conchidea: „e cert că ar fi fost destul un regiment german și un regiment italian pentru a evita masacrele, după cedările de teritorii. Dar nu s-a găsit cu cale să se trimită cele două regimente: e cu ochi și cu sprîncene că se urmărește pedepsirea României" [6]. Era clar, prin urmare, că misiunea lui Manoilescu se va reduce la simplele discuții de tatonare, purtate cu oficialitățile italiene. Nu avea, în asemenea împrejurări, nici o șansă de reușită propunerea avansată de împuternicitul antonescian, de a li se acorda românilor din nord-vestul Transilvaniei un regim de autonomie completă, similar celui pe care îl reclamau croații. Nici mareșalul Badoglio și nici von Mackensen, ambasadorul german la Roma, nu considerau posibilă și realistă o asemenea propunere. Celelalte personalități italiene contactate afișau o atitudine mefientă, afirmînd că respectarea prevederilor înscrise în Dictatul de la Viena era obligatorie. Unele concluzii încurajatoare păreau a se întrevedea în discuția purtată cu Mussolini. Acesta și-a dat, în principiu, acordul pentru trimiterea de „experți" în România, lărgirea comisiei mixte italo-germane cu cîte un delegat român și unul ungur, instituirea de comisii permanente în unele județe etc. Se părea, observă Giuliano Caroli, că Ducele nu respingea apriori formula autonomiei, fără, însă, a se afecta în vreun fel arbitrajul de la Viena. Totodată, atuorul conchidea că instituirea, la București, a unui regim politic care pretindea a urma „modelele" Italiei și Germaniei nu a suscitat un interes aparte la Roma.

Misiunea lui M. Manoilescu a avut, așadar, un caracter de informare și tatonare. Conjunctura diplomatică în care s-a desfășurat era deosebit de complicată. Înainte încă de convorbirea cu Mussolini, Mihail Sturdza, omologul lui Ciano, îi dădea indicații lui Valer Pop pentru a înștiința guvernul german de hotărîrea cabinetului român de a adera la Pactul tripartit [7]. Or, în aceste circumstanțe, totul părea destul de clar. Totuși, Antonescu nu a evitat de a vizita Roma, chiar dacă știa că viitoarele sale conciliabule se vor încheia, inevitabil, la Berlin. Invitat de Mussolini, prin intermediul lui Ghigi, Antonescu, însoțit de M. Sturdza, Constantin Papanace ș.a., și-a început, în ziua de 14 noiembrie 1940, voiajul său peninsular. În România, această vizită a stîrnit multe semne de întrebare și chiar îngrijorare. Martha Bibescu, bunăoară, îi scria lui Ghigi, care urma să plece la Roma, prevenindu-l: „vedeți să nu vă întoarceți cu încă o provincie de-a noastră lipsă la apel. Pînă la urmă o să bată la ochi" [8].

Îndreptîndu-se către Italia, Antonescu știa, așa cum relevă autorul, că acolo ostilitatea față de români era fățișă și într-o permanentă ascensiune, susținută de propaganda ungurească și intensificată de raporturile lui Ciano cu aristocrația maghiară. Apoi, el era conștient de faptul că orice acord italian nu avea valoare, fără aprobarea Berlinului. Punînd în discuție, numai, „hotărîrile" arbitrajului din 30 august 1940, Antonescu încerca să-și apropie cele mai largi mase ale poporului român, urmărind, în același timp, de a nu se izola de forțele politice din țară. Convingerea sa era că anularea imediată a Dictatului era imposibilă. Singura cerere realistă și care putea fi satisfăcută rămînea aceea de a reclama oficialităților italiene punerea în practică a unor măsuri care să asigure garantarea vieții și a avutului populației românești din nordul Transilvaniei, urmînd ca rezolvarea definitivă a drepturilor poporului său să se înfăptuiască la sfîrșitul războiului [9].

În discuțiile purtate de Antonescu și Sturdza cu Mussolini și Ciano, interlocutorii italieni s-au arătat foarte reținuți atunci cînd erau puși în situația de a da un răspuns angajant. Acceptînd cererile minime ale lui Antonescu și declarîndu-se de acord ca mareșalul să se folosească la Berlin de acest consens, Ducele încerca, afirmă autorul, să salveze, măcar în aparență, onoarea diplomației italiene. Așa cum era și de așteptat, diplomații italieni au luat loc la masa tratativelor nu cu gîndul realizării unui acord comun sau a rezolvării vreunei probleme adusă în discuție de către Antonescu, ci avînd în vedere, în primul rînd, dificultățile și interesele lor. Trecîndu-se destul de repede peste raporturile cu U.R.S.S., în discuția

---

[5] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 214; Traian Bunescu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, București, 1971, p. 205.

[6] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 214.

[7] A. Simion, *op. cit.*, p. 141.

[8] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 223.

[9] A. Simion, *op. cit.*, p. 144. Vezi expozeul dezvoltat de I. Antonescu în fața Consiliului de Miniștri, la 18 noiembrie 1940, despre vizita sa la Roma (Arhiva C.C. al P.C.R., Fond 103, dosar 8 216).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celor doi şefi de stat a fost abordată problema relaţiilor economice italo-române, neajungîndu-se, însă, la perfectarea vreunui acord concret, atît timp cît Italia se vedea obligată să respecte, deşi o acuza, suveranitatea monopolului german asupra Europei de sud-est. Încheierea întrevederii nu conferea o semnificaţie deosebită evoluţiei raporturilor italo-române. Lui Antonescu i se ofereau numai promisiuni vagi sau soluţii aleatorii. După război, abia, afirma Mussolini, cu harta în faţă, se va decide configuraţia statelor europene, rectificîndu-se sau ajustîndu-se unele graniţe, dacă realităţile de atunci vor reclama o asemenea operaţie. Giuliano Caroli crede că această afirmaţie poate fi interpretată ca un dezacord voalat al Ducelui faţă de Dictatul de la Viena, pe care nu-l considera, deci, definitiv. Desigur, aceasta este prima şi cea mai plauzibilă concluzie care se poate desprinde dintr-o afirmaţie atît de neutră şi ambiguă. Adevărul acestor fraze poate fi dedus, însă, cu destulă uşurinţă. Şi autorul nu întîrzie să-l numească : Italia nu se arăta dispusă să intervină, atunci sau mai tîrziu, pentru anularea Dictatului de la Viena. Acceptînd să discute cu Antonescu pe un ton ireniс şi arătîndu-se înţelegător faţă de doleanţele expuse de acesta, chiar concesiv uneori, Mussolini se arăta interesat cu adevărat numai de petrolul, cerealele şi materiile prime româneşti. Ca şi Manoilescu, mareşalul a fost întîmpinat şi s-a confruntat chiar cu o atmosferă nefavorabilă ţării sale, ostilă uneori, întreţinută de unele personalităţi italiene. Au fost auzite voci care refuzau orice convorbire. Presa italiană, arată autorul, nu se sfia să-şi declare aversiunea faţă de un popor care a nutrit întotdeauna sentimente deosebite faţă de Cetatea eternă. Unii manifestau o atitudine duplicitară, aşteptînd poate să vadă în ce sens vor evolua realităţile internaţionale. Dar, dincolo de toate acestea, au fost destule personalităţi care au continuat să se declare alături de România, apărîndu-i cauza ori de cîte ori li se ivea ocazia.

Concluziile pe care le formulează autorul în ultima parte a studiului său întregesc o analiză pertinentă şi comprehensivă, fără să încerce a edulcora sau a justifica, cîtuşi de puţin, tonul, termenii sau atmosfera în care s-au desfăşurat convorbirile şi voiajul diplomatic atonescian, din 14—16 noiembrie 1940. Încercînd să formuleze un plan pe care ar fi trebuit să-l urmeze România în vederea apropierii sale de Italia, Giuliano Caroli consideră că în conjunctura internaţională de atunci, caracterizată de o adevărată recrudescenţă a acţiunilor diplomatice, guvernul de la Bucureşti ar fi fost obligat să-şi intensifice propaganda, mai ales în cercurile din jurul lui Ciano, recurgîndu-se, bineînţeles, la vizite, schimburi culturale etc. Totodată, el consideră că pentru dezvoltarea relaţiilor economice, se impunea iniţierea unor negocieri între Ghigi şi Mircea Cancicov, ministrul Economiei Naţionale, avîndu-se în vedere, desigur, politica monopolistă a celui de al treilea Reich. Dar, întrucît discutăm raporturile italo-române şi nu române-italiene, poate ar fi fost mai recomandat să se încerce a se formula un plan asemănător şi pentru Italia, care se cerea a fi expus mai întîi. Desigur, ipostaza în care se prezenta Antonescu la Roma justifică oarecum modul în care a pus problema autorul acestui studiu. Dar, evoluţia raporturilor italo-române reclama, neîndoios, eforturile ambelor state. Oricine ar putea să se întrebe, ce a făcut sau ce trebuia să facă Italia în acest sens ?

Judecînd, în ansamblu, vizita, Giuliano Caroli constată că ea s-a încheiat fără vreun rezultat pozitiv, caracterizînd-o, cu îndreptăţire, drept un *voiaj diplomatic de circumstanţă*, în timpul căruia s-au purtat o serie de discuţii care nu au depăşit stadiul sondajului reciproc. Guvernul italian, conchide cu justeţe autorul, nu putea oferi nici un sprijin României. Lansînd invitaţia şi luînd loc la masa tratativelor, Mussolini era preocupat numai de gîndul de a nu fi exclus de la „distribuirea" resurselor economice ale României. Antonescu a înţeles totul, convins fiind că dacă mai putea aştepta ceva, atunci, singurele sale speranţe trebuiau să se îndrepte către Berlin.

Giuliano Caroli îşi întemeiază consideraţiile, aşa cum recunoaşte dealtfel, pe raportul oficial al vizitei în discuţie. Documentarea a fost completată de compulsarea documentelor italiene şi germane, care se referă la realităţile politice şi diplomatice din zona balcanică. La toate acestea a adăugat informaţiile oferite de diferite lucrări monografice sau articole care abordează această temă. Aşadar, eşafodajul informaţional pe care îşi sprijină autorul demersul său ştiinţific este bogat şi divers, provenit din surse diferite şi care oferă celui ce-şi asumă responsabilitatea formulării unor judecăţi de valoare, într-o problemă care depăşeşte cadrul istoriei naţionale, toate garanţiile reuşitei. Ne întrebăm, totuşi, dacă în arhivele italiene nu se mai păstrează nici un document care să privească această vizită diplomatică, ştiind că, de obicei, publicarea documentelor reclamă o selecţie prealabilă, care nu poate evita subiectivismul, reducîndu-se uneori la „piese" care pot prezenta interes

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru o întreprindere ca aceea de față. Raportul de la care pleacă Giuliano Caroli este inedit, dar cunoscut și folosit de istoricii români, care s-au referit la vizita lui Antonescu, la Roma, în noiembrie 1940. Mai mult încă, aceștia au utilizat și unele documente provenite din Arhiva Ministerului Afacerile Externe, adăugînd, apoi, informația oferită de expozeul făcut de Ion Antonescu, în ședința Consiliului de Miniștri, din 18 noiembrie 1940, asupra misiunii sale diplomatice [10]. Ne întrebăm, apoi, dacă în presa din Roma nu pot fi găsite unele aprecieri care să intereseze. Poate și memoralistica italiană, care privește anul 1940, ar fi în măsură să ofere unele informații, care, chiar dacă nu vor modifica cu nimic datele cunoscute deja, ar fi bine să fie introduse în circuitul științific. Nu înțelegem de ce Giuliano Caroli nu amintește de unele lucrări scrise de George Sofronie [11] sau Mihail Sturdza [12], acesta din urmă făcînd parte din suita mareșalului, ca ministru de Externe, fiind, deci, implocat direct în chestiunea la care ne referim. Un plus de informație, nu lipsită de importanță, îl oferă, neîndoios, și documentele diplomatice maghiare [13] sau unele lucrări publicate la Budapesta, în anii din urmă [14]. Amintindu-le, nu intenționăm să aducem vreo acuzație autorului, ci doar să adăugăm ceva unei liste bibliografice care poate fi încă mult extinsă.

Încheind, se cuvine să subliniem faptul că studiul semnat de Giuliano Caroli elucidează problema abordată, înscriindu-se deja printre contribuțiile istoriografice de referință, care privesc evoluția raporturilor italo-române în anul 1940. Merită remarcată, de asemenea, preocuparea autorului de a interpreta și a lua atitudine față de problemele expuse, conștient fiind de gravitatea întrebărilor cărora trebuia să le răspundă. Demersul său se adresează, deopotrivă, celor interesați de cursul raporturilor internaționale în anii ultimei conflagrații mondiale, precum și celor ce ar dori să afle noutăți despre realitățile interne din Italia sau România, în toamna ultimului an al celui de al potrule deceniu al secolului nostru.

Gh. I. Florescu

---

[10] Vezi A. Simion, *op. cit.*, p. 140—145.

[11] George Sofronie, *Les antécédentes diplomatiques de l'acte de Vienne*, Sibiu, Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania, 1945.

[12] Mihail Sturdza, *România și sfîrșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Rio de Janeiro—Madrid, 1966.

[13] *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936—1945 ; IV. Magyarország külpolitikája a II, világháború kitörésének az időszakában 1939—1940*, Budapest, 1962.

[14] Juhász Gyula, *A Teleky-kormány külpolitikája 1939—1941*, Budapest, 1964 ; Kállai Gyula, *A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945*, Budapest, 1965 ; M. Adám, Gy. Juhász, L. Kerekes, *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini*, Budapest, 1966 ; Csatári Dániel, *Forgószéllen (Magyar-román viszony, 1940—1945)*, Budapest, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALA

La philosophie des sciences sociales (de 1860 à nos jours), Paris, Hachette, Littérature, 1980, 365 p.

Colecția „Histoire de la philosophie, idées, doctrines", proiectată în opt volume, aflată sub îngrijirea prof. François Châtelet, se înscrie pe linia unor eforturi de sinteză teoretică a realizărilor din sfera culturii umaniste occidentale. Cel de al VII-lea volum al ei, alcătuit cu concursul unor cunoscuți universitari parizieni, înmănunchează o serie de studii critice privind statutul psihologiei, sociologiei, etnologiei, istoriei, geografiei și lingvisticii. Se stăruie în ele asupra eșecurilor datorate orientării filosofice, ineficienței metodei generale, obstacolelor epistemologice ivite în cercetarea contemporană. Fr. Châtelet observă că filosofia, în mediul industrial și științific, încă din secolul trecut, cu toate eforturile de apărare a unității sale, nu se mai bucură de unitate ca gen de cultură; ea este asaltată de putere: „pentru a-i reduce mai mult din eventuala sa forță critică, i se conferă o funcție majoră, dar controlată cu grijă în învățămîntul universitar" (p. 13) evident spre a o transforma într-un substitut al religiei. Poziția sa privilegiată odinioară în cultură este șubrezită și de științele naturii, care determină un alt statut al enunțului adevărat.

Reflecțiile făcute asupra situației diverselor ramuri ale culturii umaniste dau expresie unor sentimente de îngrijorare față de evoluția viitoare a științelor sociale. Autorii se arată preocupați de ridicarea prestigiului acestor științe, atunci cînd se întreabă cum poate fi asigurată obiectivitatea și eficiența cercetării, criterii generale de apreciere, dacă, de ex., sociologia oscilează, pe de o parte, între exigențele teoretice și empirice, iar pe de altă parte, între voința critică și dorința de a sfătui „Prințul". O situație de neinvidiat o are etnologia născută din și odată cu colonizarea; utilizată ca instrument de dominație, ea a acumulat cunoștințe care fac ridicule și monstruoase pretențiile „ideologiei albe", oferind deja argumente pentru judecarea și criticarea Europei. Aspre sînt și considerațiile referitoare la statutul istoriei și geografiei. În istorie, știință legată de conflicte ideologice, de situații politice și practici sociale, obiectivitatea însăși devine „istorică", relativă, condiționată. Cît privește geografia cu conceptele sale fluente și metodele aproximative, aceasta a devenit un instrument al puterii, un mijloc de cucerire, înlesnind militarilor și potentaților stăpînirea oamenilor din spațiul circumscris de granițe naționale.

Astfel de judecăți critice se apropie, dacă nu sînt chiar inspirate de eseurile lui Raymond Aron, ale „noii filosofii", potrivit căreia, răul etern și imanent existenței umane rezidă în instituirea și creșterea monstruoasă a puterii de stat, care subordonează formele de cultură și pe omul însuși unor interese obscure. „Adevărata problemă a istoriei este mai puțin a caracterului său științific decît a funcției sale sociale și politice" (p. 210). De la Herodot și pînă azi, accentul s-a pus pe realitatea socială, și nu pe adevăr. Schițînd momentele principale din evoluția interesului față de cunoașterea trecutului (calculul politic eficace, în antichitate, stabilirea relației dintre eternitate și timpul real, în evul mediu, cunoașterea devenirii, în epoca modernă), Fr. Châtelet subliniază că funcția politică a istoriei se precizează o dată cu difuzarea publicațiilor și dezvoltarea învățămîntului (p. 215). Natura însăși a obiectului obligă pe istoric să insiste asupra drepturilor impuse și recunoscute, să se ocupe de raporturile dintre puterea centrală și puterile particulare. Obiectivitatea adevărului istoric este afectată chiar în condițiile respectării unor cerințe ca cele cultivate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Niebuhr, Ranke, Thierry, Michelet referitoare la reținerea din memoria trecutului, pentru construirea științei istorice, numai a faptelor ce pot fi riguros verificate prin documente arhivistice de valoare incontestabilă și mărturii arheologice certe. „Istoria intervine sub forme solid elaborate pentru a justifica *ceea ce este*, pentru a permite să se accepte povara unui prezent ce trebuie să încorporeze trecutul său (...) sau să defineacă un viitor care întîrzie" (p. 200). Orice ar face istoria „se înscrie într-un context ideologic", adică într-o luptă; obiectivitatea mult dorită pare a fi o himeră, deoarece orice precauție și-ar lua cercetătorul ei este silit să analizeze evenimentele din perspectiva lui „aici" și „acum". Obiectivele politice, reprezentările sociologice, doctrinele filosofice s-au dovedit adesea stînjenitoare pentru cercetarea concretă. Dacă spiritul kantian a stimulat analiza critică a izvoarelor și a cultivat discernămîntul riguros în judecarea evenimentelor, el a acordat mai puțină atenție principiilor metodologice. Filosofia hegeliană cu năzuința sa spre cuprinderea totalității dădea prioritate metodei, dar integrarea faptelor în devenirea istorică apare ca o acțiune preconcepută. Dilthey s-a situat „dincoace" de Kant și Hegel; pornind de la imposibilitatea efectuării de experimente în istorie, ca în științele naturii, el afirma că importantă este înțelegerea evenimentelor și a înlănțuirii lor printr-o coincidență a conștiințelor agenților și cercetătorilor istoriei, atinsă de aceștia din urmă prin „retrăirea" trecutului. Din motive lesne de înțeles, istoricii nu puteau urma sugestii psihologiste.

În cercetarea istorică din Franța, Fr. Châtelet distinge două orientări: prima, reprezentată de G. Lefebvre, pentru care evenimentul prin forța sa structurează faptele însești, a doua, promovată de gruparea din jurul revistei „Les Anales, économie, société, civilisation", ca Lucien Febvre, Marc Bloch ș.a., ia în considerație configurația, totalitatea laturilor societății precum și transformările sale. Prima aruncă peste bord metodologia inspirată din doctrinele filosofice clasice, cea de a doua reactualizează visul lui Michelet de a construi și reconstrui știința istoriei prin încorporarea de noi cunoștințe acumulate interdisciplinar pe măsura lărgirii sferei obiectului. Châtelet consideră că în acest caz nu mai este vorba de o metodă generală în istorie, ci numai de protocoale de cercetare (p. 233). Noua istorie „științifică", efectiv își impune „imperialismul său proteiform" (tendința cuprinderii într-o construcție unitară a tuturor faptelor).

Discutabil în studiul lui Châtelet rămîne sensul noțiunii de istorie științifică care este legată de introducerea *cetățeanului*, din secolul trecut și poate chiar din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, în prim plan al preocupărilor istoricilor. S-ar părea că agentul istoric îl constituie colectivitatea, în terminologia marxistă, masele populare, dar de fapt are loc o ușoară deplasare de la personalitatea deosebită la cetățeanul, împins la acțiune de mobiluri ideale nu de interese materiale. De la conștiința ce animă pe cetățean se ajunge la întrebarea, de ce n-ar fi luat în considerație în istorie și inconștientul (p. 229) Châtelet deși precizează că evenimentul (ca ruptură în lanț) are un conținut obiectiv, totuși admite pînă și realitatea inconștientului (care nu este nici spirit hegelian, nici mecanism social, ci „el este..." (p. 235). El recunoaște justețea ideii lui Marx cu privire la lupta de clasă ca forță motrice a istoriei, dar istoricul urmează s-o caute numai în trecut" (p. 219). Lui nu-i este străină accepția dată de Engels determinismului istoric, punînd chiar în evidență faptul că evenimentele pot fi explicate prin condiții economice numai în ultimă instanță. Materialismul istoric are meritul de a fi stabilit pe lîngă *principiile generale de înțelegere* și sarcina articulării cunoștințelor controlate cu conflictul — ideologic sau politic — actual (p. 239). Astfel de aprecieri devin nule cînd, fără dovezi, se afirmă că în aplicațiile sale metodologia marxistă ar fi de o sărăcie exemplară (p. 236).

Capitolul asupra căruia am zăbovit, ca și celelalte, dealtminteri, oferă o imagine suficient de amplă cu observații subtile asupra preocupărilor și frămîntărilor ideologice din zona culturii umaniste occidentale, a cauzelor care diminuează creditul unor discipline în ochii publicului interesat.

M. Sărmășanu

Confruntări ideologice contemporane, sub redacția și coordonarea AL. TĂNASE — C. GH. MARINESCU, Iași, Ed. „Junimea", 1981, 336 p.

„Trăim una din cele mai tensionale epoci din istoria civilizației umane" în care, condițiile diversității atît de mari a ideologiilor, a opozițiilor între ele ca reflex a unor realități diferite și opuse fac iluzorie și dezarmantă ideea unei acalmii ideologice, a coexistenței paș-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nice în acest domeniu. În acest context, nimeni dintre cei angajaţi în dialogul şi confruntarea ideologică, nu poate rămîne azi indiferent. Dimpotrivă, confruntările ideologice, lupta de idei dobîndesc o tensiune şi o pondere ce angajează, mai mult sau mai puţin manifest, întreaga cugetare contemporană. Deci... şi cea ieşeană.

Ne convinge de aceasta cartea de faţă, recent apărută în colecţia „Humanitas" a Editurii „Junimea". Volumul reuneşte eforturi ale unor cercetători din domeniul filosofiei şi politologiei, din centrele universitare Bucureşti şi Iaşi, în interpretarea polemică, angajată a unor probleme şi direcţii de gîndire din lumea contemporană. Cei 20 de autori ai contribuţiilor adăpostite de volum, după articolele cu caracter introductiv ale lui Constantin Vlad (*Unele caracteristici actuale ale confruntărilor ideologice în politologie*, p. 15—34) şi Alecu Floareş (*Fenomene şi tendinţe actuale în viaţa şi gîndirea social-politică contemporană*, p. 35—57), care se preocupă, cu succes, să desprindă semnificaţiile ideologice ale proceselor ce se petrec în teoriile politice şi în realităţile social-politice şi economice practice, procedează la raportarea şi judecarea critică a principalelor curente de idei nemarxiste privind: locul şi rolul filosofiei în lumea de astăzi (Pavel Apostol, *Filosofia şi furia antifilosofică într-o lume în criză*, p. 58—79); conţinutul profund retrograd al ideilor emise de „noua dreaptă (Ludwig Grünberg, *Noua dreaptă şi teoria culturii*, p. 80—103), precum şi neomogenitatea şi contradictorialitatea, marcată de limite indiscutabile dar şi de evidentul mesaj anticapitalist, al „noii stîngi" (Elena Zamfirescu, *Consideraţiuni asupra ideologiei politice a „noii stîngi"*, p. 104—117); problematica locului şi rolului naţiunii în contemporaneitate (Elena Florea, *Controverse privind rolul şi perspectivele naţiunii şi naţionalităţilor contemporane*, p. 142—161), după ce pertinente reflecţii axiologice sînt făcute cu privire la cultură şi implementările ei social-politice şi ideologice (Alexandru Tănase, Elena Gheorghe, *Confruntări de idei în problema raportului cultură-ideologie*, p. 118—141); problema democraţiei, una din problemele actuale care fac obiectul confruntării virulente dintre cele două ideologii, manifestîndu-se ca expresie a opoziţiei ireductibile dintre sistemele politice socialist şi capitalist (C. Gh. Marinescu, *Problematica democraţiei în cadrul confruntărilor ideologice contemporane*, p. 162—199). O notă, oarecum aparte, care nu se înscrie, de fapt, în conţinutul presupus de titlul volumului, o reprezintă contribuţia lui Ilie Dodea, în care examinează, sub aspect socio-economic, diverse probleme ale cercetării şi creaţiei ştiinţifico-tehnologice, cu atenţie prioritară către evoluţia creaţiei colective (*Grupul şi fenomenul de asumare în cercetarea şi creaţia ştiinţifico-tehnică*, p. 200—213). Observaţiile autorului, rezultate din însumarea şi interpretarea obiectivă a propriilor anchete şi cercetări, sînt deosebit de interesante, mai ales sub aspectul semnificaţiilor etice, vizînd implicaţiile sociale şi umane ale activităţii ştiinţifice şi tehnologice, responsabilitatea socială şi politică a omului de ştiinţă. Nota distinctă a contribuţiei în cadrul volumului este asigurată şi prin valoarea acestor constatări, nu numai prin disjuncţia tematică.

Sînt „recenzate", apoi, din peisajul confruntărilor ideologice contemporane alte curente de majoră răspîndire şi amendate critic, de pe poziţiile ştiinţifice ale filosofiei şi politologiei noastre: problematica umanismului sau „umanismelor" epocii noastre (Florin Druţă, *Freudo-marxismul şi problemele „naturii umane"*, p. 214—229); o incursiune în eterogenitatea şi contradictorialitatea cugetării filosofice occidentale prilejuieşte ilustrarea unei adînci şi de durată crize de idei şi de ideal, odată cu diversificarea entropică fără egal a conceptiilor cu proliferarea malefică a gîndului, cu renunţarea fără discriminare la orice soluţie oferită de filosofia politică etc. (T. Ghideanu, S. Mihai, *„Noua filosofie" — expresie a regresului cugetării filosofice*, p. 230—245); problematica atît de discutată în prezent şi cu numeroase implicaţii şi efecte nu numai în gîndirea filosofică dar şi în planul vieţii practice politice, interne (libertăţile individuale şi democraţia decizional instituţională) şi internaţionale — cea a drepturilor omului, care capătă soluţii diferite în cele două ideologii dominante în contemporaneitate (Victor Duculescu, *Drepturile omului în confruntarea ideologică contemporană. Adevărate şi false valori ale demnităţii umane*, p. 246—260); critica dialecticii „nedogmatice" a unui mare filosof şi sociolog francez (Petre Dumitrescu, *George Gurvitch şi dialectica „nedogmatică"*, p. 261—276) precede o interesantă trecere în revistă a confruntărilor dintre umanism şi antiumanism, opoziţie pusă „tranşant şi ireductibil" în epoca noastră (Elena Puha, *Ideologie, umanism şi antiumanismul structuralist*, p. 277—294); interesante şi substanţial alimentate sînt punerile la punct în judecarea influenţei lui Marx în cadrul „Şcolii de la Frankfurt" (Gheorghe Botiş, *Limitele conceptiei „Şcolii de la Frankfurt"*, p. 295—306) prin analiza critică a ideilor principalilor ei reprezentanţi: Walter Benjamin, Max Horckheimer, W. Adorno, dar mai ales Erich Fromm; „starea" problematicii libertăţii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

umane în dezbaterile privind democratizarea societății și cucerirea libertății (Ion Florea, *Confruntări în problemele libertății umane*, p. 307—319; într-un ultim material preocupările pentru soluțiile optime ale societății și partidului nostru sînt opuse celor mai diverse curente de gîndire, cu referințe mai largi la tema existenței omului, a speranțelor și perspectivelor ei posibile în noile împrejurări create de revoluția tehnico-științifică, de industrializare și urbanizare, de explozia demografică, restringerea resurselor materiale cunoscute, intoxicarea mediului ambiant etc. (M. Sărmășanu, N. Stratone, *Civilizația industrială și condiția umană* p. 320—336).

Deși realizate inegal, originalitatea contribuțiilor de mai sus se reflectă în spiritul critic, novator, creator al abordării și aplicării marxismului în interpretarea fenomenului lumii contemporane în atitudinea antidogmatică, anticanonică pentru ceea ce este nou și valoros în confruntarea contemporană de idei.

Gabriel Bădărău

GHEORGHE MUȘU. *Lumini din depărtări. Civilizații prehellenice și micro-asiatice*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 392 p.

Primită bine de critica culturală, cartea e de o complexitate și însemnătate ce ar merita discuții mai ample. Mai întîi, metoda de abordare, diseminare și reconstituire a înțelesurilor prehelenice ale unor zeități și eroi de primă importanță în mitologia greacă și mediteraană în genere este o metodă combinată. Intră aici argumentul arheologic-lingvistic (zeități descifrate în linearul B — minoice, egeene, miceniene, și chiar referiri grăitoare la linearul A). Apoi, retrospecția înțelesurilor inițiale, pe baza gloselor și epitetelor acordate zeilor în cauză, cu o mare cuprindere comparativă și istorică în domeniul mitologic și lingvistic, cu o largă ilustrare în literatura antică. O întreagă evoluție a mitologiei arhaice și antice se desfășoară într-un asemenea registru surprinzător, cu investigații probe pînă în hățurile stărilor originare, cu incursiuni prin toate greșelile de interpretare ale istoricilor vechi și noi, ca și prin teoriile mai apropiate de adevăr. Putem vorbi, dată fiind viziunea integratoare a autorului, în efortul de descifrare a sensurilor, de o hermeneutică bine încheiată și pusă la punct. Această descifrare concură și la conturarea unor simboluri de mare arhaitate și chiar a simbolicei unor acțiuni în cadrul *complexelor mitice* în discuție. (Cf. p. 37). Derivă de aici o concluzie, subliniată ades de autor, privind paralelismul sau asemănarea de gîndire mitică pentru popoarele mediteraneene și microasiatice prehelenice, pătrunse acestea și în mitologia greacă. Un Bachos (lidian) este un Dionysos (minoic) și o Attena (minoică, și chiar din linearul A), prin sensul originar — care-i leagă ca *naștere* și *domeniu* de adîncurile și cavitățile pămîntului — zei chtonici într-un anume rost ambivalent și chiar bipolar, zei ce revin la lumina primăverii și asigură epifania. (A se vedea Hera și Heracle, parteneri în această idee, abia mai tîrziu opuși în mitologia greacă). Legarea unora de *nașterea* pruncilor este grăitoare și analogică: Attena, Hera. Ipostaza *solară* iese uneori în vedere prin atenția aparte acordată de autor: soarele din mediul marin, ce iese din adînceuri (p. 79, 99, 106 ș.m.a.); după cum cea legată de „mocirlă" sau „adîncime" impune chtonismul propriu-zis (Bachus, p. 123 ș.m.a.). De asemenea, filiația și identitatea chtonic-marin (p. 77 ș.a.), observată și de etnografi, precum și ambivalența coloristică Negrul, Neagra — Albul, Alba, demonstrate în ansamblu pe linia mai vechilor volume ale autorului (*Zei, eroi, personaje*, 1971; *Din istoria formelor de cultură arhaică*, 1973). Simbolica mitică a culorilor este legată nu numai de cosmosul contrastant, ci și de aspecte concrete geo-mitice: înaltul — adîncul înălțimi, adîncimi, prăpăstii, cavități, văi — adeseori cuvintele avînd un sens *complementar*, asociativ, foarte bine evidențiat, fapt care subliniază o *chestiune* în privința gîndirii mitice originare. Ea privește și hipostazele zeilor respectivi, sau planurile bivalente în care se mișcau sau se încrucișau (p. 329), cum se demonstrează în partea I, „Athena sau simfonia adîncurilor". Partea a II-a, „Simfonia culorilor", pune în și mai inedită dezbatere ocurența geo-mitică, în privința nuanțelor și tonurilor coloristice cu valoare simbolică în plan geo-mitic și socio-mitic, întru descifrarea substratelor prehelenice ale unui alt mare număr de zeități transfigurate prin evoluție.

Vastul domeniu al asociațiilor și analogiilor mitice, acel mecanism care „scapă conștiinței", se bucură astfel de o atenție infinitesimală, fără a „atomiza" problemele. Și este doar aparent surprinzător că — lucrînd în domeniul culturii arhaice românești, fără a întreține legături de vreun fel oarecare cu autorul acestui volum — am ajuns la unele concluzii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în bună parte similare cu cele privind culturile arhaice prehelenice și micro-asiatice. (*Țara neuitatelor constelații. Folclor arhaic românesc*, Ed. Junimea, 1981, 294 p.). De pildă, ideea asociațiilor mitice și a sensurilor complementare ca fapt de cultură preindoeuropeană ni se pare valabilă și pentru cultura dacă, de substrat pentru cea română populară. Ceea ce se spune despre Attena este în mare valabil și pentru Zamolxis, mutatis mutandi. Domeniul chtonic îi era originar, și se vădește și într-un component al numelui zeesc, tot așa cum îl presupune Gh. Mușu pentru cuvîntul Attena. Ambivalența chtonic-solar ni se pare încă mai evidentă. Și precum chtonicul-marin al unor zeități este asociat de autor solarului (sau invers), tot astfel solarul dacic este asociat chtonicului montan. Mai mult, complementarismul munte-vale (ades circumscris de Gh. Mușu prin asociația *adîncul pămîntului* — cavitate — vas — vale — munte plin de peșteri și prăpăstii, cercul mai multor culmi montate — curba geomitică) pare a avea pentru orizontul nostru un sens nu atît de univoc. *Zamolxis* pare a exprima direct sensul de *ivire* și resurecție (născut din pămînt, asemenea muntelui sau vegetației). Iarăși, apare și în cazul zeului dacic o bogată asociație de sensuri exprimate prin unul și același etimon: „din pămînt" (vale? munte?) — un fel de fluier sacru, întocmai ca în cazul Attenei. Dar se mai adaugă: o mască, un fel de sabie, un cîntec și un dans, pielea (sau blana) și altele. Toate sînt denumite aproape la fel (familie de cuvinte cu numele zeului), ceea ce este un caz de asemenea semnificativ de cuprindere a obiectelor culturale, sacre și simbolice, la un loc. Se manifestă aici și ideea de circumscriere magică, ce amintește pe aceea de curbură și cavitate, subliniată pregnant de autor. Numai cuvîntul *sabie* pare mai depărtat ca sens, într-o simbolică pur solară, stimulatoare și incitantă. Putem însă observa că agrarul fier de plug, dată fiind curbura sa, cum relevă Gh. Mușu, ca fiind simbol chtonic, se va fi desprins mult înainte de epoca fierului ca simbol solar, și pe această cale, la fel, și alte obiecte tăioase. E de văzut ce s-a întîmplat cu acest cuvînt în protostratul mediteranean. În interpretarea simbolurilor arhaice mai intervine și chestiunea inițiaticului, (complex miticoritualic), pe care noi l-am demonstrat ipotetic, cu mai multe argumente, pentru zona dacă, tot așa cum l-a avut ca practică etnografică și mit zona minoică. Deci, relevăm o altă asemănare grăitoare. În concluzie, ni se pare că dacicul era mult mai apropiat la origini de domeniul sudic, ceea ce ar fi în contrast cu apropierea lingvistică originară de domeniul nordic indo-european. Apoi, se ridică și chestiunea vechimii lingvistice și mitice a indoeuropenilor în aria mediteraneană, insulară și de coastă. Oricum, nu se poate compara domeniul sudic cu domeniul nordic indo-european în bloc (ca fiind acesta din urmă pronunțat uranic). Desigur, autorul se referă la baștina nordică a „năvălitorilor" greci (și poate că și traci?), dar atunci se ridică, în contrapondere, chestiunea vechimii indo europenilor la Mediterana. (Vezi discuția la Paul Faure: *Viața de fiecare zi în Creta lui Minos*, București, 1977, p. 70—73; Ariton Vraciu: *Limba geto-dacilor*, Timișoara, 1980, p. 77, 79, 87: „Pe baza materialului lingvistic de care dispunem, putem conclude că partea occidentală a Asiei Mici, bazinul Mării Egee, Tracia și Dacia au fost populate de triburi indo-europene cel puțin din neoliticul vechi"). E posibil ca o bună parte din ceea ce numim pelasgic să fi fost tracic (sau dacă vrem prototracic, cf. A. Vraciu, p. 82, apud Gindid, 1971). Ne punem așadar problema întrepătrunderilor prehelanice, ca pe un orizont fără îndoială mai greu de descifrat, drum pe care valoroasa contribuție a lui Gheorghe Mușu s-ar înscrie, fără nici un fel de îndoială, ca o serioasă și profundă subminare a prejudecăților. Arheologilor, mitologilor și paleografilor li se deschide un portativ inedit și nou, pentru game de o complexitate extremă, încercate cu deplin succes și la modul exhaustiv ce-i este caracteristic autorului. De aceea așteptăm cu profund interes și celelalte volume anunțate, care n-ar trebui să mai sufere întîrzierea tipăririi, ca cel aici în discuție. S-ar alcătui astfel un corpus hermeneutic ale cărui implicații în știință se vădesc chiar de pe acum incalculabile.

Eugen Agrigoroaiei

G. KUENY, J. YOYOTTE, *Grenoble, Musée des Beaux-Arts. Collection égyptienne*, Paris, 1979, Edition de la Réunion des musées nationaux (=Inventaire des collections publiques françaises, 23), 220 p.

Una din principalele sarcini ale egiptologiei actuale este de a publica — sau republica, cum este și în cazul de față — principalele monumente răspîndite în diferite muzee și colecții din lume. Desigur, modalitățile de întocmire a anumitor cataloage diferă: unii autori doresc

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să ofere opere care pot fi utilizate cu multă siguranță de către cercetători, iar alții se mulțumesc cu o prezentare generală a unor colecții (nu este mai puțin adevărat că toate acestea depind și de numărul obiectelor conservate în instituția respectivă și de scopul urmărit de autori).

În prima categorie se înscrie, spre exemplu, excelenta lucrare a lui *G. Steindorff* — unul dintre cei mai de seamă egiptologi germani, a trăit între anii 1861—1951 — *Catalogue of the Egyptian Sculpture in the Walters Art Gallery*, Baltimore, 1946, care catalogheză piesele din acest muzeu, le descrie sumar, iar acolo unde este cazul, oferă și traducerea textelor hieroglifice : urmează apoi o serie de planșe cu fotografia fiecărui obiect în parte și o absolut necesară caligrafiere a inscripțiilor hieroglifice — pe planșe separate —, care nu se pot citi în totalitate numai pe baza fotografiilor oferite. Acest tip de catalog ni se pare, în alcătuirea pe care am prezentat-o, ideal și util pentru orice cercetător, pentru orice investigație ulterioară.

O trăsătură comună a majorității cataloagelor care prezintă și descriu obiecte egiptene antice, este aranjarea aproape identică a materialelor din punct de vedere tematic, avîndu-se în vedere, în general, ordinea utilizată în *PM*[2] (v. spre exemplu *PM*[2], I/2, p. 782—842 ; oarecare modificări există, de altfel, într-un catalog foarte util întocmit de către G. Björkman, *A Selection of the Objects in The Smith Collection of Egyptian Antiquities at the Linköping Museum, Sweden*, Stockholm, 1971).

Revenind la publicația recenzată cu acest prilej, vom putea remarca de la bun început condițiile grafice excelente în care a apărut ; ne sînt prezentate fotografii de o bună calitate tehnică, mai ales că ele sînt colorate. Prezentarea materialului este cea obișnuită, amintită deja, dar cu toate calitățile sale catalogul nu se poate echivala ca utilitate practică cu cel realizat de către *Steindorff* — ales de noi ca model —, tocmai datorită faptului că nu ne sînt oferite textele diferitelor piese, iar fotografiile nu pot surprinde toate aspectele paleografice și epigrafice dorite de un cercetător. Autorii utilizează un procedeu destul de comod : catalogarea pieselor, prezentarea publicațiilor anterioare în care ele au fost menționate sau descrise, urmînd apoi o descriere foarte amănunțită și corectă a fiecărei piese în parte, care își au înserate fotografiile în cadrul textelor respective.

La Grenoble a activat și a realizat un inventar al primelor piese egiptene antice *J. F. Champollion*, cel care descifrase hieroglifele egiptene în anul 1882 [1]. Amintim că tot în cinstea sa a fost ținut la *Grenoble* cel de-al doilea Congres Internațional al egiptologilor, între 10—15 sept. 1979 [2], cu care prilej a fost expusă publicului și colecția descrisă de catalogul în discuție.

Majoritatea pieselor egiptene antice din acest muzeu provin din colecția contelui *Louis de Saint-Ferriol* (1814—1887), care a efectuat o călătorie în Egipt și Nubia, iar obiectele au fost depozitate și expuse în castelul său din *Uriage*, intrînd apoi în posesia *Muzeului de arte din Grenoble* în anul 1916.

Catalogul de față nu era singurul existent care descria această colecție ; ca titlu informativ oferim încă alte două : *Catalogue des objects rapportés d'Egypte (1841—42)*, par le Comte Louis de Saint-Ferriol rédigé en 1861 ; P. Tresson, *Catalogue descriptif des antiquités égyptiennes de la Salle Saint-Ferriol*, Grenoble, 1933 ; la acestea se mai pot adăuga și referințele din *PM*[2], I/1, p. 247 și *PM*[2], I/2, p. 806, 826 și 674, etc.

Lucrarea, prin obiectele prezentate, are o importanță destul de mare și din punctul de vedere al pieselor egiptene antice conservate în instituțiile românești. Ne referim, înainte de toate, la *cartonajul lui Basa* — aflat într-o vitrină a sălii E_4, de curs, a Facultății de istorie-filosofie din București —, care își are cea mai bună analogie într-un cartonaj antropoid (no. 119, p. 97—98, cu fotografia la p. 98) din Grenoble. Aceasta aparține unui oarecare *Djemzteţankf* (menționate în *PM*[2]). Ne mai atrage atenția și un alt sarcofag, întocmai datorită prezenței, pe partea de sus (capacul lui), a unei divinități în forma unui

[1] Pentru Jean-François Champollion v. lucrarea fundamentală a lui H. Hartleben, *Champollion. Sein Leben und sein Werk*, I-II, Berlin, 1906 ; Seymour de Ricci, *Essai de bibliographie de Champollion le jeune (1790—1832)*, Paris ; revista *Archéologia* No 52, Nov. 1972, consacră o serie de articole utile cu privire la viața și activitatea lui *Champollion*, scrise de marile personalități (în viață) ale disciplinei *J. Yoyotte* (p. 8—9), *F. Daumas* (p. 10—18), *S. Curto* (p. 21—29) și *P. Barguet* (p. 30—36).

[2] Pentru tematica primului v. *Acts 1-st ICE* recenzat de noi în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 694—696.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vultur criocefal cu aripile desfăcute, cu discul solar pe cap și *cercurile (verigile) șen* în ghiare; piesa aparține lui *Nehemsu-montu* (cf. *PM*², I/2, p. 826), care era șef al navigației bărcii lui Amon la a treia coorporație (cf. *PM*², I/2, p. 822). Acest vultur este și în cazul piesei bucureștene una din figurile principale de pe capacul cartonajului, el avînd roluri diferite, chiar și variante iconografice, etc. Atragem atenția, în final, că în cazul cartonajului asemănarea cu obiectul din București, din punct de vedere iconografic, este aproape identică, iar în al doilea exemplu citat numai motivul *vulturului criocefal* poate intra în discuție.

În concluzie putem afirma că publicația recenzată va constitui, în viitor, un instrument folositor pentru cercetările egiptologice, furnizînd un bogat *material comparativ*, dar subliniem: știința egiptologică ar avea mai mult de cîștigat de pe urma unor cataloage care redau separat inscripțiile, reprezentările în detaliu sau în ansamblu a unor piese, etc decît cu una sau două fotografii și o descriere exhaustivă a obiectelor, de altfel ușor de realizat de către orice cercetător, care are la îndemînă elementele de care am vorbit mai sus.

Prin cele afirmate de noi pînă acum am dorit să subliniem faptul că sîntem adepții realizării unor cataloage în stil *Steindorff*, la care să se adauge și desenele existente pe unele piese (cum a procedat și Björkman, *op. cit.*, în unele locuri); această metodă de lucru am ales-o și noi cu prilejul începerii activității științifice la *Catalogul obiectelor egiptene antice din România*.

Un singur lucru ne mai reține atenția cu acest prilej: muzeele și instituțiile din România posedă o colecție relativ bogată de obiecte egiptene antice (cca. 250). Se pune de la sine o întrebare firească: n-ar fi mai potrivită reunificarea lor în cadrul unui muzeu — spre exemplu *Muzeul de istorie al R.S.R.*., unde se află majoritatea din ele — și eventual expunerea lor, în viitor, într-o încăpere separată a acestuia?

Miron Cibó

GOTTFRIED SCHRAMM, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart, 1981, 467 p. + 6 hărți.

Cercetările lingvistice au adus de-a lungul anilor contribuții valoroase și pentru cunoașterea istorică. Este de recunoscut chiar, că într-o perioadă nu prea îndepărtată, lingvistica a acoperit nu o dată lacunele din informația istoricilor, mai ales pentru epocile mai vechi. Dealtfel, prin această situație trebuie explicată și părerea ce mai dăinuie încă, după care anumite probleme de istorie nu pot fi rezolvate decît cu ajutorul lingvisticii. Dacă lipsa informațiilor istorice justifica o asemenea opinie în urmă cu o jumătate de secol, în prezent ea nu-și mai găsește nicicum rațiunea, întrucît volumul de informații istorice a crescut considerabil, iar istoricul are posibilitatea de a aborda problematica respectivă cu instrumente de lucru proprii și cu un număr de date în continuă creștere. Aceasta nu înseamnă, totuși, că lingvistica și-ar fi pierdut importanța pentru istorie. Dimpotrivă, ea își păstrează în continuare un loc privilegiat, pentru tot ceea ce, prin mod de abordare și prin metode de investigație perfecționate, poate să adauge și să nuanțeze în procesul cunoașterii istorice. Istoria și lingvistica își pot aduce servicii reciproce, dar nu se pot substitui una celeilalte. Căci, o reconstituire istorică întemeiată exclusiv sau prioritar pe lingvistică, și nu pe informația istorică și arheologică proprie, ar fi cel puțin la fel de deficitară ca și reconstituirea unei limbi vechi numai pe baza datelor istorice și arheologice și nu, cum ar fi firesc, după martorii de limbă păstrați.

Lucrarea recent apărută a profesorului G. Schramm, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.* (Cuceritori și băștinași. Imprumuturi toponimice ca dovezi ale istoriei Europei de sud-est în mileniul I al e.n.), confirmă din plin cele subliniate mai sus, întrucît, pe de o parte, ea reprezintă o încercare evidentă de a oferi, prin cercetarea lingvistică, rezolvarea unor probleme de istorie, iar pe de altă parte formulează clar și pune în practică ideea despre prioritatea adevărului istoric rezultat din cercetarea lingvistică față de acela izvorît din cercetarea istorică și arheologică (p. 2). Ceea ce surprinde mai mult în această afirmație este faptul că ea vine din partea unui specialist care întrunește pregătirea în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ambele domenii, fiind deopotrivă lingvist şi istoric [1]. Tocmai în situaţia dată, avînd în vedere dubla specializare a autorului, ca şi în genere eforturile destul de limitate pînă acum, atît ale istoricilor, cît şi ale lingviştilor, pentru găsirea unui limbaj comun de abordare a chestiunilor în discuţie şi care să nu scadă cu nimic calitatea cercetării, ci dimpotrivă să-i ridice valenţele, ne-am fi aşteptat să sesizăm în cartea profesorului Schramm, dacă nu o punte mai trainică de legătură între cele două discipline, cel puţin o iniţiativă pentru evoluţia conlucrării lor viitoare. Indiferent însă de creditul mai mare sau mai mic pe care un autor este convins ori dispus să-l acorde istoriei sau lingvisticii, orice contribuţie, care pe lîngă aportul ştiinţific propriu-zis vine să întărească, prin însăşi concluziile desprinse din conţinutul ei, necesitatea unei conlucrări tot mai strînse între aceste discipline, este salutară.

Cartea la care ne referim nu reprezintă o apariţie neaşteptată. Preocupările constante ale profesorului Schramm pentru istoria Europei de est şi sud-est sînt de multă vreme cunoscute şi ele s-au materializat prin mai multe lucrări, între care se detaşează, prin cuprindere şi concluzii, o consistentă monografie cu privire la originea denumirilor principalelor cursuri de ape din regiunea nord-pontică [2]. Totul arată că autorul nu s-a angajat doar într-o acţiune de ocazie, ci la o cercetare de lungă durată, cu intenţii clare şi scopuri precise. De asemenea, se cuvine a mai adăuga aici că autorul, conştient de faptul că unele din problemele tratate în lucrare, cum ar fi aceea a continuităţii albanezilor şi românilor, au constituit uneori subiect de dispută, mai ales între unii specialişti români şi maghiari, a ţinut să precizeze că în acţiunea sa nu a fost condus de nici un fel de interese politice, ci de acelea strict ştiinţifice, că se află în raporturi la fel de cordiale cu românii şi cu ungurii şi că, nefăcînd parte dintre aceştia, ar avea o poziţie cu totul imparţială (p. 39).

G. Schramm a structurat lucrarea în trei părţi principale după cum urmează: A. *Grundlegung* (Fundamentare) (p. 1—70); B. *Der europäische Südosten von Augustus bis Basileios II* (Sud-estul european de la Augustus pînă la Vasile al II-lea) (p. 71—184); C. 200 *Namengeschichten* (Istoricul a 200 denumiri) (p. 185—417). La acestea se mai adaugă o prefaţă (p. VII—X), o cuprinzătoare listă bibliografică selectivă (p. 419—445), un indice (p. 445—467), din care lipsesc cuvintele care încep cu literele I şi J, precum şi şase hărţi.

Din introducere, reţinem că autorul şi-a propus să folosească cercetarea numelor de localităţi, cursuri de ape, regiuni şi munţi, în interesul istoriei (p. VII), deziderat pe care l-a conturat clar în partea a doua (B) a lucrării. Pentru a ajunge la această finalizare, adică la formularea unor concluzii istorice, G. Schramm a făcut în prima parte (A) o amplă motivaţie teoretică, din punct de vedere lingvistic, care la rîndul ei se sprijină pe analiza a 200 de toponime prezentate alfabetic în partea a treia (C).

Lucrarea lui G.. Schramm ar putea fi abordată pe două planuri: filologic şi istoric. In ceea ce ne priveşte, nu vom intra în problemele de filologie şi nu ne vom îngădui aprecieri cu privire la valoarea contribuţiilor aduse în acest domeniu. Cartea va fi privită doar cu ochii istoricului, iar aprecierile despre fenomenele de limbă cu care operează autorul vor avea în vedere doar partea care se referă la interpretarea lor istorică.

Profesorul Schramm îşi întemeiază aproape întreaga lucrare pe analiza apariţiei şi difuzării a două schimbări fonetice: prima dintre ele are în vedere înlocuirea terminaţiei cuvintelor şi a numelor cu un sunet unitar o (— ă din limba română), de-

---

[1] G. Schramm, *Flussnamenphilologie als Hilfswissenschaft der osteuropäischen Geschichte*, în *Freiburger Universitätsblätter*, 31, 1971, p. 11.

[2] Idem, *Nordpontische Ströme. Namenphilologische Zugänge zur Frühzeit des europäischen Ostens*, Göttingen, 1973. Dintre studii putem menţiona următoarele: idem, *Horizonte geographischen Wissens von Osteuropa im Spiegel der Namenüberlieferung. Eine Kritik an zwei Arbeiten von Gerard Labuda*, în *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*, 13, 1965, p. 1—8; idem, *Der rumänische Name der Donau*, în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, 1, 1973, p. 228—236; idem, *Die nordöstlichen Eroberungen der Russlandgoten (Merens, Mordens und andere Völkernamen bei Jordanes, Getica, XXIII 116)*, în *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*, 8, 1974, p. 1—14; idem, *Der Flussnamenverbund von Theiss und Temesch*, în *Beiträge zur Namenforschung*, N. F., 10, 1975, 4, p. 60—90; idem, *Die Bedeutung Dakiens für den Sprachwandel in Südosteuropa unter römischer Herrschaft*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 1—7; idem, *Alteuropas nordpontische Namenlandschaft*, în *Indogermanische Forschungen*, 84, 1979, p. 62—78. Vezi şi nota 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnat de autor cu noțiunea de „-*a* secundar" (harta 1), iar cea de a doua se referă la transformarea lui *o* în *a* (harta 2). După stabilirea în timp și în spațiu a acestor modificări fonetice, el urmărește evoluția în continuare a diferitelor toponime, încercînd să determine filiera prin care au fost transmise și, în funcție de aceasta, să precizeze aspectul etnic din regiunea studiată.

Prima modificare fonetică (*-a* secundar) reprezintă, după autor, o slăbire a articulării în cadrul unui proces de nivelare (p. 77). Fenomenul, ce a putut avea loc începînd cu sec. I e.n. (p. 78), ar fi apărut în silvostepa ucraineană și în Dacia, ca o adaptare la idiomul nord iranian (p. 80), impulsionată de populațiile nomade nord-iranice în zona de contact de la nordul Dunării de Jos (p. 177), de unde apoi s-ar fi răspîndit pe largi teritorii (dar numai în zone de cîmpie) ale Imperiului roman din Peninsula Balcanică și de pe cursul mijlociu al Dunării (p. 97) (harta 1).

În legătură cu aprecierile autorului referitoare la această modificare fonetică s-ar impune cel puțin două observații. Prima dintre ele privește prezența populațiilor iraniene în spațiul dacic, iar cea de a doua are în vedere procesul de difuzare a lui „-*a* secundar" din afară către unele zone ale Imperiului roman. G. Schramm are în vedere posibilitatea ca răspîndirea lui „-*a* secundar" în regiunea Dunării de Jos să fi fost făcută atît prin migrația sciților, care au ajuns pînă în Dobrogea și au fost treptat asimilați de către autohtoni, cît și prin migrarea sarmaților (p. 80—81). Dar, potrivit izvoarelor scrise, cît și descoperirilor arheologice, o prezență scitică a fost stabilită nu numai în Dobrogea, ci și în Transilvania [3]. Prin urmare, dacă sciții ar fi transmis pe „-*a* secundar" în Dobrogea, ei ar fi trebuit s-o facă și în Transilvania. Or, potrivit observațiilor autorului (vezi și harta 1), acest fenomen nu a fost sesizat în Transilvania. De asemenea, dacă fenomenul s-ar fi datorat prezenței scitice, el ar fi apărut mult mai devreme și nu abia în secolul I e.n., cînd enclavele scitice dispăruseră de mult din masa băștinașilor. De aici se impune concluzia că migrarea scitică nu poate fi implicată în transmiterea lui „-*a* secundar".

Nici migrația sarmaților nu poate explica acțiunea de iradiere a acestui fenomen lingvistic. Înainte de toate, trebuie arătat că G. Schramm ne oferă date despre prezența sarmaților la Dunărea de Jos și în bazinul Tisei care nu corespund decît în parte adevărului. Astfel, pornind de la informațiile lui Ovidiu din *Tristia*, el vorbește despre o prezență efectivă a sarmaților în zona Dunării de Jos și despre conviețuirea lor cu populația autohtonă încă din prima jumătate a secolului I e.n., adăugînd că și cercetările arheologice ar confirma această situație demografică (p. 80—81). Aprecierea este cu totul inexactă și aceasta rezultă chiar din lucrările de arheologie pe care autorul le citează în sprijinul afirmației sale (p. 81, nota 19), întrucît, potrivit acestora, cele mai vechi descoperiri sarmatice (două morminte) din Dobrogea se datează abia în secolul II e.n. [4], și nicidecum în primele decenii ale erei noastre, în vremea lui Ovidiu. De asemenea, numărul descoperirilor din secolele II—III e.n. din Dobrogea, presupuse ca sarmatice, sînt extrem de puține [5], ceea ce lasă impresia unor infiltrări izolate, fără nici o pondere, oricît de mică, în coloratura etnică a zonei. În acest context, trebuie amintite aici și observațiile făcute de Radu Vulpe cu privire la informațiile despre sarmați în opera lui Ovidiu. Astfel, el sesizează că „... Ovidiu se referă la sciții de pe litoralul de la sud de Tomis, vechi de secole, pe care, pe baza asemănărilor de aspect și de limbă, îi dă drept «sarmați»... Fapt e că din versurile sale reiese că respectivii «sarmați» ocupau în Dobrogea tocmai părțile în care restul autorilor antici îi situează pe «sciții plugari»" [6]. Așadar, istorice ște, nu putem acorda sarmaților din Dobrogea vreo importanță în transmiterea lui „-*a* secundar". Cu atît mai puțin avem dreptul să acordăm acest rol cetelor

[3] Pentru problema enclavei scitice din Transilvania, vezi lucrarea lui V. Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, cu toată discuția și bibliografia mai nouă. Lucrarea cuprinde și unele exagerări în ceea ce privește prezența scitică în Transilvania. Spre exemplu, descoperirea izolată a unor săgeți de bronz nu implică, așa cum consideră autorul, o prezență scitică efectivă în acele locuri.

[4] Gh. Bichir, *Sarmații și pătrunderea lor la Dunărea de Jos*, în *Peuce*, 2, 1971, p. 140.

[5] *Ibidem*.

[6] R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, p. 39, Vezi și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sarmatice care, așa cum ne informează Ovidiu, se angajau în scurte expediții de jaf peste Dunăre.

Situația este similară și în regiunea de pe malul stîng al Dunării de Jos. Într-adevăr, în tot spațiul dacic dintre Carpați și Nistru nu s-a semnalat nici o descoperire sarmatică din sec. I e.n., ci numai începînd cu veacul următor [7]. La aceasta se adaugă faptul că, și în acest spațiu, prezența sarmatică în sec. II este foarte slabă [8], fiind sesizată numai prin puține descoperiri. Despre o infiltrare sarmatică ceva mai numeroasă poate fi vorba abia în sec. III și numai în anumite microregiuni [9]. Oricum, ea se situează deja la un nivel cronologic prea tîrziu pentru a o mai face răspunzătoare de vehicularea lui „-*a* secundar".

Situația sarmaților din bazinul Tisei trebuie să fie și ea mai bine nuanțată. Că sarmații iazigi au ajuns aici încă din prima jumătate a sec. I e.n., în vremea domniei împăratului Tiberius (pe la anul 20 *e.n.* și nu *i.e.n.*, cum notează autorul la p. 81), este un fapt stabilit cu certitudine încă de multă vreme. Cercetările arheologice au adus, însă, ulterior date deosebit de interesante cu privire la zona de așezare inițială a acestui grup iranian (transplantat aici din zona nord-pontică), precum și la evoluția lui ulterioară. Astfel, investigațiile arheologilor maghiari au limitat locuirea inițială a sarmaților doar la două microzone din cîmpia situată între Dunărea Mijlocie și Tisa [10]. Abia mai tîrziu, într-o a doua etapă, care a fost fixată după războaiele marcomanice, așadar către sfîrșitul sec. II e.n., ca urmare și a venirii unor noi grupe de sarmați din regiunile nord-pontice, această locuire s-a extins mai spre nord și est [11]. Prin urmare, se impune a ține seama de această pondere limitată — ca număr de populație și ca zonă efectivă de locuire în sec. I—II e.n. — a prezenței sarmatice în vestul Daciei. Datele arheologice arată cu claritate că nu poate fi vorba, în general, de o alungare în munți a dacilor din zonele de șes, cum susține profesorul Schramm (p. 81), întrucît iazigii s-au așezat inițial într-o zonă foarte restrînsă, așa cum le-au impus romanii. De asemenea, în arheologia maghiară s-a subliniat de mult faptul că în zona ocupată de sarmați se afla și o componentă dacică [12].

Observațiile făcute pînă acum nu îndreptățesc, așadar, cu nimic opinia profesorului G. Schramm că la începutul erei noastre am fi avut de a face cu o invazie sarmatică de proporții, care ar fi afectat masiv întreg teritoriul dacic, cu excepția viitoarei zone a provinciei romane Dacia. Înlăturînd imaginea hiperbolizată a migrației sarmatice din spațiul nord-pontic pînă la Dunărea Mijlocie, dispare și suportul pe care se întemeiază ipoteza despre apariția și difuzarea lui „-*a* secundar" ca un fenomen nivelator iranian. Cauzele apariției și iradierii numitului „-*a* secundar" trebuie căutate în altă parte. Dealtfel, fără a intra în nici un fel de amănunte, menționăm doar ciudățenia că atestarea cea mai timpurie a unui hidronim implicat în acest fenomen fonetic ar fi de găsit, după autor (p. 78), la denumirea rîului Olt, adică tocmai la numele unui curs de

---

[7] Idem, *Relations between the Sarmatians and the free Dacians*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania* (sub redacția Miron Constantinescu, Șt. Pascu și P. Diaconu), București, 1975, p. 57.

[8] Gh. Bichir, *Les Sarmates au Bas-Danube*, în *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 188—193.

[9] *Ibidem*, p. 193. I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.*, 1, Iași, 1982, p. 70—71, 85, fig. 18.

[10] Prima este situată în dreapta Tisei, între confluența cu Crișul la nord și confluența cu Mureșul la sud, iar cea de a doua, aflată mai la nord, are centrul de greutate între cursul Tisei și afluentul său Zagyva cu Tarna, de pe partea dreaptă. Doar o singură descoperire, aflată mai spre est, pe malul stîng al Crișului Alb, iese din limita acestor microzone și ar putea sesiza o primă secvență de infiltrare a sarmaților din dreapta Tisei spre est. Vezi harta de răspîndire la M. Köhegyi, *Rejon pervogo poselenija jazygov v Vengrii*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974—1975*, 1, p. 323—326.

[11] M. Párducz, *Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 7, 1956, p. 139—182. Vezi în special fig. 3 și 4, în care se dau comparativ, la stadiul cercetării de acum un sfert de veac, zonele de locuire din prima și din cea de a doua etapă.

[12] *Ibidem*, p. 175—177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apă în zona și în apropierea căruia cercetarea istorică nu a înregistrat *niciodată* o locuire sarmatică!

Dacă puterea de iradiere a enclavelor sarmatice, prin proporția lor, era destul de redusă ca să justifice acceptarea răspîndirii lui „-a secundar" în zonele de locuire dacică, apoi și mai problematică rămîne introducerea lui pe întinsele zone din cuprinsul Imperiului roman (fig. 1). Un curent de asemenea proporții, de la exterior către interiorul imperiului, care să ducă la transformări în domeniul limbii, ar fi trebuit să fie însoțit și de fenomene de alt gen, sesizabile *obligatoriu* și pe plan arheologic. Or, o atare situație nu a fost înregistrată. Dimpotrivă, curentul a fost invers, din interiorul imperiului către lumea din afară, fiind confirmat de data aceasta de un volum impresionant de dovezi arheologice, înregistrate în toate regiunile din vecinătatea *limes*-ului, iar uneori pînă la mari depărtări.

Am insistat mai mult asupra problemei lui „-*a* secundar" și îndeosebi a implicațiilor istorice observate de autor, întrucît datele ce ni s-au oferit despre această modificare fonetică au fost mai numeroase, mai precise și mai clare. Pentru cea de a doua modificare fonetică, și anume transformarea lui *a* în *o*, G. Schramm insistă mai puțin, probabil și pentru faptul că dificultățile de rezolvare a cazului au fost foarte mari, așa cum dealtfel se și recunoaște (p. 98). Potrivit opiniei sale, transformarea lui *o* în *a* ar aparține autohtonilor din silvostepa ucraineană și din Dacia și ar fi fost răspîndită în Imperiul roman prin migratorii germanici (p. 95—103, 176). Atît din text, cît și din legenda pe care ne-o oferă autorul la harta nr. 2 [13], rezultă că argumentația prin care se susține originea acestei transformări fonetice în silvostepa ucraineană și în Dacia este destul de incertă. De asemenea, fără a mai insista ca în cazul lui „-*a* secundar", menționăm doar că difuzarea fenomenului $\bar{o}>\bar{a}$ în Imperiul roman prin populațiile germanice ni se pare la fel de puțin plauzibilă. Dacă acestea au răspîndit transformarea lui $\bar{o}$ în $\bar{a}$ în zone atît de întinse din Peninsula Balcanică, atunci va trebui să sesizăm același fenomen și mai departe, în toate regiunile în care populațiile germanice respective au ajuns și s-au stabilit pentru o vreme.

Așa cum subliniam anterior, nu vom intra în analiza transformărilor fonetice sesizate de autor în evoluția toponimelor din sud-estul Europei în mileniul I e.n. Dealtfel, din cele prezentate mai sus, rezultă că premisele de la care a plecat profesorul Schramm pentru a urmări evoluția celor 200 de toponime și a reconstitui apoi, pe baza acestora, istoria Europei de sud-est în mileniul I al e.n., sînt foarte nesigure și discutabile. Tocmai de aceea credem că, înainte de a face aceste reconstituiri, trebuie să se stabilească cu mare certitudine data și locul în care au apărut și apoi au fost difuzate cele două modificări fonetice folosite de autor drept criterii fundamentale în analiza sa. Adăugăm la aceasta că o trecere în revistă, fie și sumară, a celorlalte fenomene de limbă din spațiul și timpul luate în discuție în această carte, așadar multiplicarea criteriilor de analiză lingvistică, ar fi fost utilă și ar fi oferit specialistului interesat o confruntare între soluțiile propuse de G. Schramm și acelea aparținînd altor filologi. Căci, în analiza întreprinsă pentru reconstituirea evoluției toponimelor, nu putem considera suficiente cele două transformări fonetice. Și mai puțin îndreptățesc ele concluzii istorice atît de cuprinzătoare.

Modificările fonetice pe care le analizează prof. G. Schramm („*a* secundar"; $\bar{o}>\bar{a}$), ca și toate celelalte transformări de limbă, au fără îndoială o valoare istorică și ele pot oferi pentru istorie date și soluții utile. Dar valoarea istorică nu poate fi aceeași pentru *toate* transformările de limbă. De asemenea, în reconstituirea istorică ar fi trebuit să se țină seama mai mult de valoarea diferențiată a categoriilor de nume. Valoarea istorică a numelor de orașe, spre exemplu, nu poate fi egală cu aceea a numelor de ape, întrucît ca să notăm doar un singur criteriu, existența primelor, ca aglomerații umane este în genere mult mai scurtă decît a acelora din urmă, ca repere naturale; orașele apar și dispar, sau își schimbă vatra, pe cînd apele rămîn în aceeași matcă pentru mult mai multă vreme. De aici rezultă și o altă dinamică în evoluția numelor de orașe și de cursuri de ape și, deci, necesitatea de a le atribui o valoare istorică diferențiată.

Pentru informația sa istorică, G. Schramm a acordat credit și a folosit aproape în exclusivitate izvoarele scrise din antichitate. Doar în puține cazuri el a făcut trimiteri la

[13] Explicația din legendă cu privire la zona din care s-a difuzat transformarea lui $\bar{o}$ în $\bar{a}$ este notată chiar de către autor cu un semn de întrebare. Vezi harta nr. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrări de istorie și de arheologie și atunci însă fără a le acorda atenția cuvenită și a prelua datele pe care acestea le ofereau. Neajunsurile se fac simțite din plin, întrucît în carte și-au făcut loc multe aprecieri ce rămîn fără acoperirea științifică necesară. Între acestea se înscriu cele amintite deja anterior, cu privire la prezența sarmatică în spațiul dacic, în legătură cu care autorul a rămas tributar unor lucrări de multă vreme depășite. Și aceasta rezultă chiar din lucrările de arheologie citate de autor!

Frontiera Imperiului roman nu se oprea în secolele II—III e.n. la Dunărea de Jos, cum reiese din hărțile nr. 1 și 2 de la sfîrșitul volumului, întrucît o întinsă regiune din stînga Dunării și de pe litoralul nord-pontic, cuprinzînd castele, castre și orașe, făceau parte efectiv din provincia Moesia Inferioară. Dealtfel, trebuie menționat că se observă la autor o tendință vădită de a limita cît mai mult întinderea și durata stăpînirii romane la nordul Dunării. Astfel, după G. Schramm, stăpînirea romană în Dacia s-ar limita la perioada dintre anii 117 și 271 (p. 179). Or, este arhicunoscut că Dacia a fost ocupată definitiv în urma războaielor daco-romane din anii 105—106. La fel, pentru data retragerii aureliene din Dacia, cercetarea ultimă înclină tot mai mult pentru anul 275. Nu se vorbește decît ocazional despre păstrarea și în continuare, după retragerea aureliană, a unor capete de pod pe malul stîng al Dunării și, de asemenea, nimic despre revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării în prima jumătate a sec. al IV-lea e.n., acțiuni cu largi implicații în întreținerea și consolidarea romanității din Dacia. Iar pentru procesul general de romanizare a teritoriului dacic, mai ales pentru părțile răsăritene, de o importanță cu totul aparte a fost continuarea pînă tîrziu a stăpînirii romano-bizantine în Dobrogea.

O apreciere tributară unui stadiu depășit al cercetării este și aceea după care, în teritoriile romane din sud-estul Europei, romanitatea ar fi cuprins numai orașele, că în rest populația ar fi rămas cu totul în afara romanizării. Această părere străbate întreaga lucrare. Este drept, în cîteva rînduri, G. Schramm se vede obligat să recunoască o romanitate și în afara orașelor, dar o consideră destul de limitată și mai mult ca o excepție (p. 26). Dealtfel, uitînd parcă de afirmațiile anterioare, cînd vorbește despre refugierea mai spre sud a unor romanici din calea raidurilor de jaf ale migratorilor, însuși autorul se contrazice, declarînd că mulți dintre aceștia s-au așezat în mediul rural, întrucît erau agricultori (p. 137)!

Decăderea unor orașe romane din Peninsula Balcanică către mijlocul mileniului I al e.n. a fost explicată de autor prin retragerea în masă a romanicilor spre sud, determinată de expedițiile de pradă ale migratorilor. Autorul lasă să se înțeleagă că, la nord de linia Jireček, toată populația romanică ar fi dispărut în cursul acestor evenimente. El vorbește chiar de o catastrofă demografică în sud-estul european la sfîrșitul antichității (vezi, spre exemplu, p. 7 și 142). Desigur, procesul de decădere și de ruralizare a unor orașe este o realitate istorică evidentă. El nu se limitează însă la sud-estul Europei, ci este *un fenomen general al epocii,* fiind determinat de un întreg complex de factori care acționează în perioada de trecere de la Antichitate la Evul Mediu. Tocmai de aceea nu credem că avem dreptul de a condiționa continuitatea unui grup etnic, în cazul de față a romanicilor, de evoluția vieții urbane. Din tabloul istoric înfățișat de profesorul Schramm rezultă că romanicii din sud-estul european ar fi fost angajați într-un exod continuu, afundînd în situația unor cete de refugiați aflați permanent în căutarea unui loc de așezare! Mai mult chiar, limba latină ar fi cîștigat supremația numai acolo unde ar fi fost așezări masive de romanici imigranți (p. 178).

Cartea profesorului G. Schramm ne oferă multe subiecte asupra cărora am putea discuta. Nu o putem face în paginile unei recenzii, în care ne-am propus doar să semnalăm cîteva din opiniile autorului și, de asemenea, să formulăm unele scurte observații. În mod cert, se resimte în carte lipsa unor lucrări temeinice de analiză, pregătitoare, pe baza cărora să se poată înălța un edificiu de proporțiile aceluia pe care ni-l prezintă G. Schramm. Se propune de fapt un nou mod de abordare a problemei. El trebuie acceptat pentru discuție, dar în același timp este necesar să fie verificat fiecare punct de sprijin. Impresia pe care o avem, ca nefilolog, este aceea că prea multe din punctele de sprijin ale autorului sînt doar probabile. Iar cînd temelia este probabilă, șansele edificiului de a rezista în timp sînt mai mici. Multe din erorile găsite ale autorului se datorează faptului că a făcut totală abstracție de rezultatele cercetărilor arheologice. Lingvistica nu mai operează, ca odinioară, pe un spațiu lipsit de descoperiri arheologice. Cum să mai vorbim acum de catastrofă demografică și de regiuni golite de populație, cînd arheologia ne oferă sute de așezări care dovedesc contrariul? Erori ca cele menționate, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care se adaugă şi multe altele pe care nu le mai amintim aici, ar fi putut fi evitate de către autor, dacă ar fi confruntat rezultatele investigaţiilor sale cu cele pe care le oferă arheologia. Este cunoscut faptul că cercetarea arheologică şi-a lărgit mult sfera de cuprindere, printr-o mare diversificare a domeniilor abordate, mergînd pînă la cercetarea interdisciplinară, întrucît ea foloseşte acum din plin datele oferite de paleoantropologie, paleofaună, etnografie etc. De asemenea, la metodele proprii de investigaţie s-au adăugat şi unele metode specifice matematicii, fizicii şi chimiei, cu un aport substanţial la precizia informaţiei istorice şi la ordonarea ei. Chiar dacă folosirea acestora din urmă este de dată mai recentă, iar aplicarea lor pe scară largă, din motive financiare, abia se întrevede, inclusiv în ţările cu un avans tehnologic şi o prosperitate economică recunoscute, toate la un loc arată tendinţa şi efortul extraordinar de a corija şi a îmbunătăţi cercetarea istorică. Iar rezultatele nu s-au lăsat deloc aşteptate. Aprecierea poate fi susţinută cu un număr consistent de exemple, de la note şi studii mărunte pînă la ample monografii, care rămîn la dispoziţia tuturor celor interesaţi în aprofundarea cunoaşterii adevărului istoric.

Ion Ioniţă

CHARLES-ANDRÉ JULIEN, *Histoire de l'Afrique du Nord*, S.N.E.D. Alger, 1980, vol. I—II, 333+367 p.

Între marii specialişti în istoria Africii, Charles-André Julien este de mult cunoscut. Studiile sale şi lucrările de sinteză sînt apreciate pentru valoarea informaţiilor şi a interpretărilor. Cu cîţiva ani în urmă apărea în Editura Payot, lucrarea sa de sinteză „Histoire de l'Afrique du Nord". După cum remarcă autorul, în introducerea la primul volum din ediţia 1980, se impunea o revizuire, o adăugire şi completare a celor publicate atunci, datorită apariţiei altor studii şi lucrări, care aduc date noi, care prezintă într-o nouă optică această parte a continentului african.

Prima intenţie a autorului a fost de a aduce în circuitul istoriografic şi alte date, ceea ce, trebuie să o spunem de pe acum, reuşeşte pe deplin. În al doilea rînd, a urmărit să depăşească cadrul în timp. Faţă de ediţia trecută, lucrarea merge cu prezentarea şi analiza evenimentelor pînă în anul 1951, fiind structurată pe trei volume. Din nefericire, pentru noi, nu avem ştire de apariţia celui de al III-lea volum, ceea ce ne obligă să ne referim numai la două volume. Acestea au văzut lumina tiparului, la Alger în anul 1980, revizuite şi „aduse la zi" cu ajutorul specialiştilor Cristian Courtois şi Roger de Tourneau.

Autorul are în vedere cîteva dintre marile probleme ale istoriei părţii de nord a Africii. Tocmai de aceea se impunea, mai întîi, o precizare a limitelor geografice, a ceea ce se înţelege prin Africa de nord. Pornind de la termenele utilizate de către antici, greci şi romani, autorul explică termenele arabe, aducînd precizări de ordin geografic şi istoric pentru ceea ce au denumit ei „Djezira el Maghrib" (Insula Occidentului). După cum se ştie termenul de Maghreb s-a încetăţenit şi el desemnează teritoriul de formare a statelor Maroc, Algeria şi Tunisia.

Integrată în lumea islamului, prin convertirea impusă de arabi, această parte a continentului african s-a considerat că face parte din lumea orientală. Urmărind procesul islamizării, Ch. André Julien, acceptă toate circumstanţele, dar lasă, datorită analizei atente ca Africa de Nord să aparţină continentului. Semnificativ, în acest sens, ni se pare chiar subtitlul primului volum „De la origini la cucerirea arabă". Începînd din timpurile preistorice şi pînă la cucerirea arabă este prezentată o largă gamă de probleme şi etapele parcurse de populaţiile de aici. Cititorul întîlneşte date interesante privind berberii (populaţia de bază), evoluţia civilizaţiei lor. Autorul discută toate aceste chestiuni, prezintă idei şi teze, combate, cînd este cazul, ceea ce nu este în concordanţă cu evoluţia obiectivă, logică. În prezentarea evoluţiei societăţii nord-africane se acordă o mare atenţie organizării, formării regatelor berbere, deosebirilor care persistă între acestea. Se înţelege că o primă concluzie a fost aceea că elementele autohtone au stat la baza unei civilizaţii pe care se vor grefa civilizaţiile cartagineză, romană, bizantină ş.a.

După ce prezintă datele expansiunii cartagineze, autorul insistă asupra modificărilor care au intervenit în civilizaţie, demonstrînd prin aceasta modul cum se încadrează Africa de Nord în lumea mediteraniană. Rol deosebit, din acest punct de vedere, va avea însă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Roma, care după cum remarcă autorul „a smuls Africa de Nord, pentru mai multe secole" de sub influența orientului. Perioada romană, care a durat între 146 și 435, este prezentată, în continuare, cu multe detalii. Autorul a evidențiat noua organizare, dezvoltarea economică, schimbările din cultură și civilizație, simbioza dintre cele două elemente roman și autohton. Este de necontestat superioritatea lumii romane, dar autorul a căutat să prezinte particularitățile romanizării. Prezentarea modului de viață din orașele care au apărut, a construcțiilor, a literaturii care s-a dezvoltat, îi permit autorului să detașeze elementele romane care s-au dezvoltat, îi permit autorului să detașeze elementele romane de cele autohtone. Romanizarea, după cum se remarcă, a însemnat modificarea de suprastructură. Ea nu s-a putut desfășura însă în toată plenitudinea datorită rezistenței populațiilor. Este de remarcat aici deosebirea care se face între lumea orașelor și cea a satelor. „Dacă civilizația romană a cucerit orașele, notează autorul, ea nu a supus în același mod insulele muntoase ale Maghrebului" (p. 149). Pornind de la această constatare, la care adaugă elementele de criză, autorul prezintă formele rezistenței berbere și centrele mai importante de desfășurare.

Următorul capitol este rezervat cuceririi și ocupației vandale. Sînt prezentate cîteva din consecințele acestei schimbări. De remarcat insistența autorului pentru a explica modificările survenite în relațiile sociale, faptul că vandalii „cu pretențiile lor senatoriale" au fost și mai mult uriți de berberi. Răscoalele acestora, vor continua cu și mai mare intensitate. Pe baze documentare autorul ne prezintă și alianța dintre berberi și romani în lupta împotriva vandalilor.

Ultimul capitol al primului volum analizează situația din perioada bizantină. Se știe că Bizanțul a făcut expansiune teritorială în nordul Africii. Sub comanda generalului Belizarie a început, la 22 iunie 533, expediția de cucerire. Victoria a fost obținută cu mare greutate. Teritoriul cucerit a fost reorganizat în conformitate cu planul din aprilie 534, fiind împărțit în 7 provincii și 3 consulate. Autorul analizează, în continuare, consecințele, economice, sociale, politice și religioase, ale acestei supuneri. Problema bizantină o consideră ca o continuare a celei romane sub raportul civilizației.

Volumul se încheie cu concluzii generale în care se subliniază elementele noi, fără a se neglija autohtonismul. Ca urmare a conviețuirii cu românii, pînă la mijlocul secolului al XII-lea" influența arabă nu s-a putut impune, lumea berberă fiind încă mult timp dominată de ceea ce au lăsat romanii (și au continuat bizantinii n.n.) ceea ce a creat, remarcă autorul „un spectru prestigios, generator de legende".

În volumul al II-lea „De la cucerirea arabă la 1830", autorul se ocupă de o altă mare perioadă din istoria Africii de nord. Din nou avem de a face cu o gamă foarte largă și variată de evenimente. Dintr-un anumit punct de vedere, acela al schimbărilor cuceritorilor, vom distinge două etape: cea arabă, din secolul al VII-lea pînă în anul 1516, și cea a dominației otomane, 1516—1830.

În primul capitol sînt prezentate etapele cuceriri arabe, rezistența berberă și primele noi unități administrative create de arabi în nordul Africii. Din foarte mult puncte de vedere, autorul demonstrează cum Maghrebul era un teatru al convulsiilor politice, a luptelor împotriva arabilor, a contradicțiilor dintre islam și religiile tradiționale și cea creștină. Cele mai multe asemenea evenimente au avut loc în secolele VII și VIII. Din aceasta autorul ajunge la o explicație, așteptată de orice cititor al istoriei Africii, a ceea ce a însemnat de fapt arabizarea. Să înțelegem că nu s-a modificat totul, că fondul și direcția principală a fost dată de adoptarea limbii, care s-ar părea că n-a fost o greutate, și impunerea islamului adoptat de către unii berberi pentru a se opune creștinismului.

Capitolul al II-lea intitulat „Dinastiile arabe și berbere", pune în evidență o altă perioadă agitată, remarcîndu-se cîteva date, cu semnificație, cu consecințe asupra evoluției viitoare. Autorul pune în valoare cîteva elemente importante din domeniile dinastiilor idrisidă, aghlabidă și fatimidă. Sub raport politic se degajă cîteva consecințe ale acestei dualități, care vor duce la crearea unor adevărate imperii berbere. Obiect de analiză al capitolului următor, imperiile berbere, almoravid și almoad, prilejuiesc o prezentare a situației cuprinsă între secolele XI—XIII. Pentru fiecare dintre acestea două unități administrative, apărute succesiv, este prezentată situația și sînt subliniate particularitățile. Autorul surprinde apoi deosebirile dintre ele remarcînd că „almoravizii au creat o oarecare unitate, pe cînd almoazii n-au reușit pacificarea întregii populații și aceasta pentru că ei s-au purtat ca niște cuceritori". Din punctul de vedere al civilizației sînt subliniate acele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elemente care permit o evidențiere a noii dezvoltări iar, în final, să se considere că, mai ales, între 1160 și 1210 „Maghrebul berber și-a dat măsura lui însuși".

Capitolul al IV-lea este consacrat situației care urmează dezmembrării imperiului almoad. Prin prezentarea acestei situații, care domină secolul al XIII-lea, autorul ajunge la analiza modului de formare și existență a regatelor mici, cel hafsid de Tunis, regatul de Tlemcen și regatul de Fes. Fiecare din acestea se bucură de o prezentare, avîndu-se în vedere evenimentele interne și cele externe. În același timp sînt făcute primele remarci despre penetrația europeană în Africa de nord, prin datele privind politica Spaniei și a Portugaliei.

Următorul capitol este rezervat prezentării și analizei situației Marocului, între 1553 și 1830, sau cum i se spune „Imperiul Serifian". Autorul a avut în vedere evenimentele din timpul celor două dinastii, saadiană și alauită. Pentru fiecare din acestea sînt puse în discuție date și fapte, deosebit de interesante. Nu lipsite de importanță sînt și personalitățile politice date de cele două dinastii. Demnă de subliniat este ideea că Marocul era în plină evoluție. Relațiile sale comerciale cu Spania, Veneția, Levantul ș.a., dovedesc prosperitatea economică. Încheind această prezentare cu domnia lui Mulay Sliman (1792—1822) sînt reliefate primele semne ale destrămării datorate disputelor dintre urmași. Situația aceasta îi permite autorului interesante concluzii din care remarcăm scoaterea la suprafață a consecințelor, însumate în slăbirea Marocului și accentuarea penetrației străine.

Situația Algeriei și a Tunisiei între 1516 și 1830, este prezentată în capitolul al VI-lea intitulat „Dominația otomană în Algeria și Tunisia". O analiză a situației interne și internaționale, pentru aceste două părți ale Africii de nord, au permis autorului să evidențieze condițiile care au facilitat expansiunea otomană aici. Definind perioada, se remarcă că ea a însemnat, în primul rînd, o nouă organizare, o impunere a altor reguli de conducere și a noilor obligații pentru băștinași. Chiar dacă erau apărători ai islamului, turcii au rămas, pentru berberi, niște cucceritori și de cîte ori s-a ivit ocazia, populația s-a revoltat. Tocmai datorită acestei opoziții cele două provincii au fost organizate diferit și atenția Istambulului se concentra asupra unei sau a celeilalte, în funcție de starea de revoltă. Datorită evenimentelor care s-au derulat aici, se evidențiază și schimburile făcute, deducîndu-se din aceasta că Poarta n-a putut menține aceeași organizare. În concluzia capitolului, autorul accentuează aceste deosebiri. „Dacă în Tunisia — arată el — țară cu o veche civilizație, turcii au fost, puțin cîte puțin, incorporați în cadrul populației" în Algeria „ei au rămas pe margine". Este momentul cînd autorul remarcă că în această parte, la care se adaugă evident Marocul care n-a fost sub ocupație otomană, „berberii au rămas ceea ce au fost ei înșiși".

În ultimul capitol al volumului sînt prezentate concluziile generale care se desprind din analiza evenimentelor, a modificărilor care au avut loc, datorită fie evoluției societății berbere, fie noilor veniți. În felul acesta autorul reușește să definească caracteristicile fiecărei etape, să puncteze deosebirile care au rezultat între cele trei țări componente ale Maghrebului. Cum s-a procedat și la primul volum, la sfîrșitul celui de al doilea se găsește o vastă bibliografie, minuțios întocmită.

Lucrarea lui Charles-André Julien dovedește competența deosebită a autorului, o bună cunoaștere a istoriei Africii de Nord. Ea își are locul între lucrările bune ale istoriei continentului african și este deosebit de utilă pentru toți cei interesați în a cunoaște trecutul acestui continent, atît de bogat în evenimente și fapte.

Aurel Filimon

Antičnaja Tira i srednevekovyj Belgorod. Sbornik naučnyh trudov, Akademija Nauk Ukrainskoj S.S.R., Odeskij arheologičeskij muzei, Kiev, „Naukova Dumka", 1979, 148 p.

După cum este cunoscut, semnalarea primelor descoperiri de la Tyras datează de peste o sută de ani, iar cele dintîi cercetări arheologice, la rîndul lor, au o vechime de opt decenii. În anii care s-au scurs — cu investigațiile mai mult sau mai puțin intense —, s-a realizat o destul de completă imagine globală privitoare, atît la orașul antic, cît și la cel medieval, fără a omite însă că mai sînt necesare și alte precizări sau detalii; în acest sens, adăugăm că viitoarele campanii de săpături vor atesta, mai mult ca probabil, noi perioade de locuire sau vor lărgi cadrul celor deja fixate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Făcînd parte din seria oraşelor greceşti de la Marea Neagră, Tyrasul are o importanţă deosebită pentru economia şi evoluţia social-politică a populaţiei autohtone, nu numai din hinterland, dar chiar din regiuni mai îndepărtate, după cum, mai tîrziu, în Evul Mediu, rolul său de centru economic şi politic ne apare astăzi destul de pregnant scos în evidenţă. De aceea, considerăm noi, deşi de dimensiuni modeste, noul volum, cuprinzînd rezultate ale cercetărilor efectuate în anii 1962—1976 (sub conducerea lui S. D. Kryžickij, I. B. Kleiman şi A. A. Kravčenko), aduce în circuitul ştiinţific noi informaţii referitoare la Tyras, deosebit de însemnate şi pentru o mai bună cunoaştere a istoriei noastre antice şi feudale.

Toate perioadele istorice documentate la Tyras sînt abordate în cele 7 studii din tomul pe care-l prezentăm, deşi nu cu aceeaşi profunzime, iar unele secvenţe cronologice sau categorii de materiale continuă să rămînă nu îndeajuns de evidenţiate, ceea ce, după cum vom încerca să arătăm, impune ca cercetările şi studiile ulterioare să elimine şi aceste lacune. Totuşi, dificultăţile întîmpinate în cursul săpăturilor, ca şi elucidarea sit aţiei arheologice din cadrul unor asemenea complexe, cu construirile şi reconstruirile din diferite faze, cu nivelările şi interferările altor perioade, ne sînt prea bine cunoscute — pentru a nu înţelege că lipsurile despre care vorbeam mai sus, sînt inerente pînă la un punct şi au de multe ori un caracter obiectiv, aparţinînd respectivei etape istorice de cercetare. Atrăgînd atenţia asupra limitelor în cadrul cărora trebuie să înţelegem munca desfăşurată la Tyras, rămînem însă convinşi că rezultatele publicate acum, aduc noi şi însemnate contribuţii la istoria antică şi medievală a litoralului nord-vestic al Pontului, zona implicată putînd fi chiar extinsă.

Volumul începe cu o scurtă trecere în revistă a problemelor tratate de către autori, —după care urmează articolul privitor la cercetările de la Tyras, din anii 1962—1963, elaborat de către A. I. Furmanskaja, care prezintă o locuinţă elenistică (nr. II) şi două de epocă romană, din secolele II-III e.n. (nr. V—VI). „Casa" elenistică este de mari dimensiuni (20 × 15 m, aproximativ 300 m²) şi este încadrată cronologic de la sfîrşitul secolului IV î.e.n. pînă la sfîrşitul secolului II î.e.n., iar descoperirea unei monede din prima jumătate a secolului I î.e.n. permite să se admită sfîrşitul acestei locuinţe chiar pînă în această vreme. Bogatul inventar, mai ales ceramic, din care se detaşează o gamă largă de vase greceşti, îndeosebi amfore din Heraclea Pontica, Sinoe, Thasos etc., este completat cu mai multe monede, datate de la sfîrşitul veacului al IV-lea î.e.n., acoperind şi secolele III şi II î.e.n. Încadrarea cronologică atît de largă a locuinţei, credem că se datorează mai cu seamă materialului numismatic care dacă este reanalizat în perspectiva menţinerii sale în circulaţie, ne face să admitem mijlocul secolului III î.e.n. pentru începuturile acestei construcţii; dar, chiar şi în acest caz, avînd mai multe etape de reconstruire, ar fi necesar ca obiectele găsite să fie separate potrivit cu acestea. Se mai remarcă descoperirea în acelaşi complex şi a ceramicii dacice (fig. 6, p. 13), datate în secolele III—II î.e.n., ceea ce certifică, o dată în plus, prezenţa populaţiei autohtone şi în acest oraş greco-pontic.

Locuinţele de epocă romană (nr. V—VI), potrivit planului publicat şi după cum relevă A. I. Furmanskaja, configurează o nouă „stradă" din această epocă, care se adaugă la o altă „stradă" determinată de „casele" nr. III şi nr. IV, apărute în timpul cercetărilor mai vechi. Locuinţele V şi VI sînt datate din secolele II—III e.n., deşi, după cum se pare, în locuinţa V vetrele 6 şi 7 suprapun zidul casei (nr. 249), ceea ce ar proba existenţa a două faze. Această observaţie este întărită prin datarea vetrei 7 cu o monedă Claudius II, pe cînd, în locuinţă, descoperirea unui denar de la Alexander Severus poate constitui un alt indiciu cronologic pentru faza anterioară. Materialul arheologic nu este în întregime ilustrat, totuşi este de reţinut o ceaşcă dacică (fig. 8/5, p. 15) găsită în această „casă" (deci nu la nivelul vetrelor), confirmînd menţinerea elementelor de origină dacică în această vreme, chiar şi în acest centru urban antic, oarecum cosmopolit.

Săpăturile arheologice din anii 1963 şi 1965—1976 sînt descrise într-un consistent studiu de către S. D. Kružickij şi I. B. Kleiman. Dintre descoperirile mai importante, enumerăm: clădirea aparţinînd garnizoanei romane de la Tyras, datată între 170 şi prima jumătate a secolului III e.n.; prin lărgirea suprafeţei cercetate, s-a ajuns la delimitarea exactă a pieţei fortificaţiei romane, care o depăşea pe cea din Chersones, ajungînd pînă la 0,45 ha; stratigrafic, autorii au putut determina un nivel din secolul II şi prima jumătate a secolului III e.n. şi altul, „postgotic", de la jumătatea secolului III pînă în a doua jumătate a secolului IV e.n., fiecare dintre ele, la rîndul lor, avînd mai multe etape constructive. Locuinţele care suprapun „citadela" — care, potrivit opiniei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autorilor, a fost construită la începutul secolului II e. n. sau chiar mai devreme (!) —, se datează în faza „postgotică" (de ce acest termen și nu cel de „roman tîrziu", folosit în mod curent chiar de către I. B. Kleiman?) și au mai multe faze de construcție, primele două fiind de la 240 pînă la începutul secolului IV e. n. În stratul „postgotic", materialele arheologice indică din nou prezența populației de origină dacică, diferențiată cultural și în această vreme. Analiza întreprinsă atît asupra etapelor de construcție, cît și a obiectelor apărute, deși cu unele scăderi inerente, a condus pe S. D. Kryžikij și I. B. Kleiman la concluzii prețioase, care credem că rămîn un bun cîștig în încercările de a înfățișa, cît mai veridic, un tablou al Tyrasului secolelor II—III e. n.

Mult mai vastă și cu largi implicații este lucrarea lui I. B. Kleiman, care tratează situația stratigrafică de pe „acropolă". După o critică trecere în revistă a istoricului cercetărilor de la Tyras, bazat pe ultimele săpături arheologice, cercetătorul sovietic propune o nouă schemă stratigrafică, care, dată fiind însemnătatea sa, considerăm util să o redăm și noi: 1. Secolele XVI—XVIII, corespunzînd Akkermanului turcesc. 2. Secolul XV pentru orașul moldovenesc de la Cetatea Albă. 3. Sfîrșitul secolului XIII—secolul XIV, perioada Hoardei de Aur. 4. Nivelul roman tîrziu de la mijlocul secolului III pînă în secolul IV e.n. 5. Epoca Antoninilor și Severilor, în prima treime a secolului II și secolul III e.n. 6. Secolele III—II î.e.n., corespunzînd perioadei elenistice. 7. Secolele IV—III î. e. n., elenistică timpurie. 8. Perioada grecească clasică, fără prea multe descoperiri și fără a fi identificată constructiv. Bineînțeles, această schiță poate fi îmbunătățită, în primul rînd de către cei care lucrează la Tyras, dar și de către acei specialiști care sînt interesați de probleme similare. De aceea, credem că și cîteva din observațiile noastre de detaliu pot fi folositoare.

Nivelului corespunzător principatului Moldovei, bine documentat din toate punctele de vedere, socotim că îi poate fi atribuit în mod cert și sfîrșitul secolului XIV, atît prin monedele Petru Mușat, cît și prin ceramica bizantină, dar mai cu seamă datorită fazelor de construcție. Cît privește așa-numita perioadă a Hoardei de Aur, cu toate că dominația politică tătară nu poate fi negată în această zonă, iar statutul Cetății Albe nu este suficient clarificat, datele obținute pînă în prezent sprijină mai mult ideea unui puternic centru de producție și comercial, creație a factorului local, pe care se va grefa cel genovez. Așa încît această perioadă ar putea fi numită moldovenească timpurie. Cînd afirmăm aceasta ne gîndim la faptul că invazia tătară, în mod sigur a găsit aici o importantă așezare urbană, nu tătarii fiind aceia care au întemeiat orașul medieval. Poate, aici, în faza de început a acestei perioade — trebuie căutate dovezile unei prezențe bizantine „de facto", I. B. Kleiman menționînd existența, acum, a ceramicii de „tradiție bizantină", ceea ce ar implica coborîrea începutului orașului medieval mult înainte de deceniul al patrulea al secolului XIII. Chiar dacă această situație nu mai este posibil de surprins constructiv în spațiul „cetății" — datorită diferitelor construiri, reconstruiri, nivelări etc. — cercetările din afara incintei sau chiar în zona limanului Nistrului pot fi coroborate, în cadrul unei stratigrafii orizontale, cu rezultatele deja obținute. Dealtfel, sporadic, ceramică aparținînd culturii Dridu apare și pe „citadelă", autorul studiului datînd-o în secolul XIV, socotind-o o variantă tîrzie a respectivei ceramici (?!).

Potrivit cu schema stratigrafică propusă de I. B. Kleiman, între nivelele 6 și 5, respectiv secolele III—II î.e.n. și II—III e. n., nu avem surprinsă o locuire corespunzătoare, deoarece, după cum se justifică, secolele I î.e.n. — I e.n. sînt slab reprezentate și în celelalte centre de la nordul Mării Negre. Și, în acest caz, socotim că această lacună va fi lămurită în viitor, deoarece un *hiatus* nu poate fi luat în discuție și, ori nu a fost încă găsit acest nivel în perimetrul săpăturilor de pînă acum, ori, chiar în cadrul rezultatelor actuale, unele categorii de materiale vor putea fi redatate.

În sfîrșit, faptul că este atestat nivelul din secolul V î.e.n. — dealtfel, ca și cel roman tîrziu —, constituie o realizare importantă, care confirmă ipoteza lui P. Nicorescu și, în același timp, face posibile și alte ipoteze privitoare la existența altor secvențe cronologice.

În al patrulea material al volumului, P. O. Karyškovskij prezintă patru inscripții, două grecești din secolul II e.n. și două latine din secolele II—III e.n., aducînd noi și însemnate știri despre Tyrasul roman. Ultima, dedicată lui Sol Invictus de către Ulpius Valens, *cassiarius* de la începutul secolului III e.n., certifică existența unei unități navale romane și în acest port pontic.

Monedele antice descoperite în săpăturile din anii 1963—1976 sînt publicate de către P. O. Karyškovskij și A. S. Kocievskij. Au fost găsite 116 piese monetare în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zona centrală a săpăturilor, 3 în urma sondajelor şi 7 au apărut întîmplător. Monedele sînt publicate cu principalele date tehnice (s-a omis axul) şi după cataloagele de referinţă, deşi ar fi fost de dorit să se folosească cele mai noi dintre acestea, măcar pentru emisiunile Romei. Materialul numismatic este lipsit însă, din păcate, de un atribut important, care poate fi eliminat uşor în viitor, dar care în momentul de faţă îl face util — doar unilateral, numismatic mai mult; ne referim la indicarea complexului arheologic în care s-a găsit fiecare monedă şi care reprezintă o cerinţă fundamentală a cercetării, ca şi a valorificării acesteia.

Într-un alt articol, A. V. Gudkova clasifică ceramica cenuşie de la Tyras din secolele II—IV e.n., folosită ca „veselă de masă" (străchini, căni, ulcioare, farfurii). Minuţioasa sa analiză este întregită şi de unele observaţii pertinente, cum ar fi cea despre asemănarea acestei specii cu olăria cerneahoviană. Mai mult, dacă se menţine datarea locuinţei III în prima jumătate a secolului II e.n., ceramica cenuşie provenind din acest complex se întîlneşte şi în nivelul „postgotic), ceea ce, după noi, ar putea să ducă la concluzii cu mari implicaţii privitoare la originile romane ale unor categorii ceramice din cadrul culturii Černjahov.

A. A. Kravčenko prezintă, într-un ultim studiu al volumului, cîteva complexe de olărie, atribuite primei jumătăţi a secolului al XIV-lea. Cele 7 cuptoare publicate aparţin la două tipuri şi sînt concentrate într-un adevărat sector meşteşugăresc al oraşului, ceea ce confirmă existenţa unui centru de producţie la Cetatea Albă, încă din această vreme.

O listă a bibliografiei folosite de către autorii volumului şi care, în mare parte, reprezintă literatura ştiinţifică a acestui străvechi centru urban, la care se adaugă şi abrevierile folosite, completează în mod necesar şi folositor acest plin de conţinut şi bine documentat volum.

Reprezentînd o însemnată contribuţie la istoria mai veche sau mai nouă a litoralului nord-vestic al Mării Negre, noua lucrare despre Tyras — Cetatea Albă — Akkerman (actualul Belgorod) deschide noi perspective de cercetare şi ne pune la curent cu descoperirile de dată recentă, cu atît mai lăudabil fiind efortul autorilor şi editorilor.

Virgil Mihăilescu-Bîrliba

ALEXANDER RUTTKAY, *Stredovŕké umelecké remeslo*, Bratislava, Ed. „Tatran", 1979, 133 p.

Iniţiativa editurilor „Pallas" şi apoi „Tatran" din Bratislava de a publica, începînd din anul 1978, într-o frumoasă colecţie cunoscută sub denumirea de *Ars Slovaca Antiqua*, obiectele de artă descoperite sau aflate pe teritoriul Slovaciei este binevenită atît pentru specialişti, cît şi pentru un public mai larg. Este demn de semnalat că într-un timp relativ scurt a apărut un număr apreciabil de lucrări aparţinînd colaboratorilor Institutului de arheologie al Academiei de Ştiinţe Slovace, care patronează această serie. Prin editarea acestor lucrări se urmăreşte să se facă cunoscută istoria Slovaciei din neolitic pînă în epoca feudală. Sînt prezentate unele obiecte tipice, executate artistic, pentru diverse domenii ale activităţii umane, reliefîndu-se totodată posibilitatea acestora de a exprima realităţi istorice ale perioadei căreia îi aparţin. În acest sens au fost luate în discuţie, în cele şapte volume apărute pînă în prezent, descoperirile preistorice de la Spiša (din preajma cetăţii medievale), monedele celtice, piesele de armament reprezentate în picturile secolelor IX—XIV, ca şi cele care au ieşit la iveală din săpăturile arheologice de pe teritoriul Slovaciei, uneltele, armele şi podoabele din epoca bronzului, unele obiecte de podoabă datînd din secolele V—XI, precum şi alte descoperiri antice din acelaşi spaţiu. Din catalogul care însoţeşte fiecare volum în parte se poate observa că marea majoritate a materialelor, care ilustrează lucrările, provin din colecţiile Institutului de arheologie din Nitra, dar şi din inventarele muzeelor slovace, în special a celor din Bratislava. De asemenea, au fost publicate şi piese descoperite în Slovacia, dar care se află, în prezent, în unele muzee din Budapesta.

În volumul *Meşteşugurile artistice medievale*, Alexander Ruttkay abordează un subiect deosebit de interesant, dar dificil, acela al evoluţiei, de-a lungul secolelor IX—XV, a meşteşugurilor artistice şi, deci, a artelor decorative din Slovacia. Astfel, se face o succintă trecere în revistă a diverselor aspecte privind meşteşugul producerii bijuteriilor, al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

accesoriilor vestimentare, obiectelor de cult, iar pentru perioada mai tîrzie, a ceramicii decorative de interior. Un merit al lucrării este acela că autorul nu discută obiectele de artă decorativă de o valoare artistică demult recunoscută, ci acele piese, în majoritatea cazurilor provenind din săpături arheologice, care au circulat în mediul obişnuit de la curţile seniorilor, din oraşe şi chiar din sate. În vederea introducerii cititorului în atmosfera epocii căreia îi aparţin piesele în cauză, autorul foloseşte şi sursele lingvistice, literare şi reprezentările iconografice.

Apariţia şi dezvoltarea unor ramuri meşteşugăreşti este condiţionată, în mare parte, şi de existenţa materiilor prime în regiune. În acest sens autorul arată că Slovacia dispunea de importante resurse de metale nefieroase şi pietre semipreţioase, enumerînd, totodată, principalele exploatări din evul mediu. Aceste bogăţii au atras de timpuriu atenţia principilor Moraviei Mari, constituind, de altfel, şi unul dintre motivele expansiunii lor spre nord şi est. Şi vechii maghiari şi-au îndreptat atenţia, mai tîrziu, spre aceste zone cu resurse naturale pe care le-au cucerit. În secolul al XIII-lea, Slovacia era considerată, pe drept cuvînt, ca una dintre cele mai importante regiuni economice din bazinul carpatic.

Autorul acordă un loc important problemelor legate de metalurgia aurului, argintului şi cuprului, insistînd asupra evoluţiei stilurilor şi tehnicilor de realizare a obiectelor decorative şi de cult.

În continuare, se face un scurt istoric al meşteşugurilor artistice, care la început s-au dezvoltat în preajma curţilor principilor Moraviei Mari. Astfel, autorul consideră că încă din secolul al IX-lea se poate observa, în cadrul acestei ramuri meşteşugăreşti, o specializare pe meserii, indicînd şi localităţile în care se practicau, în acea vreme, cu precădere o meserie sau alta. Spre sfîrşitul secolului se observă o dispersare a meşteşugurilor, apărînd ateliere şi pe lîngă reşedinţele nobiliare. Aceste ateliere au supravieţuit şi distrugerilor provocate de maghiari statului Moraviei Mari. Vechii maghiari au fost purtătorii unei arte decorative cu elemente de tradiţie orientală şi est-europeană, care a dispărut repede, în decursul secolului al X-lea, în contact cu populaţia locală şi, apoi, sub influenţa canonului artistic al Europei Occidentale.

Producţia tînărului stat maghiar se baza, în cea mai mare parte, pe meşteşugarii locali, între care artizanii aveau un loc privilegiat. Aceştia lucrau în preajma reşedinţelor marilor feudali, a curţii regale sau la comandă. În secolele XI—XII, meşteşugarii regali au început să fie folosiţi şi de biserică. În această perioadă, dezvoltarea arhitecturii a determinat apariţia unor noi ramuri meşteşugăreşti specializate în prelucrarea pietrei şi lemnului — în vederea decorării interioarelor — a tapiţeriei, broderiei şi ţesutului.

Începînd cu secolul al XIII-lea, datorită creşterii producţiei meşteşugăreşti, a dezvoltării pieţei interne şi totodată a apariţiei şi înfloririi oraşelor, se constată schimbări favorabile, pentru meşteşugari, petrecute în structura societăţii feudale slovace. În acest context, autorul consideră că şi meşteşugurile artistice s-au închegat definitiv, după absorbirea în cultura urbană a tradiţiei populare şi a influenţelor venite de la curte şi din străinătate, ajungîndu-se astfel la o cultură materială unitară, cu unele particularităţi specifice Slovaciei. Un rol deosebit în dezvoltarea meşteşugărească l-a jucat apariţia breslelor. Astfel, prima breaslă din Slovacia a fost cea a aurarilor din Košice, fondată în 1376. Autorul remarcă apariţia, în secolele XIV—XV, a unei noi ramuri a producţiei artistice — ceramica ornamentală de interior.

O parte importantă a lucrării tratează stilurile, tehnicile de realizare, iconografia şi funcţionalitatea diferitelor obiecte produse în cadrul meşteşugurilor artistice, care, şi din aceste puncte de vedere, s-au dezvoltat pe o bază autohtonă, pe ele grefîndu-se elemente venite din anumite zone ale Europei de vest, sud-est, din Bizanţ, precum şi, indirect, din Orient. Autorul consideră că în secolul al X-lea se poate vorbi în Slovacia de două zone stilistice, una, în sud, cu manifestări mixte, slavo-maghiare, a doua, în nord, slavă pură, care păstrează tradiţia artistică a perioadei statului moravian. Uniformizarea acestor zone avea să se producă în secolul al XI-lea.

În decursul secolelor XI—XV, evoluţia artelor decorative din Slovacia se supune esteticii evului mediu european, respectiv stilurilor romanic şi gotic. Astfel, în produsele aparţinînd mediului popular apar, la sfîrşitul secolului al XII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIII-lea, motive decorative romantice. Stilul gotic cunoaşte o pondere mai mare în arta bijuteriilor. Autorul consideră că producţia de caracter urban şi dezvoltarea pieţii au fost principalii factori care au determinat realizarea unităţii stilistice a producţiei artizanale medievale slovace.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Consideraţiile generale ale lui Alexander Ruttkay în legătură cu dezvoltarea meşteşugurilor artistice în Slovacia sînt susţinute de un bogat material ilustrativ, precum şi de un catalog, judicios întocmit, prin care se completează textul, şi în care se dau suficiente detalii privind obiectele ilustrate.

Cu toate că acest volum nu se adresează în exclusivitate specialiştilor, el le atrage totuşi atenţia; ei putînd găsi în textul lucrării unele consideraţii interesante în legătură cu problema evoluţiei meşteşugurilor artistice într-o zonă cu o activitate artizanală deosebit de susţinută în evul mediu. Volumul se impune mai ales printr-o ilustraţie de o calitate deosebită, fiind puse astfel în circulaţie unele obiecte inedite. Legat, în special, de acest ultim aspect, putem remarca faptul că anumite motive ornamentale, obiecte de cult, podoabe sau accesorii vestimentare, avînd ca loc de proveniență Slovacia, îşi găsesc analogii în descoperirile, din aceeaşi vreme, de pe teritoriul României, aşa cum se cunosc din publicaţiile noastre de specialitate. De asemenea, pot fi sesizate apropieri, uneori surprinzător de elocvente, între unele obiecte din Slovacia, cum ar fi, de pildă, plăcuţele ornamentale din bronz de pe centuri de pînză sau de piele, cataramele şi limbi de curea, aplice din bronz şi os, precum şi în decorurile florale, animaliere sau cele cu litere gotice, dar mai ales pe planul tehnicii de realizare a acestora, cu cele descoperite recent la Baia, care datează tot din secolele XIV—XV.

În rîndul meşteşugurilor artistice a fost inclus, aşa cum am arătat deja, şi cel al producţiei de ceramică decorativă de interior, care reprezintă, pentru tema abordată, unul dintre meşteşugurile importante, deşi autorul i-a acordat, spre regretul nostru, un spaţiu relativ restrîns, atît în text cît şi în ilustraţie. Aceste materiale îşi găsesc analogii şi pe teritoriul ţării noastre, în secolele XIV—XV, în special sub raportul reprezentării unor anumite scene într-un cadru gotic specific.

Analogiile care se pot face pe baza materialelor descoperite în Slovacia cu cele scoase la iveală în unele aşezări urbane din ţara noastră, şi în special în Moldova, ne permite să considerăm că o parte cel puţin a producţiei meşteşugăreşti, precum şi dezvoltarea pieţii, se găseau în secolele XIV—XV şi mai ales în secolul al XV-lea la un nivel apropiat celui atins în centrul Europei.

Rezumatul cuprinzător şi foarte bine întocmait, tradus în trei limbi de largă circulaţie, ca şi catalogul materialelor ilustrate înlesnesc şi ele specialiştilor înţelegerea corectă a problemelor legate de istoria culturii slovace medievale.

Stela Cheptea

FRANZ BABINGER, *Mehmet the Conqueror and his Time*, ed. William C. Hickman, (trad. din germană de RALPH MANHEIM), Princeton-New Jersey, Princenton University Press, 1978, XX + 515 p.

Orientalist-turcolog de renume mondial, F. Babinger (1891—1967) este autorul unui mare număr de contribuţii ştiinţifice, în frunte cu opera sa despre istoriografia otomană *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke...* (Leipzig, 1927). În 1934 a fost adus de N. Iorga şi numit profesor la Universitatea din Bucureşti pentru formarea de turcologi români. Între anii 1940—1944, a funcţionat ca profesor la Universitatea Mihăileană şi ca director la Institutul de Turcologie din Iaşi. După ultimul război, a fost profesor pentru istoria islamului la Universitatea din München.

Cu ocazia aniversării a 500 de ani de la cucerirea Constantinopolului, în 1953, a consacrat sultanului Mehmed II şi acestui eveniment o monografie în limba germană. Deşi fără note, aparat critic şi bibliografie, cartea a trezit un interes deosebit pentru marele public. Dovadă că a urmat versiune franceză (Payot, Paris, 1954) [1] şi alta italiană, revăzută (1957) [2]. În 1959 a apărut a doua ediţie germană, în 1967 a doua ediţie italiană, iar în 1968 a fost tradusă şi în sîrbo-croată de Nedim Filipovici. Meritul ultimei ediţii ame-

[1] F. Babinger, *Mahomet II le Conquérant et son temps* (1432—1481), *La grande peur du monde au tournant de l'Histoire*, Paris, Payot, 1954, 636 p. + fig. + pl.

[2] Franz Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, 1957, „Giulio Einaudi editore", 796 p. + 1 portret în culori (Mehmet II) + pl. (facs.) + fig. (unele în culori).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricane este că a completat afirmațiile lui F. Babinger cu notele respective, a dat o bibliografie copioasă și a înlăturat unele imprecizii, inadvertențe și confuzii, dînd o ediție științifică. Aceste lipsuri au fost semnalate de noi cu ocazia recenzării versiunii franceze și italiene[3]. De asemenea, și cunoscutul istoric turc Halil Inalcik i-a făcut unele observații critice justificate[4]. Autorul n-a fost de acord cu ele, ci a protestat vehement ca la orice critică („Magister dixit"...). În fața acestei situații, Fundația din A.B.D. a durat o lectură atentă cărții și a tradus-o cu mare grijă în engleză. Controlînd cu grijă textul, a înlăturat nepotrivirile și exagerările. În același timp, editorul W. Hickman, începînd din 1965, a lucrat pentru a adăuga traducerii engleze atît aparatul critic necesar, cît și o bogată bibliografie. În limita posibilităților, a adus și unele completări din izvoarele arhivistice. Aceste operații suplimentare cerînd un timp îndelungat, lucrarea a fost publicată și difuzată abia în 1978, într-o formă academică.

Cartea începe cu întronarea sultanului Murad II (1421), descrierea expedițiilor în Balcani, cucerirea Salonicului (1429—1430), expediția sultanului Murad împotriva Transilvaniei (1437—1438), înfrîngerea beilor Mezid bey și Kulașahin sau Sehapeddin (1441—1442), distrugerea armatei otomane la Zlatița *(Izladi)* de către oastea lui Ioan de Hunedoara (1443), dramatica bătălie de la Varna (10 nov. 1444) și zdrobirea ultimei cruciade împotriva turcilor. În pragul acestor evenimente istorice, după încheierea tratatului de la Sighet (iulie 1444), Sultanul Murad II abdică și prințul moștenitor Mehmed II (n. 1432) deveni pentru prima oară sultan la vîrsta de 12 ani. După victoria de la Varna reia domnia, dar caracterul său aprig provoacă prima răscoală a ienicerilor la Buçuk-Tepe lîngă Adrianopol (1448). Prin înlăturarea primului vizir Halil paşa, Mehmed II este mazilit și Murad II rechemat a doua oară la domnie. Pe de altă parte, autorul descrie organizarea Imperiului otoman pe la mijlocul secolului al XV-lea, insistă asupra instituțiilor social-economice și caracterizează personalitățile cunoscute ale vieții politice și culturale, arătînd influența lor la curte. Autorul, pe lîngă cercetarea acestora, prezintă biografia lui Mehmed II. Bazîndu-se pe izvoare de mînă întîi, face cunoscut succesele sultanului, arată desăvîrșirea personalității sale, descrie cum victoriile cîștigate au influențat renașterea europeană și insistă asupra influenței turcești, în decursul anilor, asupra artei și literaturii apusene.

Privită în ansamblu, noua ediție cuprinde: Lista materialului ilustrativ (p. VII). Prefața editorului. Notă în legătură cu pronunțarea și transcrierea terminologiei turcești (XVII). Listă de abrevieri. Cartea I: Situația Imperiului otoman în perioada întronării lui Murad II (p. 3). Nașterea unui sultan (9). Campaniile balcanice — atac împotriva Transilvaniei și Ungariei (16). Expediția cruciată la Varna și zdrobirea armatei aliate (27). Un copil sultan (41). Campania împotriva Greciei (44). Ultimii ani ai sultanului Murad II (56). Cartea a II-a: Reîntronarea sultanului Mehmed II (64). Fortăreața nouă de la strîmtori „Rumeli hisar" (75). Asedierea și căderea Bizanțului (87). Constantinopolul deveni Istanbul, capitala Imperiului otoman (101). Ecou și consternare în Apus (117). Întinderea Osmanlîilor în Marea Egee (129) și intimidarea Moldovei; plata primului tribut moldovean și acordarea unui privilegiu negustorilor de la Cetatea Albă/Akqirman (133) și nu a unui tratat[5]. Asedierea Belgradului și apărarea eroică sub comanda lui Ioan de Hunedoara (137). Cartea a III-a: Expedițiile Osmanlîilor în Albania, Serbia și Grecia (151). Eforturile papei de a

[3] În „Studii", 2/XI, 1958, p. 195—213 și în *SAO*, II, București, 1959, p. 217—237 (Mihail Guboglu).

[4] Cf. rev. *Speculum*... (Londra, 1954).

[5] Mai amănunțit, cf. Mustafa Ali Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii", 5/1960, p. 165—178. Materialul, în cea mai mare parte, este bazat pe firmanul lui Mehmed II din 1456 (tradus și de mine în *Paleografia și diplomatica turcă-osmană. Studiu și album*, București, 1958, p. 131—132 + facsimil (p. 164, nr. 3) și îndeosebi pe cronicile turcești (vol. I), adunate de mine toate, iar la traduceri a colaborat circa cu o pătrime. Volumul era gata pentru tipar în 1959/1960, dar s-a tărăgănat publicarea din cauza lui Mihai Berza. Revenind la subiect, faptul că privilegiul din 9 iunie 1456 acordat negustorilor moldoveni din Cetatea Albă (Akqirman) de către Mehmet II nu este un „tratat" a fost remarcat la timp de cunoscutul turcolog-istoric N. Beldiceanu (Paris). Nici dînsul, însă, nu a precizat că potrivit legislației musulmane *şerî'at*) un astfel de privilegiu este o *capitulație* și nicidecum un „tratat" *('ahitname)*, care are un caracter bilateral. Tocmai acest fapt n-a fost sesizat de fostul nostru elev și colaborator M.A.M.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întâri unitatea apuseană (167). Ultimul reprezentant al Paleologilor (173). Capitularea Amasrei, aventuri orientale şi căderea Trapezuntului (183). Campania împotriva Ţării Româneşti, alungarea lui Vlad Ţepeş şi întronarea lui Radu cel Frumos (199). Cucerirea insulei Lesbos „Mitylene" (200). Supunerea Bosniei prin capitularea cetăţii Iaice (215). Declanşarea luptei cu Veneţia (225). Eforturile papei de a organiza o expediţie cruciadă (233). Osmanlîii pe ţărmul Adriaticii (251). Incursiunile în Anatolia şi Rumelia (269). Căderea Eubeei = Inebahti sau Negroponte (302). Moscheia Fatih (203). Cartea a V-a : Înţelegerea cu Uzun-Hasan (302). Lupta cu Uzun-Hasan în Orient, bătălia la Otlubeli în 1473 (309). Mazilirea şi decapitarea vizirului Mahmud paşa (329). Decadenţa comerţului genovez în Levant (431) Akîngiii otomani la porţile Veneţiei şi Austriei (347). Expediţia lui Suleiman paşa în Moldova şi dezastrul de la Vaslui ; campania de răzbunare a lui Mehmed II împotriva lui Ştefan cel Mare şi înfrîngerea moldovenilor la „Derbend" (Valea Albă) (351). Reluarea asedierii cetăţilor albaneze Akçahisar (= Skodra) şi Üsküdar (= Scutari) (359). Cartea a VI-a : Tratatul de pace cu Veneţia (369). Aparţia osmanlîilor în Italia meridională, la Otranto (389). Asedierea zadarnică a insulei Rodos (397). Ultimele expediţii şi moartea sultanului Mehmed II „Cuceritorul" (401).

Cartea a VII-a : Personalitatea şi împărăţia sultanului Mehmed II (409). a. Sultanul Mehmed II ca suveran şi om (409—410). b. Împărăţia şi societatea (432). c. Arta, literatura şi ştiinţa (462). d. Sultanul Mehmed II şi apusul (494). Anexe : I. Listă de suverani şi papi (511). II. Vocabular (513). Index (515).

În concluzie, prin punerea la punct a ediţiei lui F. Babinger, editorul W. C. Hickmann a făcut o muncă foarte utilă pentru istoriografie. Prin munca depusă, dacă nu coautor, este cel puţin colaborator al volumului recenzat. Dacă editorul ar fi putut utiliza unele lucrări româneşti, ca *Vlad Dracul şi vremea sa* (Iaşi, 1928) de I. Minea, cărţile despre *Vlad Ţepeş* de Şt. Andreescu şi N. Stoicescu (1976), lucrările lui B. Câmpina despre Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare (1954—1962) [6] şi îndeosebi volumul *Războieni. 500 de ani de la Campania sultanului Mehmed II în Moldova* [7], noua ediţie a cărţii lui Babinger ar fi avut de cîştigat mult pentru relaţiile româno-otomane în epoca respectivă.

Desigur, ediţia americană recenzată ar fi avut şi mai mult de cîştigat dacă harnicul editor W. C. Hickman acorda mai mare atenţie lucrărilor turceşti din ultimele decenii în frunte cu operele istoricilor M. Fuat Köprülü (m. 1966) [8], Ismail Hakki Uzunçarşili (m. 1978) [9], Ö. L. Barkan (m. 1979) [10], M. Tayyib Gökbilgin (m. 1981) [11] şi Halil Inal-

---

[6] Barbu Câmpina, *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova şi Ţara Românească...*, Bucureşti, 1950 ; idem, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 11—111 ; *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare*, în „Studii", 4/X, 1957, p. 57—67 ; idem, *Victoria oştii lui Ţepeş asupra sultanului Mehmed al II-lea*, ibid., 3/XV, 1962, p. 535—55, etc.

[7] Monografie şi culegeri de texte, Bucureşti, 1977, 352 p. + 1 h. Autori : Manole Neagoe, Olimpia Guţu, Mihail Guboglu (Texte turceşti), (Direcţia generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România).

[8] Despre această somitate ştiinţifică a istoriografiei, literaturii vechi şi culturii turceşti cf. *60. doğum yili münâsebetiyle FUAD KÖPRÜLÜ ARAŞTIRMALARI — Mélanges Fuat Köprülü*, „Osman Yalçin Matbaasi", Istanbul, 1953, LIII + 603 p. + 1 portret (Fuat Köprülü) + facsimile etc.

[9] Despre acest mare istoric turc cf. *Ord. Prof. Ismail Hakki Uzun çarşili'ya Armağan* (Omagiu prof. I. H. Uzunçarşili), Türk Tarih Kurumu Basimevi — Ankara, 1976, XI + 494 + pl. + facsimile cf. şi vol. *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TARIH DERGISI Ord. Prof. I. Hakki Uzunçatşili Hâtira Sayisi* (În memoria prof. onorific I. H. Uzunçarşili). Istanbul — 1939 (nr. 32, Martie, 1979), XV + 1 047 p. (cu pl. facs).

[10] Cf. vol. „Im Memoriam Ömer L. Barkan"..., Paris — 1980, şi bibliografia amănunţită întocmită de Doç. Dr. Mahmud Şakiroglu, în „Belleten", 1980.

[11] Universitatea din Istanbul — Institutul de istorie Director prof. dr. Münir Aktepe, pregăteşte un volum comemorativ şi fostului lui profesor M. Tayyib Gökbilgin care a scris mult şi despre ţările române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cik [12] consacrate fie personalității acestui sultan fie epocii sale [13]. Lucrarea are fragmente întinse despre țările române, unele văzute printr-o prizmă cam obtuză (nu este cazul să mai insistăm asupra lor : Toate aceste fragmente și știri bogate au fost larg prezentate și comentate de noi cu ocazia recenzării primelor două ediții, una franceză și alta italiană).

Atît răposatului savant Franz Babinger [14] cît și noului editor i-au lipsit cercetarea și utilizarea materialului de arhivă otomană, în special de la Muzeul Topkapi Sarayi, fost muzeu imperial [15], și Arhiva Președ. Cons. de Miniștri *(Başbakanlik Arşivi)*, ambele din Istanbul. Deci, cu toate meritele acestei ediții, o monografie cu adevărat științifică consacrată personalității și epocii sultanului Mehmed al II-lea este o operă a viitorului.

M. Guboglu

Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi, présenté par ALEXANDRE BENNIGSEN, PERTEV NAILI BORATAV, DILEK DESAIVE, CHANTAL LEMERCIER-QUELQUEJAY, Paris-La Haye, Mouton Editeur, 1978, 458 p. + facsimile.

Echipa de cercetare asociată — 529, orientată spre studiul Istoriei Europei orientale și a Imperiului otoman, după fondurile de arhivă turcești, dirijată de profesorul Alexandre Bennigsen de la École des Hautes Études en Sciences Sociales din Paris, a pregătit în seminarul de Paleografie otomană, condus de Pertev Boratav, un substanțial volum de documente, bogat comentat și care, depășind promisiunea inițială a titlului, se constituie într-un succint tratat de istorie a hanatului tătăresc al Crimeii în evoluția și relațiile sale cu întregul sud-est european.

Opiniile și precizările asupra amănuntelor sau momentelor cruciale ale trecutului hanatului sau zonelor adiacente, reflectă colaborarea, la seminar și la programul de cercetări, și a altor specialiști (Jean-Louis Bacqué-Grammont, Gilles Veinstein, Mihnea Berindei, Madeleine Ponin). Deși o parte din documente erau cunoscute —, dar cine dispune de timpul de a le depista și ordona ? — re-publicarea lor după microfilmele Arhivelor Palatului din Topkapi, analiza atentă, încadrarea în epocă, o prezentare îngrijită a tuturor elementelor utile „chestionării" lor și nu în puține cazuri reproducerea facsimilată într-o excelentă ținută grafică, sînt numai cîteva din calitățile prin care lucrarea se recomandă de la sine.

Seriozitatea cu care a fost gîndită se vădește și în conținutul anexelor sale : notițe biografice ale tuturor hanilor Crimeii și a doi hani de la Kazan, însumînd o succintă trecere în revistă a întregii istorii a statului Crimeean (p. 315—359) completată cu tabloul genealogic al descendenților lui Hadji Girây I și o cronologie paralelă tătaro-osmană (p. 360—376). Un glosar util (p. 383—404), o bibliografie cuprinzătoare structurată în 4 secțiuni (p. 405—423) și index-ul (p. 425—454) încheie, încununînd această muncă pe cît de anevoiasă pe atît de folositoare prin rezultatul ei, volumul ce ne stă în față.

Un număr de cincizeci de documente se referă la primele două secole ale existenței Hanatului Crimeii, proiectînd lumini de-a lungul a cinci generații de Girayzi (pînă la Islâm Giray III (1644—1654), începînd cu Hadji întemeietorul. Acesta, în primul pătrar al secolului al XV-lea reușește, cu ajutor lituan și din partea puternicului clan Șirin, să abată cursul năruirii moștenirii lui Batu, prin implantarea cu centrul în peninsula Crimeii a unei noi stăpîniri ; prin ea, puterea tătarilor va străluci încă trei secole, marcînd cu pecete originală istoria spațiului nord-pontic, la interferența curentelor comerciale ce coborau din Baltica, pe drumul blănurilor, spre Anatolia sau care, din Marea Neagră se îndreptau spre răsărit pînă în depărtatul Turkestan. În răscrucea aceasta se întîlneau, se disputau și se înlănțuiau în forme mereu schimbătoare, interesele țărilor nordice (țaratul Moscovei, regatul

[12] Are o serie de lucrări despre Mahomet II și epoca sa. Din 1975 este profesor în S.U.A. (Chicago-Univ.). Bibliografia lucrărilor sale, apud Hans Jurgen-Jutta Kornrumpf, *Osmanische Bibliographie...*, Leyden/Köln, „E. J. Brill", 1973, p. 279—283 (Selectivă și parțială...).

[13] Cc. art. Mehmed II Fâtih în *Islam Ansiklopedisi*, fasikül 88 cu bibliografia la zi.

[14] Cf. Necrologul *Franz Babinger*, în *SAO* (M.G.).

[15] Un catalog în cîteva volume este pregătit pentru tipar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Polono-Lituanian), ale principatelor române străjuind cealaltă mare arteră negustorească — Dunărea şi ale Imperiului otoman care acum se lansează în tentativa de a lega sub marea deschidere a aripilor sale, Occidentul de Orient.

Poziţia Hanatului Crimeii în cadrul politic schiţat şi mai ales în raport cu vecinul său coreligionar, Imperiul otoman (în plus, rudă de sînge) este re-analizată în lumina documentelor reunite în acest volum, autorii distanţîndu-se atît de prejudecata după care statul sclavagist rătăcit în timpurile moderne" [1] cît şi de optica otomanocentristă în care hanii Girayzi apar ca simpli executanţi ai politicii padişahului, prelungirea nordică a mîinii acestuia şi în consecinţă Hanatul Crimeei — doar ca satelitul Imperiului otoman (p. 3).

Ideea nouă avansată („extrasă" din comentariul ce însoţeşte fiecare document şi sintetizată în Introducere, p. 1—29), este aceea după care relaţia Baghcesaray-Istanbul este complexă, modulînd în raport cu diferite momente semnificative ale evoluţiei celor două state, avînd de la început, în virtutea afinităţii partenerilor, un caracter specific. Interpretarea curentă după care căderea cetăţilor genoveze Caffa şi Mangop sub stăpînire otomană (în anul 1475) e urmată automat de intrarea Hanatului în vasalitate este denunţată ca eronată (p. 3).

Deşi Poarta formulase această pretenţie încă odată cu Fetih-name-ul cuceririi celor două fortăreţe (E. 11687, p. 45) în realitate, raportul vasalic se va constitui progresiv, etapele fiind acelea ale întăririi puterii otomane în peninsulă (prin implantarea garnizoanelor sale la Caffa, Mangop, Kerç, Yeni Qale, Or, Taman, Temrük, Sogudjâq, Özü, Qil-Burun şi prin organizarea în 1582 a posesiunilor din Crimeea într-un eyalet condus de beylerleyul de Caffa) în scopul realizării controlului asupra Mării Negre, importantă ca debuşeu al marilor rute comerciale ale Europei centrale şi nordice şi ca puncte de plecare pe drumul ce făcea legătura cu Orientul îndepărtat. Gradualitatea impunerii suzeranităţii otomane ca şi o anumită relativitate a ei sînt susţinute prin menţiuni ale documentelor analizate : Mengli Giray I îl numeşte pe padişah (E. 11776/1, p. 41) „qarindăşim" (frate) deşi tot el este primul han care trimite ca ostatec la Poartă (garanţia fidelităţii !) pe fiul şi succesorul său, Sa'âdet Giray. Totodată, deşi principial suzeranitatea otomană presupunea dreptul de investitură, acesta s-a exercitat oficial, pentru prima oară (E. 2365, p. 127) la înscăunarea aceluiaşi Sa'âdet Giray I (1524—1532) iar succesorii lui au putut eluda mai departe această formalitate cînd împrejurările le-au fost prielnice. Recunoaşterea dependenţei şi în plan religios o va inaugura Islâm Giray II (1584—1588) prin pronunţarea rugăciunii (Khütbe) în numele padişahului (dar nici acum şi nici pe această linie nu se va crea o regulă inflexibilă). În sfîrşit, se invocă, plin de semnificaţii faptul că membrii familiei Girayde erau stipendiaţii sultanilor, primind sub diferite forme sume de bani din haznaua imperială (E. 4414, p. 85, E. 6398, p. 88, E. 11678, p. 99, E. 11496, p. 145, E. 2904, p. 147). Documentele din care aflăm că în unele cazuri ordinelor sultanilor li se răspunde printr-un refuz „à peine poli" (E. 2904, p. 147, E. 1308/(1301)$_2$, p. 110, E. 6474, p. 106) sau că hanii nesocotesc „războiul sfînt" (Gâza), axul ideologic al expansiunii otomane, prin intrarea în tratative cu ereticii persani (safavizi), sînt evidenţiate pentru ca racordîndu-le celorlalte să se tragă concluzia că pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, Hanatul Crimeei a desfăşurat o politică proprie, nestînjenit de legături vasalice sau chiar de scrupule teologice. Abia la mijlocul secolului al XVII-lea, într-un complex de condiţii definit pe de o parte de urmările înfrîngerilor suferite de tătarii crimeeni în lupta cu ţaratul Moscovei pentru adjudecarea moştenirii Hoardei de Aur (a doua jumătate a sec. XVI), iar pe de altă parte de revitalizarea autorităţii imperiale sub dinastia viziralâ a Köprülü-ilor, veleităţile de independenţă ale Girayzilor nu mai găsesc teren de afirmare. Începe acum ultima fază a istoriei Hanatului, descendentă (simptomatică e destituirea de către sultan, la 1666, a lui Mohammed Giray IV) cu unele tresăriri ale vechii mqreţii (cea din urmă sclipire este sub hanul Qirim Giray) şi care, în anul 1783, odată cu anexarea hanatului de către Rusia ţarinei Ecaterina a II-a, îi închide pasionantul capitol de istorie.

Reluarea discuţiilor în legătură cu caracterul vasalităţii tătare în lumina documentelor este una din multele reuşite ale cărţii şi în acelaşi timp un model de lucru : argumentul şi punctul de pornire este documentul. El este înfăţişat cititorului fie în traducere integrală fie rezumat, însoţit de o „fişă clinică" cuprinzînd elemente ca : data, emitentul,

[1] U. D. Smirnov, *Krumskoe Hanstvopod vezhovenstvom Otomanskoy Porty*, apud : *Le Khanat de Crimée*, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrierea, sigiliile (ar fi fost utile și observații asupra caracteristicilor hîrtiei, ajutătoare în datare, acolo unde aceasta nu e certă). Totul e întregit de un scurt dar consistent comentariu care are menirea de a schița punțile între momentele surprinse prin aceste acte, detașînd totodată, o posibilă interpretare și lăsînd cale liberă, prin viitoare conexiuni, unor precizări sau rectificări.

Astfel, tezei otomano-centriste i se demonstrează fragilitatea. Poate cu o ușoară accentuare a contrariului (de exemplu, documentul E. 1308/(1301)/2, p. 110) citat (p. 4) printre dovezile „forte" ale libertății vecină cu ireverențiozitatea pe care și-o îngăduie Hanatul față de poruncile emanînd de la Înaltul Prag — în acest caz, refuzul de a porni împotriva Poloniei așa cum îi ceruse sultanul Süleyman I Kanuni — este prin ton, prin argumentarea grijulie și dorită a fi convingătoare, numai un mod de a se sustrage fără riscuri, de la îndeplinirea unei acțiuni nedorite).

Rămîne prețioasă nuanțarea naturii și a conținutului relației existente între Sublima Poartă și curtea de la Baghcesaray, ca relație complexă și originală în ansamblul raporturilor stabilite în Dar-ül-Islâm și Dar-ül-Ahd. Dealtfel, pentru a se mula pe această realitate specifică, poate că denumirea de „vasalitate" (folosită mai mult dintr-o inerție terminologică, deși are un înțeles consacrat în contextul feudalismului occidental) nu este cea mai nimerită. Societatea otomană a Evului Mediu a dezvoltat structuri economico-social-politice și mentale caracteristice [2], care trebuie evaluate în propriile coordonate și nu prin raportare forțată la realități similare în unele privințe dar produse totuși de împrejurări și popoare diferite. Poate termenul de „stat clientelar" (ținînd seama și de posibila — ca în atîtea alte cauze — valorificare, prin filiera bizantină, a tradițiilor politice imperial-romane) ar oferi sugestii fără să se propună, bineînțeles, o suprapunere absolută.

Numeroase alte documente furnizează știri sau detalii interesante. Astfel, documentul E. 10724 (p. 33), oferă o bogată enumerare a funcțiilor publice, juridice și administrative ale hanatului.

Mai vechea părere potrivit căreia în anul 1475, data cuceririi de către turci a Caffei genoveze, Mengli Girây I — pe atunci în luptă pentru tron cu frații săi Nurdevlet și Haydar și cu protejatul hanului de la Saray, Djanibeg I — se afla în cetatea Mangop, este infirmată de documentul E. 11776/2, p. 55, care pare să-l dezvăluie pe fiul lui Hadji la Caffa.

Despre legăturile de rudenie între Casa lui Osman și ramura Girâydă, cu repercusiuni și asupra raporturilor politice dintre ele, vorbesc documentele E. 4085, p. 83 și E. 7159, p. 89.

Incitantă este, la pagina 79 (E. 12090) prezentarea hărții lui Morali Iliyas (Ilias din Moreea), presupusă a fi fost alcătuită în intervalul 1495—1505. Regiunea înfățișată așteaptă încă să fie identificată. O variantă interpretativă aparținînd cunoscutului turcolog polonez Zygmunt Abrahamowicz, propune regiunea cuprinsă între Polonia și Marea Neagră iar pentru cetățile și orașele figurate următoarele echivalențe: Cerkeș Kirman — Cerkassy, Min Kirmân — Kiev, Qal'e zeyly — Oster, Yeni Sarâyr — Očakov [3].

În sfîrșit, mai multe mențiuni interesante în legătură cu Moldova lui Ștefan cel Mare. Astfel, documentul E. 6691/4, p. 80 nedatat, dar presupus a fi din intervalul 1481—1486, vorbește despre sosirea unei solii polone la hanul Mengli Girây, care pune drept condiție a bunelor sale sentimente față de Polonia, încheierea de către acesta a vreunei alianțe cu suveranul din Qara-Bogdan.

Campania din anul 1476 a lui Mehmed II împotriva Moldovei beneficiază de două precizări importante: sultanul îl invitase să i dea concursul în desfășurarea operațiunilor militare atît pe Nurdevlet, unul din fiii lui Mengli cît și pe puternicul șef al clanului Șirin, Eminek-bey. Dacă participarea primului este încă pusă sub semnul îndoielii, în schimb, prin documentul E. 3179, p. 59, devine certă prezența în Moldova a celui de-al doilea, în fruntea hoardelor tătare, la ordinul padișahului. Desfășurarea evenimentelor concordă cu ceea ce știam pînă acum, dar un alt document referitor la aceeași campanie (E. 6495, p. 64), aduce un amănunt deconcertant: beyul de Șirin relatează cum la întoarcerea din Moldova au fost urmăriți pînă în Crimeea, la cetatea Qirim care a și fost asediată de inamic. Să fi ajuns oștenii lui Ștefan pînă în mijlocul Crimeei?

---

[2] Cf. Mihai Maxim, în *Istoria Medie Universală*, sub coordonarea prof. dr. Radu Manolescu), București, 1980, p. 267, despre feudalismul otoman de coloratură oriental-asiatică. asiatică.

[3] Cf. Mihail Guboglu, recenzie la Zygmunt Abrahamovicz, *Catalogul documentelor turcești*, în „Studii", 1/, 1962, p. 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnia lui Islâm Giray al III-lea (iunie 1644—iulie 1654) corespunde etapei de gravă criză otomană, manifestă prin absența unei politici active în sud-estul Europei. Este vremea proiectului lui Vladislav IV Vasa, regele Poloniei, de ofensivă antităt ară și eventual împotriva Imperiului otoman. Cu obediența binecunoscută, Vasile Lupu, principele Moldovei, se grăbea la sfîrșitul verii anului 1645 să comunice Porții ordinul regelui Poloniei pentru o expediție a șeicilor căzăcești în Marea Neagră; în consecință marele-vizir punea în stare de alertă sandjaqurile din sud-estul Moldovei (Aqkirman, Bender), pregătind intervenția, în caz de nevoie, a „războinicilor de pe malurile Dunării", tătarilor bugeceni, ai hanului și a tătarilor gebelu (p. 167—168). Acești purtători de cuirasă (gibe) par să fi depins direct de sandjaq-urile otomane implantate în sud-estul Moldovei.

În același context al crizei otomane interferată cu aceea polonă provocată de răscoalele trupelor cătăcești conduse de Bogdan Hmelnicki (1648—1654) s-a produs înlocuirea lui Vasile vodă Lupu la cîrma principatului românesc est-carpatic cu Gheorghe Ștefan, prin intervenția conjugată transilvano-munteano-polonă. Arhivele de la Topkapi Saray înfățișează, pentru prima dată, o versiune otomană a răsturnării, prin raportul lui Hasân Kethûda al Porții, trimis în Moldova spre a examina situația și a percepe tributul (p. 185—191). Misiunea sa consta totodată în instalarea lui Gheorghe Ștefan pe tronul Moldovei. Conjunctura era deosebit de gravă: la Zvantzy, lîngă Camenița, armata polonă a regelui Ioan Cazimir de Vasa fusese încercuită de forțele reunite ale tătarilor și cazacilor rebeli, conduse de hanul Islam Giray al III-lea și hatmanul Bogdan Hmelnicki (octombrie-noiembrie 1653). Apropierea forțelor tătaro-căzăcești reînviase speranțele lui Vasile Lupu; fostul domn făcuse să parvină hanului știrea că Gheorghe vodă Ștefan trimisese întăriturii polonilor. La solicitarea românească, Hasan — Kethûda Porții otomane — scrisese hanului spre a opri invadarea Moldovei și devastarea ei de hoardele tătare la început de iarnă grea (1653/1654). Raportul trimisului otoman rezumă în cîteva fraze ultimele evenimente ale anului 1653: intrarea în Moldova a unui corp de oaste căzăcească în frunte cu Timuș Hmelnicki menit să restabilească a doua oară domnia socrului său Vasile Lupu; moartea fiului hatmanului în cetatea Sucevei și capitularea trupelor sale. Față de ceea ce se știe pînă acum, raportul kethûdei Hasan adaugă faptul că hatmanul Bogdan Hmelnicki — numit „hatmanul de Ozu" (Oceakov) — vestit de blocarea fiului său, reușește să convingă pe hanul Islam Giray să expedieze spre Moldova un corp de ajutor apreciat la 40 000 de tătari și 10 000 de cazaci, pentru despresurarea celor 12 000 de la Suceava. Corpul de ajutor fusese întors din drum de han la vestea capitulării cetății și retragerii cazacilor din Moldova. Un emisar otoman, Osman Agâ, fusese de față la capitulare și constatase că în cetate nu se află nici un tezaur (p. 189).

Interpretarea documentului nu este lipsită de dificultăți. Potrivit comentariului editorilor, în primăvara anului 1652 „une armée cosaque et tatare placés sous le commandement de Timofey (Timos) Hmelnicki [...] envahit la Moldavie où le voyevode Vasile Lupu (en turc, Kurt Vasil) l'accueillit bien —, et le 31 août 1652, il donna sa fille Ruxandra en marige à Timofey" (p. 190). O invazie bine primită, lucrul ar fi spre a mirare! În fapt, vîrtejul răscoalei de pe hotarele polono-tătare prinseseră încă de la început, din 1648, și principatul românesc dintre Carpații Orientali și Nistru. Tentativa domnului Moldovei, Vasile Lupu, de a apăra hotarele țării împotriva încălcărilor și jafurilor tătarilor, aliații hatmanului cazacilor rebeli, a provocat marea invazie din vara anului 1650. După mărturia contemporană a celui mai mare cronicar român al secolului al XVII-lea, Miron Costin, devastarea de către trupele tătare și cazace conduse de qalga-sultan și de hatmanul Bogdan Hmelnicki, a fost aproape tot atît de mare precum aceea din vremea războiului antiotoman de sub Ioan vodă cel Cumplit din 1574! Surprins nepregătit, retras în codrul Căpoteștilor, Vasile vodă Lupu a fost silit să negocieze retragerea invadatorilor: tătarii primeau 130 000 taleri și stabilirea unei dări anuale către han în bani și cîte o cabaniță; hatmanul cazac se mulțumea cu 10 000 taleri și impunea căsătoria fiului său Timuș cu domnița Ruxandra, fiica principelui român[5]. Căsătoria s-a efectuat numai în împrejurările victoriei cazaco-tătare asupra polonilor din vara anului 1652 cînd Vasile-vodă nu mai putea spera vreo îndreptare. Totodată însemnarea lui Miron Costin despre originea dării domniei Moldovei către hanul Crimeii, instituită în anul 1650, este confirmată de raportul

[4] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 132.
[5] Cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

kethüdei otomane Hasan: în toamna anului 1653 cînd se strînge haraciul țării pentru Poartă sosiseră și un aga cu 5—6 tătari ai hanului pentru a primi darea.

Dezno lămîntul prefacerii din Moldova anului 1653 a fost determinat atît de iscusința politică a noului principe Gheorghe Ștefan cît și de evoluția situației internaționale. Obținerea unui ajutor specializat (tunari) polon, trimis din oastea regelui Ioan Cazimir, condus de colonelul Kondracki și Döhnhoff, sosirea unui corp de sprijin transilvan (János Pétki apoi Ioan Kemény) au permis obținerea „de justesse" a capitulării Sucevei (9 octombrie 1653). S-a putut astfel evita intervenția tătară în Moldova. O întoarcere ofensivă a tătarilor și cazacilor concentrați la Camenița a ținut însă de o cotitură strategică.

Marele joc politic al hatmanului Bogdan Hmelnicki, de tatonare a puterilor vecine spre a le folosi împotriva Republicii polone a dus la un rezultat neașteptat. Deja în decembrie 1650, ca urmare a schimbului de solii între hatman și autoritățile otomane, început în februarie 1649, Poarta acceptase supunerea cazacilor și pentru protecția lor ordonase hanului Crimeii să le acorde sprijin militar[6]. Chiar în preajma începerii campaniei anului 1653, în februarie, din Cehrin, Bogdan Hmelnicki reînnoia supunerea sa față de Poartă și solicita insistent acordarea urgentă a unui sprijin militar, format din trupele pașei Silistra și hanului Crimeii (p. 191—193). Paralel cu soliile la Poartă hatmanul negociase cu marele duce al Moscovei, Alexei Mihailovici Romanov, declarînd chiar alternativa supunerii către sultan în cazul unui refuz de protecție din partea moscoviților (toamna 1652, april 1653). Tratativele cu Poarta au culminat în februarie-martie 1653 printr-o legătură al cărui sens este înfățișat într-un pasaj din Șarih-ul Menârzade Ahmed: „Se rugaseră [delegații cazaci] pentru tobă, steag și pentru o bucată de pămînt la hotarul Moscovei. Pe timpul lui Melek Ahmed pașa, ei fuseseră căftăniți iar hatmanul, de mai sus rămăsese numai cu titlul de eyalet, pămîntul său vechi nehotărîndu-se să i se dea pentru totdeauna [...]. Să fii mulțumit cu locurile în care ești și să apelezi la han; „Cu titlu de eyalet i s-au acordat tot locurile sale de mai înainte și nu s-a găsit de cuviință să fie atacat pămîntul Moldovei"[7]. Interpretarea ce se propune („à dater de ce moment les cosaques zaporogues devenaient pour la Porte ottomane des vassaux au même titre que les Moldaves, les Transylvains et les Valaques" p. 193) pătimește printr-o excesivă simplificare, între statutul juridic internațional al principatelor române, autonome, și cel al înjghebării politice a remarcabilului oștean care era Bogdan Hmelnicki, fiind deosebiri istorice esențiale. Cît privește vechile sale pretenții asupra Moldovei binecunoscute și lumii diplomatice constantinopolitane[8], ele par mai degrabă să sugereze aspirația hatmanului la statutul acestui principat, pe care însă doar domnia acestuia i-l putea da și nicidecum controlul relativ asupra meleagurilor frontierei de stepă.

La începutul lui noiembrie 1653 pe cînd trupele polone și tătaro-cazace stăteau față în față lîngă Camenița s-a răspîndit știrea hotărîrii Adunării țării (Zemskij Sobor) din Moscova de alipire a ținuturilor căzăcești la marele ducat rus (1 octombrie 1653). Ea a determinat încheierea tratatului de la Zvantzy (5 decembrie 1653) dintre regele Ioan Cazimir și hanul Islam Giray prin care se restabilea pacea între cele două țări. Redus la propriile-i mijloace hatmanul căzăcesc nu a mai putut să schimbe în favoarea sa rezultatul militar obținut în Moldova; domnia lui Gheorghe vodă Ștefan era astfel consolidată.

Un document din vremea celei de-a treia domnii a lui Hâgi Selim Giray I (1692—1699), datat convingător în intervalul dintre cele două ascensii moscovite ale Azâq-ului — la care a participat și românul Nicolae Spătarul („Milescu")[9] — reflectă din nou relațiile româno-tătare, atribuind „tradiției gingishanide" darul pe care Moldova și Țara Românească îl făceau hanului Crimeei (p. 201—203). A urca această tradiție pînă la vremurile impactului mongol (tătar) asupra ținuturilor carpato-dunăreano-pontice în secolul al XIII-

[6] Aspectul a fost pentru prima dată relevat de N. I. Kostomarov, *Bogdan Hmelnicki dannik otomanskoj Porty*, în „Sobranie Socienenij", Sankt-Petersburg, XIV, 1905.

[7] Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare privind istoria Europei orientale și centrale (1263—1683)*, București, 1978, p. 630; *Cronici turcești privind țările române*. Extrase, vol. III, întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, 1980 p. 103.

[8] Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1 p. 15—17.

[9] Cf. Sergiu Iosipescu, *Spatharus Nicolae Milescu about some Asian Realities in the second half of the XVII-th Century*, în „Revue internationale d'histoire militaire", 36, 1977, p. 218—227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lea pare însă hasardat, cu atît mai mult cu cît Moldova nu se obligase la o astfel de dare decît din toamna anului 1650. În privinţa Ţării Româneşti situaţia ar fi putut data de pe vremea războiului antiotoman din 1657—1662.

Comentînd un alt document, nedatat, referitor la opoziţia internă faţă de acelaşi han, editorii reproduc în vederea datării şi nota lui Hammer (VI, p. 462) despre plîngerile la Poartă împotriva lui Hagi Selim Giray, ale lui „Cantemir, voyevode de Valachie" (p. 204). Asocierea îngăduie datarea eventuală a documentului în ultima parte a celei de-a treia domnii a acestui han (octombrie 1692—februarie 1699), acoperind parţial anii cînd pe scaunul Moldovei s-a aflat Antioh Cantemir (decembrie 1695—septembrie 1700) [10].

Din secolul al XVIII-lea actele referitoare la hanul Crimeei capătă, ca şi sursele româneşti de altfel, caracterul general sud-est european, determinat de actualitatea chestiunii orientale.

Corespondenţa fostului han Devlet Giray al II-lea cu Poarta în legătură cu ordinul acesteia ca tătarii să efectueze o razie în Moldova (p. 208—209) se referă desigur la pregătirea campaniei din 1711 împotriva forţelor reunite ale marelui duce al Moscovei, Petru Alexeievici Romanov şi principelui Moldovei, Dimitrie Cantemir [11].

Două documente, din 1758 şi 1760 (p. 234—236) evocă contextul nord-politic, frămîntările noqailor din Bugeac şi situaţia din hanatul Crimeei, în care s-a produs, la începutul domniei lui Ioan Toader Călmaşul-Callimaki (august 1758 — mai 1761) ultima razzie tătărească de mari proporţii în Moldova. La 6 septembrie 1760 sultanul otoman răsplătea pe noul han Qirim Giray (octombrie 1758—octombrie 1764) pentru reprimarea noqaylor care jefuiseră Ţara Românească, Moldova şi Polonia.

Din anii 1764—1765 datează corespondenţa (p. 244—247) dintre Ştefan Racoviţă, principele Ţării Româneşti (ianuarie 1764—august 1765) şi Selim Giray III (prima guvernare octombrie 1764 — martie 1767), avînd ca obiect principal trimiterea dării către han şi qalghaua sa, percepută anual, în august, de către un mîrzac, numit *Bâl agasi* sau *bâlgi baši*, şi constînd cu 100 butoaie de miere, cai, alte daruri şi bani (p. 247, după Uzuncarşili).

Ultima tranşă de documente, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, corespunzătoare anexării teritoriului hanatului Crimeii de către Imperiul rus aduce numeroase precizări asupra participării militare tătare la războaiele din 1768—1774 şi 1787—1792, capabile să permită reconstituirea ambianţei generale în care au evoluat şi principatele române extracarpatice şi mai ales Moldova în această etapă.

*

Or, *Le Khanat de Crimée* voindu-se o evocare apropiată a vieţii politice tătăreşti nord-pontice, reaminteşte istoricului român ponderea factorului crîmlean într-un trecut, nu o dată marcat de apropieri, oricum palpabil şi de neignorat.

Anca Radu, Sergiu Iosipescu

[10] De un Cantemir voievod al Valahiei (Ţara Românească) nu se poate vorbi.

[11] Dar de ce vetustele caracterizări ale comentariului: „la Moldavie était gouvernée par le phanariote Nicolas Mavrocordato" (p. 209)?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, *Bibliographia Historica Romaniae*, V, 1974—1979, sub red. acad. ȘTEFAN PASCU, București, Ed. Academiei R. S. R., 1980, 454 p.

Cel de-al treilea tom al bibliografiei istorice românești postbelice, apărut cu prilejul Congresului Internațional al Științelor Istorice de la București, se adaugă celorlalte tomuri (cronologice și tematice), pentru a alcătui unul din cele mai importante instrumente de lucru ale cercetării istorice. Ultimul volum este o oglindă destul de fidelă a liniilor generale pe care s-a dezvoltat cercetarea istorică românească în intervalul amintit, ca și a preocupărilor fiecăruia dintre cei care activează în acest domeniu. Este evidentă diversificarea acestor preocupări, adîncirea unor direcții de cercetare, abordarea unor teme noi etc. Simpla răsfoire a bibliografiei îngăduie o imagine *globală* suficient de grăitoare pentru cine ar dori să înțeleagă dinamica istoriografiei românești din ultimii ani.

Fără îndoială, o bibliografie care operează cu cîteva mii de titluri, propunîndu-și să le grupeze cronologic și tematic, nu poate evita repetiții, omisiuni și chiar erori de înregistrare, transcriere etc. Unele sînt, e drept, cauzate de neatenție (de exemplu, studiul de la nr. 3 403 nu aparține lui Scarlat Porcescu, ci lui Mircea Păcurariu; textele reunite în volumul *Relațiile româno-orientale* sînt reluate, sub numele lui Aurel Decei, la diverse poziții); e greu să se împace cineva cu ideea de bibliografie *selectivă* — o asemenea întreprindere, care nu se va mai relua niciodată, e mai bine să fie de la început exhaustivă. E foarte bine că autorii au inclus între periodicele despuiate și un număr mare de publicații care nu sînt *de specialitate* („Cronica", Convorbiri literare", „Tribuna") sau de largă popularizare („Magazin istoric"), dar în asemenea cazuri selecția trebuie dublată de un foarte sever spirit critic (chiar atunci cînd fișele provin de la autorii înșiși — sau *mai ales atunci!*), pentru a se evita bibliografierea unor articole „de serviciu".

O lucrare ca aceasta, *încorporînd o enormă cantitate de muncă*, rămîne foarte multă vreme — poate pentru cîteva generații — un instrument de lucru de maximă însemnătate, așa încît strădania acelora care lucrează bibliografiile impune un mare respect. E de neînțeles cum în cazul unei asemenea opere, care se construiește pentru o lungă, foarte lungă durată, se mai poate pune problema „spațiului" tipografic (cf. *RdI*, 4/31, 1981, p. 767). Forurile competente ar trebui să lase specialiștilor care alcătuiesc și editează *Bibliografia istorică a României* aprecierea spațiului de care au nevoie pentru desăvîrșirea operei lor de interes național.

Ștefan S. Gorovei

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR AL UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA", IAȘI, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Ed. Academiei R. S. R., 1979, 976 p.

O lucrare monumentală, care s-a bucurat de o primire excepțională din partea specialiștilor, încununată cu un premiu academic, încorporînd o muncă de aproximativ un deceniu, acest dicționar a devenit, din chiar momentul apariției sale, un instrument de lucru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de neînlocuit pentru istoricii literaturii, ca și pentru istorici — în fond, pentru literatura veche, „granița" dintre cercetarea istorică propriu-zisă și cercetarea de istorie literară nu este decît o pură convenție și chiar pentru perioadele mai noi istoricul atent la evoluția culturii nu rămîne străin de direcțiile dezvoltării literaturii. Numărul enorm de informații, în bună parte scoase la iveală, din arhive și vechi publicații, tocmai prin cercetările care au premers alcătuirea *Dicționarului*, bibliografia bogată și bine selectată care însoțește fiecare „voce", spiritul de ordine și cumpătare care domnește asupra întregii lucrări sporesc valoarea acestei opere. A căuta erori, omisiuni ori aprecieri necorespunzătoare în lucrări de amploarea acestui dicționar este (ca și în cazul bibliografiei prezentate mai sus) aproape o nedreptate; corecturile și completările ce i se pot aduce sînt mult prea neînsemnate față de cantitatea de informații corecte, verificate *și inedite* pe care *Dicționarul* o pune în circulație.

Ștefan S. Gorovei

IANCU BRAUNȘTEIN, *Catalogul cărților vechi românești. 1643—1830*, Iași, 1981, 138 p. multipl.

Încă un catalog se adaugă la instrumentarul culturii vechi românești, înfățișînd colecția de carte veche românească din posesia Filialei Iași a Academiei R.S.R. Cercetătorii vor găsi în el descrierea a 204 de cărți, prezentate în ordine cronologică, de la *Cartea românească, de învățătură* (1642) pînă la *Pologhia* de la Buda (1830). Cele mai multe — aflăm din Cuvînt înainte — provin de la Biblioteca Academiei R. S. R., care le-a donat filialei sale în 1979, celelalte reprezintă fondul mai vechi al Bibliotecii. Cu elementele ce le însoțesc, descrierile bibliografice aduc amănunte interesante în legătură cu circulația cărților vechi românești și cu atmosfera culturală a vremii, mai ales în secolul XVIII. De notat, în acest sens, amplul comentariu pe care îl făcea un cititor, în 1793, pe marginea *Bibliei* de la București sau însemnarea — atît de frecventă pe paginile cărților vechi românești, a tăierii capului lui Ghica Vodă, însoțită, la o distanță de cîțiva ani, de o cugetare populară în care răzbat învățăminte politice: „Cinci lucruri în zadar aștepți de la ei: daruri de la săraci, sfade de la pizmaș, slujbă de la leneș, *ajutor de la vrăjmaș*, dragostea adevărată de la muierea..." (p. 36).

Alte însemnări fac trimiteri la M. Racoviță, Gr. Ghica, C. Moruz, la alți domni, ierarhi și cărturari, nume regăsibile în indicii finali ce încheie acest catalog, recomandîndu-l încă o dată, atenției cercetătorilor.

Ștefan Lemny

[MARTIN BODINGER], *Catalogul cărților rare și prețioase, vol. IV. Secolul XVIII*, Iași, 1981 (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu"), 1157 p. multipl.

Este de prisos să mai stăruim asupra însemnătății pe care o reprezintă publicarea cataloagelor de cărți, operă de interes major, dar posibilă, deocamdată, doar prin efortul individual al cîtorva pasionați. Cu posibilitățile restrînse de care dispune în difuzarea acestui gen de lucrări, Biblioteca Centrală din Iași a adus o contribuție ce merită elogii, fiindcă este singura mare bibliotecă din țară care a reușit să publice catalogul tezaurului ei bibliofil pînă la anul 1800: două cataloage de cărți grecești (al treilea a apărut de curînd), alte două de carte rară străină, incluzînd însă și cărțile grecești (!), unul de carte veche românească. Acesta e bilanțul pe care îl încheie volumul de față, dedicat în întregime veacului XVIII.

Structura sa este cea obișnuită volumelor anterioare: o scurtă introducere, semnalînd însemnătatea cărților descrise; partea propriu-zisă de descrieri bibliografice, grupate în succesiunea cronologică (în care este ilustrat fiecare an al interludiului 1701—1800); la sfîrșit, obișnuitele indice de nume (1. *autori, traducători, comentatori, redactori*; 2. *Editori, tipografi, librari, desenatori, gravori*). Lipsește, din păcate, și un indice pentru numele de persoane care au făcut însemnări marginale, donatori sau posesori succesivi ai cărților (și numele sînt dintre cele mai ilustre în cultura română: Gh. Asachi, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, B. P. Hasdeu, Orest Tafrali ș.a.), ceeea ce ar fi ușurat și mai mult consultarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

catalogului. Şi aşa însă, munca pe care a reclamat-o întocmirea sa este impresionantă. Sînt descrise 2839 de titluri, numeroase dintre ele, constînd din mai multe volume, cu precizările de rigoare asupra provenienţei şi circulaţiei lor, asupra însemnărilor manuscrise şi a stării de conservare. Greşelile şi omisiunile ce i se vor reproşa acestui volum (titlul ni se pare, mai întîi, pleonastic: „rare şi preţioase"!) sînt astfel cu mult depăşite de inestimabilul lui folos. Graţie lui, studiul culturii române în secolul luminilor va putea fi adîncit, stabilindu-se cu mai multă precizie (acolo unde însemnările marginale sînt concludente) relaţiile sale cu fenomenul european, după cum şi alte probleme de istorie culturală, în sec. XVIII sau XIX, vor găsi în acest volum referinţe utile.

Ştefan Lemny

GEORGETA RĂDUICĂ şi NICOLIN RĂDUICĂ, *Calendare şi almanahuri româneşti. 1731—1918. Dicţionar bibliografic*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, 792 p.

Puţine dintre instrumentele de lucru tipărite în ultimii ani ating performanţele întrunite de dicţionarul bibliografic pe care ni-l oferă soţii Georgeta şi Nicolin Răduică, îndreptăţind aprecierea entuziastă a lui Mircea Zaciu, prefaţatorul acestui volum: „lucrare monumentală, menită a fi pentru multă vreme un inegalabil termen de referinţă" (p. 11). Unuia dintre autori — Georgeta Răduică — îi mai datorăm, dealtfel, contribuţia la o lucrare de asemenea dimensiuni (*Publicaţiile periodice româneşti*, II, Bucureşti, 1969), ceea ce presupune, evident, o experienţă profitabilă pentru scrierea din urmă, a cărei dificultate nu mai necesită comentarii. Cu atît mai mult cu cît ea nu a angajat eforturile unui colectiv, cu colaboratori numeroşi, cum se obişnuieşte în cazul operelor de asemenea dimensiuni. Cei doi autori au parcurs singuri o impresionantă documentaţie pentru a prezenta în final circa 450 de colecţii de calendare şi almanahuri, cu un total de 2192 volume, conţinînd peste 50 000 de articole. Alături de aceste lămuriri, autorii prezintă în *Argumentum* răspîndirea geografică (în ţară, pe regiuni, şi peste hotare), apartenenţa pe limbi, frecvenţele medii de apariţie ale calendarelor şi almanahurilor, celelalte probleme în legătură cu documentarea şi redactarea materialului, cu o scurtă privire în istoricul lor. În sensul din urmă, se subliniază momentul apariţiei primului calendar tipărit pe teritoriul ţării noastre (la 1731, în Şcheii Braşovului), moment ce marchează, după opinia autorilor, „începutul presei româneşti" (p. 15). O structură detaliată îngăduie consultarea lesnicioasă şi cu maximum de profit a materialului de informaţii cuprinse în acest dicţionar. Calendarele şi almanahurile sînt grupate în ordinea alfabetică a titlurilor, cu lămuriri cît mai complete asupra apariţiei şi conţinutului lor, pînă la precizarea ilustraţiilor, a sumarelor şi eratelor, dacă ele există. Un bogat aparat de indici (indici de nume, cu alte subdiviziuni, un indice tematic) permite, apoi, regăsirea selectivă a altor informaţii, venind în întîmpinarea nevoilor pe care le reclamă o cercetare de bună calitate.

Dacă prin tematica cuprinsă, dicţionarul soţilor Răduică este o operă de interes naţional, modul judicios de întocmire îi onorează menirea. Valorificarea ştiinţifică a culturii româneşti mai aşteaptă lucrări de asemenea proporţii, întemeiate pe o imensă migală, putere de muncă şi răbdare şi slujitorilor ei benedictini li se cuvine toată gratitudinea.

Ştefan Lemny

NIKOS GAIDAGIS, *Catalogul cărţilor greceşti de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" — Iaşi*, vol. III (Secolul al XIX-lea). Partea I (1801—1820), Iaşi, 1979, 862 p. multipl. (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu").

Cine răsfoieşte acest catalog, înainte de a-i folosi în detaliu roadele, se convinge uşor de cantitatea de muncă, răbdarea şi imensa utilitate adunate în paginile sale. Întrebări dintre cele mai însemnate cu privire la cultura română şi greacă nu vor putea, de acum înainte, ocoli informaţia răspîndită în descrierea celor 879 de titluri din volumele editate între anii 1801 şi 1820 şi păstrate în fundaţia ieşeană. Ce cărţi se citeau în ţările române? Cine erau cititorii? Cum şi cînd au ajuns aceste cărţi în componenţa unor biblioteci particulare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau publice? Pe lîngă toate acestea, autorul catalogului nu omite însemnările manuscrise pe marginea unor cărți, din care nu lipsesc alte informații prețioase, ca acelea privitoare la corespondența dintre arheologul rus Nicolai Nicolaevici Bantîș-Kamenski și Gavriil Bănulescu Bodoni, descoperită într-un *Chiriacodromion* din 1808 sau textul dedicat lui Scarlat Callimachi, cu ocazia publicării *Codicelui politic al Moldovei* (p. III—IV).

O *addenda și corrigenda* pentru volumele anterioare, tratînd sec. XVII—XVIII, și un bogat aparat de indici încheie volumul. Răsfoindu-l, cu satisfacția de a vedea realizat încă un instrument de seamă menit să slujească cercetărilor noastre, nu putem ocoli sentimentul de regret pentru că însemnările grecești n-au fost tălmăcite în limba română, astfel încît informația atît de prețioasă „ascunsă" în paginile catalogului să-și releve pe deplin însemnătatea și pentru cultura română.

Ștefan Lemny

HENRI ZALIS ș.a., *Romantismul în literatura română. Cercetare bibliografică*, București (Biblioteca Centrală Universitară), 1981, XV + 347 p.

Reluînd o cercetare mai veche, din 1965, și aducînd-o la zi nu doar ca informație, ci mai ales ca viziune, ca deschidere spre diversele forme de romantism, autorul realizează mai mult decît o bibliografie critică adnotată: o dezbatere dintre cele mai incitante, profitabilă și pentru istoricul atent la formele de cultură din epoca modernă. Fenomen istoric, dar și categorie universală a spiritului, „romantismul trebuie gîndit mai mult decît o artă și înțeles ca o ordine, ca o ecloziune spirituală în care opozițiile animă o mare diversitate interioară bazată pe complementaritate" (p. IX). Dimensiunea istorică e necesară, fiindcă „istoria ferește de exegeți de orice opacitate, îngăduie consecvent receptarea evenimentului poetic și liniile lui directoare" (p. XI). Percepția istorică e desigur una din ofertele romantismului, alături de extensia percepției poeticului, diversitatea interioară, apetitul transcendențelor, spiritul novator și resurecția spiritului național, cum ne previne într-un *Cuvînt înainte* (p. XII) H. Zalis, principalul autor al volumului, la care și-au adăugat eforturile alți 18 colaboratori. Ni se propun, mai întîi, într-o primă secțiune, niște repere în romantismul european și date asupra diverselor școli naționale romantice. A doua sistematizează informația bibliografică despre romantismul românesc, urmată de o perspectivă comparatistă. Relațiile romantismului cu alte curente și motive literare formează încă un capitol, iar problemele stilisticii respective capitolul final. Dispunem astfel de o suită substanțială de rezumate și adnotări ce pot îndruma interesul cercetării. O bibliografie suplimentară, neadnotată, lista celor 50 periodice consultate și indicele de nume încheie volumul. Sub formă de *addenda* se reproduc, la urmă, cele 39 de fișe rezumative întocmite de Dinu Pillat. Utilitatea noii sistematizări bibliografice nu e doar una didactică.

Al. Zub

VLADIMIR WERTSMAN, *The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Sources*, Detroit, Gale Research Company, 1980, 164 p.

La numai cinci ani de la publicarea volumului *The Romanians in America, 1748—1974, A Chronology & Fact Book*, New York, Oceana Publications, Inc., 1975 (118 p.), Vladimir Wertsman a consacrat românilor din Statele Unite ale Americii și din Canada o a doua lucrare, *The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Sources*, o bibliografie completă, menită să faciliteze munca acelora ce își propun să studieze procesul de emigrare din România spre America de Nord și, totodată, activitatea desfășurată de emigranții din țara noastră pe diverse planuri în noua lor țară adoptivă. Rațiunea ce l-a îndemnat pe Vladimir Wertsman la o asemenea acțiune a fost dictată de faptul că în literatura americană, cu excepția cărții scrisă de Christine Avghi Galitzi *(A Study of Assimilation among the Roumanians in the United States*, New York, London, Columbia, University Press, 1929, 282 p.), care reprezintă o lucrare de referință despre români, dar de la a cărei apariție s-au scurs peste cincizeci de ani, informațiile privitoare la români fie că sînt foarte sumare, fie că lipsesc (p. XIII).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În capitolul introductiv sînt trecute în revistă principalele contribuții de natură științifică și culturală a românilor de peste ocean la știința și cultura Statelor Unite ale Americii și Canadei, evidențiindu-se activitatea desfășurată de N. Georgescu-Roegen (științe economice), Mircea Eliade (istoria religiilor), George de Bothezat (aeronautică), Emil Palade (medicină), Ell Cristo-Loveanu (pictură), Alexandru Soceni (arhitectură) și de mulți alții.

Volumul conține circa 400 de referiri bibliografice, partajate pe diferite teme, facilitînd astfel cercetătorului ce ar dori să studieze istoria românilor din S.U.A. și din Canada posibilitățile de investigație. Un ultim capitol este consacrat activității de cunoaștere a culturii românești în America de Nord, proces întreprins prin intermediul cursurilor de limbă română, cultură și civilizație ce se predau în ultimii ani la 15 dintre universitățile de stat americane.

Volumul de bibliografie întocmit de Vladimir Wertsman, fiind realizat după criterii riguros științifice și conținînd toate informațiile de proveniență americană despre românii de acolo, reprezintă o realizare meritorie și utilă pentru istoria poporului român. El rămîne un instrument de lucru deosebit de util cercetătorilor români din domeniul demografiei istorice.

D. Șandru

Codicele voronețian, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de MARIANA COSTINESCU, București, Ed. „Minerva", 1981, 488 p. + facs.

După aproape un veac de la întîia tipărire de către I. G. Sbiera (1885), avem la îndemînă o nouă ediție a *Codicelui Voronețian:* un vechi fragment românesc din *Faptele apostolilor* și din „epistolele catolice", foarte instructiv în ce privește istoria limbii și prin aceasta a culturii noastre din sec. XV—XVII. Un studiu introductiv reia pe larg vechile probleme: copie sau original; modelul traducerii; raportul cu celelalte versiuni ale *Apostolului* din sec. XVI; locul și data alcătuirii sau copierii textului; inițiativa traducerii sau copierii, identitatea copistului sau traducătorului. Editoarea ajunge la concluzia (formulată încă de primul editor și asumată de A. I. Candrea) că avem de-a face cu o copie tîrzie a unei traduceri rotacizante după un model slavon. Transcrierea textului e urmată de un indice de cuvinte și facsimile.

Al. Zub

DOSOFTEI, *Dumnezăiasca Liturghie*, 1679, ediție critică de N. A. URSU, cu un studiu introductiv de TEOCTIST, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1980, 350 p.

La 300 de ani de la întîia lui apariție, *Liturghierul* mitropolitului Dosoftei a fost reeditat, la tipografia Mitropoliei Moldovei și Sucevei, în excelente condiții grafice. Ediția critică a fost întocmită de distinsul cercetător N. A. Ursu care, în 1974, a asigurat condițiile științifice pentru retipărirea *Psaltirei în versuri* a mitropolitului cărturar.

Cartea aceasta reprezintă un moment important în „acțiunea de naționalizare a cultului", care nu s-a putut realiza în secolele XV—XVI, cînd au lipsit condițiile trebuitoare. N. A. Ursu consideră că „biserica ortodoxă românească a fost obligată de împrejurări să păsească la introducerea efectivă a limbii naționale în cult cu o deosebită precauție și în mod treptat, pentru a putea converti acțiunea inițiată de protestanți, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, într-o acțiune pur ortodoxă și fără posibile implicații antinaționale, așa cum o dorea întregul nostru popor". Apariția primelor scrieri religioase în limba română sub influența luteranismului și a calvinismului nu putea să slujească, integral, cauza noastră națională. Exista pericolul ca românii din Transilvania să fie convertiți, în timp, la protestantism. Cum, atunci, ca și în secolele următoare, dealtfel, ortodoxismul se identifica cu însăși supraviețuirea românilor, era normal ca preoții români și, în general, românii să privească cu neîncredere spre acțiunile stimulatoare ale protestanților. „Naționalizarea cultului divin implica <în condițiile secolelor XV—XVI din Transilvania>, constată N. A. Ursu, o jertfă inacceptabilă, nu numai din punct de vedere religios ci și politic". De aici refuzul de a mai primi astfel de traduceri. Așa se explică de ce, de la Coresi la Dosoftei, „nu au mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost publicate cele două cărți fundamentale de cult în limba română, *Molitvenicul* și *Liturghierul...*". Și nu numai acestea, ci în genere n-au mai fost imprimate în tipografiile din Moldova și Țara Românească traducerile românești ale principalelor texte biblice folosite în cult.

Constatările prestigiosului cercetător lingvist N. A. Ursu îndeamnă la stăruitoare reflecții. Interpretarea acestui fenomen cultural românesc capătă, astfel, noi perspective.

Un studiu introductiv, intitulat *Mitropolitul Dosoftei, ctitor al limbajului liturgic românesc*, scris într-un spirit de caldă recunoștință de Teoctist, mitropolit al Moldovei și Sucevei, completează această frumoasă ediție, întocmită cu exigența impusă de reeditarea izvoarelor culturii naționale.

I. Toderașcu

NICOLAE STOICA DE HAȚEG, *Mehadier Chronik*, herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von DAMASCHIN MIOC und ADOLF ARMBRUSTER, Bukarest, Kriterion Verlag, 1980, 263 p.

Banatul, ca entitate istorico-culturală, a beneficiat în ultimul timp de numeroase demersuri restitutive. După *Cronica Banatului* de Nicolae Stoica de Hațeg, scoasă de Damaschin Mioc (1969) și *Cronica comunei Slatina-Timiș* de Joseph Nowak, editată de Antoniu Marchescu (1975), ni se oferă un nou text important: *Cronica Mehadiei* de același harnic Nicolae Stoica, îngrijită de Damaschin Mioc și Adolf Armbruster. O substanțială introducere pune în lumină viața și activitatea cronicarului, desfășurată în a doua parte a sec. XVIII și în prima treime a sec. XIX. Participant modest la cîteva evenimente de seamă (vizita lui Iosif II în Banat, războiul austro-turc din 1788—1791 etc.), și cărturar inimos, el a lăsat mărturii demne de interes, exprimînd năzuința spre cultură și libertate a societății românești în epoca luminilor. În *Catehismul mic* (1776), *Cartea de mînă a dascălilor* (1777), *Cronica războiului din 1788—1791*, *Kurze Geschichte des Banats* (1815), *Sîrbii în Banat* (1816), *Faptele lui Hercule* (1817), *Viața lui Alexandru cel Mare* (1825), *Cronica Banatului* (1829), *Chronik des Mehadier Distrikts* (1829), *Povești moșești școlarilor românești* (1830—1832), protopopul Nicolae Stoica se arată a fi un spirit realist și pătrunzător, preocupat să informeze pe străini asupra țării sale. Cronica restituită acum, cu o largă bibliografie, un tabel cronologic al vieții autorului, comentarii, ilustrație și indice de nume, cuprinde o motivare a demersului, urmată de o trecere în revistă a evenimentelor din zona respectivă din antichitate pînă la data cînd inimosul cronicar putea nota: „Signavit Mehadia, den 4./16. Oktober 1829, Abends punct 7 Uhr unterschrieben". Avea 79 de ani și scrisese, citim în subtitlul cronicii, „ohne Oculare". Introducerea și comentariile avertizează asupra valorii documentare a textului, unul din cele mai semnificative pentru istoriografia epocii.

Al. Zub

NICOLAE STOICA DE HAȚEG, *Cronica Banatului*, studiu introductiv, ediție, glosar și indice de DAMASCHIN MIOC, ediția a II-a revăzută, Timișoara, Ed. „Facla", 1981, 372 p.

Puține lucrări din categoria așa-numitului instrumentar al istoriei au șansa unei reeditări la un interval atît de scurt. Ediția I a cărții de față a apărut în 1969 la Editura Academiei, dar epuizarea ei rapidă — sîntem avertizați în Prefață la ediția a doua — a reclamat o nouă ediție. Gestul Editurii „Facla" de a veni în întîmpinarea acestei cerințe este, desigur, nobil. Pentru noi rămîn însă de nedezlegat tainele ce prezidează destinul culturii românești în politica noastră editorială, mai ales în legătură cu editarea acestor categorii de lucrări, atît de costisitoare și pretențioase sub raport redacțional. Ne gîndim la faptul că *Cronica lui Ion Neculce*, spre exemplu, a apărut cu atîta greutate la Editura „Litera", pe spesele editorului, în timp ce o altă cronică a reușit performanța de a avea două ediții în decursul unui deceniu!

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ce reprezintă, în fond, noua ediție ne-o spune autorul ei, distinsul medievist și editor, Damaschin Mioc: o îmbunătățire a textului cronicii din prima ediție, „eliminîndu-se unele greșeli de transcriere și de tipar", o refacere a studiului introductiv, pe baza noilor cercetări, completarea glosarului și revizuirea indicelui (p. 52). Noua ediție este astfel menită să scoată mai mult în relief locul acestei Cronici în peisajul istoriografic al epocii și efigia autorului ei, cărturarul bănățean Nicolae Stoica din Hațeg. Cele două planuri se interpun, dealtfel. Biografia cronicarului este exemplară pentru climatul național din Banat la cumpăna veacurilor XVIII—XIX, a cărui expresie este opera sa, în cuprinsul căreia scrierile istorice au o însemnătate sporită: *Scurtă istorie a Banatului*, *Scurtă cronică a războiului din 1788—1791*, *Cronica Mehadiei și a Băilor Herculane*. Între acestea, *Cronica Banatului* (scrisă între 1826—1827) este „opera de căpetenie", vizînd nu numai un larg cîmp evenimențial, ci și o atitudine nouă despre scrisul istoriei, în care sentimentul de mîndrie națională și de patriotism transpar de-a lungul mai multor pagini. N. Iorga o socotea „un izvor de cea mai mare însemnătate", gîndindu-se, fără îndoială, nu numai la faptele relatate de ea, ci și la posibilitățile pe care le oferă cercetătorului în investigarea mentalității epocii. Insistența cu care Damaschin Mioc readuce sub ochii cititorilor textul acestei cronici înseamnă, de aceea, la adîncirea reflecției pe marginea ei, justificînd semnificațiile majore ale unei restituiri ca aceea de față.

Ștefan Lemny

SAMUIL MICU, GHEORGHE ȘINCAI, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor și note de MIRCEA ZDRENGHEA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, XXX + 244 p.

La aniversarea celor 200 de ani de la apariția scrierii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai nu se potrivea un alt omagiu mai bun distinșilor slujitori ai culturii române decît această autentică redare a cărții însăși, devenită cu timpul raritate bibliofilă, greu accesibilă cercetătorilor. O ediție cu suficiente calități pentru a servi drept model pentru felul cum se cuvin tipărite marile valori ale unei culturi, susceptibile să facă parte din rîvnitul *Tezaur al cărții vechi românești*, preconizat încă de N. Iorga (*Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1977, p. 97). La reușita ediției concură, desigur, exigența științifică a editorului, care s-a îngrijit cu acribie de tălmăcirea cît mai veridică a originalului latin, și Editura, de a cărei generozitate a depins exemplara ținută grafică a cărții. Iar cartea celor doi dascăli ardeleni merita această pioasă restituție. Fiindcă ea este mai mult decît o gramatică și mai mult decît primul studiu asupra limbii române (p. VI). Nu imboldurile scientiste îi conferă însemnătatea aparte în peisajul culturii românești, ci capacitatea de a cuprinde, în materie de limbă, crezul Școlii ardelene (latinitatea limbii române, romanitatea românilor, continuitatea lor în Dacia), crez care a avut menirea să cimenteze conștiința națională a românilor, să-i dea vigoare în lupta politică și națională. Poate de aceea o comparare a efectului ei asupra conștiințelor vremii cu acela, mult mai puternic, lăsat de scrierea lui Petru Maior ar fi putut să sublinieze și mai mult semnificația culturală și națională a evenimentului tipografic comemorat de Editura „Dacia" și marcat, la rîndu-i, prin alt eveniment.

Volumul îngrijit de Mircea Zdrenghea cuprinde, de fapt, primele două ediții din seria de apariție a *Elementelor*: cea din 1780 și cea din 1805, ambele dispunînd de textul original și traducerea corespunzătoare, de adnotări. O singură obiecție am avea însă de făcut pe marginea tălmăcirii făcută cu multă competență de Mircea Zdrenghea: faptul că pentru traducerea termenilor „valachus" și „daco-romanus" cu adjectivele lor derivate, traducerea nu este consecventă. O rezolvare convenabilă a acestor sinonime e, desigur, greu de găsit, dar de vreme ce s-a optat atît de des pentru tălmăcirea formei „daco-romani" prin „daco-români", ar fi fost preferabil ca această soluție să se aplice tuturor situațiilor în care apăreau termenii respectivi, lăsîndu-se astfel posibilitatea traducerii lui „valachus" prin „românesc". S-ar fi putut astfel urmări mai clar și în textul românesc al edițiilor evoluția acestor concepte, frecvența lor de la o ediție la alta, ceea ce nu poate fi lipsit de interes pentru cunoașterea limbii și a mentalităților românești de la sfîrșitul secolului XVIII.

De remarcat și studiul introductiv al volumului, *Elementa linguae — la 200 de ani*, care-i îngăduie editorului o mai fermă conturare a valorii lingvistice a operei bicentenare.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului, editate de I. D. SUCIU și RADU CONSTANTINESCU, cu o precuvîntare de NICOLAE <CORNEANU>, Mitropolitul Banatului, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, vol. I—II, 1148 p.

Două volume demne de toată lauda, surse de documentare pentru beneficiari mult mai diverși decît indică titlul lor, depășind cu mult scopul precizat de autori în introducere, respectul riguros al normelor academice privind editarea izvoarelor, strălucite condiții grafice, — iată ce impune numai și o scurtă trecere în revistă a listei documentelor cuprinse și primul contact cu modul de prezentare a lor și de realizare a volumelor.

Publicarea unor volume documentare despre viața religioasă a românilor din toate provinciile noastre a fost inițiată încă din secolul trecut, cunoscîndu-se unele apariții notabile, însă volumele întocmite de I. D. Suciu și R. Constantinescu, întrec, de departe, pe toate cele anterioare. Această „supremație" este asigurată de numărul mare de documente adăpostite (693), de intervalul de timp acoperit (sec. VI—1948), de informațiile conținute și importanța lor, de modul de redare a conținutului documentelor, de aparatul critic și de identificare a lor ca și de unitatea realizării științifice a ambelor volume, capabile să răspundă exigențelor moderne. De fapt, autorii s-au făcut, deja, cunoscuți cu astfel de realizări științifice. Unul dintre aceștia, I. D. Suciu, este și autorul *Monografiei Mitropoliei Banatului*, apărută în 1977, în documentarea căreia afirmă că a intenționat și volumele de față. Intenție cu mult depășită, noua colecție de documente putînd servi nu numai unei istorii religioase a românilor din sud-vestul pămîntului românesc sau instituțiilor de acest fel reprezentative, ci este indispensabilă pentru orice istorie politică, culturală, chiar social-economică făurită de locuitorii acestei provincii, în strînsă unitate cu întreg spațiul românesc. Importante „segmente" de viață românească pot fi reconstituite din informațiile oferite de documentele cuprinse în aceste două volume, care se constituie în dovezi sigure ale vechimii și continuității românești pe aceste meleaguri, pagini edificatorii despre statornicia cu care românii și-au păstrat și apărat ființa lor etnică, legea și limba proprie, mărturii ale unui trecut zbuciumat dar și glorios.

Unele documente au o valoare excepțională pentru anumite aspecte sau momente din istoria națională, începînd chiar cu primul document — cel din 14 aprilie 535 prin care împăratul Justinian I stabilește prerogativele și jurisdicția arhiepiscopului de Prima Justiniana, extinzîndu-le și asupra localităților din Banat recucerite, dovadă a prezenței și continuității românilor în sud-vestul țării noastre și a legăturilor strînse cu latinitatea sud-dunăreană, bizantină. Pentru prima dată este inclusă într-o colecție românească și redată într-o traducere românească *Viața Sfîntului Gerard de Cenad*, izvor deosebit de prețios pentru istoria politică și cultural-spirituală a românilor bănățeni din secolul al XI-lea. Sînt oferite date complementare despre organizarea politică a românilor de aici sub Achtum și urmașul (și trădătorul) acestuia, Chanadinus, despre întemeierea primelor mănăstiri românești („grecești") pe aceste meleaguri și a celor dintîi școli ortodoxe românești pe lîngă ele (mănăstirile de rînduială apuseană și școlile latine au fost zidite, abia la sfîrșitul secolului al XII-lea), despre pătrunderea ungurilor, pe diferite căi, în Banat și spre centrul Transilvaniei după Achtum, mai ales după zdrobirea Țaratului bulgar, de către împăratul bizantin Vasile al II-lea, de unde voievozii românilor puteau primi ajutor. Abia inițiativa lui Ștefan I de a așeza oameni din Ungaria ori din Apus în cele 12 episcopate în care împărțise ținuturile ce-i erau supuse, avea să ducă la un început de misiune occidentală în Banat. Astfel de documente de majoră importanță sînt numeroase în volumele de față, ne-am oprit la aceste două numai pentru exemplificare, demonstrația ideii de mai sus, fiind făcută de însăși realitatea contribuției marcată de aceste două volume.

Materialul documentar este organizat în economia spațiului tipărit, firesc, pe criteriul cronologic, documentele sau fragmentele sînt redate în original și în traducere românească, cititorul interesat avînd posibilitatea să verifice exactitatea traducerii. Pe lîngă colecțiile edite de documente, din care au fost extrase cele privitoare la Biserica Ortodoxă Română din părțile Banatului, autorii au făcut cercetări și în arhive neinvestigate sau puțin cunoscute: Arhiva Voivodinei din Sremski, Karloveci, „protocoalele" de circulare ale eparhiilor Timișoara și Caransebeș-Vîrșeț din Arhivele Statului Timișoara și Arhiva Mitropoliei Banatului, precum și la Biblioteca Centrală de Stat și Biblioteca Academiei R. S. România. Rezultatul — o culegere de documente de primă mînă, care aduc lumină asupra vieții religioase culturale, sociale și politice din Banat într-un lung

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interval de timp în care Biserica Ortodoxă Română era instituția națională ce concentra în jurul ei elemente din cele mai dinamice ale luptei pentru emanciparea românilor. Un indice antroponimic și toponimic încheie volumele, ușurînd lucrul cu ele. Poziționarea listei documentelor, cu scurtele referiri la conținutul lor în fruntea volumului I ar fi fost nimerită, neobligînd la procurarea ambelor volume pentru a-i consulta inventarul. Reamintind și excelentele condiții grafice de apariție, semnalăm încă o dată, dacă mai era necesar, integrala reușită prin editarea acestor volume documentare, care întregesc posibilitățile de informare pentru specialiști sau alți interesați în istoria națională.

Gabriel Bădărău

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE și ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania*, volumul XI (1356—1360), sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 658 p.

Colectivul medieviștilor clujeni — Ioan Dani, Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Konrad G. Gündisch și Sabin Belu — dă la iveală, în acest volum (al doilea din noua serie *C. Transilvania* a colecției *DRH*), un număr de 548 de documente (originale — reproduse în întregime sau în rezumate — și transumpte) acoperind perioada 1356—1360. Nu se poate insista, în această scurtă prezentare, asupra bogăției de date pe care aceste documente o pun la dispoziția istoricului. Se regăsește textul documentului din 20 martie 1360 (nr. 465), în care se relatează expediția „pentru reașezarea țării noastre, a Moldovei", în care beneficiarul, Dragoș de Giulești, a trebuit să combată „pe mulți români răzvrătiți, rătăciți din calea credinței datorate". În legătură cu această expediție peste munți, se semnalează prezența regelui în Transilvania, în expediție, întorcîndu-se la Vișegrad la 14 februarie (nr. 460), ceea ce datează campania în Moldova absolut sigur înspre sfîrșitul anului 1359. Deasemeni, are implicații în istoria moldovenească actul din 24 iunie 1360 (nr. 486), de întărire pentru voievodul Maramureșului, Ștefan, fiul lui Iuga (și nepot de frate al lui Bogdan, la acea vreme „răzvrătit notoriu") și pentru fratele său Ioan în partea lor din domniul Cuhea, conform hotărnicirii din 14 mai 1533; transcrierea neschimbată a acesteia din urmă (*DRH*, C, X, nr. 193), menționînd și partea lui Bogdan, în actul din iunie 1360, este — cum am semnalat de mai multe ori — cea mai bună dovadă pentru prezența lui Bogdan, la acea dată, încă, în Maramureș.

Cu același interes așteptăm volumele următoare ale seriei *C. Transilvania*, cu luminile pe care le poate aduce pentru înțelegerea mai deplină a istoriei românilor locuitori și în afara arcului carpatic.

Ștefan S. Gorovei

COSTIN FENEȘAN, *Documente medievale bănățene (1440—1653)*, Timișoara, Ed. „Facla", 1981, 217 p.+6 facsimile.

Volumul de documente întocmit de Costin Feneșan, cunoscutul cercetător de istorie a Banatului, se înscrie în efortul general de depistare, adunare și editare a surselor istorice. Sînt cuprinse, în acest tom de acte medievale bănățene, 92 de documente redactate în limbile latină (37) și maghiară (55), tipărite bilingv (limba originalului și traducerea românească). Dintre acestea, 84 de acte au fost, pînă acum, inedite.

Conținutul documentelor este foarte diferit: danii, înnobilări, sentințe judecătorești, vînzări, cumpărări, zălogiri, transmiteri de bunuri, convenții și apeluri etc.

Actele reunite în acest volum sînt o nouă dovadă despre etnicul românesc al Banatului medieval, despre puterea lui de rezistență, despre rostul lui economic, politic și militar. Se găsesc aici noi și numeroase mărturii privind perpetuarea vechii organizări românești, a instituțiilor și a dreptului românilor.

În Banatul secolelor XV—XVII au existat puternice familii românești. Membrii acestora au ocupat importante dregătorii; au fost comiți, bani și vicebani, prim-juzi și juzi. S-au remarcat, prin ponderea deținerii acestor funcții, cunoscutele familii nobiliare româ-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neşti Duma, Floca, Peica şi Racoviţa de Caransebeş, apoi familia Gîrleşteanu de Rudăria, Fiat de Armeniş şi Măcicaş de Tîncova.

Vechiul drept românesc este amintit şi de un document (nr. 13) cuprins în acest volum. Dealtfel trebuie spus că, dintre toate teritoriile româneşti aflate vremelnic sub stăpîniri străine, pentru Banatul medieval dispunem de cele mai multe informaţii în legătură cu perpetuarea folosirii practicilor juridice moştenite de la satul vechi, liber, românesc.

Diplomele de înnobilare şi de blazon (două la număr în acest volum) atribuite unor români bănăţeni suscită un real interes. Una dintre acestea (doc. nr. 46) a fost dată de Mihai Viteazul, la 18 februarie 1600, pe cînd se găsea în reşedinţa supremă de la Alba-Iulia. Domnul unificator înnobila şi acorda blazon nobiliar lui Gheorghe Ciocăneşti, castelan al cetăţii Jdioara, precum şi fraţilor săi Nicolae, Ioan şi Petru. Actul acesta mai prezintă şi o altă importanţă. El dovedeşte legăturile lui Mihai Viteazul cu Banatul şi confirmă, o dată mai mult, că acest colţ de pămînt românesc a intrat în preocupările domnului unificator.

Românii din Banat, ca dealtfel, faptul este foarte cunoscut, şi românii din Transilvania, au fost solidari cu acţiunile lui Mihai Viteazul. La Şelimbăr, bunăoară, oştile româneşti din Lugoj şi Caransebeş au trecut de partea domnului unirii (*Introducere*, p. 12). Colaborarea românilor din Banatul liber şi din Ţara Haţegului cu Mihai Viteazul nu a rămas fără consecinţe. Conform obiceiului feudal, Mihai i-a răsplătit prin danii, scutiri şi înnobilări. După înfrîngerea lui Mihai Viteazul la Mirăslău, cei ce l-au susţinut au avut de suportat răzbunarea învingătorilor temporari. La 4 octombrie 1600 (doc. nr. 48), Ştefan Csaky, atunci cancelar al principatului transilvan, împreună cu „fruntaşii, magnaţii şi celelalte stări şi ordine ale obştii nobililor transilvăneni..." au trimis poruncă castelanilor, comiţilor şi juzilor din districtele Lugoj, Caransebeş şi Haţeg cerînd ca „toate vitele boierilor, românilor, sîrbilor [...] ţinînd de Mihai Vodă..." să fie predate.

Exemplificările noastre sînt, credem, suficiente pentru o imagine de ansamblu asupra valorii acestui volum de documente medievale bănăţene. Cercetătorul Costin Feneşan a întregit, prin editarea acestor acte, informaţiile despre „lumea" românească a Banatului medieval, cu rostul ei politic şi militar, cu organizarea şi obiceiurile ei. Sînt, în acest volum, noi mărturii despre personalitatea românilor bănăţeni care au ştiut să înfrunte greutăţile, să păstreze şi să perpetueze ceea ce a fost autohton şi, deci, peren.

Ar fi nedrept să încheiem fără a remarca condiţiile grafice, excelente, în care a apărut această carte.

I. Toderaşcu

Lupta pentru unitate naţională a ţărilor române (1590—1630). Documente externe, publicate de RADU CONSTANTINESCU, Bucureşti, 1981, 384 p.

Cercetătorul Radu Constantinescu şi-a îndreptat efortul, de mai mulţi ani şi cu folos real pentru istoriografia noastră, spre publicarea surselor narative şi documentare medievale. Erudiţia autorului, posibilitatea, nu tocmai frecventă, de a utiliza mai multe limbi, clasice şi moderne, se cuvin reliefate de la început.

Volumul la care ne referim cuprinde 318 documente şi menţiuni documentare, în limbile originalului (latină, slavonă, germană, italiană, spaniolă, franceză, maghiară) şi traducere românească, reproduse integral sau în extrase, toate inedite, publicate după copiile microfilmate, aflate la Direcţia generală a Arhivelor Statului, ale originalelor din arhivele austriece, germane, cehoslovace, franceze, spaniole, apoi de la Dubrovnic, Copenhaga şi Stockholm. Se mai adaugă două anexe: cronica lui Leonardus Basilius (*Narratio de rebus Transsylvanicis*, 1599—1603), text latin şi traducere românească, descoperită de Ioan Chiper la München şi o listă de 85 de documente engleze comunicate autorului de cercetătorul dr. Paul Cernovodeanu.

Documentele au un conţinut foarte divers: tratate, scrisori, instrucţiuni pentru solii, rapoarte ale ambasadorilor ori rapoarte de cancelarie, memorii ale unor consilieri, informaţii ale agenţilor diplomatici etc.

Limitele cronologice, 1590—1630, sînt absolut întîmplătoare. Ele nu marchează vreo perioadă distinctă pentru istoria noastră. Limitele respective s-au impus de la sine prin însăşi data documentelor pregătite pentru tipar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea mai mare parte a actelor inserate în volumul publicat de Radu Constantinescu se referă la anii de domnie a lui Mihai Viteazul, cînd Țările române, ca membre ale Ligii creștine, au purtat un greu război de eliberare națională. Colaborarea politico-militară, necesitatea, remarcată frecvent și de factorii de decizie ai Ligii, ca statele românești să acționeze unitar revine frecvent în paginile acestor documente. Se găsesc aici ecourile, înregistrate sub diferite forme, ale strădaniței lui Mihai Viteazul și ale colaboratorilor săi de a răzbi prin meandrele politice ale timpului. Se surprind, și din aceste acte, pasiunile pe care Țările române le-au trezit puterilor timpului, atenția cu care a fost urmărită evoluția evenimentelor din spațiul nostru geografic.

Personalitatea lui Mihai Viteazul, preferința lui pentru colaborarea cu elementul românesc din Transilvania și solidaritatea românilor din această țară cu domnul „din neamul lor" (cum spunea cronicarul Șt. Szamosközy), nu au scăpat contemporanilor. Unele mărturii din acest volum confirmă informațiile mai vechi. Într-un „Zeittungen", din 3 decembrie 1599, apărut la Viena (nr. 158), se spunea, bunăoară, că „cele mai multe cetăți din Transilvania le-a ocupat cu români" iar în a doua jumătate a lunii februarie 1600 Ștefan Czáky folosea ca motiv de diversiune faptul că Mihai Viteazul intenționează „să colonizeze cu români toate orașele închise ale Transilvaniei" (nr. 179). Un curier din Transilvania aminteș, în știrile pe care le ducea la Praga (septembrie 1601), printre motivele ce l-au îndemnat pe Gh. Basta la organizarea odiosului asasinat și faptul că Mihai Viteazul, motivînd că pleacă din tabără pentru a-și vedea soția și fiul, dorea, de fapt, „să i se alăture și alți români" (nr. 218).

În volum au fost reproduse un număr însemnat din acele *Avvisi, Zeittungen* care apăreau ocazional și relatau fapte mai interesante pentru informarea publicului. Cele publicate de Radu Constantinescu vin să confirme, alături de celelalte publicate mai demult, marea nedreptate care s-a făcut lui Mihai Viteazul în anii purtării grelelor războaie cu turcii și tătarii. Pentru că, o propagandă de glorificare a principelui Sigismund Bathory a pus în seama acestuia meritele voievodului român privîndu-l, astfel, de gloria ce i se cuvenea (vezi, spre exemplu, nr. 81—97, în care victoriile de la Tîrgoviște și Giurgiu, din toamna anului 1595, sînt puse, în exclusivitate, pe seama principelui Transilvaniei: „principele a nimicit...", „principele a bătut", „principele a bătut și a înfrînt cu totul...", „...cetatea Giurgiu a fost cucerită de transilvănean...", „măria sa principele a atacat, a împrăștiat..." etc.). O dată cu întîia abdicare a lui Sigismund Bathory, în martie 1598, încetează și propaganda, nejustificată decît parțial, în jurul meritelor sale militare. Aprecierile față de faptele voievodului român au fost de atunci înainte, mai obiective; victoriile sale sînt prezentate cu elogiul cuvenit. Dealtfel, arhiducele Maximilian, fratele împăratului, l-a asigurat pe Mihai Viteazul, printr-o scrisoare (publicată mai demult), că acțiunile sale războinice vor fi apreciate corespunzător în viitor.

Volumul la care ne-am referit ni se înfățișează, aflăm din *Introducere*, ca un început. Pentru că Radu Constantinescu promite să adauge „alte volume, cu materiale din arhivele poloneze, vaticane și italiene". Un volum va fi rezervat publicării broșurilor vremii, de proveniență germană, polonezâ, cehă, flamandă, italiană, franceză și spaniolă (acele *Avvisi, Diario, Zeittungen, Neue Zeittungen, Berichte, Briefe, Beschreibungen, Kurze Erzülungen, Bataille. Sommaire, Discours, Nouvelles, Relaciones, Historische Relationes* etc.).

În efortul general de reconstituire a fondului nostru documentar, „cea întîi și cea mai puternică dovadă a adevărurilor istorice" cum spunea Mihail Kogălniceanu, contribuția lui Radu Constantinescu, care presupune, scriam la început, în primul rînd stăpînirea limbilor izvoarelor medievale (dar nu numai atît), s-a impus temeinic în acești ani. Un *indice* ar fi fost, desigur, necesar, unui asemenea volum de acte.

I. Toderașcu

Mărturii ale trecutului. Album de documente. Coordonator: IONEL GAL, București, 1981, 238 p. (Direcția Generală a Arhivelor Statului, Consiliul Culturii și Educației Socialiste).

O dovadă a pasiunii pentru documentul istoric este acest album realizat în condiții grafice excelente în laboratorul de facsimilare al Direcției generale a Arhivelor Statului, sub coordonarea tehnică lui Ovidiu Lăzărescu. Autorii, Maria Soveja, Ioana Burlacu, Ioan Opriș, sub coordonarea lui Ioanel Gal au găsit astfel o nimerită ocazie de a înfățișa cititorilor,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specialiști sau nu, frumusețea documentului, o frumusețe ce decurge nu numai din valoarea sa istorică, ci și din aceea artistică, fiindcă multe din documentele reproduse reprezintă veritabile opere ale artei noastre miniaturale.

Volumul este conceput ca o suită de imagini ale documentelor, însoțite de scurte texte lămuritoare, în limba română, franceză, engleză, ceea ce asigură albumului o audiență mai largă și în rîndul străinilor. Selectiv, desigur, albumul cuprinde mărturii documentare dintr-un interval larg, de la primele texte epigrafice (începînd cu inscripția din anul 48 î.e.n.) pînă la actele de mare însemnătate ale Unirii din 1918, un spațiu bogat fiind rezervat documentelor medievale.

Răsfoind paginile acestui album, ai satisfacția unei autentice delectări estetice și subscrii cu entuziasm la cuvintele prin care Ștefan Ștefănescu începea prefața volumului: „Sînt lucrări care nu au nevoie de prezentare; ele se prezintă singure" (p. 6). O asemenea lucrare este albumul de față, meritînd toate elogiile așa cum ar merita, oricînd, retipărirea sa, îmbogățită, eventual, și cu alte imagini.

Ștefan Lemny

AUREL RADUȚIU, LADISLAU GYÉMÁNT, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română. 1701—1847*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 352 p. + 16 il.

Un instrument de lucru ca acela pe care ni-l oferă Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt era de mult necesar. O informație considerabilă se adăugase între timp la aceea furnizată de *Bibliografia românească veche* sau de „catalogul descriptiv" întocmit în 1926 de Andrei Veress, reclamîndu-și o nouă ordonare și reinterpretarea. Dezideratе greu de atins fără revederea unei întinse bibliografii, fără însușirea unei tehnici severe și a unor criterii precise de lucru. Dovada stăpînirii în totalitate a acestora o constituie *Repertoriul* celor doi cercetători clujeni. Prefața lor înfățișează succint și clar categoria actelor ce au fost regestate (acte oficiale și alte acte investite cu un caracter oficial, tipărite pentru românii din Transilvania), motivele opțiunii pentru limitele 1701—1847 (perioada în care practica tipăririi actelor în limba română „se constituie și funcționează ca o componentă specifică a politicii statului față de supușii săi, în spiritul reformismului secolului al XVIII-lea"), criteriile care au stat la baza tehnoredactării și a descrierii bibliografice. În acest fel, *Repertoriul* răspunde dorinței autorilor de a facilita contactul cercetătorilor cu „una din categoriile cele mai interesante de izvoare pentru cunoașterea locului pe care românii urmau să-l ocupe în viziunea politicii reformismului austriac" și de a semnala bibliografia acestei relații. 617 trimiteri bibliografice, grupate cronologic, la care se mai adaugă 5 trimiteri dublate, toate însoțite de o bibliografie și indici (lista cronologică a actelor, un indice de nume) alcătuiesc materia de referință a *Repertoriului*. Parcurgînd-o și sistematizînd-o, autorii au fost în măsură, cei dintîi, să-i descopere semnificația și implicațiile istorice. Introducerea fixează, astfel, în termenii proprii cuantificării statistice, rezultatele demersului lor, stabilind emitenții și tipologia actelor, seria lor cronologică și tematică, modul în care s-a făcut traducerea și tipărirea lor, tirajul, cheltuielile de tipar, caracterul literelor, difuzarea și aplicarea actelor.

Stăruind cu atenția cuvenită asupra importanței categoriei de izvoare pe care o reprezintă actele oficiale din răstimpul 1701—1847, autorii au oferit un instrument esențial pentru cunoașterea istoriei Transilvaniei în sec. XVIII și la începutul veacului următor, dată fiind importanța pe care politica reformismului austriac „ca o expresie particulară în geografia politică europeană a absolutismului luminat", a avut-o asupra mișcării politice, sociale, religioase și culturale a românilor. Legislația, inaccesibilă înainte, prin limba latină în care era redactată și datorită monopolului juridic al feudalilor, căpăta acum o nouă deschidere, făcînd din raporturile sociale o problemă de drept public. Prin această prismă, mișcarea națională revendicativă din secolul XVIII „poate fi de-acum mai exact situată în contextul juridic oficial în limitele căruia evoluează și la care se raportează", după cum „înseși frămîntările sociale ale țărănimii, marile frămîntări religioase ale secolului, răscoala lui Horia chiar, au putut fi alimentate în planul mentalităților colective de o asemenea schimbare de optică" (p. 42). Sînt cîteva din concluziile de preț pe marginea actelor cuprinse în catalogul de față, concluzii de natură să stimuleze, pe alte baze, studiul secolului XVIII. Prin ele, *Repertoriul* poate fi înțeles nu numai ca o ediție

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de documente (acte) în regeste, ci, așa cum autorii și-au propus cu lărgime de orizont, o *bibliografie tematică a secolului XVIII*, o bibliografie, raportată, desigur, la această categorie de izvoare.

Ștefan Lemny

Scrieri literare inedite (1820—1850), alese publicate, adnotate și comentate de PAUL CORNEA, ANDREI NESTORESCU și PETRE COSTINESCU, București, Ed. „Minerva", 1981, 317 p.

Sînt texte din așa-numita epocă de tranziție, prelungită în plin pașoptism, texte transcrise în genere din chirilica epocii pentru a putea fi utilizate întîia oară de istoricii literari și nu doar de aceștia. Interesul lor e cu siguranță mai larg, căci aruncă lumini noi asupra epocii însăși. Cu excepția *Prozodiei* lui D. Gusti, care e posterioară, scrierile adnotate în noul volum din seria *Documentelor literare* aparțin anilor 1820—1830, fiind subscrise de Vasile Aaron, M. Beldiman, Costache Conachi, N. Dimachi, D. Gusti, C. Negruzzi, G. Pești, V. Pogor (comisul), Eufrosin Poteca. Epoca „luminilor" se configurează astfel mai exact, îndeosebi prin tratatul politic asupra Europei (1825), tradus de Conachi după liberalul francez Pierre d'Herbigny, și prin *Elementele de metafizică* adaptate de Poteca după Francesco Soave. Interesul lor nu e pur literar, căci avem înainte, ne previne Paul Cornea în prefață, „un text de mentalitate", dat fiind că „orice operă trimite mai mult ori mai puțin mediat la o dispoziție de spirit subiacentă", cu atît mai mult un grupaj ca acesta, aparținînd unei „etape de formare a sistemului normativ, cînd relația dintre text și context funcționează pe baza unui cod lesne descifrabil ori nu e încă deviată de stratagemele scriiturii" (p. 6). Istoricul preocupat de circulația ideilor și de schimbările ce survin mereu în planul sensibilității, va găsi în volum numeroase puncte de sprijin, asupra cărora atrage luare-aminte prefațatorul, adăugînd și cîteva lămuriri asupra colecției însăși (acele *Documente și manuscrise literare*, din care Editura Academiei a publicat trei volume și care acum se reprofilează potrivit cu programul „Minervei"), lămuriri ce țin oarecum de „istoria istoriei". Textele sînt însoțite de ample comentarii (bibliografia manuscrisului, cronologia, condițiile elaborării, circulația, sursele etc.), iar volumul prevăzut cu un glosar și un indice de nume. O deplină competență în restituirea textologică și în integrarea noilor achiziții asigură durata acestei culegeri, ale cărei comentarii constituie nu numai pagini de istorie literară, dar și — în sens larg — de istorie a culturii. Ea ține de un mai vechi „angajament de cultură" și onorează o echipă de specialiști dispusă a cerceta cu răbdare arhivele pentru a spori zestrea literară a culturii noastre.

Al. Zub

V. ALECSANDRI, *Opere, VIII, Corespondență, 1834—1860*, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de MARTA ANINEANU, București, Ed. „Minerva", 1981, 726 p.

Seria *operelor* lui V. Alecsandri continuă cu primul volum din corespondență, îngrijit de Marta Anineanu, a cărei pricepere, sensibilitate cărturărească, hărnicie se cunoaște din alte demersuri restitutive. Au fost adunate sub copertă, întîia oară cronologic, din ediții anterioare și periodice, scrisorile de pînă la 1860. O notă despre *Corespondența lui V. Alecsandri* (p. 525—528) dă seama de situația originalelor, puse la lucru în noua ediție sistematic. Un indice al scrisorilor grupate pe destinatari dă putința să se urmărească și relațiile cu un contemporan sau altul. Au rămas fără soluție deocamdată cîteva telegrame cifrate din 1859—1860 și o scrisoare din 1854 către I. Ghica, alături de unele probleme de datare. Cîteva scrisori la care se fac doar referințe în altele, dar nu se cunosc ca atare, au fost semnalate într-o listă cronologică. Alți indici, vădind un exemplar scrupul editorial, au menirea de a înlesni utilizarea optimă a volumului, primul din seria destinată corespondenței scriitorului, în cadrul unei ediții în adevăr monumentale.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. A. ROSETTI, *Corespondență*, ediție îngrijită, note și ccomentarii de MARIN BUCUR, București, Ed. „Minerva", 1980, XIII+432 p.

Corpul epistolar pe care editura „Minerva" îl constituie de un bun număr de ani înregistrează încă un volum remarcabil, cuprinzînd corespondența unui pașoptist de frunte, care a jucat un rol de seamă și în perioada de după Unire : C.A. Rosetti. El însuși intenționa să o publice, ca una ce cuprindea mărturii despre epoca regenerării naționale. Incendiul din 1883 a distrus-o în parte și numai puține piese au văzut lumina tiparului prin osteneala pioasă a fiului Vintilă și prin inițiativele sporadice de mai tîrziu. Abia acum Marin Bucur, care a avut șansa de a explora și unele fonduri străine, le adună în volum, însoțindu-le de note și comentarii, pentru a contura mai precis un personaj rău înțeles și nedreptățit. „Risipite pe la atîția amici și pe o perioadă atît de lungă de timp, amestecate cu declarații, memorii, epistole în presă, inventariate sau nu în biblioteci și arhive, descoperite acolo unde nimeni nu se aștepta, sutele de scrisori ale lui C.A. Rosetti, adresate cu atîta generozitate tovarășilor săi de idealuri, colaboratorilor și simpatizanților săi, tuturor acelora pe care el îi numea *frații* săi, se înfățișează ca o imensă masă documentară greu de așezat într-o schemă editorială completă" (p. V). În adevăr, volumul editat de Marin Bucur, asemeni *Jurnalului* restituit în anii din urmă, conține numeroase și importante informații, de care istoricul nu se va putea dispensa. „Patetică și dinamizatoare", e o corespondență mai ales politică. Efigia scriitorului cîștigă însă și ea din reflecțiile risipite epistolar de-a lungul anilor. Editorul o recompune într-un remarcabil portret, ale cărui date au în vedere și corespondența de familie, extrem de bogată, necuprinsă în acest volum. Scrisorile se publică în ordinea alfabetică a destinatarilor : C. D. Aricescu, G. Barițiu, P. Bataillard, I. Bălăceanu, Gr. Bengescu, I. G. Bibicescu, V. Boerescu, D. Brătianu, I. C. Brătianu, Pia Brătiau, B. Cairoli, C. Cantacuzino, G. C. Cantacuzino, D. Capitanovici, F. Carada, Al. Cernat, C. Cornescu, G. Crețianu, Ana Davilla, T. Diamant, A. Dumesnil, dr. I. Felix, I. I. Filipescu, C. Fusea, I. Ghica, Șt. Golescu, B. P. Hasdeu, N. Ionescu, M. Kogălniceanu, A. Lévy, G. Magheru, J. Michelet, Napoleon III, A. Panu, C. Pillat, doctorii Protici și Atanasovici, E. Quinet, L. Fr. Rieger, I. Strat, D.A. Sturdza, V.A. Urechia, I. Voinescu II, H. Winterhalder, A. Zane. O vastă galerie de personaje, cele mai multe cu rol proeminent în epocă. Informația nouă abundă, iar notele o relevă din cînd în cînd și o circumstanțiază. Un indice de nume înlesnește regăsirea ei. Să sperăm că harnicul editor ne va pune la îndemînă și restul corespondenței, alături de tot ce s-ar mai găsi demn de interes în arhiva militantului.

Al. Zub

Corespondența lui George Moroianu (1891—1920), vol. I, ediție îngrijită, introducere note și comentarii de ȘERBAN POLVEREJAN, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 338 p.

Aflată pînă nu demult la Muzeul județean Brașov și transferată apoi la Arhivele *Statului din aceeași localitate, arhiva Moroianu conține o vastă corespondență de interes* politic și istorico-cultural, din care un prim volum înmănunchează scrisori românești ce i-au fost adresate militantului de la 1891 la 1920, urmînd ca al doilea să le cuprindă pe acelea redactate în limbi străine. Materialul a fost reprodus în ordinea alfabetică a emitenților, iar la fiecare „partidă" cronologic, cu lămuriri menite să facă inteligibile circumstanțele emisiei și evenimentele la care se referă. Studiul introdutiv dă o bună schiță biobibliografică, trasînd conturul unei personalități remarcabile. Economist, diplomat și profesor universitar, G. Moroianu a fost în același timp un militant politic, a cărui arhivă, îi dezvăluie inițiativele, ardoarea patriotică, devotamentul pentru cauza națională. Publicîndu-i o parte din corespondență, Ș. Polverejan continuă o frumoasă activitate, din care au rezultat pînă acum mai multe studii legate mai ales de secțiile din Anvers și Paris ale Ligii Culturale. Schița de portret din *Introducere* e confirmată de scrisorile cuprinse în volum, din cuprinsul cărora se degajează, fie și indirect, „un om de acțiune, hotărît și intransigent, care, fără a excela ca om de idei, ca ideolog sau om de concepție, precum contemporanii săi Aurel C. Popovici, S. Mehedinți ș.a., a știut să ducă lucrul bun pînă la sfîrșit, a știut *să înfăptuiască* la modul concret o idee, dacă a găsit-o utilă cauzei, indiferent de sorgintea și proveniența ei" (p. 11). Reținem dintre emitenți, cîteva nume de un interes mai larg : Andrei Bîrseanu, Ion Bianu, Iosif Blaga, G. Bogdan-Duică, G. Condrea, Aron Densușianu, V. Goldiș, Francisc Hossu-Longin, Al. Lapedatu, N. Lupu, Iuliu Maniu, G. G. Mironescu, G. Popovici, Radu Rosetti, I. Russu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Șirianu, D. A. Sturdza, V. A. Urechia, Al. Vaida-Voevod. Ele vorbesc de la sine și recomandă interesul acestui volum, prevăzut cu regeste, indice onomastic și ilustrație adecvată. Seria „Testimonia" a editurii clujene înscrie astfel încă o reușită.

Al. Zub

Liviu Rebreanu la lumina lămpii, ediție îngrijită și comentată de PUIA-FLORICA REBREANU și NICULAE GHERAN, București, Ed. „Minerva", 1981, XXXIV + 349 p. + ilustr.

Un Rebreanu intim, așa cum i se degajă personalitatea din scrisorile de familie (213 de la scriitorul însuși, 65 de la Fanny și Puia Rebreanu), acoperind anii 1911—1943, adică mai toată perioada de creație efectivă. Epistolele lui Rebreanu, cele mai substanțiale, formează un complement „memorialistic" indispensabil, a cărui interogație sistematică o și propune Niculae Gheran în motivarea introductivă: *Între dragoste și sing rătate*. Știrile de viață intimă se acumulează de la o pagină la alta, ca într-un jurnal nevenzurat de grija tiparului, alături de reflecții ce țin de problematica socio-culturală a epocii. Comentarii avizate, note, amintiri, o bogată iconografie și indici le însoțesc. Cunoașterea epocii câștigă și ea, fără îndoială, din substanța acestui volum.

Al. Zub

Scrisori către Camil Petrescu, vol. I, ediție îngrijită, prefață, note și indici de FLORICA ICHIM, București, Ed. „Minerva", 1981, XII + 323 p.

Sînt scrisori primite între 1913 și 1956 de la peste o sută de persoane, rînduite alfabetic pînă la litera H., cu note și comentarii ce urmăresc de aproape circumstanțele biobibliografice. Personalitatea lui Camil Petrescu apare, prin intermediul corespondenților săi, în primul plan și cîștigă în relief. Editoarea a strîns cu pietate și competență o bună parte din ceea ce s-a păstrat în arhiva scriitorului, urmînd ca alte volume să cuprindă epistolele primite de la alți emitenți (I—Z) și propriile scrisori, fără îndoială cele mai interesante pentru cine vrea să-i descifreze personalitatea. Dar și aceste mărturii indirecte atestă, prin reflex, marea ardere a intelectualului care ar fi vrut să-și organizeze confrații într-o *noocrație* menită să îndrume *res publica*. Se dorea exemplar („n-am decît un singur gînd: să mă port așa ca și cum de mine ar depinde totul"), urmînd în aceasta celebra maximă kantiană, în virtutea căreia recomandă cu fervoare „devotamentul adînc și trudnic către principiile creației, lealitatea cărturărească, năzuința cinstită". Volumul întreg atestă o ardere fără istov, damnița unui spirit exigent cu sine și cu lumea, un spirit care dă măsura marilor înălțimi la care a năzuit generația interbelică a cărturărimii noastre. Nu se poate lăuda îndeajuns zelul restitutiv al editoarei, competența adnotărilor și osteneala de a opune clișeelor curente o imagine mai veridică a omului și creatorului Camil Petrescu.

Al. Zub

Scrisori către Ovidiu Densușianu vol. II, ediție îngrijită, introducere, note, tabel cronologic și indici de LIVIU ONU, ILEANA VIRTOSU și MARIA RAFAILA, București, Ed. „Minerva", 1981, IX + 299 p.

Încă un volum din seria menită să restituie întregul tezaur epistolar rămas de la O. Densușianu îmbogățește colecția de *Documente literare*, norocoasă în acest an prin cîteva apariții de mare însemnătate. Este vorba de 323 scrisori emise de 84 persoane (66 români, 18 străini) ale căror nume, rînduite alfabetic, acoperă literele D — I. Alte 15 scrisori, mai puțin importante, au fost cuprinse la urmă sub formă de regeste. Cîteva nume se cuvin a fi reținute: Louis Dumur, Pompiliu Eliade, M. Friedwaggner, P.V. Haneș, Gh. Fuster, Gala Galaction, V. Grecu, Ch. Heremans, Maria Holban, Take Ionescu, N. Iorga. În ansamblu, volumul contribuie substanțial la întregirea documentării cu privire la viața științifică și culturală din secolul nostru. Un indice cronologic și unul de nume îi sporesc utilitatea.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E. LOVINESCU, *Scrisori și documente*, ediție îngrijită, prefață, note și indice de NICOLAE SCURTU, București, Ed. „Minerva", 1981, 391 p.

Centenarul nașterii scriitorului a fost marcat, între altele, de apariția acestui volum de scrisori și documente, în care exegeza lovinesciană va găsi destule puncte de sprijin pentru nuanțări. Scrisorile sale au fost dispuse în ordine alfabetică a destinatarilor, din care notăm cîteva nume: Felix Aderca, I. Barbu, I. Bianu, V. Bogrea, G. Călinescu, Il. Chendi, Pompiliu Constantinescu, M. Dragomirescu, O. Goga, Artur Gorovei, G. Ibrăileanu, N. Iorga, Șt. O. Iosif, T. Maiorescu, S. Mehedinți, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Ion Petrovici, L. Rebreanu, Al. Rosetti, T. Vianu, pentru a ne limita la cele mai proeminente. Cît privește *documentele* din a doua secțiune, ele au fost reproduse cronologic, ca și textele (prefețe, însemnări, autografe etc.) din *Addenda*. Un indice de nume ușurează apelul la ampla informație din acest volum, de care istoria culturii noastre din secolul XX nu se va putea dispensa.

Al. Zub

BAZIL GRUIA, *Blaga inedit — efigii documentare*, I-II, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 195 + 215 p.

După volumul *Blaga inedit, amintiri și documente* (1974), Bazil Gruia adaugă două noi și prețioase volume scoase la aceeași editură, adăugînd numeroase alte știri inedite cu privire la personalitatea poetului, filosofului și cărturarului în discuție. Ele îndreptățesc remarca editorului că „lărgirea ariei cunoștințelor ca și sporirea densității lor în mai buna cunoaștere a omului și a artistului Blaga, în loc să-i rarefieze mitul, îi potențează și mai mult strălucirea, cu fiecare amănunt inedit, cu fiecare nouă informație biobibliografică" (p. 5). Atare amănunte, atare informații se întîlnesc la tot pasul în aceste volume din atît de meritoria colecție „Testimonia". Sînt „materiale" furnizate de rude, prieteni și cunoștințe din apropierea poetului, a cărui efigie se conturează astfel mai precis, fără a-și pierde aura de „taină" ce o înconjoară. „Creatorul de geniu, inerent claustrat în universul ireductibil al propriei creații", apare dublat de „omul cetății, profund interesat de destinul devenirii ei, de viața, aspirațiile, chiar mărunte bucurii și necazuri ale celor de alături" (p. 8). Dramatice, mărturiile privitoare la ultima etapă din biografia scriitorului, ajuns să întocmească fișe tematice la Biblioteca Academiei (filiala Cluj). A lucrat un timp și la Institutul de istorie din localitate, unde a scris cunoscuta sinteză asupra gîndirii românești din Transilvania în secolul XVIII. Mărturiile despre „ultimul" Blaga sînt totodată și mărturii asupra unei epoci.

Al. Zub

N. IORGA, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, publiée avec un tableau chronologique par RADU CONSTANTINESCU, postface de VIRGIL CÂNDEA, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 516 p.

E un lucru plăcut și reconfortant să regăsești în paginile scrise de Iorga acum aproape cinci decenii atîtea din ideile care azi ne sînt scumpe, atîtea din direcțiile cercetărilor istorice de azi, atîtea dintre liniile lor de forță [1]. Într-o vreme cînd valorificarea moștenirii marelui istoric este în plină desfășurare — aș îndrăzni să spun că adevărata *receptare* a operei sale, a ideilor sale, începe *abia acum*, cu generațiile care se *întorc* spre Iorga, cu respect, dar fără servilism, cu spirit critic, dar fără ostentative intenții pătimaș-polemice — reeditarea acestei cărți de referință (fără îndoială una dintre cele mai bune și mai reprezentative dintre cîte a scris Iorga) este o contribuție de prim ordin (deși ediția a avut un tiraj redus și o difuzare restrînsă). Este absolut necesar să se dea acestei cărți o versiune românească, realizată, însă, în spiritul lui Iorga (așa cum

[1] Cf. și însemnările din „Cronica", an. XVI, nr. 49 (827), din 4.XII.1981, p. 8 *(Reeditare N. Iorga)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maria Holban a tradus istoria bizantină). Ar fi timpul să ne gîndim şi la traducerea *Istoriei Imperiului otoman*, operă devenită clasică, din care turcii au tradus un volum (V) pe care l-au socotit absolut necesar în limba lor. *În limba român, pentru istoriografia română, sînt necesare toate cele cinci volume.*

Postfaţa lui Virgil Cândea nuanţează şi precizează unele afirmaţii ale lui Iorga, punînd cartea de faţă în contextul general al operei istoricului. Tabloul cronologic, datorat lui Radu Constantinescu, este menit să înlesnească cititorului străin o sumară cunoaştere a vieţii lui N. Iorga şi a operei sale de „istoric al umanităţii".

Ştefan S. Gorovei

DINU C. GIURESCU, *Istoria ilustrată a Românilor*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1981, 640 p.

Apariţia cărţii profesorului Dinu C. Giurescu se înscrie, neîndoielnic, între evenimentele editoriale ale anului 1981. Afirmînd aceasta, avem în vedere, înainte de orice, valoarea ştiinţifică intrinsecă a volumului. Autorul, un reputat medievist în primul rînd, a publicat anterior, în colaborare cu Constantin C. Giurescu, mai multe sinteze asupra istoriei naţionale. Recenta sinteză, ce-i aparţine exclusiv, tratează unitar toate marile probleme ori perioade ale trecutului nostru: aşezările străvechi; strămoşii — dacii sau geţii; sinteza daco-romană; daco-romanii şi romanii în mileniul migraţiilor; românii în secolele XIII—XIV şi XIV—XVIII realităţile economice, sociale, politice şi culturale ale secolelor XIV—XVIII; România în epocile modernă şi contemporană. Sînt de cel mai mare interes a fi relevate eforturile constante ale autorului de a încadra armonios trecutul românilor în istoria generală a umanităţii, de a evidenţia partea noastră originală în cadrul unor capitole de rezonanţă ale civilizaţiei ori de a sesiza semnificaţia unor evenimente în determinarea şi desfăşurarea istoriei universale şi ale Europei est-centrale, în mod cu totul aparte. Tot între marile avantaje ale lucrării reţinem interesul şi spaţiile largi acordate epocilor modernă şi contemporană. Stilul corespunde integral naturii cărţii, ţelurilor propuse de autor. Forma aleasă a expunerii îndeamnă la parcurgerea textului, în care situaţii şi date riguros exacte nu se dovedesc mai puţin interesante decît paginile de mare sensibilitate, precum cele referitoare la *pămîntul românesc* (pp. 7—13) Fiecare dintre marile capitole este însoţit de bibliografii cvasi-complete, elocvente probe, la rîndu-le, ale temeiurilor de excepţie ale monumentalei lucrări, editată şi în condiţii grafice excelente.

Nu este, desigur, necesar să insistăm asupra unora sau altora dintre problemele cardinale ale istoriei noastre abordate de autor. El se dovedeşte, şi sub acest raport, a stăpîni pe deplin „tainele" sintezelor de amplă respiraţie, prin echilibrata dozare a faptelor, fenomenelor şi argumentelor supuse atenţiei noastre, prin suprapunerea judicioasă a tuturor elementelor necesare demonstraţiei, astfel că cititorul se transformă pe neobservate într-un „martor" al cursului natural al istoriei poporului român.

Din toate punctele de vedere, credem noi, *Istoria ilustrată a Românilor* ocupă un loc distinct în peisajul istoriografiei noastre contemporane şi, deopotrivă, impune pe unul dintre reprezentanţii ei de binemeritată autoritate şi de excepţie.

Gh. Buzatu

MIRCEA PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I—II, Bucureşti, Ed. Institutului biblic şi de misiune, 1980—1981, 644+707 p.+ilustr.+hărţi.

Concepută cu rost didactic, dar avînd o finalitate mai largă, noua sinteză de istorie a bisericii ortodoxe române, din care al treilea volum urmează să apară, încunună o muncă ale cărei roade sînt unanim preţuite şi care continuă străduinţii mai vechi de cuprindere diacronică a trecutului nostru eclezias tic. După sinteza lui N. Iorga (1908—1909; ed. a II-a, 1928—1933) şi după aceea, mai didactică, scoasă de G. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu (1957—1958), avem în faţă o nouă încercare de a prezenta istoria bisericii în cadrul firesc al istoriei naţionale şi de a o aduce la zi sub dublul aspect al informaţiei (spectaculos sporită în ultimele decenii) şi al interpretării. Asemenea demersuri, pe cît de anevoioase pe atît de necesare, au menirea de a integra noile fapte descope-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rite și de a retrasa conturul general evolutiv în atenția specialiștilor și a tinerei generații de teologi interesați să cunoască dezvoltarea în timp a instituției pe care o servesc. Două *criterii* structurează materia: unul *logic* (după conținut), care împarte faptele istorice în categorii, pe tipuri, după caracteristicile comune; altul *cronologic*, menit a fixa perioade istorice, caracterizate prin anumite însușiri sau tendințe. Planul general cuprinde așadar: începutul răspîndirii creștinismului pînă la penetrația slavă pe teritoriul nostru etnogenetic (circa 600); secolele VII—XIV, ca etapă a închegării celor dintîi formațiuni politice românești, care coincid cu noi eforturi de organizare bisericească; secolele XIV—XVIII, semnificînd desăvîrșirea canonică a bisericii din principatele române, dezvoltarea culturii și artei respective, înflorirea vieții monahale, înfruntarea catolicismului și protestantismului, „dezbinarea" bisericească de la 1700 în Transilvania, epoca fanariotă; sec. XIX, pînă la 1918, cînd s-au consumat domniile pămîntene, procesul unificării politice, reformele bisericești, autocefalia, refacerea bisericii ortodoxe din provincia intracarpatină, organizarea ei sub Andrei Șaguna; de la 1918 pînă în actualitate, sub semnul organizării unitare și al patriarhatului. Volumul I, structurat în trei părți și peste 40 de capitole, se oprește la finele secolului XVI. Al II-lea, continuînd expunerea pentru secolele XVII—XVIII, are și mai multe articulații, fiecare însoțită de iconografie și de ample referințe bibliografice. Un indice de nume încheie fiecare volum. Însușiri remarcabile de precizie, discernămînt critic, claritate și fluență narativă disting noua sinteză a profesorului sibian. Într-un alt cadru, ea ar merita desigur o analiză mai de aproape, căci vădește o concepție istorică fermă ale cărei exigențe de metodă sînt formulate în introducere: 1) să se întemeieze pe izvoare; 2) să fie critică; 3) să fie genetică; 4) să fie obiectivă; 5) să fie sistematică; 6) să fie expusă curgător și accesibil, căci „istoricul trebuie să îmbine în chip armonios erudiția și obiectivitatea cu frumusețea expunerii" (p. 15). Asemenea exigențe sînt de rigoare nu numai în istoriografia ecleziastică, dar în orice istoriografie. Sinteza profesorului Mircea Păcurariu le respectă cu o stăruință admirabilă.

Al. Zub

ION ROTARU, *Literatura română veche*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1981, 368 p.

Volum de o frumoasă ținută grafică, menit a instrui pe filologii în devenire, însă util oricui se interesează de problemele culturii noastre vechi. Un *Argument* preliminar previne asupra finalității didactice a demersului și asupra metodei, reproșînd metodelor „noi" nivelarea, monotonia de serie cu care subminează orice construcție prin „presiunea *modelului*". Autorul preferă să rămînă la metodele „clasice", în care cuprinde și comparatismul. Cîteva considerații generale privind limba și literatura română nescrisă introduc în materie. Capitole despre această literatură în limba slavonă, apariția scrisului în limba română, cronicile lui Mihai Viteazul, epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, primii mari cronicari moldoveni, epoca lui Constantin Brîncoveanu, cronicile muntene, predecesorii, contemporanii și urmașii lui Ion Neculce, cronicarii transilvăneni, Dimitrie Cantemir și cărțile populare o desfășoară, după schema obișnuită și cu exemplificări abundente. Fixînd începuturile literaturii noastre vechi pe la 1400, autorul îi află încheierea către mijlocul secolului XVIII, adoptînd o cronologie ce apropie oarecum fenomenul românesc de cel european. Trei sînt, după opinia autorului caracteristicile direcțiilor de dezvoltare ale scrisului românesc vechi: un pronunțat specific național și popular, un umanism militant în sens patriotic și o continuă tendință de sincronizare cu vechile culturi de pe continent. O bibliografie minimală încheie volumul.

Al. Zub

MARIAN POPA, *Geschichte der rumänischen Literatur*, Bukarest, Univers Verlag, 1980, 366 p.

Noul compendiu de istorie a literaturii române, pus la îndemîna specialiștilor străini, în traducerea lui T. Kleininger, continuă o tradiție deja considerabilă, al cărei început s-ar putea recunoaște la Kogălniceanu cu acea *Românische Sprache und Literatur (1837)* și care a fost sporită apoi de M. Gaster, G. Alexici, N. Iorga, B. Munteanu etc.,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar din afară prin W. Rudow, R. Ortiz, L. Gáldi, G. Lupi ş.a., Marian Popa propune o nouă sistematizare a materiei şi analize care o fac susceptibilă de interes nu numai în sfera romanisticii, dar şi în cercuri mai largi de cititori. Cîteva observaţii preliminare fixează cadrul istorico-geografic. Literatura veche apare ca o literatură implicită. Pentru perioada de tranziţie se menţine termenul de „premodernă". Restul materiei e împărţită aproape egal între perioada *modernă*, perioada *interbelică* şi perioada *postbelică*. Subdiviziunile marchează direcţii, curente, probleme.

Al. Zub

G. MIHAILĂ, *Studii de lingvistică şi filologie*, Timişoara, Ed. „Facla", 1981, 290 p

Istoria culturii vechi româneşti s-a îmbogăţit cu un nou volum de studii datorate profesorului G. Mihăilă. Organizată tripartit, cartea nu se adresează doar specialiştilor implicaţi în titlu, ci şi istoriografiei în sens larg, relevînd — cum ne previne autorul — „aspecte mai puţin cunoscute ale slavonei ca limbă de cultură medievală în ţările române, ale limbii române scrise în epoca veche şi ale istoriei lingvisticii romanice şi româneşti" (p. 5). Prima parte valorifică *Inscripţii şi manuscrise:* inscripţiile transilvănene de la Streisîngeorgiu (1313—1314, 1408), evangheliarul slavon de la Reims (sec. XII), manuscrisele lui Gavriil Uric de la Neamţ (sec. XV), codicele Popii Bratul din Braşov (1559—1560), manuscrisul românesc din codicele de la Ieud (sec. XVII). Secţiunea următoare cuprinde studii despre unii lingvişti străini (Fr. Miklosich, Djura Daničić, Antoine Meillet, Carlo Tagliavini, R. A. Budagov, S. B. Bernstein) care s-au ocupat de limba română. Cîteva profiluri de lingvişti români (Em. Petrovici, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur, D. Macrea), alcătuiesc, în fine, ultima parte. Un indice de autori şi unul de cuvinte încheie noul volum publicat de eruditul filolog.

Al. Zub

DAN ZAMFIRESCU, *Contribuţii la istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, 461 p.

Adunînd sub copertă o serie de studii consacrate literaturii noastre vechi, Dan Zamfirescu a simţit nevoia să rememoreze, nu fără o ţintă polemică, principalele date ale evoluţiei sale pe acest tărîm. Din 1948 pînă la culegerea de faţă, autorul a parcurs calea firească a adîncirii într-un domeniu de mare dificultate, în care se credea că nu mai e nimic de adăugat şi care totuşi oferă destule surprize. Unele au dat loc la polemici înverşunate, ca aceea legată de paternitatea *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*, problemă căreia Dan Zamfirescu i-a închinat multe ceasuri de răbdătoare muncă. „Înainte de a păşi într-o nouă etapă a lucrării mele pe ogorul culturii române vechi, am adunat aici — declară autorul — textele în care am încercat, de-a lungul a două decenii, să creionez planul general şi spiritul unei viitoare sinteze corespunzînd acestei conştiinţe noi despre istoria şi devenirea noastră spirituală" (p. 10). În aşteptarea sintezei promise ni se oferă într-o primă secţiune, cîteva studii de orizont şi de metodă, menite a fixa problemele deschise ale domeniului, conştiinţa efortului artistic în literatura română veche, originalitatea acestei literaturi, locul ei în contextul european etc. Se încearcă şi o redefinire a literaturii noastre de pînă la Neculce, o delimitare cronologică şi o caracterizare de ansamblu. Partea a doua, la fel de amplă, cuprinde studii despre Neagoe Basarab, Nicolaus Olahus, Miron Costin, Dosoftei, Ion Neculce, D. Cantemir. Următoarea grupează cercetări de istoriografie mai nouă, cu privire la I. Bogdan, N. Cartojan, P. P. Panaitescu, Dan Simonescu, Em. Turdeanu. S-ar putea spune că partea a doua defineşte spaţiul predilect de investigaţie al autorului, în timp ce partea a treia circumscrie spaţiul său formativ şi referenţial. Ultima secţiune, a patra, priveşte mai ales interferenţele culturale sub unghi critic, dacă nu chiar polemic. Scopul declarat al culegerii e de a oferi o imagine mai exactă a activităţii autorului necuprinsă în volume, pe de o parte, iar pe de alta de a stimula pe cei tineri în direcţia unor cercetări convergente, căci sînt mai multe lucruri de făcut decît cele care au fost deja făcute. Noua etapă ce şi-o doreşte Dan Zamfirescu în direcţia sintezei ar fi să fie şi una a domeniului.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Dascăli de cuget şi simţire românească*, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, 547 p.

Reunind între coperţile unui singur volum texte tipărite de-a lungul anilor şi dîndu-le, acum, o formă nouă, mai amplă şi mai închegată, dr. Antonie Plămădeală a pus la îndemîna specialiştilor — şi nu numai a lor — o carte despre anumite aspecte ale culturii româneşti din Evul Mediu şi din cel modern, ţinînd să precizeze că „lansarea autorului în acest domeniu al cercetării, în cultura veche românească, nu e justificată de nimic altceva, decît de o anumită îndatorire şi un anumit drept, firesc, pe care i-l dă «a fi»-ul său pe linia unor tradiţii de dogmă, cu rosturi bine cunoscute în cultură de-a lungul istoriei". De fapt, nu e tocmai aşa, pentru că autorul are observaţii demne de luat în seamă în paginile despre Neagoe Basarab, adevărate contribuţii în amplul studiu despre rolul unor clerici ortodocşi (cf. *AIIAI*, XV, 1978, p. 627—629), sugestii fructuoase şi observaţii pertinente în studiile despre Nicolae Milescu, stolnicul Cantacuzino, Biblia de la Bucureşti, Cantemir, Şincai, Asachi, Lazăr, Pann, Mureşanu, Bărnuţiu, Negri, Şaguna, Sofronie Vârnav.

Partea a doua a cărţii cuprinde cîteva studii care evocă figuri şi momente din istoria Bisericii Ortodoxe Române, ori interferenţe ale acesteia cu istoria patriei (războiul din 1877, primul şi al doilea război mondial). De un interes cu totul aparte este studiul cu care se încheie volumul: *Un episod important din lupta pentru limba română. Încercări de deznaţionalizare prin Biserică a românilor din Transilvania de nord 1940—1944* — veritabil studiu de istorie contemporană.

Ştefan S. Gorovei

Îndrumător bisericesc, I—II, Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1980—1981, 299+320 p.

O nouă publicaţie de interes nu numai practic, în sensul indicat de titlu, dar şi istoric. Ea cuprinde, alături de tradiţionalul calendar, de datele memorabile din cuprinsul anului, de lămuriri asupra structurii instituţiei respective, alături de o parte de îndrumare etică şi confesională, alte cîteva rubrici pe care istoricul le poate parcurge cu folos. Căci ele propun date noi privind vechimea pămîntului românesc (Gheorghe Liţiu), istoria şi cultura geto-dacă (Tr. Mihailovici, Larisa Nemoianu), crîmpeie din istoria Banatului (I.D. Suciu, I.B. Mureşianu, Timotei Iftimie), istoriografie (I.B. Mureşianu, Damaschin Mioc, I.D. Suciu), destinul românilor din diaspora (Marin Pană, Ion Sava Nanu, D. Grama, D. Bodale, Remus Vateanu) ş.a. La loc de cinste se află problema monumentelor istorice (L.I. Oprişa) şi aceea a moştenirii culturale îndeobşte. Tradiţia calendarelor-almanahuri, atît de vie la jumătatea secolului trecut şi atît de importantă în formarea conştiinţei naţionale, continuă astfel, cu ajustările impuse de timp, şi oferă noi elemente de meditaţie. Prezent şi aici, I.D. Suciu subscrie cîteva contribuţii relative la aportul bănăţean în cultura română. Lupta preoţimii din această zonă pentru cauza naţională e, de asemenea, pusă în lumină (I.B. Mureşianu ş.a.). Istoria cărţii (V. Ţigu, Gh. Liţiu, M. Bănescu) beneficiază şi ea de cîteva contribuţii.

Al. Zub

GEO ŞERBAN, *Ispita istoriei. Investigaţii, precizări, demersuri metodologice*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, 309 p.

Istoric literar, eseist şi editor, Geo Şerban adună în volum cîteva contribuţii ce interesează şi istoriografia în genere, mai ales prin textele despre D. Cantemir, N. Bălcescu, Al. Odobescu, N. Iorga, V. Pârvan din prima secţiune a volumului şi prin cîteva din paragrafele celei de a treia consacrate unor ediţii din ultimii ani. În *Descrierea Moldovei*, autorul vede o „carte de dor". Pe Bălcescu îl prezintă ca pe un personaj persecutat de sentimentul singurătăţii. Pentru N. Iorga ni se propune o perspectivă care să ţină seama de depăşirea tradiţionalismului prin numeroase accente personale, susceptibile să-i păstreze receptivitatea la ofertele înnoirii. *Demnitatea erudiţiei* cunoaşte un legitim elogiu în personalitatea lui G. Zane, editorul şi interpretul incomparabil al operei bălcesciene. Pledoarii autorizate pentru ceea ce s-ar putea numi, cu termenii autorului, cultura ediţiilor alcătuiesc grupajul final.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

M.T. BULIMAR, *Tradiție și inovație în cultură*, București, Ed. Politică, 1981, 118 p.

Vechea dispută care i-a împărțit pe academicienii francezi în sec. XVII în „antici" și „moderni", dispută reactualizată mereu, ține fără îndoială de o polaritate a spiritului și implică o dialectică a mișcării ideilor. Reformularea datelor ei de bază, fie și în treacăt, era necesară. Autorul a știut să rețină din lunga „ceartă" datele care pot contribui la estimarea mai justă a raportului dintre tradiție și inovație în cultura românească, raport dialectic implicînd valorificarea întregii moșteniri susceptibile a ne îmbogăți cunoașterea și atașamentul față de valorile perene. Tradiția, după Aristotel și Hegel, este *„avuția* popoarelor, *zestrea* lor de experiență colectivă, de adevăr și frumusețe; dar este și creuzetul în care, combinîndu-se și amestecîndu-se elemente cu valențe inegale, rezultă valori superioare, indispensabile pentru propășirea culturii" (p. 47). „Relația dintre tradiție și inovație este una de inerență. Formînd un tot dinamic, tradiția și inovația se întregesc și se completează reciproc, una fără cealaltă neputînd duce la producerea unei opere culturale durabile, bogată în sensuri și semnificații superioare" (p. 55).

Al. Zub

GABRIEL LIICEANU, *Încercare în politropia omului și a culturii*, București, Ed. „Cartea românească", 1981, 287 p.

Pe urmele distincției platonice, mai mult de natură etică, între tipul „sincer și dintr-o bucată" reprezentat de Achile, pe de o parte, și tipul versatil *(polytropos)* personificat de Odiseu, autorul extinde sfera, punînd, în discuție soarta însăși a culturii, stînd sub semnul *politropiei*. „Adjectivul *polytropos* — sîntem avertizați — presupune capacitatea întoarcerii în multe direcții, a multiplicării căii, deci a unei firi *plurivoce*, care poate fi înțeleasă fie în neutralitatea diversității ca atare, fie în pozitivul a tot ce este dotare variată, fie în sensul etic-negativ al versatilității caracteriale" (p. 5—6). „Putea fi omul european altfel decît politropic? Și există un tip ahileic care să însoțească o civilizație dincolo de momentul ei auroral? Dacă diversitatea este însuși principiul de libertate a spiritului, atunci e de la sine înțeles că nici o cultură mare nu poate să întîrzie prea mult în simplitatea ahileică a vîrstei mitice". Dar, „dacă nu a putut rămîne ahileică, omenirea nu poate fi în schimb împiedicată de a dori să redevină; ea nu poate trăi indefinit o *criză de destin*" (p. 6—7). Sub semnul acestei meditații cu privire la destinul omului și al culturii, Gabriel Liiceanu publică o serie de studii mai vechi sau mai noi interesînd filosofia culturii și prin aceasta istoria în registrul ei cel mai înalt, studii organizate în trei secțiuni: 1) *Politropia omului european din perspectiva filosofiei culturii*; 2) *Om și simbol*: 3) *Portrete și ginditori în schiță*. De la statutul disciplinei *(Filosofia, o știință?)* pînă la *jurnalul heideggerian*, întreprins cu ocazia unei traduceri a *Scrisorii despre umanism*, filosoful ne propune gînduri despre omenesc și condiția Helladei, om și joc, tradiție și inovație, geneza și structura simbolului, iconologia și simbolismul dublu al operei etc. După *Tragicul, o fenomenologie a limitei și depășirii* (1975), meditația filosofică a lui Gabriel Liiceanu face încă un pas înainte.

Al. Zub

ANGELA BOTEZ ș.a. (coord.), *Epistemologia științelor sociale*, București, Ed. Politică, 1981, 336 p. *(Teorie și metodă în științele sociale*, XII).

Preocuparea de a ține pasul cu noile cîștiguri ale științei pe tărîmul socialului a făcut să se nască o serie de volume privind teoria și metodologia acestui domeniu, ultimul volum fiind menit a-l raporta la noile oferte ale epistemologiei. Controverse în chestiuni de metodă relevă Mircea Flonta. Raportări la epistemologia contemporană fac Vasile Tonoiu și Angela Botez, în timp ce Gheorghiță Geană se ocupă de *modele socio-culturale*. Adrian Miroiu de limbaj în științele sociale, Cătălin Zamfir de problema explicației, Clara Dan și Septimiu Chelcea de posibilitatea probării teoriilor în disciplinele social-umane, Oscar Hoffman și Sorin M„ Rădulescu de ipoteza sociologică, Titus Priboi de semiotica literaturii, Cătălin Mamali de cunoaștere socială și evoluție, Elena Zamfir de știință ca instrument de reconstrucție umană. Mai sistematic și mai aplicat, studiul despre

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teoretizare în investigaţia istorică (Sorin Vieru) şi cel despre istorie, istoriografie şi explicaţie istorică, subscris de Gh. Socol. Primul conchide că „teoria urmăreşte nu numai a explica fapte istorice date, ci şi a crea o nouă receptivitate faţă de faptul istoric", teoria adecvată fiind şi „un instrument de detectare a faptului istoric" (p. 256). Al doilea reţine sugestiile xenopoliene în direcţia relansării studiilor de filosofia istoriei în cercurile noastre de specialitate.

Al. Zub

MIHNEA GHEORGHIU, *Social and political sciences in Romania. An outline history*, Bucharest, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 76 p.

Scoasă cu ocazia Congresului internaţional de ştiinţe istorice de la Bucureşti, această schiţă de istorie a ştiinţelor sociale şi politice din România, oricît de sumară, acoperă un gol şi fixează jaloane pentru studii mai ample, în perspectiva unei vaste şi necesare sinteze, în care ar intra istoria şi arheologia, filosofia, economia politică, dreptul, psihologia, pedagogia, sociologia, filologia, etnologia, istoria şi teoria artelor. Cîteva date evocă o tradiţie milenară pe acest tărîm, clar sesizată încă de Jordanes. Umanismul şi epoca luminilor formează un capitol de seamă (II), urmat de un altul despre ideologia revoluţiei paşoptiste şi lupta pentru unitatea şi independenţa statului român (III). Dezvoltarea spiritului critic şi formarea unor „şcoli" în ştiinţele sociale după 1859 constituie materia altui capitol (IV), dezvoltată în mod firesc după desăvîrşirea unităţii naţionale (V). Un ultim capitol (VI) îndreaptă interesul spre România contemporană, dînd seama în acelaşi timp de instituţiile care asigură cercetarea şi de personalităţile ce s-au distins în ultimile decenii.

Al. Zub

ŞTEFAN BĂLAN, EMIL CONDURACHI, *Moments in the history of romanian science and technology*, Bucarest, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 34 p.

Evocînd momente de seamă din istoria ştiinţelor naturale şi tehnice din spaţiul românesc, autorii consacră un capitol istoriei noastre vechi şi medievale, pentru a se opri mai pe larg pe domenii: matematici, astronomie, fizică, chimie, geologie, biologie şi medicină, tehnologie şi agricultură, industrie petrolieră şi chimică, aviaţie, telecomunicaţii etc. Un ultim capitol (III) se destină perioadei contemporane.

Al. Zub

Von Honterus zu Oberth. Bedeutende siebenbürgisch-deutsche Naturwissenschaftler, Techniker und Mediziner, Herausgegeben und eingeleitet von HANS BARTH, Bukarest, Kriterion Verlag, 1980, 378 + ilustr.

Seria „Kriterion — Bücherei" a sporit cu un nou volum, acesta dedicat învăţaţilor transilvăneni de origine germană din ştiinţele naturii, tehnică şi medicină, de la umanistul Johanes Honterus la contemporanul nostru Hermann Oberth. Fiecare micromonografie e însoţită de indicaţii bibliografice, iar volumul întreg de indice toponomastic şi ilustraţii. Alegerea a căzut asupra a zece cărturari de o anume notorietate internaţională: J. Honteurs, Conrad Hass, Johann Hedwig, J. G. Baumgarten, P. T. Meissner, J. M. Honigberger, Ed. A. Bielz, C. J. Fickeli, O. Thomas, H. Oberth. Autorii textelor: Gernot Nussbächer, Hans Barth (editor), Heinz Heltmann, Fr. Gündisch, Ludwig Zoltner. Demers, util, anunţat în prefaţă ca făcînd parte dintr-un proiect mai vast, privitor la o istorie a ştiinţei şi tehnicii germane din Transilvania. Volumul acoperă un gol în literatura de specialitate şi adînceşte o direcţie de preocupări insuficient explorată. Să sperăm că el va fi urmat de altele, spre a valorifica mai deplin o moştenire ştiinţifică multiseculară de mare preţ.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. M. ŞTEFAN, EDMOND NICOLAU, *Scurtă istorie a creaţiei ştiinţifice şi tehnice româneşti*, Bucureştii, Ed. „Albatros", 1981, 287 p.

O bibliografie destul de consistentă (p. 275—281) avertizează asupra contribuţiilor mai vechi în acest domeniu. O sinteză de largă accesibilitate şi care să ţină cont de cercetările cele mai noi lipsea însă. I. M. Ştefan şi Ed. Nicolau ne-o oferă acum, cu un *Cuvînt înainte* de Mihail Florescu şi nu fără conştiinţa handicapului pe care îl întîmpină orice sinteză de acest fel. Este o primă încercare de a prezenta în ansamblu geneza şi evoluţia creaţiei în domeniul ştiinţei şi tehnicii româneşti, fără să ignore aportul altor naţionalităţi care au trăit în spaţiul carpato-danubio-pontic. Au fost puse în lumină realizările ca atare, exigenţele materiale şi spirituale din care au decurs priorităţile, ideile precursoare, curentele ştiinţifice, şcolile de gîndire. *Începuturi tehnico-ştiinţifice* (I), *preocupări şi realizări ştiinţifice la geto-daci şi în Dacia romană* (II), *elemente ştiinţifice şi tehnice în perioada formării poporului român* (III), *mari creaţii anonime şi primii creatori cunoscuţi* (IV), *ştiinţa populară şi tehnica meşteşugărească* (V), *secolul XIX, saltul spre creaţia tehnico-ştiinţifică modernă* (VI), *formarea şcolilor ştiinţifice şi tehnice româneşti, instituţii şi personalităţi reprezentative* (VII), iată problemele şi etapele avute în vedere, de la neolitic şi epoca bronzului pînă în actualitate.

Al. Zub

Proceedings of the 16th International Congress of the History of Science, I—IV, Bucharest, Ed. Academiei R. S. R., 1981, 535+625+499+364 p.

Sînt rezumatele comunicărilor prezentate la al XVI-lea Congres internaţional de istoria ştiinţelor (Bucureşti, 26 aug. — 3 sept. 1981), comunicări organizate în patru secţiuni (A—D), iar în cadrul acestora în ordinea alfabetică a autorilor. Prima secţiune (A) cuprinde 14 grupaje tematice: ştiinţă şi tehnică în antichitate (1) şi după aceea, pînă la 1600 (2); matematici şi mecanică (3); fizică şi astronomie (4); chimie (5); ştiinţe biologice (6); medicină şi farmacie (7); ştiinţe agricole (8); geologie (9); tehnică şi inginerie (10); istoria ştiinţelor despre om (11); ştiinţă şi societate (12); chestiuni de metodă în istoria şi filosofia ştiinţei (13); transporturi şi telecomunicaţii în sec. XIX—XX (14). Al doilea volum (B) priveşte lucrările prezentate în cele 12 simpozioane, avînd ca teme: rolul unităţilor standard în istoria ştiinţei şi tehnologiei (1); tehnologie, umanism şi pace (2); ştiinţă, tehnologie şi problemele dezvoltării sociale (3); ştiinţă şi universitate în epoca Renaşterii (4); contribuţia femeilor pe tărîm ştiinţific şi tehnic (6); rolul instrumentelor în dezvoltarea ştiinţei (7); revoluţia biologică în sec. XX (8); cercetarea ştiinţifică şi educaţia (9); ocrotirea şi utilizarea moştenirii culturale şi naturale (10); publicaţii privitoare la istoria ştiinţei (11); istoria acusticii muzicale (12). Al treilea cuprinde secţiunile C (reuniuni pe teme speciale) şi D (comunicări), prima din ele interesantă mai ales prin comunicările despre interacţiunea ştiinţelor naturale, tehnice şi sociale, iar a doua prin personalităţile evocate: Avicenna, Denis Poisson, Gogu Constantinescu, George Stephenson. În fine, al patrulea volum le completează pe celelalte, avînd deci o structură încă mai compozită. Participarea românească foarte amplă la toate secţiunile.

Al. Zub

SERGIU AL-GEORGE, *Arhaic şi universal*, *Bucureşti*, Ed. „Eminescu", 1981, 245 p.

Ultima carte a învăţatului orientalist (ultima şi la modul absolut, căci între timp Parcele i-au tăiat prematur firul vieţii) e un dar de preţ care priveşte nu numai cultura română. Propunînd o abordare a acestei culturi din perspectivă indiană, el s-a oprit asupra lui Eminescu, Brâncuşi, Blaga şi Eliade, spirite în care amintita perspectivă a rodit, fie şi indirect, stimulînd descoperirea unui fond arhaic de cultură, a cărui universalitate frapează, sugerînd analogii cu ceea ce este mai definitoriu în spiritualitatea hindusă. O mare cultură alogenă i-a înlesnit astfel accesul la profunzimi nebănuite ale culturii noastre. *Filozofia indiană în texte* (1971) şi *Limbă şi gîndire în cultura indiană* (1976) par a fi, în ciuda profesionalismului lor riguros, doar o pregătire pentru această nouă experienţă, un ocol necesar pentru a putea obiectiva mai bine valorile proprii. În valorile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

indiene ne-am regăsit propriile noastre virtualităţi culturale, îndeosebi simbolismul cosmic tradiţional şi semnificaţiile ontologice pe care le implică. *Arhaic şi universal* devine astfel un comentariu „indian" la cultura română, unul menit să-i afle dimensiunea simbolică. „Privilegiul Indiei, notează autorul, este de a fi descoperit o dialectică a simbolului care, prin depăşirea imaginii şi a imaginarului, reuşeşte să găsească temeiul adînc de unde pornesc atît arta, cît şi filosofia". Cartea despre *Arhaic şi universal* e, în fond, un răspuns la întrebarea pe care şi-a pus-o Blaga mai demult : „De ce oare filosofia indică a exercitat o atracţie evidentă tocmai asupra unor eminente spirite româneşti ?"

Al. Zub

CONSTANTIN BUZDUGAN, *Itinerare arheologice moldovene*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1981, 164 p.

Lucrarea lui Constantin Buzdugan constituie o importantă contribuţie la cunoaşterea complexelor arheologice, a unor descoperiri remarcabile şi a muzeelor de istorie din Moldova.

Cartea este alcătuită dintr-o *introducere*, un preambul intitulat *Călătorie în trecut* şi din şapte capitole.

După ce precizează că prezenţa omului pe teritoriul Moldovei e atestată încă din paleoliticul inferior aducînd ca dovadă în acest sens numeroase descoperiri de pe teritoriul mai multor localităţi, în preambulul menţionat, Constantin Buzdugan analizează *culturile* specifice fiecărei epoci, precizînd originea, răspîndirea, caracteristicile acestora, localităţi unde au fost făcute descoperiri, legăturile acestora cu alte culturi din zonele vecine, „cu marile civilizaţii ale vremii" (p. 14).

În cele şapte capitole, alături de un scurt istoric al fiecărei localităţi de pe „itinerariul" urmat, în cadrul căruia se arată şi rolul aşezării geografice în dezvoltarea localităţilor, întîlnim ample descrieri ale descoperirilor arheologice de pe teritoriul respectivelor localităţi. Un deosebit interes prezintă numeroasele şi variatele exponate ale muzeelor din aceste localităţi, autorul oprindu-se cu deosebire asupra celor din orînduirea comunei primitive şi din perioada prefeudală.

Autorul ne propune să începem „itinerariul arheologic" în oraşul Galaţi, important centru comercial, unde s-au descoperit urme de locuire încă din epoca bronzului, cu un prestigiu deosebit în secolul al XV-lea, cu o mare importanţă pentru comerţul cu imperiul otoman şi cu alte state în secolul al XVI-lea şi cu o dezvoltare şi modernizare nemaiîntîlnite după înlăturarea monopolului otoman asupra comerţului ţărilor române.

Referindu-se la *Staţiunea arheologică de la Barboşi*, C. Buzdugan ne prezintă mai întîi *Cetatea geto-dacică* de aici, pe locul căreia romanii au ridicat un *castellum* cu trei faze de locuire şi cu o mare importanţă strategică şi economică. În aceeaşi zonă au fost descoperite un *castru* roman, o aşezare civilă cu două faze de locuire precum şi *necropola aşezării romane*.

Tecuciul unde s-au făcut descoperiri din neoliticul timpuriu a avut o mare importanţă economică şi militară, ca şi aşezarea de la *Poiana* identificată cu Piroboridava din *Geografia* lui Ptolemeu. Demne de menţionat sînt *necropola tumulară* de la Poiana, necercetată încă şi *necropola din epoca bronzului* din cadrul aceleiaşi staţiuni.

Locuit din neoliticul timpuriu, *Bîrladul*, important punct vamal pe drumul ce unea nordul ţării cu gurile Dunării, cunoaşte în secolele XIV—XV o înflorire economică deosebită. Ştefan cel Mare a ridicat aici o cetate de pămînt descrisă cu lux de amănunte în paginile 40—41.

Important centru viticol încă din secolul al XV-lea, *Huşii* al căror teritoriu a fost locuit din neolitic, cunosc o înaltă dezvoltare în timpul lui Ştefan cel Mare, care a ridicat aici o *curte domnească* al cărei rol se reduce în secolul următor.

Situat pe un teritoriu locuit din neoliticul tîrziu, *Vasluiul*, însemnat punct vamal, a îndeplinit funcţia de reşedinţă domnească aici ridicîndu-se şi o *curte*.

Pe teritoriul Iaşilor, reşedinţă şi capitală a Moldovei între anii 1565 şi 1862, înfloritor centru economic şi cultural, sînt bogat reprezentate toate epocile istorice. Interesante şi valoroase descoperiri au fost făcute în *Complexul arheologic de la Curtea domnească*. Construită în vremea lui Gheorghe Duca, Curtea domnească de la Cetăţuia a avut un rol important defensiv.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În apropiere de *Cetățuia de la Cucuteni* s-a descoperit un grup de morminte tumulare și așa-numitul *tezaur de la Băicenî*.

La Cotnari a fost descoperită o *cetate geto-dacică* dispunînd de un inventar bogat și resturile unei *curți domnești*.

Reconstruită și dezvoltată de Ștefan cel Mare, *curtea domnească* de la *Hîrlău* a servit reședință și unora dintre urmașii săi.

Cetatea de scaun de la *Suceava* constituie o fortificație atît de puternică „încît ar împiedica și zborul unei păsări" după cum se exprima Mustafa Gelal Zade. Interesante studii au fost efectuate la *Curtea domnească* din Suceava și la *Cetatea Scheia sau cetatea de vest*.

În același mod sînt prezentate vestigiile și fortificațiile de la Botoșani, Siret, Baia, Cetatea Neamțului, Piatra Neamț, Bacău, Onești și Focșani.

Lucrarea conține numeroase hărți, planuri, schițe, planșe, un glosar și rezumate în limbile franceză, engleză, germană și rusă.

Scrisă într-un stil atrăgător, *Itinerare arheologice moldave* constituie o lucrare deosebit de utilă pentru iubitorii de istorie.

C. Iordăchiță

FLORIN DUDAȘ, *Zărandul: chipuri și fapte din trecut*, București, Ed. „Albatros", 1981, 167 p.

Amestec de studiu științific și popularizare în sensul bun al cuvîntului, cartea lui Florin Dudaș aduce în actualitate momente și figuri din partea Zărandului, de la urmele cele mai vechi de cultură pînă la cultul valorilor de odinioară instituit cu vremea și de la însemnele Romei pînă la istoria mai nouă a școlilor din Apuseni. Se evocă „țara" lui Menumorut, ctitori și sanctuare, epoca voievodului Mihai, cînd s-a încercat întîia unificare a țărilor române, răscoala lui Horia, revoluția lui Iancu și alte momente sau personalități din istoria acestor locuri. Este un omagiu adus dîrzeniei moților, o carte care instruiește și fortifică.

Al. Zub

ȘTEFAN C. CIUDIN, *Monografia comunei Tăcuta*, București, Ed. „Litera", 1980, 189 p.

Inițiativa lui Ștefan C. Ciudin de a elabora și tipări, chiar cu cheltuieli proprii, monografia comunei Tăcuta este lăudabilă mai ales că sînt puține comune care dispun de un asemenea privilegiu, deși peste tot există oameni cu harul creației și cu posibilități de cercetare științifică. Valoarea lucrării este cu atît mai mare cu cît însuși autorul a asistat sau a contribuit direct, peste jumătate de veac, la frămîntările și schimbările istorice din perimetrul comunei Tăcuta, fapt care i-a dat posibilitatea ca, pe parcursul elaborării, să integreze evenimentele locale în marele fluviu al istoriei naționale și să evidențieze modesta contribuție a acestei străvechi așezări românești la ridicarea și progresul întregii țări.

Truda pasionată a autorului, depusă cu stăruință de peste un deceniu, i-a prilejuit cercetarea unui material bibliografic bogat și descoperirea unor valori arheologice interesante cu privire la prezența omului în această zonă încă din îndepărtata epocă a paleoliticului, atestată de existența lamelor și așchiilor de silex și de alte dovezi găsite incidental și a căror vechime a fost confirmată prin metode moderne de cercetare.

Atestată documentar în anul 1503, într-un act de cumpărare a mănăstirii Dobrovăț de către Ștefan cel Mare, comuna va cunoaște o continuă dezvoltare demografică și economică, lucru dealtfel favorizat de condițiile naturale și de așezarea sa în apropierea unei căi de comunicație cu vechiul tîrg al Iașilor.

Tratarea istorică cuprinde și analiza evoluției structurilor de organizare politică și administrativă, autorul aducînd dovezi despre existența obștii țărănești și a formării, mai tîrziu, a proprietății moșierești.

Sînt consemnate detaliat unele momente de vîrf din istoria națională (anul 1848, unirea și reformele lui Alexandru I. Cuza, răscoalele țărănești etc...) și consecințele acestora în viața locuitorilor acestor teritorii.

Tabloul istoric este completat cu unele referiri la mișcarea demografică și la dezvoltarea economică și social-culturală. Un număr corespunzător de pagini este consacrat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tratării problemelor legate de ocupațiile vechi și contemporane ale locuitorilor, dezvoltării meșteșugurilor și a comerțului, activității social-culturale etc.

Autorul acordă un spațiu larg cercetării și consemnării, într-o formă riguros științifică, aspectelor dezvoltării contemporane a satelor comunei Tăcuta scoțînd la iveală elementele de cultură și civilizație care definesc transformările radicale petrecute în această zonă în anii socialismului.

Ultima parte a lucrării se ocupă de instituțiile de cultură, creația folclorică și perspectivele de evoluție oferite prin programele de dezvoltare multilaterală a întregii noastre țări. În cadrul acesteia sînt evidențiate schimbările în structurile spirituale ale satelor, preocuparea pentru valorificarea și îmbogățirea tezaurului folcloric local.

În forma în care a fost elaborată lucrarea, ea constituie o invitație la cunoașterea unor realități fundamentale ale comunei Tăcuta și se înscrie în rîndul lucrărilor de care ar trebui să dispună toate localitățile rurale din țară.

Elena Luca

THOMAS NÄGLER, *Așezarea sașilor în Transilvania. Studii*, în românește de Anamaria Haldner, București, Ed. „Kriterion", 1981, 341 p.

În valoroasa colecție „Biblioteca Kriterion", îngrijită de Domokos Géza, ni se oferă o versiune românească a cărții lui Thomas Nägler despre așezarea sașilor în Transilvania (*Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, Kriterion Verlag, 1979), cu o prefață a profesorului Ștefan Ștefănescu, ilustrații, bibliografie selectivă și un indice toponimic. O lucrare importantă, implicînd o vastă bibliografie, se adaugă astfel efortului de a fixa originea sașilor din Transilvania în raport cu problema colonizărilor germane în Europa răsăriteană. Sînt puse la contribuție și datele oferite de arheologie, etnologie, lingvistică etc., fixîndu-se cu mai multă precizie atît zonele colonizate, cît și proveniența coloniștilor. „Cartea de față constituie o încercare de a plasa colonizarea săsească în contextul general al procesului istoric în care se încadrează" (p. 19).

Al. Zub

PAUL NIEDERMAIER, *Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1978, 320 p.

Studiu meticulos și cuprinzător despre evoluția urbanistică și arhitectonică a orașelor transilvane în sec. XII—XVI, întemeiat pe o largă investigație a surselor și nu mai puțin pe cercetări de teren. Într-un cît s-a modificat planul inițial al centrului orășenesc? Ce reguli se pot desprinde din studiul centrelor urbane? Cum s-a ajuns de la coloniile de *hospites* la orașele închegate de mai tîrziu? Cum a evoluat urbanismul în orașele de meșteșugari? Sînt chestiuni pe care autorul și le-a pus, schițînd răspunsuri bine întemeiate, de la un caz la altul, pentru a defini o tipologie. Construcțiile de piatră și arhitectura orașelor artizanale dețin un loc privilegiat în volum, al cărui interes depășește istoria locală. Insistente preocupări metodologice îi sporesc cu atît mai mult iradiația.

Al. Zub

NOWAK DIETER, *Chronik des Lyzeums für Mathematik-Physik Nr. 1 Sibiu (1380—1980)*, Sibiu, 1980, 24 p.

Apărută cu ocazia împlinirii a 600 de ani de existență a uneia din cele mai vechi școli din țară, monografia liceului sibian constituie un capitol din istoria învățămîntului din țara noastră, depășind semnificația unui eveniment de importanță locală.

Pornind de la contribuțiile mai vechi din secolul al 19-lea (Fr. Teutsch, C. Albrich, G. D. Teutsch, Karl Schwarz, Heinrich Herbert) și valorificînd un material critic și documentar bogat, menționat în cele 108 note, lucrarea urmărește evoluția școlii sibiene în strînsă legătură cu istoria orașului și a țării. Se prezintă mai întîi istoria Sibiului de la prima mențione documentară (1191), unul din cele mai importante centre economice, religioase și administrative ale Transilvaniei. Aceasta constituie explicația unei intense vieți

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culturale, dovedită între altele prin existența unui spital încă din 1291, a unor școli comunale ș. a. Întrucît în a doua jumătate a secolului al 14-lea studenți din Transilvania frecventau universități apusene, se presupune existența unui învățămînt liceal și în Sibiu încă din această perioadă. Documentar școala este atestată în 1380 printr-un manuscris păstrat la biblioteca din Alba-Iulia. În continuare este urmărită în special evoluția, conținutul și organizarea școlii, relevîndu-se de fiecare dată și condițiile istorice generale. Pentru perioada secolelor 16—17 este discutat pe larg un regulament școlar din 1598 alcătuit din 30 de articole *(Statuta scholae Cibiniensis)*. La sfîrșitul secolului al 18-lea, după instaurarea dominației Habsburgilor în Transilvania, învățămîntul cunoaște schimbări importante, acestea fiind oglindite, începînd cu anul școlar 1851—1852, în anuarul liceului. Ultima parte a monografiei este dedicată perioadei de după statutul naționalităților din 6 februarie 1945.

Alcătuită proporțional și respectînd principiul cronologic impus de o lucrare de acest gen, monografia ni se pare interesantă și pentru unele interpretări mai generale. Un exemplu: aflînd din repartiția absolvenților anului 1598 că doi dintre aceștia au plecat în Țara Românească, este evidențiată importanța legăturilor culturale dintre Țările Române și Transilvania. O interpretare a materialului documentar utilizat, și din acest punct de vedere, pentru toată perioada prezentată, ar fi fost bine venită.

Sorin Chițanu

GHEORGHE I. CANTACUZINO, *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XII—XIV)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 215 p.

O cercetare și o prezentare de ansamblu a cetăților — în sens mai larg, a fortificațiilor — medievale ale principatului român dintre Carpați și Dunăre lipsea; Gheorghe I. Cantacuzino acoperă această lipsă prin volumul ale cărui expuneri și concluzii vor interesa domenii variate ale cercetării trecutului nostru: de la arta militară la istoria politică, de la organizarea socială la structurile militare și așa mai departe. Fructificînd rezultatele multor ani de săpături arheologice, coroborate cu analiza știrilor scrise (documente și cronici), autorul oferă o imagine limpede, sistematică, a evoluției și rolului fortificațiilor medievale ale Țării Românești, unele cu o istorie glorioasă, altele abia cunoscute, unele păstrate sub formă de ruine impozante, altele abia sesizabile în absența săpăturii arheologice. Este o cercetare întreprinsă și dusă pînă la capăt cu multă iubire pentru trecutul investigat. Aceasta dă, de altminteri, cărții întregi o căldură pe care lucrările arheologilor o au foarte arareori. Lucrare de erudiție adevărată, cartea lui Gheorghe I. Cantacuzino este, în același timp, o operă de popularizare în cel mai bun înțeles al cuvîntului.

Ștefan S. Gorovei

SERGIU IOSIPESCU, *Invazii otomane în ținuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV—XVI)*, în *SMMIM*, 13, 1980, p. 151—172.

Atenția autorului se îndreaptă în special asupra Țării Românești și a Dobrogei, acoperind răstimpul dintre prima confruntare militară româno-otomană (1366/1370) și mijlocul veacului XV. Însemnările lui Sergiu Iosipescu pe marginea izvoarelor și a interpretărilor care li s-au dat pînă acum pot constitui cea mai bună introducere la un studiu de amploare dedicat aceluiași subiect. E de înțeles insistența cu care sînt scrutate izvoarele referitoare la luptele purtate de Mircea cel Bătrîn; și mai de mult, Fr. Babinger a consacrat acestor începuturi o parte a unui studiu întins, cu concluzii parțial acceptate de istoriografia română. Cercetarea acelorași probleme, acum cu o bibliografie mai bogată și într-un cadru dezvoltat de istorie generală, dintr-un unghi nou, îngăduie observații noi și impune chiar autorului reluarea lucrului, într-o analiză care să cuprindă efectiv întregul spațiu românesc pînă la pacea moldo-otomană din 1486, care va constitui temeiul pentru o lungă perioadă de stabilitate în acest spațiu. Izvoarele otomane vor aduce, desigur, încă multe — și, probabil, neașteptate — precizări (*fetih-name* din 818 H./1415—1416/, citată la p. 168, privește Moldova și nu Țara Românească; datarea este greșită, nefiind vorba de Mehmed I, ci de Mehmed II și de anul 881 H.: „scrisoarea de cucerire" se raportă la campania din 1476, soldată cu lupta de la Războieni; cf. recenzia lui Mihail Guboglu, în *RdI*, 2/34, 1981, p. 367); interpretarea lor ruptă de contextul istoric românesc și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

est-european (sud-est european), uneori chiar mai larg, poate provoca reconstituiri denaturate. O cercetare prealabilă de ansamblu, cu un examen al surselor, e întotdeauna binevenită. Este ceea ce a realizat, cu o bună înțelegere a epocii și a evenimentelor, Sergiu Iosipescu. Rezultatele la care a ajuns deschid drumul cercetărilor viitoare.

Ștefan S. Gorovei

AL. ARTIMON, *Cîteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (județul Suceava)*, în *SCIVA*, 3/32, 1981, p. 383—405.

În satul unde tradiția pretinde că Dragoș vodă a ridicat o bisericuță de lemn, strămutată ulterior de Ștefan cel Mare la Putna — și se știe cîte discuții s-au purtat, și în jurul faptului în sine, și în jurul monumentului păstrat și azi (într-o alcătuire precis datată, de descoperirea lui I. Solcanu, în sec. XVI) — arheologul a căutat și a găsit urmele unei biserici din piatră, din ultimul sfert al veacului XIV. Presupunerea sa — biserică de curte a unui feudal localnic — este absolut plauzibilă, aș zice chiar: singura plauzibilă. Săpătură frumoasă, frumos înfățișată, cu o descripție netehnicistă (ceea ce nu s-ar putea spune despre multe lucrări aparținînd aceleiași categorii), cu prudența pe care o impune o asemenea cercetare. În ceea ce mă privește, ca unul implicat în discuție prin încrederea pe care am acordat-o tradiției despre ctitoria lui Dragoș vodă — și nu văd, deocamdată, nici un motiv pentru a retrage această încredere — trebuie să observ că toate constatările lui Alexandru Artimon, perfect întemeiate, se raportă numai la biserica ale cărei urme le-a descoperit și studiat și care a fost ctitorită, după toate probabilitățile, de Giurgiu de Volovăț (Giurgiu Volhoveț chi), menționat la 1401 și 1403, posibilă rudă domnească. Fondul vechii tradiții rămîne neatacat.

Ștefan S. Gorovei

NICOLAE CONSTANTINESCU, *Mircea cel Bătrîn*, București, Ed. Militară, 1981, 173 p.

Personalitate copleșitoare, cu a cărui domnie Țara Românească își încheia primul veac al existenței sale de sine stătătoare într-un strălucit apogeu, Mircea cel Bătrîn s-a bucurat, cum era și firesc, de o atenție deosebită în paginile literaturii de specialitate, încă de la debutul istoriografiei noastre moderne. Diferitele aspecte ale domniei marelui voievod, precum și cadrul geopolitic în care acesta și-a desfășurat activitatea au fost, rînd pe rînd, analizate și aprofundate. Lucrarea fundamentală privind epoca de referință o datorăm însă, după cum este bine știut, istoricului medievist P. P. Panaitescu, care, în urma publicării actelor interne emanate din cancelaria domnească a lui Mircea cel Bătrîn, a supus unei riguroase analize informația scrisă existentă la vremea sa, reconstituind fapiele istorice într-o imagine al cărui contur se păstrează pînă astăzi.

Subliniind importanța acestei lucrări, N. Constantinescu își propune totuși, avînd în vedere *îmbogățirea ulterioară a știrilor scrise, precum și a celor arheologice din ultimele* două decenii, să reevalueze sintetic personalitatea și epoca lui Mircea cel Bătrîn, conferindu-i „contururi mai clare". Ca urmare, după o succintă prezentare a originii și familiei voievodului, în prima parte a lucrării sînt relevate principalele aspecte ale politicii promovate de Mircea cel Bătrîn. Dovedind un deosebit simț organizatoric și gospodăresc, acesta a luat măsuri care au dus la consolidarea osaturii statului feudal, asigurînd astfel dezvoltarea ulterioară a țării, precum și condițiile necesare întăririi puterii ei de apărare.

Dar, preocuparea de căpetenie a voievodului a constituit-o combaterea primejdiei turcești și asigurarea existenței de sine stătătoare a Țării Românești. Acțiunilor diplomatice și militare întreprinse de el le este consacrată partea a doua, și cea mai consistentă, a lucrării. Desprindem de aici, printre altele, punctul de vedere al autorului privind localizarea bătăliei de la Rovine (lîngă Merișani, la nord de Pitești), cît și sublinierea unui „fapt istoric esențial", acela că „Mircea cel Bătrîn nu a murit ca supus (tributar) otomanilor și nici o palmă din teritoriul stăpînit de el nu se afla cotropită de turci la data dispariției sale" (p. 164).

Prezentarea modului în care chipul lui Mircea cel Bătrîn s-a reflectat în conștiința posterității încheie lucrarea, în paginile căreia autorul reușește, într-adevăr, în ciuda eco-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nomiei de spațiu, o imagine globală accesibilă asupra domniei lui Mircea cel Bătrîn, demonstrînd, în același timp, elocvent și necesitatea alcătuirii unei noi monografii, de ținuta celei realizate, la vremea sa, de către P. P. Panaitescu.

Georgeta Ignea

VIRGIL CIOCÎLTAN, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, în *RdI*, 11/34, 1981, p. 2091—2096.

În cîteva pagini — nici nu avea nevoie de mai mult! — Virgil Ciocîltan destramă o soluție propusă de P. P. Panaitescu pentru istoria Chiliei în perioada numită și impusă, prin autoritatea marelui istoric, în istoriografia românească a ultimului sfert de veac. Trecerea Chiliei dintr-o stăpînire în alta se vădește a fi o soluție neconformă cu realitatea. Nu e singurul caz cînd *adevărul* stătea la îndemînă, în toate părțile sale componente, în timp ce era căutat în altă direcție și sub alt chip, pentru că, sub influența unei sentințe (Magister dixit...) nimeni nu se gîndea să asambleze părțile care ar fi dat, totuși — așa cum au dat acum — adevărul. Nu se putea o demonstrație mai bună pentru a convinge cît de dăunător e să te încrezi în cuvîntul magistrului. Virgil Ciocîltan dovedește încă o dată că în cercetarea istorică nu poate fi vorba de vreun fel de autoritate a lucrului judecat. E, de altminteri, în firea lucrurilor : dinamica însăși a cercetării o impune.

Deci Chilia nu a fost obiectul disputei între Moldova și Țara Românească în perioada desemnată (protestul muntean din 1429 împotriva răpirii Chiliei trebuie, așadar, raportat la un eveniment mai vechi decît cei doi-trei ani precedenți, cum socotise P. P. Panaitescu). Un întreg segment de istorie medievală trebuie revizuit.

Dar constatarea lui Virgil Ciocîltan are și o „bătaie" mai lungă. Deci Chilia aparținea Moldovei la 1424, cînd Ioan [VIII] Paleologul, întorcîndu-se din Occident, s-a îmbarcat acolo pentru Constantinopol. Cine oare trebuia să-l întîmpine pe acest „fiu de basileos" ? Domnul Țării Românești sau domnul Moldovei ?... *Deci Alexandru cel Bun s-a putut întîlni cu Paleologul aflat în drum spre Constantinopol.* Deci tradițiile consemnate tîrziu și nebulos (sec. XVIII) nu sînt *și* fantazii. O întreagă demonstrație, bazată pe concluzii în sens contrar (Chilia nu a aparținut Moldovei, deci Alexandru cel Bun nu s-a putut întîlni...) trebuie, la rîndul ei, revizuită. Înapoi, spre miezul de adevăr al vechilor tradiții !

Ștefan S. Gorovei

MIHAI MAXIM, *Les relations des Pays Roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, în *RESEE*, 4/XIX, 1981, p. 653—671.

La vechea controversă despre dependența Moldovei și Țării Românești de Arhiepiscopia (pseudo-Patriarhie) de la Ohrida se adaugă un studiu cu o valoare deosebită de a celor existente deja. Mihai Maxim a descoperit, în arhivele turcești, cîteva documente care aduc precizări noi și de prima mînă. Publicîndu-le, d-sa oferă posibilitatea reluării discuției, de data aceasta dintr-o perspectivă mai completă și mai exactă. Actele publicate și comentate de Mihai Maxim dovedesc că cel puțin în 1543—1544 Mitropolia Moldovei și cea a Ungrovlahiei au fost considerate ca atîrnînd canonicește de Ohrida. *Dar aceasta s-a întîmplat numai printr-un abuz, printr-o excrocherie a arhiepiscopului Prohor de Ohrida,* care provocase un fel de licitație pentru a cuprinde cele două mitropolii românești sub jurisdicția sa. Invocarea scrisorilor din 1457 este zădarnică — falsul a fost dovedit într-o manieră care nu suportă contrazicere. Trebuie spus răspicat — pentru a contrazice chiar și ultima istorie a Ohridei (Skopje, 1978) — că Moldova nu s-a aflat sub jurisdicția Ohridei de la mijlocul veacului XV pînă la sfîrșitul celui următor, cum se afirmă acolo. Nu cunosc nici un titlu „patriarhal" *înainte de mijlocul veacului XVI* care să evoce această dependență, așa cum există mărturii pentru perioada următoare ; dar și între aceste cazuri trebuie să se observe distincția : Nectarie de Ohrida avea în titlul său și numele principatelor românești numai cînd se afla dincolo de hotarele acestora, în timp ce, cerșind de la Ieremia vodă Movilă ajutoare și scrisori de recomandare, nu se înfățișa cu acest titlu, pe care nu l-a folosit nici atunci cînd, în 1600, ca mulțumire pentru cîte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcuse Ieremia vodă pentru el, a prezidat „sinodul" care a depus pe ierarhii moldoveni plecați din țară odată cu domnul lor.

Dependența de Ohrida *rămîne, totuși, o legendă*, în sensul că ea nu a existat așa cum este reflectată în scrierile cronicarilor și la Dimitrie Cantemir și însăși frîntura de existență reală s-a bazat pe această legendă, fiind urmarea directă a falsului introdus (cu bună credință, dealtfel, după părerea mea) de Macarie de la Hilandar în *Sintagma* lui Matei Vlastares.

Momentul cînd jurisdicția Ohridei s-a extins, abuziv și temporar, asupra principatelor românești poate fi, însă, plasat și în timpul primei domnii a lui Petru Rareș; legătura dintre acest eveniment și instaurarea „suzeranității efective" a Porții nu mi se pare obligatorie. Petru Rareș a putut accepta — convins de Macarie de la Hilandar, lavra athonită a principilor sîrbi din a căror spiță era și Doamna Elena-Ecaterina Brancovici — supunerea față de Ohrida pe baza „documentației" pe care acest Macarie i-o oferea, documentație care îi servea și planurilor sale în Transilvania, întrucît demonstra *unitatea dacică* a pămînturilor locuite de români. Numele lui Prohor de Ohrida a fost inscris în pomelnicul de la Bistrița și aceasta este o dovadă de *bune relații* și de acceptare liberă, nu printr-un ordin al Porții; în cazul contrar, egumenul de la Bistrița nu putea fi obligat de nimeni să treacă în pomelnic numele lui Prohor și chiar dacă, silit, l-ar fi trecut, cînd silnicia s-a isprăvit putea să-l șteargă (să se observe că acest pomelnic nu conține nici numele mitropoliților greci, ai Moldovei, dintre Iosif și Teoctist I, șterse, probabil, cu prilejul remanierilor periodice). Trebuie, deasemeni, să se țină seama de faptul că în momentul acela Mitropolia Moldovei nu ținea nici de scaunul din Constantinopol, a cărui jurisdicție o refuzase din 1453 (se știe că, sub Bogdan III, patriarhului Ioachim I *i s-a interzis pînă și intrarea în Moldova*). Ruperea legăturilor cu Ohrida, în 1544, s-a datorat intervenției energice a patriarhului ecumenic Ieremia I și din acest moment relațiile Mitropoliei Moldovei cu Patriarhia Ecumenică s-au reluat, cum observă și Mihai Maxim (p. 669).

De o valoare excepțională, documentele pe care Mihai Maxim le pune acum în circuitul științific dovedesc încă o dată cîte avem de așteptat de la o cercetare sistematică a arhivelor turcești.

Ștefan S. Gorovei

MIHNEA BERINDEI, GILLES VEINSTEIN, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman. 1570*, în *CMRS*, 2—3/XXII, 1981, p. 251—328.

Încă o contribuție fundamentală la cunoașterea a ceea ce profesorul Nicoară Beldiceanu a numit „Moldova otomană": 12 regulamente fiscale, din Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri *(Başbakanlik arşivi)* de la Istanbul îngăduie autorilor să reconstituie viața economică din ținuturile smulse Moldovei de către Imperiul otoman în 1484 și 1538. Incluse inițial în „guvernoratul" (*sangaq*) de Silistra, Chilia și Cetatea Albă vor forma, după campania din 1538, o provincie separată, *sangaq*-ul de Aqkerman, în compunerea căruia vor intra patru „circumscripții" (*qaza*): Chilia (*Kili*), Cetatea Albă (*Aqkerman*), Tighina (*Bender*) și Oceacov (*Gankerman*). Autorii anunță că și-au propus să dea la iveală izvoare de prima mînă pentru cunoașterea istoriei acestei regiuni, pregătind — în colaborare cu profesorul Halil Inalcik — publicarea registrelor vamale ale Chiliei și Cetății Albe.

Textul celor 12 regulamente se publică în original și în traducere, urmînd un studiu amănunțit asupra fiscalității provinciei Bender-Aqkerman. Se constată că la Chilia și Cetatea Albă urmele stăpînirii moldovenești sînt sesizabile pînă și în aceste *qanunname* din 1570, ceea ce face posibilă extrapolarea concluziilor trase din studiul acestor acte.

O bogată bibliografie — franceză, turcă, română etc. — încadrează documentele publicate și comentate în acest studiu. Publicații ca aceasta vor permite să se rescrie istoria unei părți a Moldovei medievale și, la urmă, a întregii Moldove medievale.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OLGA CICANCI, *Companiile greceşti din Transilvania şi comerţul european în anii 1636—1746*, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1981, 207 p.

O tratare sistematică a activităţii companiilor greceşti din Transilvania, chiar şi pentru o perioadă de timp mai limitată, a lipsit în istoriografia noastră, deşi preocupări în această direcţie nu au fost cu totul ignorate.

Preocupările mai vechi ale Olgăi Cicanci în acest domeniu, valorificate acum în cadrul unei lucrări monografice, au avut şansa de a pune în valoare un bogat material informativ, necunoscut aproape în totalitate istoricilor români sau străini. Autoarea, deşi îşi limitează investigaţiile la o perioadă mai scurtă din existenţa acestor companii, a oferit istoricilor o adevărată sinteză a acestui secol de activitate comercială grecească din Transilvania şi în acelaşi timp un preţios instrument de lucru.

Dacă avem în vedere greutăţile cu care s-a confruntat autoarea în privinţa adunării unui material arhivistic dispersat şi uneori inegal în informaţii, sau dificultăţile izvorîte din necesitatea sistematizării acestuia, nu putem decît să apreciem această apariţie ca drept o realizare de prestigiu. Lucrarea cuprinde zece capitole, precedate de sumar (p. 5) şi Introducere (p. 7—10).

În capitolul I: Istoriografia (p. 11—15) autoarea ia în discuţie principalele contribuţii istoriografice româneşti şi străine în acest domeniu.

Capitolul al II-lea: Întemeierea companiilor greceşti din Transilvania (p. 16—25) se referă la două aspecte importante pentru evoluţia activităţii companiilor greceşti. În prima parte aflăm date istorice privind pătrunderea grecilor în Transilvania, rolul tot mai important jucat de ei în comerţul acestei ţări în sec. XV—XVIII, raporturile care au existat între negustorii autohtoni şi cei veniţi de peste hotare.

În cea de a doua parte a acestui capitol Olga Cicanci analizează cu atenţie întemeierea propriu-zisă a celor două companii greceşti din Transilvania, cea de la Sibiu la 8 iulie 1636, iar cea de la Braşov la 1 octombrie 1678.

Capitolul al III-lea: Statutul juridic şi regulamentele de funcţionare ale companiilor greceşti din Transilvania (p. 26—44) îşi fixează atenţia asupra principalelor privilegii obţinute de negustori din partea puterii centrale, precum şi asupra legămintelor sau legilor după care aceştia şi-au condus activitatea.

Capitolul al IV-lea, intitulat „Organizarea administrativă a companiilor greceşti din Transilvania" (p. 45—76) priveşte o altă latură deosebit de importantă din existenţa acestor companii. Olga Cicanci prezentîndu-ne în paginile rezervate acestei probleme principalele organe conducătoare alese de membrii companişti, rolul şi funcţiile acestora.

Un loc important îl ocupă în cadrul lucrării şi capitolul al V-lea intitulat „Relaţiile celor două companii cu puterea centrală şi cu autorităţile locale din Transilvania" (p. 77—95). În acest sens autoarea ajunge la concluzia că, deşi, cele două companii comerciale s-au bucurat de autonomie administrativă şi juridică, activitatea lor a fost controlată de către puterea centrală şi locală a Transilvaniei, cu scopul impunerii a numeroase dări şi impozite.

Un alt capitol, cel de-al VI-lea, este consacrat structurii etnice a companiilor greceşti din Transilvania (p. 96—118). Pentru elucidarea acestei probleme nu tocmai simple, autoarea a avut în vedere cîteva elemente de bază, şi anume: localităţile din care proveneau membrii companişti, limba pe care o vorbeau, numele pe care aceştia îl purtau. Această cercetare atentă duce la concluzia că majoritatea membrilor companişti braşoveni şi sibieni, erau greci sau macedoneni grecizaţi, cărora li s-au alăturat un număr important de alţi negustori români, sîrbi sau bulgari. La p. 105 se prezintă şi o hartă, în cadrul căreia sînt arătate principalele centre din care proveneau membrii acestor companii.

Cel de al VII-lea capitol intitulat „Formele de desfăşurare a activităţii comerciale. Mărfurile vehiculate de negustori companişti şi preţurile lor" (p. 119—144), desigur că ne oferă posibilitatea de a cunoaşte direct care au fost modalităţile de vehiculare a produselor orientale, felul acestora, cantitatea şi preţul lor. În acest scop autoarea întocmeşte (la p. 139—140 şi 142—143) tabele ilustrative în acest sens.

Capitolul al VIII-lea, intitulat „Rutele comerciale folosite de membrii companiilor din Sibiu şi Braşov şi locurile de cumpărare sau desfacere a produselor negociate (p. 145—151), prezintă principalele drumuri comerciale prin care erau vehiculate produsele orientale din spaţiul sud-est european spre centrul Europei. Pentru stabilirea lor, autoarea a avut în vedere centrele de unde erau preluate mărfurile, punctele de vamă, localităţile din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care proveneau companiștii, considerînd că negustorii din Sibiu erau legați în special de Veneția, iar cei din Brașov de Constantinopol.

Cel de al IX-lea capitol privește legăturile celor două companii grecești din Transilvania cu Țara Românească și Moldova (p. 152—158). Desigur că acest aspect prezintă o importanță deosebită în cadrul activității acestor companii, deoarece prin ele s-au asigurat între altele și legăturile economice dintre țările române. Atît Moldova cît și Țara Românească, integrate de timpuriu în cadrul comerțului internațional nu au constituit numai „popasuri" pe ruta comercială Orient—Europa centrală, ci mai mult ele însele prin activitatea unor negustori munteni sau moldoveni ajunși membri companiști, sau prin așezarea unor elemente grecești sau grecizate în interiorul acestor țări, au contribuit la dezvoltarea comerțului oriental.

Ultimul capitol al lucrării este intitulat „Viața spirituală a companiilor grecești din Sibiu și Brașov" (p. 159—168) și privește în mod special încercările de organizare a cultului religios, lupta pentru impunerea unui învățămînt în limba greacă, și chiar activitatea cărturărească a unor membri companiști.

Lucrarea se încheie cu Concluzii (p. 169—175), în cadrul cărora autoarea consideră că activitatea acestor companii și-a adus un rol deosebit de important la activizarea comerțului exterior al țărilor române, la lărgirea pieții noastre interne, la strîngerea legăturilor economice și politice între răsăritul și centrul Europei.

Lucrarea mai conține Anexa 1, p. 176—191 (mărfuri comercializate de companiști), Anexa II, p. 192 (efimerii companiei grecești din Sibiu), și Anexa III (p. 192) — epitropii bisericii companiei grecești din Sibiu, indice (p. 199—200) și rezumat în limba franceză (p. 201—204).

Viorel Irimia

DAN HORIA MAZILU, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, Ed. „Minerva", 1981, 256 p.

După cîteva volume excelente *(Udrițte Năsturel*, 1974 ; *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, 1976 ; *Cronicari munteni*, 1978), toate dedicate culturii românești din veacul XVII, Dan Horia Mazilu aduce încă o contribuție demnă de tot interesul. Studiul său urmărește istoria unei cărți, una dintre acelea care au străbătut spațiul universalității. Este ceea ce evocă primul capitol, pornind de la originile indiene ale motivelor din *Varlaam și Ioasaf* și stabilind variantele europene, în cadrul cărora edițiile slave probează un caracter independent și un mod „aproape științific" de traducere (p. 76). Capitolul următor stăruie asupra traducerilor românești, marcate de cîteva momente semnificative : versiunea din 1649 ; traducerea din italiană datorată lui Vlad Boțulescu (1764) ; a doua transpunere, din aceeași limbă, a lui Samuil Micu ; versiunea din 1811. Ele susțin ideea că „într-o posibilă ierarhizare a literaturilor care și-au însușit într-o formă sau alta cartea populară ce formează obiectul acestor considerații, *literatura română* poate aspira la un loc de frunte" (p. 77), ea nefiind „un simplu „spațiu de întîlnire", ci un loc de *adevărată și particulară sinteză*" (p. 158). *Construirea destinului literar* (cap. III) conduce analiza spre evidențierea sensurilor tematice și stilistice ale romanului popular, surprinzînd semnele perenității sale, orizontul mental pe care îl încorporează, funcția parabolei în construcția sa etc.

Cu erudiție și finețe de interpretare, autorul ne oferă astfel „o imagine globală, cuprinzătoare și convingătoare a „istoriei" acestei *Istorii* celebre... în jurul căreia, la noi și în alte părți, s-a plămădit de-a lungul timpului o întreagă literatură" (p. 237). Este tocmai ceea ce și-a propus această carte, îndemnînd — din nou — la recitirea literaturii „vechi" românești.

Ștefan Lemny

ȘTEFAN IONESCU, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 236 p.

Fără îndoială, anii domniei lui Constantin Brâncoveanu delimitează o epocă distinctă în istoria națională — epoca brâncovenească. Individualizarea acesteia, atît pe planul vieții politice cît și culturale, este aproape evidentă și, deci, „demonstrația" poate fi făcută ușor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-a mai făcut în repetate rînduri în istoriografie, iar mai recent o reuşeşte Ştefan Ionescu, în sinteza de faţă.

Domn al Ţării Româneşti, dar cu o permanentă viziune dacică, Constantin Brâncoveanu a continuat o tradiţie politico-culturală românească de mult statornicită, însă căreia i-a dat dimensiuni noi prin dinamica şi originalitatea metodelor politice (mai ales, în politica externă), precum şi prin iniţiativele şi realizările culturale. Domnind într-o conjunctură în care marile puteri răsăritene îşi disputau hegemonia pe cîmpul de luptă, domnul muntean a trebuit să desfăşoare o acţiune politică externă, care să permită conservarea statutului politico-juridic particular al Principatelor şi chiar încercări de liberalizare a acestuia sau obţinerea independenţei, şi una culturală, care a avut ca finalitate transformarea culturii române, în sensul modernizării şi depăşirii formelor slavo-bizantine.

Înainte de toate, dimensiunile politicii brâncovene sînt înscrise unor finalităţi naţionale. În epoca sa, ideea unităţii naţionale se substituie celei ecumenice, iar acţiunile politice poartă interese ca atare. Politica lui Brâncoveanu faţă de Moldova aminteşte pe cea a lui Ştefan cel Mare faţă de Ţara Românească, cu deosebire în ceea ce priveşte metoda şi perspectiva. La fel şi comparativ cu raporturile dintre Vasile Lupu şi Matei Basarab. Brâncoveanu continuă şi amplifică politica tradiţională voivodală de sprijinire a românilor din Transilvania, ameninţaţi chiar în fiinţa lor etnică. Semnificaţiile în acest sens sînt precizate şi argumentarea făcută de Ştefan Ionescu în primul capitol al cărţii, *Dimensiunile naţionale ale politicii lui Constantin Vodă Brâncoveanu* (p. 14—62).

Filiaţia imediată a ideilor de politică externă brâncovenene o putem găsi cu uşurinţă în cea iniţiată de unchiul său, Şerban Cantacuzino, — a tratativelor prudente, îndelung observate, a amînării hotărîrilor decisive şi a angajamentelor ferme, pentru a evita înrăutăţirea situaţiei ţării şi o periculoasă translaţie de suzeranitate. Totodată, Constantin Brâncoveanu era obligat să menţină şi chiar să amplifice politica predecesorului său privind crearea unui front antiotoman şi, în interesul său şi al ţării, să dea dimensiuni continentale acţiunii sale de politică externă. În această perspectivă s-au înscris tratativele şi legăturile diplomatice cu Imperiul habsburgic, cu Rusia ţaristă, cu Franţa lui Ludovic al XIV-lea, cu Olanda şi îndepărtata Anglie (prin reprezentanţii lor, mijlocitori în tratativele de pace de la Karlowitz) etc. Activitatea diplomatică desfăşurată sub conducerea lui Constantin Vodă a cuprins toate centrele importante din Europa. De la Moscova sau Kiev la Amsterdam sau Londra, de la Varşovia la Veneţia, de la Paris la Stokholm, de la Viena la Constantinopol, de la Roma la Sfîntul Munte — în toate aceste centre politice şi religioase Brâncoveanu a avut legături puternice cu împăraţii şi regii, cu cancelari şi ambasadori, cu generali sau înalţi conducători ai bisericii. Scopul ultim al acestei activităţi diplomatice — existenţa Ţării Româneşti. Deosebit de interesante concluzii în acest sens şi care sintetizează esenţa politicii externe brâncovenene, a ideilor sale de guvernare, încheie capitolul al doilea al cărţii, *Dimensiunile europene ale politicii lui Constantin Vodă Brâncoveanu* (p. 63—122), care întregesc, de fapt, pe cele naţionale reliefate în capitolul anterior. Nu se înţelege însă, şi autorul nu explică deloc, ce conţinut dă „semiautonomiei" şi „semiindependenţei" Ţării Româneşti, ştiind că literatura de specialitate nu reţine o astfel de caracterizare a statutului politico-juridic internaţional al Principatelor în epoca respectivă.

„Finalitatea culturală" a domniei lui Constantin Brâncoveanu, anunţată în titlul cărţii, este recompusă sintetic în următoarele două capitole: *Mediul cărturăresc de la Curte Domnească* (p. 123—188) şi cap. IV, *Mesajul umanist al artei brâncoveneşti* (p. 189—236). În primul dintre acestea sînt însumate date şi fapte care arată că în pătrarul de veac al domniei lui Brâncoveanu, curtea sa a fost, într-adevăr, centrul vieţii culturale româneşti, inspirat şi însufleţit de voievod şi unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino. În acest sens, voievodul muntean a iniţiat şi susţinut nenumărate manifestări culturale şi artistice, fiind un mare protector al literelor şi artelor feudale româneşti. Aceste manifestări de cultură şi artă au marcat continuarea şi maturizarea unui proces de afirmare cultural-artistică început odată cu pătrunderea spiritului occidental şi cu afirmarea umanismului românesc, pregătind înlocuirea fomelor vechi slavo-bizantine cu cele greco-moderne. Pe deplin temei, autorul reia ideea de „monarhie culturală" caracteristică domniei lui Constantin Brâncoveanu. Manifestările de cultură din timpul acestui domn nu au fost întîmplătoare şi nici restrînse ca efecte; ele aveau o finalitate naţională, politică şi religioasă, exprimînd caracteristicile unei culturi dar şi mesajul transfigurat al idealului naţional românesc. Predarea în limba greacă a învăţămîntului academic, reorganizarea Academiei domneşti de la Sf. Sava, liberalizarea şi laicizarea conţinutului activităţii de învăţămînt au lărgit semnifi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caţiile şi finalităţile acestor reforme culturale. Bucureştii (ca şi Iaşii, dealtfel) devine principalul centru al elenismului, al cărţii greceşti şi învăţămîntului neoaristotelic, al unităţii creştin-ortodoxe şi luptei antiotomane sud-est europene. Pentru aceeaşi arie geografică, Constantin Brâncoveanu a fost, neîndoielnic, şi un adevărat Caius Maecena.

Şi pentru evoluţia arhitecturii şi picturii româneşti, epoca brâncovenească este, mai mult decît pentru toate celelalte discipline artistice, o epocă înfloritoare, de tranziţie de la formele medievale la forme moderne, atît tematic, cît şi ca realizare tehnică. Iar ceea ce domină întreg procesul de înnoire cultural-artistică a vremii brâncoveniene este sporirea procesului de umanizare, de laicizare şi, chiar, europenizare. Toate aceste caracteristici fac parte din stilul de cultură brâncovenesc. Ştefan Ionescu o demonstrează convingător.

Condiţii grafice de prezentare, sobre dar reuşite, sporesc plăcerea lecturii, iar indicele final măreşte eficienţa consultării cărţii.

G. Bădărău

ALEXANDRU DUŢU, *European intelllectual movements and modernization of romanian culture*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 195 p. (Bibliotheca Historica Romaniae, 64).

Versiunea engleză a volumului privitor la *Cultura română în civilizaţia europeană modernă* (1978), revăzută de autor, se cuvine a fi semnalată ca un important fapt de cultură, căci ea pune în circulaţie mai largă rezultatele unor investigaţii stăruitoare în plan comparatist, investigaţii menite să fixeze mai clar efigia culturii noastre în perspectivă europeană. Primul capitol se ocupă de unitate şi diversitate în umanismul european: capitol dens în care se remarcă interpenetraţia culturii aulice cu cea populară, spiritul de iniţiativă dinamizînd mişcarea intelectuală, continuitatea acestei culturi. Zonă de confluenţă est-vest, spaţiul etnocultural românesc a ştiut să topească elemente diverse într-un model propriu, susceptibil a favoriza conexiunile. Un alt capitol priveşte formarea filosofului şi patriotului în aceeaşi zonă, unde conceptele nu s-au forjat prin dispută între laici şi clerici, ca în Apus, ci ca răspunsuri ale înţeleptului la noile cerinţe sociale şi politice. Capitolul *Modele şi imagini în iluminismul sud-est european* relevă prestigiul de care s-a bucurat modelul român şi sugerează un studiu mai atent al raportului dintre expansiunea culturală a marilor state şi afirmarea culturilor din această zonă. Iar studiul modelului român reclamă o abordare a fenomenului cultural din perspectiva *duratei lungi*, spre a pune în relaţie organică iluminismul cu mişcarea intelectuală din secolul XVII. Imaginea reînnoită a trecutului, originea spiritului critic, cultură medievală şi iluminism, iluminism şi preromantism, noi relaţii de cultură: iată cîteva noi articulaţii de un interes aparte, cuprinse în capitolul dedicat tranziţiei de la o formă de universalitate la alta. Vechiul clişeu, care susţinea că *europenizarea* culturii noastre ar fi început doar cu un secol în urmă nu mai poate fi deci admis, iar o percepţie corectă a fenomenului necesită depăşirea comodei periodizări de pînă acum, pentru a îngădui studiul pe lungi durate. Este ceea ce propune autorul, abordînd problemele umanismului şi iluminismului nostru din perspectiva efortului spre modernizare. Direcţie fertilă, care implică reexaminarea faptelor şi regîndirea materiei sub unghi comparatist şi imagologic.

Al. Zub

DENIS DELETANT, *Romanian Society in the Danubian Principalities in the early 19-th Century*, în vol. *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, London, McMillan, 1981, p. 229—245.

Bine cunoscut în românistica apuseană, autorul schiţează tabloul societăţii româneşti la finele secolului XVIII şi începutul celui următor, particularizînd astfel situaţia românilor în peisajul sud-est-european din acea epocă de tranziţie. O bună stăpînire a surselor, o viziune clară asupra epocii şi o deplină obiectivitate i-au înlesnit formularea de concluzii judicioase, începînd cu statutul internaţional, *de jure* şi *de facto*, al principatelor române şi terminînd cu urmările mişcării lui Tudor Vladimirescu

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NECULAI N. MAFTEI, CONSTANTIN GH. RADU, *Fii ai comunei Dăneşti*, Căminul cultural Dăneşti, 1981, 357 p.

Intitulată simbolic *Fii ai comunei Dăneşti*, lucrarea a fost tipărită cu prilejul sărbătoririi semicentenarului Căminului cultural al comunei (1931—1981) şi reprezintă un unicat în felul ei.

Cei doi autori, N. N. Maftei şi C. Gh. Radu, reuşesc să prezinte pe baze documentare, în urma unei munci migăloase, istoria acestor locuri, scoţînd la iveală tot ceea ce a dat această comună judeţului Vaslui şi Ţării Moldovei.

Intenţia mărturisită a celor doi autori de a prezenta cititorilor istoria acestei aşezări milenare, cu urme de locuire din paleoliticul superior este cu atît mai lăudabilă cu cît lucrările monografice la nivel de comună reprezintă o necesitate şi totodată o sursă de documentare pentru istoria naţională.

Fii ai comunei Dăneşti este o lucrare în care este prezentată istoria comunei Dăneşti cu satele componente din momentul atestării documentare şi pînă în prezent, apărînd sub forma unui fişier succint al fiilor comunei, fiecare fişă cuprinzînd date preţioase referitoare la personalitatea respectivă. Lucrarea este prefaţată tot de un „fiu al comunei", acad. Emil Condurachi, care subliniază în mod argumentat importanţa ei ca sursă de documentare deosebit de însemnată pentru istoria socială şi culturală a vechii aşezări. Academicianul Emil Condurachi scoate în evidenţă tradiţia existentă pe aceste meleaguri pentru cunoaşterea istoriei locale încă din perioada în care, cu un veac în urmă, Alexandru Odobescu trimitea acel „Chestionar" prin care cerea să se acorde atenţie cercetării istoriei locale.

Fii ai comunei Dăneşti cuprinde un număr de XV capitole, în care se orînduiesc fişele bibliografice: oameni de ştiinţă şi cadre didactice; slujitori ai artei şi culturii; educatoare, învăţători şi profesori; jurişti; apărători ai pămîntului strămoşesc; economişti etc., capitolul al XIV-lea cuprinzînd date preţioase referitoare la dregătorii domneşti, iar capitolul al XV-lea doar o listă a clericilor.

În ordinea capitolelor, fişele oferă cititorului date preţioase referitoare la cărturarii dăneşteni, care în secolul al XVIII-lea, stabiliţi la Iaşi, se alătură efortului general de răspîndire a scrisului şi limbii române în biserică, şcoală şi în viaţa publică ca Evloghie dascălul, Gheorghe Evloghie, Pricopie Ardarievici Golăescu, care au desfăşurat şi o bogată activitate de traducere din limba slavonă în limba română.

Prezintă importanţă capitolul referitor la dregătorii domneşti din secolul al XIX-lea, ca: Andrei Bîndoc, Andrei Kogălniceanu, Constantin Gr. Moşuleţ, a căror memorie a răzbătut pînă la noi, fişele acestora cuprinzînd date preţioase ce pot fi folosite în cercetare.

Un loc aparte revine conducătorilor răscoalei ţărăneşti din anul 1907 şi contribuţiei aduse de aceştia la marile frămîntări de la începutul secolului al XX-lea.

Date preţioase cuprind, de asemenea, şi restul capitolelor referitoare la personalităţi ştiinţifice de renume mondial, ca medicul Grigore T. Popa, academicianul Emil Condurachi — istoric şi arheolog, personalitate marcantă a ştiinţei contemporane —, profesor dr. ing. Alexandru C. Moşuleţ ş.a.

La loc de frunte se situează Emil Racoviţă, participant la expediţia antarctică din 1897—1899, întemeietor al biospeologiei, savant recunoscut, membru şi preşedinte al Academiei Române.

Interesante sînt şi capitolele referitoare la fiii actuali ai comunei Dăneşti, care îşi găsesc un cîmp larg de afirmare în agricultură, industrie, construcţii, silvicultură.

Apariţia acestei lucrări trebuie privită ca un moment important al cercetării istoriei locale, dar punînd accent pe contribuţia adusă de marile personalităţi la dezvoltarea vieţii sociale; ea trebuie privită totodată şi ca o invitaţie făcută la îmbogăţirea patrimoniului cultural al comunei.

Elena Luca

HARALD HEPPNER, *Josef von Hammer in Iaşi, 1806—1807*, în „Zeitschrift des historichen Vereines für Steirmark", Graz, LXXII Jahrgang, 1981, p. 127—140.

Folosul istoriei locale nu mai este nevoie de a fi subliniat şi aici, chestiunea esenţială rămîne aceea a încorporării operative a rezultatelor şi sintezelor naţionale şi universale. Şi aceasta cu atît mai mult în cazul unor contribuţii la istoria relaţiilor internaţionale, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

confluențe, cum este aceea a lui Harald Heppner, consacrată rolului lui von Hammer în Iașii anilor 1806—1807. Personalitatea clasicului istoric al Imperiului otoman, întemeietorul turcologiei moderne, cu o esențială contribuție la crearea Academiei imperiale de științe în Viena, este surprinsă în postura de agent cezaro-crăiesc (k.u.k. Agent) la Iași, funcție obținută în mai 1806, deținută după *Staatschematismus* („cadrele" Curții vieneze), pînă la 1811, efectiv însă pînă în mai 1807. Studiul reprezintă continuarea preocupărilor autorului din anii precedenți pentru tema largă *Hammer und die Orientfrage* [1], la fel de interesantă pentru istoria românească și reluînd șirul deschis de Konrad Hafner [2]. Cercetarea de față valorifică documente din Arhiva Hainfeld, de la Arhiva de Stat a Casei și Curții imperiale (Staatkanzelei, Moldau-Walachei, II), alături de fundamentala ediție Ion I. Nistor a corespondenței diplomatice și rapoartelor consulare austriace (Hurmuzaki — Nistor, *Documente*, XIX, 2, 1938) [3]. Pentru atmosfera politică internațională și reflectările sale moldave, corespondența diplomatică franceză și prusiană, opera soților Reinhard, dau un plus de culoare și nuanțare [4].

Misiunea lui von Hammer — adausul Purgstall apare abia în 1835 (p. 127) — la Iași urmase după șase ani de ședere în Levant, din care patru ca secretar de legație la Internunțiatura imperial-regală din Constantinopol, deținută pe acea vreme de von Rathkeal și apoi de von Stürmer. Neînțelegerile cu acesta din urmă au determinat numirea lui von Hammer la Iași (mai degrabă o dizgrație decît o avansare!). Drumul de 14 zile de la Bosfor la Varna și apoi prin Dobrogea, pe la Babadag și Isaccea pînă la Galați, unde ajunge la 20 iulie 1806 (p. 129), drum pe care am dori să-l cunoaștem în detalii, conferă lui von Hammer și calitatea de călător prin țările române [5].

Misiunea agentului cezaro-crăiesc avea să se desfășoare în circumstanțele critice pentru Casa de Habsburg-Lorena din anii 1805—1807, ai înfrîngerilor ruso-austriece și prusiene, cu implicații în întreaga lume germană, de adîncire a discrepanței dintre interesele politice și posibilitățile Imperiului austriac în Occident și cele din Orient. Cît privește situația țărilor române, chiar și instrucțiunile ministrului austriac de externe, contele Stadion, pentru von Hammer — de la folosul principatelor ca o compensație a pierderilor suferite de Austria prin pacea de la Pressburg/Bratislava (26 decembrie 1805), prin nedorita obținere a independenței lor și pînă la anexarea de către Rusia, apreciată drept o catastrofă în care să pericliteze soarta Bucovinei, Transilvaniei și Banatului (p. 130) — reflectă faza acută a Chestiunii Orientale ca parte componentă a echilibrului european de forțe.

Desigur că misiunea lui von Hammer la Iași nu putea să determine mersul general al evenimentelor, fiind mai cu seamă una de observație, dar în spiritul public local de la curțile din Iași și București se înregistrau ecourile confruntărilor internaționale, se producea o oarecare polarizare, menită, în fond, din partea română să caute soluții pentru regenerarea națională. Dincolo de acestea, în corespodența diplomatică a lui von Hammer primează afacerile curente: ceremonia acreditării sale pe lîngă principele Moldovei, Alexandru Moruzi, cu pompa unui alai de 400—500 persoane (p. 131), problema cheltuielilor agenției și a măririi salariului său (p. 132), starea bisericii catolice, problema dezertorilor și emigrației transilvane în principate (p. 135—136), raporturile și impresiile sale față de consulul general rus Konstantin Konstantinovici Rodofinikin și rezidentul francez Reinhard (p. 132). Marile evenimente sînt, însă, *depunerea domnilor* de către Poartă, *influențată* de Franța napoleoniană, ingerințele ruse în revolta sîrbilor, ultima fază a stăpînirii lui Pasvanoglu, prefigurînd declanșarea războiului ruso-otoman din 1806—1812 (p. 132—134). Odată cu începerea efectivă a acțiunilor militare pe teritoriul principatelor poziția lui von Hammer — a cărui corespondență diplomatică este o sursă de primă mînă pentru reconstituirea campaniei din anul 1807 [6] — a devenit tot mai dificilă, neutralitatea sa principială atrăgîndu-i adversi-

[1] În „Österreichische Osthefte", Wien, XXI. Jg., Heft 2., 1979.

[2] *Briefe Hammer Purgstalls aus dem Orient (1799—1806)*, în „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschungen", XXXII. Innsbruck, 1911.

[3] Cîteva dintre rapoarte fuseseră deja publicate de N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, pp. 130—152.

[4] Hurmuzaki-Hodoș, *Documente* XVI; N. Iorga, *Acte și fragmente*, II; idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, București, 1929, p. 59, 109, precum și contribuțiile lui Theodor Holban și Maria Holban.

[5] Alături de ineditele din Arhiva Hainfeld, v. *Fontes Rerum Austriacarum*, Serie II, Bd. 70, pp. 154 ș.u. și Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XIX, 2, p. 291.

[6] V., în general, Hurmuzaki-Nistor, *op. cit.*, p. 347—422.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea cabinetului de la Sankt-Petersburg, imediat comunicată la Viena (p. 137—138). Dornic să nu compromită prin nimic relațiile cu această putere, contele Stadion a rechemat în mai 1807 pe von Hammer de la Iași (p. 139). Cariera sa diplomatică lua sfîrșit pentru a se consacra definitiv orientalisticii; la finele anului 1810, după o călătorie de cercetare pentru manuscrise orientale la Paris spre sporirea Bibliotecii imperiale, Josef von Hammer era numit translator al Curții imperiale (p. 140).

Din scurtul episod al misiunii sale la Iași, marele orientalist a cîștigat o cunoaștere de visu a țărilor române extracarpatice, atît de necesară cercetătorului trecutului, mai ales al sud-estului european, iar istoria românească s-a îmbogățit cu o nouă sursă de primă importanță. Este meritul lui Harald Heppner de a ne fi reamintit-o.

Sergiu Iosipescu

MARIA DOGARU, *Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Balș dotată cu steme*, București, 1981, 148 p.

Documentul publicat de Maria Dogaru este unul din cele mai frumoase monumente genealogice și heraldice care ne-au rămas. În 1813, Bălșeștii, neam de boieri mîndri, bogați și puternici, au cerut domnitorului (Scarlat Calimah) și Divanului domnesc să le ateste genealogia, începînd cu... principii Zentei din veacul XIV! Și, firește, Domnul și Divanul le-au atestat și genealogia și stemele pictate în dreptul fiecărui personaj, ba mai mult, s-au obținut atestate și din partea consulilor austriac (von Raab) și rus (Panin)! Deși, evident, nici Divanul, nici consulatele străine nu erau abilitate să dea mărturii genealogico-heraldice. Autoarea arată însemnătatea acestui act din punct de vedere genealogic și heraldic. Trebuie să regretăm că arborele genealogic nu a fost reprodus ca atare: reproducerea dată de Th. Cornel în *Figuri contemporane din România*, deși realizată „în condiții grafice necorespunzătoare" (cf. p. 18, n. 22), îngăduie, totuși, urmărirea filiațiunilor, în timp ce metoda adoptată pentru transcrierea arborelui în cartea de față îngreunează considerabil refacerea spiței. Afirmația că documentul din 1614 iulie 27 „confirmă că Balș, care trăise în epoca lui Alexandru cel Bun, era coborîtor al lui Dragoș vodă" (p. 21) nu e întemeiată: anaforaua Divanului nu conține o asemenea idee (cf. p. 63). Un studiu genealogic [1] ar fi fost indispensabil. Împrejurările alcătuirii armoriului sînt doar parțial lămurite: el era menit să sprijine aspirațiile nobiliare ale Bălșeștilor din Bucovina (unde unul dintre ei, Vasile, se intitula baron — v. și p. 71) și din Basarabia. O altă „campanie" de cercetări genealogice urmase după răpirea Bucovinei, iar o alta, și mai veche, fusese provocată de reformele lui Constantin Mavrocordat și se află materializată în mulțimea de acte de „scos la neamuri".

Cu multă grijă, autoarea descrie stemele și dă știri bogate despre cei cărora le aparține realizarea grafică a armorialului din 1813; slugerul Constantin Leondari, Toader Gașpar (Gașparovici) diac de divan (căruia îi aparțin multe condici de documente, scrise în aceeași perioadă și frumos împodobite cu stema Moldovei și diverse ornamente) și Johann Freywald, arhitect și inginer cu o bogată activitate în amîndouă principatele române. La urmă, un glosar conține explicațiile termenilor și expresiilor din descrierile heraldice. Nu lipsește o bogată bibliografie.

Cartea Mariei Dogaru este o contribuție la cunoașterea istoriei cercetărilor românești de genealogie și heraldică, cercetări de veche tradiție și despre care, deocamdată, s-a scris destul de puțin. Exemplul pe care l-a dat Maria Dogaru trebuie urmat: numeroase alte spițe de neam (unele menționate chiar de d-sa), chiar dacă nu așa de fastuos realizate, așteaptă publicarea și fructificarea.

Ștefan S. Gorovei

[1] „Aprecierea" citată în nota 27 (p. 21) nu aparține celor „care au contribuit în 1973 de [sic!] editarea *Arhondologiei Moldovei*", ci numai *unuia* dintre cei trei „cercetători" menționați, aceluia căruia și indicațiile de pe coperta numitei cărți îi atribuie redactarea *notelor*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GH. PLATON, V. CRISTIAN, *Istoria modernă a României. Compendiu*, Iași, 1980, 209 p.

Cu rost didactic, dar răspunzînd și unei exigențe mai largi de informare, căci face parte dintr-o sinteză destinată străinătății, prezentul compendiu e fructul colaborării a doi istorici care s-au întîlnit adesea în inițiative comune, de data aceasta în încercarea de a schița problemele de bază ale României moderne. Admițînd, din motive didactice, anul 1821 ca limită de început a epocii moderne, autorii nu ignoră ceea ce într-un *avertisment* ei numesc *prologul* acelei epoci, adică timpul scurs de pe la jumătatea secolului XVIII pînă la 1821, timp în care societatea românească a păstrat înfățișarea și structurile medievale, dar acumula treptat elemente ce anunțau ipostaza modernă. E o precizare utilă, fiindcă tot mai mulți specialiști tind să coboare începutul epocii moderne spre jumătatea secolului XVIII, iar unii cred a-i recunoaște zorii chiar la finele secolului anterior, în epoca marilor umaniști. Prima parte a lucrării, pînă la războiul de independență, e tratată de Gh. Platon, care abreviază astfel concluziile unei sinteze mai ample apărută aproape concomitent: *Geneza revoluției române de la 1848* (Iași, 1980). În cadrul ei sînt tratate, în linii mari, cu preocuparea de a sesiza conexiunile acelor evenimente pe tărîm internațional, revoluția de la 1821, epoca regulamentară, revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, cucerirea independenței României. Partea a doua, scrisă de V. Cristian, prezintă evoluția societății noastre de la 1878 la 1914, politica externă a României în același interstițiu, primul război mondial și desăvîrșirea unității de stat: probleme importante și complexe, în dezvoltarea cărora autorul manifestă aceleași calități de clară analiză și de judicioasă raportare la contextul internațional. Sobrietatea expresiei și acuratețea interpretărilor, chiar dacă sumare, schematice, distinge noul compendiu.

Al. Zub

NESTOR VORNICESCU, *Descătușarea 1821*, Craiova, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1981, 217 p.

Două studii privitoare la momentul 1821, unul prilejuit de descoperirea unei matrice sigilare pentru inel avînd ca emblemă anul respectiv, altul referitor la episcopul Ilarion al Argeșului, cunoscutul sfetnic al lui Tudor Vladimirescu, alcătuiesc noua carte subscrisă de înaltul prelat Nestor Vornicescu, a cărui predilecție pentru marile momente ale istoriei noastre e binecunoscută. Sînt studii ce definesc, fiecare, o direcție de interes lesne sesizabilă în opera autorului. Una privește istoria politică, abordată îndeosebi sub unghi cultural-artistic: o inițiativă heraldică inedită evocînd miiesimul revoluției; cealaltă personalitatea unui ierarh al bisericii, în linia altor ierarhi, cărturari și militanți pentru binele obștesc, cărora autorul le-a cercetat de-a lungul anilor opera. Cele două planuri se complinesc aici și formează o unitate legitimă. Ca și în lucrările mai vechi, autorul vădește o bună erudiție, dublată de putere analitică, însușiri ce fac ca punctul de pornire să devină un pretext de restituție mai largă. Matricea sigilară „1821" îi dă ocazia să reconstituie simbolistica *și iconografia „dezrobirii"*, *să integreze apoi noul element în sfragistică. Istoria acestuia* l-a interesat numai puțin, după cum, în studiul despre Ilarion al Argeșului participarea ierarhului la mișcarea lui Tudor e doar punctul de legătură cu prima parte, autorul vizînd și aici portretul meticulos, tabloul epocii însăși. Metoda e monografică, unind spiritul analitic cu orizontul sintezei integratoare. O bogată ilustrație sporește valoarea documentară a acestui volum de frumoasă ținută, de pe urma căruia profită deopotrivă istoria ecleziastică și istoria renașterii politice românești.

Al. Zub

DUMITRU MAZILU, *Independența națională. Gîndire și acțiune românească*, Ed. Militară, București, 1978, 414 p.

Între lucrările de referință care au omagiat centenarul independenței se înscrie și cea a lui Dumitru Mazilu, care își propune să urmărească idealul și realizarea independenței românești în toate ipostazele sale. Astfel, într-un prim capitol intitulat *Tradiții progresiste*, autorul pune în lumină ideile, tendința și lupta pentru independență a românilor în epoca feudală și în cea capitalistă, subliniind faptul că țările române s-au bucurat, datorită

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luptei lor necurmate cu armele sau cu mijloacele diplomației, de o largă autonomie chiar în condițiile existenței suzeranității otomane. Sînt evocate, pe scurt, gîndirea și fapta unor oameni de stat și gînditori români care au teoretizat sau au militat pentru înfăptuirea independenței politice și economice a țărilor noastre sau a României unite. În acest sens, autorul citează personalități ilustre între care amintim pe Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Dimitrie Cantemir, iar din epocile modernă și contemporană contribuțiile lui M. Eminescu, N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, A.D. Xenopol, N. Iorga, N. Titulescu ș.a. Din gîndirea juridică a acestuia din urmă este reținută ideea valoroasă după care dreptul internațional trebuie considerat mai ales ca o lege de coordonare și nu de subordonare, iar poziția fiecărui stat în parte, față de celelalte state, o poziție de independență, nu de dependență (p. 131). Cu alte cuvinte, în concepția marelui diplomat — actuală și astăzi — independența consacrată de dreptul internațional trebuie să fie o „expresie a unei înțelegeri între puteri libere și egale în drepturi" (p. 131). Din perioada interbelică este citată și contribuția teoretică a lui P.P. Negulescu care, cu diferite prilejuri, a fundamentat necesitatea, pentru statele recent eliberate, de a acționa continuu în vederea organizării forțelor interne pentru adîncirea suveranității naționale. Astfel, gînditorul român se referea la necesitatea creșterii rolului opiniei publice, a voinței poporului în regimurile constituționale, în așa fel încît aceasta să asigure progresul statului național și perpetuarea independenței sale. În partea a doua a lucrării, intitulată *O etapă nouă, superioară*, se relevă contribuția teoretică și practică a Partidului Comunist Român la dezvoltarea independenței naționale în perioada de pînă și de după eliberare. Autorul pune în evidență faptul că, acționînd în vederea consolidării propriei independențe politice și economice, România acordă un sprijin neprecupețit statelor recent eliberate de sub dominație străină și care văd în exemplul românesc un simbol măreț și un ideal demn de însușit pentru acele numeroase țări care, suferind timp de secole dominația colonială străină, s-au trezit la o nouă viață după al doilea război mondial, odată cu victoria luptei lor de eliberare. În partea a treia a lucrării se anexează diferite declarații și tratate încheiate de România cu o serie de state, principii care reflectă pe deplin principiile cunoscute promovate de țara noastră în relațiile internaționale, și care i-au adus acesteia o binemeritată prețuire pe plan mondial.

Mihai Vatavu

MARIA DOGARU, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 289 p.

Albumul heraldic întocmmit de Maria Dogaru „își propune — după cum remarcă și Ionel Gal în studiul introductiv — să evidențieze modul în care izvoarele speciale, parte integrantă a tezaurului istoric al țării, reflectă lupta pentru împlinirea obiectivelor primordiale ale poporului român, unitatea națională și independența" (p. 9). Cu ajutorul însemnului heraldic, cercetătoarea încearcă să facă o prezentare schematico-evolutivă a dorinței de libertate și a conștiinței de neam a poporului nostru, cuprinsă pe o arie spațio-temporală ce se întinde de la daci pînă în epoca zilelor noastre.

Structurarea lucrării în șase capitole: I *Independența și unitatea, năzuințe seculare ale poporului român*, II *Heraldica — exprimînd idealurile revoluționare*, III *Unirea Principatelor, deziderat al poporului român exprimat în simbol*, IV *Războiul de independență, moment crucial în istoria românilor*, V *Lupta pentru desăvîrșirea unității statale oglindită în simbol*, VI *Emblematica revoluționară a clasei muncitoare* și VII *Heraldica reflectînd transformările revoluționare ale societății socialiste* exprimă continuitatea și statornicia societății, în plan heraldic, de a-și realiza idealul național în principalele momente ale dezvoltării sale istorice. Insemnele caracteristice ideii de independență dominante de la întemeierea statelor feudale românești și pînă în 1918: „capul de bour" și „acvila crucificată". La acestea se adaugă elemente specifice unor evenimente: răscoala din 1784 avea ca însemn frecvent inima străpunsă de pumnal ce „atestă plastic durerea neamului românesc care sîngera datorită împilării la care era supus" (p. 77); Alexandru Ioan Cuza instituie medalia „Virtutea militară", decorația „Ordinul Unirii" și se preocupă de emiterea unei monede naționale „român", obiective nerealizate datorită împotrivirii Porții otomane care interpreta acestea „ca o manifestare evidentă a tendinței de independență" (p. 119), apoi instituirea unor medalii în cinstea eroilor căzuți în 1877 și 1916—1918 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ideea de unitate poate fi desprinsă din însăşi lupta comună a tuturor românilor din cele trei ţări române împotriva marilor puteri expansioniste, de a-şi construi propriul lor viitor. Ea apare exprimată pe cîteva sigilii din 1600 ale lui Mihai Viteazul ce includ elementele compoziţionale ale stemelor Ţării Româneşti şi Moldovei, precum şi doi lei prin care se reprezenta în evul mediu Provincia Dacia. Acest ultim simboll heraldic apare în stema lui Nicolaus Olahus, Dimitrie Cantemir, Constantin Mavrocordat, ca şi în stema ţării din 1921. Alte însemne cu aceaşi semnificaţie sînt: lupoaica cu Romulus şi Remus întîlnit pe mînerul sigiliului lui Nicolae Bălcescu, două personaje feminine care îşi dau mîna, prezentate pe emblema sigiliilor Primăriei oraşului Focşani şi Legiunea Gărzii civice de aici, etc. Simbolul heraldic ce marchează acest deziderat naţional este întărit de cuvintele „Horia Rex Dacie", „Tot norodul românesc...", „România", „Virtus Romana Rediviva" etc.

Pe lîngă problematica obiectivelor primordiale, Albumul heraldic mai subliniază lupta forţelor revoluţionare pentru dreptate şi libertate socială. Viaţa grea pe care o ducea marea majoritate a populaţiei este evidenţiată atît prin simboluri: balanţa întîlnită la revoluţionarii paşoptişti, lanţul rupt de pe emblema sigiliului Comisiei pentru eliberarea robilor, cît şi prin deviza „Dreptate, Frăţie", la care adăugăm versurile de pe steagul lui Tudor „... Cu puterea ta cea mare/Şi în braţul tău cel tare/Nădejdea de dreptate/Acum să am şi eu parte" (p. 68).

Clasa muncitoare şi-a creat o emblematică caracteristică rolului istoric în transformarea radicală a societăţii. Ea atrage atenţia prin modul preluării şi adaptării unor însemne tradiţionale printre care amintim acea strîngere de mînă semnalată pentru prima dată pe stema lui Dimitrie Cantemir. Crearea elemetelor noi constau în redarea forţei proletariatului reprezentat prin ciocan strîns de cele două braţe, sau ciocanul lîngă nicovală etc, în redarea alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănime prezentată în forme diferite: muncitorul şi ţăranul strîngîndu-şi mîinile, fiecare ţinîndu-şi unealta specifică, ciocanul şi secera etc., în redarea principiului solidarităţii internaţionale, alcătuite cu prilejul sărbătoririi zilei internaţionale a muncii.

Ultimul capitol grupează simbolurile ce reflectă angajarea întregului popor în lupta pentru înlăturarea dictaturii antonesciene, alungarea cotropitorilor fascişti şi participarea armatei române la războiul antihitlerist, însemnele noului stat cu transformările corespunzătoare etapelor parcurse de România socialistă, a diferitelor organizaţii (P. C. R., U.T.C., U.G.S.R.), distincţiile şi decoraţiile acordate oamenilor muncii pentru stimularea în promovarea progresului în principalele domenii de activitate, noile steme de municipii şi judeţe care „îmbină armonios elementele heraldice tradiţionale exprimînd evoluţia istorică a oraşelor şi regiunilor ţării cu reprezentări exprimînd transformările ce au avut loc în domeniul economic, social şi politic în România socialistă" (p. 229).

Completarea cu un glosar şi rezumat în limba franceză, la care se adaugă peste 250 de fotocopii în alb-negru şi color, măresc gradul de utilitate mai presus de orice discuţie. Condiţiile grafice excepţionale se adaugă pentru a mări frumuseţea acestei cărţi ce constituie o adevărată bază pentru studii viitoare.

Constantin Burac

[D. IVĂNESCU], *Filiala Arhivelor Statului Iaşi, judeţul Iaşi*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, [1981], 48 p.

Prilejuită de aniversarea a 150 de ani de la înfiinţarea Arhivelor Statului — eveniment cu adînci semnificaţii în istoria instituţiilor de cultură din ţara noastră — lucrarea se constituie într-o prezentare succintă, densă a rolului activ îndeplinit de acest prestigios aşezămînt în peisajul culturii şi ştiinţei româneşti.

Un scurt istoric al modului de alcătuire şi păstrare a vechilor documente publice şi particulare, pînă în anul 1832, introduce cititorul în cunoaşterea principalelor instituţii şi categorii sociale păstrătoare de acte, inserîndu-se exemple dintre cele mai semnificative şi grăitoare, pentru a fi ilustrată mai pregnant evoluţia uzanţelor medievale pînă în pragul epocii moderne.

Înfiinţarea Arhivelor Statului, ca instituţie de sine stătătoare, a fost consacrată prin art. 410 al Regulamentului Organic şi a constituit punctul de plecare al unor eforturi rodnice pentru împlinirea rolului de adunare şi păstrare a actelor publice. Autorul subliniază faptul că primul arhivist al statului, Gh. Asachi, personalitate proeminentă a epocii, a fost şi organizatorul tinerei instituţii ieşene, depunînd o muncă stăruitoare pentru îmbogăţirea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depozitelor cu valorile documentare existente la instituții, la particulari și în arhivele străine. Cei care i-au urmat la conducerea acestui important așezămînt, V. Alecsandri, Gh. Sion, Teodor Codrescu, Sever Zotta și Gh. Ungureanu, dominați de același spirit întreprinzător, au contribuit, prin activitatea lor, la strîngerea, păstrarea și valorificarea tezaurului arhivistic al Moldovei.

Este relevat, apoi, faptul că, în anii de după război, depozitele Arhivelor Statului Iași s-au îmbogățit ca volum, dar mai ales, calitativ, încît într-un deceniu și jumătate (pînă în 1960) au depășit cu mult ceea ce înaintașii strînseseră în cei 110 ani de existență a instituției. În ultimii ani, la Filiala ieșeană a Arhivelor Statului au intrat importante fonduri de la instituții și particulari, iar noua clădire destinată să conserve în condiții optime cca 20 km liniari de arhivă împlinește un vechi deziderat al arhiviștilor ieșeni.

Un capitol aparte este rezervat prezentării colecțiilor și fondurilor din care cititorul poate lesne constata bogăția și diversitatea pieselor ce alcătuiesc tezaurul documentar al acestui important lăcaș de cultură.

În final, este pusă în evidență legătura strînsă dintre Arhivele Statului și celelalte instituții științifice și culturale ieșene, preocupările constante pentru punerea în valoare a prețiosului tezaur arhivistic ce-l are în păstrare, adevărată „memorie a poporului".

Pînă la realizarea unei mai vechi doleanțe — publicarea unui Tratat al arhivisticii românești —, semnalăm cu satisfacție apariția acestei scurte prezentări a Filialei Arhivelor Statului din Iași, utilă tuturor celor pasionați de cunoașterea comorilor documentare privitoare la trecutul poporului nostru.

D. Agache

Acad. GHEORGHE MIHOC, *Academia Republicii Socialiste România. Scurt istoric*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 55 p.

Cu puțin timp înainte de a trece în lumea umbrelor, președintele Academiei a tipărit această broșură, conținînd o sumară trecere în revistă a istoriei instituției pe care o prezida, a realizărilor ei în cei 115 ani de existență. Se dau nume, cifre, titluri de lucrări [*Răboiul* nu e, însă, opera lui P.P. Panaitescu (p. 16), ci a tatălui acestuia, P.N. Panaitescu], toate revelatoare pentru ceea ce a însemnat Academia Română în perioada de construcție a statului român și de afirmare plenară a sa în civilizația europeană. Schița regretatului președinte al înaltei instituții arată, însă, ce *ar putea* cuprinde o istorie a Academiei și a vieții academice românești, ce lumină ar arunca o asemenea lucrare asupra istoriei vieții culturale și științifice din țara noastră, *asupra istoriei civilizației românești*.

Încă o dată : o asemenea lucrare nu trebuie să mai întîrzie.

Ștefan S. Gorovei

TRAIAN IONESCU-NIȘCOV, *Relații social-culturale ceho-române (epoca modernă)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 211 p.

Tărîm extrem de fertil în istoriografia mai nouă, studiul relațiilor dintre popoare a făcut progrese importante, mai ales sub aspect politic, continuînd o direcție bine trasată de N. Iorga. Acum cîțiva ani, Lucian Boia publica *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks*, (București, 1977), schițînd cadrul larg al raporturilor româno-cehoslovace pentru epoca modernă. Acelorași raporturi, explorate în aproximativ același interstițiu cronologic le consacră un volum (însă fără a pomeni de lucrarea mai sus citată) Traian Ionescu-Nișcov, ale cărui contribuții mai vechi în acest domeniu sînt bine cunoscute. Noul demers pune în lumină, recapitulativ, cîteva aspecte din istoria relațiilor româno-cehe, evocă intervenția istoriografiei cehe în disputa roesleriană și în alte probleme privind istoria românilor, fixînd apoi activitatea unor cărturari cehi (Konstantin Jireček, I. Kramerius, J. Urban Jarnik, Metodiu Zavovral, Josef Špachta) în legătură cu istoria noastră și examinînd iarăși problema husitismului. Informații și interpretări noi se întîlnesc mai pretutindeni.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

KEITH HITCHINS, *Die Rumänen*, în *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, Bd. III : *Die Völker des Reiches*, Wien, Verlag der OAdW, 1980, p. 585—625.

Specialist reputat în istoria Europei centrale și sud-estice, autor a numeroase lucrări privitoare la istoria României, prof. Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois se oprește din nou asupra românilor din Transilvania și Bucovina de la 1848 pînă la desăvîrșirea unității naționale, de data aceasta sub aspectul populației. Un prim paragraf se ocupă de evoluția politică de la 1848 pînă la întemeierea Partidului Național, apoi mai departe, pînă la primul război mondial, cu o bună stăpînire a bibliografiei, inclusiv a celei maghiare. Un paragraf deosebit privește dezvoltarea economică și culturală, un altul mișcarea națională a românilor pînă la 1914. Bucovinei i se consacră partea finală, la fel de bine informată și de corect introdusă în ansamblul geopolitic. Apelul la informația cea mai demnă de încredere (unele date statistice sînt folosite acum întîia oară) și o riguroasă metodă de studiu asigură trăinicia acestei schițe.

Al. Zub

CORNEL I. SCAFEȘ, VLADIMIR ZODIAN, *Barbu Știrbei (1849—1856)*, București, Ed. militară, 1981, 207 p.

Figură proeminentă a epocii de redeșteptare națională, Barbu Știrbei merita a fi readus în actualitate. O fac autorii acestui frumos volum, beneficiind de o întinsă bibliografie și mai ales de lucrările lui N. Iorga, I.C. Filitti, G. Fotino etc. Un prim capitol, după explicațiile introductive, prezintă împrejurările de ordin general. Următoarele două se ocupă de personalitatea lui B. Știrbei : formația, cariera dinainte de 1849, domnia. Ultima articulație e, în chip firesc, și cea mai consistentă : viața politică internă, realizări în domeniile social, economic, instituțional și edilitar ; consolidarea și modernizarea armatei ; legături politice, economice și culturale cu celelalte țări române ; demersuri în direcția autonomiei și relațiile externe. Capitolul IV îl prezintă pe fostul domn „conventional" în anii Unirii. În loc de încheiere, cîteva concluzii privitoare la om și epocă, urmate de o utilă bibliografie selectivă.

Al. Zub

MARIA ITU, *Forme instituționalizate de educație populară în România, 1859—1918*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 314 p.

O lucrare prețioasă prin tematica ei și nu mai puțin prin datele noi introduse în circuitul științific. Tema nu e nouă, dar pentru întîia oară ea e urmărită pe un interval de timp destul de mare pentru a putea oferi o idee despre evoluția preocupărilor respective și rezultatele mai de seamă. Se are în vedere : *Ateneul Român* din Iași și cel din București ; diverse societăți și asociații culturale, între care *Astra* și *Liga culturală*. Paragrafe speciale se ocupă de societăți științifice, artistice, culturale, educative, feministe, ca și de cabinetele de lectură. Un capitol distinct privește școlile de adulți ca forme instituționalizate de alfabetizare funcțională în armată, închisori, mănăstiri etc. Universitățile populare formează alt capitol, urmat de altul dedicat așezămintelor de tip haretist : școli de adulți, conferințe populare, cercuri culturale, șezători populare. Capitolul final se ocupă de atenee populare, case de sfat și citire, case naționale, muzee populare. O bibliografie și indici (instituții și persoane) încheie volumul. Firește, o cercetare ca aceasta putea fi adîncită cu folos în multe direcții. Să sperăm că ea va stimula, în adevăr, noi demersuri spre a lumina mai bine eforturile de educație populară, extinzîndu-se limita cercetării și dincolo de 1918.

Al. Zub

CONSTANTIN BOTEZ, IOAN SAIZU, *Letea. Un secol de istorie*, București, Ed. Sport-Turism, 1981, 263 p.

În condiții grafice excelente, cu rezumate în două limbi străine și numeroase ilustrații *în sepia* ni se oferă, pe hîrtie filigranată amintind momentul aniversar, o nouă monografie a fabricii Letea (după aceea scoasă împreună cu regretatul profesor D. Berlescu în 1969 și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1971), monografie menită a contura profilul unei mari și venerabile întreprinderi, pe fundalul dezvoltării economice ascendente a României moderne. Vechiul plan a fost amplificat substanțial, documentația extinsă și adusă la zi, cu grija de a-i fixa adevăratul sens prin raportare la fenomene mai largi. Se face, de aceea, un istoric orașului Bacău și al satului Letea pînă, la înființarea fabricii de hîrtie și un istoric al producerii hîrtiei, la noi, pînă la aceeași dată. Fondarea „Letei" (1881) și evoluția ei de-a lungul unui secol agitat, dramatic, capătă astfel semnificația cuvenită. Etapele evolutive sînt, în mare, cele admise în periodizarea istoriei noastre, în legătură cu mari evenimente și prefaceri structurale, de la geneză la aplicarea noului mecanism economic. Bogăția documentelor folosite și preocuparea de a le integra în istoria țării conferă monografiei valoarea unui experiment interesant, aceea a unei secțiuni în viața socială și economică, pe o perioadă destul de mare de timp spre a deveni și relevantă

Al. Zub

EMIL RĂCILĂ, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial, 1916—1918*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 423 p. + ilustrații.

Un studiu serios despre ocupația germană din 1916—1918 ne lipsea, deși încercări de prezentare parțială sau globală s-au mai făcut, iar liniile mari ale problemei erau cunoscute. Emil Răcilă și-a asumat sarcina, deloc ușoară, de a contura, pe baza bibliografiei existente, dar mai cu seamă punînd la contribuție un vast material de arhivă și de presă, o imagine mai exactă a epocii. Teză de doctorat la origine și avînd ca subtitlu : *situația administrativă, economică, politică și socială a teritoriului românesc vremelnic ocupat*, lucrarea de față prezintă o primă imagine mai detaliată a momentului, sub unghiul amintit, aducînd în sprijin rapoarte, memorii, statistici, evaluări cantitative și dînd ca anexe o serie de documente privind regimul de ocupație, exploatarea resurselor economice românești, forme de rezistență, circulare ș.a. O bibliografie selectivă (din care n-ar fi trebuit să lipsească acele *Însemnări din timpul ocupației germane* de Pia Alimănișteanu, 1929), însoțită de un indice și de ilustrația de rigoare încheie acest volum, pe care Mircea Mușat îl recomandă într-un *Cuvînt înainte* ca pe o reușită remarcabilă.

Al. Zub

IOAN SILVIU NISTOR, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 280 p. + ilustr.

Deja bine conturată printr-o serie de volume, colecția „Testimonia" sporește cu unul dedicat participării mureșene la actul Unirii din 1918. Volumul întemeiat pe o conștiincioasă explorare arhivistică și nu mai puțin pe analiza competentă a mărturiilor compulsate, cum remarcă în prefață acad. Ștefan Pascu. Prima parte desfășoară rezultatele analizei însăși, prezentînd aspecte ale revoluției burghezo-democratice din toamna anului 1918, apoi activitatea Consiliilor naționale române, pînă la alegerea deputaților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia și în cele din urmă primirea armatei române și activitatea autorităților militare. A doua parte, la fel de întinsă, conține documentele ca atare, în număr de 83, urmate de indici și ilustrații. Avem astfel, compacte, datele cu privire la atitudinea mureșenilor față de Unirea din 1918, date care în succesiunea lor alcătuiesc „un film viu, elocvent și veridic al evenimentelor" (p. 141). Este vorba de protocoale, rapoarte, apeluri, manifeste, tabele, note informative, chitanțe, ordine, adeverințe etc., a căror trăsătură comună este exprimarea voinței de a desăvîrși lupta pentru unitatea românească. Deși selectivă (83 din circa 700 de piese), această culegere de documente, însoțită de un larg expozeu istoric, de circumstanțiere a datelor și de integrare a lor în procesul general, oferă o idee destul de clară asupra momentului și recomandă aprofundări viitoare.

Al. Zub

IOAN SAIZU, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, Ed. Academiei R. S. R., 1981, 207 p.

Studiile consacrate României interbelice și, mai cu seamă, monografia privind viața politică dintre 1922 și 1928, realizată în colaborare cu M. Rusenescu, au impus numele lui Ioan Saizu în rîndul specialiștilor noștri de elită, permanent preocupați de grija cercetării

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aspectelor fundamentale ale evoluției țării noastre după 1918, de dorința valorificării lucrărilor ce-și au rațiunea de a fi numai în aflarea și afirmarea adevărului istoric. Monografia ultimă a istoricului ieșean era așteptată, după cea referitoare la viața politică, însă de data aceasta nu mai este silit să respecte un anume cadru, de unde și libertatea de mișcare pe coordonate mai vaste și pe planuri mai profunde. Practic, după un prim capitol introductiv, lucrarea cuprinde două compartimente mari : cel dintîi (cap. II) este acela al doctrinelor și programelor în circulație sau aplicate în România între 1922 și 1928 în domeniul economiei naționale, iar cel de-al doilea (cap. III) stăruie asupra înfăptuirilor în principalele ramuri economice. Analiza și sinteza se îmbină armonios, iar tratarea este în afara oricăror tipare prestabilite. În acest cadru, contribuțiile lui Ioan Saizu la studierea programului „prin noi înșine" și cel al „porților deschise", care au predominat luptele politice și economice în epoca investigată, aportul său la evidențierea însemnătății practice a celui dintîi pentru evoluția generală a României, sînt cu totul remarcabile. În concluzie, cartea lui Ioan Saizu îmbogățește istoriografia noastră contemporană cu o realizare temeinică, fapt pentru care atît autorul cît și editura merită cele mai sincere felicitări.

Gh. Buzatu

MARIN C. STĂNESCU, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924—1928*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 295 p.

Volumul pe care-l prezentăm este, în mod fericit, expresia continuării preocupărilor, pe aceeași temă, datorate istoricului M. C. Stănescu, valorificate exact cu un deceniu în urmă într-o lucrare cu titlu identic, dar referindu-se la anii 1921—1924. În noua monografie, autorul își propune, și reușește din plin, să prezinte formele variate de activitate desfășurate în anii respectivi de organizațiile politice și profesionale ale proletariatului. Doritor să refacă, întîi de toate, structura lor, M. C. Stănescu reține din mulțimea acțiunilor revendicative numai pe acele principale, cu valori caracteristice, menite să-i construiască suportul.

Cum este și firesc, poziția de centru este acordată istoriei P.C.R., cuprinsă, în timp, între congresul al III-lea (august 1924) și finele anului 1928, cînd, pe toate planurile, se puneau alte probleme. În acest fel, intervalul 1924—1928 este socotit drept perioada începutului de ilegalitate, care se contopea — preavizează autorul — cu „epoca unor eroice încercări, uneori originale, de îmbinare a activității ilegale cu cea legală, de spargere cu succes a zidurilor ilegalității, de înfăptuire, în ciuda numărului restrins de cadre și a lipsei lor de experiență pentru asemenea condiții, a unor acțiuni de seamă". Dimensiunile eroismului devin cu atît mai întinse, cu cît luăm cont că activitatea s-a desfășurat în condiții care au făcut posibile apariția de greutăți și piedici, uneori de neînvins, și a săvîrșirii unor greșeli, inerente în acel climat. Din toate, însă, răzbate efortul pentru împlinirea nobilei misiuni a clasei muncitoare, considerent pe care M. C. Stănescu îl și are în vedere cînd declară oportun că s-a oprit asupra problemelor „constructive și de semnificație deosebită".

Structura lucrării, ilustrată prin distribuția problemelor în 12 capitole, răspunde în mod ideal celor mai exigente opinii. Cititorul găsește astfel dense pagini privind evoluția României în anii 1924—1928, situația Partidului Comunist în a doua jumătate a anului 1924 și la începutul celui următor, Plenara C.C. al P.C.R. și a Comisiei Centrale de Control din 21—24 iulie 1925, măsuri și acțiuni pentru afirmarea sa în viața social-politică, activitatea din anii 1926—1927 și din perioada grelelor confruntări, momente de seamă din istoria Federației Partidelor Socialiste în intervalul 1924—1926, constituirea și activitatea Partidului Social-Democrat în anii 1927—1928, aspecte ale raporturilor dintre partidele muncitorești și forurile internaționale pe lîngă care erau afiliate, organizațiile proletare de tineret, mișcarea sindicală și alte organizații muncitorești în perioada 1924—1928.

Este vorba, așadar, de o tematică expusă cronologic, arătînd specialistului, ca și cititorului obișnuit, cît de complexă este o problemă de istorie ca aceasta, care, ea singură, se poate constitui într-un veritabil capitol de viață politică. Din lucrare se degajă cu prisosință, în temeiul unei bogate și variate documentări, că prin înaltul patriotism, clasa muncitoare și organizațiile sale politice și profesionale s-au găsit între factorii principali, de avangardă, care au influențat, cît împrejurările obiective și subiective le-au permis, dezvoltarea economică și politică a României anilor 1924—1928, la apărarea integrității și suveranității patriei, la salvarea bogățiilor naționale de rapacitatea monopolurilor internaționale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin felul cum M. C. Stănescu a conceput și a împlinit lucrarea la care ne referim s-a realizat nu numai *un travaliu științific de excepție*, extrem de util în alcătuirea viitoarelor monografii asupra mișcării muncitorești și sindicale din țara noastră, dar și o operă cu profunde consecințe în educarea maselor, în primul rînd a tinerelor generații, care găsesc în ea expresia devotamentului și sacrificiului înaintașilor în încordata luptă pentru triumful dreptății și al progresului social. M. C. Stănescu întocmește astfel *cea dintîi* monografie de sine stătătoare a perioadei analizate, care, repetăm, se cuplează și continuă pe cea precedentă.

I. Saizu

L. KALUSTIAN, *Simple note*, București, Ed. „Eminescu", 1980, 296 p.

Este foarte greu să încadrezi această carte într-o categorie anume, care să-i definească, cu exactitate, atît sorgintea, cît și finalitatea. Se poate afirma însă, înainte de orice, că materia acestor *note* nu este deloc *simplă*, cum, cu modestie, lasă să se înțeleagă L. Kalustian, pentru care actul exprimării scrise a unei opinii sau judecăți reprezintă un fapt de conștiință. Dacă la prima vedere, sumarul poate părea eterogen, după parcurgerea acestei cărți, cea dintîi revelație care se impune a fi subliniată este unitatea ei, conferită de intenția programatică ce a fundamentat o asemenea întreprindere. Scriind despre Veronica Micle, Garabet Ibrăileanu, Calistrat Hogaș, Octav Băncilă, N. Iorga, C. Stere, George Diamandi, N. Titulescu, C. Rădulescu-Motru, P. Andrei, Victor Iamandi, Cezar Petrescu, Gala Galaction, Al. O. Teodoreanu, Cincinat Pavelescu, Al. Macedonski, Duiliu Zamfirescu și despre mulți alții sau luînd în discuție diferite momente ale înaintării noastre istorice, L. Kalustian nu se erijează în ipostaza aceluia ce pretinde a formula aprecieri imuabile, ci încearcă întotdeauna a aduce ceva nou, un document, o amintire sau o observație, care să complinească cunoașterea celor la care se referă ori să înlesnească înțelegerea unor fapte sau fenomene istorice. Convingerea sa, mărturisită sau nu, este aceea că *notele* de față reprezintă gînduri sau atitudini care trebuiau rostite ori afirmate. Cunoscîndu-le, înțelegem că L. Kalustian a avut dreptate. Recunoștința noastră este cu atît mai adîncă, cu cît înțelegem că adevărul paginilor în discuție este garantat de implicarea sa în multe dintre momentele acestei reconstituiri. Dar, nici o clipă, autorul nu a încercat să scrie despre sine, așa cum s-ar crede uneori. Prezența sa nu se constituie într-un personaj al *notelor*, ci rămîne aceea a observatorului neutru sau a martorului prob și îndatorat față de cei care vor să cunoască mai bine o anumită perioadă de istorie românească, cu oamenii și faptele lor. Documentele la care recurge uneori L. Kalustian, necunoscute și deci introduse pentru prima dată în circuitul științific, nu transformă notațiile sale în erudite demersuri de istorie literară sau politică. Tenta eseistică a unora dintre ele nu depășește o anumită limită, dincolo de care rămîne simpla mărturisire a autorului. Iar aceasta nu-și propune decît să adauge, să nuanțeze sau să emendeze ceva din tabloul de ansamblu al unui timp care, cu mici excepții, se circumscrie perioadei interbelice, atît de bine cunoscută de L. Kalustian. Citindu-i *notele*, redescoperi nu numai atmosfera unor vremuri atît de pline de istorie, ci și pe unii dintre aceia care au intrat în istoria acelor vremuri. Sînt schițate, astfel, nu în grifonări prezumțioase, atmosfera în care s-a înfăptuit idealul național și aceea a ascensiunii curentelor de dreapta, ambianța renumitei „Capșa", devenită, odată cu trecerea anilor, o adevărată „instituție națională" și mai ales efigia acelora care au dat viață acestor momente. Pe mulți dintre ei, L. Kalustian i-a cunoscut personal. Gazetar fiind, a venit în contact cu ei adeseori, iar cu unii a fost chiar prieten. Și din această cauză, *notele* sale au o mare însemnătate, cu atît mai mult cu cît, așa cum conchide autorul însuși, „noi, ziariștii [...], trăind cu intensitate clipa și evenimentul, actualul și noutatea, facem finalmente într-un fel, ca niște alți domni Jourdain, istorie fără să știm..." (p. 256). Istoria pe care a făcut-o L. Kalustian a fost una conștientă și angajată, așa cum o demonstrează publicistica sa, iar aceea pe care o scrie este, înainte de toate, adevărată.

Cărți ca aceasta, semnate de un martor al unor timpuri ce se îndepărtează mereu de noi, intrînd într-o umbră tot mai greu de pătruns, au mai apărut în ultimii ani. Importanța lor nu mai necesită a fi evidențiată. Totuși, se cuvine să remarcăm faptul că valoarea lor crește pe măsură ce timpul înaintează, iar cei care ar putea să reclame privilegiul de martori sau participanți la evenimentele sau faptele devenite ele însești istorie sînt tot mai puțini.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S. CUTIȘTEANU, GH. I. IONIȚĂ, *Electoratul din România în anii interbelici*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 314 p.

În noua noastră istoriografie, problemele sistemului electoral din România, ale alegerilor din trecutul vieții parlamentare, au constituit obiectul unor studii și articole prin care s-a încercat rezolarea măcar parțială a unor chestiuni de o deosebită importanță pentru istoria modernă și contemporană.

Nu ne propunem în rîndurile de față să facem o trecere în revistă a ceea ce avem deja publicat în problematica menționată. Noutatea pe care o prezintă această lucrare — și, implicit, meritul celor doi autori — constă în faptul că au reușit o abordare monografică *complexă* a unei probleme cardinale din istoria noastră politică și socială. Subintitulată *Mișcarea muncitorească și democratică în viața electorală din România interbelică*, lucrarea reușește, pe baza unei ample și variate documentații, să înfățișeze modul în care viața electorală și parlamentară a României interbelice a stat mereu în atenția mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România. Cele 12 capitole ale lucrării (din care primului autor îi aparțin primele 9, iar celui de-al doilea — ultimele 3) permit o relief are amplă și bogată a subiectului tratat. Numeroase au fost sursele consultate de cei doi autori și varietatea izvoarelor reprezintă unul din pilonii de bază ai lucrării. Nu este greu de remarcat că un asemenea subiect și mai ales analiza lui pe durata cîtorva decenii a cerut autorilor o privire de ansamblu asupra societății românești din perioada analizată. În funcție de perioada pe care au înfățișat-o, ei oferă o nuanțată și competentă analiză a principalilor factori economici, sociali și politici care au acționat în anii respectivi și care, evident, au influențat raportul forțelor de clasă care, la rîndul lor, se repercutau în mod direct asupra principalelor aspecte ale vieții politice din societatea românească.

Numeroasele fapte inedite, numeroasele elemente noi, bogăția de nume, care, toate, pun în valoare noua optică a istoriografiei noastre, reprezintă, fără îndoială, merite incontestabile ale lucrării lui S. Cutișteanu și Gh. I. Ioniță. În ea, sînt înfățișate evenimente, fapte și concluzii referitoare la modul cum s-a desfășurat consultarea corpului electoral în România interbelică, cu ocazia alegerilor parlamentare, județene și comunale. Participarea la alegeri, latură de seamă a vieții politice, a permis verificarea în teren, în rîndurile alegătorilor, a programelor social-economice și politice, corectarea și îmbunătățirea lor, iar pentru partidele clasei muncitoare au constituit o școală plină de învățăminte a luptei alături de alte forțe democratice. Pentru partidul comunist, care a fost în acest timp semilegal și apoi ilegalizat, fiecare campanie electorală era un prilej pentru a veni în contact cu mari mase de muncitori, țărani și alte categorii de oameni ai muncii.

Apărută în condiții grafice ireproșabile — fapt caracteristic pentru editura clujeană — cartea lui S. Cutișteanu și Gh. I. Ioniță, reprezintă o reușită din toate punctele de vedere și poate oferi un răspuns tuturor acelora interesați de problematica ei majoră.

L. Eșanu

L. GHELERTER, Scrieri social politice, București, Ed. Politică, 1980, 446 p.

La împlinirea a 35 de ani de la moartea dr. Ghelerter, Editura Politică a publicat în cunoscuta colecție „Biblioteca de istorie" scrierile sale social-politice, într-o ediție îngrijită de I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R. Această lucrare vine să întregească imaginea uneia dintre cele mai prestigioase și mai puternice personalități ale mișcării noastre muncitorești-revoluționare, Litman Ghelerter, militant, publicist și tribun socialist, medic și activist de seamă pe tărîm social, inițiator și ctitor a numeroase lăcașuri medicale de utilitate publică. Activitatea sa prodigioasă s-a desfășurat neîntrerupt de la sfîrșitul secolului trecut și pînă la stingerea sa din viață în anul 1945. Acest fapt permite autorilor să aprecieze cu justețe că „dr. L. Ghelerter se numără printre militanții cu cel mai îndelungat stagiu în mișcarea muncitorească din România" (p. 7). Împletind în întreaga sa viață teoria cu activitatea practică, dr. L. Ghelerter a scris numeroase articole de pe pozițiile clasei muncitoare, colaborînd permanent la presa muncitorească, a militat necontenit în mijlocul maselor, desfășurînd o vastă muncă organizatorică, acționînd permanent și cu nestrămutată convingere pentru unitatea mișcării muncitorești.

Autorii reproduc la începutul cuvîntului introductiv citate semnificative din cuvîntarea pe care Ștefan Voitec a ținut-o în octombrie 1945 cu ocazia ceremoniei dezvelirii bustului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militantului socialist dr. L. Ghelerter la spitalul „Iubirea de oameni" din București. În cuvintele sale, pline de căldură și patos, Ștefan Voitec, pe atunci ministrul Educației Naționale, arăta: „Dr. Ghelerter a fost un revoluționar în toată gîndirea, în toată activitatea lui publică îndelungată. A fost totodată prin tot ceea ce-i caracteriza manifestările, un precursor. O gîndire adîncă și pururi înaripată, susținută de o cultură vastă, multilaterală și mereu împrospătată de un minunat talent de expunere și de o oratorie originală, captivantă, dau personalității dr. Ghelerter — a cărui înfățișare cuceritoare stîrnea oriunde caldă simpatie — o pregnanță deosebită și unică... Numai cine i-a fost în apropiere directă și intimă, poate să și dea seama de incalculabilă pierdere înseamnă dispariția lui înainte de vreme, tocmai acum, la o cotitură a istoriei, cînd experiența, înțelepciunea și pătrunderea cu care judeca evenimentele în desfășurarea lor ar fi fost de mare folos poporului român".

Lucrarea pe care o prezentăm se compune din două părți: în prima, intitulată *O viață dăruită idealului socialist*, sînt prezentate principalele momente ale vieții și activității puternicei personalități a dr. L. Ghelerter. Din nenumăratele aspecte înfățișate, nu putem să nu menționăm faptul că dr. Ghelerter a fost legat în mod deosebit de orașul Iași, de mișcarea sa muncitorească, de viața culturală a orașului, prin strînsele legături pe care le-a avut cu masele muncitoare și numeroasele personalități ale epocii. Deși a plecat în vara anului 1920 în Capitală, chemat pentru a-și aduce contribuția la dezvoltarea și organizarea mișcării socialiste pe plan național, el nu va uita niciodată Iașul în care va reveni ori de cîte ori va avea răgazul și prilejul necesar. Nu mai departe decît în martie 1921, a revenit în capitala Moldovei pentru a inaugura împreună cu alți militanți și oameni de cultură școala socialistă de la Iași, care a jucat un rol atît de important în educarea numeroaselor cadre din mișcarea revoluționară ieșeană și din multe centre ale Moldovei.

Autorii ediției s-au oprit în mod deosebit asupra necontenitelor strădanii pe care le-a depus dr. Ghelerter pentru unitatea mișcării muncitorești. În acest sens, deosebit de concludentă este concluzia pe care acesta a înfățișat-o în mai 1926 în fața muncitorimii ieșene: „Iată, muncitori și tovarăși, că ne-am apropiat de sufletul muncitorimii. El bate din toate fibrele sale pentru unificare! Vrea acțiuni pozitive și vrerile sale se vor înfăptui" („Iașul socialist" din 15 mai 1926).

Conlucrînd cu comuniștii, unii membri ai Partidului socialist, precum dr. L. Ghelerter, Șt. Voitec, Zaharia Tănase, I. Felea, N. Deleanu ș.a., fac parte alături de aceștia din „Liga contra terorii", organizație legală creată din inițiativa P.C.R., în anul 1926.

Dr. Ghelerter era cunoscut și apreciat nu numai în mișcarea muncitorească din România, ci și de către militanții de frunte ai mișcării socialiste internaționale. Autorii înfățișează nenumăratele dovezi de simpatie, de solidaritate cu care a fost înconjurat dr. Ghelerter atît în țară, cît și în străinătate de mișcarea muncitorească internațională. Adversar hotărît al fascismului, publicist și orator de primă mînă, activînd cu o neobosită dăruire pentru cauza celor mulți, dr. L. Ghelerter a lăsat în urma sa o muncă de o viață în care a investit întreg universul său spiritual, pasiunea și puterea însușirilor sale. El face parte integrantă din pleiada militanților revoluționari care și-au consacrat neabătut întreaga lor viață și activitate triumfului socialismului pe pămîntul României.

Partea a doua a lucrării reprezintă o antologie selectivă a bogatei publicistici pe care a lăsat-o dr. Ghelerter, răspîndită în presa muncitorească și democratică a timpului. Temele abordate, diversitatea lor, modul de tratare ne fac dovada deosebitului talent publicistic și a varietății preocupărilor pe care le-a avut acest intelectual, militant de seamă al mișcării noastre muncitorești.

Prin ținuta sa, prin bogatul său conținut, prin felul cum este scris, volumul prezentat reprezintă o reușită deosebită, pe linia realizărilor de seamă ale istoriografiei noastre contemporane.

L. Eșanu

I. D. ȘTEFĂNESCU, *Arta veche a Banatului. Arhitectura, picturile murale, icoanele*, Timișoara, Ed. Mitropolia Banatului, 1981, 168 p. + 1 hartă.

Înainte de a se adăuga la strămoși, profesorul I. D. Ștefănescu a întocmit încă o prețioasă sinteză de istoria artelor românești, apărută postum. Prefațînd-o, dr. Nicolae Corneanu observă că „pe această temă s-ar putea spune mult mai multe decît o face autorul, care s-a oprit la cei i s-a părut mai semnificativ". Semnificativ, anume, i s-a părut că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuie să facă anumite delimitări cronologice şi de metodă, să formuleze încă o dată problemele puse de studiul monumentelor de artă, să treacă în revistă începuturile arhitecturii româneşti, pentru a se ocupa apoi de mănăstiri şi biserici (Hodoş-Bodrog, Lipova, Săraca, Partoş, Cebza, Zolt, Margina), de arhitectura şi pictura bisericească (cu paragrafe speciale despre pictura murală, icoane, colecţii de artă religioasă), de artă bisericească şi artă populară (în care cîmpul cercetării se întinde pînă la muzica religioasă şi costumul bănăţean), pentru ca în *Addenda* să adauge cîteva pagini despre bisericile de lemn şi mănăstirile din Jupineşti, Curtea, Povergina, Igriş, Partoş, Srediţte. Ilustraţii adecvate şi elocvente, o bibliografie selectivă şi o hartă a monumentelor bănăţene încheie acest dar postum al savantului.

Al. Zub

IOAN STRATAN, VASILE MUNTEAN, *Monumente istorice bisericeşti din Lugoj*, Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1981, 227 p.

O carte folositoare, din seria celor care, în ultimii ani, au îmbogăţit istoriografia locală, e acest volum despre monumentele lugojene, prefaţat de dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, al cărui patronaj generos se simte în cercetările privind istoria şi cultura română din amintita provincie. O scurtă istorie a oraşului (Ioan Stratan) şi cîteva pagini despre trecutul bisericesc al urbei (Vasile Muntean) fixează cadrul în care sînt plasate principalele monumente din Lugoj : fosta biserică-mănăstire „Sf. Nicolae", Biserica mare şi Biserica „Pogorîrea Sf. Duh" (V. Munteanu), cărora li se adaugă altele, precum şi cimitirul orăşenesc (Ioan Stratan). O bogată (nu şi bună) ilustraţie, un glosar, un rezumat la îndemîna specialistului străin şi un indice încheie lucrarea.

Al. Zub

MARIUS PORUMB, *Pictura românească din Transilvania I. (sec. XIV—XVII). Die rumänische Malerei in Siebenbürgen I. (14—17 Jahrhundert)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 178 p. + 117 fig.

Autorul, cunoscut specialiştilor prin studiile şi prin sinteza privitoare la pictura icoanelor din Transilvania, îşi continuă cercetările din perspectiva evaluării în întregime a fenomenului pictural românesc din această parte a ţării noastre aflată vreme de secole sub dominaţie străină. Pictura religioasă a românilor din Transilvania a constituit, neîndoielnic, o sursă de energie în lupta lor de rezistenţă pentru păstrarea „legii" şi, implicit, a neamului. Privit sub acest unghi, studiul artei româneşti, în general, şi al picturii religioase, în cazul de faţă, reprezintă o orientare de natură să aducă noi contribuţii la elucidarea acestui „mister" al rezistenţei românilor transilvăneni la toate încercările de desnaţionalizare ale asupritorilor străini, pe de o parte, şi, totodată, să reliefeze geniul creator al românilor chiar în asemenea condiţii improprii, pe de altă parte. Pe aceste temeiuri se va putea realiza o evaluare corectă a artei româneşti, în ansamblul ei.

Iată de ce demersul lui Marius Porumb apare, din această largă perspectivă, mai mult decît salutar. Planul cunoscutului cercetător clujean este, în final, o monografie a picturii româneşti din Transilvania din secolele XIV—XVIII, volumul prezentat abordînd fenomenul în discuţie de pînă în secolul al XVII-lea. Un al doilea volum va surprinde pictura românească transilvăneană din secolul al XVIII-lea, iar cel de-al treilea volum îl va constitui dicţionarul pictorilor transilvăneni din ambianţa românească pentru întreaga perioadă.

Studiile în domeniu nu sînt de dată recentă căci şi alţi specialişti, unii iluştri ca I. D. Ştefănescu şi Virgil Vătăşianu, au sondat cu minuţie spaţiul, odinioară virgin, al picturii religioase transilvănene. Marius Porumb utilizează, cu discernămînt, informaţiile documentare şi bibliografia atît de bogată, îndeosebi din ultimele decenii. Această amplă informaţie de bibliotecă este completată de cercetări pe teren, ceea ce i-a permis autorului o largă perspectivă asupra fenomenului în discuţie.

Structurarea lucrării după principiul cronologic — *Artă şi artişti înainte de 1400 ; Pictura ctitoriilor cneziale ; Arta românească din Transilvania în epoca lui Ştefan cel Mare ; Secolul al XVI-lea : Coordonate bizantine şi lumi renascentiste ; Secolul al XVII-lea : Tradiţii*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interferențe, inovații — îngăduie cititorului să-și creeze un tablou de ansamblu veridic asupra evoluției picturii din bisericile ortodoxe ale românilor din Transilvania.

Evidențierea, atît a trăsăturilor proprii ale acestui fenomen artistic, cît și a legăturilor lui cu ambianța culturală din Moldova și din Țara Românească constituie meritele principale ale lucrării distinsului cercetător clujean, ceea ce ne îndreptățește să așteptăm, cu viu interes, următoarele două volume.

Ion I. Solcanu

GHEORGHE DAVID, DOINA NĂGLER, *Breviarul Brukenthal*, București, Ed. „Meridiane", 1981, 22 p. + XLI ilustr.

În eleganta serie „Manuscris" a Editurii „Meridiane", în care au fost editate, pînă acum, mai multe capodopere ale miniaturisticii medievale aflate pe pămîntul țării noastre, se adaugă volumul despre „breviarul" (un fel de ceaslov, pentru uzul credincioșilor catolici) din colecțiile Muzeului Brukenthal. Operă a unor artiști flamanzi — Simon Bening și Gerard Horenbaut — martor al ultimei epoci de înflorire a cărților manuscrise, imediat „detronate" de răspîndirea tiparului, *Breviarul Brukenthal* a fost realizat la sfîrșitul secolului XV sau începutul celui următor, pentru o mănăstire de lîngă Praga, ajungînd — prin obișnuitele peripeții ale cărților — în colecția bogatului și cultivatului baron sibian, unde este socotită o adevărată perlă.

Studiul introductiv, scris cu multă îngrijire, oferă toate detaliile trebuitoare pentru a înțelege ce era și ce însemna un *breviar*, cum a evoluat de la o carte în care substanța era *textul*, la una în care textul va deveni *pretext* pentru miniaturi cît mai bogate și mai strălucitoare. Cele 41 de ilustrații, bine alese și bine reproduse în culori, beneficiază de lămuriri substanțiale, care constituie, de fapt, adevărate prelungiri ale studiului introductiv. La urmă, o bibliografie selectivă și un rezumat german.

Un cuvînt de mulțumire, din partea iubitorilor de „antichități", se cuvine adresat nu numai autorilor, ci și acelora care au pus în pagină și au machetat, ingenios, acest album: Petre Lupan și Virgil Strugariu.

Ștefan S. Gorovei

GRIGORE G. TOCILESCU, CHRISTEA N. ȚAPU, *Materialuri folcloristice*, II—III, ediție critică și studiu introductiv de IORDAN DATCU, București, Ed. „Minerva", 1981, 409 + 542 p.

După vol. I din *Materialuri folcloristice* (1980) [1], colecție publicată la 1900 de Gr. Tocilescu, competentul cercetător și editor Iordan Datcu ne pune acum la îndemînă vol. II și III, încheind astfel, cu toată acribia profesională, restituirea faimoasei colecții, pusă cu dreptate și pe seama lui Christea N. Țapu, culegătorul de acum aproape un secol. Primul volum ne-a redat cîtecele bătrînești. Al doilea și al treilea cuprind poezia lirică, inclusiv strigăturile, poezia obiceiurilor tradiționale (colinde, plugușor, sorcova, cîntece de stea, vasilca, vergelul), poezia marilor evenimente din viață (naștere, nuntă, înmormîntare), descîntece, texte de medicină populară, ghicitori, versuri glumețe, anecdote, proverbe, zicători etc. Materia e scoasă din haosul primei ediții și sistematizată mai riguros, în acord cu progresele folcloristicii. O notă asupra ediției previne asupra criteriilor și dă toate lămuririle tehnice. Textele însești constituie surse prețioase pentru istoricul atent la expresiile mentalului colectiv. Cîntecele de revoltă, de haiducie, de cătănie, de înstrăinare, de jale și nenoroc, de urît, de dor sînt doar cîteva „specii" care îndeamnă la meditație. Cîntecele istorice, doar șase la număr, nu mai puțin. Utile note informează mai ales asupra dezbaterilor propuse de prima ediție, iar un glosar indispensabil încheie noua restituire, necesară și sub unghi istoriografic. Editorul nu și-a precupețit eforturile pentru a-i asigura o frumoasă ținută.

Al. Zub

[1] Vezi *AIIAI*, 1981, p. 763.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Legende populare românești, I, ediție critică și studiu introductiv de TONY BRILL, București, Ed. „Minerva", 1981, 742 p.

Seria colecțiilor critice de folclor a Editurii Minerva ne oferă o bogată colecție de legende populare împărțite în patru categorii. Cele dintîi sînt *legendele etiologice*, în care apar Creatorul și „ajutoarele" sale, dracii etc. A doua categorie privește cosmosul, bolta cerească, pămîntul, fenomenele meteorologice, lunile anului, zilele săptămînii, calamitățile, sfîrșitul lumii. A treia se ocupă de vegetație : arbori, arbuști, buruieni, flori etc. Ultima, a patra grupează legende relative la viețuitoare : mamifere, păsări, reptile, batraciene, pești, nevertebrate, artropode etc. În *Introducere* se fac considerații istorico-folclorice asupra materiei, cu precizări despre publicații, culegători și culegeri, ancheta întreprinsă, echilibrul cantitativ al materialului publicat, construcția compozițională, tematica legendelor românești, conținutul ideatic etc. „Lucrarea noastră — citim în nota preliminară — are un caracter antologic, tinzînd să redea un tablou cît mai caracteristic și mai cuprinzător al legendelor populare românești, în dorința de-a face cunoscută această specie a poeziei populare românești, în toate valențele ei multiple și bogate". O întinsă bibliografie (p. 50—83) indică amploarea cercetării întreprinse și nu mai puțin utilitatea recuperării atîtor texte din risipa în care se aflau mai înainte.

Al. Zub

EUGEN AGRIGOROAIEI, *Țara neuitatelor constelații. Folclor arhaic românesc*, prefață de ROMULUS VULCĂNESCU, Iași, Ed. „Junimea", 1981, 294 p.

Sub un titlu metaforic și cu mijloace paleofolcloristice, ni se propune un excurs în trecutul îndepărtat al acestui pămînt, spre a reconstitui, fie și provizoriu sau ipotetic, ceva din gîndirea și sensibilitatea omului arhaic, așa cum se răsfrîng acestea în balade, legende, povești etc. E un domeniu de extremă complexitate, care presupune abordări multidisciplinare și în orice caz o fină intuiție, bazată pe lecturi sistematice și persistente. „Paleofolclorul — observă Romulus Vulcănescu într-o prefață atentă mai ales la metodă — e o disciplină etnologică plină de riscuri, dacă nu de-a dreptul riscantă, pentru că urmărind să umple golurile de cercetare lăsate de celelalte științe auxiliare ei, le poate umple cu erori în loc de certitudini, cu moloz ideativ în loc de beton armat, de fapte concrete" (p. 5.). Cu atît mai remarcabil e demersul lui Eugen Agrigoroaiei, care, avansînd ipoteze deductive, a repus în discuție realitatea culturală arhaică și a încercat o reconstrucție a mentalității respective pe temeiul unor fapte cunoscute, dar ignorate sau rău puse în lumină anterior. Ce valoare documentar-etnografică are folclorul arhaic și ce putem ști, pornind de la el, despre începuturile culturii noastre populare ? „Structurile arhaice din zorii umanității, afirmă autorul, s-au perpetuat, îmbogățite, în lumea dacă și apoi română. Misterele lui Zamolxis au avut drept corespondent etnografic inițierea de vîrstă. Ținutul comunitar era capabil să înțeleagă și să primească faptul elevat pentru a-l face nemuritor, nu după modelul eroilor homerici, ci potrivit propriului model uman, accesibil omului bun și meritos. Un popor întreg putea crede în nemurire conform unor modele cosmice și inițiatice. În această lume aspră, eroul masculin reprezenta o divinitate cel puțin la fel de celebră ca mama ancestrală. E lumea gînditorului de la Hamangia, care își scrutează destinul propriu și pe acela al universului. În viziunea arhaică, spectacolul e un *movens mundi*, dar omul angajat în confruntare trebuie să străbată un drum care îl schimbă mereu. E drumul pescarului *Antofiță*, pasionatul care trece prin moarte de dragul nunții. Tardivul *Toma Alimoș*, mărinimie inalterabilă și solemnă, mișcă tragic, prin moartea sa, sufletul naturii. La fel, *Meșterul Manole*, ziditorul de frumuseți pe ruine, supus sacrificiului suprem, își revelează destinul de creator unic. *Iovan Iorgovan* e soarele victorios, dar nefericit, cel ce ucide balaurul în clipa cînd o nouă viață se înfiripă. *Săbiencea* dezleagă căsătoriile ca un naș etern. *Dobrișan*, ca un vînt de lumină și bogăție cosmică, împărtășește unui prinț darul frumuseții cu prețul tenebrelor și al intrigii. Păstorul din *Miorița*, în nunta lui tragică și cosmică, convertește moartea în sublim. *Novac*, patronul ginții din epoca lui Constantin cel Mare, coborît din zei prin imaculată concepție, îi inaugurează, cu al său *Gruia*, genealogia. Inaugurală e și nunta mitică din cîntecul nașului. Descălecatul lui *Dragoș* e totodată întemeiere de țară și vînătoare rituală după un vechi scenariu de nuntă arhaică" (p. 257—258). Iată, rezumate de autorul însuși, cîteva teme din *Țara neuitatelor constelații*, nutrind cele cinci capitole : 1) *Întemeierea legendei ;* 2) *Firul Ariadnei ;* 3) *Taina păsării eterne ;* 4) *Mioritica ;*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5) *Legenda întemeierii*. Fiecare capitol comportă articulații analitice asupra cărora cititorul va poposi cu interes și nu o dată cu încîntare, fiindcă Eugen Agrigoroaie știe să-i întrețină curiozitatea problematizînd, nuanțînd, formulînd rezerve, interogînd deopotrivă materia și metoda. Fiecare capitol putea deveni o carte distinctă, cu o bibliografie considerabilă și o problematică de neepuizat. Autorul a recurs însă la o formulă eseistică, ceea ce nu înseamnă lipsă de rigoare, preocupat să incite, mai mult decît să ofere, într-un domeniu atît de deschis ipotezelor, soluții definitive. Obsesia începuturilor nu e doar temă baladescă („Hai întîi să vedem / Din cine sîntem"), dar și obsesia autorului, căci revine asupra ei, întegrîndu-i noi elemente, la confluența dintre mit și istorie, fantezie și realitate. Lăsînd la o parte *legenda descălecatului*, față de care istoricii vor fi mereu sensibili, de un interes particular se anunță a fi paginile despre *Basmele scrisului și memoria arhaică în perspectiva continuității culturale* (p. 239—256). Reflecții despre etnogeneză și „ideologia întemeierii" se regăsesc mai pretutindeni (p. 27, 208, 226 etc.). Ele ar merita desigur să fie adîncite monografic, ca atîtea alte sugestii din cuprinsul acestei lucrări, căreia o bibliografie cuprinzătoare, indicele de nume și ilustrația îi sporesc valoarea.

Al. Zub

TACHE PAPAHAGI, *Grai, folklor, etnografie*, ediție și prefață de VALERIU RUSU, București, Ed. „Minerva", 1981, XIV+738 p.

Editura Minerva și-a făcut deja un bun nume publicînd o serie de culegeri și studii folcloristice, uneori combinate cu etnolingvistică și etnografie, ca în acest volum ce reunește o parte din masiva operă a lui Tache Papahagi. Se reproduc, anume, cu o prefață și obișnuita notă asupra ediției, niște lucrări inedite și noi ediții ale unor lucrări fundamentale: două cursuri universitare (*Etnografie lingvistică română* și *Dispariții și suprapuneri lexicale*, 1926/27), concepute în spiritul școlii lui O. Densușianu; monografia *Graiul și folclorul Maramureșului* (1925); volumele IV și V din „Biblioteca națională a românilor", cuprinzînd *Poezii și proză* de Marcu Beza, *Poezii* de C. Belimace și *Poezii și proză* de N. Velo, volume pregătite de T. Papahagi. După *Dicționarul dialectului aromân* (1963, 1974), *Poezia lirică populară* (1967) și *Mic dicționar folkloric* (1979), ultimul scos în aceeași editură, un nou volum se adaugă pentru a întregi o operă dintre cele mai impunătoare. El se cuvine raportat la scrierile mai vechi, între care cele trei volume din *Images d'ethnographie roumaine* (1928—1934) și *Manual de fonetică romanică (1943)*. Toate alcătuiesc o moștenire aleasă, înfiripată de-a lungul unei vieți de necurmată muncă, cu conștiința tragică a dispariției, încă în acest veac, a macedo-românilor. Munca de editor întreprinsă de Valeriu Rusu n-a fost deloc ușoară. Cu atît mai mult i se cuvine consemnat succesul.

Al. Zub

AL. I. AMZULESCU, *Cîntecul epic eroic. Tipologie și corpus de texte poetice*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 733 p.

În colecția națională de folclor, care începe să se înfiripe sub egida Institutului de cercetări etnologice și dialectologice, se publică pentru început o monografie a cîntecului epic eroic, însoțită de un corpus de texte. Prinde a lua ființă astfel un proiect mai vechi, conceput (1948) încă de D. Caracostea. La baza acestui corpus stă adunarea sistematică a unui mare număr de cîntece populare, basme și povestiri, dansuri, obiceiuri, etc., din care autorul primului volum a selectat cîntecul epic eroic, schițîndu-i tipologia, descifrînd modelele funcțional și actanțial al eposului nostru eroic, apoi structura baladei familiale. Catalogul subiectelor narative și al variantelor, urmat de bibliografie, indice de tipuri și titluri variante, inventar de momente funcționale și motive relevante încheie prima parte. Un corpus de 211 texte poetice îi urmează, însoțit de glosarul respectiv. Să sperăm că prețiosul corpus va spori, în ritm convenabil, cu noi volume de un interes esențial pentru istoria culturii noastre populare.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE ROȘIANU, *Eseuri despre folclor*, București, Ed. „Univers", 1981, 264 p.

Un volum dens, incitant, polemic, din care istoriografia poate trage sigure foloase, mai ales din capitolele privitoare la folclor și realitate (5), universal și național în folclor (8), destinele folclorului (9), repere istorico-teoretice în folcloristica rusă (10). Prevenind contra istoricizării excesive, autorul recunoaște în abordarea diacronică una din marile cuceriri ale folcloristicii. A căuta rădăcinile, a găsi explicații istorice și protoistorice e o necesitate (nu numai) de metodă, pentru a se înțelege transformarea *sacrului* în *profan*, mecanismul suprapunerii de straturi succesive în creația orală, etc. Nici tendința formalizării excesive, a „matematizării în sine și pentru sine" nu e agreată, ca una ce interzice accesul neinițiaților. Între abordarea tradiționalistă și noile tehnici, întemeiate pe semiotică, autorul caută o linie de mijloc. Un rezumat cuprinzător, însoțit de indici pe materii și autori încheie lucrarea.

Al. Zub

Aesthesis carpato-dunărean. Antologie, postfață și bibliografie de FLORIN MIHAILESCU, București, Ed. „Minerva", 1981, 495 p.

„Ideea prezentei antologii a fost de a aduna mai ales textele care încearcă să delimiteze și să caracterizeze specificul național românesc, așa cum apare el în literatură și, în general, în cultură". Cu această explicație preliminară, autorul noii antologii se detașează explicit de inițiative conexe, precum aceea cu privire la *Național și universal* (Pompiliu Marcea, 1975) sau cea despre *Frumosul românesc în concepția și viziunea poporului* (Ioan și Florica Șerb, 1977), compulsînd un număr de 25 autori și 31 texte, din care unele se repetă inevitabil de la o antologie la alta. Se începe cu eseul lui V. Alecsandri *(Românii și poezia lor*, 1849), urmat de M. Eminescu, T. Maiorescu, G. Ibrăileanu, B. Delavrancea, E. Lovinescu, L. Blaga, P. Constantinescu, Al. Philippide, Camil Petrescu, N. Iorga, G. Călinescu, I. Pillat, M. Ralea, T. Vianu, V. Streinu, Al. Dima, At. Joja, Aurel Martin, T. Vîrgolici, C. Ciopraga, D. Micu, E. Papu, D. Popescu, Z. Ornea. Selecție severă, din care n-ar fi trebuit poate să lipsească (fie și în locul altora cuprinși în volum) Mircea Eliade, Liviu Rusu, Constantin Noica, Al. Paleologu, pentru a cita doar cîteva nume din seria celor menționați numai în bibliografia complementară. O densă și pertinentă postfață încearcă să fixeze specificul estetic românesc, recapitulînd principalele opinii deja exprimate, spre a conchide: „Specificul estetic românesc ni se pare astfel a se traduce, în planul literar, în exclusivitate, prin înclinația către lirism, ce valorifică sentimentalitatea indicibilă, a dorului, prin înclinația spre povestire, ca formă de conciliere foarte personală a spiritului liric și a celui realist, apoi prin subiectivitatea, pitorescul și valoarea limbii, dar și prin cultul claritații expresive, printr-o disponibilitate tipică pentru eseu ca specie a libertății spiritului, în fine prin umorul simpatetic" (p. 489).

Al. Zub

VALENTINA MARIN CURTICEANU, *Originile conștiinței critice în cultura română*, București, Ed. „Eminescu", 1981, 218 p.

După *Permanență și modernitate* (1977), autoarea subscrie un nou volum, acesta menit să fixeze începuturile criticii literare românești. Perspectiva e istorică, analiza îmbrățișînd un spațiu ce se întinde pe cîteva secole. Laicizarea culturii și activizarea generală a circulației ideilor apar ca premise ale genezei conștiinței critice. Eforturile de a mlădia și îmbogăți limba, spre a deveni un instrument corespunzător, li se adaugă. Interesul pentru aceste premise, ca și pentru formele conștiinței critice analizate mai apoi, pînă la închegarea literaturii noastre moderne, este indiscutabil. Autoarea își întemeiază demersul pe o bună bibliografie, (din care totuși lipsește studiul lui Dan Simonescu despre *Spiritul critic în istoriografia veche românească* (1942) și pe ofertele mai noi cu privire la fenomenul literar. Într-o primă secțiune se dezvoltă cîteva elemente de ordin teoretic, ca temei al unei perspective proprii, bazată pe convingerea că „istoria criticii literare este o istorie a afirmării conștiinței critice, a hermeneuticii ideilor, concepțiilor, și a terminologiei literare, configurate în modul general, în consens cu devenirea literaturii" (p. 10). Conștiința critică precede istoriografia și cu atît

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai mult manifestările de doctrină literară, observă autoarea (p. 37), distingînd o primă etapă de la origini pînă la mijlocul secolului XVIII (Costin, Dosoftei, Cantemir), a doua în ultima parte a secolului XVIII, o perioadă de tranziție în primele decenii din secolul XIX (p. 55 sqq), reprezentată mai ales de I. Heliade Rădulescu. A doua secțiune a cărții privește etapele inseși ale conștiinței critice. Se insistă asupra obsesiei „vechimii" în istoriografie și a laicizării ca factor decisiv în geneza conștiinței critice. Cronicile sînt situate la răscrucea dintre istorie și literatură, iar Cantemir apreciat ca o sinteză critică superioară. Un loc aparte se acordă gramaticilor, ca modalități de fixare a conștiinței critice. „Manifestările acestei perioade — conchide autoarea — dezvăluie o evidentă *aspirație spre clasicism*, o consecvență a *continuității de idei* (care îi leagă pe primii poeți și cărturari iluminiști de marii cronicari români), o *întoarcere permanentă către literatura populară* ce dobîndește astfel o funcție modelatoare și, în sfîrșit, o indiscutabilă rîvnă de cunoaștere a surselor de autoritate (folosite în vederea unei sincronizări care să păstreze și să integreze în circuit universal specificul propriei culturi") (p. 201). Cartea se citește cu interes, în pofida unor repetiții supărătoare.

Al. Zub

PAUL CORNEA, *Regula jocului. Versantul colectiv al literaturii: concepte, convenții, modele*, București, Ed. „Eminescu", 1980, 285 p.

Orientat de multă vreme spre comparatism și spre sociologia literaturii, Paul Cornea reunește întîia oară în volum o serie de studii definitorii pentru aceste direcții. Abordînd „versantul colectiv al literaturii", autorul se preocupă de concepte, convenții, modele, prelu'nd sugestiile noii metodologii aflate în plin proces de cristalizare. Secțiunea *Context comparatist* din *Oamenii începutului de drum* (1974) contura deja destul de clar această direcție. A corela literatura cu socialul, a lămuri „rolul aparatelor colective (instituționalizate sau nu) care condiționează jocul literaturii" și „a surprinde modulările discursului social în spațiul intra — și extratextual" (p. 7), iată rostul declarat al cărții și sensul metaforei din titlu. Perspectiva „aproapelui", aptă să recupereze concretul, diferența, specificitatea, e complinită de perspectiva „departelui", susceptibilă de a releva similitudini, recurențe, abstracțiuni. În termenii „noii istorii", perspectiva timpului scurt se cuvine compensată prin aceea a timpului lung. Volumul debutează cu o schiță a tendințelor sociale în sociologia (sociologiile) literaturii, pentru a conchide că o atare sociologie ar trebui „să împace teoria asupra artei cu arta, tipologia cu istoria, desenul geometric al ideii cu prodigalitatea nestăvilită a formelor concretului" (p. 36). Capitolul *De la critica genetică la sociologia lecturii* indică sensul, logica acelei mișcări critice care pleacă de la autor pentru a ajunge la text și de la text pentru a se interesa de receptare. Interesul pentru cititor, ca destinatar, judecător și complice al actului de creație, primează astăzi, alcătuind o complexă problematică a receptării și prin urmare o estetică specială. Într-un alt capitol, autorul examinează chestiunea „succesului" literar, încercînd a-i stabili configurația, funcționarea, motivațiile. Ideea unei sistematici a relațiilor literare internaționale alimentează un alt studiu, menit a fixa conceptul de „concordanță" în literatura comparată. Încă unul dezbate ideea de „influență" (ca un caz particular de analogie) și paradigmele sale, spre a conchide că aceasta constituie numai *ocazia* operei, rareori *cauza* sa. Un vast „cîmp de incitație intelectuală" trebuie avut în vedere cînd e vorba de geneza unei opere, ca și „tendințele pieței", „concordanțele tipologice", paralelele etc. Într-un capitol special, autorul discută problemele periodizării ca „lectură" a datului istoric și strategie zonală, recunoscînd în periodizare o opțiune ideologică și acceptînd sub acest unghi necesitatea mai multor metode. Posibilitatea pluralității interpretărilor e pusă în discuție într-un alt capitol (despre *Valoarea* și modelul semantic global la Lucién Goldmann) vizînd o estetică sociologică deschisă, capabilă să intre în dialog cu noile tendințe ale științelor umane. Cazul Alecsandri, ca mit literar, romantismul românesc din perspectiva unei poetici și cel sud-est european, cuvîntul *popor* în epoca pașoptistă, sensul teatrului în aceeași epocă, romanul românesc în sec. XIX, sînt ocazii pentru autor de a reveni la teme mai vechi cu noi sugestii și interpretări, pentru a încerca să pună în relație semantica istorică și semiotica mentalului colectiv. După *confruntările* din a doua secțiune, ni se propun deci noi *perspective*, din care ancheta istorică poate trage cu siguranță profit.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRCEA POPA, VALENTIN TAȘCU, *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi pînă în 1918*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 284 p.

Aproape concomitent cu *Tectonica genurilor literare* (1980), Mircea Popa ne oferă, împreună cu Valentin Tașcu, o istorie a presei literare de peste munți, luînd ca materie de studiu doar revistele care se și intitulau „literare". Procedînd astfel, autorii escamotează deliberat preocupările de ordin literar manifeste în alte publicații, nu lipsite însă de interes, mai cu seamă în epoca dinaintea delimitării mai stricte a domeniilor. „Peste tot, declară ei, ne-a interesat în primul rînd fenomenul literar în modul în care acest fenomen a fost încadrat revuisticii sau, mai bine zis, modul în care presa a făcut din literatură un factor de luptă pentru propriile idealuri" (p. 5). Totuși, nici după 1848 o asemenea delimitare nu e posibilă decît acceptînd riscul unor importante reducții. Cazul *Tribunei* lui Slavici, semnalat și de autori, e poate cel mai elocvent. Cum însă atenția era îndreptată anume spre fenomenul literar, sondarea presei sub acest unghi e un demers firesc și complementar, dacă nu chiar un pretext de investigație mai amplă, la întretăierea unor domenii încă nu destul circumscrise. Rezultatul e remarcabil și el se situează în prelungirea unor inițiative mai vechi (I. Lupaș, Iosif Pervain, G. Em. Marica ș.a.), menite a contura profilul extrem de complex al istoriei noastre moderne și contemporane. Un prim capitol înfățișează epoca de pionierat (1789—1827), reținînd proiecte și încercări. Un al doilea prezintă perioada consolidării presei românești din Transilvania, insistînd asupra acțiunilor lui G. Barițiu și T. Cipariu. *Familia* și *Luceafărul* dau asubstanță altor două capitole, iar presa literară manuscrisă *(Ateneul românesc*, Arad 1835 ș.a.) unui al cincilea, poate mai interesant decît toate. *Scurte concluzii* se adaugă apoi, pentru a jalona evoluția presei literare (mai exact : a fenomenului literar oglindit în presă) de la culturalism și tendințe iluministe pînă la manifestările mai „profesionaliste" de la începutul acestui veac. „Separația dintre politică și cultură, dintre literatura propriu-zisă și celelalte discipline s-a făcut greu și în urma unor eforturi tenace, de durată. Mesianismul înnăscut și pedagogic al provinciei a făcut ca și literatura să capete trăsăturile unei arte militante, traducînd în termeni literari un program social și național de primă necesitate" (p. 260—261). *Foaie pentru minte, inimă și literatură, Tribuna, Familia, Luceafărul* jalonează aceste eforturi, devenite mai relevante prin lucrarea de față. Un indice de reviste și un altul de nume o încheie în mod util.

Al. Zub

GHEORGHE ASACHI, *Opere*, II, ediție critică și prefață de N. A. URSU, București, Ed. „Minerva", 1981, 991 p.

Seria de opere asachiene continuă — la un interval de timp ce măsoară deopotrivă greutățile antreprizei și exigențele editorului — cu volumul II, cuprinzînd *nuvele istorice* și *varia*. Interesante pentru istoric sînt și unele și altele. Căci nuvelele istorice spun ceva despre gradul de cunoaștere și de sensibilitate istorică al epocii, iar lucrările din a doua secțiune cuprind memorialistică, descrieri de *tablouri istorice*, cuvîntări și rapoarte școlare, meditații, cronici cu conținut divers, oameni și locuri, prefețe, fragmente autobiografice etc., toate de un interes incontestabil pentru istoricul atent la modurile în care epoca își reprezenta trecutul, mai ales că nuvelele înseși erau concepute de Asachi ca „un compendiu de istorie a Moldovei în epoca ei de glorie", cum ne asigură editorul, prevenindu-ne că a omis deliberat (neavînd valoare literară) doar două nuvele : *Pacea la Prut* și *Lopușna*. Cît privește publicistica din a doua parte, ea cuprinde „aproape tot ceea ce poate contribui la întregirea imaginii sale de cărturar cu variate preocupări și de traducător al culturii și al societății românești din vremea lui" (p. 8), textele compulsate avînd un caracter prevalent documentar. Substanțiale note și comentarii orientează pe cititor. Un glosar și o bibliografie sporesc valoarea documentară a volumului.

Al. Zub

ALESANDRU PAPIU ILARIAN, *Antologie*, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de CORNELIU ALBU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 492 p.

Fruntaș al generației de la 1848, istoric și om politic, filolog și jurist cu misiuni importante în epoca Unirii, Al. Papiu Ilarian era cunoscut pînă de curînd numai prin cîteva scrieri și numai în măsura în care se recurgea la ediții originale. Corneliu Albu face un bun

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

serviciu istoriografiei și culturii noastre adunînd intîia oară sub copertă texte reprezentative pentru activitatea neobositului militant. De la tinerețile *Niscari preliminarii* la *Diorile pentru minte și inimă* (1846) pînă la pledoaria juristului pentru *Cauza bivolarilor din Giurgiu* (1873), textele compulsate denotă aceeași ardere pentru adevăr și dreptate, pentru luminarea poporului și pentru restituirea demnității acestuia. Sînt 46 texte culese din presă și alte tipărituri, fără îndoială cele mai semnificative pentru a oferi temeinice puncte de sprijin în interpretarea unei opere. Studiul introductiv se referă îndeosebi la opera de tinerețe. O bibliografie, indicînd și corespondența păstrată în arhive, încheie volumul.

Al. Zub

DIM. PĂCURARIU, *Scriitori și direcții literare*, București, Ed. „Albatros", 1981, VII+197 p.

Pentru uzul școlarilor, dar de un interes mai larg, noul volum subscris de Dim. Păcurariu reunește mai multe studii, unele apărute și anterior în presa literară, despre umanism, clasicism, romantism și realism în cultura noastră, la care se adaugă alte cîteva contribuții mai lăturalnice. Literatura română el o vede caracterizată prin umanism și militantism : umanism, în sensul pledoariei pentru dezvoltarea armonioasă a individului ; militantism, fiindcă de la cronicari pînă la Iorga și Călinescu angajarea civică a scriitorului a constituit o linie de comportament aproape generală, el fiind, după expresia lui Coșbuc, „inimă-n inima neamului" său. Iluminism și clasicism, o periodizare a romantismului românesc, ideea de unitate și independență națională la 1848, însemnări despre realismul românesc, iată cîteva articulații definitorii ale volumului. Studii despre Gh. Lazăr, D. Bolintineanu, N. Bălcescu, N. Filimon, Al. Odobescu, M. Eminescu, Șt. O. Iosif, O. Goga, N. Iorga, G. Galaction, M. Sadoveanu, Z. Stancu le completează. Sînt îndeobște idei vehiculate de autor și în alte volume, de la cele despre Bolintineanu (1962) și Odobescu (1966) pînă la mai recentul *Clasicism și tendințe clasice în literatura română* (1979), între care se situează altele despre *Clasicismul românesc* (1971), *Clasicism și romantism* (1973) etc. Idei clare, întemeiate pe lecturi temeinice, din care autorul reține îndeosebi concluzia că „firea poporului român a refuzat totdeauna excesele și extravaganța, tot ce leza măsura și bunul simț" (p. VII).

Al. Zub

TITU MAIORESCU, *Scrieri din tinerețe (1858—1862)*, ediție îngrijită, prefață și note de SIMION GHIȚĂ, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1981, 435 p.

Volum de mare interes, căci reproduce texte din anii formației criticului, unele de restrînsă circulație, altele necunoscute. După cele trei volume din *Însemnările zilnice*, se face un pas mai departe, prin restituirea unor scrieri din anii pentru care acele însemnări sînt lacunare sau absente. Profită mai ales efigia filosofului, așa cum s-a conturat ea în primii ani, mai complexă decît au crezut unii comentatori atunci cînd îl socoteau fie herbartian, fie hegelian sau kantian. Introducerea autorului, de o competență indiscutabilă, pune în lumină noutatea textelor și nuanțează imaginea *tînărului Maiorescu*. Note și comentarii finale aduc precizări și distincții la fel de interesante. Textele înseși *(Fragment din tinerețea mea : Relația ; Socialismul și Vechea tragedie franceză și muzica lui Wagner ; Aforisme etice, estetice și critice ; Despre ideile teologice fundamentale ale herbartianului C. S. Cornelius)*, în traduceri diferite, sînt urmate de cîteva studii asupra etapei respective din formația criticului, studii subscrise de Radu Stoichiță, dr. Iuliu Baraș, Ad. Stahl. O notă anonimă din revista „Der Gedanke" consemnează conferința lui T. Maiorescu (Berlin, 10 martie 1861) despre vechea tragedie franceză și muzica lui Wagner. Nu-i lipsește acestui frumos volum decît un indice care să-i sporească și mai mult utilitatea.

Al. Zub

AL. ODOBESCU, *Note de călătorie*, ediție, cuvînt înainte, tabel biobibliografic de CORNELIU POPESCU, București, Ed. Sport-Turism, 1981, 303 p.

Al. Odobescu n-a fost numai un scriitor și un istoric remarcabil, dar și un călător pasionat („Găsim o plăcere nespusă a străbate tărîmul patriei, cercetînd peste tot locul umbrele și amintirile strămoșilor noștri"), ale cărui note de călătorie, fie și sub formă epistolară,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sprijină deopotrivă restituția biografică și înțelegerea mai adîncă a operei. De la scrisoarea către mama sa (1847), pînă la *Pseudo-cynegeticos* (1874), cu care se încheie volumul (două texte sînt însă și mai tîrzii), străbatem cu Odobescu un itinerar fascinant, în care peisajul e asociat istoriei, iar imaginarul ocupă o însemnată parte. Un volum frumos, însă cu regretabile neglijențe redacționale : din paginile indicate la *cuprins*, doar una se potrivește.

Al. Zub

IOAN SLAVICI, *Opere*, X, text ales și stabilit de C. MOHANU, note și indici de D. VATAMANIUC, București, Ed. „Minerva", 1981, 1 021 p.

Noul volum din marea ediție „Slavici", cuprinzînd studii și articole literare, culturale, filologice, alături de biografii, portrete ș.a., adaugă în note o informație masivă, indispensabilă pentru cunoașterea unei personalități de mare hărnicie cărturărească și a unei epoci. Istoricii literari, ca și cei ce abandonează planul mai larg al culturii noastre din epoca modernă, vor profita în primul rînd. Materia a fost împărțită, tematic, în cinci compartimente : 1) studii, recenzii și articole literare, cronici dramatice, artistice, muzicale ; 2) unitatea culturală ; 3) limbă și stil ; 4) biografii, portrete, necrologuri ; 5) anexă, ultimul cuprinzînd interviuri. Indicele de nume și ilustrația complinesc monumentala ediție.

Al. Zub

GEORGE CIPĂIANU, *Vicențiu Babeș* (1821—1907), Timișoara, Ed. „Facla", 1980, 235 p.

După *Corespondența lui Vicențiu Babeș* (1976), aceasta publicată împreună cu M. Dan, George Cipăianu ne propune o monografie a cărturarului, întîia după sinteza prea puțin circulantă a lui I. Gropșianu (1938). Interesul pentru mișcarea națională a românilor din imperiul habsburgic în sec. XIX, privită în structura și articulațiile ei interne, stă la baza acestui demers, căruia autorul a crezut că trebuie să-i adauge și o motivație de substrat polemic : „Cercetarea, desfășurată în spirit științific, singurul capabil să pătrundă intimitatea faptelor, să descopere motivarea și justificarea lor istorică, trebuie să le supună unei analize judicioase și imparțiale, străină atît de sentimentalismul deformant, cît și de rezerva neîntemeiată în fața realizărilor de anvergură" (p. 5). O asemenea cercetare a întreprins el însuși, punînd în lumină activitatea politică și cărturărească a eminentului militant. Planurile se întretaie, biografia lui Vicențiu Babeș revelînd pînă la ce punct politica și cultura sînt inseparabile, mai ales în Transilvania. Parlamentarul care se opunea la 1861 înglobării acestei provincii în Ungaria, cel ce a cooperat la crearea Partidului Național al românilor de peste munți și a luat parte la mișcarea memorandistă, a fost în același timp un publicist notoriu, ca redactor al *Albinei*, și un cărturar a cărui muncă i-a asigurat un fotoliu la Academia Română. A-i restitui mai fidel imaginea, pe fundalul istoriei noastre politice și culturale, fată scopul acestei monografii, în care autorul a investit destulă muncă, inteligență și talent. În afară de ce s-a scris pînă acum, el a făcut apel, masiv, la fondurile de arhivă (în primul rînd arhiva personală de la Arhivele Statului din Cluj-Napoca), pentru a reconstitui : 1) familia, studiile, primii pași în viață ; 2) rolul său în lupta pentru eliberarea națională ; 3) activitatea desfășurată în parlamentul din Budapesta ; 4) inițiativele sale publicistice ; 5) preocupările cultural-științifice ; 6) relațiile cu contemporanii. Cîteva anexe documentare îi completează efigia. Un rezumat și indicile de nume facilitează folosirea lucrării.
vcé.Vu

Al. Zub

PAVEL FLOREA, *Contribuții de istorie literară (1867—1885)*, Iași, Ed. „Junimea", 1981, 312 p.

După ediția selectivă a primilor ani din *Convorbiri literare* (I—III, 1973—1980) și după o serie de articole cu privire la această publicație, Pavel Florea ne dă un studiu amplu despre epoca ei ieșeană, cea în care și-a cristalizat programul și care, pînă la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmă, i-a asigurat faima. „Substanța cărții se trage din însăși substanța revistei", avertizează autorul, gîndindu-și noul demers ca „o radiografie istorico-literară". Un excurs introductiv plasează *Convorbirile* în peisajul publicistic și cultural. Materia însăși e organizată după o schemă ce ține seama de faptul că revista era organul unei societăți de cultură, una din cele mai fecunde din ultima parte a secolului trecut. Se schițează astfel istoricul acelei societăți, structura faimoaselor *prelecțiuni* junimiste, programul *Convorbirilor*. Un capitol sistematizează chestiunile de ordin teoretic, avînd în centru problema literaturii, iar ca fundal interminabila dispută a *formelor fără fond*. O privire asupra literaturii convorbiriste se aruncă într-un capitol distinct, cu paragrafe speciale pentru Alecsandri și Eminescu. Poezia, proza, dramaturgia, traducerile sînt tratate separat. Ultimul capitol *(Orientări)* încearcă o sistematizare pe domenii: folclor și etnografie, filologie, istorie, filozofie, drept, economie politică, învățămînt. În loc de concluzii, ni se propune o deschidere spre noua etapă a *Convorbirilor*, mai „tehnică" și mai puțin combativă, care va trebui să fie adîncită și ea monografic. Studiul de față ne îndrituiește să așteptăm chiar de la autor continuarea.

Al. Zub

M. EMINESCU, *Fragmentarium*, ediție după manuscrise, cu variante, note, addenda și indici de MAGDALENA D. VATAMANIUC, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 813 p.

Un volum așteptat, indispensabil (nu doar eminescologilor) pînă la scoaterea unei ediții complete a *caietelor*. Aproape tot ce e important în manuscrisele poetului a fost excerptat cu migală și competență în acest *Fragmentarium*, titlu sugerat de Eminescu însuși pentru mulțimea notelor sale de lectură și a însemnărilor de ocazie. Materia a fost organizată în șapte secțiuni, cuprinzînd, în ordinea aproximativă a clasificării zecimale, știință și cultură, civilizație și progres (I), filosofie (II), probleme sociale (demografie, populație, politică, economie, comerț, comunicații, transport, drept, administrație, învățămînt, educație, etnografie, moravuri) (III), filologie, folclor (IV), matematică, fizică, științe naturale (V), artă, literatură (VI), istorie, geografie, biografie (VII). Capitolele III și VII interesează de aproape și cercetarea istorică. Încă un volum ar urma să cuprindă noi texte politice, însemnări germane, procese-verbale din vremea revizoratului școlar, documente transcrise de poet etc. Cîteva interpretări esențiale pentru cunoașterea gîndirii lui Eminescu au fost compulsate în *addenda*. O bibliografie, *sinopsa* manuscriselor, indicele de nume și de materii încheie acest prim volum din *Fragmentarium*, care, împreună cu vol. IX din monumentala ediție „Perpessicius" (1980), prezintă o însemnătate excepțională pentru cultura română.

Al. Zub

N. IORGA, *Eminescu*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de NICOLAE LIU, Iași, Ed. „Junimea", 1981, 358 p. (Eminesciana 25)

Două personalități de vîrf își întregesc, cu acest volum, bibliografia. Editorul, care și-a exersat de-a lungul anilor condeiul scriind și despre Eminescu și despre Iorga, i-a strîns acum sub aceeași copertă, antologînd comentariile eminesciene ale marelui nostru istoric. Un studiu cuprinzător și competent introduce în problematica volumului, spre a conchide că în viziunea lui Iorga, poetul *Doinei* și al *Luceafărului* „nu mai apare ca o imagine statuară, ci ca expresia cea mai pură a legăturii cu pămîntul natal, prin arterele sale pulsînd sevele profunde ale acestuia" (p. 28). Două genii ale spiritualității românești se întîlnesc astfel în efortul de a-și ridica neamul și prin aceasta omenirea însăși. Descoperindu-l pe marele poet, N. Iorga s-a descoperit pe sine, iar stăruința cu care i-a examinat opera e un îndemn ce privește propria sa operă. În Eminescu, el a recunoscut „expresia integrală a sufletului românesc", iar în opera acestuia „cea mai vastă sinteză făurită de vreun suflet de român". Din 1890 pînă la intempestiva și tragica lui moarte, timp de o jumătate de secol, istoricul n-a încetat să evoce, să analizeze și să glorifice opera eminesciană, iar rezultatele acestui efort constituie materia volumului de față, organizată cronologic spre a înlesni o idee despre evoluția preocupărilor respective. Un prim grupaj, cel mai substanțial, cuprinde *îndreptări, interpretări, orientări,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndeobște ocazionate de ediții și studii asupra lui Eminescu, dar și texte cu caracter mai larg, precum *Eminescu și generația de astăzi* (1893) sau *Poezie și muzică* (1940). Al doilea cuprinde aportul eminescologic al marilor sinteze literare. Încă unul adună „mesaje europene", cu ocazia unor traduceri din epoca poetului, în care comentatorul vede expresia „sufletului românesc modern" (p. 289). În fine, fragmente din diverse alte exegeze legate de personalitatea lui Eminescu sînt cuprinse în *Addenda*. O bibliografie cu aceeași structură, adăugind și scrierile neincluse (de ce totuși?) în ediție, încheie, împreună cu indicele de nume, prețioasa antologie.

Al. Zub

EUGEN TODORAN, *M. Eminescu — epopeea română*, Iași, Ed. „Junimea", 1981, 400 p. (Eminesciana 26).

„Situarea lui Eminescu alături de Goethe, printr-o deschidere spre problematica filosofică a operei lui cuprinsă într-o unitate de viziune în concepția despre lume, istorie, natură, societate, toate privite într-o dialectică a gândirii poetice, opusă unei filosofii metafizice, la care opera era redusă de obicei, mi s-a părut o cale pentru reinterpretarea operei poetului dintr-un unghi de vedere, potrivit studiului contemporan, ca orientare și metodologie" (p. 4). Cu această mărturisire de metodă, autorul ne introduce în universul eminescian, înțeles ca *istorie, mit, poezie* (I), cu capitole despre *mitul românesc* (II), *istorie, eroi, tragic* (III), *demon și titan* (IV), *mit, demitizare, satiră* (V), *Luceafărul* (VI). Așadar, de la *mit*, prin *legendă*, la *istorie*. Un *mit românesc* se identifică la Eminescu din tinerețe, perfect consonant cu ciclul „drama națională", din care poetul n-a putut realiza decît puține articulații. De la poemul *Genaia*, dinaintea plecării la Viena, în care un „gînd cosmogonic" stă la originea timpului istoric, pînă la poemul deplinei maturități, Eminescu a străbătut o cale destul de lungă, convins că mitologia e o sursă continuă de poezie și că ea conține întreaga devenire istorică a unui popor. Lumea dacă, evocată de poet, implică o întreagă mitologie, al cărei fond folcloric ni se dezvăluie în cartea de față. Capitolul *Istoria, eroii, tragicul* e, în fond, o meditație despre durata istorică. Coborît din mit în istorie, demonul devine titan, craiul get *(Sarmis)* devine descălecător de țară *(Mușatin și Codrul)*. Perspectiva este ironică, coborîrea e, de fapt, o cădere. Cîteva pagini deosebit de incitante pun filosofia istoriei în raport cu satira politică.

Al. Zub

MIHAI DINU GHEORGHIU, *Ibrăileanu. Romanul criticului*, București, Ed. „Albatros", 1981, 168 p.

Critic, romancier, profesor venerat, mentor literar și adevăratul îndrumător al „Vieții românești", Garabet Ibrăileanu a fost pentru Iașul interbelic poate cel mai reprezentativ *spirit cultural*. De aceea, o evocare a criticului — fie și restrînsă la condiția romanului său — n-avea cum să ocolească o asemenea latură. Este ceea ce autorul volumului de față, aflat la debutul său editorial, a știut să rezume într-un capitol distinct: *Modelarea culturală* (p. 38—54).

Preocupările criticului pentru o tipologie a culturii românești dovedesc astfel multe identități de metodă cu direcțiile cele mai actuale, în special cu cele venite din partea semioticii culturale ilustrate de un I.M. Lotman. Ca și acesta, Ibrăileanu considera cultura o sumă de texte, abordabile în ultimă instanță, din perspectiva *limbii culturale*. Din unghiul domeniului de predilecție — literatura — el ajungea apoi să-i propună *prioritatea* în amintita analiză, conducînd astfel „la confundarea spiritului critic cu critica *literară*, a genului cu specia". De aici, atitudinea sa în disputele vremii pe marginea relațiilor cultură populară—cultură străină, formă—fond și caracteristicile modelului cultural propus de el: „un model *sintactic*, optînd pentru semnul natural, asemenatic, combătînd tot ce i se părea artificial, nonconform cu realitatea". Opțiunea vădește, desigur, meritele criticii profesate de Ibrăileanu, deschiderea ei largă spre „epoca mașinismului literar", înțeleasă ca o nouă condiție „de natură tehnică" a omului de litere.

Eseul criticului ieșean Mihai Dinu Gheorghiu se recomandă astfel drept incitant și pentru analiza istoricului, după receptarea atît de generoasă ce a venit din partea criticii literare.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Z. ORNEA, *Comentarii*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1981, 271 p.

După *Studii şi cercetări* (1972), *Junimea şi junimismul* (1975, 1978), *Confluenţe* (1976), scoase în aceeaşi editură, Z. Ornea adaugă o nouă serie de *Comentarii*, sub un titlu neutral, pe marginea unor probleme şi personalităţi de cel mai viu interes. Ni se propune, din nou, o disociere între junimism şi maiorescianism, în ideea definirii mai precise a primului termen, mult mai complex decît s-a putut crede atunci cînd era confundat cu doctrina mentorului *Junimii*. Posteritatea critică a acestuia e adusă iarăşi în discuţie, alături de sociologia lui Gherea, personalitatea lui Ion Nădejde, C. Stere, R. Rosetti, L. Pătrăşcanu, P. Pandrea, G. Zane, mişcarea sămănătoristă, tradiţia democratică a *Vieţii româneşti*, ţinuta civică a lui Sadoveanu ş.a. În mai toate, autorul emite opinii judicioase, formulează rezerve, propune delimitări, insistă pentru nuanţe. Vechea preocupare legată de curentele de gîndire social-politică şi cultural-estetică se prelungeşte pînă la sociologia lui H. H. Stahl şi activitatea istoriografică a lui G. Zane. Eterna dispută cu privire la specificul naţional, tradiţie şi înnoire etc. îşi află şi aici ecoul, polemic, ocazionat de diferite puncte de vedere exprimate în presă. Remarcabilă e apoi analiza prozei politice eminesciene, pe marginea volumului de publicistică recent apărut, volum care, „după patru decenii de dăunătoare tabuizări", face din nou accesibilă o dimensiune fundamentală a operei respective. Autorul pledează competent pentru o *restitutio in integrum* a acestei opere şi pentru aducerea ei, prin comentarii pertinente, la lumina unei înţelegeri mai juste. Noile *Comentarii* semnate de Z. Ornea aduc un serviciu incontestabil şi istoriografiei, prin disocierile propuse cu privire la anumite direcţii de gîndire şi personalităţi din interstiţiul ultimului secol. Ele consolidează un prestigiu şi anunţă, pe cît se pare, noi popasuri monografice.

Al. Zub

DAN ZAMFIRESCU, *N. Iorga. Etape către o monografie*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1981, 185 p.

Istoric şi publicist cu vînă polemică, autorul se află, pare-se, într-un moment bilanţier. Căci aproape concomitent cu studiile şi articolele privind literatura română veche, tipărite sub formă de *contribuţii*, domnia sa adună sub copertă şi cîteva texte despre N. Iorga, apărute din 1957 pînă azi, în presă, considerîndu-le „etape către o monografie". Nu e vorba totuşi numai de promisiuni. Volumul din urmă, deşi alcătuit în bună măsură din texte ocazionale, oferă deja puncte de sprijin pentru o înţelegere mai adecvată a „fenomenului Iorga", adus în „cîmpul de forţă al preocupărilor noastre actuale". Un „munte cu cărări la prima vedere încîlcite şi cu versante greu abordabile" (p. 161) devine astfel mai familiar. Ceea ce ni se propune e limpezirea, nu simplificarea. Totalitatea „muntelui" e însă greu de cuprins, autorul ştie că n-a străbătut decît „etape". Paginile despre bizantinolog par a fi cele mai rezistente.

Al. Zub

VALERIU RÂPEANU, *Cultură şi istorie, II (N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu)*, Bucureşti, Ed. „Cartea Românească", 1981, 216 p.

Cele două personalităţi ale culturii româneşti cărora Valeriu Râpeanu le-a consacrat cercetările şi eforturile sale din ultimii ani se regăsesc alăturate în paginile acestui volum, pagini care au constituit, iniţial, studiile introductive la *O luptă literară* de Iorga şi *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, de Brătianu. Autorul nu le-a reprodus în forma dintîi, ci le-a completat cu ştiri şi observaţii noi, care sporesc valoarea şi greutatea studiilor. În special portretul lui Gheorghe I. Brătianu — ca savant, ca om politic şi ca om — este substanţial îmbogăţit.

În urma studiilor pe care le-a întreprins, cred că Valeriu Râpeanu este, în momentul de faţă, cel mai bun cunoscător al vieţii lui N. Iorga şi Gh. I. Brătianu. D-sa este, prin urmare, cel mai indicat să încerce a da şi cele dintîi sinteze asupra acestor două personalităţi, atît de diferite ca temperament şi linii de afirmare, dar, în acelaşi timp, atît de apropiate prin efortul comun de slujire a ştiinţei şi a ţării.

Ştefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE PÂRVAN, *Scrieri*, prefață de RADU VULPE, text stabilit, studiu introductiv și note de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 690 p.

Seria lucrărilor consacrate savantului Vasile Pârvan, ilustrate pînă acum de dăruirile aceluiași cercetător prin trei demersuri de excepție (*Vasile Pârvan, Corespondență și acte*, București, 1973 ; *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974 ; *Vasile Pârvan, biobibliografie*, București, 1975) și-a alăturat recent *Scrierile*, pe care le prezentăm în rîndurile de față, și este pe cale de a fi lărgită prin *Itinerariile pârvaniene*, „urmărite", pas cu pas, pe diverse tărîmuri. Vasile Pârvan, de la a cărui naștere se va împlini în curînd un veac, a traversat o carieră profesională fascinantă, curmată brusc, în 1927 ; ea nu putea să nu captiveze, la rîndu-i, alături de alte mari personalități ale neamului (M. Kogălniceanu, A.D. Xenopol, Al.I. Cuza și alții) pe acei cercetători din zilele noastre, care, fiind modele de cărturărie și de pasiune pentru actul istoric național, lasă o puternică amprentă în efortul contemporan de valorificare și de restituție. Unul dintre aceștia, poate cel mai reprezentativ, este Al. Zub.

„Scrierile" incluse în volumul de referință formează o gamă variată de contribuții, de la cele de dimensiuni reduse, răspîndite în periodicile epocii pârvaniene, în volume separate, în Analele Academiei Române, la cele inedite. E vorba, prin excelență, de articole din ziare și din reviste de cultură generală, de comentarii, de eseuri, de referate cu preocupări foarte felurite : culturale, sociale, filosofice, istorice, concepute în afară de opera sa exclusiv științifică ori avînd, cel mult, tangențe cu ea. De altfel, Al. Zub, în studiul introductiv, avertizează că scrisorile adunate în volum definesc mai puțin pe omul de știință și mai mult pe cărturarul de largi orizonturi, pe sociologul preocupat de destinul lumii contemporane, pe filosoful care a meditat îndelung asupra existenței individuale și sociale. Dar și în ipostaza de literat sau de gînditor, Pârvan nu se putea despărți de latura sa dominant istorică, de adîncime și de nebănuită amplitudine. Faptul determină ca orice cercetare fundamentală în domeniul științelor sociale să nu poată face abstracție de meditațiile și proiectele de construcții pârvaniene științifice și culturale. În acest mod, Al. Zub a realizat, pe lîngă o lămurire minimă asupra împrejurărilor biografice și de epocă a ceea ce era imperios util pentru înțelegerea semnificației și a rostului scrierilor adunate în volum, o formă ideală de a pune la îndemîna specialiștilor și a publicului interesat în cunoașterea istoricului culturii naționale, un instrument de lucru devenit de multă vreme necesar.

Volumul de față reprezintă, în altă ordine de idei, prima încercare, trebuie să spunem reușită, de antologie, materia fiind partajată în cinci compartimente, gîndite în așa mod încît să împace pe cît posibil trei criterii : publicistic, de conținut și cronologic, o reconciliere care nu poate fi decît relativă. În mare, fiecărui criteriu i-au fost subordonate cîteva direcții, în cadrul cărora primează principiul cronologic, astfel că lectura textelor asigură o imagine fidelă a creației pârvaniene.

Iată, prin urmare, un volum care, pe de o parte, interesează pe fiece om de cultură și de știință, nu numai pe acei care prin vocația lor arheologică îl socot pe Pârvan „un neuitat magistru" și „un mare precursor", iar, pe de alta, o nouă mărturie de devotament profesional, exemplar manifestat de istoricul Al. Zub.

I. Saizu

MIRCEA POPA, *Octavian Goga între colectivitate și solitudine*, *Cluj-Napoca*, Ed. „Dacia", 1981, 248 p.

Pendulînd între critică și istorie literară, dar activ în ambele domenii, Mircea Popa subscrie acum un eseu despre Goga, marele poet al „pătimirii noastre", pe care vocația intimă legată de „sensibilitățile" veacului îl îndrumă spre solitudine, în timp ce imperativul național asumat cu fervoare îi fixează destinul în colectivitate. O dilemă susține astfel viziunea critică a autorului și îi conferă forță de problematizare. Istoricul va descoperi în aceste pagini un serios punct de sprijin pentru a înțelege mai bine spiritul unei epoci care ne-a dat atîția mari creatori. Va înțelege mai ales ce forță a putut reprezenta geniul poetic al lui Goga în dezbaterile social-politice de la începutul acestui veac. O is-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torie a sensibilității românești din epocă va trebui să se întemeieze pe asemenea explorări, pentru a sesiza mai precis contaminările sociale în creația poetică și a stabili, pe de altă parte, în ce măsură individualități puternice ca aceea a poetului de la Rășinari au contribuit la forjarea unui ideal civic. Satul și ideea națională sînt obsesiile lui permanente, „cheia de boltă a unui întreg eșafodaj programatic, în care ridicarea socială și culturală a țărănimii, rolul cărturărimii în viața unui popor, trecutul, figurează ca principale direcții de atac" (p. 55). Literatura devine, în această perspectivă, o „energie precursoare", un factor forjant al solidarității de neam. Cel ce a evocat așa de fierbinte o întreagă serie de *Precursori* a fost el însuși un „ziditor de suflete", unul din cei mai activi și mai tenace, de care istoria „antropologică" se cuvine să ia notă. Cartea lui Mircea Popa îi sprijină efortul restitutiv, demonstrînd că în orice domeniu a activat, Goga „a pus pasiunea aleasă a unui suflet superior, a unei nobile idealități" (p. 247).

Al. Zub

MIRCEA MARTIN, *G. Călinescu și „complexele" literaturii române*, București, Ed. „Albatros", 1981, 261 p.

Primul din cele două volume proiectate asupra lui G. Călinescu se ocupă de sensul tradiției, urmînd ca autorul să trateze în continuare chestiunea raportului specificității naționale cu universalitatea. *Prologul* fixează, odată cu tema cărții, una din obsesiile cele mai durabile ale culturii române: „Descoperirea, mai exact redescoperirea Occidentului a pus-o de la început în fața unui decalaj considerabil de timp solidificat în opere. De aici, amploarea influenței suferite, caracterul ei major, modelator. Desprinsă tîrziu din sincretismul cultural de factură orientală, îi lipsea mai întîi acestei literaturi o tradiție care s-o stimuleze și s-o autorizeze, după cum îi va lipsi apoi o limbă de circulație și de notorietate" (p. 13—14). Conștiința decalajului existent, a handicapului istoric stă la originea complexului retardatar ce se constată la tot pasul, complex instalat după adoptarea modelului apusean de civilizație. Sincronizarea n-a fost posibilă decît la nivelul proiectelor, între acestea și înfăptuirile efective rămînînd loc destul pentru complexe. G. Călinescu e unul din cei care, propunînd o viziune organicistă asupra devenirii noastre, scoate cultura română de sub zodia competiției nedrepte, eliberînd-o de obsesia handicapului existent. Problema *tradiției* rămîne astfel în centrul dezbaterii și în lumina ei sînt cercetate diversele ipostaze ale aceluiași complex: „formele fără fond" ale lui Maiorescu, evoluționismul organic și paseist al lui Iorga, spiritul critic raționalist al lui Ibrăileanu, sincronismul lovinescian. Decisiv e momentul pașoptist, din care se detașează o direcție mesianic-utopică (Hasdeu, Iorga) și una mesianic-pozitivă (Maiorescu, Lovinescu), ambele putînd fi însă identificate la Kogălniceanu și Russo. „Deci, din punct de vedere al deschiderii ori închiderii față de influența străină, mesianismul pozitiv devine *mesianism specifist*, în vreme ce mesianismul utopic sfîrșește în *criticism sincronist*. Încrucișarea efectelor în cadrul *opoziției, alternanța repetată și uneori simultaneitatea unor opțiuni contradictorii* pun în chipul cel mai acut problema raportului între utopie și realitate, între iluzie și adevăr și sugerează prezența acelorași *complexe* generatoare" (p. 27). Problematica tradiției e formulată din aceeași perspectivă, iar specificul național apare ca o chintesență a tradiției. Ipoteza vechimii, capacitatea expresivă a limbii române, ruralismul, zestrea de folclor și mituri în raport cu literatura, culturalul și esteticul, direcția organicistă și cea estetistă, sensul și cucerirea tradiției sînt temele abordate în această primă parte a dipticului propus de Mircea Martin, ca un pretext de regîndire a destinului nostru cultural.

Al. Zub

ION BĂLU, *Viața lui G. Călinescu*, București, Ed. „Cartea românească", 1981, 455 p.

Că biografia e și o metodă de a cerceta cu folos științific o epocă se poate deduce din *Viața lui G. Călinescu*, în care Ion Bălu procedează la o restituție sistematică, întemeiată pe o vastă explorare a literaturii respective („am citit tot ce s-a scris despre viața și opera lui G. Călinescu", p. 435) și pe studiul acribic al materialului de arhivă. Omul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

e raportat mereu la epocă şi ai impresia, urmărindu-i biografia, iniţiativele, gîndurile, că participi la desfăşurările unei epoci, în ceea ce comportă ea esenţial pe tărîmul culturii. Este un „Călinescu" care se construieşte pe sine, obstinat, ascetic, fantast, ajungînd la performanţe greu de prevăzut la începutul carierei. Decisivă i-a fost experienţa italiană, iar modelul indubitabil Vasile Pârvan, a cărui personalitate a ştiut să o exalte de-a lungul anilor. Paginile cele mai interesante, în multe privinţe revelatoare, sînt cele despre Călinescu în anii de după ultimul război mondial. Ele explică nu numai evoluţia savantului, uneori surprinzătoare, dar epoca însăşi, în miezul căreia biograful aruncă o sondă dintre cele mai fertile, acumulînd date arhivalice, chestionînd pe contemporani, examinînd critic orice detaliu şi mai cu seamă interogînd opera ca atare. *Viaţa lui G. Călinescu* va interesa desigur şi pe istoricii preocupaţi de idei şi mentalităţi, mai ales prin articulaţiile ce privesc perioada mai nouă. Se recunosc şi aici, încă mai bine potenţate, însuşirile de cercetător obiectiv şi pertinent ale autorului.

Al. Zub

HENRI H. STAHL, *Amintiri şi gînduri...*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1981, 426 p.

Reputatul sociolog şi medievist, ajuns octogenar, îşi deapănă amintirile şi gîndurile *din vechea şcoală a „monografiilor sociologice"*, — cum se subintitulează volumul. Spirit superior, autorul porneşte de la premisa că viaţa individului dobîndeşte o valoare cu atît mai mare, cu cît este circumscrisă tendinţelor progresiste ale societăţii în care trăieşte. Prezentîndu-şi formaţia şi apoi activitatea intelectuală de maturitate, autorul ne face să retrăim febrila şi rodnica întreprindere a şcolii etnografice şi sociologice româneşti dintre cele două războaie mondiale, avînd în frunte pe profesorul Dimitrie Gusti. Croită pe proporţii vaste, vizînd o „sociologie a naţiunii", şcoala lui Gusti a căutat şi mijloacele practice pentru realizarea scopurilor propuse. Astfel, s-a ajuns la ideea întocmirii monografiilor sociologice care, odată alcătuite la nivelul întregii ţări — ceea ce era practic imposibil — urma să furnizeze datele necesare intervenţiei în vederea ridicării nivelului general de viaţă al ţăranilor. Prin finalitatea lor socială, iniţiatorii „monografiilor sociologice" erau, de fapt, continuatori ai haretismului cît şi a unor tendinţe ale semănătorismului şi poporanismului, în năzuinţa lor de ridicare pe calea activităţii culturale, îndeosebi, a nivelului de trai al satului. Recunoscînd în aceste curente precursorii şcolii monografiilor sociologice, Henri H. Stahl admite, pe lîngă caracterul utopic al curentelor respective, aspectul lor pozitiv, rezultînd din intenţia lăudabilă de ridicare culturală, sanitară şi economică a zonelor rurale ale ţării. Este evident că, nepropunîndu-şi să acţioneze şi în sfera politicului, aceste întreprinderi erau sortite eşecului. Îmbinînd strîns cercetarea teoretică cu cea de teren, reprezentanţii şcolii sociologice conduse de D. Gusti, activînd în perioada interbelică, au sesizat impactul relaţiilor de producţie capitaliste asupra lumii satului, căutînd să salveze ceea ce era valoros din creaţia spirituală şi din instituţiile unor structuri sociale sortite să dispară. Astfel, Institutul Social Român, Fundaţia Culturală, Muzeul Satului, şi *Enciclopedia României*, (4 volume, 1939—1943), sînt tot atîtea realizări care au cunoscut şi o recunoaştere mondială şi la care autorul *Amintirilor...* la care ne referim a avut o contribuţie de seamă. Spre deosebire de D. Gusti, Tr. Herseni şi alţi sociologi de valoare cu care a colaborat îndeaproape, H.H. Stahl era preocupat nu exclusiv de prezent, ci de „timpul lung", cel al „structurilor sociale", al căror procese de formare se adincesc pînă la etapele antropogenezei şi se avîntă apoi pînă la cele de care se ocupă „viitorologia". (p. 60). această viziune asupra sociologiei nu putea să nu-l conducă pe autor la ideea necesităţii cercetărilor interdisciplinare, inclusiv la studii de istorie a unor instituţii medievale. Rodul acestor cercetări îl constituie cele trei volume de *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti* (trei volume tipărite între anii 1958—1965, iar al patrulea aflat încă în manuscris), ca să nu citîm decît această contribuţie a sa în domeniul respectiv. Sociologia rurală îi oferea, altfel spus, lui H. H. Stahl, posibilitatea — derivînd din însuşi specificul disciplinei respective — de a alcătui o „arheologie socială", folosind prezentul ca punct de plecare spre trecut. Beneficiara unor atare cercetări urma să fie atît istoria propriu-zisă, cît şi etnografia şi chiar politica, în sensul că se pu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teau reține și perfecționa acele instituții care își dovedeau încă valabilitatea. Trăind într-o epocă de mari frământări, autorul se dovedește, sub raport ideologic, receptiv față de ideile marxiste — preluate prin intermediul unor fruntași socialiști, cum era Ilie Moscovici — și, dimpotrivă, respinge curentele de extremă dreaptă, cum era legionarismul. Ancorat profund în realitățile vremii sale, mai ales pe plan cultural-științific dar și pe cel social, intrînd, prin specificul profesiei, în relație cu toate categoriile sociale ale satului românesc interbelic de pe tot cuprinsul României Mari, *Amintirile...* profesorului Henri H. Stahl fac dovada — pe lîngă bogăția informațiilor ce ni le oferă — unui înalt umanism pus în slujba tendinței înălțătoare de a ușura viața celor nevoiași, îndeosebi a țăranilor, pe care-i cunoștea în toate manifestările lor, grație numeroaselor campanii pentru alcătuirea monografiilor sociologice.

Mihai Vatavu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

PIERRE CHAUNU, *Histoire et imagination. La transition*, Paris, PUF, 1980, 303 p.

Cunoscut în toată lumea ca adept al *istoriei seriale*, înțeleasă ca mod de a depăși *istoria cantitativă*, Pierre Chaunu e un istoric pentru care domeniul său nu e trecutul pur și simplu, ci durata întreagă, istoriografia avînd sens numai în măsura în care poate contribui la îndrumarea prezentului și la prospecțiunea rezonabilă a viitorului. *De l'histoire à la prospective* (1975) indica o direcție, iar *Un futur sans avenir* (1979) divulga meditațiile unui istoric asupra unui viitor construit fără a se ține cont de acea experiență a trecutului pe care istoria vrea să o tezaurizeze. Noua carte, *Histoire et imagination* reia problema sub un unghi convergent, analizînd actualitatea, „dificilul nostru prezent", prin prisma tensiunilor create de *criză, decadență, tranziție*. Răul actual provine nu numai din erori de calcul, ci și din orientarea civilizației spre în afară (perspectiva „comisarului" din cartea lui Koestler), ceea ce presupune ignorarea căii „iogine", menită să pună în valoare mai cu seamă resursele interne ale ființei noastre. Ce poate face istoriografia? Dintre științele umane cea mai veche, ea are o răspundere și o misiune importantă, ca una ce deține „cheia identităților noastre culturale și sociale" (p. 8), anume de a asambla cunoștințele validate de numeroasele discipline interesînd evoluția omului și a le pune la lucru în direcția dorită. Trei ar fi, în timp, funcțiile istoriei: delectantă, civică și științifică. Accentul s-a deplasat continuu de la prima la cea din urmă, fără să se poată face o delimitare foarte strictă. Astăzi, istoriografia ar tinde, după opinia autorului, să-și reasume tripla funcționalitate, încercînd să-și pună de acord îndeosebi rostul civic cu acela cognitiv. Ea trebuie să devină un consilier ascultat în orice sferă a deciziei, fiindcă numai astfel alegerea devine competentă și responsabilă, ținînd seama nu doar de informațiile computerizate de regulă, ci de întreaga, complexa realitate umană. „Nu se poate face politică fără o viziune globală asupra omului și a destinului său. La limită, nu se poate înțelege economia și *a fortiori* sprijini pe ea fără acest adaos de suflet care se adăpostește, în lipsă de altceva, în metafizică". Soluția? „Trebuie deci să eliminăm barajul dintre prezent și trecut, să redăm prospecțiunii viitorului memoria, întreaga memorie a trecutului" (p. 12). Cu această convingere, Pierre Chaunu invită pe istorici să-și spună opinia în colecția „Histoires", căci trecutul e plin, pentru cine știe a-l citi, de învățăminte. O face el însuși, analizînd prezentul în lumina propriei sale experiențe, pentru a formula „lecția" cea mai ardentă a istoriei. „Lecția trecutului e o plimbare orientată" (p. 207). Prin ea trebuie să recunoaștem în prezent nu ceea ce am mai văzut, ci ceea ce e radical nou în noutatea inepuizabilă a istoriei. Căci „istoria e totodată repetiție și înnoire" (p. 208).

Al. Zub

Geschichte, hrsg. von WERNER CONZE, KARL-GEORG FABER u. AUGUST NITSCHKE, Bd. 1—2, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, 309+445 p. (Die Reihe Funk-Kolleg).

Sînt texte prezentate mai întîi la radio și care s-au bucurat de o largă audiență, testînd astfel interesul publicului vest-german pentru istoria problematizată. O primă serie de 12 expuneri, alcătuind întîiul volum, încearcă să contureze „istoria în vremea noastră",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pornind de la un text general subscris de Karl-Georg Faber și abordînd apoi marile probleme ce obsedează pe specialiști, grupate sub titlul: *Situații de bază și experiențe elementare ale omului*. Polaritățile cele mai frecvent întîlnite sînt aduse în dezbatere: bărbat și femeie (Rolf Sprandel), naștere și moarte (August Nitschke), grup și individ (H. Boockmann), muncă și repaos (H. Bausinger), lipsă și surplus (Rolf Sprandel), oraș și sat (W. Ehrbrecht), natură și tehnică (Armin Hermann), ordine și libertate (W. Stürner), străin și propriu (August Nitschke), timp istoric — durată și schimbare (Ernst Schulin), întîmplare și istorie (Christoph Friedrich). Sînt teme care au structurat istoriografia în ultimele decenii și care cunosc acum o considerabilă proliferare. Ce însemnătate are istoria pentru existența contemporană a omului? Fiindcă istorismul a fost un instrument al expansiunii germane, istoria a rămas multă vreme, după război, pe un plan secundar, ținută oarecum la distanță. Un reviriment s-a produs în ultimii ani și nu e greu de observat noua vigoare a istoriografiei vest-germane. Volumul de față o atestă atît în ce privește marile teme din cel dintîi, cît și seria de expuneri „clasice" din celălalt: geneza și succesiunea marilor culturi (H. Castritius), antichitatea greacă și romană (H. Strasburger), reconstrucția imperiului (F. Prinz), Europa în epoca Renașterii și Reformei (H. Lutz), revoluția modernă (W. Conze, R. Reichardt), revoluția industrială (V. Hentschel) și cea din octombrie 1917 (D. Geyer), politica mondială în anii 1917—1945 și războiul rece (G. Niedhart), națiunea și problema germană (W. Conze). Sînt contribuții ce introduc într-o problematică foarte variată, de tip pragmatic, însă beneficiind de noile achiziții de metodă. O ultimă parte grupînd alte cinci eseuri, privește teoria și funcția istoriografiei. Ernst Schulin subscrie un text incitant și dens despre tradițiile gîndirii istorice, începînd cu cea iudeo-creștină și greco-romană, în care sensul religios e dublat de un sens politic, și încheind cu Islamul, Renașterea europeană și iluminismul marcat de acea filosofie a progresului din care s-a născut lumea modernă. Karl-Georg Faber stabilește o legitimă relație între istorism și doctrina marxistă, pentru a schița apoi un tablou al istoriografiei actuale. Detlef Junker reia vechea, eterna problemă a adevărului istoric, formulînd o serie de opt teze: 1) istoricul nu are acces nemijlocit la obiectul său; cunoașterea istorică e mediată de izvoare; 2) izvoarele sînt astăzi semne accesibile ale unei realități de viață odinioară prezentă; 3) întrebarea și izvorul sînt cele două temeiuri ale cunoașterii istorice; dacă lipsesc întrebările, istoricul nu poate cunoaște nimic; dacă lipsesc izvoarele, nu poate dovedi nimic; 4) perspectivitatea și obiectivitatea nu se explicitează în istoriografie, ci afirmațiile obiective pot fi numai perspectivic gîndite; cunoașterea totală, ca și în celelalte științe, nu e posibilă; 5) istoricul e un re-constructor și un edificator al istoriei; 6) cunoașterea în istorie e un proces progresiv, stimulat de tensiunea spre obiectivitate; istoricul încearcă să se apropie de adevăr, fără să izbutească deplin; există progres în această cunoaștere, însă nu o cunoaștere absolută; 7) interesul istoricului nu constituie un temei pentru adevărul spuselor sale; 8) tendința spre obiectivitate, partinitatea și dogmatismul se exclud. Sînt observații de cel mai acut interes, izvorîte dintr-un spor al conștiinței critice a istoriografiei. Editorii volumului reiau *problemele de bază ale domeniului* într-o dezbatere condusă de Reinfried Hörl, pentru a sublinia nevoia de cercetare obiectivă a trecutului istoric. Faptul că o atare discuție, aducînd la microfon pe cei mai buni specialiști, a avut loc întîia oară după război în 1979 nu e lipsit de semnificație în planul mentalului colectiv. O reconciliere cu propria istorie? Istoria, fie că place ori nu, e o realitate și studiul ei o exigență vitală. Dar cunoașterea autentică în acest domeniu nu e posibilă decît prin disjungerea planurilor și un efort continuu de obiectivare, ceea ce reclamă nu numai un profesionalism riguros, ci și o etică a cercetării. „Conștiința istoriei e întotdeauna o conștiință a prezentului în perspectivă istorică", afirmă Karl-Georg Faber (II, p. 425—426), recomandînd o privire lucidă asupra experiențelor consumate. Întrebarea finală *(Wozu Geschichte?)* primește astfel un răspuns pozitiv, legat de funcția pedagogică a istoriei. Ea comportă însă multiple sensuri, schițate de-a lungul celor treizeci de texte, a căror semnificație depășește sfera domeniului, pentru a spune ceva despre spiritualitatea germană de azi.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Subiekt der Geschichte. Theorien gesellschaftlicher Veränderung, hrsg. von MANFRED KAHN u. HANS JÖRG SANDÜHLER, Köln, Pahl-Rugenstein, 1980, 294 p. (Studien zur Dialektik)

Seria de *Studii asupra dialecticii* numără deja importante monografii și culegeri de articole. Între acestea, o introducere în teoria dezvoltării sociale *(Evolution oder Geschichte* de Horst Holzer), un volum despre natura umană în perspectivă materialistă *(Historischer Materialismus und menschliche Natur* ed. de G. Rückriem), altul despre antropologia filozofică și criza societății *(Philosophische Antropologie und Gesellschaftskrise* de W. Rügemer) etc. Noul volum, întocmit cu ocazia unui simpozion de istoria științei de la Bremen, reunește o serie de articole privind raportul istoric dintre dezvoltarea societății burgheze și geneza unor teorii care, în ciuda originii lor social-istorice, au intrat în conflict cu socialismul. Este vorba de un proces în care ideea burgheză a raționii autonome e legată de ideea de progres și schimbare socială. O schimbare de funcție se petrece între teorie și știință: de la critica conștiinței la forța materială a ideii. Materia propriu-zisă e împărțită în patru secțiuni: intiia privește societatea burgheză și mișcarea de clasă (H. Zwaler, A. Braudenburg); a doua se ocupă de teoria și negarea societății burgheze (M. Hahn, J. Höppner); a treia tratează chiar tema anunțată prin titlu: subiectivitate și subiect istoric (R.-R. Wathenow, J. Schlobach, H.H. Holz, G. Mattenklott, K. Scherpe), cu aplicații mai ales pentru epoca luminilor; a patra cuprinde cîteva contribuții despre dialectica istoriei și noua știință (H. J. Sandkühler, J. Streisand, W. Schröder, J.D. Hondt). În ultima parte, ocupînd peste jumătate din volum, sînt reproduse discuțiile de la simpozion, pe alocuri mai interesante chiar decît referatele. Note biobibliografice despre autori și un indice de nume încheie volumul.

Al. Zub

GEORG. G. IGGERS, *Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft, ein internationaler Vergleich.* Mit Beiträgen von NORMAN BAKER und MICHAEL FRISCH, München, DTV, 1978, 276 p.

Noua versiune a lucrării *New Directions in European Historiography* (1975), elaborată pentru specialiștii germanofoni împreună cu Norman Baker și Michael Frisch, pune iarăși în evidență însușirile de cercetător și teoretician al istoriei pe care prof. Georg G. Iggers le-a dovedit în lucrările precedente, mai ales în *Cult of Authority, The Political Philosophy of the Saint-Simonians* (1958) și *The German Historiography* (1968), cu mai multe traduceri germane). El constată că de cîteva decenii știința istorică se află în plin proces de înnoire, că temele, interesele și metodologiile respective au suferit mari schimbări, făcînd din vechea istorie narativă, preocupată de acțiunile statelor, o istorie problematizată a structurilor sociale. Cercetarea interdisciplinară a făcut progrese importante, fie că ținem în ce privește metoda, de școala lui Max Weber și Karl Marx sau de direcții mai noi ca acelea asumate de Durkheim, Lévi-Strauss sau de empirismul sociologic american. O retrospectivă penetrantă asupra istorismului și a crizei acestuia urmată de analiza unor puncte nevralgice ale istoriografiei din Franța, R. F. Germania, Polonia, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, formează substanța acestui volum, menit să ofere o bună orientare în problematica istoriografiei contemporane. Nu e vorba de un tablou unitar. Tradiții naționale și dispute ideologice îi subminează deopotrivă unitatea, complicînd mereu peisajul istoriografic. Un capitol distinct se dedică tradiției *Analelor*, legată de sintagma: istoria ca știință umană integrală. Un altul, plecînd de la controversa din jurul operei lui F. Fischer, se ocupă de istoriografia vest germană de la istorism la istorie ca știință socială. Raportul dintre marxism și istoria socială modernă formează încă un capitol. În fine, un ultim capitol (întocmit de M. Frisch) definește noile direcții ale istoriografiei americane, tot sub unghiul istoriei sociale, iar o postfață încearcă să răspundă la întrebarea dacă poate fi vorba de o schimbare de „paradigmă" în știința istorică, în sensul că istoria e într-adevăr o *Wissenschaft*, iar nu o *Willenschaft*, cum afirmase T. Lessing. Răspunsul e negativ, dacă se definește „paradigma" după T. S. Kuhn, căci istoria e mai aproape de logica vieții decît de aceea construită de rațiune. Orientări multiple coexistă și fac ca tabloul să nu poată fi redus la o dominantă absolută. Bibliografia (selectivă) și indicele de nume încheie volumul.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kanjunktur, Krise, Gesellschaft. Wirtschaftliche Wechsellagen und soziale Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert, hrsg. von DIETMAR PETZINA und GER van ROON, Stuttgart, Klet-Cotta Verlag, 1981, 420 p.

În seria de studii bochumeze dedicate *Istoriei și societății*, culegerea *Conjunctură, criză, societate* deține locul 25 și constituie un pas înainte în vasta anchetă întreprinsă de Winfried Schulze în colaborare cu numeroși specialiști din domeniile cointeresate. Noul volum adună, într-o primă secțiune, cîteva studii privind „lungile unde" pe tărîm economic, cu accentul pus pe chestiuni de metodă. D. Petzina subscrie observațiile introductive, iar A. Kleinknecht pe cele finale, problematizînd, alături de „lunga undă", conceptul de „situație de schimbare" (*Wechsellage*). Schimbări pe termen lung și creștere în Țările de Jos de la mijlocul secolului XIX formează tema abordată, aplicativ, de J. B. D. Derksen. Problema industrializării și a creșterii economice în același spațiu e tratată în aceeași perspectivă de R.W. Bos, iar chestiuni legate de studiul conjuncturilor agrare atacă W. Achilles, în timp ce H. H. Glismann se ocupă de „lungile unde" ale creșterii economice. De fluctuații ciclice și creștere economică în Europa dezvoltată (1870—1913) se interesează Alan S. Milward, ale cărui studii anterioare de istorie a dezvoltării economice se bucură de cea mai înaltă reputație. Nu există nici o dovadă că ar exista „lungi unde" în economia europeană, afirmă autorul, susținînd că evoluția și periodizarea creșterii în economiile continental-europene a fost determinată mai curînd de factori ce aveau însemnătate pe plan național decît de mișcări ciclice internaționale. N-ar fi plauzibilă nici existența unei mari depresiuni în economiile europene între 1873 și 1896. Un al doilea ciclu de studii, subscrise de H. Daems, J. Clarck, G. O. Mensch, G. Plumpe, Chr. Comelian privește comparatistic problema dezvoltării ca un raport între concentrare, creștere și stagnare, punînd accentul pe dezvoltarea tehnică. Alte contribuții au fost grupate în jurul ideii de schimbare pe tărîm economic și schimbare de structură etatist-socială, contribuții semnate de G. Hardach, H. Siegenthaler, A. Faust, P. Boomgaard, Ger van Roon, L. Fontvieille, J. Delbeke. Accentul cade și în această serie pe analiza conceptuală și pe studiul comparativ. A patra serie înfățișează situațiile de schimbare economice și problema documentării lor statistice (W. Siter, H. Schulte, R. Metz, F. Bossier, H. Huge, R. Spice). O bibliografie (W. Plumpe, J. Rosenkranz) și un indice de autori încheie acest volum, al cărui interes depășește sfera istoriei economice aplicative, angajînd chestiuni de teorie și metodă stringent actuale.

Al. Zub

SIMION GHIȚĂ, *Orizonturi filozofice în evoluția științei moderne*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 331 p.

Specialist cu bună reputație în filosofia științei, autorul întreprinde un excurs mai larg în evoluția științei moderne, spre a-i scruta implicațiile de ordin filosofic. Dacă în epoca Renașterii mai domină modelul naturalist de înțelegere a lumii, în secolele următoare modelul mecanic i se substituie. În primele decenii ale sec. XIX, o vie reacție contra științei mecaniciste de tip newtonian are loc în sfera romantismului și a filosofiei hegeliene, ceea ce a dus la un dramatic conflict între filosofia naturii și științele pozitive. Darwinismul avea să dea marea lovitură celei dintîi. Concepută în opt capitole, lucrarea prezintă așadar dimensiuni, tendințe și probleme ale Renașterii (I), orizontul filosofic al științei în aceeași epocă (II), două figuri reprezentative ale renascentismului : Leonardo da Vinci și Gerolamo Cardano (III), dimensiunile filosofice și sociale ale revoluției științifice moderne (IV), semnificația filosofică a operei lui Galilei Galilei (V), aspecte filosofice ale gîndirii științifice din sec. XVIII (VI), evoluționismul ca dimensiune filosofică a științelor naturii la începutul sec. XIX (VII), trecerea de la filosofia și știința naturii la dialectica naturii : Friedrich Engels (VIII). Întrebîndu-se în prefață, dacă autorul a reușit să fixeze orizonturile filosofice ale științei din epoca modernă, acad. Ștefan Milcu crede a putea da răspuns pozitiv, „pentru că a izbutit să ne prezinte un elaborat al unei rememorabile erudiții și o cuprindere interrelată a trăsăturilor dominante ale filosofiei și științei de la Renaștere pînă în secolul XIX" (p. 11—12).

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Teorie rozvoje vědy (Theory of Science Development), Praha, V, 1981, nr. 4, 161 p.

Dedicat Congresului internațional de istoria științei de la București (26 august — 3 septembrie 1981), prezentul număr din buletinul de teorie a dezvoltării științei cuprinde contribuțiile delegației cehoslovace. Reținem, din cele opt texte, o perspectivă istorică asupra politicii științei (K. Müller), o comunicare despre explicație și judecată de valoare în istorie (F. Cižec) și o intervenție în lunga dezbatere (T. S. Kuhn etc.) legată de structura revoluțiilor științifice (I. Hanzel).

Al. Zub

Einführung in den Strukturalismus, hrsg. von FRANÇOIS WAHL, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1973, 480 p.

Spre deosebire de alte teorii și orientări metodologice, cum ar fi metoda morfologică sau hermeneutica, structuralismul nu are inițiatorii în spațiul limbii germane. Volumul de față, de fapt traducerea culegerii *Qu'est-ce que le structuralisme?* (Paris, 1968) semnată de Eva Moldenhauer, constituie o etapă a procesului de receptare a acestei metode în Germania.

Structuralismul, termen impus, după cum se știe, din 1929 de lingvistul Roman Jakobson, denumește în fond un număr de postulate teoretice și metodologice folosite în special în domeniul științelor sociale și a artelor. Caracterul său internaționalist este unanim recunoscut, astfel încît noțiunea nu poate fi înțeleasă în afara unui domeniu de cercetare bine stabilit. De la această idee au pornit și autorii volumului intitulat *Introducere în structuralism* urmărind stabilirea semnificației metodologice a structuralismului. Astfel se explică de ce nu vom găsi definiții general valabile nici măcar pentru cele mai frecvente noțiuni — cum ar fi „sistem", „relație", „element", „nivel", „funcție" ș.a. —, acestea fiind verificate în cadrul specific următoarelor discipline: lingvistică, literatură, antropologie, psihologie și filozofie. Autorii studiilor — Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, Dan Sperber, Moustafa Safouan și François Wahl, care a selectat materialele — sînt reprezentanți ai celei de a doua generații de structuraliști interesați în definirea metodei, a evoluției ei și a semnificației ei pentru perioada contemporană. Prezentarea a două contribuții, referitoare la lingvistică și literatură, ni se pare a fi suficientă pentru a sugera maniera de tratare menționată mai sus.

Structuralismul lingvistic nu este redus numai la noțiunea de organizare, prezentă și în gramaticile tradiționale. Oswalt Ducrot *(Der Strukturalismus in der Linguistik)* marchează *tion, Sprache und Spiel*) în scopul lămuririi noțiunii de structură a limbii. Se arată că noțiunea de structură sau mai curînd de sistem, apropiată oarecum de sensul actual, este prezentă și în lingvistica de la începutul secolului al XIX-lea. Cele mai de seamă momente ale acestei evoluții sînt reprezentate de gramaticienii de la Port-Royal, Humboldt, Bopp și Schleier. Pretutindeni este subliniată ideea că fiecare limbă posedă o organizare proprie. Cel care a dat un impuls hotărîtor gîndirii structuraliste este Ferdinand de Saussure prin utilizarea unor noțiuni ca sincronic / diacronic, langue / parole ș.a. Ultima parte a studiului este dedicată raportului dintre lingvistica structurală și gramatica transformațională a lui Naom Chomsky.

Perspectivele deschise de structuralismul lingvistic interpretării literare sînt reliefate de articolul lui Tzvetan Todorov intitulat *Poetik*, termen definit drept știința discursului literar. Aflată la începuturile ei, aceasta se servește de noțiunile și metodele lingvisticii, valorificînd și alte modalități de interpretare a textului. Obiectivul central al poeticii structurale ar fi analiza literalității discursului artistic prin evidențierea unor variate mijloace de realizare: lexicale, sintactice etc. Analiza structurală a textului ține seama de importanța și preponderența relațiilor existente între elementele sale componente, ca și de tipul acestor relații. Istoria literară ar avea deci obligația să studieze evoluția specificului discursului literar, modificările apărute în istoria genurilor și speciilor literare și mai puțin influențele exercitate de un scriitor asupra altuia.

Articolul lui Dan Sperber *Der Strukturalismus in der Anthropologie* evidențiază importanța operei lui Claude Lévi-Strauss pentru antropologie, dar și pentru înțelegerea structuralismului ca metodă. Definiția dată termenului de structură („O structură prezintă mai întîi caracter de sistem. Ea este compusă din elemente ordonate în așa fel, încît schimbarea unuia dintre ele atrage după sine și schimbarea celorlalte") prezintă un înalt grad de generalitate, fapt ce explică valabilitatea demersului structural pentru cele mai variate domenii ale științelor sociale și ale artei.

Sorin Chițanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Seminar : Geschichte und Theorie. Umrisse einer Historik hrsg. von HANS MICHAEL BAUMGARTEN und JORN RÜSEN, Suhrkamp Verlag, 1976, 403 p.

Pentru cititorul interesat în cunoașterea problemelor teoretice ale științei istorice contemporane apusene, culegerea de studii publicată la editura Suhrkamp prezintă un interes deosebit. Ea cuprinde un număr de 14 studii, scrise, în marea lor majoritate, după 1958, constituind deci o reflectare nemijlocită a „crizei științei istorice din secolul al XX-lea". Sînt abordate probleme dintr-un domeniu aflat între știința istoriei și filozofia istoriei. Aceste preocupări teoretice speciale cu privire la noțiunile, teoriile și metodele istoriei sînt considerate obiectul științei denumită *Historik*. Este vorba de o analiză critică a cercetării istorice actuale din cele mai diferite puncte de vedere. Necesitatea reflecțiilor teoretice asupra semnificației cercetării istorice, raporturile acesteia cu alte științe sociale, situația științei istorice în condițiile în care evenimentele secolului XX au provocat o criză a conștiinței istorice, toate acestea sînt cîteva din întrebările ridicate de studiile publicate în primul capitol intitulat *Grundlagenkrise und Selbstreflexion :* Reinhard Kosellek, *Wozu noch Historie ?;* Christian Meier, *Der Alltag des Historikers und die historische Theorie ;* Jörn Rüsen, *Ursprung und Aufgabe der Historik.*

Partea a doua, *Forschungspraktische Probleme*, unde sînt analizate probleme metodologice ale istoriei — folosirea procedeelor cantitative în interpretarea istorică, raporturile dintre știința istorică și sociologie —, evidențiază faptul că teoria istorică își are originea în practica cunoașterii istorice.

Valabilitatea acestor considerații teoretice este analizată în secțiunea *Methodologische Konzepte*, din punctul de vedere al logicii explicației istorice în articolul lui Alan Donagan *(Neue Überlegungen zur Popper-Hempel-Theorie)* și la Wolfgang Stegmüller *(Historisch-genetische Erklärungen)*, în timp ce Isaiah Berlin cercetează statutul științei istorice în comparație cu științele naturii.

Contribuțiile din capitolul IV, *Transzendentale Analysen* (cuprinde un articol al lui Heinrich Rickert din 1924 și unul de Hans Michael Baumgarten), încearcă să evidențieze semnificația actuală a unor teorii istorice mai vechi, în urma modificărilor impuse de noile modalități științifice de abordare a problematicii istorice.

In sfîrșit, capitolul final *Dialektische Reflektionen*, cu lucrări de Karl Popper, Niklas Luhmann și Jürgen Habermas, verifică în ce măsură cunoașterea istorică este legată de necesitățile practice. Gîndirea teoretică istorică își găsește justificarea numai în măsura în care decurge din practica vieții.

S. Chițanu

Seminar : Philosophische Hermeneutik, hrsg. von HANS-GEORG GADAMER und GOTTFRIED BOEHM, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979 [2], 339 p.

Alcătuită de H. G. Gadamer, autorul cunoscutei lucrări *Wahrheit und Methode* (1960), și G. Boehm, culegerea de față constituie o istorie a hermeneuticii cu toate variantele ei : teologică, juridică, filozofică etc. Prima parte, intitulată *Die Vorgeschichte der romantischen Hermeneutik*, cuprinde opt lucrări din perioada preistorică a acestei științe, cînd înțelegerea textului nu ocupa un loc central, preocupările hermeneutice limitîndu-se la enumerarea unor reguli practice și a unor cunoștințe auxiliare necesare lecturii. Valorificarea acestei etape în interesul științei hermeneutice a fost făcută de W. Dilthey încă din 1893, fapt menționat de Gadamer în *Introducerea* volumului. Fragmentele preluate au menirea de a arăta diversele etape ale procesului de constituire a hermeneuticii. Cel mai vechi text, un fragment dintr-o lucrare a lui Matthias Flacius Illyricus *(Schlüssel zur Heiligen Schrift*, 1567), marchează perioada de început a hermeneuticii protestante ; Baruch de Spinoza *(Theologisch-politischer Traktat)* pregătește calea hermeneuticii istorice ; hermeneutica pietistă, reprezentată prin Johann Jacob Rambach *(Erläuterung über seine eigenen Institutiones Hermeneuticae Sacrae*, 1723), evidențiază importanța vieții afective pentru înțelegerea textului, ceea ce va face mai tîrziu interpretarea psihologică ; Johann Martin Chladenius *(Einleitung zur richtigen Auslegung vernünftiger Reden und Schriften*, 1742) are meritul de a fi pus bazele epistemologice ale cunoașterii istorice. Karl Philipp Moritz prefigurează perioada următoare a hermeneuticii, iar Siegmund Jacob Baumgarten (1769) a fost considerat de Dilthey părintele școlii istorice și punctul culminant al hermeneuticii religioase. Un text de Anton Friedrich Justus Thi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

baut (1806) ilustrează hermeneutica juridică iar pentru interpretarea textelor literare se preia un fragment din Johann Gottfried Herder (*Kritische Wälder*).

Partea a doua a volumului, *Die romantische Hermeneutik*, ilustrează, mai ales prin lucrările lui Friedrich Ast (1808) și Schleiermacher (1835), transformarea hermeneuticii teologice într-o teorie a înțelegerii prin valorificarea tuturor contribuțiilor teologice și filologice anterioare. Este de fapt momentul constituirii hermeneuticii ca știință. Sarcina ei este însușirea sensului unui text, refacerea procesului de creație a operei. O concretizare a acestor idei găsim în fragmentul preluat din Heymann Steinthal (1877), unde găsim o clasificare a metodelor de interpretare filologică. Hermeneutica istorică este reprezentată aici prin Johann Gustav Droysen. Istoricul privește textele drept izvoare ale proceselor istorice studiate. Interpretarea filologică este considerată doar o etapă a celei istorice prin care se urmărește cunoașterea realității.

Dilthey und die Dilthey-Schule este titlul părții a treia, unde sînt grupate fragmente din W. Dilthey, Erich Rothacker și Rudolf Bultmann. Dilthey, recunoscut pentru contribuția sa hotărîtoare în domeniul hermeneuticii, explică semnificația evenimentelor istorice prin prizma trăirii individuale: biografia constituie pentru el calea înțelegerii istorice (p. 203). Importanța psihologiei pentru explicarea noțiunii sale de structură reiese și din categoriile utilizate: „trăire", „retrăire", „transpunere" etc. Cît de importante sînt aceste premize pentru hermeneutică ne convinge lectura textelor lui E. Rothacker și R. Bultmann. Pentru aceste din urmă, premiza oricărei interpretări este o anumită înțelegere preliminară a problematicii textului („ein Vorverständnis der Sache"), iar direcția interpretării poate fi determinată de interese psihologice, estetice, istorice ș.a. În acest context personalitatea interpretului nu este nicidecum îngrădită, ci i se acordă un rol însemnat.

Secțiunea ultimă a culegerii, intitulată *Philosophische Hermeneutik*, cuprinde lucrări de Martin Heidegger, Hans Lipps și Hans-Georg Gadamer. Fiecare din ei dezvăluie noi aspecte ale problematicii hermeneuticii. Heidegger evidențiază caracterul existențialist al înțelegerii științifice, iar Lipps este adeptul unei logici hermeneutice. Lucrarea lui Gadamer *Das Hermeneutische Problem der Anwendung* propune o reunificare a tuturor formelor hermeneuticii prin reconsiderarea noțiunii de întrebuințare („Applikation").

Sorin Chițanu

TH. W. ADORNO u.a., *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, 8, Aufl., Darmstadt, Neuwied, Luchterhand Verlag, 1980, 348 p.

Volumul rezumă datele de bază ale uneia din cele mai de seamă dispute de idei din epoca noastră. Referatul lui Karl R. Poppers asupra problemelor teoretice și de metodă ale sociologiei și cel subscris de Th. W. Adorno asupra teoriei dialectice, critice, cu ocazia colocviului de la Tübingen (1961) constituie nucleul unei lungi dezbateri, a cărui actualitate o probează această nouă ediție, a opta, a principalelor piese din dosarul ei. Th. W. Adorno introduce pe larg în problematică și examinează raportul dintre sociologie și cercetarea empirică, Karl R. Popper se ocupă de logica științelor sociale, J. Habermas de teoria și dialectica științei, H. Albert de mitul rațiunii totale ș.a. Chestiuni de filosofia istoriei, pe marginea teoriei lui Adorno, discută H. Pilot.

Al. Zub

ERICH FROMM, *Haben oder sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft*, München, DTV, 1981, 216 p.

Ajunsă, în versiune germană, la a zecea ediție în numai cîțiva ani, cartea lui Erich Fromm (*To have or to be?*) e una din cele mai incitante din ultima vreme. Sociolog, psiholog, filosof și politolog totodată (o ediție germană în zece volume îi recomandă aportul fundamental), autorul examinează problemele umanității în lumina a două moduri de existență: *a fi și a avea*, ultimul fiind caracteristic pentru societatea contemporană, în care *a avea* înseamnă adesea și *a consuma*. Un scurt istoric urcă în timp dilema pînă la vechiul Testament și-i urmărește prezența la Eckhart și alți gînditori. Orientarea existenței spre cîștig ar fi temeiul modului de existență caracterizat prin *a avea*. El e legat de forță și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin urmare de rebeliune. Un protest umanist, din păcate prea timid, are loc, tinzînd să dea contur *omului nou*, capabil să adopte modul de existență definit de *a fi*. O bibliografie esențială și un indice complex aprofundarea acestei probleme de stringentă actualitate.

Al. Zub

Lexikon der deutschen Geschichte. Personen. Ereignise. Institutionen von der Zeitwende bis zum Ausgang des 2. Weltkrieges, hrsg. von GERHARD TADDEY, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1979, XI+1352 p.

Incredibil de bogată în instrumente de lucru, istoriografia germană dispune acum de încă un lexicon, acesta cuprinzînd persoane, fapte și instituții din istoria respectivă. Realizat cu concursul istoricilor și arhivarilor (25 de colaboratori izbutesc să acopere o arie problematică extrem de vastă), noul lexicon îngrijit de Gerhard Taddey răspunde la un chestionar complex, pe baza unei bibliografii cu neputință astăzi de cuprins pe cont propriu, din care s-au reținut datele esențiale, urmate de succinte indicații bibliografice.

Al. Zub

HERBERT JANKUHN, HARTMUT BOOKKMANN, WILHELM TREUE, *Deutsche Geschichte in Bildern von der Urzeit bis zur Gegenwart*, Wiesbaden, Athenaion Verlag, 1981, VIII+807+X p.

O scurtă istorie a poporului german, cu 31 de hărți și 603 ilustrații, parte în culori, stă la dispoziția celor interesați și ea se arată a fi extrem de elocventă, mai cu seamă în ce privește istoria mai nouă, atît de dramatică, grație celor două războaie mondiale. Imaginea, dacă nu poate „explica", e în stare să dezvăluie realități definitorii pentru evoluția unui popor, „mostre" pe care se poate sprijini fantezia reconstructivă. Arta fotografică și a montajului a făcut mari progrese, și ele sînt elocvente în acest volum. De la faimoasa statuietă feminină (Venus de Willendorf), avînd o vechime de c. 30 000 ani, pînă la manifestările cele mai diverse de viață contemporană, o succesiune bogată de imagini, hărți, crochiuri, portrete etc. fixează drumul străbătut de poporul german, nu o dată tumultuos și dramatic în istorie.

Al. Zub

JOCHEN RICHTER (ed.), *Wissenschaft und Technik, Humanismus und Fortschritt. Beiträge der DDR—Delegation zum XVI. Internationalen Kongress für Geschichte Wissenschaften*, [Berlin] 1981, 207 p.

Scos sub egida Academiei de Științe a R. D. Germane, cu ocazia Congresului internațional de istoria științei care a avut loc în capitala țării noastre (26 aug. — 3 sept. 1981), volumul cuprinde comunicări de o mare variație tehnică, abordînd probleme generale ce interesează raportul de termeni cuprins în titlu, dar și chestiuni legate de istoria unei științe sau alta. Mai interesante sub unghi istoriografic sînt cele de metodologie și de fixare amarilor tradiții pe acest tărîm. Treizeci de colaboratori anchetează aproape tot atîtea discipline, în funcție de structura programului anunțat pentru Congresul de istoria științei.

Al. Zub

Science and technology: humanism and progress. Soviet studies of the history of science, vol. I—II, Moscow, 1981, 202 + 181 p.

Cele două volume prezentate la Congresul internațional de istoria științei (București, 1981) de către delegația sovietică fac parte din seria „Probleme ale lumii contemporane" scoasă de Academia de Științe a U.R.S.S., pe lîngă revista „Științele sociale azi". O lungă introducere relevă acuitatea unor probleme ale științei contemporane. Vladimir Vernadsky ca istoric al științei (S. Mikulinsky), știința ca element al sistemului social (Vl. Kelle), dimensiunea istorico-culturală a evoluției științei (P. Gaidenko), filosofia einsteini-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anã (D. Gribanov), probleme de metodologie a istoriei ştiinţei (I. Timofeyev), disputa leibnizianã de la St. Petersburg (A. Grigoryan, V. Kîrsanov), iatã cîteva teme de un interes mai larg cuprinse în cele douã volume,. Curioasã e darea de seamã a lui O. Tarasov privind „Ştiinţa în Moldova Sovietică" (II, p. 53—66), în care se afirmă că „ocuparea Basarabiei de la 1918 la 1940 a afectat în mod negativ *(adversely)* dezvoltarea ştiinţei ca şi a culturii" (p. 54), deşi se ştie mai întîi că n-a fost vorba de nici o ocupaţie, iar în al doilea rînd că perioada interbelică a fost cu deosebire favorabilă acestor domenii şi în spaţiul moldav.

Al. Zub

Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, hrsg. von MATHIAS BERNATH u. KARL NEHRING. Redaktion: GERDA BARTL, Bd. IV, München, R. Oldenbourg, 1981, 596 p. (Südosteuropäische Arbeiten).

Ultimul tom al preţiosului lexicon biografic pentru Europa sud-estică grupează alfabetic microbiografii de personalităţi cuprinse între *R* şi *Z*, aşadar de la feldmareşalul austriac J. L. Rabutin-Bussy pînă la regele croat Dmitor Zvonimir. Dintre români (prin naştere sau adopţie) au fost cuprinşi: Cristian Racovski, Radu cel Mare, C. A. Rosetti, Radu Rosetti, Andrei Şaguna, Gh. Şincai, I. Slavici, Ştefan cel Mare, Ştefan cel Tînăr (Ştefăniţă), familia Sturdza, familia Suţu, G. Tătărăscu, N. Titulescu, Gr. Ureche, familia Văcărescu, Al. Vaida-Voievod, mitropolitul Varlaam, Vlad Ţepeş, T. Vladimirescu, A. D. Xenopol, aşadar 22 de poziţii, ceea ce înseamnă încă mai multe personalităţi, dat fiind că în cazul unor *familii* se consemnează mai multe personaje cu rol istoric. S-ar adăuga la acestea o serie de principi şi cărturari din Transilvania, revendicaţi de alte culturi sau istorii politice, precum şi unele personalităţi din afara spaţiului sud-est european (R. W. Seton-Watson, J. A. Vaillant etc.), care au avut legături foarte strînse cu românii şi prezintă de aceea un cert interes pentru istoria regiunii carpato-danubio-pontice. De altminteri, complexitatea istoriei sud-est-europene apare şi în acest volum atît de evidentă, numeroase personalităţi putînd fi revendicate pentru istoria întregii zone, încît plasarea lor într-o arie mai restrînsă ar însemna o silnică îngustare. Trimiteri încrucişate ar fi fost, de aceea, pe alocuri necesare. Autorii microbiografiilor despre români sînt, în ordine alfabetică, G. Ciorănescu, A. U. Gabanyi, D. Ghermani, K. Heitmann, K. Hitchins, Ş. Papacostea, K. A. Schroeder, M. Stoy, M. D. Sturdza, K. Zach. În genere, informaţia e bună şi comentariul obiectiv. Pe alocuri, însă, bibliografia e depăşită. Nu se poate rămîne, în cazul lui C. A. Rosetti, la ceea ce se ştia în 1965, cînd între timp au apărut două masive monografii semnate de M. Bucur şi V. Netea, pentru a nu mai vorbi de corespondenţa militantului nici despre Văcăreşti fără a trimite la volumul dedicat de Cornel Cîrstoiu lui Ianache. O nouă ediţie, cînd va fi să apară, ar trebui să lărgească sensibil cadrul, pentru a cuprinde şi alte personalităţi semnificative pentru zona sud-estului european. Un spaţiu ca acesta, reprezentînd un inextricabil conglomerat etnic, cu interferenţe legitime şi contaminări de tot felul, reclamă ferestre deschise în toate direcţiile şi o comprehensiune largă. Este ceea ce în bună măsură se degajă şi din acest tom, care încheie seria de microbiografii din lexiconul scos de Südost-Institut. Preocuparea de a asigura un echilibru al reprezentării pe naţiuni, o deplină competenţă şi cît mai multă obiectivitate ni se pare evidentă. Asemenea exigenţe nu erau lesne de împlinit. Cu atît mai vrednic de elogii este efortul editorilor Mathias Bernath şi Karl Nehring de a le satisface, punînd la dispoziţia cercetării un instrument de lucru, perfectibil desigur, însă de un folos netăgăduit.

Al. Zub

Bibliographie internationale d'histoire militaire, Tome 1, Séléction *1974—1976*; Tome 2, Séléction *1975—1977*, Berne, 1978—1979, 113 + 103 p.

Editată de Comitetul Internaţional de Ştiinţe Istorice, Comisia internaţională de istorie militară comparată (Comitetul de bibliografie), *Bibliografia*, apărută iniţial sub titlul *Buletin de bibliografie*, constituie un ghid extrem de util de informare în domeniul literaturii mondiale consacrate istoriei militare. Predomină, se înţelege, lucrările referitoare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la marile conflagrații ale secolului al XX-lea, context în care sînt reținute, mai ales în tomul al doilea, numeroase lucrări privind România. Valoarea lucrării este sporită de faptul că toate lucrările incluse sînt adnotate, în limbile franceză și engleză, iar utilizarea buletinelor este înlesnită de numeroasele indicii ce o succed (cronologic, nume de persoane, geografic și de materii). Cel dintîi buletin reține 334 de titluri, iar ultimul — 274 de titluri. Dintre lucrările apărute în românește, nu sînt ignorate cele datorate istoricilor N. Corivan, Gh. Zaharia, Al. Vianu, Eugen Bantea, C. Căzănișteanu, Al. Gh. Savu, Ilie Ceaușescu, Constantin Olteanu, C. Nicolae ș.a.

Gh. Buzatu

MIRCEA ELIADE, *History of religions and „popular cultures"*, în „History of religions", Chicago, vol. 20, 1980, nos. 1—2, p. 1—26.

Obișnuiți cu masivele tomuri ale savantului, comentatorii iau notă numai rareori de contribuțiile risipite în revuistica de specialitate. Cu toate acestea, prodigiosul autor, solicitat de atîtea muze, continuă să colaboreze la diverse publicații, în primul rînd la revista de care se ocupă, la Chicago, *History of religions*. În una din contribuțiile mai recente, el dezbate din nou chestiunea culturilor populare în raport cu domeniul său predilect de studiu, pledînd pentru o mai comprehensivă istorie a religiilor europene. Tema relației dintre istoria religiilor și „culturile populare" nu e nouă. Autorul a mai abordat-o anterior în diverse studii și mai ales în volumul *De Zalmoxis à Genghis-Khan*. Prefața la versiunea românească (1980) anunța deja preocuparea de a explora mai departe materialele folclorice ca documente istorico-religioase, precizînd chiar că lucrează la niște studii despre Colinde și Călușari, mitologia morții și ceremonialele inițiatice la români. Este ceea ce și face, parțial, în studiul despre istoria religiilor și „culturile populare", căutînd exemple mai ales din etnologia și folclorul românesc. Cartea ultimă a lui O. Buhociu, *Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie* (Wiesbaden, 1974), cu capitole despre miturile de inițiere ș.c.l., i-a rămas încă necunoscută. Studiul pe care îl consemnăm aici e un pas mai departe în direcția marei sinteze ce se va împlini cu al treilea tom din *Histoire des croyances et des idées religieuses*.

Al. Zub

MIRCEA ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, XIII + 497 p.

Un prim volum din cele trei menite să constituie, în opera lui Mircea Eliade, o ultimă sinteză de istoria religiilor a apărut în versiunea românească a lui Cezar Baltag, cu o prefață a autorului, din care aflăm că proiectul datează din toamna lui 1940, cînd era atașat cultural la Londra și concepea o tetralogie privind: 1) structurile și morfologia sacrului; 2) o antologie comentată de texte; 3) o bibliografie critică și adnotată; 4) o istorie a credințelor și ideilor religioase. Prima parte a tetralogiei avea să formeze acel *Traité d'histoire des religions* (1949). Antologia s-a constituit mai tîrziu sub titlul *From Primitives to Zen* (1967). Bibliografia propusă a apărut ca auxiliar al fiecărui demers monografic ori sintetic. Sinteza finală, gîndită la început într-un singur volum, este marea operă din care se publică acum, în limba română, întîiul volum: *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Perspectiva e cea mai largă cu putință, autorul fiind convins că „orice istoric, începînd de la un anumit moment al activității sale, este obligat să-și situeze cercetările de *specialitate* în perspectiva istoriei universale" (p. VII). Este o istorie în cel mai deplin înțeles al cuvîntului, una în care specialistul ajuns să dețină o vastă experiență în materie arată „*ce s-a întîmplat*" în durata timpului istoric, cu o seamă de intuiții, experiențe și idei religioase care au contribuit la constituirea condiției umane, din preistorie pînă la începutul epocii noastre" (p. VIII). Primul volum prezintă deci credințele și ideile religioase de la comportamentele paleoantropilor și „revoluția" neolitică la religiile mesopotamice și de la Egiptul antic, megaliți, temple, centre ceremoniale în Occidentul european, zona Mediteranei și valea Indusului, trecînd prin religia hittiților și conaaneenilor, vechiul Testament, religia indo-europenilor, India prebuddhistă, religia greacă, zarathustra și spațiul iranian, pînă la religia lui Israel și cultul lui Dionysos. O vastă bibliografie critică (p. 394—

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

483), menită să orienteze şi să incite, încheie lucrarea, împreună cu un indice şi cu iconografia adecvată. Este o operă capitală [1], încheiată la capătul unor eforturi extraordinare, una pe care istoriograful va trebui să o pună în relaţie cu orientările abia de curînd schiţate în domeniul respectiv, dar pe care Mircea Eliade le-a cultivat încă de acum o jumătate de secol.

Al. Zub

MICHAEL GRANT, *Klassiker der antiken Geschichtsschreibung*, München, DTV, 1981, 414 p.

Apărut cu un deceniu în urmă, volumul dedicat de Michael Grant istoriografiei vechi (*The ancient historians*, London, 1970) continuă să intereseze sfera specialiştilor, motiv pentru care o recentă versiune germană îi asigură o mai largă circulaţie pe continent. Tema cărţii o formează istoricii greci şi latini, creatorii, de fapt, ai istoriografiei. Un capitol introductiv urmăreşte însă „conştiinţa istorică" în orientul antic, unde transmisia miturilor, listelor dinastice, rapoartelor de război etc. denotă o preocupare de a fixa evenimenţialul, fie şi spre a legitima anumite drepturi. Dacă începutul îl formează Herodot, momentul de cea mai deplină maturitate îl constituie Thucydides, în multe privinţe rămas neîntrecut pînă astăzi. Istoricii greci de mai tîrziu (Xenophon, Polybios), autorii latini din epoca republicii, de la Cato la Sallustius, doi istorici ai imperiului (Livius şi Josephus), apoi Tacitus, biografii greci şi latini (Plutarch, Suetonius), istoriografia creştină şi păgînă (Eusebius şi Anmianus) constituie articulaţiile cărţii, urmate de un *epilog* menit să pună în lumină posteritatea celor mai de seamă istorici antici. Autorul, unul din cei mai buni specialişti în istoria culturilor mediteraneene, oferă astfel şi un ghid folositor în istoriografia greco-romană.

Al. Zub

DIODOR DIN SICILIA, *Biblioteca istorică*, trad. de RADU HÎNCU şi VLADIMIR ILIESCU, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1981, 481 p.

Este prima versiune românească integrală a celebrei opere (cărţile I—X), în care Diodor Siculus relatează evenimentele pînă la epoca clasică din istoria Greciei, cînd începe marea confruntare între lumea persană şi cea a cetăţilor eline. Un studiu introductiv, subscris de Vladimir Iliescu, schiţează cu bună informaţie personalitatea sicilianului în contextul istoriografiei antice, rezumînd conţinutul cărţilor cunoscute din cele 40 care constituiau *Biblioteca istorică*. Istoriografia dispune astfel de un nou izvor, bine restituit, la care se poate apela cu folos. Încă un efort din partea editorilor i-ar fi putut asigura indicele atît de necesar la asemenea lucrări.

Al. Zub

IOAN PETRU CULIANU, *Iter in silvis. Saggi scelti sulla gnosi e altri studi*, vol. I, Messina, Ed. Dott. A. Sfameni, 1981, III + 161 p.

Cunoscut îndeosebi printr-un amplu studiu monografic asupra lui Mircea Eliade, autorul adună acum sub copertă cîteva studii publicate anterior (1975—1980), în *Aevum*, *Numen*, *Revue de l'histoire des religions*, *Neophilologus*, *Verifiche*, *Perennitas*, studii al căror fir conducător e fenomenologia gnoselor, urmărită sub multiple faţete. De la gîndirea presocratică pînă la Bulgakov se constată, de-a lungul a peste două milenii, acelaşi dualism în explicarea originii răului şi aceeaşi tentativă nihilistă de reducţie la zero a cosmosului creaturii. Se recunoaşte în acest nihilism *sui generis* destinul însuşi al Occidentului contemporan, din care I. P. Culianu a ţinut să examineze, ispitit în egală măsură de analiză şi de sinteză, cîteva momente. Unul dintre studii priveşte romantismul „acosmic" eminescian.

Al. Zub

---

[1] Vezi recenzia noastră la ediţia originală a primelor două volume în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 700—703.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. ZAMAROVSKÝ, *La început a fost Sumerul*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1981, 271 p. + 4 p. planşe color

Una din cele mai originale şi importante civilizaţii s-a făurit în sudul teritoriului numit de clasici Mesopotamie, denumire care nu ne apare în izvoarele antice orientale ; în schimb concepte, care alcătuiesc acest ansamblu — *Sumer, Babilon, Asiria* — sînt foarte curente.

Cu toate că problemele civilizaţiei sumerienilor au fost dezbătute în cadrul diverselor lucrări — ştiinţifice şi de popularizare —, ele au rămas greu accesibile publicului românesc. În această ordine de idei, traducerea lucrării V. Zamarovský, *La început a fost Sumerul*, ni se pare bine-venită, înscriindu-se (alături de apariţia primului volum din *Istoria credinţelor şi ideilor religioase* a lui M. Eliade) printre principalele evenimente editoriale din categoria tălmăcirilor.

Lucrarea nu reprezintă strădaniile unui specialist, dar limbajul ştiinţific elevat combinat cu elemente literare — ceea ce face ca opera să fie citită cu uşurinţă şi cu viu interes — seriozitatea documentărilor sale prezintă în faţa noastră o lucrare demnă de a fi luată în considerare. Trebuie să subliniem că Zamarovský a putut beneficia, ca şi în cazul altor sinteze ale sale, şi de îndelungatele şi serioasele rezultate obţinute de orientalistica cehoslovacă — ne gîndim în special la activitatea cercetătorilor L. Matouš, V. Souček şi J. Klíma. Călătoriile autorului, contactele cu diferitele personalităţi ale sumerologiei şi asirologiei, legăturile cu instituţiile muzeale de profil din lume — toate acestea i-au facilitat munca. Deşi din punct de vedere informaţional nu depăşeşte cu mult celelalte două lucrări de profil traduse deja în limba română (L. Lipin-A. Belov, *Cărţile de lut* şi S. N. Kramer, *Istoria începe la Sumer*), principalul merit al lui Zamarovský constă în faptul că ne introduce în atmosfera specifică sumerologiei şi asirologiei, ne familiarizează cu aceste discipline.

Cît despre afirmaţiile autorului, preluate de la diferiţi specialişti în materie, ele sînt obiective şi corespund stadiului atins de cercetările sumerologiei pînă la sfîrşitul anilor '60 În acest sens, vom oferi un singur exemplu : autorul tratează cu scepticism informaţiile *Listelor de regi sumerieni* (p. 174—176) ; or, cercetările mai recente (cf. B. Lukács—L. Végsö, *Egy kronológiai kisérlet a „Sumér királylista" alapján*, în „Studia Antiqua", Budapest, XIX, 1972, fasc. 2, p. 237—251, reluat în limba engleză în *Altorientalische Forschungen*, III, Berlin) explică anii de domnie deosebit de mari pe baza sistemului zecimal şi hexazecimal utilizat de sumerieni.

Ediţia românească mai cuprinde o serie de note elaborate de R. Ianculescu, care au un caracter explicativ ; unele dintre ele sînt însă departe de a corespunde adevărului (v. spre ex. p. 47, nota 4 : I. Knorozov a propus numai o variantă parţială de descifrare a scrierii hieroglifice maya, care din păcate nu este acceptată de către oamenii de ştiinţă !).

Putem conchide că lucrarea lui Zamarovský şi-a atins scopurile, adresîndu-se — în special — publicului larg, reprezentînd astfel o utilă carte de referinţă.

Miron Cihó

E. VARGA, *Egyiptomi kiállitás. Vezetö*, Budapest, 1979, 91 p. + 59 pl.

Impozanta clădire a Muzeului de artă (Musée des Beaux-Arts) din Budapesta reuneşte în incinta sa mai multe expoziţii permanente (Galeriile de pictură, gravură, sculptură, greco-romană), care se pot mîndri cu unele capodopere ale artei universale. Printre acestea se numără şi cea egipteană antică, pe care semnatarul prezentelor rînduri a avut ocazia să o viziteze de mai multe ori, ultima dată în calitate de bursier al Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene (2. VIII. — 2. IX. 1980), care mi-a îngăduit să cunosc mai îndeaproape, atît bogata colecţie de antichităţi egiptene, biblioteca de specialitate cît şi pe cercetătorii în domeniul egiptologiei. Expoziţia ale cărei obiecte sînt descrise cu minuţiozitate în prezentul *Catalog*, a fost de mai multe ori reorganizată de la înfiinţarea ei în 1939 ; ultima dată în 1972, cînd „sala dorică" a Muzeului a fost special amenajată pentru a adăposti antichităţile egiptene.

Desigur, nu avem de-a face cu o varietate şi bogăţie de obiecte ca în cazul marilor muzee de specialitate, dar va trebui să remarcăm reuşita prezentare în cadrul a trei săli propriu-zise a unui material documentar destul de bogat (pe baza datelor statistice, numai în 1902, la Budapesta existau 1 200 de astfel de piese). Din cauza unui spaţiu redus multe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obiecte se află în depozitele Muzeului, al cărui material se înmulțește anual cu zeci sau sute de piese egiptene antice achiziționate prin diferite modalități (aceste noi obiecte sînt amintite în raportul anual prezentat în fiecare număr al revistei *Bulletin du Musée Hongrois de Beaux-Arts* — în continuare BMHBA).

Cercetătoarea E. Varga prezintă materialul pe baza cronologiei, dar se tinde spre o explicație detaliată a diferitelor categorii de obiecte; amintim prezentul *Catalog* este unul selectiv, iar piesele colecției vor fi publicate în mod științific în cadrul unor volume separate, a căror publicare a fost inițiată de *Muzeul din Hildesheim* (este vorba de *Corpus Antiquitatum Ägyptiacarum*). Lucrarea mai cuprinde o periodizare a istoriei egiptene și o explicație detailată a fiecărei piese (reproduse prin intermediul celor 59 de pl.) în limba franceză. Ar fi fost de dorit menționarea (atît în textul francez cît și la figurile explicate în limba maghiară) numărului de inventar al pieselor, ceea ce ar fi facilitat munca unor specialiști.

Acest *Catalog* selectiv prezintă o semnificație dublă: mai întîi oferă cercetătorilor din domeniul egiptologiei un important material de referință (mai ales prin reproduceri), iar în al doilea rînd prezintă interes și din punctul de vedere al cercetării din țara noastră, referindu-ne la obiectele de factură egipteană antică păstrate în colecțiile diferitelor instituții românești. Prin acesta înțelegem că unele piese ne servesc ca analogii indispensabile în analiza științifică a unor obiecte românești. Ne referim la cele două fragmente ale shabtiurilor lui *Padiamonipet* [1], sarcofagul unui preot al lui *Montu* [2], statuetele lui *Osiris* [3] și în cele din urmă învelișul unei mumii din epoca ptolemaică [4].

Deși se referă numai la obiectele expuse, putem afirma cu siguranță despre maniera în care ne-a fost prezentat *Catalogul*: *non multum, sed multa!*

Miron Cihó

N. A. ONAIKO, *Arhaičeskij Torik Antičnij gorod na severo-vostoke Ponta*, Moskova, Ed. „Nauka", 1980, 178 p. + 39 fig. + 31 pl.

Monografia cuprinde rezultatele mai multor ani de cercetări în golful Ghelendjik de pe țărmul nord-estic al Mării Negre (raionul Kurort) unde a fost descoperită o așezare din secolele VI—V î.e.n., în care s-a identificat orașul antic Torik, menționat de izvoarele antice (Periplu lui Pseudo-Skylos, 74; Strabon, XI, 2, 11; Plinius, VI, 17 și alții) și într-o hartă întocmită în anul 1833 de Dubois de Montpéreaux F. (Voyage autour du Caucase, 1839, p. 166; Atlas, 1, Serie 1843, Pl. II, IV).

După un cuprinzător capitol referitor la arhitectura orașului, bazat pe resturile de zidărie provenite de la locuințe, construcții cu caracter economic sau ateliere meșteșugărești, în care se deosebesc trei perioade distincte, se prezintă descoperirile în sine din săpăturile efectuate în anii 1960, 1971—1974. Între ruinele construcțiilor se afla o mare cantitate de amfore de Chios, protothasos și Lesbos, care în acea perioadă s-au folosit pe întregul litoral al Mării Negre, ca Bospor, Panticapeia, Olbia, Tiras, Histria și alte orașe antice. De asemenea, un loc important în cadrul inventarului arheologic îl ocupă ceramica grecească de lux cu lustru negru, în special kylixuri cu picior înalt, vase cu figuri negre și alte vase pictate, rodhiene și ioniene. În cantitate relativ mică s-a descoperit și ceramică lucrată cu mîna de proveniență locală cu analogii în zona meotică în special cu vasele Cuban mijlocii. În raport cu descoperirile de ceramică, uneltele sau alte obiecte de metal sînt mult mai puține cu toate că există și unele indicii despre prelucrarea uneltelor pe plan local.

Așezarea încetează la mijlocul secolului V î.e.n. în urma unei catastrofe sau a atacurilor unor triburi barbare din nord.

Autorul adaugă în monografia asupra orașului și cercetările în așezări sau necropole din împrejurimile golfului Ghelendjik, aparținînd în general secolelor VI—I î.e.n.

---

[1] Aceste piese n-au fost încă publicate; v. una dintre ele la fig. 39, p. 62.

[2] Cf. E. Varga, *Un cercueil anthropoïde de la Basse Epoque*, în BMHBA, No. 51, (1978), p. 41—54; în catalog v. ffig. 34, p. 57.

[3] Cf. V. Wessetzky, *Questions et réflexions sur une statuette d'Osiris*, în BMHBA, No. 44, (1975), p. 3—11.

[4] Cf. fig. 29, p. 51, identică cu un înveliș al unei mumii păstrată la Muzeul Brukenthal.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Catalogul descoperirilor și planșele cu materialul descoperit completează în mod necesar lucrarea, care prezintă un deosebit interes pentru cunoașterea în detaliu a orașelor grecești antice în general, de pe litoralul Mării Negre.

Silvia Teodor

A. A. MASLENIKOV, *Naselenie Bosporskovo gosudarstvo v VI—II vv do. n.e.*, Moscova, Ed. „Nauka", 1981, 123 p. + 15 fig.

Alături de alte lucrări care au tratat probleme privind orașele grecești antice de pe litoralul nord-estic al Mării Negre și în special al acelora din jurul strîmtorii Bospor (V. V. Latyșev, 1909 ; M. I. Rostovțev, 1925, 1965 ; M. M. Kobylina, 1938, 1951 ; V. F. Gaidukevič, 1935, 1949, 1959 ; M. M. Blavatskij, 1953, 1954, 1963 ; E. G. Kastanaian, 1959 ; T. V. Blavatskaia, 1959 ; I. T. Kruglikova, 1974 ; N. A. Onaiko, 1974 și alții) se înscrie și lucrarea monografică a cercetătorului din Moscova, A. A. Maslenikov, care se referă, de data aceasta la unele probleme privind componența etnică a orașelor bosporane și din regiunile rurale din jur. Pe baza descoperirilor arheologice și a izvoarelor scrise se face o analiză pe perioade istorice scurte, a rolului diferitelor triburi barbare în istoria Bosporului, care în perioada secolelor II—I î.e.n. se prezenta, din punct de vedere etnic și teritorial, ca o comunitate greco-barbară — naționalitatea Bosporană.

În acest sens lucrarea este împărțită în trei capitole, care corespund și cu straturile cronologic cercetate, și anume ; 1, Componența etnică a Bosporului Cimerian în secolele VI—V î.e.n. ; 2, Statul Bosporan în secolul IV î.e.n. ; 3, Componența etnică a regatului Bosporan în secolele III—II î.e.n., fiecare capitol fiind însoțit de o bogată bibliografie.

Autorul ajunge la concluzia că în perioada secolelor VI—II î.e.n. populația grecească a fost majoritară în orașele bosporane, judecînd după cultura lor materială, onomastica și ritul funerar. Vecinii grecilor în peninsula Taman au fost cinotii și evident triburi meotice cu mai multe limbi, iar în Crimeia Orientală Sciții, Tavrii și evident descendenți ai Cimerienilor.

Pătrunderea „barbarilor" în orașele din Bospor a început din secolul al VI-lea î.e.n. și a durat pînă în secolul al II-lea î.e.n. Acest lucru se evidențiază atît în necropolele din orașele de pe țărmul asiatic cît și în acelea din peninsula Kerci, unde ritul funerar al populației indigene, în special cindo-meotic, predomină.

Locul barbarilor n-a fost același în diferite straturi sociale. Diferitele legături și influențe reciproce se întîlnesc atît la reprezentanții nobilimii grecești cît și la cea indigenă. În secolul al IV-lea se formează o aristocrație bosporană cu un etnic eterogen care practicau un rit funerar greco-barbar. Straturile sociale mijlocii din orașe au păstrat timp îndelungat puritatea tradițiilor elenice, iar populația indigenă, simplă, care a fost mai puțin expusă elenismului, a păstrat specificul „barbar".

Dacă la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. în necropolele bosporane se mai deosebesc unele caracteristici ale culturilor grecești sau barbare, mai tîrziu, din cauza amestecului dintre respectivele populații, este dificil de determinat apartenența etnică a unuia sau altuia dintre morminte. Așa cum reiese din numeroasele mențiuni ale izvoarelor scrise (Strabon VII, 4, XI, 2, 10 ; Ptolemeu V, 8, 24), elementul esențial al perioadei secolelor II—I î.e.n. în Regatul Bosporan este etnicul elenic cu limba și cultura sa.

Autorul își însoțește demonstrația sa cu numeroase hărți sinoptice din care se observă direcțiile în care s-au mișcat și momentele în care au dispărut ori s-au asimilat diferite etnicuri. Existența și pe litoralul apusean al Mării Negre a numeroase orașe grecești antice, care se cercetează de ani îndelungați de către cercetătorii români, ridică evident probleme asemănătoare, privind proporția în care etnicul local getic intră în componența populației acestor orașe. Monografia cercetătorului sovietic se dovedește a fi o valoroasă lucrare de referință în probleme de etnografie și demografie antică.

Silvia Teodor

LIANA LUPAȘ, ZOE PETRE, *Commentaire aux „Sept contre Thèbes" d'Eschyle*, București, Ed. Academiei R.S.R., Paris, Soc. d'éd. „Les Belles Lettres", 1981, 301 p.

Erudiția filologică se întîlnește în acest elegant volum cu perspectiva istorică, autoarele avînd fiecare altă specialitate și punînd la contribuție, în spiritul celei mai bune tradiții clasiciste, o amplă literatură privitoare la faimoasa tragedie. Studiul cîștigă astfel în finețe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

analitică și luminează prin comentarii strînse toate obscuritățile sau echivocurile din text care au dat loc la controverse. Reprezentată la Atena la 467, pe cînd arhonte era Theagenides, piesa *Cei șapte contra Thebei* s-a bucurat de o lungă popularitate, suscitînd comentarii dintre cele mai diverse. Trilogia din care ea face parte este fără îndoială un izvor istoric, în tradiția legendară a regilor Thebei, un izvor pe care studiul de față îl explorează cu stăruință în cea mai largă perspectivă istorico-culturală. Istoria unei opere ca aceasta se arată a fi pasionantă, în ciuda acribiei filologico-istorice care subliniază mereu latura „tehnică" a studiului. Un asemenea comentariu îmbogățește nu numai bibliografia clasicismului, ci a istoriei culturii în genere.

Al. Zub

D. M. PIPPIDI, *Variații pe teme clasice*, București, Ed. „Eminescu", 1981, 223 p.

Un volum de mare densitate intelectuală, scris cu eleganța și precizia pe care n-o pot asigura decît experiența și harul. O convorbire cu Ion Biberi despre „miracolul grec" îl deschide, introducîndu-ne astfel într-un spațiu pe care autorul l-a parcurs și explorat o întreagă viață, cu urmări dintre cele mai fericite pentru cunoașterea antichității clasice mediteraneene, mai ales pe tărîmul culturii grecești, în care observă drept caracteristice permanenta creștere, efortul obstinat de autodepășire, lesne sesizabil, întreaga filosofie greacă nefiind altceva decît un proces continuu de raționalizare a concepției religioase despre lume. Pe un alt plan, „ridicarea înfrînării la rangul de comandament moral e rodul unui efort de autoeducație prelungit de-a lungul întregii istorii grecești" (p. 15). Urmărită de aproape, milenar și nu doar în perioada clasică, ea dezvăluie o cultură mai puțin „miraculoasă" decît se credea, una căreia istoricul D. M. Pippidi i s-a devotat în întregime. Volumul de față reunește doar cîteva din rezultatele acestui devotament, pe acelea care se adresează unui public mai larg: o *Introducere la „Iliada"* și un studiu, conceput cu același rost, despre *Locul „Odiseii" în epica greacă*, pledînd pentru unitatea fundamentală a celor două capodopere și pentru paternitatea lui Homer. În alte studii, savantul circumscrie *Frămîntări sociale și politice în lirica greacă arhaică* și definește *Drama attică în sec. V î.e.n.*, deducînd tragedia din cultul lui Dionysos („cea mai veche formă de teatru pe care a cunoscut-o Europa, tragedia greacă, s-a născut dintr-un cînt", p. 95) și conferindu-i lui Euripide un loc la fel de important ca și celorlalți doi mari înaintași ai săi: Eschyl și Sofocle. Un capitol substanțial se ocupă de istoriografia Greciei vechi, în care autorul distinge aproape toate modalitățile de zăgrăvire a trecutului dezvoltate și aprofundate în vremi mai noi: cronici locale și relatări despre întemeieri de cetăți, istorii politice ale unui stat sau ale unei regiuni, monografii închinate unui eveniment sau unei domnii, biografii de oameni de seamă și de cîrmuitori, pînă și istorii generale ale lumii atunci cunoscute — istorii universale în accepția antică a termenului — în anumite limite de timp sau îmbrățișînd întreaga dezvoltare a neamurilor cercetate. Chiar și unele ramuri specializate ale cercetării istorice: epigrafia, cronologia, critica documentelor, — impropriu denumite în zilele noastre *științe auxiliare* — își au începuturile în antichitatea greacă, fără a mai vorbi de istoria artei sau de istoria literară" (p. 117). Acestora din urmă, reputatul clasicist le-a consacrat de-a lungul anilor numeroase studii, cu referiri la *Poetica lui Aristotel* (1965), *Artele poetice din antichitate* (1970), *Formarea ideilor literare în antichitate* (1972) etc. Un scurt capitol despre *Artele poetice în antichitate* se dă și în acest volum, cu precizarea că nu e vorba de „tratate de scris frumos", ci de „mulțimea și varietatea problemelor de estetică ridicate în treacăt sau discutate în amănunt de unii scriitori ai antichității" (p. 143). Tema purificării tragice *(catharsis)* la Aristotel și Henri Bremond formează încă o articulație a volumului, una care indică în autor un spirit atent și sagace, preocupat nu numai de gîndirea antică în sine, ci și de reverberațiile ei în timp. Așa se recomandă și din paginile despre cele două poetici ale lui Horațiu, în care se fac referiri la Eluard, Aragon, Malraux, Valéry, ca și din cele despre clasic și modern, în care evidențiază polemic rolul culturii vechi în formarea omului contemporan. Studiul temeinic al acestei culturi presupune renunțare la concepția statică prea multă vreme stăpînă în studiile antichității" și în același timp „aspirație către o concepție istorică, cuprinzătoare și capabilă de innoire, în cadrul căreia operele preferințelor noastre să aibă valoarea relativă a operelor literare ale timpurilor mai noi, nu lumini fixe ale unei lumi inaccesibile, ci pietre miliare ale unei realități spirituale pe al cărei drum n-am sfîrșit pînă acum de mers" (p. 198). Textul întreg nu e astfel doar plin de gînduri ce unifică durata,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aducînd în actualitate roadele unor meditații străvechi, dar și de o limpezime și frumusețe în adevăr clasice. Istoricul se dovedește în acest volum un scriitor (aluzia muzicală din titlu e semnificativă), atent la mijloacele de expresie. O atestă nu mai puțin comentariul care încheie volumul, glosînd pe marginea corespondenței pârvaniene.

Al. Zub

LEO SIEVERS, *Deutsche und Russen. Tausend Jahre gemeinsame Geschichte*, Hamburg, Verlag Gruner + Jahr AG et Co, 1980, 320 p.

În eleganta serie „Stern-Bücher", îngrijită de H. Nannen, Leo Sievers publică o sinteză asupra relațiilor germano-ruse de-a lungul unui mileniu, încercînd să pună în lumină nu atît conflictele dramatice din secolul nostru, cît îndelungata colaborare anterioară, nu o dată fructuoasă pe mai multe planuri. Este o latură mai puțin cunoscută a istoriei acestor relații, în ciuda imensei literaturi existente. Autorul pune în balanța ultimelor episoade sîngeroase un mileniu de coexistență. Din evul mediu timpuriu, cînd negustorii germani au creat în Novgorod un puternic nucleu comercial pînă tîrziu în secolul XIX, numeroși germani și-au legat numele de ridicarea Rusiei. Universitatea Dorpat de ei a fost fondată, iar Carl von Clausewitz, „filosoful războiului", a servit în armata rusă. Evenimente mai noi atestă contacte fertile pe diverse planuri. Bismarck însuși a fost, timp de trei ani, ambasador al Prusiei la Petersburg, ceea ce n-a rămas fără urmări în politica Germaniei unificate. Schimbarea de direcție s-a produs spre finele secolului XIX și a avut consecințe teribile. Autorul urmărește mai ales raporturile pașnice, din epoca Olgăi pînă la încheierea pactului Ribbentrop-Molotov. Capitole aparte sînt consacrate unor personaje ca Albert von Buxhövden, Sigismund von Heberstain, Adam Olearius, August von Kotzebue, Bismarck ș.a., din care se poate deduce contribuția remarcabilă a germanilor la modernizarea Rusiei. O foarte bogată iconografie sporește interesul acestui volum, în care autorul pare a spune, invocînd istoria, că epoca bunelor relații s-ar putea repeta.

Al. Zub

Die Juden als Minderheit in der Geschichte, herausgegeben von BERND MARTIN und ERNST SCHULIN, München, DT Verlag, 1981, 373 p.

Un volum dens, ambiționînd să fixeze puncte de sprijin pentru o istorie a evreilor ca minoritate națională. Autorii sînt un grup de istorici, cei mai mulți de la Universitatea din Freiburg i. Br., interesați să jaloneze o problematică dintre cele mai pasionante. Reactualizarea ei într-o perspectivă riguros științifică li s-a părut necesară și sub aspect educativ. Concepute mai întîi ca prelegeri la *Studium generale*, textele strînse în volum s-au bucurat de un puternic ecou în afara Universității, lucru explicabil după dramatica confruntare provocată de serialul *Holocaust* pe marginea excesele antisemite din anii nazismului. Lumea germană a păstrat o legitimă sensibilitate la această temă. A obiectiva prin studii speciale istoria minorităților evreești de-a lungul istoriei este o exigență pe care istoricii din Freiburg au luat-o în seamă, oprindu-se asupra unor momente semnificative din istoria generală pentru evoluția raporturilor dintre popoarele creștine și acele minorități. A cunoscut lumea elenistico-romană a „problemă evreiască"? Răspunsul lui Walter Schmitthenner e pozitiv. Ostilitatea bisericii creștine din primele timpuri față de evrei („Adversus Judaeos") e pusă în lumină de Karl Suso Frank, iar raporturile dintre creștini și evrei în timpul cruciadelor de Dieter Mertens. Pogromul evreiesc din sec. XIV (František Graus), evreii spanioli și portughezi în sec. XV—XVI (Ernst Schulin), antisemitism și filosemitism în lumea protestantă (Klaus Deppermann), emanciparea evreilor în Prusia (Heinz Holeczek), încercări de integrare socială a evreilor din Polonia și Lituania în sec. XVI—XVIII (Jacob Goldberg), antisemitism în ultima etapă a regimului țarist (Heinz-Dietrich Löwe), Praga evreiască de la 1850 la 1914 (Heiko Haumann), antisemitism în Republica a III-a (Fr. G. Dreyfus) și în imperiul german (H.-G. Zmarzlik), Republica de la Weimar și problema evreiască (H.-A. Winkler), urmărirea și nimicirea evreilor sub dictatura nazistă (Bernd Martin) sînt temele abordate în cuprinsul volumului, teme reluate sub o formă sintetică, nu mai puțin incitantă, de Gottfried Schramm. În afară de F. G. Dreyfus, J. Goldberg și Fr. Graus, care nu provin din spațiul german, autorii țin de noua și dinamica școală istoriografică de la Freiburg, orientată îndeosebi spre chestiuni de istorie generală. Volumul îngrijit de Bernd Martin și Ernst Schulin îi confirmă din nou vitalitatea.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STELIAN BREZEANU, O *istorie a Imperiului bizantin*, Ed. „Albatros", Bucureşti, 1981, 286 p. + 32 pl. + 7 hărţi.

O *istorie a Imperiului bizantin* nu este doar o *istorie în date* a statului ce s-a ridicat, ca o sinteză de elemente diferite, pe temelia părţii răsăritene a Imperiului roman. Pentru că autorul ei, Stelian Brezeanu, cadru didactic la Universitatea din Bucureşti, a ştiut să asambleze datele într-un comentariu din care cititorul avizat poate să refacă evoluţia, atît de interesantă, a acestui imperiu tricontinental. Se pot reconstitui direcţiile principale ale istoriei statului bizantin, factorii interni şi externi ce i-au determinat dezvoltarea, elementele specifice de politică, religie, armată, administraţie, economie şi viaţă socială. Pentru că, statul către care s-au îndreptat toate speranţele, care a provocat ori a întreţinut apetitul de cucerire, care a fost imitat şi invidiat, care a adunat laolaltă cele mai mari bogăţii şi a dat cele mai rafinate opere de artă ale timpului, statul acesta căruia i-a fost hărăzit un mare rost în civilizarea altor popoare a avut o evoluţie proprie sub toate aspectele. De la economie la viaţă socială, de la politică, administraţie şi armată la biserică şi de aici la constituirea naţionalităţii, toate au comportat o notă particulară. Să adăugăm că ceremonialul bizantin a constituit un model al genului şi că împăraţii s-au străduit să-l păstreze ca pe un element ce asigura prestigiul statului. Constantin VII Porphirogenetul a găsit de trebuinţă să închine o lucrare *(Despre ceremonii)* obiceiurilor de la curte, ameninţate, în prima jumătate a sec. X, a fi abandonate. „A neglija ceremonialul sau a renunţa la el, scria basileul-cărturar, este egal cu viziunea imperiului lipsit de podoabă şi de frumuseţe. Astfel, voiam să-i învăţăm pe urmaşii noştri cu tradiţia obiceiurilor care au început (în aceste vremuri) să fie neglijate sau părăsite..." Produsele necesare ceremonialului bizantin erau prohibite de la export. Lui Liutprand din Cremona, ambasadorul lui Otto I, i s-au confiscat, pe vremea împăratului Nicephor II Focas, produsele din purpură pe care dorea să le ducă suveranului său.

Istoria Bizanţului, în viziunea lui Stelian Brezeanu, se compune din trei mari perioade. *Imperiul romano-bizantin* (sec. IV—VI), în fond o fază de tranziţie de la Imperiul roman la Imperiul greco-oriental, cînd „se înfruntă sau se împletesc armonios elemente antice şi medievale, romane şi bizantine, păgîne şi creştine".

Imperiul grec medieval (610—1081), răstimp care constituie „perioada clasică a istoriei bizantine", de la urcarea pe tron a lui Heraclius şi pînă la venirea Comnenilor. Sînt aproape cinci secole de mari transformări teritoriale şi demografice, cînd se pierd însemnate teritorii şi, o dată cu ele, populaţiile respective. Acum se realizează „o mare uniformitate etnică", constituindu-se naţionalitatea greacă; se ajunge şi la o unitate confesională a statului, ortodoxia devenind „singurul cult profesat". Structura societăţii bizantine a înregistrat cea mai radicală transformare. Baza socială a statului bizantin devine, acum, mica proprietate ţărănească liberă. O nouă unitate administrativă, *thema*, constituită pe temelii militare, va fi generată de noua realitate socială. Succesele militare ale statului, puterea de a rezista numeroaselor asalturi ale arabilor şi bulgarilor, ofensiva militară de la sfîrşitul sec. al X-lea şi începutul sec. XI, care avea să readucă statului hotarele din perioada clasică, îşi găsesc explicaţia în *restructurările social-administrative*. *Criza din sec. XI a marcat „sfîrşitul carierei* de putere mondială a statului bizantin".

Decăderea Imperiului bizantin (1081—1453), ultima perioadă din existenţa acestui stat, a durat patru secole în care *acalmia* şi *criza* alternează pînă cînd *agonia* se istaleză anunţînd *catastrofa*. Două fenomene social-economice, arată autorul, au dominat acest răstimp; feudalizarea imperiului, proces în care mica proprietate ţărănească liberă este lichidată şi se afirmă puternic aristocraţia funciară şi „concesiunile comerciale acordate republicilor maritime italiene", concesiuni care aveau să transforme Bizanţul „într-o anexă economică a Veneţiei şi Genovei". Statul nu a mai avut, după dispariţia ţăranilor stratioţi, puterea militară de altădată. Viaţa politică internă a fost dominată, în aceste ultime secole, de lupta între autoritatea centrală, dornică să-şi menţină puterea şi forţele aristocratice, descentralizatoare. Succesele au fost schimbătoare. Pe acest fond politic se va pregăti dezmembrarea şi apoi dispariţia statului bizantin. Mişcările de emancipare ale vlahilor, bulgarilor şi sîrbilor, loviturile date de cruciaţi şi de turcii seleucizi au uşurat sarcina turcilor otomani, beneficiarii din urmă şi de lungă durată ai acestui proces de agonie.

Lucrarea lui Stelian Brezeanu este un preţios îndrumar în istoria Imperiului bizantin. Autorul urmăreşte, prin date şi explicaţii, reperele şi structurile unui stat care a cunoscut deopotrivă, după atît de inspirata caracterizare a lui Ch. Diehl, măririea şi decăderea. A unui stat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a cărui civilizație a dăinuit și după dispariția sa prin moștenirea bizantină pe un spațiu atît de vast, moștenire definită admirabil de N. Iorga drept „Bizanț după Bizanț".

O sumară prezentare a evoluției studiilor de istorie bizantină, un glosar, o bibliografie tabele cronologice, lista de ilustrații și indicele completează o lucrare necesară și utilă, datorată unui cadru didactic și cercetător care s-a impus prin preocupările sale de istorie a Bizanțului.

I. Toderașcu

M. SAVICI, *Istorija na bălgarskija narod*, ediție fototipică, îngrijită de ANA RAIKOVA, Sofia, Nauka i iskustvo, 1981, 128 p.

Inițiativa editorială a Centrului de bulgaristică al Academiei de Științe din R. P. Bulgaria, prilejuită de împlinirea a 1300 de ani de la apariția vechiului stat bulgar, de a pune la dispoziția specialiștilor, ca și a tuturor celor interesați ediții noi, realizate în tehnica fototipiei, ale unor lucrări fundamentale pentru cunoașterea trecutului istoric al propriului popor nu poate întruni, desigur, decît aprecieri elogioase. În acest fel, numai în anul 1981, au fost puse la îndemîna cercetătorilor lucrările eruditilor filologi A. M. Selișcev, *Ocerki po makedonskata dialectologhia*, tom. I (Kazan, 1918), Sofia, Nauka i iskustvo, 284 p.; *Polog i ego bolgarskoe naselenje* (Sofia, 1929), Sofia, Nauka i iskustvo, 439 p., și *Slavianskoe neselenje v Albanji* (Sofia, 1931), Sofia, Nauka i iskustvo, 325 p.; A. Leskin, *Grammatik der altbulgarischen (altkirchen-slavischen) Sprache* (Heidelberg, 1919, 2 und 3 auflage), Sofia, Profizdat, 260 p — cu o introducere semnată de Hilmar Walter (Leipzig), precum și G. Weigand, *Etnographie von Makedonien, Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischen Teil* (Leipzig, 1924), Sofia, Partizdat, 102 p. — cuprinzînd, după cum se știe, considerațiile savantului referitoare la locul ocupat de aromână în cadrul mozaicului lingvistic macedonean.

În ceea ce privește lucrarea lui Milan Savici (Novi Sad, 1878), apărută după numai doi ani de la opera similară a lui C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* (Praga, 1876) și consacrată perioadei vechi din istoria bulgarilor (sec. VI—XIV), ea a rămas, fără îndoială, ca una dintre cele mai reprezentative pentru începutul „istoriei și culturii naționale" bulgare, așa cum, în istoriografia noastră, se înscrie numele lui Gh. Șincai. De origine sîrbă (n. 1845) și începîndu-și studiile la Novi Sad, pentru a și le desăvîrși la Leipzig, în istorie și geografie, și a se întoarce în orașul natal, Milan Savici s-a impus ulterior printr-o bogată activitate publicistică pe trărîm cultural, propunîndu-și, printre altele, să aducă la cunoștința poporului bulgar propria sa istorie, așa cum s-a și întîmplat, întrucît de la ultima întocmire asemănătoare (Jovan Raici, *Istorija raznih slavenskih narodov naj-pace bolgar, horbatov i serbov*, 1794) trecuse aproape un secol. Fără a putea concura, firește, cu voluminoasa „istorie" a lui C. Jireček, pe care, de regulă, o urmează, scrierea lui Milan Savici prezintă totuși suficiente deosebiri interpretative sau de detaliu pentru a se constitui într-o încercare originală și mai ales stimulativă pentru etapa ulterioară a istoriografiei bulgare. Raritatea ei bibliografică făcea, de aceea, cu atît mai necesară o reeditare, iar modalitatea aleasă, a fototipiei, merită indiscutabil a fi reținută, apărînd textul original de inerentul subiectivism editorial.

L. Șimanschi

WILHELM NYSSEN, *Romanik — hohe Welt des Menschen*, Trier, Spee-Verlag, 1980, 113 p. + 56 ilustr.

În excelenta serie „Occidens — Horizonte des Westens", scoasă de el însuși, profesorul Wilhelm Nyssen, a cărui operă a atins deja proporții considerabile, subscrie o nouă sinteză: *Romanicul — lumea înaltă a omului*. După *Der Gott der wandernden Völker* (1969) și după mai multe lucrări dedicate spiritualității și artei bizantine (între acestea *Das Zeugnis des Bildes im frühen Byzanz*, 1962), una din el chiar despre frescele exterioare din Moldova (*Bildgesang der Erde*, 1977), autorul consacră acum un studiu de generoasă deschidere artei romanice, circumscrisă la un interval de două secole (1050—1250), intervalul „prearistotelic", cum i s-a spus în istoria gîndirii apusene, întrucît e mai puțin accesibil decît cel „aristotelic" de mai tîrziu. Ca și în celelalte lucrări, imaginea omului e pusă mai întîi în evidență, iar perspectiva e mai mult una spirituală decît de istoria artei. Superbă, ca și în celelalte volume, ilustrația.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOARĂ BELDICEANU, IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *Biens des Amiroutzès d'après un registre ottoman de 1487*, în „Centre de recherche d'histoire et de civilisation de Byzance, *Travaux et mémoires*", 8, Paris, 1981, p. 63—78.

În acest volum, dedicat marelui bizantinist francez care este profesorul Paul Lemerle, Nicoară Beldiceanu și Irène Beldiceanu-Steinherr publică un mănunchi de știri despre familia Amiroutzi din Trapezunt, extrase dintr-un recensământ otoman din 1487. Filosoful protovestiar (Gheorghios Amiroutzi) al ultimului Comnen trapenzuntin a fost deportat în Rumelia, împreună cu suveranul său, bunurile fiindu-i confiscate în folosul Porții. Recensământul din 1487 îngăduie reconstituirea averii sale precum și a averii unora dintre rudele sale: documentul menționează încă trei purtători ai aceluiași patronim [Teodor, Lios (Leon ?) și unul căruia nu i se dă prenumele], personaje necunoscute izvoarelor bizantine. Articolul constituie, astfel, și o contribuție la prosopografia acestui segment de istorie bizantină; din cei trei Amiroutzi în viață la 1487, Gheorghios și Lios au fost deportați, în timp ce Teodor a slujit pe sultan, devenind timariot. Soarta familiei Amiroutzi? „Cheia misterului va sfîrși prin a fi dată, foarte probabil, de vreun act păstrat în arhivele turcești" (p. 72).

Istoria împărăției Marilor Comneni (cu care se înrudea și Maria de Mangop) se îmbogățește, astfel, cu știri furnizate de izvoarele acelora sub ale căror lovituri s-a prăbușit. Istoria bizantină întreagă, de altminteri, are de așteptat multe, bogate și variate lămuriri de la izvoarele otomane. Ca să nu mai spun de istoria românească medievală...

Ștefan S. Gorovei

VIORICA GUY MARICA, *Pictura germană între Gotic și Renaștere*, București, Ed „Meridiane", 1981, 294 p. + 88 reproduceri și 81 desene.

Preocupările mai vechi în studierea picturii germane (vezi, *Dürer pictorul*, București, 1972; *Baldung, Grein*, București, 1976 etc.) ale profesoarei Viorica Guy Marica s-au concretizat prin apariția sintezei ce o prezentăm. Deși nu și-a propus „reconstituirea unei istorii a picturii germane din secolele XV—XVI" autoarea evidențiază, printr-o analiză pertinentă, traiectoria sinuoasă a acestui fenomen artistic german din perioada de declin a evului mediu.

Structurată în 11 capitole — *Naturism-manierism; Spațiul figurativ; Normele umanului; Cristalizarea satirică; Sentimentul fatalității; Canon și anticanon; Dimensiunea tragică; Expansiunea perspectivică; Capcanele imaginarului; Marea scenă a lumii* și *Iradieri și confluențe* — lucrarea demonstrează, fără putință de tăgadă, că pictura germană străbate, de-a lungul celor două secole, un drum propriu, ale cărui direcții sînt date de fenomenele spirituale specifice societății germane de la sfîrșitul evului mediu în interiorul căreia, *Reforma* și *Umanismul* au avut puternice repercusiuni.

Sondînd spații și adîncimi caracteristice creației artistice germane, în baza unei bibliografii imense și, implicit, a unei profunde cunoașteri a subiectului abordat, Viorica Guy Marica nu pierde din vedere, totodată, complexitatea fenomenului pictural din Europa acelor secole în care, școlile flamandă și italiană s-au bucurat de unanimă recunoaștere. În acest cadru, se subliniază că artiștii transalpini nu s-au aflat la remorca celor neerlandezi sau italieni, că inovațiile lor „se explică mai mult prin paralelisme și infinit mai puțin prin împrumuturi". Din acest unghi lucrarea constituie un act curajos restitutiv, cu o demonstrație pe deplin convingătoare. Am zice fără teamă de a greși, că exegeza profesoarei de la Universitatea clujeană spulberă prejudecăți, deschizînd pîrtii noi, cel puțin în istoriografia sud-est europeană, în aprecierea picturii germane din secolele XV—XVI, în a cărei evoluție, nu arareori, contrariile se îngemănează.

Relevînd ca elemente definitorii „introspecția metafizică" în cazul lui Dürer sau „patetismul transcendental", în cel al lui Grünewald, autoarea este îndreptățită să afirme, pentru a sublinia contradicțiile, că „lumea artistului german e bîntuită de ancestrala rivalitate dintre dumnezeu și diavol", că „raționalismul practic se înfrățește cu demonicul, cerebralismul saturnian se înclină în fața opulenței senzoriale" (p. 282).

Pictura germană între Gotic și Renaștere alăturată celorlalte contribuții ale autoarei constituie, neîndoielnic, puncte de referință în istoriografia artei europene.

Ion I. Solcanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HARALD HEPPNER, *Der lange Türkenkrieg (1593—1606). Ein Wendepunkt im habsburgisch-osmanischen Gegensatz*, în „The Journal of Ottoman Studies" (Osmanli Araştirmalari"), Istanbul, 1981, p. 133—146.

Pe baza unei literaturi de specialitate mai vechi şi mai recente, în cadrul căreia au fost incluse şi cîteva contribuţii româneşti, Harald Heppner a abordat un aspect major al raporturilor habsburgo-otomane din a doua jumătate a secolului XVI, şi anume premisele de ordin militar şi politic, precum şi cauzele insuccesului habsburgilor în războiul lor cu otomanii din anii 1593—1606.

Concluzia la care a ajuns autorul, inserată în chiar titlul articolului, este aceea că o suită de factori de natură obiectivă, a căror influenţă s-a manifestat cu vigoare în împrejurările politice din ultimii ani ai secolului XVI şi primii ani al celui următor, au condus la o cotitură în raporturile dintre cele două mari imperii rivale la supremaţia politică din centrul şi sud-estul Europei, în sensul evidenţierii clare a tendinţei reinstaurării stării de pace dintre ele. Între aceşti factori, autorul a reţinut şi evenimentele politice şi militare care au avut loc în spaţiul românesc, iar un paragraf a fost consacrat special „iniţiativelor balcanice", manifestate cu prilejul războiului purtat de armatele împăratului Rudolf al II-lea cu cele ale padişahului.

Iată, aşadar, cîteva argumente care îndeamnă ca articolul că fie considerat printre contribuţiile istoriografice la cunoaşterea unui moment important din istoria relaţiilor internaţionale din centrul şi sud-estul Europei, cu profunde implicaţii asupra evoluţiei statutului politico-juridic internaţional al ţărilor române.

Veniamin Ciobanu

La Pologne et la Hongrie aux XVI-e—XVIII-e siècles. Textes du Colloque polono-hongrois de Budapest, publiés par VERA ZIMÁNYI, Budapest, Akadémai Kiadó, 1981, 148 p.

Volumul reuneşte textele prezentate la colocviul polono-ungar de la Budapesta în zilele de 15—16 oct. 1976. O constatare preliminară subscrisă de editor lămureşte motivul discuţiilor. El este în legătură cu ideea că în cele trei secole XVI—XVIII bazele economice şi sociale sînt esenţialmente identice în Polonia şi Ungaria. Un motiv pentru care reacţia acestor ţări la influenţele occidentale se aseamănă atît de mult pe plan economic social şi spiritual (p. 7). Tema principală a referatelor prezentate au în vedere îndeosebi raportarea celor două ţări la lumea europeană. Cu acest interes sînt concepute studiile privind relaţiile comerciale ale celor două ţări : Maria Bogucka, *North European Commerce and the Problem of Dualism in the Development of Modern Europe ;* Vera Zimányi, *Les problèmes principaux du commerce extérieur de la Hongrie a partir du XVI-e jusqu'au milieu du XVII-e siècle*, Zsigmond Pál Pach, *Le commerce du Levant et de la Hongrie au XVIe siècle ;* György Granasztói, *La ville de Kassa dans le commerce hungaro-polonais au XVIe siècle.* Alegînd exemplul Poloniei, Andrej Wyczanski remarcă apoi posibilitatea depăşirii schemei rigide ce împărţea Europa secolelor XVI—XVIII în două sisteme socio-economice, la est şi vest de Elba, dovedind că diferenţele dintre acestea nu exclud existenţa a numeroase fenomene asemănătoare *(Parallélisme des structures socio-économiques au XVIe siècles).* Studii interesante mai subscriu : Janina Leskiewicz, *Quelques problèmes de l'organisation du travail en agriculture ;* Domokos Kosáry, *Le système des ordres à la croisée des tendances politiques en Hongrie, 1765—1795 ;* Jerzy Michalski, *Le sarmatisme et le problème d'européisation de la Pologne ;* Katalin Péter *Das Skytische Selbstbewusstsein des ungarischen Adels ;* Janusz Tazbir, *La Notion d'Europe à l'époque des lumières ;* Aron Petneki, *Oriens in Occidente. Ungarn and Polen als Exotisches Thema in der Kunst des 16. und 17. Jahrhunderts.* Concluziile lor converg în a sublinia varietatea luminilor europene, absenţa hotarelor în evoluţia spiritului înnoitor în cultura europeană din secolul XVIII. Ele merită adîncite, dar şi extinse, spaţiul est-european aducînd în acest sens un alt exemplu profitabil studiului comparativ al culturii.

Ştefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMUL MUNTEANU, *Clasicism și baroc în cultura europeană din secolul al XVII-lea.* Partea întîi, București, Ed. „Univers", 1981, 454 p.

În continuarea unui șir de contribuții remarcabile, axate pe studiul comparativ al literaturii și culturii, prof. Romul Munteanu propune de astă dată o analiză a clasicismului și barocului în cultura europeană din veacul XVII. Cîteva precizări introductive *(Recurs la metodă)* au rostul de a lămuri demersul său, ale cărui exigențe și dimensiuni nu sînt prea greu de intuit. Aflăm astfel că din configurația amplă și variată a culturii din secolul respectiv, autorul a reținut doar operele scriitorilor care anunță cele două stiluri dominante — clasicismul și barocul — și care le dau maximă coerență teoretică și practică, lăsînd de-o parte epigonii, *outsiderii* și scriitorii care anunță luminismul veacului următor (p. 12). Procesul de reducție a fenomenului cultural, în întregul său, transpare evident, dar nu fără justificări. El pornește chiar de la raportul cultură-societate, raport, cum se știe, variabil de la o arie geografică la alta. Urmărind această interdependență autorului îi apare clară ideea că barocul nu este doar o consecință a Contrareformei, a Războiului de treizeci de ani, a decăderii politice a unor țări ca statele Italiei, Germaniei și Spaniei, după cum clasicismul nu poate fi nici el considerat ca o urmare singulară a politicii centraliste din Franța „regelui soare". Cum s-ar explica atunci manifestările baroce în țările catolice sau cele, mai tîrzii, din spațiul sud-est european, cu o puternică tradiție de tip bizantin? Sau, cum s-ar explica starea de diferență în arii apropiate de cultură, făcînd să coexiste conceptul dreptului divin și acela de drept natural? (p. 16—17). Sînt întrebări menite să sublinieze „aprecierea literaturii într-un mod diferențiat, selectiv, în funcție de modul de asumare sau de acceptare a condițiilor istorice de către fiecare popor, grup social sau individ creator" (p. 15).

În fața atîtor *variante* naționale și locale ale culturii, autorul *extrage* notele comune, caracteristice „pentru a construi un model cu un larg coeficient de generalitate" (p. 17), operant însă doar prin raportarea sa la toate variantele naționale și locale ale unui curent literar. Ideea din urmă este subliniată insistent de autor, convins că nota arbitrară a reducției (a „decupajului") poate fi evitată, în bună măsură, prin posibilitatea însumării structurilor parțiale într-o structură globală, confirmată, la rîndu-i, prin „posibilitatea acreditării sale de modele naționale sau locale" (p. 18). Călăuzit de asemenea principii, Romul Munteanu ne propune nu o istorie a literaturii clasice și baroce din sec. XVII, ci *modele*, capabile să dezvăluie *structuri semnificative*, „o morfologie a culturii din această perioadă" (p. 20). Metoda anunță orizonturile unei anchete profitabile și pentru studiul interdisciplinar și comparat al istoriei. Important nu este însă enunțul metodei (făcută și de alții, la modul teoretic), ci efortul vizînd aplicarea ei.

Cîteva capitole ale cărții aduc precizări necesare pentru delimitarea perspectivei tipologice propuse de autor *(Clasicism, manierism, baroc. O abordare tipologică)*. Dar șirul de opinii și controverse este impresionant, justificînd largul excurs semantic și diacronic în descrierea „sensurilor istorice pe care le-au căpătat aceste concepte în devenirea lor în timp" *(Intoarcerea la sensurile originare. Devenirea lor istorică)*. Tot „preliminar", în legătură cu discutarea morfologiei culturii în veacul XVII, este capitolul *Aspecte de civilizație și moduri de viață în societate. Circulația ideilor*, cu referiri la: aspecte ale civilizației europene, demografie, moravuri, acte de comportament și moduri de represiune; popoarele continentului, evenimente și sfere de influență între ele; orizontul informațional și diversificarea modurilor de gîndire; disputele religioase și rezonanțele gîndirii teologice asupra celei filosofice, științifice și literare. Analiza pătrunde, cum se vede din ampla enumerare a titlurilor, pînă adînc în structura societății europene, dezvăluindu-i notele obsesive. Imaginea conturată de ele nu ține doar de cadrul unei anchete ce-i parcurge manifestările literare. Ea relevă „fața tragică" a unui secol, din care nu lipsește însă surîsul, „un uriaș efort de depășire a sentimentului tragic de neputință" (p. 135); „conflictele dintre regi și dintre popoare — se adaugă — au conferit acestei lumi împărțite și contradictorii un aer de umanitate tristă" (p. 163). Era firesc de aceea ca ecourile ei să ajungă în sfera literaturii astfel încît „pînă și comediile lui Molière trădează un mare fond de tristețe" (p. 186).

Acest fond, definitoriu pentru secolul XVII, este dedus și din alte unghiuri ale analizei. Un capitol amplu evocă *Filosofia teoretică* cu metodele, conceptele și ideile sale. Opțiune firească, fiindcă „sensibilitatea epocii este acționată de cauze diverse, iar gîndirea filosofică reprezintă doar una dintre acestea" (p. 198). Relația nu este simplă. Conștient de nuanțările pe care le reclamă argumentarea ei, Romul Munteanu reține doar acele „decupaje" din gîndirea filosofică capabile să exprime „un act de depunere a unei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărturii credibile asupra condiției umane din epocă" (p. 241). Or, acestea confirmă laitmotivul secolului: „omul... este un mare neputincios. *Eroul* există în teatru, dar de obicei sfîrșitul său este tragic" (p. 250). Constatarea trebuie reținută căci ea îndreaptă atenția spre *filosofia practică* a veacului, urmărită în alt capitol, o filosofie străbătută de „elogiul austerității, al spiritului etic și al capacității de sacrificiu pentru mari idealuri" (p. 251). În această perspectivă, dominanta epocii nu este dată neapărat de modul de gîndire pemisist, ci și de *încrederea în forțele umane* (p. 270). Pe același fond se manifestă apoi *contestația libertină*, „acest mic decupaj de reacții nonconformiste", anunțînd spiritul critic și climatul revoluționar din epoca luminilor (p. 287). *Filosofia social-politică* a vremii, ilustrată de capitolul următor, conferă afirmației anterioare noi argumente. Fiindcă în sec. XVII s-au configurat doar anumite „concepte-matcă" ce anunțau mari schimbări în modul de viață și maniera de gîndire, dar reflecțiile gînditorilor care au studiat mecanismele vieții sociale au căpătat expansiunea abia în veacul următor (p. 293). Nimic nu exprimă însă mai profund și mai fin sensibilitatea barocă a veacului decît poezia, căreia autorul îi dedică un amplu comentariu *(Universul poetic baroc. Teme, motive)*, nu fără a preciza însă că „nu simpla prezență a unor teme și simboluri de largă circulație dă în măsură să confere nota caracteristică a poeziei manieriste și baroce", ci „frecvența lor, imensa lor aglomerare", „o concentrare, o forță de șoc, necunoscute mai înainte" (p. 329).

Unghiurile atît de diverse prin care Romul Munteanu investighează un secol din cultura europeană vădesc astfel ambiția unei cuprinderi globalizante, care să releve *modele* și *structuri semnificante*. Chiar dacă bazele unui atare demers îl constituie operele scriitorilor reprezentativi ai epocii, examenul condus cu minuțiozitate de autor relevă frecvența unor *teme* și *idei*, conferindu-le semnificațiile în structura intelectuală a unui veac ce prefigura emulația spirituală a luminilor. E de dorit de aceea ca volumul următor să apară cît mai curînd pentru a desăvîrși această contribuție la cunoașterea culturii europene, una de natură să facă cinste autorului și criticii românești

Ștefan Lemny

MIKES KELEMEN, *Scrisori din Turcia*, în românește de GELU PĂTEANU, prefață de PAUL CERNOVODEANU, selecție, note și postfață de VERESS DÁNIEL, București, Ed. „Kriterion", 1980, 301 p.

Participant la războiul din 1704—1711, ca slujitor apropiat al lui Francisc Rákóczi II și, apoi, al fiului acestuia, Mikes Kelemen ne-a lăsat o scriere plină de pitoresc literar, dar prețioasă și prin informațiile cu privire la Transilvania și celelalte țări române din epoca respectivă. Acestea din urmă sînt cu atît mai interesante cu cît ele provin de la un cărturar pe care cercetătorii de azi îl așează printre reprezentanții iluminismului timpuriu. Se înțelege, de aceea, interesul mai vechi pe care l-a manifestat istoriografia română față de aceste *Scrisori*, prin tălmăcirile și interpretările semnate de Prie, N. Iorga, C-tin I. Karadja, M. Costăchescu și Ștefan Khell. Ediția din urmă vine să înfățișeze și alte pagini, pe lîngă cele cunoscute deja, încadrînd tălmăcirile mai vechi în contextul lor epistolar firesc, fără ca ediția să restituie nici de această dată întreaga corespondență. La p. 273 ni se arată că selecția materialului „nu a fost dictată de motive editoriale privind spațiul", ci de presupunerea că *Scrisorile* nu prezintă, în întregime, un interes special pentru cititorul de altă limbă. Cu o pagină mai înainte luăm act de numărul mare de ediții ale acestei opere (peste 10 ediții complete, din care una în limba turcă, și peste 20 selective, din care 4 în România) și ne întrebăm, totuși, dacă un plus de efort n-ar fi fost necesar pentru a avea o restituire definitivă și nu doar „aproape completă", așa cum rămîne ediția de față!

Semnificațiile mai largi ale ediției, sub raport cultural și istoriografic, formează, de altfel, subiectul prefeței, semnată de Paul Cernovodeanu, în timp ce Verass Dániel evidențiază în postfață *(Mikes Kelemen și genul epistolar)*, în addenda și note, valoare literară a scrierii, în legătură cu literatura epistolară din restul continentului și cu iluminismul timpuriu.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMUL MUNTEANU, *Cultura europeană în epoca luminilor*, I—II, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1981, 320 + 286 p.

Lui Romul Munteanu îi mai datorăm cîteva preţioase contribuţii privind iluminismul românesc şi cel european: *Contribuţia Şcolii ardelene la culturalizarea maselor* (1961), *Literatura europeană în epoca luminilor* (1971), *Iluminismul*, antologie în 3 vol. (1971), *Cultura europeană în secolul luminilor* (1974). Scrierea din urmă reprezintă sinteza cea mai cuprinzătoare, făcînd nimerită înscrierea ei într-o colecţie de largă audienţă. Ea este, în acelaşi timp, cea mai izbutită expunere a iluminismului european dintr-un unghi de vedere românesc. Faptul, demn de apreciat, a fost posibil nu numai datorită opticii de judecare, ci şi a modului în care manifestările româneşti ale iluminismului au fost încadrate într-un fenomen de asemenea dimensiuni.

Maniera de investigaţie este aceeaşi din *Clasicism şi baroc în cultura europeană*. Autorul procedează la „decupări" pe care le-a socotit „semnificative" pentru stadiul în care s-a dezvoltat gîndirea iluministă, ca şi pentru genul eteroclit de relaţii şi comportament dintre oamenii de litere şi ordinea de stat" (p. 43). Altfel ar fi şi greu să redai imaginea marelui secol, mai ales o imagine cu virtutea „integralităţii". Ca şi în cartea amintită apărută în acelaşi an, el a reţinut, în schimb, motivele capabile să definească noul mod de gîndire şi creaţie instaurat în cultura universală de iluminism.

Analiza este condusă cu rigoare metodologică. *Secolul luminilor sau epoca luminilor* se intitulează primul capitol, în care se fac delimitările cronologice necesare, definindu-se termenii şi criteriile analizei: „Am evitat — sîntem avertizaţi — orice tentativă de integrare a formelor de cultură pe care le-am cercetat între frontierele secolului al XVIII-lea. Dacă dominanta epocii pe care o studiem este reprezentată de gîndirea iluministă cu toate iradiaţiile sale în artă, ştiinţele umaniste şi ştiinţele naturii, atunci este firesc să avem în vedere atît dezvoltarea inegală a acestora, ca şi rezonanţele întîrziate ale iluminismului, ale cărui prelungiri în unele ţări din sud-estul Europei depăşeşte cu mult limitele veacului al XVIII-lea" (p. 13). Criteriul cronologic se juxtapune cu cel geografic, capabil să facă din iluminism „un *model* construit prin adiţionarea unor elemente din diferite culturi europene", ceea ce explică, în ultimă instanţă, marea lui *diversitate în unitate* (p. 17). Viziunea autorului asupra iluminismului european probează astfel un spirit sensibil la nuanţele cele mai subtile ale unui fenomen cultural nu lipsit de adînci contradicţii interne. Ele îi apar într-o anume sincronie şi diacronie care redau, în final, fizionomia unei epoci care a pus stăpînire pe întregul continent, căci — precizează Romul Munteanu — „iluminismul reprezintă primul curent de gîndire... paneuropean" (p. 15), cu nuanţarea, de asemenea preţioasă, că „istoria culturală trebuie înţeleasă pe planul de fundal al unei istorii a inculturii, care înglobează cea mai mare parte a populaţiei" (p. 29). Precizarea vine chiar de la Georges Gusdorf, unul din interpreţii cei mai apreciaţi ai iluminismului (alături de Pierre Chaunu, R. Pomeau, J. M. Goulemot, M. Launay, ş. a.), ale cărui concepţii înnoitoare se resimt pozitiv în cartea lui Romul Munteanu. Ea are ca punct de plecare unele aspecte ale civilizaţiei şi culturii din epoca luminilor, condiţia intelectualilor, *raportul dintre oamenii de litere şi orînduirea de stat*, pentru a surprinde, pe rînd, în capitolele distincte, *Obiectivele gîndirii filozofice. Metamorfozele funcţiilor filosofiei în criza metafizicii, Filozofia practică, Alte derivaţii ale filozofiei practice: morala, Pedagogia şi emanciparea fiinţei umane prin educaţie şi cultură, Evoluţia ideilor estetice, Conceptele estetice fundamentale, Rolul criticii literare în epoca luminilor*, pentru ca accentul să se îndrepte apoi asupra literaturii: *Secolul al XVIII-lea şi hegemonia romanului pe plan literar, Evoluţia prozei picareşti de la Lesage la Smollett, Variantele romanului de moravuri* (toate în vol. I), *Ficţiunea voiajului şi a străinului în proza de moravuri din secolul al XVIII-lea, Voiajul real într-un spaţiu real sau dezvoltarea literaturii de călătorii, Evoluţia romanului sentimental, Evoluţia teatrului, Triumful dramei burgheze şi premisele sale teoretice. Reflecţii despre comedie, Iluminismul şi criza poeziei lirice, Preromantismul, De la Sturm und Drang la neoumanismul german* (în vol. II).

Cititorii români au astfel în faţă o imagine sintetică, limpede conturată, a iluminismului european. Efortul pentru schiţarea ei reprezintă, de aceea, un act de cultură, deopotrivă de binevenit pentru specialist ca şi pentru publicul larg. Regretabil este doar tirajul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necorespunzător în care s-a difuzat această carte, epuizarea ei rapidă din librării fiind simptomul cel mai convingător al interesului pe care îl suscită asemenea scrieri, închinate marelor fenomene ale culturii universale.

Ştefan Lemny

PAUL HAZARD, *Gîndirea europană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, în româneşte de VIOREL GRECU, Bucureşti, Ed. „Univers", 1981, 460 p.

Se cuvine apreciată strădania lui Viorel Grecu de a aduce în limba română una din scrierile reprezentative cu privire la mişcarea de idei din Europa secolului XVIII. Intră astfel mai lesne în circuitul nostru cultural o operă de referinţă nu numai prin seriozitatea demersului critic, ci şi prin calităţile ei artistice (un adevărat „roman al raţiunii", cf. Grete Tartler, *Nec decipitur ratio*, în *Rom. lit.* 10 dec. 1981) care au pus problemele dintre cele mai delicate traducerii. Urmînd ediţia franceză din 1963, apărută la „Librairie Arthème Fayard", traducerea vine să completeze ideile şi structura altei cărţi reprezentative pentru un studiu comparat al culturii, *Criza conştiinţei europene*, tradusă şi ea în limba română, în 1973. Desigur, pentru unii cercetători conţinutul ultimei tălmăciri, făcută cu un remarcabil talent, nu reprezintă o noutate. Ideile scrierii, accesibilă acum şi altor categorii de cititori, sînt însă de o reală actualitate, prin maniera de anchetare a materiei, o manieră receptivă la problematica de idei şi fenomene ce compun tabloul spiritual al veacului XVIII. Structura cărţii, continuînd în linii generale schema propusă în *Criza conştiinţei europene*, o dovedeşte. Partea întîi, *Procesul creştinismului*, urmăreşte în mai multe capitole, şirul de fenomene şi teme definitorii pentru reformarea vechiului mod de gîndire: *Critica universală; Fericirea; Raţiunea. Luminile; Dumnezeul creştinilor pus sub acuzare; împotriva religiei revelate; Apologetica; Progresele necredinţei*... Partea a doua, *Cartea oamenilor*, continuă ancheta, aducînd în prim plan marile inovaţii din gîndirea secolului: *Religia naturală; Ştiinţele naturii; Dreptul; Morala; Guvernarea; Educaţia; Enciclopedia; Ideile şi literele; Ideile şi moravurile*. În fine, ultima parte, *Descompunerea*, reţine manifestările de apogeu ale gîndirii iluministe, cele de natură să cuprindă în sine şi contradicţiile sistemului şi germenii noilor direcţii de gîndire; *Devenirea; Natură şi raţiune; Natură şi bunătate...; Politica naturală şi despotismul luminat; Natură şi libertate...; Sentimentul*, etc.

Ce este, la capătul acestui minuţios examen, Europa secolului XVIII? Concluziile autorului, *Europa sau falsa Europă*, sînt dintre cele mai interesante, în măsură să genereze noi meditaţii. Mai întîi, sub unghi geografic, ni se răspunde, tendinţa de a constitui o mare unitate, celebritatea continetului fiind datorată nu unei naţiuni, ci „tuturor popoarelor, tuturor ţărilor din Europa" (p. 415). Chiar şi popoarele de la periferia continentului (noţiune discutabilă şi susceptibilă de europocentrism!) s-au raliat treptat în procesul de constituire a unui „suflet european" (p. 422). Cît despre limitele cronologice ale veacului, ele marchează mai curînd o epocă de răgaz, de „armistiţiu", o epocă propice acumulărilor cantitative şi experimentului. Fiindcă, după opinia lui Paul Hazard, „filosofii înţelepţi nu vor guverna statele, ci mai curînd Machiavelli, îndărătnic şi triumfător. Nu va exista pace universală, numai armistiţii, în timpul cărora se vor pregăti de război căutînd mijloace mai bune pentru a se ucide reciproc. Căci ştiinţa va mări, aşa cum se sperase, puterea omului, însă va spori în acelaşi timp şi puterea lui de distrugere. Secolul XVIII se va încheia prin războaiele Revoluţiei, secolul al XIX-lea va începe prin războaiele Imperiului" (p. 440). Concluzia îndreaptă spre o alta, integratoare în virtutea căreia Europa ar parcurge neîncetat două căi, în firească succesiune, una către fericire, cealaltă către adevăr. Pe „permanenţa" unui asemenea „principiu salvator" se reazemă condiţia umană a continentului, în el se încadrează şi gîndirea secolului XVIII. Reflectînd pe marginea el, Paul Hazard reflectează, în ultimă instanţă, pe marginea destinului cultural al Europei, în care secolul XVIII reprezintă doar o verigă. Nu se putea o încadrare mai izbutită a gîndirii marelui secol în coordonatele de durată ale istoriei. Ea are meritul de a arăta încă o dată că, dacă moştenirea antichităţii, a evului mediu şi a Renaşterii „apasa asupra noastră", noi sîntem însă „descendenţii direcţi ai secolului al optsprezecelea" (p. 5).

Cartea lui Paul Hazard, tradusă recent în română, va îngădui astfel adîncirea analizei şi asupra secolului XVIII românesc, sugerînd noi modalităţi privind raportarea sa la curentul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

european de gîndire. Acestea ar fi putut chiar să prilejuiască un studiu introductiv (element ce lipseşte în structura actualei ediţii), cu trimiteri mai insistente asupra spaţiului românesc asupra căruia autorul, constrins de nevoia de sinteză, n-a avut cum să facă referiri.

Ştefan Lemny

ION ZAMFIRESCU, *Teatrul european în secolul luminilor*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1981, 304 p.

Cum a participat teatrul la programul de instrucţie şi emancipare a spiritelor asumat de secolul luminilor? Întrebarea nu este nouă şi literatura acestui domeniu are de reţinut multe contribuţii. Aceasta, datorată lui Ion Zamfirescu, este cea dintîi pe care slujitorii culturii noastre o datorează de mult exegeticii europene a iluminismului. Autorul parcurge, cu un remarcabil efort de sinteză, registrul tematic pe care îl presupune titlu, schiţînd, după o *Privire generală asupra secolului al XVIII-lea*, principalele caracteristici ale teatrului european în epoca respectivă, fiecare cuprinsă în cîte un capitol: *Declinul tragediei clasice; Un gen nou: drama burgheză; Un gen în ascensiune: comedia; Reflexe dramatice în timpul revoluţiei.* Analiza insistă asupra teatrului francez, cel mai spectaculos în epocă, dar alte capitole lărgesc discuţia cu exemplele oferite de alte spaţii *Tradiţie şi noutate în teatrul britanic; Teatrul iluminist german; Reflectări iluministe şi pe alte meridiane europene.*

Un spaţiu larg şi o problematică vastă! Fără a se lăsa copleşit de proporţiile materiei, Ion Zamfirescu ne propune o lectură agreabilă, detaşată de obişnuitele raportări la bibliografia problemei şi fără orgoliul originalităţii, ceea ce nu exclude uneori opinii personale şi note polemice discrete. Cartea este astfel o sinteză de bun gust, profitabilă prin claritate şi metodă. În sensul din urmă, e de reţinut chiar unghiul de analiză, fiindcă autorul pledează pentru o istorie a culturii capabilă să încorporeze şi capitolul dramatic, după cum „nu am putea înţelege rostul şi valoarea acestui capitol, detaşîndu-l de ambianţa de cultură în care s-a produs (p. 289). Ideea transpune nu numai enunţativ, ci în comentariul întregii dramaturgii a epocii, pe care autorul o judecă şi în raport cu „gustul public", cu „starea... din toate straturile populaţiei", etc. Cartea reprezintă astfel un punct de referinţă în istoriografia românească prilejuită de cultura europeană în secolul luminilor, o referinţă de real interes.

Ştefan Lemny

JOËL SAUGNIEUX, *Les jansénistes et le renouveau de la prédication dans l'Espagne de la seconde moitié du XVIII-e siècle, Lyon*, Presses Universitaires, 1976, 450 p.

Ne-a parvenit cu întîrziere cartea lui Joël Saugnieux, întemeietorul Grupului pentru cercetarea Spaniei în secolul luminilor, o carte ce merită semnalată cel puţin pentru una din concluziile ei mai însemnate. În virtutea ei, imaginea tradiţională a unui secol al Luminilor, străină de orice preocupare teologică este retuşată, prin evocarea atenţiei de care s-a bucurat predica religioasă într-un vast *program privind înnoirea ei.* Autorii acestui program au fost jansenişti spanioli ai secolului XVIII (asupra cărora autorul a mai stăruit în alt loc: *Le jansénisme espagnol du XVIII-e siècle...*, 1975), urmaşii erasmismului peninsular din sec. XVI, strîns ataşaţi spiritualităţii franceze din veacul următor. În esenţă, fenomenul difuzat de aceştia denotă „marele efort de reînnoire a pietăţii şi a interiorizării sentimentului religios la care se asistă în toată Europa secolului Luminilor" (p. 1). În acest efort înnoitor, predica veacului XVIII explică pasiunea spiritelor luminate pentru tot ce atinge opera pedagogică a vremii (p. 340). Înnoirea ei răspunde dublei intenţii de salvare a Bisericii şi a societăţii într-un veac în care spiritul revoluţionar a distrus multe din instituţiile feudale. O elită clericală avea să gîndească, în acest sens, la alte căi pentru difuzarea mesajului divin decît cele tradiţionale, coercitive. Predica urma să le slujească, devenind la rîndu-i, accesibilă, convingătoare, apropiată de „mase", „luminîndu-le". Se relevă astfel încă o latură a „luminilor" secolului XVIII, aceea apărută chiar din şi în tenebrele lui. Cîte contradicţii decurgeau de aici, între reformatorii predicii şi slujitorii conservatori ai bisericii, între cei dintîi şi luminişti e uşor de înţeles. Sînt aspecte pe care le urmăreşte, analitic, cartea de faţă, din unghi de vedere teologic şi istoric, şi în raport cu marea criză intelectuală şi spirituală a epocii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studiul lui Joël Saugnieux şterge astfel o pată în cunoaşterea ideologică a secolului XVIII european şi deschide noi sugestii, oricînd profitabile, nu numai pentru istoria Spaniei.

Ştefan Lemny

AUGUSTI COCHIN, *L'esprit du jacobinisme. Une interprétation sociollogique de la Révolution française*, Paris, P.U.F., 1979, 198 p.

Mort în luptele de pe Sommme (1916), înainte de a împlini 40 de ani, autorul acestei cărţi a fost întîmpinat de o stranie rezervă postumă din partea istoriografiei. Aulard şi Mathiez îl declarau de neînţeles. A trebuit să treacă mult timp pentru ca ştiinţa istoriei, ajunsă la altă vîrstă, să-l revendice ca pe unul dintre istoricii cei mai interesaţi de la începutul acestui secol. Nu s-a ocupat decît de Revoluţia franceză şi a făcut-o într-un fel care apropie, cum ne previne prefaţa lui Jean Baechler, pe istoric de filosof, de sociolog şi de moralist. Cu un termen modernizat, el a descoperit în istoria franceză a epocii pe *hommo ideologicus*, căruia avea să-i cerceteze comportamentele, „strategiile", oferind astfel „una din cheile modernităţii şi un instrument conceptual eficace pentru a studia istoria pe care oamenii o fac fără să ştie" (p. 10). Este motivul pentru care, într-o epocă de avînt al *noii istorii*, cele şase studii despre filosofi, (1), campania electorală din 1789 în Bourgogne, (2), alegerea pentru Stările generale, (3), criza istoriei revoluţionare : Taine şi Aulard, (4), izvoarele şi metoda de studiere a actelor guvernului revoluţionar, (5), patriotismul umanitar (6) au fost reunite în colecţia „Sociologii", punînd în lumină tocmai modernitatea interpretărilor propuse de Augustin Cochin, în care noul editor recunoaşte „un gînditor al evenimentului, adică un autor care amestecă gîndirea conceptuală şi faptele cele mai mărunte, pentru a ajunge la o teorie raţională a devenirii istorice" (p. 10). Cine se interesează de originile totalitarismului va găsi în aceste pagini o bună şi incitantă analiză, avînd în centru mişcarea iacobină.

Al. Zub

N. I. POPA, *Studii de literatură comparată*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1981.

Cu un studiu introductiv (*Un comparatist : N. I. Popa*), Zaharia Sângiorzan ne propune un mănunchi de contribuţii istorico-literare subscrise de-a lungul anilor de N. I. Popa, profesorul de înalt prestigiu de al cărui nume se leagă importante iniţiative pe tărîmul comparatismului. Au fost adunate, dintr-o bibliografie mai vastă, texte cu caracter mai general într-o primă secţiune, unele aplicaţii (fie şi monografice) în a doua. Istoricii se vor arăta mai sensibili, desigur, la studiile despre raportul dintre psihologiile naţionale şi literatura comparată, *Lettres phillosophiques* de Voltaire şi Revoluţia franceză, Doamna de Staël etc. O bibliografie a autorului încheie volumul.

Al. Zub

HELMUT REINALTER, *Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie*, Wien/Köln/Graz, Böhlaus Nachf., 1980, 560 p.

Sub egida Comisiei pentru istoria modernă a Austriei, prof. Helmut Reinalter, de la Universitatea din Insbruck, adaugă seriei respective (vol. 68) un studiu de istorie a iacobinismului şi a tensiunilor democratice timpurii din monarhia habsburgică : *Absolutism luminat şi revoluţie* în a doua jumătate a sec. XVIII, după o largă investigare a arhivelor din spaţiul germanofon şi mai puţin a celor din Ungaria, Boemia, Croaţia, pentru care a pus la contribuţie cercetările altor istorici. În miezul cercetării stau conjuraţiile iacobine din Viena şi Ungaria (1793/94), la care se adaugă cauzele, condiţiile formative şi modalităţile de expresie ale iacobismului din diverse ţări ale monarhiei.

După studiile mai vechi întreprinse de Denis Silagi, Ernst Wangermann, Alfefrd Körner, Kálmán Benda, Walter Markov, Walter Goldinger ş.a., ni se oferă o primă sinteză cuprinzătoare a fenomenului, proiectat pe structura monarhiei habsburgice dinaintea Revoluţiei Franceze. Se evocă (II) schimbările în stat şi societate de la mijlocul secolului XVIII, ur-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mările reformelor tereziane şi iozefiniste, critica şi opoziţia, conştiinţa politică, activitatea masoneriei etc. ca fundal pentru înţelegerea justă a problemei. Iacobinismului în sine (purtători, forme de manifestare, ţeluri) i se dedică un dens capitol (III), cercetîndu-se dedesubturile social-politice, conjuraţia din 1793/94, ecoul Revoluţiei Franceze etc. Critica socială, tentative de teorie socială şi concepte de acţiune politică la iacobinii austro-ungari (IV), sfîrşitul şi urmările mişcării iacobine (V) sînt capitole de cel mai viu interes, la capătul cărora se dau cîteva observaţii concluzive, o întinsă bibliografie şi un indice de nume. Prea puţine informaţii se referă însă la Transilvania (p. 35, 36, 196, 226, 235, 256, 262) pentru care se citează studiile lui Carol Gölner, H. Stănescu şi E. Turczynski.

Al. Zub

HELMUT BERDING/HANS-PETER ULLMANN (Hrsg), *Deutschland zwischen Revolution und Restauration*. Königstein/Ts., Athenäum Verlag; Düsseldorf, Droste Verlag, 1981, 423 p.

„Intre izbucnirea Revoluţiei Franceze şi începutul Restauraţiei au loc schimbări adînc semnificative: Germania trece pragul epocii moderne. La intersecţia secolelor XVIII şi XIX, un proces de prefacere se precipită: de la statul corporaţiilor de stări la cel birocratic-constituţional, de la privilegiile nobilare la societatea burgheză, de la o economie agrară şi timpuriu — capitalistă la una capitalist-industrială" (p. 9). Proces cu urmări decisive, căci avea să propulseze Germania în rîndul marilor puteri, conducînd la mari convulsii. Asupra lui s-a oprit din nou interesul unui grup de istorici, înfăţişînd schimburile survenite în spaţiul german în pragul secolului XIX (H. Berding, H.-P. Ullmann), problema „teritoriilor" (E. Weis), reformele constituţionale şi social-politice sub înrîurirea Franţei napoleoniene (E. Fehrenbach), reforma vamală (H. Berding); în a doua, conştiinţa politică înainte de 1789 (R. Vierhaus), urmările secularizării în Germania (H. Klueting), mişcarea iacobină (W. Grab), nobilime şi ţărănime în Münsterland (H. Reif), gîndirea politică în epoca Restauraţiei (K.-G. Faber), cu alte cuvinte ceea ce ţine de raporturile dintre nobilime şi burghezie; în a treia, studii despre agricultură, meşteşuguri şi comerţ: agricultură şi societate rurală la 1800 (Christoph Dipper), stăpînirea napoleoniană şi reforma agrară în statele centrale (W. v. Hippel), politica vamală franceză în Germania (R. Dufraisse), economia germană la 1815 (Fr.-G. Dreyfus). Remarcabilă e analiza consacrată de Karl-Georg Faber gîndirii politice în epoca Restauraţiei (p. 258—278), cu distincţii utile în ce priveşte mişcarea de idei din primele decenii ale secolului XIX. „Ideologia conservatoare şi restaurativă era un fenomen general european", conchide autorul, căutîndu-i sorgintea în reacţia mai veche la iluminism şi dreptul natural. Interesantă sub acest unghi, poziţia lui Hegel, plasată între liberalism şi conservatorism, filosoful voind să apropie raţiunea dialectică de istorie şi să tempereze dreptul natural prin întoarcerea la aristotelism. „Tranziţia de la cosmopolitismul iluminist la gîndirea naţional-politică, de la *cetăţenia lumii* la *statul naţional* (Friederich Meinecke) a fost mijlocită de idealul naţiunii culturale germane, ideal impregnat de romantismul timpuriu al lui Novalis şi Friedrich Schlegel de doctrina spiritului popular a lui Herder şi de descoperirea propriei istorii. Aici se află premisele trecerii la naţionalismul politic" (p. 272). Semnificativă sub această latură e mişcarea studenţească, ajunsă la impas şi clandestinitate în anii de vîrf ai restauraţiei, pentru a-şi regăsi suflul după 1830. Asasinarea lui August von Kotzebue de către un student jenez în 1819, dat fiind că scriitorul era bănuit a fi agent rus, e un eveniment demn de reţinut. Volumul *Deutschland zwischen Revolution und Restauration* e o realizare întru totul remarcabilă. Prin ea ne putem face o idee destul de exactă asupra unei epoci de tranziţie, în care au fomentat marile idei de reformă şi s-au cristalizat ideologii ce aveau să tensioneze, uneori dramatic, viaţa politică şi culturală a Germaniei.

Al. Zub

BERND FAULENBACH, *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*, München, Verlag C. H. Beck, 1980, IX+516 p.

Lucrările de istoria istoriografiei nu vin dinafara istoriei, ci dinlăuntrul ei, afirmă autorul, întemeindu-şi deci iniţiativa pe o necesitate internă inerentă. Orizontul problematic şi chestiunile de metodă sînt prezentate într-un preambul. Materia însăşi e cuprinsă în şase

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capitole. Primul se ocupă de interpretarea social-darwinistă a istoriei, înțelează ca o continuă luptă pentru putere. Al doilea prezintă factorii naturali în istoria germană, definind situația geopolitică și caracterul național. Un capitol important privește problematica statului național-socialist. Încă unul se referă la valorificarea schimbării sociale pe linia industrializării și a politizării, ca aspecte ale procesului de modernizare. Căutarea identității germane în diverse etape, de la Reforma luterană pînă după întîia conflagrație mondială formează materia altui capitol, poate cel mai incitant, în care tipul german de gîndire e readus în discuție. În fine, cap. VI înfățișează dezbaterile prusaco-germane cu privire la istoria constituției, avînd în centru dilema: autoritarism sau libertate socială? Există apoi o cale germană deosebită? Sînt întrebări actuale, reiterate ori de cîte ori se pune în discuție problema funcției sociale a istoriografiei. Răspunzînd pe larg, cu ample analize circumstanțiale, Bernd Faulenbach prelungește o polemică din epoca Republicii de la Weimar, aducînd o contribuție care privește nu doar istoria istoriografiei germane, dar și istoria spirituală a primelor decenii din veacul nostru.

Al. Zub

C. I. GULIAN, *Hegel*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 398 p.

La împlinirea a 150 de ani de la moartea filosofului, o nouă monografie vine să-i afirme prezența activă în epoca noastră. Autorul publicase deja numeroase studii asupra lui Hegel și a înțeles să le „topească" într-o nouă sinteză, care să țină seama de cercetările, foarte insistente în ultima vreme, din acest domeniu. Cele două organisme internaționale *(Hegel-Gesllschaft, și Centre de recherche et de documentation sur Hegel et Marx*, Poitiers) indică gradul de interes suscitat azi de filosofia hegeliană. După *Metodă și sistem la Hegel* (2 vol., 1957, 1963) și *Hegel sau filosofia crizei* (1970), C. I. Gulian subscrie o nouă carte despre Hegel, masivă, informată, cu gîndul de a sublinia valoarea istorică, perenitatea filosofiei respective, nu fără a-i dresa însă și o critică adecvată. Ideea hegeliană că „filosofia trebuie să înțeleagă, să aprofundeze și să explice realul, să lumineze *necesitatea lui istorică* (etosul, inclusiv gîndirea), să-l accepte ca pe un dat primar" (p. 388), merită să fie reexaminată și adusă în atenția lumii noastre. Un paragraf substanțial se ocupă direct de filosofia istoriei și a culturii, dar toată cartea, în fond, aparține acestui domeniu. „Concepția lui Hegel despre istorie — conchide autorul — este finalistă, dar nu idilică și schematică, ci realistă. Hegel este departe de a accepta tradiționala schemă teologică a realizării spontane, a unui plan divin, a sensului în istorie. Căci ceea ce-i evident și hotărîtor în imensa majoritate a acțiunilor în istorie nu sînt motivele rafionale, intențiile bune, motivele ideale, *ci interesele*. În această viziune realistă, lucidă, asupra omului și societății, antinomia dintre rafionalitatea istoriei, dintre mersul istoriei și faptele istorice, dintre general și individual, cîștigă în ascuțime" (p. 194—195).

Al. Zub

STEPHEN A. KIPPUR, *Jules Michelet. A study of mind and sensibility*, New York, State University of New York Press, 1981, XIV+269 p.

De ce interesul pentru opera lui Michelet se dovedește atît de durabil? Cum se explică fascinația pe care o exercită încă în istoriografie? Nu prin identificarea sa cu patriotismul francez, nici prin credința lui în capacitatea istoriei de a înnobila, nici prin ideile pedagogice, nici prin forma, nici prin ambiția naivă a „resurecției" trecutului, ci prin impresia pe care o dă oricui de a fi martor al evenimentelor, de a participa la ele, prin forța cu care îl implică pe cititor, inculcîndu-i sentimentul că „omul e propriul său Prometeu". Este concluzia la care a ajuns Stephen A. Kippur în acest studiu monografic, menit prin chiar titlul său să-l definească pe marele istoric al Revoluției franceze prin „gînd și sensibilitate": amestec inimitabil, din care se înfiripă o stranie fascinație. Biografia istoricului, sumară, e doar un punct de sprijin pentru analiza operei din care monografistul desprinde marile direcții de interes, punînd la contribuție o vastă bibliografie. Sugestiile lui R. Barthes sistematizînd „obsesiile" lui Michelet, încă sînt puse în valoare: popor, cler, femeie etc. Un epilog subliniind ideea „resurecției", note, bibliografia și indicele înlesnesc utilizarea volumului.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Centenaire des jeux de la latinité 1878—1978. La latinité hier, aujourd'hui, demain. Actes du Congrès international procurés par GEORGES et ILINCA BARTHOUIL-IONESCO, Avignon — mai 1978 (Bucureşti, Ed. Eminescu, 1981), 464 p.

La un secol de la încoronarea lui V. Alecsandri la Montpellier de către felibri pentru *Ginta latină*, un colocviu internaţional dezbate în acelaşi loc problemele latinităţii, iar o placă comemorativă fixează amintirea evenimentului, ca un omagiu adus latinităţii române. Lucrările congresului au fost reunite într-un volum, scos de Ed. Eminescu. Semnificaţia generală a latinităţii e pusă în lumină de Georges-Barthouil, Pierre Grimal, Ayako Ota ş. a. Despre mesajul latinităţii noastre scriu Al. Balaci *(Nuovo umanesimo culturale romeno,* p. 65—69), Virgil Cândea *(Les Roumains au carrefour des civillisations byzantino-slaves,* p. 129—135), Em. Condurachi *(La romanité orientale,* p. 147—157), Octavian Ionescu *(Le droit : expression de la latinité du peuple roumain,* p. 263—275), Valeriu Râpeanu *(L'idée de latinité — une constante de la culture roumaine,* p. 371—379), Luisa Valmarin *(La latinità dei Rumeni come arma politica dalla Scuola Transilvana a Oggi,* p. 401—424) ş.a.

Al. Zub

WALTER M. BACON, Jr., *Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931—1932,* Translated, with an Introductory Essay, by..., Stanford, Hoover Institution Press/ Stanford University, 1979, XV+212 p. (Coll. „Behind Closed Doors").

Volumul, apărut sub egida prestigioasei *Fundaţii Hoover* din cadrul Universităţii Stanford, confirmă în ce grad profesorul Walter Bacon se numără printre cei mai asidui şi competenţi istorici americani în domeniul diplomaţiei României din perioada interbelică. După temeinica teză de doctorat consacrată lui N. Titulescu, în 1975, profesorul Bacon valorifică de această dată, în fapt, documente privind tot activitatea lui N. Titulescu : cele 103 documente integrale incluse în volum provin din colecţia N. Titulescu depozitată, după cum se ştie, în arhivele *Fundaţiei Hoover ;* apoi, documentele atestă rolul jucat de marele diplomat în etapa finală a negocierilor româno-sovietice din 1931—1932 pentru încheierea unui pact de neagresiune, măsura în care a triumfat concepţia sa potrivit căreia Bucureştii nu puteau semna nici un act internaţional ce nu recunoştea integritatea teritorială a statului făurit, prin eforturile seculare ale poporului român, în 1918. Cu totul originală şi corespunzătoare în fapt desfăşurării tratativelor socotim selecţia documentelor în volum : negocierile preliminare (mai—decembrie 1931) ; negocierile de la Riga (ianuarie 1932) ; contactele din februarie—iunie 1932 ; problema pactului de neagresiune polono-sovietic (iunie—iulie 1932) şi faza finală, aceea a eşecului negocierilor (august—octombrie 1932). Un index, detaliate note şi o bibliografie bogată însoţesc documentele. Cu totul remarcabil este *Eseul introductiv* al profesorului Bacon care, de o manieră sintetică şi cu maximă exactitate, stabileşte locul şi rolul problemei Basarabiei în politica externă a României şi în contextul internaţional. În acest cadru, editorul evidenţiază poziţia guvernului N. Iorga în timpul negocierilor româno-sovietice şi, mai ales, semnificaţia intervenţiilor prevăzătoare şi salutare ale lui N. Titulescu, ministrul României la Londra în acele momente. Pe tema tratativelor angajate, s-a ajuns în final la chemarea lui N. Titulescu la conducerea Ministerului Afacerilor Străine din Bucureşti, la 20 octombrie 1932, inaugurîndu-se, astfel, cel de-al doilea mandat al său de lider al diplomaţiei române. Este tulburătoare constatarea lui Walter Bacon că N. Titulescu a preluat conducerea diplomaţiei române opunîndu-se unui pact neagreat cu U.R.S.S., iar în 1936 a fost înlăturat tocmai pentru că realizase un proiect de pact de asistenţă mutuală cu Moscova, cu recunoaşterea integrităţii teritoriale depline a statului român (p. 23).

Prin acest volum, profesorul Bacon adaugă o nouă contribuţie solidă celor consacrate istoriei României de specialiştii americani în ultima vreme (Stephen Fischer-Galati, Paul Shapiro, Paul D. Quinlan, Keith Hitchins, F. Bobango, Barbara şi Charles Jelavich, Fr. Kellog ş.a.).

Gh. Buzatu

WALTER M. BACON, Jr., *Nicolae Titulescu and Romanian Foreign Policy, 1933—1934,* Ann Arbor—London, University Microfilms International, 1977, XI+305 p.

Studiul profesorului Walter Bacon, Jr., de la Universitatea din Nebraska, Omaha, a fost susţinut, în forma actuală, ca dizertaţie la Universitatea din Denver (Faculty of the Graduate School of International Studies), în mai 1975. Textul xerografiat al dizertaţiei re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezintă prima parte a unei ample lucrări pe care autorul şi-a propus-o asupra activităţii lui Nicolae Titulescu în vremea celui de-al doilea mandat al său ca ministru de externe al României (octombrie 1932—august 1936). După cum însuşi Bacon o mărturiseşte, investigaţiile sale s-au desfăşurat ori au în vedere trei compartimente ale temei abordate : gîndirea şi personalitatea marelui diplomat român, studiul detaliat al politicii interne româneşti în decursul anilor 1932—1936 şi, în sfîrşit, politica externă a Bucureştilor, locul României în relaţiile internaţionale în perioada respectivă. Lucrarea istoricului american se bazează pe o extrem de bogată documentaţie, atît sub raportul consultării literaturii române şi străine, cît şi, mai ales, al cercetării şi folosirii documentelor tipărite române, franceze, germane şi britanice. De asemenea, autorul a efectuat ample investigaţii în arhivele române, britanice şi nord-americane, de cel mai mare interes şi folos fiind cunoaşterea arhivei personale a lui N. Titulescu, depozitată, de mai mulţi ani, la Institutul Hoover din cadrul Universităţii Stanford din S.U.A.

Lucrarea (17 capitole, succedate de o bibliografie), îl recomandă pe autor — prin obiectivitatea şi profunzimea analizei, prin originalitatea contribuţiei ştiinţifice — drept unul dintre cei mai buni specialişti în momentul de faţă în domeniul diplomaţiei titulesciene. *Introducerea* defineşte personalitatea diplomatului român (pp. 1—21), strălucitor între colegii săi şi unul dintre teoreticienii respectaţi ai legii internaţionale din perioada interbelică (p. 14). Profesorul Bacon crede că, probabil, cea mai de seamă calitate ce-l recomandă pe diplomat a constat în aceea că el „a fost un clarvăzător profetic care a luptat constant împotriva catastrofelor pe care el singur le prevăzuse" (p. 18).

Stăruind asupra anilor 1933—1934 din activitatea diplomatică a lui N. Titulescu, autorul motivează, cu temei, că perioada a coincis marilor succese diplomatice ale liderului diplomaţiei române şi care s-au chemat : Pactul de organizare al Micii Înţelegeri (pp. 30—45), provocarea eşecului „Pactului celor patru" mari puteri europene (Anglia, Franţa, Italia şi Germania) (p. 53—74), încheierea convenţiilor pentru definirea agresorului şi fondarea Înţelegerii Balcanice (pp. 75—90 şi 91—120). Revenind adesea la tabloul vieţii politice interne, autorul relevă marile succese externe ale lui N. Titulescu din cursul anului 1934 : după constituirea Înţelegerii Balcanice, stabilirea raporturilor diplomatice dintre România şi U.R.S.S. (pp. 141—151), relaţiile bilaterale româno-germane, româno-franceze şi româno-polone (pp. 167—212), evoluţia Micii Înţelegeri şi consolidarea Înţelegerii Balcanice (pp. 213—234). De cel mai mare interes, din punctul nostru de vedere, sînt ultimele două capitole consacrate pactelor de asistenţă mutuală franco-sovietic şi sovieto-cehoslovac şi coordonatelor diplomaţiei titulesciene în 1935-1936 (pp. 235—255 şi 256—287). Acţiunile lui Titulescu în ultimii doi ani ai mandatului său s-au integrat armonios demersurilor mai largi, pe plan european, vizînd constituirea unui „baraj" de alianţe ale statelor democratice şi paşnice împotriva tendinţelor statelor revizioniste, în frunte cu Germania nazistă. În acest context, diplomatul a militat pentru realizarea unui pact de asistenţă mutuală româno-sovietic ce venea să întărească pe cele franco-sovietic şi sovieto-cehoslovac. Numărîndu-se, evident, printre campionii securităţii europene şi ai păcii indivizibile, N. Titulescu a devenit un obiectiv, o ţintă de atac a forţelor revizioniste. Campania împotriva sa a aflat ecou şi susţinători şi în ţară, regele Carol al II-lea şi premierul Gh. Tătărăscu aflîndu-se, ei înşişi, printre aceştia. În consecinţă, ministrul de externe a fost demis pe neaşteptate la 29 august 1936, faptul în sine, corelat cu celelalte evenimente survenite pe plan european, marcînd unul din punctele de cotitură ale eşecului sistemului securităţii colective în preajma celui de-al doilea război mondial. Profesorul Bacon insistă şi asupra consecinţelor, pe plan îndepărtat, ale îndepărtării lui N. Titulescu de la conducerea diplomaţiei române — marile eşecuri ale României, produse în condiţii de izolare internaţională deplină, din 1939—1940.

Studiul profesorului Walter Bacon se recomandă integral drept una dintre investigaţiile de bază existente asupra activităţii şi operei lui N. Titulescu.

Gh. Buzatu

SEBASTIAN HAFFNER, *Un certain Adolf Hitler*, Paris, Éditions Grasset et Fasquelle, 1979, 279 p.

O „carte excelentă" şi „non-conformistă" a fost calificată, dintru bun început, această lucrare a istoricului şi publicistului vest-german Sebastian Haffner. În adevăr, dovedind o cunoaştere profundă a Germaniei contemporane, cu o intuiţie şi un spirit al sin-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tezei remarcabile, autorul ne propune un portret al „eroului" său ce se impune atenției specialistului și cititorului, în general, prin originalitate și curajul interpretărilor. În fond, cartea lui Sebastian Haffner, apărută mai întîi la München în 1978, aduce o nouă probă în sensul că „dosarul Adolf Hitler" nu poate fi considerat definitiv închis, că misterele (și tenebrele) celui de-al III-lea Reich persistă la atîția ani după consumarea catastrofei germane din 1945, în ciuda apariției, pe plan mondial, a unei literaturi impresionante privind preistoria și istoria marii conflagrații din 1939—1945. Structurată în șapte capitole (I — Viața lui Hitler ; II — Realizările ; III — Succesele ; IV — Erorile ; V — Lipsurile ; VI — Crimele și VII — Trădarea), lucrarea spune aproape totul despre fiecare dintre aspectele tratate, fără ezitare, concluziile avînd vigoarea unor veritabile sentințe. Este motivul pentru care această carte nu poate fi „povestită", numai lectura ei oferind satisfacția unei receptări de substanță a istoriei germane recente. Spre exemplificare, reținem, totuși, unele din concluziile lui Haffner.

După opinia autorului, un „abis inexplicabil" separă prima parte a vieții lui Hitler de cea de a doua, în care obscurul personaj de pînă la 1919 a devenit omul politic în jurul căruia „gravita politica mondială în ansamblul său". Cu toate acestea, ca om politic Hitler nu a depășit condiția unui „ratat" (p. 8). Politica a fost, pentru el, „viața sa, niciodată o meserie" (p. 13) și, spre deosebire de marile personalități ale trecutului, cu care îi plăcea să se compare, a suferit eșecul cel mai teribil, căci nici unul dintre predecesorii săi nu fusese în măsură atît completă un politician și „o nulitate în toate celelalte domenii" (p. 14). Defectele au predominat net asupra calităților fostului dictator fascist, adăugîndu-li-se „o incapacitate totală de autocritică" (p. 15). Sebastian Haffner afirmă că, în primii șase ani ai celui de-al III-lea Reich, Hitler a avut o „serie de realizări", între care predomină „miracolul economic" ce a îngăduit reînarmarea Germaniei, „senzațională și neașteptată" (pp. 41—49). Perioada activității publice de mare anvergură a lui Hitler cuprinde : cei dintîi zece ani de insuccese (1919—1929), următorii 12 ani, de „succese vertiginoase" (1930—1941) și ultimii patru ani de mari eșecuri (1942—1945) avînd, ca punct final, catastrofa din 1945 (pp. 75—77). Succesele Führerului au rezultat mai degrabă din împrejurările favorabile întîlnite, căci, în fapt, el niciodată — observă autorul, cu temei — n-a repurtat o victorie asupra unui adversar puternic sau, cel puțin, tenace (p. 81). Pe plan intern, succesele din 1930—1934 le datorează mai mult lui Hindenburg, care prin accesul său la președinția Republicii de la Weimar deschisese încă în 1925 calea lui Hitler spre putere (pp. 86—98). Pe plan extern, de asemenea, se afirmă că liderul nazist a înlăturat sistemul de la Versailles într-un moment cînd el se prăbușise deja, din interior. În Vest, oamenii politici ce i-au stat în față i-au fost parteneri slabi și Reichul a triumfat asupra ezitărilor dintre 1935 și München (pp. 82, 98—113). Rezultatele obținute în domeniul politicii externe în perioada respectivă, conchide Haffner, „se datorează mai mult slăbiciunii adversarilor lui Hitler decît propriei sale forțe". Capitolele consacrate lipsurilor și erorilor lui Hitler ocupă un spațiu amplu din economia lucrării (pp. 114—188). Văzînd în Hitler pe politicianul care „și-a programat eșecul" (p. 116), autorul examinează greșelile sale fundamentale : teoria și practica rasistă introduse în al III-lea Reich, antisemitismul, cu consecințe „din cele mai grele" pentru cariera politică a Führerului (p. 125) ; Führerul, preocupat de lupta dintre rase, nu a construit un „stat", ci „o mașină de război" (p. 133). Sebastian Haffner este de acord cu acei specialiști care susțin că, rezultînd din conflictul mondial provocat de Hitler în 1939, statutul postbelic al lumii este practic „opera" acestuia (pp. 149—151). Faptele sînt corecte numai în cazul unei analize statice a situației, neglijîndu-se, evident, efectele luptei popoarelor împotriva fascismului între 1939 și 1945. Dintre marile erori comise în ajunul și în cursul conflictului mondial, Haffner stăruie asupra incalculabilei voințe de putere a Führerului, cu toate efectele rezultate (p. 157), asupra deciziilor catastrofale din 1941 de-a ataca U.R.S.S. și de-a declara război S.U.A. (pp. 161—162, 176—179, 183—187). În vremea războiului, strategia hitleristă s-a dovedit obtuză (p. 187), țelul nefiind decît unul singur — distrugerea (p. 173). Prin intervențiile repetate și neadecvate ale Führerului în conducerea ostilităților s-a imprimat această curioasă contradicție acțiunilor *Wehrmachtului* după 1942 : fobia pozițiilor stabile, combinată cu obstinația rigidă pentru proiectele propuse *(ibidem)*.

Capitolul *Crimele* dezvăluie pe „asasinul în masă" care a fost Adolf Hitler (pp. 190, 243), rațiunile, organizarea și proporțiile genocidului săvîrșit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În finalul demersului său, Sebastian Haffner demonstrează în ce fel capitolul care s-a chemat „al III-lea Reich hitlerist" a constituit mai mult decît o abatere de la istoria și tradiția germană ; a constituit o trădare (p. 222 și urm.).

Deși de proporții mai reduse, cartea incitantă a lui Sebastian Haffner se adaugă contribuțiilor celor mai serioase existente pe marginea subiectului examinat și datorate lui Alan Bullock, Gert Bucheit, Walter C. Langer, W. Maser, R. Payne, John Toland și, îndeosebi, Joachim C. Fest.

Gh. Buzatu

MARIN BADEA, *Germani împotriva lui Hitler*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 264 p.

După ce s-a ocupat mai întîi de istaurarea nazismului și consecințele acestui act asupra evoluției politice a Germaniei, Marin Badea a luat în studiu mișcarea de rezistență antihitleristă din țara care a declanșat cea de a doua conflagrație mondială și, după un prim sondaj, ce nu depășea cadrul unei contribuții articliere, a continuat investigațiile purtate pe această temă, realizînd astfel o lucrare monografică, sugestiv intitulată *Germani împotriva lui Hitler*. Așa cum mărturisește autorul, tema luată în studiu reprezintă, încă, unul dintre capitolele controversate ale celor mai multe dintre încercările de abordare globală a ultimului război mondial, întrucît cea mai mare parte a poporului german a aderat la principiile programatice ale nazismului, fapt care, fără îndoială, s-a constituit într-o dificultate, nu lipsită de importanță, și în definitivarea întreprinderii sale. Dar, dincolo de unele particularități, mișcarea de rezistență din Germania a evoluat în limitele desfășurării de ansamblu a Rezistenței europene, neridicînd probleme de încadrare sau caracterizare generală. Planul după care și-a structurat Marin Badea eșafodajul informațional evidențiază atît intențiile, cît și aria investigațiilor sale. Astfel, demersul realizat de el cuprinde următoarele capitole : I. *Premise istorice și unele trăsături generale ale rezistenței antihitleriste în Germania ;* II. *Clasa muncitoare în primii ani ai rezistenței antihitleriste ;* III. *Dinamica rezistenței în anii 1938—1942 ;* IV. *Mișcarea de rezistență în rîndurile emigrației ;* V. *Rezistența bisericii ;* VI. *Creșterea opoziției în rîndurile burgheziei ;* VII. *Marea încercare de la 20 iulie 1944 ;* VIII. *Unele aspecte ale rezistenței în lagărele de concentrare ;* IX. *Clasa muncitoare, forțele democratice și progresiste din România în sprijinul luptei antinaziste din Germania.* Așa după cum se poate observa și din acest *sumar*, clasa muncitoare a reprezentat principala forță politică a mișcării de rezistență antihitleristă, afirmîndu-se în acest sens încă înainte de conturarea unei opoziții antinaziste, ce exprima de fapt o adevărată stare de spirit a unei părți a poporului german. Bineînțeles că, treptat, sfera rezistenților s-a lărgit, cuprinzînd și alte forțe sociale și conferind acțiunii acestora caracterul unei mișcări internaționale. În acest sens se cuvine a fi remarcată mișcarea de rezistență organizată de emigrația germană la Praga, Viena, Copenhaga, Paris, Moscova, Bruxelles, Londra, Stockholm, Oslo, Haga, New York, Havana, Buenos Aires etc., unde, diferite organisme cu caracter antifascist au perfectat o serie de acțiuni antihitleriste, au editat diverse publicații antinaziste în limba germană sau în limbile țărilor respective, broșuri, manifeste și alte materiale de propagandă îndreptate împotriva regimului politic instaurat la Berlin. O altă formă a Rezistenței antihitleriste a fost aceea organizată de reprezentanții bisericii germane, care, fără a viza cucerirea unor obiective politice generale, au contribuit, așa cum conchide autorul, la extinderea confruntării dintre hitlerism și forțele progresiste din țara în care s-au născut atîția dintre marii gînditori ai Europei.

Urmărind modul cum a evoluat starea de spirit antinazistă de-a lungul anilor, Marin Badea conchide că la generalizarea acesteia, pe fondul crizei totale a celui de al treilea Reich, accentuată de perspectiva unui eșec iminent, mai ales după bătălia de la Stalingrad, un rol nu lipsit de importanță l-a avut opoziția antihitleristă a unor elemente provenite din rîndul burgheziei germane. Acest fapt a fost evidențiat, dealtfel, de actul conceput de „grupul de la 20 iulie", atunci cînd, în vara anului 1944, complotul organizat împotriva lui Hitler s-a încheiat cu un eșec ce s-a repercutat, prin consecințele sale, asupra desfășurării de ansamblu a luptei contra fascismului. Încercînd să reconstituie cadrul general al mișcării antihitleriste, autorul a abordat, într-un capitol separat, unele dintre aspectele Rezistenței organizate în lagărele de concentrare

Fără a reprezenta o *forță* în contextul Rezistenței europene și nereușind să influențeze evenimentele care au dus la prăbușirea celui de al treilea Reich, mișcarea de rezistență din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Germania își are totuși importanța sa. Afirmarea unei mișcări antinaziste în țara în care o mare parte a poporului german l-a urmat pe Hitler justifică, indubitabil, Rezistența în ansamblul ei și demonstrează că Führerul nu s-a bucurat de o adeziune generală nici chiar în țara pe care o conducea. Mișcarea de rezistență germană, cu toate limitele și nereușitele sale, reprezintă, totuși, cum subliniază Marin Badea, un fenomen istoric concret și în acest fapt rezidă dealtfel întreaga sa semnificație.

Lucrarea se încheie cu o succintă prezentare a solidarității mișcării de rezistență antihitleriste din România cu acțiunile organizate de Rezistența germană și un util indice general.

Documentată și scrisă într-un stil adecvat temei abordate, *Germani împotriva lui Hitler* este o carte necesară, adresată celor mai diverse categorii de cititori.

Gh. I. Florescu

N. Z. LUPU, *Mari crize ale vieții internaționale interbelice. Războiul italo-etiopian. 1935—1936*, București, Ed. Politică, 1981, 318 p.

După cum o atestă și titlul, lucrarea profesorului N. Z. Lupu stăruie asupra uneia dintre „marile crize" ce au premers și au condus la cel de-al doilea război mondial. Faptul că autorul se oprește asupra războiului italo-etiopian nu ne surprinde, preferințele sale fiindu-ne mai demult cunoscute, printr-o serie de temeinice studii, ca și prin colaborările la lucrările mai vaste (inclusiv un curs de istorie universală contemporană). Studiul profesorului N. Z. Lupu are la bază o solidă bibliografie, română și străină, susținută, fapt deosebit de important pentru cercetările de istorie universală originale, de numeroase documente inedite provenind îndeosebi din fondurile fostei Ligi a ațiunilor de la Geneva sau din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României și Arhivele Statului din București. Nu putem să nu evidențiem compartimentarea judicioasă a lucrării, care tratează atît antecedentele conflictului italo-etiopian, declanșarea și desfășurarea sa, lupta poporului abisinian împotriva armatelor fasciste invadatoare, cît și implicațiile internaționale, multiple, ale războiului din 1935—1936. Detaliile prezentate de autor asupra acestor aspecte denotă în ce grad el stăpînește temeinic domeniul abordat. Totodată, autorul nu pierde prilejul de a examina poziția României față de evenimentele cercetate, consacrînd pagini de referință activității, cu ample rezonanțe internaționale în epocă și mai apoi, a lui N. Titulescu, strălucitul nostru diplomat. Reținem această apreciere a profesorului N. Z. Lupu că, în împrejurările analizate, N. Titulescu „a pus în slujba cauzei apărării drepturilor poporului etiopian și prin aceasta a drepturilor tuturor popoarelor întregul său talent de om politic clarvăzător și de strălucit orator. N. Titulescu, figură de primă mărime a diplomației europene, s-a încadrat prin activitatea sa în tendințele progresiste ale evoluției internaționale, făcîndu-se interpretul năzuințelor proffunde spre pace și justiție internațională ale poporului român, amenințat de fascism" (p. 112—113). Autorul prezintă poziția lui Titulescu cu prilejul discuțiilor, purtate în fața forului genevez, asupra sancțiunilor propuse împotriva Italiei pentru încălcarea legii internaționale prin atacarea Abisiniei și remarcă soliditatea și principialitatea tezelor susținute de liderul diplomației române de pînă la 29 august 1936 (vezi, mai ales, p. 224 și urm.). După demiterea marelui diplomat, atitudinea României față de Italia a devenit „mai puțin intransigentă" (p. 249), ceea ce nu a echivalat cu abandonarea poziției sale antirevizioniste (p. 249—250). Potrivit concluziei justificate a autorului, neputința Ligii Națiunilor de a adopta o conduită clară față de Italia a decurs și, în aceeași vreme, a dovedit criza adîncă a forului genevez, faptul că el devenise o „simplă societate academică de neintervenție" (p. 275).

În ansamblu, carea profesorului N. Z. Lupu îmbogățește istoriografia noastră cu una din cele mai serioase contribuții de istorie universală contemporană.

Gh. Buzatu

ALAN S. MILWARD, *The Reichsmark Bloc and the International Economy*, în *The „Führer State" : Myth and Reality. Studies on the Structure and Politics of the Third Reich*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1981, p. 377—413

Prin grija profesorilor Gerhard Hirschfeld și Lothar Kettenacker, Institutul de studii istorice germane din Londra a editat recent volumul *The „Führer State" : Myth and Reality*, al optulea din seria publicațiilor sale, cu o introducere semnată de Wolfgang J. Mommsen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dispunînd de trei mari compartimente (I — Hitler şi structura naţional-socialistă a puterii; II — Grupurile reprezentative din interiorul sistemului; III — Economia naţional-socialistă şi politica socială în practică), lucrarea reuneşte mai multe studii ale unor istorici britanici şi vest-germani: Klaus Hildebrand, Hans Mommmsen, Jane Caplan, Bernd-Jürgen Wendt, Alan S. Milward ş.a. Ultimul dintre autorii menţionaţi, Alan S. Milward, profesor la Manchester, este un reputat specialist în istoria Europei din epoca celui de-al doilea război mondial, studiile sale privind îndeosebi „noua ordine" economică introdusă de naziști pe vechiul continent bucurîndu-se de elogioase aprecieri. Istoricul britanic a înglobat în aria preocupărilor sale şi ţările Europei est-centrale, inclusiv România, a cărei evoluţie economică şi politică din ultimul secol s-a aflat în atenţia sa, după participarea la primul colocviu de istorie româno-englez din 1975 (Căciulaţi, Bucureşti).

Studiul asupra căruia insistăm constituie un model în mai multe privinţe. Cercetarea este globală, ceea ce, în situaţii precise, îngăduie o veritabilă abordare comparativistă a temei. Autorul domină evident imensa bibliografie internaţională existentă pe marginea problemei examinate. Graţie unei intuiţii pe care am numi-o „precisă" şi inteligenţei sale scăpărătoare, profesorul Milward, după ce expune datele problemei în privinţa căreia o anume rutină a condus prea mult la menţinerea unui „tipar", contrazis totalmente de argumentele autorului şi de tabelele statistice anexate studiului, ajunge la concluzii cu totul noi asupra caracterului raporturilor economice dintre Germania hitleristă şi cele şase ţări ale „blocului" mărcii germane (Bulgaria, Ungaria, România, Turcia, Grecia şi Jugoslavia) între anii 1933 şi 1939. Beneficiind şi de concluziile ultimelor investigaţii ale lui Dietmar Petzina sau Philippe Marguerat, autorul propune să nu se ignore, în contextul precizat, rezultatele pentru ţările Europei est-centrale decurgînd din cooperarea economică cu al III-lea Reich. Teza profesorului Alan S. Milward, prea puţin convenabilă pentru schemele unor istorici, îşi află, chiar în volumul de referinţă, o replică imediată, datorată lui Bernd-Jürgen Wendt, care relevă rolul spaţiului sud-est european pentru economia naţional-socialistă (p. 414—455).

Gh. Buzatu

A. J. P. TAYLOR, *The Origins of the Second World War*, Second Edition with a Reply to Critics, New York, Fawcett Premier, [1979], XI+304 p.

Încă de la prima ediţie (Londra, 1961), retipărită adesea ori tradusă în mai multe limbi, cartea lui A. J. P. Taylor, profesor la faimosul *Magdallen College* din Oxford şi unul dintre cei mai mari istorici britanici ai veacului, s-a impus ca una dintre cele mai controversate lucrări ale istoriografiei mondiale referitoare la conflictul din 1939—1945, provocînd ea însăşi o bogată literatură. Făcînd din nou dovada măiestriei sale, atestată anterior mai ales în cazul clasicei *The Struggle for Mastery in Europe, 1848—1918*, Taylor, extrem de bine informat şi mergînd dincolo de anume aparenţe... evidente (!), şi-a surprins colegii cu demonstraţiile sale, păstrate şi în ediţia a II-a, însoţită însă de o „replică" destinată criticilor săi. Autorul se explică cum că el nu şi-a propus să „scuze" pe nimeni (în esenţă, pe Hitler) de responsabilităţile pentru declanşarea celui de-al doilea război mondial, scopul său fiind — în situaţia în care nu crede că istoricul este chemat să ierte ori să condamne — să explice faptele (p. XI). Convingerea sa este că, numai deslușindu-se cauzele ultimului război mondial, putem şti *de ce* „ne aflăm unde ne aflăm" şi, de asemenea, putem evita o repetare a evenimentelor de pînă la 1 septembrie 1939 (p. 14).

Teza profesorului Taylor, criticată mai mult sau mai puţin vehement de numeroşi dintre colegii săi, după cum am precizat, respinge de la bun început aserţiunea că Hitler ar fi fost „singurul" vinovat de provocarea războiului mondial (p. 17). Sintetizînd de-o manieră strălucită marile probleme internaţionale ale lumii interbelice (moştenirea primului conflict mondial, cu toate complicaţiile pe care le-a generat în următorii 15 ani, criza abisiniană şi situaţia de semi-pace armată dintre 1936 şi 1938, Anschlussul şi Münchenul, pacea celor „şase luni" dintre München şi Praga, „războiul nervilor" din martie-august 1939 şi chestiunea Danzigului), Taylor demonstrează că, de către toate părţile, s-au făcut calcule greşite şi care, răsturnate consecvent de evoluţia implacabilă a evenimentelor, conduseră la eroarea cea mai de seamă — izbucnirea războiului în condiţiile în care, cu energie şi luciditate, s-a putut păstra pînă la sfîrşit şansa pentru preîntîmpinarea ireparabilului. În acest context, Hitler îşi are partea sa de vină, ca şi Anglia şi Franţa, deopotrivă, dar, după 1 septembrie 1939, inter-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venţiile Führerului au pregătit autodistrugerea sa, el neştiind să evite, în anul 1941, conflictele cu U.R.S.S. şi S.U.A. (p. 267—268).

Cu menţiunea că lucrarea în discuţie cuprinde referiri despre unele demersuri ale României în folosul menţinerii păcii europene (p. 147—149, 200—209, 227), conchidem că datorăm profesorului A. J. P. Taylor un model de realizare istoriografică ce îndeamnă necontenit pe istoric la reanalizarea faptelor cu maximă obiectivitate şi la neadmiterea anticipată a tiparelor, atunci cînd e vorba de descifrarea şi afirmarea adevărurilor întregi ale trecutului, mai îndepărtat ori mai apropiat.

Gh. Buzatu

H. R. TREVOR-ROPER (ed.), *Hitler's War Directives, 1939—1945*, 4th Printing, London and Sydney, Pan Books, 1978, 319 p.

Istoricul britanic H. R. Trevor-Roper, unul dintre cei mai cunoscuţi specialişti din lume în istoria celui de-al doilea conflict mondial, şi-a asumat sarcina editării *directivelor* potrivit cărora Germania hitleristă a condus şi a pierdut războiul din 1939—1945. Selectînd documentele incluse în două publicaţii anterioare (una americană, intitulată *Führer Directives and Other Top-level Directives of the German Army, 1939—45*, 2 vols., Washington, 1948, iar cealaltă vest-germană, compilată de Walter Hubatsch — *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939—45*, Frankfurt-am-Main, 1962) Trevor-Roper a realizat, însă în 1964 (London, Sidgwick an Jackson), o lucrare devenită de referinţă pentru specialiştii în istoria ultimei conflagraţii mondiale. *Introducerea* amplă (p. 13—31) şi comentariile ce însoţesc fiecare din cele 74 de documente reţinute în volum oferă cititorului detalii referitoare la întreg mecanismul elaborării şi aplicării „directivelor" purtînd amprenta Înaltului Comandament al Wehrmacht-ului nazist *(O.K.W.)*. O secţie specială a *O.K.W.*-ului, *Wehrmachtführungsstab/Wfst*, aflată sub comanda lui Alfred Jodl, judecat şi condamnat în 1946 ca principal criminal de război, pregătea documentele care, odată semnate de A. Hitler sau W. Keitel, căpătau putere de lege pentru întreaga armată germană sau numai pentru marile unităţi indicate anume. Hitler a definit şi înainte de 1 septembrie 1939 sarcinile *Wehrmacht*-ului printr-o serie de „directive", planificînd şi executînd ocuparea Austriei, Cehoslovaciei şi Memelului, de exemplu. Însă abia cu începere de la 31 august 1939, cînd a semnat „directiva nr. 1 pentru conducerea războiului" în cazul invadării Poloniei a doua zi, Führerul a menţinut o evidenţă precisă, contrasemnînd pînă la 3 noiembrie 1943, adică în perioada „războiului ofensiv" al celui de-al III-lea Reich, cum o denumeşte Trevor-Roper, un număr de 51 de astfel de documente. În cursul „războiului defensiv" din 1944—1945, Marele Cartier General hitlerist a mai elaborat documente similare, denumite însă „ordine". Deosebirea între *directivele (Weisungen)* şi *ordinele (Befehl)* hitlleriste este sensibilă, remarcă Trevor-Roper: ambele cuprindeau instrucţiuni obligatorii, dar, în vreme ce ultimele erau sumare, imperative şi cu aplicare imediată, cele dintîi lăsau metodele de execuţie în seama autorităţilor subordonate, reţinînd indicaţii mai generale şi valabile pentru o perioadă mai îndelungată (p. 24). Marea majoritate a *directivelor* şi *ordinelor* în discuţie sînt binecunoscute cititorului, ele aflîndu-se la originea ori marcînd puncte de cotitură în desfăşurarea unor faimoase operaţiuni din vremea războiului: planificarea atacului contra Poloniei (directiva nr. 1/31 august 1939) şi a ofensivei în Vest (directiva nr. 6/9 octombrie 1939); directiva nr. 16/16 iulie 1940 pentru debarcarea în Anglia sau directivele nr. 19—21 din 10, 13 şi 18 decembrie 1940 privind operaţiunile „Attila", „Marita" şi, respectiv, „Barbarossa"; directiva nr. 32/11 iunie 1941 ce expunea sarcinile *Wehrmacht*-ului după victoria aşteptată împotriva U.R.S.S. şi directiva nr. 41/5 aprilie 1942 ce revenea asupra campaniei din Est, după eşecul suferit în faţa Aramtei Roşii în iarna precedentă. Dintre ordinele din 1944—1945, multe aveau în vedere situaţiile intervenite pe frontul de Vest, nelipsind faimoasele instrucţiuni ale lui Hitler din 20 martie 1945 privind recurgerea la tactica „pămîntului pîrjolit" în faţa înaintării trupelor Naţiunilor Unite. Nu o singură dată, directivele lui Hitler includeau şi România în calculele Reichului nazist, ele demonstrînd în ce măsură, în condiţiile extrem de dificile ale anilor 1940—1944, s-a ajuns ca deciziile ţării noastre să fie impuse de la Berlin.

Un index general, cele şase hărţi, un glosar şi lista operaţiunilor germane codificate între 1939 şi 1945 întregesc ţinuta ştiinţifică şi valoarea documentară a volumului editat de Trevor-Roper.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

H. R. TREVOR-ROPER, *The Last Days of Hitler*, Third Edition, Tenth Printing, With a New Preface by the Author, New York, Collier Books/London, Collier Macmillan Publishers, 1979, 318 p.

Prefața „nouă" ce însoțește această ediție a cărții lui H. R. Trevor-Roper datează din 1962, cînd a fost destinată cititorului american. Se înțelege satisfacția de atunci a autorului, care constata că nici la acea ediție, a treia, a cărții sale, precedentele datînd din 1947 și 1956, nu avea nevoie să schimbe „un cuvînt" din textul său, și aceasta în ciuda masei de informații ce afluase între timp în legătură cu subiectul abordat. Satisfacția trebuie să fie cu atît mai mare cu cît nici în prezent, după alte două decenii de la ultima ediție, istoricul britanic nu este chemat să-și amendeze cartea. Devenită între timp un *bestseller* mondial, cartea lui Trevor-Roper a rezultat din misiunea pe care tînărul istoric din 1945 a primit-o, ca ofițer de informații, de a ancheta la sfîrșitul războiului, în folosul organismelor militare britanice, tot ceea ce se petrecuse la Berlin, în bunkerul subteran al lui Hitler, în ultimele zile ale celui de-al III-lea Reich. Beneficiind de o bogată literatură, de o serie de documente de prima mînă și de știrile culese din intervievarea martorilor, Trevor-Roper a realizat o lucrare ce impune, deopotrivă, sub aspectul exactității faptelor tratate și sub acela al măiestriei reconstituirii. În mod practic, autorul ne prezintă o istorie a Germaniei naziste din ultima perioadă a existenței sale, istorie văzută și trăită *din* și *în* perspectiva a ceea ce a constituit „curtea" lui Adolf Hitler — Marele Cartier General german. În consecință, mai multe capitole examinează raporturile dintre Hitler și colaboratorii săi în 1944—1945 și comportamentul Führerului și al statului său major față de marile înfrîngeri din aceeași vreme, pentru ca ultimele patru capitole să se concentreze exclusiv asupra decadei 20—30 aprilie 1945. În sfîrșit, *Epilogul* subliniază, cu o mare forță de sugestie, unele din cauzele și lecțiile desprinse din inevitabila prăbușire a lui Adolf Hitler ce a antrenat după sine catastrofa Germaniei din 1945.

Gh. Buzatu

COMMISSION INTERNATIONALE D'HISTOIRE MILITAIRE, *Acta*, No. 5, Bucarest, 1981, 480 p.

Volumelor apărute deja, în preajma Congresului internațional de științe istorice sau după încheierea lucrărilor acestuia, în care au fost inserate unele rapoarte, referate sau intervenții susținute la această prestigioasă manifestare științifică, li se adaugă încă un tom masiv, editat de Comisia română de istorie militară. De data aceasta, sînt publicate, sub îngrijirea generalului-maior dr. Eugen Bantea, a colonelului C. Nicolae și a colonelului dr. Al. Gh. Savu, lucrările Comisiei internaționale de istorie militară (C.I.I.M.), desfășurate în cadrul Congresului internațional de științe istorice (10—17 august 1980).

Așa cum remarcă André Corvisier, președintele Comisiei internaționale de istorie militară comparată, în *Cuvîntul înainte*, Comisia română de istorie militară a avut un rol considerabil atît în organizarea acestui colocviu, avansînd tematica ce urma a fi dezbătută, cît și în desfășurarea lucrărilor sale. Dealtfel, după o succintă prezentare a activității Comisiei internaționale de istorie militară comparată, făcută de colonelul Bengt Åhslund, președintele acesteia, primul raport susținut în cadrul ședinței plenare a C.I.I.M. a fost elaborat de Al. Gh. Savu și Eugen Bantea și intitulat *Evoluția istorică a raportului armată-societate*. Următoarele rapoarte au fost: *Forțele armate ale U.R.S.S. și apărarea statului socialist* (P. A. Jilin), *Profesiunea militară în Franța în epoca marilor frămîntări sociale* (André Corvisier) și *Originile teoriei militare în Grecia antică și China* (Everett L. Wheeler). Contribuția românească a fost afirmată și la ședințele pe secțiuni, în cadrul cărora au fost prezentate intervențiile: *Militarii, participanți la viața culturală și științifică a României* (Gh. Gomoiu) și *Participarea întregului popor la apărarea țării — caracteristică permanentă a istoriei poporului român* (Ilie Ceaușescu și Ioan Talpeș). Celelalte intervenții, avansate de specialiști în probleme de istorie militară din Europa, America și Asia, au abordat o tematică deosebit de diversă, luînd în studiu o arie geografică impresionantă și o perioadă de timp care coboară din zilele noastre pînă în antichitate. Printre subiectele tratate, întîlnim titluri care se referă la ideologia „războiului industrial" (1861—1945), raportul societate-armată-stat, politica și forțele armate, armata și educația națională, teoria, practică și tehnica militară, evoluția diferitelor armate naționale în decursul secolelor, operațiuni militare etc. Punctele de vedere exprimate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în aceste intervenţii succinte şi documentate nu privesc, aşa cum s-ar putea crede, numai aspecte limitate la aria istoriei militare, deoarece aceasta este considerată o componentă a istoriei generale a lumii. Fiecare dintre cei care s-au rostit de la tribuna acestei reuniuni ştiinţifice internaţionale sînt cercetători ai istoriei unei anumite perioade sau probleme şi abia după aceea specialişti în sondarea unor realităţi militare. Fără o încadrare a problematicii istoriei militare în cadrul istoriei universale sau naţionale şi o permanentă raportare a ei la evoluţia generală a societăţii, nu se justifică un asemenea domeniu de investigaţie.

Volumul la care ne referim reuneşte, aşadar, în paginile sale, în afară de cele patru referate, prezentate în şedinţa plenară, 34 intervenţii, dintre care unele sînt adevărate studii monografice, însoţite şi de cuprinzătoare liste bibliografice. Printre autorii acestora întîlnim numele prestigioase ale unor recunoscuţi specialişti în probleme de istorie militară. Editarea acestui tom se constituie într-o remarcabilă contribuţie de istorie militară, care se va înscrie printre progresele notabile realizate de istoriografia mondială contemporană.

Gh. I. Florescu

PHILIPPE ARIÈS, *Un historien du dimanche*, avec la collaboration de MICHEL WINOCK. Paris, Ed. du Seuil, 1980, 221 p.

Istoric al mentalităţilor, preocupat de tradiţiile sociale în *ţările Franţei* (1943), de percepţia timpului în istorie (1954) de copil şi familie sub vechiul regim (1960), de atitudinea faţă de viaţă a populaţiilor franceze (1971), de conduita apusenilor (1974) şi a omului în genere faţă de moarte (1977), Philippe Ariès e unul din închinătorii cei mai fervenţi ai zinei Clio, căreia i-a adus pe altar ca jertfă mari osteneli, îmbogăţind studiile asupra trecutului cu teme noi, ca acelea legate de vîrste, atitudini existenţiale etc. Provocat de Michel Winock, el îşi deapănă acum propria existenţă, scrutînd-o cu atenţie şi storcîndu-i informaţia semnificativă sub unghiul preocupărilor sale. Autobiografia devine o nouă cale de investigaţie istorică pe linia mentalului colectiv, a psihologiilor de grup şi de vîrstă etc. Observaţiile sale asupra epocii, a oamenilor şi împrejurărilor acestui veac sînt demne de tot interesul, cu toate că el n-a fost „universitar" şi n-a jucat un rol proeminent (deşi ţinea de *Action française*) în *respublica*. O carte pasionantă, care nu priveşte doar neamul Ariès, ci o categorie întreagă de colonişti plecaţi în Martinica şi întorşi în patria de origine cu un ataşament limpede faţă de vechile tradiţii. „La începutul anilor şaizeci, se spunea la Paris că un importator de banane susţine noi teorii despre istoria copilului şi a familiei. Numele său era Philippe Ariès şi publicase tocmai o carte la editura *Plon*" (p. 9). De atunci, el s-a impus ca o personalitate distinctă, a cărei autobiografie incită un interes ce depăşeşte limitele breslei. „Istoric de avangardă, mult timp solitar, dintr-odată celebru, el a forţat trecutul cu cîteva întrebări la fel de noi pe cît de fundamentale : care erau atitudinile strămoşilor noştri faţă de naştere, copilărie, familie, sexualitate, moarte ? Cu el, vechea istorie istorizantă, cronica celor mari, evenimentele politice, războaiele dintre popoare au devenit anecdote : roca trecutului nostru se află aiurea, dincoace de conştiinţe şi dincolo de manuale". Roca aceasta el a explorat-o cu îndrăzneală, punînd la contribuţie demografia, etnologia, psihologia etnică, sociologia, filosofia, teologia, aşadar mai toate disciplinele antropologice, într-o viziune menită să repună omul concret în drepturile sale. *Un historien du dimanche* conturează însă nu numai efigia istoricului Ariès, ci şi pe aceea a omului angajat la modul cel mai serios în marea problematică a epocii noastre.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Acta Moldaviae Meridionalis". Anuarul Muzeului județean, II, 1980, 542 p.

Al doilea tom al publicației muzeului din Vaslui are un sumar bogat (40 de titluri) și variat, predominînd materialele referitoare la zona pe care o acopere, azi, județul Vaslui. Nu lipsesc studiile de un interes mai larg, precum cel semnat de Eugenia Zaharia (despre obști) și cel datorat lui Victor Spinei (despre localnici și alogeni în spațiul est-carpatic, secolele XIII—XIV. Alte materiale privesc, însă, zone mai îndepărtate (Făgărașul, canalul Dunărea—Marea Neagră). Este evidentă strădania editorilor de a pune în circuitul științific contribuții valoroase, cu informații de prima mînă, rezultînd din cercetările arheologice, din cercetările arhivistice, din interpretarea originală și fructuoasă a surselor relative la diverse perioade din istoria noastră. Două studii aparțin lui Ghenuță Coman, trecut, între timp, în lumea umbrelor; în special cel despre rolul creștinismului în etnogeneza românească merită un interes aparte — romanizarea s-a continuat și după retragerea aureliană prin creștinism. Autorul enumeră cîteva mărturii de viață romană în spațiul est-carpatic (Hotin, Soroca, Siret), mai puțin discutate pînă acum. Studiul Eugeniei Zaharia despre ostiile sătești în primul mileniu promite lumini noi asupra acestor vechi unități de viață rurală, subliniindu-se că „obștia veche românească constituie una din cele mai importante dovezi de ordin instituțional a continuității daco-romane" (p. 151). Deosebit de prețioase sînt precizările pe care statului (sec. XIII—XIV); numeroase mărturii — arheologice, numismatice, din izvoare Victor Spinei le aduce cu privire la situația Moldovei în ultima perioadă dinaintea apariției scrise — atestă infiltrațiile germane și maghiare la est de Carpați *înainte* de întemeierea principatului. Emil Emandi continuă cercetarea unor zone sucevene (acum, depresiunea Liteni); Alexandru Andronic și Rica Popescu dau la iveală noile descoperiri ale șantierului arheologic de pe locul fostei curți domnești din Vaslui; tot Rica Popescu dă cîteva considerații despre ceramica de uz comun (sec. XV) descoperită la Vaslui, iar Voica Maria Pușcașu — despre plăcile ceramice decorative de la cetatea Făgărașului (sec. XV—XVIII). Articole de numismatică semnează Nicoleta Arnăutu și Eugenia Popușoi. Alexandru Ligor semnalează cîteva aspecte ale luptei de clasă în Moldova (prima jumătate a veacului XVII). Cîteva considerații privind locul ocupat de Moldova în programul politic al lui vodă Brîncoveanu aparțin lui Panait I. Panait. De evoluția breslelor de slujitori (Moldova, 1749—1832) se ocupă Ecaterina Negruți, iar Dorina N. Rusu înfățișează o etapă premergătoare reînființării oștirilor pămîntene. Cu documente inedite, din corespondența ministrului belgian la Instanbul, Blondeel van Cuelebroeck, Gh. Platon evocă un episod din istoria străduințelor pentru construirea canalului Dunărea—Marea Neagră (1855). Contribuții de istorie contemporană semnează Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Saizu, Ioan Mancaș, Gheorghe Clapa și Ionel Bejenaru.

Rubricile de etnografie (Emilia Pavel; Victoria Semendeaev și Melania Ostap), muzeologie (Anghel Pavel, Viorica Cristea, Andy Z. Lehrer și Mihail C. Mateiaș), note și o cronică despre activitatea muzeului vasluian în 1979 încheie sumarul.

Volumul se bucură de o prezentare frumoasă, cu ilustrații îngrijit reproduse (unele mai puțin clare, în special fotografiile), rezumatele în limbi străine asigurînd receptarea contribuțiilor și peste hotare.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Analele Universității București", istorie, XXX, 1981, 164 p.

Precumpănitoare în noua fascicolă sînt studiile de istorie contemporană, fie aceasta generală sau românească. Se evocă personalitatea lui Atatürk la centenarul nașterii (M. Guboglu), criza politică de la începutul lui 1932 (E. Nastovici, Z. Zamfir), România și conflictul italo-etiopian (N. Z. Lupu), evoluția României interbelice sub unghi constituțional (I. Scurtu), sistemul electoral din România după 1948 (V. Budrigă), activitatea internațională a UASCR de la întemeiere pînă azi (I. Bălgrădean). Notă aparte face studiul lui Lucian Boia despre istoricii de la *Annales*. Se încearcă o prezentare generală a școlii respective, urmată de micromonografiile unor personalități reprezentative (Lucient Febvre și Marc Bloch), urmînd ca seria să fie completată în fascicolele viitoare. Autorul vede în grupul de istorici din jurul *Analelor* „forța cea mai coerentă și cea mai angajată în lupta pentru depășirea vechii istoriografii evenimențiale și pentru abordarea trecutului cu ajutorul instrumentelor de lucru puse la dispoziție de știința modernă" (p. 47). Publicat în franceză, excursul istoriografic întreprins de Lucian Boia va putea pătrunde, ca și alte studii din cuprinsul acestui număr, în cercurile de specialitate de peste hotare. Din această serie face parte și studiul lui Nicolae Isar despre *Principatele Române la începutul secolului XIX în relatările ofițerilor francezi Guilleminot [1807] și Thomassin [1814]*. O bibliografie istorică a cadrelor didactice respective, lista tezelor de doctorat susținute în 1980, prezentarea unor lucrări de demografie istorică, cîteva utile note bibliografice, o informare despre crearea comisiei internaționale de istoria istoriografiei și un necrolog consemnînd trecerea din viață a profesorului Vasile Maciu încheie sumarul.

Al. Zub

„Anuarul de folclor", I, Cluj-Napoca, 1980, 264 p.

După o întrerupere de 35 de ani, apare o publicație care continuă „Anuarul Arhivei de folclor", editat (vol. I—VII) între 1932 și 1945 de I. Mușlea. Noul Anuar apare sub egida sectorului de etnologie și sociologie a Centrului de științe sociale al Universității clujene, avînd ca redactor responsabil pe Ion Taloș. Volumul se deschide cu un studiu rămas de la I. Mușlea (datat 1965), intitulat *Contribuții la cunoașterea mișcării folclorice românești între anii 1925—1965* (în colontitlu, însă, *Din activitatea mea*), plin de informații, cu amintiri emoționante și care, după trecerea atîtor ani, au căpătat valoare de document. I. Taloș prezintă o lucrare de mare amploare realizată la Cluj: *Corpusul folclorului românesc: cimilitura*. Contribuții la istoria folcloristicii românești semnează István Almási, Faragó József și Virgil Florea, precum și Traian Mîrza și Ion Cuceu. De un interes mai larg e studiul lui Nicolae Bot despre *Dreptul cutumiar și folclorul obiceiurilor*. Nu lipsește rubrica de recenzii și note bibliografice.

Salutîndu-i apariția, urăm „Anuarului de folclor" viață îndelungată și roade îmbelșugate.

Ștefan S. Gorovei

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", XXII, 1980, 608 p.

Ultimul tom al *Anuarului* clujean exprimă o mai decisă tendință de structurare tematică, publicînd o serie relativ compactă de studii istorice elaborate pe baza unor anchete care nu se mărginesc la „modernizarea" limbajului, ci conduc la schimbări de perspectivă și nuanțări demne de tot interesul. Un studiu de larg orizont, punînd la contribuție rezultatele mai noi ale demografiei istorice, semnează acad. Șt. Pascu, considerînd această disciplină, în termenii lui Marcel Reinhard, ca o „dimensiune istorică", mai degrabă decît o sursă complementară de informații, și recomandînd, pe urmele lui P. Goubert și L. Henry, aservirea ei de către istoriografie. Cîteva contribuții privesc istoria culturală a Transilvaniei, de la arta românească a acestei provincii în sec. XV (M. Porumb), sculptura barocă a cetății din Alba Iulia (N. Sabău — Gh. Fleșer) și structurile culturale din Blajul luminist (I. Chindriș) la conceptul de societate în literatură iluministă românească din Banat (N. Bacșan) și vocabularul politic din sec. XVIII în Șcheii Brașovului (I. A. Pop): teme incitante, reclamînd o chestionare mai subtilă a informației livrești și de arhivă. Din aceeași categorie fac parte unele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contribuții mai mărunte, subscrise de M. Popa, I. Mârza, I. Botezan și L. Botezan. Remarcabile sînt tentativele de a descifra eforturile modernizatoare din Transilvania în epoca luminilor, ca și acelea de a contura mai exact structurile social-politice. Participarea țărănimii la mișcarea națională românească din aceeași provincie (L. Gyémánt), „opțiunile sociale în mișcarea politică românească din Transilvania în epoca revoluției democratice" (P. Teodor), raportul dintre național și social în vara lui 1848 în spațiul intracarpatic (L. Maior), stratigrafia socială a satului românesc transilvan în sec. XIX (S. Retegan) formează o altă direcție importantă de cercetare. Alte studii se referă la atitudinea românilor din America față de unitatea politică a poporului nostru (V. Diculescu), îndeosebi față de momentul culminant al acestui proces: 1918 (G. Bobango — I. Stanciu). Politica lui Radu de la Afumați față de Habsburgi (C. Feneșan) și relațiile Transilvaniei cu imperiul otoman la 1629—1630 (Cr. Feneșan) constituie încă o categorie de preocupări reflectată în cuprinsul *Anuarului*. O alta se desprinde din studiile de istorie social-economică privitoare la provincia intracarpatică în sec. XVIII (A. Răduțiu, I. Dordea). În fine, două intervenții privitoare la triburile central-balcanice în antichitate și la coloniștii din Asia Mică în Dacia Romană (I. I. Russu) sporesc interesul publicației. Cîteva recenzii și note bibliografice, urmate de cronica activității Institutului și de necrologuri încheie acest volum substanțial, în care colegiul de redacție a avut buna idee de a asigura unor texte, precum cel despre *Horia* (N. Edroiu), cel despre *demografie și istorie* (Șt. Pascu) și cel despre raportul dintre puterea centrală și orașe în țările române în sec. XV—XVII (S. Goldenberg), o circulație mai largă prin traducerea lor în limba franceză. Ceea ce ni se pare mai ales remarcabil în acest volum e încercarea de a-l structura mai sever tematic și de a asigura o anchetă istorico-culturală mai interesantă.

Al. Zub

„Arhivele Olteniei", s.n., I, Craiova, 1981, 351 p.

Reluînd, ca publicație proprie, numele revistei care, alături de *Ramuri*, a asigurat cîndva (1922—1943) demnitatea culturală a Craiovei, Centrul de științe sociale din vechea cetate a banilor își asumă sarcina de a-i continua și spiritul, cum citim în acele *Gînduri de început* cu care publicația debutează. O recomandă, evocînd prestigiul primei serii, Mihnea Gheorghiu și Iorgu Iordan. În afară de studii și articole de istorie, publicația mai cuprinde alte patru rubrici: filosofie, sociologie, economie, filologie, etnografie și folclor; cronică, recenzii și note bibliografice. În prima parte, cum se întîmplă mai în orice publicație de provincie, accentul cade pe arheologie, rubrică asigurată în volum de Marin Nica, Mișu Davidescu, Gh. Papilian, D. Berciu, D. Tudor, O. Toropu, D. Ciobotea, M. Dogaru. Pagini sintetice despre evoluția noastră de la Romania la România propune Șt. Ștefănescu. Preocupări demografice legate de situația provinciei și mișcările de populație manifestă V. Joița și Ileana Petrescu. De epoca modernă se ocupă I. Pătroiu, V. Chiriță, T. Georgescu, Dan Negulescu, Paul Barbu, Ilie Vulpe, I. Zarzară, iar de vremurile mai noi V. Nicolae, V. Osiac, V. Petrișor, Fl. Constantiniu. De un larg interes pentru cunoașterea trecutului local și național sînt apoi contribuțiile de etnografie și folclor, ca și unele cuprinse în rubricile dedicate filosofiei și folilogiei. Inegal în diversele-i articulații, primul tom din seria nouă a *Arhivelor Olteniei* acoperă un gol în peisajul revuistic românesc și va da, fără îndoială, un nou impuls cercetărilor craiovene în domeniul istoriei și a disciplinelor conexe.

Al. Zub

„Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXX—LXXIV (1976—1980), nr. 124—128, București, 1981, 790 p.

Vechea publicație a Societății Numismatice Române și-a reluat apariția acum cîțiva ani, tipărindu-se, de atunci, trei tomuri: unul pentru anii XLII—LXVI (1948—1972) al doilea pentru anii LXVII—LXIX (1973—1975) și al treilea, apărut recent, care acopere ultimii cinci ani, volum omagial, la împlinirea a 75 de ani (1978) de la întemeierea Societății Numismatice. Nu se pot găsi suficiente cuvinte de laudă pentru cei prin a căror strădanie perseverentă această publicație — cea mai veche dintre publicațiile noastre de profil istoric — își poate continua existența, fie și prin apariții neregulate, dar care, prin varietatea și bogăția materialelor din cîte un tom, răsplătesc așteptarea de cîțiva ani. Tomul de față, cu 60 de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studii și articole — de numismatică, metrologie, medalistică, descrieri de descoperiri monetare, evocări în legătură cu istoria numismaticii românești — la care se adaugă prezentări de cărți și periodice străine de specialitate și o bogată cronică științifică, e realizat la nivel european. Numismatica e una din acele științe auxiliare istoriei, pe care cercetarea istorică serioasă, demnă de acest nume, nu-și mai îngăduie de mult să o nesocotească. De la numismatică, istoria generală așteaptă lămuriri dintre cele mai diverse, de la acelea referitoare la viața economică pe care o ilustrează în primul rînd, pînă la acelea care ating viața politică, relațiile internaționale etc. Studiile din tomul apărut în 1981 al *BSNR* ilustrează perfect foloasele pe care cercetarea istorică le poate avea din studiile de numismatică.

La al 75-lea an de existență a *BSNR*, urăm acestei prestigioase publicații o viață lungă, pentru progresul științei istorice românești.

Ștefan S. Gorovei

„Carpica", XIII, Bacău, 1981, 182 p.

Deși mai redus ca număr de pagini, cel de-al XIII-lea tom al publicației Muzeului Județean de Istorie și Artă din Bacău prezintă un sumar strîns și închegat, cu contribuții originale — de arheologie, istorie și etnografie — dintre care unele ating probleme de un interes mai larg, precum studiul lui Alexandru Artimon (*Contribuții arheologice la istoria orașului Bacău*) și cel al lui Gheorghe Burlacu (*Ocolul domnesc al Bacăului, sec. XV—XVIII*, partea I). Cel dintîi este cu atît mai interesant, cu cît începuturile Bacăului ca oraș medieval din spațiul românesc est-carpatic rămîn încă nebuloase, revenind mai ales arheologiei misiunea să aducă lămuriri. În adevăr, cercetările prezentate acum de Alexandru Artimon au reușit să surprindă nivelul corespunzător așezării urbane de la sfîrșitul veacului XIV, documentat cu resturi ceramice caracteristice, dar și cu monede de la Petru I și Ștefan I. Au ieșit la iveală fundațiile curții domnești, din veacul XV și urme (datînd de la sfîrșitul secolului XIV și începutul celui următor) ale vechiului cimitir catolic. Corelate cu știrile izvoarelor scrise, mărturiile arheologice vor contribui esențial la descifrarea începuturilor Bacăului medieval.

Studiul lui Gheorghe Burlacu, aflat într-o strînsă legătură cu precedentul, este o lucrare de migală și cei care au fost tentați să întreprindă lucrări similare, asupra vechilor sate, vor ști să aprecieze munca autorului, care aduce și o însemnată contribuție la istoria proprietății în Evul Mediu; în acest sens, ar trebui insistat mai mult asupra genealogiilor, care pot pune în evidență lucruri interesante cu privire la întemeietorii satelor (cum e cazul neamului *Biro*, care a descălecat satul numit ulterior Gherăiești). Pentru precizarea unor detalii nu lipsite de însemnătate, se apelează și la studii generale. Nu înțeleg, însă, de ce numele episcopului Zamoiski a trebuit tradus prin „Ioan Botezătorul" (p. 54). Spița de la p. 55 nu e de neam (filiație), ci de proprietate. E o cercetare care trebuie continuată, amplificată și extinsă și la alte ocoale domnești.

Cîteva detalii interesante relevă și cercetarea întreprinsă de Ioan Murariu, asupra onomasticii feminine în Moldova la începutul veacului XVIII. Continuînd preocupări mai vechi, Virgil Cătargiu aduce o contribuție pentru dreapta înțelegere a „misticismului" lui Pârvan.

Cele două studii de etnografie, semnate de Vasile Adăscăliței și Dorinel Ichim, privesc zona Bacăului și Trotușului.

Ca revistă regională, „Carpica" are de îndeplinit o misiune de o importanță deosebită: zona pe care arheologii, istoricii și etnografii băcăoani trebuie să o cerceteze a fost, la începuturile Moldovei medievale, o adevărată *placă turnantă* în relațiile cu Transilvania și multe din problemele acestor începuturi își așteaptă dezlegarea din cercetarea atentă și complexă a acestei zone. Este ceea ce istoriografia contemporană așteaptă, cu încredere, de la colectivul muzeului din Bacău și de la „Carpica", publicație care și-a dobîndit de mult un loc de frunte printre periodicele românești de specialitate.

Ștefan S. Gorovei

„Cercetări istorice", XI (serie nouă), Iași, 1980, 758 p.

Intrată în cel de-al doilea deceniu de existență, seria nouă a revistei „Cercetări istorice" nu mai are nevoie de o recomandare sau de o prezentare specială: ea și-a stabilit de mult un loc de frunte între periodicele editate de muzeele regionale. Un sumar foarte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bogat — peste 50 de materiale, distribuite între rubricile „Muzeologie", „Restaurare-conservare", „Arheologie", „Istorie", „Documente", „Evocări" — caracterizează acest ultim și masiv tom al „Cercetărilor istorice". A enumera fie și numai titlurile ar fi o încercare fastidioasă. Cîteva articole sînt deosebit de interesante pentru istoria Iașilor (semnate de E. Ursescu și C. Ostap, Fl. Buimestruc, Gh. Sibechi, M. Huminic-Teclean); imaginile reproduse în aceste articole sugerează posibilitatea alcătuirii unui album al Iașilor vechi, cu fotografii din colecțiile Muzeului și Arhivelor. O rubrică consistentă privește arheologia și istoria veche (erudit studiu de A. Nițu, constatări și sugestii interesante în studiile semnate de C. Iconomu, Ș. Sanie, S. Sanie și M. Cojocaru, precum și în cel dintîi studiu despre *Pelasgicae res*, semnat de M. Vasilescu). Neașteptat de subțire este rubrica de istorie medievală. Comunicări folositoare de istorie modernă și o rubrică foarte bogată de istorie contemporană, atingînd aspecte variate. C. Merișca evocă trista soartă a bibliotecii de la Miclăușeni (circa 60 000 volume !!!), risipită în patru vînturi prin negrija tuturor factorilor competenți (o parte a reușit, chiar, să ajungă peste hotare, prin „străduința" unui anticar din 1944—1945...). Indicele analitic al revistei „Cercetări istorice", seria veche și cea nouă, pînă în 1980, întocmit de Ștefan Lemny, e o lucrare de o utilitate a cărei importanță e indiscutabilă. La urmă, recenzii și o caldă evocare, semnată de Voica Maria Pușcașu, a aceleia care a fost Emilia Zaharia.

Bogăția de informații — relative la domenii foarte diverse — pe care o pune la dispoziție revista „Cercetări istorice" îi justifică prestigiul de care se bucură în cîmpul istoriografiei românești contemporane.

Ștefan S. Gorovei

„Crisia", X, Oradea, 1980, 793 p.

Un mănunchi de cărturari a izbutit să asigure Muzeului Țării Crișurilor o pulsație foarte vie nu numai în ce privește activitatea specific muzeistică, dar și pe tărîmul difuziunii științifice a rezultatelor. Noul tom din *Crisia* confirmă această impresie și adaugă prestigioasei instituții încă un titlu de drept la gratitudinea celor ce se interesează de trecutul istoric românesc și de destinul nostru cultural. Ca și în celelalte nouă tomuri, materia e împărțită pe categorii de contribuții: studii, documente, articole și note, recenzii, bibliografii, cronici. Un *Cuvînt înainte* semnat de redactorul responsabil, dr. Sever Dumitrașcu, relevă semnificația acestui nou tom, menit să marcheze tematic aniversarea celor 2050 de ani de la întemeierea statului dac centralizat condus de Burebista. Același autor subscrie un studiu despre descoperirile arheologice din Munții Apuseni, publicat și aparte (Biblioteca „Crisia", VIII), iar împreună cu A. Hadnagy, rezultatele unor cercetări de suprafață efectuate la Fegernicu și Petrani (jud. Bihor). Noi considerații despre civilizația geto-dacă din Bazinul Siretului în cadrul marii unități a Daciei semnează R. Vulpe, în timp ce N. Chidioșan se ocupă de un depozit de unelte de fier descoperit în așezarea dacică de la Tășad, D. Ignat de noi elemente ale culturii Starčevo-Criș, iar I. Emődi de un depozit de unelte medievale găsit la Șoimi (jud. Bihor). Chestiuni de istorie social-economică abordează Gh. Gorun, L. Gyémánt, B. Mihoc, I. Popovici, A. Ilea ș.a., L. Borcea, I. Călușer, T. Sfîrlea, I. Fleisz. Preocupări variate de istorie politică manifestă G. Neamțu, L. și M. Stoica, Gh. Dumitrașcu, Gh. Iancu, L. Giura, I. și F. Mândrea, I. Chișu, A. Pantea, I. Popovici, E. Lazăr, T. L. Roșu. Spațiu încă mai întins se acordă apoi istoriei culturale, domeniu în care subscriu Fl. Dudaș (circulația *Cazaniei lui Varlaam* în vestul Transilvaniei), M. Drecin (activitatea didactică și istoriografică din Oradea în ultimii 15 ani), V. Faur (istoria locală în „Lucrări științifice"; societăți de cultură; *Index alphabeticus* pentru „Crisia" I—X), I. Chindriș (despre luministul Samuil Vulcan), Gh. Șova (legăturile lui T. Maiorescu în mediile scriitoricești din Transilvania și Banat), E. Borugă (Emilia Lungu Puhallo și „Familia"), C. Mălinaș (cu privire la niște cataloage de carte veche românească), Lucia Cornea (indice bibliografic al revistei „Familia", 1926—1929). Aceluiași ultim compartiment îi aparțin și *cronicile* privind activitatea Muzeului Țării Crișurilor (V. Faur, Doina Ignat, Gh. Gorun), a Muzeului memorial „Iosif Vulcan" (Blaga Mihoc), a Muzeului memorial „Ady Endre" (János Tóth), la care s-ar mai putea adăuga darea de seamă asupra sesiunii de rapoarte privind cercetările arheologice din 1978 (S. Dumitrașcu). Cîteva recenzii consemnează unele apariții editoriale de interes mai larg sau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai restrîns. O menţiune onorabilă se cuvine şi ilustraţiilor din acest volum, în care trebuie să vedem încă o expresie a spiritului de muncă şi devotament ştiinţific ce animă pe colaboratorii Muzeului Ţării Crişurilor.

Al. Zub

„Ethonologica", nr. 1, 2/1978, nr. 1, 2/1979 *

Revista apare din 1978, sub egida Asociaţiei de Istorie comparativă a instituţiilor şi dreptului, din Republica Socialistă România, respectiv a Comisiei de etnologie prezidată de Romulus Vulcănescu. În cadrul Asociaţiei amintite, formula este justificată prin orizontul integrator al etnologiei moderne, ca ştiinţă procedînd o însumare superioară privind „sistemul ştiinţelor etnologice, cooperarea interdisciplinară dintre toate *Ştiinţele Omului*, deschiderea cu o foarte largă perspectivă spre filozofia culturii". *(Prolegomena*, nr. 1/1978 — Romulus Vulcănescu). Microstudiile publicate pînă în prezent fundamentează această viziune, atît din unghi teoretic general, cît şi din interiorul respectivelor ştiinţe, dezbătînd probleme teoretice prioritare de ansamblu şi de domeniu, cu largi implicaţii în ştiinţele umane învecinate. Acest act de cultură îşi asumă o responsabilitate cu deplină acoperire. Astfel, noutatea ipotezelor este pusă cîteodată sub anume ton de aşteptare (chestiune de ţinută), chiar dacă în fapt ipoteza se susţine printr-o magistrală demonstrare la obiect. (Traian Herseni : *Le dragon dace*, nr. 1/ 1979), sau este aptă să ofere substanţiale sugestii şi unghiuri de vedere cercetătorilor de altă opinie (Paul Tutungiu : *The mythicothracien substratum of „Miorita"*, nr. 1/1979), în sensul unor lărgiri de perspectivă teoretică. Concomitent şi în rînd cu unele apariţii ale Editurii Academiei *(Etnologia. Folcloristica*, de Romulus Vulcănescu şi Gheorghe Vrabie, 1975 ; *Introducere în etnologie*, sub coordonarea ştiinţifică a prof. dr. Romulus Vulcănescu, 1980), efortul conjugat al colaboratorilor revistei a lansat o direcţie amplă de cercetare şi interpretare, ce se va dovedi rodnică nu numai pentru ştiinţa românească. Ştiinţa istorică — în această concepţie — este o ştiinţă a semnificaţiei adînci a faptelor şi evenimentelor : documentul „nescris", fie chiar cel folcloric ori etnografic, ajută spre luminarea documentului epigrafic, nu o dată o documentului antic, descoperind permanenţa şi continuitatea. O filozofie a culturii infuzată sau, mai exact, proprie etnologiei îi conferă interes în praxisul social actual, deschizînd totodată căi pentru înţelegerea fenomenului devenirii umane la scară mondială. De aceea se cuvin salutate, pentru justeţe şi nivel sintetic, ca şi pentru concizia şi unitatea demersului, microstudiile închinate lui B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol şi N. Iorga, alcătuind un compact grupaj al nr. 2/1979 : *Perspectives ethnologiques dans les investigations historiographiques. (Bogdan P. Haşdeu et l'idée des origines de la culture*, de Vasile Vetişanu ; *Les sources ethnologiques de l'histoire chez A. D. Xenopol*, de Virgil Mirescu ; *Significations ethnologiques retrouvées dans l'oeuvre de Nicolae Iorga*, de Paul Simionescu). Observăm astfel că direcţia revistei îşi află antecedente ilustre prin personalităţi care au deschis orizonturi noi istoriei moderne. Acelaşi nr. 2 conţine un substanţial articol, *Tradition of interdisciplinary researches in Romania*, de R. Vulcănescu, considerare de asemenea sintetică asupra evoluţiei şi tradiţiei remarcabile a studiului interdisciplinar (care duce la lămurirea ansamblului fenomenului cercetat) şi prezentare — din această perspectivă — a unor mari cercetări etnologice din ultimii ani, la noi în ţară. Tot astfel studiul mai sus citat al lui Virgil Mirescu plasează revista *Ethnologica* în continuarea unor tradiţii româneşti ce a trecut apoi la V. Pârvan (în arheologie), D. Gusti (sociologie), reflectînd astăzi eforturile cercetării etnologice ca ştiinţă istorică, culturală şi filozofică integratoare. Este avută în vedere şi „reconcilierea", în sens de reconsiderare într-un nou ansamblu, a stadiilor vechi şi noi ale cercetării, precum şi contribuţia actuală în disciplinele aferente sau în studiul interdisciplinar. *(Prolegomena*, nr. 1/1978). Dintre studiile de direcţie, orientare şi metodă mai enumerăm : *L'etnophilosophie* (Vasile Vetişanu), *The hermeneutical method in ethnology* (Lucian Stanciu), *The economic premises of the ethnological phenomena* (Aneta Spiridon) — nr. 1/1978 ; *Urban ethnology. Theoretical preliminaries* (Paul Simionescu), *Les zones et les foyers ethnoculturels* (Nicolae Dunăre), *Ethnology ; from exotic to heroic* (Paul Drogeanu), *Ethnogenesis in the light of folk mythology* (Romulus Vulcănescu), *Ethnoeconomic bases of the daco-roman and romanian continuity* (Aneta Spiridon) — nr.

* Vezi şi *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 747

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2/1978 ; *Polysemic documents* (Paul Simionescu), *Ethnology, anthropology and culture change* (David Kideckel) — nr. 1/1979).

Ethnogenesis in the light of folk mythology, de Romulus Vulcănescu, e o prefigurare, pe cît se pare, a Mitologiei române, ce urmează să apară într-un viitor foarte apropiat. Autorul ridică problema complexă a aculturației și a etnogenezei bio-psihice și cult rale. Mitologia este profund implicată în impact, în plan etic, gnoseologic, axiologic, estetic și spiritual-artistic ; mithopeismul are un loc important în decantarea etniilor pe un nivel istoric. Rezultă „relativa cronologie a lucrurilor și fenomenului bio-psiho-etnotonic", mitogeneza reflectînd aspectele dinamice ale etnogenezei. Autorul aduce precizări privind procesul etnogenezei române : perioade, teme, procese intervenite. Mitologia română se constituie : 1/2 din mitologia dacă, 1/4 din mitologia romană și 1/4 din alte mitologii și influențe. Mitologia este un „nervum rerum" cultural al oricărei etnogeneze, parte componentă a unui complex de factori în cadrul istoric dat.

Desprindem și *Polysemic documents*, de Paul Simionescu (nr. 1/1979). Delimitarea între documentul nescris și cel scris a divizat artificial știința istoriei. Împărțirea pozitivistă în compartimente stricte postulează o funcționalitate oarecum independentă, ele devin „o parte de problemă științifică". Ori numai căutînd rațiunea fenomenelor și interdependența se poate ajunge la explicațiile generale. Autorul face un excurs larg în cercetări pe plan mondial, de această factură. Și prin acest recurs se arată necesitatea și utilitatea adecvării la realitățile istorice, avantajele unei metode integratoare. Obiectul științelor istorice și etnologice este același : viața socială. Se disting o microistorie, o istorie conjuncturală și una structurală, a lungilor perioade. Deci e necesară coinciderea dimensiunii sociologice (sincronice) și istorice (diacronice) și fizio-psihologice, avîndu-se în vedere noțiunea faptului social total. Se poate vorbi de o etnoistorie, incorporînd etnologie, arheologie, lingvistică etc., în studiul aculturației ș.a.m.d. Autorul scrutează posibilele tangențe între metoda analizei structurale și hermeneutică, apelînd și la contribuția lui Mircea Eliade în descoperirea semnificațiilor. Unul și același document oral are valori polisemice (religios, istoric, cultural, psihologic, sociologic ș.a.). Astfel, el intră în sfera preocupărilor istorice și culturale. Descifrarea semnificațiilor presupune o operațiune hermeneutică specifică, inclusiv în descifrarea formelor „corupte", „degradate" față de sensul original. Este necesară reasamblarea, trierea și interpretarea noilor tipuri de documente primare nescrise.

The hermeneutical method in ethnology, de Lucian Stanciu (nr. 1/1979) definește principiile metodei hermeneutice : principiul polisemnificației și solidarității cu totalitatea, principiul simbolic, al structurii simbolice (proprii epocii și comunității respective), principiul genetic-istoric. O seamă de principii se includ, mai pe larg, în sistemul cercetării : autorul explică peste zece principii, dintre care unele presupun elaborarea tehnicilor hermeneutice specifice în interpretarea diferitelor obiecte și fapte de cultură considerate semnificative, relevante, și o strategie de abordare a realității incluzînd trepte comparative, făurirea modelului și determinarea sensului, pînă la întruchiparea teoriei domeniului studiat, îmbogățirea teoriei generale etc. Universalitatea acestei metode coincide cu universalitatea existenței umane, care este un teren comun filozofic al disciplinelor științifice, hermeneutice și etnologiei.

Neîndoios, orientarea generală a revistei include această metodă, adîncind interdependențele istorice, sociale, economice.

Nr. 2/1979 conține și un grupaj de studii despre Mircea Eliade : *Mircea Eliade et la conception historique de la culture*, de Romulus Vulcănescu, *Eliade ou la soif du concret*, de Constantin Noica, *Sur une phrase de Mircea Eliade*, de Sergiu Al. George, *L'hermeneutique de l'archetype chez Mircea Eliade*, de Adrian Marino. Ne oprim asupra primului studiu și a celui de urmă. Concepția epistemologică asupra activității istoricului, cum reiese din „Traité d'histoire des religions", 1939, și „Histoire des idées et croyances religieuses", 1976, și în special din studiul metodologic „La nostalgie des origines", 1971, — se apleacă asupra istoriei culturii, în relația funcție religioasă a culturii și funcție culturală a religiei, experiența existențială fiind concepută ca sursă de documente vii asupra sacrului, hierofaniilor, simbolurilor, miturilor și riturilor. Romulus Vulcănescu evidențiază două etape mari în conturarea operei eliadești : 1) Istoria culturii sub aspectul religiozității primare și difuze. 2) Istoria culturii sub aspectul diversității religiilor populare (istoria evenimențială a religiilor), — reieșind unitatea fundamentală a fenomenelor studiate și inepuizabila noutate a expresiilor lor culturale în ansamblul vieții mondiale. (Un model transhuman și un model paradigmatic — două nivele epistemologice — și, în altă scară, culturi rurale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și culturi urbane, astăzi pe cale de profanizare). Este vorba de o istorie universală a spiritului, omul fiind definit ca o ființă cosmică și etnică. Studiat interdisciplinar și dinlăuntru, sacrul reamintește un mod de viață al unei lumi arhaice, patriarhale, și este în fond „un element în structura conștiinței, și nu un stadiu în istoria acestei conștiințe" (M. Eliade, *La nostalgie des origines*). În context se evidențiază descoperiri remarcabile privind aportul unor stadii de civilizație la adîncirea și conturarea conștiinței mitice (configurarea sacrului), precum și privind noutatea sau originalitatea *expresiilor*, ca de pildă în cazul religiei geto-dacilor și cele mai importante tradiții mitice și creații folclorice ale românilor. Convergența metodelor istoriografică, fenomenologică, hermeneutică și comparativ-genetică aduce un unghi de vedere etnologic în sensul modern.

La hermeneutique de l'archetype chez Mircea Eliade, de Adrian Marino, evidențiază locul schemelor primordiale, al situațiilor originare, al operațiilor fundamentale de „tipizare". De la fenomenele embrionare care deschid o serie, aduc un mesaj, instituie o semnificație, la o imagine primordială sau arhetipală, la prototipul exemplar. De asemenea, interesul cu totul particular pentru momentele genetice, originare, care definesc imagini, simboluri, mituri, concepte ireductibile, respectiv *situații existențiale* cu semnificații fundamentale: explicarea și înțelegerea universului semnificant al omului. Apoi, imitația și repetiția arhetipurilor, cu un caracter ritual și simbolic, este un al doilea element important al hermeneuticii lui Mircea Eliade. Ea prezidă totalitatea actelor umane, de civilizație și conștiință. De aici constantele sau invariantele structurale. Arhetipul este polisemic, polivalent, și poate căpăta *valorizări surprinzătoare*. Cu toate acestea, explicarea vieții și istoriei întemeierii modelelor exemplare este specifică nu numai culturilor tradiționale. Ele explică nu numai universul imaginar, ci, de asemenea, existența omului în lume, căci primele intuiții și situații și revelații umane se grupează sau regrupează în arhetipul existenței omului în lume. O serie de imagini centrale și arhetipuri pot deveni specifice unui popor și unei națiuni. În concluzie, „hermeneutica lui Mircea Eliade este o veritabilă hermeneutică a inconștientului colectiv și a totalității expresiilor sale mitico-simbolice". La Mircea Eliade ideea de arhetip oscilează între sensul arhaic (platonician, paradigmatic) și sensul profan — de model, intuiție — avîndu-se în vedere semnificația funcțională a arhetipului și modelelor. (Arhetipul este totodată creator și hermeneutic).

Un număr însemnat de microstudii ilustrează (pe discipline) direcția și linia de principiu a revistei. De pildă, arheologul și istoricul culturii, pînă la folclorist și estet, descoperă fructuoase deschideri de orizont în studii ca: *The spirituality of the autochtonous population in Dacia in the 4 th — 13 th centuries*, de Lucian Stanciu — nr. 2/1978. (Se demonstrează continuitatea spirituală a substratului local, de la precreștinism la creștinism, pe marginea unor descoperiri arheologice de la Tomis, Biertan, Mycia, Bîtca Doamnei, Dănești, publicate în volumul lui Emilian Popescu [1]). Sînt sintetizate estimări judicioase privind potențialul cultural și de civilizație al Daciei: *De la philosophie des Geto-Daces*, de V. Vetișanu (nr. 2/1978); *Village community in ancient Dacia*, de Aneta Spiridon (nr. 2/1978); *Estimation by agro-ecology of the potential population in Dacia*, de Viorel Soran, Ioan Puia, Ana Fabian (nr. 1/1979); *Primitive and folk funerary masks*, de Romulus Vulcănescu (nr. 1/1978); *Ethnoeconomic bases of the Daco-Roman and Romanian continuity*, de A. Spiridon (nr. 2/1979). De asemenea, unghiuri inedite despre erdalie (Val. Al. Georgescu, nr. 2/1978), mitul lui Orfeu (Rodica Ciocan-Ivănescu, nr. 2/1978), balada Iorgovan (Mihai Rădulescu, nr. 2/1979), Miorița și miturile dace (P. Tutungiu, nr. 1/1979. 2/1979. 2/1978), Harap Alb (Viorel Soran și Magdalena Tampa, nr. 2/1979), dragonul dac (Traian Herseni, nr. 1/1979), „contractul lui Adam" și implicațiile sale juridice (Val. Al. Georgescu, nr. 1/1979), riturile de incinerație în folclor (P. Tutungiu, nr. 1/1978), studii despre Eminescu (George Anca, nr. 2/1978), Shakespeare (Dan Lăzărescu, nr. 2/1979), unele studii de geneză folclorică și relația folclor - literatură cultă.

Acestea și alte cîteva lucrări valoroase prezintă pentru cititorul obișnuit farmecul, iar pentru specialist acutul interes profesional, în virtutea faptului că privesc fenomenele dintr-o perspectivă totalizatoare, nefărîmițată, integrîndu-le într-un vast cîmp istoric și filozofic. E o contribuție — în perspectivă — la un structuralism dinamic și dialectic. Nu lipsesc din numerele prezentate comentariile la noutățile etnologice, calendarul unor manifestări internaționale, bibliografii pe probleme de cercetare, note bibliografice ș.a.m.d., revista

[1] E. Popescu: *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XII, descoperite în România*, București, 1976, 440 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiind implîntată în actualitate și prin profilul unor cercetări vizînd o politică a culturii, în context național și universal. Din aceste motive putem vorbi despre un reviriment cultural, dar și despre o deosebit de importantă deschidere spirituală, dintre cele care capătă mai devreme sau mai tîrziu titlul de școală, dar care dincolo de convențional — devin punct de referință în șirul valoroaselor tradiții românești.

Eugen Agrigoroaiei

„Ethnologica", București, 1981, 191 p.

Noua fasciculă din publicația ce apare de cîțiva ani ca anexă a revistei *Recherches sur l'histoire comparative des institutions et du droit*, publicație patronată de asociația respectivă și beneficiind de un lot de specialiști în domenii de interes convergent, grupează cîteva texte cu privire la unitatea și continuitatea românilor, abordată sub unghi arheologic (Radu Vulpe), lingvistic (Liviu Franga) și etnologic (Paul Simionescu) : grupaj interesant, dar care invită la noi aprofundări, dată fiind complexitatea problemelor puse în discuție, probleme care nu pot fi soluționate decît pluridisciplinar. Un alt grupaj, cel mai substanțial, evocă personalitatea lui D. Gusti din perspectivă antropologică (Ștefan M. Milcu), etnologică (Traian Herseni), folclorică (Romulus Vulcănescu) și propune cîteva contribuții noi în spiritul școlii gustiene : funcția simbolică a satului (Rodica Botoman) ; ciclul nașterii Dumitru Radu Popa) ; mitul oului cosmic în opera lui Brâncuși (Șt. Georgescu-Gorjan) ; un model imaginativ în proza eminesciană (Silvia Chițimia). Cîteva noi contribuții privesc perspectivele etnologiei sub un unghi juridic (Jean Poirier, Liviu Marcu, Armin Wolf, W. Wodke), ecologic (Mihai Rădulescu) ; comportamentul (Henri Wald) etc. O notă a Anetei Spiridon cu privire la opiniile lui H. Focillon despre arta românească încheie seria de contribuții, iar cîteva recenzii și note bibliografice avertizează util asupra altor preocupări din sfera de interes a etnologiei.

Al. Zub

„Forschungen zur Volks-und Landeskunde", Sibiu, Bd. 24, Nr. 1, 1981, 142 S.

Ultimul număr din cunoscuta revistă sibiană e întrucîtva un omagiu la adresa Sighișoarei, căreia îi dedică unele cercetări cu privire la istoria orașului în sec. XIV—XVI și situația actuală (M. Gheorghiu). Celelalte studii și comunicări se referă la sașii transilvăneni în sec. XVIII—XIX (C. Göllner), istoria castelului timișorean (Ts. Breier), subiecte românești din literatura germană (Horst Fassel), mișcarea muncitorească din România oglindită în presa germană din Transilvania (Vasile Ciobanu), scriitorul Emil Witting, graficianul Franz Neuhauser etc. Dări de seamă informează asupra activității sectorului de sociologie de la centrul de cercetări din localitate și a societății „Sebastian Hann". Utile recenzii și note bibliografice încheie fascicula.

Al. Zub

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile Secției de științe filologice, literatură și artă*, s. IV, t. II, 1979—1980, București, 1981, 244 p.

Tomul II din noua serie a vechii publicații academice cuprinde materii foarte diverse, organizate în patru compartimente. Cel dintîi adună contribuții de lingvistică, din care istoricii au a reține îndeosebi studiile despre *Influența lingvistică occidentală în cultura bizantină* (H. Mihăescu), *Aspecte fonetice ale latinității limbii române — probleme de cronologie relativă* (Al. Niculescu), lexicul autohton al limbii române (Gr. Brâncuși), daco-moesiana și latina în perspectivă indoeuropeană (Dan Slușanschi), elementele autohtone în *Cuvente den bătrîni* (G. Mihăilă). Al doilea compartiment privește istoria literaturii și artelor, filologia, compulsînd studii despre *Curierul românesc* (Șerban Cioculescu), Ioan Cucuzel și muzica bizantină (H. Mihăescu), perspectiva culturologică și cea morfologică în istoria artei medievale (Răzvan Theodorescu), cronografele românești (Doru Mihăescu) ș.a. Un al treilea grupează texte omagiale despre Gala Galaction, Th. Capidan, Camil Ressu, Jean Steriadi, M. Sadoveanu. Ultima secțiune, a IV-a, e dedicată istoriei Academiei Române, în perspectiva căreia se dă un studiu despre S. F Marian (Al. Dobre). În fine, o cronică a manifestărilor științifice încheie volumul.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Revista de istorie", nr 1—12/34, 1981.

Ajunsă la al 34-lea tom, *Revista de istorie* și-a cîștigat mai de mult un binemeritat prestigiu în rîndul publicațiilor de specialitate, atît prin valoarea colaboratorilor, cît și prin tematica abordată.

Prestigiosul colectiv redacțional al revistei a fost preocupat și în anul 1981 de cuprinderea a cît mai multe și variate studii și articole referitoare la toate epocile istoriei României și istoriei universale.

După cum se știe, în anul 1981 poporul român a aniversat cei 60 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, eveniment cu profunde semnificații în istoria noastră contemporană. Momentul acesta a fost marcat de expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu *60 de ani de slujire devotată a poporului, de luptă pentru dreptate socială și libertate națională pentru construirea socialismului și ridicarea bunăstării maselor, pentru independența patriei, colaborare internațională și pace.* Revista de istorie (nr. 6) își face o datorie de onoare prin publicarea integrală a expuneri. Problemele subliniate sînt edificatoare în evidențierea raportului dintre partid și popor. „Partidul Comunist Român — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — s-a edificat întru totul cu interesele vitale ale clasei muncitoare, ale întregului popor" Cu bine cunoscuta-i clarviziune de a prezenta activitatea Partidului, în care s-a integrat din fragedă tinerețe, Secretarul general punctează momentele principale ale luptei de eliberare socială și națională, ale evoluției mișcării muncitorești. În mod firesc, cea mai mare parte a expunerii este rezervată activității P.C.R. în etapa actuală, rolului său în conducerea democratică a societății, în construcția socialismului în țara noastră, politicii de prietenie, solidaritate și cooperare cu toate forțele înaintate și progresiste din lume, cu toți cei care luptă pentru pace și o viață mai bună.

Aniversării celor 60 de ani de activitate și luptă a P.C.R., Revista de istorie îi consacră în grupajul *Afirmarea Partidului Comunist Român pe arena istoriei patriei* (nr. 4), o serie de studii prin care se aduce un modest omagiu măreților fapte și eroismului comuniștilor.

Deschizînd seria acestor studii aniversare, în ordinea apariției lor, care este, dealtfel, și cea cronologică, Ioan Iacoș, în studiul *Partidul muncitorilor din România. Ascendență și continuitate revoluționară (1872—1921)*, pe baza unui bogat material documentar, examinează principalele caracteristici ale mișcării muncitorești și socialiste, începînd de la formarea Asociației Generale a Lucrătorilor din România pînă în pragul creării Partidului Comunist. Autorul pune, de asemenea, în valoare importanța organizatorică și ideologică a creării P.S.D.M.R.-ului. Din analiza activității acestuia, autorul a desprins interesante concluzii pentru activitatea viitoare și pentru modul cum s-a definit mișcarea muncitorească de la noi. În condițiile noi istorice, aceasta a dus la crearea P.C.R., care avea să „consfințească unificarea organinizatorică a mișcării socialiste" și să adopte programul corespunzător etapei noi de dezvoltare a României.

Un alt studiu dedicat momentului aniversar este intitulat *Semnificația istorică a Congresului partidului din mai 1921*, avîndu-i ca autori pe Gh. Unc și Florea Dragne. Autorii subliniază de la început importanța Congresului, prin aceea că „a statuat organizarea partidului corespunzător noilor coordonate ale istoriei, pe temelia României reîntregite". Prezentînd apoi problematica cu care era confruntată clasa muncitoare, sînt analizate principalele momente care au urmat Conferinței din 23—26 mai 1919 și pînă la Congresul din 1921. Se acordă atenție analizei documentelor adoptate de Congres, spiritului democratic de adoptare a hotărîrilor. Se remarcă, de asemenea, principiile și tactica revoluționară preconizată, „„corespunzătoare vremii și noilor împrejurări", condițiilor concrete ale țării, aspirațiilor clasei muncitoare. Semnificația Congresului este remarcată și subliniată prin realizarea unității mișcării muncitorești din România, prin afirmarea Partidului „ca o forță politică profund patriotică, națională".

Studiul *Partidul Comunist Român, inițiatorul, conducătorul și dinamizatorul procesului de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră*, realizat de Gh. I. Ioniță, se referă la alte momente deosebit de importante din istoria patriei și a P.C.R. Autorul și-a îndreptat atenția spre evidențierea concepției partidului în noua etapă în care se găsește România. În acest sens, analizează problematica care preocupă partidul și statul nostru între Congresul IX și Plenara C.C. al P.C.R. din 3—5 noiembrie 1971. Prin analiza documentelor Congreselor IX, X, XI și XII, autorul le fixează dimensiunile și valoarea în timpul pe care-l trăim. Scoate în evidență semnificația hotărî-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor adoptate pentru dezvoltarea pe noi trepte și coordonate a României socialiste. În tot acest timp se precizează aportul secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, în elaborarea bazelor teoretice și practice ale edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, exemplul său în lupta pentru transformarea și propășirea țării, în lupta pentru pace și progres în întreaga lume.

Grupajul de articole aniversare este încheiat de Alexandru Bolintineanu, prin studiul *Rolul partidului în elaborarea politicii externe a României socialiste*. Subliniind că Partidul, în cei 60 de ani de existență, a acordat o importanță deosebită politicii externe, autorul remarcă în mod deosebit rolul său în fundamentarea acesteia după eliberarea socială și națională din august 1944. Se are în vedere unitatea dialectică între politica internă și cea externă, faptul că Partidul trasează liniile politice și îndrumă întreaga activitate pe plan internațional. Toate acțiunile au la bază interesele vitale ale poporului, apărarea păcii și colaborarea cu toate popoarele, indiferent de orînduirea socială, respectarea principiilor neamestecului în treburile interne și a încălcării suveranității și independenței. Autorul a avut în vedere prezentarea metodelor utilizate de România, propunerile făcute cu diferite ocazii, întreținerea dialogului și inițierea unor acțiuni pentru destindere. Studiul ilustrează rolul determinant al partidului pe planul politicii externe, al participării personale a președintelui țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la fundamentarea direcțiilor politicii externe și la realizarea obiectivelor stabilite.

Fără să facă grupaje pe epoci, redacția revistei a avut în vedere publicarea unor interesante articole și studii care acoperă toate epocile istorice. Între studiile de istorie veche reține atenția raportul prezentat la cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, *Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor* (nr. 1 și 2), de acad. Emil Condurache și Răzvan Theodorescu. Pe baza unui bogat material, autorii prezintă evoluția civilizației în acest spațiu al Europei. Argumentele, cu o solidă bază științifică, reliefează caracteristicile acestei evoluții. Dintre multele și substanțialele idei, se desprinde aceea a continuității, a argumentării că nu poate fi vorba de o întrerupere a civilizației, chiar dacă au fost atîtea evenimente contrare acestei evoluții. Dealtfel, raportul nu se limitează la analiza perioadei vechi. Depășind această etapă se argumentează că „Europa răsăriteană de astăzi, dincolo de apartenența popoarelor ei la sisteme politice și sociale diferite, rămîne, prin civilizația sa, prin experiențele culturale, științifice și tehnologice ce se petrec în toate compartimentele vieții sale istorice, continuatoarea acestor tradiții ale trecutului apropiat...".

Istoriei Daciei îi sînt consacrate două interesante studii. În *Istoria politică a geto-dacilor în secolele VI—II î.e.n.*, George Trohani și Larisa Nemoianu, pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice și a izvoarelor scrise, probează că geto-dacii au cunoscut un proces organizatoric pe care s-a bazat formarea statului centralizat condus de către Burebista. Referindu-se la o altă perioadă, Constantin C. Petolescu, în studiul *Relațiile economice ale Daciei romane* (nr. 4), are în vedere o problemă mai puțin studiată din istoria Daciei. Pe baza unui interesant material documentar, el aduce date despre raporturile economice, subliniind valoarea Daciei în circuitul *comercial al lumii romane*. Produsele de proveniență dacică, ne demonstrează autorul, au circulat în întreaga lume romană și au fost căutate și apreciate. Urmărind schimburile în ambele sensuri — import și export — se aduc dovezi că prin integrarea „Daciei în sfera politică și administrativă a Romei, aceste legături au căpătat o amploare fără precedent", avînd la bază o mai mare dezvoltare a căilor de comunicație. Nu avem intenția să-l contrazicem pe autor, ne permitem însă observația că nu toate concluziile generale se acordă cu textul. Aceasta nu reduce cu nimic însă valoarea studiului.

Problemelor politice, celor de ordin social, discuții cu caracter metodologic, ca și relațiilor internaționale din epoca medie îi sînt consacrate mai multe studii și articole. Astfel, Dan Berindei și Irina Gavrilă, în studiul *Mutații în sînul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orînduirii feudale* (nr. 11) prezintă procesul diferențierii în rîndul boierilor. Prin datele puse în valoare, studiul este deosebit de interesant, oferind interpretări de înaltă ținută.

Unei alte probleme deosebit de importante în istoriografia noastră Stelian Brezeanu îi consacră studiul *„Români" și „Blachi" la Anonymus. Istorie și ideologie politică* (nr. 7). O atentă și foarte obiectivă analiză a textelor, a ceea ce s-a scris pînă acum, demonstrează seriozitatea și competența cu care autorul se angajează în această discuție. În prima parte sînt prezentate textele și părerile greșite asupra operei lui Anonymus. Înțelegem că n-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost în intenţia autorului să facă polemică, ci să atragă atenţia asupra părţilor şi problemelor neluate în discuţie. Pe baza izvoarelor, care nu pot fi contestate, dar care au fost, nu o dată, ignorate, se face dovada temeiniciei unor concluzii obiective, la baza cărora a stat studiul atent, meticulos, şi nu dorinţa de a rezolva oricum o problemă de istorie.

O discuţie de metodologie a cercetării, de modalitate de interpretare, angajează şi Petre Diaconu în studiul *Realităţi politice la Dunărea de Jos: români, bizantini, bulgari, pecenegi* (nr. 6). Pe baza unui foarte bogat material documentar, sînt argumentate teze şi idei, sînt combătute interpretările greşite ale istoricilor străini care s-au ocupat de aceste probleme.

Problemelor de organizare internă şi de evoluţie a unor regiuni le sînt consacrate studiile: *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII—XV)* (nr. 10), autor Anca Ghiaţă, şi *Aspecte particulare ale procesului formării oraşului medieval Suceava* (nr. 12), autor M. D. Matei.

Dintre studiile de istorie medie universală se recomandă atenţiei cele întocmite de Constantin Căzănişteanu şi Şerban Papacostea. Prezentînd şirul războaielor ruso-austro-turce, în studiul *Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra Ţărilor române* (nr. 2), C. Căzănişteanu are în obiectiv sublinierea consecinţelor acestora asupra Ţărilor române. Se evidenţiază astfel, pierderile de vieţi omeneşti, datorate fie direct acţiunilor militare, fie bolilor şi molimelor, pierderile economice şi schimbările politice care au rezultat ca urmare a acestor conflicte, amprentele negative lăsate asupra evoluţiei societăţii româneşti. Se remarcă, de asemenea, că aceste războaie, mai ales cele purtate pe teritoriul românesc „au deschis calea afirmării iniţiativelor militare româneşti" şi că «eşecurile militare ale Porţii din secolul al XVIII-lea au consolidat în conştiinţa politică românească ideea formulată concis de Dimitrie Cantemir a „descreşterii" Imperiului otoman». Pe lîngă efectele negative, autorul relevă că acestea „au pus în lumină criza Imperiului otoman şi au creat cadrul obiectiv pentru manifestarea forţelor social-politice româneşti care militau pentru emanciparea naţională".

În studiul *Relaţiile internaţionale în răsăritul şi sud-estul Europei în secolele XIV—XV* (nr. 5), Şerban Papacostea face o sinteză interesantă. Parte integrantă a contribuţiei domniei sale la tratatul de istorie universală, în cele două părţi distincte „Europa răsăriteană" şi „Europa sud-estică", sînt prezentate, în ordine cronologică, cîteva probleme care au dat o anumită turnură relaţiilor internaţionale. Sînt scoase în evidenţă: Sfîrşitul hegemoniei Hoardei de Aur şi consecinţele care au rezultat, Rivalitatea între Lituania şi Moscova, Lupta pentru gurile Vistulei, Rivalitatea pentru gurile Dunării. Dintre problemele care au dominat Europa de sud-est sînt analizate: Declinul puterii bizantine şi afirmarea Serbiei, Lupta dintre Genova şi Veneţia pentru strîmtori şi controlul comerţului, Expansiunea otomană în Peninsula Balcanică şi Instaurarea dominaţiei otomane în Marea Neagră. Din multitudinea de date cunoscute, autorul a selectat pe cele mai importante şi astfel a reuşit să surprindă esenţa relaţiilor internaţionale din această perioadă şi mai ales consecinţele convulsiilor care au avut loc.

O serie de alte studii fac dovada preocupărilor istoricilor noştri de a rezolva probleme cît mai diverse de istorie medie. Remarcăm aici studiile *Mercenarii în oştile româneşti în evul mediu* (nr. 1), autor Constantin Rezachevici; *Autonomia vlahilor din Imperiul otoman în secolele XV—XVIII* (nr. 8), autor Anca Tănaşoca; *Consideraţii privind autorul izvodului lui Tudosie Dubău* (nr. 9), autor Dumitru Velciu. Se impun atenţiei cititorilor, prin datele pe care le introduc în circuitul istoriografic, studiile documentare: *Izvoare scrise privind aşezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI—XIV* (nr. 2), autor Silvia Baraschi; *Acte medievale din arhive străine* (nr. 9), autor Ştefan Andreescu; *Sigilii ţărăneşti din Ţara Românească şi Moldova (1600—1650)* (nr. 4), autor Maria Dogaru, ş.a.

Probleme de istorie modernă a României şi universale sînt prezentate în toate numerele revistei. Seria studiilor, în ordinea numerelor, este deschisă de reputatul istoric Dan Berindei cu *Frămîntări politice în Ţara Românească în primăvara şi vara anului 1861. Petiţia de la 11 iunie 1861* (nr. 1). Preocupările autorului pentru epoca Unirii sînt cunoscute şi din alte lucrări. De data aceasta aduce noi date privind confruntările politice din această perioadă. După ce remarcă importanţa dublei alegeri, „act istoric de însemnătate în viaţa naţiunii moderne române", autorul prezintă divergenţele care au apărut între grupările politice. Sînt remarcate o serie de frămîntări, nu atît pentru a schimba soarta ţării, cît mai ales pentru cîştigul politic al grupărilor respective. Cea mai mare parte a studiului este rezervată analizei evenimentelor din vara anului 1861, a petiţiei din 11 iunie 1861. Pe baza unor date

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oferite de presa vremii, este prezentată, într-o ordine cronologică strictă, evoluția disputelor începute la 11 iunie „în amintirea revoluției de la 1848". Petiția a prezentat — după cum se remarcă în concluzie — documentul prin care radicalii au chemat poporul la luptă și răsunetul pe care ea l-a avut în rîndul maselor relevă spiritul de luptă, viu al acestora. Acest profund ecou arată, înainte de orice, că zilele de înfrigurare revoluționară ale dublei alegeri nu fuseseră încă depășite și că masele cereau impetuos împlinirea năzuințelor lor fundamentale".

O altă problemă de istorie modernă a patriei prezintă Ecaterina Negruți în studiul *Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea* (nr. 2). Pe baza unei solide informații sînt evidențiate noi date privind evoluția populației Moldovei. Statisticile folosite permit sublinieri deosebit de interesante privind răspîndirea populației în mediul urban și rural. Toate acestea sînt prezentate în legătură directă cu situația existentă în Moldova. Analizele riguroase, temeinice, documentate, duc la concluzia că dezvoltarea elementelor capitaliste în agricultură și industrie sînt urmările firești ale progresului demografic.

Continuînd cu consecvență studierea situației țărănimii și problematica satului românesc, în epoca modernă, Constantin Corbu în studiul *Țărănimea, forță de bază a revoluției române de la 1821* (nr. 3), aduce noi date privind participarea țărănimii la marele eveniment din 1821. Pornind de la definirea caracterului revoluției, națională, antifanariotă și antiotomană, autorul subliniază că ea a antrenat, într-o formă sau alta, toate categoriile sociale. Principala forță avea să o constituie însă țărănimea și aceasta este argumentat pe baza unui solid suport documentar. Urmărind evenimentele în ordine cronologică, autorul prezintă toate acțiunile la care a luat parte țărănimea, lupta ei directă împotriva orînduielilor feudale. Influența pe care a avut-o revoluția asupra tuturor românilor — pe care autorul o argumentează cu noi date — îi permit să sublinieze, în concluzie, că ea a fost „un proces de noi cristalizări și impulsuri revoluționare, de continuă revoluționare a poporului român pe drumul edificării României moderne". Studiul este o contribuție de seamă la cunoașterea unui eveniment deosebit de important în procesul de formare al națiunii române.

Situația țărănimii, de data aceasta în timpul primului război mondial, îi este consacrat și studiul semnat de Mircea Iosa. Pornind de la considerația că povara războiului a fost suportată mai mult de masele populare, autorul urmărește, pe baze documentare nu lipsite de valoare, cum s-a răsfrînt asupra țărănimii române pregătirea și apoi participarea la război. Dealtfel, titlul studiului *Situația țărănimii în timpul primului război mondial* (nr. 9) nu lasă nici un dubiu că este vorba, atît de perioada neutralității, cît și de participarea efectivă a României la operațiunile militare. Date edite și inedite îi permit autorului să puncteze toate greutățile care apăsau asupra țăranului. Accentul cade pe obligațiile economice, pe sublinierea consecințelor acestor obligații. Este demn de remarcat că autorul nu se oprește la analiza situației din vechea Românie, el cuprinde și țărănimea din teritoriile aflate sub ocupație străină. Îi sugerăm însă a lărgirea studiului în ceea ce privește situația celor aflați sub jugul străin, prin consultarea arhivelor din centrele județene. Aceasta nu scade valoarea studiului pe care-l considerăm o contribuție de seamă la cunoașterea unei situații, a stării în care se afla România la sfîrșitul primei mari conflagrații mondiale.

Alte studii de istorie modernă se referă la probleme privind economia Principatelor, la organizarea unor instituții, ș.a. Pentru datele oferite, concluziile la care s-a ajuns, se impun atenției cititorilor studiile: *Economia Transilvaniei în timpul primului război mondial* (nr. 11), întocmit de Adam Iosif; *Implicațiile economice ale dominației otomane asupra Principatelor (1750—1859)* (nr. 3), *Modernizarea armatei în anii formării statului național român* (nr. 10) și *Dezvoltarea armatei și pregătirea ei în vederea cuceririi independenței României* (nr. 10), toate trei avîndu-l ca autor pe Nichita Adăniloaie. Prin studiul *Importanța rapoartelor consulare engleze pentru istoria Principatelor Române în perioada regulamentară (1835—1848)* (nr. 6), Paul Cernovodeanu, pune în circuitul istoriografic și evidențiază valoarea documentelor aflate în arhivele engleze.

Istoria modernă universală este prezentă în paginile revistei prin studiile întocmite de Ana Budura și Mircea N. Popa. *Structuri tradiționale și procese de modernizare a Japoniei în secolul al XIX-lea* (nr. 9), oferă o sinteză a istoriei Japoniei în secolul al XIX-lea, prin care Ana Budura aduce cititorului român, mai puțin avizat, foarte interesante date. Studiul debutează cu prezentarea situației Japoniei — la începutul secolului și continuă cu prezentarea crizei shogunatului și reformele Tempo. O mare parte a fost rezervată penetrației capitalului străin și revoluției Meiji. Autoarea prezintă esența acestei revoluții, caracterul și însemnătatea ei pentru evoluția și modernizarea Japoniei. Studiul are ca parte finală prezentarea expan-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siunii japoneze și caracterizarea imperialismului japonez. Valoarea studiului este de necontestat, cu atît mai mult cu cît istoria Japoniei este prea puțin cunoscută la noi.

În studiul său *Internaționala I și a II-a și problema național-colonială* (nr. 10), Mircea N. Popa se ocupă de una din problemele importante ale celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Se știe că față de colonialism și asuprirea națională au fost exprimate atitudini diferite. După ce prezintă esența problemei național-coloniale, încadrînd-o în timp, autorul punctează atitudinea celor două Internaționale, exprimată în documentele lor. „Problema națională — se subliniază în articol — a fost ca o componentă a luptei revoluționare proletare", fapt pentru care Marx și Engels, cele două Internaționale, i-au acordat atenția cuvenită. Autorul evidențiază tactica și strategia stabilită în programele asociațiilor, stabilește raportul dintre expansiunea colonială și eliberarea națională, în contextul general al situației premergătoare primului război mondial. Analizînd apoi perioada primului război mondial, fixează cadrul problemelor național-coloniale, le fixează locul în contextul general al situației internaționale.

Studiile de istorie modernă a României și universale relevă gama largă a problemelor care-i preocupă pe istorici. Celor menționate li se adaugă foarte interesante studii documentare care aduc date și precizări privind alte aspecte ale epocii moderne. Remarcăm, în acest sens, *Contribuții la istoria revoluției române de la 1848. A treia adunare de la Blaj* (nr. 9), autor Liviu Maior, *Date privind situația economică a Olteniei în perioada premergătoare revoluției de la 1848* (nr. 1), autor Paul Barbu, *Demersuri diplomatice ale României în vederea recunoașterii independenței sale de stat pe lîngă statele din Asia, Africa și America Latină* (nr. 3), autor Nicoale Stancu, ș.a.

Un spațiu însemnat a fost rezervat studiilor și articolelor care prezintă probleme de istorie contemporană a patriei și universale. Și în acest caz tematica este de mare diversitate; de istorie a mișcării muncitorești și sociale, aniversarea Unirii din 1918, relațiile României cu alte state, probleme de istorie universală.

Un studiu care pune în evidență starea de spirit antifascistă și antirăzboinică a clasei muncitoare, a comuniștilor români, este cel al lui Olimpiu Matichescu *Procesul militanților comuniști de la Brașov* (nr. 4). După o succintă prezentare a situației României, în deceniul al IV-lea, autorul analizează formele și mijloacele de luptă ale comuniștilor, reliefînd fermitatea și intransigența revoluționară, opoziția întregului popor față de fascism și dorința de apărare a intereselor naționale. În lumina acestor obiective se arată că Partidul Comunist Român a creat un cadru organizatoric nou, lupta fiind condusă de activiștii săi de frunte. Este subliniată, și cu acest prilej, activitatea revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu, pe atunci secretar al Comitetului regional Prahova al U.T.C. Procesul care a început în ziua de 27 mai 1936, la Tribunalul militar al corpului V de armată din Brașov, a judecat 21 de comuniști, dintre care cei mai mulți tineri. Pe baza documentelor de arhivă, autorul oferă date interesante privind desfășurarea procesului. Remarcă, mai ales acum, intransigența și fidelitatea față de principiile revoluționare și rolul partidului în lupta antifascistă. După cum se spune „dezbaterile s-au încheiat în ziua de 5 iunie 1936 cu condamnarea a 14 militanți comuniști, la pedepse care totalizau 14 ani de închisoare", amenzi și interdicție politică. În baza acuzațiilor formulate, tovarășul Nicolae Ceaușescu „a primit una dintre cele mai grele condamnări: 2 ani închisoare, 2 000 de lei amendă și un an domiciliu obligatoriu...". „Procesul de condamnare a comuniștilor — se subliniază în concluzie — a însemnat o nouă experiență dobîndită, este adevărat cu mari sacrificii, de către P.C.R. sub conducerea căruia se va ajunge la victoria de la 23 August 1944".

Aniversarea ziarului Scînteia, apărut la 15 august 1931, prilejuiește lui Olimpiu Matichescu, în studiul *„Scînteia", tribună de luptă a P.C.R.* (nr. 9), o prezentare a condițiilor apariției ziarului, a tematicii și problemelor abordate în anii grei de ilegalitate. Se remarcă modul cum s-a reușit să se militeze pentru întărirea organizatorică și ideologică a partidului, sarcinile îndeplinite în cei 9 ani de apariție ilegală.

Marea Unire din anul 1918, evenimente și consecințe, este obiect de analiză în studiile întocmite de Ion Ardelean, Mircea Mușat și Viorica Moisuc. În studiul *Confirmarea internațională a Marei Uniri din 1918* (nr. 8), pe baza unui bogat material de arhivă, I. Ardelean și M. Mușat, pun în evidență două probleme esențiale: acțiunea poporului român pentru realizarea unității și atitudinile exprimate, față de acest act, în cadrul Conferinței de pace de la Paris. Se remarcă, încă odată, că tratatele de pace (1919—1920), n-au realizat state unitare, ele consfințeau doar voința popoarelor de a-și făuri statele naționale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din această voință și acțiune au rezultat statele unitare România, Polonia, Jugoslavia, și Cehoslovacia.

Studiul *Anul 1918 în istoria românilor — puncte de vedere*, întocmit de Viorica Moisuc, subliniază momentele principale ale realizării unității noastre naționale și face o foarte utilă analiză critică a lucrărilor apărute în străinătate, referitoare la acest eveniment. Astfel se reușește să se prezinte nu numai „falsul istoric", ci și răspunsul, argumentat, științific, tezelor analizate.

Apropiate ca tematică de studiile menționate sînt cele întocmite de Vasile Netea și Ion M. Oprea. În *Semnificația istorică a tratatului de la Trianon (1920)* (nr. 10), V. Netea analizează, etapă cu etapă, discuțiile care au avut loc și problemele ridicate de părțile angajate în cadrul lor. Este evidențiată, prin noi date, activitatea diplomației române pentru apărarea granițelor și a integrității teritoriale a țării. I. M. Oprea, în studiul *Apărarea suveranității naționale a României la Conferința păcii de la Paris (1919—1920)* (nr. 1,2), are în vedere o gamă mai largă a problemelor cu care era confruntată România la sfîrșitul primului război mondial, pentru rezolvarea cărora au fost necesare eforturi deosebite. Un bogat material permite autorului să evidențieze aceste eforturi, să pună în valoare soluțiile date de guvernul român pentru stabilirea unor relații conforme cu cerințele legitime ale popoarelor, să se recunoască ceea ce au realizat popoarele care s-au eliberat de sub stăpînirea austro-ungară prin propriile lor forțe și mijloace. Studiul realizat de I. M. Oprea îl considerăm deosebit de util. Pentru informarea celor interesați ar fi fost bine ca autorul să nu neglijeze unele cercetări ale temei, și altele decît cele folosite. Astfel, credem noi, cititorul și-ar fi putut face o imagine mai exactă asupra valorii studiului. S-ar fi creat o imagine mai clară a preocupărilor istoricilor români de a evidenția situația grea în care se găsea România, pe plan internațional, după război. Se impunea aceasta și pentru că ceea ce s-a prezentat face parte din rîndul problemelor fundamentale ale istoriei țării noastre.

Cîteva studii, prezente în coloanele revistei, se referă la problemele economice ale epocii contemporane. Pentru informațiile pe care le dau și precizările care le fac, credem că se impun atenției cititorilor: *Considerații privind politica economico-socială a guvernului revoluționar-democrat (1945—1947)* (nr. 2), autor Ion Alexandrescu și *Capitalul străin în economia României în deceniul premergător celui de al doilea război mondial* (nr. 8), autor Ilie Puia.

Relațiilor României cu alte state le sînt consacrate două studii. În studiul *Relațiile româno-turce (1928—1934)* (nr. 5), Mehmet Ali Ekrem, aduce date interesante privind evoluția acestora în condițiile crizei economice. Prezentînd o serie de contacte diplomatice, la diferite nivele, sînt subliniate rezultatele acestora pentru continua dezvoltare a relațiilor dintre cele două țări. În final sînt prezentate condițiile de semnare a tratatului de prietenie și neagresiune, de arbitraj și conciliere (17 oct. 1933) și aderarea României și Turciei la o serie de tratate, aranjamente și convenții internaționale. Ion Stanciu în studiul *Relațiile comerciale româno-americane în perioada interbelică* (nr. 11), pe baza unui bogat material de arhivă, cel mai mult de proveniență americană, prezintă evoluția schimburilor comerciale, dinamica exportului țării noastre în America și a exportului american la noi. Pe baza unor statistici, autorul fixează momentele de avînt și cele de stagnare a schimburilor, argumentînd că anul 1938 a atins cotele maxime, în această etapă. Prin analiza acestor relații, în concluzie, se apreciază că ele au fost o modalitate de apropiere dintre cele două țări și că au contribuit „la cunoașterea reciprocă" a celor două popoare. Subscriem la această constatare și ne permitem să recomandăm autorului continuarea investigațiilor pentru a găsi toate elementele suport ilui.

Seria studiilor de istorie contemporană universală este deschisă de Eliza Campus cu studiul *Tentative de consolidare a Societății Națiunilor (1922—1925)* (nr. 3). După o analiză, în prima parte, a situației Societății Națiunilor, prin prisma activității și a rezultatelor obținute, în partea a doua a studiului se face o analiză temeinică a pregătirii și discutării, în mod special, a Tratatului de asistență mutuală. Prin ceea ce ne prezintă, reputata specialistă, definește mai bine Societatea Națiunilor și scopurile ei. În acest sens, se remarcă că „aceste tentative de consolidare a Pactului vădesc existența în relațiile internaționale a două concepții, a luptei pentru întărirea Societății și statornicirea unor relații pe respectul dreptului și tendința marilor puteri de a impune arbitrariul" în vederea asigurării intereselor lor. Valoarea studiului este dată și de faptul că pune în evidență caracteristicile situației internaționale în deceniul imediat următor încheierii primului război mondial.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O problemă mai puțin studiată la noi ne prezintă Ion Calafeteanu în studiul *Mișcarea de rezistență a poporului indonezian în anii celui de al doilea război mondial* (nr. 11). După ce prezintă situația Indoneziei între 1942—1945, în timpul ocupației japoneze, autorul, pe baza, mai ales, a unor lucrări apărute în străinătate, jalonează problematica mișcării de eliberare națională, antijaponeză. Partea a doua a articolului este rezervată prezentării organizării luptei, a creării grupărilor politice. În ultima parte sînt oferite date cu privire la principalele momente ale revoluției, care s-a soldat cu proclamarea independenței Indoneziei la 17 august 1945.

Un alt studiu de istorie contemporană, *Contribuții cu privire la relațiile Cubei cu țările Americii Latine (1959—1975)* (nr. 12), întocmit de Doru Bratu, pune în fața cititorilor cîteva interesante probleme, pe această temă. Pornind de la realitatea, incontestată, că revoluția a marcat începutul unor profunde transformări în viața poporului cubanez, autorul prezintă cîteva din principalele consecințe ale acesteia și pe plan extern. Evident că s-a schimbat situația generală pe continentul american, Cuba devenind un exemplu pentru alte popoare. Atitudinea statelor și popoarelor latino-americane, exprimată de oficiali și persoane particulare, prilejuiește autorului analize din care desprinde cîteva interesante concluzii. Este incontestabilă valoarea studiului pentru cei care doresc să se informeze asupra realităților din America Latină și autorul merită laude pentru munca depusă. Ni se pare însă că există o neconcordanță între ceea ce își propune, să aducă *contribuții*, și ceea ce realizează. În fond studiul este o sinteză remarcabilă din ceea ce s-a scris și se cunoaște în istoriografia universală și chiar din presă. Această nepotrivire între titlu și conținut, pe care o sesizăm, nu anulează valoarea informațională a studiului.

Aproape toate numerele „Revistei de istorie" pun în circulație păreri și date privind istoriografia română și universală, teoria și metoda istoriei, învățămîntul istoric. Din rubrica „Probleme ale istoriografiei contemporane" remarcăm contribuția istoricilor: Dan Berindei (nr. 8), Ligia Bîrzu (nr. 6), Petre Diaconu (nr. 9 și 12), Alexandru Duțu (nr. 6), Vasile Liveanu (nr. 11) și Ștefan Ștefănescu (nr. 7). Din cele menționate, pe care spațiul nu ne permite o prezentare detaliată, se poate constata preocuparea pentru clarificarea unor probleme controversate.

Revista conține un număr mare de recenzii și însemnări, prezentări de reviste și cărți apărute în țară și în străinătate, cronici și informații despre manifestările științifice și preocupările unor colective de istorici, participări la dezbateri și discuții pe plan intern și internațional.

Aurel Filimon

„Revue des Études Sud-Est Européennes", Bucarest, XIX, 1981, 1—4, 823 p.

Așa cum s-ar putea rîndui și cum e de fapt rînduită în indicele final materia noului tom, preocuparea lui cea mai statornică pare a fi Bizanțul ca destin istoric și cultural, privit în: 1) oameni și lucruri; 2) producțiile artistice ale societății; 3) structurile sociale și relațiile politice; 4) reevaluarea moștenirii sale („Byzance après Byzance"); 5) aspecte politice din epoca modernă și contemporană. Primele trei teme (3/1981) au fost abordate în cinstea Congresului de studii bizantine, al XVI-lea, ținut la Viena (1981), dînd loc la interesante demersuri pe bază filologică (H. Mihăescu, Emanuela Popescu-Mihuț, Silvia Baraschi), numismatică (Petre Diaconu, O. Iliescu), arheologică (I. Barnea, Eugenia Zaharia, Aurelian Petre, Stelian Brezeanu, J. G. Nandris, Tudor Teoteoi) etc. Se remarcă un interes legitim pentru începutul mileniului nostru care coincide cu eforturi sporite de înjghebare statală în Europa de sud-est, ca și un apel mai insistent la disciplinele capabile să fortifice documentația respectivă. De la criptele paleocreștine din Scythia Minor (I. Barnea) și comunitățile sătești din evul mediu timpuriu (Eugenia Zaharia) la Romania genoveză (O. Iliescu), localizarea Kiliei (S. Baraschi) și probleme de artă medievală românească (Cornelia Pillat, Maria Georgescu) o tematică diversă incită la lectură. André Guillou formulează observații generale privind valoarea documentară a uneltelor de lucru (sec. XIII—XIX) în Balcani, remarcînd că înaintea structuraliștilor și semiologilor, arheologii și etnoantropologii au știut să valorifice informațiile furnizate de unelte, ca unele ce vorbesc despre nivelul tehnologic și economic al societății, despre organizarea și credințele ei (p. 443). Teme variate alimentează grupajul consacrat moștenirii bizantine (4/1981) din care reținem un studiu despre influența umanismului în dezvoltarea dreptului românesc (Valeriu Șotropa), un altul, foarte judicios și erudit, despre biblioteci și cititori la începutul epocii moderne

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Europa sud-estică (Andrei Pippidi), efortul de a decela elemente athonite în gravura românească din secolul XVII (Paul Mihail), noile conjuncturi stabilite în legătură cu ecoul „constituției" lui Constantin Mavrocordat în Franța (Anne-Marie Cassoly). Problemele de istoriografie contemporană alcătuiesc încă un grupaj substanțial prezentînd texte și la simpozionul româno-german dedicat cercetării sud-estului european (București, aprilie 1980), texte subscrise de Eugen Stănescu, N. Fotino și A. Cernatoni, H. Gross, V. Al. Georgescu, W. Gumpel, M. N. Popa, H. Hartl, L. Marcu, Em. Turczynski, C. Göllner, Șt. Brezianu și T. Teoteoi. Alt grupaj reunește (1/1981) studii privitoare la relații politice din evul mediu pînă în epoca contemporană. De un interes aparte sînt apoi contribuțiile privind raporturile lingvistice din spațiul sud-european (1/1981) cărora li se adaugă obișnuitele rubrici de texte și documente, cronică, dări de seamă, note bibliografice, aducînd informații noi sau semnalîndu-le critic pe acelea deja puse în circulație. Tomul XIX confirmă încă o dată frumoasa activitate ce se desfășoară în cadrul Institutului de studii sud-est europene, continuînd o direcție căreia N. Iorga i-a dat odinioară atîta strălucire și pe care regretatul M. Berza a știut să o pună de acord cu noile exigențe ale istoriografiei.

Al. Zub

„Revue Roumaine", Bucarest, XXXV, 1981, 6—7, 320 p.

Număr dublu, cu ocazia celui de al XVI-lea Congres internațional de istorie a științei (București, 1981). Cele mai multe contribuții privesc problemele de azi ale științei. Cîteva interesează însă istoria ei în spațiul românesc. Se evocă realizări mai vechi pe tărîmul chimiei, fizicii, matematicilor, aviației, ciberneticii, sociologiei, economiei politice etc. Un excurs special prezintă istoriografia științelor în România (Victor Săhleanu), altele urmăresc gîndirea științifică și tehnică la români de-a lungul timpului (I. H. Crișan, Ion Vlăduțiu, E. Bobic, N. Șt. Mihăilescu). Se relevă prezența savanților noștri în enciclopediile străine (M. Mâciu, Horia C. Matei) și contribuția lor la dezvoltarea filosofiei contemporane a științei (Angela Botez). Cîteva eseuri se referă la destinul științei în lumea modernă (Gr. C. Moisil, O. Onicescu, Mircea Malița ș.a.). Se poate obține, din paginile fasciculei, o imagine de ansamblu asupra științei românești în perspectivă diacronică și mai ales ca orizont actual.

Al. Zub

„Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, Cluj-Napoca, XXVI, 1981, 1—2, 80+80 p.

Prima fasciculă continuă preocupări mai vechi, aducînd texte cu o tematică destul de variată: castelani hunedoreni în sec. XV (A. A. Rusu); politica economică în Transilvania la finele sec. XVII (A. Magyari); instituțiile sătești din țările române în sec. XVIII (A. Răduțiu); Sătmarul în perioada de tranziție spre capitalism (N. Edroiu), plastica lui Aurel Popp (M. Toca); mitul lui Horia în literatura română (Maria Platon); mișcarea muncitorească din România după primul război mondial (V. Pușcaș). Predomină evident, temele de istorie social-economică, a căror supremație a fost aproape absolută pînă în anii din urmă.

A doua fasciculă, mai strînsă, mai unitară, e preponderent istoriografică și denotă o tendință spre sinteze, de la succesiunea orînduirilor sociale pe teritoriul României (Șt. Pascu) pînă la concepția lui N. Iorga despre istoria contemporană (V. Pușcaș). Între aceste limite, Maria Teodor întreprinde un excurs în istoriografia Reformei, interesată mai ales de spațiul cultural moldav și de cel transilvan în sec. XVI—XVIII. Nicolae Bocșan reconstituie ambianța istorică din Banat în sec. XVIII, adîncind astfel, în perspectiva unei ample sinteze, un studiu metodic de la care putem aștepta cele mai bune rezultate. Noi orientări în istoriografia română interbelică definește Pompiliu Teodor, reluînd și el o preocupare mai veche, cu sugestii interesante pentru investigația viitoare, în timp ce Vasile Pușcaș încearcă să circumscrie poziția lui N. Iorga în raport cu istoria contemporană. E o direcție de bun augur, susceptibilă să fortifice spiritul constructiv al istoriografiei noastre.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Studii și comunicări", Focșani, II, 1979, 315 p.; III, 1980, 568 p.

Noua publicație, inițiată de Muzeul din Focșani, completează peisajul istoriografic contemporan, propunîndu-și să acopere o zonă dintre cele mai interesante ale vechii Moldove. De la număr la număr, se poate constata efortul de definire a unui profil propriu, de axare a studiilor și articolelor pe probleme ale istoriei acestei zone, paralel cu stăruința pentru îmbunătățirea continuă a prezentării grafice. Ultimele două tomuri conțin studii serioase de arheologie și istorie veche (N. Harțuche, V. Sîrbu, V. Bobi, Silvia Antonescu, A. Paragină, Dan Gh. Teodor), precum și de istorie modernă (D. Vitcu și M. Vitcu, Al. Zub, G. Carcadia, C. Șerban, Al. Temciuc) și contemporană (Gh. I. Florescu, I. Saizu, D. Șandru, V. Fl. Dobrinescu, E. Bantea, D. Huțanu, V. Cabalortă). Prea puține sînt, însă, studiile de istorie medievală a acestei regiuni (Gh. Sibechi, despre ocoalele domnești, în t. II și, în tematica zonei, o interesantă trecere în revistă a mărturiilor călătorilor străini care au trecut prin Focșani în secolele XVI—XIX, pînă la 1859).

Rubrica de arheologie și istorie este urmată de altele, cerute de specificul publicației (Entografie, Științele naturii, Patrimoniul cultural național, Muzeologie-conservare).

De la revista muzeului din Focșani — mai temeinic ancorată în problemele de istorie și etnografie ale Vrancei — așteptăm contribuții de prim ordin la cunoașterea acestei zone.

Ștefan S. Gorovei

„Synthesis", București, VIII, 1981, 346 p.

Buletinul Comitetului național de literatură comparată, deja notoriu în bibliografia domeniului, reunește de astă dată, în prima secțiune, actele colocviului de la Viena dedicat romanelor cavalerești ca lectură populară în culturile română și spaniolă (1980), oferind texte de un viu interes cu privire îndeosebi la destinul acestor cărți în epoca Renașterii și mai tîrziu, texte centrate în jurul dării de seamă a organizatorilor: Angel Antón Andrés și Felix Karlinger. Plasarea accentului pe *înțelept*, iar nu pe *războinic*, *la* Neagoe Basarab și Antonio de Guevara (Cătălina Velculescu); prelucrarea romanelor cavalerești în secolul trecut (Mircea Anghelescu); soarta acestor romane în spațiul românesc în epoca de tranziție spre societatea modernă (Alexandru Duțu); trecerea de la eroul de basm la haiduc (Johann Pögl); referințe românești în romanul *Amadis de Gaula* (Maria Antonia Nicolau Espadinha) sînt teme ce interesează evoluția genului și deopotrivă mutațiile produse în psihologie, etnică, idei, mentalități etc. la începutul epocii moderne în spațiul românesc. Alte comunicări propun o paralelă între „libros de caballerias" și „romane cavalerești", prin opoziție față de acele „Ritterbücher" din zona germanofonă (F. Karlinger); date despre editarea și ilustrația acestor romane în sec. XVI (José Maria Diez Borque); modalități de adaptare a lor pentru copii (Angela Birner, Ulrike Wiplinger de Torra). Comparatismul literar înlesnește mai totdeauna interesante elucidări de istorie a sensibilității, a ideilor și obsesiilor, propunînd sondaje dintre cele mai utile, care angajează spații de cultură diferite.

A doua secțiune a volumului grupează cîteva contribuții de un interes foarte actual despre *Imagini și sisteme. Imaginea culturală* e prezentată de D.-H. Pageaux ca o perspectivă a studiilor de literatură comparată, domeniu în care Norman Simms evocă exemple de transformare a imageriei mentale, iar Octavian Borbossa problematizează statutul cărții între civilizația imaginii și autonomie. Considerații de metodă, cu aceeași finalitate comparatistă fac Adrian Marino (pornind de la Etiemble) și Heinz Ischreyt, ultimul înfățișînd sistemul comparatist al lui D. Durișins sub unghiul metodologic al cercetării relațiilor de cultură. Sub același unghi, Michel Eckhard propune un sistem interpretativ în ce privește comunicarea tradiției textuale literare. Probleme de interferințe abordează Mircea Muthu (interesat de impactul cugetărilor lui La Rochefoucauld asupra lui Paul Zarifopol) și Francisca Jova (paradigme ale poeziei spaniole și portugheze în sec XV), iar într-o ultimă secțiune, dedicată romanului, Ileana Verzea (romanul istoric anglo-saxon în literatura română din sec. XIX), Grigore Vereș (criticismul dickensian în România înainte de ultimul război mondial) și Mircea Popa (o perspectivă românească asupra lui Jules Verne). În aceeași secțiune se discută utopia verniană (Lucian Boia) și concepția lui Lukács asupra romanului (Gavril Máté). O cronică a reuniunii biroului AILC (Alexandru Duțu) și note bibliografice de un real interes încheie acest nou volum din prețioasa *Synthesis*, care conteză deja printre publicațiile de prestigiu în domeniul comparatismului și comportă deschideri generoase către domeniile învecinate.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE STRAINE

„Annales. Économie. Sociétés. Civilisations", Paris, XXXVI, 1981, 1—4, 722 p.

Revista care de multă vreme dă tonul istoriografiei, definind o direcție bine circumscrisă și o școală revitalizată în vremea din urmă, continuă cu acest volum să incite la meditație. O face nu numai prin articole de caracter teoretic, precum acela despre prezent și durată la Fernand Braudel, cu care se deschide volumul (Jean-Claude Perrot), sau cel despre tensiunile actuale din istoria științei (Pietro Redondi), dar și prin obișnuitele studii empirice, care propun anchete mereu reînnoite asupra realității și adîncesc cunoașterea acesteia. Studiul unor forme de propagandă religioasă din sec. XVI (Pierre Deyon), eșecul unei sensibilități baroce oglindit în testamentele din Rouen în sec. XVIII (Ph. Goujard), o sociografie a messei, cercetată pe spațiul a cinci secole (John Bossy), cultură și societate, istorie economică, istorie și antropologie, societăți agrare, societăți urbane, iată numai cîteva teme și direcții de studiu despre care volumul dă seama cu strălucire și acuratețe, îmbinînd dubla tradiție a eseului degajat și a erudiției. Dezbateri și pledoarii *débats et combats)*, polemici și controverse, dări de seamă critice se adaugă, dînd contur unei direcții de cercetare ce asociază mari nume și cercetători mai modești într-un efort comun de a nuanța și complica ancheta istorică. Maurice Aymard încearcă să observe dacă la originea Europei moderne avem o *feudalitate* sau *feudalități*. Chandler Davis schițează o viziune asupra destinului uman prin sociobiologie, așadar din perspectiva evoluției genetice. Antoine Prost se ocupă de mariaj, tinerețe și societate orleanistă la începutul secolului XX, iar J.-P. Legrand și E. Le Roy Ladurie interpretează datele privind culesul viilor dintr-o anumită regiune pe întindere de o jumătate de mileniu. Istoria demografică se bucură și ea de cuvenita atenție, statistica și estimarea cantitativă nu mai puțin. Semnificativă pentru orientarea publicației e apoi alegerea lucrărilor recenzate și acel „choix des *Annales*", în care se recomandă, cu scurte adnotări, cărțile socotite a fi mai importante pentru istoriografia momentului. Opțiunile revistei în ce privește subiectele abordate, ca și selecția unor titluri din noianul de lucrări istorice curente, definesc un atașament suplu la „paradigma" vechilor *Anale* și în același timp o mare capacitate de înnoire.

Al. Zub

„Annales de démographie historique", Paris, 1980.

Publicația Societății de demografie istorică din Franța și în numărul din 1980 se afirmă prin abordarea unei tematici majore, variate, și, în același timp, dificilă, calități care au ridicat în mod deosebit prestigiul publicației.

Prima parte a volumului cuprinde lucrările prezentate la Colocviul de la Strasbourg, din 19 mai 1979, organizat de Societatea de demografie istorică și de Centrul de cercetări regionale a Universității din Strasbourg, închinat cercetărilor demografice privind perioada 1500—1670 (La démographie avant les démographes).

După o introducere în probleme de demografie ale perioadei 1500—1670, în care Guy Cabourdin, de la Universitatea din Nancy, prezintă lacunele izvoarelor relative la evoluția populației în această perioadă, dificultățile utilizării metodei Fleury-Henry și modul cum pot fi ele preîntîmpinate, următoarele studii sînt consacrate izvoarelor care ar putea suplini lipsa registrelor parohiale și metodologiei. Astfel, J.-N. Biraben, D. Blanchet,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. Brouard *(Pour reconstituier le mouvement de la population aux XVIe et XVIIe siecles)*, J. Dupâquier *(Sans mariages, ni sépultures, la reconstitution des familles est-elle posible ?)*, J. Jacquart *(Les poids démographique de Paris et de l'Ile-de-France au XVIe siècle)*, M. Lachiver *(La reconstitution des familles aux XVIe—XVIIe siècles)*, J. M. Moriceau *(Les crises démographies dans le Sud de la région parisieenne de 1550 à 1670)* au tratat unele din aceste probleme privind Franţa, Athos Belletini, Italia *(La démographie italienne au XVIe siècle : sources et possibilités de recherche)*, Arthur Imhof, Germania *(Les sermons funèbres comme source de la démographie historique pour la période de 1500 à 1650)*, E. Helin, Belgia *(A la recherche d'une mesure de la léthalité des épidémies : les désignations de tuteurs pour les orphelins servent-elles d'indicateur ?)*, A. Perrenoud şi D. Zumkeller, Elveţia *(Caractères originaux de la démographie genovoise du XVIe siècle : structure ou conjuncture)* şi P. Ponsot, Spania *(Un cas de croissance démographique précoce : la Basse-Andalousie au XVe et au début du XVIe siècle)*.

Studiile publicate în această direcţie conving că este posibil să se scrie istoria demografică a Europei occidentale în secolul al XVI-lea. Cercetările întreprinse deja sînt remarcabile şi se impune doar o coordonare a lor. În alocuţiunea de închidere a lucrărilor colocviului, J. Dupâquire observa că izvoarele istorice privind secolul al XVI-lea în Europa occidentală sînt numeroase şi utilizabile, dar ele nu se pretează decît cu totul excepţional la o reconstituire a familiilor de tip clasic. De aceea este necesar, fără a se renunţa la reconstituirea familiilor, folosirea tuturor metodelor şi izvoarelor existente (acte notariale, statistici fiscale, liste nominative etc.). Obiectivul cercetării impune în acest sens recenzarea tuturor izvoarelor, standardizarea metodelor şi adunarea datelor complementare, ceea ce înseamnă o extindere a cîmpului de investigaţie şi, în acelaşi timp, o lărgire a bazei documentare şi o reînnoire a metodelor. Apreciatul istoric şi demograf francez, J. Dupâquier, conchide că studiindu-se demografia secolului al XVI-lea specialiştii nu vor mai putea rămîne „închişi în registrele parohiale" şi că se impune o ieşire din cărările bătute, făcîndu-se „o întoarcere la istorie, adică, în ultima analiză, o întoarcere la uman".

Studiile publicate în acest volum, privind izvoarele şi metodele relative la demografia secolului al XVI-lea sînt de un interes particular pentru noi şi pentru toate ţările în care lipsa registrelor parohiale se face simţită nu numai pentru secolul la XVI-lea dar şi pentru următoarele două secole. Utilizarea unor surse de informaţii noi şi mai variate, ca şi stabilirea unei metodologii de cercetare proprii acestor izvoare vor permite ca multe ţări din centrul şi sud-estul continentului să poată fi cuprinse în aria de reconstituire a mişcării populaţiei pe termen lung, evidenţiindu-se mai bine particularităţile cronologice şi geografice ale acestei mişcări în Europa.

La rubrica „Varia" sînt publicate un număr de articole interesante, cu caracter divers, cuprinzînd un spaţiu geografic mai larg : aplicabilitatea demografiei istorice la istoria Greciei antice (J. N. Corvisier) ; unele trăsături privind demografia oraşelor franceze în evul mediu (A. Higounet-Nadal) ; un studiu privind evoluţia populaţiei albe a insulei Réunion pînă în 1766 (J. Houdaille) ; aspecte ale domesticităţii în coloniile engleze din America (David W. Galenson) ; probleme de mobilitate a familiilor rurale (M. Papy) ; dinamica populaţiei unei comunităţi rurale din Belgia între 1710—1910 (M. Poulain) şi cauzele fluctuaţiei anuale a mortalităţii finlandeze între 1750 şi 1806 (O. Turpeinen) ; însoţite de tabele, grafice şi hărţi reprezentative.

La rubrica „Documente", J. Gélis publică o anchetă din 1786, întreprinsă în Franţa din iniţiativa Societăţii regale de medicină, privind personalul medical.

Rubrica substanţială dedicată recenziilor se remarcă prin examinarea eficientă a unor lucrări de demografie, prin tentativa de a provoca dezbateri pe teme diverse. Astfel, în cadrul acestor recenzii este prezentată dezbaterea tezei lui Alfred Perrenoud : *La population de Genève du XVIe au début du XIX siècle : étude démographique*, tom. I, apărută în 1979 la Geneva (611 p.) care a reunit la Paris, în ziua de 26 octombrie 1979, în jurul autorului pe mulţi din istoricii interesaţi în demografia oraşelor din epoca medievală şi modernă, înlesnind astfel exprimarea în mod nealterat a opiniilor diferite ale specialiştilor.

Volumul, în primele sale pagini, cuprinde un necrolog prilejuit de dispariţia cunoscutului şi regretatului istoric şi demograf André Armengaud (1920—1980).

La sfîrşitul volumului este publicată, în continuare, bibliografia internaţională de demografiei istorice, Bibliografia publicată în acest volum a acoperit unele lacune din demografiei istorice. ibliografia publicată în acest volum a acoperit unele lacune din lucrările apărute în anii 1977—1978 şi a cuprins un număr mai mare de ţări. În ceea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce privește România ea este mai bine reprezentată în anii precedenți, mai ales prin lucrările consacrate evoluției populației în Transilvania și mai puțin a celei din celelalte provincii istorice românești (Moldova, Muntenia, Oltenia). De altfel, Moldova la indicele geografic este trecută la U.R.S.S., deși studiul menționat în bibliografie se referă la provincia românească : Moldova.

„Annales de démographie historique" pe 1980, ca și în anii precedenți se dovedește a fi una din cele mai prestigioase reviste de demografie istorică. Numărul important de studii publicate, conținutul interesant și variat al acestora și, în același timp, capacitatea de a se profila pe o tematică de un interes special din punct de vedere metodologic, deschizînd astfel posibilități și perspective noi de cercetare, conferă revistei o calitate în plus, aceia de a fi promotorul celor mai avansate studii în domeniul demografiei istorice.

Ecaterina Negruți

„Canadian-american slavic studies/Revue Canadienne-Américaine d'études slaves", Arizona State University, XIV, 1980, 3, p. 307—448.

Număr dedicat, sub îngrijirea lui David M. Griffiths, iluminismului rus, cu articole despre costumul popular (Max J. Okenfuss), Ivan Betskoi și instituționalizarea iluminismului în Rusia (David L. Ransel), cultură și iluminism (R. P. Barlett), rolul masoneriei în epocă (G. H. McArthur), luminarea poporului sub Ecaterina II (Peter Polz), contribuții rusești la știința europeană din sec. XVIII (Scott Carner), imaginea germană a Siberiei în aceeași epocă (Gert Robel). Cîteva observații despre societatea economică deschisă și nobilime la finele secolului (John H. Brown) și o dare de seamă asupra activității Academiei de Științe din Petersburg în primii ani, așa cum se reflectă ea în literatura sovietică de specialitate, încheie volumul.

Al. Zub

„Osteuropa". Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens, Stuttgart, 30 Jg., Heft 8—9, 1980, p. 649—1 078.

Consacrată problemelor curente ale Europei răsăritene, revista „Osteuropa" grupează în acest număr dublu din al XXX-lea an de apariție, o serie de rapoarte și analize cu privire la cercetările din acest domeniu efectuate în R. F. Germania. Este un volum tematic, scos de *Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde* (Stuttgart) cu evidenta intenție de a propune un bilanț și de a releva noile exigențe, cu ocazia celui de al II-lea congres mondial de sovietologie și studii est-europene. Considerații de ansamblu asupra dezvoltării domeniului în spațiul amintit face Friedrich Kuebart, într-o secțiune care privește evoluția, sarcinile și problemele cercetării germane de acest fel, distingînd o primă etapă (a începutului de *institutionalizare*) *între 1902 și 1914, o alta marcată de primul război mondial*, încă una din vremea Republicii de la Weimar, iar la urmă pe aceea impusă de politica nazistă. Perioada de după al II-lea război mondial e scrutată aparte (Oscar Anweiler), ca și structura organizatorică, instituțională a cercetării respective (Arnold Buchholz). Asupra ultimei decade, avînd în vedere deopotrivă investigația și învățămîntul, se opresc Albrecht Martiny și Em. Turczynski. Arheologia (Renate Rolle), geografia (A. Karger-W. Sperling), politologia (G. Brunner), dreptul (D. Frenzke), sociologia (R. Ahlberg), științele pedagogice (W. Mitter), economia politică (K. C. Thalheim), agronomia (K.-E. Wädekin), slavistica (H. Keipert, W. Gesemann), filosofia și ideologia (H. Dahm), istoria artelor (H.-J. Drengenberg), muzicologia (D. Gojowy), teologia și istoria bisericii (G. Stricker, P. Maser), științele naturii și tehnica (A. Buchholz), psihologia (Th. Kussmann), medicina (H. Müller-Dietz), organizarea științifică (W. Kasack) sînt prezentate în articole speciale, împreună cu instituțiile și bibliografia aferentă. Organismele de resort (institute, societăți, biblioteci, arhive), ca și publicațiile de specialitate sînt de asemenea supuse dării de seamă. Avem în față nu doar un bilanț, ci totodată, un program și un instrument de lucru.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Revue d'histoire moderne et contemporaine", Paris, t. XXVIII, 1981.

Condusă acum de Pierre Milza, cunoscuta revistă a societății de istorie modernă dedică o primă fasciculă cărții, educației și cunoașterii în sec. XVII—XX. În spiritul noii direcții a istoriografiei franceze, se discută relația dintre elev și lume în epoca luminilor (L. Bély), dicționarele de comerț din sec. XVIII (J. Perrot), culturi, lumini, doleanțe în caietele din 1789 (R. Chartier), comerțul internațional întreprins de librăriile franceze în sec. XIX (F. Barbier), contrabanda și ridicarea cărților la începutul epocii luminilor (R. Bîru), viața afectivă și corespondența intimă ca revelator al educației în aceeași epocă (M.-C. Grassi), reprezentarea Bretaniei în sec. XVIII (C. Bertho) Statele Unite în manualele franceze de istorie și geografie (J. Portes). Un alt studiu privește alfabetizarea în Madrid la 1650 (C. Larquié). Grupai semnificativ pentru modul de a privi asemenea probleme, ca și dările de seamă asupra unor studii despre dragostea maternă în sec. XVII-XIX (E. Badinier), raportul dintre universitate, istorie și diplomație în sec. XVIII (J. Voss), iluminism politic și public plebeian (G. Lottes), „luminile" și libertatea (S. Balayé) etc. Situația izvoarelor și studiile întreprinse de-a lungul cîtorva secole cu privire la diverse instituții, conjuncturi politice, personalități ș.a. permit asemenea abordări. În același spirit se prezintă, în fascicola II, chestiuni de relație a omului cu mediul în Franța (A. și N. Molinier), captivitatea oamenilor mării în sec. XVIII (A. Cabantous), bătrînețea și productivitatea intelectuală a „enciclopediștilor" (F. A. Kafker), istoricul față de arhivele de film (F. Garçon și P. Sorlin) și cele private (C. de Tourtier-Bonazzi), iar în fascicola III cîntecele de 1 mai (R. Brécy), un salon dreyfusard (G. Baal), adepți clandestini ai Reformei în Anglia secolului XVI (B. Cottret), căsătorii și cămine țărănești în sec XVI—XVII (J.-M. Moriceau) etc. În fine, ultima fascicolă pe anul 1981 continuă să exprime același interes pentru structuri familiale (G. Bouchard), finanțe și războaie religioase în Franța (Cl. Michaud), rolurile feminine în viața privată (A.-M. Sohn), comisarii de poliție ai Parisului în sec. XVIII (S. L. Kaplan) etc. Sînt teme incitante, al căror studiu presupune o viziune largă asupra fenomenului istoric, metode adecvate și un instrumentar convenabil.

Al. Zub

„Rumanian Studies", an international annual of the humanities and social sciences, Illinois, IV, 1976—1979, 221 p.

Tomul din urmă scos de româniștii americani, cu o structură predilect istorică, dar manifestînd un anume interes și pentru alte discipline, continuă preocupări deja bine fixate, care s-au bucurat de o largă recunoaștere între specialiști. Richard Todd subscrie un studiu despre greci și barbari la Pontul Stîng, pornind de la mărturia exilatului Ovidiu, pentru a lămuri aspecte militare ale chestiunii pînă la căderea imperiului roman de apus. Barbara Jelavich reia seria studiilor relative la Europa centrală și de sud-est în sec. XIX, ocupîndu-se acum, într-o densă și relevantă analiză, de intervenția rusă în Țara Românească și Transilvania (1848—1849), pe baza informației cunoscute și a 47 de scrisori (reproduse în anexă) din arhiva lui Giers, încă plină de surprize. Problema națională în Transilvania la finele secolului trecut, cu apel la noi surse (o bogată corespondență din arhivele vieneze se și dă la urmă) face obiectul unei substanțiale cercetări subscrise de Keith Hitchins, specialist reputat în problemele imperiului habsburgic. Perioada luată în studiu (1894—1897) probează încă o dată neputința guvernului maghiar de a rezolva echitabil, în cadrul dualismului, problema națională. Raporturile italo-române la începutul secolului nostru sînt urmărite, pe baza unor rapoarte diplomatice străine, de Anthony Di Iorio. Rezultă că în calculele diplomației italiene, România a cîștigat mereu, după 1907, un spor de interes, pînă la ideea de a se crea, în perioada interbelică, un bloc austro-ungaro-român. Pentru relațiile României cu Antanta și campania din 1916, Gleen E. Torrey aduce în discuție date și argumente noi, spre a conchide că eșecul acelei campanii se datora în bună parte aliaților. Michael H. Impey consacră un subtil comentariu *Testamentului* arghezian, evocînd datele unei polemici încă actuale și subliniind militantismul social profesat de poet. În fine, o investigație etno-lingvistică asupra unui sat transilvănean (Vingard) cu populație multinațională propun Erica F. McClure și Malcolm M. McClure. Volum de informație densă și de interpretări obiective, *Rumanien studies* IV constituie o nouă contribuție a româniștilor din S.U.A., iar valoarea ei științifică, remarcabilă, decurge mai ales din adoptarea unei perspective de istorie universală.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„The Slavonic and East European Review", University of London, vol. 58, nr. 1—4, 1980, 640 + VIII p. ; vol. 59, nr. 1—4, 1981, 640 + IX p.

Contribuții demne de interes cu privire la spațiul românesc continuă să ofere revista Școlii de studii slavone și est europene din Londra, chiar dacă publicația se dovedește a fi preocupată mai ales de istoria Uniunii Sovietice și de istoria celorlalte popoare slave din zonă. Preferința ni se pare firească, ținînd seama de configurația etnică a estului european și ea este de natură să circumscrie mai nuanțat locul popoarelor neslave în istoria și cultura din această parte a continentului.

De reținut în acest context studiile referitoare la tradițiile culturale medievale prelungite pînă în sec. XVIII, cînd sînt sesizabile elementele de modernitate (I. Sullivan, *Manuscript Copies of Simeon Denisov's „The Russian Vineyard"* ; L. G. Czigány, *The Use of Hallcinogens and the Shamanistic Tradition of the Finno-Ugrian People*, în nr. 2, 1980 ; P. Herrity, *Emanuil Iankovič : Serbian Dramatist and Scientist of the Eighteenth Century*, în nr. 3, 1980 ; Lothar Maier, *Gerhard Friedrich Müller's Memoranda on Russian Relations with China and the Reconquest of the Amur*, în nr. 2, 1981 ; I. L. H. Keep, *Catherine's Veterans*, în nr. 3, 1981, ș.a.) sau studiile ce privesc istoria politică și culturală în veacurile XIX-XX (W. J. Leatherbarrow, *Idealism and Socialism in Dostoyevsky's „Gospodina Prokharchin" and Slaboye serdtse"*, în nr. 4, 1980 ; M. M. Boll, *From Empiriocriticism to Empiriomonism*, în nr. 1, 1981 ; I. Berlin, *Russian thought and the Slavophile Controversy*, nr. 4, 1981).

Orizontul tematic al publicației este mai larg, completat fiind de cercetările din perspectiva altor discipline, a istoriei literaturii, a lingvisticii, a sociologiei sau politologiei — toate interesante de conturarea unei imagini cît mai complexe a realităților istorice din estul continentului. În acest context se cuvin a fi plasate preocupările cu privire la istorie și cultura românilor, ilustrate de studiile lui D. I. Deletant *(Slavonic letters in Moldavia, Walachia and Transylvania from the Tenth to the Seventeenth Centuries*, 1981, nr. 1, p. 1—21 ; *Some Aspects of the Byzantine Tradition in the Rumanian Principalities*, în nr. 1, 1981, p. 1—14).

În fine, la rubrica amplă de note bibliografice unde specialistul român are ocazia să întîlnească bogata literatură a ultimilor ani dedicată estului european, sînt înserate comentarii pe marginea cîtorva contribuții apărute în țara noastră.

Ștefan Lemny

„Social Research". An international quarterly of the social sciences, New-York, XLVII, 1980, 3, p. 401—592.

Noul volum din prestigioasa publicație americană editată de Arien Mack ș.a., volum îngrijit de profesorii Georg G. Iggers și Harold T. Parker, are o tematică bine circumscrisă : teorie și istorie socială. Încă un prilej de a se pune în discuție legitimitatea teoriei în demersul istoric. Se mai poate rămîne la ideea restituirii trecutului *wie es eigentlich gewesen*, dincolo de orice presupoziție teoretică ? De fapt, o bază teoretică există și în istoriografia tradițională, numai că practicienii o ignorau. Reconstrucția istorică nici n-ar fi posibilă fără teoria intercondiționării fenomenelor. Dar ce fel de teorii sînt aplicabile istoriei și îndeosebbi istoriei sociale ? Cum să generalizezi fără a sacrifica unicitatea faptului istoric ? Cum să detașezi acest fapt de contextul său social ? Sînt întrebări pe care editorii și le pun în prefață, iar colaboratorii volumului încearcă să răspundă examinînd pendularea studiilor italiene de istorie socială modernă între tradiție și inovație (Alberto Caracciolo), preocupări recente vest-germane în acest domeniu (jürgen Kocka), probleme de metodologie în aplicarea marxismului la cercetarea istorică (Jerzy Topolski), relația dintre teoria marxistă și practica istorică în Anglia contemporană (Keith Nield), teoria lui F. Braudel cu privire la ascensiunea capitalismului (John Day), raportul dintre psihanaliză și istorie (Hans-Ulrich Wehler), probleme de istorie socială extrase din opera antropologului american Clifford P. Geertz, explicația naturii în societatea burgheză și teoria economică (Dieter Groh, Rolf-Peter Sieferle). Din toate rezultă un efort remarcabil de a găsi o modalitate de abstractizare teoretică, în stare să pună mai clar în evidență caracterul unic al unei situații sau structuri istorice. Întreaga materie ar merita o analiză specială, date fiind accentele de metodă pe care le pune și deschiderea propusă la urmă : sînt în adevăr ireconciliabile deosebirile dintre teoriile ce guvernează acum istoria socială ?

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Südost-Forschungen", München, Bd. XXXVIII, 1979, 506 p.

Prestigioasa publicație a Institutului Sud-estic din München grupează, în noul tom, o serie de studii privitoare la istoria zonei respective, la care se adaugă cîteva comunicări, recenzii și note, conturînd o problematică foarte largă și punînd în circulație științifică numeroase concluzii demne de interes. Reținem mai întîi notele lui Michel Balard despre porturile de la Dunărea de Jos în sec. XIV, întemeiate pe actele chiliene aduse la lumină de Geo Pistarino în 1971. Se reiau astfel în discuție probleme asupra cărora s-au rostit deja N. Iorga, G. Brătianu, O. Iliescu, R. Manolescu, R. Ciobanu, Ș. Papacostea ș.a., pentru a se concluide în favoarea expansiunii românești la gurile fluviului în jurul anilor 1360 și a se preciza unele date în legătură cu topografia și compoziția etnică a porturilor dunărene din epocă. Chestiunii cretane în preajma întîiei conflagrații mondiale i se consacră un studiu (Werner Zürrer), din care se degajă ineficiența demersurilor diplomatice, lipsa de perspectivă politică a unor cabinete cu rol important în viața internațională. Un proiect de Comunitate Economică a Europei Centrale, întocmit după primul război mondial, în ideea de a integra funcțional zona amintită în raporturile ei cu estul continentului, proiect eșuat, pune în lumină Paul Pilsi. Alt studiu, cu ample referiri bibliografice, se închină împrejurărilor de la 23 august 1944, decisive pentru destinul României (Klaus Beer). Un altul despre Sima Milutinovici ocazionează un bun popas în istoria renașterii sîrbești la începutul secolului XIX (Elisabeth Pribič). Aceluiași spațiu geopolitic și cultural îi sînt rezervate studii despre Milovan Djilas ca scriitor (Nikola Pribič) și fenomenului „înfrățirii" (L. Kretzenbacher). Date și interpretări noi propune Ioana Bogdan Cantemir în legătură cu ultima fază (sec. VI—VII) a cetății Tropaeum Traiani. Distingînd realitatea de clișee, Markus Köhbach compară descrierile făcute de Evlia Celebi pentru catedralele din Iași, Kassa (Košice) și Viena. Chestiuni de istoriografie și cultură românească relative la D. Cantemir (G. Ciorănescu) și C. C. Giurescu (Al. Zub), Flaviu Popan (Constantin Sporea) și Mihai Berza (N. Ș. Tanașoca) sînt iarăși cuprinse în bogatul tom, alături de cele 30 de recenzii privitoare la recentele apariții. Este, fără îndoială, una din cele mai consistente și mai de prestigiu reviste privind sud-estul european, o zonă de interferențe inextricabile, a cărei cercetare nu e cu putință fără un spirit de largă colaborare și fără acea toleranță pentru deosebirile de opinie pe care le întîlnim în „Südost-Forschungen".

Al. Zub

„Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", Köln/Wien, IV. Folge, 4. Jg., 1981, 1—2, 224 p.

Prețioasa revistă editată de „Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde", în prelungirea vechilor serii, continuă să publice studii, articole și dări de seamă cu privire la Transilvania, îndeosebi asupra istoriei sașilor din această provincie. Cîteva teme de un interes mai larg se cuvin a fi reținute: bazilici romanice în zona Sibiului (A. Avram); originea comunității evreiești din Brașov (M. A. Halévy, K. H. Adler); știri persane despre invazia tătarilor din 1241 (M. Kroner); gîndirea lui St. L. Roth (Alfred Roth), istoria artei transilvane (M. Kroner). În genere, contribuții erudite și obiective. De un real interes, cronicile privitoare la activitatea *Cercului* și *Muzeului* respectiv. În aceeași ordine, trebuie semnalată bibliografia curentă a Transilvaniei, din care Balduin Herter mai publică un fragment pentru anul 1980. De reținut și darea de seamă asupra seminarului cu tema *Condiții și posibilități de existență a minorităților naționale*, care a avut loc anul trecut, ca și textul omagial dedicat Herminei Pilder-Klein, a cărei bibliografie, interesînd de aproape cultura română, se publică. În fine, o mențiune trebuie făcută pentru recenziile și notele bibliografice, care tind să dea o imagine cît mai exactă a literaturii de specialitate privind spațiul transilvan. Revista reflectă astfel eforturile unui foarte activ grup de cercetători de a adînci istoria acestui spațiu și de a asigura o bună punte de legătură cu vechile comunități germanice din România.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SIMPOZIONUL DE ARHEOLOGIE ORGANIZAT DE FUNDAȚIA „ALEXANDER VON HUMBOLDT"

În 1973, Fundația Humboldt a luat inițiativa de a organiza în fiecare an, pe domenii științifice, un simpozion cu foștii bursieri, la care aceștia să aibă prilejul de a discuta, împreună cu colegii germani, rezultatele celor mai noi cercetări. Ultima inițiativă a favorizat pe specialiștii cu preocupări de istorie veche și arheologie, care în zilele de 25—30 noiembrie 1979 au fost invitați la un simpozion organizat în Berlinul Occidental.

Tema simpozionului intitulat „Palast und Hütte" (Palate și cocioabe) și considerată mai mult ca un motto, nu a avut în vedere rezolvarea problemelor științifice referitoare la un anume subiect, ci doar intenția de a oferi tuturor participanților posibilitatea de a prezenta o comunicare, indiferent de sfera mai largă sau mai restrînsă a preocupărilor de specialitate.

La reuniunea științifică din Berlinul Occidental au participat circa 100 de specialiști din peste 20 de țări, foști bursieri ai Fundației Humboldt și profesori de la universitățile din Republica Federală Germania, între care notăm prezența unor personalități ca Joachim Werner și Rolf Hachmann. Majoritatea bursierilor proveneau din Grecia (11), Turcia (10), Iugoslavia (8), România (7), Spania (5), Italia (5), Polonia (4) și Suedia (3). De asemenea, au mai participat foști bursieri din Anglia, Austria, Belgia, Cipru, Egipt, Franța, Finlanda, India, Irlanda, Japonia, Norvegia, Olanda, Peru și U.S.A.

Lucrările simpozionului au început printr-o ședință plenară la Biblioteca de stat, la care, după cuvîntul de salut al *secretarului general* al Fundației Humboldt, dr. Heinrich Pfeiffer, au fost prezentate trei conferințe de către cunoscuții profesori Rolf Hachmann (Saarbrücken), Wolfram Hoepfner (Berlinul Occidental) și Karl Narr (Münster). Numărul mare și diversitatea comunicărilor înscrise în program au determinat susținerea lor pe trei secții : A — Preistoria europeană și Orientul antic ; B — Epoca greco-romană ; C — Antichitatea tîrzie. În ceea ce privește comunicările ținute pe secții, România și Turcia s-au situat pe primul loc, fiecare țară fiind reprezentată prin cîte șase comunicări. Au urmat în ordine cei din Grecia, Italia (cîte cinci comunicări), Iugoslavia (patru comunicări), Polonia (trei comunicări) etc.

Prezența arheologilor români s-a materializat prin unele intervenții la discuții, ca și prin susținerea următoarelor comunicări : 1 — *Schimbări de structură în aspectul cultural din sud-estul Europei în neoliticul tîrziu* (Petre Roman) ; 2 — *Palate și cocioabe în colonia milesiană Histria* (Ana-Suzana Dimitriu) ; 3 — *Despre natura așezărilor geto-dacilor în perioada premergătoare cuceririi romane* (Mircea Babeș) ; 4 — *Contribuția numismaticii la cunoașterea organizării social-politice a geto-dacilor în sec. 3—1 î.e.n.* (Constantin Preda) ; 5 — *Metodologie și interpretare în cercetarea unei așezări din epoca romană tîrzie și din*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioada migrațiilor (sec. 4—5 e.n.) de la Iași, România (Ion Ioniță); 6 — *Tezaure și morminte princiare din sec. 5 e.n. în România* (Radu Harhoiu).

Nivelul științific ridicat al comunicărilor, alcătuind un volum aflat sub tipar, discuțiile purtate, atmosfera de lucru și numeroasele contacte care s-au putut stabili între specialiști cu preocupări apropiate din diferite țări, au făcut din simpozionul de istorie veche și arheologie din Berlinul Occidental o manifestare științifică de înalt prestigiu. Intenția și dorința evidentă a organizatorilor de a determina o colaborare științifică mai activă în viitor a specialiștilor din acest domeniu a fost fructificată cu mult interes de către participanți. Invitații au mai avut prilejul să fie oaspeții Institutului german de arheologie, unde au fost primiți de președintele acestuia, prof. dr. Werner Krämer, să viziteze mai multe muzee (Ägyptisches Museum, Antikenmuseum, Museum für Vor- und Frühgeschichte), să asiste la un splendid spectacol de operă (L. van Beethoven — „Fidelio"), să facă un tur al orașului și să participe la mai multe recepții, momente ce au dat programului o mare varietate și în același timp au permis cunoașterea unor aspecte importante din viața culturală și științifică a Berlinului Occidental. În acest fel, eforturile depuse de Fundația Humboldt pentru organizarea și reușita acestui simpozion au fost încununate cu un succes deplin. În sfîrșit, mulți participanți au folosit invitația Fundației Humboldt de a face, înainte sau după simpozion, o călătorie de documentare de încă două-trei săptămîni, la unele universități din R. F. Germania. Folosind această invitație, am vizitat institutele de specialitate din Saarbrücken, München și Marburg, avînd prilejul de a continua, cu alți colegi, discuțiile de specialitate începute în zilele simpozionului și de a perfecta colaborări viitoare utile.

Ion Ioniță

SIMPOZIONUL ROMÂNO-VEST-GERMAN DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „*GETO-DACII ÎN CONTEXT EUROPEAN*

În perioada 25—27 noiembrie 1980 a avut loc o importantă reuniune științifică cu tema „Geto-dacii în context european", organizată de Secția de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice a R. S. România în colaborare cu Institutul de preistorie și protoistorie al Universității landului Saar din Saarbrücken, R. F. Germania. Prima parte a programului de comunicări și discuții s-a desfășurat la Piatra Neamț, în eleganta sală de conferințe a Muzeului județean de istorie, pentru ca apoi să continue la Iași, în sala bibliotecii Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol).

Comunicările susținute în cadrul simpozionului, ca și discuțiile ample ce au urmat, de o mare diversitate prin problematica abordată, au dovedit cu prisosință importanța, complexitatea și sfera largă a temei propusă spre dezbatere. Specialiștii români au prezentat zece comunicări privitoare la istoria unei perioade de peste un mileniu, începînd cu sec. VII î.e.n. și încheind cu sec. IV e.n., în care s-au dezbătut principalele etape și aspecte din întreaga evoluție a civilizației dacice. În cele opt comunicări prezentate la Piatra Neamț, specialiștii români s-au referit la izvoarele scrise despre istoria geto-dacilor (dr. Vl. Iliescu), la specificul și semnificația variantelor regionale din fazele mai vechi ale civilizației dacice (sec. VII—III î.e.n.) (dr. Al. Vulpe), la relațiile geto-dacilor cu celții (dr. Vl. Zirra) și cu bastarnii (dr. M. Babeș), la politica statului dac în timpul expansiunii romane spre Dunărea de Jos (prof. dr. H. Daicoviciu), la circulația monetară din Dacia preromană (dr. C. Preda), la mormîntul princiar dacic (sec. I î.e.n.) recent descoperit la Cugir (Fl. Medeleț), precum și la unele aspecte ale religiei geto-dacilor (dr. S. Sanie). Alte două comunicări au fost susținute la Iași, în partea a doua a simpozionului, una referitoare la formațiunile teritoriale ale dacilor liberi în sec. II—III e.n. și la raporturile acestora cu Imperiul roman (dr. I. Ioniță), iar alta cu privire la cultura tumulilor carpatici din sec. III—IV e.n., recent descoperită în jumătatea de nord a Moldovei, în spațiul dintre Carpați și Siret (dr. V. Mihăilescu-Bîrliba și N. Mirițoiu).

La rîndul lor, specialiștii vest-germani au prezentat cinci comunicări. Două dintre acestea au tratat despre celebrul cazan de argint cu reprezentări în relief, descoperit în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veacul trecut la Gundestrup în Danemarca, în legătură cu care, pe baza unui studiu foarte amănunțit al detaliilor tehnice, stilistice și iconografice, s-a ajuns la concluzia că ar fi fost lucrat într-un atelier din *Gallia Narbonensis*, aproximativ în perioada sec. III—I î.e.n. Unele analogii ale acestei piese cu cîteva descoperiri din spațiul României, cum ar fi acelea de la Cioara și Surcea din Transilvania, au fost explicate prin influența elenistică ce s-a manifestat deopotrivă în Dacia și în Galia (prof. dr. R. Hachmann, Saarbrücken). Tot în prima parte a simpozionului, pe baza descoperirilor din unele morminte ale perioadei La Tène, răspîndite pe un spațiu întins din Franța și pînă în România, s-a prezentat o interesantă comunicare despre reconstituirea carelor celtice de luptă cu două roți (dr. A. Haffner, Trier). În sfîrșit, alte două comunicări ale oaspeților vest-germani, susținute la Iași, s-au referit la cunoscuta cultură Sîntana de Mureș — Cernjachov din sec. IV e.n., în legătură cu care s-au luat în discuție probleme de cronologie, rituri și ritualuri funerare, obiceiuri de port și apartenență etnică (prof. dr. V. Bierbrauer, Bonn; prof. dr. F. Stein, Saarbrücken).

În afară de comunicări și discuții, programul simpozionului a mai cuprins și vizitarea unor muzee și a unor șantiere arheologice. Astfel, participanții au vizitat secția de arheologie a Muzeului de istorie a Moldovei din Iași, precum și secția de arheologie a Muzeului județean de istorie din Piatra Neamț, în incinta căruia a mai fost organizată și o mică expoziție cuprinzînd materiale dacice din descoperiri recente. De asemenea, la Roman au fost vizitate expoziția permanentă a Muzeului de istorie, profilată aproape în întregime pe descoperiri dacice, o expoziție temporară cu privire la descoperirile dacice din zona Siretului mijlociu, precum și două mari depozite cu materiale dacice, între care s-au remarcat colecțiile din așezarea fortificată de la Brad (sec. IV î.e.n. — I e.n.) și acelea din așezarea și necropola de la Văleni (sec. II—III e.n.). Volumul impresionant și valoarea remarcabilă a colecțiilor, ca și ordinea perfectă de organizare și întreținere a lor, reprezentînd activitatea neobosită, de peste două decenii, a directorului V. Ursachi, au fost apreciate unanim de participanții români și străini.

Vizitarea șantierului arheologic din cunoscuta așezare fortificată din sec. V—III î.e.n. de la Cotnari, în care s-au făcut ample cercetări de către A. C. Florescu timp de aproape două decenii și despre care prof. dr. R. Hachmann a declarat că prin amploarea și metodologia de cercetare, ca și prin originalitatea soluțiilor de conservare, reprezintă un unicat, a constituit un excelent prilej de a relua în dezbatere unele probleme referitoare la fortificațiile întîlnite în lumea tracică și geto-dacică.

Comunicările și discuțiile prelungite din cadrul simpozionului, ca și vizitarea muzeelor și a șantierelor arheologice de la Cotnari și Gura Secului, au prilejuit un dialog viu, în care s-au exprimat atît opinii convergente, cît și puncte de vedere deosebite. Între cele dintîi trebuie înregistrată aprecierea generală potrivit căreia istoria și civilizația dacilor reprezintă un important capitol din istoria veche a Europei, a cărei cunoaștere de către specialiștii de profil este o necesitate. S-a apreciat, de asemenea, că săpăturile arheologice făcute în țara noastră în ultimele două decenii au oferit cercetării un volum impresionant de materiale, a căror valorificare prin studii și monografii se impune a fi realizată cît mai urgent. În ceea ce privește părerile divergente, ele s-au referit mai ales la unele probleme de cronologie, la concordanța dintre datele oferite de izvoarele scrise și cele arheologice, precum și la apartenența culturală și etnică a unor grupe de descoperiri. Acestea, firești în cadrul procesului de cercetare științifică, se explică în parte prin existența încă a unor lacune în cercetarea științifică, dar și unghiului diferit din care au fost abordate problemele puse în discuție. Astfel, specialiștii români au pornit în cercetarea lor, așa cum este și firesc, de la descoperirile dacice către cele aparținînd altor populații (greci, celți, romani, germani), în timp ce aceia vest-germani au procedat la o cercetare în sens invers, pornind de la civilizația celților și a germanilor, pe care o cunoșteau mai bine, către aceea a dacilor.

Simpozionul de la Piatra Neamț și Iași se înscrie pe linia unor colaborări mai vechi între arheologii români și cei din Saarbrücken, fapt scos în evidență și în alocuțiunile rostite la deschiderea acestei manifestări științifice de către prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași și prof. dr. R. Hachmann, directorul Institutului de preistorie și protoistorie al Universității din Saarbrücken. Făcînd bilanțul, se poate afirma că această manifestare științifică, ale cărei lucrări urmează a fi publicate într-un volum, a fost o reușită. În mod cert, continuarea dialogului, pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care au optat specialiștii din ambele țări, are în vedere stabilirea adevărului istoric, la care se va ajunge treptat, odată cu sporirea descoperirilor arheologice și cu îmbunătățirea metodologiei de cercetare. Așadar, prin dialog și eforturi comune spre adevărul istoric.

Ion Ioniță

SEMINARUL INTERNAȚIONAL *CRIZA DESTINDERII ȘI PERSPECTIVE ALE COOPERĂRII ÎN EUROPA*

În localitatea Albano Laziale s-au desfășurat, între 31 martie și 3 aprilie 1981, lucrările Seminarului internațional „Criza destinderii și perspective ale cooperării în Europa", organizat de *Centrul de informare, documentare și studii europene* (C.I.D.S.E.) și patronat de Ministerul Afacerilor Externe al Italiei. La dezbaterile acestei manifestări internaționale au participat delegații din Italia, Franța, R. F. Germania și România. Festivitatea de deschidere a seminarului a avut loc la 31 martie 1981, în Palazzo Savelli, din Albano Laziale, orașul în care se află sediul C.I.D.S.E. Cu această ocazie au rostit alocuțiuni prof. Filippo Musilli (C.I.D.S.E.), prof. Angelo Luongo (C.I.D.S.E.), prof. Alessandro Farace (ambasador), prof. dr Iosif Constantin Drăgan (președinte al Fundației europene „Dragan"), dr. Alfonso Sterpellone (membru al comisiei italiene pentru C.S.C.E.), dr. Giuliano Caroli (Universitatea din Roma), reprezentanți ai diferitelor partide politice italiene (D.C., P.C.I., P.S.I., P.S.D.I., P.R.I., P.L.I.) și dr. Augusto Milana, din partea organizației „Mișcarea creștină pentru pace". Vorbitorii s-au referit la tema ce urma a fi abordată în dezbaterile seminarului, remarcînd importanța acesteia și necesitatea ca toate popoarele Europei să-și intensifice eforturile în direcția destinderii și cooperării internaționale. În continuare, a fost prezentat volumul *Una diplomazia per la pace* (Roma, Editrice Barone, 1980), semnat de dr. Giuliano Caroli. Această acțiune prefața de fapt lucrările Seminarului, întrucît titlul cărții în discuție — *o diplomație pentru pace* — putea reprezenta, oricînd, un adevărat *motto* al convingerilor ce urmau a fi exprimate în zilele următoare de către participanții la această întîlnire internațională. Recunoscînd, parcă, o asemenea intenție, Filippo Musilli, secretarul general al C.I.D.S.E., declara, referindu-se la volumul ce aborda evoluția diplomației române contemporane, că este binecunoscută și apreciată politica externă a țării noastre, „politică ce vizează ca raporturile dintre state să fie bazate pe principii fundamentale general valabile, cu respectul independenței și al suveranității naționale, neamestecul în treburile interne, avantajul reciproc". În cele trei zile de seminarizare, dezbaterile au fost precedate, de fiecare dată, de prezentarea unui raport, a cărui arie tematică era circumscrisă problemei securității și cooperării europene. Astfel, discuțiile primei zile au fost axate pe tema *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa: origini și evoluție*, care a făcut obiectul raporturilor prezentate de dr. Alfonso Sterpellone și dr. Giuliano Caroli. În următoarea zi a Seminarului, care s-a constituit, înainte de toate și în mod deliberat, într-o confruntare de opinii și un *fructuos schimb de idei*, demersurile celor prezenți la Albano Laziale au fost prefațate de rapoartele intitulate *Măsuri de siguranță și securitate în Europa* (dr. Paolo Gianfelici) și *Limitarea armamentelor și măsuri de siguranță* (prof. Stefano Silvestri). Dezbaterile din ultima zi au fost purtate în jurul raportului *Probleme ale securității în aria mediteraneană*, expus de dr. Vittorio Orilia. Înainte de toate, se cuvine a fi relevat faptul că rapoartele care au abordat originile și evoluția strădaniilor de fondare a unui sistem european de securitate și cooperare, precum și cele care au luat în studiu măsurile și propunerile concrete avansate de diferite state în vederea limitării armamentelor, au evidențiat rolul și locul României în concertul acelora care militează neîncetat pentru pacea, securitatea și cooperarea țărilor bătrînului continent. Toți referenții au formulat aprecieri și concluzii elogioase la adresa eforturilor depuse de diplomația română în vederea asigurării unui climat de înțelegere și destindere internațională. Interesul participanților la acest Seminar, care s-a impus ca un adevărat forum de rostire și afirmare a ideii de pace, față de experiența diplomației române, a fost reflectat și de faptul că delegația țării noastre a fost singura dintre reprezentanțele străine care a expus un referat, în care a exprimat, încă o dată, atitudinea României față de problema securității europene. Dezbaterile angajate în cele trei zile de seminarizare (1—3 aprilie 1981), de către participanții la această manifestare organizată de C.I.D.S.E., s-au concretizat în luări de cuvînt pe marginea rapoartelor prezentate, în expunerea a diferite

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opinii privind securitatea și cooperarea europeană, precum și în formularea a diverse întrebări adresate raportorilor. În totul, acest Seminar a reprezentat un prilej deosebit de cunoaștere a diferitelor puncte de vedere exprimate de cei care au luat în dezbatere unele realități ce privesc prezentul și viitorul Europei. Căci, așa cum s-a subliniat dealtfel, asigurarea securității europene, condiția *sine qua non* a menținerii păcii în această importantă zonă a terei, este unul dintre principiile fundamentale care guvernează și vor direcționa evoluția de mîine a continentului european. Pentru delegația română, participarea la dezbaterile acestui organism ce militează pentru înfăptuirea celor mai înalte idealuri umane a constituit încă un prilej de afirmare a aspirațiilor noastre dintotdeauna — independența, integritatea și integralitatea națională —, aspirații care reclamă, mai presus de orice, pacea Europei. Privit din această perspectivă, prilejul de a ne afla printre cei prezenți la acest Seminar s-a constituit totodată și într-o modalitate de comunicare și cunoaștere reciprocă, care ne-a relevat tuturor că, dincolo de granițe sau vîrste, toți oamenii conștienți de rostul vremurilor noastre năzuiesc către o adevărată destindere și o cooperare activă și eficientă. Acesta a fost dealtfel și scopul dintîi al Seminarului, în cursul căruia generozitatea organizatorilor și responsabilitatea subiectelor avansate discuțiilor au înlesnit și asigurat cunoașterea perspectivelor reale care se deschid înțelegerii, încrederii și colaborării tuturor acelora care doresc și militează pentru pace, drept suprem al fiecărei țări europene.

În încheierea lucrărilor acestei reuniuni internaționale, Filippo Musilli, apreciind rezultatele celor trei zile de dezbateri, a evidențiat semnificațiile lor înalte, mulțumind în mod deosebit delegației țării noastre, întrucît, conchidea el, prin participarea lor, românii au ridicat nivelul general al Seminarului de la Albano Laziale. Acum, cînd timpul și-a început deja asaltul său ineluctabil și necruțător asupra memoriei noastre, obligîndu-ne să apelăm uneori la obișnuitele însemnări, dar să și încercăm a formula primele aprecieri bilanțiere sau judecăți de ansamblu, putem afirma că nu întîmplător o manifestare internațională ce-și propunea să discute despre pacea și securitatea bătrînului continent și-a desfășurat lucrările în vecinătatea Cetății Eterne. Mai mult decît atît, auzind cele ce s-au spus despre țara noastră, ne-am simțit și mai aproape de Columna lui Traian, monument ce venea să justifice, parcă, peste secole, prezența delegației române la Albano Laziale.

Participanții la acest Seminar au beneficiat, atît în zilele dezbaterilor, cît și la încheierea acestora, de diferite excursii organizate de C.I.D.S.E., cu prilejul cărora au fost vizitate principalele obiective arheologice, istorice și culturale ale Romei și Veneției, precum și regiunea lacurilor și a fortărețelor romane, străjuită, în depărtare, de Vîrful Monte Cavo. În această zonă istorică celebră am cunoscut localitățile presărate pe terasele vulcanice ale lacurilor Albano și Nemi: Castel Gandolfo, Albano Laziale, Ariccia, Genzano, Nemi și Rocca di Papa, simțindu-ne îmbogățiți sufletește de trecerea, chiar și în grabă, pe aceste pămînturi atît de pline de trecut, admirate cîndva de N. Iorga, pentru care Italia reprezenta o adevărată carte de istorie, scrisă în vremuri de pace, de oameni iubitori de pace.

Gh. I. Florescu

AL III-LEA COLOCVIU ROMÂNO-ENGLEZ DE ISTORIE

Întîlnirile dintre istoricii români și englezi au prilejuit pînă acum un șir de contribuții remarcabile la cercetarea istorică a relațiilor dintre cele două popoare. Colocviul din 1975 organizat de partea română la Căciulați a reliefat „preliminariile" lor, în timp ce dialogul continuat la Londra, în 1978, a stăruit asupra perioadei recente [1]. În continuarea contactelor amintite, s-a prevăzut ca al treilea colocviu să aibă loc în țara noastră, cinstea de gazdă și de organizator revenind Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași.

Desfășurat între 1 și 3 iulie 1981, sub egida Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice și a Comitetului național britanic al Asociației internaționale de studii sud-est europene, colocviul a avut ca tematică de lucru: „Relațiile româno-engleze între 1821 și 1918 în context internațional". Cuvîntul de deschidere a fost rostit

[1] Alexandru Duțu, *Modele, imagini, privilești. Incursiuni în cultura europeană modernă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 113—114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de prof. univ. dr. docent Mircea Petrescu-Dîmboviţa, directorul Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi, care a subliniat semnificaţia dialogului de la Iaşi, salutînd prezenţa oaspeţilor de peste hotare şi a istoricilor români participanţi cu comunicări sau intervenţii. Din partea britanică a răspuns prof. Richard Clogg (de la King's College din Londra) care a exprimat, în puţine cuvinte, dar cu simpatie, bucuria istoricilor englezi care se preocupă de trecutul sud-estului european de a fi prezenţi la această nouă întîlnire, cu istoricii români.

În cele trei zile ale colocviului au fost prezentate 10 referate şi opt intervenţii, urmate de discuţii, toate de natură să contureze o imagine cît mai amplă a relaţiilor aflate în discuţie. Accentul s-a pus îndeosebi, cum era de aşteptat, pe latura lor politică, dată fiind nevoia analizării cîtorva aspecte contradictorii, discutabile din unghiul de vedere al ambelor istoriografii. Notăm în acest sens contribuţiile aduse de prof. univ. dr. Gheorghe Platon *(Raporturile diplomatice româno-engleze în perioada regulamentară)*, dr. Trevor Hope *(O nouă Belgie sau o altă Grecie? Puncte de vedere britanice privind Unirea Principatelor)*, conf. univ. dr. Vasile Cristian *(Relaţii româno-engleze în timpul Congresului de la Berlin)*, prof. Richard Clogg *(Vlahii din Macedonia: puncte de vedere britanice pînă la 1912)*, dr. Maurice Pearton *(Contribuţii româneşti la teoria şi practica neutralităţii. 1914—1916)*, dr. Vasile Vesa *(Relaţiile româno-engleze în perioada primului război mondial: anii 1914—1916)*, dr. Valeriu Florin Dobrinescu *(Relaţiile româno-engleze în perioada primului război mondial: anii 1916—1918)*. În convergenţă cu un asemenea interes, alte studii au extins analiza în diferitele nivele ale opiniei publice britanice, acolo unde simpatia pentru cauza politică a românilor transpărea fără acele reţineri pe care le-au manifestat cercurile diplomatice: acad. Ştefan Pascu *(Opinia publică engleză şi lupta românilor din Transilvania pentru drepturi politice)*, dr. doc. Cornelia Bodea *(Precursori şi contemporani ai lui R. W. Seton-Watson privind problema naţională a românilor din Transilvania)*, prof. Harry Hanak *(Revista „The New Europe" şi problema naţionalităţilor din sud-estul Europei)*.

Aspectele economice ale relaţiilor româno-engleze în sec. XIX au fost evidenţiate de comunicările susţinute de dr. Paul Cernovodeanu *(Relaţiile economice româno-engleze între 1821—1856)*, prof. David Turnock, de la Departamentul de geografie al Universităţii din Leicester *(Sir Charles Hartley şi dezvoltarea navigaţiei pe Dunărea de Jos)*, dr. Gheorghe Dobre *(Schimbări structural-calitative în relaţiile comerciale româno-engleze în perioada modernă şi contemporană. Analiză comparativă)*. În fine, alte comunicări şi intervenţii au pus în evidenţă relaţiile culturale dintre cele două popoare: dr. Alexandru Duţu *(Interferenţe culturale româno-engleze în epoca modernă)*, prof. Eric D. Tappe *(Contacte literare anglo-române între 1848—1878)*, dr. Alexandru Zub *(Impactul buckelean asupra culturii române)*, dr. Gheorghe Buzatu *(Nicolae Iorga — istoric al relaţiilor româno-engleze)*, Ştefan Lemny *(Modelul englez în memorialistica românească din sec. XIX)*.

Simpla enumerare a comunicărilor prezentate dovedeşte buna inspiraţie a organizatorilor de a pune în discuţie totalitatea laturilor pe care le implică un studiu al relaţiilor — fructuoase cum s-a văzut — dintre cele două ţări în sec. XIX. Dialogul dintre ele a putut fi astfel urmărit sub raport politic, dar şi economic şi cultural, cu alte implicaţii decurgînd de aici la nivelul opiniei publice şi al mentalităţilor. Discuţiile şi întrebările (la care au mai luat parte: prof. Dinu C. Giurescu, prof. Al. Andronic, prof. Denis Deletant, dr. Stela Mărieş) au arătat interesul pentru problematica aflată în dezbatere, dorinţa participanţilor de a contribui la lămurirea aspectelor controversate. Ele s-au desfăşurat în climatul obiectivităţii ştiinţifice, al sincerităţii şi preţuirii reciproce. Sub semnul acestor impresii, a relevat acad. Ştefan Pascu, în concluzii, însemnătatea întîlnirii de la Iaşi, făcînd totodată o amplă evocare a legăturilor dintre cele două popoare, în consens cu prof. Richard Clogg. Cuvîntul de încheiere a revenit prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmboviţa.

Întregul program al colocviului a îngăduit afirmarea schimbului de idei şi opinii între istoricii români şi străini, fapt de natură să contribuie la o mai bună cunoaştere reciprocă, la strîngerea colaborării şi a prieteniei dintre ei.

Programul colocviului a înscris, totodată, o vizită la monumentele istorice din Iaşi, în compania lectorului dr. Ioan Caproşu, o întîlnire cu rectorul Universităţii „Al. I. Cuza", prof. dr. Viorel Barbu, fiind de faţă şi prof. univ. dr. Vasile Arvinte, o altă întîlnire cu I.P.S.S. Teoctist, mitropolitul Moldovei şi Sucevei. În zilele de 4—5 iulie participanţii la colocviu au mai făcut o excursie la monumentele istorice din Bucovina, iar la întoarcerea în capitală au avut alte întîlniri la „Asociaţia România", la Academia de ştiinţe sociale şi politice, la Ambasada britanică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rodnic și interesant, bilanțul științific al colocviului de la Iași a stîrnit pînă acum aprecieri pozitive în rîndul istoricilor români și a participanților englezi [2]. Un volum care îngădui, desigur, o mai largă valorificare a contribuțiilor aduse. Întîlnirea a probat însă, încă o dată, necesitatea dialogului, utilitatea de ordin științific a confruntărilor de opinii între reprezentanții științei istorice din cele două țări. Este de notat în acest sens că, în concordanță de opinii, istoricii români și englezi au stabilit ca următoarea întîlnire să aibă loc la Edinburgh pe tema relațiilor anglo-române între cele două războaie mondiale.

Apreciind reușita Colocviului de la Iași, găzduit de Institutul nostru, se cuvine menționată contribuția asiduă a prof. Grigore Vereș care a asigurat tălmăcirea intervențiilor susținute în limbile română sau engleză.

Ștefan Lemny

AL III-LEA SIMPOZION INTERNAȚIONAL DE TRACOLOGIE

Între 16 și 19 noiembrie 1981 a avut loc în Spania, la Palma de Mallorca, capitala insulelor Baleare, cel de al treilea Simpozion internațional de tracologie cu tema „Populații vechi europene. Migrații. Interrelații", organizat de Fundația Europeană Dragan la sediul său din această localitate.

Acest simpozion, ca și celelalte două anterioare, organizate de aceeași Fundație la Roma, în 1977 și 1979, și ale căror *Acte* au fost tipărite în 1978 și 1980, a avut caracter interdisciplinar, propriu cercetărilor de tracologie, cum s-a arătat pentru prima dată cu aproape 90 de ani în urmă de învățatul austriac Wilhelm Tomaschek în cartea sa „Die alten Thraker", care a fost retipărită în 1980 de Academia de Științe a Austriei, cu prilejul celui de al treilea Congres internațional de tracologie din acel an de la Viena.

În această privință, la Simpozionul recent de la Palma de Mallorca, datorită sprijinului eficient acordat de Fundația europeană Dragan, caracterul interdisciplinar a fost mai pronunțat, prin participarea cu rapoarte și comunicări a peste 30 arheologi, istorici, numismați, lingviști, istorici literari, muzicologi și etnologi din Spania, Portugalia, Italia, România, Iugoslavia, Grecia, Bulgaria și Anglia. La aceștia se adaugă încă cîțiva arheologi, istorici, scriitori și ziariști invitați din Romînia, Spania, Italia și Statele Unite ale Americii, precum și doi funcționari ai Ambasadei române de la Madrid.

În vederea unei cît mai bune desfășurări a dezbaterilor s-au publicat de Fundație programul Simpozionului, comunicarea introductivă în limba franceză „Tracii, denominator comun" ai culturii europene (J. C. Dragan) și rapoartele în limba spaniolă „Panorama relațiilor între sud-estul și sud-vestul Europei, anii 1000—500 (Juan Maluquer de Motes) și franceză „Popoare și civilizații în spațiul carpato-ponto-dunărean în epoca metalelor" (M. Petrescu-Dîmbovița), iar cel de al treilea raport în italiană „Posibilitățile arheologice de migrații în Italia în mileniile II și I : unde, cînd" (Renato Peroni) și majoritatea comunicărilor au fost imprimate la xerox. De asemenea, în timpul dezbaterilor a funcționat, temporar, și instalația de traducere simultană din mai multe limbi de circulație universală.

Simpozionul a fost deschis de prof. J. C. Drăgan, președintele Fundației Europene Dragan, care în comunicarea sa introductivă, referindu-se la divergențele de păreri în domeniul tracologiei, a scos în evidență că Fundația, în ciuda acestor divergențe, urmărește convergențele și denominatorii comuni, sub aspect etnic și cultural, sprijinind orice inițiativă care contribuie la unificarea europeană.

În rapoartele și comunicările care au urmat, însoțite de discuții vii și în parte și de proiecții, au fost dezbătute, în general la un înalt nivel, teme deosebit de importante și de actuale din domeniile arheologiei și istoriei vechi, numismaticii, istoriei literaturii și muzicii antice, istoriografiei, lingvisticii și etnologiei, interpretîndu-se, ori de cîte ori a fost cazul, în mod nuanțat, în funcție de timp și loc, migrațiile și interrelațiile culturale.

[2] Cf. Paul Cernovodeanu, *Al III-lea colocviu româno-englez de istorie*, în *Rdl*, 10/34, 1981, p. 1956—1958 ; Dinu C. Giurescu, în *Magazin istoric*, 9/XV, 1981, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, în ceea ce privește *arheologia și istoria veche*, un interes aparte l-au prezentat raportul și comunicările susținute de arheologii spanioli, privind relațiile dintre sud-estul Europei și Peninsula Iberică, în domeniile metalurgiei aramei (Palau Arribás), tipologii unor arme de bronz (Gratiniano Mieto Gallo), contactelor culturale din prima jumătate a mileniului I î.e.n. (Juan Maluquer de Motes) și artei tracice și iberice din primele secole ale celei de a doua jumătăți a acestui mileniu (José María Blazquez). Autorii raportului și ai comunicărilor, buni cunoscători ai descoperirilor din sud-estul Europei și cu un orizont larg istorico-arheologic, au ajuns la unele rezultate interesante și deosebit de sugestive.

În această privință, a reieșit, pe bază tipologică, tehnică, stratigrafică și a analizelor spectografice, originea și evoluția locală a metalurgiei cuprului în sud-estul Europei și Peninsula Iberică, în această din urmă regiune cuprul fiind folosit în perioada precampaniformă din mileniul III î.e.n., respectiv din perioada a III-a a culturii Los Millares.

Relativ la tipologia unor arme de bronz, analizîndu-se posibilele forme anterioare ale cuțitului curb iberic, de la sfîrșitul epocii bronzului, s-au menționat și unele analogii a acestor arme în lumea tracilor.

De asemenea, pe baza studierii unor idoli și a cîtorva obiecte de bronz (armament defensiv, piese de harnașament și de podoabă), ca și a inegalităților sociale din prima jumătate a mileniului I î.e.n., s-a conchis că în perioada respectivă au existat legături, pe uscat și mare, între Peninsula Iberică și sud-estul Europei, explicabile prin mișcări complexe de populație, pluridirecționale sau în mare parte bidirecționale, precum și prin contacte culturale și de schimb, susceptibile de aculturație și de alte fenomene. În acest context a fost examinat și fenomenul Tartesssos, supunîndu-se unui examen critic teoriile lui Adolf Schulten, care a avut viziunea unui oraș legendar, dispărut fără urme, ceea ce nu corespunde realității, întrucît cultura tartessiană se menține și în secolele V—IV î.e.n., pînă la venirea cartaginezilor. Avîndu-se în vedere dificultatea rezolvării acestui fenomen, se recomandă maximum de precauție în interpretarea arheologică a faptelor. În această privință este luat în considerație impactul cu grecii orientali din estul Mediteranei și Anatolia, care nu s-a limitat numai la coaste și a fost decisiv în formarea culturii iberice, îndeosebi din sec. V și prima jumătate a sec. IV î.e.n. Din analiza reprezentărilor de luptători de pe stelele funerare, dintre care unele cu inscripții, din sud-vestul Europei, studiate exhaustiv de arheologii spanioli, s-a putut deduce că ele aparțin unei societăți diferențiate, cu nume de șefi, pentru care există analogii nu la fenicieni, ci în lumea greacă orientală, urmînd ca relațiile acesteia cu sud-vestul Europei să fie mai bine lămurite arheologic și lingvistic.

În ceea ce privește arta tracică și iberică, s-au reliefat asemănările în formele și decorul ceramicii și al unor vase de bronz, precum și dintre unele obiecte de podoabă, explicabile prin legăturile cu lumea greacă și din Orient. De asemenea, s-au scos în evidență și deosebirile dintre aceste două arte, îndeosebi în domeniul sculpturii, care este mult mai variată și mai bogată în Tracia decît în Peninsula Iberică.

Cu același interes au fost urmărite, datorită tematicii variate și caracterului lor comparatist și de sinteză, celelalte două rapoarte și restul comunicărilor de arheologie și istorie veche, privitoare la aspectele de cultură materială și ale vieții spirituale din Peninsula Iberică, Balcani, spațiul carpato-ponto-dunărean și Anatolia.

În această privință, într-unul din rapoarte, luîndu-se în considerație datele arheologice și lingvistice, s-au prezentat particularitățile etapelor paleo- și neometalurgiei din spațiul carpato-ponto-dunărean, corespunzătoare din punct de vedere cultural și etnic sintezelor pretracică, prototracică, tracică și geto-dacică (M. Petrescu-Dîmbovița). Cu acest prilej s-au scos în evidență atît continuitatea și unitatea culturii materiale din etapele respective, cît și interrelațiile cu alte populații și culturi și mișcările de populație mai mari sau mai mici din acest spațiu.

În celălalt raport, pornindu-se de la considerații nuanțate de ordin arheologic și lingvistic relativ la migrații și de la stadiul actual al cercetărilor cu privire la așezările din Peninsula Iberică, s-au deosebit atît perioade de continuitate cît și de întrerupere ale ei, prin mișcări de populație. Pentru acestea din urmă invocîndu-se dovezi din Italia Meridională, Centrală și Nordică în jur de 1600 și 1500 î.e.n., odată cu trecerea la Bronzul mijlociu, iar în insulele Lipari puțin după 1300 î.e.n., în urma cuceririi lor de către ausoni, după care s-a impus o continuitate de viață și cultură, întreruptă doar prin întemeierea primelor colonii grecești (Renato Peroni). Fac excepție doar unele zone din nordul Italiei, unde, către secolul XII î.e.n., cînd încetează multe din *terramare* și alte așezări din valea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Padului, şi apoi în secolele IX şi VIII î.e.n., odată cu scăderea demografică şi cu o expansiune rapidă, nu mai este atestată o asemenea continuitate culturală, datorită fenomenului migrației.

Tot în legătură cu mişcările tracice, s-a urmărit şi prezența lor în nord-vestul Anatoliei, în aşezarea Troia VII B 2, discutîndu-se contextul istoric, respectiv preliminariile care au contribuit în prezența lor acolo, precum şi datarea ceramicii tracice din această aşezare (E. Condurachi).

Nu au fost omişi nici ilirii, prezentîndu-se diferite aspecte din cultura, limba şi religia lor, precum şi rolul lor în istoria culturii europene, de către un entuziast autor al unui recent volum cu privire la această populație (Enzo Gatti).

În alte comunicări din domeniul *numismaticii,* s-au discutat particularitățile monedelor, respectiv jeto-urilor romane din zonele miniere ale Dalmației şi Spaniei (María Paz García Bellido), importanța monedelor din Lusitania pentru cunoaşterea numelor preromane ale cetății Salacia şi a rîului Sado (Antonio Diez Diego) şi ale zeităților de pe monedele dacice, ilustrate prin excelente diapozitive, încercîndu-se să se găsească legături între theonimiile respective şi cîteva toponime dacice (Gabriel Iliescu), ceea ce a provocat unele discuții.

Alte contribuții au fost aduse în domeniul *literaturii antice comparate şi al criticii miturilor,* prin cercetarea comparată de către specialiştii portughezi a mitului lui Orfeu în Occident (Eleonora Carvalho), precum şi în ceea ce priveşte *istoria muzicii,* în care s-a scos în evidență vocația europeană a muzicii tracilor, respectiv virtuțile muzicale ale modului traco-grec, în care lira lui Orfeu, alături de aceea a lui Apollo, ambele menționate în tratatul de armonie din sec. II e.n. al lui Nicomachos din Gerasa, a fost o realitate, stînd la baza sistemului sonor la Greci pînă la sfîrşitul antichității (Ovidiu Varga). Urmărindu-se destinul european al modului trac *phrigisti* în imperiile roman şi bizantin, în muzica populară şi ecleziastică română, s-a reliefat pe de o parte valoarea acestui argument pentru continuitatea poporului român, iar pe de alta permanența spiritului tracului Orfeu în muzica europeană şi universală.

Cu deosebit interes au fost ascultate şi două comunicări din domeniul *istoriografiei,* dintre care una s-a referit la umaniştii şi iluminiştii români, respectiv la N. Olahus, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir şi alții, ca susținători ai continuității daco-geților şi ai romanității românilor (Şt. Pascu), iar cealaltă la istoriografia umanistă germană din Transilvania din secolele XVII şi XVIII, relativ la daci şi limba lor, reliefîndu-se, printre altele, importanța lucrărilor lui Laurentius Topeltinus, care au fost cunoscute şi de cronicarii români, precum şi folosirea pentru prima dată a noțiunii de Romanien de către Martin Felner (Gh. Bulgăr).

Un loc aparte, cum este şi firesc, în dezbaterile simpozionului de la Palma de Mallorca l-au ocupat, ca şi la celelalte două simpozioane anterioare de la Roma, comunicările din domeniul *lingvisticii* privitoare la substrat, migrații, geografia lingvistică a limbilor preromane, vechile limbi balcanice, precum şi la religiile tracică şi dacică.

În ceea ce priveşte problema substratului, s-a analizat substratul tracic din limbile balcanice, atestat prin grupurile de consoane *ct, pt* şi *cs în numele proprii* din limbile de tip *satem,* explicate ca o influență comună a substratului (Carlo Alberto Mastrelli), rezultînd din discuțiile care au urmat cunoaşterea inegală a substratului în limbile paleobalcanice, precum şi faptul că se pune uneori problema dacă este vorba de substrat sau de evoluție fonetică. De asemenea, din cercetarea comparată a substratului în limbile romane, s-a conchis, că, din punct de vedere gramatical, deosebirile dintre latină şi română se explică prin acțiunea substratului daco-tracic, prin care sînt înlocuite uneori cuvintele comune romanice din limba română (Sorin Stati). La fel, a mai rezultat, că şi în alte limbi romanice cuvintele comune romanice au fost înlocuite prin altele greceşti (din greaca recentă), basce, celtice şi ligure, ceea ce explică deosebirile dintre limbile romanice respective.

Relativ la migrații, s-a încercat să se lămurească conceptul respectiv din punct de vedere lingvistic, care este asociat în literatura de specialitate cu mari fenomene demografice şi cu schimbări de caracter socio-economic şi cultural, trebuind a fi avut în vedere poziția socială a vorbitorilor şi bilingvismul sau biglosia, prin contacte lingvistice şi interese economice (Franco Crevatin). În această privință, s-a remarcat că societățile de păstori de limbă indoeuropeană, cu tot caracterul lor predominant agresiv şi expansionist, prezintă şi suficiente caracteristici pentru o viață închegată şi paşnică. Din discuție a reieşit că pentru explicarea transformărilor din economie, pe lîngă migrații, trebuie avute în vedere şi rapor-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turile comerciale dintre populații, lămurindu-se de la caz la caz dacă este vorba de migrații sau de dezvoltare istorică. În afară de acestea, analizîndu-se migrațiile din sudestul Europei din mileniile III și II î.e.n., s-au constatat schimbări în limba din Grecia, puse în legătură cu pătrunderea grecilor dinspre nord, precum și mișcări dinspre sud-estul Europei spre Anatolia, cu remarca că prezența ceramicii cu proeminențe *(Buckelkeramik)* în așezarea Troia VII B 2 nu indică o migrație (Arthur Ronald Crossland). Cît privește *geografia istorică* a limbilor preromane, s-au menționat corespondentele unor grupuri din Balcani în Peninsula Iberică, în cuprinsul acesteia din urmă deosebindu-se pentru perioada dinainte de romani, pe baza investigațiilor de acest fel și de antroponime, două zone mari cu interferențe (Javier de Hoz Bravo).

În legătură cu vechile limbi balcanice, s-au discutat raporturile dintre limbile română și albaneză, ca și noțiunea de lingvistică balcanică, neacceptată de toți specialiștii (Al. Rosetti), precum și vestigiile conservate din vechile limbi balcanice dispărute din limbile balcanice moderne, ținînd cont nu atît de lexic, care variază de la limbă la limbă și de la epocă la epocă, cît de structura morfosintaxică a limbii moderne din regiunea respectivă (Momcilo Savič). În acest context, sînt deosebite limbile balcanice, cu trăsături comune în Balcani (româna, bulgara, macedoneana și albaneza) de limbile Balcanilor, numai cu unele trăsături comune în această zonă (sîrbo-croată, greacă și turcă).

Alte rezultate importante de ordin lingvistic, comunicate la acest simpozion, privesc religiile tracă și dacică. În ceea ce privește religia tracă, din examenul celor peste 150 nume de divinități tracice, cunoscute din texte și inscripții grecești și latine, precum și din antroponimele dithematice din inscripțiile grecești ale Traciei, s-au deosebit zeii greci cu epitete tracice, theonimele tracice și numele sau epitetele zeului cavaler trac, susținîndu-se că theonimele și epitetele tracice nu pot fi totdeauna deosebite precis de divinitățile secundare, respectiv de numele de eroi și nimfe, mai ales că nu sînt totdeauna diferențe mari între zei și eroi (Vl. Georgiev). În felul acesta, pe baza interpretării numelor și epitetelor tracice de divinități s-a încercat să se reconstituie phanteonul tracic, subliniindu-se caracterul original al religiei tracice, independentă în epoca arhaică de aceea a grecilor, de care a fost influențată în epocile clasică greacă și mai ales elenistică și romană, cînd multe theonime tracice au fost înlocuite cu nume grecești, în ciuda faptului că pînă la sfîrșitul antichității au existat nume de divinități tracice în inscripțiile grecești și latine din Tracia. De asemenea, relativ la religia dacică, s-a insistat asupra semnificației datelor lingvistice pentru o mai bună cunoaștere a divinității principale Zamolxis din Scitia Minor și Dacia, precum și altor divinități locale, susținîndu-se că asemenea date nu sînt suficiente pentru reconstituirea religiei din Dacia și Moesia, unde în epocile elenistică și romană a fost o viață religioasă intensă, împrumutîndu-se cultele grecești și romane (Ivan Duridanov). De altfel, în discuțiile care au urmat după aceste două comunicări, s-a sugerat că este necesar pentru reconstituirea mitologiei tracice, să se studieze, pe lîngă divinitățile principale și secundare, demonii și eroii, miturile, precum și instituțiile religioase.

În fine, în domeniul *etnologiei* s-au discutat elementele daco-romane din cultura populară română, deosebindu-se patru categorii tematice, care supraviețuiesc din *preistorie* și *pînă* astăzi, respectiv cosmogonice cu arborele cosmic și substitutul său coloana, antropogonice cu hora avînd semnificații semantice etnogonice, cu măști rituale zoomorfe și antropomorfe și nomogonice sau ethico-juridice cu instanțe profane cu tineri sau bătrîni pentru a face justiție sau a da legi (Romulus Vulcănescu). Din discuție a rezultat că cultul arborelui cosmic, de origine microasiatică, există și în Cîmpia Română, unde se aduc brazii de la munte.

În afară de rapoartele și comunicările mai sus menționate, s-au mai trimis pentru a fi citite, în lipsa persoanelor respective, încă alte două, din care una de lingvistică privitoare la iliri și Peninsula Iberică, în care s-a susținut că toponimia indică o expansiune ilirică în acest teritoriu din sud-vestul Europei, atestată și arheologic, prin așezări și necropole (Julio Caro Baroja), ceea ce a provocat unele discuții, și o alta de istoria dreptului vechi românesc, în care s-a abordat tema privitoare la ideea de stat și de drept la traco-geto-daci, reliefîndu-se unele aspecte privitoare la relațiile de familie și la regimul proprietății la geto-daci, precum și la importanța folclorului juridic pentru cunoașterea obiceiurilor și tradițiilor ce reglementau raporturile juridice dintre oameni (Iosif Gabriel Chiuzbaian).

Pe lîngă aceștia, pentru actele simpozionului s-a mai trimis o comunicare privitoare la România, insulă de latinitate în sud-estul Europei, în care se prezintă evoluția culturii ro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mâne în context istoric, pe baza știrilor scrise și a datelor arheologice și etnografice, precum și de limbă (Manuela Cernat), iar altă două din domeniul lingvisticii în legătură cu migrația frigienilor (Ariton Vraciu) și cu substratul traco-getic al românei (I. I. Russu) urmau să fie expediate din România.

În încheierea dezbaterilor s-au tras concluziile generale ale simpozionului de către acad. Emil Condurachi, în care s-au trecut în revistă principalele probleme abordate și datele noi la care s-a ajuns în rapoartele și comunicările susținute, subliniindu-se importanța tematicii și caracterul ei interdisciplinar. După aceasta, s-a trecut la alocuțiunea de închidere, rostită de prof. J. C. Drăgan, organizatorul acestui simpozion, în care s-au scos în evidență succesul obținut prin calitatea lucrărilor și caracterul interdisciplinar al dezbaterilor, urmînd ca pentru viitor să se apeleze și la specialiști din domeniile istoriei religiilor, pentru care s-a avut în vedere prof. Mircea Eliade de la Universitatea din Chicago, sociologie, dreptului, statisticii și demografiei, în scopul lărgirii cadrului interdisciplinar al acestor manifestări științifice de tracologie.

Tot în ședința de încheiere a simpozionului, prof. C. A. Mastrelli, directorul periodicului anual Ponto-Baltica, editat de Academia de Științe și Litere „La Colombaria" și Fundația europeană Dragan, a prezentat primul volum al acestui periodic, apărut în 1981 și conținînd colaborări în domeniul lingvisticii din Italia, România, Statele Unite ale Americii și Canada. De menționat, că pe lîngă comitetul italian, acest periodic are și un comitet internațional, în care România este reprezentată prin acad. Emil Condurachi.

În fine, la aceeași ședință, s-au făcut două propuneri pentru locul unde urmează să se țină în 1983 cel de al IV-lea Simpozion Internațional de Tracologie, organizat de Fundația europeană Dragan, respectiv Lisboa (Eleonora Carvalho) și Boston (Radu Florescu), rămînînd ca această problemă să fie rezolvată ulterior de către prof. J. C. Drăgan.

*

În afară de ședințele de comunicări, participanții la simpozion s-au bucurat de atenția și ospitalitatea desăvîrșită a Fundației europene Dragan și a președintelui ei prof. J. C. Drăgan, care, pe lîngă asigurarea celor mai bune condiții de cazare și masă, le-au oferit un cocteil la sediul Fundației, precum și o cină de gală în Vila Dragan, unde datorită amabilității președintelui J. C. Drăgan și a soției sale, Tereza Moriglioni-Drăgan, unii dintre ei au fost invitați și în mod special în mai multe rînduri.

De asemenea, participanții la simpozion au asistat în Muzeul Mallorca la inaugurarea expoziției de statuete de bronz din sec. V—I î.e.n. din Insulele Baleare, reprezentînd *exvoturi*, respectiv figuri masculine de războinici, identificate de specialiștii spanioli cu Mars balearicus sau cu divinitatea orientală Reshef-Melkart, menționată în o inscripție din insula Ibiza. Tot cu acest prilej s-au vizitat și celelalte săli ale acestui muzeu, conținînd îndeosebi piese ceramice și de artă din sec. XIV—XVII, precum și o expoziție de pictură modernă a lui Bruno Beran. Vizitele respective au fost urmate de un frumos spectacol folcloric și de un cocteil, oferite de Delegația Culturii din Baleare.

Tot în cadrul simpozionului s-a participat la două excursii cu un autocar pus la dispoziție de organizatori. Prima din acestea a fost la mănăstirea ordinului Chartre de la Valdemossa, în care au locuit în 1838 și 1839 George Sand și Fr. Chopin, după ce acest loc a fost loc de cult, înființat în secolul XIV, a fost desființat ca atare în 1835, devenind un așezămînt laic. S-au vizitat biserica, farmacia, biblioteca și muzeul fostei mănăstiri, cît și camerele ocupate de George Sand, împreună cu cei doi copii ai săi, și Fr. Chopin, organizate ca muzeu. A doua excursie, înspre coasta de est a insulei, pe un traseu de peste 60 km, a avut ca obiective fabrica de sticlă Gordiola și muzeul ei cu exponate, printre altele cristaluri din diferite țări ale Europei și Asiei; unica fabrică din lume de perle Majorica de la Manacor, cu numeroase ateliere, în care lucrează numeroase femei, și cu un mare și modern magazin-expoziție, precum și celebra peșteră (Cueva del Drach) de lîngă Porto Cristo, cu galerii subterane la mari adîncimi, oferind, prin structurile deosebite ale stalactitelor și stalagmitelor, lacurile interioare și spectacolul de lumină și muzică de lîngă ieșire, clipe de neuitat.

În timpul liber s-au vizitat cu mult interes monumentele istorice și de arhitectură ale orașului Palma de Mallorca, cu un bogat și interesant trecut, dintre care mai importante sînt catedrala în stil gotic (varianta catalană), începută în sec. XIII și terminată la începutul sec. XVII; biserica Sf. Francisc în stil gotic în sec. XIII și baroc în sec. XVII; palatul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Almudaina, în stil maur, la origine o fortăreață arabă, transformată în sec. XIV în palat regal ; palatul Lonja, fostă Bursă, în stil gotic tîrziu din sec. XV, modificat ulterior într-unul propriu palatelor florentine ; primăria din sec. XVI cu o splendidă fațadă în stilul Renașterii și castelul rotund Bellver, construit în sec. XIV, care prin poziția sa înaltă domină întreg orașul.

În fine, după plecarea delegației române din Palma de Mallorca, datorită concursului binevoitor și larg acordat de aceeași Fundație, și prin amabilitatea prof. dr. Aurel Răuță, reprezentantul ei la Madrid, s-au creat condițiile necesare rămînerii trei zile în capitala Spaniei a șapte din membrii acestei delegații, ceea ce a permis vizitarea muzeelor Național de arheologie și Prado (inclusiv expoziția specială pentru tabloul de mari proporții Guernica al lui Picasso), precum și a Institutului de arheologie german, condus de prof. dr. Hermanfried Schubart, unde s-au consultat ultimele publicații ale acestui Institut, ca și la Biblioteca Muzeului Național de arheologie, convenindu-se cu dr. M. Blech asupra unui schimb de publicații de arheologie și istorie veche cu țara noastră, ca de altfel și cu dr. Cristobol Veny și Carmen Cacho de la Institutul spaniol de preistorie din localul Muzeului Național de arheologie. În afară de acestea, s-au mai vizitat unele monumente istorice și de arhitectură, statui, artere principale și piețe publice din acest mare și frumos oraș spaniol.

În același timp, prin concursul binevoitor al Ambasadei române de la Madrid, a fost posibilă, într-una din aceste zile, deplasarea la Toledo, „Orașul-muzeu", declarat monument național. Cu acest prilej au fost vizitate casa și muzeul El Greco, în care s-au păstrat importante picturi ale celebrului pictor Domenico Theutocopuli, cunoscut sub pseudonimul de El Greco ; biserica Sf. Toma, în care se află celebrul tablou al lui El Greco, reprezentînd înmormîntarea contelui Orgaz ; catedrala metropolitană din sec. XIII—XV, cu elemente arhitectonice de stil arab, gotic, Renaștere, neo-clasic și baroc, unică prin grandoarea și particularitățile arhitecturii, ca și prin bogăția și frumusețea picturilor, sculpturilor și vitraliilor care o împodobesc, precum și mărețul palat al Alcazarului din vremea lui Carol al V-lea, reconstruit după ce a fost distrus în întregime în timpul războiului civil din 1936. La înapoiere, pe alt drum spre Madrid, s-a putut vedea și palatul regal de la Aranjuez, nu departe de confluența lui Tago cu Tajuna.

Nu se poate încheia acest raport, fără ca să se exprime toată gratitudinea și cele mai bune mulțumiri prof. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice și prof. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a acestei Academii, precum și colaboratorilor, pentru tot ceea ce s-a făcut ca să poată participa la Simpozionul de la Palma de Mallorca o delegație română de 13 persoane, cea mai numeroasă de la acest Simpozion, dintre care trei din partea Academiei (Em. Condurachi, Șt. Pascu și M. Petrescu-Dîmbovița). În același timp, aceleași sentimente de recunoștință, însoțite de călduroase mulțumiri se cuvin să fie adresate prof. J. C. Drăgan, președintele Fundației europene Dragan, și colaboratorilor săi din București, Milano și Madrid pentru toate strădaniile depuse în vederea participării, în cît mai bune condițiuni și în contul total al Fundației respective, a delegației române la acest simpozion, care, prin raportul, comunicările și numeroase intervenții a contribuit la o mai bună cunoaștere de către delegațiile celorlalte țări a unora din rezultatele cele mai importante obținute în domeniul tracologiei de către specialiștii români, prilejuind, totodată, un util și fructuos schimb de opinii. Pe de altă parte, audierea de către aceștia a celorlalte rapoarte, comunicări și intervenții privitoare la o gamă largă și variată de teme, a contribuit, fără îndoială, la îmbogățirea cunoștințelor lor în domeniul problemei tratate privitoare îndeosebi la migrațiile și interrelațiile vechilor populații europene.

Mircea Petrescu-Dîmbovița

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN MAREA BRITANIE

Călătoria de studii în Anglia, efectuată în cadrul acordului de colaborare științifică dintre Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România și *British Academy* din Londra, s-a extins pe o perioadă de trei luni (4 ianuarie — 4 aprilie 1981) și a numărat printre obiective investigații la două dintre cele mai importante centre de cercetare din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capitala britanică : *British Library* și *Public Record Office*. Tematica stabilită din țară a avut în vedere evoluția raporturilor anglo-române între anii 1914 și 1947, mențiuni despre activitatea diplomatică a lui Nicolae Titulescu în arhivele și bibliotecile britanice, poziția *Foreign Office*-ului față de problemele românești în anii celui de al doilea război mondial, reflectarea în presa engleză, îndeosebi în „The Times", a unor momente fundamentale din istoria românilor, situația internațională a României (1939—1947).

Desigur că, în urma cercetărilor întreprinse la cele două instituții britanice, la temele enunțate s-au adăugat unele noi, alcătuind, toate, *o viziune engleză asupra istoriei contemporane a României*.

The British Library

Istoria celebrei biblioteci londoneze se confundă, în fapt, cu cea a lui *British Museum*, în localul căreia se află și astăzi.

British Museum a fost fondat în anul 1753, prin donația unei bogate colecții de monezi și antichități de către Sir Hans Sloane. *Actul de Fondare* va adăuga încă două importante colecții. Prima, a lui Sir Robert Cotton, amator de antichități din vremea reginei Elisabeta I, aparținea deja națiunii ; a doua, a manuscriselor adunate de Robert și Edward Harley, a fost achiziționată pentru suma de 10 000 lire sterline.

Biblioteca Regală constituită de suveranii Angliei, începînd cu Tudorii, a fost donată Muzeului de George al II-lea în anul 1757. În anul 1782 a fost achiziționată colecția de vase și obiecte antice grecești a lui Sir William Hamilton. Un mare număr de sculpturi egiptene, între care și celebra piatră de la Rosette, au trecut în posesia Muzeului în urma tratatului de la Alexandria (1801), trei ani după victoria de pe Nil a amiralului Horace Nelson ; 15 ani mai tîrziu, au fost achiziționate de la Lordul Elgin sculpturile Parthenonului.

Colecțiile au fost depozitate, la început, în Montague House, dar, datorită înmulțirii numărului de exponate a trebuit să se găsească un nou local. Planurile noii clădiri, proiectate în 1824 de Robert Smirke, au fost transpuse în practică în următoarele trei decenii.

Piese importante s-au adăugat colecțiilor de antichități între 1830 și 1840, mai ales în urma unor campanii de săpături arheologice. Astfel, Muzeul cumpără monumentul Nereidelor și basoreliefurile regilor asirieni.

Între 1880 și 1883, Departamentul de istorie naturală a fost transferat într-o clădire din South Kensington, numindu-se acum *The Natural History Museum*.

Sala de lectură de la *British Museum* (care face parte actualmente din *British Library*) s-a construit între anii 1853 și 1857. Anul 1907 a adăugat o nouă construcție, numită după Eduard al VII-lea, care se află în partea de nord a Muzeului. În urma donației din 1938 a lui Sir Joseph Duveen (viitorul Lord Duveen) s-a pornit construirea unei noi și splendide galerii destinată expunerii sculpturilor Parthenonului, dar, din cauza izbucnirii războiului, ele nu au fost instalate decît în 1962.

Noi galerii — grecești și romane — au fost deschise în 1969, iar în anul următor reliefurile Palatului asirian au căpătat săli noi. În 1970 colecțiile etnografice au fost transportate la Burlington House, devenit *Museum of Mankind*.

Din iulie 1973, Biblioteca a fost integrată într-o organizare independentă, *British Library*, colecțiile și galeriile rămînînd încă în localul din Bloomsbury.

Guvernul britanic a hotărît — la 7 martie 1978 — construirea unei noi clădiri pentru *British Library* în Euston Road, la vest de stația St. Pancras ; către anul 1990 localul va fi terminat.

În momentul de față, *The British Library* cuprinde *The Main Reading Room* și *Special Reading Rooms : North Library, North Library Gallery, Department of printed Books* (Newspaper Library, Map Library, Music Library, Official Publications Library, Library Association Library), *Department of Manuscripts, Department of Oriental Manuscripts and Printed Books* și *Science Reference Library*.

Programul celor trei săli mai importante din cadrul celebrei biblioteci londoneze — *Reading Room, The North Library* și *North Library Gallery* este următorul : luni, vineri, sîmbătă (între orele 9—17), iar marți, miercuri, joi (orele 9—21).

Sala principală de lectură *(The Main Reading Room)*, deschisă fără nici un fel de formalități, dispune de peste 30 000 lucrări de referință care se pot consulta direct la raft. Cititorul este ajutat de Catalogul General (pe autori și probleme), bibliografii, lucrări funda-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentale dintr-un domeniu sau altul, ceea ce îi permite o investigație rapidă, exactă și calitativă.

La *British Library (Reference Division)* istoria României este bine surprinsă în Catalogul General Britanic. Lucrările apărute în ultimele două decenii sînt prezente în casetele a două serii de microfilme, precum și în fișiere. Nicolae Iorga este personalitatea română cea mai des citată în Catalogul Unic Britanic (circa 155 de titluri). Alături de lucrările marelui istoric se găsesc operele unor personalități române care au activat în Marea Britanie și au contribuit, prin acțiunile lor, la intensificarea raporturilor politice și culturale anglo-române (Matyla Costiescu-Ghika, Pavel Pavel, Martha Bibescu, V. Cornea, Marcu Beza, V. V. Tilea și alții), precum și majoritatea lucrărilor publicate în România ultimilor trei decenii.

Cărțile rare se pot consulta la *The North Library*, iar la *North Library Gallery* cercetătorul primește reviste, periodice, microfilme. Aici se află colecția *Documents on British Foreign Policy* (seriile I, IA, II și III), precum și un indice complet al cunoscutului ziar conservator „The Times". Din revistele editate la Londra în perioada primului război mondial s-a impus, prin apărarea permanentă a drepturilor istorice ale poporului român, „The New Europe", în paginile căreia găsim, alături de articolele lui R. W. Seton-Watson și Wickham Steed, unele contribuții ale unor oameni politici din țara noastră care s-au ilustrat în lupta pentru realizarea *idealului național integral* (N. Iorga, Take Ionescu, Octavian Goga, D. Drăghicescu, N. Lupu, Ion Pelivan). În numărul din 19 decembrie 1918 al acestei reviste apărea istorica *Declarație* a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, care a hotărît Unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat.

Department of Manuscripts se află în *Student's Room* și conține, între colecțiile sale, corespondența lui Dimitrie Brătianu cu o serie de personalități engleze (W. E. Gladstone, N. Layard, C. Dilke). Din arhivele depozitate aici prezintă interes pentru istoria noastră națională cele ale lui Arthur James Balfour (trei volume referitoare la Conferința Păcii din anii 1919—1920) și Sir Edgar Vincent D'Abernon, care, în anul 1920, s-a aflat în misiune specială la Varșovia și, apoi, a deținut și postul de ambasador al Marii Britanii la Berlin.

Cîteva concluzii se impun în urma cercetărilor efectuate la *British Library*. Prima ar fi aceea că atitudinea presei și a publicisticii engleze față de România a oscilat de la înțelegere și sprijin, mai cu seamă în perioada primului război mondial și în anii imediat următori, la rețineri în timpul celei de a doua conflagrații (excepție fac articolele semnate de R. W. Seton-Watson și W. Steed, care au rămas prieteni statornici ai românilor). A doua, bibliografiile engleze referitoare la cele două războaie mondiale conțin extrem de puține lucrări referitoare la România. De exemplu, în cartea lui A. G. Enser, *A subject Bibliography of First World War Book in English 1914—1978* (A. Deutsch, London, 1979, 485 p.), la bibliografia românească sînt menționate 11 titluri, dintre care numai cinci aparțin unor autori din țara noastră. În aceeași lucrare, la capitolul Tratatul de la Trianon sînt citate cinci lucrări, dintre care trei sînt scrise de oameni politici maghiari — I. Bethlen, F. Deak, L. K. Birinyi. Celelalte două aparțin lui Harmsworth, N. I. viconte de Rothermere și istoricului Macartney, C. A., ambii sprijinitori ai cauzei maghiare în problema Transilvaniei. Enser coordonează și un volum consacrat celei de a doua conflagrații mondiale, apărut în 1977, unde partea românească este reprezentată numai de cinci lucrări. Situația de față arată necesitatea publicării directe în limbi străine a unor lucrări fundamentale din istoria românilor care, în felul acesta vor fi receptate de critica bibliografică occidentală.

În fine, dintre foștii miniștri sau însărcinați cu afaceri ai Angliei în România, în perioada 1900—1950, numai unul Frank Rattigan și-a publicat memoriile *(Diversions of a Diplomatist*, Londra, 1924, 231 p.). Surprinzător este că numele lui Titulescu lipsește din Catalogul General Britanic. În schimb marele diplomat apare cu un articol interesant, *Russia's Neighbours and their Policies: Roumania and Bessarabia* („Nineteenth Century and After", XCV, June, 1924, nr. 568, pp. 791—803) și este prezent și în cunoscutul cotidian „Manchester Guardian" cu unele comentarii în aceeași direcție.

După *British Library*, următorul stagiu al cercetărilor noastre l-a reprezentat *Public Record Office.*

Public Record Office

Public Record Office este depozitul național al arhivelor engleze și conține cîteva milioane de documente, primele datînd din veacul al XI-lea. Instituția a fost creată printr-un Act al Parlamentului din 1838 și are două clădiri: prima, *Chancery Lane*, situată în Fleet

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Street (Londra), adăpostește, în special, documente vechi elaborate încă din vremea cuceririi normande (Corespondență Veche, Vechi Petiții, Court Rolls, The Hundred Rolls, Minister's and Receiver's Accounts, Papal Bulls, Rentals and Surveys). Muzeul, aflat în aceeași clădire, cuprinde o selecție a documentelor ilustrative pentru istoria Angliei, Regatului Unit și Commonwealth-ului, începînd cu cucerirea normandă și pînă la al doilea război mondial. Între ele: *Domesday Book* (1086), *Gunpowder Plot papers* (1605), *Shakespeare's will* (1616), *The Logbook of H.M.S. Victory at Trafalgar* (1805) și *The Atlantic Charter* (1941). A doua, *Kew*, situată în afara Londrei, în Ruskin Avenue, foarte aproape de Richmond, a fost inaugurată în 1977. Clădirea din *Kew* este modernă, excepțional dotată, comenzile de materiale efectuîndu-se prin computer. În circa 30 de minute cercetătorul primește documentul solicitat. Ceea ce impresionează sînt buna posibilitate de documentare, organizarea și funcționarea, rapiditatea în deservire. *Public Record Office* dispune de ghiduri și cataloage generale și speciale care localizează cele mai neînsemnate mențiuni despre o personalitate, epocă, chestiuni aflate într-o masă de milioane de documente. Menționăm, totuși, că unele documente sînt scoase din circuitul cercetării, fiind accesibile abia peste trei-patru decenii.

Programul de lucru la *Public Record Office* — de luni pînă vineri, inclusiv (orele 9,30—17), exceptînd sărbătorile — asigură ritmicitatea și seriozitatea cercetărilor.

Timp de două luni, am studiat la *Kew* în două dintre sălile instituției — *Reference Room* și *Langdale Room*. În prima sală găsim inventarele fondurilor, fișierele de documente, indexul de corespondență general-politică, volumele de documente diplomatice engleze publicate și computerele. A doua este sala unde cercetătorul primește și studiază documentele.

La *Kew* se află un număr impresionant de documente, între care amintim pe acelea ale *Foreign Office*-ului, Amiralității, Guvernului, Ministerului Coloniilor, *War Office*-ului, *Prime Minister's Office* și altele.

În ce ne privește, am investigat corespondența general-politică din fondul *Foreign Office 371*. Pentru România anilor 1918—1947 documentele se află la departamentele Balkans (War), Central și Southern și cuprinde circa 1 000 de volume. Cele mai multe documente cu referiri la țara noastră le găsim în anul 1945 (circa 154 volume), iar cele mai puține pentru 1932, respectiv 1936 (numai cîte 6 volume).

Fondul *Foreign Office 371* cuprinde, de regulă, corespondența purtată între Departamentul Externelor din Anglia și misiunile diplomatice acreditate în străinătate. În afară de telegramele zilnice, pe diferite probleme, merită reținute *Rapoartele Anuale* întocmite de miniștrii Angliei din diverse capitale. Acestea nu depășesc niciodată 30—40 pagini tipărite și conțin observațiile ambasadorilor britanici asupra problemelor interne și externe cu care se confruntă țara unde se aflau acreditați. Consultarea unor astfel de rapoarte, expediate de la București, ne îndreptățește să apreciem seriozitatea și exactitatea informațiilor. De altfel, *Foreign Office* adopta, îndeobște, față de o țară străină punctul de vedere al ministrului care făcea obiectul chestiunii respective. *Rapoartele Anuale* erau însoțite de o sinteză asupra personalităților din epocă, cu ceea ce ele au întreprins mai deosebit în anul respectiv, dar și cu perspectivele pe care le aveau. Telegramele zilnice, rapoartele însărcinaților cu afaceri, ale atașaților militari, culturali și consilierului economic, constituiau, de asemenea, izvorul din care *Foreign Office*-ul își direcționa politica față de o țară străină.

Din consultarea unor documente de la *Public Record Office* rezultă că politica Angliei față de România, a fost, în general, corectă *(fair)*. România a interesat Anglia mai mult din punct de vedere economic. Dacă, în ceea ce privește Tratatul de la Trianon, guvernul britanic nu a dat credit oficial doleanțelor cercurilor revizioniste maghiare — susținute, în unele perioade, de o serie de oameni politici englezi — în schimb, în alte chestiuni, politica *Foreign Office*-ului a favorizat pe unii vecini ai țării noastre. Documentele atestă că momentele de vîrf din istoria raporturilor anglo-române le-au constituit perioadele în care în fruntea diplomației țării noastre s-au aflat Take Ionescu, Nicolae Titulescu și Grigore Gafencu și că în anii celui de al doilea război mondial *Foreign Office*-ul a renunțat, treptat, să susțină integralitatea României.

La *Public Record Office* se află și un însemnat număr de documente legate de activitatea celui mai european dintre diplomații români, N. Titulescu. Acestea relevă cu pregnanță marile calități ale diplomatului nostru și rolul său în rezolvarea chestiunilor pendinte anglo-române, precum și aportul la organizarea păcii și securității europene. Dintre acestea, se impun atenției documentele legate de poziția lui Titulescu în cazul conflictului italo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

abisinian, perioadă de vîrf a colaborării anglo-române din anii interbelici. Documentele din anul 1936, cînd Titulescu a fost înlocuit de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine al României, relevă factorii interni și externi care au contribuit, în egală măsură, la căderea ilustrului diplomat. Un ultim lot de documente au în vedere activitatea lui Titulescu după 1936, pînă în 1941. Vizitele efectuate de Titulescu în Anglia, conferințele rostite la Londra și Oxford, ca invitat al Institutului de Relații Internaționale, convorbirile avute cu cei mai importanți oameni politici englezi, cărora le-a oferit, se scria în „The Times", *cîteva sfaturi bune*, probează, din plin, marile calități cu care era dotat diplomatul român, neliniștea sa față de evoluția raporturilor internaționale. Ultimile documente legate de personalitatea lui N. Titulescu informează despre returnarea ordinului *Victoria Regală*, depunerea bagajului celebrului dispărut la Legația Britanică din Lisabona (1942) și reprimirea sa (1945).

De o mare importanță pentru istoria noastră diplomatică sînt documentele elaborate de foștii miniștri ai Angliei la București, din care mari părți se află la fondul *Foreign Office-ului*. Autorii, în marea lor majoritate, au păstrat și arhivă privată. Astfel, arhivele personale ale lui G. Barklay, H. Dering, R. H. Greg, C. M. Palairet, R. H. Hoare, A. Holman și W. St. C. H. Roberts, care au condus misiunile diplomatice ale Angliei de la București în perioada 1912—1951, se află de regulă în custodia rudelor. Există și o excepție, a lui J. H. Le Rougetel, fost însărcinat cu afaceri la București în prima etapă a celui de al doilea război mondial iar între anii 1944—1946 Reprezentant politic al Marii Britanii în capitala României, care nu a păstrat o arhivă personală ; într-o situație identică se află generalul W. Greenley, fost șef al Misiunii militare britanice acreditat în România la sfîrșitul primului război mondial. O parte din corespondența lui G. Barklay, fost ministru la București, între 1912 și 1919, se află în „The Hardinge Papers" la *Cambridge University Library*, iar cea a lui Robert Greg este adăpostită la *Trinity College* din Oxford. Un interes aparte prezintă arhiva și corespondența marelui prieten al românilor R. W. Seton-Watson aflată la „School of Slavonic and East-European Studies" din cadrul Universității din Londra.

Întrucît numeroase alte documente se găsesc în afara Londrei ar fi de dorit ca pe viitor să se poată consulta arhivele unor cunoscuți oameni politici depozitate la Birmingham, Cambridge, Oxford, Liverpool și alte orașe din Marea Britanie. Unele din acestea, ca *The Blair Atholl Papers* (Scotland), conțin referiri la România anilor 1936—1939, altele cuprind fără îndoială, documente referitoare la istoria noastră națională. Mă gîndesc, bunăoară, la arhiva lui Herbert Henry Asquith, socrul lui Anton Bibescu, păstrată la *Balliol College* din Oxford, la arhivele fraților Austin și Neville Chamberlain de la *Birmingham University Library*, sau la cele ale lui W. Churchill de la *College Churchill Cambridge*, sau S. Baldwin și S. Hoare de la *Cambridge University Library*.

Interesul istoricilor englezi pentru trecutul și prezentul României se menține pe linia cunoscută deja. Pe lîngă specialiștii consacrați (E. Tappe, Hugh Seton-Watson, Elisabeth Barker) au apărut nume noi : R. Clogg, D. Deletant, H. Trevor Hope, M. Pearton, Dov Lungu și alții. În timpul șederii în capitala Angliei am avut întîlniri cu reputați istorici englezi : H. Trevor Hope (Universitatea din Liverpool), Miss Doreen Berry (The Great Britain/East Europe Center), D. Deletant (Universitatea din Londra), E. Tappe (Universitatea din Londra), R. Clogg (King's College din Londra), Hugh Seton-Watson (Universitatea din Londra) și M. Pearton.

În tot timpul deplasării, atitudinea gazdelor a fost binevoitoare și ospitalieră. Am remarcat bunăvoința și promptitudinea cu care Miss Jane Lyddon — Assistant Secretary la *British Academy* — s-a îngrijit pentru ca activitatea noastră de cercetare la Londra să se desfășoare în cele mai bune condițiuni. Aducem, totodată, viile noastre mulțumiri prestigioaselor *British Library* și *Public Record Office* care ne-au pus la dispoziție, fără nici un fel de restricții, întregul material documentar solicitat.

În cursul călătoriei am consultat și fișat numeroase lucrări de specialitate (inexistente în țară) și am cercetat aproximativ 80 de dosare ale *Foreign Office*-ului, însumînd cîteva mii de file. Am urmărit, de asemenea, modul în care sînt reflectate unele momente fundamentale din istoria contemporană a României în cotidianul conservator „The Times".

Cu prilejul călătoriei am avut posibilitatea să vizitez cîteva dintre renumitele muzee și obiective turistice *National Gallery, National Portraits Gallery, British Museum, Tate Gallery, Queen's Gallery, Tower of London, Westminster Palace, Westminster Cathedral, Westminster Abbey, Tussaud's Museum, Albert and Victoria Museum, Imperial War Museum, The Natural History Museum, The Museum of Mankind* și altele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru reușita conlucrării noastre adresăm cele mai calde mulțumiri lui *British Academy* și *Great Britain/East Europe Centre*, foruri științifice care au tutelat călătoria noastră. Aducem, de asemenea, sincerele noastre mulțumiri, conducerii Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România, profesorului dr. Mihai Todosia, rectorul Universității „Al. I. Cuza" din Iași, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" și cercetătorului pr. dr. Gh. Buzatu, fără de care acest util și extrem de interesant demers științific nu ar fi fost posibil.

Materialele adunate cu prilejul călătoriei de documentare din Anglia vor face, în viitorul apropiat, obiectul unor studii privind activitatea diplomației României în secolul XX pentru apărarea independenței și suveranității naționale, a integrității teritoriale.

Valeriu Florin Dobrinescu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN U.R.S.S.

Timp de trei săptămîni, sub egida A.Ș.S.P., am efectuat o călătorie cu rost documentar în U.R.S.S., avînd a studia tema: *Relații culturale româno-ruse în secolele XVIII—XIX*. Temă generoasă, care îmi dădea posibilitatea să urmăresc reflexul cultural al modernizării societății noastre și a celei rusești în epoca amintită, ceea ce impunea deopotrivă cercetări arhivistice, de bibliotecă și de vestigii monumentale, semnificative pentru efortul ambelor societăți de a-și apropria valorile apusene și de a-și preciza, în același timp, identitatea proprie. Neavînd putința să frecventez arhive și secții de manuscrise, m-am ocupat de publicații și de numeroasele muzee existente. Pentru cele dintîi, în etapa moscovită a călătoriei, am fost la INION (Institut Naučnoj Informacij po Obščestvennym Naukam), unitate tînără (1969), menită să adune, să organizeze, să ofere și să sistematizeze informația în științele sociale. Am vizitat cabinetele de istorie, filosofie, economie politică, interesat de informația cu privire la România, sistematizată de Gh. Iftinca și N. N. Kosenko. Profitul cel mai de seamă pentru mine a rezultat din cercetarea amănunțită a fișierelor, care cumulează, inegal, informații din toată lumea. Este ceea ce am urmărit și la Biblioteca de Stat „V. I. Lenin", ale cărei fonduri, mai organic crescute, sînt de o bogăție impresionantă. Regretul meu e că n-am avut răgaz destul pentru această bibliotecă și că secția de manuscrise, ca pretutindeni, mi-a fost inaccesibilă.

Vizita programată la Institutul de slavistică și balcanistică s-a dovedit profitabilă, grație lui M. Fridman, romînist activ, istoric literar și traducător de aleasă ținută. O discuție cu I. S. Dostjan, autoarea unei recente cărți despre *Gîndirea socială rusă și popoarele balcanice de la Radiščev la decembriști*, mi-a adus clarificări în ce privește raportul dintre politica internă și cea externă a Rusiei tariste la finele secolului XVIII și în primele decenii ale secolului XIX, cu alte cuvinte „politica constituantă" a Rusiei în centrul și sud-estul Europei, susceptibilă să explice mai bine momentul „regulamentar" din principatele noastre cu tot ce a însemnat acesta pe tărîmul culturii. O scurtă discuție, în aceeași ordine de idei, am avut cu U. Vinogradov, directorul adjunct al Institutului.

La Institutul de istoria U.R.S.S. am discutat cu Vl. Grossul, ale cărui preocupări vizează acum istoria relațiilor ruso-balcanice. La Institutul de literatură universală „M. Gorki", am avut o foarte utilă convorbire cu istoricul, criticul, literar și traducătorul I. Kojevnikov, binecunoscut la noi.

Cu cel mai mare folos, am vizitat: Muzeul de istorie a U.R.S.S., Muzeul Central „V. I. Lenin", Galeria „Tretiakov", Muzeul de artă, Muzeul „Pușkin", Muzeul „Tolstoi", complexul muzeistic de la Kremlin, cel de la Donskoj, cel de la Kolomenskoe ș.a., care dau măsura efortului artistic autohton și a marilor acumulări de valori universale din secolele XVIII—XX. Pentru tema luată în studiu, asemenea depozite sînt la fel de importante, dacă nu chiar mai importante decît cele pe care le oferă îndeobște arhivele.

A doua etapă a călătoriei s-a consumat la Leningrad, unde am lucrat mai ales la Institutul de literatură („Pușkinskii dom"). Însoțit de tînărul cercetător Serghei Kibalnik, am putut obține și intrarea la Biblioteca de Stat „Saltykov-Ščedrin", de o mare bogăție documentară, dar inaccesibilă și aceasta în ce privește manuscrisele și fondurile de arhivă. Simplul contact cu această instituție a fost extrem de revelator. Încă o dată am putut constata enor-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mele acumulări „europene" din Rusia în secolele XVIII—XIX, acumulări dincolo de care nu s-ar putea înțelege corect procesul ei de modernizare. Muzeul de literatură, găzduit provizoriu de institutul de specialitate, nu e mai puțin interesant sub acest unghi. Am avut acolo discuții cu V. Petuhov, A. N. Iezuitov și P. Zaburov, ultimul fiind cel mai aproape (studiază relațiile literare franco-ruse) de preocupările subsemnatului.

Vast muzeu, în partea lui „istorică", Leningradul mi-a oferit șansa de a urmări în monumente și complexe muzeistice procesul modernizării rusești din ultimele trei secole. Dacă n-am putut vedea fondurile ce mă interesau de la Casa „Pușkin", Arhiva Centrală, Biblioteca A. Ș. și Biblioteca „S. Sčedrin", dacă n-am avut cum face nici o vizită la Institutul de istorie, am putut vedea, în schimb, o mulțime de așezăminte istorice, de cultură și de artă care mă interesau în cel mai înalt grad : Ermitaj (cu o bogată secție de artă și civilizație rusă din epoca modernă), Petropavlovsk, Pușkino, Pavlovsk, Alexandro-Nevskaja Lavra (cu două necropole : una din sec. XVIII, alta pentru „inteligheția" rusă, alături de un muzeu de sculptură), Kazanskij Sobor, Issakevskij Sobor etc., pentru a nu mai vorbi de Muzeul Central al Marinei de Război, de Muzeul Rus, de Casa memorială „Dostoievski" și de alte obiective abordate în răstimpul amintit.

Ultima etapă s-a consumat în vechea metropolă ucraineană, unde am putut cunoaște principalele monumente și unități muzeistice : Pečerskaja Lavra, Sofijskij Sobor, Muzeul de istorie al Ucrainei, Muzeul de artă etc. Am vizitat, de asemenea, Biblioteca Universității „Taras Ševčenko", în treacăt pe aceea a Academiei, și am făcut o vizită la catedra unde St. V. Semcinskij încă dezvoltă o activitate remarcabilă de românist.

Călătoria s-a încheiat la 8 aprilie, cu prea puține „documente", dar cu numeroase observații de cel mai viu interes. Mi-am completat, de asemenea, bibliografia problemei ce mă preocupa și am adus un lot însemnat de cărți și extrase relative la cultura rusă din ultimul sfert al mileniului, privită ca reflex al modernizării societății respective și în raportul ei cu cultura românească.

Nu pot fi decît recunoscător Academiei de Științe Sociale și Politice pentru șansa pe care mi-a oferit-o de a cunoaște fără intermediu realități și valori de un interes esențial.

Al. Zub

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN R. F. GERMANIA

În perioada 20 mai — 16 august 1981 am beneficiat de un stagiu de documentare științifică în Republica Federală Germania, grație invitației pe timp de trei luni primite din partea prof. dr. Hansgerd Schulte, președintele Serviciului Academic German de Schimb (Deutscher Akademischer Austauschdienst = DAAD) cu sediul central la Bonn-Bad Godesberg. Asupra oportunității efectuării deplasării de studii s-au pronunțat favorabil forurile competente din conducerea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", a Universității „Al. I. Cuza" și a Academiei de Științe Sociale și Politice.

La fructificarea în mod optim a stagiului de documentare au conlucrat pe de o parte secretariatul fundației DAAD, reprezentat prin d-nul Richard Jakob, iar pe de altă parte conducerea institutelor academice și universitare unde mi-am desfășurat activitatea de cercetare, organisme cărora le datorez întreaga gratitudine pentru soluționarea operativă a problemelor de natură administrativă, ca și pentru solicitudinea și ospitalitatea manifestată de-a lungul întregii durate a deplasării. Gîndul meu de recunoștință se îndreaptă îndeosebi spre prof. dr. Rolf Hachmann, prof. dr. Georg Kossack, prof. dr. Ferdinand Maier, prof. dr. Jan Lichardus, dr. Hans-Jörg Kellner, dr. Eckehard Schubert și spre doctoranzii Andrei Miron și Renate Möhlenkamp.

În conformitate cu planul de cercetare stabilit de comun acord cu fundația DAAD, m-am preocupat de tema legăturilor spațiului carpato-dunărean cu Europa Centrală în epoca medievală timpurie (populația românească de pe ambele maluri ale Dunării de Jos în lumina izvoarelor medievale germane ; legăturile economice și culturale ale spațiului carpato-dunărean cu acela central-european ; coloniștii germani din Moldova și Țara Românească în secolele XIII—XIV și conviețuirea lor cu localnicii). În același timp, am utilizat stagiul de documentare pentru a studia și alte probleme : relațiile românilor cu mongolii în secolele XIII—

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XIV, armamentul și tehnica de luptă în Țările române în secolele X—XIV, literatura istorică contemporană din Occident relativ la continuitatea daco-romană și la formarea statelor feudale românești de-sine-stătătoare.

De asemenea, am intrat în contact cu mai mulți reputați specialiști germani pentru a efectua un util schimb de opinii asupra problemelor alese drept obiecte ale documentării, precum și asupra metodologiilor moderne de cercetare arheologică și de publicare adecvată a rezultatelor săpăturilor, ca și pentru a sonda disponibilitățile unei colaborări științifice în viitor.

În timpul deplasării în R. F. Germania am studiat în patru centre universitare, în mai multe institute de cercetare, muzee și biblioteci. Toate aceste instituții științifice și culturale, ca și specialiștii cu care am purtat discuții cu caracter profesional, sînt menționate mai jos.

Saarbrücken — cinci săptămîni

— Institut für Vor- und Frühgeschichte (prof. dr. Rolf Hachmann, prof. dr. Frauke Stein, prof. dr. Jan Lichardus, doctorand Andrei Miron).
— Historisches Institut (prof. dr. Jörg Hoensch, prof. dr. Reinhard Schneider, doctorand Michael Hirsemann).
— Institut für Orientalistik (prof. dr. Helmut Gätje, dr. Axel Havemann).
— Universitätsbibliothek.

Münster — două săptămîni

— Historisches Seminar der Universität, Abteilung für Osteuropäische Geschichte (prof. dr. Franz Kämpfer, doctorand Renate Möhlenkamp).
— Seminar für Byzantinistik der Universität (prof. dr. Jadran Ferluga, dr. Günter Prinzing).
— Westfälisches Museum für Archäologie (dr. Uwe Lobbedey).

Frankfurt am Main — două săptămîni

— Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (prof. dr. Ferdinand Maier, dr. Eckehard Schubert, dr. Siegmar von Schnurbein).
— Museum für Vor- und Frühgeschichte (dr. Egon Wamers).

München — trei săptămîni

— Institut für Vor- und Frühgeschichte (prof. dr. Georg Kossack, prof. dr. Günter Ulbert, dr. Amei Lang, dr. Heinz-Werner Dämmer).
— Deutsches Institut für Erforschung des Mittelalters — Monumenta Germaniae Historica (prof. dr. Horst Fuhrmann, dr. Wolfram Setz).
— Seminar für Geschichte Osteuropas und Südosteuropas der Universität (dr. Horst Glassl).
— Prähistorische Staatssammlung — Museum für Vor- und Frühgeschichte (dr. Hans-Jörg Kellner).
— Institut für Mittelalterliche Geschichte der Universität.
— Bayerische Staatsbibliothek.
— Universitätsbibliothek.

Tot la München am avut prilejul să mă întreținem pe diferite teme de ordin științific cu prof. dr. Joachim Werner, președintele Comisiei pentru cercetarea arheologică a Raetiei romane tîrziii din cadrul Academiei Bavareze de Științe, cu prof. dr. Volker Bierbrauer, director la Institut für Vor- und Frühgeschichte din Bonn, și cu prof. dr. Kurt Horedt, fost profesor la Universitatea din Cluj, în prezent pensionar, stabilit în R. F. Germania.

În afară de aceasta, am făcut scurte călătorii la Hamburg, Lübeck, Kiel și Tübingen, posesoare de renumite monumente medievale ecleziastice și laice și de diferite muzee de istorie,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arheologie, artă și etnografie. În vechiul și prestigiosul centru universitar de la Tübingen l-am întîlnit pe prof. dr. Hansjürgen Müller-Beck, director la Institut für Urgeschichte/ Jägerische Archäologie, interesat să angajeze relații de colaborare cu specialiștii în epoca paleolitică din România.

Cele trei luni petrecute în R. F. Germania mi-au oferit, totodată, șansa vizitării unor remarcabile monumente și muzee ce adăpostesc valori inestimabile ale culturii umanității. Din acest punct de vedere, îndeosebi Münchenul — o adevărată Florență a spațiului germanic — furnizează amatorului de artă momente de elevată delectare artistică datorită numeroaselor muzee și colecții de care dispune. Pinacoteca Veche — Alte Pinakothek (cu pînze ale maeștrilor europeni din secolele XIV—XVIII: Dürer, Cranach cel Bătrîn, Altdorfer, Bruegel cel Bătrîn, Rubens, Van Dyck, Rembrandt, Botticelli, Rafael, Tizian, Tiepolo, Poussin, El Greco, Murillo etc.), Pinacoteca Nouă (cu tablouri și sculpturi de stil clasic, romantic, realist, impresionist etc., din secolul al XIX-lea), Galeria de Stat de artă modernă (cu creații din secolul nostru), Galeria Schack (cu pictură germană romantică), Gliptoteca (cu sculpturi antice greco-romane), Colecția antică (cu ceramică și statuete din antichitate) și Colecția de Stat pentru artă egipteană, pentru a enumera numai pe cîteva, tezaurizează creații artistice ce rivalizează în totalitatea lor, nu numai numeric, ci și valoric, cu acelea expuse la Luvru, British Museum, Ermitaj sau Vatican. Impresionante sînt, de asemenea, Muzeul Național Bavarez, Muzeul de Stat de etnografie și Muzeul German, cel mai mare muzeu tehnic din lume, fondat în anul 1903, și deschis publicului în 1925, situat în cadrul pitoresc oferit de o insulă de pe Isar. În timpul ședерii la München, bogata Colecție Preistorică de Stat găzduia o expoziție temporară a celor mai relevante descoperiri arheologice făcute în landul Bavaria în cursul campaniilor din anul 1980, precum și expoziția itinerantă „Aurul din Irlanda", cuprinzînd diferite obiecte de giuvaergie lucrate din metale prețioase începînd din preistorie și pînă în epoca vikingă. În afară de muzee, monumentele arhitectonice, precum vechea și noua primărie, turnurile cetății din evul mediu și numeroasele palate și biserici (Frauenkirche, Peterskirche, Theatinerkirche etc.), conferă capitalei bavareze o distinctă personalitate printre metropolele continentului.

Remarcabile în ceea ce privește așezămintele muzeale sînt, de asemenea, și celelalte orașe vizitate. La Frankfurt, de-a lungul Mainului, se află așa-numitul „mal al muzeelor", iar în vechiul centru civic sînt numeroase alte instituții de acest gen, dintre care am reușit să parcurg sălile modernului muzeu orășenesc și ale casei natale a marelui Goethe. Dacă titanului literaturii germane i se părea că orașul unde văzuse lumina zilei nu dispunea de monumente care să provoace o puternică impresie (cf. cartea I din *Aus meinem Leben Dichtung und Wahrheit)*, trebuie să mărturisesc că, în ceea ce mă privește, Domul și Primăria (cunoscută, îndeosebi, sub denumirea de Römer, unde timp de mai multe secole erau aleși împărații Sfîntului Imperiu Romano-Germanic) mi-au creat sentimente de profundă admirație. În uriașul port de la gurile Elbei — Hamburg — mi-am rezervat satisfacția de a reveni la Kunsthalle, unde se păstrează, printre alte numeroase capodopere, una din variantele „Sărutului" lui Brâncuși. Ținuta austeră și măreață a lăcașelor de cult din vechile orașe hanseatice Hamburg, Lübeck și Kiel, cu imense turle din cărămidă roșie, contrastează vădit cu bisericile romanice și gotice din Münster, unde echilibrul și grandoarea se împletesc în mod fericit cu încărcătura diversă a ornamentației sculpturale. Primăria din Münster, unde s-a semnat faimoasa pace westfalică, ce prefigura destinul Europei Centrale pentru mai multe decenii, mi-a rememorat momentele din războiul de 30 de ani, la care au fost implicați și principii transilvăneni.

Revenind la aspectele strict profesionale, apreciez că mijloacele tehnice de multiplicare prezente în absolut toate bibliotecile publice m-au ajutat substanțial să adun într-o perioadă relativ scurtă un material documentar extrem de vast, însumînd cîteva mii de pagini xerocopiate după diferite cărți și articole din periodice referitoare la istoria medievală a spațiului carpato-ponto-dunărean, inexistente în bibliotecile din România. Între aceste publicații se numără unele incunabule și izvoare cartografice de mare interes, adevărate rarități bibliografice. Investigarea izvoarelor de proveniență central-europeană și orientală mi-a oferit mulțumire de a depista informații istorice importante privind populația românească și regiunile de la Dunărea inferioară în epoca medievală timpurie, ca și relativ la marea invazie mongolă din 1236—1242 și a consecințelor ei asupra ținuturilor românești, precum și la colonizarea Ordinului cavalerilor teutoni în Țara Bîrsei în perioada 1211—1225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Activitatea de documentare la muzeele arheologice mi-a dat prilejul să iau cunoştinţă de un edificator material comparativ pentru descoperirile similare din România, necesar încadrării lor cu mai multă precizie din punct de vedere cronologic şi etnico-cultural.

Stagiul de documentare mi-a permis anumite observaţii în legătură cu modalităţile şi condiţiile de cercetare ale istoricilor şi arheologilor din R. F. Germania.

Posibilităţile de informare rapidă şi cvasiexhaustivă sînt facilitate de existenţa unor biblioteci şi arhive foarte bogate şi bine organizate (fişiere tematice amănunţite, deservire promptă etc.), publicarea unor numeroase volume bibliografice tematice, evidenţa centralizată a tuturor publicaţiilor din bibliotecile publice vest-germane, funcţionarea operativă a sistemului de împrumut interbibliotecar. Înzestrarea sălilor de lectură cu aparate de xerografiat uşurează extrem de mult munca de stringere a materialului informativ. Funcţionarea unor institute germane de cercetare în mai multe ţări europene şi orientale oferă o excelentă modalitate de documentare pentru cei interesaţi de investigarea istoriei ţărilor respective.

În ceea ce priveşte domeniul arheologiei, muzeele deţin laboratoare cu dotări moderne, unde sînt efectuate analize detaliate asupra complexelor arheologice, realizîndu-se revelatoare cercetări interdisciplinare. Valorificarea rezultatelor săpăturilor la un înalt nivel al exigenţelor este înlesnită şi de faptul că la institutele şi muzeele de arheologie lucrează un numeros şi competent personal auxiliar (laboranţi, restauratori, desenatori, fizicieni, chimişti, antropologi, documentarişti etc.).

O mare parte a institutelor de cercetare deţin propriile publicaţii periodice, între acestea numărîndu-se multe de o ţinută grafică şi calitate ştiinţifică demne de întreaga consideraţie. Producţia de carte de istorie şi arheologie este extrem de vastă. Diversitatea tematică nu exclude bineînţeles pe cea valorică. O foarte largă răspîndire are în prezent, dealtfel atît în R. F. G., cît şi în S.U.A., Marea Britanie, Austria etc., retipărirea publicaţiilor vechi de valoare nu prin sistemul clasic, ci prin reproducere fotomecanică , care este mult mai puţin costisitoare.

Consultarea bogatei literaturi de specialitate apărute în ţările occidentale în ultimul deceniu mi-a reliefat anumite domenii către care converg interesul istoricilor şi, evident, al publicului larg. Cu regret am constatat că lucrările privitoare la istoria românească elaborate de specialiştii străini sînt destul de puţin numeroase, iar în probleme fundamentale, ca acelea relative la continuitatea daco-romană la nordul Dunării, întemeierea statelor feudale româneşti de-sine-stătătoare şi a oraşelor medievale, problema minorităţilor etc., se adoptă deseori puncte de vedere diferite de acelea susţinute de istoriografia noastră. În problema continuităţii, spre exemplu, acestor opinii s-au raliat nu numai istorici cu un orizont ştiinţific mai restrîns, ci reprezentanţi de primă mărime ai istoriografiei europene, autori de volume de largă audienţă sau colaboratori ai unor ediţii prestigioase cum sînt *The Cambridge Medieval History*, *Handbuch der europäischen Geschichte* etc. Trebuie remarcat faptul că numai puţini dintre respectivii istorici au studiat detaliat materialele oferite de izvoarele istorice, arheologice, lingvistice şi etnografice privind continuitatea nord-dunăreană a populaţiei daco-romane şi că, de cele mai multe ori, ei s-au mulţumit să adopte argumentele altora. Desigur, că în acest caz se ridică întrebarea de ce au fost împărtăşite păreri opuse celor admise în istoriografia românească şi opuse totodată adevărului ştiinţific. O atare situaţie pare a se datora — după cum pot aprecia pe baza datelor ce mi-au stat la dispoziţie — măcar şi în parte faptul că literatura istorică care tăgăduieşte continuitatea prezintă uneori cu abilitate tezele ei, fiind totodată publicată în limbi de circulaţie mondială, cît şi faptului că în istoriografia noastră s-au editat în ultimul timp destul de puţine lucrări, cu adevărat convingătoare în legătură cu continuitatea, cele mai multe fiind în limba română, inaccesibilă specialiştilor occidentali. Consider necesar să atrag atenţia în modul cel mai serios asupra pericolului că — în cazul în care nu vor primi riposte adecvate — tezele adversarilor continuităţii nord-dunărene, ca şi alte teze ce ignoră adevărul istoric, tind să devină aproape unanim acceptate în literatura ştiinţifică apuseană. Eludarea acestei realităţi ar fi de natură să ducă spre o nedorită pasivitate pe istoricii, filologii şi arheologii noştri.

Pe baza experienţei oferite de stagiul de documentare în prestigioase instituţii de cercetare şi cultură din R. F. Germania, mi-am permis să supun forurilor noastre competente unele propuneri menite să contribuie la impulsionarea progreselor istoriografiei româneşti. Cîteva dintre aceste propuneri sînt rezumate succint în rîndurile de mai jos :

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a) Introducerea în principalele biblioteci și arhive a aparatelor de multiplicat, ceea ce ar spori substanțial efecienta cercetării, permițînd scurtarea timpului destinat documentării și ar duce totodată la realizarea unor importante economii bugetare ; b) Dotarea corespunzătoare a principalelor biblioteci din țară cu literatura apărută în străinătate, îndeosebi cu cea referitoare la trecutul românesc ; c) Înzestrarea șantierelor arheologice cu aparatură modernă, încurajarea cercetărilor interdisciplinare prin colaborarea strînsă dintre arheologi și specialiștii din alte domenii ; d) Publicarea unor lucrări cu un elevat nivel științific, îndeosebi asupra problemelor fundamentale ale istoriei și culturii noastre în limbi de largă circulație ; e) Găsirea soluțiilor adecvate spre a face mai bine cunoscute în străinătate aparițiile editoriale românești ; f) Trimiterea periodică într-un număr mai mare a istoricilor români pentru documentare în țările cu bogate tradiții culturale, în scopul de a depista în arhive, muzee și biblioteci materiale prezentînd interes pentru istoria noastră. Deosebit de utilă ar fi reînființarea și, respectiv, reprofilarea Școlilor române de la Paris și Roma, eventual chiar înființarea altora noi în centre culturale renumite ; g) Receptivitate sporită față de propunerile de colaborare științifică a organismelor culturale din străinătate, față de organizarea de congrese și simpozioane cu participare internațională, pentru realizarea unei mai active și eficace prezențe a istoriografiei românești pe plan mondial ; h) Cultivarea relațiilor cu personalitățile marcante ale istoriografiei europene, îndeosebi cu acelea interesate de trecutul spațiului românesc, pentru a le face mai sensibile la punctele noastre de vedere. La fel de utilă consider că ar fi strîngerea legăturilor cu specialiștii de origine română care activează dincolo de hotarele țării.

În ansamblu, estimez călătoria de documentare în R. F. Germania din anul 1981 drept un real cîștig profesional, chiar dacă durata ei a fost prea redusă pentru a explora sistematic temele avute în vedere și chiar dacă am înregistrat și alte neîmpliniri. Roadele ei nu vor putea fi apreciate însă în mod obiectiv decît prin prisma calității lucrărilor ce urmează a fi elaborate în anii viitori.

Victor Spinei

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN R. F. GERMANIA

În cadrul acordului existent între universitățile înfrățite din Iași și Freiburg i. Br., am efectuat o deplasare cu rost documentar la finele trimestrului ultim, avînd a cerceta, în biblioteci, materiale cu privire la relațiile de cultură româno-germane. Tema amintită constituie un proiect comun de investigație, mai întîi bibliografică, din care se vor putea desprinde, în viitor, teme speciale de studiu istorico-cultural. În ce mă privește, călătoria din urmă s-a dovedit a fi extrem de profitabilă. Materialele adunate au dubla menire de a spori instrumentarul profesional și de a face să crească informația privitoare la tema convenită. În ambele direcții, fotocopiile strînse vor servi la o mai bună înțelegere a interferențelor culturale.

În afară de lucrul la Biblioteca Universității și la Seminarul de istorie, amîndouă excelent utilate în ce privește instrumentarul profesiei, am discutat cu profesorii Gottfried Schramm și Ernst Schulin. Cel dintîi, deja cunoscut la noi, e specialist în istoria Europei centrale și sud-est-europene, ocupîndu-se, îndeosebi, de spațiul rus și de cel polon, iar din punctul de vedere al topinimiei istorice și de zona carpato-danubio-pontică. Al doilea e unul dintre cei mai activi specialiști în teoria istoriei, ales de curînd membru al Academiei din Heidelberg și tratat ca o personalitate în plină ascensiune. Am profitat de ocazie pentru a face o scurtă deplasare la Köln, unde am purtat discuții cu dr. Klaus Pabst de la Departamentul de cercetări istorice și cu prof. M. Alexander, ultimul cunoscut și la noi de către contemporaneiști.

La întoarcere, am făcut un popas la München pentru discuții cu prof. M. Bernath, D. Ghermani și K. Nehring de la Südost-Institut, unde preocupările de istorie românească sînt destul de active.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" DIN IAȘI ÎN ANUL 1981

Îndeplinirea cu promptitudine și în bune condiții a celor 25 teme înscrise în planul unic integrat de cercetare științifică a stat în centrul preocupărilor cercetătorilor Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" în anul care a trecut. În anul 1981, s-au încheiat din plan următoarele patru teme :

— *Necropola daco-carpică din secolele II—III e.n. de la Văleni — Neamț* (I. Ioniță) ; *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII* (partea a II-a) (Eugenia Neamțu), V. Neamțu, Stela Cheptea) ; *Aplicarea așezămintelor agrare moldovenești (1766—1832)* (I. Ciubotaru) ; *Evoluția industrială a României (1918—1939)* (Gh. I. Florescu, I. Saizu). S-au introdus alte 11 teme noi, care îmbrățișează o problematică generoasă, variată și interesantă, corespunzătoare cerințelor care stau astăzi în fața istoriografiei românești. S-au realizat în termenele prevăzute de contracte și restul de 10 teme din planul unic integrat de cercetare.

Campaniile arheologice din anul 1981 s-au soldat cu descoperiri de excepție. Astfel, prin săpăturile efectuate în stațiunea de la Malul Galben (Mitoc — Botoșani) a fost descoperit un pandantiv din cortex, datînd de la începutul celei de a doua etape a paleoliticului superior (circa 25 000 î.e.n.) — care este cea mai veche piesă din arta paleolitică din România aflată pînă în prezent (V. Chirica). Remarcabilă este și descoperirea din necropola tumulară dacică de la Cucuteni din sec. IV î.e.n., în cuprinsul căreia s-a dezvelit un mormînt princiar de incinerație și alte trei morminte secundare, tot de incinerație, cu obiecte de podoabă din argint și ceramică lucrată la roată daco-getică și grecească (Dinu Marin). Au continuat cercetările în așezarea aparținînd culturii neolitice Criș de la Poenești — Vaslui (M. Mantu). Ample cercetări arheologice s-au efectuat în necropola de la Cîndești — Vrancea aparținînd epocii bronzului (M. Florescu), obținîndu-se importante rezultate privind ritul și ritualul locuitorilor din această epocă. Prin cercetările întreprinse în cetățuia daco-getică de la Cotnari — Iași din sec. IV—III î.e.n. și de la Cîndești — Vrancea din sec. III—II î.e.n. s-au obținut noi date privind sistemul de fortificații la geto-dacii din acea vreme. Totodată, au continuat cercetările în așezarea geto-dacică din sec. III—II î.e.n. de la Lozna — Botoșani (Silvia Teodor), descoperindu-se noi complexe de locuire, precum și în cunoscuta cetățuie geto-dacică de la Bîtca-Doamnei (Piatra Neamț) (Silviu Sanie, V. Mihăilescu-Bîrliba) unde a fost dezvelită zona sanctuarelor în vederea consolidării și restaurării. Remarcabile sînt și descoperirile din *armamentarium* din cetățuia dacică și *castellum*-ul roman de pe înălțimea Tirighina de la Barboși — Galați (S. Sanie). Au fost efectuate săpături și la Stînca (com. Ștefănești, jud. Botoșani) unde s-a descoperit o necropolă a dacilor liberi, sec. II—III e.n., cu 40 morminte și s-au început săpături la Tocileni (com. Stăuceni, jud. Botoșani) într-o altă necropolă, aparținînd culturii Sîntana de Mureș (sec. IV e.n.) (Ion Ioniță). Date noi s-au obținut pentru perioada primului mileniu al erei noastre prin săpăturile din așezările de la Drăgești, din sec. IV—VI e.n. și de la Roșiești (jud. Vaslui), Lozna — Străteni (jud. Botoșani) și Borniș (jud. Neamț) datînd din sec. VII—IX e.n., unde au fost descoperite numeroase complexe de locuire și meșteșugărești, deosebit de importante pentru cunoașterea civilizației locale din epoca de încheiere a procesului de formare a limbii și al poporului român (Dan Teodor).

Epoca feudală este ilustrată prin săpăturile întreprinse în necropola medievală din sec. XIII—XIV de la Trifești (jud. Iași) (Victor Spinei), soldate cu descoperirea a 62 morminte, avînd ca inventar : cercei, verigi de tîmplă, plăcuțe de diademă. Au continuat săpăturile de pe teritoriul satului Borniș, com. Dragomirești (jud. Neamț) (Rodica Popovici), unde s-au dat la iveală noi complexe de locuire și anexe gospodărești din sec. XV—XVII. Ambele obiective au oferit importante informații cu privire la satul medieval moldovenesc din evul mediu timpuriu și dezvoltat. În privința orașului medieval moldovenesc, au continuat săpăturile în fostul oraș medieval Baia, prin sondarea a două noi puncte. În punctul „Boz", situat în partea cea mai nordică a vechii așezări, a fost dezvelită, parțial, fundația unei biserici și parte dintr-o necropolă. Cu prilejul sondajului efectuat în Estul așezării, în preajma bisericii zidite în timpul lui Petru Rareș, au fost descoperite urmele orașului din a doua jumătate a sec. al XIV și din sec. al XV-lea, precum și resturi ale așezării din prima jumătate a sec. al XIV-lea (Stela Cheptea, Vasile Neamțu).

Nu putem încheia prezentarea rezultatelor campaniilor arheologice efectuate în 1981 fără a releva sprijinul și atenția deosebită acordată de forurile superioare locale de partid și de stat pentru cele două rezervații arheologice de la Cucuteni și Cotnari.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1981, medieviștii au continuat alcătuirea volumelor de documente din colecția *Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova: vol. V (1527—1546) (L. Șimanschi, Șt. Gorovei), volumul XXV (1639—1640) (N. Ciocan, G. Ignat, D. Agache), la care se adaugă și volumele VI (1547—1572) și XXVI (1641—1642), pregătite de membrii catedrei de Istoria României cu ajutorul studenților Facultății de istorie a Universității „Al. I. Cuza" Iași. Cercetările de istorie medie s-au orientat spre studierea structurii teritorial-demografice și socio-economice în Moldova până la instaurarea dominației otomane (L. Șimanschi).

În cadrul acțiunii de publicare a izvoarelor din epoca modernă, s-a continuat pregătirea pentru tipar a *Condicii Mavrocordat* — volum de documente (C. Istrate).

Preocupările științifice ale moderniștilor și contemporaneiștilor s-au orientat spre studierea temelor: *Aplicarea așezămintelor agrare moldovene (1766—1832)* (I. Ciubotaru); *Premisele economice ale apariției și dezvoltării burgheziei în Moldova până la constituirea partidelor politice* (D. Vitcu); *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei în perioada preregulamentară* (A. Macovei); *Migrații sezoniere ale românilor în cadrul statului român* (E. Negruți); *Istoria țărănimii în epoca interbelică* (D. Șandru); *Evoluția industrială a României (1918—1939)* (Gh. I. Florescu, I. Saizu); *Neutralitatea României (1939—1940)* (Val. Dobrinescu).

Studierea unor aspecte ale relațiilor internaționale ale Țărilor Române și ale României de-a lungul veacurilor a făcut obiectul temelor noi înscrise în plan: *Raporturile politice româno-polone între 1552—1601 în contextul politicii internaționale* (Ven. Ciobanu); *Țările Române în relațiile internaționale în secolul al XVIII-lea* (L. Boicu, G. Bădărău); *Principatele Române văzute de diplomații și consulii germani din prima jumătate a secolului al XIX-lea* (St. Mărieș); *Petrolul și evoluția relațiilor româno-americane. 1918—1929* (Gh. Buzatu).

Au continuat cercetările în domeniul istoriei culturii: *Geneza școlii critice în istoriografia românească* (Al. Zub); au fost introduse teme noi privind *Metodele moderne în cercetarea arheologică* (M. Mantu) și s-a inițiat o acțiune de alcătuire a unei *Bibliografii istorice asupra secolului al XVIII-lea* (Șt. Lemny).

Anul 1981 a fost remarcabil sub raportul activității editoriale însumînd 14 volume tipărite sau în curs de tipărire la Editura „Junimea" din Iași, la Editura Academiei R.S.R., la Editura științifică și enciclopedică, București ș.a.:

— Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI*, Iași, Ed. „Junimea", 1981 — o primă sinteză privind relațiile autohtonilor cu Bizanțul, cu accentul pe rolul influenței bizantine în menținerea și consolidarea romanității orientale;

— Silviu Sanie, *Cultele orientale în Dacia Romană*, vol. I, *Cultele siriene și palmiriene*, București, Editura științifică și enciclopedică 1981;

— Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolul II î.e.n. — III e.n.*, Iași, Ed. „Junimea", 1981;

— Al. Zub, *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă*, Iași, Ed. „Junimea", 1981;

— Al. Zub, *Vasile Pârvan. Scrieri*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981;

— I. Saizu, *Politica economică a României. 1922—1928*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981;

— I. Saizu, *Letea. Un secol de istorie, București*, Ed. „Sport-turism", 1981 (în colaborare);

— Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982 (sub tipar);

— Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Iași, Ed. „Junimea", 1981;

— I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, Ed. „Junimea", 1982;

— D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980 — apărut 1981 (supliment II „Anuar");

— Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*, Iași, 1981 (supliment III „Anuar");

— Ștefan Gorovei, *Petru Rareș*, București, Ed. Militară, 1981, (predată la tipar);

— C. Istrati, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, București, Editura Academiei R.S.R. (predată la tipar).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1981 au fost încununate cu premii ale Academiei R.S.R. și ale Academiei „Ștefan Gheorghiu" următoarele lucrări :

— M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România, 1922—1928*, București, Ed. Politică, 1979, 267 p. — premiul Academiei „Ștefan Gheorghiu".

— Dumitru Vitcu, *Diplomații Unirii*, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, 250 p. — premiul „N. Bălcescu" al Academiei R.S.R.

— Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între anii 1699 și 1848*, Editura Academiei R.S.R., București, 1980 — premiul „N. Iorga" al Academiei R.S.R.

* * *

Evenimentul științific al anului 1981 în Institut a fost sărbătorirea împlinirii a 40 de ani de la crearea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", în sesiunea omagială organizată de Institut în colaborare cu Facultatea de istorie și filosofie a Universității „Al. I. Cuza" Iași și de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Iași, în zilele de 20—21 februarie 1981, care s-a bucurat de o largă participare a unor cercetători de prestigiu din Iași, București, Cluj-Napoca. Manifestarea s-a constituit într-un veritabil bilanț al contribuției istoriografiei ieșene la dezvoltarea istoriei României și universale în perioada 1941—1981.

În prima parte a sesiunii deschisă vineri, 20 februarie 1981, în Aula Filialei Iași a Academiei R. S. România, după o sinteză a realizărilor Institutului în cei 40 de ani de existență prezentată de prof. univ. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, director al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași, au fost susținute în plen următoarele comunicări :

— Șt. Gorovei, Al. Andronic, *Ilie Minea și Alexandru Boldur, ctitori ai Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași ;*

— Adrian C. Florescu, Dan Gh. Teodor, *Realizări ale arheologiei ieșene ;*

— L. Șimanschi, *Editarea izvoarelor medievale ;*

— Gh. Platon, *Contribuții fundamentale în istorial-economică a României moderne ;*

— Al. Zub, *Contribuții la istoria culturii naționale ;*

— V. Cristian, L. Boicu, *Cercetări de istorie universală ;*

— Gh. Buzatu, *Cercetări ieșene privind istoria contemporană a României.*

În după masa zilei de vineri, 20 februarie și sîmbătă, 21 februarie au continuat lucrările pe secții : Secția de arheologie, istorie veche și istorie medie și secția de istorie modernă și contemporană. La prima secție au fost prezentate comunicările :

— A. C. Florescu, *Așezările fortificate dacice la est de Carpați ;*

— I. Ioniță, *Contribuția cercetărilor arheologice la studiul formării poporului român și a începuturilor feudalismului în Moldova ;*

— Al. Andronic, Stela Cheptea, *Curți domnești medievale la est de Carpați ;*

— Lucia Dalila Aramă, *Preocupări de editare a documentelor medievale românești la Iași (1941—1950) ;*

— L. Șimanschi, *Semnificațiile culturale ale activității de cancelarie în Moldova medievală ;*

— C. Cihodaru, *Structura social-politică a Moldovei în secolele XV—XVI ;*

— V. Neamțu, *Începuturile orașului medieval în lumina datelor arheologice ;*

— Victor Spinei, *Începuturile feudalismului în Moldova, oglindite în lucrările colectivului Institutului de istorie și arheologie din Iași ;*

— D. Agache, *Drumurile medievale moldovenești și mediul istorico-natural ;*

— N. Grigoraș, *Contribuții ieșene la studiul istoriei dreptului și a instituției medievale în Moldova ;*

— Răzvan Teodorescu, *Artă și politică în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea ;*

— Ion Radu Mircea, *Cultura Moldovei în secolele XIV—XVII. (Istoriografie) ;*

— Gemil Tahsin, *Contribuții la studiul istoriei raporturilor româno-otomane în evul mediu ;*

— Ven. Ciobanu, *Unele aspecte din istoria relațiilor politice româno-polone în prima jumătate a secolului al XVII-lea.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În secția de istorie modernă și contemporană au fost susținute următoarele comunicări :

— Pompiliu Teodor, *Gîndirea istorică a lui Gh. Brătianu ;*

— Nicolae Bocșan, *Cu privire la mișcările premergătoare revoluției din 1848 ;*

— Constantin C. Angelescu, *Studii privitoare la istoria economică a Moldovei. 1848—1862 ;*

— Ecaterina Negruți, *Cercetarea evoluției demografice a Moldovei în secolul al XIX-lea la Iași ;*

— V. Russu și M. Timofte, *Cercetarea istoriei politice a României în perioada 1866—1877 ;*

— D. Rusu, Em. Bold, *Contribuții la studiul legislației muncii în România modernă și contemporană ;*

— Steluța Mărieș, *Documente inedite privitoare la istoria modernă a României în arhivele din R. D. Germană ;*

— D. Vitcu, *„Latinii de la Dunăre" — Presa americană despre români la sfîrșitul veacului trecut ;*

— C. Mocanu, *Evoluția mișcării socialiste și muncitorești și semnificația făuririi P.C.R. în lumina cercetărilor actuale ;*

— I. Agrigoroaiei, *Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României ;*

— I. Scurtu, *Regimul politic din România interbelică ;*

— Gh. I. Florescu, *Contribuții istoriografice privitoare la viața politică din România între 1918 și 1938 ;*

— D. Șandru, *Structura socială a satului în România interbelică ;*

— I. Saizu, *Relația modern-actual în evoluția științei românești în perioada interbelică ;*

— A. Karetchi și L. Eșanu, *Implicațiile prezenței demnitarilor polonezi pe teritoriul României. 1939—1940 ;*

— Ștefan Ciobanu, *Contribuția tineretului la lupta pentru dezvoltarea democratică a României în perioada interbelică ;*

— Gh. Buzatu, *Documente în arhivele americane privind istoria României în epoca celui de al doilea război mondial.*

Remarcabilă a fost participarea Institutului în anul 1981 la manifestarea științifică cu caracter internațional — cel de al treilea colocviu româno-englez — organizat la Iași, în zilele de 1—3.VII.1981, de Secția de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice a R.S.R., împreună cu Comitetul național britanic al Asociației internaționale de studii sud-est europene și de Institutul „A. D. Xenopol" din Iași. Tema colocviului a fost *Relațiile româno-engleze între 1821 și 1918 în context internațional.* După cuvîntul de deschidere al lucrărilor colocviului rostit de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița și prof. Richard Clogg, au fost prezentate comunicările :

— Ștefan Pascu, *Opinia publică engleză și lupta românilor din Transilvania pentru drepturi politice ;*

— Trevor Hope, *O nouă Belgie sau o altă Grecie? Puncte de vedere britanice privind Unirea Principatelor ;*

— Gh. Platon, *Raporturile diplomatice româno-engleze în perioada regulamentară ;*

— Richard Clogg, *Vlahii din Macedonia ; puncte de vedere britanice ;*

— Paul Cernovodeanu, *Raporturi economice româno-engleze după 1821 ;*

— Gh. Dobre, *Schimburi structural-calitative în relațiile comerciale româno-engleze în perioada modernă și contemporană. Analiză comparativă ;*

— David Turnock, *Charles Hartley și dezvoltarea navigației pe Dunărea de Jos ;*

— Vasile Cristian, *Relații româno-engleze în timpul Congresului de la Berlin ;*

— H. Hanak, *Revista „The New Europe" și problema României în timpul primului război mondial ;*

— Vasile Vesa, Valeriu Dobrinescu, *Relații româno-engleze în perioada primului război mondial ;*

— M. Pearton, *Contribuții românești la teoria și practica neutralității. 1914—1916 ;*

— Cornelia Bodea, *Relațiile lui Seaton-Watson cu oameni politici români pînă la 1918 ;*

— Al. Duțu, Al. Zub, *Interferențe și relații culturale româno-engleze în epoca modernă ;*

— E. D. Tappe, *Contacte literare anglo-române între 1848—1878 ;*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— Gh. Buzatu, *Nicolae Iorga, istoric al relațiilor româno-engleze ;*
— Ștefan Lemny, *Modelul englez în memorialistica românească din secolul al XIX-lea.*

* * *

În ședințele de comunicări ale Institutului au fost prezentate în cursul anului 1981 următoarele comunicări : *Raporturile politice româno-polone în contextul relațiilor polono-maghiaro-otomane între 1499 și 1506* (Ven. Ciobanu) ; *Aspecte politice la nordul Dunării de Jos la începutul secolului al XIV-lea* (V. Spinei) ; *România și cel de al doilea război mondial în viziune americană* (Gh. Buzatu) ; *Contribuții la studiul breslelor meșteșugărești din Moldova* (I. Kara) : *O analiză statistică a reformei monetare a lui Septimius Severus* (V. Mihăilescu-Bîrliba) ; *„Închinarea" de la Vaslui (5 iunie 1456)* (L. Șimanschi) ; *Conceptul de progres în programul P.C.R.* (I. Saizu) ; *P.C.R. și problema agrară între cele două războaie mondiale* (D. Șandru) ; *P.C.R. și sindicatele unitare din România* (Gh. I. Florescu) ; *Despre natura faptului istoric* (V. Catargiu) ; *Descoperiri paleolitice recente la Mitoc — Botoșani* (V. Chirica) ; *O cumpănă a tinereții lui Ștefan cel Mare — asasinatul de la Reuseni (15. X. 1451)* (L. Șimanschi) ; *Cu privire la legiuirea agrară din 1777* (I. Ciubotaru).

Au mai fost prezentate în ședințele de comunicări din Institut informări privind participările la manifestările științifice internaționale și la călătoriile de documentare științifică de peste hotare. A fost urmărită cu mult interes comunicarea prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița referitoare la cel de al X-lea Congres internațional de științe pre- și protoistorice de la Ciudad de Mexico, 19—24. X. 1981. Dan Teodor a informat despre cel de al IV-lea Congres de arheologie slavă de la Sofia din anul 1980. Despre rezultatele călătoriilor de documentare științifică în străinătate au vorbit : Silvia Teodor (R. S. Cehoslovacia), Al. Zub și N. Ciocan (U.R.S.S.), D. Vitcu și D. Șandru (S.U.A.), Val. Dobrinescu (Anglia).

În cadrul colectivului de istorie a celui de al doilea război mondial, în cursul anului 1981 s-au desfășurat trei dezbateri pe temele : *România și al doilea război mondial. (Istoriografie, periodizare) ; Al doilea război mondial și România în viziune americană ; Surse străine privind istoria României în cel de al doilea război mondial,* urmate la 15. X. 1981 de o conferință a prof. Martti Turtola (Finlanda), privitoare la *Finlanda în cel de al doilea război mondial.*

În cadrul colectivului de istoria culturii s-au susținut următoarele referate : *Relația dintre spiritul critic și creație în cultura română* (Al. Zub, Andrei Corbea) ; *Critică și ideologie* (Mihai Dinu Gheorghiu) ; *Problema instrumentarului de lucru în istoriografia română* (St. Lemny) ; *Unele probleme ale documentării în S.U.A.* (Gh. Buzatu).

* * *

În 1981, cercetătorii Institutului au participat și la manifestările științifice cu caracter internațional desfășurate peste hotare sau în țară. Astfel, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița a participat la cel de al X-lea Congres internațional de științe pre- și protoistorice de la Ciudad de Mexico (19—24 octombrie 1981), unde a susținut comunicarea : *Nouvelles données sur le premier âge du fer dans l'espace carpato-ponto-danubien,* iar la cel de al III-lea Simpozion internațional de tracologie cu tema : *Populații antice europene. Migrații. Interrelații,* organizat de Fundația europeană Dragan, la Palma de Mallorca (16—19 noiembrie 1981), a susținut comunicarea : *Peuples et civilisations dans l'espace carpato-ponto-danubien à l'âge des métaux.*

Gh. I. Florescu a participat la Seminarul internațional cu tema : *Criza destinderii și perspective ale cooperării în Europa,* organizat de Centrul de informare, documentare și studii europene (C.I.D.S.E.) și patronat de Ministerul afacerilor externe al Italiei, în Italia, la Albano-Laziale (31 martie — 3 aprilie 1981).

Cercetătorii Institutului n-au lipsit nici de la cel de-al XVI Congres internațional de istoria științei de la București, dintre 26. VIII. — 3. IX. 1981, la care Al. Zub a susținut comunicarea : *De la conception humaine de l'historie à l'historiologie,* iar Steluța Mărieș a conferit despre *Aspects de l'historique des transports en Roumanie au XIX-ème siècle.*

Dintre manifestările științifice cu caracter internațional desfășurate în țară menționăm colocviul internațional româno-cehoslovac de la București, cu tema : *Civilizația traco-geto-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacă și răspîndirea ei în bazinul Dunării Mijlocii (3—6. XI. 1981), la care Silvia Teodor a prezentat comunicarea : *Aspects de l'activité artisanale en Dacie est-carpatique jusqu'à Burébista.*

* * *

Ca și în anii precedenți, numeroși cercetători au participat la sesiunile anuale de comunicări științifice ale muzeelor, la simpozioane și colocvii organizate în țară la Brașov, Tîrgu Mureș, Cluj-Napoca, Focșani, Suceava, Botoșani, Vaslui, etc. Astfel, la semicentenarul Muzeului județean Vrancea (1931—1981), desfășurat la Focșani, între 18 septembrie — 7 octombrie 1981, au fost prezentate comunicările : *Continuitatea autohtonilor în regiunile de sud ale Moldovei în sec. IV—XI e.n.* (Dan Gh. Teodor), și *Eroi vrînceni în primul război mondial* (Gh. I. Florescu).

La sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului județean Suceava, cu tema *Suceava — permanențe istorice*, din 13—15 noiembrie 1981, cercetători ieșeni au luat parte activă prin comunicările : *Cîteva precizări privind perioada secolelor VIII—XI în spațiul carpato-dunărean* (Dan Gh. Teodor) ; *Nomenclatura politică a spațiului est-carpatic în perioada întemeierii statului feudal de sine stătător* (Victor Spinei) ; *O cumpănă a tinereții lui Ștefan cel Mare (Reuseni — 15 octombrie 1451)* (Leon Șimanschi) ; *Relațiile politice româno-polone în timpul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș* (Ven. Ciobanu) ; *Priveliști românești în presa americană de acum un secol* (Dumitru Vitcu) ; *Documente Titulescu la „Public Record Office" (1936—1941)* (Val. Dobrinescu).

Sesiunea științifică anuală de comunicări și referate, organizată de Muzeul județean Botoșani, la 21—22 noiembrie 1981, la Botoșani, cu tema : *Permanențe ale istoriei. Județul Botoșani, străvechi pămînt românesc, vatră de locuire continuă*, a înregistrat o activă și largă participare din partea cercetătorilor Institutului prin comunicările : *Descoperiri arheologice de la Cîrniceni — jud. Iași* (V. Chirica, Iulian Grădinaru) ; *Descoperiri recente în așezarea de la Mitoc — Malul Galben* (V. Chirica) ; *Descoperiri de epocă La Tène la Lozna-Hlibicioc* (Silvia Teodor) ; *Lozna-Străteni, un centru meșteșugăresc din epoca formării poporului român* (Dan Gh. Teodor) ; *Raporturile populației locale din Moldova cu grupurile etnice alogene în secolele XIII—XIV* (Victor Spinei) : *Relațiile politice româno-polone între 1546—1552* (Ven. Ciobanu) ; *Idealul național român reflectat în vechi reportaje americane* (Dumitru Vitcu) ; *Nicolae Titulescu în arhivele britanice — noi documente* (Val. Dobrinescu).

Un număr însemnat de cercetători au lat parte la cea de a VI-a Sesiune anuală de comunicări științifice a Muzeului județean Vaslui, desfășurată între 4—5. XII. 1981, la Vaslui, la care au fost prezentate comunicările : *Contribuții la studierea paleoliticului în zona est-carpatică* (V. Chirica) ; *Contribuția cercetărilor arheologice de la est de Carpați la problema etnogenezei românești* (Dan Gh. Teodor) ; *Contribuție la cunoașterea vieții spirituale din Moldova, secolul XI—XIII* (Victor Spinei) ; *Premisele epocii lui Ștefan cel Mare* (L. Șimanschi) ; *Relațiile politice ale lui Ștefan cel Mare cu Polonia între 1490—1499* (Ven. Ciobanu) ; *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803. Considerații istorice* (C. Istrati) ; *Mobilitatea populației urbane din Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea* (Ecaterina Negruți) ; *Date noi cu privire la activitatea lui Nicolae Titulescu (1928—1936)* (Val. Dobrinescu) ; *Activitatea lui Nicolae Titulescu în istoriografia străină* (Gh. Buzatu) ; *Documente americane referitoare la România* (D. Vitcu).

În cadrul manifestărilor prilejuite de a 60-a aniversare a făuririi P.C.R., consemnăm participarea cercetătorilor Institutului la consfătuirea *Noi informații documentare din arhivele străine* organizată de Direcția generală a arhivelor statului București, în zilele de 20—21 martie 1981, la Muzeul arhivelor din București. Cu acest prilej, Steluța Mărieș a prezentat comunicarea : *Considerații privind investigațiile referitoare la istoria modernă a României în arhivele din R. D. Germană*, iar Gh. Buzatu a conferit despre : *Documentarea în arhivele din S.U.A. în problemele istoriei celui de al doilea război mondial.* De asemenea, la sesiunea științifică consacrată aceluiași eveniment, organizată la Vaslui, în zilele de 24—25 aprilie 1981, Gh. Buzatu a vorbit despre *Insurecția română din august în documentele americane*, iar Val. Dobrinescu despre *Noi documente privind istoria interbelică a României în arhivele britanice.* La o sesiune științifică similară organizată la Bacău, la 5 mai 1981, I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Saizu a ținut comunicarea : *Mișcarea muncitorească și democratică din județul Bacău în perioada premergătoare creării P.C.R.* În cadrul acelorași manifestări, dedicate celei de a 60-a aniversări a făuririi P.C.R., la sesiunea științifică omagială organizată la Institutul „A. D. Xenopol", la 7 mai 1981, au fost prezentate comunicările : *Conceptul de progres în programul P.C.R.* (I. Saizu) ; *P.C.R. și problema agrară între cele două războaie mondiale* (D. Șandru) ; *P.C.R. și sindicatele unitare din România* (Gh. I. Florescu).

La sesiunea științifică de comunicări consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea P.C.R. și a 6 decenii de la apariția publicației Institutului de istorie din Cluj — „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj", organizată la Cluj-Napoca, în zilele de 15—16 mai 1981, au fost prezenți cu comunicări : Val. Dobrinescu, *Istoria contemporană a României în viziune britanică ;* Gh. Buzatu, *N. Titulescu și Transilvania ;* L. Boicu, *Reconstituirea Daciei în proiecte politice europene din secolul al XVIII-lea.*

Cercetătorii ieșeni au fost prezenți și la manifestările științifice organizate la Iași, cu prilejul aniversării a 100 de ani de la înființarea revistei „Contemporanul". Amintim, în acest sens, participarea cercetătorilor Institutului la sesiunea științifică organizată la Iași, la 25. VI. 1981, de Comitetul de cultură și educație socialistă, împreună cu Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" și cu Școala județeană de partid Iași, cu comunicările *Problema agrară în paginile „Contemporanului" la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (Ec. Negruți) ; *Problemele dezvoltării României moderne reflectate în paginile „Contemporanului"* (I. Saizu, D. Vitcu).

De o largă participare din partea cercetătorilor ieșeni s-a bucurat și sesiunea festivă de comunicări organizată cu prilejul aniversării a 150 de ani de la înființarea Arhivelor Statului Iași, care a avut loc în Aula Bibliotecii universitare „Mihai Eminescu" din Iași, în zilele de 16—17 decembrie 1981. Cu această ocazie au fost susținute comunicările : *Noi documente privind relațiile internaționale ale României între 1918 și 1939* (Gh. Buzatu) ; *Semnificațiile culturale ale activității cancelariale în Moldova (secolele XIV—XVI* (Leon Șimanschi) ; *Documente privind istoria contemporană a României în arhivele britanice* (Val. Dobrinescu) ; *Personalități ale arhivelor ieșene : Sever Zotta* (St. Gorovei) ; *Valoarea documentară a unei arhive (Arhiva Hohenzollern-Sigmaringen)* (L. Boicu) ; *Opinia publică și politica americană față de idealul național românesc în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea* (D. Vitcu) ; *Primul congres economic din România (octombrie 1882)* (I. Saizu în colaborare cu C. Botez).

La simpozionul organizat de Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, la 29 septembrie 1981, cu tema : *Sfîrșitul epocii feudale și începutul epocii moderne*, s-a înregistrat intervenția lui C. Istrate la discuții cu privire la momentele caracteristice ale perioadei de trecere la epoca modernă în istoria României.

La sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului Piatra Neamț, din 17—18 decembrie 1981, au participat cu comunicări : V. Spinei, *Aparitia vietii urbane în Moldova ;* Silviu Sanie, *Un posibil calendar dacic din cetatea de la Bîtca Doamnei.*

Numeroși arheologi ieșeni au luat parte activă la cea de-a XV-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1980, organizată de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Brașov, împreună cu Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R. și Muzeul județean Brașov, la Brașov, în zilele de 26—28 martie 1981, susținînd comunicările : *Principalele rezultate ale noilor cercetări de la Mitoc — Malul Galben, județul Botoșani* (V. Chirica)) ; *Cercetările arheologice din stațiunea Cîndești, jud. Vrancea* (Marilena Florescu, A. C. Florescu) ; *Așezarea dacică de la Lozna, jud. Botoșani* (Silvia Teodor) ; *Așezarea dacilor liberi din secolele II—III e.n. de la Ipotești, jud. Botoșani* (I. Ioniță, Oct. Șovan) ; *Castrul și așezarea romană civilă de la Barboși, jud. Galați* (S. Sanie, I. T. Dragomir) ; *Cercetări arheologice din așezarea din secolele II—VI e.n. de la Drăgești, jud. Vaslui* (Dan Gh. Teodor) ; *Cercetări în necropola din secolul III—IV e.n. de la Brănești, jud. Neamț* (V. Mihăilescu-Bîrliba) ; *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Roșiești — Gura Idrici, jud. Vaslui* (Dan Gh. Teodor, Ruxandra Alaiba) ; *Așezarea rurală medievală de la Borniș, jud. Neamț* (Rodica Popovici).

La colocviul *Continuitatea populației autohtone în spațiul carpato-dunăreano-pontic și relațiile ei cu unele populații în migrație*, organizat de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Mureș și de Muzeul județean Mureș, la Tîrgu-Mureș, în zilele de 16—19 aprilie 1981, V. Mihăilescu-Bîrliba a conferit despre : *Necropolele tumulare în nordul Moldovei*, Ion Ioniță despre : *Așezările rurale cu elemente de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din zona extracarpatică, Dan Gh. Teodor, despre : *Pătrunderea slavilor pe teritoriul României* și despre *Așezări din secolele V—VII din Moldova.*

La sesiunea științifică a Muzeului de Istorie al Transilvaniei, cu tema : *Continuitate multimilenară*, desfășurată la Cluj-Napoca, în zilele de 27—29 mai 1981, Silviu Sanie a ținut comunicarea : *Cîteva însemnări epigrafice ;* Dan Gh. Teodor : *Populația autohtonă din Moldova în a doua jumătate a mileniului I e.n.*

La ședința de comunicări organizată de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" și de Institutul de tracologie, Filiala Iași, în ziua de 29 mai 1981, la Iași, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița a conferit despre : *Contribuțiile cercetărilor arheologice privitoare la începuturile etnogenezei tracilor în spațiul carpato-ponto-dunărean*, iar la cel de-al IV-lea simpozion național de tracologie, de la Rîmnicul Vîlcea (14—15 noiembrie 1981), Silvia Teodor a prezentat comunicarea : *Unele aspecte ale istoriei și civilizației geto-dacilor de la Est de Carpați.*

* * *

În anul 1981, zece cercetători s-au deplasat în călătorii de documentare științifică peste hotare.

Astfel, între 5—31. I. 1981, Rodica Popovici a efectuat o călătorie de documentare în U.R.S.S.

Între 4 ianuarie — 4 aprilie 1981, Val. Dobrinescu a efectuat o călătorie de documentare științifică în Anglia.

Între 1. VI. — 31. VIII. 1981, la invitația Fundației Deutscher Akademischer Austausdinst, Victor Spinei a efectuat o deplasare de documentare științifică în R. F. Germania.

Între 31.III.—3.IV.1981, Gh. I. Florescu a participat la un Seminar internațional în Italia.

Între 27. V. — 20. VIII. 1981, D. Șandru a beneficiat de o bursă IREX în Statele Unite ale Americii.

Între 3—29.VIII.1981, Șt. Lemny a participat la un curs de limbă germană, organizat de Universitatea din Freiburg în colaborare cu „Goethe Institut".

Între 1—30. XII. 1981, Silvia Teodor a efectuat o călătorie de documentare științifică în U.R.S.S.

Între 8—23. XII. 1981, N. Ciocan, a efectuat o călătorie de documentare științifică în Polonia.

Între 3—25. XII. 1981, Al. Zub a efectuat o călătorie de documentare științifică în R. F. Germania.

În anul 1981, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița a participat la cel de al X-lea Congres internațional de științe pre- și protoistorice de la Ciudad de Mexico, în perioada 19—24. X. 1981, și la Simpozionul internațional de tracologie de la Palma de Mallorca, în perioada 16—19. XI. 1981.

În cursul anului 1981, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași a fost vizitat de istorici și arheologi din U.R.S.S., S.U.A., Canada, Anglia, Olanda, R. F. Germania, Finlanda, Ungaria și Grecia.

Tot în anul precedent, prin schimbul extern cu *Anuarul* Institutului și *Arheologia Moldovei*, biblioteca Institutului s-a îmbogățit cu 162 cărți (83 de istorie, 79 de arheologie) și 214 reviste (132 de arheologie și 82 de istorie).

Steluța Măriei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL C. CIHODARU LA 75 DE ANI

La 21 ianuarie 1982, profesorul C. Cihodaru a împlinit 75 de ani. Pentru cei care îl cunosc și îl văd zi de zi, la Arhive, la Bibliotecă, la Facultate ori la Institut, continuîndu-și activitatea științifică, vîrsta aceasta are simpla semnificație a actului eliberat de oficiul stării civile!

Urmaș al Coșeștilor (din care se va desprinde și familia Sioneștilor) — al căror neam urcă pînă în vremea lui Ștefan cel Mare — C. Cihodaru s-a născut în satul strămoșesc, Coșești, din jud. Vaslui. Absolvent al Facultății de Litere din Iași, și-a început activitatea didactică în învățămîntul secundar, ca profesor la Vaslui, Tecuci și Iași pînă în 1950, cînd a trecut în învățămîntul superior, în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității ieșene, unde a funcționat ca lector, conferențiar și apoi profesor, conducînd facultatea, ca decan, între anii 1965 și 1972.

Elev al lui Ilie Minea și Gheorghe I. Brătianu — profesori de o înaltă ținută științifică și morală, cărora le-a păstrat o vie și neclintită amintire, povestind despre ei, adeseori, cu vădită plăcere și emoție, întîmplări din anii de studenție — profesorul Cihodaru și-a orientat cercetările în unele din direcțiile ilustrate cu atîta competență de către dascălii săi. După începuturi sub semnul arheologiei — care i-au pus numele, în discuțiile din presa anilor '30, alături de al unor mari specialiști (ca S. Reinach), în ecouri pe urma celebrelor „inscripții" de la Glozel — C. Cihodaru s-a îndreptat spre istoria medievală a poporului român, domeniu în care, de peste trei decenii, dă necontenit contribuții de marcă. Cele cîteva zeci de studii și articole, de întindere diferită, atestă interesul său constant pentru anumite probleme ale istoriei noastre sociale, economice și politice.

Una din direcțiile principale ale activității de cercetare științifică a profesorului Cihodaru privește ceea ce se numește „le haut Moyen Âge" (așa-zisul Ev Mediu timpuriu), împreună cu unele aspecte ale relațiilor cu lumea bizantină pînă în veacul al XIV-lea. Anumite permanențe ale vieții noastre medievale — forme de proprietate, instituții, structuri economice și sociale — l-au interesat în mod deosebit, contribuțiile sale în acest domeniu fiind socotite între achizițiile definitive ale cercetării istoriografice din ultimele decenii. De asemenea, contribuțiile sale la studierea procesului de închegare și apariție a statului în zona est-carpatică a spațiului românesc îl desemnează drept unul din cei mai buni cunoscători și interpreți ai evenimentelor din secolul al XIV-lea. În fine, istoria politică — deși nu l-a atras în mod deosebit — îi datorează cîteva contribuții care, bazate pe analiza strînsă a izvoarelor, au rămas în bibliografia subiectelor respective.

De la marii săi profesori, C. Cihodaru a deprins metoda lucrului cu documentul; critica textelor are, în profesorul Cihodaru, unul din cei mai autorizați reprezentanți, analiza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

documentelor rămînînd, pentru d-sa, principala sursă și principalul temei în demersul istoriografic. Aplecîndu-se cu stăruință asupra unor probleme fundamentale ale istoriei noaste medievale — probleme delicate nu pentru că nu fuseseră tratate, ci pentru că puținătatea și zgîrcenia izvoarelor au îngăduit o anume varietate de soluții — profesorul Cihodaru și-a îndeplinit misiunea cu sinceritate și atașament pentru trecutul nostru, cu pasiune și onestitate, cu respectul deplin pentru adevărul istoric, dar și cu o admirabilă rectitudine, cu un cert curaj al opiniilor și cu netăgăduit spirit polemic (de care, însă, nu a abuzat). Discuțiile purtate vreme de cîțiva ani, în presa de specialitate, în jurul însemnărilor așa-numitului *Toparh got*, au relevat cu prisosință aceste calități, alături de informația exactă, logica strînsă și demonstrația riguroasă. Încă și mai interesante, discuțiile purtate pe marginea volumului despre *Viața feudală* din țările noastre constituie — alături de unele studii și articole — dovada unei adîncite înțelegeri a epocii, a realităților vieții societății medievale românești, decurgînd (firește !) din excelenta cunoaștere a documentelor, cunoaștere și pătrundere nu numai în litera, dar și în spiritul lor. Aceasta este, cred, cea dintîi calitate care s-ar cere unui medievist : înțelegerea epocii, decurgînd din perfecta cunoaștere, înțelegere și interpretare a izvoarelor. A încerca altfel studierea Evului de Mijloc nu poate fi decît o greșeală

Contribuția majoră a profesorului C. Cihodaru la progresul cercetării istorice românești este în ceea ce se numește „Evul Mediu dezvoltat", adică tocmai pentru acea perioadă în care documentele interne încep să capete o pondere din ce în ce mai însemnată. Nu e de loc întîmplător faptul că de peste trei decenii C. Cihodaru contribuie din plin la editarea tezaurului documentar al Moldovei medievale, în colecțiile *Documente privind istoria României* și *Documenta Romaniae Historica*, lucrate în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", unde a fost, un timp, cercetător științific principal și șeful sectorului de istorie medievală românească. Editarea acestor colecții a fost răsplătită prin Premiul de Stat (pentru un volum din *DIR)* și Premiul „N. Bălcescu" al Academiei R.S.R. (1975, pentru vol. I al seriei *A. Moldova*, din *DRH)*.

Dintre lucrările colective la care C. Cihodaru a colaborat cu capitole însemnate, se cuvin amintite *Istoria României* (vol. II), manualul universitar *Istoria medie a României*, volumul *Petru Rareș* și *Istoria orașului Iași* (vol. I) în care cea mai mare parte a contribuțiilor îi aparține.

La acest popas aniversar, evocarea activității de la catedră a profesorului Cihodaru este obligatorie. I-au avut profesor, la facultate, atîtea generații de studenți, răspîndiți apoi în toată țara, ca profesori, cercetători, muzeografi. Toți îi păstrează sentimente respectuoase și, în trecere prin Iași, caută un moment prielnic pentru a-l putea întîlni. Pentru mulți dintre foștii săi studenți, C. Cihodaru este *decanul*, pentru că șapte ani a îndeplinit această funcție, străduindu-se să asigure bunul mers al procesului de învățămînt și buna ordine în viața Facultății de Istorie-Filosofie. La *decanul* Cihodaru, studenții au găsit întotdeauna înțelegere, chiar și atunci cînd regulamentele înseși nu erau făcute ca să fie înțelegătoare ; a avut întotdeauna față de studenții săi atitudinea ocrotitoare a părintelui pentru care severitatea e o dovadă a dragostei pentru copii. Această dragoste pentru „elevii" săi s-a manifestat arareori, cred, în forme directe. La *profesorul* Cihodaru, studenții au putut găsi — cei care au căutat aceasta — sfatul, îndrumarea, informația de care ar fi avut nevoie și nu numaidecît în cadrul oficial al facultății. Față de cei pe care i-a admis să-și pregătească doctoratul sub conducerea sa, profesorul Cihodaru a arătat și arată o înțelegere deplină, îngemănată cu respectul pentru libertatea cercetării, chiar și atunci cînd concluziile nu sînt identice cu acelea formulate anterior de d-sa.

Membrii Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", care i-au fost, aproape în totalitate, studenți — unii dintre ei devenindu-i apoi colegi în cercetare sau la catedră — bucurîndu-se de a-l avea în continuare în mijlocul lor și alături de ei, urează profesorului C. Cihodaru încă ani mulți, putere de muncă și sănătate, pentru a-și continua munca nobilă și pasionată în slujba căutării și afirmării adevărului istoric, în slujba științei, în slujba poporului român.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL MIHAIL GUBOGLU LA 70 DE ANI

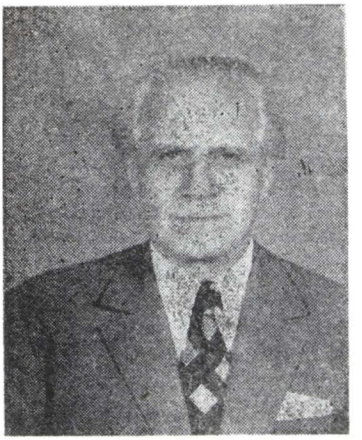

La începutul lunii noiembrie a anului trecut, profesorul Mihail Guboglu împlinea frumoasa vîrstă de 70 de ani. Asemenea moment este pentru oricine un bun prilej de scrutare înapoi, de parțial bilanț, un răgaz scurt strecurat în fuga trepidantă a timpului. Nu însă și pentru profesorul Guboglu care, cu aceeași impetuoasă deprindere de a înfăptui (una din constantele vieții și activității sale), după ce organizase mai întîi în țară (la București și Constanța) două expoziții de cărți turcești, ținînd și două comunicări legate de Anul Internațional Atatürk, trecea Bosforul în același început de noiembrie, pentru a participa ca reprezentant al turcologiei române, la acțiunile de la Brusa, Ankara și Istanbul, destinate comemorării primului președinte al Republicii Turcia.

În peisajul orientalisticii contemporane, numele eminentului om de știință Mihail Guboglu este, de multă vreme, un reper. Căci portretul științific al reputatului turcolog român trimite în mod reflex la cîteva știute trăsături: fundamentalele *Tabele sincronice* (București, 1955), *Paleografia și diplomatica turco-osmană (Bucureşti*, 1958) sau *Catalogul documentelor turcești* (două volume, 1960—1965); o impresionantă activitate de largă cuprindere care a presărat în paginile revistelor de specialitate numeroase studii, comunicări, note și recenzii; neprețuitul capital al cronicilor turcești; prezența neobosită în cadrul congreselor internaționale — aproximativ 30! — în Bulgaria, U.R.S.S., Polonia, Franța, Turcia; energica afirmare în calitate de fondator (și prim președinte) al Secției de studii orientale de pe lîngă Societatea de științe istorice și filologie (1959—1979) sau în fruntea revistei „Studia et acta orientalia". Toate acestea sînt însă numai *„titlurile de capitol"* ale unei munci de o viață. Iar numeroasele recunoașteri ale meritelor științifice, în rîndul cărora ecoul ultimeia vibrează încă — alegerea profesorului Mihail Guboglu la 19 aprilie 1980 ca membru corespondent al Societății de istorie turcă (Ankara) — sînt efectele firești.

S-a născut la 4 noiembrie 1911 în comuna Ceadîr-Lunga (azi U.R.S.S.), străbunii săi, turci creștini (gagauzi) fiind printre întemeietorii acestei comune. Școala primară o urmează aici (1921—1925), iar cursurile secundare la Tighina la liceul „Ștefan cel Mare". Absolvă ca premiant toate clasele de liceu și, după susținerea bacalaureatului în iunie—iulie 1933, urmată de satisfacerea stagiului militar (oct. 1933—oct. 1934), se înscrie la Facultatea de litere și filozofie a Universității din Cernăuți, Secția istorie. Printre profesorii care au înrîurit începuturile științifice ale tînărului student au fost: Ion Nistor, Vasile Grecu, Theofil Sauciuc-Săveanu, Romulus Cîndea, Alexandru Bocănețu. După absolvirea facultății (1938), urmează cursurile de doctorat cu profesorul I. Nistor, pregătindu-și teza cu titlul *Găgăuzii în lumina istoriei*.

În anul 1940, este numit asistent și secretar științific al Institutului de turcologie de pe lîngă Universitatea din Iași. Institutul luase ființă la începutul anului 1940 din inițiativa Ministerului Educației Naționale (condus la acea dată de filozoful Petre Andrei), avînd și concursul binevoitor al ambasadorului de atunci al Turciei în România, H. S. Tanrîöver, distinsă personalitate a culturii turce, fost profesor de estetică literară la Universitatea din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istanbul. Direcția noului institut a fost încredințată cunoscutului turcolog german Franz Babinger, chemat anterior în țară de către Nicolae Iorga. Se crea, astfel, nucleul unei viitoare școli a turcologiei române, în care să se pregătească specialiștii atît de necesari abordării surselor turcești și a căror lipsă — semnalată cu îngrijorare la 1928 de marele istoric Nicolae Iorga — greva asupra înaintării cercetării istorice românești. Din păcate, existența Institutului de turcologie a fost scurtă, pînă în 1945.

Aici, la Iași, își începe Mihail Guboglu activitatea în direcția valorificării istorice și filologice a izvoarelor osmane, care va rămîne constanta preocupărilor sale viitoare. Acum, în afara obligațiilor curente (seminarul de istoriografie și paleografie turcă) elaborează două comunicări: *Românii în cronicile turcești din secolul XV*, prezentată la Institutul „A. D. Xenopol" (prezidată de directorul de atunci, Alexandru Boldur) și *Istoriografia otomană și importanța ei pentru istoria țărilor române*, prezentată la Institutul de turcologie, prezidată de Franz Babinger.

Perioada ieșeană ia sfîrșit în anul 1945 cînd, transferat la București, funcționează ca lector de limba otomană la Institutul Balcanic condus de profesorul universitar Victor Papacostea. Din anul 1947 pînă în 1963, este șef de lucrări, cercetător principal și consilier științific la Institutul de Istorie „N. Iorga" al Academiei. În această perioadă, „explodează" în multiple direcții asidua muncă de cercetare și inventariere a arhivelor, fie din țară (*Inventarul manuscriselor orientale, Manuscrise orientale din Biblioteca Academiei Române*, 1946; *Despre manuscrisele și tipăriturile orientale din fondul T. Cipariu*, 1957; *Arhiva insulei Ada-Kale și importanța ei*, 1962, ș.a.), fie de peste hotare (*Despre arhiva turco-orientală din biblioteca de stat „V. Kolarov" Sofia*, 1959). În scurte note sau analize mai ample, sînt evaluate studiile orientalistice românești de pînă atunci (*Orientalistica română*, 1956; *Contributions roumaines aux études orientales*, Praga, 1956). De asemenea, sînt prezentate preocupările și realizările orientaliștilor străini (*Conferința unională a orientaliștilor de la Taşkent*, 1957; *Quarante ans d'études orientales en U.R.S.S.*, 1957; *O călătorie de studii în R. P. Bulgaria*, 1959). Concomitent cu acestea, un număr de recenzii — a căror frecvență în publicațiile de specialitate e remarcabilă — realizează un fel de cursă paralelă cu cercetările celor mai cunoscuți orientaliști străini, prilejuind o bună informare asupra vieții științifice internaționale (G. B. Jakubovski, N. A. Baskakov, A. F. Miller, B. D. Grekov, Josef Kabrda, Boris Nedkov, L. Fekete etc.).

Din 1955 pînă în 1977 — cînd se pensionează la cerere — Mihail Guboglu își desfășoară activitatea în cadrul Direcției Arhivelor Statului din București îndeplinind funcțiile de arhivist principal și consilier științific (1955—1970), la Institutul de Studii Sud-Est Europene ca cercetător principal (1963—1968) și la Facultatea de istorie a Universității din București în calitate de conferențiar titular pentru limba și paleografia turco-osmană.

Pe plan științific, noi contribuții se adaugă amplificînd vechile direcții, deschizînd alte drumuri, într-o diversitate unificată în conținut prin aceeași stăruință în opera de punere în lumină a surselor documentare turcești, unificată și prin ceea ce s-a cristalizat ca stil de lucru al profesorului Guboglu: erudiție, claritate, meticulozitate. Astfel au fost, noi investigații în arhivele străine (*Despre materialele arhivistice otomane din Turica și importanța lor pentru istoria țărilor române*, 1966; *Documente despre români în arhivele din Istanbul*, 1967; *Călătorii pentru cercetarea documentelor turcești aflate în arhivele din R. P. Bulgaria*, 1970), dar și din țară [*Șapte documente turcești din arhivele Brașovului privind relațiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului XVII (1604—1613)* 1965] sau contribuții diverse ocazionate de parcurgerea atîtor materiale documentare (*Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte ottomane jusqu'au début du XVI-e siècle d'aprés les sources turques*, în *REI*, 1969 ș.a.), lucrări didactice etc.

În mijlocul tuturor, se detașează — prin valoare și consecințe în cîmpul istoriografiei române — alcătuirea unor instrumente de lucru esențiale (pe lîngă cele deja amintite, colaborarea la *Bibliografia istorică a României*, vol. II și III sau *Bibliografia turcă referitoare la războiul din 1877—1878*, în *RA*, 1977) și mai ales corpus-ul de cronici osmane (*Cronici turcești privind Țările române*, vol. I, București, 1966, în colaborare; vol. II, București, 1974 și *Crestomație turcă*, București, 1978) care adună traduceri din cele mai importante producții ale cronisticii osmane a secolelor XV—XVIII.

Opera eminentului orientalist Mihail Guboglu este departe de a fi încheiată, ea împlinindu-se neobosit, în efortul de a cunoaște mai bine prin care își este sieși cea mai elocventă calificare.

Anca Radu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU TUDOR

Ziua de 30 ianuarie 1982 ne-a adus trista veste a plecării dintre noi a profesorului Dumitru Tudor, cel care decenii de-a rîndul a condus generații de tineri studioși — în dubla sa calitate de om de știință și de profesor —, pe drumurile anevoioase ale cunoașterii istorice. A plecat dintre noi și savantul care decenii de-a rîndul ne-a dat numeroase și fierbinți dovezi ale dragostei sale pentru glia strămoșească, pentru înaintașii noștri, atît prin cuvîntul vorbit, cît și prin cel scris. A plecat dintre noi și omul, care decenii de-a rîndul a fost un sfătuitor, un călăuzitor apropiat, dar și exigent — pentru că era mai ales față de el însuși.

În aceste clipe, cînd cuvintele nu pot exprima totalitatea simțămintelor, ni se perindă prin fața ochilor avalanșa imaginilor care ni-l redau în diferite ipostaze, dar peste toate predomină acelea în care ni-l amintim lucrînd, căci munca, munca dîrză dusă pînă la epuizare, i-a fost dominanta vieții.

Poate această dîrzenie și dăruire în muncă le moștenise de la înaintașii săi din Isverna, în Mehedinți, unde profesorul Dumitru Tudor s-a născut la 22 mai 1908. Era în perioada anterioară marelui război și efervescența sentimentelor noastre naționale, care ne-au condus spre Marea Unire, nu se poate să nu-i fi marcat primii ani ai vieții. După anii liceului, absolvit în chip strălucit, i-au urmat anii de studiu serios și tenace la București — în cadrul Facultății de litere —, pe care-i încheie în anul 1930, cu „magna cum laude". S-a bucurat în acești ani de competența unor profesori renumiți, cei mai mulți dintre ei fiind colaboratori și elevi de-ai marelui Vasile Pârvan, care i-au consolidat și dezvoltat cunoștințele de literatură și istorie antică, dar au și văzut în tînărul sîrguincios un istoric de viitor. Așa se și explică de ce proaspătul profesor de liceu obține o bursă la Școala română din Roma (1933—1935), unde se specializează și se consacră definitiv istoriei antice a României. Aici, în acest cadru, realizează prima sa lucrare de amploare, cu care își susține și teza sa de doctorat (1936), imediat publicată — *I cavalieri danubiani* (Roma, 1937, 168 p.) —, și care aduce importante date noi despre această categorie de antichități: dealtfel, meritele cercetării sale sînt relevate și prin decernarea premiului „Vasile Pârvan" al Academiei Române (1939). Tot din acești ani datează și începuturile studiilor sale privitoare la monumentele romane din Oltenia, șantierele sale de la Romula și Sucidava fiind cu promptitudine valorificate prin publicarea rezultatelor (*Cetatea Romula*, Craiova, 1931; ***Podul de la Celei al lui Constantin cel Mare***, în „Arhivele Olteniei", XIII, 1934, 71—73), ca și prin seria rapoartelor despre *Sucidava*, începută în „Dacia", V—VI, 1935—1936 și continuată în aceeași revistă în numerele VII—VIII, 1939—1940 și XI—XII, 1945—1947.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi, după terminarea facultăţii, D. Tudor se dedică o vreme predării istoriei în învăţămîntul secundar (1930—1947), devenind pentru un timp şi şef de lucrări la Muzeul Naţional de Antichităţi (1943—1947), el îşi continuă cu tenacitate investigaţiile sale arheologice din Oltenia, în urma cărora, în 1942, va publica binecunoscuta şi mult apreciata *Oltenie romană* (ajunsă astăzi la a 4-a ediţie), pentru care va primi din nou, a treia oară, premiul „Vasile Pârvan" (1943).

După cel de al doilea război mondial, Dumitru Tudor a fost numit (1947), la Catedra de istorie antică şi epigrafie a Facultăţii de litere şi filozofie a Universităţii din Iaşi, unde va rămîne pînă în 1954, în acest răstimp fiind şi decan al facultăţii. Totodată, la Iaşi, va conduce şi va dezvolta muzeul local, din această vreme datînd şi preocupările sale de arheologie şi istorie antică, în special romană, privitoare la Moldova ; în legătură cu aceasta sînt de menţionat, printre altele, şi studiile *Monete antice descoperite în Moldova* (*SCŞI*, II, 1951) sau *Tezaurul de denari imperiali romani de la Munteneşti* (*SCŞI*, V, 1954, 3—4) ca şi cel de mai tîrziu, referitor la *Răspîndirea amforelor greceşti ştampilate în Moldova, Muntenia şi Oltenia* (*AM*, V, 1967).

Din anul 1954, D. Tudor este transferat la catedra de istorie veche şi arheologie a Facultăţii de istorie a Universităţii din Bucureşti, unde îşi va desfăşura de acum încolo întreaga sa activitate didactică ; şi aici, va îndeplini între 1954—1956 funcţia de decan.

În urma intensei sale activităţi ştiinţifice, profesorul D. Tudor obţine titlul de doctor docent (1954), iar din anul 1970 este ales membru titular al Academiei de ştiinţe sociale şi politice.

Preocupat de aceleaşi probleme ale antichităţii daco-romane — cărora le dedică tot timpul său şi întreaga sa putere de muncă —, D. Tudor conduce o serie întreagă de şantiere arheologice din Oltenia, cercetînd castrele şi aşezările de pe Olt sau de pe linia Dunării, de la Sucidava — Celei, Romula — Reşca, Cioroiul Nou, Slăveni, Stolniceni; Arutela — Bivolari etc., datele inedite obţinute astfel văzînd de îndată lumina tiparului (*Recentele săpături arheologice romane de pe valea Oltului*, în *Apulum*, XI, 1973). În munca sa de cercetare şi-a cîştigat un binemeritat renume şi ca epigrafist, publicînd un mare număr de inscripţii, studiind totodată monumentele sculpturale şi de asemenea, aducînd contribuţii esenţiale la studierea sclavajului din Dacia romană (*Istoria sclavajului în Dacia romană*, Bucureşti, 1957 ; *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia romană*, 1957). Dintre contribuţiile sale la istoria noastră veche mai amintim de căutările sale din domeniul urbanizării provinciei, precum şi din cel al desfăşurării procesului de romanizare (*Oraşe, tîrguri şi iarmaroace în Dacia romană*, Bucureşti, 1968), precum şi o serie de lucrări de sinteză sau de detaliu trăind diferite probleme de arheologie şi epigrafie romană, cum ar fi *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie* (Bruxelles, 1965), *Tabula Imperii Romani : Drobeta — Romula — Sucidava* (Bucureşti, 1965), *Les ponts romains du Bas-Danube* (Bucureşti, 1974), *Cetatea Sucidava* (Craiova, 1974), *Arheologia romană* (Bucureşti, 1975) ş.a.

În acelaşi timp, profesorul D. Tudor acordă o atenţie însemnată şi lucrărilor de popularizare a rezultatelor cercetării istorice, epuizarea imediată a acestora constituind dovada că, alături de fundamentarea lor riguros ştiinţifică, pana sa — înzestrată neîndoios cu un real talent literar —, aducea acel spor de atractivitate absolut necesar. *Mari căpitani ai lumii antice* (3 vol., Bucureşti, 1969—1971), *Femei vestite din lumea antică — coroană sau cunună* (Bucureşti, 1972), *Figuri de împăraţi romani* (3 vol., Bucureşti, 1974—1975), *Decebal şi Traian* (Bucureşti, 1977), iată doar cîteva din titlurile numeroaselor sale cărţi — pentru a nu mai vorbi de articole —, ilustrînd cele amintite mai sus.

Pînă în ultimele clipe ale vieţii, a ţinut să pună la punct *Enciclopedia civilizaţiei romane* (al cărei coordonator era) şi numai priceperii şi tenacităţii sale i se datorează terminarea cu succes a acestei temerare întreprinderi. Este încă o dovadă a marii sale puteri de muncă (autor a peste 800 de lucrări ştiinţifice), a înaltului său simţ de datorie faţă de ştiinţa istorică, a dragostei sale de neam şi de ţară.

Ad perpetuam memoriam !

Virgil Mihăilescu-Bîrliba

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de Lingvistică şi Istorie literară (Iaşi)
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
Anale = Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.
AR = Arhiva Românească (ambele serii)
ARMSI = Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL = Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
AŞUI = Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi
AUB = Analele Universităţii Bucureşti
BCI = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BSHAR = Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine
BSNR = Buletinul Societăţii Numismatice Române
CDM = Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat, Bucureşti, vol. I—V
CDM, S.I = Idem, Supliment I
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DIR = Documente privind istoria României
DRH = Documenta Romaniae Historica
GB = Glasul Bisericii
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MCA = Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NEH = Nouvelles Etudes d'Histoire
RA = Revista Arhivelor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REB = Revue des Etudes Byzantines
REI = Revue des Etudes Islamiques
RER = Revue des Etudes Roumaines
RES = Revue des Etudes Slaves
RESEE = Revue des Etudes Sud-Est Européennes
RFR = Revista Fundațiilor Regale
RHMC = Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine
RHSEE = Revue Historique du Sud-Est Européen
RdI = Revista de Istorie
RI = Revista Istorică
RIAF = Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie
RITL = Revista de Istorie și Teorie Literară
RIR = Revista Istorică Română
RM = Revista Muzeelor
RMM = Revista Muzeelor și Monumentelor
RRH = Revue Roumaine d'Histoire
SAI = Studii și articole de istorie
SAO = Studia et Acta Orientalia
RRSI = Revista Română de Studii Internaționale
RsI = Romanoslavica
SCIA = Studii și cercetări de istoria artei
SCI = Studii și cercetări istorice (ultimele tomuri din *CI*, seria veche)*
SCIM = Studii și cercetări de istorie medie
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN = Studii și cercetări de numismatică
SCȘI = Studii și cercetări științifice, Iași
SMIC = Studii și materiale de istorie contemporană
SMIM = Studii și materiale de istorie medie
SMIMd = Studii și materiale de istorie modernă
SMMIM = Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
SOF = Südost-Forschungen (München)
SUBB = Studia Universitates Babeș-Bolyai (Cluj)
VR = Viața Românească

Autorii sînt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în această listă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Tiparul executat sub cd. 376
la Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol",
tom. XIX, p. I—928, Iași, 1982

40559

ANUAR — 1982 — LEI 7[illegible]
Lei 40

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro